תנ״ך · אחרונים

שפתי כהן על התורה

הרב מרדכי כהן

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שפתי כהן על התורה

הרב מרדכי כהן

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שפתי-כהן-על-התורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת המחבר 6
בראשית 14
פרק א 14
פרק ב 28
פרק ג 36
פרק ד 41
פרק ה 42
פרק ו 43
פרק ז 48
פרק ח 50
פרק ט 52
פרק יב 56
פרק יג 64
פרק יד 65
פרק טו 66
פרק טז 71
פרק יז 73
פרק יח 80
פרק יט 86
פרק כ 87
פרק כא 89
פרק כב 95
פרק כג 102
פרק כד 107
פרק כה 119
פרק כו 133
פרק כז 133
פרק כח 141
פרק כט 151
פרק ל 158
פרק לא 161
פרק לב 163
פרק לג 177
פרק לד 182
פרק לה 185
פרק לז 189
פרק לח 199
פרק לט 203
פרק מ 208
פרק מא 213
פרק מב 222
פרק מג 229
פרק מד 234
פרק מה 242
פרק מו 248
פרק מז 255
פרק מח 265
פרק מט 271
פרק נ 286
שמות 293
פרק א 293
פרק ב 308
פרק ג 325
פרק ד 339
פרק ה 349
פרק ו 354
פרק ז 362
פרק ח 373
פרק ט 377
פרק י 385
פרק יא 393
פרק יב 399

פרק יג 423
פרק יד 436
פרק טו 456
פרק טז 483
פרק יז 501
פרק יח 510
פרק יט 521
פרק כ 535
פרק כא 553
פרק כב 569
פרק כג 581
פרק כד 594
פרק כה 602
פרק כו 628
פרק כז 634
פרק כח 646
פרק כט 655
פרק ל 659
פרק לא 666
פרק לב 670
פרק לג 689
פרק לד 700
פרק לה 715
פרק לו 724
פרק לז 726
פרק לח 727
פרק לט 735
פרק מ 739
ויקרא 748
פרק א 748
פרק ב 755
פרק ג 762
פרק ד 765
פרק ה 773
פרק ו 779
פרק ז 788
פרק ח 791
פרק ט 793
פרק י 801
פרק יא 807
פרק יב 815
פרק יג 820
פרק יד 834
פרק טו 847
פרק טז 851
פרק יז 864
פרק יח 866
פרק יט 874
פרק כ 901
פרק כא 910
פרק כב 918
פרק כג 925
פרק כד 954
פרק כה 959
פרק כו 974
פרק כז 998
במדבר 1002
פרק א 1002
פרק ב 1011
פרק ג 1016
פרק ד 1026
פרק ה 1034
פרק ו 1046
פרק ז 1060

פרק ח 1068
פרק ט 1073
פרק י 1080
פרק יא 1087
פרק יב 1102
פרק יג 1109
פרק יד 1125
פרק טו 1135
פרק טז 1150
פרק יז 1167
פרק יח 1173
פרק יט 1177
פרק כ 1184
פרק כא 1193
פרק כב 1203
פרק כג 1225
פרק כד 1240
פרק כה 1250
פרק כו 1262
פרק כז 1268
פרק כח 1276
פרק כט 1287
פרק ל 1293
פרק לא 1296
פרק לב 1303
פרק לג 1308
פרק לד 1314
פרק לה 1316
פרק לו 1321
דברים 1326
פרק א 1326
פרק ב 1343
פרק ג 1354
פרק ד 1369
פרק ה 1389
פרק ו 1395
פרק ז 1418
פרק ח 1428
פרק ט 1438
פרק י 1443
פרק יא 1453
פרק יב 1468
פרק יג 1477
פרק יד 1480
פרק טו 1488
פרק טז 1495
פרק יז 1501
פרק יח 1508
פרק יט 1511
פרק כ 1518
פרק כא 1523
פרק כב 1534
פרק כג 1541
פרק כד 1551
פרק כה 1557
פרק כו 1569
פרק כז 1576
פרק כח 1580
פרק כט 1595
פרק ל 1605
פרק לא 1613
פרק לב 1622
פרק לג 1642
פרק לד 1655

הקדמת המחבר

אמר המחבר. בהיותי בבאר שבע בארה של תורה, חצבה עמודיה שבעה, שבע בלחמה של תורה, מקום נהרים יאורים מקום מים חיים, ישבתי בין משאבים ללקוט שושנים, לשמוע אמרות ה' אמרות טהורות, פה צפת תוב"ב, עיר גדולה של חכמים ושל סופרים, וקורות הזמן לא הניחוני הממוני הלמוני וגרשוני והוציאוני מבית אבי שבשמים ללכת מבאר שבע לחרון אף לחוצה לארץ, וגם שם לא הונח לי, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, הצרות חולפות ובאות תכופות זו אחר זו. סבוני גם סבבוני לא הניחוני עד בלעי רוקי, להשלים חוקי, חוק התורה ומי שכל אלו התלאות חולפות ובאות עליו ובפרט מי שהוא טבוע בכור עוני, כמו שאמרו חז"ל עניות לא הניחה מדה טובה לישראל, ובפרט עול הגלות שהולך וגדל, מה פנאי יהיה לאדם ללמוד ולהבין ושמעתתא בעיא צלותא כיומא דאסתנא. וכן אמרו במדרש על פסוק כי חולת אהבה אני א"ר יצחק בראשונה היתה הפרוטה מצויה היה האדם מתאוה לשמוע דבר משנה דבר גמרא עכשו שאין הפרוטה מצויה וביותר שאנו חולים מן הצרות אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא דבר אגדה ע"כ. זה אמר רבי יצחק בזמנו מה נאמר אנו שכל יום קללתו מרובה מחבירו שנאמר רק רע כל היום, כי עקר חיי האדם בזה העולם הם יום אחד לבד ועל זה היום אמר התנא ושוב יום אחד לפני מיתתך, כי יום גורר יום ועל זה אמר ואותי יום יום ידרושון, ועל יום זה אמרה תורה וידעת היום, כי אפילו שיחיה האדם אלף שנה בשעת מיתתו ידמה כאלו הם יום אחד, והלואי יום אחד, כמו שארז"ל כי צל ימינו עלי ארץ לא כצל כותל ולא כלל אילן אלא כצל עוף הפורח שצלו עובר עמו, ועל זה צותה תורה אשר אנכי מצוך היום וכתיב וידעת היום הוא ע"ד ושוב יום אחד לפני מיתתך. גם ירמזו על יום המיתה שיהיה תמיד בין עיניו ועל זה ארז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש נצחו מוטב ואם לאו יזכיר לו יום המיתה, לזה אמר אשר אנכי מצוך היום על יום זה שהוא יום המיתה, למען תחיה חיים אמיתיים שהם חיי עולם הבא. עוד ירמזו על יום הכפורים שהוא יום גדול ונורא, יום אדיר בשנה ויום חשוב כימי השנה שנאמר יום לשנה:

נחזור לענייננו כי היום קצר והמלאכה מרובה ארוכה מארץ מדה, ומה יוכל לעשות בקוצר יומו והוא טרוד אחר טרפו ומזונו טרדת הגוף הנגוף, לעלוקה שתי בנות הב הב, הב מה לאכול בערב הב מה לאכול בבקר, שתי בנות שבנין האדם על שתי אכילות כמו שהוא עומד על ב' רגלים, וגם עמידתו על יום ולילה, ביום חי ובלילה מת, שהשינה היא אחת מס' במיתה אי אפשר לחיות זולתה, ולזה רמזה תורה החיים והמות נתתי לפניך

ובחרת בחיים ומי לא יבחר בחיים ויבחר במות, אלא יבחר לעשות המות חיים שיעשה מהלילה יום, ולזה אמר והגית בו יומם ולילה היה לו לומר לילה ויום כי היום מתחיל מהלילה והלילה קודמת בבריאה שנאמר ויהי ערב ויהי בקר, ואמר יומם ולא אמר יום לומר שיאריך מהלילה ליום שאחריו, וכן אמר מאן דלא מוסיף מהלילה על היום יסיף, וכן הוא עומד על ב' בנות יצה"ט ויצה"ר, וכל אחד אומר הב הב, ועל זה ארז"ל לעולם ירגיז אדם יצה"ט על יצה"ר שהוא דומה ללילה, והאדם הוא מורכב מחומר שהוא הגוף וכל בנינו הוא אחר היצה"ר ואיך אפשר להרגיזו, לזה צותה תורה שביום יציאתו אחר שעבר עליו ז' ימים כדי שיהיה לו קצת חיות, למולו ביום השמיני, כדי שיהיה כפות תחת בחירתו, וכן צוה לאביו להוליכו לבית הספר כמו שארז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש בן חמש למקרא שהיא מתשת כחו, בן עשר למשנה שהיא תורה שבעל פה חמש נגד חמש, בן י"ג למצות קרי ביה למצות לאכול מצה ולבער חמץ, ולזה רמזו חז"ל אור לי"ד בודקין את החמץ לאור הנר, שהיא התורה שהיא אור ולמצות שהם נר שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, ואומר ושמרתם את המצות שמרו עצמיכם מלהחמיץ, ולאכול לחם עוני לענות חומרו ויצרו, ענ"י בא"ת ב"ש ע"ה בגי' הטמא, שהוא היצר, ובזה יאיר נרו שהיא התורה והמצות. ענ"י, עי"ן יו"ד נו"ן גימ' נרו, ובזה יוכל ליחד ה', עני במ"ק אחד, ובהיות האדם טבוע בכור עוני וטרוד במלחמת היצר וטרדות הזמן איך יוכל לכוין וליחד הבנין ולעיין ולפלפל בתורה שדנין אותו ואומרים לו קרית פלפלת בתורה ואפילו בפשטיה, שהיא בת מלך ואי אפשר להביט אפילו בקצתה או בקצת ממלבושיה כי אין לבא אל שער המלך בלבוש שק שהוא החומר, כי בת מלך אינה נתנת אלא למלך מאן אינון רבנן, וע"י מלבושים שנאמר לרקמות שהם המלבושים תובל למלך, והתורה אי אפשר להשיגה אלא ע"י מלבוש לפי שאנו מלובשים בחומר והתורה כולה שמותיו של הקב"ה זו התורה מבראשית ועד לעיני כל ישראל היא בעצמה שהיו לומדים המלאכים קודם שהורידה משה רבינו מן השמים, ואי אפשר שהיו לומדים אותה כמו שאנו לומדים, כי כתוב בה אדם כי ימות ואין מיתה ביניהם, וכן אשה כי תזריע וטמאה ואין טומאה ביניהם ולא נשים, וכן דברים הרבה שאי אפשר שיהיה ביניהם, אבל היתה במלבוש יותר זך רוחני כפי כח הרוחניות שבהם. ואפילו האבות שהיו לומדים התורה היו לומדים אותה במלבוש אחר לא כמו שאנו לומדים אותה, כי א"א לו לאברהם לומר הן לי לא נתתה זרע וכתוב בה אלה תולדות יצחק בן אברהם, אלא ודאי מוכרח הוא שהתורה שהיו לומדים היתה במלבוש אחר, וכשנשתברו הלוחות נתלבשה במלבוש אחר שהוא זה המלבוש שהוא עתה בו אלא כל דור ודור כפי הנהגתו וכפי זכות חומרו

היתה ידיעתם בתורה כמו שאמרו בגמרא מס' חגיגה שאמר רבי אליעזר הגדול הרבה למדתי מרבותי ולא חסרתי מהם כטפה מהים והרבה למדו ממני תלמידי ולא חסרו ממני כמכחול בשפופרת, והביאו שם שהיו לומדים מעשה מרכבה ובא האש והקיפתם, א"כ היו לומדים אותה בסודות ה' כפי הכנת גופם, וכן גבי יונתן בן עוזיאל כשהיה דורש כל עוף הפורח היה נשרף, פירש"י ז"ל שהמלאכים היו באים לשמוע הדרשה, משמע שלא היה דורש פשט, וכן אמרו בגמרא רבא ברא עגלא תילתא, פירש"י ז"ל כשהיו לומדים בספר יצירה, וכן רבא ברא גברא וכו', וכן ארז"ל שהיו סדרי המשניות שש מאות ועתה לא נשאר לנו אלא ששה ומאלו הששה לא יש גמרא אלא על ארבעה, ואפילו אלו הארבעה צריך עיון להבינם, שאמרו בגמרא בד' לא מצינן בשיתא מצינן, וכן אמר בזוהר פ' תולדות יצחק דף קל"ה עמוד א' ז"ל ת"ח אתא שלמה ובעא לקיימא על מילי דאורייתא ועל דקדוקי אורייתא ולא יכיל אמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, דוד אמר גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ת"ח כתיב בשלמה וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, והא אוקמוה דחמשה ואלף טעמים הוו בכל משל ומשל דהוה אמר, ומה שלמה דאיהו ב"ו כך הוו במלוי מלין דאורייתא דקאמר קב"ה על אחת כמה וכמה דבכל מלה ומלה אית בה כמה משלים כמה שירין כמה תושבחין כמה רזין עילאין כמה חכמאן, וע"ד כתיב מי ימלל גבורות ה' ע"כ. א"כ כל אחד אמר לפי זכות חומרו לא כזמננו זה שחומרנו עכור ואין לנו אלא פשטי הדברים וספורם:

ועוד בזוהר פרשת תולדות יצחק (דף קמ"ה עמוד ב') ז"ל, דלית מלה זעירא דלית בה כמה אורחין ושבילין ורזין דחכמתא עלאה. ת"ח דהא ר' שמעון הוה אמר תלת מאה הלכות פסוקות ברזא דחכמתא עילאה בפסוק שם אשתו מהיטבאל בת מטרד בת מי זהב, ולא גלי לון אלא לרבי אלעזר דהוה עמיה בגין למנדע דכמה רזין עלאין אינון בכל עובדא ועובדא דאיהי באורייתא ובכל מלה ומלה חכמתא איהו ואורייתא דקשוט, בגין כך אינון מלין דאורייתא מלין אינון לאחזאה מינה נפלאות, כד"א גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ואם בזמן ר"ש ז"ל לא גלי לאנשי דורו אלא לר"א לפי זכות חומרו כ"ש בדורנו זה שהוא בתכלית העכירות כדתנא דבי אליהו. דתנא דבי אליהו כשנשתברו הלוחות נגזרה גזירה על ישראל שילמדו התורה מתוך צער ומתוך שעבוד ומתוך טלטול ומתוך טנוף ומתוך דוחק ומתוך שאין להם מזונות, ובשביל אותו הצער שמצטערים עתיד הקב"ה לשלם שכרם לימות משיחנו כפול ומכופל שנאמר הנה ה' אלהים בחזק יבא וכו', לטובתי נשברה רגל פרתי ע"כ. ואומר מתוך טינוף למה והלא אסור להרהר בד"ת במקום הטנופת ואם הרהר עליו נאמר כי דבר ה' בזה כ"ש דבור וצריך להרחיק ד'

אמות ממקום שכלה הריח ועל זה רמזו ז"ל אסור לשמש מטתו בבית שיש בו תפלין אלא אם כן היו בכלי תוך כלי וכלי השני אינו כליין, וכן התורה נתלבשת בכלי שני שנראה שהוא ספור דברים היינו שאינו כליין והיינו מתוך הטנופת, ואילו לא נשתברו הלוחות לא היה רשות לשום אדם לחדש בה שום חדוש או לעשות בה שום פירוש כי אין לבא אחר מלך מלכי המלכים הקב"ה, ולא היתה יכולה לקבל שום פירוש מבשר ודם לפי שהיא שכלית ודקה בתכלית הדקות ובשר ודם גס בתכלית הגסות, אבל כשנשתברו ונעשו ע"י ב"ו נתנה רשות לחדש ולדרוש בה, והיינו מתוך טנוף ר"ל היותה נדרשת ע"י ב"ו ועל דרך שהיא עתה בו על דרך גשמות:

ובזה נבין מאמרם ז"ל, שאמר קודם שבא שלמה היתה התורה דומה לאסקופה שאין לה אזנים בא אחד ועשה לה אזנים והיתה נטלת על ידם. כאן רמזו ז"ל מה שאמר לא היה יכול שום אדם לעשות בה שום פירוש עד שבא שלמה והלבישה במשלים גופניים, לומר שיש רשות לבאר ולפרש, וכן אמר משל לבור עמוק שיש בו מים עבר אדם אחד ואמר מי יוכל להוציא מים מבור זה עד שבא פקח אחד וקשר חבל בחבל וחבל בחבל ודלה מים, כאן רמזו שיכול להעמיק בה, ולזה אמר ב' משלים משל לאסקופה שהיתה נטלת ע"י אזנים לומר שיש רשות לפרש אפילו על דרך הסוד שהוא עמוק, ולזה במשל החבל אמר בא פקח אחד, ובמשל של אסקופה אמר בא אדם אחד ולא אמר פקח, והוכרח לומר ב' משלים לפי שהתורה יש בה פשט וסוד, ולמד שלא יסתפק האדם בפשט לבד אלא שצריך לטרוח אחרי רמזי הדברים ואחר סודם, ולזה בא משל לבור עמוק שצריך להביא חבלים לקשור חבל בחבל לדלות מים לרוות צמאו:

וכן אמרו בזוהר פרשת בהעלותך (דף קמ"ט ע"א) ז"ל, זכאין אינון ישראל דאתיהיב להו אורייתא עלאה אורייתא דקשוט ומאן דאמר דההוא ספורא דאורייתא לאחואה על ההוא ספור לבד קאתי תיפח רוחיה דאי הכי לאו איהי אורייתא עילאה אורייתא דקשוט אלא ודאי אורייתא קדישא עילאה איהי אורייתא דקשוט, ת"ח מלך ב"ו לאו יקרא דיליה הוא לאשתעי מלה דהדיוטא כ"ש למכתב ליה, וכי סליק בדעתך דמלכא עילאה קב"ה לא הוו ליה מלין קדישין למכתב ולמעבד אורייתא, אלא דאיהו כניס כל מלין דהדיוטין, כגון מלין דעשו, מלין דאתון, מלין דבלעם, מלין דבלק, מלין דזמרי, וכל שאר ספורין, ועבד מנייהו אורייתא, אי הכי אמאי אקרי תורת אמת תורת ה' תמימה עדות ה' נאמנה פקודי ה' ישרים מצות ה' ברה יראת ה' טהורה, וכתיב הנחמדים מזהב ומפז רב, אלא ודאי תורת ה' אקרי וכן אקרי תורת אמת תורה תמימה, וכל מלה ומלה אתיא לאחואה

מלין אחרנין עילאין, דההיא מלה דההוא ספור לאו לאחואה על גרמיה בלבד קאתי אלא לאחואה על ההוא כללא כמא דאוקימנא, ע"כ:

ולקמיה בפרשה הנזכרת דף קנ"ב ז"ל, רבי שמעון אמר וי ליה לבר נש דאמר אורייתא דאתא לאחואה ספורין בעלמא ומלין דהדיוט, דאי הכי אפילו בזמנא דא אנן יכלין למעבד אורייתא במלין דהדיוטי ובשבחא יתיר מכולהו אי לאחוא מלין דעלמא אפילו אינון קפסירי (פי' שלטונין) אית להו מלין עילאין יתיר אי הכי נזיל אבתרייהו ונעבוד מנייהו אורייתא, אלא כל מלין דאורייתא כהאי גוונא, ת"ח עלמא עילאה ועלמא תתאה בחד מתקלא אתקלו, ישראל לתתא ומלאכי עילאה לעילא, מלאכי עילאי כתיב עושה מלאכיו רוחות האי באתר עילאה בשעתא דנחתי לתתא אע"ג דנחתי מתלבשי בלבושא דהאי עלמא ואי לא מתלבשי בלבושא כגוונא דהאי עלמא לא יכלי למיקם בהאי עלמא ולא סביל לון עלמא, ואי במלאכי עילאי כך אורייתא דברא להו וברא עלמין וכלהו קיימין בגינה כיון דנחתא להאי עלמא אי לאו דמתלבשא בהני לבושי דהאי עלמא לא יכיל עלמא למסבל, ועל דא האי ספור דאורייתא לבושא דאורייתא איהו מאן דחשיב דההוא לבושא דאורייתא איהו ממש ולא מלה אחרא תפח רוחיה ולא יהא ליה חולקא בעלמא דאתי, ובגין כך אמר דוד גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, מה מתחות לבושא דא דאורייתא, ת"ח אית לבושא דאתחזי לכלא ואינון טפשי כד חמאן לבר נש בלבושא דאיתחזי לון שפירא לא מסתכלין יתיר חשיבו דההוא לבושא גופא, חשיבותא דגופא איהו נשמתא, כהאי גוונא אורייתא אית ליה גופא ומילי אורייתא דאקרון גופי תורה, האי גופא מתלבשא בלבושין דאינון ספורין דהאי עלמא, טפשין דעלמא לא מסתכלין אלא בההוא לבושא דאיהו ספור דאורייתא ולא ידעו יתיר ולא מסתכלן במה דאיהו תחות ההוא לבושא, ואינון דידעין יתיר לא מסתכלן בלבושא אלא בגופא דאיהו תחות ההוא לבושא, חכימין עבדי דמלכא עילאה אינון דקיימי בטורא דסיני לא מסתכלי אלא בנשמתא דאיהי עיקרא דכולא אורייתא ממש ולעלמא דאתי זמינין לאסתכלא בנשמתא דנשמתא דאורייתא, ת"ח הכי נמי לעילא אית לבושא וגופא ונשמתא לנשמתא, שמיא וחיליהון אלין אינון לבושא, וכ"י דא גופא דמקבלא לנשמתא דאיהו תפאר"ת ישראל, ועל דא איהי גופא לנשמתא. ונשמתא דאמרן דאיהי תפארת ישראל דאיהי אורייתא ממש, ונשמתא לנשמתא דא איהו עתיקא קדישא וכללא אחיד דא בדא, וי לאינון חייביא דאמרי אורייתא לאו איהי אלא ספורא בעלמא ואינון מסתכלי בלבושא דא ולא יתיר, זכאין אינון צדיקיא דמסתכלי באורייתא כדקא יאות, חמרא לא יתיב אלא בקנקן כך אורייתא לא יתבא אלא בלבושא דא, ועל דא לא בעי לאסתכלא אלא במא דאית תחות

לבושא, ועל דא כל אינון מלין וכל אינון ספורין לבושין אינון ע"כ. מכאן ראיה לכל מה שאמרנו. ובזה יאירו עיניך להרבה דברים כמו ענין ראובן שאמר השליכו אותו הבורה להשיבו והרי כתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו, וענין יהודה עם תמר איך אמר ולא ידע כי כלתו היא והוא כתוב בתורה בארוכה, וענין תבערה ומסה וענין המתאוים מאחר שהן כתובים הם מוכרחים ואינם בני עונשים, ובזה לא יהיה מן הגסים האומרים ונפשנו קצה בלחם הקלקל, ובזה לא יערב להם לחמה של תורה, ואמר הקלקל לפי שאינם יודעים טעם, הוא קל בעיניהם זהו לחם הקלקל, ובזה יערב לך אכילתך באכלך לחם ערבה בלא מסה ומריבה של שטן, באמר לך מה טעם אף אתה הקהה את שניו בזה ויעבור זעם, מלבד שיש כמה וכמה טעמים וסודות עמוקים והנפשות משתוקקים עד שיצאו ממאסרם וידעו הדברים על ברים, וכל עוד שהחומר לא הופשט יסתפקו בזה ע"ד הפשט:

ובזוהר פ' בראשית (דף כ"ו) ז"ל, ד"א ונהר יוצא מעדן בודאי יוצא לעילא בעץ חיים דתמן לית קלפין נוכראין הה"ד לא יגורך רע, אבל בעץ דלתתא אית קלפין נוכראין ודאי ואיהו נטוע בגנתא דעדן דזעיר אנפין דאיהו חנוך מטטרו"ן ובגין דא ונהר יוצא יכילנא למימר במטטרון יוצא מעדן מעדון דיליה להשקות את הגן גן דיליה פרדס דיליה דתמן עאלו בן עזאי ובן זומא ואלישע וקלפין דיליה מסטרא דא טוב ומסטרא דא רע ודא אסור והתר כשר ופסול טמא וטהור ע"כ. אם כן אחר שנעשה מטטרון שרו של עולם ונתנה תורה ע"י, מטטרו"ן ש"ר הפנים ראשי תיבות משה והבן, נתלבשה במלבוש של טוב ורע אסור ומותר כשר ופסול טמא וטהור, ולזה רומז בי"ת של בראשית, וכן ארז"ל יהי כבוד ה' לעולם פסוק זה אמרו שרו של עולם, הרי קראוהו שרו של עולם, וכ מצאתי כתוב בלשון זה אמר בפרקי היכלות, אמר הקב"ה לקחתי לחנוך בן ירד והמלכתיו על עולמי ומסרתי בידו שס"ה מפתחות כו'. והכונה הוא כשראה הקב"ה שהכל הולכים אחר ההבל ואחרי השקר ואינם כדאים להשתמש באור העליון עמד והמליכו לחנוך על העולם כדי שאם יחטאו לא יהיו נענשים כ"כ, אינו דומה מי שחוטא למלך כחוטא לעבד, וכל זה כדי להקל מעליהם העונש, וזה הוא טעם שחזרו ונשנו עשרת הדברות ע"י משה במשנה תורה, ולזה רמז שלמה תחת עבד כי ימלוך וימי מלכותו הם ששה ימים ועליו רמזה תורה שש שנים יעבד, וארז"ל שתא אלפי שני הוי עלמא והם נקראים ששת ימי המעשה. ובזה תבין שאלתו של קיסר שאמר לרבי יהושע בן חנניא, א"ל אלהיכם הוא אוהב את השבת למה אינו שובת שהוא מוריד גשמים ומצמיח אילנות וצמחים ומשיב רוחות ומצמיח פירות וזרעים. והסוד הוא כי העבד פטור ממצות וימי המעשה

וימי החול אליו הם רומזים עד בא היובל הגדול שהוא מלך העולם לא שרו של עולם, בו יצאו העבדים לחירות שנאמר וביובל יצא ואז יגלו נ' שערי בינה ע"י תורה חדשה אחר חדוש העולם שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה וכו' ותהיה ההנהגה על ידו ית', ויאיר עינינו לראות נפלאות מתורתו. ואשאל מאתו ית' מחילה וסליחה וכפרה, ואל יחשבני כהולך רכיל מגלה סוד, כי מרוב חשקי ותאותי באתי עד הנה:

ונחזור לענייננו שהתורה נתלבשה וכן פסוק ראשון של התחלת התורה מתחיל בבי"ת בראשית ומסיים בצ', בי"ת צד"י גימ' תיק"ו, כלומר שיש לה תיק ומלבוש, פסוק ראשון יש בו כ"ח אותיות כח מעשיו הגיד לעמו, כשתסיר שתי אותיות שהם ב' צ' ישאר כ"ו הוי"ה, והב' אותיות שעלו בגימ' תיק"ו הוא רמז לוה' בהיכל קדשו, שהכל סתום וחתום בו, ואע"פ שאמר שאנו מסורים תחת ממשלתו של מטטרו"ן בימי המעשה לבד, לא בימי שבתות וימים טובים ולא בזמן שאנו עושין רצונו של מקום, כי באותו זמן אנו כבנים זהו אם כבנים אם כעבדים, אם כן נתנה רשות למי שחננו ה' קצת דעת וחכמה ובינה לבאר ולפרש מה שקבלה נשמתו בסיני, כמו שאמרו ז"ל אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש לפני רבו הכל נאמר למשה בסיני, ואם לא יכתבם נראה לי שהוא נענש כמו הנביא שכובש נבואתו שחייב מיתה. ואני יודע בעצמי שאין בי לא דעת ולא תבונה לא מנה ולא מקצתה, אלא מרוב ההתלהבות והחשק אמרתי לכתוב מה שקבלה נשמתי, וגם מפחדי מהעונש, גם לפי כח צערי ועניי כמו שאמר דוד ע"ה זאת נחמתי בעניי אין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה, ואומר לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי,:

ואל אלהים יודע שלא להתגדל ולא להתפאר ולא להתחכם ולא להתיהר ולא להתעשר ולא להתגאות ולא להתנאות הלא אלהים יחקור זאת כי הוא יודע תעלומות לב, ועל זה לא כתבתי שמי אלא ברמז וקראתיו שפתי כהן, יהי רצון שיהיה לי לנר לעולם הבא ויאמר עלי אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ואמרו במדרש משלי נצור בני מצות אביך מה כתוב אחריו קשרם על לבך תמיד, למה בהתהלכך תנחה אותך, ר' מאיר אומר עשם לך אור לכשתלך לאורי ואיזה זה אורה של תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור:

ואני מחלה ומשביע לכל הקורא בספר זה שאם יראה בו שום דבר שכתוב בשום ספר מהמפרשים שידון אותי לכף זכות, כי בלא שבועה שאין לי שום מפרש כי אם רבינו בחיי ז"ל ורש"י ז"ל ורבי מנחם רקנאט"י ז"ל והזוהר, וה' ידין אותי לכף זכות אמן נצח סלה. כי האומר מה ששמע מאחר ואינו אומרו על שמו נקרא גזלן, כמו שאמר בתנחומא על פסוק אל תגזול דל כי דל הוא בפר' במדבר ז"ל אל תגזול דל כי דל הוא א"ר תנחומא בר אבא א"ר לוי אל תגזול דל כי דל הוא זה התורמוס שנכנס עם הפרפרת אל יאמר אדם

יש לפני אגוזין ותרדין עליהם אני אומר ברכה תחילה ואניח את התורמוס אמר הקב"ה אל תניח את התורמוס אל תגזול דל כי דל הוא, וצריך אדם כשהוא שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו משלשה כמו ששנו רבותינו אמר רבי תנחום הלבלר מקובל אני מפי ר' מישא שקבל מן הזקנים הלכה למשה מסיני, כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר אל תגזול דל כי דל הוא, וכל האומר דבר בשם אומרו זוכה שיגאלו ישראל על ידו, ממי אתה למד מאסתר ששמעה הדבר ממרדכי ע"י כן זכתה שיגאלו ישראל על ידם. אגב אורחין נלמוד שלא יסתפק בדרשות ובדרך הסוד ויניח הפשט כמו התורמוס, כי הפשט לא יופשט, שגם הפשט יש לו צורך והדינים אינם אלא מפשטי התורה והוא המלבוש העליון שהוא הנראה והמתקבל. ומה שאמר אפילו משלשה, פירוש שאותו דבר נאמר על שם שלשה איש מפי איש כמו שאמר ר' תנחום הלבלר מקובל אני מפי מישא אחד, שקבל מן הזקנים שנים, הלכה למשה מסיני שלשה, שצריך לומר משם כולם כי כל אחד אחד קבלה נשמתו במעמד הר סיני ופעמים מה שקבל זה לא קבל זה והוא אומרה משם עצמו נמצא שמכזב בקבלתו וגוזלו מגאולתו, כי אילו היה אומרה בשם אומרו היה מביא לו גאולה, כי האדם נקרא עולם קטן ויהיה לו נחת רוח וזה מנעו ממנה אם כן אין לך גזלן גדול מזה שהוא גזל שאין הבן שת"ח שהוא הבן זהו תי"ש ברא, ובזעת אפו יאכל לחם לחמה של תורה שאין הלכה ברורה אלא ע"י קל וחומר, בחומר, ובלבנים עד שתתלבן ההלכה.

עוד בראשי"ת בר"א תי"ש שהוא אילו של יצחק שנברא משׁשׁת ימי בראשית.

עוד בראשי"ת ב"ת ארש"י כלומר ארוסתי שנאמר וארשתיך לי וכו'.

עוד בראשי"ת ב"א תשר"י שבתשרי נברא העולם.

עוד בא תשרי לומר שהוא מוחל וסולח עונות כשעושין תשובה.

עוד בראשית ב"א רשת"י, לומר כמו שאמר התנא הכל צפוי, כלומר שיש צופה ומביט על כל מעשה בני אדם והם כנלכדים ברשת.

עוד בראשית נוטריקון בראשונ"ה רא"ה אלהי"ם שיקבל"ו ישרא"ל תור"ה.

עוד בראשית ברא שי"ת, שהן שׁשׁ קצוות ד' רוחות ומעלה ומטה, לזה התחילו התורה במלה בת שׁשׁ אותיות.

עוד בראשית אב"י שר"ת, פירוש אב"י לומר שהרצון והכוונה כמו אבי יבחן איוב וכו', שר"ת פירוש לשרתו. עוד בראשי"ת בי' ארש"ת, כלומר בעשרה מאמרות נברא העולם, ארשת פירוש מאמר כמו וארשת שפתיו, ופירוש בי' מאמרות, לומר שבאמירת הדבר ובמבטאו היה נעשה מאליו, ואין זה מן התימה שהרי בימי חכמי הגמרא כשהיו לומדים

בספר יצירה בהוצאת האותיות היו נעשים ונבראים מה שהיו לומדים מאליהם, כמו שאמרו ר' פלוני ברא עגלא, רבא ברא גברא, אע"פ שלא היתה כוונתם לבריאה אלא בדבור לבד, והכוונה כדי שיתנהג העולם בלי עמל ובלי טורח.
עוד בראשית ברי"ת א"ש שהיא התורה שלא נברא העולם אלא בשבילה שנאמר הלא כה דברי כאש, ואומר מימינו אש דת וגו', תורה בגימ' תרי"א, ברי"ת תרי"ב, על זה אמרו שצריך להקדים הברית בברכת המזון.
עוד בראשית רבי"ת א"ש, שמי שהוא מלוה ברבית תאכלהו אש של גיהנם אש לא נופח.
עוד בראשית יר"א בש"ת, לומר ראשית חכמה יראת ה', לזה הזהיר על היראה קודם הכל. וכה"א יראת ה' ראשית דעת וכשיהיה בו יראה יהיה לו בושת פנים ולא יחטא שנאמר בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו וגו'.
עוד בראשית יר"א שב"ת, שבשמרו שבת של זה העולם יזכה לעולם שכולו שבת, ולזה תיקנו רז"ל בכל תפלות השבת והנחילנו ה' אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך, הוא שיזכנו לעולם שכלו שבת. שזה היא תכלית הבריאה שיטרח בערב שבת כדי שיזכו לשבת שהוא עולם הבא. עוד ארז"ל על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, והשלשה הם רמוזים בפסוק, ברא אלהים דין, בר"א אלהי"ם לעש"ת ס"ת אמ"ת, השמים היינו שלום שהם מאש ומים שנאמר עושה שלום במרומיו:

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית ברא אלהים את השמים וגו'. בראו בשם אלהים שהוא שם השתוף, לפי שכל הברואים כולם הם משותפים מזכר ונקבה ואפילו הגלגלים כאשר אמרו חכמי המחקר, שמש זכר חמה נקבה, ירח זכר לבנה נקבה, ואפילו אדם דו פרצופין נברא ואפילו האילנות ואפילו העשבים יש בהם זכר ונקבה ורוב המלאכות ע"י כלים שהם זוג ואפילו שמים וארץ הם מורכבים לכך נברא בשם אלהים שהוא א"ל הי"ם הי"ם סודו כל"ה, ולפי שבריאת זה העולם הוא כלה ונפסד שנגולו כספר השמים ונאמר והארץ כבגד תבלה ושמים כעשן נמלחו ותכלית הבריאה היא שיתא אלפי שני, וזהו בראשית בר"א שי"ת שזהו תכלית הבריאה לבד, לכך נברא בשם אלהים שהוא א"ל הי"ם, אל הוא ההתחלה שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה והי"ם הוא סוף שהיא נקראת הים האחרון ונקראת ים סוף. ולכך נברא בשם אלהים כי אם יברא בשם אחר היה בלתי תכלית והיה מוכרח

במעשיו ול היה לו שכר ועונש והיה עולם בלתי תכלית וכו' ולא כך היא הכוונה. ולא ח"ו שיש שום תכלית בשם אלהים ח"ו כי הוא מעשרה שמות שאין נמחקים אלא הוא שם משותף לפי שכל בריאת זה העולם היא בשתוף שמים אש ומים והאדם ג"כ מורכב הגוף מד' יסודות והנשמה וזהו את השמים את לרבות הנשמה שכן הנשמה עם המלה סודה א"ת, ואת הארץ זה הגוף וכן הוא אומר וייצר יצירה מן העליונים יצירה מן התחתונים ואפילו העליונים יש להם צורך בתחתונים שנאמר רוכב שמים בעזרך, והוא מאמרם ז"ל היה לך לעזרני, וזהו אשר ברא אלהים לעשות שלא תושלם העשיה אלא ע"י בשר ודם וזהו פירוש לעשות ולא עשה אלא הניחה לבשר ודם להשלימה שהיא המילה, שאין נקרא הישראלי שלם אלא ע"י המילה, ואפי' האילנות כשעושין מאליהן לא יעשו פירות ואם יעשו פירות לא יהיו טובים אם לא ישתלו אותו או ירכיבוהו, ואפילו הכסף והזהב והאבנים טובות גמר עשייתם ע"י ב"ו, ולכך אמר אשר ברא אלהים בשביל שברא העולם בשם אלהים ולכך לעשות ע"י ב"ו. ורז"ל בהרבה מקומות אמרו כאילו נעשה שותף להקב"ה. ולכך נברא בב' שהבי"ת היא חשבון שנים לשון שנוי ד ולכך נברא אדם דו פרצופין. ומה שארז"ל שברא הקב"ה את העולם במדת הדין וכשראה שלא יכול לעמוד שתף עמו מדת רחמים, כוונתם לומר כששתף א"ל עם הי"ם כמו שאמרו יותר גובר הדין כמו האש שמזלפין עליה מעט מים אזי היא מתגברת יותר מפני שמנגד ותתאה גבר, מה עשה עמד ושתף עמו מדת רחמים, לא אמר רחמים אלא, מדת רחמים דייקא שהוא סוד הברי"ת שהוא שלום הבית שהוא סוד היו"ד הפרועה שעולה לקראתה אז נרפה הדין ונקראת מדת הדין הרפה, וכשתוסיף י' על הי"ם סודה ה"ס לשון שתיקה בעל הבית בבית שלו"ם בבית מוש"ל בבית, ולכך הם במלואו עולה כ"ו ק' והם סוד החבור ובאותיות ר' עקיבא ק' זה הקב"ה. הי"ם סודו כל"ה הי"ם מ"ה יו"ד סודו היכ"ל, היכ"ל במלואו ה"א יו"ד כ"ף למ"ד בני' קו"ף י"ד שהוא נקרא יד ה', והכל הוא בשתיקה כי מושל בבית ואתה מושל בכל. עוד היכל כלי ה' שהיא ה' אחרונה היינו הכל"י, וזהו אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, וכל"י הוא הכ"ל והכל ברמ"ז כי רמ"ז איברים יש לו לאדם מלבד שלום הבית א"כ הכל ברמ"ח רמ"ז במ"ק אח"ד הכל אחד, ולחכימ"א ברמיז"א. לחכימא שהיא חכמת שלמה ברמיז"א שהוא היסוד שכן יסוד במ"ק י"ז היינו טוב, וזהו טוב ה' לכל, ויש סוד ליודעי חן שעשר הויות דאצילות סודם ר"ס בגימ' ברמיז"א, א"כ לחכימא שהיא שכינת העשיה היא ברמיזא היא רמיזא באצילות בשכמל"ו, ומה שתמצא בזוהר ובהרבה ספרים דאלהים דבראשית הוא בבינה זהו בבריאה ביצירה, אמנם הנושא שלנו הוא אשר ברא אלהים לעשות דייקא. או אפשר ג"כ ביצירה. ואבי"ע רמזו כאן אשר

ברא אלהים לעשות, אש"ר רא"ש היינו אצילות, ברא היינו בריאה, אלהים היינו יצירה, לעשות היינו עשייה, והאצילות נקרא ראש לפי שהן הויו' וראשיהן יודי"ן והיו"ד היא נקודה שאין לה צורה ולא תוך כן האצילות אין מחשבה נתפסת בה אבל היא בראש כל אות ואות שא"א לכתוב שום אות אם לא יתחיל בנקודה קודם כל דבר ולכך היו עשר ולא ט' וכו'. ואפשר עוד לומר שנברא משניהם מיצירה ומעשיה שכן אלהים לעשות יציר"ה עשי"ה וזהו אמז"ל דו פרצופין נבראו:

ואפשר עוד לומר בראשית ברא אלהים שהוא בעל היכולת כולם לזה ברא השמים תחלה להראות כח מעשיו שאינו כב"ו ב"ו כשרוצה לבנות בית ועליה בונה הבית תחלה ואח"כ בונה העליה אבל הקב"ה בנה העליה תחלה שנאמר המקרה במים עליותיו זהו בראשית ברא אלהים:

ובמדרש התחיל הקב"ה לברוא עולמו במדה"ד שנאמר בראשית ברא אלהים ראה שאינו מתקיים שתף עמו מדת רחמים. ביאר הרב רבינו בחיי ז"ל ראה שאינו מתקיים פירוש שיבא להאמין שמדת הדין בלבד עשתה זאת ויבא לקצץ לכך אמר ה' אלהים, א"כ מכאן ראיה דבראשית הוא שם השתוף ואלהי"ם בגי' כול"ל שהוא כולל דין ורחמים וכדי שלא נאמין שהוא דין לבד הוצרך לכתוב ה' אלהים. ומה שדרש רבי אבהו כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב ברא אותם אלא בתחלה עלה במחשבה לברוא שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד. פי' בתחלה עלה במחשבה לבראו שנים שהזכר יהיה מרחמים לבד והנקבה מדין לבד ויבא מזה קצוץ ולא יזדווגו זה עם זה ויבאו ג"כ לומר ב' רשויות יש אחד ברא זכר ואחד ברא נקבה ויבאו לידי כפירה לכך, לא נברא אלא אחד. והרי אנו רואים שנבראו שנים שנלקחה חוה מאדם אלא פי' אחד שכל אחד יהיה משותף מדין ורחמים ובזה יהיו שניהם פונים לאחד שאחד יצרם והוא בראם ולא יבואו לידי כפירה, אבל הזכר הרחמים גובר בו לפי שנוצר מן העפר שהוא רך והנקבה הדין גובר בה לפי שנוצרה מהצלע שהוא עצם והוא קשה אבל לעולם יש בכל אחד ואחד דין ורחמים ונברא מד' יסודות אש רוח מים עפר שנים עליונים ושנים תחתונים, אש רוח עליונים מים עפר תחתונים, וכל שנים אחד דין ואחד רחמים, אש דין, רוח רחמים שהוא האויר, מים דין מים הזידונים, עפר רחמים, כל זה להורות שנברא משותף בכל בריאת העולם:

ובמדרש בראשון ברא שמים וארץ מן העליונים ומן התחתונים בשני ברא רקיע מן העליונים בשלישי תדשא הארץ מן התחתונים ברביעי יהי מאורות מן העליונים בחמישי ישרצו המים מן התחתונים בא לבראות אדם בששי אמר אם אני בורא אותו מן העליונים רבים עליונים על התחתונים בריה אחת ואין שלום בעולמי מן התחתונים רבים

התחתונים על עליונים בריה אחת ואין שלום בעולמי אלא הריני בורא אותו מהעליונים ומן התחתונים הה"ד וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה מן התחתונים ויפח באפיו נשמת חיים מהעליונים ע"כ. ובזה תבין למה אמר ה' אלהים. וד' יסודותיו עפרו לוקח ממזבח העליון כאמרם ז"ל עפרו של אדם הראשון ממקום כפרתו לוקח, ויסוד האש מהמלאכים, ויסוד המים ממים העליונים, ורוחו מאויר העליון שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, וכשבא הנחש על חוה הטיל בה זוהמא וכשבא עליה אדם באות נפשה שאפה רוחו וטמאה רוחו וכשלקחה הפרי נטמא הפרי ונתנה לאדם ואכלו בטומאה וטמא כל גופו ונטמאו כל ד' יסודותיו וגרמה מיתה לד' יסודות:

כדאיתא בזוהר פ' פנחס ז"ל את מ' סימנא קדמאה לאדם הראשון למבני מות על עלמא בגין דאת דא הוה טאס על רישיה דאדם בשעתא דכתיב ותקח מפריו מ' פרי"ו והוה מחכא ו"ת בזמנא דכתיב ותקח ותאכל ותתן ותפקחנה כדין אתבני מות על עלמא וכו' מ"ט בגין דאיהי סימנא דמות איהי סימנא דמ' מלקיות איהי סימנא דד' מיתות ב"ד ומתמן סליק ונחית סליק במ' ונחית בד' אינון, ד' רוחין דמתפרשן מגו דכר ונוקבא ממסאבותא ובגינייהו ד' מיתות ב"ד ומתמן סליק למ"ם והיינו מ' סימנא דמות ומאנין דמלאך המות ע"כ. ונ"ל פי' מ' נתחברה עם ו"ת דותקח ותאכל ותתן ותפקחנה הרי ד' כנגד ד' יסודות וזמ"ש כדין אתבני מות על עלמא שהוא הגוף שנקרא עולם קטן ודא סליק במ' שהוא מות ונחית בד' שהם ד' יסודות והוצרך להתגלגל כדעת הרשב"י ז"ל. ולפי שהוא יציר כפיו של הקב"ה נתגלגל באברהם אבר מה ובו נטהר יסוד העפר שאמר ואנכי עפר ואפר וכתיב יתן כעפר חרבו, ובו נטהר ג"כ יסוד המים במימי החס"ד מדת אברהם ואמר יקח נא מעט מים יו"ד קו"ף חי"ת כתוב יקח וקרי יוקח אם כן יו"ד קו"ף ח"ת עם ו' דקרי ולא כתיב ולכך אין לה מלוי עולה כתר ולכך אמר מעט מים, כתר לי זעיר שהוא מקום שאינו נתפס, ויסוד האש נטהר ביצחק שנאמר והעלהו שם לעולה, ונקרא יצחק ישח"ק וסודו חי הנשמה, שהכוונה להביא חיות לאדם שנאמר בו נשמת חיים וכשתחבר יצח"ק וישח"ק סודם בגימ' כתרו ויצחק סודו ר"ח ר"ש ח"ת סודו תקח הנשמה, ולפי שמים העכורים כשנחו מעכירותם ונעשו צלולים יורד העכירות למטה ונעשה עפר לכך יצא ממנו ישמעאל איש מעל, ולפי שהעפר אינו קשה וכשמערבין עמו מעט מים הוא נגבל ולכך עשה תשובה בסוף ימיו, אבל יצחק שהוא אש והאש מוציאה סיגים לכך יצא עשו קשה כסיגים שלא עשה תשובה, ויסוד הרוח נטהר ביעקב שהוא סוד הוא"ו שאמר כי במקלי עברתי שהו' כמקל, במקלי גימ' יעקב, נכנס בו ב' אותיות של יצחק שהוא ר"ח ונעשה רוח, ולזה אמר ורוח תשימו בין עדר ובין עדר כלומר שיצא

הרוח ויפתהו לעשו שלא יזיקו ולזה אמר עברתי את הירדן גימ' סדר שסדר היסודות, ועתה הייתי לשני מחנות שהוא הוא"ו ומשך הוא"ו הוליד י"ב בנים צדיקים בלא סיגים כי הרוח אין בו סיג אלא כלם רוחניים א"כ הרי נטהרו ארבעת יסודותיו של אדם א"כ לא הוצרך לגלגל יותר ליעקב גלגל בא"ת ב"ש בגימ' מת, גלגל הוא שחוזר ויעקב לא מת ונאמר עליו תתן אמת ליעקב וכשתסיר אל"ף מאמת ישאר מת, לזה אמר תתן אמת ליעקב, ולזה אז"ל יעקב לא מת מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, רמזו על אדם שלא הוצרך לגלגול, והקב"ה גם כן טיהר יסודותיו של עולם, יסוד המים במבול, ויסוד העפר בהפלגה שנאמר הבה נלבנה וגו', ויסוד האש בסדום וכו' וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש, ויסוד הרוח וירח ה' את ריח הניחוח, אם כן נזדככו ארבעה יסודותיו של עולם. וישראל קודם שקבלו התורה ג"כ נזדככו ד' יסודותיהם, הורידם למצרים על ידי פרעה שהוא העפר והוא יסוד הכבד שבכולן והוא מלך עליהם, ולכך בחומר ובלבנים, ולכך ויחזק לב פרעה, כבד לב פרעה. ויסוד המים כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו הרי יסוד המים, גם כן היה לוקח בניהם ושורפם לאלהיהם כאמז"ל במדרש דכתיב ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים הרי יסוד האש, וגם כן אמרו מקוצר רוח הרי יסוד הרוח, אם כן הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, והחזירן ליסודו הראשון שהוא מקום כפרתו ולכך העלם לארץ ישראל וזכך יסודותיהם והיו כמלאכים שהיא כוונה הראשונה שהיא בראשית ברא אלהים שיהיו כבני אלהים כמלאכים, ולכך אמר במעמד הר סיני ומשה עלה אל האלהים ויוצא משה את העם לקראת האלהים, משה ידבר והאלהים וגו', וידבר האלהים, לנסות אתכם בא האלהים, אם כן באו לארץ ישראל לטהר יסוד העפר, ונגלה עליהם באש לטהר יסוד האש, ואמר וכבסו שמלותם שהוא גופם שהוא מלבוש לטהר יסוד המים, והרוח בדבור לכך פרחה רוחם לטהרו, אחר כך חטאו וטמאו הד' יסודות, חטאו במרגלים והוציאו דבה על הארץ נטמא יסוד העפר, עשו את העגל שהוא "עון "גדול "לישראל ראשי תיבות עג"ל טמאו יסוד האש שנאמר ואשליכהו באש, גם בתבערה, גם במסה שהוא יסוד המים, ובקברות התאוה יסוד הרוח. לכך צוה להם עשיית המשכן לטהר הד' יסודות, מזבח אדמה לטהר יסוד העפר, כיור לרחצה ונתת שם מים לטהר יסוד המים, אש תמיד תוקד על המזבח לטהר יסוד האש, ובקרבנות נטהר יסוד הרוח אשה ריח ניחוח וכו', והכל לתקון אדם. מזה תדע למה אנו אומרים עבדים היינו ודאי היינו, ואומרים ממצרים גאלתנו ולא גאלת את אבותינו אלא גאלתנו, ומה שאמר ואילו לא גאלתנו עדיין אנו וכו' הוא פשט מה שנאמר הוא הסוד שלא למסרו לכל אדם:

מצאתי כתוב שאדם נתקן ביעקב כאומרם ז"ל שופרא דיעקב מעין שופרא דאדם, פירוש שופרא תקון כמו ברוחו שמים שפרה וישראל נתבלעו בכלל שבעים זקנים ושבעים זקנים נתבלעו בכלל י"ב בני יעקב ובני יעקב עתידין להבלע ביעקב ויעקב באדם ואדם מתבלע בסבה ראשונה שנאצל משם. ועל זה רמזו ז"ל עשה עבירה אחת אוי לו שהכריע את כל העולם לכף חובה לפי שהוא מחלק אדם ובעברו העבירה מטיל מום ונאמר כל אשר בו מום לא יקרב א"כ הוא מאחר ההתבלעות מחריב העולם וצריך תקון לתקן, א"כ הגלגול לדעת חז"ל סודו חסד ר"ל חסד עשה עם הבריות כדי להחזירם לסיבה ראשונה שנאמר אם תשוב ישראל אלי תשוב אלי דייקא, וזה מוצי"א אסירים בכושרות ר"ל מוציא הנשמות ממאסר הגופים בכשרות מעשיהם, וזהו בכושרות בכי ושירות בכי לגופים ושירות לנשמות שיצאו ממאסר:

ונחזור לענייננו שהעולם והאדם נבראו בשם השתוף שהוא שם אלהי"ם. וכן תמצא בילקוט סימן ה' מתחילת ברייתו של עולם נתאוה הקב"ה לעשות לו שותפות בתחתונים ולכך דו פרצופין נבראו, ולכך התחילה התורה בב' ד'למעלה ו'למטה היינו דו ולרמוז לב' עולמות ולב' תורות ולב' לוחות שבהן י' הדברות כמנין ד"ו הכל מן האחד ב"ה על כן אחר האל"ף ב' וכן בראשית בגימ' שכתב ועל פה, ובגימ' שני לוחות אבנים, ובני' שני עולמות עה"כ, לומר לך כי המקיים תורה שבכתב ותורה שבעל פה שנכללו בתוך י' הדברות שבשני לוחות זוכה לב' עולמות, ולכך נקראו ישראל בכור שנאמר בני בכורי ישראל כי הבכור נוטל פי שנים, ולכך זכו ישראל לב' תורות ולב עולמות ולנפש ולנשמה שכן שנים בגימט' הנשמה, נוטל פי שנים ר"ת נפש, ואע"פ שהן ב' תורות וב' עולמות הם אחד שכן שנים במ"ק אחד וישראל נקראו גוי אחד והכל ברמז רמז במ"ק אחד:

ובזוהר למה התחילה התורה בבי"ת ר' חייא אמר תורה שבכתב ותורה שבע"פ אוקמוה ליה לבר נש בעלמא הה"ד נעשה אדם בצלמנו כדמותנו צלם ודמות ועל דא שירותא דאורייתא ב' ואוקמוה, ר' יצחק אמר מפני מה בפתיחא וסתימא אלא בשעתא דבר נש אתי לאתחברא באורייתא הרי היא פתיחא לקבלא ליה ולאשתתפא בהדיה ובשעתא דבר נש סתים עיניו מינה ויהך לארחא אחרי הרי היא סתימא מסטרא אחרא ולא אשכח פתחא חד דיתוב לאתחברא בה באורייתא אפין באפין ולא יתנשי מינה, וע"ד אורייתא פתחא קמי בני נשא ואכריזא וקריא לון אליכם אישים אקרא וכו' וכתיב בראש הומיות תקרא בפתחי שערים וכו':

נחזור לענייננו כי לכך נברא אדם דו פרצופין שהם נפש נשמה והנקבה היא הנפש נפש חיה ונמשכה מן היו"ד ונקראת חוה והזכר הוא מן הנשמה, ולפי שהשטן מנפש ועד

בשר יכלה שהוא קץ כל בשר וראה שחוה היא מורכבת לכך רכב על הנחש והטיל בה זוהמא, והאדם ידע שנתעברה ממנו כאומרם ז"ל והאדם ידע מאי ידע ידע שעיברה ובא עליה הוא ג"כ ונתעברה בשנים קין והבל קין מצד הנחש והבל מאדם ולכך לא אמר בדמותו כצלמו כמ"ש בשת. ולפי שאדם מושך בערלתו פי' אשתו שכן אשה בגימ' ערלה ע"ה ואיש מזריע תחלה יולדת נקבה ולכך ב' תאומות עם הבל וגברה הקליפה שהוא קין וקלטה הפרי לתוכה לכך קם קין על הבל והרגו ולקח ב' תאומותיו וגברה הקליפה עד שבאו דור המבול והיו נזקקין לשאינן מינם לפי שבא נחש על שאינו מינו והביא עליהם המבול להגעיל ולהטביל העולם ולכך היו מים רותחים ומים צוננים כדין ההגעלה, ונשאר נח מדור המבול ולא נטהר מזוהמתו של קין ולכך היה איש אדמה וקין היה עובד אדמה שלא נפסקה ממנו זוהמתו של נחש ולכך נח מאותיות נחש בשמו, ולכך הוליד חם ומצד נח ומצא חן שהם כסדר אבג"ד הוליד שם ונח מצא חן ויצא ממנו אברהם שנאמר בו ומצאת את לבבו וחם הוליד כוש ומצרים ופוט וכנען הם ד' קליפות של אגוז, קליפה א' אינה קשה שהיא כוש, ב' קשה שהיא מצרים וקלטה הפרי לתוכה והקיפה עליו סביב ולכך היה הגלות במצרים שהיא קליפה שנית תחת יד. פרעה שהוא משרשו של קין שכן פרעה מלך מצרים בגימ' מזרע של קין הוא, שהוא משרש הנחש שכן פרעה בגי' נחש עם ג' מלות והוא הנחש הרובץ בתוך יאוריו ונקרא נחש בריח נחש עקלתון, ולכך בא משה שהוא הבל וגבה חובו ממנו זהו שבעתים יוקם קין, ומשה שביעי לאברהם יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה, יקום ויקח נקמתו מקין שהוא פרעה ומשה שהוא לז' דורות יוקם קין שהוא פרעה יבא משה ויקח נקמתו ממנו, והקב"ה מגיד מראשית אחרית ביום שחטא אדם בו ביום נברא המטה להלקות בו לקין שהוא פרעה שכן קין בא"ת ב"ש בגימ' מטה ע"ה, ומסרו לאדם ואדם לחנוך וחנוך לשם ושם לאברהם ואברהם ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ליוסף וכשמת יוסף נתטלטלו כל מה שבביתו ונתן בפלטרין של פרעה, ויתרו היה יועץ של פרעה וראה המטה וחמדו ונטעו בגנו ולא היה יכול להקימו עד שבא אשר הוא לו שהוא משה בן בנו של קהת שכן מטה במלואו מ"ם טי"ת ה"א בגי' קהת. והמטה היה משקלו ארבעים סאה בגי' שפט, והמטה צורתו ו' היינו שופט ולכך נברא בין השמשות בעת הדין, ומטה בגי' דן לעשות בו דין ומשפט, מסנפרינו"ן הי"ה בגי' תיקון, ר"ל לתקן ליפה להלקות הנבראים, וכשבא משה אשר לו משפט הגאולה א"ל הקב"ה לך אל פרעה שהוא קין שנשכך י' נשיכות כנחש ואתה הכהו כנגדם י' מכות, ולקח צאנך והחלב והביזה והולדות גם אתה קח כספו וזהבו והמרגליות שיש לו בבתי תסוראות ובבתי גנזיו שנאמר ונמצא ישלם שבעתים את כל

הון ביתו יתן הוא בעצמו ולא תבוא אל ביתו לעבטו אלא הוא יתן שנאמר ונתתי את חן העם בעיני מצרים וישאילום בעל כרחם יתנו למשה ולאנשי דורו שהם שביעיים וזהו ישלם שבעתים כלומר ישלם לשבעיים כל הון ביתו שנאמר וינצלו את מצרים עשאוה כמצולה שאין בה דגים וכו' והרגך ולקח דמך מידו ודם בניך לקח ורחץ בדמיהם הקים עליהם ושלט עליהם ולקחם לחלקו, א"ל, משה אני מפחד ממנו ואיני יכול עליו שלח נא ביד תשלח שהוא מלך המשיח וכן שלח נא ביד תשלח עולה במ"ק שהוא מלך המשיח, במ"ק והוא יכלה בכל, א"ל מזה בידך בגימ' פ"ח, כבר נאחז בפח והוא אסור ומסור בידך שכן קין שהוא פרעה בא"ת ב"ש בגי' מטה ע"ה, א"ל השליכהו ארצה וכשהשליכו חזר לנחש א"ל ראית כשיצא מידך חור לסורו לכך חזור ואחוז בו ואל תניחהו כי בעודו בידך הוא עץ יבש ואתה יכול עליו, א"ל הבא ידך בחיקך כלומר הסיח דעתך ממנה, ויוציאה והנה ידו מצורעת א"ל ראית אין הוא טמא ומטמא אחרים. ולכך היה אות הותש במדבר להראות למשה שאע"פ שהוא במקום ממשלתו שהוא מדבר שנאמר מקום נחש שרף ועקרב עכ"ז הוא כפות בידך כמו עץ:

ובמדרש למה אות ראשון היה הנחש אלא מה הנחש נושך וממית בני אדם כך היה פרעה ועמו נושכים וממיתים לבני ישראל, וחזר ונעשה כעץ יבש כך פרעה ועמו כעץ יבש ולמה הראה לו בדבר טמא אלא מה מצורע הזה טמא ומטמא כך היה פרעה ועמו טמאים ומטמאים את ישראל וחזר ונטהר כך ישראל יטהרו מטומאת מצרים א"כ אין זולתך לגאול זאת הגאולה שהרגך ולקח שני זוגותיך ולקחת דמך מידו, והנה תאומתך האחת היא בתו שהיא הצילתך וחמלה עליך, ותאמר מילדי העברים זה בגי' זה הוא הבל שנקם עליו קין אחיו והרגהו ע"ה, ואע"פ שרחצה מגלולי אביה עם כל זה לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה אחרי אשר הוטמאה ולא נשאת לשום אדם ונכנסה בחיים לג"ע, ולקח תאומתו השני שהיא צפורה שהיא בת חבר הקיני נפרד מקין וצפורה שמה מעיד עליה צרופה צפורה תרגום בקר צפרא, ג"כ צפרה בגימט' שמי כה כמו שאמז"ל על יעל אשת חבר הקיני ותכסהו בשמיכה ר"ל שמי כה מעיד עליה שלא נגע בה סיסרא כ"ש צפורה שלא נגע בה קין, וא"ל ראה נתתיך אלהים לפרעה שהכונה ראשונה שיהיו כולם כמלאכים וישראל שנטה עליהם הקליפה ועליך לא שלטה הקליפה ואתה תשברם ותוציא הפרי מתוכם ויהיו כולם כבני אלהים ואשרה שכינתי ביניהם ואסלק ד' קליפות מעליהם. הא' נסתלקה בים שחפו עליהם מי הים א"כ לצורך גדול העבירם בים, והב' נסתלקה בענני כבוד שהיו מרחצים ומגהצים אותם מבחוץ והמן מבפנים שהיה נבלע באיבריהם והיה רוחץ כל חלודה שבפנים והיה מוציא כל עקמימות שבלב

כדי שיהיו נקיים וברים לקבל אלהותו יתב', ויהיה תוכם כברם, והקליפה הג' נסתלקה במעמד הר סיני ונגלה עליהם באש וההר היה מקרר האש שכן ה"ר סינ"י בגימטריא להקר, ולנהר דינור עלתה נשמתה לטבול והאש רחצה גופם כדי שיהיו טהורים מבית ומחוץ. והקליפה הד' שהוא כנען לך ולקחת את ארצו מידו, אם כן שליחות זה יש לך צורך גדול בו שהוא תכלית הכונה וא"א לעשותו אלא על ידך, א"כ ועתה לכה בני' לך משפט גאולה זו, לפי שראה הקב"ה שעתיד לומר שלח נא ביד תשלח שהוא מלך משיחנו לכך אמר הקב"ה גאולה זו א"א אלא על ידך ועוד שפרעה אותיות העפר והעפר אינו נגבל אלא במים, ואתה מים שנאמר כי מן המים משיתיהו, ולכך מכה ראשונה במים מאחר שנגבל העפר במים עושה היוצר ממנו כל מה שרוצה שנאמר כי כחומר ביד היוצר וכו', וג"כ המים מכבים האש והם היו שורפין את בניהם באש וכו' שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל, ולכך היתה מכת השחין, וגם א"ל הך את עפר הארץ שהוא פרעה אם כן שליחות זה א"א אלא על ידך ועוד שלכך באת, כי מן המים משיתיהו בני' להוציא עמי מארץ. מצרים עם ד' מלות, וכן אמר להם משה לישראל ויתעבר ה' בי למענכם, ולא עוד אלא שהוא מתגאה עליך ששמו יתר על שמך עשר, שפרעה בגימטריא שנה, ולכך נדון י"ב חדש שהוא שנה, ויתר על שמך עשר לכך הכהו עשר, ואעלה אותך עליו ראה נתתיך אלהים לפרעה, אם כן ועתה לך ואשלחך אל פרעה, כמו שאמר המדרש שכינה בתחתונים היתה כיון שחטא אדם נסתלקה לרקיע א' עמד קין וחטא נסתלקה לרקיע ב', דור אנוש לרקיע ג', דור המבול לרביעי, דור הפלגה לה', סדומיים לששי, מצרים לז'. ועמדו ז' צדיקים וכל אחד הורידה רקיע א' עד שהורידוה לארץ ואלו הם אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה, אם כן כנגד המצרים שסלקוה לרקיע שביעי בא משה שהוא הז' שבצדיקים והורידה לארץ שהוא ז' למעלה ממטה, ונשתברו הד' קליפות שנאמר אל גנת אגוז ירדתי וכי האגוז יש לו גנה אלא ירד להוציא ישראל שהם גנת הקב"ה שנאמר גן נעול אחותי כלה מתוך ד' קליפות ששלטו עליהם, ואילו לא היה מעשה העגל היו ישראל זכים ונקיים כבני אלהים, ולכך התורה נתנה בשם אלהים שנאמר וידבר אלהים והיו נכנסים לארץ מיד כי קליפה ד' שהיא כנען נסתלקה. והיה משה הרועה מכניסם ורועה אותם במטה שהיא בגי' דן שבה נדונו הקליפות ולא היה רשות למלאך המות לשלוט עליהם, וכנען שעולה קץ היה ת"ס ומת מן העולם, והיו כלם כבני אלהים ומאכלם כמאכל בני אלהים אלא שגרם עון העגל, שכן עגל ר"ת עון גדול לישראל, וחזרו הד' קליפות למקומם ושלט עליהם מלאך המות ונסתלק כל אותו הדור ומשה עמהם ולא נכנסו לארץ כנען מאחר שעלו בעלוי גדול, כמו שאמר הזוהר משה וששים רבוא

מעלמא דאתי אינון איך ירדו להכנס ברשות הקליפה שהוא כנען ונסתמו מן העין הרועה עם צאנו כי לא נזכר מיתה אלא בערב רב המתאוננים והמרגלים והמתאוים והזונים ויחל העם לזנות, והמתים שמתו במגפה מתים היו מתחילתם שנאמר ויהיו המתים, ומה שהרגו בני לוי כלם היו מערב רב אבל ס' רבוא שעלו ממצרים נסתמו מן העין שנאמר במדבר הזה יתמו ר"ל יושלמו, ושם ימותו ר"ל אותם שהם שם שעלו לארץ כנען ימותו כי היל"ל ופה ימותו כמ"ש במדבר הזה אלא לרמוז למ"ש:

או יאמר ושם ימותו כמו שאז"ל למ"ד דור המדבר אין להם חלק לעוה"ב, ועוד ראיה מאגדה דפ' המוכר את הספינה דא"ל ההוא טייעא תא אחוי לך מתי מדבר אזל חזינהו ודמו כמאן דמבסמי, פי' רש"י פנים צהובות כשתויי יין ובודאי כי לא היו אלא ערב רב ולפי שראו מעלתן של ישראל שעמדו על הר סיני וראו כבוד ה' לא הבאישו ולא שלטה בהם רמה ודמו כמאן דמבסמי שאם היו ישראל למה לא זכו לקבורה אלא ודאי מערב רב היו והיו בהם כל אותה מעלה שלא שלטה רמה בהם כמה שנים, מכאן תראה מעלתן של ישראל כי ודאי נעלמו מן העין עם משה רבן עד שיבא ויביאם עמו שנאמר ויתא ראשי עם שהם ראשים של עם שהם ערב רב ולאותם שעלו עמהם אמר לא בצדקתך אתה בא לרשת וכו', וכן אמר מעט מעט אגרשנו, וכן אמר ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך מעט מעט לא תוכל כלותם מהר וגו' כל זה מריבוי עובי הקליפה שנתעבת, והד' יסודות ג"כ נתעבו ולז"א וזכרתי את בריתי יעקוב זה יסוד הרוח ולכך יעקוב מלא וא"ו, שיצחק בגימ' ר"ח ונכנסה ו' של יעקוב בין ר' לח' לשכך הפחד והגבורה ונעשה רוח, ולכך הקדימו לפי שהוא היסוד היותר קל שבכולן, ואף את בריתי יצחק שהוא יסוד האש שהוא ג"כ קל מיסוד המים, ואח"כ אמר ואף את בריתי אברהם שהוא יסוד המים, והארץ אזכור זה יסוד העפר, אם כן תכלית כוונת הבריאה הוא שיהיו כבני אלהים שהם המלאכים בגוף ונפש, וכן לעתיד ג"כ נאמר מוציא אסירים לא אמר הוציא על מה שעבר אלא מוציא לרמוז על העתיד שעתיד הקב"ה להוציא הנשמות ממאסר גופם, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה עד שישובו בתשובה וישובו ויתישבו ולא יצטרכו עוד לגלגול, כמאמרם ז"ל אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף שלא יצטרכו עוד לגוף ויצאו ממאסר גופם בכשרות מעשיהם, בכי ושירות, בכי שנאמר בבכי יבאו, ושירות שנאמר וענתה שם כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים, ואין עניה אלא שירה שנאמר ותען להם מרים ותאמר שירו וכו':

מצאתי כתוב על שם ספר התמונות כי הבהמות של שמטה שעברה הם בני אדם של זו השמטה והבל היה רועה אותם שנאמר ויהי הבל רועה צאן וחזר משה ורעה הצאן

שנאמר ומשה היה רועה, והיו ימיהם של אותם אנשים שהיו באותה שמטה שהיא שמטת אברהם ונאמר עליהם כימי העץ ימי עמי היו ארוכים שהיו אוכלים מפרי העץ, אבל אנשים של זו השמיטה שהיא שמיטת יצחק הם הצאן של אותה שמטה, והצאן אין אכילתם אלא מפרי האדמה, ולכך נצטוו שלא לאכול מפרי העץ ולכך אין ימיהם ארוכים, ובני אדם של אותה שמיטה היו כמלאכים, ומשה היה מאותה שמיטה שכן משה משמיטה שעברה הוא ולכך עלה אל האלהים לפי שהיה מלאך וכה"א וישלח מלאך ויוציאנו וכו', ולכך היה המטה של סנפרינון בערכם כן היה העצים שלהם לפי שהיו זכים מאירים ומזהירים כן היתה המטה להורות על מהותם כאומרם ז"ל והכית בצור מכאן שהמטה של סנפרינון, ולכך לא ידע איש את קבורתו ולכך ויורהו ה' עץ ולא להם ע"כ. א"כ יראה שרצה ה' להשלימם ולהעלותם לעלוי גדול מבהמה לאדם ומאדם למלאכים אלא שגרם עון העגל שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם אכן כאדם כו', ולא עלו למעלת המלאכים:

פסוק יב

ותוצא הארץ דשא וגו' ועץ עושה פרי. אז"ל שהארץ קלקלה במאמר הקב"ה שאמר עץ פרי עושה פרי והיא לא עשתה כן אלא עץ עושה פרי, והקלקול היה שאמרה הארץ אם יהיה טעם העץ כטעם הפרי אחר שילקטו הפרי יאכלו העץ. ואצטרך להוציא אילנות בכל שנה ושנה אני אוציא עץ שיהיה עץ שאין בו טעם פרי כדי שאם ילקטו הפירות ישאר העץ, והיא לא ידעה שאחר שילקטו הפרי יוציא פרי אחר פרי ולא ימיש מעשות פרי, ולמה אירה אליבא דרבי פנחס כדאיתא במדרש הארץ קלקלה כדאמרינן נתקללה שנאמר ארורה האדמה ר' פינחס אומר הוסיפה על הצווי עץ עושה פרי אפילו אילני סרק עשו פירות ולמה נתקללה אלא כאנוש דאמר ליטין ביזייא דהכדין איינוק, אם כן אליבא דרבי פינחס לא נתקללה, וכן נראה כי אליבא דת"ק היה לו לקללה מיד, ועוד שאמר במדרש כל תולדות שבמקרא חסרים אלא אלה תולדות השמים מה חסרים ששה דברים שניטלו מאדם, זיוו חייו וקומתו ופרי הארץ ופרי האילן והמאורות, הרי מכאן ראיה שלא נתקללה מפני שקלקלה אלא מפני האדם, לפי שראה הקב"ה שאינן כדאין שיהנו מאותם פירות אלא שבכל שנה חורש וזורע כן בכל שנה יעדור ויזמור עד שתוציא פירות, וגנזו לצדיקים לעתיד לבא כמו שגנז האור, וכה"א ועץ הארץ יתן פריו, יתן לעתיד משמע. וכן אז"ל עתידה אשה שתלד בכל יום ועתידין אילנות שיוציאו פירות בכל יום צא ולמד מתרנגולת שמטלת ביצים בכל יום, יתן פרי"ו בגימטריא ובל"ו הפסק"ה, וכה"א לא יבול עלהו ולא יתום פריו לחדשיו יבכר. עוד אמרה הארץ אם העץ יהיה מאכל לא יודע גדולת

הבורא ב"ה כי יאמרו שהוא בטבע שיהיה כך, אבל כשיראו העץ שנשר עליו ונשאר עץ יבש וחוזר ויצץ ציץ ומוציא פרח ועושה פירות בכל שנה אז יוכר גדולת הבורא:

פסוק טז

ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. רמז על אלף הרביעי שבו היה משכן שילה ובית עולמים, והם גדולים שהיה בהם השכינה, והאחד נקרא מנוחה והאחד נקרא נחלה, והיו לגדולה וכבוד וזהו לממשלת היום שהיה להם לישראל ממשלה ומעלה וכבוד, אבל כשחרב מארת כתיב והוצרכו למאור הקטן שהוא בית שני ונקרא קטן לפי שחסר ה' דברים, ונאמר עליו לממשלת הלילה לפי שנבנה ביום ובלילה שנאמר והיה לנו הלילה למשמר והיום למלאכה, והיו תחת יד ממשלת העכו"ם זהו לממשלת הלילה שהיינו לממשלתם שדומה ללילה, ואת הכוכבים אלו בתי כנסיות שבכל דור ודור שאין להם כ"כ אורה:

ובמדרש בראשון ברא שמים וארץ, בשני ברא רקיע מן העליונים, בשלישי תדשא הארץ דשא מן התחתונים, בד' יהי מאורות מן העליונים, בה' ישרצו המים מן התחתונים, בו' בא לבראת אדם אמר אם אני בורא אותו מן העליונים עכשיו רבים עליונים על התחתונים בריה אחת ואין שלום ביניהם ואין שלום בעולמי, מן התחתונים רבים תחתונים על עליונים בריה אחת ואין שלום בעולמי אלא הריני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים הה"ד וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה מן התחתונים ויפח באפיו נשמת חיים מן העליונים ע"כ. הרי שאדם הוא מורכב, ולא אמר ויפח באפיו נשמה אלא נשמת חיים שיחיה כמלאכים:

ובספר הזוהר פ' נח ז"ל אלמלא לא חטא אדם לא עביד תולדין בגוונא דא מסטרא דיצה"ר אבל עביד תולדין מסטרא דרוחא קדישא ובגין דכל תולדין דבני נשא כלהו מסטרא דיצה"ר בגין כך לית לון קיום וא"א לון לאתקיימא דסטרא אחרא בהון אבל אלמלא לא חטא אדם ולא אתתרך מג"ע עביד תולדין מסטרא דרוחא קדישא קדישין כמלאכין עילאין קיימין לדרי דרין כגוונא דלעילא כיון דחטא ואוליד בנין לבר מגנתא דעדן ולא זכה לאפקא לון מגנתא לא אתקיימו אפילו לאשתרשא בעלמא דא עד דאתא נח ואעל לון לתיבה ומן תיבה נפקו כל דרין דעלמא ע"כ. הרי הכוונה שיחיה ויהיה כמלאכים אלא שחטא ואח"כ באו ישראל למעמד הר סיני ופסקה הזוהמא ונעשו בני חורין כאומרם ז"ל חרות אל תקרי חרות אלא חירות ממלאך המות:

וכתב בעל שערים ז"ל על פסוק ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, אמר שהדין הוא נגד העליונים והרחמים הם נגד התחתונים, והכוונה הוא לומר שמרוב רחמנותו יתברך

לפי שהם מורכבים מחומר וצורה לזה עשה לנגדם מדת רחמים ואלמלא כך לא היה לעולם השארות, ולז"א משה רבינו ע"ה ילך נא אדני בקרבנו, ולזה נקראת מה"ד הרפה, והגבורה נקראת מה"ד הקשה, וכפי הנראה היה ראוי להיות להפך כי הגבורה היא קרובה לעליונים ואדנות היא רחוקה וכל ריחוק מורה דין אלא לכוונה שאמרנו. ומה"ד הקשה נגד העליונים כי אינם צריכים דין, סיני סמ"ך יו"ד נו"ן יו"ד בגימטרא רוני ר"ל רוני שפסקה הזוהמא, וכשעשו העגל נגעלו וזהו עגל כמו געל וזהו וגעלה נפשי אתכם ושלטו עלינו אומות העולם שנאמר היינו חרפה לשכנינו לע"ג וכן עגל עי"ן גימ"ל למ"ד בגימטרא פזר שלח מעל פני ויצאו, ובהתרחקם מאתו יתברך שהוא מקור החיים מיתה שלטה עליהם, ע"כ אכן כאדם תמותון שנטרד מג"ע ונפרד מן החיים ומת, ואח"כ חזר הקב"ה לכוונת הבריאה וצוה להם שיעשו משכן להשרות שכינתו ביניהם לחזור לכוונת הבריאה ובמדרש הקב"ה נמלך במלאכים אמר להם עולם אני מבקש לבראות, אמרו לו למה, אמר להם הקב"ה בשביל עם אחד שנקרא ישראל, אמרו לו ומה טיבו, א"ל כשם שבא' הבדלתי בין האור לחושך כן במצרים ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, בשני הבדלתי בין מים העליונים למים התחתונים אף אני עתיד לעשות להם כן שנאמר והמים להם חומה, בשלישי בראתי דשאים וזרעים אף אני עתיד לעשות להם כן שנאמר והמן כזרע גד הוא ואומר בנאות דשא ירביצני וכו', בד' בראתי מאורות להבדיל בין היום ובין הלילה אף אני עתיד לעשות להם כן שנאמר לא ימיש עמוד הענן יומם. בה' בראתי עופות ודגים אף אני עתיד לעשות להם כן שנאמר ורוח נסע וכו'. בששי בראתי אדם שנאמר ויפח באפיו אף אני עתיד לעשות להם כן שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, אמרו לפניו רבש"ע מה עשה לך העם הזה שאתה מחבבו כל כך, אמר להם ביום א' בראתי שמים וארץ ומתמתחים שנאמר הנוטה כדוק שמים אף הן אני משרה שכינתי ביניהם שנאמר ועשו לי מקדש וכו'. בב' הבדלתי בין מים למים אף הן כן והבדילה הפרוכת לכם, בג' בראתי דשאים וזרעים אף הן אוכלים ירקות בליל פסח ומביאים לחם הפנים. ברביעי בראתי מאורות אף הן ועשית מנורת וכו'. בה' בראתי עופות אף הן והיו הכרובים. בז' בראתי אדם אף הן בזאת יבא אהרן וכו'. הרי נראה בפירוש שהכוונה היא שיהיה לו עם בארץ אע"פ שהם בגוף כמו המלאכים, וזהו הכוונה בראשית ברא אלהים כאומרם ז"ל בשביל ישראל (סבא) שנקרא ראשית. וגם נראה מזה המאמר שאחר שברא העולם וברא אדם אמר למלאכים עולם אני מבקש לבראות, לפי שחטא אדם ולא נעשית הכוונה שיהיו כמלאכים שנקראו אלהים כמו שאמרתי, וכן אלהים בגימ' הכונה, וכן בראשית ברא אלהים בגימטריא בשביל ישראל עם אחד וגוי מיוחד הכונה, ולכך אמר בשביל עם

אחד שנקרא ישראל הי"ל בשביל ישראל אלא לרמוז למה שאמרנו. וההמלכה היא כדי שלא יקנאו בהם כשישרה שכינתו ביניהם בבנין ב"ה, ואמר עם אחד ולא אמר עם שנקרא ישראל אלא עם אחד, לפי שבראשית במ"ק אחד, ולזה היא כוונת הבריאה שיהיה לו עם חביב מיחדים אותו ואין יחוד אלא במקום שנוי ופרוד שהוא עולם השפל שהם בני אדם שהם בעלי שנוי ובחירה, לז"א אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים, לך ראוי לדעת שאתם בעלי שנוי לא למלאכים כי בעולם המלאכים לא יש שנוי כי הם קיימים לכך אין צריכים ליחד אלא שאומרים קדוש לפי שהם מופרשים ומובדלים אומרים שהוא ב"ה מופרש ומובדל בכמה הבדלות, ולכך אומרים ג"פ קדוש בתכיפה כלומר אע"פ שהם מופרשים יש הפרש גדול בינם לבינו יתברך והוא הנעלם ושואלים איה מקום כבודו, אבל בעולם השפל שיש בו שנוי שמא יעלה בדעתך ח"ו שיש בו שום שנוי חלילה וחס לכך אנו אומרים ה' אלהינו ה' אחד והשנוי בא לנו מצד החטא של אדם לא מצדו יתברך, ולכך בא הפירוד שנפרדה השכינה ממנו כשם שיש בינינו פירוד הנשמה מן הגוף, כי שכינה בתחתונים צורך גבוה לומר שיש לנו חלק אלוה ממעל שהיא הנשמה ואין פירוד בין הפרי לאילן, ולכך היה אדם אילו לא חטא היה קיים לעולם אלא שהוא הפריד בחטאו ונתקלקלו הצינורות כאומרם ז"ל ואיש תרומות יהרסנה זה אדם הראשון שהיה חלתו של עולם והחלה נקראת תרומה שנאמר חלה תרימו תרומה עד שחזר הקב"ה לתקן ולטהר כמ"ש ולעשות עולם חדש ולהשרות שכינתו ביניהם כמ"ש המאמר אמר לפניו רבש"ע מה עשה לך העם הזה שאתה מחבבו כ"כ א"ל ביום ראשון בראתי שמים וארץ ומתמתחים שנאמר הנוטה כדוק שמים אף אני משרה שכינתי ביניהם שנאמר ועשו לי מקדש, הרי בפירוש שכוונת הבריאה היא לשרות שכינתו בתחתונים, וזהו שאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, כלו' אע"פ שבבריאה היו שמים תחלה בעשיה ארץ תחלה כי זאת היא הכוונה כמ"ש:

וע"ד הקבלה שכינת הבריאה היא כתר העשיה לכך בבריאה אמר שמים תחלה ובעשייה אמר ארץ תחילה ולזה אמר ביום עשות וכו'. ומזה תבין גם כן שאמר ויהי ערב ויהי בקר "יום "הששי ר"ת י"ה, "ויכלו "השמים ו"ה. ובפ' "ישמחו "השמים "ותגל "הארץ, י"ה שמים, ו"ה ארץ והבן. וכן שמים במ"ק כמו ארץ במ"ק, ועם א' הנעלם היינו אחד לומר שהכל אחד. בשכמל"ו:

פסוק כו

נעשה אדם. אז"ל נמלך בנשמותיהן של צדיקים, וההמלכה היתה לפי שהן יוצאין מחלציו של אדם והם מתים כמיתתו ויהיה להם תרעומת על הקב"ה לומר למה

בראם, ויש לעולם צורך בבריאתם כדי להנהיג דורם ולהעמידו בזכותם ולכפר על הדור במיתתם, וכדי שלא יהא להם תרעומת נמלך בהם, לז"א התנא על כרחך אתה נולד וע"כ אתה חי וע"כ אתה מת וכו. ולזה רמז הכתוב שאמר ויפח באפיו, לא אמר בחוטמו ואמר באפיו בלשון רבים רמז על ד' על כרחך שאמר התנא, באפיו לשון על אפו ועל חמתו, באפיו בגי מאה חסר אחת, האחת היא הבחירה שהיא ביד האדם. עוד יכולין לומר האחת היא הערלה שהשלמתה ע"י ב"ו כדי שיהיה לו שייכות עם הקב"ה כמ"ש על פסוק ויכלו, ועל כרח"ך גימ' רמ"ח מלמד שהקב"ה גזר על הנשמה שתתישב בכל אבר ואבר מרמ"ח איברי האדם, זהו ע"כ אתה נוצר וע"כ אתה נולד וע"כ אתה חי, ובשעת מיתה לאחר שנזדווגה עם איברי האדם מוציאה מרמ"ח איבריו זהו ע"כ אתה מת:
עוד היתה ההמלכה שאם היתה בריאת האדם ע"י הקב"ה לבד היה רוחני בתכלית הרוחניות שכל פשוט בלא שום הרכבה ולא היתה כוונתו אלא שיהיה בעל בחירה ורצון לזה היתה ההמלכה בנשמותיהם של צדיקים שיהיה כמותם בעל בחירה ורצון:

פרק ב

פסוק א

יום הששי ויכלו השמים. כשבא יום ששי בסיון שקבלו ישראל התורה אז בקבלתם ויכלו כביכול כאילו נעשו שותפים להקב"ה במעשה בראשית ויכלו כתיב שנאמר אם לא בריתי וכו', א"כ ביום הששי הידוע שהוא ששי בסיון אז נשתכללו השמים והארץ כתרגומו ונשלם השם, ולזה לא נזכר שם הוי"ה בבריאה שאין התכלית בבריאה כי אם בקבלת התורה שניתנה בשם אלהים, שנאמר וידבר אלהים וכו', זהו בראשית ברא אלהים בשביל אלהים את השמים את היא התורה שהיא מורכבת על כ"ב אותיות שתחילתן אל"ף וסופן תי"ו, וכן אמרו חז"ל על פסוק אנכי תכנתי עמודיה סלה, שבאנכי ה' אלהיך נתכן העולם זהו וכל צבאם, תרגום ואם לא יחפוץ יצבי, וכל צבאם כאילו אמר וכל חפצם, כי החפץ הוא בקבלת התורה. ולפי הפשט צבא השמים הם הגלגלים ושבעה כוכבי לכת וי"ב מזלות ולפי שכוכב שבתאי שהוא שולט ביום שבת הוא מורה על חורבן ושבי ורעב, לז"א ויכל אלהים כילה כל דינין שבו במה כילה אותם ביום השביעי כשבא יום השביעי, לזה היה שבתאי ביום שבת להתיש כחו באכילה ובשתיה ובמלבושים נאים ובעונה ולענגו בכל מיני עונג הפך מכל מה שמורה כוכב שבתאי, ואמר מלאכתו אשר עשה ולא אמר מכל מלאכתו לרמוז למה שאז"ל עשרה דברים נבראו בין השמשות, אותם עשרה דברים אינן גמר מלאכה אלא כלים לעשות בהם מלאכה, ואמר יום השביעי ג"פ לרמוז לשני שבתות ולמעלי דשבתא שנקראת שעת כלה, ויכל אלהים היא שבת

מלכתא שבה נגמר הכל, וכן אמר בבראשית רבה רבנן אמרי למלך שעשה חופה ציורה וכיירה וסיירה מה היתה חופה חסרה כלה שתכנס בתוכה כך מה העולם חסר שבת ע"כ. הרי רמזו לכלה הכלולה מן הכל, וישבות ביום השביעי, זה שבת דכלה שהוא היסוד ששובת ומתענג בה מכל מלאכתו וסימנך ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים וכו' והבן. ויברך אלהים, דא אמא, ויקדש דא אבא, יהבו להו מתנן ונבזבזן, לזה ויברך אלהים את, א"ת דייקא מאמא לברתא ומאבא לברא והבן:

נחזור לענייננו שכוונת הבריאה היא לדור בתחתונים אלא שאדם הרס, ולזה אמר אשר ברא אלהים לעשות שיהיה גמר ע"י ב"ו וזהו פירוש לעשות שיגמור עשייה על ידו הואיל והוא הרס כמו המילה והרבה דברים שגמר להם ע"י ב"ו, וג"כ להורות שיש לאדם חלק אלוה ממעל אם כן אין ראוי לו לעבור על דבורו ולמרות פיו הואיל ונתן לו הקב"ה יתרון על שאר ב"ח ויתן אל לבו כי הוא כביכול שותף להקב"ה וידע מעלתו, וכן אז"ל ויכולו אל תקרי ויכולו אלא ויכלו כאילו שניהם כלו, ואפילו שמים וארץ אין להם העמדה וקיום אלא בקיום התורה שנאמר אם לא בריתי וכו', א"כ הקב"ה בראם והוא מקיימם, אם כן הרי כביכול הוא שותף, ואם ח"ו אינו מקיים התורה ראוי ליפרע ממנו לא על העבירות שעשה לבד אלא על חורבן העולם, וזו היא משנת בעשרה מאמרות נברא העולם לא אמר ברא אלא נברא לומר שבקיום התורה כאילו נברא מאליו, וכן בראשית בגימ' קיי"ם עול"ם בתור"ה עם שש אותיות כלומר שקיום העולם בקיום התורה, ולזה אמר לעשות פירוש לקיים, וכן לעשו"ת בגימטרא ז"ה הו"א בקיו"ם התור"ה, ורמז גם כן על המילה כמו שאמרנו:

ובמדרש שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא איזה מעשים נאים של הקב"ה או של ב"ו וא"ל של ב"ו, א"ל הרי שמים וארץ אדם יכול לעשות כיוצא בהם, א"ל ר' עקיבא לא תאמר בדבר שהוא למעלה שאין הבריות שולטין אלא בדברים המצויים בבני אדם, א"ל למה אתם מלים א"ל והלא הייתי יודע שבדבר זה אתה שואלני ולכך הקדמתי לך מעשה ב"ו נאים משל הקב"ה הביא לו שבלים וגלוסקאות א"ל הללו מעשה הקב"ה והללו מעשה בשר ודם, א"ל אם הקב"ה רוצה במילה למה אין יוצא הולד מהול ממעי אמו א"ל לפי שלא נתן הקב"ה המצות אלא לצרף בהם את ישראל שנאמר אמרת ה' צרופה וכו' ע"כ. ר' עקיבא ז"ל רצה לסתום פיו של אותו רשע ודחאו בקש אבל עיקרן של דברים שאדם מושך בערלתו היה לכך רצה הקב"ה שהוא יתקן מה שעוות שהוא נברא מהול, ולזה אמרו לא נתן הקב"ה המצות אלא לצרף כמו הכסף והזהב שמצרפים אותו מסיג שבו ולכך נחתכה הערלה, וזהו שנאמר וביום השמיני ימול בשר ערלתו ולא אמר ערלת בשרו

אלא ערלתו ממש, לכך אמר הקב"ה תוצא הארץ עץ פרי הוא על אדם שנקרא עץ שנאמר כי האדם עץ השדה, עץ פרי עושה פרי שהוא בעצמו יהיה פרי, וכשמשך ערלתו אמר ותוצא הארץ עץ עושה פרי אבל הוא אינו פרי, ואע"פ שזה היה ביום הג' קודם שנברא אדם כותב התורה כתב שכך היה ראוי מאחר שחטא, ובאילן ג"כ אמר וערלתם ערלתו את פריו לא אמר ערלת פריו אלא ערלתו של אדם שנגזר עליו מיתה וסיבב מיתה לו ולכל הנבראים, וכן וערלתם" ערלתו" את" ס"ת מות, ולז"א וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל, שהעץ בעצמו יהיה מאכל, שלש שנים יהיה לכם ערלים, רמז על יום ג' של בריאת העולם שאמר הקב"ה תוצא האר עץ פרי שהעץ בעצמו יהיה פרי ואמר ותוצא הארץ עץ עושה וכו' ולכך וערלתם וכו', ואז"ל את פריו את הטפל לפריו שהיא הקליפה שנמשכה וקלטה הפרי בתוכה. ומכאן תראה שכותב התורה כתב כן אחר שחטא אדם, שהרי ביום ג' נאמר בו ב"פ כי טוב, אלא אחר שחטא נמשכה הקליפה ולא יש פרי בלא קליפה כי אם התות, לעשות בגימ' תות, והכל ברמז:

עוד אפשר לומר שרמז לעשות מה שאמרו בזוהר על פסוק ואשים דברי בפיך, שכשהאדם מחדש שום חדוש בתורה אם הוא מדברי קבלה הוא בונה שמים ואם מפשטי התורה הוא בונה ארצות שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים, לזה רמז לעשות שמים חדשים שנאמר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עשיתי לא נאמר אלא עושה שבכל עת אני עושה בשותפות המחדש. אשרי הזוכה:

או ירמוז לעשות לצבת שנבראה בין השמשות שבה נעשות כל המלאכות וזהו לעשות כל המלאכות. עוד לעשות כל מלאכה ומלאכה שהתנה הקב"ה עם עולמו לעשותה בזמנה כמו שהתנה הקב"ה עם הים שיבקע לבני ישראל כשיעברו בו והדג שבלע יונה וכן התנה שהשמים יתנו טלם ויגשימו בעתם שהעולם צריך לויי, ובזה יסתם פיו של קיסר שאמר לר' יהושע בן חנניא אם הקב"ה אוהב השבת למה אינו שובת ומוריד גשמים ומצמיח זרעים, כבר עשה הקב"ה תנאי זה, כמו ששנינו פותקים מים לגנה מע"ש והיא הולכת ומשקה מאליה וכן שורין דיו וסממנים והם נעשים מאליהם וכן הרבה דברים השנויים שם במשנה מס' שבת פ"ק, וכה"א המכין לארץ מטר שהוא מוכן ועומד לזמן שהעולם צריך לו:

עוד לעשות רמז על המזיקים שנבראו רוחין בלא גופין, ולצורך נבראו שלא יאמר אדם אין לי קיום והעמדה אלא בגוף ולא יחזור לבקש אלא אחר גופו, אומרים לו הרי אלו יש להם קיום והעמדה בעולם השפל והם בלא גוף, אם כן אע"פ שיענה האדם גופו יש

לרוחו ונפשו קיום, וגם כדי שיפחדו מהם הבריות וידביקו עצמם בהי"ת ויתהלכו אל האלהים בכשרון מעשיהם הטובים ולא יטו ימין ושמאל:
ובמדרש לעשות ועשה אין כתיב כאן אלא לעשות עדיין יש מלאכה אחרת לעשות וכיון שבא שלמה ובנה בית המקדש אמר הקב"ה עכשיו נשלמה מלאכת שמים וארץ לכך נקרא שלמה שהשלים הקב"ה מלאכת ששת ימי בראשית לתוך מעשה ידיו ע"כ. ענין אומרו לתוך מעשה ידיו רמז על השכינה שמצאה מנוח, ולזה אמר בתחלת המאמר ותשלם המלאכה אין כתיב כאן אלא כל המלאכה, וכל רמז לבתו של אברהם אבינו, והבן:

פסוק ב

ואמר מכל מלאכתו אמרו בתנחומא ממלאכת עולמו שבת אבל לא שבת ממעשיהם של צדיקים ולא ממעשיהם של רשעים אלא פועל עם אלו ועם אלו ומראה לאלו מעין דוגמא שלהם ולאלו מעין דוגמא שלהם, ומנין שפורענות רשעים קרויה מלאכה שנאמר פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו כי מלאכה היא, ומנין שפעולתן של צדיקים קרויה מלאכה שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת וכו'. ואמר וישבות מכל מלאכתו לומר שאין עוד בריה חדשה ואין כל חדש ועולם כמנהגו נוהג עוד לעשות רמז למה שאחז"ל במדרש ג' בריות ברא הקב"ה בכל יום במעשה בראשית, ביום ראשון ברא שמים וארץ ואורה, בשני ברא רקיע וגיהנם ומלאכים, בג' ברא אילנות ודשאים וג"ע, בד' ברא חמה ולבנה ומזלות, בה' ברא דגים ועופות ולויתן, בו' ברא אדם וחוה ורמש ובהמה וחיתו ארץ ומריאים. אשר ברא ועשה אין כתיב אלא אשר ברא אלהים לעשות מה שעתיד לעשות בשביעי עשה בששי ע"כ. להודיע מה שאמר במקום אחר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ר"ל כשיבא יום שבת יהיה כאילו כל מלאכתך עשויה, וגם כדי שידע האדם מעלת השבת ויזמין לו מנה יפה ביום הששי שנאמר והיה ביום הששי והכינו וכו'. והלא ביום אחד יכול לבראות כל מה שברא בששה ימים וברגע אחד חלא להודיע לבני אדם שיתנו לכל יום ויום חלק הראוי לו ומצות הראויות לאותו יום אם חול אם שבת או יום טוב כמו שאני עתיד לפרש על פסוק ביומו תתן שכרו בעזרת האל:

פסוק ז

ויברא אלהים את האדם. לא אמר ויברא אלהים אדם אלא את האדם בה"א הידיעה לרמוז למ"ש במדרש ויברא אלהים את האדם בזכותו של אברהם דכתיב האדם הגדול בענקים זה אברהם למה קורא אותו האדם הגדול שהיה לו להבראות קודם אדם הראשון אלא אמר הקב"ה שמא יקלקל ואין מי שיבא ויתקן אחריו. ויש לשאול על זה המאמר איך אמר שמא יקלקל וכי אברהם שנתנסה בעשרה נסיונות ועמד בכלן יאמר עליו שמא

יקלקל, ועוד מאי שמא מי איכא ספיקא קמי קוב"ה, ועוד מה אומר ואין מי שיבא אחריו ויתקן והרי יצחק והרי יעקב שנתקן בו כמו שרמזנו שופריה דאדם וכו'. אלא אין הכוונה שמא יקלקל חוזר לאברהם ח"ו אלא לאדם אם יבא אחריו אחר אברהם אין מי שיבא ויתקן אחריו לפי שאין תיקון אלא אחר ג' פעמים, כי ביעקב שהוא ג' אמר שופריה פירוש חזוק כמו ברוחו שמים שפרה בתלתא זמני הויא חזקה, ואם אברהם יבא קודם אין מי שיבא ויתקן שלא יש כי אם יצחק ויעקב ובתרי זמני לא הויא חזקה, וכן אברהם יצחק יעקב ע"ה גימ' בא"ו לתק"ן האד"ם, וכן אברהם אכר מ"ה, ומ"ה היינו אדם, וכן בצלם אלהים בגימ' רמ"ח היינו אברהם, אם כן ויברא אלהים את האדם בזכותו של אברהם ושלשתם רמוזים, ויברא" אלהים" את" ס"ת אמת זה יעקב שנאמר בו תתן אמת ליעקב, האדם בצלמו בגימ' זה יצחק עם ב' מלות, בצלם אלהים בגימ' אברהם, הרי רמזה, כי הוא יודע העתידות טרם מכה ציץ רפואה פרח ומגיד מראשית אחרית הקב"ה. וכן אז"ל אלה תולדות השמים והארץ בהבראם באברהם:

ודע שיש במעשה בראשית שש פעמים אמ"ת רמוזים בס"ת אלו הן, ברא אלהים את השמים וכו', לומר שאע"פ שמתחם כאהל שנאמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת והארץ רקעה על המים חתמם בחותם אמת שלא יזוזו לעולם ועד עד עת חליפתם הנגזר להם שנאמר שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה, וכשמתחם ונמתחו למקום שנגזר להם שהוא זרת שנאמר ושמים בזרת תכן חתמם בחותם אמת. וכן אמ"ת במלואו אל"ף מ"ם תי"ו גימ' זר"ת וזר"ת במ"ק אחד שניכר בהם אחדותו יתברך שנאמר השמים מספרים כבוד אל. והאור הגנוז חתמו באמת, לפי שדבר הגנוז והמופקד צריך חותם חתמו באמת, שנאמר וירא אלהים את האור וכו'. ובבריאת התנינים ג"כ חתמם באמת שהם לויתן ובת זוגו שהם מזומנין לעשות מהם סעודה לצדיקים כמו שאז"ל סרס את הזכר והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, אמר ויברא אלהים את ס"ת אמ"ת, ובבריאת אדם נאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו וכו' ס"ת אמת שיהיה זה הבנין עומד לעולם דור הולך ודור בא עד שיושלמו שיתא אלפי שני. ואחר שעשה לכל אחד חותם בפני עצמו עשה ג"כ חותם כללי לכלול שאר הדברים, שנאמר וירא" אלהים" את" כל אשר עשה, ועשה חותם לשבת בפני עצמו שהוא עולם שכלו שבת שהוא גנוז לישראל כדי שיזכו בו, וחתמו באמת שנאמר ברא אלהים לעשות ס"ת אמת, ולז"א אשר ברא אלהים לעשות שהוא עולם המעשה שצריך לעשות מעשה כדי שיזכו לעולם שכלו שבת, ולזה תקנו בברכה אחרונה של ק"ש שש פעמים אמת, וכן נמצא ברוב המחזורים ו' פעמים וכן כתב הרמב"ם ז"ל בתיקון תפלותיו, וחתמו ביציאת מצרים אמת ממצרים

גאלתנו וכו' כמו שחתם בבריאה, אלהים לעשות בגימ' יציאת מצרים ע"ה, ולז"א לעשות, שצפה הקב"ה שעתיד להשתכח חדוש העולם וצריך לעשות דבר שיורה עליו שהוא יציאת מצרים וכן לעשות פירושו לקנות שלמות שהוא זה העולם שהוא עולם המעשה שבו משתלם האדם וכן לעשות בגימ' לשלמות, שאפילו שכל מה שנברא בו' ימי בראשית נבראו בשלמותם כאמרם ז"ל בקומתן נבראו בצביונם נבראו בדעתם נבראו, כדי שלא לתת פגם בבריאה, אבל מכאן ואילך ועיר פרא אדם יולד, והם יקנו השלמות, ולזה סמך אלה תולדות, ולזה רמזו במדרש כל תולדות שבמקרא חסרים בר מן ב' אלה תולדות פרץ והדין, מפני מה אינון חסרי' כנגד ו' דברים שניטלו מאדם הראשון זיוו וחייו קומתו ופרי הארץ ופרי האילן והמאורות, זיוו מנין שנאמר משנה פניו ותשלחהו. חייו מנין שנאמר ואל עפר תשוב. קומתו מנין שנאמר וימח את כל היקום שנכספה קומתו. פרי הארץ ופרי האדמה שנאמר ארורה האדמה בעבורך, המאורות לקו במוצאי שבת. ואינם חוזרים עד שיבא בן פרץ לכך תולדות מלא, זיוו שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, חייו שנאמר כי כימי העץ ימי עמי. קומתו שנאמר ואולך אתכם קוממיות בקומה זקופה, פרי הארץ שנאמר הגפן תתן פריה, המאורות שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וכו':

ובמדרש ז' הבלים אמר קהלת למה כנגד ז' ימי בראשית אמר, מה נברא ביום ראשון שמים וארץ ומה סופן שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ואמר הבל, ומה נברא ביום ב' רקיע ומה סופן ונגולו כספר השמים ואמר הבל, מה נברא ביום ג' יקוו המים מה סופן והחרים ה' את לשון ים מצרים וחמר הבל, מה נברא ביום ד' יהי מאורות ומה סופן וחפרה הלבנה ובושה החמה ואמר הבל, מה נברא ביום ה' ועוף יעופף ומה סופן אסוף אסיפם מעל פני האדמה אסוף עוף השמים ואמר הבל, מה נברא ביום ו' אדם ומה סופו כי עפר אתה ואל עפר תשוב ואמר הבל, מה נברא ביום ז' שבת חזר ונסתכל לכאן ולכאן ליתן בו פגם ולא היה מוצא לפי שכולו קדושה ומנוחה, אמר רבי יצחק אחר הסתכלו ראה כשאדם חוטא כו' מתחייב בנפשו ואמר הבל ע"כ. א"כ הרי נראה מאלו המאמרים שצריך לשלמות והשלמות הוא כדי לזכות בו לעולם שכולו שבת וזהו לעשות את השבת, פירוש לשלמות שהשבת הוא יום נברא ואינו נעשה אלא ודאי כמו שאמר, ולכך בהבראם בה"א זעירא. וכתב רבינו בחיי ז"ל ועד"ה בהבראם בה' בראם, הה' הזאת היא ה' אחרונה שבשם והיא זעיר נאצלת מכח אלהים והיא שבראה את העולם, מכאן סיוע לדברינו. וכדי שלא יחשוב אדם לפי שנברא העולם בדין א"כ ראוי הוא ובדין הוא שיהיה כך ובטבע, שכן אלהים בגימ' הטבע, לכך אמר ביום עשות ה' אלהים בגימ' יב"ק,

יחיד ברוך קדמון, יחוד ברכה קדושה. יב"ק יק"ב בגימ' בחירה ע"ה, זהו וגם יקב חצב בו למד על הבחירה, זהו רבוי וגם יקב ויק"ב, אז יהיה בק"י בבחירה ולא יהיה מוכרח במעשיו, ולכך אחר שאמר ויברא אלהים את האדם אמר וייצר ה' אלהים וכו'. וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל בפ' בא אל פרעה אמר בתחלה אלהים ואח"כ ה' אלהים כדי שלא תאמין שמדת הדין בלבד עשתה זאת ויקצץ לכך אמר אח"כ ה' אלהים לחבר את האהל: ויהי האדם לנפש חיה. אמר האדם בה"א הידיעה רמז על משה ע"ה, וכן האדם לנפש חיה ס"ת משה, האדם במ"ם סתומה **((מ"ם סתומה היא ת"ר באי"ק בכ"ר)**:) ע"ה בגימ' תרי"א היינו תורה שהוריד משה לישראל להחיות נפשותיהם זהו לנפש חיה כי האדם אין לו חיות והעמדה אלא בתורה שנאמר כי הוא חייך ואורך ימיך ונאמר ובדבר הזה תאריכו ימים וזהו ויהי שיש לו הוי"ה והשארות וקיום נצחי בקיום התורה שיש בה רמ"ח מצות עשה כנגד איברי האדם ושס"ה מצות לא תעשה כנגד שס"ה גידים שבאדם, האדם במ"ם סתומה עם ב' מלות עולה תרי"ג, ובסיבת התורה יש לנפש קיום והעמדה ואפילו בקבר כההוא מעשה דקפולאי במסכת שבת, וכמו שדרשו ז"ל בשכבך תשמור עליך בקבר א"כ כל הויתו של אדם הוא להחיות נפשו, וכתב רבינו בחיי ז"ל האדם מורכב משני עצמות, האחד חי בטבע והשני מת בטבע ומפני התחברותם קרה לכל אחד ואחד מקרה בפני עצמו, וקרה חיות לגוף מפני התחברותו לנפש וקרה מיתה לנפש מפני התחברותה לגוף א"כ הנפש חיה בטבע מתה במקרה והגוף מת בטבע חי במקרה ע"כ. ולכך צריך האדם להיות כל השתדלותו בחיות הנפש שהחיות לה בטבע ולא יביאנה במקרה המות בסיבת חיות הגוף שהוא לו מקרה, כי לכך נגזר על אדם מיתה לפי שנמשך והשתדל אחר צרכי הגוף. ובהיות הגוף קרה מיתה לנפש להתיך אכילה, ונתקצרו הימים שלא יחיו אלא עד ע' שנה ולא יותר שהוא שביעית ת"ק שהוא תשלום ז' שמיטות מלבד כ' שנים הראשונים שהם שני ההוספה, ולכך ב"ד של מעלה אין עונשין אלא מבן כ' ומעלה שהן שני ההעמדה שאין אדם עומד על דעתו עד תשלום כ' שנה, ולכך נתן אדם לדוד ע' שנה שהם שנותיו של יובל ואילולא אכל מעץ החיים היה חי נ' אלף שנה שהוא יובל הגדול, וזהו ואכל וחי לעולם לעולמו של יובל, אבל אחר שנמשך אחר תאות הגוף שהוא עץ הדעת נתחייב שיתקצרו ימיו ויתקצרו הגופים עד שיותך, ואדם שנתקן בדוד שהוא תשלום גופו לא חי אלא ע' שנה לפי שניתך גופו וכל ימיו ישב בתענית להתיך האכילה, וכן תענית כמנין שנותיו של אדם, ובביאת בן בנו שהוא מלך המשיח יתארכו הקומות שנאמר ואולך אתכם קוממיות, ויתארכו הימים שנאמר כימי העץ ימי עמי, והאדם עץ השדה, משיח במ"ק בגימ' קומ"ה זקופה, אבל אכילתו

מעץ הדעת גרם שקפח הגוף, עץ הדעת בא"ת ב"ש גימ' זה קפיח, אבל לעתיד יאכל מעץ החיים בא"ת ב"ש זה רם בקומה זקופה, ויחיו חמשים אלף שנה כי כן מהלך עץ החיים נ' אלף. לכך אמר לאדם מות תמות, כי הולך ומתמעט בקומה ובקוצר ימים, ובקוצר הימים נתקצר גם כן כל העולם ומהלך הגלגלים והימים, כי כפי ערך אורכו כך היה העולם ארוך והיו הימים ארוכים, ובערך העולם שהיה כך היו הגלגלים ארוכים ומהלך השמש ארוך והיה כל יום כמו שנה או יותר, וכשחטא ונתמעטה קומתו נתקצר גם כן העולם ונתמעטו הגלגלים, ונתמעטו הימים ונתקצרו, אבל לע"ל שעתידין להלוך בקומה זקופה שנא' ואולך אתכם קוממיות, במדרש חד אמר מאה אמה כגובהו של היכל וחד אמר מאתים שתי קומות כגובהו של היכל, א"כ יתארך העולם לפי שפסיעותיו של איש במדת ר' אמה תהיה כל פסיעה לפחות שלשים אמה ואם העולם מהלך ת"ק שנה משנותינו אפשר שילך אחד בשמונה שנים כל העולם כולו, אלא ודאי מוכרח שיארך ובהתארכו יתארך ג"כ הגלגל ויהיה כל יום כמו שנה של זמן הזה או יותר. ובזה יובן מה שאמר דוד שמחנו כימות עניתנו, ואנו עתה בגלות אלף תקכ"ט שנה לחרבן לא נשאר מאלף הששי כי אם שש מאות וחמשים והיכן שמחה שישמחנו כימות שעיננו ולא חצי ימות שעיננו, לפי שתם אלף הששי והשביעי חרוב, אם כן מוכרח הוא שיתארך היום והעולם ויתארך הגלגל עד שנשב בשלוה כימי הענוי. ולפי שעתה העולם הוא כפול ומכופל הולך ומתמעט בגלות לפי שנכפפה הקומה. ובזה תוכל להבין איך מקום השכינה מצומצם בין בדי הארון לפני ולפנים מקום שאפילו כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה אחר כמה טבילות וקידושין ואחר כמה תפלות שהיו ישראל מתפללים עליו, איך עתה הוא בית תורפה של ישמעאלים בית תורפה שלהם אלא שנתקפלה ירושלים וגברה עליה קליפה של שאר ארצות, ואפשר לומר שבקיפול ארצות באה שום רצועה מארם עד שבנו שם בית התורפה שלהם והם חושבים שבנו בירושלים והם מכזבים, וכה"א הרחיבי מקום אהלך. עוד ראיה מפ' הנזקין ז"ל ס' רבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים חוץ משלש שהיו בה כפלים כיוצאי מצרים, אמר עולא לדידי חזי לי ההוא אתרא ואפילו ס' רבוותא דקניא לא מחזיק א"ל ההוא מינאה שקורי משקריתו א"ל ארץ צבי כתיב בה מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושביה עליה רווחא ובזמן שאין יושביה עליה גמדא ע"כ. ותבין סוד זה מהשער שנכרוך על התפילין עד שיבערו הקב"ה שנאמר והלך בסערות תימן, ותחילתו של זה היה שלמה הוא גרם כמו שאז"ל יום שנשא שלמה בת פרעה לקח גבריאל קנה ונעצו בים הגדול ועלה עליו שרטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שבת נו) והבן:

או אפשר שאמר מות תמות שתי מיתות אחת לו ואחת לדוד אע"פ שלא נזכרה מיתה בדוד אלא שכיבה לפי שהושלם וכן א"ל נתן הנביא גם ה' העביר חטאתך לא תמות, אמר גם לרבות אדם שהושלם בו אע"פ שנאמר עליו מות שנאמר מות תמות לא מת:

פסוק כג

זאת הפעם עצם מעצמי וגו'. היה לו לומר צלע מצלעי אלא שאותו צלע לוקח עם חצי חוליא של השדרא שהוא העצם שממנו מתהוה שהוא לוז, ולז"א עצם מעצמי שאני מתהוה ממנו, ולזה תמצא אפילו בבהמות י"ב צלעות בימין וי"א בשמאל, וכדי שלא תהיה הבהמה בשלימות ומין האדם בחסרון נחסר גם בבהמה אפילו שנקבתו לא נקחה מצלעו:

פרק ג

פסוק א

והנחש היה ערום מכל חית וגו'. יש לשאול למה פיתה לאשה ולא לאדם, רז"ל אמרו שהאשה נוחה להתפתות שדעתה קלה, והרי אנו רואים שאדם היה נוח להתפתות שהרי אמר לאשה לא מות תמותון כי יודע אלהים וגו' ולאדם כשנתנה לו מיד אכל שנאמר ותתן גם לאישה עמה ויאכל מיד ולא שאל ולא דבר, וא"ת שלא ידע אם הוא מן העץ כדאיתא במדרש אדם היכן היה נתעסק בדרך ארץ וישן, ר' אמר נטלו הקב"ה. והחזירו בכל העולם וא"ל כאן בית נטע כאן בית זרע והראה לו ג"כ מוצא הכסף והזהב ואבנים טובות, הרי כשאמר לו הקב"ה המן העץ וכו' אמר האשה היא נתנה לי מן העץ, הרי בפירוש אמר מן העץ. ועוד מאחר שהפתוי הוא לאשה למה אמר לה בלשון רבים אף כי אמר אלהים לא תאכלו כי ביום אכלכם וכו' ונפקחו עיניכם וכו', ועוד אדם חכם גדול יציר כפיו של הקב"ה איך נתפתה, ומה היתה טענתו האשה אשר נתת כפוי טובה שלפי שנתן לו אשה ישמע ממנה ויאכל ממה שמנעו הקב"ה. ועוד למה לא קללו מיד עד שאמר לאשה מה זאת עשית וקלל לנחש ולאשה ואחר כך לאדם הראשון, ועוד מה היתה כוונתה של האשה שנתנה לו. אלא הפתוי שפתה לאשה לא יכול לפתות לו לאדם, שהפתוי היה שאמר הנחש הקב"ה צוה לאדם שלא יאכל מן העץ שהעץ הוא מורכב מטוב ורע ואדם טוב בלא רע שהוא יציר כפיו אבל עתה באכילתכם נעשיתם מורכבים מטוב ורע ולא יזיק לכם אדרבה שתהיו כאלהים יודעי טוב ורע ולכן אמר לה בלשון רבים שכיון שתתן לאישה שהוא טוב ואת רע תהיו מורכבים ולא תוזקו, ולכך נתנה לו שנאמר ותתן גם לאישה גם רבוי הוא שהטעימה לו הדברים שאם תאכל היא ולא הוא תנזק ואם יאכל הוא יהיו מורכבים ויועיל להם, מיד ותתן גם לאישה עמה ויאכל,

ולכך אמר אדם האשה היא נתנה מצדה שהיא רע, ממנה היתה ההתחלה לא ממני שאני טוב ואם היא תאכל ולא אוכל אני יהיה רע לעולם בלא טוב, ולכך לא קללו מיד, ואמר לאשה מי אמר ל שאת רע והוא טוב, אמרה הנחש השיאני צד אותי בפיו כמו עשו שכנו, השיאני בגימ' עש"ו, שכנ"ו נשכני, השיאני בגימ' נושך, ואני ריקה הדעת, השיאני בגימ' ריק"ה אנ"י:

עוד נאמר שהפתוי היה שאמר הנחש לאשה ענינים שמורה שמונע אותה מהנזק, אמר אף כי אמר אלהים לא תאכל מכל עץ הגן, לא מבעיא מהפירות אלא אפילו מהעץ עצמו של שאר אילנות אסר עליכם, ולזה אמר אף כי שהוא לשון לא מבעיא, ועשה כן כדי להטעותה שיש פרי ויש עץ (ונפקחו עיניה, ובאה לה ידיעה אחרת מה שלא היתה יודעת) ואמר לה שלא יש הפרש בין העץ לפרי (אז אמר לה ונפקחו עיניכם וכו') ואמרה לו מפרי עץ הגן נאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן ג"כ נאכל ממנו, שהקב"ה לא מנענו אלא מהעץ לא מהפרי, אבל העץ בעצמו אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון, היא מקודם לא ידעה שיש הפרש בין פרי ובין עץ אלא הנחש בערמימותו שם מגמתה שיש הפרש כדי להטעותה, אמר הנחש הואיל ואת אומרת שמהפרי מנע הקב"ה ולא מן העץ עצמו, לא מות תמותון כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו בעצמו ונפקחו עיניכם, כי אין הפרש בין העץ ובין הפרי. ותרא האשה ראתה בעין שכלה הקלה והקלקלה שיש הפרש בין פרי ובין העץ הפרש גדול, ולכך יש פזר גדול על האשה, כי טוב העץ למאכל ומרוב חשיבותו ומעלתו נמנע שלא יאכלו ממנו מן העץ בעצמו ולקחה מהפרי ולא מהעץ ותתן גם לאישה שפתתהו ונתפתה, ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם ערום ועריה מזאת הידיעה שיש הפרש בין העץ לפרי. ולכך כשאמר לו הקב"ה המן העץ וכו' אמר האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ שלא יש הפרש בין העץ לפרי. ואין מן התימה שיהיה טעם העץ ופריו שוים, שהרי אז"ל פרי עץ הדר איזהו עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ויש אומר אתרוג היה וגם כן אמר על ונטעתם כל עץ מאכל מאחר שאמר וערלתם ערלתו את פריו איני יודע שהוא עושה פירות למה אמר מאכל אלא לומר לך שהעץ בעצמו נאכל ואיזה זה הפלפלים, אם כן אין מן התימה שאילני ג"ע יהיה טעם העץ והפרי שוה:

עוד אפשר לומר שהמניעה היתה שלא יאכל מקצת אלא כולו שלא יפריד, וזהו פירוש ממנו מקצתו, ולא די שלא אכלה מן העץ אלא אפילו מן הפרי ג"כ לא אכלה אלא מן הטפל לפרי שהיא הקליפה וזהו ותקח מפריו ולא פריו, והוא פרוד וקצוץ שעשתה מהקליפה פרי ועיקר:

עוד אפשר לומר שהקב"ה אמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת גם כן אבל לא ממנו לבדו שלא יקצץ אלא על ידי חבור. ותשובתו של אדם הראשון שאמר האשה אשר נתת עמדי, כוונתו לומר שבשעת הצווי לא נבראת אלא להיות לו לעזר כאומרם מביא אדם סאה של חטים חטים אוכל אלא טוחנת מרקדת ולשה ואופה ועושה פת ומביאה לפני בעלה, אם כן תקון המאכל הוא על ידה, לכך אמר האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי ואוכל אע"פ שידעתי שהוא מן העץ אכלתי כי חשבתי שנתקן על ידה הואיל ונבראת לכך:

ובמדרש אמרו סחטה ענבים, כוונו לומר שלא המתינה עד שיתבשל היין ויפרדו השמרים וירדו למטה שהוא סוף השמיטה, כי מה שכתוב בתורה אדם כי ימות גם מות יומת גם יטמא, הכל היה עתיד לבא בסוף, אבל היא לא המתינה וערבה הכל לזה הדורות מעורבים ומרודפים זה מזה, הבל מקין, נח מאנשי דורו, ובאותם הדורות באו למך ומתושלח, ואברהם מורדף מנמרוד, יצחק מפלשתים, יעקב מעשו, ישראל ממצרים עד שעמדו על הר סיני ונצלל היין שנאמר הביאני אל בית היין וכה"א אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני אשקך מיין הרקח שאין בו זוהמא כמו שאז"ל חירות ממה"מ:

עוד במדרש אמר רבי יצחק למלך שאמר לעבדו לא תטעום מהתבשיל עד שאבא מן המרחץ א"ל אשתו טעום את התבשיל הזה שלא יהא מבקש ליתן בתוכו מלח או מורייס בא המלך ומצא אותו טועם בשפתותיו א"ל המלך ולשפחות שמעת יותר ממני, כך אמר הקב"ה ולחוה שמעת יותר ממני מיד נטרד שנאמר ויגרש את האדם. הוקשה לו לרבי יצחק כיון דקיימא לן קם ליה בדרבה מניה א"כ למה קלל לאדם ונתגרש מסתייה המיתה שאמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, לכך בא לומר שזה העונש אינו אלא על השמיעה לבד, ואגב אורחיה אשמעינן שלא נאסר עליו לעולם אלא עד שיבא מבית המרחץ, עד שיבא יום השבת, ולכך נברא ביום ששי, שאם היה נברא ביום אחר היה מצטער על אכילתו כי לא יוכל לסבול כלום אבל כשהזמן קצר יוכל לסבול, ואמרה לו אשתו טעום שלא יהא צריך מלח או מורייס ולא אמר תבלין לפי שהמלח צריך תבשיל כאומרם ז"ל בעיא מלחא בשולא כבשרא דתורא, והמורייס ג"כ צריך בשול ויבא יום שבת ולא תוכל לבשלו, ובא המלך ומצאו טועם בשפתותיו כלומר עד שלא יבלע האכילה שאם היה בולעה אי אפשר להתקיים אפילו שעה אחת לפי שהוא עונש דבק כמו סם המות ולכך בא אליו בעודו טועם בשפתותיו, ולפי שהיתה הטומאה בו כפולה מהנחש ומהאשה לכך נתגרש שלא יטמא משכן ה' וישב בדד מחוץ למחנה, ואולי מה שאמר שלא יהא מבקש ליתן בו מלח או מורייס הוא רמז לחסרון סחיטת

הענבים לעשות יין כאמז"ל סחטה ענבים והסחיטה אחת מארבעים מלאכות לכך אמר לו קודם שיכנס השבת שיסחוט והיה משומר בענביו לקדש היום וחללתו והפרידתו מהענבים ועשתה מהקודש חול ופסלתו מן קדוש היום ולא המתינה עד שקדש היום ועד שיתבשלו הענבים והאכילתו ענבים קהות וקהו שניו ושני הבריות ונקרא ערל שאכל מן הפרי בשנת הערלה. או נאמר שהתבשיל הוא שפע שבא לבית שכן אז"ל משל לבת מלך שהריחה ציקי קדרה והוא משל על השפע והיחוד הבא אליה, ואמר לו המלך, שלא יהנה ממנה עד שיותקנו שבע צנורות העליונות כדי שיהיה השפע שלם ומבושל בשלמות מהשבע עליונות ועדיין לא נשלמו אלא ששה ימים ויום השביעי שהוא שבת גמר הבשול והוא התבלין כאותו מעשה (שבת קי"ט) של קיסר שהריח ריח התבשיל והיה ריחו נודף וא"ל ר"י בן חנניה יש לנו תבלין ושבת שמו, והוא לא המתין עד שיושלם הפרי ואכלו פגה, וכן עשה בגלגולו בדוד שאכלה פגה לבת שב"ע, בא המלך שהוא הבינה שהוא מלכו של עולם וא"ל לשפחות שמעת שהם שאר המדות יותר ממני, פירוש שעדיין לא באה השפעתי עד יום שבת, ולזה אמר מצאו שהיה טועם בשפתותיו פירוש שהיה מקבל משאר המדות והיא כמו פרוד וקצוץ לפי שעדיין לא בא להן מלמעלה וסימן ויבנהו שבע שנים, ולזה עלו ב' וירדו ד' והבן, לפי שבשעה ראשונה עלה במחשבה, ב' נתיעץ, ג' כנס עפרו, רביעית גבלו, ה' רקמו, ו' עשאו גולם, ז' זרק בו נשמה, ח' הכניסו לג"ע, ט' נצטוה, י' סרח, י"א נדון, י"ב יצא בדימוס, הרי שנצטוה בט' ונשאר ג' שעות י' וי"א וי"ב כנגד ג' שני ערלה, והד' היא יום שבת שכן השבת הוא בדבור ד', והלא היה יכול לעשות הכל בשעה אחת אלא הניח ג' שעות לרמוז על שנות הערלה ובשנה הד' יהיה כל פריו קדש הלולים, והוא לא המתין אלא בי' סרח לכך נקרא ערל ונתחלל ונטרד מן הקדש, שכן מרח"ץ בגימ' של"ח, וגם ירקח"ך, ואם לאו ירחק"ך יחרק"ך חריק"ך, ולזה מקדשין על היין בכניסתו וביציאתו, ואז"ל זכור את יום השבת זכרהו על היין אין זכירה אלא במקום שכחה מאחר ששכחו ונתנה לו היין בשמריו ולזה רמזו ז"ל סוחט אדם אשכול ענבים וכו'. עוד רמז לו שלא יאכל מן הפרי עד שיטבול וירחץ כל גופו, מרח"ץ במ"ק עולה גופ"ו, מבי"ת מרח"ץ בגימ' ישת"ף שלא יעשה שום שורפית, ובזה יתורצו כמה קושיות שבמאמר. אבל עדיין השאלה היא חזקה על אדם איך יציר כפיו ישמע לאשה, היא נתפתית בדעתה הקלה אבל אדם ודאי שהיה חכם גדול איך נתפתה. נוכל לומר כשראה אדם מעלתו כמו שאחז"ל שהיה אורו. מבהיק מסוף העולם ועד סופו עד שמלאכי השרת טעו בו וחשבו שהוא אלוה עד שאמר להם באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו אני עשוי ונברא ככם כשאמר כן כוון לש"ש, אמר אולי הדורות

הבאים יגבה לכם ויטעו אחריהם ובפרט אם יהיו חייהם ארוכים יעשו עצמם אלוהות והיה הוא רוצה לאכול משום עת לעשות לה' הפרו וכו', והיה קשה עליו לאכול הוא בעצמו, וכשבא לו ע"י אשה מיד אכל, והן אמר האשה וכו' היא נתנה לי מן העץ אע"פ שידעתי שהוא מן העץ ואוכל, כי אם לא הייתי אוכל הייתי כמו מלאך והיו העולם טועים אחרי ולהודיע פחיתותי ומפחיתותי תוכר מעלתך אע"פ שאמות, גם להודיע לכל בני העולם שהבחירה היא ביד האדם וכן אמר דוד שהוא תיקונו למען תצדק בדברך שהיא הבחירה שהיא מסורה ביד האדם, אם לא היה חוטא כלל היה נראה שטבעו כמו המלאך ואינו מבחירתו. ולזה לא קללו אלא אמר ארורה האדמה, שאם היא היתה מוציאה עץ שהוא עצמו פרי לא היתה האשה נסתית כי בראותה שיש הפרש בין הפרי ובין העץ לזה נסתית, לזה ארורה האדמה, וכשראה הקב"ה אמר בעצבון תאכלנה כדי שיהיו טרודים במזונם ולא יתגאו, וכן אמר עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וכו' וגם כן כי עפר אתה ואל עפר תשוב כדי שלא יעשו עצמן אלהות, לזה אחר הבל אמר ויקרא האדם שם אשתו חוה תרגום ויספר וחוי, אמר אדם ע"י בא הספור כמו שכיוונתי וידעו הכל שהם נולדים ולא יעשו עצמן אלהות, ועל זה לא מת ביום שאכל, וקלל לאשה קודם. ואמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב כמו שנא' הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר שעתידין הכל לחזור לעפרן הראשון, ולזה אמר ואל עפר תשוב ולא אמר ותשוב עפר רמז לו שישוב לחומר הראשון שהוא מן הבינה, והבן:

פסוק יב

ויאמר האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ. יציר כפיו של הקב"ה יאמר כן ולא עוד אלא שאמר ואוכל. יש מי שאמר דרך הלצה שאמר ואכל כי היא אכלה והיא מתה וכדי שלא להטריחך לברוא לי נקבה אחרת לזה ואכל. עוד אמר ואכל לפי שהתשובה נבראת קודם שנברא העולם וכדי להראות כחה לבריות לזה ואכל, וכן אמר דוד שהוא סופו של אדם למען תצדק בדברך. עוד טעם אחר לפי שאדם הראשון היה חכם גדול וראה שהדורות הבאים עושים עצמם אלהות כמו נמרוד וכמו פרעה וכמו נבוכדנצר וכמו חירם מלך צור, לזה אכל כדי שידעו גוים אנוש המה סלה שסופם למות והם ילוד אשה ואינם אלהות ולזה כשקללו הקב"ה לפי שראה שכוונתו לשם שמים, לא קללו אלא אמר ארורה האדמה ואמר לו בעצבון תאכלנה וקוץ ודרדר תצמיח וכו' כי עפר אתה ואל עפר תשוב וכו', כל זה למה שכיון כדי שידעו שהם ילודי אשה ואינן אלהות, ונתקלל בט' קללות ולא עשה כמו שקלל לאשה ולנחש כל זה לפי שראה הקב"ה שכוונתו לטובה היתה, אד"ם במ"ק ט' (טוב), והבן:

פרק ד

פסוק ח

ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה פסקא באמצע פסוק רמז למה שאז"ל שאמר דברים הרבה שאמר לית דין ולית דיין וכו', ולפי שהוא נולד ראשון מן יציר כפיו, ומפני כבודו לא נכתב מה שאמר והניחוהו חלק:

ויקם קין על הבל אחיו וכו'. כבר הוקדם לך שקין הוא מצד הקליפה שהיא הערלה שהיא בגימ' אש"ה ע"ה, ולכך נאמר בו ותהר ובהבל לא נאמר ותהר, וההריגה היתה שכסתה הקליפה וקלטה כל הפרי בתוכה וזהו ויקם קין על הבל שקם עליו והקיף כל סביביו, ואמר לו הקב"ה אי הבל אחיך למה נתחברת עמו, ויאמר לא ידעתי לא נתחברתי אלא שומר אחי אני עליו כקליפה שהיא שומרת הפרי, לכך לא שעה למנחתו לפי שהפרי אינו שלו. וה"א של השומר אחי אינה ה"א התימה אלא ידיעה. ויאמר מה עשית קול דמי אחיך שאת שותה ושואב התמצית קודם הפרי לכך כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה:

ושמעתי למה נתחייב הבל הריגה לפי שלא נתעורר מדעתו להקריב קרבן אלא אחר שהקריב קין שנאמר ויבא גם הוא. וכתב הרב ז"ל ועל דרך השכל קין הבל יש בשמם התעוררות ורמז לענין הויה והפסד כי הם אחים סמוכים זה לזה, וקין רמז לעולם הזה לקנות קניינים, והבל מהביל כל זה העולם, ועל כן היתה מנחתו ממין הצאן שהוא שפל יותר מכל בעלי חיים, וע"כ דבק בו רצון השי"ת שנאמר וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, ומנחתו של קין היתה מפרי האדמה כי היה אוהב קנייני העולם הזה עבודת הגוף שאין בו קיימא ונמשך אחר התאוות הגופניות ועל זה לא חל עליו רצון השי"ת, והבל המהביל הרג עצמו לקנות חיי העולם הבא, וקין שאהב קנייני עולם הזה נתקלל ואמר לו נע ונד, כי אוהב כסף לא ישבע כסף והולך ומטלטל ממקום למקום בימים ובמדברות ובמקום גדודי חיות ולסטים ולא יעכבהו לא שלג ולא מטר ואין לו מנוחה אפילו שעה אחת וכל ימיו מכאובים, והאריך וכתב בסוף דבריו וראוי היה ענין זה שיהיה ברמז בשמות שני בני אדם הנולדים בעולם ראשונה ע"כ:

ועוד יש לומר שהשנאה היתה לפי שקין היה הבכור, והיה לו להקריב. מבכורתו וכשראה שלא הקריב והקריב הוא מבכורות מבכרות כתיב שהקריב הבכורות שהם קודש, ולא די זה אלא שהקריב עצמו גם כן שנאמר והבל הביא גם הוא שהקריב גופו ונפשו וזהו רבוי גם, וכשראה קין שמה שהיה לו להקריב לא הקריב נפלו פניו:

ועוד במדרש פרקי רבי אליעזר הגיע ליל יום ט"ו של פסח קרא אדם לבניו א"ל עתידין ישראל להקריב בלילה הזה קרבנות פסחיהן הקריבו גם אתם לפני בוראכם, והביא קין מותר מאכלו קליות זרע פשתן, והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו כבשים שלא נגזזו. והסוד הוא שקין חרה לו על מפלתו של פרעה שכן פרעה אותיות העפר, ולזה הביא מפרי האדמה בגימ' שכינה שהיא עשתה המכות במצרים, ומכה ראשונה היתה דם ונאמר ובושו עובדי פשתים וכו', ולכך הביא קליות זרע פשתן כלומר שעתיד ליאבד גם במכת הברד נאמר והפשתה נוכתה, אבל הבל שמח שיצאו ישראל והוכו בכורי מצרים ומבכורי ישראל לא מת אחד ולכך הביא מבכורות צאנו. צאנו ומחלביהן בגימ' עם ב' מלות יצא"ו קה"ל גדו"ל, וכן מבכורות צאנו ומחלביהן, ר"ת גי' א' קהל, ר"ל קהל אחד:

פרק ה

פסוק כא

מצאתי כתוב למה נקרא שמו מתושלח לפי שהיה לו חרב והיה חקוק עליה שם המפורש והיה הורג בה בכל יום ת"ק מזיקין ושדים וכשמת נגנזה עמו. זה מתושלח מת ושלחו עמו, ופירוש שלח חרב כמו בשלח יעבורו באיוב, וכן כל צדיק וצדיק יש לו חרב לעכב הפורענות שלא יבא ומה היא החרב התפלות שמתפלל על דורו אותה תפלה היא כמו חרב לעכב הפורענות שנאמר וחרב פיפיות בידם פיפיות הם הפה שלהם שמתפללין בו, פיפיות בגימ' תוקף, שתוקפין בדין שלא יחול בעולם כמו שעשה אהרן ופינחס, וזה הוא בידם כלומר כשהחרב הוא בפה שמתפלל בכוונה ידועה התוקף שהוא הדין מסור בידו, וכן מ"ש מתושלח מת ושלח המבול כן ג"כ כל צדיק וצדיק מת ושולח הפורענות שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק. שלא תבוא ח"ו ומגין בזכותו, שגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם:

גימטריאות

אלו הגימטריאות מצאתים בספר כתיבת יד על שם רבינו שמשון ואכתבם בסוף כל פרשה ופרשה בעזהי"ת:

את האור. בגימ' תרי"ג, כי טוב הוא, שהם טובים לישראל, תדשא הארץ דשא, אלו ד"ת שהם מרובים כדשאים וכעשבי השדה:

תדשא. אש דת:

ואת כל עוף כנף למינהו, ר"ת בגימ' המלאכים:

אעשה לו. בגימ' בית:

עזר. זרע שיתקן בו ויעזר:
כנגדו ע"ה, דוד ע', רמז על עי"ן שנה שנתן אדם לדוד:
אדם חוה. בגימ' דין, למה נקרא שמו נחש שגרם זוהמא בחוה ופרסה נדה ופגע בחלתו של עולם ונטרד מעולם שכולו שבת, נח"ש נדה חלה שבת:
האדם נפש חיה. ס"ת משה. נפש חיה, ר"ת נח:
ויקרא ל"ו האד"ם נפש, ס"ת למפרע שמואל. האדם נפש חיה, ר"ת למפרע חנה, למדך שאף שמות הצדיקים והצדקניות נגלו לו לאדם:
הנפילים היו בארץ. ס"ת למפרע צום, שצום יום הכפורים מכפר עליהם, כדאיתא במסכת יומא גורל אחד לעזאזל לכפר על מעשה עזה ועזאל:
הגבורים אשר מעולם אנשי שם, ס"ת מרמי"ם את בני אדם. ורק רע, בגימטריא יצר הרע:
נח. בהפוך אתוון חן, ונח מצא חן:

פרק ו

פסוק ג

לא ידון רוחי באדם. אמר מן הראוי להביא להם משה רבינו שינהגם ולא ידון רוחי שלא תחול עליהם מדת הדין אבל הוא בשר ואינו יכול עליהם וגם ימיו קצרים שהם ק"כ שנה והם מאריכים ימים ובערך ימיהם כחם ולא יקבלו ממנו, הרי מתושלח שהיה צדיק גמור ולא קבלו ממנו ולא בא המבול עד שמת, וזהו מתושלח מת ושלח המבול, ועליהם נאמר ואם לא ישמעו בשלח יעבורו, שעברו ונשתלחו אחר שעבר מתושלח, א"כ דור המבול אינם ראויים לו שינהיגם וזהו כי מן המים משיתיהו והנחתיו לדור הגון לרח עליהם בשג"ם הוא בשר בגימ' מש"ה הוא שם רב ברחמים, והיו ימיו ק"כ שנה, כלומר הרי נח היה עסוק בתיבה כמנין שנותיו ולא חזרו, משיתיהו בגימ' משה הוא בעל הרחמים:

פסוק ט

אלה תולדות נח. כבר אמרו שנח היה בו קצת מזוהמת הנחש ויש בו בשמו נ"ח של נחש ולכך היה איש אדמה אבל כשמצא חן שהוא על סדר א"ב"ג"ד הוליד שם שיצא ממנו אברהם שנאמר ומצאת את לבבו נאמן, נהפך נחש ח"ן ש' היינו ברחמים שמצא חן ורחמים להוליד שם, אבל כשנקרא נח על סדר תשר"ק הוליד חם, ואע"פ שאמר ויולד נח, היינו לומר שבא שם בהיסח הדעת שנאמר בו מציאה והמציאה אינה באה אלא בהיסח הדעת שהוא כיון לנח אדם שנתקן בו אברהם ולא יצא אלא מחן ונח מצא חן:
ואלה תולדות נח נח, שתי פעמים כנגד ב' מדות צדיק תמים, וכנגדם הוליד שני בנים, כנגד צדיק הוליד יפת שיצא ממנו כורש צדיק וכשר וכן יפת במ"ק כורש, וכנגד תמים הוליד שם שיצא ממנו אברהם שנאמר בו התהלך לפני והיה תמים, וכן יפת ג"כ עולה

תמים, שהיה תם ולא שמע בעצת סנבלט שכתב שטנה לבטל בנין בית המקדש. והזכירו פעם שלישית שאמר את האלהים התהלך נח כנגד הבן הג' שהוא חם שהלך בשרירות לבו, והלך נח עצמו ונטע כרם, הוליד חם שנתחמם ורבעו, אם כן לא אמר איש צדיק תמים אלא בערך הבנים שעתיד להוליד ולא בערכו, וכן אז"ל פ' חלק (ק"ח) אפילו נח שנשתייר מהם לא היה כדאי אלא שמצא חן שנאמר החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמהם ולא נח בהם, וכן אמר אמחה את האדם אשר בראתי וכו' כי נחמתי כי עשיתים ונח, פירוש ג"כ אלא שמצא חן וכו', וכן נחמתי נח מתי שהוא מן המתים, וכן נח בא"ת ב"ש ט"ס שהוא חלל ע"ה וט"ס ג' פעמים עולה זר וכל זר לא יאכל קדש, לפי שנתחלל ולכך נטרד מן הקודש ולא הוליכו לא"י שלא היה שם מבול, וג"כ אמר לו קח לך מכל מאכל אשר יאכל והיה לך ולהם לאכלה, שאתה שוה להם לבהמה ולעוף ולרמש וכו':

עוד אלה תולדות נח נח. אמר נח ב"פ נכפל שמו לומר לך שכל מי שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, זהו צדיק בדורותיו שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו שנאמר כי אותך ראיתי צדיק לפני:

עוד נח הוא שם הווה לא אמר מנוח או מנוחה לזה א"ל במדרש אתמהה, התמיהה היא שאמר נח ולא אמר ממה, לזה אז"ל נייחא לו נייחא לעולם נייחא לאבות נייחא לבנים נייחא לעליונים נייחא לתחתונים נייחא בעולם הזה נייחא לעולם הבא, תמצא בכאן ד' נייחות כנגד ארבע אותיות של נ"ח נ"ח:

עוד אלה תולדות נח נח, כשנח הגשמי עושה תולדות עושה ג"כ נח השכלי ולזה נח נח: היה בדורותיו. אמר היה בסוד ומשה היה רועה ולזה בדורותיו ב' דורות והבן. ולז"א צדיק תמים. צדיק בדור הזה שנאמר כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה ולא תמים כי לא היה שלם שלא יש בו זכות להגן על דורו, אבל באברהם אמר התהלך לפני והיה תמים, לכך הסתר גם אתה ולא תתגאה ותביט אחריך ותראה באבדן אנשי דורך ואתה נצול, צדקתך אינה כדאי אלא לשום לעולם שארית, ולזה לא אמר לו שילך לא"י שלא היה שם מבול שנא' ארץ לא גושמה ביום זעם לפי שלא היה כדאי ללכת למקום קדוש אבל אברהם שהיתה צדקתו מפורסמת א"ל לך לך וכו', וג"כ הטמן והכנס בתיבה שלא יראך השטן ויקטרג עליך לפי שאין צדקתך ניכרת אלא לפני ולא לו לכך הטמן, לפי שהיה מתהלך בתומו בקרב ביתו, וזהו צדיק תמים היה בדורותיו קרי ביה בדרתיו היינו בדירתו בדירה שלו היתה צדקתו:

פסוק יג

עוד ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר. כאן גילה לו סוד הגלגול כרשב"י שאמר לו הבשר כלה לא הנשמה שנקראת נשמת חיים אבל הבשר שהוא גוף כלה, ולכך התיר לבני נח בעלי חיים בשחיטה שישפכו הנפש שהוא הדם על הארץ שנאמר כי נפש כל בשר בדם הוא ואני נתתיו על המזבח לכפר וכו', א"כ א"ל קץ כל בשר קץ כל שבר כל בשר יש לו קץ ויש לו שבר ותקוה בגלגול, וצוהו שלא יאכל הב"ח כי אם בשחיטה לפי שקלקל הבשר לכך הותר הבשר לא הדם וזהו על השחיטה על שחטא נשאר מאותיות השחיטה י"ט היינו ח"י ע"ה א"כ על חי שחטא, שחיטה באותיות אחורים תטרי"ו בגימ' הנשמ"ה אד"ם, כלומר מתגלגלת עד שתושלם נשמתו כרשב"י כאדם הראשון שממנו נאצלה, ולפי שהנפש חטאת בסיבת הגוף שנתחברה לו והגוף הויתו מן הארץ לכך ישפך על הארץ, ורמז לו שעתיד לחזור לצמוח מן הארץ שנאמר ויציצו מעיר כעשב הארץ, אבל לא יאכלנו שלא יחזור להתחבר לבשר והבשר שברו ותקותו הוא שיאכלנו הב"ח ויהיה חלק ממנו. ולכך נאמר בהם גויעה ולא מיתה לומר שיש להם שבר ותקוה, וכן ויגוע כל בשר ע"ה בגימ' הו"א לתיקונ"ם, לא כגויעת הצדיקים כי בגויעת הצדיקים לא נזכר בהם בשר כי הצדיק גופו זך ונקי שהוא הבשר ורמ"ח איבריו נטהרו בעשיית המצות אבל דור המבול נשחתו כל איבריהם ודבר הנשחת הוא צריך לתיקון. וכן ויאמר אלהים לנח ס"ת רמ"ח רח"ם, יש להם רחמים, אבל ע"י גלגול כרשב"י, ולכך ויאמר אלהים בדין ובאמירה ולכך ויאמר:

ובמדרש ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר. הגיע זמנם ליקצץ הגיע זמנם ליעשות בוסר הגיע זמנם ליעשות בתה, י"ל למה אמר הגיע זמנם ג"פ. ואם הוא בא לדרוש הפסוק שאמר קץ היינו הגיע זמנם ליקצץ, כל בשר היינו הגיע זמנן ליעשות בוסר, בא היינו הגיע זמנן ליעשות בתה, א"כ ידרוש ג"כ מלת כל ויאמר הגיע זמנם ליעשות כלה, וידרוש ג"כ מלת לפני ויאמר הגיע זמנם ליפנות מן העולם, אלא כוונו ז"ל לג' גלגולים כרשב"י, ובאחד אמר ליקצץ כמי שקוצץ האילן ומניח השורש מריח מים יפריח ועשה קציר, ובשני הגיע זמנם ליעשות בוסר שהבוסר ג"כ יש לו צורך בעולם אבל לא כ"כ שיש דבר אחר ליכנס במקומו כגון החומץ וכיוצא בו, ולג' אמר הגיע זמנם ליעשות בתה כמו ואשיתהו בתה בישעיה שהוא משל על הכרם שישאר כמו שהוא אבל לא יזמר ולא יעדר ואם ירצה לחזור אליו בתיקון מועט ישוב כמו שהיה, א"כ הודיעו לג' גלגולים דיש לו תיקון כרשב"י, ולכן אמר כל בשר, קן כל בשר, לשחת כל בשר, ג"פ בשר, וברביעי ומכל החי מכל בשר שנתקן ונקרא חי, ולכך הנני משחיתם את הארץ לבד שהוא הגוף והכל

לתיקון, ולכך א"ל שיתוקן לפי שנשמתו מאדם, וכן לך תבת ע"ה בגימ' היא נשמת אדם, ולכך א"ל עשה לך עשה עצמך ותקף עצמך בגלגולך כמו שאז"ל נח ראה ג' עולמות בנו וחרב ובנוי, כוונו לומר שגלגולו היה על צד הרחמים, ולכך אמר לו וכפר"ת אותה בגימ' כופר הנשמה, בכפר ברחמים, בכפר בפרך, מך הדין היה שגלגולו בפרך שיתפרך הגוף שהוא הבשר ויבא בשאר גלגולים אלא שריחם עליו ונחשב לו גלגולו בשלשה עולמות שראה, וזהו בכפר ברחמים כמו שאמרנו. ולכך היתה תחתיים שניים ושלישים כי היה לו לומר ראשונים שניים שלישיים או תחתיים אמצעיים עליונים ואמר תחתיים שניים ושלישים לרמוז לו על גלגולו, לפי שנח מצא חן וזה היה גלגולו בראיית ג' עולמות, ולכך אמר לו על האורך ועל הרחב ועל הקומה האורך ש' בגימטריא ברחמים והוא ראשון שבא בארוכה, ורוחב שבא בקצרה שהיא פעם שנית שאין מאריך כ"א חמשים שעלה למעלה לשער החמשים, ועל הקומה אמר שלשים אמה שהוא הל' מגדל עד שעלה למקום שאינו נראה והכל ברמז, ולכך הטריחו בתיבה ולא אמר לו לעלות לא"י כי היה צריך תיקון:

עוד כוונו ז"ל במדרש לדור המבול ולדור הפלגה ולאנשי סדום, כנגד דור המבול אמר הגיע זמנם ליקצץ שקוצצין האילן ושרשו בארץ, מריח מים יפריח רמז על נח שהיה שרש בעולם ומריח מי המבול, שיצא מן התיבה והקריב קרבן וירח ה' את ריח הניחוח וכו' ושם לעולם שארית, ועשה קציר כמו נטע נטע נטיעה של מעשה בראשית ונטע האילן שיצא ממנו אברהם שהוא תיקון אדם, ואברהם נאמר בו יוקח נא מעט מים, וכנגד דור הפלגה אמר הגיע זמנם לעשות בוסר שלא נאבדו לגמרי, וכנגד אנשי סדום אמר הגיע זמנם לעשות בתה שהוא לשון חורבה ושממון לא תזרע ולא תצמיח ונזרעה גפרית ומלח היינו בתה, ולז"א והבאתי את השלישית באש רמז על אנשי סדום שהם היו בפורענות שלישית ונדונו באש, וכן באב הם שהיה באותו הדור נצטרף באשו של נמרוד היינו וצרפתים כצרוף כסף ובחנתים כבחון את הזהב, ואנשי סדום לפי שהיו סיגים ספו תמו מן בלהות בלהבות אש שמצאה האש עצים יבשים ואכלתם. וג' גלגולים רמוזים בפ' כי לא אחפוץ במות המת כי לא אחפוץ במות זה גלגול א', המת זה גלגול ב', כי אם בשובו זה גלגול ג', וחיה זה גלגול ד', וכן אמר כאן ג"פ בשר, ובג' אמר ומכל החי וכו', ונח בגלגול אדם שנתגלגל בו כרשב"י, שכן נח בעלואו נו"ן ח"ת גימ' תיק ד', ותיק היינו אדם בא"ת ב"ש, וד' היינו ד' יסודותיו, אם כן לא יהיה אלא תיק לבד לא נשלם גלגולו של אדם אלא באברהם אבר מה, ומה היינו אדם, ואפילו באברהם לא נשלם אלא באבר מאיבריו והשלמות היה כשעמדו ישראל בסיני שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר

ויחן בלשון יחיד שכולם נתבלעו באחד ולכך ראוי למלך אל אחד ולכך נאמרים הדברות בלשון יחיד:

פסוק יד

וכתב רקנט"י ז"ל על פסוק עשה לך תבת וז"ל אפשר שירמוז לסוד היובל הגדול שישוב הכל לתשובה הרמוזה בתיבה, וזהו טעם חמשים אמה רחבה רמז לנ' שערי בינה, ומלת רחבה מרחובות הנהר מלשון ונהורא עמיה שרי. וטעם תחתיים שניים ושלישים רמז לג' עולמות שישובו כולם לתיבה הנזכרת, וטעם בא אתה וכל ביתך וגו' כי אז יכלו גלגול הנשמות כרשב"י וחשב לבלתי ידח ממנו נדח:

פסוק יט

ומכל החי מכל בשר כו' מהעוף למינהו כו' שנים שנים כו'. י"ל כי בזה הציוי א"ל ומכל החי כו' זכר ונקבה ומהעוף שצריך צידה אל שלא יטריח עצמו בהם כי הם יבאו מעצמם, ולז"א יבאו אליך ולא אמר תביא כמו שאמר ומכל החי תביא אל התבה, ולא צוה לו על הבהמה הטהורה שיקח שבעה שבעה, אח"כ בביאתו לתבה אמר ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה ואמר ומכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה ומן הבהמה אשר איננה טהורה שנים איש ואשתו, אחר כך בפועל אמר ויבא נח ובניו כו' מפני מי המבול מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה ומן העוף שנים שנים באו אל נח זכר ונקבה כאשר צוה וכו', השוה טהורה לטמאה ולעוף הכל שנים שנים, ובצווי אמר שבעה שבעה בבהמה טהורה גם מעוף השמים שבעה שבעה לחיות זרע כו', ועוד שבעה שבעה אם הם לחיות זרע למה שבעה זכרים ושבע נקבות שהם י"ד ג' זכרים או ב' זכרים מספיק לכמה בהמות ונלמוד מיעקב אבינו כששלח המנחה לעשו שלח עזים מאתים ותישים הם הזכרים עשרים וכן ברחלים, ואפילו לדברי רבותינו שאמרו כדי להקריב מהם קרבן למה היו הנקבות והזכרים שוים, ועוד למה אמר תקח לך שבעה שבעה יאמר קח לך תקח לך למה לי, וכן גם כן במאכל אמר ואתה קח לך מכל מאכל המאכל לא היה לו לבדו כי אמר והיה לך ולהם לאכלה א"כ למה אמר לך. אלא הקב"ה כדי שלא להטיל קנאה בין הבריות לא אמר לו שיקח מן הבהמה הטהורה שבעה שבעה אלא תביא אל התבה מכל החי מאותם שהם חיים שלא נזדווגו לשאינם מינם זה נקרא חי, זכר ונקבה יהיו ולא פירש כמה, ואמר דרך כלל מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה וכו' שנים מכל יבאו אליך, לא אמר שנים שנים אלא שנים מכל יבאו כדי שיבינו שר"ל שיבאו זכר ונקבה כמו שאמר הפסוק הקודם זכר ונקבה יהיו שלא יבאו ג' זכרים וב' נקבות או ב' נקבות וג' זכרים אלא שנים פירוש זוגות, כל זה כדי שלא להטיל קנאה בין הבריות כמו שאמר העורב רבך שונאני ואתה שנאתני. אבל בעת ביאתו אל התיבה אמר

מכל הבהמה הטהורה תקח לך שלא תקחם בפרהסיא בפני שאר הבריות, ולז"א לו לך שלא יראה אותך שום בריה בעולם, ולזה בפועל אמר ויבא נח ובניו מפני מי המבול מן הבהמה הטהורה לא אמר כמה אלא סתם, ושם על הבהמה הטהורה יש זקף קטן, אח"כ אמר ומן הבהמה אשר איננה טהורה וכו' שנים שנים, והבהמה הטהורה נסתמה מן העין ולכך הברכה מצויה בהם יותר משאר שאפילו ששאר יולדות ששה בכרס אחד אין בהם כל כך ברכה, ובעוף לא אמר תקח לך שבעה שבעה כי אינו ציד אלא אמר גם מעוף השמים שבעה שבעה הר יבאו, מעצמם כמו שאמר יבאו אליך להחיות וכן אמר בביאתו ומן העוף ועליו זקף קטן, אח"כ אמר שנים שנים באו אל נח זכר ונקבה. אחר שאמר שנים למה אמר זכר ונקבה, אלא לומר לך שנים מן הבהמה אשר איננה טהורה וזכר ונקבה חוזר לעוף, וכן תמצא שעשה בעל הטעמים ואמר שנים שנים באו אל נח אל התבה ועשה טעם טרחא, זכר ונקבה וגו' את נח. ולמה היה בבהמה הטהורה זכרים כנגד הנקבות לפי שקרבן עולה הוא זכר שנאמר אם עולה קרבנו זכר תמים יקריבנו ובשאר קרבנות אמר אם זבח שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב אם זכר אם נקבה ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים זכר או נקבה, א"כ הם שוים והזכרים הם צריכים לעולות והוא לא הקריב אלא עולות ולכך היה המנין שוה בהם, ומ"ש במאכל קח לך, ג"כ צוהו שיהיה סמוי מן העין כדי שתחול בו הברכה כי א"א שיהיה מקום מספיק למאכל י"ב חדש לכל הבהמות לפילים ולראמים והתיבה כולה לא היתה מספקת למאכלם יום אחד, לכך צוה שאם יהיה סמוי מן העין ואפילו שיהיה דבר מועט יספיק לו ולהם, וזה"ש ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה כי מאחר שאמר ואתה קח לך מכל מאכל למה אמר והיה לך כו' למה יקחהו ודאי לאכילה אלא לרמוז למ"ש. גם צריך לדקדק שאמר בבהמה הטהורה איש ואשתו ולא אמר זכר ונקבה כמ"ש בעוף שאמר גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה, אלא לפי שהעוף מטיל ביצים והבהמה היא יולדת חיים לכך הקפיד בבהמה ואמר איש ואשתו, לא מיבעיא שלא נזדווג לשאינו מינו אלא אפילו למינו לא קרב אלא באשתו אבל בעוף אין הקפדה אלא שלא נזדווגו לשאינם מינם לבד:

פרק ז

פסוק א

ויאמר אלהים לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אותך ראיתי צדיק לפני. א"ל הקב"ה בצדקתך לא היית מפורסם כמו אברהם שעתיד לקרא בשם ה' אבל צדקתך אינה אלא לפני בסתר ואינך זז ממני ואין אתה מתוכח עם אנשי דורך על ענין ע"א, צדיק לפני, צדקתך שהיא לפני שלא יהיה לך אלהים אחרים על פני היה ראוי שתודיענה לדור הזה

כמו אברהם שעתיד להתוכח עם אנשי דורו ומודיע אלהותי בעולם שנאמר ויקרא בשם ה', לזה נאמר לו התהלך לפני שעתיד להלוך ולהתוכח עם אנשי דורו אבל אתה דבק בי ואינך זז ממני לכך הסתר בתיבה וכו':

פסוק י

ויהי לשבעת הימים. כל מקום שנאמר ויהי לשון צער אף כאן כביכול שנצטער הקב"ה ואמר וי על שבעת ימים שבראתי בהם העוה"ז ולז"א הימים בה"א הידיעה שהם שבעת ימי בראשית כאדם שבנה פלטרין והחריבו ומתחרט על מה שטרח ואמר חבל על אינון יומיא. ובמדרש לשבעת הימים שנתאבל הקב"ה על עולמו עד שלא בא המבול מ"ט ויתעצב אל לבו ואין עציבה אלא אבל שנא' כי נעצב המלך על בנו וכי מתאבלים על המת עד שלא ימות, אדם שאינו יודע מה עתיד להיות אינו מתאבל עד שימות המת אבל הקב"ה שיודע מה שעתיד להיות התאבל על עולמו תחילה, ולכך וינחם ה' קודם כביכול כאדם שמנחמים אותו ומקבל תנחומין. אשר עשה את האדם זה האדם הגדול שהוא אברהם אמר אילו לא בראתי את העולם אלא בשבילו שהוא עתיד לפרסם אלהותי די שנאמר וינחם. ואמר ומי המבול ולא אמר המבול אלא מי המבול הוא כמו שאמרו חז"ל ויהי לשבעת הימים אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח ללמדך שהפסדן של צדיקים מעכב הפורענות ולכך נקרא שמו מתושלח מת ושלח המבול. והקב"ה אמר לנח כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים וכו', רמז לו שבתחלה יהיה מטר ויפסק מפני אבלו של מתושלח, ולזה אמר ויבא נח ובניו ואשתו מפני מי המבול שהתחיל לבא עד שהגיע עד צוארו ופסק ובא לתיבה עד קרסוליו כמאמר רבי יוחנן נח מקטני אמנה היה, ופסק להודיע שהספדן של צדיקים מעכב הפורענות כ"ש צדיקים עצמן וגם תלה להם כדי שיחזרו בתשובה, לזה אמר מפני מי המבול ולא המבול אלא מי המבול, וכן ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו כבר, אח"כ אמר בשנת שש מאות שנה וכו' ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו, שאם לא כן איך היינו יודעים שהספדן של צדיקים מעכב הפורענות: מצאתי כתוב למה נקרא מתושלח שהיה לו חרב שהחרב נקראת שלח שנא' ואם לא ישמעו בשלח יעבורו והיה חקוק עליה שם המפורש והיה הורג בה בכל יום ת"ק מזיקים וכשמת נגנזה עמו וזהו מתושלח מת ושלחו עמו. וצדיקים אחרים היו ג"כ בדורו כמו שאז"ל על פסוק כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו כל הצדיקים שיש בהם נשמת רוח חיים ר"ת נר חיים, חיים שחייהם מן מ"י שהיא הבינה שמשם נאצלו נשמות הצדיקים, ומכל אשר בחרבה, אותם שהיו בחרבה של עיר להוכיח אנשי העיר ולתיקון אנשי העיר מתו

תמו. ונזכר מתושלח שהוא היה צדיק יותר מכולם, ולפי שבשאר הצדיקים נשמת רוח חיים באפיו שלא נתפשטה בהם הנשמה בכל גופם כי אם באף לבד:
עוד אומרו מי המבול ואח"כ אמר ויהי המבול, לומר שבתחלה ירדו מים צוננים ואחר כך עלו מים רותחים, כנגד מה שקלקלו ברותחין, עשה הקב"ה הגעלה לעולמו להפליט הקליפה מבליעת החמוץ שהחמיצה מים רותחין מן התהום ומים צוננים ירדו עליהם מלמעלה שהם הרחמים העליונים, מים רותחין בגימ' דין הנשמה ברחמים, לומר שהגוף, בדין והנשמה ברחמים שהביאם בגלגול כאז"ל, ולכך היה דינם במים ולא בדבר אחר וכל דינין שלהם דן ברחמים, לזה שתף מדת הדין עם מדת רחמים שנאמר אלה תולדות השמים שהוא גימ' נשמה, והארץ שהוא הגוף מן הארץ, ביום עשות ה'. אלהים ארץ ושמים לומר שהאדם שהוא עולם קטן והעולם הכל נבראו בדין ורחמים, ומזה למדו ז"ל שתמצא פעמים רבות אומרים נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות, הוא דין ברחמים, שכל זמן שהבשר קיים יש לו לגוף צער שנאמר אך בשרו עליו יכאב וגו' ולזה נעשה גל של עצמות למרק הדין מעליהן ולמתקן ותהיה המיתה מכפרת לפי שהמיתוהו מיתה פתאומית ולא התודו ואולי לא הרהרו ולא עשו תשובה ולכך היו מאכילם הבשר מעליהם למרק עונותיהם, ולא היו עושין כן אלא לרשעים ובצדיקים אומרים יהב עיניה ביה ונח נפשיה, וקבלתי פירושו יהב ביה עיניה שראו למרחוק וראו שיוצא ממנו זרע שאינו הגון או ראו שיזדמן לו שום עון ולא יהיה לו נחת רוח שיצטרך לגלגול לכך יהבו ביה עינייהו ונח נפשיה עשו נחת רוח לנפשו שלא יבא בגלגול כאז"ל, או שלא יצא ממנו אותו זרע הפסול ולא יהיה דעתו נוחה הימנו:

פסוק יז

ויהי המבול ארבעים יום על הארץ. הי"ל ויהי המבול על הארץ ארבעים יום, אלא כאן רמז למה שאמרו במדרש ז"ל על בנין הבית אמר ובשנה האחת עשרה בירח בול כלה הבית, מהו בירח בול בירח שבוללין לבהמה מתוך הבית, ד"א מהו בירח בול בריח מבול חסר מ' כנגד מ' יום, שאע"פ שנשבע הקב"ה אע"פ כן בכל שנה היו אותם הימים עושים רושם בעולם עד שעמד שלמה ובנה את בית המקדש ופסקו אותם מ' יום לפיכך כתיב חסר כנגד מ' יום שפסקו, זהו ויהי המבול שהיה לו הויה בעולם מ' יום:

פרק ח

פסוק ז

וישלח את העורב. יש התעוררות ורמז לגלגול האדם כדעת חז"ל באלו ד' שלוחים, וישלח את העורב רמז על הגוף שהוא ערבון שלא יחטיא הנפש ולא יטמאה ולא ילכלכה

בחטאים ובעונות, ולזה ערב כתיב. ויצא יצוא ושוב רמז על פעמים שלש עם גבר, ויצא א', יצוא ב', ושוב ג', ובראשון אמר ויצא וי צא שאומר הגוף לנשמה וי צא ממני, שאני מלוכלך מטונף מהעבירות ומהעונות, יצוא פעם ב' שנתקן מעט לא אמר וי, פעם ג' אמר ושוב שיש לה יישוב כמו בשובה ונחת, זהו דרך כלל. ודרך פרט וישלח את היונה היא הנפש שהיא מאונה, ועליה נאמר לא תונו איש את עמיתו עם שאתו לרמוז על הנפש, ובראשון אמר ולא מצאה היונה מנוח, וייחל עוד שבעת ימים זה תקון שני שבעת ימים הם שבעים שנה ר"ל שב עם שאומר לנפש שב עם הגוף שהוא הולך אחר הזמן והשנוי והמנין, והנשמה עולה למעלה למקום שאין שם מנין שנים אלא אריכות ימים כי הוא יום ארוך שאין אחריו לילה, ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה, לעת ערב שעדיין לא העריב שמשה לא ערב לה עדיין העריבות והמתיקות, לפי שעלה זית שעדיין יש לה מרירות, טרף בפיה מטרפה ומזונה לא נתעכל, בפי"ה בא"ת ב"ש שומ"ץ, שיש עדיין שם שום שמץ פגול בה, וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד, זה תקון שלישי שאינה צריכה עוד לגוף לשוב אליו שחל עליו שמו ית', לזה אמר ויי חל, ו' ב' יודי"ן, שהוא כ"ו חל עליו, שכל הגלגולים הם לתקן הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל והיא נקראת הוי"ה בערך אותו חלק, וייחל סודו ה"ס ע"ה, שצריך להעלים דבר זה, ולזה אמר הס כל בשר שהוא הגוף הם, יונה ע"ה סודה גלגול, ובערב שהוא רמז על הגוף כמו שאמר שהוא ערב לערבות אמר ויצא יצוא ושוב עד יבושת המים עד שיכלה כל לכלוך הגוף, וזהו עד יבשת המים שאין להם לא מתיקות ולא ערבות, אז תנוח ותכנס לשבת ליום מנוחה, יבשת שבתי שבת שלה, יבשת גימ' קבי שש, קבי שהוא הגוף שש ושמח, אם בק"י אתה ביחוד ברכה קדושה:

עוד יש כאן רמז לגלותן של ישראל שנקראו יונה שנאמר יונתי בחגוי הסלע, והם הונו עצמם שגרמו גלות ראשון ושני, ועל גלות ראשון רמז וישלח את היונה מאתו שנא' שלח מעל פני ויצאו, לראות הקלו המים הקלו המים הזידונים רמז על גלות בבל, ולא מצאה היונה מנוח כו' ותשב אליו עשתה תשובה ושבה אליו בכל לבה, אל התיבה זה מקדש בית ראשון, וישלח ידו ויקחה שידו פשוטה לקבל שבים. וייחל עוד שבעת ימים אחרים הם ע' שמיטות של בנין בית ראשון, ויוסף שלח את היונה שלחה גם כן, ותבא אליו לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה שעשו תשובה, אבל לא עשו אותה תשובה שלימה ולזה חסר בית שני ה' דברים, ומרוב רחמנותו של הקב"ה קבלם, וייחל עוד נכתבו בב' יודי"ן לומר שישב בית שני עשר שנים יותר על בית ראשון עד שנחרב, וישלח את היונה זה גלות אחרון שאנו בו, ולא יספה שוב אליו עוד מעצמה עד שישיבנה הקב"ה ויאמר לה

קומי שבי ירושלים, כמו שאז"ל על פסוק נפלה ולא תוסיף קום אז"ל נפלה ולא תוסיף קום מעצמה עד שהקב"ה יקימנה ויאמר לה קומי שבי ירושלים:

פסוק כא

כי יצר לב האדם רע מנעוריו. אז"ל. מיום שננער מבטן אמו, דרשו כן לפי שמלת מנעוריו מנעריו כתיב חסר ותמצא בט' חדשים ר"ע ימים, אבל משה שהיה בן ז' חדשים נאמר בו ותרא אותו כי טוב הוא ואין בו רע שלא ישב ר"ע ימים:

פרק ט

פסוק יא

ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול. פירוש ולא דבר שהוא דומה למבול שהוא כליה לגמרי ח"ו.

פסוק יב

ויאמר אלהים זאת אות הברית וכו' את קשתי וכו'. הודיעו הקב"ה לנח שברא העולם מתחלה במה"ד שנאמר בראשית ברא אלהים וראה שאין לו העמדה וקיום שתף עמו מדה"ר שנא' ביום עשות ה' אלהים וכו', עתה הודיעו שלא יהיה שקול אלא יכריעו לצד החסד וינהגהו בחסד ובריותיו ברחמים רבים, לז"א לו את קשתי כשהקשת אין בו יתר כיצד יורה החצים, וג"כ אפילו יהיה בו יתר אם היתר לצד מטה יורה החצים למעלה, א"כ א"ל את קשתי בלא יתר וג"כ יהיה רגליו לארץ וגבו מעלה כל זה להורות שהוא מנהגו בחסד כמ"ש ולא אוסיף להכות את כל חי, וכן אמר דהע"ה קשתו דרך ויכוננה, הקשת דרך שהכינה ויכוננה ששם לו היתר, ולו הכין כלי מות חציו ואפילו ששם החצים בקשת יורה אותם לדולקים אחרינו העכו"ם השונאים אותנו והוא לא דרך הקשת אלא לנו ומרוב רחמיו חציו לדולקים יפעל, שהקב"ה אינו בא בטרוניא עם בריותיו אלא לאיים עליהם לזכותם, וכן אמר וכיראתך עברתך כפי היראה שיראים ממנו כן הוא העברה כפי אותו הערך, וכן תנן במסכת סוטה משרבו המנאפים פסקו המים המרים שנאמר לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם עם הזונות יפרדו וגו', כשהיתה יראה היתה המים עושים בה פועל לפי שהיתה עברה וכשאין יראה אין עברה. לכך אמר ה' לנח ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם, כל דור ודור כפי מוראו כן אתנהג עמו כמו שמצאנו בימי רבי יוחנן שעלה שער התבואה ובדקו ומצאו אחד שבא על ארוסתו בבית חמיו והביאוהו לב"ד והלקוהו וחזר השער כמו שהיה, ובפ"ק דיומא (דף י"ט:) א"ל אליהו לרב יהודה אמריתו אמאי לא אתי משיחא והא האידנא יומא דכיפורי הוא ואיבעול כמה בתולתא בנהרדעא א"ל והקב"ה מאי קאמר אמר ליה לפתח חטאת רובץ, כלומר יצרם הרע הוא מחטיאם על כרחם, הרי כפי הדור כן העברה:

פסוק יג

ואמר את קשתי נתתי בענן לומר שכשהקשת נתונה במקום לח תפסד ואין יכולין לירות בה כי הלך הקושי והיא לחה ונפסדת, אמר הקב"ה את קשתי נתתי בענן והיתה לאות, זהו אות שאיני בא עם בריותי בטרוניא שאם הייתי בא לא הייתי נותנה בענן במקום לח והייתי נותנה בגלגל חמה כדי שתהיה בקושי לעשות בה פועל, אבל אני נתתיה בענן לפי שאיני רוצה לעשות בה פועל, וע"כ כשאני מראה אותה לאיים איני מראה אותה אלא בענן שנאמר והיה בענני ענן וגו':

יש להקשות שתמצא ג' אמירות בפרשת הקשת, א' אמר ויאמר אלהים אל נח ואל בניו, ואח"כ אמר ויאמר אלהים סתם זאת אות הברית וכו', ואחר כך אמר בסוף ויאמר אלהים אל נח ולא אמר לנח, עוד שאמר זאת אות הברית ב"פ, עוד שמאחר שאמר את קשתי נתתי בענן למה חזר ואמר והיתה הקשת בענן, ולמה שינה הלשון ואמר והיתה, ועוד שאמר ונראתה הקשת ואח"כ אמר וראיתיה, ועוד שני אחר אמר וזכרתי את בריתי ואח"כ אמר לזכור ברית עולם וכו'. אלא אמר הקב"ה לנח לך ולבניך הנני מקים את בריתי אתכם ואת כל נפש חיה בעוף ובבהמה וכו' ומכל יוצאי התיבה, אבל אינו שוה לכל, לכם אין צריך אלא והקימותי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר וכו' בלא אות לפי שאתם צדיקים, אבל לדורות שאינם הגונים צריכים אות, ולז"א ויאמר אלהים סתם זאת אות הברית אשר אני נותן לדרת חסר, לדורות החסרים מן התורה ומן המצות, את קשתי נתתי וכו' ונראתה הקשת, אראה להם הקשת להודיעם שאינם ראויים והגונים להצלה אלא שאני זוכר הכרית וזכרתי את בריתי וכו' ולא יהיה עוד המים למבול, אבל אם הדור הוא הגון וראוי והיתה הקשת בענן תהיה גנוזה שם לזכור לזכירה לדורות הבאים, ולז"א ויאמר אלהים אל נח זאת אות הברית כלומר כשיהיה צדיק בדור כמו נח, לכך אמר אל נח ולא אמר לנח אלא אל נח כלומר אם יהיה צדיק כמו נח זאת אות הברית הוא בעצמו אות אין צריך לאות אחר כמו דורו של רשב"י ע"ה וכמו דורו של רבי יהושע בן לוי ז"ל (כתובות ע"ז:):

ודע שז' פעמים ברית בפרשת הקשת לומר שז' דורות שמנח ועד אברהם צריכים ברית, אבל דור הפלגה לא נכרת להם ברית שבברית אמר ולא יכרת כל בשר ומהם נעשו קופין ורוחין ושדין וליליין כמו שאז"ל במדרש. וג"כ אנשי סדום אע"פ שלא אבד הדור כולו הם היו עיקר הדור ואבדו, ואברהם אינו צריך לברית הקשת לפי שהיה לו ברית אחר שהוא ברית מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות, שהמילה נקראת קשת כאומרם ז"ל כל המסתכל במילתו קשתו ננערת, ונח גם כן נולד מהול, אם כן ז' דורות הם צריכים לברית לכך

נאמר ז"פ ברית, ולז"א את קשתי נתתי בענן לא אמר באד או בעב כי ה' שמות נקראו לו אד, ענן, עב, חזיז, עב מפני שהוא מעבה פני רקיע, אד שהוא שובר לבעלי שערים, ענן שהוא עושה את הבריות ענוים אלו לאלו, פירוש הענן הוא משוה עשיר ורש כדאיתא בגמרא במסכת תעניות, כל זה להראות לאדם שיתלבש בענוה שענוה מביאה לידי יראת חטא ויראת חטא מביאה לידי חסידות וחסידות לידי רוח הקודש וכו', לכך אמר וענן ה' עליהם יומם, א"כ לזה היה בענן להראות לבריות שאין שואל מהם אלא היראה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, וענוה מביאה לידי יראה, וכן בגלוי שכינה נאמר וכבוד ה' נראה בענן, וכן נאמר במשכן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן, וכה"א כי בענן אראה וכו', וכה"א אתה ה' ועננך עומד עליהם, וכן וביום הקים את המשכן כסה הענן, כן יהיה תמיד הענן יכסנו, כל זה להראות לבני אדם מעלת הענוה שכביכול הקב"ה הוא מלובש בה, הוי וענותך תרבני, ואע"פ שנאמר ה' מלך גאות לבש, זהו להטיל מורא, ולזה אמר ה' מלך כמו שאמרו חכמינו ז"ל שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, אם כן ה' מלך לכך גאות לבש לאיים על הבריות, ולז"א לבש כמו המלבוש שהוא חוץ ממנו, ולזה אמר גאות ולא אמר גאוה שהיא הגאוה בעצמה אלא גאות לרואה, אבל הגאוה היא שנואה אצלו ית' כמו שנאמר גבה עינים אותו לא אוכל, וכן גאה וגאון וגו' שנאתי. וכן תמצא בפ' הקשת ד"פ ענן כנגד ד' יסודות שאם יתגאה אחד על חבירו אין להם תקומה אלא כל אחד ידע מדרגתו, וכן בבני אדם:

פסוק יח

ויהיו בני נח היוצאים מן התבה שם וחם וכו' וחם הוא אבי כנען. כנען עדיין לא נולד למה נזכר, פירש"י ז"ל לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב אלה תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו לפיכך הוצרך לומר שכנען בנו ואמר וחם הוא אבי כנען ע"כ. עוד יכולים לומר שחם לא היה ראוי לצאת מן התיבה שהוא מאותם ששמשו בתיבה ולמה יצא כדי להוליד כנען כדי להושיב א"י ולבנותה ולזרעה ולנוטעה לקיים ייעודו שייעד לישראל ארץ זבת חלב ודבש ונאמר ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ונאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגו' כרמים וזיתים אשר לא נטעת, ומה שניתנה א"י לכנען ולא לאחר כתב רבינו בחיי ז"ל לפי שהוא עבד מקולל ואי אפשר להחזיק בנכסי האדון לזה אמר וחם הוא אבי כנען כלומר לא יצא אלא להולידו, ולזה כשעשה באביו אותו מעשה קלל לכנען שהוא היה סיבת הצלתו ויציאתו מן התיבה ולזה חם מוטעם ו זקף גדול] וחם, כלומר לא היה ראוי לצאת. ולאחר שהשלים מנויו צותה תורה עליו להרגו שנאמר לא תחיה כל נשמה, וכן

וחם הוא אבי כנען במלואם כזה וא"ו ח"ת מ"ם ה"א וא"ו אל"ף בי"ת יו"ד כ"ף נו"ן עי"ן נו"ן בגימ' יצא חם להוליד כנען ליישב ארץ ישראל עם ז' מלות:

פסוק כ

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. רצה נח לראות אם בניו ראויים לברכה ואם כנען חזר מסורו הרע ששמש בתיבה אם חזר בו עתה שהוא גדול והוא אבי בנים, ולז"א וחם אבי כנען, ויחל שנעשה חולין לנסות בניו ושתה מן היין לראות אה ימשכו בניו אחריו, וכן ויחל נח איש ס"ת לחש שעשה כמו לחש לראות. וירא חם את ערות שנראה לו הדבר ורצה למשוך לב אחיו ויגד לשני אחיו וג"כ תרגום משכו נגידו. ויקח שם ויפת את השמלה את השלמה שקנו ונתלבשו שלימות, וילכו אחורנית שהשליכו אחריהם התאוות, וערות אביהן לא ראו שלא נראה להם מה שעשה אביהם, וייקץ נח כו' וידע וכו' שחזר לסורו כמו שעשה בקטנותו ולכך אררו עבד עבדים פעם ושתים כנגד מה שעשה ונהיה עבד תאותו אסיר יצרו, וזהו עבד עבדים עבד ליצרו ולאחיו:

גימטריאות

האלהים התהלך נח, ס"ת למפרע חכם ועליו נאמר והחכמה תחיה בעליה, והחכמה תעוז לחכם נדרש על נח:

ובאת. אותיות אבות, בזכות אבות נכנס לתיבה. והמים גברו, והמים אותיות הומים שהיו הומים במהומה וכתיב כהמות מים וגו'. ולכך נקרא תהום שמימיו הומים:

יבשה הארץ. בגימטריא תרי"ג בזכות תרי"ג מצות יבשה הארץ. ויעל עולות. בגימ' תרי"ג בזכות תרי"ג. ויעל עלות, בגי' התורה שהתורה שקולה כנגד כל המצות שנאמר זאת התורה לעולה וגו':

פרו ורבו. בג' ת"ק ללמדך שכל המקיים פריה ורביה כאילו קיים כל העולם שמהלכו ת"ק:

כל דגי הים בידכם נתנו, בגימ' לויתן רמז שעתידין הצדיקים לאכול לויתן:

שרצו בארץ. שרצו בגימ' ירושלים, שהיו פרים ורבים בה הרבה שנאמר העיר רבתי עם, כאומרם ז"ל היו משיאים קטנה לגדול וגדולה לקטן וזהו ורבו בה שהארץ היא סבת הרבוי:

זאת אות. ז"פ נזכר אות ברית בקשת כנגד ז' ימים וז' לילות וז' רקיעים וז' ארצות. וירא חם אבי, בגימטריא רבעו, ומ"ד סרסו ממלת ויגד, פירוש ויגד חתך כמו גודו אילנא, ומצינו בעריות קורין לביאה ראיה שנאמר וראה את ערותה:

נינוה רמוז יונה. והנו"ן תוספת, מ' יום ונינוה נהפכת. וי' ימים עד שהלך:

הגדולה. הגדלה כתיב הגד לה פשעה:

וימצאו בקעה. עקבה היה להם:
לחמר. לחרם:
ונעשה לנו אותיות העונש, שנענשו על זה עונש גדול אור כשדים, בגימטריא אור בכבשן:
יסכה. זו שרה שהיתה סוכה ברוח הקדש, ד"א על שיצאו ממנה נסיכים ושרים. ד"א על שם שסך הקב"ה והגין בעדה כשלקחה פרעה ואבימלך:
אין לה ול"ד, בגימ' מ' כנגד מ' יום של יצירת הולד:

פרק יב

פסוק א

ויאמר ה' אל אברם לך לך. אברם מנין מג"ר, שבא מתרח שנתגייר וגר"ם לו להתגייר ורג"ם צלמי אביו וגמ"ר שלמות אדם, ותקינו, וכן אברם במ"ק אדם. ויאמר ה' אל אברם לך לך וכו'. לפי שהיה אברהם משוטט בדעתו איך נולד מטיפת ע"א והיום או מחר יבזו אותו ויאמר לו מי היה אביך לכך אמר לו הקב"ה כלך מזו המחשבה אני אעשה אותך בריה חדשה ולכך שינה שמו לומר שאותו שהיה בן תרח שמו אברם וזה שמו אברהם, וגם לא יאמר בארץ פלונית נולד אלא בריה חדשה שנתחדש בארץ ישראל בחלקו של הקב"ה, לזה אמר לו לך לך מארצך וממולדתך אל הארץ שמשם לוקח עפרך כמו שאז"ל, שאדם הראשון לוקח עפרו ממקום כפרתו, ואברהם הוא תקונו של אדם, אם כן לצורכך אני שולחך לזקק עפרך אל הארץ אשר אראך ס"ת לצרך, ולזה אמר לו שישנה שלשה יסודות, מארצך יסוד העפר, וממולדתך יסוד האש שהוא מן האש שנא' ובחטא יחמתני אמי, ומבית אביך זה יסוד המים שהוא ע"י הזרע שבא ע"י האב:
אשר אראך. גי' ברך, א"ל אתם מאכיל ומשקה לכל העולם ואומר להם שיברכו למקום שהאכילם והשקם, הברכה צריכה להיות בא"י כי שם עיקר הברכה כי המתברך (באלהי) בארץ ית' באלהי אמן (ישעי' ס"ה), כלומר המברך בחו"ל הוא מברך לאלהי הארץ לשר שהוא שולט על הארץ אינו יותר, טוב שיתברך באלהי אמן, אמן בגימטריא אץ שהוא חבור ב' שמות, לזה אמר לו אשר אראך שם עיקר הברכה והבן. ולזה לא גילה לו הארץ כדי שירבה היחוד בכל א"י, וכה"א ואולך אותו בכל ארץ כנען, בכל ארץ דייקא כי שם הוא עיקר היחוד. וכן ג"כ אמר הנביא הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור וכו', יאמר לא יעלה בדעתכם לומר שאתם עו"א שההולדה גרמה לכם לפי שבאתם מזרעו של תרח, זה לא יעלה בדעתכם אלא מידכם היתה זאת לכם הבחירה בידכם ואינו מהכרח ההולדה. הביטו אל צור חוצבתם, יאמר כמו שהצור אין בו שום לכלוך ואינו מקבל לכלוך כן אתם ולזה הזהירו ז"ל לעשות המשקלות מצור או מזכוכית שאינו מקבל

שום לכלוך, אם כן הביטו אל צור חוצבתם שלא היה בו שום לכלוך מאביו תרח, כי אותו שהיה בן תרח היה שמו אברם ולא היה מוליד, הביטו אל אברהם אביכם שהוליד אתכם, וג"כ לא תאמרו שמצד אמכם שהיתה בת נחור עובד ע"א מחומרה אתם עובדי ע"א, לז"א ואל מקבת בור כמו שהבור אין בו מים שכל מקום שנאמר בור הוא ריק וסימן הבור ריק, וכן שרה לא קבלה שום לכלוך מאביה כי אותה שהיא בת הרן היא עקרה ואינה יולדת והיתה שמה שרי, אלא הביטו אל שרה תחוללכם. א"כ מידכם היתה זאת לכם. ואגב גררא ידענו למה שינה שמו ושמה:

ועל דרך הנעלם יאמר ויאמר ה' אל אברם שאומר הקב"ה לנשמה כששולחה לזה העולם, לך לך מארצך שהיא ארץ העליונה, וזהו אל אברם שהיתה שוכנת עמו, וממולדתך הוא הבטן, ומבית אביך הוא אחר י"ג שנה שהבן מברך ברוך שפטרני מעונשו של אבא, אל הארץ אשר אראך ס"ת בגימ' ע"ה זהו יצר הטוב, ואומר לה כשתלכי לארץ התחתונה לך לך מארצך, לא תאמר הואיל ומתלבשת בחומר שתלך אחריו, לך לך מארצך ומחומרך שלא תלך ותתפתה אחריו, וממולדתך שלא תלך אחר ההולדה כמו שאמר דוד ובחטא יחמתני אמי, לומר שאחר שבאתי מחמימות היצר, הנני הולך אחריו, ומבית אביך זה יצה"ר שנולד עמו והיה עמך כשהיית ברשות אביך דהיינו כשהיה קטן עד בן י"ג, ואעשך לגוי גדול, מרבוי המצות הם בני הנשמה:

או נאמר לך לך שהוא על הנשמה כשיוצאה מן הגוף אומר לה הקב"ה, לך לך מארצך, שתפשוט יסוד העפר שהיא מורכבת ממנו, וממולדתך זה יסוד המים שהוא מלכלוך ההולדה, ומבית אביך זה יסוד האש שבא מצד חום האב, וישאר לו יסוד הרוח כדי שיהיה דומה למלאכים שנאמר עושה מלאכיו רוחות שזוהי מעלת הנשמה שתהיה דומה למלאכים שנא' ונתתי לך מהלכים בין העומדים, שהם שרפים שנאמר שרפים עומדים וכו'. הארץ אשר אראך ס"ת גי' י"ש עולמות, להנחיל אוהבי י"ש:

וע"ד הפשט לא גילה לו הארץ כדי שלא ידע השטן ויקטרג עליו וימנענו בדרך, כמו שעשה בעקדה לפי שא"ל קח נא את בנך סתם, א"ל יש לי ב' בנים עד שפירש וא"ל את יצחק הלך אצל שרה והמיתה, לכך סימא עינו כדי שתחול הברכה בדבר הסמוי מן העין שהרי אפילו במתן תורה אז"ל גירהו באיוב כאומרם פ' ר' עקיבא בא שטן לפני הקב"ה ואמר תורה היכן היא וכו':

פסוק ד

וילך אברם כאשר דבר אליו ה'. להגיד זריזותו שלא המתין עד שימצא שיירא או מי שיורהו בדרך או עד. שימכור חפציו ויקנה מה שהוא צריך, בפרט אם יש לו אנשים

שהולכים בחברתו שצריך להכין לכל אחד ואחד די ספוקו ולהכין להם צדה לדרך, לז"א וילך כאשר דבר אליו ה' תיכף לדבור הלך מיד להודיעך זרוזו ובטחונו בה', ושמא תאמר שהלך הוא לבדו או הוא ואשתו לבד, לכך אמר ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו וכו', להודיעך חבתו של אברהם אבינו שמרוב חבתו להקב"ה שלא חשב עצמו ולא אשתו ולא כל מה שעמו הכל לא עשה מהם חשבון, ולז"א ואת לוט בן אחיו כלומר אעפ"י שהוא בן אחיו, ואת כל רכושם אשר רכשו אעפ"י שטרח בהם עד שקנאם, וכן את הנפש אשר עשו שטרחו בהם. ואמר ויצאו ללכת וכו', אפשר שנוכל לומר שקפצה לו הארץ ומצא עצמו בתוכה, ואין מן התימה, לעבדו קפצה לו לכ"ש, לפי שנתנו לב ללכת ארצה כנען מיד ויבאו ארצה כנען, לפי שייעדו הקב"ה ואמר לו אל הארץ אשר אראך לכך קפצה לו הארץ ומצא עצמו בתוכה: ובזוהר לא אמר והנפש אלא ואת הנפש לרבות זכותם של כל הנפשות שגיירום שהלך עמהם, ומה ראה אברהם לגיירם אלא כבר ידעת שאברהם תקונו של אדם אברהם אבר מ"ה היינו אדם, ואדם כשחטא חטאו כל הבריות שהיו עתידות לצאת ממנו, לזה בא אברהם שהוא תקונו של אדם והיה מגייר האנשים ושרה שהיא תקונו של חוה והיתה מגיירת האנשים כדי שלא יתלו הענין ביום הדין באדם הראשון לומר שהוא גרם לזה, וטרח אברהם אבינו ושרה אמנו בטורח הגדול הזה:

ואברם בן חמש ושבעים שנה ללמדך שמאה שנה היתה ישיבתו בא"י שהוא חי קע"ה שנה שמנין ק' קדושה אחר שישב שם כ"ה שנה אמר לו התהלך לפני והיה תמים, התהלך לפני לפנים מכ"ה כי שם הערלה, לפי שהוא נמול בן צ"ט צא מהם ע"ה נשאר כ"ד בכניסתו לכ"ה אמר לו התהלך לפני' למקום המילה, שיוסף נולד מהול והבן. ואחר שנמול חי ע"ה שנה כנגד מה שעמד בחוצה לארץ והכל ברמז:

פסוק ו

ויעבר אברם בארץ וכו'. להודיעך חבתו של א"א שלא ישב עד שינוח וישקוט מטורח הדרך אז עד שיושיב אנשי ביתו ויושיבם ואחר כך ילך, שג' ימים הבא מן הדרך הוא פטור מן התפלה, ואברהם אבינו לא נח ולא שקט אלא מיד ויבאו ארצה כנען ויעבור אברם בארץ, ולא תאמר בקצת ממנה אלא עד מקום שכם עד אלון כו', וזהו עד עד כמו מגדיש ועד קמה עד כרם זית, כלומר עד שעבר לכמה מקומות מרוב חבתו לארץ ע"ד כי רצו עבדיך את אבניה וכו'.

והכנעני אז בארץ, כלומר אע"פ שהכנעני היה בארץ לא פחד מלעבור מרוב חבתו בארץ. ורבותינו ז"ל אמרו עד מקום שכם שנטה שכמו לעולו של מקום, עד אלון מורה לבריות

לקבל אלהותו של מקום, הוקשה להם ז"ל ששכם היינו אלוני מורה א"כ איך אמר עד עד אלא ודאי לדרשה:

פסוק ז

ועד"ה ויאמר ה' אל אברם, ויאמר הוא לשון מעלה ונשיאות כמו וה' האמירך כו', והואיל ובא בתיקון אדם האמירו והחיהו, וכן ויאמר ה' אל אברם ר"ת בגי' חי וס"ת בגי' רעה, שירא להעביר הרעה מן העולם והארירה שאירר האדמה בסיבתו, ולז"א לו לך לך, תסיר הלכלוך מן הארץ, כי לפי שנתאררה האדמה ניתנה לכנען שהוא ארור, ואתה צריך לנקותה כדי שיבא יעקב ובניו שהוא מעין שופריה דאדם וימצאנה משופרת, וגם הדרים בה תלבנם ותטהרם מטומאתם ותכניסם תחת כנפי השכינה ותוציאם מארור לברוך על ידי המזון והכלכלה, וזהו שאמר לך לך אותיות כלכל, וכן עשה שנאמר ויטע אשל "אכילה "שתיה "לויה, ע"י האכילה נטע האשל בלבם שהיה אומר להם ברכו למי שזן אותי ואתכם וברא את כל העולם וצבאיו וברא אותי ואתכם, א"כ הוציאם מארור לברוך. ואפשר כן א"ל הקב"ה לך לך מארצך שהיא א"י לפי שממנה נוצר האדם שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, ואמר כן לך לך מארצך תסיר הלכלוך מארצך, שהוא עפרך, וממולדתך הנולדים ממנה ואיך ידע הנולדים ממנה אמרו חז"ל על פסוק והשענו תחת העץ, אם ענפי האילן מחופפין עליו היה יודע שדבריו מתקבלים והיה, מגיירם, ואם לא היו מחופפין היה מאכילם ומשלחם, שהיה יודע שאינם מן הנולדים ממנה שאינם מעפרו של אדם, וזה הוא תחת העץ כי האדם עץ, אמר כן ממולדתך ומבית אביך שהם מעפר אביך שהוא אדם:

ובמדרש לך לך לפי שהיה אברהם אבינו מתיירא לצאת ואומר אצא ויתחלל בי שם שמים ויאמרו הניח אביו לעת זקנתו ויצא, אמר לו הקב"ה לך לך אני פוטרך מכבוד אב ואם, ואין אני פוטר אחר מכבוד אב ואם. והאחר הוא יעקב אבינו שנענש לפי שהניח אביו והלך אע"פ שהלך לדבר מצוה כדאיתא במדרש, ולמה יפטור אותו הואיל והוא חייב, אלא ממה שאמר שעושה אותו בריה חדשה ואינו בן תרח אם כן הוא פטור ממילא, וכן ויאמר ה' אל אברם לך סופי תיבות בגימטריא פוטר, ובגי' רצה, כן רצה הקב"ה ואין טעם ברצון לומר איך יפטור אחד ויחייב אחר, ולפיכך ממה שאמר מובן למה פטרו לפי שהוא פטור ממילא. עוד רמז לו שיחיה ק"פ שנה שכן מא' עד כ' במספר כללי ע"ה, ומא' עד ל' ק"ה הרי ק"פ, מכאן אז"ל שאברהם אבינו היה לו לחיות ק"פ שנה כמו יצחק אלא שנתמעטו לו ה' שנים כדי שלא יראה עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, אמר כאן לך דהיינו מנין ל"ך דהיינו ק"פ לך:

פסוק ח

ויעתק משם ההרה. כל זה להודיעך חבתו שאע"פ שהוא מקום שהלוכו קשה שיש בהם אבנים ומכשולות והבהמה מחלקת שם עכ"ז לא נמנע מלהלוך שם, ובנה שם מזבח וקרא בשם ה' אעפ"י שהוא מקום שאין בו הכנה:

ויט אהלה כל מקום שהיה הולך היה קודם כל מכין מקום הלמוד וביתה מדרש וה"א וילך למסעיו וכו' אשר היה שם אהלה בתחלה שכל מקום שהיה הולך קודם כל היה מטה אהל שבו לומדים, וכן עשו שאר האבות, יצחק נאמר בו ויביאה האהלה, יעקב נאמר ויבא. באהל יעקב ובאהל לאה וכו' משמע שהיה לו אהל לבדו לת"ת, ומהם למדו ישראל במדבר, ועל זה אמר בלעם מה טובו אהליך, הם אהלי התורה שהיה להם מקום מוכן להשתמש בקדושה ולא היו משתמשין בו חול:

ובמדרש ויקרא כאדם המחזיק את התקרה שלא תפול, לפי שעל אברהם היה העולם עומד שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם באברהם והחזיק בה שלא תפול במלחמות העי שלא יפלו בניו, ולזה בנה מזבח. ובמדרש ג' מזבחות בנה, אחד לבשורת הארץ ואחד לקניינה, ואחד שלא יפלו בניו בעי הה"ד ויקרע יהושע שמלותיו וכו' וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם, התחילו מזכירים זכות אבות זכותו של אברהם שנאמר בו ואנכי עפר ואפר:

פסוק י

ויהי רעב בארץ זה נסיון שני, שאחר שנטלטל והניח כל משפחתו וארץ מולדתו ובית אביו והלך ולא מצא מנוח עד שהוצרך לטלטול הוא וכל אשר לו לרדת למצרים ואירע לו מה שאירע מענין אשתו ולא הרהר אחר מדותיו לומר אתה אמרת ואברכך ואעשך והיכן היא הברכה לא ראיתי אלא קללה ורעב משבאתי לארץ מה שלא היה מקודם, או כשלקחו אשתו לומר אתה אמרת ואגדלה היכן הוא הגידול. ולמה היה הנסיון ברעב לפי שלקח עמו לוט, לוט בא"ת ב"ש כפן ותרגום רעב כפנא והוא לקחו להחזירו למוטב. לפי שהיה מבית אביו שכן לוט בגי' מ"ה והוא אדם, והוא היה מהקליפה, עד שאמר. לו אברהם הפרד נא מעלי, מעלי ממש לא אמר ממני ולא אמר לך מעמי כמו שאמר אבימלך ליצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו, אלא הפרד כקליפה הנפרדת מהפרי, ולכך היה רעב שגברה הקליפה על הפרי ולא היה נאכל, וכן הפרד בגימטריא פרי חסר אחד שהפרי הוא בחסרון ולכך צותה תורה לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', ולכך קראה שמו מואב לא אמר מואבי אלא מואב כוונה לאדם, ולזה בא דוד מחוה לפי שהוא תקון אדם כפי דעת חז"ל ושבר הקליפה שיצא ואחר שנפרד מעליו נתייחד לו הדבור שנאמר וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט וכו':

ובזוהר אמר ר' יהודה ת"ח כיון דנחת אברהם למצרים בלא רשו אשתעבדו בנוי ת' שנה דהא כתיב וירד אברם ולא כתיב רד מצרים ע"כ. ולזה היה הגלות במצרים, עוד שם וירד אברם מצרימה מ"ט למצרים בגין דשקיל לגן ה' דכתיב בגן ה' כארץ מצרים דתמן שקיל ונחית חד נהרא דאיהו לימינא דכתיב שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ וגו' ואברהם כיון דידע ועאל בהימנותא שלימתא בעא למנדע כל אינון דרגין דאתאחדן לתתא ומצרים הוה נטיל לימינא ובגין כך נחת למצרים לתקנא סטרא ימינא, ות"ח כפנא לא אשתכח בארעא אלא כד מסתלקי רחמי מן דינא ומצרים דהוה נטיל מימינא לא אשתכח בה כפנא ולמנדע דא ולתקני ליה נחת למצרים:

פסוק יג

אמרי נא אחותי את כו'. יש לשאול א"א איך הביא אשתו בבחינת הנסיון וגם כן שרה אמנו שהיה אברהם טפל לה בנבואה איך רצתה לבא לידי כך. אלא אמר לה אברהם כל מקום שבאנו פרסמנו אלהותו ית' ויצא לנו מוניטין ובארץ מצרים הם כלם מכשפים ויאמרו שכל מה שעשינו הכל בכישוף ולא יאמינו לי מה שאומר להם על ענין קבלת אלהותו יתברך, אמר הנה נא ידעתי בא בידיעתי במראה הנבואה כי אשה יפת מראה את, כלומר שע"י היופי שלך יתפרסם אלהותו יתברך, אם כן אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך, לא ח"ו שא"א היה מבקש טוב העולם הזה כי לא אמר ואחיה בעבורך אלא וחיתה נפשי על טובת הנפש היה מבקש, ואם יתאמת להם שכל מה שעשינו היה ע"י כשוף הפסדנו כל מה שעשינו, אלא אמרי נא אחותי את למען ייטב לי טוב לי וטוב לך, ולכך ב' יודי"ן שהיא טובת העוה"ז שהוא חיות הגוף וטובת העוה"ב שהיא חיות הנפש, א"כ הנה נא ידעתי במראה הנבואה שע"י היופי יתפרסם אלהותו, ועכ"ז לא רצה לסמוך על הנס שלא לנכות מזכיותיו, והחביאה בתיבה ובא המוכס ופתח התיבה על כרחו של אברהם אבינו כדאיתא במדרש, ז"ל כיון דמטא למכסא אמרין ליה הב מכסא אמר יהיבנא אמרי מאנין את טעין אמר יהיבנא מכסא דמאנין אמרי מטכסין את טעין (פירוש משי) וכו' מרגלאן את טעין אמר יהיבנא מכסא דמרגלאן אמרי א"א אלא דפתחית וחמית לן מה בגוה, כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מאורה ר' עזריה ור' יונתן בר חגי משום ר' יצחק אמרי איקונין של חוה נמסרו לראשי דורות, להלן הוא אומר והנערה יפה עד מאד מגעת עד איקונין של חוה ברם הכא כי יפה הוא מאד, מאד מאיקונין של חוה. ולזה אמר לה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה ששום אשה לא הגיעה ליופי זה וע"י יופי זה יתפרסם אלהותו ית' והבהיק אורה על כל ארץ מצרים זה היה סבה כדי שלא יתעוללו בה המוכסים תחלה אלא מיד ותוקח האשה בית פרעה כי נתפרסם יופיה לכל

ואמרו זו אינה כדאית אלא למלך, ולכך כשקרא פרעה לאברהם ואמר לו מה זאת עשית לי וכו' לא שמע לו שום טענה, וגם כן אברהם לא דבר שום דבר כמו שאמר לאבימלך רק אין יראת וכו' והרגוני, לפי שדבר ידוע הוא כי מצד היופי שהיה בה בפרט במצרים שהיו מכוערים כל מי שרואה אותה הורג עצמו עליה לכך לא שמע לו שום טענה אלא אמר לו הנה אשתך קח ולך מהרה כדי שלא יהיה לו בזוי שיאמר אשה כזאת באת לידו והניחה והלך לו הוא ואשתו לעיני כל מצרים ולא רדפו אחריו ולא הרגוהו אעפ"י ששלח עמו פרעה אנשים עכ"ז היו נהרגים עליה אלף בני אדם בודאי, אלא הכירו הכל וידעו חבתו של א"א אצל הקב"ה והאמינו בו ונתפרסמה אלהותו יתברך, ולא די ששלחו אלא גם שטר כתובה שנתן לה והיה כתוב בה שארץ גושן לה במתנה והיא היתה במושב בני המלכים וכדאיתא בפרקי ר' אליעזר לא לקחו ממנה, ולז"א יוסף לאביו שיביא שטר מתנה עמו ז"ש וישבת בארץ גושן וכו' ואמר לפרעה אבי ואחי באו אלי והנם בארץ גושן שהראה לו שטר המתנה, והנה ג"כ אמר ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גושן. ולא די אלא שנתן לו בתו שפחה כדי שתהיה אימתו מוטלת על הבריות, ולזה אמר וישלחו אותו ואת אשתו את לרבות הגר בתו וא"ו דואת לרבות שטר המתנה, וגם כן נתן בלבו הקב"ה לתת לו בתו כדי שידעו הכל שלא קרב אליה ולזה אמר לו הנה אשתך קח ולך, כלומר אשתך היא מותרת לך, ועתה" הנה אשתך" קח" ולך" ס"ת בגימ' חן, שנתן לו הקב"ה חן בעיני הכל. והוצרך לומר הנה אשתך לומר שהיא מותרת שאע"פ שאשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה אשת כהן שנאנסה אסורה לבעלה ואברהם היה עתיד להיות כהן על דברתי מלכי צדק. ואפשר עוד לומר שענין מלכי צדק היה קודם ירידתו למצרים ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

ובזוהר אמרו ומה אברהם דאיהו דחיל חטאה רחימו דקב"ה אמר הכי על אתתיה בגין דייטבון ליה אלא אברהם אע"ג דהוה דחיל חטאה לא סמיך על זכותא דיליה, ולא, בעא קב"ה לאפקא זכותיה אלא זכותא דאתתיה דירווח בגינה ממונא דשאר עמים עכו"ם דהא ממונא דאתתא זכי לה בר נש הה"ד בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת מאן דזכי באשה משכלת זכי בכולא וכן אמרו בגמרא אוקירו לנשייכו כי היכי דתתעתרו, ואומר מצפון זהב יאתה מהאשה שלקחה מהצלע שהוא צפון והיא צפונה בבית זהב יאתה ואברהם הוה אזיל בגינה למיכל שללא דשאר עמין עכו"ם וסמיך על זכותה דילה דלא יכלין לאענשה ליה ולחייבא בה ובגיני כך לא אמר איהו אחותי הוא ולא עוד אלא דחמא חד מלאכא דאזיל קמיה דאברהם ואמר ליה לא תדחל מינה קב"ה שדר לי לאפקא לה ולאפקא ממונא דשאר עמין עכו"ם ולנטרא לה מכלא וכדין לא דחיל אברהם מאתתיה

אלא מיניה דלא חמא עמיה מלאכא אלא עמה אמר היא מתנטרא ואנא לא נטירנא ובגיני כך אמר אמרי נא אחותי וייטב לי ייטיבו לי מב"ל דכתיב והיה כי יראו כו' אלא ייטיב לי דא דאזיל קמך וייטב לי בהאי עלמא קב"ה בממונא וחיתה נפשי בההוא עלמא בגללך דלא תסטי מן ארחא דקשוט דאי זכי אנא בגינך בממונא בהאי עלמא ותסטי את מארחא הא מיתה זמינא בההוא עלמא ותחי נפשי בההוא עלמא בגללך, ובגין דההוא מלאכא אזיל קמה לנטרא לה מה כתיב וינגע ה' את פרעה על דבר שרי דהות אמרה למלאכא מחי והוא מחי ועל דא לא דחיל אברהם מינה דאיהי מתנטרא ומה דדחיל אגרמיה דחיל דלא חמא עמיה נטורא ע"כ. ובזה תבין למה לא אמר למען ייטב לי ותחיה נפשי בגללך לפי שהם ב' דברים, ומה שאמר דאי אנת תסטי הא מיתא זמינא לפי שהיא חצי גופו ובחר שלא תתפתה כי היא באה לתיקון קלקול אם כל חי:

עוד י"ל שא"א היה מצטער שהיה למוד בהכנסת אורחים ובמצרים יש שובע גדול ואין הכנסת אורחים נחשבת מרבוי השובע ואברהם אבינו לא קנה הנפשות וגיירם אלא ע"י לגימא שנאמר ויטע אש"ל אכילה שתיה לויה, ולזה אמר ויהי הוא לשון צער. ויאמר אל שרה אשתו אמר לה אני הייתי מגייר אנשים ואת מגיירת נשים ע"י הלגימא במצרים ואם לא יש לגימא במה יתפרסם אלהותו יתברך, הנה נא ידעתי עתה נתחדש לי במראה הנבואה, וזהו לשון הנה נא כי אשה יפת וכו' שעל ידי היופי שעליך יתפרסם כמו שאמרנו:

פסוק טו

ואמר ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה ותוקח האשה בית פרעה, למה ג"פ פרעה אלא להודיע שבחה של שרה שלא נשתנה מראיה ויופיה כשראו אותה שרי פרעה וידעה שהם שרי המלך ולא ג"כ כשהללוה ואמרו ראויה זו למלך והיו אומרים כן בפניה ובודאי היה לה ליקח שום התפעלות ולהזדעזע ולהבעת, ולא ג"כ התפעלות כשלקחוה לבית פרעה אלא אדרבא הוסיפה יופי, ולזה אמר ותוקח האשה בה' הידיעה וזה היה לפי שהיה ה' מחזק לבה. ולזה תמצא בס"ת שרי פרעה ויהללו אותה שם הוי"ה. ויש מי שאומר שלקחה שדה עמה, ולכך ותוקח כתיב, האשה בגימ' בשדה וכן עשתה בת בתה אסתר שהיתה מנחת שדה במקומה וישנה בחיקו של מרדכי:

ובזוהר ותוקח האשה בית פרעה. האי קרא לדרשא הוא אתא תלת פרעה הכא חד בההוא זמנא וחד ביומוי דיוסף חד ביומוי דמשה דאלקי ליה בקולפוי האי קרא כלא אתקיים בפרעה קדמאה אבל בשעתא דאתנסיבת שרה לגביה רמז לאומנין וציירו ההוא דיוקנא באידריה על ערסוי בכילתא ולא נח דעתיה עד דעבדו דיוקנא בנסירו וסליק לה לערסיה

ע"כ ופי' ויהללו אותה אל פרעה זה הוא מה שרמז לאומנין ותוקח האשה בית פרעה הוא דעבד דיוקנא בנסירו וסליק לה לערסיה. עוד אמר פרעה ג"כ שהפחידוה לראות אולי מפחדה ישתנה יופיה וכשהיה מתוכח עם המוכס מטכסין את טעין מרגלין את טעין ביני ביני החשיך והיה לילה והבהוק אורה על כל ארץ מצרים, וזה סימן לבניה שנאמר ולכל" בני" ישראל" היה" אור במושבותם ס"ת לילה, שהתחיל האור מהלילה כמו שאכתוב בהגיעי שם בעז"ה:

פסוק יז

ואת ביתו. מה חטאו אנשי ביתו, אלא כדי שידעו הכל שלא קרב אליה שהרי אנשי ביתו לא קרבו אליה ולקו אלא ודאי על הלקיחה לבד שנאמר ותוקח האשה בית פרעה על זה היה הלקות, ובזה היו שוים פרעה ואנשיו:

ובמדרש ואת ביתו אפי' קורות ביתו לקו והכל אומרים על דבר שרי אשת אברם, פירוש ביתו ביתו ממש:

פרק יג

פסוק ב

ואברם כבד. מאד במקנה בכסף ובזהב. יש לשאול מנין היה לו לאברהם ג"כ ממון מה היתה מלאכתו ומה סחרותו וירושה מאבותיו לא היה לו כי אביו היה עושה צלמים ומוכרם כבמדרש, ובפרט מדבריו של עבד אברהם כשהלך אצל בתואל אמר וה' ברך את אדני מאד ויגדל ויתן לו צאן ובקר וכסף וזהב ועבדים ושפחות וגמלים וחמורים, והיה מאכיל לכל באי עולם כפי רצונו שכן אז"ל ויטע אשל שא"ל שהיה אומר לו קופרא את בעי, פירוש בשר, או ירקא את בעי, היה צריך ממון רב מאין היה לו לאברהם כ"כ ממון, ואם היה לו כ"כ ממון למה לא הניח לבנו ליצחק ואליבא דהראב"ע שפירש על פסוק ועשה לי מטעמים ואוכלה שהעני מממונו. אלא הענין הוא כמו שפירשתי על ענין מלחמת המלכים שאברהם אבינו הוא תיקון אדם ואדם הוא משל על כל העולם כולו אפי' הכסף והזהב היה נכנע לו והיה נגלה לו המוצא שלו, כי לא נברא כל העולם אלא בשביל אברהם שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם באברה"ם והיה לוקח ממנו די ספוקו כדי להאכיל לכל באי עולם כדי שיכירו יחודו של מקום, כי אברהם הוא אדם הראשון כמו שאמרנו והיה יודע מקום הכסף והזהב, לפי שבתחלה הראם הקב"ה לו כמו שאמר במדרש וכתבתיו בפרשת בראשית על פסוק והנחש היה ערום:

פסוק ה

וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים אמר זה לפי שלא תחשוב שמה שאמר ואברם כבד מאד במקנה היה ממתנות פרעה שנתן לו, לזה אמר לא תחשוב כך אלא

אברהם שונא מתנות ובפרט על אשתו לא יקח מתנות כדי שלא יאמרו הכל אילו לא אירע לו זה הענין היה אברהם עני והיה כאילו מצפה שכר אשתו והוא אחד מהדברים שאינו רואה סימן ברכה כדאיתא בפסחים פרק מקום שנהגו המצפה לשכר אשתו אינו רואה סימן ברכה לעולם, א"כ מה שהיה אברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב היה מזכותו, שהרי לוט לפי שנתלוה אל אברם היה לו מקנה צאן וכו' בזכות אברהם, ומה שאמר ולאברהם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר לא אמר ויתן לו אלא ויהי לו שהיה לו מה שהיה לו כלומר שהניח לו את שלו ולא לקחו ממנו לפי שהיו עובדים מזל טלה ומהם עובדים לבקר כמו שיש עוד היום בארץ הודו, וגם העבדים לפי שהיו יכולין לומר למה לך להשתעבד בבני אחינו שהעבדים הם מבני חם ובני חם כוש ומצרים וכו', אלא בעבור שרה לא לקחום כי איך יתן לו ועדיין לא ישב עמה לא יום ולא יומים ולא הכיר לא לו ולא לה. ואולי לזה כיון אברהם שאמר למען ייטב לי בעבורך שלא יקחו מה שעמנו, ולזה אמר ויהי כב אברם מצרימה שהיו לוקחים כל מה שיש לו מהטעם שאמרנו, אמר כאן ולאברהם היטיב, ולזה ויהי לו, כי קודם לא היו לו כי שמא היה בספק לקיחה אבל עתה הם לו בודאי:

פסוק יח

ויאהל אברם ויבא וישב באלוני ממרא ויבן שם מזבח. כדי להחזיק בה ולזה אמר לו הקב"ה קום התהלך כדי להחזיק בה בהלוך, והוא עשה חזקה אחרת במזבח שבנה שם שכבר בנה מזבח בעי שנאמר ויבן שם מזבח ויקרא שם בשם ה', ופירש"י ז"ל על בשורת הזרע ועל בשורת הארץ אבל זה המזבח למה כדי לעשות חזקה כדי לקחתה, לזה כשרצה לקבור שם שרה אמר גר ותושב כבר נתישבתי כאן בחזקה שיש לי וקניתיה בחזקה:

פרק יד

פסוק יד

וישמע אברם וכו' וירק את חניכיו י"ח ושלש מאות וכו'. במדרש זה אליעזר שעולה בגימ' שי"ח, וכתב רבינו בחיי יש לשאול כי לפי המדרש שי"ח אינו כפשוטו אלא על אליעזר לבדו ואין לנו להוציא המקרא מידי פשוטו וכו' אבל הענין היה כי כל המספר הזה היו ילידי ביתו ואחר שנזדרז לצאת למלחמה מיעט אותם וריקנן לפי שהזכות הוא המנצח לא רבוי עם, וזהו לשון וירק שכולל לשון זיין ולשון מיעוט מלשון רק וכיון שנמעטו מצא אברהם את עצמו עם אליעזר לבדו ע"כ. עם כל זה יש לשאול איך אברהם ילך עם אליעזר לבדו להלחם עם ד' מלכים שנצחו לה' מלכים אפי' מלך אחד לא היה אפשר להלחם עמו אלא ברבוי עם א"כ איך הלך הוא ואליעזר וסמך על הנס והקב"ה

כשעושה נס עושה על דרך הטבע ראיה לזה מלחמת העי שאמר ליהושע שים לך אורב, והיאך נצחם הלא לא היו עשרה או עשרים ד' מלכים וחיליהם היו. אלא כבר ידעת כי אברהם הוא תקון אדם וכן רמזו ז"ל במדרש על פסוק וייצר ה' אלהים את האדם בזכותו של אברהם שנאמר האדם הגדול בענקים זה אברהם ולמה קורא אותו גדול שהיה לו ליבראות קודם אדם הראשון אלא אמר הקב"ה שמא יקלקל ואין מי שיבא אחריו ויתקן, א"כ הרי אברהם בא אחר אדם לתקן ואדם היתה אימתו מוטלת על הבריות והיתה קומתו מן השמים עד הארץ שנאמר אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים כו', ואפי' המלאכים טעו בו והיו רוצים לומר לפניו קדוש עד שהפיל עליו תרדמה וישן וידעו שהוא אדם, א"כ נתלבש אברהם באותו ניצוץ של אדם אז פחדו ויראו ונפלו לפניו, ועל זה אמר הנביא מי העיר ממזרח צדק יקראהו, ר"ת בגי' אדם קם, וס"ת ירחקו, שרחקו מישע, ולקח עמו אליעזר לסימן שיעזרהו האל, וכשראה שנתלבש באדם נתייירא אמר שמא יש בו עדין מזוהמתו לכך אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם וכו' אל תירא אברם, כלומר אל תירא מאב שהוא אדם שהיה רם, אנכי מגן לך שכרך הרבה מא"ד אד"ם, אתה יותר מאדם, אברהם רדף אחר ה' מלכים והרגם והיה סימן לבנים שיהרגו ה' מלכי מדין ולא נפקד מהם איש, וכל מה שאירע לאבות סימן לבנים שכן בניו במלחמה ראשונה של מדין אומה גדולה היתה והרגום והרגו ה' מלכים ולא נפקד מהם איש, ואמר לו אנכי מגן לך נגד ל"ה שרים העומדים מצד ימין, כי מצד שמאל שם יצחק שעומד במדת הגבורה ועומד שם בתוקפו, לפי שהם מסטרא דשמאלא והם קשים ביותר לזה נתלבש כנגדם בגבורה, אבל מצד ימין אינם כ"כ קשים במגן די, לזה אמר לו אנכי מגן לך אהיה מגן לישראל מצד השרים של ימין ואנכי מגן לך שלא יזיקוך. ועיין פ' בהר פסוק ואכלתם ישן שה תמצא פירוש אנכי מגן לך יותר ארוך:

פרק טו

פסוק א

ובמדרש אחר הדברים האלה, הרהורי דברים היו שם שאמר אברהם רבש"ע כרת ברית עם נח שאין אתה מכלה את העולם עמדתי וסגלתי מצות ומעשים טובים יותר ממנו ודחתה בריתי לבריתו תאמר שאחר עומד ומסגל מצות ומעשים טובים יותר ממני ותדחה בריתו לבריתי. א"ל הקב"ה מנח לא העמדתי מגינים של צדיקים ממך אני מעמיד מגינים של צדיקים ולא עוד אלא בשעה שיהיו בניך באים לידי עבירה ומעשים רעים אני רואה צדיק אחד שהוא יכול לומר למדת הדין די אני נוטלו ומכפר עליהם ע"כ. פירוש אל תירא אברם, אל תירא מאב שהוא נח שהיה רם שכרתי אותו ברית, אנכי מגן פירוש

אנכי ברית שכרתי אתך לא תדחה כמו שאני חי וקיים לעד, למה מגן לך, לפי שיש לך מגינים, וראיה לזה אנכי מוטעם פשטא לומר שאינו נמשך אחר מגן לך, ולא עוד אלא שכשאני רואה צדיק וכו' וזהו שכרך הרבה כשיש לך שכר הרבה שהוא הצדיק מא"ד אד"ם אותו אדה מספיק להגן על הדור, וזהו הרבה הרב ה' שהיא התורה חמשה חומשי תורה בר ה"ה, א"כ אל תירא. ועוד שכרך הרבה מאד, ר"ת שה"ם, רמז לו שעתיד לצאת ממנו שהם יקר וספיר שהוא משה, וזהו שאמר לו הקב"ה למשה במראה הסנה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם. לאביך אברהם בישרתהו בך, וזהו הרבה מא"ד אדם גדול, וזהו הרבה ב"ר ה"ה שהוריד עשרת הדברות ה' בכל לוח, הרבה גי' רבי, שהיה רבי לכל ישראל, וכן אנו אומרים לו מש"ה רבינ"ו, בגימ' תרי"ג, א"כ מאד אדם, וכן נאמר במשה והאיש משה ענו מאד:

פסוק ג

ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע, למה חזר ואמר ויאמר אברם וכבר אמר ויאמר אברם מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, ועוד למה אמר יורש אותי יאמר יירשני, אלא אברהם לא הוקשה לו שהוא הולך ערירי אלא המדות הטובות שהיו בו באברהם יירשם, ולכך אחר שאמר ואנכי הולך ערירי אמר ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע, כלומר מה שהוקשה עלי מניעת הזרע הוא לפי שהוא יורש אותו לא ירושת הממון אלא ירושת המדות, וזהו יורש אותי ממש כמו שאז"ל דמשק אליעזר דולה ומשקה מתורתו לאחרים, וכן יורש בגימ' מגייר גרים, ולזה הוקשה עליו כיצד יצא מזרע ארור מי שיירש מדותיו, וזהו בן ביתי בגימ' הוא ארור, וזהו תחת עבד כי ימלוך מאן מלכי רבנן, עד שאמר לו הקב"ה לא יירשך זה במדות, כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, שנאמר וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו, הבארות הם הגרים, סתמום פלשתים שהחזירום לסורם, כן פי' הרב רבינו בחיי ז"ל פרשת תולדות יצחק. באר בגימ' גר וכן יעקב למד מאביו והיה מגייר גרים שנאמר בארץ מגורי אביו קרי ביה מגיורי אביו. ומה שאמר ממעיך כי היה לו לומר מחלציך כי המעים הם לנקבה שמשגרת ממעיה, אלא רמז לו על יצחק שחיה ק"פ שנה וכן ממעיך בגימ' ק"פ, בזכות שנמול לק"פ שעות, ז' ימים הם קס"ח שעות וי"ב שעות של ליל שמיני כי זריזין מקדימים למצות ומלין בבקר א"כ הם ק"פ שעות ומילה במלואה מ"ם יו"ד למ"ד ה"א עולה ק"פ, ממעיך במלואם מ"ם מ"ם עי"ן יו"ד כ"ף גימ' זה יצחק ויעקב עם ב' מלות ששניהם היו מגיירים גרים:

עוד נוכל לומר שאמר ממעיך ולא אמר מחלציך, כדאיתא במדרש אמר רבי יוחנן שני בני אדה אמרו דבר אחד, אברהם אמר רבון העולמים אם עתיד אני להוליד בנים להכעיסך

מוטב לי ואנכי הולך ערירי, דוד אמר חקרני אל ודע לבבי, דע הפורשים ממני, אם דרך עצב בו ונחני בדרך עולם, אמר לפניו רבש"ע אם עתיד אני להוליד בנים להכעיסך מוטב לי ונחני בדרך עולם, לזה השיב לו הקב"ה אשר יצא ממעיך. בשרו שיצא ממנו צדיק כיוצא בו, לזה אמר ממעיך הוא אבר מאיבריך כאבר הפורש ממך וכל מה שבלבבך בלבו הוא ממעיך ממש:

פסוק ד

ובמדרש הנה דבר ה' אליו לאמר מלאך אחר מלאך דבור אחר דבור אני ושלשה מלאכים נגלים עליך ואומר לך לוט ליטא לא ירית אברהם. ואמרו במדרש ר' אלעזר (בשם רבי יוסי בן זמרא) ובן משק ביתי זה לוט שנפשי שוקקת עלי ליורשני, הוא דמשק אליעזר שבשבילו רדפתי מלכים עד דמשק ועזרני אל, א"כ לסברת רבי אלעזר בשם רבי יוסי שהוא לוט ליטא לא ירית אברהם, אבל צריך להבין שאמר אני וג' מלאכים נגלים עליך היכן הם השלשה מלאכים ושמא שהם רמוזים בג' אמירות **(עי' במדרש דדריש באופן אחר:)** שנאמר כאן והנה דבר ה' אליו לאמר, ויוצא אותו החוצה ויאמר, ויאמר כה יהיה זרעך, הרי שלש אמירות לשלשה מלאכים, אם כן אמר ויאמר אליו אני ה' ממש זה מה שאמר אני וג' מלאכים נגלים עליך ולזה אמר אברהם אדני ה' בנקוד אלהים, הם המלאכים שהם נקראים בני האלהים הרי הכתב הוי"ה והנקוד אלהים לפי שאמר לו אני ושלשה מלאכים נגלים עליך הוצרך להשיב אברהם לכלם ואמירה שוה לכלם, ולפי שהוא בהיכלו לזה הקדים אדני יהוה במה אדע וכו'. ולזה אמר לו קחה לי עגלה משולשת כנגד ג' המלאכים ג' עגלים רמז לג' פרים, כפירש"י ז"ל וכן עז ג' עזים של קרבן, וכן ג' אילים של קרבן עיין בפירש"י ז"ל ואמר קחה לי רמז שלא יביא קרבן אלא לשם הוי"ה כי זובח לאלהים יחרם:

פסוק ו

ויחשבה לו צדק"ה. בגי' מאתי"ם חסר אחת ושנינו במסכת פאה מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה היו לו מאתים חסר אחת אפי' אלף נותנים לו כאחת, ואברהם אעפ"י שהיה כבד מאד בכסף ובזהב הואיל והוא חסר בן חשבה כמו צדקה שחסר אחת שנוטל ואינו בכלל מי שאוכל עולמו בחייו וקבל שכרו, ועל פי זה נוכל לפרש ויחשבה לו צדקה בין לאברהם בין להקב"ה:

פסוק יג

ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וכו'. טעם הגלות של מצרים הוא כמו שאומר בהגדה בתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו. הכוונה לומר מאחר שמתחלה היו אבותינו עובדי ע"ז אנו שבאנו מגזעם הוצרכנו להסיר אותם

הסיגים מכור הברזל ממצרים, ולא הודיעו שיהיה הגלות במצרים שלא יקשה עליו לומר שמשעבד בניו תחת יד בני ארור שהוא כנען תחת עבד כי ימלוך, וכוונת הקב"ה שיהיו במצרים פירשתיה בפרשת שמות ע"ש. ובשרו שלא יתחיל הגלות עד סוף ד' דורות שהם אברהם יצחק ויעקב ובניו, וכן כתיב וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא ואחר כך ויעבידו מצרים וכו', וגם כי לא שלם עון האמורי וכו', אגב חדא תרתי גם כן הודיעו, באומרו כי גר יהיה זרעך לומר כי כמו שנתקדש שמי על ידך כן יתקדש שמי על ידי זרעך, לפי שיציאת מצרים שמעוה כל האומות שנאמר שמעו עמים ירגזון וכו', וגם יתרו אמר וישמע יתרו וכו' כי הוציא ה' את ישראל ממצרים, וגם רחב אמרה שמענו כי הוביש ה' וכו' בצאתכם ממצרים, אין עבד יוצא ממצרים ויצאו ישראל שהם ששים רבוא, וג"כ כדי שיקבלו התורה שאל"כ לא יקבלוה אבל אחר שאוציאם ואקנה אותם עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים ויקבלוה על כרחם, ולזה בהרבה מצות נזכר בהם יציאת מצרים לומר שהם מחוייבין לעשות, וכן במעמד הר סיני נאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים כדי שיהיו לי לעם ואנכי אהיה להם לאלהים, ואגב חדא תרתי. ואמר ואחרי כן יצאו, ולא הודיעו הכנסתם לארץ רמז לו שימותו במדבר, ולא גילה לו כדי שלא יתרעם כמו שגילה לו ענין סדום, ואמר יהיה זרעך לומר שיהיה להם הויה וקיום והשארות בעולם וידעו הכל שהם זרעך שהפרי דומה לאילן וידעו כי זרע ברוכי ה' המה, ברוכי ה' הם אברהם יצחק ויעקב שברכם ה', לאברהם אמר כי ברך אברכך וכו', ליצחק נאמר גור בארץ הזאת, ואהיה עמך ואברכך, וליעקב במראה הסולם נאמר והיה זרעך וכו' ונברכו בך, וג"כ וירא אלהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם ויברך אותו, וישראל זרעם של ברוכי ה':

בארי"ז ל"א לה"ם. גימ' זו מצרימה ע"ה, ואמר לא לא להם שלא תהיה להם לעולם שנא' לא תוסיפו לראותה עוד, ונאמר ולא ישיב את העם מצרימה, ונאמר עוד וה' אמר לכם לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד, אומר כאן בארץ לא להם שאין להם רשות לדור בה והדר בה עובר בג' לאוין וזהו בארץ לא, שעובר בלאו, ולפי שנאמר לו לזרעך נתתי את הארץ מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, לזה אמר לו חוץ ממצרים שאע"פ שהיא נכנסת בתוך התחום על זה התנאי שלא יהיה להם בה שום דירה, א"כ אע"פ שיכבשו כל העולם במצרים לא ידורו בה לעולם אפי' לעתיד שכן אמר לא תוסיפו לראותה עוד עד עולם. **(ועי' רמב"ם ה' מלכים פ"ה ה"ח.)** ואמר וענו אותם ת' שנה, כאן רמז לו שישתעבדו כמו שיעור ת' שנה, כי לא אמר ועבדום בארבע מאות שנה אלא ת' שנה

שיעור ת' כמו שאני עתיד לכתוב על פ' כי ידעתי את מכאוביו, שבא להם כ"כ כאב באלו רד"ו שנים כשיעור ת' שנה:

פסוק יד

ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. הבטיחו הקב"ה שיקבלו ישראל התורה שהיא רכוש גדול שאין למעלה ממנו, וכן יצא"ו ברכ"ש גימ' ז"ו התור"ה, שאי אפשר שהקב"ה מבטיח לאברהם על ההבטחות של עולם הזה שהוא רכוש כמשמעו, אלא על התורה שהיא עיקר הכל, ואמר ברכוש כלומר שיהיו פנויים ללמוד בתורה ובה יזכו לשכר גדול וכן ברכ"ש גדו"ל בשכ"ר גדו"ל, וכן ברכוש גדול בשרו שיעבור מלכם לפניהם וה' בראשם כמו שנאמר וה' הילך לפניהם יומם וכו', וכן רכ"ש הוא בגי' שם ההוי"ה באלב"ם, והבטיחו ג"כ שמשה יהיה הרועה ועל ידו תהיה הגאולה, כן" יצאו" ברכש" ס"ת בגימ' ז"ה מש"ה ע"ה, ג"כ ברכש רמז לו על גאולה של בבל שהיא ע"י כר"ש רכ"ש היינו כר"ש המלך, וזהו ואחרי כן רמז לו שאחר גאולה זו תהיה להם גאולה של בבל, ואמר ואחרי כן בוא"ו לרמוז על גאולה האחרונה שהיא על ידי הוא"ו שלקח יעקב מאליהו הנביא ולזה הוא הרבוי וגם לרבות גאולה אחרונה. עוד ברכו"ש גדו"ל, גימ' ז"ה בזמ"ן מל"ך המשי"ח ע"ה, שנאמר תחת הנחושת אביא זהב וכו' ונאמר חיל גוים יבאו לך. עוד אחרי כן רמז לו שאם יעשו מה שהוא אמת שהוא התשובה, ופירוש כן כמו כן בנות צלפחד דוברות, שיחיש להם הגאולה, או בזכות הצדיקים שביניהם, ופירוש כן כמו כנים אנחנו, וזהו מדלג על ההרים, פירוש על בעבור, ההרים הם הצדיקים שנקראו הרים שנאמר אשא עיני אל ההרים, ועיין במדרש שיר השירים פסוק קול דודי. אחר"י כ"ן גימ' פט"ר, בזכות פטרי רחמים שעתידין לקרב במדבר יפטר"ו ויטרפ"ו זרוע אף קדקוד:

ואמר ועבדום ד' מאות שנה. שמעתי שנגזר זה המנין כנגד מה שאמר במה אדע, במ"ה בא"ת ב"ש גי' ת', וזהו כי לא שלם עון האמורי עון האמירה שאמר אברהם במה אדע:

ובמדרש דן אנכי בשתי אותיות הללו הבטיח הקב"ה את אברהם שהוא גואל את בניו, וכתב רבינו בחיי ז"ל ממכת הדם עד נגע אחד תמצא עשר מכות פירוש ד"ן ד' ד"ם ן' נג"ע שהיא מכה אחרונה שהיא מכת בכורות. עוד במדרש אחר אין כתיב כאן אלא אחר"י אח"ר י' מכות, א"ל אברהם אף אני בשעבוד א"ל ואתה תבא אל אבותיך בשלום וכו', יצא להם ז"ל מוא"ו של ואתה הואיל והוא אומר כי גר יהיה זרעך זרעו ולא הוא, ואם בא לבשרו שיעשה אביו תשובה ובנו ישמעאל יאמר אתה תבא בלא וא"ו מאי ואתה בוא ו אלא קדם לו דברים שאמר אף אני אמר לו ואתה:

פסוק יח

אחר הדברים כרת ה'. עיין פרשת שופטים על פסוק אם ירחיב ה' ויספת לך שלש ערים:

פרק טז

פסוק א

ושרי אשת אברם לא ילדה לו. במדרש לא ילדה לו, לו לא ילדה אילו נשאת לאחר ילדה דברי רבי יהודה רבי נחמיה אומר לא לו ולא לה והיינו לא ילדה לו ולה, ולה שפחה מצרית ארשב"י בתו של פרעה היתה כיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו נתן לה בתו אמר מוטב תהא שפחה בבית זו ולא תהא מטרונא בביתי ושמה הגר הא אגריך, פירוש כמו שציערתני תבא זאת ותצערך, הג"ר בא"ת ב"ש גר"ץ צ' מתחלפת בש' באותיות זסשר"ץ, א"כ היינו גר"ש סופך לומר גרש האמה מהצער שיבא לך ממנה א"כ הא אגריך. וסבת עקרות של שרה הוא כדי שיצא יצחק בימי הלבון והזקנה, פירוש טעם אחד. עוד טעם אחד יצחק נולד לק' לאברהם וצ' לשרה הרי ק"ץ בזכות זה נחסר מנין ק"ץ מן ועבדום וענו ותם ת' שנה ואחר המילה. עוד ט"א כדי שיצא ישמעאל קודם וכל אותה זוהמא שיש לו מתרח אביו ישליכנה בו ואח"כ יצא יצחק בתכלית השלמות והנקיות, ולזה אמר הנה נא עצרני ה' תדע סבת עקרותי למה הוא כדי שתבא אל שפחתי ותשליך שם הזוהמא של תרח אביך ואח"כ בוא אלי ואבנה ממנה, ממנה בסבתה, כי שרה היתה במדרגת הנבואה יותר מאברהם כמו שאמרו ז"ל על פסוק כל אשר תאמר אלי שרה שמע בקולה ואמרה בוא אל שפחתי, ל כמו שעשו לאה ורחל שנתנו לו השפחות לאשה אבל שרה נתנה אותה לאישה וצותה שלא יבא אליה לשם אישות כדי שלא יירש הזרע היוצא ממנה, כי אין הכוונה אלא להטיל הזוהמא כמו שאמרה וכן אמר לה אברהם הנה שפחתך עודנה שפחתך שלא באתי עליה לשם אשה:

פסוק ב

ותאמר שרה הנה נא עצרני ה' וכו'. אמרה שרה אני שרי אין לי ה' שהיא ה' ראשונה שהיא אם הבנים ואתה ג"כ אין לך ה' בוא נא אל שפחתי כלומר הגר יש בה ב' ההי"ן ה' ג"ר במ"ק ה', אתה קח לך אחת ואני אחת, ולזה אמר הנה נא עצרני ה', צערני, עשאני יו"ד צעירה סתומה אטומה שלא אלד, ולכך כשהוליד ממנה ישמעאל אמרה חמסי עליך אנכי נתתי שפחתי, כלומר לקחת צרכך ולא נתת לי צרכי והיא שפחתי ולי ניתנה ואני קודמת לך, כשראה הקב"ה כוונתה נתן לה ה', שנאמר שרי אשתך לא תקרא שמה שרי כי שרה שמה. ישפוט ה' ביני וביניך. כתב הבחיי ז"ל דרשו רבותינו כל מי שהרתיע אחר מדת הדין לא יצא שפוי מתחת ידה ראויה היתה שרה להגיע לשנותיו של אברהם וע"י שאמרה ישפוט ה' נמנע מחייה מ"ח שנה. ישפוט ה' ביני וביניך, ס"ת עם ד' מלות מ"ח, ר"ת מחסרון חייה, ולמה מ"ח כנגד מ"ח צרופי ה' ולכך לא אמר ישפוט אלהים כי המשפט לאלהים הוא אלא ה' כוונה שיהיה דין ברחמים:

פסוק ה

ישפוט ה' ביני וביניך. כתב רש"י ז"ל והוא מן המדרש כל בניך שבמקרא חסרין וזה מלא קרי ביה וביניך מלמד שהכניסה שרה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, וח"ו כי שרה אמנו יש לה עין הרע אלא כדי שלא יצא אותו עובר ויתבע הבכורה מיצחק לזה נתנה עינה בה והפילה:

במדרש רבי אבא בר כהנא יבעי דיני גביך משל לב' בני אדם שהיו חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר א"ל חד תבע דיקיון דידי (פי' עלבוני), אמר אפקוניה, א"ל חבריה יבעי דיני גבך אילו אמרת תבע דיקיון דידן כמא דאפקך כך הוה מפיק לי עכשיו דאמרת דיקיון דידי לך אפיק ולי לא אפיק, כך אמרה שרה אילו אמרת ואנו הולכים עירים כמא דיהיב לך בן יהיב לי וכדו שאמרת ואנכי הולך ערירי לך יהיב ולי לא יהיב. משל לשני ב"א שהלכו ללוות זרע מן המלך א"ל חד תשאיל לי זרע אמר המלך ויהבון ליה אמר ליה חבריה יבעי דיני גבך אילו אמרת תשאיל לן זרע כמה דיהיב לך כך הוה יהיב לי וכדו דאמרת תשאיל לי לך יהב לי לא יהב הכא נמי אילו אמרת הן לנו לא נתתה זרע כמה דיהיב לך הוה יהיב לי וכדו דאמרת הן לי לא נתתה זרע לך יהיב לי לא יהיב. הביא רבי אבא ב' משלות לפי שאברהם אמר ב' אמירות ויאמר אברהם אדני ה' מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ואח"כ אמר ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע, וכנגדם אמרה שרה חמסי עליך ישפוט ה' ביני וכו', כנגד מה שאמר ואנכי הולך ערירי אמר משל חד תבע דיקיון שהוא עלבון שהיא חרפה לו אשר אחר כל עמל וטורח ילך עקר, וכנגד זה אמר שהוא חרפה, וגם כן לה שהיא ג"כ מגיירת גרים ויאמרו זו שכרה ויש כמעט חלול ה'. וכנגד האמירה שאמר אברהם, הן לי לא נתתה זרע. וא"ת שעל זו החרפה אתן לך זרע כל דהו כדי שלא יאמרו היה עקר, לזה אמר אם יהיה לי זרע הגון יורש מדותי ואם לאו הנה בן ביתי יורש מדותי שהמעשים טובים הם הבנים וכוונתי בזרע כדי שיתמידו במדות, ולזה הביא משל שהלכו ללוות זרע, וכנגד זה אמרה שרה ישפוט ה'. לפי שאני ג"כ יעדרו מדותי מן העולם כמו ששאלת על מדותיך למה לא שאלת על מדותי, אמרה לו על הראשונה ששאלת העלבון שהיא חרפה שיאמרו שהוא עקר יצאת ידי חובותיך בבן השפחה היינו זרע כל דהו, ולזה אמרה ותרא כי הרתה, אבל כל מה ששאלת זרע הגון אין זה זרע הגון אלא אדרבא הוא זרע של קלון, ומרוב צניעותה אמר ואקל בעיניה ולא אמר ותקל שיש לך קלון שבנך הבא מן השפחה הוא עבד ואינו מתיחס לך שהולד הולך אחר הפגום, וכדי, שלא תתלה בו אמרה בלשון יחיד ואקל אני. אנכי נתתי שפחתי בחיקך, אמרה לו לא יעלה על דעתך לומר שקנית אותה בביאה והמקדש שפחתו יצאת

לחירות כי אז"ל מאי לישנא דקידושין דחסרה אכולי עלמא ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו וזו היא שפחתי כי כשנתתיה לך אמרתי בוא נא אל שפחתי על מנת שתהא שפחתי. ישפוט ה' ביני וביניך על מדותי ועל מדותיך, ולכן ביניך מלא שהוא על הבן שבמעיה ואין זה ראוי שיקרא בנך, ויאמר לה הנה שפחתך בידך, אמר לה לא תחשבי שבשביל שנתעברה שהוסר שם שפחות ממנה, אני ג"כ יודע שהולד הולך אחר הפגום ועדיין שם השפחות עליה ואינה אשתי, עשי לה כטוב וכו'. ולפי שקללה בשם בן ד שצרופו מ"ח לכך נחסרו מ"ח שנים מחייה, וזהו ותמת שרה בקרית ארבע על שקראה שם בן ארבע, לפי שהמשפט לאלהים הוא ואע"פ שכוונה שיהיה הדין ברחמים כמו שאמרה עכ"ז נענשה שאילו אמרה ישפוט אלהים לא נענשה, עוד אמרה חמסי עליך, אמרה העלבון והחרפה של העקרות אינה אלא עליך שיאמרו העולם אילו הקב"ה חפץ בו לא היה נותן לו בן מן השפחה.. או חמסי עליך אנכי נתתי כו', אמרה לו היה לך להתפלל ולומר אם תתן לי בן יהיה מן הצדקת הזאת כמו שעשה יצחק לנוכח אשתו, והתפלה אינה עלי כי אשה לא מיפקדה אפריה ורביה ואם נתתי שפחתי כדי שהקב"ה יראה עלבוני ותרא כי הרתה ונתרצית בהריון שלה לבד כדי שידעו העולם שהעקרות ממני ולא ממך וגלית חרפתי שעד עתה היתה מכוסה ועתה נגלית, ואתה סבה שלא התפללת כי התפלה היא מצדך. ובזה יובן המשל לב' שהיו חבושים עבר המלך חד תבע דיקיון דידיה יתבע האחר גם כן למה יתרעם על חבירו ויאמר יבעי דיני גבך, וגם המשל לשני בני אדם שהלכו ללוות זרע כמו ששאל האחד ישאל האחר אלא כמו שבארתי דאשה לא מיפקדה:

פרק יז

פסוק א

ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' וכו'. י"ל למה המתין לו הקב"ה עד זה הזמן לצוותו על המילה ולא קודם. עוד למה לא נולד מהול ואמרו במדרש וימול בן מ"ח שנה כשהכיר את בוראו אלא שלא לנעול דלת בפני גרים, פירוש שלא היו הגרים מתגיירים לפי שהיו אומרים אברהם נמול כשהכיר בוראו ואנו הכרנו בוראנו זה כמה ולא מלנו אין הקב"ה מקבלנו לכך מל בן צ"ט לומר שהקב"ה מגלגל עם האדם עד שעת מותו אם ישוב יקבלו. ועד צ"ט הוא שנות האדם אחר זה הזמן הרי הוא כאילו מת ועבר ובטל מן העולם כאומרם ז"ל במסכת אבות, א"כ נמול אברהם בן צ"ט כדי לפתוח פתח לגרים וליתן שכר ימים ושנים שיש להם זמן להתגייר עד יום מותם כמו שאירע בקטיעא בר שלום שמל עצמו יום שהוציאוהו ליהרג כדאיתא בפרקא קמא דע"ז עיין שם, וגם לפתוח פתח לבעלי תשובה שימולו ערלת לבבם שאפילו שיזקינו לא יתיאשו מלעשות

תשובה שהרי אברהם לא צוהו הקב"ה במילה עד שהיה בן צ"ט. ועוד המתין עד זה הזמן עד שיצא ישמעאל ויוציא עמו כל הסיגים ובשנת ק' יצא יצחק שהיא שנת הקדושה וה' עמו, וא"ר עקיבא קו"ף זה הקב"ה, ויצא זך ונקי בלא סיג כלל כדי שיהיה ראוי ליקרב על גבי המזבח, שהוא היה ראשון לנמולין בשמיני, וכן מזב"ח נוטריקון מילה זמנה ביום ח'. וכן בפרקי רבי אליעזר נאמרה ערלה באילן וכי תבאו אל הארץ וערלתם וכו' ואין עץ האמור כאן אלא גפן ואם אין כורתין ערלתו כל הפירות שהוא עושה עוללות קטופין ולא טובים למראה לאחר שכורתין אותו פירות שהוא עושה טובים למראה ונחמד יינם להקריב על גבי המזבח, כך א"א עד שלא נמול הפרי שעשה לא היה טוב במעשיו ונפסל מעל גבי המזבח וכשנמול הפרי שעשה טוב במעשיו נבחר להקריב על המזבח, מכאן אתה למד שכל מי שהוא מגיש בנו למילה כאלו כהן גדול מקריב מנחתו ונסכו על גבי המזבח ע"כ:

במדרש אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים אמר אברהם אם חביבה המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון א"ל הקב"ה דייך אני ואתה בעולם ואם אין אתה מקבל למול דיו לעולמי עד כאן ודיה לערלה עד כאן ודיה למילה שתהיה עגומה ע"כ. כתב רבינו בחיי ז"ל בפירוש זה המאמר ז"ל ודאי כי כחם של ישראל בני ברית הוא הלב וע' שרים שלשים וחמשה מימינים לזכות ול"ה משמאילים לחובה וזהו לשון ערלה ער ל"ה שהם ל"ה המשמאילים ואומרים ערו וזהו לשון ערלה, ואין אדם רשאי לאחוז בלב שיוסרו הקליפות, ואילו לא יקבל אברהם את המילה הייתי אומר לעולמי דיו עד כאן, כלומר שלא יפעלו פעולה לא השכינה ולא השרים מכאן ואילך ויבטל העולם ע"כ. עוד אפשר לומר בפירוש דיו לעולמי ע"כ, שהקב"ה ברא העולם על ששה ימי ההקף וכל אחת משמשת יומה שהוא אלף שנה שמש יום ראשון כו' שהוא אני שהוא יום הששי שבו נברא אדם ונאצלה ממנו חוה כי שם הוא עולם הנקבה ושם יש אחיזה לערלה ובא אדם ומשכה, אבל אברהם בא באלף השני שהוא היסוד שהוא אל שדי לזה א"ל הקב"ה אני אל שדי צריך לחבר אני עם אל שדי שלא יש פרוד ושם הוא הברית ושם המילה ופריעה ואם אין אתה נמול דיו לעולמי עד כאן, שהוא יום הששי, ודיו לערלה ע"כ, שאי אפשר שתשמש עוד לפי שאין ערלה לפנים, וזהו התהלך לפני התהלך לפנים שהוא אלף השני והיה תמים שאין שם ערלה ואם לאו דיו לערלה ע"כ, ודיה למילה שתהא עגומה ע"כ, שתהא נפרדת. זה נראה לי ואם טעיתי ה' ימחול לי:

אני אל שדי ס"ת ילי, והוא שם שני מע"ב שמות. וזה מעט סיוע לדברי, ולסוד זה נמולו ישראל במצרים כי מצרים הוא מצר ים ועתה יוצאים ונכנסים לתוך הענן שהיא מדה

שנייה ואי אפשר ליכנס שם ערל, וכן מצרים בגימ' רצה מילה, כי אחר שנמולו נפתחה המ"ם של מצרים לצאת משם, וכן הוא אומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך וכו', ואמר גם לרבות מה שאז"ל שנצול מגיהנם, וכן אנו אומרים בברכה צוה להציל שארנו משחת וכו' והכל ברמז. ותמצא בפ' זו עשר פעמים ברית לומר שעל ידי הברית הוא חבור העשר, ובפרשה שאחריה שהיא ויאמר אלהים אל אברם שרי אשתך יש ג' פעמים ברית להורות סוד היחוד והחבורים י' בו וג' בה, וכן יהושע מלן קודם שיכנסו לארץ לסוד זה. במדרש וזה הדבר אשר מל יהושע, דבר אמר להן ומלן אמר להם מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים, וכבר ידעת פירוש זה והיכן רומז:

פסוק ה

ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם א"ל אתה לקחת ה' של הגר לכך יצא ישמעאל, אני נותן לך ה' משמי כדי שיצא יצחק צדיק וקדוש, צדיק עם ד' אותיות יצחק, וכן לשרה נתן לה ה"א שנייה של שמו והיו"ד ביצחק והוי"ו במילה, אם כן הרי כשהגיע לק' היה שלם יהו"ה א"כ קו"ף זה הקב"ה. כתב הרמב"ן ז"ל שנתוסף ה"א באברהם לומר שקיים אברהם סוד ה"א שהיא רומזת ג' הויות היה הוה ויהיה. ויש מי שפירש שנתוסף לו ה"א לומר שהיה שלם בה' ערלות שהם ערלת השפתים בדבור שלא סח שיחה בטילה ולא נבלות פה, וערלת הלב שלא הרהר שום עבירה יג"ל לב"י בגימטריא מילה, לרמוז על ערלת הלב, וערלת האזן בשמיעה, וערלת הלשון, וערלת המעור להוליד בן צדיק וגדר עצמו מכל צד זנות. והמדרש מנה ד' ערלות ר"ע אומר ד' ערלות הן נאמר ערלה באזן וכו' ונאמר ערלה בפה וכו' ונאמר ערלה בלב וכו' ונאמר ערלה בגוף וכו' ונאמר לו התהלך לפני והיה תמים, אם ימול מן האוזן אינו תמים, מן הפה אינו תמים מן הלב אינו תמים, מהיכן ימול ויהיה תמים, הוי אומר זו ערלת הגוף, אם ימול מן האוזן אינו שומע, מן הפה אינו מדבר, מן הלב אינו חושב, הוי אומר זו ערלת הגוף, ופי' אם ימול מהאוזן אינו שומע ר"ל לא ישמע שום דבר רע ולא דבור של בטלה, וזה אי אפשר שהשמיעה אינה ברשותו, וגם כן הלב, וגם כן הפה שעל כרחו צריך לדבר לדבר שיחת חולין בצרכיו אי אפשר שיהא ברשותו, אלא ערלת הגוף, לא מנה ערלת הלשון לפי שהוא בלול בערלת הפה וכנגד הה' נאמר לאברהם ה' פעמים לך ולזרעך אחריך, ה' פעמים ולזרעך שיהיו שלמים בה' ערלות הנזכרים. אבל הגרים אעפ"י שנמולין הם בן נכר ר"ת ב"ן ונשאר נכר א"כ ב"פ בן נכר, כלומר אע"פ שנמול הוא כמו שהיה כמו, שאמרו חז"ל קשים גרים וכו' וכן אמרו גיורא עד עשרה דרי וכו', וכן אמרו בפרקי ר' אליעזר כל העבדים שנמולו עם אברהם לא נתקיימו לא הם ולא זרעם בישראל ולמה מלן בשביל הטהרה שלא יטמאו

את אדוניהם במאכלם ובמשתיהם שכל מי שאוכל עם כותי ערל כאלו אוכל בשר שקץ וכל הנוגע בו כאלו נוגע במת שהם בחייהם כמתים ובמותם כנבלה וכל הרוחץ עמהם כאלו רוחץ עם הנבלה ואין תפלתן נכנסת לפני הקב"ה שנאמר לא המתים יהללו יה, אבל ישראל שהן נמולין תפלתן נכנסת כריח ניחוח שנאמר ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם, ולזה אמר מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא לעולם לא יתערבו בזרעך:

ובמדרש ר' יודן אומר חמש, אם מקבלין בניך אלהותי אני אהיה להם לאלוה ולפטרון ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרון, אם נכנסים בניך לארץ הם מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי, אם מקיימין בניך את המילה הם נכנסים לארץ ואם לאו אין נכנסין לארץ, אם מקיימין בניך את המילה אהיה להם לאלוה ולפטרון ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרון. ואם מקבלין בניך את המילה הן מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי. הדקדוקים שיש בזה המאמר הם רבים, ראשון מהו פי' ר' יודן אומר חמש. ועוד למה הכפיל למה שאמר ואם לאו לא אהיה וכו', ועוד אומרו נכנסים בניך לארץ הן מקבלין אלהותי אולי לא יקבלו כי הם בעלי בחירה, ועוד אמרו אם מקיימין בניך את המילה הן נכנסים לארץ, אם הכנסתן הוא תלוי במילה למה אם נכנסין בניך לארץ הם מקבלין אלהותי, הואיל והדבר תלוי במילה יאמר אם מקיימים בניך המילה הן נכנסין לארץ ואהיה להם לאלוה, ועוד שאמר שאם מקבלים אלהותי אהיה להם לאלוה ולפטרון ואם לאו לא אהיה להם לאלוה כו' ולא אמר לאלהים, ועוד אומרו אם מקיימין בניך את המילה אני אהיה להם לאלוה לא אמר לאלהים. ועוד שאמר שאם מקבלין בניך את המילה הן מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי, תלה הכל במילה אם כן אינם חמש כי כולם אחת קבלת אלהות והכנסת הארץ וקיום המילה הכל תלוי בקבלת המילה, ועוד למה אמר בתחלה אם מקיימין בניך את המילה וכאן אמר אם מקבלין ולא אמר מקיימין. אלא רבי יודן ז"ל הוקשה לו שיש חמש פעמים ולזרעך אחריך, והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך, ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריך, זאת, בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר, ועוד שאמר והקימותי את בריתי להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, לא אמר להיות להם ובייעוד הארץ אמר ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ כנען והייתי להם לאלהים, ולא אמר לך אלא להם, ועוד אחר ייעוד הארץ אמר ויאמר אלהים אל אברהם, ועד עתה למי היה מדבר הלא עם אברהם, ועוד אמר ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריך אחר כך אמר זאת בריתי אשר תשמרו למה כפל ולמה בלשון רבים. לזה בא ר' יודן ואמר כי מה שאמר והקימותי

את בריתי ביני ובינך ובין זרעך הוא על קבלת האלהות, וזהו להיות אם יקבלו ואם לאו לא אהיה להם לאלוה ולפטרון, לא אמר לאלהים אלא לאלוה ולפטרון, כלומר אהיה להם לאלהים על כרחם ובחמה שפוכה אמלוך עליהם, אבל לא אהיה להם לפטרון, ואח"כ אמר ונתתי לך ולזרעך והייתי להם לאלהים, א"ל אם נכנסים בניך לארץ הם מקבלין אלהותי כלומר אם יקבלו אלהותי צריך אני להכניסם לארץ כדי שאהיה להם לאלהים, כי כל הדר בח"ל כאילו עובד ע"א כי היא תחת ממשלת השרים, ולז"א בקבלת האלהות להיות לעתיד כי אחר שיקבלו אלהותי אכניסם כדי שאהיה להם לאלהים, ויאמר אלהים אל אברהם כשאמר והייתי להם לאלהים לא אמר לך ולהם כמ"ש להיות לך ולזרעך אחריך וחלשה דעתו לכך ויאמר שאמירה היא בלשון רך, ואתה את בריתי תשמור אם בניך הם מקיימין המילה הם נכנסים לארץ שהכנסתם לארץ הוא תלוי במילה אבל אתה, הכנסתיך לארץ קודם שתמול כי אני יודע שאתה את בריתי תשמור שהיא על ברית המילה, אבל זרעך אחריך זאת בריתי אשר תשמרו השמירה היא הקיום ביני וביניכם, זהו אהיה להם לאלוה ולפטרון שאדור ביניהם ואתנהג עמהם ברחמים, ולא אמר לאלהים דין אלא אלוה כלומר אתנהג עמהם ברחמים אע"פ שאלוה בגימ' מ"ב הוא שם הגבורה, ולז"א לפטרון שאהיה להם כמו אומן כמו שאמר כאשר ישא האומן וכו', ואמר זאת בריתי, כלומר אע"פ שאמרתי והקימותי את בריתי שהיא על קבלת האלהות זאת בריתי זהו הברית העיקרי שאם מקיימים בניך את המילה הם מקבלין אלהותי, למה שהן חתומין בחותמי ובקבלתם אלהותי צריך אני להוליכם לתחומי ולהכניסם לביתי א"כ זאת בריתי זהו העיקר. וה' פעמים אמר למילה המול לכם כל זכר ונמלתם, ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר, המול ימול, וערל זכר אשר לא ימול, לרמוז לה' ערלות שאמרנו ולזה אמר ונמלתם את בשר ערלתכם כל ערלות שבבשרכם א"כ נמול אברהם לצ"ט שנה ששם היא הערלה קודם שיכנס לעשר ששם הקדושה, ולכך צ' קודם הק' שהיא הקדושה וט' קודם הי', וצ"ט הם סוד מילה ופריעה והכל ברמז, ולזה רמזו ז"ל לעולם יכנס אדם שיעור ב' פתחים, ולזה רמז ואתה את בריתי תשמור אתה, ב"פ אתה: ועל מה ששאלנו למה לא נולד מהול מאחר שהיא עשירי לנח ונח נולד מהול כדאיתא בפרקי רבי אליעזר שנים עשר נולדו מהולין, התשובה בזה כבר ידעת כי אברהם הוא תקון אדם, אברהם הוא אבר מ"ה ולזה אחר שקראו אברהם ואמר התהלך לפני והיה תמים צוהו על התשלום ועל התקון שהיא המילה, ולפי שאדם משך הערלה ונולד שלם ומהול אלא שמשכה לערלה, ולזה רמז המול ימול וכן בירושלמי את בריתי הפר זה המושך ערלתו, וכן בריתי גימ' זה אדם הראשון עם ג' מלות, וכן את בריתי ר"ת אב הוא

האב הראשון, הפר נוטריקון הוא פועל ראשון, שבמין האדם, ולזה נאמר לו כי אב המון גוים נתתיך, פירוש אדם שהוא אב הראשון של כל העולם, וזה אב המון גוים. נתתיך הוא ניתן בך נתקן בך לפי שהוא משך הערלה ואתה כרת אותה, מקודם היה שמך אברם בר אם, עתה נעשית אב כי אב המון גוים וכו', וזהו אברהם אבר מ"ה, שהוא אדם, ועתה שנתוסף ה' כאלו אמר אבריהם שהאברים נשלמו שנשלמו רמ"ח כי קודם המילה היה לו אבר פגום ואינו עולה במנין, והיה רמז לזה אברם אינו מוליד ובעת יצא לפועל הוליד, כי הה"י נתעברה והלידה מי' והיינו דוד והם שנים הוא הבן שהולידה, ולכך הוא שמשך הוא בעצמו יתקן. וכן אמרו חז"ל על פסוק וכרות עמו הברית מלמד שהוא מל עצמו והקב"ה סייעו, והמתין עד צ"ט שהוא המקום שפגם שהוא ביסוד שהוא תשיעי והוא ט' שכל אחד כלול מעשר והבן. ולכך כל כך צוויים על המילה, ואחר שנמול אברהם חי ע"ו שנה לתשלום שנותיו של אדם והשש היתרות לתקון ששה ימי הבנין שחלל, ולזה היו שבעים כנגד ע' שרים:

פסוק טו

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כו' א"ל כשאתה קוראה שרי משמע שהיא שרתך ואני נתתיך אב המון גוים אב לכל העולם כולו והיא טפלה לך לזה אמר אשתך שאתה שולט עליה, ואמר כי שרה שמה לומר שמיום שנתתיך אב המון גוים נעשית היא ג"כ שרה על כל העולם אתה מלך והיא מלכה:

פסוק יח

ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל וגו', פי' שאמר לו יה"ר שיהיה ישמעאל צדיק כי אפילו שבשרו ששרה תלד לו בן אחר, אותו הבן ודאי יהיה צדיק לפי שאמו צדקת, אבל זה מצד אמו הוא רשע כי בנך הבא מן הכותית אינו קרוי בנך והולד הולך אחר הפגום והעולם קורין אותו בן אברהם, לזה יחיה שיהיה חי לפניך, וכן פירש"י ז"ל יחיה לפניך יחיה ביראתך כמו התהלך לפני פלח קדמי וכן דעת רבינו סעדיה גאון, והשיבו השי"ת ולישמעאל שאמרת שיהא צדיק שמעתיך שיהיה זה בסוף ימיו כמשז"ל על פסוק ואתה תבא אל אבותיך בשלום בשרו שיעשה תרח אביו תשובה, תקבר בשיבה טובה בשרו שיעשה ישמעאל תשובה, ולזה ולישמעאל יש זרקא לומר שהתשובה תהיה בסוף, אחר הנה יש פסיק לומר כבר ברכתי אותו על ידי המלאך שאמר להגר הרבה ארבה את זרעך, ואמר לה והוא יהיה פרא אדם ידו בכל, לזה יש פסיק לומר כבר יצאה הברכה ולז"א הנה ברכתי ולא אמר אברך שנראה כי יש קצת המלכה בדבר. אבל שרה אשתך באמת שכבר היא אשתך שודאי לא עשית בעילתך לשם זנות אלא לשם קדושין וע"כ שרה היא אשתך היא בת זוגך תעשה עיקר מולדתך, וישמעאל הוא בן שפחה ואינו עיקר. עוד י"ל

שאמר אבל לפי שהוא אמר לו ישמעאל יחיה, א"ל הקב"ה אתה נתרצית בישמעאל אבל שרה צריכה ג"כ זרע ולזה שרה אשתך יולדת בן שצריך ג"כ לרצותה, ואמר יולדת לך, לפי שבישמעאל אתה כוונת להולידו אבל הגר לא היתה כוונתה הוליד ממך אבל שרה היא מכוונת לך שתלד ממך בן צדיק כמותך, זהו יולדת לך לך ודאי כמו שנאמר אלה תולדות אברהם וכו':

גימטריאות

ואגדלה שמך רמז משה, שיצא ממנו משה שנאמר בו גם האיש משה גדול מאד. ואת הנפש אשר עשו בחרן וסמיך ליה ויצאו, אלו הגרים שיצאו מע"א שלהם ובאו להסתופף תחת צל הקב"ה. אלון מורה, זה אברהם שנמשל לאילן וע"י אילן שאמר והשענו תחת העץ היה מורה לבריות אלהותו:

יפת מראה את. יפת פת"י למפרע מי שיפתה אחרי יפייך. ותקח האשה בית, למפרע תיבה, כמו שאמרו חז"ל במדרש נעלה בתיבה:

ועבדים ושפחות. שפחת כתיב שפחה אחת והיא הגר. וינגע ה' את פרעה, וי נגע היה צווח וי וי כי נגעה בו יד ה':

נגעים גדולים. גדלים כתיב שהיו גדלים והולכים רמז על מכות מצרים, וכשם שנתפסה שרה בבית פרעה כן ישראל נתפסו במצרים:

ויעל אברהם ממצרים ולוט עמו, רמז על ערב רב שעלו עם ישראל, ואברם כבד מאד, כך יצאו ישראל ברכוש גדול:

אשר היה שם אהלה, אהל ה' שהיה לו בית המדרש. ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו כתיב, שלא היו מיחדים הקב"ה ולכך לא נשא אותם הארץ, בב' עולמות הם נפרדים מזרעו של אברהם לא יבא עמוני וכו', וזהו הארץ זה העולם הזה, לשבת לעולם שכולו שבת:

ויהי ריב בין רעי, כתיב טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, ר"ת ממזר, מתוך מריבה הלך לוט והביא ממזרות בעולם ובזרעו:

הפליט ויגד לאברם. ר"ת וס"ת עם ג' מלות בגימ' זהו עוג:

מחוט. בגימ' מזבח, רמז למה שאמרו ז"ל בזכות אם מחוט זכו בניו לכפרת מזבח שהיה בו חוט הסיקרא, מחוט גימטריא נביא זכה להעמיד נביאים וזכה לנבואה. ותור. רמז שבניו עתידין לקבל תורה. ומצות יתר על האומות:

ותענה שרי. בגימ' תשמיש יש אומרים תשמיש המטה, וי"א תשמיש הבית:

מרוב. בגימ' אברהם:

ויד כל בו. קרי ביה כלבו מה כלב אוכל נבילות אף הוא כן:
את בריתי תשמור. תשמר כתיב אם תשמור תשמר:
המול ימול. מהול ימול. ד"א המול מהלו שמצוה על ב"ד למול ערלים שביניהם:
מאת בן נכר, סופי תיבות למפרע רנת, שהיו נמולים במזמורים:

פרק יח

פסוק א

וירא אליו. לפי שהיה מצטער מכאב המילה לכך נגלה לו באור פני מלך חיים, מיד חיתה המכה וקם ועמד על רגליו ורץ שנאמר וירא וירץ. ועוד נראה לו השם שכביכול נתאוה לו, וכן וירא אליו ה' ס"ת אוה, ולזה בא הרמז בס"ת שאלמלא מקרא אי אפשר לאומרו. ולמה באלוני כתב רבינו בחיי ז"ל לפי שבשרו שיוליד אחר זקנתו שנאמר כי יש לעץ תקוה, גם נאמר לפי זה, שלכך אחר שנמול נגלה לו באילן כמו שהאילן כשכורתין אותו וכוסחין זמורותיו עושה פירות יפים וטובים כן אחר שנימול בשרו הוליד זרע כשר ונעים, זהו אם יכרת ועוד יחליף. ועוד יחליף עם ב' מלות גימ' זה יצחק:
ובמדרש כי יש לעץ תקוה זה א"א שהיה לו תקוה, אם יכרת ועוד יחליף, כד"א כורת הברית אם יאמר לו כרות הברית והוא כורת, ועוד יחליף מצות ומעשים טובים ועוד עומד בנסיון, ויונקתו לא תחדל זו לחלוחית שבו, ועוד ויונקתו לא תחדל זה יצחק לא יחדל מלגייר אנשים כד"א בארץ מגורי אביו גיורי אביו, אם יזקין בארץ שרשו ואברהם ושרה זקנים, ובעפר ימות גזעו ותמת שרה, מריח מים יפריח מריח מצות ומעשים טובים יפריח ועשה קציר כמו נטע, התוספת מרובה על העיקר ע"כ:
וכן בפרקי רבי אליעזר וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל כו' עץ האמור כאן הוא גפן אם אין כורתין אותו ערלתו כל פירות שעושה עוללות קטופין ולא טובים למראה ואחר שכורתין אותו עושה פירות טובים אברהם כמו שכתוב למעלה. שמעתי למה נגלה באילן אלונים לפי שיש לו פרי שקורין בלו"ט ואותו פרי יש עליו קליפה ואותה קליפה אינה חופה על כל הפרי כך צריך לגלות העטרה כמשז"ל נאמר באברהם בשר ערלתו ונאמר בישמעאל את בשר אלא אברהם ע"י שנתמעך ע"י אשה נאמר בשר ערלתו שלא הוצרך לפריעה אבל ישמעאל שלא נתמעך ע"י אשה נאמר את בשר וכו', א"כ כדי להזהירו על הפריעה שלא היתה בו לזה נגלה לו על האלון ולא על אילן אחר כדי שיפרע כמו זה הפרי שקליפתו פרועה למעלה כן צריך לעשות לפריעה, גם נגלה לו על זה האילן לפי שזה האילן ששורפין אותו חוזר ופורח כן אברהם אחר שהפילוהו לכבשן עשה פרי.
עוד אילן גימ' א"ץ הוא חבור שני שמות וזהו פתח האהל והבן:

ד"א וירא אמר אברהם עד שלא מלתי היה הדבור לי ולא לשום אדם אפילו ענר ואשכול וממרא בעלי בריתי לא נדבר עמהם עכשיו שהם נמולין יהא נדבר עמהם לז"א נמולו אתו וסמיך ליה וירא אליו. שגלוי שכינה אינו אלא לו בפרט כמו ששאל משה שתשרה שכינה על ישראל ולא על אומות עכו"ם ונתן לו, לכך נרמז לו כאן וירא אליו הוא רואה והן אינן רואין לפי שהן ערלים עכו"ם ואע"פ שהן נמולים הן אטומים וסתומים, ומשנה שלמה פרק שלישי דנדרים קונם שאיני נהנה לערלים מותר בערלי ישראל ואסור במולי עכו"ם, קונם שאיני נהנה למולים אסור בערלי ישראל ומותר במולי עכו"ם שאין הערלה קרוי' אלא לשם העכו"ם שנאמר כי כל הגוים ערלים וכל בית ישאל ערלי לב, לכך נאמר לו בפ' מילה והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך אחריך וגו' להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך:

ובמדרש אמר אברהם עד שלא מלתי היו העוברים ושבים באים אצלי משמלתי תאמר שאין באין אצלי, פירוש לפי שנבדלתי מהם א"ל הקב"ה עד שלא מלת היו בני אדם ערלים באין אצלך עכשיו אני ופמליא שלי נגלים לך הדא הוא דכתיב וירא אליו ה' וגו' וירא והנה שלשה אנשים, וירא בשכינה וירא במלאכים.

והוא יושב פתח האהל מי שיש לו כאב חבורה הרוח מזיק לו והיה לו כאב המילה כמו שאמרו חז"ל יום שלישי למילתו היה, היה לו לישב בחדר תוך חדר למה ישב בפתח והתורה אמרה השמר לך ושמור נפשך שלא יביא אדם עצמו לידי סכנה ויאמר שעושין לו נם שמא אין עושין לו ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו, לזה אמר כחום היום לומר שישב בפתח לפי שבא חום היום ולא היה רוח, ואמר כחום היום ולא בחום, לומר שאברהם אבינו היה ממתין עד שיתחיל החום לבא ומיד כשהתחיל הלך לפתח לראות אם יש עובר ושב, ולזה כתיב ישב לא יושב שמשמע שמקודם היה יושב:

פסוק ב

וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו השלשה מלאכים הם מארבעה מחנות שכינה והם מיכאל גבריאל אוריאל רפאל, ואוריאל בגימ' רמ"ח ואברהם רמ"ח והם נצבים עליו לתשלום, ולו אמר אל נא תעבור מעל עבדך, מעל ממש שבו נשלמה המרכבה. אם כן השלשה מלאכים הם לצורך אברהם, אוריאל הוא רמ"ח הוא אברהם, מיכאל גם כן הוא חסד, רפאל בא לרפאות את אברהם לכך והנה שלשה אנשים וכו', וירא וירץ ראה שגבריאל אין בו צורך והיה הולך לו לכך וירא וירץ לקראתם, ואחד בלשון רבים לו ולחיילותיו, ולזה וירא מוטעם, שראה בו ראיה אחרת משא"כ בשאר

כמו שאמר, ולו ג"כ אמר אל נא תעבור מעל עבדך כדי שתהיה המרכבה שלימה. תעבור בגימ' למלאך גבריאל אמר כן:

פסוק ד

יקח נא מעט מים. אמר להם אברהם עתיד אחד מבני לעלות אצלכם וליקח התורה אל תעכבו על ידו, ולזה אמר יוקח על ידי אחר על ידי שליח, ולזה האכילם כמו שאמרו במדרש על פסוק ומשה עלה אל האלהים וגו' באותה שעה שעלה משה למרום באו מלאכי השרת לפגוע בו עשה הקב"ה קלסתר פניו של משה דומה לאברהם אמר להם הקב"ה אין אתם מתביישים הימנו לא זה שאכלתם בתוך ביתו, אמר הקב"ה למשה לא ניתנה לך התורה אלא בזכות אברהם שנאמר לקחת מתנות באדם ואין אדם האמור כאן אלא אברהם שנאמר האדם הגדול בענקים וכו' ע"כ. אם כן לכך האכילם והקדים להם יוקח נא מעט מים שהמים הם מימי החסד והם מצד אברהם והיה לו ליקח אותם הוא בעצמו, אלא לרמוז למה שאמרת שרמז על התורה שניתנה על ידי שליח שהוא משה. ורחצו רגליכם, כלומר בטלו עצתכם. כן פירש רש"י ז"ל על פסוק וכל העם אשר ברגליך אשר בעצתך. והשענו תחת העץ, אמר להם אין אתם צריכין לתורה אתם נשענים תחת העץ שאתם מרכבה לעץ שהוא הקב"ה שנקרא עץ, וכן ה' פעמים עשרה הם חמשים, עשר פעמים ה' חמשים, ו' פעמים ה' שלשים, ה' פעמים ו' שלשים, צרף הכל עולה עץ, אם כן התורה למה לכם, אם כן לזה האכילם אע"פ שידע שהם מלאכים, ואמר ואקחה פת לחם, יקח יו"ד קו"ף ח"ת בגימטריא תורה ע"ה יתר ב' הם ב' תורות, יקח במ"ק י':

פסוק ה

כי על כן עברתם על עבדכם. במדרש מיום שברא הקב"ה את עולמו הייתם מזומנין לבא אצלי ע"כ. פירוש לפי שהקב"ה לא ברא עולמו אלא לקבל התורה כמו שאמר יום הששי עד ששה בסיון שיקבלו ישראל התורה, והתורה היתה ראויה ליתנה על ידי כמו שאז"ל ראויה תורה להנתן ע"י אברהם אבינו אלא שלא היו ס' רבוא ונתנה ע"י משה, הוא במקומי כאלו נתנה על ידי. ויאמרו כן תעשה, ודאי שהתורה בזכותך תנתן כמו שאמר המדרש ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר אין הר אלא אבות שנאמר שמעו הרים את ריב ה' א"ל בזכות הרים שהם אבות ניתנה התורה לך:

פסוק ז

ויתן אל הנער. אז"ל זה ישמעאל. וימהר לעשות אותו היל"ל וימהרהו או יאמר ויעש אותו, אם המהירות הוא לישמעאל, אלא אמר וימהר לעשות אותו ולא עשה, שלא רצה הקב"ה שיהיה לו שום זכות ועשהו אברהם, וכן הוא אומר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה, מלמד שהוא עשה:

פסוק י

ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה. אמר לו אמרתי לך לעיל וגם נתתי לך ממנה בן והרי הוא כמו שנתתיו לך, לך בן, הבן הוא לך, לפי שישמעאל הוא מן השפחה אינו קרוי בן, אתה אומר לו ישמעאל יחיה, אתה נסתפקת בו שמספיק לך אבל לא לשרה לכך והנה בן לשרה, וכן אמר לו כשאמרת לו ישמעאל יחיה אמר לו אבל שרה אשתך אני חייב לה. עוד והנה בן לשרה, אמר ברמז שמד"ה שהיא מדת הגבורה משפעת בשרה לזה בן לשרה ולא לאברהם. יולדת ילדת. כתיב הרי היא כאלו ילדה אם כן בן לשרה אשתך לפי שנעשה אשה לך אני חייב לה:

פסוק יא

ואברהם ושרה זקנים וכו' חדל להיות לשרה אורח. יאמר אע"פ ששניהם זקנים הפרסום הנה הוא בה ולא בו כי האיש אע"פ שהוא זקן יוליד אבל האשה אחר שפסקה דרך נשים שוב לא תלד ונתיאשה לגמרי, וכן אמר לעיל כשאמר לו וגם נתתי ממנה לך בן, אמר הלבן מאה שנה יולד לא אמר יוליד אלא יולד כלומר בן זקונים יהיה חלש כמו שאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים, ובשרה אמר הבת תשעים שנה תלד, ולז"א חדל וכו' נס בתוך נס לא די שהיתה עקרה אלא אחר היאוש שאפילו היתה ראויה ללדת אחר שהקזינה ופסקה שוב א"א ללדת:

פסוק יב

ותצחק שרה בקרבה. היא פרסה נדה קודם האכילה ואחר האכילה אמר לה הבשורה והיא כשראתה שבא לה דם נדות צחקה בקרבה לאמר אחרי בלותי היתה, לא אמרה תהא אלא היתה לי כבר היתה לי, אלא כמו שחזרה לי העדנה כן ראוי לחזור הבחרות לאדוני ואני רואה שהוא זקן. ויאמר ה' אל אברם למה זה צחקה שרה לאמר האף לא ספקה על עצמה לפי שכבר ראתה סימנין שהוא הדם וגם היא אמרה היתה לי כמ"ש לא ספקה אלא בך שאתה זקן ומה תספק בי כי אם אתה זקן אני לא זקנתי היפלא מה' כו', ושרה היתה במדרגת הנבואה יותר מאברהם שנאמר כל אשר תאמר אליך וכו' מלמד שאברהם היה טפל לה בנבואה א"כ איך ספקה, אלא לפי שנטמאה לא חלה נבואה עליה, ואותה הטומאה היתה כדי שלא תספק בעצמה לכך, ועכ"ז ספקה בבעלה שאמרה ואדוני זקן, וכן אברהם נסתפק בזה ואמר הלבן מאה שנה יולד ולא אמר יוליד, לומר שמאחר שיצא הדבר מפי הקב"ה ודאי יהיה אבל ע"ד פלא, סיפק על עצמו קודם ואח"כ על שרה שאמר הבת תשעים שנה תלד, כי פעמים שיש כח במוליד להוליד אע"פ שאין האשה ראויה לילד מרוב התגברות הזכר, לזה אמרה ואדני זקן, שיבש לחותו כדי שיצא יצחק נקי וצדיק, לזה אמרה שרה מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, אמרה בערכי

שחזרה לי העדנה יש בי להניק ולילד כמה בנים, אבל בערך אברהם שלא חזר לבחרותו ועדיין הוא בזקנותו הוא פלא אחר שיבש לחותו, לזה אמרה כי ילדתי בן לזקוניו, ואמר לה ה' היפלא מה' בערך ה' אין פלא כמ"ש דהע"ה נפלאותיך ומחשבותיך הם אלינו לא לך, וכל זה היה מאתו יתברך כדי שיצא יצחק נקי וקדוש וטהור, לזה אחר שפסקה מהטומאה ודם הנדות להפסיק זוהמת הנחש שזרק בחוה יצא יצחק. א"כ מצד אמו טהור ונקי ומצד אביו קדוש שהולידו בשנת ק' קדוש, לזה אמר ואברהם ושרה זקנים שפסק מהם יצר הרע ונתלבנו בלבנינות החסד יצא, לזה היה אב רחמן כמו שאז"ל על פסוק כי אברהם לא ידענו, וכן אומר בברכה ב' שהיא אתה גבור ביום הדין מי כמוך אב רחמן וכו'. ובסוכה (נ"ב:) על פסוק והקימונו עליו שבעה רועים מאן נינהו ז' רועים דוד באמצע אדם שת מתושלח מימינו אברהם יעקב ומשה משמאלו, ויצחק להיכן אזל אזיל וקאי אפיתחא דגיהנם ומציל לבניו מדינה של גיהנם, והוא על מדת הגבורה לשככה ולעוקרה מעל בניו, ומתגבר עליה ומעלה עשנה על העכו"ם:

פסוק יז

וה' אמר המכסה אני מאברהם, מה צורך לומר לאברהם, רז"ל אמרו כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו כדי שיבקשו רחמים. עוד יכולין אנו לומר לפי שאברהם הוא תיקון מדת החסד והעמידה והיה עושה חסד עם כל הבריות כולם ואנשי סדום מנעו מדת החסד לכך אמר הקב"ה יבא אברהם שפגמו במדתו ויסכים באבודם, ועכ"ז לא נמנע מלבקש עליהם רחמים מרבוי החסד שהיה גובר עליו:

פסוק יח

ואברהם היה יהיה לגוי גדול כי ידעתיו, יתכן למאן דאמר שהג' מלאכים נראו לו בדמות ערביים אמר ה' אולי כשיראה אותם הולכים לסדום והכל יודעים שאינם מכניסים אורחים אם כן לא הלכו אלא ללסטם ולגנוב ולשלול שלל ולבוז בז, אולי כשיראה אברהם כך יהא תוהא על מה שהאכילם ולא יכניס שום אורח משם ואילך, ואברהם היו יהיה לגוי גדול וכו', שהם הולכים לאורו ואוכלים בזכותו ואני רוצה שתהא משכורתו שלמה, לכך צריך אני להודיעו למה הם הולכים לסדום להפוך את סדום שלא יחשוב שהם אנשים ואינם אלא מלאכים:

פסוק יט

כי ידעתיו. פירוש כי אע"פ, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך אע"פ שחטאתי לך, כי אני יודע וגלוי לפני שלא יהא תוהה על הראשונות עם כל זה אני רוצה להודיעו ולומר לו צעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד, הצעקה היא לפי שאין ביניהם משפט וחטאתם כי כבדה היא הצדקה שאינה ביניהם, וקראה חטא לפי דעתם שהן

אומרים אין אנו גוזלים משום אדם אלא אין אנו רוצים לפזר ממוננו, לזה אני רוצה להודיעו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ויזהירם שלא ילכו באותו הדרך ויאבדו אלא שיעשו צדקה ומשפט, ולזה ואברהם שב למקומו שב למדתו שהיא הכנסת אורחים:

פסוק כה

וכתב בעל שערי אורה, והיה כצדיק כרשע אמר אברהם אם אדם עושה עבירה בידים ואתה דן אותו נמצא עול כנגד העינים ושאר הגוף כי הם צדיקים לא עשו עון, זהו והיה כצדיק כרשע. ויאמר ה' ארדה נא ואראה וכו' אמר הקב"ה לאברהם הם לא רצו לחבר צדק עם משפט והפרידו אף אני אדונם במדת הצדק שהיא מדה העשירית, וזהו שאמר ארדה לעשירית, אמר לו אברהם שב במדתך שהיא מדת המשפט שהיא החמישית, ולזה אמר אולי ימצאון שם חמשים כנגד מדתה כי אם אתה יורד לעשירית היא אף, שכן נקראת אנכי בגימ' אף, אם כן האף תספה צדיק עם רשע, וכן אמר דוד ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, יאמר אם הקב"ה מלך רוצה לומר שיחזיק במדת המלכות לעולם אין עולם אבדו גוים אלא רומה על השמים, בגימ' המלך ברחמים:

ובמדרש אמר לו אברהם אם עולם אתה מבקש אין דין ואם דין אתה מבקש אין עולם את תפיס חבלא בתרין רישין בעית עלמא ובעית דינא אם לית את מוותר צבחר (פירוש מעט) לית עלמא יכיל קאים, השופט כל הארץ לא יעשה משפט א"כ שב במדת המשפט שהיא מדת ה'. א"ל אולי יחסרון ה' יהיו מ"ה שהוא הוי"ה במלואו שהוא שם הרחמים, ויאמר לא אשחית אם אמצא שם מ"ה, ויוסף עוד אולי ימצאון שם מ' שב במדת הנצח לנצח מדת הדין שהיא מדה ד' ממטה למעלה, א"כ מ' כל א' כלולה מי' היא מדת הנצח, ויאמר לא אעשה וכו'. ויאמר אל נא יחר וכו', לפי שעתה אומר לו שישב במדת הוד והיא דין לז"א אל נא יחר הוא מקום החרון אבל אל נא יחר לאדני שהיא ג"כ דין אולי ימצאון שם שלשים, שהוא כנגד מדת ההוד שהיא שלישית, ויאמר לא אעשה לא אמר אשחית אלא אעשה אגביר מדת הרחמים וכו', ויאמר הנה נא הואלתי, לא אמר יחר שהוא מדבר כנגד מדת היסוד, ואמר אדני שהיא יש בה דין אלא שהוא מזוג ומשוך מרחמים, ולזה לא אמר יחר, אולי ימצאון שם עשרים וכו', ויאמר אל נא יחר לאדני וגו' שיתנהג במדת הדין הרפה, ויאמר לא אשחית בעבור העשרה, לא אמר אם אמצא שם עשרה אלא אמר בעבור העשרה בה"א הידיעה, א"ל לא אשחית עולמי אלא להם לבדם אשחית. וילך ה' שהוא מדת הרחמים ופעלה בהם מדת אדני, ולכך נצול לוט וב' בנותיו, ולז"א ויאמר לוט אל נא אדני הנה נא מצא עבדך חן וכו' אדני דין ברחמים. וכן אמרו במדרש וה'

המטיר על סדום ועל עמורה אם יעשו תשובה הרי מטר ואם לאו הרי גפרית ואש, ולזה אמר וה' הוא ובית דינו אם ישובו ה' ואם לאו ב"ד, וכן במצרים וה' הכה כל בכור רחמים לישראל ודין למצרים, שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל ולזה אמר וה' הוא ובית דינו:

פרק יט

פסוק לא

ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן ואיש אין בארץ וכו', אז"ל שהיו סבורות שכלה העולם בדור המבול, ואם תאמר והלא היה אברהם וישמעאל בנו, וא"א לומר שלא ידעו, שהם לא נצולו אלא בזכותו כדאיתא במדרש ההרה המלט בזכות אברהם שהיה גדול כהר כמה דאמר מדלג על ההרים, ויאמר לוט וכו' הנה נא מצא עבדך חן וכו', רבי ברכיה ורבי לוי בשם רבי חנינא אמר שני בני אדם אמרו דבר אחד לוט וצרפית צרפית אמרה לאליהו עד שלא באת אצלי היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי עירי והיו מעשי רבים על מעשה עירי עכשיו באת אצלי להזכיר את עוני ולהמית את בני, לוט אמר עד שלא הלכתי אצל אברהם היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי עירי והיו מעשי רבים על מעשי עירי עכשיו שאני הולך אצל אברהם מעשיו רבים משלי ואיני יכול לעמוד בגחלתו הה"ד ואנכי לא אוכל להמלט ההרה וכו'. אם כן הרי ידעו שהרי שמעו הדברים שהיה אביהם מדבר למלאך שהרי נאמר ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו. אלא הם ידעו שאברהם וישמעאל הם קיימים אלא אמרו אין ראוי להעמיד זרע מישמעאל שאינו איש שהוא בן שפחה והוא דומה לחמור כמו שאמרו שבו לכם פה עם הדומה לחמור, ולזה אמרו איש אין בארץ ובמדרש ונחיה מאבינו זרע בן אין כתיב כאן אלא זרע אותו זרע שהוא בא ממקום אחר ואיזה זה מלך המשיח, ולזה ותקרא את שמו מואב במלואו מ"ם וא"ו אל"ף בי"ת בגימ' ממנו יוציא המשיח, וכן גם כן בגימ' התורה, ראויים לקבל התורה, וישמעאל מזרע חם אין ראוי לקבל התורה ולזה קראה שמו מואב בא"ת ב"ש יפת ש' שכוונה ליפת ולשם, והקב"ה לא קפח שכרה ויצא ממנה דוד שחשבה שאבד מין האדם יצא ממנה דוד גלגולו של אדם כאז"ל, והצעירה זכתה גם כן למלכות ב"ד אלא לפי שהבכירה היא נתנה העצה זכתה לדוד שלא נפסקה ממנו המלכות שנאמר כסאו כשמש נגדי, אבל הצעירה יצא ממנה רחבעם שנחלקה מלכותו:

פרק כ

פסוק א

ויסע משם אברהם ארצה הנגב, נסמכה פרשה זו לפרשת בנות לוט, במדרש פנה ממקומו מפני ריח רע שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על בנותיו, ופירוש ויסע משם, משם רע. ועוד פירשו ש"ם בלשון ערבי ריח. דבר אחר לפי שחרב מקומה של סדום אמר אברהם אפסיק צדקה מביתי הלך ונטע לו אהל בגרר, ולזה ויסע מש"ם אותיות שמם, אחר שחרב המקום נסע משם, ולזה אמר ארצה הנגב תרגום חרבו המים נגיבו מיא, רוצה לומר שהיה אברהם מבקש מקומות היבשים מצדקה ומגמילות חסדים ונוטה אהלו שם, ולזה היה אברהם יושב בארץ סדום שנאמר אברם ישב בארץ כנען ובבני חם נאמר ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה, ולפי שלא היו. עושים צדקה רצה ללמדם, כשחרבה בא לגרר שהיא גם כן מנחלתם והיא ג"כ נגובה, כמו שאמר גררה ארצה הנגב כי היה לו לומר ארץ גרר מה לנו אם היא בנגב או בצפון ולא אמר גם כן ארצה דרום וכו' שכן אמרו במדרש ז' שמות נקראו לו דרום נגב ים תימנה ימין חדר וסינים, אלא לרמוז למה שאמר שהיה אברהם מבקש מקומות נגובים מצדקה ונוטה אהלו שם ובית מדרשו ללמדם מעשה הצדקה:

פסוק ב

ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא וכו' רבינו בחיי ז"ל שאל אחר שנלקחה שרה במצרים אצל פרעה ונעשה לו נס גדול שהוצרך לו להחזירה בעל כרחו על ידי נגעים גדולים מה חוזר עתה בגרר ואומר לכל אחותי היא וכי היה סומך על הנס בכל פעם שמא אין עושין לו נס. והוא השיב בשם רבינו חננאל ז"ל כאשר תמצא בספרו. ואחוה דעי אף אני כי א"א כוונתו לפרסם יחודו ב"ה כמו שעשה עד עתה על ידי אכילה ושתיה, ועתה בגרר היא מדינת מלך אולי יחרה אפו שגנאי הוא לו שהדיוט יאכיל וישקה מה שלא עשה המלך, לזה אמר צריך להשלים עם המלך תחילה כדי שאוכל לעשות מה שאני צריך ורגיל, לכך עשה הדבר הזה כי בטח בה' הואיל וכוונתו לשמים, ולא אמר לה כשם שאמר לה בבואו למצרים אמרי נא אחותי את אלא ויאמר אברהם אל שרה אחותי וכו', קרא לה כן בפני כל העם והיא גם כן אמרה אדוני אחי התרצה, ולזה אחותי הוא כתיב שהיא אמרה ג"כ אחי, וכן אמר אבימלך הלא הוא אמר וכו' והיא גם היא אמרה אחי הוא וכו', וכשראה כן וישלח אבימלך מלך גרר וכו' לפי שהוא מלך ראויה לו, ומכאן ואילך לא נאמר מלך כי אחר שהכיר מעלתו של אברהם אמר שאין ראוי להזכיר מלך בפניו:

פסוק ד

ואבימלך לא קרב אליה ויאמר הגוי גם צדיק תהרוג, יאמר שאם הוא חטא יוצאי חלציו מה חטאו ואפילו שעתידין הפלשתים להרע לישראל מכל מקום באשר הם. שם הם צדיקים אם כן הגוי שהם כל יוצאי חלציו היינו גוי רב יהרגו בהריגתו, וכשבא האלהים בחלום והודיעו מעלתו של אברהם ואמר השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך, אז ידע מעלתו ואמר לו הנה ארצי לפניך כטוב בעיניך שב וכרת עמו ברית ואמר לו השבעה לי אם תשקור לי ולניני וכו', ונעשה רצונו של א"א שנאמר רצון יראיו יעשה תאות צדיקים יתן, אחר כך כתיב ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם בפומבי בלא פחד והלך בכל ארץ פלשתים, ראיה לזה שאברהם היה בגרר ונאמר ויהי בעת ההיא וכו' ויקם אבימלך וישובו אל ארץ פלשתים ונאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים:

פסוק ז

עוד ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא מה לנו בנבואה עתה, פירש"י ז"ל והוא מהמדרש א"ל אל תהא סבור שתתגנה בעיניו ולא יקבלנה נביא הוא וידע שלא. קרבת אליה, ושמא תאמר שישנאך לא אדרבא הוא יתפלל בעדך, להודיעו זה קרא לאברהם ואמר לו מה חטאתי לך כי הבאת וגו'. ויקח אבימלך צאן ובקר וכו' וישבע לו וגו', כדי להרחיק מעל אברהם לזות שפתים, שיאמרו אשה כזאת שהיה אורה מבהיק בכל הארץ והוא משיבה ולא די זה אלא שנותן לו מתנות כדי שיקבלנה ודאי לא נגע בה, ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך, למה אמר לה ולמה לא נתן לה הכסף, אלא אמר לה אם הייתי נותן לך היו אומרים שבאתנן נתתים לך אבל עכשיו שנתתים לאחיך ולך לא נתתי שום דבר בזה יהיה לך כסות עינים לכסות עיניהם ולהוכיחם שלא קרבתי אליך שליך היה ראוי ליתן, זהו ואת כל ונוכחת, ונתן לו אלף לא פחות ולא יותר, לומר שהוא מאמין ביחודו ית' כי אלף היינו א' שהוא אחד ב"ה, ועוד א' היינו אדה"ר, ולזה נתן לאברהם ולא לשרה, ולזה כרת עמו ברית:

עוד נוכל לומר ויאמר אברהם אל שרה אשתו, אמר לה אכסנאי אסור בתשמיש המטה אם כן לא ננהוג אישות אלא כשני אחים, וידע אבימלך באצטגנינות כמו שאמרו בזוהר על פסוק וישכם אבימלך כו', ובזה לא נצטרך לפירוש רש"י ז"ל שפירש ויאמר אברהם אל שרה אל כמו על אלא אל ממש:

פסוק יב

וגם אמנם אחותי בת אבי היא, א"ל אם תבא לדעת האמת היא אחותי באמת, למה לפי שממעלה מבטן העליון יצאנו שנינו, כאומרו זכר ונקבה, ז"ש אחותי בת אבי, אבל

כשבאנו לזה העולם היא נפרדה ממני והלכה למקום אחר, ז"ש אך לא בת אמי, ותהי לי לאשה שחזרה לזוגתי. ויהי כאשר התעו אותי אלהים, עיקר הזווג הוא בא"י שם הזווג והייחוד, וכאשר התעו אותי אלהים שהן השרים ושרי חוצה לארץ לשבת תחת ממשלתם אמרתי לה זה חסדך כל מקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא:

פרק כא

פסוק א

וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר. יש לדקדק בזה הפסוק כמה ספקות. האחד שהוא כפול, ועוד למה אמר את שרה יאמר לשרה כמו שאמר ויעש ה' לשרה. ועוד למה בפקידה הזכיר אמירה ובעשיה אמר דבור. עוד למה שרה שרה ב' פעמים, ולמה ה' שתי פעמים אלא כבר אז"ל כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, והבן מי הוא ומי בית דינו, ולזה הזכיר אמירה תורה שבע"פ ודבור תורה שבכתב, ולזה אמר בלשון פקידה לנקבה. ועוד יובן כפל הפסוק ממה שאמר המדרש רבי יצחק אומר כתיב ואם לא נטמאה האשה וטהורה הוא ונקתה ונזרעה זרע וזו שנכנסה לביתו של פרעה ויצאה טהורה ולביתו של אבימלך ויצאה טהורה אינו דין שתפקד, אם כן יאמר וה' פקד את שרה כבר כי מיום שנכנסה לבית פרעה מאותו יום היא מוכנת ומזומנת ומופקד בידה באמירה שאמר ונקתה ונזרעה זרע, אלא שהמתין עד שעשה לה מטרין כמו שאמרו ז"ל במדרש שאפילו מטרין שהוא בית הולד לא היה לה וגלף לה הקב"ה עיקר מטרין, וזהו ויעש ה' לשרה כאשר דבר, שנאמר ויאמר ה' לאברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה וברכתיה שעשה לה מטרין, וזו היא הברכה שהאשה אינה מתברכת אלא מפרי בטנו של איש שנאמר וברך פרי בטנך בטנה לא נאמר אלא בטנך, אם כן האשה אין לה ברכה אלא הברכה היא המטרין שעשה לה, ולזה אחר שאמר שרי אשתך לא תקרא שמה וכו' וברכתי אותה וגם נתתי ממנה. לך בן חזר ואמר וברכתיה, כלומר זו היא הברכה שאמר לך שהוא בית ולד, ואחר שכבר ברכתיה הרי הוא כאלו נתון כבר, זהו שאמר נתתי הרי הוא כאלו נתון, אם כן זהו ויעש ה' לשרה כאשר דבר במטרין:

עוד נוכל לומר לפי ששתי פעמים נתבשרה שרה בבן, אחת שאמר לה המלאך כעת חיה והנה בן לשרה וכו', ולזה אמר וה' פקד את שרה כאשר אמר ע"י המלאך, ופעם אחרת אמר הקב"ה לאברהם שרי אשתך יולדת לך בן וכו', זהו ויעש ה' לשרה כאשר דבר, שהאמירה ע"י המלאך והדבור ע"י הקב"ה, ולזה אמר שרה ב' פעמים שהמלאך אמר

ולשרה בן והקב"ה אמר שרה אשתך יולדת לך בן וכו', ומה שאמר וה' והוא דבור המלאך שנקרא על שם משלחו:

עוד במדרש וה' פקד את שרה כאשר אמר ליתן לה בן ויעש ה' לשרה כאשר דבר לברכה בחלב. אם כן וברכתיה שאמר הקב"ה לאברהם היינו ברכת החלב, וזהו פירוש וברכתיה והיתה לגוים כלומר אותה הברכה של חלב תהיה לגוים, כמו שאמרו במדרש אמר רבי ברכיה בשם רבי לוי כיון שילדה שרה אמנו את יצחק היי או"ה אומרים ח"ו לא ילדה שרה אלא הגר ילדה מה עשה הקב"ה יבש דדותיהן של נשי או"ה והיו המטרונות באות ונושקות עפר רגליה של שרה ואומרות לה עשי מצוה והניקי בנים שלנו, ושרה היתה צנועה יותר מדאי אמר לה אברהם אין זה שעת הצניעות גלי דדיך וקדשי שמו של הקב"ה ושבי בשוק והניקו בנים כדי שידעו הכל בנסים שהקב"ה עושה, וגלתה דדיה והיו נובעות כשתי מעיינות והיו המטרונות באות ומניקות בניהם ממנה הה"ד היניקה בנים שרה, א"כ זהו שאמר וברכתיה בחלב והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו שאילו לא היתה מניקה אותם היו מתים, אם כן ממנה יהיו, הויתם ממנה וחיותם ממנה, אם כן זהו ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

עוד במדרש שרה נפקדה אחרות מאי איכפת להו אלא בשעה שנפקדה הרבה עקרות נפקדו עמה והרבה חולים נתרפאו עמה והרבה חרשים נתפקחו עמה והרבה שוטים נשתפו עמה, נאמר כאן עשיה ונאמר להלן והנחה למדינות עשה מה עשיה שלהלן נתן דרוריא לעולם אף עשיה שנאמר כאן נתן דרוריא לעולם. אם כן עם זה יובן למה אמר את שרה לרבות כל העקרות, וכן אמר רבי אליעזר אילו נאמר, פקד שרה הייתי אומר שרה לבדה כשהוא אומר את שרה מלמד שכל העקרות נפקדו עמה:

עוד וה' פקד שהבטיחה בבן, ויעש ה' לשרה שהבטיחה שתלד בלא צער, והיכן הבטיחה שאמר הקב"ה לאברהם שרה אשתך יולדת לך בן לא אמר תלד אלא יולדת ילדת כתיב הרי היא כאלו ילדה, וכמו שעתה אין לה צער שהרי אין לה הריון גם כן בעת לדתה לא יהיה לה שום צער. וכן בתנחומא ותהר ותלד מקיש עבורה ללדתה מה עבורה בלא צער אף לדתה בלא צער, אם כן זהו ויעש ה' כאשר דבר:

עוד במדרש האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר, וכי אפשר לו לב"ו להיות צדיק יותר מבוראו, אם מעושהו יטהר גבר וכי אפשר להיות טהור יותר מבוראו מה אלישע אומר לשונמית למועד הזה כעת חיה את חובקת בן מה כתיב שם ותהר ותלד בן למועד אשר דבר אליה אלישע, דבורו של בשר ודם מתקיים דבריו של הקב"ה עאכ"ו ע"כ, אם כן ויעש ה' לשרה, אם מיום שנברא העולם צפה הקב"ה שעתיד אלישע לומר לשונמית

למועד וגו' את חובקת בן ואני מקיים דבריו שנאמר מקים דבר עבדי וגו' אם כן עלי לקיים גם דברי, אם כן ויעש ה' לשרה כאשר דבר ויעש שלא יאמר מעושהו יטהר גבר, ותראה ותשמח לבך שהכל רמוז בתורה, אלישע ע"ה בגימ' כמו ויעש יהו"ה לרמוז למה שאמרנו, ויעש ה' יתר א' כי ודאי יש לו להקב"ה יתרון על ב"ו, שאלישע לח עשה אלא בסיוע הנעלם ב"ה, ולזה אלישע ע"ה שהוא הנעלם ב"ה וכן עם המלה גימ' נעלם:

פסוק ב

ותהר ותלד שרה. לאברהם למה לי ודאי שהיה לאברהם אלא להודיעך שבע שנתבשרה האמינה וכיונה דעתה באברהם שיהא צדיק ושלם בכל מדותיו של אברהם ושיהא דומה לו, ולכך ותהר ותלד שרה לאברהם מעת ההריון עד עת הלידה לא הסיחה דעתה מאברהם, וכן רמז יצחק יחיד צדיק חסיד קדוש נוטריקון. ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו אשר ילדה לו, לו למה לי אלא לומר לך שהיא כיונה לו. ויקרא אברהם את, ס"ת אמת להודיע אמיתתו של הקב"ה, ויקרא אברהם את שם בנו, והלא הקב"ה קראו יצחק שנאמר אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, לז"א כאשר צוה אותו אלהים אחר וימל וחוזר על שניהם, ויקרא אברהם וגו' וימל אברהם את יצחק בנו כאשר צוה אותו אלהים, בקריאת השם שאמר לו, וקראת שמו יצחק ובמילה שאמר לו בן שמנת ימים ימול לכם כל זכר, שאברהם היה מכוון בעשיית המצות לעשותם לשמה, וזהו כאשר צוה אותו אלהים. וא"ת למה לא קרא לו שם אחר המילה אחר הקדושה, ויש לומר לפי שכשיצא יצחק בא דרוריא לעולם יצחק יצא חק ובאו כולם להניק משרה והיה יום שחוק לכל העולם אפילו העליונים לפי שנתקדש שמו בעולם שהקב"ה פוקד עקרות מרפא חולים ומפריח עץ יבש, וכן אמר שרה שחוק עשה לי אלהים חדוה עבד לי ה' כתרגומו כל, השומע יתאמת לו יצחק לי, כלומר שיצחק הוא בני ולא כמו שאמרו ראו מה עשו זקן וזקנה לקחו אסופי מן השוק וכו' כבמדרש, אלא יצחק, לי ודאי, אם כן מעת שיצא ראוי לקרא לו שמו ואין צריך להמתין למילה, שהוא נתקדש מעת ההריון והלידה שכוונו לו אביו ואמו כמו שאמרנו, וכן הוא אומר ואת בריתי אקים את יצחק, אשר קדש ידיד מבטן ר"ת אקים, ולא שלטה עליו הערלה ח"ו, ולא מלו א"א אלא לקיים מצות מילת הבן בן ח' ימים, וזהו כאשר צוה אותו אלהים לקיים ולהשלים תרי"ג מצות שנאמר עקב אשר שמע אברהם:

פסוק ה

ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו, כבר אמרנו שיצחק נולד בשנת ק' קדושה ג"כ כדי להתיש כח הגבורה שאלמלא נולד יצחק בימי הבחרות לא היה העולם מתקיים מפני תוקף הדין והגבורה של יצחק שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים, וזהו ויעקוד

את יצחק בנו ויקח את האש ואת המאכלת, את האש הוא הדין ואת המאכלת היא מדה"ד שהיא מכלה בני אדם, ויקח את העצים הם בני אדם, כי האדם עץ השדה, וישם על יצחק בנו לקח העצים הידועים שהם הצדיקים והשליטם על הדין:

פסוק ז

ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים. יאמר מי היה הסבה שהיניקה בנים שרה כי ילדתי בן לזקוניו הזקנה היא היתה הסבה עד שהוצרך הקב"ה לעשות לנו נסים, ואולי כל אותם בנים שהניקה, אנטונינוס למד תורה וקדש עצמו כ"ש בנים שינקו מחלב שרה אמנו שנתקדש בה שם שמים ולכך נקראו בנים. היניקה בגימ' ק"פ ומילה במילואה ק"פ מלמד שנמולו ולא יגעה לריק, ועוד היניקה הי נקיה מעתה שלא יאמרו מאבימלך נתעברה שרה שהקב"ה אינו עושה נס כזה לזונות שתניק כ"כ בנים. עוד היניקה בנים הל"ל היניקה ילדים כמו הילכי את הילד הזה והיניקהו לי, ותקח האשה הילד ותניקהו, אלא אמר בנים ד ם לומר שכלם נהיו בנים למקום כד"א בנים אתם וכו', וכן היניקה עם ו' אותיות גימ' מקום, לפי שינקו מחלב קדוש וטהור עשה בהם רושם, אם כן אברהם טפל לשרה אברהם גייר אנשים ושרה גיירה נשים ואנשים ע"י החלב ויחדו הש"י, וכן חלב במ"ק אחד, ובפרט חלב של שרה אמנו שעיקרו היה טהור אחר שפסק מדם הנדות שנאמר חדל להיות לשרה אורח, כי החלב עיקרו מדם הנדות כמו שאז"ל על פסוק מי יתן טהור מטמא כדי שיצא יצחק טהור וקדוש, מכאן שאין להניק מן הכותית שחלבה טמא ומוליד טומאה בגוף, מחלב הכותית יהיה מחבל העולם, היניקה בנים שרה, ר"ת למפרע שבה, וס"ת המה, שכולם שבו בתשובה. עוד מ"י מלל, פירוש אם היה נמול אברהם שנת מ' או נ' הייתי מניקה הרבה בנים לאברהם:

פסוק ח

ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם וגו', רז"ל אמרו ביום הגמל שהוא על יום המילה ה"ג מל, ה"ג ח', ומה שאמר ויגדל הילד לומר שבז' ימים גדל כנער שהגיע ליגמל לפי שהנולד בימי הזקנה נולד חלש וכל שכן כשהוא מזקן וזקנה אבל זה ויגדל הילד גדל שלא כדרך העולם כדי שימול לח' שהוא היה ראשון לנמולים לשמנה, לזה עשה משתה גדול על הגידול שגדל בח' ימים כמו אחר בשתי שנים, משתה על המילה, גדול על הגידול, דאי לא תימא הכי גדול למה ודאי שאברהם אבינו היה עשיר גדול שנאמר ואברהם כבד מאד וגו', והיה נדיב לב, שהיה מאכיל לכל באי עולם ובא לו בן לאחר היאוש ודאי שיעשה משתה גדול מה צורך לספר, אלא ודאי למה שאמר שבשמנה ימים היה כבן ב' שנים:

פסוק ט

ותרא שרה את בן הגר המצרית, ראתה במראה הנבואה שסופו לחזור לעיקרה של אמו ולזה אמרה את בן הגר המצרית אעיקריה קאי, וראתה שלא כוונה בעת ההריון וזהו אשר ילדה לאברהם, הלידה לבד היתה לאברהם:

פסוק י

ותאמר גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא כוונה לך אם כן אינו בנך אלא בנה וכן א"ל הקב"ה אל ירע בעיניך על הנער וגו' אינו בנך אלא כנער מאמתך, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, שהיה טפל לה בנבואה, ואמרה האמה הזאת, לפי שאולי תלמד לבנה שיקח נקמת אביה פרעה על שלקה, אם כן אע"פ שאינו בן ירושה לפי שהוא בן אמה עם כל זה הוא מזרעו של חם ועברתם שמרה נצח וכו', ולזה אמר ב"פ האמה הזאת כאמה הוא, כי לא יירש, פי' כי אע"פ שאינו בן ירושה ועוד בן האמה הזאת אולי נוטרת איבה מצדי, ולזה אמר עם בני מצד שהוא בני שלקה אביה על ידי, ומצד אחר ג"כ אין מן הראוי שישב עמו שהוא יצחק, והקב"ה אמר ואת בריתי אקים את יצחק שהוא קדוש ואין מן הראוי לשבת קדוש עם חול, אם כן מכל אלו הטענות ראוי לגרשה:

ובמדרש בשעה שנולד יצחק היו הכל שמחים א"ל ישמעאל שוטים אתם אני בכור ואני נוטל פי שנים, שמתשובתה שאמרה שרה אתה למד שאמרה כי לא יירש, אמר זה לזה נלך לשדה והיה ישמעאל נוטל קשת וחצים ויורה כלפי יצחק ועושה א"ע כאילו מצחק הה"ד כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות, אמרה שרה כי לא יירש עם בני אע"פ שאינו יצחק עם יצחק אע"פ שאינו בני ק"ו עם בני עם יצחק ע"כ. וקראה אמה ועד עתה קראה שפחה שנאמר בוא אל שפחתי וכן אמר אברהם לה הנה שפחתך וכן המלאך אמר לה הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי, וכאן קראתה אמה הוא יותר שם חשוב משפחה שנאמר כי ימכור איש את בתו לאמה וכו' שהיא בת ישראל, לפי שיש לה זרע מאברהם:

בפרקי רבי אליעזר נטל ישמעאל קשת וחצים והיה יורה אחר הפרגוד והיה יצחק יושב לבדו ויורה עליו חץ להרגו וראתה שרה והגידה לאברהם וא"ל כזה עשה ישמעאל ליצחק עמוד וכתוב ליצחק כל מה שנשבע הקב"ה ליתן לך ולזרעך שאין בן האמה הזאת יורש עם בני וכתוב גט גירושין ושלח האשה הזאת ואת בנה מעלי ומעל יצחק בני מן העוה"ז ומן העוה"ב ע"כ. ולזה אמר גרש האמה ואת בנה מן העולם הזה כי לא יירש בעולם הבא, ולכך ב' יודי"ן שלא יירש ב' ירושות, ולזה אמר עם בני בעוה"ז עם יצחק בעוה"ב:

פסוק יד

וישכם אברהם בבקר. אע"פ שרע בעיניו הדבר כמו שאמר בפרקי רבי אליעזר ומכל רעות שבאו עליו רע בעיניו הדבר הזה עם כ"ז רצה לעשות דבורו של הקב"ה שאמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה והשכים בזריזות ולא חשש על עצמו ולא על ישמעאל אע"פ שהוא בנו, זה נסיון תשיעי:

ויקח לחם וחמת מים שם על שכמ"ה, שם כ"ו עם המלה, שלא יכלו לא הלחם ולא המים אבל כשהלכו אחר ע"א ואחר התעתועים חסרו המים שנאמר ותלך ותתע שהלכה אחר התעתועים כן איתא במדרש. ואם תאמר א"כ היה רשע מאחר שהיה עובד ע"א א"כ איך אז"ל אמרו מה"ש לפני הקב"ה מי שעתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו את הבאר אמר להם הקב"ה עכשיו מה הוא צדיק או רשע אמרו צדיק אמר להם איני דן את האדם אלא לפי שעתו והיכן צדקתו אם הוא עובד ע"א, י"ל שב"ד של מעלה אין דנין אלא מכ' שנים ולמעלה. עוד במדרש בן י"ז שנה היה ואת אמרת שם על שכמה אלא מלמד שהכניסה בו שרה עין הרע ומתוך כך חלה ונכנסה בו חמה ונתנונה, תדע לך שהוא כן דכתיב ויכלו המים מן החמת שכן דרך החולה להיות שותה כל שעה ע"כ. ואם תאמר וכי שרה הצדקת יש לה עין הרע אלא היא היתה נביאה שאברהם טפל לה. בנבואה וראתה שעתידין מלכות רומי להביא מבני ישמעאל שמונים דוכסים רוכבים על פילים להחריב הבית ולזה אמרה גרש האמה אמה בא"ת ב"ש תי"ץ שעתיד לבוא לנתוץ את הבית, אם כן גרש שעתיד לרגש העולם, ולזה קראת אמה מלשון אימה ופחד כי היה לה לקראה שפחה וכן אמר בוא נא אל שפחתי וכן המלאך קראה שפחה שנאמר ויאמר לה הגר שפחת שרי וגו'. ועוד יש לומר שקראה אמה בשביל כבוד אברהם שיש לו ממנה בן כמו שרה אמנו:

פסוק טו

ותשלך את הילד תחת אחד השיחים. תרגם אונקלוס תחות חד מן אילניא, וכי לא היתה התורה יכולה לכתוב תחת אחד מן האילנות אלא אחד השיחים אחר ששחה ואמר להקב"ה רבש"ע הואיל ואתה עתיד להורגו בצמא איך בשרתני ואמרת לי הנך הרה וילדת בן וכו' ועל פני כל אחיו ישכון, וישמעאל ג"כ אמר הואיל ואתה הורגני בצמא למה בשרת לאבי ואמרת ולישמעאל שמעתיך. אז וישמע אלהים אל קול הנער, אם כן יהיה פירוש שיחים מלשון שיחה ודבור:

פרק כב

פסוק א

ויהי אחר הדברים האלה, במדרש אחר דבריו של שטן, והוא רמוז במלת האלה וכן אחר הדברים האלה ס"ת המ"ר, הממרר לבות בני אדם:

והאלהים נסה כתיב ה' צדיק יבחן שהוא שם הרחמים אבל כאן והאלהים וכו' במדרש אמרה מד"הד לפני הקב"ה כל הנסיונות שנסית לאברהם היו בממונו נסהו בגופו יקריב לפניך בנו מיד אמר לו קח נא את בנך למדנו שמדת הדין המנסה ועכ"ז עמד בנסיונו, ולא מדה"ד בלבד אלא מדת הדין וב"ד שהיא מ"הד הקשה ומה"ד הרפה כמו שאמר וה' הוא ובית דינו, גם והאלהים הוא וב"ד, ועמד כנגדם, וזה היה לפרסם כמה היתה אהבתו של אברהם להקב"ה, כמו שאמרו במדרש נתת ליראיך נס להתנוסס נסיון אחר נסיון גדולה אחר גדולה מה טעם נתת ליראיך נס בשביל להתנוסס לנסותם בעוה"ז לגדלם לעוה"ב כנס הזה של ספינה, כל כך למה בשביל קושט סלה, בשביל שתתקשט מה"ד בעולם שאם יאמר לך אדם למי שהוא רוצה מעשיר למי שהוא רוצה מעני למי שהוא רוצה עושה אותו מלך אברהם כשרצה עשה אותו עשיר עשהו מלך. יכול אתה להשיבו יכול אתה לעשות מה שעשה אברהם אחר ק' שנה נולד לו בן ואחר כל הצער א"ל קח נא את בנך את יחידך ולח עכב ע"כ, אם כן והאלהים נסה שמדת הדין נתעלית כנס הזה ונתעלה דגלו ונסו של אברהם, זהו עתה ידעתי קרי ביה יידעתי לכל באי עולם:

עוד נוכל לומר והאלהים לרבות השטן שלא גער בו הקב"ה שלא ישטין, לפי שהוא נסיון עשירי והוא נסיון לכל הנסיונות ולכך הזכיר בו נסיון מה שלא הזכיר בשאר, וגם כן אמר נא מה שלא אמר בשאר הנסיונות כאז"ל אין נא אלא לשון בקשה אמר לו הקב"ה הרבה נסיונות נסיתיך ועמדת בכולן בבקשה ממך עמוד לי בזה כדי שלא יאמרו ראשונים אין בהם ממש ואמר את אברהם לרבות יצחק שגם כן לו הנסיון שהיה בן ל"ז שנה בתוקפו ובגבורתו והיה אברהם בן ק' ויצחק בן ל"ז שנה בידו אחת היה יכול להשליכו והעמיד עצמו כשעקדו א"כ לו היה גם כן הנסיון:

ויאמר אליו אברהם. כלומר אעפ"י שקראתי שמך אברהם אב המון גוים קח נא את בנך מי שהוא קרוי בנך ובנך הבא מן השפחה אינו קרוי בנך, ועם זה יובן מדרש ז"ל שאמר זה בני וזה בני, את יחידך שהוא יחיד בדור, אשר אהבת שהוא ראוי לאהבו, את יצחק שכל העולמות שמחו בצאתו כמו שאמר שחוק תרגום חדו, ואחר כך אמר והעלהו לי כו', שהקב"ה רמז לו מיד אבל לאברהם לקבל שכר על כל דבור ודבור אמר כן. אח"כ אמר

ויקח את שני נעריו עמו מי היו ישמעאל ואליעזר שניהם שוים זה עבד וזה בן שפחה ואלו נקראו נערים, ואת יצחק בנו זה נקרא בן:

פסוק ב

ולך לך אל ארץ וכו', בנסיון ראשון נאמר לו ג"כ לך לך תדע כי מאל"ף עד כ' ע"ה ומאל"ף עד ל' ק"ה, ע"ה עם ק"ה עולה ק"פ ב' פעמים ק"פ ש"ס כנגד ל"ך לך יעלה שמ"ך, רמז לו שיהיה לו שם בעולם שיאמרו אחר ק' שנה הקריב בנו לאהבתו ית', וגם כן בנסיון ראשון אמר ואגדלה שמך. ועוד לך לך מארצך וכו' ולך לך אל ה"ר וכו' ע"ה והכולל אור, רמז שאחר שני אלפים של תהו יבא אור של תורה שממנו ההתחלה של ב' אלפים תורה, וכן ך' פשוטה ת"ק ד' ך' ך' ך' ך' הרי שני אלפים ועליו נאמר ויהי אור, ויהי בגימטריא אברהם עם ג"פ ה' אותיותיו, עוד רמז לו שהכל ילכו לאור העקידה וכולם אוכלים בזכות לך לך היינו כלכל שיכלכל את כל העולם ומעמידם בזכותו, ולזה אנו אומרים פרשה העקידה בכל יום, ועוד לך לך אינם מתחלפים בא"ת ב"ש והיינו כל לך לומר שזכותה עומדת לעד:

פסוק ג

וישכם אברהם בבקר. עד שלא יבא לו שום עצה או שום מחשבה וימנע מלעשות מצות קונו סנהדרין פרק הנחנקין קדמו שטן לדרך א"ל הנסה דבר אליך תלאה א"ל ואני בתומי אלך, א"ל הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך א"ל זכור נא מי הוא נקי אבד, כיון דחזא דלא שמע ליה א"ל ואלי דבר יגונב כך שמעתי מאחרי הפרגוד השה לעולם ואין יצחק לעולה א"ל כך עונשו של בדאי שאפילו אומר דבר אמת אין שומעין לו ע"כ. כוונת השטן באומרו כך שמעתי מאחרי הפרגוד השה לעולה וכו' כדי שילך אברהם בלב בטוח שאין יצחק לעולה ולהמעיט שכרו של אברהם אבינו, והוא לא שמע לו ולא האמין לדבריו והלך בכוונה לשחוט בנו:

ויחבוש את חמורו. שכבש החומר, ויקח את שני נעריו הם שני יצרים יצר טוב ויצה"ר, שני נעריו ר"ת בגימטריא יצרי"ם, להרגיזם זה על זה כאמרם ז"ל לעולם ירגיז אדם יצה"ט על יצה"ר ופירש"י ז"ל שני נעריו הם ישמעאל ואליעזר שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים עמו שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו ע"כ. והוא מהמדרש. עוד י"ל שמה שהוליכם עמו הוא שהם היו שונאים ליצחק, על אליעזר אמר והנה בן ביתי יורש אותי, וישמעאל ממה שאמרה כי לא יירש אתה למד שהיה רוצה לירש, ולקחם פן ח"ו יעכב יצחק בעקידה, אחר כן ראה שאין כדאין לעלותם למקום קדוש כזה, וגם כן כדי שלא יהיה להם חלק במצוה זו, ולכך אמר שבו לכם פה עם

החמור עם הדומה לחמור שאין לו חלק כי אם בזה העולם. עוד י"ל שמה שמנעם מהלוך עמו הוא אולי כשיראו שהולך לשוחטו ירחמו עליו ויעכבו על ידו לכך מנעם:

פסוק ו

ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק ואם תאמר יוליכם על החמור י"ל שלא רצה להוליך בהמה טמאה וכל שכן בהר המוריה ועוד שמא יטיל גללים ויטנף, הנה בהר סיני אמר גם הצאן פירוש גם אעפ"י שהיא בהמה טהורה כל שכן כאן שהיא בהמה טמאה וכל שכן בהר המוריה מקום שהקריב אדם שכבר נתקדש על ידו. ולזה אמר וירא את המקום מרחוק מאדם שהוא רחוק, מרחוק מרוחק מכירו היה לשעבר, ולזה אמר המקום בה' הידיעה:

שמעתי שמה ששם העצים על יצחק הוא כדי להתחיל לנסותו אם יקבל מצותיו אם יבעוט, ולזה אמר וישם על יצחק בנו, בנו למה אלא לראות אם הוא יכול לסבול ולעמוד בנסיון כמו שעמד הוא, ולזה אמר בנו ברא כרעא דאבוהי ודאי יעמוד שטבע האב בבן. ולזה אמר לנעריו שבו שבטח בה' שיעמוד בנסיון ויעשה מצות אביו, ולזה אמר בנו שאע"פ שהוא בן ל"ז שנה הוא כמו בנו בן ח' שנים או י' שנים בערך קבלת עול אביו:

ויקח בידו את האש ואת המאכלת. הסכין, למה ביד יניחנה בחיקו או תלויה עמו כל זה לנסות את יצחק לראות אם כשיראה הסכין אם יעמוד כנגדו עכ"ז וילכו שניהם יחדו ביחוד אחד:

פסוק ז

ויאמר יצחק אל אברהם וכו', יש לשאול למה לא שאל כשיצא מהבית ולא היה עמהם שה יאמר איה השה, אלא הוא חשב שהולך לטייל, וכשאמר ונשתחוה אמר אין השתחויה אלא בקרבן אם כן איה השה לעולה:

ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני, א"ל כשתעשה זה הפועל בי לא תעשנו באכזריות כאלו אין אתה אבי אלא תעשנו באהבה. ויאמר הנני בני כן אעשה בכל פועל שאני עושה אעורר אהבתך, וכן בכל פעם הוא מזכיר בנו, וישם על יצחק בנו, ויעקוד את יצחק בנו, לומר שעם כל זה לא נמנע מלעשות מצות ה' בשמחה ולא באכזריות, וכן אז"ל על פסוק ויבאו אל המקום, שניהם מביאים את האש שניהם מביאים את העצים, אברהם דומה כמי שעושה חתנות לבנו, ויצחק דומה כמו שעושה חופה לעצמו, אם כן גדול כחו של אברהם יותר משל יצחק כי היתה אהבתו כאהבת האב לבן מתעורר בכל פועל ופועל, מה שאין כן ביצחק כי לא היה בו הנסיון אלא בשעת השחיטה, אבל אברהם בעקידה ובשריפה כי לזה השימו ממעל לעצים, א"כ נסה את אברהם, עיקר הנסיון היה לאברהם:

עוד ויאמר אבי. א"ל אתה החסד והרחמים ובפרט בזמן הזקנה והלבנינות אולי בשעת המעשה יכבשו רחמיך ואפסל מהקרבה, א"ל הנני בני נתהפכתי למדת בני שהוא מדת הגבורה ולזמן הבחרות, וכן בנו בא"ת ב"ש פשט שפשט מדת החסד ונתלבש במדת הגבורה, בני בגימ' חן שבכל פועל ופועל שהיה עושה היה אומר יהי רצון שאמצא חן לפני השי"ת:

פסוק ט

ויבואו אל המקום ויבן את המזבח, מזבח לא נאמר אלא המזבח הוא מזבח הידוע שהקריב עליו אדם הראשון, וזהו וירא את המקום מרחוק מרוחק שהכירו, לפיכך הקריב עליו שמח, וכן מרח"ק בגימט' שמח, המזבח בגימ' בני, שראה אברהם שזה המזבח נברא מששת ימי בראשית ליקרב עליו בנו:

פסוק יא

ויקרא אליו מלאך ה' וגו' למה מן השמים שאילו לא כן לא היה נמנע שאילו בא אליו המלאך ואומר לו אל תשלח ידך אל הנער היה אומר לו דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים ולא היה נמנע מלשחוט, לזה היה מן השמים לומר שגזרת עילאין היא:

ויאמר אברהם אברהם שתי פעמים א"ל רח"ם על רמ"ח איבריו רח"ם לך רח"ם ליצחק. רח"ם רח"ם. א"ל כמו שאתה שמך רח"ם ונתמלאת אכזריות לעשות מצותי כן אני אמלא רחמים בעת שהעולם צריך אכזריות, אברהם אברהם ב' פעמים בגימט' המאכלת, שישראל אוכלים מתן שכרה:

פסוק יב

עוד אל תשלח ידך אל הנער, הוא בן ל"ז שנה וקורא אותו נער, אלא לפי ששמע לדברי אביו כשנעקד ידיו ורגליו ופשט צוארו לשחיטה ולא בעט באביו שהיה זקן בן קל"ז שנה, וכאן רמז שהעקידה הוא גם כן נסיון ליצחק:

עוד אל תשלח ידך אל הנער, קרא אותו נער גימטריא זהו אב רחמן ע"ה, לפי שראה הקב"ה שעתיד לומר כשיאמר לו הקב"ה בניך חטאו יאמר הוא ימחו על קדושת שמך, לא כיצחק אבינו שעתיד לומר וכי על חנם פשטתי צואריי לשחיטה עליהם בני ולא בניך כדאיתא פרק רבי עקיבא במסכת שבת ע"ש, לזה נאמר לו ברמז זה הוא אב רחמן, זהו שאומר שם לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עטא, ולזה רמז לו כאן אל תשלח ידך אל הנער עכשו ואל תעש לו מאומה לעתיד כשתאמר ימחו על קדושת שמך שלא אעשה כמאמרך כי המים כשהם נקפים נעשים קשים כן אתה אחר שזקנת נתלבשת באכזריות:

פסוק יג

וירא והנה איל. במדרש ר' יהושע אומר מלאך הביאו מגן עדן ותחת עץ החיים היה רועה ושותה מהמים שעוברים תחתיו והיה ריחו נודף בכל העולם, וכן בקרני"ו בגימטריא מלאך הביאו לו מגן עדן:

עוד במדרש והנה איל רבי זכריה אומר איל שנברא בין השמשות רץ ובא להתקרב תחת יצחק והיה סמאל עומד ומסיתו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו ונאחז בשתי קרניו בין האילנות מה עשה אותו איל פשט את ידיו ואת רגליו בטליתו של א"א והביט אחריו והגישו והקריבו ע"כ. וזהו לשון נאחז כי היל"ל אחוז אלא הוא נאחז שהיה בורח מסמאל שלא יסיתו, בקרניו בגי' ריחו נודף עה"מ, מכאן ידע אברהם שהוא מגן עדן ואינו של שום אדם והקריבו, אחר בגימ' ברח ע"ה שברח מסמאל, ונאחז בסבך שנאחז באילנא רברבא שהוא אברהם, ולזה רמזו ז"ל הרוצה ליתלות יתלה באילן גדול, בסבך בא"ת ב"ש בגי' לתרח, שההסטה היתה שהוא מזרעו של תרח, איל אחר נאחז בסבך גימטריא ת' שהוא סמאל שהוא ר"ע עי"ן, שרעה עינו שלא יקרב תחת בנו, וכשנאחז בסבך שהוא אברהם ברח, וכן איל אחר נאחז בסבך (ע"ה והמלות) בגימ' ברח מידי סמאל. אז"ל כי האיל הוא אחד מי' דברים שנבראו בין השמשות, והוצרך להיות כן נגד מדתו של יצחק, כי אברהם מדתו בקר שנאמר וישכם אברהם בבקר וחשב לו הקב"ה כאילו הקריב תמיד של בקר, והאיל שהוא תחת יצחק במקום תמיד של בין הערבים לזה נברא בין השמשות:

פסוק יד

ויקרא שם המקום ה' יראה. כמו שאמרו במדרש על פסוק ויבאו אל המקום מתחלה היה המקום עמוק אמר הקב"ה אין דרך המלך לשכון בעמק אלא במקום גבוה מעולה ויפה והגביהו הקב"ה לכך נקרא הר המוריה, שמיראתו נעשה הר, ולזה אמר אברהם ה' יראה ה' ראה המקום כדי שיהיה המקום רצוי ומקום שכינה ומקום קבלת התפלה ולכך עשאו הר, וזהו אשר יאמר היום בהר ה' יראה שאמר ונעשה הר ואמרו ונשאו ועלהו כן יהיה לדורות שיהיה מקום רצוי ומקובל כמו שתרגם הכא יהון פלחין דריא, אם כן בהר ה' יראה יהיה הר ראוי לדורות, וזה רמז לו הקב"ה בתחלת הענין על אחד ההרים אשר אומר אליך, אינו הר אלא אשר אמרתי יהיה הר, וזהו אשר אומר באמירה מאושרת שאין ראוי למלך לשכון בעמק כמו שאמרו במדרש:

פסוק טז

בי נשבעתי כי יען, כי זה אין לו טעם מכל ד' לשונות שהוא משמש מאחר שאמר יען. ועוד פעם אחרת כי ברך אברכך, אלא אמר לו הקב"ה כי אשר עשית, פירוש כי דהא, א"ל הרי עשית והמעשה אין. ערך לשכרו כי שכר עשיית המצות בהאי עלמא ליכא, כי

ברך אברכך, פירוש כי אם, ר"ל אם ארבך וארבה את זרעך הוא עקב על שדש בעקיבו והשכים בבקר, אשר כמו ואשר שמע בקולי על השמיעה לבד אבל על העשייה אין ערך לשכרה:

פסוק יט

וישב אברהם אל נעריו. ויצחק לא בא עמו אז"ל שהלך ללמוד תורה. ועשה אברהם כן שלא הביאו עמו להראות חבתו להקב"ה שאם היה מביאו היה מתוסף ביצחק אהבה, כמו אדם שחלה בנו והגיע למיתה או נצול מהריגה שהאב מביט בו ואינו שבע מראות שדומה עליו כאילו נולד מחדש ותתקשר בו אהבתו יותר ממה שהיתה מקודם, אבל אברהם אבינו אם היה עושה כן היה נראה ח"ו כתוהא על מה שעבר ולזה הניחו כאילו כבר מת שחט וכמעט שהוקשה עליו שלא נשחט מרוב אהבתו להקב"ה:

פסוק כ

ויהי אחר הדברים האלה ויוגד לאברהם וכו' כשראה הקב"ה אהבתו כל כך עזה בא הקב"ה לנחמו עד שלא נשחט ואמר לו הנה ילדה מלכה גם היא, שלא היתה ראויה אלא לפי שהוא אחיך בזכותך זכה לבנים אם הוא אוכל בזכותך אתה שאתה עיקר לא יהנה לך זכותך, אם כן. אל יקשה בעיניך על שלא נשחט כי נחור לא זכה אלא בזכותך וכדי להוליד רבקה זוגתו של יצחק כדי לקיים מה שאמר לך כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך וביצחק יקרא לך זרע ולא ישמעאל. ואם תאמר למה נתאחרה לידתה של רבקה עד אחר העקידה, כבר אמרנו דיצחק מחילא דנוקבא אתא שנאמר והנה בן לשרה אשתך לא אמר והנה בן לאברהם, כמו שאמר הזוהר על בן הצרפית שאמר לה את חובקת בן (אה מת) דמסטרא דמותא אתא לזה מת עד דמתיא מסטרא דדכורא, ומה שישב במעי הדגה ג' ימים וג' לילות כי הדגים הם חמים ביותר ומעכלים המאכל במהרה, והסוד הוא שמה שהיה מחמת המיתה דאתי מחילא דנוקבא נתקן ע"י אליהו אבל הגוף שנבנה ע"י כותי וכותית הביאו הקב"ה במעי הדגה ונתעכל אותו גוף ונעשה בריה חדשה והיה בו ג' ימים וג' לילות הם ע"ב שעות גימטריא חס"ד שעשה עמו הקב"ה חסד כדי שתחול עליו הנבואה בכלי נקי וזך, כן אירע ביצחק עד דאתא מחילא דאברהם, א"כ כשנולד לא היה לו בת זוג עד דאתא מחילא דדכורא שנאמר הנה ילדה וכו'. ולמה לא בא מעיקרא מחילא דדכורא ויאמר לו והנה לך בן, י"ל שמא לא היה יכול לעמוד בנסיון שהיו גוברים הרחמים אברהם גימטריא רחם, ולזה מתה שרה אחד העקידה כי קודם היו חייו תלויים בחייה דאתא מסטרה וכיון דאתא מסטרא דאברהם שוב אין לה צורך, ולזה ויהיו גימט' ל"ז שהוא שנותיו של יצחק באותו פרק היה בן ל"ז שנה, עתה שנסתלק לדכורא שוב אין לה חיות, זהו ויהיו שני חיי שרה שלא היו לה יותר חיים והבן:

ויהי אחר הדברים האלה. דבריו של מי, ועוד אמרו הנה ילדה מלכה גם היא מה רבוי גם, ועוד מאי בעי הכא לנחור אחיך יאמר לנחור מהו לזכור האחוה, ועוד מהו את עוץ בכורו ודאי שהראשון הוא בכורו, ומהו אומרו אחריו ואת בוז אחיו ולא הזכיר אחוה בכשד וחזו וכו', ולמה הזכיר ובתואל ילד את רבקה והשאר לא הולידו, ועוד מה הוא שמונה אלה ילדה מלכה לנחור אחי אברהם, מה לו להזכיר האחוה, ועוד ופילגשו מה לנו בפלגש, ומה לנו בשם שאמר ושמה ראומה. אלא עם מה שאמרו חז"ל יובן זה. אמרו חז"ל ילדה מלכה היא אין כתיב כאן אלא גם היא שכשם שהיתה שרה עקרה ונפקדה כן מלכה נפקדה. ואמרו רבותינו כל נביאי אומה"ע מן מלכה עמדו שנאמר את עוץ בכורו זה איוב שנאמר איש היה בארץ עוץ איוב שמו את בוז אחיו זה אליהוא בן ברכאל הבוזי ואת קמואל זה בלעם שקם כנגד אומתו שלא אמר בלעם ובלק אילולא הם לא היינו בעולם וכך באנו לפרוע מן האדם ע"כ. ולזה אמר אחי אברהם כלומר שבזכות אברהם באו לו הבנים. אמר את עוץ בכורו הזכיר בו הבכורה ולפי שיצא ממנו איוב שאמר עליו הקב"ה כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב ואת בוז אחיו נזכר בו אחוה לפי שהוא גם כן סייע לאיוב וניחמו בדברים משא"כ בשאר חביריו אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי שקנטרו לאיוב ובאו כנגדו בדברים, שנאמר זכור נא מי הוא נקי אבד ואמר הלא יראתך כסלתך וכו', לזה בכשד וחזו ופלדש שיצאו אלו מהם לא נזכר בהם אחוה, ובתואל לא בא אלא להוליד את רבקה, כי אחר שהולידה מת שהרי הוליד לבן, אלא לא בא אלא להוליד את רבקה, והזכיר הפילגש לומר שגם בה הנס והפלא שהיא גם כן היתה עקרה ולזה אמר בה גם היא, ולזה נזכר שמה כלומר רא"ו מ"ה הפלא. וילדה ארבעה אז"ל מה זו בני גבירה ח' שהם לאה ורחל שילדו ח' והפילגשים ד' שהם בלהה וזלפה אף זו בני הגבירה ח' והפלגשים ד' ע"כ. לזה אמר ח' אלה ילדה וכו'. לומר שלא זכו לנבואה אלא בשביל שהוא אחי אברהם לזה אמר פעם אחרת אחי אברהם:

פסוק כד

ובמדרש ופילגשו ושמה ראומה כלם לשון מרדות הן. טבח טבחון גחם גחמון תחש תחשון מעכה מעכון ע"כ. והכוונה לומר שאעפ"י שאלו שהם בני הפלגש ותראה שהם בעלי דין אינן אלא בני מרדות, כי הן מצדו של אברהם שהוא איש חסד, ואעפ"י ששמותיהם מורה עליהן שהן בעלי דין אינן אלא לאיים לבד כמו שאמר דהע"ה אם לא ישוב חרבו ילטוש לטישה לבד כדי לאיים, קשתו דרך ששם החצים בקשת לדולקים יפעל ולא עליהם כי אינו אלא לאיום לבד, זהו אז"ל טבח טבחון וכו':

גימטריאות

כחם היום אותיות חמה כיום שהוציא חמה מנרתקה אותו היום. ויאמר אדני. פירש רש"י ז"ל לגדול אמר ד"א לשכינה. ויאמר אדני אם נא, בגימ' זה היא השכינה:
ואקחה פת. גימ' ת"ר רמז לו שבזכותו ירד המן לת"ר אלף שהם כלל כל ישראל:
זקנים באים בימים מזומנים ובאים לעולם שכולו ימים ואין בו לילות:
עדנה. העדן:
אשר יצוה בגימטריא גמילות חסדים:
צדיק עם רשע. ר"ת צער כי צער לצדיק להקבר עם הרשע:
חלילה לך. חללה כתיב חסר י' כי עשרה דורות מנח ועד אברהם אמר לו וכי תעשה בהם כמו דור המבול להרוג אותם ולעשותם חללים:
וכמו השחר עלה. שהשכים אברהם להתפלל תפלת השחר ונצול בזכותו וכן אמר לו ההרה המלט בזכות ההר הגדול, שהאבות נקראו הרים שנאמר אשא עיני אל ההרים:
הנך מת על האשה אשר לקחת, על הלקיחה לבד אתה חייב מיתה, לקחת והפרדת אשה מבעלה:
כי עצור עצר. למה עצר שאר העם כדי שידעו כולם שאבימלך לא קרב אליה שהרי הם נעצרים כמוהו:
בעד כל רח"ם. בגימ' אברה"ם בשבילו נעצרו:
ותה"ר, בגימ' תור"ה שמלמדין לילד תורה כשהוא במעי אמו:
ותמלא החמת מי"ם, בגימ' מלא"ך ע"ה, לומר שעל חמת המלאכים שערערו עליו וזהו אחד השיחים אחר שיחת המלאכים:
המרי"ה, בא"ת ב"ש ציגמ"ץ גי' רג"ל, רמז לו שעתידין הדורות לעלות שם ג' רגלים, וגם רמז לו שלא יעלה להר אלא ברגלו לא עם החמור ולזה אמר שבו לכם פה עם החמור:
כל גויי הארץ עקב. רמז לו שכל העכו"ם יהיו נדושים בעקב רגלי זרעו, זהו זרעך כל גויי הארץ:

פרק כג

פסוק א

ויהיו חיי שרה. במדרש למה נסמכה פרשת העקידה למיתת שרה לומר לך שעל ידי בשורת העקידה שבא השטן ובישרה פרחה נשמתה ומתה. יש לשאול למאן דאמר שעל ידי בשורת העקידה שבא השטן ובישרה מתה אדרבה היה לה לשמוח שמחה גדולה שנתקרב בנה ובחר בו ה', בפרט ששרה אין דעתה כשאר הנשים שהם קלות, ושרה אמנו אברהם היה טפל לה בנבואה אם כן היה לה לשמוח, האמוריים הארורים מקריבים

בניהם לע"א בשמחה בתופים ובמחולות מוליכין אותו לישרף שנאמר כי גם את בניהם ואת בנותיהם, ישרפו וכו', ולמאן דאמר הפילה עצמה ומתה והרי ההורג עצמו אין לו חלק לעוה"ב. אלא סוד הענין הוא ששרה היא חוה ונתקנה ולזה נקראת שרי שמחל לה הקב"ה מעשיה כמו שרי ליה מאריה וכשראתה השטן פחדה שמא בא להסיתה ולא תוכל לעמוד כנגדו ותגרום מיתה לה ולדורות ח"ו מיתת עוה"ב כי חוה ראשונה גרמה מיתת עוה"ז, ומרוב הפחד שנרשם בה כשראתה אותו מתה. ולמאן דאמר הפילה עצמה הוא שאמרה אל השטן אין לך יכולת אלא על הגוף לא על הנשמה הילך הגוף ופרחה הנשמה. וחזרה למלאת חסרונה ברבקה, וכן שר"י בגי' יצח"ק רבק"ה יתר ה' היא הה"א שחברתם, היא האהל, שנאמר ויביאה יצחק האהל"ה שרה אמו אהל ה' שרה אמו ממש: מאה שנה ועשרים שנה וכו'. למה הקדים המאה, ועוד למה במאה אמר שנה ובכ' אמר שנה ובז' אמר שנים. אלא האדם אינו יכול לקנות שלימות בימי הבחרות והלואי שיוכל לעמוד על עצמו מלעשות רע מפני חום דם הבחרות, אבל שרה אמנו אינה כן אלא תחלת המאה הוא כמו סוף המאה כולם חשובים כשנה אחת אין בהם שום שנוי אלא השלמות שקנתה בסוף הוא השלמות שקנתה בתחילתה, וכן כשהיתה בת כ' שהוא תחילת חום הטבעי, משא"כ בימי הילדות שכל שנה משונה מחברתה ומתוסף בה דעת ובינה ממה שלפניה וכל שנה ושנה יש לה יתרון על שלפניה בעלוי דעת ובינה כי עיר פרא אדם יולד. ולזה אמר ושבע שנים לומר שאין אחת דומה למה שלפניה אלא עולה במדרגת העלוי. עוד הקדים המאה זה יובן ממה שאז"ל מת פתאום זו מיתה חטופה והני מילי שלא הגיע לגבורות שהוא פ' שנה אבל הגיע לגבורות זו מיתת נשיקה, כ"ש שרה שהגיעה לק': שני חיי שרה. כלומר אם יש שנוי בשניה לא היו אלא לחיי שרה כלומר לעלוי וליתרון ולחיות. או נאמר שני חיי שרה שלא תאמר מאחר שבא השטן ופרחה נשמתה ומתה לומר שמתה שלא בזמנה לזה אמר שני חיי שרה, לא חסר מחייה שביום שמתה שרה נולדה רבקה כמו שאז"ל וזרח השמש ובא השמש, ומה שמתה פתאום כך היה דרכם למות בלא חולי עד שבא יעקב, וכן אמרו במדרש יודע ה' ימי תמימים כשם שהם תמימים כך שנותם תמימים, וכן בפרשת חיי שרה לומר שחזרה וחיתה ברבקה, ולזה אמר ויהיו חיי שרה שהיה לה הוייה לחייה. או נאמר שחזר ואמר שני חיי שרה לומר שהצדיקים במיתתם נקראים חיים, וזהו ותמת שרה בקרית ארבע, כלומר המיתה לא היה אלא לגוף שהוא מורכב מד' יסודות וזהו קרית ארבע שהגוף עיר קטנה, אבל הנשמה היא חברון היא מתחברת למעלה ואין בה מיתה ולזה נזכרה. שרה ד' פעמים:

פסוק ב

בארץ כנען. לשון תגר כלומר שהלכה להילוך סחורתה (לקנות נפשות):

ויבא אברהם. מבאר שבע. וא"ת מי הוליכה לשרה לחברון, שמעתי כשבא השטן ואמר לה היכן יצחק אמר לו הלך עם אביו ללמדו מעשה הקרבן א"ל הוא הקרבן, לא האמינה לו הלכה אצל אחימן ששי ותלמי אמרה להם אתם ארוכים ורואים מרחוק הביטו וראו אם תראו זקן אחד הולך עם ג' נערים אמרו לה אנו רואים זקן אחד עוקד בחור אחד והסכין בידו מיד מתה:

עוד ויבא אברהם לספוד ולבכות ונפל על פני מתו כדי לעורר ההספד והבכי, ועכ"ז לא ספד ולא בכה שנאמר לספוד ולא ספד מרוב השמחה שעמד בנסיון, ולכך לא הביא יצחק עמו כדי שלא יראהו וישמח יותר. שמעתי שנמצא בזוהר שמה. שלא הביא יצחק עמו לפי ששחט בו אברהם רוב שנים והוליכוהו המלאכים תיכף לג"ע לרפאתו ונשתהה שם ג' שנים וברך עליו בא"י מחיה המתים, ולזה אמר כשנכנס יעקב, אמר ראה ריח בני כריח שדה שהיה מכיר בו:

פסוק ד

גר ותושב אנכי וכו'. יש לדקדק למה אמר גר ותושב שזה הפך זה, ועוד למה לבני חת יאמר לעפרון שהוא בעל השדה, ועוד למה אמר אשר בקצה שדהו יאמר אשר בשדהו בקצה למה, ועוד דברי עפרון שאמר השדה נתתי לך אם כוונתו במערה מה לו בשדה. ועוד אחר שאמר נתתי לך למה חזר ואמר והמערה אשר בו לך נתתיה לעיני בני עמי נתתיה לך כ"כ נתינות למה, ועוד וישתחו אברהם כבר השתחוה פעם ראשונה שאמר וישתחו אברהם לעם הארץ וכו' ב"פ השתחויה למה, ועוד בדברי אברהם שאמר כסף השדה קח ולמה לא יתן ג"כ כסף המערה ויאמר כסף השדה והמערה קח ממני, ועוד אומרו נתתי הל"ל אתן כסף השדה. ועוד אחר שאמר ויקם שדה עפרון לאברהם למקנה למה אמר פעם אחרת ויקם השדה והמערה לאברהם לאחוזת קבר אלא הענין הוא שאברהם קנה המערה מקודם כשרץ אחר בן הבקר כדאיתא בפרקי רבי אליעזר אבל היתה מכירה טמירתא ולכך סבר עפרון ואמר מאחר שהיא טמירתא אין המכר כלום, ועתה כוונת אברהם לפרסם המכר וגם לקנות השדה גם כן כדי שלא יאמר עפרון מערה מכרתי דרך למערה לא מכרתי, וזאת היתה ג"כ כוונת עפרון לומר מאחר שאין לו דרך אין המכר כלום, ובפרק המוכר פירות (דף כ"ט:) שדרך הקבר ודרך המלך אין לה שיעור, וגם רצה שיהיה מכר זה לעיני כולם ובפרט לעיני בני חת שהם נשיאי הארץ ולא יערערו אחר כך לומר אנו קודמין שאנו בני המצר, או יאמרו אין רצוננו במכירת השדה כי בריבוי השדות תרבה התבואה

בעיר. ואמר גר ותושב, לומר תדעו למה עד עתה לא קניתי קבר לפי שאין לי מקום קבוע אולי יאמר לי הקב"ה לך מן הארץ הזאת, אבל עתה אני תושב הואיל ומת לי מת כאן נראה שכאן כוונת הקב"ה שאדור ביניכם לפי שחצי גופי כאן א"כ תנו לי אחוזת קבר, ולא הודיע שקנה המערה כדי לידע כוונתם, ואמר תנו לי אחוזת קבר לפי שמנהגם היה לקבור הרבה מתים בקבר אחד כמ"ש הם במבחר קברינו קבור את מתך לא קבר אחד אלא קברים הרבה, איש ממנו את קברו, אפי' הקבר שהוא חפור ומוכן לאחד ממנו אתה קודם לפי שמתך מוטל לפניך, ולזה אמר מקבור מתך. וישתחו אברהם לומר שמחזיק להם טובה, ומה שאמר נשיא אלהים הכוונה אתה אמרת קבר אחד שתקבור בו כל המתים שלך אין מן הראוי כי נשיא כמוך צריך שיהיה לו קבר מיוחד כדי שיבאו העם להשתטח על קברו, אם כן במבחר קברינו בלשון רבים לא קבר אחד. וזהו שאמר ויענו בני, חת את אברהם לאמר לאמרו ולעלותו ולנשאו כמו את ה' האמרת, ולזה השתחוה לאמר שאינו ראוי לכל כך, ועל מה שאמר במבחר קברינו החזיק להם טובה כאילו נתנו לו הקבר והוא קבל המתנה. ועוד ויענו בני חת את אברהם לאמר באמירה לבד ולא במתנה אלא פטומי מילי וידבר אתם וגו' אשר בקצה שדהו, כלומר שאין בה הפסד לשדות אחרים שבאין לה מן הצד לפי שהיא בקצה השדה. ועפרון הבין כוונתו של אברהם שהיא על קניית השדה ובפרט כששמע שאמרו נשיאי הארץ נשיא אלהים אתה אמר כבר המליכוהו לאברהם, לזה אמר השדה נתתי לך לא תחשוב אלא שהיא נתונה לך מקודם והמערה אשר בו כבר היא קנויה לך מקודם לך נתתיה, אבל עתה מחדש לעיני בני עמי נתתיה לך שלא יהיה להם שום טענה וערעור לומר לא ידענו ולא שמענו. עוד אמר עפרון לא אדוני כלומר אם אתה תקנה אותה ממנו חם כן אתה צריך לי, כי כן אז"ל ועפרון יושב ישב כתיב אותו היום מינוהו שר עליהם מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו, לז"א לו אם אתה תקנה אותה אם כן אין אתה אדוני הואיל ואתה צריך לי והם המליכוך עלינו ואמרו שמענו אדוני, ועוד אמר נשיא קראוך אדון ונשיא לזה אומר אני הדה נתתי לשעבר לא עתה שנראה שאתה צריך לי אלא תחשוב שקודם שהמליכוך היא נתונה במתנה, ואמר בן צחר בגימטריא רצח, שבכל שעה שהיה רוצה ליכנס למערה היה נראה לו כמו שרוצים להרגו, ויש אם למקרא שאנו קורים צוחר בוי"ו גימטריא שד שהיה נראה לו כמי ששד רץ אחריו להרגו, צוחר צד"י מתחלפת בשי"ן באותיות זסשר"ץ כאילו אמר שחר מלשון שחרות, כשהיה נכנס עפרון שם היה נראה לו חושך ענן וערפל, אבל אברהם היה נראה לו שם אורה ונר דלוק, היה בן צוהר כמו צוהר תעשה לתיבה כי שם רמז הה"א כמו שאמרו בזוהר מערת המכפלה שהיא כפולה בב' ההי"ן ועיין שם:

פסוק יב

וישתחו אברהם לפני עם הארץ. לא לעם הארץ אלא לפני להחזיק לו טובה על שאמר השדה נתתי החזיק לו טובה כאלו קבלה ממנו. וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר, כלומר אם יש להם שום טענה יאמרוה וזהו לאמר. ואמר אם אתה לו שמעני נתתי, כלומר כסף המערה כבר נתתי אבל כסף השדה קח ממני ואקברה את מתי שמה בשדה כדי שיהיה לי בה חזקה. וישקל אברהם לעפרון וגו' באזני בני חת, כדי שלא יהיה להם שום טענה:

פסוק טו

ויען עפרון וגו' ארץ ארבע מאות שקל כסף. למה נקט עפרון מנין ת' אלא הוא כיון למכור כל ד' אמות בת', שכן ארבע מאות היינו ארבע אמות שכן הוא שיעור הקבר, וכן הנשמה בגימ' ת', שהגוף יש לו ארבע אמות שהוא הקבר והנשמה יש לה ת' מיני כסופין, ולזה רמזו ז"ל אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה, של הכלה בכסופין דילה, סוף סוף שכוונת עפרון ליקח מאברהם על כל ארבע אמות ת', ולזה אמר לו ביני ובינך מה היא ולא תגלה הדבר, אבל בפני בני חת אומר לך ת' סתם, ואברהם הבין ושקל ת' באזני בני חת בפניהם והוסיף שנתן לו קנטרין כדי שיאלם פיו ולא יוכל לדבר בפני אנשי עירו, וזהו באזני כפי שמעם ועם עקש תתפתל, ומזה אמרו במדרש נבהל להון איש רע עין שהכניס עין הרע בממונו של אברהם, שהוא אינו חשוב לכלום בערך אברהם שהיה כבד מאד בכסף ובזהב אם כן איך אמר בממונו של אברהם אלא על דרך שאמרנו:

פסוק טז

יש מי שפירש עובר לסוחר, לפי שעפרון אמר הרבה שאינו לוקח ממנו מעות אלא יקחנה במתנה, ואם יקח ממנו מעות יהיה בזוי לו, מה עשה לקח סחורה כסך ת והמחהו לבעל הסחורה על אברהם זהו עובר לסוחר לבעל הסחורה. ודע והבן שנתנה מערת המכפלה לעפרון קודם והגורן לארונה היבוסי ובת שבע לאוריה החתי וארץ ישראל לכנען כלהו בחד מתקלא ועון אדם גרם. והם גם כן סוד כמה נשמות גרים שבאים מחוץ להתגייר, והבן:

פסוק יז

ויקם שדה עפרון. נתקיים המכר בכסף אבל עדיין יש להם טענה לומר השדה קנוי לך לזריעה להרבות התבואה והפירות אבל אחר שקבר אברהם והלכו כלם עמו לגמול חסד והלכו בשדה עתה נתקיים המכר בכסף ובשטר ובחזקה ששתי פעמים אמר ויקם בפסוק ואין השטר מתקיים אלא בחותמיו ובחזקה. לאחוזת קבר ולא לדבר אחר שקנה השדה בהילוך בחזקה והמערה בקבורה, ושקל אברהם לעפרון כ"כ כסף כדי שלא יניח לעפרון

שום זכות וכדי שתהיה נוחה ליכבש לבניו, וזה היתה כוונתו של דוד לארונה היבוסי שנתן לו כסף מלא מאחר שתמלא סאתם לא יהיה לו שום זכות ויאלם, מלא אותיות אלם:

פרק כד

פסוק א

ואברהם זקן בא וכו' בכל בגימ' בן, בן בנו"ן פשוטה עולה שבת, לומר שמי שיש לו בן זוכה לעולם שכולו שבת ולזה נמול בשבת האיש שורר בביתו. ובן מלשון בנין שמי שיש לו בן בנינו קיים. בן באותיות קדמיי אם ולזה אז"ל הבנים לאם:

ואברהם זקן. יש לשאול למה קראו זקן הלא באותו זמן היו מאריכין ימים ובאותו פרק היה אברהם בן קל"ז שנה ולפי ערך זמנם אינו זקן כ"כ, ומהו בא בימים ולמה צוה לעבד יצוה ליצחק שהיה בן ל"ז שנה. ועוד למה אל עבדו זקן ביתו המושל וכו', למה כולי האי, ועוד למה השביעו בלשון שלילה שאמר לא תקח ישביעו קודם שיקח מבני משפחתו ואחר כך לא תקח אשה מבנות כנען, ועוד למה אמר הכנעני בה' הידיעה, ועוד שאמר הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו משמע הבדל הא מן הכנעני שאינו יושב בקרבו יקח, ועוד כשהשביעו אמר ה' אלהי השמים ואלהי הארץ וגו' ואחר כך אמר ה' אלהי השמים אשר לקחני וכו' ולא אמר ואלהי הארץ, ועוד שאמר הוא ישלח מלאכו ולקחת אשה בודאי, ולמה שם ספק בדבר ואמר ואם לא תאבה האשה מאחר שהוא מובטח בה' שיתנו לו. ועוד אומרו אשר דבר לי ואשר נשבע לי וגו', מאחר שיש שם שבועה למה הזכיר הדבור. אלא אמר ואברהם זקן לפי שנתמעטו השנים מדור המבול שאמר ויהיו ימיו ק"כ שנה, וכשעבר אברהם מק"כ שנה שהיה בן קל"ז שנה נקרא זקן שעבר הזמן, וזהו בא בימים ופחד שמא ימות בדרך אם הוא ילך לזה השביע לעבד, ואמר אל עבדו זקן ביתו שהיה דומה לו במדות, וזהו המושל בכל אשר לו שהיה גובר על יצרו, בכל אשר לו, בגימ' זה יצרו הרע עם ג' המלות. המשל, השלם שהיה שלם במדותיו, ולכך האמינו להביא אשה, או נאמר המשל בכל אשר לו שנבא שסרס עצמו כדאיתא פרקי רבי אליעזר. ואמר מבנות הכנעני, כיון עליו שלא יפתהו ליצחק שיקח בתו ולזה אמר הכנעני בה"א הידיעה וזהו אשר אנכי יושב בקרבו ממש ולכך לא צוה ליצחק שלא יקח אשה מבנות הכנעני כי אין צריך שהרי היה בן ל"ז ולא הוזקק לנשואין ועל זה הקדים השלילה ואמר לא תקח. אמר לו העבד אני אעשה כל ההשתדלות ואולי לא תאבה אלי כתיב כאחז"ל, אמר לו אברהם מובטח אני שתקח אשה ממשפחתי, לפי שהש"י דבר לי בנסיון ראשון לך לך ויקח אברם את שרי וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן הרי הדבור, וג"כ בין הבתרים אמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי

את הארץ הזאת, הרי האמירה שאמר לאמר לזרעך וכו ובעקידה אמר בי נשבעתי וכו' ויירש זרעך את שער אויביו ומי הוא האויב זה הכנעני שהיה כובש את הארץ מזרעו של שם, א"כ מאחר שיש דבור ואמירה ושבועה ודאי שיתנו לך, ובפרט שאמר לזרעך ואם יקח אשה מבנות כנען אינו זרעו כי הולד הולך אחר הפגום ואיך אמר לזרעך אלא ודאי יתנו, ואמר אלהי השמים לפי כשלקחו מבית אביו לא נתפרסם אלהותו בארץ אבל כשהשביעו כבר נתפרסם אלהותו על ידו שהיה הולך ממקום למקום וקורא בשם ה' אז הוא אלהי הארץ, ואם לא תאבה האשה ללכת, אם יש ספק שלא תאבה ללכת, אחריך אם אתה לבדך, אבל מאחר שישלח מלאכו ולקחת אשה לבני ודאי:

או נאמר ואברהם זקן. שבאכזריות שרצה לשחוט את בנו נתלבן ברחמים והביא רחמים לעולם להי שזה הוא נסיון העשירי, ונכנס בשער העליון הוא שער הרחמים, ולזה היו י' נסיונות להכניסו בי' שערים עליונים, ולכך היו עשרה נסיונות להוציאו מי' שערי טומאה לפי שהיה מזרע עובד ע"א וצריך לבון וטהרה ולשנות שמו, ובנסיון ראשון נאמר לך לך ללבן חומרו ולצרפו, לך לך בגימטריא מאה שהוא השער העשירי שבו נכנסים הגרים שנקרא שערי צדק, ובנסיון העשירי נאמר לו לך לך הוא השער העשירי ממטה למעלה, וזהו בא בימים, עליונים, וכן ימים בגימטריא ק'. וה' ברך את אברהם בכל, בא"ת ב"ש שלך שנעשה לו הקב"ה פטרון שלו, ולזה אמר לו שיצא מתחת ממשלת השרים מחוצה לארץ ויצחק הוא מגזעו שבא אחר שנמול שהוא נסיון שמיני לא הוצרך לעשרה נסיונות ונמול לח' ועלה למדת הפחד והגבורה לכובשה לפי שבא אחר נסיון ח' שהוא הבינה שלא תשלוט בעולם לרחם על בניו, ולזה אנו אומרים ביום ר"ה ויוה"כ ביום הדין בברכת הגבורה מי כמוך אב הרחמן, הרחמן בגימ' זה הוא יצחק אבינו ע"ה כמו שדרז"ל על פסוק כי אברהם לא ידענו, וא"א לו לצאת לפי שנתעלה למעלה שהעלהו אביו ממעל לעצים לקפל עליהם הרחמים ולקלף מעליהם הדין, וצריך לשמור משמרתו ולשמור מדתו שלא תצא ותחריב העולם במדה"ד, לזה הוצרך להשביע לעבד, ומה שלא לקח מבנות לוט לפי שנתנבא שעתיד הקב"ה להרחיקם שנאמר לא יבא עמוני ומואבי, ואע"פ שרז"ל דרשו עמוני ולא עמונית זה לא נאמר אלא אחר שעור י"ב דורות מלוט עד דוד, ולזה נרמז בתורה שאמר גם דור עשירי לא יבא להם עד עולם, אין זה לעולם כל ימי עולם אלא עד שעברו י' דורות ודור אחר שהוא נ' שנה שהוא עולם, ולז"א אל משפחתי ואל בית אבי לאפוקי לוט שאינו בבית אביו:

פסוק י

ויקח העבד עשרה גמלים. כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולם, ולקח גמלים ולא בהמה אחרת לרמוז שהוא מצפה לתשלום גמול, ולזה אמר מגמלי אדוניו מגמילות חסדים של אדוניו, וגם כן לקח עמו כל טוב אדוניו, הטובה שהיה עושה עם הבריות שהיה מאכילם ומשקם ומכניסם תחת כנפי השכינה וזהו וכל טו"ב בא"ת ב"ש נפש, הם הנפשות שגיירום, ועכ"ז הוצרך לתפלה שאמר ויאמר ה' אלהי אדוני אברהם הקרה נא וכו', להודיעך כמה מעלתה של תפלה שאע"פ שהיה עמו כמה זכיות עכ"ז הוצרך לתפלה לומר שהצדיקים אינם תולים במעשיהם אלא בחסדי ה', ולמד העבד מאדוניו וסדר שבחו של הקב"ה תחלה שאמר אלהי אדוני אברהם שהיא ברכת אבות, ואח"כ שאל שאלתו שאמר הקרה נא, ואח"כ הודאה שאמר ברוך ה אלהי כסדר שתקנו רז"ל. ודע והבן למה ואת רבקה היתה ע"י העבד ומה היה ענין שרכב על הגמלים, שנאמר והוא רוכב על הגמלים, אבל סוד הענין הוא כי כשבא סמאל לפתות את חוה רכב על הנחש שהיה דמותו כדמות גמל כדאיתא בפרקי ר"א וזה לשונו, היה סמאל שר גדול בשמים החיות בד' כנפים, ושרפים בשש, וסמאל בי"ב, מה עשה סמאל לקח כת שלו וירד וראה כל הבריות ולא ראה בהם חכם להרע כנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה, והיה דמותו כדמות גמל ועלה ורכב עליו ופתה את חוה, וכשבא אצל שרה לבשרה על ענין העקידה ומצאה אותו רוכב על גמל חשבה שבא לפתותה ומרוב הפחד פרחה נשמתה כמו שאמרנו בתחילת הפרשה, וכשנתבשר ברבקה שנאמר לו הנה ילדה שבשרו שנולדה זוגתו ובא וראה שרה שמתה, אז ידע שנשמת שרה היא ברבקה כפי דעת חז"ל, וכמו שיצאה על ידי עבד רוכב על גמל כך צריך להחזירה על ידי עבד רוכב על גמל, ולזה אמר לו שים נא ידך תחת ירכי שתהיה כפות למדתי, והשביעו גם כן כדי שלא יחזור לסורו, וכמו שיצתה נשמתה על ידי מלאך לזה אמר לו הוא ישלח מלאכו לפניך, ומה שהיו עשרה גמלים שכיון לעשר ועשר במלואו עי"ן שי"ן רי"ש גימ' אלף היינו אל"ף כזה א' כיון לאחד דשרה במ"ק, בגימט' בטוב והיינו וכל טוב אדוניו בידו, ובא וישב על עין המים מימי החסד, לעת צאת השואבות השאבת כתיב לראות מי היא ששאבה הנשמה של שרה, ואמר העבד איך אירע זה שרה אדונתי היתה נדיבת לב ולא היתה עינה צרה, לכך אמר והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואמרה שתה וגם לגמליך אשאב שגבירתי היתה מאכילה ומשקה לאורחים להם ולבהמותיהם, והיתה זריזה שאמר לה מהרי שלש סאים במהירות בלא צרות עין ובנקיות, והיתה נביאה שאברהם היה טפל לה בנבואה, לזה צריכה הנערה שתכנס במקומה שיהיה בה הכנה לנבואה כמו שארז"ל אין

הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, העושר יש בבית אדוני אבל החכמה והגבורה כמו שהיתה בשרה שמיהרה שלש סאים אע"פ שהיו לה כמה שפחות שהיה בה מדת הסבלנות, כל זה יבחן בזו, הנה אנכי נצב על עין המים והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך וכו' ואמרה שתה זה מורה על מדת הסבלנות שלא אקח הכד בידי אלא היא תטה הכד בעודו על ידה, וזה ג"כ יורה על הנדיבות ועל עין יפה שלא תאמר אתה נצב על עין המים שתה, ועל מבחן אם היא חכמה וגבורה שיהיה לה הכנה לחול בה הנבואה, ולא תהיה חצופה, אדע זה באומרה גם לגמליך אשקה, בזה אבין חכמתה, לפי ששתיתי ואם תוליך שאר המים לבית אין לה חכמה כי שמא זה האיש ששתה יש בו שום חולי, ואם תשפוך אותם בפני זה חציפות, אין שום תחבולה אלא להשקות הגמלים והם עשרה גמלים ותשאב לכלם, יורה על כח גבורתה ועל חכמתה, וכן היה ותורד כדה על ידה ותשקהו ותמהר ותער כדה, המהירות יורה על זריזותה כמו שרה שאמר לה מהרי, וגם מורה על חכמתה הגדולה שקודם שאמר הגמלים אינם צריכים, מיד ותירד כדה אל השוקת, וכדי להודיע שלא עשתה זו בערמה ותרץ עוד אל הבאר לשאוב ותשאב לכל גמליו, וגם זה יורה על נדיבותה כמו שרה שהיתה נותנת להם כל צרכם, לכך שאל לה היש בית אביך מקום לנו ללון, והיא אמרה גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון, וכשראה כל הסימנים אז נתאמת לו שהיא שרה ויקוד וישתחו. ואין לשאול איך יצחק נושא אמו, שהרי כל השבטים נשאו אחותיהם ויעקב נשא שתי אחיות רחל ולאה, וסוד הענין הוא כמו שתמצא שכתב רבי יהודה חייט במערכת פ"ט וזה לשונו ועוד אגלה לך הפגם הגדול אשר עשה אדם בחטאו כי הוא נברא בדיוקן של מעלה וכמו ששם אין פירוד בעריות בין אח ואחות ואין שם ערוה ופרוד כי הכל באחדות ואחוה כן היה ראוי להיות באדם לולא הפרץ שעשה כי בעבורו נצטוה בעריות והביא ראיה מספר התיקונים תיקון נ"ו א"ר אלעזר אבא שיעורא דעריות אינון באתר ידיע או לא והאריך ע"ש, ובסוף אמר ת"ח בשעתא דבעא קב"ה למברי אדם הכי בעא למעבד ליה בדיוקנא דיליה בלא ערוה ובלא פירוד כמד"א נעשה אדם בצלמנו כדמותנו למהוי כל ספירן כליל ביה בלא פירוד וקצוץ כלל ולא תאחד בן עם בת דאינון אחים דעלייהו אתמר אחים תאומים הה"ד ויהיו תואמים מלמטה ויחדיו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחד דא טבעת דאות ברית, מילה דאיהו שיעור דכל עדיין לתתא ויחודא לעילא, ולעילא אתמר ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, אבל לתתא אתמר ביה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל, לא תערב טוב עם רע, והיינו ערוה ר"ע ו"ה, דעביד פרודא בין קב"ה ושכינתיה הני קוב"ה סליק מיניה בת זוגיה ואסתלק קב"ה מיניה דבאתר דלא שריא שכינתא תמן לא שריא

קב"ה תמן, ומנ"ל דאסתלק בת זוגיה מיניה כד"א ויאמר ה' לא טוב היות האדם לבדו. וכתב הוא ז"ל הכלל העולה כי מפני הקצוץ שעשה אדם באות ברית מילה דאיהו שיעור נאסרו לו העריות. וכבר הקדמתי לך שבא אברהם לתיקון אדם, אברהם אבר מ"ה ומ"ה היינו אדם, ולכך נתנסי בעשר נסיונות ועמד בהם, ר"ל שתיקן הי' והעמידם שנתן להם העמדה וקיום ובפרט במילה שנמול בן תשעים ותשע שהיא המדה הט' שהיא הטבעת האחת, כמו שאמר דמן יחודא דכולא, א"כ מעתה יכול להתיחד הבן עם אמו ואח עם אחותו ולקיחת ב' אחיות, כי נתחבר האהל ונהיה אחד ו' עם ה' ראשונה דהיינו אם, ועם ה' אחרונה, דהיינו אחות, בין תרין ההי"ן דהיינו בין תרין אחיות, וכן הוא ראוי להיות לדורות אלא שחטאו בעגל כמו שחטא אדם שהקריב שור על חטאו בשביל שחטא רצה להתכפר, נאסרו העריות שהפרידו והכניסו הרע, לזה ערוה רע ו"ה, ולזה אמר אהרן למשה אתה ידעת את העם כי ברע הוא לזה נאסרו העריות, ואמר אחות אמך ובפשעכם שולחה אמכם ערות אחותך וכו', א"כ לזה אמר כאן וכל טוב אדוניו בידו, טוב היינו יסוד במ"ק. וכתב רבינו בחיי ז"ל הנני מבאר לך טעם איסור העריות, דע כי הקורבה על ג' חלקים, הא' קורבה שלא היה שם פירוד מעולם, הב' הנפרדים שלא היה להם קורבה מעולם, הג' קרובים בשאר בשר שהיו נפרדים כבר. קורבה שלא היה שם פירוד מעולם ומותרים לבא זה בזה כעין קורבת אדם הראשון עם בניו ובנותיו שהיו כולם מותרים לבא זה בזה, כעין השרש המתאחז בענפיו, והוא שדרשו ז"ל עלו למטה ב' וירדו ז כי היו שבעתים ליחוד, כעין ז' קני מנורה שהיו יוצאים מעיקר אחד כן היו התולדות האלו מעיקר אחד, ועל זה דרשו חז"ל ראויה היתה בתו לאדם אלא שעשה חסד עם קין ונתנה לו שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה ונאמר ואיש אשר יקח את אחותו חסד הוא נפרדים שלא היה קורבה מעולם מותרים לבא זה בזה כמין הענף הנכרת מן האילן שנוטעין אותו להחזירו. שורש, כן הרחוקים ראוים להיות להתאחד וליעשות שורש. קרובים שהיו קרובים יותר מדאי אסורים לבא זה בזה, לפי שהיו נפרדים כבר ועל זה נכתבה פרשה זו של עריות בתורה שהתורה תאסור הקרובים שהיו נפרדים כבר קודם הקורבה ההיא, לפי שאי אפשר לנפרדים שיהיה אות וסימן ליחוד כיון שהיה פירוד ביניהם ע"כ. הרי נתבאר מדבריו מחלק הא' שאמר קורבה שלא היה ביניהם פרוד מותרים לבא זה בזה, ובחלק הג' אמר הקרובים שהיו רחוקים יותר מדאי אסורים לפי שהיו נפרדים כבר, א"כ מכאן יתבאר לך כי במקום שיש קורבה שלא היה בה פירוד מותר והבן. א"כ לפי שיצחק היה סבה שפרחה נשמתה לזה ויביאה יצחק האהלה גימט' אמו ע"ה. ובא ב"פ אמו לאמת הענין:

פסוק יא

ויברך את הגמלים מחוץ לעיר. שלא היו נכנסים למקום שמצוי שם ע"א, ולזה אמר לו ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים, פניתי הבית מע"א ובזה יש מקום לך ולגמלים:

לעת ערב. שהיא מדתו של יצחק שהיא עת המנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, לעת צאת השואבות בערב לעת שהנשמות שואבות זו מזו ומתיחדות זו עם זו לזה רצה לראות הנשמה שהיא שואבת מדתו של יצחק. ויאמר ה' אלהי אדוני, ועשה חסד עם אדוני אע"פ שמדתו חסד עתה שהוא עת ערב והיא מדת הדין אני רוצה שתגבר מדת החסד:

פסוק טז

בתולה ואיש לא ידעה. פירש"י ז"ל בתולה ממקום בתולים ואיש לא ידעה שלא כדרכה לפי שבנות העכו"ם היו משמרות מקום בתוליהם ומפקירות עצמן. ממקום אחר העיד על זו שנקיה מכל אלו, לפי שהוקשה לו ז"ל היינו בתולה היינו ואיש לא ידעה הוצרך לפרש כן. ויש לשאול שרבקה באותו פרק היתה פחותה משלש שנים ופחות מג' שנים בתולתויה חוזרים א"כ מהו זה שהעיד עליה שהיא בתולה ואפשר על זה אמר ואיש לא ידעה. ובמדרש א"ר יוחנן ממשמע שנאמר בתולה אין אנו יודעים שאיש לא ידעה אלא לומר לך שלא תבעה אדם מעולם על שם לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, וכדי שלא יאמר מה ששייר פלוני לקח יצחק. רבי יוחנן אמר לא נבעלה אשה ממהול לשמונה אלא רבקה. ומה ראה רבי יוחנן לומר שאחר שלא תבעה אדם מעולם למה לו לומר שלא נבעלה אשה ממהול לשמונה תחילה, אלא שהוקשה לו לפי כך מה שאמר שלא תבעה אדם מעולם היינו ואיש לא ידעה, אבל בתולה למה לי מאחר שהיא פחותה מג' שנים, ועוד מפני מה לא נשתבחה רחל שהיתה יותר גדולה והיתה רועה, וגם כן בנות יתרו להם נאות לומר שאע"פ שהיו רועות היו בתולות, לזה אמר לא נבעלה אשה כו' ולזה אמר זו בתולה בערך זה ולא אחרת. ועוד אפשר לומר שאיש לא ידעה הוא פירוש בתולה, ואמר שזו היא בתולה ודאי למה לפי שאיש לא ידעה, שאינה לאיש שהיא פחותה מג' שנים כמ"ש באנשי מדין וכל הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו לכם, א"כ לזה לא נאמר ברחל ובצפורה בתולה לפי שהיו גדולות יותר משלש שנים והם ראויות לאיש:

פסוק כב

ויהי כאשר כלו הגמלים לשתת כתיב שכבר שתו מקודם ולא שתו אלא דבר מועט, או שהקב"ה רוה צמאם כדי שלא להטריחה, כי היא לא עשתה אלא בתחבולה כדי שלא יכיר כשהעירה כדה שהוא כדי שלא תוליך שיירי שתייתו או תשפוך אותם ויתבזה ויהיה לה לחציפות:

ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו. ולא אמר ששם אותו באפה כמו שאמר בספור דבריו ואשים הנזם על אפה, וכן למה ספר משקל הנזם ומשקל הצמידים, אלא כשעשו התכשיטין לא עשו אותם אל כמדת אשה גדולה ראויה לנשואין וכן אמר לו ולקחת אשה לבני, וזו היתה בת ג' שנים ודאי שלא היו כמדתה לזה לקח הנזם שהיה משקלו בקע שהוא י' גרה וראה שאינו ראוי לה שהוא גדול הניח הנזם ולקח הצמידים ושם אותם על ידיה ובאו כמדתה זהו על ידיה שהיו כאילו נעשו על ידיה, או אמר כמו שהצמידים באו כמדתה כן בא הנזם ולא אמר ששם הנזם לפי שדרך לשים הגרוע קודם ואח"כ החשוב והוא שם החשוב קודם שהם הצמידים לזה לא נזכרה בו שימה:

פסוק כג

ויאמר בת מי את הגידי נא לי היש בית אביך מקום לנו ללין. כוון לבודקה אם הדברים שעושה הם בדעת ובכוונה או לאו, כי אולי מפני שאין לה דעת הורידה כדה על ידיה כי לא היה לה דעת לומר לו הנה עין המים לפניך שתה משם, לזה שאל ממנה שתי שאלות בבת אחת לדעת אם יש לה הבנה להבין שהם ארבע שאלות, ואם תשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ושאל לה שתי שאלות ברמז אם יש לו מאכל ולגמלים, ולזה אמר לה בת מי את היש בית אביך וגו' והיא הבינה והשיבה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ותאמר בת בתואל אנכי, וחזרה פעם אחרת ותאמר גם תבן גם מספוא וכו' ב' פעמים ותאמר, להודיעו שהבינה כוונתו שהם ב' שאלות, והבינה ג"כ שאומרו היש בית אביך, כי היה לו לומר היש בבית אביך או היש מקום בבית אביך ואמר היש בית אביך, כלומר יש שום דבר לאכול והעלים הדבר כי לא רצה לשאול בפירוש כל זה לבודקה, וכמו שהוא אמר ברמז גם היא אמרה ברמז שאמר גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון כלומר כמו שהתבן הוא לחמה של בהמה והמספוא הוא הלפתן גם יש לך לחם ולפתן, וזהו גם תבן גם מספוא רב עמנו, גם מקום ללון, שלש פעמים גם:

פסוק כה

ללון. הוא אמר ללין והיא, אמרה ללון הוא אמר ללין הוא לבד והיא אמרה ללון לו ולגמלים. היש בית אביך מקום לנו ללין ר"ת גימט' מזון, שאל מזון ברמז, וכשראה שהבינה השאלות והרמז ויקוד האיש, ובזה יותרו הספקות. עוד כוונה גם תבן גם מספוא לומר שאם הוא עובד ע"א יש בבית אביה עובד ע"א ואם הוא עובד ה' יש ג"כ עובד ה' כוונה על עצמה, הע"א נקראה תבן, מה לתבן את הבר, מספוא, גימטריא מקום ע"ה, ולכך כששמע שיש בביתה עובד ה' ויקוד וישתחו לה'. מצאתי כתוב בספר החסידים אם האדם ובהמה הם צמאים האדם קודם והראיה מרבקה שנאמר ותכל להשקותו ואחר כך ותשאב לכל גמליו וכה"א והשקית את העדה ואת בעירם אבל באכילה הבהמה קודמת

שנאמר ויתן תבן ומספוא לגמלים ואח"כ ויושם לפניו לאכול, וכה"א ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת שבעת (ברכות מ'):

פסוק לא

ויאמר בוא ברוך ה' למה תעמוד בחוץ. רמז לו מאחר שעושה שליחותו באמונה אע"פ שהוא מזרע ארור הוא ברוך. זהו למה תעמוד בחוץ חוץ מהברכה הואיל ואתה שלוחו של ברוך:

ובזוהר ת"ח אליעזר עבד אברהם מבני כנען היה כד"א כנען בידו מאזני מרמה כתיב עליה ארור כנען ובגין דהוה שליחא מהימנא מה כתיב בוא ברוך ה' ועל דא אכתיב הכי באורייתא בגין דנפק מההוא קללה ואתבריך לא די דנפק מינה אלא דאתבריך בשמא דקב"ה ואוליפנא דאתא מלאך ואעיל מלה דא בפומיה דלבן, ולזה ויאמר בוא ברוך ה' ולא אמר ויאמר לבן:

פסוק לד

ויאמר עבד אברהם אנכי. הקדים לומר שאל יאשימוהו אם השולחן ערוך והמאכל יפסד ויצטנן, כי הוא עבד ואינו ראוי לשום מעלה ולא לשום כבוד ובין יהיה חם או צונן הכל שוה בערך שהוא עבד, ובפרט שאני עבד אברהם ולמדתי ממנו השפלות והענוה, וכיון שלא לאכול קודם כדי שיוכל לדבר, ואם יאכל קודם אולי יש להם בת אחרת כעורה או גדולה ממנה ויאמר לו לא יעשה כן במקומנו כמ"ש ליעקב ומאחר שאכל לא יוכל להשיב על דבריהם ויתבייש כי הגבירו חסדיהם עליו בהאכילו מאחר שהוא בא עיף ויגע מטורח הדרך, והוא כוונתו ברבקה לפי שבדקה וראה בה כל הסימנים כמו שאמר ולא לזולתה, ולזה אמר לא אוכל עד אם דברתי דברי ויאמר דבר, ויאמר עבד אברהם, כיון לומר שאם יעשו לו שום נזק כמו שאירע ששמו לו סם המות לא יוכלו לו שהוא נתלה באשלא רברבא שהוא זכות אברהם:

פסוק לה

וה' ברך את אדוני מאד ויגדל וכו'. וה' הוא ובית דינו ולזה נשלם שבא לו הגדולה והמעלה משניהם, מצד ב"ד נולד לו ישמעאל לפי שהוא התחיל משם שאמר אדני, אבל אחר כך נולד לו בן מצד הרחמים ולזה היה אב רחמן, ולזה ותלד שרה מוטעם גרש לומר שזה עיקר שהוא מאשת אדוני אבל לא ישמעאל שהוא מצד הקליפה. ולזה הזכיר ח' מינים שאמר ויהי לו צאן ובקר וכסף וזהב ד' מצד הרחמים, ועבדים ושפחות וגמלים וחמורים ד' מצד הדין. ותלד שרה אשת אדוני בן לאדוני, לומר שכוונה לו בשעת הביאה, כמ"ש על פ' ותהר ותלד שרה לאברהם, אם כן אין לו שום אחיזה בקליפה, לכך וישביעני אדוני

וכו' לאמר לא תקח וכו' שעיקר השבועה היא על השלילה, וזהו לאמר לא תקח והוא שאין ראוי לו לידבק בקליפה:

פסוק לח

אם לא אל בית אבי ואל משפחתי תלך וגו'. ואברהם לא אמר לו. אלא כי אל ארצי ואל מולדתי תלך, אמר לו אויר המדינה גורם, כך הבין הוא, ולזה אמר והנה הנערה אשר אומר וגו' איזו שתהיה, כששאל אותה ואמרה בת בתואל אמר נחני ה' בית אחי אדוני, אני הייתי חושב שכוונת אדוני הוא ליקח לו אשה מארצו אפילו שלא תהיה ממשפחתו, עתה שהנחני ה' בית אחי אדוני נראה שכוונתו לא היתה אלא לבית אביו ממש, לזה אמר אם לא אל בית אבי תלך וכו', וספר להם המאורע שנראה ממנו שהוא מה', ולזה אמר ועתה אם ישכם עושים חסד אם יהיה על ידכם אבל מאתו יתברך הוא אמת, ואם לא הגידו לי ואפנה על ימין או על שמאל, על ימין מבנות ישמעאל, כי השבועה לא היתה אלא שלא אקח מבנות כנען, או על שמאל מבנות לוט שכן אמר לו אברהם אם הימין ואשמאילה. וכתב רבינו בחיי ואשמאילה ואשמאיל אותך על כרחך שתצטרך שתלך לצפון. והביא ראיה שנמצא בתרגום מדוייק ואם את לדרומא ואצפינך כלומר על כרחך כי לא אתן לך רשות להתעכב בדרום:

פסוק מב

ואבא היום אל העין. לא אמר אל עין המים אלא העין שהודיעם שלא קפצה לי הארץ כמו שאמרו ז"ל היום יצאתי והיום באתי אלא בזכותו של אברהם שהוא עינו של עולם שהכל פונים בו:

פסוק מג

הנה אנכי נצב על עין המים והיה הנערה אשר אומר אליה וכו'. מה לו בניחוש הזה ומה ראה כי לא נחש ביעקב והוא היה ת"ח שהיה זקן ביתו, ואולי היתה מזדמנת לו ממזרת, אלא העבד היה יודע שביתו של אברהם יש בו הכנסת אורחים ויש בו עוברים ושבים וכן יהיה יצחק אחריו שנאמר למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו, אם כן האשה שתכנס לבית זה צריכה שתהיה שלמה באלה שבע מדות. א' שלא תהיה עינה צרה כמו שרה שלא היתה עינה צרה באורחים שהיו תמיד באים, ב' שתהיה סבלנית כי פעמים יבאו אורחים כבדים ושואלים דברים המכבידים על בעל הבית. ג' שתהיה נקיה שיהיו כליה נקיים כדי שיתאוו לאכול בהם האורחים ויאכלו בתאוה ובתאבון. ד' שתהיה זריזה במעשיה. ה' שתהיה בעלת שכל לא כמו שאר הנשים שדעתן קלה. ו' שיהיה לה מתיקות הלשון כמו שנאמר ותפק לרעב נפשך. ז' שתהיה מקבלת אותם בסבר פנים יפות, כי פעמים לא ימצא בעל הבית בבית והאשה מקבלתם לזה אמר כל

אלו המדות בזה יוכרו ויבחנו, ראשונה שלא תהיה עינה צרה ותאמר הנה אתה נצב על עין המים ואתה שואל ממני מים הנה המים לפניך, או תאמר למה אתה שואל ממני ולא מאחרת, לזה אמר הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר, שאינה לבדה כדי שתוכל לומר מה ראית שאתה שואל ממני ולא מאחרת. שניה שתהיה סבלנית שאמר אליה הטי נא כדך, שאם לא תהיה סבלנית תאמר קח הכד ושתה, וכן עשתה ותורד כדה על ידה ותשקהו. שלישית שתהיה נקיה, וגם כן הרביעית שתהיה זריזה חרוצה במעשיה, והחמשית שתהיה בעלת שכל, כולם יזכרו ויבחנו, שאם תאמר שתה ותקח שאר המים זה יורה שאינה נקיה, כי מה יודעת אולי זה האיש הוא מצורע או מוכה שחין ותשקה את אנשי הבית, ואם תשפוך אותם בפני זה יורה על חציפותה, ומה לה תחבולה לעשות, שתאמר גם לגמליך אשקה, זה מוכיח מרוב השכל שבה, וכן עשתה שנאמר ותכל להשקותו ותאמר וגם לגמליך אשאב עד אם כלו לשתות שאין עינה צרה, ותמהר להראות הזריזות ותער כדה אל השוקת ותרץ עוד אל הבאר במהרה קודם שיאמר כבר שתו וידע שלא העירה כדה אלא כדי שלא תקח משיירים ובתחבולה עשתה, לזה ותרץ עוד אל הבאר לשאוב וכו', וששית שיהיה לה מתיקות הלשון שאמרה שתה אדוני, ז' שתהיה מקבלת אורחים בסבר פנים יפות, שאמרה גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון:

פסוק מז

ואשים הנזם על אפה. לא אמר באפה אלא על אפה לפי שכבשה אפה ולא אמרה לו אדם גדול כמוך ואתה יושב על העין ואני קטנה ואתה מטריחני שאוריד לך הכד על ידי ויהי זה נתון בידי עד שתשתה. ולכן נתן הצמידים על ידיה עשרה זהב משקלם, על שאחזה הכד בעשר אצבעותיה, שנא' ותורד כדה על ידה ולא אמר בידה, או על שהשקתה י' גמלים. ובספור הדברים אמר ותורד כדה מעליה, לפי שבזוי וגנאי הוא לו שיטריח בת קטנה כ"כ ויאמרו שהוא מרוב עצלות, ומ"ש וישם הנזם על אפה והצמידים על ידיה מכאן דרשו ז"ל שרמז לה שעתיד לצאת ממנה עם שיביאו שקלי בקע לגלגולת ויקבלו שני לוחות הברית שבהם עשרת הדברות:

פסוק נ

ויען לבן וגו' מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב. הקדימו רע קודם הטוב שהם היו מתאוים שיהיה להם שום טובה או שום רעה כדי שיתעללו בה אפילו שתהיה רעה גדולה כגון מיתה כדי שיתנצלו בה שלא לשלחה, ולזה הקדימו הרעה לומר שהיו בוחרים ברעה ולא ישלחו אותה לפי שנתבייששו ממנו כשאמר עבד אברהם אנכי כי היה שמעו הולך בכל העולם שהיה אב המון גוים ואילו היה שולח לתבוע בת מלכים היו

נותנים אותה לשפחה הלא תראה מאליעזר בן נמרוד והגר בת פרעה. כמאמר פר"א, כל רוחו יוציא כסיל כשראה שהדברים מאתו יתברך, ולפי שהקדימו רע לטוב פיהם הכשילם שמת בתואל ואחר שאמר הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה, אמר אתה אף אם שלחך אדונך לקחת אשה לשפחה היה לנו לתתה כ"ש לאשה, וכל שכן לבן אדוניך, כי אפי' היה לוקחה לעבד אחד מעבדיו היה לנו לתתה לו, ואחר שאמרו כן אי אפשר להם לחזור מדבורם:

או נאמר שאמר רע קודם לפי שמת בתואל, אמרו הואיל ומה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך שתמתין עד אחר אבלות אביה ואחר כך תנשא הואיל ומה' יצא כאילו נעשה, והדין הוא שאם אחר שהחתן הכין כל צרכו מת אבי החתן או אבי **(לפי ההלכה דוקא אביו של חתן או אמה של כלה, ואיפכא לא, אבל הדברים בכאן דרך דרוש:

אך לפלא שהלא כתיב ויען לבן ובתואל וגו' רע או טוב, הרי שבתואל ביחד עם לבן אמרו הדברים ועדיין היה חי:)** הכלה מכניסין את המת לחדר ואת הכלה לחופה ונוהג שבעת ימי שמחה ואח"כ ז' ימי אבלות, לזה הקדימו הרע כלומר זה היה לנו לומר קודם שלא תנשא אבל מאחר שהוא מה' לא נוכל דבר אליך. רע שכבר יצא הדבר רע, ולא טוב גם כן לפי שאתה היית סבה שמת. עוד הקדימו הרע לומר שהוא היה סבה שמת אביהם והיה מן הראוי לעשות עמו רע אלא הואיל ומה' יצא הדבר לא נוכל דבר לא מיבעי עשיה אלא אפילו דבור רע לא נוכל. ואמר הנה רבקה לפניך קח ולך כאשר דבר ה', יהיה פירוש דבר ה' כמו ידבר עמים תחתנו, כלומר הואיל וה' הדבירה והכניעה שמת אביה ואנו לא נתן לנו רשות להשיאה כי הרשות ביד אביה שנאמר את בתי נתתי וכו' א"כ קח ולך:

עוד נאמר ויען לבן וגו' מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע הקדימו הרע שכן היתה כוונתם להמיתו, כמו שאמרו ז"ל ויהי כראות את הנזם הלך להמיתו ואליעזר הכיר בו שכוונתו רעה הזכיר שם והעמיד הגמלים על העין באויר והוא עומד על הגמלים באויר, ויהי כראות כן הכיר שהוא צדיק ואמר לו בוא ברוך ה' שהיה סבור שהוא אברהם שהיה קלסתר פניו דומה לו, ונראה שלזה אמר עבד אברהם אנכי, אל תחשבו שאני אברהם, וסוף המאמר כנען הוא אליעזר ולפי ששמש את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לברוך אמר רבי יעקב בשם רבי יוחנן ומה אם אליעזר לפי ששמש את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לברוך ישראל שהם עושים חסד עם גדוליהם בידיהם וברגליהם עאכ"ו ע"כ. אם כן יכולין לומר שמה שאמר או על שמאל היה הכוונה על עצמו שהוא אמר לאברהם אולי דרשו ז"ל אלי תבא שתקח בתי אמר לו אתה ארור ובני ברוך וכו', א"כ עתה שאמר

לו ברוך, עתה אלי תבא. ואפשר שלזה בשבועתו אמר אולי וכאן בספור הדברים אמר אלי כמו שאמרתי:

נחזור לענייננו שאמר לא נוכל דבר אליך רע שהיתה כוונתם להמיתו כמו שאמרתי, או טוב מאחר שהדבר הוא מה' אנו מובטחים בו אם כן הנה רבקה לפניך קח ולך קחנה אתה בידיך, כי אפילו שניתן אנו בידינו אין לנו בה שום זכות, שהתורה לא נתנה רשות לאחיה ולאמה אלא לאביה שנאמר את בתי נתתי ומאחר שמת אביה אין לנו רשות בה אם כן קח ולך כאשר דבר ה'. ויהי כאשר שמע עבד אברהם וישתחו וכו' ויקומו בבקר ויאמר שלחוני, שלחני כתיב שבתואל מת ואחיה רמאי ואע"פ שאמר הנה רבקה לפניך קח ולך זה היה במעמד אביה אבל עתה שמת אביה נכנסה ברשות אחיה לזה לקח רשות ממנו. ויאמר אחיה ואמה אם נשלחנה עתה אין לנו בה שום חנות ואפי' טובת הנאה אבל תשב ואחר תלך, אמר להם אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי, ואם תאחרו אולי לא יהיה כל כך הצלחה כי תעבור השעה, ויאמר נקרא לנערה, אתה אומר שה' הצליח דרכך נשאל פיה והנבואה מצויה בפי התינוקות, לזה אמרו את פיה ולא אמרו נשאל אותה אלא פיה ומשם נדע שהשעה עומדת לך ולא שעה אחרת, ויקראו לרבקה ויאמרו אליה, לא אמר לה אלא אליה רמזו לה לאמר לא יהא אליה, לא יהא, כלומר שתאמר לא יהא, ואמרו לה גם כן התלכי עם האיש בה"א התימה, אפשר שתעשי דבר זה ותלכי עם האיש הזה שאמר שהוא עבד ותניחי משפחתך ובית אביך, וכוונתם היתה שתמאן, ותאמר אלך, אז"ל אלך על כרחכם, דרשו ז"ל שלא אמרה, כן אני אלך אל אמרה אלך, מיד כשראו כך וישלחו את רבקה:

פסוק נא

או נאמר הנה רבקה לפניך, שאמר לו הואיל וכל הבחינות שבחנתה נמצאו בה ועמדה בכולם אם כן אע"פ שהיא קטנה היא לפניך ותהי אשה לבן אדוניך, יש באפשרות שתהיה אשה גדולה. עוד אמר ותהי אשה שאמר הואיל ומצאת כל הבחינות דבר זה יורה שהוא מאתו ית' לעשותה גדולה ולשנות טבעה:

פסוק סג

ויצחק בא כו' ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, מהיכן יצא מגן עדן, וכן במדרש כשחשדו יצחק שמא נגע בה ואח"כ נמצא שלא נגע בה כמ"ש המדרש אמר הקב"ה מה אעשה לעבד זה שהיה חשוד אמר למלאכי השרת והכניסוהו לג"ע אתמהא יצחק יצא ואליעזר כנס, וזהו לפנות ערב לפנות הערבות כדי ליקח רבקה, וכשראתה אותו ואור ג"ע עמו אמרה אין כדאי זה שיצא ממנו עשו:

וכן במדרש ותרכבנה על הגמלים רבנן אמרי מה גמל זה יש בו סימן טומאה וסימן טהרה כך העמידה רבקה צדיק ורשע, מאומרו גמלים כי ודאי לא היה לו לעבד לא סוס ולא פרד ולא חמור ולא היו לו אלא גמלים שנאמר ויקח העבד עשרה גמלים וכו'. וכתיב ותפול מעל הגמל, אמרו לפי שראתה שעתיד לצאת ממנה עשו נזדעזעה ונפלו בתוליה. בעת הרכיבה עדיין לא ראתה יצחק אמרה גמלים אחד צדיק ואחד רשע, כשראתה ליצחק אמרה אין כדאי זה שיצא ממנו עשו אין הדבר תלוי אלא בי לכך ותפול מע"ל הגמל, בשביל המעל הגדול שעשו יוצא ממנה, ונפלו בתוליה וחשבה שאולי בנפילת הבתולים יחשב לה במקום נפל כאילו נתעברה והפילה והקליפה קודמת לפרי שהוא עשו ואם כן אין לה אלא עיבור אחד של הצדיק, ולזה כשנתעברה ויאמר לה ה' שני גוים כו' אמר לה טוב כוונת שלא תתעברי אלא פעם אחת אבל בזה הפעם באו שניהם כאחד:

פסוק סז

ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. אז"ל האהלה שרה אמו הרי היא כשרה אמו שכל זמן שהיתה שרה קיימת היה נר דלוק מע"ש לע"ש וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל, הכוונה היא שחוה גרמה לכבות נרו של עולם שהוא אדם הראשון והיה חלתו של עולם ושפכה דמו, לזה שרה שבאה לתקן היה נר דלוק, וברכה מצויה בעיסה שהיא חלה, וענן קשור על האהל כנגד מה ששפכה דמו, ושלשתן רמוזים בנר, הנר היא האשה, והפתילה כנגד החלה, והשמן כנגד הדם, והאור כנגד אדם שהיה אורו של עולם, וצריכה האשה כשתדליק נר שבת שתתכוון לזה:

פרק כה

פסוק א

ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. ומה שלקחה הוא כדי להוציא שאר הקליפות לחוץ כדי שישאר הפרי זך בלי שום ערבוב שהוא יעקב שהיתה מטתו שלמה ולזה יבוא מהול בלי שום קליפה. ומצאתי כתוב בילקוט איוב סימן תתק"ד שלש נשים נשא אברהם אבינו, שרה משם, קטורה מיפת, הגר מחם ע"כ. והכוונה הוא שהעולם נתקיים מאלו אחר המבול וכדי שיהיה זרעו של אברהם עיקר לקח מכל אחד אשה, להורות שכולם לא נצולו אלא בשבילו וכולם כפויים לו, ועשה עיקר משרה ועשאה שרה וגברת על כל העולם שהיא בתו של שם והיא בת אחיו, וקטורה שהיא מיפת אמר אשה קרא לה שם אישות, והגר שהיא בתו של חם לא נזכר בה שם אישות. עוד כוונה אחרת בלקיחתו אלו הג' נשים לפי שמאלו נפרדו ע' אומות וצפה שעתידין ישראל להגלות ביניהם לזה לקח אשה מכל אחד כדי שיהיה קורבה ביניהם אולי ירחמו עליהם מחמת הקורבה:

עוד ויוסף אברהם. מה לו לאברהם אחר שנולד לו יצחק שהיא זרועו של עולם מה לו להוליד אלו משפחות שיצאו ממנה שהוא קוץ מכאיב לישראל כמו שאמר הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וכו וכן אמרו במדרש את זמרן שהיו מזמרין בתוף לע"א ואת יקשן שהיו מקשקשין בתוף לע"א, אלא אברהם כוון לקחת ל"ה שרים לחלקו שהוא צד החסד כדי שיהיו נחים לישראל י"ב נשיאים של ישמעאל והשאר מאלו, כי כן אמרו במדרש אשורים ולטושים ולאמים כולן ראשי אומות הן, לזה הולידם לעת זקנתו כדי שיהיו חלשים בטבע, וכן היה ראיה ממדין שבאו ישראל עליהן והביאו שנים ושלשים אלף נקבות פחות מג' שנה והרגו ה' מלכי מדין ולא נפקד מהם איש, ולזה אמר ותלד לו לומר למה שכוון, ול"ה שרים שהם חזקים הם מצדו של יצחק שהוא גבור והוא עומד כנגדם לפי שהם קשין יותר מל"ה של צד ימין:

פסוק ז

ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי מאה שנה ושבעים שנה וחמש שנים. יש לשאול למה אמר שני חיי אברהם מאה שנה וכו', ועוד למה הקדים ימי לשני יאמר שני ימי, ועוד למה הם שני, ועוד שהימים לא נזכר כמה חי כמו שאמר בשנים אם כן ימי למה לי, ועוד חיי ואח"כ אמר חי היינו חיי היינו חי תרתי למה לי, מלבד שנה שנה בכל כלל וכלל, ואמר קודם ק' ואחר כך ע' ואח"כ ה', ולמה אמר בק' ובע' שנה בלשון יחיד ובה' אמר שנים בלשון רבים. ולמה הקדים המאה היה לו להקדים החמש כפי סדר ההולדה והחי קודם חי ה' ואח"כ ע' ואח"כ ק', ועוד שאמר זקן ושבע, יצחק חי ק"פ חי יותר ממנו ולא נאמר בו שבע ולמה נאמר שבע באברהם ולא באחר, הרי בדורות ראשונים היו חייהם ארוכים ולא נאמר באחד מהם זקן ושבע, ואם לפי שהיו רשעים ואינם כדאי להאמר עליהן לשון זה הרי מתושלח שהיה צדיק והאריך ימים יותר מכולם ולא נאמר עליו שבע, וכן למך וכן שם בן נח שהאריך ימים עד יעקב אבינו ולמדו תורה ולא אמר שבע. אלא יובן זה במאמר שאמר עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון, כל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעתיד לבא ומראה להם הקב"ה עד שהן בעוה"ז מתן שכרן מה שהוא עתיד ליתן להם לעתיד לבא כדי שביעה והם ישנים, משל למלך שעשה סעודה לאורחין והראה להם מה שהם אוכלים ושותים ושבעה נפשם וישנו, כך הקב"ה מראה לצדיקים עד שהם בעוה"ז מתן שכרן שהוא עתיד ליתן להם לעתיד ושבעה נפשם, מה טעם כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי, כד דמך רבי אבהו אחזו ליה תלת עשר נהרי אפרסמונא אמר אלין דמאן א"ל דידך אמר לון כל אלין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי ע"כ, והטעם שמראה להם הקב"ה עד שהן

בעוה"ז מתן שכרן כדי שלא יצטער על פרידת הגוף לזה מראין לו מתן שכרו ויראה הפרש שיש בין העוה"ז והעוה"ב ויתאוה למיתה ויפרד מן הגוף מתוך שמחה כדי שישאר הגוף שמח, לזה אמרו ז"ל מת מתוך שחוק סימן יפה לו ויתעדן הגוף, וזהו המשל שאמר ושבעה נפשם וישנו כמו שאכל שבע וישן, שהשינה היא מנוח לגוף שנאמר ישנתי אז ינוח לי, ואמרו במדרש מה בין מיתת נערים למיתת זקנים רבי יהודה ורבי אבהו ר"י אמר הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה ובזמן שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה, ר' אבהו אמר התאנה הזאת בשעה שהיא נלקטת בעונתה יפה לה ויפה לתאנה ובשעה שהיא נלקטת שלא בעונתה רע לה ורע לתאנה ע"כ. יש לשאול במאי פליגי ולמה המשיל רבי יהודה לנר ור' אבהו לתאנה. אלא רבי יהודה המשיל לנר שכבה מאליו יפה לה לנשמה ויפה לגוף שנמשל לפתילה שהשלהבת נאחזת בה ואם ימות מיתה פתאומית אפי' יהיה זקן רע לו לנשמה ורע לפתילה שהוא הגוף, כי הנער כשמת מיתת כל אדם מיתת זקנים נקראת, שמתיאש מן העולם בראותו מתנוונה והולך, ואם מת מיתה פתאומית אפי' יהיה זקן נקראת מיתת נערים, מאחר שלא נתיאש מן העולם שהיה חושב שיחיה יותר כמו הנער מאחר שלא חלה. ור' אבהו סובר מאחר שמת זקן כמו התאנה שנלקטה בעונתה אע"פ שמת מיתה פתאומית עכ"ז יפה לו ודאי מאחר שהוא זקן ונתלבן הרי רואה בעצמו שהוא מתקרב למיתה ואז ודאי מתיאש הוא מן העולם, א"כ מכאן נראה למה אמר באברהם זקן ושבע ומה שהביא המשל הוא לפי שמתן שכרן א"א בעודו בגוף להשיג מהותו כי הוא שכלי ורוחני ובעודו בגוף א"א להשיג אלא דבר גופני, לזה הביא משל למלך שעשה סעודה וכו' שאע"פ שהוא בגוף מתעדן בראיה ושבעה נפשם א"כ טעם הדבר הוא כדי שלא יתרעם על המיתה, וזהו שאמר המאמר מה טעם כי עתה שכבתי ואשקוט, פי' מה טעם מראין לו שכרו כדי שיאמר עתה אחר שראיתי מתן שכרי שכבתי ואשקוט, ולזה הביא הפסוק ואני אמרתי לריק, וכי מה טעם שרבי אבהו יאמר כן שיגע לריק אילו לא הראו לו שכרו לא היה מאמין שהקב"ה נותן שכר לצדיקים והוא אחד מי"ג עיקרים שהקב"ה מעניש לרשעים ומשלם שכר טוב לצדיקים, אלא רבי אבהו כוונתו על הגוף, אמר אני אמרתי לריק יגעתי חשבתי שהגוף א"א להשיג מהות עדון שהנשמה מתעדנת, אבל עתה שהמשילו לו נהרי דאפרסמונא הוא לעדן הגוף כמו שנהר אפרסמון כשהוא מושך והולך נותן ריח ומריחין כל המתקרבין אליו כן ג"כ הגוף נהנה בהנאה רוחנית קרוב להנאת הנשמה אבל אינה יכולה לעמוד בו כמו שהנהר מושך והולך ואינו עומד, לזה אמר ואני אמרתי לריק יגעתי אכן משפטי את ה' שהוא דין המיתה, את ה' ברחמים, ופעולתו את אלהי בדין הוא חייב ליתנה לי. ועל זה

רמזו ז"ל שאמרו יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הזה מכל חיי העוה"ב, הוא על אותה שעה, כי איך אפשר ששעה של חיי העוה"ז תהיה יפה מכל חיי עוה"ב אלא חיי עוה"ב בנפש לבד ואותה שעה היא בגוף ובנפש, ועל זה רמזו יש קונה עולמו בשעה אחת וזהו שאמרו (ברכות י"ז) כי הוו מפטרי רבנן מבי ר' אמי הוו אמרי ליה עולמך תראה בחייך, ומאמרם ז"ל מכל חיי העוה"ז תדע כמה הוא ערך אותה שעה, א"כ לזה אמר אלה ימי שני חיי אברהם אשר חי, שנתוסף לו חיים על חייו בשעת מיתתו שהראו לו מתן שכרו, וכן חיי אברהם אשר חי ר"ת גי' ח"י, לומר שכמה מיני חיות בא לו, חיים לגוף, חיים לנפש ששוכנת עמו, ולזה אמר המאמר ושבעה נפשם, וחיים לנשמה ג' מיני חיים, ולכך ג' פעמים, חיי, אשר חי, ובר"ת חי, ונרמז חיים לרוח במלת חיי בלשון רבים, ומה שהקדים ימי ואמר ימי שני לומר לך שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים ואינו מחסר להם אפי' יום אחד, כמו שאז"ל אמר דוד אמות יום ששי א"ל הקב"ה כי טוב יום בחצריך מאלף וכו', וכ"ה אומר יודע ה' ימי תמימים שמתמים ימיהם, ולפי שאז"ל שיצחק חי ק"פ שנה ואברהם חסרו לו ה' שנים מפני עבירות שעבר עשו ואמר הקב"ה אני הבטחתיו ואתה תבא אל אבותיך בשלום והוא רואה בן בנו יוצא לתרבות רעה ועובר ה' עבירות מוטב שיפטר בשלום ולזה אמר שני חיי אברהם, ולא נחסר מחייו אפי' יום אחד, ופירוש של אותו מאמר הוא קודם שנולד צפה הקב"ה שעתיד לצאת מבן בנו עשו ולעבור ה' עבירות לזה לא נגזר לו חיים אלא קע"ה שנה ולא חסר מהנגזר אפי' שעה אחת, ולזה אמר חמש שנים שאותם חמש שנים האחרונות הם חשובים כנגד כל השנים שעברו, ולזה אמר שנים, ולכך הזכירם באחרונה, א"כ לא נחסר מחייו. ומה שהקדים מאה שנה הוא כנגד נסיון העשירי שנולד לו בן שהיה בן מאה שנה אחר היאוש ועמד בנסיונו, א"כ אלו הם החיים הגמורים שעבודת הבורא הם שזוכים בה לחיים הנצחיים, וכשהיה בן ע' שנה נאמר לו לך לך, כן ראיתי בסדר עולם. א"כ לא היה אדם בעולם שנתנסה בי' נסיונות ועמד בהם, על כן השביע נפשו וגופו לכך נאמר עליו ושבע, שלא היו הנסיונות עליו לטורח ולמשא אלא היה שמח בהם כמו שהוא שבע מאכילתו, א"כ ואלה ימי אלה בא"ת ב"ש גי' תי"ק, שהיה גופו של א"א תיק לנשמה עליונה, א"כ ואלה ימי, בתיק זה זכה לימים עליונים לימים שאין להם לילה, ותיק בא"ת ב"ש אדם שנתקן, א"כ ואלה מוסיף על הראשונים, ואלה ימי שני חיי, ר"ת וישח היינו וישח אדם וישפל איש, וישח יש י"ד, רמז על דוד שנתקן בו אדם גם כן והבן זה מאד:

גימטריאות

מאה שנה ועשרים שנה. ר"ת משוש, כל זמן שרה היתה משוש לכל הארץ:

בקצה שדהו. הקצה אותו מדעתו שלא היתה חשובה בעיניו:
עפרון. בגימטריא עפר נאה:
ועשה חסד עם. ס"ת למפרע מדה, שכן מדתו של אברהם היא חסד:
לשתות. לשתת כתיב, כי היו המים שותתים ויורדים אז ידעה שכלו לשתות:
ועבדים. ועבדם כתיב שעבד אחד היה והוא אליעזר בן נמרוד:
ושפחות. שפחת כתיב אחת היא והיא הגר בת פרעה:
וישבעני. וישב עני, בלא אשה שלא רצה לקחת מבנות כנען:
לשוח. אז"ל תקן תפלת מנחה, וכן הנעלם לשוח מ"ד י"ן א"ו י"ת גי' התפלה עם המלה:
בצעיף ותתכס. לפי שכסתה פניה זכו בניה לענני כבוד, וכן צעיף גימטריא אלו ענני כבוד:
בשיבה. גימטריא אברהם אבינו, שהוא שאל הזקנה, וכשהאדם מלבין זקנו עושה תשובה ומכין עצמו לעולם שכלו טוב, וזו הוא שיבה טובה בגימ' ז"ך, שזכך עצמו:
אשור ועל פני כל אחיו נפל, רמז על סנחריב מלך אשור שנפל על כל האומות ובלבלם:

פסוק יט

ואלה תולדות יצחק בן אברהם. חזר ואמר אברהם הוליד את יצחק, פירש"י ז"ל שאמר אברהם הוליד את יצחק שהרי עדות וכו' על פי שנים עדים יקום דבר, עדות ראשונה שעשה הקב"ה שני דדיה כשני מעינות והיניקה כל הבנים שהביאו בניהם ולא הביאו מניקותיהם וזהו אומרו כל השומע יצחק לי ולא יאמרו שאספה אותו מן השוק, וזו עדות שניה אברהם הוליד את יצחק, וכן ואלה תולדת בגימ' וזו היא עדות בשניה. עוד נ"ל שחזר ואמר אברהם הוליד את יצחק, לומר שמכאן הוא התחלת היחס, שלא תאמר יצחק בן אברהם בן תרח בן נחור בן שרוג וגו', לז"א לא תעלה למעלה אלא תחזור, אברהם הוליד את יצחק מכאן היא ההתחלה, כי בן תרח היה שמו אברם וזה שמו אברהם, וזה בריה חדשה. וכן אברהם אברהם הוליד ע"ה, בגי' זהו בריה חדשה, יצחק בן אברהם ר"ת בגימ' אחד, שהיה מיחד ה' כמו אברהם, בן אברהם דומה לו בכל דבר בין ביחוד בין בחכמה בין בנוי בין בכח בין בעושר בין במעשים בכל היה דומה לו, וכן הוליד בגימטריא ודמה, אברהם הוליד את יצחק שבשעת החיבור וההולדה כיון להוליד בן צדיק וטוב, וכן אברהם הוליד את יצחק ר"ת בגימ' טוב, וס"ת תקדם, הנשמה קדמה כלומר נשמתו קדושה מאד, אדם במ"ק ט', קדם במ"ק ט', והבן:
עוד אברהם הוליד. אז"ל שליצני הדור היו אומרים מאבימלך נתעברה צר קלסתר, וכן כל מה שאירע לאבות סימן לבנים שכן אמרו חז"ל על ישראל אם בגופן שלטו בנשותיהן לכ"ש עד שהעיד עליהם שם י"ה הראובני הפלואי:

פסוק כ

ויהי יצחק בן ארבעים שנה. למה שהה כ"כ, א"ת בקחתו את רבקה עד שנולדה זוגתו א"כ קשה. למה לא זמנה לו הקב"ה בשנת כ"א, אלא סוד הענין הוא יצחק בא מסטרא דנוקבא ולית ליה קיימא שכן אמר המלאך למועד אשוב אליך ולשרה בן, לא אמר ולך בן והקב"ה גם כן אמר והנה בן לשרה אשתך, לכך היה ענין העקידה שיהיה כפות תחת ידו עד דייתי מחילא דדכורא, וזה הוא שאמר הכתוב ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני, תהיה בני מחילי, ולזה מתה שרה דאתי מחילה דלא יהא דוכרנה ביה, ולזה אמר כאן אברהם הוליד כאלו הולידו מחדש, ועוד ויהי יצחק בן ארבעים שנה המתין כ"כ זמן ואחר כך יקח בת רשע אחות רשע ממקום הרשע אתמהא, וזהו לשון ויהי לשון צער, ולזה אמר ויעתר יצחק לנוכח אשתו כי עקרה היא, סבת העקרות הוא כדי שיתפלל עליה ותתהפך לבריה אחרת לומר שאינה זאת בת בתואל כי אותה היתה עקרה וזו נאמר עליה ותהר רבקה אם כן אינה אותה רבקה אלא רבקה אחרת, וכל זה כדי לנקות זרע ישראל כדי שלא יהיה להם שום אחיזה עם אומות עכו"ם כמו שאמרתי בשנוי אברם לאברהם, וכן הטעם בשרה ששנה שמה והיתה עקרה לומר שאינה בת נחור שאותה היתה עקרה ושמה שרי וזו שמה שרה ותהר שרה, וכן הטעם ברחל שהיא בת לבן, ולזה אמר ויעתר כמו העתר שמהפך את התבואה מלמעלה למטה כן נתהפכה מעקרות לותהר רבקה:

ורבינו בחיי ז"ל נתן טעם לעקרות האמהות לכל אחת ואחת ולאה לא היתה עקרה והיא גם כן בת לבן, אבל היא הפכה עצמה בבכיתה שהיתה בוכה כדי שלא תנשא לעשו כמו שאמרו חז"ל על פסוק ועיני לאה רכות אם כן אינה אותה לאה כי אותה היא לעשו וזו אחרת. עוד טעם אחר לעקרות רבקה כדי שיצא עשו בימי הזקנה, שאם היה יוצא בימי הבחרות לא היו יכולין בני יעקב לעמוד לפניו שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים, ולזה היו תאומים כי כן דרך התאומים להיות לשים בטבעם, ולזה גם כן יצא ראשון כי דרך היוצא ראשון להיות יותר חלוש מהשני לפי שהוא, נושאו והוא סימן ואתה על במותימו תדרוך, כמו שהיה מדרך לו בבטן, ולזה מתרוצץ עמו כדי להתיש כחו, א"כ ה' סבות להתיש כחו, ולכן יצא בימי הזקנה והיה ראשון והיו תאומים כי טבעם להיות חלשים כמו שאז"ל על פסוק ויעצמו, ולזה תומם כתיב שהאחד היה חלש, והיה מתרוצץ עמו כדי להתיש כחו, והיה שעיר כי טבע השער שהוא מתיש כח כמו שנודע לחכמי הטבע, ובפרט אם השער הוא כנגד הלב, כי אמרו במדרש כי הס"ס שהוא השר שלו יש לו שער כנגד הלב, ולזה רצה יצחק לברכו כי היתה מלאכתו כבידה והוא חלש רצה

לברכו שלא יצטרך למלאכתו אלא שיתן לו מטל השמים, וכנגד החולשה יעבדוך עמים, ולזה אמר ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, לומר שעיכוב ההולדה הוא כדי שיהיה יצחק בן ששים שנה כדי שיצא עשו בימי הזקנה כמו שאמרנו. וחז"ל נתנו טעם כללי לעקרות האמהות ואמרו לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ונתנו טעם פרטי לרבקה ואמרו מפני לא מה נפקדה רבקה עד שיתפלל עליה יצחק כדי שלא יהיו אומרים תפלתנו עשתה פירות שאמרו לה אחותנו את היי לאלפי רבבה, ברכת אובד עלי תבא זה לבן הארמי שנאמר ארמי אובד אבי, עלי תבא זה רבקה שאמר לה אחותנו את היי לאלפי רבבה, ועמדו ממנה אלופים מעשו שנאמר אלוף תימן אלוף אומר וגו' ורבבה מיעקב שנאמר רבבה כצמח השדה וגו', וי"א אלו ואלו מיעקב שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל, על כרחין אליבא דת"ק שאמר ברכת אובד עלי תבא הוא כמתרעם ואומר הברכה של אותו רשע תבא עלי שאמר אחותנו את היי לאלפי רבבה, לא אמרו יהיו ממך או יצאו ממך אלפים ורבבות או רבבות ואלפים, אלא אמר הרשע את היי לאלפי רבבה, כלומר לא הנחתיך שתלכי עם האיש הזה אלא שידעתי שיצאו ממך, וזהו שאמר את היי העתידין לצאת ממנו יהיו ממנה את היי לאלפי, והקדים האלפים שהם מעשו לרבבות שהם מיעקב, ולא אמר לאלפי ורבבה אלא לאלפי רבבה משמע שיהיו האלופים לרבבה שהם בני יעקב, א"כ ברכת אובד עלי תבא אומר יעקב ברכת אותו רשע עלי תבא, וזו היא סברת ת"ק, ויש אומרים ברכת אובד עלי תבא בתמיה ח"ו הוא כיון לרעה כמו שאמר ולא נתקיימה ברכתו ואלו ואלו יצאו מיעקב שנאמר שובה ה' שישוב ברכתו של אותו רשע שהוא הקדים האלפים לרבבות שאמר את היי לאלפי קודם ואתה תשיב ותהפך רבבות קודם ואח"כ אלפי ויהיה הכל מישראל, אם כן סברת יש אומרים היא סברת בעל המאמר שאמר מפני מה לא נפקדה רבקה עד שהתפלל עליה יצחק שלא יהי אומרים וכו':

ועם זה יובן ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו, ולא אמר לנוכח רבקה אלא לנוכח אשתי סתם, לפי שהם ברכו לרבקה שנאמר ויברכו את רבקה לזה אמר אשתו סתם, אבל אח"כ שהתפלל אמר ותהר רבקה אשתו, ומה שאמר לנכח לומר נגד ממנה, שהוא אמר לאלפי רבבה והוא התפלל רבבה ואלפי:

בקחתו את רבקה. רבקה בת ג' שנים היתה א"כ מהו שבחה שאמרו ז"ל שהיתה צדקת ולא למדה ממעשיהם, אלא אפשר לומר שאינו כפשוטו אלא בת שלש שונים שהם אביה ואחיה ואנשי מקומה ועם שונים אל תתערב, שונים שאומרים שתי רשויות, וכן אמר בזוהר שאינו פשוטו (עיין שם דף קל"ו עמוד ב'):

בת בתואל. פירש"י ז"ל וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל וכו' אלא להגיד שבחה שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם, וא"ת היא היתה בת ג' שנים מה יכולה ללמוד בג' שנים, אלא השבח הוא כשאמר לה התלכי בה"א התימה כלומר שתאמר לא ואמרה אלך, ואמר ג"כ עם האיש שהוא גדול ואת קטנה, ואמר עוד הזה שהוא עבד וכנען בידו מאזני מרמה, ועכ"ז אמרה אלך, בזה נראה כוונתה שיותר טוב שתלך עמו מלשבת עם משפחתה בית אביה ועם אחיה למה כדי שלא תלמוד ממעשיהם, לזה הזכיר האבות והמקום והאח ונזכר האח באחרונה לומר שהוא היה ברשע שקול ככולם:

פסוק כב

ויתרוצצו הבנים בקרבה. אז"ל כשהיתה עוברת על פתחי ע"א עשו מפרכס וכו', ולמה לה לעבור והא כתיב ואל תקרב אל פתח ביתה, אלא היתה הולכת לבתי ע"א אולי תראה שם אשה עובדת ע"א למשוך לבה לה' ולהודיעה שהע"א אין בה ממש כמו שלמדה יצחק שהוא ג"כ למד מאביו שנאמר מגורי אביו אז"ל מגויירי אביו שהיה מגייר אנשים ושרה מגיירת הנשים, ומהם למדה רבקה לעשות כן לזה היתה הולכת לבתי עבודת אלילים עוד ויתרוצצו הבנים בקרבה. רבי יוחנן אמר זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה, פי ויתרוצצו מלשון ריצה ומלשון רנון ולזה כפל הצד"י, ורבי שמעון בן לקיש אמר זה מתיר צוויו של זה וזה מתיר צוויו של זה, פי' מלת ויתרוצצו מלה מורכבת התיר צוויו, וכן יובן פי' רש"י שכתב ויתרצצו כתיב חסר מלשון רצץ את מוחי. ופירוש זה מתיר צוויו של זה וכו', הוא כמו שאומר המדרש שהיו חולקין בשביל העוה"ז העוה"ב, באותה שעה רצה סמא"ל להרוג יעקב במעי אמו אלא שעמד מיכאל כנגדו, באותה שעה עמד מיכא"ל ורצה לשרוף לסמא"ל עד שהושיב הקב"ה בתי דינים ביניהם עשו פשרה ביניהם העולם הזה לעשו ועוה"ב ליעקב, ויעקב מתרה לעשו צוויו על עולמו ואומר לו הבנים בקרבה הב"ן מ"י בקרבה שד"י, שם שד"י שכן מ' של הבנים ב"ק של בקרבה באתב"ש שד"י, א"כ הבן ששם שד"י רבו, וזהו בקרב"ה ב"ק רב"ה, עם המלה רבו, ששמו כשם רבו, וזהו הנה מלאכי ילך לפניך השמר מפניו אל תמר בו, בקרבה קב"ר ב"ה, ר"ל שסופו לקבר, רק"ב ב"ה סופו לירקב אם יש לו קנאה שנאמר ורקב עצמות קנאה, קרב"ה ש' ב"ה דהיינו מצפ"ץ שהוא שם הרחמים לרחם ולקבל שבים, וזה מתיר צוויו ואומר לו עוה"ב, בק"ר ב"ה ע"ה הוא בקר"ו של עולם הבא, בקרב"ה ברבק"ה, ופשתם כעגלי מרבק, בקרב"ה בקרב ה' שהקב"ה מתהלך ביניהם לעוה"ב שנא' והתהלכתי בתוככם:

ותאמר אם כן למה זה אנכי. על דרך אז"ל שהיו רצים כשהיתה עוברת וכו', אמרו הולד כשהוא מונח במעי אמו מקופל כפנקס כמאמרם ז"ל למה התינוק דומה במעי אמו וכו' ואינו יכול לרוץ ואלו מאחר שהם רצים אינם צריכים לי ודאי הגיע זמנם לצאת כמו הפרי כשהוא מתבשל הוא נושר, אם כן למה זה אנכי, ס"ת בגימ' ק"י כלומר אקיא אותם לחוץ, גם בגימ' הם בבטן עה"מ, כלומר למה הם בבטן, יצאו. עוד חם כן למה זה אנכי, אמרה אני חשבתי שסיבת העקרות היתה להתיש אותו כח של משפחתי ובית אבי שלא יצאו ממני רשעים, ולזה אחר שעברו שני ההולדה שהן הב' שנים ראשונים נפקדתי חשבתי שכבר הותך אותו כח, ואני עכשו רואה כשאני עוברת על בתי ע"ז אחד מפרכס לצאת ודאי שהוא רשע ויאמרו כל העולם מצדי בא שאני בת רשע ואחות רשע ורוב הבנים דומים לאחי האם למה לא ידמו אלי ויהיו כולם צדיקים אם כן למה זה אנכי שאני צדקת וכבר הותך החומר שהבאתי מבית אבי:

פסוק כג

ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך. אז"ל שני גיים כתיב, כי בבטנה אי אפשר לסבול שני גוים. ורבינו סעדיה גאון ז"ל פירש אבות שני גוים בבטנך. לה שני גיים, בגימ' רבי ואנטונינוס עם שני המלות, ואמר לה כן לנחם אותה ולדבר על לבה שאפילו שעשו הוא רשע יוצא ממנו אנטונינוס, ולמה יצא אנטונינוס מרשע, הניצוץ שהיה בעשו שלקח מיצחק ומרבקה משם יצא אנטונינוס פרי מקליפה, ונשארה הקליפה לבדה מעורבת עם קצת פרי, שמשם יצאו קטיעא בר שלום וקוסטנר של רבי חנינא בן תרדיון ושליח ששלחו אחר רבן גמליאל, אבל יעקב היה פרי מהפרי וכן כמה גרים יצאו מעשו, וכן ושני לאמים ממעיך יפרדו בגימ' צדיקים מתגיירים, כלומר שהרבה מזרע עשו היו מתגיירים וכמה צדיקים יוצאים ממנו, כמו שמעיה ואבטליון ורבי מאיר שהיו בני גרים וכן הרבה, וכן ולאם מלאם יאמץ, בגימ' גרים עם המלה:

ממעיך יפרדו. שלא כמנהג העולם שאין יצה"ר שולט באדם אלא משעת יציאתו מבטן אמו כדאיתא בסנהדרין פרק חלק אמר לו אנטונינוס לרבי יצה"ר מאימתי שולט על האדם א"ל משעת יצירה א"ל אם כן הוא בועט באמו ויוצא אלא משעת יציאה, אמר רבי דבר זה למדתי מאנטונינוס ומקרא מסייעו שנאמר לפתח חטאת רובץ ע"כ. ואלו מן הבטן הם מריבים זה עם זה כדי שיהיה מריבה ביניהם לעולם ולא יתחברו שניהם כדי שיהיה זרע יעקב נבדלים מעשו ולעולם יהיו אדוקים בהשי"ת, ואם לאו הרי הרצועה מוכנת להלקות שנאמר והיה כאשר תריד וכו'. יפרדו בגימ' יצר, כלומר בעודם במעיך

יש להם יצר כמו שאמר יפרדו, יפרדו יפר ברית אחים שהם ד"ו שנים, שנאמר ולא זכר ברית אחים:

פסוק כה

ויצא הראשון אדמוני. במדרש כשהיו יעקב ועשו במעי אמן א"ל יעקב לעשו אחי ב' עולמות לפנינו עוה"ז ועוה"ב, עולם הזה יש בו אכילה ושתיה ובנין ומשא ומתן לישא אשה ולהוליד בנים ובנות אבל עולם הבא אין בו כל המדות האלו רצונך טול אתה עולם הזה ואני העוה"ב, באותה שעה נטל עשו חלקו בעוה"ז ויעקב עולם הבא, וכן יעקב בגימטריא חיי עולם הבא, ולזה יצא ראשון להחזיק בנחלתו:

במדרש שאל הגמון אחד את רבן גמליאל אמר לו מי תופס המלכות אחרינו הביא נייר חלק וכתב עליו ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו, אמר ראו דברים ישנים בפי זקן להודיעך כמה צער היה אותו צדיק מצטער. להבין זה המאמר יש להסתפק בו כמה ספקות, א' למה לו ליקח נייר חדש ולכתוב עליו ואחרי כן יצא אחיו, יפתח לו הפסוק ויקרא לו ולא יטריח עצמו בכתיבה, ועוד למה אמר נייר חלק, ועוד שאמר ראו דברים ישנים בפי זקן, בתורה הם כתובים, ועוד אומרו להודיעך כמה צער היה מצטער, מה היה הצער. אלא רבן גמליאל ז"ל שהביא נייר חלק כדי שלא יבין פירושו של ואחרי כן הוא על סדר ההולדה שאמר ויצא הראשון ואחרי כן יצא אחיו, לזה לא פתח לו הפסוק כדי שלא יובן ואחרי כן חוזר על פסוק ויצא הראשון, לכך חלק שאין כתוב לעיל שום דבר אם כן הוא חוזר למרחוק שהוא למלך משיחנו, ולזה ואחרי כן מוטעם גרשי"ם. ולז"א התלמידים ראו דברים ישנים בפי זקן, שאנו לא היינו מבינים אלא שחוזר ואחרי כן על פסוק ויצא הראשון וממעשה שעשה נראה שהדברים עתיקים, וכן ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו ס"ת בגימ' זהו מלך עם ד' מלות וזהו וישלח יעקב מלאכים לפניו אל תקרי מלאכים אלא מלכים בלא אל"ף, לפניו כלומר קודם לו, וכן הוא אומר ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלוך מלך לבני ישראל, וכן אמר יעקב לעשו יעבר נא אדוני לפני עבדו, אתה יש לך אדנות בעולם הזה ואני בעבדות עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, עד שיעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, זהו שעירה, עד שם יש לך אדנות זהו אל אדוני שעירה, ולכך וידו אוחזת בעקב, לומר שאין לו שום אחיזה אלא לבסוף, ואמר להודיעך כמה צער מצער היה, שיעקב היה יוצא ראשון ועלה למעלה לתת מקום לעשו כדי שיצא ראשון לקחת חלקו שהוא העולם הזה, וזהו ויתרוצצו שהיה רץ זה לכאן לעלות וזה היה רץ לצאת, ולזה היתה מצטערת שהיו מתהפכים והוא סימן ונתנך לראש וכו' והיית רק למעלה ולא תהיה למטה, וגם כן היה מצטער שהיה יעקב איש

חלק ועשו איש שעיר והיה מצערו בשערותיו, וגם היה מצטער שלא ינחל עשו עוה"ב, אם כן יצא ראשון שלא כדרך היוצאין אלא בקפיצה שקפץ ויצא במהרה להוט אחר העולם נבהל להון, נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך, וביציאתו בקפיצה שחת רחמי אמו שנאמר ושחת רחמיו ולא ילדה יותר, ולכך יצא אדמוני מרוב העייפות והיגיעה של הריצה שרץ ונתהפך מלמעלה למטה, ואולי זו היתה סבת בטול המילה שלא נמול שראו אותו אדמוני כאז"ל יצא אדום ממתינין לו עד שיבלע דמו כדאיתא בחולין פרק אלו טריפות:

כלו כאדרת שער. כלו כלוי הוא, כאדרת שרצה לשלוט באדירים. ובמדרש מי גרם להם להיות כאדרי קיט על שפשטו ידיהם באדירים יבא אדיר ויפרע מאדיר. אדרת למפרע דרתא תרגום חצר דרתא שעתיד לשלוח יד בחצר בית המלך. אדרת א' תרד, כלומר אחת תרד שנאמר אם תגביה כנשר משם אורידך, אדרת בגימ' קשרה, שקשרה ושרקה פיה עלינו עד שהקב"ה יאמר די לצרותינו ויקיים מקרא שכתוב אשרקה להם ואקבצם:

ויקראו שמו עשו. בגימ' קרו"ע הוא, עקו"ר הוא, ואמרו כולם אין שלום אמר ה' לרשעים, שכן עשו בגימ' שלום, ויקראו שמו עשו, בגימ' אין שלום להרשע עה"מ:

במדרש ויקראו שמו עשו, הא שוא שבראתי בעולמי, עשו עולם ש"ו, וע"ושה ש"מים ו"ארץ, לשוא לזה נברא, לא נברא אלא לעשר ארון, שהם זרע יעקב שעוסקין בתורה ע"כ:

ויקראו שמו עשו. ר"ת למפרע עשו ויקרא אם הם יקראו בתורה שהיא שמותיו של הקב"ה לא יפחדו מעשו אלא אדרבה ישלים עמכם, שכן עשו בגימ' שלום שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו:

פסוק כו

וידו אחזת כתיב. אוחזת קרי. כלומר שאוחזים בידו בזמן הגלות שיתן לנו מעט רפיון כדי לקיים המצות שזה העולם הוא עולם המעשה ואם לא יעשה בזה העולם במה יזכה, לזה שאל ממנו שלא יניח לו אלא מעט מועד מזה העולם כמו העקב שהיה תופס:

פסוק כז

ויגדלו הנערים. מרוב השמחה שהיה כל אחד שמח באומנותו היו גדלים שלא כדרך העולם:

ויהי עשו איש יודע ציד. הילל"ל איש ציד למה אמר יודע ציד. ועוד איש איש ב"פ למה, ועוד קרא אותם נערים שנאמר ויגדלו הנערים ואחר כך קורא אותם איש ויהי עשו איש וביעקב איש תם, אלא כשהיו קטנים הלכו לבית הספר למדרש שם ועבר וכשמת אברהם בטלו הלמוד כאמרם ז"ל חכם שמת בתי מדרשות בטלין ואותו היום יצא לשדה וראה נמרוד לבוש לבושו של אדם הראשון וחמדו והרגו ולקח הלבוש והיו כל החיות והבהמות

באות מאליהן לפי שהיו בהלבוש כל צורות החיות והיה צד אותם, ולזה חמר ויהי עשו ווי ליה שהוא איש יודע ציד לא עתה מחדש אלא כאלו הוא איש גדול שהוא למוד והוא דומה לנמרוד שהיה צייד, וזהו ויהי עשו כמו איש יודע ציד שהוא נמרוד, וג"כ היה איש שדה, הורג נפש דומה לקין שנאמר ויהי בהיותם בשדה ויקם קין וכו', אי"ש נוטר' אינו ירא שמים, שד"ה שופך דם האדם, שופך דם הוא, ומאותו היום יצא לתרבות רעה, אבל יעקב איש ת"ם, מ"ת שהיה ממית עצמו על דברי תורה, יושב אהלים, ב' אהלים אהל שם ואהל עבר הוא היה ישובן ומיישב מדת הדין, אהלים היינו אלהים ובישוב אהלים, אבל עשו הוא הפך, אדמוני מהפך הרחמים לדין. ובמדרש אדמוני שעד שהוא במעי אמו שתה דם נדתה והדם הוא מוליד אכזריות ובפרט דם נדה שהוא טמא לכך טמא יקרא. איש תם במלואו תי"ו מ"ם בגימ' מלכות כאלו אמר איש המלכות והבן, וכתב רבינו בחיי ז"ל וכבר ידעת כי מספר יעקב עם ד' אותיות עולה מקום, ואמר רבי עקיבא קו"ף זה הקב"ה והבן ע"כ, והוא מה שאמר שהיא נקראת מלכות וזהו ויפגע במקום, והבן: איש שדה. גימ' ש"ט תרגום ויבז עשו ושט, היה מבזה ומהביל הכל והיה אומר לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן, הפך איש תם מת, לפי שנטמטם לבו:

פסוק כח

ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו וגו', כפי פירוש המתרגם היה צריך יצחק שיאכילהו עשו, והרי הוא אומר ויפרוץ האיש מאד, ולכך אמר הרב רבי אברהם ן' עזרא ז"ל שירד מנכסיו. אבל אינו סברת שום מפרש לומר שיצחק העני כל כך, שהרי במדרש על פסוק וילך האיש הלוך וגדל הוא אומר זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך, וגם לרבותינו ז"ל שאומרים שהיה צדו בפיו כיצד מעשרין את המלח וכו' וכי יצחק שהיה נביא יצודהו עשו בפיו. ונראה כי ציד בפיו שהיה יצחק צד לעשו בפיו שהיה מדבר עמו בלשון רכה כדי לצודו להביאו למוטב, וכן אמר לו ויאמר אליו בני ויאמר הנני, שהיה קורא אותו בני בלשון רכה, וכן כשהביא יעקב מטעמים בחשבו שהוא עשו אמר מי אתה בני, ואהב יצחק את עשו לא אהבה גמורה אלא כדי לצודו בפיו. או נאמר ויאהב יצחק את עשו כדי שיקנאו זה מזה ולא יהיה שלום ביניהם כדי שלא יתחבר יעקב עמו, ופי' כי ציד (יעקב) בפיו של עשו כמו והיה לאכול, ולא אמר ויצחק אוהב את עשו שמשמע לעולם כמו שאמר ורבקה אוהבת את יעקב, האהבה אדוקה עם יעקב, וכמו שאמרו במדרש כל זמן ששומעת קולו מוספת אהבה על אהבתו, ואמר כן ממה שלא אמר ותאהב רבקה ליעקב, ועוד שאמר אוהבת את יעקב אהבה אדוקה עם יעקב אהבה שאינה תלויה בדבר, אבל בעשו אמר ויאהב יצחק את עשו עשה בן אהבה לעשו

לומר שאינה אהבה אדוקה כ"כ, והרי נתן טעם כי ציד בפיו אהבה תלויה בדבר. וכתב בעל שערי אורה ז"ל על ויאהב יצחק את עשו אמר וכי צדיק גמור כיצחק שאין השכינה נפרדת ממנו אפילו שעה אחת היה אוהב לרשע כעשו, אלא פרק גדול מסודות התורה הוא, דע כי יצחק אבינו ז"ל צפה כל העתיד להיות וצפה וראה כל בני יעקב חוטאין ומכעיסין לפני ה' ויירשו דיני גיהנם, וכשראה ישראל בגלות עשו שמח שגלות מכפרת עון, ואהב צרות עשו ללמד על ישראל חובה כדי לגמור עליהן הדין בגלותו בעולם הזה ולא יהיו נצודים בדיני גיהנם, וזהו כי ציד בפיו הציד שהיו נצודים בגיהנם בא לפיו של עשו לזה שמח, והאריך שם בשער חמישי. ועם זה נבין מה שאז"ל תחת אדום ולא תחת ישמעאל והלא הוא ישמעאל מל"ה שרים ימיניים ואדום הוא מל"ה שרים שמאליים והוא יותר קשה ויותר אכזרי איך יאמר תחת אדום, אלא סוד הענין הוא שיצחק הוא כובש מדת הגבורה בחזקה לכך בחר במדה זו לעמוד כנגדה לרחם על בניו כמו שאז"ל על פסוק כי אברהם לא ידענו כו', לזה אמר תחת אדום שאם יתגברו עלינו יעמוד כנגדם כי לזה בחר במדה זו אבל לא תחת ישמעאל לפי ששם מדתו של אברהם ואברהם לא ידענו ואם יראה בני ישמעאל מתגברים עלינו לא יעמוד כנגדם לפי שהוא התפלל עליו ואמר לו ישמעאל יחיה לפניך:

פסוק כט

ויזד יעקב נזיד. בשל לו תחבולה אמר יעקב עשו ביזה וההביל הכל וא"כ באי זה דבר ימכור לי הבכורה, עתה יבא עיף ויגע ויתאוה לאכול ואם אעשה לו מטעמים הוא בכל יום מביא ציד ועושה מטעמים, אעשה מאכל אחר שאינו רגיל בו והוא מועיל לגוף כדאיתא במסכת ברכות הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מונע אסכרה מתוך ביתו, כדי שיתאוה לאכלו לתאבון ובזה ימכור לי הבכורה:

פסוק ל

ויבא עשו ויאמר הלעיטני נא וכו'. לא אמר האכילני אלא הלעיטני אתה בידך, נא בבקשה ובמהירות, מן האדם האדם הזה בגימ' ברה זה מברה גוף האדם. והוא עיף, תבשיל זה הוא רפואה לעייפותו. אולי כדי שיקבל יעקב הבכורה יגע הרבה אותו היום כי כל יום הוא הולך לצוד ולא עף אלא אותו יום יגע עד שנתיעף, ותאות צדיקים יתן, על כן קרא שמו דום, ולא על שיצא אדמוני כי אותו אדמימות היה על שיצא בבהלה כמו שאמרתי וכאשר נח הלך אותו אדמימות. על כן קרא שמו להגיד חרפתו ראו על מה מכר הבכורה לא על דבר חשוב או בדמים, אלא על הלעטה אחת ולא ממאכל חשוב אלא ממאכל אדום שהנפש קצה ממראהו שהוא אדום כדם על כן קרא שמו אדום:

פסוק לא

ויאמר יעקב מכרה כיום. אמר לו יעקב הראית כי אם היה גובר העיפות עליו היה מת ומלאכתו עיפה ויגעה אם יקרה לו מקרה אחר כמו שקרה לו היום ימות, ולזה אמר מכרה כיום שלא יבא יום אחר כמו זה היום וימות ותמות הבכורה גם כן עמו ולא יהיה לו שום זכר וזכרון, ואם תמכור יאמרו זאת בכורתו של פלוני, ויאמר עשו ודאי כן דברת הנה הוא הולך למות וכו':

ועל דרך המדרש מכרה כיום אמר ר' אחא כל מי שיודע לחשב כמה שנים ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו יום אחד אם כן אמר לו ישבתי יום אחד בשלוה מכרה לשבת יום אחר כמו אותו יום. ויאמר השבעה לי, שהן דברים ואינן נקנים באמירה לכך השביעו, והשביעו כיום כמו שזה היום אילו לא מצא זה התבשיל היה מת מרוב העיפות כן גם כן מכר לו בלי שום שיור ובלי שום תנאי, וג"כ השביעו כדי שלא יאמר מחמת אונס מכר אע"פ שאנסוהו עד שמכר מכירתו מכירה אם לא מסר מודעה עכ"ז לרווחא דמלתא השביעו. עוד השביעו שלא יאמר בתבשיל עדשים מכר אלא מכר שהצילו ממות לחיים, וזהו השבעה לי כיום שהיום היית מת אם לא האכלתיך. עוד הלעיטני נא למה נתאוה למאכל עדשים לפי שבא עשו מן השדה והוא ירא שלא ימות מן העייפות שבו ותבשיל של עדשים הם מועילים לחולה להחליש כח הדם, ולזה אמר הלעיטני בעל כרחי כמו שעושין לחולה שמאכילין אותו בעל כרחו, מרוב פחדו שלא ימות מהעייפות, ולזה אמר הנה אנכי הולך למות, א"ל יעקב א"כ מכרה כיום לא תראה בתבשיל שדמיו מועטים אבל תראה התועלת שבו שמצילך מהמיתה, ולזה אמר כיום יום זה יהיה מגמתך לעולם ולא תשכחהו, ולזה אמר השבעה לי שלא תמשך אחר האכילה ותשכח יום זה, ובכל יום ויום תאמר שבא לך חיים מחדש כמו יום שאכלתי העדשים, כי באותו זמן לא היו מתים מחמת חולי שלא התחיל החולי אלא מיעקב אלא כשבא להם עייפות היו מתים לזה אמר מכרה כיום ראה בתועלת היום ולא לתבשיל. ויבז עשו וכו', אמר חלק בכורה אינה כדאי בערך המיתה וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו והנה אחר שאמר ויאמר יעקב השבעה לי למה חזר פעם אחרת ואמר וימכור את בכורתו ליעקב, אלא הוא נתכוון לרמאות, אולי הקב"ה ישנה שמו ויאמר לא מכרתי אלא ליעקב, לזה כשבא הקב"ה א"ל שמך יעקב לא יקרא כו' כי אם ישראל לא שיעקר שם יעקב כדי שלא ימצא אותו רשע מקום שלא תחול מכירתו אלא שם יעקב טפילה וישראל עיקר, ולזה המלאך כשבא לשנות שמו אמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כוונתו לבטל מכר הבכורה שהוא לא מכר אלא ליעקב, אבל הקב"ה כשברכו אמר שמך יעקב, ואמר כי אם ישראל יהיה שמך, לפעמים

יעקב ופעמים ישראל, לא כמו שאמר המלאך לא יקרא עוד שמך יעקב שכוונתו לעקור שם יעקב, אלא שמך יעקב, ולזה אמר מכרה כיום את בכורתך לי, לא אמר מכרה לי בכורתך לי דייקא:

פסוק לד

ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים. הוא לא שאל אלא הלעטה אחת ויעקב נתן לו לחם ונזיד עדשים ויין שנאמר ויאכל וישת, שנתן לו יותר ממה שהיה עליו התנאי, יעקב וותרן בממונו היה:

פרק כו

פסוק א

ויהי רעב בארץ. כמו שאמר לאברהם לך לך כדי שיצא לו מוניטין בעולם, כן הביא רעב כדי שילך יצחק גררה ויקח אבימלך את אשתו ויצו אבימלך וכו' הנוגע באיש הזה וכו' מות יומת, וזרע בשנה ההיא שנה קשה שנת רעבון ומצא מאה שערים ויגדל האיש ויהי לו מקנה צאן וכו' והלך אליו אבימלך ואמר לו תהי נא אלה ונכרות ברית וגו' כל זה כדי שיצא שמעו בעולם, ואמר לו אל תרד מצרימה שכון בארץ, במדרש השכן השכינה בארץ, ע"כ. אשר אומר אליך, לא בארץ הזאת אלא בארץ אשר אומר אליך והיא באר שבע, שנאמר ויעל משם באר שבע וירא אליו ה' וגו', אבל עתה גור בארץ הזאת, גרות לבד כדי להודיעך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות שיצא טבעך בכל הארצות. או נאמר שכוונת יצחק אבינו היה כשידע שנגזר על זרעו של אברהם גרות ר"ה שיתחיל הגרות ממנו להקל מעל בניו מת' שנה כאב רחמן. כשראה הקב"ה כוונתו הסכים על ידו ואמר גור בארץ הזאת אע"פ שלא תרד למצרים, וגם אחשוב לך מן היום שנולדת, ולא תצא חוצה לארץ שאתה עולה תמימה כמו שאמר המדרש מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים נפסלת אף אתה אם תצא חוצה לארץ אתה נפסל. אב רחמן גי' אש, שמדתו היא הגבורה והוא כובשה לרחם על בניו, ואנו אומרים בברכת אתה גבור מי כמוך אב הרחמן סודו אש"ה ריח ניחוח, שהיה עולה תמימה:

פרק כז

פסוק א

ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות. מצאתי כתוב למה כהו עיניו, לפי שכשנעקד על גבי המזבח ולקח אביו המאכלת לשוחטו נפתחו השמים ויצאו מלאכי השרת חוצה והיו בוכים שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון וירדו דמעותיהם על עיניו, וזהו מראות שהיו רואים האב מוכן לזבוח והבן להזבח והיו הדמעות רשומות

בתוך עיניו וכיון שהזקין כהו. ויהי כי זקן יצחק, אחר שבאה הזקנה ונתוסף לו דעת היה לו ללמוד מאביו שנאמר ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו, כן היה לו ליצחק לעשות, לזה אמר ותכהינה עיניו שהן עיני השכל, והיתה סבה מה' כדי שתהיה תמיד מריבה ביניהם כדי שיהיו עיניו של יעקב תמיד תלויות לה' ית' ויהיה אדוק בה', לפי שהוא מתאוה לתפלתן של צדיקים, ומפחדו של עשו יהיה אדוק בתורה ובמצות כמו שאמר לו והיה כאשר תריד:

ויקרא את עשו בנו וכו'. יש להתעורר איך יצחק מניח מלברך יעקב שהוא יושב אהלים וראהו קודם שכהו עיניו ויברך לעשו. ועוד שא נא כליך לא היה צריך לומר אלא וצודה לי ציד ודאי שיקח כליו שאם לא יקח במה יצוד. ועוד למה אמר שא יאמר קח, ועוד תליך וקשתך למה וכי הוא הולך לערוך מלחמה, ועוד צא השדה מיותר כי פשיטא שצידה היא בשדה ולא במדינה. ועוד וצודה לי, ועשה לי הביאה לי, לי לי למה, ועוד אומרו בעבור אשר תברכך נפשי, וכי הנפש מברכת, האדם מברך. אלא כשהאדם מתקרב למיתה נתוסף בו יותר התעוררות ויותר הכנה מכשהיה לפי שהוא מתקרב לעילוי נשמתו ובפרט כשהזקין שבטל כח הגוף, לזה אמר ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיני הגוף מראות, ויקרא את עשו בנו שראה שהוא בנו והוא הגדול ויוצא לתרבות רעה לכך רצה לברכו ויתן לך האלהים מטל השמים יעבדוך עמים וגו', כשיראה שגבר חסד הקב"ה עליו בלא עמל ובלי טורח יחזור בו, ולפי שראה שלא יש לו שום זכות כי יעקב יש לו זכיות הרבה שעמלו בתורה שהיא שקולה כנגד כל המצות וזה שהוא תאומו לא יהיה לו שום זכיות, לזה אמר לו עתה שא נא כליך תליך וכו', כלומר הסר כלי הצידה כמו ישא פרעה את ראשך של שר האופים, וכוונתו של יצחק שיסיר המלבוש שחמד מנמרוד איני אוכל לחם חמודות, וגם אינו צידה כי כשהיו חיות רואות אותו מלבוש היו באות מאליהן, אני רוצה שתצוד צידה ע"י טורח וע"י עמל כדי להרבות שכרך לפום צערא אגרא, וגם תסיר תליך שהוא החרב והקשת כדי שלא יזדמן לך. שום הריגה לשום אדם על ידי, וגם אם הציד לא יכנע ממך תהרגהו ותאכילני נבילות. וצא השדה, למרחוק כדי שיטרח לזכותו, ולז"א כשבא יעקב מה זה מהרת למצוא בני, אני הייתי רוצה שלא תמצא בריוח אלא בצער ובדוחק. וצודה לי, איני צריך מאכל אלא לזכותך כמ"ש, ואמר וצודה לי, כשתצוד תאמר זה לכבוד אבי, וכן בעשיה ועשה לי, והביאה לי, על כל דבר ודבר עשהו לשמי. ויתאמת פירוש זה לפי שיצחק היה אוכל על שלחנו של עשו כמו שאמר המתרגם כי ציד פיו ארי מצידיה הוה אכיל, אם כן מה צורך ומר לו צא השדה וצודה לי, כי כל ימיו הוא אוכל ציד ומדידיה אכיל ומה צריך לומר ועשה לי מטעמים

והביאה לי ואוכלה. אלא ודאי כמו שאמרנו שאמר לו אתה בכל יום צד ציד אבל זה היום לא יהיה הציד אלא על שמי, זהו וצודה לי, ובכל יום אתה עושה תבשילין וזה היום יהיה על שמי, זהו ועשה לי מטעמים, לי דייקא, הביאה לי, הכל לי, כדי לזכותו כמ"ש, ובזה יהיה התעוררות לנפש לברך, או לשכינה שנקראת נפש:

פסוק ו

ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמר, למה לאמר תרי זמני, אלא אמרה רבקה לאמר, הנה שמעתי זאת האמירה שאני אומרת לך ברוח הקדש נאמר לי כי איני צייתנית, ולז"א שמעתי את אביך לא אמרה אביך אלא את אביך לומר שברוח הקדש נאמר, אל עשו אחיך לאמר הביאה לי ציד, כלומר אע"פ שהוא אמר צא השדה וצודה לי ציד, הכוונה היא ההבאה לא הצידה שאם הכוונה היא הצידה לא היה נאמר לי ברוח הקדש שאין אתה צייד ואינך איש שדה אלא מכאן שהכוונה היא ההבאה עיקר. ועוד לאמר עיקר אמירה היא לאמר הביאה לי, ועשה לי, שתעשה המצות לשמה, ולזה כשבא יעקב אמר עשיתי כאשר דברת, העשיה והדבור על כל דבר הייתי אומר זה לכבוד אבא, וכשבא עשו אמר יקום אבי ויאכל מציד בנו, אמר יצחק זה לא כוון בשעת הצידה אלא לעצמו שאמר מציד בנו, ולזה ויחרד יצחק חרדה גדולה ויאמר מי אפוא גימ' פ"ח, שם לי פח ללכדני להאכילני לחם חמודות שהוא צד לעצמו ואחמוד אותו ציד לאכול ממנו, הוא הצד ציד ויבא לי לשמי זה ראוי לברכה, גם ברוך יהיה, ס"ת גימ' ה"ס היא השכינה, גם השכינה תסכים עמי בברכתי:

פסוק יא

הן עשו אחי איש שעיר, איש עשיר, שכן היה התנאי בינינו שהוא יקח העוה"ז ואני העוה"ב, ואנכי איש חלק, כנייר חלק שאין בו כתב ואין לי חלק בזה העולם, והברכות הם לזה העולם, אולי ימושני אבי שבשמים והייתי בעיניו שעברתי על התנאי. ותאמר לו אמו עלי קללתך, אם יתברך אחיך והוא רשע ובברכה יוסיף על רשעו רשע שישמן ויבעט וינבל אלוה עשהו ויבאו כל העולם לקללני לומר ארור בטן שזה ילד. ועלי קללתך בני אמרה נגד עשו, ועלי תהיה לי קללה בעבורך. אך שמע בקולי ולך. קח לי, לי ממש הצילני מקללת המון העם, וקבל ברכות אביך יתחיה בברכה ועושר, וגם עשו אחיך תסעדנו שלא יהיה עני מדוכא, שכשיראו אותך, בברכה ובעושר והוא בתכלית העוני יאמרו אוי לרשע רע וגו' ועליך יאמרו אמרו צדיק כי טוב וגו', אם כן עלי קללתך, הייטב בעיניך שיבא לי קללה ולא יתלו הדבר שיצא רשע אלא בי, כמו שאז"ל על פסוק מה ברי ומה בר בטני, אמרה לו הכל יודעים שאביך ירא שמים ועכשיו יאמרו אמו גרמה לו, לזה שמע בקולי וקח לי ממש, וכשיהיה עני אולי לא יעשה כ"כ רשע. ואולם כוונתו

של יצחק היתה כשיהיה ברבוי טובה וברבוי ברכה יעבדוהו עמים וישתחוו לו לאומים יחדל מהרע, כי יטרד בברכתו, כי יצחק ידע שהוא רשע, כמו שאז"ל יוחן רשע בל למד צדק אמר יצחק לפני הקב"ה יוחן עשו א"ל רשע הוא א"ל בל למד צדק א"ל בארץ נכוחות יעול א"ל א"כ ובל יראה גאות ה', כן אמרו במגילה (ו'), משמע שהיה יודע יצחק שהוא רשע ורצה לברכו לסיבה שאמרנו:

פסוק טו

ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול וכו' ותלבש את יעקב בנה הקטן. למה אמר כאן גדול וקטן, אלא אמרה לו ליעקב עלי קללתך בני כתרגום עלי יתאמר בנבואה, רצתה לבחון נבואתה בבגדיו של עשו, לפי שעשו היה יותר ארוך מיעקב והכל היו אומר זה גדול מזה ולזה קראוהו עשו שהיה גדול ועשוי, והלבישה בגדיו של עשו ליעקב לראות אם יבאו כמדתו של יעקב אז יתאמת לה נבואתה, כמו שאירע לדוד שאמר וילבישהו מדיו אז"ל שבאו כמדתו ושאול היה משכמו ומעלה גבוה כו', לזה אמר בגדי עשו בנה הגד"ל שלא היה גדול במעלה, (לזה הגד"ל כתיב חסר) אלא בקומה, ותלבש את יעקב בנה הקטן לראות אם יבאו כמידתו, וכשראתה שבאו כמדתו אז נתאמת נבואתה, מיד ותתן את המטעמים:

פסוק טז

ואת עורות גדיי העזים הלבישה. כבר ידעת שיעקב פרי בלא קליפה ועשו קליפה בלא פרי, ולזה הלבישתו כי האשה הוא יותר קרובה לקליפה, אש"ה בגימ' ערל"ה יתר אחד, שאלמלא אחד אין כל אדם יכול לה, ותראה שיעקב נולד מהול מכאן שהוא פרי בלא קליפה:

פסוק יח

ויבא אל אביו ויאמר אבי ויאמר הנני מי אתה בני. ולמה לא הכירו ומה לי אם כהו עיניו שאפי' הקול קולו הוא, אלא לפי שאמר כי הקרה ה' וכו' אמר יצחק יודע אני שאין עשו מזכיר שמו של הקב"ה אין זה אלא יעקב. ויאמר אבי, פירוש נשא עיניו לאביו שבשמים, כבמדרש בשעה שאמר גשה נא ואמושך נשפכו מים על ברכיו והיה לבו נפה כשעוה וזימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד מימין ואחד משמאל והיו אוחזין בו שלא יפול הה"ד אל תשתע אל יהי לבך כשעוה, לכך נשא עיניו שלא יתבייש לפני אביו. וראיתי כתוב לפי שראהו יצחק קרוב למות לכך ברכו בטל של תחית המתים ונעשה גבור חיל, לכך נאמר מידי אביר יעקב שנתן לו אבירות לב:

פסוק יט

ויאמר יעקב וגו' אנכי, למה לא אמר אני כמו שאמר עשו, אלא אמר אנכי שאני ראוי לקבל הברכה שעתיד הקב"ה לתת התורה לזרעו של יעקב על הר סיני ואומר אנכי ה' אלהיך, עשו בכורך לפי דעתך אבל לפני הקב"ה יעקב הבכור שכן נאמר בני בכורי ישראל:

פסוק כז

וירח את ריח בגדיו. אמר יצחק הרי מאכל והרי יין כלום חסר הריח מיד הפיח רוח מג"ע והריח, בגדיו בגי' כ"ה שהיא השכינה היא הריחה היינו ריח ג"ע ויברכו, ומה ברכו ראה ריח בני כריח שדה, למי אמר ראה להקב"ה אמר, בגדיו גימ' כ"ה וע"ה כ"ו א"כ להקב"ה אמר ראה ריח בני, א"ל רבש"ע כשתגזור שום גזירה על בני ויתענו לפניך תעלה ריח פיהם לפניך כריח שדה, אשר ברכו ה', ר"ת אבי, א"ל אבי שבשמים יערב ריחם לפניך ויתבטל הגזירה מעליהם, ולזה אמר ריח בני ולא אמר ריח בגדי בני אלא בני. יבא דודי לגנ"ו ויאכ"ל, בגימ' יעקב ע"ה. פרי מגדי"ו, בגימ' ס"ג, שהיה בן ס"ג כשקבל יעקב הברכות כדאיתא במדרש:

פסוק כח

ואמר ורוב דגן ותירוש וסמיך לי' יעבדוך עמים, שא"ת ל"ל רוב דגן ותירוש, אם יהיה לו רבוי דגן ותירוש צריך לטרוח טורח גדול לקבץ ולאסוף כל אותו דגן וכל אותו תירוש ולמי יאסוף אותו, לזה אמר לו יעבדוך עמים, לא תטרח אתה, על דרך ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו', ותצטרך לזונם. הוי גביר לאחיך אמר לו לא יעלה בדעתך שמה שאמרתי יעבדוך עמים שהוא על אחיך זה, לא, לפי שקנאתו עליך שיאמר כלנו בני איש אחד אנחנו למה נעבדך, אלא תהא גביר עליהם לבד, ולא תאמר כשיראוני גביר עליהם שמא יבאו לקלל, לזה אמר אוררי ארור אלא אדרבא יברכוך כשיראו שאין אתה משתעבד בהם:

ותמצא רמוז בברכה זו שם כ"ו שהתחיל בוא"ו ואמר ויתן לך וסיים בך. ומניין המלות הם כ"ו גם כן, מנין האותיות אי"ק ואי"ק היינו אל"ף, ואל"ף גם כן שני יודי"ן ו' כזה הציור א אי"ק עם הכולל יב"ק, ואמר ויתן לך האלהים פ"ו והברכה התחילה בוא"ו וסיים בכ"ף, היינו כ"ו פ"ו גימטריא יב"ק, יחוד ברכה קדושה, וסוד יב"ק הוא על דרך קו האמצעי ה"ס כ"ו א"ך, ולזה אמר ויעבר את מעבר יבק. שעולה למעלה עד הכתר היא נחלה בלא מצרים וכן רמוז בברכה מטל השמים ומשמני הארץ. ובעשו אמר הנה משמני התחיל בה' הנה וסיים מעל צוארך סיים בכ"ף, חסר א' אין לו אחיזה בשם יתברך כלל, ולכך אמר לו הנה משמני הארץ שהיא איטליא של יון שהיתה מלאה גלולים ומלאה מכל מיני טומאה יהיה מושבך, א"כ מה אברכך אינך ראוי לברכה, ואם ירד הטל לא ירד אלא

מעל, ולכך לא אמר בעשו יתן שאינו כדאי ליתן לו ברכה לפי שנשמתו היתה טמאה, וכן הנה משמני בגימטריא נשמה טמאה לך, ואתה שנאוי שנאמר ואת עשו שנאתי, וכן עשו ע"ה בגימ' שנוי הוא, אח"כ אמר ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו אותו דוקא, וברכו בחשאי ואמר לו ואל שדי יברך וכו', זו ברכה כוללת לכל ישראל שיאמר די לצרותינו, ובברכה זו אנו דרים בין האומות, ולזה אמר לרשתך את ארץ מגוריך לשון מורא כמו ויגר מואב, מגור מסביב, מגריך בגימ' רגע, כאומרם ז"ל כמה זעמו רגע שנאמר כי רגע באפו וגו' וכן הוא אומר בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך, גערה לבד:

וכתב הרב ר' יהודה חייט ז"ל ברכו בטל כדי להחליק השער שהיה איש שעיר, והשער יתחלק בשמן הטל, לפי דעתו שלעשו היה מברך, וגם אחר שנודע לו האמת וברך את עשו אמר לו הנה משמני הארץ ומטל לכוונה הנזכרת ע"כ:

ומה שבאה הברכה כך בערמה היה סבה כדי להסיח דעתו של השטן שיאמר שאין ברכה שבאה על ידי ערמה מתקיימת ולא יערער, וגם שלא יהיו בניו של יעקב בטוחים שהברכה תתקיים על כל פנים אע"פ שלא ילכו בדרך ה', וכשיראו שהברכה על ידי ערמה אז יפחדו וייראו את ה' ויהיו עיניהם תלויות לאביהם שבשמים וילכו בדרכיו ויעבדוהו בכל לבם ובכל נפשם. וכשתדקדק בברכה של יעקב תמצא בה, עשרה מינים, טל ומשמני הארץ וכו' ותמצא עשר פעמים נאמר ברכה ליעקב, שעירות ויברכהו, תברכך נפשי, ריח בגדיו ויברכהו, ברכו ה', ומברכיך ברוך, לברך את יעקב, בטרם תבא ואברכהו, גם ברוך יהיה, ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו, ויתן לך את ברכת אברהם. ובעשו לא תמצא אחת כי ודאי לא ברכו אדרבא מנעו מברכה:

שמעתי דשופריה דיעקב מעין שופריה דאדם, פירוש שופריה תקון כמו ברוחו שמים שפרה, וכמו שנתקלל אדם ע"י אשה ובלא דעת כן נתקן ע"י אשה ובלא דעת, ול הברכות שלו הוא לוקח, ומנען מעשי כדי שלא יתברך סמאל שהוא כחו, ועל ידו נתקנו העשר צנורות שהן סוד עשר ברכות, ונתקן הסולם לעלות ולהוריד שפע בלי הפסק ובלי שום מעכב. ואמר לעשו ועל חרבך תחיה רמז לו סמאל שהוא שלו ומחיתו ממנו, ועל חרבך גימ' של"ו, שכל אחד לקח שלו, ועל חרבך תחיה, גימ' שט"ן הנשמ"ה, שעולה ומשטין ויורד ונוטל הנשמה בחרבו, ועתיד ליכלות מן העולם, שכן ועל חרבך תחיה סופי תיבות כלה, ועליו נאמר הגשם חלף הלך לו. נשמה בהפוך אותיות משנה שהוא משנה הבריות ומטען הלך כלה מן העולם:

עוד נאמר שהיו הברכות על דרך זה ברמאות כנראה היתה סבה אלהית, שאם היה מברכו בפירוש לא היו בני יעקב סובלין עליהם עול הגלות והיו אומרים אבינו ברכנו

מטל השמים ומשמני הארץ אם כן נאכל משמנים ונשתה ממתקים ונתענג בזה העולם ונקנה עבדים ושפחות שכן ברכנו אבינו יעבדוך עמים וישתחוו וכו', ולא כן כוונת השם יתברך אלא יהיו עיניהם תלויות לשמים ולא יבטחו על הברכות, ולזה היה ברמאות כזה ואדרבא יפחדו מעשו שרימהו ולעולם יהיה ביניהם שנאה ואיבה, ושיהיו עיניהם נשואות לאדוניהם ויסבלו עול הגלות, וכן היא הכוונה:

פסוק לא

ויעש גם הוא מטעמים ויבא אל אביו וכו'. תרגום ירושלמי ועכיב מימרא דה' מיניה צידא דכיא ואשכח כלבא חדא וקטליה ועבד מניה תבשילין ואייתיה לאבוהי, לכך ויחרד חרדה ואמר מי הוא הצד ציד, במה שצדין הציד שהוא הכלב הביא לו. מי אפוא הוא הצד ר"ת ע"ה בגימ' כלב, ולכך זעק שלא זמן לו דבר טהור אלא דבר טמא והביאו לאביו, והיה כלב דומה לשר שלו שהוא סמאל שנאמר הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי:

או נאמר שאמר לו הוא הצד, הוא הצייד שהוא יעקב לא אתה שהוא צדך ברשותו, ולזה אמר יקום אבי ויאכל מציד בנו, לא אמר כמו שאמר יעקב מצידי אלא מציד בנו, לומר בנו שהוא יעקב שהוא בנו העשקרי כמו שנאמר לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע ביצחק ולא כל יצחק, א"כ מציד בנו יאכל ולא מציד עשו שהביא לו דבר טמא, ולזה לא אמר עשיתי כאשר דברת אלי כמ"ש יעקב לפי שהוא לא עשה צוויו שאמר לו עשה לי וצודה לי לשמי כמו שאמרנו, ולא די שלא עשה אלא שהביא לו דבר טמא:

פסוק לד

כשמוע עשו את דברי אביו ויצעק צעקה וכו'. במדרש א"ל מה האכילך שאמר ואוכל מכל א"ל איני יודע אבל הייתי טועם טעם פת טעם בשר טעם דגים, כיון שהזכיר בשר מיד בכה ואמר אני קערה של עדשים האכילני ונטל הבכורה ממני אתה שהאכילך בשר על אחת כמה וכמה:

פסוק לו

שמעתי על שאמר ויעקבני זה פעמים, מהו זה, אלא כשאמר לו האכילני בשר וכו' ומפחדו של יעקב שלא יבא עשו שכח הקערה, כשראה אותה עשו נזכר ואמר ויעקבני זה, בזה הקערה עקבני פעמים:

ויאמר הכי קרא שמו יעקב וכו'. אמר עשו אני הייתי חושב שנקרא יעקב ע"ש וידו אוחזת בעקב, אבל עתה נתאמת לי שנקרא יעקב מלשון עקבה ורמאות כמו עקוב הלב (ירמיה י"ז), והיה לו ליקרות עקב ונקרא יעקב לומר עקב ויעקוב, וזה פעמים:

פסוק מא

ויברכהו. י"ל למה ברכו הלא אמרו כשתראה עוברי רצונו יושבין בשלוה יש לך לשמוח ולומר אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכ"ו, וכן ה"א נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. עוד יש להתעורר בברכה שבירך יצחק שאמר וירח את ריח בגדיו ויברכהו ולא פירש הברכה, ואמר ראה ריח בני וכו', ואמר ג"כ ולא הכירו כי היו ידיו כידי עשו ויברכהו ולא פירש הברכה, אלא אמר האתה זה בני עשו ויאמר אני. ועוד כבר אמר לעיל מי אתה בני ויאמר אנכי עשו בכורך ועוד למה אמר ויתן לך האלהים וכו' ורב דגן ותירש וסמיך ליה יעבדוך עמים וכו', ועוד שאין זה נראה לשון ברכה כמו ויברכם ביום ההוא בן יברך, הזכיר לשון ברכה, ועוד שאמר אחרי כן ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו פעם אחרת ולא פירש הברכה, ואם הברכה היא ואל שדי יברך כו' אם כן יאמר מיד למה זה הפסיק שאמר לא תקח וגו' אשה קום לך פדנה ארם וכו', ועוד מה הפרש בין ברכת יעקב לברכת עשו דבברכת יעקב אמר מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש ובעשו אמר ג"כ משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים, והנה ביעקב אמר ויתן ובעשו אמר הנה משמני וכו', ועוד ביעקב אמר מטל קודם ואחר כך ומשמני ובעשו אמר משמני הארץ קודם, ועוד בעשו אמר מטל השמים מעל וביעקב לא אמר מעל, ועוד מהו פירוש מעל, הטל הוא מן השמים ואינו מעל השמים. אלא אמר ולא הכירו וכו' ויברכהו, ברכו ברכה כוללת בין ליעקב בין לעשו לפי שלא נתאמת לו מי הוא אם עשו ואם יעקב, ולזה אמר ולא הכירו, וברכו בצנעא כדי שלא תשלוט בו עין הרע, כי לזה אמרו ז"ל אסור להסתכל בכהנים כשמברכים שלא יסמו עיניהם מדה כנגד מדה, ואפילו הכהנים עצמן אסורים להסתכל בידיהם בשעת ברכה, ולכך מכסין פניהם כדי שתהיה ברכה בצנעא, וזהו פירוש התפלה שמתפללין הכהנים בשעה שעוקרין רגליהם לעלות לדוכן יהי רצון שתהא ברכה זו שלמה וכו'. והברכה אע"פ שהיא בקול רם היא סתומה שאמר יברכך ולא יפרש במה יברכהו וכן כולם, כל זה, כדי שלא תשלוט בו עין הרע כדאיתא פרקא קמא דמועד קטן בההוא מעשה דרבי יונתן בן עכמא ורבי יהודה בן גרים דהוו תנו קמי דרבי שמעון בן יוחאי כד איפטרו מקמיה אמר לבריה זיל לגבייהו דלברכוך אזל לגבייהו א"ל יהא רעוא מן קדם ה' דתזרע ולא תחצוד תעיל ולא תפיק תפיק ולא תעיל ליחרב ביתך וליתוב אושפיזך ויבלבל פתורך ולא תחזי שתא חדתא, ברכוהו כן כדי שתהא סמוי' שאפילו הוא לא ידע שהיא ברכה. ואח"כ כשהריח ריח ג"ע ברכו ברכה פרטית והברכה היא ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' ברכו שיהיה חי לעולם, שכן ריח בני ס"ת חי, וכן יעקב עולה לעולם עם ה' אותיות והכולל, וזהו סוד

יעקב לא מת, ולפי שברכות של עולם הבא אין להם לא ערך ולא דמיון לכך נסתמה בז' תיבות אלו, ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' שהוא סוד השביעיות ואין ספק שעיקר הברכות היא ברכת עוה"ב א"כ איך יעלה בדעת שיצחק אבינו יברך מעין עוה"ז כנראה ויתן לך כו' ויניח העקרית שהיא ברכת עולם הבא, אלא ודאי ברכו מעין ברכת עולם הבא קודם שהיא עיקר ואחר כך מעין עולם הזה, ולזה אמר ויתן לך וגו', שברכו קודם הברכה הסמויה מן העין והיא ברכת עולם הבא שנאמר עליו עין לא ראתה ואחר כך ויתן לך שהיא ברכת העולם הזה, ולפי שזה העולם הוא עולם המעשה ואי אפשר להשיג חיי העולם הבא אלא על ידי מעשה של עולם הזה, לכך ברכו שישפיע לו האלהים טובות העוה"ז דהיינו רוב דגן ותירוש וכו' וירחיק ממנו דברים המונעים כגון חולי ומלחמה ורעב וזהו פסוק שני יעבדוך עמים וכו', פסוק ראשון ברבוי טובה פסוק שני בדברים המונעים, כדי שימצא עצמו פנוי לעסוק בתורה ולקיים המצות כדי שיזכה לחיי עוה"ב:

יקרבו ימי אבל אבי וכו'. אמר עשו אבי ברכני והיה כאשר תריד ופרקת שלא אוכל לשלוט עליו אלא כשיבטלו מעסק התורה, ודאי כששמע כן הוא לא יבטל, אבל בימי אבלו של אבא יבטל על כרחו שהאבל אסור בדברי תורה אז אהרגה ואוכל עליו:

או נאמר יקרבו ימי. שאמר עשו כמו שהוא לקח הבכורה בימי אבלו של אברהם גם אני אמדוד לו יקרבו ימי וכו':

שמעתי על דרך הלצה שאמר אם אהרגנו עתה צריך להתאבל עליו וכשימות ג"כ אבי צריך להתאבל פעם אחרת על אבי א"כ לא אהרגנו עתה אלא יקרבו ימי אבל אבי ואתאבל על שניהם פעם אחת ולא שתי פעמים:

פרק כח

פסוק א

ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויאמר לא תקח אשה וכו' קום לך פדנה ארם וגו'. למה הזקיקו ליקח מבנות לבן וכבר היה יודע שהיה רשע כי ודאי העבד ספר לו יצוהו שיקח אשה ממשפחתו כי ודאי משפחתו היתה משפחה גדולה. אלא כשראה יצחק שיצא ממנו עשו ומאברהם יצא ישמעאל פחד שמא עדיין לא נשלם תקונו של אדם ויעקב הוא השלישי, לזה אמר לו לך אל מקום רשע פדן ארם ביתה רשע שהוא בתואל וקח בת לבן שהוא רשע בזה יבחן אם יש שום דופי, שכשרוצים לבחון שום דבר משימין עמו הנגדי אם עומד נגד הנגדי אז יוכר ערכו, לזה אמר יצחק אם אחר שאקח אשה ממקום רשע ובת רשע ויהיה זרעו כלם צדיקים אז יוכר שנשלם גלגולו של אדם כפי חז"ל, לזה וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן בן בתואל הארמי, החזיר הדבר לומר בכוונה

מכוונת שלחו, ויעקב מפחדו שלא יצא ממנו שום פסול הלך לבית מדרשו של שם ועבר להתפלל שם עד שיעברו רוב שנותיו, כי היה בן פ"ד שנה כשנשא אשה, ולזה כשראה יוסף וראה בשרטוטי פניו שלא חטא כמוהו, אז שמח שמחה גדולה, זהו אומרו כי עודך חי, צדיק, כמו בניהו בן יהוידע בן איש חי:

פסוק ה

אם יעקב ועשו. היה לו לומר אם עשו ויעקב שעשו יצא קודם, אלא שלח יצחק ליעקב אצל לבן לומר שרוב הבנים דומים לאחי אמם ולכך יצא עשו, אם כן הוא סבת רשעו, א"כ ראוי לו ליסרו ולפצותו מעל יעקב, ואמר לו אגב אורחיה שהרשע שבו הוא מצד אביו, לזה אמר לבן בן בתואל הארמי, לא יצא לאמו שהיא צדקת כי היתה עקרה ומצדקותיה נפקדה בבנים. ולזה העבד כששאל לה בת מי את אמרה לו בת בתואל אנכי אבל לא תפנה אליו שהוא רשע פנה לאמו הצדקת, ולזה אמר בן מלכה אשר ילדה לנחור, אם כן לז"א אחי רבקה הואיל והוא אחיה ועשו בא מצדו עליו לפצותו, אם יעקב, היא אמו והוא בנה היא דומה לו והוא דומה לה, ולזה תמצא אם יעקב עם מאריך טרחא לומר אם יעקב, ועשו אינו אדוק עם יעקב:

או נאמר שאמר אחי רבקה לומר שאתה מתפאר ומתגדל בה והיא אוהבת את יעקב א"כ לך ראוי לייסרו לעשו ולהסירו ולפצותו מעליו מאחר שהיא אחותך כו':

גימטריאות

ויהי רעב. נסמכה אכילת עשו לויהי רעב בארץ לומר לך שהרשעים שאוכלים ושבעים ובועטין ובוזין המצות מביאים רעב לעולם:

והתברכו בזרעך. מלשון הברכה שמבריכין הגפנים לומר שיתגיירו העכו"ם ויהיו נטועים בזרעך:

והבאת עלינו אשם ס"ת למפרע מות:

ויברכהו ה' ויגדל, כשהקב"ה מברך הצדיק שמו נתגדל, ה' ויגדל:

שלש גדולות נאמר כאן ויגדל וגדל גדל, כנגד שלשה מעשרות מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני. ד"א כנגד ג' דברים מקנה צאן, ומקנה בקר, ועבודה:

בארות. רמז על התורה דכתיב באר את התורה:

סתמום פלשתים. בטלו התורה:

הבארות אשר חפרו עבדי. ס"ת בגימטריא התורה:

בנחל גרר וישב שם, גרר עצמו ועשה ישוב לתורה, ועשה לה תגין, שכן גרר גימט' ת"ג:

ויחפור את בארות המים, החזיר את התורה בחריפותו, כי תורתו של אברהם סתמום פלשתים והוא החזירה. וזהו וימצאו שם באר מים חיים, נתגלה לו סוד התורה שם באר מים חיים, בגימ' הוא סוד התורה ע"ה:

עשק זה גלות בבל שנשתעבדו ישראל שם ע' שנה, ואם תחשוב עשק בגימ' ע' שנים, ועוד עשק למפרע שקע, שנשקעו שם ונשאו נשים נכריות:

שמה שטנ"ה, אותיות השטן, זה המן:

רחובות. רחבת כתיב זה מלכות יון שגזרו על ישראל שלא לטבול וזימן להם הקב"ה מים לטבול, וזהו ופרינו בארץ, וגזרו לבטל התורה עד שהרחיב להם והרגום, וזהו רחבת גימט' התורה ע"ה:

ועשה לי מטעמים. צוהו שיזכור לומר ד"ת על השלחן, מטעמים, טעם מים ואין מים אלא תורה שהמים אין להם טעם:

גשה נא ואמושך בני האתה, ר"ת גנובה, א"ל שמא גנובה הברכה בידך:

ויבא לו יין. הביא לו סודות התורה, ולזה אמר לו גשה נא ושקה לי, השקני מיין הרקח, ולזה ברכו ויתן לך מטל השמים הוא הטל שעתיד הקב"ה להחיות בו המתים בשכר שעוסקין ברמ"ח מצות עשה ושס"ה לא תעשה, שנאמר כי טל אורו"ת בגי' תרי"ג, וזהו מה שאז"ל כל העוסק בתורה טל תורה מחייהו:

וישטום עשו את. ס"ת מות, אמר עשו אבא ברכני ועל חרבך תחיה אם אהרוג את יעקב אין בזה עון מות כדין ההורג את האדם שדינו מות, כך ברכני אבי ועל חרבך תחיה תחיה ולא תמות:

עד אשר תשוב חמת, היא סבורה שתשיב חמתו ורוח הקדש צווחת ואומרת ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח, יעשה שלא ישכח, קרא לארצו שעיר על שלקח הברכה בעורות גדיי העזים והיו ידיו שעירות, ולשדהו קרא שדה אדום על שלקח הבכורה בתבשיל אדום:

קום לך פדנה. קימה יהיה לך:

לרשתך את ארץ מגוריך, מגריך כתיב, אותם המתגרים בך תירש ארצם:

וילך פדנה ארם אל לבן בן בתואל הארמי, הלך שם שאם יאמרו לו למה רמית אחיך יאמר מכם למדתי שאתם רמאין:

כי רעות בנות כנען בעיני יצחק, הרעות היה נכנס בעיני יצחק כמו שאז"ל שהיו מקטרין לע"א ונכנס העשן בעיניו וכהו עיניו:

וילך עשו א"ל ישמעא"ל, בגימטריא הלך זרזר אצל ערב עה"מ:

פסוק י

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. צריך לדעת אם חרן היא פדן ארם או מקום אחר שאמר ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה, ואחר כך אמר וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם, וכן הוא אומר וירא עשו כי ברך וכו' ושלח אותו פדנה ארם, ואמר גם כן וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם, אם כן יאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך פדנה ארם. ונראה שפדן ארם היא יותר רחוקה מחרן, ואמו אמרה ברח לך לחרן, ואביו אמר לו קום לך פדנה ארם הרחיב לו הדרך שלא ישמע עשו וילך חרנה ושם ימצאהו, ואמר לו בקול רם קום לך פדנה ארם, ולא אמר ברח כי הבריאה היתה לחרן, ולז"א וישלח יצחק וגו' וילך פדנה ארם הוציא קול שהלך לפדן ארם, ואמר וירא עשו וגו' וישלח אותו פדנה ארם, ואמר וישמע אל אביו ואל אמו ועשה כדברי שניהם, הלך תחלה פדנה ארם כדברי אביו, ואח"כ הלך לחרן לברוח שם כדברי אמו, ולז"א לו יעקב כששלח לו המנחה, עם לבן גרתי, ולא הייתי בפדן ארם אלא בחרן אצל לבן:

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה רז"ל אמרו וכי לא יצא אלא הוא והלא כמה חמרים וכמה גמלים יצאו אלא מגיד שיציאת הצדיק עושה רושם. הוקשה להם למה הזכיר היציאה יאמר וילך חרנה כי א"א להלוך שם אם לא יצא, מכאן פירש"י ז"ל ג"כ והוקשה לו והלא כבר יצא שנאמר וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם, ותירץ הפסיק פרשתו של יעקב וכתב וירא עשו ומשגמר חזר לענין הראשון:

עוד נוכל לומר שזו היציאה אינה יציאתו מבית אביו כי אותה יציאה כבר נזכרה וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך אלא יציאה זו היא יציאתו ממדרש שם ועבר ששמש שם י"ד שנה, ז' במדרש שם וז' במדרש עבר, ועל זה נאמר יושב אהלים אהל לא נאמר אלא אהלים ב' אהלים שיעקב אבינו אוהב השביעיות. וכו אמר ללבן אעבדך שבע שנים. ואמר ויצא, ויצא יעקב מבאר מים חיים בארה של תורה, שבע שלא היה שבע מלמוד התורה, שכל אותם י"ד שנה לא ישן בלילה, וכשיצא אמר וי, א"כ ג' יציאות יצא, מבית אביו, וממדרש שם, וממדרש עבר, ושלשתן רמוזים באותיות מבאר שבע, אב שם עבר, א"כ אמר וי שהניח אביו ומקור מים חיים והלך למקום חשך ואפילה מקום רמאים רשעים, מקום חרון אף הקב"ה, מקום שמכעיסין אותו כמה הכעסות, והחליף משכורתו וילך חרנה חרון ע"ה, מקום חרון אף ה'. כשראה הקב"ה שהוא אומר וי לנחמו ולשמח לבבו הפגיעו במקום ביהמ"ק, ג' פעמים נזכר מקום בפסוק, ויפגע במקום וילן שם, זה בית ראשון שאחר שחרב נדמה כמו שלן לינה לבד, ויקח מאבני המקום, זה בית שני שנהרסו אבניו ועדיין לא נבנו, וישכב במקום זה בית שלישי, ישכב יש כ"ב, יש ב"ך, נגילה

ונשמחה בך, כשראה כן לקח נחת רוח שפגע באותו מקום מקודש ושכב וערבה שנתו. וראיה לפירוש זה שאמר במדרש ויצא יעקב מבאר שבע והלא בחברון היה שנאמר אשר גר שם אברהם ויצחק אלא ממקום שהוא מיוחד לשבועות אברהם אמר ועתה השבעה לי על כן קרא למקום באר שבע, יצחק ויקרא אותה שבעה, אף עשו כשמכר בכורתו ויאמר השבעה לי, חשב בלבו הן יבא עשו ויאמר השבעה לי שלא נטלת את הברכות אמר הואיל והמקום הזה מיוחד לשבועות אצא מכאן, וכן אמר מבאר שבע מבאר של שבועה שלא יעמוד עלי אבימלך ויאמר השבעה לי כמו שנשבע לי זקנך נמצאתי משהה בשמחת בני ז' דורות, ר"ה אמר מבארה של בכורה שלא יעמוד עמי עשו ויאמר כך היית מרמה אותי ונוטל בכורתי נמצאתי מאבד אותה שבועה, ר' ברכיה אומר מבארה של ברכה שלא יעמוד עשו ויאמר לו כך היית מרמה בי ונוטל ברכתי נמצאתי מאבד אותה יגיעה שיגעה בי אמי. הרי שהבאנו שמה שאמר מבאר שבע שאינו כפשוטו:

פסוק יא

ויפגע במקום. שבא המקום וקלטו כד"א כי הנה ה' יוצא ממקומו והוליכו לבית מלונו. כי בא השמש, משל למלך שבא אוהבו אמר כבו הפנסים שאני מבקש לדבר עמו בצנעא. כי בא השמש ר"ת כבה, למה כי בא השמש, מאחר שבא השמש הידוע בא שמשו של עולם, מאחר שבאה האבוקה מה צורך בנר, שכן יעקב נקרא שמש שנאמר והנה השמש והירח וכו':

ויקח מאבני המקום. כבר ידעת אבני הבנין היכן רומזים והוא לקח מלמעלה אבני גימ' ג"ס, יו"ד ה"י וא"ו ה"י, שהוא עולם במעלות הסולם על דרך הקו למעלה, ולקח מאבני ולא כל אבני שהוא מקום שאינו נתפס אלא קצת. וישם מראשותיו, גימ' תתקס"ג הם התשע מדות וס"ג, ה' שהוא על כל שמהאן עילאין ליודעי חן. וחומרו וישם מראשותיו וכו', לפי שלא נזדווג עדיין, אבל אחר שנשלם נאמר ויאסוף רגליו אל המטה והבן. ועוד יכולין אנו לומר אבני המקום הוא למעלה כמו שאמרנו. ולכך אמר מראשותיו וישכב במקום ההוא, הוא בשכינה, ששם הוא השכינה ושם הוא המטה. במקום גימטריא פקח, ועליו נאמר פקח עיניך וראה, ויעקב עולה קפ"ח שעתיד לקפח ללבן ועשו ואלופיו:

עוד ויפגע במקום. יעקב עם ארבע אותיותיו עולה מקום, באברהם נאמר וירא את המקום מרחוק, כי הוא רחוק ממנו שמקומו בחסד, ואע"פ שנאמר ויבאו אל המקום לא לן שם ולא נאמר בו פגיעה אבל יעקב שהוא מריה דאתרא נאמר בו פגיעה כאדם שהוא פוגע בחבירו ולזה נאמר וילן שם וכו':

פסוק יב

ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וכו'. ראה שהוא תכלית הבריאה ויש לו למעלה והיא הנשמה שבו, אם כן יש בו חלק בעליונים ויש בו גם כן חלק למטה עם התחתונים, אם כן הוא מחבר שני עולמות מטה ומעלה, וזהו והנה סולם מוצב ארצה, ראשי תיבות בגי' זה הגוף ע"ה, וראשו מגיע השמימה בגימ' הנשמה, והנה מלאכי אלהים זה הרוח שנאמר עושה מלאכיו רוחות, אם הוא צדיק עולים עמו שלהם עלוי מעלה שהרוח עולה ומביאה שפע לגוף, ואם הוא רשע יורדים עמו שאין מביא לגוף שפע והוא נכרת מעמיו, שהם הרוח והנשמה שהיו עמיו כשהם אדוקים יחד נשמה ורוח ונפש, וכן נפש רוח נשמה בגי' תקש"ר ד"ם ע"ה, תקשר בגימ' אלף שהוא א' תניחנה על דם היינו אדם, זו היא שלימותו להיות אדוקים וקשורים שלשה יחד, זהו עולים ויורדים בו, עלוין וירידתן בו, וכשהם יחד הם מרכבה לשכינה, זהו והנה ה' נצב עליו וכו':

עוד אפשר לומר והנה מלאכי אלהים, הה שני מלאכים כמו שאמר הזוהר כיון שהגיע לי"ג שנה נמסרו לו שני מלאכים להעיד על כל מעשיו ואר עושה מצות ומעשים טובים יש להם עילוי ומעלה ושמחה שנמסרו לאדם כשר והגון, ואם עשה מעשים רעים הם מתאבלים על שנמסרו לאדם רע כזה, וזהו ואשלם נחומים לו ולאבליו אם חזר בתשובה, אם כן זהו עולים ויורדים בו:

ובמדרש סלם זה סיני חושבניה דדין כחושבניה דדין, מוצב ארצה כענין שכתוב ויתיצבו בתחתית ההר, וראשו מגיע השמימה כענין שכתוב וההר בוער באש עד לב השמים, והנה מלאכי אלהים זה משה ואהרן כענין שכתוב ומשה עלה אל האלהים וכתיב ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן, והנה ה' נצב עליו כענין שכתוב וירד ה' על הר סיני, אני ה' אלהי כענין שנאמר אנכי ה' אלהיך וכו'. ענין זה המאמר הוא כמו שאמרו חז"ל ראוי היה יעקב שתנתן תורה על ידו אלא שלא היו ששים רבוא, וכן הוא אומר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, קהלת ישראל לא נאמר אלא יעקב, לזה נראה לו המראה הזה לומר לו שהכל תלוי בו, וכן ה"א כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו, לומר שהבחירה היתה ביעקב שתנתן תורה על ידו אלא סגולת התורה יש בה ששים רבוא אותיות וישראל הם ששים רבוא, ולזה מראים הכתיבה כדי שתשאב הנשמה חיות מן האות שכנגדה שכל הנשמות של ישראל הם רמוזים באותיות התורה, לפיכך ס"ת שחסר או יתר אות אחת פסול, לזה אמר ישראל לסגולתו עד שיהיו ששים רבוא ותשאב נשמתם מאותיותיה כדי שיהיה להם חיים, ולזה אמר ג"כ והייתם לי סגולה, שאותיות

התורה הם ששים רבוא ונשמות של ישראל הם ששים רבוא והתורה היא שמותיו של הקב"ה אם כן הכל דבר אחד:

והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים, למה לא עפו כי דרכו של מלאך לעוף שנאמר ויעף אלי אחד מן השרפים וכו' אלא אלו המלאכים היו מאותם שנגלו ללוט וגם תלו הגדולה בעצמן שאמרו כי משחיתים אנחנו, נתרפו כנפיהם ונדחו ממחיצתם קל"ג שנה, ועלו בסולם על ידי קפיצה ודלוג לראות אם הם רשאים לעלות, וירדו כי לא נתקבלו עדיין וישבו עד חזרתו של יעקב ובקשו ממנו לעלות כי הוא עיקר הסולם, שנאמר ויפגעו בו מלאכי אלהים ואין פגיעה אלא בקשה, ולזה נקראו מלאכי אלהים ולא מלאכי הוי"ה שפגעה בהם מדת הדין, ומהם לקח יעקב מלאכים ששלח לעשו, כן מצאתי כתוב:

והנה סולם מוצב ארצה, ראה יעקב המראה לפי שיעקב אם תסיר ע' מיעקב ישאר יב"ק והע' בגימט' סוד אם כן יעקב בגימט' סוד יב"ק, שהם אהי"ה יהו"ה אדנ"י והוא יהוה אלהים, ויעקב היה בק"י בהם שהוא הקו והוא הסולם שבו עולים ויורדים, וה' עצמו סודו יב"ק בסוד המלוי כ"ף, זו יעקב קבע י' שקבע העשר, וראויה התורה שתנתן על ידו אלא שלא היו ששים רבוא, אם כן יעקב הסל"ם מיד עה"מ והנה ה' סודו פ"ו, נצב בגימ' ק"ם, בקם בא"ת ב"ש שדי, ושדי עם הוי"ה סודו שם בשכמל"ו:

פסוק יג

והנה ה' נצב עליו וגו' אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק וביצחק לא אמר אביך כמו שאמרו ז"ל לא נצול אברהם מכבשן האש אלא בזכות יעקב שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם כו', ואמר לו אלהי אברהם ואלהי יצחק בשרו שלא ייירא מהשרים שאברהם הוא בצד ימין כנגד ל"ה שרים של ימין ויצחק בשמאל כנגד ל"ה שרים שבשמאל, ולזה אמר אלהי ולא אלוה, לשון רבוי, ולזה אמר לו ופרצת ימה וקדמה וגו', שאמר לו שלא ייירא כי אברהם דוחה אותם מהימין ויצחק מהשמאל אם כן לא ייירא מהע' שרים כי אינם לו בני המצר, ולזה אמר ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. ובאברהם נאמר והתברכו בזרעך ואילו בך לא קאמר לפי שהוא דוחה אותם, וכן ביצחק נאמר והתברכו בזרעך ולא אמר בך מזה הטעם, אבל ביעקב שאינו מצר אותם אמר בך ובזרעך, ועוד אמר בך ובזרעך, לרמוז מה שאמרו חז"ל יעקב לא מת וכו'. ואמר כל משפחות האדמה ובאברהם וביצחק אמר כל גויי הארץ, לומר שבערך יעקב שהוא עולה למעלה עליהם אינם נחשבים גוי, כי לשון גוי הוא לשון מעלה ושררה כמו שנאמר גוי וקהל גוים וגו', וכן גוי אחד בארץ, אלא משפחה לשון שפלות, וכן אמר האדמה לא אמר משפחות הארץ אלא האדמה לשון שפלות, כלומר כולם בערכך החשובים הם שפלים:

ואמר הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה, לא אמר לך נתתיה אלא אתננה, כאן רמז לו ביאה ראשונה כמו שאמרו ז"ל וירא ישראל את מצרים, ישראל סבא, ולזרעך זו ביאה שניה, זרעך עזרך והוא עזרא הסופר, שכיון שאמר לך אתננה לא היה צריך לומר זרעך שכל מה שיש לאב הוא לבן אלא לרמוז למה שאמרתי, ולזה אמר אתננה עם ב' נוני"ן ב' נתינות, עוד אתננה אתן נה פי' אחר נ"ה שמיטות אחר יציאת מצרים נבנה בית המקדש: עוד נוכל לומר שאמר ולזרעך, רמז לו על מלך המשיח, וכן אתננה בגימ' זהו להמלך המשיח, ולזה אתננה לעתיד נתינה עולמית שמה נתינה ולא על מנת להחזיר, ותמצא שלש פעמים זרעך, לך אתננה ולזרעך, והיה זרעך כעפר הארץ וכו', ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך, ראשון לרמוז לבית ראשון, שני והיה זרעך לרמוז לבית שני, ולז"א ופרצת ימה וקדמה שהיו מפוזרים ומפורדים שלא עלו כלם מבבל שלא עלו אלא ד' רבוא ושלש מאות וששים, ולז"א כעפר הארץ ואז"ל מה עפר מכלה זבל אף בניך מכלים העכו"ם, לפי שלא יצאו מרשותם לגמרי לכך הוצרך לברכה זו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך בזמן מלך המשיח שנאמר והביאו מכל אחיכם מנחה לה' וגו', שהראהו הקב"ה הכל במראה הסולם מראש ועד סוף, ולזה סלם בא"ת ב"ש חכי, לפי שראה עד סוף העולם אם יתמהמה חכה לו, סלם במספר קטן אחד, שייחדו כל זמן בין בעליה בין בירידה הכל אחד, וזה הוא מוצב ארצה ירידה וראשו. מגיע השמימה זהו עליה. וכנגד אלו אמר לו והנה אנכי עמך, בבית ראשון שהיתה שם שכינה שנקראת אנכי מה שלא היה כן בבית שני שחסרו חמשה דברים ואחד מהם שכינה, ושמרתיך בכל אשר תלך זה בית שני שהיו הולכים ובאים מירושלים לבבל ומבבל לירושלים והיו צריכים שמירה שנאמר ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואומר והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה, שהיו מפחדים מסנבלט החורוני ומהערבים והעמונים והאשדודים שנאמר ויקשרו כלם יחדו לבא להלחם בירושלים ולעשות לו תועה, וזה היה להם בשביל שנשאו נשים נכריות אם כן היו צריכים שמירה, ולכך הבטיחו בשמירה שהשומר יושב מרחוק ושומר, שלא היה שם שכינה בשביל שנשאו נשים נכריות נסתלקה מהם שכינה ואע"פ כן היתה שומרת אותם, והשיבותיך אל האדמה וגו', זה בבית שלישי, כי לא אעזבך בזה הגלות הארוך ואע"פ שתראה שנסתלק ממך השכינה כשתבא לגלות הקץ לבניך. וכבר אמרתי פעם אחרת שיעקב הוא אדם והוא הסולם שאדם היה מן השמים עד הארץ וכשחטא שם ידו עליו וכפאו שנאמר ותשת עלי כפיך, וכשבראו המליכו על העליונים ועל התחתונים, ולז"א ליעקב שהוא מעין שופריה דאדם ר"ל תקונו של אדם, לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי

לך, אשר אני דובר לא נאמר אלא אשר דברתי מקודם בשעת הבריאה שהמליכו וכו', שאמר לאדם ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו וכו' שהברכה אינו פרו שאם כן היל"ל ויברך אותם לאמר אלא הברכה שהמליכו על העליונים ועל התחתונים כי דבורו של הקב"ה אינו חוזר אפילו על תנאי, ולזה הראהו מלאכי ה' עולים ויורדים בו כמלך שיש לו חיילים. וייקץ עקב משנתו הקיץ עתה שהודיעו שהוא מעין שופריה דאדם, ויאמר אכן יש ה' במקום הזה, כשאמר לו והשיבותיך אל האדמה הזאת הקיץ יעקב, כי אדם ממקום כפרתו נברא שהוא מקום המזבח ולז"א אדמה, ולא אמר והשיבותיך אל הארץ אלא אל האדמה מזבח אדמה וכו' וראה צורת אריה שכן וייקץ גי' אריה, וראה אפיו של יצחק צבור ע"ג המזבח, וכן וייקץ יעקב משנתו ויאמר ס"ת צבור, ויאמר אכן יש ה' מקום הזה ואנכי לא ידעתי שלא הושלמתי ולא נשאתי אשה כד"א וידע אדם וגו, ואנכי לא ידעתי לחבר ולהכניס ה' במקום, וזהו אכן יש אכניש. או כשאמר לו והשיבותיך אל האדמה אמר לו שעתיד לחזור להתבלע למקומו ולז"א אכניש וכו', עתיד אני ליכנס ולשוב למקום שחוצבתי, אילו ידעתי לא הייתי יוצא מא"י, ולכך ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, זה תקון ראשון שנתקן באברהם ולפי שהוא ראשון הוא נורא מן השני, ולזה אמר על השני שהוא יצחק אין זה, וזה שהוא תקון ג' שער השמים שממנו הויות כל הנשמות, השמים גי' נשמה:

פסוק יח

ויקח את האבן. דע כי קודם אמר ויקח מאבני המקום כלומר אבן מאבני המקום, ודרך המקרא לקצר, או לא רצה לומר אבן כדי שלא להפריד לז"א ויקח מאבני המקום מז' אבני הבנין, וישם מראשותיו רצה לעשותה מרכבה למה שלמעלה ממנה, וזהו וישכב במקום ההוא אחר שעשאה מרכבה כמו שאמר הכתוב ויקח את האבן וישם אותה מצבה שעשה בית קבול לקבל שפע היורד, וזהו ויצוק שמן על ראשה, ולזה רמזו ז"ל שאמרו שאחר שנזדמן לו שמן ויצק על ראשה נפתחה הארץ וירדה האבן עד עמקי תהום ונעשית סניף לארץ ועליה היכל ה' עומד ונקראת אבן השתיה שממנה הושתת העולם ע"כ. הרי שאחרי שיצק שמן על ראשה נפתחה הארץ כלומר אחר שהמשיך לה מלמעלה ירדה וכו', אבן אב ן' והבן ויקרא שם המקום ההוא בית אל, שעשאה בית דירה ואולם לו"ז במ"ק י"ו, שהיתה בחק בעלה כמו היו"ד בתוך הוי"ו והוא המשיכה ובנה לה בית, ורצה לעשות זווג של מעלה קודם זווגו:

פסוק כ

וידר נדר לאמר. לדורות שיהיו נודרים בשעת צרתם. או פירוש לאמר מלשון אמרא שהיא שפה שעושין על שפת הבגד לחוזק כן הנדר הוא חוזק וקיום הדבר, ולזה אז"ל נדרים סייג לפרישות:

אם יהיה אלהים עמדי. לא שח"ו יסופק כלפי מעלה, ועוד שאמר הקב"ה והנה אנכי ע ושמרתיך, אלא הכוונה באומרו אם יהיה אלהים עמדי הוא שהולך לח"ל תחת ממשלת השרים שהקב"ה חלק האומות והחרצות לע' שרים ולקח לו הקב"ה לחלקו יעקב שנאמר יעקב חבל נחלתו, ועתה הוא הולך ונכנס בגבולם, ולזה אמר אם יהיה אלהים, ששרי האומות נקראו אלהים, שכן אמר ויבא אלהים אל בלעם, ויבא אלהים אל אבימלך, וכן בלבן וכו', לזה אם יהיה אלהים שהוא שרו של לבן עמדי שלא יקנא ויערער עלי, אבל אחר שאחזור לבית אבי איני מפחד ממנו כי שם האלהים שלי הוא הוי"ה שהוא חלקי שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב כו', ובספרי והיה ה' לי לאלהים וכי עלה על לב שהיה יעקב אומר אם יהיה אלהים עמדי והיה ה' לי לאלהים ואם לאו ח"ו לא יהיה לי לאלהים, אלא שהיה יעקב מפחד כל ימיו שלא יצא ממנו פסולת כמו שיצא מאברהם ומיצחק ואמר אם יהיה וכו ושבתי בשלום מכל מקום, והיה ה' לי לאלהים שיחול שמו עלי שלא יצא ממני פסולת מתחלה ועד סוף, וכן ה"א ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא וגו' וישמע ישראל, כיון ששמע נזדעזע אמר אוי לי שמא אירע פסול בבני, עד שנתבשר עשה ראובן תשובה שנא' ויהיו בני יעקב וכו', לומר שכלם צדיקים וכלם שוין ע"כ, ואפשר שלזה יש פסקא באמצע פסוק לומר שנתבשר:

ומה שאמר לחם לאכול וגו'. כי היה לו לומר ונתן לי לחם ובגד כמו שאמר ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה ודאי הוא הלחם לאכול והבגד ללבוש. אלא אמר יעקב ונתן לי לחם ויתן לי בריאות כדי לאכלו בתאוה ולא יהיה לי שום חולי שהחולה אינו מתאוה ללחם שנא' וזהמתו חיתו לחם, וכן בגד ללבוש ויתנאה בו בין הבריות ולא יהיה חולה והבגד מקופל ומונח בקופסא. או אמר לאכול לאחרים, ובגד ללבוש לאחרים, כי היה מחזיק במדת הצדקה שהוא מזרע אברהם שנאמר עליו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וכו' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, ושמעתי לחם והלפתן כי פת חרבה אינה נאכלת, ובגד ושכר התפירה ומה שצריך שיהא ראוי ללבוש, והוא דרך הלצה. ומה ששאל זה לפי שאליפז בן עשו לקח כל מה שיש לו אפילו הצידה לדרך שנתנה לו אמו. או נאמר לחם לאכול לחמה של תורה שנאמר לכו לחמו בלחמי, והיה שואל מהקב"ה שלא יבטל מלמודו בהיותו עובד אצל לבן, וכן נזדמן לו רעיית הצאן שהולכים למדברות

מקום התבודדות מלאכה שאינה מבטלת הלמוד, ומה שאמר לחם לאכול לעוה"ב כסא דפיזא, וכן לאכול גימ' פ"ז ובגד ללבוש חלוקא דרבנן:

פסוק כב

וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. בב' מעשרות הכתוב מדבר, אמר יעקב מאחר שאני בח"ל ואני תחת חלק השרים ראוי לתת להם חלק כדי שלא יקטרגו עלי גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל, ושלם נדרו בזה המנחה ששלח לעשו, כי אולי היו כל אותם ששלח עזים מאתים וכו' היו מעשר, ולזה נלקחה דינה גם כן לשכם לקחת גם כן חלקו מהבנים, ולא לקח מהזכרים שאין לו בהם חלק לפי שהן כלם חלק אלוה, ולזה נזכר ה' בכל אחד ראה ה', שמע ה', ולקח חלקו מהתאומות שנולדו עם הזכרים, זהו וירא אותה שכם מלשון חלק, כמו ואני נתתי שכם אחד תרגם אונקלוס חולק, וזהו נשיא הארץ שהוא עזאל, וראה שהיא חלקו לפי שראה שאין לה זוג לפי שכולם נולדו תאומים וזו היא לבדה, וזהו וירא אותה שהיתה בלא זוג, החוי דנשיך כחויא, ולפי שלקח חלקו בידו ואכלה פגה נלקחה ממנו שנאמר ויקחו את דינה:

פרק כט

פסוק א

וישא יעקב רגליו. לפי שתיקן הגוף שהוא גוף דאדם רצה לתקן הרגלים ולישא ראשם שהיא האשה שנאמר רגליה יורדות מות, ופירש"י ז"ל משנתבשר בשורה טובה נעשה קל כאילו הוא נושא רגליו, וילך ארצה בני קדם מקום הכשוף מקום עזא ועזאל להזהירם שלא ילמדו ללבן כדי שלא יעשה לו שום כשוף:

פסוק ב

וירא במראה הנבואה, והנה באר זו לאה, בשדה שהיא בחלקו של עשו שהוא איש שדה. והנה שם שלשה עדרי צאן, זו רחל בלהה וזלפה. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל, השבטים עתידין לצאת מלאה. והאבן גדולה, זה עשו. ויאמר הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה, הבנים של לאה לא בא עתם. השקו הצאן שהם הבנים שלכם. ויאמרו לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים שהרוב הם מלאה וכולם בסיבתם הם באים וגללו את האבן עד שידחו את עשו, כשראה כך ויגש יעקב ויגל את האבן, דחה עשו וכו'. ויאמר הידעתם את לבן בן נחור, אמר להם אין מן התימה שאני שואל לכם כי הרועה אינו מכיר שום אדם כי הוא יוצא בבקר ונכנס בערב אבל אל תתמהו עלי, ולזה אמר הידעתם בה"א הידיעה כי זה האיש אשר אני שואל עליו הוא ידוע מצד אביו שהוא בן נחור גדול המשפחה ואולי יש לו צאן ואתם רועים אותם ולזה אני שואל לכם. ויאמרו ידענו, אתה אומר שהוא ידוע מצד אביו ידוע הוא מצד עצמו ורשעתו שלא הניח שום

אדם שלא רימהו, וראיה לזה והנה רחל בתו באה עם הצאן שלא מצא שום אדם לרעות צאנו עד שהוצרך לבתו שתרעה צאנו וזה מכמה ימים שהרי כלם יודעים שמה רחל. ויאמר השלום לו, איש כזה שאתם אומרים שהוא רמאי אפשר שיש לו שלום, ויאמרו שלום אבל לא לו, כי הוא ארור, בתו בגימט' ארור ע"ה, כי אין לו ברכה, זכר בגימ' ברכה, וזה אין לו אלא קללה ועברה, כמו שאז"ל כל מי שאינו מניח בן זכר הקב"ה מתמלא עליו עברה שנאמר והעברתם את נחלתו לבתו, וכן אמר לו נחשתי ויברכני ה', בבנים. ואמר כי רועה היא, רעה כתיב שרעה גדולה היא שהבת תרעה צאן, או נאמר רעה היא כמו שאמר במדרש ר"א א"ר הונא הכל צפוי לפני הקב"ה קודם שבא יעקב לחרן מה עשה הקב"ה שלח מגפה בצאנו של לבן ונשתיירו מעט מהרבה מה שהיתה רועה רחל, א"כ לזה אמר כי רעה היא שבא מגפה על צאנו ונשארו מעט מהרבה, ועם זה יובן אשר לאביה הי"ל צאן אביה ואמר אשר לרמוז למה שאמרנו:

פסוק י

ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו, מוטעם ויהי, והסוד הוא שבסיבת חטא אדם הלכה התאומה למקום אחר כי מקודם היתה תאומתו נולדת עמו כי עלו למטה שנים וירדו ז' ולזה אמר ויהי כאשר ראה יעקב בראייה לבד הכירה שהיא זוגתו, אבל היא בת לבן אחי אמו שנתחבר לאם ראשונה ופתה אותה ובאת מאותו הצד, וראה גם כן את צאן לבן שראה שמאותו היום לא היו נולדים תאומתו עמו, ולפעמים היו הבנים באים חוץ מזוגתו וקם יעקב וחברם, וזה הוא ויגש יעקב ויגל את האבן שהוא חטא היצר מעל פי הבאר, וישק לשון חבור כמו משיקין את המים הטמאים, ולזה נולדו תאומות עם השבטים שיעקב תיקן כל המקולקל ותקן כל הצנורות וחזר הכל למה שהיה, שאלולא מכרו יוסף שהוא מוצא הזרע וממנו מוצא הנשמות הוציאוהו לחוץ לזה יצאו הזוגות לחוץ, ובאת התורה ואסרה הערויות כמו שפירשתי בפרשת בראשית:

פסוק יא

וישק יעקב לרחל וישא את קולו ויבך. שלא באת אלא מצד לבן ולזה בכה, והכל ברמז, וזהו ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, ובכן תבין מלת ויגל את האבן כי הי"ל ויגלגל, ולזה אמרו במדרש כאדם שמעביר הפקק מעל פי הצלוחית, פשט הענין הוא להראות גבורתו כאדם המגלה דבר המכוסה, ולזה אמר מעל פי הבאר ולא מפי אלא מעל פי, ולא ככסוי חבית אלא כמו כסוי צלוחית ולא היתה מכוסה בחוזק, כי לא אמר כאדם המוציא הפקק אלא המעביר העברה לבד. ולפי מה שכתבתי תבין מלת מעביר שהעביר בן שהיתה סותמת ולא היו המים הולכים על דרך צנורות:

פסוק יד

ויאמר לבן אך עצמי ובשרי אתה. שהיה לבן חורק עליו שניו ואומר אך עצמי ובשרי שאכלת עצמי ובשרי, אם כן אתה עצמי ובשרי שעצמך ובשרך נתגדלו מעצמי ובשרי, והיה אומר שישב אך חדש ואכל עצמו ובשרו, כי לבן הוא ונבל שמו:

פסוק טו

ויאמר הכי אחי אתה, אינו לשון מסופק אלא לשון ודאי, ואמר לו מאחר שאתה אחי אפי' שעבדתני חנם אין מן התימה כי דרך הקרובים והאחים עושים זה עם זה, אבל עכ"ז הגידה לי מה משכורתך. והקדים לו כן כדי שלא ישאל שכר מרובה, ולזה המתין עד שעבר חודש ימים עד שהאכילו והשקהו ונתן לו לינה, שיתבייש ולא יתבע הרבה, א"ל יעקב לא תתן לי שום דבר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה, כי היא בזויה בעיניך, ולכך עשית אותה רועה:

ומה שאמר שבע שנים ולא פחות, כתב הרב בחיי ז"ל כי רחל היתה בת חמש שנים וכדי שתהיה ראויה להריון המתין לה עוד ז' כי לא רצה להשליך זרעו לבטלה כי שמר טפתו, כמו שאמר ראובן בכורי אתה. והביא ראיה לזה הפי' אומרו אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה, כי ידוע שרחל קטנה שכבר אמר ושם הקטנה רחל, אבל ביאורו מאחר שהיא קטנה איני יכול לנושאה עד אחר שבע שנים ע"כ. הוא שאמר הנביא ויעבד יעקב באשה ובאשה שמר, פירוש המתין עד שתהיה אשה, אבל מעת שעבד היתה לו אשה גדולה שהיא לאה ובילקוט פסוק ויבא יעקב לוזה אמר רחל ולאה נשאו בנות כ"ב שנה. ואפשר עוד שאמר שבע לפי שעבד עברי אמרה תורה אם אדוניו יתן לו אשה האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו אמר יעקב אני אעבד שנה יותר כדי שלא תאמר שהם שלך, ועכ"ז כשרדף אחריו אמר לו הבנות בנותי וכו' וכל אשר לך לי, א"ל איני דנך אלא כעבד כנעני, מה שקנה העבד קנה רבו, כי בשלמא הבנות בנותי ניחא אבל הבנים הם בני יעקב אלא על דרך שאמרנו:

פסוק יז

ועיני לאה רכות ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה ויאהב יעקב את רחל. נראה לכאורה מסמיכות הפרשה ורחל היתה יפת תואר ויאהב יעקב, נראה לכאורה שמחמת יופיה היתה האהבה, ואי אפשר לומר כן על יעקב שהיה נותן עיניו ביופי ולא למד מזקנו שמעולם לא נסתכל בה עד אותה שעה שנכנסו למצרים שנאמר עתה ידעתי כי אשה יפת מראה את, אלא ח"ו שיעקב הלך אחר היופי שא"כ לעיל כשאמר ויהי כאשר ראה יעקב את רחל שם היה לו לומר ורחל היתה יפת תואר ויגש ויגל את האבן מאהבתו אותה, אלא האהבה היתה לפי שהיו אומרים גדולה לגדול וקטנה לקטן, וכל מה שהגדולה

היתה בוכה והקטנה היתה שמחה ומרוב השמחה היתה שמנה ודשנה ומזה בא לה היופי, ולזה אהבה לפי אהבתה לו מחמת היופי, ויאמר כי אדרבא הכתוב מגנה שלא אמר כמו שאמר ברבקה והנערה טובת מראה היא אלא היתה יפ"ת כלומר שמקודם קודם שנעשית רועה היתה יפה ואח"כ הלך היופי מחמת העייפות של הרעיה, ועכ"ז ויאהב יעקב. או נאמר שהאהבה היתה לפי ששמע אומרים לו ורחל בתו באה עם הצאן שנעשית רועה אמר בלבו שמא כ"כ היא כעורה שעשאה רועה ומרוב הכיעור שבה לא יתגרו בה הרועים, כשראה אותה שהיתה דומה לאמו לזה אמר ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו וראה בה צניעות שבאה אחר כל הרועים לא עמהם וראה ג"כ שהיתה באה בתוך הצאן, שנאמר ורחל באה עם הצאן ודרך הרועה ללכת לפני הצאן, מכאן ידע שאין לה שום עסק עמהם מיד וישק יעקב לרחל ויגד לה כי אחי אביה הוא, לנסותה אם הוא מכנסת אורחים, מיד ותרץ והניחה הצאן אז ידע ודאי דאין עינה צרה באורחים, כי דרכם של בית אברהם ויצחק בהכנסת אורחים ומכאן נקשרה האהבה:
וע"ד הסוד לאה היא בבינה וזהו ועיני לאה רכות מרוב השפע שמשפעת כי שערי דמעה לא ננעלו לעולם והבן:

פסוק יט

ויאמר לבן טוב תתי אותה לך מתתי. ב"פ תתי רמז שיתן לו שתיהן, וזהו מתתי אותה לאיש אחר שהוא עשו שהוא אחר שאינו דומה לאבותיו שהיו אומרים גדולה לגדול, מתתי בגי' תת"ן אתה ג"כ תתן דינה לאיש אחר, וזהו שאמר הנביא ויעבוד ישראל באשה, וכשעבד היה שמו יעקב אלא אמר ישראל שהוא לשון שררה ישעבד ישראל גופו לרשע, ובאשה שמר הוא ג"כ ישמור בתו לאחר, כי היה לו לשלוח אל אביו שישלחו לו כסף וזהב כדי שיתן ללבן כמוהר הבתולות ולא ישעבד גופו, ומה ששעבד גופו לפי שלא רצה ליהנות אלא מיגיעו ולא רצה לאכול מלחמו של רע עין שנאמר אל תלחם את לחם רע עין כי לבן שמו ונבלה עמו, וכן ג"כ א"ל מלא שבוע זאת וגו' בעבודה אשר תעבוד עמדי עוד שבע שנים אחרות, אמר לו ברמאות שאין די לו בשבע אחרות אלא עוד יש לי אצלך עבודות אחרות ולזה אמר עוד. עוד עבדו יעקב שלא יהנה ממנו שום הנאה שלא ישאר לו שום זכות באותה הנאה ולזה עבדו יותר ממה שההנהו:
טוב תת"י אות"ה ל"ך מתת"י אות"ה, בגי' י"ש ל"ך אצל"י שת"י תאומו"ת אחזיר"ם ל"ך כפלי"ם, שנאמר ישלם שנים לרעהו, והסוד הוא שיעקב בא מהבל ותבע מה שלקח ממנו קין שלקח צאנו ושנים תאומות והחזירם לו לבן שהוא מקין כפלים שנתן לו לאה ורחל וזלפה ובלהה, וכל מה שעשה בענין המקלות הוא לקחת צאנו, א"כ לא יקשה עליך

למה לקח יעקב שתי אחיות. לבן למ"ד בי"ת נו"ן גי' תקב"ץ, שאמר יעקב תקבץ כל מה שלקחת ותחזירם לי:

פסוק כב

ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. הי"ל ויעש משתה לכל אנשי המקום, או יאמר סתם ויעש משתה כמו שאמר באברהם ויעש אברהם משתה גדול, או יאמר ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש להם משתה, עוד המשתה הוא על החתן שהוא יעקב לא על אבי הנערה, עוד למה לא עשה כן משתה כשנתן לו רחל, עוד למה כל אנשי המקום יאסוף הקרובים או אהובים כמנהג, ועוד לבן שמו ונבל הוא יעשה משתה לכל אנשי המקום. חז"ל שלהם נגלה כל הסתום אמרו במדרש ויאסוף לבן את כל אנשי המקום אמר להם יודעים אתם שהיינו מדוחקים למים וכיון שבא זה הצדיק נתברכו המים, אמרו ליה מאי אהני לך, א"ל בעיין אתון אני מרמה ביה ויהיב ליה לאה והוא רחים לרחל סגי והוא עבד גביכון שית שנין אחרנין, אמרו ליה עביד מה דאהני לך אמר לון יהבו לי משכונין אזלו ואייתיאו חמר ומשח וקופר (פירוש בשר) הוי למה נקרא שמו לבן הארמי שרימה אנשי מקומו, כל ההוא יומא הוו מעללין ליה וכיון דעל ברמשא א"ל מהו כדין, א"ל את גמלת חסד בזכותך אנו נגמלה לך חסד, הוו מקלסין קודמוי ואמרין הי ליא הי ליא, היה חושב יעקב שהי ליא הי ליא הוא נוסח קלוסם וכדי שלא יאשימם עשו כן, סוף המאמר ברמשא אתו מטלייתא וטפו בוצינא, א"ל מהו כדין, א"ל מה את סבור דאנן דביזויי כוותכון. כל ההוא ליליא הוה צווח לה רחל רחל והיא מעניא ליה בצפרא והנה היא לאה, אמר לה רמאית בת רמאי, אמרה לו ואית ספר דלית ליה תלמידים לא כן הוה צווח לך אבוך עשו ואת עני ליה ע"כ. הרי שמה שאספם הוא לעשות רמאות ולא יבדוק ולא יחפש יעקב, וכדי שלא ילך בבקר לצעוק אליהם שכשידע שהם היו בעוכריו א"כ למי ילך שיעשה לו דין, ועוד כדי שיראה יעקב כ"כ אנשים יאמר בלבו הואיל ונעשה הדבר בפומבי לא יוכל לעשות רמאות ולא יבדוק ולא יחפש אחר הדבר, ולזה אספם כולם שאילו אסף מקצתם היה הולך לצעוק חמס אצל מי שלא היה שם, גם כן כדי שיכבו הנרות הם, ולא הם אלא מטלייתא שהם הקטנים להודיעו שאפי' הקטנים יודעים שבזוי הוא לשמש לאור הנר, ולז"א מהו כדין כלומר וכי אני לא הייתי מכבה כו' ואם הוא היה מכבה היה מכיר הרמאות, א"כ לז"א ויאסוף לבן את כל וגו' וקודם שאספם לקח המשכונות לעשות המשתה ואח"כ ויעש משתה ולא להם אלא לעצמו:

פסוק כו

ויהי בבקר ויאמר אל לבן וכו' ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו. א"ל אתה ראית את כל אנשי המקום שבאו ואם הייתי משנה המנהג היו הורגים לי ולך, וזהו שאמר לא יעשה

כן, כמו כן בנות צלפחד דוברות שהוא הדין וא"א לעבור על דתן, אבל בלבי היה ליתן לך רחל ועוד היום הנה רחל לפניך מלא שבוע וכו', ולזה אמר ונתנה, לא אמר ואתן אלא ונתנה מדעת כולם שכולם יסכימו. א"כ רימה לאנשי מקומו, רימה. ליעקב, ועשה רמאות אחר בשפחות שנתן זלפה שהיא הקטנה ללאה כדי שלא יכיר שיאמר קטנה לקטנה, ולזה תמצא שאמר ויתן לבן לה את זלפה שפחתו ללאה בתו שפחה, לא אמר לשפחה כמו שאמר בבלהה, אלא לפי שזלפה קטנה אינה יודעת בטיב השפחות ולזה לא אמר לשפחה, אבל בבלהה שהיא גדולה ויודעת בטיב השפחות אמר לה לשפחה, וכן אז"ל במדרש ותלד זלפה בכולן כתיב ותהר וכאן כתיב ותלד אלא מתוך שהיתה בחורה לא היה עבורה ניכר:

פסוק לא

וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה. יש לנו קבלה שיעקב אבינו היו בו י"ב טיפין להולדת י"ב בנין וכשהיה משמש עם רחל הקב"ה שמר טפתו ומזה ידע שהיא עקרה, לזה אמרה לו רחל הבה לי בנים שחשבה שלא היה גומר ביאתו כדי שלא תתעבר, לזה ויחר אף יעקב ברחל אמר לה את חושדני שאני מעכב הטפה שלי, התחת אלהים אני אשר מנע ממך, המניעה אינה ממני אלא מהאלהים שהוא מנע הטיפה, זהו אשר מנע ממך פרי בטן לא אמר אשר מנע ממך ההריון או הלידה אלא פרי הבטן שהוא פרי בטנו של איש, כמו שאז"ל על פסוק וברך פרי בטנך פרי בטנה לא נאמר אלא פרי בטנך מלמד שאין האשה מתברכת אלא מפרי בטנו של איש:

פסוק לב

ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן כי אמרה וגו'. הכוונה היא לומר שיעקב שמר טפתו פ"ד שנה ולזה נולדו התאומות, פ"ד אותיות דו פרצופין. וכבר ביארתי לך שיעקב הוא תיקון אדם וכן יו"ד עי"ן קו"ף בי"ת הנעלם עולה תיקון, שנתקן בנעלם, אמרה לאה אע"פ שהוא לא כיון בי שחשד שאני רחל עכ"ז אני כיונתי בו, שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אבל אני מרבוי כוונתי וההשתוקקות הזרעתי תחלה וילדתי זכר, כמו שאז"ל אשה כי תזריע אשה מזרעת תחילה יולדת זכר, ולזה קראה שמו ראובן כלומר ראו שהוא בן ולא בת מכאן שאני כוונתי בו ואין בו ח"ו שום פגם, ולפי שלא כיון בו אביו חלל יצועי אביו, ולזה אמרו פחז כמים הפחיזה שפחזה אמך שהזריעה תחילה אל תותר, כי עלית משכבי אביך כלומר לפי שלא עלית במחשבה של אביך במשכבו שהיה חושב שהיא רחל, אז חללת וכו'. ותהר עוד שכוונה ג"כ, ולזה אמר ויתן לי גם את זה, על פי שנים עדים יקום דבר, בתרי זמני הויא חזקה, והרבוי של גם אז"ל במדרש שמע ה' כי שנואה אנכי עתיד זה לעמוד ממנו שונא שהוא זמרי שהוא ממטה שמעון, ומי מרפא

מכתו זה פנחס שהוא עומד מלוי, אפשר שכיוונו ז"ל לפי שלא כוון בה אז יצא ממנה גם זה, הראשון בלבל, ב' שנאוי, ולזה נקרא בן סלוא, תרגום שוגג שלו, כלומר בן שאמו נלקחה בשגגה. ולזה תמצא בשפחות בבלהה נאמר ויבא אליה יעקב, שיעקב כוון בה, ואמר ותלד ליעקב בן, כלומר שהיא כוונה בו ג"כ ביעקב ואינו בן שפחה, וכן בבן השני אמר בן שני ליעקב, ליעקב הוא הבן לא לבלהה, וכן בזלפה אמר ותלד זלפה ליעקב, ובבן שני אמר ג"כ בן שני ליעקב ולא לה שבניו שלימים אין בהם שום דבר פסול ולא צד פסול או פגם, ותמצא כי הבן הראשון של ב' השפחות אמר ליעקב בן ובשני אמר בן ליעקב הקדים בן ואח"כ הזכיר ליעקב, לומר אע"פ שהוא בן לא תאמר שהיא הזריעה וכבר טעמה טעם ביאה לפי שהוא בן שני, ולזה אמר אע"פ שהוא בן והוא שני ליעקב הוא ולא לה, וכן ג"כ בישששכר לפי שאותו הלילה היה של רחל לא תאמר שח"ו יש שום צד בני תמורה לזה אמר וישכב עמה בלילה הוא, לאמר שהוא כוון לה ולא ברחל, ולזה נאמר בה ג"כ ותלד ליעקב בן חמישי, ליעקב שלם כמוהו:

פסוק לה

הפעם אודה את ה', לפי שראתה הגליות עתידין לבא, בראובן אמרה ראה ה' בעניי כנגד גלות מצרים שנאמר אעלה אתכם מעני מצרים, בשמעון אמרה שמע ה' כי שנואה אנכי זה גלות בבל, שנוא"ה אנכי שנשאו נשים נכריות ולא נעשה להם נסים כמו במצרים, לוי ילוה אישי אלי, זה גלות יון שבאו עליהם לבטלם מעבודת בית המקדש וחזרה העבודה למקומה זהו ילוה אישי אלי, יהודה זה גלות אדום, לזה שם הוי"ה כולו לרמוז לשכינה שהיא בגלות, והד' לרמוז לדוד שהוא המשיח, ואע"פ ששכינה היתה עמהם בגלות מצרים וגלות בבל כאז"ל גלו למצרים שכינה עמהם וכו', עכ"ז לא היתה שכינה אדוקה עמהם כל כך כמו בזה הגלות שהוא כולל שבעים אומות, כי בגלות מצרים נאמר אנכי ארד עמך מצרימה וליעקב נאמר, ובגלות בבל נאמר למענכם שולחתי בבלה להוציאן, ובעולם נאמר ונתתי כסאי דייקא, אבל בזה הגלות נאמר לא עזבתים ולא מאסתים לכלותם כתיב, וכן אמרו בזוהר פרשת תשא דף קפ"ט למלכא דהוה ליה ברא יחידאי עיין שם, לזה הד' באמצע אחר שם יה"ו, ותעמוד מלדת שאין גלות אחר זה, מלדת כמו כי לא תדע מה ילד יום. ואחר זה ילדה ישששכ"ר י"ש שכ"ר לפעולתנו, שאנו מקוים שיתן לנו שכרנו ושוקיים ההבטחות שהבטיחנו על ידי נביאיו על שסבלנו עול הגלות, ואחר ילדה זבולון, שיבנה בית המקדש במהרה בימינו בנה בניתי בית זבול לך, הרי ו' בנים כנגד אבני הבנין וכנגד שיתא אלפי שני הוי עלמא, לזה נקראת אם הבנים וכו'. ותמצא שבשני בנים הראשונים שהם ראובן ושמעון הזכירה בהם שם הוי"ה שאמרה ראה ה'

שמע ה', לפי שאלו השנים צריכים רחמים לרחם עליהם, ראובן בלבל ומשמעון יצא שונא שהוא זמרי, בלוי לא הזכיר לא שם הוי"ה ולא שם אלהים, כי הוא עשירי והוא קדש והוליכו גבריא"ל לפני הקב"ה ואמר לו זה יצא חלקך כדאיתא במדרש, ולזה אמר על כן קרא שמו לוי קרא מי שקרא, ביהודה השם רמוז בו, אבל בשאר הבנים הזכירה שם אלהים דנני אלהים, נפתולי אלהים, נתן אלהים שכרי, זבדני אלהים אסף אלהים לומר שאלו יכולין לעמוד כנגד מדת הדין, ובגד ואשר לא הזכירה לא שם הוי"ה ולא שם אלהים, לפי שגד הוא שם ע"א שנאמר העורכים לגד שלחן, ואשר בנותיו מרובים, ולזה אמר באשרי כי אשרוני בנות, הנקבות מרובות, הנקבות יאשרוני ולא הזכרים, וכן תמצא בפרשת במדבר פקודי מטה אשר אחד וארבעים אלף הוא פחות מן הכל, וברכו משה ברוך מבנים אשר, לא אמר בבנים אלא מבנים מקצת בנים, ואמרה בגד מלשון בגד בוגדים, אמרה ילד זה בגד באמו שלא הוכר עבורו לפי שהיתה ילדה, ובבן הראשון שנתן לבלהה שפחת רחל אמרה דנני אלהים, בדין נתן לי, והשני קראה לו נפתל"י עם ה' אותיות בגי' הדי"ן נות"ן, וכן עולה נפתול"י, וכן במדרש ויזכור אלהים חת רחל והדין נותן שהכניסה צרתה לביתה, דן נפתלי ר"ת דן, בדין שואלת, ואמר ב"פ אלהים, דנני אלהים נפתולי אלהים, לכך זכר בה ב"פ אלהים ויזכור אלהים וישמע אליה אלהים. ואמר וישמע אליה אלהים ולא אמר וישמע אלהים את רחל כמו שאמר ויזכור אלהים את רחל, לומר מה שאז"ל במדרש שאמרה לאה אם זה העובר יהיה זכר לא תהיה אחותי כאחת השפחות, ולזה אמר וישמע אליה לא לרחל אלא אלי"ה, רמז על לא"ה:

פרק ל

פסוק יד

וימצא דודאים בשדה. במדרש אמר רבי לוי בוא וראה סרסותן של דודאים שעל ידם עמדו שני שבטים גדולים בישראל, יששכר עוסק בתורה וזבולון מפרש ימים ונותן לתוך פיו ותורה רבה בישראל, הה"ד הדודאים נתנו ריח ע"כ. דודאי"ם גי' ה"ס, דודאי"ם דוד"י א"ם, דו"ד אמ"י, אנ"י דו"ד, דודי"ם א', כלומר שהם דודים לאחד דודים, שהם אוהבים זה אל זה והם אהובים ורעים, דודאים בא"ת ב"ש קפקתמ"י גי' פר"י ת"ם, פרי שלם, וכן ת"ם פרי, שלא ילדה אחר זבולון אלא בת לא בן שהוא הפרי:

פסוק טו

ותאמר לה המעט קחתך את אישי. אם הלילה הוא של רחל איך תאמר לה קחתך את אישי שלה לקחה, אלא אמרה לה לאה כשנתת שפחתך בלהה אותו הלילה לא, חשבתיו עליך ולא נכיתי אותו. ולקחתי לילה אחר בעבורה, את ג"כ היה לך לעשות כן כשנתתי

שפחתי שלא תנכה אותו מחלקי, לזה אמר המעט קחתך את אישי. אמרה לה לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך, תחת דודאי אתן לך אבל תחת שפחתך לא אתן לך כי את יש לך בנים, כי כשנתתי בלהה שפחתי לא תחשובי ולא תנכי אותו לילה מחלקי אבל את יש ליך בנים. ותצא לאה, לפי שרוצה לקחת לילה תחת שפחתה כדי שלא תשמע רחל, אמרה אלי תבא כי שכור שכרתיך שני לילות יש לי עליך אחד שנתתי שפחתי בחיקך ואחד בדודאי בני, ולזה אמרה שכור שכרתיך ב'. ולזה אמר וישמע אלהים אל לאה ותהר, ששמע תפלה שהתפללה כשנתנה שפחתה ולזה אמרה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי, ותקרא שמו ישששכר אע"פ שלא נתן לי שכרי מיד כשנתתי שפחתי עכ"ז שכרי מונח, א"כ י"ש שכ"ר. ותהר עוד וגו' ותקרא שמו זבלון, גי' לדודאי"ם, כלומר זה הבן בשביל הדודאים., ולזה זבלו"ן ז"ב לו"ן, ז"ב נוטריקון זה בשביל, לו"ן גי' הדודאי"ם הו"א ב"א, לזה יצא זבולון מהולכי מדברות וממפרשי ימים כי הדודאים נמצאים בשדה לחוף ימים. ואחר ילדה בת, ולפי שנולדה אחר זבולון שהוא יוצא מדברות לזה ותצא דינה. ותקרא שמה דינה, אמרה לאה בת בתחלה סימן יפה לבנים כדי שתסייע האם בגדול הבנים, אבל באחרונה אינה אלא דין, וזהו דינ"ה די"ן הוא, א"כ דין ורעה היא, וכן כשתמנה מאל"ף עד ד' עולה עשרה, ומאל"ף עד י' עולה ה"ן, וכן מאל"ף עד נו"ן עולה קצ"ה, וכן מאל"ף עד ה ט"ו, צרף י' וה"ן וקצ"ה וט"ו עולה הכל רע"ה, א"כ רעה היא זאת:

פסוק כב

ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים וכו'. למה נאמר ברחל זכירה ושמיעה, כנגד יוסף ובנימין שעתידין לצאת ממנה, וכן אמר בזוהר ז"ל ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים, אמאי אכפיל הכא דאמר דכרנא ואמר שמיעה דהא בחד מנייהו סגי אלא דכרנא לקבל יוסף כד הוה בבית אסירי דהא זמין קב"ה לדכיר ליה ליוסף בבית אסירי, בגין דכתיב ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו דא רמז למשיח בן יוסף דאשתכח בגלותא דא ובתר דכיר ליה קב"ה, ובגין כך כתיב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים לקבליה דבנימין דהא כיון דאתיליד בנימין אתי שרא שכינתא בי"ב שבטין בגין דהוו במניינא דרתיכא קדישא ועוד באתרא דבנימין שרא מטרוניתא, ובגין כך אמר וישמע אליה למטרוניתא ע"כ. ולזה אמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר אל לבן שלחני אל מקומי ולארצי קודם שיולד בנימין, כי אין השכינה שורה בחו"ל ונשלמה רתיכא ואהיה דוחק רגלי השכינה:

פסוק כד

ותקרא שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר לאמר למי תאמר, אלא באמירת יוסף אותיות מורות על יוסף אחר כיצד, יו"ד מלואה ו"ד מלואה ו"ד היינו י', ו"ו מלואה ו', סמ"ך מלואה מ"ך היינו ס', ף' כוללת ף' אחרת, כאילו תאמר פ"ף, כי הף' אינה מוצאה אלא אחת משא"כ הכ"ף שיש מוצאה כ"ף, א"כ באותיות יוסף יש יוסף אחר, לזה אמר יוסף לי בן אחר:

פסוק כה

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני. במדרש פדה בשלום נפשי זה יעקב, מקרב לי שלא תקרב לי עצתו של אותו רשע שלא יאמר זה שילדה יטלנה וזה שלא ילדה אל יטלנה הימנו, וכן יוסף באלב"ר עולה שפדו, בשלום כן מדתו נקראת שלו"ם שפדו מורה על לבו, אם ילחם, וזהו מקרב לי תרגום מלחמה קרבא:

פסוק כו

תנה את נשי ואת ילדי כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך. כבר אמרתי טעם למה נתן יעקב קצבה ז' שנים שאמר אעבדך שבע שנים, ולזה אמר לא תחשוב שיש לך בהם שום אחיזה לומר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, לא אלא נשי וילדיהם, כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך שעבד עברי עובד שש ואני עבדתי שבע, ותנאי היה ביניהו ואמרת נקבה שכרך, א"ל שכרך מצד הנקבות עלי ואתנה ג"כ שכר הילדים, ולזה אמר ואתנה בוי"ו לרבות הילדים, הבין יעקב מדבריו שאינו נותן לו שום שכר רעיתו, ולזה אמר אתה ידעת את אשר עבדתיך ואת אשר היה מקנך וכו' כי מעט אשר היה לך ויפרוץ לרוב, ויאמר מה אתן לך ויאמר לא תתן לי מאומה, אני יודע שלא תתן והואיל והודית לי על הנשים ועל הילדים אפי' שלא תתן לי מאומה על מה שעבר אם תעשה את הדבר הזה אשובה ארעה, כיון יעקב להציל שכרו שרעה צאנו, ולזה עשה התחבולה עם המקלות להציל הגזל מידו שלא יענש לבן על ידו, וכן אמר לנשיו ויצל אלהים ממקנה אביכם ויתן לי, ועשה יעקב התחבולה ללמד לבניו שזה העולם אינו אלא ע"י תחבולה, וע"י תחבולה באין הנאותיו, כי כל המלאכות הם תחבולה להביא המזון, ואפי' הפת אם אין מלפתין אותו אינו עובר בגרונו וע"י לפתן עובר, כל זה לומר שאין לנו חלק בזה העולם ע"י מקנה כדי שיהיה הכל מוכן לעולם הבא. וכבר אמרנו שיעקב הוא סוד הבל, שמציל צאנו מקין שהרגו ולקחן ממנו, והקשורים שנתקשרו ונתלבנו ליעקב, והעטופים שצריכין לבון ללבן, ולשון בהעטיף לשון כסוי כמו עטיפת הראש, כלומר שעדיין לא נשלמו:

פרק לא

פסוק כא

ואמר ויעבור את הנהר. אמרו בעלי הטבע שכשעושין לאדם כשפים אם עובר נהר או ים יבטלו הכשפים, ולפי שיעקב אבינו פחד שמא עשה לו כשפים לזה עבר את הנהר כדי לבטלם. אמר לו לבן אתה פחדת מהכשפים, יש לאל ידי כלומר האלוה שלו הוא כפות תחת ידי לעשות עמכם רע, אלא שאלוה שלכם הוא יותר רב ממנו הפחידני יאמר לי השמר לך, ועתה הלוך הלכת אחר ששמעת דברים אלו הלכת כבר תלך בלב שלם ובנפש שקטה ובטוחה, כי נכסוף נכספת אמר כפל הדבר שנכסף לבה"מ ולבית אביו כמו שנאמר נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה', וזה שאמר לבית אביך לבית אביך שבשמים ואביך הגשמי שהוא יצחק:

פסוק ל

ועתה הלוך הלכת כי נכסוף נכספת, אמר הלוך הלכת לומר שמיום שאמר לו תנה את נשי ואת ילדי ואלכה. מאותו יום נתן בלבו להלוך ועתה הלך, זהו הלוך הלכת:

למה גנבת את אלהי. אם הוא אלוה כיצד נגנב אלא לבן רצה לפגום ביעקב לקרותו גנב אע"פ שפוגם באלהיו, ולזה חרה ליעקב ויחר ליעקב וירב בלבן לפי שקראו גנב, ואמר כי משׁשׁת את כל כלי וכו':

פסוק לד

ורחל לקחה את התרפים אשר לאביה. כדי להרחיק אביה מע"א, וגם כדי שלא יאמרו ללבן כי ברח יעקב, התרפים הת"ר פי"ם שהיו מתירים פיהם ומדברים על ידי כשפים, ובזוהר אמר תרפים לשון גנאי כדתנינן מקום התורף שהוא בית הערוה, וי"ל על שם שהיה מטמאם בערותו כמו שעשה בלעם בן בנו שהיה מיטמא עם אתונו כדי שתחול עליו רוח הטומאה. עוד פי' בזוהר שנקראו תרפים על שם שהיו עושין אותם בעתים וברגעים ידועים, ובשעה שהאומן היה עושה אותן כשבא העת או הרגע שאין לעשות בהן היה אומר הרף ידך שלא תעשה עד שיעבור אותה העת או אותו הרגע. ואע"פ שרחל כוונה לטובה כדי להרחיק אביה מע"א עכ"ז נענשה שלא ראתה לבנימין ולא הניקתו, הואיל וצערה את אביה, אע"פ שהיה עובד ע"א אביה הוא, כן פי' בזוהר:

פסוק מו

ואמר לקטו אבנים. ובהם אמר ויקחו אבנים ולא אמר וילקטו אבנים, אלא לפי שיעקב היה בעל כח שנאמר ויגל את האבן כמעביר פקק מעל פי הצלוחית לזה הוקטנו בעיניו אותם אבנים לזה אמר בהם לקיטה אבל בערכם היו גדולות לזה נאמר בהם קיחה:

פסוק מז

ויקרא לבן יג"ר שהדותא. יג"ר גי' כוז"ו במוכס"ז כוז"ו, לומר שאין לו חלק כי אם בחלוף, ועם י"ד אתוון עולה זכ"ר לעולם בריתו, הוא הברית שכרת לבן עם יעקב שלא יעבור הגל, הג"ל סודו ט"ל ע"ה שסודו יהו"ה אח"ד, שכל זמן שמיחדים שמו לא ישליטהו ה' לא לו ולא לשום אומה על זרעו של יעקב, גלע"ד סודו ק"ו א', כי יעקב סודו הק"ו שהוא המקל, ולזה אמר במקלו שסודו יעק"ב, ולזה ויעקב הלך לדרכ"ו, לדרך ו' שהוא דרך הסולם:

גימטריאות

ה' נצב עליו, במדרש למלך שראה עני בן טובים שוכב בדרך בשדה והיה מגין עליו ושומרו מחיות רעות כן הקב"ה שמר יעקב מעשו ומלבן:

ה' נצב עליו, ר"ת למפרע עני:

ופרצת ימה. תעשה פרצות בים, ובזכותך יקרע הים לבניך:

מה נורא. שראה שמאותו מקום עולין הנשמות, ובאותו מקום יושבין סנהדרין, ובאותו מקום יהיה בית המקדש, ושם מקום הארון, ושם שער התפלה, והכל רמוז:

אכ"ן י"ש ה' במקום ס"ת נשמ"ה, אכ"ן גי' ע"א הן הסנהדרין, ושם שכינה שרויה שנאמר יש ה', ושם בית המקדש שנאמר מה נורא ואין נורא אלא בית המקדש שנאמר נורא אלהים ממקדשיך, ושם מקום הארון נור"א ארו"ן למפרע, ושם שער התפלה שכן יהי"ה רמז למה שאז"ל שעתיד הקב"ה להעמיד אבן אחת בשער המזרח שהיא שלשים אמה על שלשים אמה, יהיה גי' ל':

עשר אעשרנו. אז"ל אפי' הבנים עשרם והוציא לוי, וכן עשר אעשרנו ל"ך ויש"א יעק"ב ר"ת לו"י:

והנ"ה שם, הנ"ה ששים רבוא שיקבלו התורה:

ונאספו שמ"ה, מש"ה שנאספים עמו ללמוד תורה, והשקו הצאן, הזקנים מורים. והשיבו את האבן מעמידים הלכה על בוריה. הן עוד היום גדול, רמז על יום הגלות הארוך. עד אשר יאספו כל העדרים וגללו, רמז עד שיתקבצו כל ישראל ויגלגלו רחמיו להביא המשיח. וגללו את האבן אין אבן אלא משיח שנאמר אבן בחן פנת יקרת, א"ת האב"ן גי' המל"ך המשי"ח:

והשקינ"ו הצא"ן, גי' ז"ו תור"ה עם ב' מלות:

ועיני לאה רכות. שנים במקרא, הירבה אליך תחנונים או ידבר אליך רכות, רמז על לאה שהיתה מרבה תחנונים שלא תפיל בגורלו של עשו:

הב"ה את אשתי, גי' י"ב שי"ב שבטים יוצאים ממנה:

יהוד"ה גי' ל' כנגד שלשים מעלות שהמלכות נקנית בהם:
ג"ם יכולת"י, גי' דבר"ה ובר"ק שהם מזרע נפתלי:
באשרי. שבחלק אשר היה שמן שהיו מושחים בו המלכים והכהנים:
ואחר ילדה בת. לא נאמר ותהר כי בהריון היו חושבין בן ובלידה ראו שהיא בת, וזהו ואחר ילדה בת:
פני הצאן אל עקוד, רמז שיהיו ישראל מתפללין ויזכירו העקידה, עקו"ד גי' ק"ף, זכות יצחק שחיה ק"ף שנה:
ויפרוץ האיש מאד מאד אז"ל ששים רבוא עדרים היו ליעקב, נאמר כאן מאד מאד ונאמר בישראל וירבו ויעצמו במאד מאד:
א"ת פנ"י, ר"ת א"ף, מלא אף וחמה עלי:
אשר משח"ת, גי' ציו"ן וירושל"ם:
נחשבנו. נח"ש בנ"ו, כאילו נחשים ועקרבים בנו:
ולבן תקע את אחיו, במדרש אלו כלבים שהוליך עמו ותקע להן בקרן כדי לקבצן כמו שעושים הציידים:
ובשירים. בשרי"ם כתיב הייתי שולח עמך שרים ללוותך:
הסכלת עשו. אמר לבן עתה ידעתי שסכלת עצתו של עשו:
עד הגל ועדה המצבה, שנים עדים, ובלעם שהיה בן בנו עבר הברית והלך לקלל ועבר ביניהם ועשאוהו פסח, שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה וכו'. עד"ה המצב"ה גי' בלע"ם:

פרק לב

פסוק ד

וישלח יעקב מלאכים וכו'. לעיל אמר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים, מצאנו פגיעה לטובה אל תפגעי בי, פגיעה לרעה קום פגע בו ויפגע בו וימות וגו', ואלו באו שנים כתות אחת להצילו ואחת לפגוע בו שהוא שרו של עשו וסייעתו. ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה, הכיר הכת שבאה לסייעו ואמר מחנה אלהים זה, כי זה מורה באצבע, ועל הכת האחרת התפלל עליה ודחאה מעליו שנאמר ויקרא שם המקום ההוא מחנים, אין קריאה אלא תפלה שנאמר ויקרא שם בשם ה', ותרגם וצלי, והתפלה היא שיהום לאותו מחנה של שרו של עשו, וזהו מחנים, מחנ"ה ה"ם, כשראה יעקב שהלך שרו של עשו בכעס, אמר יותר טוב לפייסו ולא יהיה קטרוג על בני ולקח ממחנה אלהים שבאו להצילו שני מיני מלאכים, אחד כדמות אנשים לפייס עשו, ואחד מלאכים

ממש לפייס לשרו של עשו, ושלחם, ולשון ארצה מלשון רצוי, ואותם שהם לפייס לעשו שלחם לארץ שעיר, ולזה אמר ארצה שעיר ולא אמר לארץ כי נתלבשו וירדו לארץ, ואותם ששלחם לפייס לשרו של עשו שלחם לשדה אדום שדה אדומה ומשם כחו של מאדים, צוה לשניהם, לאחד אמר כה תאמרון לאדוני שהוא שרו של עשו, לעשו לאחיו ממש, כה אמר עבדך, לשרו תאמרו עבדך ולעשו תאמרו יעקב:

פסוק ה

עם לבן גרתי. הברכות באו לי בשנוי מקום ואחר היאוש, ולזה אמר ואחר עד עתה, קניתי אותם ביאוש בעלים, ואחר ההשתדלות ואחר עמל וטורח כי לא באו מעצמן, וכבשתי לארבע כתות הדין שהם שור וחמור ועבד ושפחה, וכעת אני מפחד על הצאן אפילו יהיו באמצע, ואשלחה להגיד לאדוני לשר למצוא חן בעיני עשו, לומר שכמו שיש לו כתות כן גם לי יש כתות א"כ שנינו יחד אין אחד גדול מחבירו א"כ אין קנאה. וישובו המלאכים אל יעקב לאמר, באמירה אחת על שניהם, באנו אל אחיך ממש, אל עשו אל שר שלו, וגם לרבות השר, הולך הל"ך כתיב כבר הלך לו, ולזה אמר הצילני נא מיד אחי מיד עשו, ממנו ומשרו, ולז"א מיד מיד שתי פעמים, אח"י גימ' אוי"ב:

עם לבן גרתי. כלומר עם לבן נתגיירתי כי מרוב ההכעסות שעשה עמי בא לכלל כעס בא לכלל טעות, כמו שאז"ל כל הכועס כאלו עובד ע"א והריני כגר שנתגייר, ואז"ל כל הכועס כל מיני גיהנם שולטים בו וא"כ אם שום עון עשיתי לך ודאי נתכפר:

ומה שאמר לפניו, לומר שלא היה מתירא ממנו כי היו עמו מלאכים אלא מה ששלח המנחה הוא לפניו, ר"ל להנחה לדורות הבאים להועיל להם אע"פ שעתה אינו צריך לה יש לה צורך לעתיד, וזהו לפניו:

פסוק ו

ויהי לי שור וחמור, כאן רמז על ד' קליפות של אגוז שחופין על הפרי כמו שאמרו בזוהר. ואמר ויהי לי, שהם כפויים לי ונתגיירו ונתלבנו עמי, וזהו עם לבן גרתי, ושור וחמור רמז על הב' אחת ירוקה ומרה ולזה נרמזה בשור, ואחת קשה ואדומה שהן חופין על הצאן, והשתים האחרות הן נאכלות והם לי כמו עבד ושפחה:

ויהי לי שור וחמור. כלומר כל מה שהרוחתי עמו אינה אלא אחת מני אלף שהייתי מרויח עם אחר, ולא נתן אלא אחת מני אלף ממה שהיה לו ליתן ואני יודע שאתה גם כן ידעת ברמאותו וברשעו ולכן לא דלקת אחרי, לומר שהקדוש ברוך הוא תבע עלבונך, וזהו ואחר עד עתה שאע"פ שנתאחרתי כל כך לא באת אחרי, לפי שידעת ונח רוגזך, וזהו למצא חן בעיניך, שהקב"ה תבע עלבונך, אם לבן שאני בן אחותו עשה כך אחר מה היה עושה, זהו ודאי לכפרה לו ולתבוע עלבונך, ומכאן תראה שלא נתקיימה ברכת אביך

שהם הוה גביר ואני עבדתי בחנם א"כ אינך כדאי לשנוא אותי על הברכות. למצא חן בעיניך, ס"ת אנ"ך, הנה ה' נצב על חומת אנך, כלומר שהקב"ה תבע אונאתך ועלבונך, וכן ואשלחה להגיד לאדוני למצא חן בעיניך, ר"ת בגימ' ק"ו, לומר שהכל על קו היושר ומצדיק עליו הדין:

או נאמר שאמר ויהי לי שור וחמור, שאמר לו אתה נתעסקת בארצות ובשדות ובבנין בתים ובנכסים שיש להם אחריות, ואני נתעסקתי בדברים שאין להם אחריות שאפילו יהיו כולם אלפי פעמים יבא עליהם מגפה ולא ישאר מהם כי אם מעט מזער, ולזה אמר שור וחמור שכולם חשובים כאחד בערך הבתים והשדות והארצות שיש לך:

או נאמר עוד ויהי לי שור וחמור, שאמר יעקב אני מצטער על מה שאבדתי זמני על זה העולם, כי כולו הבל והוא כלה ונפסד, כי כל מה שהרוחתי אינם חשובים אלא כאחד, אז"ל ששים רבוא רועים היו לו ליעקב אבינו ואמר שור אחד שכולם חשובים בעיניו כאחד, ואמר ויה"י ו"י ה"י אז"ל כל מקום שנאמר ויהי הוא לשון צער, והנה בבתים אמר ויבן לו בית לצרכו ולא אמר בתים אלא בית, כל זה לומר שזה העולם הוא כלה ואין לו לאדם לאבד זמנו להניח מלהתעסק בדבר נצחי שהוא עומד לו וקיים ולהתעסק בדבר שהוא כלה ועובר, כי הויתו בזה העולם אינה נצחית אלא כגר, ולזה אמר עם לבן גרתי כלומר גרותי שהיא דירת עראי היתה, ולז"א ויפרוץ האיש ולא אמר יעקב לומר שאינו חפץ בהנאות העוה"ז, לא כמו שאתה חושב שזה העולם הוא קבע ולכך בנית ארצות לא די לך בית אחד או שנים אלא ארצות ושדות וקראת להם שמות כמו שעושים המלכים שבונים ארצות וקורין אותם על שמם שנאמר קראו בשמותם עלי אדמות, והארץ ששם כסא המלוכה בתוכה קורין לה שם, ולז"א ארצה שעיר שדה אדום. ומה שלא הזכיר הגמלים לומר ויהי לי שור וחמור וגמלים, הוא לומר שלא נשאר לו יותר גמלים שהיו חביבין עליו ולא יקנא עליו אם יש לו מהם:

או נאמר עם לבן גרתי, כלומר ישבתי עם לבן בח"ל עתה כמה שנים וישראל הדר בח"ל כאילו עובד ע"א, עתה באתי לא"י אחשוב עצמי כאלו נתגיירתי:

שמעתי על מה שאמר גרתי ותרי"ג מצות שמרתי, שאמר לו יעקב תרי"ג מצות שמרתי ורמזיהם, ורמז מצות כבוד אב ואם נאמר ג"כ ואת, אז"ל וא"ו לרבות אחיך הגדול, אם כן לא תחשוב שהקלתי בכבודך אלא אתה אדוני ואני עבדך:

פסוק ז

וישובו המלאכים. וישבו כתיב, ויישבו לבו ואמר לו כבר הלך לקראתך ועלה חרס בידו, כי עמו ארבע מאות איש מנין ק"ש, הם כולם קש ואש תאכלם ובית יעקב אש וכו'. ויירא

יעקב מאד מהשר, אע"פ שאמרו לו המלאכים שהם קש, לא נתיישב לבו שהוא עולה ומקטרג, ויצר לו מעשו, ויחץ את העם, מה עשה כל מיני בהמה טמאה שיש לו בה שום אחיזה והם מצדו כמו גמל וחמור שהם מסטרא אחרא שם אותם לבדם, שאם יבא יראה כל מה שהוא מסטרא דשמאלא לבד לא יהיה מעורב, ואין עינו שולטת אלא בשלו, וזהו אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר שאין לו בו שום אחיזה וחלק, יסמאו עיניו ממנו:

או נאמר דרך אחרת. וישלח יעקב מלאכים, כוונתו של יעקב היא לפי שידע יעקב כוונתו של עשו וירד לסוף דעתו שהלך לארץ שעיר להוט על נחלתו להחזיק בה, שאמר לו אביו הנה משמני הארץ יהיה מושבך, ואז"ל זו איטליא של יון שאין טללי ברכה פוסקין משם לעולם, וידע כוונתו בהרחקה זו הוא כדי שתשכח האחוה, שאם אחר זמן ילחמו בני עשו עם בני יעקב לא יניחום העולם, שבזוי גדול הוא ששני אחים תאומים שנולדו בשליא אחת יהיה אחד רודף אחר אחיו להרגו, וכדי שישכח ברית אחים הרחיק נדוד והלך לארץ שעיר, וקרא לארצו ארץ שעיר על שם שלקח יעקב הברכות על ידי עורות גדיי העזים, כדי שיהיו ידיו שעירות ולקח ממנו הברכות, וקרא לשדהו שדה אדום על שם שרימהו בתבשיל אדום ולקח ממנו בו הבכורה, כל זה עשה בעברתו, לפי שעברתו שמרה נצח, כדי שלא ישכח לא הוא ולא זרעו, ושם המשטמה בלבו ובלב זרעו, לזה שלח לו יעקב להודיע לכל העולם שהוא אחיו ומבקש את אהבתו, ולזה עשאם עדר עדר כדי לפרסם הדבר לכל העולם שהם אחים, והודיע אגב גררא רשעו ואמר ראו מה עשה, ארצה שעיר, כלומר קרא ארצו שעיר, ואמר שדה אדום, כי קרא לשדהו אדום, ולזה לא אמר לארץ שעיר לשדה אדום, שהיו המלאכים בהליכתם אומרים אנו הולכים לאחד שארצו קרא לו שם שעיר ולשדהו אדום, כדי שישאלו העולם השעיר יש לו ארץ, ויש שדה אדומה ושדה לבנה, להודיע לעולם רשעו, וכן שלח לו משה רבינו כה אמר אחיך ישראל, כלומר לא מפני שהלכת לארץ רחוקה תשכיח האחוה, וכן הנביא מונהו שאמר על רדפו בחרב אחיו, ולא זכרו ברית אחים פרסם רשעו לעולם:

באנו אל אחיך אל עשו וגו' וארבע מאות איש עמו, מה הם ת' איש שהפחידוהו והרי במחנה אשור שהיו מאה ושמונים אלף ראשי גייסות מלאך אחד הרגם, כתב רבי מנחם ראקנטי ז"ל ירמוז על ת' כתות אלהיות הנאצלות ממדת הדין ונקראים בתי דינין של מעלה וכשמתאחדין ביעקב מתהפכין לרחמים. ובספר הזוהר מהאי מצחא נהרין ת' בתי דינין כד אתגליא האי רצון כלהו משתככין קמיה ע"כ. ומה שהם ארבעה הוא כנגד גבורות אלהים שהיא הבינ"ה והגבור"ה וההו"ד וכ"י (יסוד) שהוא דין בפרט שיבא לה

מן יצחק דעשו חילא דיצחק, וכן אמר בזוהר פרשת תולדות יצחק דף קל"ז ע"ב ז"ל ויצא הראשין אדמוני איהו זינא דיצחק דאיהו דינא קשיא דלעילא ונפק מניה עשו דינא קשיא לתתא דדמיא לזיניה וכל זינא אזיל לזיניה ועל דא רחים ליה לעשו יתיר מיעקב ע"כ. ומה שאמר וכשמתאחדין ביעקב מתהפכין לרחמים לזה אמרו לו המלאכים ארבע מאות איש עמו כשהם עמו הן דין וכשהם עמך הם רחמים אם כן תמשיכם ותכניסם, כי עש"ו בגי' שלום, וכן עי"ן שי"ן וא"ו גימ' ב"א ש"ר, א"ב ש"ר, וכן ארבע מאות איש עמו ר"ת בגי' יב"ק, וכן עי"ן שי"ן וא"ו גי' גש"ר, אז"ל ויקחם ויעבירם את הנחל עשה עצמו גשר, ר"ל שהכניסה לקליפות ולא הניחם בחוץ כדי שלא יקטרגו, וזהו ויעבירם ואחר כך ויעבר את אשר לו, ולזה ויירא יעקב מאד ויצר לו אם יכניסם שעושה מהקליפה פרי, מה עשה ויחץ את העם אשר אתו לב' מחנות חברם כאחד ועשאם שנים מורכבים שהם שני יצרים, וזהו אשר אתו, אתו הם כאחד וזהו ויצר לו ויחץ שחצה שנים יצרים, ומעתה אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה, כי אין לו כח אלא על הגוף שהוא קץ כל בשר ולא על הנפש. ויאמר יעקב, אומרת הנשמה ה' האומר אלי שוב לארצך, שאומר לנשמה שתלך לארץ ולשכון בגוף ואיטיבה עמך עד עתה לא יהיה לך שום טובה אלא גנוזה וצפונה תחת כסא הכבוד ואין לך שום כח ולא ממשלה, אבל כשתלך לאותו עולם יהיה לך יד ושם בביתי ובחומותי כי עתה את מסורסת בלא פרי אם כן תלכי ותעשי פירות ויתנו לך מפרי ידיך, והיא אומרת קטנתי, כשהייתי למעלה לא היה בי לא זכות ולא חובה, זהו מכל החסדים ומכל האמת שהם החובה שאומרים עליה דיין האמת, כי במקלי עברתי, עברתי על פי האמה שהוא כדמיון מקל, את הירדן זה הבטן, הירד"ן במ"ק בט"ן ע"ה, מקודם לא היה בי לא טוב ולא רע ובעברי על אלו שני מעברות, ועתה הייתי לב' מחנות שאני מורכב מב' יצרים, הצילני נא מיד אחי זה יצר הטוב, שאם אהיה כולו טוב לא אשא אשה ולא יהיו לי בנים ולא אקיים ושננתם לבניך ולא אבנה בית ולא אקיים מצות מעקה ומזוזה ולא אזרע ולא אקיים מצות פאה ועומר שכחה תרומה מעשר וכלאים ולא תהו בראה וכו', מיד עשו זה יצה"ר כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים מנפש ועד בשר יכלה וזהו אם על בנים, ואתה אמרת היטב זה יצר טוב איטיב זה יצר הרע, שכן אמר והנה טוב זה יצר הטוב, מאד זה יצר הרע. וילן שם בגוף בלילה ההוא, זה הגוף שהוא דומה ללילה, ויקח מן הבא בידו מן המצות שבאו לידו, מנחה לעש"ו לשלו"ם שהקב"ה נקרא שלום, עזים מאתים כמה פעמים העזתי פני לעשות רצונך, כמו שאמר התנא הוי עז כנמר, ותישים עשרים, כמה פעמים התשתי גופי בכמה תעניות, רחלים כמה פעמים הייתי שומע חרפתי ולא הייתי משיב וסבלתי

עול הגלות ועול המסים וארנוניות שהיו לוקחים וגוזזים לי כרחל לפני גוזזה נאלמה, ואילים לשון חוזק כמה פעמים נתחזקתי בעבודתך, גמלים הייתי גומל, חסדים, מניקות ובניהם שהייתי מלמד תינוקות, שלשים שלשתי ימי שליש במקרא ושליש במשנה וכו', פרות ופרים עשיתי פירות ופירי פירות. אתונות נתתי מתנות לראוי, ועירים ועירם כתיב הלבשתי ערומים, ויתן ביד עבדיו באלו הלבשתי המלאכים שקניתי בעשיית המצות, כמו שאמרו חז"ל עשה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד וכו', ויאמר עברו לפני, והלך לפניך צדקך וכו'. ויצו את הראשון כי יפגשך וכו', הם אותם המלאכים שומרי השערים, ושאלך וכו' ואמרת וכו', והנה גם הוא לרבות המלאכים שבאים לקראתו, והם ג' כתות אחת אומרת יבא שלום, ואחת אומרת ינוחו על משכבותם, ואחת אומרת הולך נכוחו, ועל אלו אמר גם את השני גם את השלישי גם את כל ההולכים, הם שאר נשמות הצדיקים שבאים לקראתו, ותעבור המנחה והוא לן במחנה, בקבר, ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו, הם ארבעה יסודות, והשתים העליונות רוח אש הם נשיו, והשתים התחתונות שהם למטה קרא שפחותיו, ואת אחד עשר ילדיו, הם מנהיגי הגוף שהם שתי עינים ושתי אזנים והפה והחוטם ושתי ידים ושתי רגלים וראש הגויה. ויותר יעקב לבדו, זה הגוף, ויאבק איש עמו, זו הנפש שהיא שוכנת עמו בקבר, ולזה אמר ויאבק כמו האבק שאין לו ממשות, עד עלות השחר עד תחית המתים, עד עלות השחר ר"ת בגימטריא קמ"ה שיקומו בתחייה:

פסוק ח

נחזור לענייננו. ויירא יעקב מאד. יש לשאול אחר שהבטיחו הקב"ה ואמר לו והנה אנכי עמך ושמרתיך והשיבותיך כי לא אעזבך א"כ למה נתייירא, וכי יעקב אבינו היה מסתפק בהבטחתו של הקב"ה מאחר שהבטיחו הקב"ה ד' הבטחות שאמר אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך כי לא אעזבך אם כן למה נתירא ההוא אמר ולא יעשה. אלא ראה יעקב בדבריו של הקב"ה שהם על דרך אסמכתא ולא קניא שאמר כי לא אעזבך עד אשר א"ם, היה לו לומר עד אשר אעשה, אם למה, וכל דהוי אסמכתא לא קניא, בפרט שאז"ל כל אם ספק חוץ מאם מזבח אבנים, אם כסף, ואם יהיה היובל וכו', א"כ כשראה יעקב שאמר אם, אמר ספק יש בדבר אינה הבטחה ודאית. ומצאתי סמך לדברי מהזוהר ז"ל קטנתי וכו' אמאי כולי האי אלא אמר יעקב את אבטחת לי לאוטבא עמי ואנא ידענא דכל עובדך כלהו על תנאי הא אנא לית בי זכותא דהא קטנתי ע"כ, והקב"ה עשה כן בכוונה מכוונת כדי שלא ישים אל לבו בהבטחתו ויהיו עיניו תלויות תמיד אל הקב"ה ויתפלל אליו בכל עת שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים ויהיה לבם תמיד דבק עמו,

ג"כ אין הקב"ה. מבטיח לצדיקים הבטחה ודאית בעולם הזה לפי שהעוה"ז אין בו ודאי, וגם לפי שהן בעלי בחירה והן בקדושיו לא יאמין ובפרט בשלא נשלם או לא הזקין, ובזוהר מתרץ כי לא היה יעקב מספק בדבר הזה אלא לפי שהיה בחלום אמר יעקב זה היה בחלום והחלומות מהם אמת ומהם כזב ואם זה יתקיים אדע כי הוא חלום אמיתי, ולזה אמר אם יהיה אלהים כמו שחלמתי וכו', עוד תירץ שהקב"ה הכניס המורא בלבו שיתפלל שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים:

פסוק ט

ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת וגו' למי אמר, ועוד מי אמר לו שיהיה המחנה הנשאר לפליטה, ולדברי רז"ל שהכין עצמו לשלשה דברים לדורון למלחמה וכו' א"כ ילחם עמו ויהיו שני המחנות לפליטה. שמעתי שאמר יעקב לשני מחנות שהיו עמו, אמר למחנה האחת שהיא מחנה של דין א"ל אם יבא עשו להלחם הכהו, אבל לא תהרגהו שלא ישמע אבי יצחק שנהרג בסבתי ותהפך לי הברכה לקללה, אלא הכאה לבד כדי שימנע מלהלחם, והיה המחנה הנשאר. שהוא מחנה רחמים לפליטה, שירחמו על הילדים ועל הנשים שידברו על לבן שלא יפחדו ולא יבהלו מעשו ומאנשיו, זהו לפליטה ולא אמר פליטה:

ובזוהר פסוק ויאמר אם יבא עשו וכו', ת"ח מה כתיב ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות, בגין דאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה, ת"ח שכינתא לא עדיאת מאהל לאה ומאהל רחל, אמר יעקב ידענא דהא נטירו לאילין מן קב"ה מה עבד וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה אמר אם יקטול עשו לאילין קטיל אבל אילין לא מסתפינא מנייהו בגין דשכינתא עמהון ועל דא והיה המחנה הנשאר לפליטה כיון דעביד האי אתקין צלותיה עלייהו מה כתיב ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם וכו' ע"כ. א"כ יהיה פירוש וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה לא ששם אותם בפי הארי כנראה כי ילדיהן הם מי"ב שבטים, אלא ששם אותם מגמתו להתפלל עליהם, כי לאה ורחל אין צריכין תפלה כמאמר הזוהר:

פסוק יב

פן יבא והכני. אם על בנים. על דרך מה שאמרו חז"ל ד' העמיקו עצה, עשו אמר קין שוטה היה שהרג להבל בחיי אביו אני לא אעשה כן אלא יקרבו ימי אבל אבי וגו', לזה פחד ואמר והכני כמו שייעד, ויכה אם על בנים. או נאמר פן יבא והכני אם לשעה, אם על בנים לעתיד, לא ספק שאמר פן יבא אלא על עצמו, אבל על עתיד ודאי. שנאמר אם על בנים רוטשה, ולזה לא אמר פן יבא והכני ואם על בנים שמשמע שהם כלם בספק:

או נאמר אם על בנים, פחד שמא יקנא על לאה שיש לה הרבה בנים יותר מן האחרות ובפרט שהיו אומרים גדולה לגדול, לזה לא אמר אמות על בנים שלרחל לא היה לה כי אם בן אחד ולא היה מפחד עליה, ומחמת יפיה ג"כ לא פחד שכבר הזקין והיה בן פ"ד שנה, ולא היה חומד, אלא על הבנים כי עשו יש לו שלש נשים, עדה בת אלון ילדה אליפז, ובשמת ילדה את רעואל כל אחת אחד, ואהליבמה ילדה את יעוש ויעלם, וקרח זה ממזר היה, שהוא בן אליפז שבא על אהליבמה אשת עשו, שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפז, א"כ לא היה לו ממנה כי אם יעוש ויעלם, א"כ ארבעה בנים היו לו מג' נשים, ויראה לאה שיש לה ששה בנים והבת החביאה בתיבה כבמדרש, א"כ לזה אמר יבא והכני בעבור אם על בנים:

ובמדרש אמר יעקב כתבת בתורה ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, תרגום ותורתא או שיתא, שהוא נוהג בנקבות, ולז"א אם על בנים על דרך הכתוב. ואתה אמרת היטב איטיב, במדרש אמר יעקב ספר תורה שאתה עתיד ליתן בהר סיני מי יקראנו, לז"א ואתה אמרת היטב איטיב, היטב שהיא התורה שנקראת טוב, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וגו' היטב איטיב עמך, כמו שאז"ל ראוי היה יעקב שתנתן תורה על ידו, מי יקראנו. היט"ב גימטריא כ"ו זו היא התורה שהיא שמותיו של הקב"ה. עוד היטב רמז לו על מדת היסוד במ"ק טוב, אמרו צדיק כי טוב שהיא מדתו של יוסף איטיב עמך בגימטריא בנימין שהוא גם כן סודו טוב במ"ק ולזה אמר היטב איטיב, היטב ביוסף איטיב בבנימן, ועדיין לא נולד ומדתו למטה מב' שהיא יושבת בין ב' צדיקים והוא גם כן נקרא שלום, במ"ק בנימן, ולמה במ"ק לפי שהוא קטן ומדתו למטה ממאור הקטן, ושניהם יוסף ובנימן נקראים שלום מוש"ל על עש"ו שלו"ם:

פסוק יג

ושמתי את זרעך כחול הים, והקב"ה לא אמר אלא והיה זרעך כעפר הארץ וגו'. אלא כמו שאז"ל ישראל נמשלו לכוכבים שנאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ונמשלו לעפר כשעולים עולים לשמים וכשיורדים יורדים עד עפר, לזה לא הזכיר עפר שלא להזכיר ירידה, אלא כחול שהוא ג"כ מכלל עפר, ומה החול כשבאים מים הזדונים מגלי הים כשרואים החול מיד יורדים ונכנעים לפניו, כך עשו שיראה אותי ירד ויכנע לפניו, וכן היה כשראה אותו אמר וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול וכו':

ונחזור לענייננו וישובו המלאכים ליעקב לאמר, מאי לאמר אלא לאמר לדורות שלא יבטחו בזכיותם, שהרי יעקב הבטיחו הקב"ה שאמר והנה אנכי עמך ושמרתיך, ועכ"ז היה מתירא, שהצדיקים הם רחוקים מצדקה ואינם רוצים לאכול אלא משלהם ושונאים

המתנות, כשאמר לו והנה אנכי היא מתנה ולא רצה לקבלה, ולזה אמר הצילני נא כי אם בזכותי תצילנו ומצד זכיותי, יתמעטו, ולא ישאר לבני שום זכות בגלות אחרון שהוא גלות עשו, ולזה אמר הצילני נא מיד אחי ומיד עשו לבני כשיגלו תחת ידו:

ובזוהר אומר שהמלאכים הפחידוהו כדי שיתפלל שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, ז"ל וישובו המלאכים וכו' וכל כך למה אלא אינון אמרו ליה בגין דקב"ה אתרעי תדיר בצלותהון דצדיקיא ומתעטר בצלותיהון כדאמרי' דההוא מלאך דממנא על צלותהון דצדיקייא סנדלפון שמיה ונטיל כל אינון צלותין ועביד מנייהו עטרא לחי עלמין וכ"ש צלותהון דצדיקיא דהקב"ה אתרעי בהו ואתעבדו עטרא לאתעטרא באינון צלותין, ואי תימא משריין קדישין הוו אתיין עמיה אמאי דחיל אלא צדיקיא לא סמכין על דא אלא בצלותין ובעותין לגבי מאריהון ע"כ. אם כן לאמר לדורות כשהם בצרה שיתפללו שהקב"ה מתאוה לתפלתן של ישראל:

פסוק יז

ויתן ביד עבדיו וגו'. הוציא יעקב תק"ן בהמות ממקנהו מעשר ושלחן לעשו, אמר לו הקב"ה יעקב עשית הקודש חול, אמר לפניו רבון העולמים אני מחניף לרשע שלא יהרגני, מכאן אמרו מחניפין לרשעים בעוה"ז מפני דרכי שלום ע"כ ובזוהר בלק דף ר"ב ז"ל וישא את עיניו וירא את הנשים האי קרא ברזא דחכמתא אתמר ביומא דכפורי דבני עלמא קיימי בדינא קמי קב"ה לכפרה על חובייהו וההוא מקטרגא קיימא עלייהו וחשיב לאובדא לון על חובייהו שלחין ליה ההוא דורנא, וכדין כתיב אכפרה פניו במנחה, לבתר דמקבל דורנא זקיף ההוא מקטרגא ית עינוהי וחמי לישראל. כלהון מתענן בתעניתא יחפי רגלין חמי נשין חמי ינוקין כלהו בתעניתא כלהו נקיין בנקיו, ויאמר מי אלה לך שמא קדישא, (מ"י אל"ה הם אותיות אלהים, וכוונתו לומר שאלהים הוא בעזרו כמו ששאל והיה אלהים עמדי), שאל על ינוקי ואמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך, וכי אמאי אצטריך לאתבא ליה כלום, אלא כיון דמקבל ההוא שוחד אתהפך להו סניגור, זקף עינוי וחמא לישראל בגוונא דא חשיב דבגין דחילו דיליה אינון קיימי כך שאיל על ינוקי ואמר מי אלה לך ואמר הילדים, מהו מי אלה לך, אלא אמר תינח אתון דחבתון קמי מלכא אבל אלין ינוקי אמאי קיימי הכי מי אלה לך, ויאמר הילדים רוח קדישא אמר, וע"ד ויאמר זקיף טעמא בארח סתים, הילדים אשר חנן אלהים את עבדך, אלא רוח קדישא אמר אינון ינוקי דלא חבו ולא טעימו טעמא דחטאה ימסר לון קב"ה להההוא ממנא דילך וקטיל לון בלא חובא כד"א וביד עושקיהם כח וד הוא את עבדך. כיון דשמע מאינון מיד סליק לגבי דקב"ה ואמר מארי דעלמא כל ארחך בקשוט בדינא ואי דינא

שריא על ישראל בגין חוביהון איהו ינקין דלא חבו לקמך אמאי מסרת לון לחבלא וקטיל לון בלא חובא וקב"ה נטיל מלוי וחס עלייהו, וההיא שעתא לא הוי אסכרא בתינוקות וההוא מקטרגא נטיל קנאה מההוא ממנא דתחות ידיה ולא ישלוט בהן, וע"ד אקדים ליה ואמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך להההוא עבדך בלא חובא ובלא חטאה ובגין דלא יהא שבחא לממנא דיליה יתיר מיניה בעא לאפקא לון מן ידוי ע"כ. יש לשאול וכי כדי שלא יהרגהו מחניף לו במעשר יחניף לו משלו ולא יעשה הקדש חולין אלא יעקב כשראה שלא באו לידו אלא בעלי מומין כמו שאמרו במדרש ואמרה תורה העשירי יהיה קודש לא יחליפנו ולא ימיר אותו וכו', אמר יעקב אינן ראויים אלו אלא לעשו שיש בו צד קדושה מצד שהוא בן יצחק, והוא בעל מום, ואולי מצד קדושה שבהן כשיבואו לידו יועיל לבטל כח הטומאה שבו, ולזה אמר אכפרה פניו במנחה אקנח מעט מן הטומאה, וג"כ מעשר חוצה לארץ אינו מן התורה, ולזה אמר וילן שם בלילה ההוא ויקח מן הבא בידו מנחה, ימתין עד אור הבקר, אלא לפי שהיה אותו מקום סוף תחום ח"ל קודם שיכנס לא"י כי אותו מקום הוא מחנים שהם ב' מחנות מלאכי ח"ל ומלאכי א"י, ולזה אמר ותעבור המנחה והוא לן בלילה הוא לכן רצה שתעבור המנחה בעדו בח"ל, ועכ"ז לא נחה דעתו, ולזה אמר ותעבור המנחה על פניו ועל כרחו פנים של זעם כי סוף סוף קרא עליהם שם, לזה אמר לו הקב"ה עשית מן הקודש חול ולזה ויאבק איש עמו. בתיקונים תקון נ"ו דף צ"ד אמר, מי גרם שנטפל לו שרו של עשו לפי שבמקום שלא יש בת זוגו לא יש שכינה, ולפי שלא ראה עמו שכינה נטפל לו שרו של עשו ועשאו בעל מום לפי ששלח לו בעלי מומין, ואומר ואיש כי יאכל קודש בשגגה חמישיתו יוסף וכו', ולזה קנה חלקת השדה במאה קשיטה, פירש רבינו סעדיה גאון ז"ל במאה רחלים שהוא חומש הבהמות הטהורות כי הטמאות אינם נאכלים, וקרי ביה כי יאכיל קודש לאחרים דלא כתיב יוכל:

פסוק יח

ויצו את הראשון לאמר כי יפגשך עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה ואנה תלך וגו' יש לשאול מי אמר ליעקב כי ישאל עשו אלו השאלות עד שהוצרך לצוותם אולי יחשוב שהוא רועה אחר שהלך בשדה. ועוד לאמר לאמר ב"פ למה, ועוד למה צווי אחר לשני ולשלישי יצוה צווי אחד לכלם. אבל יעקב עשה בחכמה כשאמר לו וגם הולך לקראתך אמר הוא בא בכעס ואם אשלח המנחה לא יקבלנה ויטרוף אותה בפני זעם ואין מרצין לו לאדם בשעת כעסו, אבל אני אעשה דבר שהוא מעצמו יפנה אליה, מה עשה שם בהמה דקה שהם העזים והרחלים ראשונה, וצוה לראשון שילך בדרך סלולה וישים העדר לפניו

והוא אחריהם, כשיראה עשו כך על כרחו ישאל שיראה דבר תימה, וזהו ושאלך לאמר שעל כרחו ישאל ויאמר אמירה אחר אמירה. למי אתה, שאין דרך לגדל בהמה דקה אלא זרעו של אברהם, אבל שאר העמים היו רועים בהמה טמאה שנאמר ברעותו את החמורים וכו', ואנה תלך, שדרך הרועה בהמה דקה ללכת בשדות וביערים לא בדרך סלולה, ולמי אלה לפניך שדרך הרועה הולך לפני הצאן והם נגררים אחריו:

ותשיב לו על שאלותיו, על שישאל למי אתה, תאמר לעבדך ליעקב, ועל מה שישאל אנה תלך ולמי אלה לפניך תאמר מנחה הוא שלוחה, לא תחשוב שאני רועה אלא מנחה ודרך המנחה להוליכה לפניו, ואחר כך תאמר והנה גם הוא אחרינו, למה תטריח עצמך ללכת לקראתו אתה והעם אשר עמך, והנה גם הוא רמז להקב"ה שבא עמו. זה צוה לראשון. אבל לשני ולשלישי אמר להם שיאמרו הנה עבדך יעקב אחרינו, אל תטריח עצמך. וצוה להם שיאמרו כן מיד, זהו במוצאכם אותו, כי לכם לא ישאל שאתם יש לכם בהמה גסה ודרכה ללכת בדרך. וזה יניח רוגזו באומרו אכפרה פניו וכו', וברבוי השאלות ובעכוב הדרך, שבעדר א' יש מאתים ועשרים בהמות וכן בב' א"כ ד' מאות וארבעים, ובג' ק"י, שיעכבוהו. ויצו את הראשון גם את השני גם את השלישי גם את כל ההולכים, לפי ששלח ה' מינים עזים רחלים גמלים ופרים ואתונות, הא' הוא של עזים, הב' הוא של רחלים, הג' של גמלים, גם את כל ההולכים הם שנים האחרים שהם של פרות ושל אתונות ולפי שעדר של אתונות הם מעטיה כללם עם של פרות, ורבוי הגמלים אפשר לומר שכמו ששלח לעשו שלח כמו כן לשרו, כי אי אפשר לשלוח לעבד ולא ישלח לשרו, ולזה הקדים העזים שהם רמז לשעיר של יום הכפורים, והוא איש שעיר, וכן אמרו במדרש שהשר שלו יש לו שער כנגד הלב, ובזמן הגאולה יפול אותו שער בתקיעת שופר, שנאמר וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן, וכן כתב הרב רבינו בחיי ז"ל, וכן אמרו ז"ל שכל אותם הבהמות כלם היו טרפות ובעלי מומין, וכן אמר מן הבא בידו שלא היו באין לידו אלא בעלי מומין ולזה תמצא בכולם מ' עזים מאתים רחלים גמלים פרים עשרים עיירים, כל זה ברמז לפי שהשר שלו אוכל טרפות שנאמר ובשר בשדה שהוא איש שדה, והם חלקו, טריפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו וכו':

ולמה הגמלים באמצע, אמרו במדרש אמר לו הוי רואה עצמך כאלו אתה יושב על הבימה ודן אותי ואני נדון מלפניך ואתה מתמלא עלי רחמים, והכוונה לפי שהגמל הוא גבוה משאר הבהמות דמה אותו לבימה, והוא דומה לגמל שאמר הלעיטני, וגם הגמל מראה סימן טהרה בפיו, וכן היה עשו צד אביו בפיו כיצד מעשרין את המלח, גם אז"ל הרואה

גמל בחלום מיתה נגזרה עליו ונצול ממנה, ולז"א לו ואני נדון מלפניך ואתה מתמלא עלי רחמים:

עוד נוכל לומר מה ששם הגמלים באמצע לומר שהם כנגד הכל כמו שאמרו במדרש א"ר לוי אילו היית מחזר בכל אהלי קדר אי אתה מוצא גמלים מניקות ובניהם שלשים ראה עושרו של יעקב. ומה שהיו האתונות באחרונה כתב רבינו בחיי רמז לו שיפול באחרונה ביד בנו שנאמר עליו ועל עיר בן אתונות:

פסוק יט

מנחה היא שלוחה וגו', והנה גם הוא אחרינו. מהו רבוי גם, ועוד למה חזר הענין ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו, ועוד קודם אמר ואמרת בלשון יחיד ואח"כ אמר ואמרתם בלשון רבים. אלא א"ל יעקב כשתראו עשו תפחודוהו ותאמרו לו שלא יחשוב כי מפחדי ממנו אני שולח לו המנחה, שאיני בא אליו לבדי אלא והנה גם הוא, הקב"ה שנקרא הוא שנאמר הוא אלהינו גם כן עמו ובא אחרינו, זה תאמרו כל אחד ואחד לבדו, אבל כשתקבצו כלכם תקהו את שניו ותאמרו לו גם הנה עבדך, סופי תיבות ה"ס, שהיא כ"י הלוחמת מלחמותיו באה עמו, והקהו גם כן שניו ותאמרו לו יעקב אחרינו, בגימ' מלך המשיח ע"ה, ובזה יותש כחו, וכן אמר לו יעקב בעצמו עד אשר אבא אל אדוני שעירה, שרמז מפלתו ומפלת צור הסמוך לירושלים, שעיר"ה בגימ' היא מפלה לאדום ולצור. וצוה להם שלא יאמרו דבר זה אלא בקבוץ כלם יחד, אבל הראשון שהוא יחיד לא יאמר אלא והנה גם הוא, שהקב"ה שומרו ובא עמו לבד שלא יהרג, וכששמעו ארבע מאות איש כן הלכו להם. ובמדרש אמר וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה וארבע מאות איש היכן היו נשמטו אחד אחד בפני עצמו אמרו לא נכוה בגחלתו, היכן פרע להם הקב"ה בענין דוד שנאמר ולא נותר מהם איש כי אם ארבע מאות איש אשר רכבו על הגמלים:

פסוק כה

ויותר יעקב לבדו. אז"ל אל תקרי לבדו אלא לכדו, מאין בא לו זה הכד, כשיעקב שם האבנים מראשותיו והשכים בבקר ומצאן אבן אחת ונתבצר לו כד של שמן ויצק על ראשה וחזר הכד ונתמלא אז ידע יעקב שהוא מזומן לברכה ואמר אין זה ראוי להניחו כאן, והוא השמן שנמשחו ממנו המשכן וכל כליו והמזבח ואהרן ובניו והמלכים ועדיין כולו קיים כמו שאמרו חז"ל זה לי לדורותיכם, והוא כד השמן של הצרפית שאמר לה אליהו כד השמן לא תכלה, והוא אסוך שמן של אשת עובדיה הנביא, כשראה יעקב שכל כך נסים עתיד להיות בו סכן עצמו והביאו, כן מצאתי:

ויאבק איש עמו. שאלו בזוהר איך נתאבק עמו והוא שרו של עשו והוא מלאך והכתוב אומר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. ומתרץ כי המלאכים כשבאים לזה העולם

הם מתלבשים בגשמות, כמו המלאכים שבאו אצל אברהם שאכלו ושתו ומשה רבינו כשעלה למרום ג' פעמים לא אכל ולא שתה ע"כ, לזה נאמר ויאבק איש ולא מלאך שנתלבש בגשמות. עוד ויאבק איש עמו א"ר חייא שרו של עשו היה ויש אומרים מיכאל היה, א"ל שלחני כי עלה השחר באו כתות כתות של מלאכי השרת א"ל למיכאל עלה כי הגיע עת הזמרה אם אין אתה פותח בשיר נמצא השיר בטל התחיל מתחנן ליעקב א"ל בבקשה ממך שלח אותי, שלא ישרפוני מלאכי השרת שבערבות בשביל עכוב השיר, א"ל לא אשלחך כי אם ברכתני, א"ר בשעה שהיו מתאבקים רצת כת של מיכאל לסכנו עד שנגלה עליהן הקב"ה וכיון שראה להקב"ה תשש כחו שנאמר וירא שראה להקב"ה ויגע בכף ירכו, א"ל הקב"ה למיכאל יפה עשית לכהן שלי בעל מום, א"ל רבש"ע והלא אני הנך, א"ל אתה כהן ברקיע והוא כהן בארץ, מיד קרא מיכאל לרפאל א"ל חברי בבקשה ממך. עמוד עמי בצרה שאתה ממונה על הרפואות וירד ורפאו, וי"א שמש שעתיד לזרוח לצדיקים ולרפאותם מחוליין הזריח לו הקב"ה ורפאו דכתיב ויזרח לו השמש, לו דייקא לרפאותו זרחה, א"ל למיכאל למה עשית כן לבני בכורי, א"ל לפניו לכבודך עשיתי, פירוש כדי שיניחני לומר השיר, א"ל מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעו עד סוף כל הדורות הה"ד כי אם מיכאל שרכם ע"כ במדרש. וכן ויאבק אי"ש נוטריקון יש אומרים, ויאבק בגימ' מיכאל היה עם ב' מלות:

פסוק כז

ויאמר שלחני כי עלה השחר. במדרש אמרו שאמר הגיע זמני לומר שירה השחר הרחש זמרה דרחשן שפוותיה. ובזוהר אמר רב הכא אית לאסתכלא דודאי שולטנותה דיליה לאו איהו אלא בלילא וחשוכא, ורזא דא מפחד בלילות, ר"ל איהו ונוקביה ובגין כך לא שליט אלא בליליא, ודא דאמר ויאמר שלחני כי עלה השחר בגין דכד אתי צפרא ואתעבר שולטנא דחשוכא דליליא כדין עאל איהו ואוכלוסיה בנוקבא דתהומא רבא דלסטר צפון עד דאתי צפרא ועל דא הוה דחיק לומר כי עלה השחר הרחש דשרץ לא שליט אלא בליליא ולא ביממא ע"כ:

פסוק לג

על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה מצאתי כתוב כי שס"ה גידים יש באדם וכל אחד שולט יומו וגיד הנשה שולט יום ט' באב לכך נחרב הבית בראשונה ובשניה בט' באב נגד ב' גידים של ימין ושל שמאל שהלכה כחכמים שאמרו נוהג בשניהם, ולזה אנו מתענין בו בה' עניים להתיש כחו וכל האוכלו כאילו לא התענה תשעה באב, וכל האוכל בתשעה באב כאילו אכל גיד הנשה, ונותן לו כח לקטרג ולשלוט ביומו ולזה מתענין בענויין שלא להניח לו שום כח ע"כ. ומה שנגע באותו מקום הוא מפני שאחזו

בערלה ומצאו מהול לכך לא יכול לו ויגע בכף ירכו לפי שנשא שתי אחיות, כאומרם ז"ל אין האשה מתקנאת אלא בירך חברתה, ולזה אמר ויגע בכף ירך יעקב, וחזר ואמר כי נגע בכף ירך יעקב לומר שנגעו בשתי אחיות. וכתב רבינו בחיי ז"ל על שם הפילוסוף מחכמי תורתינו האריך ואמר כי שם יעקב מורה על השפלות מלשון וידו אוחזת בעקב שהוא סוף הגוף, ושם ישראל מורה על שררה ומעלה, ואמר על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה שהנפש השכלית ראויה שתמשך אחר שכל הפועל לא יתעסקו תלמידי ישראל בענין תאות הגשמיות לפי שנמשלו לגיד הנשה, וידוע כי התלמידים קרויים בנים וכבר ידעת כי גידי הבהמה הם חזקים מאד כחבלים, והכתוב המשיל העון לחבל שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא, לפי שתחילתו חלוש גם סופו הולך וחזק ומתוך חוזק התאוות ישכח הש"י, ועל כן תראו בשתי מלות אלו גי"ד הנש"ה. ויחס בו האכילה ואמר ע"כ לא יאכלו כי ערבות חוש הטעם ותענוגו אינו אלא לפי שעה, ומן הידוע כי המיעוט בו יפה ונעים שבו קיום הגוף והיתרון ממנו הפסד וחרבן הגוף, כי אין בגידין בנותן טעם תמידי כי טעמם כלה ואבד ומחריבין הגוף, כן יקרה לאדם עם שאר תאותיו. אשר על כף הירך, לפי שכל הגוף נשען עליו, כן יכנסו כל שאר התאוות בכל לשון אכילה, ואמר עד היום הזה כי נהוג בני אדם בעולם הזה בתאוות הללו עד הגיעם לעולם הבא הנקרא יום, ואמר הזה כלומר אחר הפרדו מן העולם הזה. כי נגע בכף ירך יעקב, כלומר שהרי עלתה במדרגת הנפש השכלית למדרגת השכלים הנפרדים מן החומר אין ביניהם הפרש אלא היותה משותפת בחומר, זהו פירוש כי נגע בכף ירך יעקב, ועל כן הזכיר יעקב. ויחס כף ירך ליעקב לא לישראל מפני ששם יעקב מורה שפלות ועל בקשת הענינים הגשמים השפלים, ושם ישראל מורה על שררה ועל בקשת המושכלות, על כן לא יאכלו בני ישראל ע"כ. ודע כי שס"ה מצות לא תעשה רמוזים בכ"י יסו"ד, והוא לא יכול להחזיק בהלאוין שכתובים בלוח שני, ולפי שהם כתובים מיום שנברא העולם כאמרם עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות הכתב והמכתב והלוחות, לא היה לו כח להחזיק בהם והחזיק בשאר הלוח שמנינם ש"ס כמנין הנש"ה, ובפרט כשבא ביאת איסור כי אע"פ שהוא מהלאוין שכתובים בלוח שני בזה בפרט יש לו אחיזה, ולזה אמר אשר על כף הירך שהוא על הגיד שהוא הברית שהוא שוכב על הירך, ולזה הנש"ה גי' שנ"ו שהוא דבור שני מלוח שני, ולזה אז"ל לא תנאף לא תהנה לאף, זהו ויגע בכף, כלומר כשאמר יעקב גרת"י תרי"ג שמרתי נגע בכף ירכו, רמז לו לזה כלומר הירך שהוא רמז לב' אחיות כאמרם ז"ל אין האשה מתקנאת אלא בירך חברתה ובנגיעתו נתקע בכף למעלה שלא יטמאו:

גם מצאתי כתוב ד' צומות רמוזים, ואמר על כן לא יאכלו בני ישראל, אלא מתענין, א"ת אב תשעה, גי"ד דר"ת ג' דתשרי, י' בטבת, גי"ד בגי' י"ז, היינו י"ז בתמוז, שעולים ל"ט, ותרגום ארור ל"ט, ועתידין להתהפך לימים טובים והיינו לי"ט לימים טובים, ול"ט הוא ט"ל. וכתוב בספר החסידים על כן לא יאכלו בני וכו', שהם גרמו לו שהניחוהו לבדו ונזוק ע"כ:

עוד מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות, ולזה כשאמר לו יש לי רב אחי ונתמעטה המנחה בעיניו אמר לו יעקב זו אינה עיקר העיקר הוא מה שבידי ולקחת מנחתי מידי שהם האבנים טובות ומרגליות, אלו נקראים מנחה, ולעדרים קראם ברכה שנאמר קח נא את ברכתי על שם שהם מתברכים, כאומרם ז"ל למה נקראו עשתרות שמעשרות את בעליהן. וכשאמר לו מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי וגו', אמר לו על דרך סגי נהור, אמר לו בעיניך הרבה אבל בעיני אינו כלום יש לי רב, עד שאמר לו יש בידי דבר אחר שהם האבנים שלא מסרתי אותם לשלוחים אלא הם בידי ולקחת מנחתי מידי:

פרק לג

פסוק ב

וישם את השפחות ראשונה כו' ואת רחל ואת יוסף אחרונים. בזוהר מ"ט בגין דדחיל עלה דרחל דלא יסתכל אותו רשע בשפירו דילה ולא יקטרג עלה. וקטרוג הוא שיכול לומר שהם היו ב' אחיות גדולה לגדול וקטנה לקטן ואתה גדול שלקחת הבכורה, ואפילו שתאמר שנלקחה ברמאות, עכ"ז מאחר שנלקחה הגדולה קודם ובבקר ידעת שהיא לאה היה לך להניח הקטנה:

פסוק ג

והוא עבר לפניהם וישתחו וגו'. למי השתחוה לו, והוא שעבר לפניהם שהוא הקב"ה שנאמר הוא אלהינו, וכן והוא עבר לפניהם ראשי תיבות גימ' ק"ו והשם במדידה עולה ק"ו, כיצד מא' עד י' עולה ה"ן, ומא' עד ה' עולה ט"ו, ומא' עד ו' עולה כ"א, ומא' עד ה' עולה ט"ו, צרף הכל עולה ק"ו. שבע פעמים עד, ראשי תיבות שפע, להוריד שפע דרך הקו שהוא רמוז ביעקב. הוא בגימטריא ו"ו ומשך הו"ו, והבן:

פסוק ד

וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהו. עשו רץ להרגו והקב"ה רץ להצילו, שכן וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהו ויבכו, ר"ת בגימ' רץ וס"ת קו"ף שהוא הקב"ה שעולה קו"ף, במספר מרובע מקום, לומר שעשו רץ להרגו והקב"ה רץ להצילו ובמדרש אמרו שאמר עשו איני הורגו בקשת או בחצים אלא בפי ובשנים אני הורגו ומוצץ את דמו שנאמר וירץ עשו לקראתו וישקהו אל תקרי וישקהו אלא וישכהו,

ונעשה צוארו של יעקב כשן ועליו הכתוב אומר צוארך כמגדל השן וקהו שניו של עשו והתחיל כועס וחורק עליו שניו שנאמר רשע יראה וכעס ע"כ. ש' דוישקהו שי"ן היינו שני, וישקהו, וי שני קהו:

פסוק ה

וישא עיניו וירא את הנשים ואת הילדים ויאמר מי אלה לך ויאמר הילדים אשר חנן. הוא שאל על הנשים והילדים ויעקב משיב לו על הילדים. אלא יעקב עשה עצמו שאינו חושדו שנתן עיניו בנשים וכששאל לא שאל אלא על הילדים ולזה השיב על הילדים מי לך כל המחנה הזה, א"ל עשו עשינו תנאי ביניינו מן הבטן שתקח עוה"ב ואני זה העולם ולזה הטרחתי עצמי ויצאתי ראשון להחזיק בחלקי, אם כן זה המחנה אינו מחלקך, ולזה אמר מי לך וראשי תיבות לך כל, ל"ך, לומר שאינו שלך, א"ל יעקב למצוא חן בעיני אדוני, א"ל מכאן יש לך לעשות ק"ו, ומה אם זה שאין לו חלק בעוה"ז יש לו כ"כ, א"כ מכאן תלמוד שלמות שכל זה הוא למצוא חן, להמציאך חן בעיני האדון שלי שהוא השי"ת שתאמר לו אם יעקב שאין לו כלום מזה העולם יש לו כל כך, אני שהעולם הוא שלי לא כל שכן שראוי שיהיה לי יותר ויותר על אחת כמה וכמה, לזה הראיתיך כל זה. ויאמר עשו יש לי רב, הפחידו שיש לו רב, אתה אומר שאמצא חן בעיני האדון שלך אני ג"כ יש לי רב שמצאתי חן בעיניו והוא ילחם מלחמותי ויקח הכל, אחי יהי לך אשר לך שהוא עולם הבא והנח מה שאינו שלך, א"ל יעקב אתה מפחידני בשר שלך, אתה יש לך רב ואני יש לי כל, שהיא כ"י הלוחמת מלחמת, רב אחי יהי לך אשר לך, בגימ' הואיל הסוף לחזור לך כל המחנה אם כן יהי לך:

במדרש חד עמא דארעא א"ל לר' הושעיא אי אמינא לך מילא חד טבתא אמרת משמי א"ל אין, אמר ליה כל מנחות ודורונות שנתן יעקב לעשו עתידין לחזור למלך המשיח לעתיד לבא שנאמר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו יביאו אין כתיב אלא ישיבו. א"ל מילה יאה הוא ומן שמך אמינא לה ע"כ. וא"ת איך נעלם מר' הושעיא זה דזיל קרי בי רב הוא. אלא הוא חשב מלכי תרשיש הם האיים הרחוקים ותרשיש הם מבניו של יפת שנאמר ובני יפת גמר ויון ובני יון תרשיש, ועמא דארעא האיר עיניו שאמר לו מלכי תרשיש לא אמר מלך תרשיש אלא מלכי לומר שעתידין בני אדום למלוך על כל העולם:

פסוק ט

עוד יש לי רב, אמר לו שיש בידו כבוד אב ואם ששכרה רב למען יאריכון ימיך, א"כ יש לי מה לאכול הרבה בזה העולם. אחי יהי לך הוא התחיל באחוה תחלה לזה נאמר להם לישראל אתם עוברים בגבול אחיכם אל תצורם, הוא התחיל האחוה תחילה, עיין פ' דברים פסוק רב לכם סוב את ההר:

פסוק יא

קח נא את ברכתי. ומתחלה אמר ולקחת מנחתי. כבר אמרנו שהמנחה היא על אבנים טובות והברכה היא על העדרים. או נאמר שאמר קח נא את ברכתי שאמר לו יעקב לא תחשוב שאני לקחתי מברכותיך. אתה לקחת מברכותי, שאבא ברכני תחלה ואמר ויתן לך מטל השמים ומשמני הארץ, ואחר כך אמר לך הנה משמני הארץ יהיה מושבך, משמני הארץ נתנו לי תחלה אם כן לקחת מברכותי כי ברכתך העקרית היא ועל חרבך תחיה ואני אין בידי לא חרב ולא סכין, אם כן אתה לקחת מברכותי ואני לא לקחתי מברכותיך כלום:

או נאמר קח נא את ברכתי כי חנני אלהים, במתנת חנם באה לידי. ואמר אשר הובאת לך, ולא אמר הבאתי לך, לומר מאבי הובאת לך שברכתך מברכתי הנה משמני הארץ וכו'. ובמדרש אשר הובאת לך כמה יגיעות יגעתי וכמה טרחות טרחתי עד שבאה לידי ועתה הוא באה מאליה אצלך:

עוד כי חנני אלהים, לפי שאמר לו יש לי ר"ב, יש לי ב"ר, אמר לו אחי יהי לך אשר לך, אמר לו אתה הודעת לעולם כולו שאתה אחי ועתה גריעות גדול וגנאי הוא שאעשה עמך רעה, כעת יהי לך אשר לך, אבל יש לי ב"ר רמז לו על עמלק שיקח הכל בחוזק השר שלו, ולכן אמר יש לי רב שהוא השר וב"ר שהוא עמלק, ל"י ר"ב בגימ' עמל"ק עם המלה. עוד יש לי רב אמר לו יש לי הרבה שיקחו וינקמו נקמתי עמלק והמן ואנדריאנוס קיסר ואספסיאנוס וטיטוס, אמר לו יעקב אתה מפחידני בבניך, חנני אלהים והעמיד לי משה שילחם עם עמלק, וכי יש בגימ' משה ע"ה. כי חנני אלהים וכי, בגימט' עם ד' מלות מרדכי. כי חנני אלהים וכי יש לי כל עד"מ, בגימ' זו אסתר, ונתנני לחן בעיני כל המלכים ונתן לי דניאל בימי נבוכדנצר ודריוש, ועזרא בימי כורש, ורבי בימי אנטונינוס, ורבי יוחנן בימי אדריאנוס, ועוד יש לי מלך המשיח, אלהים וכי יש לי, בגימ' זהו מלך המשיח. א"כ יש לי כל, שלי גדול משלך. כל שהוא כנגד הכל, שמכלה את הכל, וכי יש לי כל, ראשי תיבות וילך וי לך, וכי יש לי סופי תיבות ישי, כלומר וי לך כשיבא בן ישי ויכלה הכל:

פסוק יב

ויאמר נסעה ונלכה ואלכה וכו'. לא אמר ויאמר עשו אלא ויאמר סתם לומר שאינו עשו אלא אחר, כלומר שרוצה לעשות תשובה, ולזה אמר נסעה שנינו יחד ונלכה ואלכה לנגדך, ואלכה בעוה"ז שהוא עולם ההלוך כי הולך אדם אל בית עולמו, ואמר ונלכה ואח"כ ואלכה, כוונתו לומר כי כמו שיעקב לקח לו חלק מזה העולם כן הוא יהיה לו חלק בעוה"ב, ולז"א ונלכה שנינו בזה העולם ואלכה ג"כ אני לנגדך באותו עולם, וזהו לנגדך

שיהיה לו חלק כנגדו, וזה לפי שאמר למעלה מי אלה לך, מי אלה הם אותיות אלהים, א"כ א"ל אלהים אינו מחלקך ואינו ממזלך, ואני רואה שהוא בסיעתך, ולפי שיעקב התפלל אם יהיה אלהים עמדי שלא תקטרג עלי מדת הדין שלא עשיתי כבוד אב ואם והיה יושב אהלים, אלהים מישב מה"ד לעולם, ובבית לבן היה משתמש בשם אלהים כי כן אמר התחת אלהים, דנני אלהים, נפתולי אלהים, וישמע אלהים אל לאה, נתן אלהים שכרי, זבדני אלהים, ויזכור אלהים את רחל, וישמע אליה אלהים, אסף אלהים, ולא נתנו אלהים, ויצל אלהים, כי כל העושר אשר הציל אלהים, כל אשר אמר לך אלהים עשה, א"כ לז"א מי אלה לך, אלהים הוא שלך, א"ל יעקב אתה רואה שיש לי ילדים ויש לי מקנה, בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא, ולז"א הילדים אשר חנן, מצאתי חן בעיניו לא בזכות ולא בדין, וכן אמר על המקנה קח נא את ברכתי כי חנני במתנת חנם ולא בזכות, ועל מה שאמר ואלכה לנגדך שרצה לקחת חלק באותו עולם כנגדו, אמר אדוני שהוא אדון הכל, יודע כי הילדים רכים, כלומר לא נתן לי דבר של קיימא דבר שהוא עומד והצאן והבקר עלות, פעמים עולות ופעמים יורדות, כי אם יבא להם איזה דפק ומתו כל הצאן, לא רצה לומר מיתה בילדים, אם כן איני כמוך שנתן לך איטליא של יון, דבר שהוא עומד, א"כ יעבור נא אדוני, אני אקבל אדנותך, נא עתה, עד אשר אבוא וגו', אם כן יעבור נא קח חלקך ואני אתנהלה לאטי היינו איטליא, שרמז לו שעתיד ללכת לשם שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, שהוא איטליא של יון, וכן עד אשר אב"א א"ל אדונ"י שעיר"ה סופי תיבות אליה, עד שיבא אליהו הנביא זכור לטוב שהוא המבשר, נא אדוני, עתה האדנות היא לך לפי שיצא ראשון, וזה העולם הוא לך כמו שהיה התנאי בינינו והשלטנות היא לך שנאמר ואלה המלכים אשר מלכו, אבל אחר זמן יעבור נא האדנות ממך:

פסוק טו

ויאמר עשו אציגה נא וגו'. מצאתי כתוב לפי שאמר עשו אציגה נא לכך זכה להעמיד גרים שהם מוצגים אצל יעקב ע"כ. אציגה נא עמך גימ' אלו גרים, אציגה בגימ' זה עובדיה, שהיה גר אדומי ונבא על מפלתן של ארם. ויאמר למה זה, איני חפץ בהם כי קשים גרים לישראל, אם כן למה זה אמצא חן, איני חפץ אלא למצוא חן בעיני אדוני שבשמים הגרים ילמדוני ממעשיהם, אם כן למה זה אין לי חפץ בהם:

פסוק טז

וישב עשו ביום ההוא לדרכו. אחר שאמר נסעה ונלכה שלא אמר ויאמר עשו אלא ויאמר סתם, שרצה לחזור ולעשות תשובה, ואמר ונלכה שנינו יחד כמו שאמר. מיד באותו יום חזר בו וחזר לסורו, ויעקב נסע סכותה, שחזר לאהלו להתבודד ולסכות בנבואה לראות

אם תחול עליו מאחר שבא לתחום ארץ ישראל. ויבן לו בית אחד לו לצרכו שהיה בו מדת ההסתפקות, ויבן לו ולא להניח לבניו אלא בנין שמספיק כדי חייו כמו סוכה שהיא לז' ימים שהוא רמז לשנות האדם שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה כמו שהוא שאל ונתן לי לחם לאכול וכו', ואפילו שהיה לו צאן ובקר וכו', נאמר ויפרוץ האיש, לא אמר ויפרוץ יעקב, וכן אמר ויהי לי שור וחמור שהכל היו בעיניו כאחד כמו שאמרנו, וכן אז"ל על פסוק בקברי אשר כריתי לי כי הוא לא כרה אמר מלמד שכל ממון שהביא מבית לבן העמידו כרי לפני עשו, אמר זהו להוט אחר ממון ואמר לו טול כרי זה בחלק שיש לך במערה, אם כן יעקב אבינו היה מואס המותרות ולא שאל כי אם ההסתפקות לבד, אם כן ויבן לו בית לו לצרכו להתבודד בו, ועשאו בית המדרש שכל מקום שהיה הולך היה מתקן לו בית למוד, וכן אמרו חז"ל על פסוק ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות, אמר לתקן לו בית גמרא שמשם תצא הוראה, להורת כתיב לשון הוראה, אבל למקנהו עשה סכות לומר שאין להם ישוב בזה העולם שאין דירתו אלא דירת עראי, כמו שאז"ל צא מדירת קבע, כלומר לא תחשוב שדירתך בזה העולם היא דירת קבע, צא, דבר זה הוציאו מדעתך וישב בדעתך שאינו אלא דירת עראי ולא באת אלא לקחת לך מה שאתה צריך, כי זה העולם הוא עולם המעשה ועולם הבא הוא עולם השכר, ומי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, אם כן לזה עשה למקנהו סכות, להזהיר בניו ובני ביתו על זה, לזה בנה בית גמרא ללמדם מצות עשה ולא תעשה, סכות זה מצות עשה, שם המקום סכו"ת ר"ת שס"ה לא תעשה, וס"ת גי' ת"ף, רמז להם שלא יעשו סוכה למעלה מעשרים אמה, לומר שלא יתגאו בעשרם ויעשו עצמם עשרי"ם עשיר"ם ויבאו לידי גאוה ורשע, עשרי"ם רשעי"ם, וכל זה רמוז במלת בסכות תשבו סכ"ת גמטריא ת"ף, עשרים אמה וכל אמה ששה טפחים הם ק"כ טפחים, והטפח ארבע אצבעות אם כן עשרים אמה הם ת"ף אצבעות, אם כן בסכת תשבו בת"ף טפחים תשבו, ות"ף היינו פ"ת לומר שלא יאכל פת אלא בסוכה. ועל פי דרכנו רמז להם מדת ההסתפקות שהוא הפת ולא ירדפו אחר המותרות, אם כן הדריכם בדירה שתהא עראי, ובממון מדת ההסתפקות, והזהירם על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, אז ויבא יעקב שלם, שלם בתורתו שלם במדותיו. ויחן את פני העיר, ולא רצו לתת לו אכסניא עד שקנה חלקת השדה אשר נטה שם אהלו במאה קשיטה, או לא רצה לשבת בתוכם שלא להתערב בהם וילמדו בניו ממעשיהם, עוד משום הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע, ואוי לרשע ואוי לשכנו, וכבר רמזתי למה ק' שהם חומש ת"ק בהמות טהורות שהיו מעשר ונתנם לעשו (עיין לעיל):

פסוק כ

ויצב שם מזבח. לא אמר ויבן אלא ויצב לפי שעה לעבודת ה' כדי שלא יבטל עבודת ה' אפילו שעה אחת. ויקרא לו, הוא כמו ויקרא שם בשם ה' תרגום וצלי, א"כ עשה המזבח לעבודה ולתפלה ולהודאה לשמו ית' שהצילו מלבן ומעשו, ולזה קראו אל אלהי ישראל, אל כנגד לבן, שהוא תקיף בעל היכולת כלם שהצילו מלבן ולא יכול לו, אלהי כנגד עשו אלהי ישראל ולא אלהי עשו, וכל זה כדי ללמד לבניו העבודה לשם ית' ולא יבטלו עבודתו אפי' שעה אחת, וג"כ ללמדם שיתנו הודאה להשי"ת כשיעשה להם נסים:

פרק לד

פסוק א

ותצא דינה בת לאה. שהיא התפללה עליה עד שחזרה בת, א"כ דינה בת לאה. אשר ילדה ליעקב, בלידה היא בת ולא בהריון, א"כ היא היתה זכר ודרך הזכר לצאת, ולזה ויאהב את הנער כתיב:

ותצא דינה לראות. היא חשבה להיות מן הרואים ונהיית מן הנראים. עוד אשר ילדה ליעקב, הולידה לו צרה, ולא די לו צרותיו, כמו שאמרו על פסוק לא שלותי ולא שקטתי ויבא רוגז:

פסוק ב

וירא אותה שכם בן חמור וכו', כבר רמזתי ששכם הוא מלשון חלק כמו ואני נתתי לך שגם אחד על אחיך תרגום חולק חד, ולזה אמר וירא אותה שהיא מחלקו וראה שאין לה זוג, שאל"כ מאי וירא אותה וכי לא ראה אלא לה הלא הרבה בנות היו שם שנאמר בבנות הארץ., אלא הכל ברמז, ולזה אמר החוי שנושך כחויא, ולז"א ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, בת יעקב למה, אלא שרוצה להדבק בקדושה, ולזה אמר ויעקב שמע כי טמא את דינה בתו, והיה לו לומר ויעקב ראה כי נלקחה בתו, ולז"א קח לי את הילדה, קודם אמר הנערה ואחר כך אמר הילדה, אלא לידתה שנולדה בלא זוג, ולז"א קח לי חלקי, מחלקי היא:

פסוק ג

ויאהב את הנער וידבר על לב הנער. שני פעמים נער, אלא הוא ראה שהיא היתה עתידה להיות נער כמ"ש, וראה ג"כ שאין לה זוג ושמח שיש לה חלק בזכרים ובנקבות, בזכרים שהיא היתה עתידה להיות זכר, ובנקבות שהיא נקבה, ולזה אז"ל וישכב אותה כדרכה ויענה שלא כדרכה, ויעקב החריש שאמר זו היא מחלק הזכרים ואין לו בה חלק, כי אני עשרתי ולא הנחתי לך חלק שהיא בלא זוג ויוסף נולד בלא תאומה אם כן היא בכללם, ולזה החריש עד בואם שהם יהיו חלק אחד ולא יפרדו ועליהם להצילה:

פסוק ז

ובני יעקב באו מן השדה ויתעצבו ויחר להם. נתעצבו לפי שהיתה מכללם שהיתה זכר והם י"ב והיא נחשבת עמהם באחדות שנעשו אחד במנין, ולזה אמר כי נבלה עשה בישראל וכו', אמר ישראל ולא יעקב לפי שהוא מורה על שררה ועל האחדות, ויחר להם וכו', שהיא בת והיא שלימותו של יעקב כדי שיהיה שלם זכר ונקבה, ולזה אמר לשכב את בת יעקב.. ולזה כשראה יעקב שנטמאת ויצאת מכללם חלק שבט יוסף לב' כדי שיהיו אחד שהוא י"ג, ולזה אמר וידברו אשר טמא את דינה אחותם, שאמרו לו ברמז שטמא, במרמה שהמרמה היה בדבור שאמרו לו לא נוכל לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה, לא אחותנו אלא את, אפילו הנטפל לה כמו שפחתה, שודאי היו להם עבדים ושפחות. לאיש אשר לו ערלה, לא אמר לאיש ערל אלא לאיש אשר לו ערלה, הערלה היא לו בטבע ואע"פ שנמול הוא ערל:

פסוק טו

אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמוני. קודם, שתמולו ערלת לבבכם קודם, ואח"כ להמול לכם כל זכר. ואמר אם תהיו, ולא אמר שתהיו אלא אם, שא"א להם דבר זה לפי שהם עיקר הקליפה והערלה וזו היא המרמה בדבור, שאמרו אח"כ ואם לא תשמעו אלינו להמול וכו' כדי שיבינו מילה לבד כדי לנקום נקמת האבר שחטא בו:

פסוק טז

ונתנו את בנותינו לכם. ונתנו כתיב, שדברו להם בערמה אמר ונתנו אחרים לא הם אבל בנותיהם נקח לנו, וכן היה שנאמר ואת כל חילם וכו':

פסוק כה

ויהי ביום השלישי וגו' ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי. למה אלו ולא שאר אחים, אלא בני השפחות אינם אחות דינה מאם ואין להם לדבר בפני אחיהם הגדולים מהם, וראובן שהוא הגדול לא רצה כדי שלא יונו לו ויאמרו לו על ענין פילגש אביו לא קנא ועשה מה שעשה וכעת מקנא על אחותו, ויהודה מלך, וישכר יושב במדרשי ולא בטל למודו, וזבולן כבר אמרנו שזבולן היה מכח הדודאים, וישכר היה לפי שלקחה רחל ליעקב כשנתנה לו בלהה שפחתה והיתה לילה של לאה, ולז"א המעט קחתך את אישי וכו' ולזה אמר נתן אלהים את שכרי כו', אם כן ישכר לא בא מכח הדודאים אלא זבולן, ולזה היה הולך מדברות ומפרש ימים, כי זה טבע הדודאים שהם נמצאים במדברות ועל שפת הים, ודינה שבאת אחריו היתה יצאנית ג"כ שעדיין נשאר בה כח הדודאים, א"כ זבולן היה סבת יציאתה לזה נתבייש, א"כ שמעון ולוי אחי דינה ולא האחרים בדבר זה:

בטח. אז"ל בטוחים היו על זכות אבותיהם. עוד נוכל לומר שבטוחים היו שלא יתגייר מהם גר והם משבעה עממים שאמרה התורה עליהם לא תחיה כל נשמה, ולכן המתינו להם שלשה ימים אולי מתוך שלא לשמה יבאו לשמה וכשבאו מצאו אותם כואבים ובוכים ומצירים על המילה שקיימו אז ידעו בודאי שאין גר יוצא מהם והרגום ויקחו את דינה ויצאו, לקחו נקמת האבר שחטאו בו. ושאר בני יעקב באו על שגזלוה ובן נח מצווה על הגזל שלקחו דינה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות מלכים פרק ט', בן נח מצווה על הדינים ומפני זה נתחייבו בעלי שכם הריגה שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו. ולפי שאמר מקניהם וקנינם הלא לנו הם שרצו לגוזלם, באו על החללים ויבוזו העיר ואת צאנם ואת בקרם ואת חמוריהם ואת כל חילם וגו', ואת כל אשר בבית, לרבות המטמניות שנגלה להם. או נאמר ואת כל אשר בבית לרבות הע"א כדי למעט בטפולה שלא יבאו אחרים ויעבדוה, ולזה אמר יעקב הסירו את אלהי הנכר וגו':

פסוק ל

ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי וגו'. למה כעס יעקב אם הם חייבים הריגה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, אלא כעס שבאו עליהם בערמה, כי אם היו הורגים אותם בלא זאת הערמה אלא בפרהסיא היו מראים גבורתם ששני אנשים הרגו עיר אחת, אבל עתה שבאו עליהם בערמה יאמרו חלשים הם שאין להם כח ולזה באו עליהם בהיותם כואבים, אם כן עכרתם צלולה היתה החבית ועכרתוה. אמרו הם הכזונה וגו', אם היינו הורגים אותם בלא זאת הערמה היינו גובים מהם דין הגזל שבן נח נהרג עליה אבל נשאר עלינו חרפת הזנות, לזה עשינו כן לגבות מהם ג"כ חרפת הזנות ובאבר שקלקלו בו ילקו, ואמרו הכזונה לפי שנבעלה לערל וקשה לפרוש ועל זה עשו ערמת המילה לכרות הערלה ואז תהא נוחה לפרוש, ובערך זה היא כמו הזונה שהורגלה וקשה לפרוש,, ואמר את אחותנו שהיינו מתאחדים בה, או יאמר את אחותנו, אמרו עד עכשו תלינו הכבוד בך שאמר לשכב את בת יעקב ואם אתה מוחל על כבודך אין אנו מוחלין על כבודנו:

שמעתי שמה שבאו עליהם בזאת הערמה של המילה הוא, שמה שפחד יעקב פחדו היה שלא יבאו שאר עממין ויבאו אחריהם לכך מלו אותם כדי להבדילם משאר אומות כדי שיתיאשו מהם ולא יבא אחריהם ויצטרכו לנסים או לזכות אבות והם מרוחקים מזה, ועכ"ז באו עליהם כבמדרש על פסוק ויהי חתת אלהים ולא רדפו באותו זמן אלא אחר שבע שנים רדפו. עוד אפשר לומר שמה שבאו בני יעקב ויבזו העיר כוונתם היתה שלא תבנה עוד שראו שעתיד להעמיד, ירבעם עגל שם ושם נחלקה בית מלכות דוד ואפשר עוד לתת טעם למה שמעון ולוי ולא שאר אחים, לפי שכשנולד שמעון אמרה שמע ה' כי

שנואה אנכי וזה הרחיק השנאה וזו קרבה, והשנאה היתה שאמרה לאה שנכנסה במקום אחותה שהעיזה פניה שלא היה לה לשמוע מאביה ראו מה יצא ממנה, וכשבא שמעון נסתם פי הדוברים עתק שיאמרו יש לה שני בנים בודאי זה מן השמים, ובלוי אמרה הפעם ילוה אישי זה, מכניס אהבה וזו הרחיק האהבה והביא השנאה כמו שאמרתי, לזה תבעו עלבון אמם. ואפשר שלזה כוונה לאה באומרה שמע ה' כי שנואה שעתיד לצאת ממני דינה שיבא לי שנאה ממנה, וזהו כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה על שמעון ולוי שהוא רבוי גם, והוא קרוב למה שאז"ל שמע ה' כי שנואה שעתיד לצאת משמעון זמרי שהיא שנאוי, ויתן לי גם את זה, לוי שיוצא ממנו פנחס שעושה בו נקמה, ואולי לזה אמרה ילוה אישי אלי כמו שאמר השיב את חמתי מעל בני ישראל, שכל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולומוסיא באה לעולם וכו', וכן לוי בעגל, ולזה ג"כ כוונה כי שנואה אנכי בעגל ויתן לי גם את זה לוי שבניו קנאו שנא' ויאספו אליו כל בני לוי א"כ שניהם מסירים השנאה ומביאים אהבה, שמעון כעת ולוי לעתיד, לזה שמעון ולוי. גם שמעון לוי גי' ת"ק י"ב שמם מורה על קיום העולם שהוא ת"ק שנה בי"ב שבטים כנגד י"ב מזלות והזנות מורה על החורבן, כמו שאמרו שכ"מ שאתה מוצא זנות וכו', ואמרו ז"ל במדרש שנשאה שמעון ולא לוי לפי שהנבעלת לעכו"ם היא הזונה האמורה בתורה והיא פסולה לכהונה. ואפשר שמאותה זוהמא שהטיל בה שכם החוי חויא זוהמא דנחש משם יצא זמרי בן סלוא בגימ' ומשכם, ובזוהר אומר טעם למה שמעון ולוי עיין שם בפר' דף קע"ד:

פרק לה

פסוק א

ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל וכו' ועשה שם מזבח. ואמר ויבן שם מזבח, ולא אמר שהקריב עליו קרבן, אלא יעקב כשהלך אמר ויקח את האבן וכו' וישם אותה מצבה, ואמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה, המצבה אבן אחת והמזבח של אבנים הרבה, יעקב כשהיה לבדו העמיד אבן אחת לומר שזכותו מגין להיותו בית אלהים, וכשבא היה לו זכותו וזכות י"ב שבטים א"כ עשה מזבח מי"ב אבנים, וכן באליהו אמר ויקח שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך ויבן את האבנים מזבח בשם ה', והוא אמר לבניו הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם, לא אמר אשר עמכם אלא אשר בתוככם, וכי תעלה על דעתך שבני יעקב עובדי ע"א הם, אלא אמר להם שלא יניחו נשי אנשי שכם שנאמר ואת נשיהם שבו, לזה אמר להם עתידה תורה לצוות להרגם שנא' לא תחיה כל נשמה, ובנשי מדין נאמר וכל אשה יודעת איש הרוגו, וכן אתם והטהרו מהרהור לבכם כדי שלא יהיה לכם הרהור בהם:

פסוק ג

ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם. לא אמר נעשה כמו שאמר ונקומה ונעלה אלא אעשה שזה המזבח אינו להקריב עליו קרבן אלא לקבעו לעתיד לבא לבד, ולזה אמר ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל, שקראו בית וקבעו ובנה המזבח כלומר הרי הכל מוכן. וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו א"ל יישר כחך. ויאמר לו אלהים שמך יעקב, אמר לו כל עוד ששמך יעקב שמורה עקבה וגלות אין בית, אבל כשלא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך לשון מעלה ושררה, ואז יהיה ה' אחד אז יהיה בית קבוע שלא יהרס עוד, כי יעקב נבא על בית שלישי, כמו שאמרו ז"ל, אברהם קראו הר, יצחק קראו, שדה, יעקב קראו בית, וכה"א ואל בית אלהי יעקב,, שיעקב קראו בית, וגם הנביא אמר ישראל מקוראי שאני קראתיו ישראל ולא המלאך, כי המלאך אמר שמך ישראל, וה' אמר ישראל יהיה שמך, כשיהיה ה' אחד יהיה שמך ישראל, ישראל יהיה שמ"ך ו"יקרא, כ"ו, את שמו, כשיהיה שם כ"ו יקרא שמו ישראל, כששמע יעקב כן ויצב יעקב שם מצבה מצבת אבן, אחר שבנה מזבח לעשותו קבע כשאמר לו אז יהיה הקביעות, חזר לעשותה מצבה, וחזר ואמר מצבת אבן לרמוז על ב' בתים, ולז"א ויצב יעקב לא אמר ישראל אלא יעקב, ואמר מצבת אבן לרמוז על בית שני שלא היה שם ארון אלא אבן השתיה שעלתה ונגלית כמו שאז"ל על פסוק ויקח את האבן אשר שם מראשותיו, ירד לו שמן מן השמים, מה עשה הקב"ה נטל רגל ימינו והטביע את האבן בעמקי התהום ועשה אותה סניף לארץ ועליה היכל ה' עומד שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים. לרמוז על בית ראשון שהיתה שם השררה לא עקבה, לזה לא אמר ויקרא יעקב, ועתה חזר פעם אחרת ויצק שמן, ואמר למעלה ויקרא למקום אל בית אל, לא אמר ויקרא יעקב, אבל כאן ויקרא יעקב לרמוז על בית שני, ועל בית ראשון אמר ויקרא למקום אל בית אל, ב' שמות אל בתחילה אל בסוף, לומר שהכל הוא בחסד וברחמים בין בתחלתו בין בסופו, אבל בית שני בתחילתו היה דין שכתבו שטנה לבטלו ואחר שהתחילו בטלום הכותיים עד שבא נחמיה ועזרא ונתן להם רשות ונבנה, לז"א ויקרא שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל, אלהים בתחילה ואל בסוף, רמז על נסים של בית חשמונאי, ולזה הפסיק בינתים במיתתה של דבורה לרמוז על חרבן בית ראשון, וכן דבורה מינקת רבקה ס"ת גי' ת"י שעמד ת"י שנים, וכן ותמת דבורה מינקת רבקה ר"ת מדור, רמז על מדור שכינה שעתיד ליחרב וכן ותמת דבורה רמז על מיתת זכריה שהיה הדבר, דברה הדבר שלהם, מנהיגם והניקם מתורתו והיה רבם, וכן זכריה גימ' רבם, ואחר כך אמר מיתתה של רחל רמז על חרבן בית שני והכל ברמו. ולזה אמרה לה המילדת אל תיראי, א"ל

אל תפחדי, כי גם זה לך בן, גימ' זקף, שהוא מקו"ם ע"ה, המקום זוקף כפופים, לזה אל תיראי כי גם זה לך, כמו שהיה לך גואל במצרים, ונאמר בו במשה ותהר האשה ותלד בן, זה לך כי ילד יולד לנו בן נתן לנו וגו' שהוא מלך המשיח, והכל ברמז:

פסוק כ

ויצב יעקב מצבה על קבורתה, כמה נביאות מתו ולא נאמר עליהן שנעשה להן מצבה, הנה בשרה אמר ותמת שרה וגו' ולא נאמר שנעשה לה מצבה, וכן במרים אמר ותמת שם מרים ותקבר שם, אלא עשה יעקב מצבה כדי שיצאו בניה מירושלים שישתטחו על קברה להקל הגלות מעליהם, ולזה לא קברה במערה אלא בגלוי כדי שתראה בצער ישראל ותרחם עליהם ותמיד עיניה עליהם ורואות ומבטת בהם בעין החמלה:

פסוק כב

וילך ראובן וישכב וגו' וכי מה עלה בדעתו של ראובן לעשות זאת שבלבל יצועי אביו וכי הוא לבד בן לאה שתבע עלבונה ולא שאר אחים, וגם כן למה חרה אפו, ואמר וישמע ישראל הי"ל וירא ישראל מהו וישמע. אלא ראובן ידע שהבכורה אינה שלו שכוונת יעקב היתה ברחל וסוף הבכורה שתנטל ממנו ויהיה הסרחון לאמו שהיא עשתה שנכנסה תחת אחותה אמר ראובן אני אעשה פעולה זו שאם תנטל ממני הבכורה יאמרו על שבלבל יצועי אביו נטלה, יותר טוב שיתלו הסרחון בי ולא על אמי, ולזה אמר וישמע ישראל רוצה לומר שהבין כוונתו. ולזה אמר לו ראובן בכורי אתה מצד שאתה כחי וראשית אוני אבל בשביל הפחיזות אל תותר, ולא פירש הפחיזות של מי כדי שיובן ג"כ פחיזות אמו, כי עלית משכבי אביך, זה אמר בפירוש כפי כוונתו בבלבול יצועי אביך, אז חללת נתחללת נעשית חול, אבל יצועי עלה נתעלה, שח"ו לא שכב שאילו שכב היה אוסרה על בעלה, לא כן אלא יצועי עלה בעלויו עומד ותעלה, שקודם היתה פילגש וכשמתה רחל ישבה במקומה בלהה שהיא שניה ללאה, כי לאה בא"ת ב"ש גימט' תי"ק הספר. ומעתה לא יקשה לד איך נסתייע מילתא ללבן לתת לו ליעקב אבינו לאה. אלא מצילין תיק עם הספר שהוא יעקב מצילין אותו מהדלקה מעשו, ובלהה בא"ת ב"ש בגימ' ת"ק, ונתן מטתה של רחל באהל בלהה, שהמטה היא סוד היו"ד, אם כן היא ג"כ סוד תי"ק, הספ"ר, גימטריא הש"ס, יעקב בא"ת ב"ש בגימ' שמי א', פירוש אדם ולזה נתנה לרחל שהיא שניה ללאה והכל ברמז, והבן:

ובזוהר רבי אלעזר אמר מאי טעמא בקדמיתא ישראל ולבתר יעקב., דכתיב וישמע ישראל ויהיו בני יעקב, אלא כד אתא ראובן ובלבל ההוא ערסא אמר ומה תריסר שבטין הוו ליה לאבא לקיימא בעלמא ולא יתיר והשתא בעי לאולדא בנין דילמא אנן פגימין דאיהו בעי לאולדא אוחרנין מיד בלבל ההוא ערסא ואתעכב ההוא שמושא כאילו עבד

קלנא לגבי שכינתא דשריא על ההוא ערסא ע"כ, זהו וישמע ישראל שאמר ראובן כולנו צדיקים כולנו ישרים אין בנו פגם, ויהיו בני יעקב לומר שמא ראה בנו שום פגם או עוקבא, זהו מה שאמר דאיהו בעי לאולדא בנין אחרנין כמלקדמין, זהו בני יעקב י"ב, אולי הם אלו בני עוקבא ורוצה להוליד י"ב אחרנין לזה בלבל:

גימטריאות

ארצה שעיר. ר"ת אש, שדלקה אש בלבו של עשו על מה שלקח ממנו בשני גדיי עזים שהיו ידיו שעירות וברכו וזה שעיר:

שדה אדום. ר"ת אש גם כן, על הבכורה שלקח ממנו בתבשיל אדום, אש דולקת בלבו:

קטנתי. קטן ת"י, רמז על בית ראשון שעמד ת"י שנה ונחרב:

הצילני. בגימ' הקץ, רמז שיצילם הקב"ה לעת הקץ:

מיד אחי בגימ' אויב. זה המן הרשע שרצה להרוג את כלם:

וילן שם בלילה. ס"ת למפרע המן, רמז שאחשורוש לא לן אותו הלילה בשביל המן:

עזים מאתים. רמוז כאן ד' גליות, עזים ותישים מין א', עזים כנגד גלות בבל שישבו שם ע' שנה בין עזים, רחלים ואילים מין א, רחלים כנגד גלות מדי וזה היה בימי המן, והיו בני רחל פרנסי ישראל שהם מרדכי ואסתר, גמלים ובניהם מין אחד, כנגד מלכות יון, והם בני חשמונאי גומלים חסד, פרות ופרים מין א', כנגד אומה הרשעה עכו"ם שנאמר עליה סבבוני פרים רבים, אתונות ועירים מין אחד, כנגד משיחנו שנאמר עני ורוכב על חמור. ורוח תשימו בין עדר ובין עדר, רמז שבימי המן יהוה להם רוח והצלה ע"י מרדכי, שכן עדר בגימ' מרדכי, שכל האומות רעדו ממנו שנאמר ורבים מעמי הארץ מתיהדים כי נפל פחד מרדכי עליהם ואמרתם גם הנה עבדך וכו', כמו רמז ששלח יעקב שלוחים לפניו לפייסו ואחר כך הלך הוא, כך צריכים ישראל לעשות בר"ה ויום הכפורים לשלוח לפניהם שלוחי צבור הגונים ראויים להתפלל וגם הצבור יתפללו עמהם, ד"א לשלוח לפניהם שלוחים אלו האבות שגם צריכים להזכיר זכות אבות וגם השלוחים צריכים תשובה ותפלה ותחנונים וצדקה וזו היא המנחה, ד"א ד' פעמים פני בפסוק כנגד ד' תפלות של יום הכפורים, אכפרה פניו זו תפלת שחרית, ההולכת לפני זו תפלת מוסף, אראה פניו זו תפלת מנחה, אולי ישא פני זו תפלת נעילה:

ויאבק איש. ס"ת ק"ש והוא מלאכו של עשו דכתיב ובית עשו לקש:

שרי"ת. תשרי זה בראש השנה שמשוררים וזוכים בדין:

עם אלהים. באים לדין עם המלאכים ועם אנשים עם שרי האומות וזוכים בדין:

פניאל כתיב וקרי פנואל. י"ו רמז על י"ו פנים של חיות המרכבה שכל א' יש לה י"ו פנים:

ויזרח לו השמש. ויחזר:
וישקהו. וישקהו שניו:
ויאמר מי אלה. ראה שהילדים היו פורחים באויר כמו עננים שנאמר בהם מי אלה כעב תעופינה:
יום אחד. זה יום ט' באב, ומתו כל הצאן בחרבן. בית המקדש:
וישב עשו לדרכו שעירה, שב לגיהנם לשעירים ולשדים. אבל יעקב בא לעולם הבא שנאמר ויעקב נסע סכותה, לשבת בסוכת ג"ע וחופותיה, נסע סכותה ר"ת נ"ס, שעשה לו הקב"ה נס וסך בעדו ובעד כל אשר לו ונצול מעשו:
ויחן את פני העיר. אז"ל קבע תחומין לשבת, ויחן, וינח כמו וינח ביום השביעי, ויחן את פני העיר, ס"ת נתיר, נעשו תחומין להתיר ההילוך:
ערלה. עור לה, יש עור אחר המילה שעושים בו הפריעה:
ערלה. לרעה, לסוף יהיה לרעה לעכו"ם:
תמנע. נוטריקון תמימה משיבת נפש עדות, לומר שלא יעלה על דעתך לומר למה נכתב זה בתורה לימדך כי תורת ה' תמימה משיבת נפש:

פרק לז

פסוק א

וישב יעקב. אז"ל בקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף, לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא וכו', אם כן וישב יעקב וי ששב לעוקבא ולרמיותא, כי הרמאות הוא לעולם הזה, לא די מה שרימהו בבטן שאמר לו אחי יש לפנינו שני עולמות העוה"ז ועוה"ב, עוה"ז יש בו אכילה ושתיה ובנין בתים ונטיעות גנות ופרדסים ובעילות צורות נאות, ועולם הבא אין בו שום דבר מאלו, טול אתה העוה"ז ואני עוה"ב, זהו שאמר הנביא בבטן עקב את אחיו, שרימהו שייפה העולם הזה בפניו, לא די זה אלא שעשה הרמאות של המקלות עד שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד, לא אמר ויפרץ יעקב אלא האיש, כי מאחר שנתפשרו שיתן לעשו עולם הזה והוא יקח עוה"ב מה לו בצאן ובבקר ובגמלים, לזה לא קראו בשמו אלא האיש, ורצה להתישב בארץ מגורי. אביו, בארץ שהיה לו מגור מסביב, כי לזה שלח אותו פדנה ארם, לזה קפץ עליו רוגזו של יוסף. ויהיה פירוש תולדות מאורעות, כמו כי לא תדע מה ילד יום. יוסף כלומר יוסיף לו ה' מאורעות וגליות, וז"ש ארמי אובד, הרמאות שבאבי היא סיבה שירד למצרים ולשאר גליות, ולזה וירד מצרימה מצרים הרבה ולא אמר מצרים, ועשה יעקב אבינו כן ללמד לבניו שלא ישתדלו בעסק העוה"ז שהוא מחלקו של עשו, שכל עסקי העוה"ז הם חיי שעה ועש"ו גימ' שע"ה ע"ה

כי כן בחר עשו, יעקב גימ' חי"י עול"ם הב"א, וילמדו מיעקב שנאמר ויעקב נסע סכותה לשבת בצל סוכה ולא יאבד ימיו ויבטח בבנין בתים שנמצא טורח בעולם שאינו שלו. ואפשר שכנגד ד' פעמים שרימה לעשו וללבן נגזר על בניו שישבו בגלות ד' פעמים, והד' פעמים שרימה לעשו ולבן הם, אחת בבטן שייפה לו העוה"ז בפניו, ושנית בבכורה, ג' בברכות, ד' בצאן שלקחו ע"י המקלות, וכן אמר במדרש תהלים ותשקמו בדמעות שליש זה לשונו, רבי אלעזר אמר שלש דמעות הוריד עשו מעיניו אחת מעין ימין ואחת מעין שמאל והשלישית קשורה לו בין עיניו שלא הוריד שאלמלא הורידה לא היו יוצאים מתחת ידו לעולם, שלוש אינו אומר אלא שליש. ד"א אמרו ישראל לפני הקב"ה רשב"ע בשביל ג' דמעות שהוריד עשו מעיניו השלטתו מסוף העולם ועד סופו ונתת לו שלום בעוה"ז אנו שדמעותינו יורדות ביום ובלילה כלחם עאכ"ו שתמלא עלינו רחמים, לכך נאמר האכלתם לחם דמעה ע"כ. ואין אנו נגאלים עד שימחו אותם דמעות שנאמר ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים אז וחרפת עמו יסיר וגו':

עוד וישב יעקב וכו', לפי שאמר ויקח עשו את נשיו וילך, אל ארץ, תרגום לארע אחרי, והכתוב לא אמר אלא אל ארץ, לומר שארצו שהיא ארץ שעיר היא נקראת ארץ, לא ארץ כנען שהיא ארץ עבד אלא ארץ מלכים, כמו שבירכו אביו הנה משמני הארץ יהיה מושבך זו איטליא של יון, שאין טללי ברכה נפסקים משם לעולם, והלך שם מפני יעקב, או כמו שאז"ל מפני הבושה ששנאו ולא עלה בידו, וזהו מפני יעקב אחיו שאינה בו שאמרו כך יעשה לאחיו שנולד עמו בשליא אחת, כי היה רכושם רב והוא להוט אחר הממון, או כמו שאז"ל גם כן שברח משטר חוב של גרות המוטל על זרעו של אברהם שנאמר כי גר יהיה זרעך, ולזה לקח את נשיו ואת בניו ואת כל נפשות ביתו, ולזה לא אמר אל ארץ אחרת, לפי שאמר כי גר יהיה זרע בארץ ולא להם, וארץ שעיר היא ארצו ונחלתו והלך לשם לבנות לו ארצות ונחלות ויצאו ממנו אלופים ומלכים, אבל יעקב היה הפך ממנו כי הוא קבל עליו הגרות, ולזה אמר וישב שנתיישב על לבו קבלת הגרות, בארץ מגורי אביו בארץ כנען, אע"פ שהיא ארץ עבד בחר בה, ולא פירש באיזה ארץ והיא חברון, כי כן אמר ויבא יעקב אל יצחק אביו קרית ארבע היא חברון אשר גר שם, ולזה לא פירש אותה לומר שאינה נקראת ארץ, לפי שהקצוה לבית הקברות, ולזה אמר וישב ששם הישוב ולא בזה העולם כי זה העולם אין לו יישוב אלא גר, כמו שאמר כי גרים ותושבים אתם עמדי, היישוב שלכם הוא עמדי בעוה"ב, א"כ לזה ישב שם, כמו אותה מדינה שהיו קבריהם על פתחי בתיהם כדי שידעו סופם ואחריתם, ולהיכן נסיעתם כי ישב יעקב במקום קבורתו ובחר לו יישוב חי"י עול"ם הב"א, בגימ' יעקב.

זהו וישב יעקב בארץ כנען, בארץ שהולכים התגרים לעשות סחורה לעוה"ב כמו וחגור נתנה לכנעני. ואמר אלה תולדות יעקב יוסף, לומר שאינו כמו עשו שהעמיד אלופים ומלכים אבל בני יעקב היו רועים, ואפילו יוסף שהיה אהוב לאביו והיה בן זקונים והיה מעונג ומפונק והיה לו כתונת פסים והרועה במדבר אין לו מקום ליישוב ושלא תתלכלך הכתונת ובפרט אם מצוי שם קוצים וברקנים שהיה מתקרע בהם, עם כל זה היה רועה את אחיו, לא תאמר מחוסר ידיעה היה עושה כן או ממיעוט שנים שהיה קטן, בן זקונים היה בר חכימי, והיה בן י"ז שנה, והיה רגיל את בני בלהה ואת בני זלפה, אע"פ שהם בני השפחות היא היה רגיל עמהם והיה חולק להם כבוד כאלו הם בני הגבירות, וזהו שאמר נשי אביו, ואפילו הכי היה יפה תואר והרועה פניו מושחרים מהשרב ומהשמש ועכ"ז היה רועה, א"כ אלה תולדות יעקב דומים לאביהם, לא כמו תולדות של עשו שהם אלופים ומלכים ובחרו להם מדינות וכרכים, ותולדות יעקב בחרו להם המדברות מקום ההתבודדות להתבודד בעבודת השם ית', ולא מחמת חולשה עשו כן כי קטן שבהם היה יותר גבור מכל בני עשו, ואילו היו רוצים היו מולכים על כל העולם, ובפרט יהודה שהיה גור אריה יהודה וכמה הפליגו חז"ל בגבורתו כשלקח יוסף לבנימין א"כ הוא לבדו היה יכול למלוך על כל העולם כ"ש בהתחברם יחד, אלא היו דומים לאבותיהם שמאסו בעולם הזה והנאותיו שכולו חיי שעה ובחרו בחיי עוה"ב, לא כמו עשו שבחר לו חיי שעה כשאמר הלעיטני שישב המאכל במעיו שעה ונתעכל, וכן עש"ו בגימ' שעה ע"ה, ואם כן אלה תולדות יעקב לפסול עשו ותולדותיו:

פסוק ב

ויבא יוסף את דבת"ם רע"ה. דב"ת מרע"ה שאמר שהיו דובבים במרעה והיו פוסקים מד"ת, ולזה לא אמר ויוצא יוסף אח דבתם כמו שאמר ומוציא דבה הוא כסיל, או כמו ויוציאו דבת הארץ, אלא ויבא שהביא הדברים שהם אמת, ולזה אמר אל אביהם ולא אמר אל אביו, אלא אל אביהם כלומר שאינם כמנהג אביהם בהתבודדות:

ובזוהר אמרו בארץ מגורי אביו, כמו מגור מסביב, שכל ימיו היה ירא מחטא כבוד אביו שעזבו והלך לו כ"ב שנה, אלה תולדות יעקב יוסף ג"כ ישב כ"ב שנה שלא היה יודע בו וכל אותם הימים היה אונן עליו, שהצדיקים גובה מהם בעוה"ז כדי לזכותם לעולם הבא:

פסוק ג

וישראל אהב וגו'. כשראה כך אהב את יוסף מכל בניו, כי בן זקני"ם גימ' ר"ז, כלומר רזי חכמה, וכן ר"ז בא"ת ב"ת ע"ג, חכמ"ה גימ' ע"ג, ועשאו זר לשלחן ולארון ולמזבח, כי הוא שלו"ם הבית והוא מפייסה לכ"י, פסים מלשון פיוסים, וכתונת הם הבגדים שפורסים על הארון שנאמר ופרסו עליו בגד כליל תכלת, והבן שאמר כליל תכלת כלי"ל

גימ' צ' והוא התשיעי, ועל השולחן בגד תולעת שני, ועל מזבח העולה בגד ארגמן, והסוד ופרשת כנפיך על אמתך כי גואל אתה, ובזה תבין שלא אמר ויעקב. אהב את יוסף אלא וישראל והבן, ולזה על ישראל רביע שהוא רומז על ישראל סבא, והכל ברמ"ז, פסי"ם גימ' ק"ץ, רמז לו שהקץ על ידו שהוא משיח בן יוסף:

פסוק ד

ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם וגו' וישנאו וגו'. כי כל מה שהוא רחוק ומכוסה נקרא שנאוי כמו שאמר הזוהר על פסוק וירא ה' כי שנואה לאה, ולזה לא יכלו דברו לשלום לשל"ם כתיב שראו שלימותו ומדתו:

פסוק ה

ויחלום יוסף חלום. חולם, וכבר ידעת סוד חיר"ק שור"ק חול"ם כל אחד היכן רומז, אמר להם יוסף אני עולה דרך הקו למעלה לנחלה בלא מצרים היא נחלתו של יעקב אביו:

פסוק ו

ויאמר אליהם שמעו נא, לשון בקשה על דרך הפשט אמר להם החלום כדי שיתקיים בהוצאתו בפה כמו שאמרו כל חלמא דלא איתאמר כאיגרתא דלא מקריא, ולכן היה מבקש מהם שישמעו לו החלום, וזהו וישנאו אותו על חלומותיו ועל דבריו, לא די החלום אלא שהיה מוציאו בפה כדי שיתקיים. והנה אנחנו מאלמים וכו', אמר להם אין החלום בא אלא מבריאות נפש כמו ותחלימני ותחייני, והנה אנחנו מאלמים לא אמר והנה אנחנו מאספים עמרים או מעמרים עמרים אלא מאלמים אלומים, אמר להם ברמז כל דאלים גבר, ואמר קמה וגם נצבה, א"ל למאי דסליק מיניה, מה שאמר קמה ונצבה, מלך תמלך, ב"פ בזמן גואל ראשון ובזמן גואל אחרון שהוא מלך המשיח, ומה שאמר מאלמים אלומים ב"פ אמרו אם משול תמשול בנו ב"פ אחד כשירדו למצרים פעם ראשונה שאמר להם מרגלים אתם ואסף אותם אל משמר ג' ימים, ופעם שנית בענין הגביע, א"כ המלוך אינה בספק אלא בודאי, אבל במשול תמשול אמרו אם לפי שהיו בטוחים בגבורתם כמו שאירע ביהודה כשלקח בנימין. וא"ת הואיל והחלום הולך אחר הפה איך פתרו אותו שאמרו המלוך תמלך אע"פ שא"ל בה"א התימה כבר יצא הפתרון כמו שאמר הזוהר אמרו פשריה וגזרו גזרא, נוכל לומר שא"ל המלוך, אם תמלוך לא יחרה לנו ממלכותך כי אדרבא נשמח שאנו אחיו של מלך, אבל לא תמלוך עלינו, וכן היה שמלך על כל העולם ולא עליהם כמו שגזרו אומר במאמר תמלוך לעתיד:

ובזוהר ז"ל אשכחנא בספרי קדמאי דבעיין אלין בני יעקב לשלטא עליה עד לא יחות למצרים דאילו הוא יחות למצרים ואינון לא שלטו ביה בקדמיתא יכלי מצראי לשלטא לעלמין עלייהו דישראל ואתקיימא ביה ביוסף דאזדבן לעבדא ואינון שליטו עלוי ואע"ג

דיוסף הוה מלכא לבתר ומצראי הוו עבדין ליה אשתכחו דישראל שליטו על כלהו ע"כ. א"כ יהיה פירוש המלוך תמלוך עלינו לומר אם יהיה המלכות לך הוא בסיבתנו לפי שאנו שולטים עליך קודם:

פסוק ט

ויחלום עוד חלום. אמר להם ספקתם על משול תמשול הנה חלמתי חלום עוד שממנו תבינו שאין ספק בדבר, ולזה כשספרו לאחיו לא אמר שום דבר, ואחר שספר לאחיו ספר לאביו ולאחיו ביחד כדי לקיים החלום שהוא השמש והירח וי"א כוכבים, כי ספור ראשון לאחיו היה להסיר הספק וסיפור שני לקיימו, ולזה לא סיפר לאביו חלום הראשון כי אין לאביו בו חלק. ויגער בו אביו, א"ל אין זה חלום כי דבר שא"א אין אדם רואה אותו כמו שאמרו בגמרא מעולם אין רואה אדם פיל נכנס בנקב של מחט כן החלום שלך אי אפשר לפי שמעולם לא ראית אב ואם משתחוים לבן, ועכ"ז ויקנאו בו אחיו. מצאתי כתוב שאמר ויקנאו בו, לא אמר אותו כמו שאמר ויקנאו אותו פלשתים, בו בחילוף א"ת ב"ש שי"ן פ"ה ועם ה' אותיות גימ' שכינה, והנעלם ה"ס שכינה תתאה ולזה נתקנאו בו אחיו:

פסוק יג

ויאמר ישראל אל יוסף וגו' לכה ואשלחך. יש לשאול מאחר שיעקב היה יודע שאחיו שונאים אותו כמו שאמרו במדרש כשהיה יעקב אבינו זוכר הדברים מעיו מתחתכים אמר יודע אני שאחיו שונאים אותו ואני אומר לו לך נא ראה, א"כ למה שלחו, אע"פ שהכל הוא מאתו ית' כמו שאמרו במדרש וישלחהו מעמק חברון וכי חברון בעמק היא ולא בהר היא אלא להשלים עצה עמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר נאה שקבור שם, ועבדום וענו אותם ת' שנה, ועכ"ז יעקב מה ראה, אלא כשראה שהלכו לשכם אמר עתה הם זוכרים אברהם זקנם שבא לשכם שנאמר ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם שנטה שכמו לסבול עול התורה ועול המנות והם ג"כ יטו שכם כי שם המקום יזכירם, וזהו אומרו הלא אחיך רועים בשכם שם המקום יזכירם ולא ישכחו האחוה ולזה אמר אחיך וגו', ויבא שכמה הוא ג"כ נטה שכמו לקבל עולם ולנהוג בהם כבוד שהם גדולים ממנו, ולזה אמר את אחי אנכי מבקש גם נטה שכמו לקבל עולו של אביו ושלא לעבור על דבורו, וגם נטה שכמו לקבל עול מצות לא תעשה, שכמ"ה בגימ' שס"ה, ולזה ויאמר לו הנני, ויבא שכמה, ואמר שאחיו ג"כ לא יעברו על שס"ה מצות:

פסוק טו

וימצאהו איש. אז"ל ג' מלאכים נזדמנו לו וכו' ומה אמרו לו, ראשון וימצאה אי"ש נוטריקון אי"ן ירא"ת שמי"ם, והנה תע"ה עת"ה, בשדה בעצ"ת שפיכו"ת דמי"ם ה"ם.

והשני אמר לו מ"ה תבק"ש, ה"ם בקש"ת, בקשתות הם באים לנגדך, מ"ה תבק"ש תקש"ב ה"ם, אומרים המ"ת בק"ש, כלומר המות אתה מבקש, ויאמר את אחי אנכי מבקש, זכר אחוה אין בלבי עליהם, הגיד"ה גי' ז"ך, נ"א ל"י, בגימ' צ"א, שם כ"ו ושם ה"ם מסר לי אבי איני מפחד מהם. והג' אמר לו נסעו מזה, האחוה שאתה אומר הם עזבוה, והמקום ג"כ שהיה מזכירם לקבל עליהם עולו של מקום נסעו ממנו והם מבקשים נכלי דתו"ת, דתינ"ה, תנ"ה י"ד, שהם אומרים נתן בו יד, וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדתן, דתן, יש להם דת לעצמן:

פסוק יח

ויתנכלו אותו להמיתו. אמרו במדרש שאמרו נשסה בו הכלבים, כוונתם לומר הוא אמר והנה קמה אלומתי נשסה בו הכלבים לבדוק הדבר וכששסו ולא נשתסו אמרו ודאי הדבר אמת, הנה בעל החלומות הלזה בא, לקיים חלום בא. או כמו שאמר המדרש היידי לי' אתי וטעין חלומות, אולי חלומות אחרים חלם ובא לאומרם, ואמרו בעל, הכוונה היא לומר שמרוב ההרהור בא לו חלומות עד שנעשו לו כטבע:

פסוק כ

ועתה לכו ונהרגהו. בלשון רבים, אמרו התורה אמרה כי ימצא איש גונב נפש מאחיו וכו' ומת הגנב ההוא, לזה לא יתעסק בו אחד אלא כולנו יחד ואי אפשר להמיתנו כי העולם אין לו קיום אלא בי"ב שבטים כנגד י"ב מזלות, והם לא ידעו שהקב"ה ארך אפים ונפרע מהם אחר כמה דורות, ואמרו לכו ונהרגהו ונשליכהו, אמרו הוא חלם ב' חלומות חלום אחד אמר והנה קמה וכו' נהרגהו, וחלום שני אמר משתחוים ונשליכהו, ובזה יתבטלו חלומותיו. ולזה אמרו ונראה מה יהיו חלומותיו, אמר להם ראובן אם אתם כוונתכם לבטל החלום לבד ואין הכוונה לנקום א"כ השליכו אותו הבורה הזה אשר במדבר, אם אתם רוצים לבטל דבורו, כי לזה שנאוהו על חלומותיו ועל דבריו, על הדבור שהיה מדבר לקיים החלום בהשלכתו לבור יתבטל דבורו, ולזה אמר אשר במדבר, כלומר הדבור, ויתבטלו ב' חלומות, הוא אמר קמה בהשלכה אין לו קימה אלא השפלה, ויתבטל ג"כ חלום שני שאמר משתחוים לי, ומה שאמר הזה, שהיה ידוע להם שהיה בו נחשים, וכוונתו לומר שהוא חטא בלשון, נשליכהו לבעל הלשון שהוא הנחש ויפרע ממנו, כמו שאז"ל אומרים לנחש ארי טורף ואוכל אתה מה הנאה יש לך אומר להם מה יתרון לבעל הלשון, א"כ אל תשפכו דם וכו'. עוד אפשר לומר שהכתוב אמר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו והתעמר בו ומכרו וכו', צריך שני דברים כדי שיהיה חייב מיתה, עמור ומכירה, אנו נמכרנו ולא נשתמש בו, כך עלה בדעתם, והם לא היו יודעים שאו או קתני:

פסוק כב

למען הציל אותו וגו'. במדרש מה טעם ראובן מציל, רבי נחמיה אומר אמר ראובן אני בכור וכל הסרחון אין נתלה אלא בי, רבנן אמרי אמר ראובן הוא מנה אותי עם אחי שאמר י"א כוכבים משתחוים לי ואיני מצילו, א"ל הקב"ה אתה פתחת בהצלה תחילה חייך שאין מפרישין ערי מקלט תחלה אלא בתחומך שנאמר את בצר במדבר לראובני, זהו שאמר הכתוב אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס, עד תחומו של ראובן שאמר וישב ראובן אל הבור, אל יתמכו בו, שלא יעכבוהו, לומר שאין ראוי לתחומו של ראובן לקלוט מאחר שהוא הבכור ובשביל המקנה הניח נחלת א"י מה יעשו שאר אחים, אבל מאחר שהוא פתח בהצלה תחילה קולט, ולא עוד אלא שהוא קולט יפה מן השאר שנאמר אל יתמכו בו:

פסוק כד

וישליכו אותו הבורה. לא אמר הבור אלא הבורה, הברה כתיב שהיו שומעין בו קול הברה קול נחשים ועקרבים, כמו שאז"ל מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו זהו וישבו וי"ש ב"ו, לאכל לחם חל"ם, ומה שחזר פעם אחרת ואמר והבור רק אין בו מים, רז"ל אמרו נתרוקן בורו של יעקב אין בו מים שהיא התורה שנמשלה למים שאמר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו ואתם מוכרים אותו. ובמדרש וישבו לאכל לחם עבירתן של שבטים זכורה להאכיל לחם לכל באי עולם, פירוש נותנת להם כח לשלוט עלינו ולהאכילנו כלחם:

פסוק כה

וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת כתיב אורחת קרי, אר חת, אירות וקללות חתה עליהם, או"ר ח"ת להצילו מן הנחשים, ישמעאלי"ם ישמ"ע אלי"ם שאמר יוסף ישמ"ע אלהי"ם. באה מגלעד, היה להם ללמוד מלבן שאמר עד הגל אם אתה לא תעבור אלי לרעה ואתם מכרתם לאחיכם, עוברים עליהם וגמליהם, וגמול זה אתם גומלים לאבא שמסר נפשו עליהם, בא"ה אב"ה, וגמליה"ם וג"ם ל"י ה"ס, שגורמים לי ולהם הריגה בי' הרוגי מלכות, נושאים נכאת, נכתים נשיכות, וצר"י ו"י צ"ר הצר הצורר רודף אחריהם, ולט לוטין, הולכים להוריד, לא אמר לירד אלא להוריד מצרימה, הם הגורמים להורידם:

פסוק כו

ויאמר יהודה. כשראה יהודה ההתנצלות של ראובן שאמר אני בכור וכל הסרחון נתלה בי אע"פ שהוא אמר דברים אלו בלבו ידעם יהודה, אמר הוא ג"כ נתלה בי שיאמר יהודה מלך ואחיו שומעים ממנו והוא עשה כל הסרחון שקנא ממנו שלא יקח הוא המלכות, כמו שאמרו המלוך תמלוך, לזה אמר ויאמר יהודה אל אחיו, זה לא בא כנגדכם לא בא

אלא כנגדי שרוצה לקחת המלכות בחלומות שחלם, לכו ונמכרנו ובזה נראה אם הוא מהרהור הלב שהוא מהרהר אחר המלכות ימכר לעבד אם ישאר כך ודאי מהרהור הלב אז נוכל לפדותו, ואם החלום אינו מהרהור סופו להתקיים ואז יוכר לכל שמן השמים המליכוהו שינא מעבדות למלוכה, ואז וישמעו אחיו הבינו הדברים. א"כ לא היתה כוונת יהודה לנקום אלא לנסיון, ולזה ברכו אביו ואמר מטרף בני עלית, העלוי הוא לך שהוא המלכות, ישתחוו לך בני אמך:

פסוק כח

ויעברו אנשים מדינים וכו' וימכרו את יוסף בעשרים כסף, וכי יוסף עשרים כסף הוא שוה, אלא כשהוציאוהו מן הבור הוריקו פניו מפחדו וחשבו שימות:

מצאתי כתוב שעשרים כסף לכל אחד א"כ מכרוהו במאתים שהם היו עשרה כ' לכל אחד שנאמר על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלי"ם, גימ' מאתים שיבא לכל אחד ה' סלעים, וכן נראה מהמדרש שאמר אתם מכרתם בנה של רחל בה' סלעים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם נותן ה' סלעים, פירוש בפדיון הבן הבכור, לפי שהבכורה נתנה ליוסף, ומאומרו כל אחד ואחד משמע כנגד מה שנטלו כל אחד, ורמז נעלים שננעל הפרגוד שהוא היסוד עליהם, והוצרכו לגלגול כחז"ל:

ובזוהר כתיבת יד ז"ל ת"ח חובא דחבו אינון שבטין בההוא צדיקא גרמו לון מניעו דברכאן דאתיין לון על ידוי וגרם לון דיגלון מארעהון על ידוי דעשו חייבא וגרם לון דאתחריב מקדשא ודא הוא רזא דר' עקיבא וחבריו דאתקטלו על ידוי דעשו ואוקמוה. ות"ח יקרא דקב"ה דעל ידוי דעשו תבע ליה לההוא עלבונא דההוא צדיק אע"ג דיוסף שטנו ומאן גרם תלתא פורענין אלין הה"ד על שלשה פשעי ישראל ולקבל אינון תלתא הוו תלתא פורענין, מניעו דברכאן, גלותא, ואתחריב בי מקדשא, וכלהו תליאן האי בהאי, ות"ח תלתא זמנין חבו בההוא זכאה, חדא על מכרם בכסף צדיק, צדיק דייקא, וחדא דרמו יתיה לגובא ובעטו ביה סנדליהון הה"ד ואביון בעבור נעלים, וחדא דאשלחו כתונא דעליה הה"ד ועל בגדים חבולים יטו אצל כל מזבח ודאי אינון בגדים דאינון כתונא דפסים דפיוסא לפייסא למטרוניתא לחפאה לההוא מזבח אינון עבדו ביה חבולא ונטל להו מהאי מזבח כדון האי מזבח נטלא מנהון נוקמא הה"ד ויין ענושים ישתו בית אלהיהם ההוא יינא דאקרי כוס החמה כוס התרעלה איהו עונשיהון, ומאן אתי לון מבית אלהיהם מההוא אתר דאקרי בית אלהים חלף ההוא יינא דמנטרא דהוי שתאן. ואינון גרמו דאסטיאו ההוא יתירו דברכאן מההוא מזבח העולה דהוא חפיא עליהו כאמה על בנה הה"ד יטו, יטו ודאי כמא דאתאמר ויט ישראל מעליו, יטו ודאי להההוא שפע דברכאן

דלא אתיא לון דהוה אתיא על ידיה, מכאן אוליפנא מאן דמצלי דינא גרים מניעו דברכאן דאתיאן מצדיק לצד"ק הה"ד לא תטה משפט צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ ע"כ:

ובזוהר דף קפ"ד פ' וישב ז"ל, אשכחנא בספרי קדמאי דבעיין אלין בני יעקב לשלטא עליה עד לא יחות למצרים דאילו הוא יחות למצרים ואינון לא שלטו ביה בקדמיתא יכלין מצראי לשלטא לעלמין עלייהו דישראל, ואתקיימא ביה ביוסף דאזדבן לעבדא ואינון שלטו עלוי ואע"ג דיוסף הוה מלכא לבתר ומצראי הוו עבדין ליה אשתכחו ישראל שלטין על כלהו. ת"ח דיוסף דאיהו ברית עלאה כל זמנא דאתקיים ברית שכינתא אתקיימא בהדייהי דישראל בשלם כדקא יאות וכיון דאסתלק יוסף ברית עלאה מעלמא כדין ברית שכינתא וישראל כלהו בגלותא נפקו והא אוקימנא דכתיב ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף וכלא הוה מעם קב"ה כדקא יאות ע"כ. לא קשיא מדידיה אדידיה שהקב"ה ממנו היו הדברים עכ"ז הם עזרו לרעה כמו שאמר תלתא זמנין חבו ביה בההוא זכאה חד וכו'. ובזה נבין למה כל אלו המכירות למדינים סוחרים ישמעאלים והכל היה בפניהם והם עומדים על גבן כדי שכל מקום שיגלו, ישראל שלטו בקדמיתא, ובזה נבין מה שאז"ל שתפו שכינה עמהם. כי שמעתי שמכירת יוסף הועילה לגליות, שאלמלא כן היה שופך חמתו בבית ראשון או בבית שני על ישראל והיו ח"ו כלים, אבל כשגלה יוסף וגלתה שכינה כביכול עמו שנאמר ויוסף הורד מצרימה בגימ' שכינה, הורגלה השכינה לגלות, אז כשחטאו בבית ראשון ובבית שני כלה חמתו בגלות שנאמר שלח מעל פני ויצאו, כן שמעתי מפי מקובל אחד. ושמעתי על ענין שתוף שכינה איך נתרצית להשתתף, כדי שלא ישמע יעקב ויקללם ונמצאו אבודים והם כנגד י"ב מזלות שהעולם לא נברא אלא בשביל ישראל סבא ונמצא העולם חרב לכך נתרצית. עוד יש לומר שנתרצית כדי שירד יעקב בכבוד כמו שאז"ל עתיד היה יעקב לירד בשלשלאות של ברזל לזה נשתתפה עמהם ולא נתגלה הדבר ליעקב כדי שירד בכבוד:

פסוק ל

וישב ראובן וגו' ואני אנה אני בא. כשאמרו י"א כוכבים נחה דעתי ממעשה בלהה עתה איני בא עמהם לזה ויקרע וכו'. ובמדרש וישב ראובן וראובן היכן היה ר' יהודה אומר כל אחד היה משמש את אביו יומו ואותו יום של ראובן היה. וא"ת הואיל וכל אחד היה משמש יומו למה אמר ליוסף לך נא ראה ישאל לאותו שבא לשמשו, יש לומר שכל עוד שיוסף היה אצל אביו הוא היה משמשו, ומשבא אל אחיו אמרו ילך כל אחד יומו והתחילו מראובן שהוא הבכור:

פסוק לא

ויטבלו את הכתונת בדם. שלא נמחה העון, ולזה אמר הכתונת בה"א הידיעה שחטאו בה שמנעו צדי"ק מצד"ק ולזה ההזאה על המזבח מדם השעיר ביום הכפורים:

פסוק לב

וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם. למה הביאוה כדי שיתאבל ולא ידע ענין מכירתו כי אין הנבואה שורה מתוך עצבות, ועם זה נבין ג"כ פירוש שתפו עמהם השכינה:

פסוק לד

וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים. יש לשאול שמי שיש לו י"ב בנים ומת אחד מהם יש לו להתנחם בשאר ולמה ימאן, ולמה שק ולמה ימים רבים, וכבר אז"ל שבעה להספד ל' לבכי, אלא כשראה שנולד יוסף ידע שהוא שטנו של עשו שהוא קש, וכן הוא אומר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וכו' כבר נולד שטנו של מי שאני מפחד ממנו, וכשראה שיוסף איננו שהוא הלהבה שמכלה הקש אמר יעקב אני אש ואין כח באש לכלות הקש בלא להבה הרי אני אוחז בו והופך הק"ש לש"ק, ואחזו במתניו שלא להניחו שיהיה לו מרגוע ולהחזיק בו עד שיבא שטנו, (וזה היתה כוונתו ג"כ כשיצא שאמר וידו אוחזת בעקב וכו'), ולהחזיק בו באזור מתניו לפי שלא ראה בבניו משטין לעשו, לזה וימאן להתנחם. ש"ק עם אותיות שלפניו ושל אחריו כזה רש"ת צק"ר סודם תקש"ר צ"ר הצורר להתיש כחו. או נאמר שלא רצה להתנחם לפי שהעולם מתנהג בי"ב מזלות וי"ב שעות יום וי"ב שעות לילה ויעקב הוא בנין העולם והוא תקון חטא אדם כמו שאמרו ז"ל שופריה דיעקב מעין שופריה דאדם, פירוש שופריה הוא קיום ותקון כמו ברוחו שמים שפרה, וזהו סוד שאמרו אדם ראה נח ונח ראה אברהם, והחכם רבי אברהם עשה סימן בזה בן נ"ח שנה היה אברהם כשמת נח, כלומר נחה דעתו של אברהם בנח שהוא התחלת התיקון כמו שאמר זה ינחמנו וכו', ונח ראה אברהם שהוא התחלת התקון, ואברהם ראה יעקב שהיה בן ט"ו שנה כשמת אברהם, כי אברה"ם אב"ר מ"ה ומ"ה היינו אד"ם שעול"ה מ"ה, יעק"ב יו"ד עי"ן קו"ף בי"ת הנעלם עולה תקו"ן, ואותיות שניות עם הוא"ו של יעקוב הנעלמת סוד אד"ם, לומר שהכל בנעלם, א"כ תיקון אדם יעקב ותיקון העולם י"ב מזלות וי"ב שעות וכו'. וכן במדרש זה ספר תולדות אדם, ראוי היה אדם להעמיד י"ב שבטים מנין ז"ה, חזר ואמר הקב"ה שני בנים נתתי לו ועמד אחד על אחיו והרגו, י"ב בנים אתן לו. הנה שמאדם היה ראוי להיות י"ב שהעולם התנהג על י"ב עד שבא יעקב שהוא סוף התקון כמו שאמרתי והשלימם, ולזה כשראה שחסר מהי"ב נתאבל כי חשב שהעולם כלה שאין לו קיום:

ובמדרש שאל מין אחד את רבי אפשר שהמתים חיים אבותיכם אינם מודים ואתה מודים מה כתיב ביה ביעקב וימאן להתנחם אילו היה יודע שהמתים חיים היה ממאן, א"ל שוטה לפי שהיה חי ואין מקבלין תנחומין על החי. ד"א אמר יעקב הרי נפרצה ברית השבטים כמה טרחתי ויגעתי להעמיד י"ב כל מעשיו של הקב"ה הם כנגד י"ב שבטים וי"ב מזלות וי"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה י"ב חדשים י"ב אבנים באפוד הרי נפרצה ברית השבטים, ולא רצה יעקב לישא אשה אחרת ולהוליד בן מפני שבועתו של לבן שהשביעו אם תקח נשים על בנותי ע"כ. וכבר ידעת במדות שהוא סוף תשלום הז' ומדתו א"ל ח"י וכן יוס"ף במ"ק ח"י הו"א במ"ק:

ובזוהר אמר שמדתו של הקב"ה מדה כנגד מדה הוא הקריב לאביו שעיר לא כבש לזה ויקחו שעיר עזים ויטבלו וכו' שדם השעיר דומה לדם אדם ובזה עשה יאוש ואמר טרוף טורף יוסף, הוא גרם ויחרד יצחק גם הוא נחרד כשאמר לו הכר נא, התם נאמר האתה זה בני עשו אם לא וכאן נאמר הכתונת בנך היא אם לא, עוד ויתאבל על בנו אמר ואני אמרתי לריק יגעתי שפחד שלא יצא עוד בגלגול כאז"ל, וכן ע"ל בנ"ו ימי"ם רבי"ם בגימטריא פח"ד של"א יב"א בגלגו"ל, וכן אל בני אבל שאלה ס"ת בגימ' בגלגו"ל ע"ה:

מצאתי כתוב שנתאבל לפי שיעק"ב בגימ' חי"י עול"ם הב"א ומי שאין לו בנים חשוב כמת, וכל שאר בניו סיבתם יוסף א"כ חשב עצמו כמת ונתאבל על עצמו:

פרק לח

פסוק א

ויהי בעת ההיא וגו' ותמת בת שוע וגו'. הוא הפריד היסו"ד מכ"י לפיכך מתה אשתו, מאת אחיו נוטריקון מתה אשתו תאומתו, וגרשוהו אחיו א"ל הבאת עלינו מיתה שלא בעונתה, והכיר וידע עונו שבעון יוסף מתה והלך וירד לארקא היא, ארץ נוד שאמר גלות מכפרת עון. ויט עד איש עדולמי, שהיה מבני בניו של קין, עדלמ"י ע"ל דמ"י שהרגתי להבל אחי, ונתחבר עמו יהודה אמר אתה הרגת אחיך ואני גם כן גרמתי הריגה לאחי, עדולמ"י בגימ' קי"ן, וכדי שלא לפרסמו חסר הוא"ו וכתב עדלמ"י ע"ל דמ"י. וירא שם בת איש כנעני, שהיה הולך ובא מארקא לתבל ומתבל לארקא וכשמתה עלה משם, שנאמר ויעל על גוזזי צאנו, ולזה מתו ב' בניו שהיה יוסף בכור וגם היו מזוהמת קין מתו ובאו ממקום אחר, מיר"ה ע"ה בגימ' הו"א ב"ן קי"ן, וקרא לבן הראשון ער, כלומר ער אני על אותו עון, וקרא לבן השני אונן, והשלישי קראתו שלה, אמרה אולי בשוגג עשה מה שעשה או אולי הוא מכזב זהו והיה בכזיב וכו'. ויקח יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר, למה אמר ושמה ולמה אמר לער בכורו ידוע הוא שער הוא בכורו שכן אמר ותהר

ותלד ויקרא שמו ער וכו', אלא לומר לך שיהודה למד מזקנו אברהם שלקח ליצחק אשה הוגנת לו, כן עשה יהודה לבנו בכורו שהיה חביב עליו, לפיכך קרא אותו ער כלומר ער אני מאותו עון, וכל זה הוא לומר שהיה יוסף חביב עליו כמו שעשה בנימין שקרא לבניו על שם הצרות שאירעו ליוסף שהיה מצר עליו כבמדרש כן עשה יהודה, לזה ויקרא את שמו הוא קרא, אבל השני היא קראה שמו אונן על שם האנינות שראתה בו, א"כ לזה אמר לער בכורו מלא שהיה חביב עליו כמו שאמרנו. ושמה תמר, לומר ששמה מגיד לך בת מי היא, ב"ת ש"ם הבכו"ר ס"ת תמ"ר, לומר ששם היה בכור במעלה והכהונה היתה בבכור לזה והוא כהן, והיה מלך שלם ובן בתו שלמה, ולקחה לבכורו, ולפי שהיתה בת כהן והיתה תרומתו כלומר מטפה ראשונה, ולזה תמר תרם, ונאמר בתרומה וכל זר לא יאכל קדש ומתו בו כי יחללוהו, הקודש, ונאמר ובת כהן כי תהיה לאיש זר וסמיך ליה ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה וגו' וכל זר לא יאכל בו וגו', לז"א ויהי ער בכור יהודה שהעידה תורה שהוא בכור יהודה אבל היה זר שהיה מזוהמתו של קין ואינו כדאי להשתמש בקדש, לז"א בעיני ה' וימיתהו ה', ב"פ ה' לומר שהמיתו ברחמים לרחם עליו לזכך זוהמתו ולהביאו למקום קדוש, ולזה וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע ההגון לא יצא ממנו כי הוא ג"כ זר והיה אם בא גו' שלא היה גומר ביאתו בה מפחדו מאכילת קדש, כי האשה נקראת אכילה כאומרו כי אם הלחם אשר הוא אוכל, קראן לו ויאכל לחם, והוא לקחה שלא לעבור על דברי אביו שאמר לו בא אל אשת אחיך, וירע בעיני ה' אשר עשה, על שהיה משליך זרעו לבטלה וימת גם אותו, לומר שאין המיתה באה לו מצד שהוא זר כי גמר ביאה קונה והוא לא היה גומר ביאתו בה, אלא מצד שהוא משליך זרעו לבטלה, וזהו שאמר אשר עשה וימת וגו'. ויאמר יהודה לתמר כלתו, שראויה לו או שעתידה להיות לו לכלה שבי אלמנה בית אביך, כלומר לא נתחללה מקדושתה כמו שאמר ושבה אל בית אביה מלחם אביה תאכל כי לא נתחללה שאינם זרע פסול, שהרי אם יגדל שלה אחזור ולקחתיך, זה אמר לה לנחמה ובלבו היה שלא לקחתה כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו, ולפי שכסה ממנה לכן כסתה גם היא פניה. וירבו הימים וגו' ויעל על גזז"י, גימ' ז"ך, לזכך זרעו, וכן ע"ל גזז"י צאנ"ו עם הג' מלות גימ' זר"ע, ועלה מארקא לבקש לו אשה הגונה לו מתבל, הוא וחירה וגו' תמנתה ויגד, שהיתה תמהה, על עצמה, וזהו תמנתה תם מנתה ונשאת לשנים ומתו, עתה אסורה לינשא לג', שכן הלכה כחכמים שאמרו בתרי הוי חזקה, מיד אמר לה הנ"ה חמי"ך בגימ' חלק, זה הוא חלקך וזווגך. ותסר בגדי אלמנותה כי אין הנבואה שורה מתוך אנינות אלא מתוך שמחה, ותכס בצעיף, צעי"ף סודו ק"ן, ותתעלף שנתעלפה ופרחה נשמתה לעלות

לקן צפור לאם הבנים לראות איזו בנים יעמדו ממנה אם תנשא לחמיה, כי פחדה שמא ח"ו יש פסול בדבר. ותשב בפתח עינים, פתח עינים גימ' חסר הנשמה, או חסרה נשמה, שנתעלפה כמו שאמרתי. בפתח עינים בגימ' תרע"א עם המלה, תרגום שער תרעא:

ובזוהר אחרי מות דף ע"א מאן פתח עינים כמה דאת אמר והוא יושב פתח האהל וכתיב ופסח ה' על הפתח וכו' וכתיב פתחו לי שערי צדק. עינים דכל עיינין דעלמא להאי פתחא מצפן. אשר על דרך תמנתה מאי תמנתה כמה דאוקימנא ותמונת ה' יביט, והכי אוקימנא תמר אוקימת מלה לתתא ופרחה פרחין ואניצת ענפין ברזא דמהימנותא ויהודה עוד רד עם אל ע"כ. יהודה תמר, במספר קטן א"ל. ראתה כי גדל שלה, הראוה הבנים שעומדים ממנה דוד משיח. גדל שלה, גימ' דוד משיח:

ובזוהר פרשת וישב דף קפ"א, ת"ח בגין דאיהי ידעת ידיעה אשתדלת בעסקא דא קודשא בריך הוא עבד סיועא בההוא עובדא ואתעב"ד מיד, וכלא הוה מינה. ואי תימא אמאי לא אייתי קודשא בריך הוא אינון בנין מאתתא אחרא אמאי מן דא אלא ודאי איהי איצטריכא לעובדא דא ולא אתתא אחרא ע"כ. אם כן ודאי כלא מינה וכן כ"ו פעמים כ"ו עולה יהוד"ה ותמ"ר, גם בזוהר שם תרין נשין הוו ומנייהו אתבני זרעא דיהודה ואתא מנייהו דוד מלכא ושלמה מלכא ומלכא משיחא ואלין תרין נשין דא כגוונא דדא, תמר ורות דמיתו בעליהו בקדמיתא ואינון אשתדלו לעובדא דא תמר אשתדלת לגבי חמוה דאיהו קריב יתיר לבנוי דמיתו מ"ט אשתדלת לגביה דכתיב כי ראתה כי גדל שלה, ובגין דא אשתדלת בעובדא דא ולבתר רות אשתדלת בעובדא דא לגבי דבועז דכתיב ותגל מרגלותיו ואשתדלת בהדיה ואולידה לעובד ומתרין אלין אתבני ואשתכלל זרעא דיהודה וקב"ה סייע בההוא עובדא וכלא הוה כדקא יאות ע"כ. תמר המ"ם במלואה גימ' פ' וחלוף פ' בא"ת ב"ש ו', א"כ תמר רו"ת, ולמה רות בחלוף לפי שבאה מעגלון, ועגלון בגי' קט"ן, חלפה המ"ם בוי"ו שחלופה פ' כמו שאמרנו וזכתה ויצא ממנה דוד ודוד הוא הקטן, תמר המ"ם באמצע והיא כפולה והיא נקראת בטן, ולזה והנה תאומים בבטנה, תמר גימ' שמש לכך נאמר כסאו כשמש נגדי ר"ת גימ' מלך, רו"ת גימ' קשו"ר, וכבר ידעת שדוד הוא הקשר שהכל תלוי בו, וזה ולשרקה, בני אתונו, ר' עקיבא ב"ן גרי"ם הי"ה:

שמעתי בשם הר' יעקב אריי"ז ז"ל שקבל מרבותיו, למה היחס והשררה והמלכות של ישראל יהיה על זה הדרך שהרואה יראה שח"ו יש בו צד ממזרות, וכן ענין בועז שלא הוליד מאשה אחרת אלא מבתו של עגלון שהוא ממואב, וכבר ידעת מואב מאין בא, ודוד ג"כ אמרו שנתאוה ישי לאמתו ואמר לה שתטהר מטומאתה והלכה ואמר' לגבירתה והלכה גבירתה וטהרה עצמה ובאה ולנה בבית האמה ובא ישי ושכב עמה בחושבו

שהיא האמה ואח"כ נמצאת אשתו מעוברת ובחשבו שאינה מעוברת ממנו ולזה עשאו לדוד רועה כדי שהארי הדוב יהרגהו כי היה שונא אותו ואמו ג"כ שנאתו, ולזה אבן מאסו הבונים שהם אביו ואמו היתה לראש פינה, ורחבעם ג"כ מנעמה העמונית, אלא שעשה הקב"ה כן כדי להביא מלך המשיח בהיסח דעת כדי שלא יקטרג המקטרג כמו שאמר בזוהר, ת"ח תיאובתא דדרגין מסאבין לאו איהו אלא לקטרגא בסטרין קדישין יעקב דאיהו קדישא כלהו כמן ליה וקטרגו בהדיה בקדמיתא נשכיה חויא כד"א ויגע בכף ירכו וגו', ולזה רמזו ז"ל נחש מציאה משיח באין בהיסח הדעת של מקטרג, הלא תראה שנתנה תורה בהיסח דעתו של שטן, כמו שאמרו פרק ר' עקיבא בא שטן לפני הקב"ה ואמר לו תורה היכן וכו', א"כ עשה הקב"ה כן כדי שיסיח השטן דעתו ויאמר השררה והמשיח לא יבאו אלא מהיחס והקדושה ולא יבא על זה הדרך, וכן תמר במלואה תי"ו מ"ם רי"ש, גימ' זה"ו כד"י להסי"ח דע"ת השט"ן, עם ג' האותיות, והכל כמוס, וכן תמר במלואה בגי' אלף ו' אותיות פלא"ו, אל"ף פירוש מכוסה וכמוס, כמו כי יפלא תרגום ארי יתכסי וכו' וסימן ולא ידע, כי לוט הוא השטן מארי דלוטין, לא ידע בשכבה שיצא משם מי שנאמר בו כרע רבץ כארי שהוא על שלמה, ובקומה על מלך המשיח לא ידע שאלו יוצאים ממנה, כי הי"ת הסיח דעתו. ויט אליה, נטה לבו לה ונתאוה, כמו שאז"ל במדרש רמז הקב"ה לשר של תאוה, ולזה אמר לה הבה נא אבוא אליך, הב"ה ה"א בי"ת ה"א גימ' התאו"ה בא"ה גם ז"ה בי"ת ולא בית שוע, גם י"ב בי"ת, בך יושלם ביתו של יעקב שהוא י"ב. ותאמר מה תתן וגו' ויאמר אנכי, שהוא הקב"ה כביכול ישלח גד"י עזי"ם מ"ן הצא"ן גימ' זהו המשיח ע"ה, ותאמר אם תתן ערבון עד שלח"ך גימ' משי"ח, מכאן עד שיבא המשיח מי ירעה העם וינהגם ויתן להם רעבונם, ויאמר מה הערבון אשר אתן לך, אמר לה מ"ה שהוא הוי"ה במלואו הוא הערבון אשר אתן לך, ותאמר חותמך בבית ראשון שלמה המלך, חתמך גימ' מלך שלמה ע"ה וב' מלות, ופתילך בבית שני גימ' תקון שיחזור ויקימנו, גם לי מלכותי תשוב ומטך אשר בידך שלא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גולה, ויתן לה ויבא, שכיון למאמרה, ותהר לו לא שח"ו כוונה לאתנן שכוונה גם כן היא לו להעמיד ממנו מלכים ונביאים ויצא ממנה פרץ שפרץ ובא, שכשראה השטן שהוציא ידו זרח הסיח דעתו לומר מאחר שלא יצא ראשונה אין לו מלכות ובהיסח דעתו פרץ ויצא וזרח השמש, זרח וסמיך ליה ויוסף הורד מצרימה, שיצא מזרח ישעיה שאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כו' וזהו אשר על ידו השני שנבואת השני בידו ואמר אם יהיו חטאיכם כשני שלקח הכתונת וטבלו, כשלג ילבינו שעתיד להתכפר עונם, וזהו זרח ויוסף, בא

זרח ורפא הירידה של יוסף הקדים רפואה למכה ויצא מאפלה לאורה שיוסף יורד ועולה שנאמר וירכב אותו במרכבת המשנה וכו') א"כ ויוסף הורד יורד ועולה וזורח:

פרק לט

פסוק א

ויוסף הורד מצרימה. כבר אמר למעלה והמדינים מכרו אותו אל מצרים, אלא אמר ויוסף הורד מצרימה וכו' לומר שמיד בירידתו ירדו ישראל שנקראו על שמו שנאמר יחנן ה שארית יוסף, ולז"א יעקב שמעתי כי יש שבר, השברון והגלות הוא במצרים, ולזה לא אמר ויוסף הורידוהו אלא ויוסף הורד כבר. ויקנהו פוטיפר וגו' איש מצרי מיד הישמעאלים, לומר ראו מי מוכר ומי קונה. ובמדרש בן אמה מוכר בן חורין ועבד קונה אותו. ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי וגו', ג"פ ויהי לומר שאפילו שהצדיק הוא בצער עמו הוא בצער ובצרה, לזה ויהי וי ויהי איש מצליח, וי שההצלחה היא לאדוניו שאינו ראוי להצלחה שהוא מצרי א"כ וי שה' עמו לתועלת המצרי ולא לתועלתו, א"כ הי על הי וי על וי:

פסוק ג

וירא אדוניו כי ה' אתו. ראה בעיניו המלאך שהיה עמו, וכן וכל אשר הוא עושה ה' ר"ת בגימ' מלאך ע"ה, ונקרא המלאך בשם משלחו, א"כ וירא אדוניו כי ה' אתו שראה מלאך ה' בחוש הראות ממש. ובמדרש וירא אדניו כי ה' אתו, היה רואה אותו מלחש ונכנס מלחש ויוצא אמר מזוג רותחין והיו רותחין פושרין והיו פושרין, פירוש מלחש ונכנס שהיה מלחש בד מ"ב שלמדו אביו והיה משתמש בו, וכן מצליח בידו ר"ת מ"ב, וכן אין שר בית הסוהר רואה כל מאומ"ה ביד"ו ר"ת מ"ב. ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל, כלומר מכל מה שהיה בבית ממיני מאכל ומשתה לא ידע מאומה שלא נתאוה לשום מאכל כי אם הלחם, ועכ"ז ויהי יוסף יפה תואר, כמו שנאמר בדניאל וישם על לבו אשר לא יתגאל בפת בג המלך ואמר למלצר נס נא את עבדיך וכו' ויראו לפניך מראינו וכו' ואמר ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם טוב ובריאי בשר מן כל הילדים האוכלים את כת בג המלך:

עוד במדרש ראהו רבו מלחש אמר לו מה אתה מלחש שהיה מברך על מזונו וא"ל מברך אני להקב"ה שנותן מזון לכל בריה א"ל הראהו לי אמר לו הרי חמה אחד ממשמשיו שמשמשים לפניו במרום אי אתה יכול להסתכל בו הקב"ה עאכ"ו, ובשבילו נגלה עליו הקב"ה, ויר"א אדני"ו כ"י ה' את"ו, תמצא בר"ת גימ' כח ה', וכן תמצא בס"ת כח, לפי שהראהו כחו שא"ל שהשמש אחד מהמשמשים לפניו, ולפי שלא בטל ברכת מזון זכה

שזן את כל העולם שנאמר ויוסף הוא המשביר וכו'. ולפי דרך הסוד לפי שע"י יורד השפע לכ"י לזה היה זהיר בברכת המזון שחותם הזן את הכל, וכן על הארץ ועל המזון:

פסוק ה

ובזוהר ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. קב"ה נטר לון לצדיקיא ובגינהון נטר לון לרשיעיא דהא רשיעיא מתברכין בגינהון דצדיקיא אחרנין מתברכין בגיניהון ואינון לא יכלי לאתזנא בזכותיהו יוסף אתברך מאריה בגיניהון ואיהו לא יכיל לאשתזבא בזכותו מיניה ע"כ:

פסוק ז

ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף. מהו ותשא את עיניה וכי לא ראתה אותו אלא אותו יום והלא יש לו שנה אחת שהוא בביתה שכן אז"ל ויהי ברכת ה' וגו' בבית ובשדה ששה חדשים בבית וששה חדשים בשדה מכאן שעמד יוסף בביתו של אותו רשע שנה אחת ואחר שנה אומר ותשא אשת אדוניו כו'. אלא המלאך שהיה עמו היה מכסהו מעין רעה, בפרט שהיה יודע שם בן מ"ב כמ"ש, וזה השם הוא שם הגבורה להציל כל המתגבר וכל המתגרה שכן אמר בגמ' על ר"ח על ההיא מטרוניתא שהיתה רוצה לקחת עפר מתחת רגליו לעשות לו כשוף אמר לה שקילי אין עוד מלבדו כתיב, לבדו גימ' מ"ב. וכשזחה דעתו עליו שראה עצמו שהכל בידו והוא מושל בכל אשר לו, וכמ"ש במדרש ויהי אחר הדברים הרהורי דברים היו שם, שהרהר יוסף אמר כשהייתי בבית אבי היה אבי רואה מנה יפה נותנה לי והיו אחי מכניסין בי עין הרע עכשו שאני כאן אני במנוחה ברוך המקום שהשכיחני מבית אבא והיה אוכל ושותה והיה מסלסל בשערו, א"ל הקב"ה אביך מתאבל עליך ואתה מסלסל בשערך גירה בו את הדוב מיד ותשא אשת אדוניו וכו', א"כ כשזחה דעתו עליו נעזב מהמלאך, וכן יפה תאר ויפה מראה ר"ת יתו"ם, שנעשה יתום מהמלאך, והסיח דעתו מלזכור ה' שהיה רגיל, מיד ותשא את עיניה ראתה מה שלא ראתה מקודם שהיה כמוס ומכוסה מעיניה ולכן העזה פניה ותאמר לו:

פסוק ח

וימאן ויאמר אל אשת אדוניו וגו'. אין טעם ברצון, אם כן אמירה למה, וכמו שכתב רבינו בחיי ז"ל שמלת מאן מורה על איסור הדבר ועל היותו נמנע, אם כן למה ההתנצלות. ובמדרש אמר לו למוד הוא הקב"ה להיות בוחר בבית אבא שנאמר קח נא את בנך וכו' אשמע לך שמא אבחר לקרבן ואפסל ע"כ. א"כ על דרך המדרש מה שאמר הן אדוני פירוש אדון העולם ולפי שהיו כולם עובדי ע"ז אמר אדוני שאיני עובד זולתו, ואמר לא ידע כלומר לא נסני כמו שנאמר באברהם כי ידעתיו, עתה ידעתי וכו'. או נאמר ולא ידע

מלשון חבור כמו וידע אדם את חוה אשתו, ולזה אמר הן אדוני לא ידע אתי, כלומר אינו יכול להתחבר אלי שנסתרס, אבל מאשתו לא נסתרס כן אמרו חז"ל על כדברים האלה עשה לי עבדך, בשעת תשמיש אמרה לו, וכן פירש"י ז"ל. אמר איך אעשה הרעה הגדולה הקב"ה עשה עמי זה החסד ואהיה כפוי טובה. או נאמר לא ידע אתי כלומר לא נגלה עלי, למוד הוא להיות נגלה על בית אבא בלילה, אברהם היה דבר ה' אל אברם במחזה, יצחק וירא אליו בלילה, יעקב ויחלום וכו', אשמע לך שמא יגלה עלי וימצאני טמא. עוד הן אדוני א"ל מתירא אני אם אדם הראשון ע"י שעבר עבירה נטרד מג"ע וזו גילוי עריות עבירה חמורה עאכ"ו, א"כ פירוש אדוני הוא אדם הראשון הוא אדון לכל בני העולם:

עוד הן אדוני. במדרש א"ל מתירא אני מאבא שבארץ כנען ראובן ע"י שכתוב וישכב אל בלהה נטלה בכורתו ונתנה לי אשמע לך וארד מבכורתי. יצא להם מאומרו איננו גדול בבית הזה ממני, שהוא על הבכורה. ד"א הן אדוני א"ל מתירא אני מה', א"ל איננו, אמר לה גדול ה' ומהולל מאד, הכניסתו מחדר לחדר ומקיטון לקיטון עד שהעמידתו לפני מטתה והיתה ע"ז למעלה הימנה והלכה וכיסתו, א"ל הדין אפיא מכסת מי שכתוב בו עיני ה' משוטטות עאכ"ו, א"כ אמר לה הן אדני שהוא אדוני שהוא אדון העולם ב"ה, הן כמו הנה הוא מצוי וזהו אתי לא ידע שעינים לו ולא יראה את מתייבשת ממנו אני לאדני שהוא מצוי כאן והוא רואה עאכ"ו. ותמצא על אדני זקף קטן לומר שאינו מחובר אל ולא ידע ח"ו, וזה שרמז לה באומרו מה בבית, השם שמילואו מ"ה הוא מצוי בבית, והע"ז שאמר הוא מאומרו ואין איש למה חזר ואמר מאנשי הבית, לומר שמאנשי הבית אין איש אבל ע"ז יש בבית:

ד"א הן אדוני, כיון שבא להזדקק לה בא לו הקב"ה בדמות אביו ונתקררה אמתו שנאמר ותשב באיתן קשתו, זהו ואין איש שמצא עצמו שאינו איש, אמרה לו מה לך, אמר לה הן אדני אבא אני רואה, אמרה לו היכן הוא ואין איש מאנשי הבית, אמר לה את בת חמורים וחמור אינו רואה אני בן הרואים שנאמר וירא את המקום מרחוק, זהו ולא חשך ממני, ממך חשך חוש הראות ולא ממני, ואין איש מאנשי הבית ש"ם בבי"ת גימ' זה איקוני"ן ש"ל יעק"ב ב"א. עוד ש"ם גימ' ספ"ר, בבית ספר הזכרונות:

ד"א הן אדוני. אמר לה אם את מתאוה לתשמיש הן אדני הנה הוא לפניך שאל ממנו, אם בשביל שאני יפה הכל טעם אחד, כמו שאמרו במדרש חלב עזים שחורות וחלב עזים לבנות הכל טעם אחד להם, אמרה לו ולא ידע אינו מתחבר עמי לפי שנסתרס לא מפני שאתה לבן והוא שחור, א"כ להראות לה שהוא נמנע ולו התנצלות זהו שאמר

וחטאתי לאלהים, אמר בזוהר וחטאתי לאלהים אשים גרעון בכ"י שהיה בא לה השפע על ידי, והבן:

פסוק י

ויהי כדברה אל יוסף יום יום ולא שמע אליה לשכב אצלה. לא אמר לשכב עמה אלא אצלה, אמרה לו לפחות שכב אצלי אתה בכסותך ואני בכסותי ותהיה קרוב אלי כדי שאדבר עמך, כאותו מעשה שעלה בלבו טינא ואמר תדבר עמי, אפילו זה לא שמע, ולא די זה אלא היה ג"כ נזהר מלהתיחד עמה, וזהו שאמר להיות עמה, לבד מאותו יום כי היה טרוד ולא שם לבו שאין איש, מיד ותתפשהו בבגדו, אמרה לו לפחות תניח בגדך אצלי כדי שתקרר דעתי, על דרך מה שאז"ל, יש מזנה בבגדים, וכשראה יוסף כן אמר אם כשרואה בבגדי כך כ"ש כשרואה בעצמי, כשראה כן ויעזוב בגדו בידה וינס ויצא, ומרוב ההתלהבות ורוח זנונים שנתלבש בה מה עשתה קראה לאנשי ביתה בקול כדי שיבאו ותתבייש מהם אולי תפשוט רוח זנונים שנתלבש בה, על דרך מה שאמרו בגמ' (קדושין פ"א) על רב עמרם חסידא שאמר נורא בי עמרם, ולזה ותקרא לאנשי ביתה לאמר הקריאה אינה כוונת האמירה אלא כשבאו אמרה ראו וכו' ולא אמרה להם מרוב הבושה. ותנח בגדו אצלה עד בוא אדניו ותדבר אליו כדברים האלה עשה לי עבדך וגו', אמרה לו הלבישני רוח זנונים ואקרא בקול גדול כדי שיבאו ואתבייש מהם, ויהי כראותו וגו' ויעזוב בגדו, כדי שראה אותם ולא יסור ההתלהבות מלבי, ויהי כשמוע אדוניו את דברי אשתו ויחר אפו וגו' אמר בראיית הבגדים לבד נתלהבה כך כ"ש בראייתו א"כ אינו כדאי שישב בבית לזה נתנו בבית הסוהר ולא הרגו:

פסוק יא

ויבא הביתה לעשות מלאכתו. אמרו ז"ל מלאכתו ממש, וכן אמרו על פסוק מידי אביר יעקב ראה דיוקנו של יעקב ואמר לו באפוד יהיו אבנים של אחיך כלם מאירות ואבנך חשוכה זהו מידי אביר יעקב מאל אביך ויעזרך וכו', משם רועה אבן ישראל. י"ל וכי יוסף הצדיק יעלה על דעתו לעשות עבירה עם מצרית, אלא זה דומה למה שאז"ל בקש דוד לעבוד ע"ז ודוד איך יעבוד ע"ז אלא כשראה שנרדף מבנו ומשאול כדי לקדש ש"ש שלא יאמרו לא עביד דינא בלא דינא, רצה לעשות כן, לא לעובדה ממש אלא לפנים, עשה כן כדי שיצדיקו כל העולם הדין, כן עשה יוסף בכאן כשראה עצמו שמכרו אותו כמה מכירות ולא עוד אלא שחיה רעה מתגרת בי אמר אני אקרב אליה, כי ראה עצמו שאע"פ שיתקרב אליה לא יעשה שום עבירה עמה, למה שבדק עצמו קודם וראה שאינו איש, כמ"ש על ויפוזו זרועי ידיו שפסק ממנו הזרע, א"ל אביו אע"פ כן תהיה אבנך חשוכה, כי אם היה עושה מעשה היה אומר לו תהיה אבנך חסרה אלא כמו שאמרנו:

פסוק יב

ותתפשהו בבגדו. שמעתי שעשה יוסף השבעה לשד שיבא וישכב עמה כמו שעשתה שרה שהכניסה עמה שידה, וכן אסתר לאחשורוש, והיא יודעת זה הבגד שהיתה כשפנית, אמרה לו אתה בוגד בי שאתה מביא לי שד אתה חושב שאיני יודעת זה הבגד שעשית איני רוצה אלא בך, כך שמעתי. או נאמר ותתפשהו בבגדו מלשון בגד בוגדים בגדו, שהוא היה יודע שבעים לשון וכשהיתה מדברת עמו היה עושה עצמו כאילו אינו מבין לשונה, ואותו יום השיב על דבריה שנאמר וימאן ויאמר אל אשת אדוניו, אז ידעה בבגדו, וזהו ותתפשהו על הבגד שעשה, והוא לא חשש אלא ויעזוב בגדו וגו', ואדוניו לא הרגו לפי שהיה רואה בו שלא עשה שום מעשה, שהיה רואה המלאך שהיה עמו, ומה שחרה אפו לפי שהוציאה עליו שם רע, ולזה אמר ויהי כשמוע אדניו את דברי אשתו אשר דברה לאמר ויחר אפו, על דבריה שדברה וחזרה ודברה, וזהו דברי אשתו אשר דברה שחזרה הדברים, וג"כ לא די שדברה וחזרה ודברה אלא שהיתה אומרת לכל כדי להוציא עליו שם רע, וזהו אשר דברה לאמר, לזה נתנו בבית הסהר מקום אשר אסירי המלך וגו', מקום שאוסרים שם גדולי המלך, וזה סימן לבנים שישבו בארץ גושן אשר שם מושב בני המלכים, ומה שאמר לעיל שנגלה לו הקב"ה בדמות אביו, או כמו שאמר המדרש שראה, דקיונו של יעקב ואמר וכו', שנראה שאלולא כן היה עושה מעשה, ח"ו כי הוא נקרא יוסף הצדיק ר"ת י"ה וסודו שס"ה שהוא השם בחלופו ש' וה"ס שם אדנו"ת, אלא כשהסיח דעתו בסלסול שערו מיד חזר בו וכאלו בא לו הקב"ה או דקיונו של יעקב:

פסוק כ

ויהי שם בבית הסהר. כבר אמר ויקח אדוני יוסף אותו, ויתנהו היל"ל ויקחהו ויתנהו בבית הסוהר, אלא כל זה לומר שבעל כרחו הוא נותנו כדי שלא להוציא לעז על אשתו, ולזה אמר אל בית הסהר, לא נתנו הוא בעצמו שאין דעתו נוחה בזה אלא נתנו לאחר להוליכו לבית הסוהר, ואם כבר נתן בבית הסוהר למה חזר ואמר ויהי שם בבית הסהר, אלא לומר שקבל עליו תוכחתו של הקב"ה בשמחה ואפילו שהוא מקום אסירי המלך בית הסהר הוא. ויש מי שפירש שם בבית הסהר שהיה לומד בספר, ש"ם גימ' ספר, ולזה אמר ויהי ה' את יוסף וכו' ויתן חנו בעיני שר בית ר"ת למפרע בשבחו של הקב"ה, ולזה ויט אליו חסד נטה לו מעט ומקצת ממנו והניח לו השאר בעמדו לפני פרעה ולפני עבדיו שאמר לו אין נבון וחכם כמוך, ויתן חנו, חן שהוא צורך שעה בעיני שר בית הסהר לבד חנו של יוסף, תן הדיוט בעיני הדיוט והניח חן מלך בעיני מלך. וכל מה שאירע לאבות סימן לבנים, יוסף היה גדול בבית אדוניו ובישראל נאמר ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינים שם וכו', ויתן חנו, וה' נתן חן וכו':

פסוק כב
ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסורים וכו' ואת כל אשר היו עושים שם הוא היה עושה, מלמד שלמדם ייחודו של הקב"ה והיו מיחדים כמוהו, ולזה אמר שר המשקים את חטאי אני מזכיר היום, למד מיוסף שהיה מתודה על חטאיו ואומר להם לא עביד דינא בלא דינא:

פסוק כג
אין שר בית הסהר רואה את כל מאומה בידו. כאשר ראה החן והחסד שהיה לו וכל אותם שהיו שם היו עושים על פי מאמרו כמתרגם, חשב שמא שום כשוף הוא עושה אחר כך תמה שאם היה מצד כשוף היה צריך לאחוז קסמים בידו אז ידע בודאי שה' עמו ואשר הוא עושה הכל הוא בהצלחת ה' ולא בכשוף:

פרק מ

פסוק א
ויהי אחר הדברים האלה חטאו מלך מצרים והאופה וכו', אחר שנתנתו בפי כלם שהיו אומרים כלום יש עבד שנתן רבו כל אשר לו בידו ויגמלהו רעה תחת טובה שבא לשכב עם אשתו, ולז"א ויהי אחר הדברים האלה חטאו, במדרש ר' אביתר אומר בקשו להזדווג עם בתו של מלך נאמר כאן חטאו ונאמר להלן ואיך אעשה הרעה הזאת וחטאתי, אמר הקב"ה מוטב שיפנו אלו באלו ואל יפנו בצדיק כדי שיאמרו כלום יש עבד מלך שנתן עיניו בבתו של מלך וכמ"ש מלך גדול כזה מלך מצרים, ומ"ש חטאו משקה מלך מצרים והאופה הי"ל לומר חטאו המשקה והאופה לאדוניהם למה הפסיק בין המשקה והאופה, אלא המלאכה של המשקה היא מלאכת כבוד והמלאכה של האופה היא מלאכה בזויה לזה הזכיר אצל המשקה ואמר מלך מצרים, גם להגדיל סרחונו מאחר שהוא שותה על ידו. והאופה לאדוניהם, מאחר שיש להם אדון ומושל עליהם אפילו יהיה הדיוט וכ"ש מלך שהוא מלך מצרים, ודנו יוסף לכף זכות שאמרו מעתה אין להאשים יוסף כי אדונו היה הדיוט פחות ונבזה וכל אשר יש. לו נתן בידו זחה דעתו עליו אבל אלו למלך מצרים, ולזה לא הזכיר שמו לומר פרעה מלך מצרים כי העבד אין לו להזכיר שם האדון:

פסוק ב
ויקצוף פרעה על שני סריסיו וכו'. נוכל לומר שההקצפה היתה שסרסם, שקודם לא הזכירם בלשון סריסים לומר חטאו סריסי פרעה משקה מלך מצרים והאופה וכו' לפי שרצו להזדווג לבת מלך, כי אם היו סריסים לא היה עולה בדעתם להזדווג אלא שסרסם אח"כ לפי ענשם, ואמר על שר המשקים ועל שר האופים ולא אמר על שר המשקים ושר האופים אלא על על לומר לכל סרחונו של כל אחד לבדו, שר המשקים מאחר שהעלהו

שאינו שותה אלא ע"י, ולזה הזכירו בלשון שררה, שמקודם כשחטא לא הזכירו בלשון שררה, לומר חטאו שר המשקים וכו', כי עתה להאשימם להגדיל סרחונם הוא מזכירם בלשון שררה, לומר מאחר שהעלהו רצה לשלם לו רעה תחת טובה, ועל שר האופים, בשלמא שר המשקים זחה דעתו עליו כמ"ש אלא שר האופים מה עלה בדעתו להזדווג לבת מלך, כי האופה אינו רואה פני המלך ולעולם יושב בין תנור וכירים וריחו מזוהמת ובגדיו מקורעים ומלוכלכים ופניו משוחרים, ולזה האופים מלא לומר איך עלה בדעתו כן יביט במלאכתו, א"כ לזה סרסם, ולזה תלה לשר האופים כי סרחונו גדול. ויתן אותם במשמר וכו' מקום אשר יוסף אסור שם, לומר שכמו שזה רצה להזדווג לאשת אדוניו כן אלו רצו להזדווג לבת אדוניהם, והכל היה סבה מאת ה' יתברך להעלות ליוסף:

פסוק ד

ויפקוד שר הטבחים. את יוסף וגו'. אין פקידה אלא לטובה, כי מאחר שידע הענין שהוא שקר כמ"ש המדרש שבאת אסנת בסתר וא"ל האמת ונשבעה לו בא אליו שר הטבחים לנחמו ולומר לו אע"פ שאלו נחבשים עמו בבית האסורים אינו שוה להם כי הם בודאי רצו לעשות משא"כ בו, וגם נחמו לומר שאע"פ שהם שרים גדולים נחבשו ויתנחם בהם והרי הם מסורים תחת ידך, ואע"פ שמסרם בידו לא שלט עליהם אלא וישרת אותם וכו', כי החכם עיניו בראשו אמר מי יודע מה יהיה עמהם:

פסוק ה

ויחלמו חלום שניהם. לא אמר ויחלמו שניהם חלום אלא חלום שניהם, אז"ל שכל אחד חלום שני חלומות חלומו ופתרון חלום חבירו. איש כפתרון חלומו המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים, כל זה מיותר כי ודאי אנו יודעים שהמשקה והאופה הם למלך מצרים והם אסורים, אלא אמר איש כפתרון חלומו המשקה והאופה אשר למלך לומר שכל אחד חלם ג', שר המשקים חלם שלשה שריגים ושר האופים חלם שלשה סלים, וכל אחד היה פותר לעצמו לומר שהג' הם שר המשקים ושר האופים והמלך הרי שלשה, וזהו איש כפתרון חלומו פירוש שהיו פותרין כל אחד חלומו שהג' הם המשקה והאופה והמלך, וכשהיו רואין עצמם בבית האסורים היו חוזרים בהם ואומרים מי נתן מלך בבית אסורים לכללו עמנו לזה היו זועפים, ויבא אליהם יוסף וכו' וישאל את סריסי וכו', שאלם אם הם זועפים בשביל הסרוס למה לכם לזעוף אתם במעלה גדולה כי הסרים יש לו מעלה ואתם סריסי פרעה, ואם אתם זועפים בשביל שאתם בבית הסהר, אין זה בית הסהר אלא בית אדוניו ואתם שמורים, וזהו במשמר בית אדוניו לאמר מדוע פניכם רעים ויאמרו אליו חלום חלמנו ופותר אין אותו לא אמר ואין לו פותר אלא ופותר אין אותו, כלומר פותר יש ולכן פתר כתיב חסר, אבל אין הפתרון שלנו בא מכוון על החלום.

ויאמר אליהם יוסף הלא לאלהים פתרונים, החלום אין לו פתרון אחד לבד אלא פתרונים כמ"ש פרק הרואה א"ר בנאה כ"ד פותרי חלומות היו בירושלים וחלמתי חלום והלכתי אצל כלם ומה שפתר לי זה לא פתר לי זה וכולם נתקיימו בי, אם כן ספרו נא ג"כ לי אולי הפתרון שלי יהיה מכוון לחלום. ויספר שר המשקים את חלומו ליוסף ויאמר לו בחלומי והנ"ה גפ"ן לפנ"י, ס"ת בגימ' ה"ס, שלא יגלה הדבר שאמר לו, והנה גפן לפני גימ' זה משיח ע"ה והמלות, ר"ל מי שהוא לפני שהוא יוסף מזרעו המשיח, ולזה אמר ויספר שר המשקים את חלומו ליוסף הי"ל לומר ויספר לו חלומו כי עמו היה הדבור אלא לומר שהחלום הוא ליוסף, כמ"ש הזוהר שית דרגין לחלום מטטרון מיכאל גבריאל מלכות נצח הוד, יוסף הוא דרגא שביעאה שהוא יסוד שהיא למעלה משית דרגין, הוא בעל החלומות, אמר לו יוסף זכרתני גימ' מזרעו המשיח, אם כן א"ל זכרתני אתך כאשר ייטב לך אני אטיבנו לך הפתרון, שהוא אמר והנה גפן לפני ר"ת ל"ט תרגום אסור ליט, זכרתני גימ' תרפאו, אבל שר האופים שם עין הרע בטובתו שאמר וירא שר האופים כי טוב פתר ראה בעין הרע ולכן התחיל באף ואמר שלשה סלי גימ' עם ב' מלות עתיד ליהרג, ואמר ג"כ והעוף אכ"ל את"ם מ"ן הס"ל מע"ל ראש"י, גימ' זה הוא משיח בן יוסף ועתיד ליהרג. לכך פתר להרגו, אמר לו אתה אמרת שעתיד משיח בן יוסף ליהרג בצנעא שכן העוף אכל גימ' בצנעא ע"ה, אני אהרגך בפרהסיא שאמר ותלו אותו על עץ וכה"א ואותו תלה:

פסוק יד

כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך. לפי שאמר לו בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך כמו שתרגם ידכרינך פרעה, א"ל דרך המלך משנה לשנה או משתי שנים לשתי שנים להביא זכרון אותם שהם בבית הסהר כמה ימים יש להם שהם בבית הסהר ומה פשעם ומה חטאתם ומעיינין בדינו, ומי שהוא חייב מיתה ממיתין אותו, ומי שאינו חייב מוציאין אותו כמו שאירע לך ולשר האופים, א"כ כאשר ייטב לך כמו שזכרך כן ג"כ זוכרים אותי אולי כשרואים אותי משרת לכל מי שבא לכאן, ובפרט כמו שתרגם על מימריה הוה מתעבד חושבים שאיני מן האסורים, לזה א"ל והזכרתני אל פרעה, למלך ממש כי אולי בא זכרוני והאדון שלי מונע, לז"א והזכרתני אל פרעה שלפחות יניחוני לדבר ולאמר דברי לפניו, ולז"א והוצאתני מן הבית הזה:

פסוק טו

כי גנב גנבתי וכו'. א"ל לא יעלה בדעתך ששמו אותי על ששכבתי עם אשת אדוני זה א"א לפי שהבועל מצרית ערלתו נמשכת, ואני נולדתי מהול ומעולם לא טמאתי בריתי, וגם פ"ה גימ' מילה לא עשיתי מאומה אין בה שום דופי, ותדע למה אני כאן, כי גנב

גנבתי, לפי שהייתי מתגאה על אחי והייתי גונב לב אבי ולב אחי, גנב גנבתי כתיב, וא"ת שזה עון גדול שאין לו כפרה, כבר נתכפר כששמוני אחי בבור שהיה מלא נחשים ועקרבים ואילו היה בי עון היו פוגעים בי אלא ודאי כששמוני בבור נתכפר עוני. ולפי פירוש זה שייך מלת בור, כי לא נזכר עד עתה כי אם בית הסהר ולא בור ואפילו הוא אומר והוצאתני מן הבית הזה לא אמר מן הבור, וכפי פירוש זה לא שם יוסף בטחונו ח"ו בשר המשקים שיצילהו אלא שיסבב לו לצאת לדבר דבורו לפני המלך כמ"ש, עכ"ז נענש אפילו על דבור זה שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה:

או נאמר כי גנב גנבתי, שא"ל שמשלם עון אבות אל חיק בניהם, שבעון שגנב אבי לב לבן גונבתי שאסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעתו של עכו"ם. או נאמר כי אם זכרתני היל"ל תזכרני ואמר זכרתני, א"ל אני רואה שזכרתני ע"י חלום וכאלו כבר היתה מה שאני שואל ממך והוא כאשר ייטב לך מיד כשייטב לך תבוא זכירתי. והוא הרשע כפוי טובה לא זכרו לא מיד ולא אחר זמן אילו לא היה חלום של פרעה, והזכירו בלשון בזיון, וזהו וישכחהו ששכח מי הוא שהוא ספר לו כל המאורע באמרו כי גנב גנבתי כו' וכן מי הוא ומה שמו ואפי' שלא ספר שמו מאחר שהוא שרוי עמו שנה תמימה א"א שלא ידע שמו ואינו עבד, והוא שכח שמו, וז"ש את יוסף וישכחהו, שאפילו שמו שכח וקרא אותו עבד שאמר ושם אתנו נער עברי עבד וגו':

גימטריאות

שמעו נ"א החלום, נאה ויפה שהיה מיפה ומשבח החלום בפניהם, ולזה וישנאו אותו על חלומותיו ועל דבריו על שהיה מיפה הדברים:

המלך תמלך אם משול תמשל, רמז למלכים ושופטים שיוצאים ממנו, ירבעם ואחאב, ולזה מלך תמלך חסרים שהיו רשעים, אבל השופטים שהם יהושע, וגדעון מושלים ולפי שיהושע היה שמעו בכל הארץ לזה משול מלא:

הנה אחיך רעים בשכם, רמז ירבעם, וזהו רעים חסר שהיה רשע והמליכוהו בשכם, וזהו שאמר איפה הם רעים אי פה הם רעים וחטאים, נסעו מזה אלי ואנוהו ולא הניח עולה לירושלים לעלות, וימצאם בדתן, עשו להם דת חדשה שהפך להם ירבעם הדת והמועדים אחר ע"א:

ויתנכלו. גימ' נשסה הכלבים:

הנה בעל החלמות. החל מות שחשבו להמיתו בכמה מיתות:

וישמע ראובן ויצלהו. חסר שלא היתה הצלה גמורה, ועוד ויצלהו שהיה נצלה מפחדו מהנחשים והעקרבים שהיו בבור:

והנה ארחת ישמעאלים באה, זו גרמה הרוחה והפרנסה לישראל שנמכר למצרים וזן אביו ואחיו, ארחת כמו ארוחתו ארוחת תמיד שהוא לשון פרנסה ישמעאלים ישמע אלהים, שמע אלהים את נאקתם:

מדינים. רמז לעשרה הרוגי מלכות שנעשו בהם דיני דינים:

וישחטו שעיר עזים. ר"ת למפרע עשו, על ידי שרימה אביו בעורות גדיי עזים רמוהו בניו בשעיר עזים:

ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק, ר"ת וישו"ש, רוח הקדש אומרת אע"פ שקרע בגדיו עתיד להיות שמח ושש:

שאלה. כל שאולה האמור בישראל וביואב ובשמעי כולם חסרים, אבל גבי עכו"ם מלא, לומר שאול של ישראל אינו כשאול עכו"ם שאע"פ שישראל חטאו ישראל הם, לכך גבי ישראל חסר:

פת"ח עיני"ם אש"ר, ס"ת רמ"ח גימטריא אברהם, רמז למה שאז"ל הלכה לפתחו של אברהם שכל העינים מתאוים לראותו:

ד"א פתח עינים אשר, ס"ת רמ"ח, העינים הם פתח לרמ"ח איברים שכשרואה דבר ערוה מכניסות העינים חמדה ותאוה ברמ"ח איברים:

ויהי כמשלש חדשים. רמז על נתינת התורה שנתנה בחודש הג':

זנתה תמר כלתך. רמז על ישראל שיעשו עגל:

הוציאוה. ראויה לעונשים:

והיא שלחה אל חמיה, שלחה כ"י למשה שיתפלל עליהם:

לאיש אשר אלה לו, להקב"ה שנקרא איש, אנכי הרה, כמו הרה שמשוקקת לבעלה:

הכר נא למי החותמת, אלו המצות שהם חתומים בהם כמו מילה ותפילין ופאת הראש ופאת הזקן, והפתילים זו מצות ציצית, והמטה זו תורה שנדרשת במ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, ויאמר צדקה ממני וינחם ה' על הרעה:

והנה תאומים. רמז על המלך וכהן:

ותקשור על ידו שני, רמז על לבושי כהונה שהם תולעת שני:

פר"ץ גימ' ז"ה משי"ח, שעושה פרצות בעכו"ם, וסמיך ליה ויוסף הורד, רמז על משיח בן יוסף שעתיד ליהרג:

ספרו נא. ר"ת נ"ס, נס נעשה לי:

שריגים. ג' ישרי"ם, שלשה אבות העולם:

הס"ל, בגימ' המן, שגם המן נתלה:

פרק מא

פסוק א

ויהי מקץ שנתים ימים וגו'. למה אמר ימים, לפי שהצדיקים שמחים ביסורין ואינם קצים בתוכחות לזה אמר ימים, לומר שאע"פ שנגזר עליו לשבת שתי שנים יותר על מה שישב הוא קבלם מאהבה כאילו היו שני ימים וקבלם בשמחה כמו שאז"ל הצדיקים נעלבים ולא עולבין זה יוסף שהיה נעלב מאחיו ומאדוניו, שאחר שנתברך ביתו בגללו שמו בבית הסהר, והוא לא עלבם אלא ויכלכל יוסף את אחיו וינחם אותם וידבר על לבם, שומעים חרפתם שאמרו הנה בעל החלומות וכו' ולא השיב להם, שמחים ביסורין זה יוסף עשרה מיני יסורין בא לו לאותו צדיק בגללם ועמד בכלם, אחד ששיסו בו הכלבים, בטשו בו במנעליהם כמאמר הזוהר, השליכוהו הבור, ישמעאלים, מדינים, סוחרים, פוטיפר, אשתו, בית הסהר, והעשירית כשבאו השלוחים והריצוהו מן הבור לא אמרו למה, שארורים הרשעים כשאמר שר המשקים נער שוטה עבד, לזה השלוחים לא לקחוהו בכבוד אלא במרוצה בחשבם שהוא שוטה כמו שאמר, ולזה נצטער צער גדול כי לא ידע למה מריצים אותו, א"כ עשר פעמים נצטער, וכנגדם עשרה הרוגי מלכות כל אחד מיתתו משונה ממיתת חבירו, שמחים ביסורין כמו שאמרו, ועליו נאמר כצאת השמש בגבורתו זה יוסף שנאמר ויצא יוסף מלפני פרעה ויעבור בכל ארץ מצרים, ולזה אמר ויהי לשון, צער לומר שזה הצער העשירי היה קשה מכולם עד שאמר וי:

ופרעה חולם. כבר אמרו שהחלום טוב בא מבריאות הנפש, כמו ותחלימני ותחייני, וזה הארור נפשו טמאה מאין בא לו הבריאות עד שחלם, ולזה הקדים ופרעה לחולם, כי היה לו לומר ויחלם פרעה, אלא אמר ופרעה כאלו מתמיה ופרעה חולם, חלומות יש לו, ולזה חל"ם כתיב, ולז"א ופרעה, לא אמר פרעה, וקרינן חולם, הורה שעדיין הוא חולם שלא בא לו החלומות שהוא הבריאות:

והנה עומד על היאור. איתא בזוהר ז"ל דא חלמא דיוסף הוה בגין דכל נהר יוסף הצדיק איהו ורזא דא הוי האי מאן דחמי נהר בחלום חמי שלום דכתיב הנני נוטה אליה כנהר שלום ע"כ, ולזה כתיב עמ"ד וקרי עומד שהוא ראה עצמו שעמד אבל אנו אומרים עומד שלא עמד עדיין ויוסף הבין הדבר ולא גילה לו פתרון היאור שהוא יוסף, שכן שם הנהר נילו"ס בגימט' יוסף, אלא אמר לו ברמז ועתה ירא פרעה וכו' וישיתהו על ארץ מצרים, אמר לו ע"ל ברמז והשיב לו אתה תהיה על ביתי לבד רק הכסא אגדל, כמו שראיתי עצמי עומד על היאר. ולפי שהחלום הוא ליוסף לזה לא פתרו אלא יוסף אע"פ שהפתרון הוא גלוי ומפורסם שהפרות הם סימן החרישה והשבלים הם החטה, כי מיד שאמר פרעה

בחלומי הנני עומד על שפת היאר הבין יוסף שהוא היא"ר והוא האר"י שמתגבר עליו והוא הראי פי' הרואה והוא מזרע אברהם שאמר ה' יראה, והביא ראי"ה לדבריו שאמר הנה שבע שנים באות שבע וכו' ולא אמר ובאו כמו שאמר וקמו שבע שני הרעב, א"כ כל החלום ליוסף כדי להעלותו ולא היה הפתרון נקל, וכן היא"ר באי"ק בכ"ר גי' נק"ל, וכן שבע פרות עולות מן היאר הכל ליוסף, וכן אמר בזוהר מנהרא דא מתברכין כל דרגין דלתתא, ת"ח מההוא נהר שבע דרגין אשתקיין ואתברכן מיניה, ואלין אינון יפו"ת מראה ובריאו"ת בשר, ותרעינ"ה באח"ו באחוותא דלא אשתכח בהו פרודא וכלהו לשבחא קיימין דהא כל הני שבע דקאמר רזא איהו כמא דאתמר את שבע הנערות הראויות וכו', ועל דא שבע פרות יפות מראה, לקבל דא כתיב שבעת הסריסים המשרתים את פני המלך. רבי יצחק אמר שבע פרות הטובות אינון דרגין עילאין ושבע פרות הרעות אינון דרגין תתאין אלין מסטרא דקדושא ואלין מסטרא דמסאבא ע"כ. עלות שבע פרות, ר"ת שפע שבא להם שפע מן היאר כמו שאמר הזוהר, והיל"ל והנה שבע פרות עולות כדי שיבא שפע כסדר, אלא לפי שאינו ראוי לא ראה בשלמות, ולזה אמר בפרות הטובות עלת חסר, שמרוב עלויין לא יכול לראות כל צרכו, אבל בפרות הרעות אמר עלות מלא שראה והביט בהם. ומה שהיה פרות ושבלים ממה שאמר הזוהר תלמדהו שאמר שבע פרות הטב"ת רזא איהו כמא דאתמר שבע הנערות וכו' ולקבל דא שבעת הסריסים המשרתים את פני המלך שהם חיצונות ולזה קראם סריסים משרתים את פני המלך, א"ת דייקא ולא פני, ולזה אמר הטב"ת חסר שאין בהם טובה שלמה, ולזה הפסיק ביניהם שאמר ויישן ויחלם שנית:

פסוק ט

וידבר שר המשקים את פרעה לאמר את חטאי וגו'. כוונתו לומר באומרו את חטאי שפרעה הוא שחטא ודבר דרך כבוד לתלות החטא עליו, וזהו לאמר את חטאי כלומר אני אומר חטאי, אבל הכוונה על פרעה שחטא בשנים, ולזה אמר חטאי בלשון רבים, ואמר פרעה קצף על עבדיו כמו שאמרו חז"ל שחטא שר המשקים הוא שנמצא זבוב בכוס וחטא שר האופים שנמצא צרור בלחם וי"א שרץ. אמר שר, המשקים הכוס קודם שיגיע לידי אחד מוזג ואחר לוקחו מן המוזג ונותנו לידי, ואני מגיעו לידי פרעה, כל זה דרך כבוד ומעלה, א"כ הקצף הוא על עבדיו על המוזג ועל המקבלו מיד המוזג ונותנו לידי, ואפשר שהזבוב נפל כשהיה ביד האחרים כי הקצף על עבדיו כמו שאמר על המוזג ועל הנותנו לידי, כי אחר שהגיע לידי אי אפשר ליגע בכוס המלך להסיר הזבוב ולא להחזירו למי שנתנו לי ולא לשפכו. ואמר את חטאי בלשון רבים לפי שהוא חטא שכשראה פרעה

מצטער על פתרון החלום וקרא לכל חרטומי מצרים ולכל החכמים מיד יאמר לו יש פותר בבית הסהר, לזה אמר חטא אינו עון לפי שזה הוא נער שוטה ואומר הפתרון כמו שבא לפיו לפי שעה ולזה לא אמרתי מיד אבל עתה שאין פותר אולי יוכל זה לפותרו. לזה אמר פרעה קצף על עבדיו ותלה הדבר בי, זהו ויתן אותי במשמר שאפי' שהדבר תלוי בי לא היה כדאי שתתן אותי במשמר ולא די זה אלא שהשוית חטאי לחטא שר האופים, ולזה אמר אותי ואת שר האופים. ואמר ויתן אותי במשמר ולא פירש מי הנותן, לומר שהקב"ה ראה בעלבונו ואין בו עון אשר חטא ושם בלבו של פרעה שישים אותו במשמר לא בבית הסהר עם גדולי המלך, וכן נאמר אותי השיב על כני ולא פירש מי המשיב שהוא חוזר על הקב"ה:

פסוק יד

וישלח פרעה ויקרא את יוסף וירצהו כתיב שנתרצה לו הקב"ה בקבלת היסורין. מן הבור, מעת שהשליכוהו בבור הזמין לו אנשים מדינים וכו' הולכים להוריד מצרימה לעלותו ולהמליכו ולזה אמר מן הבור ולא אמר מבית הסהר, כי לא נזכר ששמוהו בבור אלא בבית הסהר:

ויגלח ויחלף שמלותיו. במדרש וירצהו מן הבור מתוך צרה רוחה מתוך אפילה אורה מתוך נבולן של צדיקים נשיאות שנאמר אם נבלת בהתנשא, שכן שנינו בחנניה מישאל ועזריה שנתרוממו מתוך נבולן שנאמר כפיתו בסרבליהון וגו' ורמיו לגו אתון נורא וכתיב באדין מלכא הצלח לשדרך מישך ועבד נגו, דניאל הושלך לגוב אריות ונצול ונתרומם שנאמר ודניאל הצלח במלכות דריוש, במרדכי כתיב ביה וילבש שק ואפר ונתרומם שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות, אף כאן ביוסף וירצהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלותיו וכתיב כי מבית הסורים יצא למלוך ע"כ. ומה שאמר מתוך ג"פ, אמר מתוך צרה רוחה זה על חנניה מישאל ועזריה, ודניאל שנתן להם רוחה שנאמר באדין מלכא הצלח לשדרך מישך ועבד נגו ודניאל הצלח. במלכות דריוש, מתוך אפילה אורה זה על מרדכי שנאמר ליהודים היתה אורה ואין אורה אלא מתוך אפילה, מתוך נבול נשיאות זה על יוסף נאמר ולזה אמר מתוך נבולן של צדיקים נשיאות ולא אמר מתוך צרתן של צדיקים ולא מתוך אפילתן של צדיקים. לא נזכר צדיקים אלא בנבול שהוא נאמר על יוסף שנקרא צדיק ולזה נאמר אף כאן ביוסף וירצהו מן הבור שבית הסהר מנוול מוסרח וכתיב מבית הסורים היל"ל מבית האסורים ואמר מבית הסורים תרגום ויבאש וסרי, כי ודאי מי שישב י"ב שנה בבית הסהר ודאי זוהמתו נודפת א"כ היינו נבול, ולהודיעך שיוסף הצדיק לא היתה לו זוהמא כלל לפי צדקתו אדרבא היה לו ריח טוב כי אילו היה

לו זוהמא היה להם להרחיצו ולסוכו ולא אמר אלא ויגלח ויחלף לבד, אלא כשהריחו ריחו הטוב לא רצו להרחיצו, יוס"ף הצדי"ק גימט' ריח"ו נוד"ף, לכך וירצהו כתיב שנתרצו בריחו הטוב, וכן וירצה"ו גימטריא פח"ה ריח"ו, ולזה לא הרחיצוהו כי פחדו שלא ילך אותו הריח. ואמר ויגלח ויחלף כו' ולא אמר ויגלחוהו ויחלפוהו או וילבישוהו בגדים אחרים, אלא שמלותיו והוא בבית האסורים י"ב שנה מאין היו לו בגדים להחליף עד שאמר שמלותיו. אלא כיון יוסף להראות גבורתו של הקב"ה ונפלאותיו שעושה עם חסידיו ועושי רצונו, מה עשה החליף לבוש התחתון ולבשו עליון ולא נתלכלכו ולא הסריחו מחמת מלמולי זיעה אלא אדרבא יש להם ריח טוב והם ראויים לבא בהם לפני מלך ועשה כן לפרסם נסיו של הקב"ה, לזה אמר ויחלף הוא בעצמו שמלותיו ממש שהוא לבוש בהם החליף התחתון ולבשו עליון, ועליו הוא אומר וריח שלמותיך כריח לבנון, לבנו"ן גי' יוסף בהחליפך ב' בכ' באו"ק בכ"ר. וכן אירע לישראל במדבר כמו שאז"ל שמלתך לא בלתה וכו' וכל מה שאירע לאבות סימן לבנים שנקראו על שמו שנאמר אולי יחנן ה' שארית יוסף, והקב"ה נתן לו חן וחסד בעיני כל רואיו, וכן וירצה"ו מ"ן הבו"ר בגי' ה' נת"ן ל"ו ח"ן. ועוד יכולים לומר ויגלח ויחלף המלאך שהיה עמו ולמדו ע' לשון הוא גלחו והחליף שמלותיו, ולזה הוא אומר בלשון נסתר, וכן שמלותיו גי' עה"מ הבי"א ל"ו המלא"ך בגדי"ם מג"ן עד"ן והלביש"ו, וירצהו כתיב אמרו בזוהר שהוא רצון כמו יעתר אל אלוה וירצהו אתפייסו ליה ואהדרו ליה מלין דחדוון מלין למחדי לבא בגין דהוה עציב מן בירא, ת"ח בקדמיתא נפל בבירא אסתלק לבתר ע"כ. עוד נאמר וירצהו מן הבור כל הרצון והכבוד והמעלה והשררה שבאה לו היה מן הבור לפי שהפילוהו אחיו בבור, כמו שאז"ל עתיד היה יעקב לירד בשלשלאות של ברזל אלא שחס הקב"ה עליו והורידו בכבוד, זהו ויבא ישראל מצרים ויעקב גר בארץ חם, יאמר כשירד יעקב למצרים ירד בשררה לזה הזכירו בלשון ישראל, אבל אח"כ ויעקב גר, נעשו בו עקבות וגרות שהתחיל הגלות, א"כ כל הרצון שבא לו סיבתו הבור שאל"כ הי"ל מבית הסוהר:

פסוק טו

ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי ופותר אין אותו. לפי שאמר לו הארור נער שוטה עבד לזה אמר ופותר אין אותו רמז לו שהוא ג"כ לא יוכל לפתרו, ולזה אמר ואני שמעתי עליך לאמר, באמירה בעלמא תשמע חלום לפתור אותו, לא אמר תשמע חלום ותפתור אותו אלא לפתור שאתה שומע השמיעה ודאית והפתרון ספק:

פסוק טז

ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי. כלומר דבר זה תאמרהו לאחר לא לי, לבלעדי, ולזה בלעדי מוטעם, כי אני יש לי כח לא בחכמתי אלא בכח אלהים יענה, ומה שאמר לאמר,

לומר שלא אמר דבר זה בפירוש למלך כי אין כבוד לדבר זה למלך ולזה אמר לאמר, כלומר שלא אמר לו אלא ברמז. ואמר יענה ולא אענה כי כן דרך המדברים לפני המלך לדבר שלא לנוכח. או נאמר שאמר אלהים יענה שלום פרעה כההוא מעשה דההיא אתתא דכד הות חזיא חלמא הוה רגילא דאתת קמי דרבי יוחנן והוה אמר לה שלמא להוון יומא חד אתת ולא הוה רבי יוחנן בבי מדרשא אמרו לה תלמידוי מה בעית אמר רבי יוחנן בעינא דחזאי חלמא אמר לה ומאי חזית אמרה חזאי משקופא דתרעי נפל אמרו לה בעלה ימות כי אתא רבי יוחנן אמר קטלתון גברא הוה לכו למקדם שלם אדהכי שמעו כו', כלומר מת, וזה מה שאמר יוסף השלום שצריך להקדים לך אלהים יענה לא אני שאני הדיוט אלא אלהים לפי כבודך. או נאמר אלהים יענה אמר יוסף חלום המלך הוא על כל העולם ואם זה הרשע חלומו להמשך מלכותו ה' יענהו ויכניעהו. ולזה אמר יענה שיש לו ב' הבנות, מלשון עניה ומלשון ענוי והכנעה:

פסוק יז

וידבר פרעה אל יוסף בחלומי הנני עומד על שפת היאור. לא אמר על היאר כמו שחלם, אמר ולא ידע מה שאין לו העמדה וקיום אלא על פי, וזהו הנני עומד על שפת, על פי שפתותיך, היאר הוא יוסף כמו שאמרתי, וספר החלום ואמר ואיקץ וארא בחלומי והנה שבע שבלים וכו', ולא אמר ויישן ויחלום שנית כמו שהיה, אלא הוא רצה לכסותו כמו שאמרו ז"ל על פסוק אחר כן בכאן לא. אמר לו שחלם שנית אלא וארא בחלומי א"ל יוסף על השנות החלום שני חלומות הם ואתה מכסה ממני:

פסוק כד

ותבלען השבלים. בחלום אמר ותבלענה ובספור אמר ותבלען. אמר ולא ידע מה אמר שלא יהיו שני הרעב רצופין, וזהו ותבלען שהם בעצמן יבלעו ולא אחרים:

פסוק כז

ושבע הפרות הרקות והרעות שבע שנים הנה ושבע השבלים וגו' יהיו שבע שני רעב, שגזר אומר ואמר יהי רצון שיהיו שבע שני רעב כדי שיבא אביו, וראה יוסף שכשיבא אביו יפסק הרעב וימצא כזבן, לזה אמר יהיו שבע, אבל יותר טוב שיהיו שני כלומר שנים. ולזה אמר וכלה הרעב שיהיה רעב של כליה, לא כמו רעבון של שאר שנים ששנה ראשונה אינה כמו שאחריה אבל זה הרעב יהיה של כליה כמו שנה אחרונה שנה ראשונה שנתרקבה כל התבואה שבשתי שנים יהיה שיעור הרעב של ז' שנים, זהו ותחלינה שבע שני הרעב לבא כאשר אמר יוסף ואמר כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו, למה ב"פ אלהים, אלא אמר לו שמא עלה בדעתך ששתי רשויות יש ואחד החלימך בפרות ואחד החלימך בשבלים, לא כן אלא כי נכון הדבר מעם האלהים

שהחלימך בפרות שאתה מלך ושור מלך בבהמות, ומה. שהחלימך בשבלים כי ממהר האלהים, והשבלים מלשון שבילים שהולכין בהם כדי לקצר הדרך, והכל מאת האלהים בה"א הידיעה, והכל אחד ב"ה א' לא כמו שעלה בדעתך שהם שתי רשויות ח"ו:
יהיו שבע שני רעב. למה לא אמר בשבע הפרות הטובות יהיו שבע שני שבע, ולמה אמר יהיו יאמר הם שבע שני רעב. אלא החלום הולך אחר הפתרון ואמר שיהיו אם אינם עתידין להיות שיהיו כדי שיבא אביו ואחיו:

פסוק לג

ועתה ירא פרעה איש נבון. שיבין כמה אוכלין אוכלים בכל יום ממיני תבואה וקטנית ופירות ולפי אותו ערך יקבצו מאוכל השנים הטובות, וזה צריך בינה להעריך כמה אוכל שבע שנים מיום אחד. וחכם שידע לשמור התבואה שלא תרקב כמו שאמר אוכל בערים ושמרו והיה האוכל לפקדון, וידע יוסף שהם בני נבל טמא טפש ואין בהם תבונה כי אין בינה ואין חכמה אלא בישראל שנאמר ואמר רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, אם כן ירא פרעה, לא אמר יבקש אלא ירא, רמז לו מי שהוא עומד כנגדך ואתה רואהו איש חכם ונבון. ואמר והיה האוכל לפקדון לשבע שני הרעב אשר תהיינה בארץ מצרים, שאמר יהי רצון שלא יהא הרעב בא"י ששם אביו ואחיו, ולזה אמר ולא תכרת הארץ ברעב, כוון על ארץ ישראל, ולזה אמר הארץ בה' הידיעה:

פסוק לח

ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה. כדי שלא יונו אותו היום ומחר לומר המלכת עלינו עבד אמר להם זה אינו עבד כי העבד הוא אכזרי וזה רחמן שאמר ולא תכרת הארץ ברעב, וזהו אומרו אש"ר רו"ח אלהי"ם בו ס"ת רח"ם, רוח אלהים ברמ"ח איבריו, ויראה לי שהוא מזרעו של אברהם שהיה מאכיל לכל עובר ושב ומרחם עליהם כן זה נותן עצה של רחמנות, שאמר ועתה ירא פרעה ויקבצו את כל אוכל, כמו אברהם שהיה מאכיל מכל מאכל שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר כן זה אמר כל אוכל, אם כן יודע לכם שאינו עבד, ולזה כששמע פרעה שבאו אחי יוסף אמר והקול נשמע בית פרעה לאמר באו אחי יוסף וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו:

פסוק לט

ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך. מלא, קרי ביה אותך, כלומר אוותך, כמו שאמר אתה תהיה על ביתי וכו' ואמר אין נבון וחכם כמוך, אמר אחר שאתה יושב בבית הסוהר י"ב שנה ומי שהוא בבית הסוהר הוא בבכי ובעצבון ובתמהון לבב אין לו בינה לפי שאין החכמה והבינה שורה אלא מתוך שמחה ואתה יש לך כל כך בינה לפתור החלום וחכמה לתת עצה לקבוץ אוכל לפקדון וכו' אין נבון וחכם כמוך, ודאי

שהחכמה והבינה היא לך בטבע משא"כ בשאר בני אדם, אם כן אתה תהיה על ביתי להכין צרכי הבית, ועל פיך ישק לתת לכל אחד מכל בני החיל כפי גבורתו, וזה צריך חכמה לדעת כל אחד ואחד מבני החיל, ועל פיך ישק כל, ר"ת פי"ך רמז למה שאז"ל הפה שלא נשק בעבירה ישק כל עמי, ולזה פיך פיך שתי פעמים:

פסוק מה

ויתן לו את אסנ"ת, בגימ' ז"ו הי"א ב"ת דינ"ה, ויתן לא פירש מי נתן, אסנ"ת גימ' ע"ה הו"א נת"ן וכבר ידעת למי רומז הו"א, אסנ"ת אין סוף נת"ן. אסנ"ת בא"ת ב"ש תחט"א רמזו לו כי עולה למלכות ואם הוא שרוי בלא אשה ודאי יחטא כי המלך מרבה נשים לכך אמרה תורה ולא ירבה לו נשים. תחט"א בגימ' חי"ת השדה השלמה לך, כשהאדם שרוי בלא אשה מזדמנת לו לילית, ועתה השלמה לך שלא תחטא, ומה שאמר אביך חיה רעה השלמה לך, הושלמה ונעשית שלמה וראויה, א"כ תחטא קרי ביה תחטא פירש תטהר בך אע"פ שבאה מאותה טומאה של שכם בן חמור אותה קליפה טיהרוה בני יעקב שנאמר ובני יעקב באו מן השדה, א"כ חית השדה בני יעקב שהם נמשלים לחיות השדה השלמה לך. או נאמר תחט"א בגימ' ח"י הנשמ"ה כמ"ש יעקב כי עודך חי. או נאמר תחטא רמז לו שעתידין לצאת ממנו חוטאים ירבעם ואחאב ויהוא, ורמז לו שאינם מצדו כי הצדיק מוליד צדיק כמוהו אלא מצד אסנת:

פסוק נא

ויקרא יוסף שם הבכור מנשה כי נשני אלהים את כל עמלי. יאמר כי בהיסח הדעת באו אלי הבנים ושכחני ה' עמלי שהן הבנים כמו שאז"ל ואת עמלנו אלו הבנים שכחני להולידם מאשה הגונה לי:

פסוק נב

ואת שם השני קרא אפרים כי הפרני אלהים בארץ עניי. י"א כפי ערכי שאיני בארץ כפי אותו ערך ניתן לי הזווג:

פסוק נד

ויהי רעב בכל הארצות וכו'. למה בכל הארצות הביא רעב יביא רעב בארץ כנען כדי שיבאו בני יעקב כי זאת היא הכוונה של הרעב, אלא מפני כבודן של ישראל כדי שלא יאמרו ממלכה שפלה שלטה עליהם שכן נקראת מלכות מצרים ממלכה שפלה לפי שהם מבני חם שנאמר בו עבד עבדים וכו' לזה הביא רעב לכל הארצות וכל ממלכה וממלכה לא היה נותן לה תבואה אם לא תקבל מלכותו עליהם וכל מלך ומלך הביא כתרו ונתנו לו כלומר שהוא כפות תחת ידו ג"כ. עוד שאם היה הרעב בארץ כנען בלבד לא היו יורדים למצרים והיו יורדים למדינה אחרת והכוונה היתה שירדו לארץ מצרים דוקא

כדי להראות כחו וגבורתו לכל העולם למען ספר שמו בכל הארץ. וכן תמצא בילקוט פ' ויהפך לבב פרעה וכו' ז"ל מגיד כשיצאו ישראל ממצרים בטלה מלכות מצרים. גם אילו היה מביא רעב בארץ כנען לבד היו אומרים מעון בני יעקב שהרגו אנשי שכם ולא תבעו דמי אחיהם הכנעני והפרזי ועוד הביא רעב בכל העולם כדי שיבאו כל כסף וזהב למצרים ויקחוהו ישראל לקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. ובמדרש כיון שיצאו ישראל ממצרים יצאו המצריים לרדוף אחריהם אמר להם פרעה יודע אני שנטלו כספיכם וזהביכם אל תתנו דעתכם, בזה מה. עשה פתח להם אוצרות של יוסף אמר להם טלו לכם כסף וזהב ונטלו ועטרו סוסיהם לפיכך קשרם הקב"ה זה בזה כדי שיהנו ישראל בביזה שנאמר סוס ורוכבו רמה בים, וכן לעתיד כל מה שהעכו"ם מסגלים מישראל הוא לישראל שנאמר והיה סחרה ואתננה קודש וגו':

ותחלינה שבע שני הרעב לבוא, ויהי רעב בכל הארצות ובכל ארץ מצרים היה לחם, וכתיב ותרעב כל ארץ מצרים ויזעק העם אל פרעה, ללחם אם היה להם לחם כמו שנאמר ובכל ארץ מצרים היה לחם למה ותרעב ולמה יצעקו, הול"ל ויהי רעב בארץ מצרים ויצעק העם, ומהו ללחם, ובמדרש לכו אל יוסף הלכו המצריים אצל יוסף אמרו לו תנה לנו לחם א"ל אלהי אינו זן ערלים מצריים לכו ומולו עצמכם ואתן לכם לחם הלכו אצל פרעה ואמרו לו ובכו לפניו אמרו לו הלכנו אצל יוסף והוא מדבר לנו דברים ריקים ואמר לנו מולו עצמכם אמר להם פרעה למה לא הנחתם תבואה של שלש שנים או של ארבע שנים, אמרו לו כל התבואה שבביתנו הרקיבה, אמר להם לא נשתייר לכם מאתמול, אמרו לו אף פת שהיה בסל הרקיבה, אמר להם לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה אם יגזור עלינו ונמות ע"כ. א"כ לזה אמר ותרעב כל ארץ מצרים שהיה להם תבואה ולחם ולא היו יכולין לאכול ולזה ויצעק העם ללחם שהיה להם לחם ולא היו יכולים לאכלו והיו רוצים ממנו לחם הנאכל, כמו שאז"ל ותחלינה נכנסו חליות שחלתה התבואה, א"כ לזה לא אמר והרעב היה בארץ מצרים אלא והרעב וכו'. והרעב היה על פני כל הארץ, אמר על פני ג"כ יובן על דרך המדרש שהיה הרעב לפנים לבד שהיה להם תבואה אלא שהיו רואים שהיא נרקבת, א"כ על פני, לפנים היתה נראית תבואה וכשבאין לאכול לא היו יכולין לאכול:

פסוק נו

ויפתח יוסף את כל אשר בהם. האוצרות שלהם שהרקיבה, אותם בעצמם פתח ומכר להם, להראות גדולתו של הקב"ה שבעיניהם היתה מורקבת וכשהיה מוכרה להם היתה מתוקנת שנאמר וברכות לראש משביר, שנתברכה התבואה ונתקנה וכשכלו האוצרות

שלהם אז ויחזק הרעב בארץ מצרים, וז"ש ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות ויצברו בר תחת יד פרעה אוכל בערים ושמרו, כלומר אם יהיו תחת יד פרעה יהיה שמור שלא תרקב התבואה, ואם לא יהיה תחת יד פרעה תרקב ותחלה, וזהו ותחלינה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף, שיוסף גזר אומר שכל תבואה שאינה תחת יד פרעה שתרקב, א"כ ויפתח יוסף את כל האוצרות, כל לרבות אפילו התבואה שאצרו הם לעצמן, ולזה וימכור למצרים בדמים יקרים כמו שאירע במים שכל המים נהפכו לדם, אפילו המים שביד ישראל כשהיה בא המצרי לשתות היה שותה דם וכשהיה לוקח בדמים היה שותה מים, גם כן כאן כשהיו נותנין דמים היו לוקחים תבואה וכשאינן נותנין דמים היתה נרקבת כדי שיביאו כל הכסף ליד יוסף ויקחו אותו ישראל לקיים מה שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, שאל"כ היו הורגים אותו מחמת זלעפות רעב, אבל כשראו שכשפורעין דמים היו לוקחים תבואה ואם לאו לא, לפיכך שתקו על כרחם ולקחו בדמים יקרות, ואמר וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף הי"ל לשבר מן יוסף מהו אל יוסף אלא אל יוסף ממש שהביא הקב"ה רעב לעולם כדי להשיב אבידה לבעליה, זהו אל יוסף:

פסוק נז

וכל הארץ באו מצרימה. לא אמר וכל הארצות אלא וכל הארץ ולא אמר כמו שאמר ויהי רעב בכל הארצות ולא אמר וכל אנשי הארץ כפירוש המתרגם שאמר וכל דיירי ארעא, אלא וכל הארץ לומר אותם שהם כל הארץ שלא נבראה הארץ אלא בשבילם שהם בני יעקב שזו היא כוונת הרעב אע"פ שנכתב קודם וירא יעקב שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ולמה אמר להם יוסף מולו עצמכם הואיל ואינם מתגיירים מדעתם ומרצונם, אלא כשראה יוסף שבא הרעב בכל הארצות ידע שמה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם הוא בארץ מצרים, ולפי שהמצריים הם מתעיבים העבריים יהיו מתרחקים מהם לכך מלן כדי שלא יהיה הריחוק והשנאה כ"כ. ועד"ה ידעת כי המדה שלו נקראת יסוד גימ' מילה, ולז"א אלהי אינו זן את הערלים, לפי ששם לא יש ערלה שיוסף נולד מהול, ורצה שלא תהיה השפעתו לחוץ אע"פ שהוא בחוץ להודיעם שמצד שהם אטומים נאטמה פרנסתם, ובני יעקב לא ירדו מפני הרעב אלא כמו שאמרו במדרש ויאמר יעקב לבניו למה תתראו לא תראו עצמכם שבעים בפני בני עשו ובני ישמעאל וכה"א ויבאו בני ישראל לשבר בתוך הבאים, נתערבו עמהם כי היה הרעב בארץ כנען ולא בהם, ראיה לזה שלא באו אלא כדי שלא להראות שהם שבעים בפני בני עשו וישמעאל שהרי הם שבעים נפש מלבד תאומותיהם ומלבד הטף א"כ משא חמור אחד ולא שנים כדלקמן מה מספיק לו ולביתו ולחמורו ולצדה לדרך, אלא הם

אמת ודבריהם אמת. וגם מלן שראה שהקליפה רוצה לקלוט הפרי לתוכה והחליש כחה ולזה לא שלטו על נשותיהם כי החליש כחה במילה. ובמדרש כל העבדים שמל אברהם לא נתקיימו לא הם ולא זרעם ולמה מלן בשביל הטהרה שלא יטמאו אדוניהם במאכל ובמשתה ע"כ, כן גם לפי שאחיו ביניהם כדי שלא יטמאו מהם מלן:

פרק מב

פסוק ב

שמעתי כי יש שבר במצרים. אמר להם שמעתי במראה הנבואה שהגלות והשברון של ועבדום וענו אותם ת' שנה בארץ לא להם היא ארץ מצרים אבל לא תשבו אלא מנין רד"ו שמה, משה, הגואל הוא משה:

ובמדרש יש שבר ויש שבר יש שבר זה הרעב ויש שבר זה השבע, יש שבר ויוסף הורד מצרימה, ויש שבר וענו אותה, ויש שבר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. מזה המאמר ג"כ יש להביא ראיה למה שאמר שהם היו שבעים מאומרו יש שבר זה הרעב ויש שבר זה השבע, הי"ל לומר קודם זה השבע ואחר כך זה הרעב כי כן היה שבע קודם ואח"כ רעב אלא אמר יש שבר זה הרעב של בני ישמעאל ובני עשו כמו שאמר נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו, ויש שבר זה השבע שבהם ופחד שמא ירגישו בהם בני עשו וישמעאל שהם שבעים, ולז"א להם למה תתראו, פירוש תתראו מלשון מראה טוב האמור בדניאל, ופחד עליהן מעין הרע, וכן במדרש אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים את עצמכם שאין קשה מעין הרע, לוחות ראשונות נשתברו ע"י שניתנו בקולות אבל לוחות שניות, נתקיימו שנאמר בהם ואיש לא יעלה עמך. ואף ירושלים חרבה מפני עין הרע שנאמר הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי:

ובזוהר אמר ושברו לנו משם ונחיה. שעשה תנאי עשו עם יעקב שיקבל הוא הגלות ויקח ארץ ישראל ולא היה יעקב יודע באי זה מקום יהיה הגלות, כשנודע לו שהוא במצרים, אז אמר שמעתי כי יש שבר במצרים וכו' ושברו לנו משם, השבר והתקוה שאנו מקוים לנחול א"י שע"י נחיה בקיום המצות הוא משם ממצרים אם כן רדו שמה, וכן אמר למשה בסנה וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ וגו':

פסוק ג

וירדו אחי יוסף עשרה. ר"ת אוי, ירידה להם על מכירתו של יוסף. עוד אמר אחי יוסף שכל מי שהיה רואה אותם ורואה יוסף היה אומר שהם אחיו, לפי שבני מצרים מבני חם, ונתקלל ולקה בעורו והיו כלם שחורים כעורים ואלו יפים כמוהו היו אומרים שהם אחיו, וכן אחי יוסף עשרה ס"ת יפה, ויוסף כדי שלא יתאמת הדבר נתנכר בפני המצריים

ואמר להם מרגלים אתם. ואמר עשרה כדי שיתפללו בעשרה וכדי שיתקיים חלום של והנה תסובינה ותשתחוין:

פסוק ו

ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר. להראות שפלותו וענותנותו שאע"פ שהוא השליט לא נהג שררה בעצמו אלא הוא המשביר וכדי להראות רחמנותו וכדי שהם גם כן ירחמו עליהם בגלות, והם היו כולם כפויי טובה שנאמר אשר לא ידע את יוסף, וגם כדי להראות את אחיו כמו שאמר ויזכור יוסף את החלומות. ובמדרש שלש גזירות גזר יוסף, שלא יכנס עבד ויקח בר, ושלא יכנס אדם בשני חמורים, ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו, כיון יוסף באלו הגזרות כדי שיבאו כלם עם אביהם, כי אם היה עבד נכנס היו שולחים עבד א' ועמו עשרה גמלים אמר אם כדי להביא רבקה שלח עשרה גמלים למחייתם לכ"ש שהיו מביאים כמה גמלים שיספיק להם לכל ז' שני הרעב בפעם אחת, לזה גזר שלא יכנס עבד ולא יכנס בשום בהמה כי אם בחמור אחד כשיראו כך יבאו כלם שמשא חמור קודם שיגיעו לארץ כנען יכלה בדרך למאכל בהמה ולמאכלו ובהגיעו לביתו יבא ריקן וצריך לחזור ויהיה חוזר ושב ואין בידו כלום ובזה יבאו כולם, גם כיון כדי שיבאו עם נכבדי ארץ שהעבדים רשעים וגזלנים ויצערום בדרך, גם כיון כדי שיבאו לאט שהחמור אינו הולך במרוצה וכשאר הבהמות, גם כדי שתהיה השיירא כלה בקבוץ אחד כשיהיה מן בהמה אחרת, וכל זה כדי שיבאו שמחים ושקטים ולא יחשב להם טורח הדרך למשא כמו שאמר ענה בדרך כחי קצר ימי, כל זה כדי שיבאו כלם עם נשיהם ואביהם וטפם, כשראה שלא נעשית כוונתו שבאו הם בלא אביהם אמר ויזכור יוסף את החלומות, אמר יוסף אני הייתי חושב החלום של והנה תסובינה ותשתחוין הוא נכלל עם אחד עשר כוכבים משתחוים אבל עתה שבאו עשרה לבד נראה שהם ב' חלומות, זהו ויזכור את החלומות בלשון רבים כשראה שבאו בלא אביהם שקטים שמחים ובטוחים מצד הגזרות שגזר אמר אלו באו ולא שבט אלוה עליהם א"כ צריך להפחידם למרק עונם. ולא חשדם לגנבים או לסטים אלא למרגלים לפי שהגנב ונמצא ישלם שנים או שבעתים לא כן המרגל שכל היסורין וכל מיתות שבעולם אינם כדאין לו לפי שמעורר מלחמות וגורם הריגת נפשות, שאם תבא המדינה במצור יהיו חללי רעב יותר מחללי חרב וגורם שבי ובזה, לזה הפחידם כמרגלים ולא בדבר אחר. עוד טעם אחר למה גזר שיבאו חמורים ולא בהמה אחרת כדי שלא יגנבו זה מזה, כי אם יגנבו על מה ישאו מה שיגנבו כי הגמל אמרי אינשי אי הוו טעני ליה כד הוה קאי דהוה טעין יתיר

עשר על טועניה לא כן החמור אם ישימו קב אחד יתר על משאו מיד רובץ תחת משאו, ובזה תהיה השיירא כולם בשלום ואין שטן או פגע רע, שהעבדים פגיעתם רעה:

פסוק ט

ויאמר אליהם מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם. אמר להם או מרגלים אתם או לראות את ערות הארץ באתם, א"ל לא היו עבדיך מעולם מרגלים. ואם אולי שמעת שהרגנו לאנשי שכם לא ברגול באנו עליהם אלא בדין באנו עליהם שפרצו גדרו של עולם, שהיו גדורים בעריות, אמר להם א"כ לראות את ערות הארץ באתם, אתם מה לכם בשוק של זונות אלא לראות שאנו ג"כ פרצנו גדרו של עולם ותלכו ותערכו עמנו מלחמה אמרו לו ב' טענות שאתה טוען עלינו, שאמרת מרגלים או לראות את ערות הארץ באנו לראות, אין בנו, ראשונה שאמרת מרגלים, כולנו בני איש אחד, וכששולחים מרגלים שולחים כל אחד איש ממקומו כדי שמה שלא ידע זה ידע זה, כי יש מקום שמגדל חריפים ויש מקום שאנשיו חרוצים ומלומדי מלחמה, ואין שולחים אחים כי אפילו יהיו מאה חשובים כאחד כל עוד שהם ממקום אחד. ועוד א"א לפי שאנו בני איש אחד, ואיך נעשה הדבר הזה ונסכן בעצמנו ט' ונדאיב לב אבינו, הנה יש לו י"ב בנים ולפי שאחד איננו לא אבה להתנחם מאחר שיש לו י"א כ"ש עשרה, ועוד בני איש אחד בארץ כנען, כי כנען אחיו של מצרים שנאמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, א"כ אין אנו ממלכות אחרת כדי שנרגל. א"ל הוא הדבר אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים, כלומר אתם מדבריכם נראה, וזהו לאמר מרגלים אתם, אתם אומרים שיש לכם אב ויש לכם אח, זה האב מאין יאכל כי משאוי חמור הלואי יספיק לבעל הבית לו ולחמורו, ואם תצמצמו מכולכם מעט מכל אחד ואחד הלואי יספיק מה שתצמצמו לאביכם, זה האח מאין יאכל, א"כ זה האח הנחתם אותו אורב כדי שאם יארע לכם שום דבר שיהיה בעזרכם בקיבוץ אנשים, וגם לראות את ערות הארץ באתם, שאם הוא כדבריכם שאמרתי ועבדיך באו לשבור אוכל, מי שבא מארץ רחוקה שהיא ארץ כנען כמו שאמרתם מפני זלעפות רעב ויש לו טפול בנים להוליך להם טרפם ומזונם יש לו פנאי לזנות, א"כ למה אתם בשוק של זונות, ודאי לראות את ערות הארץ באתם, חי פרעה אם תצאו וכו', כי אם בבא אחיכם הקטן, שמדבריכם נראה שהוא יותר גדול וגבור חכם ובוטח על גבורתו ושומר אתכם, יבא לכאן ויבחנו דבריכם שאמרתם לשם אוכל, כי אתם שבעים כי מי שהוא רעב אינו מזנה אלא מי שהוא שבע, כמו שנאמר ואכל ושבע ודשן ופנה וגו', אם כן שלחו מכם אחד, המיוחד שבכם כיון על יהודה שיודע באביו שאם לא יערבנו יהודה לא ישלחנו, וכן היה:

פסוק יא

עוד יכולין לומר על מה שאמרו לא היו עבדיך מרגלים, א"ל לרגל מצרים מדינה גדולה צריך שיהא מורגל ברגול פעמים רבות, ובפעם אחת לא יספיק בנפשו לרגל, לזה אמרו לא היו. עבדיך מרגלים פעם אחרת. ויאמר אליהם לא כי ערות הארץ, לכך הלכתם בשוק של זונות שהיא ערות הארץ ששם ימצאו אנשים מורגלים ברגול, ושם ימצאו אנשים רקים ופוחזים לכך הלכתם להתיעץ עמהם, א"ל אנו מארץ כנען, גרים אנו אין לנו מכיר:

פסוק יז

ויאסוף אותם אל משמר. בזוהר ז"ל א"ר אלעזר הני תלתא יומין אמאי אלא הרי תלתא יומין לקבל תלתא יומין דשכם דכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, ת"ח מה כתיב ביה ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי זאת עשו וחיו לאחזאה דלא עבד איהו כמה דאינון עבדו בשכם, דגרמו לאנשי שכם לקבלא עלייהו האי זאת רזא דברית ולבתר דעבידו קיימא דא קטילו לון ולא אשתאר מנהון חד, ואיהו מה כתיב זאת עשו וחיו מאי טעמא בגין דאת האלהים אני ירא נטיר קיימא וכל גלגול דא לא הוה אלא בגיניה דבנימין:

פסוק יח

ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי את האלהים אני ירא. א"ל אע"פ שנשבעתי חי פרעה אם תצאו וכו', ולא תחשבו שאני מזלזל בכבודו של פרעה, אלא יש מלך אחר גדול ממנו ואני ירא אותו, א"כ אחיכם אחד יאסר ואתם לכו וגו', ואמר הביאו כי הי"ל הוליכו, אלא אמר להם אני יודע כי קודם שתלכו תבאו כי משא חמור מה מספיק:

פסוק כ

ויעשו כן. לא עשו כן מיד כי אמר ויאמרו איש אל אחיו וגו', ויען ראובן וגו' ויסב מעליהם ויבך וגו' וישב אליהם וגו', ויצו יוסף וימלאו וגו', אח"כ אמר וישאו את שברם על חמוריהם וילכו, היה ראוי אחר שאמר להם ואתם לכו וגו' ויעשו כן יאמר מיד ויצו יוסף וגו' וישאו את שברם וגו', למה הפסיק בויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים. אלא אמרו ויעשו כן אינו חוזר על עשייה ממש אלא עשו כן כמו כן בנות צלפחד, שעשו הראוי להם לעשות והוא הודוי אבל חטאנו, כי זה דרך הצדיקים כשחוטאים מתודים ומצדיקים עליהם את הדין, וכן ג"כ אומרם על כן באה אלינו הצרה הזאת על הדין ועל היושר באה:

או נאמר אבל אשמים. בראותם שנשבע בחיי פרעה שאמר חי פרעה ועתה מבטל השבועה שהוא אמר אם תצאו מזה ועתה אומר לכו מיראתו מהאלהים כמו שאמר את האלהים אני ירא ומי שנשבע בחיי המלך ומבטלה חייב מיתה, אמרו אבל אשמים אנחנו, זה שם עצמו ליהרג מיראתו מהאלהים שם מגמתו יראת ה' אע"פ שיהרג, אבל

אנחנו לא שמנו יראת ה' מגמתנו אלא שמנו מגמתנו שנאת חנם ולא יראנו אלהים, א"כ אשמתנו גדלה עד השמים על אחינו, זה הוא נכרי ונתמלא רחמים עלינו וסכן בעצמו, אבל אנחנו על אחינו לא נתמלאנו עליו רחמים, אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו, זה שם אותנו בבית הסהר כמו שאמר ויאסוף אותם אל משמר מקום שאין בו לא נחשים ולא עקרבים, ולא היה בית הסהר אלא אל משמר מקום שמור שלא יברחו, ואפילו יהיה מקום נחשים ועקרבים הוא לא ראה בעיניו המקום אלא אמר לאחרים כי השליט אינו מוליכם בעצמו לבית הסהר אלא ע"י אחרים, א"כ הוא לא ראה צרותינו, אבל אנו ראינו צרת נפשו שידענו הבור שהוא מלא נחשים ועקרבים שכן אמר אל הבור הזה שהיה ידוע להם, ולזה אמרו הזה ולא אחר וגם אנחנו לא נתחננו לו כדי שימלא עלינו רחמים, אבל אחינו שנתחנן אלינו שכן אז"ל אפשר בן י"ז רואה אחיו מוכרין אותו ושותק, אלא שהיה מתחבט לפני רגלי כל אחד ואחד כדי שיתמלאו עליו רחמים ולא נכתב זה בתורה מפני כבודם, על כן באה אלינו הצרה הזאת על הדין ועל היושר כי זה האיש מחייב אותנו. ויען ראובן כששמע שאמרו אשר ראינו צרת נפשו על ענין הבור, אמר בי נוגעים שאני אמרתי השליכו אותו לזה אומר התנצלותו, אמר להם אני שתי אמירות אמרתי לכם, ולזה לאמר לאמר ב' פעמים, אמרתי אל תשפכו דם ואח"כ אמרתי השליכו אותו וגו', וההשלכה אינה שפיכות דמים בתמיה, ואמרתי גם כן ויד אל תשלחו בו, וההשלכה אינה שליחות יד, א"כ היה לכם ללמוד מדברי ולומר כיצד אתה אומר אל תשפכו דם ואל תשלחו בו יד ואח"כ אתה אומר השליכו אותו, אלא הכוונה היא לומר לכם אל תחטאו בילד, ולא שמעתם מלשון הבנה, ולא הבנתם כוונתי כשאמרתי השליכו אותו אין הכוונה השלכה ממש אלא לפי שאמרתם שתי אמירות שאמרתם ועתה לכו ונהרגהו ואמרתם ונשליכהו באחד הבורות אמרתי לכם לא נכנו נפש ואמרתי אל תשפכו דם, א"כ מהב' דברים שאמרתי לכם היה לכם ללמוד שאין כוונתי בהשלכה ממש אלא השליכו דבר זה לבור ולא תביאוהו למחשבתכם, ולא שמעתם לא הבנתם כי הכוונה היא אל תחטאו בילד בשום חטא, ואתם מיד ויקחוהו וישליכוהו, ואתם חושבים שפעם אחת נשפך דמו, כמה פעמים שפכתם דמו, אחת כשהשלכתם אותו ואחת כשמכרתם אותו והוא ילד שעשועים, אם כן פעמים הרבה שפכתם דמו, ולזה אמר וגם דמו, גם הוא רבוי: או נאמר שאמר ראובן אני אמרתי השליכו אותו אל הבור הזה, אולי אותו הבור אין בו נחשים ועקרבים ולא אמרתי הבורה, ואתם הלכתם ובקשתם בור שיש בו נחשים ועקרבים, וזהו וישליכו אותו הברה בקשתם בו הברת נחשים, א"כ אתם שפכתם דמו וגם דמו הנה נדרש. והם לא ידעו כי שומע יוסף, כששמע ענין הבור נזכר ששמעון

השליכו לבור, לזה ויקח מאתם את שמעון למרק עונו, וכל מה שעשה לא עשה אלא למרק, הם עשו לו ג' דברים שהשליכוהו ומכרוהו וגרמו לו בית הסהר, כנגדם עשה עמהם ג' דברים, כנגד ההשלכה לבור שיש בו נחשים ועקרבים, כדי שיעברו עליו יסורין מנשיכתם ומעקיצתם, לזה חשדם במרגלים שהמרגל הוא ראוי לכל יסורין שבעולם כמו שאמרנו, וכנגד בית הסהר שם אותם במשמר, וכנגד המכירה עשה ענין הגביע עד שאמרו הננו לך לעבדים כמו שמכרוהו לעבד:

פסוק כה

ויצו יוסף וימלאו וגו' ולהשיב כספיהם ולתת להם צידה. פירוש צידה צד אותם במה ששם כספיהם בפי אמתחותיהם ולא שמו בשולים, כדי שמיד יראו אותו במלון ראשון ויחרדו ויאמרו עתה יבאו אחרינו ויתפסו אותנו כגנבים, באמרם שלקחנו התבואה וגם הכסף וכשיבקשו ויתפסו ימצאו מיד הכסף בפי האמתחת ובכוונה מכוונת עשה כן, אם כן מצודה פרש לנו מה זאת עשה אלהים לנו:

או נאמר בצידה, שנתן להם צידה שאמרו אתמול אמר לנו מרגלים אתם והוא נותן להם צידה השבר אינו מצוי אלא בדמים יקרים וזה נותן לנו צידה, אלא ודאי זה האיש ירא שמים הוא כמו שאמרנו, ולפי שציערנו שאמר מרגלים אתם נתן לנו צידה, ואין להאשימו באמירת מרגלים אתם לפי שראה שנכנסנו לשוק של זונות, החטא הוא לנו ולא לו כי עליו לחקור להציל ארצו ולהציל עמו, כי כן דרכו של מלך כשרואה אנשים נכרים נכנסים למלכותו לחקור ולחפש שלא יהיו מרגלים, ולא מרשע עשה זה כי אם מחיוב, ומחמת הצידה צד אותם כדי שיבאו פעם אחרת, שאילולא כן לא היו באים אלא הם היו שולחים את בניהם ומלמדים להם שישנו את שמותיהם, שהרי יהודה אמר ואחיו מת שינה מפני היראה, אבל מחמת הצידה דנו אותו לכף זכות ולא לכף חובה, וכן אמרו לאביהם דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות ויתן אותנו כמרגלים, החטא הוא לנו ולא לו כי עליו לחקור, ומצד החקירה אמר אחיכם האחד הניחו אתי ואת רעבון בתיכם קחו ולכו והביאו את אחיכם וגו' ואדעה כי לא מרגלים אתם, א"כ מצד הפחד שנכנס בלבו רוצה לחקור על הדברים, ואמרו אחיכם אתן לכם ואת הארץ תסחרו, והוא לא אמר את הארץ תסחרו, אלא הם דנוהו לכף זכות אמרו אולי לקח אחינו כדי שנלך ונבא ונעשה סחורה משום יישוב הארץ. וגם כיון בצידה לפי שמשא חמיר מה מספיק, והוא לא עשה כן אלא כדי שיבאו כולם כמו שאמרתי, ולא נעשית כוונתו, לזה נתן להם צידה כדי שישאוה הם בעצמם לא על החמור כדי שיספיק להם המשא עד הגיעם לביתם וימצאו מה ליתן לנשיהם ולטפם:

פסוק לה

ויהי הם מריקים שקיהם ויראו את צרורות כספיהם המה ואביהם וייראו. כי משפתח האחד את שקו וראה כספו תיכף יצא לבם ויחרדו, אבל אח"כ אמרו אנו עשרה לקח שמעון נשארנו ט' לקח ט' צרורות, ואחד של שמעון השיב בפי האמתחת, א"כ זאת היא השגגה ששגג בחשבו שלא שלח חמורו של שמעון, ואמרו אולי משגה הוא בדבר זה, אבל כשהלכו אל אביהם וכל אחד ואחד הריק שקו וראו את צרורות כספיהם בפי אמתחותיהם, לא ידעו אם בכוונה מכוונת עשה כן או בשגגה, ולזה אמר המה ואביהם וייראו, ובזה יתורץ קושיא, כי אחר שראו בדרך ויצא לבם למה כשבאו אל אביהם חזר ואמר וייראו, וכי לא היו יודעים, אלא ודאי כמו שאמרנו:

פסוק לו

ויאמר אליהם יעקב אביהם אותי שכלתם. במדרש מלמד שחשדם אמר יוסף איננו אני הייתי חושב שיוסף נתפס בעונו שהיה מביא דבה על אחיו, ושמעון ג"כ שלקח חרבו של עשו כי לזה אמר כלי חמס, ולוי זכות התורה עמדה לו, אבל בנימין מה פשעו ומה חטאתו, א"כ עתה נתאמת שאין הדבר בעוונם אלא בעוני, ולזה אמר עלי היו כלנה, שלשתן נתפסו בעוני:

פסוק לז

ויאמר ראובן וגו' את שני בני תמית וגו'. ראובן ד' בנים היו לו ולמה אמר שני, רבינו בחיי ז"ל אמר קח שנים תחת אחד. עוד אפשר לומר שאמר את שני בני תמית אם לא אביא השנים שמעון ובנימין, ולזה אמר אם לא אביאנו אליך, מה צורך לומר ואני אשיבנו אליך, אביאנו ואשיבנו למה, אלא אמר שמעון שהוא שם אביאנו ובנימין שאני לוקח עתה אשיבנו, ולזה אמר שני בני שנים תחת שנים. ולא בטח בראובן שהיה בו עון בלבול יצועי אביו. וכן כיון יהודה שאמר אנכי אערבנו על בנימן, מידי תבקשנו על שמעון, וכן אמר הביאותיו והצגתיו, ולא הזכיר יהודה מיתת בנים כי כבר מתו לו שנים. עוד אמר את שני בני, לפי שהוא אמר ולקחתם גם את זה וגו' וקרהו אסון, שאם זה ימות דומה לי כאלו מתו שניהם יום אחד, שנים במקום שנים. ולא בטח בו כמו שאז"ל בוכרא שטיא מה תועלת אם אמית בניך וכי שני בניך אינם בני:

עוד אמר תנה אותו ע"י. לפי שהוא אמר אם לא אביאנו אליך משמע אביאנו אפילו מת לז"א תנה אותו ע"י כלו' בשבועה יד ליד, זהו על ידי, ואני אשיבנו כמות שהוא בחיי, ולא בטח בו כמו שאמרנו:

פרק מג

פסוק י

כי לולא התמהמהנו כי עתה שבנו זה פעמים. פירש רש"י ז"ל התמהמהנו על ידך כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערנו כל הימים הללו, אם כן מכאן שכולם כוונו להביא שמעון, ופירוש זה פעמים עם פעם זה יהיו ב"פ:

פסוק יא

ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן אפוא. במדרש אותה חרדה גדולה שהחרדתי לאבא שנאמר ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד ויאמר מי אפוא שנזדעזע עלי עמדה לי כאן, ומזה פחד שאמר עלי היו כלנה בעוני כמו שאמרתי, א"כ קחו מזמרת הארץ קחו זמיר עריצים לזמור ולכרות העון, ולז"א ישראל ולא אמר יעקב כי כשלקח הברכות היה שמו יעקב, ולזה העלימו ואמר אביהם אולי מצד אביהם בא להם, לזה אמר להם שיכוונו בתפלתם, והודיעם איך יכוונו, אמר להם זאת עשו שיכנסו מהמדה שנקראת זאת ויעלו הכוונה לבינה ששם היא כוונת התפלה, ולז"א מזמרת הארץ שהיא ארץ העליונה, וזמרת מלשון עזי וזמרת יה, ויה הוא רמז על הכתר החכמה והבינה שהם רמוזים בי"ה, ואמר בכליכם הזהירם על הכוונה שהיא עיקר כלי קבול התפלה, כי כונה גימ' אחד מיוחד, ורמז להם ברמז על האחד המיוחד אשר לא יתכנה לא באות ולא בקוץ ולא בתג אפסו בו הרעיונות נלאו בו המחשבות. והורידו לאיש, אז"ל זה הקב"ה שנאמר בו ה' איש מלחמה שהוא רמז על כ"י שהיא לוחמת מלחמת ה' יורידו לה השפע מהג' עליונות שהם רמוזים בזמרת הארץ כמו שאמר עזי וזמרת יה, יו"ד עם וצו ו"ה, והם כלי הבריאה שנאמר ואהיה אצלו אמון אל תקרי אמון אלא אומן ואהיה שעשועים יום יום הם חכמ"ה בינ"ה כולם בחכמה עשית, והבינ"ה היא אלהים דבראשית, אח"כ אמר להם על שש אבני הבנין והם צרי והוא שרף הנוטף מעצי הקטף שהוא חס"ד שמקבל מהג' עליונות שהם עצי הקטף והדבש הוא הפח"ד, ולזה אמר דבש מצאת אכול דיך, ולזה אמר בצרי ובדבש מעט מעט, כי כבר ידעת כי מצד אברהם יש ל"ה שרים של ישמעאל ומצד יצחק יש ל"ה שרים של עשו וכל אחד כלול בחבירו, חס"ד עם פח"ד ופח"ד עם חס"ד, ולזה אמר צרי שהם ב' נקודות זו אצל זו נקראים צירי, וכן צר"י גי' ברחמי"ם, סודו בר"ח שהוא יצחק שהוא ר"ח, מים זה אברהם שהוא תפר בארות המים, וכן דבש גימ' הבא רחמים, שאומר ליצחק שיביא רחמים, כי מרוב רחמנותו על בניו רצה לברך את עשו שיהיו בני יעקב בגלותן של עשו ולא תחת יד אומה אחרת, כי ראה שהם חוטאים ואשה של גיהנם מכלה בישראל גזר עליהם הגלות, ולזה ויאהב יצחק את עשו כמו שפירש הר' יוסף גיקטילה ז"ל בספר שערי אורה, ולזה אומר בברכת אתה גבור שהיא רומזת

לגבורה מי כמוך אב הרחמן כמו שדרשו ז"ל על פסוק כי אברהם לא ידענו, ולזה עמד במדת הגבורה להתגבר ולעמוד כנגד כל המקטרגים המצירים לישראל, וכל אותם שהם לצד שמאל שהם יותר קשים מאותם שהם לצד ימין לזה לקח לו מדת הגבורה אם כן הבא רחמים, נכאת היא שעוה שיוצא ממנה אורה, לרמוז לתורה שבכתב, והשעוה הוא ירוקה לרמוז לקו ירוק שהוא יעקב, ולט שהוא יסוד, ול"ט גימ' במספר קטן חי, יסוד עם המלה ח"י, ולט טל שבו גנוז הטל שעתיד הקב"ה להחיות בו המתים, בטנים הוא הנצח שהוא בטן ים, שקדים הוד, שקדים כי שקד ה' על הרעה וגו' והודי נהפך, אם כן הזהירם יעקב ולמדם להוריד השפע מלמעלה ולעלות ולהכנס מן השער כמ"ש זאת עשו והבן, ואת אחיכם קחו ולכו הביאו כו', כדי שתהיו עשרה ותכוונו לעשר והתפללו בעשרה:

פסוק יד

ואני כאשר שכלתי. ועשיתי בשכלות ששלחתי ליוסף שכלתי לשלוח לבנימן. או אמר כאשר שכלתי, שאמר אני יודע שאתם גבורים אחד מכם יכול על כמה בני אדם ויכול להחריב כמה מדינות אלא מי מעכב החטא ואני מפחד שמא כאשר שכלתי לעצמי אולי כן שכלתי לכם, שהעון שלי הוא עומד כנגדכם והוא המעכב, כמו שאמר דוד המע"ה יגורו עלי עזים, אמר יגורו יתכנסו ויאספו עלי עזים איני מפחד מהם ממי אני מפחד מהחטא, ולזה אמר לא פשעי ולא חטאתי, כשעומד כנגדו החטא הוא נעשה חלש שהחטא מחליש כח הגבורה, ולזה אמר אני מפחד שמא עוני גרם להחליש כחכם, והוא לא ידע שיש בידם עון מכירת יוסף והוא הוא שהחליש כחם ונשתה גבורתם:

ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש. יכולין לומר שהתפלל עליהם כשיעמדו עשרה הרוגי מלכות לפני קיסר שיתן להם רחמים בעמדם לפניו, כד"א ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם, ושלח לכם את אחיכם אחר, שישלח חלופכם כמאן דאמר נתחלפו באחרים וזהו אחר ואת בנימ"ן בנ"י מי"ן אחר שנתנו עכו"ם תחתם שהם בני מין אחר ונתחלפו בהם, וזהו וכסף משנה שנשתנו, והכל ברמז:

פסוק טו

ויקחו האנשים. כתב רבינו בחיי ז"ל הזכירם בשם אנשים ולא בשם אחים שהיו מתנכרים שלא יכיר אותם שום אדם לאחים אלא כאנשים נכרים. ועל דרך הקבלה אמר אנשים רמז לי' הרוגי מלכות ומן הכתוב הזה יתחיל הרמז בהם, ולכן תמצא שהזכיר עשר פעמים אנשים בפרשה, ע"כ ויאמר לאשר על ביתו הבא את האנשים, גזירה היא מלפני, וזהו הבית"ה וטבח טב"ח רמז על שנים שנשחטו רבן שמעון ורבי ישמעאל, והיכן הכינם לחיי עולם הבא, כי אתי יאכלו האנשים בצהרים, מזומנין לסעודתן של צדיקים ולחיי עולם הבא שדומה לצהרים אחר שיטהרו מעון מכירת יוסף, וזה הבקר אור והאנשים שלחו:

פסוק יח

וייראו האנשים. ממה יראו, כי הובאו בית יוסף, בעל כרחם הם באים כצאן שמביאין לבית המטבחים, שראו שאין בידם אלא עון מכירת יוסף, כשאמר יוסף לאשר על ביתו הבא את האנשים הביתה, אמר ויעש האיש ויבא את האנשים ביתה לא אמר בית יוסף אלא ביתה יוסף כלומר מי גרם שנער אחד שהוא מנשה יכניס י' אנשים גבורים ויכנסו אחריו ויאסרו בבית יוסף, עון מכירת יוסף א"כ וייראו האנשים כי הובאו בית יוסף עון יוסף מביאם ומכניסם:

ובזוהר וייראו האנשים, ומה כלהו הוו גוברין תקיפין וחד עולמא מייתי לון לבית יוסף דחלו כד ייתי קב"ה לבר נש לדינא על עובדוי עאכ"ו, זהו שאמר דהע"ה יגורו עלי עזים אמר אם יאספו עלי כל עזים שבעולם איני מפחד מהם כי הם בני אדם כמו שאמר במקום אחר מה יעשה אדם לי. תדע ממי אני ירא מהחטא זהו לא פשעי ולא חטאתי ה', וכן אז"ל לא ערוד ממית אלא חטא ממית, ויאמרו על דבר הכסף השב באמתחותינו, אמרו אולי הכסף השב הוא הכסף שלקחנו במכירתו, אנחנו. מובאים על ידו אנו באים בסוד התקון, להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו, ט' מלות והעשירי הוא יוסף שהוא ג"כ בא בגלגול י' הרוגי מלכות שהוא סבב להם, ואת חמורינו הם הגופים שלנו החומר:

וע"ד הפשט לקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו, מה להם לבכות על חמוריהם יבכו על עצמם, ואילו אמר לקחת חמורינו ואותנו היו דואגים שלא יקח החמורים תחילה וידאגו עליהם ואח"כ יקח אותם, אבל אחר שיקח אותם החמורים הם בכלל א"כ מה להם לדאוג על חמוריהם, ונאמר ע"ד מליצה שהיו דואגים שלא יעשו אותם חמרים על חמוריהם כי לא ידאגו על עבדותם כי עבד מלך מלך אלא שלא יעשה אותם חמרים והחמר יש לו צער הרבה כי צריך להנהיג החמור בכל עת ובכל רגע ולא יסור שבטו מעליו וכשהוא נושא משא אינו יכול לרכוב כי החמרים רוב הלוכם ברגליהם ולא יבטל קולם וידיהם מלהנהיג, והם אינם מלומדים לזה אלא לרעות צאן יושבים שקטים ושאננים לבטח אינם. יגעים לא ביד ולא בקול, ויכולים ללמוד בלי שום הפסק, מה שאינם יכולים לעשות כן אם הם חמרים, ואמרו כן לפי שראו שהובאו המה וחמוריהם שכן הוא אומר ויתן מים וירחצו רגליהם ויתן מספוא לחמוריהם משמע שהכניסו החמורים עמהם, ולנחם אותם ולדבר על לבם נתן מספוא לפניהם:

פסוק יט

ויגשו האנשים וידברו אליו פתח הבית. למה פתח הבית, לפי שהתפלל עליהם אביהם באל שדי שאמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש כשבאו לפתח זכרו המזוזה שיש

בה שם שדי, אמרו התפלה של אבא בא עתה שאמר לפני האיש, לזה ויגשו אל האיש לא אל יוסף, ולזה לא המתינו עד שיכנסו אלא פתח הבית שהוא מקום התפלה, שאמר יתן לכם רחמים באל שדי שהוא בפתח, וכן היה שאמר להם שלום לכם אל תיראו, הקדים להם השלום, אז ידעו שהתפלה של אביהם עשתה פירות. א"ל כספכם בא אלי, אמר ברמז אם אתם מפחדים מכסף מכירת יוסף אותו הכסף בא אלי ונגע בי שקראתי בני מנשה כי נשני אלהים את עמלי א"כ בי נשכח והוא היה סיבת ביאתי. ואמרו וכסף אחר הורדנו, לא אמרו משנה כסף אלא כסף אחר הוא המורידנו. ויוצא אליהם את שמעון, להסיר מלבם היראה והפחד הוציא להם שמעון, אמר אם היתה הכוונה לעשות עמכם רעה לא הייתי שומע דבריכם בפתח אלא הייתי מכניסכם לבית קודם שלא תברחו או שלא תעשו שום רעה, אלא מכאן תהיו בטוחים שאין הכוונה לעשות עמכם שום רעה בעולם שהרי אתם עשרה גבורים והרי אחיכם שמעון עמכם ג"כ בפתח, א"כ לא תיראו ולא תפחדו מביאת הבית, כי אני אחד ואתם י"א שהייתם עשרה והוצאתי לכם שמעון, אז ויבא האנשים ביתה יוסף, הביאם בלא פחד:

פסוק כז

וישאל להם לשלום ויאמר השלום אביכם הזקן העודנו חי, האין בו נבואה או ביצחק, ולזה אמר הזקן, אם אין בו נבואה לדעת שאני חי, הזקן שהוא יצחק שהניחו יוסף חי הוא נביא הי"ל לדעת. ויאמרו שלום לאבינו עודנו חי, הוא חי ולא יצחק:

פסוק כח

ויקדו וישתחוו. כבר אמר וישתחוו לו ארצה למה השתחוו פעם אחרת. אלא השתחויה זו היא הודאה להש"י כשראו שהקדים להם שלום נתנו הודאה למקום ב"ה, ולזה לא אמר ויקדו וישתחוו לו כמו שאמר למעלה:

פסוק כט

וישא עיניו וירא את בנימין אחיו וגו'. כבר אמר למעלה וירא יוסף אתם את בנימין, אמרו בזוהר וירא אתם את בנימין, שראה ברוח הקדש שבחלק יהודה ובנימין תשרה שכינה, שבית המקדש נבנה בחלקם ולא בחלקו, וזהו אתם שהוא עמהם, ועתה ראה שהוא בן אמו שהיה דומה לרחל אמו, ואמו לא זכתה ליקבר אלא בדרך ובנימין זכה לבין כתפיו שכן, וזהו אומרו אלהים יחנ"ך בני ר"ת יעשה חנייתו בך ולא בי, ולזה וימהר לבכות ויבא החדרה ויבך שמה:

פסוק לב

ויאמר שימו לחם וישימו לו לבדו ולהם לבדם. מה צ"ל כי בודאי השליט אין דרכו לאכול עם שום אדם, ולמה אמר ג"כ ולהם לבדם. אלא רצה להזכירם וישבו לאכל לחם והניחוהו

לבדו בבור, ועשה כן שלא ירום לבם בחשבם שאוכלים עם המלך, כמו שאמרו ז"ל וגילו ברעדה כתיב במקום גילה שם רעדה, ולזה ויתמהו האנשים איש אל רעהו זה שמעון ולוי שנאמר בהם איש חרבו וגו', ואחר כך קרבם שנאמר וישתו וישכרו עמו:

עוד יכולין לומר וירא את בנימן, ואח"כ אמר וירא את בנימין אחיו בן אמו, יובן זה ממאמר הזוהר פ' ויצא דף קנ"ג עמוד ב' ת"ח לאה אולידת שית בנין וברתא והכי אתחזי דהא שית סטרין קיימין עלה ואלין שית וברתא חדא ברזא עילאה נפקא, רחל אולידת תרין צדיקים והכי אתחזי דבין תרי צדיקי יתבי עלמא דכתיב וצדיקים יירשו ארץ, צדיק לעילא וצדיק לתתא ועל דא יוסף ובנימין תרי צדיקי נינהו, יוסף זכה למהוי צדיק לעילא, בגין דנטיר את קיימא, בנימין צדיק לתתא בגין לאתעטרא שמט' בין תרי צדיקי יוסף הצדיק ובנימין הצדיק, וכי בנימין צדיק הוה אין דכל יומוי לא חט בהאי את קיימא, ואע"ג דלא אזדמן ליה עובדא כיוסף, אי הכי אמאי איקרי צדיק אלא כל יומוי דיעקב הוה באבלא דיוסף ולא שמש ערסיה ואי תימא דכד אתנטיל יוסף מיעקב בנימין רביא הוה ולא נסיב אלא אע"ג דאזדווג לבתר לא בעא לשמשא ערסיה, והא אנן הכי תנן בשעתא דחזי יוסף לבנימין שאיל ליה אית לך אינתו א"ל אין א"ל אית לך בנין א"ל אין ומה איקרון, א"ל על שום אחי בלע ובכר גרא וכו', הכי הוא ודאי דכל זמנא דאתאבל יעקב על יוסף לא שמש ערסיה ואוליד בנין:, דאמר בנימין הא יוסף אחי את קיימא דאבא הוה דהא ברית סיומא דגופא איהו כיון דאיהו אתאביד אנא אהא נטיר אתריה דאחי דהא סיומא דגופא איהו ברית, ועל דא כתיב ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, דהא ודאי אשתלים גופא ובגין כך בנימין ידע ונטר אתריה דאחוי, כיון דאתא יוסף ואשתכח בנימין הדר לאתריה ושמש ערסיה ואוליד בנין, וקב"ה עבד ליה צדיק לתתא ויוסף צדיק לעילא ע"כ. פי' דכל זמנא דאתאבל יעקב על יוסף לא שמש ערסיה לא שמש במדתו שהוא למטה מכ"י אלא במדתו של יוסף שהוא הברית כמו שאמר דהוה נטיר אתריה ומשום דאתריה דיוסף איהו סיומא דגופא הוליד י' בנים וקראם ע"ש הי' בל"ע על שם המופלא ונעלם ומכוסה, ובכ"ר כנגד החכמ"ה שהיא ראשית שהוא בכור ובכ"ר בכו"ר, אשבל כנגד הבינ"ה שהוא כלולה מל"ב נתיבות, גר"א אברה"ם שהוא בן גר וקרא עצמו גר ותושב, נעמן הוא יצחק שהיה נעים, שבא לו הנעימות מג"ע כשלקחוהו המלאכים לרפאותו לפי ששחט בו רוב שנים כדאיתא בזוהר כתיבת יד, אחי וראש, אחי אחיו ממש שהוא הברי"ת, וראש הוא ת"ת, והקדים הברית לפי שלזה בא למנטר לאתריה, מפי"ם נצ"ח שהוא ענף החס"ד, מפי"ם מי"ם פ', שהוא פ"ה החס"ד שמשם בא השפע ע"י, חפי"ם ח"ף י"ם זה הו"ד שהיא חופה מצד שמאל שלא יכנסו הקליפות, ואר"ד היא כ"י

שנאמר כשושנה וגו', לז"א וירא יוסף אתם את בנימין, שבנימין השלים הגוף והשלים העשר אחר שבא יוסף כמ"ש כיון דאתא יוסף ואשתכח, בנימין הדר לביתא, אמר וירא את בנימין אחיו ודאי דנטר אתריה ואח לצרה יולד, והוא אחיו שיושב בין שני צדיקים, לז"א בן אמו ודאי כמו הבן שיושב בחיק אמו, כן בנימין איהו צדיק לתתא, לז"א אלהים יחנך, כמו שאתם שמת חנייתך במקומי כדי שלא יבא שם ערל וטמא כן ישרה שכינתו בתחומך כמ"ש ובין כתפיו שכן, יחנך יעשה חנייתו בך, ולזה ותרב משאת בנימין חמש ידות, כנגד נצ"ח והו"ד יסו"ד כ"י ומדתו למטה שהיה שומרה:

פרק מד

פסוק ב

ואת גביעי גביע הכסף. י"ל למה שם הגביע באמתחת בנימין, בנימין לא חטא במכירתו למה הביאו בזה הצער, ובפרט כי כדי למרק עון המכירה עשה כן כדי שיאמרו הננו לך לעבדים גם. אנחנו וכו' א"כ אין לבנימין חטא בזה. אלא חטא בנימין היה שהוא היה יודע, ולא אמר לאביו קודם שידע ששתפו שכינה עמהם, א"כ ידע ושתק וציער לאביו כ"ב שנים, ולזה אבנו ישפה י"ש פ"ה, ואם שתפו שכינה כיצד יש פה אלא כמ"ש, ולזה היה גביע ולא דבר אחר, גביע גימ' פ"ה לרמוז למ"ש:

פסוק ג

הבקר אור. בזוהר זכות אברהם שנאמר וישכם אברהם בבקר הגינה עליהם, ופירשו שהגינה עליהם שלא שלחו ידם בזה האיש שהשיגם, כי אחר שיצאו אמה אחת יכולין לברוח, אלא זכות אברהם קדמה, זהו והאנשים שלחו זכות אברהם, שלחו כתיב, ולז"א המה וחמוריהם וחמריהם החמר שלהם שהוא אברהם שנאמר בו ויחבוש את חמרו, ומה אמר להם רחמי"ו ה"ם זהו וחמוריהם, או אמר להם רחו"ם אנ"י אל תשפכו דם. ובזוהר אמר ר"א אמר אי אינון הוו אזלין מה לן למכתב המה וחמוריהם אלא בגין דכתיב ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו בגין כך ואנשים שלחו הם וחמוריהם ולא ישתארון כדקא אמר ע"כ:

פסוק ד

הרעתם אשר עשיתם. מאחר שאמר למה שלמתם רעה תחת טובה למה חזר ואמר הרעתם אשר עשיתם, אלא אמר להם הטרחתוני, כי היה אפשר שיבא אחריכם עבד מעבדינו, אלא לפי שלקחתם דבר שתשמישו תמיד ומיד נתבקש לפי התמדת תשמישו וכעת לא נמצא אחר ראוי שיבא אחריכם, ועוד שהוא כלי יקר ונחמד שנחש ינחש בו ולפי חשיבותו באתי אני לחפש אחריו א"כ הרעותם שהטרחתוני:

עוד הרעותם. שאמר להם כמה בני אדם הם עתה ממתינים לי עד שאתן להם להוליך טרף לביתם וכעת בבואי אליכם יתאחר הליכתם ואולי ימותו בניהם אם הם קטנים, א"כ לא די שאתם גנבים אלא שופכי דמים, א"כ הרעתם להם בזה המעשה מלבד ששלמתם רעה תחת טובה, א"כ אין אתם גנבים לבד אלא הרבה רעות עשיתם. או יאמר שום רעה גדולה עשיתם ואתם מפחדים שלא תגלה ע"י הגביע לפי שהוא מנחש בו. ועשה כן כדי למרק עון ששסו בו הכלבים, ויראו אותו מרחוק, ג"כ הם יצאו מן העיר לא הרחיקו:

פסוק ז

ויאמרו אליו למה ידבר אדני כדברים האלה. לא אמר הדברים האלה כמ"ש וידבר אליהם הדברים האלה, א"ל דברים שאתה אומר אינם כפשטן תוכיות יש להם, וכי לא יש כלים בבית כזה שהוא מלך כלי שהוא נחמד יותר מהגביע, א"כ שום רמז אתה רומז לנו, כי זה חלילה לעבדיך מעשות כדבר, לא הדבר ממש שיגנבו הגביע, אלא אפילו ליקח פחות שבכלים הוא עון גדול מאחר שהאכילנו והשקנו ונתת מספוא, לחמורינו ונתת לנו משא ואחרים הלואי ימצא להם תבואה, ונגנוב מביתך שוה פרוטה ודאי שהיא בגידה גדולה, חלילה לעבדיך, עבדיך שהם קנויים בדמים שהם בני חם שסתם עבדים הם גזלנים לא יעשו דבר כזה:

פסוק ח

הן כסף וגו'. במדרש א"ר שמעון זה א' מעשרה ק"ו שבתורה וכו'. יש לשאול מה ק"ו הוא ק"ו דאית ליה פרכא שאמרו ואיך נגנוב כסף וזהב כסף וזהב לא אבל גביע נחמד כזה שנפשו של אדם חומדתו ונכספת לו גנבתם. או אולי בהבאת הכסף היתה ערמה כדי להראות סימן טהרה, לז"א הן כסף אשר מצאנו כי מן הדין אין אנו חייבים להחזירה שהיא מציאה ולא מצאנו אותו בביתך אלא בפי אמתחותינו וכליו של אדם קונים לו, ועוד אם היינו מוצאים אותה בתוך האמתחת היינו אומרים שמא נפל ממך כשאתה היית מודד מרוב הקונים, אבל אנו מצאנו בפי אמתחותינו, וזה אינו אלא כמ"ש ה' נתן מטמון, ועוד שאפילו יהיה שלך לא היינו חייבים להחזירו לפי שודאי נתייאשת בהליכתנו לארץ כנען ואמרת כמה פעמים ווי ליה לחסרון כיס, א"כ איך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב, כי מה שאתה אומר שיש בו סגולה שינחש בו, זו הסגולה היא בטלה אצלנו, כי כל מיני הכשוף אסור לנו, א"כ אין בו אלא שוויו שהוא של כסף אין אנו חומדים כסף שאם היינו חומדים לא היינו משיבים הכסף מארץ כנען. ולזה כיון המתרגם שאמר מנין דכסף וכו', לומר שאין בו אלא שוויו שסגולתו בטלה אצלנו, או כמ"ש רד"ק ז"ל, פירוש והוא נחש ינחש בו אמר עתה יעשה ממנו ניחוש ולוקח לעצמו סימן רע אע"פ שאינו שוה כ"כ שהוא של כסף לזה באתי. ורב סעדיה גאון פירש הוא

מלשון נסיון נסה אתכם בו אם אתם גנבים, הוצרך לפרש כן כדי שלא יתלו העון במנשה לפי שהוא אמר הלא זה אשר ישתה אדוני בו וחפץ כזה אין רצוני שיהיה במקום שהיד שולטת בו אלא יהיה במקום שמור ומונח, לז"א רב סעדיה הניחו כדי לנסות אתכם בו. והוא נחש, גימ' משיח, שהוא משיח בן יוסף:

פסוק ט

אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו, א"ל עבדיך אם ימצא בהם בגידה כזו חייבים מיתה למה שאין לו לשלם כמ"ש ונמצא ישלם שבעתים, ומה שקנה עבד קנה רבו, אבל אנו יש לנו לשלם, ועכ"ז מאחר שעשית עמנו כל הטובות בערך זה נהיה לאדוני לעבדים, כמו עבדיך שחייבים מיתה כמו שאמרנו. ויאמר כדבריכם כן הוא אשר ימצא אתו הגביע יהיה לי עבד, אע"פ שיהיה לו מה לשלם לא יהיה לו תשלומין מאחר שגמלני רעה תחת כמה טובות, עתה יהיה לי עבד לחייבו מיתה, ואתם תהיו נקיים מהמיתה, אבל תהיו חייבים, כי עשרה בני אדם שנמצא בהם אחד גנב כלם נתפסים בעבורו:

פסוק יא

וימהרו ויורידו וגו' ויפתחו איש אמתחתו. הוא שם כסף של כל אחד ואחד בפי אמתחתו והגביע בפי אמתחת בנימן כמו שאמר לו יוסף, וכשפתחו כדי שלא יראה מיד ויאמרו שהוא עשה הדבר, מה עשה חפש ומה שהיה למעלה הורידו למטה שהוא הכסף של כל אחד ואחד, ולזה חפש כולם, ולז"א וימצא הגביע באמתחת ולא אמר בפי האמתחת כמו ששמו:

פסוק יד

ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף. לפי שאמר להם ואתם תהיו נקיים מהמיתה אבל תהיו חייבים דמים, י' בני אדם שנמצא אחד בהם גנב כולם נתפסים בשבילו, ולזה באו כלם, כי יהודה שהוא ערב היה לו לבא כמ"ש:

פסוק טו

ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה. מה לו לדבר עמהם ידבר עם בנימן הגנב. ובמדרש אמר להם יוסף אני רוצה לידע מי מכם נתן לו עצה לגנוב, אמר לו בנימן לא הם נתנו לי עצה ולא גנבתי הגביע, אמר לו השבע לי נשבע לו בפרישתו של יוסף אחי ממני לא נגעתי לא בשלוח חצים שנשתלחו בו ולא בהפשטה שהפשיטוהו ולא בהשלכה שהשליכוהו לבור ולא במכירה שמכרוהו ולא בטבילת כתנתו בדם, א"ל מי מודיע שאתה נשבע על אחיך באמת, א"ל משמות של בני אתה יודע כמה אני מחבבו שהוצאתי שמותם על מה שאירע לו, א"ל ומה שמותן א"ל בלע ובכר ואשבל וכו', בלע שנבלע וכו', מופים שלמדתי ממנו תורה שלמד מאבי, חופים שנתחפה עד היום הזה, ד"א שהלכתי יחף

ומתאבל עליו, וארד שאבי מתאבל עליו ואומר כי ארד אל בני אבל וכו' בבקשה ממך אל תוריד אבי ביגון שאולה עלי, שכן יהודה אומר כי איך אעלה אל אבי, כיון שבא יהודה והגיד לו צערו של אביו מיד ולא יכול יוסף להתאפק וכו'. וי"ל יוסף אמר השבע לי שלא גנבת הגביע, מה לו להשבע שלא היה בהפשטה ולא במכירה ולא בהשלכה, ואפשר לומר שאמר יוסף גנבים את צבעים אתם כו' כמ"ש המדרש, לז"א בנימן אני איני נכלל עמהם. עוד י"ל כשאמר יהודה האלהים מצא את עון, מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו יש עלינו עון ממקום אחר, אמר בנימן מזה החוב אין עלי לא כולו ולא מקצתו, וכן ג"כ גביע נוטריקון גניב"ה בו"ר ישמעאלי"ם עבר"ו, לכך נשבע שלא היה בכל זה, ובפרט כשאמר הלא נחש ינחש, אמר שמא עתה ינחש ענין מכירתו לזה עשה התנצלות:

ויאמר להם יוסף מה המעשה וגו' הלא נחש ינחש איש אשר כמוני. אמר להם הנחש שנחש איש כמוני שהוא מלך עליכם כיון על יהודה שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו, אמר להם החלום של זה הוא נוגע לי שאני מלך, והוא לוקח המלכות ממני א"כ בי נוגע, אם החלום הוא מהרהורי מחשבותיו שחושב למלוך אנו נמכור אותו לעבד ואם הוא מן השמים ימלוך ואם מהרהור לבו ישאר עבד, עתה רמז להם כי הנחש שלו הועיל:

פסוק טז

ויאמר יהודה מה נאמר וגו' הננו עבדים לאדוני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע וכו'. מאי גם אשר נמצא הגביע, זה הוא עיקר עושה אותו טפילה הי"ל הנמצא הגביע בידו גם אנחנו נהיה עבדים לאדוני. אלא אמר יהודה האלהים מצא, אמר יש לנו עון אחר ומצא בעל חוב מקום לגבות חובו ממנו, רמז על מכירת יוסף ומדד לנו מדה כנגד מדה, אנו מכרנוהו לעבד לזה הננו עבדים לאדני, גם אנחנו רמז לו שהוא ג"כ נתפס באותו עון, שהוא שהיה בא ואומר שמעו נא החלום וגו', גם אשר נמצא הגביע אע"פ שלא היה במכירה הואיל ונתחבר עמנו, ומה שאמר ג"ם אשר נמצא בא לרבות ראובן שלא היה במכירתו של יוסף:

פסוק יז

ויאמר חלילה לי מעשות זאת, כמו שאמרתם עבדים, שאשר נמצא הגביע בידו יהיה כמו עבד שסרח לחייבו הריגה, ואתם תהיו נקיים מהריגה ותהיו לי עבדים חלילה, אלא האיש אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד, לא להריגה אלא לי עבד, שיקרא שמי עליו, ואתם עלו לשלום, לא כמה שאר עבדי שאתם תהיו נקיים מהריגה ותהיו עבדים אלא עלו לשלום. מצאתי כתוב גבי"ע נוטריקון גבור בכם יהודה ערב, גרם במכירתי ידוננו עליון, גם בכם יכעוס עליכם, גלגול בנפשכם יכפר עליכם, גאולה בקרוב יביא עליכם. גבי"ע במ"ק אח"ד רמ"ז להם שהוא מאמין באחד ב"ה, זהו מה שאמר את האלהים אני ירא.

גבי"ע גימ"ל בי"ת יו"ד עי"ן גימ' ה"ס קש"ר שעשו קשר שלא יגלו הדבר, אבל שק"ר ה"ס שאמר זאת מצאנו, גביע גימ' מילה שהמהול לא יהא אכזרי, וכל זה למרק עונותיהם:

גימטריאות

אלהים יענה את שלום פרעה, מדת הדין תכניע ותענה שלותו, שחלם ז' פרות שהם ז' אקלימין שהוא כל העולם שמולך. יענה את, שלום, ס"ת התם שלותו שלא יאריך. ותבאנה אל קרבנה, שמלך על כל העולם בלא טורח ובלא מלחמה אלא הם באו מאליהן, ואמר קרבנה פירוש קרבנו אליך ונהיה תחת ידיך ותן לנו תבואה. ותראה כי בחלום לא אמר ותבואנה אלא בספור החלום ליוסף לכך אמר יוסף אלהים יענה ויכניע שלום, מושל, ישפיל ממשלתו:

צומחות אחריהם. בכולם אחריהן בנו"ן, ובספורו ליוסף אמר אחריהם במ"ם, לומר שראוי היה לבא הרעב על פרעה מ' שנה אלא משום כבודו של יעקב לא היו כי אם ב' שנים ובאו אחר כך בימי נבוכדנאצר שנאמר ונתתי את ארץ מצרים שממה מ' שנה, וזהו אחריהם אחרי הס':

ותבלען. גימ' זו היא מלחמת גוג עם המלה:

וממהר האלהים לעשתו. כתיב חסר שלא נתקיים כולו:

וחמש את ארץ מצרים, חמש כרכים גדולים היתה ארץ מצרים וכה"א (ישעי' י"ט) ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים, שיחזרו להוייתן:

הבאת כתיב. אותיות אהבת, שבימי השובע אוהבים זה את זה, וזהו ותרעינה באחו באחוה ובאהבה:

וייטב הדבר בעיני פרעה, אע"פ שהוא דורש טוב לעצמו:

אשר רוח אלהים. ס"ת רמ"ח שרמ"ח איבריו מלאים רוח הקדש:

אחרי הודיע. אחרי יבא אדם אחר שיהיה פותר חלומות שהוא דניאל, הודיע גימ' דניאל:

מרכבת המשנה. מ' שנה הרכיבם הקב"ה בענני כבוד:

ויוסף בן שלשים שנה, עליו נאמר לשום שפלי"ם למרו"ם וקודרי"ם שגב"ו יש"ע מפ"ר מחשבות ערומים, ר"ת שלשים, שהקב"ה הפיר עצת אחיו ועצת פוטיפר ואשתו שרצו להשפילו והגביהו הקב"ה:

ותעש. אותיות שעתו, עד שבאה שעתו של יוסף:

נשני. רמז על בית ראשון שעמד כמנין נשני, שבאותו זמן היו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ונשו כל עמלם שהיה להם במצרים:

בנימין. בן ימין שהיה יעקב נשען ימינו עליו:

הוא המשביר. קרי ביה המסביר שהיה מסביר פנים לכל, ואז"ל וברכה לראש משביר בגימ' תלמיד חכם, הוא המשביר לכל עם הארץ, שהיה מלמד לעמי הארץ:
ויכר יוסף את אחיו, לעולם הוא עמהם באחוה, שלעולם הוא מזכירם בלשון אחי, את אחי אנכי מבקש, וילך יוסף אחר אחיו, ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו, אבל הם לא הכירוהו, מעולם לא זכרוהו בלשון אחוה, שאמרו הנה בעל החלומות, לכו ונהרגהו, ונשליכהו, ויקחוהו, וישליכו אותו, אפילו שמו לא היו מזכירים:
אשר ראינו צרת. ר"ת ארץ שנפל לארץ לפניהם ולא רחמו עליו:
שאולה. מלא ו' ששה ימים נדונים בגהינם ולא יום שבת:
שאולה והרעב. שוה הרעב לגיהנם, והעני שרוב ימיו ברעבון אינו רואה גיהנם:
חי היש לכם אח. ס"ת משיח, לכם מלך, המשיח הוא לכם. כל הימים, גימ' בעולם הבא:
כי לולא. אלול, מר"ח אלול לא יתמהמה האדם לעשות תשובה, כי עתה שבנו פעמים, זה ר"ה ויוה"כ שצריך לשוב בתשובה בהם:

פסוק יח

ויגש אליו יהודה. ס"ת שוה שהיה שוה לו כאומרם ז"ל כי הנה המלכים נועדו זה יהודה ויוסף, עברו, יחדיו שנתמלאו עברה זה על זה, מלך בחיות ארי יהודה, מלך בבהמות שור זה יוסף שנאמר בכור שורו הדר לו, א"כ שוה לו:
ויגש אליו יהודה וגו'. שהוא ערב נתחזק ונתקרב ופתח פיו, ויאמר בי אדוני אל יחר בעיניך שנתקרבתי אליך למה שבי תלוי הדבר כמו שאמר אח"כ כי עבדך ערב, ואמר ידבר נא עבדך דבר שאל יחר אפך בעבדך, זה העבד שנתחדש לך לא תתנהג עמו מנהג עבד ותסביר לו פנים כי אינו כמו שאר עבדים, זה יש לו אב ויש לו אחים, ולזה נתקרבתי אליך כי הוא ממשפחה גדולה, לדבר באזני אדוני, כדי שלא יקנאו שאר עבדים, ומרוב חבתו אצלנו ואצל אבי אני מצוה עליו כי כמה טורח טרחנו עד שבא לכאן, ועתה מודיעו הענין כיצד בא, אדוני שאל וכו' שמעתי בשם כמהר"ר יעקב בי רב שאמר יהודה שבנימין לא גנב הגביע, בי אדוני בבקשה ממך ידבר נא עבדך, תדבר לעבדך שבא אחרינו שהוא מנשה, באזני אדוני, לא תדבר עמו בפרהסיא בפני המון העם אלא בינך לבינו כי לא ירצה לבזות עצמו בפני העם לומר שהוא שם הגביע והוא יגלה הדבר, ואל יחר אפך לא תדבר לו בפנים זועפים אלא בסבר פנים מאירות, כי כמוך כפרעה, פרעה לא האריך במלכות אלא לפי שהוא בעל משפט כי מלך במשפט יעמיד ארץ וכן ראוי לך לעשות, ולא, תרבה שאלות עם בני אדם כי ברב דברים לא יחדל פשע, כי מהשאלה ששאלת היש לכם אב או אח הוצרכנו להשיבך משום כבוד המלכות, אבל לך כל הדברים הם בטלים, וזהו לאמר, ומרבוי הדברים באת לידי חטא שאתה לוקחו שלא כדין, ואמר כי כמוך

כפרעה ע"ד שאמר שהוא מצוהו עליו יאמר הרי אתה היית עבד ולפי שאתה נראית לפרעה שאתה מיוחס שאמר פרעה הנמצא כזה איש וגו' שאמר אין זה עבד גנוני מלכות אני רואה בו ומזה עלית לגדולה, א"כ ממך תדין את חברך לפי שהוא מיוחס. עוד אמר בי אדוני כלומר העון הוא תלוי בי, לפי שאמר האלהים מצא את עון עבדיך, א"ל ברמז שאין העון תלוי אלא בי שכמו שאמרתי לכו ונמכרנו אם הייתי אומר הניחו היו שומעים ממני כי אני מלך כמשז"ל על פ' וירד יהודה מאת חיו:

או יאמר ידבר נא עבדך. כלומר זכור עבדותך שהיית עבד קנוי בדמים, באזני אדוני איני רוצה לבזותך לפני העם, ואל יחר אפך כלומר ואל יחר אפך באומרי לך שתזכור ימי העבדות, כי כמוך כפרעה פירוש כי כמו אע"פ, כמו רפאה נפשי כי חטאתי, אע"פ שאתה מלך כמו פרעה, עכ"ז אינך שוה לו הוא מלך בן מלך ואתה היית עבד וראוי לך לזכור בימי מלכותך זמן עבדותך ולא תתגאה, כאומרם ז"ל על פ' ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, ביום הטובה ראה יום הרעה, ואתה טעמת טעם העבדות ואין ראוי לך לעשות בן חורין עבד. ונאמר אל אדוני יש לנו אב זקן, בשביל כבוד המלכות הוצרכנו להשיבך על כל שאלותיך. אדוני שאל, ויש לשאול שלא מצינו ששאל היש לכם אב או אח, כי הוא א"ל מרגלים אתם ואמרו הם י"ב עבדיך אחים אנחנו והנה הקטן וגו', וכן ג"כ באומרם לאביהם שאול שאל האיש לנו העוד אביכם חי היש לכם אח, הוא לא שאל ולמה אמרו שאל שאל ב"פ, ועוד אומרם שאול שאל לנו לאמר, מאי לאמר, וכן ג"כ אדוני שאל את עבדיו לאמר מאי לאמר. אלא א"ל מרוב החשדות שחשדתנו עד שאמרנו יש לנו אב ולא אמרנו בפירוש אלא הובן מתוך דברינו קודם שאמרת מרגלים אתם, אמרנו לך כנים אנחנו לא היו עבדיך מרגלים חזרת ואמר לא כי ערות הארץ כו'. אמרנו לך י"ב עבדיך אחים אנחנו וגו' והנה הקטן את אבינו א"כ אמרנו והנה הקטן את אבינו משמע שיש לנו עוד אח ושאבינו חי שאמרנו את אבינו, פירוש עם אבינו וכן אמרו לאביהם שאול שאל ב' שאלות, שאמר קודם מרגלים ואח"כ לראות את ערות הארץ. א"כ הבננו מתוך דבריו שכוונתו הוא לידע אם יש לנו אח, וז"ש שאול שאל האיש לאמר, משאלותיו ומדבריו נראה שכוונתו היה לשאול וז"ש כאן ג"כ אדוני שאל את עבדיו לאמר, ועוד י"ל ששם שומרים על פתחי המדינה והיו שואלים על שמו ועל שם אביו, ולז"א שאול על שמנו שאל על שם אבינו וכשראה שנכנסנו עשרה כל אחד בפתח אחר בני אב אחד כשראה כן אמר מרגלים אתם עד שאמרנו י"ב אחים והנה הקטן את אבינו, א"כ אדוני שאל הוא על שומרי הפתח ששאלום מה שמו ומה שם אביו, לאמר הוא לדעת היש לנו אח שאמר מרגלים אתם עד שאמרנו י"ב וכו':

ובמדרש תדע שמתחלה באת עלינו בעלילה כמה מדינות באו לכאן ליקח אוכל כלום שאלת להם כמו ששאלת לנו, נראה שמה שאמר אדוני שאל אינה שאלה אלא עלילה ומשום כבוד המלכות אמר אדוני שאל ולא אמר אדוני העליל, ונאמר אל אדוני יש לנו אב זקן וילד זקונים, ובזוהר יוסף אזדבן בגיניה דיהודה ואתאביד מאבוי והשתא את ערב ביה בבנימין ואתאחיד דלא יתאביד ובג"כ ויגש אליו יהודה, ולזה אמר וילד זקונים כלומר ששניהם עליו, ואחיו מת אולי כיון על שלה בן יהודה, ולז"א ואחיו מת כיון על אונן, ולזה לא אמר יש לנו נער כי בנימן היה גדול ואמר ילד אלא כיון על בנו שלה, כמשז"ל נודרים להרגים להטעותם לומר עבדא דבי נורא אנא:

פסוק כא

ותאמר אל עבדיך הורידוהו אלי ואשימה עיני. במדרש זוהי סימת עין בנמוסים שלנו כתיב שלם ישלם ואם אין לו ונמכר וזה יש לו לשלם. הוקשה להם ז"ל שלא מצאנו שאמר יוסף ואשימה עיני לזה אז"ל ואשימה אינו חוזר על יוסף אלא ליהודה, א"ל סמית עינינו שבאת אלינו פתאום ונסמת עינינו ושכחנו למודנו מחמת אונסנו שאת אומר האיש אשר ימצא הגביע בידו יהיה לי עבד והכתוב אומר שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו, זה יש לו לשלם, מקודם אמרתי לך האיש אשר ימצא הגביע בידו ומת גם אנחנו נהיה לאדוני וכו' מסמיות עינים אמרתי כן לפי שבא פתאום ואמר הרעתם אשר עשיתם, אבל אני שאני ערב ואשימה עיני צריך אני לפתוח עיני ולעיין בדינו, ואפילו שאני פסול לדין, דבר שהוא ברור וכתוב עביד אינש דינא לנפשיה, וזה אמר כתוב בנמוסינו אם בנימוסינו כתוב שיועיל תשלומים, ואם בנמוסיכם שהוא חייב הריגה שכן בן נח נהרג על הגנבה ואתה לא הרגתו אלא שיהיה עבד לתועלת המלכות אני מעולה ממנו, וז"ש ועתה על מה שעשית עתה שלא הרגתו ישב עבדך תחת הנער עבד לאדוני לא אמר עבד לבד אלא עבד לאדוני כלומר לתועלת אני מעולה ממנו, א"כ מפני ב' דברים איני יכול להניחו אחת שנפשו קשורה בנפשו והיה כראותו וגו' והורידו וגו', ואחרת כי עבדך ערב את הנער, ואף כי רש"י ז"ל פירש חסרון דברים כאן עד שיבא עליו כי, הוא פירש וא"ת למה אני נכנס לתגר יותר מאחי הם כלם מבחוץ כו', ועוד יתבאר כי בלשון אלא שהוא אחד מד' לשונות שמשמשין כי, ואמר והיה כראותו כי אין הנער ומת והורידו וכו', למה שהוא נתנו לכלם שכן אמר ויאמר אליהם ישראל וגו' ואת אחיכם קחו וגו' וכתיב ויקחו האנשים את המנחה וגו' ואת בנימן, א"כ הוא מסרו לכלם וכלם הם נתפסים בעון של והורידו עבדיך, אבל אני יש עלי עון אחר מוסף על זה שאני ערב את הנער מעם אבי לאמר מאי לאמר אמירה אחרת היתה שאמרו והצנתיו שערבו ממלאך המות, ולז"א כי

עבדך ערב את הנער את דייקא ערב גופו שאמר אם לא הביאותיו אליך וערב נשמתו שאמר והצגתיו, וזו אמר ברמז במלת לאמר, וכדי שלא יאמר הוא ג"כ אביך ידאב עליך ג"כ והרי עון שאמר והורידו עבדיך וכו' במקומו עומד, לז"א לפחות לא אראה ברע אשר ימצא את אבי:

פרק מה

פסוק א

ולא יכול יוסף להתאפק, כשראה יוסף דבריו של יהודה שבכל דבור אמר אבי ואינו רוצה להדאיב לב אביו אמר יוסף אוי לי כמה שנים הדאבתי לב אבי ולא זכרתיו ולא עלה בלבי לומר אשלח להודיעו שאני חי והוא חושב ואומר טרף טורף יוסף, ואומר אך כמשז"ל על וישאר אך. נח שהיה גונח דם, אמר יוסף אני גרמתי לאבי ולפחות אחר שמלכתי שיש לי ט' שנים ז' דשובע וב' דרעב, וכשמצא יוסף עצמו שחטא חטא גדול שהניח אביו בשכול ובאבל וקפץ עליו לבכות, לא כמו הבכי של בנימן כשראה שאותו הבכי היה כי נכמרו רחמיו, ולז"א ויבקש לבכות הוא בקש הבכי, אבל כאן הבכי היה בא על החטא שהיה גובר עליו והיה בהרמת קול לפי שבא על חטא, לז"א ויתן את קולו בבכי לא אמר ויבך הבכי בא אלא היה מצטער להוציאו ולא היה לו כח שיעצור הבכי, וכדי שלא להתבזות בפני העם לבכות בפניהם או כדי שלא יצערו לאחיו שיאמרו אלו גרמו לו לבכות לזה קרא בקול גדול הוציאו כל איש ויתן קולו בבכי עד ששמעו מצרים. ויאמר יוסף אל אחיו א"ל סבת הבכי כמודה ומתודה על חטאו הגדול, ואמר אני יוסף כלומר אני בעולם ואבי בעולם ולא הודעתיו, כמה נתאבל עלי תימה איך חי, וזהו העוד אבי חי, ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו ופחדו שלא יתלה הסרחון בהם שהם בד"י האבל לאביו וגם השכול, ומרבוי הרמת קול הבכי:

מצאתי כתוב ולא יכול יוסף להתאפק. דרך המלך הוא שמושיב שופטים לשפוט את העם והוא אינו שופט אלא אם יהיה דבר גדול ונוגע למלכות, ודבר מרגלים הוא דבר שנוגע למלכות, אבל דבר גניבה הוא לשופט וזו היא גנבת הגביע, אמר יוסף עתה יחשבו המצריים שאני אוהב לשמוע טענת בעלי דינים וכל מי שיש לו שום תביעה יניח השופט ויבא אצלי, לז"א הוציאו כל איש חוץ מאלו שיש בהם חשד של מרגלים ואני רוצה לפתותם, והוא כיון שלא יתבזו אחיו באומרו אשר מכרתם אותי שלא יאמרו אח כזה ימכר. עוד אמר הוציאו כל איש, כדי שלא ידעו המצרים מענין המכירה ויכתבוה בספריהם ללעג ולקלס על ישראל, והקב"ה פרסמה ששם בלב קיסר ללמוד התורה ולדעת דבריהם ולעשות הנקמה שעשה שהרג י' חכמים והכל סבה למרק עונם:

פסוק ד

ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי. אז"ל הראה להם שהוא מהול. אשר מכרתם מכר תם המכר שלכם הוא תם והוא מזרע איש תם. ואפשר שמה שהראה להם שהוא מהול הוא שיוסף נולד מהול והוא אחד מי"ב שנולדו מהולים לזה הראה להם, שמי שנולד מהול אינו כמילת ב"ו:

ויאמר להם גשו נא אלי, ר"ת לגנאי, לגנותם ולומר להם אני יוסף אחיכם, אני לעולם זכרתי האחוה ואתם לא באתם אלא בסבתי שלקח אבי את רחל ואתם מכרתם אותי אם הייתי נאבד אף כלכם נאבדים שאתם נקראים על שמי שנאמר אוני יחנן ה' שארית יוסף, ואמר אשר מכרתם אותי מצרימה נחם לבם ואמר להם תדעו שזו היא סבה אלהית שהמכירה היתה למצרים ולא למקום אחר כי למחיה וכו', ועתה אל תעצבו וכו', א"ל להרבה דברים היתה סבת מכירה זו, שלחני למחיה כי למחיה למ"ד מ"ם מלמחיה ע', נבא שהם ע' נפש. ועוד שלחני לשום לכם שארית, כשיהיה הגלות לא יגרשום ממקומם אלא ישבו בארץ ויזכרו מה שעשיתי עמם שזנתי אותם בשנת רעבון, וכן היה שאע"פ שאמר אשר לא ידע את יוסף לפחות הועיל להם שלא גירשום שנאמר ומושב בני ישראל וגו', ויש תועלת אחרת במכירתי למצרים ולא למקום אחר שאילו היה הגלות למקום אחר לא הייתם יכולין לסבול עול הגלות והייתם מתערבים עמהם וכורתים להם ברית, אבל במצרים לא יקבלו אתכם כי תועבה למצרים כי אפילו הלחם כשנגע בו הישראלי הוא מתועב להם ואינם אוכלים אותו וכ"ש שלא יתערבו בהם. עוד תועלת אחרת במכירה למצרים כדי שלא יתחתנו בהם שאם היו מתחתנים בהם לא היו יוצאים לעולם, הרי גלות בבל לפי שנשאו נשים נכריות לא יצאו כולם ולא נעשו להם הנסים שנעשו להם במצרים, כמו שאמרו ז"ל על פסוק עד יעבור עמך ה' עד יעבור, שתי העברות, ראויים היו ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה בימי משה אלא חטא נשים נכריות גרם, זהו להחיות לכם שלא, תטמעו בהם, כי כל אותו הזמן שהיו ישראל במצרים לא חשק שום ישראל מצרית ולא מצרית חשקה בשוה ישראל, אע"פ שהמצריים הם כעורים והם היו מצויינים כמשז"ל ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינים שם וכו' עם כל זה לא חשקו בהם, כי אשת פוטיפר היתה סבה מאתו יתברך, אבל שאר המצריים היו מתעבים אותם, א"כ להחיות לכם ודאי לפליטה גדולה שתפלטו מהם כמ"ש, לא תחשקו אתם בהם והם ג"כ לא יחשקו בכם, ואע"פ שאני מבשר לכם ענין הגלות אל תעצבו כי יהיה שלום בימיכם כי הרי אני עומד בפניכם וכל עוד שאני חי לא ישלטו בכם כ"א אחרי מות כולכם, וזהו לכם שארית בארץ ולהחיות לכם וכו', ועתה לא תזוח דעתכם לומר שאתם

שלחתוני, לא אתם שלחתם אותי הנה כי אתם מכרתם אותי למדינים והמדינים מכרו אותי לישמעאלים סוחרים והם מכרוני למצרים, וכנגד אלו הד' מכירות שמני אלהים לאדון ואב ומושל ושליט, מהרו ועלו אל אבי, אל תניחוני בחטא שחטאתי עד עתה שהנחתי אבי באבל ולא קיימתי כבוד אב, ואם כן מהרו וכו' ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף, אל תקדימו לומר יוסף בנך אלא בנך ואח"כ יוסף, וכן לא תאמרו כמ"ש לכם אב אדון ומושל, אלא שמני אלהים לאדון לבד, כדי שלא יתעלף מרוב השמחה וימות, כמו שמצינו במסכת כתובות (ס"ב:) כמה מעשיות מב"א שמתו מחמת השמחה, אבל אחר כך כשיתחזק לבו והגדתם לאבי את כל כבודי ואת כל אשר ראיתם, והם לא עשי כן אלא ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל, לזה ויפג לבו וכו', ולמה אמר שיאמרו לו שמני אלהים לאדון הואיל והוא מפחד שמא יתעלף מרוב השמחה אפילו זה לא יאמר, אלא שהוא אומר רדה אלי ולמה לא יבא יוסף אליו, לז"א שמני אדון למצרים אני איני יכול לבא אליך אבל אתה תבא אלי אל תעמוד, ואם יקשה עליך ישיבת ארץ מצרים ארץ טמאה כמ"ש המדרש שהוקשה עליו עד שא"ל הקב"ה אנכי ארד עמך, לז"א לו וישבת בארץ גושן, במקום שישב שם אברהם ונתן לשרה במתנה כדי שישבו בה ישראל בעודם בגלות וצאנם ובקרם, וז"ש אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך, א"כ צריך שתחזיק בה מעתה, א"כ רדה אלי אל תעמוד, רמז לו שלא יעמוד שם גופו אחר מיתה, וזהו אל תעמוד. וישבת בארץ גשן, א"ל אם יקשה עליך ישיבת מצרים כדי שלא תהנה מממשלת הקליפות, וכלכלתי, ע"י כי אני השליט והמזון ע"י יורד לכ"י שהוא נקרא, כל כי כל בשמים ובארץ ותרגם דאחי' בשמיא ובארעא וכ"י נקראת כל, וה' ברך את אברהם בכל, ולז"א כלכלתי היינו כל כל, ועוד כי זה חמש שנים רעב וכשיש רעב בעולם העולם ניזון מהקליפות, ולז"א והיית קרוב אלי פן תורש תעשה רש, לפי שהקליפה אין לה אלא התמצית שהיא שואבת מבחוץ, א"כ אפילו תשב בא"י אתה תחת רשות הקליפות הואיל והן שני רעב, א"כ רדה אלי אל תעמוד, וראיה מהזוהר כדלקמן:

עוד פן תורש, א"ל אם תשב שם תצטער בכל עת כשיכלה המזון לחזור לכאן, כי דבר מלך הוא שלא יבוא אלא חמר אחד ולא ישלח עבד כמ"ש, ודבר מלך אין להשיב א"כ יצטרכו בכל עת לחזור לבא, וא"כ יתום הזכות כי מנכים לו מזכיותיו כמו שהוא אמר קטנתי מכל החסדים נתמעטו זכיותי ותהיה רש מן הזכיות, א"כ פן תורש אתה וביתך שלא ישאר להם זכות אבות, וכל אשר לך ג"כ פחד על עצמו שמא בהליכתם ובחזירתם יאכלו זכות אביהם ולא ישאר לו שום זכות וזהו וכל אשר לך שהוא יוסף המאושר לך, וכן לך למ"ד כ"ף, גימ' זהו יוסף:

פסוק יב

והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימן. א"ל זה אחר שהראה להם שהוא מהול ונתן להם סימן שמכרוהו למצרים. עוד נתן להם סימן אחר שאמר להם זה הוא אחי מאמי ושמו בנימין, כי פי המדבר, מקודם היה מליץ בינותם ואמר הוציאו כל איש ואני מדבר עמכם בלא אמצעי מכאן תדעו בעין השכל שאני מבקש אחוותכם, ואע"פ שאמרתי אשר מכרתם אותי, בפה אמרתי לסימן ולא בלב. ולפי שהוא רוצה לבכות על צואריו כדי שלא יקנאו בו הקדים להם שהוא אחיו ועכ"ז וינשק וגו' ויבך ג"כ עליהם כדי שלא להטיל קנאה, ואפשר שבכה עליהם לפי שהוא מת קודם כלם:

ובתיקונים ראייה למ"ש שבשנת רעבון שולטין הקליפות, ובזוהר אמר על פסוק וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב ז"ל, בההיא שעתא פריש לון קב"ה וברא לוו כל חד וחד יומין ושנין אלין איקרון ימי הרעב ורזא דא אילין איקרון ימי הרעב ואילין ימי שובע, ר"ש אמר רזא דא איהו רזא עלאה בשנת הרעב כיון דאיהי שלטא בעי לאשתמרא מבועיה בגין דאי לא סתים ליה גרים לאמשכא רוחא להההוא ולדא מההוא סטרא דהא קב"ה בעי לקדשא לישראל בכולא ולא יהא לון בסטרא דמסאבו כלום, וזהו קצור דבריו ושם האריך וכו':

פסוק טז

והקול נשמע בית פרעה לאמר וגו', וייטב בעיני פרעה. ששמע שהוא ממשפחת אברהם אבינו שהמליכוהו על כל העולם, שא"ל נשיא אלהים אתה בתוכנו מלוך אתה עלינו, והרשע התחיל לעוין ליעקב ואמר ליוסף אמור אל אחיך זאת עשו קחו את אביכם ובאו אלי, אמר הוא מבני שם ופרעה מבני חם שנתקלל בעבדות לזה כיון שיבא יכנס תחת ממשלתו כדי שיהיה מושל עליו, לז"א וקחו את אביכם ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ, ואמר ליוסף ואתה צויתה קחו לכם מארץ מצרים עגלות, ואז"ל שהיה חקוק ע"ז עליהן ושרפן יהודה, ועשה כן כדי שיכנס תחת רשותו, והמזל של מצרים הוא טלה ושל ארץ כנען עגל אלא בשעה שנכנסו ישראל לארץ הפילו הקב"ה שנאמר זאת הארץ אשר תפול לכם מלמד שהפילו כמשז"ל במדרש, ולזה נאמר וכף רגליהם ככף רגל עגל לדוש עליו, ואולי לזה היתה כוונת ערב רב בעשיית העגל אמרו מאחר שהם הולכים אליו יבא וילך לפנינו. א"כ זאת היתה כונת פרעה, ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה, וכשראה יוסף כן עשה עגלות אחרות מצד הקדושה והטהרה לבטל כח העגלות של פרעה הרשע, וזהו וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו, שראה בעין שכלו שהן כדאין לשאת אותו להיותם מרכבה לו אז ותחי רוח וכו', וזהו ויתן להם יוסף עגלות ע"פ פרעה שהיו עולים על פיו של פרעה על אותם עגלות שהמשיך עליהם

כח הטומאה בפיו. ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים נושאים וגו' ועשר אתונות נושאות בר ולחם ומזון, היו עשרה חמורים ועשר אתונות, חמורים מסטרא דימינא ואתונות מסטרא דשמאלא, כדי להודיע לאביו שהם כבושים תחת ידו ולא ייירא מהם בביאתו לח"ל, כי למד חכמת בני קדם כמ"ש בזוהר בלק דף ר"ז ז"ל א"ר יהודה באלין כתרין תתאין אית ימינא ואית שמאלא מסטרא דימינא חמרי כמא דאוקימנא ומסטרא דשמאלא אתני, ותאנא עשרה אינון מימינא ועשרה משמאלא ודא הוא דא"ר יוסי יוסף כד אתפרש מאבוי ידע בחכמתא דלעילא ברזא דכתרין קדישין עילאין כיון דהוה במצרים אוליף בההיא חכמתא דילהון באינון כתרין תתאין איך אחידן אינון דימינא ואינון דשמאלא י' דימינא וי' דשמאלא חמרי ואתני, ובג"כ רמז לאבוי ממה דאוליף תמן דכתיב ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים ועשר אתונות, א"ר יוסי אינון דימינא כלילן כלהו בחד דאיקרי חמור והאי הוא ההוא חמור דכתיב לא תחרוש בשור ובחמור והאי הוא חמור דזמין מלכא משיחא למשלט עליה דכתיב עני ורוכב על חמור ואינון דשמאלא כלילן כלהו בחד דאיקרי אתון דהא ש מסטריה נפיק עירה קטרוגא דדרדקי והיינו ועל עיר בן אתונות, ועשר אתנת חסר עשר דכלילן בחד ודא הוא דא"ר שמעון מאי דכתיב אסרי לגפן עירה אסרי לגפן זמין קב"ה לקשרא בגינהון דישראל דאיקרון גפן עירה דאיהי קטרוגא דלהון בגין דאיקרו שורק דכתיב ואנכי נטעתיך שורק בני אתונו ההוא דנפיק מסטרא דהאי אתון ע"כ. לזה אמר עשרה חמורים שהם מימינא נושאים מטוב מצרים, ועשר שהם מסטרא דשמאלא אמר נושאות שהוא אינון כלילן ביה לחם ובר ומזון הכל מסטרא דימינא דאהדר שמאלא ימינא, כל זה שלא יפחד מהקליפות:

פסוק כד

וישלח את אחיו וילכו ויאמר אליהם אל תרגזו וגו'. הי"ל וישלח את אחיו ויאמר אליהם אל תרגזו אחר כך וילכו כי אחר שהלכו מה יאמר אליהם. אלא התפלל עליהם שיתקצר להם הדרך כדי להקל מעליו חטא האבל והשיכול של אביו, ולזה היה המהירות שאמר להם ומהרתם והורדתם את אבי וכו', וכן אל תרגזו בדרך גימ' א"ל אלהי"ם הוי"ה יקצר לכם זה הדרך ע"ה, וכן היה שנאמר ויעלו ממצרים ויבאו ארצה כנען מיד, אם לעבד קפצה לו הארץ כ"ש לעשרה שבטי יה, גם כדי שלא יפסעו הרבה בארץ טמאה, ומה שהוצרך לג' שמות אלו לפי שר"ת י"ב והם עם אביהם י"ג ועם ס"ת פ"ז ושמעתי ששם של קפיצת הדרך סודו פ"ז, והזכיר ג' שמות אלו שהם כלל האבות, והבן:

פסוק כו

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי. מאחר שהוא צוה להם ואמר ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף ולא תאמרו יוסף בנך כיצד הם לא יעשו צוויו כמו שאמר כדי שלא יפוג לבו.

אלא הם עשו בחכמה אחרת שאמרו לתינוקות שיאמרו יוסף חי, כדאיתא פר"א שאמרו לסרח בת אשר אמרי כך, וזהו לאמר שהם לא אמרו, ולא אמר ויספרו לו אלא ויגידו שהיתה מנגנת ובנגון היתה מארכת ומבלעת הדבר קודם בהבלעה ואחר כך עשתה ממנו יתד יוסף חי, והיא א' מעשרה שנכנסו חיים לג"ע, לפי שהיא אמרה יוסף חי אמר לה יוסיפו לך חיים נצחיים, כמו שאמרה יוסף חי כן אמר יוסיף לה חיים, ועשו כן לפי שלא היו יכולים לגלות הדבר שעשו נדוי על מי שיגלנה ואפילו השכינה לא גילתה לפי ששתפוה, אלא אחר שנודע הדבר אמר ותחי רוח ולא גילתה אלא נודע מאליו, וזהו ויגידו לשון המשכה תרגום משכו נגידו, אחר כך וידברו אליו את כל דברי יוסף וכו', וירא את העגלות ותחי רוח, רמז לו יוסף עגלה ערופה באה כדי שימצא החלל, ואז"ל שהיה יוצא חבל רימה מנבלת העגלה עד ביתו של הורג והיו יודעים מי הוא, וכן הוא רמוז ואתה תבער הדם הנקי ס"ת רימה, אם כן רמז לו כבר נמצא חי כמו שאלו העגלות הם חיים, ולחזק הדבר שלח לו שנים שאמר עגלות בלשון ורבים, ואמר ותחי ולא אמר ויחי לפי שעשו חרם ביניהם ושתפו שכינה עמהם שלא יתגלה הדבר, וכבר אמר ששתוף השכינה הוא שאינה שורה לא מתוך אבל ולא מתוך עצבון ולא מתוך יגון ואנחה, ואחר שפג לבו ונתעלף חלה עליו השכינה, וכן ותחי רוח גימ' עם ב' מלות וחזרה לו השכינה, וכן אנכי ארד עמך מצרימה גימ' שכינה, ולז"א ותחי ולא אמר ויחי, ולזה היה ע"י תינוקת וע"י נגון, והבן:

ועוד למה עגלות ולא דבר אחר, לפי שיוסף היתה כוונתו עתה להוריד אביו בעגלות כדי שלא יהיה לו בלבול ברכיבת בהמה, ובא אל פרעה לראות מה יאמר לו, א"ל פרעה טענו את בעירכם ולכו בואו ארצה כנען כלומר הוליכום ואל תביאום, לפי שהיו חמורים והוא בזוי המלכות אם יבאו בהם מאחר שהם אחיך, ועל פי דרכם לא ילכו ריקם אלא טענו, ואתה צויתה שלא יבאו אלא בעגלות, לפי שנימוסי מצרים שאין רוכב על סוס כי אם מלך ושרים, מיד שמח יוסף ותאות צדיקים יתן, מיד ויתן להם יוסף עגלות וכו':

ובזוהר אמר רמז רמז לו יוסף בעגלות דהא עגלה לא אתיא אלא על קטלא דאשתכח ואיהו אי הוי קטיל הוה אשתכח ע"כ ורמז להם שבעגלא ובזמן קריב יגאלם הקב"ה, וכן אמר להם בשעת מיתתו פקוד יפקוד, אמר להם אל יקשה בעיניכם שאני הייתי סבת ירידתכם למצרים, שמנין פקוד שהוא ק"ן שנה יחסר לכם מגלות, וזהו פקוד יפקוד. וכשראה יעקב זה אמר ותחי רוח וכו', ואמר אביהם לומר שהוא ג"כ היה להם חיות עמו ונתחברו רוח ברוח, ותחי רוח יעקב אביהם ס"ת חי בם, חי במדות הוא ביוסף שמדתו אל חי, כשנתחבר בהם נתן להם חיות, ולזה אמר לעיל ויעלו ממצרים ויבאו

ארצה כנען אל יעקב אביהם, כשירדו פעם ראשונה לשבר אוכל, ובחזרתם לא הזכיר בהם לשון עלייה, אלא וישאו את שברם על חמוריהם וילכו משם, ולפי' רש"י ז"ל שאמר ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות אמר בה עלייה היל"ל ג"כ כאן ויעלו משם, אלא עתה שנתחברו ונתחברו י"ב כאחד עתה עלו במעלה, ולז"א יוסף בהתודעו אליהם מהרו ועלו, עתה יש לכם עלוי והתחברו עם אבי והתאחדו ותהיו אחד עמו, יעקב יוסף במ"ק ל"ב, אל יעקב אביהם ס"ת לבם, אם כן ותחי רוח יעקב אביהם ס"ת חי בם, ולזה אמר ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי אלכה ואתחבר עמו, ולזה כשנתחבר עמו אמר ויחי יעקב בארץ מצרים, שנשלמה הוי"ו, ולזה אמר וירא את העגלות, אמר בזוהר כמה עגלות הוו שית כד"ח שש עגלות צב, וזו הכוונה להשלים הוי"ו, אם כן כשנשתלמה הוא"ו שרתה עליו שכינה, לפי שהוא סוד הוי"ו, וכן ישראל כשעלו למנין ס' רבוא שרתה עליהם שכינה ונגאלו:

פסוק כח

ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי. כתב רבינו בחיי ז"ל, על דרך הפשט לפי שאמרו לו שני דברים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, לז"א די לי שהוא חי וזהו רב לי הרבה, והאריך ע"ד המדרש ע"ש:

פרק מו

פסוק א

ויסע ישראל וכל אשר לו ויבא בארה שבע. ליחד המדות, וכן ויזבח זבחים ר"ת בגימ' אחד, והזבחים היו שלמים, ולזה אמר לאלהי אביו יצחק, כן כתב רבינו בחיי ז"ל, כי מפני שראה גלות מתחיל בזרעו והיה מפחד מזה ע"כ הוצרך להקריב קרבן הזה לפחד יצחק כדי להשלים המדות, וכיון שהקריב קרבן אל הכוונה הזאת אז נראה לו פחד יצחק במדת הדין הרפה, לבאר כי אע"פ שיגלו שם בניו לא יכלו בגלותם, ועל כן אמר אלהים במראות הלילה, כלומר אע"פ שהוא דין שהוא אלהים במראות הלילה במדת הדין הרפה הוא בשרו בגאולה אחר השעבוד ע"כ:

במדרש א"ר יהושע חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו עד שבאתי אצל ר' יהושע בן פרויה ואמר לי הרב והתלמיד שהיו מהלכים בדרך שואלים תחלה בשלום התלמיד ואחר כך בשלום הרב א"ר הונא כי אתא רבי יהושע בן לוי לטבריא שאליה לר' יוחנן ולרשב"ל, ר' יוחנן אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, רשב"ל אמר על ברית השבטים הקריב. הוקשה להם ז"ל לפי שהקרבן אינו אלא להוי"ה כי זובח לאלהים ח"ו יחרם ואיך יעקב יזבח לאלהי אביו, לזה אמר ששאל לכל

בעלי אגדה שבדורו ולא אמרו לו, וכן רבי יהושע בן לוי שבא לטבריה ושאל לר' יוחנן וריש לקיש. ומה שאמר ריש לקיש על ברית השבטים הקריב הוא כמו שפירש רבינו בחיי ז"ל, וכן בזוהר ע"ש:

ובמדרש ויסע ישראל בארה שבע. הלך לקוץ ארזים שנטע אברהם זקנו בבאר שבע שנאמר ויטע אשל בבאר שבע, וכמה היה ארכן שלשים אמה והצניעום עד הקמת המשכן הה"ד וכל איש אשר נמצא אתו עצי שטים ע"כ, לזה אמר נמצא:

פסוק ג

ויאמר אנכי החל אלהי אביך אל תירא מרדה מצרימה. שהיה ירא יעקב שמא יטמעו בניו עם המצרים ויתערבו עמהם וישאו נשים מהם וילמדו לשונם כמו שהיה בבבל שנאמר חצים מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית ונשאו נשים נכריות ולא יהיה להם גאולה, לזה הבטיחו הקב"ה ואמר לו אנכי ארד עמך מצרימה, כמו שבירידה אני נכנס עמהם במנין שהיו ע' חסר אחד עד שנכנס הקב"ה עמהם והשלים מנין ע', ולזה נתיחסו הזכרים בשמותם שאמר ואלה שמות בני ישראל ועלי למנין ס"ט והקב"ה השלים מנין ע', יש לו בהם צורך וכתב רבינו בחיי ז"ל כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה שבעים ועם יעקב ע"א, וכן אספה לי שבעים איש מזקני ישראל ועם משה ע"א, וכן סנהדרי גדולה ע' ועם הנשיא שעל גביהם ע"א, וכן ע' אומות ועם ישראל ע"א, וכל זה דוגמא של מעלה כנגד ע' מלאכים הסובבים לכסא הכבוד ועם הקב"ה ע"א והם נקראים בית דינו ע"כ. א"כ נכנס עמהם להשלימם בכל מיני שלימות שכביכול הוא שוה להם כן יהיה בעלייה עלו לס' רבוא חסר אחד עד שנכנס הקב"ה עמהם במנין, זהו ההבטחה שהבטיחו כמו שבירידה אני שוה לכם כביכול והם כלם צדיקים ואינם מתערבים עמהם ואין נושאים מהם ואין משנים שמותיהם כמו שאמר ואלה שמות כן בעלייה שמי מעיד עליהם. ואם תאמר למה לא עשה כן בגלות בבל, דע שבגלות מצרים הם כמו הנער הקטן שעדיין לא ראה אור והם היו מוטבעים בגלולי מצרים ובע"ז שלהם כמו שאמרו ז"ל על פסוק לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' ולא ידעו הקב"ה ולא ראו נפלאותיו ולא הכירו דרכיו, ולזה אע"פ שעשו במדבר כמה הכעסות ועשו העגל ונגזרה גזרה במדבר הזה יתמו ושם ימותו לא נגזרה על פחות מבן עשרים ולא על יותר מס' ואפילו על מי שנגזרה עליהם הגזרה שהם מבן כ' ולמעלה לא מת אחד מהם פחות מס' עד שעבר עליהם כרת. אבל אחר שהוציאם ממצרים ועשה להם כמה נסים ונפלאות בים ובמדבר ובנתינת התורה ובמן ובבאר והעלם לא"י ובנה להם ב"ה אז נמסרה הבחירה בידם, משל לבן קטן שהיה אביו מאכילו ומשקהו ומלבישו וכשגדל השיאו אשה ובנה לו בית אמר לו עד עתה

הטפלתי בך מכאן והלאה הטפל אתה בעצמך כבר גדלת וידעת הטוב והרע ובחרת, לזה לא נעשה להם בגלות בבל כמו שנעשה להם במצרים, כי הניחם על בחירתם והם הלכו אחר יצרם:

עוד אל תירא מרדה מצרימה. לפי שאמר ליצחק אל תרד מצרימה וירא שלא יעכב על ידו והקריב לו קרבנות כדי שלא יעכב, לזה אמר לו אל תירא לא די שלא אעכב אלא אדרבא אנכי ארד וכו', ואמר ואנכי אעלך גם עלה, א"ל בזכות התורה שקבלו כשאומר אנכי ה' אלהיך, אעלך מזה הגלות, גם זה גלות בבל, עלה זה גלות אדום, אז כשבשרו כן אמר ויקם יעקב מבאר שבע, קימה היא לו ירידתו למצרים אע"פ שהיא שפלה והולכים לה בירידה, אינה אלא קימה, ולזה אמר לו אל תירא מרדה מצרימה, כלומר לא יעלה על דעתך כמו שהולכים לה בירידה כן יהיה לך ירידה ח"ו, לזה לא נזכרה בו ירידה אלא אמר ויקחו את מקניהם וגו' ויבאו מצרימה, לא אמר וירדו וכה"ח וכל זרעו הביא אתו לא אמר הוריד, וכן ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה לא אמר היורדים, והיית רק למעלה ולא תהיה למטה, וכן הבטיחו שאמר לו כי לגוי גדול אשימך שם, אז"ל ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינים שם:

פסוק ה

וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם בעגלות אשר שלח פרעה לשאת אותו. לפי שאמר פרעה ועינכם אל תחוס על כליכם אולי יש לכם הרבה מטלטלים ואין מספיקים העגלות לשאת, לזה אמר וישאו בני ישראל, הוא חשב שהולכים בדרך הטבע ובאמת וישאו בני ישראל בעגלות שנשאו נושאיו אשר שלח לשאת ולא נשאו אלא שקפצה להם הארץ, ומשום כבוד המלכות לקחום, ולזה אמר אשר שלח פרעה לשאת אותם וכו', ואותם ששלח פרעה שרפם יהודה, ופירוש אשר שלח ר"ל שבאו בעגלות ולא בחמורים לחלוק כבוד למלכות ולכבודו של יעקב:

פסוק ו

ויקחו את מקניהם ואת רכושם. המקנה אינו ניקח ובפרט אם הוא בהמה גסה היל"ל וינהגו את מקניהם כמו שאמר וינהג את כל מקנהו, כל זה ראיה שלא באו בהליכה ממש אלא בקפיצה ולזה אמר ואת רכושם כי היה רכושם רב לא כמו שאמר להם פרעה ועינכם אל תחוס, ולזה אמר אתו ג"פ, יעקב וכל זרעו אתו, בניו ובני ביתו אתו, בנותיו ובנות בניו וכל זרעו הביא אתו, לומר שבזכותו קפצה להם הארץ אם לעבד קפצה לו ליעקב ולי"א שבטים לכ"ש וארונו של יוסף והוא מת היה הולך מאליו מ' שנה יעקב וכל בניו בדרך מועט לכ"ש שילכו העגלות מאליהן:

פסוק ז

בניו ובני בניו וגו' וכל זרעו הביא אתו מצרימה. זה הפסוק כולו הוא מיותר וכבר אמר ויבאו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו למה כפל הענין ולמה אמר אתו ג"פ. אפשר לומר שהביא יעקב כל הדורות שעתידין לבא הביאם בגלות מצרים ולזה כפל ואמר ב"פ וכל זרעו הביא אתו כדי שיראו נסיו ונפלאותיו ויקבלו התורה שכולם היו במעמד הר סיני שנאמר להם אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים שכולם נבלעו בהם וכה"א ואותנו הוציא משם, בכל דור ודור אומרים אותנו הוציא משם, ובכל מצוה ומצוה אומר אשר הוצאתיך ולא אמר אשר הוצאתי את אבותיך, וכן אנו אומרים אמת ממצרים גאלתנו, לא גאלת את אבותינו, ועם המשל שאמ' לעיל תבין יותר, וכן אמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות לא אמר אראך, וכן אמר יצאו כל צבאות ה', וא"כ אומר הוציא ה' את בני ישראל ממצרים על צבאותם קודם אמר על צבאות ה' ואח"כ אמר צבאותם. אלא יצאו כל צבאות ה' שכינה ומחנותיה, ולזה צבאות ה' מלא, בני ישראל על צבאתם חסר, הם כל הדורות העתידין לבא ג"כ היו במצרים ויצאו כדי להרגילם בגלות כדי שיוכלו לקבל הגלות של ע' אומות שהוא גלות אדום שמכתבת טרוניא לכל המלכיות, כי אברהם אבינו בירר לבניו ד' גליות כדי שלא יכלו באש של גיהנם, וה' הסכים על ידו שנאמר אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, וחזרה גיהנם משרפות אש לכל העכו"ם קוצים כסוחים, וכן יצחק כוונת ברכתו לעשו היתה זאת שישבו בני יעקב תחת גלות אדום ואחיו ועתה יעקב הביאם כולם וכולם כוונו לשבור הקליפה ולהתיך זוהמת הנחש, וסימן אל גנת אגוז ירדתי ארבע קליפות יש לאגוז ולזה ד' גליות נאמר לאברהם, והנה אימה חשכה גדולה נופלת, ויעקב אבינו רצה לכלול הכל בגלות מצרים שבאו שם ע' אומות מחמת הרעב, וכשבאו ישראל במעמד הר סיני פסקה זוהמת הנחש ונשתברו הקליפות שהם ד' בכורות אלא שחזרה בעשיית העגל, ומה שאנו אומרים בליל פסח ואילו לא הוציא את אבותינו עדיין אנו ובנינו וכו', זהו לשכך אוזן הבן שאין לו דעת לקבל כמו שאמר כנגד ד' בנים דברה תורה וכו', א"כ וכל זרעו כל הדורות היוצאים מזרעו הבי"א מצרימ"ה גימ' משה גואל, שהביא גואלם עמהם, ולזה רמזו ז"ל וחמושים אחד מחמש מאות שאותם שהיו בגוף ושאר הנשמות העתידין לבא יצאו, וכן חמשים במלואו כזה ח"ת מ"ם שי"ן יו"ד מ"ס הנעלם גימ' העתידין ע"ה, הם הנשמות הנעלמות, ומשו"ל השאר מתו בשלשת ימי אפלה פירוש שנתעלמו, ולזה היה רבוי שהיו יולדות ו' בכרס אחד וי"א שהיו יולדות בכל יום, וכן ג"כ רמזו על פ' אהיה אשר אהיה א"ל הקב"ה למשה אני הייתי עמהם בגלות זה אהיה עמהם בשעבוד מלכיות הי"ל אהיה

עם בניהם ולמה אמר עמהם לרמוז למה שאמרתי, א"כ יעקב הביא כל הדורות העתידין לבא תחת גלות מצרים ויכלול בו כל שאר הגליות שעתידין לקבל ולא יהיה גלות עוד ויחזרו לכוונת הבריאה להיות כמלאכים שנאמר בראשית ברא אלהים, שהם המלאכים נקראים בני אלהים שנאמר ויבאו בני האלהים וכתיב אני אמרתי אלהים אתם, ובמעמד הר סיני נפסקה זוהמת הנחש אלא שחזרה ונמשכה הערלה בעשיית העגל:

פסוק כח

ואת יהודה שלח לפניו אמר בזוהר כמו שאדם הראשון לא בא לעולם עד שברא הקב"ה כל מה שצריך ובא אדם ומצא עולם בנוי ושלחן ערוך כן יעקב שהוא תקונו של אדם לא ירד למצרים עד שירד יוסף לפניו וקבץ כל כסף וזהב של כל העולם אחר כך ירד, כן כתב בפ' מקץ דף קצ"ו:

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו גושנה. שלחו לפנות ע"ז מאותו מקום, ולמוד הוא לפנות ע"ז שהרי שרף ע"ז בעגלות ששלח פרעה שהיה בהם ע"ז, ומה שאז"ל לפנות לו מקום לבית המדרש נדרש ממ"ש ב"פ לפניו, ושלחו לפי שהוא גבור ויכריחם על כרחם לפי שהביאו עמהם שטר מתנה שנתן פרעה ארץ גשן לשרה במתנה, ולז"א וישבת בארץ גושן בארץ יש לך ישובין בה, הזכירו שיביא עמו שטרי המתנה, וכן גשנה במלואו גימ"ל שי"ן נו"ן ה"א גימ' משטרו שהיא כתובה בשטרו, גם משטרו שהוא הקב"ה הוא בארץ גושן, כי במצרים נאמר ועברתי דרך העברה, אבל בארץ גושן היה לו ישוב לפי שמשטרו שם שעולה בה רצועה מא"י, גשן באתב"ש בגי' אר"י לזה שלח ארי, ולזה אמר פרעה כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא, גושנה במ"ק טוב והיא מיטב הארץ ששם מושב בני מלכים וישראל בני מלכים. גשן באלב"ם גנ"י לפי שהיו שם גנות ופרדסים כדי שיטעו שם ארזים להוליכם עמהם במדבר לעשות מהם משכן, וכד"א תחת התפוח וגו' אל גנת אגוז וגו' והרד"ק ז"ל כתב בספר יהושע את כל הארץ הזאת ואת כל ארץ הגושן ז"ל אין זה גושן של מצרים והיא נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהיא בעליה כלפי א"י ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו זכרו שיהיה לחלקו ארץ גושן שהיא טובה ע"כ, א"כ גושנה היא א"י אבל ארץ גושן היא ח"ל לזה גושנה בה"א בסוף, ולזה אמר ואמרתם אנשי מקנה היו עבדין בעבור תשבו בארץ גושן, אבל יעקב אבינו היה בגושנה באותה רצועה שהיא א"י כי אותו מקום לא היה מכיל לכולם כי אם ליעקב לבד. ואפשר באומרו ואת יהודה שלח לפניו רמז כאן שנשתלחה אותה רצועה מא"י לגושן, וזה שחזר ואמר לפניו גושנה אותה רצועה היתה נעלמת שלא היתה נודעת אלא ליעקב ולבניו, ולזה אמרו לו ועתה ישבו

נא עבדיך בארץ גושן, וכן אמר פרעה במימוב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ישבו בארץ גושן, ולזה צוה יעקב ליוסף בעת מיתתו אמר לו וקברתני בקבורתם פחד שלא יאמר יוסף שיקברוהו בגושנה שהיא א"י א"ל אע"פ כן לא תקברני אלא עם אבותי, א"כ יעקב אבינו ע"ה לא נכנס באויר ח"ל כדי שלא להטמא מאוירה של ארץ העמים אלא היתה הרצועה של א"י מתקפלת והולכת לפניו והוא בתוכה, וכן כשהוליכוהו לאחר מיתה היתה מתקפלת והולכת עמו, וזהו שרמז לו אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, כי מלת אנכ"י היא כ"י והיא נקראת א"י ליודעי חן, וזהו טעם גלגול מחילות כדי שלא יטמאו מאויר ארץ העמים כשבאים לקבל הנשמה בא"י שנאמר נותן נשמה לעם עליה, וכן אמר יוסף רד"ה אלי ר"ד ה' שהיא שכינה. וא"ת איך יעקב ישב בבית לבן באויר ח"ל, לפי שעדיין לא נולדו י"ב שבטים אבל אחר שנולדו י"ב שבטים בא לארץ ישראל, לזה קודם שנולד בנימין שהוא השלמת הי"ב בא לא"י ונעשה הוא והם אחד:

פסוק ל

ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם. יש בו כמה פירושים אמותה הפעם נתאוה למות שלא יראה עוד יגון ואנחה כי רבות אנחותיו. עוד אמותה הפעם פחד שלא ימות מרוב השמחה כמו המעשיות של מס' כתובות (ס"ב). עוד אמותה הפעם שאני חי שנאמר ותחי רוח יעקב ארגיש במיתה כי קודם הייתי מת. עוד אמותה הפעם קודם בכל עת שהייתי זוכר יוסף הייתי מת עתה שאני חי לא אמות כי אם פעם אחת, וזהו הפעם. עוד לפי שהיה יעקב מתירא שלא יבא פעם אחרת בגלגול כמחז"ל לקיים י"ב שבטים כי אינו יכול לקיימם בחייו לפי שהשביעו לבן אם תקח נשים וגו' ולכך נתאבל עליו וימאן להתנחם אע"פ שהיה לו י"א בנים ובני בנים, ולזה אמר אמותה הפעם ולא מותא תנינא. ועוד שיעקב אע"ה היה יודע משרטוטי הפנים אם חטא אם לא וכשראה יוסף ידע משרטוטי פניו שלא חטא, ולזה אמר אחרי ראותי ראיה שלי אינה כמו ראיית אחרים שאינם יודעים בשרטוטי הפנים, ראותי את פניך לא אמר ראותי פניך אלא את פניך השרטוט שעל פניך, כי עודך חי אם הוא מדבר עמו ודאי שהוא חי ומאי עודך, אלא אמר לו אני רואה בשרטוטים שאתה צדיק ולא חטאת שהצדיק נקרא חי שנאמר ובניהו בן איש חי, כי עודך כמו יום שנפרדת ממני אה כן מאחר שאתה צדיק לא אפחד מן המיתה, כי מי שמניח בן רשע יש לו צער באותו עולם, לא כן מי שמניח בן צדיק שיש לו נחת רוח, לזה נתאוה למות. אמותה הפעם אחרי ראותי ר"ת בגימ' ר"ז שהיה יודע ברזי השרטוטים וראה חוט של חסד משוך על יוסף, והיינו ז"ר. כי עודך חי ר"ת בגימ' צ"ח, שאין בו שום לכלוך:

פסוק לא

ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית אביו אעלה. לא אמר לאביו אלא לאחיו כי לאביו מאחר ששטרו עמו לא יעכב עליו אבל לכם אולי יעכב, לכך צריך אני להקדים אליו לומר אחי ובית אבי ולא אמר לו על אביו. והאנשים רועה צאן, לא תחשוב שהם רועים לאחרים כי אנשי מקנה וכו' כדי שיקבל אתכם בסבר פנים יפות, כשיראה שאתם משתדלים בגידול הצאן ורועים אותם שהם עובדים להם, וכן צוה להם ואמר כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיהם ואמרתם אנשי מקנה, לא תאמרו על ענין הרעיה אלא על הגידול שהוא העיקרי, ותאמרו לו מנעורינו ועד עתה גם אנחנו גם אבותינו וכו', כי לי לא נאה לומר כן כי יאמרו אתה יצאת מבית אביך קטן ויש לך כמה שנים ששכחת הכל. בעבור תשבו בארץ גושן ולא יעשה אתכם מאנשי מלחמתו ויקח אתכם. כי תועבת מצרים כלומר עבודתם של מצרים שהיא תועבה לנו כל רועה צאן, לפי שהכומרים של מצרים אין למלך עליהם שום נגישה וכל שום תביעה כמו שאמר רק אדמת הכהנים לא היתה וכו'. ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים להראות לפרעה שלא מחולשה תפסו אומנות זו אלא מחיבתם בצאן כדי שיקבלם בעין יפה, ומה שתפסו אומנות זו לפי שאמר להם יעקב אביהם שמעתי כי יש שבר במצרים שהדלות יהיה במצרים והמצריים עובדים לצאן, וכדי שיהיו זרעם מורגלים בה ותהיה עבודת הצאן רחוקה בעיניהם כדי שירחקו אותם ולא יתערבו בהם, קרוב לזה כתב רבינו בחיי ז"ל:

עוד אפשר לומר כדי שיהיו חביבים בעיניהם על שרועים תועבותיהם ולזה היו ישראל מצויינים. עוד תפסו אומנות זו שאינה צריכה טורח הרבה כדי שיהיו לבם וגופם תלוי לעבודת הש"י, ועוד כדי לקנות בה מדת הרחמנות ויהיה להם הרחמנות בטבע, כי הרועה צאן צריך לנהלם מעט מעט על פי דרכם כמו שנאמר ואני אתנהלה לאטי גו', וכמו שאמר בחיקו ישא עלות ינהל וגו', ולזה היה משה רועה ודוד, שהקב"ה רצה להקנותם מדת הרחמנות תחילה ואח"כ ירעו ישראל, וכה"א ידוע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים, יאמר אם אתה תרחם על צאנך, ופי' ידע כמו וידע אלהים שהוא לשון רחמנות, ואמר אם אתה מרחם על הצאן כדאי אתה שתרעה ישראל, שית לבך לעדרים שהם ישראל. וכן הוא אומר כרועה עדרו ירעה, אם הוא מתנהל כרועה שהוא רועה עדרו לא צאן אחרים אלא עדרו שהוא מרחם עליהם יותר, אם הוא מתנהג כן עדרו של הקב"ה ירעה, ומלת עדרו חוזרת לכאן ולכאן וכן הוא אומר כי מרחמיו ינהגם וגו', וכדי לקנות מדת רחמנות שהיא מדה שניתנה לישראל שנאמר ונתן לך רחמים, ואין קבוץ גליות אלא ברחמים שנאמר וברחמים גדולים אקבצך, ושם הוי"ה באתב"ש עולה ברחמים, לזה

החזיקו ברעיית בהמה דקה, ואז"ל כל המרחם על הבריות מביא טובה לעולם שנאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו כלומר שמרחמם ינהגם:
ועוד כדי שיתרחקו מן הישוב כדי שלא יכנס חמדת העולם הזה בלבם בראותם בני אדם נושאים ונותנים ובונים ונוטעים גנות ופרדסים וקונים עבדים ושפחות ומאכלם תענוגים ושלחנם מלא דשן ומלבושיהם יקרים ונקיים וישנים על מטות שן, כדי שלא יפנה לבם לזה, היו מתרחקים מן הישוב והיו מסיחים דעתם מנשיהם ובניהם כדי שתהיה דעתם שלימה בעבודת הש"י ולא יהיה להם שום עיכוב והיסח הדעת מהעבודה אלא יהיו דבקים בו תמיד כמו שנאמר ובו תדבקון, וכן אמר דוד המלך ע"ה שויתי ה' לנגדי תמיד.
ועוד בהתרחקו מן הישוב יתרחק מן העבירות שבין אדם לחבירו כגון גזל וחמס זנות ורכילות ולשון הרע ושבועת שקר ואונאה ורבית ושנאת חנם ושפיכות דמים:

פרק מז

פסוק ג

ויאמרו אל פרעה רועה צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו, וחזר ואמרו ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו, והיל"ל הכל באמירה אחת ויאמרו רועה צאן עבדיך ובאנו לגור בארץ כי אין מרעה וכו', אלא כדי לחזק הדבר כדי שיתן להם ארץ גושן וכדי שיהיו חביבין בעיניו, לזה אמרו ב' אמירות אחת קודם שהם רועה צאן וזאת עבודתם, וחזרו ואמרו לא תחשוב שאנו רועים לאחרים אלא לצאן אשר לעבדיך גם אנו מטפלים בגידולם, וגם אמרו לו כי סבת ביאתם הוא בשביל הצאן, ולזה הקדימו כי אין מרעה ואח"כ אמרו כי כבד הרעב לומר שחוששין יותר על הצאן מעל עצמן, א"כ ראוי הוא שישבו עבדיך בארץ גושן כי הוא ארץ מרעה. ועוד כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כבר אמר רועה צאן עבדיך למה אמר עבדיך פעם אחרת, אלא אמר כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, שהם יושבי ארץ כנען הם כולם עבדיך והם ודאי ימותו מאחר שאין להם מרעה ואין אנו יכולין לראות הצאן מתים, לזה באנו. או נאמר לצאן אשר לעבדיך שהצאן חזרו מאכל לעבדיך שאוכלים אותם כי כבד הרעב וכדי שלא לעשות אנו כן שלא נאכל אותם באנו לגור בארץ. ורבינו בחיי ז"ל כתב כי אין מרעה יאמר כי מכובד הרעב העשבים שהם מרעה הצאן חזרו למאכל בני אדם:
ובזוהר פ' פנחס דף רנ"א ת"ח חכמתא דיוסף דכתיב ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים ואוליף לון למימר רועה צאן עבדיך וכי הוא מלכא הוא דהוה שליט על כל ארעא ואבא למלכא עביד לאחוי דישוון לון תועבה ולא יחשבון לון. אלא ודאי תועבה מצרים דחלא ואלהא דילהון איקרי הכי אמר יוסף כל מיטב מצרים היא ארץ רעמסס וההיא ארעא

אפרישו לדחלא דילהון לרעיא ולמהך בכל עדונין דעלמא וכל מצראי חשיבו לאינון דרען לדחליהון אעביד לאחי דיירתון ההיא ארעא ויסגדון לון מצראי ויחשבון לון כדקא יאות והיינו דכתיב כי תועבת מצרים כל רועה צאן מחשבין לון בדחליהון. א"ר יוסי והא תנינא כמה דאתפרע קוב"ה מאינון דפלחי ע"א הכי אתפרע מע"א ממש וכי יוסף עביד לאחיו ע"א, א"ל לא עביד יוסף לאחיו ע"א אלא עביד לון לשלטאה על ע"א דילהון ולאכפיא ע"א דילהון תחות ידייהו ולרדאה לון במקל אמר יוסף אי ישלטון אחוי על ע"א דילהון כ"ש דשלטו על גרמייהו ובגין כך אותיב לון במיטב, ארעא ואשליט לון על כל ארעא:

פסוק ה

ויאמר פרעה אל יוסף לאמר אביך ואחיך באו אליך. מה אמר לו כבר אמר ויבא יוסף ויגד לפרעה ויאמר אבי ואחי וכל אשר להם באו. ועוד ויאמר פרעה לאמר, מאי לאמר אם הוא מדבר עמו למי יאמר. אלא פרעה מדבר עם יוסף כמתרעם ומגנהו על שלא בא אביו להקביל פניו ולהודות לו על כל הטובה שעשה עמו שהיו כל האצטגנינים אומרים איך תמליך עבד עלינו והיה מן הראוי שיבא כדי להראותו לעומדים לפני שהייתי אומר להם גנוני מלוכה אני רואה בו ולאמת דברי היה לו לבא, וזהו לאמר אמירות הרבה בכלל אלו הדברים, אחד היה לו להקביל פני לפחות להחזקת טובה וחנות למי שעשה לך טובה בביאתו אליך מספיק בזה יצא ידי חובתו, וזה אומרו אביך ואחיך באו אליך, ואמר ואחיך גם להתרעם על אחיו שלא הביאם כולם אלא מקצתם, ועכ"ז ארץ מצרים לפניך היא וגו', ואם ידעת ויש בם אנשי חיל אולי אותם אחים שלא הבאת אותם וישבו בארץ גושן הם אנשי חיל, ואתה פחדת שלא אעשה אותם אנשי מלחמתי ושמתם שרי, אתה תעשה אותם שרי מקנה לא שרי מלחמה, אז כשראה שגינהו פרעה על שלא הביא אביו להקביל פניו אז ויבא יוסף את יעקב אביו ויעמידהו לפני פרעה, להראותו שלא מחמת שלא עשה ממנו חשבון אלא מחמת הזקנה והחולשה שבו שהרי אינו יכול, לעמוד וצריך סעד לתומכו ולהעמידו, ולז"א ויעמידהו שתמכו וסעדו עד שעמד, וכשראהו פרעה שאינו יכול לעמוד מעצמו עד שסמכוהו חשב שהוא מחמת זקנה שהוא גדול בשנים, ולזה אמר לו כמה ימי שני חייך, אמר לו ימי שני חיי מעט ורעים, כלומר לא תחשוב שמחמת הזקנה איני יכול לעמוד כי ימי חיי הם מעט, אבל הם רעים מחמת שעברו עלי כמה יגונות וכמה צרות ואנחות ולזה קפצה עלי הזקנה מחמת החולשה:

פסוק יא

ויתן להם אחוזה בארץ מצרים במיטב הארץ. לא כמו שאמרו הם לגור בארץ באנו וכדי שיקראו גרים, לזה נתן להם אחוזה כדי שיהיו אזרחים כאשר צוה פרעה, אולי כתבו בערכאות וכתבו בשם המלך ומזה פחד פרעה אח"כ שאמר ועלה מן הארץ שתלה כהם

הקללה שלא יעלו והם יקחו את מיטב הארן ככתבם, וכן ג"כ העבירם לערים ג"כ כדי שהם יהיו עיקר והמצריים טפילה ויהיו גרים, כל זה עשה כדי שלא יכבידו עליהם עול הגלות:

פסוק יד

וילקט יוסף את כל הכסף. אמרו ז"ל שגנז ג' גנזים אחד לקחו קרח ואחד המן ואחד גנוז לימות המשיח, ולזה אמר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא וגו' ויבא יוסף את הכסף, לא אמר את כל הכסף אלא את הכסף, ועוד שהיה לו לומר וילקט יוסף את כל הכסף ויבא אותו ביתה פרעה למה אמר פעם אחרת ויבא יוסף את הכסף, מכאן אז"ל שלא הביא את כל הכסף וגנזו, ויבא יוסף את הכסף כסף אחר:

פסוק טו

הוגד לי בחלום, שתם הכסף מארץ מצרים כדי שלא יהיה להם כסף, כדי שלא יקנו בני ישראל וישאו ויתנו בהם ויעשו סחורתם ויקשה עליהם יציאתם מאחר שלקחום בדמים, אם כשהיו בחנם רדפו אחריהם כ"ש כשהיו קנויים בדמים. וגם תם הכסף כדי שיקנה אותם לעבדים כמו שאמרו קנה אותנו, וכן אמר יוסף הן קניתי אתכם וגו' כדי שיהיו מבדים ולא ישתעבדו בישראל, ולזה אמר מבית עבדים וכה"א עבדים משלו בנו פורק אין מידם, אלא וירדפו מצרים וכו', כימי צאתך מארץ מצרים אראנו וכו', ולזה אמר הן קניתי אתכם, היום אתם קנויים לי ואין העבד משתעבד באדון אבל אדמתכם לפרעה:

נחזור לענייננו. שנתן להם אחוזה בארץ מצרים כדי שיהיו הם העיקרים מתושבי הארץ. במיטב הארץ בארץ רעמסס, כלומר שבאשר יחזיק בארץ רעמסס שהיא מיטב הארץ באלו כ"ש בארץ מצרים, ולזה אמר בארץ מצרים בארץ רעמסס, וכוונתו של יוסף הוא שהיה יודע שיבא הגלות וכדי להבדילם שלא יטמעו עמהם דור הבא כדי שיהיו מובדלים מהם, וכדי שלא ילמדו ממעשיהם כדי שיהיו ראויים לגאולה, וגם כן כשיבאו המכות לא יבאו בהם ויצטערו עמהם, וגם כדי להראות נפלאותיו וגבורותיו של הקב"ה שהיא מיטב ארץ מצרים והמכה היה לה לבא על עיקר הארץ שהיא המיטב, ועכ"ז לא בא שום מכה עליה, וכה"א והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד וגו' כלומר מן הראוי הוא להביא המכה על ארץ גושן לפי שהיא ארץ מצרים העקרית, אבל לפי שעמי עומד עליה הפליתי להראות את נפלאותי, אם כן נתן להם אחוזה בארץ מצרים אבל הישוב לא היה אלא בארץ גושן כדי שתהיה ארץ מצרים קנויה להם בין בשטר בין בחזקה בין בגושן בין במצרים שיש להם שטר מתנה כמו שאמרו, ולמצרים לא נשאר להם כי אם אדמת הכהנים, ואפילו אחר שמכרו אדמתם לא הניחם בה שלא יחזרו ויחזיקו בה כדי שיהיו כולם גרים ולא יונו את אחיו לומר גרים אתם יאמרו אדרבא אנו תושבים ואתם

גרים אתם לכו מעלינו, וכדי שלא ידע פרעה ולסתום עיניו לא קנה אדמת הכהנים אע"פ שחוק הוא לכהנים עתה נתייקרה התבואה והחוק שהיה להם בימי הזול לא יספיק בימי היוקר ועכ"ז ואכלו את חקם על ערך הזול, כל זה כדי שלא ידע פרעה שעושה כל זה בשביל אחיו כדי שיהיו עיקרים, וכן אמר ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה ותהי הארץ לפרעה:

אז"ל כשירד יעקב למצרים נסתלק הרעב והטעם לפי שהלחם הוא במדתו של יעקב, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וכשירד למצרים ירדה מדתו עמו והבן:

פסוק כג

הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה, ונתתם חמישית לפרעה, על אדמת מצרים לפרעה, רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה. הכל לפרעה כדי להשביע עיניו שיראה שהוא משתדל להעשירו ולמלאת את גנזיו. ואמר להם והיה בתבואות ונתתם חמישית לפרעה, כי מן הראוי מאחר שהארץ לפרעה והם עבדיה קנויים לפרעה שיקחו די אוכלם או לפחות יחלקו מחצה על מחצה, ואם היה כך היה מתקבץ תבואה הרבה ויתפתחו עיניו ויבא לחפש אחריו, מה עשה אמר נעשה חלקים שוים חלק לפרעה וחלק שוה לו לזרע השדה וחלק לאכלכם וחלק לאשר בבתיכם הם האורחים שעוברים ושבים מכפר לכפר כי כן דרך העולם לשים לפניהם מאכל וחלק לאכול לטפכם הרי חלקים שוים והכסף שלקח יוסף וגנזו, דע כי החלום אחר הפתרון והוא היה סבה שאמר הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל ארץ מצרים ולא בשאר ארצות, ושנה ראשונה היה רעבון בכל העולם ובכל ארץ מצרים היה לחם, וכן ג"כ בפתרונו רמז להם שלא יהיה כי אם שתי שנים רעב, שכן אמר לפרעה אחר שאמר שיבאו ז' שנים רעב אמר וחמש את ארץ מצרים בשבע שני השבע, כלומר שיהו בשובע שלא יהיה רעב אלא ב' שנים והחמש בשובע, וכן גם כן רמז באומרו אשר תהיינה ולא באית כלומר תהיה אבל לא רצופים כי מי יוכל לסבול ז' שני רעב וזהו ולא תכרת שלא תהיה רצופים שאם כן תכרת הארץ ברעב כי מי יוכל לצבור כל כך בר, בשתי שנים אמר ותלה ארץ מצרים וארץ כנען כ"ש בשבע, וכן גם כן רמז באומרו אשר תהיינה בארץ מצרים, הרעב של ב' שנים היה בכל הארצות ואיך הוא אומר בארץ מצרים הכל הוא לרמוז שיבא להם רעב אבל ב' שנים בכל העולם לשתי סבות, אחת כדי שיבאו יעקב ובניו, ואחת כדי שיבאו כל הארצות תחת יד פרעה וימלוך עליהם משום כבודן של ישראל שלא יאמרו ממלכה שפלה שלטה עליהם, וכיון שירי יעקב כלה הרעב, כי כשברך יעקב לפרעה, ומה בירכו שיעלה נילוס לרגלו וכיון שמת יעקב חזר הרעב כמו שאמר ר' יוחנן אתיא כלכול כלכול

נאמר ביעקב וכלכלתי ונאמר אחרי מותו ויכלכל יוסף את אחיו מה להלן בשני רעבון אף כלכול האמור כאן בשני רעבון, וזהו אומרו לחם לפי הטף זה מורה על רעבון. ואם כן נחזור לענייננו פתרונו שאמר שבע גדול בכל ארץ מצרים הוא היה סבה א"כ בשבע אמר בכל ארץ מצרים וברעב אמר וקמו שבע שני רעב ולא אמר בארץ מצרים, וכוון שיהיה, בארץ כנען כדי שיבאו אחיו ובית אביו, אבל פרעה לא ראה אלא בארץ מצרים שכמו שאמר והנה מן היאור עולות שבע פרות מן היאור רמז למצרים כן אמר והנה שבע פרות עולות אחריהן מן היאור ובפתרון אמר וקמו שבע שני רעב לא חמר בארץ מצרים אם כן רעב של ארץ כנען הוא היה סבתו, אם כן ראוי הוא לקחת הכסף של שאר הארצות, כי לזה נאמר וילקט הי"ל ויקח יוסף מהו לשון וילקט אלא שנתן לו הקב"ה חכמה כמה שיעור הכסף שקנו אנשי ארץ מצרים והביאו לפרעה שהוא שלו וזהו לשון וילקט שלקט כסף של מצרים מבין כסף של שאר ארצות.

גימטריאות

אדוני שאל א"ת עבדי"ו לאמ"ר הי"ש. ס"ת תורה ששאלו בדין תורה שאמר אם אין לו ונמכר בגניבתו וזה יש לו, וזהו היש לכם:

קשורה. גימ' תורה שכל תורה שלמד יעקב אחר שהלך יוסף למדה לבנימן:

ולא עמד איש אתו בהתודע יוסף, רמז כשיגאלם שיהיה הוא בעצמו כמו שאמר אני ולא מלאך:

ויתן את קולו בבכי, לא אמר וישא קולו ויבך אלא אמר בבכי, רמז להם על גלות אחרון שנאמר בו בבכי יבאו:

ויפול על צוארי בנימן, אז"ל על ב"ה שהיה בחלקו שעתיד ליחרב, וכן צוארי בנימין בגימ' זה המקדש עם ב' מלות:

ויבך עליהם. על י' שבטים שעתידין לגלות:

ואכלו את חלב הארץ. רמז להם שיכלו ממון ארץ מצרים שהיא מהלך מ' יום כמנין חלב, בזכות התורה שנתנה למ' יום ונקראת חלב שנאמר דבש וחלב וגו':

ויתן להם יוסף עגלות, אחרות, ואותם ששלח פרעה שרפם יהודה, כתיב הכא עגלות וכתיב התם עגלות ישרוף באש:

ויתן להם צידה. ס"ת למפרע המן, בשרם במן שנאמר צידה שלח להם לשובע:

נושאים מטוב מצרים. אז"ל זה יין ישן שהוא יפה לזקנים שנאמר וחכך כיין הטוב וגו':

נשאים מטוב. ר"ת למפרע מן:

אל תרגזו. אז"ל אל תתעסקו בדבר הלכה, וכן תרגזו גימ' התור"ה:

ותחי רוח. בגימ' היא רוח הקדש:
אל תירא מרדה מצרימה, אל תירא ממרדתם של מצריים שעתידין ליגאל וליטול כל הדרם, מרדה למפרע הדרם:
ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני, ר"ת ירעיב, לא ירעיב ה' נפש צדיק:
ואנכי אעלך גם עלה ויוסף, רמז לו שגם כן יוסף יעלו עצמותיו:
בעגלות אשר שלח פרעה, למה הזכירם כי אותם עגלות נשרפו, אלא פרעה ערפה, הזכירו פרשת עגלה ערפה שפירש ממנו שהיה עוסק בה:
ובני זבולון סרד ואילון ויחלאל וכו', ואילון המשוטים של הספינה שנאמר אלונים מבשן עשו משוטיך:
ויחלאל שהם מחלים פני אל שהם ספנים ובכל עת הם מחלים ומבקשים פני אל שיוליכם לשלום כמשאז"ל (קדושין פ"ב) הספנים רובם חסידים:
ובני דן חשי"ם, גימ' נחש, יהי דן נחש:
ואת יהודה שלח לפניו, ר"ת שילו עד כי יבא שילו שהוא המשיח שהוא מיהודה:
להורת. לתורה לתקן לו בית ת"ת:
ויפרו וירבו מאד. פ' שמות אמר מאד מאד ב' פעמים הם ס' רבוא רמז על מה שאז"ל לא נפטר יעקב עד שראה שלשים רבוא מבניו וזהו שסמך מאד ויחי יעקב, שחיה עד שראה ל' רבוא שנאמר וידעת כי רב זרעך, כי רבוא זרעך. וזהו כי בראותו ילדיו, פירוש רבוא ילדיו:

פסוק כח

ויחי יעקב בארץ מצרים וגו': נסתמה פרשה זו לפי שהחיים האמתיים הם חיי עולם הבא, וכן יעקב בגימ' חיי עולם הבא, ואותם החיים הם סתומים מן העין שא"א להשיג מהותם בעין הגוף שנאמר עין לא ראתה, לא אמר ראה אדם אלא עין שהיא עין הגופנית אין לה יכולת לראות, ולזה אמר בלשון נקבה לא ראתה שכחה תש כנקבה מלהשיג. וכשנתקרב יעקב לפשוט חומר הגוף וללבוש מלבוש רוחני לבוש שכלי כמ"ש הזוהר מה שזכה משה בחייו זכה יעקב במותו, משה בחייו פירש מאשתו ושמש במטרוניתא שנאמר ומשה יקח את האהל, ובבא משה אל אהל מועד, ויקרא אל משה מאהל מועד, ויעקב לאחר מותו שמש במטרוניתא זהו ויחי יעקב בארץ מצרים, ירושלים הרים סביב לה. נאמר במשה ויראו מגשת אליו, וכן ביעקב ולא יכלו לגשת אליו, ובשעת פטירתו נסתמו עיניהם מרבוי הזוהר שהזהיר עליו ולזה לא נזכרה ביעקב מיתה שהמיתה היא לגוף אבל יעקב שהיה גופו שלם לא נזכרה מיתה אלא בישראל שנאמר ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת, ויחנטו הרופאים את ישראל, אל, לומר אם הגוף לא נזכר בו מיתה

כ"ש לנשמה, והמיתה שנגזרה בו היא בערכנו, אבל לו המיתה היא חיים שמתקרב אל החיים הנצחיים האמתים, ולזה אמרו ז"ל יעקב אבינו לא מת:

עוד ויחי. לפי שמראין לצדיק מתן שכרו שעה אחת קודם פטירתו כההוא מעשה דרבי אבהו. בארץ מצרים שהיה בין המצרים בין מצרי העה"ז ובין מצרי העוה"ב. בן י"ז שנה, י"ז גימ' טוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, אמרו צדיק כי טוב. ובאו לו חיים מחודשים לכך ויחי יעקב. עוד שאחר שהשלים הפרשה ואמר מאד סמך מיד ויחי יעקב רמז על האדם שחיה ביעקב דשופרי דיעקב מעין שופריה דאדם שלא הוצרך תקון עוד שזו היא שלישית אברהם יצחק ויעקב, ולכך היו כל ימיו מכאובים עד שנזדקק והיתה מטתו שלמה. גלגל בא"ת ב"ש בגימ' מת זהו יעקב שלא מת שלא הוצרך לגלגול ואדם נתקן ביעקב ובלע המות ודרך על במתי ארץ מצרים מצר ים, ולכך מאד ויחי לרמוז שהוא דבר הסמוי מן העין אינו ידוע אלא ליחידי הדור ולזה סתם:

עוד נסתמה לפי שאמר לעיל ויפרו וירבו מאד, להורות שהפריה והרביה היתה שלא כדרך העולם לכך סתם כדי שלא תשלוט עליהם העין:

עוד למה נסתמה לפי שפירוש ויחי הוא מלשון נבואה כמו ותחי רוח יעקב שחיה בא"י היא מקום נבואה לשרות, אבל שלא במקומה אין שורה שם נבואה כמו שאז"ל על יונה שברח מא"י לח"ל כדי שלא תשרה עליו ובפרט במצרים שכלה גלולים שאין כדאי לשרות שם נבואה ומשום כבודו של יעקב שרתה שם נבואה ולזה הבטיחו הקב"ה אנכי ארד עמך, כי כשהצדיק נפרד מהשכינה זו היא מיתתו לזה אמר לו אנכי ארד כביכול ירידה ממש, וכן תרגם אנא איחות, אנכי ארד עמך מצרימה ר"ת בגימ' יב"ק שהם כלל החיים, וס"ת יד כה שהם מ' חסר אחד וסוד ארבעים גימ' יש אבי, ישי אב, ובחסרון הא' בא הגלות כי נחסרו מהארבעים י"ג שהוא סוד אחד שסודו אבי שהוא אב העליון שהוא יש נחסר, לזה חל הגלות, אבל יעקב אין בו חסרון שהוא אבי וכל זמן שיעקב קיים לא התחיל הגלות לפי שהבטיחו אנכי ארד עמך מצרימה ר"ת יב"ק כמו שאמר, ולזה אמר ואנכי פעם אחרת שכינה עילאה, ולז"א ואנכי בוי"ו שהוא אחד, והוי"ו הוא סוד המקל שאמר כי במקלי עברתי שהוא סוד הבריח התיכון, ולזה ויברח יעקב אם כן בו סוד יב"ק שהוא על דרך הקו והכל ברמז, ולפי שכבוד אלהים הסתר דבר לזה נסתמה הפרשה, אם כן פירוש ויחי הוא חיים מחודשים שהוא ההדבקות עם החיים העליונים, וכן בארץ מצרים גימ' קשר חכמה, שנתקשר ונתדבק בחכמה, וזהו שבע עשרה גימ' תקבל הנשמה, והיא שביעית והיא עשירית ומשם דרך הסולם, וכן שבע עשרה במ"ה כה, וכה במ"ק ז', וכדי שלא תפרש ויחי על חיות העולם הזה חזר ואמר ויהיו ימי יעקב

שני חייו הם חיי עולם הזה שיש בהם ימים ושנים מה שאין כן בחיי עולם הבא שהוא כמנין יעקב שאין בו ימים ושנים:

פסוק כט

ויקרבו ימי ישראל למות. כי בשעה שמתקרב האדם למות נדמה בעיניו כאילו חיה שני ימים, כמו שאמרו על אחד שהאריך ימים ובשעת מיתתו אמר נדמה בעיני כאלו נכנסתי בפתח אחד ויצאתי מפתח אחר, הרי שדמה ימי חייו כמי שהולך מפתח לפתח, וכן אמר שלמה כי הולך האדם אל בית עולמו שמיום שבא הוא הולך, ואמר האדם ולא אמר אדם כי סתם אדם אינו הולך לבית עולמו עד אחר כמה תקונין עד שיצטרף ויתלבן כדעת חז"ל, לזה אמר האדם שאינו צריך גלגול זה הולך לבית עולמו שנותנין לו מדור לפי כבודו ולזה אמר לבית עולמו ולא אמר לעולמו אם כן לז"א ימי, מיעוט רבים שנים, וזהו למו"ת תמו"ל, כאילו אתמול בא לעולם, וזהו מה שאמר (איוב ח') כי תמול אנחנו ולא נדע, יאמר תמול אנחנו בודאי כי היום אין בו ודאי אלא ספק כי לא תדע מה ילד יום כי כמה בני אדם אינם משלימים יומם ובא להם פגע רע או בר מינן מיתה חטופה, אם כן תמול אנחנו ודאים, אבל הלך בלא ידיעה שאחר שהלך ידענו בו שהוא ודאי היום עודנו בו הוא ספק, ואמר החכם חיי האדם הם ג', אתמול עבר זמנו, והיום חלף ואיננו, ומחרתו אין מבינו:

ואמר ויקרבו אמר בזוהר ז"ל, תאנא כד בעא קוב"ה לאתבא רוחיה ליה כל אינון יומין דקאים בר נש בהאי עלמא אתפקדן קמיה ועאלין בחושבנא זכאה חולקיה דההוא בר נש דיומוי אתקרבו קמי מלכא בלא כסופא ולא דחי יום מנייהו לבר דישתכח בההוא יומא דאתעביד ביה חובא בגין כך כתיב בצדיקיא קריבא דקריבו יומוי קמי מלכא בלא כסופא, ווי לרשיעיא דלא כתיב בהו קריבא והיך יקרבון יומוי קמי מלכא דהא כל יומוי בחובי עלמא אשתכחו ובגיני כך לא יקרבון קמי מלכא ולא יתמנון קמיה ולא ידכרון לעילא אלא אינון שציאן בגווייהו עלייהו כתיב דרך רשעים באפילה והכא ויקרבו ימי ישראל וכו' ודאי בלא כסופא בשלימותא בחדוותא שלים ובגיני כך כתיב ישראל דהוה שלים ישראל מיעקב ע"כ. ולזה צותה תורה ואמרה ביומו תתן שכרו בכל יום ויום תן לו שכרו שתעשה בו מצוה הראויה לו אם בימי חול מצות הראויות לאותו יום אם שבת מצות הראויות לשבת אם מועד, אם פסח מצוה של פסח, אם סוכות מצוה הראויה לו שהיא סוכה לולב ושמחה, ולז"א שכרו, ולא תבא עליו השמש שלא יהיה חשוך כיום שאין בו שמש דלא עאל קמי מלכא בחושבנא, ואליו הוא נושא את נפשו דעאל בחושבנא, ולא יקרא עליך אם הוא חשוך ולא עאל יקרא היום עליך וכו':

עוד ויקרבו ימי ישראל למות. שהימים כשהיה יעקב חי היה נותן להם חיים במצות שהיה עושה בכל יום ויום היה נותן חיות לאותו יום ועתה שנתקרב למות נתקרבו גם כן הימים למות, ופירוש ויקרבו לשון קרבה שהוא לשון מלחמה, אם הוא צדיק רוצה שיקרב קצו מהר פן יחטא ויתהה על הראשונות וכמו יוחנן כ"ג ששמש פ' שנה בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי לזה הם מפחדים הימים הראשונים שלא יפלו, לזה הם מקרבים למות, כמו שאז"ל כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע וכו', לפי שהאדם בחירי ואם הוא רשע הם ג"כ עמו במלחמה ומקרבין מיתתו לפי שבכל יום ויום עובר על שבועתם, כמו שאז"ל בכל יום ויום היום משביע לאדם ואומר לו אני משביעך במי שבראך ובראני וברא העולם שתעשה בו מצוה ואל תעשה בי עבירה, והם יגעים ועייפים עמו והם בחשכה ואין להם עלוי, והם מצטיירים ולובשים צורה שנאמר ימים יוצרו, ונלחמים עמו ומקרבים מיתתו, זהו למות:

ויקרא לבנו ליוסף. זה קרוי בנו שהוא דומה לו כמו שאז"ל בן זקונים שהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו וכל מי שרואהו היה אומר שהוא בנו ודאי, וכן שכל מה שעבד אצל לבן לא היה אלא ברחל, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, קרא לו ואמר לו אם אתה תשאני ממצרים כן ג"כ יארע לך שישאוך ממצרים שכל מה שאירע לי יארע לך, ואם אתה שאתה מלך תשאני כן יארע לך שישאך מלך זה משה שנאמר ויהי בישורון מלך:

ועד"ה קרא ליוסף, שמשם מעבר הנשמות לעלות לא"י לחיים עליונים, ולזה קרא ליוסף ברמז, וכן יוסף במלואו יו"ד וא"ו סמ"ך פ"ה גימ' רמז, ולזה אמר לבנו ליוסף ולא אמר לבנו יוסף, אלא ליוסף הרוחני ולא ליוסף הגשמי, ולזה אמר שים נא ידך תחת ירכי שהוא סוד הברית והבן. אל נא תקברני במצרים ושכבתי עם אבותי, שבי תשלום גלגולו של אדם, ולזה נקברו כולם יחד אדם עם גלגוליו שהם אברהם יצחק יעקב, ולזה אמר לו השכיבני עם אבותי שאני תשלום, וכן אמר הזוהר א"ר יוסף כיון דידע דבנוי ישתעבדון בגלותא במצרים אמאי לא אתקבר תמן בגין דיגין זכותיה על בנוי, ואמאי בעא לאסתלקא מתמן והא כתיב כרחם אב על בנים אן הוא רחמנותא והאריך ע"ש, ובסוף אמר ותנינן גופא דיעקב אתמשיך משופריה דאדם והוה דיוקניה דיעקב דיוקנא עילאה קדישא וכו' ורזא דמלה דבאבהן לית פרודא כלל, ועל דא כתיב ושכבתי עם אבותי ע"כ. וכן ושכבתי עם אבותי גימ' לתשלום גוף של אדם, אע"פ שכתיב אבתי יש אם למקרא, ולזה וקברתני בקבורתם ולא בקבר אחר, וקברתני בקבורתם, בקברתם כתיב, בקבר תם יעקב איש תם, עוד בקברתם בקבר תם קבר שלם, עוד קבר תם שתמו הקברים שלא יש לך עוד קבר שם, שכן הוא הדין המוכר מקום לעשות לו קבר עושה מערה ופותח לתוכה שמונה קברים,

וזו יש בה שבעה אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה ושמה קברתי את לאה ובי תשלום השמונה, א"כ קבר תם, ועל פי דרכו פייסו שאינו נקבר במערה, ולזה ושכבתי אני ולא אתה אע"פ שכל שאירע לי אירע לך בזה לא, כי בקבורתי במערה הוא להשלים גופו של אדם ויהיה החבור שלם מה שאין כן בך, כי אתה שמך משך הוא, ולזה נתתי לך שכם, ואתה צריך שתמשוך ותקבל ותשפיע לכב"י, וכן שכם בא"ת ב"ש לבי, לבי והוא נתפייס, ואמר אנכי אעשה כדברך, אעשה גימ' אמשיך עם האותיות, כדברך ע"ה גימ' רמז, שהכל ברמז. ואמר ושכבתי עם אבתי כנגד הנשמה שעולה למעלה, ונשאתני כנגד הרוח וכה"א ותשאני רוח וגו', וקברתני כנגד הנפש, כי הקבר נקרא בית נפש, כמו שאמר במשנה עושין לו בית נפש על קברו כלומר בונין לו הקבר א"כ אל נא תקברני במצרים, לפי שמיד הנשמה עולה ואין לה מנוח עד שיקבר הגוף, לזה ונשאתני תיכף וקברתני, אבל אתה לא תעשה כן שתיכף תקבר, כי אתה צריך שתגן עליהם לפי שאתה כחך מכחי ואתה צריך למשוך להם חן וחסד כל זמן שהם בגלות וללכת עמהם ולמשכם במדבר, וכן היה שהיה ארונו של יוסף הולך עם ארון התורה לומר שזכותו היה מגין עליהם, ולזה אמר לו ואני נתתי לך שכם משך על אחיך שתמשוך רחמים ממני, אבל אני א"א כמו שאמר, ויאמר כן אעשה וכו' כמו שצויתני שלא אקבר, ויאמר השבעה לי, שאי אפשר לאדם לשבת כ"כ זמן בלא קבורה לזה השביעו:

אמרו במדרש בשבילך ירדתי למצרים ובשבילך אמרתי אמותה הפעם, פירוש כשאמרתי אמותה הפעם היה כשגגה היוצאת מלפני השליט ומיתתי במצרים א"כ אתה גרמת לי ונשאתני ממצרים. עוד נאמר כמו שאז"ל שאין הצדיק מת עד ששואל המיתה בפיו, אברהם אמר ואנכי הולך ערירי, יצחק אמר ואברכך בטרם אמות, דוד אמר אנכי הולך בדרך כל הארץ, משה רבינו בשעה שאמר לו קח לך את יהושע ונתעלמו ממנו מעיינות החכמה שאל המיתה, וזה אמר יעקב אתה גרמת לי ששאלתי המיתה, א"כ ונשאתני:

עוד אפשר לומר שאמר ושכבתי ונשאתני וקברתני כנגד ג' כתות של מלאכי השרת היוצאים לקראתו של הצדיק, אחת אומרת יבא שלום כנגד הנשמה כמו שאמרנו וכנגדה אמר ושכבתי, אחרת אומרת הולך נכוחו כנגד הרוח וכנגדה אמר ונשאתני, ואחרת אומרת ינוחו על משכבותם כנגד הנפש, וכנגדה אמר וקברתני בקברתם, ואמר ינוחו בלשון רבים לפי שיוצאין לקראתו גם כן שאר הצדיקים, ולזה אמר וקברתני בקבורתם, כי כשאקבר גם הם נקברים כל אחד נכנס בקברו, ולזה אמר וקברתני בקבורתם ולא אמר עם קבורתם כמו שאמר ושכבתי עם אבותי כן יאמר וקברתני עם קבורתם כי א"א

בקבורתם ממש אלא כמו שאמרנו, ועל זה אמר ועשית עמדי חסד ואמת, חסד אל נא תקברני במצרים, ואמת תאמת דבריך שלא תקבר שם כמו שאמרנו:
או נאמר שרמז כאן מה שאמר הזוהר פרשת וישלח דף קס"ח על פסוק חיים שאל ממך שדוד לא היו לו חיים כלל והאבות נתנו לו חיים, אברהם נתן לו מחייו ה' שנים, יצחק לא נתן לו, יעקב נתן לו כ"ח שנה, נשאר על תשלום ע' ל"ז שנה, לזה אמר ועשית עמדי לא אמר עמי אלא עמדי עם ד"י גימ' דוד שתתן לו משנותיך אע"פ שאין אתה בגלגולו זהו החסד. ויאמר כן אעשה כאשר דברת לתת לו כנגד כולכם ויותר, ולזה אמר השבעה לפי שהוא נתן יותר מכולם. ועיין שם למה לא נתן יצחק:

פסוק לא

וישתחו ישראל על ראש המטה. על תשלום שנותיו של אדם שהוא ראש לכל העולם, המטה גימ' אדם דוד, ולזה רמז שים נא ידך בבקשה ממך, ידך בגימ' עם ג' אותיות ל"ז שנתן לו משנותיו. וא"ת מאחר שאינו בכלל גלגולו של אדם למא נתן לו, דע כי סוד הדבר כי הם ב' משיחים משיח בן יוסף ומשיח בן דוד כנגד ב' מאורות, ומשיח בן יוסף עתיד ליהרג וחיותו תהיה על ידו, לזה נתן לו הוא יותר מכולם כי הנה המלכים נועדו וכו' והבן. ומה שפחד יעקב מגלגול מחילות לפי שנשמות הצדיקים אינן הולכות בארץ העכו"ם שהיא מטמאה באוירה כי שם כחו והוא ממיתם ומטמאם כמו שאז"ל יחיו מתיך אלו מתי א"י נבלתי יקומון אלו מתי חו"ל, ולזה הם בצער גלגול מחילות לקבל הנשמה בא"י שנאמר נותן נשמה לעם עליה כדי שלא לטמאה באויר ח"ל:

פרק מח

פסוק א

הנה אביך חולה. אז"ל אמר יעקב רבש"ע אל תקח נפשי ממני עד שאצוה בני ונעתר לו שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה. בקש החולי להרבה סיבות. הא' למרק העונות כי יש עונות שמתמרקין בייסורין כאמרם ז"ל עבר על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקים ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבאו עליו יסורין שנאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. סיבה אחרת כדי שידע האדם שנתקרב למיתה, שכל עוד שהוא בריא אולם הוא שוגה בהבלי העולם וטח עיניו מראות בדרכי התשובה, אבל כשרואה עצמו שחלה אז יראה עצמו שנתקרב למיתה וישוב אל ה' וירחמהו וה' יקבל תשובתו שנאמר תשב אנוש עד דכא. עוד סיבה אחרת כדי שתפרד הנשמה מן הגוף מעט מעט ומכל אבר ואבר כדי שלא תצטער בפרידתה, כי כשמתה פתאום יש לה צער באותה מיתה, כאז"ל (מ"ק כ"ח) מת פתאום זו מיתה

חטופה, חלה יום אחד זו מיתה דחופה רבי חנינא אומר זו מיתת מגפה, ב' ימים זו מיתה דחויה, ג' ימים זו מיתת געֶרה, ד' ימים זו מיתת נזיפה ה' ימים זו מיתת כל אדם, ובאיכה רבתי אמר לד' ימים וה' ימים זו מיתה דחופה, לו' ימים זו מיתה האמורה בתורה, לז ימים זו מיתה של חיבה, יותר מכאן יסורים, א"כ בחולי יאפסו חושיו חושי החומר ואינן מרגישים צער המיתה, א"כ הוא שאל החולי. וא"ת למה לא שאלו לא אברהם ולא יצחק, סוד הענין הוא לפי שיעקב הוא סוף גלגולו של אדם ואם ימות האדם בלא חולי ילך ויתרעם על אדם הראשון לומר שהוא היה סבת המיתה לעולם, אבל כשיחלה ויצטער מחמת חוליו שאל מיתה בכל יום עתה אין לו תרעומת שאומר לו אתה שאלת המיתה. ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, נאמר לו שהוא שאל החולי כדי לצוות לבניו ולברכם בשעת מיתתו כדי שתסכים עמו השכינה, שאותה שעה אפסו חושיו חושי החומר, באותה שעה מתלבש צורה כמו שאז"ל שמראין לו לאדם מה שמתוקן לו לעולם הבא כמו מעשה דר' אבהו, ואותה שעה היא שמחת הנפש כמו שאמר יצחק בעבור תברכך נפשי, וזו היא ג"כ סבה אחרת ששאל יעקב החולי כדי שיברך בניו ותחול עליהם הברכה, ולזה לא לקח יוסף בניו כשאמר לו אל נא תקברני במצרים, אלא אחר שהכביד החולי אמר ויקח את שני בניו וכו':

ויקח את שני בניו את מנשה ואת אפרים. אחר שאמר ויקח את שני בניו למה אמר את שמותם ואמר את מנשה ואת אפרים, ועוד את ואת למה, יאמר ויקח שני בניו מנשה ואפרים. אלא אפשר שיוסף ראה ג"כ שעתיד לצאת מהם זרע שאינו הגון ולזה המתין עד שעת המיתה ששם השכינה לדעת למה מזרעו יצא זרע שאינו הגון כמו ירבעם ויהוא, ולזה אמר את שני ולא אמר ויקח שני בניו אלא את שני בניו, וכן אמר את מנשה ואת אפרים לא הבנים אלא את הטפל לבנים את מנשה את הטפל למנשה ואת אפרים את הטפל לאפרים. אמר לו, יעקב ועתה שני בניך תדע מי גרם לזרעך ליצא ממנו זרע שאינו הגון, המקום הוא גרם הנולדים לך בארץ מצרים זה גרם אבל אני אעשה שיקראו על שמי כדי שלא יתגלה הגנאי כל כך ויאמרו אלו מבני יעקב ולא בני יוסף, כראובן ושמעון, הרי ראובן נאמר עליו ששכב את פילגש אביו ושמעון יצא ממנו זמרי ועכ"ז הם נחשבים ממנין השבטים, כן יהיו בניך ממניינם. אחר כן ראה שהם עובדי ע"א ובפרט ירבעם שעשה ב' עגלים גנאי גדול כזה לא עלה על לבו, אמר לו בני הם אשר נתן לי אלהים בזה, א"ל אתה אמרת שהמקום גורם והמקום כולם עובדי ע"א, וזהו שאמר בזה, המקום, ויאמר קחם נא אלי, כמו שאמר המתרגם קרבינון, אולי מדידי ומדידך מיעלו:

פסוק ב
ויגד ליעקב. השכינה שהיא למעלה מראשותיו הגידה. הנה בנך יוסף, בא אז"ל כל המבקר את החולה נוטל אחד מס' מחליו, רמוז כאן, הנה גימ' ס', וכשבא יוסף נטל אחד ונתחזק וישב על המט"ה גימ' ס'. חסר אחד כשבא יוסף שהוא בן גילו שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף נטל אחד ונתחזק וישב:

פסוק ו
ומולדתך אשר הולדת. לא, מצינו שהוליד יותר, ועוד מהו אומר לך יהיו, ודאי שהם לו אם יוליד. יובן זה ממאמר הזוהר פ' ויצא דף קנ"ג ע"ב המאמר ארוך ע"ש שאומר שם בנימין לא שמש ערסיה ובנימין הוא למטה מהשכינה בעולם הנקבה וכשנמכר יוסף נכנס בנימין במדתו במקומו והוליד עשרה בנים מה שחסר מיוסף כמו שאמר ויפוזו זרועי ידיו, וקראם כולם על שמו כמו שאמר במדרש בלע ובכר וגו', ולזה אמר לו יעקב ומולדתך אשר הולדת יוצא לשני, רמז לו על בני בנימין שהם נחשבים לו הואיל ושמש במדתו:

פסוק ז
ואמר ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל. כוונתו לומר לו שאל תהי ברכתו קלה בעיניו, מקללתו תלמוד, ומה רחל שהיתה חביבה עלי וזהו שאומר מתה עלי רחל לאמר שמתה עליו רחל כמי שמתאונן עליה והזכיר שמה, והסבה היתה שאמר ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה ולא נמצא עמה והקללה היתה בלא מתכוון וחלה. ואקברה שם בדרך כדי שילמדו כל העוברים ושבים ויזהרו מעונש הצדיקים וקללתם, ומשם ילמדו ק"ו לענשה של תורה ויאמרו, ומה אם יעקב שאמר דבר אחד בלא כוונה ולא היתה כוונתו לקלל לרחל ולא לשום אדם בחשבו שלבן מכזב כך שחלה הקללה, המתכוון לקלל ויודע למי מקלל לכ"ש, ומשם ילמוד לענשה של תורה, ומה אם ב"ו כך כ"ש לענשו של מקום, וכן ילמדו לברכתו של צדיק, ואז"ל אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, וכ"ש ברכת הצדיק וכ"ש וק"ו לברכתו של מקום כי מרובה מדה טובה ממדת פורענות, ומזה יקיימו התורה מפחדם מעונשיה ומקללותיה ויעשו מצותיה כדי שתחול עליהם ברכותיה, ולזה קברתיה בדרך, א"כ אל תהי ברכתי קלה בעיניך:
והרמב"ן כתב שהוא התנצלות, שאם תאמר איך אני מטריחך לקבור אותי במערה ואתה לא קברת את אמי שם כשם שקברת את לאה, אמר מתה עלי פתאום בדרך ולא הייתי יכול להוליכה שם מפני טורח הילדים וכובד המקנה ואילו היה מוליכם עמו לא היו מגיעים אלא אחר ימים רבים אע"פ שלא היתה המערה רחוקה כי אם חצי יום, ומפני זה אמר מתה עלי בדרך, אבל אני לא קברתיה בדרך כי אם ברמה שהיא עיר אחת בארץ

בנימין, וזהו שאמר ואקברה שם בדרך אפרת, כי היה מספיק שיאמר ואקברה שם שכבר אמר בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה, אבל בא לרמוז מה שדרשו ז"ל על פי הדבור קברה שם כדי שתהיה עזרה לבניה כשיגלם נבוזראדן, וזהו שאמר הנביא קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה, ומפני זה, האריך הכתוב. ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם, כלומר בדרך שיעברו בה בניה. וכל זה הוא דרך התנצלות ליוסף שלא יחר לו, אבל כונת יעקב היתה שלא להוליכה שם כי יתבייש מאבותיו אם יקבור שתי אחיות יחד ע"כ. ואחרי לחיכת עפר רגליו אומר שאם כן היה לו לכתוב זה אחר שאמר ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם שאני בבאי מפדן וגו' אע"פ שאני מטריחך, למה אמר בברכתו של יוסף, אלא לרמוז למה שאמרתי:

ובזוהר א"ר יהודה שלאה כל יומהא בפרשת ארחין קיימת ובכת בגיניה דיעקב כד שמעת מלוי דהאיך צדיקא רחל לא, נפקא לארחין לעלמא בג"כ זכתה לאה לאתקברא עמיה ורחל קיימא קבורתה בפרשת ארחין הה"ד מתה עלי עלי ודאי כלומר בגיני, בדרך, פירוש בשביל דרך דלא נפקת לארחין לעלמין כאחתה לאה דנפקת ובכת בפרשת ארחין בגיניה דיעקב זכתה לאתקברא עמיה, רחל דלא נפקת למשאל בהדיה קבורתה בפרשת ארחין ע"כ:

פסוק ט

ויאמר יוסף בני הם אשר נתן לי אלהים. מה שאמר אלהים ולא אמר הוי"ה, אלא לפי שיעקב אמר לו מי אלה ר"ת מנשה אפרים, שכוונתו לומר שלא קראם כסדר שקודם היה לו לקרות אפרים שקודם הפרהו שיצא למלכות ואח"כ נשה בית אביו, וג"כ היה שם אלהים כסדר שתחילתו אל"ף ואחר מ' שהוא מנשה, ולזה אמר מי אלה היינו אלהים, כלומר שהוא הפוך, לזה אמר לו אשר נתן לי אלהים שרמוז בשמם ראשו וסופו, ולזה לקח אפרים בימינו ומנשה בשמאלו כדי שיהיה כסדר, ויעקב כשראה אפרים תחילתו אל"ף אמר זה ראוי לברכה קודם שישראל נקראו על שמו שנאמר הבן יקיר לי אפרים, ולזה אמר מי אלה שאינם מסודרים, ויוסף אמר אלהים שהפכם, ואמר לו ידעתי אבל כוונתי שאברכם בדין שאפילו מדת הדין תסכים עמי, ולזה שכל ידיו כדי שיהיה שם אלהים כסדר. ואמר לו יוסף בני ה"ם ס"ת מנשה אפרים סדר אב"ג ובהם ה' במלואו ה"א על כן קראתי למנשה קודם ואח"כ אפרים:

פסוק יא

ויאמר ישראל אל יוסף ראה פניך לא פללתי, מלשון פלולין, כמו שאז"ל ויעמוד פנחס ויפלל ויתפלל לא נאמר אלא ויפלל מלמד שעשה פילולין לפני המקום, שחבטן ואמר על אלה ימותו כ"ד אלף. א"כ הוא מלשון תרעומת, וכן אמר יעקב כשראיתי פניך לא

נתרעמתי אדרבא שמחתי כי הכרת פניך ענתה בך שלא חטאת כמו שאמר אחרי ראותי את פניך, את דייקא, כי עודך חי שלא חטאת, אבל עתה הנה הראני אלהים גם את, שראה משניהם יוצאים עובדי ע"א, גם את גימ' דחם, כלומר יש להם דת אחרת, הראה אותי אלהים גם את זרעך ס"ת ה"י ממת"ך, כלומר אתה חי וזרעך ממיתך שהם רשעים. ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וגו' ויקח יוסף את שניהם את אפרים מימינו משמאל ישראל. כשראה יוסף אביו מתרעם עליו על הזרע היוצא ממנו אמר אהפכם, לפי שאפרים יצא ממנו ירבעם שעשה שני עגלים, שחטא בעגל שהוא גדול שחטא והחטיא, אשימהו לשמאל אולי עין שמאל כהה, ואת מנשה בימין כי לא היה חטאו כ"כ. וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעי"ר בגימ' יהושע ע"ה, שהיה מצעיר עצמו שנאמר והוא נער לא ימיש והיה בן מ' שנה וכה"א יהושע משרת משה, ועוד שהיה אפרים מצעיר עצמו שהיה משמש ליעקב לכך זכה שיצא ממנו יהושע ששמש למשה, וישראל עתידין להקרא בשמו ילד שנאמר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים, א"כ זה ראוי לברכה, מה שאין כן במנשה שלא רצה לשמש ליעקב וללמוד אצלו, לזה אמר כי מנשה הבכור, בורכא בלשון גמרא הוא לשון גנאי, שהיה מתגאה שהוא בכור ולכך כי מנשה הבכור מלא, אמר לו יוסף כי זה הבכר חסר, אמר זה אני רואה שפל ברך א"כ ברך, כי מנשה הבכור גימ' שקר חן, כלומר אע"פ שהוא בכור שקר החן. ובמדרש והוא הצעיר וכי מן התולדות אין אנו יודעים שהוא הצעיר, אלא שהיה מצעיר את עסקיו לפיכך זכה לבכורה:

פסוק טו

ויברך את יוסף ויאמר. בא לברך לבניו והוא מברך ליוסף, אמר בזוהר את לרבות בניו ולא פרסם ברכתם לפי שראה שיוצא מהם רשעים, ולזה אמר ויברך את יוסף מי שדומה ליוסף שהוא צדיק כמוהו:

האלהים אשר התהלכו וגו' כלומר איני מחזיק טובה לעצמי שלא יצא ממני רשע, כי זכות האבות סייע וג"כ האלהים הרועה וגו' המלאך הגואל שגאלני מכל רע שלא יתגבר עלי היצר שנקרא רע, שנאמר כי יצר לב האדם רע, יברך ג"כ הנערים שלא ישלוט עליהם. אין לך ברכה גדולה מזו, ויקרא בהם שמי לשבח ולא לגנאי כדי שתהיה שלשלת היחס אברהם יצחק ושמי ג"כ נזכר לשבח ולא יאמר עליהם זרע מרעים, ולזה יקרא בהם שמי, לפיכך אולי מזוהמת שכם שבא על דינה ואסנת בתו ועל זה עגל אחד בשכם, ולזה אמר יקרא שמי ושם אבותי אולי בזכות הג' תפסק אותה זוהמא, לזה יקרא בה שמי ויאמרו אסנת בת יעקב ולא בת שכם, לפי שאני הייתי סבה שיוסף נשאה כמו שאמר במדרש

שתלה קמיע בצוארה וכתב בו יעקב כל המתדבק בזו כאילו מתדבק בזרעו של יעקב. וידגו לרוב אפילו איזה עון בא לידם כי אין צדיק בארץ לא תשלוט עליהם סטרא אחרא אלא יהיו כדגים שאע"פ שאוכלים הגדולים לקטנים אין עליהם עון לפי שהם נכסים מעינא דסטרא אחרא, ואם העון גדול, וזהו לרב, שאם עון רב תפרע מהם בקבר לא בזה העולם כדי שלא יהיה חלול השם שלא יתלו בעונם אלא יאמר הם בני אברהם יצחק ויעקב ולמה הם לוקים. לזה תפרע מהם בקרב הארץ קרי ביה בקבר הארץ:

פסוק טז

ובזוהר דף רכ"ט ועל דא אמר יעקב המלאך הגואל אותי מכל רע דלא אזדמנת לי אתתא דאיהי מגו סטרא אחרא ולא איערע פסול בזרעי דכולהו צדיקי ושלימי בשלימו בגין דאתפרק מכל רע ויעקב לא אתדבק בההוא סטרא כלל ועל דא המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים מ"ט אתחזו לאתברכא בגין דנטיר יוסף את קיימא קדישא ועל דא אמר יוסף בני הם אשר נתן לי אלהים בזה, אחמי ליה רזא דברית דנטרי ליה אתחזי לאתברכא ואתחזי איהו לברכאן סגיאין בגין דא לכלהו יהב ברכא חד וליוסף ברכאן סגיאין דכתיב ברכות אביך גברו ע"כ. מכאן קצת ראיה למה שאמרנו:

פסוק כ

ויברכם ביום ההוא לאמר. כלומר לפי אותו יום ולפי אותו הזמן באשר הם שם הן צדיקים. לאמר בך יברך ישראל, א"ל עתידין שיתברכו ישראל בבניך וכל מי שיש לו בנים יברכם שיהיו כמו בניך, א"כ לכך צריך להקדים אפרים שהוא לשון רבוי לשון פרי, למנשה שהוא לשון צער כמו שאמר נשני אלהים את כל עמלי, א"כ מאחר שבך יברך ישראל שהברכה התחילה ממי שהוא סימן ברכה שהוא כי הפרני אלהים וגו' ולא יתחילו ממנשה שהוא לשון שכחה וצער, וכוונת יעקב אבינו אינה אלא לשכך אזן של יוסף לפי שסמך ידו להסירה ואמר לו לא כן אבי, אבל יעקב כונה אחרת היתה לו בהקדמת אפרים, ולזה אמר לאמר תרי זמני. או נאמר שאמר לאמר ב"פ כנגד אפרים ומנשה, ולזה אמר הראשון מלא ו' לאמור גימ' זרע, הוא כנגד אפרים שיצא ממנו יהושע שהזרע מן הוא"ו, וכבר ידעת שהשמש הוא רמוז ביעקב ויהושע בלבנה ולית לה מגרמה ולא כלום, והוא"ו הוא ביעקב ולזה לאמור מלא, ולזה אמר יהושע שמש בגבעו"ן דו"ם, גימ' יעקב ע"ה, לפי שנתן לו יעקב הוא"ו ולזה אמר ביום ההוא מוטעם, רמז על אותו יום של לאמר שיהיה לו אמירה ודבור ועזר, לאמור גימ' עזר, בך יברך ישראל זה יהושע במ"ק כ"ב, היינו בך יברך ישראל, כלומר אע"פ שיוצא ממנו ירבעם עכ"ז עיקר ברכתם של ישראל היא מיהושע שהוא נחל להם הארץ וע"י נלקחה, ולהפיס דעתו של יוסף אמר לפי שראה יוסף זרע דלא מעליא יוצא ממנו ואע"פ שיעקב התפלל שלא יצאו כמו

שאמר באומרו המלאך הגואל, וכן בזוהר שאמר דלא אזדמנת לי אתתא דאיהי מגו סטרא אחרא, כאן רמז לו שאם שום פסול יוצא ממנו הוא מצד דאזדמנת ליה סטרא אחרא אע"ג דלא קריב לגבה, ובשעה שבא לבית לעשות מלאכתו וכמו שאמר מלאכתו ממש מאותו הבל שנתיחד עמה, ולזה אמר לו לי הם. שאלולא דיוקנו של יעקב כמעט שקרב א"כ מחילי קא אתו לזה יקרא בהם שמי, ולזה לאמר לאמר ב"פ, אמירה ברמז ואמירה בפרהסיא, ולזה אמר הגואל ולא אמר שגאל כי פסול זרעו של יוסף נוגע ג"כ בו, כי לזה אמר ויקרא בהם שמי:

פסוק כא

ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת וגו'. עד עתה זכותי הגין עליכם מכאן ואילך אם אתם תהיו באגודה אחת בחבור אחד בלב אחד כמו שאמר חבור עצבים אפרים הנח לו, וכמו שאז"ל ואהבת לרעך כמוך כאן כל התורה, וכלול אהבת המקום מק"ו, וכן המקום נקרא רעך שנאמר רעך ורע אביך וגו', אם אתם כאחד יהיה אלהים עמכם אע"פ שאתם בגלות הוא נמצא במקום אחדות ולא במקום פירוד, וכל עוד שהוא עמכם לא תרגישו בגלות, והשיב אתכם בשרו בגאולה, וזה יורה שאמר, ויאמר אל יוסף דבורו עם יחיד ואח"כ אמר והיה אלהים עמכם בלשון רבים, כי בניו לא היו שם. באותה שעה שאחר כן אמר ויקרא יעקב אל בניו, אלא כמו שאמרנו שצוהו שיהיו כולם כאחד, ואמר ואני נתתי לכם שכם, עיר שכם ממש, ושם קבורתך, א"כ מכאן ראיה בגאולה. או אמר ואני נתתי לך שכם גימ' שני, אתה תהיה לי שני במדות והיינו שכם משך, תמשוך לאני כי בהוייתי בחיים הייתי מקשטה ומתקנה כמו שאמר ויעקב נסע סכתה, ואמר אשר לקחתי מיד האמורי כי הוא לא לקח כי שמעון ולוי באו על העיר, אלא כמו שאמר המדרש בילקוט, לאחר ז' שנים רדפו ונתכנסו כל מלכי האמורי, ע"ש בפ' וישלח:

פרק מט

פסוק א

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו וגו'. לא אמר ויקרא יעקב לבניו אלא אל בניו, קרא לבניו העיקרים שהם בני הנשמה ואמר להם האספו שיאספו כולם וימשכו אחריו, והיינו ואגידה תרגום משכו נגידו, את אשר יקרא אל מקום שיזדמן אתכם, באחרית הימים בזמן התחיה, ולאלו אמר האספו שהוא לשון גויעה כמו ויגוע ויאסף, ולבני הגוף שהם ראובן ואחיו אמר הקבצו ושמעו בני יעקב בני הגוף, והואיל והגוף כלה א"כ אינו אביכם לזה שמעו אל אביכם שבשמים שהוא ישראל סבא, לזה אני מצוה אתכם שתשמעו ממני. והרב רבי מנחם רקנטי ז"ל כתב את אשר יקרא אתכם לא אמר אשר יקרא לכם אלא

אתכם, רמז להם על מה שיקרא להם בעצמם בסוד הגלגול על מכירת יוסף, וזהו באחרית הימים, ואמר לראובן כי יש לו יתר שאת ויתר עז על שאר אחיו שלא פשע במכירתו של יוסף, אמנם בעבור שהיה פחז כמים ובלבל יצועי אביו אל תותר, ובשמעון ולוי אמר בסודם אל תבא נפשי זהו סוד העיבור, וליהודה אמר מטרף בני עלית הרמז לרבן שמעון בן גמליאל, זה כבס ביין לבושו ובדם, שחזר ונתכבס בדם, ויהיה פירוש עלית כמו כעלות גדיש, ואמר זבולן לחוף ימים ישכן רמז על רבי יהודה בן בבא שישב בין שני הרים ובין שני תחומין ושם נעצו בו שלש מאות לונכיות של ברזל ויתנכל"ו בצרוף לונכיות, ונרמז בפסוק וימררהו ורבו וישטמוהו בעלי חצים, ובעון ויפשיטו את יוסף נפשט עורו של רבי ישמעאל, ובעון דבתם רעה לשונו של רבי יהודה ליחך העפר, ובעון חיה רעה אכלתהו מה שאמר רבי עקיבא מי יתן לי ת"ח ואנשכהו כחמור נסרק בשרו בשיני ברזל, ונרמז בפסוק יששכר חמור גרם, וירא מנוחה הצדיקים בג"ע כי טובה ותענוגי ארץ העליונה כי נעמה ויט שכמו לסבול דינו של הקב"ה והוא האריך ע"ש:

פסוק ג

ראובן לפי דרכנו אמר ראובן בכורי אתה וכו'. יאמר מאחר שאתה יש לך שני יתרונות על אחיך שהם כחי וראשית אוני שהיא טפה ראשונה שהיא כחו של אדם א"כ היה לך להתגבר על יצרך ולהדמות למקור שבאת ממנו שתתגבר על יצרך במדת הסבלנות ואע"פ ששמתי מטתה של שפחת אחות אמך היה לך להתגבר יותר משאר אחיך, יתר שאת היא הסבלנות ויתר עז היא הגבורה, אבל אתה לא עשית כן אלא מיד כשראית מטתה בלבלת יצועי ולא היה לך סבלנות כמים הנגרים שאינם יכולים לעמוד יותר משאר משקים, א"כ אל תותר, ואמר כמים שלא הענישו, שי"ב שבטים הם כנגד י"ב מזלות, שכמו שהמים הם קיום העולם כך ראובן הוא קיום העולם, אלא אל תותר:

פסוק ד

ובזוהר פחז כמים אל תותר, הכא אתרמיז על הרהורא קדמאה דהוה ליה ליעקב על טפא קדמאה דרחל דאלמלא ההיא טפא הוא באתרה אשתאר ראובן שלים בכולא, אבל פחז כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך, עלית בהרהורא אחרא אז חללת:

פסוק ה

שמעון ולוי אחים. צריך שלא להפרידם כי לוי מקל ורצועה לשמעון, הרי מבני לוי הרגו לזמרי, ובענין העגל אמר משה לבני לוי שימו איש חרבו עברו ושובו והרגו וגו', כלי חמס שחמסו עצמם וסכנו עצמם שנאספו עליהם, מכרותיהם שמכרו עצמן, בסודם אל תבא נפשי שלא לקחו עצה ממני אלא עשי סוד ביניהם, ובזוהר דא את קיימא קדישא דאיקרי סוד ה' ברית קדש שמעון ולוי אטרחו גרמייהו על האי סוד באנשי שכם דיגזרון

גרמייהו ויקבלו עלון האי סוד וקרא אסהיד במרמה תו בעובדא דזמרי דפסל האי סוד ויעקב אמר בסודם אל תבא נפשי, אחלקם ביעקב, הם עשו לפנים משורת הדין שהם רוצים לגיירם ולהכניסם תחת כנפי השכינה אף אני אחלקם להעמיד משמעון סופרים ומלמדי תינוקות ומלוי מורי הוראות שנאמר יורו משפטיך ליעקב וכו' והיינו לישראל ולא לאומות עכו"ם, ויהיה לשמה ולא יהיה לפנים, וכמו שבאפם הרגו איש שכולם נחשבו לפניהם כאיש אחד וברצונם עקרו שור שהוא יוסף שנאמר בכור שורו הדר לו כשאמר להם יהודה לכו ונמכרנו לישמעאלים אמר וישמעו אחיו מאן אחיו אלו שמעון ולוי כי ראובן לא היה שם ובני השפחות לא היו שונאים אותו ואינם צריכים שמיעה א"כ כשנתרצו בו היה לעקרו שאמר לכו ונמכרני, א"כ במקום אותו אף יהיה לכם אף אחר שיהרגו עובדי העגל ובמקום אותו רצון ג"כ יהיה להם כשיהרג זמרי שהוא משמעון ויאלם פיהם. ארור אפם כי עז, אמר אע"פ שאנשי שכם היו חייבים הריגה לפי שבני נח מצווים על הדינים שהיא אחת משבע מצות שנצטוו בהם והם לא עשו דין כי ראוהו גונב דינה ושתקו כמו שכתב הרמב"ן ז"ל עכ"ז העזו ביותר שהרגו הטף ושבו הנשים ולקחו חילם א"כ יהיו הם מחזרים על הגרנות, ומשמעון מלמדי תינוקות וסופרים שאינם רואים סימן ברכה כמו שאז"ל ג' פרוטות הן שאינם רואים סימן ברכה וסי' חמ"ס חזן מלמד סיפר, וכמו שהם באו על החללים לפשוט מלבושיהם כן תמצא בעלי ג' אומנות אלו הם ערומים אם הם משמעון אבל אהדורי אפתחא לא מהדרי, וזהו ואפיצם בישראל לשון שררה שלא יתבזו, דין ברחמים:

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך וכו'. ח"ל לפי שראית שקללתי לאפם של שמעון ולוי, לא כן אתה, אתה יודוך אחיך, כמו דהודו לדבריך כשאמרת לכו ונמכרנו. ידך בעורף אויביך כנגד מה שאמר וידינו אל תהי בו ולא תאמר כמו ששמעו כשאמר לכו ונמכרנו וגו' היו שומעים אילו היית אומר ונשיבנו לאבי. כן היו שומעין אבל עתיד הייתי לירד בשלשלאות של ברזל ובסבתך חסו עלי וירדתי בכבוד א"כ ישתחוו לך בני אביך. או נאמר מטרף בני עלית סבת עלוייך היה בסבת הטרף כי אחר שיצאו ממצרים ויעברו בים ירד וקדש שמו ברבים ובסבת זה יהיה מושל על ישראל כמו שאז"ל על פסוק היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו, וכל זה היה סבת ירידת יוסף. או נאמר מטרף בני עלית עלייה לבד שהצלת לבני ראוי אתה לברכות ולעילוי כ"ש שיש לו הצלות אחרות שהציל אשה וב' בניה ויצאו ממנה מלכים ונביאים לכך ראוי לברכות הללו, כנגד הצלת

יוסף אמר גור אריה וכו', וכנגד פרץ וזרח אמר כרע רבץ כאריה וכו', על פרץ לא יסור שבט, ועל זרח שהוא על מלך המשיח שעתיד לזרוח:
ובמדרש רמז לו שיצאו ממנו מי שעתידין לבנות ג' בתים, שלמה בנה בית ראשון ולזה אמר יודוך אחיך ישתחוו וגו', כי בזמן שלמה היה שלום בעולם, זרובבל שיצא מזרע יהודה בנה בית שני, ולזה רמז גור אריה שקודם היה כמו גור ואח"כ נתגבר, ולזה אמר, מטרף, שרצו הכותיים לטרוף וכתבו שטנה ולא עלה בידם אלא שנתעלה יותר, וזהו בני עלית, בית ג' עתיד לבנותו מלך המשיח שהוא מזרע יהודה ועליו רמז לא יסור שבט מיהודה, ואמר לא יסור לא כמו שאר מלכי ישראל שמהם נפלו ומהם סר המלכות אבל זה לא יסור לעולם כי יהיה שלם בכל מיני שלימות שבעולם, שלם באיבריו, זהו ומחק"ק גי' רמ"ח, ואפשר שרמז כאן משיח בית יוסף, ומחקק מבין רגליו, ס"ת קנ"ו, גי' יוס"ף:
אחר שכתבתי זה מצאתי ראיה לדברי מהזוהר ז"ל, וכל שיח השדה זה משיח ראשון, וכל עשב השדה טרם יצמח דא משיח שני, ולמה בגין דלית תמן משה למפלח לשכינתא דעליה אתמר ואדם אין לעבוד את האדמה, ורזא דמלה לא יסור שבט מיהודה דא משיח בן דוד, ומחקק מבין רגליו דא משיח בן יוסף, עד כי יבא שיל"ה דא מש"ה חשבן דא כדא ול"ו יקה"ת אתוון ולו"י קה"ת ע"כ פרשת בראשית דף כ"ה. וכתב רבינו בחיי ז"ל אם תסתכל בפ' ברכת יהודה תמצא כל אותיות של תורה חוץ מאות זיי"ן לפי שמלכות ישראל הבא מיהודה אין עיקר נצחונם על ידי כלי זיין כשאר האומות כי החרב ירושה לעשו אבל מלכות ישראל לא בחרבם ירשו ארץ ואינה נוהגת מנהג הטבע בכח היד רק לפי הזכות והעונש בכח עליון ית', ולזה תמצא בשם יהודה שם הוי"ה שלם, כי כשישראל עושים רצונו של הקב"ה ישראל עושה חיל ומלכותם מתגברת ומצלחת וה' עמם ואין להם צורך לכלי זיין, ומה שנתוספה אות ד' לפי שהוא ד' בלידה ע"כ. עוד יכולני לומר לפי דרכו ז"ל שמה שנתוספה אות ד' הוא לומר שאם אין עושין רצונו של מקום מלכותם מדלדלת והולכת וכה"א יולך ה' אותך ואת מלכך וכו'. וכתב הרב ר' מנחם רקנטי ז"ל יהודה הוא ז' לאבות אברהם יצחק יעקב ראובן שמעון לוי יהודה כי הוא כנגד הכלה הכלולה, נאמר כאן ביהודה ותעמוד מלדת, ובשבת נאמר שבת וינפש, ונאמר ביהודה יודוך אחיך, ובשבת נאמר טוב להודות לה', ונאמר ביהודה מטרף בני עלית, טרף הוא מזון כמו הטריפני לחם חקי, כלומר יש לך לסלק עצמך אפי' ממזון אוכל נפש שנאמר לא תעשה כל מלאכה, ביהודה נאמר כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו, ובשבת נאמר שבו איש תחתיו, ומחקק מבין רגליו רמז שהמילה דוחה שבת, ביהודה נאמר אסרי לגפן עירה ולשרקה וכו' כלומר יאסר אותו ממלאכתו, ובשבת נאמר למען ינוח שורך

וחמורך. כבס ביין רמז על קדוש היום שהוא על היין, רמז למדת הדין לזה נתן לו השבת שנאמר לא יסור שבט ביהודה. חכלילי עינים מיין רמז מה שאז"ל פסיעה גסה נוטלת אחת מת"ק ממאור עיניו של אדם ומהדר ליה בקדושא דבי שמשא, וכמו שיהודה הוא רביעי לשבטים כן השבת הוא רביעי בעשרת הדברות ע"כ. וכ"כ רבינו בחיי ז"ל:

יודוך אחיך ידך וכו'. יודוך יו"ד כ"ו. כתב רבינו בחיי ז"ל נרמז בשמו של יהודה תחילת ההתפשטות. ופי' תחילת ההתפשטות הוא שם א"ך ויו"ד ע"ה א"ך, וכן יהודה אתה יודוך ר"ת א"ך, ולזה אמר אתה מה שלא אמר כן בשאר השבטים והבן. ובספר הזוהר פרשת משפטים דף ק"ד ז"ל, ועל דא אמר קרא יהודה אתה להאי אתה יודוך אחיך ולא כתיב יהודה יודוך אחיך ולא יתיר אלא על שמה דאת"ה אתה אתר דא איצטריך לשמא דא ולא אחרא יהודה אבא קדמאהו אבא תניינא וכו' ועל דא רווחא שמא דא דאקרי אתה וכו' ובנוי דיהודה וזרעא דיליה אודן ואמרין כי אתה אבינו מה דלית הכי לשאר בני גלגולא, שאר בני גלגולא תרין אבהן תרין אמהן אית לון לבניינא וכו'. יהודה אתה ודאי מרישא ועד סופא ולא איתחזי לשאר בנין אלא לי' בלחודוי לאתקרי אתה וכו' כרע במיתת ער, רבץ במיתת אונן, לבתר אתגבר כאריה לאקמא לפרץ וכלביא לאקמא לזרח מי יקימנו דכתיב ולא יסף עוד לדעתה תרגום ולא פסק, מי יקימנו מאן הוא דיימר אסירא אתתא דא, והוא האריך ע"ש:

ובמדרש א"ר תנחום בן חנילאי כשהוכיח יעקב ראובן שמעון ולוי הוריקו פניו של יהודה ונתייירא שלא יוכיחו על מעשה תמר מיד קראו ופייסו א"ל יהודה אתה יודוך אחיך אתה הודית מעשה תמר לכך יודוך אחיך להיות מלך עליהם בעוה"ז ובעוה"ב, בעוה"ז עמדו ממנו שלשים מלכים, בעוה"ב שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם, ולזה אמר לא יסור שבט מיהודה עד כי יבא שילה כתיב, כלומר אע"פ שתראה שנחלקה מלכותי וכרע רבץ לא יסור עד יבא, פי' אפי' כי יבא שילה גימט' משה ולו יקהת עמים עתיד להקהות שיניהם של א"ה עכו"ם וכתיב שילה וקרי שילו פי' כשתחזור ה' ו' שעתה כב"י חסר שנאמר כי יד על כס יה אין השם שלם כב"י עד שתחזור המלכות ליהודה. ותמצא בברכת יהודה ה' פסוקים, יהודה, גור, לא יסור, אסרי, חכלילי, ר"ת יגאל ח', חבלו יחלקו כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. ותמצא נ"ה מלות בפרשה, שמספר היו"ד בכלל נ"ה ולזה התחיל ביו"ד יהודה אתה ותחלת שמו יו"ד, הן לה' אלהיך השמים וגו':

פסוק יג

זבולן לחוף ימים ישכון. סמך זבלון ליהודה לומר כי יהודה מלך על הים ועל היבשה כי זבולן הוא מדגל יהודה ואחריו יששכר לפי שהמלך צריך שיהיה עמו התורה שנאמר

והיתה עמו וגו' למען יאריך ימים וגו', ואין מלכותו קיימת אלא בתורה שנאמר בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו, ואם אין קמ"ח אין מק"ח מקחה ומשאה ומתנה של תורה שנקחה במ' יום והיינו מק"ח מ' ק"ח, לזה הקדים זבולן שהיה זן יששכר, וכן תחלת ברכתו ז' וסוף נו"ן וירכתו עד ציידן היינו ז"ן, ולזה זכה לב' שלחנות לעוה"ז ולעוה"ב, ולזה לחוף ימים י"מ י"ם והבן:

ובזוהר מהכא אוליפנא מאן דסעיד למארי אורייתא נטל ברכאן מעילא ותתא ולא עוד אלא דיזכי לתרי פתורי מאי דלא זכי בר נש אחרא זכי לעותרא דיתברך בהאי עלמא וזכי למיהוי ליה חולקא לעלמא דאתי, הה"ד זבולן לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות, כיון דכתיב לחוף ימים אמאי והוא לחוף אניות, אלא לחוף ימים בעלמא דין ולחוף אניות בעלמא דאתי כד"א שם אניות יהלכון ע"כ. וכן הוא אומר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה ממרחק דייקא. לחוף בא"ת ב"ש כספו, נכסף לעוה"ב, וירכתו עד ציידן, וירכתו כתרו י', שהכתר לא יושם אלא כשהמלך יושב על כסאו אבל כשהולך ממקום למקום אין בראשו כתר, אבל זבולן אפי' שיהיה לחוף אניות שיהיה בספינה ואין שם מי יראנו היה לו כתר ומה כתר היה לו דא י' ולמה יו"ד שהוא רמז לעוה"ב שהוא כמוס וסתום כמו היו"ד שהיא המוסה, וכן אז"ל כי בי"ה ה' צור עולמים עוה"ז בה' שנאמר בהבראם בה"א בראם ועוה"ב ביו"ד, אם כן וירכתו וכתרו י', אם כן עליו נאמר ותומכיה מאושר, שכל אדם אין לו אישור אלא בעוה"ז כמו שאמר אשריך וטוב לך אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב אבל זבולן יש לו אישור בב' עולמות, ולזה אמר מאושר שכפול באישור כמו שאמר הזוהר זכי לתרי פתורי מאי דלא זכי בר נש אחרא, ולזה תמצא י' מלות בברכתו:

פסוק יד

יששכר חמור גרם. כבר ידעת כי יששכר בא מכח הדודאים ועליהם נאמר הדודאים נתנו ריח ריחה של תורה, הדודאים גי' ע' שבעים פנים לתורה, וכן המשפתים גי' ת"ת ע', וכן יששכר גי' לת"ת. חמור גימ' נרד, שיש לו ריח טוב וטבעו משמח כשנותנים אותו במאכל, גם חמור גימ' נרד היא הבינה, ומזה אמר ומבני יששכר יודעי בינה, גם משפתים בא"ת ב"ש יבוא מ"י, שהיה מחבר מ"י עם י"ם, וכל זה גרם חמורו שהיה זך, והיינו חמור גרם החומר גרם, כמו שאמר וישכב עמה בלילה הוא, ההוא לא נאמר אלא הוא, מלמד כביכול הוא סייע באותו מעשה, א"כ מוכרח הוא שיהיה חומרו זך וחמרו גרם גמר בלבו לסבול עול התורה למה לפי שראה מנוחה כי טוב היא הבינה ששם מנוח הנשמות, ואת הארץ כי נעמה היא כ"י, ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד שהיה מחבר בעבודתו י"ם עם

מ"י, וזהו יודעי בינה לעתים, יודעי מחברים כמו וידע אדם את חוה אשתו, בינה לעתים היא כ"י שנקראת עת שנאמר ואל יבא בכל עת, וכל העתים שאמר שלמה בספרו שם רמוזים לזה מג"ר חומרו לסבול, ולזה יששכר יש שכר לתת לאיש כדרכיו:

פסוק טז

דן ידין עמו. לפי שהיה דן ראש הדגל שנאמר מחנה דן צפונה לזה אמר כאחד שבטי ישראל וכו', כמיוחד שבישראל שהוא שבט יהודה, כמו שיהודה הוא ראש הדגל כן דן ידין עמו על ששמו עגל בנחלתו, שנאמר את האחד נתן בדן, ולזה הוא בצפון שהוא צפון וחשוך וצריך אורה, לזה אחר דגל יהודה זבולן יששכר שהוא במזרח הזכיר דן להאיר חשכו. ואמר יהי דן נחש עלי דרך שלא יעלו ישראל שם לראות העגל עת שתשכח מני רגל שלא יעשו שם רגל, וכן היה שאותה העיר שבנה דן ויקרא אותה לשם ששם הועמד הפסל והפכו הקערה לש"ם שמ"ל, והיא העיר שאמר ויקראו לש"ם דן בשם דן אביהם, כלומר שאביהם שבשמים ידון במי שהעמיד שם העגל, וכן אבנו היתה לשם, לומר שלא היה רוצה דן שיושם העגל בנחלתו אלא יד המלך גברה עליו, ולזה אמר יהי דן נחש עלי דרך דשיפון עלי אורח שלא יעלו ותשכח מני רגל. וכן הוא שזו העיר היא בארץ ישראל עדין עומדת בבניינה וקורין לה פניאס, והיא שאז"ל ירדן יוצא ממערת פימאיס, ונשכחה מני רגל שאינה מקבלת ישוב וכמה פעמים הלכו לשם לשבת בה וליישבה לפי שהיא מקום גנים ולא נתיישבו לפי שהוא חולנית ולא היו יכולים להאריך בנשימתם בישיבתם שם, ולזה אמר לישועתך קויתי ה' שתחזור לישובה, ועדיין חומתה ודלתותיה קיימין. גם אמר לישועתך קויתי שהוא מאסף לכל המחנות באחרונה יסעו לישועה אחרונה קויתי:

פסוק יז

ובזוהר יהי דן נחש עלי דרך אימתי הוה דן נחש ביומוי דירבעם דכתיב את האחד נתן בדן, אמאי אתיהיב תמן עלי דרך דיתמנע ההוא דרך דסלקין לירושלים ולא יסלקון תמן ודא הוא לון נחש לישראל עלי דרך דרך ודאי כד"א ויועץ המלך וכו' שפיפון עלי אורח דעקין לון לישראל וכולא לא הוה אלא עלי דרך ועלי אורחא לאתמנע מישראל דלא יסלקון למיחג חגייהו ולקרבא קרבנין ועלוון ולמפלח תמן. ת"ח בשעתא דמטו ברכאן לידא דמשה לברכא לכלהו שבטין חמא לדן דהוה קטיר בחויא הדר קטר ליה באריה שנאמר ולדן אמר דן גור אריה יזנק מן הבשן מ"ט בגין דיהא שירותא כו' וסופא דדגלין דן דכתיב דן גור אריה למהוי שירותא בסופא קטיר דא בדא קטיר בחד אתר ע"כ. א"כ כאחד שבטי ישראל כמיוחד בשבטים שהוא יהודה ולזה במעשה המשכן היה בצלאל מיהודה ואהליאב מדן. ועוד יהי דן נחש עלי דרך רמז על מה שאמר בזוהר בלק (דף קצ"ד) כד אתא פינחס למקטליה לבלעם כיון דחמא לפינחס פרח באוירא ונטל כל

חרשין דהוה ידע ונטל חרשין דבנוי דאינון יונוס ויומברוס דאתקטילו על ידי דבני לוי דכתיב ויפול מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש אינון בנוי דבלעם יונוס ויומברוס דהוו שקילי כשלשת אלפי איש ונטל אינון חרשין דהוו רגילי בהו ובהו טס ואסתלק, פינחס חמא ליה דהוה בר נש טס באוירא והוה, מסתלק באוירא, מעינא, רמא קלא לבני חילא אמר אית מאן דידע למפרח אבתריה דההוא רשע דהא בלעם איהו חמו ליה דהוה טס. צליה בריה דשבטא דדן קם ונטל שולטנו דשליט על חרשין ופרח ואסתלק כיון דחמא ליה ההוא רשע עבד אורח כדין אתכס מעינא בההיא שעתא אסתכן צליה והוה בצערא דלא הוה ידע מה יעביד רמא ליה קלא פינחס ואמר טולא דתניניא דרבעין על כל חוין הפוך במזייך מיד ידע וגלי ההוא אורחא ועאל לגביה מיד אתגלי ונחתו תרווייהו לקמיה דפינחס. ת"ח ההוא רשע כתיב ביה וילך שפי דא הוא עליון דדרגין דיליה חויא דכורא, צליה נטל תרין דכר ונוקבא ובההוא שליט עליה בגין דשולטנו דשליט עלייהו נטל ואתכפיין קמיה ודא הוא שפיפון עלי ארח ע"כ. ולזה רמז כאן ואמר יהי דן נחש עלי דרך, על ההוא דרך דידע וגלי ועאל לגביה:

פסוק יט

גד גדוד יגודנו בירך לגד אחר שבירך לדן לפי שדן היא בן ראשון מבלהה שפחת רחל וגד הוא ראשון מזלפה שפחת לאה, ובירך לדן ואמר יהי דן נחש עלי דרך ואמר לגד והוא יגוד עקב, כלומר גם הוא כנחש ישוך כמה דאתמר ואתה תשופנו עקב, זה אליהו שבא מגד שהרג נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים איש, שנאמר ויורידם אליהו אל נחל קישון וישחטם שם, וזהו גד הבא מגד גדוד יגודנו שיתקבצו עליו כמה גדודים נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים איש ונביאי האשרה ארבע מאות והוא יגוד עקב, שהרגם בסוף, ופי' יגוד כמו גודו אילנא:

ובמדרש כיון שראה יעקב לשמשון הבא מדן אמר אין זה מביא את הגאולה אלא הבא מגד, והוא יגוד עקב אותו הבא בעקב שנאמר הנני שולח לכם את אליה הנביא וגו', אם כן כמו שדן היה מקנא על עגלי ירבעם ששם בנחלתו כן ג"כ מגד יצא מי שמקנא לה', לזה בירכו אחר דן, ולזה לא נזכר שם אביו של אליהו לפי שבא מגד שהוא משפחת לאה:

ובזוהר א"ר יצחק אלמלא דהוה גד מבני השפחות שעתא קיימא ליה לאשלמא יתיר מכולא הה"ד בא גד קרי וכתיב בגד חסר א' דהא שעתא קיימא בשלימו ואסתלק מיניה הה"ד אחי בגדו כמו נחל בגין דההוא נהר דנגיד ונפיק אסתלק בההיא שעתא וכתיב בגד חסר א' ועל דא לא זכה בארעא קדישא ואסתלק מינה ע"כ. יראה כי בא גד היא עשר, ולזה אמר שעתא קיימא ליה לאשלמא יתיר מכלא, בגד ט' חסר א', גד גימ"ל דל"ת

גמול דלים, ואילו היה בארץ היה חייב בלקט שכחה ופאה שהם לעניים שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם וגו', כשהלך בחו"ל חיסר, זה הוא מה שאמר דההוא נהר שהוא היסוד אסתלק, א"כ בגד בגידה עשה:

עוד בזוהר גד גדוד יגודנו וגו' רבי יוסי אמר מגד אשתמע דהא חילין יפקון לאגחא קרבא משמע דכתיב גד בכל אתר גימ"ל דל"ת חילין ומשריין נפקי מינייהו דהא גימ"ל יהיב ודל"ת נקיט, ומהכא כמה חילין וכמה משריין תליין בהו, ת"ח ההוא נהר דנגיד ונפיק מעדן לא פסקין מימוי לעלמין והוא אשלים למסכני ועל דא קיימין כמה חילין וכמה משריין אתזנו מהכא ועל דא ג"ד גימ"ל דל"ת דא אפיק ויהיב ודא לקיט ונקיט ואתזן ביתא ע"כ:

עוד שם א"ר יהודא מנין לראובן דהוה כהאי גוונא דכתיב פחז כמים אל תותר דאסתלקו מיין ולא נגידו והא אתמר במה אפגים ותרווייהו לא זכו בארעא קדישא, ת"ח מה דאתפגים בגד אשתלים באשר דכתיב מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מל השתא אשלים גימ"ל לדל"ת ע"כ. וזהו שאמר ג"ד גדו"ד יגודנו:

פסוק כ

מאשר שמנה לחמו והוא. ר"ת משלו יתן וצדיק חונן ונותן, כמו שאמר הזוהר דא הוא אתר דכלא מאשרין ליה, שמנ"ה אותיות נשמ"ה ששם הוא מוצא הנשמות ומשם נטלין והוא מעלה נשמת הצדיק, זהו והוא יתן מעדני מלך שהוא מלכו של עולם שהוא כביכול מתעדן בנשמת הצדיק, ומי מעלה אותה צדיק, מצא מין את מינו וניעור, וזהו שאמר באשרי כי אשרוני בנות, אמא עילאה ואמא תתאה, ולאה אמרה בנות ומשה אמר בנים שנאמר ברוך מבנים אשר, נקבה לנקבות וזכר לזכרים, לפי שהם למעלה מהם ומשפעת בהם, א"כ בערכה הם מקבלים וכל מקבל בערך מה שלמעלה ממנו נקבה והבן. ואמר ברוך מבנים אשר לפי שהוא מושך מוא"ו וממשך הוא"ו לפי שאשר במ"ק ו'. וא"כ ברוך מבנים ודאי, א"כ שמנה לחמו לחם ו'. וכתב רבינו בחיי ז"ל פרשת ויצא ז"ל בראותה שעמדה מלדת הוצרכה לחזור ולמשוך ממקום שפסקה ובכח התפלה שאמרה גד גדוד כלומר יתחזק מזלי משכה כח הלידה וילדה לישששכר, והבן השני קראתו אשר כלומר יישר כחי שאתחזק ואלד ותהיה המשכתי דרך סלולה מלשון ואשר בדרך לבך, ואז נתן לה זבולן שהוא דרך קו האמצעי המכוון עם התשובה רצועה ישרה ונמצאת למד כי גד ואשר לא ע"פ המדות אלא על שם התפלה, בכח התפלה שהתפללה בגד נתן לה ישששכר ובכח התפלה שהתפללה באשר נתן לה זבולון ע"כ. א"כ יבא עם זה מכוון אשרוני בנות וגם כן ברוך מבנים אשר שעלתה דרך סלולה לאם הבנים. ודע כי אשר

הוא שמיני וישששכר תשיעי זבולון עשירי לזה לחוף ימים ישכו"ן בגימ' שכינ"ה יתר א' הוא אצילות השופע:

עוד והוא יתן מעדני מלך א"ר שהיו בנותיו נאות והיו נשואות לכהנים רבי סימון אמר שהיו נשואות למלכים, זהו והוא יתן מעדני מלך, והאשה נקראת לחם שנאמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל זהו שמנה לחמו. ור"ל שמנה לכהן שנמשחו בשמן או למלך שנמשח בשמן:

פסוק כא

נפתלי אילה שלוחה. נאמר על דבורה שהיא משבט נפתלי שהיא עתידה לומר שירה, וזהו הנותן אמרי שפר, שלא מצינו אשה שאמרה שירה עם האנשים כי אם דבורה שנאמר ותשר דבורה וברק בן אבינועם, דבורה עיקר וברק טפל לה, ולזה אמר הנותן בלשון זכר, לפי שאמרה שירה עם האנשים, כי מרים הנביאה אמרה שירה עם הנשים שנאמר ותצאנה כל הנשים אחריה וכו', אבל זו חדוש שלא מצינו כיוצא בה, לזה אמר אילה שלוחה לומר שירה זו נשתלחה מששת ימי בראשית, וכן נפתל"י איל"ה שלח"ה גימ' מבראשי"ת יתר ו', היינו ששת ימי בראשית, וכן אילה שלוחה הנותן ר"ת אש"ה, ר"ל מנפתלי תצא אשה נותנת אמרי שפר היינו שירה, ולזה אמרה רחל נפתולי שהוא לשון חבור כמו צמיד פתיל, אמרה נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי שנתחברנו יחד לעשות פלול ושירה להקב"ה שיצאו נביאות לפלל לשורר, גם יכולתי כי ממנה יצאה מרים שאמרה שירה עם הנשים, וממני יצאה אשה שהיא היתה עיקר והאנשים היו טפילה אם כן גם יכולתי, וזהו רבוי ג"ם, לפי שלא די שאמרה שירה עם האנשים והיא היתה עיקר והם היו טפילה לה כמו שאמרנו אלא שהיא שפטה את ישראל מה שאין דרך העולם שאשה תהיה שופטת א"כ גם יכולתי גם בשירה, יכולתי במשפט, וזהו דבור"ה דבו"ר ה' כי הדבור הוא לזכר וכאן לנקבה, למה שהיא שלוחה לזה נשתלחה כמו שאמרנו:

פסוק כב

בן פורת יוסף בן פורת עלי עין וגו'. למה לא הזכיר שמו תחלה ואמר יוסף בן פורת כמו שאמר ראובן בכורי אתה וכן שאר השבטים הזכיר שמם קודם. אלא אמר בן כלומר לזה ראוי לקראות בן שהוא היה סבת שאר הבנים, הוא היה ראשית המחשבה, לזה אמר בן ולא אמר יוסף כי לא נולד ולא יצא לפועל אלא במחשבה אמר בן פורת יוסף, כאילו אמר בן פארות יוסף שהוא סבת כל הפארות והענפים. וכתב רבינו בחיי ז"ל מלת בן מלשון ועל בן אמצת לך ופי' נטע שבו פארות רבות, גם היה ראשית המחשבה שמיום שנולד עשו שיהיה זה שטנו, כי לזה המתין אצל לבן עד שבא יוסף שנאמר ויהי כאשר ילדה

רחל את יוסף וגו', א"כ בן פורת יוסף בן פורת עלי עין הרעה שנתן עשו עין הרע בברכה שנאמר וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב וגו', ולזה אמר עלי עין, לא אמר על עינים אלא עלי עין שהיה עשו נותן עינא דשמאלא ביעקב לא הוה מסתכל בעינא דימינא אלא בעינא דשמאלא ליה ליעקב, ובזוהר בן פורת עלי עין על עינא דההוא רשע, א"כ בן פורת עלי עין כמו אפריין נמטיה לר"ש (ב"מ קי"ט) פירוש לשון חזוק ושבח. ועל דרך הסוד אמר ב"פ בן פורת לפי שעולה להביא שפע מלמעלה שהזרע הוא מהמוח וירד ומשפיע עלי עין שהיא כ"י שהיא נקראת בת עין שהכל פונים לה ועליה נאמר הנה עין ה' אל יראיו ונאמר טוב עין הוא יבורך. יסו"ד במ"ק טוב והבן. עוד אפשר שאמר בן פורת לב' משיחים, ולזה אמר בן פורת יוסף כי הוא קודם:

ובמדרש בן פורת בן פרות שעל ידי פרות נתגדל, ונוכל לומר על דרך הפשט בן פור"ת בן פות"ר שע"י הפתרון נתגדל, ולזה אמר ב"פ בן פורת יוסף שפתר ב' פתרונות אחד לשר המשקים ואחד לפרעה, ולזה אמר עלי עין כי בסבת פתרון הב' שהוא חלום פרעה נתעלה, וזהו עלי עין וכו' שהוא פרעה שהוא עין כל הארץ:

בנות צעדה. ולא בנות צעדו, לרמוז על אסנת, ובת כ"ב שנה היתה ולא נזדווגה לשום אדם ושום אדם לא היה רשאי ליקרב אליה לפי שיעקב כתב על ציץ של זהב שם הקודש ותלה על צוארה ועל ידי אותו שם לא קרב אליה שום אדם וירד מיכאל המלאך ונטלה והורידה למצרים לביתו של פוטיפר והכל צפוי לפניו, כן אמר המדרש, וכשיצא על ארץ מצרים וקראו לפניו אברך הלכו כל בנות המלכים להסתכל ביופיו אולי ישא אחת מהן ולא יכלו להביט אליו כי כולם בנות חמורים שאינם רואים אבל אסנת היא היא מן הרואים שנאמר וירא את המקום מרחוק ראתה אותו והכירתו, וזהו עלי שור כמו אשורנו, כי אין המציאה נגלית אלא לבעליה ומיד הכיר בה והכירה, כי בהיותה בבית פוטיפר היתה סתומה וסמויה מן העין שאפילו פוטיפר לא ראה אותה ע"י אותו שם, וצעדה כמו סעדה כי אותיות זסשר"ץ מתחלפות, כלומר אותו שם סעד לה:

פסוק כג

וימררוהו ורבו. וימררהו כתיב, זה שמעון שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא. ורבו שרבו עם ראובן שאמר לא נכנו נפש וישטמוהו, וישטמהו כתיב, נטר לו המשטמה שהשליכו לבור מלא נחשים ועקרבים ולא לבור אחר שכן ויקחהו וישליכהו כתיב. אבל אותה המשטמה היתה בעלי חצים כחצים של עלים שאין בהם ממש על דרך ורדף אותם קול עלה נדף. ורש"י ז"ל פירש בעלי חצים שלשונם כחץ ותרגם מלשון חלוקה אותם שהם ראויים לחלוק עמו נחלה לאפוקי לוי שאין לו נחלה,

אע"פ שבשכם היו שניהם אחים שמעון ולוי בענין יוסף לא היה לוי עמו בהסכמתו של שמעון. חצי"ם גימ' מק"ח שעשו בו מק"ח וממכר, וחמ"ק עבר מהם, ונעשה מוכר קמ"ח, שנאמר ויוסף הוא המשביר לכל עם הארץ. עוד וימררהו אחיו ורבו מוכריו ישמעאלים מדינים סוחרים והמדנים מכרו אותו למצרים, אז"ל מלמד שנמכר פעמים הרבה, א"כ ורבו מוכריו וישטמוהו בעלי חצים אלו בני חם פוטיפר ואשתו, אשתו עשתה מה שעשתה ופוטיפר שם אותו בבית הסוהר וכל אחד הוא חצי גוף איש בלא אשה אשה בלא איש לזה אמר בעלי חצים שהם חצאים. עוד חצים ר"ת וס"ת ח"ם, נשאר צ"י באמצע בא"ת ב"ש ה"ם, כאלו אומר בני ח"ה ה"ם. עוד בעלי חצים שחם בחצי, שנאמר שם וח"ם ויפת, וחם בין שניהם:

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו. שעם כל מה שאירע לו נתיישב ונתחזק ולא קץ בתוכחתו שקבלם בסבר פנים יפות והיה מברך ה' ואומר ברוך אתה ה' תמים נאמן, ר"ת באית"ן, קשתו אותיות שות"ק, קשת"ו שתק"ו, ויפוזו זרועי ידיו שתי זרועותיו שהם שני בניו שהם זרועות של יוסף הם כמו זהב מופז שהם צדיקים דומים לאביו שהוא יעקב שלא נמצא בו שום פסול בזרעו, וזהו מידי אביר יעקב כמו יעקב שהוא אביר ושלם שלא נמצא בו שום פסול כן הוא דומה לו:

משם רועה אבן ישראל. עד"ה אבן ישראל שהיא כ"י משם יבא לה השפע על ידו ומשם באה הפרנסה לעולם, מש"ם אב"ן ישרא"ל בגי' ומש"ם הפרנס"ה בא"ה לעול"ם עה"מ והעולם היא כ"י. עוד ותשב באיתן קשתו הוא חוזר על פוטיפר שלקחו למשכב זכור ושניהם נתכוונו לרעה, וזהו בעלי, שנתכוונו לבעילה פוטיפר נתכוון להורות בו חציו שהוא הזרע היורה כחץ, והיא נתכוונה שיורה חציו בה, כששבה קשתו של פוטיפר לאיתנה פירוש לנרתקה ולא חזרה עוד כמו שאז"ל שנסתרס, בירך ואמר ברוך אתה ה' תובע נקמתו ר"ת באית"ן, ויפזו זרועי ידיו, שהיה מטפח בידיו כמו מפזז ומכרכר מרוב שמחתו, ידי"ו מיד"י אבי"ר גימ' סר"ס עם ג' אותיות, ומי סרסם יעקב, מידי אביר יעקב, לפי שמשם רועה אב"ן א"ב וב"ן שנאמר ויתן להם יוסף לחם לפי הטף ועתיד לרעות במשיח בן אפרים, איך יהיה רועה זונות:

פסוק כה

מאל אביך וכו', אמר לו אתה מבורך מאברהם שהוא אל חסד, ואתה מבורך ג"כ מיצחק שברכני ואמר לי ואל שדי יברך אותך ויפרך והרבך ויתן לך את ברכת אברהם לרשתך, כשברכני נתברכת אתה ג"כ, כי דיוקני ובן גילי אתה וכל מה שאירע לי אירע לך אבל הברכה שלי עולה על כולם, למה שברכתם היא ברכת העוה"ז שאמר יצחק ויתן לך

האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, וברכתם היתה באל שדי זהו שאמר מאל אביך ויעזרך, ברכתם היא שתהיה עזור בעוה"ז, ואת שדי שברכתם היא באל שדי, ברכות שמים ברכות תהום זהו מטל השמים ומשמני הארץ ברכות שדים ורחם שאמר והפרך והרבך הכל בעוה"ז, אבל הברכה שלי היא עולה על כולם, זהו ברכות אביך גברו למה שברכתי היא עד תאות גבעות עולם, שברכתם יש לה מצר, כמו שאז"ל על פסוק והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב, לא כאברהם שאמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, ולא כיצחק שנאמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות, וביעקב נאמר ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה, שהיא נחלה בלא מצרים והיא בשם הוי"ה, א"כ אל תקל ברכת אביך כי היא גברה על, הכל:

פסוק כו

ובזוהר ברכות אביך גברו, ברכות אביך גברו ודאי דהא יעקב אחסין שבחא דכולא יתיר מאבהן דהא הוא הוה שלים בכלא וכלא יהב ליה ליוסף מ"ט דהכי אתחזי דהא צדיק נטיל כולא ואחסין כלא כחדא וכל ברכאן ביה שריין והוא אריק ברכאן מרישא לעילא וכל שייפין דגופא כלהו אתתקנן לארקא ביה ברכאן וכדין אתעביד נהר דנפיק מעדן ע"כ:

פסוק כז

בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד. זה שאול שהיה משבט בנימין שהיה מלך ראשון והיה תחילת בקרן של ישראל וכו'. בנימין זאב יטרף, גימ' זה היה שאול המלך. ולערב יחלק שלל זהו כששקעה שמשן של ישראל ע"י נבוכדנאצר, יחלק שלל מרדכי ואסתר יחלקו שלל המן, וכן ולערב יחלק שלל, במ"ק גי' זה מרדכי יהודי:

פסוק כח

כל אלה. אמר כל אלה, כבר אמרנו למעלה כשאמר יעקב אל בניו ולא אמר לבניו אלא אל בניו הם בני הנשמה, ואמר להם שיאספו כולם ויבאו עמו בשעת מיתתו, ואח"כ אמר הקבצו וכו' שהם בני הגוף, לזה אמר כל אלה שבטי ישראל, הם בעלי אגרופן של ישראל כמו לא יסור שבט שהוא לשון שררה ומלכות, ולזה אמר שבטי ישראל ולא שבטי יעקב, שנים עשר, שצורתו חקוקה בכסא הכבוד שמרכבתו י"ב, וזאת אשר דבר להם, דבור לבד לקבצם בשעת מיתתו כמו שאמר הזוהר על פסוק ויקרבו ימי ישראל למות שכל הימים שעשה האדם בהם מצות הם מתקבצים בשעת המיתה להעיד עליו:

ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם, אותם אתם ב"פ למה והראשון מלא והשני חסר. אלא למה שאמר הראשון מלא הוא לבני הנשמה והוא אביהם והם בניו ממש שהולכים עמו ואין נפרדים ממנו לא כמו בני הגוף שמלוים אותו עד הקבר, לזה ויברך אותם מלא וברכם דרך כלל, אבל בני הגוף איש אשר כברכתו ברך אתם כל אחד כפי מה

שהוא צריך ולזה אתם חסר. או נאמר איש אשר כברכתו, לפי שיש מהם שקנטרן כמו שמעון ולוי שאמר ארור אפם, או כמו נפתלי שלא ברכו שאמר נפתלי אילה שלוחה, לזה כללם כולם, וחזר ואמר ברך אותם אחר שאמר ויברך אותם לכלול כולם. עוד נאמר ויברך אותם ברכה כמוסה סתומה מן העין שהיא ברכת עוה"ב ולזה לא נתפרשה:

פסוק כט

ויצו אותם ויאמר. צווי ואמירה, צווי קברו אותי אל אבותי, והאמירה שאמר אני נאסף אל עמי, כמו שאמר בזוהר מה שזכה משה בחייו זכה יעקב אחר מיתה, כד נפקו ישראל ממצרים מסטרא דיובלא וכל אינון ס' רבוון מעל עילאה הוו משה שמש בסיהרא בעוד דאיהו בגופא כד אתפטר מן עלמא סליק בסליקו עילאה דרוחא קדישא ואתהדר ברוחיה דיובלא עילאה ואדבק באינון ס' רבוון דהוו דיליה, מה דלא הוו כן ליעקב דאיהו אתהדר ברוחא לגבי שמטה מה דלא הוה כן בחייו בגין דביתא אחרא הוה ליה ליעקב שמש בנשוי דגופא בתר דמית אתדבק רוחיה ברוחא, משה אתפרש מאנתתיה ושמש בסיהרא כד איהי בגופא לבתר אדבק רוחא ברוחא עילאה טמירא דלעילא ע"כ. לזה אמר אני נאסף אל עמי לאדבקא רוחא ברוחא זו היא האמירה, וכדי שלא יתבזו האבות שעלה למעלה מהם לזה ויאמר אלהם חסר אמירה בחשאי והצווי הוא קברו אותי אל אבותי וכו', אל המערה אשר בשד"ה עפרו"ן החת"י, ס"ת בגימ' ה"ס, הוא זווג של השכינה כמו שאמר הזוהר בעלא קדמאה דמטרוניתא הוה, מית יעקב ואזדווגא ביה במשה ובעוד דהואי משה בהאי עלמא זמני לה כדקא יאות ואיהו הוה, בעלא תניינא דמטרוניתא בתר דמית משה אהדרת לבעלא קדמאה דאיהו יעקב מכאן נוקבא דאתנסיבת לתרין בההוא עלמא אהדרא לקדמאה. לזה צוום שבקבורה יכוונו שיהא גופו מחובר בשכינה במעשה שהוא א"י, וכן ג"כ עשה שאמר ויאסף רגליו שהוא הגוף אל המטה שהיא השכינה ויגוע ויאסף אל עמיו והוא דבוק רוחא ברוחא:

אני נאסף אל עמי. פירש"י ז"ל ע"ש שמכניסים הנפשות אל מקום גניזתן שיש אסיפה בלשון עברי שהוא לשון הכנסה, כמו ואין איש מאסף אותי הביתה, ואספתו אל תוך ביתך, וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה ע"כ:

פסוק לא

שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו וגו' ושמה קברתי את לאה, שהיא חצי הגוף קבור שם א"כ שם ראוי ליקבר חצי האחר:

פסוק לב

מקנה השדה והמערה אשר בו וגו', מה לנו יהיה מחת או מאחר, וכבר ידוע הוא כי כן אמר פ' חיי שרה ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת. ועוד

למה אמר מקנה השדה והמערה הוא לא צוה אלא קברו אותי במערה והשדה למה. אלא נוכל לומר שאמר לו אולי יבאו נשיאי הארץ לערער כשיראו כל כך רבוי עם שיבאו עמו לגמול חסד עמי ויפסידו השדות כי הדרך לא יכילם, ועוד כי דרך המלך ודרך הקבר אין לה שיעור וכאן יש כאן יוסף שהיה מלך ועלו עמו כל זקני ארץ מצרים, לזה אמר מקנה השדה בכוונה מכוונת קנה אברהם השדה כדי להלך בה ותהיה נדשת, ולא מעפרון אלא מבני חת שהם נשיאי הארץ וסברו וקבלו כי אברהם נקרא מלך שנאמר נשיא אלהים וגו' וקנה אברהם בכסף בשטר ובחזקה ועלו עמו כל אנשי המדינה לקבור את שרה, ולפי שהחזקה היא כנגד הכל לזה אמר שמה קברו את אברהם ואת יצחק וגו' ושמה קברתיו את לאה הרי ג', ובתלתא הויא חזקה. עוד אמר לו מקנה השדה והמערה אשר בו מאת בני חת, רמז לו שאין לו שם קבורה כי אין שם כי אם ח' קברות ד' זכרים וד' נקבות ולזה לא נקברה שם רחל, ולזה רמז לו חת, ח' קברים בסכום ת', כי לזה היה ארבע מאות שקל כסף כנגד ד' קברים זכר ונקבה, וכן אמרו במסכת סוטה א"ר יצחק קרית ד' זוגות היתה, פירש"י ז"ל שאינה מחזקת אלא ד' זוגות, וכן הוא הדין המוכר מקום לעשות קברות עושה מערה ופותח לתוכה ח' קברים:

פסוק לג

ויאסף רגליו אל המטה. גופא בגופא, ויאסף אל עמיו רוחא ברוחא, הוא אמרם ז"ל יעקב לא מת, סוד העניו שאין מדתו של יעקב כשאר המדות שגורמים הפכים, כי חסד הפכו דין וכשיש דין לא יש חסד וכשיש חסד לא יש דין אבל יעקב כלול מהכל, ועליו נאמר אני ה' לא שניתי, ומה שאמר ויאסוף רגליו הוא לומר שמה שיש לו חלק למות הוא הרגלים שנאמר רגליה יורדות מות לזה אסף אותם למעלה למטה כדי שיהיה כולו אחיד באילנא דחיי:

ובזוהר פ' בשלח. דף מ"ח ז"ל, ת"ח יעקב אחיד באילנא דחיי דלית ביה מותא לעלמין דכל חיין בההוא אילנא אשתכללו ויהב חיים לכל אינון דאחידן ביה ובגין כך יעקב לא מית ואימתי מית בשעתא דכתיב ויאסף רגליו אל המטה כד"א הנה מטתו שלשלמה בגין דבהאי מטה כתיב רגליה יורדות מות ובג"כ ויאסף רגליו אל המטה כתיב ע"כ:

מצאתי כתוב נפש רוח נשמה ר"ת גי' ברחמים. להתבלע הכל ולחזור לשורשו להיות הכל אחד, וכן ס"ת גי' ברחמים אחד, בגוף נפש רוח נשמה ר"ת רבנן, וזהו חלוקא דרבנן חלוקי הגוף בנפש רוח נשמה, וסוד רבנן ש"ב, כלומר שהכל שב לשרשו. חלוקה דרבנן, גימ' תאנה ע"ה, נוצר תאנה יאכל פריה, בסוד אוכל פירותיהם בעוה"ז, א"כ רגליו אל

המטה הוא סוד קשור רוח בנפש, ויאסף אל עמיו הוא חבור רוח בנשמה שהיא דולה מלמעלה מהנשמה ומשקה נפש:
ובזוהר ויאסף רגליו אל המטה בגין דהא איהו באתר דחיין יתיב כד בעא לאסתלקא מעלמא נחית רגלוי לגבי מטה ואסתלק מעלמא. ת"ח כד נשמתא סלקא אתער כולא לגבי נוקבא דהא איהי אתאחדת בתיאובתא שלימתא ואתקשרת ביה ויעקב לא מית בגין דלא אתאמר ביה מותא אלא ויגוע ויאסף אל עמיו חמי מה כתיב ויאסוף רגליו אל המטה דאתכניש שמשא לגבי סיהרא שמשא לא מית אלא אתכניש מעלמא ואזיל לגבי סיהרא ע"כ:

פרק נ

פסוק ב

ויצו יוסף את עבדיו את הרופאים לחנוט את אביו ויחנטו. דע כי החניטה היא לקיים הבשר שלא יכלה ויהיה הגוף קיים כאלו הוא חי, וכדי להודיע שיעקב לא מת ואין גופו כשאר גופים שנאמר בהם אך בשרו עליו יכאב, שכל זמן שהבשר קיים יש לו צער לפי שהגוף הוא חומרי ואין לו אחיזה עם הנשמה אבל גופו של יעקב אבינו נזדכך, וסוד הענין הוא לפי שיעקב הוא תשלום גלגולו של אדם להראות שכבר נשלם ואין צריך לשוב אל עפרו כמו שאמר הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר, אברהם אמר ואנכי עפר ואפר הוא יצחק שאפרו צבור על גבי המזבח אבל ביעקב לא שב אל עפרו של אדם שכבר הושלם, א"כ יעקב לא מת כבר נשלם גלגולו של אדם שנאמר לו מות תמות א"כ לזה היתה החניטה. וא"ת מה צורך בחניטה הרי ר"א בר"ש שכב כ"ב שנה בעלייתו ולא הסריח ולא התליע, וא"ת מפני שמת ר"א בארץ ישראל ויעקב בחו"ל הרי אחאי בר יאשיה שמת בחו"ל כההוא מעשה דהנהו קפולאי דהוו מקפלי בארעא דרב נחמן ורב וה נחמן בבבל היה ואמר שם גששיה חזא דאית ביה ממשא, פי' שהיה בשרו כבשר החי ולא היה צריך לחניטה, ויעקב אבינו יצטרך לחניטה. אלא אפשר לומר שמה שהוחנט יעקב הוא לפי ששעבד גופו הקדוש שהוא נקרא קדוש שנאמר והקדישו את קדוש יעקב ללבן הארמי עובד ע"א כ' שנה לזה היתה החניטה וכו'. ואשאל מחילה וסליחה מאתו יתברך ומיעקב אבינו ע"ה. ולזה רמז ויצו יוסף את עבדיו, עבדיו למה יאמר את הרופאים, אלא לרמוז למה שאמרנו, וכן גבי יוסף נחנט שהוא אביר יעקב, אבר יעקב, והיו"ד של אביר היא העטרה שהיא נגלית אחר הפריעה, והוא יו"ד של יסוד שהוא אל חי. וימלאו לו מ' יום כנגד ארבעים יום של יצירת הולד שנחשב כיצירה

חדשה, זהו לשון חנטה כמו התאנה חנטה פגיה, וכן בדברי רז"ל אילן שחנטו פירותיו, שהכל שב לתיקון, והכל ברמז:

פסוק ג

ויבכו אותו מצרים שבעים יום. כנגד שבע שני רעב שנגזר לבא עליהם וכשבא יעקב למצרים לא בא ונסתלק, ולא אמר ויבכו עליו מצרים אלא אותו, שכיון שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה וכו' על אותו הזיו וההדר שנסתלק מהם על זה בכו:

ע' יום רש"י ז"ל פירש ארבעים של חניטה ול' לבכי הרי ע':

פסוק ד

ויעברו ימי בכיתו וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר, דברו נא באזני פרעה לאמר אבי השביעני לאמר. מה צורך לכל זה יוסף היה מלך כמו שאמר לו ובלעדיך לא ירים איש את ידו, ועוד יאמר לו הוא בעצמו אם רצה לעשות לו כבוד ללכת ברשותו למה ע"י שליח ועוד ג"פ לאמר למה, אלא יוסף פחד מהמון העם שלא יעכבוהו שלא להעלותו לפי שנתברכו בירידתו למצרים בכל מיני רבוי ובכל מיני ברכה, אחת שתם הכסף והזהב והמקנה בשתים שני הרעב וחזר הכל למשנה לקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ודאי היו נהרגים ולא היו מניחים להעלות אותו ממצרים, ואפילו שרי המלכות לא היו מניחים להעלותו שאילו לא בא יעקב למצרים כמעט שנאבדה המלכות ומעלתה, מה עשה יוסף הלך בתחבולה להראות שאין דעתו בזה שיותר טוב שיקבר במקום מלכותו ללכת לקבר אביו בכל שעה כדרך המלכים, הלך ודבר לבית פרעה אולי הם רוצים לגרשו שיותר טוב שימלוך עליהם פרעה משימלוך עליהם איש נכרי אלא שמתביישים על הטובה שעשה להם כדי שלא יהיו כפויי טובה וג"כ המלך בעצמו הוא בלבו כן, לזה אמר וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר, כלומר אם יש שום אמירה בלבבם דברו נא באזני פרעה לאמר, ג"כ הוא אם יש לו שום אמירה בלבו יתחבר עמכם אמירתכם עם אמרתו וימצא מקום לומר שאלך, לא מאהבתו של יעקב אלא משנאתו של יוסף ואמר אבי השביעני לאמר, כלומר אין דעתי נוחה באמירה זו אלא שיש בה שבועה, ואמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי, לא אמר חפרתי אלא כריתי לי שנצטער עליו שהכרוי אינו אלא מקום קשה כמו הר ואילולא כן אין דעתי בעליה זו. א"ל פרעה עלה מאחר שיש שבועה, ולא אמר לו שוב כמו שאמר לו יוסף אעלה ואקברה את אבי ואשובה, לומר שפרעה בלבו הוא שלא ישוב כי רוצה לגרשו בכבוד, אבל הוא לא הלך על מנת שלא לחזור, לזה אמר ויעל יוסף לקבור את אביו, לקבור ולא לברוח, כי יעקב גלה להם גזרת כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם היא מצרים כמו שאמר שמעתי כי יש שבר במצרים, ולזה רק צאנם ובקרם וטפם עזבו בארץ גושן לחזור לקבל הגלות הנגזר, כי הם רוצים שיהיו במצרים ולא בארץ

אחרת שכבר הורגלו ביניהם, וגם מטעמים אחרים כמו שאכתוב בע"ה פ' שמות למה היה הגלות במצרים:

פסוק ט

ויעל עמו גם רכב גם פרשים. אפשר רבוי המינים הוא שאחר שכוונת פרעה לגרשו בכבוד חזר בו, כי הקב"ה קלקל מחשבתו לקיים גזרתו של ועבדום וענו אותם ושלח עמהם אנשים שלא יברחו, ולזה אמר ויעל עמו לא אמר ויעלו כמו שאמר ויעלו אתו כל עבדי פרעה אלא ויעל, לומר שלא היו נראים אלא למרחוק שלא היו נראים אלא כאחד, ולזה אמר בחזרה וישב יוסף הוא ואחיו וכל העולים אתו, הוא ואחיו קודם ואח"כ וכל העולים אתו שהיו בסוף כדי שלא יברחו. אבל רז"ל אמרו במסכת סוטה מאי שנא מעיקרא דכתיב ויעלו אתו כל עבדי פרעה והדר וכל בית יוסף ואחיו ומאי שנא לבסוף דכתיב וישב יוסף מצרים הוא ואחיו והדר וכל העולים אתו. א"ר יוסף בתחילה עד שלא ראו כבודן של ישראל לא נהגו בכבודם לבסוף כשראו כבודן נהגו בהם כבוד הוא ואחיו קודם ואח"כ העולים. ויבואו עד גורן האטד ויספדו שם מספד גדול, וכבר ידוע כי דרך המספידים הוא לומר מדותיו ושבחיו של מת ומדותיו של יעקב אין להם קץ ושבחיו אין להם ערך שאילולא הוא היו מתים כולם, א"כ ראוי לעשות מספד גדול וכבד, ולזה כשראו יושבי הארץ הכנעני אמרו אבל כבד זה למצרים כלומר מי ראוי להתאבל ולספוד יותר מן מצרים שכל זמן שהיה שם הברכה מצויה שם וכעת בסלוקו תסתלק הברכה עמו א"כ ראוי להם להתאבל ולספוד:

פסוק י

ויעש לאביו אבל שבעת ימים. הדין הוא שאין חל האבלות עד שיסתם הגולל ואיך אמר ויעש לאביו אבל ואח"כ אמר וישאו אותו ויקברו אותו במערת וכו' היל"ל ויקברו אותו ואח"כ ויעש לאביו. אבל הענין הוא כשראה יוסף שבאו בני עשו ובני קטורה עליהם למלחמה כמו שאז"ל ויבאו עד גרן האטד וכי גורן יש לו לאטד א"ר אבהו מלמד שהקיפוהו לארונו של יעקב כתרים כגורן זה המוקף לו אטד שבאו בני עשו ובני ישמעאל תאנא וכולם להלחם עם בני יעקב באו וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב נטלו כתריהם ותלאום בארונו של יעקב תאנא שלשים ושתה כתרים. נתלו בחרונו של יעקב י"ב נשיאים דישמעאל וכ"ג אלופים דעשו וחד דיוסף, כשראה יוסף כך אמר יאות לנו לעשות אבל שכל זמן שאבא קיים אין פוצה פה ואין מצפצף. עוד כיון כדי שיראו שרי פרעה את כל הכבוד שעשו לו ולא ישלטו על בניו, כי כיון שמת יעקב נסתמו עיניהם ולבן של ישראל מן השעבוד, וכיון שיראו הכבוד שכולם נתאבלו עליו לפי שהם קרוביו אז יתברר להם שהם אנשי יחס וקרוביהם אלופים ונשיאים ולא יכבידו

עליהם העול, א"כ קודם שיתפזרו וילך איש לארצו עשה האבל ולא יום אלא שבעה לכוונה שאמרנו. עוד עשה האבל קודם הקבורה במדרש על פסוק ופתח אהל מועד תשבו שבעת ימים שבעת ימי אבל של נדב ואביהוא שהרי הקב"ה שמר לעולמו תחילה עד שלא הביא המבול שנאמר ויהי לשבעת הימים ומי המבול מלמד ששמו עולמו וכן הוא אומר ויתעצב אל לבו ויאמר ה' אמחה את האדם ואין עציבה אלא אבל שנאמר כי נעצב המלך על בנו. ואמר שם ומתאבלים על המת קודם שימות אלא אדם שאינו יודע מה שעתיד להיות אינו מתאבל עד שימות המת הקב"ה שיודע מה שעתיד להיות שמר לעולמו תחלה אף כאן אמר הקב"ה ופתח אוהל מועד תשבו שבעת ימים שמרו על אחיכם ז' כדרך ששמרתי על עולמי תחילה. א"כ אמר יוסף הקב"ה שמר לעולמו תחילה אף אנו נשמור לאבינו תחילה לקבורה, לזה בעברם את הירדן מיד שהוא תחום א"י שנאמר ויבאו עד גורן האטד אשר בעבר הירדן נתאבלו עליו שכבר חל עליהם האבל הואיל ובאו לתחום א"י שהוא תחום הקבורה כמו שאמרנו שהקב"ה יודע מה שעתיד להיות כ"ש כאן שכבר מת ובאו לתחום הקבורה ואם ימתין אחר הקבורה אי אפשר לפי שהאבל ג' ימים ראשונים לא יצא מפתח ביתו, וכאן אי אפשר לפי שלא ימתינו לו שרי פרעה וזקני ביתו וכל זקני ארץ מצרים שעלו עמו וכדי שלא להטריחם ולחזור עמהם מיד ובפרט שכבר ידעו כולם כי חזרתם היה לקבל עליהם הנגזר, וכדי לקבלו עליהם בשמחה ולחזור מיד עשה האבל קודם:

פסוק טו

לו ישטמנו יוסף. אמרו הלואי שישטמנו ומתוך אותה המשטמה השב ישיב פעם ושתים כדי לגבות ממנו כל הרעה ולא נצטרך לגלגול, ויבך יוסף לפי שהוא עמהם בגלגול והיא סבת גלגולם, זהו בדברם שהוא דברם ומנהיגם:

פסוק יז

אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם. יאמר בערך אחיך הוא מרד גדול שאח ימכור אחיו אבל בערך שבא לך ממנו כבוד אינו אלא חטא, ואפילו שתאמר כי הם לרעה נתכוונו, מאתו יתברך היו הדברים אם הוא פשע כביכול למה ששם בלבנו לעשות כך, ובלשון נקייה אמרו, ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי וגו' אמרו אביך כלומר שאביך ג"כ יש לו עון, שאז"ל לעולם אל ישנה אדם בנו מן הבנים, ובסבתו היתה, א"כ שא נא לפשע עבדי שהם שלוחי ההשגחה, ולכך אמר עבדי שהם מוכרחים במעשיהם כמו שעבד שהוא הכרחי ומוכרח במעשיו, ולאלהי, ולאביך שהוא ג"כ עמנו כביכול בחטא. ולזה כששמע שאמר שא נא פשע כביכול שממנו כו' גם לאביך שא חטאו, מיד בכה ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת, ומה שאמר שחטאתם אלי אנכי מת איני אלוה שתאמרו שאתם חוטאים

לו אבל מה שאמרתם שכביכול ממנו היו הדברים ותליתם בו ובאבי, והאלהים פקוד יפקוד שתי פקידות, אחת על מה שתליתם בו ואחת על מה שתליתם באבי, ואפשר שרמז להם שיבאו בגלגול, וזהו פקוד יפקוד והעלה והבן. וכתב רבינו בחיי ז"ל על פסוק ויבך יוסף בדברם אליו, אמר הנה אחיו בקשו ממנו מחילה ולא ביאר הכתוב שמחל להם, וכבר ביארו ז"ל שכל מי שחטא לחבירו ועשה תשובה אינו נמחל לו עד שירצה את חבירו, ואע"פ שאמר וינחם אותם מכל מקום לא ראינו שיזכור הכתוב מחילה ביוסף ולא שיודה להם שישא פשעם וחטאתם, וא"כ מתו בחטא בלא מחילת יוסף וא"א להתכפר עונם רק במחילתו, ועל כן הוצרך העונש להיותו כמוס וחתום להפקד אחר זמן בענין עשרה הרוגי מלכות, ולזה אמר לו אנא שא נא פשע אחיך, עתה שהם אחיך קודם שיבאו בגלגול שישא פשעם, עבדי אלהי שאותה שעה הם אחיך. ע"ש כי קצרתי לשונו. ואפשר שלזה בכה לפי שהוא גם כן נכנס בגלגול עמהם, וראה שא"א לו למחול לפי ששתפו השכינה עמהם כביכול, וכמו שאמר לפשע עבדי אלהי אביך, ואמר להם ועתה אל תיראו שיתאחר הגלגול ולא יבא לא בזמנכם ולא בזמן בניכם. זהו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם. ופירוש אכלכל אסבול כמו ונורא מאד מי יכילנו, פירוש מי יסבלנו:

פסוק כה

עוד אמר פקוד יפקוד, אז"ל מסור היה להם מאבותיהם שהגואל שיבא אליהם בזה הלשון הוא בא בלשון פקידה, לזה כשבא משה אמרו כה אמר ה' פקוד פקדתי מיד ויאמן העם, מהו כונת לשון פקידה כפולה אלא מסור היה להם מאבותיהם שהקב"ה מחסר ק"ץ שנה מגזרת ועבדום ארבע מאות שנה, יעקב אמר רדו שמה, מנין רד"ו, אמר ימי השעבוד ולא אמר ימי החסרון, בא יוסף והזכירם ואמרם בפירוש פקוד יפקוד מנין פקוד שהוא ק"ץ יפקוד, פירוש יחסר, כמו ולא נפקד ממנו איש, א"כ כבר מסור להם על פי שנים עדים לזה ויאמן העם:

והעליתם את עצמותי. למה הזכיר עצמות, וכן ג"כ אמר ויקח משה את עצמות יוסף למה נעשה עצמות והלא רב אחאי בר יאשיה במעשה דהנהו קפולאי במס שבת ס"פ שואל, ואמרו על ר"א דהוה שכיב בעליתיה כ"ב שנה בבשרו וכל גופו קיים והרבה צדיקים אין גופן כלה, אלא לפי שהלך בתענוגים בעוה"ז לענג גופו לפי שהיה מלך וצריך ליפות עצמו שנאמר מלך ביפיו תחזינה עיניך והיה לו שלחן כמו טכסיס המלכות וכשהיה בחור היה מתקן בשערו ומסלסל בבגדיו, לזה נתאוה שכל אותו בשר שנתענג וגדל בענוג שיכלה וישאר עצמות:

פסוק כו

ויישם בארון. יו"ד יתירא לפי שזכה לשמור יו"ד הברית שלא חטא בה לזה זכה לארון. ובזוהר תרין יודי"ן אמאי אלא דאתחבר ברית בברית רזא דלתתא ברזא דלעילא ועאל בארונא מאי טעמא בגין דנטר ברית קדישא ואתקיים להכי אתחזי לאעלא בארונא, בכה ר' אבא ואמר ווי לבני עלמא דלא ידעי להההוא כסופא ווי להההוא עונשא דכל מאן דעאל בארונא בגין דלא אצטריך למיעל בארונא בר מצדיק דידע בנפשיה ואשתמודע בגרמיה דלא חטא בההוא את ברית קיימא קדישא מעולימוי וקא נטיר ליה כדקא יאות ואי לאו לא אצטריך ליה למיעל בארונא ולמפגם ארונא דהא ארון לא אתחבר אלא בצדיק דנטיר את קיימא קדישא ומאן דפגים ליה ווי ליה דפגים בחייוי ווי ליה דפגים ליה במותיה ווי ליה מההוא עונשא ווי ליה להההוא כסופא דנקמין מיניה נקמת תרין עלמין נקמא דעלמא דא נקמא דעלמא דאתי נקמא דההוא פגימו דארונא והאריך שם פרשת ויקהל, עיין שם דף רי"ד ע"ב, או נאמר ויישם בארון במצרים, שאומר תדע למה שמוהו בארון לפי שמת במצרים ואינו כדאי ליקבר בה לכך שמוהו בארון:

ובזוהר ויישם בארון הכי הוא ודאי וקרא אוכח רזא אחרא אע"פ דנפקת נפשיה ברשו אחרא אתקשר בשכינתא הה"ד ויישם בארון דלעילא ותתא, נבין שפירוש ויישם בארון פירוש שימה לעילא ולתתא בגין דהוה צדיק דכל צדיק ירית ארעא עילאה קדישא כד"א ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ, ולזה ויישם בב' יודין:

גימטריאות

ממצרים וקברתני בקבורתם ויאמר ס"ת למפרע רמים, בקבר רמים וצדיקים:

על ראש המטה. על ראובן שהיה ראש המטות והיה צדיק:

מפרך והרביתיך ונתתיך. ס"ת ס' רבוא:

עד בא"י. גי' י"ג, יעקב וי"ב בניו הרי י"ג, גימ' אחד שיחדו כולם שם שמים כאחד:

עד בא"י, ברוך אתה ה'. שבירך הברכה הרואה את חבירו אחר י"ב חודש מברך מחיה המתים:

ל"י ה"ם, גימ' מילה:

לב"א אפרתה אותיות אבל, שנכנס לאפרת והוא אבל:

ויאמר מי אלה. ראה שיוצא ירבעם ממנו שעושה עגלים, ואומר אלה אלהיך ישראל. א"ל יוסף ג"כ יוצאים ממני צדיקים ואומרים אלהים בזה. אלהים הם הדיינים וכשרים, בזה שאומרים זה אלי ואנוהו:

ויגש אותם אליו. למה הגישם פעם שנית, אלא ראה יעקב שיוצא מהם רשעים היה ירא יוסף שמא יקללם בעבור הרשעים הוציאם באותה שעה מאותה נבואה, לכך ויוצא מלא,

והגישם פעם שנית לראות הצדיקים כגון יהושע מאפרים וגדעון ממנשה לכך הגישם פעם שנית לברכם:
אפרים וירע בעיניו. אף יוסף ראה שיוצא ממנו ירבעם וירע בעיניו:
גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל. ס"ת בגימ' זה הוא גדעון, ואחיו הקטן יגדל ממנו. זהו יהושע שהעמיד חמה ולבנה. וזרעו יהיה מלא, בגימ' יהושע. וזרעו יהיה מלא הגוים במ"ק זה הוא משיח בן יוסף:
ביום ההוא לאמור. מלא, רמז על שש ברכות יברכך וישמרך יאר ויחנך ישא שלום:
בחרבי. בחר בי ונתנה לי:
הקבצו ושמעו. זו המלה תחילתה וא"ו וסופה וא"ו ומלת שמע באמצע כי נעלם ממנו הקץ ואמר לבניו כלום יש בכם פסולת אמרו שמע ישראל וכו' ואף הוא אמר ברוך שם, הם אמרו ו' תיבות, והוא אמר ברוך שש תיבות, הרי ושמעו:
כלי חמס. גימ' זה יוסף, מכרותיהם שמכרו את יוסף:
יהודה אתה יודוך אחיך ידך. ס"ת בגימ' ע', כנגד חיי דוד שחיה שבעים שנה:
גור אריה. בגי' משיח בן דוד ע"ה שהוא אריה וגבור בתורה:
כבס ביין לבושו. יהודה יכבס ההלכה ויחוורנה ויוציאנה לאורה, ביין אלו סנהדרין, ובדם ענבים אלו ב' בתי דינים אחד בהר הבית ואחד בפתח העזרה של כ"ג כמנין בדם, זהו בדם ענבים הסנהדרין שיש בהם יינה של תורה. סותה זו ההלכה, סותה אם תחלף הסמ"ך בריש"ש באותיות זסשר"ץ תהיה אותיות תורה:
חכלילי עינים מיין. זה דוד שהיה אדמוני עם יפה עינים וחי שבעים שנה כמנין יין, ולבן שנים. ולבן, היה לו בן שהוא שלמה שחי נ"ב שנה, שנים, אל תקרי שנים אלא שנים, ועוד אל תקרי שנים אלא שנים, ששניהם מלכו פ' שנה כמנין מחל"ב, דוד מ' ושלמה מ':
וירא מנוחה. מנחה כתיב חסר, כי תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעוה"ז ולא בעוה"ב שנאמר ילכו מחיל אל חיל, כדאמרינן סוף מס' ברכות:
עוד וירא מנוחה. שצריך ליקח בידו מנחה מן הבא בידו ממצות ומעשים טובים, לזה ויט שכמו לסבול. מאשר, גימ' ישראל. שמנה, מ' שנה, לחמו זו המן, והוא שהוא הקב"ה, יתן לישראל מעדני מלך, ד"א והוא יתן מעדני מלך, יתן שמן למנורה ולמנחות שהיו מביאין השמן מגוש חלב שהוא בחלקו של אשר. חילה שלוחה הנותן, ר"ת אשה, זו דבורה, שנאמר ודבורה אשה נביאה שבאה מן נפתלי, אמרי שפר שיר, שאמרה שירה, שנאמר ותשר דבורה וגו':
בן פורת יוסף פרת כתיב רמז למה שאז"ל משל לפרה שהוציאוה לבית המטבחים וכו':
בן פורת יוסף בן פותר, שהיה פותר חלומות:

בנימין זאב. היו לו לבנימין בנים כמנין זאב, ומרדכי שהוא משבט בנימין טרף זא"ב בני המן:
והמערה אשר בו מאת, ס"ת תורה שקנה המערה ללמוד שם תורה ובא רמוז תורה למפרע כלומר מבטלין ת"ת להוצאת המתים:
ויבכו אותו מצרים שבעים יום וכנגדם היו המכות במצרים שבעים יום, וזהו ויבכו אותו שבכו בסיבתו שבעים יום, ולמה כנגד שבעים נפש שירדו למצרים:
כריתי לי בארץ. ר"ת כלב, שנתן מחיר הקבר לכלב שהוא עשו:
ד"א רמז לכלב שעתיד להשתטח על קברי האבות:
המחנה. כבד מאד, בגימ' אלו מלאכים ע"ה, שבאו המלאכים להספדו:
תם ונשלם בריך רחמנא דסייען, מריש ועד כען. סליק ספר בראשית, ברוך מגיד אחרית מראשית:

שמות

פרק א

פסוק א

ואלה שמות בני ישראל וגו'. התחיל הספר בוא"ו לפי שהוא"ו בכללה הוא שם הרחמים ולפי שנכנסים לגלות הקדים להם הרחמים. ועוד שבזה הספר מזכיר עון העגל הקדים הרחמים שלא כילם אלא אדרבא היה מרחם עליהם, שביום שעשו להם העגל היה יורד להם המן והענן לא סר מעליהם והבאר הולך לפניהם. עוד ואלה וא"ו אל"ף למ"ד ה"א, גימ' ר"ד, שירד הקב"ה עמהם וד"ר ביניהם כמו שייעד ליעקב שאמר לו אנכי ארד עמך מצרימה, ואם יכתוב אלה בלא וא"ו גימ' ק"ץ שגורם שח"ו קץ בהם, לזה כתב ואל"ה באתב"ש פתכ"ץ גימ' חס"ר לה"ם הב"ה מהק"ץ, ולזה אמר את יעקב, כי הוא"ו היא רמוזה ביעקב, ולזה אמר ואלה. עוד ואלה במ"ק י"ה וחציו ככלו והוא שם הרחמים לרחם עליהם כמו שאמרנו. וספר תורת כהנים מתחיל בוא"ו לרחם על בריותיו בקרבנות שאדם חוטא והבהמה תכפר עליו. וספר חומש הפקודים מתחיל ג"כ בוא"ו לפי שבו נמנו כל המקומות שהכעיסו להקב"ה בתבערה במסה בקברות התאוה וענין קרח וענין המתאוננים וענין ויחל העם לזנות ולא כילם מרוב רחמיו. שמות בני ישראל הבאים, ר"ת שבי"ה לומר שאחר שמת יוסף התחילה השביה שהוא הגלות, או נאמר שביה אמרו לשכינ"ה שתשב עמהם וזהו ש"ב י"ה שהיא השכינ"ה שנקראת י"ה שנאמר אם עונות תשמר י"ה. עוד שבי"ה ש"ב יוס"ף הצדי"ק בר"ת, לפי שהוא היה סבת ירידת

יעקב למצרים, לזה סמך ויישם בארון במצרים ואלה שמות לומר שישב עמהם. עוד וא"ו דואלה הוא כמו שאמרו בזוהר דנחיתו כל אינון חילין ומשריין קדישין לזה אמר ואלה כאילו אמר אלה ואלה, ואלה מוסיף על הראשונים. עוד שבי"ה ר"ת שבטי בני ישראל הם, לומר ששם י"ה מעיד עליהם שהם שבטי בני ישראל וכולם הם זרעו של אברהם שנאמר לו כי גר יהיה זרעך וביצחק נאמר כי ביצחק יקרא לך זרע והם הם. שבאו לכאן לכור הברזל, ולא בני עשו ולא בני ישמעאל שאלמלא נכנסו לכור היו כלים כלו בעשן כלו, אבל ישראל עליהם נאמר ה' צדיק יבחן. וכן בזוהר בני ישראל הבאים, בני ישראל עלו בני ישראל נפקו, וכן במדרש ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה והלא ישמעאל ויצחק אחים היו יעקב ועשו אחים היו ולמה לא ירדו לא ישמעאל ולא עשו א"ר אלעזר למה הדבר דומה לאחד שלוה מן המלך לאחר ימים נפטר הלוה והניח שני בנים ומצא אחד משמש לפניו ואחד ברח אמר לאותו המשמש לפניו ממך אני גובה כל חובי שנתחייב לי אביך אמר לפניו לפי ששמשתי לפניך הפסדתי אמר לו חייך שכר גדול אני נותן לך לכשאתפוס אותו אני מוסרו לך לעבד כך לע"ל וירשו הנגב את הר עשו ועוד כתיב ואת אחיך תעבוד לא די שלא עבדו אלא שהעירו צרות על ישראל כאשר עשה כן יעשה לו ע"כ. א"כ הבאים הם הביאו עצמן לפרוע החוב. עוד הבאים שבאו כל פמליא של מעלה כיון שבאה השכינה שכן ייעד הקב"ה ליעקב אנכי ארד ואין ירידה אלא לגלות, וכן מצרימה גימ' שכינה, וכן הבאים מצרימה, ר"ת ה"ס וס"ת מ"ה, מה שמו ומה שם בנו, ועם א' של את יעקב גימ' א"ץ, הם חבור ב' שמות, ולזה הבאים בלשון רבים והבן. הבאים מצרימה, בכל ספר בראשית אומר מצרימה במ"ח מפסוק ובני חם כוש ומצרים שהוא שם האיש, ומפסוק ויעבידו מצרים ואילך אומר מצרים, והענין הוא שקודם שהתחיל השעבוד היתה מצרים פתוחה ולכך מצרימה מ' פתוחה בסוף ומ' פתוחה בראש, אחר שהתחיל השעבוד מ' פתוחה בראש ומ' סתומה בסוף, בהכנסה נכנסים ונסגרים שם אין עבד יוצא ממצרים שסתומה בכל מיני כשופים כדי שלא יצא שום אחד מהם, ומה עשו מצרים היה לה עשרה פתחים ועשו בכשוף על כל פתח צורה כמו שתאמר בפתח אחד עשו צורת סוס ובפתח אחד עשו צורת חמור ובפתח אחד עשו צורת כלב וכן בכל פתח עשו צורה מהצורות הנמצאות במדינה, כמו צורת אריה צורת טלה צורת שור פרד גמל וצורת אדם על הכל, כדי שאם יברח אחד ידעו מאי זה פתח ברח, כי בכשוף עשו שאם יצא מאיזה פתח שאותה צורה צועקת מיד וכן אותן הבהמות שהם מאותו המין כולם צועקים, ובזה ידעו מאיזה פתח ברח וירדפו אחריהם, ועל פי הדבור יצאו מהפתח של צורת הכלב לפי שהם יותר מצויים אצל הכל והם עזי

נפש, ולפרסם נסיו ולהודיע נפלאותיו ולהודיעם שהוא ב"ה שולט על כל הכחות כולם ואין מי יאמר לו מה תעשה והכל הם ברשותו ותחת ידו וברשותו עשו כל מה שעשו וכל מה שעשו לא הועיל לבטל רצונו ית', יצאו מפתח של צורת הכלב ונאלם פיהם, שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש שהיא צורת אדם, ועד בהמה שהם שאר צורות, ועל זה נקראת מצרים בלשון מצור ומצוק. עוד טעם אחר למה מ' פתוחה בראש ומ' סתומה בסוף, כדאיתא במדרש למה נגלה הקב"ה בסנה ולא באילן אחר מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו ואינו יכול להוציאה לפי שקוצין של סנה הם כפופים למטה ובהכנסת היד נכנסת וכשמבקש להוציאה אינו יכול לפי שאוחזים בו הקוצים, כן המצריים קבלו ישראל בסבר פנים יפות וכשבקשו לצאת לא הניחום. א"כ מ' פתוחה שקבלום ומ' סתומה שלא הניחום לצאת, ופרעה היה אצטגנין גדול וכשראה שירדו למצרים שבעים חוץ אחד, האומות הם שבעים וישראל הם שבעים ואחד והשבעים הם כנגד שבעים שרים הסובבים הכסא והם יתרים על השבעים, זה ראיה שהעכו"ם יאבדו וישראל יעמדו, לזה אמר והיה כי תקראנה מלחמה היא מלחמת גו"ג ומגו"ג שהם בגימ' ע' אומות, ונוסף גם הוא על שהיו יתרים אחד זהו ראיה שיכלו העכו"ם, וכן ונלחם בנו ועלה מן הארץ ס"ת גימ' ק"ץ א', ר"ל בסוף הקץ לא ישאר אלא אחד שהם ישראל לכלותם א"א שהם תוך והם עיקר הפרי, אם כן נתחכם להוציאם לחוץ שיהו הם קליפה ואנו תוך ובעבדות נתיש כחם, מסים במ' סתומה בגימ' תש"י:

הבאים מצרימה. לומר שכל נשמות השבטים באו למצרים לסבול עול הגלות ולהקל מעליהם, כי ישראל משולים לגפן שנאמר גפן ממצרים תסיע מה הגפן העצים מעמידים אותה כן ישראל הם עומדים בזכות המתים שמגינים עליהם ונושאים. עמהם בעול ולזה אמר הכתוב וירעו לנו מצרים ולאבותינו (במדבר כ') שהיו עמהם בעול:

את יעקב. פירוש את בשביל יעקב, בשביל עקבה שעשה עם עשו שהיה לו לעשו לרדת ג"כ אלא בשביל עוקבה ורמאות שעשה לו. והיתה טובה לפניו כדי שיקבלו אלהותו ויפסק מהם זוהמת הנחש במעמד הקדוש מעמד הר סיני, וכן במדרש פירשו ותשקמו בדמעות שליש א"ר שמלאי בשכר ג' דמעות שהוריד עשו השליטו על כל העולם ונתן לו שלוה ואין בן דוד בא עד שיכלו אותם דמעות שנאמר ומחה ה' דמעה מעל כל פנים ואז חרפת עמו יסיר וכו', מי גרם לו לעשו לבכות ונתן לו שלום הוי אומר יעקב א"כ הבאים את יעקב בשביל יעקב:

עוד את יעקב כבר כתבנו כי יעקב עם י אותיות עולה מקו"ם, א"כ כאלו אמר הבאים עם המקום שהוא הקב"ה שהוא מקומו של עולם ועושה בו כרצונו ולכן עשה המכות במצרים:

איש וביתו באו. לומר שלא דרו שנים בבית אחד אפילו שהיו בגלות אלא כל אחד בביתו, וזהו מרוב הצניעות והענוה שהיה בהם שחציפות גדול הוא אם ידע יום טבילת אשת חבירו שלא יבא להרהר בה, וכמו שהיה עושה אותו חכם שהיה מבריח הזבובים מעל מטתו. ולזה כפל ואמר באו אחר שאמר הבאים, לומר שאפילו שהיו אכסנאין מיד בבואם ואכסנאי אסור בתשמיש המטה עכ"ז איש וביתו כל אחד בביתו כל אחד לבדו:

עוד חיש וביתו באו, ללמדנו שלא ילך אדם למדינה אחרת אלא אשתו עמו כמו שהיה עושה רב (יומא י"ח) כשהיה הולך למדינה אחרת היה מכריז מי רוצה לינשא לסך ימים זמן ישיבתו באותה מדינה כדי שלא ישב בלא אשה ותזדווג לו לילית, וזהו סוד שתקנו ז"ל תפילת הדרך כדי שתזדווג עמו השכינה כמו שאמר בזוהר, ורב אע"פ שהיה מתפלל תפלת הדרך היה עושה כן כי כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, וכן לילית עיקר מלחמתה היא עם הגדולים:

פסוק ב

ראובן שמעון וגו' וסיים באשר. התחיל בריי"ש וסיים בריי"ש, לומר שבאו כולם לקיים גזרתו של מקום שהוא ת' שנה, וזהו ריי"ש בתחלה וריי"ש בסוף. ולפי שלא ישבו ת' לזה ר"ר, ריי"ש בראש ראובן, ראה ראיתי ר"ת ר"ר, וריי"ש בסוף אשר, שבסוף יצאו מהגלות ואשרו אותם כל העמים ואמרו מי זאת עולה מן המדבר:

עוד הזכיר כאן שמות השבטים לפי שנקראו על שם גאולתן של ישראל, ראובן ראה ראיתי, שמעון וישמע אלהים את נאקתם וכן כולם כדאיתא במדרש, לזה קודם שהתחיל הגלות נזכרה גאולתן של ישראל לפני הקב"ה וטרם מכה ציץ רפואה פרח:

פסוק ה

ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים. כתב ר' מנחם רקנטי ז"ל על פסוק אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, כתב הרב הגדול כבר הזכירו רז"ל כי ע' אומות הם שבעים לשון ויש לכל אחת ואחת מזל ברקיע ושר למעלה כענין הנאמר בדניאל שם מלכות פרס וכן כתיב אצל מלכות יון והוא שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום, ואמרו כי פרי החג ירמזו להם. ובפר"א אמר הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו בואו ונבלבל לשונם. ולכן היה המספר ביורדי מצרים שבעים, וצוה במספר הזה לכלול כל הדעות בהיותם כלולים כל הכחות ולא יפלא מהם כל דבר, וכן במתן תורה נאמר שבעים מזקני ישראל, כי. ראוי במספר הזה שתשרה שכינה על ישראל כאשר הוא במחנה עליון,

כי ישראל הם צבאות ה' בארץ כמו שנעשה ארון וכפורת והמשכן בדמות המשמשים במרום ונעשו הדגלים כדמיון המרכבה שראה יחזקאל להשרות שכינה עליהם בארץ כאשר היתה שכינה בשמים, והנה משה על גבי הע' זקנים רמז להם לישראל שהם גוי אחד בארץ, וקבלו חכמינו ז"ל כי כל סנהדרי גדולה היושבת בבית ה' במקום אשר יבחר ה' לשכנו כן יהיה מנינם ע' והנשיא על גבן כמו משה רבינו ע"ה והנה הם ע"א, וכן האותיות בשם המפורש ע"ב כנגד הסנהדרין וה' המיוחד שהוא אדון על כולם, ולזה ירמוז הכתוב באומרו אלהים נצב בעדת אל, כי השכינה עמהם להסכים על ידם. ואפשר שלזה אמר ויוסף היה, שבא לומר שהוא על גביהם כמו שהיה משה על גבי הע' זקנים. עוד אפשר לומר שכיון שהע' שרים הם לצורך המרכבה אם כן אי אפשר לאבד שום אומה מהאומות כי באבוד האומה יאבד השר שלה שאם תאבד אומתו מה בו צורך עוד, וישראל הם נכנסים תחת יד מצרים והקב"ה התיר לאבדם העולם ובאבודם יאבד שרם, לזה אמר ויוסף היה במצרים כלומר שצפה הקב"ה שעתיד לאבדם לזה המליך יוסף על מצרים שנכנס במקום שרו של מצרים להשלים מנין ע', כי שרו של מצרים בכור ויוסף בכור, ולזה צוה לשחטו ביום י"ד בניסן שאין לו עוד צורך ונשברה יד"ו ונכנסה במקום טלה שור בכור שורו הדר לו, ולזה ויישם בארון במצרים:

פסוק ו

וימת יוסף וכל אחיו. לא הביא הקב"ה גלות על ישראל עד שמת יוסף שכל זמן שיוסף קיים א"א להביא רעה לעולם שהקב"ה גוזר. והצדיק מבטלה שנאמר צדיק מושל יראת אלהים, מה עשה הקב"ה כשרוצה להביא רעה לעולם מסלק הצדיק כדי שלא יגן עליהם, וכדי שלא יראה הרעה ויצטער, לזה אומר וימת יוסף וכל אחיו ואחר כן ויעבידו מצרים את ישראל וגו':

פסוק ז

ובני ישראל פרו וישרצו וגו'. יאמר הדורות הראשונים היו מושגחים כפי מעשיהם והיו נזונים בזרוע ומתו, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל הדור שקמו אחריהם אין להם מעשה והם מושגחים בעין החמלה במתנת חנם לכן הם כפי יד הנותן, וכל הנותן בעין יפה נותן מתנה שאין לה קץ, ולזה היתה הפריה והרביה שלא כדרך העולם. אז"ל שהיו יולדות ששה בכרס אחד וי"א שש מאות, הכוונה בזה כשגזר הקב"ה כי גר יהיה זרעך נגזר על הדורות היוצאים שהם זרעו של אברהם עד סוף העולם וכדי שלא יהיה תרעומת אותם שנשתעבדו לומר זרעך אמרת כל הדורות הם זרעו ולמה אנו ולא אחרים, לזה היו יולדות ס' או שש מאות כמאן דאמר, לסבול עול הגרות שנגזר על זרעו של אברהם ומסתלקים קמא קמא, יש מהם שסבלו מעט ויש מהם שראו הגלות

ונסתלקו, ואלו הן הדורות שסובלים עולו של פרס, ובפרט דור אחרון שסובלין חבלו של משיח הם היו ראשון בהסתלקותם כי היו יולדות בכל יום וכולם לא יצאו אלא נסתלקו, ולזה אמר כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם לא פירש באיזו ארץ לרמוז על כל הדורות, אם כן כל הגליות סבתם גלות מצרים, אמנם אותם שסבלו גלות מצרים ורדו בהם בפרך הם נקראים בכור שנאמר בני בכורי ישראל, וזו היא שבכל המצות אומר אני ה' אשר הוצאתיך מארץ מצרים שכל הדורות היו שם והוציאם, וזה שתקן לנו עזרא הסופר בתפלה אמת ממצרים גאלתנו כל בכוריהם הרגת ובכורך ישראל גאלת וים סוף להם בקעת, לא אמר לנו, כמו שאמר בגאולה גאלנתנו, לומר שכם שכל הדורות ירדו למצרים ונסתלקו וה"א גאלתנו. אבל בענין הגאולה האמתית לא היתה אלא לאותם שסבלו עבודת פרך שנקראים בכור לפי שסבלו גלות ראשון לזה נקראו בכור זהו ובכורך ישראל גאלת וים סוף להם וכו', ולא לשאר דורות כי שאר הדורות היו מסתלקים, וכן אז"ל בענין מתן תורה שכל הדורות היו שם ולזה אמר להם אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך, ובזה תבין כי התורה נתנה לדורות הבאים ואיך יכתוב עליהם אשר הוצאתיך והם לא יצאו ואיך יאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, ועל זה רמזו ז"ל שאמרו חייב אדם להראות את עצמו כאלו הוא יצא, היה להם לומר לראות בעצמו מהו להראות אלא לומר שיביא ראיה לעצמו מן התורה שהוא יצא, וטעם ואילו לא הוציא הוא לתינוקות כנגד ד' בנים שהרי אומר בפסח אשר גאלנו וגאל את אבותינו ובפורים שנצולו ממות לחיים אומר שעשה נסים לאבותינו, ויותר צודק לומר שעשה נסים לנו שאילו נהרגו אבותינו לא היינו באים לעולם כמו שאומר בפסח ואילו לא הוציא, אלא זהו לשכך את האוזן וכנגד ד' בנים:

עוד טעם למה אין אומרים בפורים שעשה נסים לנו, תבינהו ממאמר שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו שונאיהם של אותו הדור כליה וכו' ובסוף אמר להם הם לא עשאו אלא לפנים אף הקב"ה לא עשה עמהם אלא לפנים, א"כ הנס היה להם, ועוד אני אומר שנס הגדול היה שהרגו עם בני המן חמש מאות איש וחמשה ושבעים אלף וביום שני שלש מאות איש ובא מספר ההרוגים לפני המלך ולא חרה אפו אלא אדרבה נתן להם רשות לעשות בשונאיהם כרצונם, זה נס גדול, כי נס שנצולו ממות לחיים אליבא דרשב"י לא היה אלא לפנים לאיים עליהם, ומוכרחים אנו להאמין שכל הדורות שעתידין לבא היו במצרים, לפי שסיבת הגלות היתה כדי לקבל התורה, וכן אמר למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון, ונתינת התורה היתה לכל הדורות שנאמר את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה, ואם לא היו במצרים שאר הדורות יש להם התנצלות לומר התורה

לא נתנה אלא ליוצאי מצרים שנאמר בהרבה מצות כמו אני ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכן הרבה מצות שיש בהם זכרון יציאת מצרים ואיך כתב בתורה וזכרת כי עבד היית. בארץ מצרים ואני לא ראיתיה, כי הטעם של אלו שאומר באגדה ואילו לא הוציא את אבותינו כו' היה לו לומר כי עבדים היו לו, ולא אמר אלא עבד היית ממש, וזה הטעם אינו אלא כנגד ד' בנים לתינוקות, אבל עיקר הוא שירדו למצרים כל הדורות, וזה בחומר ובלבנים שנתלבשו כל הנשמות העתידות לבא בחומר ובלבנים שנתלבן חומרם ונסתלקו, וגם היה מוכרח שירדו לשם כל הנשמות לגלות מטעם אחר, כדי שלא יהיה לאותו הדור תרעומת לומר שהוא גזר לאברהם כי גר יהיה זרעך וכל הדורות מזרעו של אברהם, וגם כדי שיהיו מורגלים לשאר שעבודים שעתידין לבא עליהם ויוכלו לקבלם כמו שאמרנו. וזהו שאמר הקב"ה למשה אהי"ה אשר אהי"ה, אהיה עמהם בצרה זו ואהי"ה עמהם בשעבוד שאר מלכיות, עמהם דייקא כי היל"ל אהיה עם בניהם כנ"ל:

פסוק ח

ויקם מלך חדש. ס"ת מכ"ש. שהיה מוכס ונתעשר וכשמת המלך ישב במקומו ועשה מכס על כל דבר, וכן בזוהר ויקם דאיהו קם מגרמיה מן דהוה שפיל קם ולא אתחזי למלוכה ולעותרא. א"ר שמעון כולה הוה בגינא דאחשורוש דלא אתחזי למלכא וקם מגרמיה ובעא לאובדא לישראל אוף הכא לא אתחזי למלכא ובעא לאובדא לישראל שנאמר הבה נתחכמה לו. ונעשית הכונה האלהית שאמר וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי שאם היה קם בשליחותו של מקום לא היה מן הראוי להפרע ממנו:

אשר לא ידע את יוסף. א"ל יוסף וכל הארצות היו באים ולוקחים תבואה ולא היה לוקח מהם מכס, א"ל איני יודע יוסף אלא יוסיף לתת המכס, וכשראו המצריים כן אמרו כדאי הוא למלוך, שזה לא ישא להם פנים בשביל יוסף אחיהם. זה למ"ד חדש ממש כי הראשון הפילו הקב"ה ושם יוסף במקומו וכשמת יוסף בא לקיים גזירתו של מהים שגזר ואמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ועליו נאמר וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה ומלך עז ימשול בם, שהיה קשה וחיזק את לבו עד שבאו עליהם כל המכות, ומלך עז שהעז פניו כנגד הקב"ה ואמר מי ה', לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח, ועל זה נאמר וסכסכתי מצרים במצרים, שהוא השר הראשון שהיה קודם יוסף עם השני שקם אחריו, וע"כ נאבדו הם ומלכותם, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת לא אמר מתים לאחר שעשה מנויו מת, למ"ד שנתחדשו גזרותיו, פירוש חדש אינו על מלך אלא על הגזירות שנתחדשו ונהפך לאחר מה שלא היה בו מקודם, לזה אמר חדש כמ"ש. וכן במדרש א"ל לפרעה בא ונזדווג לאומה זו אמר להם עד עכשיו נהנינו משלהם ואנו

מזדווגים להם אלולא יוסף לא היה לכם חיים מיד הורידוהו מכסאו ג' חדשים, כיון שראה כן אמר כל מה שאתם אומרים אני שומע לכם, לפיכך ויקם מלך חדש וגו':
ובזוהר ת"ח כל עמין דעלמא וכל מלכין דעלמא לא אתתקפו בשולטניהון אלא בגינהון דישראל, מצרים לא הוו שליטין על עלמא עד דאתו ישראל ועאלו תמן בגלותא כדון אתתקפו על שאר עמין דעלמא. בבל לא אתתקף על כל עמין דעלמא אלא בגינהון דישראל דלהויין בגלותיהון, אדום לא אתתקפו על כל עמין דעלמא אלא בגינהון דישראל דלהויין בגלותהון דהא עמין אילן בשפלות הוו משאר עמין ומכיכין מכולהו ובגין דישראל אתתקפו, מצרים דכתיב מבית עבדים עבדים איקרו בבל דכתיב הן ארץ כשדים זה העם לא היה, אדום דכתיב הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד, וכלהו לא נטלו תוקפן אלא בגינהון דישראל דכד ישראל בגלותהון מיד אתתקפו על כל שאר עמין דעלמא. מ"ט בגין דישראל אינון בלחודיהו לקבל כל שאר עמין דעלמא וכד עאלו ישראל בגלותא דמצרים מיד הוה קימה למצרים ואתתקף שולטנא דילהון לעילא על כל שאר עמין, דכתיב ויקם מלך חדש קימה הוה ליה דעד יומא דין לא הוה ליה שולטנו על שאר עמין והשתא אתקם לשלטא על כל שאר עמין דעלמא. וכדין אתקיים תחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך, כל זה הוא אליבא דמד"א נתחדשו גזרותיו. ובזוהר במקום אחר ר' יוסי אמר כל יומא עביד הקב"ה מלאכין שליחן על עלמא דכתיב עושה מלאכיו רוחות עשה לא כתיב אלא עושה בגין דכל יומא ויומא עושה וההוא זמנא אתמנא ממנא חד על מצרים ודא הוא דכתיב ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף דהא מאתר דפרודא הוו כד"א ומשם יפרד וקדמאה מההוא פרודא נהרא דמצרים איהו ובגין כך אשר לא ידע את יוסף אתר דכל יחודא שריא ביה דאיקרי צדיק ע"כ, זהו אליבא דמן דאמר חדש ממש, ולפי שהיה מאתר דפרודא פירוש מצד הקליפה וישראל ממוחא לזה אמר הכתוב ויאמר אל עמו, הנה עם בני ישראל רב פירוש גדול כמו רבי המלך שהוא לשון גדולה ומעלה, ועצום בתורה שלימדם יעקב אביהם וקבע מדרש במצרים, ואין אנו יכולים עליהם, כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכן ברך יצחק לעשו ואמר והיה כאשר תריד ופרקת, אין אנו יכולים עליהם אלא א"כ נעבירם מת"ת, וכן הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, ר"ת העבירום, הבה נתחכמה לבטלם מן התורה פן ירבה בתורה, והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא, שהוא הקב"ה שנקרא הוא שנאמר הוא אלהינו, על שונאינו שהם שאר השרים, ונלחם בנו ועלה, נבא ולא ידע מה נבא שכן היה שנאמר ה' ילחם לכם, ועלה שעלו בעילוי ובכבוד גדול שהיו להם

ז' ענני כבוד והבאר והמן כמו שאמר שמלתך לא בלתה וגו' ואומר ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר:

פסוק י

פן ירבה והיה כי. ס"ת בגימ' ע'. תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ, ס"ת בגימ' משי"ח, שראה ג"כ מלחמת המשיח שהוא נלחם עם ע' אומות. מה עשה ראה פרעה שהוא מזרע חם וחם נתקלל בעבדות שנאמר עבד עבדים יהיה לאחיו ורצה בכח הכשופים להסיר מעליו עול העבדות ולהטילו על ישראל ולזה חזק לבו לקבל עשר מכות, כי מה הנאה יש לו למלך שהמון העם ישתעבדו בישראל ויקבל הוא עליהם מכות, אלא הכוונה לא להרע להם אלא כדי להציל עצמו מן העבדות ולהשליכו על ישראל, ולזה אמר הנביא מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ואשור באפס עשקו, יאמר בשלמא מצרים כוונתם כמו שאמרנו להסיר עול העבדות מעליהם ולזה לא שלטו בנשותיהם ולא בממונם ולא גרשום ממקומם שהיא ארץ גושן שהיא מבחר ארץ מצרים, אבל אשור על מה שלא היתה כוונתם אלא להרע להם, כי עמלק לא בא אלא להלחם עמהם נאמר עליו תמחה את זכר עמלק מדור דור לא תשכח, מצרים שנשתעבד בהם נאמר עליו לא תתעב מצרי לומר כל לבבות דורש ה', וידע כונת כל אחד ואחד והכל היתה סיבה אלהית לקיים גזירתו שאמר לאברהם ועבדום וענו אותם. ולמה נגזר הגלות במצרים ולמה נגזר על בניו של אברהם. אלא מאהבת הקב"ה לאברהם רצה בזרעו ובחר בהם וכמו שאברהם נתנסה בעשרה נסיונות ועמד בכולן כדי להראות אהבתו לעולם שנאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, קרי ביה ידעתי לכל בני עולם, כן רצה לבחון בניו כדי להודיע לכל בני עולם למה בחר בהם ולקחם לו לעם יותר משאר אומות שהם בני ישמעאל ובני אדום הם ג"כ מזרעו של אברהם, לזה רצה גם כן ללבנם ולצרפן על פי דרכם לזה שם אותם בכור הברזל במצרים שנאמר ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים להראות לכל בני עולם איך עמדו בנסיונם והם בניו של אברהם שעמד בנסיונות א"כ ראויים הם להיותם לעם סגולה להקב"ה הם ולא העובדי אלילים. עוד טעם אחר כי מרוב אהבתו באביהם ובהם כמו שאמר רצה לזכותם וליתן להם התורה ואילו לא הורידם למצרים והוציאם משם לא היו מקבלים עליהם עול התורה ועול מצות והיו אומרים למה מכביד עולו עלינו יותר משאר אומות, לזה הורידם למצרים והיו שם עבדים וקבלו עליהם עול העבדות והורגלו כי עתה לא יכבד עליהם עול תורה, א"כ עתה כשהוציאם ממצרים יקבלו עליהם התורה בעל כרחם כמו עבד שקנאו מאחר הוא חייב לעבוד לאדון השני, ולזה תמצא בהרבה מקומות במצות מזכיר יציאת מצרים לומר שאתם חייבים

מאחר שהוצאתי אתכם, הרי בנתינת התורה אמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, וכן הוא אומר כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים חייבים אתם בכבודי ולא עם אחר. וקצת סיוע מצאתי לדבריהם במדרש ז"ל למה לא נאמרו הדברות בתחילת התורה משלו משל למה הדבר דומה למלך שנכנס למדינה אמר להם אמלוך עליכם אמרו לו כלום עשית לנו טובה כדי שתמלוך עלינו, מה עשה בנה להם חומה הכניס להם מים עשה להם מלחמות אמר להם אמלוך עליכם אמרו לו הן הן, כך הוציא הקב"ה ישראל ממצרים קרע להם הים הוריד להם המן הגיז להם השליו העלה להם הבאר עשה להם מלחמה בעמלק אמר להם אמלוך עליכם אמרו לו הן הן, א"כ מכאן נראה שסיבת הגלות היה כדי שיקבלו אלהותו ית' והתורה. ולמה במצרים ולא במקום אחר כבר אמרנו שהוא מקום הזקוק שהוא הכור שבו מזקקים הכסף. עוד טעם אחר לפי שהיא מלאה כשופין והם כולם מכשפין אצטגנין להראותם כחו וגבורתו שאין זולתו ב"ה. עוד טעם אחר למה במצרים כדי שיסבלו הגלות וכשיצאו משם יכירו החסד שעשה עמהם ויקבלו אלהותו והתורה ואילו היה הגלות באומה אחרת היו בועטים וממירים דתם, אבל במצרים לא יקבלום אם רצו להמיר דתם כי היו מתרחקים מהם שנאמר כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברים לחם, אם הלחם כשהיו נוגעים בו היו מתרחקים ממנו כ"ש מהם א"כ ודאי לא יקבלום, לזה היה במצרים. עוד טעם אחר כשנגזר גלות על בניו של אברהם בא מזל של מצרים שהוא הבכור והוא נוטל פי שנים והוא בר מצרן שהדין הוא שהמוכר בית או שדה בן המצר קודם לאחר, ומצרים היא בצד א"י שכן אמר הקב"ה לאברהם מנהר מצרים ועד נהר פרת יהיה גבולכם, א"כ נילוס ופרת הם בני המצר, לזה גלות ראשון במצרים גלות שני בבבל ולזה נקראת מצרים מלשון בן המצר, ובב"ל באתב"ש שש"ך בגימ' והו"א הי"ה ב"ר מצר"ן. עוד טעם אחר מה שלא היה הגלות באומה אחרת הוא כדי שלא ישלטו עליהם בחזקה כמו שעושים עמנו אומה ישמעאלית ששולטים עלינו ועל בנינו ועל ארצנו ועל ממוננו ועל גופנו, מה שלא עשו כן המצרים שלא שלטו על נשותיהם, אחת היתה ופרסמה הכתוב, ולא על ממונם שנאמר וממקנה בני ישראל לא מת וכו', ולא על מקומם שנאמר ומושב בני ישראל וכו', א"כ לזה היה השעבוד תחת יד מצרים, סוף סוף עבד הוא וא"א להתנאות על האדון ולזה לא באו עליהם אלא בתחבולה, שנאמר הבה נתחכמה לו. ומתחילה לא באו עליהם אלא בפה רך כי אין לו לעבד כ"כ עזות מצח להשתרר על האדון מיד אפילו שינתן בידו:

עוד טעם אחר לפי שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה שהרי בשביל שלש דמעות שהוריד עשו מעיניו השליטו על כל העולם אחת מעין ימין ואחת מעין שמאל ואחרת קשורה לו בעיניו שנאמר ותשקמו בדמעות שליש שלוש, וכן נבוכדנאצר בזכות ג' פסיעות שפסע לכבוד הקב"ה השליטו על כל העולם אפילו על בית המקדש, וחם כבד לאביו בתיבה כי המעשה שעשה היה אחר צאתו על ששמש בתיבה לקה בעורו שיצא בנו הבכור שחור זה כוש שנאמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ופוט עקר שלכך לא נזכר לו תולדות, וכנען נתנה לו א"י כדי לבנותה ולנטעה וליתנה לישראל כמו שכתבתי בפ' נח, א"כ למי ראוי ליתן שכר כבוד אב שעשה, לבנו השני שהוא מצרים, לזה ישבו ישראל תחת ידו, ומשום כבודם של ישראל היתה ארצו כגן שנאמר כגן ה' כארץ מצרים, וכל זה להורות לנו שאין הקב"ה מקפח שכרנו לעולם הבא, ומה אם זה שהוריד ב' דמעות כן אנו שדמעותינו מצוי תמיד ביום ובלילה על אחת כמה וכמה, אם נבנכדנאצר שפסע ג' פסיעות כך אנו שיום ולילה מכתתין רגלינו לדבר מצוה והולכים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות על אחת כמה וכמה:

עוד טעם אחר תבינהו בסוד משמרה ראשונה חמור נוער, בשר חמורים בשרם, שניה כלבים צועקים, רמז על גלות שני שהוא תחת יד פרס שרו של סמאל שהוא דומה לכלב, ועליו אמר דוד הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי, ומשום כבודן של ישראל כדי שלא יאמרו ממלכה שפלה שלטה עליהם וכדי להראות הקב"ה כחו וגבורתו לכל העולם שנאמר למען ספר שמי בכל הארץ השליטו על כל העולם, מה עשה הקב"ה הביא רעב בכל העולם ובארץ מצרים היה לחם וכל ממלכה וממלכה שהיו באים לקנות שבר לא היה נותן להם עד שיביאו כתריהם ויכתבו שהם כפויים תחת ידו ובזה מלך על כל העולם, בשביל כבודן של ישראל, וכן במדרש על פסוק מן הממלכות תהיה שפלה ללמדך שלא היתה מלכות ירודה ממצרים אלא שנטלה שררה לשעה בשביל כבודן של ישראל, וכן ג"כ במדרש על פ' והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו את מלך בבל (ירמיה כ"ז) אתה מוצא כל אומה ששעבדה בישראל שלטה מסוף העולם ועד סופו בשביל כבודן של ישראל, בפרעה מה הוא אומר שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו, שהיה שליט מסוף העולם ועד סופו, במלכות אשור מה"א ותמצא כקן ידי לכל ממלכות הארץ, במלכות בבל מה"א והיה הגוי אשר לא יעבדו את נבוכדנאצר, במלכות מדי מה"א באדין דריוש כתב לכל עממיא, במלכות יון מה"א ותאכול כל ארעא ותדושינה, הא למדת שכל אומה ששעבדה בישראל שלטה מסוף העולם ועד סופו. וכן ג"כ בפ' אין דורשין וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון להיכן אזלא א"ר יהודה לכבוש את העולם כולו

תחת יד נבוכדנאצר וכל כך למה כדי שלא יאמרו ביד ממלכה שפלה מסר הקב"ה את בניו, ולזה אמר ברמז בגרה בתך שחרר עבדך ותנה לו, כלומר הקב"ה וכו', הקב"ה גזר עליהם בעבדות ת' שנה כמו שאמרנו ומרוב רחמנותו עליהם חשב להם מיום שנולד יצחק וחסר להם מן הקץ ק"ץ שנה נשאר מנין בגר"ה שהם רד"ו שנה לזה אמר בגר"ה הנשאר מנין ליכנס לעבדות, שחרר עבדך שהם המצריים שהם מבני חם שנאמר עליו עבד עבדים יהיה לאחיו, שחררו שאחר שהיה עבד השליטו וגבר"ה ידו על כל העולם, א"כ שחרר עבדך ותנה לו, כי סוף סוף הוא עבד ולא יתגבר עליהם יותר מדאי כמו שאמרנו וכשגבר"ה יד ישראל עליהם לקו על ידם, לפי שרצו להתגבר עליהם ואין ראוי לעבד למלוך על האדון תחת עבד כי ימלוך וכ"ש על האדון:

עוד טעם כדי שלא ימצא בהם שום פסול ולא בזרעם שהיתה עבודה בשדה ולא היו מתאוים לאשה כי מי שהוא בעבודה קשה לא יתאוה לאשה ולא היו רואים אשה דאשה בדברא לא שכיחא עד שהיו באים נשותיהם כמו שאז"ל על פ' מוציא אסירים בכושרות והיו מתאוים לנשותיהם והיו מתחברים להן כמו שאחז"ל תחת התפוח, ושם לא היתה לא מצרית ולא שום אשה והיה מזדווג עמה, היא כוונתה בו והוא כוונתו בה, והיה יוצא מהם זרע כשר והגון ושם י"ה מעיד בהם, יו"ד מעידה על הזכר שלא עיון בשום אשה אלא באשתו, וה"א מעידה על הנקבה שלא כוונה אלא בבעלה:

עוד טעם אחר למה היה במצרים, תבינהו מהמדרש שאמר מאי שנא מצרים אלא באותה שעה היו מצרים שולטים מסוף העולם ועד סופו, אמר אין לך אומה מלוכלכת בעבירות ובדברים מכוערים ובדברים שאינם ראויים אלא מצרים בלבד לפיכך בא להם לישראל תקלה על ידם, והקב"ה בקש לעשות קורת רוח לשמו הגדול מהם ע"כ. ופירושו לפי שהם שלטו על כל העולם כולו מסופו ועד סופו ואין הקב"ה חפץ בהשחתת עולמו בעבור שמו שכבר נשבע לנח שאמר לא אוסיף לקלל עוד את האדמה וכו' ולא אוסיף עוד להכות את כל חי, ולאו לאו שבועה, לזה, בא תקלה לישראל ע"י והקב"ה תבע עלבונם, זהו מה שאמר בקש הקב"ה לעשות קורת רוח לשמו הגדול, שבעבור שמו אי אפשר לפי שנשבע ולא היה לו כביכול קורת רוח מרבוי הדברים המכוערים והעבירות, לזה בא להם על ידי ישראל שתבע עלבונם מהם ועל פי דרכו תבע עלבון שמו:

עוד טעם אחר שהיה הגלות במצרים, לפי שהקב"ה יעד לישראל ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ואם היה בארץ אחרת היה נראה עול וחלול השם שיקחו ממונם אפילו ששעבדו אותם שהשעבוד הוא גזירה שנגזר עליהם ובפרט שהם לקחוהו בשאלה שנאמר וישאלו

איש מאת רעהו וכו', לזה היה במצרים כי ידוע לכל שהם עבדים ומה שקנה עבד קנה רבו. ובפרשת בא אל פרעה פ' ועברתי תמצא עוד טעם אחר בע"ה:
עוד ואלה מוסיף על הראשונים של פ' ויגש, לומר מה הראשונים כשנכנסו למצרים היו בחייהם כן לאחר מיתתם הם חיים, צדיקים במיתתם קרואים חיים, א"כ ואלה שמות הבאים ממש כמו שאמרנו:

פסוק יא

וישימו עליו שר"י מסי"ם. גימ' בטו"ל תור"ה עם ב' מלות, עשו ערמה כדי לבטלם מת"ת כמו שאמר במדרש מלמד שהביאו מלבן ותלו לו לפרעה, בסבלתם של ישראל, בסבלתם בסבל תם בסבתם, ואפשר שלמ"ד של בסבלתם היא ללמד שבטלם מהלמוד וכמו שאמר עד מתי מאנת לענות גו', והביא עליו עשר מכות בסיבת ישראל שהיו במעמד ה"ם, וכן משה הכניס כל הדורות באלה שנאמר את אשר ישנו פה וגו':
ויבן ערי מסכנות. לא פירש מי הוא הבונה, ונוכל לומר שחוזר לנעלם שהוא הקב"ה, ופירוש ויבן ר"ל שנתן בלבו מחשבות שיחשוב על ישראל כדי לאבדם, כמו שאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך וגו', וזהו את פיתום ואת רעמסס, פתם כתיב שפתם המחשבות שחשבו והרעימם והמסיסם כמו שאמר המדרש המה יבנו ואני אהרוס, שאל פילוסוף אחד את ר' אלעזר א"ל לא כך אמר הנביא המה יבנו ואני אהרוס והלא כל מה שבנינו קיים וכל מה שבניתם נהרס, א"ל לא דבר הנביא כנגד הבנין אלא כנגד העצות שכל מה שאתם יושבים ומחשבים לבנות עלינו עצות לכלותנו הקב"ה הורס עצתכם, אמר לו חייך כך הוא כל שנה יועצים לבא עליכם לכלות אתכם וחד סבא מבטל ליה. א"כ על זה הדרך נוכל לומר ויבן ערי מסכנות שבונה מחשבות למסכן ביצתם של ישראל, והקב"ה מבטלם והרעימם כמו שאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה, כן רבה וכן פורץ הל"ל אלא כשהיו מענים אותם, כדי להפיג דאגתם ולשכח צערם רמז הקב"ה לשר של תאוה והיו מזדווגים עם נשותיהם, ורבוי התשמיש אינו פרה ורבה אלא אדרבא מזיק כמו שאז"ל אסיר לשמש מטתו ביום ולזה אמר כן ירבה ברבוי התשמיש היו פרים ורבים, כמו שאז"ל על פ' תחת התפוח עוררתיך וגו'. כן ירבה וכן יפרוץ ס"ת בגימ' הקץ, פירוש כדי להשלימם לס' רבוא למהר גאולתם שאין השכינה שורה על פחות מס' רבוא:

פסוק יג

ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך ויעבדו כתיב הם היו חושבים שמעבידים אותם אדרבא הם עובדים והם עבדים להם, שסופן ללקות על ידם ולכלות ממונם, נמצא שכל מה שטרחו ועבדו הוא לישראל:

בפרך פירש רש"י ז"ל בעבודה המפרכת את הגוף. עוד נוכל לומר שאמר בפרך לפי שעפר של מצרים אינו מתגבל לפי שהיא מצולה שהנהר עולה ומשקה הארץ והארץ נעשית כמו מצולה שאינה נגבלת והיו הלבנים מתפרכות והיו חוזרים ומגבלים הלבנים ולדוש ברגליהם בחזקה עד שהיה כל גופן מתפרך, עד שהיה מתגבל ונעשה לבנים בלא שריפה והיתה מלאכה כבידה הרבה שלא כשאר מלאכת הלבנים של שאר מדינות ולא יכלו לגבלן אלא על ידי התבן, וכשראה פרעה כך גזר שלא ינתן להם תבן ולא היה אפשר ליגבל כלל עד שהיו כופרים בנפשם, וזהו פר"ך כפ"ר, שהיו כופרים, והיו הולכים משדה לשדה לבקש עפר שיגבל עמהם ולא מצאו, וזהו בכל עבודה בשדה שהיו מחזרים משדה לשדה והכל היה מתפרך, וזהו אשר עבדו בהם בפרך, לפי שכל עפרה היה מצולה כמ"ש:

פסוק יד

ובמדרש ובכל עבודה בשדה, וכי בשדה היו עובדים ולא בעיר אלא כשגזר עליהם האנשים ילינו בשדה ונשים בעיר למעטן מפריה ורביה ונשותיהם היו מחממות להם מים חמין ומביאות לבעליהם כל מאכל וכל משקה ומנחמות אותם. פר"ך גימ' ש', לומר שכל המשתעבד בישראל כאילו כביכול משתעבד בהקב"ה שהוא עמהם שנאמר עמו אנכי בצרה, שכן ש' הוא מספר חלוף שם הוי"ה שהוא מצפ"ץ, עוד מצפ"ץ גימ' ברחמים, שהוא נושא עמהם בעול ומרחם עליהם. פר"ך, במ"ק י"ב לומר שנשתעבד בי"ב שבטים, ושבט לוי לא נשתעבד בו כי קבל צוואת אביו שקבל עליו עול תורה ופרק מעליו עול מלכות, ושבט יוסף נחשבים לב' שכן אמר לו יעקב כראובן ושמעון יהיו לי:

וימררו את חייהם בעבודה קשה. בבטולם בתורה שהיא חייהם שנאמר כי הוא חייך, וכן אז"ל על פסוק ונס אל אחת הערים וחי, תלמיד שגלה מגלים רבו עמו, ורב שגלה מגלים ישיבתו עמו שנאמר וחי בהם עשה לו כדי שיחיה וחיי בעלי חכמה בלא ת"ת כמיתה הם חשובים, וכן כתב הרמב"ם ז"ל פרק ז' מהלכות רוצח, א"כ לזה לא אמר וימררו אותם אלא את חייהם, וכן חייהם בגימ' חכמה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל חיי בעלי חכמה כמיתה הם חשובים. בעבודה קשה, כל עבודה שהיא חוץ מעבודת השי"ת הוא עבודה קשה לגוף ולנפש, וזהו בחמ"ר ברמ"ח איברים שהוא הגוף, ובלבנים באלב"ם בגימ' נפשם עם ד' אותיות, ודע דכתיב עבד"ה חסר בגימ' אף, עבודה שהיא עבודת השי"ת היא עבודה מלא בגימ' פ"ז ובגימ' ז"ו הי"א יחו"ד הוי"ה עם ד' אותיות, ופ"ז הוא חבור ב' שמות שהוא ראש הבנין אהיה וסופו אדני, על דרך נעוץ סופן בתחלתן ותחלתן בסופן, ועם הנעלם פ"ז ופ"ז בגימ' לבנ"ה וזהו ובלבנים, שלא היו יכולין ליחד ולחבר ולומר

עבדה חסר, ולזה יציאת מצרים ע"י שניהם שנאמר אהיה אשר אהיה ועל ידי אני, שלא הניחום ליחד ולחבר כמו שאמר אהיה לרחם על ישראל. ואני דן למצריים והבן:
ובזוהר דורש זה הפסוק על התורה באופן אחר ז"ל, ויניחהו בגן עדן דא אורייתא דאית בה ג"ן סדרין ושוי תמן לעבדה אי זכה לנטרא לה איהו יהא רישא על ד' יסודין ואתעביד נהר דאשקיין על ידיה ולא על ידא אוחרא ואשתמודען ביה דאיהו רבון ושליט עלייהו ואי עבר על אורייתא אשתקיין ממרירו דאילנא דרע דאיהו יצה"ר, וכל איברוי דאינון מד' יסודין אתמר בהון וימררו במרירו דמרה ולגבי איברין קדישין דגופא דאינון מסטרא דטוב עלייהו אתמר ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה וגו', בגוונא דא אמרו מארי מתניתין וימררו את חייהם בעבודה קשה בקושיא, בחומר בקל וחומר, ובלבנים בלבון ההלכה, ובכל עבודה בשדה דא ברייתא, את כל עבודתם דא משנה, איתיבון בתיובתא אתמר בהון ויורהו ה' עץ וגו' דא עץ חיים וביה וימתקו המים, ודא משיח דאתמר ביה ומטה האלהים בידי:

פסוק טו

ויאמר מלך מצרים למילדות אשר שם. למה אמר אשר, יאמר ששם האחת שפרה כו'. ועוד בויאמר ראשון מה אמר כי אחר כך אמר ויאמר בילדכן כו'. אלא פרעה דדייק בשמא וראה ששם האחת יוכבד ושם השנית מרים, וכינו שם האחת שפרה ושם השנית פועה, שפרה שהיתה מתפללת להשי"ת שיפרו וירבו מהר להשלים ס' רבוא למהר יציאתם, ופועה מלשון כיולדה אפעה כשהיתה מתקשה בלידה היתה מתפללת עליה שתלד במהרה ויוציאנה לאורה, לזה לא קרא לשאר המילדות כי ס' רבוא ודאי שהיו להם הרבה מילדות וקרא לאלו לפי שהם סיבת רבויין בתפלתן:
עוד ויאמר מלך מצרים למילדות וגו'. לא נזכר שמו כמו שדרך לומר פרעה אלא אמר מלך מצרים, להפיל עליהם אימת המלכות, ובפרט שהם נשים שדעתן קלה, ובפרט העבריות. אשר שם האחת שפרה כמו שאמרו חז"ל שמשפרת הולד, פועה שפועה והוגה לולד שלא יבכה, וזה בא ממורך הלב, לזה הטיל עליהם אימה יתירה, ויאמר בילדכן את העבריות וראיתם על האבנים. ה"א בני"ם ו', אם תהרגו אחד או שנים לא יוכר הדבר לפי שהן יולדות הרבה, ולזה אמר העבריות אולי נמעט מהם ולא ירבו כל כך לפחות בן א' משה לא יראה שאתן הרגתן אותו, שהבת תשלים חסרונו, ולזה אמר ויאמר מלך מצרים למילדת חסר, כלומר אפילו שלא תעשה דבר זה אלא מילדת אחת תספיק למעט מהם, שהיו כקוצים בעיניהם וכל אחד היה בעיניהם כעם רב, וכן אמר העברית חסר ו אפילו עברית אחת, כי ידע פרעה שאי אפשר ששתי מילדות יספיקו לעם רב בישראל,

אלא כוונתו למעט כל דהו, ובאמירה אמר ויאמר בילדכן את העבריות מלא לשון רבים, כלומר לכולם לא תחיו לשום אחת, אמר אולי לאחת יחיו ולאחת ימיתו יועיל לפחות שום אחד מהם:

פסוק יז

ותיראן המילדות את האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהם מלך מצרים. אע"פ שהוא מלך לא נכנס בלבן אימתו כנגד אימת הקב"ה אלא אדרבא היו מחיות הילדים כולם, כמו שאז"ל שהיו מספקות להם מזונם ושהיו מתפללות שלא ימות אחד מהם שלא יחשדום שהן הרגוהו:

פסוק יח

ויקרא מלך מצרים למילדות. שהטיל עליהן אימת מלכות ואמר להן בפנים זועפות מדוע עשיתן, אע"פ כן לא נבהלו ולא נכנסה אימתו בלבן ולא עשה בהן שום התפעלות כלל אלא כאחד העם, לזה אמר ותאמרן אל פרעה, לא אמר אל מלך מצרים אלא אל פרעה:

פסוק יט

כי לא כנשים המצריות וגו'. פירוש הנה המצריות בצער חבלי לידה מקללת חוה ולזה הן צריכות מילדת ופעמים לא יספיק להן מילדת אחת, אבל העבריות עברו ופרצו גדרו של עולם והן משולות לחיות שאינן צריכות מילדות שהרי הן יולדות ששים בכרס אחד שנאמר כי חיות הנ"ה בגימ' ס', לא כמו שחשבת ששה בכרס אחד כמו שאמר האבנים ה"א בנים אלא ס' בכרס אחד, ומי שיולדת כן מה תעשה המילדת, בטרם תבא המילדת וילדו יולדות וחוזרות ויולדות, ולזה אמר וילדו לא אמר ילדו אלא וילדו. ולזה וייטב אלהים למילדות ומה היא ההטבה וירב העם לאמת דבריהם ולא ימצאו כוזבות ולזה וירב העם ויעצמו יותר מדאי, כי היו יולדות ששה בכרס אחד, ולאמת דבריהם היו יולדות ששים, וראיתי במדרש שש מאות היו יולדות. כשראה פרעה שלא הועיל עם הנשים אימת מלכות ולא שום איום שאיים עליהן אמר ויצו פרעה, לא אמר מלך מצרים כמו שאמר למילדות שכבר זלזלו בכבודו שקראו לו בשמו שנאמר ותאמרן המילדות אל פרעה ולא נאמר אל מלך מצרים, לזה ויצו לכל עמו לאמר, צווי ואמירה. כל הבן הילוד, אמר ממני לא ישמעו גירה בהם המון העם:

פרק ב

פסוק א

וילך איש מבית לוי וגו'. רז"ל אמרו מי היה זה האיש אלא זה היה עמרם ולהיכן הלך בעצת בתו. ולמה לא נזכר שמו. ועוד עמרם גדול הדור אלולא בתו לא היה מחזירה. ועוד שהיא היתה בת קל"ג שנה כמו שאמרו ז"ל כבר הזקינה, שרה אמנו אמרה הבת צ' שנה

תלד וזו הבת קל"ג שנה תלד, א"כ למה גרשה, וא"ת ידע שתחזור לימי עלומיה א"כ לא יגרשנה הואיל וכן הוא הקב"ה עושה לה נס, ועוד שאמרו בגמרא ויקח ויחזיר מבעי ליה אמר יהודא בר ביזנא שעשה בה מעשה ליקוחין הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניה ונעשו בחורים:

אלא הענין הוא שרצה הקב"ה להעלים משה שהוא הגואל הראשון כדי שלא יהיה שום קטרוג עליו וכדי שיסיח השטן דעתו ממנו ויאמר שעל דרך הטבע אי אפשר לבא מבת קל"ג שנה כמ"ש בענין תמר ויהודה, ולזה נלקח על ידי בת פרעה ויהי לה לבן ולזה גדלתו, ולזה הלך אל יתרו כהן מדין כומר לע"ז והלך להודו כפי המדרש, הכל היה כדי להסיח דעתו של שטן כדי שיאמר שאי אפשר גואל ראשון שינצל ויתגדל על ידי טמאה כזו כמו שאמרו ותרד בת פרעה לרחוץ מגלולי בית אביה משמע שהיתה טמאה, ולא ידבק עם כומר עובד ע"ז ולא ישא בתו, ולזה הצפינתו ג' ירחים עד שהסיח השטן דעתו ממנו, והלך אחר המדבר כי הוא אין לו עסק במדבר אלא בארץ שנאמר משוט בארץ, ובא אל הר האלהים חרב"ה, חבר"ה ששם נתחבר ונתעלה וימסר בידו, אז אמר לו לך אל פרע"ה עם ד' אותיות גימ' שט"ן, כבר נתון בידך, לזה א"ל מזה בידך ס"ת ה"ך, הכהו והשליכהו ארצה ותראה מה עושה, וישליכהו ארצה ויהי לנחש, ויאמר שלח ידך ואחוז בזנבו, אל תתן לו ריוח אלא אחוז בזנבו כתתהו תחת ידך. וכן אמר במדרש למה הראהו בנחש אלא מה נחש נושך וממית בני אדם כך פרעה, א"כ נראה שהמטה הוא פרעה הוא הנחש התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו, ועל זה המטה נאמר לו למשה והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך, ואינו מטה של משה כי מטה של משה היה נקרא מטה האלהים וזה המטה היה של אהרן שנאמר לו כי ידבר אליכם פרעה לאמר וגו' ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך. לפני פרעה יהי לתנין, ולמה של אהרן ולא של משה, אמרו בזוהר ז"ל מ"ט מטה אהרן ולא מטה משה אלא ההוא דמשה איהו קדישא יתיר דאגליפא בגינתא עלאה בשמא קדישא ולא בעא קודשא ב"ה לסאבא לה באינון חוטרין דחרשיא, ולא עוד אלא לאכפיא לון לכל אינון דאתיין מסטרא דשמאלא בגין דאהרן אתי מימינא ושמאלא אתכפיא בימינא וגלי קמי קוב"ה דאינון חרשין יעבדון תנינא ע"כ. א"כ המטה אשר נהפך לנחש הוא מטה של אהרן שפרעה היה כפוף תחת ידו, ולזה א"ל המטה אשר נהפ"ך לנח"ש שהוא השטן שמשטין על האדם ומטהו מדרך טובה לדרך רעה ונהפך לנחש, תקח בידך אל תניחהו אלא תמיד תהיה שולט עליו מאחר שהוא הפכפך נהפ"ך לנח"ש. ר"ת וס"ת בגימ' הנשמ"ה, נשאר אותיות חנפ"ה למפרע שמחניף

לאדם ליטול נשמתו, כמו שאז"ל יורד ומסית עולה ומקטרג יורד ונוטל נשמה א"כ לזה לקחה בחשאי:

ובזוהר משה זכה לקול שנאמר וישמע את הקול, עמרם זכה לבת קול שנאמר ויקח את בת לוי, ואח"כ אמר ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה וכו', כדי שידע השטן, לא פעם אחת אלא ב' פעמים לקחה, ואין הגואל יוצא מב' לקוחין לדודתו והתורה עתידה לאסור ולומר ערות דודתך לא תגלה, ולא נזכר אלא אחר שילדה משה שנאמר ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה, אבל קודם אמר וילך איש מבית לוי שהלך מאצלו אחר שנשא בתו גרשה והלך וזהו וילך וחזר ולקחה:

ואפשר לומר וילך אי"ש זה הקב"ה, מבי"ת לוי גימ' חש"ק מל"ך, שחשק הקב"ה והביאו למשה משמיטת החסד להנהיג זו השמיטה, וכן מש"ה ר"ת משמיטה שעברה הוא, כי משה היה רועה ודאי לרעות את ישראל וליתן להם תורה על ידו שיש בה תרי"ג מצות כמנין מש"ה רבינ"ו, וכבוד אלהים הסתר דבר:

פסוק ב

ותהר האשה ותלד בן כו'. אז"ל שנולד לז' חדשים, והטעם למה יצא משה לז' חדשים לפי שט' חדשים עולים ר"ע ימים ומשה טוב בלא רע שנאמר ותראה אותו כי טוב הוא, מאין ידעה, שלא נולד לר"ע ימים שהם ט' חדשים:

עוד נולד לז' חדשים, הוא סימן לישראל שיחסר להם מן הקץ, זכו אחישנה. וסימן בטרם תחיל ילדה, שנולד לז' אין לה חבלי לידה, כמו שאז"ל ג' חדשים ראשונים דר למטה אמצעיים באמצע אחרונים למעלה ובעת הלידה מתהפך ויורד זהו חבלי לידה, אבל מי שנולד לז' אין לו כ"כ חבלי לידה א"כ בטרם תחיל ילדה, והיולדת לז' יולדת למקוטעים, פירש"י שאין לוקח מחודש ז' כי אם יום אחד ומשה לקח מחודש ז' ארבעה ימים שהם קפ"ד ימים כנגד זכות האבות מדלג על ההרים בזכות ההרים שהם האבות שדפק"ו על דלתי רחמיו ופק"ד ה' את עמו וישמעו כי פק"ד ה' את עמו וחסר להם מן הקץ מנין דפק"ו, שהם ק"ץ שנים חסר להם מן הקץ, א"כ כשבא אם זכו, יבא פתאום בלא חבלים כמו שאמר פתאום יבא האדון אשר אתם מבקשים וגו', אמנם כשבא בעתו אז"ל שיבאו צרות כאמרם אם ראית צרות תכופות צפה לרגליו של משיח, והגאולה של מצרים היתה שלא בעתה, לזה נולד הגואל שלא בעתו בלא חבלים, שקול משה כנגד כל ישראל, א"כ לזה נולד לז' חדשים:

ותרא אותו כי טוב הוא. על דרך הפשט לפי שילדתו לשבעה והיולדת לשבעה יולדת למקוטעים, פירוש שבעה חדשים שאינם שלמים וחשבה שהוא נפל כשראתה אותו

ראתה שהוא שלם באיבריו ובריא ומשום עין הרע הצפינתו ג' חדשים כדי שאם יראוהו אחר כן לא יביטו עליו בעין רעה, כי הנולדים לט' כולם הם בריאים וטובים. פירוש טוב כמו בריא כמו ונשבעה לחם ונהיה טובים. ולא יכלה עוד הצפינו שכל כך גדל עד שנעשה כבן שבע שנים שכן אמרו והנה נער בוכה שהיה קולו כמו נער, אז אמרה שנצרך להצפינו, ותקח לו תב"ת גימ' הי"א העלימת"ו מ"ן העי"ן, גמ"א באתב"ש רי"ת ע"ה תור"ה, שעתיד לקבל התורה שהיא נתונה בארון. גמ"א בגימ' מ"ה ע"ה הוי"ה במלואו, גמ"א נוטריקון גדול מהולל אתה. למפרע אתה מלך גדול, גומל מפעלות אתה. גואל מלך אדיר. ותחמרה בחמ"ר, נוטריקון ח"י מל"א רחמי"ם, ובזפ"ת זכאי פנה תחינתו, זה פנה תורה. עוד זה פועל תורה, שעמד כמו פועל לקבל התורה, עוד בחמר ובזפת ברחמים ודין, ברחמים שריחמה עליו והצפינתו, ודין ששמתו בתיבה על שפת היאור. עוד ולא יכלה עוד הצפינו לפי שנתמלא הבית אורה, ולזה לא שמה אותו בספינה קטנה אלא הסגירתו בתיבה, ותשם בסוף, כדי שיהיה סמוי מן העין, כי סוף הוא מקום גדול קנים, ושמתו בין הקנים שהם לצד היאור, וזהו על שפת היאור לא לצד היבשה מקום שמצויים שם בני אדם, ועשתה כן בחכמה גדולה כדי להטעות אצטגניני פרעה ששמה אותו בין הקנים והיה תלוי ועומד, כי אולי אם היו יודעים היכן הוא היו מחפשים אחריו, וכדי שידעו שאינו לא בארץ ולא במים ויתיאשו מלחפש אחריו עשתה כן, ואין המטמון נגלה אלא לבעליו, לזה ותרד בת פרעה היא ונערותיה. אמרו במדרש ונערותיה שלשים נערות היו עמה ושום אחת לא ראו אלא היא שנאמר ותרא את התבה:

פסוק ג

ובזוהר ותקח לו תבת גמא מאי תבת גמא דחפת ליה בסימנהא דלהוי נטיר מאינון נוני ימא דשטין בימא רבא דכתיב שם רמש ואין מספר והיא חפת ליה למהוי טמיר מינייהו וחפת ליה בחפו דסטרא דיובלא יקירא דתרין גוונין חוור ואוכם ואנח למשה בינייהו דלשתמודע עמהון בגין דזמין הוא לסלקא בינייהו זמנא אוחרא לקבלא אורייתא ע"כ. ומה שאמר וחפת ליה בחפו דסטרא דיובלא דתרין גוונין חוור ואוכם, הוא פירוש ותחמרה בחמר ובזפת, פי' בין סטרי דין ורחמים של הבינ"ה לא בין חס"ד ופח"ד כי שם הקליפות, ומש"ה הוא הש"ס בהפך, ותאמר כי מן המים משיתיהו הוא חבור שמו ושמה. מש"ה בתי"ה היינו משיתיה"ו ע"ה, משיתה"ו שמ"י תה"ו כמו שמי מתמיה, בתי"ה בת י"ה, אחר שהיתה בת פרעה:

פסוק ה

ותרד בת פרעה לרחוץ. וכי דרך בת מלך לרחוץ, ועוד וכי דרך בת מלך לרדת ליאור, דרך בת מלך להיותה מסוגרת בפלטין של מלך שנאמר כל כבודה בת מלך פנימה, ועוד

לרחוץ על היאור הי"ל לרחוץ ביאור לא על היאור, ועוד היה לו לומר ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ. רש"י ז"ל כתב על זה סרס המקרא ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ. ואפי' למדרש שאומר שהיתה מנוגעת בנגעים קשים ולא היתה יכולה לרחוץ בחמין וירדה לרחוץ ביאור, אם הירידה היא כדי שתרחוץ בצונן תרחוץ בביתה, כי א"א שבית מלך כמו פרעה לא ימצא בביתו כמה בריכות מים, כי כן דרך המלכים להיות בביתם מים. ואפשר לומר עם מה שאז"ל לרחוץ מגלולי אביה, שביטלה הע"ז של אביה, והע"ז של אביה היה נילוס והיא ירדה לרחוץ עליו, כלומר לטמאו ולבטלו. עוד אפשר לומר שהורידוה מגדולתה כשראו שביטלה הע"ז, וישבה יחידה עם שפחה אחת שכן כתיב ונערתיה הלכת בלשון יחיד, ולזה אמר ותרד בת פרעה לא אמר ותלך, ואין לה עם מי שתרחוץ כי אחת אינה יכולה לרחוץ לבדה בלי מסייעת והלכה עמה לרחוץ, ומה שאמר על היאור ולא אמר ביאור, הוא כמ"ש שירדה לבטלו, ולז"א על לעלות עליו:

פסוק ו

ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה, ותרא מבעי ליה וכו', ועוד מאי את הילד בה' הידיעה, ועוד והנה נער בוכה כמו שאז"ל קרי ליה ילד וקרי ליה נער, אלא כמ"ש שהעלימתו מן העין, והקב"ה העלימו מן העין ג"כ שלא ראתה אותו שום בריה אלא היא, כמ"ש פ' בראשית כי היא היתה תאומתו, כי ב' תאומות נולדו עמו ולקח אחת שהיא צפורה ולא לקח האחרת שלא ליקח ב' אחיות, ולזה אמר ותראהו לומר ותרא הו' שנולדה עמו, ולזה את הילד בה' הידיעה, והנה נער בוכה בכה כתיב כי יום שנער מבטן אמו היה נער גדול כמו שאז"ל עלו ב' וירדו ז', והיה מתעלם ממנה פעמים נראה לה כילד פעמים נראה כנער, וזה בכה, בזה או בזה, אז נתמלאת עליו חמלה, עוד בכה כתיב שהיתה אמו ג"כ בוכה ועלתה בכיתה לפני הקב"ה, כן אמר בזוהר, לזה ותחמול עליו, עוד ותראהו ותרא כו', שנולד מהול, עוד בכה שבא המלאך והכהו עד שיבכה ותחמול עליו לזה בכה, ולזה כתיב ותאמר מילדי העברים, שהם לעולם בוכים וע"י בכייתם הם נענים שנאמר בבכי יבאו, ושערי דמעה לא ננעלו בפני בכייתם של ישראל, אבל לעכו"ם הם ננעלים, ולזה אמרה מילדי העברים זה, שבא בעבור להנהיג את ישראל, זהו העברים שבא בסוד העבור. עוד נאמר ותחמול עליו, שאחר שהיה מתעלם ממנה ולזה היתה מתבוננת בו ומבטת בו הרבה להכירו, ולזה ותראהו כשראתה אותו, אמרה מילדי העברים זה שהם מתעלמים מן המצרים, כמו שאז"ל על פסוק ותבאי בעדי עדים שהיו נבלעים בארץ ונוצצים כעשב שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך:

ועל דרך המדרש מילדי העברים זה, מהעוברים בים ביבשה ועתידים לומר זה אלי וגו', עוד מילדי העברים זה, העוברים שאמרו שירה על הים, כמו שאז"ל על פסוק ה' ממקור ישראל, שאפילו עוברים שהם במקור אמרו שירה ומה אמרו זה אלי וגו':

פסוק ז

ותאמר אחותו. מקודם נצבה מרחוק כי פחדה שלא יהיה דומה לה, כי כן דרך רוב האחים דומים זה לזה, ולכך כדי שלא יכירו בדמיון שהוא אחיה וידעו שהוא מילדי העברים, אח"כ כשראתה שהיא בעצמה אמרה מילדי העברים הוא ותחמול עליו אז נתקרבה ואמר האלך וקראתי לך, הא לך שהיה בוכה שלא רצה לינק חלב טמא וא"ל אחותו האלך וקראתי לא אמרה אקרא אלא וקראתי הלואי קראתי אותה מקודם, כי עדיין את מסופקת אם הוא מן העבריות אין בו שום ספק כי הוא מהול, וכן מן העבריות ותיניק לך ר"ת מהו"ל, כי משה הוא אחד מן הנולדים מהולים, או נאמר שאמרה האלך וקראתי לך, האלך מלה מורכבת הא לך, כלומר זה הוא נקרא על שמך לפי שאת מצילתו, וקראתי לך אשה מינקת העבריות, שהם תחת שעבודכם ובכן ותיניק לך בחנם כי כן כוונה לקרא לאמו, ואע"פ שהוא בחנם, אינו נקרא אלא על שמך שאת הצלתיו, וזהו אומרה ותיניק לך, כי היה לה לומר ותיניק הילד, לך למה. ובזה יתורץ למה אמר ותאמר אחותו אל בת פרעה היל"ל ותאמר לה אחותו, בת פרעה למה, אלא כמ"ש שאמרה לה את בת מלך וכל העבריות הן תחת ידך, ותיניק לך בחנם, כי כוונה לאמו. ותאמר לה בת פרעה לכי, לא היה לה כוונה להיניקו מן העבריות, אבל כשאמרה לה בת פרעה, אמרה הואיל וקראת לי בת פרעה א"כ מוראי עליך, א"כ לכי בשליחותי. כי הי"ל ותאמר לה לכי:

עוד אמרה ותניק לך ותקני לך ר"ל תקני עצמך בסיבתו כמ"ש במדרש שמכת בכורות היתה אף על הנקבות חוץ מבתיה בת פרעה שהיתה בכורה ולא מתה שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר ותרא אותו כי טוב, ועליה אמר שלמה טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, היא לילה של מכת בכורות, גם לא יכבה בלילה נרה, היא יום המיתה נקרא לילה, שלא מתה ונכנסה בחייה לג"ע, לא יכבה בלילה זה העולם הזה שהוא נקרא לילה, לא יכבה נרה שלא טעמה טעם מיתה, שהנשמה נקראת נר שנאמר נר ה' נשמת וכו', וכל זה למה כי טוב סחרה זה משה שהיה סחרה כלומר סביבה, תרגום סביב סחור. טעמה כי טוב סחרה ע"ה, גימ' זוה"י בתי"ה, ל"א יכב"ה בליל"ה נר"ה גימ' הנשמה, א"כ ותניק לך ותקני' לך תקני עצמך מן המיתה:

עוד ותנק"י לך, שהיתה מצורעת וירדה לרחוץ מצרעתה, לזה א"ל ותנקי לך מצרעתך, לזה א"ל והינקהו לי שלא יצטרע לפי שנגעתי בו, ואולי לזה אמר והנה ידו מצורעת

מאותה נגיעה, ולזה ותינ"ק לכלול גם לשון נקוי ולא אמרה ותני"ק, וכן והנקהו כתיב ולא והניקהו, ולזה כוונה באמרה אשה מינקת שהיא מנקת מהטומאה, ששמה יוכב"ד גימ' מ"ב כשם בן מ"ב:

פסוק ח

ותלך העלמה. רז"ל אמרו נקראת עלמה ע"ש שהעלימה הדברים:

פסוק ט

ותאמר לה בת פרעה הילכי. נבאה ולא ידעה מה נבאה, הילכ"י, ה"א ליכ"י זהו שלך, והינקהו לי אמרה לה שתניקהו על שמה כמו שאמרה אחותו, ואני אתן את שכרך כי אולי את אמו, כי כן אמרה מילדי העבריה והמינקת היא מן העבריות נסתפקה באמו, ולזה אמרה והינקהו לי על שמי, ואני אתן את שכרך כדי שיקרא על שמי, אע"פ שאני בת פרעה ואתם כבושים תחת ידינו איני רוצה בחנם אלא בשכר כדי שיקרא על שמי. וכן כשעושין ישראל מצוה לא די שקונה לו מלאך כאמרם קונה לו פרקליט אחד, ופירוש פר"ק לי"ט שפורק מעליו לי"ט, תרגום ארו"ר ליט, א"כ לא די שקונה המלאך ופורק מעליו הליט, אלא שנותנין לו שכר על המצות, וכן הוא אומר הנה שכרו אתו שהוא המלאך להצילו ולפרוק מעליו הליט, אלא ופעולתו שהיא עשיית המצות לפניו, הולכת לפניו, שנאמר והלך לפניך צדקך, א"כ אומר הקב"ה לאדם הילכי הא ליכי את הילד שהיא המצוה שהיא תולדת הנשמה, והינקהו נקהו וטהרהו ועשהו לשמי, כלומר כשתעשה המצוה לא לשום פניה, ואני אתן שכר"ך, מלבד המצוה אתן לך ג"כ שכרך, ואמר את שכרך לרבות הפירות שאוכל בעוה"ז וזהו את, כמו שאז"ל את הטפל לפריו, כי שכר זה העולם הוא טפל בערך עולם הבא:

עוד נוכל לומר ואני אתן את שכרך על דרך מה שאז"ל על פסוק אליך לא יגש, אומר הקב"ה בנוהג שבעולם מלך יוצא לכרך וכל הלגיונות יוצאים עמו לשמרו והוא זקוק ליתן לכל או"א פרנסתו ומזונותיו, אבל אני מסרתי לך אלף משמאלך ורבבה מימינך שהם שומרים אותך ואין אחד מהם נוגש אותך ואומר לך זון אותי, ופירוש לא יגש כמו לא יגוש את רעהו וגו', א"כ אומר הקב"ה לאדם הילכי את הילד הזה שהיא תולדת הנשמה ושכרה עלי:

עוד כתיב והינקהו. שתנקהו לקבל התורה שעל ידה נקי, על ידי חלב טהור, וזהו והינקהו לי' לקבל עשרת הדברות, ותקח האשה הילד ותניקהו. ניקתו מלינק חלב טמא:

פסוק י

ויהי לה לבן לא אמר כבן אלא לבן ממש, שהצילתו והנוקתו ונתנה שכרה ביותר, שכן אמרה ואני אתן את שכרך מלמד שנתנה לה שכרה ביותר על הראוי, וכל זה כדי שיהיה

קרוי על שמה כמ"ש והינקהו לי שיהיה לי לבן ממש, וכה"א (דה"א ד') ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד, הרי בפירוש ילדה כאלו ילדה, וקראתו מש"ה נוטריקון מנ"ה של"י הו"א, מלא"ך שלי"ח הו"א, שנאמר שלח. מלאך ויוציאנו ממצרים, משי"ח של"ם הו"א, שהוא משיח הראשון:

פסוק יא

ויהי בימים ההם ויגדל משה, במדתו. והלא כבר כתיב ויגדל הילד א"ר יהודה הראשון לקומה והשני לגדולה שמינהו פרעה על ביתו:

עוד נאמר כי ויגדל הוא בנבואה כמ"ש בשמואל ויגדל שמואל וה' עמו שהיה גדול לנבואה כן כאן ויגדל שנבא וידע שאותם שהם בגלות הם אחיו, כי נתגדל בביתו של פרעה ומנין ידע שהם אחיו. וראיה לזה כי אז"ל במדרש וירא איש מצרי, מה ראה, ראה מה עשה בביתו שהעמידו בלילה מקריאת הגבר ושכב עם אשתו וכשהרגיש בדבר היה רודהו ומכה אותו. וכן אמר ויפן כה וכה וירא כי אין איש ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה, וכי משה שהיה בלילה שוכב בטרקלין של פרעה איך ראה ששכב עם אשתו, ועוד אז"ל במדרש וירא כי אין איש ראה שאין עתיד להתגייר ממנו בן, וכל זה הוא במראה הנבואה, א"כ במראה הנבואה ידע שהם אחיו ויצא מבית פרעה לסבול הגלות עמהם, כי ראה שהם סובלים עליהם גזרת מלכו של עולם, וירא בסבלתם, בסב"ל ת"ם, שהיו סובלים עליהם בתמימות ולא היו מהרהרים אחר מדותיו של הקב"ה לזה יצא מבית פרעה ובא לסבול עמהם בעול:

אחר כן מצאתי כתוב, שבעודנו בבית אמו עד שלא נגמל בא המלאך הגואל ולמדו התורה ונתן לו חן בעיני כל רואיו, ולז"א ויגדל הילד גדל בחכמה שלימדו המלאך, ולזה הרג המצרי בזה השם שלימדו המלאך, והיה נושא חן בעיני הכל, זגזיא"ל בגימ' ח"ן, ואמר לפרעה שיתן להם לישראל יום אחד בשבוע שינוחו בו ואמר לו פרעה שאל יום שתרצה ואמר לו יום שבת, שידע שעתיד הקב"ה לצוות לישראל על יום השבת והוא יום מנוחה, ומיום שהביאתו אמו לבית פרעה לא אכל ממאכליו ולא שתה ממימיו אלא המלאך היה מזמין לו מאכל ומשקה, ולזה עמד ק"ך יום בלא אכילה כי הורגל במאכל רוחני, ולזה אמר לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי אבל אכל אכילה רוחנית, ולזה ראה כי אין איש כי אין עתיד להתגייר שום אדם ממנו. ומה שהכריחם לרז"ל לדרוש כן שאם הוא כפשוטו שאין איש כיצד אמרו הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת, וכן אמרו ויטמנהו בחול בתוך בני ישראל שנמשלו לחול שאינו משמיע קול, וכל זה ראה בחכמה שלימדו המלאך,

והיה בן י"ב שנה ואמר לו מי שמך לאיש ועודך בן י"ב, ע"כ ויאמר מי שמך לאיש המלאך שר ושופט, אבל לא שתשתמש בשם עלינו, שהמלאך לימדך כל התורה אבל לא על מנת שתשתמש בה לצרכך, מיד ויירא משה ויאמר אכן, פי' אמת הוא הדבר, לזה ויברח משה ואמר גלות מכפרת עון. עוד אמר לו מי שמך וגו' שמך מש"ה נוטריק', משל היינו מ', ש"ר היינו ש', הרג היינו ה', ולזה אמר הלהרגני אתה אומר, הלוואי כי שמך לא יתקיים עלי כבר נתקיים במצרי. עוד אמר לו שמ"ך באתב"ש צב"י אתה רוצה לעשות צביונך, כי תרגום יחפוץ יצבי. ואמר עוד ויצא ביום השני, לומר שאפילו שעשה דין ביום ראשון עכ"ז לא נמנע מלצאת ביום השני, כמו שאמר קהלת אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, יאמר אם תראה שעושקים רשים וגזל משפט אל תתמה ותאמר הקב"ה עושה משפט כיצד מניח זה לעשקו ולגוזלו ואין עוזר לו, אמר אל תתמה על זה, כי גבוה מעל גבוה שומר, כי הקב"ה השליטו עליו וסוף להשליט על השליט כמו שאמר התנא על דאטפת אטפוך וכו', לזה אמר כי גבוה מעל גבוה ועל אותו גבוה יש גבוהים אחרים ששולטים על השולט הא'. פסוק הקודם כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא, וסמך לו אם עושק רש וגזל משפט תראה וגו' כלומר שלא תדבר ושלא תהרהר בו הכל בדין ובמשפט, א"כ משה כשיצא ביום הראשון וראה איש מצרי מכה איש עברי היה לו לשתוק ולומר לא עביד קוב"ה דינא בלא דינא, אלא נתלבש קנאה ועשה דין, ולא די זה אלא ג"כ ביום השני לא נמנע ויצא. ואמר והנה שני אנשים לא אמר וירא כמו שאמר ביום הראשון וירא והנה איש מצרי. עוד אומר והנה שני, מניינא למה לי. ועוד אומר אנשים למה, יאמר והנה עברים נצים. ועוד מה היתה המריבה ביניהם ועל מה. אלא כשיצא וירא והנה הם נצים ולא נתביישו בו אע"פ שהוא נער היה להם להתבייש ולקחת מוסר ממה שעשה יום שקדמו שעדיין לא עבר שנים או שלשה ימים אלא יום שני שעדיין לא נשכח הדבר, א"כ היה להם להתבייש ולומר בן בת מלך עובר, ועוד שעשה דין והיה קנאי, לזה אמר והנה שהם ברשעם ולא עשו תשובה ולא עשו ממנו שום חשבון ושום התפעלות, ואם תאמר שהיו רבים ולכן לא נתביישו לזה אמר והנה שני לא היו כי אם שנים, ואם תאמר שהיו מן הפחותים או מן הרקים שאין להם בושת פנים, לזה אמר אנשים, שכל אנשים שבמקרא הם לשון חשיבות, כמו שאז"ל על כולם אנשים במרגלים, וכן הוא כי היו דתן ואבירם שהיו משוטרי בני ישראל, ולזה אומר עבדים, ולא היו מאחיו, כי ידע שאינם משבטו של לוי:

או נאמר והנה שני, שהם בעלי שנוי, בעלי מריבה, בעלי קטטה, עברים עוברים ומתעברים, ולזה אמר ויצא ביום השני, יום שבו נברא גיהנם, יום השנאה והמחלוקת, יום שבו היה ההבדלה שנאמר ויבדל אלהים, יום שהיתה בו מחלוקתו של קרח, ולזה אמר ויצא ביום השני, כי יום זה עמד כנגדו שתי פעמים כאן ובמחלוקתו של קרח, ויצא פירוש ניצול. והקב"ה שם בלבו שיצא יום אחר יום, כדי שיהיו לו המדות שצריך להתנהג בהם עם ישראל בטבע, שהם שימסור עצמו עליהם כמו שעשה שהרג המצרי והוא עודנו נער, ושיעשה דין ומשפט ולא יכיר פנים, ולהציל עשוק, ולייסר ולהוכיח כמו שעשה כאן, שלא הכיר פנים וייסרו והוכיחו וקרא לו רשע, וכן ג"כ עשה דין עם בנות כהן מדין, וכן ג"כ מלך בהודו מ' שנה, כל זה הוא כדי להעמידו על ישראל, וכדי שיהיו לו כל המדות שצריך להתנהג בהם עם ישראל בטבע. ולזה היה רועה, ואז"ל במדרש כשהיה משה רועה היה מוציא הגדיים והטלאים לרעות קודם כדי שיאכלו ראשי העלין של העשבים שהם רכים, ואח"כ מוציא המניקות והעוברות, ואח"כ האילים והתישים, כל זה כדי שיתנהג במדת הרחמנות כמ"ש כרועה עדרו ירעה, פירוש כפי הרחמנות שהוא מתנהג עם הצאן כן ירעה עדרו של הקב"ה, וזהו כרועה עדרו ירעה, וכן בדוד קודם שהעמידו על ישראל היה רועה, כדי שיורגל במדת הרחמנות, וישב עם שאול המלך כדי שילמוד הנהגת המלוכה, והכל מרוב רחמי הקב"ה על ישראל שלא יעמוד עליהם מלך לצערם אלא להנהיגם ולרחם עליהם, וכה"א כי מרחמם ינהגם:

פסוק יד

עוד נוכל לומר על דרך מליצה מי שמך לאיש שר ושופט, דרך העולם השר הוא תחת יד השופט ואינו עושה כי אם על פי דבורו וכפי מה שמורה לו השופט, ובגמר הדין אז השר אם נתחייב שום אדם הריגה מוסרו לקוסטינר להרגו, אבל אתה נעשית שר ושופט וקוסטינר מי שמך שלא כדרך העולם שכל אחת היא מעלה בפני עצמה:

וכאן רמוז ד' סרחונות שעשו דתן ואבירם אחת כאן זהו והנה שני, שנתלבשו בשנוי נגד משה ואמרו מי שמך לאיש וכו', אנשים זהו סרחון שני במן שנאמר ויותירו אנשים ממנו, עברים זה סרחון שלישי שאמרו נתנה ראש ואז"ל אין ראש אלא ע"ז, א"כ עברים שעברו על כל התורה, שהמודה בע"ז ככופר בכל התורה, נצים זה סרחון רביעי שהוא מחלקותו של קרח שהיו עמו, ואלו הד' רמוזים הם בדבריהם על דרך נבא ולא ידע מה נבא, מה שאמרו מי שמך לאיש א"ל עדיין אתה קטן ואין אתה ראוי להוכיח, שר הוא על המן שאתה משתרר עלינו בו שירד בזכותך, ושופט במרגלים שאתה שלחת אנשים שרצית שנאמר וישלח אותם משה, אותם שברר, הלהרגנו אתה אומר זה במחלוקתו

של קרח שאמר ואם בריאה יברא וגו'. ומה שאמר מכה ההכאה היא המלשינות נאמר כאן מכה ונאמר להלן ארור מכה רעהו בסתר וגו', שראהו שרצה להלשין חבירו לנוגש שהיה מתרשל ממלאכה, ועל זה לא אמר הכה אלא מכה וגו':

ואפשר עוד לומר שהיו מריבים על קץ הגאולה, כיון שראו נער יוצא והורג המצרי בפיו ומציל היה להם לומר זה ודאי הוא הגואל, זה רמז שיציל ישראל מיד מצרים, ולא היתה נוחה דעתם בגאולה, כי הם לפי שהיו דלטורין היה להם חבה ומעלה במצרים, והיו אהובים למצריים, ולזה אמרו כשיצאו אמרו נתנה ראש ונשובה מצרים, ואמרו ג"כ המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש, לפי שהם לא היו בעבודה לפי שהיו דלטורין היו במעלה, ורצו להלוך ברכילות לומר שנתקרב הקץ. ונגלה הגואל, וכן נצי"ם גימ' ק"ץ. וא"ת למה לא מתו בשלשה ימי אפלה כדרך שמתו הרשעים, התשובה שלא מתו אלא אותם שלא היו מאמינים בגאולה אבל אלו מאמינים בגאולה היו אלא שלא היתה דעתם נוחה כמו שאמרנו:

עוד נרמז למשה מה שעתיד להיות לו עם קרח, והנה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, איש מצרי הוא קרח שהיה מצר לאהרן על הכהונה, וזהו מכה הכה לא נאמר אלא מכה, מאחיו הוא אהרן, ויצא ביום השני רמז על עדת בני ישראל שילונו ממחרת שנאמר וילונו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר אתם המתם את עם ה', היינו הלהרגני אתה אומר, ויירא משה ויברח היינו ויהי בהקהל העדה ויפנו אל אהל מועד, שברחו מפניהם זהו ויברח מפני פרעה, וישב בארץ מדין זו אהל מועד מדין לעשות דין, והיתה המגפה שמתו מישראל ארבעה עשר אלף מלבד המתים על דבר קרח, הכל נרמז לו כאן מגיד מראשית אחרית:

פסוק טו

וישמע פרעה את הדבר הזה. שמע שהרג בדבור, זהו את הדבר הזה, ולזה היה הוא מבקש כיצד יהרגהו, שהיה מפחד שלא יהרגהו משה בדבור, ורז"ל אמרו מסרו לקוסטינר ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר משה ויצילני מחרב פרעה, לא אמר מיד אלא מחרב שבאה החרב על צוארו ונעשה צוארו כעמוד של שיש, ובין לפירושי ובין לפירוש רז"ל יבא הדבר מדוקדק שאמר ויבקש להרוג את משה והיל"ל ויבוקש משה להרגו, אם ברח כפשוטו, אלא מאי ויבקש להרוג את משה, משמע שמשה היה מצוי אלא שאינו יכול להרגו, או כמ"ש שהיה הפחד שלא יהרגהו בדבורו, או כמו שאז"ל שלא שלטה בו החרב:

ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין, יש לשאול למה, אמר בארץ מדין יאמר במדין, ועוד למה לא אמר וילך ויבא, ועוד שהמדרש אמר שהלך לארץ כוש ומלך שם מ' שנה למה לא נזכר בתורה, ומה היא הסיבה שהלך לשם ולמה מ' שנה ולא יותר. ועוד למה הלך למדין ולא למקום אחר, ילך לארץ כנען אלא הכל ברמז, כי הקב"ה רצה לגאול את ישראל ורצה לשבור מעליהם כל הקליפות וכל בעלי הדין שלא יקטרגו על ישראל, כמ"ש הזוהר על פסוק ובמדבר אשר ראית ז"ל, מאי טעמא בגין דההיא שעתא דנפקו ישראל ממצרים ואשתלמו לשתין רבבן אתתקף מלכותא קדישא ואסתליק על כלא, וכדין אתכפיא מלכו חייבא וסיהרא אנהירת ואפיק לון קב"ה למהך במדברא תקיפא מדברא איהו אתר שולטנו דנחש מלכא חייבא דאיהו דיליה ממש בגין לתברא תוקפיה וחיליה ולאכפיא רישיה דלא ישלוט, ואלמלא דחבו ישראל בעא קוב"ה לאעברא ליה מעלמא ועל דא אעבר לון באחסנתיה ועדביה וחולקיה ממש, כיון דחבו בכמה זמנין נשיך לון חויא וכדין אתקיים הוא ישופך ראש, ישראל מחו רישיה בקדמיתא ולא ידעי לאתטמרא מיניה ולבתר מחא איהי בבתריתא ונפלו כלהו במדברא ואתקיים ואתה תשופנו עקב, וארבעין שנין אילקו מניה לקבל מלקות דבי דינא ועל דא כתיב אשר ראית ע"כ, א"כ זאת היא הסיבה בעצמה היתה כוונת השי"ת הליכתו להודו כדי לשבר ולכתת תוקפהון וחליהון של אותם קליפות, ולפי שאינם קשות כ"כ כמו של המדבר ששם היה נחש שרף עקרב וצמאון לזה הוצרך שילכו כל ס' רבוואן והארון ותנתן ג"כ התורה, ד' כנגד ד', נחש שרף עקרב וצמאון כנגד ס' רבוא והארון והבאר שהוא רמז לשכינה ועניי כבוד, וכנגד אשר אין מים נתנה התורה, אבל שאר הקליפות לא היו כ"כ קשות, משה שהוא שקול כנגד כל ישראל ובהפוך מש"ה הש"ס הוא לבדו יכול לשברם, ולזה הלך שם לפי שעתידין ישראל ללכת ולהקיף כל ד' רוחות העולם, שנאמר רב לכם סוב את ההר הזה שעשו הקפה סביב ארץ ישראל לסלק ולשבר הקליפות מעליהם, וכדי שלא יקטרגו על ישראל בהליכתם שם הלך משה שם וסלקם ושברה, ולזה ישב שם ארבעים שנה ללקותו ארבעים שנה כמו ישראל שישבו במדבר מ' שנה, פירוש א"כ וישב בארץ מדין פי' לישב ולשכך הדין, ולזה לא אמר במדין אלא בארץ מדין, ארץ ששולט בה הדין, ולזה לא אמר וילך ויבא, כי אין הכוונה כמובן אלא הכל ברמז כנזכר. ואמר וישב על הבאר פירוש יישב הבאר שהיא השכינה, שסילק הקליפות מעליה, ולא אמר כמו שאמר ביעקב וירא באר בשדה אלא וישב על הבאר הידוע:

פסוק טז

ולכהן מדין שבע בנות. יש לשאול משבעה שמות שהיו לו למה לא נקרא באחד מהם, אלא לפי שכל השבע שמות הם אחר שנתגייר, כמו שאז"ל, יתר על שיתר פר' אחת בתורה, חובב שחבב את התורה, קיני שקנה למקום ועשה לו שם טוב, פוטיאל שנפטר מע"א או שפטפט ביצרו, חבר שנתחבר לאל, רעואל שנעשה ריע לאל, וכשנתגייר ומל עצמו נתוסף לו אות ונקרא יתרו, אבל השם הנקרא בגיותו לא נזכר לפי שהסכים וגמר בלבו שלא לעבוד ע"ז, ולזה אז"ל מהו ותבאנה אל רעואל, הוקשה להם אחר שיצאו מכלל גיות, השם של גיות הלך לו ולכלל גרות לא בא א"כ אין לו שם. א"כ מהו ותבאנה אל רעואל, ואמרו שכן התינוקות קורין לאבי אביהן אבא, וא"ת מאחר שהוא ביטל הע"ז שהיה עובד למה קראו כהן מדין, לזה אמר במדרש ולמה קורין אותו כהן לפי שעתיד לצאת מבני בנותיו כהנים גדולים שהוא פינחס שהיה בן בתו שנאמר ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל, א"כ לזה לא נקרא בשום שם שהשם של גיות כבר נתבטל אחר שביטל מלעבוד ע"ז, ולכלל גרות עדיין לא נכנס לזה לח נקרא בשום שם, ורש"י ז"ל ג"כ הרגיש איך קורין לו כהן מדין מאחר שהוא ביטל הע"ז, ופירש רב שבהם, וכו בלשון המשנה ואינו לשון כומר. ואפשר עוד לומר שרמז באומרו ז' בנות לרמוז על ז' שמות. וא"ת למה לא אמר שהיו רועות כמו שאמר ברחל כי רועה היא, חלא לרעיה אין צריך ז' ואחת מספקת, אלא בשעת ההשקאה צריך ב' שישמרו הצאן שלא יתערבו עם האחרים, וב' לדלות, וב' למלאות הרהטים, ואחת יושבת בבית לשמוש צרכי הבית, לזה אמר ותבאנה ותדלינה ותמלאנה, ולזה אמר להן מדוע מהרתן, כי אם היו רועות דרך הרועים לבא בערב. וצפורה שהיא טהורה כצפור לא יצאה, ולזה לא יצאו המים לקראתה כמו לרחל, והוצרכו לדלות ולמלאות:

פסוק יז

ויקם משה ויושיען וישק את צאנם. התשועה היא השקאת הצאן, לפי שהן דלו ומלאו הרהטים ולהם המים, א"כ יאמר וישק את צאנם מאחר שזאת היא התשועה, ולמה אמר ויושיען, לזה אז"ל מלמד שהשליכום למים, ואין הלשון הזה אלא הצלה ממים שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, ר' יוסי בר חנינא אמר בקשו לענותם שנאמר צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה. ואפשר דתרוייהו איתנהו שכן אמרו הצילנו מיד הרועים, הרעים כתיב, כמו ואנשי סדום רעים, וגם דלה דלה לנו דלה ממש שהשליכום והוא דלאם. ויאמר אל בנותיו ואיו, כשאמרו הסימנים ואמרו איש מצרי, אמר ודאי אינו אלא משה, כי המצרים אינם אלא רעים וחטאים ואינם מצילים, שמשה הציל העברי מיד המצרי, ונתאמת לו שהוא עשה בודאי לפי שהיה בן י"ד שנה, ובלעם הקוסם רצה

לדונו להריגה, ויתרו היה שם כי היה אחד מיועצי פרעה ובעת שא"ל איש מצרי נתדמה לו כאלו הוא עומד כנגדו, לזה אמר למה זה כי כל זה מורה באצבע זה הוא דיוקנו נגד עיני, וגם כשא"ל וישק את הצאן, אמר נראה שהוא מזרע אברהם שהם מחבבין את הצאן ואברהם היתה פתו מצויה לעוברים ושבים, א"כ קראן לו ויאכל לחם, אימתי יתרו היה מאכיל עד שאומר קראן לו ויאכל לחם, אלא אמר אם כך עשה ראוי הוא להאכילו, על זה שאמרו באחרונה וישק את הצאן על זה לבד ראוי ללחם, וזהו שאמר למה זה עזבתן, אבל על מה שאמרתם שדלה אתכן מן המים זה אין ערך לשכרו, לזה קראן לו וגו' עד שנראה מה גמול נשיב לו, ועל ההשקאה שנעשה עמו ונשלם לו גמול על מה הצלתכם, ועל ההשקאה ויאכל, ותבין זה שלא אמר קראן לו שיאכל אלא ויאכל משמע זה וזה:

ובמדרש א"ר סימון אין כאן חסד שבשכרו האכילו דכתיב וגם דלה דלה לנו, אימתי פרע לו הקב"ה בימי שאול שנאמר ויאמר שאול אל הקיני ואתה עשית חסד עם כל ישראל וכי עם כל ישראל עשה והלא לא עשה כי אם עם משה בלבד, אלא ללמדך שכל העושה חסד עם אחד מישראל מעלה עליו הכתיב כאלו עשה חסד עם כל ישראל, והלא דברים ק"ו ומה אם העושה חסד עם מי שאינו חייב לו ראה מה פרע לו הקב"ה שכרו, מי שעושה חסד עם מי שהוא חייב לו עאכ"ו. וכוונת ר"ס לומר שבערך יתרו אין כאן חסד שבשכרו האכילו, אבל בערך משה רבינו הוא חסד לפי שהוא שדלה והצילם לא היה מצפה לתשלום שכר א"כ בערכו הוא חסד, ועל זה עשה ק"ו אם זה שעשה עמו לא עשה אלא להאכילו בשכרו, שאין כאן כוונת שניהם, כשכוונו שניהם אוכל ומאכיל עאכ"ו, א"כ קראן לו, ולא אמרה תורה אם קראו או מי קרא לו. אמר המדרש עוד, רצתה צפורה כצפור והביאתו כבר אמרנו שצפורה לא יצאה שהיתה משמשת בבית וכשאמר קראן לו לא רצו לקראותו כי אמרו ודאי לא עשה עמנו על מנת לקבל פרס ולא יבא עמנו, לזה רצה צפורה והביאתו לפי שלא עשה עמה:

פסוק כא

ויואל משה לשבת את האיש וכו'. אז"ל במדרש בשעה שא"ל משה תנה לי את צפורה בתך לאשה א"ל קבל עליך דבר אחד שאני אומר לך ואני נותנה לך. א"ל משה מהו א"ל שהבן שיהיה לך תחלה יהיה לע"א מכאן ואילך יהיה לשמים וקבל עליו, ואמרה לו השבע לי ונשבע לו, שנאמר ויואל משה אין ויואל אלא לשון שבועה שנאמר בשבועת האלה. יש לשאול ואיך משה יקבל עליו דבר זה, אלא לפי שראהו שהיה משוטט בדעתו לדעת האלהות יהיה בכל יום עובד ע"א ומבטלה ועובד אחרת אמר משה סופו לעמוד על האמת שהוא אל אמת, לזה קבל עליו, ועם כל זה נענש שיצא ממנו בן עובד ע"ז

שהוא יהונתן בן גרשום בן מנשה, כמאז"ל נו"ן תלויה קרי ביה משה. ועוד יכולין לומר שידע משה על ידי השם שנמסר לו שעתיד להתגייר, ולזה נקרא יתר פי' חבל כמו כי יתרי פתח ויעניי (איוב ל'), וכמו מיתריהם, פי' שהתיר החבל של ע"א:

ויתן לו את צפורה בתו. למה לא נתן לו משאר הבנות, כדי שלא להטיל קנאה בין הבנות כי יאמרו כולנו הצילנו יחד למה לקח לך ולא לקחני, ועוד שאם היה לוקח אחת מן שאר הבנות היה נראה שלזה הצילה לקחת אחת מהם, ועוד צפורה הביאתו. ומה ראה משה ליטפל בעובד ע"ז, כתב רבינו בחיי ז"ל בשם רד"ק ז"ל לפי שהיה משה בורח מפני פרעה ומתירא ממנו שמא יגלגל עלילות בכל מקום שהוא להרגו על כן נתחתן באחד מן הכומרים מפני שכל נכסיהם הם בן חורין ואין למלך עליהם שום נגישה ולא שום תביעה, ורצה להתחתן עם מי שיש לו בנות רבות כדי שיעשה לו זווג וירצה בו לאלתר ולא ידקדק עמו, ולזה אמר ולכהן מדין שבע בנות וגו' ע"כ:

עוד מה ראה משה ליטפל ביתרו, עד"ה ידוע הוא כי משה הוא הבל ויתרו הוא קין, וכה"א וחבר הקיני נפרד מקין והרגו על תאומה שלקח, ועתה לתקן מה שעוות מחזיר לו תאומתו, וכן צפור"ה צ"ף ור"ה כלומר צפה וראה שהוא חייב לו אשה והחזירה לו, וכן צפר"ה בא"ת ב"ש בגימ' קפ"ד שהקפיד משה על תאומתו, ופק"ד ודפ"ק על דלתי יתרו ולקחה, צפור"ה צד"י פ"ה וא"ו רי"ש ה"ה בגימ' היא אשת"ו ע"ה. ויתן לו את צפורה בתו למשה, צפר"ה בגימ' למש"ה, ולזה אמר ויתן את צפרה בתו למשה, כי מאחר שאמר ויואל משה למה חזר פעם אחרת ואמר למשה, אלא לומר ויתן את צפרה למה צפרה ולא אחרת לפי שבגימ' למשה, עוד צפר"ה גימ' שמל"ה בנה, שנאמר ותקח צפורה צור וכו', עוד שמל"ה לך קציך תהיה לנו, שמיום שלקחה נעשה קציך וראש על ישראל כדאמרי רבנן בית תינוק ואשה שרי למעבד מנייהו סימן, עוד שלמ"ה שהיתה שלמה במעשיה. עוד השל"ם שנעשה משה שלם לפי שלקח זוגתו, עוד צפר"ה שפרצ"ה באביה להעלות משה מן הבור כדאיתא במדרש, ד"א צפר"ה גימ' שמיכה, כמו שאז"ל על יעל אשת חבר הקיני ותכסהו בשמיכה שעשתה כמו שעשתה צפורה שהיא מכחה כמ"ש. ובמדרש בכל עת אוהב הרע זה יתרו שקבל למשה שהיה בורח מפני פרעה, מכאן אתה למד מי שקיבל על עצמו לעשות מצוה אין אותה מצוה פוסקת מביתו, יתרו קבל בתוך ביתו גואל שברח מפני השונא עמד מביתו מי שקבל לשונא שברח מפני הגואל והרגו, אי זהו זה סיסרא שנס ברגליו אל אהל יעל אשת חבר הקיני וכתיב ומבני קיני חותן משה וזהו ותכסהו בשמיכ"ה שמ"י כ"ה מעיד עליה, והוצרך כן לפי שלא נאמר בה בתולה כמו שנאמר ברבקה. לזה בא הרמז בשמה שהוא מעיד עליה שהיא צרופ"ה מכל סיג, עוד

צפר"ה צ"ר פ"ה, צר היינו דכתיב ותקח צפרה צ"ר וכתיב ותכרות את ערלת בנה וזו היא המילה, פ"ה גימ' מיל"ה א"כ צ"ר פ"ה. עוד ר"ץ פ"ה שרצצה פיו של מלאך שנדמה לה כמו נחש והיה בולעו וכו' כדאיתא במדרש, וכשמלה אותו נתרצץ פיו ולא בלעו. הרי שרמוז בשמה כל מה שעתיד להיות, וזהו שאמר אשר שם שמות בארץ אל תקרי שמות אלא שמית:

והרב ר' מנחם מריקנטי ז"ל כתב אל תתמה בהיות מרע"ה אב הנביאים ויתרו כומר לע"ז איך נתחתן עמו, כבר הודעתיך כי לפעמים החסידים היתה כוונתם לתת חלק לצד הטומאה כמו שרמזתי לך בסוד שער של תפלין ומלכות בית דוד. ומשום ועולתה תקפוץ פיה ע"כ:

ובזוהר פ' בראשית דף כ"ח ע"ב משה בגין לכסאה על ערייתא דאבוהי נטל בת יתרו, ופירוש לכסאה ערייתא דאבוהי כדי שלא יחמרו הוא היה סיבה שהביא מבכורות צאנו וגו' לזה נשא בת קין. ואפשר לומר עריית דאבוהי של קין שהוא אבי יתרו, ועיין בפ' בא אל פרעה:

פסוק כג

ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים. לא אמר פרעה אלא מלך מצרים, אמרו בזוהר שמת השר של מצרים, ועם זה יהיה פירוש בימים הרבים שנתרבו עליו ימים עליונים והרגוהו, ולזה ותעל שועתם כי היה מעכב שלא תעלה שועתם וכשמת ותעל שועתם ויאנחו בני ישראל ותעל שועתם, היל"ל ותעל אנחתם, או יאמר וישועו ותעל שועתם, לזה אמר בזוהר ויאנחו (בחול"ם) אין כתיב אלא:

ויאנחו (בציר"י), נתאחו להם למעלה, כלומר שהאנחה היתה בשבילם למעלה. אמר רבי יהודה צעקה ושועה עבדו אנחה לא עבדו. משמע מדכתיב ויאנחו, מלמעלה היתה אנחה בשבילם, צעקה ושועה במאי אתפרשן אמר רבי אין לך שועה אלא בתפלה שנאמר שמעה תפלתי ה' ושועתי האזינה, אליך ה' שועתי, שועתי אליך ותרפאני, צעקה שצועק ואינו אומר כלום, אמר רבי יהודה גדולה הצעקה מכולם שהצעקה היא בלב שנאמר צעק לבם אל ה' וזו קרובה אל הקב"ה יותר מהתפלה והאנחה דכתיב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, וכתיב שמוע אשמע צעקתו, אמר רבי ברכיה בשעה שאמר הקב"ה לשמואל נחמתי כי המלכתי את שאול למלך מה כתיב ויחר לשמואל ויצעק אל ה' כל הלילה, הניח הכל ולקח צעקה משום דהיא קרובה אל הקב"ה יותר מכלהו, דכתיב ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי. רבי יצחק אמר גדולה צעקה שמושלת בעוה"ז ובעוה"ב, ובשביל צעקה נוחל העולם הזה והעולם הבא שנאמר ויצעקו אל ה'

בצר להם וממצוקותיהם יצילם, וכי מאחר שהצעקה היא יותר מכולם כמו שאמר רבי יהודה למה לא אמר ותעל צעקתם אלא כבר אמר רבי יהודה שהצעקה היא בלב שנאמר צעק לבם אל ה'. אבל כאן לא אמר ויצעקו בצ' אלא ויזעקו בז', שהוא צועק בקול גדול כמו זעקת סדום ועמורה כי רבה, ואינו לשון תפלה ולמה לא אמר ותעל נאקתם, דע שאין נאקה אלא נאקת החלל וכה"א מעיר מתים ינאקו. כמו שאז ל וימת לא מת אלא שנצטרע והיה לוקח תינוקות של בני ישראל והיה רוחץ בדמן. ובפדר"א אמר ר' עקיבא שבפלטרין של פרעה היו מחניקים ילדי ישראל בקירות הבתים בין הלבנים והיו צועקים מתוך הבנין והקב"ה שמע נאקתם, נאקתם בגימ' מתו"ך הבנייי"ן ובנין אין בו כי אם י' אחת ומשום דגישת הב י' אחרת יש אבל היא בכח א"כ עולה היא למנין. נאקתם, נא"ק ת"ם שהוא יעקב שנצטער בגידול בנים, ולזה וישמע נאקתם ולא צעקתם לפי שאינם יכולין להוציא קול:

ועוד במדרש שהיו שורפין בניהם זבח לאלהיהם שנאמר ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים, ולזה צוה השי"ת שיאכל קרבן פסח צלי אש, לפי שהיו שורפים בניהם לאלהיהם צוה שישרפו אלהיהם. וירא אלהים את בני ישראל, אותם שהם ראוים לגאולה ולהצלה הצילם ומי שאינם ראוים נשרפו ונתמככו בבנין, זהו וידע אלהים, אותם שידע בדין שהם ראויים להצלה נצולו כמו שאז"ל פרק חלק (ק"א) למה נקרא שמו מיכה שנתמכך בבנין, אמר משה לפני הקב"ה למה הרעות וכו', אמר לו הקב"ה גלוי לפני שאם יחיו אלו יהיו רשעים ואם תרצה לנסות הוצא אחד מהם, הוציא את מיכה שהיה עובד ע"ז והוציאה עמו כשעברו ישראל בים רצה הים לטובעם שנאמר ועבר בים צרה ואין צרה אלא ע"ז שנאמר והמסכה צרה וגו' א"כ ג' צעקה שועה נאקה, כי האנחה היא מלמעלה, והג' הם כנגד אברהם יצחק ויעקב, צעקה כנגד אברהם שנאמר ויקרא שם אברהם בשם ה' וגו', שהיה צועק וקורא לכל עובר ושב כדי ללמדם יחודו ית' ולהכניסם תחת כנפי השכינה, שועה כנגד יצחק שנאמר שועתי אליך ותרפאני, שנשחט בו רוב שנים כמ"ש במקומו בשם הזוהר, ושוע להקב"ה שלא היה יכול להוציא קול ורפאהו. נאקה כנגד יעקב שנצטער על גידול בנים, לזה וישמע אלהים את נאקתם. אלהים בדין. ויזכור את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב, וישמע אלהים, ויזכור אלהים וידע אלהים. ד' פעמים אלהים, לטהר ד' יסודותם כמ"ש פ' בראשית. עוד הם כנגד ד' כוסות, אלהים גימ' כוס. וישמע אלהים כנגד כוס של קידוש שצריך שמיעה להוציא בני ביתו. ויזכור אלהים כנגד כוס ההגדה שיש בו זכירת יציאת מצרים. וירא אלהים כנגד כוס של

ברכת המזון שנותן עיניו בו. וידע אלהים נגד כוס ההלל שיש בו ידיעת השי"ת בנסים ובנפלאות שעשה ושעושה תמיד עם עמו ישראל:

ויש בפרשה מ' מלות כנגד מ' יום של יצירת הולד, שהקב"ה חס על יגיעו, וזהו שאנו אומרים הנשמה לך והגוף פעלך חוסה על עמלך, שהנשמה אין בה אבוד שהאבוד הוא לגוף, לזה אנו אומרים הנשמה לך שאין בה אבוד והגוף ג"כ פעלך, אפי' שג' שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה, העיקר הוא ממך, כמ"ש דהמע"ה כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, באותה שעה שנזדווגו מיד כשהשליך הטפה כל אחד פונה לצדו וה' יאספני אוסף הטיפה וגוזר מה תהא עליה, א"כ הכל הוא שלך, חוסה על עמלך. ותמצא שהתחילה פרשה זו בוא"ו וסיימה במ"ם גימ' הא"ם, להורות שכל אלהים של פרשה זו היא האם שריחמה על בניה:

פסוק כה

וירא אלהים. שמעתי שנמצא במדרש מה ראה ראה שהיו מרחמים זה על זה כשהיה אחד מהם משלים סכום הלבנים קודם חבירו היה בא ומסייע עם חבירו, כשראה הקב"ה שהיו מרחמים זה על זה אמר ראויים אלו לרחם עליהם, כל המרחם מרחמים עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך:

פרק ג

פסוק א

ומשה היה רועה וגו'. דרך האבות והצדיקים להיותם רועים כי קונים מזה האומנות הרבה שלימות, א' שמרוחקים מן הגזל ומכל עבירות שבין אדם לחבירו, ועוד קונין מד הרחמנות, ועוד כדי שיהיו מתבודדים בעבודת השי"ת, וכשהקב"ה רוצה להקים פרנס על הצבור עושה אותו קודם רועה צאן כדי שיהיה מורגל במדת הרחמנות ותהיה לו בטבע, וכן אמר שלמה ע"ה ידוע תדע פני צאנך, פירוש אם אתה תרחם על הצאן אפילו שהם מכעיסים אותך שהם בורחים או שעסקיהם רעים, וזהו פני פנים של זעם, ידע כמו וידע אלהים, ידע פעם אחר פעם הם מכעיסים ואתה מרחם, וזהו פני צאנך כי הצאן אין להם פנים אלא הוא פני של זעם, שית לבך לעדרים שהם ישראל, וכה"א כרועה עדרו ירעה, כלומר אם הרועה הוא כדין הרועה שכשיולדת הרחלה מיד מקבל הולד ומנהיגה בנחת וזהו בחיקו ישא עלות ינהל, אם עושה כן ודאי קנה שלימות מדת הרחמנות, עדרו של הקב"ה שהה ישראל ירעה. ולזה קודם שרעה צאנו של הקב"ה רעה צאן יתרו:

ובזוהר ומשה היה רועה. לפי שרעה הצאן כדין וכשורה לפיכך עשהו הקב"ה מלך על ישראל. א"ר יהודה ישראל נקראים צאן שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי וגו'] מה הצאן

כשיקרבו על המזבח בשבילם זוכה לחיי העולם הבא, כן המנהיג ישראל כדין וכשורה בשבילם זוכה לחיי העוה"ב, ועוד הרועה את הצאן כשהם יולדות הרועה נוטל הטלאים בחיקו כדי שלא ילאו וייגעו ומוליכן אחרי אמותן ומרחם עליהם, כך המנהיג את ישראל צריך לנהלם ברחמים ולא באכזריות, מה הרועה את הצאן כשהוא רועה טוב מציל את הצאן מן הזאבים ומן האריות כך המנהיג לישראל אם הוא טוב מצילם מן האויבים ומדין שלמטה ומדין של מעלה ומדריכן לחיי העוה"ב, כך משה רועה נאמן היה וראה הקב"ה שכדאי הוא לרעות את ישראל, באותו הדרך ממש שהיה רועה את הצאן לכבשים כפי הראוי להן, כן משה מלמד את התורה לכל אחד מישראל כפי הראוי לו. לפיכך כתיב ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו ולא צאנו, אמר רבי יוסי וכי מי שנתן לו את צפורה בתו לאשה לא נתן לו צאן ובקר והלא יתרו עשיר גדול היה, אלא משה לא רעה צאנו כדי שלא יאמרו בשביל שהיה צאנו עמו רעה אותם בטוב לכן כתיב את צאן יתרו ולא צאנו: כהן מדין. אמר רבי תנחום אע"פ שהיה עובד ע"ז בשביל שעשה עמו חסד היה רועה צאנו כדין וכשורה במרעה טוב שמן ודשן, ע"כ:

עוד אפשר לומר ומשה היה רועה כמו שאז"ל פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא גברא רבא אנא כהנא רבא אנא, ואמר עוד לעולם יעבוד אדם עבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות שהרי משה היה רועה והלואי צאנו אלא צאן כהן מדין עובד ע"ז, ולזה רעה כתיב אע"פ שנראה שהיא רעה. ואגב אורחין אשמעינן שיהיה האדם נשמע לחמיו אע"פ שהוא עובד ע"ז כמו שאמר רבי תנחום, ולזה אמר את צאן יתרו חותנו שהרי אנו יודעים שהוא חותנו אלא למה שאמרנו:

עוד אומרו ומשה היה רועה בא ללמדנו שלא היה רוצה ליהנות אלא מיגיעו כמו שאמר רבי סימון על פסוק קראן לו, משלו האכילו והיה שונא מתנות, כי לקח צפורה בהצלת ו' בנות כמ"ש, ולמד מיעקב אבי אביו כמ"ש פ' ויצא שלא רצה ליהנות מלבן אלא בשכרו ועבדו עבודת עבד, גם כדי שלא להניח לו שום זכות ואם נשאר לו שום זכות אחר כך אבדו כשרדף אחריו, ולא רצה לאכול מלחמו אלא מיגיעו שנאמר אל תלחם את לחם רע עין כי לבן שמו ונבלה עמו, וכן אמר לו מלא שבוע זאת וגו' בעבודה אשר תעבוד עמדי עוד שבע שנים אחרות, אמר לו ברמאות שאין די לו ז' שנים אחרות אלא עוד יש לי אצלך עבודות אחרות מלבד שבע שנים ולזה אמר עוד, ומיעקב למד משה:

וינהג את הצאן. בזוהר אמר רבי יוסי מיום שנולד לא זזה ממנו רוח הקדש וראה ברוה"ק שאותו מדבר הוא מוכן לקבל עול מלכות שמים, מה עשה הנהיג הצאן אחר המדבר ולא במדבר שלא רצה שיכנסו בתוכו, ויבא אל הר האלהים חרבה הוא לבדו, אמר רבי

יהודא האי אבנא דמקבלא פרזלא כד חמי מחטא מדלג עלוי כך משה והר סיני כשראו זה דלג עלוי הה"ד ויבא אל הר האלהים, אמר רבי אבא מוכנים היו ששת ימי בראשית זה עם זה, אותו היום נתרגש ההר למול משה וכיון שראהו נכנס לתוכו דלג בו והיו שמחים זה עם זה, אמר רבי יצחק יודע היה משה שאותו הר הר האלהים הוא דכתיב ויבא אל הר האלהים, דתנן מה ראה משה באותו הר ראה עופות שהם פורחים ופורשים כנפיהם ולא היו נכנסים בו. רבי יצחק אמר ראה העופות פורחים וטסים משם ונופלים לרגליו של משה מיד הרגיש בענין והעמיד הצאן אחר המדבר והלך הוא לבדו ע"כ. אולי העופות שהיו נופלים לרגליו של משה הם הנשמות של ישראל שהיו עתידין לקבל התורה על ידו. ומה שיש בין רבי יהודא ובין רבי אבא הוא שרבי יהודא אומר ויבא אל הר האלהים משה בא להר וכשראהו ההר דלג עליו כהאי אבנא וכו' ולזה אמר הה"ד ויבא אל הר האלהים שפירוש ויבא חוזר למשה, ורבי אבא אמר פירוש ויבא הוא להר שההר נתגרש לקראתו ובא וזהו ויבא ההר, ומה שאמר אל הר משמע שמשה בא, הוא שכיון שראהו נכנס בתוכו ודלג בו, ופי' ויבא אינו ביאה אלא כניסה שנכנס. ומה שאמר חרבה, חברה שנתחברו זה עם זה ונעשה חברה אחת, ובחרה בו, וברחה ממקומה ובאה לקראתו כסברת רבי אבא:

כבר כתבתי פר' בראשית על שם ספר התמונות כי הבהמות של שמיטה שעברה הם בני אדם של זו השמיטה, והבל היה רועה אותם שנאמר ויהי הבל רועה צאן וחזר משה ורעה הצאן שנאמר ומשה היה רועה את צאן, א"כ הם העופות שנופלים לרגליו, ועל זה אמר מיד הרגיש, וענין ההרגשה היא שהרגיש בעצמו וידע שהוא היה מקודם רועה צאן והם אלו העופות, ולזה תמצא על צאן תביר, ומשה היה רועה את צאן, וכדי שלא תאמר צאן של יתרו הלא היה רועה צאן שבור, הענין לא תחבר ליתרו, והעמיד הצאן אחר המדבר, שעתידין ישראל ללכת שם לקבל התורה והוא לבדו עלה להר שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר ומשה עלה וגו'. יתרו חותנו כהן מדין. יתרו וחותן וכהן, שיתר לישראל בקבלת התורה וחתנם להקב"ה והכניסם לחופה וכיהנם שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, מדין שהלבישם גוף אחר, כי לזה מתו כששמעו דבור ראשון, שנאמר נפשי יצאה בדברו שפשטו מלבושם ונתלבשו בלבוש אחר יותר זך כי אין לבא אל שער המלך בלבוש וכו', וזהו מדין מלשון מדו, פירוש מלבוש. והיו"ד הוא לקבל עשרת הדברות:

פסוק ב

וירא מלאך ה' אליו בלבת אש, תרגם יונתן ז"ל שזה המלאך הוא זגזיא"ל והוא רבו והוא שר של תורה, וזהו בלבת ל"ב ת' תורה שהתורה התחילה בב' והשלימה בל' וזהו בלבת

אש שהתורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת וגו', וכה"א הלא כה דברי כאש, וכדי ללבבו כלומר ליתן לו אבירות לב נגלה לו זה המלאך תחלה שהיה ורגל בו מתחילה, וע"כ וירא ה' כי סר, ואח"כ ויקרא אליו אלהים וכו', ואח"כ ויאמר ה', מדרגה אחר מדרגה:
עוד בלבת אש. לפי שהמצריים היו שורפים את בניהם בכור האש כדאיתא במדרש אמר הקב"ה אתה מן המים שנאמר כי מן המים משיתיהו והמים מכבים האש א"כ אתה מוכן לגאלם ולא אחר, וכן אמר בזוהר אמר רבי אבא האי דמשה אית לאסתכלא ביה בחכמתא עילאה דכתיב כי מן המים משיתיהו, מאן דאתמשך מן מיא לא דחיל מנורא ע"כ:
כתב רבינו בחיי ז"ל והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל, רמז לעם השפל אשר ברזל באה נפשו והוא בוער תמיד באש הצרות והצרות יקיפוהו מכל צדדיו וראוי שיכלה מרוב הצרות, והוא עומד ומתקיים מן האויבים בדרך המופת ואיננו אוכל. וזהו על דרך מה שאז"ל חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים. או ירמוז על פרעה, כי כן הרשעים הם נמשלים כקוצים שנאמר ובליעל כקוץ מונד, והיה בוער באש המכות וראוי שיכלה ואיננו אוכל, כי הקב"ה מעמידו במופת שנאמר למען רבות מופתי, כענין שכתוב ואולם בעבור זאת העמדתיך וכו':

פסוק ד

מתוך הסנה. סנה הנ"ס, כלומר אע"פ שלא הגיע הקץ הקב"ה רוצה לגאלם ע"י נס, ועוד הסנה ה"א סמ"ך נו"ן ה"א גימ' רח"ל, מתוך בכייתה של רחל שהיתה בוכה שבניה יוסף ובנימין הם היו סיבה לירידתם בגלות אל מצרים. ואפשר עוד לומר מתוך הסנה זו שכינה כי שמי בקרבו, וא"א מתוך, שהיא נקראת רחל. וכן אמרו בזוהר פ' בלק (דף קפ"ז) למשה כד אתחזי ליה בקדמיתא אקרי מלאך, ליעקב לא אתחזי הכי אלא כדוגמא דכתיב ברחל ורחל בהדא דיוקנא דרחל אחרת דכתיב כה אמר ה' קול ברמה נשמע וגו' רחל מבכה על בניה ורחל באה סתם עם הצאן, דרגא דילה אשר לאביה ודאי, וכלהו אתמנון ואתפקדן בידהא. כי רועה היא איהי מנערא לון ואתפקדא עלייהו. והכא במשה כתיב וירא מלאך ה'. ואי תימא יתיר הוא שבחא דאברהם דלא כתיב ביה מלאך אלא וירא אליו ה', התם באברהם אתחזי ליה אדון באל"ף דל"ת בגין דבההוא זמנא קביל ברית. ומה דהוה אתכסי עד כאן מיניה אתחזי ליה רבון ושליט והכי אתחזי דהא כדין בההוא דרגא אתקשר ולא יתיר ובגין כך בשמא דאדון רבון ושליט עליה, אבל משה לא הוה ביה פרודא דכתיב משה משה דלא פסיק טעמא כמא דכתיב אברהם אברהם דפסיק טעמא בגין דהשתא הוה שלים מה דלא הוה מקדמת דנא, פרישו אית בין אברהם דהשתא לאברהם דקדמיתא אבל משה מיד דאתיליד אספקלריא דנהורא הוה עמיה דכתיב ותרא

אותו כי טוב הוא וכתיב וירא אלהים את האור כי טוב, משה אתקשר מיד בדרגא דיליה. ובגין כך משה משה ולא פסיק טעמא, ועל דא לגבי משה אזעיר גרמיה דכתיב מלאך ה'. וגם אפשר משה משה, רמז לו שני משויות אחת להמשותם ממצרים ואחת מים סוף ואמר משה משה:

עוד במדרש למה מתוך הסנה, אמר הקב"ה על ידי שנאה ששנאו אחיו ליוסף ירדו למצרים ובשבילו אני נגלה בסנה ואגאל אותם שנאמר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה. בא המדרש ללמדנו שלא יחשבו שיוסף הוא סבת גלותם, אלא הסבה היא השנאה ששנאוהו היא היתה סבת גלותם ויוסף היה סבת גאולתם:

עוד במדרש למה בסנה לפי שהקוצים שלו כולם כפופים למטה ולכך כשמכניס אדם ידו נכנסת וכשמוציאה אינו יכול להוציאה וכו' רמז לנו המדרש שגלותם היה בדין כמ"ש בתחלת הפרשה כמה טעמים בסבת הגלות, עוד הטעם הזה שאמרתי, בשביל השנאה ששנאו ליוסף וכו', לזה רמז כשמכנים אדם ידו נכנסת בדין וכשמבקש להוציאה אינו יכול, בא לרמוז שלא הודיע זמנם ליגאל אלא על דרך נס, וזהו סנ"ה הנ"ס כמ"ש, וירא והנה הסנה בוער באש וכו', ראה במראה הנבואה שהם ראויים לגלות מכמה טעמים שאמרנו, וראה שסופן ליגאל, ולזה אמר אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה, למה הם ראויים לגאולה מאחר שהם ראויים לגלות ובאיזה זכות נגאלים: וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו האלהים מתוך הסנה. כביכול כאדם הקורא לאהובו שיצילהו מדוחקו, וזהו מתוך הסנה משכינה שהיתה עמם בגלות, ולז"א משה משה ולא פסיק טעמא, כאדם שמחלה פני חבירו שיעשה רצונו, ויאמר הנני מזומן למאמרך:

ובמדרש ויאמר משה משה ויאמר הנני. הנני לכהונה הנני למלכות ע"כ. כוונת המדרש לפי שאמר משה משה ויאמר הנני, ב"פ ולא פסיק טעמא, לפי שמשה רבינו ע"ה לא היה נרתע כמו שאר הנביאים ולכך לא פסיק טעמא אלא כאשר ידבר איש אל רעהו, שלא היה נרתע ולא נרעד כלל כי הוא בן בית, וכן ה"א בכל ביתי נאמן הוא, כלומר חזק הוא כמו ותקעתיו יתד במקום נאמן, א"כ אמר משה, ב"פ משה למה איני נרתע ואיני נרעד בפעם ראשונה עד שהוצרך לקרוא פעם שניה, א"כ מאחר שיקרא ב"פ צריך אני להשיב על שניהם ואמר הנני, לפי שאמר לו משה בלא פסיק טעמא, א"כ ב' פעמים משה משה כאלו אמר מה ש' מש"ה ע"ה שמוש, כאלו אמר מה שמוש תרצה, כי ב"פ משה עולה תר"צ ועם ו' אותיות היינו תרצה עם א' הנעלם, אמר לו הנני לכהונה הנני למלכות, כהונ"ה, מלכו"ת גימ' רא"ש אנכ"י, אמר לו הקב"ה אל תקרב לכהונה, שלשון קריבה הוא לכהונה שנאמר קרב אל המזבח, אמר לו הנח כתר כהונה לאחיך וטול לך

המלכות, הלום הוא לשון מלך שנאמר כי הביאותני עד הלום, וכן נראה מהטעם שבאל תקרב טרחא, שנראה שאינו סמוך עם הלום, הלום של נעליך, ס"ת מלך, ואמר לו אני נותן לך מלכות לא כשאר מלכים שיושבים בכבודם ועבדיהם הולכים לפניהם, אבל אתה של נעליך צריך שתלך יחף לפני, וזו היא מעלתך וכבוד שלך, כי עבד מלך מלך וכ"ש מלכו של עולם. ולפי שאמר הנני לכהונה נתנה לו ג"כ ששמש בכהונה ו' ימי המלואים הה"ד ותאות צדיקים יתן, ובמדרש חכמים אומרים לא כהן משה אלא ז' ימי המלואים בלבד, וי"א לא פסקה אלא מזרעו של משה אבל ממשה לא פסקה שנאמר משה ואהרן בכהניו:

פסוק ה

ויאמר אל תקרב הלום של נעליך. כאן רמז לו שיפשוט חומרו ויתלבש במלבוש זך, וזהו המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא:

פסוק ו

ויאמר אנכי האל אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק, כאן עילהו לעלות במעלת הסולם ונכנס מהשער, וזהו אנכי שהוא השער הידוע הנקרא אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, גימ' תרע"א, והוא אנכי, ואח"כ אלהי אביך שאביו היה עמרם גימ' שמ"י, ומש"ה הש"ם, השם שמ"י, ואח"כ אלהי אברהם הוא החסד, אלהי יצחק היא הגבור"ה, ואלהי יעקב היא הקו לעלות, וזהו ואלהי בוא"ו הוא הבריח שעולין בו דרך הסולם, ואחר שעילהו במעלת הסולם ופשט חומרו הודיע למה הם נגאלים:

פסוק ז

ויאמר ה' ראה ראיתי. ב' ראיות, ראיה למה שנגזר עליהם גלות, וראיה למה הם נגאלים קודם הגיע הקץ הגזור שהוא ת' שנה, ואמר ראה כלומר סיבת הגלות ידוע הוא, אבל על מה שאמרת למה הם נגאלים קודם הזמן הגזור, הוא שראיתי את עני עמי וכו' כי ידעתי את מכאוביו, שידעתי שכל המכאובים והענוי והשעבוד שהיה ראוי לבא עליהם בת' שנה כולם באו באלו הר"י שנה שישבו בגלות, א"כ תם הקץ, וזהו כי ידעתי:

ומצאתי סיוע לדברי מהזוהר פ' תשא (דף קצ"ט א') והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת וכו', אמר ר' יוסי כמה סתימין כל אורחין ושבילין מכל בני גלותא ולא שביק לון פתחון פה, אי הכי להוי כמה הוא בכל דרא ודרא דלא יכלין למסבל גלותא ולא אגרא ויפקון מדינא דאורייתא ויתערבון בשאר עמין, והאריך שם ואמר מאי באחרית הימים דא איהי אמא קדישא ההיא אחרית הימים ועמה סבלו כל מה דסבלו בגלותא ואילו יהדרון בתיאובתא אפילו חד ביש להלקות בו לקין, שכן קי"ן גימ' בא"ת ב"ש מטה ע"ה, ונמסר לאדם ואדם מסרו לחנוך וחנוך מסרו לשם ושם לאברהם ואברהם

ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ליוסף וכשמת יוסף נטל כל מה שבביתו ונתן בפלטרין של פרעה ויתרו היה יועץ של פרעה ראה המטה וחמדו ונטעו בגנו ולא היה יכול להקימו עד שבא אשר הוא שלו ונטלו שהוא משה להלקות בו לפרעה, וזהו כי שבעתים יוקם קין שהוא המטה שנמסר לז', ולזה אמר הקב"ה למשה לך אל פרעה שהוא קין שנשכך עשר נשיכות ואתה הכהו כנגדם י' מכות, והוא לקח צאנך והחלב והגיזה והולדות גם אתה קח כספו וזהבו והאבנים טובות והמרגליות שיש לו בביתו ובבתי תסיראות שיש לו שנאמר ונמצא ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן, ישלם שבעתים לשבעתים שהוא משה, וכל הון ביתו יתן הוא בעצמו, ולא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו אלא הוא בעצמו יתן, שנאמר ונתתי את חן העם בעיני מצרים וישאילום בעל כרחם, אמר לו משה אני מפחד ממנו שקם עלי והרגני, אבל שלח נא ביד תשלח שהוא מלך המשיח, שכן של"ח נ"א בי"ד תשל"ח במ"ק עולה שהו"א מל"ך המשי"ח במ"ק, והוא יכלה הכל שהשלח בידו שהוא החרב שנקרא שלח שנאמר ואם לא ישמעו בשלח יעבורו, וזהו שלח נא ביד תשלח, אמר לו הקב"ה אל תפחד ממנו, מז"ה ביד"ך, גימ' פ"ח, כבר הוא נאחז בפח והוא אסור ומסור בידך, שכן קין שהוא פרעה בא"ת ב"ש מט"ה ע"ה, א"ל השליכהו וכשהשליכו נהפך לנחש, א"ל ראית כשיצא מידך איך חזר לסורו הרע לזה אחוז בו ואל תניחהו, כי בעודו בידך הוא עץ יבש:

עוד אמר לו הבא ידך בחיקך, כלו' תסיח דעתך ממנו, ויוציאה והנה ידו מצורעת, א"ל ראית איך הוא טמא ומטמא, ולזה היה אות הנחש במדבר להראות למשה שאע"פ שהוא במקום ממשלתו שנאמר מקום נחש שרף ועקרב עכ"ז הוא כפות תחת ידך כמו עץ:

ובמדרש למה אות ראשון היה נחש, לומר לך מה נחש נושך וממית כך היה פרעה ועמו נושכים וממיתים בני ישראל, ומה הנחש כשהוא נושך חוזר ונעשה כעץ יבש כך פרעה ועמו, וכמו המצורע שהוא חוזר ונטהר כן ישראל נטהרו מטומאת מצרים ע"כ. א"כ אין זולתך לגאול זאת הגאולה שהרגך ולקח בת זוגך ולקחת דמך מידו, והנה תאומך האחת היא בתו שהצילך וחמלה עליך, ותאמ"ר מילד"י העברי"ם ז"ה, בגימ' זה"ו הב"ל שק"ם עלי"ו קי"ן והרג"ו, עם ד' מלות. אע"פ שרחצה מגלולי אביה עכ"ז לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה אחרי אשר הוטמאה ולא נשאת לשום אדם ונכנסה בחיים לג"ע, ולקח תאומתו השנית שהיא צפורה, גימ' ל"א נטמא"ה וטהר"ה הי"א עם המלות, כי אתה לא שלטה עליך הקליפה. לזה א"ל ראה נתתיך אלהים לפרעה, כמו שהיתה הכונה בבריאת העולם שיהיה האדם כמו מלאך שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ושלטה עליהם הקליפה. ואתה תשברנה ותוציא הפרי מתוכה ויהיו כולם כבני אלהים, כמו שהיתה

כוונת הבריאה. וז"ש אל גנת אגוז ירדתי, כמו שהאגוז יש לו ד' קליפות כן שלטו על ישראל ד' קליפות, ולזה א"ל אתה שבר אחת ואני אשבר הג', והם מבכור אדם ועד בכור בהמה עד בכור השבי הרי ג' בכורות, אתה שבר אחת, לפי שפרע"ה הוא העפ"ר בהפוך, והעפר אינו נגבל אלא במים ואתה מן המים א"כ הך את עפר הארץ שהוא פרעה, ועוד שלכך באתה כי מן המים משיתיהו, בגימ' להוציי"א עמ"י מאר"ץ מצרי"ם עם ד' מלות, ולא עוד אלא שהוא מתגאה עליך ששמו יתר על שמך י', שפרעה גימ' שנ"ה, ולכך נדון י"ב חודש והוא יתר על שמך עשר לכך הכהו עשר, ואעלה אותך עליו, ראה נתתיך אלהים לפרעה, ועוד כי שמך עם ג' מלות עולה שליח ולמה עם ג' מלות שהוא שלישי לבטן והוא משבט ג', והוא ואהרן ומרים שנשלמה השליחות, זהו משה עם ג' מלות עולה שליח, א"כ שליחות זו א"א אלא על ידך. ובפרשת בראשית הארכתי בזה ע"ש וחזרתי וכתבתיו כאן כי כאן מקומו ושם בא אגב גררא:

פסוק יא

ויאמר משה אל האלהים. הוא מדבר עמו בשם הרחמים שנאמר ויאמר ה' ראה ראיתי, א"כ היה לו להשיב ולדבר עמו שהוא שם ההוי"ה. אלא אמר משה שליחות זה הוא נמנע לי מכל צדדיו. אם מצד השליח, אם מצד למי שנשתלח אליו, אם מצד השליחות בעצמו, אם מצד המשלח ג"כ. אם מצד השליח מי אנכי, אתה ייעדת ליעקב כשירד למצרים א"ל אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך, ע"כ אין אני נקרא אנכי, אם מצד למי שנשתלח אליו אמר כי אלך אל פרעה כאילו אמר וכי אלך אל פרעה מלך קשה, וכן א"ל פרע"ה גימ' עם האותיות ומלות עולה מל"ך קש"ה, אם מצד השליחות אמר וכי אוציא את בני ישראל עם רב כזה ושאין עבד יוצא ממצרים ואני אוציא כ"כ עם, ומצד המשלח אמר ויאמר משה אל האלהים לזה אמר אלהים שהוא דין שאמר בדרך קצרה ואמר ברמז שאינו בדין שיצאו שעדיין לא הגיע הקץ ואין להם שום זכות להחיש להם כמו שנאמר זכו אחישנה, לזה אמר אל האלהים ולא לשם ה'. ויאמר כי אהיה עמך, כל החלוקים שאתה אומר כולם בטלים בערכי, כי אני עושה כל, ועל מה שאמר שאינו בדין, לזה אמר כי אהיה, בשם רחמים אני מוציאם, ועל מה שאמר מי אנכי אמר כי אנכי שלחתיך ושלוחו של אדם כמותו, ועל מה שאמר שאין להם זכות להחיש גאולתם, יש להם זכות קבלת התורה שלא נברא העולם וישראל אלא בשבילה שנאמר בראשית בשביל תורה שנקראת ראשית ובשביל ישראל סבא שנקרא ראשית, ולזה אמר בהוציאך את העם תעבדון וגו', שהיא קבלת התורה:

פסוק יג

ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל, עם חכם ונבון וידעו שלא הגיע הקץ ואין להם שום זכות להחיש גאולתם ויחזיקוני כנביא שקר ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, כי יאמרו לי אפילו שם ההוי"ה יש בו דין, ולזה הזכירו בס"ת לי מה שמו מה, כי יאמרו אם בשם אלהים אין מן הדין לצאת שלא הגיע הקץ, אם בשם ההוי"ה צריך שום זכות לסלק הדין שבו. א"ל כה תאמר לבני ישראל, שהם עם חכם ונבון והם יודעים כי אהי"ה הוא שם הרחמים גמורים שאין בו דין, שלחני אליכם. וכתב בעל שערי אורה ז"ל, יש להודיעך כי כשהגיע הקץ שאמר הקב"ה לאברהם אבינו לגאול את ישראל לא היו ראויים לגאולה, כמו שאמר יחזקאל ביום בחרי בישראל ואשא ידי לזרע בית יעקב ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלוני מצרים אל תטמאו וימרו בי בית ישראל ולא אבו לשמוע אלי ואומר לשפוך חמתי עליהם וגו' ואעש למען שמי. מה עשה הקב"ה ראה שהגיע הקץ וראה שלא היו ישראל ראויים לגאולה אז נתגלו פני הכת"ר עולם הרחמים הגמורים ואז נתמלאו כל הספירות וכל הצינורות חסד ורחמים ועברו פני הזעם, שהרי כל הספירות עומדות בשמחה וחדוה, וזהו שאמר הקב"ה למשה אהיה שלחני אליכם, כלומר עולם הרחמים נגלה על כל הספירות והופיע שם אהיה ונהפכה מדת הדין לרחמים, ובסבת זה אתם נגאלים, כי לא הייתם ראויים ליגאל מצד מעשיכם הרעים, וזהו סוד שמסר הקב"ה למשה שם אהי"ה בגאולת מצרים ע"כ. וג' פעמים נזכר שם אהי"ה בפ' גימ' שם בן ג"ס שהוא למעלה מכל שמהן והבן. ויאמר עוד אלהים כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם, א"ל אפילו שתאמר שבשם ה' אני מוציאם, ולזה אמר עוד ואם יאמר שיש בו חלק וצד דין, תאמר להם שזכות האבות מבטל חלק הדין שבו וכדאי הוא זכותם, כי כל אחד מהם זכותו גדול, כ"ש בהתחברם יחד, ולזה אמר אלהי בכל אחד, לומר שכל אחד לבדו זכותו כדאי להוציאם אע"פ שלא הגיע הקץ זה שמי לעלם כתיב, כי בכל דור ודור אני עושה עמהם נסים ונפלאות נעלמים בזכות ג' האבות והם הקשר החזק. וכן אברהם יצחק ויעקב הוי"ה גימ' קשור והכל ג', הם ג האבות שהם המדות שפועל בהם. ולזה לעל"ם כתיב לעלם, זה מהמון העם שאינם מבינים כ"כ שלא יאמרו ח"ו שם הוי"ה אינו יכול להוציאם אלא בצרוף ג' אבות, והם אינם יודעים כי הוא פועל ע"י מדותיו כפי כח המקבלים, ומכאן למד משה שאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל כשהתפלל עליהם. וכתב רבינו בחיי ז"ל אלהי אברהם כי זה שמי לעלם וזה זכרי לדור דור, על דרך הפשט יאמר בשם הזה אני רוצה להקרא לעולם שיזכירוני בכל הדורות ויאמרו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ע"כ:

פסוק טז

לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם ה' אלהי אבותיכם נראה אלי, לא תאמר שלחני אליכם. לבני ישראל אתה שלוח להוציאם, ולזה לבני ישראל כה תאמר ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' שלחני אליכם, אבל לזקנים תאמר נראה אלי אלהי אברהם יצחק ויעקב לא כמ"ש לבני ישראל אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב אלהי לכל אחד ואחד, כי להמון העם למשוך לבם תאמר כן כדי להודיעם שכל אחד מהאבות כדאי הוא זכותו להוציאכם, אבל לזקנים אתה בא להודיעם שאני נראה אליך, לזה אין צריך שתאמר אלהי אלהי, כי אחד מספיק, כי אין אתה מודיעם אלא שנראה אליך אלהי אבותם ולהודיעם שהם ג"כ שלוחים בדבר כמ"ש ובאת אתה וזקני ישראל ותאמר להם לזקנים שבידם מסור מנין השנים שישבו בגלות ומנין השנים שנשאר להם לשבת, תאמר להם פקד פקדתי אתכם, פק"ד מלשון מנין כמו ולא יהיה בהם נגף בפקוד וגו', תאמר להם כבר נמנו כל השנים של הגלות ונשלמו. איך נשלמו כי פקד פקדתי את העשוי לכם במצרים, וראיתי שכל השעבוד והעינוי שהיה ראוי לבא עליכם בת' שנה כולם באו באלו הר"י שנה, ב' פקידות אחת בזכות האבות זהו אלהי אברהם יצחק ויעקב, לאמר פקדתי פקידה לי, פקדתי אתכם ואת העשוי לכם כמ"ש, א"כ מנא מנא תקל והושלם. וכן הנראה מן הטעמים שתחת פקוד שופר הפוך שחוזר לאבות, ולזה אמר אלהי אבותיכם אלהי אברהם יצחק ויעקב, נראה כמ"ש תאמר לבני ישראל ה' אלהי אברהם אלהי וגו' שלחני, עוד ויאמר עוד אלהים כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק, תאמר להם שיזהרו בתפלה כי התפלה כחה גדול שמקרבת הגאולה ובפרט כשהיא ברבים שנאמר ברב עם הדרת מלך, ולזה לבני ישראל תאמר אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני, שאני אהיה שליח צבור שלכם, שנאמר הן אל כביר לא ימאס, כי ברבים היו עמדי, אבל לזקנים שאינם כ"כ עם לא אמר אלהי אברהם אלהי יצחק ולא שלחני, אלא נראה אלי, כי אין הכוונה לתפלה רק הודעה לאמר פקד פקדתי, כמו שאז"ל שקבלה להם מיעקב ומיוסף שהגואל שיבא בלשון זה הוא הגואל. וכן אמר לישראל ד"פ אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, גימ' קפ"ד, פק"ד שיעשו תפלה שיהיה קול דודי דפ"ק, קפ"ד נוט' קבלה פדיון דלוג, שקבלה להם מאביהם יעקב שידלג להם הקץ שאמר רד"ו שמה, מני"ן רד"ו, שמ"ה מש"ה שעל ידו תהיה גאולתכם, לזה ושמעו לקל"ך כתיב עם ד' אותיות גימ' פק"ד. לפי שאתה בא להם בלשון זה ישמעו לקלך, גם לקל"ך ק"ל ל"ך, אע"פ שאין מי שיוכל ליכנס לפלטין של פרעה שיש עליו כמה שומרים, וכמו שאז"ל ששם אריות ודובים כדי שלא

יכנס משה, כדאיתא במדרש וגו', א"ר יוחנן לפי שכשבאו משה ואהרן וזקני ישראל ורצו ליכנס ראו סביב פלטרין שלו כמה אוכלוסים ונזדעזעו א"ר מאיר ת"פ תסי' (פי' שרים) היו סביב לפלטרין ק"ך לכל רוח וכל אחד יושב ועמו ס' אלף גבורים לפיכך בא גבריא"ל והכניסם. כיון שראה אותם פרעה אמר מה טיבם של אלו מיד הביא שומרי הפתחים מהם הרג ומהם הלקה ומהם העביר והעמיד אחרים תחתיהם, שוב למחר נכנסו לפני פרעה קרא לשוערים א"ל היאך אלו נכנסין א"ל אין אנו יודעים דרך פתחים אינם נכנסים ע"כ. ובדה"י למרע"ה אומר ויהי בבואם אל שער בית המלך והנה שני כפירי אריות אסורים שם בכבלי ברזל ואין איש יוצא ובא מפניהם לבד אשר יצוה המלך לבא וילכו האומנים ויסירו הכפירים בלטיהם ויתירום וימהר משה וינף את המטה על הכפירים ויבאו בית המלך והכפירים באו עמהם בשמחה גדולה כאשר ישמח הכלב עם אדוניו בבאו מן השדה, ויהי כראות פרעה כן ויתמה על ככה ויבהל מאד על תואר האנשים כי היה תוארם כתואר בני אלהים. ויאמר להם המלך מה אתם רוצים ויאמרו לו אלהי העברים שלחנו אליך לאמר שלח את עמי ויעבדוני, ויירא מאד מפניהם ויאמר להם לכו היום ובואו למחר ויעשו כדבר המלך, א"כ לקל"ך קל ל"ך בישרו שבקל תהיה הכנסתו בלי שום פחד, ולא לך לבד אלא אתה וזקני ישראל אע"פ שהם שבעים איש אהרן ג"כ הכל היה בקל, אפילו שהוא מלך גדול שהוא מלך מצרים עכ"ז ובאת אתה וזקני ישראל שהם רבוי עם נכנסים בבת אחת לבית המלך שאין דרך ליכנס אלא אחד אחד אחר נטילת רשות כמה פעמים, ואתם נכנסים בלא רשות אפילו שהוא מלך, ולז"א אל מלך מצרים: עוד במדרש בלשון אחר. א"ר חייא בר אבא יום גינוסיא היה והיו כל המלכים באים ומעטרים אותו שהיה קוזמיטור פירוש מלך ושר עליהם, והיו משה ואהרן עומדין על פתח פלטרין נכנסו אצל פרעה וא"ל ב' זקנים עומדים על פתח פלטרין שלך א"ל יש בידם עטרות אמרו לאו, א"ל באחרונה יכנסו, נכנסו אצלו אמר מה אתם מבקשים א"ל אלהי העברים שלחנו אליך שלח את עמי ויחוגו לי. אמר מי ה' ולא היה יודע לשלוח לי עטרה משלו אלא בדברים בא אלי מי ה' וגו', א"ר לוי באותה שעה הוציא דפתרא של אלהות והיה קורא אלהי מואב אלהי צידון וכו' א"ר לוי למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבד וכו', א"ל משה שוטה שבעולם האלהות שבידך מתים הם אבל אלהינו חי וקיים הוא שנאמר וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם ע"כ. בא זה המאמר ללמדנו שבאו כל אותם מלכים לעטרו, כל זה לכבודן של ישראל כדי להודיע לכל העולם ולמען ספר שמו שלא מתחת יד פרעה הם יוצאין אלא מתחת כל מלכי העולם, ולא יאמרו ממלכה שפלה שלטה עליהם, וכן לעתיד שנאמר וקבצתי אתכם מפתרוס ומכוש וגו'

ונאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. וכן למדנו המאמר קדוש השם שקידש משה להקב"ה בפני כל המלכים שאמר לפרעה שוטה שבעולם אלהות שבידך מתים הם אבל אלהינו חי וקיים וגו', ולזה אמר ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ולא אמר אל פרעה שהיה קוזמיטור מלך על כולם. ואמר אלהי העבריים ולא אלהי ישראל לאמר לו אגב שאע"פ ששם כמה שומרים על הפתחים וכמה אריות ודובים, אינם כלום נגד אלהינו שהוא מעבירם ומכניסנו ואין שמירתך כלום כי הכל כאין נגדו, ולזה אמר אלהי העבריים ב' יודי"ן הוא על משה ואהרן שהם עוברין ובאים לפלטרין של פרעה כאדם שעובר לתוך ביתו, העברייי"ם גימ' ה"ס עבר שנאמר ועברתי בארץ מצרים אני, לזה נלכה דרך שלשת ימים ר"ת שד"י שהם מלכו"ת יסו"ד ותפארת. ולזה אמר דרך שלשת ימים ולא אמר ג' ימיה אלא דרך והבן:

פסוק יח

אלהי העבריים. פירש"י ז"ל יו"ד יתירא לרמוז לי' מכות, ואמר נקרה כמו נקרא וכן תרגום אתקרי עלנא, הוא נקרא אלהי ישראל שכן חמר למשה והוצא את עמי בני ישראל, א"כ נקרא עלינו שאנו עמו והוא אלהינו לכך אינו בדפתרך ולפי שאנו כבושים תחת ידך כשיוציאנו יהיה אלהינו יתפרסם מלכותו, לזה אמר ועתה נלכה נא וגו' ונזבחה לה' אלהינו אז יתפרסם אלהותו עלינו, לזה אמר לה' אלהינו:

פסוק יט

ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים. אמר הקב"ה למשה אני עשיתי שיהיה יום גינוסיא יום שיבאו כל המלכים כדי שיתחזק לבו שלא להראות עצמו בהשפלה לפניהם ומאחר שנתגאה בפניהם שלא לשלוח עוד לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך כדי שלא יעבור על דבורו שאמר בפניהם, ולזה אמר לא יתן אתכם מלך מצרים לא אמר פרעה ומכאן התחיל חזוק לבו, ויהיה זה סבה כדי להרבות נפלאותי להודיעם לכל העולם כמ"ש למען ספר שמי בכל הארץ:

ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה. אמר הקב"ה למשה שמא תאמר נקח ממנו רשות ונלך ואם לא ירצה נלך בחזקה כי נתחזק עליו ברבוי עם ונלך בחזקה ע"כ, וכי אנו קנויים לו, לזה אמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים,, לא פרעה המעכב עליכם אלא השר שהוא מלך מצרים, ולא ביד חזקה שלכם כמו שאמרתם נלך בחזקה ע"כ, אלא ביד שלי ביד חזקה שלי, וזהו ושלחתי את ידי. ומה שהוצרכתי לומר זה הפירוש הוא, לפי שאמר ולא ביד חזקה ובסוף הפרשה אמר כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם, ורש"י ז"ל הרגיש קושיא זו ואמר ולא ביד חזקה, ואין אני מראה לו ידי החזקה כלומר כל עוד שאין אני מראה לו ידי החזקה לא יתן אתכם, ויש

מפרשים ולא ביד חזקה ולא בשביל שידו חזקה, כי אשלח את ידי והכיתי ומתרגם ולא מן קדם דחיליה תקיפא ע"כ. ואפשר עוד לומר כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך שתלכו מעצמכם ולא תקחו ממנו רשות, אלא ביד חזקה, ומהטעמים נראה קצת סיוע, שתחת ולא טרחא, ודוק:

פסוק כ

ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים. היא היד הגדולה אשר עשה במצרים שהוא שר של מצרים, וכן אמר כאן והכיתי את מצרים, לא מלך מצרים אלא שר של מצרים, רמז על מכה אחרונה שהיא מכת בכורות, שמזל טלה שהוא שר של מצרים הוא בכור ואחרי כן ישלח אתכם, ואותה היד היתה יד הגדולה שהיתה מרחמת על ישראל ועליה נאמר ימינך ה' נאדרי, בכח ימינך ה' תרעץ אויב.. ועם זה יובן ולא ביד חזקה כי לא יצאו אלא ביד גדולה ומיד ישלחם, אינם משולחים גמורים כי אחר כן רדף אחריהם, אבל ביד חזקה נשתלחו לגמרי, ולזה אמר ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים שהוא השר בכל נפלאותי שעשה בים שנאמר על שירת הים עושה פלא וכן אמר כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך וגו' ואולם בעבור זאת העמדתיך, שהבאת היד היא המכה האחרונה לא היד החזקה, והיא היתה פלא שהכה כל בכור מבכור אדם ועד בכור בהמה ומבכורי בני ישראל ומבכורי בהמתם לא מת עד אחד, וזה היה פלא שהיד שהכה בה בכורי מצרים בה הציל בכורי ישראל, א"כ עליה אמר ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאותי ואחרי כן ישלח אתכם, ואותה היד אינה יד חזקה כי יד חזקה אין בה הצלה וישראל ניצולו בה ולזה אמר ולא ביד חזקה אלא ביד ימין שנשתלחו בה כמ"ש, א"כ פירוש ושלחתי את ידי הוא מכה אחרונה שנשתלחו על ידה, ולזה אמר ושאלה אשה וגו' שקודם שתבא זאת המכה הכינו עצמכם:

והכיתי את מצרים בכל נפלאותי. כתב רבינו בחיי ז"ל לפי שאמר בכל נפלאותי ואי אפשר בכל נפלאותיו אלא מקצת מהן כענין שכתוב הן אלה חצות דרכיו ומה שמץ דבר נשמע בו ורעם גבורותיו מי יתבונן, ויתכן לפי הקבלה מפני שהיו מכות של מצרים עשר כחשבון עשר ספירות מפני זה אמר בכל נפלאותי ע"כ. ויתכן לומר שהוא רומז על הנסתרת והנפלאת והנעלמת ועליה נאמר מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו, אע"פ שהיא נגלית כמו שאמר והנגלו"ת ו"ה נגלו"ת אבל בעינינו היא נפלאת, והיא היתה לוחמת מלחמות ה' והיא היתה עושה המכות במצרים כמו שאמר אני ולא מלאך שהיא כ"י, לזה אמר בכל נפלאותי בכל הצדדים אכה, בדין על המצריים וברחמים שבה על ישראל, וכן על נפלאתי גימ' תרע"א, אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד גימ' תרע"א:

פסוק כב

ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה. לא נזכר האיש ובפ' בא אל פרעה אמר וישאלו איש מאת רעהו, עוד כאן אמר כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושם לא אמר ושמלות. עוד כאן אמר ושמתם על בניכם ועל בנותיכם ושם לא אמר. ועוד כאן אמר משכנתה ומגרת ביתה ושם אמר איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה. אלא מה שאמר כאן ושאלה אשה זהו שכר הנשים ולפי שלא היה בהן השעבוד כ"כ נתן להן בזת מצרים שאינה כ"כ, כמו שאז"ל כנפי יונה נחפה בכסף זו ביזת מצרים, דמו אותה לכסף, ואמר נחפה לפי שהוא שכר נשים כמו שאמר ושאלה אשה משכנתה ולא מחוץ, והאשה היא כלואה בבית, ולפי שנלקחה ביזת מצרים בהחבא נאמר עליה נחפה, ואברותיה בירקרק חרוץ זו ביזת הים. זו היתה לאנשים שהם נשתעבדו יותר מן האנשים, א"כ ביזת מצרים היתה מנשים לנשים, לזה אמר ושאלה אשה משכנתה, וביזת הים היתה מאנשים לאנשים לזה אמר איש מאת רעהו, ואע"פ שאמר ג"כ אשה מאת רעותה בא לומר שאם אין לאיש ריע תשאל אשה מאת רעותה, אבל העיקר הוא על האיש שהוא בשכר טורחו כמ"ש, ולפי שקדמו הנשים שנאמר ויבאו האנשים על הנשים הביאו חח ונזם שהוא תכשיטי נשים ולפי שהוא בשכר טרחם ועמלם ולא רצו ליתן בעגל, אבל ערב רב שלא עמלו בו ולא גדלוהו הוקל בעיניהם ומיד ויתפרקו את נזמי הזהב, בנות ישראל לא רצו ליתן אפילו נזמי כסף לפי שטרחו בו, וערב רב נותנים נזמי זהב, א"כ ביזת מצרים היתה לנשים בשכר טרחן, וכן ושאל"ה אש"ה משכנת"ה, גימ' זהו בפרעון"ן ש"ל נשי"ם בטורח"ן. ואמר ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם, אז"ל שדבור זה נאמר לישראל י"ב חודש קודם יציאתם, ולז"א שישאלו מעתה בלשון שאלה וירגילום בכך ויחזירו להם, וכן יעשו בכל יום או בכל ז' ימים כדי שיהיו מורגלים, כדי שבשעת הנסיעה לא יקשה בעיניהם ויתנו בעין יפה, ולזה אמר ושמתם על בניכם מיד כדי שידעו שאין כוונתכם לברוח בהם אלא לשמוח בבניכם ולראותם מלובשים בפני השכנים שהם דרים עמהם בבית שאין יוצאים לחוץ, אבל האיש יוצא ובא לא יתנו לו מיד, לזה ושאלה אשה, אבל אחר שהורגלו בזה ימצאו חן שאפילו ישאלו האנשים איש מאת רעהו, לא מבעיא מן שכנו כי טוב שכן קרוב וגו', אלא אפילו מרעהו, ואשה מרעותה ולא מבעיא משכנתה תמצאו חן בעיניהן לפי שהורגלו לתת לכם כלי כסף וכלי זהב לא שמלות שמשאם כבד, עתה תרגילום בשמלות ושמתם על בניכם ותחזירום, ולזה אמר ושאלה בלשון שאלה כדי שאח"כ יתנו כלי כסף וכלי זהב שהם קלי המשא וכבדי הערך:

עוד יכולים לומר למה לא אמר ושמלות, לפי שכשהיא עמה בבית תתן המלבוש כי בפניה לא תתלכלך, כי לא תניחנה לעשות בו שום לכלוך, אבל שלא בפניה לא תשאיל מלבוש שלה כי מפחדת עליהם שלא יתלכלכו, ויותר קל בעיניה לתת תכשיטי זהב מלתת מלבוש, כי המלבוש יתלכלך וכלי כסף וכלי זהב לא יתלכלכו, ולזה אמר וישאלו איש מאת רעהו כלי כסף, ושמלות לא אמר, אבל בשעת המעשה אמר ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים, לא מן השכנים ולא מרעיהם אלא אפילו משאר העם, כלי כסף ולא מבעיא כלי כסף אלא כלי זהב ג"כ, ולא מבעיא כלי זהב אלא אפילו שמלות שהאשה חסה עליהם יותר מכלי זהב אפילו הכי הקב"ה נתן חנם וישאילום בעל כורחם של ישראל כאמרם ז"ל. ויתכן לומר עוד שאלו התכשיטין אינם נמצאים אלא אצל הנשים ואין מתקשטות בהם אלא הנשים, לזה אמר ושאלה אשה משכנתה:

פרק ד

פסוק א

ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי, אמר ישראל ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואתה אומר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, כשיראו כן לא יאמינו בי כי יאמרו לא נראה אליך ה', כי אם היה נראה מאחר שאתה אומר לך ואספת את זקני היה נעשה דבורו והיה שולחנו. א"ל מזה בידך כלומר מזה שבידך יאמינו וממך לא יאמינו, כמו שאמר אחר כך שלח ידך ואחוי וגו' למען יאמינו כי נראה אליך ה', כמו שאז"ל מת"ל לקול האות האחרון אר"ל שהיה המטה מדבר לפני בני ישראל, עם משה הייתי במדין ונתהפכתי לנחש ואח"כ נעשיתי מטה, ואף היא מרימה קולה טהורה הייתי ונטמאתי וחזרתי ונטהרתי, אם לקול זה יאמינו, לך שאתה בן בית, שכן מז"ה גימ' ב"ן, לא יאמינו, א"כ אתה מזה בן מזה כי הכל יודעים שאביך גדול הדור, יז"ה. נוטריקון יעש"ה ז"ה השליחו"ת. גם אמר במדרש שא"ל הקב"ה מזה שבידך עושה שליחות אלא אני רוצה לזכותך. עוד במדרש א"ל הקב"ה לא היה בדעתך ללכת היל"ל בתחלה איני הולך המתנת עד שמסרתי לך מסתורין שלי ושם המפורש ע"כ, וזהו מזה אחר שזה בידך שהוא מ"ה ז', מ"ה שהוא שם המפורש, ז' שהוא כלי זי"ן שהוא המסתורין שלי שהוא המטה שבו היה כתוב דצ"ך עד"ש באח"ב ובו עושה המכות:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, מזה בידך חסר ה', שלא נעשו על יד המטה אלא ה' אותיות והם הנחש והברד והארבה וחושך וקריעת ים סוף, וסימן אב"ן חק"י שהמטה היתה של אבן של סנפרינון ובאה להשלים חוקה שלכך נבראת:

וכתב עוד ז"ל יש לך להתבונן כי שנוי טבע שנהפך המטה לנחש היה מכח הפוך האותיות, והנה זה רמוז בכתוב ובחזרת האותיות להויתן חזר הנחש מטה זהו שכתוב ויהי למטה בכפו ע"כ. ודע כי הכל נברא בשם יה"ו שזהו שאמר יהי רקיע, יהי מארת, וזה היה האומן של מ"ב. ויהי למטה בכפו ס"ת יה"ו, זהו בהפוך נהפך לנחש, שכל הפוך מורה דין. כבר כתבתי פר' בראשית שרמז שפרעה הוא הנחש ואין לו מפלה אלא על ידך שהוא קין, ולזה א"ל השליכהו ויהי לנחש, ולזה לא אמר ויהי נחש אלא לנחש לחלקו של נחש ואל תניחהו מידך, ולזה א"ל השליכהו ויהי לנחש. אמר לו כי ראית בהיסח הדעת הוא נושך והוא טמא ומטמא, לזה שלח ידך ואחוז בזנבו ואל תניחהו כדי שיהא כפות תחת ידך, ולפי שא"ל שלח ידך ואחוז בזנבו והוא מבטחונו בהקב"ה שלח ידו ויחזק בו, א"ל טמאת ידך. ולפיכך א"ל שלח ידך ואחוז בזנבו כי אני אמרתי לך בזנבו כדי שיטהר מעט מעט על ידך, ולזה א"ל הבא ידך בחיקך וגו', והנה ידו מצורעת כשלג, ובמצורע לא נאמר בו כשלג אלא במרים, לומר שאינו מסטרא דשמאלא אלא דין מצד הרחמים כשלג שהוא רחמים לעולם ויש בו קצת דין נסתר, ולזה בחיקך בלקיחה שלקחת אותו כי הוא מצורע כמו שאמרו ז"ל על פסוק והנחש היה ערום שנצטרע ונדבק בך הצרעת, כי לפי רבותינו ז"ל שאמרו על שדבר לשון הרע על ישראל א"כ היה לו להצטרע כל גופו, ומה אם מרים שדברה באחיה לבד נצטרע כל גופה משה על כל ישראל עאכ"ו, א"כ למה ידו לבד, אלא כמ"ש. ולזה א"ל הבא כלומר שבהעלם בא לו, ולזה א"ל נא בבקשה שאני מדבר עמך ואין ראוי שיהיה בך דבר זה בהעלם אלא גלה הדבר והוציאה לחוץ, ויוציאה והנה ידו מצורעת, ויאמר השב ידך אל חיקך שיחזור בו בהעלם כמו שבא לו בהעלם ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו ואין בו שום מום:

ובתיקונים תיקון ב' פירש טעם אחר למה ידו מצורעת, על ענין פרה שהיא מטהרת את הטמאים ז"ל, ועוד מטהרת את הטמא, כד נולד משה אתמר ביה לגבי בת פרעה כי טוב הוא כד חמת עמיה שכינתא ומיד דנגעה איהי ביה אתרכיאת ואתסיאת מצרעותא דילה ומשה אתדבק ביה צרעת כד"א והנה ידו מצורעת כשלג, דההוא זמנא דנגעה ביה בת פרעה פרחא שכינתא מיניה, ובגין דא כד בעא למקרב לגבה בסנה א"ל אל תקרב הלום עד דאתפשט מההוא גופא דנגעה ביה בת פרעה, תמן אחזי ליה דגופא דבר נש בהאי עלמא איהו צרעת ממשכא דחויא, לבתר אתפשט מניה והדר לגנתא דעדן ואתלבש בגופא קדישא דיליה, ודא איהו והנה שבה כבשרו, בקדמיתא דאתמר ביה עצם מעצמי ובשר מבשרי, ובגין דא א"ל של נעליך מעל רגליך דא גופא דהוה ליה כנעל ההוא דנגעה ביה בת פרעה ואתלבש באחורא, בההוא זמנא אהדרת עליה שכינתא ובגין דא

אתחזי ליה באתין דעבד, באת קדמאה א"ל הבא נא ידך בחיקך ולבתר אחזי ליה דאתנבי באורייתא, כתב ביה והנה שבה כבשרו:

פסוק ח

והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון והאמינו לקול האות האחרון, כנראה שאות ראשון שהוא המטה שנהפך לנחש הוא יותר אות שדומם נעשה בעל חי, מבעל חי נעשה מת שהיא ידו מצורעת. ורש"י ז"ל פירש והרגיש קושיא זו, ואמר כי הם מלומדים שעל ידיהם לוקים מפרעה ומאבימלך, אבל לפי שאמר שנצטרעה ידו הוא לפי שלקה בידו בעודנו נחש קודם שנהפך, א"כ אינו אות, ועוד מאי לקול לקול ב"פ. ונראה ששני האותות הם במטה, האחד שנהפך ממטה לנחש:, והאחר מנחש למטה, וכן נראה ממאמר ריש לקיש שאמר שהיה המטה מדבר לפני ישראל עם משה הייתי במדין ונהפכתי לנחש ואח"כ נעשיתי מטה ואמר המאמר אף היא מרימה קולה טהורה הייתי ונטמאתי וחזרתי ונטהרתי, מאומרו אף היא מרימה קולה, משמע שריש לקיש ז"ל בא לפרש השני קולות שאמר לקול האות הראשון ולקול האות האחרון, שכן אמר בתחילה מת"ל והאמינו לקול האות הראשון וכו', א"כ השני אותות הם בנחש. כי למה נצטרעה ידו של משה ב"פ, אפילו לרז"ל שאמרו על שדבר לשון הרע, פעם אחת מספיק, ב"פ למה, ומ"ש אח"כ ויעש האותות לעיני העם, האת"ת כתיב חסר שלא עשה אלא אות המטה ואות הדם, ולזה א"ל בלכתך לשוב מצרימה ראה כל המופתים אשר שמתי בידך, כמאיים עליו שלא ימאן ויראה מה היה בידו. ועל זה הדרך אמר בפ' קרח ולא יהיה כקרח וכעדתו כאשר דבר ה' ביד משה לו, לא אמר כאשר דבר ה' אל משה אלא כאשר דבר ה' ביד משה וגו', רמז לחולקין על הכהונה שלוקין בצרעת כמו שלקה משה, משמע שהיה לו למשה עונש, א"כ משמע שאינו אות ומאחר שאינו אות לא לקה משה פעם שנית כנראה, א"כ אותות שעשה משה לפני העם הם המטה והדם:

עוד אמרו בספרי אמר הקב"ה למשה שני סימנים הללו נחש ומצורע אחד שלי ואחד שלך, רמז לו שעתידין לדבר באלהים ובמשה שנאמר וידבר העם באלהים וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים. ואחד במשה, ותדבר מרים והנה מרים מצורעת:

עוד רמז לו והיה אם לא יאמינו לך. שלא יהיה להם האמנה שלימה וגמורה שיאמינו בו לעולם עד מתן תורה, זהו רמז לו והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון שעתידין לומר לך דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים, ופירוש אם לא יאמינו לקול האות הראשון, והאמינו לקול האות האחרון שיאמרו דבר אתה ואל ידבר עמנו אלהים, א"כ יותר יאמינו בך ממני, וכן א"ל במתן תורה וגם בך יאמינו לעולם:

עוד והיה אם לא יאמינו לקול האות האחרון, שב' פעמים האמינו, אחת בים שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ואחת במעמד הר סיני, א"ל אם יספקו בהאמנה הראשונה של הים אפילו בהקב"ה ספקו, שנאמר וימרו על ים וגו', בשניה של הר סיני לא יספקו, וכן א"ל וגם בך יאמינו לעולם, בראשונה לא אמר לעולם לפי שאח"כ נסתפקו אבל בשניה אמר לעולם שלא יספקו בה. וכשתדקדק במ"ש יתורץ קושיא שהקשה הרמב"ן ז"ל והוא למה עשה האותות למשה, כי משה היה מאמין שהקב"ה מדבר עמו, יאמר המטה אשר בידך השלך ארצה לפניהם ויהי לנחש כמ"ש במכת דם ולקחת ממימי היאור ושפכת: עוד במדרש א"ל לשון הרע אתה אומר על בני מה הנחש אמר לשון הרע והלקיתי אותו בצרעת וקצצתי ידיו אף אתה הבא ידך בחיקך. והיה אם לא יאמינו ולקחת ממימי היאור, רמז לו מאין אתה מן המים שנאמר כי מן המים משיתיהו טול שלך מן המים, שנאמר המן הסלע הזה וכו' ע"כ. רמז לו שעל ידי המים עתיד למות בחוצה לארץ, וזהו ולקחת ממימי היאור שהוא משה שנלקח מן היאור ושפכת היבשה, שימות בחוצה לארץ שהיא יבשה מהמצות התלויות בארץ:

פסוק י

ויאמר משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי. אמר משה נתאמת לי שאין בי כח הדבור מאחר ששבעה ימים אתה מדבר עמי, שכן אמרו במדרש ז' ימים היה מפתה הקב"ה למשה שילך בשליחותו תמול שלשום הרי ג' ושלשה גמים הרי ו' והיה עומד ביום השביעי, א"כ אמר משה מאחר שז' ימים אתה מדבר עמי ולא נתרפאתי שאין ראוי לך לדבר עה בעל מום, מכאן ידעתי שהדבר אינו תלוי אלא בי שאיני ראוי לדבור, וכן הוא כי מן המים משיתיהו והמים יש להם קול בלא דבור שנאמר מקולות מים רבים, ולזה אמר בי שאין הדבר תלוי אלא בי שאיני ראוי כי אם הייתי ראוי הרי ז' ימים שאתה מדבר עמי ואין מן הראוי לך לדבר עם בעל מום, וזהו גם מאז דברך אל עבדך, יש מלך שיש לו עבד בעל מום, אלא ודאי שאיני ראוי שאם הייתי ראוי הייתי מתרפא. כי כבד פה וכבד לשון, כבדות הפה בא לו, כמ"ש המדרש שלקח משה כתרו של פרעה כשהיה קטן והשליכו לארץ ורצה פרעה, להרגו עד שאמר לו כי בלא דעת עשה, אמר היאך נדע, אמרו יביאו קערה שיש בה זהב וגחלת אם יטול הזהב דעת יש בו ויהרג ואם יטול הגחלת אין בו דעת והוא פטור מהריגה, בא ליטול הזהב בא המלאך והטה ידו ונטל הגחלת והכניסה לתוך פיו, ומה שנכוה פיו ולא נכוית ידו כשנטל הגחלת, שמעתי לפי שכשראתה אותו בת פרעה והביאה מינקת מן המצריות והיו משימין הדד בפיו והיה שומט הדד והיו חולבין לתוך פיו לזה באה הגחלת לטהר אותו החלב טמא שנפל לתוך

פיו, ואולי שנכוה פיו ולשונו ולזה אמר כבד פה וכבד לשון. ורבינו חננאל ז"ל כתב כי משה לא היה צח הדבור באותיות השפתים שהם בומ"ף ולא באותיות הלשון שהם דטלנ"ת, ולזה אמר כבד פה וכבד לשון ע"כ. ואמר בי אדנ"י, שאמר על ד"ה שהדבור הוא באדנות והוא רמוז בת"ת שהוא קול, ולזה אמר לא איש דברים אנכי:

פסוק יא

ויאמר ה' אליו מי שם וכו'. שאליו נוגע הדבר, כשתסיר מאותיות מ"י ש"ם פ"ה מש"ה ישאר ימ"ף גימ' ק"ל, א"ל הקב"ה משה קל הדבר עליך לתת לך דבור אלא לפי שאדם חטא בדבור שאמר האשה אשר נתת שהיה כפוי טובה חטא בפה ואתה באת לתיקונו, וכן מ"י ש"ם פ"ה לאד"ם גימ' תק"ן, וכן ג"כ מ"י ש"ם פ"ה גימ' משה עליך, וכן גם כן ממך יהיה שעליך גמר התיקון וממך יהיה, הוא חטא בדבור ואתה לך בשליחותי ותדבר אל פרעה ובזה נתקן הפה. או מי ישום אלם אמר ישום לעתיד, א"ל מהנסים שאני עושה עמך תדע שאני מרפאך שאתה נכנס בפלטרין של פרעה שיש לו ס' אלף גבורים שומרים על הת"ף פתחים שלו, ואתה נכנס וכולם יהיו אלמים חרשים עורים, זהו אלם או חרש או עור, ואמר או פקח לרמוז על מה שאמר המדרש ששני כפירים היו אסורים בשלשלאות של ברזל ובראותם משה הניף במטה והתירם ובאו עמו אל בית המלך בשמחה גדולה כאשר ישמח הכלב עם אדוניו, א"כ או פקח בא לרמוז על הכפירים, א"כ ועתה לכה ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך, אמר במדרש אעשה אותך בריה חדשה שהיא הרה ויולדת דאמר אני יורה דברי לתוך פיך ואין והוריתך אלא לשון ירה ירה:

פסוק יב

עוד במדרש אם נאמר אהיה עם פיך למה נאמר והוריתיך, ואם נאמר והוריתיך למה נאמר אהיה עם פיך, אלא אהיה עם פיך זה פתיחת פה ומענה לשון והוריתיך זה גנזי חכמה שגלה לו הקב"ה כל גנזי חכמה ותורה ומדע וגנזי חיים, והראהו מה שעתיד להיות לעוה"ב, וכיון שראה בפרגוד של הקב"ה כתות כתות של סופרים ושל סנהדרין שהיו יושבין בלשכת הגזית ודורשים התורה במ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא והראהו ר' עקיבא שהיה דורש כתרי אותיות אמר אין לי עסק בשליחותו של מקום שנאמר ויאמר ה' שלח נא ביד תשלח, מה עשה הקב"ה שגרו לשר של חכמה ותפשו למשה והוליכו למקום אחר והראה לו בפרגוד של הקב"ה ריבי רבבות של סנהדרין שיושבים ודורשים ואומרים הלכה למשה מסיני מיד נתקררה דעתו של משה ע"כ. ויהיה פירוש והוריתיך אשר תדבר לפי זה המדרש בוא וארך כל מה שאתה עתיד לחדש ולדבר וללמוד וללמד הכל על שמך. זהו אשר תדבר, וכל זה כדי שלא יקטין עצמו כל כך, ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח, אחר שאמר ההתנצלות שהיה לו מצד הדבור שלא היה לו, עתה מצא לו

התנצלות אחרת ולא שהוא ממאן שלא ללכת כמו שאמר במדרש ר' תנחומא את סבור שלא ע"פ משה שלא ילך, לא עשה אלא כמכבד לאהרן, אמר משה עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם שמונים שנה שנאמר הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה, הנבואה היא איש שקוצי עיניו השליכו וגו', וכל השנים הללו היה אהרן מתנבא להם ועכשיו אני בא לתחומו של אחי שיהא מצר לכך לא בקש משה ללכת, א"ל הקב"ה אהרן אחיך לא יקשה עליו הדבר אלא ישמח תדע שהוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו ולא בפיו אלא בלבו יותר מבפיו, ארשב"י הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים שנאמר ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן וכו' ע"כ, ופירוש הלב ששמח ילבש אורים ותומים, הוא כמו שאהרן שהיה בלב היה בפיו כן אורים ותומים אומרים הדברים בתמימותם ובשלמותם לאמיתתם כן מי שלובשם יהיה פיו ולבו שוים, ולזה נחסרו אורים ותומים בבית שני פירוש נחסרו שלא היו מאירים דבריהם, לפי שמי שהיה לובשן לא היה פיו ולבו שוים, כמשאז"ל (יומא ט') בבית ראשון שמשו י"ח כהנים ובבית שני יותר מש' שהיה ביניהם רכילות ולשון הרע. ומה שאמר ביד תשלח הכוונה על הנבואה של אהרן שנאמר וביד הנביאים אדמה, ולזה אמר ביד, לפי שהוא יותר ראוי לפי שהנבואה מוחזקת בידו עתה פי שנים. ויחר אף ה' במשה, אמר לו הטענה שאמרת שאתה כבד פה והיא יותר חזקה מטענת אהרן שהוא נביא א"כ מאחר שאמרת הטענה שהיא יותר חזקה וא"ל מי שם פה ועתה לך איך אח"כ תאמר טענה חלושה. אפילו שיהיה נביא אינו ראוי לשליחות זו אלא אתה כמו שאמר בתחלת הפרשה ואמר ידעתי כי דבר ידבר, א"ל שני דבורים נמסרו לו, אחד דבור טוב שהוא וידבר אהרן את כל הדברים וכתיב ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם, ודבור אחר של השפלה והכנעה של ישראל, ופירוש ידבר כמו ידבר עמים תחתינו שהוא דבור של אהרן, שאמר ויאמר אהרן למי זהב התפרקו שהוא ענין העגל שהוא עון גדול לישראל שני דבורים אלו נמסרו לו, ולזה אמר ידעתי וגו', א"כ אינו ראוי לשליחותי. עוד אמר דבר ידבר, שני דבורים של גנאי יש בו שאין ראוי לשליחותי, א' ותדבר מרים ואהרן במשה וב' דבר למי זהב, ולפי שיש בו ב' דבורים אלו אינו ראוי. שמן הראוי היה שהוא יעשה שליחותי שהוא גדול ממך ויש לו פ' שנה שהוא מוכיחם אלא ידעתי שעתיד לומר אלי ב' דבורים לזה איני שולחו. אלא לפי שהוא אחיך וישמח בלבו ילבש אורים אבל להיות נביא במקומן לא:

ובזוהר אמר על מי שהוא מדבר לשון הרע ז"ל אתא לאסתאבא מסאבין ליה במלה דלתתא אתער מלה אחורא, זהו דבר מלה דלתתא ידבר מלה אחרא:

ומה שאמר אחיך. כי ידוע הוא שהיה אחיו, אלא לומר לו שלא נתנבא אלא מיום שנולדת וממך נאצלה לו הנבואה, שהרי אמר המאמר של תנחומא אמר משה עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם פ' שנה, א"כ לפי זה המנין יבא נבואתו יום הולדת משה כשהיה אהרן בן ג' שנים שנאמר ומשה בן פ' שנה ואהרן בן פ"ג שנה בדברם אל פרעה, ולזה ויחר אף ה' במשה ואמר הלא אהרן אחיך כשנהיית לו אח חלה עליו הנבואה, א"כ אתה עיקר והוא טפל לך, ולזה אמר ואהרן אחיך יהיה נביאך, לומר שנבואתו ממך, וראיה לזה ודברת אליו שמיד שתדבר אליו ושמת את הדברים בפיו, הרי הדברים מושמים ומסודרים בפיו בדבורך לבד:

פסוק יז

ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה וגו' במדרש א"ר יהודה בר אמי המטה משקל מ' סאה היה ושל סנפרינון היה ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך, עד"ש באח"ב ע"כ. א"ל ואת המטה שהוא משאוי אדם על כתפו, שכן אז"ל על האבנים שלקחו מן הירדן ממצב רגלי הכהנים שלקחו איש אבן אחת על שכמו שכל אבן היתה משא מ' סאה, ולדבר גדול אמרו כן לומר שהיה המשא כבד, א"כ א"ל ואת המטה הזה אפילו שהוא כבד תקח בידך אחת, כי האותיות שחקוקות עליו הם היו נושאות אותו. דצ"ך עד"ש באח"ב, גימ' אש"ר, זהו אשר תעשה בו את האותות שחקוקות בו הם נושאות אותו, וכתיב את"ת כלומר זה יהיה לך לאות שתעשה בו האותות, שבידך אחת אתה נושאו והולך בו מכאן ועד מצרים ולא יכבד עליך. וכן עשה שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו אחת כמו מקל אחד:

פסוק יח

וילך משה וישב אל יתר חותנו. לפי שהוא חותנו אין ראוי ללכת בלא רשותו, הואיל והשלמת גופו שהיא אשתו שהיא השלמת הגוף היתה על ידו ראוי ליטול ממנו רשות, וא"ל אלכה נא לא אמר אלך אלא אלכה שנוטל עצה ממנו אם ילך וישוב מיד, וזהו ואשובה, ואם לאו, לפי שהיה מפחד מדתן ואבירם שהלשינו עליו, וזה העודם חיים, אפשר אחר שהלשינו עלי להמיתני יהיה להם חיים ואם דנם הקב"ה מיד מדה כנגד מדה שימותו מיתה משונה כמו שרצו להמיתני, א"ל יתרו למשה לך לשלום, המלך בקונך שנקרא שלום, מיד ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרימה כי מתו אותם שאתה מפחד מהם מיום שהלשינו עליך נעשו רשעים גמורים ורשעים בחייהם קרויים מתים, ורז"ל אמרו חיים הם אלא שירדו מנכסיהם ועני חשוב כמת, ולזה אמר המבקשים, לא אמר שבקשו שהיה נראה שמתו אלא המבקשים שעודם מבקשים, אלא שאין להם יכולת שירדו מנכסיהם:

פסוק כ

ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור. וכי חמור אחד ישא אשה וב' בנים, ועוד למה חמור ולא גמל או בהמה אחרת, ולזה לתלמי המלך שנו לו ואמרו על נושא אדם. אלא כוונתו של משה היתה שלא ליקחם כמו שאמר אהרן על הראשונים אנו מצטערים כו', אלא אמר משה אם אומר לה שתשב בבית אביה עד שאלך ואבוא ודאי לא תרצה כי רוצה אשה בקב וטפלות מקביים בפרישות, ואם אומר לה אני הולך להוציא ישראל לא תאמין ותחשוב שבמצרים ששם משפחתו הולך ליקח אשה ממשפחתו ומבית אביו, לזה הרכיב ג' על חמור אחד כדי שתצטער ברכיבה ותבחר החזרה לבית אביה, כשבא אהרן ושמעה ממנו שאמר על הראשונים וכו' האמינה וחזרה לבית אביה. ויש מי שפירש ויקח משה את אשתו ואת בניו לא לקחם להוליכם למצרים אלא לעשות לו לויה, ולפי שהלויה מיל או ב' מילין לזה חמור אחד מספיק לשלשה:

פסוק כא

ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה וגו'. א"ל בהליכתך למצרים לא תהיה כוונתך לראות את אחיך אשר במצרים כמו שאמרת ותעשה השליחות טפילה לא תעשה כן אלא השליחות עיקר, זהו בלכתך לשוב מצרימה שהליכתך לא תהיה אלא לשליחותי כדי שיהיה לך שם:

ואמר ראה כל המופתים וגו'. כבר כתבתי שהוא לאיים עליו, ולזה אמר אשר שמתי בידך, להזכירו, מה שאירע, בידו שנצטרעה, ואמר ואני אחזק את לבו אמר זה לחזק לבו של משה שאם ימאן פרעה אינו מצד שאינו עושה ממנו חשבון מצד שהוא כבד פה אלא מצד שאני אחזק את לבו עד מכה אחרונה שהיא מכת בכורות. לזה אמר ואמרת אל פרעה בני בכורי ישראל וגו' ותמאן לשלחו הנני הורג בנך בכורך. ואמר הורג ולא הרג, שייעודו של הקב"ה כאלו נעשה. ופירש"י ז"ל היא מכה אחרונה ובה התרהו תחילה מפני שהיא קשה, וזהו שאמר איוב הן אל ישגיב בכחו וגו' לפיכך מי כמוהו מורה, ב"ו המבקש להנקם מחבירו מעלים את דבריו שלא יבקש הצלה אבל הקב"ה ישגיב בכחו ואין יכולת להמלט מידו כי אם בשובו אליו לפיכך הוא מורהו ומתרה בו לשוב ע"כ. וכתב רבינו חננאל ז"ל מה שמסרתים בידך לשעבד אותם לא תחשוב שהוא מפני שהם קלים בעיני, לא כוונתי אלא לייסרם בשוטין ככתוב וידעת כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, ואתה הכבדת עליהם עולך לפיכך אני עתיד להכות חת בנך בכורך שהיא מכה אחרונה. וקראם בני דרך חשיבות ומעלה כענין שכתוב בני אל חי ע"כ. וכתב רבינו בחיי ז"ל, ומה שאמר ואומר אליך שלח בני היה לו לומר שלח בכורי מאחר שאמר בני

בכורי, אבל הענין הוא כי בהיותו בגלות קרא לישראל בני, כי איך יקראנו בכורי איה הבכורה והם עבדים ובשעבוד גדול ע"כ:

פסוק כד

ויהי בדרך במלון. כל זה היה כדי להראות לצפורה שהיא גרמה לו כדי שתלך לבית אביה, כי הוא הולך בשליחות גדול להוציא עם גדול מעבודת פרך, והם צועקים וצעקתם עלתה לפניו ואינם נותנים דמי לו מרוב צרת השעבוד וצריך ללכת יומם ולילה, והעוסק במצוה פטור מן המצוה וכמו שאמרו בסוכה הולכי דרכים ביום פטורים ביום וחייבים בלילה והולכים בלילה פטורים בלילה וחייבים ביום, ומשה נתעסק במלון לפי שהיה לו טפול בנים ואשה, וא"א ללכת עמהם יומם ולילה, כי אם ילך עמהם ביום צריך ללון עמהם בלילה כדי שינוחו מעט מיגיעת הדרך, ואם יעשה כן כל לילה ולילה לא ילך במהרה, לזה במלון ראשון אירע זה כדי שתדע הדבר שכשהוא לן במלון אינו עוסק במצוה, שהרי כשהיה הולך לא פגע בו וכשבא ללון פגע בו במלון ראשון כשתראה כן ותשמע דבריו של אהרן כמ"ש תחזור לבית אביה. ומה שלא מלו משה פירש רבינו חננאל ז"ל כי משה לא היה שם במלון, כי כן הזכיר למעלה ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, וביאור הכתוב ששלח אותם לפניו ואחר כן וישב משה מצרימה, וכיון שכן לא היה משה עתה במלון. ואמר ויבקש המיתו לנער, שהיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחוזר ובולעו מן רגליו עד מקום המילה, ואז ותקח צפורה צור כי הבינה שהיה העונש על שאיחרה זמן המילה ולא מלה אותו ביום שמיני, כן כתב רבינו בחיי ז"ל על שם רבינו חננאל ז"ל, והוא דחוק, ועוד שהוא פירש ויבקש המיתו, לנער, וכל המפרשים ורש"י ז"ל פירשו שהוא על משה, וכן המתרגם וכן אמר בזוהר ויבקש המיתו למאן למשה, א"ל הקב"ה וכי את אזיל לאפקא ישראל ולאכנעא מלכא רבא ואת אשדית מינך ית קיימי דברך לא אתגזר, מיד ויבקש המיתו, תאנא נחת גבריאל בשלהובא דאשא לאוקדא ליה ואתרמי חד חויא לקטלא ליה עד דקמת צפורה וגזרתיה ואשתזיב, הה"ד ותקח צפורה צר, אסוותא, דכתיב ותכרות את ערלת בנה ע"כ:

שמעתי למה צר ולא סכין. כי ודאי היה להם סכין כי מי שלוקח אשתו ובניו והולכין למלון ודאי שלוקחין כלי תשמישי הבית, אלא לפי שהברזל לא היה לו חלק בקדושה שנאמר לא תניף עליהם ברזל לזה לא נזכר סכין בתורה, שאף בעקידה נאמר ויקח את המאכלת דבר שחותך ואוכל, וכן ביהושע נאמר לו עשה לך חרבות צורים. אמר בילקוט א"ר אמי בד' מקומות נאמר בלשון הזה עשה לך, בג' נתפרש באחד לא נתפרש, עשה לך

תבת עצי גופר נתפרש אעין דקרדום, עשה לך חרבות צורים נתפרש גלבין דטנרי, עשה לך שתי חצוצרות כסף נתפרש, עשה לך שרף לא נתפרש, הרי חרבות צורים פירוש טנרא וכן מצור החלמיש מטנרא תקיפא, אבל כשבא דוד להרוג לגלית ולקח ה' חלוקי אבנים ונעשו אחת, והיה כובע נחושת על ראשו א"ל הקב"ה לברזל תרכך עצמך שתכנס בך האבן ואעשה לך חלק בקדושה זו אזמל של מילה וסכין של שחיטה, וזה אחד מהדברים שהשליט הקב"ה הרך בקשה. וכתב הרב מנחם רקנטי ז"ל בענין המליקה שלא להניף ברזל על הקרבן שהרי אפילו במזבח נאמר לא תניף עליהם ברזל כ"ש בקרבן עצמו אמנם בקרבן הבהמה א"א בענין אחר ע"כ. עוד כתב ר' בחיי ז"ל שראה בפירוש רש"י כי משה היה במלון אבל היה חולה ולא היה יכול למולו ומלתו צפורה ע"כ. ויכולים לומר עד"ה למה נתרשל משה והיה סבה שמלה אותו צפורה, הוא לפי שמשה אין לו חלק בערלה כלל, כי הוא פרי בלא קליפה והתורה אמרה המול ימול מי שנמול ימול ומשה נולד מהול, וכראות צפורה שבא המלאך לבולעו ראתה ששמה צפרה צרפה צ"ר פ"ה גימ' מילה, אז הבינה שאין הדבר תלוי אלא בה, לזה לקחה צר ולא סכין כי שמה גורם כמו שאמר בזוהר שהוא אסוותא מלשון צרי, א"כ לזה היה הסבה ע"י צפרה כי אש"ה בגימ' ערלה ע"ה, צר צד"י רי"ש בגימ' שד"י ברחמי"ם, שהבינה שהיה המלאך של רחמים שלא רצה להורגו אלא להשלים י' של שד"י כדי שלא יפגע בו שד:

שמעתי שמה שנתרשל למולו הוא מפני שנשבע ליתרו שהבן הראשון יהיה לע"ז ולכך לא מלו כשהיה בביתו וכשיצא חוץ מביתו שלא היה ברשותו היה לו למולו ונתרשל ולכך נענש, ולפי זה הפירוש זה הבן הוא גרשום וכל המפרשים אמרו שהוא אליעזר, וכן פירש רש"י ז"ל, ואמר ב"פ חתן דמים כמו שאמר במדרש ששני מלאכים היו אף וחמה ומשה רצה להרגם עד שאמר לו הקב"ה הרף מאף ועזוב חמה, ואפשר שהיו שנים לפי שהאחד היה בולעו מראשו, ואפשר שהוא של אף שהיה בא לו מצד אף שהוא מצד ראשו והאחד בא לו מצד רגליו עד מילה, וזהו חמ"ה נוטריקון חוץ מן המילה, ואמר ותכרות את ערלת בנה ואח"כ ותגע לרגליו היל"ל קודם ותגע לרגליו ותכרות, אלא היא עשתה מילה בלא פריעה זהו ותכרות את ערלת, שכרתה את הערלה לבד, וכשבא חמה ובלעו חוץ מן המילה הבינה שעדיין לא נשלמה ועשתה פריעה, וזהו אז אמרה חתן דמים, קודם אמרה חתן דמים אתה לי בחשבה שבכריתתה הערלה נשלמה כשראתה שבא ובלעו אז עשתה הפריעה, וירף ממנו וגו' אז אמרה חתן דמים למולות, ב' מילה ופריעה, חתן דמים למולות ר"ת חדל, שחדל ממנו המלאך, וכן למולת גימ' תק"ו ששתק מעליו, אמרה חתן דמים ר"ת אחד, שייחדה ש"ש שזו היא כוונת כל מצוה לייחד בה

ש"ש, וכן נוהגים לומר פסוק שמע ישראל שיש בו ייחוד ש"ש ופסוק אחד אלהינו וגו' במילה. אז אמרה חתן דמים ר"ת אחד אלהינו. ומנהג ישראל תורה שהכל רמוז בתורה וכן מילה במ"ק אחד ולפי שהיא מלה ולא מל אותו מהול אמר למולת חסר:

פסוק כז

ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברת כאן רמז לו שהדבר תלוי בו. וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו, מרוב שמחתו שלא פגע בו אלא בהר האלהים, בהר האלהים וישק לו ר"ת בהול, שהיה נבהל איך לא פגע בו אלא באותו מקום שעתידין שניהם לעמוד שם שנאמר ועלית אתה ואהרן עמך:

פסוק כח

ויגד משה לאהרן את כל דברי ה'. אמר לו שה' בחר בו שיהיה הוא כהן ומשה לוי, כמו שאז"ל על פסוק ויחר אף ה' במשה, וכל זה לומר שלא הוקשה בעיניו, ולזה אמר במדרש מי יתנך כאח לי וכו'. ואמר חסד ואמת נפגשו, חסד זה אהרן שנאמר תומיך ואוריך לאיש חסידך, ואמת זה משה שנאמר בכל ביתי נאמן הוא ומה שהיה בלבו היה בפיו:

פסוק ל

וידבר אהרן. כבר אמרנו כשאמר לו לך לקראת משה המדברה שרמז לו שהדבור תלוי בו והוא המדבר, וכן אמר הקב"ה ידעתי כי דבר ידבר, ואהרן ג"כ אמר משה אחי כבד פה וכדי שיהיה לו מורא וכבוד בפני העם אין ראוי להודיעם שהוא כבד פה כדי שלא יאמרו ראו מי בא לגאלנו, אני אדבר כאלו הוא רב ואני אמורא, לזה דבר הוא:

פרק ה

פסוק א

ויאמן העם. אחר שנקבעה האמונה בהם אמר ואחר באו משה ואהרן אל פרעה, לפי שהם עתידים להתכסות מהם ששה חדשים כמו שאמר ז"ל על פסוק ויפגשו את משה ואת אהרן אמרו שנתרחקו מהם ו' חדשים, ולמה נתכסה כדי שלא יאמרו הגיע הקץ ויתרשלו מלבקש רחמים, וכדי להודיעם שלא הגיע הקץ אלא אם זכו יחישנה להם, ולזה קודם דברו לעם לקבוע בהם האמונה שיחיש להם הקץ, ואחר באו משה ואהרן אל פרעה ואמרו לו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח עמי וגו', אמר פרעה אתם אמרתם לי שני דברים אלוה שהוא מצוי והוא מהוה ההויות שלזה רומז שם ההוי"ה, ואמרתם ג"כ אלהי ישראל שהוא לשון מעלה ושררה, לא ידעתי את ה' וגם את ישראל אינם אצלי בחזקת מעלה ושררה אלא בחזקת עבדים, וחוזר לא ידעתי לשניהם לה' ולישראל, כאילו אמר לא ידעתי לא ה' ולא ישראל. ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו, זה האלוה יש לו זעם ועברה ושמו נקרא עלינו ודינו קשה ואנו מפחדים פן יפגענו בדבר או בחרב, ואתה יהיה

לך חסרון גדול שאחר שהיו לך כ"כ עבדים יאבדו א"כ לתועלתך אנו באים, ואמרו כן לדבר אליו רכות בתחילת ביאתם כדי שלא יכעוס עליהם בתחילה, ושמו לו הסם והארס בכוסו שאמרו לו בתחילה ה' אלהי ישראל, וכן כה אמר, שמדת כה היא הלוחמת, ואחר כן אומר אלהי העברים נקרא עלינו שהוא משים עברתו וקצפו עלינו, פן יפגענו בדבר וימות כ"כ עם שתחת ידך ויאמרו עליך מלכות קטיעא, ולזה אינו בדפתרך, כמו שאמרו ז"ל שהביא דפתראות של אלהות, לפי שעתה אין לו עם מיוחד, אבל אחר שיהיה לו עם מיוחד יגלה אלהותו ומלכותו עלינו, ולזה אמר ונזבחה לה' אלהינו. ויאמר אליהם מלך מצרים, כשראה שעילוהו ולתועלתו הם באים נתגאה ולזה אמר מלך מצרים ולא אמר פרעה אלא מלך מצרים, ואמר להם הוא ג"כ בלשון רכה למה משה ואהרן, הזכירם בשמם לדבר אליהם רכות, תפריעו את העם ממעשיו, א"ל עתה הם כבושים תחת ידי, עושים מלאכתי בחיוב כעבד שהוא חייב לשרת האדון, עתה שאתה אומר שיש להם אלוה ואדון אחר עתה תהיה כל העבודה בלא לב ובלא כוונה, אלא כמי שלוקחין אותו לאנגריא שאין עליהם אדון אלא בהכרח אחר שהיו עושין ברצון עתה יעשו בהכרח בלא לב, ולזה אמר תפריעו את העם לא אמר תבטלו כי הבטלות אינו בידם אלא תפריעו עולי מעליהם בחשבם שאינם עבדי מאחר שיש להם אלוה ואדון, אתם שאמרתם אלהי העברים נקרא עלינו עליכם לקבל עולו ולעבדו, א"כ לכו לסבלותיכם שנצנצה בו רוח הקדש שהעבודה היא בכהנים ובלוים, ולזה אמר לכו לסבלתיכם:

פסוק ה

ויאמר פרעה הן רבים. אמר פרעה בינו לבין עצמו משה ואהרן אמרו שילכו ג' ימים במדבר לזבוח, אמר רבוי עם כזה כמה מלאכה תתבטל בג' ימים של הליכה וג' ימים של חזרה ויום של חגיגה ז' ימים בטול רבוי עם כזה, אם הייתי עושה אותה בשכר הייתי מכלה כל ממון שבבית גנזי. לזה ויצו פרעה וגו' לא תוסיפו לתת תבן, אמר להם עד עתה היו עושים עבודה כעבד שהוא חייב לעבוד עבודת רבו פעמים עושה ופעמים אינו עושה, ואותה עת שהוא יושב ובטל עול רבו עליו, אבל אלו בעיניהם כאילו אינם עבדיך אלא כמי שלוקחין אותו לאנגריא, ומי שלוקח אותו לאנגריא עת שהוא בטל הוא בן חורין, כי יודע שלקחוהו לעשות אותה מלאכה, וכשעושה אותה הוא משועבד לה וכשאינו עושה יודע שאינו משועבד לה, אבל אלו לא תתנו להם שום רפיון כדי שידעו שהם עבדים משועבדים לא כמו שעולה על לבם, וכשיראו כן יתאמת להם שהם עבדים ולא יהיה להם שום שעה או רגע שהם בטלים כי הבטלה מביאה לידי זמה, שהוא לשון מחשבה כמו כאשר זמם לעשות, ויחשבו בעבודת אלהים, וזהו שאמר נרפים הם, כלומר

באותה שעה שהם נרפים אומרים אותה שעה שאנו בטלים נעבוד אלהינו, על כן הם צועקים לאמר נזבחה, כלומר שאומר שאותה צעקה ואותה אמירה תהיה במקום זביחה על דרך ונשלמה פרים שפתינו, שפירוש במקום פרים שפתינו שהיא התפלה, וזהו לאמר נלכה נזבחה, שהאמירה תהיה כמו זביחה, א"כ תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ובזה לא יהיה להם פנאי לחשוב בעבודתם, ואם יחשבו היא שקר לפי שהיא בלא כוונה מאחר שכבדה עליהם העבודה. לזה ויבאו שוטרי בני ישראל ויצעקו אל פרעה לאמר, כלומר הבננו כוונתך, וזהו לאמר שכוונתך היא שנדע שאנו עבדים הרי אנו מודים שאנו עבדיך, ולזה אמר ג"פ עבדיך, למה תעשה כה לעבדיך, תבן אין נתן לעבדיך, והנה עבדיך, מכי"ם, חסר לומר שהם מכים ולא מוכים, אמר להם נרפים וגו', ועתה לכו עבדו, ודאי בזה יתאמת לכם יותר שאתם עבדים, ומה ראה לומר הם ילכו וקוששו להם תבן יכביד עליהם העול בלבנים שיעשו כפלים ממה שהיו עושים. מצאתי כתוב שאמרו המצריים אל פרעה שבני ישראל הם גדלים בשדות כמו עשב כמו שאז"ל על פסוק רבבה כצמח השדה נתתיך שהיו נבלעים וחוזרים וצומחים כעשב השדה, אמר להם א"כ הם ילכו וקוששו לא אתם אלא הם ילכו, כלומר אותו תבן שהם הבנים יהרגום עד שיהיו כמו תבן, אמר לו אם יהרגום הם חיים, ואל ישעו בדברי ר"ת בגימ' ח"י, שאמרו חיים הם, א"ל שקר אתם אומרים שאינם עושים אלא אחיזת עינים שמראים לכם העשב כבני אדם לכן הם ילכו ולא אתם, ישעו בדברי עם ב' מלות בגימ' אחיזת עינים:

פסוק יח

עוד ועתה לכו עבדו, כלו' עד עתה הייתם בעבודת המלכות שהוא החומר והלבנים לבנין ערי מסכנות לפרעה, אמר עתה לכו עבדו אפילו להדיוט כדי שיוכר לכל שאתם עבדים וכל אחד ואחד משאר העם יעשה בכם עבודתו וישתעבד בכם כרצונו, ולזה אמר למשה ולאהרן יראה ה' עליכם וישפוט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו, אמר עד עתה היינו עוסקים במלאכת המלכות היינו מכובדים בעיני המון העם, אבל עתה אפילו קל שבקלים משתעבד בנו, עתה יוכר לכל עבודתנו ומי שירצה להרגנו יהיה קל בעיניו, מה שלא היה מקודם כשהיינו בכובד עול עבודת המלכות מלך מצרים לא היינו קלים בעיניהם, אבל עתה אתם גרמתם לתת חרב בידם להרגנו כי הריגתנו תהיה קלה בעיניהם, וכן אמר במכלתא רבי אלעזר המודעי אומר עבדים היו ישראל למלכים במצרים יצאו לשוק נוטלין פת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה מוחה בידם. ובאחרונה נתן להם הקשואין שהיו קשין למעיהן והאבטיחים והבצלים והשומים, לזה

אמרו הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה שנתן רשות לכל מי שירצה להשתעבד בנו, ובעיני עבדיו הם שאר העם שמשתעבדים בנו:

פסוק כב

וישב משה אל ה' וגו' ויאמר אדני וגו'. אמר אני אמרתי בי אדני שלח נא, כלו' אם ע"י מדת הדין הרפה שלח נא ועל ידי כן קבלתי השליחות, אבל עתה שהרעות ואתה מתנהג עמהם במה"ד הקשה למה זה שלחתני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך שאמרתי כה אמר ה' אלהי ישראל חרה אפו, לפי שאמרתי ששמך נקרא עלינו והכביד עולו ולא די עולו אלא עול שאר העם שאמר לכו עבדו, לשאר העם, א"כ יש כאן שתי הצלות מן פרעה ומן שאר העם ולא הצלת שום אחד מהם, זהו והצל לא הצלת. אמר לו עתה תראה הב' הצלות, האחד ביד חזקה ישלחם מעולו, וביד חזקה יגרשם מעול עמו שנאמר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם, ולזה ב"פ אחת לו ואחת לשאר עמו, ולא ביד גדולה אלא ביד חזקה כדי שיחזק לבו וירדוף אחרי בני ישראל אחר ששלחה. אבל המכות של הים היתה ביד הגדולה כדי להציל בה ישראל, כי הקב"ה עושה דבר והפכו בבת אחת שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, לז"א הקב"ה למשה בתחילה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה, כי אפילו שיתן רשות להלוך ביד חזקה, יתחרט וירדוף אחריהם ולא יגמר שלוחם אלא ביד הגדולה, היא שעשה המכות על הים אז נשלם שלוחם שנאמר לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם:

גימטריאות

ובני ישראל פרו, גימ' שש בכרס אחד. פתום פתם כתיב שפתה אותם בבנין, שמה שהיו בונין ביום היה נבלע בלילה והיה מפתה ואומר לחזור ולבנות:

וילדו. ו' ילדו היינו ששה בכרס אחד:

ותרא אותו כי טוב הוא. ראתה שעתיד לקבל התורה שנקראת טוב שנאמר טוב לי תורת פיך, ונאמר כי לקח טוב:

מה יעשה לו. ר"ת מיל שעמדה רחוק מיל:

ונערותיה הלכת כתיב. הלך ת' גימ' הנשמה, דאין הליכה אלא מיתה שנאמר הנה אנכי הולך למות. עוד הלכת, שמתו כולן ונשארה אחת נשאת הילד ולזה הלכת כתיב:

מילדי העברים זה. עבר ים, שעתיד זה לקרוע להם הים ולהעבירם בתוכו, ולומר זה אלי, ד"א זה, שקול זה כנגד ז"ה שבטים, זהו מילדי העברים שהם השבטים יותר מהם הוא זה, כמשאז"ל שקול משה כנגד כל ישראל:

העלמה. שהעלימה הדברים שלא אמרה שהיא אם הילד:

שני אנשים. בגימ' אלו דתן ואבירם:

ויאמר מי שמך לאיש, ר"ת משל, להיות מושל עלינו:
ויירא משה ויאמר אכן, ס"ת אהרן, משה אמר לאהרן:
אכן נודע הדבר. ס"ת נער שמא נער הגיד לו:
צפרה. גימ' למשה, שהיא בת זוגו, כשראה שפרצה דאביה ונטהרה מגלולי אביה לקחה משה, שכן נאמר כל צפור טהורה תאכלו, ואין אכילה אלא אשה שנאמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל:
את נאקתם. נאק תם, שיעקב שנקרא איש תם היה נואק ומלמד עליהם סניגוריא לפי שהוא נצטער בגידול בנים יותר מהאבות, זהו וירא אלהים את, ס"ת אמת, שראה ליעקב שנקרא אמת שנאמר תתן אמת ליעקב:
וינהג את הצאן אחר המדבר, רמז שעתיד להנהיג את ישראל שנקראו צאן במדבר:
הסנה. ה"פ כתיב סנה בפ' שכל העוסק בה' חומשי תורה ניצול מגהינם, וזהו והסנה איננו אוכל:
וארד להצילו מיד. ס"ת דוד, או דודו יגאלנו, והקב"ה נקרא דוד שנאמר זה דודי:
זבת חלב ודבש. ס"ת למפרע שבת שצריך לענג השבת ולאכול בו מעדנים, ולפי שעדיין לא ניתן להם בא בס"ת למפרע:
וגם ראיתי את הלחץ, ס"ת מיתה שהיה פרעה הורג הילדים ורוחץ בדמיהם:
ואוציא את עמי. ס"ת אתי. כב"י אני בכלל, אתי מלבנון כלה:
זה שמי לעלם כתיב, וזה זכרי לדר דר כתיב, הם הרשעים שהם קוץ ודרדר, ר"ל לצדיקים נעלם מהם העונשים והמיתות, אבל לרשעים זה זכרי הזכיר להם כדי שישובו, ועוד לעלם מן הרשעים שמי שהוא שם המפורש כדי שלא יזכירוהו וישתמשו בו:
ואחרי כן ישלח אתכם, ס"ת ינחם, שעתיד אחר שישלח אתכם להתנחם ולרדוף אחריכם, שנאמר ויהפך, לבב, פרעה וירדוף אחרי בני ישראל:
והיה כי תלכון לא תלכון, רמז להם כשילכו ויעלו ממצרים לא ילכו ברגליהם אלא בענני כבוד שיהיו נושאים אותם, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, זהו והיה כי תלכון לא תלכון:
כי מת"ו, גימ' ירדו מנכסיהם ע"ה. מתו כל האנשים ר"ת מכה, מכה של עוני בא להם:
וירכיבם על החמור. הוא חמורו של אברהם, שכן חמר גימ' אברהם, ר"ל סמך על זכות אברהם שא"ל הקב"ה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם. הוא החמר של משיח, שכן ע"ל החמו"ר גימ' משיח ע"ה:
המופתים. המפתים כתיב, שהיו המכות מפתות אותם שהיו הולכות ובאות:
למולות לשון רבים. מילה ופריעה:

למולות. גימ' הן מילה ופריעה ע"ה:
מי ה', פתח במי וסיים בים הפך מ"י. שנפל בים שנאמר מרכבות פרעה וגו':
עלינו נלכה נא. ר"ת ענן, רמז לו שילכו לא הליכה ממש אלא בענן:
למה משה ואהרן תפריעו, ר"ת מות שחייבים מיתה:
אותם ברע לאמר. ר"ת אבל, שהיו מתאבלים ומצטערים, ונחמם בסוף:

פרק ו

פסוק ב

וידבר אלהים אל משה. לפי שאמר משה למה הרעות שנתנהגת עמהם במדה הקשה ואני באתי בשליחות זו על מנת שתתנהג עמהם במדה הרפה כמו שאמר בי ה' שלח נא וגו', לזה וידבר אלהים. וידבר לשון מנהיג כמו דבר, א"ל הקב"ה למשה אני צריך להנהיג הדין מעט מעט כדי שימתק. לפי שמד"ה מקטרגת לומר מה נשתנו אלו מאלו, ועוד שלא הגיע הקץ לזה כבדה עליהן העבודה לסתום פיה, כמ"ש על פסוק כי ידעתי מכאוביו, שכל הענוי והשעבוד והצער שהיה עתיד לבא עליהן בת' שנה בא באלו הר"י שישבו במצרים, כמו האשה כשתקרב ללדת אז באים עליה צירים וחבלים ואחרי כן יולדת ויוצאת מאפילה לאורה, כן אלו בא להם כובד העבודה הוא סימן שקרב להם הקץ, וכן אז"ל על הקץ של זו הגאולה, אמרו אם ראית דור שהצרות תכופות עליו צפה לרגליו של משיח, ע"כ אמר לו אלהים אע"פ שאתה רואה שהוא דין הוא רחמים, הואיל והוא צורך הרחמים לבוא רחמים הוא, זהו ויאמר אליו אני ה'. פקח עיניך ותראה נפלאות והעלים הדברים אלהים זה השם הוא יוצא מאות ראשונה של השם שהיא יו"ד, כיצד מאל"ף עד י' ה"ן, מאל"ף עד ו' כ"א, מאל"ף עד ד' י', צרף הכל פ"ו, זהו סוד הבינה נאצלה מהחכמה, והבן:
עוד וידבר וי"ד ב"ר. י' פעמים י' ק', ו"ד פעמים ו"ד ק', וב' יודין הרי ב"ר, א"כ זהו וידבר וי"ד ב"ר, שהוא מי' עד ו"ד, וידבר גימ' רכב, רכב י' על ו"ד, והוא ג"כ בכר, כבר, כבר ידעת כי הדבר רמוז בי' שהיא החכמה ולה רומז פרשה ראשונה של תפלין שהיא קדש לי כל בכור, א"כ הדבור בא לו מי' עד ו"ד, ו"ד הם עשר, לפי שד"ו פרצופין הם כלל העשר, והיינו בהבראם בה' בראם, כשתכניס הוא"ו תוך הדל"ת נעשית ה' וידבר וי"ד ב"ר, ובר הוא משה ברא קדישא, לזה לא תמצא לשון זה בשאר הנביאים, ונקרא בן לזה בא לגאול הבן, בני בכורי בכור י', ולזה היתה זאת הגאולה על ידו, בן בנו"ן פשוטה גימ' בשת, לפי שבא משת שממנו הושתת העולם, אם כן שת ב' שבא ב"פ, עוד בשת לשון בושה, לזה ויסתר משה פניו, לזה שם על פניו מסוה מ"ם סמ"ך ו"ו ה"ה גימ' וידבר.

עוד בשת היינו שבת, לז"א לפרעה שיתן להם יום מנוחה כדי שיוכלו לסבול ובחר ביום השבת, וז"ש ישמח משה במתנת חלקו, עוד יו"ד ומאל"ף עד י' במספר מרובע. כיצד ב' פ"ב, ג' פ"ג, ד' פ"ד, ה' פ"ה, וכן עד י', עולה הכל שפ"ה גי' שכינה, זהו סוד מה שאז"ל אין שכינה שורה פחות מעשרה, וכן מאל"ף עד ו' על זה הדרך גימ' א"ק הוא חבור ב' שמות, וכן א"ק גימ' אמן, וכן מאל"ף עד ד' על זה הדרך גימ' ל'. צרף שפ"ה א"ק ל', יעלה הכל תק"ו, והכל בשתיקה, היינו יו"ד סתומה שאין לה תוך תקו גימ' ק"ו הנשמה והכל ברמז והבן. וידבר וא"ו יו"ד דל"י בי"ת ר"ש גימ' כבוד אלהים הסתר דבר, וספר תורה הם בגימ' הסתר פארה, וכן אז"ל כבשים ללבושך דברים שהם כבשונו של עולם יהיו תחת לבושך, ולזה ספר תורה בלא נקודות שהכל נסתר, א"כ לזה שינה כאן ואמר וידבר אלהים ולא וידבר ה' לומר לו שהוא דין ברחמים, ויאמר אליו אני ה', ר"ת גימ' ח"י כמ"ש לומר חי אני, וס"ת רוי"ה שאמר לו זה הדין שהוא אלהים שסודו כוס הוא רוי"ה, שהוא דין של רחמים כמ"ש. וידבר גימ' ברך, ויאמר אליו אני ה'. ס"ת גימ' ברך, ב"פ ברך כמשאז"ל חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, וכן א"ל הקב"ה למשה משה אתה אומר למה הרעות היה לך לברך ולא ברכת כי אם היית מברך לא היית אומר למה הרעות, כי כוונת הברכה היא לומר שעשה בדין, ובאמת שכן נוסח הברכה ברוך דיין האמת, ר"ל שבא הדין מצד אמת שהוא רחמים, והואיל והיא רעה למה תקנו ז"ל ברכה, אלא מאחר שהיא מן השמים אינה רעה שכן אז"ל אין רע יורד מן השמים, ולזה רמז כאן ב"פ ברך שצריך לברך על הדין שהוא וידבר אלהים שהוא דין והוא רחמים כמ"ש, ויאמר אליו אני ה' שצריך לברך ג"כ על הטובה כמ"ש דוד צרה ויגון אמצא וגו' כוס ישועות אשא וגו', וכן בכ"מ שנאמר וידבר הוא רמז על הברכה שצריך לברך על אותה מצוה, שכשמברך על המצוה מורה שמחבבה ועושה אותה לשם מי שצוה בה, ונותן שבח והודאה למקום שצווהו לעשותה, שהמצות צריכות כוונ"ה גימ' אחד מיוחד, וכן בברכה אומר בא"י גימ' אחד, ואם הברכה יש בה פתיחה וחתימה שחותם בא"י, הרי אמר גימ' כ"ו שהוא שם הוי"ה, כ"ז להורות שהתורה נארגת על המצות והמצות על השמות והשמות על שם הוי"ה כי הכל אחד, וא' א שציורה יו"י גימ' כ"ו, יו"ד וא"ו יו"ד גימ' גן, פרשיות התורה שהן ג"ן וגן גימ' יו"ד וא"ו יו"ד, שהוא ה והכל אחד:

עוד וידבר אלהים אל משה א"ל כפי הדין אינם ראויים לגאולה כמ"ש ז"ל על פסוק כשושנה בין החוחים קשה ללקוט כך ישראל קשין להגאל, ויאמר אליו אני ה' רחמן ונכמרו רחמי עליהם כמ"ש ראה ראיתי את עני עמי ואת צעקתם שמעתי וגו', א"כ אל

יקשה בעינך על שהרעו להם כי בסוף החבית ימצא שמרים, וכמו הרה כשתקרב ללדת תצעק בחבליה וזה סימן ללידה:

פסוק ג

וארא אל אברהם וגו'. אע"פ שנגליתי אליהם באל שדי אינו מפני שאינם כדאים להראות אליהם בשם הוי"ה, אלא ממני היה, לז"א וארא, אני הוא שנגליתי באל שדי שאמרתי שדי לי לבריאת עולמי אחר שהם בעולם די לי, והטעם הוא לפי שהאבות הם הם המרכבה ולא נשלם השם אלא במשה. אות ה' נשלמה באברהם לזה נתוסף בו אות ה', אות י' ביצחק שנמול לח' שנתקנה הי' ונתגלית ונשלמה ואחר שנשלמה יצא יעקב מהול, והוא"ו ביעקב כמ"ש וזכרתי את בריתי יעקוב, והוא סוד הסולם, והוא מעבר יבק, והוא הבריח התיכון, ולז"א ויברח יעקב שדה ארם, והוא סוד המקל שאמר כי במקלי גימ' יעקב, וכן אמר אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב בוא"ו, וכן וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בוא"ו והבן, ואחר שבא משה נשלמה הה' שהוא בעלה דמטרוניתא, וכן אמר משה ל"י מ"ה שמ"ו מ"ה ס"ת הוי"ה, כלומר לי השלמת ה':

מצאתי כתוב כשהקב"ה עושה נסים נגלים ומפורסמים עושה אות באספקלריא המאירה כדי שהכל יראוהו בפרסום, כענין יציאת מצרים שאמר זה אלי, והמכות שהיו נגלים ומפורסמים לכל, ולכ"א אני ה', אני רוצה לעשות נסים נגלים ומפורסמים, וכה"א אמור לב"י אני ה', וכן ג"כ כשיעד להם על נתינת התורה ונתינת א"י אמר מורשה אני ה', לפי שלקחוה ע"י נסים מפורסמים, וכן במכות בכל אחת ואחת נאמר בה כה אמר ה'. אבל האבות עשה עמהם נסים נסתרים לזה היה באספקלריא שאינה מאירה, אבל ענין אור כשדים שהיה נראה ונגלה לכל נאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ולז"א וגם הקימותי וגו', ונתינת הארץ היה בפרסום בהריגת ל"א מלכים. וגם אני שמעתי את נאקת ב"י להוציאם מארץ מצרים והוצאתם היא ע"י המכות שהם מפורסמים. וכתב רבינו בחיי ז"ל מה שהתחיל וארא היל"ל ושמי לא נראיתי או יאמר ואודע אל אברהם כמו ושמי לא נודעתי, אבל לפי שהיתה נבואת האבות במראה הלילה הוצרך לומר וארא. ונבואת משה שהיתה פנים אל פנים הוצרך לומר לא נודעתי להם כאשר נודעתי לך, וכה"א אשר ידעו ה' פנים. ומ"ש נודעתי להם ולא אמר הודעתי בא ללמד שהוא ושמו אחד, וכן מצאנו בעבור כבודי וגו' עד עברי, ולא אמר עד עבור כבודי, מכאן שהוא וכבודו אחד ע"כ:

ובמדרש ושמי ה' וגו'. לא פירשתי שם המפורש הוי"ה ולך גליתי אותו שאתה הולך לגאול את ישראל כדי שתצליח ע"כ. וההצלחה הוא לעשות נסים מפורסים, והכל מובן

במ"ש שבאבות ש יה"ו, ולז"א לו כה תאמר לב"י אהיה וגו' כלומר שם אהי"ה נשלם בשליחותי, א"כ לכן אמור לב"י אנ"י הוי"ה גימ' פ"ז, לא פ"ו שהוא דין, שאין בדין שיצאו שלא הגיע הקץ אלא פ"ז אחד יתר על פ"ו לכבוש הדין ראשו כתם פ"ז, ר"ת פרך, הוא שהוציאם מעבודת פרך:

ואמר ד' לשונות והוצאתי אתכם וגו'. שקודם כששה חדשים שיצאו ממצרים בטלה מהם העבודה, כאמרם ז"ל בר"ה בטלה עבודה מאבותינו במצרים. והצלתי אתכם מעבודתם, מהו העבדות שהיו עובדים ע"א, וכה"א ובגלולי מצרים אל תטמאו. עבדתם עבד דתם שהיו מאמינים בדתם. וגאלתי אתכם בזרוע נטויה, זו קריעת הים, ששם נקראו גאולים שראו לאדוניהם מתים שנאמר וירא ישראל את מצרים מת, ולז"א בזרוע נטויה כמ"ש וירא. ישראל את היד הגדולה גו'. ולקחתי אתכם לי לעם, זה מעמד הר סיני וקבלת התורה, כי לתכלית זה היתה כוונת בריאת העולם, שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית שנאמר קודש ישראל לה' ראשית, והתורה נקראת ראשית שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ומשה נקרא ראשית שנאמר וירא ראשית לו. כאן נאמר ולקחתי אתכם לי ובמעמד הר סיני נאמר ואתם תהיו לי, וכן אמר למשה כהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, כי לזה הוא כוונת יציאתכם ממצרים, וזו ג"כ היתה כוונת השעבוד כדי שיהיו מורגלים בעבדות, כמו העגל שמרגילים אותו שנותנין עול על צווארו בעודנו קטן, וכן אז"ל במס' ביצה תאנא דבי ר' ישמעאל מימינו אש דת למו אמר הקב"ה ראויים אלו שתנתן להם דת אש, איכא דאמרי דתיהם של אלו אש, אלמלי לא נתנה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד מפניהם, והיינו דאמר ר"ל ג' עזים הם ישראל באומות כלב בחיות תרנגול בעופות. ונתתי אותה לכם מורשה, לא אמר ירושה אלא אמר מורשה שגלוי לפני מי שאמר והיה העולם שימותו כולם במדבר ויירשום:

פסוק י

ובזוהר סמך אלה ראשי וגו' לדעיל וידבר ה' אל משה ויצום וגו' ז"ל, א"ר אחא בגין לאייתאה למשה ואהרן דאינון איתחזון לאפקא לון לישראל למללא לפרעה ולרדאה ליה בחוטרא בגין דבכל רישיהון דישראל לא אשתכח כוותייהו ע"כ. ונזכרו אלו הג' שבטים עד שהגיע ללוי וכיון שהגיע ללוי שמצא את המרגלית הניח השאר:

פסוק יא

וידבר ה' אל משה בא דבר אל פרעה מלך מצרים. קראו מלך לפי שדבר עמם דרך כבוד שאמר למה משה ואהרן תפריעו וגו' לכו לסבלותיכם. אע"פ שביזה כלפי מעלה שאמר מי ה' הואיל וכבד שלוחיו כבדו הקב"ה, כמו שמצינו כשאמר ירבעם לאיש האלהים

כשהתנבא על המזבח שבנה לעגל שאמר מזבח מזבח כה אמר ה' הנה בן יולד לבית דוד וזבח עליך כהני הבמות נאמר וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו, א"ר הונא בשם רב אידי חם הקב"ה על כבודם של צדיקים יותר מכבודו שעומד ומקריב ע"ג המזבח ולא יבשה ידו וכיון ששלח ידו בצדיק יבשה ידו, כן בכאן אע"פ שביזה ואמר מי ה' הואיל וכבד שלוחיו כבדו הקב"ה:

פסוק יב

ויאמר משה הן ב"י לא שמעו אלי גו'. אמר משה אם בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה, ואתה כבדתו שקראתו מלך, לא יהיה אלא אחד העם ראוי שלא ישמע מאחר שאני ערל שפתים, ואח"כ אמר וידבר ה' אל משה גו' ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים לא תקראנו בשמו כי מלך הוא, ואני נתתי לו המלכות כדי להתכבד בו ולהראות גבורתי לכל העולם, כמו שאמר ואכבדה בפרעה אם כן לא יהיה קל בעיניך. אחר כן אמר הם המדברים אל פרעה מלך מצרים, קראו מלך לעלויים של משה ואהרן שהם מדברים עמו והם שלוחים אל מלך לא להדיוט, כל זה הוא לעלות לאהרן ולמשה לומר ראו עם מי הייתם מדברים שלא ע"י תורגמן אלא הם בעצמם הם המדברים. אח"כ אמר וידבר ה' אל משה דבר אל פרעה מלך מצרים וגו') קראו מלך לומר שילך בשמחה ויראה למי משלחו, אצל מלך, לא אל אחד העם ולא אצל הדיוט. ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה, לא יהיה מל אלא אחד העם איני כדאי לדבר עמו, א"ל הקב"ה אני קראתיו מלך אינו בערך עיליו אלא בערכך שאתה מדבר עם מלך ומקביל פניו ונכנס ויוצא, ועתה מאחר שאתה נפחד ונבהל מפניו שאמרת שאינך כדאי לדבר עמו, ראה נתתיך אלהים לפרעה רב עליו ולא יקרא עוד מלך אלא פרעה, כדי שלא תבהל ממנו ותלך אליו באבירות הלב, לז"א ראה נתתיך אלהים לפרעה לא מלך, ע"כ מכאן ואילך, בא. אל פרעה, דבר אל פרעה, אל תבהל ממנו כלל לא יהיה בעיניך אלא כאחד העם. ומ"ש כאן ערל שפתים ולעיל אמר כבד פה, לומר מאחר שבני ישראל לא שמעו הוא משום שאני ערל שפתים אטום, לא כבד פה לבד, לפי שכמו שהדבור יוצא כן עושה רושם למי שנדבר אליו, כמשאז"ל על פסוק סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא אמרו כל מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים, כמו מי שאומרם הוא ירא ומוציא הדברים מהלב כן השומעים נכנסים בלבם, כאשר יסעו כן יחנו, כן אמר משה לפי שאני אטום וסתום לזה לא שמעו דברי, לומר שאין העכוב שלא שמעו מהם אלא ממני, כפי מוצאם כן חנייתם, לז"א הן בני ישראל לא שמעו, שהיה מן הראוי מאחר שהדבור הוא מפיך אל פי שיעשה בהם רושם, ומאחר שבהם לא עשה רושם א"כ איך ישמעני פרעה:

וסוד הענין הוא כמו שאמר בזוהר ז"ל. ת"ח כתיב הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. מאי ואני ערל שפתים והא בקדמיתא כתיב לא איש דברים אנכי כי כבד פה וכבד לשון אנכי והקב"ה השיב לו מי שם פה לאדם ואנכי אהיה עם פיך, ס"ד דלא הוה כן דהשתא אמר ואני ערל שפתים, אי הכי אן הוא מלה דאבטח ליה קב"ה בקדמיתא, אלא רזא משה איהו קלא, ודבור דאיהו מלה דיליה הוה בגלותא והוה אטים לפרשא מלין אמר ואיך ישמעני פרעה בעוד דמלה דילי איהי בגלותא דיליה דהא לית לי מלה, הא אנא קלא ומלה גרע דאיהי בגלותא ועל דא קב"ה שתף אהרן בהדיה. ת"ח כל זמנא דדבור הזה בגלותא קלא אסתלק מיניה ומלה הוה אטום בלא קול, כד אתא משה אתא קול. ומשה הוה קול בלא מלה בגין דהוה בגלותא וכל זמנא דדבור הוה בגלותא משה חז"ל קלא בלא דבור, והכי אזיל עד דקריבו לטורא דסיני ואתיהיבת אורייתא ובההוא זמנא אתחבר קל בדבור וכדין מלה מליל, הה"ד וידבר אלהים וגו' וכדין משה אשתכח שלים במלה כדקא יאות ואמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול, קל ודבור כחד בשלימו, ועל דא משה אתרעם דמלה גרע מיניה כו', ת"ח בגיני כך משה לא הוה שלים בקדמיתא דאתחזי דאיהו קול ואתי בגין דבור לאפקא ליה מן גלותא כיון דנפק מן גלותא ואתחברו קול ודבור כחדא בטורא דסיני אשתלים משה ואתסי ואשתכח קל ודבור כחדא ע"כ. וכן במדרש ז"ל עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי כיון שזכה משה לתורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר שנאמר משה ידבר וגו', וכה"א וידבר משה את אשר דבר וגו':

פסוק יג

וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום וגו' אז"ל בני טרחנין הם ע"מ כן וכו', ואפשר כמשאז"ל ולא שמעו אל משה שהיה קשה עליהם לפרוש מע"א וזהו ומעבודה קשה, עם זה יהיה ויצום אל בני ישראל שאמר לו הקב"ה למשה משה ראה שאני להוט אחר גאולתם והם קשה עליהם לפרוש מע"ז ועכ"ז אני סובלן ואיני כועס אלא אדרבה אני להוט לגאלן, כן אתה אפילו שיטריחוך תלמוד ממני שתסבול משאם ולא תכעוס עליהם. כאן צוהו שלא ילקה על ידם ולזה ויצום אל בני ישראל ב"פ, לומר בני הם אע"פ שהם עע"א כמאז"ל בנים משחיתים אע"פ שהם משחיתים קרויים בנים. ואל פרעה מלך מצרים, א"ל אם אתה רואה שהוא מחזק לבו ואני מצוה לך להכותו עכ"ז נהוג בו כבוד כי הוא מלך ואני נתתי לו המלכות ולב מלך ביד ה' א"כ חזוק לבו הוא ממני כדי להרבות אותותי ומופתי בא"מ, וכה"א כי אני הכבדתי את לבו למען שיתי וגו':

פסוק יד

ובזוהר א"ר יוסי אמאי סמיך הכא אלה ראשי בית אבותם אלא א"ל קב"ה דברו לון לישראל בנחת דאע"ג דאינון יתבי בפולחנא קשיא מלכין בני מלכין אינון, אלה ראשי בית אבותם אלין דאת חמי רישי בית אבהן אינון. א"ר חייא דכלהו לא שקרו בנימוסיהן ולא אתערבו בעמא אחרא אלין אינון דקיימו בדוכתייהו ולא שקרו לאתערבא בהו במצראי:

או נאמר שאמר אלה ראשי, שאמר הקב"ה למשה כל אחד ואחד מישראל הוא חביב עלי והוא רב. ראשי בית, ר"ת רב, אפילו שיראה לך שראובן אינו ראוי לגאולה שיעקב לא כיון בלאה אלא ברחל, ועוד שעשה מעשה של בלהה בכור ישראל הוא ראש, וכן שמעון אע"פ שיוצא ממנו זמרי שאינו ראוי לגאולה כבר נולד לוי שיוצא ממנו פינחס ומעלה מזור למכתו, ולזה נזכר כאן פינחס אע"פ שלא נולד, וכן אז"ל שמע ה' כי שנואה אנכי אמרה לאה ראה הקב"ה ששנאוי יוצא משמעון ויתן לי גם את זה, שהוא לוי שיוצא ממנו פינחס שמכפר על בני ישראל, לזה נתיחסו אלו הג' ראובן שמעון לוי:

פסוק כ

ויקח עמרם את יוכבד דודתו, והתורה עתידה לומר ערות דודתך לא תגלה, ושבט לוי קבע מדרש במצרים ולא פסקה מהם תורה ועליהם נאמר יורו משפטיך ליעקב. אלא הטעם הוא כמ"ש בענין תמר שיחס המלכות ותפארת כל ישראל ומלך המשיח הוא ממנה, וכדי להסיח דעתו של שטן שלא יקטרג ויארב לו בדרך נעשה אותו ענין כדי שיאמר שתפארת ישראל ומלך המשיח אינם אלא ממקום שהוא בתכלית הקדושה והטהרה עד אין סוף ומזה הענין א"א לצאת ויסיח דעתו, כן היה כאן בגואל הראשון כדי שיסיח דעתו ובפרט בשעת הסכנה של גזרת כל הבן הילוד וגו', אם היה יודע היה מקטרג, לזה בא עד"ז, וע"ז סתם הדברים ואמר וילך איש ולא פירש, מי הוא, ויקח את בת לוי ולא פירש מי היא, והיתה בת קל"ג שנה. ומה שיחס משפחת לוי הכל הוא למצוא המרגלית שהוא פינחס פן יחס שאלמלא הוא היו כלם כלים כמ"ש ולא כליתי את בני ישראל. א"כ הוא חס עליהם, פינחס פני חס, שחס עליהם וסלק פני הזעם מעליהם, א"כ לזה התחיל אלה ראשי בית אבותם וסיים אלה ראשי אבות הלוים. קודם אמר ויקח עמרם את יוכבד דודתו, ויקח אקרן את אלישבע וגו', שהלכו אחר היחס, אבל באלעזר לא אמר ויקח אלעזר, לקח לו ולא הלך אחר היחס, והיתה סבה מאתו יתב', ואמר מבנות פוטיאל ולא אמר בת פוטיאל, הוא כמו שאמרו בגמרא אמרו אם אמה מיתרו אם אבוה מיוסף, אם אמה מיוסף אם אביה מיתרו והכל ברמז, ואמר ואלעזר לקח לו מבנות פוטיאל, והכל ברמז, שאלמלא כן לא היה יכול פינחס להרוג לזמרי, לפי שהחרב שבו היא ההריגה

נתנה לעשו, ולזה הכהו ברמח שהוא עץ וברזל, פן פינחס מאהרן ומיתרו, ומאותו החלק שהיה בו מצד אבי אמו שהוא הברזל בו הרגו, ולזה היה ברומח ולא בחרב, וזה א"א לעשותו אלא על ידו לפי שהוא מורכב מאהרן שהוא המטה של הרומח, ומיתרו שהוא הברזל שבו, ולזה רמ"ח רח"ם חר"ם. ד"פ ב"ן בגי' פינחס, ולז"א וירא שראה שא"א לעשות דבר זה אלא הוא, לזה ויקם מתוך העדה:

ואפשר עוד לומר שלזה ייחס ראובן ושמעון לפי שהוא קנא על הברית וראובן שכב עם בלהה שחטא בו, ושמעון ג"כ בענין זמרי, והוא כפר עליהם, א"כ אלה ראשי שהם ראובן ושמעון שנולדו ראשונה הוא היה סבת קיומם. ומצאתי קצת סיוע לדברי מהזוהר ז"ל, ת"ח ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל ותלד לו את פינחס אלה ראשי אבות הלוים, וכי אלה ראשי והא הוא בלחודוי הוה אלא, בגין דפינחס קיים כמה אלפין ורבואן מישראל והוא קיים לראשי אבהן (לואי) כתיב, ביה אלה. תו ותלד לו את פינחס אלה ראשי אובדא דראשי דלואי אשתכח ביה מה דאינון גרעו ואתוקדו הוא אשלים ורוח כהונתא שריא ביה טסטוקא דתרוייהו אובדא דרישי דלואי אשתכח ביה. ומאן נינהו נדב ואביהוא אינון פרישו את קיימא מאתריה ואיהו אתא וחבר לון ואדכר הכא על מה דליהוי לבתר. ואי תימא אמאי אדכר הכא פינחס אלא חמא קב"ה לאהרן בשעתא דאמר ואזכור את בריתי דזמינין תרין בנוי דאהרן לאפגמא ליה להאי ברית והשתא דקא משדר ליה למצרים בעא לאעברא ליה כיון דחמא דקאים פינחס וקיים ליה להאי ברית באתריה ואתקין עקימא דילהון מיד הוא אהרן ומשה, אמר קב"ה השתא הוא אהרן איהו דאהרן דקדמיתא, הוא אהרן ומשה אשר אמר וגו', הם אהרן ומשה מבעי ליה אלא לאכללא דא בדא רוחא במיא. הוא משה ואהרן לאכללא מיא ברוחא ועל דא כתיב הוא ולא הם:

פסוק כו

עוד הוא אהרן ומשה. לפי שאהרן הוא הדבור שכן א"ל הקב"ה הלא אהרן אחיך ידעתי כי דבר ידבר, ומשה הוא הקול בלא דבור ואהרן דבור בלא קול, והקול והדבור הם אחד לזה אמר הוא אהרן ומשה לא אמר הם. אבל בדבר אל פרעה אמר הם כי שניהם היו באים:

פסוק כט

וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה, ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים, אמר משה עתה נתאמת לי שאני אטום, ולז"א הן לפי שנגלית לי באספקלריא המאירה והיה ראוי מאחר שנגלית לי באספקלריא המאירה שיגלה ג"כ הדבור שלי, אלא מכאן נ"ל שאני אטום לגמרי שאיני ראוי, לזה כשאמר כבד פה אמר בי אד' באל"ף דל"ת. בערכה אמר כבד פה, אבל בערך הוי"ה אני אטום וסתום, והיה ראוי שאתרפא. א"ל ראה נתתיך אלהים לפרעה אתה רב עליו ומה לך בדבור עמו הוא וכל שאר עמו ישתחוו לך

אפים ארצה בלא דבור. כמ"ש במדרש כשבאו משה ואהרן אל פרעה היו כל מלכי מזרח ומערב יושבים לפניו והסירו כתריהם מעל ראשיהם והשתחוו להם, ולזה סמך אהרן עם משה שאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן, כלומר ואהרן ג"כ, ולזה השתחוו להם, א"כ מאחר שאתם אלהים והע"ז שלהם פה להם ולא ידברו ג"כ אתה לא תדבר מאחר שהוא החשיבך והשתחוה לך. יהיה נביאך, ניב שפתי שלך:

עוד אמר אתה תדבר אינך כדאי וראוי שתדבר לרשע כזה, כאלו מתמיה אתה תדבר וכי לזה אתה שואל הדבור, הדבור שלך הוא גנוז ליום מתן תורה, לז"א אתה תדבר בניחותא, לעתיד במעמד הר סיני שנאמר משה ידבר והאלהים וגו' וידבר משה את כל הדברים כמ"ש בזוהר ככתוב לעיל, אותה שעה תדבר אבל עתה אהרן אחיך ידבר אל פרעה לא אתה, ולז"א אתה כמי שמתמיה עליו ואומר אתה אדם כמוך שנאמר עליו פה אל פה אדבר בו פה שדבר עם הש"י ידבר עם רשע, ולזה קודם שנגלה אמר כבד פה ואחר שנגלה אליו ונגלה לו באספקלריא המאירה נאטם ונסתם, למה כלי שנשתמש בו קודש לא ישתמש בו חול, לזה תמה עליו והודיעו סבת ערלות שפתיו היא לפי שנעשה קודש, ולזה היה אהרן התורגמן כמ"ש אהרן אחיך ידבר אל פרעה, כי אהרן לא נקדש פיו כמוך אלא כשאר הנביאים באספקלריא שאינה מאירה לזה יש לו רשות לדבר ולא אתה, ובזה תבין למה לא נתרפא משה עד שזכה לתורה שהיא קודש. וכן תדבר עם ד' אותיות והמלה גימ' תורה, לומר בתורה תדבר שהיא קודש ולא בדברי חול. וכן במדרש כתיב מרפא לשון עץ חיים אין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא גו' ולשונה של תורה מתירה הלשון, וכן לעתיד לבא הקב"ה מעלה מג"ע אילנות משובחים שמרפאים הלשון דכתיב ועל הנחל יעלה על שפתיו וגו' ועליהו לתרופה, להתיר פה מי שהוא אלם לועט הימנו ולשונו מתרפא ומצחצח מיד שכך כתיב מזה ומזה ואין מזה ומזה אלא תורה שנאמר מזה ומזה הם כתובים, ר' אומר צא ולמד ממשה עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי, כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר שנאמר אלה הדברים ע"כ. וכן מצינו בר"י שאמר אילו הייתי תמן במעמד הר סיני הויתי בעי תרי פומי, לפי שאין ראוי שהפה שלומד בו התורה שהיא קודש ידבר בו דברי חול, וכן אז"ל ודברת בם לא נברא הדבור אלא לדבר בם, א"כ לזה היה לו ערלות השפתים עד נתינת התורה:

פרק ז

פסוק ג

ואני אקשה את לב פרעה, א"ל כן כדי שלא יתרעם כשיראה שלא ירצה לשלחם כמו שעשה שאמר לו ואני אחזק את לב פרעה גו' ועכ"ז אמר למה הרעות והצל לא הצלת,

לזה הקדים לו ואמר לו פעם אחרת ואני אחזק וגו' ולא ישמע אליכם פרעה וגו', וכן תמצא באות התנין אמר ויחזק לב פרעה כאשר דבר ה', לא נתחזק לבו לפי שראה שעשו החרטומים כן, כי לא טח עיניו מראות שבלע מטה אהרן ומטה בלע מטה, וזה לא עשו החרטומים, א"כ לא נתחזק לבו מהם אלא כאשר דבר ה', וכן במכת הדם אמר ויחזק לב פרעה כאשר דבר ה', לומר שלא חזק לבו לפי שראה שעשו כן חרטומי מצרים שכבר ידע שהכל הוא זיוף, וכן בלטיהם גימ' זיו"ף ע"ה, כי כל מימות שבמצרים נהפכו לדם שנאמר על יאוריהם וגו' ונהפכו לדם כדברי משה ומאין הביאו החרטומים מים, ואם כדבריהם למה חפרו כל מצרים ילכו לחרטומים ויתנו להם מים, אלא שראה ונתאמת לו שהוא דם ממש במראה ובטעם ובריח, במראה שנאמר ויך את המים לעיני פרעה ולעיני עבדיו שראו בעיניהם, בטעם שמתו הדגים, ובריח ובאש היאור, אלא ודאי שהחרטומים כל מעשיהם בזיוף, ולזה לא אמר ויעשו כן חרטומי מצרים לפני פרעה כמ"ש במשה, א"כ החיזוק של פרעה אינו לפי שראה שעשו כן החרטומים אלא כאשר דבר ה'. ועוד ראיה שהחזוק אינו בשביל עשיית החרטומים הרי במכת הכנים אמר ויעשו כן החרטומים להוציא את הכנים ולא יכלו ואמר ויחזק לב פרעה וגו' כאשר דבר ה'. עם זה יקשה עלינו מה ששואלים אם הב"ה הקשה לבו למה הביא עליו מכות. מה שנ"ל הוא שהקב"ה אמר ואני אקשה ולא אמר אחזק, כי חזוק הוא יותר מקשוי, כי קשוי הוא דבר רך שמקשין אותו, אבל חזוק הוא יותר שיוכל לעמוד ולסבול, א"כ אמר ואני אקשה לא אמר אחזק, והוא הוסיף יותר שחזק, ועל התוספת הכהו, ואפי' שאמר ויחזק ה' את לב פרעה וגו' הוא בערך הקושי לא בתוספת, ואע"פ שתמצא בתחלת שליחותו אמר לו ואני אחזק את לב פרעה הודיעו שם על ה' מכות אחרונות, אחר שהוא חזק לבו, ובערוב אמר ויכבד פרעה את לבו לא אמר ויחזק אלא ויכבד שהוא יותר מחזוק, ובמכת הדבר אמר ויכבד לב פרעה, אח"כ אמר ויחזק ה' אחר שהוא הוסיף בחזוק והוסיף שהכביד לבו בערוב שאמר שיש פעמים שמשתלחים החיות ולא חשבם למכה, וכן בדבר של הבהמות פעמים מהפסד האויר בא, לז"א ויכבד לב פרעה לכך מנע ממנו דרכי התשובה והוסיף על רשעתו רשע לז"א בה' מכות אחרונות, ויחזק ה' את לב פרעה:

עוד נאמר שמ"ש וחזקתי את לב פרעה הוא על ה' מכות אחרונות שהם שחין ברד ארבה חשך מכת בכורות שבאלו נאמר בהם ויחזק ה' את לב, ואע"פ שבראשונות אמר ויחזק לב פרעה ולא אמר ויחזק ה' סמך ואמר בא אל פרעה וגו'. ולז"א ונתתי את ידי, כי היד יש בה ה' אצבעות כנגד ה' מכות אחרונות. ואמר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל, אפשר לומר שיובן עם מה שאז"ל בראש השנה שהוא תשרי בטלה עבודה מאבותינו

במצרים, א"כ ה' מכות ראשונות היו מניסן עד תשרי, וכן מצאתי כי תקופת ניסן היא כנגד מכת הדם שנהפכו כל מימות מצרים לדם ואז לקו כל מימות שבעולם ע"כ, וה' מכות אחרונות היו מתשרי עד ניסן כי משפט המצרים במצרים י"ב חודש, לזה אמר והוצאתי את צבאותי את עמי וגו', כי מאחר שבטלה העבודה אין צורך בצבאות שהם המלאכים כי היו במצרים להקל מעליהם, אבל עתה שבטלה העבודה אין צורך בהם, ואמר את עמי לא אמר ואת עמי, רמז כאן כי אין ההוצאה לגמרי אלא עד שיביא עליהם ה' מכות אחרונות, ולזה אמר את עמי כי הוא עדין תלוי ועומד לזה לא אמר ואת, אבל אחר שידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי על מצרים שהיא מכת בכורות שהיא מכה אחרונה, אז והוצאתי את בני ישראל מתוכם:

פסוק ד

או נאמר והוצאתי את צבאותי. שאמר הקב"ה למשה שאחר ה' מכות שהוא מכת הדבר שנאמר בה הנה יד ה' הוי"ה שהוא צרוף חמישי הוי"ה של י"ב צרופים, אתחיל להוציא, כמו שעושין אנשי השייירא שקודם שילכו מוציאים המשאות חוץ למדינה ואח"כ יוצאין האנשים, כן אמר הקב"ה אחר ה' מכות אוציא את צבאותי, ואח"כ בנטותי את ידי שהיא מכת הדבר שנאמר בה הנה יד ה' הוי"ה, אחר כן והוצאתי את עמי, ולכן אמר משה במכת הברד כצאתי את העיר לפי שיצאו צבאות ה':

פסוק ה

ועוד נאמר שאמר בנטותי את ידי, שהיא על קריעת ים סוף שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה. וא"ל הקב"ה. כל מה שעתיד לעשות מגיד מראשית אחרית:

פסוק ו

ומשה ואהרן עשו. ועדין לא עשו אלא לפי שקבלו לעשות נחשב כאילו עשו, וכפל הפסוק שאמר ויעש משה ואהרן ואח"כ כן עשו, ואמר קודם בלשון יחיד ואח"כ בלשון רבים, הוא לפי שתמצא ששלש מכות נעשו ע"י אהרן, בדם שנאמר אמור אל אהרן קח את מטך ונטה את ידך על מימי מצרים, ובצפרדעים אמור אל אהרן נטה את ידך במטך, ובכנים אמור אל אהרן נטה את ידך והך את עפר הארץ, הרי ג' מכות ע"י אהרן. ערוב ע"י הקב"ה שכן אמר כה אמר ה' הנני משליח בך את הערוב, ואמר ויעש ה' כן ויבא ערוב. בדבר אמר הנה יד ה' הויה, ואמר ויעש ה' כן וימת כל מקנה מצרים וגו', ומכת בכורות נאמר וה' הכה כל בכור, הרי ג' ע"י הקב"ה. שחין על ידי שניהם שכן אמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו מלא חפניכם וגו', ברד ע"י משה שנאמר ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים ויהי ברד ויט משה את ידו וגו', ארבה נאמר ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על ארץ מצרים בארבה, ויט משה את מטהו, חשך נאמר ויאמר ה' אל משה נטה

את ידך על השמים ויהי חשך, ונאמר ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך, הרי ע"י משה ג', א"כ לז"א ויעש בלשון יחיד לפי שכל אחד עשה אחד, ובמכת השחין שנעשית בשותפות ע"י שניהם אמר כן עשו, ואמר כאשר צוה ה' אותם אתם כתיב, שה' ג"כ אתם שהכה מכת הדבר והערוב ומכת בכורות, ולפי שהדבר והערוב היה באמצע לז"א ה' אתם, שאם לא כן ב"פ ויעשו כן עשו למה, אם ה' צוה אותם מה שבחם לומר ב"פ עשו, אלא כמו שאמרנו, משה עשה ג' ואהרן ג' וה' אתם ג"כ עשה ג', ואחד בשותפות, לז"א כן עשו. או נאמר שאמר ה' אתם, שהמכות של הקב"ה היו באמצע בין מכות של אהרן ושל השחין שהיתה בשותפות כלם, וזהו ה' אתם:

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת וגו'. מה שהיה תחלת האותות אות התנין הוא לפי שהקב"ה רצה להקשות את לבו כמ"ש ואני אקשה את לב פרעה וגו', אמר הקב"ה צריך להפכו לבריה אחרת, שהוא תנין, תנין גימ' תיק ותי"ק בא"ת ב"ש אדם, א"כ נהפך מאדם לתיק ומתיק לתנין, ולז"א לתנין ולא אמר לנחש, ולבסוף אמר והמטה אשר נהפך לנחש לא אמר לתנין, לרמוז להפוך שנהפך מאדם לתנין כמ"ש, ולזה היה תנין ולא בריה אחרת לפי שהנחש אם לא ירוצצו את ראשו לא ימות ומקבל כל מכות שבעולם, לזה קודם שיביא עליו המכות נעשה תנין, ולז"א והשלך לפני פרעה יהי לתנין, כלומר פרעה יהי לתנין, ולא אמר השלך לפני פרעה ולפני עבדיו כמו שהיה במעשה שאמר וישלך אהרן את מטהו לפני פרעה ולפני עבדיו, אלא לפני פרעה יהי לתנין כדי שיוכל לקבל המכות ומתפשט ומתעקם, כן פרעה כשבאה המכה אומר חטאתי וכשתסור מעליו חוזר ומתעקם. וכתב רבינו בחיי מה שנהפך לנחש ולא לבריה אחרת לפי שהנחש חטא והחטיא לחוה בלשון, כן פרעה חטא בלשון שאמר מי ה' ע"כ:

פסוק י

ויבא משה ואהרן אל פרעה, י"ל שלזו הביאה לא קדמה דבור שיאמר לך אל פרעה, אלא זאת הביאה הוא כמו שאמר המדרש שיום גינוסיא היה ובאו כל מלכי מזרח ומערב להמליכו וזה היה משום כבודן של ישראל שלא יאמרו ממלכה שפלה שלטה עליהם, כמ"ש בפ' שמות, וכשנכנסו משה ואהרן ועמדו לפני פרעה והיו דומים למה"ש ורום קומתם כארזי לבנון וגלגלי עיניהם כמו גלגלי חמה וייראו כלם מהם שנאמר שיתה ה' מורה להם ידעו גוים אלו המלכים שבאו להמליכו אנוש המה באותה שעה נפלה עליהם פחד וחלחלה באותה שעה הוצרך פרעה לנקביו ונכנס לביה"כ ונזדמנו לו י"ב עכברים ונשכו אותו וצעק צעקה גדולה ומרה עד ששמעו קול צעקתו כל גדולי המלכות, ואח"כ נתחזק וישב על כסאו וחזק לבו ואמר למשה מי אתם ומאין באתם ומי שגרכם אצלי,

מרו אלהי העברים שלחנו אליך לאמר שלח עמי וגו', אמר לא ידעתי את ה' מעולם לא שלח לי אגרת שלום ולא הביא לי דורון וגו', א"כ זו היא הביאה והיא התחלת ביאתם ונכנסו להטיל אימתם עליו ועל עבדיו, וכדי שיהיה להם למשה ולאהרן לב ליכנס:

פסוק יד

ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה. אני אמרתי אני אקשה את לב פרעה, והוא הקשה את לבו יותר. ובמדרש למה הדבר דומה לארי וחיות ושועל שהיו מהלכים בספינה וחמור גובה מכס מהספינה, א"ל החמור תנו לי מכם א"ל השועל כמה עזים פניך אתה רואה שהמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס א"ל החמור גם מן המלך אני נוטל, א"ל הארי קריבו לי הספינה ויצא וטרף לחמור ונתנו לשועל, וא"ל סדר לי איבריו של שוטה זה, הלך השועל וסדרם ראה לבו נטלו ואכלו, כשבא הארי ראה איבריו נתוחים א"ל היכן לבו של שוטה זה, א"ל אדוני המלך לא היה לו לב שאם היה לו לב לא הוה נוטל מכס מן המלך. כן פרעה אילו היה לו לב לא היה אומר למלך מ"ה תן לי דורון ע"כ, א"כ פירוש כבד לב פרעה, שהכבד הוא במקום הלב:

פסוק טו

לך אל פרעה בבקר הנה יוצא המימה ונצבת לקראתו, א"ל הקב"ה למשה לא תתבייש הנה יוצא לעשות צרכיו ביאור שהוא עושה אותו ע"א, הוא מבזה אותו ועושה בו צרכיו, ומאחר שקבלו באלוה היה לו לכבדו שנאמר איש כי יקלל אלהיו ונשא עונו, ואמור לו מאחר שאתה התחלת בבזיונו הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאר וגו' ובאש היאר, ולמה אמר אשר ביאר, אלא אמר לו לא תעלה בדעתך לומר שכשאכה המים אותם המים ילכו ויבאו מים אחרים, כי נילוס מימיו הם שוטפין והולכים, לז"א אשר ביאר שמכה הוא ליאר וכל המים שיבאו כולם יהיו דם:

לך אל פרעה הנה יוצא המימה. במדרש זש"ה שיתה ה' מורה להם, לפי שהיו עושין עצמן מוראו, ידעו גוים אנוש, ידעו גוים שהם אנוש הודיעם שהם ב"ו, א"ל הקב"ה למשה בשביל שעשה עצמו אלוה הודיעו שהוא ב"ו, אחז בו משה א"ל הניחני עד שאעשה צרכי ואח"כ אני מדבר עמך, א"ל משה יש אלוה שעושה צרכיו, לפיכך א"ל הקב"ה השכם בבוקר ע"כ. א"כ יהיה פירוש הנה יוצא מלשון צואה, המימה הוא מי רגלים:

לך אל פרעה. והתרה בו על מכת הדם, ולא תהיה ההתראה על מימי מצרים כמו שהיתה המכה, אלא על המים אשר ביאור כדי לתת מקום לחזוק לבו שיאמר שיש לי מים אחרים, לז"א אמור הנה אנכי מכה המים אשר ביאור ובאש היאור ונלאו לשתות מים מן היאור, אבל במכה אמר על מימי מצרים על נהרותם וגו' ובעניים ובאבנים בתרגומו ובמני דאעא ומאנין דאבנא. ומה שאמר מימי מצרים על נהרותם על יאוריהם ועל אגמיהם, ולא אמר

על הנהרות על היאורים וגו' כמו שאמר במכת הצפרדעים, הוא לומר שמימי מצרים ילקו ומימי ישראל לא ילקו, כמו שאמר במדרש ממכת הדם העשירו ישראל, כיצד היה מצרי וישראל נתונים בבית אחד והיה הגיגית מלאה מים והיה המצרי ממלא הקיתון מתוכה ונעשה דם וישראל הולך ושותה מתוך הגיגית, והיה המצרי אומר לו תן לי מידך מעט מים והיה נותן לו ונעשה דם ביד המצרי, והיה אומר לו בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם, וכשהיה המצרי לוקח בדמים מיד ישראל היה שותה מים, לזה אמר על מימי מצרים לבד ולא מימי ישראל:

ובזוהר תמצא סוד הענין (דף כ"ח) ז"ל א"ר אבא ת"ח ההוא, רקיע דאית ביה שמשא וסיהרא כוכביא ומזליא איהו בי כנישות מיא דהוא נטיל כל מיין ואשקי לארעא דהוא עלמא תתאה, כיון דנטיל מיין בדר לון ופליג לון לכל עבר ומתמן אתשקיין כולא, בזמנא דדינא שריא בעלמא עלמא תתאה לא ינקא מההוא רקיע וינקא מסטרא דשמאלא וכדין אקרי חרב לה' מלאה דם כו', בההוא זמנא ימא אתפלג לתרין חולקין חוור וסומק וכדין שדי ליאורא חולקא דמצרים ואלקי לעילא ואלקי לתתא ועל דא שתאן ישראל מיא ומצראי דמא ע"כ. ועל זה היה על ידי אהרן שהוא איש חסד שהם המים, למנוע מהם החסד, ולזה אמר אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך, נטה אותה לסטרא דשמאלא, וכן במכת הצפרדעים שהיא גם כן על הנהרות ועל האגמים שהם מים אמר גם כן נטה ידך, נטה אותה לסטרא אחורא, אבל במכת הכנים לא אמר ידך אלא נטה מטך, והיה ע"י אהרן שלא עכב, על דרך הכפירים שהם כחות המקטרגים שואגים לטרף ומי מעכב על ידי מדת החסד, לזה מבקשים ממנו שלא יעכב, זהו ולבקש מאל אכלם. והיתה גם כן מכת הכנים על ידי אהרן, לפי שאהרן הוא יסוד המים שהוא איש חסד כמו שאמר, ויסוד המים גובר על יסוד העפר, ולזה לא היה ע"י משה כי משה הוא מיסוד האש, אע"פ שהוא מן המים שנאמר כי מן המים משיתיהו, הוא כמ"ש בספר יצירה הרו מים וילדו אש, ולזה נגלה אליו בסנה באש כפי יסודו, ולזה עלה להר אע"פ שהיה בוער באש שנאמר אשר ירד עליו ה' באש, ואמר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה לקב התורה שהיא אש, שנאמר אש דת למו, אם כן יסוד האש הוא למעלה מיסוד המים, לזה לא היתה מכת הכנים על ידי משה אלא על ידי אהרן שהוא יסוד המים שהוא גובר על יסוד העפר שהוא פרעה, ולזה לא אמר ידך שלשון יד הוא כמו יד הירדן יד גבול, במים שהם מצדו אמר בהם יד, ובדם ובצפרדע אמר נטה ידך, אבל בכנים שהם למטה ממנו שהוא יסוד העפר אמר נטה את מטך שהוא צומח מן העפר, והוא מה שרמזו ז"ל זרוק חוטרא אאוירא אעיקרא קאי, אם כן לזה היה דצ"ך על ידי אהרן, והערוב והדבר

היו על ידי הקב"ה שהוא מכת האויר, שעל ידי שנוי האויר שנהפך נשתלחו החיות ובאו, וכן מכת הדבר היא ג"כ מחמת האויר שלקה, אבל מכת השחין היתה ע"י משה ואהרן, שבאה מאש ומים, ולזה הלקה יסוד האש ויסוד המים והביא עליהם השחין, ומכת בכורות היתה על הקב"ה ששם לקו הד' יסודות, וזה א"א אלא על ידי הקב"ה, ולזה היתה באחרונה שהיא כנגד כולם, שאחר שלקו הד' יסודות שהכל ילקו, ולזה היה על ידי הקב"ה, כי על ידי הטבע שהיא גימ' אלהים ועם ד' אותיות והמלה עולה מלאך, א"א לחיות שום אחד לא מישראל ולא ממצרים, ולזה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, קרי ביה ובערתי אבער החמץ, ואי אפשר זה אלא כמ"ש, והשלש מכות שהם ברד ארבה חושך היה על ידי משה שהוא מיסוד האש אע"פ שהוא מן המים שנאמר כי מן המים משיתיהו, ופירוש משתי ממנו יסוד המים ונשאר בו יסוד האש כדי לעלות ולקבל התורה שהיא אש, ולזה אמר בספר יצירה הרו מים וילדו אש, אם כן לזה היו אלו השלש מכות על ידי משה, במכת הברד נאמר בה ואש מתלקחת בתוך הברד, ובארבה נאמר (יואל) לפניו אכלה אש ואחריו תלהט להבה, שהוא הזבל שאוכל, ומרוב החמימות שבטבעו מיד מתעכל ומוציא הרעי, ושורף הזרעים, וזהו ואחריו תלהט להבה, ולזה אוכל ואינו שבע, כי מרוב החמימות מתעכל המאכל מיד, וזה מפני שיסוד האש מתגבר עליו, והחושך גם כן מיסוד האש, שכן אמר במדרש מהיכן היה אותו חושך רבי יהודה ור' נחמיה אומר מחושך של גיהנם היה, אם כן לזה היה בא"ח על ידי משה שהוא מיסוד האש ללקות יסוד האש, ואע"פ שאמרתי שאהרן יסוד המים, ומשה יסוד האש, מורכבים הם מארבעה יסודות, אלא רצוני לומר על יסוד הגובר, ולזה אמר במכת הדם על נהרותם שהוא יסוד האש שבמים, מלשון נורא, ולזה הם חמים בימי החורף על יאריהם הוא על יסוד הרוח, שאלמלא יסוד הרוח שבהם לא היו הולכים ביאורים, ועל אגמיהם הם המקומות שדולים מהם לשתיה ונקראים אגמים מלשון הגמיאיני האמור באליעזר, אגמים אגמי מים, אם כן הם יסוד המים, כי עיקרם הם לשתיה, ועל כל מקוה מימיהם הוא על יסוד העפר שבהם, שכשהמים נקוים במקום אחד אפילו שיהיו צלולים ביותר ימצא להם עפרירות והוא מחמת יסוד העפר שהם מורכבים, אם כן כשאמר שאהרן הכה המים, פירוש הכה הארבעה יסודות שהמים מורכב מהם. ולזה אמר מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים היתה של ארבע מכות וכו', וכן הצפרדעים, וכן הכנים הם מורכבים מארבעה, וכן הערוב והדבר הכה הארבעה, וכן שחין וכן ברד היה מורכב כי היה בו אש ומים ורוח, כי על ידי הרוח הוא בא, והברד כשנפשר תמצא בו עפרירות, והחשך הוא גם כן מורכב מארבעה, ולזה נאמר חושך פעמים, אפלה הרי

ד', ולזה לא קמו שהיה בו ממשות מחמת ההרכבה, א"כ כשאנו אומרים שהכה יסוד המים או יסוד האש, הכוונה היא על הגובר, והך הכפתור וירעשו הספים שהם שאר היסודות. ולזה אמר והיה דם לא אמר והיה לדם אלא והיה דם, הוית דם מכל מקום בין בטבע בין במראה בין בטעם בין בריח כמו שאמרנו:

ובמדרש נתן טעם לעשר מכות ז"ל. עשר מכות דצ"ך עד"ש באח"ב, דם א"ל הקב"ה למשה בדבר שנתגאה בו ואמר לי יאורי בו יתחיל פורענותם. צפרדע אמר הקב"ה יבא דבר שגדולו ומחייתו במים ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה שעתידה לקבל תורה שהיא משולה למים שנאמר הוי כל צמא לכו למים. כנים אמר הקב"ה יבא דבר שנברא מן העפר ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה שנמשלה לעפר שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ. ערוב אמר הקב"ה יבאו אריות נחשים ודובים ויפרעו מהמצריים שבקשו לאבד אומה המשולה לחיות שנאמר גור אריה יהודה, יהי דן נחש, בנימין זאב ישרף. ד"א אמר הקב"ה יבא דבר שממית ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה המוסרת עצמה על יחוד שמי שנאמר כי עליך הורגנו כל היום וגו'. שחין נאמר קחו מלא חפניכם פיח כבשן אמר הקב"ה יבא דבר העולה מן הכבשן ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה שמסרה עצמה למיתה, אברהם באור כשדים חנניה מישאל ועזריה שהשליכו עצמן לכבשן האש. ברד אמר הקב"ה יבא דבר שהוא לבן כשלג ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה שאני עתיד להלבין עונותיהם כשלג, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. ארבה אמר הקב"ה יבא ארבה שנקרא חילי הגדול ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה שנקראו חילותי שנאמר והוצאתי את צבאותי. חושך אמר הקב"ה יבא חושך שהוא מובדל מהאור ויפרע מהמצריים שבקשו לאבד אומה המובדלת מן האומות. מכת בכורות אמר הקב"ה אני עובר בתוך מצרים בחצי הלילה ואפרע מהמצריים שבקשו לאבד בני אברהם שחצה וחלק הלילה לאבד אויבי ה', שנאמר ויחלק עליהם לילה, ע"כ במדרש:

עוד במדרש טעם אחר לי' מכות. לפי מה שחשבו המצריים על ישראל הביא הקב"ה עליהם, הם חשבו שיהיו שואבים מימיהם לכך ויהפך לדם יאוריהם., הם חשבו שיהיו צדים להם שרצים ודגים הביא עליהם צפרדעים. הם חשבו לעשותם כארץ ושיהיו מכבדים ומרביצים השוקים והרחובות השריץ הארץ כנים. הם חשבו שיהיו טוענים את בניהם כפדגוג הזה שלח בהם אריות ודובים, היה למצרים בנים ואומר לישראל שיוליכם לשוק והיה הארי בא ונוטל אחד והזאב אחד והדוב אחד והנמר אחד והברדלס אחד והיה הישראל נכנס אצל המצרי לבדו והמצרי אומר לו היכן הם בני אומר לו הישראלי

שב ואני עושה לך חשבון נטל הארי אחד זאב אחד נמר אחד עד שנתן לו החשבון. הם חשבו שירעו מקניהם שלח בהם הדבר וימת כל מקנה מצרים. הם חשבו שיהיו בלנים הביא עליהם את השחין. הם חשבו לסקול אותם באבנים הביא עליהם את הברד. הם חשבו שיהיו כורמיהם הביא עליהם את הארבה ואכל אילנותיהם. הם חשבו לאסור אותם בבית האסורים הביא עליהם חושך שנאמר לא ראו איש את אחיו ולא קמו וגו'. הם חשבו להרוג אותם והקב"ה הרג בכוריהם הם חשבו לשקוע אותם במים אף הקב"ה שקעם במים שנאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים. ע"כ:

ואחוה דעי אף אני. מכה ראשונה היתה במים, לפי שבטלו ישראל מלמוד התורה שנמשלה למים שנאמר פוטר מים ראשית מדון. שנייה מכת הצפרדעים, לפי שבטלו ישראל מהתפלה ומק"ש שחרית וערבית יבאו הצפרדעים שאינם שותקים ערבית ושחרית. שלישית מכת הכנים לפי שבטלו ישראל מעשיית המצות לכך הביא עליהם מכת הכנים שבטלום ממלאכתם והיו כל היום וכל הלילה מפלים כליהם. רביעית מכת הערוב לפי שכשהיו באים הנוגשים אשר שם עליהם פרעה והיו נדמים בעיניהם של ישראל כדובים ואריות והיו נרתעים ונרעדים מפניהם, לכך הביא עליהם הדובים והזאבים והאריות והיו הם נרתעים ונרעדים מהם. חמישית דבר לפי שהיו משעבדים בהם למשוך הבהמות להוליכם לרעיה ויש צער גדול במשיכתם ובפרט בסוסים שמורדים ובחמורים שעסקיהם רעים והגמלים מסרכים דרכיהם, וכן הבקר וכן הצאן מעבטים דרכיהם, ואולי זה הצאן שנזכר כאן העזים שהם נקראים צאן שנאמר ואם מן הצאן קרבנו מן הכבשים או מן העזים, כי הכשבים לא היו בשדה אלא מגדלים אותם על אבוסם למעלת יראתם, ולזה הנה יד ה' הויה בסוסים, הקדים הסוסים שיש להם צער גדול במשיכתם ובחמורים וגו'. מכה ששית היא מכת השחין לפי שהיו משעבדים אותם תחת השמש והיה השמש מכה עליהם ומחממם שנאמר ובכל עבודה בשדה כל עבודה שהיו משתעבדים בהם לא היתה אלא בשדה תחת השמש, ולא די זה אלא שהיו דוחקים אותם לעשות במהירות והיה בשרם נכמר מחמימות השמש ומהדוחק, ולזה הביא עליהם השחין שהיה מחממם ומלהטם. מכה שביעית היא מכת הברד לפי שלא היו מניחים אותם להסתופף לחסות תחת צל אילן או ללכת להצטנן על גבי עשבים, לזה הביא עליהם הברד שנאמר את כל עשב השדה הכה הברד ואת כל עצי השדה שבר. מכה שמינית היא מכת הארבה לפי ששלטו על זרעו של אברהם שנתברכו בארבה שנאמר הרבה ארבה את זרעך, ואע"פ שהגר גם כן נתברכה בארבה, זו היא מפי מלאך אבל אברהם נתברך מפי הקב"ה, לזה הביא עליהם ארבה. מכה תשיעית היא חושך לפי

שהחשיכו וסתמו לבן ועיניהם מן השעבוד לזה החשיך את עיניהם. עוד לפי שמבואות מצרים אפלים והיו משתעבדים בבני ישראל שילכו לפניהם בפנס, לא יראו. מכה עשירית הוא מכת בכורות, לפי שלא היו משתעבדים בהם כל אחד כפי כחו הבחור כפי כחו והזקן כפי כחו או אם היו מגדולי הדור שאינו מלומד מלאכה ישתעבדו בו כפי ערכו, אלא אדרבא כל מה שהוא גדול היו מכבידים עליו ולא היו נושאים פנים לזקן, לזה הכה בכוריהם, כמו שאז"ל כשלא היה בכור בבית היה מת גדול הבית. וכן בזוהר (דף ל') שמכת הצפרדעים היתה לפי שבטלו ישראל מליחד שמו ערבית ושחרית, ז"ל וישראל כד אתפלג ליליא אינון דתיאובתא דילהון לאדכרא תדיר לקב"ה ולא יהבי ליה שכיכו וכד סליק צפרא מקדמי לבי כנשתא ומשבחן ליה לקב"ה וכן בתר פלגות יומא וכן כד אתחשך ליליא ועאל שמשא על אלין כתיב המזכירים את ה' אל דמי לכם ודא עמא קדישא דישראל, ועל דא אדכר לון קב"ה במצרים וסליק עלוי פרעה אלין דלא משתככי יממא ולילי ומאן אינון ערדעניא דקלהון לא משתככי תדיר בגין דאתקיף בעמא קדישא דלא משתככי יממא ולילי לשבחא לקב"ה ולא הוה בר נש במצרים יכול למשתעי בהדי הדדי מיניהו ומיניהו מתחבלת ארעא מקליהון מיתו ינוקין ורביין. ושרץ היאור צפרדעים. המים הם השורצים, כד"א ישרצו המים שרץ, לא היאור, אלא הם השליכו אנשי היבשה שנאמר בהם שרצו בארץ ליאור, לזה שרץ היאור, יבאו שבים ליבשה ויפרעו מהם. ובמדרש אמרו צפרדע צפור שיש בו דעה שהיו באים בבתי השיש ובבתי הפספסים והיו בוקעות ועולות לתוכן והיו אומרים שלוחין של מקום אנו והיה השיש והפספס מתבקע מפניהם שנאמר ותעל הצפרדע, תרגום ויבא ועאל שנכנסו לתוך האבן ממש, זה אחד מז' דברים שהשליט הקב"ה הרך בקשה, זהו ועלו ובאו בביתך שיכנסו לתוך בתי שיש שלך ואחר כך ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך:

אמרו בזוהר כתיב ויראו אותה שרי פרעה. תלת פרעה הכא, חד בההוא זמנא וחד ביומוי דיוסף וחד ביומוי דמשה, בשעתא דאתנסיבת שרה לגביה רמז לאומנין וציירו ההוא דיוקנא באידריה ועל ערסיה בכילתא לא נח דעתיה עד דעבד דיוקנה בנסירו וכד סליק לערסיה סליק לה עמיה. כל מלכא דאתי עמיה אבתריה הוה חמי ההוא דיוקנא מציירא והוו עאלין קמיה בדיחין. כד סליק פרעה לערסיה הוה אתהני בההוא ציור בג"כ מלכא אלקי הכא יתיר מכלהו. ת"ח היינו דכתיב ובחדר משכבך ועל מטתך ולבתר ובבית עבדיך ובעמך ובכלהו לא כתיב ועל מטתם אלא ליה בלחודוי ע"כ. ולזה אמר במכת הדם ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו כשהיה בא ונכנס ורואה אותה צורה היה שמח בה והיה מחזק לבו מרוב שמחתו ולא היה מרגיש במכה, לזה כדי שירגיש בה

באו לבית משכבו ועל מטתו ונכנסו במעיו יהיו מקרקרין בתוך מעיו ולא היו מניחין אותו לשמוח באותה צורה שהיתה בעיניו שכל העולם כולו אינו כדאי לו. לזה אמר ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו, ולזה א"ל רק ביאור תשארנה, כשראה משה שהרגיש במכה זו א"ל רק ביאור תשארנה כדי שיראה אותן וישמע קולן ויזכור מה עשו לו וישוב, ועכ"ז לא שב אלא וירא פרעה כי היתה הרוחה מעט רוחה שראה ויכבד לבו, אפילו שהם ביאור ושומע קול והם צבורין לפניו וריחן נכנס לפניו שנאמר ויצברו אותם חמרים ותבאש הארץ, עם כל זה לא שמע אליהם:

פסוק כח

ובתנוריך ובמשארותיך. היל"ל ובמשארותיך ובתנוריך, שקודם היו עושין העיסה ואחר כך מחממין התנור, אלא יובן זה המאמר מן הזוהר זה לשונו, מאי אכפת להו למצראי דעאלין לאשא כל אינון ערדעניא, אלא כלהו עאלין לאשא ואזלין בתנורא ולא מייתין ואינון דמייתו מאי קא עבדי נהמא הוה בתנורא ועאלין בגו נהמא ומתבקעין ונפקי מנייהו אחרנין ואשתאבין בנהמא אתון למיכל מניה ההוא פתא אתהדר עורדענין במעייהו ורהדן ורמאן קלין עד דהוו מייתין ודא קשייא לון מכולא. ואמר אחר כך וא"ת איך לא יכלין לקטלא לון אלא אי ארים בר נש חוטרא או אבנא למקטל חדא אתבקעת ונפקין מינה שית מאה מגו מעהא ואזלי וטרטשי בארעא עד דהוו מתמנעי למקרב בהו והוו מסרי ית גרמייהו לאשא והוו אמרי באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה שלא מתו, שנאמר וימותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות, אותם מתו אבל אותם שבאו לתוך התנורים לא מתו לפי שקדשו שם שמים, ומהם למדו חנניא מישאל ועזריה, וזהו על דבר הצפרדעים על דבורם של צפרדעים שהיו אומרים שלוחים של מקום אנו, והיו אומרים באנו באש ובמים, לפי שהשליכו בני ישראל באש לשורפם לאלהיהם והצילם הקב"ה שנאמר ויוצא אתכם מכור הברזל, ומהם השליכו ליאור והצילם הקב"ה. תנא אותו יום שהשליכו משה ליאור השליכו ס' רבוא ילדים וכולם ניצולו בזכותו של משה שנאמר שש מאות אלף רגלי שכולם עלו לרגלי, וזהו צפרד"ע עד"ר צ"ף העדר שלי צפו ועלו, וכן הצפרדעים גימ' עד"ר ירד"ו, שירדו לים שהשליכום ועלו, וכן צפרדעים גימ' עדר"י רד"ו שנשתעבדו רד"ו ותם גלותם, ולזה היו אומרים הצפרדעים על ישראל באנו באש ובמים, באש שהשליכום באש לשורפם לאלהיהם, ובמים שהשליכום ליאור, ותוציאנו לרויה שהצילם הקב"ה. ולפי שלא היו ישראל אוכלים לחמם אלא בידים מלוכלכות בטיט, כן המצריים לכלכו הצפרדעים לחמם ואכלוהו מלוכלך כמאמר הזוהר. ואמר ובכה ובעמך ובכל עבדיך, אחר שאמר ועלו

ובאו בביתך ובבית עבדך ובעמך למה חזר ואמר יעלו הצפרדעים, לרמוז למה שאמר הזוהר שכתבנו, שאמר ואשתאבין בנהמא ואכלי ההוא פתא אתהדר ערדעניא במעייהו, וזהו וברה בכה ממש, ולזה נכתבו י' פעמים הצפרדעים חוץ מהצפרדעים של חרטומים, שאותם לא היו צפרדעים ממש אלא זיוף גימ' בלהטיה"ם עם ב' מלות, לומר שמרת הצפרדעים היא כנגד י' מכות, כנגד מכה ראשונה היו נכנסים במים ומתבקעים והיו המים נצבעים בדמיהם והם מכה שניה, וכנגד שלישית שהיא מכת הכנים, הכנים היו על גופן מבחוץ והצפרדעים היו נכנסים לתוך גופן ומרקדים. ערוב באו לקחת בניהם ומקול הצפרדעים אתו ינוקין ורביא כמאמר הזוהר. דבר וברד כמו שהיו נכנסים בגוף האדם כן היו נכנסים בגוף. הבהמות ומתים, וכן כמו שהברד השחית כל עשב הארץ וכל עצי השדה שבר כן הצפרד"ם, וימותו הצפרדעים ולא אמר כל, כי אותם שנכנסו לתנורים לא מתו כמו שאמרנו. ואמר וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות, שדות מאן דכר שמיהו הא לא אמר אלא ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ובבית עבדיך ובתנוריך, ושדות לא נזכר, אלא מכאן שהשחיתו בשדה כמו הברד והדבר. וכנגד השחין, השחין בא מעפוש המאכלות ואין ספק שמחמת עפוש הלחם והתבשיל שהיו נכנסים לתוכם דמם מתעפש והיה בהם חבורות ופצעים וחלאים מחמת עפוש המאכלות. וכנגד החושך לפי שהיו נכנסים חדר תוך חדר להחבא מהם שנאמר ובחדר משכבך והחדר הוא חשוך. וכנגד מכת בכורות היו נכנסים למעיהם ומתים כמאמר הזוהר. ולזה נאמר י' לשונות, בביתך, ובחדר משכבך, ועל מטתך, ובבית עבדיך, ובעמך, ובתנוריך, ובמשארותיך, ובכה, ובעמך, ובכל עבדיך, עשר לרמוז למה שאמרנו:

פרק ח

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ, שלא היה נכנע להם לישראל ולא היה נגבל להם והיו הולכים משדה לשדה לבקש עפר שיגבל עמהם ולא מצאו אלא שהיה מתפרך, וזהו ובכל עבודה בשדה שהיו הולכים משדה לשדה והכל היה בפרך שהיה מתפרך ומתפרד, וזהו ובכל עבודה בשדה והיו צריכים לחזור לגבלו ולדוש ברגליהם עד שהיה נגבל, הך אותו והיה לכנם ושיהיה לו חיות והרגש לקבל עונשו שהיו מכלים אותם והורגים ושורפים מהם כמו שהיה סבה להרוג בישראל כשלא היו עושים סכום הלבנים, ולזה הך את עפר הארץ והיה לכנם בכל ארץ מצרים כמו שהיו הולכים משדה לשדה, ומלבד הכנים שהיו באדם ובבהמה גם כל עפר הארץ היה כנים, שאילו לא היה עפר הארץ כנים לא מופת היות כנים במצרים ולא בישראל,

כי יש בני אדם שבשרם מגדל כנים ויש שאינם מגדלים כנים, אבל היות עפר הארץ כנים וארץ גושן אין בה, זה אות ומופת שהיא מכה מאתו ית'. ואפשר שגם בארץ גושן היה כנים. ומוכרח הוא מב' דברים, האחת כמו שאמר והך את עפר הארץ לפי שלא היה נגבל, ועוד לפי שהכנים היו תחת בגדיהם בגופן ולא היו נראים לישראל, וכדי להראותם לישראל היו בארץ גושן בארץ ולא בגופן ולא בבשרם. ומזה פחד יעקב אבינו ע"ה. וכן נראה מהכתובים שבכל המכות אומר על ארץ מצרים, ובכנים אמר כל עפר הארץ היה כנים, ובערוב אמר בכל ארץ מצרים:

פסוק יד

ויעשו כן החרטומים וגו' ולא יכלו ותהי הכנם באדם ובבהמה, כבר אמר ויך את עפר הארץ ותהי הכנם באדם ובבהמה, למה חזר פעם אחרת ואמר ותהי הכנם באדם ובבהמה. רבינו סעדיה ז"ל אמו עכשיו שלא יכלו החרטומים להוציא הכנים נתאמת הדבר שהם כנים באדם ובבהמה, כלומר שמה שהיה באדם ובבהמה הם כנים ממש לא כמו שחשבו שהם אחיזת עינים:

עוד נאמר שאמר אחר כן ותהי הכנם באדם ובבהמה, הוא נתינת טעם למה שאמר ולא יכלו, למה לא יכלו לפי שהיה הכנם באדם ובבהמה והם בעצמם נתמלאו כנים, ואם היו מוציאים היו אומרים מהכנים שעליהם הוציאו, כמו. שהיה בשחין שאמר ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני פרעה מפני השחין כי היה השחין בחרטומים, ולזה תמצא שאמר ולא יכלו החרטומים להוציא את הכנם, ולא כנים פירוש אמתיים כמו כנים אנחנו, שיתאמת לעם שהם הוציאו זה, לא יכלו, שהיו אומרים מהכנים שבגופן הוציאו: ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים. אמרו זה מכת אצבע כלומר קטנה, שהאצבע היא קטנה והיא אבר קטן, כן היתה המכה בריה קטנה, אמר הקב"ה אתם הקטנתם המכה אני אביא עליכם דובים ואריות שהם גדולים. אמרו במדרש י"ד מיני כנים הביא עליהם. קטנה שבהם כביצת תרנגולת, גדולה שבהם כביצת אווז. כל זה כדי להגדיל המכה, והיה י"ד מינים להודיעם שהיא מכת היד, והם הקטינוהו ואמר אצבע, לפי שהיתה ע"י אהרן ובערוב, הנני משליח את הערוב אני בעצמי לא ע"י ב"ו, ואחריה הדבר הנה יד ה' הויה, מכת יד ולא מכת אצבע, כמ"ש. ולזה היתה מכת הערוב אחר מכת הכנים ואחריה מכת הדבר:

כל עפר הארץ היה כנים. כל עפר שנעשה בו מלאכה חוץ מקרקע בתולה היה כנים, ומזה לא רצה יעקב אבינו להקבר בארץ מצרים, שחפירת הקבר הוא עפר שנעשה בו מלאכה בחפירה. כדי שידעו שע"י ששעבדו בישראל במלאכה לזה לקה העפר שנעשה

בו מלאכה וגו', שעפר שנזדעזע נקרא עפר אמנם אם לא נזדעזע ולא נטלטל נקרא קרקע לא עפר. ותמצא ה' פעמים נזכרו כנים בפרשה, לומר שהיא מכת היד שיש בה ה' אצבעות, ועכ"ז אמר אצבע אלהים היא. עוד אמר אצבע אלהים היא, לפי שבאה בלא התראה אמרו לפי שהיא קטנה שהיא מכת אצבע לזה לא הגזים והתרה:

פסוק טז

ויאמר ה' אל משה השכם בבקר הנה יוצא המימה וגו'. במדרש באותה שעה שנכנסו משה ואהרן פעם ראשונה באותה שעה הוצרך פרעה לנקביו ונכנס לבה"כ ונזדמנו לו י"ב עכברים והיו נושכין אותו בכל צד צעק זעקה גדולה עד ששמעו קול צעקתו כל גדולי המלכות ואח"כ חזר וישב על כסא מלכותו ונתחזק לבו, אמר למשה ולאהרן מי אתם ומאין באתם ומי שגרכם אצלי. אמרו לו אלהי העברים שלחנו אליך שלח עמי ויעבדוני, מיד אמר להם לא ידעתי את ה' וגו', ומאותה שעה לא היה עושה צרכיו בבית הכסא מפחדו מן העכברים, ועוד שהיה עושה עצמו אלוה, וכדי שלא יאמרו יש אלוה שעושה צרכיו היה משכים בבקר והיה יוצא לעשות צרכיו המימה במים כדי שלא ידעו שהוא יש לו צורך, לז"א הקב"ה השכם, לך והודיעו שהכל גלוי לפני. הנה יוצא המימה ואמרת אליו, חזר מלת ואמרת אחר הנה יוצא המימה ואמרת, זה תאמר שהוא יוצא כבני אדם ואינו אלוה, וחוזר לפנים ואמרת אליו כה אמר ה' וגו':

פסוק יז

הנני משליח גו' את הערוב וגו'. היתה מכת הערוב ע"י הקב"ה לפי שאלו יש להם גבול ששם דירתם ואין להם רשות לצאת חוץ לתחום אלא במאמרו של הקב"ה, כמו החול שהוא גבול לים שלא יבאו גלי הים ויטבעו העולם כן החיות רעות יש להם גבול, ועוד שלא אמר והשלחתי את חית השדה כמו שאמר בתוכחה של תורת כהנים והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה וגו', לא אמר אלא הערוב, פירש"י כל מיני חיות רעות בערבוביא. כי כל אחד יש לו מקום, האריות יש להם מקום לבדם וכן הדובים וכן הנמרים, לז"א הנני משליח את הערוב אני אעשה שלום ביניהם שיבאו כלם כאחד. ז' פעמים נזכר ערוב בפרשה כנגד ז' מינים, ואמר ובכה ובעבדיך ובעמך ובבתיך, בו התחיל ובביתו השלים. ואמר וגם האדמה אשר הם עליה כלומר לא שיבאו ויטרפו וילכו להם, אלא שיהיו יושבים באדמה כאילו גדלו בה, זהו אשר הם עליה, הם חוזר לערוב. והפליתי כלומר אעשה פלא שכמו שכשהן במקומם יש להם גבול שלא יצאו חוץ ממנו כן אעשה כאן, האדמה שהמצריים עליה הערוב עליה ולא יצאו חוצה, למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, כמו שתרגם המתרגם שליט בגו ארעא, פירש"י ז"ל אע"פ ששכינתי בשמים גזרתי מתקיימת בתחתונים, ולזה היתה מכה זו ע"י הקב"ה לפי שנאמר והפליתי, וכן ג"כ היה

הדבר ע"י הקב"ה שנאמר הנה יד ה' הויה, ונאמר בה גם כן והפלה ה', ובמכת בכורות גם כן אמר אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל, כי הקב"ה הוא העושה נפלאות שנאמר לעושה נפלאות גדולות לבדו, ולזה היו אלו הג' מכות על ידי הקב"ה. א"ל אם אין אתה משלח את עמי שהם משולים לחיות שנאמר גור אריה יהודה, יהי דן נחש, בנימן זאב יטרף, הנני משליח בך את הערוב, מדה כנגד מדה, לזה והפליתי את ארץ גושן לבלתי היות שם ערוב, לפי שהן עצמן הן חיות:

פסוק כ

ויעש ה' כן ויבא. היל"ל וישלח כמו שייעד שאמר הנני משליח בך וגו', אלא מלמד שכביכול הוא הביאם והראה להם בית פרעה ובית עבדיו ובכל מצרים, כמו שייעד שאמר וגם את האדמה אשר הם עליה, וגזר אומר עליהם שישחיתו הארץ, ז"ש תשחת לא אמר ותשחת אלא תשחת שהיה גוזר ואומר תשחת:

פסוק כא

ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ. עתה ידעתי ממה שהפלה ארץ גושן שלא היה שם ערוב שהקב"ה אע"פ ששכינתו בשמים הוא שולט בארץ, כי ייעד ואמר למען תדע כי לה' הארץ ואני ה' בקרב הארץ,, נתאמת לי זה, אבל הואיל והוא שולט בכל הארץ ומלא כל הארץ כבודו אם כן זבחו לאלהיכם בארץ. כי בכל מקום שאתם זובחים לה' אתם זובחים ולמה אתם אומרים שלח את עמי ויעבדוני במדבר:

פסוק כב

ויאמר משה לא נכון לעשות כן. אתה חושב שעבודתנו היא בשאר הבהמות כמו סוס ופרד או חמור, אנו עבודתנו היא בבהמה דקה, בבהמה טהורה שהיא תועבה למצרים שהניחו מזל אריה או מזל שור שהוא יותר גדול לעבוד מזל טלה, זו הוא תועבה גדולה למצרים אחר שאתם שולטים על כל העולם לעבוד זה שהוא שפל ביותר, ולפי שהם עשאוהו אלוה ממנו נזבח לה' אלהינו, אם כן לא נכון לעשות כן עתה, אבל עתידין אנו לזבוח אותו לעיניהם ולא יסקלונו שהוא קרבן פסח. ובזה תבין בכל הפסוק שאמר כי תועבת מצרים נזבח לה' יאמר לעיניהם ולא יסקלונו, ולמה חזר פעם אחרת ואמר הן נזבח את תועבת מצרים, אלא לרמוז למה שאמרתי, א"כ מאחר שהוא עומד בממשלתו ולא יסקלונו בתמיה, אבל אחר שיוסר ממשלתו נזבח לעיניהם ולא יסקלונו:

עוד לא נכון לעשות כן. שאמר משה, אע"פ שאין אנו מאמינים במזל טלה שהוא אחד מע' שרים, עכ"ז אין אנו רוצים לבזותו לפניכם, ועוד שראוי עליכם למסור עצמיכם עליו שנאמר איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו כל עוד שקבלו עליו באלוה, א"כ ב' טענות אחת לישראל שהוא לא נכון לעשות כן כמו שאמר, ואחת למצריים והיא ולא יסקלונו:

פסוק כד

ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם. כונת פרעה היתה לדבר מהתלות בתחבולות ומרמות וערמות. שאמר אשלח אתכם לא אמר אשלח את העם אלא אתכם, כוונתו על משה ואהרן בחשבו שאין משה מבין כוונתו, ואמר לו משה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי רק אל יוסף פרעה התל, אתה חושב שלא הבנתי מצפוני לבך לבלתי שלח את העם, ולא אמרת אשלח את העם אלא אתכם, מהתל אתה בנו, ועכ"ז והעתרתי כדי להביא עליך מכות אחרות, וכן במכת הברד אמר העתירו אל ה' ורב מהיות קולות וברד ואשלחה אתכם, לא אמר את העם. אמר לו משה כצאתי את העיר, ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון, ידעתי כי כל דבריך בהתולים. כן גם כן בהתראת הארבה אמר מי ומי ההולכים, וכן במכת החושך אמר ויקרא פרעה אל משה ולא קרא אל אהרן אלא למשה לבדו, ואמר לכו בלשון רבים כדי שיבין משה שכונתו על כולם, ולבבו לא כן יחשוב. אבל במכת הבכורות שנגעה בבשרו אמר קומו צאו גם אתם גם בני ישראל, אמר בפירוש גם בני ישראל. ולפי שחשב שלא הבין משה מחשבתו אמר מחר לא היום, לפי שלא אמר לכו עבדו אלא אשלח לעתיד, ג"כ אני אומר לך למחר. וכשבא מכת הברד אמר ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד, א"ל משה לא אומר לך למחר אלא כצאתי את העיר לבד, ובערוב נאמר לכו מיד א"ל מחר כדי שפעם אחרת יזהר בדבורו ולא ידבר מהתלות והוא נזהר כמ"ש. מכת הערוב היתה לפי שהרגו הרבה מבני ישראל, כמו שאז"ל על פסוק וימת מלך מצרים שנצטרע והיה הורג ק"נ ילדים מבני ישראל שחרית וק"נ ערבית, ולכך גירה הקב"ה הערוב לפי שהם ערבים שהקב"ה אמר לבני נח מיד כל חיה אדרשנו לכך ער"ב כתיב, חי"ה אדרשנ"ו גימ' ד"ם ישרא"ל ע"ה. ואפשר כי לזה אמר למחר עד שישלימו ערבותם:

עוד אמר למחר. א"ל משה שכשאמרתי לך בצפרדעים למתי אעתיר לך, אמרת למחר, ג"כ בערוב למחר. ומה שהאריך פרעה עד למחר כתב רבינו בחיי ז"ל ענין נאה, עיין בספרו: ועוד אמר משה מחר, לפי שהמכה היתה משמשת ז' ימים כמו שאז"ל בפ' וימלא ז' ימים אחרי הכות ה' את היאור, ולפי שהתל פרעה בדבריו כמו שאמר הוסיף יום, והקב"ה הסכים עמו שנאמר ויעש ה' כדבר משה:

פרק ט

פסוק א

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ודברת אליו. בשאר המכות אמר ואמרת, וכאן במכת הדבר אמר ודברת, למה לפי שזו המכה אינה כשאר המכות שנגעו אל עצמו ואל בשרו,

מכת הדם מי ששותה דם הוא מת, ואינו יכול לחיות שעה אחת בלא מים, וכן הצפרדעים היו נכנסים במעיהם ומתים, וכן הכנים גופם מלא והיו מחככים בגופם עד שהיה זב דמן, וכן במכת הערוב שהיו אוכלים בניהם לעיניהם, אבל במכת הדבר היתה קלה בעיניהם בערך המכות שעברו לפי שאינה נוגעת בגופן אלא במקנה וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, לזה א"ל ודברת בלשון קושי שתגזים המכה ולא תאמר לו במקנך סתם אלא תפרט לו אחת אחת, ותאמר לו בסוסים קודם, לפי שפאר מלך ותפארתו הוא בסוסי מרכבתו, ולזה תתחיל ותאמר לו בסוסים, ואח"כ בחמורים שרוב הבהמות של מצריים הם חמורים והם מצויים יותר, ואח"כ בגמלים שמשאם כבד ורב, כדי לעגם נפשם על כל אחת ואחת, ובבקר שרוב תבואות בכח שור, ואין זריעה בלא חרישה, ובצאן יש בהם תועלת כמו שאז"ל ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך א"ר נחמן דיו לאדם שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים, ועוד שלקות הצאן הוא כנגד הכל לפי שהיו עובדים למזל טלה, ולזה הזכירו באחרונה. אם כן כשתדאיב לבם על כל אחת ואחת אפילו שהמכה היא קטנה בערך שאינה נוגעת אל בשרם ולבם, לזה צריך אתה להגזים ולאיים להגדיל המכה בהתראתך, ולזה אמר ודברת, כי דבור הוא בלשון קושי שתקשה הדבר בעיניהם. ולזה אמור לו עודך מחזיק בם הנה יד ה' הויה, והיד יש בה ה' אצבעות ולזה ה' מינים, סוסים חמורים גמלים בקר צאן, ה' מינים:

פסוק ד

והפלה ה' בין מקנה ישראל וגו'. כתב רבינו בחיי ז"ל שמכת הדבר משנוי האויר, והאויר היה בזה במקום אחד ובזמן אחד, ולזה היה ראוי שיתפשט קלקול האויר גם במקנה ישראל רק שעשה הקב"ה עמהם נס ע"כ. ולזה אמר והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, בין מקנה ישראל קודם, ולא כמו שאמר במכת בכורות שאמר אשר יפלה בין מצרים ובין ישראל, לפי שהפלא כאן הוא בישראל, לפי שהמקנה של מצרים ושל ישראל הכל היה במקום אחד, ולזה אמר אשר בשדה, והאויר כולו אחד והיה ראוי שיתפשט גם במקנה ישראל כמו שאמר רבינו בחיי ז"ל, לזה היה הנס גדול לישראל שלא יתפשט בו האויר אפילו שיהיה מקנה ישראל מצד זה ומקנה ישראל מצד אחר ומקנה מצרים באמצע, זהו הפלא שימות מקנה מצרים ולא ימות ממקנה ישראל אע"פ שהם בחוץ. ולזה תמצא שאמר והפלה ה' בין מקנה ישראל קודם ובאמצע אמר ובין מקנה מצרים, ואח"כ ולא ימות מכל לבני ישראל, ישראל בתחילה ובסוף ומצרים באמצע. אמנם במכת בכורות היה הנס יותר במצרים יותר מישראל, לפי שנתן רשות

למחבל להשחית, ולא יוכה אלא הבכור בלבד וינצלו השאר. וכאן הוא פרסום הנס יותר מישראל, שלא נתן רשות למשחית לבא אל בתיהם, לזה הקדים מצרים:
ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. שמעתי כשבא הדבר בבהמות מתחיל מן הכלבים ולזה הם צועקים, כמו שאז"ל דבר בא לעיר כלבים צועקים, לזה אמר שלא ימות שום כלב שהוא צועק על הדבר שלא ימות, אם הוא לבני ישראל:

פסוק ה

וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה' וגו'. מה שאמר מחר אין להבין שיום המחרת לבד יהיה הדבר, וכבר קבלו חז"ל שהמכה היתה משמשת ז' ימים והראיה וימלא ז' ימים אחרי הכות ה' את היאור, אלא מה שאמר מחר הוא, שפרעה הוסיף יום במכת הצפרדעים כשאמר לו משה התפאר עלי למתי אעתיר ויאמר למחר ויאמר כדברך, והוסיף משה יום במכת הערוב בעבור ההתול שאמר לכו זבחו כמ"ש וזהו כדברך. אמר משה אני עתיד להוסיף יום שהמכה לא היתה משמשת כי אם ז' ימים ואתה הוספת יהי כדברך, אמר הקב"ה פרעה התחיל בתוספת יום אחד ומשה הוסיף יום, גם אני אוסיף יום לקיים דבורו של פרעה על פי שנים, וזהו כדברך שעתיד להתקיים דבורך. ויעש ה' את הדבר הזה ממחרת הוא על יום הייעוד שהוא עם ההוספה שהוסיף על ז' של שמוש המכה:

פסוק ז

והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד. פירוש הכחושה הנוטה למות מיתה טבעית מחמת חולשתה לא מתה כדי שלא יאמרו בדבר מתה:
ויכבד לב פרעה. כשראה שהמכה לא נגעה אל לבו ואל בשרו נכבד לבו. ולא אמר ויכבד פרעה את לבו כמו שאמר במכת הערוב אז ויחזק לב פרעה אלא ויכבד ממילא, אין צורך לבקש עלילות להכבד, אבל במכת הערוב שנגע אל לבו ואל בשרו אמר ויכבד פרעה את לבו, שבקש טענות ועלילות להכבדת לבו:

פסוק ח

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח הכבשן. כבר אמרנו שמשה גובר על יסוד האש ואהרן על יסוד המים, והשחין היה לח מבחוץ ויבש מבפנים, ולזה היה צריך שיהיה על ידי שניהם, הלחות מיסוד המים והיבשות מיסוד האש, וכן פיח הכבשן הוא קר ויבם בטבע, ולזה כשיש מכות אש משימין עליו פיח הכבשן לקררו וליבש הלחות. ואמר וזרקו משה השמימה לפי שיסוד האש עולה למעלה. לעיני פרעה, כדי שלא יחשוב שהוא מקרה:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, ידוע כי כל מכה ומכה מעשר מכות כוללת נסים רבים, וכאן הזכיר מלא חפניכם ואמר וזרקו משה, הגיד, כי מלא חפני שניהם החזיק משה בחופן אחד ולכך אמר וזרקו משה, כי הדבר הנזרק בכח אינו כי אם ביד אחת. ועוד נס אחר כי כל ארץ מצרים נתמלאת אבק מפיח המועט ההוא, והוא שאמר והיה לאבק על כל ארץ מצרים. ונס הג' המכה בעצמה. שהוא הפיח היה לשחין פורח על האדם ועל הבהמה ע"כ. ועתה במכת השחין היא התחלת ה' מכות אחרונות, ולזה אמר מלא חפניכם לא מלא קמציכם, כי הקומץ אינו אלא מה שבתוך ידו שהוא תוך ג' אצבעות, אבל מלא חופן הוא תוך ה' אצבעות, והתחלתן כסופן, מה תחילתן על האדם ועל הבהמה כן סופן מבכור אדם ועד בכור בהמה:

פסוק יא

ולא יכלו החרטומים. בפר"א כל מכה ומכה שהיו עושין היו מוסיפין, והניחו ידיהם בחיקם והוציאום מצורעות ולא נתרפאו עד יום מותם, וכן כל מכה ומכה היו מוסיפין עד מכת השחין דכתיב ולא יכלו החרטומים לעמוד, פירוש לעמוד עוד לעולם מפני השחין שלא נתרפאו, וזהו כי היה השחין באדם וגו', פירוש שעמד והיה לו הויה בהם. ובכל מצרים, פירוש מכות שבאו על מצרים היה בהם שלא נתרפאו לעולם. ועוד אמר ובכל מצרים כאלו אמר מלך מצרים, שגם פרעה לא נתרפא. ולזה לא אמר בכל ארץ מצרים כמו שאמר והיה לאבק בכל ארץ מצרים. ויחזק ה', כי כשראה פרעה שנגע אל לבו ואל בשרו בשחין, כי בקללות אמר יככה ה' בשחין מצרים מאחר שמאיים בו משמע שהוא רע, וכה"א יככה ה' בשחין רע, שהיה פורח אבעבועות מלאים ליחה ומתרוקנין ופורחים אחרים, כשראה כך נתרכך נבו, לזה ויחזק ה' את לבו, כדי להראות את נפלאותיו ולהכותו עוד:

פסוק יג

ויאמר ה' אל משה השכם בבקר. לא אמר הנה יוצא המימה כמו שאמר במכת הדם ובמכת הערוב. אלא כשראה פרעה שידע מצפוניו שהיה עושה צרכיו ביאור ועושה עצמו אלוה, כשהכיר בו לא היה יוצא ליאור אלא עושה צרכיו בבית בהחבא, א"ל משה השכם והודיעו שהכל גלוי וידוע לפני. וכן במדרש השכם בבקר אמר הקב"ה למשה בשביל שעושה עצמו אלוה הודיעו שהוא ב"ו, אחז בו משה אמר לו הניחני שאעשה צרכי אחר כך אני מדבר עמך, אמר לו משה יש אלוה שעושה צרכיו. לפיכך אמר לו השכם בבקר:

פסוק יד

כי בפעם הזאת הנני שולח את כל מגפותי אל לבך. פירש"י ז"ל למדנו מכאן שמכת הבצורת היא כנגד כל המכות. ותימא שמגפתי כתיב כמ"ש את כל מגפתי, והיא אחת ואמר כל, לפי שיש בה אש מתלקחת בתוך הברד, וכלי זעמו של הקב"ה הם אש ומים, הרי דור המבול היו מים צוננין ורותחים, וכן בסדום אמר וה' המטיר על סדום גפרית ואש וגו', וכן במצרים נאמר תשלח רוחך יאכלמו כקש, ואמר צללו כעופרת במים אדירים, וכן גיהנם אש וגיהנם שלג, כאמרם ז"ל יושבין ששה חדשים בגיהנם של אש וששה חדשים בשלג, א"כ לזה אמר כל מגפותי שהם האש והמים. או נאמר כל מגפותי הוא כמו שאמר הזוהר ז"ל דב"ר אהדר בר"ד מאי בין האי להאי, אלא דא בניחותא ודא בתקיפו דרוגזא ותרין אלין הוו באתר חד בה' אצבעין. ת"ח דכד אתון דהוו בניחותא מותנא בנייתא דהוו מייתין מגרמיהו, ברד דאתהדרו אתוון בתקוף רוגזא וקטל כולא ע"כ. ומה שאמר דא בניחותא ודא בתקיפו, פירוש אותיות דבר הם כסדר אע"פ שהדל"ת קדמה לבי"ת הם קרובות אבל בר"ד הם מהופכות, וכל הפוך מורה דין, לזה דבר דהוא בנייחא מיתו מגרמיהו וכו' שולח כל מגפותי אחת היא ומתהפכת לכמה מגפות, היתה דבר והכתה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן, ועתה תחזור היא עצמה להיות ברד, וכמו שבדבר הוכו ה' מינים שהם סוסים וכו' כן בברד ה' מינים שנאמר ויך הברד את כל אשר בשדה לרבות חיות שהם מצויים שם תמיד, ולזה הקדימם, והיו צדים מהם הוכו ומתו הרי א', מאדם, ועד בהמה, ואת כל עשב השדה, ואת כל עץ השדה שבר, הרי ה', א"כ מגפתי אחת היא והיא מתהפכת פעם בנייחא פעם בתקיפו דרוגזא. בעבור תדע כי אין כמני כתיב, שאני כומן ואורב לאדם בכל מקום, תרגום וארב וכמן:

פסוק טו

כי עתה שלחתי את ידי. לא הייתי צריך להפך אותה מדבר לברד אלא בעודה דבר כמו שהכתה בה' מינים כן הייתי מכה אותך ואת עמך בדבר, ואולם בעבור זאת העמדתיך וגו':

פסוק יז

עודך מסתולל בעמי. אם הקב"ה החזיק לבו מה פשעו, אלא אמר לו הקב"ה אני יודע שחזקתי לבך על מכה שעברה, אבל עודך מסתולל לעתיד במכה שאחריה שהיא מכת הברד שנאמר ויחזק לב פרעה ולא שלח וגו'. הנני ממטיר כעת מחר, בשאר המכות לא אמר זמן כמו שאמר כאן בעת מחר, לפי שרוצה לומר ועתה שלח העז מקנך ואת כל אשר לך בשדה וגו' ולא יאסף הביתה ומתו, ולא אמר במכת הדבר כשאמר הנה יד ה הויה במקנך אשר בשדה, לפי שהקב"ה רצה להחזיק את לבו ולרדוף אחרי בני ישראל להראותו היד הגדולה על הים, והסוסים מהם מתו בדבר ואם יתמו בברד במה ירדוף

אחרי בני ישראל שנאמר ויקח שש מאות רכב וגו', ולזה אמר לו זמן המכה, ואפילו עת המכה אמר לו שנאמר בעת מחר, פירוש כמו זו העת, ולזה אמר לו ועתה שלח העז:

פסוק יט

וכתב רבינו בחיי ז"ל, ועתה שלח העז את מקנך, והלא כבר מתו במכת הדבר שנאמר וימת כל מקנה מצרים, ואולי זה המקנה קנאוהו משאר הארצות. או אמר כל מקנה רמז על הרוב כי רובו ככולו:

עוד אפשר כי סתם מקנה רמז על בהמה דקה, ולזה הוצרך לפרש בדבר בסוסים בחמורים בבקר וכו', וכה"א בין מקנה מצרים ובין מקנה ישראל וישראל היו מגדלי בהמה דקה: ובמדרש בכל המכות לא אמר ה' הצדיק אלא במכת הברד בלבד. לפי שאדם שהוא מבקש להלחם עם חבירו ולנצח אותו, פתאום בא עליו. אבל הקב"ה אמר לפרעה ועתה שלח העז את מקנך באותה שעה אמר ה' הצדיק:

פסוק כב

ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים, במדרש הביאו רש"י ז"ל הגביהו הקב"ה למעלה מן השמים, וכמ"ש כי משה מיסוד האש לזה אמר על השמים, ועוד אמר על השמים לפי שהם מורכבים מאש ומים., וכן היה הברד מאש ומים כמאמר רבי חנינא שאמר אש וברד פתוכים זה בזה, ותמצא י"ד פעמים ברד בפסוק לרמוז למה שאמר בזוהר, שהדבר נהפך ברד. כשאמר הנה יד ה' במכת הדבר שם אמר לו ברמז גם כן על מכת הברד:

פסוק כז

וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן. במכת הצפרדע לא אמר וישלח אלא ויקרא פרעה למשה ולאהרן, וכן במכת הערוב אמר ויקרא פרעה למשה ולאהרן, וכאן אמר וישלח שלח שלוחים וקראו והוא לא קראו לפי שפחד פרעה שלא ירד עליו ברד וימות, ולזה לא קרא לו הוא בעצמו אלא שלח שלוחים. אמר לו משה אתה לא קראת לי אני ג"כ לא אתפלל כאן, אלא כצאתי את העיר עד שאצא חוץ לעיר שאתמהמה וביני ביני יכה הברד עד שישלים שליחותו. אבל אודיעך קודם כי לא תחשוב כי עד שאצא חוץ לעיר ואתמהמה שאעשה שום הפסד או שום נזק בעכובי, צריך שתדע שהפשתה והשעורה כבר נוכו כדי שלא תחשוב שאני סבה, והחטה והכוסמת לא נוכו אע"פ שירד הברד עליהם עד שאצא חוץ לעיר לא יוכו כדי שתראה הפלאות שעושה הקב"ה, זהו שאמר כי אפילות הנה, ואז"ל שנעשו בהן פלאי פלאות. ומה שאמר ויקרא שפרעה ודאי לא היה קורא לו אלא טל ידי שלוחין, אלא מאחר ששנה ואמר וישלח יש להבין שלא היתה קריאה זו כשאר קריאות, אולי אלו השלוחין ששלח עתה אינם ראויים לשליחות, מאחר

ששנה ואמר וישלח לזה הוא ג"כ הבהילו והפחידו, ואמר כצאתי, שאפילו שכל התפלות שהיה משה מתפלל היו חוץ לעיר שמצרים מלאה גלולים עכ"ז יציאה זו משונה משאר יציאות. או אפילו שנאמר שהיא כשאר יציאות לא היה מודיע לפרעה שהיה מתפלל חוץ לעיר וכאן הודיעו כדי להרעידו ולהפחידו כמ"ש:

פסוק כט

למען תדע כי לה' הארץ. צריך להבין השנויים, שבמכת הצפרדעים אמר למען תדע כי אין כה' אלהינו, ובמכת הערוב אמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, וכאן במכת הברד, אמר בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, ומשה הוסיף ואמר למען תדע כי לה' הארץ, אלא לפי שפרעה היה כופר ולא היה מאמין באחדות והיה לו דפתרא של אלהות, לזה רצה למשוך לבו מדרגה אחר מדרגה לאמונה, להאמין שהוא משגיח השגחה כללית והשגחה פרטית ושהוא מצוי בכל מקום, לזה במכה ראשונה שהיא מכת הדם אמר ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו, שלא האמין במציאותו כלל, במכה שניה שהיא מכת הצפרדעים אמר ויקרא פרעה למשה ויאמר וגו', א"ל למען תדע כי אין כה', כפי דעתך שיש אלהות הרבה, אבל לא יש כי אם כה' שהרי הוצרכת שקראו לי להתפלל עליך ולא קראת לאלהות שיש לך בדפתרך, א"כ יש לך להאמין במציאותו ית' במכת הערוב, רצה להוסיף לו ידיעה יתירה שהוא משגיח, שהביא את הערוב בכל מצרים והפלה ארץ גושן לבלתי היות שם ערוב, וזהו מצד השגחתו ית', ולזה אמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, שאני משגיח ויכול. ולזה אמר ויקרא, אל משה ולאהרן ויאמר לכו עבדו לאלהיכם בארץ, מאחר שיש לו השגחה בארץ. במכת הברד רצה להודיעו באחדות שהוא יחיד ואין זולתו, ולז"א בעבור תדע כי אין כמוני, שהרי אני מודיעך שיבא הברד וכל האדם וכל הבהמה אשר ימצא בשדה ולא יאסף הביתה וירד עליהם הברד ומתו ואין להם מציל, ומשה הוסיף לו ידיעה זאת, מכאן תדע שהוא לבדו שיש לו היכולת ואין אחר זולתו וממנו הכל, והוא המונע והוא הנותן, והוא המשכיר והוא המעניש, ואליו אנו מתפללים וממנו שואלים כל שאלותינו, כי לזה היה קולות וברד שישמעו הכל ואין לו מונע ב"ה וכחפצו עושה, שהפשתה והשעורה נוכו והחטה והכוסמת לא נוכו:

פסוק לה

ויחזק לב פרעה. לא אמר ויחזק ה' את לב פרעה כמו שאמר במכה הקודמת, ועוד שאמר כאן כאשר דבר ה' ביד משה, מה שלא אמר כן בשאר המכות. אלא זו המכה היתה כוללת דברים הרבה, שהיתה באדם ובבהמה ובעשב השדה ועץ השדה שבר והפשתה והשעורה נוכו, לזה אמר כי הפעם הזאת אני שולח את כל מגפתי וקרי מגפותי. וכאן לא יש שום טענה לחזוק הלב, לזה אמר כי זה החזוק תדע מאין בא לו, כאשר דבר ה'

ביד משה, בתחילת דבורו כשאמר לו השב ידך אל חיקך.. שם נאמר לו ולא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, על זו המכה אמר, ששם אמר ושלחתי את ידי והכיתי חת מצרים בכל נפלאותי וכאן אמר כל מגפותי, ואמר כי אפילות שנעשה בהם פלאות, ואמר לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, שבשאר המכות אמר ויחזק לב פרעה ולא שמע וכאן אמר ואשלחה אתכם, והוסיף ואמר לא תוסיפון לעמוד, א"כ החזוק בא לו מאומרו ולא יתן אתכם שהוא על מכה זו כמ"ש, וכן אמר בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו, כאמרו ולא יתן וגו':

גימטריאות

וידבר אלהים. דין, שדבר אליו קשות שלא יראה מלחמת ל"א מלכים, וזהו א"ל משה. ויאמר אליו אני ה' רחמים רחם עליו שיראה מלחמת סיחון ועוג:

מעבידים. מעבדים כתיב, שיהיו משתעבדים בהם המצריים ועבדיהם:

מתחת סבלות. ר"ת מ"ס שנאמר וישימו עליו שרי מסים:

סבל"ת, סבל ת', הבטיחם שלא ישבו בגלות הנגזר שהוא ת' שנה:

המוציא אתכם מתחת. ס"ת אמ"ת, אני אמת וחותמי אמת ומאמת דברי:

לתת אותה. לת"ת שנה עמדו ב' בתי מקדשות:

מורשה. ב' במסרה, זו אחת, ומורשה קהלת יעקב, לומר שהא בהא תליא מלתא, אם יקיימו התורה תתקיים בידם הארץ ואם לא תקיא הארץ יושביה:

השלך לפני פרעה יהי לתנין, פרעה הוא יהי לתנין דכתיב בפרעה התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו. והיו לתנינם כתיב חסר לומר שאין להם שום ממשות, לתנינים גימ' ק"ץ ת', לומר שנשלם הקץ:

ונהפכו לדם. לפי שהיה רוחץ גופו בדם ילדי ישראל לזה לקה בדם:

נהרתם נה"ר ת"ם מימי"ו:

ובעצים ובאבנים. אלו הע"ז והצלמים:

בעצים גימ' בצלמים, בעצים עצבים:

בלטיהם. בקללותיהם תרגום ארור ליט:

ולא יכלו לשת"ת כתיב אפילו שתיה קטנה, ובכה כתיב ולא אמר ובך לומר לו שיבכה:

תעל הצפרדע. מלאך הממונה על הצפרדע, וכן יש מלאך הממונה על הכנים:

והפלאתי. גימ' ישראל שהם מופלאים ומובדלים וראויים לעשות להם פלאות:

עודך מסתולל בעמי לבלתי, ר"ת בלעם הוא היה באותה עצה:

והפשתה והשעורה נכתה. והרשעה נכתה שפשתה ידם על ישראל. גבעול, שעלתה על גבן והכבידה עולן, והחטה והכוסמת הוא רומז על ישראל שהם מחטאים ומטהרים

עצמן מן העונות ומכסין עצמן כמת. אפילות שיושבים באפילה וסובלים עליהם עול הגלות, לא נוכו:

פרק י

פסוק א

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. לפי שמשה היה תמיה מאין בא לו החזוק מאחר שבא לו המכה של הברד שהיא כוללת מכות הרבה, וכן נאמר לו ובאו כל מגפתי וגו' ומתו אנשים והכה הברד כל עשב השדה ושבר העץ והפשתה והשעורה, והחטה לא נצולה אלא ע"י שנעשו בה פלאי פלאות, כי מאחר שאש מתלקחת בתוך הברד ודאי האש שורף כל הזרוע אפילו שיהיה טמון כמו שאמר ואש מתלקחת, מת לקחת, מת מהברד לקחת האש, ובפרט שראה הקולות והרעמים, ואמרו ז"ל לא נבראו רעמים אלא לישר עקמימות שבלב, וכן אמר הוא העתירו אל ה' ורב מהיות קולות אלהים וברד, א"כ מה טענה לחזוקו ומה מקום מצא, ואם אחר כל זה חזק לבו שלא אמר ויחזק ה' אלא ויחזק לב, איך הלך והתרה בו על הארבה שהיא קלה ממה שלפניה, ואם החיזוק בא לו מאת ה' נראה שהוא עול ח"ו שהרי התודה ונתחרט והודה ואמר ה' הצדיק והוא ועמו הרשעים, א"כ שב בתשובה גמורה שעשה וידוי וחרטה ואיך אכנס אצלו ואתרה בו, א"ל הקב"ה בא אל פרעה והתרה בו כי אני הכבדתי את לבו, אתה רואה שעשה תשובה ואין אתה רואה מה בלבו, כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב, לא הבנת מצפוניו תשובתו היא ברמאות שאמר ה' הצדיק ואני, צרף עצמו לה' שאומר שה' הצדיק והוא ג"כ, ועמו הם הרשעים, ומתרעם עלי ואומר מאחר שהוא צדיק למה הבאתי עליו מכות אם עמו הם רשעים, ולא די זה אלא שהפריד והפריש בין אותיות הוי"ה, ה' הצדיק ועמי הרשעים ר"ת הוי"ה והוא הפריד בין שניהם בין שתי אותיות. למען שתי אותותי, שתי אותיות שהפריד בין י"ה לו"ה ואמר ואני באמצע:

פסוק ב

ולמען תספר באזני בנך ובן בנך וגו'. ומה שאמרת מאחר שבאו עליו מכת הברד שהיא כוללת מכות הדבר איך אתרה בו על מכת הארבה, כדי שתספר באזני בנך. את אשר התעללתי שחקתי, כפירש"י ז"ל כלשון יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו, ולזה פזר גדול ותלישא קטנה, לומר אפילו שהיא בעיניך קטנה מכת הארבה בערך הברד, תראה שהוא אומר חטאתי מה שלא אמר כן במכות הקודמות שאמר חטאתי לה' אלהיכם ולכם, ולא די שיאמר לה' אלהיכם אלא ולכם שישאל מכם תחילה, למען תספר באזני בנך ובן בנך, א"כ לא תתבייש ממנו בא אל פרעה, וידעתם כי אני ה' וצריך לאמת דברי שאמרתי ולא

ישמע אליכם פרעה ונתתי את ידי וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי, עד שידעו זה באמיתות ויאמר חטאתי ועתה שא נא חטאתי אך הפעם. ועוד וידעתי כי אני ה', שצריך שידעו כי אנ"י היא הלוחמת מלחמותי והיא כלולה מעשר. ולזה צריך להביא עליו עשר מכות, וזהו ואת אותותי אשר שמתי בם, שכבר שמתי להם למכות אות מששת ימי בראשית, שעשיתי סימן ואות במטה שלך דצ"ך עד"ש באח"ב. במ"ק ב"ם, וזהו אשר שמתי בם, א"כ צריך שיבאו כולם:

ובמדרש ומהו כל המופתים אשר שמתי בידך. זה המטה שהיו כתובים עליו י' מכות נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, א"ל הקב"ה אלו המכות אשר שמתי בידך עשה אותם לפני פרעה ע"י זה המטה ואני אחזק את לבו כדי לפרוע דינם מהם, ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל, גלה לו הקב"ה שלא ישלח את ישראל עד מכת בכורות ע"כ.

א"כ בא אל פרעה ואל תתבייש ממנו כי אני הכבדתי את לבו מהסיבה הנזכרת, וידעתם כי אני ה', ס"ת בגימטרא ה"ס, כי היא הלוחמת, ואמר למשה שתוק הס ודע בידיעה ולא תהרהר. ויבא משה ואהרן אל פרעה. כשאמר לו הקב"ה כן אז נתחזק לבו של משה ונכנס לתוך היכלו של פרעה באבירות לב, ולא אמר ויבא אלא כאן, שבכל מכה שהיה בה התראה אמר לו הקב"ה בא ולא אמר ויבא אלא כאן מהטעם שאמרנו. ועוד אמר בא אל פרעה לפי שכשראה פרעה הברד פחד ונסגר בבית בחדרי חדרים, ולזה אמר וישלח פרעה ויקרא למשה ששלח מחדרו, אמר לו הקב"ה בא אל פרעה אין דלת נסגר מפניך, פעם ראשונה שנכנסת והשומרים מהם נעשו סומים ומהם נעשו חרשים כמו שדרשו ז"ל על פסוק מי שם אלם, והאריות ששם על פתח לא עמדו בפניהם השיש נפתח מפניהם של צפרדעים ופתחו של פרעה יסגר מפניכם, בא אל פרעה הכנס, כמי שנכנס בביתו בלי פחד. עד מתי מאנת לענות מפני, אמור לו שהוא חושב שאיני מבין מצפוני לבו, בצפרדעים היתה ענייתך טובה שאמרת העתירו אל ה' ואשלחה את העם, בשאר המכות באת בתחבולות ובמרמות, במכת הערוב אמרת אשלח לא אמרת אשלח את העם אלא אתכם, כדי שאחר שתוסר המכה תמצא עילה לומר אני לא אמרתי אלא אתכם על משה ועל אהרן, וכן בברד אמרת ואשלחה אתכם למה מאנת לענות ולומר אשלח את העם, ולא די שאינך משלח אלא שאתה גונב דעת הקב"ה ח"ו, וזהו אמר לענות מפני, לא תגנוב דעתי, לפחות תענה ותאמר לא אשלח את העם, כי אם מאן אתה לשלח, פירוש אפילו שאתה ממאן בשלוח לפחות ענייתך לא תהיה ברמאות, ופירוש כי אע"פ, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך:

פסוק ד

הנני מביא מחר. א"ל בצפרדעים אמרת אשלח את העם ענייתך היתה בלא רמאות ואמרת העתירו אל ה' מחר לנסות הקב"ה, כי חשב פרעה שמערכת הכוכבים הביאה המכה והגיע עת סור המכה, וכשאמר משה מתי אעתיר לך אמר הגיע עת סור המכה, ולזה אמר משה התפאר, ולזה אמר למחר ורצה לסבול המכה, א"ל הקב"ה אתה אמרת מחר הנני מביא מחר ארבה לפי שהטריח הבריות בשהיית יום. לזה וכסה את עין הארץ, מי שהוא עין הארץ שהוא פרעה כדי שלא יוכל עוד לראות ולא ינסה. ומלאו בתיך תחלה ובתי כל עבדיך אחר כן והדר ובתי כל מצרים, אשר לא ראו אבותיך, שיבאו ויכסו האדם שלא יוכל לראות זה לא נשמע מעולם. ואמר את כל אשר השאיר הברד. לומר שזו כלולה במכת הברד, והחושך כלול בארבה שנאמר ולא יוכל לראות, ולזה אמר הקב"ה במכת הברד כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי:

פסוק ו

ויפן ויצא מעם פרעה. לומר שפרעה לבד ראה יציאתו ועבדיו לא ראוהו, לפי שאמר ובתי כל עבדיך כהו עיניהם עליו ולא ראוהו, ואפילו פרעה לא ראה אלא אחד יוצא והם שנים שנאמר ויבא משה ואהרן אל פרעה ויאמרו א"כ היה לו לומר ויפנו ויצאו:

פסוק ז

ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש וגו'. כתב רבינו בחיי ז"ל עד"ר בעבור משה אמר כן, וכן כתיב כי זה משה, ועל ידו באו להם המכות, ויתכן ג"כ לפרש עד מתי יהיה זה לרמוז למה שאמר זה אלי ואנוהו, וגילה לנו בכתוב זה על מחשבתם הרעה שכפרו בעיקר ע"כ. ויתכן לומר שאמר זה על פרעה כי בסיבתו הם לוקים, בצפרדעים אמר ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים, בערוב אמר הנני משליח בך ובעבדיך. בדבר אמר ג"כ שולח את כל מגפותי אל לבך ובעבדיך, בארבה אמר ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך, וזה יובן ממה שאמר ויאמרו עבדי פרעה אליו, היל"ל ויאמרו לו עבדיו, אלא קודם אמרו הדברים ביניהם ואח"כ אמרו נפרעה, תחלה אמרו לעבדי פרעה ואחרי כן אליו, ולזה עבדי פרעה מוטעם אליו רביע, נראה שאמירתם לבד ולומר לבד. הטרם תדע וגו', א"ל אם עלינו לא חסת על מדינה כזאת שנקרא שמך עליה לא תחוס, ומכאן ואילך לא נזכרו עבדי פרעה, שהרי במכת בכורות אמר ומת כל בכור מבכור פרעה ולא אמר עד בכור עבדיו, לפי שידעו שמשה אמת, וכה"א גם האיש משה גדול מאד בעיני עבדי פרעה. ולזה אמר משה יירדו כל עבדיך והשתחוו לי וגו', ולזה נאמר במכת הארבה חטאתי, ולא אמר ועמי הרשעים כמו שאמר במכת הברד, כי הם עתה צדיקים ויושב לא

אמר ויקרא אלא ויושב. אפשר לומר שעבדיו השיבום קודם שיצאו חוץ לטרקלין, ולזה אמר ויצא משה מעם פרעה לבד ולא לחוץ:

פסוק ח

ויאמר אליהם לכו עבדו. חזר לסורו ואמר לכו אתם עבדו ודאי בעבודתכם אתם תהיו עובדים על כולם ותוציאום ידי חובתם ותהיו שלוחיהם, מי ומי ההולכים עד שאדע כמה שלוחי צבור צריכים. א"ל משה אתה חושב שעבודתנו כמותכם שאומרים כמה בני אדם לכומר אחד להתפלל עליהם, ודאי בזה אנו אין אנו כן אלא בנערינו ובזקנינו, אפילו הזקנים אם אינם הולכים אין שליח צבור מוציאם ידי חובתם, בבנינו ובבנותינו כמו שאמר הקהל האנשים והנשים והטף וגו', כדי לתת שכר למביאיהם, בצאננו ובבקרנו כי חג ה', זה חג השבועות הוא יום קבלת התורה. ואולי על זה זה רמז בבנינו על כל הנשמות של כל הדורות העתידין לבא, ולזה לא נזכר בהם הליכה כלל ועיקר:

עוד אמר פרעה מי ומי ההולכים. אמר פרעה רואה אני באצטגנינות שלי שאין נכנס מכה אלא שנים, רמז על יהושע וכלב, מי עם ב' מלות גימ' כלב, מי ומי ההלכים בא"ת ב"ש עם הכולל גימ' יהושוע, א"ל משה לא ראית בטוב בנערינו ובזקנינו נלך לא נגזרה גזירה על פחות מבן עשרים ולא על יותר מבן ששים, א"כ נלך ודאי. בבנינו לא אמר נלך שהם הבחורים ובבנותינו בצאננו ובבקרנו נלך, כי הנשים אינם בכלל גזירה. ומי ההלכי"ם גימ' בן ס' עה"מ, נבא ולא ידע מה נבא שמבן ס' ומעלה כולם עלו. או נאמר בבנינו ובבנותינו רמז על בניו של משה, ולא אמר נלך לפי שנשמרו מהעין שעלו למעלה מס' רבוא, וכמו שבמשה נאמר, בתורה ולא ידע איש את קבורתו כן בניו אטמרו. או אמר בבנינו ובבנותינו רמז על בני לוי שלא נגזרה גזירה עליהם, ולפי שהם נושאי המשכן והיה נושא נושאיו לזה לא אמר נלך. ויאמר אליהם יהי כן ה' עמכם כאש"ר אשל"ח אתכ"ם ס"ת רח"ם, שאמר אני ברחמנות עליכם איני משלח אתכם כי רע"ה נג"ד פניכ"ם, ס"ת הד"ם, שאמר דם אני רואה, לא כן לכו נא הגברים, בבקשה שמראה שרחמנותו עליהם הוא מדבר עמהם לכו נא הגברים, הואיל ונגזרה גזירה עליהם אולי בסבת העבודה תבטל הגזרה מעליהם, כי אותה אתם מבקשים ומתפללים שתבטל הגזרה מעליכם, ויגרש אותם מאת פני פרעה ולא פירש מי המגרש, אולי כשראו העומדים שם שהיה פרעה מדבר עמהם ברחמנות ובלשון רכה גרשום שאין דרך מלך לדבר כן, ומשום כבודו גרשום. או נאמר שאותם שהשיבום הם גרשום שהם אמרו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים ויעבדו, ועתה שראו שפרעה אומר להם הראויים לעבודה

ילכו כמו שאמרו הם שלח את האנשים ויעבדו ומשה מפציר ואומר בנערינו ובזקנינו נלך, אמרו מעתה אין על פרעה עון אשר חטא ולזה גרשום:

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על ארץ מצרים בארבה וגו'. מעולם אין ארבה בא למצרים ואם בא אינו מזיק ואינו נח, ולזה מר נטה ידך, כמי שקורא לחבירו שהוא רחוק ממנו קורא לו בהטיית ידו כן נטה יד על ארץ מצרים שלא בא לה ארבה מעולם ויעל ויאכל וינח:

ויאמר ה' אל משה נטה ידך על ארץ מצרים בארבה וגו', וכתיב ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על השמים ויהי חושך וגו' במדרש מהיכן היה אותו חושך ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר מחושך של מעלה שנאמר ישת חשך סתרו, ר' נחמיה אומר מחושך של גיהנם שנאמר ארץ עיפתה וגו'. צריך שתדע כי אלו הב' תנאים אינם חולקים אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא, ר' יהודה שאמר מחושך של מעלה, וכי למעלה יש חושך והא כתיב ונהורא עמיה שרי, אלא כיון לומר מרוב הבהירות שנאמר בהיר הוא בשחקים הוא חושך בארץ, שאין להם להארציים יכולת לקבלו ומחשיך עיניהם, וזה החושך לא היה למצריים אלא לרשעי ישראל שמתו בו' ימי אפילה שנאמר וימנע מרשעים אורם, כי מרוב הבהירות אין יכולים לקבלו הגשמיים והארציי שהלך אחר יצרו ויתלבש גשמות עב וחומר עכור, לזה מתו, אבל מי שחומרם זך יכולין לקבלו והיו מביטין ורואין בו מסוף העולם ועד סופו, א"כ לזה כיון ר' יהודה מחושך של מעלה, שלשון חושך הוא מניעה כמו ולא חשך ממני מאומה וכן הרבה, וכה"א וימנע מרשעים אורם, ועל זה אמר נטה את ידך על השמים. ואמר בזוהר נטה את ידך על השמים וכי היך יכול לארמא ידיה על השמים, אלא נטה הרכין כדאמר ויט שמים וירד משיכו מלעילא לתתא, ידך אתרך אתרא דילך דרגא דאת שרי בגויה וכו', כי מדתו שמים והבן. ור' נחמיה שאמר מחושך של גיהנם כיון על המצריים שבא להם חשך עב הפך מהחושך שבא על רשעי ישראל, וימש חשך על חושך של מצריים שיש בו ממש. וכן במעשה אמר ויט משה את ידו על השמים ויהי חושך זה חושך של רשעי ישראל, אל, אפילה זו של מצרים שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל, אמרו ז"ל ו' ימים שמש החושך, שנאמר ויהי חושך אפילה, בכל ארץ מצרים לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים הרי ששה ימים, וכל מכה ומכה היתה משמשת ז' ימים וזו ששה, הרי כמ"ש, שפרעה הוסיף במכת הצפרדעים, ומשה הוסיף יום במכת הערוב לפי שהתל בו שאמר אשלח אתכם כמ"ש, והקב"ה הוסיף יום במכת הברד, כאן חסר יום כנגד יום שהוסיף, ורז"ל

אמרו שהניח להם היום ונפרע מהם בו על הים שנאמר ויהי הענן והחושך. וימש חושך תרגם בתר דיעדי קבל ליליא וכו'. וכתב רבינו בחיי ז"ל מכאן שמכת החושך התחיל באור הבקר אחר שעבר הלילה, שאילו התחילה מן הלילה היו המצריים אומרים שהיה הלילה ארוך שעור ו' ימים ולא היה בזה פרסום האות, וכדי שיתפרסם האות אצל הכל לא חלה המכה עד שהוסר חושן של לילה ונתברר לכל שהוא יום אז בא החושך ע"כ. ועל זה הדרך צריכים אנו לומר ולכל בני ישראל היה אור, שהתחיל להם האור בלילה כדי שיוכר האות, שאם היה מתחיל ביום לא היה פרסום הנס כ"כ כי היו אומרים שהוא יום ארוך, אלא שהתחיל מהלילה אחר שבא הלילה וידעו הכל שהוא לילה בא להם האור, וכן ולכל בני ישראל היה, ס"ת לילה, ואמר היה אור לא אור של יום אלא אור של עולם הבא, במושבתם קרי במושב ת"ם, שהוא עולם שכולו שבת שהוא מזומן להם לישראל. וזו מכה ט' והאור שגנזו ששמש ז' ימים מהבינה וגנזו לצדיקים ביסוד, ואמר ראה הקב"ה שאין כדאי שישתמשו בו רשעים וגנזו לצדיקים, ועכשיו רשעים אבדו שלא יכלו לסבול, א"כ כדאי הם ישראל להשתמש בו שהם כולם צדיקים, ולזה לא אמר ולכל בני ישראל האיר ולא היה אור שכבר היה בששת ימי בראשית, וכה"א והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים הם ימי בראשית, ולזה אמר כאן הימים בה' הידיעה, ומרבוי בהירות האור בא החושך כמו שאמר אליבא דר' יהודה, ואפשר שאותו חושך בעצמו החשיך למצרים, כל מה שהם עבים ועכורים כן היה מתעבה להם כפי ערכם וכפי קבלתם, לא שיש בו שנוי אלא כל אחד כפי מזגו, ישראל מזגם זך קבלוהו וראו אור והמצריים כפי מזגם ועכירותם היה חושך עב שיש בו ממש, שכן הקב"ה עושה כמה שליחות בשליחות אחת, שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב. בימין בה מכה מצרים ובה מציל ישראל, וכן א"ל על פסוק הנה יום ה' בא בוער כתנור שעתיד הקב"ה להוציא חמה מנרתקה ובה שורף לרשעים ובה מרפא לצדיקים שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא וגו', ומרוב בהירות האור כמו שאז"ל אור שברא הקב"ה היה אדם מביט בו מסוף העולם ועד סופו, לזה נגלה להם כל סתום וראו כל מחבואותיהם וכל המטמונות שהיו להם למצרים. וכן במדרש היה אור בארץ גושי לא נאמר אלא במושבותם בכל מקום שהיה ישראל נכנס היה האור בא ומאיר לו מה שבחביות ומה שבתיבות ומה שבמטמונות, ובזה נתן להם חן בעיני מצרים וישאילום, שהיו אומרים להם השאילונו כלי פלוני והיו המצריים אומרים אין לנו, היו א"ל הרי במקום פלוני והיו המצרים אומרים אילו רצו לשקר היו נוטלין אותו

בלא דעתנו כמו כן לא יחזיקו בו והיו משאילים להם, א"כ היה אור לקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ברכ"ש כתיב, במ"ק כמו או"ר במ"ק:

פסוק יג

ויט משה את מטהו. מרוב ענותנותו לא הטה ידו אלא במטה שחקוק עליו שם המפורש כדי שיבאו ברבוי, והשם שהיה חקוק נהג רוח קדים וגו':

פסוק יד

לפניו לא היה. כמו שאמרתי שאין ארבה בא למצרים, לפי שנתן הגר בתו לשרה ונאמר לה הרבה ארבה את זרעך. ואחריו לא יהיה כן בשביל תפלתו של משה. עוד יכולין לו שמה שאמר ואחריו לא יהיה כן, לפי שזה של מצרים היה מן השמים ועד הארץ שנאמר ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ:

וינח בכל גבול מצרים. שנחו על הארץ ומרבוים נחו זה על זה עד שגבהו והחשיכו עין כל הארץ, ולא הלכו ממקום למקום אלא בכל גבול מצרים, ומרבוים לא היה מכילם גבול מצרים והיו נחים זה על זה בערך זה לא היה ולא יהיה, כי אותו שהיה בימי יואל היו הולכים ממקום למקום שנאמר בעיר ישוקו בחומה ירוצון, אבל אלו אין להם רשות לילך חוץ לתחום ולא לארץ גושן והיו רבוי רב, א"כ היו מוכרחים להיות זה על זה:

פסוק טז

וימהר פרעה לקרוא למשה ולאהרן. מהו המהירות אם היה קודם שיאכל הכל טוב היה למהר, אבל אחר שאכל הכל שנאמר ויאכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה א"כ המהירות למה. שמעתי לפי שא"ל משה ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך כשראה שלא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה, אמר עתה יכנסו לבתינו ויאכלו עינינו, ולזה ירא מהם, ואמר שא נא חטאתי והעתירו ויסר מעלי, מעלי ממש, שלא יבאו עלי וימיתוני מיתה משונה כזו, לזה אמר רק את המות הזה:

פסוק יט

לא נשאר ארבה אחד. רמז להם על ישראל שהם משולים לארבה שיצאו כולם, אפילו עצמות השבטים הוציאו עמם כדי שלא יגינו עליהם, וכדי שלא ישתטחו על קברם בעת צרתם, וכדי שלא יעשום ע"ז, ולא ילכו בצער גלגול מחילות:

פסוק כד

ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו. לא אמר העתירו לפי שזו המכה באה על התראה כמו שאז"ל מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה, וג' מכות באו עליו בלא התראה והם כנים שחין חושך, וסימן חש"ך למפרע, לזה בכנים לא אמר העתירו לפי שחשב מאחר שלא התרה בה שהיא מקרית, וכן בשחין, והיה סובל המכה ולא היה קורא למשה, ולזה

בג' מכות שהביא חש"ך בא"ת ב"ש סב"ל, אבל כשראה ולכל בני ישראל היה אור והיו הולכים ובאים ונכנסים אמר אם ירצו להרגנו מי מעכב על ידם, לזה קרא למשה כמ"ש. ואמר להם רק צאנכם ובקרכם יוצג, רצה לעכב הצאן כדי שלא ישלטו ישראל על מזל טלה ויהיה כפוף תחת ידם וברשותם, א"ל משה גם אתה תתן בידינו ותמסור לנו, ואמר ברמז לומר שהבין כוונתו. בידינו זבחים ועולות ר"ת בזה ע"ה, זבחים שיזבחו למצריים ויעלו על צוארם. ועשינו לה' אלהינו. שנאמר שירה. עוד אמר גם אתה תתן בידינו, רמז לו שהוא חייב בהענקה, שכן תת"ן גימ' ענ"ק תעניק. וגם מקננו ילך, לא אמר ילכו אלא ילך לומר שמזל טלה ילך עמנו ויהיה בעזרתנו, וכן אמר הקב"ה החודש הזה לכם, לכם ממש, וכוונתו של משה וישראל בלקיחת הצאן כדי למעט עבודת ע"ז, כי צאנם מתו ורצו לעבוד צאן ישראל, לזה היתה כוונתו של פרעה שלא נשאר להם צאן לעבדם, ומשה הבין כוונתו ואמר וגם מקננו וגו' לא תשאר פרסה, כדי שלא ימצא לע"ז שלהם שום זכר וזכרון, לזה אפילו הפרסה נקח, וכל זה כדי לעבוד את ה' אלהינו, כדי שלא ישאר שום ע"ז כי אם ה' אלהינו. פרסה גימ' אפילו עצם אדם עם ג' מלות, שאף עצמות של מתיהם העלו עמהם כדי שלא יעשוה ע"ז, או משום צער גלגול מחילות, ועוד כדי לקיים ולא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד, אפילו על דרך מחילות, כי ממנו דבר שהוא ממנו נקח שהם העצמות:

פסוק כו

ואנחנו לא נדע מה נעבוד. אמר כן כדי שלא להניח לו שום טענה, קודם אמר לכו הגברים והניחו הטף, אח"כ אמר גם טפכם ילך עמכם רק צאנכם ובקרבם יוצג, עתה ימצא טענה לומר שיניחו לו צאן או בקר, שהוא אמר קודם שיניחו שניהם עתה יחזור לומר שיניחו מין אחד, לזה סתם פיו ואמר ואנחנו לא נדע מה נעבוד וגו', כלומר אין אנו יודעים במה היא העבודה אם במין הצאן או במין הבקר או בשניהם, ויאמר לו פרעה מעלי וגו', לא די שלא אמר העתירו אל ה', אלא שמפחיד אותו במיתה שאמר כי ביום ראותך פני תמות, ועוד למה אמר לא תוסיף ראות פני יאמר אל תוסף בא אלי, אלא שאר המכות היו במטה והיה חקוק עליה שם המפורש, וכשהיה משה נכנס היה מראהו כמראה מלאך כמו שאמר במדרש פר' שמות, ובזוהר מכה של חושך אמר לו הקב"ה נטה ידך ויט משה את ידו לא נזכר מטה. מקודם לא היה פרעה יכול לראות פני משה מבהירות המטה, עתה בא אליו בלא מטה א"ל אתה מאחז עיני הייתי חושב שאתה מלאך עתה נתאמת לי שאתה אדם כמוני אלא שאתה עושה אחיזת עינים. כי ביום ראותך פני, לא אמר ביום שאראה פניך תמות, אלא ראותך, יום שתעשה לי שום אחיזת עינים שאתה

רואה אותי ואני איני רואה אותך, תמות, לא אמר אמיתך אלא תמות אני אעשה שתמות ע"י כשופין, ולזה אמר ראותך, ולא אמר ראותו, ועוד אמר תמות אני הייתי חושב שאתה מלאך, עתה שאתה בן אדם כמוני אוכל להמיתך. ויאמר משה כן דברת. אמת כשאני מביא עמי המטה ודאי יש ראיה אחרת, לא אוסיף עוד ראות פניך בלא מטה, ורז"ל אמרו לא אוסיף עוד ראות פניך אני לא אבא אליך אלא אתה תבא אלי, שנאמר ויקם פרעה לילה ויאמר קומו צאו:

פרק יא

פסוק א

ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא. לפי דברינו שאמר, לפרעה לא אוסיף ראות פניך בלא מטה, א"ל הקב"ה אין לך עוד צורך במטה כי המכות שהיו כתובים בו שהם דצ"ך עד"ש באח"ב, לא נשאר כי אם מכת בכורות, מכה זו היא עלי להכותה כמו שאמר אני ולא מלאך אני ולא שליח, זהו אומר אביא על פרעה, אני על ידי ולא על ידך, אתה כבר השלמת שליחותך שנאמר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה נשאר עלי לשלם החוב שנסיתי אברהם בעשרה נסיונות ועמד בכולן ונסיון עשירי קח נא את בנך והלך הוא ובנו לבם אחד, והוליך שני נעריו ואמר להם שבו פה והלכו שניהם יחדיו, יחדו כתיב שיחדו שמי, א"כ כנגד זה שהוא נסיון בנו שהוא בכור, אע"פ שנולד ישמעאל כבר אמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע, כנגד זה היא מכת בכורות, וכנגד שהלך הוא לבד משני נעריו, לזה אני ולא מלאך שי' מכות הם כנגד י' נסיונות, לא נשאר עליך אלא שתדבר באזני העם וישאלו כדי שלא יאמר אותו צדיק ועבדום קיים בהם ואחרי כן יצאו לא קיים בהם, ואפילו שדבר זה היה מסור בידם י"ב חודש, עכ"ז דבר נא, גדולה מצוה בשעתה, ועוד שאחר שבא עליהם מכת החושך ימצאו חן בעיניהם שיאמרו אילו היו רוצים לקחת היו לוקחים אותו בו' ימי אפילה, לזה אמר נא כלומר עתה בא עת זה הדבור. וכבר ביארתי פ' שמות השנויים שאמר שם ושאלה אשה וכאן וישאלו איש, ושם אמר ושמלות וכאן לא אמר, עיין שם. א"כ דבר נא מהר, למה לפי כשלחו כלה כולכם כאחד גרש יגרש ותהיו מבוהלים ונחפזים לזה דבר נא:

פסוק ג

גם האיש משה גדול מאד בעיני עבדי פרעה וגו'. בכל מכה ומכה שהיה מביא עליהם היה גדול בעיניהם אלא אחר המכה היה בא להם החזוק כדי להביא עליהם המכה שאחריה, עתה שלא נשאר עליו להביא אין להם חזוק, א"כ גדול מאד בעיני עבדי פרעה, לא בעיני

פרעה כי עדיין יש לו חזוק להכותו מכת הים שנאמר ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף, ולאמר למשה ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים וישובו המים על רכבו וגו':

פסוק ד

ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו'. אז"ל שאמר משה כחצות כדי שלא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא. והקשה רבינו בחיי ז"ל ואמר איך יאמרו משה בדאי הוא ממכה שלישית שהיא מכת הכנים הא ע"כ אמרו אצבע אלהים ולא נראו עוד לפני משה ולא באו בהיכל המלך, והוא ז"ל האריך עיין שם בספרו. ואפשר לומר שמשה אמר כחצות הוא על היציאה ועל הגלוי כשיגלה הוא כחצות אבל ההכאה היא בחצי הלילה, וכן אמר משה כחצות הלילה אני יוצא ובמכה אמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור, לא אמר יצא והכה כל בכור, ולזה אמר כחצות ולא אמר בחצי כמו שאמר ויהי בחצי, ולא אמר בחצות, אלא משה אמר כחצות כלל שני חצאין חצי ראשון שהוא דין וחצי אחרון שהוא רחמים שהקב"ה משתעשע עם הצדיקים בגן עדן, והכאה זו צריך שיהיה בר דין ורחמים דין להכות בכורי מצרים ורחמים להצלת ישראל, ולזה היתה המכה זו בלילה ולא ביום כשאר המכות שהיו כולה ביום, א"כ לזה אמר משה כחצות הלילה אני יוצא, לקח מעט מחצי ראשון שנגלה בו, ולזה אמר יוצא, והתחלת חצי האחרון קודם שיגבר הרחמים, ולזה ומת כל בכור ולא כל מצרי, שלשון בכור הוא ראש, ואותו המת הוא תשלום הדין והתחלת הרחמים, ועל זה אמר דוד חצות לילה אקום להודות לך, פירוש על שהיתה המכה חצות לילה שבה התחלת הרחמים כדי להציל ישראל, וזהו על משפטי על משפט שעשה עם המצריים ומשפט עם ישראל, צדקך, על צדקה שעשית עם אבותינו במצרים שלא היה להם זכות ומצות כדי שיגאלו בהן ונתן להם דם פסח ודם מילה. וכן אמר במדרש:

וכתב הרב רבי מנחם ריקנאטי טעם היות המכה בחצי הלילה, כי אז ממשלת הדין לפעול פעולתה, ואותה שעה היתה שעת מאדים הממונה על ההריגה ועל הדם, שהרי ביום ה' יצאו אבותינו ממצרים כדאיתא בסדר עולם ובלילה מתו בכורי מצרים, וכשתחשוב סוד כצנ"ש חל"ם, כצנ"ש בראשי הימים, תמצא תחילת מאדים בחצות לילה, וטעם יוצא כטעם הנה ה' יוצא ממקומו, ר"ל יוצא ממדת רחמים ובא לו למדת הדין ע"כ. ואפשר עוד לומר שלזה אמר משה כחצות, לפי שאמר אני יוצא ממדת רחמים למדת הדין וכאן הוא הפך שיצא ממדת הדין שהוא חצי ראשון ונכנס למדת רחמים שהיא חצי האחרון, לז"א משה כחצות, ר"ל שאע"פ שהוא בחצי והתחילה מדת הרחמים יצא וחזר ובא לו

לסוף מדת הדין, לזה כחצות ולא בחצות, שבחצות לילה הקב"ה משתעשע עם הצדיקים בגן עדן וכרוזא נפיק וקרי עורי צפון שהיא מד"ה ובואי תימן מדת הרחמים:

פסוק ה

ומת כל בכור. ד"פ בכור, כנגד ד' קליפות שהם רמוזים באגוז שחפו עליהם, כנגד ד' יסודות, שכל קליפה גוברת על יסוד, קליפה ראשונה של אגוז רכה ומרה כנגד יסוד האש, כי מרירות היא חמה בטבע, ולזה רמז ואמר ומת כל בכו"ר באר"ץ מצרי"ם, ס"ת מצ"ר למפרע, שלקחה האגוז והביאה במצור לתוכה, קליפה ב' של אגוז הוא קשה זהו כנגד יסוד העפר שהוא קשה, וע"כ וכנגד זה אמר מבכור פרעה היושב על כסאו, פרע"ה למפרע העפ"ר, קליפה ג' של אגוז היא אותה שהיא נאכלת עם הפרי שיבש והיא נקלפת, כנגד זה אמר עד בכור השפחה אשר אחר הרחים שהם השינים שנאכלת והיא כנגד יסוד המים, קליפה ד' היא דקה מן הדקה והיא כנגד יסוד הרוח שאינו נתפס, כנגד זה אמר וכל בכור בהמה שאינה נחשבת לכלום:

ובזוהר שאל רבי יוסי אמאי לא הוה ביממא דיתגלי לכל פרסומי נסא ואמאי מיתו כל אינון חלשי דבתר ריחיא ואינון טליא דבני עאנא ולא מיתו פרעה ופרדשכי וגוברי מגיחי קרבא כמא דהוה בסנחריב דכתיב ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, ותנינא כלהו מלכין בני מלכין רופינוס ופרדשכי, התם אתחזי גבורתא דחד שליחא דיליה יתיר מהאי דהוה יאות למהוי דיליה יתיר, והשיב לו רשב"י ז"ל תמר דכר ונוקבא לא סליק דא בלא דא, תמר כד"א כתמרות עשן מה עשן סליק חוור ואוכם אוף הכא כולא כליל בה בפלגות ליליא למעבד נמוסוי בחד שעתא חוור לישראל ואוכם למצרים, ועוד דהאי לילא אי לא אתפלג לא עביד נמוסוי, מנא לן מאברהם שנאמר ויחלק עליהם לילה. דאתפלג למעבד נמוסוי אוף הכא משה אמר ויהי כחצות כד"א כעלות המנחה וכתיב כעלות גדיש בעתו, אוף הכא כחצות כמפלג ליליא, ומשה ידע דלא עביד נמוסוי עד דאתפלג, והכי הוה דלא עביד נמוסוי עד דאתפלג בפלגו בתראה, הה"ד ויהי בחצי הלילה. ומת כל בכור אפילו דרגין עלאין ותתאין אתברו משולטנותהון כל אינון דשלטין בחכמתא דילהון דכתיב בארץ מצרים, וכלהו דרגין עילאין ותתאין כלהו בפסוקא אתחזון דכתיב מבכור פרעה היושב על כסאו, כתרא תתאה דקוזמיטא דמלכותא דלעילא, עד בכור השפחה כתרא שמאלא תתאה מניה דקוזמיטא, מבתר ארבע רחיין ארבע משריין משמע דכתיב אחר הרחים ולא מן הרחים, וכל בכור בהמה תתאין מתתאין נוקבא מנוקבתא דאשתכחו באתני ובעירי ברברבי ובזוטרי, עד בכור השבי אשר בבית הבור. אינון דנפקי משפחה די בהון עבדי לאסירי דישתעבדון בהון לעלמין ולא יפקון לחירו וברוחצנותא דאילין דרגין

סריבו מצראי, דבהון עבדי קשרא לישראל דלא יפקון מן עבדותהון לעלמין, ובהאי אתחזי גבורתא ושולטנותא דקב"ה ודכרנא דא לא ישתצי לדרי דרין, ואי לא הוה חילא וגבורתא דקב"ה על מלכין ועל חרשי עלמין ועל חכימי עלמין לא יפקון ישראל מן עבדותא דשרא קטרין דילהון ותבר כל אינון כתרין בגין לאפקא לון. תאנא י' כתרין אינון לתתא כגוונא דלעילא וכלהו סתימין בתלתא אלין דאמרן, ותלת קשרין קשירו בהו על תלת דרגין דבהו עביד דלא יפקון ישראל משעבודהון לעלמין, זכאין אתון אברהם יצחק ויעקב דבזכותכון שרי קטרי ובדא קוב"ה דכר ג' קטרי מהימנותא דלכון הה"ד ויזכור אלהים את בריתו את אברהם הא קשרא חדא דאברהם, את יצחק הא קשרא תניינא דיצחק, ואת יעקב הא קשרא תליתאה שלימתא דיעקב. ע"כ:

עוד יכולין לומר על מה ששאל איך חד שליחא על ידוי מיתו מלכי ופרדשכי וכאן מיתו חלשי דבתר רחייא רעי ענא, אלא שם שהיה מלאך בערכו היו מלכי ופרדשכי, וכאן שהיה הקב"ה בעצמו כולם הם חלשים בערכו:

ויאמר משה. ומת. ובמעשה אמר הכה, אמר בזוהר הכה משה לא אמר אלא ומת, מהו הכה אלא דעבד ב"ה כמה דאגזים משה דכתיב והנה לא שמעת עד כה. ותראה בהתראת משה כל בכור שאמר הוא מלא ובהכאה חסר חוץ מן בכור השבי שהוא מלא, לפי שעד עתה לא היתה בהם המכה שעודם במלכותם הם מלאים, אבל אחר שהוכו ונתבטלו הם חסרים. ומה שאמר עד בכור השבי זה עון יוסף שהשליכוהו לבור, וישראל יוצאים ממצרים שהיא בור, והיה עון יוסף מעכב לזה הכהו כלו' שלא יעכב, ולפי שלא נתבטל לגמרי שהרי חזר ונעור בי' הרוגי מלכות לזה בכור השבי מלא. ורז"ל אמרו ארבעה בכורות נאמר כאן בכור לאיש, בכור לאשה, בכור לזכר, בכור לנקבה, הא כיצד איש אחד בא על עשר נשים, יולדות עשרה בנים נמצאו כולם בכורי נשים. י' אנשים באים על אשה אחת והיא יולדת י' בנים נמצאו כולם בכורי אנשים, א"כ לפי זה ומת כל בכור מבכור פרעה הם בכור איש בכור לזכר, עד בכור השפחה וכל בכור בהמה הם בכור לאשה, בכור לנקבה, ולזה אמר אשר אחר הרחים, שהיא נשואה כמו תטחן לאחר אשתו, וכל בכור בהמה זה המזנה בבהמה:

פסוק ו

והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה, וסמיך ליה ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. יאמר שהדרך כשמלאך בעיר כלבים צועקים וכאן שאין בית שאין שם מת, שמה"מ בא לעיר ואפ"ה לא יצעקו הכלבים כדי שלא ירעדו ויפחדו בני ישראל, ולזה סמך והיתה צעקה גדולה עם ולכל בני ישראל לומר שאפילו שיש צעקה גדולה

המכה היתה בחצי הלילה שהוא זמן ממשלתם לצעוק, כמו שאז"ל ג' משמרות הוי הלילה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים, עכ"ז ישנו טבעם ולא יצעקו, וכמוהו לא נהיתה וכמוהו לא תוסיף וגו', ולפי שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה נתן להם לכלבים הטרפה ובגר אמר לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלם או מכור לנכרי, נתן טריפה לכלב ונבילה לגר אע"פ שהכלב הנבילה והטרפה הכל הם שוים אצלו עכ"ז הרחיקו מהנבלה לפי שנתנבלה ע"י סמאל ויש לו חלק בה, כי הכלב מרוב פחדו ממלאך המות צועק. כמו שכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל איתי שכתב אחד מתלמידי ר' יהודה החסיד ז"ל פעם אחת היה כלב צועק וזנבו מונחת בין ירכותיו והיה מהלך לצדדין מאימת מלאך המות ובא אחד ודחף את הכלב למקום שהיה בורח משם ומת הכלב לאלתר, א"כ שכר גדול נתן לו שהרחיקו מן הנבילה שהיא חלקו של סמאל, כמו שאז"ל יחיו מתיך אלו המתים ע"י הקב"ה, נבלתי יקומון אלו המתים ע"י מלאך המות, ולזה מטמאים המתים, כי הצדיקים שמיתתם ע"י הקב"ה אינם מטמאים, כמו שאז"ל במסכת כתובות יום שמת רבי הכריזו בטלה הכהונה, לומר שיתעסקו בו הכהנים, לפי שמת ע"י הקב"ה ולא ע"י מה"מ. יחרץ, פירש"י ז"ל שהוא לשון שנון והביא לו חבר, הוא לא רצה לשנן לשונו כדי שלא להפחיד את ישראל לזה יתנו לו בשר שנשחט ע"י בדיקה ושנון. עוד אמר במדרש ולא עוד אלא שזכו לעבוד מצואתן לכתוב בהן ס"ת תפילין ומזוזות, שכר זה למה לפי שכשהכלב צועק אפילו הבהמות הם נפחדים ולוקחים התפעלות לעצמן, והם לא צעקו כדי להפחיד ג"כ הבהמות וימותו ע"י מה"מ שנאמר למאיש ועד בהמה, לזה זכו שעורות הבהמות הטהורות יתעבד בצואתם. ועוד יכולין לומר שנתן להם שנים, טריפה ועבוד בצואתם, לפי שהיה להם לצעוק משני דרכים, אחת מפני שהיא במשמרה שניה שהכלבים צועקים, ואחת כשמלאך המות בא לעיר ג"כ הכלבים צועקים, לזה לא קפח הקב"ה שכרם ונתן להם שנים, טריפה ועבוד. ואמר המדרש והלא דברים ק"ו, ומה אם חיה לא קפח הקב"ה שכרה ק"ו שכר בני אדם. או נאמר טעם אחר למה אמרה תורה לתת הטריפה לכלב לפי שאמרה תורה ועצם לא תשברו בו, כמו שאמר בזוהר ויחמון ליה וישתמודעון ליה דאיהו דחלא דילהון ולא יאמרון דחיה או דמילא אחרא הוא ויחמון גרמוי רמאן בשוקא ולא יכלין לשזבא ליה ועל דא שפטים, ודרך הכלבים לאכול העצמות ולא אכלו כדי לפרסם נסיו של הקב"ה, הם לא רצו לאכול עצמות נתן להם הקב"ה בשר, ועוד עשו הכלבים כמ"ש במדרש שהיו המצרים קוברים בתוך בתיהם כדי שלא יראו בהם ישראל, והיו הכלבים נכנסים מתוך הכוכים ומחטטין ומוציאים את הבכורות מתוך כוכיהן ומתעתעין בהם והיה

קשה בעיניהם כחילו אותו היום קברום ע"כ. ולפי שלא אכלו נתן להם הטרפה, הם לא רצו לאכול נבלה נתן להם טרפה שהיא כשחוטה. ואפשר שלזה מעבדים עורות ס"ת בצואתם כמו שהם הראו הנס שעשה הקב"ה, כן ס"ת שמספרים נסיו ונפלאותיו ומראים כתיבתו לעם יהיה עבוד עורותיו בצואתם. עוד לפי שהוציא הקב"ה את ישראל על מנת לקבל התורה מי היה סבה למהר יציאתם לקבל התורה, הכלבים, לזה היה עבוד העורות שכותבים בהם התורה בצואתם. ובזה תבין מה שאז"ל על פסוק יודע צדיק דין דלים, יודע צדיקו של עולם שהכלב מזונותיו מעטים לכך שוהא אכילתו במעיו ג' ימים, מלבד הטעם למה שוהא אכילתו ג' ימים כמ"ש ז"ל יש טעם אחר כדי שיתעפש בגופו וכשיצא לא יהיה לו כל כך עפוש כדי לעבד בו העורות עוד אמרו פרק מי שהחשיך (קנ"ה:) אמר רב המנונא ש"מ אורח ארעא למשדא אומצא לכלבא:

פסוק ז

למען תדע אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל, שלבני ישראל לא יחרץ כלב לשונו ולמצרים יחרץ, מי מודיע הפלא הזה הכלבים א"כ ראוים הם ליתן להם שכר:

פסוק ח

וירדו כל עבדיך אלה אלי, רז"ל אמרו חלק כבוד למלכות שלא אמר וירדת. או נאמר שאמר וירדו כל עבדיך, כבר אמר בפסוק גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה, לא בעיני פרעה, כי אחר שנשלמו ה' מכות לא היה להם חזוק לב, אבל פרעה עדין צריך לחזק לבו להראות המופתים של קריעת ים סוף, לזה אמר וירדו כל עבדיך אלה שידעו כולם שאתה היית סבת כל המכות והשתחוו לי שיודו שכל מה שעשיתי הוא באמירת הקב"ה, זהו לאמר. עוד אמירת לאמר מלשון את ה' האמרת, כך אמר משה שסופם של עבדיך שיאמרו לי, לא אתה שאמרת אל תוסף ראות פני ודחיתני, ויצא מעם פרעה בחרי חף ולא מעם עבדיו:

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה, רצה הקב"ה להקדים למשה כמו שהקדים קודם המכות ואני אקשה את לב פרעה, כן ג"כ אמר אחר המכות שעתיד להקשות לבו למען רבות מופתים של קריעת ים סוף, וא"ל כן כדי לחזק לבו של משה ולבן של ישראל כשיראו אותם רודפים אחריהם, ולזה סמך ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים החודש הזה לכם וגו', לומר שאע"פ שמזל זה החודש הוא מזל טלה והוא מזלן של מצרים חזר להיות לכם בעזרתכם, ולזה אמר בארץ מצרים, אע"פ שהוא במקום ממשלתו לכם הוא כפוף תחת ידיכם, ולזה עשו ממנו חשבון ועשו אותו ראש חדשים, וכשיראו כן

שאר המזלות גם הם יהיו לכם למאמרכם, וזהו אומרו ראשון הוא לכם לחדשי שיראו שאר חדשי המזלות ויהיו לכם:

דברו אל כל עדת בני ישראל ויקחו לכם שה לבית אבות ויהיה למשמרת ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, שה אחד ישחטו אותו כל קהל עדת ישראל, אלא רמז על מזל טלה שהוא ראש כל המזלות שיהיה כפוף תחת ידם, והקדים להם כל זה כדי לחזק לבן באמונתו ית', והיה להם מדת הבטחון בהקב"ה, לפי שהם הולכי דרכים והולכים ליכנס בים כדי שלא ימצא המקטרג מקום לקטרג. עוד אמר ולא ישמע אליכם פרעה כמו שאמר במדרש שלח הקב"ה משה לגאול ולא רצה פרעה, אמר הקב"ה כראוי עשה פרעה כי אני אמרתי לאביהם דן אנכי, וכי משה אנכי או אהרן אנכי, א"כ צריך אני להרבות מופתי כדי לקיים דבורי, שאמרתי דן אנכי ואתם עשיתם מה שמוטל עליכם לעשות, זהו ומשה ואהרן עשו א"כ הדין עם פרעה שלא שלח, זהו ויחזק ה' את לב פרעה ולא שלח גו', וכן במדרש ז"ל ואמר אליך שלח את בני ויעבדוני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, ית' שמו של הקב"ה שהוא מגיד מראשית אחרית, אמר לאברהם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, מהו דן זו מכת בכורות שנקראת נגע שנאמר עוד נגע אחד, מהו אנכי אמר הקב"ה פורע אני מהם במכת בכורות שנאמר הנה אנכי הורג את בנך ע"כ. הוקשה להם מאחר שאמר לאברהם דן אנכי משמע שכל המכות לא יהיו אלא ע"י ית', ואיך היו ע"י משה ואהרן, לזה אז"ל שרמז לאברהם על מכת בכורות לבד שתהיה ע"י, וזהו דן ד' דם שהיא מכה ראשונה, ון' נגע שהיא מכה אחרונה, ולזה אז"ל אע"פ שעשר מכות רמוזים במלת דן הכל הולך אחר החתום, כי לאברהם אמר אנכי ובמכת בכורות אמר אנכי הורג. וכן ג"כ אמרו במדרש כשאמר הקב"ה למשה עוד נגע אחד, אמר משה הרי הגיע הסימן, אחד היה אברהם הרי נגע אחד, כל זה אז"ל להורות כשאמר לאברהם דן אנכי לא היתה הכונה אלא על מכת בכורות, ואתיא אחד אחד שאפילו משה היה תמה על זה עד שאמר לו עוד נגע אחד אמר זה סימן, וכן במדרש אמר משה כשנגלה אליו בסנה אמר מי אנכי לא כך הבטחת לאברהם ואמרת לו דן אנכי, לא כך אמרת ליעקב אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך, ולי אתה אומר שאוציא ישראל מי אנכי. הרי שהיה תמה עד שאמר לו עוד נגע אחד, ואמר זה סימן:

פרק יב

פסוק א

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בכל המכות לא נאמר אמירה למשה ולאהרן אלא כאן, וכי ישראל לא היו מאמינים במשה עד שהוצרך למנות עמו אהרן. מכאן למדו שאין

קדוש החדש אלא בב"ד מומחין, ולזה לא אמר דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר החדש הזה לכם, שהיה משמע שאפילו בהדיוט לכך נאמר משה ואהרן. עוד אמרו במדרש הה"ד אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ, א"ר לוי מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באי זה דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא עד שמצא זכותו של משה ואהרן והיא עמדה להם הה"ד אלה שני בני היצהר, למה"ד למלך שבקש לישא אשה ובאו ואמרו לו עניה היא ואין לה בעולם אלא שני נזמים בלבד א"ל המלך דיה, כך אמר הקב"ה דיין לישראל שיגאלו בזכות משה ואהרן, לכך נאמר ויאמר ה אל משה ואל אהרן, הוקשה להם שלא אמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן דברו, לזה אמרו שהאמירה היא אל משה ואל אהרן שזכותן דיין לישראל שיגאלו. אבל יש להקשות בזה המאמר שאמר מלמד שהיה הקב"ה חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל, הרי אמרנו שאמר לו הקב"ה בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, שאמר לו למשה בזכות התורה שיקבלו על ההר הזה, ועוד אמר במכילתא ואעבור עליך וארא, הגיע שבועה שנשבע הקב"ה לאברהם לגאול לבניו ולא היה בידם מצות שנאמר שדים נכונו ושערך צמח ואת עירום ועריה מן התורה ומן המצות ונתן להם שתי מצות דם פסח ודם מילה. וכן אמר בפרקי ר"א ר' אליעזר אומר מה ראה הקב"ה לומר שני פעמים בדמיך חיי, אלא אמר הקב"ה בזכות שתי מצות הללו שהם דם פסח ודם מילה נגאלו ממצרים אלא לזכות במצוה צריך להקדים לה מצוה אחרת ששכר מצוה פירוש לזכות במצוה שכר, מצוה, שקדמה לה מצוה אחרת, ולא מצא כדי ליתן להם את התורה או המצות שהם דם פסח ודם מילה אלא בזכות משה ואהרן, ולזה היו שתים דם פסח ודם מילה, דם פסח כנגד אהרן שהוא קרבן והכהן מקריב הקרבן, שאע"פ שהיה נאכל לבעלים היה הכהן מקריב ממנו חלבו ודמו, דם מילה כנגד משה שהיה מהול והיה מוהל בארץ מצרים. במדרש למה אינו אומר במצרים א"ר חנינא כתיב בתורה בחוץ תעמוד אף אני אעשה כך בארץ מצרים ולא במצרים, וכן אמר משה כצאתי את העיר, ע"כ:

או נאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, ולא אמר דברו החדש הזה, שאמר הקב"ה עתה שהגיע יציאתם אמר מארץ מצרים לאמר, פירוש לנשאותה ולעלותה, מלשון את ה' האמרת, ואמר למשה ולאהרן העלוי שלכם שהלכתם בשליחותי בא להם בארץ מצרים, גם המעלה של ישראל וגאולתם ועלויים בא להם בארץ מצרים, א"כ בארץ מצרים לאמר, צריך לאמרה, לא כמו בבל שלא בא להם לישראל עלוי ומעלה שגרם החטא ונשאו נשים נכריות ולא נעשה להם נסים ונפלאות, לזו נתקללה שתחרב לנצח ולדורי דורים, שנאמר לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור, ואמר וטאטאתיה

במטאטא השמד, וכן נאמר ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית לדור ודור תחרב לנצח נצחים אין עובר בה, אבל מצרים שעל ידה בא לכם ולישראל העלוי והמעלה אמר לא תחרב אלא תתעלה שנאמר ושבתי את שבות מצרים, וכה"א והיה ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ, ולזה בגאולת מצרים אומרים אמת ממצרים גאלתנו, זוכרים שם המדינה מה שאין כן בבבל שלא נזכרה:

פסוק ב

החדש הזה לכם ראש גו', לא חדשתי עולמי אלא בשבילכם שנאמר בראשית בשביל ישראל סבא שנקרא ראשית שנאמר קודש ישראל לה' ראשית וכו'. ראש חדשים, התורה שהיא ראש לכל חדושים שבעולם שקדמה אלפים שנה לחדוש העולם, ואמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנתנה לישראל היא לכם. ד"א אמר החדש הזה לכם, זה משה שנאמר כי זה משה האיש לא בא אלא לגאלכם לכם, וכן החדש הזה לכם, ס"ת משה, ור"ת מ', שעמד מ' יום בהר, לכה בשבילכם כדי להוריד לכם התורה, ראש חדשים שהוא גואל ראשון, הוא גם כן לכם, משיח שנאמר בו ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן, גם כן משה עמו שנאמר מ"ה שהי"ה הו"א שיהיה ר"ת משה, וכן עד כי יבא שיל"ה גימ' משה, וכן הנם ס"ת משה אהרן מרים, שיבאו בגאולה אחרונה כמו שהיו בגאולה ראשונה. לחדשי, כל החדושים שעתיד לחדש עולמו ולעשותכם בריה חדשה שנאמר ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן וגו'. לחדשי השנה, כל החדושים והשנוים הכל בשבילכם, לכ"ם מל"ך, הוא לכם לחדשי, גימ' מלך המשיח ע"ה. ואמר שני פעמים לכם לרמוז לגואל ראשון ולגואל אחרון, שגואל ראשון נקרא מלך שנאמר ויהי בישורון מלך, לחדשי השנה, גימ' תשבי, רמז גם כן למבשר שהוא אליהו התשבי. ותמצא בפסוק זה י' מלות כנגד י' מאמרות שבהם נברא העולם, לרמוז שלא חדש הקב"ה העולם אלא בשביל ישראל סבא, וכן תחלתו ה' וסופו ה' לרמוז על י' הדברות שניתנו בשני לוחות ובכל אחד חמש, וכל זה נאמר למשה ולאהרן שיאמרו ליחידי הדור, ולא יאמרו אותם להמון העם כדי שלא יאמרו שיש עוד גלות אחר וגואל אחר ודיה לצרה בשעתה, ולזה לא אמר דברו אל כל עדת בני ישראל וגו' החדש הזה, ואגב גררא רמז להם למשה ולאהרן שלהם הדבור ושעתידין להתחדש ולבא עם מלך המשיח, ולזה אחר שאמר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה רמז להם כן, לפי שעל ידם נגאלו ישראל ונכנסו תחת כנפי השכינה וקבלו התורה, וע"י פסקה זוהמת הנחש ונהיו לו לעם והוא יהיה להם לאלהים, כי לזה היתה כוונת הבריאה, אם כן מן הדין ומן הראוי שיהיו גם כן בגאולה אחרונה, שאלמלא ראשונה לא באה אחרונה:

ועוד החדש הזה לכם ראש חדשים. ראש לב' חדשים הבאים אחריו שהם אייר וסיון, לקבלת התורה, שנתחדשו בחדש הג' ונעשו בריה חדשה, ראשון הוא לכם לחדשי, לשאר חדשים:

ובמדרש פסיקתא רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, א"ר סימון חשבונותיך אלינו שכל אלפים ותמ"ח שנים עד שלא יצאו ישראל ממצרים היה הקב"ה יושב ומחשב חשבונות ומקדש את השנים ומחדש חדשים, וכיון שיצאו ישראל ממצרים מסרו למשה שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, מהו לאמר אמר מכאן ואילך הרי הם מסורים לכם הה"ד החדש הזה לכם ע"כ. הרי שכל תכלית הבריאה והמחשבה והחשבונות הם עלינו:

עוד החדש הזה לכם. שישראל מונין ללבנה שהן עתידין להתחדש כמותה. וכן במדרש עד שלא הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים ברמז הודיעם שאין המלכות בא להם עד שלשים דור, חדש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור, ותחלתם מאברהם שהתחיל להאיר שנאמר מי העיר ממזרח קרי ביה מי האיר ממזרח וכו':

עוד החדש חדשים חדשי. ג' חדש, רמז על חדש השלישי שעתידים להתחדש בקבלת התורה, כמו שאז"ל החרשים נעשו פקחים שנאמר ונשמע, סומים ראו שנאמר ויראו את אלהי ישראל, פסחים קמו שנאמר ויתיצבו, ומתו והוריד טל של תחית המתים וחיו ונעשו בריה חדשה, החדש, חדשה, ותמצא ה"ס יום מניסן עד סיון ששה בו, וכן כשתסיר ה' מהחדש ים מחדשים י' מחדשי גימ' ה"ס, כי היא הוציאה אותם ממצרים שנאמר אני ולא מלאך, בכח הבינה, שנאמר וחמשים עלו בני ישראל ה, וביום חמשים קבלו התורה בב' לוחות ה' בכל לוח הם ה' ה"ס, ובינה, התורה ה' בראש וה' בסוף תור באמצע והיינו וקול התור נשמע בארצנו והבן, וסימן אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה:

עוד במדרש. השנה אמר ר' לוי כל מעשיהם של ישראל משונים מאומות עכו"ם בחרישתן ובזריעתן ובקצירתן ובעימורן ובדישתן ובגרניהם וביקביהם ובמנינם ובחשבונם, בחרישתן לא תחרוש בשור ובחמור, בזריעתן לא תזרע כרמך כלאים, בקצירתן ולקט קצירך לא תלקט, ובעימורן ושכחת עומר בשדה, ובדישתן לא תחסום שור בדישו, בגרניהם וביקביהם הענק תעניק לו מגרנך ומיקבך, במנינן ובחשבונן שאה"ע מונין לחמה וישראל ללבנה, החדש הזה לכם ע"כ, והבן שכלל כאן ט"ו דברים והעשירי קודם אינו ברשותן והבן:

עוד במדרש החדש הזה לכם, א"ל חדשו מעשיכם ותהיו ראש ואם לאו נבוכדנצר שנקרא ראש שנאמר אנת הוא רישא דדהבא יתגרה בכם, חדשים אם חדשתם מעשיכם תזכו לבית שני, חדשים בי"ת שני גימ', ואם לאו ראשון, הרי עשו מתגרה בכם שנקרא ראשון שנאמר ויצא הראשון, ואם תחדשו מעשיכם יבא ראשון ויפרע מראשון:

עוד החדש הזה לכם. אמר לכם כלומר שיפנו יביטו ללבנה שימי תוספתה היא בלילה, לומר שאין לה מזה העולם שום הנאה כמו הלילה שאין בה שום הנאה, כי אם השינה שהיא אחד מששים במיתה, וימי חסרונה היא לוקחת קצת מן היום לומר שאם האדם לוקח הנאות מזה העולם הוא בחסרון כי זה העולם הוא לעשו, שכן היה התנאי מן הבטן שעולם הבא הוא ליעקב וזה העולם הוא לעשו, ואין ליעקב כי אם קצת אחיזה כדי לקיים המצות כדי שיזכה בהם לעולם הבא, זהו וידו אוחזת בעקב בשביל העקב שהוא הסוף. ולזה אמר ויעקב נסע סכותה, לומר שיהיה צופה ומביט לסופו שהוא העוה"ב. ולזה תקן תפלת ערבית לומר שיהיה מגמת פניו הערבת שמשו ויתקן עצמו:

פסוק ג

דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש. תאמרו להם ותבשרו לכל עדת ישראל לא לזקנים לבד כמו שעשיתם בתחילה, שנאמר וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני ישראל והאמינו, ואחר כך אמרו להם ירא ה' עליכם וישפוט, עתה שהייתם שניכם גם עתה תבשרו לכל שניכם, ומה היא הבשורה, בעשר כתיב, בא עשר, באו העשר מכות שייעדתי להכותם, לפי שנסיתי אברהם אביכם בעשר נסיונות נתאחרה גאולתכם עד שבאו כולם לא נשאר כי אם מכה עשירית שהיא כנגד כולם, ג"כ בעשר בא עשר, אם כן בעשר, בביאת זו המכה באו העשר כולם וכבר תשש כחם, כי כשם שהיתה המכה בהם כן היתה בשר שלהם וכבר תשש כחו, ולזה ויקחו איש שה לבית אבות אבת כתיב גימ' ת"ג, ר"ל הכתר שלהם הוא השר, שה לבי"ת, ב' שה, השר והשה כולם מסורים בידם, ויהיה כפות ד' ימים כדי שיתאמת לכם ולא תאמרו שאני מצחק בכם מיום ליום, אע"פ שאני מאחר י"ד יום, כמ"ש במכילתא דברו אל כל עדת ישראל לאמר, אין ת"ל לאמר אלא להפסיק הענין, הדבור בר"ח: ולקיחה בעשור ושחיטה בי"ד:

ובמדרש בשם ר' יוחנן הכא את אמר בעשור לחדש ולהלן אומר בעשור לחדש עלו מן הירדן, לקיחתו עמדה להם בירדן. אם כן לזה אמר ויקחו להם, כלומר הקיחה היא לתועלתם שיעלו מן הירדן, וסוף המאמר אומר ואכילתו עמדה להם בימי המן, שנאמר ואכלו את הבשר בלילה הזה, בלילה ההוא נדדה שנת המלך. הוקשה להם כי בלילה

הזה הוא מיותר מאחר שאמר ולא תותירו ממנו עז בקר ודאי שצריך לאכלו בלילה קודם אור הבקר שלא יבא לידי נותר, אלא ודאי לדרשא אתא, וכן בלילה הזה ע"ה גימ' המן: עוד במדרש אמר רבי ברכיה בשם רבי אבין ויקחו להם איש, זה הקב"ה שנאמר ה' איש מלחמה, שה לבית אבות אמר רבי יוחנן בשם רבי סימון לא לן אדם בירושלים ובידו עון כיצד תמיד של שחר מכפר על עבירות שנעשו בלילה ותמיד של בין הערבים מכפר על עבירות של יום. פירוש שה לבית אבות הוא על התמיד שהיה נקרב במעמד המשמר שהם נקראים בתי אבות שנאמר לבד ממכרם על האבות, ולזה אמר שה ב"פ כנגד תמיד של שחר ותמיד של בין הערבים, כנגד תמיד של שחר אמר לבית אבות וכנגד של בין הערבים אמר שה לבית, ורצה הקב"ה לקדשם ולטהרם ולהאכילם קדש קדשים וקרבן ראשון שיקריבו יהיה להם ללבן גופם וליעשות כהנים נהנים משולחן גבוה, כמו שאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ולזה כל בן נכר לא יאכל בו, וכן רמז את קרבני לחמי לאשי, לאנשי, ועוד רמז כאן שני הבתים, שה לבית אבות כנגד בית ראשון, שה לבית כנגד בית שני. עוד נאמר שאמר שה לבית אבות שה לבית, כאן רמז להם ג' גליות, גלות מצרים כנגד אברהם, כי לזה ירד אברהם למצרים, גלות בבל רמז ליצחק שהלך לארץ פלשתים שהיא מגורי אביו, וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אביו שהוא באור כשדים, וגלות אדום הוא כנגד יעקב שכל ימיו היו בצער רמז על הגלות הארוך, ועל השנים אמר לבית אבות שהיה להם קץ, ולזה רמזם כאחד שאמר לבית אבות, כי לעולם אומר אברהם יצחק ואינו אומר אברהם ויצחק אבל ביעקב לעולם אומר בוא"ו ויעקב, וכנגד אמר שה לבית, ליעקב שקראו בית, ואם ימעט הבית שנתמעט בית המקדש ונחרב, מהיות משה שאין משה רבינו שילמד עליהם זכות ונתמעט הזכות, ולקח הוא ושכנו הקרוב אל ביתו, רמז על עזרא הסופר ונחמיה בן חכליה שעלו ובנו בית שני, וכן ולקח הוא ושכנו הקרב אל. בגי' בא עזרא הסופר ונחמיה בן חכליה:

פסוק ד

או נאמר ואם ימעט הבית רמז על בית שני שנתמעט שחסרו בו ה' דברים, ולקח הוא ושכנו הקרב. גימ' אלו לעזרא הסופר ולנחמיה. במכסת נפשות, מנו אותם ולא עלו כי אם ד' רבוא. איש לפי אכלו, שהיו עניים, תכסו. יעשו כסוי שהוא בנין הבית כפי כחם. או נאמר ולקח הוא ושכנו, רמז לב' משיחים:

פסוק ה

שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם. פירוש אחר שעבר עליו על מזל טלה פורענות י"ב חדש, כמו שאז"ל מכות של מצרים י"ב חדש, אחר זה יהיה לכם, יהיה בסיעתכם:

מן הכבשים ומן העזים. יש לשאול בשלמא מן הכבשים שהוא מזל טלה שהיו כבושים תחת ידו ראוי לקחתו ולשוחטו אבל עזים למה, עוד למה אמר תקחו כבר אמר ויקחו להם איש שה לבית אבות, עוד מהו ומן העזים, רש"י ז"ל פירש ומן העזים או מן העזים. אלא כשאמר להם הקב"ה ויקחו להם איש שה לבית אבות פחדו שלא יערער עליהם השעיר ששחטו במכירתו של יוסף, לז"א להם קחו עתה מזל טלה שהייתם כבושים תחת ידו והיה מערער עליכם, וממה שאתם מפחדים מן העזים, ומן העזים תקחו, לעתיד בקרבן שלמים שנאמר ואם עז קרבנו וגו', ובמוספין שנאמר שעיר עזים אחד לחטאת וגו', ושעיר עזאזל לעשות שלום ביניכם ובינו, זה הוא שאמר מן העזים תקחו לעתיד:

פסוק ו

והיה לכם למשמרת. במדרש מה ת"ל לפי שאמר בעשור וכו' אמרו ישראל למשה הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם, אמר להם מן הנס שהוא עושה לכם במשיכה אתם יודעים את הנס שיעשה לכם בשחיטה ע"כ. אם כן לפי זה יהיה פירוש והיה לכם למשמרת והיה הנס שמור לכם עד י"ד שהוא זמן שחיטתו. ולכך קדמה ד' ימים לקיחתו לשחיטתו כדי שיתפרסם לכל שלקחוהו לשוחטו לפרסם הנס, ולתת להם אבירות לב לשוחטו בלי פחד, ולתת דמו על המשקוף כדי שיתפרסם הנס יותר, וכל זה תראו ממשיכתו ולקיחתו, אז ושחטו אותו, לא ישחוט אחד אלא כל קהל עדת ישראל בפרהסיא בלי פחד, בין הערבים אחר חצות לעיניהם. עוד והיה לכם למשמרת, שם הוי"ה שהוא והי"ה הוא יהיה לכם למשמרת, שישמור אתכם, אם כן משכו התחילו למשוך הענין מעתה. ואפשר שלזה היה לקיחתו ארבעה ימים קודם לשחיטתו, כנגד ד' אותיות של שם, או כנגד ד' גאולות, או כנגד ד' קליפות שהם ד' בכורות הרמוזים בפסוק ומת על בכור כאשר אמרנו, וד' פעמים שה בפרשה:

ובזוהר אומר טעם אחר למה קדמה לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים ז"ל, אמר רבי אבא בדא אתקשרו ישראל ת' שנין ואע"ג דת' שנין לא אשתעבדו בהו מ"מ הואיל והוא זמין לאתקשרא ביה אתחשיב עליה כאילו אשתעבידו בהו כל ת' שנין, בגין כך מעכבין ליה כל ד' יומין קטירא ברשותא דישראל:

ובמדרש מכילתא מפני מה הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים היה ר' מתתיא בן חרש אומר הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה שבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו ולא היו בידם מצות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה מן המצות, ונתן להם הקב"ה ב' מצות דם פסח ומילה שיתעסקו בהן כדי שיגאלו. ואומר גם את

בדם בריתך שלחתי אסיריך וגו', לכך הקדים לקיחת הפסח קודם לשחיטתו ד' ימים, שאין נוטלים שכר אלא על המעשה. מה שאמר היה ר' מתתיא אומר לפי שמתתיא בן חרש לא בא לתרץ למה קדמה לקיחתו לשחיטתו ד' ימים, אלא הוא דרש הפסוק שאמר ואעבור עליך, ואמר בעל המאמר שעם אותה הדרשה שדרש נדע טעם למה קדמה לקיחתו לשחיטתו ד' ימים, והוא שהוקשה לו לרבי מתתיא שאמר ואת ערום ועריה מן המצות, והלא אמר רבי אלעזר הקפר ד' מצות היו בידם של ישראל שאין כל העולם כדאי להם, שלא נחשדו על העריות, אחת היתה ופרסמה הכתוב, וכה"א גן נעול אחותי כלה גל נעול גן נעול אלו הנקבות גל נעול אלו הזכרים. ר' נתן אומר גן נעול אלו הארוסות גל נעול אלו הנשואות, ולא נחשדו על לשון הרע שנאמר ושאלה אשה משכנתה כבר היה בידם זה י"ב חודש ואין אתה מוצא אחד מהם שהלשין על חבירו, ולא שנו את לשונם, כי משנוי הלשון שלמדו לשונם באו להתחבר עמהם כמו שהיה בבבל שנאמר ובניהם חצים מדבר אשדודית כי לא ידעו לדבר יהודית וזה היה להם למכשול שנשאו מהם. ולא שנו את שמם כדי שידעו שהם מרוחקים מהם, ועוד ששמם הוא על שם הגאולה, ראובן ראה ראיתי, שמעון וישמע אלהים את נאקתם וכן כולם, כדאיתא במדרש, ולהורות כי כולם היו מאמינים בגאולתן ואפילו שהיו בעבודה קשה היו בוטחים בהקב"ה שיגאלם וקבלו עליהם עול העבדות בסבר פנים יפות, כמ"ש במדרש על פסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים השביעם שלא ימרדו במלכות ושלא ידחקו הקץ, שכן בני אפרים דחקו הקץ ונפלו מהם חללים הרבה מפני שלא האמינו בה' ושלא בטחו בישועתו, ועל שעברו על הקץ ועברו על השבועה שנאמר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, ר' יודן אומר האהבה שאהב יצחק את עשו, עד שתחפץ עד שנעשה חפצו של זקן, ופירוש חפצו של זקן הוא אברהם שהוא בחר לבניו הגלות, כמו שאמר אם לא כי צורם מכרם ואין צור אלא אברהם שנאמר הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם הביטו אל אברהם אביכם. וה' הסגירם שה' הסכים על ידו, לזה לא שנו שמם כדי שיהיה להם זכרון הגאולה ויבטחו בה', לזה היה ר' מתתיא נבוך עד שראה הפסוק והבין טעם הדבר, ולז"א הרי הוא אומר כלומר אם יש שום קושיא הרי היא מתורצת, הרי הוא אומר והנה עתך עת דודים הגיע העת שנשבע לדודים שהם האבות, ולא היה בידם מצות שיתעסקו, מצות הרבה היו בידם כמ"ש, אבל הם מצות בשב ואל תעשה, שלא נחשדו על העריות ולא על לשון הרע ולא שנו לשונם ולא שנו שמם כולם לא תעשה, ואין מקבלים שכר אלא על המעשה, כי בלא תעשה ינצל מן העונשים, אבל לקבל שכר צריך לעשות מעשה שאין נכר עבודת הבורא ושאנו עבדיו אלא במצות עשה משא"כ במצות לא תעשה, ורצה

הקב"ה לזכותם שבעשייתם המצות יזכו לגאולה ולא תבא להם הגאולה מצד חסדו אלא מצד מעשיהם, ולזה הביא הפסוק האחר שאמר ואומר וגם את בדם בריתך, דייק מלת את ומלת בריתך ולא אמר ברית, מלת את כלומר אתה לקחת הגאולה בידך ע"י המעשה, ולז"א בעל המאמר שעם מה שאמר ר' מתתיא הבין למה קדמה לקיחתו לשחיטתו ד' ימים, לפי שהיה בידם ד' מצות לא תעשה ואין מקבלין עליהם שכר אלא על המעשה, לזה נתן להם ד' מצות עשה, שהם לקיחה שחיטה דם פסח ודם מילה, כנגד זה היה ד' ימים, כי ר' מתתיא אמר שלא בא לשאול על זה למה היו ארבעה, לא בא אלא לפי שאמר ואת ערום ועריה מן המצות, והלא היה להם ד' מצות, ועם מה שאמר הוא יצא לו לבעל המאמר תירוץ למה היו ד':

פסוק ז

ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. תמצא ג"פ הדם בצווי ה', וג"פ בצווי של משה. ג"פ בצווי של ה', ולקח מן הדם, והיה הדם לכם לאות, וראיתי את הדם. ובצווי של משה ג' פעמים, וטבלתם בדם אשר בסף, מן הדם אשר בסף, וראה את הדם. והכוונה היא כי היו ג' דמים דם מילה ודם פריעה ודם פסח, וכן אמר בזוהר ז"ל ואעבור עליך וארא מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמיך חיי, ואומר לך בדמיך חיי, אמרי חבריא בדמיך דם פסח ודם מילה, אבל מתבוססת בדמיך מאי היא, אלא תרין דמין חד דפסח וחד דמילה, וחד דגזירו דכ"י וחד דפריעה דצדיק, אלין תרין דמין דבר נש קאים בגוייהו בקיומא לעלמא דאתי, דכתיב חיי. ודע כי היו רשומין שם יה"ו מן הדם, י' על המשקוף, ועל מזוזת ימין ו', ועל מזוזת שמאל ה', והוא שם הרחמים ובא והשלימו שאמר בדם אשר בסף, כי סף הוא כלי בית קבול ורמז לה' אחרונה של שם, וכן בסף בא"ת ב"ש שחו גימ' שדי, ועל פי שני עדים, כי שדי בא"ת ב"ש בקם, בסף גימ' בק"ם, לרמוז להשלים ה', ולשם שדי. ומה שאמר בצווי על שתי המזוזות ועל המשקוף כתב רבינו בחיי ז"ל על דרך הקבלה, כי הכתוב הזה רמז לאותיות השם המיוחד, ואמר על שתי המזוזות קודם, כי כן דרך הבנאי לסדר תחילה המזוזות ואח"כ ישים המשקוף, לעלות ממטה למעלה, אבל עתה הקדים המשקוף ואח"כ המזוזות מלמעלה למטה, ועבר ה' וראה את הדם, השם בתשלומו, וזהו והיה הדם לכם לאות, מלשון אותיות, על המשקוף ועל שתי המזוזות, ב' ההי"ן, ז"ש ופסח ה' על הפתח לשון פסיעה, כלומר ידלג משם. ולא יתן המשחית לבא מפני שהוא חתום בחותמו, והבן זה. ואם כן היו ד' מזבחות כנגד ד' אותיות ה', וכן אמרו במדרש ד' מזבחות היו לאבותינו במצרים, ואלו הן המשקוף ושתי המזוזות והסף, והסף הוא כלי קטן ועגול, והוא כדמות י' ע"כ:

פסוק ח

ואכלו את הבשר בלילה הזה. הפסח אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות קודם שיתחילו הרחמים לבא, ולזה לא תאכלו ממנו נא ותרגם אונקלוס כד חי, שיש בו קצת חיות שלא נשתנה, ולא בשל במים, כדי שלא יהיה לו לשר של מצרים שום רחמים, וזהו ואכלו את הבשר, הב' ש"ר, על כרעיו ועל קרבו, הוא וכל כחותיו, מהראש שהוא השר הגדול, ועד כרעיו שהם שאר כחות שהם שפלים, ולזה כל עדת ישראל יעשו אותו, שצריך כל עדת ישראל שיתגברו כולם ויעשו אותה המצוה, ובזה יתגברו עליו ולא ימצא לו שום אחיזה בהם, וצוה שלא ישברו בו עצם, כדי שיהיה לו שום השארות כי ע' שרים הם צורך המרכבה, ויאכלו הבשר לבד להתיש כחו שלא ירים ראש, ולזה אמר שלא יוציאו מן הבשר החוצה הכל לכוונה אחת, ויהיה בבית אחד כדי שיהיה כפות כולו כאחד, ולזה היה צלי, שהצלי ישאר עכ"פ שום דבר מהבשר על גבי העצמות וישאר המוח שבתוך הראש ובתוך העצמות, וכה"א ועצם לא תשברו בו, אלא שישאר עצמותו קיים, כי יש לו צורך במרכבה שהם ע' שרים, ומה שאמר וירא ישראל את מצרים מת, לא מת ממש אלא שירד מגדולתו, כמו שאז"ל על פסוק כי מתו כל האנשים המבקשים וגו', והואיל ויש לו השארות והוא קיים והוא בכור, ובזה החודש הוא שולט והאילנות מוציאים פירות והתבואה ג"כ עיקר גידולם הוא בחדש זה, לזה אמרה תורה ז' ימים מצות תאכלו, מצות מלשון מריבה שיריבו עמו ויחלישו כחו שלא יתגבר, כי הוא נקרא חדש האביב, אב לי"ב חדשים, ולזה מברכין על האילנות כשמוציאים פרח בחדש זה ברוך שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות וגו', ואין מברכים בשעת בשול הפירות אלא בזמן הפרח שהוא עיקר הפרי, ולוקחין מכל הפירות שנזכרו בשיר השירים ודורסין אותם ועושים מהם חרוסת, ולפי שהיה מתגאה בהם שבאים כולם על ידו שכולם מוציאים פרח ומלבלבין בחודש זה, לזה אנו קורין שיר השירים לומר שכל הפירות הם מאתו ית' ולא החודש גורם, וזהו אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפרחה הגפן, להראות לאחרים, שידעו הכל כי הכל מאתו ית', ולזה דורסים אותם ועושין מהם חרוסת, לומר שהוא חסר מהם, ולזה כשנתרעמו על משה אמרו לא אל מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, לומר שהם בידו של מזל טלה וכשיצאו מרשותו חסרום, לזה הבטיחם במשנה תורה ארץ חטה ושעורה, שהשעורה אע"פ שהיא בחודש האביב וגפן ותאנה ורמון הכל תחת רשותו בארץ ישראל, אע"פ שמלבלבין בחודש ניסן, ובזה צריכין ישראל לריב עמו ולהרבות בתורה, ולזה קורין משלי ופרקי אבות, ולזה לא נאמר שמחה בפסח כמו שנאמר בחג, ועושין כל זה כדי להתיש כחו, ומקריבין העומר מן

השעורים שהן אביב, ולזה צריך לומר בכל יום אמת ממצרים גאלתנו, לא אמר גאלת את אבותינו אלא גאלתנו, כמי שאומרים בליל פסח ואילו לא גאל את אבותינו עדיין אנו וגו', שבכל יום הוא גואלנו שלא ישלוט, בפרט בזה החודש שמעט קודם אנו קורין פרשת החדש, ומקחו בעשור ושוחטים אותו בי"ד ואוכלין אותו בליל ט"ו, ועושין ז' ימים מצות ומריבה, שקורין בכל יום פרשה חוץ מפרשת הקרבן, ואע"פ שאין לנו קרבן ונשלמה פרים שפתינו, כל זה להתיש כחו, ולזה נמולו בלילה הזה לומר שאותם שהים שולטים עליהם היו ערלים ואלו הן נמולים, ועל זה אמר ושמרת את החקה הזאת למועדי מימים ימימה, ובזה תבין למה נשאר כרעה כאז"ל לא נשאר בהם עד אחד, לא אמר לא נשאר מהם אחד אלא עד אחד ולא עד בכלל שנשאר פרעה. שאם אין לשר אותה אין לה קיום, לזה נשאר פרעה שהוא שקול כנגד כלם, ומלך בנינוה כי זה להורות שיש לו השארות, וכן הוא אומר ושבתי את שבות מצרים וגו', לפי שאפילו ששעבדו אותם לא שלטו בממונם שנאמר וממקנה בני ישראל וגו', ולא לקחו מקומם שהיא ארץ גושן שהיא מבחר ארץ מצרים, ולא שלטו בנשותיהם, ולזה אמרה תורה לא תתעב מצרי, כי ממצרים באה לישראל המעלה והשררה, והקב"ה נעשה להם לאלוה, שנאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ואמר הנביא ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים, אם כן לזה צריך להניח לו שום השארות, עד שהקב"ה יחדש עולמו ויכלו השרים כולם יבטל הוא ג"כ, זהו ולא תותירו ממנו עד בקר, אימתי לא תותירו ממנו שלא יהיה לו שום השארות וזכר וזכרון, עד בקר עד בקרו של חדוש העולם, אחר כלות העולם הזה שהוא כלה ודומה ללילה, וכן אמר במדרש שכבי עד הבקר עד בקרו של משיח, והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו ביום הדין, שנאמר הנה יום ה' בא בוער כתנור:

ועוד ועצם לא תשברו בו, לפי שאיזה מישראל היו עובדים למזל טלה וע"ז של ישראל אין לה בטול עולמית, לזה העצם שהוא העיקר לא ישבר שהוא אסור בהנאה ואין לו ביטול: ובמדרש תנא דבי אליהו צלי אש בזכות אברהם שהצלתיו מן האש, מצות בזכות שרה שלשה עוגות מצות, על מרורים כשם שנרדפו בני וכן רדפום בני עשו ע"כ. רמז להם שיגלו עוד, ולזה מרורים גלות בבל וגלות אדום הארוך, וכן ע"ל כרעי"ו גימ' לעש"ו:

פסוק יא

וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים. בזכות אברהם שייחד שמו בעולם, חגרי"ם גימ' אברה"ם אח"ד, נעליכם ברגליכם בזכות יצחק שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה ולא הוליך עמו חמור אלא הלך ברגליו, ומקלכם בידכם בזכות יעקב שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה, ואכלתם אותו בחפזון לפי שיש לו השארות שכל גופו קיים ולא יערער

עליכם. וכל זה היה בפסח מצרים שלא היה בידם זכות, אבל בפסח דורות אחר שקבלו אלהותו ית' וקבלו התורה והמצות אין צריך לכל זה שאינו יכול לערער ותש כחו. וכן ולקחתם אגודת אזוב, הם ג' אבות שאין אגודה פחות מג' בדים, וכן אזו"ב בא"ת ב"ש תעפ"ש בגימ' אברה"ם ישח"ק יעק"ב עם ב' מלות, ובא ישחק בשי"ן שהוא שוחק עם בניו בליל פסח:

ואמר במדרש בחפזון דשכינה. שנאמר יצאו כל צבאות ה', כי כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם בכל חילותיה, וכן הוא אומר אשר פדית לך גוי ואלהיו, ובזוהר פסוק גער חית קנה וגו', אמר שגער הקב"ה בקנה של ה' שלא תדבק ותעשה ח', כי אין הפרש בין חמץ למצה אלא ה' או ח', ופרעה הרשע הכניס ישראל במ"ט שערי טומאה, ואם היו נכנסים בשער חמשים לא היו יוצאים לעולם, ולזה נכתב בתורה מ"ט פעמים יציאת מצרים להורות שהוציאם הקב"ה ממ"ט שערים, ולזה היה החפזון קודם שיכנסו בשער הנ', וזה אומרם ז"ל וחמשים עלו בני ישראל אחד מחמשים, רמז על אותו שער שנשאר מנ', וזה לא היה אפשר על ידי מלאך אלא על ידו יתברך, לזה אני ולא מלאך, כמו שהיה בימי חזקיה מלך יהודה שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וליל פסח היה כדאיתא במדרש, ועוד שכאן צריך ב' שליחיות ואין מלאך אחד עושה שתי שליחיות כדלקמן:

או נאמר והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו, כמו שאמר המדרש תנא דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני זקן אחד א"ל יש עכו"ם לימות המשיח אמרתי לו בני כל עכו"ם אשר ענו את ישראל ודחקו אותם ולחצו אותם רואין בטובתם של ישראל וחוזרין לעפרן וכל אותן עכו"ם שלא ענו את ישראל ולא לחצום באים והויין אכרים וכורמים לישראל שנאמר ועמדו זרים ורעו' צאנכם ובני נכר אכריכם וגו' ואתם כהני ה' תקראו. ואומר ולעבדיו יקרא שם אחר אלו הכשרים שבאומות, א"ל רבי הואיל והם באים לימות המשיח יהיו באין לעוה"ב אמר לו והרי ק"ו ומה אם פסח שהוא דבר קל אמרה תורה כו', עולם הבא שכולו קודש קדשים על אחת כמה וכמה:

פסוק יב

ועברתי בארץ מצרים וגו' אעשה שפטים, והרי דברים ק"ו ומה אם מדת פורענות שהיא מועטת אמר לעשות ועשה מדה טובה שהיא מרובה עאכ"ו. ובמדרש הוקשה להם מאחר שאמר אעשה שפטים שהוא דין היל"ל אני אלהים, אע"פ שכשהוא אמור אצל עונש פירוש אני נאמן ליפרע כמו וחללת את שם אלהיך אני ה', זהו כשלא פירש העונש אבל הכא שפירש ואמר אעשה שפטים היל"ל אני אלהים, לזה אז"ל אעשה שפטים בפורענות, אני ה' גם כן במדת הטובה והרחמים, כי אינו בא בטרוניא עם בריותיו ומרבה להטיב:

פסוק כב

ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. לפי דאילנא דמותא אית ליה שולטנותא בליליא ויערער עליכם לפי שהיו עובדי ע"ז, ולזה אמר ואתם, אבל שבט לוי שלא עבדו ע"ז אינם צריכים לזה, לזה צריך שה' ולא מלאך כדי שלא יתן המשחית לבא אל בתיכם ויאמר לו כבר הן נגופים והנה הדם מגפתן, זהו ולא יתן המשחית שלא יתן לו פתחון פה עליכם. ואפשר עוד לפי שהשטן מקטרג בשעת הסכנה שהם מוכים מחמת המילה. עד בקר, עד שתחיה המכה. בק"ר, נוטרי' ב"א ק"ץ רפוא"ה, כמו שאז"ל אין מבקרין את החולה בג' שעות ראשונות לפי שאז הוא קל מחליו ולא יבקש עליו רחמים, ומה שדרשו רז"ל ואתם לא תצאו לפי שכיון שנתן רשות למחבל אינו מבחין בין רשע לצדיק, אינו שייך לכאן, שכאן המכה היא הקב"ה כמו שאמר והכיתי אני ולא מלאך. עד הבקר, עד בקרו של אברהם שנאמר וישכם אברהם בבקר, לא נשאר לו עליכם קטרוג. שאין יכול לומר מה נשתנו אלו מאלו. אלו מולים ואלו ערלים, לזה אמר משכו ידיכם, ואז"ל משכו ידיכם מע"א, וא"ת אם הם היו עובדי ע"ז איך נאלם, לפי שאותה ע"ז שהיו עובדים היה מזל טלה והקב"ה הביאם שם כדי לקיים גזרת כי גר יהיה זרעך, א"כ כביכול שהוא סבה לפי שערבם בהם ולמדו ממעשיהם, לזה אמר להם משה משכו ידיכם מע"ז זו וקחו לכם כלומר קנו עצמיכם והביטו למשפחותיהם שהם היו שולטים על מזל טלה והיו רועים אותו, לזה ושחטו כדי שיבטלוהו מלעובדו, הפס"ח שהפה של המקטרג סח עליכם ואומר מה נשתנו אלו מאלו, לזה שחטוהו כדי שידע שבטלתם אותו ויסתם פיו, ושחטוהו יום י"ד לפי שליל ט"ו היו נמולים וע"ז של ישראל אין לה ביטול:

פסוק כג

ומה שאמר וראה את הדם ה', בתשלומו. פירוש השם במלואו מ"ה וד' אותיות היינו הדם, אבל הוא ז"ל אמר שהיו"ד היא רמוזה בסף שהוא כלי קטן ועגול, ולמה לא נרמז אותה למעלה במשקוף שהיו"ד היא תחלת כל האותיות שנאמר כלם בחכמה עשית, וכפי דרך הזוהר, דם מילה שהיא היו"ד היה על המשקוף, ודם הפריעה שהוא פורע למעלה הוא הוי"ו, ודם הפסח הוא ה' אמצעית, והסף הוא ה' אחרונה כמ"ש. ותמצא בדם שלישי בין של צווי ה' בין של צווי של משה מזכיר בו לשון ראיה. בצווי ה' אמר וראיתי את הדם, ובצווי של משה אמר וראה את הדם, לפי שדם שלישי הוא דם פסח והוא דם שחיטה והוא דין, ולז"א וראיתי את הדם אע"פ שהוא דם ופסחתי, וכן אמר וראה את הדם ופסח:

ובמדרש וראיתי את הדם והלא כתיב ידע מה בחשוכא וגו' מה ת"ל וראיתי את הדם, אלא רואה אני דם עקידתו של יצחק, ולמה לא אמר רואה אני דם מילה שהוא דם מצוה שהיא

שקולה כנגד כל המצות של תורה, אלא דם מילה ופריעה כבר נרמזו, אבל בשלישי שהוא דם שחיטה לא הי"ל וראיתי שראיה בדם אינו רחמים, והעלם הדם הוא הרחמים לא הראיה, לז"א שראיה זו רמז לעקידת יצחק והוא דמו של יצחק שנאמר בו ה' יראה, הוי"ה יראה גימ' זה בדם העקדה:

ובזוהר ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף, משום דחמי קב"ה שמא קדישא דרשים על פתחא, אמר רבי יהודה אי הכי אמאי דמא דהא תנינן חוור וסומק וחד כליל ביני גווני, אמר ליה תרין דמי הוי חד דמילה וחד דפסח, דמילה רחמי, דפסח דינא, א"ר יהודה לאו הכי אלא דמא דאוליפנא דאחזר ההוא דמא קב"ה לרחמי כאלו הוא חוור בגו גווני, הדא ה"ד ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי, אע"ג דהוא סומקא אתחזר לרחמי דכתיב בדמיך חיי, ובג"כ רשים פתחא בתלת סטרין חד הכא וחד הכא וחד ביניהו ע"כ:

וגם אודיעך סוד הענין, למה יצאו ישראל ממצרים ע"י מילה ולא דבר אחר, ולמה המילה היתה ע"י משה ולא ע"י הזקנים, ואגב גררא תבין גם כן למה היה הגלות במצרים, ולמה הגאולה על ידי משה, ולמה לקח עצמות יוסף הוא ולא בני ישראל. כל זה תבינהו ממאמר הזוהר פרשת וישלח דף קע"ב זה לשונו, ת"ח תיאובתא דדרגין מסאבין לאו איהו אלא לקטרגא בסטרין קדישין, יעקב דאיהו קדישא כלהו כמן ליה וקטרגו בהדיה, בקדמיתא נשכיה חויא כמה דאת אמר ויגע בכף ירכו, השתא נשכיה חמור, תמן איהו קאים לגביה חויא, השתא שמעון ולוי דאתו מסטרא דדינא קשיא קיימו לגביה דחמור ושליטו עלוי בכל סטרין ואתכפיא קמייהו, כד"א ואת חמור ואת שכם הרגו וגו', ושמעון דהוה מזליה שור אתא על חמור וקטרג ביה בגין דלא יתחברון כחדא ואשתכח איהו מקטרגא דיליה כו', לבתר אתא שור ואשתלים בחמורים דכלהו מסטרא דחמור, יוסף דאיהו שור ומצרים אינון חמורים דכתיב אשר בשר חמורים בשרם, ועוד לבתר בני יעקב נפלו בין אינון חמורים בגין דאזדווג שור בהדייהו ונשכו לון גרמא ובשרא עד דאתער לוי כמלקדמין ובדר לאינון חמורים ותבר תוקפיהון מעלמא ואפיק לשור מתמן, הה"ד ויקח משה, ת"ח כד אתא שמעון בקדמיתא על ההוא חמור אתער עליהון דם דגזירו ולבתר ויהרגו כל זכר, כגוונא דא עבד קוב"ה על ידוי דלוי באינון חמורים במצרים, בקדמיתא דם ולבתר ויהרוג כל בכור בארץ מצרים, בהאי חמור דשכם כתיב ואת כל חילם ואת כל טפם ואת כל בהמתם הכא באינון חמורים כתיב כלי כסף וכלי זהב ושמלות, ושמעון ולוי דא קאים לגבי חמור ודא קאים לגבי חמורים כלהו ע"כ:

עוד אודיעך למה היתה המילה, לסתום פי המקטרג, לומר שהרי עושה בהם דין שהרי דם זב מהם, זהו ולא יתן המשחית, לא יתן לו מקום לקטרג שהרי הוא רואה דם וגזירו והם מוטלים על ערס, ואותו הדין של דם גזירו נתמלא עברה על מצרים והרג בהם כל בכור, לפי שלקחו בכורו של ישראל שהוא יוסף ביניהם, ואי אפשר לו לצאת עד שיצאו, שכן א"ל והעליתם את עצמותי מזה אתכם, ועל זה אמר הקב"ה למשה בתחלת הכל ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני, לא אמר עמי כמו שאמר בכל המכות, לשלחו לא אמר לשלחם, הנה אנכי הורג את בנך בכורך. ולפי שיוסף נולד מהול לזה צוה הקב"ה למול את ישראל, לפי שאמר שלח את בני בכורי שרמז על יוסף כמ"ש. וכדי לסתום פיו של מקטרג שלא יאמר בכורך שהוא יוסף היה מהול ואלו הם ערלים, לכך צוה למולן ע"י משה שנולד מהול שנאמר המל ימול וכו', ולזה ארונו של יוסף הולך לפניהם כמנהיגם, לומר שהוא היה סבת יציאתם:

ונחזור לענייננו שהדין שהיה לישראל אותו הדין בעצמו היה למצרים, לישראל היה דם מילה ולמצרים היה דם הריגה, ז"ש ולא יהיה בכם נגף למשחית, נגף יהיה שהוא מילה ופריעה ובפרט לגדולים שודאי הם כואבים, אבל לא למשחית, והוא וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ולא יהיה אותו הדם למשחית:

ובזוהר אית דינא קשיא ואית דינא רפיא בשעתא דאתעביד דינא על ישראל אתעביד בהאי דינא בעמין עכו"ם אתתקף האי דינא רפיא בדינא קשיא בגין לאתתקפא הה"ד ועבר ה' לנגוף את מצרים, ועבר דאתמלי עברה וזעמא ואתתקף בדינא קשיא, ולזה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, שצריך לעשות דינא רפיא בישראל ולאתתקפא בדינא קשיא על מצראי, ועברה אחת לרפאות את ישראל, ולזה אמר פעם אחרת ועבר ה' לנגוף את מצרים. ופסח ה' על הפתח, אמרו בזוהר שהוא על המילה שהיא פתח הגוף, ופירוש על בעבור, וכה"א ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא נגוף למצרים ורפוא לישראל, שנאמר באור פני מלך חיים, שחיתה המילה, ולזה כתיב ועבר ה' לנגוף, כי ודאי מה צריך בעברה זו אלא לרפאות את ישראל שהיו כואבים מחמת המילה, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים ולא היו יכולין להתעכב במצרים, לזה ירד הוא ולא מלאך לרפאותם שהרי כתיב ביהושע ויהי כאשר תמו כל הגוי להמול וישבו תחתם במחנה עד חיותם, כי ישבו במחנה עד שחיתה המילה, וכאן א"א להמתין שהרי אמר משה לפרעה וירדו כל עבדיך וגו' צא אתה וכל העם, ואם היו יושבים במצרים אפילו יום אחד לא היו יכולין לצאת שהיתה מתגברת עליהם מדת הדין כמו שהיה אחר כך, ולזה היה המכוון קודם שיסתם שער נ' של שערי טומאה, כי לזה נזכר מ"ט פעמים בתורה יציאת

מצרים, אם כן לזה ועבר ה' לנגוף וגו', ולזה כתיב ועברתי בארץ מצרים וגו' והכיתי כל בכור בארץ מצרים, ב' פעמים בארץ מצרים, לרמוז על הדין של מצרים ועל הרחמים של ישראל, כי לשון ויעבור פעמים לרחמים ופעמים לדין, כמו שאמר בזוהר ז"ל ועבר ה' לנגוף את מצרים מאי ועבר דעבר על שורי דינא דכתרין הוו מתקשרי בכתרין אחרנין דלעילא שריא להו מקיומייהו ואעבר על ארחוי בגין למעבד להו דינא ולנקמא להו לישראל, וכדין הוא כל ועבר ועברתי ויעבור, על דקב"ה אעבר על כל ארחוי אי לדינא אי לרחמי, הכא ועבר בגין למעבד דינא, התם ויעבור בגין למעבד רחמי ע"כ:

ובמדרש ועברתי כמלך העובר ממקום למקום. כוונת המדרש שאין שום שנוי בו יתברך אלא מצד המקבלים. בעברתי במצרים כפי הכנתם של מצריים וכפי קבלתם חל עליהם דין, לא מצדו יתברך אלא מצדם שאינם יכולים לקבל רחמים כפי הכנתם וחומר מזגם הרע והעכור, כמו השמש שמיבשת הרך ומרככת הקשה כל אחד כפי חומרו, ולישראל בא להם הרחמים כי כפי זכות חומרם לא עשה בהם הדין פועל וקבלו מן הרחמים, כי העכירות שבחומרם נזדכך במילה ונשמתם היא מחלק אלוה, ולזה עברתי אני ולא מלאך, כדי שכל אחד יקבל כפי הכנתו, מה שאין יכולין לקבל כן מהמלאך כי הוא פשוט. ולזה היתה המכה בחצי הלילה שהוא סוף הדין ותחלת הרחמים, שאם היתה בתחלת הלילה היתה מדה"ד פוגעת בישראל, זהו שאמר זבח פסח הוא וגו' זבח למצרים פסח אשר פסח על בתי בני ישראל הכל היה כאחד, הוסיף ביאור שאמר בנגפו את מצרים בה הציל את בתינו, זהו ואת בתינו הציל, לזה ויקוד העם וישתחוו:

פסוק כד

ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם, מאחר שנתינת הדם על הפתח אינו נוהג לדורות למה הסמיך ועבר ה' וראה את הדם ופסח על הפתח וסמיך ליה ושמרתם את הדבר הזה. יובן זה על דרך המדרש שאמר והרי דברים ק"ו, ומה אם דם מצרים הקל שלא היה אלא לפי שעה ואינו נוהג ביום ובלילה ואינו נוהג לדורות כתיב ולא יתן המשחית, מזוזה שיש בה י' שמות ונוהגת ביום בלילה ונוהגת לדורות על אחת כמה וכמה שלא יתן המשחית, ומי גרם זה עונותיכם הטו אלה וגו' והיכן במזוזת מזוזת, כלומר שתי המזוזות, מזוז"ת ז"ז מו"ת, א"כ יהיה פירוש ושמרתם כלומר אם אתם תשמרו א"ת הדב"ר גימ' תרי"ג ע"ה, יהיה לך לחוק, והחוק הוא שלא יתן המשחית לבא אל בתיכם לך ולבניך עד עולם:

עוד הדב"ר במ"ק, אח"ד שתייחדו השי"ת לעבדו שכם אחד, ולזה אמר ולקחתם אגודת שיעשו כולם אגודה אחת והשפילו עצמיכם כאזוב, אם תעשו כן תשמרו, ועוד אמר והיה

כי תבאו אל הארץ ושמרתם את העבודה הזאת, אין עבודה אלא עבודת השי"ת והוא עבודת התורה נאמר כאן הזאת ונאמר להלן וזאת התורה, ע"י מצות ל"ת שהן צריכין שימור, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, זהו ושמרתם את העבודה הזאת מצות עשה וכו', והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם, אם יאמרו למה המילה נצרכה לכם ולא לשאר אומות, שכן מלה עם המלה עבד, שבה יזכור שהוא עבד מלך ושהוא חתום בחותמו של מלך, ואמרתם זבח פסח הוא לה' שבזכות דם מילה הוציאנו ה' ממצרים, שהמילה שקולה כנגד כל המצות, וכן פסח במלואו פ"ה סמ"ך חי"ת גי' תרי"ג לומר שמי שעושה פסח כהלכתו כאילו קיים תרי"ג מצות, וזהו הוא פסח לה' אמרו ז"ל מלמד שכל מעשיו יהיו לש"ש, כמו שאז"ל כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, יש אוכל פסחו לשם מצוה ויש לו שכר ויש שאוכלו לשם אכילה גסה ויש לו עונש, כי עיקר עשיית המצות הוא שיעשה אותם לשם מי שצוה בהם לא כדי למלאת גופו, ולזה תקנו חכמינו ז"ל הברכות על דבר שיש לו הנאה לגוף, כמו פירות שברכתם מדרבנן כדי שידע שלא נבראו הפירות אלא לשבח בהם הקב"ה, וכה"א יהיה כל פריו קדש הלולים, ב' הלולים, ברכה בתחילה וברכה בסוף, כדאיתא בירושלמי קדושין על פסוק יאכלו ענוים וישבעו, א"ר חזקיה עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ואינו אוכל, רבי אליעזר חשש להאי שמעתא ומצמיח ליה פריטין ואכיל בהון מכל מלה חדא בשתא. הרי שלא נבראו הפירות אלא לברך להשי"ת עליהן לא לשבוע, זהו שנאמר יאכלו ענוים וישבעו. ולקדשם בהזכרת ש"ש עליהן, וזהו כל פריו קדש ואחר כך הלולים שיאמר בורא פרי הגפן וגו', ותקנו ג"כ ברכת המצות כדי שיכוין בעשיתה ולא יעשנה כמצות אנשים מלומדה, ותקנו שיאמרו אשר קדשנו במצותיו לומר שכל המצות כלולות זו בזו וכל מצוה ומצוה שעושה האדם כאילו עושה כל המצות, שכל מצוה ומצוה היא חלק מתרי"ג מצות, ואע"פ שאין האדם יכול לקיים כל המצות, בקיום קצת מהם מתקיים הכל, כי כלם הם יחוד השי"ת והכל בכוונה, כי אחד מיוחד, בגימ' כונה, בני ישראל כאשר צוה ה' וכו' כן עשו, לומר שעשו המצוה בכוונה, ולזה כתיב עשו עשו ב"פ אחת לעשיית המצוה ואחת לכוונת עשייתה, שהתורה נארגת על המצות והמצות על השמות והשמות על שם ההוי"ה ית', וכן מצו"ה בא"ת ב"ש הוי"ה, ובחצי הא' בחלוף מרוב העלמו, ו"ה נגלה והנגלו"ת לנו:

פסוק כט

ויהי בחצי הלילה וגו' הכה כל בכו"ר. וה' הוא ובית דינו, הוא להציל את ישראל, וב"ד להכות כל בכו"ר, כל רכב"ו, כל המרכבות וכל השרים ששולטים על מצרים חוץ מבכור

פרעה, כמו שאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כח"י, גימ' יחוד"י, עד שייחד הקב"ה, והפה שאמר מי ה' יאמר מי כמוכה באלים ה' וגו':
עד בכור השבי. כבר כתבנו שמו"ת בנ"י ישרא"ל הבאי"ם ר"ת שבי"ה, והיינו השב"י, שעשו חרשים וכשופים לשבת בשבי אסורים כל ימיהם סגורים ומסוגרים, שא"א לצאת משם לעולם והקב"ה הכה ובטל כל מה שעשו. אשר בבית הבור, שנתחייבו שבי לפי שהשליכו יוסף בבור, ואפילו שהיה גזור עליהם ועבדום וענו אותם אבל לא היו בשבי של עבודת פרך, ועתה נשלם ענשם ופרעו חובם של השלכת הבור, שלזה הושלכו גם הם למצרים ולא לשאר ארצות, שארץ מצרים נמשלה לבור שאין בו מים, כמו שנאמר בבורו של יוסף שנאמר והבור רק אין בו מים, כן נאמר במצרים גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו, ועון המכירה נשאר בידם עד עשרה הרוגי מלכות:
וכל בכור בהמה. כמו שכתבתי פ' שמות שי' שערים היו למצרים ועל כל פתח ופתח עשו בכשוף צורת חמור צורת סוס, שאם יברח אחד מהם תצעק אותה הצורה ויצעק אותו המין שדומה לה בזה ידעו מאיזה מקום ברח וירדפוהו, והקב"ה בטל הכל, לזה היה ע"י הקב"ה שעשה כמה דברים בשליחות אחת ואין מלאך אחד עושה שתי שליחיות, לזה אני ולא מלאך אני ולא שרף אני ולא שליח כנגד אלו ג' בכורות:

פסוק ל

ויקם פרעה לילה הוא ועבדיו וכל מצרים. אם זאת הקימה היא לקרוא למשה ולאהרן הי"ל ויקם פרעה ויקרא למשה ולאהרן, למה הפסיק שאחר שאמר ויקם פרעה אמר ותהי צעקה גדולה במצרים, ועוד למה אמר וכל מצרים. יובן זה ממה שאמר בזוהר ז"ל ויקם פרעה ת"ח נוקמא עילאה דעבד קב"ה במצרים תלת מותני הוו. חד דעבדו בוכרין במצרים דקטילו כל אינון דאשכחו, וחד דקטל קב"ה בפלגות ליליא, וחד כד חמא פרעה מותנא בביתיה בבנוי ובעבדוי קם וזרז גרמיה וקטל אפרכין וסרכין וכל דאמליכו ליה לסרבא בעמא, עד דאורייתא אסהדת עליה דאיהו קם בפלגו ליליא ממש. כמה דקב"ה בפלגו דליליא קטל בוכרין ועבד נוקמי הכי קם פרעה בארצם של מצרים וקטל ועביד נוקמין בסרכוי ובפרכוי ואמרכלוי ובכל אינון רברבין, הה"ד ויקם פרעה לילה לילה ממש לקטלא ולשיצאה סרכוי ואפרכוי, דכלבא כד מחיין ליה באבנא איהו אתי ונשיך ליה, כך פרעה, לבתר איהו אזיל בשוקי והוה מכריז ואמר קומו צאו מתוך עמי, אתון קטלתון לכל בני מתא אתון קטלתון סרכי ואפרכי וכל בני מתא ובני ביתי הה"ד ויקם פרעה לילה ע"כ. עשה פירוש לילה מלשון יללה שהיה מילל על סרכוי ואפרכוי ובני

ביתו ועירו, א"כ הקריאה אינה למשה ולאהרן אלא לילל על עבדיו, וזהו לילה הוא ועבדיו ולא אמר בלילה:

פסוק לא

ויקרא למשה ולאהרן לילה. למה חזר פעם אחרת לומר לילה, כבר אמר ויקם פרעה לילה, אפילו שהזוהר פירש מלשון יללה הפשט לא יופשט, ועוד שהיל"ל בלילה. ואפשר לומר שאמר לו פרעה למשה אם תאמר שאני אמרתי אל תוסף ראות פני ואתה ג"כ אמרת לא אוסיף עוד ראות פניך וגו' עתה הוא לילה שאין הפנים נראים:

ויאמר קומו צאו מתוך עמי. לא אמר ממצרים אלא מתוך עמי, ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה, שאין כוונתו לשלחם, וכן אמר ולכו עבדו את ה' כדברכם, לא הליכה לגמרי אלא כדברכם שאמרתם דרך שלשת ימים נלך ונחזור, ולזה אמר כדבריכם על מנת לחזור, גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם, שאמרתם ממנו נזבח ע"מ כן לכו לא לגמרי, וברכתם גם אותי שתקחו מברכתי, כמו שאמר גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, כשראו שעל מנת כן נתן להם רשות נתחזקו למהר לשלחם והשאילום שנאמר וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וכו':

עוד אפשר שאמר מתוך עמי. שרמז להם שלא יקחו עמהם ערב רב, ואמר ד' גמים לרבות ד' דגלי המרכבה, ואמר גם אותי לרבות שרו שכיוון שיברכו לשרו:

או נאמר גם אתם גם בני ישראל, לא כמו שהייתי מרמה אתכם לומר לכו עבדו והכוונה למשה ולאהרן לא לבני ישראל, אבל עתה בלי רמאות אלא בפירוש אני אומר גם אתם גם בני ישראל, כלומר אפילו שיהיו כמה משה וכמה אהרן וכן גם בני ישראל אפילו שיהיו עוד בני ישראל אחרים ג"כ כולם ילכו, וזהו רבוי הגמים:

פסוק לג

ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם. היל"ל למהר שלחם מהו לשלחם, ומהו החזוק, אלא פרעה רמז שלא יקחו ערב רב, וכשראו המצריים שכוונתם לצאת עם ישראל נתחזקו על פרעה למהר, לא מחמתם אלא כדי שיצאו ישראל במהרה שיאמרו אם אלו שלא היו בגלות הולכים במהרה אנו על אכ"ו, וזהו למהר לעם שהם ערב רב כדי לשלחם לישראל, כי אמרו כולנו מתים. וישא העם את בצקו טרם יחמץ, מכאן ראיה שהם ערב רב שאמר טרם יחמץ, משמע ממהירותם של מצרים לא הניחום עד שתחמיץ העסה, וכן פירש"י ז"ל המצריים לא הניחום לשהות כדי חמוץ, שאם היו ישראל, מצווים הם שלא להחמיץ שנאמר ז' ימים מצות תאכלו, ואומר שאור לא ימצא וגו', אלא ודאי הם ערב רב, וכה"א וגם ערב רב עלה אתם, וסמיך ליה ויאפו את הבצק וגו' כי לא חמץ כי גורשו ממצרים,

לפי שגורשו לזה לא חמץ, ואם הם ישראל על כרחם הם מצווים על החמץ, וגם צדה לא עשו חוזר הדבר לישראל:

פסוק לה

כלי כסף וכלי זהב ושמלות. ר"ת כוזו עולה ט"ל, סודו ידו"ד אח"ד, והוא טוב לחן ולכך נאמר וה' נתן את חן, ולזה נתן את חן ס"ת נתן, נתן ב"פ כנגד ה' אחד. וינצלו את מצרים. בברכות פ"ק ר' אמי אמר מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן, ר"ל אמר מלמד שעשאוה כמצולה שאין בה דגים. מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי ר' אמי אמר עשאוה כמצודה שאין בה דגן הוא על בזת מצרים שהיו ישראל במצרים במצודה, כפירש"י ז"ל כמצודה שאין בה דגן דרך ציידי עופות לזרות דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין וכשאין בה דגן אין עופות פונין אליה כך ריקנו את המצרים מכל ממונם, ור"ל אמר כמצולה שאין בה דגים הוא על בזת הים, וכן פירש"י ז"ל כמצולה שאין בה דגים, כמו מצולות ים, כלומר בתוך התהום אין מצויים דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון, וכן ישראל נטלו הביזה על שפת הים שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים. כבר אמרנו מי הוא שהוציא את הבצק ערב רב, מאומרו וישא העם וכל מקום שנאמר עם הם ערב רב כי בני ישראל היו טרודים בשאלה, כד"א דבר נא ואין נא אלא לשון בקשה, ואומר ובני ישראל עשו כדבר משה להגיד שבחן של ישראל שלא עשו בשביל חמדת הממון אלא בעבור שאמר להם משה, זהו ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו וגו'. והעם היו טרודים בעסה וכשבאו לסכות אפו הבצק והספיק להם ולכל ישראל עד י"ו באייר. וכן אז"ל חררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנה ס"ב סעודות, כי כל עניינם היה על דרך נס, וכן במן אמז"ל שבז' באדר מת משה ופסק המן ואכלו ממן שבכלים עד י"ו בניסן שהספיק להם מ' יום, ר' אליעזר המודעי אומר ע' יום דאותה שנה מעוברת היתה ומת בז' באדר ראשון עד י"ז בניסן ע' יום. רבי אומר י"ד שנים הספיק להם אותו קומץ המן עד שבאו לארץ שנאמר את המן אכלו עד בואם אל ארץ כנען, שנאמר ובני ישראל אכלו את המן מ' שנה שאין ת"ל את המן אכלו עד בואם אל ארץ כנען, אלא אלו י"ד שנה אחר מיתתו של משה. ודע שאילו לא אכלו ישראל עם ערב רב מאותה חררה היה יורד להם המן בלא תלונה, אלא אותה אכילה סבבה להם שנתחבר עמהם ובא להם כמה צרות במדבר, ולזה מנעו חז"ל שלא לאכול פתן:

פסוק לח

וגם ערב רב עלה אתם. קבלם משה כדי שיראו נסים ונפלאות שעושה הקב"ה עם ישראל בכל יום לספר בגוים את כבודו בכל העמים נפלאותיו, וכמו שמצינו בהגדה

כנגד ארבעה בנים דברה תורה, ואמר תשובת הרשע היא תשובת שאינו יודע לשאול שתשובתם היא בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים ואילו היה שם לא היה נגאל, שהקב"ה אינו עושה נסים אלא עם מי שמכיר בהם יודעם למען ספר שמו בנסיו ונפלאותיו בכל הארץ:

עוד טעם אחר לפי שהחושך קדם לאור בבריאה. שנאמר וחושך על פני תהום, והערב קדם ליום שנאמר ויהי ערב ויהי בקר, בכל מקום שנאמר ויהי לשון צער שקדם הערב לבקר, ויהי בקר שקדמו ערב, וחטא אדם גרם שנתלבש הפרי בקליפה ולא יש פרי בלא קליפה, וזהו סוד אומרם אדם הראשון מושך בערלתו היה, ראה משה שישראל היו כולם פרי בלא קליפה כמו שאמר בזוהר משה וס' רבוא כולהו מעלמא דאתי אינון, ולכך לא מלן משה במדבר, שהפרי צריך לקליפה, ולזה רמזו ז"ל בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, זו מוחא זו קליפה, וזהו סוד תערוך לפני שולחן, וכמו שאמר בזוהר ורזא דא מי יתן טהור מטמא קליפה ומוחא דא בדא סלקא ודא קליפה לא אתערי ולא אתבר עד זמנא דיקומון מתין מעפרא כדין יתבר קליפה ולבתר ינהר עלמא בלא סתימו בגו מוחא, וכדי שיהיה הפרי שמור וכל מכה שתבא יקבלם הקליפה לא הפרי, ולכך קבלם משה כדי שכל מכה ומכה שתבא שתמצא מקום לחול ולא תחול על ישראל, וכן היה, במרגלים מתו מהם, בתבערה מתו מהם, וכן במוסרה ובקברות התאוה, והיו כמו חומה על ישראל, וקבלנו שהענן לא היה מכסה כלל עליהם, והיה מכסה על ישראל כמו קליפה דקה שבאגוז והם כמו קליפה גסה שבחוץ, שנאמר אל גנת אגוז ירדתי, ועל זה ניתנה ארץ ישראל לכנען, לפי שקליפה קודמת בכל מקום שנאמר לפתח חטאת רובץ, שהטומאה מקדמת לפתח, כמו שאמרו במשנה המת בבית ולו פתחים הרבה כולם טמאים, חשב להוציאו באחת מהם הוא טמא. וישראל נתלבשו בד' קליפות, קליפה הקשה שקלטה הפרי בתוכה הם המצריים שהיו קשים, וקליפה החיצונה שאינה כ"כ קשה והיא רכה הם ערב רב שחופפת על הפרי מבחוץ, והקליפה הדקה נטלה מהם במעמד הר סיני שמתו וחזרו ונתלבשו במלבוש חדש. וכן תמצא בזוהר פ' תרומה (דף ק"מ) האריך שם, א"כ לצורך עלו עד שישראל יזדכו והם כלים מאליהם שנאמר מעט מעט אגרשנו מפניך כו'. ובזוהר פ' בראשית (דף כ"ח ע"ב) ז"ל וערב רב ודאי אינון הוו זוהמא דאטיל נחש וכו', ומההיא זוהמא נפק קין וקטל להבל רועה צאן, דאתמר ביה בשגם הוא בשר זה הבל, בשגם ודאי איהו משה, וקטיל ליה ואיהו הוה ברא בוכרא דאדם, ועכ"ד משה בגין לכסאה על ערייתא דאבוהי נטל בת יתרו דאתמר ביה ובני קיני חותן משה והא אוקמוה אמאי אתקרי קיני שנפרד מקין, הד"א וחבר הקיני נפרד מקין ולבתר בעא לאחזרא ערב

רב בתיובתא ולכסאה ערייתא דאבוהי, ואמר ליה קב"ה מגזעא בישא אינון תסתמר מנייהו אילין אינון חובא דאדם דאמר ליה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, אילן אינון חובא דמשה וישראל ובגינייהו גלו ישראל בגלותא ואתתרכו מתמן הה"ד ויגרש את האדם ומשה בגינייהו אתתרך מאתריה ולא זכה למיעל בארעא דישראל דבגינייהו עבר ית מימר דקב"ה וחב בסלע דמחא ביה דלא אמר ליה אלא ודברת אל הסלע ואינון גרמו ועכ"ד מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה דאיהו לא קביל לון ויהיב בהון אות ברית אלא לכסאה ערייתא דאבוהי וקב"ה אמר ליה ואעשה אותך לגוי גדול עצום ורב ממנו, ובגינייהו אמר מי אשר חטא לי אמחנו מספרי דאינון מזרעא דעמלק דאתמר ביה תמחה את זכר עמלק ואינון גרמו לתברא תרין לוחין דאורייתא ע"כ. ועוד בזוהר פ' תשא (דף קצ"א) ערב רב מאן אינון ערב רב וכי לודים וכושים וכפתורים ותוגרמים הוו דקרא להו ערב רב והלא מצריים הוו וממצרים נטלו ואילו הוו ערבוביא דעמין סגיאין הוה ליה למכתב ערב רב עלו אתם לפי ערבוביא דילהון, אלא ערב רב עלה אתם עמא חד ולישן חד, אבל כל חרשי מצרים וכל חרטומי דילהון דכתיב בהו ויעשו גם הם חרטומי מצרים דבעו למיפק לקבל משה ולקבל פליאן דקב"ה כיון דחמו נסים ופליאן דעבד משה במצרים אהדרו לגבי משה, א"ל קוב"ה למשה לא תקבל לון אמר משה מארי דעלמא כיון דחמו גבורתא דילך בעאן לאתגיירא יחמון גבורתא דילך בכל יומא וינדעון דלית אלהא בר מינך וקביל לון משה, אמאי קרא לון ערב רב אלא כל חרשים דמצרים הוו ובריש יהון יונוס ויומברוס ובשעתי דיומא הוו עבדין תדיר חרשייהו וכל אילין חרשין עילאין הוו מסתכלין מכי נטי שמשא משירותא דשבע שעות עד שירותא דתשע שעות, דהיינו ערב רב כל אלין חרשין זעירין משירותא דתשע שעות עד פלגות ליליא, אינון עילאין דבהו הוו מסתכלי מכי נטי שמשא דהא כדין שראן תשע מאה ותשעים וחמש דרגין למשטטא על טורי חשוך ורוחא דילהון הוה משטטא על כל אינון חרשין בחרשייהו ואילין הוו עבדי כל מאן דאינון בעאן עד דכל מצראי רוחצנו דילהון באילין הוה וקראן לון ערב רב בגין דאית ערב זעירא מט' שעות ומחצה ולתתא דא ערב זעירא ותרי ערבי אינון. ועל דא ערב רב עלה אתם סגי ואינון אסתכלו בשעתי דיומא ואסתכלו בדרגא דמשה וחמו דהא בכל סטרין בשש משה בשש שעתי קדמאין דיומא דאינון לא יכלו לשלמאה בהו בשית דרגין עילאין דאחידן ביה ובכל סטרין בשית הוה ובעטרין דאילין שית הוה זמין לרדת מן ההר דכתיב כי בשש משה לרדת מן ההר מיד ויקהל העם כו' ע"כ:

פסוק מ

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים. לא אמר בארץ מצרים. ובזוהר ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים לא אמר בארץ מצרים אלא במצרים שישבו במצרים מלשון מצור, א"כ החשבון הוא מבין הבתרים. א"נ פירוש הפסוק הוא ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים במצר שהם האבות, שמאותו היום היה אברהם מצר על ישראל, ביצחק נאמר מגורי אביו מגורי מלשון מורא כמו מגור מסביב, וכמו גורו לכם מפני חרב, ויעקב אמר ימי שני מגורי, שכולם היו מצירים על צרת הגלות והכל היה שלשים ות' שנה. ובזה יתורץ הכפל ומושב בני ישראל אשר ישבו, מושב ישבו, וגם אמרו שלשים שנה ות' שנה, שנה שנה למה, אלא לומר שאינם רצופים, ועם מ"ש בפ' כי ידעתי את מכאוביו שאמר הקב"ה למשה שא"ל משה שלא הגיע הקץ א"ל הקב"ה ית' שהוא שוקל כל הדעות, ולזה אמר כי ידעתי את מכאוביו, שכל הכאב שהיה עתיד לבא עליהם בת' שנה ויותר ל' שנה בא עליהם ברד"ו שנה, ולזה חזר ואמר ויהי מקץ ל' שנה ות' שנה ויהי בעצם היום הזה וגו', לומר שלא נתאחר אפילו כמלא נימא. יצאו כל צבאות ה', היא השכינה וחיילותיה שהם נקראים צבאות שהיתה השכינה עמהם בגלות, ואחר שיצאה היא אמר ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל על צבאותם, פירוש אחר שיצאו צבאותם, וי"ל למה בגאולת מצרים אחר שגזר אומר ואמר כמה הוא קץ הגלות דלג על הקץ הנגזר וחסר ממנו אפילו שלא היו ראויים שהרי אז"ל שהיו עובדי ע"א ומגדלי בלורית ולא היה בהם תורה ולא מצות, וזה הגלות נחתם ונסתם קצו ונתארך. י"ל שגאולה ראשונה היתה תחילת לקיחתם לו לעם, והוא משל לאב שיש לו בן קטן והיה לוקחו על זרועותיו מחבקו ומנשקו אפילו שהוא מלוכלך ומרחיצו וסכו ומלבישו מלבושים נאים ועושה עמו כמה טובות אפילו שאינו ראוי להם, ואח"כ כשגדל השיאו אשה ובנה לו בית, ואח"כ אינו עושה לו שום טובה אחר שגדל, אלא א"כ הוא ראוי לה, כן עשה עמנו הקב"ה ית' שמו לעד בגאולה ראשונה עשה עמנו כמה טובות אפילו שלא היינו ראויים, הוציאנו ממצרים לקחנו על זרועותיו שנאמר אנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי, ואומר ואשא אתכם על כנפי נשרים, ואומר כי נער ישראל ואהבהו, ודמה אותם לנער אע"פ שהוא מלוכלך הוא אהוב על אביו. והלבישם מלבושים נאים שנאמר וארחצך ואסוכך ואלבישך רקמה ואנעלך תחש ואכסך משי ואעדך עדיו כל אותם פסוקים ביחזקאל, כשגדל יותר השיאו אשה ובנה לו בית זה ביהמ"ק, אחר שגדלו באמונה וידעו אלהותו ית' אינו עושה אלא א"כ יהיו ראויים ויעשו ויקבלו שכר המצות, והמתנות בטלו, מי שטרח בע"ש יאכל בשבת, כי צריך שיתעורר האדם ובאתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, וכה"א והיה

כי יבאו עליך רעות רבות וצרות וענתה וכו' ושבת עד ה' אלהיך וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך. וכמו שהעולם נברא יש מאין כן גאולה ראשונה נגאלו בלתי ראויים, אבל אחרי כן יש מיש, צריך שיהיו ראויים לגאולה ע"י התשובה, וכה"א חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו אלא בדבר אחר, והיא התשובה. ולפי שעל ידי גאולה הראשונה לקחם לו לעם ועל ידה זכו ישראל לתורה ולמצות, לזה נכתבה יציאת מצרים כמה פעמים בתורה, לומר שאינו שוכחם ואשת נעורים כי תמאס, וצוה לנו ג"כ שנזכור זה היום שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם, למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, ונאמר והיה לאות על ידך ולזכרון בין עיניך וגו', וכה"א השמר פן תשכח את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים, ונאמר רק באבותיך חשק ה', כאדם שיש לו חשוקה אע"פ שאינה יפה הוא חושק בה, אבל אתם ומלתם את ערלת לבבכם אינכם דומים לאבותיכם, שהם היו קטני אמנה, כי אותה גאולה היתה בחסד שנאמר להם זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך, אבל מכאן ואילך צריכין זכות, כמו שאז"ל כלו כל הקצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. ועם זה נבין מאמר ר' יוסי שאמר יהי חלקי עם גומרי הלל בכל יום, איני והא אמר מר כל הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, כי קא אמינא בפסוקי דזמרה, יש לשאול איך אמר שהקורא הלל בכל יום מחרף ומגדף וה' צונו לזכור י"מ ביום ובלילה שנאמר למען תזכור וגו' כל ימי חייך כל לרבות הלילות. אלא לפי מ"ש יובן. שמה שצוונו לזכור י"מ הוא כדי שנודה להקב"ה שע"י זכינו לתורה ולמצות וע"י נזכה לחיי עוה"ב, וע"י יציאת מצרים נודע אלהותו וקבלנוהו עלינו לאלוה והוא לקחנו לעם שנאמר והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם, וכדי שנדע שאנחנו עבדיו שנאמר כי עבדי הם אשר הוצאתי מארץ מצרים, והעבד הוא כפוף תחת יד רבו לכל מה שיגזור, לזה נצטוינו לזכור יציאת מצרים, אבל כשאומר הלל הוא לפרסם נסיו ונפלאותיו ואומר בצאת ישראל ממצרים כנראה שלא עשה עמנו כי אם יציאת מצרים, והוא בכל יום עושה עמנו כמה נסים וכמה נפלאות, נקראו נפלאות כלומר נסים נסתרים, כמו כי יפלא ממך דבר, נסתר ומכוסה, לזה נקרא מחרף ומגדף:

עוד יש תשובה אחרת לשאלתנו בקצור. והוא כי אותם נשמות של יוצאי מצרים היו נשמות חדשות ראויות לגאולה, אמנם בגלות זה הם מגולגלים עד שיכלה גלגולם יהיו ראויים כמו שאז"ל אין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף, כלומר שלא יצטרכו לגלגול להתלבש בגוף:

פסוק מב

ליל שמורים הוא לה'. בזוהר ליל לילה מה בין האי להאי כולא חד, אבל בחולקא דא שלטא סטרא אחרא ובחולקא דא לא שלטא כלל, ליל אצטריך לנטירותא דכתיב ליל שמורים חסר ה' ודא הוא כד עאל ליליא עד דאתפלג. א"כ לפי זה פירוש פסוק ליל שמורים חצי ראשון דשלטא סטרא אחרא ובעי שמור לישראל, אבל בחצי אחרון שהוא לילה, שמורים לכל בני ישראל היא, לבני ישראל דשלטא סטרא דרחמי, זהו ויחלק עליהם לילה שחלק הלילה חצי ראשון שהוא דין ונקרא ליל למצרים, וחצי אחרון שהוא לילה שמורים הוא לכל בני ישראל, שמור לישראל מאברהם אביהם שהוא חלק הלילה, לדורת"ם לדו"ר ת"ם, לדור שכולו תם כמו דורו של חזקיה מלך יהודה שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, וליל פסח היה, וכן אמרו במדרש ויך מלאך ה' א"ר אבהו על שישראל אכלו פסחיהם. ושמורה לילה זו לעשות נקמה בעכו"ם אם יעשו ישראל תשובה שנאמר שומר מה מלילה שומר מה מליל, כלומר שהקב"ה שמרה לזה הלילה לעתיד לעשות נקמה כמו ששמרם במצרים, ששם שמר ליל חצי ראשון והניח חצי האחרון לעתיד, אימתי יבא להם א"ל אמר שומר אתא בקר וגם לילה, יבא בקרו של משיח וגם לילה, אין הדבר תלוי אלא בכם אם תבעיון בעיו שובו אתיו, וכן אמרו ז"ל כלו כל הקצים ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, א"כ שמורים כמו ואביו שמר את הדבר, שהקב"ה כביכול יושב ומשמר אימתי ישובו בתשובה כדי לגאלם, זהו לדורת"ם כתיב. עוד לדרתם לשכינה שהוא דרה עמהם להוציאה מהגלות קרי ביה לדירתם, כאילו אמר שמורים לכל בני ישראל ולדירתם:

פסוק נא

ויהי בעצם היום הזה הוציא ה'. קודם אמר ויהי מקץ שלשים שנה ות' שנה יצאו כל צבאות ה' יצאו השכינה וחיילותיה הוצרך להוציא בני ישראל ג"כ, שא"א להם לשבת עוד שם מאחר שיצאו כל צבאות ה' לזה אמר קודם יצאו וכאן אמר הוציא, וזהו אמרו על צבאותם, כלומר מאחר שיצאו צבאותם שירדו למצרים בשבילם:

פרק יג

פסוק ב

קדש לי כל בכור, מאחר שהכה בכורי מצרים ומזל טלה הוא בכור והורידו ממעלתו ובביטול בכור הבכורות יבא מזה שום צד בטול לפנים, כי זה לעומת זה עשה אלהים, כי לצורך הם, כמו שאמר בזוהר מי יתן טהור מטמא לית טהור אלא מגו טמא קליפה ומוחא דא בדא סלקא, ולפי שקליפתם הוסרה לזה צריכים שמירה, לזה קדש לי ליו"ד ששם אין להם אחיזה כדי שיהיו שמורים, וכן הלוים שלקחם תחת הבכורות אמר וסביב

למשכן יחנו וישראל רחוקים מהם אלפים אמה, וסוד אלפים אמה תחזון מאלפים שנה שקדמה התורה לעולם שנאמר ואהיה שעשועים יום יום שהם ב' ימים חכמ"ה ובינ"ה, והעולם נברא בחסד שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה, א"כ הלויים היו סביב למשכן וישראל רחוקים מהם אלפים אמה, וערב רב חוץ מהם כקליפה שהיא מקפת על הפרי, א"כ מכאן תבין שהבכורות בלא קליפה, לזה קדש ליו"ד שהיא כמוסה ומכוסה שהיו"ד נקרא קדש, לזה קדש לי ליו"ד. באדם ובבהמה, לפי שהכה כל בכור מאדם ועד בהמה, וכדי שלא יתבטל קדש לי פטר כל רחם, שע"י בכורי מצרים נפטרו ישראל שהם בכור שנאמר בני בכורי ישראל מעבודת פרך, וכן פטר כל רחם ר"ת פר"ך, ונתכפרו פר"ך כפ"ר, ונתנו המצריים כפרם, ורחם עליהם, זהו כל רחם:

פסוק ג

ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה. א"ל לא יעלה בדעתכם לומר שבכשרון מעשיכם אתם יוצאים ותאמרו כחי וכשרון מעשי עשה לי, אינו כך אלא תזכרו שעדיין לא נשלם גזרת העבדות ועדיין יש לו עליכם ואם לא תיטיבו מעשיכם יש לו לגבות חובו, מבית עבדים, כי עדיין יש לו עבדות בכם, אלא בחוזק יד הוציא ה' על כרחם, כמו שאמר במדרש שבא עוז"א שר של מצרים ואמר אומה זו יש לי עליה דין וכו'. ובמדרש על פסוק ויושע ה' ביום ה' את ישראל מיד מצרים, לזה לא יאכל חמץ לא תחמיצו מעשיכם, לזה זכור את היום הזה יהיה זכרון שתיטיבו מעשיכם ולא תחובו לעבדות, כי לזה דלג הקב"ה מהקץ כדי שיהיה לו עליכם, וראיה לזה שהחודש שאתם יוצאים בו הוא חודש האבי"ב, הוא ראש חדשים שהוא אב לי"ב חדשים, שאותה שנה היתה מעוברת כדאיתא במדרש, וזהו אבי"ב אב י"ב, ואם נשלם הקץ היה לו להוציאכם בחדש תשרי שבו נגזר השעבוד שנאמר דן אנכי ואימתי יושב הקב"ה בדין הוי אומר בחודש תשרי, א"כ מכאן תדעו שלא נשלם הקץ לסבה שאמרתי:

ובמדרש בחודש האביב אמר מוציא אסירים בכושרות, בחודש כשר לא חמה קשה ולא גשמים וכו'. ועוד חודש האביב חודש שבו נולדו האבות ע"כ. לומר שעמדה להם זכות האבות:

עוד במדרש מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים וגו', לא גלגל והוציא הקב"ה ישראל ממצרים אלא בשכר שרה רבקה רחל ולאה, שרה בשכר שתפסה להגר והעלתה למטתו של אברהם, רבקה שא"ל התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך, רחל בשכר שתפסה ללאה והעלתה למטתו של יעקב, לאה בשכר שתפסה לזלפה והעלתה למטתו של יעקב, לכך

נאמר מושיב יחידים ביתה, כלומר שהיו יחידים מבלי זוג והכניסום למטה, זהו ביתה, לזה מוציא אסירים, ובזה תדע שכר המשתדל להשיא יתום או יתומה:

פסוק ה

והיה כי יביאך ה' אלהיך אל ארץ הכנעני וגו', ולא הזכיר הפרזי והגרגשי שהם ז' עממים הכנעני החתי והאמורי והחוי והיבוסי והפרזי והגרגשי, הגרגשי לא נזכר לפי שברח מפניהם, ובמראה הסנה אמר למשה לך ואספת וגו' ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והפרזי והחוי והיבוסי, ובכאן לא נזכרו כלם, א"ל משה לא יעלה בדעתכם שאתם באים לארץ בכשרון מעשיכם אין אתם ראויים לזה, כמ"ש להם בשנת מ' אל תאמר בלבבך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ וגו' לא בצדקתך וגו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע לאבותיך לתת לך, כן אמר כאן אשר נשבע לאבותיך לתת לך, שאלולא שבועת האבות לא הייתם ראויים לצאת כמ"ש חדש האביב חודש שבו נולדו האבות, ולזה לא נזכר הפרזי כדי שלא תאמרו שבכשרון מעשיכם נתנה לכם, ולזה הניח הפרזי כדי לאיים ולגזם אתכם בו, לזה סמך ואמר שבעת ימים תאכל מצות, רמז על ימי האדם שהם שבעים שנה שיאכל מצות שיבריחו מהם רוחות הטומאה ולא ידבקו בהם, כי כן עושים החרשין כשרוצין להבריח רוחות רעות מאכילים לאותו האיש לחם מצה, כי החמץ הוא שא"ר שבעס"ה גימ' קד"ם בקרבי"ם מ"ת, כלומר קודם שיתקרב אליו הוא מת שנדבק בצד המיתה, אבל כשאוכל מצות שהם המצות שעושה אדם הוא נעשה גוף שכלי גוף רוחני, מרמ"ח מצות נעשה רמ"ח איברים שכליים שהם חיים לעולם, ועל זה נאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום, שבעשיית המצות יש לו הדבקות בחיים ואכל וחי לעולם. וביום השביעי שהם עשר שנים אחרונות כשיבאו יהיו שביעים במצות ויהיו בשמחה ויאמרו אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו, זהו חג לה' שיהיה שמח:

פסוק ו

עוד ביום השביעי חג. שלפחות ימי הזקנה שיהיו לה' ויעשה להם הקף וגבול ומשמרת שלא לעבור ויגדור עצמו, ופירוש חג כמו חוק חג על פני מים וכמו היושב על חוג הארץ, פירוש הקף וגבול:

פסוק ח

והגדת לבנך לאמר. גם צוה להם שיצוו לבניהם שימשכו לבם לזה. והגדתם, תרגום משכו נגידו, לאמר, אמירה אחר אמירה ומה היא האמירה ביום ההוא שתודיענו באי זה יום יצאנו ביום חמשה עשר לחדש, יום מלוי הלבנה ומשם ואילך הולך הלוך וחסור, לומר שעדיין יש לי עליהם כדי שיהיו יראים ומפחדים תמיד, ולזה נצטוינו לזכור יציאת

מצרים, ולזה רמזו חז"ל בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, כלו' בזמן שהבחירה והיכולת בידך לעשות, כמו שאמר ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת המות וגו', כן אמר כאן בזמן שמצה כלו' אם ייטיבו מעשיהם הם בני חורין זהו רמז המצה, ואם לאו מרור רמז לשעבוד, ועיקר מרור הוא החזרת שכל הקודם במשנה שאמרו ואלו ירקות שאדם יוצא בהן י"ח חזרת ועולשין ותמכא וחרחבינא, וכל הקודם במשנה הוא קודם לטבול, וגם אמרו למה נקראת חסא דחס רחמנא עלן ופרקינן. לומר שלא היינו ראויים אלא דחס עלן, והחזרת עליה מורכבים זו על זו, רמז על אותם שמכבידים עולם עלינו והצרות תכופות, ובמצרים היינו תחת יד אומה אחת וזה הגלות אנו תחת יד ע' אומות, זהו רמז החזרת שעליה מורכבין, וצריך שנדע ונכיר בעבדותנו. ולזה רמזו ז"ל בלע מרור לא יצא, כלו' אם לא יכיר וידע שהוא בגלות, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה כדי שיעשה תשובה ויצא מן הגלות, ואם לאו לא יצא ידי חובתו, הואיל ואינו מרגיש בעצמו שגזרת השי"ת היא והקב"ה מעמיד עליהן מלך שגזרותיו קשות עד שידעו וישובו שנאמר בצר לך ומצאוך וכו', וזהו רמז החזרת תחלתה מתוק וסופה מר, ולזה אנו אומרים השתא עבדי לפי שאכלנו כל השנה חמץ והלכנו אחר שאור שבעיסה, אבל עתה אנו אוכלים מצה, לשנה הבאה בני חורין כמו אבותינו שאכלו, ולזה אומרים הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא וכו'. אבל בלע מצה שנתן לו עושר ושלוה ולא נהג עצמו כאילו הוא עשיר ולא היה מרגיש בעצמו בשלותו ומתהנה וממרק עצמו לה' אלא מה שבא מאליו כאוכל דבר שאינו לועסו כדי לטעום טעמו ומתיקותו ומשהה בפיו, אלא מיד בולעו, ונמצא שהוא שבע כל ימיו בלי טעם, יצא, זה יצא מעולמו ולא אכל עולמו בחייו, והכל מתוקן לו לחיי העולם הבא:

פסוק י

ושמרת את החקה וגו' מימים ימימה. מימים מקצת ימים אתה חייב בהם למעוטי שבתות וימים טובים, ולפי דרכנו שאמרנו אמר ושמרת שישמור עצמו ויזהר שלא אגבה חובי, שכל מה שעושה האדם כבר הקדים לו הקב"ה והוא יש לו עליו כמו שאמר מי הקדימני ואשלם, וכן אמר דהע"ה מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי, אמר מה אשיב לה' על מה שעושה עמי, כשאני חושב בעצמי שפרעתי מקצת ממה שאני חייב, אח"כ אני רואה בשכלי שהכל עלי עדיין ולא פרעתי שום דבר, כי הגמול שאני משיב על מה שעבר הגמול בעצמו הוא ג"כ ממנו, נמצא שממני לא נתתי שום דבר והכל עלי, כן אמר כאן שעדיין לי חוב עליכם תשלום ת' שנה, ישבתם רד"ו נשאר ק"ץ, וכן ימימ"ה בא"ת ב"ש בגימ' ק"ץ, ועוד אמר ימימה שישים התפלין ביד שמאל כדי שיהא קשור קץ הימין שהוא

מסטרא דשמאלא. וכן אמר בזוהר מלך אסור ברהטים בתפלין דידא, ובפרשת קדש אמר והיה לך לאות על ידך, ובפרשת והיה כי יביאך אמר והיה לאות על ידכה, לפי שפרשת קדש לי רמז לחכמ"ה שהיא נקראת בכור. ופרשת והיה כי יביאך היא רמז על הבינה שהיא ה' ראשונה שבשם, לז"א ידכה והיא י"ד לכ"ה אימא וברתא:

עוד ידכה גימ' ט"ל, והוא מספר הוי"ה אח"ד, שמתאחדים אבא ואימא. עוד ידכה בא"ת ב"ש מקל"ץ גימ' ר"ם, והם גימ' של עשר הויו"ת של אצילות שתחילתם יו"ד וסופם ה', וכן רבנין י' בראש ה' בסוף והבן:

פסוק יג

ואמר וכל פטר חמור תפדה בשה. לפי שהכה בכורי מצרים אותם ארבע קליפות שאמרתי ונשארו הבכורות פרי בלא קליפה, ולקחם לו, כמו שאמר קדש לי כל בכור, ולזה אמר פטר חמור תפדה, שאי אפשר ליכנס באותו מקום כח שום בהמה טמאה, ואם לא תפדה וערפתו לפי שאין לו קיום, וכל בכור אדם בבניך תפדה, לפי שאי אפשר מוחא בלא קליפה ומוחא וקליפה אזלן כחדא:

גימטריאות

למען שיתי אותותי אלה. אל תקרי אלה, אלא אלה להיותם אלה וקללה על המצריים:

אשר שמתי בם. שהיו המכות נרשמין בגופם:

מפני שלח. ר"ת וס"ת משיח, לומר שגם בימות המשיח יבואו המכות על הרשעים:

וכסה את עין הארץ. המלאך הממונה על הארבה, וכס"ה גימ' מלא"ך:

למוק"ש. גימ' למו"ת:

אבדה מצרים. נבאו ולא ידעו מה נבאו, אבד"ה גימ' י"ב שיהיו המכות י"ב חידש:

בארב"ה, גימ' רד"ו בשביל רד"ו שנים שנשתעבדו ישראל במצרים:

ואחריו לא יהיה. אבל בימי יואל יהיה, ואחרי"ו ל"א, יוא"ל:

מעלי רק את המות, ר"ת מראה. מרוב פחדו מהארבה לא היה רוצה לראות אפילו המראה שלהם כדאיתא בתעניות שאמר אפילו לא נראה אלא כנף אחד מתריעים עליו:

רוח י"ם חזק מאד, ר"ת ריח"ם, שריחם עליהם:

לא נשאר ארב"ה אח"ד, גימ' א"ף המלוחי"ם:

לא תשאר פרסה. תשא"ר, ת' שא"ר, רוצה לומר כל שאר ארץ מצרים היא ת' פרסה:

לך מעלי הכ' מצויינת כלפי מעלה, אמר שילך אותו שהוא למעלה מת"ק אמה, שכן באי"ק בכ"ר מספרה ת"ק:

אחרי כ"ן ישלח אתכם, רמז על גלות בבל שישבו ע' שנה אחרי כן ישולחו:

לא יחרץ כלב לשונו, פירוש אפילו הגדולים שבהם הם חשובים ככלבים ולא ירימו קולם נגד יהודי אחד:

תכוס"ו. כוסו"ת רמז לד' כוסות:

אל תאכלו ממנו נ"א, רמז על הניקור שצריך ליטול ממנו נ"א גידים, מהם משום דם ומהם משום חלב:

ולא תותירו ממנו עד בקר, רמז שלא יאמר אדם אניח מהמצות לעשותם לעה"ב, אותו עולם אינו עולם המעשה. והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו, אם עשה כן שלא קיים המצות ישרף באשה של גיהנם:

הזה לכם לזכרון. ס"ת המ"ן. רמז על המן שנתלה בי"ו בניסן, ורמז לזה וישבות המן ממחרת הפסח:

קומו צאו. ר"ת קץ, כלו' בא קץ הגאולה:

וישאילום. וישאילם כתיב שלא השאילום ברצונם אלא בעל כרחם:

ליל שמורים. שמרי"ם כתיב. שעתיד הקב"ה להשקות לעכו"ם כוס של שמרים, שנאמר ועשה ה' צבאות לכל העמים משתה שמנים משתה שמרים. בזה הלילה שתה פרעה, בזה הלילה שתה סנחריב והמן, ואף לעתיד עתידים ללקות בליל פסח:

יאכל א"ת שבע"ת הימי"ם, ר"ת אש"ה, לומר שאף האשה חייבת בכל סדר הלילה אפילו שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. כדאיתא בגמרא:

פסוק טז

והיה לאות על ידך. יד שמאל ולא יד ימין שאתה עושה בה מלאכה ואתה להוט במלאכתך, אבל יד שמאל שהיא בטלה ומרגיש כל מה שתתן בה. ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך, בדבור ובמחשבה ובמעשה, במעשה על ידך שהמעשה נעשה על ידך בידים, ובמחשבה שמשימים אותו כנגד הלב, כמו שאז"ל ושמרתם את דברי אלה על לבבכם, צריך שתהא שימה כנגד הלב, וגם של ראש כנגד המוח, הרי המחשבה, והדיבור למען תהיה תורת ה' בפיך שלא יסיח דעתו לדברים אחרים בטלים להבלי העולם, אלא המחשבה והדבור והמעשה הכל יהיה לעבודתו, כי ביד חזקה הוציאך לא בכשרון מעשה, אם כן עדיין אתה חייב לו שלא נשלם פרעון החוב, וכל הקצים כלו ואין הדבר תלוי אלא בכם, שעל זה נברא העולם שיהיה כל השלמת הדברים ע"י ב"ו, ועל זה צוה הקב"ה במילה ולא נברא מהול, וכן הרבה דברים תשלומם ע"י ב"ו, הרי הלחם לא נעשה פת אלא ע"י ב"ו, זהו אשר ברא אלהים לעשו"ת גימ' לתשלו"ם, ובפרשת בראשית הארכנו ע"ש, א"כ זכרון הכל כדי שיבא לידי גמר ושלמות והכל הולך אחר החתום:

פסוק יז

ויהי בשלח פרעה את העם וגו'. כל מקום שנאמר עם הוא על ערב רב, והענין הוא כמ"ש על פסוק ויקרא אל משה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי, שאמר להם וצוה אותם שלא יקחו עמהם שום אדם, וזהו אומרו גם אתם גם בני ישראל, בני ישראל לבד, והמצריים כדי לשלחם לישראל מהרו בשלוח ערב רב כדי שימהרו ישראל, וזהו ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם, שנתחזקו על פרעה ואמרו לו שהם יהיו שומרים אותם א יברחו ויחזירום למצרים אחר שלשה ימים ונתן רשות שילכו על זה התנאי, כששמע שנתערבו עם ישראל ואתגזרו התחיל לצעוק וי וי שיצאו מידו כ"כ עם מתחת ידו, שלא נודע מלכותו בעולם אלא אחר שבאו משבעים אומות למצרים שנאמר וכל הארץ ירדו מצרימה, ועתה כשיצאו ירד מגדולתו והיה צועק וי וי, לזה ויהפך לבב פרעה אל העם, בשביל העם ולא בשביל ישראל, שלא ניכר מעלתו של פרעה אלא בהם שהיו משבעים אומות ומלך עליהם, ועתה שהלכו להם נראה שירד מגדולתו, לזה וירדוף אחרי בני ישראל. עוד אמר וי על אותה שעה שנתערבו עמהם ערב רב, שהם היו סבת כל הרעות שבאו על ישראל:

ועל דרך המדרש ויהי בשלח שעשה להם לויה. כן אמרו במכילתא אין שלוח בכל מקום אלא לווי שנאמר ואברהם הולך עמם לשלחם, ואומר וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום, הפה שאמר וגם את בני ישראל לא אשלח הוא הפה שאמר אנכי אשלח אתכם, מה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי, וכן פירש בזוהר וישלחו אותו לויה עבדו ליה בכל ארצם של מצרים, אמר לון קוב"ה הכי את זמין למעבד לבנוי את תוזיף לון מארעך דכתיב ויהי בשלח פרעה את העם דאוזיף לון מכל ארעיה ע"כ. ומי ראה המלך יוצא ולא יצא א"כ יצאו כל מצרים וכל המלכים שהיו שם וכל הגדולים וכל השרים ונתכבדו ישראל בכבוד גדול ויצא להם שם גדול, וכן בשלח גימ' ש"ם, כשראו ערב רב כל אותה גדולה וכל אותו כבוד ומעלה נתחברו עם ישראל ונתגיירו והיתה גרותם שלא לשמה, כשראה פרעה שיצאו ערב רב ולא היה יכולת בידו להחזירם לפי שאינם מצריים אלא משאר עמים שבאו כשבאו שני הרעב והכריז יוסף שלא יבא עבד ולא יביא כי אם חמור אחד לא היה אפשר להם לשלוח כי אם חמור אחד בדרך רחוקה לא יספיק צידה לדרך ולחמור ולבעליו, לזה באו למצרים, ואינם ממצרים, וכן אמר בזוהר ר' יוסי אקשי כתיב אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד, אי הכי כל יומא הוו חמאן להוא ערב רב, א"ר יהודה ערב רב כתיב ולא מצרים דהא כמה שאר עמין הוו דיירי במצרים, התחיל לצעוק וי לא על ישראל אלא על העם, זהו ויהי בשלח פרעה את העם ולא את ישראל:

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. במדרש לא נהג עמהם דרך ארץ, ד"א העבד טוען את רבו ברם הכא הקב"ה טוענם, שנאמר ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' וגו', דרך ארץ העבד טוען פנס לפני רבו, ברם הכא וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן וכו', דרך ארץ התלמיד מרחיץ את רבו הכא הקב"ה מרחיצם שנאמר וארחץ דמיך מעליך וכו', דרך ארץ תלמיד מלביש את רבו הכא הקב"ה מלבישם שנאמר ואלבישך רקמה וכו', דרך ארץ תלמיד מנעיל את רבו הכא הרב מנעיל שנאמר ואנעלך תחש, דרך ארץ הרב ישן ותלמידו על גבו עומד, הכא הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, וכל כך למה כי קרוב הוא שנאמר לבני ישראל עם קרובו כו', ע"כ:

ופירוש פלשתים לפי זה המדרש כאלו אומר פסלתים, כביכול פסל דרך ארץ מפני כבודן של ישראל:

עוד במדרש ולא נחם אלהים לא קבל תנחומין ממה שעשו לבני אפרים, כי קרוב שמנו לקרב הקץ ויצאו שלשים שנה קודם והרגום, ולפי שעברו על השבועה שהשביעם משה שלא לקרב הקץ שנאמר השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ עמדו עליהם פלשתים והרגום. כי קרוב הוא קרובה שבועה שנשבע אברהם לאבימלך שאמר אם תשקור לי ולניני ולנכדי ועדין נכדו קיים, אם כן לזה לא קבל תנחומין, ואם תאמר איך בני אפרים יצאו ואין עבד יוצא ממצרים והם יצאו מאתים אלף, אלא בני אפרים היו מזרע המלוכה ולא היו בשעבוד משום כבודו של יוסף והיו גבורים שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב, כדאיתא בפרקי ר' אליעזר כל אותם שנים שישבו ישראל במצרים היו יושבים בטח שלאנן ושליו עד שבא גוזן מפני בניו של אפרים וא"ל נגלה עלי הקב"ה להוציא אתכם ממצרים, בני אפרים בנאות שלהם שהם מזרע המלוכה ושהם גבורי כח במלחמה עמדו ולקחו נשיהם ובניהם ויצאו ממצרים ועמדו המצרים והרגו גבוריהם שנאמר בני אפרים וגו' הפכו ביום קרב, יצאו אנשי גת והרגו מהם מאתים אלף. וא"ת הואיל ולא היו בשעבוד לא היו בברכה של ובני ישראל פרו וישרצו, כי בני ישראל שהיו בשעבוד, לפי שאמר פרעה פן ירבה אמר הקב"ה כן ירבה, שהרי בני לוי שלא היו בשעבוד לא היו כי אם כ"ב אלף ונמנו מבן חודש, וקטן שבשבטים שהוא שבט אשר שהיו רוב בניו נקבות היו אחד וארבעים אלף ות"ק, ושבט אפרים היו פקודיהם ארבעים אלף ות"ק חוץ ממאתים אלף שנהרגו מהם, אלא ברכת זקנם הועילה להם שנאמר וידגו לרוב בקרב הארץ, כדגים לפי שהמים מכסין עליהם אין עין הרע שולטת בהם, אבל אתם אע"פ שאתם בארץ ואין שום דבר לכסות אתכם תדגו לרוב ברבוי עצום כדגים:

ועוד במדרש כי קרוב הוא קרוב הוא החסד שעשו כנענים עם יעקב אבינו הה"ד וירא יושב הכנעני את האבל, ר' אליעזר אומר התירו אזוריהם, ר' שמעון אומר שהתירו קשרי כתפותיהם, ורבנן אמרי ע"י שזקפו קומתן, ר' יודן אומר ע"י שהראו באצבע, והלא דברים ק"ו, ומה כנעניים שלא עשו חסד עם ישראל לא בידיהם ולא ברגליהם אלא ע"י שהראו באצבע נצולו מן הפורענות ישראל שעושין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם לא כל שכך. ויהיה פירוש הפסוק כן, לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים שהוא דרך קרובה, למה כי קרוב הוא החסד שעשו הכנענים, וכי קרוב הוא משמש לשתים, כי קרוב אע"פ שהוא קרוב, וכן כי קרוב לפי שהוא קרוב, כי פסיק טעמא, כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה, שהכנעניים באים להלחם עמהם וכשראו ארונו של יעקב וכתרו של יוסף תלוי בארונו עמדו כולם ותלו כתריהם ולא נלחמו עמהם אלא אדרבה שבו בכבוד גדול למצרים, זהו פן ינחם העם, שנתנחמו בראותם מלחמה שראו שאינו עת מלחמה, ושבו מצרימה שנאמר וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו, ולזה החסד לא הוליכם בקרובה עד שישלם להם שכרם שהאריך להם מ' שנה. עוד כי קרוב הוא, קרובים להיות נסתים אחר היצר שלא נכנסה אמונת הקב"ה בלבם, ואם היו נכנסים לא"י היו טרודים איש בכרמו ואיש בשדותיו, זהו בראותם מלחמה היא מלחמת היצר שהם קרובים אלי והם אדוקים בו, ושבו מצרימה ישובו לעבודת האדמה כמו שהיו מורגלים בה במצרים, במצרים היתה עבודתם למצריים ובא"י לעצמן, ואין כוונת הוצאתם לזה אלא לעבודת הקב"ה כמו שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים וגו', וכן אמרו במדרש אמר הקב"ה אם אני מכניס את ישראל לארץ בפשוטתה מיד מחזיקים בה איש בשדהו ובכרמו ובטלים מן התורה, אלא הרי אני מקיפן מ' שנה במדבר כדי שיאכלו את המן שהוא לחם המלאכים כדי לזכך חומרם ולא יהיו נסתים אחר היצר ויהיו מבינים סתרי התורה וסודותיה, לפי שהוא מאכל רוחני היה נכנס ברמ"ח איבריהם שנאמר דק מחספס גימ' רמ"ח, וזהו רק שהיה מאכל רוחני להרחיק מהם הגשמות ולשתות מי באר, בארה של מרים שהיא השכינה ויהיו כמלאכים, שזהו כוונת הבריאה כמו שנאמר בראשית ברא אלהים הם מלאכים שנקראים בני אלהים, וכה"א אני אמרתי אלהים אתם, זהו כוונת רשב"י שאמר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן (מכילתא בשלח פ' ויסע):

פסוק יח

ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף. המקרא הזה אומר דרשני, שאמר דרך המדבר וכי המדבר יש לו דרך, המדבר הוא פתוח מאיזה צד שתרצה תבא אליו ואינו כמו

המדינה שאם תטה מן הדרך לא תבא אליה, ועוד שהיל"ל לדרך המדבר לים סוף, ועוד שלא הלכו לים סוף, לפי שסוף פירש"י ז"ל שהוא מקום אגם שגדלים בו קנים וזה אין נמצא כי אם במים מתוקים שגדלים בו קנים, וישראל הלכו בים הגדול שמימיו מלוחים שאחד מעשרה נסים שנעשו על הים הוא שהוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים, ועוד שלא נזכר ים סוף כי אם כאן, אלא ים סתם, ויבאו בני ישראל בתוך הים, נטה ידך על הים, מת על שפת הים, ולזה אמרו במדרש שמקרא זה לדרשא אתא, אמר רבי אלעזר אומר דרך כדי ליגען שנאמר ענה בדרך כחי וכו', המדבר כדי לצרפן שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא כו', ים סוף כדי לנסותם שנאמר וינסו על ים בים סוף, ר' יהושע אומר דרך כדי ליתן להם את התורה שנאמר בכל הדרך אשר הלכתם אשר צוה אלהים אתכם תלכו, וכתיב כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר, המדבר כדי להאכילם המן שנאמר המאכילך מן במדבר, ים סוף כדי לעשות להם נסים וגבורות שנאמר נוראות על ים סוף, ואומר ויגער בים סוף ויחרב ע"כ ומחלוקתם הוא שר' אלעזר דורש אותו לגנאי לפי שאמר ויסב אלהים דין ולא אמר ה' רחמים, ופירוש ויסב אלהים לפי זה שהשיב מה"ד למדת רחמים, ור' יהושע דרש אותו לשבח:

עוד דרך המדבר. הוא לפי שערב רב דברו בה' ורצו לנסותו ואמרו הגם לחם יוכל תת ולא עשו להם צידה, וזה אחד מי' נסיונות שנסוהו להקב"ה במדבר, כי ישראל היו טרודים בשאלה ובמילה ובאכילת הפסח, אבל הם מה היה טורדם, אלא לנסות להקב"ה ומחסרון בטחון שהיו חסרים באמונה הוציאו הבצק, אבל ישראל בטחו בהקב"ה, שכן וחמשים במ"ק גימ' כ"ו, בטחו ע"ה כ"ו, אבל ערב רב לא היה בהם בטחון ודברו באלהים, זהו דרך המדבר מלשון דבור, לזה הוליכם במדבר לא מקום זרע וגו', להראותם היוכל תת להם לחם, ים סוף להראות שמוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים, וזהו ים סוף כלומר הוא ים סוף מקום שגדלים בו הקנים שהם מים מתוקים, וחמושים לפי שהיו קטני אמנה לקחו כלי זין עמהם, ולא היו צריכין כלי זין כי ה' נלחם להם, אלא שעדיין לא היתה האמונה משוקעת בהם עד שבאו לים שנאמר ויאמינו בה' וגו':

פסוק יט

ויקח משה את עצמות יוסף עמו כי השבע השביע וגו'. אם השבועה היתה לבני ישראל איך לא לקחוהו בני ישראל, והכתוב נותן טעם להפך ויקח משה כי השבע השביע את בני ישראל, ועוד שאמר במדרש שכל ישראל נתעסקו בבזה ומשה נתעסק במצוה, וכי מפני הבזה יעברו על השבועה, ועוד למה לא אמר להם משה בואו ונתעסק כלנו בו. אלא ישראל חלקו לו כבוד למשה, אמרו ישראל מאחר שאנו מעוכבים לו ליציאתנו והיציאה

היתה ע"י משה א"כ הוא ישלים מאחר שהתחיל, ובזה נקיים שבועתנו שאנו מושבעים ומעוכבים לו, לזה אמר אשר העלו בני ישראל, לפי שנתעכבו, ועוד יכולין לומר שחלקו כבוד ליוסף שלא יתעסק בו אלא משה לפי שהיה גדול ומלך יתעסק בו גדול ומלך, ובזה יצאו ידי חובתם מהשבועה כי שקול משה כנגד כל ישראל וכל ישראל א"א להתעסק בו כי הם עם רב ויהרגו זה על זה:

עוד לפי שיוסף נבא על משה שאמר שהגואל הראשון שיבא ויאמר לכם בלשון פקידה כפולה הוא הגואל, וזהו כי השבע השביע אח בני ישראל לאמר פקוד יפקוד מי שיאמר פקוד יפקוד והעליתם, לא אמר ועליתם אלא והעליתם ביוצא לשני. ובמדרש מפני מה לא צוה לבניו, אמר יוסף אבי בא לרצונו ואני העליתיהו, אני ירדתי בעל כרחי, בבקשה מכם ומשביע אני עליכם שממקום שגנבתוני לשם תחזירוני, א"כ לזה אמר ויקח משה את עצמות יוסף, למה משה כי השבע השביע את בני ישראל והעליתם ממקום שגנבתוני לשם תחזירוני, לא הקפי' אלא על העלאה לא על הלקיחה, ומה שדרשו ז"ל אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה מצאו מקום לדרוש, והיה ארונו של יוסף מהלך מאליו, לפי שהיה של מתכת וכבד להוליכו, וכדי שלא להטריחם היה הולך מאליו:

עוד השביעם כי היה אפשר לשלוח לפרעה ויחלה פניו יש לנו בית הקברות בארץ כנען כמו שידעו מיעקב שהוליכוהו לקברו שם, ויחלה פני השרים ופני גדולי המדינה שיחלו פני המלך להוליכו לקברו בקברי אבותיו, כי ודאי לא יעיזו פנים כנגדו, כי אפילו אחר שמת אז"ל שבאו המצריים ואמרו נזדווג לאלו אמר להם עד עכשיו אתם חיים משלהם ואנו מזדווגים להם אילולא יוסף לא היה להם חיים, והורידוהו מגדולתו ג' חדשים, משמע שהיה אוהב יוסף, אלא אמר יוסף כשיראו ישראל עצמן בגלות והגלות כבד עליהם יתיאשו מן הגאולה ולא יאמינו בקץ, ואם לא יאמינו לא יצאו, כמו שאז"ל למה מתו הרשעים בג' ימי אפילה שלא האמינו בקץ, לזה השביעם שישביעו לבניהם ובני בניהם אחריהם להודיעם שעתיד שיגאלו כדי שיאמינו ויהיה להם לב לסבול הגלות, ויזכו לצאת כשיראו שאניח עצמותיו שם, לזה נקראו ישראל על שמו שנאמר אולי יחנן ה' שארית יוסף, וכה"א רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף, רועה ישראל שהוא משה אמת שאתה רועה אבל המנהיג הוא יוסף, נוהג כצאן יוסף שבסבת שבועתו יצאו ע"כ:

ובמדרש מפני מה נקרא יוסף עצמות, מפני שלא מיחה בכבוד אביו לפי שאמרו לו עבדך אבינו כמה פעמים ולא אמר להם מידי, הוקשה להם ז"ל שיוסף נחנט ודרך החנוטים שאינם כלים ואין הבשר מתאכל אלא מעמיד אותו בלחותו, א"כ איך אמר ויקח משה

את עצמות, אלא לפי שנתעדן בשרו בשמעו עבד, לזה נתאכל הבשר למירוק. דבפרשת ויחי פירשנו סוד החניטה של יעקב:

ובזוהר (בראשית קע"ב ע"ב) אמרו סוד ויקח משה את עצמות יוסף למה משה ולא אחר ז"ל, ת"ח תיאובתא דדרגין מסאבין לאו איהו אלא לקטרגא בסטרין קדישין, יעקב דאיהו תסבורא קדישא כלהו כמן ליה וקטרנו בהדיה, בקדמיתא נשכיה חויא כד"א ויגע בכף ירכו, השתא נשכיה חמור, תמן איהו קאים לגבי חויא אבל השתא שמעון ולוי דאתו מסטרא דדינא קשיא קיימו לגבי דחמור ושלמי עלוי בכל סטרין ואתכפיא קמייהו כד"א ואת חמור ואת שכם הרגו בחרב ושמעון דאיהו שור מזליה אתא על חמור וקטרג ביה בגין דלא יתחברון כחדא, לבתר אתא שור ואשתלים בחמורים דכלהו מסטרא דחמור, יוסף שור ומצרים דאינון חמורים שנאמר אשר בשר חמורים בשרם, לבתר בני יעקב נפילו בין אינון חמורים בגין דאזדווג שור בהדייהו ונשכו לון גרמיא ובשרא עד דאתער לוי כמלקדמין ובדר לאינון חמורים לאכפייא לון ותבר תוקפהון מעלמא ואפיק לשור מתמן, הה"ד ויקח משה את עצמות יוסף עמו ע"כ:

עוד ויקח משה את עצמות יוסף עמו רמז למה שאמר במדרש שהיה ארון של יוסף מהנך עם ארון חי העולמים, ולזה רמז ויקח מש"ה הש"ס את עצמות יוסף עמו עם ארון חי העולמים והיה הולך מאליו, וזהו רמוז בדבריו שאמר בפרשת ויחי והעליתם את עצמותי מזה, לא אמר אתכם, וכוונתו לומר להם שאינו מטריחם שיעלוהו לא"י אלא מזה ממצרים לבד ואח"כ הוא ילך מאליו, ומה שאמר משה אתכם והוא לא אמר אלא מזה לבד, כבר תירץ רש"י ז"ל שאמר לאחיו השביע כן למדנו שאף עצמות השבטים האלו עמהם שנאמר אתכם, כלומר שמי שהשביעם אינם יכולים להעלותו אבל לפחות ילך עמם כמו שהם הולכים עצמות כן הוא ג"כ עמהם. ובזה נתרצה הקושיא שהקשינו איך בני ישראל עברו על השבועה ואיך הניחם משה לעבור עם מה שאמר רש"י ז"ל לאחיו השביע כן והם כבר מתו, א"ת עצמו"ת גימ' אל"ו ה"ם עצ"י שטי"ם עם ה' אותיות, וכן במדרש ובני ישראל עשו הם עסוקים בבזה ומשה הוא עסוק בעצמות יוסף ובכלי המשכן שהכין יעקב אבינו, ולזה תמצא בפ' ויקהל שאמר וכל אשר נמצא אתו עצי שטים לכל מלאכת העבודה הביאו, וכל אשר נמצא אתו מוטעם, לומר שלא נמצאו עצי שטים לכל המלאכה אלא עם הרשום והידוע שהוא משה, עוד רומזים באת עצמות א"ת אל"ף תי"ו עם ב' מלות גימ' עצ"י שטי"ם:

פסוק כ

ויסעו מסוכות ויחנו באיתם. ביום א' ויסעו מרעמסס לסוכות יום ב' באו לאיתם בקצה המדבר, משם והלאה מדבר שמם אין דרך, לזה צריך להראות להם הדרך, לזה אמר וה' הולך, ואליבא דרבי עקיבא דאמר סוכות אינו מקום, כי במדרש אמר ויסעו מסוכות ויחנו באיתם מה איתם מקום אף סוכות מקום רבי עקיבא אומר ענני כבוד היו, א"כ אליבא דידיה למה לא אמר וה' הולך קודם ויסעו מאחר שאינו שם מקום ודאי שהיו צריכין העמוד להראותם הדרך. אלא הקב"ה רצה לבחון אותם ולהראות לכל העמים הבטחתם שהלכו אחר משה והיו אומרים אין לנו אלא בן עמרם אפילו שאינם יודעים דרך, ואין מי שיראה להם הדרך. ובפסוק ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה, פירש"י ז"ל מאה ועשרים מיל היה ובאו שם לפי שעה, הוא שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, הוקשה לו שהיל"ל ויסעו מרעמסס ויחנו בסוכות, אלא הזכיר חנייה לומר שמיד בנסיעתם מצאו עצמן בסוכות שלא כדרך העולם כשהולכים ממדינה בפרט כשיש טפול טף ונשים המסע הראשון אינו רחוק מהמדינה, ופעמים עושים המסע הראשון מיל או פחות עד שיכינו עצמן לראות מה הם צריכין ולהרגיל הנשים והטף מעט מעט אחר כך יאריכו המסעות, אבל כאן לא היה כן אלא ויסעו בני ישראל סכותה ולא נאמר חנייה, שנראה שהיו יגעים ועמלים ועייפים מטורח הדרך וחנו עד שינוחו מעייפותם כדרך הולכי דרכים, לזה לא נאמר חנייה לומר שלא יעפו ולא יגעו אע"פ שהיה מאה ועשרים מיל והיו שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף, להראות חבתם, וכה"א זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר וגו', לזה לא נאמר חנייה כמו שאמר בפ' מסעי שאמר ויסעו מרעמסס ויחנו בסוכות וכו':

פסוק כא

וה' הולך לפניהם יומם. לא אמר יום אלא יומם, לומר שהיום הוא שלהם לפי שלא נברא היום אלא לישראל סבא כמו שאז"ל בראשית בשביל ישראל סבא שנקרא ראשית: לנחותם הדרך. לנחתם כתיב לנחת להם הדרך שתהא נחה להם, כמו שאז"ל שהיה מנמיך את הגבוה ומגביה את הנמוך, כי הם לא היו הולכים כי היו נתונים בתוך ענני כבוד כמו שאמר רבי עקיבא סכתה הם ענני כבוד שהיו נתונים בתוכם כי ו' עננים היו ד' מד' רוחות ואחד מלמעלה ואחד למטה כאדם שהוא נתון בספינה, ואמר שהיה הולך לפניהם, א"כ על זה הדרך עמוד הענן היה הולך ביום ובלילה, כי היו הולכים בלילה וביום והיה צורך בעמוד הענן לתקן להם הדרך, ולזה סמך ואמר לנחותם הדרך ולילה, כי היל"ל ובעמוד אש לילה, אלא סמך לילה למה שאמרתי, וביום היה נראה ובלילה נכסה מהם. ללכת יומם ולילה לא שהיו הולכים ביום ובלילה זה א"א, כי נבראת הלילה

כדי שינוח האדם מעמלו של יום ואם היה הכל יום א"א להתקיים בני אדם בזה העולם אלא בעולם הבא שאין להם גוף הוא יום בלא לילה, אבל בזה העולם שהם מלובשים בגוף הלילה היא להם למנוחה, א"כ איך אמר ללכת יומם ולילה, אלא אמר ללכת לא שילכו ממש אלא ללכת שהיו מוליכים אותם כמו אדם שיושב בספינה ומוליכתו ביום ובלילה. ורבותינו ז"ל במדרש הרגישו זה ואמרו ללכת יומם ולילה, ללכת לקבל התורה שכתוב בה והגית בו יומם ולילה, והיה צורך לישראל להודיעם אימתי יום ואימתי לילה כדי להתעסק ביום בתורה שבכתב ובלילה בתורה שבעל פה, זהו יומם יום מ', שנתנה תורה, יומ"ם מים ו', מים תורה שבכתב, ו' ששה סדרי משנה:

ובזוהר אמר ת"ח וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן דא אברהם, ולילה בעמוד אש דא יצחק, ויעקב אן הוא, במלה קדמאה אתמר ותמן שרי כמה דכתיב וה' הולך לפניהם יומם ולילה הוה נהיר בסטרא דא ובדא, א"ר יצחק היינו דתנינא שכינתא באבהתא נטלא, הולך לפניהם יומם דא אברהם, בעמוד ענן דא יצחק, לנחותם הדרך דא יעקב, דכתיב ויעקב הלך לדרכו, ולילה בעמוד אש דא דוד מלכא, וכלהו רתיכין עילאין למהך ישראל בשלימותא דכולא, ללכת יומם ולילה וכי אמאי הוו אזלי יומם ולילה יהכון ביממא ולא יהכון בליליא כבני נשא דטרקין כיון דקב"ה נטיר לון, אלא לאשתכחא בהו שלימותא דכולא דלית שלימו אלא יומם ולילה:

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל. לא אמר ביום ובלילה אלא יומם ולילה להורות כי יומם ולילה הולכים עמהם, ועל זה נשתבחו ישראל שאמר זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר, אחר ב' מדות שאהבום שהן כלולות זו בזו, והענין הגדול הזה שהיה לישראל בו כבוד ותפארת בלכתם ביום ובלילה על הכוונה העליונה הזאת העצומה והנפלאה. עוד היה סבה לפרעה ולכל מצרים מבעל הסבות ית' שיחשבו המצריים על ישראל שהם בורחים כיון שהם הולכים ביום ובלילה ואז יתחזק לבם וירדפו אחריהם על הים כדי שיטבעו שם וברוך ה' אשר לו נתכנו עלילות לאבד מורדיו ולהציל ידידיו עכ"ל:

פרק יד

פסוק ב

דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות וגו'. יש לשאול הם היו הולכים על פי הענן שנאמר על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, ואומר במקום אשר ישכון שם הענן שם יחנו בני ישראל, אם כן למה ידבר לבני ישראל ילך הענן והם אחריו, אלא רצה הקב"ה לנקות מלבן החלודה כדי שיהיו נקיים בכניסתם לים ולא ימצא בהם שום טנוף ולא שום מחשבה רעה כדי שלא יערער עליהם שרו של ים, לזה הודיעם שהם שבים לאחוריהם

להראות אם יהרהרו אחר מדותיו. וכן אמרו במדרש כשתקעה הקרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבהם מתלשין בשערן ומקרעין כסותם עד שאמר להם משה הלא נאמר לי שאתם בני חורין ע"כ. דייק שאמר שתקעה להם הקרן לחזור להודיעם שאפילו שהם הולכים בתוך הענן הם חוזרים לאחוריהם, וכל זה להסיר מלבן העקמימות, והכשרים שבהם ישובו וישיבו לבן ויאמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם וישובו ויחנו, וישבו כתיב: עוד סבה אחרת שלא יחשבו שיצאו מתחת יד מצרים לגמרי לפי שאמר הקב"ה אני רוצה לחזק לב פרעה ורדף אחריהם כדי שאכבדה בפרעה וגו', וכשיראו אותם יצא לבן, אבל כשידעו שלא יצאו מרשותם עדיין כשיראו אותם אחר כך לא יהיה בלבם כל כך פחד ורעדה:

עוד סבה אחרת כמו שאמרו במדרש כאן נתקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, שאע"פ שהוציאו ממצרים כמו שאמר המדרש שכל אחד הוציא משוי צ' חמורים כסף, עכ"ז בערך מה שנטלו בבעל צפון אינו כלום כי מה שהוציאו ממצרים אינו על מה שייעד להם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול כי אחר סמוך אחרי מופלג, וכן אמר ונתתי את חן העם וגו' והיה כי תלכון לא תלכו ריקם כמו שאמר כדי שלא תלכו ריקנים תקחו איזה דבר וכל מה שלקחו ממצרים אינו אלא ההענקה כמ"ש על פסוק גם אתה תתן בידינו זבחים, אם כן ואחרי כן שהוא מופלג כאן היה מקום חירות שלהם מקום אטלס מקום ע"א שלהן, לשעבר היה נקרא פיתום חזרו להם ונקראת פי החירות שהיא מחררת פירוש עושה בני חורין עובדיה, בין מגדול גדולתם של מצרים תם היתה גדולתם של ישראל שם היתה, ובין הים מקום מיומן, שם כנס יוסף כל כסף וזהב שכנס שנאמר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען וגו' ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה, למה חזר לומר פעם אחרת ויבא יוסף את הכסף, יאמר וילקט יוסף וגו' ויבא אותו ביתה פרעה, ועוד בליקוט אמר את כל הכסף וגו' ובהבאה לא אמר אלא ויבא יוסף את הכסף. אלא אמר יוסף הקב"ה לא הביא רעב אלא כדי שיבאו לגלות כמו שאמר להם יעקב שמעתי כי יש שבר במצרים, אמר יוסף הם היו סבה לכל זה הכסף אם כן היה שמור להם וגנזו לבעל צפון, ולזה נקרא צפון ששם צפן יוסף כל כסף וזהב כדי שיטלוהו ישראל כשילכו, ואין המטמון נגלה אלא לבעליו, לזה לא אמר ויבא יוסף את כל, כי לא הביא אלא אחד מאלף, ובדין עשה כמו שאמרנו. ומצאתי מדרש שאמר שליש הביא לבית פרעה ושליש נגנז ונגלה לקרח וחזר ונגנז לישראל לעתיד לבא, ושליש גנזו בבעל צפון שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף אז"ל זו ביזת מצרים, כנפי גימטריא יוסף עם ד' אותיות, יונה שאינה את פרעה שלא הביא כל הכסף, נחפה בכס"ף גימטריא בעץ, ואין עץ אלא

עבודת אלילים שנאמר אומרים לעץ אבי אתה וגו', וכדי שלא יפול לבם בחזרה נגלה להם המטמון כדי לשמחם ולחזק לבם, וכדי לחזק לב מצרים לרדוף אחריהם לאמר קשה יראתם שהיא עכבתם שנאמר ואמר פרעה לבני ישראל וכו', ויאמר היל"ל כדי שיאמר, ועוד שאם החזוק של פרעה ורדף אחריהם הוא בשביל שראה אותם חונים לפני בעל צפון א"כ היל"ל קודם וחזקתי את לב פרעה ואחר כך ואמר פרעה ויהיה הפירוש כן וחזקתי את לב פרעה ומהו החוזק שיאמר פרעה נבוכים הם, ועוד ויוגד למלך מצרים כי ברח היל"ל כי הם סגורים, ועוד פ' ויוגד היל"ל קודם כי זאת היא סבת חזוק לבו ורדיפתו אחריהם. ורבותינו ז"ל במדרש הרגישו כל זה ואמרו ואמר פרעה אמר ולא ידע מה אמר, משה הטעה אותם ולא היה יודע להיכן מוליכן שנאמר נבוכים הם בארץ ואין נבוכים אלא משה שנאמר עלה אל הר העברים הזה הר נבו. כונתם לומר נבוכים לעשותה מלה מורכבת נבו כי"ם פירוש הטעם כמו איש תככים, ואפילו חסרה נבכים כתיב יש אם למקרא. ד"א אמר פרעה ולא ידע מה אמר, ראה שעתידין ישראל לבכות במדבר שנאמר ותשא כל העדה וכו', ופירוש נבוכים נב בוכים בן בוכים והב' חוזרת לכאן ולכאן, ופירוש בן בוכים בני ישראל עתידין לבכות. ד"א ואמר פרעה ולא ידע מה אמר, ראה שישראל עתידין ליפול במדבר שנאמר במדבר הזה יפלו ע"כ. כוונתו לומר שכל מה שראה פרעה רצה לבטלו הקב"ה כמ"ש על פסוק ראו כי רעה נגד פניכם, שאמר דם אני רואה ובטלו בדם מילה שמלם במדבר שנאמר היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם, כן בכאן רצה לבטל כל מה שראו, הוא ראה שמשה מטעה אותם לזה א"ל ישובו ששבו לאחוריהם, הוא ראה שהם עתידין לבכות ויצעקו בני ישראל, הוא ראה שהן עתידין ליפול במדבר סגר עליהם המדבר, ואילו לא עשו העגל כבר נתבטל הכל, א"כ ואמר פרעה פי' הוא, לפי שהוא גזר אומר והקב"ה בטל הכל אלא שחזר הכל בעשיית העגל, א"כ ואמר שגזר אומר אחר שראה שמערכת הכוכבים תחייב כן. והקב"ה הפכו עליהם, שאמר נבוכים הם, הם הנבוכים, סגר עליהם, עליהם סגר, שאמר אנוסה מפני בני ישראל ולא יכלו לשוב:

פסוק ד

וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה בפרעה על ידו אכבד ויתגדל שמי כדי שיאמינו בי קטני אמנה. וידעו מצרים כי אני ה', כל מה שנפרעתי מהם היה על ששעבדו את ישראל אבל על מה שאמר מי ה' עדיין לא נתפרעתי ממנו, אבל עתה אני נפרע ממנו על מי ה' שאחזק את לבו עד שירדוף אחריהם ויאמרו מי כמוכר באלים ה', באלם כתיב הלואי נאלם פיו, זהו וידעו מצרים כי אני ה', ואמר כל זה לרכך לבם של מחוסרי אמנה: ויעשו כן. להגיד שבחן של ישראל שאמרו אין לנו אלא מה שיאמר לנו בן עמרם:

פסוק ה

ויוגד למלך מצרים. לא אמר פרעה אלא מלך מצרים לומר שאמרו לו שלא מלך על כל העולם אלא בסבת ישראל, כמ"ש בשביל כבודן של ישראל השליטו על כל העולם, ועתה שישראל הלכו ילך ממנו המלכות, אז נהפך לבו כאחד העם, זהו ויהפך לבב פרעה ועבדיו, לא אמר מלך מצרים אלא פרעה. ואמר המדרש כי עמלק היה המגיד, ויגד כתיב ויג"ד במ"ק עמלק. מצאתי כתוב שבעל צפון החרטומים עשאוהו בשמות ידועים למזלות צורת נחושת והוא הגיד כי ברח, וכבר הוא ידוע מהמלחמה שעשה עמלק כי היה חכם גדול, ולזה אמר המדרש כי אמר בלבו ת' שנה נגזר עליהם ולא ישבו כי אם מנין בר"ח, לזה אמר עדיין יש לנו עליהם עבדות ובסבת עבדותם יש לנו מלכות:

או יאמר כי שלחנו את ישראל מעבדנו כתיב, אמר מעבדנו היה השלוח, שנאמר ויאמרו עבדי פרעה אליו שלח את האנשים וגו'. ואע"פ שאמר ויהפך לבב פרעה ועבדיו, שם אמרו לו בלב אחד אבל כאן בשני לבבות, זהו ויהפך לבב פרעה ולא לב, כלומר שאמר שלח לא אמר בב' לבבות אבל עתה בב' לבבות אנו מתחרטים על שלוחם, או יאמר ויגד למלך מצרים כי ברח העם הוא לשרו של מצרים, ולפי שפרעה תחת ידו לזה ויהפך נהפך לבו:

פסוק ו

ויאסור את רכבו. אמר פרעה כלום יש לנו שררה ומלכות אלא בשביל ישראל ועתה ישראל הלכו א"כ בטלה השררה, לזה ויאסור הוא בעצמו, ואת עמו הם החיל שלו:

פסוק ז

ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים. ישראל שש מאות אלף כנגדם לקח שש מאות שהם כנגד הבחורים שנאמר שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף, וכנגד הטף אמר וכל רכב מצרים, וכנגד שאר העם אמר ושלישים שהם כנגד הזקנים, כן אמרו בזוהר. או נאמר רכב בחור שבחר המולים שבהם מאותה שמלם יוסף כשבאו אליו ללחם ואמר אין אלהי זן את ערלים ומלן, מהם בחר פרעה, אמר פרעה אין אומה זאת מתגאת עלינו אלא במילה אף אנו נבא עליהם באנשים מולים, וכן הם ושלשים על כלו ס"ת מל"ו, פירוש מאותם שמלו. או נאמר ויקח שש מאות רכב בחור הוא עוזא שרו של מצרים לקח מרכבתו ולקח ג"כ משאר השרים והם שש מאות שנקראים ששת ימי החול, וכל רכב מצרים ושלשים על כלו הוא סמאל היה על הכל, וכן ושלישם על כלו במ"ק סמאל, פירוש שכתוב ושלשה חסר יש אם למקרא ויש אם למסורת שעשאם שלשה חלקים, וכן כתב רבינו בחיי ז"ל ושלישים על כלו כי כל החיל נחלק לג' חלקים, ועל כן מצינו שעבר בים ג' כתות הוא שאמר הכתוב לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים,

וכתיב מרכבות פרעה וחילו ירה בים, וכתיב כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים ע"כ. א"כ הבאים אחריהם בים הם הששׁ מאות שבאו לעזרם, מרכבות פרעה וחילו ירה בים הם מה שנאמר עליהם וכל רכב מצרים. כי בא סוס הוא סמא"ל, וכן ב"א סו"ס עם ב' מלות גי' סמאל:

וכתב הרב רבינו מנחם רקנאטי ז"ל זה לשונו. ויקח ששׁ מאות רכב בחור וכל רכב מצרים הוא שרו של מצרים כי נתחבר שר של מצרים עם סמאל, ונתוספו לו ששׁ מאות רכב לבד רכב מצרים, זהו וכל רכב מצרים, ובאו להלחם עם אדנ"י שנאמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, ולפי שהיו ישראל סרבנים על הים לפיכך היתה מלחמת השרים החיצונים קשה עליהם, ואז לבשׁ הקב"ה ג' מיני מלבושים לבוש מלכות לתפארת גאון יעקב, לבוש חסד מצד אברהם להציל בניו, לבוש מלחמה מצד הגבורה להלחם עם מרכבות של מצרים וסמא"ל, ואלו הג' מלבושים הם בסוד ויס"ע ויב"א וי"ט, זהו סוד ויסר את אופן מרכבותיו, פירש אפן גימ' סמא"ל, ומרכבותיו הם שאר המרכבות, ובהשברם נשברו כחותם למטה, ואז אמרו אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים של מעלה, ע"כ:

פסוק ח

ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף אחרי בני ישראל. להראות לו הקב"ה כחו וגבורתו. ובני ישראל יוצאים ביד רמה כמו שמצרים לקח ששׁ מאות כן ישראל עמם ששׁ מאות, רמ"ה במילואה רי"ש מ"ם ה"ה גימ' ש"ש מאות, וכמו שהם היה להם י"ד שכן סמא"ל במ"ק י"ד, כן ישראל יש להם יד שנאמר ביד רמה, שרמה וגברה על המצרים ושקעתם בים:

ובמדרש ובני ישראל יוצאים ביד רמה. מגיד שהיו מצריים רודפים אחרי ישראל והיו מחרפים ומגדפים ומנאצין, אבל ישראל מפארים ומרוממים ומשבחים ונותנים שיר ושבח גדולה תהלה ותפארת למי שהמלחמות שלו, כענין שנאמר רוממות אל בגרונם, ואומר (ישעי' כה) ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך וגו'. הוקשה להם ז"ל שבני ישראל כבר יצאו ויש להם ד' ימים שיצאו אומר ובני ישראל יוצאים כשיצאו ונסעו מסע ראשון מרעמסס לסוכות, או מסוכות לאיתם היל"ל יוצאים, ועוד שעתה הם חונים שעשו מאמר הקב"ה שאמר להם שישובו לאחוריהם, א"כ הם שבים איך אמר יוצאים, ועוד למה הפסיק הענין שאמר וירדוף אחרי בני ישראל יאמר וישיגו אותם, למה הפסיק עד שחזר לומר פעם אחרת וירדפו, ועוד שאמר וירדוף אחרי בני ישראל למה יחזור פעם אחרת ובני ישראל, יאמר והם יוצאים ביד רמה. ולתרץ כל זה אז"ל שהמצרים היו מחרפין ומגדפים אבל בני ישראל בחרופם של מצרים הם יוצאים, ולא עוד אלא שהם משבחים ומפארין, ולזה אמר מלך מצרים, אילו לא היה בשביל המלכות שלא תאבד מידו לא

היה רודף, ולזה היה מחרף ומגדף, שהוקשה לו לרדוף אחריהם, אלא הקב"ה החזיק לבו ולזה וירדוף אחרי בני ישראל, וירדף כתיב שיצא לרדוף ומצא עצמו נרדף, חזר ואמר וירדפו בלשון רבים, במדרש אמרו מגיד שלא נכשל אחד מהם שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהם, וכן מצינו בכל מקום שהעכו"ם מנחשים שנאמר כי הגוים האלה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, וכן וילכו זקני מואב וקסמים בידם, ואת בלעם בן בעור הקוסם כו' ע"כ:

או נאמר וירדפו מצרים כשפרעה הרשע נתחזק ואסר הוא בעצמו רכבו ורדף אחריהם אז נתחזקו המצריים ורדפו וקדמו קודם שבא פרעה והשיגום חונים, ואח"כ וכל סוס פרעה ואח"כ ופרעה הקריב וגו', ובזה נתרץ וירדוף וירדפו, גם יש דוחק אחר כי היל"ל כפי הנראה וירדפו מצרים אחריהם כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו וישיגו אותם חונים על הים על פי החירות לפני בעל צפון, למה הפסיק בענין ואמר וישיגו ואח"כ אמר כל סוס רכב פרעה. אבל מה שיש לדקדק בזה הוא, כי מה שאמר וישיגו אותם חונים על הים ולמעלה אמר דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון, ואח"כ נכחו תחנו על הים, וכאן הקדים על הים ואח"כ על פי החירות לפני בעל צפון, יובן זה ממה שאמר במכילתא אמר ופרעה הקריב הוא הקריב הפורענות לבא עליו, כיון שראה אמר בעל צפון הסכים לגזרתי התחיל מזבח ומקטר ומקריב ומשתחוה לבעל צפון, לזה הקדים על הים שחשב שהסכים לגזרתו לטבעם בים, ולזה אמר חונים על הים, כי היל"ל על שפת הים, כי על הים לא יש חנייה, אלא נדמה לו כאלו הם על הים ונטבעו בו. על פי דרכנו למדנו פירוש הקריב, כי היל"ל קרב, הקריב הפרענות לבא עליו או הקריב קרבנות לע"א. עוד אמרו במדרש הקריב קרב הדרך, ד"א הקריב קרב עצמו ומיהר לרדוף אחריהם מה שהלכו ישראל בג' ימים והלכו האוקטורין ביום ומחצה הלך פרעה ביום אחד, לכך נאמר ופרעה הקריב:

עוד ופרעה הקריב. אז"ל מאי הקריב הקריב את ישראל לאביהם שבשמים, מה שלם לו הקב"ה שכרו מלך על נינוה ועשו תשובה אנשי נינוה על ידו, כמו שהקריב את ישראל לאביהם שבשמים כן נתקרבו על ידו אנשי נינוה ונתקבלו, ולזה גם כן זכו מצריים לקבורה לפי שנתקדש שם שמים על ידם, וכן בגוג לפי שנתקדש ש"ש על ידם שנאמר שם והתגדלתי והתקדשתי וגו' זכו לקבורה שנאמר והיה ביום ההוא אתן לגוג שם קבר וגו':

פסוק י

וישאו בני ישראל את עיניהם ויראו והנה מצרים נוסע אחריהם. היה לו לומר והנה מצרים נוסעים אחריהם או והנה מצרים רודפים אחריהם, כי כן נאמר וירדפו מצרים אחריהם. אלא עם מה שאמר המדרש יובן שאמר נוסעים אין כתיב כאן אלא נוסע שראו שרו של מצרים שהוא עוזא נוסע לעזרתם, לזה לא אמר רודף כי רדיפה היא למצריים אבל לגבי המלאך אין נופל בו לשון רדיפה, לזה אמר נוסע, לזה פחדו כי היה שר של מצרים בכור ויראו שמא יבאו שאר השרים לעזרתו, כי כשראו פרעה ברכבו ובפרשיו לא יראו אבל היו חונים נחים ושקטים, אבל כשראו שכבר נסע, נוסע נסע כתיב, אז יראו, וגם יראו מפני ערב רב שביניהם שלא יבא להם על ידיהם שום תקלה אוי לרשע ואוי לשכנו, ולזה אמר ב"פ בני ישראל, וישאו בני ישראל, ויזעקו בני ישראל:

פסוק יא

ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים וגו'. אפשר שערב רב הם שאמרו כן, וכן אמר מה זאת עשית לנו להוציאני, שמשה הוציאם, כי בני ישראל הם צועקים להקב"ה ולא אמרו שום דבר, אבל ערב רב פחדו כי אמרו עכשיו יכעוס עליהם פרעה ויהרגם, כי כשיראה כ"כ עם רב שיוצאים מתחת ידו ודאי שיכעוס עליהם ויאמר בשלמא ישראל לפי שהיו בעבודת פרך הם בורחים אבל אתם מה עבדות יש עליכם שאתם בורחים, ואולי ישראל יחזירם לעבדותם, כי כן אמר כי שלחנו את ישראל מעבדנו, ועוד שישראל יצא. ברשות שאמרו דרך שלשת ימים נלך, אבל הם יצאו שלא ברשות, לזה א"ל אם היתה הכונה להרגנו במצרים שהיו המצריים קוברים אותנו, אבל כאן אין מי שיקבור אותם שישראל יחזירום המצריים ואין להם קובר. ומצאתי קצת סיוע לדברי מדברי הרמב"ן שאמר איך יתכן שהצועקים אל ה' והנושאים כפיהם ועיניהם אליו יחזרו ויאמרו לו כי טוב היה שלא יצילם ויאמרו כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר. על כן נאמנו דברי רז"ל שהם היו כתות, אמרו במדרש ארבע כתות היו על הים, הכת האחת צועקת אל ה' אלו בני ישראל החשובים שבהם שנאמר וישאו בני ישראל את עיניהם וגו' ויצעקו בני ישראל וגו', שהיתה חפצה בישועה, ועליהם אמר משה התיצבו וראו את ישועת ה' וגו', כת שנייה אומרת נחזור למצרים, עליהם אמר כי אשר ראיתם וגו', כת שלישית אומרת להלחם עמהם, עליהם אמר ה' ילחם לכם, כת רביעית היו אומרים נצעק עליהם שנאמר ויצעקו בני ישראל כו', עליהם אמר ואתם תחרישון ע"כ. כן נאמר ג"כ שאלה שאמרו המבלי אינם מי שאמרו הלא זה הדבר, שאותם שאמר המבלי אין קברים הם ערב רב כמ"ש, ואותם שאמרו הלא זה הדבר הם הרשעים שבישראל, והם אותם שאמרו מי יתן מותנו והם אותם שאמרו יראה ה' עליכם וישפוט, ומשה השיב לכולם, לערב רב

שאמר המבלי אין קברים אמר ויאמר משה אל העם, שכל מקום שנאמר עם הם ערב רב, ואמר להם אל תיראו שהיו יראים שמא יכעוס עליהם ויהרגם אמר להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' וגו' לא תוסיפון לראותם עוד וגו'. ולכת האחרת שאמרו חדל ממנו אמר להם ה' ילחם לכם, לפי שאמרו כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר שילחמו עמנו, לזה אמר להם ה' ילחם לכם, ולבני ישראל שהיו צועקים אמר להם ואתם תחרישון אתם חביבין על הקב"ה שסופכם להחריש למלאכי השרת בשירה שאתם אומרים שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים וגו', קדמו שרים שהם ישראל אחר נוגנים שהם מלאכי השרת, לזה אמר להם ואתם תחרישון תחרישון לאחרים שצעקתכם ערבה לו:

פסוק יד

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל ה' ילחם לכם, ידוע כי מדת הדין היא הלוחמת, ומה שהזכיר ה' המיוחד להורות כי גם בנס העצום הזה באבדן המצריים שם היתה מדת הרחמים משותפת שניתנו לקבורה. עוד כתב הרב ז"ל ואתם תחרישון תצטרכו שתחרישו שלא תהפך מדת הדין עליכם לפי שהייתם חוטאים כמותם עובדי ע"א ומגדלי בלורית. עוד ואתם תחרישון כדי שלא תתרבה מדת הרחמים ולא תוכל מה"ד לפעול במצריים, כן אמר בזוהר:

פסוק טו

ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי וגו'. א"ל התפלה היא לכ"י ואלי הוא הדבר, ולזה ויאמר ה' שהאמירה היא בלשון רך, וכן אמר במדרש מה תצעק אלי כבר נתרציתי להם, דבר אל בני ישראל ויסעו אין להם לישראל אלא ליסע בלבד. ויסעו, להיכן יסעו, אלא כך א"ל למשה דבר אל בני ישראל אין הדבר תלוי בך שאתה מתפלל אלא בהם שנעשו כתות כתות ואינם בלב אחד, לכן יסעו מאותן הדעות הרעות וילמדו מאביהם אברהם שנאמר בו הלוך ונסוע הנגבה, שכל פנייתו ומחשבתו הכל היה למקום אחד, אל בני ישראל ויסעו, ר"ת אביו, כלומר ילמדו מהאב. ד"א ויסע"ו גימ' נק"ב, לפי שקפאו תהומות בלב ים אמר הקב"ה יתחילו לעשות נקב קטן ואני אעשה י"ב דרכים שנאמר נקבת במטיו וגו'. וכן אמר במדרש ויסעו הסיעו דברים מלבן שאמרו אין קברים, וכן אמר בזוהר ויסעו מלאסגאה מלין לאו עדנא דצלותא השתא ויסעו וכו' לאן אתר פקיד לון דיטלון דהא על ימא הוו שראן אלא ויסעו כמה דאמרן, ועוד דבר אל בני ישראל ויסעו, יטלו עצמן לים כדי שימצא להם זכות שבטחו בי כדי שאקר' עליהם הים ואצילם ואסתום פי המקטרגים עליהם:

פסוק טז

ואתה הרם את מטך. אמר לו הקב"ה למשה משה הסר המטה כדי שלא יאמרו שבמטה אתה עושה כל מה שאתה עושה ויבאו לידי כפירה ויטבעו, כי השטן מקטרג בשעת הסכנה אם יראה בהם איזה דופי, ועוד שהמטה היה כתוב בה י' מכות דצ"ך עד"ש באח"ב, כבר נשלמו וכבר עשו שליחותו שנברא לו מששת ימי בראשית. ובב"ר אמר לו הקב"ה למשה מה אתה צועק אלי גזור ואני עושה ותגזר אומר ויקם לך דבר אל בני ישראל ויסעו. ד"א מה תצעק אלי, תפלתם קדמה שהם רבים ונאמר הן אל כביר לא ימאס, והם צעקו קודם שנאמר וישאו בני ישראל את עיניהם ויצעקו בני ישראל אל ה', א"כ צעקתם גברה על צעקתך א"כ הדבור הוא לבני ישראל דבר אל בני ישראל, אע"פ שהקב"ה עונה אותם או מפני צעקתם או מפני צעקת משה, רצה הקב"ה ללמד למשה כדי שילמד לישראל מדת ודובר אמת בלבבו ולסלק מהם מדת החנופה, שהרי כאן הוא עונה אותם ושומע צעקתם, וא"ל למשה לא מפני צעקתך אני שומע ומושיע אותם אלא מפני צעקתם, וללמדו ג"כ שהקב"ה הכל שוים לפניו ואינו כבשר ודם שהעני בא לפניו אינו שומע לו וכשהעשיר בא שומע לו אבל הקב"ה אינו כן אלא שומע תפלת הכל שנאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו, תדע לך שכן ישראל צעקו ומשה ג"כ, אמר לו כבר התפללו בני ושמעתי תפלתם. כן אמרו במדרש מה תצעק, לא אמר שהיה משה צועק ואמר לו מה תצעק אלא כשראה משה שתלו הדבר בו ואמר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים רצה משה לצעוק א"ל הקב"ה כבר שמעתי שנאמר טרם יקראו ואני אענה:

עוד מה תצעק אלי א"ל הקב"ה אני מתאוה לתפלתם של צדיקים כ"ש לתפלתך אבל עתה אינו עת שהצר הצורר שהוא סמא"ל עומד ומקטרג להחזירם למצרים, שנאמר היערוך שועך לא בצר, פירוש היערוך כאדם העורך דבר נחמד שיש לו בפניו להביט בו ולהסתכל בו ביפיו, לא בצר שיטיל בו דופי, וכן בעל עבירה אע"פ שהוא שומע תפלת כל פה עכ"ז בעל העבירה אם לא יעשה תשובה לבטל העבירה ולסלקה מעל פניו אין תפלתו נשמעת שנאמר עדיך וגו' כשהיא מיופת ומקושטת (מלשון עדי) אז כל בשר יבאו, וכן אמר הקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים לא אמר של כל אדם, כ"ש לא לרשעים שיש עליהם כמה מקטרגים שטורפים אותה בפניהם ואין מניחים אותה לעלות שנאמר, גם כי תרבו תפלה אינני שומע:

או נאמר ואתה הרם את מטך, כלפי מעלה כנגד ים עילאה, והמטה הוא דמות וי"ו כנגד וי"ו העליונה ששואבת ממנה שהיא וי"ו ומשך ה' וא"ו וכשים העליונה נבקעת לקבל

מה' וא"ו אז מי התחתונה נבקעת לי"ב גזרים והוא"ו היא רמוזה ביעקב, יעקב בק"ע י"ם והבן:

ובזוהר הרם את מטך לנגבא ימא מסטרא דימינא שנאמר הלוך ונסוע הנגבה, נטה את ידך לאתבא מיא לאתערא חוטרא דגבורה ולאתבא מיא על מצרים, ובגין כך תרין מלין הכא דכתיב הרם את מטך ונטה את ידך על הים וכו', והא תהומי הוו דקב"ה עבד נסא כד"א קפאו תהומות בלב ים והוו אזלין ביבשתא בגו ימא הה"ד ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה. והנס הוא מה שעשה הקב"ה שקפא באמצע כדי שלא יהיה להם ירידה ועלייה שלא נבקע עד מטה, כי יהיה להם לישראל טורח בירידה מצד אחד ויהיה להם עלייה מצד האחר, מה עשה הקב"ה קפא באמצע כדי שלא יהיה להם ירידה ועלייה ותהיה להם הדרך ישרה ובקע מהצדדים, ועוד כמו שאמר בזוהר שבאמצע א"א להבקיע שהוא תהום כמו שאמר והא תהומי הוו. ועל דרך המדרש שאמר רבי שמעון אומר כבר כתבתי לך בכל ביתי נאמן הוא ואתה ברשותי והים ברשותי וכבר עשיתיך גזבר שנאמר הרם את מטך וגו', יהיה פירוש הרם את מטך מלשון רוממות, כאילו אמר הרם רגלך. עוד במדרש רבי מאיר אומר, אמר הקב"ה למשה אין ישראל צריכין להתפלל לפני, ומה אם אדם הראשון שהוא יחידי עשית ים יבשה בשבילו שנאמר יקוו המים מתחת השמים וגו' בשבילו וכו', עדה קדושה שעתידה לומר לפני זה אלי ואנוהו עאכ"ו ע"כ. ומאין לו לר' מאיר דרשה זו, מאומרו מה תצעק אלי היל"ל למה אתה צועק, מאלו ב' מלות שאמר מ"ה גימ' אד"ם ואמר תצעק ולא אמר צועק מכאן דרש אין ישראל צריכין להתפלל תצעק לעתיד. רבי ברכיה אומר בזכות אברהם אני בוקע להם את הים שנאמר ויבקע עצי עולה וכאן אמר ויבקעו המים, ופירוש הרם את מטך הרם הדגל דגלו של אברהם אבינו שנאבד והאלהים נסה את אברהם, פירוש והאלהים כשיש דין בעולם מרים הנס של אברהם אבינו מלשון הרימו נס אל העמים, רבי עקיבא אומר בזכות יעקב אני קורע להם את הים שנאמר ופרצת ימה, פירוש ופרצת שעושה פרצות בים אמר הקב"ה עתיד אתה שבזכותך יקרע הים ותעשה פרצות זהו ופרצת ימה, ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, והמים להם חומה, אמר לו הקב"ה למשה, אני קורע להם הים בשביל האמונה שיאמינו בי שישליכו עצמן לתוך המים ובזכות זה אני קורע להם הים, זהו ויבאו בני ישראל בתוך הים בים לא נאמר אלא בתוך הים, כך עשו שנאמר ויבאו בנו ישראל בתוך הים ואחר שנכנסו עד שהגיעו המים לחוטמם והאמינו בה' אח"כ נעשה להם יבשה, שנאמר בתוך הים תחלה ואח"כ ביבשה ולא יבשה ממש שיעלה בדעתו שהיא יבשה או

הר נזדמן להם שפעמים ימצאו הר או אי בים, אבל כאן אמר והמים שהיו רואין שהמים עולין למעלה מימינם ומשמאלם לשוטפן אז ידעו שאינו יבשה ממש:

פסוק יז

ואני הנני מחזק את לב מצרים. ופרעה לא נזכר עוד כי לא אמר וחזקתי את לב פרעה כמו שאמר, אלא את לב מצרים, וידעו מצרים, וירדפו מצרים, ויאמר מצרים, וישובו המים על מצרים, ומצרים נסים לקראתו, וינער ה' את מצרים, וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים וגו', ופרעה לא נזכר, כמו שאמר הזוהר על פסוק ויסר את אופן מרכבותיו, כי הילי"ל את אופני מרכבותיו, כי אופן אחד א"א להוליך, ובזוהר ז"ל (מ"ח:) כמה רתיכין הוו דהוו נטלין כל חד סמיך גלגלא דאתפקדא עלייהו כיון דאתעבר האי משולטנותא דיליה כלהו רתיכין אתעברו משולטנותא דילהון דכתיב ועל פרעה על הבוטחים בו, ובההוא זמנא שולטנות דמצרים שליטו על כל שאר עמין כיון דאתבר חילא דמצרים אתבר חילא דשאר עמין מנלן דכתיב אז נבהלו אלופי אדום וכתיב שמעו עמים ירגזון, בגין דכולא הוו אחידן בפולחנא דמצרים ואחידן במצרים לסיועא דילהון. ובההוא זמנא כלהו בעאן לסיועא דמצרים לאתתקפא ועל דא כיון דשמעו גבורן דעבד קב"ה במצרים רפו ידיהון ולא יכילו למיקם ואזדעזעו משולטנתהון ודא כד אתבר חילא דילהון די לעילא אתבר חילא דכל אינון דאחידן ביה כיון דאתבר חילא דכלהו כל הני דלתתא אתברו בגין האי חילא דאתבר בקדמיתא ובגין כך ויסר את אופן מרכבותיו כתיב ע"כ. הרי נראה שמה שאמר ואני הנני מחזק את לב מצרים אינו על מצרים ממש אלא על שאר האומות וקרא אותם מצרים לפי שכולם היו תחת מלכותם, א"כ פירוש הפסוק הוא, ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם לא לאבדם אלא כדי שאכבדה בפרעה ובכל חילו, לא אמר ואכבדה במצרים ובכל חילם אלא בפרעה ובכל חילו אכבד בפניהם, פרעה וחילו יאבדו, ואני אכבד בפני שאר האומות ותהיה אימתי מוטלת עליהם, ולזה אחר שאמר ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו חזר ואמר וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו, לומר שמה שאמר הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם לא לאבדם אלא כדי שידעו כי אני ה' כי המלכות היא שלי לא למצרים, ולזה פסוק וידעו לא אמר בו וכל חילו כי חילו שבאו בסייעתו שהם שאר האומות לא אבדו אלא שבאו אחריהם כדי להודיעם גבורותיו, כי לפרעה ולפרשיו מה תועלת בהודיעו להם מאחר שהם הולכים לאבדון, לזה וירדפו מצרים אחריהם כל סוס, כמו וכל סוס, כדי להודיעם ולהראותם נפלאותיו וגבורותיו מאחר שהם לא יאבדו למען יספרו בגוים את כבודו וישיחו בכל נפלאותיו, ולזה ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם

להם במצרים ולא עמנו. ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישובו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו, לא להטביעם אלא להראותם נפלאותיו:

וישב הים לפנות בקר לאיתנו ומצרים נסים. שכל מקום שהיו נסים היו רואים הים לקראתם. וינער ה' את מצרים בתוך הים, לא אמר לתוך הים אלא בתוך הים, שבעודם בתוכו היה מנענעם ממקום למקום כדי להודיעם כבודו וגדלו כמו שאמר וידעו מצרים כי אני ה':

וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים, לא של מצרים אלא לכל חיל פרעה, ורש"י ז"ל הרגיש הלמ"ד דלכל חיל פרעה וגו' דהיל"ל כל חיל, ואמר כן דרך המקרא לכתוב למ"ד יתירה כמו לכל כליו תעשה נחשת, לכל כלי המשכן לכל עבודתו, ולפי מה שאמרנו אינה יתירה אבל הבדיל לומר שלא כסו המים אלא לכל חיל פרעה, ואפשר שלזה תקנו ז"ל הבאים בריש דפא, לומר שלא אבדו אלא שהם באים בים שבאו ויצאו בצער גדול, ולא נשאר בהם היל"ל לא נשאר מהם, כל זה יורה מה שאמרנו שלא אבדו אלא פרעה וחילו, וכה"א מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ולזה אמר ולא נשאר בהם, כלו' לא נשארו כמו שהיו תחת מלכותם, זהו ולא נשאר בהם כמו שהיו אלא באו אחריהם ע"י צער, אבל בני ישראל הלכו ביבשה בלא שום צער כמהלך בביתו. והמים להם חומה שהיו רואין כמו בנין חומה והם נתונים בתוכה כדי שלא יפחדו שלא יטבעו במים לכך לא ראו מים כלל אלא דרך סלולה לפניהם וחומה בנויה מימינם ומשמאלם:

פסוק יט

נחזור למקומנו. ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל, במדרש אמר רשב"י בכל מקום אומר מלאך ה' וכאן מלאך האלהים מגיד שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם להנצל אם ליאבד עם מצרים:

ויסע מלאך האלהים ההלך. כתיב שרצה להלוך לפניהם לחייבם בדין וילך מאחריהם כשראה נסו של אברהם שכל שיש דין על ישראל הנס של אברהם מקדים ועולה שנאמר והאלהים נסה את אברהם. אז וילך מאחריהם נתאחר ויסע עמוד הענן מפניהם וילך מאחריהם, כדי להחשיך על הדין שלא יראה אותם ויערער עליהם, גם עמד מאחריהם כדי שלא יראו מצרים לישראל ויפחדו מהם, כי העומד באור אינו רואה מה בחושך והעומד בחושך שהם המצריים לא היו רואים את ישראל. ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל כשבא מלאך האלהים לערער ולא מצא מקום מפני דגלו של אברהם כמו שאמר בא בין שניהם וראה ההפרש שיש בין ישראל למצרים, אז נהפך להם לסניגור והיה מלמד סנגוריא על ישראל, זהו ויאר את הלילה, היה לו לומר ויאר בלילה מהו את

הלילה, אלא אותו לילה היה מילל ואותה קטגוריא שהיה מקטרג על ישראל נהפכה סניגוריא, זהו ויאר. ולא קרב זה אל זה, ראה שאין שום קורבה ביניהם, וכן במדרש על פסוק והמים להם חומה חמה כתיב שירד סמאל ואמר לפניו רבש"ע לא עבד ישראל ע"ז במצרים ואתה עושה להם נסים והיה משמיע קולו לשר של ים ונתמלא עליהם חמה וביקש לטובעם מיד השיב לו הקב"ה שוטה שבעולם לדעתם עבדוהו לא עבדוהו אלא מתוך שעבוד ומתוך טרוף דעת ואתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון, כיון ששמע שרו של ים כן אותה חימה שנתמלא על ישראל החזירה על מצרים שנאמר וישובו המים על מצרים ע"כ:

פסוק כא

ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים. היה לו לומר ויט משה את ידו על הים ויבקעו המים כמו שאמר ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים ובקעהו וישובו המים, וכמו שאמר ויט משה את ידו על הים וישובו המים, למה אמר ויולך ה' את הים, אם משה הוא מכה בים כמו שאמר לו הקב"ה מה זה שאמר ויולך ה', ועוד ברוח קדים למה, ולמה לחרבה ואחר כך ויבקעו המים, ולמה אמר ויבקעו המים יאמר ויבקע הים כמו שאמר לו הקב"ה נטה את ידך על הים ובקעהו, ולא אמר על המים ובקעה. אלא אמר במדרש אמר משה אתה אומר לי שאקרע את הים ואעשה את הים יבשה והא כתיב אשר שמתי חול גבול לים שאין הים נעשה יבשה וכתיב ויסך בדלתים ים אמר לו הקב"ה לא קרית בתחילת התורה מה כתיב ויאמר יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה אני הוא שהתניתי עמו כך שאני קורעו שנאמר וישב את הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו, מיד שמע משה להקב"ה והלך לקרוע את הים ולא קבל עליו הים ליקרע, א"ל הים אני גדול ממך שאני נבראתי בשלישי ואתה ביום ששי, כששמע משה כך הלך ואמר להקב"ה אין הים רוצה ליקרע, מה עשה הקב"ה נתן ימינו על ימינו של משה מיד כיון שהרים משה ידו על הים נבקע. לזה אמר ויולך ה' את הים שלא רצה הים ליבקע עד שנתן ימינו, שכן ויולך גימ' ע"ב, וע"ב גימ' חס"ד, שהוא הימין, ברוח קדים פי' ברוחו שאמר לו מקדם מיום שבראו שהתנה עמו שיבקע. ברוח קדים עזה, ר"ת בקע וס"ת חמה, שעלתה חמתו של הקב"ה עליו שלא רצה ליבקע וא"ל בקע כי כן היה התנאי, וכן ברוח קדים עזה עם האותיות גימ' בתנאי. וא"ת למה צריך תנאי ויש יכולת בידו ית' לשנות המערכות, אלא לפי שקדמה בידיעתו ית' שעתיד לומר טענה מספקת לומר מה נשתנו אלו מאלו לזה הקדים התנאי, וכן דג של יונה הקדים התנאי למה שיש לו לומר מפני ה' הוא בורח וינצל לזה הקדים התנאי וכן בעורבים של אליהו

מאחר שלימד קטגוריא על ישראל שאמר כי עזבו בריתך אינו ראוי לעשות לו נס לזה הקדים התנאי ולזה היה על ידי עוף טמא לומר שאינו ראוי:

וישם את הים לחרבה. שיבש המים והקפיאם כדי שיבקעו, כי לשון בקיעה לא שייך אלא על דבר קשה כמו ויבקע את העצים, וזה היה לעונש שלא רצה ליקרע. עוד וישם את הים לחרבה שהמדבר שקבל ישראל עתיד להיות ישוב ולהיות גנות ופרדסים, כמו שאז"ל על פסוק ישושום מדבר ועריו וגו' משל לנשיא שנכנס למדינה וראו אותו בני המדינה וברחו מפניו נכנס לעיר אחת היתה חרבה וראו אותו בני המדינה וקלסו אותו, אמר הנשיא זו העיר טובה לי מכל המדינות כאן אני בונה ל אכסניא, כך הקב"ה בא לים ברח מפניו שנאמר הים ראה וינס, בא למדבר וקלסו אותו שנאמר ישאו מדבר ועריו וגו', אמר הקב"ה זו העיר טובה לי מכל המדינות כאן אני בונה אכסניא ע"כ. ומה שאמר משל לנשיא ולא אמר למלך, לפי שאמר וברחו מפניו ואין ראוי לומר כן במלך כי מן המלך להיכן בורחין לזה עשה משל לנשיא, א"כ עתיד להיות המדבר שקבל ישראל פונדקאות וערים ואכסניא, אבל הים היה לחרבה לא ישב לנצח, ולזה לחרבה ולא אמר יבשה כמ"ש ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, או יאמר וישם את הים חרבה ואמר לחרבה לעתיד כמ"ש, ולזה מימיו מלוחים לא יצליחו לזריעה לעשות מהם גנות ופרדסים אפילו לגבול בהם טיט לא יועילו, א"כ לחרבה ודאי ומה שהיה לו להיות ערים נעשה בקעים בקעים, ולזה ויבקעו בלשון רבים, ועוד אמר ויבקעו המים שנעשה פרורים שנאמר אתה פוררת בעזך ים, עוד אמר ויבקעו כשברחו לא מצאו מקום לברוח ששם חול גבול לים כו' נעשה הים בקעים בקעים ונכנסו המים בתוכם:

ובמדרש ויבקעו המים כל המים שבעולם נבקעו ומנין שאתה אומר אף המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות ושבכוסות ושבצלוחיות ושבחביות נבקעו ת"ל ויבקעו המים כל המים שבעולם, ומנין אתה אומר אף המים העליונים והתחתונים נבקעו שנאמר ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אלו העליונים והתחתונים תהומות אלו תחתונים. ואמר כן לפי שהיל"ל ויבקע הים כמ"ש לו הקב"ה למשה נטה את ידך על הים ובקעהו, ואמר ויבקעו המים, לומר שכל מימות שבעולם. עוד שאמר המים בה' היה איזה מים או איזה מי ים ואם מי הים היל"ל ויבקעו מימיו, א"כ ע"כ הוא כל מימות שבעולם לעשות זכר לנפלאותיו, כשראו המים את כבודו בכל העמים נפלאותיו, כשראו אוה"ע כל מי שהיה בידו צלוחית של מים שעשה בו י"ב בקעים רגזו כולם והלכו אצל בלעם כו' הה"ד שמעו עמים ירגזון:

פסוק כב

והמים להם חומה. במדרש אבכיר בשעה שירדו ישראל לים ירד גבריאל עמהם והקיפם ושמרם כחומה והיה מכריז בין מים למים, למים שבימין אמר הזהרו בישראל שעתידין לקבל תורה מימינו של הקב"ה, למים שבשמאל היה אומר הזהרו באלו שהם עתידין להניח תפלין בשמאלם, ולמים שלפניהם היה אומר הזהרו באלו שהם עתידין שיהיו חתומים במילה וחותמים לבניהם בברית, ולמים שאחריהם היה אומר הזהרו באלו שהם עתידין להראות קשר של תפלין וכנף ציציותיהם מאחריהם ע"כ. והוצרך לעשות כן זה גבריאל כי היה מן הדין למיכאל שהוא על המים לו נאה לעשות אלא שבא רוח קדים עזה והקפיאו המים לצורך כמו שנבאר על פסוק אמר אויב ארדוף אשיג, ירד גבריאל שהוא אש לפשרם כדי שישובו המים על מצרים לזה היה מוכרח להכריז ולהזהיר למים שבימינם ושבשמאלם ושלפניהם ושלאחריהם שיזהרו בהם א"כ לו נאה לעשות שליחות זו, לפי שהוא פשרן ונעשו מים שקפו, וכן חומה בא"ת ב"ש ספי"ץ עם ד' אותיות והמלה והכולל גימ' גבריאל:

פסוק כג

וירדפו מצרים. הקב"ה חזק לבם שראו שהים נעשה יבשה חשבו שהוא יבשה ממש ולזה רדפו אחריהם אל תוך הים. ויהי באשמורת הבקר, למה המתין להם עד הבקר ולא עשה בה דין כל הלילה, לפי שישראל לא היו ראויים והדין היה בא כנגדם לזה שמר להם עד בקר בקרו של אברהם, וזהו באשמורת שהיום אין לו אשמורה כי האשמורות הם ללילה כמו ששנינו ג' משמורות הוי הלילה וכו', אלא אשמורת לשון שמירה לשון המתנה כמו ואביו שמר את הדבר, וכן אמר במדרש ז"ל ויהי באשמורת הבקר, בלילה רצה גבריאל להרוג את המצריים, א"ל הקב"ה המתן עד אותה שעה שפעל אביהם עמי שנאמר וישכם אברהם בבקר, וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש שהוא גבריאל לפשר המים, וענן לצד ישראל כמו שאמר ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם, כדי שלא יפעול כח האש מצד ישראל וישארו המים קפויים כדי שיהלכו בהם ישראל, ויסר את אופן מרכבותיו וינהגהו, הוא סמאל שבא בעזרו כמו שאמר ושלישים על כולו שהוא כנגד הכל, וכן אפן גימ' סמא"ל, ולהיכן הסירו, רז"ל אמרו שגירהו באיוב, וזהו וינהגהו בכבדות, בכבד הדת שהוא איוב שהכבידה עליו תורה שאמרה איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע וגו' מה שלא נאמר כן על אברהם אבינו, או בכבדות שהיה ירא אלהים ולא ירא ה' שהיה מיראת העונשים ולא מאהבה, א"כ כבדת, זהו וינהגהו ו"י שנהגהו בכבדות שהוא איוב. ויאמר מצרים, מה שאמר בלשון יחיד אמר במדרש שהיו המצרים עושים כשפים ועולים מן הים, אמר הים פקדון שהפקיד לי הקב"ה היאך

אניחנו, מיד היו המים רצים אחר כל מצרי ומצרי ומורידן לים שנאמר ומצרים נסים לקראתו לקראתם לא נאמר אלא לקראתו של כל מצרי, זהו וינער ה' את מצרים בתוך הים, היל"ל לתוך הים, ואמר בתוך הים לומר שננערו לצאת בעודם בתוך ע"י כשפים ולא הניחם הים וישובו המים כו' ולא נשאר בהם עד אחד, אמר בפרקי ר"א שפרעה נשאר, זהו עד אחד המיוחד שבהם שהוא פרעה, זהו לכל חיל פרעה ולא פרעה:

פסוק כה

עוד ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל. כי פרעה ראה כל מה שעשה הקב"ה בעשר מכות מדה כנגד מדה, כמו שאמרו ז"ל במדרש וראה שעשה עמהם גזרת כל הבן הילוד, ולזה פחד לרדוף אחריה, ולזה הקב"ה חזק לב שנאמר ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף, שאין חזוק אלא במקום רפיון, עתה כשבא לים ונכנס בו אמר ודאי עתה גובה ממנו גזרת כל הבן הילוד כל מה שנלחם להם היה מדה כנגד מדה וזה ג"כ מדה כנגד מדה:

פסוק כט

ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. כבר אמר ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מה צורך לחזור לאמרו. אלא קודם אמר ובני ישראל הלכו ביבשה שבא רוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה, חשבו שהוא יבשה ממש כי יש מקומות בתוך הים כמו אי והרים שהם יבשה כן חשבו ישראל עתה שאמר ה' אל משה נטה את ידך וישובו המים וראו ישראל שהמים היו שבים על מצרים אז ידעו ישראל שהם בתוך הים ביבשה שאינו לא אי ולא הר אלא ים ממש, וחזר ואמר והמים להם חמה חסר ולעיל אמר חומה מלא, אלא לעיל בין לישראל בין למצרים חשבו שהוא יבשה והם הולכים ביבשה כמו שאמר והמים להם חומה, חשבו שיש דרך סלולה וכותל מכאן ומכאן, ולזה וירדפו מצרים אחריהם כי לא יכלו להקיפן שהיו רואים כמו חומה וכותל מימינם ומשמאלם, אבל עתה ששבו המים ויכסו את הרכב וגו', אז ידעו שהמים הם שהיו להם חומה, ולזה חסר שאינה חומה ממש:

ובמדרש ירד סמא"ל ואמר לפניו רבש"ע לא עבדו ישראל ע"א במצרים ואתה עושה להם נסים ונפלאות, והיה משמיע קולו לשר של ים ונתמלא עליהם חמה וביקש לטובעם, מיד השיב לו הקב"ה וא"ל שוטה שבעולם וכי לדעתם עבדוהו והלא לא עבדוהו אלא מתוך שעבוד ומתוך טרוף דעת ואתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון. כיון ששמע שרו של ים כן אותה חמה שנתמלא על ישראל החזירה על מצריים שנאמר וישובו המים וישראל על מצרים:

פסוק ל

ויושע ה' ביום ההוא. אמר ביום ההוא כשראו את מצרים מת אז החזיקו לבם ועצמן נושעים, כי העבד שברח מרבו כל עוד שרבו חי הוא מחזיק עצמו עבד, כי אפשר שיבא אחריו, כשמת רבו קרא עצמו בן חורין, לזה מר מיד מצרים שכל עוד שהם בחיים היו כבושים תחת ידם באי זה מקום שילכו בפרט שהם היו מולכים על כל העולם, לזה אמר מיד מידם ממש:

עוד אמר מיד מצרים. כמו שאמר במדרש שבא עוזא שר של מצרים ואמר שעדיין יש לו עליהם שהוא גזר ועבדום וענו אותם ת' שנה ועדיין לא עבדום, וא"ל הקב"ה כלום נתחייבו בני שעבוד אלא בשביל דבור אחד שדבר אברהם אוהבי שאמר לפני במה אדע וא"ל ידע תדע כי גר יהיה זרעך כלום אמרתי בארץ מצרים בארץ לא להם אמרתי אין לך על בני כלום, והאריך במדרש, עיין בילקוט במקומו. א"כ לזה אמר מיד מצרים מיד שר של מצרים שבטל טענותיו ולא נשאר לו שום טענה ולא שום תביעה עליהם, ועל זה אמר המשורר ויושיעם מיד שונא זה פרעה, ויגאלם מיד אויב זה עוזא. ואפילו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה וגו', וירא ישראל את מצרים מח' צא מת ממש כי ע' שרים יש להם צורך ולא יחסרו, אלא מת כמו שאמר הזוהר דאעברו ליה משולטנותיה ועני חשוב כמת, לזה סלק מעליהם כל טענה וכל תביעה:

וירא ישראל את מצרים. שאלו בזוהר והא כתיב לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, ואי תימא מתים חמו להו לא קאמר לא תוסיפו אלא לראותם ולא לראותם חיים. ואמר שמה שאמר עד עולם פירוש הוא עולם שהעבד יוצא בו לחירות ופירוש עד עולם עד דאתער ההוא עלמא ואתמסר בדינוי ולא אמר לא תוסיפו לראותם עוד ולא יתיר אלא עד עולם עד דאתמסר בדינוי דההוא עלמא דמפיק עבדי לחירו דהשתא נפקו מתחות ידיהו, א"כ כדי שידעו ישראל שהם גאולים ונושעים הראם את מצרים מת. כמו שאמר במדרש מפני ד' דברים ראו ישראל את מצרים מתים, כדי שלא יאמר כשם שעלינו מצד זה כן מצרים עלו מצד אחר, וכדי שלא יאמרו המצרים כשם שהם אבודים כן אבדו ישראל בים, וכדי שיקחו ישראל את הביזה שהיו טעונים כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, וכדי שיהיו ישראל נותנים עיניהם בהם ומכירים אותם ומוכיחים אותם וכל או"א ראה את הנוגש שלו והכירו והיה הישראלי לוקח מנעלו ומטפח על פניו ומכה בו. אמר במדרש וירא ישראל את מצרים מת ולא מת כענין שנאמר בצאת נפשה כי מתה ולא מתה, כדי שיראו המצרים כבודם ומעלתן של ישראל ולא יאמרו כשם שהם אבודים כך ישראל:

פסוק לא

וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים. חזר ואמר פעם שנית, לומר שלא מפני שראו את מצרים מת לזה ויאמינו בה', ח"ו ישראל אינם מחוסרי אמנה מפעם ראשונה שבא משה אליהם אמר וישמעו כי פקד ויאמן וכו' וכבר ממצרים היתה בהם מעלת האמנה, לזה אמר וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים משם מצרים היתה בהם האמנה לפי שראו בעיניהם, א"כ וירא ישראל את מצרים מת לא כדי שיאמינו אלא כדי לראות נקמת שונאיהם ונוגשיהם, זהו וירא ישראל ולא וירא העם, אבל ערב רב לא היתה בהם לא יראה ולא אמנה עד עתה שנאמר ויראו העם ולא ויראו ישראל ויאמינו בה', ועד עתה לא היתה בהם אמונת השי"ת, אבל ישראל היתה בהם אמונתו ית' וירדו למצרים לסבול הגזרה של בין הבתרים והאמינו בו בהבטחתו שאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכן יעקב אמר להם רדו שמה ירידה היא לכם, שמ"ה מש"ה הש"ם יהיה בעזריכם, עוד שמ"ה מש"ה הוא הגואל אשר ום, לזה כשבא משה שמחו והאמינו, אבל ערב רב לא קבלו מיעקב ולא היה בהם שום אמנה לא בה' ולא במשה, שמאין ידעו שמשה הוא הגואל ואפילו ששמעו מישראל היו כולם מחוסרי אמנה עד עתה, אבל ישראל האמינו במשה קודם שבא מקבלת יעקב אביהם שאמר להם רדו שמ"ה מש"ה, וכשהאמינו ערב רב במשה ובנבואתו אז שמח ומרוב שמחתו אמר שירה לפי שהוא הוציאם, ואם לא היתה בהם אמונת השי"ת לא היו ישראל כדאין ליקרע להם הים והיו ישראל נטבעים בסיבתם, לפי שהיה הים הולך וסוער על ערב רב, אבל כשהאמינו אז כדאים הם ליקרע להם הים שנאמר תשורי מראש אמנה, תאמרו שירה מראש ערב רב שהם רוש ולענה, אמנה יש בהם אמונה והאמינו בה' ובמשה עבדו, ומשה שמח שקראוהו עבד ה' ואמר שירה, ולזה השי"ת קראו עבד שנאמר עבדי משה לפי שהיה שמח בקראתו עבד לא כמו בני אדם שהם מתבזים לקראתם עבד אפילו עבד מלך, לא כן משה ע"ה כי שמחתו וכבודו ותפארתו לקראתו עבד ה', וכן אמרו ז"ל בזכות האמנה שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה. עוד אז"ל בזכות אברהם שהאמין בה' שנאמר והאמין בה' שרתה רוח הקדש עליהם ואמרו שירה שנאמר תשורי מראש אמנה שהוא אברהם שהיה ראש לאבות. אמנה שהאמין בה', ומה שירה אמרו, א"ז, אל"ף זי"ן, אל"ף, פל"א, עושה פלא מם ישראל ומלחמה בכלי זין עם מצרים, לזה התחיל השירה באז, גם א"ז בא"ת ב"ש ע"ת לומר שמיום שנברא העולם לא היה עת לומר שירה עד שיצאו ישראל ממצרים ונקרע להם הים ואע"פ שאמרו שירה בליל פסח לא היו כולם כאחד אלא כל אחד בביתו או בחבורתו, ולזה לא נזכרה בתורה אלא ברמז שנאמר כליל

התקדש חג וגו'. ובמדרש מה ראו ישראל לומר שירה על היה באז, אלא אמרו מתחלה היה הים הזה יבשה עמדו דורו של אנוש והכעיסו לפניו באז שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' ועשאו הקב"ה ים ופרעו מהם שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ועכשיו ים היה ונעשה יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה הוי אז ישיר וגו', ואין אז אלא לשון בטחון שנא' אז תלך לבטח דרכך. בא המאמר הזה לומר על מעלתם של ישראל שידעו הנסים והנפלאות שעשה עמהם הקב"ה שידעו שהם הולכים בים ממש לא שיבש היה לגמרי אלא לפי שעה עד שיעברו כמ"ש עד יעבור עמך ה', והיו רואים המים להם חומה ובטחו בו והולכים לבטח דרכם ומרוב שמחתם אומרים שירה וידעו מה שעשה בדור אנוש ועשה עמהם בהפך אז וגו', שאינם כפויים טובה ולא מכסים הנסים שעושה עמהם אלא מפרסמים אותם ברבים, זהו ובני ישראל ולא די פעם או שתים, אלא ויאמרו לאמר אמירה אחר אמירה, ולא הם לבד אלא לאמר לכל הדורות הבאים להודיעם ולפרסם נפלאותיו שנאמר שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו. ואמר שירה זו בי' לשונות, בשירה שנאמר אשירה לה', בעוז ובזמר שנאמר עזי וזמרת יה, ברוממות שנאמר אלהי אבי וארוממנהו, באדירות ובקדושה שנאמר נאדר בקדש, בחסד שנאמר נחית בחסדך, בפלא שנאמר עושה פלא, במורא שנאמר נורא תהלות, במלכות שנאמר ה' ימלוך לעולם ועד, ובא ונלחם בעשרה מיני מלחמות. בגאוה שנאמר גאה גאה, בחרון שנאמר תשלח חרונך, ובאף שנאמר וברוח אפיך וכה"א נשפת ברוחך, בימין שנאמר ימינך ה', ברוגז שנאמר שמעו עמים ירגזון, בחיל שנאמר חיל אחז, בבהלה שנאמר אז נבהלו, באימה שנאמר תפול עליהם אימתה, בפחד שנאמר ופחד, ולזה תמצא עשר לשונות של פורענות להם, שנאמר ה' איש מלחמה, רמה, ירה, טבע שנאמר טובעו בים סוף, כסה שנאמר כסמו ים, תהומות יכסיומו, הורד שנאמר ירדו במצולות, רעץ שנאמר תרעץ אויב, והרוס שנאמר תהרוס קמיך, בלע שנאמר תבלעמו ארץ, צלל שנאמר צללו כעופרת במים אדירים. א"כ כשראו הקב"ה נלחם בהם בכלי זינו אמרו א"ז, אל"ף פלא זי"ן כלי זין:

עוד במדרש הה"ד פיה פתחה בחכמה מיום שברא הקב"ה את העולם עד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל, ברא אדם ולא אמר שירה, הציל אברהם מכבשן האש ולא אמר שירה, וכן יצחק מן המאכלת ולא אמר שירה, וכן יעקב מן המלאך ומן עשו ומן אנשי שכם ולא אמר שירה, כיון שבאו ישראל לים ונקרע להם הים מיד אמרו שירה להקב"ה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל, הוי פיה פתחה בחכמה, אמר הקב"ה לאלו הייתי מצפה, ואין אז אלא שמחה שנאמר אז ימלא שחוק

פינו כו' ע"כ. ויש לשאול למה לא אמר שירה לא אדם שהיה יציר כפיו של הקב"ה ודאי שהיה חכם גדול בכל מיני חכמה ואיך לא אמר שירה. וא"ת שאמר שירה שנאמר מזמור שיר ליום השבת שהגין עליו אמר שיר לא אמר שר לה' כמו שאמרו משה ובני ישראל. ואברהם אבינו שהיה קורא בשם ה' ומודיע אלהותו ית' איך לא אמר שירה, וכן יצחק כשהצילו מן המאכלת שאז"ל צרות סבבו עליו למה לא אמר שירה, והמלאכים אמרו ברוך מחיה המתים ואיך הוא לא יאמר שירה, וכן יעקב כשהצילו הקב"ה מכמה צרות שבאו עליו למה לא אמר שירה לבסוף כשראה שהצילו הקב"ה ונתן לו י"ב שבטים כלם צדיקים נקראים שבטי יה למה לא אמר שירה. אלא תשובת שאלה זו הוא לפי שכשעושה שום דבר קודם שיבא לידי גמר לבו בל עמו עד שנגמר אותו דבר ונעשה בשלימות כמו שעלה במחשבה אז הוא שמח ושקט, והעולם לא נברא אלא בשביל ישראל שנאמר בראשית בשביל ישראל סבא שנקרא ראשית כו' והם תחילת המחשבה והם סוף המעשה, לזה אמרו השירה על ים סוף לומר כאן נגמר סוף המעשה ותכלית בריאת ישראל שהוא לקלסו ולהיות כמו מלאכי מרום ויותר, וכן אז"ל א"ר יוחנן בקשו מלאכי השרת לומר שירה אמר הקב"ה יקדמו בני תחלה שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים, למה שלזה היתה תכלית הבריאה, א"כ אחר שהיו ישראל ששים רבוא שלזה נבראו אמרו שירה ומשה שהוא שקול כנגד כל ישראל כמו שאמרו אשה אחת ילדה ששים רבוא, וישראל שהיו ס' רבוא ולזה לא אמרו לא אדם ולא אבות, לפי שעדיין לא הגיע תכלית הבריאה, לזה אמר בעל המאמר לאלו הייתי מצפה, ואמר עוד אין אז אלא שמחה למד שאז נשלמה השמחה וראוי לומר שירה, וכן אז"ל על פסוק נכון כסאך מאז מעולם אתה א"ר ברכיה אע"פ שמעולם אתה לא נתישב כסאך ולא נודע בעולמך עד שאמרו בניך שירה. לכך נכון כסאך מאז משל למלך שעשה מלחמה ונצח ועשו אותו אגוסטוס אמר לו עד שלא עשית מלחמה היית מלך עכשיו עשינוך אגוסטוס מה יש כבוד בין מלך ובין אגוסטוס אלא המלך עומד ואגוסטוס יושב, כך אמרו ישראל באמת עד שלא בראת עולמך היית אתה ועכשיו אתה הוא אלא כביכול עומד שנאמר עמד וימודד ארץ, אבל משעמדת בים ואמרו לפניך שירה באז נתיישבה מלכותך וכסאך נכון, הוי נכון כסאך מאז מעולם אתה ע"כ. הרי עשו משל למלך שהמלך עומד והאגוסטוס יושב לפי שלא נשלמה הכוונה עדיין אבל משנשלמה נתישבה דעתו, ולזה חתמו השירה ה' ימלך לעולם ועד ר"ת לוי, בזכות המילה נקרע הים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, לזה אמר משה א"ז בגימ' ח', בזכות המילה שניתנה בשמנה. עוד ויאמרו לאמר עד שלא אמרו ישראל שירה לא אמר שום אדם שירה ואחר שאמרו ישראל שירה בא יהושע ואמר שירה שנאמר אז

ידבר יהושע, ובאו ברק דבורה ואמרו שירה שנאמר ותשר דבורה, בא דוד ואמר שירה שנאמר ידבר דוד, בא שלמה ואמר שירה שנאמר אז אמר שלמה, זהו ויאמרו, אחר שהם אמרו יאמרו ג"כ הבאים אחריהם, זהו לאמר. ולז"א שירה בלשון נקבה שהולידה שירות לבאים אחריהם:

ובזוהר פ' בשלח (דף ס') א"ר שמעון בההיא שעתא דהוו קיימי ישראל על ימא והוו אמרי שירתא אתגלי קוב"ה עלייהו וכל רתיכוי וחילוי בנין דינדעון מלכיהון דעבד לון כל אינון נסין וגבוראן וכל חד ידע ואסתכל מה דלא ידעו ולא אסתכלו שאר נביאי עלמא, דאי תימא לא ידעין ולא אדבקו חכמתא עילאה, מן שירתא דא תחמי דכולהו בחכמתא אסתכלו וידעון מלין ואמרו, דאי לאו הכי איך יאמרון כלהו מלין אחידן דלא סטו אלין מאלין ומאי דאמר דין אמר דין ולא אקדים מלה דא למלה דא אלא כולהו בשקולא חדא ורוחא דקודשא בפומא דכל חד וחד ומלין אתאמרו כאלו נפקין מפומא חד. א"כ לזה אמר אשירה ולא אמר נשירה, כי משה ובני ישראל הם המשוררים, אבל אמר אשירה לרמוז למה שאמר הזוהר הנזכר:

עוד אמר ויאמרו לאמר מלשון את ה' האמרת זהו לאמר לרממו ולקלסו שלכוונה זו בראם, כמו שאמר בזוהר לאמר דא הוא לדרי דרין בגין דלא יתנשי מינייהו לעלמין דכל מאן דזכי למימר האי שירתא בהאי עלמא זכי לה בעלמא דאתי וזכי לשבחא לה ביומוי דמלכא משיחא בחדוותא דקב"ה דכתיב לאמר בההוא עלמא לאמר בההוא זמנא לאמר בארעא קדישא לאמר בגלותא לאמר בפורקנא דישראל לאמר בעלמא דאתי ע"כ:

פרק טו

פסוק א

אשירה לה'. הי"ל נשירה כי משה וישראל משוררים. אבל אמר אשירה לומר שחלה על כל אחד ואחד מישראל רוח הקודש וכיון למה שאמר חבירו וכולם כוונו למה שאמר משה כי כולם נכללו בו כמו שאמר שכולם עלו לרגלי שנאמר שש מאות אלף רגלי שנשמותיהם הם ניצוצות מנשמתו, א"כ אין מן התימה שכוונו למה שאמר ואמר אשירה לה' הוא עשה עמי כדי להודיעני שמו שנאמר וידעתם כי שמי ה', כי לזה נראה למשה בשם זה לעשות נסים מפורסמים כמו שאמר פ' בא אל פרעה והואיל ועשה ממנו נסים בשם זה א"כ אשירה לשם זה כי גאה גאה כי עתה כביכול בגלות של ישראל, אבל עתה שישראל עלו ונתגאו עלה בעלויין של ישראל:

עוד כי גאה גאה לפי שאמר וענותך תרבני אבל כשנתגאה פרעה נתגאה עליו לזה גאה כתיב. סוס ורוכבו, אע"פ שלקח עמו שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים כולם

נחשבים לסוס אחד, ולפי שהסוס הוא גאה שהולך על צדי הדרכים, לזה גאה גאה לפי שהרוכב מתגאה בסוס והסוס ברוכב. רמ"ה בי"ם אותיות רה"ב מי"ם, מים גימ' מלך, כאלו אמר רהב שהוא מצרים שנקרא רהב ומלכם, רמה בים, כמו שאמר במדרש סוסיהם ומרכבותיהם לא נאמר אלא סוס ורוכבו מלמד שנטל הקב"ה שר שלהם תחלה והשליכו לתוך הים נאמר רמה בים כיון שראו ישראל שרה של מלכות מצרים נופל התחילו לומר שירה ושבחה לכך נאמר רמה:

פסוק ב

עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה. לומר שהקב"ה העוז כנגד המקטרגים עלי ועמד כנגדם והכריתם, ויהיה פירוש וזמרת מלשון זמיר עריצים, וכמו וכרמך לא תזמור. ולפי שעשה שתים אחת שעשה עמי עז וכרת האויבים, לזה אמר י"ה, יו"ד כנגד העוז וה"א כנגד כריתת האויבים:

ובמדרש משל למלך שהיתה לו מרגלית אחת בא בנו אמר לו תן אותה לי א"ל אינה שלך הטריח עליו ונתנה לו, כך ישראל אמרו שירה עזי וזמרת יה והיו מבקשים מאת הקב"ה שיתן להם התורה אמר להם אינה שלכם של עליונים היא כיון שהטריחו עליו נתנה להם שנאמר ה' עוז לעמו יתן ע"כ. ויש לשאול איך אמר אינה שלכם ולא רצה ליתנה להם עד שהטריחו עליו והלא לא נברא העולם אלא כדי שיקבלו ישראל את התורה שנאמר בראשית ואין ראשית אלא ישראל סבא שנא' קדש ישראל לה' ראשית, ואין ראשית אלא התורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ולא הוציאם ממצרים אלא על מנת שיקבלו ישראל את התורה שכן אמר למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים. אלא כשיצאו ממצרים מגלוליהם ומטומאתם וראו שכינה ושרתה עליהם רוח הקדש וידעו שלא נבראו ולא נגאלו אלא לקבל התורה לזה היו מבקשין שיתן להם התורה תיכף הואיל שלכך הם נגאלים, אמר להם אינה שלכם של עליונים היא כלומר עדיין היה בתחום העליונים כי לא הגיע הזמן לקבלת התורה עד ו' בסיון כי כן כשנברא העולם אמר יום הששי עד ששה בסיון. שהטריחו עליו נתנה להם, פירוש שגזר אומר לתת להם שנאמר ה' עוז לעמו יתן, לא אמר נתן אלא יתן שאמר לתת, א"כ פירוש הפסוק עזי העוז שהוא התורה שנקראת עוז היא לי שנתנה לי מרוב הזמירות והתושבחות, זהו וזמרת יה יהיו לי מרוב שירות ותושבחות שאמר על הים היה לי לישועה שנתנה לי לבסוף ואע"פ שלא נתנה תורה בזמן השירה אמירתו של גבוה כמסירתו, הואיל והוא אמר ליתן כאלו נתן:

עוד אפשר לומר שאמר ויהי לי לישועה לומר שהישועה לי לבדי היתה, על דרך הזוהר שאמר פרשת תשא (דף קפ"ט) ז"ל למלכא דהוה ליה ברא יחידאה ורחם ליה רחימו דנפשא ומגו רחימו דיליה יהב ליה לאימיה מטרוניתא דתרבי ליה ותוליף ליה אורחין מתתקנן, זמנא חדא חב לגבי אבוה אתא אבוי ואלקי ליה ולבתר אעביר על חובוי, תב וחב כמלקדמין ואפקיה אבוי מביתיה וארגיז עלוי, נפק ההוא ברא מביתיה ובאתר דיהך באורח קשוט ויהא זכאה כדקא יאות בגין דישמע מלכא אבוי ויהא תיאובתיה עליה, מה עבד, אמר הואיל ונפקנא מהיכלא דמלכא דאבא אעביד כל מה דאנא בעי, מה עבד אזל ואתחבר בזונות ואתלכלך בלכלוכא בהדייהו ולא הוה משתכח אלא בהדייהו בחבורא דילהון, מטרוניתא אמיה מפקדא בכל יומא על ההוא ברא וידעה דברה בהדי זונות אתחבר, שריאת למבכי ולאתמרמרא על ברה, יומא חד עאל מלכא לגבה חמא לה דאיהי מבכה שאיל לה על מה את מבכה, אמרה ולא אבכי דהא ברנא לבר מהיכלא דמלכא ולא די דהוא לא יתיב בהיכלא אלא דהוא יתיב בהדי זונות מה יימרון כל בני עלמא ברא דמלכא בהדי זונות, שריאת למבכי ולאתחננא קמי מלכא, חמר מלכא בגינך אהדר ליה ואנת ערבא דיליה, אמרת הא ודאי, אמר מלכא הואיל וכך הוא לא אצטריך לאהדרא ליה ביממא באתגליא דכסופא דילן איהו למהך בגיניה לבי זונות, ואי לא הוה כגוונא דא דטנף גרמיה הכי וחלל יקרי הוינא אנא וכל חיילין דילי אזלין בגיניה בכמה יקר בכמה בוקינוס קמיה בכמה מאני קרבא מימיניה ומשמאליה עד דכל בני עלמא יזדעזעון וינדעון כלא דברא דמלכא איהו, השתא כיון דאיהו טנף גרמיה וחלל יקריה איהו יהדר בטמירו דלא ינדעון ביה. אהדר לגבי מלכא יהביה לגבי אמיה. ליומין סרח כמלקדמין מה עבד מלכא אפיק ליה ולאימיה בהדיה מגו היכלא, אמר תרוייכו תהכו ותרוייכו תסבלון גלותא ומלקיותא, כיון דתרוייכו תסבלון כחדא כדין ידענא דברי יתוב כדקא חזי. כך ישראל בנוי דמלכא קדישא אינון, אפיק לון ממצרים, ואי תימא בההוא זמנא לא תאבו גזרה דגזר קוב"ה בין הבתרים הוה אתחזי למהוי קיים וקוב"ה אשגח לתרין מלין, חד בגין ההוא מלה דאמר אברהם במה אדע כי אירשנה דא היא סבה ועילה, אבל עד דנפקו ישראל ממצרים לא הוו גוי ולא אתחזו כדקא יאות ע"כ המאמר הוא ארוך להבין הנמשל, אבל מה שאנו רואים הוא שבגלות מצרים לא היתה השכינה עמהם לסבול הגלות אלא לשומרם ולהורותם דרכי ה' כמו שאמר יהב ליה לאמיה דתרבי ליה ותוליף ליה ארחן מתקנן, לא כמו גלותנו שאמר אפיק ליה ולאימיה מגו היכלא ואמר תרויכו תסבלון גלותא ומלקיותא, ועל זה אנו אומרים כי לישועתך קוינו כל היום, ואומר הושיעה ימינך ועננו, ואומר לה' הישועה, ואומר ושב ה', והשיב לא נאמר אלא ושב

מלמד שכביכול הוא שב, א"כ בגלות מצרים לא היתה שכינה בגלות, לזה אמר ויהי לי לישועה, הישועה לא היתה אלא לי לבדי. ועל פי דרכנו למדנו למה גלות מצרים נגאלו קודם ת' שנה והחיש להם הקץ לפי שלא על עונם אלא על שאמר אברהם במה אדע, אבל גלותנו זה נתארך לפי שבא על עונותינו וגלתה שכינה עמנו שנאמר ובפשעכם שולחה אמכם, ובפ' בא אל פרעה הארכתי זה יע"ש:

גאולת מצרים נקראת ישועה לפי שהיו כולם מקובצים במקום אחד, אבל גאולה העתידה נקראת ישועות שנאמר מי יתן מציון ישועות ישראל, שצריך לקבץ האובדים והנדחים שהם עשרת השבטים, והאובדים הם ב' שבטים שהם בגלות. ויש מי שפירש על פסוק לאמר לאסורים צאו הוא על עשרת השבטים שאסרם בנהר סבטיון, ולאשר בחושך הגלו הם בני משה שהפסיק ביניהם הררי חושך, לזה גאולה העתידה נקראת ישועות:

עוד לפי מה שאמר גאולת מצרים נקראת ישועה שנאמר הושיעה ימינך, לפי שלא היו בגלות אלא ישראל לבד כה שכינה היתה עמהם לשומרם כמו שאמר בזוהר, אבל בגאולתנו זה ששכינה בגלות שנאמר ובפשעכם שולחה אמכם צריכה ישועה שנאמר הושיעה ימינך וענני, ולזה נקרא ישועות ולשכינה, וכן נקראת ישועה בלשון נקבה לפי שיש אחריה גלות אבל הישועה העתידה נקראת ישועות תשועת עולמים שאין אחריה גלות:

זה אלי ואנוהו. הם אותיות אב"י ואמ"י, ואנוה"ו גימ' ד"ע, כאלו יאמר דע אמי שזה אלי. ז"ה אל"י גימ' הו"א הי"ה הו"א הו"ה הו"א יהי"ה הו"א אח"ד, כאלו אמר עד אבי כלומר כלכם העידו עלינו. ז"ה ע"ה אח"ד. ואנוה"ו גימ' המיוח"ד ע"ה. ואנוה"ו עם ו' אותיות והמלה עולה אח"ד מיוח"ד. ז"ה אל"י ואנוה"ו עם ג' מלות עולה מל"ך גוא"ל, ומל"ך גוא"ל סוד ק"ל שהוא מלוי י"ו י"ו י' וסודו ע"ב, לומר שרכב על ע"ב ק"ל לגאלנו. ועל זה דרש ר' יוסי הגלילי בשעה שעלו ישראל מן הים כיון שראו השכינה עולל הגביה צוארו ותינוק שמט דד מפיו ואמר זה אלי ואנוהו, ר' עקיבא אומר אדבר בנאותיו ובשבחיו בפני כל אומות העולם שהרי אומות העולם שואלים לומר מה דודך מדוד שאתם מתים שנאמר על כן עלמות אהבוך אל תקרי עלמות אלא על מות וכתיב כי עליך הורגנו כל היום באו והתערבו עמנו, וישראל אומרים להם אין אתם מכירין אותו אומר לכם מקצת שבחיו דודי צח ואדום, צח במצרים שנאמר ועברתי בארץ מצרים, ואדום במצרים שנאמר ועבר ה' לנגוף את מצרים, צח לי בים שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, ואדום לי בים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים, ראשו כתם פז שנתן לי התורה שהיא ראש כל דבר והיא נקראת ראשית שנאמר ה' קנני ראשית

דרכו, עיניו כיונים אלו סנהדרין, לחייו כערוגת הבשם אלו הרבנים שיושבים ולומדים תלמידים, ידיו גלילי זהב אלו לוחות הברית, שוקיו עמודי שש הם ששה סדרי משנה, חכו ממתקים כתיב כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו יש לך חך מתוק מזה, כתיב חי אני נאום ה' אם אחפוץ במות המת יש לך חך מתוק מזה, כתיב ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה הוא את נפשו יחיה יש לך חך מתוק מזה, כיון ששומעים שבחיו של מי שאמר והיה העולם אומרים אומות העולם לישראל נלכה נא עמכם שנאמר אנה פנה דודך ונבקשנו עמך, אומר כשאנו מבקשים אותו להיות לנו לאלהים ולהיותו פטרון עלינו אנו מוצאים אותו עמך, אומרת כ"י אין לכם חלק בו דודי לי ואני לו. א"כ זה דודי וזה רעי שאריע לו ואדבר בנאותיו ומה הם ה' איש מלחמה. וחכמינו עד שאבוא עמו לבית מקדשו למה"ד למלך שהלך למדינת הים שהיה בנו במדינת הים יצא אחריו הלך לו למדינה אחרת יצא אחריו עד שעמד עליו, כך ישראל כשירדו למצרים שכינה ירדה עמהם שנאמר ארד עמך מצרימה, עלו שכינה עמהם שנאמר ואנכי אעלך גם עלה, ירדו לים שכינה עמהם שנאמר ויסע מלאך האלהים וגו', יצאו למדבר שכינה עמהם שנאמר וה' הולך לפניהם יומם, עד שאבוא עמו לבית מקדשו נוהג עמי במדת רחמים ועם אבותי במדת דין, זה אלי רחמים שנאמר אלי אלי למה עזבתני, ועם אבותי במדת דין זהו אלהי אבי:

אלהי אבי וארוממנהו. מכילתא אני מלכה בת מלכים אהובה בת אהובים קדושה בת קדושים טהורה בת טהורים, משל לאדם שקדש אשה פעם בוש בה פעם בוש במשפחתה פעם בוש בקרובותיה, אבל אני איני בושה מלכה בת מלכים אהובה בת אהובים. לזה אלהי אבי שמצד אבי מלכה בת מלכים, מצדי מלכה, ומצד אבי מלכים, ולזה וארוממנהו בוא"ו כלומר שמצדי ג"כ יש לו רוממות. ומה שאמר מלכה אהובה קדושה טהורה, הכונה לומר שמצד אברהם אני מלכה שהיה מלך שנאמר אב המון גוים וגו', ומצד יצחק אבי אהובה שנעקד על גבי המזבח ופשט צוארו לאהבתך, ומצד יעקב אני קדושה שנקרא קדוש שנאמר והקדישו את קדוש יעקב, ומצד בניו אני טהורה בת טהורים שלא נמצא בהם פיסול, א"כ יכול ליקרא שמך עלי ולומר אלי, ועל אבותי לומר אלהי אבי. ומה שלא אמר אבל אני מלכה בת מלכים אהובה בת אהובים קדושה בת קדושים טהורה בת טהורים כמו שאמר בתחילת המאמר, כי לא אמר אלא מלכה ואהובה קדושה וטהורה לא קאמר, לפי שאביה הוא מלך היא מלכה וכשאביה אהוב היא אהובה, אבל כשאביה קדוש אין בהכרח שתהיה היא ג"כ קדושה או טהורה הרי יצחק שהיה קדוש וטהור ויצא ממנו עשו, אבל בתחילה אמר ליחס כל משפחתה כמו שאמרנו:

פסוק ג

ה' איש מלחמה ה' שמו. יובן זה מאמרם ז"ל שאמרו במדרש כשירד הקב"ה למצרים ירדו עמו תשעים אלפים ובאו לכבוד מלך, ולזה באו צ' בחשבון מל"ך מהם מלאכי אש מהם מלאכי ברד מהם מלאכי רתת מהם מלאכי זיע ומהם מלאכי חלחלה ורתת וחלחלה אוחזת לכל מי שרואה אותם, אמר לו והלא מלך ב"ו וה' ואתה דיין עלינו אנו נרד ונעשה בם מלחמה אמר להם אין דעתי מתקררת עד שאעשה בם מלחמה אני בעצמי אני בכבודי ולא אחר. ולזה אמר ה' איש מלחמה פירוש בעל מלחמה כמו איש נעמי בעל נעמי, אינו כמו מלך ב"ו שעבדיו עושים המלחמה ומכנין אותה למלך והוא לא נלחם, ולזה אין ראוי לקראו בעל מלחמה כי לא עשה מלחמה, אבל הקב"ה לו נאה לקראתו בעל מלחמה שלא הניח עבדיו להלחם אלא הוא עשה המלחמה:

עוד במדרש דרך מי שיוצא למלחמה לחגור כלי זין להלחם בהם אבל הקב"ה הוא נלחם בשמו לו נאה לקראתו בעל מלחמה:

עוד במדרש יש גבור שכשהחץ יוצא מידו אינו יכול להחזירו, אבל הקב"ה אינו כן אלא כשאין ישראל עושין רצונו כביכול גזרה יוצאת מלפניו שנאמר אם שנותי ברק חרבי, וכשעושים תשובה מיד הוא מחזירה שנאמר ותאחז במשפט ידי. א"כ ה' איש מלחמה לאחר שיצאה הגזירה כשאינם עושים רצונו של מקום, ה' שמו כשעושים רצונו ועושים תשובה שמרחם על בריותיו ומחזירה:

עוד במדרש מלך ב"ו כשהוא במלחמה אינו יכול לזון חיילותיו ולא לספק את צרכם, אבל הקב"ה אינו כן אלא ה' איש מלחמה שהיה נלחם במצרים, ה' שמו שהיה זן ומפרנס לכל בריותיו, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים וכתיב נותן לחם לכל בשר, ה' שמו י"ה פעמים י"ה ו"ה פעמים ו"ה עולה שמו. איש מלחמה שמו ר"ת אמ"ש, שהם ג' אמות שבהם נברא העולם כמאמר ספר יצירה:

פסוק ד

מרכבות פרעה וחילו ירה בים. בסוס ורוכבו אמר רמה בים ובמרכבה שהיא יותר כבידה אמר ירה כיורה החץ. מרכב"ת כתיב, לומר שכולם שהם שש מאות רכב כולם חשובים כאחד כיורה חץ אחד. ומבחר שלישיו שנאמר ושלישים על כולו, לא הוצרך להשליכם בים אע"פ שהם מבחר ויותר גבורים, אלא להראות גבורתם שהיא הבל נגד גבורתו ית' בשפת הים שאינו מקום עמוק שם נטבעו, שנאמר טובעו בים סוף, וסוף הוא מקום שגדלים בו קנים וכ"ה אומר קנה וסוף קמלו. וכן במדרש הם מררו את חייהם בטיט אף הם נשתקעו בטיט, אין טביעה אלא בטיט שנאמר ויטבע ירמיהו בטיט ואומר טבעתי

ביון מצולה, ובתוך הים לא יש טיט אלא ודאי על שפת הים מקום שאין מים כ"כ, להראות שאין בהם שום גבורה בערכו ית', ולתת להם מדה כנגד מדה:

פסוק ה

תהומות יכסיומו. לפי שנאמר סוס ורוכבו רמה בים משמע שהשליך אותם ממקומם, ובמרכבות אמר ירה שירה אותם למרחוק כמו יורה חץ, והשלישים טבעו בשפת הים כמו שאמרנו, א"כ אינם כולם מקובצים במקום אחד וצריכים שיהיו כולם במקום אחד שיראו אותם ישראל ולא יאמרו כשם שעלינו כן הם טלו או מקצתם, לזה באו התהומות התהום עליון לקבץ אותם שבשפת ותהום תחתון לאותם שירה שהושלכו למרחוק וכסו עליהם וקבצום כולם במקום אחד:

עוד תהומות יכסיומו. כי אותם שמתו וטבעו בשפת הים והם תחת השמים והשמש מכה עליהם והיתה עוברת צורתם ואותם שטבעו בתוך הים היו אוכלים אותם הדגים לזה באו התהומות וכסו עליהם כדי שלא תעבור צורתם ולא יאכלום הדגים כדי שיראום ישראל מת על שפת הים ויכירום, ולזה אז"ל מת לא מת ממש אלא מתערב למות כמו ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו, לא מיתה ממש שאם מתה איך קראה שמו, לזה באה תהום עליון לשמוש ב' יסודות עליונים שהם יסוד האש ויסוד הרוח ותהום התחתון לשמוש ב' יסודות התחתונים שהם יסוד המים ויסוד העפר:

ירדו במצולות כמו אבן. לא אמר כעופרת כי העופרת כשחם מקצתו חם כולו והתהום הוא חם וכדי שתהיה נשמתם שמורה בקרבם צננם הקב"ה כאבן, אבל כשנשף ברוח שהרוח צונן אז צללו כעופרת שיש בו קצת חמימות ואפילו שהם כבדים כעופרת לא ירדו לתהום לפי שהמים הם אדירים הם רדופים:

פסוק ו

ימינך ה' נאדרי בכח. אמר הכתוב שישראל לא היו ראויים להצלה, ולפי שהמרו על ים כמו שאז"ל כשראו מצרים מת אמרו עכשיו אין שום אדם במצרים נתנה ראש אין ראש אלא ע"ז ונשובה מצרים. עוד אמרו רבותינו זכרם לברכה שנעשה להם הים טיט כדי ליפרע מהם כנגד מה ששעבדו לישראל בחומר שנאמר חומר מים רבים, כשראו ישראל כן אמרו מהחומר יצאנו ולחומר חזרנו נחזור למצרים. ועוד שהיה עמהם פסל מיכה שנאמר ועבר בים צרה. אם כן מכל זה לא היו ראויים להצלה אלא שגברה ימינו של הקב"ה, ולזה אמר נאדרי ולא אמר נאדר אלא נאדרי בשבילי, ולזה אמר בסוף ימינך ה' תרעץ אויב, שאפילו הדין שעשה עם המצריים לא היתה אלא בימין שאם היתה בשמאל לא היו ישראל נצולין כי היתה אומרת מדת הדין מה נשתנו אלו מאלו, וכן במצרים נאמר ועבר ה' לנגוף את מצרים לא אמר ועבר אלהים שכבש הדין ונלחם עמהם בימין, ולזה

זכו לקבורה שאילו נלחם עמהם בשמאל דינה תכוף במהירות, ואילו לא מתו במהרה אלא ירדו תהומות כמו אבן וחזרו ונעשו קלים והיו צפים על פני המים כקש ולזה אמר תרעץ ולא אמר ערצת, שאנו שואלים מהקב"ה שבכל עת שעושה נקמה עם העכו"ם תהיה בימין, כדי שיהיה לנו הצלה, ולא תהיה בשמאל לפי שכיון שנתן רשות למשחית אין מבחין וכו':

פסוק ז

וברוב גאונך תהרוס קמיך. יאמר שהעבודה שהיו בה ישראל במצרים שכל מה שהיו בונים ביום היה נהרס בלילה ונבלע, היה זה מרוב גאונך כדי שתמלא סאתם ותתגאה עליהם לומר שבדין עשה עמהם. ואמר תהרוס ולא אמר הרסת, לומר שבכל עת יעשה כן יתן בלבם להרע אלינו כדי שתמלא סאתם ויהרסם ולא יבנם יהרוס מחשבותם. תשלח חרונך לא חרון סתם אלא חרונך כמ"ש ימינך תרעץ. יאכלמו כקש כמו ששעבדום בקש שנאמר הם ילכו וקוששו להם תבן:

ובמדרש אמר יאכלמו כקש מה הקש הזה כשהוא דולק אין בו ממש, כך לא היה בהם ממש מפני הפורענות שהבאת עליהם, ללמדך שלא היתה מלכות ירודה משל מצרים אלא שנטלה שררה לשעה בשביל כבודן של ישראל, כשהוא מושל את המלכיות אינן מושלן אלא בארזים שנאמר הנה אשור ארז בלבנון, ואומר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו, ואומר אילנא די חזיתא די רבה וגו', וכשהוא מושל את המצרים הוא מושלן בקש שנאמר יאכלמו כקש. כשהוא מושל את המלכיות הוא מושלן בכסף ובזהב שנאמר אנת הוא רישא די דהבא, וכשהוא מושל את המצריים אינו מושלן אלא בעופרת שנאמר צללו כעופרת, כשהוא מושל את המלכיות הוא מושלן בחיות שנא' ארבע חיון רברבן וכשהוא מושל את מצרים הוא מושלן בשועלים שנאמר אחזו לנו שועלים וכו', ע"כ. מה שהמשיל את מצרים לקש ולעופרת ולשועלים הוא לומר שכל המכות שהביא עליהם לא הרגישו בהם מפני חיבתו של הקב"ה בישראל הורידם למצרים מפני כמה טעמים וכתבנו פרשת שמות, אם כן הם לא היו ראויים לכל אותם מכות ולכל אותם פורעניות אדרבא היה לו להעלותם כי בסבתן קבלו ישראל התורה ולקחם הקב"ה לו לעם וזכו לכל אותם המעלות למן ולבאר ולענני כבוד ולתת להם ארץ כנען ולבנות להם בית המקדש, הכל היו המצריים סבה. לזה אמר שכל אותם פורענות שהביא הקב"ה עליהן נתן להם כח שלא ירגישו בהם בפורענותם כ"כ כמו הקש שאינו יכול לקבל כח האש אלא מיד הוא נאכל, וכן העופרת נתכת מיד מה שאין כן בשאר מתכות, וכן המשילם לשועל שהוא ערום להנצל מן הפורעניות אבל שאר אומות עכו"ם

כשיבא עליהם הפורענות בשביל שעבוד של ישראל יהיה הפורענות ביותר התמדה וירגישו בו, כמו האש בארז שאוכלת בו יותר מן הקש וכמו הכסף והזהב שאינו נתך כ"כ במהרה וכמו שאר חיות כמו שאמר בזוהר על פסוק מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ואשור באפס עשקו וגו':

עוד אפשר לומר שמה שהמשילם לקש שהיו ירודים והיו ממלכה שפלה, ומה שהמשילם לעופרת הוא אחר שירדו ישראל לשם ונתן להם מלכות קצת לצרוף בהם את ישראל כמו שצורפים הכסף בעופרת כן נזדככו ישראל במצרים, ומה שנמשלו לשועלים הוא על שעתיד הקב"ה להשיב שבות מצרים שנאמר ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ואומר ברוך עמי מצרים, כלומר הברכה שבאה לעמי היתה סבה מצרים, ואומר ושבתי שבות מצרים, וזהו מה שאמר ועצם לא תשברו בו להורות על השארותם כמו שאמרנו במקומו. ולזה נמשלו לשועלים, כמו שאז"ל שכל מה שיש ביבשה יש בים חוץ משועל רמזו שלא נאבדו בים לגמרי:

פסוק ט

אמר אויב ארדוף. המתרגם אמר דהוה אמר שנאה, המשיכו לפסוק שלאחריו שמה שאמר ארדוף אשיג נשפת ברוחך כסמו ים, ויכולין לומר שחוזר לפסוק שלפניו שאמר וברוח אפיך נערמו מים קפאו תהומות בלב ים כשראה האויב שהביא הקב"ה רוח קדים עזה כל הלילה וקפאו תהומות בלב ים אמר האויב אין דרך הים להקפאות אפילו יהיה קור גדול שגזר הקב"ה שיהיו מים מלוחים טבעם חם ואין דרכם להקפאות, ואפי' הנהרות המתוקים כשנקפאים מרוב הקור אין נקפא אלא השפתות, אבל שבולת הנהר אינו נקפא, וכשראה שנקפא הים שלא כדרך העולם ולא עוד אלא בלב ים, אז אמר ודאי הקור הוא כ"כ גדול עד שקפאו תהומות א"כ יש שהות לרדוף ולהשיג ולחלק שם השלל ולחזור ולהלוך על גלידת המים ואין פחד שיופשרו מאחר שהגיעו שקפאו בלב ים, ויש שהות לעשות שם כל מה שאני רוצה לעשות בהם בשובה ונחת בישוב בלא שום חפזון ולחזור. הוא חשב לעשות כן אבל אתה נשפת ברוחך כסמו ים והפרת מחשבותם:

ובמדרש אמר אויב. אמר ולא ידע מאי אמר, ארדוף נרדוף אין כתיב כאן אלא ארדוף מרודף אני להם, אם כן לפי שכתוב ארדף חסר כאלו אמר ארדף להם, אשיג מותפס אני להם, אחלק כאלו אמר איחלק, לזה אמר ז"ל מחלק אני להם שללי וממוני. תמלאם אינו אומר אלא תמלאמו נפשי ממלאים נפשם ממני, תורישם ידי אין כתיב כאן אלא תורישמו מוריש אני להם עשרי וכבוד. וכפי פשט הכתוב היל"ל תמלאמו נפשי תורישמו ידי ואח"כ אחלק שלל כי כן דרך הלוחמים קודם הורגים ואח"כ מחלקים השלל, לזה אז"ל

במדרש שלש כתות נעשו מצרים על על הים אחת אומרת נטול ממונם ואחת אומרת נהרגם ולא נקח ממונם ואחת אומרת נטול ממונם ונהרגם, זו שאמרה נטול ממונם ולא נהרגם אמרו נחלק שלל, וזו שאמרה נהרגם ולא נטול ממונם אמר תמלאמו נפשי, וזו שאמרה נהרגם ונטול ממונם כנגדה אמר תורישמו ידי:

עוד אמר אויב ארדוף, זה פרעה שנאמר וירדוף אחרי בני ישראל. אשיג זה נבוכדנצר שנאמר כל רודפיה השיגוה בין המצרים, אחלק שלל זה המן שרצה לאבדם וליקח שללם. תמלאמו נפשי זה נבוזראדן שהרג כמה וכמה מישראל. אריק חרבי זה טיטוס הרשע ששלף חרבו ונכנס לפני ולפנים ונראה לו דם בחרבו ונראה לו כאילו הרג את עצמו. תורישמו ידי זה גוג ומגוג שנאמר ואמרת אעלה אל ארץ פרזות וגו' לשלול שלל ולבוז בז וגו', ואומר ושללו את שולליהם ובזזו את בוזזיהם, וכל אחד נקרא אויב, וכשראו ישראל מפלתן וראו שאת כולם ישא רוח אמרו שירה נשפת ברוחך וגו':

עוד במדרש היה פרעה עומד ומנאץ בתוך ארץ מצרים, ארדוף, אשיג, אחלק, תמלאמו נפשי, תורישמו ידי, וכנגדו השיבתו רוח הקדש חמשה דברים ומלעגת עליו, ואומרת לו נשפת ברוחך תרעץ אויב, תהרוס קמיך, תשלח חרונך, ותבלעמו ארץ:

פסוק יא

מי כמוך באלים. במדרש מי כמוך באותם שקורין עצמן אלהות. פרעה קרא עצמו אלוה שנאמר לי יאורי ואני עשיתיני, סנחריב קרא עצמו אלוה שנאמר מי בכל אלהי הארצות, נבוכדנצר קרא עצמו אלוה שנאמר אעלה על במתי עב, חירם קרא עצמו אלוה שנאמר מושב אלהים ישבתי, כל אלו קראו עצמן אלהות שאין בהם ממש, שנאמר פה להם ולא ידברו, לא יהגו בגרונם, אבל הקב"ה אינו כן אלא אמר שני דברים בדבור אחד, שנאמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, ואומר הלא כה דברי כאש וגו', והגה מפיו יצא:

מי כמוך נאדר בקדש. נאה אתה ואדיר בקדש שלא כמדת בשר ודם, ב"ו אינו יכול לומר שני דברים כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אמר עשר דברות בדבור אחד מה שא"א לב"ו לומר כן, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, כל הדברים באמירה אחת, ולזה נחסרה י' וכתיב באל"ם. באל"ם ב' אל"ם, פירוש שני דברים כאחד הוא אלם שא"א לו לאומרם כ"ש לשמעם כמ"ש. ולזה במי כמכה קמא באל"ם ב' אל"ם כמו שא"א לומר ב' דברים אלא הוא אלם. מי כמכה נאדר נאה אדיר, אלף של נאדר חוזרת לכאן ולכאן, נאדר נאה אתה, דר דבר, כאילו אמר נא"ד רב קד"ש, כלומר מרוב הקדושה נד הדבור שכולם נעשו דבור אחד, והם עשר כנגד עשר, כי כל דבור ודבור רמזו במדה אשר

נאמר והם עשר והם אחד ה' אלהינו ה' אחד בשכמל"ו. כמכ"ה גימ' פ"ה לרמוז למה שאמר המדרש, ותוספת ב' ההי"ן לרמוז לי' דברות שנאמרו בדבור אחד:
נורא תהלות. אפילו תהלה אחת א"א לבן אדם לאומרה לפי שהוא כלול מכמה תהלות עח אחד, ולזה תהל"ת כתיב ולזה השירה חלק ע"ג כתב, לומר שאי אפשר לומר שירה אלא דומיה תהלה, ולזה חלק. אז ישיר משה חלק שא"א אפילו למשה לומר אחת מני אלף, ובני ישראל חלק לומר אע"פ שהם רבים והם עם חכם ונבון ועם גדול וקדוש א"א לומר את השירה הזאת. לה' חלק כלומר מי יוכל לשיר לה', כמו שאמר סיימתינהו לשבחיה דמרך, ויאמרו לאמר חלק, כלומר אע"פ שנאמרו כמה אמירות חלק ודומיה, ואשירה לה' חלק כמו שאמרנו, וכן כולם. עושה פלא, לא אמר עושה נפלאות אלא פלא שכל מה שעושה הקב"ה הם כולם בערכו כאחד כמו שאמר על פסוק נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, אמר אם הם נפלאות והם נראים שהם רבים הכל בערכנו כי בערך האל ית' אינם כלום כי בדבר ה' שמים נעשו בדבור בלא עמל ובלא טורח כלל, כן אמר בכאן אפילו שעשה כמה מכות במצרים וקריעת ים סוף כולם בערכו חשובים כאחד. ומה שאמר פלא כי בערכו אינו פלא הוא על קריעת ים סוף שהיתה קשה לפניו לה שלא היו ראויים ומדה"ד היתה מקטרגת עליהם, לזה אמר פלא לומר שמצד אחדותו ית' שהוא אל"ף שהוא אחד. ורוצה לקחת לו ישראל להיות לו לעם אחד וייחדו אותו לזה קרע להם הים. נורא תהלות עושה פלא. ס"ת את"ה א', אמר אתה א' אתה אחד. כתיב עשה וקרי עושה לומר שעשה עם האבות ועושה תמיד עמנו אלא שאין אנו מכירים הנסים לפי שהם נסתרים, כמו שאז"ל לעושה נפלאות גדולות לבדו אין בעל הנס מכיר בנסו אלא הוא לבדו, וזהו עושה פלא דבר כמוס ומכוסה, כמו כי יפלא ממך דבר תרגום ארי יתכסי. ואין לנו ידיעה בהם אלא ממה שעשה אנו יודעים שעושה. וכה"א פליאה דעת ממני, פלא פ"א למ"ד אל"ף גימ' כמוס ומכוסה עם ב' מלות והכולל:

פסוק יב

נטית ימינך תבלעמו ארץ. היל"ל בלעתם הארץ, תבלעמו מורה לשון עתיד, ובמדרש אמר מגיד שהים זרקם ליבשה והיבשה לים, אמרה יבשה, ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דמו של הבל יחידי נאמר לי ועתה ארורה האדמה עכשיו איך אני יכולה לקבל דמן של כל אלו אוכלוסים, עד שנשבע לה הקב"ה שאינו מעמידה בדין עליהם שנאמר נטית ימינך ואין ימין אלא שבועה שנאמר נשבע ה' בימינו. ולזה אמר תבלעמו שאמר לה שתבלעם שהוא לשון צווי. עוד יכולין לומר שאמר תבלעמו ולא אמר תבלעם רמז על פרעה שהצילו הקב"ה על שאמר מי כמכה באלים ה' ונעשה מלך בנינוה, וכשבא אליהם

יונה ואמר להם עוד מ' יום ונינוה נהפכת אמר ויגע הדבר אל מלך נינוה וגו', ואמר ויזעק ויאמר מטעם המלך לאמר האדם והבהמה אל יטעמו וגו', ויקראו אל האלהים וישובו מדרכם הרעה וגו', ואמר וירא אלהים כי שבו מדרכם הרעה וינחם וגו', אמר במדרש שאח"כ חזרו לסורם ונבלעו, ועליהם אמר כאן תבלעמו ארץ על פרעה שעתיד ליבלע, ובמדרש אמר שזכו לקבורה לפי שעלו עם יוסף בקבורתו של יעקב. ובמכילתא אמר שזכו לקבורה לפי שאמר ה' הצדיק, וכן פירש"י ז"ל. ויתכן שלזה אמר תבלעמו ארץ שהוא כולל לשון רבים ולשון יחיד למה שכל אחד היה לו זכות בפני עצמו לזה אמר תבלעמו ארץ, כי ה' הצדיק אמר פרעה, ואותם שעלו עם יוסף היו עבדי פרעה זקני ארץ מצרים לא פרעה, לזה בא הלשון בלשון רבים ובלשון יחיד כי כל אחד היה לו זכות בפני עצמו, לפרעה לפי שאמר ה' הצדיק ולמצרים לפי שעלו עם יוסף, וטעם המדרש וטעם מכילתא הכל הם כלולים בפסוק:

פסוק יג

נחית בחסדך. שלא היו ראוים אלא שעשה עמהם חסד. בפסיקתא תנן על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ר' הונא בשם רב אחא אמר עוברי הים פירשו אותו, נחית בחסדך זו גמילות חסדים, נהלת בעזך זו תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן, ועדיין היה העולם מתמוטט ואימתי נתבסס כשבאו אל נוה קדשך להקריב הקרבנות:

עוד במדרש נחית בחסדך לשון נוטריקון, נוראות הראית במצרים, חרונך שפכת עליהם, ימינך בלעה אותם, תהום כסית עליהם, ר' יהושע אומר נפלאות עשית לנו, חירות נתת לנו, ים בקעת לנו, תורה נתת לנו, ר' אליעזר המודעי אומר נסים עשית לנו, חיים נתת לנו, ידך הראית לנו, תלוי ראש נתת לנו. וחכמים אומרים נביאים העמדת ממנו, חכמים ישרים תמימים העמדת ממנו. ת"ק דרש שהחסד היה שבא לקחת לו גוי מקרב גוי מה אלו עובדי ע"ז אף אלו עובדי ע"ז, ולא די שלקחם אלא שעשה בהם שפטים, ולזה דרש נוראות הראית להם במצרים, חרונך שפכת זהו חסד גדול. ר' יהושע אומר שהחסד הוא שעשה עמנו כי מה שעשה עם המצריים היו ראויים לכל אותם המכות ולכל מה שהביא עליהם כפי רוע מעלליהם ומעשיהם וכה"א כמעשה ארץ מצרים לא תעשו, לזה דרש נפלאות עשית לנו חירות נתת כו', ר' אליעזר המודעי אומר החסד הוא על הנסים שנעשו במדבר שאחר שהוציאם ועשה עמהם כמה טובות בלתי ראויים ואחר כל זה יעשו העגל ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר הוציאך מארץ מצרים, יעשה להם נסים, יוריד להם המן, ויתן להם הבאר ויפרוס עליהם עננו וילך לפניהם בעמוד ענן יומם ובעמוד אש

לילה זה ודאי חסד גדול. וחכמים אומרים נחית בחסדך הוא הוה לשעה ולדורות, לזה דרשו, נביאים בזמן הנבואה, חכמים כמו בזמן התנאים וחכמי הגמרא, ישרים תמימים בשאר הדורות, כי זאת השירה שאמר ישראל נאמרה ברוח הקדש על כל מה שעתיד להיות. וזהו שאמר ויאמרו לאמר, ויאמרו על הנסים שנעשו להם לשעה לאמר על נסים שנעשו לישראל בכל דור ודור. לזה אמר נביאים חכמים שהיו מתפללים על ישראל על כל צרה שלא תבא עליהם, וזהו נחית בחסדך מיום שבראת העולם לא בראת אותו אלא בחסד כי נברא ביום ולא בלילה שנאמר ביום עשות ה' אלהים לומר ביום נברא ולא בלילה, והיום הוא י"ב שעות, שש פעמים י"ב הוא ע"ב גימ' חס"ד, וזהו אמרתי עולם חסד יבנה והכל בשביל ישראל. א"כ ראוי שינחם ויגאלם בחסד, זהו עם זו גאלת ואין עם אלא ישראל שנאמר עם זו יצרתי לי, ז"ו גימ' אח"ד, שהם מיחדים ה' פעמים בכל יום. גאלת במ"ק א"י, י"א ר"ת יהו"ה אח"ד, נהלת בעזך שהיא התורה שנתת להם לנהלם ולהגן עליהם, אל נוה קדשך זה בית המקדש להקריב שם הקרבנות, ובזמן הגלות בתי כנסיות הם נקראים מקדש מעט להתפלל שם והתפלה היא במקום קרבן. וכן בזוהר ברעיא מהימנא זה לשונו אצטריך למבני בי מקדשא לתתא ולצלאה ביה בכל יומא ולמפלח ליה לקב"ה בכל יומא דהא צלותא איקרי עבודה. וההוא בי כנשתא אצטריך למבני ליה בשפירו סגיא ולתקנא ליה בכל תקונין דהא בי כנשתא דלתתא קיימא לקבל בי כנישתא דלעילא, בי כנשתא אצטריך למהוי בכל תקוני שפירו ולמהוי כגוונא עילאה למהוי בי צלותא לאתקנא תקונין דצלותא כמה דאוקמוה דהא בי כנישתא למהוי ביה חלונות דכתיב וכוין פתיחן ליה כו' כגוונא דלעילא, ועל דא משגיח מן החלונות. זהו אל נוה שהוא מקום התפלה, וכן נו"ה גימ' זהו מקום התפילה במ"ק עם ג' מלות. ואמר קדשך לומר כמי שאמר דבי כנישתא דלתתא קיימא לקבל בי כנשתא דלעילא לזה אמר קדשך, א"כ לזה אמר אל נוה ולא אמר אל מקדשך לכלול בתי כנסיות:

עוד בזוהר אומר שבזכות ג' אבות נקרע להם הים ז"ל. נחית בחסדך כו', כמה דכתיב כי ימינך וזרועך ואור פניך, ימינך דא גדולה, נהלת בעזך דא דכתיב וזרועך, דא גבורה, אל נוה קדשך דא דכתיב ואור פניך. כי יעקב נקרא פנים שנאמר מבקשי פניך יעקב, ונאמר והקדישו את קדוש יעקב, לזה אמר קדשך שהוא על יעקב:

פסוק יד

שמעו עמים ירגזון. אז"ל ששמעו קריעת ים סוף שכל מי שהיה לפני ביתו בריכת מים נקרעה לי"ב קרעים עד שהלכו אל בלעם ואמר להם הקב"ה הוציא את ישראל ממצרים וקרע להם הים, או השמועה שרגזו היא על יציאתם שאין עבד יוצא ממצרים ועתה

יוצאים עם גדול אחר שהחריבו מצרים מדינה גדולה ונטלו ממונם, ועשו בהם שפטים בפרעה ובכל עבדיו. והיה מלך קשה שמלך על כל העולם ויכלו עליו א"כ הוא ודאי יוכלו להלחם עם כל המלכים ויוכלו להם ויקחו את ארצם לזה רגזו:

חיל אחז יושבי פלשת. פחדו לפי שהיא דרך קרובה אמר ודאי מכאן יבאו, ולזה אמר חיל אחז יושבי פלשת, כמו יולדה כשתקרב ללדת כן הפלשתים ראו שקרוב אליהם הדבר, אז נבהלו וגו' כשראו אלופי אדום שלא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים אלא הקיפם הדרך, אז נבהלו לפי שהניחו הדרך הקרובה ובאו על דרך העקומה שהוא על אם דרך ארצם, ולא פחדו כ"כ לפי שהם יודעים שלא יקחו את ארצם לפי שיצחק ברכו לעשו ואמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך זו שעיר כו', וכן יעקב אמר עד אשר אבא אל אדוני שעירה שנתנה לו לנחלה, אבל נבהלו לב. למה הם באים אותו דרך לזה נבהלו האלופים לבד, ולא אמר יושבי אדום כמו שאמר יושבי פלשת או כמו שאמר יושבי כנען, כי אנשי הארץ היו בטוחים שלא יקחו את ארצם כמו שאמר כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר:

פסוק טו

אילי מואב יאחזמו רעד. לפי שהם ג"כ בטוחים שלא יקחו את ארצם שנאמר אל תצר את מואב אלא נבהלו, כמו שאמר בלק שהוא מאילי מואב, עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו פחדו שמא יאכלו תבואתם ושמא מתוך כך יבאו אנשי הסביבות להתגרות בהם בישראל ויהיה להם לישראל מקום להתגרות במואב לפי שהם התחילו, מזה פחדו. נמוגו כל יושבי כנען ונמסו כדונג כולם, לפי שמאיזה דרך שיבאו על דרך ארץ פלשתים או על דרך אדום לארצם הם הולכים:

ובמדרש שמעו עמים ירגזון, כיון ששמעו אומות העולם שהקב"ה הרים קרנם של ישראל ומכניסם לארץ התחילו מרגזים, אמר להם הקב"ה שוטים שבעולם כמה מלכים מלכו מהם ולא כעסו בני ישראל, שנאמר ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל כמה אלופים שלטו מכם ולא כעסו אלוף לוטן אלוף שובל וגו', ועכשיו אתם כועסים, אף אני נותן לכם כעס שאין בו רצון שנאמר ה' מלך ירגזון עמים ע"כ. הוקשה להם ז"ל שהיה לו לומר שמעו עמים רגזון לא ירגזון שהוא לעתיד, לזה אז"ל שהוא על העתיד שאמר אף אני נותן להם כעס שאין בו רצון שנאמר ה' מלך, כלומר כשה' מלך כשהוציא ישראל ממצרים ולקחם לו לעם שאין מלך בלא עם לא די שהם מלכו קודם אלא כשמלך ה' והמליכו אותו ישראל ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד רגזו, אף אני נותן להם כעס זהו ירגזון לעתיד:

עוד במדרש נתן טעם לכל אחד ואחד קרוב למה שאמרנו זה לשונו. כיון ששמעו יושבי פלשת שישראל נכנסים לארץ אמרו עכשיו הם באים לעורר עברת בני אפרים שהרגו מהם מאתים אלף על שדחקו את הקץ ועברו את השבועה. ד"א אמרו אין להם דרך בכל מקום אלא עלינו עכשיו הר באים ובוזזים את כל נכסינו ומחריבין את ארצנו. אז נבהלו אלופי אדום אם תאמר שהם באים לירש את ארצם הלא כבר נאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו ונשמרתם מאד אל תתגרו בם, הא מה ת"ל אז נבהלו אלופי אדום מפני אנינות, פירוש מתאוננים שלא היו חפצים בטובתם של ישראל, או היו מתאוננים על אבדן של מצרים, ד"א אמרו עכשיו הם באים לעורר מריבה שבין אבינו לאביהם שנאמר וישטום עשו וכו'. אילי מואב יאחזמו רעד, אם תאמר שהם באים לירש אה ארצם הלא כבר נאמר אל תצר את מואב וגו', הא מה ת"ל אילי מואב יאחזמו רעד מפני אנינות. ד"א אמרו עכשיו הם באים לעורר המריבה שבין אבינו לאביהם שנאמר ויהי ריב בין רועי מקנה אברם. נמוגו כל יושבי כנען כיון ששמעו שאמר המקום למשה רק מעמי הגוים האלה לא תחיה כל נשמה כי החרם תחרימם, אמרו אלו ואלו לא היו מתיראים אלא מפני ממונם ומפני נכסיהם, אבל עלינו אין באים אלא לכלותנו ולירש את ארצנו התחילו נמוגים שנאמר נמוגו כל יושבי כנען, ואין נמיגה אלא מסיסה שנאמר נמוגים ארץ וכל יושביה וגו', ע"כ:

פסוק טז

תפול עליהם אימתה ופחד. כנגד פלשתים שאחזם חיל כן יהיה עד יבא שמשון ודוד ויקחו נקמתם של בני אפרים מהם, ולזה אמר תפול שהוא לשון פעל ולא אמר תפיל, וה"א של אימתה היא ה' אחרונה של שם ה' שהיא מלכות ב"ד, ר"ל עד שיבא אשר לו המלכות ומכאן עד שיבא יהיה להם האימה שלא יתגרו בנו לפי שאין אנו יכולין להלחם עליהם מפני השבועה שהשביע אבימלך לאברהם. ופחד כנגד מואב שנאמר ויגר מואב מפני העם, התפלל עליהם שלעולם יהיה להם הפחד עד שיבא סיחון ויקח את ארצם ויבאו בני ישראל ויקחו את ארצם, שהיו בטוחים כמו שאמר המדרש אילי מואב יאחזמו רעד, א"ת על ארצם והלא כבר נאמר אל תצר את מואב, הא מה ת"ל יאחזמו רעד מפני אנינות שחשבון היתה עיר גדולה, כמ"ש ז"ל אילו היתה חשבון מלאה יתושים אין כל בריה יכולה לכבשה וכבשוה ישראל ולקחוה שנאמר וישב ישראל בכל ערי האמורי בחשבון ובבנותיה, לזה התפללו שיפול עליהם הפחד עד שסיחון נצחם ויקח ארצם כדי שיצאו ישראל ויקחו ארצם. עוד עד שיבא דוד ויכלם אחר שנאמר ויך דוד את פלשתים. בגדול זרועך הוא כנגד אלופי אדום שגדלם יצחק שהוא זרועך שאין זרוע אלא שמאל

שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו, ויצחק הוא מסטרא דגבורה והוא נתן לו לעשו גודל הזרוע בברכה שברכו שאמר לו ועל חרבך תחיה שתולים אותה בשמאל, התפלל עליהם שלא ילחמו בנו לפי שיש לו זכות אבות כבוד אב ואם שיעקב נתירא מזה שנאמר ויירא יעקב מאד ויצר לו:

ובמדרש בגדול זרועך ידמו כאבן. כיון שיצאו ישראל מן הים כנס עמלק את כל אומות העולם ובא ועשה מלחמה עם ישראל ונתפלל משה בעד העם באותה שעה דממו כולם כאבן לכך נאמר בגדול זרועך ידמו כאבן, ופירוש בגדול זרועך הוא משה שנקרא זרוע שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו. ד"א כיון שנכנסו מרגלים לארץ כל מי שהיה אומר אלו הן מרגלים היה דומה כאבן לפי שהתפלל עליהם משה שנאמר בגדול זרועך ידמו וגו'. ד"א כיון שעברו ישראל את הירדן נתקבצו כל מלכי כנען ועשו מלחמה עם ישראל, שנאמר אלה המלכים אשר מצפון ויצאו הם וכל מחניהם ויתקבצו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד, באותה שעה נתפלל יהושע ודממו כולם כאבן בגדול זרועך נאמר על יהושע שנאמר ביום ההוא גדל יהושע, ואומר היום אחל גדלך בעיני כל ישראל, עוד התפלל עליהם ועל השרים שלא יקטרגו על ישראל:

עד יעבור עמך ה'. שתי העברות עברו ישראל במים אחת בים ואחת בירדן, ועל זה אמר הנביא כי תעבור במים זו העברת ים סוף, ובנהרות לא ישטפוך זה ירדן שהנס של הירדן הוא כמו קריעת ים סוף, וכן תמצא שאמר בקריעת ים סוף שמעו עמים ירגזון ובהעברת הירדן נאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכל מלכי כנען אשר הוביש ה' את מי הירדן מפני בני ישראל וימס לבבם ולא היה עוד בהם רוח, וכאן אמר ובני ישראל עברו ביבשה, ובירדן נאמר אשר הוביש וכאן נאמר נצבו כמו נד נוזלים ולהלן אמר ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד אמרו חז"ל קמו נד שהמים שהיו יורדים מלמעלה קמו נד אחד שעלו למעלה עד שראו אותם כל מלכי מזרח ומערב שהירדן היה מלא על כל גדותיו ולא נפסקו מהמבוע אלא היו באים אלו על אלו עד שעלו למעלה עד שעברו כל ישראל אנשים ונשים וטף וזקנים, ואח"כ צוה ה' לקחת ממקום מצב רגלי הכהנים מתוך הירדן י"ב אבנים. וכן יהושע השוה קריעת ים סוף לירדן שנאמר ואת שתים עשרה האבנים אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל ויאמר אל בני ישראל לאמר אשר ישאלון בניכם מחר מה האבנים האלה והודעתם את בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה אשר הוביש ה' את מי הירדן עד עברכם כאשר עשה ה' למי ים סוף אשר הוביש מפנינו עד עברנו. א"כ ב' העברות הכתובים באו אחת על העברת הים ואחת על העברת הירדן, ואמר עד יעבור עמך ה' על קריעת ים סוף אשר לקחם לו לעם, עד יעבור

עם זו קנית זו העברת הירדן שנעשו קנינו של הקב"ה בקבלת התורה, כמו שאז"ל ד' דברים נקראו קנין, ישראל תורה שמים וארץ בית המקדש, ישראל דכתיב עם זו קנית, תורה דכתיב ה' קנני ראשית דרכו, שמים וארץ דכתיב קונה שמים וארץ. בית המקדש דכתיב הר זה קנתה ימינו, יבאו ישראל שנקראו קנין ויקבלו התורה שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין. לזה אמר עם ז"ו גימט' אחד שהיו עם אחד וקבלו את התורה, שנאמר ויחן שם ישראל ולא אמר ויחנו. לזה נתן להם הקב"ה שהוא אחד התורם שהיא אחת שנאמר תורה אחת ומשפט וגו', לעם אחד. וכנגד אלה שתי העברות אמר תביאמו ותטעמו תביאמו כמו שהם באו בתוך הים, וכנגד העברת הירדן אמר ותטעמו שאחר שהלכו במדבר ארבעים שנה, ואחר שאמר להם משה שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן לבא לרשת גוים גדולים ועצומים ממך ערים גדולות ובצורות בשמים עם גדול ורב ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק. (ובהגיענו שם נאמר למה הפחידם כ"כ אם יגזור ה' בחיים). ועכ"ז עברו הירדן בלב שלם ובנפש חפצה, א"כ כנגד זה אמר תטעמו:

עוד אפשר לומר שאמר תביאמו כנגד בית ראשון ותטעמו כנגד בית שני שעמד י' שנים יותר, כנגד זה הזכיר לשון נטיעה שהיא עומדת. עוד תביאמו כנגד משכן שילה, תטעמו כנגד בית עולמים, כמו שאז"ל כי לא באתם עד עתה אל המנוחה זו משכן שילה ואל הנחלה זו בית עולמים, אמר תטעמו לא ביאה אלא כמו הנטיעה שאינה זזה לעולם ואפילו שתכרת עוד תחליף, כן בית המקדש שם נבנה פעם ראשונה ושם נבנה פעם שניה ושם עתיד להבנות במהרה בימינו. ולזה אמר בהר נחלתך אע"פ שהוא עתה חרב הוא מכון לשבתך, עתיד להיות מכון לשבתך לעולם כמו שאמר הנביא נכון יהיה הר בית ה' קראו הר, ואמר בית שעתיד ליבנות בנין קבע שלא יהרס שיהיה על ידו של הקב"ה שנאמר בונה ירושלים ה'. ולפי שבנין ראשון ושני היו על ידי ב"ו לא עמדו, אבל לעתיד לא יהרס לעולם לפי שהוא ע"י הקב"ה. ולז"א פעלת ה' מקדש, לזה אנו מקוים, אבל ביני וביני בנה לנו בית המקדש, התפללו שיבנה בית ראשון ובית שני, ולזה אמר שם אדנות שהוא שוכן בהם שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי קרי ביה ושכנתי. ובמלת ושכנתי רמוז ב' בתים ועמידתה, ושכנת"י שכן ת"י בית ראשון, עוד ושכנתי ושנ"י ת"ך, ועל שניהם רמז כוננו ידיך, אבל על הבית השלישי אמר הוי"ה, ה' ימלוך לעולם ועד:

כתב רבינו בחיי ז"ל ה' ימלוך. על דרך הפשט יאמר כשם שהראם עתה מלכותו בקריעת ים סוף שהוא מציל את יראיו ומאבד את מורדיו כן יהי רצון שיעשה כן בכל הדורות לעולם כמו שכתוב ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון וגו', ונכתב ימלך חסר ללמדך שאין

הקב"ה בא בטרוניא עם הבריות שהוא מבקש מהם עבודה קשה אלא בנחת ודברים רכים, כענין שכתוב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי, כי לא כמלכי קדם שמתנהגים עם העמים בקושי ובתוקף גדול ע"כ. ובזה יהיה פירוש ה' מלך עולם ועד אבדו גוים כו', יאמר אם הקב"ה יתנהג בתכסיסי מלכות לעולם אבדו גוים, יאבד העולם, שצריך לחלוק כבוד למלכות ומי שממרה במלך או עובר על דבריו חייב מיתה. וכל המזמור בנוי על זה שלא יתנהג עם הכלל בתכסיסי מלכות אלא עם הפרטי, ולזה כל המזמור מדבר בלשון יחיד, שנאמר בגאות רשע, כי הלל רשע, אמר בלבו, אלה פיהו, ואמר בלבו שכח אל וקומה ה' על היחיד, אבל על הכלל כשהם חייבים אם יתנהג עמהם כדרך המלכים יאבדו כולם, ואומרו כי לה' המלוכה ומושל בגוים, זה הוא מקושר עם הפסוק שלפניו שאמר יזכרו וישובו אל ה', יאמר כי יזכרו וישובו אל ה' כל אפסי ארץ, וישתחוו לפניך כל משפחות גוים, שכל העולם בעבודתך ישובו אליך, אז תתנהג בתכסיסי מלכות שרובם צדיקים:

פסוק יט

כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים. הסוס אין לו לא רכב ולא פרשים, א"כ הי"ל כי בא עלינו פרעה בסוסיו ורכבו ובפרשיו בים:

ובמדרש מרכבות פרעה וחילו ירה בים. אמר רב נחמן חוץ מפרעה ועליו הוא אומר ואולם בעבור זאת העמדתיך, א"כ עם זה יבא כי בא מקושר עם פסוק שלפניו שאמר ה' ימלוך לעולם ועד, יאמר ה' הראה מלכותו לפרעה לעולם שהיא קריעת ים סוף, ועד שחזר ומלך על נינוה ואח"כ נטבע ונבלע בארץ ולא עמדה לו מלכותו, אבל הקב"ה ימלוך לעולם ועד:

או נאמר כי בא סוס פרעה רמז על השר של מצרים, כמו שאמר המדרש א"ר חמא בר חנינא בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד שר של מצרים ונשתטח לפני מי שאמר והיה העולם ואמר לפניו רבש"ע במדת רחמים בראת עולמך ואתה מתגאה בחזקה. מיד קרא הקב"ה לכל שרי האומות והיה מסדר לפניהם כל המאורע אמר שפטו נא ביני ובין זה, בתחלה שירדו בני למצרים לא ירדו אלא לגור בארץ שנא' לגור בארץ באנו עמד פרעה וכבשם לעבדים, בתחלה עשאם רועים שנאמר ואם ידעת ויש בם אנשי מקנה וגו', חזר ועשאם בנאים שנאמר ויבן ערי מסכנות לפרעה למעטן מפריה ורביה, חזר וגזר עליהם כל הבן הילוד היאורה וגו', חזר וגזר אם בן הוא והמחי אותו, א"ר יהושע כיון שראה מיכאל ששרי אומות העולם מלמדים עליהם סניגוריא רמז לגבריאל שטם למצרים טיסה אחת ושמט לבנה עם טיטה ותינוק אחד מת משוקע בבנין א"ל רבש"ע בזו הענין שעבדו

בבניך, כיון שראתה מדת הדין אמרה עשה דין לבניך במצרים שרובם חייבים, מיד טבעו מצרים שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, אותו חומר שהביא גבריאל גרם למצרים לטובעם ע"כ. עם זה יובן פירוש פסוק כי בא סוס פרעה הוא שרו של מצרים ברכבו ובפרשיו הם שאר שרי האומות בים שאמרו וישב ה' עליהם במדת רחמים בראת עולמך, בי"ם, י"ם יו"ד מ"ם גימ' ק', את מי הים השרים הם שהושיבן הקב"ה שישפטו בינו ובין שרו של מצרים והם הנקראים מי הים שנאמר ורשעים כים נגרש וגו', והם נקראים מים הזידונים, וכיון שראה מיכאל שהוא מלאך ממונה על המים, רמז לו הקב"ה שירמוז למלאך גבריאל שטס כו', זהו וישב ה' עליהם את מי הים שהוא מיכאל לקטרג עליהם, זהו וישב ה' עליהם את מי הים, ואחר שהיה מי שהוא רחמים נהפך ים, ובני ישראל הלכו ביבשה כלומר בלא שום לחלוח זכות אלא ברחמים, כמ"ש ז"ל על פסוק לבא לקחת לו גוי מקרב גוי מה אלו מגדלי בלורית כו':

פסוק כ

ותקח מרים הנביאה. למה מרים, אלא לפי שמיום שנולדה נשתעבדו ישראל בפרך וקודם היה בפה רך, ולזה נקראת מרים ע"ש וימררו את חייהם, וכן במדרש על פסוק ויושע ה', עמד עוזא שרו של מצרים ואמר לפניו רבש"ע אתה גזרת על אומה זו שיהיו משועבדים תחת ידי ת' שנה ועדיין לא עבדו בהם אלא פ"ו שנה מיום שנולדה מרים ע"כ. והיו קורין לה ביש גדא שנולדה במזל רע, והיא היתה אומרת כמו הרה תקריב ללדת תזעק בחבליה, כלומר שקרב קץ הגאולה כמו ההרה כשתקרב ללדת היא צועקת מחבליה ומיד יוצאת לאור ויולדת בן, הו תוקף השעבוד שהכבידו עולכם, לזה קרא אותה נביאה, ואמר אחות אהרן שהיתה שומעת עלבון וחרפה כמו אהרן שהיה עלוב ושומע חרפתו שנאמר את העגל אשר עשה אהרן, ואע"פ שעדיין לא נעשה העגל דברה תורה על שם העתיד, והיתה אומרת והוא רמים ישפוט, רמים מרים. עתה כשראתה הגאולה וישועה ושר משה ובני ישראל וידעה כי אסף ה' את חרפתה, אז שמחה ומרוב שמחתה שרתה עליה רוח הקדש ואמרה שירה כמו שאמר משה ובני ישראל. ואמרה שירו לה' כי גאה גאה לא נתגאה פרעה אלא כדי לגאלם כמו הרה שהיא יולדת שיבואו לה ע' חבלים, ולזה אמר מזמור יענך ה' ביום צרה שיש בו ע' מלות, כן גאה פרעה על ישראל כדי להרשיען: ובמדרש כיון שעלו ישראל מהים באו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה אמר הקב"ה למלאכי השרת הניחו לישראל תחילה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל, נמצאו הנשים ומלאכי השרת עומדים מי מקלס תחילה, א"ר חייא בר אבא רב השלום עשה שלום ביניהם שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים, קדמו שרים אלו ישראל, אחר נוגנים

אלו המלאכים, בתוך עלמות תופפות אלו הנשים. א"ר לוי השמים לא אקבל את הדבר אלא הנשים קלסו תחילה בתוך עלמות תופפות, העלמות הם בתוך, התחילו מלאכי השרת להתרעם אמר לא דיינו שקדמו לנו האנשים אלא אף הנשים, אמר להם הקב"ה כן. מה כתיב ותשאני רוח ואשמע אחרי מהו אחרי אחר שקלסתי אני וחבירי, ואח"כ אמרו מלאכי השרת ברוך כבוד ה', מה כתיב בעמדם תרפינה כנפיהם, מהו בעמדם וכי יש ישיבה למעלה, פירוש לפי שמשמעות בעמדם הוא בעמדם מישיבתם והא כתיב שרפים עומדים ממעל לו משמע שהם עומדים לעולם, אלא בעמד"ם בע"ם ד"ם, בעוד שהם ישראל שנקראו עם שנאמר הן עם בני ישראל מקלסים להקב"ה, דם, דמים מלאכי השרת, ופירוש אמר להם הקב"ה כן, כמו כן בנות צלפחד דוברות, שפירוש מן הראוי שלא יקלסו אלא אנשים עם נשים שנאמר ויקרא את שמם אדם, ופירוש ויקרא הוא כמו ויקרא שם אברם, תרגום וצלי, ולזה מרי"ם הנביא"ה ר"ת וס"ת מ"ה מ"ה, ומ"ה הוא גימ' אד"ם. וכן מצינו שרה כשאמר הקב"ה כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, שאז"ל שאברהם היה טפל לשרה בנבואה כדי שתהיה נבואתו שלמה בהיות הנבואה מזכר ונקבה. ולזה א"ר לוי השמים לא אקבל את הדבר. וצריך אתה לדעת כמו שאמרתי שמשה רבינו עם שמנה אותיות גימ' כלל ישראל, כן מרים היתה כלל כל הנשים. את התף, הת"ף גימ' כל"ל הנשי"ם, זהו ותצאנה כל הנשים אחריה, לומר שלא אמרה שום אשה שירה קודם מרים אע"פ שהיו נביאות, שהרי האמהות היו נביאות ולא אמרו שירה, ואחר מרים אמרה דבורה שירה, גם חולדה הנביאה כי לזה נקראת נביאה, אתיא נביאה נביאה, גם חנה אמרה שירה שנאמר עלץ לבי וגו', וכן בשוב דוד ממלחמת פלשתים אמר ותצאנה כל הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתופים בשמחה ובשלישים, ותענינה הנשים אחריה כמו שאמר על פסוק ויאמרו לאמר, שעד שלא אמר משה שירה לא אמר שום אדם שירה, ואחר שאמר שירה בא יהושע ואמר שירה וכו':

עוד אפשר לומר ותצאנה כל הנשים אחריה הם מלאכי השרת, כמאמר רבי לוי שאמר הנשים תחלה ואח"כ מלאכי השרת שנאמר בתוך עלמות וגו', העלמות בתוך, ונקראו מלאכי השרת נשים לפי שאין להם כח מעצמן, וכן בנבואת זכריה על פסוק ואשא עיני וארא והנה שתים נשים יוצאות וגו'. פירש רד"ק ז"ל בשם הרמב"ם שני מלאכים ראה אותם בדמות נשים כמו שראה אותם בדמות סוסים ג"כ מפני שתשש כח הנבואה בזמנו ע"כ, הרי שהמלאכים נקראו נשים, כן המלאכים, מלאכי"ם במלוי מ"ם למ"ד אל"ף כ"ף יו"ד מ"ה גימ' ה"ן הנשי"ם, עם ה' אותיות של הנשים. ומה ראתה מרים לומר שירה כי

הנשים לא היו בשעבוד ובפרט מרים שהיא היתה מן המילדות ונאמר וייטב אלהים למילדות, אלא כמו שאמר המדרש על פסוק ויסע משה את ישראל א"ר לא כל הרוצה לומר שירה אומר שירה אלא כל מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שמוחלין לו כל עונותיו ונעשה בריה חדשה, ישראל כשנעשה להם נס אמרו שירה ונמחלו להם כל עונותיהם שנאמר ויסע משה שהסיען מעונותיהם כן אתה מוצא בברק ודבורה שנעשה להם נס ואמרו שירה ומנין שנמחלו להם עונותיהם ר' איבו בשם רבי אבא אמר בכל מקום נאמר ויוסיפו וכאן אמר ויעשו בני ישראל, תחילת עשייה, והיכן הן מה שעשו לשעבר אלא מחל להן הקב"ה מה שעשו, וכן אתה מוצא בדוד שנעשה לו נס ואמר שירה, ומנין שנמחל לו כל עונותיו דכתיב בתר שירה אלה דברי דוד האחרונים היכן הם ראשונים אלא שמחל לו הקב"ה ע"כ. א"כ מרים אע"פ שלא נעשה לה נס ולא היתה בשעבוד שלא עשו המילדות כאשר דבר אליהם מלך מצרים ותחיין את הילדים, וגם שאר הנשים הם היו סבת יציאתם ממצרים כמו שאמרו ז"ל בזכות הנשים הכשרות יצאו ישראל ממצרים שהיו מזדווגות לבעליהן עד שנשלמו לששים רבוא, וגם נעשה להם נס שלא שלטו בהם המצריים, ולזה לא אמרו כל השירה אלא שירו לה' כי גאה גאה וגו', לפי שלא היו בעבודת פרך כמו האנשים:

פסוק כא

ואפשר עוד לומר על מה שאמר ותען להם מרים ולא אמר ותאמר להם מרים, כי אין נופל לשון עניה אלא על דבר שאחר עונה לא כך אלא כך. אלא מרים כשלקחה התוף בידה חשבו הנשים שמה שלקחה התוף היה כדי שתכה עליו ותשמח על היום טוב שהיה להם באותה שעה ועל שמחת ביזת הים שהיתה יותר מביזת מצרים ושמחת הכסף והזהב של בתי תסוראות, אמרה להם מרים וענתה אותם אם אתם רוצות שתשמחו השמחה העיקרית היא שמחת השי"ת, שירו לה' כי גאה גאה ושקע צרינו בים לא תשמחו בכסף ובזהב כי מה מועיל הכסף והזהב וכל ממון שבעולם והמצריים רודפים אחרינו, אבל עתה שהם מתים על שפת הים ונצלנו מהם זאת היא השמחה העיקרית וראוי לומר עליה שירה, לזה אמר ותען להם מרים. וכמו שאמרו האנשים שירה ונעשו בריה חדשה כן אמרו ג"כ הנשים ונעשו בריה חדשה, ולפי שחידשו עצמן באמרם שירה זכו במעמד הר סיני שנתחדשו כולם שנאמר בחד"ש הג' בא חדוש וכו' כאשר נאריך בהגיעי שם בע"ה. ואפשר שנעשו בריה חדשה שחלתה עליהם הנבואה ואמרו כולם כאחד מה שאמר זה אמר זה כמו שאמר בזוהר שהבאתי לעיל א"ר שמעון וכו' על פסוק אשירה. והקדים הנשים תחלה שנאמר כה תאמר לבית יעקב ואח"כ ותגיד לבני ישראל. ומה עון עשתה

מרים שנמחל לה ע"י שירה, על שגנבה דעתו של פרעה שאמרו כי לא כנשים המצריות העבריות, וכן גנבה דעתה של בת פרעה באמרה האלך וקראתי לך אשה מינקת והיה לה לבטוח בה' ולומר האלך וקראתי לך את אם הילד, כי יש מי שכתב שבזה העון נהרג חור בנה, אע"פ שאינו כן שנאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, ולא לרבות האם, עכ"ז גניבת דעת הוא ובאמרה השירה נמחל לה, ושאר הנשים אולי כשראו הגלות הכבד חשבו שח"ו עזב ה' את הארץ ולא יצאו עוד ובאמרן השירה נמחל להן, ועל פי דרכנו למדנו שמי שעשה הקב"ה עמו נס כמו הארבעה שצריכים להודות ברבים שנאמר וירוממוהו בקהל עם שנמחלין לו כל עון שיש לו, שאם תבא לו שום צרה בדרך הוא מתרעם וזועף אל לבו ועל זה צריך שיודה וישבח להקב"ה וימחול לו שנאמר אודך ה' כי אנפת בי וגו'. ורבי סימון בא בלשון שלילה שאמר לא כל הרוצה לומר שירה אומר שירה, בא על אותו מאמר שכתבנו לעיל פיה פתחה בחכמה מיום שברא הקב"ה את העולם לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל בא אדם ול אמר שירה הציל אברהם מכבשן האש ולא אמר שירה, וכן יצחק וכן יעקב, לזה בא ר' סימון ואמר לא כל הרוצה לומר שירה אומר שירה כלומר השירה היא למי שיש בידו עונות ועשה לו הקב"ה נס בלתי ראוי, זה ראוי לומר שירה כמו ישראל שלא היו ראויים לנס עד שבא משה והסיען מעונותיהם באומרו השירה, כמו שאמרו במדרש אמר רבי אבא הסיען מחטאין של ים סוף כיון שאמרו שירה מחלם להם, משא"כ לאבות כי הם היו ראויים לעשות להם כמה נסים, ובזה תבין למה לא נזכרו אבות בשירה זו:

עוד נוכל לומר שאמר בלשון שלילה לפי שאמר ויאמרו לאמר לדורות שיאמרו שירה, לזה בא רבי סימון יאמר לא כל הרוצה לומר שירה אומר שירה, ולא כל הרוצה אלא כל מי שנעשה לו נס בלתי ראוי והכיר בנסו שהוא בלתי ראוי אומר שירה בידוע שמוחלין לו כל עונותיו ונעשה בריה חדשה לפי שנעשה לו נס בלתי ראוי, כמו ישראל שלא היו ראוים שהיו עובדים ע"א ומגדלי בלורית ונעשו בריה חדשה שחלתה עליהם הנבואה ואמרו כולם שירה ומה שאמר זה אמר זה, אלו ראויים לשירה, אבל אחר שעשה לו הקב"ה נסים ראוי לו להודות לו ולשבחו אבל לא לומר שירה:

עוד נאמר שכוונת רבי סימון הוא לומר התנצלות לאבות למה לא אמרו שירה, לומר שאין אומרים שירה אלא כשעושין לו נס שנשתנו עליו סדרי בראשית כמו ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, אבל הצלת האבות אינו שנוי שהרי על אותם ד' דברים שצריכים להודות מברך הגומל ועל הנס מברך שעשה לי נס, כמו ההוא גברא דהוה קא אזיל בעיבר ימינא נפל עליה אריה אתעביד ליה ניסא ואתנצל מניה, שאחר שנפל עליו דרכו להמית

ונצול, זהו שנוי שלא כדרך העולם, אתא לקמיה דרבא וא"ל כל אימת דמטית להתם בריך ברוך שעשה לי נס במקום הזה. ולזה בא לפני רבא להורות אם היה הנס שנעשה לו כדרך העולם ויברך הגומל, או אם הוא שנוי ויברך שעשה לו נס, ואמר לו ודאי מאחר שנפל עליו שהוא שנוי (בברכות ר"פ הרואה) גם שם אמר מר בריה דרבינא הוה קא אזיל בפקתא דערבות צחא למיא אתעביד ליה ניסא איברי ליה עינא דמיא ואשתי תו זמנא חדא הוה קא אזיל ברסתקא דמחוזא ונפל עליה גמלא פריצא אתפרק ליה אשיתא עאל לגוה, כי מטא לגבי ערבות בריך שעשה לי נס בערבות ובגמל וכו', הרי אמר איברי ליה עינא שהיא בריה מחודשת שלא היתה מקודם וכן אתפרק ליה אשיתא, לזה א"ר סימון לא כל הרוצה לומר שירה אומר אלא כל מי שנעשה לו נס מחודש שלא כדרך העולם, ולזה אמר ונעשה בריה חדשה הואיל ונעשה לו נס מחודש:

פסוק כב

ויסע משה את ישראל מים סוף. מה צורך למשה להסיען ודאי מי שהוא בים כשהוא רואה היבשה הוא ממהר לצאת ואף על פי שהים נעשה להם יבשה שנאמר ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה כבר חלה עליהם הנבואה וידעו שהם בתוך הים ועל זה אמרו שירה, אלא להודיע שבחן של ישראל שאפילו שהיו בתוך הים לא יצאו עד שהסיען משה ויצאו אל מדבר שור, אל דבור של מבטם שהוא משה שהיו נשמעים אל דברו, ויהיה לפי זה מדבר מלשון דבור, שור מלשון הסתכלות כמו אשורנו ולא קרוב. וכן אמר בזוהר ז"ל ואפי' אינון דבמעי אמהון הוו אמרי שירתא כולהון, והוו חמאן כולהון מה דלא חמא יחזקאל נביאה ועל דא הוו כלהו מסתכלי כאלו חמאן עינא בעינא וכד סיימו מלין כלהו מתבסמן בנפשייהו ותאבין למחמי ולאסתכלא ולא הוו בעאן לנטלא מתמן מסגיאות תיאובתא. בההיא שעתא אמר משה לקוב"ה בניך מסגיאות תיאובתא לאסתכלא בך לא בעאן לנטלא מן ימא. מה עבד קוב"ה אסתים יקריה לבר למדברא ותמן אתגלי ולא אתגלי, אמר לון משה לישראל כמה זמנין אמינא לנטלא מן תמן ולא בעיתון עד דאתחזי לון זיוא יקרא דקב"ה במדברא ומיד הוו תאבין, ולא נטלון עד דאחיד בהו משה ואחמי לון זיוא ויקרא, דקוב"ה במדברא כדין מסגיאות תיאובתא ורעותא לאסתכלא אנטיל לון משה, הה"ד ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור, מאי מדבר שור מדברא דהוו בעאן לאסתכלא ביה זיוא יקרא דמלכא קדישא, ועל דא איקרי מדבר שור, אסתכלותא שם, ע"כ:

ובמדרש רבי יהושע אומר נסיעה זו נסעו ישראל על פי משה ושאר כל המסעות על פי הגבורה שנאמר על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, רבי אליעזר אומר על פי הגבורה נסעו,

מה ת"ל ויסע משה אלא להודיע שבחן של ישראל שכיון שאמר להם משה קומו סעו לא אמרו היאך אנו נוסעים במדבר ואין בידינו מחיה לדרך אלא האמינו והלכו אחרי משה, עליהם מפורש בקבלה זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר וגו', ע"כ:

וילכו שלשת ימים במדבר. על פי דבורו של משה שאמר להם במצרים שהוא מוציאם כדי לקבל התורה כמו שאמר לו הקב"ה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים, וכשהלכו בים נאמר והמים, שידעו כולם שהלכו בזכות התורה כי ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי וכו', וכשיצאו אל מדבר שור תרגום חומה שורא, ראו שהחומה שהיתה להם בים שהיא התורה לא נתנה להם, זהו במדבר על פי דבורם ולא דבור של משה, ולכן ולא מצאו מים:

פסוק כג

ויבאו מרתה. קרי ביה רמת"ה, היא כ"י, כי משם השער ליכנס התורה שבכתב, ולא יכלו לשתות כי כולה קלים וחמורים איסור והיתר ג"ש:

פסוק כד

וילונו על משה לאמר מה נשתה. שאין רוצים לשתות אלא ממ"ה שהיא תורה שבכתב:

פסוק כה

ויורהו ה' עץ. בזוהר אין עץ אלא תורה דכתיב עץ חיים ר' אבא אמר אין עץ אלא הקב"ה דכתיב כי האדם עץ השדה ודאי. הרי מכאן ראיה שנתן להם שאלתם שהרי שאלו ממ"ה באמרם מ"ה נשתה גימ' אד"ם ונתן להם שנאמר ויורהו ה' עץ ועץ היא תורה. או כמו שאמר רבי אבא עץ דא קב"ה דכתיב כי האדם עץ:

עוד בזוהר רבי אליעזר פתח ויבאו מרתה אמר תווהנא איך בני עלמא לא מסתכלין ולא משתדלין במילי דאורייתא הכא אית לאסתכלא אמאי כתיב הכא שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו אבל ודאי רזא דמלה דהכא על מיא הוה, בגין דמצראי הוו אמרי דבנייהו הוו מינייהו וכמה בישראל דהוו חשדי לבנייהו בדא עד דקב"ה מטא לון להאי אתר ובעא למבדק לון מה כתיב ויבאו מרתה וגו' ויצעק אל ה' אמר קוב"ה למשה משה מה את בעי הא כמה חבילין קיימין גבייכו הכא ואנא בעיא למבדק הכא נשיהון דישראל כתוב שמא קדישא ורמי למיא ויבדקון כלהו נשין וגוברין ולא ישתאר לעז על בני ועד דיבדקון כלהו הכא לא אשרי שמי עלייהו. מיד ויורהו ה' עץ וישלך אל המים דא שמא קדישא ההוא שמא דהוה כתיב כהנא למבדק נשיהון דישראל כדין שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו וכו', ואי תימא נשייהו דישראל יאות גוברין אמאי אלא אוף אינון בעיין דלא אסתאבו בנשיהון דמצראי ונשיהון דישראל לא אסתאבו במצראי כל אינון שנין דהוו ביניהו

וכלהו נפקו גוברין ונשין זכאין ואשתכחו זרעא דישראל קדישין זכאין כדין קוב"ה אשרי שמיה בינייהו וע"ד על מיא ודאי שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו ע"כ. ואפשר עוד שבאו למרה לומר שכל המים ששתו במצרים היו מסתפקים בילדי נכרים דהם מרים ולא טעמו בהם מרירות עד שנכנסו לקדושה, אז טעמו טעם מרירות וידעו שהם מרים ודאי, אז וילונו העם לאמר מה נשתה, שיתן להם תורה וחקים כדי למתק המרירות שהיה בהם ולצרפן וללבנן ויורהו ה' עץ זו תורה שנאמר עץ חיים היא וכו' שנתן להם קצת מן התורה כמו שאמרו ז"ל שבת ודינין במרה איפקוד, אז וימתקו המים שנצרפו מכל אותם האמונות הזרות מאותם המים המרים והאמינו בה', אע"פ שהאמינו בו על הים צרפן יותר, וזהו שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו, שהרים נסו:

וכתב רבינו בחיי ז"ל מדבר שור זהו מדבר איתם שכן כתיב פרשת מסעי ויסעו מפני החירות ויעברו בתוך הים המדברה וילכו דרך שלשת ימים במדבר אתם ויחנו במרה ע"כ. ואפשר שלזה נקרא את"ם אותיות אמ"ת ששם השיגו האמת:

וכתב עוד רבינו בחיי ז"ל על שם שם לו חק ומשפט, יש מי שפירש שלמדו הקב"ה חכמת הצמחים וכחות שבהם בסגולתם וטבעם, לפי שיש עשבים מחיים וממיתים ויש מהם מרפאים ויש מהם מחליאים ויש מהם ממתקים את המר ויש מהם שממררים את המתוק, וכל זה בין בטבע בין בסגולה, וזהו לשון חוק ומשפט, חוק הוא הסגולה שאין טעמו נודע, ומשפט הוא הטבע שמשפטו שיהיה כן בטעמו, ושם נסהו הצמח הזה שם נסהו. ולכך אמר אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך, כלומר אע"פ שכחות הצמחים ידועים לפניך בסגולה ובטבע, ואתה יכול להתרפא מהם אין ראוי לך שתתלה בטחונך בהם וברפואתם ותתיאש מלהתפלל אל ה', כי אם תראה שהם מרפאים תביט אל מי שנתן בהם זאת הסגולה. ובזה תבין כי אני הוא הרופא האמתי לא הצמחים:

פסוק כו

ויאמר אם שמוע תשמע. כשנתאוו למדת הרחמים או לכ"י לפי שיש בו טוב ורע, ונתן להם תאותם שנאמר ויורהו ה' עץ שהוא יה"ו שעולה ע"ץ כזה, ה' פעמים י' י' פעמים ה', ו' פעמים ה' ה' פעמים ו', עולה הכל ע"ץ, והיה ע"י שם זה ולא שם אחר כמ"ש בזוהר שרצה לבדוק נשין וגוברין ושם זה יו"ד שהוא זכר לוקחת מן ה"ה וה"ה שהיא נקבא מן היו"ד לזה היה ע"י שם זה שהוא ע"ץ החיים אשר בתוך הגן, ולזה שם שם לו חק ומשפט, חק שהוא היסו"ד שנקרא חק, ומשפט שהוא תפאר"ת, ואח"כ הזהירו על כ"י, ואמר לו אם שמוע תשמע, אם שמוע כמו וישמע שאול את העם, ר"ל קבוץ וחבור, זהו לקול שהוא יעקב שנאמר הקול קול יעקב, והיה אלהים הוא כ"י ויאמר סתם היא הבינ"ה.

וכן מצאתי בזוהר, ויאמר דא מלכא קדישא, ומאי קא אמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך דא כ"י, והישר בעיניו תעשה דא צדי"ק, לפי שהוא על דרך הקו, והאזנת למצותיו דא נצ"ח שכל האזנה היא לטובה, וכן אמר למצותיו הם מצות עשה שהם בימין שכל מעשיו של אדם עושה בימין, ושמרת כל חוקיו דא הו"ד, לפי ששמירה היא בלא תעשה כמו שאז"ל השמר פן ואל לא תעשה הוו, כיון דעאלו באילין הא מטו למלכא קדישא לבתר מה כתיב כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך ע"כ. הרי מובן שויאמר סתם היא בינ"ה שהיא מלכא קדישא שעליה אנו רומזים בברכותינו באמרנו מלך העולם, שעולם הוא השבע שתחלתם מחסד, שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה שהוא מלכי של עולם, והיא אלהים דבראשית שהאצילה ששת ימים ובת שבע ושם היא הרפואה, שנאמר מי ירפא לך, והיא הוציאה ישראל ממצרים בסוד וחמשים עלו בני ישראל ממצרים, ולזה נכתבה יציאת מצרים בתורה חמשים פעמים, וזהו כל המחלה ר"ת כ"ה, אשר שמתי במצרים שמשם היו עשר מכות על ידי כ"ה. ולזה אנו רומזים בברכותינו אשר קדשנו במצותיו וצונו לנעלם שהוא מלך העולם שאין להזכירו מפני כבוד מעלתו ובמכילתא אם שמוע תשמע, שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו מצות הרבה, כיוצא בו אם שכוח תשכח אם שכח מצוה אחת משכחין אותו מצות הרבה, לקול ה' אלהיך אלו עשר דברות שנתנו מפה אל פה בעשרה קולות, והישר בעיניו תעשה אלו הלכות, והאזנת למצותיו אלו הגדות הנשמעות באזני כל העם וכל אדם, ושמרת כל חוקיו אלו גזרות, כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, הא אם אשים אני ה' רופאך, דברי ר' יהושע, ר' אליעזר המודעי אומר שמוע יכול רשות, ת"ל תשמע חובה ולא רשות, תשמע זה הכלל שהתורה כלולה בו, לקול ה' אלהיך מלמד שכל מי ששומע מפי הגבורה מעלין עליו כאלו עומד ומשמש לפני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים. והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן, מלמד שכל מי שנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו הכתוב כאלו קיים כל התורה כולה. והאזנת למצותיו אלו הלכות, ושמרת כל חוקיו אלו עריות, כל המחלה אשר שמתי וגו', ומה ת"ל כי אני ה' רופאך, אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל דברי תורה שנתתי לכם רפואה הם לכם חיים הם לכם, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם, ואומר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך. ר' יצחק אומר הא אין בהם מחלה מפני מה הם צריכין רפואה אלא כל המחלה אשר שמתי לא אשים, ואם אשים בעולם הזה אני ה' רופאך בעולם הבא כד"א מחצתי ואני ארפא, ע"כ:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. על דרך הפשט אם שמוע תשמע, אמר אם תקיים את התורה לא תחלה בשום חולי, לא בחולי הטבע שהם מצד המאכלים שנכנסים בגוף, ולא בחלי המקרה שהם באים מחוץ לגוף, וזהו כל המחלה אשר שמתי זהו על חולי המקרה, כי אני ה' רופאך הוא על חולי המאכלים:

וכתב עוד שמעתי שעשר מכות שהסימן שלהם דצ"ך עד"ש באח"ב, הסימן הזה עולה תק"א כמנין אש"ר, ולכך יאמר כל המחלה שהיא מנין אש"ר ששמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. ומה שאמר רופאך בלשון הווה פירש הגאון וכן הרמב"ן ז"ל מעמיד בריאותך עוד אני ה' רופאך במים, ומתחיל זה הפסוק בוא"ו ויאמר אם שמוע וכו', ומסיים בכ"ף רופאך הרי כ"ו שהוא שם הרחמים שהוא מרחם עלינו בזכות התורה שהיא שמותיו של הקב"ה, ולזה תמצא בפסוק זה ז"ך מלות כמנין אותיות של אלפ"א בית"א עם מנצפ"ך שכל התורה נבנית עליהם:

פסוק כז

ויבאו אלימה לשון אלים. מאחר שאמר שלא יהיה להם שום חולי ולא מחלה כמ"ש שישמור להם הבריאות שלא יחלו לזה באו לאלים. אלמים ואבירים ובריאים, ובאו למקום פרי שהמקום שיש בו מעינות יהיה דירתו בבריאות, ולזה אמר ושם שתים עשרה עינות מים. והיו י"ב כנגד י"ב שבטים, אולי לפי שכל אחד יש לו טבע וכפי טבעו כן היה לו המעיין של מים שחנה אצלו, או אמר ויחנו שם על המים ושבעים תמרים, הכונה שהיו שם שבעים מיני תמרים כנגד שבעים זקנים שהיו כולם צדיקים שנאמר צדיק כתמר יפרח וגו', אז"ל מה תמר אין בו עקומין וסוקיוסין כך הצדיקים אין בהם לא עקומין ולא סוקיוסין, מה תמר צלה למרחוק כך הצדיקים מתן שכרם למרחוק שנאמר והיה עקב תשמעון, מה תמר יש לו תאוה כך הצדיקים כל תאותם למקום שנאמר קוה קויתי ה':

עוד אמר ויבאו אלימה אחר שנבדקו במי מרה כמ"ש הזוהר וקבלו שם במרה תורה, שנאמר ויורהו ה' עץ ואין עץ אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, לזה באו למקום מים מתוקים לא כמו המקום הראשון שהיו מימיו מרים שלא קבלו תורה, אבל אחר שקבלו את התורה שהיא משולה למים באו למקום מים מתוקים, שאין התמרים עולים אלא במקום מים מתוקים, ושבעים תמרים לרמוז לתורה שהיא נדרשת בשבעים פנים, כמו שאז"ל על פסוק הביאני אל בית היין, ועוד אז"ל ארבעים שנה עד שלא גלו ישראל לבבל נטעו כרמים בבבל מפני שהמתיקה מרגלת לשון לתורה ע"כ, ולזה נתן להם המן כדי שיורגל לשונם לתורה, ולזה נשתבחה א"י בדבש והוא דבש תמרים שנאמר ארץ זית שמן ודבש, והוא מוקדם לכל הפירות כמ"ש (ברכות מ"א:) זה שני לארץ וכו', א"כ

לזה שבעים מיני תמרים כדי להרגיל לשונם לתורה שקבלו במרה, ועל התורה שעתידין לקבל בסיני נתן להם המן שהדבש הוא אחד משששים במן:
עוד ויבאו אלימה. הוא צרוף אלהים שיש לו ק"כ צירוף ואלימה הוא אחד מהם, והוא צירוף י"ב על זה הדרך. אלהים אליהם אהלי"ם, אהילם איהלם אילהם, אלמהי אלהמי אהלמי, אמהלי המאלי אלימה. אילמה אמליה אהמלי, הרי צרוף י"ב אלימה, וז"ש י"ב עינות מים ידעת כי אלהים הוא מדת הגבורה והיא מדתו של יצחק ויצחק הוא כפות בידו של אברהם שנאמר ויעקוד את יצחק בנו, וזהו עינות מים שפונים אל החסד, כמו שכתב בעל שערי אורה ז"ל והאלהים נסה את אברהם רשעולה מדת אלהים מתרומם ומתעלה הנס של אברהם א"כ עינת מים ויחנו שם על המים שמצאו להם חנייה, והבן:
ובמדרש ויבאו אלימה מגיד שאותו מקום מהולל במים יותר מכל המקומות, תדע שכן הוא שהרי היו שם י"ב מבועין ולא פסקו אלא לשבעים דקלים, וכיון שבאו ישראל וחנו עליהם ששים רבוא אדם וספקו להם ולנו ושנו ושלשו, כונת המדרש לדרוש אלימה אליהם, כלומר הם מתברכין בעבורי, אע"פ שהם מעטים שאין מספיקים אלא לשבעים תמרים:
עוד במדרש ויחנו שם על המים, לעולם אין ישראל שורין אלא על המים דברי ר' יהושע, ר' אליעזר אומר מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם י"ב מבועין כנגד י"ב שבטים, שבעים תמרים כנגד שבעים זקנים, ומה ת"ל ויחנו שם על המים אלא מלמד שעוסקים בדברי תורה שנתן להם במרה, כוונת המדרש הוא שר' יהושע סבר הואיל ואמר ויבאו אלימה מה צורך לומר שחנו שם, אלא זה בנין אב שכל מקום שאומר לשון חנייה הוא על המים, ובא ר' אליעזר לומר שאילו היתה חנייתם ברצונם היה נראה כדבריך, אבל הם לא היתה חנייתם אלא לפי העלות הענן על פי ה' יסעו ובודאי אלו היותם י"ב לא באו אלא לרמוז, ועוד אם כדבריך היה לו לומר ושם עינות מים תמרים מניינא למה לי, ודאי לא היו אלא לרמז שידע הקב"ה שישראל במקום זה נקיים ושלמים ועמדו בנסיונם כמו שנאמר ושם נסהו, ולהודיעם זה ברא להם י"ב עינות מים ושבעים תמרים והואיל ונבראו לרמז זה למה אמר ויחנו שם על המים, לז"א ויחנו שם על המים למה מלמד שהיו עוסקים בדברי תורה שנתן להם במרה:

פרק טז

פסוק א

ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין, להגיד מעלתן של ישראל שאע"פ שהיו במקום עינות מים ופרדסים לא הוקשה להם נסיעתם משם אלא נסעו כולם בלב

שלם, ולזה אמר כל עדת בני ישראל אל מדבר סין, אע"פ שהוא מדבר, מרוב השתוקקותם לקבלת התורה, ולזה אמר אשר בין אלים ובין סיני:

פסוק ב

וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן, למה על שניהם ולמה אמר במדבר והלא אמר ויבאו כל עדת בני ישראל מדבר סין, ולמה אמר הזמן בט"ו לחדש השני אלא הכל להודיעך את מעלתן של ישראל שלא שאלו כלום עד שכלתה החררה שהוציאו ממצרים, ולזה אמר בט"ו לחדש השני להודיעך שלא נתלוננו כשיצאו ממצרים לומר מה תספיק חררה זו לקהל גדול כזה אפילו לסעודה אחת, ולזה אמר במדבר, שאילו היו הולכים למקום ישוב היה אפשר שאם יקנו איזה דבר הקב"ה ישלח בו ברכתו כמו ששלח בחררה, כי מיום שנברא העולם אין הברכה שורה אלא על יש מיש, ולזה היתה התלונה במדבר שהוא אין. ומה שהיתה התלונה על משה ועל אהרן לומר שהם צריכים שני דברים בשר ולחם, וכדאי זכות של כל אחד ליתן להם אחת אחת. ואמרו מי יתן מותנו ביד ה' כי הוצאתם אותנו. כי חשבו שאחר שהיציאה היתה ע"י ב"ו על דרך טבע כן תהיה הנהגתם על דרך טבע במדבר ובמדבר אי אפשר, לזה אמר להם משה ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם לא ע"י ב"ו כמו שאמרתם, ומאחר שתדעו שה' הוציא אתכם, הוא המוציא הוא יכול לתת לכם שאלתכם יש מאין:

פסוק ד

ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. בא בלשון אמירה לא בלשון דבור, לפי שראה הקב"ה שהדין עמם בשאלם לחם לפי שהולכים במדבר ואזל הלחם מכליהם, לזה אמר בלשון אמירה בלשון רך, וכן אז"ל הלחם נתן בפנים מאירות שאמר הנני מזומן לפי שהאדון חייב במזונות עבדיו. לכם לחם. הדבור היה עם משה היה לו לומר להם, או יאמר הנני ממטיר לך ואמר לכם כמו שכתבנו, משה רבינו עם ח' אותיות גימ' כלל ישראל, אמר לו המן בזכותך הוא יורד א"כ לכם הוא לחם, שהוא למשה ולכלל כל ישראל, וכה"א לחם אבירים אכל איש, והאיש משה וכל ישראל כלולים בו שכולם אצולים מנשמתו, אבל על ערב רב אמר ויצא העם ולקטו, לא אמר ולקטו ממנו, כי ערב רב לא טעמו טעם מן כמו שיורד אלא כפי עובי חומרם היה מתעבה, לזה היו טוחנים אותו ועושים אותו עוגות עד שיהיה בו טעם שנאמר והיה טעמו היו מהוים לו טעם כפי עכירות חומרם הגס, אבל ישראל שהיה חומרם זך לא נמר טעמו במן, כמו שהיה יורד מן השמים זך כך היו טועמים בו והיה מזכך חומרם יותר, א"כ לזה אמר ויצא העם ולקטו, אבל ישראל לא היו יוצאין כי היה יורד לתוך בתיהם והיה נכנס לתוך פיהם בלא טורח, וכן אמרו במדרש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, לכל חי מזון אין כתיב

כאן אלא רצון, שהוא נותן לכל אחד ואחד רצונו מה שהוא מבקש, וכן לעתיד לבא, ואם תתמה אתה על הדבר ראה מה עשה לישראל בעולם הזה שהוריד להם המן שהיה בו מכל מיני מטעמים והיה כל אחד מישראל טועם כל מה שהיה רוצה שכן כתיב זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר מהו דבר כשהיה מתאוה לאכול דבר והיה אומר בפיו אלולי היה לי פטימא לאכול מיד היה נעשה בתוך פיו טעם פטימא, דבר היה אומר והקב"ה היה עושה רצונם, ר' אבא אמר אף דבר לא היה אומר בפיו אלא חושב בלבו לומר מה שנפשו מתאוה והקב"ה עושה רצונו והיה טועם טעם מה שהיה מתאוה, תדע לך שהוא כן שאמר יחזקאל ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ע"כ. ופירוש שאמר ולחמי אשר נתתי הנתינה היתה לחם, אבל בעת האכילה היתה לחם וסולת ודבש וגו', כמו שהיה מתאוה. כל זה היה לישראל שנאמר רצון יראיו יעשה, אבל ערב רב אמר ולקטו ע"י טורח, א"כ לכם לחם, לכם מחל, לכם חמל, לכם חלם, שמחלים איברים שהיה נבלע ברמ"ח איברים, לחם אבירים שהיה נבלע באיברים כמו שאמרו ז"ל. מחספ"ס בגימ' רמ"ח וכו', דק מחתפס שמרוב דקותו וזכותו היה נבלע באיברים, ולזה אמר ב"פ דק, ואומר הנני ממטיר ולא אמר אמטיר לפי שהמטר מן השמים וכ"י היא האומרת, ולזה אמר בלשון אמירה ולא אמר בלשון דבור, ולזה אמר הנני דבר מזומן לתת טרף לביתה וחוק לנערותיה, והבן:

ובמדרש לחם אבירים אכל איש אלו ישראל שנקראו איש שנאמר כל איש ישראל, ובמדרש תהלים לחם אבירים אכל איש א"ר איבו בשש שעות בא יתרו וירד להם מן בשש שעות כנגד ששים רבוא הוי לחם אבירים אכל איש ע"כ. לפי שהמן היה יורד בבקר בבקר וחם השמש ונמס והוא בא בשש שעות ולא היה לו מה לאכול, כי כל אחד לקט עומר המרבה והממעיט המרבה לא העדיף, עשה לו נס שירד המן בשש שעות כנגד ששים רבוא. המן שהיה יורד בבקר היה בו מזון אלפים שנה וזה שירד בשש היה בו כנגד ששים רבוא לפי שכבר ירד להם בבקר, וזהו לחם אבירים שהם ישראל כו', אבל ירד מן גם ליתרו שנקרא איש שנאמר וישאלו איש לרעהו לשלום:

עוד במדרש תהלים מזון אלפים שנה היה המן יורד לישראל בכל יום, מנין א"ר יודן בשם רשב"י כתיב כאן ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וכתיב במבול וארובות השמים נפתחו, תרין כוין אתפתחו לדור המבול, ושנו רבותינו משפט רשעים י"ב חדש וכאן כתיב ודלתי שמים פתח, ד' ארובות בדלת וב' דלתות ח' ארובות ומדה טובה מרובה על מדת פורענות חמש מאות הרי מזון שני אלפים שנה שהיה המן יורד להם בכל יום:

ועוד במדרש לחם אבירים אכל איש, על איבריו היה יורד ומאיבריו היה נוטל ואוכל, וי"א לתוך פיו היה יורד, וכתב הרב ר' מנחם רקאנטי ז"ל, דע כי יש כאן סוד גדול רמזוהו ז"ל במס' יומא, אומר שם לחם אבירים אכל איש לחם שמלה"ש אוכלים דברי ר"ע, א"ל רבי ישמעאל וכי מלה"ש אוכלים והרי כבר נאמר לחם לא אכלתי אלא לחם אבירים לחם שנבלע באיברים, והענין הזה שאמר ר"ע הוא שקיום מלה"ש נזונים מזיו השכינה, וכן פירוש ואתה מחיה את כולם, אתה מחיה לכולם, ועליו נאמר ומתוק האור, והמן מתולדת האור העליון הזה שנתגשם ברצון הבורא ית', נמצא שאנשי המן ומלה"ש נזונים מדבר אחד, ור"א תפש אותו מפני ששם קיומו בדבר מתגשם, אבל מלה"ש אין קיומן בדבר מתגשם כי קיומן הוא באור העליון. ולפ"ז יתבאר מאז"ל שהיו מוצאין במן כל טעם שירצו, כי הנפש במחשבתה תדבק בעליונים ותמצא מנת חיים ותפיק רצון מלפניו ע"כ. ופירוש מן דבר מזומן כמו וימן להם המלך האמור בדניאל, שלא היה צריך שום דבר ללפת בו את הפת ולא לאכול עמו שום דבר לעכלו. עוד לחם אבירים אכל איש זה משה שנאמר והאיש משה, שבזכותו היה המן יורד לישראל ואין מן התימה וכו', שהרי משה רבינו עם ח' אותיות גימ' כלל ישראל, וכן אמרו אשה אחת היתה במצרים וילדה ששים רבוא. וזה לשון הזוהר פ' תשא דף קצ"א הכי תנינן בההיא שעתא דנחת משה וקביל אורייתא בלחודוי כללא דכל ישראל איהו קבל אורייתא בעלמא ואפילו מגילת אסתר דכתיב וקבל היהודים, מאי וקבל וקבלו מבעי ליה, אלא וקבל דא משה דאיהו היהודים כללא דיהודאי. וכן פ' בשלח בזוהר למען אנסנו שנסי נסים נעשו לו, ועוד למען אנסנו להרים דגליהם ולהרים נסם. הילך, היא ה' הודאי שודאי ילך בתורה לפי שהמן היה מגלה להם סודות התורה, ולזה אז"ל (מכילתא בשלח פ' ויסע) לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן שניים להם אוכלי תרומה, לפי שהיו אוכלים מלחם הפנים והיה מזכך חומרם ומנקה כל החלודה שבקרבם ומטהר אותם מכל הרהורים רעים ומכל מחשבות רעות. ובמדרש למען אנסנו, למדך הכתוב שכל מי שמזונותיו מרווחים חייב לעסוק בתורה כמ"ש ולחם בבקר לשבוע שאם אוכל קמעא מתברך במעיו:

ובמדרש אמר ר"א ב"ר שמעון מזון אלפים שנה היה המן יורד בכל יום דכתיב דבר יום ביומו והתם כתיב כי אלף שנים בעיניך כיום וגו', ולמה כ"כ הואיל והוא הולך לאבוד שנאמר וחם השמש ונמס, אלא הכל כפי כחו ית', כי כבר ידעת כי המן יורד מן הכת"ר שהוא שמים לכל מה שלמטה ממנו ע"י התפארת שהוא נקרא ג"כ ב', הם ב' ימים. וג"כ על ידי שחקים שהם הנצחי"ם, כמו שאז"ל למה נקראו שחקים ששוחקים מן לצדיקים והם ג"כ ב' והצדיקים ג"כ ב' צדיק וצדק וכל אחת כלולה מעשרה ועשרה לק' וק' לא'

בסוד אי"ק, כי אלף עולה אי"ק והבן. ולזה היה לחם מן השמים ולא מן הארץ שנאמר ארץ ממנה יצא לחם, ולזה לא נתנה תורה עד שאכלו מן כ' יום, ולזה נכתב זמן התלונה בט"ו לחדש השני ולא ירד המן עד בקר, שכן אמר משה בקר וראיתם, ואמר בתת ה' לכם וגו' ולחם בבקר וכה"א בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם, הרי שהמן ירד בט"ו לחדש השני והתורה נתנה בו' בסיון הרי כ' יום, עד שעלו לכת"ר כי משם הטל יורד שנאמר ובבקר היתה שכבת הטל והבן. ולז"א והיה ביום הששי והכינו, רמז על יום נתינת התורה שנתן להם המן כדי שיהיה חומרם זך לקבלת התורה, וזהו והכינו את אשר יביאו, והיה משנה, אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי שהיא תורה שבכתב ותורה שבע"פ, זהו משנה והיה משנה קרי ביה משנה, ו' סדרי משנה, והכינו, ו"ה כינו, ו' סדרי משנה, וה' חמשה חומשי תורה, נשאר מוהכינו כנוי גימ' פ"ו שהוא שם אלהי"ם שהוא שם הכנוי שבו נתנה תורה, שנאמר וידבר אלהים, ולזה אמר יום יום כנגד שתי תורות. או לרמוז לתורה שקדמה לעולם אלפים שנה שנאמר ואהיה שעשועים יום יום, ואמר על אשר ילקטו קרי ביה יקלטו, ר"ל שיתן להם המן כדי שתקלט הנטיעה שהם הגופים וישרשו בה, ועליה נאמר גפן ממצרים תסיע וגו' פנית לפניה ותשרש שרשיה ותמלא ארץ וגו':

ובמדרש ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. הה"ד ברוך ה' יום יום יעמס וגו', אמר הקב"ה לישראל במדה שאדם מודד בה מודדין לו אני נתתי לכם תורה שתהיו עוסקים בה יום יום שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, וכן ואותי יום יום ידרושון חייכם שאשפיע לכם לחם מן השמים יום ביומו שנאמר ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו ע"כ. ואפשר שאמר דבר כמ"ש לעיל על פסוק לא חסרת דבר, כפי דבור שהיה מתאוה אחר שהיה בפיו כי היה טועם כן, אמר כאן דבר יום ביומו כל יום היו מתאוים דבר וכפי דבורם כן היה נהפך, עוד יום יום לרמוז ברא יום ברא פרנסתו עמו:

פסוק ו

ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב. התחיל מהערב לפי שחררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנה יום של ל"א ואכלו ממנה ס' ואחת סעודות ובקר של ל"א אכלו ונשלמה ולא היה להם לאכול בערב ולא לבקר ולז"א ערב וידעתם וגו', או נאמר שאמר ערב וידעתם ולא אמר בערב ובבקר, כמ"ש בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר, אלא אמר להם משה כשהייתם במצרים נשתכח מכם חדוש העולם ועשה עמכם כמה נפלאות והוציא אתכם מכור הברזל כדי שיתאמת לכם חדוש העולם, וזה היתה תכלית היציאה, ולזה אנו אומרים בחדוש השבת זכר ליציאת מצרים, אע"פ שהשבת הוא

מששת ימי בראשית. ואתם כפרתם ביציאת מצרים שאמרו לו כי הוצאתם אותנו מארץ מצרים א"כ כפרתם בחדוש העולם שנאמר ויהי ערב ויהי בקר, ולז"א ערב וידעתם, א"כ עדיין אתם צריכים לידע שהוציא אתכם כדי שתאמינו בחדוש העולם שנאמר בו ערב ובקר. ואמר בערב ידיעה ובבקר אמר ראיה, לפי שבערב לא יש ראיה כי אם בידיעה, אבל בקר וראיתם בראיה:

עוד ערב וידעתם. רמז להם שערב רב הן השואלים בשר, כי ישראל לא יאמרו בשבתנו על סיר הבשר כי מאין היה להם בשר כמו שאמרו ז"ל תבן לא היו נותנים להם בשר היו נותנים להם, אלא לא אמרו דבר זה אלא ערב רב ולהם נאה לומר כי הוצאתם אותנו, כי הם הוציאו אותם, אבל אתם יציאתכם היתה ע"י הקב"ה. ובוקר וראיתם שמן הראוי היה שלא יאיר לכם מאחר שאינכם מאמינים בהקב"ה ואתם קטני אמנה, שעם היות שהספיק לכם חררה שהיה בה מזון סעודה אחת ואכלתם ממנה ס"א סעודות היה לכם להמתין עד בקר שכבר בקר של היום אכלתם מן החררה, א"כ מן הראוי שלא יאיר לכם בוקר של מחר, אבל עכ"ז וראיתם את כבוד ה', וכן במדרש וילונו כל עדת ישראל מה הלנה היתה אלא הצידה שהוציאו ממצרים כלתה אחר שאכלו ממנה ס"א סעודות ובערב הלינו היה להם לבא ולומר למשה הוי יודע שנשלם אותו בצק אלא באו עליו במריבה, ואמרו כי הוצאתם וגו' וכיון שהלינו היה צריך שיצא בכעס עליהם ולא עשה, אמר הקב"ה הם עשו כמו שהם ואני אעשה כמו שאני, אמר להם שחרית יהיה המן יורד לכם, הוי נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני, פירוש נדרשתי ללא שאלו שלא היו ראויים ליתן להם שאלתם מאחר שבאו בתלונה, א"כ לז"א להם משה ובקר וראיתה את כבוד ה' בפנים מאירות מה שלא הייתם ראויים למה בשמעו את תלונותיכם שבאתם עליו בתלונה ולא בשאלה, הוי נדרשתי ללא שאלו ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל לפי שהם הלינו על שניהם לזה ויאמר משה ואהרן להודיע ענותנותו של אהרן שאע"פ שהיה גדול ממשה לא דבר לפני ושה, לזה ויאמר משה ואהרן, ולא ויאמרו, גם כדי להחשיב משה בפני העם, ואמר להא השני דברים שתליתם בנו הם תלויים בערב ובבקר א"כ נחנו מה כי תלינו עלינו:

פסוק ח

ויאמר משה בתת ה'. עתה אמר להם אם התחלת הנתינה התחיל בערב קודם ולא התחיל בבקר משם תדעו כי שמע את תלונותיכם ששאלתם שלא כהוגן, כמו שאז"ל בשר בפנים חשוכות. ואם ההתחלה התחיל בלחם שהוא בבקר שהוא כהוגן תדעו שהוא בפנים מאירות ולא נחשב לכם לתלונה, ומזה תדעו ג"כ כי לא עלינו תלונותיכם כי על ה'.

ומה שאמר בשר לאכול ודאי שהוא לאכול ובלחם אמר לשבוע, למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר לשבוע אלא ללפת בו את הפת, ולזה אמר לאכול כלומר לאכול בו הפת, ולזה נתן בערב כי ביום מחמת שעבר עליו בלילה כל הלילה שלא אכל יהא רעב ויאכל פת חריבה ואין צריך ללפת שנאמר ונפש רעבה כל מר מתוק, אבל בערב שכבר אכל ביום לא יוכל לאכול הפת לבדו וצריך ללפת, ולזה אמר בערב בשר לאכול על דרך מה שאמרו ז"ל כי תאוה נפשך לאכול בשר למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל בשר אלא לתיאבון, ולזה אמר לאכול ולא לשבוע, והקדים הבשר ואח"כ אמר לאכול לומר להם שמכרס שביעה הם שואלים, ולז"א בשר לאכול לעורר תאות האכילה:

פסוק ט

ויאמר משה אל אהרן וגו'. אמר לו אני אמרתי להם דברי וכוחין ואם אוסיף עוד דברים מיד הם בועטים בי, אלא אתה אמור שאתה חביב יותר בעיניהם ואפי' שתאמר להם דברים קשים הם יקבלום ממך, ומה תאמר להם קרבו לפני ה', ר"א אומר קרבו ליתן הדין כי שמע את תלונותיכם שהלינותם עליו. ויהי בדבר אהרן ויפנו אל המדבר שפנו לדבור, וזהו אל המדבר ובקשו לסוקלם, וכן במדרש ר' יוסי בן שמוע אומר כל זמן שהיו ישראל מבקשים לסקול משה ואהרן מיד וכבוד ה' נראה בענן, ולהלן הוא אומר ויאמרו כל העדה לרגום אותם וכבוד ה' נראה בענן, וכל כך למה, אמר הקב"ה מוטב תלקה הענן ואל יסקל משה ואהרן:

פסוק יב

שמעתי את תלונות בני ישראל. א"ל הקב"ה אני שמעתי תלונותם למה תוכיחם כ"כ, אם הוא משום כבודי, ולזה אתה אומר לא עלינו תלונותיכם כי על ה', וכמה פעמים אמרתם להּ' ענין התלונה, אמרתם קודם בשמעו את תלונותיכם וחזרתם פעם ב' בשמוע ה' את תלונותיכם, פעם ג' כי שמע את תלונותיכם, אני שמעתי קודם מכם. דבר אליהם בין הערבים תאכלו בשר, לא בערב כמו שאמרתם בפנים חשוכות אלא בין הערבים באור היום, ולא כמו שאמרת בשר לאכול שהקדמת הבשר תחילה שנראה כנותן בפנים זועפות, אלא תאכלו בשר שאחר שיבא להם תאות האכילה כדי שיאכלו אותו בתיאבון ובחיבה, לא כמו שאמרת ולחם בבקר לשבוע הלחם קודם ואח"כ השביעה אלא תשבעו לחם שפעמים מתאות האכילה ישבעו, ותאמר להם לנוכח תאכלו תשבעו, כאלו אני מדבר עמהם, וידעתם כי אני ה' אלהיכם כאב רחמן מרחם שנקרא שמי עליכם:

ובמדרש שמעתי את תלונות בני ישראל. אע"פ שמתלוננים בני ישראל הם בני הם אוהבי הם זרע אברהם אוהבי. דרשו כן שלא קצר ואמר שמעתי את תלונותם, והאריך ואמר שמעתי את תלונות בני ישראל לדרשה. עוד דרשו דבר אליהם לאמר למדו שידבר אחד

קשה ואחד רכה זהו הכפל דבר אליהם לאמר דבר בלשון קושי אמירה בלשון רך עוד דרשו כי אני ה' אלהיכם שתברכו שמי על המזון, ע"כ:

פסוק יג

ויהי בערב ותעל השלו. ולא נזכר בשלו שאספו ממנו ולא נזכר במן אלא לקיטה שנאמר וילקטו אותו בבקר גם בשלו ויאספו אותו בערב. אולי כשראו שהוכיח משה עליו ובא בערב בפנים חשוכות לא נהנו ממנו לפי שכל הטעמים שהיו מתאוים היו טועמים במן, ולמה היו צריכין לשלו מאחר שניתן בפנים חשוכות, ולזה המתאוננים ע"ר אמרו מי יאכילנו בשר שבשר היה להם, כשראו שלא פשטו ישראל ידיהם הם ג"כ לא פשטו, ולז"א מי יאכילנו בשר שבאכילתם מאכילים אותנו. ואפשר עוד שלזה רמז ותעל השלו ולא כמ"ש ובבקר היתה שכבת הטל או וירד השלו כמ"ש וימטר עליהם מן וכחול ימים עוף כנף ויפל בקרב מחנהו. עוד נ"ל ראיה אחרת שאמר מלא העומר ממנו למשמרת למען יראי את הלחם, יניח ג"כ מן השלו למען יראו הבשר שנתן להם, אפשר לומר בזה לפי שלא רצה להניח ממנו למשמרת לפי שבאה תקלה ע"י שמתו העם המתאוים:

פסוק יד

והנה על פני המדבר, פירוש על פני של שר המדבר, כמו העם המכעיסים אותי על פני, וכן ויוציאך בפניו, שלא היו ראויים. וכן אמר בזוהר פ' תצוה (קפ"ג:) ובמדבר אשר ראית מהו אשר ראית, אלא קב"ה דבר לון לישראל במדברא תקיפא כמה דכתיב נחש שרף ועקרב ומדברא דאיהו תקיף משאר מדברין דעלמא מ"ט בגין דההיא שעתא דנפקו ישראל ממצרים ואשתלימו לשתין רבבן אתתקף מלכותא קדישא ואסתלק על כולא וכדין אתכפיא מלכו חייבא וסיהרא נהירת ואסיק לון קוב"ה למהך במדברא איהו אתר ושולטנו דסמאל חייבא דאיהו דיליה ממש בגין לתברא תוקפיה וחילא ולכתתא ליה ולאכפיא רישיה דלא ישלוט, ועל דא כתיב אשר ראית, בעיניהו הוו חמאן להוא מארי דמדברא אזיל כפית קמייהו ונטלי אחסנתיה ועדביה, מנלן דכתיב אז נבהלו אלופי אדום אילין אינון נחש שרף ועקרב. ג"כ על פניו, ולזה היה דק והיה מחוספס שהיה מונח בתוך חפיסא ודלוסקמא כפירוש רש"י ז"ל כדי שלא תשלוט עליו העין והיה טל מלמטה שנאמר וברדת הטל וגו' ירד המן עליו כדי שלא יתגשם מלחלוח הקרקע, וטל עליו כדי שלא ישלוט עליו אויר המדבר וישאר בדקותו, ולז"א דק ב"פ, ולזה וחם השמש ונמס שכבר שלטה עליו העין בעליית הטל מעליו:

פסוק יז

ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעיט. וא"ת מאחר שאמר להם משה זה הדבר אשר צוה ה', שהוא צווי ה' שלא ילקטו אלא עומר לגולגלת, א"כ איך עברו על צווי ה'

ולקטו המרבה והממעיט. ועוד שאמר ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה, לא עשו כן הי"ל, ועוד למה לא קצף עליהם משה כמו שקצף על ויותירו אנשים ממנו. אלא משה אמר להם איש לפי אכלו, יש קטן אוכל מעט וגדול אוכל הרבה כל אחד לפי אכלו, ואמר אח"כ עומר, העומר היה הרבה לקטן, כי העומר מ"ג ביצים, והוא הרבה לקטן והוא מעט לגדול, מזה הבינו שהכונה היא שמה שחסר מן הגדול יהיה בקטן, ומזה יבא עומר לכל אחד. המשל א' יש לו שני בנים קטנים והוא ואשתו גדולים, לשני הקטנים עומר חצי עומר לכל אחד והגדולים צריכים עומר וחצי לכל אחד, היו לוקטים ד' עומרים, ג' לגדולים ואחד לקטנים, באומד הדעת היו מודדים והיה כמ"ש, והיה עומר לגלגולת כי מה שיתר מהקטן היה נחסר לגדול, ולעולם היה עומר לכל אחד, זהו לא העדיף המרבה, שלא העדיף מהאומד שאמד ברבוי אכילתו, וכן הממעיט לא החסיר מאומד אכילתו, איש לפי אכלו לקטו:

ועוד לפי אכלו לרמוז מה שאמר במדרש א"ר יוסי בן חנינא לא כשם שהזקן טועם ממנו היו התינוקות טועמים, התינוקות היד טועמים בו טעם חלב שנאמר והיה טעמו כטעם לשד השמן, שד פירוש שדים שיונק מהם, והבחורים היו טועמים בו טעם דבש שנאמר וטעמו כצפיחית בדבש, והזקנים היו טועמים בו טעם לחם שנאמר הנני ממטיר לכם לחם, והחולה היה טועמו כסולת מעורב בשמן ודבש ככיסני זו שעושין לחולה שנאמר ובשלו בפרור, ומנין שהיה בו טעם סולת ודבש שנאמר ולחמי אשר נתתי לך סולת שמן ודבש. הרי כמה נסים בו, שהיו לוקטים כאחד והיה בא לכל אחד כפי אכילתו, זהו איש לפי אכלו לקטו. ומה שהיה עומר עמ"ר כתיב רמז למזג ג' יסודות עפ"ר מי"ם רו"ח, ויסוד האש נתן להם התורה שהיא אש דת למו, יש אש שאוכלת אש. כל זה לזכך יסודותיהם:

פסוק יט

ויאמר משה איש אל יותר ממנו. מי שהוא איש וכובש את יצרו אל יותר ממנו ויהיה ממחוסרי אמנה. אי"ש נוטריקון אם ירא שמים, אל יותר ממנו, וכל מי שהולך אחר תאות היצר שלו אינו אי"ש, אינו ירא שמים:

פסוק כ

ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים. במדרש אנשים טובים לא הותירו, אנשים לא טובים הותירו. הוקשה להם ז"ל. שכל אנשים שבמקרא לשון חשיבות ואיך לא שמעו וקורא אותם אנשים, לזה אז"ל לא שמעו חוזר לכאן ולכאן ולא שמעו אל משה ולא אנשים ויותירו וכו'. ויותירו ויותר"ו כתיב, שהם מן הנותרים על ישראל שאינם מכלל ישראל. עוד אפשר לו שהפסוק כמתמיה ואומר וכי אנשים הם אלו שהותירו שהם קטני אמנה, ודבר זה ימצא בנשים, א"כ האל"ף יתירה בהם:

וירם תולעים ויבאש. במדרש וכי יש לך דבר שבתחילה עושה תולעים ואח"כ מבאיש, אלא שהקב"ה בקש להראות מעשיהם לבריות שלא יריחו את ריחו בערב ויעמדו וישליכו אותו, אלא שהיה עושה בכל אותו הלילה שורות על שורות של תולעים והיו יוצאים מבתיהם לחוץ כדי להראות מעשיהם לבריות, וזהו עד בוקר וירם תולעים, כלומר כל הלילה עד בקר והנה רמו תולעים שורות על שורות והיו יוצאים מבתיהם לחוץ כדי להראות מעשיהם לבריות, כאמרם ז"ל כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי, תגלה חרפתם בקהל:

ויקצוף עליהם משה. הקצף היה על שגרמו לדבר רוחני להבאיש ולרום תולעים, כי בכל אותו מדבר לא ראו שום רמש אפילו מאכולת ולא הריחו בגופן אפילו ריח זיעה כי ענני כבוד היו מגהצין אותם והיו מריחין ריח טוב במלבושיהם שנאמר וריח שלמותיך וגו':

ובמדרש ויקצוף עליהם משה. כיון שכעס שכח לומר להם שילקטו ביום הששי שני עמרים לאחד, כיון שהלכו ולקטו הם ומצאו כפלים באו הנשיאים ואמרו למשה, שנאמר ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה, ומה אמר להם הוא אשר דבר ה', לא אמר הוא אשר דברתי אלא אשר דבר ה' ששכח, ועל זה נאמר עד אנה מאנתם שהוא מכניס משה בכלל:

פסוק כא

וחם השמש כד"א וחם הוא אבי כנען לזה כיון בעל המסורה שאמר וחם ג' במקרא וחם הוא אבי כנען, וחם השמש ונמס, וחם לאדוני המלך, פירוש וחם גזר אדוני שימס לפי ששלטה עליו העין. ויש מי שפירש המסרה כמ"ש ז"ל על המן והמן כזרע גד שהיה מגיד ענינים נעלמים, אז"ל כשהיה בורח עבד זה אומר אתה מכרתו וזה אומר ממני ברח היה המן מגיד להם, אם היה העומר בבית רבו הראשון בידוע שהוא ברח ואם נמצא בבית שני בידוע שהוא מכרו, וכן האשה שמרדה על בעלה והלכה לבית אביה היא אומרת הוא סרח עלי והוא אומר היא סרחה עלי רואין בעומרה, אם בבית אביה הוא סרח עליה ואם הוא בבית בעלה היא סרחה עליו, זהו וחם השמש שהוא המן וחם הוא אבי כנען, שחם היה מגיד על חם ועל וחם לאדוני שהוא האשה, וזהו לאשר באהלו תקחו מאחר שאמר לקטו ממנו איש לפי אכלו מספר נפשותיכם למה חזר ואמר לאשר באהלו, אלא בא לומר שאם בא להם העבד או האשה שהם חוץ ממספר ובאו לאהליהם אם היא ביאה אמתית כגון שמכרו לו או האשה שסרח עליה בעלה תקחו גם העומר שלהם תקחו חוץ ממספר נפשותיכם. ומ"ן במספר אחורים נ"ס שכמה נסים ונפלאות היו בו:

עוד וחם השמש. כבר כתבתי בפ' בראשית שכוונת אדה"ר באכילתו מן העץ הוא כדי שלא יעשו אלהות בראותם שהם מתים, ונאמר לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב שכל

מה שצומח מן העפר חוזר לעפר דרך נקבים, כל זה כדי שידעו שהם נבראים והמן היה נבלע באיברים והיו באים לכלל טעות לומר שהם אלהות לזה וחם השמש ונמס, כי בראותם שאינן יכולין להיותו קרוש בידם והשמש תמיסנו ואם יותירוהו למחר יבאש וירם תולעים בזה ידעו פחיתותם ולא יצאו לטעות:

ועוד וילקטו אותו בבקר. אותם שהם מזרע אברהם שנאמר בו וישכם אברהם בבקר היו לוקטים אותו ממש אבל ערב רב שהם מזרעו של חם לא היו לוקטים אלא התמצית, זהו וחם השמש ונמס, לומר כמו שהשמש עתיד להמס אותם, שנאמר הנה יום ה' בא בוער כתנור, ואומר להבה תלהט רשעים, ואז"ל עתיד הקב"ה להוציא חמה מנרתקה כו' כן מזונם שהיו לוקטים מן המן היה נמס:

ובמדרש צא וראה כיצד המן היה יורד לישראל, יוצא רוח צפונית ומכבדת המדבר, יורד מטר ומכבש הארץ, והטל עולה והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין שולחנות זהב והמן היה יורד עליהם ומהם היו נוטלים ישראל, ואמרו אם כן זימן להם הקב"ה למכעיסיו עאכ"ו ישלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, זהו פירוש ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, פירוש מזומן, כמו וימן להם המלך, כלומר אם זה למכעיסיו, להולכים בדרכיו ודאי עין לא ראתה, זהו כי לא ידעו מה הוא, מה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. ויאמר משה הוא הלחם אשר נתן לכם, בדין בהכרח נתן לכם, שאם הייתם ראויים זכיתם יותר מזו כמ"ש אם למכעיסיו כך עאכ"ו לצדיקים וכו' וזהו שאמר לכם, לכם אבל לא לצדיקים, לאכל"ה גימ' פ"ו, אלהי"ם, בדין ובהכרח. עוד לאכל"ה במלואה כזה למ"ד אל"ף כ"ף למ"ד ה"א בגימ' שס"ה, וכן מאכ"ל רוחנ"י בגימ' שס"ה, לומר שבכל יום ויום מהשנה שהם שס"ה ימים צריך להאכיל לנשמה מאכל רוחני כמו שמאכיל לגוף מאכל גשמי, זהו אומרו הוא הלחם, זהו מאכל גשמי אשר נתן ה' לכם לאכלה, הוא מאכל רוחני ובהכרח, וזהו על דרך שאמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, יאמר רבוי עצום הטוב הצפון לצדיקים, ואם הוא צפון איך ידעת אם הוא רב או מעט, לזה אמר נגד בני אדם, כי זה כנוי לרשעים כמ"ש על דור הפלגה אשר בנו בני האדם, אמר בזוהר בנוי דאדם קדמאה דמרד במאריה וגרם מותא לכל בני עלמא. א"כ יאמר ממה שאנו רואים נגד עינינו שאתה נותן לרשעים בעולם הזה משם אנו יודעים שרב טוב מזומן לצדיקים בעולם הבא:

פסוק כב

ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה ויבאו וגו'. כיון שראו לחם משנה נפל לבם ואמרו סופו לבא לידי נותר וירום תולעים לזה פסיק ויהי שפחדו, ויהי לשון צער שנצטערו

וגם פחדו שמא לא נשאר יותר מן לזה ירד משנה או שמא רעבתנים הם שירד להם שני העומר לאחד, שמאחר שאמר משנה למה חזר ואמר שני העומר לאחד, לזה באו כל הנשיאים ויגידו למשה, גם ראו שיהיה משונה, וכן דרשו ז"ל משנה משונה בטעם משונה בריחו, כמו מעשה רבינו הקדוש שעשה סעודה לאנטנינוס בשבת ערבה לו ועשה לו אותה סעודה בעצמה בחול ולא ערבה לו, אמר לו שהן חסרין תבלין אחד ששמו שבת (ב"ר פי"א), ועוד אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניא מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף אמר לו תבלין אחד יש לנו ושבת שמו (שבת קי"ט.). גשמי מפני שעשאו לשם שבת כך ק"ו למן שהוא רוחני, ובפרט מזון יום ששי לפי שהוא קרוב למדת שבת שמזונו יותר זך:

פסוק כג

ויאמר אליהם וגו'. אמר להם שבת שבתון, כלומר אם תשמרו שבתון שהוא שבת של זה העולם תזכו לשבת של עוה"ב שהוא עולם שכולו שבת, זהו שבת קודש לה', את אשר תאפו אפו, כלומר כל מה שאתם טורחים בזה העולם הוא מזומן לכם לעוה"ב, זהו תאפו אפו, תאפו בזה העולם, אפו כלומר הוא אפוי לעוה"ב, ואת אשר תבשלו בשלו, קרי ביה בישלו, כבר בשלו לכם כאמרם ז"ל והכל מתוקן לסעודה. ואת כל העודף הניחו לכם וכו', רמז למ"ש במדרש שמות רבה אמר להם הקב"ה לישראל אם תוכו לשמור שבת מעלה אני עליכם כאילו שמרתם כל המצות שבתורה, וכה"א שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, בעת שאדם שומר שבת גוזר גזירה והקב"ה מקיימה שנאמר אם תשיב משבת רגליך, מה כתיב אחריו אז תתענג על ה', כמאי דכתיב והתענג על ה' וגו', ולא עוד אלא כל מה שאתה אוכל בעוה"ז אינו אלא מן הפירות, אבל הקרן קיימת לו לעוה"ב שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך ע"כ. זהו שרמז כאן ואת כל העודף רמז על הקרן שהוא עודף על הפירות והוא שמור לעוה"ב, וזהו למשמרת עד בוקר:

עוד אשר תאפו אפו. בא לומר ברא יום ברא פרנסתו כ"ש שבת שפרנסתו מזומנת, שכל ימי החול אין להם פרנסה אלא מיום השבת, ואין הדבר תלוי אלא בבטחון בהשי"ת וברצון, שאם רצונו לאפות ולא יקנה פת מן השוק הקב"ה ממציאו לו כפי רצונו, וכן אם רצונו לבשל תבשילין הרבה או תבשילין מעונגים כן הקב"ה מזמין לו, הוא ישאל והקב"ה יתן, שנאמר והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, וזהו ואת אשר תבשלו בשלו. וזו היא סברת רבי יהושע במדרש במכילתא את אשר תאפו אפו, רבי יהושע אמר מי שהוא רוצה אפוי היה מתאפה לו ומי שהוא רוצה מבושל היה מתבשל לו, רבי אלעזר

המודעי אומר הרוצה דבר אפוי היה טועם כל אפויים שבעולם והרוצה מבושל היה טועם כל בשולים שבעולם:

פסוק כד

ויניחו אותו עד בקר כאשר צוה משה. שעשו המצוה לשמה, זהו כאשר צוה משה. ולא הבאיש, כמו דרך העולם שקודם מבאיש ואח"כ מעלה תולעים אבל זה לא הבאיש. ולא אמר ותולעת אלא ורמה לא היתה בו, לא כמו שאמרו וירם תולעים אלא ורמה, היא שרץ העוף שהיא פורחת והיא רמה על הדבר, כמו הזבובים וכיוצא בהם, וכשבאים הזבובים על איזה דבר גורמים לו להתליע, אבל במן מאחר שלא פרחה עליו הרמה כי טבעה לבא על מיני מתיקה ולא פרחה עליו, אז נתאמת להם שלא יתליע לעד לעולם:

פסוק כה

ויאמר משה אכלוהו היום. חמר להם לא יעלה על דעתכם מאחר שהותרתם ממנו ולא הבאיש שתוכלו להניחו ג"כ יום או יומים, לזה אמר אכלוהו היום ולא תהיו קטני אמנה להניחו למחר, כי שבת היום זהו מנה של שבת ואין ראוי לאכלו בחול, לזה אכלוהו היום מאחר שנתקדש שנקרא עליו שם שבת שמא יעלה על דעתכם שלמחר לא ימצא ותרצו להניח ממנו, לזה אמר אכלוהו היום כולו ולא תניחו ממנו, כי אם היום לא תמצאוהו לפי שהוא שבת לה' למחר תמצאוהו:

ובמכילתא רבי יהושע אומר אם תזכו לשמור שבת זו עתיד הקב"ה לתת לכם שלשה מועדים פסח ועצרת וסכות, לכך אמר משה אכלוהו היום. רבי אלעזר המודעי אומר אם תזכו לשמור את השבת עתיד הקב"ה ליתן לכם שש מדות טובות, ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות ב"ד וכהונה ולויה, לכך נאמר אכלוהו היום, רבי אליעזר אומר אם תזכו לשמור את השבת תנצלו משלש פורעניות, מיומו של גוג ומחבלי משיח ומיום הדין הגדול, לכך נאמר אכלוהו היום. צריך להבין במאי פליגי אלו שלשה תנאים, ולמה בכל אחד אומר לכך נאמר, ועוד מנין להם לדרוש כל אחד דרשתו, אלא רבי יהושע אומר אם תזכו לשמור את השבת עתיד הקב"ה לתת לכם שלשה מועדות, פסח נאמר כאן אכלוהו ובפסח נאמר ואכלו את הבשר וכה"א שבעת ימים מצות תאכלו א"כ אכלוהו היום רמז על פסח. כי שבת היום רמז על עצרת שבו נתנה תורה, ויום שבת היה, לזה כי שבת היום לה' רמז על עצרת. היום לא תמצאוהו בשדה רמז על חג הסכות שהוא חג האסיף שנאמר באספכם את תבואת הארץ תחוגו חג ה' שבעת ימים, וכה"א חג הסכות וגו' שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך, לזה רמזו כאן שאמר היום לא תמצאהו בשדה שכבר הכל נאסף אל הבתים. א"כ ג"פ יום כל אחד רמז על יום ידוע, לזה היום היום היום בה' הידיעה, לזה אמר בעל המאמר לכך נאמר אכלוהו היום, שהכוונה לומר שבדרשה

שדרש רבי יהושע נתרץ למה ג"כ היום, רבי אלעזר המודעי דייק מלת אכילה, לזה אמר אם תזכו לשמור שבת עתיד הקב"ה לתת לכם שש מדות טובות אלו שמצאנו בהם לשון אכילה, ארץ ישראל שנאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, עוה"ב ועולה חדש שנאמר בהם הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, ומלכות ב"ד נאמר בה ומפיבשת על שולחן המלך תמיד הוא אוכל. ובכהונה נאמר ואכלתם אותו וכו' האמור בשלמים, ובמנחה נאמר והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו, גם בבשר המלואים נאמר ושם תאכלו אותו ואת הלחם, ובלויה נאמר ונחשב ללוים כתבואת גורן ואכלתם אותו בכל מקום, לזה אמר לכך נאמר אכלוהו, דייק מלת אכלוהו. ורבי אליעזר דייק היום לפי שבאלו השלש פורעניות נאמר בהם יום, במלחמת גוג ומגוג נאמר הנה היום בא בוער כתנור וגו'. וחבלי משיח שנאמר והיה ביום ההוא לא יום ולא לילה, ויום הדין נאמר הנה היום בא בוער כתנור וגו':

עוד אמר אכלוהו היום, אמר להם שלא יאפו ולא יבשלו אלא יאכלוהו כך, וכאן תראו מעלתו שהוא נאכל מוטעם יותר מאפוי ומבושל, לזה אמר אכלוהו ולא אמר אכלו ממנו לומר שהוא יותר מוטעם, דאית ביה תבלא דשבת, זהו כי שבת היום:

פסוק כו

ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו. לפי שאמר היום לא תמצאוהו משמע היום לבד, לזה אמר להם חוזרים חלילה ששת ימים ויום השביעי, מכאן ולהלאה תדעו שיום השביעי הוא שבת והמן לא יהיה בו, ורבותינו ז"ל לפי שהוקשה להם שכבר אמר היום לא תמצאוהו למה חזר ואמר שבת לא יהיה בו, לזה אמר שבת לרבות ימים טובים, לא יהיה בו לרבות יום כפורים:

פסוק כז

ויהי ביום השביעי יצאו וגו'. ויאמר ה' אל משה עד אנה מאנתם. אחר שצוה אותם משה ואמר היום לא תמצאוהו וחזר ואמר שבת לא יהיה בו אחר כל זה איך יצאו. ורבותינו ז"ל אמרו עד אנה מאנתם שהוא מכניס משה בכללם. ומה יש לו לעשות כבר הזהירם פעמים שלש, שהוא אומר הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קודש, ואמר להם היום לא תמצאוהו בשדה, ואמר להם שבת לא יהיה בו. אלא כמו שאמרו ז"ל כיון שכעס שכח לומר להם שביום הששי ילקטו שני עומרים לאסר כשבא יום הששי ומצאו לחם משנה אפילו שאמר להם משה הוא אשר דבר ה' לא האמינו וחשבו שמערבת הכוכבים היא שכל יום הששי יהיה כפול, לזה נכלל עמהם לפי שאם היה מקדים להם הדברים קודם היו מאמינים, לזה אמר עד אנה מיאנתם לאחרים, אתה היית סבה לא אמר מאנתם אלא מיאנתם לאחרים כי הוא יוצא, אמר לו אין להאשימם, ואמר ראו כי ה' נתן לכם השבת,

והכל הם דבריו של ה' כמו שאמר ויאמר ה', אע"פ שאומר ראו כי ה' נתן וגו', הוא כמו ואל משה אמר עלה אל ה', עתה רצה לתקן מה שלא אמר להם משה על ענין הכפל ואמר להם ראו בעיניכם כי השבת הוא חביב מחיבה יתרה נתן לכם. שהרי כשהותירו מיום ליום היה נבאש וכאן אתם מותירים מיום הששי ליום שבת ויום שבת תמצאו אותו יותר משובח בטעם וריח, מכאן תראו חבתכם במתנה זו שנתן לכם שהוא לחם יומים של שני ימים, שבת של זה העולם והוא לחם של שבת של עוה"ב, לזה שבו איש תחתיו, כלומר למה שתחתיו שיהיה לו ישוב ונחת רוח בעולם שכולו שבת ולא יגרום שיצא ממקומו שיש לו בעולם הבא, לא כמו שעשו אלו שיצאו מן העם שיצאו מכללם ואינם בכלל אנשי עולם הבא, אתם לא תעשו כן אלא שבו איש תחתיו שיהיה לכם ישוב למה שתחתיו אחר סלוקו מזה העולם, כששמעו ישראל דברים אלו ערבו להם הדברים ושבתו שנאמר וישבתו העם וכו'. ועוד אל יצא איש זה הקב"ה, ממקומו שהוא מדת רחמים למדה"ד, כמו הנה ה' יוצא ממקומו:

פסוק ל

ובמכילתא אמר וישבתו העם ביום השביעי. ר' יהושע אומר אמר הקב"ה לישראל אם תשמרו שבת עתיד אני ליתן לכם ג' מועדות חג ניסן וחג סיון וחג תשרי, כיון ששמעו דבר זה קבלו עליהם ושבתו. ר' אלעזר המודעי אומר, אמר להם המקום אם תשמרו שבת זו עתיד אני ליתן לכם שש מדות טובות ארץ ישראל ועוה"ב ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה, וכיון ששמעו דבר זה קבלו עליהם ושבתו. ר' אליעזר אומר אמר להם אם תשמרו שבת זו תנצלו מג' פורעניות מחבלו של משיח וממלחמת גוג ומגוג ומיום דין הגדול וכיון ששמעו דבר זה קבלו עליהם ושבתו ע"כ:

יש לשאול כי זה המאמר בעצמו הביאו על פסוק ויאמר משה אכלוהו היום והוא כתוב לעיל. עוד לעיל אמר אם תזכו לשמור השבת עתיד הקב"ה ליתן לכם ג' מועדות פסח ועצרת וסכות וכאן אמר אם תשמרו שבת זו עתיד אני ליתן לכם ג' מועדות חג ניסן וחג סיון וחג תשרי, למה מנה חדשים ימנה שם המועדים כמו שאמר לעיל, ועוד אמר כיון ששמעו דבר זה קבלו עליהם נראה כעושה על מנת לקבל פרס. אלא משה אמר להם עתיד הקב"ה לתת לכם ג' מועדים, נראה שהדבר הוא לעתיד לבא, לזה לא קבלו, אבל הקב"ה אמר אם תשמרו שבת זו אין הדבר תלוי בזכות אלא בכם תלוי הדבר, ואמר עתיד אני ליתן לכם ג' מועדות משמע ליתן בקרוב, והג' מועדים הם רמוזים באומרו נתן לכם את השבת שכל המועדים נקראים שבת, ועוד שבפסח נאמר פסח הוא לכם וכאן אמר נתן לכם, וחג עצרת רמוז באמרו על כן הוא נותן לכם ביום הששי, שהוא רמז על ששה

בסיון שעליו רמז בבריאה ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, וחג הסכות נרמז לא יצא איש ממקומו שהוא חג האסיף שנאסף הדגן והתירוש והיצהר ושאר פירות הקיץ כולם הם בבית אין צריך לצאת ולבא. ועוד רמז ביום השביעי ולא אמר ביום שבת, רמז על סכות שהוא בחודש השביעי. ומה שהזכיר שם החודש של כל חג וחג, הוא לפי שמזל ניסן הוא טלה ואין לו בטול כמו שכתבנו על פסוק ועצם לא תשברו בו שיניחו עצמותיו, והיו מפחדים ממנו הואיל ויש לו השארות שלא ישוב ויקח מה שיש לו עליהם מקץ הגזור שנ ת' שנה, לזה אמר להם שאם ישמרו שבת זו אני עתיד ליתן לכם, ר"ל שיהיה שלם עמכם, כמו שכתבנו על פסוק החדש הזה לכם, שיהיה בשלום עמכם כאילו הוא לכם. ומה שאמר חג סיון, לפי שמזלו עקרב והם הולכים למקום נחש ועקרב, לזה אמר להם לא תפחדו ממנו כי אני אתן לכם באותו חודש התורה שהיא אש שנאמר מימינו אש דת למו, כמו שאמרו בגמרא פרק הרואה גמירי אי לאו עוקצא דעקרבא דמנח בנהר דינור כל מאי דהוה טריקא ליה עקרבא לא הוה חיי, לפי שטבעה קר, ופירש"י ז"ל נהר דינור מתשת כחו של עקרב, ואתם אע"פ שהוליככם למקומו יש בידכם כח להתישו אם תשמרו שבת זו. וחג תשרי לפי שמזלו מאזנים וכל העולם בדין במאזנים לעלות, אם תשמרו שבת זו תהיו בטוחים שיצא דינכם לאורה, ועשו אותו חג ואכלו משמנים ושתו ממתקים כי חדות ה' מעוזכם. ולזה אמר חג תשרי ולא אמר חג סכות לרמוז ליום ר"ה שאנו עושים אותו יום טוב. לכך כששמעו דבר זה קבלו, לא מפני שכר, אלא שהיו מפחדים מאלו המזלות, ואמר להם שבשמירת השבת ינצלו מהם, ולא די שינצלו אלא שיהיו בשלום ושמחה עמהם. ר' אלעזר המודעי אומר והוא לא בא לחלוק עם ר' יהושע אלא בא להוסיף, ואומר להם אם תשמרו שבת זו עתיד אני ליתן לכם שש מדות טובות, שמלבד ההצלה שאמר ר' יהושע יתן להם שכר שש מדות טובות, וכולם רמוזות באומרו שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו, שם רמזו א"י, שלא יצאו ותקיא אותם, ועוה"ב ועולם חדש באמרו ממקומו, שכל אחד יש לו מקום שם כאמרם כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, ובהיותם בארץ יהיה להם מלכות ב"ד ויהיה להם, בית המקדש ויהיה להם כהונה ולויה, ר' אליעזר אומר רמז עוד על העתיד שהם חבלי משיח ומלחמת גוג ויום הדין, וכולם רמוזים באמרו אל יצא איש ממקומו:

פסוק לא

ויקראו בית ישראל את שמו מן וגו'. לעיל אמר ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, לא קראו לו שם, עתה שראו סגולתו שאינו יורד בשבת ויום טוב ויום כפור, אמרו ראוי לקראתו

מן, גימ' מלך. את שמו מן, בנו"ן פשוטה, גימ' זה שבתות ויום טוב וכפיר, וכבר כתבתי מן מ"ם נו"ן גימ' מקום שהוא הוי"ה במספר מרובע:
ובמדרש אחרים אמרו שהוא מעיד על עצמו שהוא מן שאינו יורד לא בשבת ולא ביו"ט ולא ביוה"כ. גד דומה לאגדה שהוא מושך לבו של אדם, ר' יוסי אומר כשם שהנביא מגלה חדרים וסתרים כן המן היה מגיד להם חדרים וסתרים, לבן שהיה מלבין עונותיהם של ישראל מכל הרהורים רעים ומכל מחשבות רעות:

פסוק לב

ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו למשמרת וגו', וחזר ואמר ויאמר משה אל אהרן, אמירה ראשונה למה, ועוד למה אמר לאהרן קח צנצנת יקחנה משה ויניחנה הוא בעצמו למה ע"י אסרן, אלא המן תחילת ירידתו היתה ביום ה' ויותירו ממנו אנשים עד יום ו' ונבאש ויום ו' ירד כפול וביום שבת לא ירד, ואמר להם משה לישראל תראו סגולת זה היום שאם תותירו ביום אחר יבאש וביום זה צוה ה' להניח ממנו למשמרת לדורות. ומה שצוה לאהרן שיניחנה למשמרת, הרמז הוא שמזונם של ישראל אפילו שלא יהיה מן הוא מצוי להם מאת השי"ת, ולזה היתה צנצנת המן לרמוז שכמו שזה הוא מצוי ונזונו ישראל ממנו ארבעים שנה כן יהיו ישראל לעולם, ועשה כן כדי שלא יצא לבן אם לא ירד בשבתות אחרים או אחר שיבאו לארץ, כדי שיהיה לבן בטוח בהשי"ת שכל עוד שהצנצנת קיימת מזונותיהם קיימים, ולזה היה ע"י אהרן לפי שהוא איש חסד כדי שיבא להם המזון מהחסד, שהחסד אינו נמנע לעולם, שנאמר וחסד אל כל היום, שאילו היה נמנע היה העולם נחרב כי לא היה יכול לסבול הדין:
וכתב רבינו בחיי ז"ל. ויתכן שנאמר כי מה שצוה בזה לאהרן שבא לרמוז כי הכהנים הלוים מורי התורה שעתידים לצאת מאהרן יהיו מזונותם ברוחה ולח בעמל כאוכלי המן, וכענין שכתוב ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנות לכהנים הלוים למען יחזקו בתורת ה' וגו'. והזכיר תחילה והנח אותו לפני ה', ולא אמר והנח אותו למשמרת לפני ה', לבאר כי מזון ת"ח שבכל דור ודור הוא מסור להשי"ת שהוא מונח לפני ה', על כן אמר והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם, כי הוא לפניו ית' מונח ושמור לדורות, והוצרך לרמוז זה לפי שהתורה היא ממקור החכמה העליונה והחכמה תחיה בעליה, והיא היא מקור הברכה והחיים האמתיים, וכענין שכתוב שאו ידיכם קודש וברכו את ה', ועל כן ראוי להיות הפרנסה והמזון שהם חיי הגוף דבקים בתורה שהיא חיי הנפש, ואח"כ כתיב לפני העדות, כי הניח מן המן למשמרת לפני העדות להיות לאות ולעד לדורות למען יראו את הלחם, ומפני זה הזכיר בינתים כאשר צוה ה' את משה, והיה

הכתוב ראוי לומר ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת כאשר צוה ה' את משה, אבל ביאר כי המזון של בעלי התורה שמור ומונח לפני ה כאשר צוה ה' את משה בהר סיני, שאמר לו פסל לך שיהיה הפסולת שלו, וכמו שדרשו ז"ל שמשם נתעשר ומשם זימן השי"ת פרנסת ע"כ. וב' פעמים כתוב למשמרת, אחת כנגד דורו של ירמיה הנביא, כמו שאמרו ז"ל על פסוק הדור אתם ראו דבר ה', המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, חמר להם ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקים בתורה, אמרי לו אם אנו עוסקים בתורה במה נתפרנס, באותה שעה הוציא להם צנצנת המן ואמר להם ראו אבותיכם היו במדבר ועוסקים בתורה מאין היו מתפרנסים אף אתם אם תעסקו בתורה הקב"ה מפרנס אתכם, ולזה כתיב לדרתיכם חסר, למען יראו שהראה להם כאמרם הוציא להם צנצנת המן ואמר להם כו', ואמר לדורות הכשרים שהיו עוסקים בתורה ובוטחים בהקב"ה כמו דורו של ר' יהודה בר אלעאי והקב"ה היה מזמין פרנסתם כדאיתא בגמרא (ברכות ל"ב:) ת"ר חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת, וכי מאחר ששוהין ט' שעות ביום בתפלה תורתן היאך משתמרת ומלאכתן היאך נעשית, אלא מתוך שחסידים הם מלאכתם נעשית ע"י אחרים שתורתן משתמרת ומלאכתן מתברכת, ולזה לדורותיכם קרי מלא ולא כתיב ביה ראיה שהיו בטוחים בהשי"ת. ואחת לעתיד לבא, וכן אמר במכילתא ר' אלעזר המודעי אומר לדורות, ר' אליעזר אומר לימות המשיח ולימות ירמיה הנביא, ולזה לא כתיב לדורותיכם כי לעתיד לבא הוא דורו של הקב"ה וכתיב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ולזה רמזו ז"ל שאמרו עתידה א"י שתוציא גלוסקאות (שבת ל':), הכונה היא שקודם היה מן השמים ואחר שהונחה בארץ שנאמר ויניחהו אהרן למשמרת עתידה שתוציא הארץ, ולזה המן היה אחד מעשרה דברים שנבראו ע"ש בין השמשות לרמוז על זמן עמידתו, כמו שהבריאה נגמרה ע"ש כן תעמוד עד ע"ש שהוא גמר העולם:

פסוק לה

ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וגו'. ואח"כ אמר את המן אכלו וגו', קודם אמר אכלו את המן הקדים האכילה, ואח"כ את המן אכלו הקדים המן, ואמר עד בואם אל ארץ נושבת ואח"כ אמר עד בואם עד קצה ארץ כנען, וכל זה יתיישב ויתורץ במה שאמר המדרש במכילתא ז"ל, ר' יהושע אומר ארבעים יום אכלו את המן אחרי מות משה, כיצד משה מת בז' באדר ואכלו ממנו עד י"ו בניסן הרי ארבעים, ומנין שנאמר וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ, ואומר ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי וגו', ר' יוסי אומר נ"ד שנה אכלו ישראל את המן מ' שנה בחיי משה וי"ד אחר מיתתו

שנאמר ובני ישראל אכלו את המן, שאין ת"ל את המן אכלו עד בואם עד קצה ארץ כנען אלא אלו י"ד שנה שאכלוהו אחר מיתת משה ואלו הן שבע שכבשו וז' שחלקו, א"כ אליבא דר' יהושע חזר פעם אחרת לרבות מ' יום שאכלוהו אחר מיתתו של משה, ולר' יוסי לרבות נ"ד שנה בא. עתה פירוש הפסוק כן, ובני ישראל אכלו את המן שהיה יורד בכל יום מ' שנה עד בואם אל ארץ נושבת שהיא ארץ סיחון ועוג, אבל המן שהוא מצוי שכבר ירד בחיי משה קודם מיתתו אכלו ממנו עד בואם עד קצה ארץ כנען, ורש"י ז"ל תירץ בענין אחר, עיין בפירוש הפרשה, וכבר אמרנו לעיל כי ערב רב לא אכלו אלא מתמצית המן, לזה אמר ובני ישראל אכלו את המן בה' הידיעה, ולא אמר אכלו מן:

עוד אפשר לומר על מה שאמר אכלו את המן, ואח"כ אמר את המן אכלו, לומר שבחיי משה היו טועמין במן כל מיני מאכל, לזה הקדים אכלו את המן, אבל אחרי מות משה לא היו טועמים כי אם מן, לז"א את המן אכלו שאכילתם לא היה אלא מן. והטעם שכל זמן שמשה קיים היו מטעימים טעמה של תורה וכל מה שהיו מוסיפין דעת היה מוסיף להם כפי שכלם, א"כ הואיל והנשמה היתה מתענגת בטעמי התורה כן ראוי לגוף לטעום כמה מיני טעמים במן, אבל אחרי מות משה לא נתוסף שום דבר אלא אדרבה גרעו כמו שאמרו ז"ל (תמורה ט"ז) שלש מאות הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה:

פסוק לו

והעמר עשירית האיפה הוא. אמר כן לפי שאמר את המן אכלו אליבא דר' יהושע ארבעים יום אכלו אותו העומר שלקטו יום שמת משה, ואליבא דר' יוסי י"ד שנה, להראות גבורתו וגדולתו של הקב"ה שסעודת יום אחד תספיק לכמה ימים. ועוד כמו שאמר ירמיה הנביא שאם יתעסקו בתורה כדאי הוא שיפרנס אתכם מעומר זה, לזה פירש כמה הוא העומר:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. כי ישראל במדבר היו קדושי עליון מלאכים גופניים, ובהיותם אוכלים השיעור הזה מן המן העליון ההוא הדק והזך והיתה מחשבתם משוטטת במדה העשירית ומתבוננים בה ובענינה וכענין שכתוב ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, ובזה היו מוכנים לקבל מושכלות וראויים להשיג השגות עליונות במעמד הקב"ה בהר סיני אשר שם הולכים יומם ולילה ילכו ולא ייעפו ע"כ:

פרק יז

פסוק א

ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם. אמר למסעיהם לומר שלא כשנסעו ממדבר סין הלכו מיד לרפידים ויחנו ברפידים, לזה אמר למסעיהם המפורשים פרשת

מסעי שאמר ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ומדפקה לאלוש ומאלוש לרפידים ויחנו ברפידים ואין מים לפי שרפו ידיהם מהתורה. ואולי הנסיעה של מדבר סין ושל דפקה ושל אלוש היו תכופים כי היו הולכים על פי הענן, ולזה אמר למסעיהם על פי ה'. אבל ברפידים היתה להם הנחה והיה להם לעסוק בתורה, ולזה ויחנו ברפידים, שנחו, ואחר שנחו והיה להם לעסוק ולא עשו כן אלא ברפידים שרפו ידיהם. ואין מים לשתות, ודאי שהמים הם לשתות יאמר ואין מים לבד, כמ"ש בקדש ולא היה מים לעדה, אלא בא לומר מים יש אבל מים שאין מרוים צמאון הנשמה, ולזה לשתת חסר. וכן תמצא פרשה מסעי אמר ויסעו מאלוש ויחנו ברפידים ולא היה שם מים לעם לשתת, ובמדבר צין היא קדש שמתה שם מרים ולא היה מים, אמר ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר סין היא קדש ולא אמר ולא היה שם מים ששם ג"כ לא היה מים, אלא רמז על סרחונם כמו שאמר קברות התאוה, כמו שאמרו משל למלך וכו', כיון שהיו חוזרים התחיל למנות כל המסעות כאן ישננו כאן הוקרנו כאן חששת את ראשך, א"כ כאן ואין מים הוא לרמוז סרחונם כמו שאמרנו, וכן מים לשתת גי' מים שאינם מרוים לנשמה:

וירב העם הם ע"ר שהם צמאים שרפו ידיהם, ויאמרו תנו גו', כי ישראל היה להם מים, ולזה אמר כאן לעם לשתת, ושם בקדש אמר ולא היה מים לעדה כי שם מתה מרים ודאי לא היה מים. ואמר תנו מאחר שהמריבה היא עם משה יאמר תנה, ואמר תנו בלשון רבים. אלא ישראל ידעו כי המן יורד להם בזכות משה ועניי כבוד בזכות אהרן והמים בזכות מרים, והיה קשה בעיניהם לשאול מאשה לכך כללה עם משה ברמז:

פסוק ב

ויאמר להם משה מה תריבון עמדי. אם הם צמאים והרעב יכול אדם לסבול לא כן הצמא, א"כ איך יאמר מה תריבון, אלא כמו שאמרנו שאמר להם אתם גורמים שאתם מרפים ידיכם, לז"א מה תריבון מה תנסון גו', אבל בקדש כשרבו עמו היה הדין עמהם אמר שם ויבא משה מפני הקהל אל פתח אהל מועד, ולזה ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה לאמר, מאי לאמר, אמר לפניו רבש"ע הודיעני אם הורגים אותי אם לאו אמר לו עבור וגו'. ובמדרש ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם, אמר לו שיעבור על פשעיהם. וכן מצאתי במדרש ר' נחמיה אומר עבור על חטא שלהם, ורש"י ז"ל פירש על שאמר עוד מעט וסקלוני, אמר לו עבור לפני העם הזה וראה אם יסקלוך למה הוצאת לעז על בני, עוד א"ל עבור לפני העם שיקדים לפניהם כמו ויעבור את הכושי, כדי שלא יראו צור אחר ויאמרו הוציא לנו מים מזה ויהיה חלול ה' כמו שאירע בסלע. אבל הזקנים

שהם מקבלים דברים קחה אתך, חז"ל אמרו וכן פירש"י ז"ל לעדים, שיראו על ידך המים יוצאים ובאים מן הצור ולא יאמרו מעינות היו שם מימי קדם:
והרמב"ן ז"ל כתב ענין אחר בכתוב הזה, כי העם היו ברפידים והצור אשר יצאו ממנו המים היה בחורב, והוא הר סיני, והוצרך משה להקדים לעבור לפני העם מרפידים לחורב כמהלך פרסה או שתים רחוק מן המחנה לפניהם ועל כן א"ל עבור לפני העם, והנה הכה בצור ויצאו ממנו מים ולא ספר הכתוב ותשת העדה ובעירם כמו בשניה, אבל בידוע שעשו כן. וברור הוא שלא הלכו העם לחורב לשתות כי לא באו לפני הר סיני עד חדש השלישי, אבל שלחו נעריהם ובהמתם להביא להם כמנהג המחנות. וקרוב אלי שיצאו מים מן הצור בחורב מים קרים נוזלים והלכו אל רפידים ושם שתו אותם הוא שאמר הכתוב ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים, וכתיב פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר, וכתיב הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו, וזה הסלע השני שהיה בקדש נבקע בו כמו באר מים נובע, ועל כן אמר היא הבאר אשר אמר ה', והיא באר חפרוה שרים, כי היה כמו באר, ושם אמר ותשת העדה ואת בעירם ששתו מים בבואם לאותו מקום, אבל כאן היו נחלים שוטפים ובאים עד בתיהם ושותים לרצונם, ואע"פ שהיה הכל בארה של מרים כקבלת רבותינו ז"ל יתכן שבפעם ראשון וכל הארבעים שנה היה מושך מים שוטפים, ובפעם שנית מפני העונש אשר היה שם נעשה כמו באר חפרוה מלאה מים חיים, ע"כ:

פסוק ה

ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך. יש לשאול שמשה לא הכה היאור אלא אהרן הכהו במטהו כאומרו ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח את מטך ונטה את ידך. הרמב"ן ז"ל אמר בצווי של אהרן פירש שהצווי הוא לאהרן, ויתכן לומר לפי שאמר ה' למשה שילך ויתרה בו ויאמר לו כה אמר ה' בזאת תדע וגו' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים, הואיל וההתראה היתה במטהו נחשב כאלו הוא הכה במטהו. וכן נראה מהמדרש שאמר המטה הזה של סנפרינון היה והוא הביא י' מכות על מצרים ועשרה על הים, ר' אבהו אומר כל המנהיג את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, שנאמר ומטך אשר הכית בו את היאור וכי משה הכה והלא אהרן הכה, אלא לומר לך כל המנהיג את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. ובמדרש כשעושה בו אהרן נסים נקראת על שמו שנאמר מטה אהרן, ובזמן שעושה בו משה נקראת על שמו שנאמר ומטך אשר הכית וגו', ובזמן שהקב"ה עושה בו נסים נקראת על שמו שנאמר ומטה האלהים בידו. ובזוהר ומטך אשר הכית בו קח בידך מ"ט משום דמחקק בנסים

הוא ושמא קדישא עילאה רשימא ביה, בקדמיתא נחש כד"א דרך נחש עלי צור, נחש הא אתידע, צור באן אתר איתגלי כאן אתגלי דכתיב הנני עומד לפניך על הצור ומאן צור כד"א הצור תמים פעלו ותמן ידע משה איך קאים נחש עלי צור ע"כ. ומה שאמר ושמא קדישא רשימא ביה בקדמיתא נחש, צריך שתדע כי הצור שנזכר כאן היא מדת הפחד, וכן אלהים במלואו כזה אל"ף למ"ד ה"ה יו"ד מ"ם גי' צו"ר ע"ה, וזה לשון בעל המערכת פ"ח ז"ל על מה שאמר אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק, והרמז בה' לתפארת והכסא לעטרה, ורצו לרמוז, כי בזמן החפץ הזה גורם החטא אשר הוא תגבורת יצה"ר שאין השלום בארץ בשלמות, אך הנחש הטיל זוהמא על חוה ומהזוהמא ההיא מקבלים העכו"ם בה כח ועולים בה לגדולה ואינם נמחים, וידוע כי הם מהצד ההוא ובחלקו השרים והמזלות. ויתבונן עיקר זה בהיות הפחד מדה יצחק ועמלק בנו של עשו בן יצחק אשר נתברך בחרב, כי משם באה החורבן והפורענות והגזרות והקטרוגים של שרו על ישראל הנקרא גבורה על שם מקומה, ומשם היצר הרע נמשך וגורם כל זה, וכענין שאמרו יורד ומשטין ועולה ומקטרג, אבל לימות המשיח שיבטל היצר יהיה חוט של חסד נמשך על העטרה, ואז תגבר וימחה זכר עמלק כי השלום מחובר בארץ ובשלמות ע"כ. א"כ יניקתו של נחש הוא מהפחד, ולזה אמר לו ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך להתיש כח הנחש המצוי שם, ואותו מטה נהפך לנחש, שכן נאמר לו והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך, ולזה אמר שצריך להתיש כחו ולזה קחנו בידך, גם אני הנני עומד לפניך שם על הצור. על הצור דייקא בחורב שמשם בא החורבן בעולם ומשם ניתן החרב לעשו:

פסוק ו

והכית בצור. אמר בזוהר מאן מחי לשמיה, אלא אמר והכית בצור לא אמר והכית את הצור כמו שאמר ויך את הסלע, או יאמר והכית על הצור, אלא בצור פירוש בכח הצור. ויצאו ממנו מים לא אמר כמו שאמר בסלע ונתן מימיו, זה יובן מהזוהר א"ר אבא מים בכל מקום הא ידיעא וקב"ה בהאי צור אתער לארקא מיא דהא לא אתחזי אלא מגדולה דא הוא את וניסא דקב"ה, וע"ד שבח דוד ואמר ההפכי הצור אגם מים, ומשמע ההפכי דהא לאו אורחוי דצור בכך, ועל דא בצור עילאה אפיק מיא מאתר דלתתא, ומה שמיה דלתתא סלע דכתיב והוצאת להם מים מן הסלע, במא אפיק האי סלע מיא בחילא דצור דלעילא. כל זה שרפו ידיהם מהמים האמתיים שהיא התורה ובקשו מים גופנים, לזה נתעורר הנחש ובא, שנאמר ויבא עמלק, מאין בא אלא לפי שיניקתו של נחש הוא מן הפחד, כמו שאמרנו שהוא צור, וכשחזר הדין לרחמים שהביא ממנו המים משם בא

לקטרג עליהם, כמו שאמר הזוהר דהא לא אתחזי אלא מגדולה, לזה ויבא שבא כנגד מדת הרחמים ומצא לו מקום להלחם. ובזוהר א"ר אליעזר ת"ח אע"ג דהצור תמים פעלו דעבד עמהון חסד ואפיק לון מיא לא שביק דידיה דהא כתיב ויבא עמלק, אם כן פירוש הפסוק הוא הצור אע"פ שראית שנהפך צור שהוא דין לרחמים זהו הצור, עם כל זה תמים פעלו שנתן מקום לדין, שכבר כתיב לא תחסום שור בדישו וגו', כי כל דרכיו משפט דא ויבא עמלק מברכתו של אבי אביו בא שבירכו אבי אביו, שאמר לו והיה כאשר תריד ופרקת עולו, וכאשר רפו ידיהם מהתורה בא עמל"ק נוטריקון ע"ת מצ"א לחו"ל קטרוג"ו, ובא שמיום שיצאו ישראל ממצרים היה ממתין אימתי תבא עת זו, כי מי עצי פרעה היה וכשראה שלא נתקיימה עצתו אמר אין לי אלא להמתין עד שתתקיים ברכתו של אבי אבא, ולפי שמצא מקום לבא עליהם בדין, כמו שאמר ויש לו יניקה ואחיזה בפחד במקום שאין לו ביטול, כי לזה אמר ויחלוש החלישם לבד, לפי שאיתן מושבו ואי אפשר לבטלו עד שיבא מלך המשיח שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון, וכ"ש שבא עליהם בדין, כמו שאמר בזוהר ז"ל ויבא עמלק מגזרת דינא קשיא קא אתיא קרבא דא וקרבא דא אשתכח לעילא ותתא ולית לך מלה באורייתא דלא אית בה רזין עילאין דחכמתא דמתקשרין בשמא קדישא כביכו"ל אמר הקב"ה כד ישראל זכאין אינון לתתא אתגבר חילא דילי על כולא וכד לא אשתכחו זכאין כביכול מתישין חילא דלעילא ואתגבר חילא דדינא קשיא. ת"ח בשעתא דחבו ישראל לתתא מה כתיב ויבא עמלק אתא לקטרגא דינא ברחמי וכולא אשתכח לעילא ותתא ברפידים דרפו ידיהון מאורייתא, א"ר שמעון לעילא ותתא קטרוגא הוה, לעילא כד"א, לתתא בקב"ה הוה דהוה נסבי לגברי וגזרי לון ערלתא דרשימא קדישא וארמי לון לעילא ואמרי טול מה דאתרעית, ועל דא קטרוגא דקב"ה הוה כולא, א"ר שמעון וכי קלה היא בעיניך קרבא דא דעמלק ת"ח מן יומא דאתברי עלמא עד ההוא זמנא, ומההוא זמנא עד דייתי מלכא משיחא ואפילו ביומוי דגוג ומגוג לא ישתכח כוותיה לאו בגין חייליה תקיפין וסגיאין אלא בגין דבכל סטרא קטרוגא דקב"ה הוה:

פסוק ט

ויאמר משה אל יהושע, אמאי אל יהושע ולא לאחרא והא בההוא זמנא רביר הוה דכתיב ב"נ ויהושע נער וכמה הוו בישראל תקיפין מניה, אלא משה בחכמתא אסתכל וידע מה חמא, חמא לסמאל דהוה נחית לסייעא ליה לעמלק לתתא, וכן עמלק ע"ה בגימ' עם סמאל. אמר משה ודאי קרבא הכי אתחזי, יהושע בההוא זמנא בדרגא עילאה אשתכח, אי תימא דשכינתא אשתכח בההוא זמנא לאו הכי דהא במשה אתנסיבת ואתאחדת ואשתכח יהושע דאתאחד לתתא מיניה, ובמה, א"ר שמעון בההוא אתר דאתקרי נער

כד חמא לסמאל נחית לסייעא לעמלק, אמר משה ודאי האי נער קאים לקבליה וישלוט עליה לנצחא ליה, מיד אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק דילך היא האי קרבא דלתתא ואנא אזדרז לקרבא דלעילא. א"ר שמעון בשעתא דנפק יהושע נער אתער נער דלעילא ואתתקן בכמה תיקונין בכמה זיינין דאתקנית ליה אמיה לקרבא דא לנקמא נקמה דברית הוא אתא לאגחא קרבא בחרב וחרב אתער לקבליה דכתיב חרב נוקמת נקם ברית, ברית דההוא רשימו קדישא דהוה גזיר ודא הוא רזא דכתיב ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב, על פומא דההוא חרב נוקמת נקם ברית ולא לפום רומחין ולא בזיינין אחרנין. ומשה אתתקן לקרבא דלעילא, וידי משה כבדים ממש, יקירין קדישין לא אסתאבו לעלמין, יקירין דאתחזו לאגחא בהו קרבא דלעילא. הרי ידעת סוד מאיזה מקום בא, ולמה על ידי יהושע ולא ע"י אחר, ולמה בחרב ולא בדבר אחר, ומה פירוש לפי חרב וכי החרב יש לה פה לדבר. ועל מה שאמר ויחלוש ולא אמר ויהרוג, אמר בזוהר ז"ל אמר רבי יוסי עמלק עמין אחרנין אייתי עמיה וכלהו דחילו לקרבא בהו בישראל בר איהו ועמיה. ובג"כ יהושע הוה חולש עלייהו כמטיל גורלות לדעת מי הם מאנשי עמלק להורגם. עוד ויחלש מלשון לחש שהיה לוחש לדעת מי הוא, שהלבישם כולם מלבוש אחד כדי שלא יוכר ויהרג הוא לבד, ולחש עליו ה' כדי להרגו לבדו, להודיע לכל שלא הועיל בתחבולותיו, ר' יוסא אומר ויחלוש דתבר חילא דילהון לעילא, לפי שאין לו ביטול כי יש לו צורך במרכבה כי הוא אחד מע' שרים. וכן במדרש שבא ממקום עליון ז"ל. רבי יהושע אומר כשבא עמלק להרחיק את ישראל מתחת כנפי אביהם שבשמים אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע רשע זה בא לאבד בניך מתחת כנפיך ספר תורה שנתת לנו מי יקרא בו:

עוד נוכל לומר לפי הפשט, למה היתה מלחמה זו ע"י יהושע לפי שהוא היה ראשית גוים שנלחמו בישראל ואחר שיצאו ממצרים היו כל האומות יראים להתגרות בהם והוא קררם שנאמר אשר קרך שהפשירם מרתיחתן, אמר משה לתקון זה לחמם מה שקרר יבא הנער וילחם בו ובעמו, ובזה יאמרו כל האומות אם מלחמת התלמיד כך על אחת כמה וכמה מלחמת הרב, ובזה תהיה אימתן של ישראל יותר. ויהי ידיו אמונה, פירוש ידיו של משה שלא עשו זה המלחמה הם באמונה, עד בא השמש שהוא הקב"ה שנאמר כי שמש ומגן ה' עד שיבא הוא וילחם, שנאמר ויצא ה' ונלחם ביום ההוא וגו' ויקויים מה שהיה הוא שיהיה, כמו שנלחם עם פרעה ועם סיחון ועוג כן ילחם עם זרעו של עמלק, זהו ידיו אמונה. ויאמר ה' כתב זאת זכרון. אמר הקב"ה למשה משה מלחמה אחרת היא עתידה לצאת מזרעו של עמלק שהוא המן, אבל משום דדיה לצרה בשעתה,

וגם כדי שלא יתרשלו מלצעוק ומלצום ממה שעתידין ליהנות מסעודתו של אחשורוש הם צריכין לצום ג' ימים וג' לילות ולבכות ולצעוק ולדאוג, חלף השמחה ששמחו באותה סעודה, ואם ידעו שהיא עתידה להיות יתרשלו ולא יצעקו ולא יצומו, לזאת כתוב אותה זכרון, פירוש ברמז כמו שאמרו ז"ל המן העץ, או כ"ס י"ה גימ' המן, לכך שים באזני יהושע לחוש אותה באזניו לא לאחר, שלא יבטיח לבניו שלא יפחדו כשיראו המן בא נגדם. אבל יהושע אין לו בנים לכך שים באזניו שעתידה להיות מלחמה אחרת מזרעו של עמלק שהוא המן הרשע, ומאחר שנכתבה יחלש כחו מעתה, שנאמר כי מחה אמחה את זכר זה המן, וכן אמר במכילתא א"ר יהושע לא בא המן אלא זכר לדורות שנאמר וימי הפורים לא יעברו, ומאחר שנכתב אמחה את זכר כבר נמחה. ומה שאמר מתחת השמים כבר ידעת כי כל אחד מהמדות נקראת שמים בערך מה שלמטה ממנה, ולפי שיניקתו של עמלק מהפחד שהוא נקרא שמים אמר על זה שימחה שמו ולא יהיה לו שום אחיזה באילן כלל, לפי שאז לא יהיה דין והוא אין לו אחיזה אלא בדין ויהיה הכל רחמים ובלע המות לנצח. מח"ה אמח"ה גימ' זה המן, ולמה מחה אמחה, אלא ראה הקב"ה שעתיד המן להשטין הבנים שהוא פרי גופם שהם הבנים, שנאמר וחשמיד פריו ממעל. להרוג כפשוטו ולאבד אחר שנהרגו מה יאבד, אלא רצה הרשע לאבד שם ישראל ולא יהיה שם יהודי, ושם יהוד"י ע"ה ל"ו, ול"ו כ"ו ועשר, כ"ו שם ההוי"ה ועשר י' דברות, לזה אמר מחה אמחה ב' פעמים. יהודי כשתכניס היו"ד תחת הדל"ת הוא שם הוי"ה. זהו כי שם ה' נקרא עליך, ולמה הפרי תחלה כמו שאמר במדרש שפנע מרדכי בג' תינוקות אמר להם כל אחד יאמר לי פסוק, פתח האחד ואמר לא תירא מפחד פתאום כו', פתח הב' ואמר עוצו עצה ותופר כו', פתח הג' ואמר וגם עד זקנה אני הוא גו', מיד צחק מרדכי, אמר לו המן מה אמרו לך תינוקות הללו וצחקת אמר לו בשרוני בשורות טובות מיד כעס המן ואמר איני שולח יד תחלה אלא בתינוקות אלו. ועוד שהם עומדים בהבל פיהם, ובהשמדת תינוקות של בית רבן יאבדו ח"ו:

פסוק טו

ויבן משה מזבח. מזבח זה למה, המזבח הוא להקריב עליו קרבנות וכאן למה, אלא לפי שראה משה שהשר של עמלק הוא אחוז למעלה ויהושע לא גבר עליו אלא החלישו לבד, אמר משה שמא יגע ויבא לטמא מקדש ה', לזה אמר ויבן משה, שחזק המקום שלא יכנס שם ערל וטמא ובנה מזבח ה' שלא יהרס, כמו שעושין למדינה כשבא עליה צר הצורר שעושים לה חזוקים ומגדלים וחומה כדי שלא יוכל לבא עליה. כן עשה משה שחזקה וסמכה עם בעלה, ולזה תמצא בפ' זו כ"ו אותיות וז' מלות שהיא בת ז' והיא

מהם. ויקרא שמו ה' נסי. גימ' סמ"ך כמו שאמר שסמכה עם הוי"ה וזהו הוי"ה נס"י. עוד נסי ע"ה גימ' חזוק והבן. ויאמר כי יד, כלומר כשתגע יד בה"א שהיא יד שמאל יד הפחד והגבורה על כס, כלומר כשהיא בחסרון וה היא נקראת יה שנאמר אם עונות תשמור יה, אז תלחם עמו ולא תניחנו ליגע. מדר ד"ר, גימ' תח"ם תמ"ח, ותמלא עליהם חמת, חתם שנגע בחותם מלך. וכתב הר"ר מנחם רקנטי ז"ל, וי"מ כי על לא הזכיר כי אם חצי השם הראשון כי חצי השם האחרון הוא בגימ' ח"י במלוי, כזה ו"ו ה"א, וכאלו נשבע כביכול שאיני חי עד שאעשה נקמה בעמלק, והנה השם ביו"ד ה"א כאלו נרמז בו חי ה'. כי חצי אחרון הוא ח"י וחצי ראשון במלואו כזה יו"ד ה"א עולה כ"ו כמספר השם הגדול ע"כ, והבן:

גימטריאות

ויסב אלהים. הקב"ה היה סביב להם שנאמר וה' סביב לעמו. ד"א לשון הסבה מכאן רמז להסבה בליל פסח:

באתם. בא תם, בא יעקב שנקרא איש תם. באתם, אבתם, נגד אבתם עשה פלא:

לנחתם. לנחת שלהם, ד"א לנחתם כאלו הדרך חתום ורשום לפניהם:

בעמוד א"ש ל"האיר, אשל, האיר בזכות של אברהם שנטע אשל שנאמר ויטע אשל. ויגד למלך מצרים כי ברח, מי הגיד לו עמלק, שכן כי ברח גימ' עמלק:

ביד רמה. ביד הקב"ה שהיא רמ"ה שנאמר ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל, שיצאו חיילים חיילים מלאים עושר וכבוד, ימין ה' רוממה שיצאו ביד רמה, ולא היו רואים אותם דכתיב ה' רמה ידך בל יחזיון, אבל אח"כ כשרדף אחריהם וראה אותם הולכים דגלים דגלים יחזו ויבושו ויאמרו וי, כמו שאמר המדרש על ויהי בשלח:

לפני בעל צפון ופרעה הקריב, שהקריב לו קרבנות אמר זהו אלוה גדול שאסר ישראל במדבר:

מצרים נוסע אחריהם. ר"ת גימ' מלאך, מלאך של מצרים נוסע אחריהם:

התיצבו וראו. בהצבה שאתם מזומנים לה שהיא מעמד הר סיני, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר בזכותה תראו את ישועת ה':

אשר יעשה לכם היום. ר"ת אליה כמו שאמר' ז"ל על פסוק לסוסתי ברכבי פרעה, שפרעה היה רוכב על סוס זכר ואליהו נדמה לו סוס נקבה והיה אומר לו מפני מה אתמול לא היית הולך ועכשיו אתה רץ והולך, והוא אומר לו ראה מה בים, זהו רמה בים:

ה' ילחם לכ"ם, מלך, שנדמה לו הקב"ה כמלך עם חיילותיו והיה נלחם עם המצרים, שנאמר ויצא מלכם לפניהם וה' בראשם:

ובקעהו. מתחיל בו' ומסיים בו' שנבקע הים י"ב בקיעים:
ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, וסמיך ליה ואני, גם אני אבוא עמהם:
ויבקעו. בראש ו' ובסוף ו' ויעקב באמצע לומר שבזכות יעקב וי"ב שבטים נבקע הים:
מימינם. בזכות התורה שנתנה בימין דכתיב מימינו אש דת כו', ומשמאלם בזכות התפלין:
באשמורת הבוקר. באש מורת, באש היה מורה על המצרים דכתיב וישלח חציו ויפיצם וגו' וכתיב ברד וגחלי אש:
ויסר את אפ"ן, גימ' סמאל:
לאיתנו. בזכות אברהם שנקרא איתן האזרחי, והוא איתנו של עולם:
והמים להם חומה. חמה כתיב, בשביל ע"ז שעברה עמהם, שנאמר ועבר בים צרה. ד"א חמה זרחה להם בתוך בקעי הים:
ויושע ה', קרי ביה ויוושע ה', כביכול אף הוא נושע עמהם, וכתיב לה' הישועה:
תהומות. תהו מתו:
יכסיומו. יכס יומו, יכסה יומו ומזלו:
תרע"ץ אויב, צרעת למפרע שעתידין ללקות בצרעת:
כסמו ים. כוסם ים, כוס התרעלה שלהם הוא ים:
נורא תהלות עושה פלא, ס"ת אתה, וכה"א אתה האל עושה פלא:
נטית ימינך תבלעמו ארץ, שהיתה יראה פן תקולל כמו שנתקללה כשבלעה דמו של הבל לזה נשבע לה בימינו:
בתופים ובמחלת. כתיב, רמז למה שאז"ל כל האומר שירה מוחלין לו כל עונותיו:
לחם משנה. מ' שנה:
כאשר צוה משה ולא הבאיש ורמה, רמז על משה שלא כהתה עינו ולא נס ליחה ולא שלטה בו רמה:
ויבא עמלק. עם ל"ק, שרצה ללוק דמן של ישראל:
מחר. רחם עליהם הקב"ה. ד"א אברהם בגימ', שעמדה להם זכותו של אברהם:
ירים יד"ו, גימ' כ', בזכות אברהם שהוה בדור כ':
ויקחו אבן. בזכות האבות שנקראו אבן שנאמר משם רועה אבן ישראל:
מזה אחד ומזה אחד. זכות האבות שנקראו אבן והאמהות שנקראו גבעה. י"ג אותיות בשם האבות י"ג אותיות בשם האמהות, זהו מזה אח"ד ומזה אח"ד, גימ' י"ג:
מחה אמחה. גימ' זה המן. אמחה, מנין אמחה כתוב המן במגילה:
מתחת השמים. רמז על המן ובניו שנתלו על עץ בין השמים לארץ:

כס יה. גימ' המן, שנשבע להכרית זרעו:
דר דר. לשון קוץ ודרדר, שהיה קוץ מכאיב לישראל:

פרק יח

פסוק א

וישמע יתרו כהן מדין. וכי לא שמע אלא יתרו והלא כל העולם שמעו שנאמר שמעו עמים כו', אלא יתרו ועמלק היו בעצה עם פרעה כשראה סופו של עמלק שלא הועיל בכל מה שעשה מכל מיני כשוף, ונער אחד מנערי בני ישראל קם עליו והרגו, אמר וי אין לי אלא להתגייר ולקבל עלי עול מלכות שמים ולישא מרום עיני, זהו וישמ"ע נוטר' וי שאו מרום עיניכם, עול מלכות שמים. וכן במדרש ז"ל כשראה יתרו שאמר הקב"ה להכרית את עמלק מעוה"ז ומעולם הבא תהה ועשה תשובה שכן כתיב למעלה כי מחה אמחה את זכר עמלק כו' ואח"כ וישמע יתרו, אמר אין לי אלא לילך אצל אלהיו של ישראל ע"כ. נראה שהשמועה היא האירה של מחה אמחה, ואמר, וי, שוכן מרום עליון, שדי מחול עוני, יקבל תשובתי רחום וחנון. ומה שנכתב זה קודם מתן תורה, הוא כמו שאמר בזוהר לומר שלא נתנה תורה עד שנתקדש שמו של הקב"ה בפי כל האומות והודו לו, פרעה אמר ה' הצדיק, ושאר אומות נאמר עליהם שמעו עמים, כומר הגדול שהוא יתרו הודה ואמר עתה ידעתי כי גדול ה' ואמר ברוך ה' וגו', ואח"כ נתנה תורה כדי שיכירו כל האומות מעלתה, ומי הוא שנתנה. ועל פי דרכנו נבין למה אמר שחותן משה היה כומר באומרו כהן מדין, והלשון בזוהר במקומו ארוך ואני קצרתי לשונו הצריך לענייננו, ת"ח ברזא דשמא קדישא איהו מלך וכהן דמשמשא ברזא דקודשא בין לעילא בין לתתא, אית מלך לתתא דאיהו בגוונא דההוא מלך עילאה ואיהו מלך על כלא לתתא ותחותיה איהו כהן דמשמש ליה ברזא דמיכאל כהנא רבא דאיהו לימינא בסטרא אחרא דלאו איהו סטרא דקודשא, אית רזא דאיהו מלך והא אוקמוה דאיהו מלך זקן וכסיל ותחותיה אית כהן און, ודא הוא רזא דכתיב ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי בגין דחילא דא שלטא על ההוא עובדא דעבד ירבעם ואלמלא דאשתכח חילא דא לא יכיל להצלחא בההוא עובדא. רזא דמלה בשעתא דהאי מלך והאי כהן אתכפיין ואתברו ואודן ליה, כדין קב"ה שליט בלחודוי עילא ותתא כד"א ונשגב ה' לבדו, וכיון דההוא מלך וכהן אודו לקב"ה ואתברו קמיה כדון אסתלק קב"ה ביקריה עילא ותתא, בשעתא דשאר עמין אחרין אתיין ואודן ליה כיון דאינון אודן ליה כדין אשתלים יקרא דקב"ה עילא ותתא, בשעתא דאתא משה לפרעה ואמר לו אלהי העברים נקרא עלינו ואמר איהו לא ידעתי, את ה' ובעא קב"ה דאתייקר שמיה בארעא כמא דאיהו יקירא לעילא כיון דאלקי

ליה ולעמיה אתא ואודי ליה לקב"ה ואמר ה' הצדיק איהו דהוה מלכא קרופינוס דכל עלמא כיון דאיהו אודי כל שאר מלכין אודון אתא יתרו דאיהו כומרא עילאה ורברבא רב ממנא דכל ממנא דכל טעוון אחרנין ואודי ליה לקב"ה ואמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, ואמר ברוך ה' אשר הציל וגו', כדין אסתלק קב"ה ביקריה עילא ותתא ולבתר יהב אורייתא בשלימו דשולטנו על כלא, א"ר אבא הא כהן און לא כתיב ביתרו כהן מדין כתיב א"ל כולא איהו חד, בקדמיתא חמוי דיוסף כהן און אקרי ולבתר חמוי דמשה כהן מדין וכולא רזא חדא דהא אילון תרין משה ויוסף בדרגא דרזא חדא קיימין. ומה דאיתמר כהן מדין רזא דא אשת מדינים, משה ויוסף ברזא חדא קיימין רזא דאת ו"ו תרין כחדא ע"כ:

יתרו כהן מדין. מי גרם ליתרו שהיה כהן מדין להתגייר ולשבת בניו בלשכת הגזית, היותו חותן משה, לפי שנדבק במשה כמו שאמרו ז"ל לעולם ידבק אדם בטובים, א"כ כל המעלה שהיה לו אחר היותו כומר לע"א הוא היותו חותן משה, ולזה חתן משה כתיב שחשב עצמו כאלו הוא החתן ומשה חותן. ד"א וישמע יתרו, מי גרם ליתרו להתחתן במשה השמועה ששמע שאמרו לו בנותיו איש מצרי הצילנו וגם דלה דלה לנו, אלמלא לא שמע מהם לא היה מתחתן במשה, הוי וישמע יתרו, וכי יתרו שמע וכל עלמא לא שמע והא כתיב שמעו עמים ירגזון וגו', אלא כל עלמא שמע ולא אתברו והוא שמע ואתבר ואתכפיא מקמי קב"ה ואתקריב לדחלתיה דמשה. פירוש וישמע שנשמע לעבודתו ית', וזכה שמשה שמע לדבריו, שנא' וישמע משה לקול חותנו:

יתרו. וית"ר, שויתר לו הקב"ה, על כל מה שעשה ויתר לו, וכן יתרו כהן מדין בגי' עם ג' מלות עולה, והוא היה יעטוי של פרעה, שג' יועצים היו לו, וסימן אב"י, שהיו ישראל נושאים עיניהם לאביהם שבשמים לסכל עצתם, ואלו הן יתרו איוב בלעם, יתרו חזר בו ויתר לו הקב"ה, איוב שתק ולקה ביסורין ונשאר באוי י"ב חדש, בלעם רצה לעלבם ולבעלם נהרג, ואמר איוב כי יתרי (כתיב יתרו) פתח ויעניני, ר"ל יתרו היה עמנו בעצה של הבה נתחכמה לו פתח למוסרותיו ויתר לו, ויעניני ביסורין ונשארתי באוי. איוב שמא גרים, ויתרו זכה ועשה קן למשה שכן כהן מדין חותן ס"ת בגימ' קן, יתרו כהן מדין חותן, סופי תבות קנו, גימטריא יוסף, שכבש יצרו כמו יוסף ונתגייר:

את כל אשר עשה אלהים. ואח"כ אמר כי הוציא ה', הזכיר שם הוי"ה. נוכל לומר שמה שאמר למשה ולישראל כמו על משה ועל ישראל שעשה דין עם המצריים על שהזידו עליהם בעבודת פרך ובהשלכת בניהם ליאור, וכל מה שעשה עמהם בדין עשה, ולזה אמר בשביל שהן עמו. אבל היציאה ממצרים היתה ברחמים זהו כי הוציא ה' את ישראל

ממצרים, שלא הגיע הקץ. ובזוהר אמר ז"ל, עשה אלהים למשה כד אתרמי לנהרא ושזיב ליה מחרבא דפרעה, ולישראל דכתיב וישמע אלהים את נאקתם, וכתיב וכאשר יענו אותו וגו':

פסוק ב

ויקח יתרו חותן משה, למה חזר פעם אחרת לומר חותן משה כבר אמר וישמע יתרו כהן מדין חותן משה, אלא בא לומר שעד עתה שפטרה בגט לא היה חותן משה, אבל עתה שהוא מחזירה לו הוא חותן משה ודאי, את צפורה אשת משה, אשתו ודאי אע"פ שפטרה אין לו אלא היא כמו שכתבנו בס' שמות. צפרה, גימ' למשה, לזה אמר את צפורה אשת משה ולא אמר אשתו, לומר ששמה מורה עליה כמו שאמרנו צפרה גימ' למשה, לזה אמר לו אחר, אע"פ שפטרה זהו אחר שלוחיה, ולזה אמר לו אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך, חתנך ודאי ואשתך ודאית:

פסוק ג

ואת שני בניה. ולא אמר בניו, כבר אז"ל תלה הזכרים בנקבה לומר אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, ובזוהר א"ר חייא וכי בניה ולא בניו של משה. אלא בגין דאיהי אשתדלת אבתרייהו בלא בעלה קרא לון אורייתא בניה ולא בניו. ר' יוסי אמר אע"ג דבנוי דמשה הוו מלה דקשוט בנים ודאי, פירוש שהאב הוא ספק אבל האם היא ודאי, ר' אלעזר אמר הא משה הוה מזדווג באתר אחרא קדישא ולאו יקרא דיליה למקרי לון בניו, השתא אע"ג דבנוי הוו בגין יקרא דההוא אתר דאזדווג ביה קרא לון בניה הכא לבתר קרא לן בנוי. מ"ט בגין דההוא שעתא דמטו הוה משה ממלל בשכינתא, לבתר דאתפרש ונפק לגבי חמוי כדין כתיב ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו וגו':

אשר שם האחד גרשום כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, וכי מדין היא ארץ נכריה ומצרים אינה נכריה, ר' יהושע אומר נכריה היתה לו ודאי. נראה שכוונת ר' יהושע היא לפרש ארץ נכריה הוא על האשה שהיא נקראת ארץ, כמו הארץ שנתנה לזריעה כן האשה ניתנה לבנים, ולזה אמר בארץ נכריה שאינה ממשפחתו, וראה במראה הנבואה שעתיד לצאת ממנו יהונתן שהוא היה עובד ע"א, דכתיב ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני וגו', וכי בן מנשה הוא והלא בן משה הוא אלא מתוך שעשה מעשה מנשה תלאו הכתוב במנשה, ד"א ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחאי מכאן שתולין קללה במקולל, ולזה הארץ היא נכריה וזו גרמה. ד"א ר"א חמר לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה נשא בת יתרו יצא ממנה יהונתן, אהרן שנשא אלישבע בת עמינדב יצא ממנו פינחס, וכן גרשם בגימ' ע"ה, ז"ה הו"א יהונתן, רבי אלעזר המודעי אומר בארץ נכריה, אמר משה הואיל וכל העולם עובדי ע"א אני אעבוד לפני מי שאמר והיה העולם, א"כ

אמר נכריה לפי שהוא נכרי בעבודה, ומה שנולד יהונתן מגרשום ולא מאליעזר, לפי מה שאמר המדרש על פסוק ויואל משה אין אלה אלא לשון שבועה, ומה נשבע לו שהבן הא' יהיה לע"א, כמו שכתבנו על פסוק זה פרשת שמות, ולפי שהודה משה היה מן הבן הא בן ע"א כמ"ש ברית כרותה לשפתים כ"ש משה רבינו ע"ה, ואליעזר עזרו האל שלא יצא ממנו שום פסולת זהו כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, מחרבו של סמאל שאמר לרבי יהושע בן לוי אי לאו משום כבוד הבריות הייתי עושה בהם שחיטה מפורעת, זהו פרעה, שאין לו בו אחיזה ונסמא מן העין הרע של סמאל:

פסוק ה

ויבא יתרו חותן משה. חזר פעם אחרת לומר חותן משה, לומר שהתדבקות שנדבק במשה היא גרמה לו שהניח דירתו שהיתה בכבודו של עולם ובא למקום תהו למדבר שמם למה לפי שהוא חונה שם, משה. ואמר ובניו ואשתו ולעיל אמר בניה אמרו במדרש ובניו ואשתו והלא כבר נאמר ואשתך ושני בניה עמה שומע אני שהיו בניה ממקום אחר ת"ל ובניו ואשתו אל משה, בניו ואשתו של משה היו ולא היו בנים ממקום אחר ע"כ. אבל בזוהר אמר סמוך למאמר ר' אליעזר שאמר משה הוה מזדווג באתר אחרא ולאו יקרא דיליה למקרי לון בניו וכו' כמו שכתבנו. א"ר שמעון אלעזר אלעזר אנא חמינא בפרשתא דא דאת שרי מלה כדקא יאות וסיומא לאו ההיא, ודאי בגין יקרא דשכינתא אזדווגותא עילאה דאזדווג ביר במשה כתיב בניה, ואיתימא הא כתיב ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה, כלא איהו כללא חדא, ובניו ובניו דיתרו דהא לבתר דאתא משה לגביה הוה ליה בנין, והכי הוה ביעקב דכיון דאתא לגביה דלבן ושוי דיוריה ביה הוו ליה בנין אוף במשה כיון דשוי דיוריה ביתרו הוו ליה ליתרו בנין, וכל ביתיה אייתי עמיה למיעל לון תחות גדפי שכינתא, דא הוא ויבא יתרו חותן משה ובניו בנין דיתרו ואשתו אשתו דיתרו ע"כ:

פסוק ו

ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך. ר' יהושע אומר כתב לו באגרת, ר' אלעזר המודעי אומר ע"י שליח, א"ל צא בגיני ואם אין אתה יוצא בגיני צא בגין אשתך ואם אין אתה יוצא בגין אשתך צא בגין בניך השנים, הוקשה להם לפי שהיל"ל אני חותנך ולא יאמר יתרו כי כבר הוא ידוע שמו אלא יאמר אני חותנך ואשתך ובניך באים אליך, מיתור הפסוק דרשו כן, ולא עשה כן יתרו שהיה רודף אחר הכבוד, כי הוא הניח כבודו של עולם, אלא כששמע שערב רב יצאו עמהם להראות להם הכבוד שעושים לגר ולקדושה, עשה כן, לא לכבוד עצמו, ג"כ הוא חכם גדול ואם יצטרכו ליקח עצה ממנו, כמו שהיה שנאמר עתה שמע בקולי איעצך כדי שישמעו ממנו ותהיה עצתו מקובלת, לזה אמר

שיצא לקראתו כדי שיהיה מכובד בעיני העם, וא"ת שיאמרו שנתגיירתי בשביל הכבוד, לזה אמר ואשתך ושני בניה כי יאמרו בשביל אשתו ושני בניו, אינו בן אחד אלא שנים ובשבילם יצא, א"כ לזה יש פניות לכאן ולכאן. וכן היה בעיני העם שהיו מביטים אליו בעין יפה, וכן א"ל כשיצא ללכת לארצו והיית לנו לעינים שיתקדש שמו בך שיראו אותך ויאמרו ראו זה שהניח כבודו של עולם ולא הניח ע"ז שלח עבדה ובא למדבר שמם וקבל עליו עול מלכות שמים שלימה ולא נעשה עמו הנסים והטובות והנפלאות שנעשו עמנו, אם כן תהיה עינים לישראל שלא יחטאו וישובו מאחרי ה' ויביטו אליו, ויהיה ג"כ עינים לאומות להודיעם האמת ולהכחיש כל מיני ע"ז:

או יאמר אני חותנך יתרו בא אליך, שהשכינה נקראת אנ"י שנאמר אני ה' הוא שמי, א"ל חותנך יתרו בא אליך. אחר שכתבתי זה מצאתי סמך לדברי מהמדרש, ר' אליעזר אומר נאמר למשה אני, אני שאמרתי ונהיה העולם אני המקרב ולא המרחק, אף אתה כשיבא אדם אצלך להתגייר קרבהו ולא תרחקהו ע"כ:

פסוק ז

ויצא משה לקראת חותנו. לא אמר יתרו חותנו, אלא חותנו אפילו אינו יתרו, ואפילו שבאה אשתו ובניו לא יצא אלא לקראת חותנו בשביל שהוא חותנו, ללמד להם שיהא אדם נוהג כבוד בחמיו, כך אמרו במדרש. והטעם לפי שחצי גופו שהיא אשתו הוא גדלה ונטפל בה כמו שאביו נטפל בו, א"כ חייב הוא בכבודו כמו כבוד אביו, לפי ששלימות גופו באה על ידו:

וישתחו וכי משה ישתחוה לב"ו ויעשהו ע"ז. אלא לא אמר וישתחו לו כמ"ש וישק לו, אלא ההשתחויה היתה למלכו של עולם, ואולי כיון בזה למה שאז"ל הרואה את חבירו אחר שלשים יום או אחר שנה שצריך לברך, ואח"כ וישק לו וישאלו איש לרעהו לשלום ויבאו האהלה, אהל ה' שהיא השכינה שהכניסו תחת כנפי השכינה ונקרא גר צדק. ובמדרש האהלה הכניסו לבית המדרש, ואולי וישאלו איש לרעהו לשלום הוא כמו ששואלים לגר מה ראה שהתגייר, כמו שכתב הרמב"ם פ' י"ד מאסורי ביאה כיצד גר צדק וכו', איש לרעהו לומר אם מרצונו נתגייר, תרגום לרצון לרעוא ולא לשום פניה אחרת לומר שחתנו מלך, ויבאו האהלה לבדקו אם נתגייר מלב ומנפש, כמו שהיה אברהם אבינו עושה מאכיל ומשקה ומושיבם תחת העץ לבדקן וכל מי שענפיו של אילן חופים עליו היה יודע שהוא גר צדק, כן עשה משה הכניסו האהלה לבדקו אם האהל קולטו, וישאלו איש לרעהו לשלום, שאל מהקב"ה שנקרא ריע לשלום שיקבלהו. שכן לשלום בא"ת ב"ש גימ' קבל:

פסוק ח

ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה וגו' מה צורך בספור והלא שמע הכל שנאמר וישמע יתרו את כל אשר עשה אלהים, רש"י ז"ל פירש למשוך לבו לקרבו לתורה, כי אע"פ ששמע, בחזרת ספור הדברים עושים רושם בחזרתם. עוד נאמר שהספור הוא שחשב משה אולי י יתרו שלקחו ממונם ויהיה בזה חלול ה', לזה הקדים לו משה לומר שכל העושר שנתן להם לא היה אלא בסיבת ישראל, שהביא רעב על כל העולם, הסיבה היתה כדי שירדו בני יעקב וזה היתה סיבה שהובא שם כל כסף וזהב של כל העולם שנאמר ויתום הכסף, זהו ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לישראל, לא אמר את כל אשר עשה אלהים, כמו שאמר וישמע יתרו את כל אשר עשה אלהים, הוא שמע הדין שנעשה להם ומשה הודיעו הטובה שבאה להם בסיבתם של ישראל ועבדו בהם זה כמה שנים והיו כפויי טובה, א"כ כל מה שלקחו מהם היה בדין, שאם לא היה בדין כשבאה עליהם התלאה בדרך שהוא עמלק לא היה מן הדין להצילם ומאחר שהצילם ה' מכאן שכל מה שלקחו בדין לקחו, ואמר לו כל זה כדי שלא יבאו לידי חלול ה', שהוא ידע שיצאו מן השביה ומי שיוצא מהשביה יוצא ערום ועריה בבריחה, ועתה יראה שכל אחד יש לו צאן וחמורים וחמורים כסף וזהב ודאי שיאמר מאין בא להם כל זה העושר, כי הוא לא ידע מאמר ה' שאמר וישאלו איש מאת רעהו, גם לא היה נאה למשה לומר לו זה, כי ודאי שיאמר שהם גנבים ואיך יקבלו התורה וכתיב בה לא תגנוב, ויעש ה' נסים עמהם ויוציאם, לזה הוצרך משה להודיעו מאין בא להם שבדין לקחוהו. ויחד יתרו, כששמע דברי משה ייחד שמו של הקב"ה על כל הטובה אשר עשה לישראל, אז אימת דבריו של משה ואמר ודאי שכל הטובה והשלוה שהיו בה המצרים לא היתה אלא בשביל ישראל והאמין בזה בודאי, לפי שהוא שמע וראה שהיו ממלכה שפלה ואח"כ עשו אותו כל המלכים אגוסטוס עליהם ומלך על כל העולם, וכשיצאו ישראל ירדו ממלכותם, אז נתאמת לו דבריו של משה ואמר בודאי שכל הטובה אשר עשה ה' היא בסיבת ישראל אשר הצילו מיד מצרים, שהציל ממונם של מצרים ונתנו לישראל, כמו שאמר יעקב אבינו ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי, וזהו אשר הצילו בצדק וביושר ובדין הציל ממונם של מצרים ונתן לישראל:

פסוק י

ויאמר יתרו ברוך ה' וגו'. יש זרקא על ויאמר לומר שזו האמירה לה היה מצפה הקב"ה, כמו שאמר הזוהר במאמר שכתבנו דאסתלקותא דקב"ה ביקריה היא כד סטרא אחרא אודן ומשבחן לקב"ה ואתכפיין ואתברו קמיה, ועד דאסתלק קב"ה ביקריה כד אודן אילין קמיה לא אתיהיבת אורייתא. לבתר דאתא יתרו דאיהו כומרא קריפטום דכל עמין כיון

דאיהו אודי כל שאר עמין אודן כדין אסתלק קב"ה ביקריה עילא ותתא ויהב אורייתא בשלימו ושלטנו על כולא. ואמר ברוך ה' זו ברכה ראשונה שנזכרה בתורה והיתה על ידו של יתרו לכוונה שאמרתי ובירך ברכת הגומל, כמו שאמרו ז"ל שאם היה חייב לברך ובא אחר ובירך ברוך אשר גמלך כל טוב ואמר אמן יצא י"ח, לזה ישראל היו חייבין לברך ובא יתרו וברך שהוא אסתלקותא דקב"ה יותר מברכתם של ישראל והוציאם ידי חובתם, ואמר אשר הציל אתכם וגו', ב' הצלות אחת מיד מצרים ואחת מיד פרעה, אומה קשה ומלך קשה, ועל הכל אשר הציל את העם מתחת יד מצרים, שהוא שרם של מצרים שהיה גדול מכל שרי מעלה שהוא בכור, ואמר את העם קראם עם ולא אמר את ישראל לפי שלא היו ראויים להצלה:

פסוק יא

עתה ידעתי כי גדול ה'. עתה השלים הברכה כי כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה, ובאומרו גדול ה' מכל אלהים זהו המלכות שהמליכו על הכל. ואמר מכל אלהים הם השרים הוא גדול ורב על כולם, שהרי שר של מצרים היה גדול ורב על כל שאר השרים והפילו, מכאן ידעתי כי הוא גדול על כולם. ואמר כי בדבר אשר זדו וגו', לומר אפילו לא זדו עליהם אלא בדבור היו ראויים לכל עונשים שבעולם לפי שהיו כפויי טובה שכל הטובה והשלוה שהיו בה היה בסיבת ישראל שהיו שם, כי בבאם למצרים ירדה שכינה עמהם ומאחר ששם השכינה כל מיני שלוה וטובה וברכה ימצא שם, והם היו ג"כ סבה להחיותם שאלמלא הם היו מתים בשני הרעב, והיה להם לנשאם ולנטלם על כתפיהם ולכבדם בכל מיני כבוד כ"ש שלא לדבר להם שום דבור של זדון כ"ש השעבוד והעבודה שנשתעבדו בהם ושהשליכו בניהם ליאור, א"כ ודאי הם ראויים לכל העונשים, ומרדו בה' שהוא גדול מכל אלהים, ולפי גדולתו לא נפרע מהם אלא על הדבור לבד זהו כי בדבר אשר זדו וגו':

פסוק יב

ויקח יתרו עול"ה וזבחי"ם לאלהי"ם. ס"ת בגימ' מיל"ה, שאותו יום נמול, והמילה היא כנגד כל הקרבנות זהו עולה וזבחים וגו', ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם, גימ' זו סעודה ע"ה, היא סעודת מילה, עם חתן כתיב שהוא חתן דמים, ולזה לא אמר עם יתרו. ומשה היכן הלך והלא הוא גרם לו כל הכבוד, אז"ל שהיה עומד ומשמש עליהם, לפני האלהים מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובים בה כאלו נהנה מזיו השכינה. ועוד יכולין לומר לפני האלהים הוא משה שנקרא אלהים, ועשו לו כבוד שהושיבוהו בראש לפי כבודו וישבו כולם לפניו. ומה שאמר עולה וזבחים לאלהים היל"ל לה' כי זובח לאלהים יחרם לפי שהוא שם השתוף, לזה כל הקרבנות לא נאמר

בהם אלא לה'. כתב רבינו בחיי ז"ל יתרו לא ידע השם עדיין והקריב לאלהים, וזהו שאמר במשה את כל אשר עשה ה' לפרעה, וביתרו הזכיר את כל אשר עשה אלהים ע"כ. ושמעתי שלזה סמך אחר זובח לאלהים וגר לא תונה, כלומר אמרת זובח לאלהים יחרם, וא"ת הרי יתרו שזבח לאלהים, לזה סמך וגר לא תונה הוא גר ועדיין לא ידע ה'. ועוד אפשר לומר שמשה לא נהנה מאותה סעודה מפני זה, ולזה לא נאמר שמו אלא אמר עם חתן משה בשביל שהוא חותן משה אכלו, דאי לאו הכי לא הוו אכלי לפי שהקריב לאלהים, ועוד שנתן חשיבות לע"א שאמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, כנה להם שם אלהות, אבל מפני שהוא גר וגר לא תונה, שבלא כונה עשה שכוונתו לה', ואהרן וכל זקני ישראל אכלו אולי על פי הדבור זהו לפני האלהים. ועוד יכולין לומר שלא אכלו מן הזבחים שהרי נאמר לאכל לחם, לחם אכלו ולא זבח להפיס דעתו, ומשום כבודו של משה, כמו שלזה אמר עם חותן משה ולא נזכר שמו:

פסוק יג

ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם. במכילתא אמר ממחרת יום הכפורים, ורש"י ז"ל הכריח בפירושו שהוא ממחרת יום כפורים של שנה שנייה, והרמב"ן ז"ל הכריח שהוא מחרת יום כפורים של שנה ראשונה עיין במקומם. וכפי סדר כתיבת התורה נראה ממחרת יום כפור ראשון שאכלו עם יתרו, וא"ת מיום שיצאו ישראל ממצרים לא ישב לשפוט עד אותו יום, ומה טעם, אלא משה פחד של יבעטו בו ולא יקבלו ממנו, אבל עתה שבא יתרו ונתגייר והניח משפחתו ומולדתו והניח כבודו של עולם ובא למקום תהו ולמדבר שמם עתה מצא לו יישוב לישב לשפוט, כי ודאי עתה יקבלו ממנו בראותם שהיה יתרו כומר הגדול שבא ונטה שכמו לקבל עול של תורה, וכן היה שקבלו ממנו שנאמר ויעמוד העם על משה, כמו עמדו לא ענו עוד, פירוש שתקו לא ענו עוד וישב משה לשפוט את העם לישב העולם, כמו שאמר רבן גמליאל על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, כשראה שנתאמת האמת כמו שאמר בזוהר דאסתלקותא דקב"ה ביקריה כד סטרא אחרא אתכפיא ואודי ואסתלק יקרא דקב"ה עילא ותתא, עמד משה לשפוט את העם שהוא עמוד השני, זהו ויעמד כתיב, העם על משה, פירוש עם משה שנמנו וגמרו עמו לקבל עליהם הדין כדי לקיים העולם שנאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, לזה אמר מן הבקר עד הערב בה' הידיעה, ולא אמר מבקר עד ערב כמו שאמר יתרו וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב, ועמוד הג' שהוא השלום היה ע"י יתרו בעצה שנתן לו, ואותה עצה א"א לשום אדם לאמרה כמו שנבאר לקמן, וכן אמר בסוף דבריו, וגם כל

העם הזה על מקומו יבא בשלום. ועוד שהדין כשעושין אותו לאמיתו יש בו הג' דברים הדין והאמת והשלום:

פסוק יד

וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם, לא נזכר שמו מכאן ולהלאה, וכאן אמר ויבא חותן משה, אח"כ ויאמר משה לחותנו וגו' ויאמר חותן משה אליו וגו' וישמע משה לקול חותנו וגו' וישלח משה את חותנו. טעם הדבר כי קודם שראה בישובן ובטכסיסיהם עלה בדעתו שיש לו יתרון עליהם לפי שהניח מקומו והניח כל הכבוד שהיה לו וסבל כאב המילה ובא ונתגייר חשב שיש לו יתרון עליהם, וזהו יתרו שהיה יתר שאת, כשראה ישובן וסדר הנהגותיהם אז ידע בודאי שקטן שבישראל אזרחי יש לו יתרון עליו, לפי שהן בני אברהם יצחק ויעקב וסבלו עול הגלות ולא נתערבו בנשותיהם של מצרים אפילו שהיו כולם שטופי ומה, ולא שנו לשונם ולא שמותיהם כדי שלא יתערבו עמהם, כשראה כן אז ידע שאין לו יתרון עליהם אדרבא הוא גרוע מהם לזה לא נזכר שמו:

מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם מדוע אתה יושב לבדך, פירש"י ז"ל אתה יושב כמלך וכולם עומדים, והוקשה הדבר ליתרו לפי שהיה מזלזל בכבודן של ישראל והוכיחו על כך. ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים, לא אמר לדרוש ה' אלא אלהים כי בזה השם יכולין לדרוש מה שאין כן בשם הוי"ה, ועל זה רמז במן שאמר זה הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה, שהם היו רוצים לידע מהותו כמו שאמר מה הוא כי לא ידעו מה הוא, אמר להם משה אין לכם רשות להרהר אלא בשם אלהים, לאכלה גימ' אלהים. א"כ אמר לו משה ראוי להם לעמוד לפי שבאים לדרוש אלהים, ואפילו זה השם אין להם ראוי לדרשו כ"כ, ולזה לדרש חסר:

פסוק טו

עוד כי יבא אלי העם לדרוש אלהים, מה תשובה זאת למה שאמר מדוע אתה יושב לבדך והוא ג"כ אמר לו וכל העם נצב עליך, ועוד אמר כי יהיה להם דבר בא אלי, הוא אמר שהם באים לדרוש אלהים איך אמר בא אלי, ולמה בא אלי באים מבעי ליה. אלא משה הבין כוונתו מה שאמר מדוע אתה יושב לבד שצריך להושיב דיינים כי הוא לבדו אינו יכול כמו שאמר נבול תבול, לזה אמר לו משה שני דברים אני עושה, אחד שבאים אלי לדרוש אלהים וזה א"א לדיין אחר שאני מודיעם חוקי האלהים, ואחד שאני דן בין אדם לחבירו, וא"ת שיש בזה לי טורח אין בזה שום טורח כי יהיה להם דבר בא אלי, כמו שאמרו ז"ל שהדבור בעצמו היה בא ואומר פלוני זכאי ופלוני חייב ואין בזה שום טורח, וכולם חשובים כאיש אחד לזה אמר בא אלי, ויאמר חותן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה, מה שהדבור עושה שבא אליך ואומר לך פלוני זכאי ופלוני חייב זה טוב

כדי לזרזך וללמדך, אבל מה שאתה עושה שאתה יושב לבדך לא טוב, כי אפילו שיאמר לך פלוני זכאי ופלוני חייב מכל מקום צריך לשמוע טענותיהם והם ישמעו טענותיך מהיכן דנתם, אם כן שתי טרחות יש לך בזה, אחת בשמיעת הטענות, ואחת שאתה מעכב דין האחרים שצריכים להמתין עד שתפסוק זה הדין ואח"כ יבאו הם זהו נבול תבול, ב' טרחות גם אתה גם העם, עתה שמע בקולי ויהי אלהים עמך, אם יחרה לך לפי שעתה הדבור בא לך ואם תשים דיינים לא יבא לך, אל תפחד מזה כי על כל פנים הם צריכים לך לדבר הקשה. אבל מה שאיעצך הוא שאתה תהיה מול האלהים שהם הדיינים שתהיה יושב למולם, כי בראותם רבם יהיה להם זכירה מהסתכלותם בך ויהיה להם מורה, והבאת את הדברים אל האלהים, לדיינים בדברים שהם בין אדם לחבירו, אבל על מה שאמרת שאתה מודיעם חוקי האלהים זה ודאי צריך אתה להודיעם. ורבינו בחיי כתב שאמר אלהים שהמשפט לאלהים הוא, אמר שג' דברים הם באים, לדרוש ה', וכי יהיה להם דבר באים ושפטתי, והודעתי ג"כ אני מודיעם ומלמדם חוקי האלהים, ואמר המשפט קודם, שאמר ושפטתי ואח"כ והודעתי, מכאן נתאמת מה שאמרו ז"ל במסכת ברכות פרק קמא (דף ו') מנין לשנים שיושבין ועוסקים בתורה ששכינה ביניהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם שנאמר אלהים נצב וגו', ואמר וכי מאחר ששנים שלשה מבעיא מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא ולא אתיא שכינה קמ"ל דדינא נמי היינו תורה, ולזה אמר ושפטתי ואח"כ והודעתי, ואולי כאן נרמז שכינה באה שאמר בא אלי ושפטתי, ואמר בין איש ובין רעהו ולא אמר בין אדם לחבירו, אמרו במדרש בין איש זה הדין שאין בו פשרה, ובין רעהו זה הדין שיש בו פשרה ששניהם נפטרים כרעים זה לזה, וקשה שהיל"ל הדין שיש בו פשרה קודם, שהפשרה היא קודם שנתברר הדין:

עוד יכולין לומר שבא לרמוז למה שאמר התנא כשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, ולזה אמר בין אי"ש נוטריקון אינו ירא שמים. ובין רעהו כשנפטרו מלפניך הם רעים אהובים, זהו ובין רעהו. א"ל יתרו לא טוב הדבר אשר אתה עושה וגו', איעצך היה אתה לעם מול האלהים, א"ל דברים שהם לאלהים כמו שאמרת לדרוש אלהים, וגם מה שאמרת את חוקי האלהים, אלה הדברים היה אתה, אבל לענין המשפט שאמרת ושפטתי לזה אתה תחזה מכל העם וגו'. וא"ת איך לא עשה משה זו העצה מדעתו ולמה לא אמר לו הקב"ה עליה מאחר שהסכים על ידו, כמו שאמר ויהי אלהים עמך. וגם אהרן עם זקנים עם חכם ונבון כולם, אלא עד שבא יתרו ואמר איעצך. כי ודאי רבוי עם כזה לא היה באפשרות לשפוט לא משה ולא אלף דיינים עמו, כי אז"ל שרי

אלפים היו שש מאות, ושרי מאות היו ששת אלפים, ושרי חמשים י"ב אלף, ושרי עשרות ס' אלף, נמצאו כל דייני ישראל ז' רבוא וז' אלפים ושש מאות, א"כ איך יעלה על לב משה לעשות, דבר זה לבדו, אלא עצה זו א"א לאמרה לא הקב"ה ולא אהרן ולא ע' זקנים, שאם יאמרה הקב"ה יסתפקו ישראל במשה לומר שאינו כדאי, וכן אהרן אמר שמא יחלש דעתו של משה ואענש, וכן ע' זקנים ג"כ לא נאה להם לומר עצה זו, וכן משה ג"כ לא נאה לו לומר שלא יאמרו תשש כחו, לא נאה אלא ליתרו שאינו מהם שהוא גר, ואפילו יתרו ידע שא"א לאמרה אפילו הקב"ה, ולזה כיון שאמר אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים, עתה, אבל לא קודם מטעם שאמרתי, וגם כל העם יסכימו מה שאין כן מקודם, וכל העם על מקומו יבא בשלום, עתה, כי קודם לא יש שלום, אם יאמר ישראל יקשה על משה, ואם יאמר משה יקשה על ישראל, ואם יאמר הקב"ה יקשה על כולם, לזה בא יתרו ואמר:

עוד אפשר לומר שלזה המתין משה שלא ישב לשפוט העם עד שבא יתרו, כדי שיראה יתן עצה. אז"ל מובא ברש"י נקרא שמו יתר על שיתר פרשה אחת בתורה שהיא פרשת ואתה תחזה, ואינה פרשה כלל אלא לפי שהיא ג' פסוקים והעולה לקרות בתורה אין קורא פחות מג', ולזה קרא אותה פרשה, והג' פסוקים, הראשון מתחיל בוא"ו ואתה תחזה, והב' מתחיל בוא"ו ושפטו, והג' מתחיל באל"ף אם את הדבר הזה תעשה. ר"ת וא"ו גימ' אחד שיסכים הקב"ה:

פסוק כז

וישלח משה את חותנו. פירש"י ז"ל לגייר בני משפחתו, ובמדרש תנחומא וישלח משה את חותנו ואח"כ אמר בחודש השלישי אמר שלמה לב יודע וגו', אמר הקב"ה בני היו משועבדים בטיט ולבנים ויתרו היה יושב בתוך ביתו בבטח ובהשקט ובא לראות בשמחת התורה עם בני, לכך וישלח משה את חותנו ואח"כ בחודש השלישי. כבר אמרתי פרשת שמות שאחת מכוונת הגלות היתה כדי ללבן חומרם כדי לקבל התורה, זהו בחמר ובלבנים, ויתרו לא נזדכך חומרו ואינו כדאי לקבלת התורה, וכן קבלנו שערב רב לא שמעו עשרת הדברות, וכה"א כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל דוקא, אתם ראיתם ולא ערב רב, וכה"א ואשא אתכם על כנפי נשרים שהם ענני כבוד, וע"ר לא היה חופה עליהם ענני כבוד, וכה"א הנני בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם שמיעה לבד בלא הבנה, ולזה אמר והגבלת את ההר, עשה להם גבול שלא יתערבו בתוך ישראל אלא חוץ למחנה, ובשמחתו לא יתערב זר, וכן אמר ויוצא משה את העם ויתיצבו בתחתית ההר, אבל לישראל נאמר והיית רק למעלה ולא תהיה למטה כי תשמע בקול ה', ונדבקה

נפשם עם הקב"ה שנאמר נפשי יצאה בדברו, ובערב רב נאמר וכל העם רואים ראיה לבד. ובזוהר פ' תשא דף קצ"א אמר וערב רב וענין ותורין הוו אזלי לבר ממשריתא לבתרייתא, ות"ח כל אינון מ' שנין דקא אזלי ישראל במדברא שום לכלוכא וטנופא לא הוו גו ענני לגו, וע"ד עאני ותורי דהוו אכלי עשב לבר הוו וכל אינון דנטרי לון. א"ר אלעזר אי הכי אינון ערב רב לא הוו אכלי ממנא, א"ל ודאי הכי הוא אלא מאי דיהבו לון ישראל כמאן דיהיב לעבדא ומה הוו אכלי מתמצית, ממה דאשתאר מבתר ריחיא פסולת, וקרא אכריז ואמר ובני ישראל אכלו את המן, בני ישראל ולא אחרא, ויראו בני ישראל ויאמרו מן הוא ולא שאר ערב רב ועאני ותורין דהוו ביניהו. דימה אותם לעאני ותורי, ועליהם נאמר גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. א"כ לישב יתרו עם ערב רב אינו מן הראוי, ולישב עם ישראל אינו כדאי, לזה וישלח משה את חותנו:

פרק יט

פסוק א

בחודש השלישי לצאת בני ישראל. במדרש א"ר אבין כשנגלה הקב"ה למשה בסנה א"ל בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים והיה משה מצפה ואומר אימתי יגיע אותו הקץ, כיון שהגיע א"ל הקב"ה בא החדש שאתה מצפה לו. דרשו ז"ל כן ממה שלא אמר בחדש בניקוד שב"א וננקד בפת"ח כאלו אמר בא חדש, עוד דקדקו ז"ל מאמר בחדש לא אמר בירח כמ"ש בירח בול, בירח זיו, בירח האיתנים, דרשו אמר הקב"ה חדוש דברים אני עושה ומחדש אותם ועושה אותם בריה חדשה, כשיצאו ממצרים היה בהם חרשים סומים חגרים בעלי מומין, אמר הקב"ה תורתי שלמה שנאמר תורת ה' תמימה, אמר הקב"ה אתן אותם לדור הזה יש בהן בעלי מומין, אמתין עד שיעמדו בניהם אני מאחר בשמחתה של תורה, מה עשה הקב"ה רפא אותם ונתן להם התורה, ומנין שמי שהיה סומא היה רואה שנאמר וכל העם רואים את הקולות וגו', ומי שהיה חרש שמע שנאמר נעשה ונשמע וגו', מי שהיה חגר נעשה שלם שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר, ולזה יצאה נשמתם כדי לחדשם ולעשותם בריה חדשה:

עוד היה זמן מתן תורה אחר ו' ימים בחדש, כמו שהקב"ה אחר שחדש עולמו בששה ימים וביום הששי ברא אדם ובא יום השבת והגין עליו, כן אחר יום ו' בסיון נתחדשו ישראל ונתנה להם התורה להגן עליהם, כמאז"ל ביום ו' נתנה תורה, עוד היה בו' לחדש, לפי שאז"ל ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה' יתירה למה, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית וא"ל אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר אתכם כו', א"כ לזה נתנה תורה ביום הששי כמו שהיה תנאי ביום ששי של בריאת עולם:

עוד במדרש בחדש השלישי. למה בחדש תאומים, שלא יהא פתחון פה לעכו"ם לומר אילו נתן לנו התורה היינו מקיימין אותה, א"ל הקב"ה ראו באיזה חדש נתתי התורה במזל תאומים, שאם יבא עשו איש שעיר להתגייר ולעשות תשובה יבא וילמוד תורה, עד כאן במדרש:

עוד נתנה במזל תאומים מרוב חבתו לישראל שקראם יונתי תמתי אל תקרי תמתי אלא תאומתי, ולזה ניתנה תורה בשני לוחות, עשה ולא תעשה, טהור וטמא, כשר ופסול, מותר ואסור, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, וישראל הם תאומתו, אחד באחד יגשו, אחד אלו ישראל שנאמר מי כעמך ישראל גוי אחד, וכן י"ב שבטים וישראל אביהם י"ג גימ' אח"ד, באחד זה הקב"ה שנאמר ה' אלהינו ה' אח"ד, וכן באח"ד גימ' י"ה חציו ככולו, וזר לא יבא ביניהם, זה הוא סמאל שהוא מלאך וכלמר עושה מלאכיו רוחות, ורוח לא יבא ביניהם, לפי שנעשו בני חורין ממלאך המית, וכן רו"ח בא"ת ב"ש גימ' ז"ה סמא"ל:

לצאת בני ישראל מארץ מצרים בא לומר למה חדש השלישי ולא חדש ראשון ולא חודש שני, לזה אמר לצאת בני ישראל מארץ מצרים שכולה גלולים ונטמאו ישראל מאותו אויר של ארץ מצרים וצריכין ליטהר עד שיספרו ז' ימי לבון נשמתם שהם ז' שבועות, שבעת כתיב מלה מורכבת שב עת, שישבו עד שיטהרו, עד שיבא יום חמשים בזריקתו מים טהורים, ואין מים אלא תורה שיקבלו יום חמשים ויחזרו הנשמות לתיק שלהם, ע"ת במלואו עי"ן תי"ו גימ' לתיק"ו:

ובמדרש א"ר הושעיא שנה לנו ר' חייא הגדול גיורת שבויה ומשוחררה לא ינשאו עד ג' חדשים, כך ישראל נקראו גרים שנאמר כי גרים הייתם וגו', שביים שנאמר והיו שובים לשוביהם, משוחררים שנאמר אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהיות להם עבדים וגו', אמר הקב"ה אמתין להם ג' חדשים ואח"כ אתן להם את התורה ע"כ. זהו לצאת שהיו שבויים הם עתה משוחררים בני שררה, ולזה בחדש השלישי עד שיעבור מהם ג' כחות הטומאה, שהם ג' בכורות הנזכר בפרשת בא אל פרעה, ולא שהמשילם לגיורת ולשבויה ולמשוחררת שאלו אינם ראויים לינשא עד ג' חדשים שהם צ' יום וישראל לא המתינו אלא נ' יום, ורבי הושעיא לפי שהמשילם לגיורת לשבויה ולמשוחררת כנגד אלו השלשה אמר בחדש השלישי. ולמה דמה אותם בג' דברים אלו לפי שישראל במצרים מהם היו מוכתבים למלכות לעשות מלאכת המלכות כגון בנין החומות בחומר ולבנים. ולשמור המדינה ולמלחמה, אלו כנגד שבוים, ומהם היו להם אדונים שהיו שולטים עליהם כאדון ששולט על עבדו, כנגד אלו קראם משוחררים, ומהם

לא היו מוכתבים למלכות ולא היה להם אדון, אבל כשהיו רואים אותם היו לוקחים אותם על כרחם באנגרייא, כנגד אלו קראם גרים, ר' לוי אמר לבן מלך שעמד מחליו אמר פדגוגו ילך לו לבית הספר אמר המלך עדיין לא בא זיוו של בני והוא הולך לאסכולי אלא יתעדן בני שנים וג' חדשים במאכל ומשתה, ואח"כ הוא הולך לאסכולי, כן כיון שיצאו ישראל ממצרים היו ראוים לקבל התורה והיה בהם בעלי מומין משעבוד טיט ואבנים ולבנים אמר הקב"ה עדיין לא בא זיון של בני והם מקבלים את התורה אלא יתעדנו בני שנים שלשה חדשים בבאר ובמן ובשליו, אח"כ מקבלים את התורה ע"כ. כונת ר' לוי לומר שישראל אינם צריכין שיטהרו מכחות הטומאה כמ"ש ר' הושעיא שכבר הקב"ה העבירם והכה שלשה בכורות אלא הג' חדשים הוא לקנות שלימות והכנה לקבל התורה, ולזה אמר יתעדנו בני ב' וג' חדשים כלומר יתחדש חומרם. והזכיר ג' דברים באר ומן ושליו כנגד ג' חדשים שהם כנגד ג' יסודות, ויסוד הרביעי שהוא יסוד האש נזדכך בהר סיני שנאמר מפני אשר ירד עליו ה' באש, פירוש בשביל אש שהיא התורה שהיא אש. ולזכך יסוד האש זה ירד עליו ה' באש, יש אש שהיא התורה אוכלת אש שהוא יסוד האש, ופירוש אוכלת מזככת. וכיוון לומר שראויים הם לקבלת התורה אלא המתין עד ג' חדשים כדי שיהיה להם זיו:

ביום הזה באו מדבר סיני היל"ל ביום ההוא, רז"ל אמרו מובא בפירש"י ז"ל שיהיו ד"ת חביבין עליך כאילו היום נתנה. עוד נאמר שאמר ביום הזה וגם אומרו מדבר סיני, כי היל"ל באו למדבר סיני וג"כ אומרו אח"כ ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני, הביאה כבר אמרה שאמר ביום הזה באו מדבר סיני, לפי שאמר הקב"ה למשה במצרים החדש הזה לכם ראש חדשים, א"ל זה החודש ראש לשני חדשים הבאים אחריו מיעוט רבים שנים, רמז להם שאחר שיבאו שני ראשי חדשים יקבלו התורה בר"ח השלישי, ומשה אמר כן לישראל ומאותו יום שיצאו ישראל ממצרים ומיום שאמר להם החדש הזה כל דבורם היה מתי יבא אותו יום ר"ח שי או לסיני ויקבלו התורה, כל דבורם היה בזה מיום שיצאו ממצרים, זהו לצאת בני ישראל מארץ מצרים וגו', ביום הזה באו מדבר לשון דבור, לפי שראו ענני כבוד היו מקיפים אותם והבאר הולך לפניהם ומן יורד להם בכל יום, והיו אומרים אם כך בלא קבלת התורה יש לנו כל הכבוד הזה כ"ש אחר קבלת התורה. וכן היה ראוי להיות אלא שגרם חטא העגל א"כ פירוש באו מדבר סיני, שכל דבורם היה לבא להר סיני, א"כ פירוש באו אינו ביאה אלא לבוא, לז"א אח"כ ויבאו מדבר סיני, פירוש ויסעו מרפידים ששם רפו ידיהם מהתורה וחזרו לדבורם לומר מתי יגיעו להר סיני מרוב חשקם ותאוותם והיו אומרים סיני סיני, לזה ב"פ סיני:

עוד אמרו במדרש על אומרו ביום הזה ולא אמר ביום ההוא, אמר הקב"ה לישראל בני הוו קורין את הפרשה הזו בכל שנה ואני מעלה עליכם כאילו אתם עומדים לפני הר סיני ומקבלים את התורה שנאמר ביום הזה באו מדבר סיני, ואמר ויחנו במדבר ולא אמר במדבר סיני וחזר ואמר ויחן שם ישראל וכשאמר ויחנו לא אמר מי חנה, אלא אמר כאן ב' חניות אחת לערב רב ואחת לישראל, לערב רב אמר ויחנו בלשון רבים כי לא היו בלב אחד, ולא אמר מדבר סיני, כי הם לא קבלו התורה כמ"ש, ואותו מדבר להם כמו שאר המדברות, לזה אמר במדבר סתם, אבל ישראל שמגמת פניהם הוא סיני, לז"א ויחן, שכלם בלב אחד הוא נגד ההר, שמיום שיצאו ממצרים ודלג להם הקץ וישבו רד"ו שנה כמנין הה"ר, זה היתה מגמתם:

פסוק ג

ומשה עלה אל האלהים. כשראה שהם בלב אחד כמ"ש נגד הה"ר במ"ק י"ב, ומשה נצטרף עמהם י"ג גימ' אח"ד, אז נתעלה משה שידע שהם ראויים לתורה ולכל מעלה, ומאין ידע זה ממראה הסנה, שא"ל ה' וארד להצילו לא אמר וחרד להצילם, וממעלתם של ישראל עלה הוא כמשז"ל על פסוק לך רד כי שחת וגו' כלום נתתי לך מעלה אלא בשביל ישראל כו':

עוד ומשה עלה וייחד הוי"ה עם אדני שסודם האלהים, וכשייחד וחבר למעלה אז נעשה החבור למטה שאמר לו כה תאמר לבית יעקב, מדת כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים, אבל לבני ישראל תגיד תמשוך להם מעולם הזכר, וכן תגיד גימ' מעולם הזכר ע"ה, וכן תגיד גימ' זי"ת רענן קראך, שמשם בא הזרע לישראל שנאמר ממני פריך נמצא, ומשם יצאו י"ב שבטים, תגיד במ"ק י"ב, וכן תגיד גימ' הנשמה י"ב עה"א, שמשם באה הנשמה לי"ב שבטים מי"ב צרופים, ובזה נשלם החבור ויהיה זווג שלם, ואז תנתן התורה שהיא מצות עשה ומל"ת. המצות ל"ת הנשים חייבות שנאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם אשר לא תעשינה וגו', שהם סוד זכור ושמור, שהם תורה שבכתב ותורה שבעל פה ב' לוחות, וזהו אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו שהוא סוד החבור, וזהו שאמר ויקרא אליו ה', קריאה בהוי"ה ואמירה בפה, זהו לאמר כה תאמר והבן. ומכאן תבין שאין לערב רב חלק בכל זה, שמי שיבא בין המלך והמלכה חייב מיתה ואין זר עובר ביניהם:

פסוק ד

אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים. שאבדתי אותם מן העולם כדי שתהיו בטוחים ולא תהיה דעתכם טרודה בעבודתי, ואשא אתכם שנשאם על מרכבתו שהם כנפי נשרים, על כנפי נשרים בגימ' על ארבע מחנה שכינה, זהו ואביא אתכם ואבא כתיב שנכנסתי

עמכם במרכבה. כל זה עשיתי שלא יעלה בדעתכם שפדיתי אתכם כדי שאשתעבד בכם, כמו עבד שקונים אותו מרבו שעובד לרבו שני כל העבדות שהיה עובד לרבו ראשון, אבל אתם ואביא אתכם אלי כאב שמכניס בנו לטרקלין שלו ומרכיבו על מרכבתו מרכבת המשנה אשר לו:

פסוק ה

ועתה אם שמוע תשמעו וגו' והייתם לי סגולה, כמו המלך כשיש לו דבר נאה ונחמד מכניסו בבית גנזיו כדי שישתעשע בו בעתים ידועים הוא לבדו, זהו והייתם לי וגו' ואמר אם שמע תשמעו קרי ביה תישמעו, יהיו כל האומות נשמעים וכפופים לכם. ואמר ושמרתם את בריתי הוא המילה, ופירוש מילה כריתה, כמו בשם ה' כי אמילם, וד' ערלות יש, נאמר ערלה בפה שנאמר ערל שפתים, ונאמר ערלה באזן שנאמר ערלה אזנם, ונאמר ערלה בלב שנאמר ערלי לב, ונאמר ערלה בגויה שנאמר ונמלתם וגו', ובמילת אלו הד' ערלות נכללו כל המצות ל"ת, וזהו ושמרתם את בריתי כל מקום שנאמר השמר פן ואל הוא מצות לא תעשה, והכל הוא בשמירת המילה למול הד' ערלות, וכן והייתם לי סגולה מכל. ס"ת מילה ור"ת בגימ' קול הוא קול, הנמול, ונשמע קולו בבאו אל הקדש, לי סגולה בגימ' חלק, כי חלק ה' עמו:

כי לי כל הארץ. כלומר אם יאמר הת"ח אתעסק במלאכות שהעולם צריך להם לישובו, כמו זריעת זרעים ונטיעת אילנות וחרישה ושאר מלאכות שהם ישובו של עולם, כי לא תהו בראה לשבת יצרה, ואנו צריכים לזה כדי שנהיה פנויים לעבודתך, לז"א כי לי כל הארץ, כלומר הרי בראתי בנ"א רבים לעבודתו של עולם כדי שיתעסקו בישובו, זהו כי לי כל הארץ, ואתם תהיו לי, כלומר אבל אתם לומדי תורה תהיו לי פנויים כמו כהן גדול שהוא מצוי ופנוי לעולם לעבודה ומן המקדש לא יצא וכל אחיו הכהנים עושין לו מלאכתו, הכהנים שהם מוזהרים על הטומאה, ולא הישראלים כדי שיהיה קדוש, וכן אתם תהיו ממלכת כהנים נגד כ"ג, וגוי קדוש נגד אחיו הכהנים, ואמר אלה הדברים אשר תדבר, לפי שאמר ועתה אם שמוע תשמעו, ופירש אם הוא על תנאי וכל תנאי הוא כפול הן ולאו כמ"ש פ' בחקותי ופ' תבוא, שאמר אם בחקתי תלכו ונתתי, אם לא תשמעו יהיה כך וכך כו' מהאלות, ולז"א אלה הדברים אשר תדבר שהוא ההן אבל לא הלאו, זהו ויבא משה וגו' וישם לפניהם, לא אמר ויאמר להם או וידבר אליהם אלא וישם לפניהם, שהעריך להם הדברים כדי שיבינו ברמז שמכלל הן לאו, לזה קרא לזקנים שיש להם בינה יותר משאר העם, ושאר העם הבינו ההן והלאו וידעו כונתו של הקב"ה שלא רצה לומר להם לאו שלא להפחידם כאב רחמן, ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה הוא מאמר ההן

אנו נקבל ג"כ הלאו, זהו רבוי כל אשר דבר ה' נעשה, וישב משה את דברי העם אל ה' שאמר שקבלו עליהם הלאו, ובזה תבין למה לא אמר נעשה ונשמע אלא נעשה לבד, כי נעשה הוא על מצות עשה שהוא בהן ונשמע הוא על מל"ת, וזה כבר נרמז ברבוי כל:

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן. כשבא משה ואמר הדברים לישראל ראה הקב"ה דבריהם שאמרו רצוננו לראות את מלכנו, א"ל הקב"ה שמעתי, כמ"ש במשנה תורה שמעתי את קול דברי העם הזה היטיבו אשר דברו, א"כ להפיק רצונם אנכי בא אליך בעב הענן כדי שיוכלו לראות כי לא יראני האדם וחי, ועכ"ז לא ראו אלא ומראה כבוד ה', כרואה מתוך מראה. ובעבור ישמע העם בדברי עמך כדי לגדלך בפניהם כמ"ש במדרש, ר"י אומר שאמר הקב"ה למשה הריני אומר לך דבר ואת מחזירני ואני מודה לך, שיהיו ישראל אומרים גדול משה שהודה לו המקום שנאמר וגם בך יאמינו לעולם. ויגד משה וגו', א"ל אם הדבור אלי הוא כדי שיאמינו בי כבר האמינו שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אבל עתה אינם רוצים אלא אל ה', ר"ל שתדבר אתה עמהם כי רצונם לראות מלכם, זהו ויגד משה את דברי העם אל ה':

ויש מי שפירש על מה שאמר וישב משה ואמר אח"כ ויגד משה, שהביא בידו התשובה ולא הספיק להגידה עד שנגלה עליו דבורו של מקום שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן ואז הגידה ובמה שאמרנו הכל מתורץ, כי וישב משה הוא לומר שקבלו עליהם הלאו של אם שמוע תשמעו, ויגד משה הוא לומר שרצונם לראות מלכם כמ"ש אל ה'. ובגמ' דשבת פ' ר"ע (דף פ"ז) תניא וישב משה וגו' וכתיב ויגד משה וגו', מה אמר לו הקב"ה למשה ומה א"ל משה לישראל ומה אמרו ישראל למשה ומה השיב משה לפני הגבורה, זו מצות הגבלה דברי ר"י. ר' אומר בתחלה פירש עונשה דכתיב וישב משה, דברים שמשבבין לבו של אדם, ולבסוף פירש מתן שכרן דכתיב ויגד משה דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה, ואיכא דאמרי בתחילה פירש מתן שכרן דכתיב וישב משה דברים שמשיבין דעתו של אדם ולבסוף פירש עונשם דכתיב ויגד משה דברים קשים כגידים. ופירש"י ז"ל ויגד וישב וכי מה אמר הקב"ה למשה בין וישב משה לנעשה ונשמע לויגד משה שיאמר להם לישראל, ומה אמרו ישראל למשה על כך שהוצרך משה להגיד למקום והלא לא נאמר בינתים אלא אנכי בא וגו', זו מצות הגבלה אע"פ שנכתבה אחר מצות פרישה בשלישי נאמר לו והוצרך להשיב שקבלו עליהם עונשה, שנאמר כל הנוגע בהר מות יומת. משבבין כמו וילך שובב שמונעין מלקבל שאם יקבלו יענשו, הדברים הללו משבבין לבו של אדם מן המקום ואע"פ כן קבלו עליהם. כגידין

ירק מר. רש"י ז"ל הרגיש שמלשון הברייתא נראה ששואל על ארבעה דברים, שאמר מה א"ל הקב"ה למשה, ומה אמר משה לישראל, ומה אמרו ישראל למשה, ומה השיב משה לפני הגבורה. וא"כ לא יבא לנכון דברי ר' יוסי ולא דברי ר', שמדבריהם נראה שלא באו אלא להשיב על אחד מה אמר משה לפני הגבורה, רבי יוסי אומר זו מצות הגבלה שקבלו עליהם עונשיה, ומדברי רבי נראה שבא להשיב מה אמר משה לישראל, שא"ל דברים שמשבבין לבו של אדם, או דברים שמושכין דעתו של אדם, ושאר השאלות ששאלה הברייתא לא השיבו עליהם. לזה פירש רש"י ז"ל שאינם אלא שני דברים ושתי שאלות, אחת מה אמר הקב"ה למשה, ומשה שיאמר לישראל, ז"ש הברייתא מה א"ל הקב"ה למשה ומה אמר להם משה לישראל, פירוש שיאמר להם משה לישראל. ומה אמרו ישראל, פירוש ומה אמרו ישראל ומיד השיב משה לפני הגבורה, זו מצות הגבלה שהשיב לו להקב"ה שקבלו עליהם עונשה, שנאמר כל הנוגע בהר מות יומת, והאחרת מה אמר להם משה לישראל הן דברי רבי שאמר בתחלה פירש עונשה ולבסוף פירש מתן שכרה, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, כל אחד השיב על שאלה אחת:

פסוק י

ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר. כמו שהתורה נתנה אחר ב' ימים שנאמר ואהיה שעשועים יום יום כן אדם חומר וצורה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כמ"ש ר' יודן חרב פיפיות ב' פיות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ב' לוחות מצות עשה ומצות ל"ת, יומם ולילה לא ישבותו, והגית בו יומם ולילה. ולזה התחילה התורה בב' בראשית, זהו וקדשתם היום ומחר, יום בא"ת ב"ש מפי, מחר בא"ת ב"ש יסג, גימ' ע"ג, גימ' חכמה, מפי היא הבינה שהיא פה החכמה, א"כ לזה אמר וקדשתם היום ומחר, מחר היינו רחם רמ"ח איבריהם, וכן היום רמז לאברהם שהוא היום, כחום היום. מחר רחם ליצחק שצריך לרחם שהוא אברהם שסודו רחם שהוא כפות תחת ידו, זהו מחר רחם, והיו נכונים ליום השלישי, זה יעקב שהוא שלישי שהוא תורה שבכתב. ובזוהר אמר רשב"י בשעתא דקב"ה בעא לאתגלא בטורא דסיני קרא קוב"ה לכל פמליא דיליה ואמר לון השתא ישראל רפיין ולא ידעין נימוסין ואנא בעי לאתגלא עלייהו בחילא דגבורה ולא יכלי למסבל אבל אתגלי עלייהו ברחמי ויקבלון עלייהו נימוסי, הה"ד ויהי ביום השלישי, ביום השלישי ודאי דאיהו רחמי ע"כ. ואמר וכבסו שמלותם, ולא בגדיהם, רמז על ד' יסודות, וכן וכבסו שמלותם גימ' זו היא טבילה לארבעה יסודותיהם, ולזה לא אמר בגדיהם. עוד בגדיהם שבכל מקום הוא מלשון בגד בוגדים בגדו, והכונה לעזוב החטא שהוא הבגד, זהו וכבס בגדיו וטהר שלא יטבול ושרץ בידו, אבל עתה כבר פסקה

זוהמתם והם בריה חדשה, ואמר למשה שיקדש רמ"ח איבריהם, וזה רמז לו באומרו ומחר שהוא רמ"ח כמ"ש, והכבוס הוא לד' יסודות:

פסוק יב

והגבלת את העם סביב לאמר כל הנוגע בהר מות יומת בא להזהירם שלא יכנס כל אחד בגבול חבירו וכל אחד ידע גבול, לפי שעתיד לעשותם דגלים ולעשותם מחנות, מחנה שכינה מחנה לויה מחנה ישראל, וכן לעתיד כשיבנה ב"ה שלא יקרב כל זר והזר הקרב יומת, ואפילו כ"ג לא היה נכנס לפני ולפנים כי אם ביום הכפורים באימה, והיו מתפללים עליו כל ישראל שיצא בשלום ויום טוב היה עושה כשהוא יוצא בשלום, ולזה רמז בויו"ו וגם הכהנים וגו'. וכן אמרו במכילתא לא תגע בו יד לא באהל מועד ולא בשילה ולא בבית עולמים, ואמרו כן מאומרו לא תגע בו יד ולא אמר בהר, אלא בא לומר בכל מקום ששם שכינה, וכן אמר וגם הכהנים הנגשים אל ה' וגו' מלמד שהיה להם מחיצה לעצמן כו', וכן ג"כ להזהירם שינהגו בה בתורה קדושה, וילמדו ק"ו ומה אם על ההר אמר לא תגע בו יד כ"ש על התורה שצריך ללמדה בקדושה ובטהרה, ולא אמרו איו ד"ת מקבלין טומאה אלא על תורה שבע"פ, דיקא דקתני אין דברי תורה ולא אמרו אין תורה, וכן מהפסוק שהביא ראיה שנאמר הלא כה דברי כאש, דברי דייקא. ובתנא דבי אליהו כשנשברו הלוחות נגזרה גזירה על ישראל שילמדו תורה מתוך צער ומתוך השעבוד ומתוך טלטול ומתוך טנוף ומתוך דוחק ומתוך שאין להם מזונות, ובשביל אותו הצער שמצטערים עתיד הקב"ה לשלם שכרם לימות המשיח כפול ומכופל, שנאמר הנה אלהים בחזק יבא וכו', הובא בילקוט סימן תמ"ה בישעיה. הנה נראה שאם לא נשתברו הלוחות לא היה ראוי ללמוד מתוך טנוף אלא מתוך קדושה וטהרה, ואמר ו' פעמים מתוך כנגד ימות השבוע, כי בשבת לא יש לא צער ולא שעבוד ולא דוחק ולא טנוף ולא חסרון מזונות, ולזה נתנה תורה בשבת לומר שעיקר למוד התורה הוא בשבת:

פסוק יג

לא תגע בו יד. כתב רבינו בחיי ז"ל. לא תגע בו יד והלא כבר נאמר כל הנוגע בהר מות יומת, אבל ביאורו לא תגע בו יד לא תהא מיתתו במגע יד כגון בחנק או בשרפה כי אם מרחוק כגון בסקילת אבנים או בחצים, זהו כי סקול יסקל או ירה יירה, ופירש כן לפי שאינו יכול ליקחהו להרגו שההולך ג"כ הוא עובר:

במשוך היובל. פירש"י ז"ל ושופר של אילו של יצחק היה. וכתב רבינו בחיי ז"ל וכונתו לומר כי אע"פ שהיה עולה והעולה כלה כליל החזירו הקב"ה לחיותו הראשונה, וכן בפרקי ר' אליעזר ר' חנינא בן דוסא אומר איל שנברא בין השמשות לא יצא ממנו דבר לבטלה, איבריו של איל הוא יסוד שעל גבי המזבח הפנימי, גידיו הם י' נימין של כנור של

דוד שהיה מנגן בו, עורו הוא אזור של אליהו, ב' קרניו של שמאל תקע בו הקב"ה בסיני, שנאמר ויהי קול השופר וקרן של ימין הוא גדול מן השמאל ועתיד לתקוע בו לעתיד שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ע"כ. ובא ללמדנו שאע"פ שימותו בשמעם קולו של הקב"ה יש בידיו להחיותם, ועוד להודיעם שהתורה נותנת חיים ללומדיה, כמ"ש ר"א פ' שני דייני גזרות (קי"א:) עמי הארץ אינם חיים שנאמר מתים בל יחיו רפאים בל יקומו יכול לכל, ת"ל רפאים זה המרפה עצמו מד"ת, א"ל ר' יוחנן לא ניחא ליה למרייהו למימר הכי, אלא היכי מוקמי לה א"ל במרפה עצמו לע"א, א"ל מקרא אני דורש כי טל אורות טלך כל המשתמש בטל תורה טל תורה מחייהו כו', הוה קא חלשא דעתיה, א"ל ר' מצאתי להם רפואה מן התורה ממקום אחר ואתם הדבקים בה' אלהיכם וכי אפשר לו לאדם להדבק בשכינה והלא נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם ועושה פרקמטיא לת"ח והמהנה תלמיד חכם מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאלו מתדבק בשכינה, וזהו שאמר במשוך היובל, למה שמושכין חיים מהיובל ששם החיים, וזה רמז לא יחיה, שעתידין למות במשוך היובל, ושעתיד להוריד עליהם טל שעתיד להחיות בו המתים מהיובל, והבן. וכן אמר (פרקי אבות) גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא וכו':

ובזוהר לא תגע בו יד, זה טורא דסיני דאיהו כשאר טורי עלמא כיון דאתחזי עליה יקרא דמלכא קדישא כתיב לא תגע בו יד מאן דקריב למלכא לכ"ש, ומה טורא בסיני יכיל בר נש לאושיט ביה ידא באורח יקר בדחילו כתיב לא תגע בו יד סתם ואפילו באורח יקר, מאן דאושיטו ידא באורח קלנא לגבי מלכא לא כ"ש:

פסוק טו

והיו נכונים לשלשת ימים. אחר שנתקדשו ממים העליונים כמ"ש בזה, יוכל לקבל אורו של יום ג' אחר שנזדכך חומרם ויוכלו לראות ולקבל התורה, וזהו שאמר ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני, שיהיה להם עין הראות, ולזה וכל העם רואין את הקולות שנזדכך חומרם והיו רואין הקולות שהם רמוזים ביעקב שנאמר הקול קול יעקב שהוא יום שלישי. על ה"ר סינ"י, ר"ת ה"ס שהוא תורה שבכתב, ע"ל תורה שבעל פה, והבן:

ויאמר משה אל העם היו נכונים לשלשת ימים. הקב"ה א"ל וקדשתם היום ומחר והיו נכונים ליום השלישי, הוא מדת התפארת ששם רמוז משה, שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו, ומרוב ענותנותו כלל עצמו, ואמר והיו נכונים לשלשת ימים:

פסוק טז

ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר ויהי קולות. למה היו אלו הקולות אלא אלו קולות של מלאכי השרת שהיו מיבבין ומיללין על סלוק התורה, ולזה ויהי לשון צער. וברקים

ב"ר קי"ם, ר"נ המלאכים שהם קיימים, וכתיב קלת חסר לפי שאינם בני חומר, לזה לא היה להם קול שלם בערך החומריות כמו שאמרו (שבת פ"ח) אמר ריב"ל בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת מה לילוד אשה בינינו, אמר להם לקבל התורה בא, אמרו לפניו רבש"ע חמדה גנוזה לפניך תת"ק ע"ד דורות קודם שנברא העולם ואתה משתעשע בה בכל יום אתה מבקש ליתנה לב"ו מה אנוש כי תזכרנו תנה הודך על השמים וגו'. המאמר במקומו ארוך, נראה ממנו שהוקשה עליהם נתינת התורה לבשר ודם, ולזה היה בבוקר. ובזוהר תאנא בהיות הבוקר כד אתער זכותיה דאברהם דכתיב ביה וישכם אברהם בבקר, כדי לרועעם ולשברם שנאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים, ברן יחד כשענו יחד שיחדו כולם פה אחד ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה והקדימו נעשה לנשמע, אז ויריעו כל בני אלהים שהם המלאכים, ויריעו כמו תרועם בשבט ברזל שנשתברו והודו בעל כרחם ואמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואילו תנה הודך על השמים לא כתיב:

ובמדרש א"ר ישמעאל בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה בני מי גלה לכם רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו ברישא והדר לשמוע בקול דברו:

עוד במדרש ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאוד. זש"ה לך ה' הגדולה והגבורה וגו' והמתנשא לכל לראש, א"ר חוניא את מוצא הכל מקלסין להקב"ה שנאמר ממזרח שמש עד מבואו וגו' ואין קלוס גדול להקב"ה אלא קלוסן של ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, תדע שכן כתיב ברכו ה' מלאכיו וגו' לשמוע בקול דברו, עושה דברו ל"ל ולמה אמר כן, אלא בישראל הכתוב מדבר שעמדו בסיני והקדימו נעשה לנשמע, משמקלסים ישראל מקלסין המלאכים אחריהם שכן כתיב בתריה ברכו ה' כל צבאיו אלו המלאכים, הוי המתנשא לכל לראש, אלו ישראל שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל: והואיל ואתא לידן אסיים המאמר אע"פ שאינו לענין דידן, ד"א לכל לראש, ראש אתה לכל הקילוסין שקלסו שנאמר ומרומם על כל ברכה ותהלה מי ימלל גבורות ה' ולך דומיה תהלה, תדע לך שכן הוא, שאמר דוד קמ"ז מזמורים וקלס להקב"ה בפיו שנאמר תהלת ה' ידבר פי, לסוף קלסו ברמ"ז איברים שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. לא הניח אבר שלא קלס בו להקב"ה, בסוף אמר להם מה אתם סבורים מפני שקלסתי בכל הדברים הללו שמא נגעתי באחד מרבי רבבות של שבחיו, עדיין אני בראש, הוי המתנשא לכל לראש ע"כ:

והטעם שהקדימו נעשה לנשמע לפי שא"ל משה מצות עשה קודם ואמרו עליהם נעשה ואח"כ א"ל מצות ל"ת ואמרו עליהם נשמע, פירוש לקבל עלינו שלא לעשות. וכן במדרש בתחילה פירש להם מתן שכרן שנאמר וישב משה דברים שמשיבין לבו של אדם, ולבסוף פירש עונשם שנאמר ויגד משה דברים שקשים כגידים, ועוד לפי שישראל הם קרובים לעשיה אמרו נעשה, והשמיעה היא מלמעלה שנאמר מן השמים השמיעך את קולו אמרו ונשמע ועוד יכולין לומר על ששמעו מפי הגבורה אמרו נעשה, ועל מה ששמעו מפי משה שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה אמרו ונשמע וכו'. תמצא שכאן פרשת יתרו כתיב ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ובפרשת משפטים אמר ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ולפי שהיה להם לומר נשמע לבד ואמרו נעשה קודם לזה דרשו מ"ש, ועוד לפי שתכלית הגמר הוא העשיה שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם לזה הקדימו מה שהוא התכלית, ולזה אמר מי גלה רז זה לבני וכו':

ובמדרש למה הקדימו נעשה לנשמע אלו אמרו ישראל רבש"ע עד שלא שמענום קיימנום, אנכי קיים יעקב, שנאמר ויאמר יעקב אל ביתו הסירו את אלהי הנכר, לא תשא קיים אברהם שנאמר הרימותי ידי אל ה'. זכור קיים יוסף שנאמר וטבוח טבח והכן וכתיב והיה ביום הששי והכינו, כבד קיים יצחק כשנעקד והיה בן ל"ח שנה. לא תרצח קיים יהודה שנאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו וכו', לא תנאף קיים יוסף באשת אדוניו. לא תגנוב קיימו השבטים שנאמר ואיך נגנוב וגו', לא תענה קיים אברהם שהעיד לכל באי עולם שאתה רבון כל המעשים שנאמר ויקרא שם אברם בשם ה', אף הוא קיים לא תחמוד שנאמר אם מחוט ועד שרוך נעל וכו'. ופירוש כי בספר תורה הוא בלא נקוד ויכולים לומר נעשה בקמ"ץ שכבר נעשה שקיימום האבות קודם ששמענום. עוד הקדימו נעשה לפי שהדברות הם ה' נגד ה', כנגד ה' ראשונים אמרו נעשה וכנגד ה' אחרונות שהם תלוים בלאו אמר נשמע. נעשה ונשמע בגימ' ישקני מנשיקות:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. ויהי קולות הקולות היו קולות המלאכים שמקלסים להקב"ה בכל בקר ובקר שנאמר ברן יחד כוכבי בקר, וברקים הם ג"כ המלאכים שנאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. וכתיב ונוגה כאש ומן האש יצא ברק ענן כבד כדי להפריש בין ישראל ובין המלאכים שאם היו רואים אותם היו נרעדים בראייתם. ויחרד כל העם אשר במחנה לפי שלא היו יכולין לקבל לפי שהיו רחוקים ומשה קרבן כדי שיוכלו לקבל הדברים ובקרובן יהיה להם יותר כח ויותר חוזק, זהו ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו וגו':

פסוק יח

והר סיני עשן כולו. טבע העשן להיות בעצים בדבר שהאור נאחז ונתלה בו לא בהר, ועוד שהיה לו לינקד בציר"י תחת השי"ן, רש"י ז"ל הרגיש זאת ואמר אין עשן זה שם שהרי נקוד השי"ן פת"ח אלא לשון פועל כמו אמר שמר, ועוד למה נתן עליו טעם ואמר מפני אשר ירד ה' באש, וידוע הוא שהוא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אכלה הוא, ועוד אומרו באש יאמר מפני אשר ירד ה' ולישתוק כי ודאי הוא אש, ועוד אומר ויעל עשנו היל"ל ויעל עשן, ועוד למה ויחרד החרדה למה, היה לו לשמוח שהניח הקב"ה ופסל כל ההרים שנאמר למה תרצדון הרים גבנונים, כמו או גבן או דק כולכם בעלי מומין. אלא הר סיני חרה אפו והעלה עשן מחרון אף כמו עלה עשן באפו למה מפני אשר ירד ה' עליו באש, שירד בדין ולא ירד עליו ברחמים הואיל והוא נמוך משאר ההרים, ולזה אמר ויעל עשנו לא עשן ממש אלא כעשן הכבשן, כי הכבשן שגורפים אותו בגפת שהוא פסולת של זיתים וטבעם להכניס הלהבה ולא להוציא, לומר שלא הראם חרון אף אלא כבשן בתוכו, ולזה ויחרד וגו', ובסוטה מאי סיני שירדה בו שנאה לעכו"ם לזה ויחרד:

פסוק יט

ויהי קול השופר הולך וחזק. כששמעו קול השופר בתחילה נחרדו וכשקרבן משה כמו שאמרתי, אז קול השופר היה נותן להם חוזק לקבל הקול, ולזה חזק ציר"י תחת הזי"ן שופר שפר כתיב שהיה משפרם ומחזקם. ובמדרש ויהי קול השופר הרי זה סימן יפה לישראל בכל מקום שמזכיר שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה וגו', והיה ביום ההוא יתקע בשופר וגו'. משה ידבר היל"ל משה מדבר, ועוד כי עדיין לא היה דבור כי אחר זה אמר וירד ה' ויקרא ה' אל משה ויעל משה, ואמר אח"כ ויאמר ה' אל משה רד העד בעם וגו', וירד משה אח"כ וידבר אלהים את כל הדברים האלה. במדרש וידבר אלהים וגו' משה ידבר, רבי אליעזר אומר מנין אתה אומר שאין הקב"ה מדבר עד שמשה אומר לו דבר שכבר קבלו עליהם בניך, לזה נאמר משה ידבר, אמר לו ר' עקיבא כן הוא הדבר בודאי, ומה ת"ל משה ידבר אלא מלמד שנתן כח וגבורה במשה והקב"ה מסייעו, בקול ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע את ישראל, לכך נאמר משה ידבר. וכוונת ר' עקיבא לומר שדברי ר' אליעזר ודאים הם אבל לא מן הפסוק שאם כן היל"ל משה מדבר, אלא אליבא דר' עקיבא כך הוא פירוש הפסוק קול השופר הולך וחזק למשה כדי שידבר. אליבא דר' אליעזר משה ידבר חוזר על האלהים יעננו בקול, ואליבא דר' עקיבא חוזר על וקול שופר הולך וחזק כמ"ש:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. משה ידבר והאלהים יעננו בקול, היה פלא גדול שכל ישראל שהם מהלך עשר פרסאות שמעו כלם קולו של משה, ועוד שהיה שם קול השופר היה ראוי

לעכב, ועל כן יבאר הכתוב הנם הגדול הזה כי משה ידבר והאלהים נותן לו כח וסיוע בקולו שיוכל להגביה כשיעור שישמעו כל ישראל קולו ויבינו ממנו, ומלת יעננו הוא לשון עזר וסיוע כמו אענה את השמים ע"כ. ובפרק שלשה שאכלו מה ת"ל, בקול בקולו של משה כי הקול רמוז בתפארת א"כ קול לו, והבן:

נאמר בלשון רבים היה היחיד פוטר עצמו מלעסוק בתורה לומר שנאמר בלשון רבים לזה נאמר בלשון יחיד, עוד לומר שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה כאלו לא נברא העולם אלא לו, כמאמר רבי מאיר שאמר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדאי הוא לו. עוד נאמר בלשון יחיד לתת מקום למשה כשעשו העגל לומר שלא נתנה תורה אלא לו, ועוד כמ"ש שמשה רבינו גימ' כלל ישראל עם ח' אותיות, כמו שאמרו בזוהר פרשת תשא ז"ל בההיא שעתא דנחת משה וקביל אורייתא בלחודוי כללא דכל ישראל ואיהו קביל אורייתא אפילו מגלת אסתר דכתיב וקבל היהודים כללא דיהודאי. ועוד נאמר בלשון יחיד שיחשוב אדם כאילו הוא יחיד בעולם ואין בעולם אלא הוא, ובזה לא תשא לא תרצח לא תנאף לא תגנוב כי למי ירצח ולמי ינאף ולמי יגנוב, ועוד למה בלשון יחיד לומר שלא נברא העולם אלא לצוות לזה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק כי זה כל האדם, וכן אמר בן עזאי לא נברא העולם אלא לשמשני, כי ברא לו נחתום כדי שימצא פת אפוי, וכן שאר בעלי מלאכות כלם לא נבראו אלא כדי שימצא בעל תורה כל מה שצריך מצרכי העולם ולא יבטל מת"ת בעשייתן, כמו שאמר ז"ל כמה טרח אדם הראשון עד שמצא פת לאכול וכמה טרח עד שמצא בגד ללבוש:

עוד אמר בלשון יחיד לומר מאחר שנעשו נפש אחת ונעשו כלם כאחד שנאמר ויתן שם ישראל ראויים לקבל התורה שהיא תורה אחת, מאחד, ה' אחד, וכן אנכי במ"ק עם האותיות גימ' אחד, לעם אחד, ע"י משה במ"ק עם המלה אחד. ואמר קודם וידבר אלהים ואחר כך אמר אנכי בשם הרחמים, לפי שקודם בא עליהם בדין מהטעם שאמרנו כדי שייראו מלפניו שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו, או כדי לערבב את השטן גם כדי שלא יקבלוה העכו"ם, וכששמעו לא יכלו לקבל ומתו שכן אמר דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, לא אמר ה' ולצורך היה מכמה טעמים שאמרנו. ועוד להודיעם שאין תחיית המתים אלא למקבלי התורה, כמו שאמר כי טל אורות טלך כדלעיל, ולזה אמר אנכי בא"ת ב"ש טל מת, כלומר בטל שעתיד להחיות בו המתים אח"כ ברחמים, ולא קשו קראי שכאן אמר וידבר אלהים ובמשנה תורה אמר את הדברים

האלה דבר ה' ולא אמר דבר אלהים, אלהיך ע"ה והמלה גי' המחיה, גימ' חס, שחס עליהם והחיים, וכן ר"ת של וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, גימ' חס:
אנכי גימ' אחד מיוחד. וכן אחד במספר מרובע פ"א כמנין אנכי, כיצד ח' פעמים ח' הם ס"ד, ד' פעמים ד' הם י"ו, צרף ס"ד עם י"ו הם פ', והאל"ף הם פ"א. ודע כי סוף מספר האחדים הוא ט', כי היו"ד היא בערך האל"ף באי"ק בכ"ר, ואנכי במ"ק ט' וכל מספרו ט' פעמים ט' הם ט'. כיצד ט', תוסיף ט' על ט' הם י"ח במ"ק ט', תוסיף עוד ט' על י"ח הם ז"ך במ"ק ט', תוסיף על ז"ך ט' הם ל"ו במ"ק ט', תוסיף על ל"ו ט' הם מ"ה במ"ק ט', תוסיף על מ"ה ט' הם ד"ן במ"ק ט', תוסיף על ד"ן ט' הם ס"ג במ"ק ט', תוסיף על ס"ג ט' הם ע"ב במ"ק ט', תוסיף על ע"ב ט' הם פ"א במ"ק ט', הרי ממספר גדול עד מספר קטן הכל עולה למספר ט', ואם תדקדק באלו הט' מספרים תמצאם מכוונים על דרך הספירות ממעלה למטה, פ"א הוא רמז לחכמה עד קוצה שכן פ"ה אל"ף גימ' קוץ:
וכתב רבינו בחיי ז"ל. אנכי זו מצות הלב, ואינו ספור כי אם מצות עשה שיודה האדם ויאמין בלבו אמונה שלימה כי יש בורא אחד קדמון ואין עוד מלבדו, וכן מלת אנכי תורה על נמצא, והאחד בראש תורה על היחוד והקדמות, ושאר האותיות כולם עשרות שהם מחלק האחד, וא"כ כל התיבה כלה מעידה על האחדות, ועוד מלת אנכי תעיד על אחד, וכן אחד עולה פ"א במספר מרובע ע"כ. וכן אנכי ה' אלהיך יש בהם י"ג אותיות כמנין אחד. עוד אנכי גימ' כסא, על הים המליכוהו שאמרו ה' ימלוך, ובמעמד הר סיני הושיבוהו על כסא כביכול כרב שיושב ומלמד ומקבלים תלמידיו מצותיו, ואמר אלהיך עד עכשו היה אלוה כל העולם מעתה אלהי ישראל, וכה"א ובך בחר ה' להיות לך לאלהים וגו', וכן אלהיך גימ' ה"ס א', שעל ידך מתחבר אל"ף עם הס, והבן:
וכתב רבינו בחיי ז"ל. הזכיר ב' שמות ה' אלהיך, מדת הרחמים ומדת הדין, שהמצוה הזאת קראוה רבותינו ז"ל קבלת עול מלכות שמים, והמדות האלה הם מדות המלך כנגד העם, כי המלך יצטרך להעמיד הארץ במשפט, שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ, ויצטרך ג"כ שיתנהג עמהם בחסד שנאמר חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו ע"כ. ואמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים על תנאי זה הוצאתיך שתקבלו אלהותי, שכן אמר הקב"ה לכן אמור לבני ישראל אני ה' וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם וגו', ואמר מבית עבדים לפי שהיו תחת יד השרים שהם עבדים לו, א"כ היו עבדים לעבדים, ולזה אנו מברכים בכל יום שלא עשני עכו"ם שלא עשני עבד שהם כלם עבדים מאחר שאדוניהם עבד, שהם מקבלים ממערכת הכוכבים שהם עבדים למה שלמעלה מהם שהם המלאכים, וכן ג"כ שלא עשאני אשה בערך המלאכים הממונים על הכוכבים והם

מקבלים מזולתם כמו האשה שמקבלת מבעלה, לזה אנו מברכים שלא עשאני אשה, שלא שם לנו חלק לקבל מהם. וכתב רבינו בחיי ז"ל מבית עבדים שהאדונים שלכם היו עבדים שהרי המצריים הם בני חם, או שהיו עבדים שם וכאילו אמר מבית עבדות. ואפשר לפרש עוד מבית עבדים מבית המזלות שהם עבדים לי, וקרא את המזלות עבדים לפי שהם שרים למה שלמטה מהם שהם ממונים עליהם ועבדים למה שלמעלה מהם, וירמוז כי היו ישראל ראוים לשהות עוד במצרים לפי משפט הכוכבים והמזלות לולא ה' שהיה לנו שהשפיל הכח ההוא והוציאם בדרך נס, וזהו ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים, לא אמר ממצרים מכור הברזל כי המשיל כח של מצרים שהם למעלה לכור הברזל שהיו ישראל ראויים שיותכו בו כברזל המותך בתוך הכור, ואמר כי הקב"ה הוציאם תחלה מתוך הכור ואח"כ ממצרים, עוד אנכי לפי שישראל שהיו שומעים שהיו באים מד' רוחות העולם לא היו יודעים מי הוא המדבר והיו תמהים שמא ח"ו ב' רשויות יש, לזה אמר להם למה אתם תמהים רצונכם לדעת מי הוא המדבר, אנכי:

ובמדרש לפי שנראה ב"ה על הים כמו גבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תורה, ובימי דניאל כזקן מלא רחמים, לזה אמר להם לא בשביל שאתם רואים אותי בדמיונות הרבה אלא אני הוא שבים אני הוא שבסיני אנכי ה' אלהיך וגו', דבר אחר אנכי ה' אמר רבי חנינא בר פפא נראה להם הקב"ה בפנים זועפות, פנים מסבירות, פנים בינוניות, פנים שוחקות. פנים זועפות למקרא, לפי שאדם המלמד בנו צריך ללמדו באימה, פנים בינוניות למשנה, פנים מסבירות לגמרא, פנים שוחקות לאגדה, אמר להם הקב"ה אע"פ שאתם רואים כל הדמיונות אנכי ה' אלהיך וגו' הכ"ל הו"א אח"ד עם הכולל גימ' אנכ"י, וד' פנים כנגד ד' אותיות, פנים זועפות כנגד היו"ד שהיא כמוסה אין נראה לה תוך, כמו מי שפניו זועפות אינו יכול להביט בו, פנים בינוניות היא הה"א ראשונה שהיא בתוך התיבה, פנים מסבירות הוא נגד הוא"ו שהיו"ד היא כמוסה וזו נתארכה להסביר פנים. פנים שוחקות היא ה"א אחרונה שאין לה מעכב אחריה כן השוחק אין פיו בלום וחסום אלא פתוח, דיקא שאמר פנים ולא בפנים, והבן:

פרק כ

פסוק ג

לא יהיה לך אלהים אחרים, יאמר מאחר שאנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך שלא הייתם ראויים לצאת והוצאתי אתכם על כרחם של מערכת המזלות, א"כ כל מזל וכל כוכב שתעבוד הוא לא יקבלך ולא יהיה לך לאלהים, למה על פני אין לו כ"כ עזות, מאחר שלקחתי אתכם יהיה הוא על פני להכעיסני, כי שאר העכו"ם חלק אותם למזלות שנאמר

אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לקח ה', א"כ מאחר שהם ראו שלקחתי אתכם לי לעם אפילו שתעבדוהו הוא לא יהיה לך, אלא אדרבא נעשה אחר לך, וא"ת אני אעשה צורת אותו כוכב או אותו מלאך ואעבוד ואשתחוה לאותה צורה עד שאמשוך אותו כוכב או אותו מזל עד שיקבלני ולא יהיה על פניו אלא ע"י אותה צורה, לזה אמר לא תעשה לך לא תשתחוה ולא תעבדם, הם לא יהיו לך אבל יוכפל עונך כי ה' פוקד וכו' על שלשים, היינו עשה השתחוה עבודה, ועל רבעים היינו לאו דלא יהיה לך וגו', ובזה יותרו כמה קושיות, כי מאחר שהזהיר על העשייה כ"ש על ההשתחויה וכ"ש על העבודה, ולמה כל אלו הלאוים, ולמה הקדים לא יהיה לך, ואמר לך לך לא יהיו אבל לעכו"ם יהיו כי להם חלק. וכתב רבינו בחיי ז"ל שנקראו אחרים ע"ש שמקבלים מאחר ואין להם כלל מעצמן, וזהו לא תשתחוה לאל אחר לאל שמקבל מאחר. ובמדרש אלהים אחרים וכי אלוהות הם והלא כבר נאמר כי לא אלהים המה מה ת"ל אלהים אחרים, אלא שאחרים קוראים אותם אלהים. ד"א אלהים אחרים שהם מאחרים הטובה מלבא בעולם, ד"א שהם מאחרים לעובדיהם, וכה"א אף יצעק אליו ולא יענה ומצרתו לא יושיענו, ר"י אומר אלהים אחרים למה נאמר שלא ליתן פתחון פה לעכו"ם לומר אילו נקראו בשמו היה בהם צורך הרי נקראו בשמו ואין בהם צורך, אימתי נקראו בשמו בימי אנוש שנא' אז הוחל לקרא בשם ה', על פני בכל מקום שאני מצוי, וזהו אזהרה על שום מקום בעולם לפי שהוא ית' מצוי בכל מקום שנאמר מלא כל הארץ כבודו, והע"ז נקראת צרה שנאמר כי קצר המצע מהשתרע מלשבת ב' רעים יחד, רבי יוחנן כי מטא להאי קרא הוה בכי מי שנאמר עליו כונס כנד מי הים יעשה לו מסכה צרה. וקראה צרה לומר כל מי שיש לו ב' נשים כל אחת דרה בבית לבדה שאין שתיהן דרים בבית אחת, לזה אמר אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת וכו' הכל הוא עולמי אם הוא אלוה יעשה לו עולם שידור בו, על דרך שאמר כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה, לפי שה' עשה השמים והוא רוכב שמים והם יושבים תחת השמים יושבים בתחומי, אם הם אלוהות יעשו להם שמים לשבת שם לא שישבו בתחומי, מכאן תדע שהן אלילים שהם הבל ואין בם מועיל, ולזה לא תמצא קנאה בהקב"ה אלא בע"ז, כי מאחר שעשה עמהם כמה נסים ונפלאות ועושה עמהם בכל יום שנאמר כל הנשמה תהלל יה שחייב אדם לשבח להקב"ה על כל נשימה ונשימה, שאם צמקה הריאה ואינו יכול להוציא נשימתו מיד הוא מת, ולקחם לו לעם והם עוזבים אותו ללכת אחרי ההבל אשר אין בם מועיל ודאי שיש לו לקנא, זה כי ה' אל קנא אע"פ שהוא אל שמנהיג בחסד שנאמר חסד אל כל היום, עכ"ז הוא קנא פוקד עון אבות על בנים על שלשים, ארורים הרשעים שמהפכין מדת הרחמים לדין שעשו אל

שהוא רחמים פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, לומר שעל שאר העבירות גלגולים ג' פעמים שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם התשובה, ועובד ע"ז גלגולו ד"פ עם התשובה כפי חז"ל. והטעם כי שאר העבירות פוגם בג' יסודותיו כי יסוד הרוח אינו מקבל פגם שנאמר והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, אבל בע"א הוא קנא והרוח לא תשוב אליו ועל כרחו נכנס תחת הטומאה לזה צריך ליבון, לזה אמר אל כלומר אל שהוא חסד כמנין גלגול, קנא, ואין מספיק לו עד ד"פ:

פסוק ז

לא תשא. חז"ל הפליגו בעון עונש השבועה הרבה עד שאמרו דברים שאין האש מכלה אותם שבועה מכלתם שנאמר ובאה אל בית הגנב, הוא שגנב דבור מי' דברות ועבר עליו, וכלתו ואת עציו ואת אבניו. והטעם שלא ענש לפי שהוא מה' דברות ראשונות שהם כולם מצד ימין מצד החסד והרחמים. ומכאן תדע כמה הוא חמור עונש השבועה שנאמר בדברות ראשונות ונאמר בדבור ג' שהוא נגד יום ג' שנאמר בו כי טוב ב"פ, וכנגד מאמר ג' שהוא יקוו המים אל מקום אחד, ואמר לא תשא לנוכח, ובעונש אמר כי לא ינקה ה' את אשר ישא שלא לנוכח, שלא לערבב השמחה כמו שמקלל ותולה הקללה בשונאו, כמו שאמרו ז"ל כל שעה שבא לקלל את ישראל תולה על שונאיהם של ישראל, ובברכה של כבוד אב אמר למען יאריכון ימיך לנוכח, א"כ מכאן תבין חומר זה, שדבור לא תשא הוא ראשון שהרי הקב"ה אמר אנכי ולא יהיה לך ומשה אמר השאר והתחיל לא תשא, עשה ממנו התחלה כמו שהתחיל הקב"ה, לומר אנכי לומר שהם שוים ושקולים:

ובזוהר ז"ל ת"ח כל מאן דאומי בשמא קדישא לשקרא כאילו פריש אמא מאתראה לעילא וכתרין קדישין לא מתיישבין בדוכתייהו, כד"א ונרגן מפריד אלוף וגו', ואין אלוף אלא קוב"ה ע"כ. וכבר ידעת שאנכי ה' אלהיך אלו ג' מלות שהם רמוזים לבינה תפארת לכ"י. וזהו אומרו פריש אמא וכתרין קדישין הם תפארת ועטרה שהוא אלוף נעורים של כ"י, תשא בא"ת ב"ש אב"ת א' ב"ת, א' היינו אלוף, ובת היינו כ"י, הרי לך שלא תשא הוא שקול כנגד אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו, א"כ לא תשא הוא שני לומר שחל עליו השנוי ונשתנו עליו סדרי בראשית, שדברים שאין האש מכלתם שבועה מכלתם, והוא דבור ג' נגד יום ג' שנא' בו כי טוב ב"פ ולזה אמר ה' שם הרחמים, אלהיך דין, כמו שאמר במדרש עד שלא תקבל להשבע הריני לך לאלוה משקבלת להשבע הרי אני לך לדיין, ואמר לא תשא לא אמר לא תשבע, לומר שלא ישא ש"ש על שפתו לבטלה, כמו שאמרו ז"ל על קרבן לה', מנין שלא יאמר אדם להשם עולה לה' חטאת לה' שלמים ת"ל קרבן לה', והלא דברים ק"ו ומה מי שהוא עתיד להקריב אמרה תורה לא יהיה

נזכר שמי אלא על הקרבן, עאכ"ו שאין להזכיר ש"ש לבטלה. וכן בזוהר על פסוק לא תשא ארשב"י מכאן תנינא אסיר ליה לב"נ לאדכרא שמיה דקב"ה בריקניא דכל מאן דאדכר שמיה דקב"ה בריקניא טב ליה דלא אתברי, ר' אלעזר אמר לא אצטריך לאדכרא שמא קדישא אלא בתר מלה דהא שמא קדישא לא אדכר באורייתא אלא בתר תרין מלין דכתיב בראשית ברא אלהים, ר' שמעון אמר לא אדכר שמא קדישא אלא על עולם מלא דכתיב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, מכאן דלא לאדכרא שמא קדישא בריקניא וכתיב לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, כו' ותנינא אר"י מהו ברכה שמא קדישא בגין דמיניה משתכח ברכתא לכולי עלמא וברכתא לא אשתכח על אתר ריקניא ולא שריא עלוי הה"ד לא תשא את שם. דתנינן אסור ליה לבר נש לברכא על פתורא ריקניא מ"ט משום דברכתא דלעילא לא שריא באתר ריקניא. ובגין כך בעי בר נש לסדרא על פתורא חד נהמא או יתיר לברכא עלוי, ואי לא יכיל בעי לשיירא מההוא מזונא דאכל על מאי דיברך ולא ישתכח דיברך בריקניא ע"כ. שו"א בא"ת ב"ש, בפ"ת, ר"ל שיניח פת או דבר אחר ממה שאכל, כמו שאמר בזוהר, וכן לשוא בא"ת ב"ש כבפת, ר"ל דבר שמלפת בו הפת הוא כמו פת לענין זה שצריך לשייר ממנו אם לא שייר פת:

ודע שהשלישי שבלוח ראשון הוא לא תשא וכנגדו בלוח שני לא תגנוב, כמו ותגנוב את לבבי תרגום וכסית, וכן כאן דפריש אמא מאתראה לעילא והיא נכסית כבזוהר לעיל. ואמר זכור א"ל הקב"ה למשה משה אתה זוכר כשאמרת לפרעה תן להם יום שינוחו בו וביררת לך יום שבת, א"כ אתה קדשת אותו קודם ממני, זהו אומרו לקדשו ולא אמר וקדשו, אבל בלוחות אחרונות אמר שמור משל למלך שנתן לאוהבו כלי נחמד ואבד ממנו נתן לו אחר אמר לו שמור אותו יפה שלא יאבד. ותראה כי ג' תפלות של שבת כל אחת אינה דומה לחברתה, ליל שבת אתה קדשת, יום שבת ישמח משה, ובמנחה אתה אחד, כל אחת רומזת לדבר עליון, ליל שבת הוא רומז לשבת מלכתא, ואומר אתה קדשת שהוא רמז לקדושי כלה, והברכה שלה מעין שבע, וביום הוא רמז לחתן, זהו ישמח משה, לא אמר שמח אלא ישמח, שבכל שבת ושבת הוא שמח עמה מחדש, ואחר הקדושין מברכין שבע ברכות, ובמנחה סוד היחוד לזה אומרים אתה אחד ושמך אחד, ויש בה ג"פ אחד כנגד ה' אחד, ומזכירין בה ז"פ מנוחה כנגד מ"ש דוד שובע שמחות את פניך, והשמיני כנגד עוה"ב שהיא הבינה אומרים ועל מנוחתם יקדישו את שמך, יקדישו מלשון יזמינו, כמו וקדשתם היום ומחר תרגום שלו ותזמנינון, הוא עולם שכולו שבת, ולזה אנו אומרים בתפלות של שבת והנחילנו באהבה וברצון שבת קדשך, ואומרים בכל תפלה רצה נא במנוחתנו לפי שאמר בגמרא אלמלא שמרו ישראל שבת

אחת כהלכתן מיד היו נגאלים, לזה אנו אומרים שיתרצה במנוחתנו ויגאלנו וינחילנו עולם שכולו שבת:

פסוק ח

זכור את יום השבת לקדשו. אמר יום השבת בה' הידיעה לרמוז לעולם שכלו שבת שהוא עולם הבא שיזכור שביאתו לזה העולם היא כדי לזכות לעולם הבא, וזהו שאמר בית שמאי מחד בשביך, ר"ל מיום ראשון שיודע שהוא שביה, שהוא עשר שנים, קודם שבא לו יצה"ט שהוא כמו שבוי, שכל העשר שנים הם נחשבים כיום, וחייו של אדם הם ע' שנה והעשר ראשונים אין בהם יצה"ט והוא עיר פרא אינם נחשבים נשארו ששים, ולזה אמר ששת ימים תעבוד עבודת השי"ת, ועשית כל מלאכתך להכין לך מה שתאכל בשבתך, זהו מחד בשביך לשבתך, ולא אמר לשבת לומר שכל אדם ואדם יש לו עולם לפי מעשיו שנאמר כי הולך האדם אל בית עולמו וגו', וזו היא הברכה שהיו מברכין ליה לר"א כד הוו מפטרי מיניה רבנן הוו אמרי עולמך תראה בחייך כמ"ש סוף פרשת חיי שרה פסוק ואלה ימי שני חיי אברהם, ותצחק ליום אחרון שמראין לצדיקים מתן שכרן בשעת מיתתן כדי שיהנה הגוף והנפש, ועל אותה שעה רמזו ז"ל יפה שעה אחת וכו' מכל חיי העולם הבא וכו' ע"ש, א"כ זכרהו בכל יום. ולא נאמר זכור אלא מאחר שבא להשכיחו שהם הבלי העולם הזה, ולז"א זכור שתעשה כל מלאכתך לפחות יום הששי שהוא עשר שנים אחרונים שיהיו בתשובה ויזכור שהעריב שמשו, זהו והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו, אבל יותר טוב שיהיו כל הששים הנקראים ששת ימי המעשה, וזה העולם הוא עולם המעשה ועולם הבא הוא עולם השכר אין בו מעשה, שנאמר כי אין מעשה וחשבון ודעת בשאול אשר אתה הולך שמה, וזהו ויום השביעי שבת לא תעשה, אינו עולם המעשה. ואמר לקדשו, ולא אמר וקדשו, לומר שיעשה אותו יום עולמו יעשהו קדש כדי שישבות בו, שאם עשהו חול לא ישבות שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר. ובפרק מקום שנהגו תניא רבי יוסי אומר אור שברא הקב"ה בשני אין לו כביה עולמית שנאמר ואשם לא תכבה, אמר רבי בנאה מפני מה לא נאמר ביום שני כי טוב מפני שנברא בו אור של גיהנם, ואמר ותולעתם כנוי להם, לומר שהם לא בקשו על תועלת נפשם אלא על תועלת גופם להעמידו על בוריו שלא ימות, אותו תועלת נהפכה לתולעת ולא תמות כמו שעלה בדעתם שלא ימות, ואשם שאז"ל אש של גיהנם מי מבעיר אותה, חמום שעושין הרשעים, ולזה אמר ואשם הם בערו אותה א"כ היא אשם, גם כן לזה אמר לקדשו, לקדש אותו יום שיהיה לו קדש ולא יהיה לו חול. והזכירה היא בקדוש, אז"ל

ב' מלאכים מלוים לו לאדם מבית הכנסת לביתו עד שיאמר קידוש ומניחים ידיהם על ראשו ומברכין אותו וסר עונך וחטאתך תכופר, שנים למה לפי שקדש בבית הכנסת בחתימת תפלה שאמר מקדש השבת, וחוזר ומקדש בקידוש על הכוס, הרי על פי שנים עדים שהם ב' פעמים, ולזה באים ב' ואומרים וסר עונך, לומר שמי שיש בידו עבירות של תורה הוא פסול לעדות, ואומרים לו המלאכים הואיל ושלחנו הקב"ה לקבל עדותך שאתה מעיד ויכל אלהים ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, וברכו וקדשו, ודאי שאין בך עון, ובעון שהוא מזיד אמר וסר, כלומר בזכות השבת שהוא יום מנוחה הוא סר מלפני הקב"ה, שלא יהא מזכרת עון, כמו גם ה' העביר חטאתך האמור בדוד, וחוזר ובא בימי החול וצריך תשובה למחותו, אבל החטא שהוא בשוגג תכופר שנאמר שומר שבת מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו, ומי הכריחם לומר אל תקרי, אמרו מחללו היה לו לומר מלחללו, מכאן דרשו ז"ל אל תקרי. ואמר כל מלאכתך כלומר כשיבא השבת יחשוב כאילו כל מלאכתו עשויה כדי שלא יבא לידי הרהור, כי ההרהור עושה רושם, הרהור גימ' תי"ו, ומכאן תדע הרהורי עבירה קשים מעבירה. וכן אמרו במדרש וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בששה ימים, אלא ישבות כאלו מלאכתו עשויה, ד"א ישבות ממחשבת עבודה. עוד זכור גימ' רגל שגם ברגלים שצריך לזכרם ולקדשם בכוס, ואם אין לו כוס על הפת, שכן זכור במלואו זי"ן כ"ף וא"ו רי"ש גימ' גם כן על פת:

דבור זכור הוא רביעי בלוח ראשון, והרביעי שבלוח שני הוא לא תענה ברעך שהוא הקב"ה רעך וריע אביך, שאם לא תשמור שבת אתה מעיד עדות שקר ברעך שלא שבת, וזהו כי ששת ימים עשה ה' וגו' וביום השביעי שבת, ואם אתה לא תשבות אתה מעיד עדות שקר. ואם תמנה המלות של זה הדבור תמצאם נ"ה מלות, לומר ששקול שבת כנגד כל העשר, מאל"ף עד יו"ד גימ' נ"ה במספר כללי, ונ"ה כזה נו"ן ה"א גימ' יב"ק, שהוא כולל ג' שמות ממטה למעלה דרך הקו שהוא יחוד ברכה וקדושה, והברכה והקדושה הם אמורים ויברך ויקדש, והיחוד רמוז שהתחיל בז' וסיים בז' זז גימ' אחד ע"ה, ובזה תבין מאמרם ז"ל על פסוק הן קרבו ימיך למות, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בדבר שקלסתיך בתוך ס' רבוא מקדישין שמך קנסת עלי מיתה, כל מדותיך כו' מדה רעה כנגד מדה טובה, אמר לו הקב"ה אף זו מדה טובה היא שנאמר הן קרבו לפי שהיה מקרב ומחבר המדות לזה זכה בהן קרבו:

פסוק י

לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ובהמתך וגרך. הזכיר משה ששה הם בנך ובתך עבדך אמתך ובהמתך וגרך, כנגד ז' עליונות מלמעלה, למה כי חסד הוא

בן החכמה כי החכמה נקרא אבא, ואמר ובתך נגד הגבורה שהדין הוא כנוי לנקבה הרי ב' זרועות נקראים אח ואחות, עבדך ואמתך לפי שהם למטה מהזרועות שהם הנצחים נקראים עבד ואמה ונקראו עבדים בערך מה שלמעלה מהם, ובהמתך נגד היסוד, בהמה בה מה והבן, וגרך היא כ"י ונקראת באר גימ' גר, וגר צדק עד שם עולה ולא יותר וגר שם, ונקראת ג"ר מלשון מגור, ועל זה אמר גורו לכם מפני חרב כי היא חרב נוקמת נקם ברית הם ששה חוץ מאתה, ולזה פסיק בין אתה ובין בנך, לומר כי ג' עליונות אין להרהר בהם כי כל אחד מהג' נקראת אתה, וזה כי ששת ימים לרמוז על ששת אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב, כמו האצטרובל כשמעריכין אותו על שעה ידועה חוזר עד הגיעו עד אותה שעה מתפרק הכל, כן הקב"ה שם קץ והעריכו בתכונתו ובאופניו ובגלגליו על ששת ימים שהם ששת אלפים נקראים ששת ימי המעשה, לפי שעושין פעולתם שנתמנו עליה עד ששה ואחר השבת יחזור הכל לשביעית שהוא עולם הבא שהוא מלך העולם, וכן ועבדו לעולם עד היובל לשם יובל. וכן אמר בעבד עברי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא, כי כבר השלימו הששה פעולתם והונח לשביעית, זהו וינח ביום השביעי, כמו ותנח בגדו, ולזה לא אמר וינח ביום השבת אלא ביום השביעי הוא שביעי של עולם והבן. וזהו אמרם עולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, כי כלי העיכול שבתו ובטלו, וזהו וחד חריב, ועליו רמז הכתוב יום אחד יודע לה' לא יום ולא לילה, אז"ל זה יום שביעי לעולם שלא נאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, ועל אותו יום נאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, שיבטלו הפועלים ויהיה ה' לבדו, ויהיו נשמות בלא גוף, כי הפעולות היום, לצורך הגוף, ומאחר שאין פועלים איו גוף, לזה אמר וחד חריב, כי הגוף אין לו קיום בלתי פעולה והפעולה שבתה ביום שכולו שבת, דוק אמרם בטל ששובתים כל הפועלים כולם בלי כלי הגוף והגלגלים והפועלים העליונים כי כולם קשורים ביחד ובשביתת העליונים ישבתו ויתבטלו התחתונים, כי אין להם חיות אלא בשכלי הגוף עושים פעולתם כי האצטומכא תשבת ולא תעכל המזון ימות הגוף, וכן שאר האיברים, ועל זה רמז וחד חריב לא אמר וחד שבת כי בהשבתתם יחרב ויבטל הגוף כמ"ש. על כן ברך ה' את יום. השבת הואיל והונח הכל לשביעי כמו שאמרתי על כן ברך את יום השבת הגשמי לזכר של יום השביעי שהוא שבת הגדול, ובזכרון זה השבת יזכור שבת הגדול, ולזה אמר זכור א"ת, שבו תשלום הכל מאל"ף עד תי"ו. ואמר על כן ברך ה' את יום השבת, ברכו בטעם המאכל ובריח כמו המעשה ההוא דאנטונינוס עם רבינו הקדוש, ויקדשה"ו גימ' נפ"ש ע"ה, זו נפש יתירה שחלה על כל מי שהוא מזרע ישראל ומקבל עליו השבת בחיבה. ומה שאמר במשנה תורה וזכרת כי עבד היית במצרים ולא אמר כי ששת ימים כמ"ש כאן,

לפי שמשה במצרים נתן להם השבת כמו שאמרו ז"ל על ישמח משה במתנת חלקו, לזה אמר במשנה תורה וזכרת כי עבד היית במצרים בעבודה קשה והיית נח ביום שבת מעול הגלות, א"כ ראוי שתקיים השבת ותנוח בו וזהו על כן צוך לעשות את יום השבת, וג"כ אמר במשנה תורה שדהו לפי שמשה אמרם בשנת הארבעים בכניסתם לארץ, ויש להם שדות וכרמים זרזם משה שלא לזמור שדות של חבריהם. ומה שאמר כאן זכור ובמשנה תורה שמור שכאן הוא דבורו של הקב"ה שאין לפניו עולה ולא שכחה, אבל במשנה תורה הם מפי משה והוא בשר ודם ושכחן, ואין ראוי לומר זכור לכך אמר שמור:

פסוק יב

כבד את אביך ואת אמך. אחר שצוה בכבודו של מקום שלא יעבדו זולתו, צוה בכבוד אב הגשמי שיכבדהו, וכשהולך בדרכי השם מכבד אביו שאומר אשרי פלוני שיצא מחלציו ויהיה לו כבוד גדול, ואם אינו הולך בדרכי השם מביא קלון וקללה לאביו ואומרים אוי לו שיצא זה מחלציו שנאמר בה' בגדו למה כי בנים זרים ילדו, ואמרו חז"ל כמאן קרינן לרשיעא בר צדיקא רשע בן רשע כהאי תנא שנאמר זרע מרעים בנים משחיתים, לאבותיהם שקורין לו רשע:

עוד כבד את אביך. לרבות האבות אברהם יצחק ויעקב. כמעשה דר' אליעזר בן הורקנוס שאמר עליו רבי יוחנן בן זכאי אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא ר' אליעזר מחלציכם, וא"ל הורקנוס אמרו אשרי לי שיצא זה מחלצי:

עוד כבד את אביך האמתי, זה הקב"ה כמו שאמר על פסוק ישמח אביך זה הקב"ה ואמך דא כ"י, ותגל יולדתך זו אמך הגשמית, ואביך הגשמי לא נזכר לפי שבן כסיל תוגת אמו אמו ולא אביו. עוד כבד את אביך שבשמים שהוא נקרא אב שנאמר כי אתה אבינו:

ובזוהר כבד את אביך דא הקב"ה, ואמך דא כנסת ישראל, את אביך את דייקא לאכללא שכינתא, רבי יהודא פתח כבד את אביך סתם ואת אמך סתם דהא כולא הוה במנינא, את לרבות כל מה דלעילא ותתא. פירש"י שרבי אלעזר אמר אביך דא קב"ה אמך דא כ"י את לאכללא שכינתא, והוקשה לו לרבי יהודה כשאמר אמך דא כנסת ישראל שכינתא היא במנינא שכ"י היא שכינה, אלא את לרבות כל מה דלעילא ותתא, שכל מדה ומדה היא אב והיא אם משפעת ומקבלת עד מטה שהוא אב הגשמי והאם הגשמית, וזהו אומרו את לרבות כל מה דלעילא ותתא ע"כ:

אביך א' בי"ך בי"ך גימ' יחיד, א' יחיד, כאילו אמר אחד יחיד, אמך עם האותיות והמלה ה"ס והבן. אביך במספר קטן ו', אמך במספר קטן ז', היינו עם זו יצרתי וגו', ז"ו גימ' אחד, כי כשעושה כבוד לאביו עושה כבוד להקב"ה שהוא שותף עמהם, כמו שאמרו

פרק קמא דקדושין שלשה שותפין יש באדם אביו ואמו והקב"ה בזמן שמכבד אדם אביו ואמו אמר הקב"ה מעלה אני עליכם כאלו דרתי ביניכם וכבדתוני ובזמן שאדם מצער אביו ואמו אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאילו דרתי ביניהם צערוני:

וכתב רבינו בחיי ז"ל כבד את אביך, עד עתה הזהיר בכבוד האב הראשון העליון, ורצה עתה לחתום הלוח הראשון בכבוד אב האחרון התחתון, ואמר כשם שהזהרתיך בכבודי כן אני מצוך בכבוד אביך ואמך שהם שותפים עמי ביצירתך. וכשם שהזהיר באב הראשון שיודה בו ובמציאותו שהוא אלהיו, כן יתחייב שיודה במולידיו שהם אביו ואמו, וכשם שאמר לא יהיה לך שלא יכפור בו, כן יתחייב שלא יכפור באביו לומר על אדם אחר שהוא אביו, ויתחייב עוד שלא ישבע בשם אביו לשוא ולשקר ולא יעבור אותו מפני ירושת ממון אי ירושת כבוד ומעלה, וכתב עוד ז"ל על מה שקבע הכתוב שכר הכבוד אריכות ימים בשם רבינו סעדיה גאון ז"ל, מפני שלפעמים עתידין שיחיו האבות עם הבנים זמן רב ארוך והאבות הם על הבנים למשא כבד והכבד יכבד על הבנים, לכך קבע עליהם המצוה הזאת למען יאריכון ימיך, כלומר עליך לכבדם ותחיה עמהם, ואם אולי תצטער על חייהם דע שעל ימיך אתה מצטער, ע"כ:

ובספר הזוהר ז"ל. כבד את אביך לקבל לא תחמוד אשת רעך, ואמר רבי יצחק כבד את אביך אביך ממש דהא מאן דחמיד אתתא ואוליד בר ההוא בר אוקיר לאחרא דלא אבוי דכתיב כבד את אביך. לא תרצח ואחריו לא תנאף, דע שברית מילה עם המלה עולה תרצח, שמי שנואף עם אשת איש אסרה על בעלה ואין לך רוצח גדול מזה, שאחר שהוא גוף אחד הפרידו ועשה אותו חצי גוף, ואם ח"ו הוציא שכבת זרע לבטלה שחט בניו, לזה אמר לא תרצח וקרי ביה לא תירצח, על דאטפת אטפוך מדה כנגד מדה, כמו שאמרו ז"ל מסכת מו"ק פרק אלו מגלחין על פסוק ואשר לא צדה ז"ל, במה הכתוב מדבר בשני בני אדם שהרגו את הנפש אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד לזה אין עדים ולזה אין עדים, הקב"ה מזמינם בפונדק אחד זה שהרג בשוגג יורד מן הסולם וזה שהרג במזיד עומד תחת הסולם ונופל עליו היורד והורגו, ונמצא זה שהרג במזיד נהרג וזה שהרג בשוגג גולה, וכן לא תנאף קרי ביה לא תינאף, כמו שכתבו קצת מקובלים שמי שבועל כותית נדה סוף שהוא בא בכותית זונה, ומי שהוא נבעל סוף שהוא בא בארנבת שפעמים זכר ופעמים נקבה, אם כן קרי ביה תינאף, תנאף תי"ו נו"ן אל"ף פ"ה גימ' תש חי, שמתיש כביכול כח חי העולמים שהוא יסוד שמשם הוא הברית ועושה בו ביאה אסורה חוץ מאשתו מתיש כביכול כחו, ומהנה לאף, כמו שאמרו חכמינו ז"ל לא תנאף לא תהנה לאף, תנאף תן אף, שנותן כח לאף לשלוט עליו בעולם. וכן אז"ל כל מקום שאת מוצא זנות אנדרולומוסיא

באה לעולם והורגת טובים ורעים. אם כן בסבת הזנות נהרגו הטובים, לזה לא תרצח נגד לא תנאף. ואמר לא תנאף סתם בין פנויה בין אשת איש כמ"ש הזוהר פ' תזריע ז"ל, ויברך אותם אלהים כחתן דמברך לכלה ז' ברכות מכאן אוליפנא חתן וכלה כיון דאתברכן בז' ברכות אתדבקן כחדא כדוגמא דלעילא, ועל דא מאן דאתי לאתחברא באנתו אחרא הא פגים זווגא דכ"י, כאלו עביד ב' רשויות לעילא דהא זווגא דכ"י ביה בקוב"ה בלחודוי, בזמנא דאיהו ברחמי ובזמנא דאיהו בדינא, ת"ח מאן דאתחבר באנתו אחרא כאלו משקר ביה בקב"ה ובכ"י, ועל דא קב"ה לא יהיב תשובה ותשובה תליא עד דיסתלק מעלמא הה"ד אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, ואימתי בשעתא דעאל בתשובה, להההוא עלמא יחזיר ליה לקבלא עונשא, רבי אלעזר אמר מאן דמשקר בכ"י לא אתקבל בתשובה עד דיתדן בדינא דגהינם, כ"ש מאן דמשקר בכ"י ובקב"ה וכ"ש אי אטרח ליה לקב"ה למעבד דיוקנא דממזר באנתו אחרא ואכחיש פומבי דמלכא. רבי חייא פתח גוזל אביו ואמו וכו', אביו דא קב"ה אמו דא כ"י, מאי גוזל כמא דאתמר גזלת העני בבתיכם, ומאן איהו מאן דחמיד אתתא אחרא דלאו איהו בת זוגיה. תמן תנינא כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו גוזל להקב"ה ולכ"י דכתיב גוזל אביו ואמו וגו', וכל הנהנה מן העולם הזה כו' דא איהו מאן דאדבק באנתו למהני מינה ואע"ג דאיהי פנויה ואהני מינה בלא ברכה כאלו גוזל לקב"ה וכ"י מ"ט בגין דזווגא דילהון בשבע ברכות הוא, ומה על פנויה כך מאן דאדבק באנתו אחרא דקאים בזווגא דלעילא בזווגא דז' ברכות עאכ"ו, חבר הוא לאיש משחית דא ירבעם כמא דאוקמוה ואמר אין פשע דא הא פנויה היא אמאי אסור בגין דא גוזל אביו ואמו, ולא עוד אלא דאיהו חבר לאיש משחית דפגים דיקונא ותקונא דלעילא, כ"ש מאן דחמיד לאנתו דחבריה לאדבקא בה דפגים יתיר ועל דא איתפגים לעלמין, איש משחית דפגים לעילא ופגים לתתא ופגים לנפשיה הה"ד משחית נפשו הוא יעשנה ע"כ. הרי חמר שהבא על פנויה כאלו גוזל הקב ה וכ"י, וכן לא תנא"ף נוטריקון לא תהנה נפשך אפילו פנויה. ולא תנאף היא כנגד לא יהיה לך אלהים אחרים שבלוח ראשון כי עבודת ע"ז קראה הנביא זנות, כמו שאמר ותפשקי רגליך לכל עובר ותרבי את תזנותיך ותזני אל בני מצרים וגו' ותזני אל בני אשור לכן זונה שמעי דבר ה'. לא תרצח הוא כנגד אנכי שאם יאמרו לך לא כמו שכתוב אנכי שהוא יחיד מיוחד כי ב' רשויות יש, וזהו לא פירוש שיאמר לא כמו שאתה אומר, שלא יש אלא אל אחד ועבדהו, ואם לאו תהרג, תרצח ותהרג ולא תעבור. לא תגנוב אחרי לא תנאף, כי מי שהוא זנאי מאבד כל ממונו באתנן הזונות וסופו לגנוב שנאמר ורועה זונות יאבד הון, וקרי ביה תיגנב שאם ימצא הגנב ישלם שנים א"כ לעצמך אתה גונב מה שרצה לחסר חבירו מחסרין

ממנו, ואם לא יקחו ממנו הקב"ה גובה ממנו שנאמר ישלם שנים לרעהו, ונאמר רעך וריע אביך שהוא הקב"ה. גנב גימ' ה"ן, כלומר לא תחשוב שאתה גונב משל הדיוט אין אתה גונב אלא משל שמים, שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וגו'. והחמירה תורה בגזל הדיוט יותר מקדשי שמים, שבקדשים אם היה במזיד חייב קרבן מעילה. ואם הוא בשוגג חייב חמישיתו יוסף עליו, אבל הדיוט נאמר כל אוכליו יאשמו, כי ממון ישראל חביב על הקב"ה מן ההקדש, וכן מצינו שויתר הקב"ה על עבודתו משום גזל בע"ה בענין ק"ש שאמר במשנה האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, ובתפלה אם הם בראש הזית ובראש התאנה לא ירדו אע"פ שאין להם כ"כ כונה משום גזל בע"ה, ועוד גנב גימ' ה"ן, הן קרבו ימיך למות, ולמי תניח לאחרים, או אולי לא תספיק להחזיר הגנבה, ואמר לא תגנוב סתם לא ממון ולא נפשות ולא דעת הבריות ולא דעת עליון כמו שעשה קין שאמר השומר אחי אנכי, ואמרו ז"ל לא תגנוב אפילו על מנת למיקט, פירוש לצער חבירו, לא תגנוב כנגד לא תשא שמי שגונב סוף שנשבע לשקר:

פסוק יג

לא תענה ברעך עד שקר, למה לא אמר לא תעיד ברעך, ועוד שהיל"ל על רעך לא ברעך, ועוד שהיל"ל עדות שקר, ולמה לא אמר לא תענה באחיך. אלא בא לרמוז על הקב"ה שנקרא ריע שנאמר זה דודי וזה רעי ואומר רעך וריע אביך, וכן אז"ל הזהרו שלא תעידו בי עדות שקר, ולז"א ברעך ולא אמר באחיך ולא על רעך, שמ"ש כל הקורא ק"ש בלא תפלין מעיד עדות שקר בעצמו, ופירש"י ז"ל בעצמו לישנא מעליא. ובמכילתא כתיב זכור את יום השבת וכנגדו לא תענה, מגיד הכתוב שכל מי שהוא מחלל את השבת מעיד לפני הקב"ה שלא ברא עולמו בששה ימים ולא נח בהם. וכל מי שהוא משמר השבת מעיד לפני המקום שברא העולם בו' ימים ונח בז' שנאמר ואתם עדי נאם ה', ע"כ:

ובזוהר ז"ל זכור את יום השבת לקבל לא תענה ברעך עד שקר וגו', ר' יוסי אמר שבת סהדותא אקרי ובעי בר נש לאסהדא כי ששת ימים עשה ה' וגו' ושבת כללא דכולא, א"ר יוסי מאי דכתיב תתן אמת ליעקב, כד"א ושמרו בני ישראל את השבת ומאן דאסהיד שקרא משקר בשבת משקר באורייתא כולא בגיני כך הא בהא תליא, ע"כ:

וכתב הרב מנחם ריקנאטי ז"ל. בעבור כי המצות הם דוגמת בנין וצורה והם סיבות למציאות הגוף, רמ"ח איברים כנגד רמ"ח מצות עשה, שס"ה גידים כנגד שס"ה ל"ת, כל העובר על אחת מהם הרי הוא מעיד עדות שקר בבוראו ופוגם למעלה, כי מתכונת הגוף במספר האיברים והגידים וצורתו הכל נעשה לכונת ענין של מעלה ע"כ. ולזה לשון עניה לשון נקיה, לפי שמי הוא שיעיד נגד בוראו, לזה אמר עד שקר, לומר שהוא נעשה עד

שקרן לכל דבר ולכל התורה, וגם לומר שבעניית הדברים ובאומרו כי ששת ימים הוא מעיד עדות אמת ואם לאו הוא מעיד עדות שקר, וזה הוא דבור ט' והוא רמוז ביסוד, ואמר עדות ביהוסף שמו, ועל שמו נקראת כ"י ארון העדות, והבן:

פסוק יד

לא תחמוד בית רעך וגו'. הוא דבור עשירי שהוא כולל כל הדברות כולם, כי מצינו לשון חמדה בע"א שנאמר לא תחמוד כסף כו', ומצינו ג"כ לשון חמדה בשדות וכרמים שנאמר וחמדו שדות וגזלו כרמים וגו', ומצד החמדה יבוא לעבוד ע"א ולרצות כמו שעשה אחאב בנבות היזרעאלי, ויבוא לידי גזל וגנבה, ויעבור על מאמר אביו אם ימנענו, ויחלל השבת, ואם חמד אשת איש ונכנסה חמדתה בלבו יבוא לידי ניאוף, הרי בכלל החמדה יבא לעבור על כל עשרת הדברות, ולזה חתם בלא תחמוד, והחמדה היא בלב, והלב הוא הסרסור הגדול לעשות עבירה, שהתורה הזהירה עליו שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' הזכיר הלב תחילה שבו תלוי הכל. וכתב רבינו בחיי ז"ל לא תחמוד בעשירי, כי החומד הוא מכת פועלי און, וכיון שחומד ממון אחרים כ"ש שיחמוד ממון עצמו שלא יפריש ממנו מעשר, ועל כן הוקבע דבור לא תחמוד בעשירי להזהיר על המעשר, כי החומד גוזל ומי שהוא גוזל את המעשרות לעצמו הוא גוזל כי הארץ תחניף לו, ומפני זה הוצרך לקבוע בעשירי דבור לא תחמוד ע"כ. ולפי זה קרי ביה לא תיחמד לעצמך אתה חומד לזה לא תחמד כתיב סתם וחסר. וכל אשר לרעך רמז על המעשרות שהם להקב"ה כמו שכתב הרב ז"ל. ולמה היו הדברות עשר בכוון נגד הבריאה, יום ראשון היה הוא ושמו אחד, כנגדו אמר אנכי וכנגדו מצוה ראשונה לאדם שנתן לו ז' מצות, ראשונה ויצו אין ויצו אלא לשון ע"א. ביום ב' נבראו המלאכים כנגדם לא יהיה לך אלהים אחרים, וכנגדו מצוה ב' לאדם, ה' ארז"ל זו ברכת ה', שמי שמקבלו באלוה אינו מברכו. יום ג' אמר יקוו המים אל מקום אחד, שכבש התהום שלא יעלה וישטוף העולם והיה כבוש בשמו הגדול, והוא העציץ שמצא דוד כשחפר השתין והוציאו דוד משום קבר התהום ובעא תהומא למשטף עלמא עד שכתב שם ואחתיה, כדאיתא בסוכה פרק החליל (דף כ"ג). וכן בזוהר ז"ל לא תשא רזא דא הא אוקמוה חבריא בגין דקב"ה כד שתיל עלמא אטבע גו תהומא צרורא חדא חקיקא בשמא קדישא ואטבע ליה גו תהומא וכד מייא בעאן לסלקא חמאן רזא דשמא קדישא חקיקא בצרורא קדישא תייבין לתהומא ומשתקעין, ובשעתא דאומין בני נשא על קשוט בקיומא דקשוט ההוא צרורא סלקא ומקבלא ההוא אומאה וחזר ואתקיים על תהומא, ובשעתא דאומין בני נשא אומאה לשקרא ההוא צרורא סלקא לקבלא להההוא אומאה דשקרא כו' לסלקא לחפיא עלמא

ולאהדר ליה כמלקדמין עד דיזמין קב"ה לחד ממנא יעזריאל שמיה דממנא על ע' מפתחן ברזא דשמא קדישא ועאל לגבי דההוא צרורא וחקיק איהו אתוון כמלקדמין וכדין אתקיימא עלמא ואהדרו חיין לדוכתייהו ועל דא כתיב לא תשא וכו'. א"כ כנגדו לא תשא, שאם אתה נשבע לשקר אתה נושא אותו עצ"ץ ששמו כתוב עליו ועולה התהום ושוטף העולם, כנגדו אמר לאדם, אלהים, אז"ל אלו הדינים שהם מעמודי עולם כאומרם ז"ל על ג' דברים העולם עומד על הדין וכו'. יום רביעי נבראו המאורות, כנגדו זכור את יום השבת שהוא שביעי והוא רביעי, ולזה מאדים שולט יום שבת שהוא רביעי, והוא מעורר מדנים והרג ואבדן וחרבן, ולזה נצטווינו שלא לעשות בו שום מלאכה, שנאמר מחלליה מות יומת, לפי ששולט עליו מאדים, מחלליה מו"ת יומ"ת עם ה' של מחלליה גימ' ששולט עליו ככב מאדים, מחלל"ה חסר גימ' זה"ו מאדי"ם, כנגדו אמר על האדם זו שפיכות דמים. יום ה' נבראו התנינים הגדולים לויתן ובת זוגו והרג את התנין אשר בים, שהרג את הנקבה ולא צננה כמו שעשה בנקבתו של בהמות, דגים שאני דפריצי, כנגדו אמר לאמר זו גלוי עריות שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה והיתה לאיש אחר, כנגדו כבד את אביך ודאי. יום ששי נברא אדם, אמר בזוהר פרשת תזריע (דף י"ח) למה נברא אדם בששי בשעה שנשלם הכסא ונקרא כסא שנאמר שש מעלות לכסא. ולפיכך נברא אדם בששי שהוא ראוי לישב על הכסא, ותאנא כיון שנברא אדם אתקן כולא כל מה דלעילא ותתא וכולא אתכליל באדם ע"כ. ונצטוה נח בשביעית שהיא אבר מן החי כנגדו לא תנאף, לפי שכל דורו היו מנאפים עצרת בוגדים שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו, לזה התיר לו בעלי חיים בשחיטה, לפי שהשחיתו דרכם וצריכים שחיטה למרק עונם, ולא אבר מן החי, כמו שכתבתי פרשת בראשית על השחיטה, על שחטא. בא אברהם נצטוה על הח' שהיא מילה שהוא תקונו של אדה"ר שגנב ואכל ומשך ערלתו להתכסות כמו הגנב שמתכסה מבני אדם, לזה נצטווה אברהם שיעשה מילה ופריעה, כנגד זה אמר לא תננוב. בא יעקב ונצטווה על גיד הנשה, לפי ששם כחו של סמאל שהוא התחיל לדבר לשון הרע על בוראו שאמר כי יודע אלהים והייתם וידבר אלהים ואתם מפחדים מאותו הכרוך שהוא סמא"ל, אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו ותמסרו בידו. לבלת"י תחטא"ו, גימ' תב"ע דת"ך, כלו הלך אחרי דת התורה ולא תפחד ממנו:

פסוק יט

ויאמר ה' אל משה אתם ראיתם וגו'. א"ל אע"פ שהדבור היה מן האלהים, אבל עיקרו הוא מן השמים והשגתם הקולות כמ"ש וכל העם רואין את הקולות והוא קול השופר קול

שהוא מושך משופר שהוא הבינ"ה מקור החיים, א"כ לא תעשו אמצעי ביני וביניכם, וזהו לא תעשון אתי אלהי כסף כלו' אם נפשכם נכספה וגם כלתה לראות מלככם, או צריכין אתם לתפלה או לשאלה לא תהיה ע"י אמצעי, כי כשדברתי עמכם לא היה ע"י אמצעי, אמרתי לו למשה רד העד בעם ואחר שירד דברתי עמכם, להורות ההתדבקות שיש לי בכם, א"כ לא תעשון בלשון רבים, הן אל כביר ולא ימאס, אינו מואס בתפלתן ש רבים:

פסוק כ

ואלהי זהב לא תעשו. כאן התרה על עשיית העגל שהיה מזהב. ואמר לא תעשו לכם, כלו אם אתם עושים הרי נעשה כאלו אתם עושין עצמכם ואין לכם דבוק ואחיזה בי, וידבק בכם סטרא אחרא שהוא סמא"ל ותפסקו מן החיים:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. לא תעשון אתי כשאתם עומדים בתפלה אתי לא תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם, שאם תעשו כן מעלה אני עליכם כאלו עשיתם אלהי כסף ואלהי זהב ע"כ. והרב רבינו מנחם רקנאטי ז"ל אמר אלהי כסף ואלהי זהב הם הזרועות והזהיר שלא יעבדום ע"י קציצה, כמו ירבעם בן נבט שקצץ בין גולות עליות לגולות תחתיות, והבן:

ובמדרש רבי עקיבא אומר לא תעשון אתי אלהי כסף, שלא תנהגו בי כמו שאחרים נוהגים באלהיהם, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את אלהיהם שנאמר על כן יזבח לחרמו, וכשפורענות באה עליהם הם מקללים את אלהיהם שנאמר והיה כי ירעב וקלל במלכו ובאלהיו, אבל אתם אם הבאתי עליכם טובה תנו הודאה, ואם הבאתי עליכם רעה או יסורין תנו הודאה ע"כ. ופירוש הפסוק לא תעשון אתי לא תתנהגו עמי אלהות בשביל כסף וזהב שהשפעתי לכם לזה אתם עושים אותי אלוה, לא תעשון כן אלא מזבח אדמה, כלומר אפילו אתה זבוח או אתה בתכלית השפלות עד שהגעת לאדמה צריך שתזבח עצמך ותודה, וזהו וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך, אתה בשלום עמי כי אולי אתה בשפלות על דרך הנסיון והמבחן. ואם אתה עומד בנסיונך אז אבוא אליך וברכתיך, אני אבוא ואין צורך לאמצעי, וז"ש בעבור נסות אתכם בא האלהים. מזבח אדמה במלוא כזה מ"מ זי"ן בי"ת חי"ת אל"ף דל"ת מ"ם ה"א, גימ' היא הענו"ה ועבוד"ה ושפלו"ת והכנעו"ת, זו הוא תכלית המזבח, וכה"א זבחי אלהים רוח נשברה, א"כ לזה אמר מזבח אדמה, שיעשה עצמו מדרך ומרמס לכל כאדמה שהיא מדרס לכל, וזבחת עליו את עולתיך שתתעלה, ואת שלמיך שתהיה בשלום, כאן רמז על ד' יסודותיו עולותיך זה יסוד האש שעולה למעלה, ואת שלמיך זה יסוד הרוח שעושה שלום בין יסוד האש והמים, את צאנך זה יסוד המים שהוא יסוד כבד אבל הוא יותר דק מיסוד העפר, ואת

בקרך זה יסוד העפר, ורמז שיזבח לד' יסודותיו לעבודת הש"י, ומ"ש תעשה לי לשמי שלא ישפיל עצמו מחמת צער או מחמת דוחק או מחמת חולי. ובמדרש בכל מקום שנאמר לי אינו זז לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, בכהנים וכהנו לי, בלויים והיו לי, בישראל כי לי בני ישראל, בתרומה ויקחו לי, בבכורות כי לי כל בכור. ובסנהדרין אספה לי. בא"י כי לי כל הארץ:

במדרש ועשו לי מקדש בירושלים אשר בחרתי לי, במלכות בית דוד אשר רביתי בבניו לי מלך, במזבח מזבח אדמה תעשה לי, בקרבנות תשמרו כו' בשמן המשחה וכו' ע"כ. והרמז לכל זהו הוא, בין שיהיה כהן בין שיהיה לוי ועומד על הדוכן בין שיהיה ישראל ומביא תרומות ובכורות לא יעלה בדעתו לומר שמביא משלו, בין שהיה ראש סנהדרין בין שבא לא"י בין שבא לירושלים להביא בכורים בין שהיה ממלכי ב"ד בין שנכנס למקדש שהביא קרבן בין שעלה למזבח להקריב בין שנמשח בשמן המשחה שהיתה לו לכהונת עולם כולם לא תהיה מעלתם בלא לי, לשמי ולא לשום פנייה, ומה שאמר לא תעשון אתי וגו' בלשון רבים ואח"כ אמר מזבח אדמה תעשה לי בלשון יחיד, לומר כיון שהלכו אחרי שרירות לבם ואחרי מועצותיהם אינם יכולין לעמוד במחשבתם, כי לזה נקראו אלהים אחרים בלשון רבים, לפי שאינו עומד על מחשבתו פעמים עושה מעץ ופעמים מאבן ופעמים מכסף ופעמים מזהב, ואם יצטרך לזהב משנהו לכסף. אם כן הוא במחשבות רבות לפי שאין לו העמדה כי השקר אין לו רגלים, אמנם בעבודתו יתברך מחשבתו לא תשתנה לעולם, כשהוא עושה לשמה לחבר את האהל להיות אחד באחד יגשו וגו':

עוד לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, לא תעשו כמו שעשה ירבעם שעשה ב' עגלים אחד נגד הגדולה ואחד נגד הגבורה, זהו אחד בדן נגד הגבורה ואחד בבית אל נגד הגדולה, שהיתה כונתו לקצץ שלא ישפיעו ב' מדות אלו למלכות ב"ד, וקצץ בין ה' ראשונות לה' אחרונות, ולזה אמר אלהי אלהי ב"פ, וכסף נגד הגדולה וזהב נגד הגבורה, זהו לא תעשון אתי מה שאתי שמשפיע לי לא תעשו לכם, להשפיע לכם שתעשו קיצוץ וסתירה, כן כתב הרב רבינו בחיי ז"ל, פרשת ויצא על פסוק אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק ע"ש:

פסוק כב

ואם מזבח אבנים. בזוהר פרשת אחרי מות (דף ע"ג) ז"ל, תנינא אע"ג דאתגזיר אינש ולא עביד פקודי אורייתא הרי הוא כעכו"ם בכולא ואסיר למילף ליה פקודי אורייתא, ועל דא תנינא מזבח אבנים ממש פירוש אע"פ שנזבח שנמול, הוא אבן, לבו כאבן, והוא

קשיו דליבא באתריה קיימא וזוהמא לא אתפסקא מיניה, בגין כך לא סליק בידיה ההוא גזירו ולא מהניא ליה, ועל דא כתיב כי חרבך גו' פירוש חרב של מילה, אבל אם עושה עצמו כאדמה אז וזבחת עליו וגו', ואמר כי חרבך לומר כי החרב הוא של עשו ונתנה לך למול ערלת בשר כמ"ש על פסוק ותקח צפורה צור, ואם הנימול לא ימול ערלת הלב על חנם ניתנה לך, זהו ותחלליה. עוד ואם מזבח אבנים תעשה לי, אם עמדת נגד המלעיגים ועשית פניך כאבן, או עשית קדוש שם שמים ברבים, תעשה לי לשמי, לא כדי להתראות או להתגאות, כמו שעושין הבנין מגזית כדי ליפות ולהתראות ולהתגאות בו, אז ישלוט בעל החרב שהוא סמאל ולא יבא לידי גמר ויהיה חלול ה', שיאמר זה מסר עצמו להריגה על קדוש ה' ולא נעשה לו נס כדרך שנעשה לדניאל וחביריו, והם אינם יודעים שלא היתה העבודה שלימה, ואמר חרבך לפי שהוא סבתה:

במדרש ר' יוחנן בן זכאי אומר הרי הוא אומר אבנים שלמות תבנה, אבנים שמטילים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, והלא דברים ק"ו, ומה אם אבני מזבח שאינם לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שהם מטילים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו עאכ"ו שלא תבואהו שום פורענות. עוד במדרש אבנים שאינם לא שומעות ולא רואות ולא מדברות, על שמטילות שלום וכפרה בין ישראל לאביהם שבשמים אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, בני תורה שהם כפרה לעולם עאכ"ו שלא יגע בהם אחד מן המזיקים, הרי הוא אומר אבנים שלימות אבנים שמטילים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב"ה יהיו שלימות לעולם, ופירוש אבנים הם ת"ח כמו ארץ אשר אבניה ברז"ל:

פסוק כג

ולא תעלה במעלות. אם נתתי לך שום מעלה לא תעלה יותר ממה שנתתי לך, כמו שעשו פרעה וחירם מלך צור ונבוכדנצר שנתתי לכם מעלה והם רצו לעלות יותר ממה שנתתי להם, ונפלו ונגלה ערותן:

עוד לא תעלה במעלות על מזבחי, מי שהוא מזבחי שהוא זבוח ומקבל היסורין לא תעלה עליו, ואם יצטרך אליך ללוות ממך לא תתבענו, כמ"ש פרק איזהו נשך לנושה בחבירו ויודע שאין לו שאסור לעבור כנגדו, ת"ל לא תהיה לו כנושה, לא תהיה עליו כמשא שלא תתראה לו בכל זמן, ר' אמי ורבי אסי אמרי כאלו נדון בב' דינין שנאמר הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים, אשר לא תגלה ערותך עליו שתענש בשבילו. לא תעלה במעלות על, ר"ת לתבע לנושה אם הוא עני ונקשה:

ובמדרש אשר לא תגלה ערותך עליו, אם אבנים שאין בהם לא רעה ולא טובה אמרה תורה לא תנהוג בהם בזיון חבירך שהוא בדמיון של מי שאמר והיה העולם עאכ"ו שלא תנהוג בו בזיון, ואם נהגת כדאי אתה לחוב בעצמך שנאמר אשר לא תגלה ערותך עליו שתענש על ידו ח"ו:

גימטריאות

וישמע וי שמע. שנזדעזע וחרה לו על אבדן המצריים, כמו שאמר ז"ל על ויחד וכו':

חונה שם. חנה כתיב שראה כבודו של מקום שחנה שם:

ויבא האהלה. אהל ה', אהלה של תורה:

על אודות ישראל. שנתגייר ונכנס לדת ישראל:

ויצילם. ויצלם כתיב שלא היו ראוים להצלה לפי שהיה עמהם פסל מיכה, זהו ויצלם כתיב:

ויהי ממחרת. פירש"י ז"ל ממחרת יום הכפורים קודם מתן תורה בא, פירוש יום הכפורים שלו שהביא כפרתו שנאמר ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים וגו':

לא תוכל עשהו כתיב, כבר עשהו, הקב"ה שהוא דן יחידי אבל אתה אין דן יחידי:

את הדרך. גימ' זהו גמילות חסדים:

ישפטו הם. ישפטו כתיב, אם לא ישפטו אמת ישפטו מן השמים. הם והקל מעליך, ס"ת מל"ך, שאמר לו עשה לך שרים כמו המלך:

ויקר"א אלי"ו הוי"ה, ס"ת או"ה, כביכו"ל כאילו היה מתאוה למשה:

אליו הוי"ה מ"ן הה"ר, ר"ת אימה שהתורה באימה ניתנה:

ההר לאמר כ"ה, ר"ת הלכ"ה, זהו שאומרים הלכה למשה מסיני:

כ"י ל"י, גימ' ע' אומות ובחרתי בכם. תדבר, גימ' רו"ת, רו"ת מצות יתרים ישראל על בני נח, שבני נח אין להם כי אם ז' מצות, יתר עליהם רו"ת תדבר אל בני ישראל:

בעבור ישמע העם. ס"ת רע"ם, שהתורה נתנה ברעם:

משה את דברי העם. ס"ת למפרע מית"ה, שמתו כולם והוריד טל שעתיד להחיות בו המתים והחיה אותם:

ויוצ"א מש"ה א"ת הע"ם לקרא"ת האלהים, בגימ' היו ככלה היוצאת לקראת חתן:

בתחתית. גימ' שכפה עליהם ההר כגיגית:

והר סיני עשן. ענ"ש, שמשם בא להם עונש אם יחטאו:

ד"א והר סיני עשן, היה ירא שמא לא יקבלו ישראל התורה:

קול השופר. השפר כתיב, רמז על השמים שלא היו שפירים שמא לא יקבלו ישראל התורה:

וגם הכהנים. גימ' אילו הם נדב ואביהוא:
אנכי ה' אלהיך. ר"ת גימ' י"ב, לי"ב שבטים הוא אומר:
לאוהבי. אהבי כתיב, גימ' י"ח, המתפללים י"ח ברכות בכוונה נקראים אהבי:
ולשמרי"י אותיות ירושלים, שיזכו לשבת בה:
כי לא ינקה ה', ר"ת כלי"ה, חייב כליה הנשבע לשקר:
זכו"ר א"ת יו"ם, ס"ת רתם, המחלל את השבת נדון בגחלי רתמים:
לקדשו. אותיות שדול"ק, שיהא נר דלוק לכבוד שבת:
לשו"א, שאו"ל, שיורד לשאול הנשבע לשקר:
לקדשו. וסמיך ליה ששת ימים, לומר שמששת ימי החול ברור מנה יפה לשבת:
אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך וגרך, הרי ז' כי כל מעשה שבת הם ז', הוא יום ז', וז' בני אדם קורין בו, וז' שמות במזמור שיר ליום השבת, ומתחיל הדבור בז' זכור:
ואמתך. אומתך. אמ"ך, וך' דאמך באי"ק בכ"ר ת"ק, גימ' ישראל, שיכבד לכל אחד ואחד מישראל ולא יבזהו, כמ"ש התנא אל תהי בז לכל אדם, שהם בני אל חי:
ר"ת של עשרת הדברות גימ' רחל, לפי שרחל נקראת על שם ישראל, שנאמר וכרחל לפני גוזזוזה נאלמה, ויש בה כת"ר אותיות, לומר שהתורה מכתרת לומדי התורה, והעובר עליה נאמר עליו הכרת יכרת, ויש בה עק"ב תיבות, שקיימם אברהם שנאמר עליו עקב אשר שמע אברהם בקולי, ועליהם רמזה תורה בקע לגולגלת:
ונגש משה אל הערפל, לפנים ממחיצת מלאכי השרת, שכן נגש גימ' מיכאל וגבריאל:
נגש אל הערפל. ס"ת שלל, שעלה לשלול שלל מן המלאכים והיא התורה דכתיב עלית למרום שבית שבי:
לא תעשון אתי. ס"ת אני, אני הוא לא תעשון אחר עמי:
מזבח אדמה תעשה עצמך כאדמה שהוא מדרך לכל ואני מעלה עליך כאלו הקרבת לי כל הקרבנות, וזהו וזבחת. עליו את עולותיך ואת שלמיך. ואם מזבח אבנים, אם עשית עצמך כאדמה תזכה להעמיד צדיקים שהם נקראים אבנים, שנאמר ארץ אשר אבניה ברז"ל:
ולא תעלה במעלות. מעלות מלא גימ' מתונים, מכאן אז"ל הוו מתונים בדין, שלא יעלה על לבו לפסוק הדין מהרה אלא ע"י מתון, וכן אמר בסנהדרין (דף ו') דרש בר קפרא מנא הא מלתא דאמור רבנן הוו מתונים בדין דכתיב ולא תעלה במעלות וסמיך ליה ואלה המשפטים, א"ר אלעזר מניין לדיין שלא יפסיע על ראשי עם קודש שנאמר ולא תעלה במעלות וסמיך ליה ואלה המשפטים:

פרק כא

פסוק א

ואלה גימ' מ"ב, ואחריו המשפטים, רמז על מה שאמרו ז"ל על שלשה דברים העולם עומד על הדין וכו', לזה ואלה גימ' מ"ב, רמז על העולם שנברא בשם מ"ב ואינו עומד אלא במשפט, זהו ואלה המשפטים. עוד ואלה במלואו כזה וא"ו אל"ף למ"ד ה"א גימ' ד"ר, שהקב"ה דר בין השופטים כששופטים באמת שנאמר אלהים נצב בעדת אל וגו', ואם לאו יורדים לגיהנם זהו רד"ו, כמו שאמרו ז"ל יחשוב הדיין כאילו גיהנם פתוחה לו מלמטה, ואם תמנה ה"א אחרונה בלא מלוי עולה ר"ג, שהוא ק"ץ אח"ד, לומר שאם אינו מיחד שהולך לקץ הימים, ואם הוא מיחד הקב"ה שהוא הוא"ו הולך לקץ הימין, זהו שאז"ל אלה פסל את הראשונים ואלה מוסיף על הראשונים, והבן. ואז"ל כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו, לזה בא הוא"ו של ואלה לומר שמבטל הקץ בכוונת היחוד:

עוד ואלה המשפטים. למה לא התחילה פרשה זו בוידבר כשאר פרשיות, אלא ממה שפירש הרמב"ן ז"ל תבין שאינה פרשה בפני עצמה, ז"ל רצה להקדים להם המשפטים, כי כאשר היה בעשרת הדברות הא' בידיעת ה' והב' באסור ע"א, חזר וצוה את משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, שתזהירם עתה עוד שיתנו לבן למה שראו ויזהרו במצות האלו שצויתים, כי אתם ראיתם כנגד דבור א', לא תעשון אתי כנגד דבור לא יהיה לך להשלים ענין ע"א, ואלה המשפטים כנגד לא תחמוד, כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדה ויקחה לעצמו, לפיכך אמר תשים משפטים ישרים ינהיגו אותם ביניהם ולא יחמדו מה שאינו שלהם מן הדין, וכן אמר במד"ר כל התורה תלויה במשפט לכן נתן הקב"ה דינים אחר י' הדברות, וכן יפרש באלה המשפטים המשפט בע"א ובכבוד האב והרציחה והניאוף הנזכרים בעשרת הדברות ע"כ. א"כ מדבריו תבין שההתחלה היא ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל וגו', ובמלת משפטים כלל לא תחמוד שהוא כולל הרבה לאוין שהוא כנגד כל התורה כמ"ש לעיל, וגם חזר בזו הפרשה לפרט כל עשרת הדברות בפרט, שאמר מכה איש ומת, וכי יזיד איש, נגד לא תרצח, וגונב איש ומכרו נגד לא תגנוב, בגניבת נפשות הכתוב מדבר, ומקלל אביו כנגד כבד את אביך, זובח לאלהים יחרם נגד אנכי ה' אלהיך, לא תשא שמע שוא כנגד לא תשא, ששת ימים תעשה מעשיך וגו' כנגד זכור את יום השבת, לא תנאף כלול בואם לבנו ייעדנה, אם אחרת יקח לו שארה וגו', כדי שלא יבא לידי זנות, אל תשת וגו' להיות עד חמס כנגד לא תענה, לא תשתחוה לאלהיהם נגד לא יהיה לך אלהים אחרים, וכלל בכלל ומכה אביו ואמו ד' שומרים שצריך אדם

שישמר מהביא על עצמו חובה, ובכלל וגונב איש ומכרו גניבת ממון וד' אבות נזיקין, שהגנב כוונתו להזיק. א"כ י' דברות אמרן הקב"ה שנאמר וידבר אלהים, ואמר הקב"ה למשה שיחזור ויפרוט להם כל העשרה ויכלול עמהם המשפטים והדינים כאומרו ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם, ואמר אח"כ ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' שהם י' דברות, ואת כל המשפטים, פירש"י ז"ל ז' מצות שנצטוו בני נח ושבת ודינים שנצטוו במרה שנאמר שם שם לו חוק ומשפט, חק שהוא חק פרה אדומה, ומשפט שהם שבע מצות ושבת. נשמר רש"י ז"ל שלא אמר את כל המשפטים על אלה הדינים של ואלה המשפטים:

ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, לא אמרו נשמע, כי דברי ה' אינם צריכים שמיעה, כבר שמענום, ועל מ"ש לו כה תאמר אל בני ישראל שיחזור ויאמר להם כל העשרה בכלל שאר הדינים, ואמר ויכתוב משה את כל דברי ה' וגו', ויקח את ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, כי ודאי דברי ב"ו שצריכין שמיעה והבנה לא כמו דברי הקב"ה שהם נכנסים ברמ"ח איבריו של אדם והם נשמעים ומובנים מאליהם, אבל דברי בשר ודם צריכים הבנה. ונסמכו פרשת דינים לפרשת מזבח לומר שהם חשובים לפני המקום ככל הקרבנות שמקריבין ע"ג המזבח, וכן אז"ל על פסוק וישב משה לשפוט את העם ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי אפשר לומר כן אלא כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת מעה"כ כאילו עוסק בתורה כל היום וכאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר בו ויהי ערב ויהי בקר, וכ"כ רש"י ז"ל במקומו. הרי שהן חביבין לפני הקב"ה יותר מן הקרבנות, וכן אמרו ז"ל באבות על ג' דברים העולם קיים על הדין וכו', א"כ לזה נסמכה לפרשת מזבח, לומר שבזכות הקרבנות שהיו מקריבין על גבי המזבח העולם עומד, והדיינים ג"כ הם מעמידים העולם, וכן אז"ל בעיר הנדחת בפסוק כליל לה', כל העושה דין ברשעים מביא רחמים לעולם:

עוד ואלה המשפטים. משל לבן מלך שהיו מאכילין אותו על פי רופא והיה הרופא מאכילו כך שיעור מן הלחם מן פת בג המלך כך שיעור מן הלפתן וכך מן היין מיין משתיו, אח"כ היה מאכילו מיני מרקחת מעולים ומיני סמים כדי שיתעכל כל המזון ולא יזיק לו המאכל, כן הקב"ה נתן התורה לישראל שהיא משולה ללחם שנאמר לכו לחמו בלחמי, והיא משולה ליין שנאמר ושתו ביין מסכתי, וכה"א דבש וחלב תחת לשונך, אח"כ נתן להם הדינים שהם כמו הסמנים המסעידים והמרפאים, וכה"א רפאות תהי לשרך, זהו אשר תשים זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המות. ומ"ש

לפניהם בלשון רבים ואח"כ כי תקנה בלשון יחיד, לומר שהדינים הם על ב' פנים, הא' דינים שבין אדם לחבירו, ואחד הדינים שהם לצורך הנהגתו במאכלו בשתיתו ובתשמישו, כגון תשמיש המטה, והנהגתו עם אשתו בימי נדותה ובימי לבונה, ושאר דברים שבצנעה כגון ישיבתו בבית הכסא, וגם באיסור מאכלים:

עוד אמר לפניהם לרמוז על מה שאמרו ז"ל אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד יחידו של עולם ב"ה. עוד לפניהם לפני ה', כמ"ש במדרש תהלים אלהים נצב בעדת אל, הוא שאמר הכתוב כי המשפט לאלהים הוא, וכן ביהושפט אומר כי לא לאדם תשפוטו, שלא יאמרו הדיינים לעצמנו אנו יושבים, א"ל הקב"ה הוו יודעים כי אני יושב עמכם שנאמר אלהים נצב בעדת אל, אני ה' אוהב משפט וגו', א"כ לפניהם לפני ה' יושבים:

עוד לפניהם גימ' איי"ם עליה"ם, שהדיין שאינו דן דין אמת לאמתו מחריב העולם, כמ"ש באבות חרב בא לעולם על ענוי הדין ועל עוות הדין. עוד לפניהם שהקב"ה הראה למשה דור דור ומנהיגיו, א"כ לפניהם לפני כבר הם מששת ימי בראשית, לזה לא אמר אשר תלמדם, כי מלומדים הם מלפני, כדגרסינן במגילה פרק הקורא אמר רבי יוחנן מאי דכתיב ועליהם ככל הדברים מלמד שהראה הקב"ה למשה דקדוקי התורה ודקדוקי סופרים, ומה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, אם כן אין צריך שתלמדם אלא תשים לבד:

ובמדרש אמר רבי יהושע בן לוי משל לבן מלך שהיה מהלך בשוק פגע באוהבו של מלך ומילא ידו אבנים טובות ומרגליות, אמר המלך פתחו לי בתי תסווראות שלי שלא יאמר בני אלולא אוהבי זה לא היה לי ליתן לו אבנים טובות ומרגליות. כך אמר הקב"ה שלא יהיו ישראל אומרים אילולא שבא יתרו ולמדנו את הדינים לא היה לו ליתן לנו את התורה אלא הריני נותן להם את התורה שכולה דינים ע"כ. וא"ת והרי נתן להם דינים במרה קודם שבא יתרו, א"כ איך יאמרו אלולא אוהבו של מלך לא היה לו ליתן. ויש לומר שאותם הדינים שנתן להם במרה היו שבע מצות בני נח וכבר היו מורגלים בהם מנח, ונתן להם השבת שג"כ היו מורגלים בו ממצרים, ונתן להם חק פרה ששטן ועכו"ם מונין בהם את לישראל, וכשבא יתרו אפשר שעשה להם סדר הנהגה ונתן למשה עצה על סדר הנהגתם, וכן א"ל משה כשרצה להלוך והיית לנו לעינים, לזה אמר ואלה המשפטים לא של יתרו:

ובמדרש ואלה המשפטים. לפי ששמע משה מיתרו שא"ל ואתה תחזה מכל העם, ד' מדות, ולא מצא אלא אחת שנאמר ויבחר משה אנשי חיל וגו' מכל ישראל, א"ל הקב"ה נתתי לך המשפט ולאחרים מנית ואינם יודעים, לך אתה ולמדם שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים וגו'. עוד נוכל לומר לפי זה המדרש, שאמר ואלה המשפטים לפי דרכם שאין

בהם כל הד' מדות, שאם היה בהם הד' מדות הייתי מרשה לך שתלמדם דברים אחרים וסודות רבים, אבל לפי ערכם אלה המשפטים שתלמדם. והתחיל כי תקנה כדי שידעו ערכם שהם קנויים ליצרם, הואיל ואין בהם הד' מדות שהם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, וכנגדם נתן להם משפטים. כנגד אנשי חיל אמר ומכה איש ומת מות יומת, וכי יריבון וגו' מעם מזבחי תקחנו למות, מכה אביו ואמו מות יומת, וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת, ומקלל אביו ואמו מות יומת, וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת וגו'. לאלו צריך חיל וכח להמיתם. ד' אבות נזיקים כנגד יראי אלהים, שאם אין בו יראה יאמר שורו הזיק או בורו הזיק, ע"י בורו, ע"י אשו, ע"י בהמתו שאין בהם דעת, למה ישלם, כנגד זה יראי אלהים. וכנגד אנשי אמת ארבעה שומרים, שהם שומר חנם והשואל ונושא שכר והשוכר שיש בכל אחד חיוב שבועה, שומר חנם נשבע שלא פשע, ושואל נשבע שמתה מחמת מלאכה, נושא שכר והשוכר נשבעים שנאנסה ולא שלחו בה יד, ונפטרים בשבועה נגדו אנשי אמת שישבעו באמת שונאי בצע אם כסף תלוה וגו' לא תשימון עליו נשך, ג"כ אם חבול תחבול שלא ישתמש בעבוטו של עני, מלאתך ודמעך לא תאחר, ושש שנים תזרע והשביעית תשמטנה, ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות, שלש רגלים תחוג לי שמי שהולך אמר הבצע עובר על כל אלו לזה ואלה המשפטים מה שצריכים להם ולא אחרים, ע"כ:

פסוק ב

כי תקנה עבד עברי. כתב רבינו בחיי ז"ל כוונה תורה להתחיל הדין הראשון בעבד עברי מפני שיש בו זכר ליציאת מצרים וזכר למעשה בראשית, זכר ליציאת מצרים שהיו ישראל עבדים והקב"ה הוציאם משם להיותם עבדים לו לבדו, והוא שכתוב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, והזכיר בדינים דין עבד עברי ראשון כשם שהזכיר בדברות שאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים. זכר למעשה בראשית, כי כשם שהשבת הוא זכר למעשה בראשית שהקב"ה ברא עולמו בששה ימים ויום השביעי הוא מנוחה, כן הדין הזה זכר למעשה בראשית, כי השנה השביעית לעבד היא זמן מנוחה ממלאכת האדון כמו יום השביעי, כי השביעיות נבחרו לעולם, בימים ובשנים ובשמיטות, בימים יום ז' שהוא שבת, ובשנים השנה השביעית שהיא שמטה נקרא ג"כ שבת, ובשמיטות השביעי שהוא יובל, ע"כ:

עבד עברי. כאילו אמר עבר ר"י, שהיא עבודת מצרים, אלא שאתה רוצה להשתעבד בו יותר משש שנים על שעבר על לא תגנוב או על כי לי בני ישראל עבדים, ולזאת כי לי

בני ישראל עבדים עבדי, הרי ו' מלות. עוד שש שנים יעבוד, שתא אלפי שני הוי עלמא זהו שש שנים, ואחר שתא אלפי יצא, שתם גלגולו ויחזור לסיבה ראשונה:
עבד עברי. אם במוכר עצמו הכתוב מדבר, עברי עבר ר"י, שעבר על זכרון יציאת מצרים שיש בו ר"י שנה, ועבר על מה שאמר כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, ואם במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר, עברי למפרע ירעב, שמחמת רעבון גנב ואין לו ונמכר בגנבתו, וקרא אמר אל יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב, א"כ לא יבוזו לו אלא בשביעית יצא עוד כי תקנה קרי ביה תיקנה, שהאדם בעוה"ז הוא קנוי לעבודתו, או לעבודת בוראו או לעבודת מקרי הזמן, זהו עברי ע"ב ר"י, או לעבודת התורה שהיא שמותיו של הקב"ה, או לר"י שהיא עבודת העולם שהיא כמו עבודת מצרים שהיתה ללבון לבנים לבנין העולם הזה, כמו שאמר כי אדם לעמל יולד אשרי מי שעמלו בתורה, שש שנים, שנים במ"ק י"ג, ושש, היינו תרי"ג, א"כ שם שנים יעבוד, בתרי"ג יעבוד. ומה שאמר שש שנים לפי שימי שנותינו בהם שבעים שנה, העשר שנים הראשונים אינם נחשבים כי אין בו דעת לעבודה, כי עיר פרא אדם יולד, נשאר ששים הרי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי, לחפש מעשיו ועל צורתו אם מספקת ואם לאו, כי הא דמר עוקבא דאיתא בכתובות (דף סז:) דאמר כי קא נח נפשיה אמר איתיאו חושבנא דצדקה אחזי כמה צדקא קא עבידנא אשכח דהוה כתיב אלפי דינרי סינאקי, אמר זוודין קלילא ואורחין רחיקא קם בזבז לכוליה נכסיה, חנם מתן חנם. בזוהר שאל מהו חנם דלא יהיה למרום כלום, אלא דא רזא הכא אוליפנא כתיב זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, בלא ברכה, דלא הוה עלנא במצרים עול דלעילא, ת"ח עבדין פטורין מעול מלכותא דלעילא ועל דא פטורין מעול מלכות שמים, אלא כהאי תורא דיהבין עליה עול בקדמיתא בגין לאפקא מיניה שבע לעלמא ואי לא קביל עליה ההוא עול לא עביד מידי, הכי נמי אצטריך ליה לבר נש לקבל עליה עול בקדמיתא ולבתר יפלח ביה בכל מה דאצטריך ואי לא יקבל הא בקדמיתא לא יכול למפלח, הה"ד עבדו את ה' ביראה מהו ביראה דא מלכות שמים הא בקדמיתא מאן אוכח תפלה של יד בקדמיתא בגין דבהאי עייל לשאר קדושא ואי האי לא אשתכח לגביה לא שריא ביה קדושא, והאי עול כמאן דאיהו כפית מאחורא וע"ד עבדין פטורין מעול מלכות שמים, ואי מהאי עול פטורין מכל שאר פטורין דהא שאר לא שריא עליה דבר נש עד דאשתכח גביה בהאי עול, ובגין כך הוו אכלי ישראל במצרים חנם, אוף הכא יצא לחפשי חנם, דהא עבדא הוא וכל מה דעביד חנם הוא בלא עול מלכות שמים, ואע"ג דהוו עובדייהו חנם יצא לחפשי ויהא ליה נייחא לבתר דאיהו בחירו ואשתכח ביה נייחא יהבין ליה עול מההוא אחד דאפיק

ליה לחירו ע"כ. עם זה יובן פירוש אחר בעברי, שהעביר מעליו עול מלכות שמים, זהו עבד עברי, מיד שנעשה עבד, עברי, העביר מעליו העול, וזהו עברי, ולפי זה יהיה פירוש חנם יצא ממה שהיה חנם בלא עול מלכות שמים, חנם מ"ט אתוון דשחרית ומ"ט אתוון דערבית, היינו חנם אותיות, שמע ישראל כ"ה ואותיות ברוך שם כ"ד, הרי מ"ט, מ"ט מ"ט גימ' חנם. אם בגפו יבא אם היתה עבודתו בזה העולם על עסקי גופו, בגפו יצא, כי לא דבקה הנשמה באותו הגוף אלא היה חוץ מגופו שנאמר חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו, שלא נתפשטה בגופו אלא היא באפו, כן ביציאתו מן העולם ישאר בגופו, לא כמו הצדיק שעשה מן הגוף נשמה שהיה מסגפו ומענהו עד שנזדכך חומר הגוף וחזר להיות רוחני, אז הנשמה היא שוכנת ומתפשטת באותו הגוף, שמצא מין את מינו וניעור, וכן בצאתו מן העולם אע"פ שתפרד מן הגוף לא תפרד ממנו לגמרי כי נותנת ומשפעת לו חיות ע"י הרוח, הנשמה לרוח, והרוח לנפש, והנפש לגוף, שהוא בקבר נותנת לו חיות שנאמר ועצמותיך יחליץ, כההיא מעשה דרבי אחאי דמששיה חזייה דאית ביה משאש, א"ל קום אזיל לביתך וכמה צדיקים כמו רבי אלעזר בר"ש יוחאי ז"ל ששכב כמה שנים ולא שלטה בו רמה ולא תסריח אבל הרשע לעולם היה דוחה הנשמה לחוץ שלא היה עושה עיקר אלא מגופו, כן ביציאתו לא ישאר עמו אלא גופו ויצא לבית השריפה, שכן בגפו בא"ת ב"ש שרוף. ובזוהר פירש בלשון אחר, פירוש בגפו ששב בתשובה כמו על גפי מרומי קרת, שעלה לרמתה והיא תקבלנו וזהו בגפו יצא ע"כ:

פסוק ג

אם בעל אשה הוא. אם מלבד שהיה עסוק במזון הנשמה שהם המצות שהיה עושה עסק בתורה שהיא נקראת אשה, ויצאה אשתו עמו, שנאמר והלך לפניך צדקך, גימ' זו לימוד תורה, כשתמנה ך' של צדקך באי"ק בכ"ר עולה ת"ק. עוד ויצאה אשתו עמו כההוא מעשה דההוא תלמיד שהיה יודע מסכת אחת והיה חוזר עליה בכל שעה וכשהגיע זמנו ליפטר מן העולם לא היה בביתו ולא היה לו מי שעשה לו הספד ונתלבש אותה המסכת בדמות אשה והיתה מיללת וצועקת ובוכה ואומר אדוני ובעלי, ועשתה לו הספד והלכה אחריו עד שנקבר באו לביתו ובקשוה לעשות לה הבראה בחשבם שהיא אשתו ולא מצאוה, אז נתאמת להם שהיא המסכת זהו ויצאה אשתו עמו לעין הכל, מלבד שהיא הולכת לפניו לעוה"ב:

פסוק ד

אם אדוניו יתן לו אשה, שלא קנה התורה בטורח אלא באה לו במתנה בזכות אבותיו שהיה אוהב בעלי תורה כדאמרינן מאן דרחים רבנן הווין ליה בנין ת"ח, או ג"כ כמו מעשה דר זירא דיתיב מ' יומין בתעניתא אקריוה לא ימושו מפיך יתיב מ' אחרנין אקריוה

ומפי זרעך וגו', ומצד זה באה לו התורה בלא טורח, וילדה לו בנים שהיו מביאים לו תלמידים והוא מלמדם בשכר, לא לאהבת התורה אלא לאהבת גופו לקחת מהם שכר הרבה לענג גופו, האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו שאין לו שכר בעמלו, זהו יצא בגפו. ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני שחזר בו ואמר אהבתי את אדוני, שלא אעשה מחמת חמדת ממון אלא לאהבת אדון הכל, ואעשה עבודתי לשמה לשם ה' שהוא אדוני את אשתי שאטרח בה שתהיה קרויה על שמי, כמו שאמרו ז"ל קודם שיעסוק אדם בתורה נקראת תורת ה שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו, אחר שעסק בה נקראת תורתו שנאמר ובתורתו יהגה. ואת בני, הם התלמידים שהם בנים לעוה"ב ללמדם לשמם כדי שיקראו על שמי. לא אצא חפשי מן התורה ומן התלמידים אלא כמו שצוו אנשי כנסת הגדולה שאמר והעמידו תלמידים הרבה וכו', והגישו אדוניו אל האלהים, לב"ד הגדול, וכן אדוניו גימ' ע"א היא סנהדרי גדולה שלו, והגישו אל הדלת, זו סנהדרי קטנה שהיתה על שערי ירושלים, או אל המזוזה, היא מדת הדין הרפה, שיסכימו כולם שלא ימות מיתת הנשמה, ורצע אדוניו את אזנו, שיהיה נכר לבעלי הדין שלא יתגרו עמו ולא יקטרגו עליו. מרצע, במ"ק כ"ב, כ"ב אותיות התורה הם נרצעים בו ומצילין נשמתו. מרצע גימ' הנשמה, וזהו אל המזוזה זו מות, ומאין בא לו כל זה מאחר ששמע וחזר בו, והשמיעה היא באוזן, ומשם בא לו החיים שנאמר שמעו ותחי נפשכם, לזה באזנו. ועבדו לעולם, שאין מלאך המות ולא דומה שרו של גיהנם שולט בו, כמו שאמר בזוהר על בלעדי רק אשר אכלו הנערים, שאמר אברהם למלך סדום שהוא דומה, כשאמר לו תן לי הנפש החוטאת היא תמות, אמר לו אברהם אם אקח מכל אשר לך, כל מי שיחטא הוא לך, מלבד מלמדי תינוקות ומזכים הרבים אע"פ שחוטאים אין לדומה חלק בהם, כדי שלא יהיו התלמידים בג"ע והרב שזיכה אותם בגיהנם, וכן ועבדו לעולם, גימ' חרון, שסילק מעליו חרון אפו:

פסוק ז

וכי ימכור איש את בתו לאמה, כתב רבינו בחיי ז"ל, במדרש אמר הקב"ה בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם ואין אתם מוציאין אותה אלא חבושה בארון, לא תצא כצאת העבדים נהגו בה כבוד ששביתם אותם מאצלי, שנאמר עלית למרום שבית שבי. וכן וכי ימכור איש את בתו לאמה, ס"ת יש תורה, ור"ת גי' נ' שערי בינה. אם רעה בעיני אדוניה, אם ישראל רעים שאינם מקיימין התורה, והפדה כלומר שתסתלק השכינה מהם, והרי התורה לא ניתנה לעכו"ם אלא לישראל, לעם נכרי לא ימשול למכרה והם בוגדים בה ע"כ. ואם לבנו ייעדנה, שהתורה מיועדת לישראל שהם קרואים בנים שנאמר בני בכורי

ישראל, והיא מיועדת להם משׁשׁת ימי בראשׁית, שׁהתורה נקראת ראשׁית שׁנאמר ה' קנני ראשׁית דרכו, וישׂראל נקראו ראשׁית שׁנאמר קודש ישׂראל לה' ראשׁית וגו', וכה"א תורה צוה לנו משׁה מורשׁה אל תקרי מורשׁה אלא מאורשׂה שׁהיא מאורשׂת להם, שׁנאמר וארשׂתיך לי באמונה וגו', א"כ היא מיועדת להם, כמשׁפט הבנות יעשׂה לה, כמו בת שׁאין לה בנכסי אביה כי אם עשׁור מקרקעי ולא מטלטלי, לזה לא נתן להם כי אם ארץ ז' עממין, כי מרוב רחמנותו עליהם דן אותם כנקבה שׁדעתה קלה, וכה"א עד מתי לעדה הרעה, וכה"א חטא העם הזה חטאה גדולה, בלשׁון נקבה, כשׁחטאו בעגל כל שׁמקלות דעתם כנקבה עשׂו זה כמו שׁאכ בעזהי"ת:

פסוק י

אם אחרת יקח לו. שׁלא התמיד בעסק התורה והיה עושׂה עמה מלאכה, כמו שׁאמרו ז"ל כל תורה שׁאין עמה מלאכה סופה בטלה לזה אמר אם אחרת לא שׁגרשׁה ח"ו אלא ש אחרת עמה, שׁארה כסותה, בא להזהירו ג' דברים שׁלא ישׁכחם מחמת עסק מלאכה שׁארה כל דבר התלוי בשׁאר בשׂר, וכה"א איש איש אל כל שׁאר בשׂרו וגו', שׁמתוך ש עסוק במלאכתו יפתהו היצר וישׁכיחהו מה שׁכתוב בתורה ויורה לו היתר בהם, וזו הז בראשׁונה לפי שׁלבו של אדם מחמדתן ומתאוה להן, זהו שׁארה, שׁאר שׁכתוב בה' שׁהיא חומשׁי תורה, ואין לו אלא שׁאר המותר שׁו אשׁתו שׁנאמר כי אם לשׁארו, ולא יבוא עת כי אם אחר שׁתטבול ותטהר, וזהו שׁר להניח שׁארית, לזה תהיה הכוונה ויהיה עוסק בתורה, ומה שׁאמר כסותה, יז שׁמא מתוך שׁהוא עסוק במלאכתו שׁיטנו וי' ללבוש. כלאים או להציעו תחתיו, ועוד יזו על כסויה דציצית, לפי שׁיש בו זכירת המצות שׁנאמר וראיתם וזכרתם, כההוא מעשׂה של אותו תלמיד ששׁמע לזונה אחד וכו' כדאיתא במנחות פרק ר' ישׁמעאל, שׁמחמת הציצית שׁטפחו על פניו נמנע ולא עבר עבירה, ולכן הזכיר כסותה אחר שׁארה. עוד הזהיר הלבשׁת ערומים, שׁנאמר כי תראה ערום וכסיתו, א"כ כסותה כסות ה', הכתוב בתורה ועונתה, למד על קביעת עתים לתורה שׁיעשׂה מלאכתו עראי ותורתו קבע, לפי שׁהיא תחילת דינו, שׁנאמר פוטר מים ראשׁית מדון שׁתחילת דינו הוא על קביעת עתים לתורה גם כלול בזה על השׁבת ועל המועדים שׁיש להם זמן קבוע, שׁמא ישׁכח מחמת מלאכתו ויבא לעשׂות מלאכה בהם, כי בכל אחד ואחד מהשׁבת ומהמועדים כתוב בהם איסור מלאכה גם בכלל זה עונה של ק"ש של ערבית וק"ש של שׁחרית, שׁכל אחת יש לה עת קבוע, ות כל תפלה ותפלה יש לה זמן קבוע, ובא להזהיר כשׁיבוא העת של ק"ש או העת של תפלה שׁיבטל מלאכתו מפניהם, כמו שׁאמרו ז"ל בטל רצונך מפני רצונו, זהו ועונתה עונתה ה וכתיב וענתה חסר להזהיר

שקביעת עתים לתורה תהיה בקול רם, וכן ק"ש שנאמר רוממות אל בגרונם וגו', ונאמר קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך, כדי לעורר הכוונה. וכ בא לרמוז על חזרת התפלה שהיא בקול רם שמה שאז"ל צריך לחזור התפלה להוציא את מי שאינו יודע, זהו לשכך האוזן, אבל יש להם רמז, כי קודם אומר אותם בלחש כדי שהמקטרגים לא יקטרגו עליה, כמו שאמר בזוהר והקול נשמע בית פרעה, אם הקול נשמע בתחלה אותה תפלה היא לבית פרעה למקטרגים, ואחר שהתפללו בלחש כבר עלתה ונשתלמה, זהו בלחש, שלח אז מתפללים בקול רם, שסנדלפון מקבץ כל התפלות ועושה אותה עטרה ונותנה לרומו של עולם בראש מלך מלכו של עולם ב"ה, זהו ר"ם ר"ת ראש מלך, וזהו בקול רם, להעלותם לרומו של עולם ע"י שעונין על כל שם ושם ואומרים ברוך היא וברוך שמו ואומרים אמן, שהוא הקיום שפירושו אמת, ואין השטר מתקיים אלא בחותמיו, אמן בנו"ן פשוטה סודו אמת"ק שנמתק ונתקן הכל מא' עד נו"ן, והבן:

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל פרשת בשלח ז"ל, ופירוש אמן פירשו חכמי הקבלה כי הרמז בו לחכמת אלהים ולחכמת שלמה, והיא בגימ' צ"א כשם הוי"ה ושם אדנ"י, ועוד יש מפרשים כי האל"ף רמז למה שאין המחשבה משגת, מ' פתוחה, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, נו"ן פשוטה כוללת זכר ונקבה. ועוד יש מפרשים כי אמן בגימ' צ"א, כמנין היה והוה ויהיה אחד. והנה העונה אמן מורה כי הבורא ית' היה קודם בריאת העולם וברצונו מקיימו וישיבהו לתהו ובהו, ולאחדותו אין סוף, ולכן גדול כח העונה אמן מן המברך, כי המברך ממשיך ברכה, והעונה אמן מיחדו, ומורה על חדוש העולם ברצונו, ושהעולם מתקיים במאמרו וישיבהו לתהו ובהו, שליט על הכל, ראשון ואחרון ית' שמו לעדי עד ולנצח נצחים, אמן:

ובזוהר תאנא כל מאן דשמע ברכה מההוא דמברך ולא אתכוון לאתבא אמן, אקרי ובוזי יקלו, ובשעתא דמצטריך מאי עונשיה כמא דאיהו לא פתח ברכן לעילא כך לא פתחין ליה, ולא עוד אלא כד נפק מעלמא מכרזי עליה טרוקו גלי קמי פלניא ולא תקבלון ליה וי ליה וי לנפשיה. ועוד אמר בספר הזוהר תנינן גדול העונה אמן מן המברך, הא אוקימנא קמי דר"ש דאמן ממשיך ברכאן מן מבועא למלכא וממלכא למטרוניתא. ובאתוון גליפן דר' עקיבא מא' למ' וממ' לנ', כיון דמטאן ברכאן לנ' מתמן נפקין ונגדין ברכאן לעילאי ולתתאי ומתפשטין לכולא וקלא נפיק אשתקיין משיותא דאפין עבדא למלכא קדישא, וכד ישראל לתתא מיטמרין לאתבא אמן ולכוונא לבייהו כמא דאצטריך, כמא פתחין דברכאן פתחין לעילא כמה טבאן משתכחין בכלהו עלמין, כמה חידו בכולא. מאי אגר להו ישראל דגרמי האי, אגר להו בעלמא דין ובעלמא דאתי, בעלמא דין בשעתא דעקין

להו לישראל ומצלין צלותא קמי מריהון קלא מכרזא בכלהו עלמין פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא אמנים, פתחו שערים כמא דהוו אינון פתחין תרעי דברכאן כן השתא פתחו שערים ותקבלו צלותהון מאינון דעאקין לון. האי בעלמא דין, בעלמא דאתי מאי דכד יפוק ההוא דנטיר להההיא ברכה דאמר ההוא דמברך ומזמנא לאתבא אמן, כמא דמצטריך נשמתיה סלקא ומכרזי קמיה פתחו שערים כמא דאיהו הוה פתח תרעין כל יומא כד הוא שומר אמונים, וכן אמן בנו"ן פשוטה גימ' מפתח אחד, י"ח אמנים לפתוח י"ח אלפי עולמות, שהקב"ה שט בהם בכל יום כדאיתא בתיקונים תיקון ז' ע"כ:

ובמדרש פתחו שערים וגו'. אל תקרי אמונים אלא אמנים, שבשביל אמן אחד שעונים רשעים בתוך גיהנם ניצולים, כיצד הקב"ה הוא יושב ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם וחמה ומזלות מימינו של הקב"ה ולבנה וכוכבים משמאלו, והקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד ליתן על יד המשיח, וכיון שמסיים האגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש שמיה רבא, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכל באי עולם עונים אמן יהא שמיה רבא, ואף רשעי ישראל וצדיקי א"ה שנשתיירו בגיהנם עונים אמן יהא שמיה רבא בתוך גיהנם, ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב"ה, והוא שואל מה קול הרעש הגדול, ומשיבין מלאכי השרת ואומרים לפניו רבש"ע חלו רשעי ישראל וצדיקי א"ה שנשתיירו בגיהנם שעונים אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם ואומר מה אעשה להם יותר מדין זה ויצר הרע גרם להם, באותה שעה נוטל הקב"ה מפתח של גיהנם ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים, ואומר להם לכו ופתחו שערי גיהנם, וכל גיהנם ס' רבוא ארכו וס' רבוא רחבו ועביו אלף פרסה ועומקו מאה פרסה וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות, מה עושים מיכאל גבריאל באותה שעה תופסין ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם כאדם שהוא מקים את חבירו ומעלהו בחבל מתוך הבור שנאמר ויעלני מבור שאון כו', ועומדים עליהם ומרחיצים אותם וסכין אותה ומפארים אותם ממכות של גיהנם ומלבישים אותם בגדים נאים ומביאים אותם לפני הקב"ה כשהם מרוחצים ומגוהצים ומכובדים שנאמר כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו, כהניך אלו צדיקי א"ה שהם כהנים להקב"ה בעוה"ז, כגון אנטונינוס וחביריו, וחסידיך ירננו אלו רשעי ישראל שנקראו חסידים שנאמר אספו לי חסידי וכשנכנסים לפתח ג"ע נכנסים מיכאל וגבריאל תחילה ונמלכים בהקב"ה ואומר להם הניחו להם ויכנסו ויראו כבודי, וכיון שנכנסים נופלים על פניהם ומשתחוים לפניו ומשבחים

ומברכים שמו של הקב"ה, מיד צדיקים גמורים וישרים שהם יושבים לפני הקב"ה נותנים הודאות ורוממות לפני הקב"ה, שנאמר אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך, ואומר וירוממוהו בקהל עם וגו' ע"כ. לזה רמז ענתה לשון עניה, ולזה אמרה בסוף שהיא כנגד הכל. הרי באלו הג' שהם שארה כסותה ועונתה כלולים בהם כל המצות. והקרבנות יש להם זמן והם בכלל ועונתה. ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם מן העולם, בלא תורה ובלא מצות, אין כסף אין לה מצות וכסוף, כמ"ש נכספה וגם כלתה נפשי, וסוף שיוכה וימות, שלא ימות מיתת עצמו, וימות מן העוה"ז ומן העוה"ב, לזה סמך ואמר מכה איש ומת מות יומת, מכה איש ומת ס"ת השת, השתות יהרסון, שנהרס ונחרב בנינו ויסודו, והוא צריך לגלגול, אם עשה כל זה בשוגג שהוא טרוד במלאכתו בהבלי העולם, וזהו ואשר לא צדה, והאלהים אנה לידו שזמן לו, והוא לא צדה, לא הכין לו צידה לדרכו, ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה, שיביאוהו בגלגול ולא ישלטו בו מלאכי חבלה, וזהו אשר ינוס, לפי שהעולם השיגהו וסימא עינו, אבל אם עשה במזיד שהיה לו פנאי לעשות ולא עשה, לזה אין מועיל לו הגלגול כאז"ל, אלא נמסר ביד שרו של גיהנם להמיתו בכמה דינים, וזהו שסמך וכי יזיד איש על רעהו שהוא הגוף להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות, מזבחי גימ' נגדי, שעמד במזיד לנגדי ועשה עבירה, שידע רבו וכוון למרוד בו ועמד לנגדו ומרד בו. מכה אביו ואמו, אם בא פעם ושתים וקלקל בשתיהם, פעם ראשונה נקראת אב ושניה אם, וקלקל בשתיהם מות יומת כנגד שניהם ב' מיתות, וצריך לחזור ולגבול עפרו ולהביאו ממקום אחר, ועל זה רמזו ז"ל מי שחטא ושנה מכניסין אותו לכיפה:

פסוק טו

ומכה אביו ואמו וסמיך ליה וגונב איש ומכרו וגו'. אל תתמה לומר וכי יש מכה אביו ואמו, אביו אחר שגדלו על זרועותיו והלבישו וזן אותו והאכילהו והשקהו, וכן אמו כמה נצטערה בחבלי לידה והניקתהו וגמלתהו והרחיצה אותו וסכתהו והלבישתהו ויהיה כפוי טובה, ולא די אלא שיכם. לז"א אל תתמה כי זה לא כוון בשעת החבור, ושלף נפש חיצונית וגנבה, לזה וגנב כתיב ומכרה ונמסרה בידו כי בא לטמא פותחין לו, וזהו ונמצא בידו, כי לפי פשטיה דקרא מאחר שמכר איך נמצא בידו כבר יצא מידו ליד הלוקח, אלא כפי דרכנו אמר ונמצא בידו בלא הסכמת הקב"ה, כי ג' שותפין יש באדם וזה לא היו בו כי אם השנים אביו ואמו, ולזה אמר ונמצא בידו בלא הסכמת הקב"ה לזה מות יומת. ומקלל אביו ואמו מות יומת, שלא יאמר מאחר שאביו ואמו הם היו סבה לשלוף נשמה חיצונית מסטרא אחרא לזה יקללם, לזה אמר ומקלל אביו ואמו מות יומת, לפי שכפר

בטובה שעשו עמו וסופו לכפור בהקב"ה, כי אע"פ שהיו סבה, יש בידו לתקן בשנוי מקום ושנוי שם ושנוי מעשה וסיגופים ותעניות ולהתפלל אל ה' להחזירו למוטב, אם כן למה יקלל כי בידו להחזיר הג' שותפין בשנוי מקום ושנוי שם ושנוי מעשה, שנוי מקום כנגד המקום ב"ה, שנוי מעשה כנגד אמו שהיא העושה ועל ידה נבנה הגוף, שנוי השם כנגד אביו שהוא הקורא לו שם, ויש בידו ג"כ להחזיר עצמו בעסק התורה שנמשלה לאש שנאמר הלא כה דברי כאש, וכל מה שמשימים באש מחזירתו אש כמותה, וכה"א וכל דבר אשר יבא באש שהוא אש ההתלהבות בשעת החבור תעבירו באש, באשה של תורה וטהר. ובמה שכתבנו תבין למה החמיר במקלל יותר במכה שהמכה בחנק ומקלל בסקילה, ותבין ג"כ למה הכנים הגונב בין מכה ומקלל:

פסוק יח

וכי יריבון אנשים. זה יצה"ט עם יצה"ר שלעולם הם מריבין זה עם זה, ונקראים אנשים לפי שיצה"ט אינו בא עד שיהיה איש שהוא בן י"ד שנה אז יש לו יד ושם, ולזה רמז התנא אור לארבעה עשר בודקין את החמץ א"כ שנת י"ד הם אנשים, והכה איש את רעהו, שגבר יצה"ר על יצה"ט והכשילו, לזה אי"ש ר"ת אינו ירא שמים, את רעהו, זה יצר הטוב שהוא רעהו ואהובו, באבן או באגרוף, שדחהו ליצה"ר שיצה"ר נקרא אבן שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו', והוא אבן נגף לאדם, או באגרוף שדחהו בידו או באגרוף שהוא היד כשכופל אצבעותיו לתוך כף ידו נקרא אגרוף, וכן בגמ' אומר בעלי האגרופין, אגרופו של בן אבטיח, ולא ימות שלא הסיתו בעבירות של ד' מיתות שהן עבירות חמורות, אלא נפל למשכב שבטלו ממצות עשה, אם יקום והתהלך בחוץ, שקם מיד ועשה תשובה והלך לו חוץ ממנו' ולא שמע, וכן יקום והתהלך בחוץ בגימ' זה התשובה ע"ה, כמו שאמר ז"ל עבר על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו, וזהו ינקה המכה רק שבתו יתן, הבטלה שבטל מלעשות אותה מצוה יחזור לעשותה, ובזה ירפא, רעהו גימ' רפא, שנתרפא מההכאה שהכהו יצה"ר, כי מ"ע הם רמ"ח כנגד רמ"ח איברים אם חסר מצוה אחת יהיה אותו אבר שכנגדה חולה, וכשחזר לעשותה נתרפא הוא הוא ואותו אבר, כי כשיש אבר אחד חולה מרגיש כל הגוף, לזה אמר רפא ירפא לגוף ולחבר:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. כל רפואה שהיא על ידי בשר ודם לא מצאנוה בכל הכתובים כי אם בדגש, וכן רפאנו את בבל ולא נתרפאת, אבל רפואה שהיא ע"י הקב"ה היא ברפה, הוא שכתוב רפאני ה' וארפא, הרופא לשבורי לב, ארפא משובתם, וירפא אלהים את אבימלך, אני ה' רופאך. והטעם כי הרפואה שהיא ע"י בשר ודם היא ע"י צער וטורח,

והוא שיסבול הסם והמשקה המר, או יסבול צער ההקזה או חתיכת בשר או אבר, אבל רפואה שהיא ע"י הקב"ה אין בה צער כלל כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה ע"כ:

פסוק כ

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ינקם, פירוש אם הכה היצה"ר שלו שהוא נקרא עבד כמו שאמרו ז"ל על מפנק מנוער עבדו והכהו בעניים ובסגופים עד שבטל ממנו לגמרי, נקם ינקם, לפי שלא תהו בראה לשבת יצרה ואין לו שכר בעמלו כי יהיה מוכרח במעשיו ולא כן כוונת הבריאה:

פסוק כא

אך אם יום או יומים. אם עשה סיגופים לחלוש כחו מעט זמן ואח"כ יקח ממנו כפי צרכו, לא יוקם כי כספו הוא, כי לזה נכסף ונשתוקק כי מפחדו שלא ישימנו תחתיו ויהיה בכסוף ובבושה, ומפחדו ממנו סגפו אבל לא לגמרי, לא יוקם, פירוש שלא יקום עליו, א"כ לא יוקם כי כספו הוא, היצר ג"כ כך רוצה שיהיה מנוצח ולא יהיה נצוח, כמו שאמר בזוהר משל לזונה אחת וכו' כתבנוה לעיל:

פסוק כב

וכי ינצו אנשים. כמו סנחריב וחביריו ונבוכדנצר ואספסיאנוס קיסר ואנטיוכוס וכל מי שנלחם על ירושלים, היא אשה הרה שהיתה רבתי עם, ויצאו ילדיה שהוליכום בגלות ובשביה, ולא יהיה אסון כמו בימי סנחריב שבא ובלבל כל העולם והגלה עשרה שבטים בשביה לחלח וחבור, ענוש יענש שסוף הרגוהו בניו, זהו ונתן בפלילים כמו שתרגם על מימר דייניא ע"פ ב"ד של מעלה, וכן אנטיוכוס נהרג. ואם אסון יהיה, כמו בזמן נבוכדנצר שהרג כמה וכמה, וכן טיטוס וכן אספיסיאנוס קיסר, ונתת נפש תחת נפש, הקב"ה יקח נקמתו על כל נפש ונפש. א"ר יוחנן אוי להם לעכו"ם שאין להם תקנה שנאמר תחת הנחושת אביא זהב, פירוש שהעכו"ם אומרים במקום נחושת שלקחנו נביא זהב, במקום ר' עקיבא וחביריו מה מביאים עין תחת עין, הוא החריב ב"ה שהוא עינו של עולם כן נחרב ביתו שהוא מלך על כל העולם, וכן עתידה שתחרב צור עין כל העולם, שן תחת שן שהיו חורקין שניהן כן הקב"ה חרק על נבוכדנצר ועתיד לחרוק על עמלק. יד תחת יד, הם כוונו לעשות להם יד ושם, והקב"ה שבר ידם וישבר ידם וימחה שמם, רגל תחת רגל, הם בטלו עולי רגלים והיו מוליכים סוסיהם על הילדים ורמסום ברגלי סוסיהם וכן כתיב תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, רגלי עני הוא מלך המשיח, שנאמר עני ורוכב על החמור. כויה תחת כויה. הם הציתו אש בבית המקדש כן עתיד הקב"ה להצית בצור שנאמר והפכתי נחליה לזפת ועפרה לגפרית, ובאש עתיד הקב"ה לבנותה שנאמר אהיה

לה חומת אש. פצע תחת פצע חבורה וגו', כן לעתיד כדאיתא במדרש על פסוק וזאת תהיה המגפה המק בשרו וגו', אמר הקב"ה אני מכה אותם בצרעת כו' וזהו אדם כי יהיה בעור בשרו ע"י מה שנתגרו בישראל אשר צבאו על ירושלים, וכן אתה מוצא כשהקב"ה פורע מאומה הרשעה מלקה אותם בצרעת שנאמר מדוע נסחף אביריך, וכתיב לשאת ולספחת וגו':

פסוק כד

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל. עין תחת עין כאשר יתן מום באדם וגו', הכוונה היא לומר ממון דבר הנתן מיד ליד, וכן וקצותה את כפה ממון, ואם תשאל ותאמר אחר שאין הכוונה ככתבו למה נכתב כן לתת מקום לאפיקורסים לרדות. התשובה היא מה שאז"ל ע' פנים לתורה, ופירוש המצות כפי פשוטם נתן התורה שבעל פה ואחריה ללכת, אמנם בא לשאול הפסוק בענין אחר שיבינו בם הפנים האחרים שלא היו מובנים בו הפנים האחרים בלתי הלשון האחר, דוגמא לדבר באומרו עין תחת עין, האמת הוא כפי הקבלה כי החובל בחבירו חייב בחמשה דברים, אמנם נכתב כך לסוד גדול מאד, כי כבר רמזתי כי צורת האדם כולה באיבריו ותבניתו נעשים על צורת אדם העליון, והנה בהיות האדם על כוונת הבריאה יהיו איבריו דוגמת כסא לאיברים עליונים ומוסיף בהם כח והמשכה מאסיפת האין, ובהפך הפך אשר יתן מום באדם הידוע כן ינתן בו, והבן זה מאד:

וכתב הרב רבי סעדיה גאון ז"ל בספר התמונות, אלו דברה תורה כל ענייניה בלשון כוללת ובכוונה אחת לא יכילנו לדעת כל סתרי החכמה והכונה שהתורה כוונה בחכמה אע"פ שלא פירשה, כי דברי תורה יש להם פנימי וחיצון גלוי ונסתר אחת דבר אלהים וגו':

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל. על פסוק זה וכי ינצו אנשים ז"ל, במדרשו של רשב"י ז"ל ראיתי וכי ינצו אנשים זה מיכאל וגבריאל, פירוש ונגפו אשה הרה זה כנסת ישראל, ויצאו ילדיה בגלות, ענוש יענש סמאל, כאשר ישית עליו בעל האשה, זה הקב"ה, ונתן בפלילים ע"כ. וא"ת למה אמר ונגפו בלשון רבים המסטין הוא סמאל א"כ היל"ל ונגף, וי"ל ששניהם נגפו אחד כיון להציל ואחד כיון להסית. משל למלך שהוציאו קול על אשתו שזנתה שמע המלך ורצה להרוג לאשה ובניה בחושבו כי בני זנונים המה, בא האוהב והבריח לאשה ולבנים עד יעבור זעם, בא המלך ולא מצא בבית לא אשה ולא בנים הוציא כעסו בעצים ובאבנים הרס הבית, אח"כ נודע שהקול שהוציאו על אשתו היה הכל זיוף בא והחזירה לה ולבניה וחזר ובנה הבית יותר טוב מהראשון שנאמר גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון:

וכתב עוד רבינו בחיי ז"ל. על מה שאמר שבר תחת שבר עין תחת עין כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, א"א שיתקיים זה הפסוק אלא כפי קבלת רבינו ז"ל בדמים ולא בנטילת אבר ממש, לפי שא"א לעשות חבורה כמו אותה שעשה לו חברו באורך ברוחב ובעומק וא"א לצמצם, ואם יעשה פחות או יותר לא קיים כאשר עשה כן יעשה לו, אלא מכאן שאי אפשר ואינו ממש אלא דמים כדמי מה שעשה, וא"ת איך נתקיים הפסוק כאשר עשה כן יעשה לו שזה עשה חבורה וזה נותן דמים, וי"ל שכאשר עשה פירושו כאשר הרע כן יריעו לו, והביא ראיה משמשון שאמר כאשר עשו לי כן עשיתי להם, והרי לא היו מעשיו כמעשיהם הם גזלו אשתו והוא שרף תבואתם, אלא כמו שהרעו לו כן הרע להם ע"כ. עוד י"ל שלא אמר כן יעשה בניקוד פת"ח תחת היו"ד שהוא יעשה אלא יעשה בניקוד צר"י תחת היו"ד, והוא הקב"ה שהוא מודד מדה כנגד מדה ממש מה שא"א לבן אדם לעשות, וכן אמר כן יעשה וכן יתן בו, לא אמר כן יתן אלא ינתן ע"י הקב"ה, והדמים הוא להפיס דעתו משום צערו. עוד יכולין לומר וכי ינצו אנשים רמז על הפריצים של בית שני שהיו מנצין אלו עם אלו עד שהיו סבה שנבקע העיר שהיא אשה הרה, ויצאו ילדיה שהלכו בגולה, והכל ברמז בתורה:

פסוק כו

וכי יכה איש את עין עבדו וגו'. חזר למה שאמר שמחריבי ביהמ"ק אין להם תשובה, ובא עתה לומר מה שאמר עין תחת עין, הם סימו עינו של עולם שהוא בית המקדש כן יסמא עינם, שיחרב בית התורפה שלהם, מק"ו ומה עבד כנעני שנתקלל בעבדות לעולם שנאמר עבד עבדים יהיה לאחיו ואומר לעולם בהם תעבודו, ואומר והתנחלתם אותם לבניכם לרשת אחוזה כאחוזת קרקעות, עכ"ז אם הכהו על עינו ושחתה או הפיל שנו יוצא לחירות, לפי שציערו, מחריבי ביהמ"ק שציערו ישראל בכמה מיני צער וסגופים ואינם קנויים להם והם בניו של מקום כלום יש להם תשובה. ולדעת הרב רבינו בחיי ז"ל הטעם שעבד כנעני יוצא בשן ועין לפי שלא נשתעבדו אלא בשן ועין שנאמר וירא חם את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ, ראה בעינו והגיד בפיו ונתקלל על זה ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, וכיון שלקו האיברים החוטאים נפטר הגוף מעונש עבדות ע"כ. ומה שהיה בשן ולא בפה כי ויגד לשני אחיו בפה היא ההגדה א"כ למה בשן, אלא באגדה יש שסרסו. וזו המלה הוא מאותיות השינים שהם זסשר"ץ א"כ לא היתה תנועה בפה אלא בשנים, לזה יוצא משן מאחר שלקה בו. וכן סמך פרשה שאחריה ואמר וכי יגוף שור את איש סקול יסקל השור, לא אמר השור יסקל אלא סקול יסקל, לפי שמי שנתחייב סקילה היו משליכין אותו מגובה ב' קומות אם מת דיו בזה ואם לאו העד יורד

ומשליך אבן גדולה על לבו, אם מת דיו ואם לאו העד השני ג"כ משליך עליו אבן ואם לא מת כל ישראל רוגמים אותו שנאמר רגום ירגמוהו וכו', רגום קודם על יד העדים ואח"כ ירגמוהו, זה באדם, אבל בשור שהמית אדם סקול יסקל לא רגום, אלא יסקל שהכל סוקלים. ואם שור נגח הוא השור יסקל וגם בעליו יומת. ומה אם בהמה שאין לה דעת החמירה תורה להמיתה בסקילה והבעל אינו נפטר מחריבים שהרגו מישראל כמה וכמה עאכ"ו שחייבין כמה מיני סקילה, וכן סמך וכי יפתח איש בור ולא יכסנו על שהיה סבה אע"פ שלא עשה בידים חייבתו תורה, על העושה בידים על אחת כמה וכמה. וכן סמך וכי יגנוב איש שור או שה וגו' חמשה בקר ישלם תחת השור וד' צאן תחת השה, אם על טביחת בהמה או מכירה משלם ד' וה' על הריגת כמה בני אדם עאכ"ו, וכן כי יבער ושלח את בעירו אמר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, מחריבים שלקחו ממון ישראל בחזקה שצריכים לשלם ממיטב תחת הנחשת זהב ותחת האבנים כסף, וכן כי תצא אש שלם ישלם המבעיר, ומה אם על שלח שמר אשו חייבתו תורה מחריבים שהציתו אש בבית ה' כלום יש להם תשובה, א"כ כויה תחת כויה, כנגד ז' דברים שאמר, עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל כויה תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה, כנגד אלו הז' דברים אמר ז' פרשיות, וכי יכה איש את עין עבדו, וכי יגח שור את איש, וכי יפתח איש בור, וכי יגוף, וכי יגנוב איש, כי יבעיר איש, כי תצא אש, לומר שמאלו הז' דברים יקחו את ק"ו ולא יהיה להם תשובה ולא תקומה, כנגד ז' דברים שעשו לישראל ולהקב"ה, חוץ מנפש תחת נפש. ובמדרש רבי ישמעאל אומר עבד כנעני אין לו פדיון לעולם ואינו יוצא אלא לרצון רבו שנאמר והתנחלתם אותם, לפי דרכנו למדנו שעבד כנעני כשדה אחוזה לעולם, אבל אם היה רבו רודהו והפיל שנו או סימא עינו או אחד מכ"ד ראשי איברים הרי זה קונה עצמו ביסורין והרי דברים ק"ו ומה אם מידי ב"ו אדם קונה עצמו ביסורין ק"ו מידי שמים, וכה"א יסור יסרני יה ולמות לא נתנני. וכן בברכות פרקא קמא כתיב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ק"ו משן ועין ומה שן ועין שהוא אחד מאיבריו של אדם עבד יוצא בהן לחירות יסורין שממרקין כל גופו של אדם עאכ"ו. והיינו דאמר ר' שמעון נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין מה ברית האמור מלח במלח ממתיק הבשר אף ברית האמור ביסורין יסורין ממרקין כל גופו של אדם:

ובמדרש למה בשור חייבה תורה ה' ובשה ד' אמר רבי מאיר בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם שור שיש לו מלאכה ישלם ה' שה שאין לו מלאכה ישלם ד', ר' יוחנן בן זכאי אומר חס הקב"ה על כבודן של בריות שור שהולך ברגליו ישלם

חמשה שה שטוענו על כתפו ישלם ד', כוונת ר' מאיר לומר שלא תהו בראה וכשטבחו בטל העולם ממלאכת החרישה אע"פ שיש שורים ברבוי השורים תרבה התבואה שנאמר ורוב תבואות בכח שור, לא אמר בכח שורים אלא שור, לומר שכשיש שור אחד יתר התבואה יותר, כשייגע האחד ולא יהיה לו כח יקח האחר, לזה אמר בכח שור לומר שאפילו שיחרוש באחד אם לא יהיה לו כח לא תרבה התבואה, ולזה אמר לפני מי שאמר והיה העולם ולא אמר לפני הקב"ה, לומר שביטל העולם ממלאכה ובפרט שביטל לבעל הבית, שחביבה לפני הקב"ה מלאכת בעה"ב כדי שלא ירד מנכסיו, יותר מעבודתו ית', שהרי בפועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית והגיע זמן ק"ש בטלים לפרק ראשון ועוסקין במלאכתם וקורין, והגיע זמן תפלה אם עושין בשכר מלבד האכילה מתפללים תפלה קצרה שהיא הביננו, ואם הם בראש הזית והתאנה לא ירדו, וכן אם אכלו פתן אין מברכין אלא ברכה ראשונה ומברכין אחריו ב' ברכות ראשונה כתקנה וכולל שלישית בברכת הארץ, כל זה לפי שחביב לפני הקב"ה ממון ישראל. ומכאן תדע עונשו של גזלן שהקב"ה חס על ממון הבריות, שהרי הנהנה מן ההקדש מוסיף חומש על הקרן להקדש והאוכל ממון ישראל עליו נאמר כל אוכליו יאשמו רעה תבא אליהם וגו', בא ר' יוחנן בן זכאי ואמר טעמו של רבי מאיר שייך לטביחה שבטלו ממלאכת העולם אבל למכירה לא שייך זה הטעם כי הקונה אינו מבטלו וחורש בו, לזה אמר שהטעם הוא שהקב"ה חס על כבודן של בריות:

פרק כב

פסוק ג

מכילתא אם המצא תמצא בידו. ז' גנבים הם, הראש שבגנבים גונב דעת הבריות, והמסרב בחבירו להאריחו ואין בלבו להאריחו, והמרבה בתקרובת ויודע שאינו מקבל, והפותח חביותיו והם מכורות לחנוני, והמעוול במדות, והמשקר במשקולות, והמערב את הגרדן בתלתן והחול בפול והחומץ בשמן אע"פ שאמרו שהשמן אינו מקבל מעל לפיכך מושחים בו מלכים, ולא עוד אלא שמעלים עליו שאם היה יכול לגנוב דעת עליונה גונבה, וכן מצינו באבשלום שגנב ג' לבבות וכו', וכן מצינו באבותינו כשעמדו על הר סיני בקשו לגנוב דעת עליונה שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, כביכול נגנב לב הקב"ה בידם שנאמר מי יתן והיה לבבם זה להם, וא"ת שאין הכל גלוי לפניו ת"ל ויפתוהו בפיהם ולבם לא נכון עמו אע"פ כן והוא רחום יכפר עון, המאמר ארוך במקומו, ובסוף אומר אבל המתגנב אחר חבירו והלך לשנות בד"ת אע"פ שנקרא גנב הרי זה זכה לעצמו, ועליו הוא אומר לא יבוזו לגנב כי יגנוב, לסוף נמצא מתמנה על הצבור ישלם שבעתים

את כל הון ביתו יתן, דאין שבעתים אלא דברי תורה שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות וגו', כההוא מעשה דחילפא ורבי יוחנן דהוה דחיקא להו מלתא טובא אמרי נזיל ונעביד עסקא ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה בך אביון, אזלי ויתבי תותי ההיא אשיתא (פירוש כותל) דרעיעתא הוו כרכי רפתא שמעיה ר' יוחנן למלאך דקאמר לחבריה תא נשדייה לאשיתא עלייהו ונקטלינהו שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, א"ל איד שבקינהו דחד מנייהו קיימא ליה שעתא, א"ל רבי יוחנן לאילפא שמע מר מידי א"ל לאו אמר מדאנא שמעי ואיהו לא שמע אנא הוא דקיימא לי שעתא למיזל אמר ר' יוחנן איהדר ואזיל ואקיים בנפשין כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, רבי יוחנן הדר ואילפא לא הדר עד דאתא אילפא מלך ר' יוחנן, כי אתא אילפא אמרו ליה אי יתיב מר וגרים לא הוה מר מליך וגו' כדאיתא בתעניות פרק סדר תעניות, הרי שנתגנב ר' יוחנן ונעשה ראש ישיבה. ופירוש הפסוק אם המצא תמצא בידו אם המציא עצמו לד"ת תמצא בידו, מספיקין בידו ללמוד וללמד, הגנבה גימ' ה"ס, השכינה היא ממציאה לו ללמוד, את כל הון ביתו, ס"ת גימ' תלמודו, משור עד חמור, שיזכה לידע דיני נזיקין ודיני ממונות כמו שאמרו במשנה ר' ישמעאל אומר הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה יותר מהם:

פסוק ה

כי תצא אש. פרק הכונס (דף ס') א"ר שמואל בר נחמן אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים מצויים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים שנאמר ונאכל גדיש ואכלה גדיש לא נאמר אלא ונאכל מלמד שכבר נאכל. הוזקק לדרוש כן לפי שאמר כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש מה לנו בקוצים יאמר ההיזק שהוא הגדיש, עוד אמר ונאכל מי אכלו האש א"כ יאמר ואכלה, על כן הוצרך לדרוש שאין הפורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים מצויים, לזה אמר ומצאה קוצים, שהוא דבר שהאש נתלית בו, לומר שאילו לא היו קוצים שהם הרשעים לא היתה יוצאת, ונאכל גדיש לומר שאין העושה דין ברשעים עושה דין בצדיקים, לזה אמר ונאכל ע"י אחר לא ע"י האש, ולזה לא אמר ואכלה אלא ונאכל מאחר, ומה שמתחלת מן הצדיקים הוא מב' סבות. הא' כדי להדאיב לבן כמו שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק. והשני כדי להשקיט מה"ד שלא תשלוט בחזקה, כמו שאמרו ז"ל ויאמר למלאך המשחית בעם רב וגו', אז"ל טול הרב והרף ידך, ודע שזה הצדיק אינו צדיק גמור כי לא יאונה לצדיק כל און, אבל בצדיק שאינו גמור הכתוב מדבר לזה שלטה עליו מדת הדין, ולזה המשילו לגדיש שהוא מעורב מתבן ובר, כמו שאמר בזוהר דהא ניחא לסטרא דדינא אתרא לשלטאה על זכאה יתיר מכולא דלא

חייש כדין לכל עלמא ולא אשגח בהו מחדוה דשליט עליה וגו', עוד אז"ל על המבעיר את הבערה אמר הקב"ה כתבתי בתורה שלם ישלם המבעיר את הבערה ועלי לשלם, הצתי אש בציון שנאמר ויצת אש בציון ועלי לשלם ולבנותה באש שנאמר ואני אהיה לה חומת אש סביב לה ולכבוד אהיה בתוכה, הוכרחו ז"ל לדרוש כן מכפל שאמר שלם ישלם וכן המבעיר את הבערה, ולזה דרשו ז"ל שלם המבעיר משמים הדליק האש ישלם הקב"ה שהוא עתיד לשלם, ולזה אמר ישלם המבעיר זה שהבעיר את האש, הבערה הוא על בעירת בית המוקד, ולזה הבערה בה' הידיעה, ולזה שם את בין המבעיר ובין הבערה:

פסוק ו

וכי יתן איש וגו'. אז"ל ד' שומרים הם שומר חנם והשוכר ונושא שכר והשואל, פרשה ראשונה בשומר חנם, שנייה בנושא שכר והשוכר שוה לו, מה נושא שכר שנהנה כך השוכר שנהנה, והעלו בגמרא ג' בהשואל. והכל הוא רמז לאדם להזהירו על נפשו לשמרה שלא יעשה דבר שיתחייב על נפשו ויתבענו הקב"ה על אבודה שנאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם ואומר השמר לך ושמור את נפשך מאד, שישמרנה מן הנזקים. והתחיל בשומר חנם שהוא דבר יותר מצוי שהוא חטא במצות עשה כשבטלה בשב ואל תעשה, זו חנם שאין לו הנאה בבטולה. כי יתן איש זה הקב"ה שנקרא איש שנאמר ה' איש מלחמה, אל רעהו זה אדם שנאמר רעך וריע אביך, שאם הוא צדיק הוא ריע להקב"ה, כי בקיום כמה מצות אז"ל כאלו נעשה שותף להקב"ה, ואם רשע הוא רע, זהו רעהו, רע הוא, כסף זו נשמה שכן כס"ף במ"ק ע"ה כמו נשמ"ה במ"ק, א"ו כלי"ם ע"ה גימ', ז"ה הגו"ף, שיש בו רמ"ח איברים שהם כלי הנשמה, וגונב מבית האיש שעבר על מצות עשה, והגבאין מחזירין בכל יום ונפרעין מן האדם בין מדעתו ושלא מדעתו. אם ימצא הגנב, אם נמצא שהעבירה שעשה היא כדאית לגבות ממנו גובין ממנו כפי מה שנהנה ע"י יסורין, כדי להשלים נשמתו, כי מצות עשה הם להשלים הנשמה ברמ"ח מצות עשה, וזהו ישלם שני"ם גימ' הנשמ"ה. אם לא ימצא לשון הספקה, כמו הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם תרגום היספקון להון, אם אינה כדאית לקבל עליה יסורין, ונקרב בעל הבית אל האלהים, כי הוא יודע תעלומות לב, והוא יודע אם בטלה במתכוון או באונס או בשוגג, אם לא שלח ידו, שלא פשע במלאכת רעהו שהם המצות שהם מלאכת הקב"ה שנקרא ריע שנאמר רעך וריע אביך אל תעזוב, על כל דבר פשע בין שפשע בדבור בין שפשע במחשבה כדאיתא פרק המפקיד מתני' החושב לשלוח יד בפקדון ב"ש אומר חייב וב"ה אומר אינו חייב עד שישלח בו יד, ואמרו בגמרא מנא הני מלי דת"ר על כל דבר פשע מלמד שחייב על המחשבה כמעשה, וב"ה אומר אינו חייב שישלח בו

יד, אמרו להם ב"ש לב"ה והלא כבר נאמר על כל דבר פשע, א"ל ב"ה והלא כבר נאמר אם לא שלח ידו א"כ מה ת"ל על כל דבר פשע שיכול אין לי אלא הוא אמר לעבדו או לשלוחו מנין ת"ל על כל דבר פשע ע"כ. הרי ב"ש פירשוהו על המחשבה וב"ה פירשוהו על הדבור. על שור על חמור על שה על שלמה, הן ארבעה יסודות, שור הוא יסוד האש שהוא מצד הגבורה, חמור הוא יסוד העפר שהוא החומר, על שה הוא יסוד המים שהוא יותר דק מהאש, על שלמה הוא יסוד הרוח שהוא שלימות הכל, על כל אבידה שעשאה בהעלם כמו האבדה שנאבדת בהעלם, אשר יאמר כי הוא זה, יאמר המקטרג זהו החטא שחטא, עד האלהים יבא דבר שניהם, שהם הגוף והנפש, אשר ירשיעון אלהים כפי שקול ושיעור בעל הדעות, ישלם שנים לתשלום הנשמה. פרשה שנייה בשומר שכר, ר"ל שעושה העבירה ליהנות ממנה ולטעום מתיקותה, ואמר כי יתן איש זה הקב"ה, אל רעהו הוא האדם, חמור או שור או שה ולא נזכר שלמה שהוא יסוד הרוח כמ"ש לפי שהוא זך ואין מגיע לו שום טנוף, כי כשרואה שעושה עבירה פורח והולך לו, וכל בהמה לשמור, בהמה, ב"ה מ"ה, ומ"ה גימ' אד"ם, ומת או נשבר או נשבה, שעבר עבירות שחייב עליהם ארבע מיתות ב"ד או כריתות, היינו ונשבר, אין רואה שלא יש עדים והתראה, ועבר על השבועה שהיא שבועת האלה שהשביע משה לישראל והכניסם בברית וגם עבר על שבועה שהשביעוהו בעודו בבטן אמו שנאמר כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון שהוא כרוע ולשונו דהיינו ראשו בין ברכיו. בין שניהם בין הגוף והנשמה, כמו שאמר שנשבע שלא ישלח ידו במלאכת רעהו, דהיינו שלא יעבור על המצות, ולקח בעליו שמת בכרת ולא ישלם שלא נשלם בעה"ז, ואם גנב יגנב, שבאו עליו יסורין בעה"ז ישלם לבעליו שנשלם, אם טרוף יטרף אם נהרג ולא עבר והעכו"ם מתכוון להנאתו והוא במקום שאין עשרה מישראל שאם יש עשרה מישראל אפילו העכו"ם מתכוון להנאתו יהרג ואל יעבור, אבל כאן לא היו עשרה מישראל כמו שאמר אין רואה, ולא היו משלש עבירות שיהרג ולא יעבור שהם ע"א וגלוי עריות ושפיכות דמים שעל אלו יהרג ואל יעבור, ונהרג, הטרפה לא ישלם לא נשלם אדרבה הוא מתחייב בנפשו, לפי שהיה לו לעבור ואל יהרג מאחר שהעכו"ם הוא מתכוון להנאתו ולא להעביר, ולא היה רואה, וגם לא היה שלש העבירות החמורות, א"כ הטרפה לא ישלם שאינו נשלם בהריגתו. וכי ישאל, פרשה ג' היא בשואל שהוא חייב בכל, ופירוש שואל הוא שבא לשאול לב"ד אם יעבור ואל יהרג והוא מן השלש עבירות, ונשבר היינו גלוי עריות שהוא נותן כחו וחילו לנשים, או מת היינו שופך דמים, בעליו אין עמו היינו ע"א, בעליו אין עמו שאין לו אמונה בהקב"ה ועבר, שלם ישלם שלם על השאלה שלא היה לו לשאול אלא יהרג

מיד כדאיתא (יומא פ"ב:), ההוא דאתא קמיה דרבא א"ל אמר לי מרי דוראי זיל קטיל ליה לפלניא ואי לא קטילנא לך אמר ליה יקטלינך ולא תקטול לפלניא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דחברך סומק טפי, ישלם על העבירה ואין די לו בתשלום אלא תשלומין אחר תשלומין דינין אחר דינין וכמה מיני מלאכי חבלה שולטין בה ונדון בכמה דינין בגיהנם עד שישלם, אם בעליו עמו, פירוש שמאמין בהקב"ה ולא עשה אלא מיראה עכ"ז לא ישלם. אם שכיר, שעשה בשביל הנאת נפשו שערבה עליו, אבד עולמו בשביל הנאת רגע אחד, זהו הוא בא בשכרו קבל עולמו באותה הנאה מועטת, אם שכיר הוא ר"ת אש"ה, בשביל הנאה שבאה לו מן הזנות דהיינו אשה, בשכרו גימ' תקח"ך כמו שאמר ואל תקחך בעפעפיה, לקחת אותך אחריה וקשורה עמו ככלב. אלו הם ד' שומרים כנגד ד' חלוקי כפרה ותשובה עם כולם, א"ם שכי"ר הו"א, גימ' א"ם ש"ב והכי"ר, שהכיר מעלת התשובה, בא בשכרו, ר"ל יבא לעוה"ב ויקבל שכרו:

פסוק טו

וכי יפתה איש בתולה אשר לא ארשה וגו' מהור ימהרנה לו לאשה. יפתה איש בתולה, היא הנשמה שהיא בתו של הקב"ה וזהו בתול"ה בת"ו ל"ה, אשר לא ארש"ה אשר"ה, שעדיין לא באה פעם אחרת שהיא חדשה, זהו שאמר אשר לא ארשה לא אשרה באושר המצות, והיא בתולה ופתה אותה עד שישבה בזה הגוף ונתרצית לשבת לפי שראתה שהיה עובד בה הקב"ה ועושה המצות, מהר ימהרנה לו לאשה לעוה"ב, ובנקל וזהו מהר פירוש במהרה, אם מאן שמאן ולא עבד בה עבודת הקב"ה אלא נשתעבד בה לעבודת היצר, ימאן גם כן אביה לתתה לו לעולם הבא וישאר בלא נשמה שהיא הנר שמאיר לו לעוה"ב שנאמר נר ה' נשמת אדם, נ"ר, נשמה רוח ר"ת נ"ר, כסף ישקול שצריך כמה כסופים וכמה גלגולים כאז"ל עד שיזכה לה, ולזה רמזו רבינו ז"ל יש קונה עולמו בשעה אחת, עולמו היא הנשמה, ולז"א עולמו ולא עולם יש קונה אותה בשעה אחת, מיד כשבאה ושלחה הקב"ה לזה הגוף לא נטמאה ולא ראתה טומאה מעולם עמו, זה קנאה לאשה ושכב עמה לעוה"ב ובנקל כמ"ש, ויש קונה עולמו בכמה פעמים, שפעם ראשונה טמאה ופגמה והטיל בה זוהמת היצר שהוא נחש הקדמוני, ואחר שהיתה מלובנת כלבנה ברה כחמה נעשית שחורה, ואומר אל תראוני שאני שחרחורת ועליה נאמר מי זאת הנשקפה כמו שחר, כמו עמוד השחר שהוא שחור, והיתה יפה כלבנה ברה כחמה והיא חלק אלוה ממעל, ועליה אמר וכי ימכור איש את בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים, שהיתה ברה כחמה ועתה נעשית שחורה כעבד, והיא מתביישת ואומרת אל תראוני שאני שחרחורת, והפוגם בה כביכול פוגם בהקב"ה, כי היא חלקו, וצריכה

כמה מיני לבון עד שתתלבן ותחזור למה שהיתה, ולזה כסף ישקול צריך לסבול כמה סגופים וכמה כסופין עד שיחזירה כמו שהיתה, זהו כמוהר כמה"ר כתיב גימ' סה"ר, ואם ביזה אותה וכספה ועשה לה כמה כסופין עליה נאמר מכשפה לא תחיה, מכשפ"ה גימ' הו"א ביזו"י הנשמ"ה ע"ה, לא תחיה, כי במה תחיה כי חיות האדם בשכל שהוא נקרא נשמה והוא עשה לה כמה מיני כסופים, מכשפה כמו אותיות מכספה שאותיו"ת זסשר"ץ מתחלפות, א"כ לא תחיה גימ' הנשמ"ה חי"ה, כלו' כשיש נשמה יש חיות, כי מותר האדם מן הבהמה אי"ן, ר"ת אבל יש נשמה. ולזה סמך כל שוכב עם בהמה מות יומת, שהלך אחר התאוות הגופניות שהיא נפש הבהמית ולא הלך אחר נפש המשכלת שהיא הנשמה, לזה מות יומת שחייב ב' מיתות, אחת שהלך אחר התאוות, ואחת שאין לו נשמה, א"כ במה יחיה, וסמך זובח לאלהים יחרם, לומר למה יומת לפי שהלך אחר היצר שהוא אל זר, וזה דרכו של יצה"ר שהוא מסיתו קודם על התאוות המותרות ואח"כ אומר לו עבוד ע"א. זהו לא יהיה בך אל זר שהוא היצר שהוא בך בתוך גופך, שאם יהיה בך סופך לעבוד ע"א זהו ולא תשתחוה לאל נכר א"כ ימות זכאי ולא ימות חייב:

פסוק כ

וגר לא תונה. שהוא יצה"ר שהוא גר שבא לאדם אחר י"ג שנה, לא תונה ולא תלחצנו ביצה"ר, כי גרים הייתם בארץ מצרים שהייתם עובדי ע"ז וגם מגדלי בלורית ועושים כמעשיהם, אלולא שהייתם רבוי עם עשה הקב"ה עמכם חסד והוציא אתכם כדי שלא תטמעו ביניהם, ולזה נכנס בלשון יחיד שאמר וגר לא תונה ויצא בלשון רבים שאמר כי גרים הייתם, לומר משום שהם רבים יצאו כדי שלא יטמעו ביניהם, חבל אתה יחיד אם תטעה אחר היצר אין לך מציל שזכות היחיד אינו כמו זכות הרבים, ועוד אם הציל הקב"ה את ישראל ממצרים הוא' לפי שלא היו יודעים למאוס ברע ולבחור בטוב לפי שלא נתנה תורה, זהו כי גרים הייתם, שיצה"ט שלהם הוא כגר שלא נתיישב בגופן לפי שלא נתנה תורה, אבל אתה שמאסת בטוב ובחרת ברע אין לך פודה ומציל. ועל דרך הפשט יאמר וגר לא תונה, לומר שאין לו מציל מידך מאחר שהוא גר ואין לו מציל ולא מכיר, כי אתה ידעת כי גרים הייתם בארץ מצרים וראיתי את הלחץ אשר לחצו אתכם והצלתי אתכם מידם, א"כ ממך דן חבירך כי אני רואה דמעת העשוקים, וסמך כל אלמנה ויתום מקושר עם מה שאמר למעלה כל שוכב עם בהמה מות יומא, שהלך אחר תאוות היצר כמ"ש, לזה אמר לא תאמר מאחר שמאסו בטוב ובחרו ברע והם סבבו מיתתן וסבבו לאלמן נשותיהם וליתם בניהם א"כ לא יהי חונן ליתומיהם, לזה אמר כל אלמנה, אפילו ידעת שבעלה עשה במזיד והוא היה סבת מיתתו וסבת אלמנות אשתו

עכ"ז לא תענה, והטעם למה אם ענה תענה עבירה גוררת עבירה, אם עניתם פעם אחד תענה פעמים רבות והוא ג"כ יצעק פעמים רבות, ואני ג"כ שמוע אשמע וחרה אפי, אם אני קצפתי מעט והרגתי אביו אפילו שהוא היה סיבה אתה קצפת הרבה שעניתו כמה פעמים, לזה בא העונש והרגתי אתכם בחרב, שיהרגו מכת אויב או יהרגו בחרב מלחמה בלא הודעה, ויהיו נשיכם אלמנות לעולם זהו והיו, שיהיו לעולם שלא ינשאו לפי שנהרג בלא הודעה:

פסוק כד

אם כסף תלוה את עמי. יאמר אם יש כסף, כלומר אם נברא הכסף, הוא ללוות את עמי, כי מצות הלואה למי שדחוקה לו השעה היא גדולה יותר מן הצדקה, לפי שזה נתבזה וזה לא נתבזה. ומצאתי סמך לדברי מלבד עולת הבוקר, מלב"ד ר"ת מלוה לעני בשעת דוחקו, כאילו הקריב עולת הבוקר, ואם תעשה כך את עמי במחיצתי, ואמר את העני עמך, לומר שאתה יודע בו שהוא עני אבל שאר בני אדם אין יודעים בו שלא נתפרסם שהוא עני, כי מה שאמר וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו זהו שנתפרסם שאינו רוצה להתפרנס מן הצדקה, אבל זה לא נתפרסם והוא בחזקת עשיר, לזה מצוה להלוותו, אם כסף תלוה קרי ביה תלוה בחיר"ק. אם אתה מלוה לאחרים אני מלוה לך, כי לי הכסף ולי הזהב, את עמי העניים הם קרויים עמי, והם כליו של הקב"ה כמו שאמר ז"ל דרך מלך ב"ו להשתמש בכלים שלמים, אבל הקב"ה משתמש בכלים שבורים נאמר ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, את העני עמך, אם הוא עני הוא עמך, אבל עמי שהבאתיו בשער הנסיון והמבחן אינו אלא עשיר שאין לו נכסיו להיותו טרוד בעסקיהם והוא טרוד ביחוד הקב"ה, שכן עני במ"ק אח"ד, ולא עוד אלא שסופו להיות עשיר ולחזור לו הכסף, שכן ענ"י במספר אחוריי כס"ף, וראה מה עשה כס"ף לקח אותיות שלפניו ושלאחריו כזה, יכ"ל נס"ע עפ"ץ, להורות שהוא כלה ונוסע ומתעפץ, כמו מתעפש, יכ"ל נס"ע עפ"ץ גימ' פ"ת, לומר שלא נברא הכסף אלא לפת וללפת הפת, כי לא נברא אלא לעשות בו סחורה כי יאה עניותא לישראל, וכן אמרו חז"ל אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס, וכן הוא אומר וכסף וזהב ירבה לך וגו' ורם לבבך, ואפילו במלך אמר וכסף וזהב לא ירבה לו מאד, לכך יש פסיק בין כסף ובין תלוה, לומר שלא היה מן הראוי הכסף להבראות בעולם כדי שלא יתגאו זה על זה בו, אלא כדי לזכות בו העשירים, כמו ששאל קיסר את רבי יהושע אמר אם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו מפרנס אותם, אמר לו כדי לזכות בהם את דעאל ליליא אילנא דמותא שליט בעלמא ואילנא דחיי שליט לעילא, וכיון דאילנא דמותא שליט בעלמא בלחודוי כל בני נשא טעמין טעמא דמותא מ"ט בגין

דהא אילנא גרים ובעי בר נש לאקדומי ולמפקד בידיה פקדונא דנפשיה כפקדונא דבר נש דיהיב פקדונא לא רשאי לאתאחדא ביה הואיל ובפקדונא אתמסר לגביה ואי יסרב ביה ודאי נבדוק אבתריה דלאו איהו מזרעא קדישא ולא מבני מהימנותא, כך ההוא אילנא בני נשא אקדימו ויהבון ליה פקדונא דנפשייהו וכל נשמתין דבני עלמא נטיל וכלהו טעמי טעם דנפשייהו וכל נשמתין דבני עלמא נטיל וכלהו טעמי טעם מותא, בגין דהאי אילנא דמותא הוא ובגין דכל אינון נפשתא אע"ג דכלהו אתחייבו לגביה כיון דכלהו אתמסרו ליה בפקדונא אתיב כל פקדונין למריהון, ות"ח לא כדאי הוא אילנא דמותא לאתיב פקדונא לגבי בר נש אלא בשעתא דאילנא דחיי אתער בעלמא אימתי אתער ההוא אילנא דחיי בשעתא דסליק צפרא וכדין כיון דהאי אתער בעלמא כל בני עלמא חיין ושביק ואהדר ההוא אילנא, דמותא כל פקדונין דאתפקדו לגביה ואזיל ליה מ"ט חיין בגין ההוא אילנא דחיים גרים ע"כ. ועל דרך זה יאמר אם חבול תחבול, כלומר שלא תפקיד נשמתו ולא אמר בידך אפקיד רוחי ומסרב אילנא דמותא לאהדרא ליה בגין דאתיהיב לגביה יתיר מההוא פקדונא, אומרת התורה להההוא אילנא אם חבול תחבול כלומר אם לקחת נשמתו במשכון שיש לך עליו הרבה שהיה מן הראוי שתמשכננה כמה פעמים מחוב שיש לך עליו, לזה כפל ואמר חבול תחבול, עד בא השמש שהוא אילנא דחיי תשיבנו לו, מ"ט בגין דאיהו גרים חיין לכל עלמא, השמ"ש גימ' ש"ם הרחמי"ם עם שני המלות, שהוא אילנא דחיי:

פסוק כה

או יאמר אם חבול תחבול יאמר לאדם אם עשית חבלה בנשמה שלך פעם ושתים שנרשם בה הפגם אם חטא ושנה שנעשית לו כהיתר צריך אתה להשלימה להקב"ה שהוא רעך שנאמר שלמת רעך ולא אמר שלמתו, עד בא השמש יש לך שהות עד ביאת שמשך שהוא יום המיתה, תשיבנו לו תנה לו כמו שנתנה לך, ואם לא תשיבנה כמו שנתנה לך אינה השבה וצריכה גלגול כאז"ל:

ומה שאמר ויש לרז"ל בפרשה זה ענין נכבד רומז לסוד העבור, אפשר לומר כדאיתא בתיקונים תקון שתיתאה דף י"ח ז"ל ויפן כה וכה וירא כי אין איש, אלא איש לדרכו פנו בעסקין דילהון איש לבצעו מקצהו בבצעא דהאי עלמא לירתא האי עלמא ולאו אינון מסטרא דאלין דאתמר בהון אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע אלא כלהון צווחין בצלותא ביומא דכפורי ככלבים הב הב, הב לנא מזונא וסליחה וכפרה וחיי כתבנו לחיים, ואינון עזי נפש בכלבים דצווחו לגביה ולית לון בושת אנפין דלא אית מאן דקרא ליה לתיובתא למהדר לגבייהו ואידמיון לכלבים דאתמר בהון ויתערבו

בגוים וילמדו מעשיהם, ואינון ערב רב דכל חסד דעבדין לגרמייהו עבדין, ועוד אינון שאלין מזונא וכסויא ועונה דאיהו עונת זווגייהו משבת לשבת דאתמר בה שארה כסותה ועונתה לא יגרע, ולא אית מאן דשאיל מזונא דאיהו שארה דשכנתא דאיהו אימא עילאה דאתמר בה ואל תטוש תורת אמך, כסותה דא כסויא דציצית ועטיפו דילה ותפילין דידא דאתמר ביה תפלה לעני כי יעטוף ועונתה דא ק"ש בעונתה, דאם שלש אלה לא יעשה לה לשכינתא ויצאה חנם אין כסף, לית ליה כסופא מן שכינתא, חציף איהו, ועוד אין כסף לא יהא כסופא לעלמא דאתי, והן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, ובגין דא איהו כי היא כסותה לבדה דא גלגול קדמאה, היא שמלתו לעורו דא גלגול תנינא, במה ישכב דא גלגול תליתא, ואלין אינון תלת דתלת כסויין דתלת גוונין דעינא דאינון לבושין רבת עין דאיהו נשמתא ובאילין תלת אתמר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך, ולקבל תלת גוונין אינון יש תלת גווני דשרגא דאתמר בהון וירא אליו ה' בלבת אש מתוך הסנה, וירא דא גוון חד, מתוך הסנה דא גוון תנינא, וירא והנה הסנה הא תלתא, ואינון לקבל תלתא גוונין דעינא, בלבת אש דא בת עין בהו זמנא דיהון נהירין תלת גוונין דעינא דאינון לקבל תלת גוונין דקשת מיד לזכור ברית עולם, ע"כ:

ותדקדק בלשון הרב שאמר. ויש לרז"ל ענין נכבד רומז לסוד העבור לא אמר לסוד הגלגול, כאז"ל כי העבור הוא לצדיקים לקשט הנשמה שיש לה ג' עולמות והן נשמה רוח ונפש, זהו שאמר היא כסותה כתיב היא כסותה הקב"ה, כסות ה', ולזה כסותה כתיב שהיא חלק אלוה ממעל, ולזה הוא כתיב, הוא שמלתו לעורו, הוא הרוח ולזה הוא כתיב, לערו כתיב להעיר הנפש כמו שאמר בזוהר ז"ל, ת"ח ג' דרגין אדבקו בחדא נפש רוח נשמה ועילא מינייהו נשמה, דאמר ר' יוסי בכלהו בני נשא אית נפש ואית נפש עילאה מנפש, זכה בר נש בהאי נפש מריקין עליה עטרא חד דאקרי רוח הה"ד עד יערה עלינו רוח ממרום, כדין אתער בר נש באתערותא אחרא עילאה לאסתכלא בנימוסי מלכא קדישא, זכה בר נש ביה בההוא רוחא מעטרין ליה בכתרא קדישא עילאה דכליל כולא דאקרי נשמה דאתקרי נשמת אלוה ממעל, ונפשן דצדיקייא משתכחין בהאי עלמא לאגנא על חייא, והאי אקרי נפש ודא לא אסתלק מהאי עלמא לאסתכלא ולאגנא על דרא, והאי הוא דאמרי חבריא דמיתי ידעי בצערא דעלמא, ועונשא דחייביא די בארעא בהאי הוא דכתיב ונכרתה הנפש ההיא מעמיה ומדורא תניינא הוא ג"ע דבארעא ביה עביד קב"ה מדורין עילאין יקירין כגוונא דהאי עלמא וכגוונא דעלמא עילאה, והיכלין בתרין גוונין דלית להו חושבנא, ואילנין ועשבין דסלקין ריחא בכל יומא, ובהאי אתר שרי האי דקרי רוח דאינון צדיקיא ומדורא דההוא רוחא ביה שרי וכל רוח ורוח מתלבשא בלבוש יקירא

כגוונא דהאי עלמא וכגוונא דעלמא עילאה, מדורא תליתאה הוא מדורא עילאה קדישא דאקרי צרורא דחיי, דתמן מתעדנא ההוא דרגא קדישא דאקרי נשמה, והאי אתדבק לאתענגא בעדונא עילאה, ועליה כתיב אז תתענג על ה' וגו', ותאנא בשעתא דאצטריך עלמא רחמי, ההוא נפש דאשתכח בעלמא לאגנא על עלמא ההוא נפש סליק ואזיל ושאט בעלמא ומודע לרוח ורוח סליק ומודע לנשמה ונשמה להקב"ה, וכדין חס קב"ה כדין נחתא מעילא לתתא נשמה אודע לרוח ורוח אודע לנפש, וכן האדם בצלמו יש ג' עולמות, בראש הוא משכן המוח שהוא נגד הנשמה, והרוח בריאה שממנה תצא הרוח שהיא מרחפת על הלב שלא ישרף מחמימות הכבד, והנפש שוכנת בכבד, וכנגד אלו ג' עולמות, עולם העליון שם משכן הנשמות כמו שאמר ההוא מדורא עילאה דאקרי צרורא דחיי, והרוח הוא ג"ע כמו שאמר ההוא מדורא תנינא בג"ע דבארעא, והנפש משכנה בקבר, אם כן הוא כסותה כתיב שמלתו לערו כמו שאמר עד יערה עלינו רוח ממרום, וגם להעיר לנפש ולעדנה ולהביא לה מהנשמה, במה ישכב היא הנפש שהיא שוכנת בקבר, כמ"ש בזוהר זהו סוד העבור, הא' הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, שצריך להשלים הגוף הוא הנפש שהוא נקרא גוף בערך מה שלמעלה ממנו, כי הוא המקבל המלבוש צריך להשלימו קודם, ואח"כ הרוח שיחול עליו ואח"כ הנשמה סולם מוצב ארצה קודם וראשו מגיע השמימה מלמטה למעלה, זהו גב"ר, ג' שלישי הוא הנפש, ב' שני שהוא הרוח, ר' ראשון שהיא הנשמה, זהו הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר נכללו הנשמה והרוח במלת פעמים, כי הם כלולים זהו סוד העבור, כאז"ל שבאים הצדיקים לכלול זה בזה עד שהגוף יהיה נשמה, ולזה גופן אינו כלה כמו רב אחא בר יאשיה דמעשה דאנהו קפולאי דמסכת שבת. אבל הגלגול כאז"ל הוא לרשעים לתקן המעוות, ומה שאמר ורמזו בלא תחבול ביד אלמנה על לא תקום פעמים צרה, הוא לאמר שאם נחבל ביד אילנא דמותא פעם אחת לא יתמשכן פעם ב', מאחר שנתאלמנה פעם ראשון ובאת ועשה מקצת מצוה אע"פ שלא נתקנה כל צרכה לא תקום פעם אחרת, שלא תבא עוד אולי תבא לתקן ותקלקל הכל, ותמות זכאית ולא, תמות חייבית ותצטרך עוד ללבון, אלא ורב חסד מטה כלפי חסד ולא תקום פעמים צרה שהוא אילנא דמותא, זהו וחנותי את אשר אחון, ושמעתי כי חנון אני, ארז"ל אע"פ שאינו הגון. ואפשר לומר והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, כדמסיים מאמר הזוהר ז"ל ובשעתא דאצטריך עלמא רחמי ואזלי חייא ומודעין נפשייהו דצדיקיא ובכן על קברייהו אינון דאחזו לאודעא להו מ"ט דשויין לרעותא דילהון לאדבקא נפשא בנפשא כדין מתערין נפשייהו דצדיקיא ומתכנפין ואזלין ושטין לדמיכי חברון ומודיעין להון צערא דעלמא וכלהו עאלין בההוא פתחא

דג"ע ומודעין להון לרוח ואינון רוחין מתעטרין בג"ע מלאכין עילאין ואזלין בינייהו וכלהו מודעין לנשמה ונשמה אודעת להקב"ה, וכלהו בעאן רחמי על חיין וחס קב"ה על עלמא בגינהון, זהו והיה כי יצעק אלי שהם הנשמה, ואמר יצעק ולא אמר תצעק לפי שנכללה ברוח, ושמעתי כי חנון אני, כלומר אם המתים אתערו רחמי אני שאני מקור הרחמים עאכ"ו, ואמר ושמעתי בוא"ו לומר אם הנפש שהיא בקבר שמעה והודיעה לרוח והרוח לנשמה כמו שהן שמעו ואני גם כן, ואמר שמעתי ולא אמר אשמע כמו שאמר על אלמנה ויתום שאמר כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע, לומר שמעת שצעקו שמעתי, אבל כדי שישבר לבם ויחזרו בתשובה, כמו שאמר בגמרא למה הולכים לבית הקברות לומר הרי אנו חשובים כמתים, לפי שאני חנון ואיני חפץ במיתת רשעים, לזה לא נענו מיד עד שהלכו לבית הקברות:

פסוק כז

אלהים לא תקלל. אם ראית איש שלומך אוכל לחמך והתנשא עליך והגדיל עליך עקב, לא תאור, ותדע שהוא שליח ההשגחה כמו שאמר דוד המלך ע"ה כשקללו שמעי אמר ה' אמר לו לקלל. וגם כפשוטו שלא יקלל הדיין אם חייבו בדין שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות, והראות הוא משוך מלמעלה, וכן הראוהו לחייבך, אם אתה מקללו ח"ו כלפי מעלה אתה מקלל, לזה אמר אלהים ולא אמר דיין לא תקלל:

פסוק כח

מלאתך ודמעך לא תאחר, יש אומרים שתלאה עצמך ותרבה בבכיה ותוריד דמעות שיעור מחוי העונות, שהעונות נקראים אבנים שנכשל בהם, ועליהם אמר אבנים שחקו מים, אבני נגף שחקו מים הם מימי העין שהן הדמעות, לא תאחר עד זמן הזקנה, כי אולי לא יהיה בהם שיעור למחות. בכור בניך, כלומר בזמן בחרותך בעוד שיצרך שהוא הבכור בבטנך כשנבנה גופך, שהוא בא לאדם קודם יצה"ט לזה נקרא בכור, תתן לי תכניעהו לעבודתי. כן תעשה לשורך, לשרך כתיב ליצר השורר עליך, לצאנך לאבדך, שבעת ימים הם ימי שנותינו בהם שבעים שנה, יהיה ע"ם אמ"ו גימ' זקן, כלומר עד זמן הזקנה צריך אתה לטרוח עם היצה"ר ואחר שהוא בן פ' שנה תתנו לי, מלובן וטהור ונקי ותתנו לי בסבר פנים יפות מבלי בושה ומבלי כלימה:

פסוק ל

ואנשי קודש תהיון לי. בזוהר אומר כי יש הפרש בין קודש ובין קדוש, כי קודש הוא בחכמה עילאה שנאמר קודש ישראל לה' ראשית וגו', והיא נקראת ראשית כי היא ראשית הכל כולם בחכמה עשית, ולזה ראשית תבואתה תבואת ה', ולזה תהיון בנו"ן לי ליו"ד ולא אמר נבלה כי אם טרפה כי הנבלה נעשית על יד ישראל שעשה בה אחד מה'

דברים המפסידים את השחיטה או שחט בסכין פגומה, ולזה בנבלה אמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ולא אמר לי, כי קדוש הוא בכ"י שנאמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו ולא קודש, לזה אמר כאן הטרפה שהיא בידי שמים שהיא חלק של איש שדה שהוא עשו, ולזה רמזו ז"ל על אבר ובשר שפירש מן החי, אמרו כיון שיצא חוץ ממחיצתו הרי הוא כבשר בשדה, ולזה אמר טרפה טרף ה' שנטרפה מה' ולא אמר טרף כי טרף נתן ליראיו, וכתיב ותתן טרף לביתה:

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל. וכבר ידעת כי ע' מיני טרפות הם שמנו רז"ל, וגם ידעת כי ע' ענפים באילן העליון וכשנטרפה באחת מהן אסורה, והבן:

ועוד כתב ז"ל ובשר בשדה טרפה. השדה הנזכרת היא שדה של תפוחים, ואחר שנטרפה ע"י חית היער בשדה הנזכר אין ראוי לישראל לאכלה רק ליתן אותה לכלב הידוע שילקהו ויתגרה בו ויכשכש לו בזנבו ועולתה קפצה פיה ולא יחרץ כלב לשונו. וכתב עוד יש מחכמי הקבלה האחרונים מפרשים סוד הנבלה והטרפה לסוד הגלגול וסוד אל תתן לחית נפש תורך, וכתיב הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי, ועל כן אסור לשחוט בסכין שיש בה פגם שלא לצערה, ואם נטרפה רמז כי באותו אבר חטא ועדין לא נטרפה לגמרי, ואמר כי עונש האוכל נבלות להכעיס ולא שב רמזו בזה הפסוק לכלב תשליכון אותו, פירוש שיתגלגל בכלב וישליכו לו הנבלה כמו שהיה אוכלה כשחיה:

ואפשר לומר על דרך הפשט לכלב תשליכון אותו. שמי שאוכל טרפה להכעיס שסוף יאכלוהו הכלבים, כמו שאמרו במדרש א"ר איבו מעשה בטבח אחד בצפורי שהיה מאכיל לישראל נבלות וטרפות פעם אחת ערב יום הכפורים שתה ונשתכר עלה לראש הגג ונפל ומת התחילו הכלבים מלקקים את דמו אתו ושאלו לרבי חנינא מהו למעבר יתיה מן קדמיהון אמר לון ואנשי קודש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, וזה היה גוזל הכלבים ומאכיל לישראל ארפון לו מן דילהון אכלין ע"כ. א"כ לא תאכלו לא תיאכלו, ולפי שיש הפרש גדול בין טרף ובין טרפה כי טרף הוא מלשון מזון כמו הטריפני לחם חוקי שהוא המזון הבא ע"י כ"י שהיא נקראה פרט ופטר רחם. ולזה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, וטרפה הוא שנטרף ממנה ונתן לכלב כדי שלא יחרץ לשונו זהו טרפה טרף ה', וכן נראה מהזוהר ז"ל לגיון אחד שאיל לר' אבא, א"ל לא כתיב ובשר בשדה טרפה לא תאכלו אי הכי מאי דכתיב טרף נתן ליראיו טרף נתן לכלבים מיבעי ליה אמאי נתן ליראיו, א"ל ריקא מי כתיב טרפה נתן ליראיו טרף כתיב ואי תימא טרף כטרפה נתן ליראיו ודאי דמלה דא לא יהב לאזדהרא ביה אלא לאינון דחלי שמיה ודחלין ליה ובגין כך האי מלה לא יהב לכו דהא ידע דאתון לא

דחלין ליה ולא נטרי פקודוי ובגין דהאי מלה חומרא דאורייתא ובעי לאזדהרא ביה נתן ליראיו ליראיו ודאי ולא לאחרא וכל חומרי דאורייתא לא יהב לון קב"ה אלא לאינון דדחלי פקודוי ולא לכו ע"כ. הרי שאמר לו ברמז האי מלה לא יהיב לאחרא שהוא טרף שהוא פטר רחם והיא נקרא ג"כ פרט וכלל, לא יהיב אלא לאינון דחלי, כי היא נקראת יראת ה', וכדי לשכך אזנו שלא יבין אמר לו חומרי דאורייתא לא יהיב קב"ה אלא לאינון דדחלי חטאה:

עוד במדרש א"ר אלעזר בן עזריה כל המספר לשון הרע והמקבל לשון הרע והמעיד עדות שקר בחבירו ראוי להשליכו לכלבים שנאמר לכלב תשליכון אותו וסמיך ליה לא תשא שמע שוא קרי ביה לא תשיא תשא המקבלו תשיא האומרו, והקדים המקבלו כמו שאמר ז"ל המקבלו יותר מכולם לפי שאילו לא היה מקבלו לא היה מספרו לו, נמצא שהוא הכשילו והחטיאו לכך עונשו גדול מכולם, והמעיד עדות שקר בחבירו שנאמר אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, כי המעיד עדות שקר הוא בכלל לשון הרע, לזה כללו בפסוק אחד:

פרק כג

פסוק ב

לא תהיה אחרי רבים לרעות. לרעת כתיב, יש אומרים שאם רבים נתועדו לעשות עבירה לא תהיה עמהם כי העבירה שנעשית ברבים עונשה גדול. ואולי אם לא נתלוית עמהם היו נמנעים מלעשותה ונמצא שהחטאת את הרבים שאין לו תשובה, ולזה אמר לרעות לאחרים. ולא תענה על ריב, לא תאמר אני אומר להם שיטו מן הדרך שהם בה, כי לא ישמעו לקולך, כי אתה יחיד והם רבים ונמצא שאתה מכשילם יותר שיעשו במזיד, אבל אם תרצה להטותם מן הדרך תקבץ עמך רבים, ובזה כשיראו שרבים באים עמך כנגדם יטו, כי יפחדו שלא יעידו עליהם ויחייבום הריגה, זהו אחרי רבים להטות, וכל זה כשהיא לרעת כתיב, כלומר שאינה מן העבירות החמורות אלא שהיא רע לעשותה, אבל אם היא מן העבירות החמורות או אם עושים עבירות רבות שאפילו שאינם חמורות, חייב להוכיחם ולמסור נפשו עליהם, זהו אחרי רבים להטות, שיעשה כל יכלתו להטותם:

עוד לא תהיה אחרי רבים לרעות. שמזהיר לאדם שלא ילך אחר תאוותיו אחר תאוות הגופניות תאוות העה"ז שהם תאוות היצר, זהו לא תהיה אחרי רבים לרעות, הם רמ"ח איברים וד' יסודות גימ' רבי"ם שהן חומריים ומתאוים לחומר, לפי שהן רוכבים על החמור, ר"ל שהן מורכבים מחומר זהו לרעת לשכל, ולא תענה על רב שהוא יצה"ר

שהוא רב על כולם לא תעננו בשום מענה כי יבוז לשכל מליך וינחך אחרי רבים. להטת כתיב תזכיר להם החרב המתהפכת על הרשעים שהטו חומרם אחר התאוות:
עוד לא תהיה אחרי רבים לרעות. אז"ל בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו, אמר מוליכין בלשון רבים הם ב' מלאכים שהולכים עם האדם אחד טוב שכותב מעשים טובים ואחד כותב העבירות ומעשים רעים, ואם אדם עושה מצוה כותב מלאך טוב וחותם עמו מלאך רע בעל כרחו על פי שנים עדים, ואם ח"ו בעבירות גם כן. אמר אתה לא תהיה אחרי רבים לרעות, שאם עשה כמה עבירות ולבסוף חזר בו ועשה תשובה לא יאמר מלאך רע זה עשה כמה עבירות והתשובה היא אחת כיצד תכריע אחת לכמה עבירות, לזה אמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, כי לא תזכרנה ביום שובו מרשעו. ולא תענה על ריב, קרי על רב, לומר מלאך טוב הוא יותר גדול ממלאך, רע לפי שהוא כותב זכיות כי לזה נברא ולא לאבד עולמו, לז"א לא תענה עליו הוא יותר גדול ממך. ועוד אומר לו מלאך טוב אחרי רבים ואני והאדם רבים ואתה יחיד ואחרי רבים להטות, וכן כשעושה רעה מלאך טוב עונה בעל כרחו אמן. ודל לא תהדר בריבו, דל הוא היצר טוב במ"ק ד"ל ע"ה, לפי שאין לו עוזרים ורמ"ח איברים כולם כנגדו, יאמר ודל שהוא היצר טוב כשהוא מריב עם יצה"ר לא תהדרהו, כי צריך לאחוז מזה ומזה, ד"ל דל"ת למ"ד גימ' תקח, יצר הרע עם ב' מלות במ"ק כ"ח לומר שיש לו כח, וסוף שהוא נוטל כחו של אדם, כח כ"ף ח"ת גימ' תקח ג"כ, א"כ נאמר תקח ביצה"ט ונאמר תקח ביצה"ר, לומר אחוז מזה וגם מזה אל תנח ידך:

פסוק ד

כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה. זה התעוררות על האדם שכשיראה חומרו תעה כתיב שישיב אותו, ושורו כמו אשורנו כלומר כשישור החומר שלו תעה שישיבנו, ויקח ק"ו על שורו של אויב או חמורו צותה תורה להשיבם ואיך לא ישיב שורו או חמורו להקב"ה, לזה השב מההשבה של שור אויבך תקח ק"ו ותשיבנו לו להקב"ה. וכן חמור שונאך רובץ תחת משאו משום צער בעלי חיים. אם בהמה שאין חייה חיים שחייה חיי צער חס הקב"ה עליה האדם שחייו חיים נצחיים איך לא יחוס על עצמו ולא יסבב לו מיתה עולמית, כי הקב"ה אינו חפץ במיתתן של רשעים שהיא מיתת עולם הבא, מצער בעלי חיים שיצוה עליהם תדע. א"כ יאמר כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו בתמיה, כלומר התחדל מעזוב לו ודאי שיהמו רחמיך בראותך אותו רובץ תחת משאו ותמלא רחמים עליו ותעזוב עמו, א"כ ג"כ אתה תעזור לעצמך ותעזוב עמו לפחות תשוה עצמך לו ותצטער על חייך חיי עולם הבא שלא יהיו בצער, כמו שאמר

פרק ד' מאבות כי יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז, א"כ לא תניח חומרך שיתעך ולא השונא שהוא היצר שירבץ עליך:
או יאמר וחדלת. כמו שאמרו ז"ל פעמים שאתה חודל כיצד זקן ואינה לפי כבודו, כן נאמר לפי דרכנו וחדלת מעזוב לו, אם העזיבה היא לו כדי להטעותך, אבל אם הוא שלם עמך ואתה שלם עמו כמו שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, אז עזוב תעזוב עמו, שאתה צריך לו בעניני העולם הזה כגון באכילה ושתיה ועונה האמורה בתורה. והזכיר באויב פגיעה ובשונא אמר כי תראה, ידוע שאויב הוא וותר מן השונא, וכן כתב רבינו בחיי ז"ל על פסוק ונתן ה' אלהים את האלות האלה על אויביך ועל שונאיך, י"ל אויביך זה ישמעאל שונאיך זה עשו, הוא מפני שאויב גדול מן השונא, כי השונא אע"פ שירע לו יעשה על דרך רחמנות, אבל האויב הוא שבלבו איבה עולמית אין לו רחמים, וזה מסוד הלשון ודקדוקו, כי האויב הוא מלשון אבוי, ועל שם שהנופל בידו צועק אוי ואבוי, א"כ בערך פגיעה שנקרב ובא ופגע בו קראו אויב, וכן אז"ל אם פגע בך מנוול זה וכו'. אבל בשונא שאינו רע כ"כ אמר כי תראה מרחוק שעדיין לא נתקרב אליו בערך זה קראו שונא. וסמיך ליה לא תטה, לומר אע"פ שאמר עזוב תעזוב עמו בענין מה שאתה צריך מעניני העולם מאכילה ושתיה ובעילה ומשא ומתן ובנינים ומלבושים, עם הכל יהיה משפט אביונך שהוא יצה"ט, לא יהיה על צד יצה"ר, אכילה למלאות בטנך ולענג גופך, וכן בשאר הדברים לא תהיה הכוונה בכל אלא לעבודתו ית', אכילה להיות בריא כדי שיוכל לעבדו בשלימות, וכן בבעילה, או כדי שיהיו לו בנים עוסקים בתורה, או כדי לקיים מצות עונה, או כדי להברות גופו אם צריך, או כדי לגדור עצמו. וכן במשאו ובמתנו כמו שאמרו ז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, לזה אמר לא תטה משפט אביונך שהוא יצה"ט לא תטה מעליו, על דרך מה שאמרו ז"ל בכל דרכיך דעהו, אמרו אפילו לדבר עבירה, כל דבר שאינו לעבודת השי"ת ואפילו אכילה ושתיה נקרא עבירה, ואם היא לכוונה שאמרתי נקראת עבודה, ואפילו לעבירה ממש אם הכוונה לשמים אותה עבירה נחשבת מצוה, וגדולה עבירה לשמה כמו שעשתה תמר שנאמר ותשב בפתח עינים בפתח שכל העינים צופות לו, שנשאה עיניה להקב"ה ואמר אתה יודע אם כוונתי לעבירה, א"כ בכל דרכיך דעהו ליצה"ט ולא תטה מעליו, ובזה מדבר שקר תרחק שהוא יצה"ר שכל דבריו הם שקר וכזב, ונקי וצדיק שהוא יצה"ט אל תהרוג, תהרג כתיב כלומר אתה הורג עצמך, לזה תהרג כתיב, ואתה מתחייב בדין וכשתבא לדין לפני אני תובע ממך על הריגת עצמך, זהו כי לא אצדיק רשע. ושוחד לא תקח, אם אתה רואה שבעצתו תמצא ריוח והצלחה, זהו להאבידך מן העולם

ולעוור עיני שכלך וליבש לחלוחית שבך, שכן שחד גימ' יב"ש, שב"י, כדי שתהיה שבוי עמו, ובכל יום מראה לך פנים חדשות, שחד שי"ן ח"ת דל"ת גימ' קשר בשקר, שמראה לך שהוא קשור עמך והוא שקר, והתגבר עליו ושברו, שכן בשקר בגימ' תב"ר, תבר שקר גימ' אלף ר"ב, ואם תחשוב האל"ף בא' שהוא אחד יעלה ארב שהוא אורב לך לטרדך וללכדך ברשתו. ושי"ן של שחד לקח אותיות שלפניה ושלאחריה עולה רשת, והחי"ת של שחד לקח אותיות שלפניה ושלאחריה עולה זח"ט כלומר שעולה ומקטרגת ואומרת זה חטא, זה נקרא חטא גדול, ונוטלת רשות ושואבת חלבו ודמו, שח"ד ר"ת שואב חלב דם, שואב חכמה דעת, שנאמר ויסלף דברי צדיקים. וב"פ נזכר בפסוק שחד גימ' ש"ש ד"ך שש ושמח בשוחד ואחר כך נעשה דך, כמו שאמרו ז"ל נכסיו מתמוטטים ומביא רוגז לעולם, וכן שחד באותיות קדמיי רג"ז, וכשמת יאמרו עליו שם רשעים חדלו רוגז, שדיין שלוקח שוחד מביא רוגז לעולם, כדגרסינן במסכת שבת פרק תולין (דף קל"ט) ר' יוסי בן אלישע אומר אם ראית דור שצרות רבות תכופות עליו, צא. ובדוק בדייני ישראל שאין פורענות באה לעולם אלא ע"י דייני וכו' המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו. ואומר בונה ציון בדמים וירושלים בעולה ראשיה בשוחד ישפטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסמו ועל ה' ישענו לאמר הלא ה' בקרבנו ולא תבא עלינו רעה. הם רשעים ותולים בטחונם במי שאמר והיה העולם, לפיכך מביא עליהם הקב"ה ג' פורעניות כנגד ג' עבירות שבידם, שנאמר לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיים תהיה והר הבית לבמות יער. ויש בפסוק זה י' מלות וכן מתחיל בוא"ו ומסיים במ' הם במ"ק עשר, להורות שהשוחד הוא שקול כנגד עשרת הדברות:

פסוק ט

וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את נפש הגר. כלו' אתם יודעים להיכן היא עולה לצדק, לזה נקרא גר צדק, ולזה אמר נפש הגר ולא אמר רוח, כי אז עולה יותר, לזה לא תגרמו שאתעורר עליכם בדין, ועוד כי גרים הייתם בארץ מצרים וכמה מכם מתו בג' ימי אפילה, וכן בבנין, וכן שהיו הורגים בכם, וכן פרעה כשנצטרע כמה הרג, ומדת צדק קולטת אותם הנפשות לגלגולם ללבנם ולצרפם לעלוי, אם כן אם אתם לוחצים אותם לעצמכם אתם לוחצים:

פסוק י

ושש שנים תזרע את ארצך. רמז על שנות האדם שהם ע' שנה, עשר שנים ראשונים אין בהם לא זריעה ולא חרישה ולא קצירה, שהוא קטן ואינו בר מצוה, נשאר מהע' ס', לזה רמז ואמר ושש שנים תזרע את ארצך, בעוה"ז, וקראה ארצך כי כשאין האדם עושה מצות ומעשים טובים בעוה"ז נוח לו שלא נברא אם כן העולם לא נברא בשבילו ולה' הארץ

ומלואה, אבל כשיעשה האדם מצות ומעשים טובים, לו נברא העולם, שנאמר והארץ נתן לבני אדם, לזה אמר ארצך. ואספת את תבואתה, לעוה"ב, כי בשנה השביעית היא שנת הע' משם ואילך תשש כחו ואין לו יכולת לזריעה, וזהו תשמטנה גימ' תש כחו ע', כלו' שנת הע' תש כחו, ונטשתה, רמז על הגוף שינטשנו ויניחנו בקבר, ואכלו אביוני עמך רמז על התולעים, וזהו ואכלו אביוני עמך גימ' זהו רימה, וכן ויתרם גימ' אלו הן התולעים עם ג' מלות:

פסוק יב

ואמר ששת ימים תעשה. לפי שזה העולם נקרא עולם המעשה, וביום השביעי תשבות שהוא שובת בשנת הע', והוא מוכן לעולם שאין בו מעשה והוא עולם שכלו שבת. למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר, רמז על הגופים של הגלגולים, ועוד רמז על הנפש ועל הרוח והנשמה והגוף, זהו למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר. שורך וחמר"ך גימ' אני רוח עם המלה, וינפש היינו הנפש, בן אמת"ך גימ' אני הנשמה, והגר במ"ק גוף ע"ה, שהוא גר בארץ, וכה"א כי גר אנכי בארץ. ואמר כן תעשה לכרמך לזיתך, ע"ד הפשט לומר אם אתה הפקרת ארצך וכרמך וזיתך בשנה השביעית, אע"פ שהיא הפקר נקראים על שמך וכאלו העניים אוכלים מארצך ומכרמך ומזיתך, וכאלו אתה מאכילם ולך תחשב צדקה, אבל אם אתה גודרה לעצמך סוף שתשמטנה ונטשתה ותאכל חית השדה על כרחך, שיבואו חיות השדה ויפרצו הגדר ותאכל חית השדה, כדי שלא יניחו לך שום דבר, כמו שאתה היית רוצה ליקח הכל כן ימנע ממך הכל ולא יהיה לך שום זכות באכילתן, כתוב אחד אומר ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה, וכתוב אחד אומר לך ולעבדך ולאמתך, הא כיצד יתקיימו ב' מקראות הללו אם לא על דרך שאמרתי שאם אתה גדרת לך ולעבדך יתרם תאכל חית השדה, ואם לאו ואכלו אביוני עמך ותחשב לך צדקה כמו שאמרתי, ובמדרש דורש ב' מקראות הללו חד לפירות מרובים וחד לפירות מועטים:

פסוק יג

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. כפי לשון הקרי תשמרו, היה לו לומר מכל אשר אמרתי, כי תשמרו היא ל"ת כמ"ש המלאך למנוח מכל אשר אמרתי אל האשה תשמרו, וכפי הכתיב שכתיב תשמרו יאמר וכל אשר אמרתי עליכם תשמרו. ועוד כל הפרשה נאמר בלשון יחיד חוץ מפסוק ואנשי קדש תהיון לי נאמר בלשון רבים, לומר שהיו ישראל בארץ כמו מלאכים בשמים שהם בלב אחד, ולזה לא אמר ואנשים קדושים אלא אנשי קדש כמו המלאכים נאצלו מקדוש עליון, ולזה אפילו שמיכאל יהיה כלול בגבריאל וזה ממים וזה מאש יכולין לעמוד זה עם זה, למה שאין ביניהם חלוק ופרוד

שכלם אצולים ממקום אחד, כן אתם כי זרע קדש אתם זרע ישראל שנאמר ממזרח אביא זרעך, ממזרח האמתי הוא בחכמה, לזה בא בלשון רבים, לומר אפילו שהם רבים הם קדש שנשמתם אצולה מקדוש עליון שהיא חכמה עילאה, ופסוק זה ג"כ בא בלשון רבים לפי שכלל בו עשה ול"ת לזה קרי תישמרו וכתיב תשמרו, לומר אע"פ שהפרשה כלם בלשון יחיד היא כלולה בעשה ולא תעשה, ולזה בא הצווי שלא יפריד ביניהם שאם הפריד כאלו עבד ע"ז, ולזה ושם אלהים אחרים לא תזכירו. עוד אמר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ואמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו, לומר שכל המודה בע"ז כאלו כפר בכל התורה כולה, ולזה אמר ושם אלהים אחרים שמזכירה בשם אלהות בשם חביבות וחשיבות ומזכירה יבוא לידי עבודה, ואמר ולא ישמע על פיך שמתוך שאתה מוציא הדבור אתה נותן לו שמיעה והבנה וקבוץ, כמו וישמע שאול את העם, כי הדבור והאותיות נחצבו מלמעלה מהבינה, כמ"ש ספר יצירה חצבן וצרפן כדי ללמד בהם התורה ולצרף שמותיו של הקב"ה שכל התורה כלה שמותיו של הקב"ה, אם כן לא נחצבו האותיות אלא לתורה, ומכאן תבין עונש השח שיחה בטלה, לז"א לא ישמע לא יהיה לו שמיעה והבנה וקבוץ על פיך, בהוצאת האותיות לשם ע"ז בא לידי קצוץ ח"ו, שכן פיך בכ"ף פשוטה גימ' תק"ץ, ולזה אמר על פיך, הפה שעמד על הר סיני ואמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. מאחר שנתקדש לא תעשנו חול. ובזוהר אמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו, כלומר לא תסבבון דתפלון ביני עממיא בארעא אחרא ויקיים בכו ועבדתם שם אלהים אחרים:

פסוק יד

שלש רגלים תחוג לי בשנה וגו'. רמז שאם ילכו ברגליהם ילכו ולא ייעפו. למה, שלש רגלים, ב' שלהם שהולכים בהם ואחת שלי עמהם כביכו"ל כדי שילכו ולא ייעפו, והרגל שלי הם מלאכי השרת שילכו עמהם, וכן שלש רגלים תחוג ר"ת שרת, וכן אמר במדרש נאמר כאן רגלים ונאמר להלן תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, אזהרה שלא ילכו אלא ברגליהם, ומאמרו רגל רגלי הרי ג' רגלים. ברגל אמר רגל סתם, ברגלי אמר עמי, כל זה לרמוז למה שאמרתי שרגל סתם הוא רגל שנאמר עליהם ורגליהם רגל ישרה, שמישרים רגליהם כרגל אחת, ואמר תחוג לי לומר שלא תהיה הכונה אלא לי לראות את פני ה', והחג לה' כמו שאמר ועשיתם פסח לה', לא תהיה הכונה לאכול קרבן צלי ומתובל בתבלים כדי שיהיה מתוק לחיך, אלא לה':

שלש רגלים. כנגד נפש רוח נשמה, וכנגד ג' עולמות, פסח נקרא חג המצות כנגד העולם הזה שכלו קטטות ומריבות, ולזה אמר שבעת ימים תאכל מצות ז' ימים הם ע' ימי האדם.

תאכל מצות תרגום מריבה מצותא שעושה מריבה עם היצר, וכן אז"ל לעולם ירגיז אדם יצה"ט על יצה"ר והוא כנגד הנפש שדירתה בעוה"ז בקבר שהוא בית הנפש, ונקרא פסח פה סח, ששפתותיו דובבות בקבר. שבועות נגד עולם המלאכים, שכל ישראל היו כמלאכים במעמד הר סיני, שבא לכל אחד ואחד מלאך וקשר לו ב' כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, הרי שהיו מוכתרים בהם והיו עם המלאכים עם אחד, ולזה נתנו עשרת דברות בשם אלהים שהוא שם המלאכים שנקראים בני אלהים, ונקרא חג הקציר לפי שהוא קוצר כל רוחות רעות וכל אמונות רעות ע"י עסק התורה שהיא בהבל תורה שהיא כנגד הרוח, ועל זה רמז ואמר בכורי מעשיך שהם מעשה המצות וקיום התורה, אשר תזרע בשדה שהוא זרוע לעוה"ב שהוא נקרא שדה של תפוחים. וחג הסוכות הוא נגד הנשמה שעולה ומסתופפת תחת כסא הכבוד שנאמר בצלו חמדתי וישבתי ונהנית מזיו השכינה, הסכת גימ' סכ"ה הנשמ"ה, שסוכה ורואה ונהנית מאותה ראיה, ועל זה רמז ואמר וחג האסיף שנאסף והולך לבית עולמו, באספך את מעשיך מן השדה, הם המצות ומעשים טובים שעשה בעולם הזה, ואמר שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך, רמז כאן מה שאמר במדרש על פסוק כרמי שלי לא נטרתי ז"ל מי גרם לי שאני משמרת ב' ימים טובים בסוריא על שלא שמרתי י"ט בא"י כתקנן, סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שניהם ואיני מקבלת אלא על אחד, מהם ע"כ. לזה אמר כאן ז' ימים תאכל מצות כאשר צויתיך אם אתה תעשה המועד כאשר צויתיך כתקנן לא תעשה כי אם ז' ימים ואם לאו תגלו מא"י ותצטרכו לעשות שני ימים דהיינו שמונה ימים שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך. אלו הג' פעמים הם ג' מדות ממטה למעלה, חג המצות היא כ"י מצה פרוסה והיא מלאך הגואל, ועליה נאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, ואומר אני ה' אשר הוצאתיך, אע"פ שיציאת מצרים היתה ע"י הבינה שנאמר וחמושם נקראת על שם השליח, וחג השבועות הוא התפארת שהיא תורה שבכתב ובו נתנה תורה בששה בסיון כי הוא סוד הוא"ו, חג הסכות הוא חכמה עלאה שהיא חופפת על הכל, והיא רמוזה בב' של בראשית ב' רבתי, ולזה הכשר סוכה בג' דפנות, ומה שאמר ושלישית אפילו טפה לרמוז לעוקץ שמראה בו לאל"ף, ולזה גבהה עשרה טפחים לרמוז ליו"ד וכל אחת נקראת פעם גימ' ק"ץ, כי כל אחת יש לה קץ בפני עצמה, וראיה שאמר יראה כדי לקבל שפע מכל מדה ומדה, ובזה יהיה להם קיום כמו החטה כשאוצרים אותה במקומה יהיה לה קיום, כי עפר המקום שומר התבואה כשמריחה עפר מקומה, ואפילו האנשים, והראיה סבי דבי אתונא בבכורות במעשה דר' יהושע בן חנניא אמר שם אתו אוקמינהו קמי קיסר חזינהו דהוו מעכי, פירוש שפלים, שקל מעפרא ושדא לקמייהו, אקשו לאפי

מלכא פירוש העיזו פניהם ודברו קשות למלך כשהריחו ריח עפרו וכו', א"כ לזה יראה כדי לקבל שפע והעמדה וקיום באור פני מלך חיים, וכן שלש פעמים אותיות של שפע מים, מים גימ' מלך, וזהו סוד ראיית ס"ת כי יש בו ס' רבוא אותיות כנגד ששים רבוא נשמות של ישראל, וכל נשמה ונשמה מקבלת שפע והעמדה מאות שהושפעה ממנה, וכנגד אלו הג' מדות אמר פני האדון ה', פני כ"י, האדון ת"ת, ה' חכמה, ולזה אמר אדון ולא אדני, והבן זר מאד:

פסוק יח

לא תזבח על חמץ. רמז כשיעשה המצוה תהיה מן ההיתה ולא מן האיסור, ולזה רמז במקום אחר שאמר כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו, וגם רמז שלא יהא טובל ושרץ בידו זהו לא תזבח, ולזה רמזו ז"ל לא תשחט הפסח ועדיין החמץ קיים, וגם רמז שלא יחמיץ המצוה ולא יאחרנה ליום אחר אלא ביומו תתן שכרו, זהו ולא ילין חלב חגי עד בוקר ולזה סמך ראשית בכורי וגו', ראשית כמו ראשית שמנים פירוש המבחר, ואם שרץ בידו לא יקרא מבחר, בכורי שלא יאחר המצוה, אדמתך, ולא מן הגזל כי הוא שונא גזל בעולה, לא תבשל גדי בחלב אמו, שלא יערב בהמדות, ולזה גדי בחלב אמו ר"ת גב"א למפרע אב"ג, ר"ל למפרע לערבבם ולעשות מראשון אחרון ומאחרון ראשון:

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל. יש מפרשים כי הבשר והחלב רומזים לזרועות עולם, וכבר ידעת פירוש קץ כל בשר והוא בור ריק ממים ומלא נחשים ועקרבים, וידעת אף כי ה' חרה בעם בעוד הבשר בין שניהם טרם יכרת, ולכן אין ראוי לערבו בבאר מים חיים שהחלב והדבש יוצאים משם באשר ה' שם, כי אין להכניס כח הטומאה בהיכל הקודש, וידעת ענין החלב מפסוק ובלא מחיר יין וחלב, ומפסוק שתיתי ייני עם חלבי והבן. ומצאתי כתוב בדברי רז"ל, כשאמר לו הקב"ה למשה לא תבשל גדי בחלב אמו, ופירש לו בשר בחלב, אמר משה תן לי רשות לכתוב בשר בחלב, א"ל כתוב לך את הדברים האלה. ומעתה אל יקשה בעיניך למה בא הכתוב בלשון זה ולא אמר בפירוש בשר בחלב, כי כבר העירותיך בזה הסוד עין תחת עין, וסוד הענין נרמז בלשון הכתוב שלא היינו למדין אם נכתב בפירוש בשר בחלב, כי ידעת סוד הגדי מסוד שעיר המשתלח וכ"י נקראת אם. והנה הזהיר שלא לבשל הגדי הנזכר בהיכלי קדש כאשר רמזנו, ולפי נסמכה אזהרה זו לפרשת רגלים כדי שלא יקטרג לעולם על ישראל, ע"כ:

עוד ירמוז שלא יאחר הבכורים ולא התרומות ולא המעשרות, שלא יהא סיבה שימותו בניו כשהם קטנים כשעודם בחלב אמם, וכן אז"ל בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, מדה כנגד מדה הוא לא הביא הבכורים בעודם בכורים לזה בניו מתים כשהם קטנים,

זהו ראשית בכורי אדמתך, שהאשה נקראה אדמה, תביא בית ה' אלהיך אם לא תביא בכורים, וכן ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך, ר"ת רב"א תבי"א, מה שאתה מרבה ומגדל תביא, לפי שהבאת בכורים שהוא שבח גדול להקב"ה שמורה שלה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה, ולזה היה קורא הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו, כאילו היום באתי ואין הארץ ולא השדה שהוציאה זה הפרי שלי, והיה מספר בשבחיו של הקב"ה שאינו כפוי טובה ושהקב"ה עשה עמנו כמה נסים ונפלאות, ואומר ארמי אובד אבי גו', וירעו אותנו המצרים וגו', ונצעק אל ה' וישמע את קולנו ויוציאנו ממצרים, ויתן לנו את הארץ הזאת ויביאנו אל המקום הזה, ובספור הנסים והנפלאות נותן כח כביכול למעלה. וכן אמר בזוהר כד אודן ליה להקב"ה על נסין וגבורן ומשבחן ליה כדין אתוסף חילא וגבורתא לעילא וישראל בההוא ספורא יהבי חילא למריהון כמלכא דאתוסף חילא וגבורתא כד משבחן גבורתיה ואודן ליה וכלהו דחלין קמי ואסתלק יקריה על כלהו, א"כ הבאת הבכורים הוא שבח גדול להקב"ה, ולזה היו טעונים קרבן ושיר ותנופה ולינה שהיה הקב"ה שמח בהם ומרוב שמחתו כביכול לא היה מניחם שיפטרו בלא לינה, ולזה היו הסגנים והפחות יוצאים לקראתם וכל בעלי אומניות עומדים לפניהם ואומרים להם אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום, והלוים דברו לפניהם בשיר ואומר ארוממך ה' כי דליתני כו', א"כ לזה ח"ו בניו מתים אם לא יביא בכורים לפי שממעט כביכול בשבחו של מקום, וכה"א מלאתך ודמעך לא תאחר, אז"ל מלאתך הם הבכורים ודמעך הוא התרומה. ואיני יודע מהו לשון דמע, וכתב רש"י ז"ל מלאתך כשתתמלא תבואתך להתבשל והם הבכורים, ודמעך היא התרומה, לא תאחר, שאם תאחר בכור בניך תתן לי, ח"ו ימות:

פסוק יט

עוד אז"ל לא תבשל גדי בחלב אמו. שאם הוא מאחר הנדרים ואינו מעשר פירותיו גורם לחטה להשתדף בעודה חלב, וכן אמר אמרו פ"ה מאבות גמרו שלא לעשר רעב של מהומה ושל בצורת באה, וג"פ נזכר בתורה ובשניהם אמר ראשית בכורי וגו' לא תבשל גדי, לרמוז למה שאמרתי, אמר שלא יגרום לבניו שימותו, ואמר שלא יגרום לתבואה שתתבשל קודם זמנה:

פסוק כ

הנה אנכי שולח מלאך כו'. הבינו רוב המפרשים שהקב"ה הודיע למשה שישראל עתידים שיחטאו בעגל ועל כן הודיעו שישלח להם מלאך מאחר שאינם ראוים שתלך שכינה עמהם, וכן אמרו במדרש ז"ל כשזכיתם וקבלתם התורה אני בעצמי הייתי הולך לפניכם עכשיו כשנתחייבתם הריני שולח מלאך לפניכם. ויש לשאול למה אמר משה

כאן אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. והיינו יכולין לומר שלא אמר כאן כי לא אעלה בקרבך כמו שאמר שם שיסלק שכינתו, לזה לא התפלל שחשב שמה שאמר הנה אנכי שולח מלאך שהמלאך יקדים כמו שהיה הארון הולך לפניהם דרך שלשת ימים שהיה משפיל ההרים ומגביה השפלים והגאיות ולעולם שכינה אינה זזה מהם ולזה לא התפלל. אבל אחר שאמר כי לא אעלה בקרבך שיסלק שכינתו, לזה התפלל ואמר אם אין פניך הולכים שהיא שכינה שנקראת פנים, כמו שאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים שהם רמז על התפלה. עוד יכולין לומר שהבין משה שהמלאך הזה הוא מלאך הגואל, וכן כתב הרמב"ן ז"ל זה לשונו על דרך האמת זה המלאך שהובטחו בו כאן הוא מלאך הגואל אשר שם ה' הגדול בקרבו כי ביה ה' צור עולמים, והוא שאמר אנכי האל בית אל, כי דרך המלך לשכון בביתו, ויקראנו הכתוב מלאך בעבור היות כל הנהגת העולם הזה במדה ההיא, ומה שאמר השמר מפניו כי לא ישא לפשעכם הוא כשעושין עונות גורמין פרוד, ואז הוא עושה דין בעולם ולובשת בגדי נקם, ולזה אמר כי לא ישא לפשעכם לא לחטאתיכם, ומה שאמר כי שמי בקרבו, שמעתי כי אותיות אדני הם משולשים כזה אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, וכשתקח אותיות אמצעיות שהם ללו"ו עולים ע"ב. וכבר ידעת כי ה' בנקודו עולה ע"ב, גם י' יה יהו יהוה גימ' ע"ב, ויש מרבותינו אומרים שהמלאך הזה הוא מטטרון והכל הולך אל מקום אחד ששמו כשם רבו כי שמי שם י' בקרבו, בק רבו, וב"ק בא"ת ב"ש ש"ד ויו"ד של שמי היינו שדי שנקרא שדי כשם רבו. א"ר לזה לא התפלל כאן משה שהמלאך הזה הוא השכינה. אבל כשאמר כי לא אעלה בקרבך שסלק שכינתו הוצרך לתפלה:

עוד נאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך, למי שעתיד לבא לפניך שהוא יהושע, ולזה שלח כתיב וכן הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ר"ת וס"ת גימ' יהושע, וכן אמרו במכילתא לפניך, לכל מי שמשמר את התורה כיוצא בך:

עוד אמרו חז"ל אמר הקב"ה הנה אנכי שולח מלאך לפניך, ולא לפניהם, אמר משה אם לפני אתה משלח איני מבקש, ולזה כשבא לפני יהושע, אמר לו עתה באתי משה רבך דחה אותי ועתה באתי, ויפול יהושע על פניו, ולמי שהוא לפניך אני אומר השמר מפניו כי לא ישא לפשעכם, ומה שאמר לפשעכם בלשון רבים לומר הן אל כביר ולא ימאס, וכשישראל עושין תשובה וקורין לו מיד הוא עונה אותם ואין צריך סרסור אלא הוא בעצמו שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ולזה אמר הכתוב כי לא ישא לפשעכם, איני צריך שהוא יהיה סרסור בדבר זה, כי שמי, פירוש כי אע"פ כמו רפאה נפשי כי

חטאתי לך, אבל אתה אינך צריך, אתה מלאך, וכן אז"ל במדרש אמר לו הקב"ה למשה חייך אפילו מלאך איני שולח לפניך אלא הצרעה וגו':

פסוק כג

כי ילך מלאכי לפניך והביאך, כתב רבינו חננאל שזה המלאך הוא מיכאל, וכן מלאכי מיכאל:

עוד אפשר לומר כי מה שאמר כי ילך מלאכי לפניך והביאך, רמז על יהושע שהוא מכניסם לא"י והוא היה שלוח להכניסה, שנאמר ויצו את יהושע ויאמר וגו', חזק ואמץ כי אתה תביא, וכן נאמר כמו שאמר כאן ועבדתם את ה' אלהיכם אמר שם ביהושע ויעבוד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים, וכמו שאמר כאן לא תשתחוה לאלהיהם כן אמר שם ועתה יראו את ה' ועבדו אותו בתמים והסירו את האלהים אשר עבדו אבותיכם, וכמו שאמר כאן ושלחתי את הצרעה, כן אמר שם ואשלח לפניהם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם על זה אמר כאן מלאכי פירוש שלוחי, לזה לא אמר השמר מפניו וגו' כמו שאמר לעיל הנני שולח מלאך וכו'. והב' פירושים שאמרתי על הנני שולח מלאך לפניך השמר מפניו וגו' מצאתי בזוהר ז"ל, אמר רבי אלעזר מלה דא לא קאמר קב"ה אלא ברחימותא דישראל ולאתפייסא בהדייהו, למלכא דהוו בעי למיזל עה בריה ולא בעי לשבקא ליה, אתא בריה ומסתפי למבעי ליה למלכא דיזיל בהדיה אקדים מלכא ואמר הא לגיון פלן יזיל בהדך למנטר לך לבתר אמר אסתמר לך מיניה באורחא דהא לא גבר שלים הוא אמר בריה אי הכי או איתיב הכא או את תזיל עמי ולא אתפריש מנך, כך הקב"ה בקדמיתא אמר הנה מלאכי ילך לשמרך בדרך ולבתר אמר השמר מפניו, בה שעתא אמר משה אם אין פניך הולכים, אתא רבי שמעון אשכח להו בהאי אמר אלעזר ברי שפיר קאמרת, אבל ת"ח באתר דא לא אמר משה מדי ולא אתיב מלה לקבליה מ"ט משום דהכא לא אשתכח פרישותא מיניה ע"כ:

פסוק כד

לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם. מה צורך להזהירם על ע"א. יובן זה ממה שאמרו בתנחומא על פ' הנה אנכי שולח מלאך לפניך ז"ל, אמר הקב"ה למשה העכו"ם בגדו בי ונתתי להם שרים שיהיו משמרים אותם אף אתם בגדתם בי הריני נותן לכם מלאך שיהא משמר אתכם ע"כ. לזה הוצרך להזהירם שלא תאמר כמו שהעכו"ם נתן להם רשות לעבוד אותו מלאך שנאמר ואותם חלק ה' לכל העמים, כן גם כן המלאך ששומר אותנו אנו נעבדנו כמו שהם עושים, לזה אמר לא תשתחוה לאלהיהם, לומר כמו שהן עושין לו כבוד כן אתה ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם, כי העבודה שלכם לא תהיה אלא לה' אלהיכם, לזה סמך ועבדתם את ה' אלהיכם לא למלאך, כי האומות עכו"ם אם עובדים

לאותו שר או לאותו מלאך לפי שמזונותם על ידו וממנו שואלים, אבל אתם שמזונותיכם מסורים ביד הקב"ה ועל ידו אתם נזונים לו לבדו תהיה העבודה לא לזולתו, לז"א וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, אבל הם מסורים למערכת הכוכבים, לזה יש ביניהם חולאים ומשכלה ועקרה לפי הוראת המערכת, אבל אתם מסורים בידי ובידי להסיר. ומה שאמר ועבדתם בלשון רבים לומר שעקר העבודה אינה אלא ברבים, ברב עם הדרת מלך, אבל בענין האכילה כל אחד לבדו, כי הרבוי אנשים באכילה ובשתיה לא יבא מחברתם שום טובה, וימשך מהם הרבה רעות כי ימשך אחר המאכלות ואכל ושבע ודשן ופנה ונאמר איש רעים להתרועע, לזה אמר וברך את לחמך ואת מימך בלשון יחיד:

פסוק כה

עוד וברך את לחמך ואת מימיך, לומר כמו שאמרו ז"ל על פסוק ואכלתם לחמכם לשובע אם אוכל קמעא מתברך במעיו, כן אמר כאן וברך את לחמך ואת מימיך, לומר שאפילו אין לך כי אם לחם אחד ישלח בו ברכה כמו שהיה בכד הקמח שהיה בה מלא כף קמח, ונאמר כה אמר ה' אלהי ישראל כד הקמח לא תכלה, ויהיו המאכלים והמים בריאים וטובים ולא יולידו שום חולי וגם האויר יהיה זך, לזה אמר לא תהיה משכלה ועקרה בארצך, למה לפי שמספר ימיך אמלא ומי שאין לו בנים חשוב כמת לזה לא תהיה משכלה ועקרה ולא מחלה כי חיים של צער אינם חיים:

עוד ועבדתם את ה' אלהיכם וגו'. יאמר לפי ז"ל על והסירותי מחלה מקרבך תניא מחלה זו מרה. ולמה נקרא שמה מחלה שפ"ג חולאים תלוים בה, מחלה בגימ' הכי הוי פ"ג, וכולן פת במלח בשחרית וקיתון של מים מבטלתן. ואמרי אנשי שתין רהטי רהטו לגברא דמצפרא כריך ולא מטו ליה. אם כן יאמר ועבדתם את ה' אלהיכם, אם אתה תשכים לעבודתו יתברך ולתפלה אפילו שפת של שחרית וקיתון של מים לא אכלת שחרית ונתאחרה, עכ"ז הקב"ה יברך לחמך ומימיך שבאיזה זמן שתאכלנה יבטל הפ"ג חולאים שתלויים במרה למה כי אני ה' רופאך:

עוד אמר ועבדתם את ה' אלהיכם. ואח"כ וברך לומר שלא יאכל אדם קודם שיתפלל שלא יהיה מאותם שנאמר עליהם ואותי השלכת אחרי גווך:

עוד והסירותי מחלה, לומר שלא יאכל בבקר, שאמרו חכמי הטבע שאכילה בבקר היא מזקת לגוף, וכן אמרו חז"ל בד' שעות מאכל כל אדם, לזה אמר תקדים העבודה שהיא התפלה, וגם למוד התורה היא מכלל שילמוד קודם שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו אחר ששבע נפשו מאכיל הגוף וביני ביני יהיה עת האכילה שאינה מזקת, זהו והסירותי מחלה:

פסוק כז

ואמר את אימתי אשלח לפניך. הבטחה ליהושע שיפיל הקב"ה אימתו על שלשים ואחד מלכים ויתנם בידו, שלא יעלה במחשבתו לומר משה וכל ישראל כמה טרחו עד שהרגו סיחון ועוג, לזה הבטיחו את אימתי והמותי את כל העם אשר תבא ונתתי את כל אויביך אליך עורף לומר עמא קטלא יקטול. את כל איביך אליך ערף, גימ' שלשים ואחד מלכים עם ז' מלות:

פסוק כח

ושלחתי את הצרעה לשאר שלא נלחם בהם, ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנת והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה, כי הבטיחו שאמר והמותי את כל העם אשר תבא בהם, ר"ל שילחם עמהם והשאר שלא יבא בהם, הצרע התכלה בהם, ומה שהזכיר אלו הג' אומות החוי והכנעני והחתי, כתב הרמב"ן ז"ל, ג' אלה לא יצאו למלחמה רובם והיו נשגבים במצרים ושלח בהם את המות הזה. ואפשר עוד לומר שמאלו הג' נשארו הרבה מהם, כמו שנאמר במשנה תורה עד אבוד הנשארים והנסתרים מפניך, והתחיל החוי לפי שהם התחילו להיותם נסתרים בערמה ונשארים שעשו שלקחו שקים בלים ונעלות בלות ומטולאות ולחם יבש נקודים וכרתו להם ברית ונשארו בקרב ישראל, והם היו מהחוי שנאמר ואמרו איש ישראל אל החוי אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות לך ברית, לזה התחיל בו כי הם היו תחלה שנשארו, ואומר לא היתה עיר אשר לא השלימה את בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון, ומהכנעני גם כן נשארו הרבה שכן כתיב בספר יהושע והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה, ואומר זאת הארץ הנשארת מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב וגו', מתימן כל ארץ הכנעני. והחתי אשר לא תמצא בכל ספר יהושע שנלחם עם החתי בפרט לפי שעשו בני חת כבוד לאברהם שאמר שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו, אמר רז"ל שאמרו בני חת לאברהם מלך אתה עלינו נשיא עלינו אלהים אתה עלינו, וכנען אפשר גם כן לפי שנתנה לו הארץ לעבדה ולנטעה ולבנותה על אלה אמר לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה, ואני אמרתי אתן לכם ארץ זבת חלב ודבש בתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת כרמים וזיתים אשר לא נטעת והם בונים ונוטעים, לזה לא קפח הקב"ה שכרם ואמר לא אגרשנו בשנה אחת אלא מעט מעט עד שישלם זכותם ותמלא סאתם, זהו שאמר מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה בתורה ובמצות, לזה לא תכרות להם ברית כי לא ישבו בארצך, ואם תראה שישבו בארצך הקב"ה הניחם כדי ליסר אתכם בהם, זהו שאמר כי תעבוד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש, פירוש כדי שיהיה לך למוקש אם תעבוד את אלהיהם, ואם כן לז"א ג' עממין אלו שנשארו ולא

נהרגו, ועליהם אמר עד אבוד הנשארים, וזה ההשארות לא יהיה לעולם, כי לא ישבו בארצך פן יחטיאו, וההשארות אינו אלא כד לשלם להם גמולם וכדי לייסר אתכם בהם כמו שאמרנו:

פרק כד

פסוק א

ואל משה אמר עלה אל ה'. כתבו רוב המפרשים ורש"י ז"ל שזה נאמר קודם מתן תורה. והרמב"ן כתב שהוא לאחר מתן תורה, וכן נראה מסדר הפרשיות וכמו שכתב ז"ל, כתיב ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים שהם המשפטים שאמר למעלה ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, כי איננו נכון שיהיה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה, שכבר שמעו וידעו אותם, ולא יאמר ויספר אלא בחדשות אשר יגיד. וכבר הטיב לראות. וכתב עוד ז"ל וראיתי במכילתא שנחלקו בדבר, יש אומרים שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ואמר להם הרי אתם קשורים ותפוסים וענובים מהר בואו וקבלו עליכם את כל המצות, רבי יוסי אמר בו ביום נעשו כל המעשים, כלומר בו ביום לאחר מתן תורה נעשו המעשים של ספור העם וכתיבת ספר הברית כמו שפירשתי, ולזה שומעים שאמר כהלכה. וכתב עוד ואל משה אמר פירש"י ז"ל פסוק זה קודם מתן תורה נאמר, ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה לאחר מתן תורה נאמר אלו דבריו, ואין הפרשיות כסדרן ולא כמשמען ע"כ:

ואל משה אמר. בגמרא (סנהדרין לח:) אמר ליה ההוא מינאה לרב אידי ואל משה אמר עלה אל ה' עלה אלי מבעי ליה, א"ל זה מטטרון ששמו כשם רבו:

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל. יש מפרשים כי השם הגדול המדבר אל משה אמר לו שיעלה אל ה' זה מטטרון שנקרא בשם המיוחד לפעמים, שהרמז בו לשכינה שנקראת כך, וטעם אל ה' כלומר אל מקום הכבוד אשר שם מלאך הגואל, ולא יבא אל השם הגדול כי לא יראנו האדם וחי, אמנם יהיה בענן אשר שם השכינה והיה מתעלה ומסתלק בהרגש יותר משאר הנביאים עד שהיה מגיע לתפארת ישראל, ולפי זה לא הוצרכה עליה זו בשביל משה כי כבר נתגלה לו בסנה רק הוצרכה בשביל אהרן נדב ואביהוא ושבעים זקנים, ויש אומרים כי איננו נכון שיאמר העליון עלה אל התחתון על כן יפרשו להפך כי המלאך הנזכר מטטרון אמר למשה שיעלה אל ה' הגדול ית' ע"כ. וכן אמרו בזוהר ואל משה אמר מאן אמר דא שכינתא, אבל לפי הנראה מהגמרא שהוא כסברא ראשונה שה' ית' אמר עלה אל מטטרון, אמר שם כשאמר לו ההוא מינאה עלה אלי מבעי ליה ואמר לו רב אידי זה מטטרון, א"ל אי הכי כתיב אל תמר בו אל תמירני בו פלחו ליה. א"כ לא

ישא לפשעכם למה לי, א"ל הימנותא דאפילו בפרוונקא פירוש שליח לא קבליה דכתיב ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, כי לפי סברא שנייה שמטטרון אמר עלה אל ה' הגדול איך יאמר אתה ואהרן נדב ואביהוא, בשלמא משה יכול לעלות, אלא אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אינן יכולין ליכנס לפנים ממחיצתם, וכבר מוזהרים ועומדים הם שנאמר והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרץ בם, ועוד איך אמר והשתחויתם מרחוק, בשלמא אהרן והזקנים ניחא אלא משה למה מרחוק, אבל לפי הסברא ראשונה שהוא עלה אל ה' שהוא מטטרון אמר לו והשתחויתם מרחוק, לומר שלא יטעה בו כמו שנאמר אל תמר בו, לזה השמר מפניו, שלא תטעה לומר ח"ו ב' רשויות יש כמו שטעה אלישע אחר, וכמו בן עזאי שהציץ ונפגע:

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל. וכבר ידעת כי המלאך הזה הוא שטעה אחר בענינו ונכשל בו להסתפק בב' רשויות ויצא לתרבות רעה, וכן כל מי שלא נזהר בענייננו הנה הוא חוטא בנפשו ומסבב לו מוקש ואשמה רבה לא יוכל כפרה, ואולי לזה נסמכה פרשת ואל משה אמר למלת מוקש, כי עניינו למי שאינו נזהר בו מקום טעות, בו נוקש ונלכד האב הראשון והבנים במדבר ונדב ואביהוא, והצדיק השלם רבי עקיבא שנזהר בענייננו נכנס בשלום ויצא בשלום הוא שדרשו בו ואתא מרבבות קדש אות הוא ברבבה שלו. ה' צבאות שמו אדון הוא בצבא שלו והבן זה, ע"כ:

ודע כשאמר למשה עלה אל ה' אתה ואהרן וכו'. הכונה כל אחד לפי מדרגתו והשגתו, ולזה לא אמר עלו אל ה' אלא עלה כל אחד לפי השגתו, לפי שאמר לו קודם מתן תורה לך רד ועלית אתה ואהרן ואותה עליה היא זו שאמר לו עתה עלה אל ה' אתה ואהרן וגו':

פסוק ב

ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו, הי"ל והם לא נגשו ונראה שהוא צווי וחוזר למעלה ואל משה אמר עלה והם לא יגשו, ומה שאמר ונגש משה שאם הוא צווי הי"ל ויגש משה, והוא לומר מעלתו של משה כי הוא בן בית וכבר נגש אבל הם לא יגשו, וכן כתב הרב מנחם ריקנאטי ז"ל, ויש מפרשים כי השם הגדול המדבר עם משה שיגש אל השכינה הוא לבדו ע"כ:

ועוד והשתחויתם מרחוק. רמז להם שמיד שיראו השר לא יזונו עיניהם ממנו אלא מיד יפלו לארץ וירחקו ממנו החקירה, מרחק, מחקר, והכוונה תהיה להשי"ת שנאמר בו מרחוק ה' נראה לי גו', וכן באברהם כתיב וירא את המקום מרחוק שהוא שם הוי"ה, שעולה מקום במספר מרובע, אמר נלכה עד כה ונשתחוה, ולא אמר עד כה נשתחוה,

אלא עד כה ונשתחוה, לומר ההשתחויה אינה לך אלא למקום הנזכר, וכה"א בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו:
ובמדרש אמר רבי יצחק הכל בזכות ההשתחויה, אברהם לא חזר מהר המוריה אלא בזכות ההשתחויה שנאמר ונשתחוה ונשובה, ישראל לא נגאלו אלא בזכות ההשתחויה שנאמר ויאמן העם וישתחו לה' התורה לא נתנה אלא בזכות ההשתחויה שנאמר והשתחויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות ההשתחויה שנאמר וישתחו לה', הגליות אינם מתקבצים אלא בזכות ההשתחויה, שנאמר ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', בהמ"ק לא נבנה אלא בזכות ההשתחויה שנאמר רוממו ה' אלהינו והשתחוו כו', אף המתים אינם חיים אלא בזכות ההשתחויה שנאמר באו נשתחוה וגו' הכונה בכל זה לומר שעיקר ההשתחויה היא לשם המיוחד, ולזה ההשתחויה היתה בתוך ירושלים בבית המקדש, ועתה שאנו מזכירים את השם בכנויו אין אנו עושים השתחויה:

פסוק ג

ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'. ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. וקשה זה לסברת הרמב"ן ז"ל שאמר שואל משה אמר הוא אחר מתן תורה ביום ו', אבל לפירש"י שאמר פרשה זו בד' בסיון נאמרה, ופסוק את כל דברי ה' מנות פרישה והגבלה, ואת כל המשפטים ז' מצות בני נח ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינים שנתן להם במרה, לזה אמר נעשה אפילו שהן חוקים שאין להם טעם, וכל דבר שאין בו טעם הוא כמו המאכל שאין בו טעה שאוכל אותו האדם על כרחו, אבל אנו נעשה כאלו טעמנו בו טעם הואיל והוא דבר ה'. ועוד לא אמרו נשמע לפי שמלו ולא פרעו ומי שמל ולא פרע כאלו לא מל, כי מילה ופריעה הם סוד נעשה ונשמע, כי אם הוא אטום לא ישמע, אבל אחר שפרעו אמרו נעשה ונשמע ראויים אנו לשמיעה מעתה. וכן אמר בזוהר זה לשונו, אמר ומשה עלה אל האלהים אמאי כל דא לקיימא עמהון קיים בגין דהא אתפרעו מה דלא נפקו הכי באפקותהון ממצרים דאתגזרו ולא אתפרעו והכא הא אתפרעו ועאלו בברית קיימא והכא אתקיים בהו על ידא דמשה גזרא דקיימא, דכתיב ויקח משה את הדם ויזרוק את הדם ע"כ. נראה שפירוש דם הוא דם הפריעה כמו שביציאת מצרים היו שני דמים דם הקרבן שהוא דם הפסח ודם מילה, כן בכאן היו שני דמים, דם קרבן שהוא דם הזבחים ודם פריעה, ולפי דהכא עאלו בקיימא זרק הדם על העם, אבל במצרים דלא עאלו אמר ולקחו את הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף ולא היה על העם, ולזה היו זבחים שלמים פרים, ולמה לא פרעו במצרים לפי שלא נטהרו לגמרי עד שספרו שבעה שבועות כמו הזבה שנאמר וספרה לה שבעת

ימים ואחר תטהר, כך ישראל אמר שיספרו שבעה שבועות ואחר יטהרו, שהיא הפריעה אע"פ שהסירו הערלה, כמו האשה שמחלפת בגדיה ואחר כך מונה שבעה ימי לבון:
וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל. היו העולות והשלמים האלו פרים, כי כל ימי היות ישראל במדבר פחדו ממדת הדין בעבור היות שם כחה הגדול, ולכן הקריבו לה' פרים להשלימה, ומכאן תבין סוד פרים הנשרפין, ע"כ:
וכתב רבינו בחיי ז"ל על שם ר' חננאל ז"ל, למה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם, רמז להם אם אתם מקיימין התורה מוטב, ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה ע"כ. וזהו וישם באגנת חסר כתיב להגן עליהם, ופירוש חצי הדם היא הפריעה, שהמילה ופריעה הם אחד א"כ דם פריעה הוא חצי, ויקח ספר הברית, הוא סוד מילה ופריעה כי ספר הוא סוד פריעה הברית היא המילה, ויקרא באזני העם, אז אמרו נעשה נגד המילה ונשמע נגד הפריעה. עוד אמרו נעשה נגד ב' עדים שהם השמים והארץ, שנאמר ואעידה בם את השמים ואת הארץ, ואמרו נעשה נגד השמים שנאמר בהם עשייה שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ויקרא אלהים לרקיע שמים, ונשמע נגד הארץ שנאמר ותשמע הארץ, ולפי שהם מורכבים מנשמה וגוף, הנשמה מן השמים והגוף מן הארץ, כמו שאמרו ז"ל על פסוק יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו, הקדים הנשמה לפי שהיא קודמת במעלה, כן הם הקדימו הנשמה שהיא עיקר עשיית האדם שנאמר בו נעשה אדם, לזה נעשה קודם, כמו שנאמר באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו, שזרק בנו נשמה, עשנו כתיב גימ' הנשמה כ"ו, שהנשמה היא חלק אלוה ממעל, לזה הקדימו נעשה ואחר כך נשמע:

פסוק ט

ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויראו. שהציצו ונפגעו, שהקב"ה אמר להם והשתחויתם מרחוק. וכן במדרש רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר משה לא זן עיניו מן השכינה דכתיב ויסתר משה פניו, נהנה מן השכינה דכתיב ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, נדב ואביהוא זנו עיניהם מן השכינה ולא נהנו מן השכינה, דכתיב וימת נדב ואביהוא, לז"א ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו מכאן שהיו ראויין לשליחות יד אלא שלא לערבב את השמחה. אבל הזקנים לא ראו אלא אמר ויחזו כמו חזון שהוא מלשון נבואה שראו במראה הנבואה, ולזה זכו לנבואה, שנאמר ויאצל מן הרוח ויתן על שבעים איש הזקנים ויתנבאו ולא יספו, ואמר אל הזקנים שבו לנו, אמר להם אתם יש לכם ישוב אבל לא נדב ואביהוא, וזו היא האכילה שאכלו שהכינו עצמן לנבואה כמו האכילה שמחזקת גופו של אדם:

ובזוהר אמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידי רבי יוסי אמר מלה דא לשבחא דילהון, דכתיב ויאכלו וישתו דזנו עיניהון מנהירו דא, ר' יודא אמר אכילה ודאי, לפי שאכילה של זה העולם אין לה טעם אלא בשעת הבליעה לבד, אבל אכילת אותו עולם שנהנין מזיו השכינה לעולם הוא טועם. וזו שתרגם אונקלוס כאלו אכלן ושתן, כמו שאכילה של זו העולם מתיקותה היא בשעת הבליעה כן אכילה של אותו עולם מתיקותה בראיה כל זמן שרואה ומביט בה, ודא אכילה ודאית אכלו וזנו גרמייהו והכא אתכשרו לעילא אי לא דסטו ארחייהו לבתר. אמר רבי אלעזר אפילו ישראל בההיא שעתא אתכשרו ואתקשרת בהו שכינתא. נראה מדבריו שאכילה זו היתה קיום הגוף והנפש, ואפילו ישראל היו חיים באותה אכילה אי לא דסטו לבתר שנתעכלה אותה אכילה ואכלו אכילה גופנית ונעשו גוף ושלטה האש בגופן שנאמר ותצא אש וגו':

פסוק י

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. בזוהר כמעשה לבנת כחזו אבן טבא דזמין קב"ה למבני מקדשא, דכתיב ויסדתיך בספירים, אם כן מה שהיה תחת רגליו כמעשה לבנת הספיר כדי שיהיה זכירת בית המקדש לפניו, אע"פ שאין שכחה לפני כסא כבודו, כדי שיהיה התעוררות מלפניו אם לא יזכו ישראל שנאמר למעני למעני אעשה וגו':

פסוק יב

עלה אלי ההרה ואתנה לך וגו' לחת האבן. לך אתן, כדי שיהיה לך פתחון פה כשיחטאו בעגל לומר התורה לא ניתנה להם, זהו להורותם, כדי שיהיה לך הוראה. ואמר לוחות האבן, התורה מלחלחת יצה"ר ומרככת אותו כמים שנאמר אבנים שחקו מים, יצה"ר שנקרא אבן שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו', שחקו מים, ואין מים אלא תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים, וכן אמרו ז"ל (קדושין ל:) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח, אם כן לחת אבן:

פירש"י ז"ל ויאמר ה' אל משה, פרשה זו לאחר מתן תורה נאמרה, ופירש ואל משה אמר עלה אל ה' בפרשה שלמעלה מזו שקודם מתן תורה נאמרה. ויש לשאול למה לעיל אמר ואל משה אמר ולא פירש מי הוא האומר וכאן פירש ויאמר ה' וגו', אלא משה נתבייש לפי שאמר לו לך רד העד בעם, וגם הכהנים, אמר לו משה לא יוכל העם לעלות ואין צורך שאתרה שהם המותרים ועומדים הם, חזר ואמר לו רד ועלית אתה ואהרן עמך, חשב משה שאמר לו דברים כמו נזיפה לפי שאמר שאיני צריך שמותרים ועומדים, ועוד קודם אמר ויקרא ה' למשה, ועתה אמר לו ועלית אתה ואהרן עמך. לזה כתיב אמר ולא פירש מי הוא האומר, ואמר בזוהר שהוא מטטרון שומר הפתח, ואמר ז"ל מה בין ויאמר לאמר, ויאמר לעילא אמר לתתא, ואל משה אמר דא מטטרון אמר שומר להפיס דעתו

של משה, ואמר לו מה שאמרתי לך רד ועלית אתה ואהרן עמך, לא כמו שחשבת אתה ואהרן לבד והכהנים והעם אל יהרסו לעלות, אלא אתה והכהנים שהם נדב ואביהוא והעם שהם שבעים זקנים, אבל מרחוק, וזה שאמר אל יהרסו לעלות. זה להם, אבל אתה ונגש משה לבדו והם לא יגשו, אין אתה שוה להם, והכונה באומרי לך רד הוא כדי לומר עשרת הדברות וישמעו קול ה' לבדו ולא יאמרו שמשה היה מסייע לו, אחר מ"ת הפיס הקב"ה דעתו, ואמר לו עלה אלי וכו'. מכאן שאין ראוי לעלות לקרוא בס"ת עד שיקראו לו:

פסוק יג

ויקם משה ויהושע כדי שלא ילך יחידי שאין ת"ח רשאי לילך יחידי:

פסוק יד

ואל הזקנים אמר וגו' מי בעל דברים יגש אליהם, וא"ת ילכו אצל שרי אלפים או שרי מאות, אתיא כמאן דאמר יתרו לאחר מתן תורה בא, ואפילו שנאמר קודם מתן תורה בא אלו הזקנים היו ראשים על כלם כמו שהיתה סנהדרי גדולה, ואמר הנה אהרן וחור להשלימם לע"ב, כי סנהדרי גדולה היו לפניהם שני סופרים כדי שיהיו ע"ב, כי ה' בנקודו עולה ע"ב, וכשיש ע"ב שכינה קדמה ושורה שם, וסימניך הנה אנכי בא בע"ב, ולזה לא היו נדב ואביהוא כי היו ע"ג, ואם יקח אחד מהם יקשה על אחיו לזה לא נמנו עמהם. עוד יש לומר שלא נמנו לפי שהציצו כמו שאמרנו. עוד יש לומר למה לא נמנו עמהם כדאיתא במדרש עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא מלמד שהיה משה ואהרן מהלכין ונדב ואביהוא הולכין אחריהן והיו אומרים מתי שני זקנים הללו מתים ואנו נוהגים שררה על הצבור תחתיהם. רבי יודן בשם רבי איבו אמר בפיהם אמרו זה לזה, רבי פנחס אמר בלבן הרהרו:

אמר רבי ברכיה אמר להם הקב"ה אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום, הרבה סייחים מתו ונעשו עורותיהם שטיחין על גבי אמותיהם, ע"כ. לזה לא נמנו עמהם:

מי בעל דברים. גימ' חשק, מי שחושק בתורה ורוצה לדעת פירושיה וסודותיה, יגש אליהם והם יפרשו לו בכח ע"ב שביניהם. ואמר יגש ולא אמר יבא, כי לפי המתרגם הי"ל יבא, אבל אמר יגש לשמוע טעמי הדבר וסודותם, חשק, ר"ת חל"ם שב"א קמ"ץ, הם נקוד יהו"ה, וסודם תורה, מי שחושק בתורה הוא דבק בשמו יתברך. בעל דברים גימ' נחש, כלומר אחר שקבלו ישראל התורה והקריבו שלמים והם בשלום עמו אחר כך יגש אלהם, גימ' שטף, כבר נשטפו במים שהיא התורה ונהם הנחש למשיח, שהרי פסקה זוהמתו:

פסוק טז

וישכון וישכן כתיב, יש כן, שהיה העולם מתמוטט ועתה שכן:

ויכסהו הענן ששת ימים. למה ששה ימים כנגד ששת ימי הבריאה אותם ששת ימים היה בכל יום בו בריאה, אבל באלו נאמר וישכון כבוד ה' כביכול כמו שנח בהם, יכל זה לומר כי לזה היתה כוונת הבריאה שנאמר בראשית ברא. בשביל ישראל סבא שנקרא ראשית ובשביל התורה שנקראת ראשית, כי אותיות בראשית ברי"ת אש, התורה נקראת ברית, שנא' אלה דברי הברית ונקראת אש מימינו אש, ואומר הלא כה דברי כאש, ולז"א ומראה דמות ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל לטהרם ולזכך גופם:

ויקרא אל משה ביום השביעי. לומר העולם נברא בשביל האדם הרי אדם נתקן והימים נתקנו:

פסוק יח

ויבא משה בתוך הענן. לומר שנתלבש בו הענן כמו לבוש שהאדם נכנס בתוכו לזככו וללבנו, ששקול משה כנגד כל ישראל והעולם נברא בשביל ישראל, לזה ישב בהר ארבעים וארבעים לילה ארבעים יום כנגד ארבעים יום של יצירת הולד שנוצר במעי אמו והוא מלוכלך בדם וכנגדם עמד ארבעים יום לזכך איבריו, לזה נתעלה משה וזכה מה שלא זכה שום אדם שאחר שהיו איבריו חומריים גשמיים נעשו רוחניים, לזה אמר ויקרא אל משה לא כמו ויקרא אל האדם ויאמר לו איכה שקונן עליו ואמר איכה ונתגרש ביום הששי ולא נשלמו הששה ימים, אבל כאן וישכון כבוד ה' וגו' ויכסהו הענן ששת ימים, שש"ת גימ' אלף, עתה נשלם האלף שהוא יומו של הקב"ה, ויקרא אל משה ביום השביעי לא כמו קריאת אדם שהיתה ביום הששי ולא ישב ביום השביעי ונתגרש, אבל משה ויבא משה בתוך הענן, ענ"ן בא ת ב"ש זט"ט גימ' כ"ה והבן, ענ"ן עי"ן נו"ן נו"ן גימ' שב"מ, ר"ת שם בן מ"ב, כשם בן מ"ב שבו נברא העולם, היה נכנס בתוך הענן. וכן כהן גדול כשהיה נכנס ביום הכפורים לפני לפנים היה מזכיר זה השם:

ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה. התם יום לילו עמו א"כ יאמר ארבעים יום, וארבעים לילה למה, אלא התורה היא תורה שבכתב ותורה שבעל פה, עשה ולא תעשה, טהור וטמא, מותר ואסור, כשר ופסול, כל אחד יש לו תחום וגבול, תורה שבכתב ומצות עשה וטהור ומותר וכשר היה לומד ביום, ותורה שבעל פה ולא תעשה וטמא ואסור ופסול היה לומד בלילה. וכה"א אם לא בריתי יומם ולילה לומר שהיא כלולה מיום ומלילה. ולזה אמר ארבעים יום וארבעים לילה כי הלילה קודם ליום שנאמר ויהי ערב ויהי בקר הערב קודם לבקר, אלא לרמוז למ"ש שקריאת תורה שבכתב ומצות עשה וטהור ומותר וכשר נקרא יום והשאר נקרא לילה. וב"פ ארבעים הם שמונים, הם תמ"ו,

לומר שתמו ונשלמו הימים והלילות ועמדו בשלימותם. ודע ארבעים יום וארבעים לילה הם תתק"ס שעות גימ' קשר דין ברחמים עם ארבע מלות של ארבעים יום וארבעים לילה, ולזה הקדים יום ללילה, והבן: (ועי' פ' עקב)

גימטריאות

לעולם וכי ימכור ר"ת לוי, לרמוז עד עולם של לויה שהוא נ' שנה:

וכי ימכור איש את בתו ס"ת ירשתו, ר"ל שימכור ירושתו קודם שימכור בתו:

ויצאה חנם אין. ס"ת המן, לומר שבימי המן נמכרו ונגאלו בלא כסף שנאמר חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו:

יזיד. גימ' זה יואב כדאיתא במדרש שברח וטעה, ושמתי לך מקום, לך ולא לו:

וכי יריבון אנשים. הקב"ה ואיוב, הקב"ה נקרא איש שנאמר ה' איש מלחמה, ואיוב נקרא איש שנאמר איש היה וכו'. והכה איש את רעהו, הקב"ה הכה את איוב. באבן, ע"י השטן שנקרא אבן שנאמר והסירותי את לב האבן. ולא ימות, כמו שאמר רק את נפשו שמור. ונפל למשכב, שנפל י"ב חדש במשכב:

אם יקום והתהלך בחוץ, שנעשה בריא ונתרפא. ונקה המכה, שהצדיק עליו את הדין, ורפא ירפא, שתי רפואות שנאמר ויוסף ה' לאיוב את כל אשר לו למשנה. אם יקום והתהלך בחוץ, ר"ת איוב:

וכי יכה איש את עין עבדו יש בפרשה זו כ"ו מלות כנגד כ"ו איברים שהעבד יוצא בהן לחירות:

או בן יגח או בת יגח כמשפט הזה יעשה לו, גימ' (הרואה) שור בחלום הויין ליה בנים מנגחים זה את זה בהלכה:

בר ולא יכסנו. גי' זהו כסוי הדם הראוי:

ישיב לבעליו. גימ' זהו אפילו שוה כסף:

מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, גימ' זהו שדהו וכרמו של מזיק:

או כלים לשמור. גימ' זהו בשומר חנם:

אם לא ימצא הגנב, ר"ת אליה, רמז שאליה יבא ויפרסם הגנב:

כמהר הבתולות. כמה ר' שהוא מאתים זוז שהוא עיקר כתובה של בתולה:

רובץ. ג' במסורת, לפתח חטאת רובץ. רובץ בין המשפתים, רובץ תחת משאו, לפתח חטאת רובץ שהוא יצה"ר שהוא רובץ לפתחו ומבקש להמיתו, מה תקנתו, משכהו לבית המדרש כמו שאמרו ז"ל, אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, אז תוכל עליו, זהו תחת משאו:

תשמטנה. אותיות השטן תם. לא תבשל גדי בחלב אמו, מכאן אסמכתא שלא יינק היונק יותר מכ"ד חודש כדאיתא בכתובות ולא תתארס המינקת עד שתניק הולד כ"ד חודש שהם תש"ל ימים חוץ מיום שנולד בו וחוץ מיום שתתארס בו סך הכל תבש"ל, זהו לא תבשל הוא כנוי על האירוסין שנקראים בשול, כמו שאמרו ז"ל אל תבשל בקדירה שבשל בה חבירך, זהו לא תבשל כלומר לא תארס בעוד שגדי בחלב אמו, דהיינו תוך כ"ד חודש שמנינם תבש"ל עם יום הלידה ויום האירוסין:

ויבן מזבח תחת. ס"ת נח"ת נחת שנעשה נחת רוח למקום שקבלו ישראל התורה: נעשה ונשמע. במדרש בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע ירדו ק"ך רבוא מלאכים וקשרו להם ק"ך רבוא כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, נעשה ונשמט גימ' מאה ועשרים רבוא:

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, רמז שאחר שקבלו ישראל התורה כביכול ישב הקב"ה על כסא כבודו בשמחה, וזהו לבנת הספי"ר גי' בשמחה, והספיר היינו כסא דכתיב כמראה אבן ספיר דמות הכסא, ונגזר על בית המקדש ליבנות מאבן ספיר, שנאמר ותחת רגליו וכתיב הדום רגלי, וכתיב ויסדתיך בספירים:

ויחזו. חי זו, לפי שקבלו ישראל התורה נעשו כולם חיים. כולם נביאים חוזים, כד"א חזון ישעיהו, כולם חיים, דכתיב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום, חיים שלא ימותו ע"י מלאך המות, כמו שאמרו ז"ל אל תקרי חרות אלא חירות ממלאך המות. ויעל אל ההר, בשביל שנשתעבדו במצרים בכור הברזל ונתלבנו שם כמנין הה"ר זכו לתורה ולשכינה על ההר:

פרק כה

פסוק ב

ויקחו לי תרומה. פרשה זו נסמכה למלת ארבעים יום וארבעים לילה, לומר שנאמר ג"כ למשה בארבעים יום ובארבעים לילה בהר, ואמרה משה לישראל אחר עשיית העגל על כן אמר הקב"ה למשה אמור להם לישראל שערב רב לקחו להם העגל לאלוה, ישראל יקחו לי, ולזה אמר ויקחו לי בוא"ו ולא אמר קחו לי, אלא אמר ויקחו לי, כמו שהם לקחו העגל. וכן מורה קצת הטעמים, שתחת לי יש טרחא. עוד ויקחו לי בוא"ו כלומר לקחו עשרת הדברות יקחו ג"כ זאת, שהם שאר מצותי, תרומה תמורה, תחת העגל יקחו לי תמורתו, ואני אעשה אותם תרומה כמו שהתרומה קודש כן הם ארוממם ואעשה אותם קודש שנאמר ואתם תהיו לי. ממלכת כהנים וגוי קדוש, ואומר קודש ישראל לה', כמו שאתם ממירים כל אלהות שבעולם בי, גם אני אמיר כל העכו"ם בכם שנאמר את ה'

האמרת וה' האמירך., לזה דבר אל בני ישראל ולא לערב רב, ולא אמר ואמרת אליהם, כי אמירה בלשון רך ודבור בלשון קושי שערב רב המירוהו, לזה לא אמר ואמרת, לפי שזו הפרשה נאמר למשה בעודו בהר ובירידתו ראה שעשו העגל דצריך לבטלו ולהתפלל עליהם ולהשקותם, כמו שאמר ויקח את העגל וישק את בני ישראל, ועלה פעם שנייה להתפלל עליהם, ובפעם ג' שעלה והביא לוחות שנייות בירידתו ביוה"כ אז הקהיל כל ישראל ואמר להם פרשת זו, א"כ האמירה אינה סמוכה, לזה לא אמר ואמרת אליהם:

תרומה אמרו ז"ל תרי ממאה, אמר הקב"ה אני נתתי לכל אחד מהם בביזת מצרים משאוי ג' חמורים כסף חוץ מביזת הים שהיתה זהב, ואיני שואל מהם אלא תרי ממאה כדי שלא יאמרו מה שנתן חזר ולקחו:

לי לשמי. וכן פירש"י ז"ל, והכונה שיזכירו ש"ש ויברכו על הפרשת תרומה ועל כל מצוה ומצוה, וכן על כל דבר שיהנה שיתנו רוממות להקב"ה אחר שיהיה לי קנו אותו דבר או אותה מצוה באותה ברכה שברכו ונקראת אותה מצוה על שמו, לזה אמר תקחו את תרומתי, קודם אמר ויקחו שלא לנוכח, אבל אחר שנקרא שמו עליה והוא לקחה באותה ברכה הקב"ה כביכו"ל מביאה לו ואומר לו קח שלך היא אינה שלי, ומברכו עליה ג"כ שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך, ואמר אזכיר את שמי שהקב"ה נתן לו במה שקנאה ונתן לו כח לברך, עכ"ז אחר שבירך קנאה והיא שלו כדגרסינן במסכת ברכות פרק כיצד מברכין, ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, אם כן אחר ברכה תקחו את תרומתי:

עוד ויקחו לי תרומה, אותיות תורה מ'. התורה שנתנה למ' יום, והלא ביום אחד היה יכול ליתנה אלא ליתן ולהגדיל שכר המתעסק בה ולהראות כמה טורח טרח בה משה, כמו שאמרו ז"ל שכל ארבעים יום היה משה לומד ושוכח עד שנתנה לו הקב"ה במתנה שנאמר ואתנה לך עד שאתננה לך. ויתננה לו מקודם ולא יטריחנו כל כך, אלא להודיע ערכה שדבר שנקנה בזול אע"פ שהוא חפץ יקר אינו חביב עליו כמו דבר שנקנה בדמים יקרים, וגם להראות חבתו לעולם שמרוב חבתו אע"פ שהיה שוכח היה חוזר ושונה, וכן צריך לעשות כמו שאמרו ז"ל כך היא דרכה של תורה וכו' ולא יהא קץ בה, כמו משה שטרח בה כ"כ ארבעים יום ונתן נפשו עליה ונקראת על שמו שנאמר זכרו תורת משה עבדי, כן אתם אם אתם יקחו לי במה בתורה, שאם יקראו בה ויברכו לי עליה, אני אבא כביכול ואומר לך תקחו קח לך ותקרא על שמך, כמו שאמרו ז"ל על פסוק כי אם בתורת ה' חפצו קודם שיקרא אדם בתורה נקראת תורת ה' ואחר שקרא בתורה נקראת תורתו

שנאמר ובתורתו יהגה וגו', זהו תקחו את תרומתי אע"פ שהיא תרומתי, ואני משתעשע בה תקחו והרי היא שלכם, הואיל ואתם עוסקים בה ושונים אותה ושוגים באהבתה וחושקים בה ונותנים לי רוממות ומברכין לי עליה ואומרים ברוך אתה ה' אשר נתן לנו את תורתו ונעשית תורתנו בא"י נותן התורה, ולז"א את תרומתי:

מאת כל איש. מי שהוא איש ומתגבר על יצרו כמו שאמרו ז"ל אשרי איש בעודו איש, אשר ידבנו לבו לשון דאבון, שלבו דואב עליו על בטולה מחשקו ותאותו בה, ואמר תקחו בלשון רבים לומר שהתורה אינה נקנית אלא ברבוי עם וריבוי תלמידים שהוא אחד ממ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, בפלפול התלמידים. וכן אמרו (ברכות ס"ג:) על פסוק חרב אל הבדים ונואלו, חרב על שונאיהם של ת"ח שיושבים בד בד ושונים, ולא עוד אלא שמטפשים שנאמר ונואלו ואומר אשר נואלנו ותרגם אונקלוס דאטפשנא, ולא עוד אלא שנקראים חוטאים כתיב הכא ונואלו וכתיב התם אשר נואלנו ואשר חטאנו:

ד"א אמר ויקחו בלשון רבים כמו שאמרו במדרש שני סוחרים ביד זה מין סחורה וביד זה מין סחורה אחרת, החליפו של זה לזה נמצא מה שביד זה אין ביד זה, אבל התורה אינה כן אלא זה שונה סדר זרעים וזה שונה סדר נזיקין, עמדו שניהם זה שנה סדרו לזה וזה שנה סדרו לזה, נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים, לזה אמר ויקחו שניהם לוקחים זה מזה ואינו חסר כלום ומה שבידו נשאר בידו ואינו כדרך הסוחרים שאחד מוכר ואחד לוקח אבל כאן שניהם לוקחים:

ד"א תקחו לנוכח שהקב"ה המוכר ואינו כמו בשר ודם שמוכר עצב ולוקח שמח, אבל הקב"ה הוא המוכר ומפציר ואומר תקחו את תרומתי, וזה משמחה שהוא שמח, וכן אז"ל שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם וגו', שמא תאמר שהמכר הוא כעור ומחמת רעתו הוא מפציר ואומר קחו, ת"ל את תרומתי דבר שהפרשתי לי. ואמר ב"פ תקחו, אשר ידבנו לבו תקחו, ואחד וזאת התרומה אשר תקחו זהב וכסף ונחשת, כי יש ב' מיני תרומה, יש תרומה ברצון שרצונו ליתן אלא שאין לו, ותרומת המעשה, לזה אמר אשר ידבנו לבו שהוא הרצון, הקדים הרצון תחילה ואח"כ המעשה, לז"א פעם אחרת תקחו מאתם זהב וכסף ונחושת, כי הקב"ה חפץ ברצון וחשב לעשות מצוה ולא עשאה נחשב לו כאלו עשאה, ולזה איש אשר ידבנו לבו תקחו ממנו הרצון, הואיל ורצונו להביא ואינו יכיל נחשב לו כאילו הביא והרצון אינו שוה בכל אדם, לזה אמר מאת כל איש, אבל בנדבת המעשה אמר מאתם שכולם שוין, ומהנדיבות שלו אינו ממתין עד שיבאו הגבאים וישאלו ממנו, אלא הוא מבקש להם ואמר תקחו את תרומתי, וכן היה שנאמר ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה ויבאו כל איש אשר נדבו לבו וכל אשר נדבה רוחו

הביאו את תרומת ה', והביאו הכל בשני בקרים, ואם היה ע"י גבאים לא היה מספיק לגבות אותה נדבה, לא בעשרה ולא בעשרים יום, אלא מרוב נדיבותם מיד כששמעו מפי משה מיד הביאו הכל ואמרו קחו. ישראל נקראו בת נדיב בתו של אברהם אבינו וגו', ועליהם אמר כאן מאת כל איש אשר ידבנו לבו שהן ישראל נדיבים בני נדיבים:

וכתב רבינו בחיי ז"ל תקחו את תרומתי. אחר שהזכיר נדיבות הלב אמר תרומתי, כי אז יהיה רצונו דבק בהם, כי אין רצון הקב"ה בצר עין, ועוד אמר כל נדיב לבו שיהיה בנדבה פיו ולבו שוין, שאם לא כן עליו נאמר בפיו ובשפתיו כבדוני, בשעת מי שבירך ולבו רחק ממני, ואין השכינה שורה ולא הקדושה על אותו דבר וסופו להתבטל ואינו מבני ישראל, שנאמר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשו תרמית, שאין פיו ולבו שוין, לזה אמר דבר א בני ישראל, ועוד אמר תרומתי להורות כי כיון שהתנדב המתנדב תרומת ה' היא, ואם אינו נותנה נענש, לזה אמר קודם תרומה ואח"כ אמר תרומתי:

ובמדרש דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה, והלא דברים ק"ו, ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל אמר הקב"ה דבר אל בני ישראל בלשון פיוס כד"א דברו על לב ירושלים, עכו"ם שהם דוחקים לישראל ונוטלים ממונם על כרחם מה תהא עליהם, שכל מי שנוטל ממנו כאלו שופך דמו שנאמר מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם, ומה אם לכפר להם על מעשה העגל צוה להם לעשות משכן מזהב שעשו בו העגל שנאמר תועבה יבחר בם, מי שעושה מצוה בטהרה עאכ"ו שנבחר ונעשה משכן לשכינה:

ודע שאילו לא עשו העגל היה הקב"ה עושה להם משכן מאותו האור הרוחני והיו יכולין לקבלו ולהסתכל בו שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך, כי במעמד הר סיני נתלבן חומרם ונזדכך שכלם והיה בהם כח לראות, שנאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת לעיני בני ישראל, ואומר וכל העם רואים את הקולות אפילו הקולות שאין בהם ממש שלטה בהם עינם, מכאן שראו דברים רוחניים והשיגו בהם לפי שפשטו חומרם והיו כדאין להדבק בו ולהיות כמלאכים, מה המלאכים דרים בשמים במקום רוחני כן היה עושה להם הקב"ה מקדש רוחני לקדשם שלא יחרב לעולם אבל אחר שחטאו בעגל כבה מאור שכלם ונסמו עיניהם מהביט, ולזה אמר ויכס הענן את אהל מועד ציום לעשות משכן וכלים מזהב במה שבחרו, שגם המה בחרו דרכיהם, ועכ"ז ועשו לי מקדש הם לא רצו שאני אעשה להם מקדש הם יעשו לי ושכנתי ושכן ת"י לבד, לפי שהוא נבנה על ידי בני אדם. וכן בזוהר ז"ל דכד נפקו ישראל ממצרים בעא קב"ה למעבד לון בארעא כמלאכין קדישין לעילא ובעא למבני לון ביתא קדישא ולנחתא לה מגו שמי רקיעין

ולנטעא לון ישראל נציבו קדישא כגוונא דיוקנא די לעילא הה"ד תביאמו ותטעמו בהר נחלתך כאן אתר מכון לשבתך פעלת, הדא הוא בית ראשון, מקדש ה' כוננו ידיך דא בית שני, תרווייהו אומנותא דקוב"ה אינון חד לעילא וחד דסליק ברעותיה למבני ליה לתתא ומדארגיזו קמיה במדברא מיתו ואגנז לון קב"ה לבנייהו בארעא דאליפו עובדיהון וביתא אתבני על ידא דבר נש ובגין כך לא אתקיים ושלמה הוה ידע דבגין דהאי עובדא דבר נש לא יתקיים ועל דא אמר אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו דהא לית ביה קיומא, ביומא דעזרא גרם חטאה ואצטריכון אינון למבני ולא הוה ביה קיומא ועד כען בניינא קדמאה דקב"ה לא הוה בעלמא דכתיב בונה ירושלים ה' איהו ולא אחרא ובניינא דא אנן מחכאן ולא בניינא דבר נש דלית ביה קיומא כלל, בית ראשון ובית שני אחית קב"ה כחדא מלעילא, בית ראשון באתכסיא ובית שני באתגליא ההוא בית להוי באתגליא דאתקרי בית שני דאתחזי לכל עלמא אומנותא דקב"ה חדו שלים ורעותא דלבא בכל קיומא ההוא בית ראשון באתכסיא אסתלק לעילא על גבי דההיא דאתגליא וכל עלמא יחמון ענני יקר דסחרן על גו דההוא דאפגלין ובגו דאינון עננין הוי בית ראשון בעובדא טמירא דסליק עד רום יקר שמיא ובניינא דא אנן מחכאן עד לא הוה בעלמא, אפי קרתא דירושלם לא ליהוי אומנותא דבר נש דהא כתיב ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב וגו' אי לקרייתא כתיב הכי כ"ש ביתא דאיהו דיורא דיליה עובדא דא הוה אתחזי למהוי ברישא כד נפקו ישראל ממצרים ואסתלק עד לסוף יומין בפורקנא בתראה, ע"כ:

ועל מה שאמר בית ראשון באתכסיא ובית שני באתגליא על זה ניבא יחזקאל ואמר ונתתי את מקדשי בתוכם, לא אמר מקדש אלא מקדשי שהוא מעשה ידיו של הב"ה, זהו באתגליא דהוא בית שני, ולזה אמר, בתוכם לעולם, ואמר עוד והיה משכני עליהם דא בית ראשון דאיהו באתכסיא, ולזה לא אמר בתוכם לעולם, אבל במשכן שנעשה ע"י בשר ודם שנאמר ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה וגו' לב דייקא לא אמר חכם סתם אלא חכם לב, שנעשה אחר עשיית העגל, שהעגל נעשה בי"ג בתמוז. תמוז ת"ם ז"ו ר"ל תם האחדות, לפי שעשו העגל, זו בגי' אח"ד, והמשכן הוקם בשנה השנית, ושלמה בנה בית ראשון לאחר שנשא בת פרעה ובית שני נבנה ע"י עזרא לאחר שנשאו נשים נכריות, ולזה שניהם נחרבו כמו שבן אדם אין לו קיום בעולה הזה כן בניינם לא היה להם קיום, ולזה אמר ומשה יקח את האוהל ונטה לו מחוץ למחנה פחד עליו שלא יהרס, א"ל הב"ה שוב אל המחנה, מעשה ידי אדם הוא סופו ליהרס, ולזה אמר ויקרא ה' אל משה מאהל מועד אל"ף זעירא לפי שקראו ממעשה ידי אדם, אבל הבנין שאנו מקוים שהוא בניינו של ה' הוא לא יהרס לעולם כמו שאמר הנביא ונתתי מקדשי בתוכם לעולם:

עוד למה אמר זהב בראש לפי שאמר מאת כל איש, שגובר על יצרו והביא מן החביב יותר שהוא זהב לזה הקדימו. עוד אמר ג' מיני מתכות כנגד ג' תרומות, כי יש ג' מיני בני אדם, יש בני אדם שהם נדיבי לב שאין צריך הגבאי שישאל מהם אלא הם מביאים מאליהם בלא שאלה, ויש אחרים שאם לא ישאל מהם הגבאי לא יתנו ויעמוד עליהם הגבאי ומהבושה יתנו, ויש אחרים שבא להם הגבאי כמה פעמים והם מתביישים ממנו ומצחם נחושה, לזה אמר ג' תרומות, כנגד כת ראשונה שהם הנדיבים אמר ויקחו מאת כל איש אשר ידבנו לבו אלו הם, זה"ב נוטריקון זה הנותן בעצמו, ר"ל קודם שישאלנו הגבאי, תקחו את תרומתי אלו הם כת שנייה שאם לא ישאל מהם הגבאי לא יתנו, לאלו אמר לגבאים תקחו את תרומתי ותשאלו ממנו, ואלו הם כסף שנכספו פניהם עד שנתנו מהבושה, כנגד כת האחרת שאינם נותנים עד שישאלו מהם פעם ושתים ושלש, כנגדם אמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם בעל כרחם, וכנגדם אמר ונחשת שמצחם נחושה ואינם מתביישים מפעם ראשונה, ואפי' יתנו זהב נחשב להם כנחושת:

עוד תרומ"ה תרו"ם ה', ר"ל תרימו הה' שהיא השכינה למעלה ולא תגרמו שתרד למטה כמו שנאמר השליך משמים ארץ. תרומ"ה במ"ק כ"א שהוא הכת"ר, או השכינה העליונה לכתר. ואולי לזה אמר שלש תרומות כנגד שלש אותיות יה"ו תרומה בא"ת ב"ש גי' דפ"ק שהוא דופק על בתי מדרשות מקום למוד התורה, זהו תרומ"ה תו"ר מ"ה, קול התור שהוא מ"ה דופק, עוד תו"ר מ"ה בא"ת ב"ש פ"ה היינו תורה שבעל פה, ומ"ה היינו תורה שבכתב, והכוונה לחברם יחד:

פסוק ג

זהב וכסף. פרש"י ז"ל י"ג דברים האמורים בענין, וכשתמנם תמצאם י"ו דברים אלא הוא ז"ל דקדק ואמר י"ג דברים האמורים בענין כולם הוצרכו למלאכת המשכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם, כיון לומר שג' מהם אינם לא למלאכת המשכן ולא לבגדי כהונה ואלו הן שמן למאור בשמים לשמן המשחה ולקטורת הסמים, ולזה כיון ז"ל שאמר כשתדקדק בהם וכו'. וכן במדרש שיר השירים אמר על פסוק שלחיך פרדס רמונים ר' חנינא ור' סימון חד אמר היא הכניסה לו י"ג דברים האמורים כאן והוא הכניס נה י"ג דברים האמורים ביחזקאל, היא הכניסה לו י"ג דברים האמורים כאן זהב ונחושת ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים ועורות אילים מאדמים ועורות תחשים ועצי שטים אבני שוהם ואבני מלואים, והוא הכניס לה י"ג דברים ואלבישך רקמה ואנעלך תחש ואחבשך בשש ואכסך משי ואעדך עדי ואתנה צמידים על ידיך ורביד על גרונך ואתן נזם על אפך ועגילים על אזניך ועטרת תפארת בראשך ותעדי זהב וכסף ויצא לך שם בגוים, וחד אמר

היא הכניסה לו י"ג דברים והוא הכניס לה כ"ו דברים שדרך חתן להיות כופל כתובה של כלה, לומר שכל אחת כפולה, אמר ואלבישך רקמה ואחבשך בשש ואכסך משי ואח"כ אמר ואלבישך שש ומשי ורקמה וכן ואעדך עדי, וכן צמידים על ידיך, שודאי הם על הידים אלא הם כפולים, וכן נזם על אפך גו' נזם ודאי על אפך וכן כולם כפולים היו. היא הכניסה לו י"ג, אהב"ה גי' י"ג ואח"ד גי' י"ג, והוא הכניס לה כ"ו עשרים וששה, עשרים וש"ה גי' כת"ר תור"ה, וכן עשר"ת הדברי"ם בגי' עשרים וששה, עשרי"ם גי' כת"ר, ושש"ה גי' תרי"א מצות, ותרי"א גי' ותה"ר ותלד, שהרת וילדה בן, והבן. הרי בפי' שבמנין הי"ג דברים שהכניסה לו לא מנה שמן למאור ולא שמן למשחה ולקטורת הסמים, מכאן סיוע לפירש"י ז"ל:

שמעתי על שם ספר הבהיר שאמר יביא"ה יבי"א ה' ויחברה עם בעלה, וזה יהיה עסקו. ואם לא זהב וכסף, כלומר יקחו ממנו זהב, זהו על דרך מה שאז"ל כל המקבל עליו עול תורה פורקין מעליו עול מלכות ואם לאו נותנים עליו עול מלכות:

פסוק ח

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. לא אמר משכן אלא מקדש, לומר אם יקדשו עצמן יהיה כל אחד מהם מרכבה לשכינה, זהו ושכנתי בתוכם ממש, לזה אמר ועשו ולא אמר ועשית כי כל אחד רמוז המשכן בגופו, הארון רמוז בלב, והכרובים הם בריאה שהיא מחוטבת ומרחפת על הלב, והשולחן הוא הכבד, והמשכן הוא גוף האדם, והקרשים הם הצלעות, ומזבח העולה הוא האסטומכא, והפרוכת הוא הטרפש שמבדיל בין איברי הנשימה ואיברי האכילה, והמנורה הוא השכל שיש לו ג' קנים שפועל בהם והם העין והאוזן והיד, ג' מצד אחד וג' מצד אחד, גם היד יש לה ג' פרקים יד ימין יד שמאל וכל אחת יש לה ג' פרקים, היינו ג' קני מנורה מצדה האחד ושלשה קני מנורה מצדה השני, ומזבח הקטורת הוא הריח. ויש מי שפירש שהמרה היא המנורה שמאירה לכל הגוף, א"כ בתוכם ממש. ככל אשר אני מראה אותך וגו' וכן תעשו. הי"ל כן תעשו מאי וכן אלא לרמוז למה שאמרנו שיעשו בגופן שיקדשו איבריהם ויעשום משכן ומרכבה לשכינה, ולזה אמר ועשו וכן תעשו ב"פ אחת למשכן ואחת לגופן:

ובמדרש ועשו לי מקדש, א"ל הב"ה לישראל אתן צאני ואני רועה, אתם צאני שנא' ואתנה צאני צאן מרעיתי, ואני רועה שנאמר רועה ישראל האזינה, עשו דיר לרועה שיבא וידור ביניכם וירעה אתכם, אתם כרם שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ואני שומר שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל עשו סוכה לשומר שיבא וישמור אתכם, אתם בני ואני אביכם, אתם בני שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם ואני אביכם שנאמר כי

הייתי לישראל לאב כבוד לבנים כשהם אצל אביהם וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכה"א עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, עשו בית לאב שיבא וישרה ביניכם הה"ד ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ע"כ. למה ג' משלות דיר סוכה בית, ועוד שאמר אתם בני ואני אביכם והאריך ואמר כבוד לאב כשהוא אצל בניו יאמר כמ"ש בשומר וברועה עשו בית לאב שידור אצל בניו, ועוד למה אמר כבוד לבנים וכבוד לאב, ועוד למה הקדים הבנים לאב שאמר כבוד לבנים ואח"כ אמר וכבוד לאב היה לו להקדים האב, ועוד מה נתחדש לו שחזר ואמר הדא הוא דכתיב ועשו לי מקדש. אלא בעל המאמר הוקשה לו הואיל ואמר ושכנתי יאמר ועשו לי משכן, ועוד שעל המשכן הוא הצווי א"כ יאמר משכן, עוד אומר ועשו בוא"ו כי זה הצווי הוא סמוך למה שאמר דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זהב וכסף שיעשו מקדש או משכן, לזה אמר בעל המאמר שאין הכוונה כאן בצווי המשכן אלא בצווי שיקדשו עצמן ובמקדש שיבנה ב"ב, ותחילת המחשבה היא סוף המעשה. ואמר משל לצאן וכרם הוא לפי שהוקשה לו עוד מלת ושכנתי בלשון שכינה יאמר ואבא ביניכם או אדור ביניכם או אשב או אשרה כמו שתרגם אונקלוס, עוד הוקשה לו וא"ו של ושכנתי כי היל"ל שאשכון, לזה אמר משל לרועה, הרועה אינו יושב בקבע אלא פעם כאן ופעם כאן והוא רמז על המשכן שהיה הולך במדבר ויסעו ויחנו, לזה לא הזכיר לשון דירה כי הדירה הוא בקבע, אח"כ באו לשילה ועשו מקדש אבל לא היה מקורה ביריעות שעשה משה, נקרא משכן שנאמר ויטוש משכן שילה, ועל שניהם אמר לדור כשרצה לבנות בית ראשון כי לא ישבתי בבית למיום העלותי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה ואהיה מתהלך באהל ובמשכן אמר אהל ומשכן, אהל הוא שעשו אותו במדבר ומשכן הוא משכן שילה, ולזה אמר ושכנתי בוא"ו לרמוז לשניהם כי שניהם נקראו משכן, ועל משכן שילה אמר עשו סוכה כי הכרם הוא קבוע, אח"כ בנה שלמה בית והיה שלום בעולם איש תחת גפנו ותחת תאנתו, וכנגדו אמר עשו בית, ואמר כבוד לבנים והקדימם לומר שחרב בשביל הבנים שלא קדשו עצמן, ועיקר הכבוד היה שהבנים יהיו אצל אביהם לא האב אצל הבנים, לזה האריך לומר שבעוונות לא נתיישב הבית, וכבוד לאב רמז לבית שיב"ב, ולזה אמר הה"ד ועשו לי מקדש אינו על צווי המשכן אלא על מקדש שלמה שאם היו מקדשים עצמן ולא חללוהו לא היה נחרב ולזה לא אמר שיעשו לי אלא ועשו ולזה בוא"ו שאחר שיעשו משכן יעשו ג"כ מקדש שהוא סוף המעשה, ולזה הקדימו, לזה אמר בעל המאמר ועשו לי מקדש, שיקדשו עצמן, שכבוד לבנים כשהם אצל אביהם, ושכנתי בתוכם זה על בית המקדש שיב"ב כבוד לאב כשהוא אצל בניו. ולפי שנתחדש לו על העתיד לזה אמר הה"ד ועשו

יתיר וא"ו לומר שיעשו ועוד יעשו רמז לבית שבנה שלמה ועל העתיד להבנות, ולזה אמר אח"כ וכן תעשו:

ובזוהר מתרץ וא"ו דועשו בענין אחר וז"ל, ועשו לי מקדש סתם דכל בתי כנשתא דעלמא מקדש אקרי והא אוקמוה. א"כ לזה אמר ועשו בלשון רבים, וגם וא"ו דועשו לומר שבכל דור ודור יעשו, ובזה נתרץ למה אמר מקדש ולא משכן:

פסוק ט

וראה ועשה בתבניתם. לפי שאמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, אמר ב"פ תבנית, לזה אמר אחר הארון והשלחן והמנורה שהם כלים הפנימיים אמר בתבניתם אשר אתה מראה, ואחר צווי המשכן אמר והקמות את המשכן אשר הראית בהר, ואחר צווי מזבח העולה שהיה בחוץ אמר כאשר הראה אותך וגו', לפי שכל אחד יש לו כוונה אחרת בעשייתו מה שאין באחר, לכן אמר לשון אחר, אחר צווי הארון והשלחן והמנורה אמר אשר אתה מראה, ואחר המשכן אמר אשר הראית, ואחר מזבח העולה אמר כאשר הראה אותך בהר, כל זה הוא להורות שכל אחד ואחד הראה לו הקב"ה למשה והודיענו מה היא הכונה בכל אחד ואחד, אבל באלו הג' כלים שהם ארון שלחן ומנורה ובפרט הארון שהיה לפני ולפנים והיתה הפרוכת מבדלת בינו, וכל כוונת עשיית המשכן הוא להיות כלים אלו בתוכו והמשכן יגין עליהם, לזה נאמר בהם וראה ועשה בתבניתם, לא כתבניתם בכ"ף הדמיון אלא בתבניתם ממש, כמו שאמר ז"ל כשהראה לו הקב"ה משכן וכלים מאש שחורה ומאש לבנה, אמר לו משה וכי מאין לי אש שחורה אש אדומה אש לבנה אש ירוקה. ועל פי דרכנו נבין למה ד' אשות אש שחורה אש אדומה אש לבנה אש ירוקה, אלא הם רמז לאותיות, שכשם שהודיעו הקב"ה שכשיעשה המשכן והכלים שיעשה אותם ויכוין בהם באותיות ה', וכל אות ואות יש לו כונה, אש לבנה היא היו"ד של שם, ששם הרחמים אע"פ שיש בה דין היא רחמים וקרובה לרחמים יותר. ויש מי שפירש שאש שחורה רומז אליה וסימנך ישת חשך סתרו, והיו"ד היא נקודה סתומה אין לה תוך, לרוב העלמותה ומרוב הבהירות שאין אנו יכולים לדעת מהותה היא חושך בערכנו. אבל רוב המפרשים שאש שחורה היא בכ"י, וסימנך שחורה אני ונאוה, ואש אדומה בה"א ראשונה דדינין מתערין מינה, ואש ירוקה היא בוא"ו שבשם שהוא קו ירוק, ויש אומרים שאש ירוקה היא ביו"ד וסימנך ונטה עליה קו תהו, שהוא דבר המתהה, בין למר ובין למר הד' אשות הם רומזים לד' אותיות שבשם:

נחזור לענייננו שאמר לו משה מאין לי אלה, האשות, אמר לו אתה בשלך ואני בשלי אם כן בערך שאתה בשלך הוא תבנית שאינו ממש, ובערך בשלי אמר בתבניתם בב' ולא בכ"ף הדמיון, אלא בשלי ממש, ר"ל על פי הכונה באותיות ה':

ועוד נאמר בשנוי הלשון, התחילת הצווי אמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית, לפי שתמצא פרשת ויקהל אמר ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חכם לב לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, אח"כ אמר ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן גו', אמר ויעשו בלשון רבים, ובפרטות העשיה אומר בלשון יחיד ויחבר את חמש היריעות, ויעש לולאות, ויעש יריעות עזים, ויעש קרשי נחושת, ויעש את הקרשים, כן עשה לכל קרשי המשכן, וארבעים אדני כסף עשה, ולצלע המשכן עשה, ויעש בריחי, ויעש את הפרוכת, ויעש לה, ויעש מסך, הכל בלשון יחיד, ובתחלת הענין אמר ויעשו בלשון רבים. אלא הם היו עושים הדברים הגשמיים, והוא היה מרכיב עליהם הרוחניים בכונתו, שהם הנשמה להם, לזה אמר ככל אשר אני מראה אותך בפרט, וכן תעשו בשתוף, הם הגשמיים ואתה הרוחניים בכל אחד, וראה ועשה בתבניתם שתראה להם הצורה והם יעשו עשיה, זהו אשר אתה מראה, אתה מראה להם והם יעשו. וכן נאמר בפרשת ויקהל, ויעש בצלאל את הארון, ויעש את השלחן, ויעש את המנורה, ואע"פ שהם יעשו, וראה ועשה אתה ג"כ תעשה את הרוחניים, וגם במזבח אמר נבוב לוחות תעשה, אתה תעשה מזבח רוחני, כאשר הראה אותך כן יעשו הגשמיים, ולפי שאין בעשיית המשכן כ"כ טורח ולא חכמה, לא אמר כמו שאמר בארון בשלחן ובמנורה אשר אתה מראה שאין צורך שתראה להם:

ובמדרש וראה ועשה. וכי משה עשה המשכן והלא כתיב ויעש בצלאל ואהליאב, אלא משה ללמד ובצלאל למעשה, מכאן אז"ל ליתן שכר למעשה כעושה, שכן מצינו במשה שצוה שיעשה בצלאל למלאכת המשכן והעלה עליו הקב"ה כאילו עשאו שנאמר ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר ע"כ:

פסוק י

ועשו ארון. אמר ועשו בלשון רבים לומר שהכל הם חייבים בו שהוא למוד התורה והוא קודם כל דבר, ואז"ל ג' זרים הם, זר כהונה זר מלכות זר תורה, זר כהונה זכה בו אהרן, זר מלכות זכה בו יהודה, ובא לומר שהכהונה והמלכות כולם צריכים לתורה שנאמר בי מלכים ימלוכו, לזה ועשו שכולם צריכין לו קודם כל דבר, כי ארון גימ' נזר, והוא כתר מלכות, ונאמר בכהן כי נזר אלהיו עליו, וכה"א ונתת את נזר הקודש וגו'. גם אמר ועשו רמז לת"ח שיסמכוהו ויסייעוהו ויעשו מלאכתו כדי שלא יטרד ויבטל מלמודו.

וכן אמרו בפרק בא לו ר יוחנן רמי כתיב ועשית לך ארון עץ וכתיב ועשו מכאן לת"ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו. וצפית אותו, לא אמר בלשון רבים וצפו אותו כמו שאמר ועשו ארון, בא לומר שכל אחד ואחד חייב לתת לו מתן בסתר ובגלוי, וזהו מבית ומחוץ, ועוד אמר מבית ומחוץ לומר בין שיתן מהרווחת בית כלומר במדינה, בין מבחוץ שהולך למרחוק, כמו שהיה עושה זבולון:

עוד וצפית אותו. לרמוז למלבושו של ת"ח שיהיה נקי שלא יהיה בו שום לכלוך כמו שאמרו ז"ל ת"ח שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה שנאמר כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי, ואם הוא עני אתה חייב לצפותו מבית שהוא מלבוש התחתון ומחוץ שהוא מלבוש העליון ועשית לו זר. זי"ן ריש"ש, גימ' עזרת, שתעזרהו שתעשה לו פרקמטיא. עזרת, תזרע לו חטה, ובזה תזרע לעצמך לעולם הבא, זה"ב נוט' זה הוא ברכתך, סביב, סמוך בו יהיה בעזרתך, עוד סומך בנופלים יסמוך בנפילתך. וצפית אותו, מכאן הבין בצלאל שלא יהא צפוי של פנים מעורב עם צפוי של חוץ, שאמר וצפית אותו ואח"כ אמר תצפנו, לכך עשה ג' ארונות כדי שיהיה צפוי של פנים לבד וצפוי של חוץ לבד, לזה אמר וצפית תצפנו, ועל מה ששנה ואמר תצפנו, שמעתי שאז"ל שהוא רמז לת"ח שיהיה תוכו כברו, ולזה אמר וצפית אותו מבית, עיקר הצפוי הוא מבית שהוא תוכו שאינו נראה, אבל צפוי של חוץ איני צריך להזהירך עליו, כי בודאי תצפנו נגד העם שאתה מראה להם סימני טהרה, ופירוש הפסוק הוא כן, וצפית אותו מבית והוא עיקר הצפוי, אבל, של חוץ תצפנו בודאי. והשלשה ארונות יש להם רמז, הארון הפנימי הוא רמז לבינה, ולזה הוא זהב, והוא צפון, מצפון זהב יאתה, והעץ הוא רמז לת"ת שהוא עץ, כי הוי"ה עולה עץ כזה. יו"ד פעמים ה' ה' פעמים יו"ד הם ק"ו, ו' פעמים ה' ה' פעמים ו' הם ס', גימ' עץ. וארון של חוץ הוא רמז לכ"י, והוא זהב שנאמר משבצות זהב לבושה, והכפורת רמז ליו"ד והבינה לה' ות"ת לו' כ"י ה', הרי השם שלם, והלוחות שבתוכו הוא רמז לנעלם אל א"ס. וח' פעמים ארון כתיב בפ' ועשו ארון לומר שכל אחד הוא ארון ובית קבול למה שלמעלה ממנה. וארון בגימ' נזר, אם מלמעלה למטה הבינה היא המאירה לז' הנרות, ואם מלמטה למעלה כ"י הוא נר ובית קבול לז', אע"פ שהיא בית קבול לעשר, ג' עליונות חשובות כאחד, וארון קמא מלא, וז' חסרים, לרמוז לשמינית שהיא אם השבעה, אם כן ארון נ"ז:

ודע כי שלשה מכלים הם ארון ושולחן ומנורה סימן אמ"ש, ובצווי תמצא שצוה לעשות ארון שולחן ומנורה וכן בעשיה, ויעש בצלאל את הארון, ואח"כ ויעש את השולחן, ואח"כ ויעש את המנורה, והיה מן הראוי להקדים המנורה שהיא רמז לתורה ולסמכה עם

הארון שהוא התורה, ואמר ארון שולחן מנורה, ר"ת אשם, לומר שהעולם הוא מקולקל באשם של אדם הראשון ובעשיית המשכן נתקן הכל, כי המשכן יש בו רמז לג' עולמות, כי המשכן נחלק לג' חלקים קודש הקדשים ואהל מועד וחצר, כנגד המציאות שנחלק לג' חלקים, עולם המלאכים ועולם הגלגלים ועולם השפל, נגד חלק הראשון שהוא עולם המלאכים הוא לפנים מהפרוכת, שם ארון וכרובים שהם רמז למלאכים, וחוץ לפרוכת שם מנורה ושולחן ומזבח הקטורת, נגד עולם הגלגלים, שהם ז' כוכבי לכת נגד ז' נרות של מנורה, וי"ב מזלות נגד י"ב ככרות של לחם הפנים שהיו על השולחן, ומזבח הקטורת, לומר שהם מקושרות זה בזה, וחצר המשכן הוא נגד עולם השפל, שבחצר המשכן היו בעלי חיים נשחטים ומקבלים דמן הפסד, כן עולם השפל הווה ונפסד. וכן האדם נקרא עולם קטן נחלק לג' חלקים, הראש נגד עולם המלאכים, ששם השכל שהוא המוח ושמיעה וראייה ודבור הם רוחניים נגד המלאכים, והנשמה נתונה בראש נגד הלוחות שהיו בארון, ארון אל"ף רי"ש וא"ו נו"ן גימ' שם הנשמה, וכנגד עולם הגלגלים יש באדם הלב שהוא מקיים כל הגוף בתנועתו. וכנגד עולם השפל יש באדם הטרפשא שהוא דמיון הפרוכת, משם ולמטה עולם הטבע ושם הוא ההפסד. ורבינו בחיי ז"ל כתב והאריך בזה. א"כ בעשיית המשכן שהוא נגד ג' עולמות נתקן ע"י אדם שהוא בצלאל גימ' קנ"ג, קו"ף נו"ן גימ"ל הם נגד ג' עולמות, קו"ף הוא כנגד הקב"ה שהוא בעולם העליון, נו"ן גימ' ק"ו נגד עולם הגלגלים שהם מניעים העולם בקו, גימ"ל נגד עולם השפל שהוא מתנהג בגמילות חסדים, לזה באו הג' הכלים שסימנם אש"ם, והם אמש, שעניהם אמר בספר יצירה ברא עולמו בכ"ב אותיות בג' אמות וז' כפולות וי"ב פשוטות, והג' אמות הם אמ"ש, אויר מים אש, וכן אמש אל"ף מ"ם שי"ן גימ' תקן א', ר"ל אדם, שנתקן ע"י אדם:

פסוק יב

ויצקת לו ד' טבעות זהב. בארון היו טבעות, ובשלחן היו ג"כ טבעות, ובקרשים היו גם כן טבעות, והמזבח היו לו ג"כ טבעות, ומזבח הקטורת היו לו ג"כ טבעות, ובכולם נאמר עשייה, ובטבעות הארון אמר יציקה, שנאמר ויצקת לו תרגום ותתך, לומר שהתורה מתכת החומר, כמו שאמרו ז"ל למה נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם, כח החומר כדי להוסיף כח השכל, וכן ויצקת עם ה' אותיות גימ' תורה, לומר שהתורה היא המתכת, ובעשויה שכולם ע"י בצלאל נאמר בהם יציקה, בארון אמר ויצוק לו ד' טבעות, וכן בשולחן ויצוק לו, וכן במזבח העולה אמר ויצוק לו ד' טבעות, לפי שהיה חומרו זך וכבר הותך חומרו, חוץ ממזבח הקטורת אמר בו ושתי טבעות זהב עשה לו, לפי שהוא קישור כל העולם ע"י הקטורת והוא דבר רוחני שאינו נתפס, והוא בן אדם שקורץ מחומר, לזה

אמר בו עשייה, ובקרשים אמר ואת טבעותם עשה זהב לפי שאי אפשר בהתכה, לפי שהיו מחוברים עם צפוי הקרשים. והטבעות הם רמז למחזיקים בלומדי התורה כמו הטבעות שהם מחזיקים בארון ממש, והיו ד' רמז שיחזיקוהו בד' יסודותיו. ומה שאמר על ד' פעמותיו ולא אמר על ד' הפאות כמו שאמר בשולחו, או על ארבע קצותיו כמו שאמר במזבח, כאן רמז מה שאמרו ז"ל, שהארון היה נושא נושאיו שהיו נושאים אותו ופניהם לארון ולא היו הופכים פניהם משום כבוד התורה, וא"א לילך אדם הפוך אלא שהיה נושא את נושאיו, לז"א על על ארבע פעמותיו הם הד' שנושאים אותו, ופעמותיו הוא מלשון פסיעות כמו מה יפו פעמיך, זהו ד' פעמותיו, הם פסיעות הארון שהוא הפוסע והולך ולא הנושאים, לז"א פעמותיו:

עוד יתכן לומר שאמר פעמותיו. שהן מרכבת השכינה, ופעמותיו מלשון פעמונים שהן מזמרים ומשבחין בהליכתם, ולרמוז להם אמר ויצקת לו ד' טבעות, שהם מציקין זה לזה וקרא זה אל זה, ולא היו הטבעות של הבדים כי על הטבעות של הבדים אמר ושתי טבעות על צלעו האחת ושתי טבעות על צלעו השנית וכן מצאתי מי שפירש ושתי טבעות אחרות חוץ מד' טבעות, אבל לא פירש מה היו משמשות, ובזה נתיישב וא"ו של ושתי. ורש"י ז"ל פירש ושתי טבעות הן הן הטבעות שבתחילת המקרא ופירש לך היכן היו, וא"ו זו יתירה ופתרונו כמו שתי טבעות, ויש לך ליישבו כן ושתי מן הטבעות האלו על צלעו האחת עכ"ל. ודחוק הוא. עוד פירש על ד' פעמותיו כתרגום על ד' זוויתיה ובזויות העליונות סמוך לכפורת היו נתונים ב' מכאן וב' מכאן. והרמב"ן ז"ל פירש על ד' פעמותיו מלשון פסיעותיו, כי היו הטבעות נתונות בזויות התחתונות סמוך לשולי הארון, כי דרך כבוד הוא להגביה הארון למעלה ושיהיה נשא וגבוה על כתפות הכהנים, לרמוז על דוגמתו שהוא רם ונשא גבוה ותלול למעלה למעלה ע"כ. ועם מה שפירשתי שד' טבעות הם רמז למחזיקים בלומדי התורה, יאמר על ד' פעמותיו, לומר שהלוכם הוא ע"י עסק התורה ובזכותו הם הולכים, לפי שהוא שעבד ד' יסודותיו לתורה:

פסוק יג

ועשית בדי עצי שטים. הבדים היו רמז לתומכי התורה חוץ מן המחזיקים הם שעושין לו כל צרכיו והם יושבין עמו, כמו הטבעות שהם קבועים בארון, אבל התומכים הם המספיקין להם מעות למחזיקים כדי לתמכו והולכים לימים ומדברות ועושים לו פרקמטיא, כמו שהיה עושה זבולן לישששכר, כמו הבדים שהם הולכים ובאים אבל לא יסורו ממנו, כמו שאמרו ז"ל על פסוק בצל החכמה בצל הכסף, א"ר יוחנן כל המטיל

מלאי לכיס של ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה, ואמר בצל החכמה בצל הכסף מאי בצל בצל, לומר שכל אחד יושב בצל חבירו ובצלו, שנאמר לכן בארצם משנה יירשו:

פסוק יד

ואמר לשאת את הארון. לומר שישאוהו לבד ולא שיוליכוהו, שהוא היה הולך מעצמו. ואמר הארון, שעשה משה, שכן אמר פרשת עקב בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות וגו' ועשית לך ארון עץ, ואמר ואעש ארון עצי שטים, ואותו ארון היה נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה, וזה הארון אינו של בצלאל, אלא עשה אותו משה לפי שעה לתת אליו הלוחות כשירד, וכשירד שבר הלוחות ושם אותם בארון, ואותו שהיו בו הלוחות שניות עשה אותו בצלאל ונעשה אחר יום הכפורים כשירד בלוחות שניות. וזה של משה היה יוצא עמהם למלחמה, אם של משה שהיה מעץ ולא היה מצופה זהב ולא היה בו כי אם שברי לוחות היה הולך מעצמו, שנאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך ג' ימים, ארון שעשה בצלאל שהיה מצופה זהב והיו בו לוחות שניות, שהם ודאי יותר כבידות מן הראשונים לפי שהם מעשה ידי אדם ובראשונים נאמר עליהם והלוחות מעשה אלהים המה, ואע"פ שנשתברו ופרחו האותיות מ"מ הם יותר קלים והיה עליו כפורת עוביה טפח על אורך אמתים וחצי ורוחב אמה וחצי וב' כרובים מקשה זהב, ודאי שא"א שד אנשים יוכלו לשאת אותו, לזה אמר לשאת את הארון בהם, הם ישאו על כתף לבד והבדים יסייעו בנטילתם, שהוא נושא עצמו. ואמר לעומת המסגרת תהיינה הטבעות לבתים לבדים לשאת אותו, ולא להלוך כי הוא ישא את עצמו, כמו שאמר אחר כך ונשא בם שהוא נושא את עצמו, לפי שהשלחן לא היו נושאים אותו לבדו אלא גם הכלים של השלחן היו נתונים עליו, כמו שאמר בפרשת במדבר על שלחן הפנים ונתנו עליו את הקערות ואת הכפות ואת המנקיות ואת קשות הנסך ולחם התמיד עליו יהיה, וכן במזבח אמר ונתת עליו את הסירות ואת היעים את המחתות ואת המזרקות, וכן אמר במזבח העולה בשאת אותו, וכן אמר במזבח הקטרת לשאת אותו בהמה, בכל משא בני קהת אמר נשיאה לבד, לומר שקדושת הכלים הם מוליכים עצמן, וכן אמר בעבודת בני קהת בכתף ישאו לבד:

פסוק טז

ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך. כאן רמז לו על לוחות שניות שעתיד ליתנם בארון של בצלאל, והם עדות לישראל שכפר להם מעשה העגל, לזה לא אמר ונתת את הלוחות אשר אתן, כי אותם לוחות נשתברו והושמו בארון שעשה משה כמ"ש:

פסוק יז

ועשית כפורת זהב טהור אמתים וחצי ארכה, מה צורך לומר האורך והרוחב אם הכפורת על הארון ודאי שהוא כמדת הארון, שהיה אמתים וחצי ארכו ואמה רחבו כן צריך להיות הכפרת, אלא בא ללמד על עשייתה שצריך שיכוין בעשייתה כוונה ידועה, כי אמתים וחצי הם ט"ו טפחים הם י"ה, וחציו ככולו, והרוחב ט' טפחים ועובי טפח הם י'. וכן זה הפסוק יש בו עשר מלות כל זה לומר שיכוין בעת עשייה כדי שימצא הכנה לחול עליו הקדושה, ופסוק של מעלה ונתת אל הארון תמצא בו כ"ו אותיות ומתחיל בוא"ו ומסיים בך', כל זה הוא לומר שיכוין בעת הנתינה כי עיקר היא הכונה שהוא שם היחוד כינה בגימ' אחד מיוחד, כי עיקר עשיית המצוה הוא הכונה, כי מצוה בחלוף מ' בא"ת ב"ש יהו"ה, הרי השם, לומר כי כל מצוה ומצוה יש בה שם השי"ת, וכן מצוה באלב"ם בזפ"ע, גימ' קטן, קו"ף ט"ט נו"ן גימ' יש, לומר שהוא ית' מצוי. ועלתה מצוה לחשבון קטן, לומר שהעושה המצוה לא יתגאה ולא יתראה בר אלא יקטין עצמו, ובזה יהיה לו השארות בעולם ויזכה לי"ש עולמות שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק, ואם יעשנה להתגאות ולהתראות בה אין לו שכר, אדרבא יש לו עונש וכאלו פרק מעליו עול מלכות שמים מאחר שאינו עושה אלא לכבוד עצמו, וכן י"ש יו"ד שי"ן גימ' פרק:

פסוק יח

ועשית שנים כרובים. רמז לב' מדות שהעולם מתנהג בהם שהם חסד ופחד דין ורחמים, והם שני פועלים, וכנגדם באדם שהוא עולם קטן לב ומוח, וכדי שלא תבין שהם ב' רשויות ח"ו אמר מקשה, כלומר לא יקשה עליך כי אחד הם, כי מקשה במ"ק אחד, ולזה אמר שנים ולא אמר שני כי שנים במ"ק אחד, כל זה להורות על האחדות, ולזה היה מקשה שאין עמו דבר אחר להורות על האחדות. וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל, ומה שהזכיר בצווי ועשית שנים כרובים ולא אמר שני, לשון השויה, כמו שני לוחות, ב' כבשים, שני שעירים, לכך הוצרך לומר שנים לומר שחלוקים הם בענינם, זה זכר וזה נקבה, וכן דרשו רז"ל במסכת יומא (דף נ"ד) אמר רב קטינא בשעה שישראל היו עולין לרגל היו מגלגלין להם הפרוכת ואומרים להם ראו חבתכם לפני המקום ומראין להם הכרובים שהם מעורים זה בזה. וכן כרובים גימ' מראה כבוד שמראים כבודן וחבתן של ישראל, וכן כתיב כמער איש ולויות, אמר רבא בר שילא כאיש המעורה בלויה שלו. והיה אפשר לומר שהיו הכרובים האחד בצורת אדם גדול ושני בצורת ילד קטן, כענין שראה יחזקאל פני האחד פני כרוב והשני פני אדם, ודרשו ז"ל היינו כרוב היינו אדם אלא אפי רברבי ואפי זוטרי, וכל זה להעיד על אהבתו לישראל כאהבת האב לבנו שהיא אהבה חזקה, וכל זה כדי שנדע ונשכיל שדבקותו יתברך עמנו דבקות גדול וחזק בלי

שום אמצעי ולפי שדבקותו יתברך עם האומות עכו"ם ע"י אמצעי, כשרצה להודיענו בתורה שדבקותו עמנו בלי שום אמצעי, וא"א להודיענו אלא ע"י משל זה בהכרח. ועוד טעם אחר כדי שנתעורר בתפלותינו ובכל שאר העבודות שלא נשים אמצעי בין הקב"ה ובינינו. ומן הטעם הזה הונחו לפני לפנים במקום השכינה, כי הוא התל שהכל פונים בו לתפלה, ואם תשכיל בדעת הרמב"ם ז"ל בענין הכרובים, תמצא שהם כנגד הכרובים שראה יחזקאל הנביא ע"ה, והם חיות הקדש, ואע"פ שראה ד' חיות, הם חיה אחת, ומזה אמר יחזקאל היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה, אחר שאמר שהם ד' חיות החזירם אחר כן לחיה אחת, והאריך הוא ז"ל בענין אחר כן על דרך הקבלה, ב' כרובים כנגד הקול והאש אשר בהר סיני, והיו שניהם זהב כי הכל מקבל מחסד ודין, והיו מקשה להורות על האחדות, והיו זכר ונקבה להורות על המשפיע ומושפע, והיו אחד מקצה מזה ואחד מקצה מזה כי כן הא' ראש הבנין וא' סופן, והיו פורשי כנפים למעלה, כדי לקבל מלמעלה ע"כ, עיין במקומו. ואמר פורשי כנפים, ולא אמר פורשי כנפיהם, להורות שהם מקבלים ומשפיעים:

ויש מי שפירש שהכרובים הם דמות ב' תינוקות, תרגום תינוק רביא, הוא לומר שהקב"ה מלמד תינוקות שנאמר וכל בניך למודי ה'. אמרו בזוהר שמה שאמר וכל בניך הם אותם שמתים קטנים לומדים שם ומלמדים זכות על אבותיהם, וכן אמרו ז"ל אל הכפורת יהיו פני הכרובים, כתלמיד הנותן עינו למטה מפני אימת רבו. להודיע שעיקר התורה הוא למוד התינוקות, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, ואם אין גדיים אין תיישים, לזה נרמז כאן קודם עשיית המשכן להורות על מה שאמרו ז"ל אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש, ולזה היו על הכפורת והלוחות למטה מהכפורת, לומר שעיקר למוד התורה הוא למוד התינוקות שעליו עולם עומד בהבל פיהם הבל שאין בו חטא, זהו פורשי כנפים למעלה, שמלמדים זכות על כל ישראל בהבל פיהם שעולה למעלה, הכרבים גימ' זרע, עזר, ר"ל זרע ישראל הם עזר לישראל בהבל פיהם, הבל ה' לב, פיהם גימ' קהל, ר"ל לב של הקהל הוא הבל פיהם של תינוקות, זהו ולשון רכה שהם התינוקות שלשונם רכה שקורין לרי"ש לי"ש, תשב"ר גר"ם, נוטריקון תינוקות של בית רבן גזרות רעות מבטלין, תינוקות גימטר' תתבקע, שמבקעת כמה רקיעים ועולה בהבל פיהם ובוקעת וקובעת מקום לקהל לתפלתם, זהו על הכפורת יהיו פני הכרובים, ר"ת היפה. יהיו פני הכרבים, גימ' תמ"ח. שהם מוחים חמת המלך, מתח מותחים הרחמים, חתם חותמים אותם לחיים:

פסוק כג

ועשית שלחן. אמר צווי השלחן אחר הארון, לרמוז להאכיל ת"ח, שהארון הוא ת"ח והשלחן הוא האכילה שאם אין קמח אין תורה ואם אין תורה אין קמח, אם אין ארון אין שלחן שהשלחן אינו אלא להאכיל עליו ת"ח, שלחן נוטריקון של חכם נתן, שהוא חכם ומבין דבר מתוך דבר. גם סמך השלחן לארון לומר שעיקר השלחן הוא לומר עליו דברי תורה, והשלים פרשת ארון בני ישראל ועשית שלחן, לומר שיהא השלחן מבני ישראל שהם הת"ח:

עוד אמרו ועשית את השלחן, וכן כל כלי וכלי קורא לו שם, כמו שאמרו בזוהר דבעובדא ובשמא ומילא דפומא תליא מלתא, ועל זה תיקנו ז"ל הברכות על כל מצוה ומצוה כדי שיהיה מעשה ומילא דפומא. ואפשר שעל כל כלי וכלי שהיו עושין היו מברכין על עשייתו אקב"ו על עשיית כלי פלוני, כדי שתחול הקדושה בעשייה ומילא דפומא. ואמר ועשית כי היל"ל ועשה כמ"ש ועשה כרוב אחד, ועשית לומר שבעשיית התחתון נעשה העליון, לז"א ועשית בוא"ו וכבר עשית, כי מיד בהשלמת זה נשלם האחר, כי יד הגשמית כשעושה דבר למטה כן היד הרוחנית שהיא כמו צל ליד הגשמית עושה למעלה, כמו שאדם הולך וצלו הולך עמו, וכל מה שהוא עושה רואה בצלו שעשה גם כן. ומכאן תבין שעושה עבירה שלא די שטמא איבריו הגשמיים אלא גם הצורה העליונה, והצורה העליונה היא מרכבה למה שלמעלה ממנה עד מעלה מעלה, ובהנעת התחתונה ינועו כלם, שנאמר ואד יעלה מן הארץ. וכן בעשיית המצוה כמו שעושה באיברים הרוחניים ומתקנן אם ביד מתקן היד הרוחני, ואם עין עין, וכן כל שאר האיברים, לזה באו מצות עשה כמנין איבריו של אדם כדי שיתקן אדם העליון שהוא צלם לתחתון, זהו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, צלם ודמות. וכמו שהגוף הוא מלבוש לנשמה שנאמר בשר אדם, הנשמה נקראת אדם, כן הצלם הוא מלבוש לדמות זה, אך בצלם יתהלך איש, לא אמר אך בצלם הולך איש, אלא יתהלך, לומר שבשעת פטירתו מזה הגוף מתלבשת הנשמה באותו גוף הרוחני שתיקן, זהו יתהלך לעתיד, יתהלך לפני הקב"ה, כד"א את האלהים התהלך נח, ואית ליה נייחא כי אי אפשר לעלות למעלה בגוף גשמי שאין גשמות למעלה שנאמר ויכלא הגשם מן השמים, ואין לבא אל שער המלך בלבוש שק, כי הקש הוא לאש שהוא גיהנם וסמאל שולט עליו שנאמר ובית עשו לקש שהוא הגוף משליט עליו שנאמר קץ כל בשר, על הבשר יש לו כח, אבל לא על הנשמה, ק"ש בגימ' הנשמה, לומר שצריך לסגף הגוף ולענותו ולעשות מהגוף נשמה, ויתהלך בו לפני הקב"ה. ואם ח"ו עבר עבירה פגם באותו רוחני, ועליו נאמר וכל אשר בו מום לא יקרב, א"כ לזה אמר ועשית, לומר

שבעשיית התחתון נעשה העליון, וכן בכל שאר הכלים. ולזה רמז למשה ועשו לי מקדש וגו', מיד כשעושין התחתון נעשה העליון, אבל לא אשרה שכינתי אלא בתחתון, זהו אומרו ושכנתי בתוכם:, לזה אמר במשכן ואת המשכן תעשה, לא אמר ועשית משכן, כי התחתון נקרא משכן שאין לו העמדה שאינו עומד אלא כמנין משכן, לפי שנבנה על ידי בני אדם, לזה מנין משכן יעמוד שלח"ן, של ח"ן, של חנון נאמן, וכן של חסד נאמן, ר"ל כשישים השלחן לא יתגאה לומר שהוא עמל בו וגדלו, וכל מה שנותנים לפניו מקערות וכוסות בפרט אם הם מכסף וזהב, ממאכלים ערבים, לא יעלה בדעתו לומר כחי ועוצם ידי עשה לו כל החיל הזה, ובפרט אם יש לו שם עבדים שמשמשים אותו, לזה באו אותיות של שלח"ן של חונן נותן, של חנון נאמן, אינו שלו אלא שנתן לו בחסדיו מבלי הכרח ושילום, אלא שהוא זן את כל העולם בחסד גמור והכל שלו, זהו של חנון נאמן, כדאיתא פרק כל כתבי גבי ר' חייא שנתארח אצל בעה"ב בלודקיא והביאו לפניו שלחן של זהב משאוי י"ו בני אדם וי"ו שלשלאות של כסף תלויות בו וקערות וכוסות קבועות בו ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים, וכשהיו מניחים אותו היו אומרים לה' הארץ ומלואה, וכשהיו מסלקים אותו היו אומרים השמים שמים לה' וגו', כדי שלא יתגאו היו אומרים לה' הארץ ומלואה, וכשהיו מסלקים היו אומרים נתן לבני אדם במתנה לא שהוא עשה בכחו ועוצם ידו. גם שלח"ן שואל לך חנינה נתינה, כלומר אם בא עני לשאול תחון ותתן לו מן השלחן, כי לזה צוו חז"ל להאריך על השלחן כדי שאם יבא עני יתן לו ממנו ואם אתה עושה לשמה יזמין לך אדם הגון, לא כמו שאמר הנביא בעת אפך עשה בהם, הכשילם בבני אדם שאינם הגונים, שלח"ן שולח לך חסיד נאמן. והקב"ה ישמור לך לעולם הבא החסדים שאתה עושה על שלחנך, שלח"ן שומר לך חסדיך נאמן, נאמן הוא לשלם שכרך, ולא לך לבד אלא גם לזרעך, שכן שלח"ן למפרע נוצר חסד לאלפים שמור, שמור לך חיים נעימים, כי לזה היה שולחן בצפון, לומר שהקב"ה צופן לו שכר, שנאמר מה ורב טובך אשר צפנת ליראיך., והקב"ה שואל בשלומו ואומר לו, שלום לך חונן נאמן:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. מנהג החסידים אשר בצרפת שעושים משולחנם ארון לקבורה, להורות כי האדם לא ישא מאומה בידו, ולא ילונו בעמלו כי אם הצדקה שעשה בחייו והטובה שהוא מטיב על שולחנו, וזה רמוז בשלחן שמור לקבורת חסד נדיבותיך. שלחן בגימ' רחק פ', שירחיק פיו מלדבר נבלה על שלחנו, אלא בד"ת שהם רקח פ', שדברי תורה הם רקח מרקחת:

ועשית שלחן עצי שטים. ס"ת תן יש, כלו' תן כדי שיהיה לך ויש לך לעוה"ב, ואם לא יתן יהיה כל מאכלו לנחש, שהפך שלחן לנחש, ועליהם נאמר העורכים לגד שולחן, עורכים לגד בגימ' שלחן עם שלש תיבות, דאיהו סטרא דסמאל וגם מריעים דגלו, לגד דגל, ואם תמנה הן' של שלחן בז' מאות בחשבון אי"ק בכ"ר יעלה שלחן גימ' קשר הנשמה כחי, כלו' קשור הנשמה בגוף הוא בכחו ית' לא באכילה, ובא"ת ב"ש יעלה אמן על כל ברכה וברכה, ובמספר קדמיי יעלה לזכרי, ר"ל שיזכור ה' תחילה ולא ימשך אחר האכילה, ובמספר אחורייי ישר, פירוש שיהלך ביושר, צרף לזכרי עם ישר, עולה קח חלקי תנהו לעני, ובזה יהיה לך שלמות, ואם לאו יהיה של מות, עשו הנשמה, שמקטרג ונוטל הנשמה, ועם ב' מלות לזכרי ישר גימ' אכל עליו תורה:

ובזוהר שולחן דמילי אורייתא אתאמרו עליה ב"ה נטיל ההוא שולחן ושוי ליה לחולקיה, ולא עוד אלא סוריא' רב ממנא נטיל כל אינון מילין ושוי דיוקנא דההוא שלחן קמי קב"ה וכל אינון מילין דאתאמרו עליה סלקין על ההוא פתורא ואתעטר קמי מלכא קדישא דכתיב זה השולחן אשר לפני ה' דאתעטר קמי קב"ה, שולחן דבר נש קיימא לדכאה ליה לבר נש מכל חובוי, זכאה איהו מאן דמילין תרין קיימין על פתוריה, מילי דאורייתא וחולקא דמסכני מההוא שלחן, כד סלקין ההוא פתורא מקמא דבר נש תרין מלאכין קדישין אזדמנו תמן חד מימינא וחד משמאלא, חד אמר דא איהו שלחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה, דא פתורא דעילאי ותתאי יברכון ליה, מסדר יהא תמיד פתורא דא בברכאן עילאין ומשחא ורבו עילאה והקב"ה ישרי עליה, וחד אמר דא איהו שולחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה פתורא דעילאי ותתאי יברכון ליה, מסדר יהא האי פתורא קמי עתיק יומין בהאי עלמא ובעלמא דאתי ע"כ. עם זה יהיה פירוש לחם פנים לפני תמיד, לחם פנים הוא לחמה של תורה שנאמר לכו לחמו בלחמי גי' פנים, ע' פנים לתורה, שיאמר ד"ת על השולחן, וחולקא דמסכני רמוז בפנים, כי פנים גימ' לעניך, א"כ לחם הפנים כאלו אמר ונתת לחם לענייך, אם תעשה כן לפני תמיד יהא האי פתורא קמי עתיק יומין, זהו לפני תמיד, הרי ב' דברים שאמר בזוהר שהם מילי דאורייתא וחולקא דמסכני רמוזים כאן, לחם העניים היה מתיש כח היצר הרע בטבע, כי רצה הקב"ה כי המלאכים המשמשים במרום אין להם יצה"ר כן הכהנים יהיו אוכלין קמעא ומתברך במעיהם כדי שלא יהא טרודים בצורך גופם, ולהורות כי לא על הלחם יחיה האדם:

ובזוהר כהני אתברכא כל מזונא דאכלי ושתן דלא לקטרגא בהו יצה"ר, דהא יצה"ר לא אשתכח אלא מגו מיכלא ומשתיא הה"ד פו אשבע וכחשתי ותפשתי שם אלהי, ומגו

מיכלא ומשתיא יצה"ר מתרבי במעוי דבר נש, לחם דא מזונא דקא נפיק מגו שולחן מברך מזונא דכהני דלא ישתכח בהו מקטרגא לקטרגא לון למפלח בלב שלם להקב"ה, ודא אצטריך יתיר לכהני מכל עלמא ע"כ. ושאר כל אדם מתישין כחו בתורה כמו שאמרו ז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וגו'. וכמו שנאמר בלחם הפנים פנים כן נאמר בתורה פנים, שנאמר פנים בפנים דבר ה', לומר שכמו שלחם הפנים שהיו אוכלים הכהנים היה להתיש כח היצה"ר ולהתברך מזונם כן כל אדם בד"ת שאומר על שולחנו מתיש כח היצר ומתברך מזונו, ולזה רמז התנא שאמר כל שולחן שאמרו עליו ד"ת כאילו אכלו משולחנו של מקום, ואכילת שולחנו של מקום לא היתה כי אם לחם הפנים, לרמוז למה שאמרתי, ולזה היה השולחן בצפון להתיש כח הצפוני שהוא צפון במצפונו של אדם, וכן אז"ל לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, שהוא מזון המלאכים שהיו אוכלים קמעא ומתברך במעיהם, כדי שיהיו פנויים לעסוק בד"ת ולא יצטרכו לחזר אחר מזון גופני, ולזה נקרא שלחן ששולח ברכתו משם, וכדי שיהיו פנויים מיצה"ר, שניים להם אוכלי תרומה, כי אחר שנתרמה ונקרא עליה שם ובירך חל עליה קדושה וברכה, קדושה להתיש כח היצר, וברכה שאוכלין קמעא ומתברך במעיהם, ובאמרם אוכלי תרומה ולא אמר אוכלי לחם הפנים רמזו על התורה תרומ"ה תרו"ם ה', תור"ה מ', שנתנה לארבעים יום, לזה אמר שניים להם אוכלי תרומה, שכמו שאוכלי תרומה מתישים כח היצר ומתברך המזון במעיהם, כמו שאמרתי מקריאת שם וברכה כן האומר ד"ת על השולחן. לחם הפנים, היו י"ב ככרות, שנאמר זה השולחן אשר לפני ה', כמנין זה, והיה מתחלק למשמרות משמר הנכנס נוטל ששה ומשמר היוצא נוטל ששה, הנכנסים היו חולקים בצפון והיוצאין היו חולקים בדרום, ובזמן שבא אחד מג' רגלים בשבת חולקים כל המשמרות בשוה, כן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות עבודת ב"ה. וראה כי הכל היו חולקים בכוונה ידועה, כי היו חולקים ו', וא"ו גימ' אח"ד, כדי שיהיה להם לב אחד לעבודת בוראם, והיו חולקים בצפון להתיש כח הצפוני, והיוצאים היו ג"כ חולקים ששה כדי שלא ישלוט עליהם לפי שיצאו, וכדי שיהיה להם לב אחד לעבודתו, וחולקים בדרום לפי שרוח הדרום קר שכבר נתקרר היצר, וכדי שיהיה לבם לדר רום, לפי שיצאו, וכדי שלא תפרד מהם הקדושה, וברגל חולקים כל המשמרות כדי שלא תשלוט עליהם היצר מחמת אכילה ושתיה של יום טוב, לח"ם פני"ם גי' ירח"ם, שהוא מרחם על הכהנים שהיו הולכים יחפים על הרצפה היה מרחם עליהם שלא יבאו לידי חולי מעים, לפי שהיו יחפים ובלי מלבוש והיו אוכלים בשר הרבה שהיה נכנס ברמ"ח איבריהם והיה מעכל כל אכילתם כדי שלא יבאו לידי גסות לב מרוב האכילה, לח"ם,

חמ"ל עליהם ומח"ל להם עונותיהם, לח"ם פני"ם, למ"ד חי"ת מ"ם פ"ה נו"ן יו"ד מ"ם, גימ' הוא מברי"ח יצ"ר הר"ע הי"ה ע"ה, לח"ם פני"ם במ"ק גי' ג"ל, שהיה מגלה להם רזי תורה, כמו המן שהיה מגלה רזין, לחם הפנים שהוא לוחם עם היצר שהוא בפנים, וכן הפנים במ"ק עולה יצר רע, עה"מ:

ואמר בשולחן אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו, ולא נזכר חצי כי אם בקומה. הטעם הוא, כי הארון הוא רמז לתלמיד חכם שצריך להשפיל עצמו כאילו אינו שלם אלא חצי בין באורך שהוא כלפי העם, שהם רחוקים ממנו, שהאורך הוא יותר רחוק מן הרוחב, ורמז שישפיל עצמו בפניהם, בין בקומה שהוא כלפי הקב"ה, אבל שלחן שהוא רמז למלכות צריך שינהוג נשיאות ומלכות, ולא יראה שפלות כדי שתהא מוראו על הכל אפי' על קרוביו ובני משפחתו, שהתורה אמרה שום תשים עליך מלך, ש תהא אימתו עליך, וכן צוה רבינו הקדוש לרבן גמליאל בנו וא"ל נהוג נשיאותך ברמים, בקומה, שהוא רמז כלפי הקב"ה, אמר ואמה וחצי צריך שישפיל עצמו, ולא יחשוב אלא כאילו הוא חצי כדי שלא יגבה לבו כי האדם שהוא קל הדעת כשנותנים לו איזו מעלה או איזו שררה מיד זחה דעתו עליו, אבל מי שיש לו שכל ודעת ידע ערכו, וידע שאותה מעלה או אותה שררה שניתן לו אינה תמידית, לפי שהוא כלה ואבד ובאבדו תאבד מעלתו עמו, וידע שהזמן הוא כלו מקרה ופגע, ואינו יכול לעמוד כנגד שום מקרה ממקרי הזמן א"כ איך יתגאה, אלא יחשוב עצמו כאין, כמו שאמר אברהם אבינו עם כל המעלה שנתן לו אמר ואנכי עפר ואפר, ומשה רבינו אמר ונחנו מה, ודוד המלך ע"ה אמר ואנכי תולעת ולא איש, אבל העכו"ם כשנותן להם איזו מעלה לפי שהם שוגים בהבלי הזמן טח מראות עיניהם וחושבים שיתמידו באותה מעלה, ואינם שמים לב מי הוא שנתנה להם, כי אם היו באים לידי חשבון זה היו מבינים שמי שנתנה להם יכול להסירה מהם, ולזה אמר פרעה הרשע מי ה' אשר אשמע בקולו, וכן חירם אמר מושב אלהים ישבתי, וכן נבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב וגו', לזה בא הרמז כאן ואמה וחצי, לומר שאין גבהות לפני. המקום, לזה אמה ולא אמתים וחצי ולא שלם, וכן אמרו ז"ל בענין הכריעות בברכות, הדיוט כורע באבות תחלה וסוף והודאה תחלה וסוף, וכהן גדול תחלת כל ברכה וסוף כל ברכה, והמלך כיון שכרע שוב אינו זוקף עד שיגמור, כל זה כדי שלא תזוח דעתו, לא הכהן בראותו שהוא גדול מאחיו, ולא המלך. וברוחב שלא נאמר בו חצי אמה היה לומר שיקרב קרוביו:

פסוק כט

ועשית קערותיו וכפותיו וקשותיו וגו' בא להורות לאדם דרך הנהגתו על שלחנו באכילתו ובשתייתו ובכוונתו ובכליו, ולא ימשך אחר תענוגי הגוף וידע שהוא מעומד לפני מלך ה' כמו שאמר דוד שויתי ה' לנגדי תמיד, וכ"ש בעת האכילה ששם צריך שיתגבר שלא יבא השטן אם ימשך אחר הנאת גופו, וכן אז"ל סעדת והנאתך משוך ידך הימנה, פירוש אם אותו מאכל הוא מתוק משוך ידך הימנו כדי שלא תמשך ותשכח העיקר שהוא מזון הנפש, ותחשוב שהגוף עיקר ותעשה הטפל עיקר ומהעיקר טפל אלא קודם כל דבר תשים מגמתך שהש"י עומד לפניך, שנאמר זה השלחן אשר לפני ה', ולזה קודם כל דבר אמור הברכה על אותו דבר, ואומר ברוך אתה לנוכח להודיע שה' הוא נגדו, ועל זה אמר שלמה כי תשב ללחום, פירוש לאכול לחם את מושל שהגוף מושל עליך, ואי אפשר בלתי להאכילו, בין תבין את אשר לפניך שהוא השי"ת שאומר ברוך אתה לנוכח:

וכתב רבינו בחיי ז"ל בספר שלחן של ארבע ז"ל, יצטרך האדם כשיאכל וישתה שיפנה מחשבתו ותהיה משוטטת בהקב"ה על כל לגימה ולגימה, כענין שכתוב ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, ותוכל ללמוד זה מדור המדבר, כי בהיותם אוכלים המן היתה כונתם משוטטת בשכינה ומתבוננים בענוה, על כן חייבה החכמה שיהא שיעור מזונם עומר שהוא עשירית האיפה, יתבוננו בעשירית שהיא נותנת טרף לביתה ומספקת מזון לכל נברא מעלה ומטה, ועוד רמז בעשירית האיפה שלא ימשך אחר המאכלים הערבים, לומר איפה מאכל מתוק וערב לומר הביאו, אי פה הוא, לז"א אמר עשירית תמדוד עצמך כמה תתאוה לאכול תאכל העשירית ממה שאתה אוכל כמו שאמר ז"ל סעדת והנאתך וכו'. ועל כן ראוי לאדם הירא את ה' שתהיה מחשבתו מקושרת עם העליונים ותהיה אכילתו לקיום גופו בלבד ולא ימשך אחר התענוגים, סבת אבדן הגוף והנפש וסבה שישכח את העיקר, כי מתוך האכילה והשתיה יגבה לבו, ויבא לידי מכשולות וחטאים גדולים ולעשות מעשים אשר לא נעשו, והנה אחי יוסף לא מכרוהו אלא מתוך אכילה ושתיה, ומטעם זה אמרה תורה שלא לאכול ביוה"כ שהוא יום דין לנפשות כי תהיה אכילתו סבה להחטיא את נפשו, ואפילו בדיני התורה אמר אכל ושתה אל יורה, כל זה ראיה כי האכילה והשתיה סבה להעביר האדם מדרך התורה והעבודה ולהשליך כל חקי השי"ת אחרי גוו, כל זה גרם לו שאכל ושבע, ולכך ציותה תורה ואכלת ושבעת וברכת, כלומר אחר שתאכל ותשבע ואתה קרוב לפרוק עול, וברכת את ה', באותה שעה תצטרך שתקבל עליך עול מלכותו יתברך לשמו, ע"כ קצור דבריו. לז"א קערותיו, שלא יסתכל בקערה אם היא של חרס והוא רוצה להיות מכסף, שאם הוא רודף אחר היתרונות יהיו

כל ימיו מכאובים, כמו שכתב הוא ז"ל, מי שרודף אחר היתרונות יהיו כל ימיו מכאובים, ולא ישבע לעולם לפי שהיתרונות אין להם תכלית, ומי שרודף אחריהם הוא נגוע ומוכה בסנוירי הסכלות ובכל שקר יתגלע, אין צריך לומר שאין לו חלק בתורה, שאם הוא עשיר ורגיל לאכול ולשתות בכלי כסף וזהב סוף שימעט בעיניו זה וישתוקק ויתאוה לנופך ספיר ויהלום, ואם השיג כלי אחר יתאוה לב' ולג', וזה ללא תכלית, ועל כן יתחייב האדם לשים מדותיו שלא יהמה לבו אחר היתרונות ושיסתפק במעט. והנה התורה היא מעידה על יעקב אבינו שהיתה לו מדת ההסתפקות, ולא היה מבקש היתרונות אלא דבר הכרחי שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ע"כ זהו קערותיו שלא יסתכל בקערה כמו שאמרנו, ולא במה שבתוכה שיתאוה למאכלים ערבים והשמנים, כמו שאמר התנא ואל תתאוה לשלחנם של מלכים, כמו שכתב הוא ז"ל שיצטרך שיחזר אחר המאכלים הדקים, שהרי לפי דקותם יתרכך השכל ויתפקח הלב, כמו שאמר רבא חמרא וריחני פקחין, שלא יתכוין אלא לפקוח עיני שכלו, ויזהר ממאכלים הגסים שהשכל יתעבה בהם וישחת מצלילותו וזכותו, וכבר שמענו שהיה בקדמונינו מי שלא אכל בשר בהמה לגסותה, והיה רוב אכילתו בשר עופות קטנים דקים, והיו מגדלים אותם בבית ונותנים להם מזונות ידועים, כדי לזכך בהם את המוח, ולהישיר בהם האיברים שהם כלי הנפש, כדי שתתעלה הנפש ותמצא תכונה לקבל התורה ע"כ. וכפותיו, הם כלי השתיה ג"כ כדי שלא יסתכל בהם אם הם זכוכית או כלי חרש, ויעלה בדעתו שאין ראוי לו לשתות בהם וילך לטרוח ולבקש כלים נאים, אלא יעריך עצמו שהוא חומר קורץ מאדמה, לזה אמר כפותיו כפי ערכו שהוא עפר מן האדמה, ולא במה שבתוכו שנאמר אל תרא יין כי יתאדם, אז"ל יתאוה לדם, וי"ג ווי"ן נאמרו על היין, ומחלל האדם שנאמר ויחל נח, אז"ל שירד מקדושתו ונעשה חול, ואחר שהיה זך נעשה איש אדמה עפריי חומריי גס, וכן קערותיו היינו קערות הראויות לו חומריות כמוהו כמו שהוא מחומר. קשותיו, הוא בשאר מדותיו שהם צריכות לשלחן שלא יהא קפדן, קשותיו מלשון קושי, ובפרט אם יהיה שם אורח או אכסנאי או עני על שלחנו שלא יראה פנים זועפות, גם שלא יהא גרגרן, גם שלא יעשה דברים שממאס חבירו, שלא ישוך פרוסה ויתן לחבירו, וגם לא ישתה מהכוס ויתן לחבירו, ולא ילקט פירורין ויניחם על השלחן שכל אלו הדברים מביאים לידי אנינות הדעת, ואמרו ז"ל על פסוק כי על אלה יביאך האלהים במשפט זה הרק בפני, חבירו או הורג כנה בפני חבירו, וכן לא יבצע פרוסה פחות מכזית ולא יותר מכביצה, ולא ישתה כוסו בבת אחת, וכן שאר מדותיו, וזהו קשותיו שישוה מדותיו, כמו איתקש להדדי בלשון גמרא, וכן לא ידבר שום דבר קושי כגון דברי תפלות ונבלה,

כי הקב"ה בחר בשביעיות, בחר בשבת שהוא יום ז', ובשמטה שנה שביעית, וביובל אחר ז' שמטות, וכן בחר ממין האנושי משה רבינו ע"ה. שהוא שביעי אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה, וברא ז' רקיעים ובחר בשביעי שהוא ערבות, וכן ברא באדם שבעה נקבים ב' עינים ב' אזנים ב' נחירים ובחר בז' שהוא הפה וכמו שכתב הרב ז"ל כי ידוע שלא בחר בו מפני אכילה ושתיה אלא לעבודתו, כשבא עת האכילה שהיא עבודת הגוף שם צריך לזכור עבודתו, וכן קשותיו עם האותיות גימ' עבודת השם, כמו שאמר הרב ז"ל על כל לגימא ולגימא תהיה מתשבתו משוטטת בהקב"ה, כענין שכתוב ויחזו את האלהים ויאכלו וגו'. ומנקיותיו שינקה האדם עצמו קודם שישב על השלחן ויבדוק נקביו, ומכאן תדע ששלחנו של אדם היא עבודתו ית', שכמו שהצריכוהו שיבדוק נקביו לתפלה כן הצריכוהו גם כן לשלחן, כל זה להודיע שהקב"ה מצוי על שלחנו של אדם, ולכך צריך לישב באימה ביראה כמו מי שיושב בתפלה, וכן הוא שבכל מקום שיש ד"ת שם השכינה שורה, שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך, והוא מזכיר שמו בברכותיו ומיחד שמו, שברכות השלחן הם ו', ברכת נטילת ידים, ברכת המוציא, וד' של ברכת מזון, וא"ו במלואה אחד, עוד ו' עם מנינה ששה גימ' תורה, לומר שמי שאי אפשר לו לומר דברי תורה הו ברכות הם נחשבים כאלו אמר דברי תורה, זהו מנקיותיו שהיא התורה שמנקה את האדם מכל עונותיו, כמו שאמרו ז"ל גדולה תורה יותר מכל קרבנות, שנאמר זאת התורה לעולה למנחה לחטאת, פירוש לא עולה לא מנחה לא חטאת וגו', שאין צריך לא עולה ולא חטאת. אשר יוסך בהם, רמז על המפות שאוכל עליהם שיהיו נקיים וטהורים שלא יהיו צואים, שכן אמרו חז"ל כל האוכל על כלים צואים עובר על לא תשקצו את נפשותיכם. זה"ב נוטריקון זן הוא בריותיו, לומר שאם יש עני על שלחנו לא יעלה בדעתו לומר שמשלו הוא אוכל, אלא זימנו הקב"ה אצלך כפי מה שעלה בשקול דעתו של, מקום ב"ה, כדאיתא בכתובות (דף ס"ז:) ההוא דאתא לקמיה דרבא, א"ל במה את סועד, פירוש מה אתה רגיל לעשות סעודתך, א"ל בתרנגולת פטומה ויין ישן, אמר ליה ולא חיישת לדוחקא דצבורא, אמר ליה אטו מדידהו קא אכילנא מדהקב"ה קא אכילנא שנאמר עיני כל אליך וגו' את אכלם בעתו בעתם לא נאמר אלא בעתו מלמד שכל אחד ואחד מזמין לו הקב"ה אכלו בעתו, אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא הוה חזי לה תליסר שנין ואתיא ליה תרנגולת פטומא ויין ישן, אמר מה דקמאי, אמר ליה נעניתי לך קום אכול, הרי שהקב"ה זימן לו בבית רבא, וכשאמר לו לא חיישת לדוחקא דצבורא נזדמן ע"י אחותו, והרגיש רבא שחטא ואמר נעניתי לך, זהו זה"ב זן הוא בריותיו, לומר שהוא זן, לא בעל הסעודה, כמו שהיה אברהם אבינו אומר

לאורחים כשהיו מברכין לו אומר להם וכי משלי אכלתם משל אלהי עולם אכלתם, וידע שהעני עשה עמו שהאכילו, כמו שאמרה רות שם האיש אשר עשיתי עמו, אני עשיתי עמו והוא לא עשה עמי. ועוד זה"ב, זן העולם ברחמים, שהוא זן לכל אחד ואחד כרצונו שנאמר ומשביע לכל חי רצון, כל אחד ואחד כפי רצונו, וכל זה מרוב רחמיו וחסדיו, שהרי יום שעשו העגל ירד המן, ומי שעושה זה, זה"ב נוטריקון זה הוא ברוך, וטהור ממחשבות רעות. ואמר תעשה אותם, לומר שאם התחיל לעשות אחד מאלו הדברים הקב"ה מבשרו שיעשה כלם, בא לטהר מסייעין אותו, וכתיב אתם לומר כאלו אתם עשיתם עצמכם:

פסוק לא

ועשית מנורת זהב. הקדים השלחן למנורה, לפי שהשלחן ממנו מזון הגוף, וא"א לאדם לעבוד ה' בלא בריאות הגוף, ואם אין גוף אין נשמה, וקודם בא הגוף ואח"כ כשיגדל ויבא לקיום המצות תבא הנשמה, ולזה אמר ועשית שלחן, אני בראתי לך גוף עיר פרח ואתה תתקן אותו ותזככו בקיום המצות כמ"ש פרשת בראשית, אשר ברא אלהים לעשות, ע"י אדם, תלה שלימות הבריאה על ידי בשר ודם, וזהו אשר תעשו אותם האמור במצות כתיב אתם כאלו עשיתם עצמכם. וזהו אומרם ז"ל כביכול כאילו נעשה שותף להקב"ה, אמר כן בהרבה דברים. וכן אחר כך צוה על המנורה שהיא רמז על הנשמה שהיא מאירה לגוף, מנרת בגימ' נ"ר הנשמה מ', ר"ל התורה שנתנה למ' יום, וכן נר הנשמה שהיא אצולה מאתו יתברך, זהו מנרת גימ' נר הנשמה בכחי, וכן הוא אומר נר ה' נשמת אדם. מקשה, גימ' תמה, תמה גדול איך עומדת הנשמה בגוף. ולזה בא הרמז בכחי, ולזה היתה המנורה נוכח השלחן לומר שאם אין קמח אין תורה ואמר תיעשה מלא יו"ד, מכאן עשה שלמה י' מנורות, ואמר תיעשה ר"ל שלא תשלם עשיית המנורה עד שיבא שלמה ויעשה העשר מנורות אז תושלם, ולזה אמר תיעשה גימ' ת"י שלמה, שיבא הוא ויעשה, כי אז הושלמו העשר והאירו, תיעשה גימ' שלימות עם המלה, לומר שהשלימות הוא לעתיד על ידי שלמה לא עתה, לז"א תיעשה, וכן אמרו ז"ל על ותשלם כל המלאכה האמור בשלמה ארז"ל ותשלם המלאכה אין כתיב כאן אלא ותשלם כל המלאכה מלאכת ששת ימי בראשית שלמה, מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות, ועשה אין כתיב כאן אלא לעשות, ע"י שלמה, וכיון שבא שלמה ובנה בית המקדש אמר הקב"ה עכשו שלמה מלאכת שמים וארץ, לכך נקרא שלמה ע"כ. וכמו שמלאכת שמים וארץ נשלמו על יד כן מלאכת המנורה נשלמה על ידו, ולזה אמר תיעשה לא אתה אלא על ידי שלמה:

ועוד אמרו חז"ל במדרש, ויעש את מנורת הזהב עשר כנגד עשרת הדברות, וכל מנורה היו בה ז' נרות הרי ע' כנגד שבעים אומות, שכל זמן שהנרות דולקות היו מתכבשין, ומיום שכבו הנרות נתגברו, ותורה נמשלה לנר, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ע"כ. והכונה היא לפי שבזמן שלמה היה שלום בעולם והיו כל האומות כבושים תחת ידו, אבל מזמן המשכן עד שבא שלמה כבשו ז' אומות, לזה היתה מנורה אחת שיש בה ז' נרות לכבוש ז' אומות של ארץ ישראל. ואמרו ותורה נמשלה לנר לומר שבזמן הזה אנו כובשים אותם בתורה שהיא שבעה ספרים, שנאמר חצבה עמודיה שבעה שחשבו ס' במדבר ג' ספרים, ולזה אמר מנרת בסמיכות לומר שהיא סמוכה למנורה אחרת שהיא התורה, זהב היא התורה שנאמר הנחמדים מזהב וגו':

עוד אמר ועשית ותיעשה. לומר שבעשיית התחתונים ישלמו העליונים, כמו שאמר בזוהר פעמים רבות באתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, לזה ועשית בעשייתך של מטה תיעשה של מעלה, לזה אמר מנורת בסמיכות, כי אינה סמוכה לזהב, שאם סמוכה לזהב היה לה להיות טעמה במקף ומנורת טעומה בטרחא, לומר שהיא סמוכה למנורה העליונה הנעלמת, ולזה ו' פעמים נזכרה מנורה רמז לששה קנים יוצאים מצדיה של עליונה, והבן:

ובמדרש תנחומא אמר שהמנורה בז' נרות הם ז' כוכבי לכת. וכתב רבינו בחיי ז"ל, ביאור זה כי ז' כוכבי לכת הם נרות ברקיעים ופועלים בשפלים ומנהיגים עולם השפל תמיד ביום ובלילה, והנר האמצעי הוא כנגד גלגל חמה שהוא תדיר באורה והוא אמצעי לז', על דרך שצ"ם חנכ"ל:

ועוד יכולין לומר שהמנורה היא התורה, כמ"ש המדרש שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, וששה קנים יוצאים מצדיה היא תורה שבעל פה שהיא ששה סדרי משנה, והכפתורים והגביעים והפרחים הם ברייתא וספרא וספרי:

ודע שהגביעים היו כ"ב, והכפתורים י"א, והפרחים ט', צרף הכל יעלה מ"ב, ה' ב"ם, וב"ם במ"ק ו', וא"ו גימ' אח"ד, לומר לך שהכל אחד ואחדות אחד, ולזה היתה ככר לא פחות ולא יותר לרמוז על האחדות, וזהו כלה מקשה אחת, מקשה במ"ק אחד:

עוד נאמר כי האדם הוא רמז לקנה אמצעי שעולה עד המוח, וג' קני מנורה מצדה אחד היא היד שיש בה ג' פרקים, ושבעה נרותיה עליה הם ז' נקבים שבראש, ב' עינים, ב' אזנים, ב' נחירים, והפה הוא הנר המערבי, ששם עריבות המאכל, ומלקחיה ומחתותיה הם האצבעות שלוקח בהם ומחתה בהם, פירוש מקבל על ידם שכר ועונש, ופירוש

מלקחיה שלוקח שכר, ומחתותיה פירוש עונש כמו היחתה איש אש בחיקו, ולזה היו ימין ושמאל:
ומה שהיתה בדרום להורות לאדם שעיקר דירתו הוא למעלה, דרום דר רום, כמו שאמר כי גרים ותושבים אתם עמדי, הישוב העקרי הוא עמדי, וגרים בעוה"ז כמו גר שבא לעשות סחורה ולהוליכה לארצו כי שם ביתו, וזהו ותושבים אתם עמדי, הישוב העקרי שלכם הוא עמדי בעולם הבא, וזהו דרום דר רום שעיקר הדירה היא ברום שהוא למעלה:
ועוד היתה בדרום לפי שהיא רמז לתורה. כמ"ש במדרש והחכמה מאין תמצא, היא בדרום כאומרם הרוצה להחכים ידרים. ודע כי הפתח היה במזרח וכשהיה כהן נכנס היה שמאלו לדרום וימינו לצפון ופניו למערב, יבא שמאלו לימינו של עולם שהוא הדרום וימינו לשמאלו של עולם שהוא הצפון, יבא שמאל לימין וימין לשמאל, ולעולם הוא כן, כי דרך כניסתו הוא יוצא, הכל הוא להורות כי ימין כלול בשמאל ושמאל בימין, והכל אחד, והיה הכהן נכנס וימינו לצפון שהוא שמאל עולם, הרי ימין ושמאל שמאל וימין, ופניו למערב ששם מתערב הכל והבן. וזהו שויתי ה' לנגדי תמיד, כי היה יוצא דרך כניסתו, ותמיד היה לנגדו המערב ששם השכינה, כי מימינו שהוא הצפון שהיה לימינו בכניסתו, כמ"ש שהיה שם השלחן והוא רמז למלכות ולמעלה ושררה ואולי אתגאה, אמר על זה בל אמוט כל עוד שנגדי השכינה:

פרק כו

פסוק א

ואת המשכן תעשה. לא אמר ועשית משכן, לפי שכבר קדם הצווי שאמר ועשו לי מקדש, ואמר המשכן בה' הידיעה כמ"ש שיעשה הוא הרוחני והם יעשו הגשמי, לזה אמר ואת המשכן הידוע תעשה אתה ולא אחר, ולזה אמר עשר ולא אמר עשרה כי עשר היינו שער, הראה להם השער שיכנסו בו תחלה. יריעת, אותיות רעיתי, פרנסתי, כמו האלהים הרועה אותי והבן. ולזה התחיל בצווי היריעות כי דרך העולם כשבונים בית בונים תחלה הכותלים ואחר כך עושים התקרה, כן בכאן הי"ל תעשה הקרשים, שהם הכותלים ואחר כך היריעות שהם מאהילים מלמעלה, אלא לרמוז למ"ש שקודם יכנסו מהשער ולזה התחיל מן היריעות של תכלת וארגמן, כי המשכן היו לו ד' כסויים, ויש אומרים ג' כסויים, אחד של תכלת וארגמן, וכסוי אחד של יריעות עזים, ואחד של עורות אילים מאדמים, ואחד של עורות תחשים, שנאמר ועשית מכסה לאהל עורות אילים מאדמים ומכסה עורות תחשים מלמעלה, ויש אומרים מכסה ומכסה, ויש אומרים אחד היה חציו של עורות אילים וחציו של תחשים וכלם כונתם אחד, כי האומר ד' היו נגד ד' אותיות

השם, והאומרים ג' נגד שם יה"ו. והתחיל בתכלת כי הוא תכלית הכל והכל כלולים בה, ולזה היא מארבעה מינים, שש תכלת וארגמן ותולעת שני, וכל חוט כפול לששה, הרי ד' מינים כשהם שזורים יחד הם כ"ד, וחוט של זהב עם כל אחד ואחד שנאמר וירקעו את פחי הזהב וגו' לתת בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני, הרי כ"ח חוטים הכל ברמז, הם ד' ושזורם כ"ח, וכל היריעות ד' באמה רוחב וכ"ח אורך, והם עשר, כי השם הוא ד' אותיות והם עשר אותיות כזה, יו"ד ה"א וא"ו ה"א, ומלוי המלוי יו"ד וא"ו דל"ת, ה"א אל"ף, וא"ו אל"ף וא"ו, ה"א אל"ף, הם כ"ח אותיות. ולזה היו ד' מינים תכלת וארגמן ותולעת שני ושש, התכלת רמז לה' אחרונה, וארגמן רמז לוא"ו, ארגמן אגר מן, שנתן להם לישראל בשכר שהלכו אחריו במדבר מן, זהו ארגמן, והמן הוא מן השמים והבן. ותולעת רמז לה' ראשונה, כי שני בא"ת ב"ש גימ' אמי, תולעת שני כאילו אמר תולעת אמי, ושש היה לבן רמז על היו"ד זהו מעשה חושב כי הכל במחשבה ובכונה. ומכסה של יריעות עזים היו שלשים באמה באורך ורוחב ארבע באמה, על שם אדני כזה, אל"ף למ"ד פ"א, דל"ת למ"ד ת"ו, נו"ן וא"ו נו"ן, יו"ד וא"ו דל"ת, אם כן שם אדנות באורך עולה ל"ד אותיות, הרי אורך שלשים באמה ורוחב ד'. וזה לשון הזוהר פרשת פקודי (דף רלג) ז"ל שמונה ועשרים באמה איהי אורכא כ"ח אמה ופותיה ארבע, אשתכח חד דאיהו ל"ב, ואינון ל"ב שבילין לקבל ל"ב שבילין דנפקין מלעילא וכל אינון ל"ב שבילין כלילן בשבע ברזא דשמא קדישא. ואי תימא הא כתיב מדה אחת לכל היריעות, ודאי מדה אחת איהי אע"ג דאתפשט אמה בתר אמה ודא בתר דא וכולא ברזא דבוצינא דלעילא קא אתיא למהוי עילא ותתא משחתא חדא, ודא איהו משחתא דאיהי בקדושה יתיר בגין דאית משחתא אחרא דאיהי לגו דהא במשחתא אחורא דחפיא על דא וסלקא בחושבנא ד"ל ולגו כחושבנא ל"ב, ודא איהי רזא דחפיא דא על דא ל"ב לגו ד"ל, (איהו קיימא לגו ד"ל), איהו קיימא לבר בגין דהא משחתא קדמאה דאיהי קדישא בגוונין קדישין דאינון שש משזר ותכלת וגו', אילין גוונין קדישין וכל חושבן דיליה סלקא לחושבן ל"ב, ומשחתא תנינא דאיהו לבר לחפיא על דא איהי סלקא לחושבן ד"ל ודא איהי רזא דכתיב אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה', ע"כ:

וכתב הר' מנחם ריקנאטי ז"ל. ואת המשכן תעשה עשר יריעות רומזים לעשר ספירות, ואורך היריעה כ"ח אמות ורחבה ד' ובין הכל ל"ב רמז לל"ב נתיבות חכמה, והיו ה' נגד ה', כי ה' אחרונות שואבים מן ה' ראשונות והיה חבורם ע"י לולאות וקרסים דוגמת משפיע ומקבל, ובחבורם היה המשכן אחד, והיו הלולאות נ' נגד נ' שערי בינה ע"כ. ולז"א המשכן הידוע שהוא משכן העליון, כי כוונת הבריאה היתה לדור, בתחתונים

ויהיה המשכן עשוי ע"י הקב"ה, אבל אחר שקלקל אדם צריך שיהיה התקון על ידי אדם, המשכן, מה שכן, מ"ה שהוא אדם בגימ', שכן ע"י השכין שכינה בתחתונים, ומה שהתחיל בו' שאמר ואת המשכן, אמרו בזוהר רבי חייא פתח עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה האי קרא אוקמוה כד ברא קודשא בריך הוא עלמא אתעטף בההוא אור קדמאה וברא ביה שמיא, ות"ח אור וחשך כחדא הוו אור מסטרא דימינא וחשך מסטרא דשמאלא מה עבד קב"ה שתף לון כחדא וברא מנהון שמים, מאי שמים אש ומים וכד אתכללו כחדא מתח לון כיריעה ועביד מנהון את וא"ו ודא אקרי יריעה ויריעות, דהא את דא אתפשט מניה נהירו ואתעבידו יריעות ה"ה דכתיב ואת המשכן תעשה עשר יריעות, ושבע רקיעין אינון מתיחן גניזין בגניזו עילאה וחד רקיעא דקיימא עלייהו, והאי רקיע איהו גניז ונהיג לכלהו ונטיל לון במטלניהון כל חד וחד כד קא חזי ליה ומהאי רקיע ולהלאה לית מאן דישגח ואית ליה לבר נש למסתם פומיה ודלא למללא, עשר יריעות אינון דאינון עשר רקיעין ומאן אינון רקיעין דמשכנא דאינון עשר, וקיימן למנדע לחכימי לבא מאן דינדע אסתכל בחכמתא סגיא וברזין דעלמא ואסתכל לעילא בההוא אתר דכל חד וחד אדבק ביה, בר תרין אינון דקיימין בימינא ובשמאלא ואינון גניזין בהדי שכינתא: ולהבין זה המאמר צריך שתדע שהמשכן היה ארכו שלשים, שהיו עשרים קרש וכל קרש היה אמה וחצי, ורחבו עשרה שנאמר והיו שמנה קרשים הם י"ב אמות ב' אמות לכסות עובי הכותלים נשארו י והיריעות הם עשר, חמש חוברות אשה אל אחותה וחמש חוברות וגו', וכשתפרוש אותם אורכם על רוחב המשכן יהיה נראה מהם ה' אל קדש שנקרא אהל מועד שרחבו כ' אמה, וב' וחצי על קודש הקדשים יבא רחבם עשר אמות ועשר אמות על אחורי המשכן, אם כן המאהיל על המשכן היה ז' וחצי, ולזה אמר וז' רקיעים אינון מתיחן וחד רקיע דקיימא עליה היא יריעה שמינית היה חציה לגו חציה לאחורי המשכן, זהו אומרו והאי רקיע איהו נהיר לכלהו ונטל לון במטלניהון כל חד וחד כדקא חזי ליה, שהוא מחבר הז' והג' שהיא הבינה שעליה התחיל המאמר, ואמר דכד ברא קב"ה עלמא אתעטף בההוא אור קדמאה שהיא החכמה וברא שמים, כי אלהים דבראשית רומז אליה ואור וחושך הם חסד ופחד, שתף לון כחדא וברא חמים, שהוא ת"ת גניז טמיר ונהיר לכלהו. כמו שאמר מתח לון כיריעה ועביד מנהון את ו', ה"ד ואת המשכן תעשה, והאי רקיע שהוא הבינה גניז וטמיר ונהיר לכלהו כל חד כדקא חזי ליה מהאי רקיע ולהלאה ולית מאן דידע וגו', ואמר מאן דינדע בהו אסתכל בחוכמתא סגיא ואסתכל לעילא בההוא אתר דכל חד וחד אדבק ביה, הם ה' יריעות חוברות שהן נראין בקדש שהוא אוהל מועד בר תרין אינון דקיימין הם ב' יריעות שהם מכסין על

קדש הקדשים, ועליהם אמר ואינון גניזין בהדי שכינתא שהיא הבינה, והם חסד ופחד אלו ז' רקיעין, ומהשמנה לא היה נראה כי אם חציה, כמ"ש כהגלות נגלות חציו נגלה וחציו כמוס, זהו מהאי רקיע ולהלאה לית מאן דידע, ואית ליה לבר נש למסתם פומיה וגו', והבן:

פסוק ז

ועשית יריעות עזים וגו'. במדרש ר' יודא ורבי נחמיה רבי יהודה אומר חיה גדולה טהורה גדילה היתה במדבר וממנה עשה יריעות וגו', ורבי נחמיה אומר מעשה נסים היתה ולשעה נגלית ונגנזה, תדע לך שכן כתיב אורך היריעה שלשים באמה מי מביא לך יריעה של שלשים אמה מכאן אתה למד כדרבי נחמיה שהיה אומר מעשה נסים היתה ולא ביריעות אלא אף הקרשים היו מעשה נסים ע"כ. ויש לשאול מי הכריחו לר' יהודה לומר שהיא חיה כי סתם עזים הם מין עזים מין בהמה, ולר' נחמיה ג"כ שאמר מעשה נסים היתה מי הכריחו לומר כן והלא עושין כמה מיני בגדים מן שער של עזים, וכן הראיה שמביא שאמר הכתוב אורך היריעה שלשים באמה וגו', זו אינה ראיה על העזים שהם מעשה נסים אם הנס היה באריגתן אינו מוכרח שיהיה גם הנס בעזים, אלא ההכרח הוא שאין לומר שהעזים הם עזים ממש, לפי שהעזים הם מסטרא דשמאלא, ואין ראוי לעשות מהם כסוי על המשכן, בפרט שהיו עודפות על התחתונות, שהתחתונות היו עשר ואלו עשתי עשרה, והתחתונות היו אורך כ"ח אמה ואלו שלשים באמה, ואלו היו נראים והתחתונות היו מכוסים, ואיך אפשר שיהיו מן עזים שהן חלקו של עשו שלזה היה חלקו של עזאזל שעיר, וכן על חטא ע"א אמר ואם נפש אחת תחטא בשגגה והקריבה עז, וכן תמצא בפ' שלמים אמר ואם זבח שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב וגו', ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים, ובע"א אמר ואם עז קרבנו והקריבו לא אמר לזבח שלמים לפי שאינו חביב כ"כ לפני הקב"ה, א"כ לזה אמר שאינה אלא מין חיה טהורה והיתה גדילה במדבר לומר שגדילתה היתה ג"כ במקום טהור מקום שהן חונים שם, ורבי נחמיה אמר שהיתה מעשה נסים, תדע שמה שיצא ממנה היה בו מעשה נסים, משם תדע שגם היא מעשה נסים, ונגנזה לומר שהיא עומדת, וכן אותיות עזים הן בחילוף א"ת ב"ש ג"כ עזים, לומר שהן עומדות לעולם, לזה היו יתרים על הראשונים בין באורך בין ברוחב, ולזה היה מכסה עורות אילים מאדמים ומכסה עורות תחשים מלמעלה שגם הם נבראו לשעה ונגנזו:

פסוק טו

ועשית את הקרשים וגו'. הקרשים היו מ"ח כנגד י"ב צרופי הוי"ה שהם מ"ח אותיות, לומר שהכל קשר אחד וכולם מקושרים באחד, ולזה אמר את הקרשים בה' הידיעה.

ואודיעך סוד הקרשים, קר"ש עולה ש"ש, ב"פ מצפ"ץ, הוי"ה בא"ת ב"ש מצפ"ץ, ושם אלהים עולה מצפ"ץ כזה, אל"ף למ"ד ה"י יו"ד מ"ם, הרי חבור שני שמות, והסוד ה' הוא האלהים. והקרש היו לו ב' ידות סוד וא"ו ומשך וא"ו, ואורך הידות היו נכנסים באדנים אמה נשאר מקרש ט' אמות, ואדם במ"ק ט', וגם מאל"ף עד ט' במספר כללי עולה אדם, והיו נכנסים באדנים, הרי חבור שני שמות שהם מצפ"ץ מצפ"ץ, באדנים שהיא כ"י שהם שמאלו תחת לראשי וימינו וגו', זהו מצופים זהב לרמוז על מצפ"ץ, וכן קרש במ"ק ו' והיא ו' של יעקוב, וקרש במ"ק עם ג' אותיות ט', אדן במ"ק י', לרמוז לחבור שכינה עילאה עם הארץ שהיא כ"י נשלמו העשר, היינו קר"ש קש"ר, שצריך לקשר ולחבר האהל להיות אחד. ועוד תראה כ' קרשים מצד דרום ומ' אדנים וה' בריחים הרי ה"ס, וכן לצפון לרמוז לחבור שכינה עילאה ושכינה תתאה, והכל בלחישה ובחשאי זהו הס, כמו הם כל בשר. ומצד מערב ח' קרשים וי"ו אדנים וה' בריחים הרי כ"ה וד', כ"ה היא כי כה יהיה זרעך, וד' הם ד' אותיות שהוא הוי"ה ג"כ מורה על החבור, והיה רוחב כל קרש אמה וחצי, לומר שבחבור אחת אל אחת נשלמה האמה, ואין ביניהם פרוד וכל אחת כלולה בחברתה, וכן הקרשים היו עשרים גי' כת"ר, כמו כתרו את בנימין, דל מהם ז' קרשים של קודש הקדשים שהיה רחבו עשרה, וחצי שנשאר מקרש ז' הוא נגד עובי הפרוכת והעמודים, נשארו י"ג קרשים גימ' אחד, לחבר את האהל להיות אחד, שהקודש נקרא אהל מועד, ולזה אמר הקרשים בה' הידיעה, הקרשים גימ' ששנ"ה, בין החוחי"ם, גימ' ע"ז, שהם עזים והם עובדי ע"ז, והיא ביניהם כשושנה לדור עם בניה:

ובמדרש ועשית את הקרשים למשכן. לא היה צריך לאמר אלא ועשית קרשים משכן, מהו למשכן, א"ר הושעיא לשון משכון לבתר יחדיו ירננו וזכי ליחמי בטובא ובחדוותא דילה בשוב ה' ציון בשוב ה' אל ציון מבעי ליה מאי בשוב ה' ציון, אלא בישוב ה' ציון ודאי, תא חזי בשעתא דאתחריבת ירושלם לתתא כ"י אתרכת סליק מלכא לציון ואנגיד לה לקבליה, בגין דכ"י אתרכת וכד תהדר כ"י לאתראה בדין יתוב מלכא קדישא לציון לאתראה לאזדוגוא חד בחד, ודא הוא בשוב ה' ציון דיתיב לה, וכדין זמינין ישראל למימר זה אלי ואנוהו, כמאן דמורה באצבע ואומר דא הוא ודאי ע"כ. על זה אמר עומדים שהם עומדים לעולם:

פסוק לא

ועשית פרכת. דע כי פרכ"ת במ"ק י"ו, והוא רמז לוא"ו שהיא מבדלת בין שנים ההי"ן, וזהו והבדילה הפרכת לכם, לומר כי ההבדל הוא לכם לצורך התחתונים, כי למעלה הכל אחד אלא לפי המקבלים הם עשר, ובא המספר י"ו לומר שהיא בחיק בעלה שאין פרוד

ביניהם והוא סוד השור"ק שבתוך הוא"ו כזה ו, ולזה היתה מעשה חשב שנים פרצופים ארי מכאן ונשר מכאן, מעשה רוקם פרצוף אחד כי המסך של הפתח היה מעשה רוקם פרצוף אחד, והבן בשנים פרצופין שאמר ארי מכאן כי ארי הוא אריה וארי"ה הוא רי"ו, וכבר ידעת כי יעקב הוא כולל ומתאים שנים אהלים וכל אחד ע"ב, שלשה פעמים ע"ב הם רי"ו, ונשר מכאן לרמוז לכלה שהיא סוד הנשר שנאמר כנשר יעיר קנ"ו, וקנו הוא יוס"ף שעל ידי הברית הוא החבור, אם כן ארי מצד פנים ונשר מצד חוץ ששם ישראל לרחף עליהם, ולזה היתה על ארבעה עמוד"י גימ' קכ"ו, וארבעה היתר הם ארבע אותיות היינו שנים פרצופין והבן, מה שאין כן במסך שהיה מעשה רוקם פרצוף אחד והיתה על חמשה עמודים והיא מעשה רק"ם גימ' ש"ם והיא הנקראת שם, כי היחוד של ברוך שם כבוד מלכותו הוא לה', והיו האדנים נחושת לפי שהיא סוד פרה אדומה, והכל ברמז:

פסוק לה

ועשית את השלחן מחוץ לפרוכת. ולא אמר לאיזה צד, אחר כך אמר והשלחן תתן על צלע צפון, למה אחר שאמר ואת המנורה נוכח השלחן אמר והשלחן תתן על צלע צפון, יאמר ושמת את השלחן נכח צפון, אלא בא לומר שבהכנסה יכניס השלחן קודם שאם אין קמח אין תורה, אבל לא יצדדו אלא יצדד המנורה קודם, לומר שיעשה עיקר מקביעות התורה קודם ואחר כך האכילה שאי אפשר זולתה, וכבר כתבנו שהיתה המנורה תימנה שהוא ימין והשלחן בצפון שהוא שמאל וכשהיה הכהן נכנס היה ימינו לשמאל ושמאל לימין, והוא לחבר הימין בשמאל והשמאל עם הימין והיה יוצא דרך כניסתו. ארז"ל שלפנים מן הכפורת היה הארון וצנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן ובגדיו של כהן גדול והכל הוא לרמוז שת"ח הוא רמז לארון שמזונותיו מונחים לפני הקב"ה, לזה רמז צנצנת המן כמ"ש פ' בשלח. וצלוחית של שמן המשחה הוא לומר כמו ששמן המשחה נעשו בו נסי נסים כמו. שאמר רבי יהודה לסוך בו את הסממנים לא היה מספיק וממנו נמשח המשכן וכל כליו וכל כלי המזבח והכיור וכנו, וממנו נמשחו אהרן ובניו, וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים, וכולו קיים לעתיד לבא שנאמר יהיה, כל זה לרמוז לת"ח שיהיה נגד ה' תמיד, ומקלו של אהרן הוא לומר שמביא עליו יסורין אם לא יעסוק בתורה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק נאלמתי דומיה, כל מי שאינו עוסק בתורה הקב"ה מביא עליו יסורין ועוכרין אותו, ובגדי כהן גדול הוא לרמוז כ"כ שכסותו של ת"ח ג"כ הוא מונח לפני הקב"ה, והוא חשוב לפניו ככהן גדול, שכל העוסק בתורה הוא כהן שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, וזה נאמר על קבלת התורה:

פרק כז

פסוק א

ועשית את המזבח. הוא מזבח העולה שהוא בחוץ לזה היה צפוי נחושת, ויש לשאול מאחר שאמר הכלים של פנים שהם הארון והכפורת וכרובים, ואח"כ אמר הכלים שהם חוץ לפרוכת שהם המנורה והשלחן, יאמר ג"כ מזבח הזהב שהיה ג"כ בפנים בין המנורה והשלחן, וזה המזבח נזכר בפרשת תצוה אחר המשכן וכל כליו ואחר בגדי כהונה ואחר הקרבנות, שאחר שאמר וזה אשר תעשה על המזבח אמר ועשית מזבח מקטר קטורת, והיה ראוי להקדימו בצווי, כי כן בעבודה מערכה שנייה של קטורת קודמת לסדור שני גזרי עצים והקטורת קודמת לאיברים, ובפרשת ויקהל בעשייה הקדים מזבח הקטורת למזבח העולה. אלא מה שהקדים מזבח העולה הוא לפי שע"י הקרבנות הם מתקרבים המדות ועל ידיהם מתקרבים ישראל לאביהם שבשמים ומתכפרים ומתלבנים מטומאתם, ולזה היתה כוונת עשיית המשכן והמקדש, א"כ ראוי היה להקדימו קודם כל הכלים, אלא לפי שאינו מכפר אם לא יהיה בית או משכן, ולפי שבקטורת היו מתחילין ובה היו משלימין, שנאמר ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה, שהוא מקטיר פרס שחרית ופרס ערבית, ולפי שהיא חביבה יותר מכל הקרבנות שנאמר שמן וקטורת ישמח לב, כי הקרבנות מרצים ואינם משמחים, אבל הקטורת היא משמחת, לזה אחרה לומר שהיא שקולה כנגד הכל ואחרון אחרון חביב:

והרמב"ן ז"ל כתב מזבח מקטר קטורת הוא מן הכלים הפנימיים וראוי להזכירו עם השלחן והמנורה, כאשר הזכיר בסדר ויקהל, ומה שהזכירו כאן אחר המשכן וכליו והקרבנות, לפי שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי ושכנתי בתוך בני ישראל, אמר כי יתחייב עוד להם לעשות מזבח מקטר קטורת להקטיר לכבוד ה' וזהו שנמסר למשה שהקטורת עוצרת המגפה, כי הקטורת זו מה"מ שנאמר ישימו קטורה באפך, מן וחרה אפי, והוא מה שאמר בקטורת זרה ועל פני כל העם אכבד, שידעו בכבודי כי לא ישא לפשעיהם ויזהרו בכבודי, ע"כ:

במזבח העולה אז"ל במדרש, מזב"ח מחילה זכות ברכה חיים, ובמזבח הקטרת אז"ל מזב"ח מכפר מזיח מברך מחבב, מכפר עונות, מזיח גזרות. הרי במזבח הקטורת אמר מחבב שהטיל חבה בין ישראל לאביהם שבשמים, ודע שהג' כלים שהם ארון שלחן מנורה, ר"ת אש"ם, שהיה העולם באשם מחטא אדם, והם אותיות אמ"ש שאמר בספר יצירה שהם ג' אמות וז' כפולות וי"ב פשוטות אויר מים אש, אל"ף מ"ם שי"ן גימ' תקן א', פירוש אדם תקן, נתק העון שהיה ע"י אדם ונתקן ע"י אדם, מזבח במספר אחוריי

גימ' בי חן ר"ל שע"י הקרבנות שמקריבים על המזבח מוצאים חן בעיני ה', מזבח גימ' ז"ן, שבזכות הקרבנות היו ישראל נזונים, ועתה שאין לנו קרבנות תקנו חז"ל ג תפלות י"ט ברכות בכל תפלה הרי ז"ן:

ובמדרש לא היה העולם ראוי להשתמש בזהב, א"ר יהושע בן לוי ולמה נברא בשביל כבוד המשכן ובשביל כבוד המקדש, שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב, כד"א ההר הטוב הזה והלבנון, שבעה זהבים היו בבית המקדש, זהב טוב זהב טהור זהב שחוט זהב סגור זהב מזוקק זהב פרווים זהב מופז. זהב טוב כמשמעו, זהב טהור היו מכניסיך אותו לכור ואינו חסר כלום, זהב שחוט שהיה נמשך כחוט והיו סכין בו כשעוה שהיא נתונה על גבי פנקס, זהב סגור שהיה סוגר כל זהבים שהיו בעולם, זהב מזוקק שהיו טחין בו את הכותלים. והכוונה היא לומר כי היו צריכין זהבים משונים, כי הזהב של הכפורת ושל הכרובים ושל הטבעות היה צריך שיהיה קשה שלא יתעקם ויהיה מקשה, וכן מנורה שנאמר בה מקשה, פירוש מקשה קשה כמו חמץ ונקשה שפירושו קשה, ואם היה זהב הטבעות רך כשהיו מכניסים הבדים היו מתעקמים, וכן קערותיו וקשותיו ומנקיותיו שהיו סובלין הלחם שהיה עליהם היו צריכין קשוי שלא יתעקמו מכובד הלחם, והיה טהור שכן נאמר בכפורת ובמנורה ג"כ זהב טהור, וכן במזבח הקטורת. אמנם זהב הצפוי של הארון והבדים והקרשים והבריחים היה צריך שיהיה רך כדי שימתח ויחפה, זה היה זהב, מזוקק. והזהב של היריעות ושל החושן ושל בגדי כהונה, שנאמר בהם וירקעו את פחי הזהב היה צריך יותר רכוך שהיה נטוה עם ו' חוטים, זה זהב שחוט. וזהב סגור זה זהב המסגרת וזהב הזרים, כי המסגרת היתה סביב השלחן, וכן זרים של ארון ושל שלחן ושל מזבח היו צריכין שיהיה זהבם מזוקק מוזהב בזהר מראה, ויהיה להם יתרון על זהב השלחן ועל זהב המזבח, שהם רמז לכתר. זהב פרווים וזהב מופז היה לשלמה שעשה בו ציורים, שנאמר ויצף שלמה את הבית זהב סגור ויעבר ברתוקות זהב, ולזה שבעה פעמים זהב טהור:

פסוק ו

ועצי שטים. למה עצי שטים, כי שבע מיני ארזים הם שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן ברוש תדהר ותאשור, ולמה שטים אלא אלו שטים היו גדלים בנחל השטים והמים של זה הנחל היו מולידים זנות והוא היה משקה לסדום לזה היו שטופים בזמה שאמר איה האנשים הוציאם אלינו ונדעה אותם, ועתיד הב"ה לייבשו שנאמר ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים, כן פי' בתנחומא. ויעקב אבינו מרוב חבתו צפה שעתיד הב"ה לצוות לבניו לעשות משכן ועקרן מנחל השטים ונטען במצרים וצוה לבניו

כשיצאו שיוליכום, כי רצה שיהיה המשכן מאלו ולא מארזים אחרים כדי להתיש כחו של זה הנחל כשיעברו בניו שלא יכשלו בו, כי אותם שנכשלו היו מערב רב שנאמר וישב ישראל בשטים, ישראל היה להם ישוב משבת שם לפי שהותש כחו על ידם בעצי שטים שהביאו, אבל ערב רב שלא הביאו כי הנדבה לא היתה אלא מישראל שכן כתיב דבר אל בני ישראל ויקחו לי, בני ישראל יקחו ולא ערב רב, וכן עשה משה שנאמר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ולא ערב רב, ויאמר אליהם אלה הדברים קחו מאתכם אבל ערב רב שלא הביאו עמד כנגדם, לזה אמר ויחל העם שהם ערב רב ולא ישראל, כי ישראל היה להם ישוב באותו מקום שאם לא כן לא היה נשאר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, לפי שהב"ה שונא זמה, הלא תראה שהחוטאים היו ערב רב ולפי שלא מיחו בהם ישראל רצה לכלות ישראל, אילולא פינחס שהשיב חמתו מהשחית, אם היו החוטאים מישראל ודאי שהיו כלים, אם על ערב רב אמר ולא כליתי את בני ישראל, בני ישראל עאכ"ו. לזה היה הארון והשולחן והקרשים למשכן ומזבח העולה ומזבח הקטורת והבריחים הכל היו עצי שטים. ואמר שטים ויאמר שטה כמו שאמר ארז שטה, אלא שטים ששטו ים ועברו מאליהן, כי לא היה אפשר לנשאם כי קורה היוצא ממנה קרש ארכו עשר אמות ורחבו אמה וחצי ועביו אמה ודאי שהיא קורה עבה וכבדה והיו מ"ח קרשים וד' עמודים שהיתה תלויה בהם הפרוכת וט"ו בריחים והבדים מי נשאם אלא בנחל עברו ושטים, ואפשר גם כן שאחר שעברו ים שעברו גם כן שאר המסעות עד שעשו המשכן ונשאו אותם בעגלות, ובעמודים של חצר המשכן לא נזכר בהם עצי שטים, אפשר לפי שהיה גובהן ה' אמות וזה האורך ימצא מכל עץ. עוד אפשר לומר לפי דרכנו לפי שהחצר נגלה והכוונה היא לחפותם ולהתיש כחם כח השטים כמ"ש לזה לא נזכר אע"פ שהיו מצופין צפויין היה נחושת לא ימצא מין את מינו, לזה לא אמר שהם מעצי שטים. וד' היו מעצי שטים חוץ מהמשכן, ארון ושולחן ומזבח העולה ומזבח הקטורת, לזה רמז בפרוכת ואמר ונתת אותה על ארבעה עמודי שטים לא אמר עצי שטים לומר שאלו הד' שהם ארון ושולחן ומזבח העולה ומזבח הקטורת הם מעמודי השטים שלא יקטרג על ישראל זהו ד' עמודי שטים, וכן במסך האוהל אמר ועשית למסך ה' עמודי שטים, אבל במסך של, שער החצר לא אמר אלא עמודיהם ד' ולא אמר שטים. וכן מצאתי בילקוט א"ר שמואל בר נחמני כ"ד מיני ארזים הם שנאמר אתן במדבר ארז וגו' ומכלם לא נבחר אלא שטה בלבד, ולמה הכי קורין אותם שטים כדי לסתום מה שעשו ישראל בשטים, חטאו בשטים שנאמר וישב ישראל בשטים, ולקו בשטים שנאמר קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש. ומתרפאים בשטים שנאמר והיה ביום

ההוא מעין יצא מבית ה' והשקה את נחל השטים. עוד טעם אחר למה יעקב הביאם למצרים, לפי שהם שטופי זמה וכדי להתיש יצר הזנות נטעם במצרים, ולזה לא נמצא בהם פסול כמו שאז"ל אחת היתה ופרסמה הכתוב וכו':

פסוק ט

ועשית את חצר המשכן וגו' מאה באמה. אורך החצר היה מאה אמה ורוחב חמשים מכל צד מג' צדדים שהם נגב תימנה כ' אמה ומצד צפון עשרים אמה ומצד מערב כ' אמה, ומצד מזרח ששם הפתח היה חמשים על חמשים, לפי שהמשכן היה עשר רוחב ועשרים אורך והחצר היה חמשים רוחב ומאה אורך א"כ היתה מכל צד עשרים אמה חוץ מצד מזרח, הכוונה לומר נקבה תסובב גבר, ועשרים גימ' כתר לומר שהיא מכתירתו ומעטרתו ומקיפתו, כמו כתרו את בנימין, ולזה נקראת כת"ר מלכות, ולזה היו העמודים ששים עשרים מהדרום כ' מהצפון ועשרה ממערב ושלשה שלשה לכל כתף, וד' עמודים למסך הפתח, הרי ס' כמו הסמ"ך שהיא עגולה והיא סביב, והיה בין עמוד לעמוד ה' אמות וגובה העמוד ה' אמות הכל ברמז לה' הידועה, וכן תמצא בעמודים של תימנה, אמר ווי העמודים וחשוקיהם כסף, וכן לפאת צפון ווי העמודים וחשוקיהם כסף, ולפאת ים לא אמר ווי העמודים ולא וחשוקיהם, כי ידוע הוא שהחשק והחבוק הוא בזרועות, ושם הוא הכסוף והחשיקה, וכסף במלואו כ"ף סמ"ך פ"א גימ' א"ש, לומר שאפילו צד דרום שהוא חסד והוא מים יש בו חמימות הכסוף והחשק, וזהו הרו מים וילדו אש שאמר בספר יצירה, וזה נראה לעין כשתשים זכוכית מלאה מים בתקופת תמוז לעין השמש ותשים נעורת של צמר גפן בצדה תדלק, זהו שאמר אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים, כי הוא מיותר כי ידוע הוא וכבר אמר ועשית קלעים וגו' מאה אורך ורוחב החצר לפאת ים קלעים חמשים אמה, אבל חזר ואמר אורך החצר מאה, לומר החבור, כי מאה הוא ק' וקו"ף גי' מקום, לומר שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, וחמשים בחמשים הוא נ' ונו"ן במלואה הם ק"ו ב' נוני"ן וו' באמצע לרמוז על חבורה בוא"ו, ולזה וחשקיהם כתיב וקרי וחשוקיהם הם חשקם בה והיא חשקה בהם:

גימטריאות

ישראל ויקחו לי ר"ת לוי וס"ת לוי. לרמוז שאף הלוים יתנו תרומה, ובא הרמז גם בר"ת לומר שהם יקחו התרומה למען יחזקו בתורת ה', שהם מורי התורה שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, ולזה סמך וזאת התרומה, ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה:

ד' טבעות כנגד ד' מדות בתלמידים היושבים לפני החכמים:

העדת. ע' ד"ת שנתנה בע' לשון:
תיעשה. מלא רמז אל עשר מנורות שעתיד לעשות שלמה:
תיעשה. גימ' שלמה ת"י, רמז על בית המקדש שבנה שלמה שעמד ת"י שנה, וששה גימ' תורה, וששה נגד ששה סדרי משנה, קנים הם ד' סדרים שיש עליהם תלמוד, וסי' קדשים נשים ישועות מועד, ר"ת קני"ם:
שלשה קני מנורה מצדה האחד, הם אברהם יצחק ויעקב, וג' מצדה השני, הם קהת עמרם משה. כפתוריהם וקנת"ם, גימ' ירושלים, שהיא עתידה להיות מאירה לכל העולם שנאמר והלכו גוים לאורך:
נרותיה ז', כנגד ז' כתות צדיקים שהם מאירות. נרותיה, נרות יה:
אשר אתה מראה. גבריאל הראה לו דמות מנורה, מראה גימ' גבריאל:
עשר יריעות. נגד עשר דברות:
וחברת את חמש היריעות לבד, עשר דברות ה' בלוח אחד וה' בלוח א':
חובר"ת אשה אל אחותה, גי' התור"ה:
חמשים לולאות. נגד חמשים יום מיציאת מצרים עד נתינת התורה, נ' קרסים נגד נ' שערי בינה, לולאות לו לאות ולסימן שחביבין ישראל לפני הקב"ה:
מקבילות. שהתורה קבלה משה ויהושע ממשה והזקנים מיהושע, הכל בקבלה איש מפי איש:
עשתי עשרה. חמשה חומשי תורה וששה סדרי משנה משולבות, משלבת כתיב משל בת, כמ"ש המדרש משל למלך שהיתה לו בת קטנה כשהגדילה בת המלך אמר המלך אין כבודי שאדבר עמה בפרהסיא, מה עשה בנה לה פלטרין וכשהיה רוצה לדבר עמה נכנס לפלטרין והיה מדבר עמה, הה"ד ונועדתי לך שם:
עשרים קרש. נגד עשר דברות ב"פ:
וארבעים אדנים וארבעים אדנים, ב"פ כנגד מ' יום ומ' לילה שעמד משה בהר:
למקצעת. לעת קצם, לעת קצם של ישראל עד שיצאו מהגלות מירכתי ארץ זהו בירכתים:
ויהיו תאמים. תאמם כתיב, גימ' חתן וכלה:
ועשית לו מכבר מעשה, ס"ת תורה שיהיה הכהן המקריב על המזבח בעל תורה:
מעשה רשת. שאם אינו בעל תורה נתפס כרשת, וכן זה הקרב על המזבח להקריב:
המזבח בדי עצי שטים, ס"ת חיי"ם שמביא חיים וכפרה לעולם:
יתדות החצר נחושת. ר"ת בגימ' ה"ס:

נחש"ת, ח"ן ש"ת שמצא העולם חן בעיני הקב"ה, ונ"ח יתדות שנח ונעשה כמו יתד תקועה במקום נאמן שהיה ירא פן יחזור לתהו, אחר שקבלו ישראל התורה ונעשה המשכן על פי שנים עדים אז נח ש"ת, ר"ל היסודות:

פסוק כ

ואתה תצוה את בני ישראל. מה שלא התחילה כשאר פרשיות וידבר ה' אל משה, אמר בזוהר לפי שאמר ואם אין מחני נא לזה לא נזכר שמו בפרשה זו, כי קללת חכם אפילו על תנאי, אפילו על עצמו, היא באה, לזה אמר ואתה תצוה תצוה ותזהירם שלא יקללו עצמן. ובזוהר פרשת פנחס ז"ל, תלת אינון דגרמין ביש לגרמיהו ואילין אינון מאן דלייט גרמיה כו' ההוא ממונא ושבעים אחרנין די ממנן תחותיה נטלין האי מילא ואמרי אמן וסלקין לה לעילא ודיינין לה ואיהו רדיף אבתריה עד דעבד ואשלים ההיא מילא. לית לן רב ממשה דאמר ואם אין מחני נא מספרך, ואמר לצורך ישראל, ואע"ג דקב"ה עביד רעותיה עם כל דא לא אשתזיב מעונשא, והא אתמר דלא אדכר בפ' משכן ואתמחי מתמן, מנא לן מדוד דאמר אשמרה דרבי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, ההוא ממנא דאתפקד. על דא דנטיל להההיא מילא לאבאשא ליה לבר נש. ובפ' פקודי כתיב בהיכלא ד' אקרי חובא מהכא נפקא חד רוחא מסאבא דאקרי אריה, וכמה אלף וברבן עמיה וכלהו אקרון אוררי יום, כד"א באיוב יקבוהו אוררי יום, והאי רוחא וכל אינון דעמיה כלהו קיימי לנטלא ההיא מילא דלייט בר נש גרמיה ברוגזיה ואילין מתערי להאי חויא דאקרי לויתן נחש עקלתון בגין לאייתאה ולאתערא לוותין על עלמא, הה"ד יקבוהו אוררי יום, ואילין אוררי יום דשלטי על רגעי ושעתי דיומא ונטלין אילין מילין דלייט בר נש גרמיה בין ברוגזא בין באומאה, ובההיא מילא מתערי להאי נחש עקלתון דאקרי לויתן לחבלא עלמא, ועל דא לייט איוב יומיה בצעריה ולא גופיה דכתיב ויקלל את יומו בתחלה ולבתר יקבוהו אוררי יום רחמנא לישזבן מכל מילא בישא ע"כ. וא"ת למה העלים שמו בזאת הפרשה יש לומר לפי שבזאת הפרשה אמר ואתה הקרב אליך את אהרן, וצווי הבגדים והם לכבודו של אהרן שנאמר לכבוד ולתפארת, ובהם נכנס אהרן לכהונה גדולה שנאמר לכהנו לי, ומשם היה ראוי להיותו כהן אלא לפי שהפציר בשליחותו של מקום, ארמ לו הלא אהרן אחיך הלוי היה ראוי הוא להיות לוי ואתה כהן וכו', ומלתא אגב אורחיה כדי שלא יתבייש לא נזכר שמו וכדי לנחמו א"ל ויקחו אליך. בפ' תרומה אמר ויקחו לי וכאן אמר ויקחו אליך, אתה הוא עיקר כולם, וא"ל ואתה הקרב אליך שהכל בא מכחך, וכן אמר לו וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן, א"ל ולקחת את הבגדים והלבשת את אהרן ואת בניו תקריב, כל זה לנחמו

על הכהונה שהוסרה ממנו, וכן כהונה גדולה ראשונה שנעשה במשכן היתה על ידו בז' ימי המלואים. עוד אמר לו עתידין ערב רב לעשות להם עגל שילך לפניהם דבר אל בני ישראל שיקחו לך, שאתה תלך לפניהם שכללם ונשמתם אדוקה בך:

עוד למה לא נזכר שמו, לפי שבכל דור ודור הולך עמהם, כמו שתמצא ברעיא מהימנא והוא ביניהם בנעלם ורועה אותם לכך נעלם שמו. עוד ויקחו אליך לפי שלמדת עליהם זכות והתפללת עליהם יקחו אליך, לא יקחו לי כביכול כי אני אמרתי הניחה לי ואכלם והתפללת עליהם ולא כלו אם כן יקחו אליך. שמן זית זך, ר"ת גי' שדי רמז למטטרו"ן ששמו כשם רבו ומשה רמוז בו, מטטרון שר הפנים ר"ת משה א"כ יקחו אליך להיות שר עליהם, ועל זה רמז לו פ' משפטים הנה אנכי שולח מלאך לפניך שהוא שר הפנים ולא התפללת עליו, אבל כשאמר בפרשה תשא ושלחתי לפניך מלאך אמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. עוד אמר יקחו אליך, לקיחת השמן היא לישראל שמהנסים שהיו במקדש הוא כשהיו מדליקין המנורה כל חצר שבירושלים היתה משתמשת לאורה, אם כן ההדלקה אליך, לישראל שהיו בירושלים, כן אמר במדרש תנחומא:

עוד ואתה תצוה. לפי שאמר פ' ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו חלשה דעתו של משה שהיה חושב מה יביא, אמר לו הקב"ה, ואתה תצוה אין אתה צריך להביא הם יביאו לך לזככם לפי שעתידין להתנדב לעגל, אבל אתה שמן זית זך כתית למאור להעלות נר כבר נשלם גלגולך ונתעלית, לזה ואתה מוטעם לומר שאינו סמוך. עוד ואתה תצוה למה חזר ושנאה פרשת אמור, ועוד כאן אמר ואתה תצוה ושם אמר צו את בני ישראל, ועוד כאן אמר באהל מועד מחוץ לפרוכת אשר על העדות ושם אמר מחוץ לפרוכת העדות באהל מועד, ועוד כאן אמר יערוך אותו אהרן ובניו, ושם אמר יערוך אותו אהרן ולא אמר ובניו, ועוד כאן אמר לדורותם ושם אמר לדורותיכם, ועוד כאן אמר מאת בני ישראל ושם לא אמר, ועוד אחר שאמר תצוה את בני ישראל מה צורך לומר מאת בני ישראל, ועוד שם אמר על המנורה הטהורה בה' הידיעה וכאן לא הזכיר מנורה אלא להעלות נר תמיד. אלא נאמרה פרשה זו ב"פ אחת על מנורת בית ראשון ואחת על בית שני, ואותה פרשה של אמור עיקר שנאמרה על מנורת בית ראשון, ולכך אמר על המנורה הטהורה שהיא של בית ראשון שהיתה מזהב טהור, ועוד שעשה שלמה עשר מנורות ולא היה מדליקם עד שהיה מדליק של משה, זהו על המנורה אחר שהדליק המנורה, ופירוש על, אחר, יערוך את הנרות, אבל כאן להעלות נר כולם חשובים נר אחד, לפי שלא היתה מנורה של משה, אבל כאן לא הזכיר מנורה אלא נר לפי שכשעלו מן הגולה היו עניים ועשאוה, מחרס, ואח"כ עשאוה בעץ, ולכך אמר תצוה סופך לצוות,

ולכך אמר שם וידבר ה' אל משה וכאן לא נזכר שמו לפי שאין כאן שלימות, ולכך אמר כאן אשר על העדות, שהוא כמו של העדות שאינה עדות ממש, אבל שם אמר לפרוכת העדות. ואמר שם מחוץ לפרוכת באהל מועד, אמר מחוץ קודם, לפי שבית ראשון היה כותל בנין מפסיק בין. קודש הקדשים ובין ההיכל והיה נראה כאילו הוא בית אחר, לזה הקדים מחוץ, אבל בבית שני לא היה שם כי אם פרוכת, ולכך אמר באוהל מועד קודם, שהוא נראה כאהל אחד, ושם אמר יערוך אותו אהרן ולא אמר ובניו, לפי שבבית ראשון לא שמשו רק י"ח כהנים, אבל בבית שני ששמשו יותר מש' כהנים אמר ובניו, ולזה לדורותם לנסתר שלא לנוכח, ושם אמר לדורותיכם לנוכח, ואמר חקת עולם לדורותם מאת בני ישראל, כלומר דור אחר דור, למדתי זה מדברי הרמב"ן ז"ל. ומה שהזכיר מנורת בית שני קודם אין מוקדם ומאוחר בתורה, או תורה על דרך תשר"ק נתנה, וכן רמז כתי"ת מנין בית שני שעמד ת"ך קודם מנין בית ראשון שעמד ת"י. שמן זית זך, למה זית ולא דבר אחר לפי שהזית הביא מארה לעולם, כן אמרו במדרש עוד ויקחו אליך שאמר הקב"ה למשה, אתה רואה שכבוד ה' היה על הר סיני כאש אוכלת לעיני כל בית ישראל, ואמרו בפסיקתא ז' מחיצות של אש היו נוססות זו בזו והיו ישראל רואין ולא היו מתיראין ולא מפחדים, וכיון שחטאו אפילו פני הסרסור אינם יכולין לראות, שנתירא אהרן וכל בני ישראל כי קרן וגו' ויראו מגשת, בוא וראה כמה גדול כחה של עבירה, ר' פנחס בשם ר' חנינא אומר אף הסרסור נרגש מן העבירה דכתיב מלכי צבאות ידודון מלאכי צבאות אין כתיב כאן אלא מלכי צבאות מלכיהון דמלכיא, פירוש מיכאל וגבריאל לא היו יכולים להסתכל בפניו, וכיון שחטאו ישראל אפילו פני הגליורין (פירוש הקסטינר) שהם פחותים מן הכל לא היה משה יכול להסתכל בפניהם, שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה, א"כ זהו שאמר הקב"ה ראית כל הכבוד שהם רואים הלואי יקחו אליך ויוכלו להביט בך, אלא סוף שאפילו בך אינם יכולין לראות, ואתה ג"כ נרגש מחמתם, זהו זית זך כתית, הלואי ישאר לך הזכות, אלא שסוף אפילו פני הגליורין אינך יכול לראות, שנאמר כי יגורתי, זהו כתית, ונחמו הקב"ה שלא יגיע לו חסרון, כי החסרון הוא מחמתם של ישראל, אבל מחמתו להעלות נר תמיד, שלא יגע לו שום חסרון אלא להראות להם לישראל כמה עבירה עשה, ולזה נעלם שמו לפי שסופו להיות נרגש מפניהם. עוד ויקחו אליך שמן זית, א"ל הקב"ה אני רוצה לצוות את ישראל שידליקו לפני מנורה, לא יעלה בדעתם שאני צריך להם, יקחו אליך וישאלוך שאתה ראית ב"ה של מעלה והראיתיך הכל, שנאמר ככל אשר אני מראה אותך, ואיני מצוה להם אלא כדי לזכותם, ולזה ו' של ויקחו שהיל"ל שיקחו:

ובמדרש ויקחו אליך. לא שאני צריך לזה שתאירו לי כמו שהארתי לכם, אלא כדי להעלות אתכם בפני האומות שיהיו אומרים ישראל מאירים למי שמאיר לכל, משל לפקח וסומא שהיו מהלכין בדרך, אמר הפקח לסומא בא ואני סומכך, וכיון שנכנסו לבית אמר הפקח לסומא אמור להדליק לי את הנר והאיר לי שלא תהא מחזיק לי טובה שלויתיך, לכך אמרתי לך שתאיר לי. הפקח זה הקב"ה שנאמר אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, והיה מאיר להם בכל הדרך שנאמר וה' הולך לפניהם יומם, כיון שבאו לעשות משכן אמר למשה ויקחו אליך שמן זית זך ע"כ. יש לדקדק בזה המאמר שאמר כדי לעלות אתכם בפני האומות, כי המנורה היתה במשכן באהל מועד, ובמקדש היתה בהיכל ואפילו ישראל אינם נכנסים שם כ"ש האומות, ועוד שאין המשל דומה לנמשל, שהמשל הוא כדי שלא יחזיקו לו טובה והנמשל הוא כדי להעלותם. ועוד מה היא הכוונה שאמר שלא תהא מחזיק לי טובה, וכי אנו כפויי טובה בטובתו של הקב"ה. אלא הקב"ה מרוב רחמיו על ישראל כאב רחמן, כשעושה עמהם שום טובה אינו רוצה לנכות מזכיותם אלא רוצה שאותם הזכיות ושכר המצות שעושים יהיה עומד להם לעולם, שנאמר נוצר חסד אלפים, שמור להם ולבניהם ולבני בניהם לעולם כדי שיעמוד להם זכותם, שאם יעשו איזה עון גדול שיתחייבו בו ח"ו כליה, אז ינכה מפרי פירות והקרן קיימת להם, כי שכר מצות בהאי עלמא ליכא, כמ"ש בפסוק כי יען אשר עשית את, הדבר הזה כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך, אינו בעבור העשיה כי העשיה אין קץ לשכרה, אלא עקב אשר שמעת בקולי, על השמיעה ועל שדשת בעקבך, שנאמר וישכם אברהם וילך וגו', לזה אמר לאלפים, וכשעושה הקב"ה שום חסד מרוב אהבתו צוה להם לעשות כנגדו שלא להחזיק לו טובה כביכו"ל, ולזה אמר בעל המאמר לא שאני צריך לזה אלא שתאירו לי כמו שהארתי לכם, וא"ת שרגא בטיהרא מאי מהניא, הוא אור לאין קץ ותכלית ונהורא עמיה שרי מה תועלת בנר שלנו, ולזה הביא משל הפקח שאמר כיון שנכנסו לבית, לא אמר כיון שבא הלילה אלא כיון שבאו לבית שעדיין הוא יום והוא רואה א"ל להדליק לו נר ולמה כדי שלא להחזיק לו טובה. ועל מה ששאלנו איך ידעו האומות, כי המנורה לא היתה בחצר, על זה אמר להעלות בעת עשיית השמן שיש בו יותר פרסום כשיהיו רואים כ"כ טורח שהיו טורחים בו לגרגרו בראש הזית ולוקחים ממנו טיפה ראשונה וחוזרים אותו לריחים וטוחנים, אז ישאלו למה ומשיבים להם להדליק ולהאיר למי שמאיר לכל, לזה אמר להעלות שפירושו להעלות את ישראל בפני האומות, בעת עשיית השמן שיש בו יותר פרסום ולא אמר בעשיית המנורה:

עוד רמז כתית. לומר שהתורה אינה נקנית אלא בדוחק ובצער ובעיון רב, ואז הוא מוצא בה אור גדול, וזהו למאור להעלות, שעולה ומבין דבר מתוך דבר, אבל בלא עיון וטורח לא, כמו שאמרו ז"ל לא יגעת ומצאת אל תאמין, כי זה שמצאת ובא לך בלא טורח כשתעיין בו תמצא שאין בו טעם, אבל יגעת ומצאת תאמין, וכן אמר שלמה אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין, אבל בלא טורח לא יבין. או על דרך מליצה רבים אומרים מי יראנו טוב שהיא התורה שנאמר טוב לי תורת פיך, ומתאוין לה אבל בלא טורח, זהו נסה עלינו אור פניך שיהיה על דרך נס, זהו נסה, לזה אמר זית, כמו הזית שאחר שכותשין אותו מוציאין ממנו דבר המאיר לעולם כן ת"ח צריך לכתת את עצמו, זהו כתית למאור באור החיים לעלות ולראות באור העליון:

ובמדרש אמר הקב"ה נרי בידך ונרך בידי. שנאמר נר ה' נשמת אדם ואיזו נרו של הקב"ה זו תורה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, מהו כי נר מצוה, אלא כל מי שעושה מצוה כאילו מדליק נר לפני הקב"ה ומחיה את נפשו שנקראה נר, ומהו ותורה אור, הרבה פעמים שאדם מחשב בלבו לעשות מצוה ויצה"ר שבו א"ל מפני מה אתה מחסר נכסיך עד שאתה נותן לאחרים תן לבניך, ויצה"ט אומר לו תן למצוה ראה מה כתיב כי נר מצוה מה הנר הזה כשהוא דולק אפילו אלף אלפי אלפים דולקים ממנו אינו חסר, כן המצוה שנותנה אינו חסר מנכסיו, לכך נאמר ותורה אור. יש לדקדק בזה המאמר, שאחר שאמר נרי בידך שהיא התורה כמ"ש, ומהו נרו של הקב"ה זו תורה ונרך בידי זו הנשמה, שנאמר נר ה' נשמת אדם, מהו שואל מהו כי נר מצוה, מה הוקשה לו, ועוד אומר כל מי שעושה מצוה אחת כאילו מדליק נר לפני הקב"ה ומחיה את את נפשו, חיות הנפש היכן נזכר בפסוק. עוד אומר ומהו ותורה אור, דמשמע שאחר שהודיעו פירוש כי נר מצוה יצאה לו שאלת ומהו ותורה אור, ועוד מה שואל, דבר ידוע הוא שהתורה נמשלה לאור, ועוד אומר בסוף לכך נאמר כי נר מצוה ותורה אור, מה נתחדש לו שאמר לכך. אלא בעל המאמר הוקשה לו שאמר נר ה' נשמת אדם, ומה שהוא נר ה' בערכנו צריך שיהיה אור גדול, והמצוה להעושה נמשלה לנר, לזה שאל מהו כי נר מצוה, אם הוא על נרו של הקב"ה הוא אור גדול אם כן אל איזה נר נמשלה, ועוד הוא מדמה המצוה לנר אם כן הי"ל כי מצוה נר, המצוה דומה לנר, יקדים המדומה שהיא המצוה לדומה שהוא הנר, ולוה אמר תדע למה הקדים הנר, כי הנר הוא מצוי שהוא הכלי שמשימין בו הפתילה, והשמן הוא הנשמה אבל צריך הדלקה, ומה היא הדלקתה עשיית המצוה, ולזה אמר כל העושה מצוה כאילו מדליק נר לפני הקב"ה ומחיה את נפשו שנקראת נר. ושאל ומהו ותורה אור, למה הקדים התורה יאמר ואור תורה, כמ"ש בנר שהקדים הנר

כך יאמר ואור תורה, לזה אמר הרבה פעמים וגו', ויצה"ט אומר לו תן למצוה, מה כתיב כי נר מצוה מה הנר וגו', א"כ פירוש ותורה אור כלומר אם יצה"ר אומר מפני מה אתה מחסר נכסיך אתה תשיב לו שלא יש חסרון ותביא לו ראיה מאורו של נר שמדליקין ממנו כמה נרות ואינו חסר, אם כן ותורה פירוש תורהו מאורו של נר, לזה אמר לכך נאמר כי נר מצוה ותורה אור, כלומר עתה הבינהו למה הקדים הנר למצוה, לומר שהנר הוא מצוי וצריך הדלקה, והתורה לאור כי מלבד שהתורה נמשלת לאור הקדימה ואמר ותורה אור, לומר שאם היצר יסיתך ויאמר לך למה אתה מחסר ממונך תורהו אור הנר. ובזה הרווחנו שיאמרו זה עם זה, כי מה שייכות יש לנר עם האור רחוקים הם זה מזה למה נאמר בפסוק אחד יעשה כל אחד פסוק בפני עצמו, כי המצוה היא אחת והתורה יש בה תרי"ג מצות עוד למדנו מאומרו בפסוק אחד מה שאמר בר"מ, שכל העושה מצוה אחת כהוגן כתקנה כאילו עשה כל המצות כי כל המצור אדוקות זו בזו, ולכן תקנו ז"ל בברכת המצות לומר אשר קדשנו במצותיו שהוא על המצות כולם וצונו במצות פלונית, לומר שבמצוה פלונית הם נכללים כל המצות כי הרבה מצות יש בזמן הזה שאינם נוהגים ואנו מצווים לשמרם, שנאמר אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה וגו' והפלא ה' וגו' והאדם אינו שלם עד שיקיים רמ"ח מצות עשה שהם כנגד רמ"ח איבריו של אדם, ושס"ה לא תעשה כנגד שס"ה גידים ויובן עם מה שאמר בר"מ שהעושה מצוה אחת כאילו קיים כל המצות, ובלבד שיעשה אותה כתקנה, ולזה אמר המצות עם התורה בפסוק אחד, כי התורה היא המצות, ומצוה אחת בה כלולים כל שאר המצות, אם כן לזה אמר להעלות נר כאילו הדליק נר למעלה, זה להעלות כמו שאמר בעל המאמר כאילו הדליק נר לפני הקב"ה תמיד, כמו הנר שמדליקין ממנו כמה נרות ואינו מחסר כלום זהו תמיד:

עוד טעם אחר למה לא התחילה פרשה זו לומר וידבר ה' אל משה כמו שאר פרשיות הוא כמו שאמרו ז"ל ואתה תצוה הדא הוא דכתיב למעשה ידיך תכסוף, ארבעה דברים נתאוה הקב"ה במעשה ידיו, ואין תכסוף אלא תאוה שנאמר כי נכסוף נכספת לבית אביך, ואומר נכספה וגם כלתה נפשי, ואלו הן. הקב"ה סובל את עולמו שנאמר אני עשיתי אני אשא ואני אסבול, ואמר לבני קהת שיסבלוהו. הקב"ה משמר עולמו שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ואמר לישראל שישמרוהו שנאמר והחונים וגו' קדמה וגו' משה ואהרן ובניו שומרים משמרת המקדש. הקב"ה מאיר לעולם שנאמר והארץ האירה מכבודו, ואמר לישראל ויקחו אליך, הוי למעשה ידיך תכסוף. בא המדרש הזה לומר שלזה לא התחילה פרשה זו כשאר פרשיות, הוא שלמעשה ידיו יכסוף, על דרך מה שאז"ל על פסוק ברוך שם כבוד וכו', משל לבת מלך שהריחה ציקי קדרה תאמר

גנאי לה וכו', כן כאן יאמר כביכו"ל גנאי שיכסוף למעשה ידיו, לזה אמר ואתה תצוה, ואמר עוד יקחו אליך לא אמר ויקחו לי, והבן:

עוד יש לדקדק בפ' זו שאמר ואתה תצוה את בני ישראל לבני מבעי ליה, ויקחו אליך שיקחו אליך מבעי ליה, כי זהו הצווי שיקחו שמן זית א"כ לא יאמר בוא"ו ויקחו שנראה שאינו דבוק עם אתה תצוה אלא הוא ענין אחר, לזה בא המדרש ואמר שמה שאמר ואתה תצוה אינו דבק עם ויקחו אליך אלא הוא ענין בפני עצמו שמצוה את בני ישראל. ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני למלך שהיה לו אפיקרסין, (פירוש אזור) והיה מצוה את עבדו עליו וא"ל נערו קפלו תן דעתך עליו, א"ל עבדו אדוני המלך מכל אפיקרסין שיש לך לך אי אתה מצוני אלא על זה א"ל מפני שדבוקה בבשרי, כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מע' אומות שיש לך אי אתה מצוני אלא על ישראל בלבד, ואל בני ישראל תדבר, ואל בני ישראל תאמר, אמור לבני ישראל, דבר אל בני ישראל, צו את בני ישראל, ואתה תצוה את בני ישראל, כי תשא את ראש בני ישראל. ומשה ודאי ידע מה שנאמר לו במצרים והוצאתי את עמי בני ישראל, והוצאתי אותם ולקחתי אותם לי לעם ולא עם אחר, אלא כוונת המאמר למשה לחבבן לפני הקב"ה, לזה אמר לו מכל אומות שיש לך אי אתה קורא אותם בשמם אלא ישראל קורא אותם בשם היחס והשררה והמעלה, א"ל מפני שהן דבקים בי שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את בני ישראל, אמר לו ר' אבין למלך שהיה לו פורפורין (פירוש מלבוש עליון), והיה מצוה את עבדו עליו ואומר לו נערו קפלו ותן דעתך עליו, אמר לו אדוני המלך מכל מלבושין שיש לך אי אתה מצוני אלא על זה, א"ל מפני שלבשתי אותה בשעה שמלכתי תחילה, כך אמר משה מע' אומות שיש לך אי אתה מצוני אלא על ישראל, אמר לו מפני שהמליכוני עליהם בים ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד, א"ר לזקן שיש לו מעפורת (פי' סודר שמשימים הזקנים בצואריהם כמו שנוהגים במצרים עוד היום), והיה מצוה לתלמידו עליו וגו', א"ל מפני שנתעטפתי בה בשעה שנמניתי זקן כך אמר משה וגו', אמר לו מפני שקבלו עליהם עול מלכותי בסיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. הנה שהבין המדרש הזה שואתה תצוה אינו משוך לויקחו אליך אלא הוא דבר בפני עצמו והוא צווי על ישראל, ולמה שלשה משלים אזור מלבוש וסודר, אלא תחלה שהוציאם ממצרים ולקחם לו לעם נמשלו לאזור שמדביקו האדם בבשרו ואין מתהדר בו כי אין בו הדור כמו המלבוש, כן קרב ישראל והדבקים אליו אע"פ שאין בהם הדור שלא קבלו עדיין התורה, ואח"כ באו על הים והמליכוהו להקב"ה כשעשאוהו מלך הן נחשבים עבדים המשרתים אותו, רמה אותם למלבוש העליון שמתהדר בו, וכה"א ישראל אשר בך אתפאר. וכשקבלו התורה

דמה אותם לסודר שמונח בצוארו והוא יושב ומלמדם, כשעשאוהו מלך הה נחשבים עבדים עכשיו שקבלו התורה נחשבים כתלמידים והתלמידים קרויים בנים, שנאמר ושננתם לבניך ואז"ל אלו הן התלמידים שקרוים בנים וכה"א בנים אתם לה' אלהיכם: עוד ויקחו אליך. ולא הזכיר שמו של משה לומר שאת כל אחד ואחד מישראל הוא מצוה שיצוו זה את זה שכולם ערבים זה את זה, ומהו הצווי שיקחו משל מהזית שכותשין אותו וטוחנים אותו לטובתו להוציא מרירותו ולהוציא ממנו אור לעולם, כן אתה בן אדם אם ראית יסורין באין עליך אינו אלא לטובתך, זהו כתית למאור להעלות, להעלותו:

פרק כח

פסוק א

ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. אמר לו אתה הקרב כי אתה מלך ואין מי שימחה בידך, ואמר כן כדי לפייס למשה לפי שבמראה הסנה אמר לו הנני ארז"ל הנני לכהונה, ואמר לו אל תקרב לכהונה שנאמר בה קריבה שנאמר קרב אל המזבח, אל תקרב, ועתה רצה הקב"ה לפייסו ואמר לו ואתה הקרב מכחך יהא כיהונו, ועוד שהוא אחיך כמוה כמוך, כמו שאמרו ז"ל במדרש כשאמר הקב"ה למשה ואתה הקרב אליך, הרע לו, אמר לו הקב"ה תורה היתה לי ונתתיה לך, שאלולא היא אבדתי עולמי, משל לחכם שנשא קרובתו ועשתה עמו עשר שנים ולא ילדה לו, אמר לה בקש לי אשה, אמר לה יכול אני ליטול חוץ מרשותיך אלא שהייתי מבקש ענותנותך, כך אמר הקב"ה יכול אני הייתי לעשות לאחיך כהן גדול חוץ מדעתך אלא שהייתי מבקש שתהא עליו גדול. והנמשל שלא ילדה, הוא שאמר לו במראה הסנה אל תקרב שלא יהא כהן ואמירת גבוה כמכירת הדיוט, וכן אמר לו הלא אהרן אחיך הלוי, ראוי היה להיות הוא לוי ואתה כהן אבל מעתה הוא כהן ואתה לוי, א"כ אי אפשר להיות כהן כי לאו לאו שבועה, זהו דמיון לא ילדה שא"א להיות כהן, הרי אמר בפירוש שהרע למשה והקב"ה פייסו, ולמה הוצרך כאן פיוס לפי שאמר באהל מועד יערוך, אותו אהרן ובניו. כששמע משה כך חרה לו לפי שלא יהיה לו חלק בהדלקת המנורה, ולא די אהרן אלא בניו הם ידליקו ומשה לא, לזה אמר לו ואתה הקרב אליך, הם רחוקים ואתה הקריבם, ואתה צריך שתקרבם אליך קודם שיקרבו אלי, א"כ אתה קרוב אלי יותר מהם ומכחך הם באים. ויש לדקדק אומרו ואתה הקרב אליך הי"ל ואתה קרב, כי הקרב היא ע"י אחרים, ועוד מהו מתוך בני ישראל, ועוד אומר לכהנו הי"ל לכהן לי, ועוד תמצא שנזכר אהרן ג"פ בפסוק ובניו ג"כ שאמר אהרן אחיך ואת בניו אתו ואח"כ הזכירם בשמם שאמר נדב ואביהוא וגו' ואמר בני אהרן, ואח"כ אמר ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך. למה חזר פעם אחרת לומר

אחיך, ועוד שאמר ועשית (אתה) בגדי קודש, ואח"כ אמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב ועשו, הם יעשו, וחזר ואמר לקדשו לכהנו לי, וחזר ואמר ועשו בגדי קודש לאהרן אחיך לכהנו לי, לא אמר לקדשו, וג"פ אחיך וג"פ לכהנו לי למה אלא לפי שאהרן נכנס בכהונה גדולה, וכדי שתהיה הכהונה שלימה לו ולזרעו אחריו לעולם צריך שיהיה כלול בו חסד וגבורה ורחמים, כדי שיהיה הקרבן שלם, כי לזה היו מעמדות עומדים על הקרבן והיו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם בשיר וישראל במעמדם כמו שאמר הזוהר ז"ל, כהני לויי וישראל בהדייהו כלהו מעמדות כלהו קיימי על קרבנא לקשרא קשרין ולנחתא ברכאן לעלמין, מעמדות בצלותא כהני ברעותא לויי בשירתא. מעמדות מתערי לה להאי מחשבה טהורה לאסתלקא. כהנא מתערי ימינא לחבקא לה, לויי מתערי שמאלא ברחימו לאחדא לה כמד"א שמאלו תחת לראשי, וכדין ניחא לאתכנסא דא בדא ולאתקשרא דא בדא וחדוא דאתתא בבעלה וכל שאר חיילין אכלין ומרוין ומידשנין בהני תנני ותרבין ועלוון דכלא ישראל וכהני ולויי כדקא חזי ע"כ. אם כן כדי שיהא אהרן כלול מכהונה ומלויה ומישראל, לזה אמר ואתה הקרב שאתה מלויי הקרב, ולא אמר קרב אלא הקרב ע"י אחרים, דהיינו ישראל ולזה הזכיר אהרן ג"פ, וג' פעמים אחיך, וג"פ בניו, וג' פעמים לכהנו לי, הכל הוא לרמוז למ"ש כדי שיהיו כלולים בו הג' כחות, ולז"א לכהנו כדי שיהיה כיהונו שלם לו ולזרעו מעתה ועד עולם, ולז"א לקדשו כי הקדושה היא ללוים, שנאמר וקדשת את הלוים, וכן בברכת כהנים היה צריך הכהן ליטול ידיו מן הלוי, כמאמר הזוהר פרשת נשא, וכן הבגדים אמר ועשית שיהיו באים מכחו, ואחר כך אמר ואתה תדבר אל כל חכמי לב ועשו, אחר כך אמר ואלה הבגדים אשר יעשו, ג' פעמים הזכיר עשייה, לפי שיש בקרבן שלשה דברים כמו שאמר תנני ותרבין ועלוון, תנני כנגד הגבורה ותרבין כנגד החסד, ועלוון כנגד ישראל לאתקשרא דא בדא:

פסוק ב

ואמר לכבוד ולתפארת. לפי שכהן גדול יש לו ב' מיני בגדים, בגדי לבן היינו לכבוד שמתכבד בהם לפני ממ"ה הקב"ה לפני לפנים, ולתפארת אלו בגדי זהב שהיה מתפאר בהם נגד אחיו הכהנים. וכתב רבינו בחיי ז"ל תמצא בפ' זו ג' פעמים לכהנו לי, ג' ואוי"ן נוספין לרמוז על י"ח כהנים גדולים ששמשו במקדש ראשון:

עוד אפשר לומר שאמר ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך, וכן ועשו בגדי קודש לאהרן, שצריך שיעשום לשמו של אותו כהן העובד, וכן לכל כהן שעובד צריך לעשות לו בגדים חדשים לשמו, ובקשתי ראיה לזה ומצאתי קצת סמך לדברי מהרמב"ם ז"ל שכתב פרק ח' מהלכות כלי המקדש ז"ל, בגדי כהונה מצותן שיהיו חדשים נאים שנאמר לכבוד

ולתפארת. וכתב עוד בגדי כהונה שנעשו צואים אין מכבסן ואין מלבנן אלא מניחם לפתילות ולובש חדשים, ובגדי לבן שעבד בהם כ"ג ביום הצום אינו עובד בהם פעם שנייה לעולם אלא נגנזים במקום שיפשוט אותם שנאמר והניחם שם, וכן כתב שצריך שיהיו כמדתו. שכן כתב בפרק הנזכר היו מטושטשין או מקורעין או קצרים פחות ממדתו או שסלקן באבנט ועבד עבודתו פסולה. אם כן לזה אמר לאהרן שיהיו כמדתו של אהרן, ולזה אמר ועשית בגדי קדש לאהרן שיהיו כמדתו, לכבוד שלא יהיו צואים שאין בהם כבוד, ולתפארת שלא יהיו מטושטשין או מקורעין שאין בהם פאר, ולז"א ג' פעמים ועשית, יעשו:

ומה שיש לדקדק עוד שבכלל הזכיר החשן תחלה שאמר ואלו הבגדים אשר יעשו חושן ואפוד, ובפרט הזכיר האפוד תחלה שאמר ועשו את האפוד, ואחר כך אמר ועשית חשן משפט, ולמה אמר באפוד בלשון רבים ועשו את האפוד וגו' ובחשן אמר בלשון יחיד שאמר ועשית, ועוד שאמר באפוד ועשו את האפוד זהב, וכן אמר בחשן זהב תכלת וארגמן והזהב היה טפל שנאמר וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לתת בתוך התכלת ובתוך הארגמן. ועוד אחר שאמר כמעשה אפוד תעשנו היה מספיק שכן אמר באפוד זהב תכלת וארגמן. אבל צריך שתדע שחשן ואפוד הן דו פרצופין, ולזה היו מחוברים שנאמר ולא יזח החשן מעל האפוד ונאמר עליהם לכבוד ולתפארת, והבן. וחשן במ"ק עם המלה י"ז כמו שם הוי"ה במספר קטן, אפוד גימ' י"ג במ"ק היינו ה' אח"ד, לכך הזכיר בכלל חשן תחלה לרוב מעלתו שהוא הזכר, ובכפלו היה שם המפורש, ולזה תמצא שנאמר עשר פעמים חשן בפסוק ועשית חשן משפט, אבל בפרט אמר האפוד תחלה לפי שהוא השער שבו נכנסים, ולז"א בלשון רבים, אבל בחשן שהוא רמז לת"ת נאמר עליו ראיתי בני עליה והנם מועטים, ולזה חזר ואמר כמעשה אפוד זהב תכלת וארגמן לומר שהוא בכלל ובפרט והבן. ומה שאמר זה"ב נוטריקון זה הוא ברוך, שהוא חבור ראש עם סוף, הוא ראש, ברוך סוף, שנאמר והמלך שלמה ברוך, והכל היה בכונה כי כל אחד ואחד מהשמונה בגדים היה לו כונה אחרת בעשייתו ורמוז בהם ה', חשן ואפוד כבר אמרנו שהם ה' אחד, מעיל במ"ק י"ה וחציו ככלו. יו"ד ה"א כ"ו, וכתונת במ"ק י"ח, מצנפת במ"ק ל', וה' אותיותיה ל"ה, אבנט י"ז וכן הוי"ה י"ז, ציץ היה כתוב עליו בפירוש קדש לה', והבגדים עקרם ז' כנגד ז' ימי בראשית שהכהן היה מחברם כלם, ולז"א כלם בכלל, שאמר ואלה הבגדים חשן ואפוד ומעיל וגו' לחבר כלם כאחד ואחר כך פירש כל אחד בפני עצמו, ולזה לא נזכר הציץ עמהם, כי הציץ היה בו ה' בפירוש שהוא רמז לבינה, לזה היה על המצנפת, והמכנסים לא נזכרו עמהם כי המכנסים הם לכסות בשר ערוה ואין

בהם פאר, שהוא מכסה על ישראל כל כבודה בת מלך פנימה. ועוד נאמר למה לא נזכר הציץ שהששה בגדים הנזכרים כאן הם רמז דו פרצופין כמו שאמרתי בחשן ואפוד, וכן המעיל וכתונת, כי הכתונת היתה כמדתו, וכן המעיל אלא שהכתונת היתה על בשרו, וכן המצנפת ואבנט, כי המצנפת היתה ארכה י"ו אמה ואבנט ל"ב אמה, וכבר ידעת ל"ב היכן הוא רומז הבינהו מפסוק זאת אשיב אל לבי, וכן פ' ויאמר ה' אל לבו. והיה האבנט על הכתונת מקיפו ומחזירו כרך על גבי כרך כן כתב הרמב"ם ז"ל, אבל הציץ הוא רומז לג' עליונות, ולזה היה כתוב עליו קדש למטה וה' למעלה, והיה בו ג' נקבים מב' צדדים ואחד באמצעיתו שבהם היו נכנסים הפתילים כדי שיתלה בהם, ונאמר בו לרצון והרצון הוא בכתר והבן. ולזה לא נאמר עשיה בכתונת אלא אמר ושבצת הכתונת ובאבנט נאמר ואבנט תעשה מעשה רוקם לא אמר ועשית אבנט לרמוז למה שאמרתי:

עוד יש לדקדק בפסוק שאמר ועשית בגדי קדש, ועשית משבצות, ועשית חשן, ועשית על החשן, ועשית מעיל, ועשית ציץ, ועשית מזבח מקטר קטרת, הכל הוא צווי למשה, והמעשה היה ע"י בצלאל שנאמר בפ' פקודי ועשה בצלאל בן. אורי בן חור את כל אשר צוה ה' את משה, אלא אמר הקב"ה למשה משה אע"פ שהמעשה הוא על ידי בצלאל שלזה נברא ששת ימי בראשית, ושמא גרים בצלאל, הוא יושב בצלי, ואני יושב כביכול בצלו, עיקר עשייתן הוא הכונה, כי כונה גימ' אחד מיוחד, ליחד הכל, לזה צריך שתצרף כוונתך עמו, כמו שקבלת כן אתה תעשה מעשה רוחני בכוונה והוא יעשה מעשה גשמי, לזה נאמר ועשית בכל כלי וכלי חוץ מן האפוד מהטעם שאמרתי. ראיה לזה שתמצא בפרשת פקודי נאמר עשייה בכל כלי בלשון יחיד ובלשון רבים, אמר ויעש את האפוד, ואמר וירקעו, ויעשו את אבני השהם, ויעש את החשן וימלאו בו, ויעשו על החשן, ויעשו שתי משבצות ויעשו שתי טבעות, ויעש את המעיל, ויעשו על שולי המעיל, ויעשו את הכתונת, ויעשו את ציץ, בכל כלי וכלי יש בו לשון רבים לרמוז למ"ש, שאם תאמר שאמר בלשון רבים על בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב ויבאו כל החכמים וגו' ויעשו כל חכם לב, הרי פ' ויקהל אמר ועשה בצלאל ואהליאב ואחר כך אמר בלשון יחיד, ויעש יריעות, ויעש את הקרשים, ויעש הבריח, ויעש הפרוכת, ויעש הארון, ויעש השלחן, ויעש המנורה, ויעש מזבח העולה, ויעש מזבח מקטר קטורת, ויעש הכתר, ויעש החצר, ובבגדי כהונה בלשון רבים בפרשת פקודי לרמוז למ"ש, שנצטרפו ב' כוונות כוונה רוחנית וכוונה גשמית, וכן בפרשת פקודי נאמר על כל דבר ודבר כאשר צוה ה' את משה י"ח פעמים, לומר שנתן בהם חיות ונשמה וקרא להם שם, לזה נזכר שם ה' על כל כלי וכלי, ולזה אמר והם יקחו את הזהב ואת התכלת ואת הארגמן ועשו, לומר שדבר גשמי

שהוא זהב תכלת וארגמן וגו', זה מסור להם, ולזה אמר ועשו בלשון רבים, ובפרשת פקודי אמר ויעש את האפוד הכל כמו שאמרנו, הם יעשו עשייה גשמית ואתה תעשה עשייה רוחנית, והכל ליחד ולחבר, זהו את האפוד גימ' ע"ה אץ, שהוא חבור ב' שמות הוי"ה אדני, והם כמ"ש, ולזה אמר בלשון רבים, שלזה תהיה הכוונה בכל עשייה. וכן בכל עת שמזכיר אפוד מזכירו בה"א הידיעה על כתפות האפוד, אל עבר האפוד, ולא יזח החושן מעל האפוד, ובמעיל גם כן אמר את מעיל האפוד, הכל לכונה הנזכרת:

פסוק ה

או יאמר והם יקחו את הזהב. לומר אע"פ שאמר להם שיקחו לי תרומה זהב וכסף ונחשת וגו', איני צריך להם לי הכסף ולי הזהב, אם לוקחים לעצמן לוקחים וכדי שיתברך משאם ומתנם זהבם וכספם:

פסוק ז

שתי כתפות חוברות. כבר אמרנו כי אפד במ"ק אחד, שייחד הקב"ה בכל עת ובכל רגע מתתר"ף חלקים, ועתה מזהירו על חבור המדות שלא יקח הקצה האחד ויניח הקצה האחר אלא שיכפתם (כמו כפות) ויקח הבינוני משתיהם, וזהו חוברות שיחברם, שיחבר שתי קצותיו, ובזה יהיה הכל חוברת אחת, וחוברו וחבר כתיב, היו מחוברות היסודות כי אם יהיה כעסן רגזן מגביר יסוד האש, ואם יהיה רחמן הרבה מגביר יסוד המים כי פעמים יצטרך לאכזריות לעשות דין ברשעים, ופעמים יצטרך לקנאות ולנקום כמו שעשה פינחס, אם כן אחוז מזה מהמדה הטובה כמו רחמן שוע, וגם מזה שהוא הקצה האחר אל תניחנו, אלא גם מזה אל תנח ידך, וחובר, בזה יתחברו היסודות בהתחברות המדות. עוד רמז על ב' תורות, על תורה שבכתב ועל תורה שבעל פה שיחברם:

עוד רמז על תרי"ג מצות שבהם רמ"ח עשה ושס"ה לא תעשה, חברת עם המלה תרי"א, וב' דברות ראשונות שהם אנכי ולא יהיה לך הרי תרי"ג, וקרא ב' דברות כתפות לפי שהם העקריים, כמו הכתף שהוא הגבוה והנשא ונראה, על שתי קצותיו שהם עשה ולא תעשה בזה יהיה חבר להקב"ה, כי בכמה $ציור בספר$ בנימין לא נצטרך לאותיות האבות כי היו אותיות האבות עם השבטים להגן עליהם על מכירת יוסף, אבל בנימין לא היה במכירתו לזה לא נצטרך לסמך האבות, ולזה היתה אבנו ישפה כלומר יש פה לדבר: וכתב רבינו בחיי ז"ל, באבני החשן ע"ב אותיות כנגד ע"ב אותיות של השם הגדול, להורות בזה קיום העולם שנברא בע"ב שמות, שהרי העולם נברא ביום, שנאמר ביום עשות ה' אלהיה ארץ ושמים, וששת הימים יש בכל אחד י"ב שעות ששה פעמים י"ב הם ע"ב, זהו שאמר הכתוב אמרתי עולם חסד יבנה, שלא נברא אלא ביום בע"ב שעות של ו' הימים. ע"ב גימ' חסד, לומר שהעולם מתקיים בזכות השבטים שהם ע"ב אותיות. והנה

בנימין שהיה מפותח על ישפה היה מלא, ולא היה בו סמך אותיות מן האבות כשאר השבטים, כי לא נשתיירו מבני בנימין במעשה פילגש כי אם שש מאות בזכות בנימין שהיה מפותח באבני החושן ששה אותיות ע"כ. והתחילה פרשה זו של ועשית חושן משפט בוא"ו וסיימה בד' לפני ה' תמיד, כנגד י' לאוין שבמשפט, ואלו הן, לא תכירו פנים במשפט, לא תגורו מפני איש, לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל, ולא תהדר פני גדול, לא תטה משפט אביונך, לא תעשו עול, לא תטה משפט, ולא תכיר פנים, ולא תקח שוחד, ובד' לאוין אמר משפט כנגד ד' פעמים משפט הכתוב בפרשת זו:

פסוק כא

והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל. יש להם הויה לעתיד, כמ"ש לעיל פרשת תרומה על מה שאמר בזוהר על פסוק הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך, שהאבנים שלך הם בעצמם יחזרו לך והקב"ה יאיר עיניהם של ישראל כמו שהאדם כוחל עיניו בפוך, אבניך שהוא הכחול שכוחלים בו העינים, אבניך שיכיר וידע ויראה ויאמר ודאי הם בעצמם האבנים של ב"ה זהו אבניך, כן כאן הבטיחם שאמר תהיינה שיהיה להם הויה לעתיד, והאבנים תהיינה על שמות, ר"ת ותעש, שיחזרו ויעשו:

שתים עשרה על שמותם. לומר כשם שהעולם הוא על י"ב מזלות ועל י"ב שעות יום וי"ב שעות לילה ואין להם בטול, כן יעמדו הם ואבניהם שנאמר כן יעמוד זרעכם ושמכם, שהם האבנים ששמותיהם היו בהן זהו שתים עשרה על שמותם:

ובמדרש מה טעם י"ב שבטים באבני החשן, שיהא הקב"ה מסתכל בבגדי כהן גדול בכניסתו ביום הכפורים ונזכר בזכות השבטים, אמר רבי יהושע בן לוי משל למלך שהיה נכנס ללמד על בנו סנגוריא והיה מתירא מן העומדים עליו פן יפגעו בו, מה עשה הלבישו פורפוריא שלו שיהיו רואין אותו ומתיראין ממנו, כך אהרן היה נכנס בכל עת אל הקודש ואילו לא היו לו זכיות הרבה שהיו נכנסין עמו ומסייעין לו לא היה יכול ליכנס למה שהיו מלאכי השרת שם, מה עשה הקב"ה נתן לו מדמות לבושו הקדוש שנאמר וילבש צדקה כשריון ע"כ. וכתב הרב מנחם ריקנאטי ז"ל לא יקרע, לפי שהשטן מתקנא בו ואוחזו שם כדרך הנלחמים זה עם זה, ע"כ:

פסוק כב

ועשית על החשן שרשות גבלות מעשה עבות. השרשות הוא שלשלת בלשון המשנה ובלשון עברי שרשות, והיו לרמוז לשרש הנשמה לומר שנשמתם של השבטים הם תלויים זה עם זה כמו השלשלת עד למעלה. שרשת, שרש הנשמה בגימ'. שנשמתם של ישראל היא אדוקה ודבקה בשרשה, כי ר"ת של הספירות גימ' ישראל, וזהו גבלת גימ' גבל הנשמה, ונרמזו ב' פעמים בשרש ובגבול, השרש הוא הנשמה והגבול הוא בכ"י,

ולזה היו שתי פעמים כתובים על כתפות האפוד ועל החשן, אבל בכתפות האפד היו ששה בכל אבן, ובחושן כל אחד לבדו, וכדי להגין עליהם היו עמהם שמות האבות, כמו שאמרתי. וג"כ היו בכפלי החשן אורים ותומים שהם שמות הקדש. יש מי שאמר שאורים הוא שם בן מ"ב שבו נברא העולם, ובדבור א' יהי אור ויהי אור, ועל שם ב' אור נקראו אורים, את התומים הוא שם של ע"ב, על שם שהם כולם תמים מג' אותיות, ומכאן תדע מעלת רבים כשעושים המצוה, ולזה באפוד אמר ונשא אהרן את שמותם לפני ה' לזכרון, הקדים לפני ה' ואחר כך לזכרון, שהוא בא לכפר על ע"א שהם דברים שבין אדם למקום אמר שמותם סתם כמו שאמר הנביא חבור עצבים אפרים הנח לו, לז"א לפני ה' שהיה על דבר שהוא לפני ה' על ע"א, לזכרון יעלה זכרונם מאחר שהם רבים, אבל בחושן שהיה כל אחד לבדו כתוב על אבנו, והיה בא לכפר על דבר שבין אדם לחבירו, שהוא על מכירת יוסף, או על הדינים כמו שאמרו חכמינו ז"ל שהחושן היה מכפר על עוות הדין שנאמר חשן משפט, לז"א ונשא אהרן את שמות בני ישראל, ולא אמר שמותם כמ"ש באפוד כי שם היו רבים ו' בכל אבן, אבל כאן אמר בכל אבן לזכרון קודם שיעלה זכרונם, וגם כן לפני ה' לזכר"ן גימ' לעזר, לומר שצריכין עזר לפי שעון שבין אדם למקום הקב"ה מכפר, ושבין אדם לחבירו אין הקב"ה מכפר עד שירצה את חבירו, כמ"ש שקריאת שמע ותפלה של פועלים נדחית מפני מלאכתו של בעל הבית שממון ישראל חביב לפני הקב"ה, לזה חזר פעם אחרת ואמר ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד, ולא אמר לזכרון, לפי שהוא כפרה על עוות הדין:

פסוק לא

ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת. אמרו ז"ל שהמעיל הוא לכפר על לשון הרע, כאומרם יבא דבר שבקול ויכפר על דבר שבקול, ולפי שלשון הרע הוא יותר מע"א לזה אמר את מעיל האפוד המעל שהוא מכפר המעיל הוא יותר מכפר מן האפוד, כי האפוד היה מכפר על עבודת אלילים, שנאמר בה גדולה שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, ובלשון הרע אמר לשון מדברת גדולות אם כן מעיל האפוד מעל שהיה מכפר המעיל הוא יותר ממעל האפוד, כליל תכלת צריך שיהיה כלו כליל תכלת שיכלהו ולא יהיה לו שום תכלית, שלא תשליטהו עליך ויביאך לכפור בהקב"ה, שנאמר שתו בשמים פיהם, ולזה לא תמליכהו עליך אלא תכלהו, כליל גימ' מלך:

פסוק לב

כתב הרב רבינו בחיי ז"ל. והיה פי ראשו בתוכו, נראה לי כי מה שדרשו ז"ל יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה שבקול נכלל בו עוד כל הדובר שקרים והמעוול בדבורו ויש לו שפתים דולקים ולב רע, לכך נקרא מעיל שבא לכפר על המעל הגדול שעשה, לפיכך

כשצוה על המעיל אמר והיה פי ראשו בתוכו, ויש בזה רמז ואזהרה לאדם שראוי לו שיהיה דבורו שוה למה שבתוכו, שיהיה תוכו כברו ושפה לפיו סביב לעצור במלין, והוא אינו עושה כן אלא מעשה אורג, כופל דבריו כאורג הזה שכופל חוט אריגתו, או כמנסה המסכה שעושה השתי שהוא הולך ובא, וכן כפי תחרא שהוא השריון שטבעותיו כפולות, על כן בא המעיל לכפר על עון זה, כי הוא מרוחק אצל השי"ת ודובר שקרים לא יכון לנגד עיניו. ונשמע קולו של אהרן בבואו אל הקדש לבוש בשמונה בגדים, כי היה מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. אם כן על זה בא הרמז והיה פי ראשו בתוכו, שיכוף פיו ואם תמתיק בפיו רעה יכחידנה, פירוש יכריתנה תחת לשונו ולא יוציאנה לחוץ, ויזכור שהקב"ה עשה ללשונו ב' חומות אחת של עצם והיא השנים ואחת של בשר והם השפתים, וזהו שפה לפיו סביב כפי תחרא, שהוא השריון שלובשין אותו להגין והוא של ברזל, כן יכבוש יצרו ויכבוש לשונו, אם יעשה כן לא יקרע לעולם הבא, ויהיה נשמע קולו, כי קודם הוא שנאוי בקולו ולא היתה תפלתו נשמעת, שנאמר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה, ואחר שחזר בו מתאוה לקולו, שנאמר השמיעיני את קולך, זהו ונשמע, קולו בבואו אל הקדש שאומר לו הקב"ה הראיני את מראיך, ובצאתו מן העולם ולא ימות מיתת עולם הבא, כי מות וחיים מות של עולם הבא וחיים חיי עולם הבא ביד לשון, ורפואתו במה בתורה שנאמר מרפא לשון עץ חיים שהיא התורה, זהו ונשמע קולו שלא ידבר אלא בדבר של קדושה, זהו פעמון זהב ורמון, שלא יהא לו קול אלא בתורה שהיא משולה לזהב, שנאמר הנחמדים מזהב, ורמון שהם המצות, בזה יהיה קולו כפעמון ולא במילי דעלמא, כמשז"ל על פסוק האמנם אלם צדק תדברון, לעולם יעשה אדם עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה ת"ל צדק תדברון, ולזה היו הפעמונים בתוך הרמונים לרמוז שלא ישמע קולו חוצה. ותמצא בפרשה זו של ועשית חשן משפט ד' פעמים משפט כנגד ד' לאוין, לא תטה משפט, לא תכיר פנים, ולא תקח שוחד, ולא תתן מכשול:

פסוק לו

ועשית ציץ. הציץ היה מכפר על עזות פנים, כי כל מי שיש בו עזות פנים אין בו יראת שמים, שנאמר בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו וגו'. וראשית חכמה יראת ה', ואם אין יראה אין חכמה כי היא ראשית כל המדות ממטה למעלה. ציץ, גימ' קץ שהיא סוף המדות ושם הוא קץ כל בשר, שנאמר רגליה יורדות מות, ואמרו ז"ל בני ישראל רחמנים בישנים, וכל מי שיש בו עזות פנים לא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני, כי משם קבלו ישראל בושת פנים שנאמר בעבור תהיה יראתו על פניכם, וזה אין בו בושת

פנים בידוע שהוא מערב רב שנאמר עליהם ויתיצבו בתחתית ההר, כמ"ש במקומו. לזה היה הציץ להודיע לכהן מי הוא מבני ישראל, ולשון ציץ כמו מציץ מן החרכים, וזהו שאמר ופתחת עליו פתוחי חותם, כלומר שיהיה מורה ומפתח מי הוא בחותמו של מקום, שהפרצוף נקרא חותם, כמו שאמרו חז"ל בשר ודם צר צורה בחותם וכולם עולים באותו חותם והקב"ה צר צורה ואין זה דומה לזה, וזהו קדש לה' שהיה מורה מי הוא קודש, שישראל נקראים קדש שנאמר קדש ישראל לה', והיה הציץ מעביר מישראל העזות כדי שיהיה בהם יראת שמים ויהיו רצויים לפני המקום, זהו לרצון להם לפני ה'. ולפי שבפרשת החשן אמר והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו בבואו אל הקדש, ואי אפשר לבא זולתו, כי מכאן הוא שער הכניסה שהיא יראת ה', לזה סמך מיד ועשית ציץ שהוא עיקר ותכלית הכל, ולזה לא הוצרך לצוות עליו בצווי ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל, וציץ הוא מכלל שמונה בגדי כהונה, והוא אינו בגד כי היה טס של זהב טהור, ונקרא בגד כמו שאמר המשנה כהן גדול היה עובד בח' בגדים וכהן הדיוט בד', לפי שבא לכפר על הבגד הגדול שהוא עזות פנים שהוא בוגד ברבו ומעיז פניו כנגדו ודומה כמי שאין לו אלוה, ומי שעובר על זה עבר על הכל, אם כן אין לך בגד גדול מזה, וכן שאר הבגדים שכל אחד בא לכפר על עון שהוא בגד שבוגד באדון הכל, ולזה בא הצווי קודם הכתנת והמצנפת ואבנט, כי אחר כך אמר ושבצת הכתונת שש ועשית מצנפת שש ואבנט וגו', ובעשייה בפרשת פקודי נאמר אחר כל הבגדים ויעשו את ציץ נזר הקדש וגו', חתם בו שהוא נגד הכל:

פסוק מ

ולבני אהרן תעשה כתנות ועשית להם אבנטים ומגבעות. אלו הן ד' בגדים שכהן הדיוט עובד בהם, שהם כתונת ואבנט ומצנפת, כי מגבעות הוא מצנפת, ומכנסים, והיו יחפים והולכים על הרצפה בימי הקור ואוכלים הקרבנות, ודאי שבאים לידי חולי מעים, וכן אמרו ז"ל שמעמידים ממונה על הכהנים לבקרם. ולרפאותם, ולזה הבטיחם הקב"ה שלא יחלו ולא ימותו, לפי שעובדים למי שהוא מקור החיים, זהו שאמר ולא ישא"ו עו"ן ומת"ו גימ' הבטיחם שלא יהיה להם שום חולי עם ד' מלות, זהו שאמר חקת עולם לו ולזרעו אחריו:

עוד אמר ומתו. כי היל"ל ולא ימותו, כאן רמז לו מיתתם של בני אהרן, זהו חקת עולם לו ולזרעו, ומיד סמך וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי, לקדשם בעולם הזה בז' ימי המלואים, לכהן לי בעוה"ב, כדי שיהיה אהרן משרת למטה ובניו משרתים למעלה, ורמז ואמר לקח פר אחד בן בקר ואילים שנים תמימים, רמז על אהרן וב' בניו,

כי אהרן וב' בניו לא נצולו אלא בשביל זכותו ותפלתו של משה שנאמר ובאהרן התאנף ה' להשמידו, ואמרו ז"ל אין השמדה אלא כלוי בנים, וכן ואילים שנים תמימם, גימ' עם ג' אותיות הן אלעזר ואיתמר, ולזה היה לחם מצות וחלות מצות ורקיקי מצות, כי הכל מצה לשכך מעליו מצה ומריבה, וזהו סולת חטים בי בכל מקום אומר סולת סתם וכאן אמר סולת חטים, רמז כאן שסולת פירוש מסל לחם חטאם, זהו סולת חטים, וכן אמר במדרש פר אחד בן בקר ואילים שנים הדא הוא דכתיב מגיד מראשית אחרית, פר אחד כנגד אהרן, אילים שנים כנגד אלעזר ואיתמר, רמז ששני בניו עתידים למות ע"י קרבן ואין משמשין אלא שנים, ע"כ:

פרק כט

פסוק ה

ולקחת את הבגדים והלבשת את אהרן. אהרן ובניו טעון בגדים ואם עבד בלא בגדים עבודתו פסולה וחייב מיתה, אבל משה כל ז' ימי המלואים עבד בלא בגדים, כי לא היה בו במשה שום בגד, אבל היה צריך שישב על ידי אהרן ובניו כדי שיקדש אהרן ובניו והבגדים ע"י עבודתו של משה שנאמר וקדש הוא ובגדיו שהם ח' בגדי כהונה, ובניו ובגדי בניו הם ד' בגדים, זהו אומרו שבעת ימים ילבשם הכהן, כי הקרבן צריך בגדים, ומשה לא לבש אבל אהרן לבשם בשעת עבודתו של משה, והיה ז' ימים לפי שע"א מטמא כנדה ובנדה נאמר שבעת ימים תהיה בנדתה, ואהרן נתעסק בעגל לזה היה שבעה:

פסוק יט

ולקחת את האיל השני וסמך וגו' ושחטת את האיל ולקחת מדמו ונתתה על תנוך אזן אהרן וגו' ועל בהן ידם. למה על תנוך אזן ועל בהן, לפי ששמע מערב רב כשאמרו לו קום עשה לנו, ארז"ל למה כל האזן קשה והאליה רכה כדי שאם ישמע דבר שאינו הגון יכוף האליה לתוכה, ואהרן שמע ולא כפף, לזה הצריכה האליה כפרה, ועל בהן ידו הימנית לפי שלקח מידם ויצר אותו בחרט, ואי אפשר לעשות כן אלא ע"י בוהן של יד, ועל בוהן רגלו לפי שא"ל קום עשה לנו אלהים וכשהאדם יושב וקם הוא ע"י הבוהן שכופף הבוהן וקם לזה על בוהן רגליו:

פסוק כו

ולקחת את החזה והנפת אותו והיה לך למנה ולמה ג"כ לא היה השוק, שחזה ושוק של שלמים הם לכהן המקריב את זבח השלמים, שנאמר הכהן המקריב את דם השלמים לו תהיה שוק הימין למנה כי את חזה התנופה ואת שוק התרומה לקחתי וגו' ואתן אותם לאהרן ולבניו חק עולם, וא"ת מאחר שמשה היה הכהן לו ראוי השוק ג"כ. אלא לפי שהגין על אהרן ששמח בלבו והחזה מגין על הלב, לזה היה למשה למנה, ולפי שלא היה

לבוש בגדים לא נתן לו השוק, ולא לאהרן שלא כיהן שנאמר המקריב את דם השלמים מבני אהרן לו תהיה שוק הימין למנה, ופייס לאהרן ואמר והיה לאהרן ולבניו לחק עולם מאת בני ישראל, הבטיחו שמכאן ולהלאה יהיה חזה ושוק של שלמים לאהרן ולבניו:

פסוק לו

ופר חטאת תעשה ליום. על אותו יום של עשית העגל בכל יום ויום מז' הימים בכל יום היה מקריב פר ושני אילים, הפר היה לחטאת וב' אילים אחד לעולה ואחד לשלמים, ולפי שהפר היה לחטאת היה טעון סמיכת אהרן ובניו, ולכך היה טעון שריפה חוץ למחנה. ולעיל אמר והקרבת את הפר ושחטת וגו' ואת בשר הפר תשרוף באש מחוץ למחנה חטאת הוא, וחזר ושנה כאן ופר חטאת לומר שבו תלוי הכפרה, שנאמר ונמצא ישלם שבעתים פר בכל יום, לזה ופר חטאת תעשה ליום על הכפורים כי היום הוא מצוי. שבעת ימים תכפר על המזבח, לכפר על אותו שבנה לעגל, שנאמר ויבן מזבח לפניו לזה צריך כפרה, ולמה שבעת ימים לפי שע"א מטמאה כנדה, וזהו טעם שבעת ימי המלואים שנאמר פ' צו ופתח אוהל מועד תשבו שבעת ימים:

ובתורת כהנים. שהוצרך כפרה על המזבח שמא התנדב איש דבר גזול במלאכת המשכן והמזבח:

פסוק לז

והיה המזבח קודש קדשים כל הנוגע במזבח יקדש. רמז על אהרן, לזה אמר משה לאהרן קרב אל המזבח, וזה אשר תעשה על המזבח שנים ליום תמיד, ולא עשה זה משה אלא בז' ימי המלואים, ואמר תמיד לומר שמאחר שהוא היה כהן ראשון ועל ידו אהרן נכנס בכהונה גדולה ועיקר כל הקרבנות הם ב' תמידין שהיה מקריב בכל יום, את הכבש אחד תעשה בבוקר שלא יקדימנו שום קרבן, ואת הכבש השני תעשה בין הערבים שלא יקריב שום קרבן אחריו, שהוא השלים כל הקרבנות כולם חוץ מקרבן פסח, בישרו ופייסו ואמר לו וזה אשר תעשה שנים ליום תמיד, מעלה אני עליך כאילו אתה עושה ומקריב בכל יום, ולזה בפ' פנחס בפ' תמיד אמר צו את בני ישראל ולא את אהרן, ואמרת אליהם זה האשה אשר תקריבו, את הכבש אחד תעשה בבקר ולא אמר יעשו או יעשה אלא תעשה כאילו אתה עושה:

פסוק מד

וקדשתי את אהל. מועד ואת המזבח ואת אהרן ואת בניו אקדש לכהן לי. אמר לו אחר שאתה תקדשם, כמו שאמר וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי, ובמזבח אמר וחטאת על המזבח וקדשת אותו והיה המזבח קודש קדשים, אח"כ אני אקדשם שיהיו מקודשים על ידי ג"כ:

פסוק מה

ושכנתי בתוך בני ישראל. אמר לו אילו לא היה תחילת קדושו על ידך, שאתה בשר ודם הייתי שוכן בתוכם לעולם כי על תנאי זה הוצאתים, זהו וידעו כי אני ה' הודיעם שעל זה הוצאתים לשכני בתוכם לעולם, אבל מאחר שעשו את העגל והמשיכו זוהמת הנחש, ושכנתי שהוא מנין שני בתים, בית ראשון ת"י ובית שני ת"ך אשכון ביניהם, ועכ"ז אני ה' אלהיכם, שלא אעזבם:

עוד אמר ושכנתי. לומר שע"י אהרן תשרה שכינה, אבל כל ז' ימי המלואים לא תשרה שכינה, לפי שלא יש בהן לבוש בגדים, אבל אחר שאקדש את אהל מועד ואת המזבח ואת אהרן ואת בניו, אז ושכנתי בתוך בני ישראל, הודיעו שלא יקשה עליו למה כשיקריב בשבעת ימי המלואים לא תשרה שכינה אלא על ידי אהרן. לזה אמר להם משה לישראל בפ' שמיני, זה הדבר אשר תעשו וירא אליכם כבוד ה', לפי שכל שבעת ימי המלואים ששמש משה לא שרתה שכינה והיו ישראל אומרים כל הטורח טרחנו שתשרה שכינה בינינו, אמר להם זה הדבר וגו', אהרן אחי על ידו תשרה שכינה. ואמר בזוהר כי ז' ימי המלואים הם כז' ימי בראשית, ז"ל רבי יצחק אמר כתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים אילין ז' ימי בראשית, רבי יהודה אומר אילין ז' ימי המלואים, מלאים ודאי, בגין דההוא זמנא אתבסם עלמא ואתהדר בשלימותא, ולא אתפגים סיהרא בגין חויא בישא דכתיב ביה ונרגן מפריד אלוף. ועשית מזבח מקטר קטורת וגו'. אע"פ שזה הוא מן הכלים הפנימיים והיה ראוי להזכירו עם המנורה והשלחן כדי לחתום במזבח הקטורת שעל ידי הקטרת מתקשר הכל ועל ידה נעצרת המגפה שלא תקטרג על אהרן, ולזה וכפר אהרן על קרנותיו, לזה אחר שנתקרב אהרן צוה על מזבח הקטורת כדי שיגין עליו, ועוד שעיקר הקרבנות כולם הקטורת, ועל זה היתה בבקר ובערב קודם כל הקרבנות ואחר כל הקרבנות בהיטיבו את הנרות, שנאמר שמן שהוא שמן של מנורה וקטורת ישמח לב, לזה נאמר אחר המשכן ואחר כל כליו. וכן במדרש תנחומא ז"ל מה עסקו של מזבח הקטורת כאן כיון שעשו אותו מעשה בקש הקב"ה לכלותם עמד משה ובקש עליהם רחמים, שנאמר ויחל משה את פני ה' אלהיו ונתחבט בקרקע עד שנתרצה לו, שנאמר וינחם ה' וגו', אמר משה רבון העולמים הרי נתרצית מי מודיע לבאי עולם שאתה נתרצית לישראל, א"ל ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ויהיו מקריבין לי הקרבנות בתוכו, ואני מקבל מהם, את הכבש אחד בבקר ואת הכבש האחד בין הערבים שני תמידין בכל יום, וא"ת יש לפני אכילה ושתיה, האוכל בשר אבירים וגו' כי לי כל חיתו יער, אלא מכל קרבנותיהם אני איני רוצה אלא הריח

וכאלו אכלתי ושתיתי שנאמר את קרבני לחמי, תדע לך שמזבח העולה שהיה לקרבנות היה נתון בחוץ ומזבח הקטורת שהם לריח נתון בפנים, לכך נאמר ועשית מזבח מקטר קטורת. קטרת נוטריקון קדושה טהרה רחמים תקוה, זהו שאמר הכתוב שמן וקטרת ישמח לב וגו', ואמר בשעה שהיה כהן גדול נוטל את הקטורת ביום הכפורים ונכנס לפני ולפנים מה כתיב ונתן את הקטורת על האש לפני ה' וכסה ענן הקטורת, מהו וכסה לשון מחילה כענין כסית כל חטאתם, כיון שהיה ענן הקטורת מתמר ועולה למעלה ונעשה כאשכול היו יודעים שנתכפרו עונות של ישראל שנאמר אשכול הכופר דודי לי, ואם לא כסה ענן הקטורת את הכפורת אשר על העדות, ולא ימות, נמצאת אומר שכהן גדול וכל ישראל היו נרתעים בשעה שכהן גדול נכנס לפני לפנים, כיון שהיה יוצא היתה שמחה גדולה בישראל, שנאמר שמן וקטורת ישמח לב, שמן זה כהן גדול שנמשח בשמן, וקטורת אלו ישראל שהיו רואין שענן הקטורת מתמר ועולה אמר הקב"ה מכל הקרבנות שאתה מקריבין אין חביב עלי כקטורת, תדע שכל הקרבנות כולם באים לכפרה על ישראל, כיצד חטאת באה על החטא והאשם ג"כ, והעולה על הרהור הלב, והשלמים הם באים על מצות עשה, אבל הקטורת אינה באה לא על חטא ולא על עון אלא על השמחה, הוי שמן וקטורת ישמח לב, ע"כ:

גימטריאות

לכהן לי. ג' בפ' כנגד ג' כהנים ששמשו בכהונה גדולה כל אחד מ' שנה כמנין ל"י, אלו הם אהרן עלי ושמעון הצדיק:

מלאתיו רוח חכמה. ר"ת רמ"ח, רמ"ח איבריהם חכמה:

אפוד. גימ' מלאך, לומר שכשהיה חגור באפוד היה דומה למלאך:

והם יקחו את הזהב, וה"ם גימ' תורה, מ' סתומה באי"ק בכ"ר ת"ר, לומר שאין מבטלין ת"ת למלאכת המשכן:

משזר. מש זר, לומר שהזר ימוש ויבדל מהכהונה:

ששה משמותם על. ר"ת שמע כנגד שש תיבות של שמע, ואת שמות הששה הנותרים, כנגד שש תיבות של ברוך שם:

שרשרת שר שרת כתיב, שכהן גדול הוא שר וגדול הוא ראוי לשרת, וכן הוא הדין אם כהן גדול רוצה לעבוד ולשרת, אנשי משמר אינם יכולים לעכב עליו:

נופך ספיר ויהלם. גימ' ירושלים, שעתיד הקב"ה לבנותה בהם, שנאמר הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך ויסדתיך בספירים, פוך היינו נופך:

במלואותם. מלו אותם שזכות המילה עולה על כולם:

את שתי הטבעות. ר"ת אשה, לזה נוהגים לקדש אשה בטבעת:
פעמוני. גימ' רנ"ו כמנין כנפי החיות, לומר שהכהן כשמשמש בבגדים נחשב כמלאך כדכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת כי מלאך ה' צבאות הוא, ועוד רנ"ו שיום שנבחר אהרן לכהונה רנו הכל שנאמר וירא העם וירונו:
לשרת בקדש. ר"ת לב, לומר שצריך כוונת הלב:
לריח. גימ' אברהם, שהקריב בנו יצחק והוא היה הנסיון העשירי, זהו ריח רח י', רח גימ' יצחק, שהיה עשירי לנסיון:
את הכבש האח"ד, גימ' י"ח, לומר שי"ח ברכות כנגד הקרבנות:
וצפית אותו זהב טהור את גנו, ס"ת בתורתו, לומר שהעוסק בתורתו של הקב"ה כאילו מקטיר קטורת שהוא המבחר שבקרבנות:
את הבדים עצי שטים, ס"ת תמים לומר שכל מי שהוא תמים כאילו הוא מזה:
מדם חטאת הכפורים. ר"ת מחה, שבכל יום הכפורים הקב"ה מוחה עונותיהם של ישראל:

פרק ל

פסוק יב

כי תשא את ראש וגו'. אחר שאמר כפרתו של אהרן אמר ג"כ כפרתן של ישראל, ואמר כי תשא לומר שאין להם נשיאות ראש על מה שעברו על מצותי ועשו העגל, שכל העובד ע"א כאלו עבר על כל המצות, זהו כל העובר, העבר כתיב, שעברו עבירה גדולה שעברו על כל המצות, זהו העובר על הפקודים תרגום מצוה פקודא:
ובזוהר כל העובר על הפקודים. שכל מקום שיש מנין שלטא ביה סטרא אחרא ואי נטלי מנהון פורקנא לא שלטי עליה, וביומוי דדוד בגין דלא נטיל הוה בהון מותנא. א"כ יהיה פירוש כל העובר שבנתינת הכופר עבר מעליו סטרא אחרא ומעביר מעליו מותנא אע"פ שיש שם מנין, ע"כ:
ונתנו איש כפר נפשו. פרך נפשו, שיענה שיענה נפש הבהמית שהיא הנפש המתאוה. לה', שישעבדנה לעבודת ה', כדי שיבא לפקוד אותה ולא ירבה בה פגם, זהו ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. ונתנו נקראת מסופה לראשה ונתנו, ומראש לסוף ונתנו, לומר שהצדקה שכרה צדקה שכר מצוה שיעשה מצוה, וכה"א רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה. או יאמר שימציא לו הקב"ה בני אדם ראוים לצדקה, צדקה מאתים חסר אחת וכשתסיר אחד ממאתים ישאר מתים, לזה הצדקה נותנת חיים זהו רודף צדקה ימצא חיים, לומר שימציאהו ה' אחד להשלים מאתים שעולה במ"ק כמו חיים במ"ק. עוד

ימצא חיים צדקה, שימצא מי שיתן לבניו צדקה, גלגל הוא שחוזר בעולם, או ימצא חיים צדקה שמספיק מן החיים העליונים לצדק על דרך ה' ספירות. עוד ימצא חיים צדקה שיתן לו חיים ויתן לו לעשות צדקה, וכשיהיו חייו מרובים יהיו ג"כ צדקותיו מרובים, וכל שמרבה בצדקה משפיעין לו לעשות צדקה, ולזה תמצא כל צווין של צדקה כפול, נתן תתן, פתח תפתח, הענק תעניק, ולזה ונתנו ויתנו ב"פ:

ונתנו איש. מי שהוא איש שגובר על יצרו כמו ר' חנינא בן דוסא שהלך לקנות נדוניא לבתו ומצא גבאי צדקה גובין להשיא יתומה וגבר על יצרו ונתן כל מה שהיה בידו ליתומה ונשבע ליצרו שלא יפתהו ואמר העבודה הרי הם נתונים ליתומה:

כפר גימ' שלו ברחמים, שכפר נפש אין לו ערך, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, אלא מרוב רחמיו אמר זה יתנו, לפי שנתקשה כשאמר כפר נפש, א"ל הקב"ה איני שואל כי אם זה ולא שקל שלה כי אם חצי. ועוד תראה שהכל ברחמים, שהשקלים הם מכסף וכסף במלואו כזה כ"ף סמ"ך פ"א גימ' ברחמים ע"ה, ולזה אנו מקדימין השקלים לקריאת העגל, כי העגל הוא מצפון זהב יאתה שהוא הצפוני והאדם שיש לו זהב ומצפינו בבית גנזיו ואינו עושה ממנו צדקה אלא מתגאה בו ועשיר יענה עזות, עליו נאמר מצפון תפתח הרעה, עושר שמור, אם העושר הוא שמור ואינו מפזרו אלא אדרבא מוסיף עליו וכל מה שמוסיף מטמינו ומצפינו ומשמרו יותר, יש לך לדעת שהוא לבעליו, שאינו שלו ויש לו בעלים אחרים, והוא לרעתו של זה, לפי ששמרו ולא עשה ממנו צדקה לא השליטו הקב"ה עליו אלא יזרע ואחר יאכל כ"ז לרעתו שאין לך רעה גדולה מזו, וכן אמר קהלת יש רעה אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם, אמר תחת השמש לומר שלא יחשוב כי מערכת הגלגלים והכוכבים גרמה לו, אלא זאת הרעה של הכילות היא רבה עליו, כמ"ש בא לטמא פותחין לו, ואמר תדע כי לא המערכת גרמה לו, איש אשר יתן לו האלהים, לא אמר אלהים שהיה נראה שמכח המערכת נתנה אלא האלהים הידוע, עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו, ואמר איש אשר נתן לו כל זה עושר ונכסים וכבוד, ודאי במתנה ובעין יפה נתנה לו, א"כ איך אפשר לומר שלא ישליטנו לאכל כי איש נכרי יאכלנו, זה אינו אלא חולי רע הוא שקנה לו, כי הבחירה בידו אינה מה', אם כן מצפון מאותו שמצפין ממונו ואינו מפזרו תפתח הרעה, אותה שאמר עליה קהלת יש רעה וגו' וזהו תחת השמש, אבל מי שהוא עושה צדקה הוא עולה למעלה מן הגלגלים שנאמר צדקה תרומם, וכה"א מרומים ישכון, מה טעם לחמו נתן, אפילו הלחם שאין לו יותר נתן, וכה"א הלא פרוס לרעב לחמך, אפילו שאין לך אלא לחם אחד פרסהו חציו לך וחציו לו, מימיו נאמנים, שנתנם

לך באמונה בלי שום פניה, לא לגאוה ולא להתראות אלא בעין יפה, זהו מרומים ישכון. וכן אמרו במדרש כי תשא, א"ל הקב"ה למשה במה תרום קרנם של ישראל בצדקה, שנא' צדקה תרומם גוי, ואין גוי אלא ישראל שנאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, שאמר ולא יהיה בהם נגף ב"פ, ראשון לשון מנין, והשני לשון השגחה, מלשון בעת פקודתם יאבדו, ושעור הכתוב כן, ונתנו איש כפר נפשו במנות אותם, כדי שלא יהיה בהם נגף בהשגיחו אותם, ע"כ:

ומה שאמר כי תשא ולא אמר לשון צווי, גם אומר ראש בני ישראל ולא אמר בני ישראל, זה יובן מהמדרש ז"ל, אמר הקב"ה למשה לך מנה את ישראל, אמר משה כתיב והיה זרעך כעפר הארץ וכתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים ואתה אומר לך מנה את ישראל, א"ל הקב"ה לא כמו שאתה סבור אלא אם בקשת לעמוד על מניינם טול ראשי אותיות של שבטים ואתה עומד על מניינם, ר' מראובן מאתים אלף, ש' משמעון שלש מאות אלף, ל' מלוי שלשים אלף, וכן השאר, א"כ לפי מדרש זה יהיה פירוש הפסוק כן, כי תשא כשתרצה לעמוד על מניינם דרך כלל, את ראש בני ישראל דרך פרט, ונתנו איש כפר נפשו בפקוד אותם, לשון השגחה, כלו' שישגיחו עליהם לראות כמה הם, והשגחה זו היא ע"י השקלים. ועם זה יובן למה אמר ב"פ בפקוד אותם, וכבר אמרנו שפירוש פקידה השגחה הקב"ה משגיח על ישראל שלא לחול עליהם נגף. אמר בזוהר כשהיו מונין ישראל היו מברכין אותם קודם ואח"כ מונים ואח"כ מברכין נמצאו ישראל מתברכין ב"פ, לזה אמר ב"פ בפקוד אותם לשון השגחה, ולזה לא היה שקל שלה אלא חצי כדי שלא יבא המשטין על המנין:

עוד היה מחצית השקל, לפי שאדם משותף מחומר ושכל, לזה בפ' מחצית השקל אמר מחצית השקל בשקל הקדש, זה כנגד השכל, ולזה לא נתן בו שעור, עשרים גרה השקל מחצית השקל, כנגד החומר, תרומה לה':

עוד חצי שקל. כדי שיחשוב האדם שהוא חצי ואינו שלם כי מה שלמות יש לו לאדם מאחר שהוא מורכב מד' יסודות, וכנגד השני יסודות שהם נתפסים שהם מים ועפר הוא חצי שקל, אבל האש והרוח אינו נשקל. השק"ל עם ארבע אותיות והמלה גימ' מי"ם עפ"ר:

במדרש תנחומא על פסוק והשבע לעשיר אינו מניח לו לישון, בעשירי תורה הכתוב מדבר, כיצד אדם גדול ועשיר ולימד תלמידים הרבה והרביץ תורה ברבים והשביעם מן התורה, אע"פ שהוא מת אין התלמידים מניחים לו לישון, וכן אמר רשב"ל אמר ר"ע ת"ח אין תלמידיו מניחים לו לישון בקבר שנאמר דובב שפתי ישנים, וכן משה לימד

תורה לישראל והדריכם במצות ונתן להם סדרי פרשיות שקורין בהם בכל שבת ובכל חודש ובכל מועד, והם מזכירים אותו בכל פרשה ופרשה, פרשת שקלים, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע משאני מת איני נזכר, א"ל הקב"ה חייך כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה זוקף את ראשן, כך בכל שנה ושנה שקורין אותה לפני כאילו אתה עומד שם באותה שעה וזוקף את ראשן, מנין ממה שקראו בענין וידבר ה' אל משה לאמר שא את ראש בני ישראל, כאילו אמר אתה תשא ראש בני ישראל, לא אמר ישראל אלא בני ישראל, לבני בניהם עד עולם אתה נושא ראשם, ראש בני ישראל ר"ת רבי, אתה רבי ורב וראש עליהם לעולם. ואמר לישון ולא אמר לישן שנראה שזה הוא צער שאין מניחים אותו שיהיה לו נחת רוח, כי השינה היא נותנת נחת רוח לגוף, לזה אמר לישון שיהיה מתיישן והולך אלא בכל יום מתחדש, וזהו לשון לישון:

פסוק יג

עוד כל העובר על הפקודים, לא מאותם שיש להם מנין ידוע ואינם רוצים לחסר המנין ומבקשים לעשות צדקה ממקום אחר, בחשבם שהצדקה מחסרת, אדרבא היא מעדפת, כאמרם ז"ל בפסוק וכן נגוזו ועבר, כל מה שגוזזים הצמר או השער או הצפרנים הם גדלים יותר, וזהו ועבר שעובר על הגבול שהיה לו ליגדל, וכן הגפן כשזומרים אותו הוא יותר גדול ויותר עושה פירות וכשאין זומרין אותו אינו גדול כ"כ ואינו עושה פירות, וישראל נמשלים לגפן שנאמר גפן ממצרים תסיע. זהו כל העובר על הפקודים, שיש לו מנין ידוע ועובר עליו שאינו חשוב עליו בערך הצדקה לעמוד במנינה ורוצה לחסרו:

זה יתנו. במדרש ז"ה י"ב שבטים יתנו, אפילו שבט לוי. העשיר לא ירבה אלו שאר שבטים שהם עשירים שיש להם חלק ונחלה בא"י, והדל לא ימעיט זה שבט לוי שהוא דל שאין לו חלק ונחלה בא"י והוא מחזר על הגרנות, והד"ל גימ' לו"י ע"ה, שק"ל בא"ת ב"ש גימ' כ"ו, כמו שאמר רבי אלעזר מיום שחרב ב"ה דיו לעולם שישתמש בב' אותיות, שנאמר כל הנשמה תהלל י"ה. וכוונת רבי אלעזר היא, מאחר שאין העולם מלא שהוא ב"ה, שנאמר וכבוד ה' מלא את המשכן, ומאחר שהוא חרב אין ראוי שיקרא השם אלא על עולם מלא, כמו שאמרו ז"ל על ויברא ה' אלהים, שם מלא על עולם מלא, שהוא עולם קטן ולא היה עבודת אלילים בעולם שהיא שקר, ושם הוי"ה מורה אמיתות והויה, ומזה הטעם אין ה' נקרא ככתבו אלא בכנוי, ולפי שעתיד להיות העגל לזה אמר שיתנו מחצית השקל:

פסוק טו

עוד מחצית כ"ו אח"ד, ולזה העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט, שהכל חייבים ליחדו. וכן עשי"ר במ"ק אח"ד, שאין לך עושר גדול מהמיחד הקב"ה. הד"ל במ"ק י"ב וע"ה

י"ג דהיינו אח"ד, ולפי שהוא חסר אחד וצריך להשלימו ע"ה, לפי שמתוך צערו ודחקו פעמים כופר בהקב"ה ונתפס על צערו לזה משלימין ע"ה. העשיר והד"ל גימ' לקש"ר, כבר ידעת היכן רומז העשיר והדל וצריך לחברם ולקשרם יחד, העשי"ר גימ' ז"ה פות"ח י"ד לד"ל כי כשהוא פותח יד מלמטה כך הוא פותח למעלה, זהו פתח תפתח, אז מריקים עושר לכל העולמות ד"ל גימ' יד"ך, אם העשיר פותח יד לדל ירבה ואם לא ירבה והדל לא ימעיט כי הרבה פתחים למקום כי לא נעשה זה דל אלא לזכות בו העשיר, ואם העשיר לא יתן הקב"ה נותן לו עד שיהיה עשיר, ד"ל במלואו דל"ת למ"ד גימ' תק"ח, שהקב"ה אומר לו תקח, וכן עשי"ר במספר אחרי גימ' ת"ת, שצריך לתת:

פסוק טז

ולקחת את כסף הכפורים וגו' והיה לבני ישראל לזכרון. צריך שתדע שמאלו השקלים נעשו מהם האדנים שהם היסוד, כמו שמפורש בפ' פקודי, והקרשים עליהם, והקרשים היו מצופים זהב, והיריעות עזים שהיו שלשים אמה אורך היו מכסים על רוחב המשכן שהוא עשר אמות, ועובי הקרשים אמה, נשאר י"ח לחסות על מעשה העגל שהיה זהב, עוד היה הזהב מכוסה לפי מעלתו שהוא צפון בבינ"ה שנאמר מצפון זהב יאתה, והיה הכסף של האדנים נראה מבחוץ לומר שכפר להם מעשה העגל ונתלבן, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, לזה אמר לזכרון לפני ה' לכפר:

פסוק יח

ועשית כיור נחושת וכנו וגו', נסמכה פ' זו עם פ' שקלים לומר כמו שהשקלים נעשו מהם האדנים שהם לזכרון, שכפר להם מעשה העגל ונתלבן אותו עון, כן הכיור היה לרחוץ אותו עון, ולזה אמר לרחצה ולא אמר לרחוץ ממנו ידיהם ורגליהם, כמו שאמר אח"כ ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימותו, אלא אמר לרחצה סתם, הוא רחיצת הלכלוך הידוע כי כבר ידוע שנעשה הכיור ממראות הצובאות שהן של הנשים שלא נתנו תכשיטיהן לעגל, וזהו מראות הצובאות, שהמה מראות שלא רצו בעגל, ויהיה פירוש הצובאות כתרגום יחפוץ יצבי, ולזה היה פתח אוהל מועד, כמו שאמר ונתת אותו בין אוהל מועד ובין המזבח, וזה המזבח הוא מזבח העולה שם פתח אהל מועד כדי שמיד בכניסתם ידעו שהיה לרחוץ אותו עון, ופירש"י ז"ל תדע לך שהן מראות ממש שהרי נאמר ונחושת התנופה ע' ככר ויעש בה וגו' וכיור וכנו לא הזכירו שם, למדת שלא היה נחושת הכיור מנחושת התנופה כך דרש ר' תנחומא, ע"כ. ולכך אמר נחושת שני פעמים, ולזה ורחצו אהרן ובניו ממנו שהוא היה בעשיית העגל, ואמר ורחצו אהרן ובניו ממנו, ולא אמר ורחצו ממנו אהרן ובניו, שפעמים לא היה רוחץ ממנו כדתנן הביאו לו קיתון של זהב וקדש ידיו ורגליו, וכה"א בבאם אל אהל מועד ירחצו ולא אמר ממנו. ואמר ורחצו

ידיהם ורגליהם ולא אמר מי הם הרוחצים, אפשר שרמז כאן מה שאמר בתנא דבי אליהו הובא בילקוט ז"ל, כתיב לך אל העם וקדשתם, שנו רבותינו וקדשתם לטבילה למדנו רחיצת ידים ממשה ואהרן ובניו, שנאמר ועשית כיור נחושת וגו' ורחצו ידיהם ורגליהם, ובישראל הוא אומר והתקדשתם והייתם קדושים, מכאן היה רבן גמליאל אוכל חולין בטהרה לא לכהנים בלבד נתנה קדושה בסיני אלא לכל ישראל, שנאמר דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו, מכאן אמרו כל האוכל שלא ברחיצת ידים סימן רע לו ע"כ. א"כ ורחצו ידיהם ורגליהם הוא חוזר לישראל, וכן כתב הרמב"ם ז"ל פ"ד מהלכות תפלה ז"ל, תפלת שחרית רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו ומתפלל:

פסוק כא

ולא ימותו והיתה להם חק עולם לו ולזרעו זו נטילה של אכילה, ולזרעו לדורותם גימ' זו היא נטילת ידים של אכילה, וו' שמוש ולא ימותו, זהו שאמר כל האוכל בלא נטילת ידים סימן רע לו, לפי שזו הרחיצה תרגם אונקלוס ורחצו ויקדשון בלשון קדושה וכשאינו רוחץ הוא נזון מהטומאה ושם מיתה מצויה ונהפך ורחץ לורצח, אבל כשרוחץ ומגביה עשר אצבעותיו למעלה, להורות שהוא נזון מעשר עליונות, וכן תמצא בפ' זו של ועשית כיור ז"ן מלות:

פסוק כג

ואתה קח לך. א"ל אע"פ שצויתי לאהרן על קדוש ידים ורגלים שהם י' כנגד עשר ספירות שהיה מקדש יד ימין על רגל ימין ויד שמאל על רגל שמאל לחבר הכל על ידו ולהמשיך שפע וקדושה לכל העולמות מעלה ומטה כל זה הוא כדי שלא ימותו, אבל אתה קח לך בשמים ראש, אתה לוקח מהראש והם מקבלים ממך, ואתה קח לך בשמים, ס"ת גי' חכמה, שהשמן רמוז בחכמה, ולפי שבשמן המשחה היה בו ה' מינים מר דרור וקנמן בשם וקנה בושם וקדה ושמן זית, כנגד ה' ספירות עליונות שהם למעלה מתפארת שהיא מדתו של משה שהיא שמים, זהו בשמים, לזה אמר לו אתה קח ה' שלמעלה ממך, ולפי שעיקר השמן מן החכמה, לזה אמר במדרש תנא דבי ר' יהודה בר אלעאי שמן המשחה שעשה משה במדבר סיני נסים נעשו בו מתחלה ועד סוף, לא היו בו אלא י"ב לוג שנאמר ושמן זית הין לסוך בו את הסמנים לא היה מספיק עאכ"ו שהאור בולע והיורה והסמנים בולעים, וממנו נמשח המשכן וכל כליו והכיור וכנו והארון והשלחן וכל כליו והמנורה וכליה ומזבח הקטורת ומזבח העולה וכל כליו וממנו נמשחו אהרן ובניו בז' ימי המלואים וממנו נמשחו מלכים וכהנים גדולים וכולו קיים לעתיד לבא, שנאמר שמן משחת קודש יהיה זה לי, ז"ה בגימ' י"ב לוג, לפי שמקורו ממקום נסתר לפיכך נעשו בו נסי נסים, נמשח בו אהרן שנאמר כשמן הטוב על הראש שהוא מבשמים

ראש, על הזקן שהוא אהל מועד וכליו, זקן אהרן ורד על פי מדותיו, מהזקן העליון לזקן אהרן שהוא גדולה, ואברהם זקן, מכהן עליון לאהרן:

פסוק לד

קח לך סמים נטף וגו'. הקיחה היא לך שמלאך המות למדו על עצור המגפה בקטורת, לזה הקיחה היא לך, קח לך סמים ס"ת חכ"ם, שאתה חכם ויודע רמז הסמנים, והם כולם לקשור הכל ולסתום פיו של סמא"ל ולסלקו מעל ישראל, וכן נטף שחלת חלבנה ר"ת נחש, וכן משי"ח וכן חש"ן, פירוש לסלק הנחש ע"י אהרן שהוא משוח בשמן המשחה ולבוש חשן, וכל אחד ואחד יש בו רמז. נט"ף גימ' קטל, פירוש להרגו, וההריגה היא הסלוק וכן אז"ל נטף הוא שרף הנוטף מעצי הקטף, רמז שאמר שרף שהוא נחש, שרף מעצי הקטף, הוא מלשון כריתה שהוא מלשון קטוף, שחלת הוא מלשון הסרה כמו משיתיהו תרגום שחלתיה, וכן אותיות תשל"ח שע"י הקטורת משתלח והולך לו שמתרצה ומתפתה, וכן סמים נטף ושחלת וחלבנה ס"ת מפת"ה, שמתפתה כשרואה שמערבים בקטורת חלבנה שהיא מצדו, ואמר סמים סמי"ם, ב"פ סמים גימ' ק"ן ק"ן זהו אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, פירוש במה שיש בו סמים לסמי"ם, שהם נטף ושחלת וחלבנה שר"ת שלהם נח"ש וחש"ן ומשי"ח בזה תסתכל ותראה איך היא קשורה בין שנים סמים, ולזה רק"ח רח"ק, לרחקו ולשחקו, זהו ושחקת ממנה הדק, ולזה איש אשר יעשה כמוה ונכרת כי אינה נעשית להריח אלא לרחק השטן מעלינו, לזה חייב כרת לפי שנדבק בהדחו במקום הכרת שהוא קץ כל בשר:

ובזוהר ת"ח קטורת עביד יתיר מצלותא, דצלותא איהו תקונא לאתקנא מה דאצטריך, קטורת עביד יתיר מתקין וקשיר קשירין ועביד נהירו יתיר מכולא, ומאן איהו דאעבר זוהמא, מה כתוב במשה ויאמר ה' אל משה קח לך להנאתך ולתועלתך בגין דכד אתתא אתדכיאת הנאותא דבעלה איהו, ורזא דא קח לך סמים לאעברא זוהמא לאתקדשא אתתא לבעלה, זכאה חולקיה דמשה קשיר קשירו נהיר נהירו אעבר זוהמא, ו' אתחבר בה', ה' אתחבר בו', סליק ואתעטר בה', ה' אתנהיר בי', וכולא סליק רעותא לאין סוף והוי כולא קשיר חד ואתעביד חד. א"כ ד' סמים הנזכר כאן שהם נטף ושחלת חלבנה ולבונה זכה הם רמז לארבעה אותיות הוי"ה, נטף היא הי' שמקבלת שפע מאין סוף, זהו שרמזו ז"ל הנוטף מעצי הקטף, שחלת היא הבינ"ה, ש"ח ל"ת לתפארת, חלבנה היא הוא"ו שהוא בנה של אמה עלאה, ולבונה זכה כ"י:

פרק לא

פסוק ב

ראה קראתי בשם בצלאל וגו'. כדי לפייס למשה, לפי שאמר לו ואת המשכן תעשה, וכשנעשה העגל ראה הקב"ה שאם יעשה ע"י משה יהיה לו קיום והעמדה, כי מש"ה הם אותיות הש"ם, לזה הודיעו למשה שא"א שיעשה על ידו שעתיד להיות בו בית עולמים ועתידים לחטוא ועתיד לשפוך חמתו על העצים ועל האבנים שנאמר כלה ה' חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה, ואם יהיה לו העמדה ישפוך חמתו ואפו על ישראל וח"ו לא לא ישאר מהם שריד ופליט, לזה א"ל ראה קראתי בשם בצלאל, כלומר שעתיד לעבור כצל עובר, ולזה אמר לו ראה, שיראה בנבואתו למרחוק:

עוד אמר ראה. כדאיתא בברכות אמר רבי יצחק אין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכין בו בצבור שנאמר ראה קראתי וגו', א"ל הקב"ה למשה משה הגון עליך בצלאל אמר לפניו רבש"ע אם לפניך הגון לפני לכ"ש אמר לו אעפ"כ לך אמור לישראל. הלך ואמר לישראל הגון עליכם בצלאל אמרו לו אם לפניך ולפני הקב"ה הגון לפנינו לכ"ש ע"כ. ויש לשאול מה צורך לומר למשה ולשאול אם הוא הגון, וגם כן לשאול לישראל אם הוא הגון אם לאו הלא הכל גלוי לפניו, ואם הוא כמו שאמר רבי יצחק אין מעמידים פרנס על הצבור עד שנמלכין בהם תחלה, הרי כשנתמנה אהרן לכהונה לא נמלכו בצבור, והרי ביהושע ג"כ לא נמלך בצבור אלא אמר לו קח לך את יהושע. אלא הקב"ה חשש לכבודו של משה שלא תחלש דעתו, לפי שצווי המשכן והכלים היה למשה, שכן בפרשה תרומה אמר ועשית מנורת ועשית שלחן, ואת המשכן תעשה, ועשית קרשים, ועשית פרוכת, ועשית מזבח, ועשית את חצר המשכן, לכך א"ל ראה אם הגון בצלאל, וכן פירש"י ז"ל ראה משמע שים לבך תן עיניך בדבר וגו', א"ל אע"פ כן לך ואמור לישראל שלא יספקו בך שום דופי, וכן בפרשת ויקהל אמר ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל וגו'. עוד נמלך בהם בישראל לפי שהיה בצלאל בן י"ב שנה ואין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן נתמלא זקנו, לזה אמר למשה שיאמר לישראל הגון עליכם בצלאל, תאמר להם שיבינו בשמו לא בשנותיו, בצל אל, ויש בו מדעת קונו, כאמרם ז"ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ, ולא נברא אלא לזה, הוא יושב בצלי ואני אשב בצלו בצל שדי יתלונן. והבינם נוטריקון שמו בצלא"ל בי"ת צד"י למ"ד אל"ף למ"ד גימ' בשם ט"ו (אותיות) עשה המשכן, א"כ שמא גרים כי לזה נברא, ועוד חו"ר בגימ' יר"ד שהורידו הקב"ה לעשות משכן וגו', ופייס למשה שהוא יקים המשכן שנאמר בחדש הראשון תקים את המשכן. ועוד יתבאר פ' ויקהל בעזה"י:

פסוק ג

מצאתי כתוב. ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, השלימו הקב"ה בארבעה יסודותיו. חכמה נגד יסוד הרוח, וכנגדו אמר לחשוב מחשבות, בתבונה נגד יסוד האש, וכנגדו אמר לעשות בזהב ובכסף, שאינם נעשים אלא על ידי האש, ובדעת נגד יסוד המים, וכנגדו אמר ובחרושת אבן, שרוב אבנים טובות נמצאים במים כמו בדולח שהוא גדל בים אוקינוס, ובכל מלאכה נגד יסוד העפר, שא"א לעשות מלאכה ואין שום דבר שיש בו ממשות אם אין בו יסוד העפר לקבל בו עשיית מלאכה:

פסוק ו

ואני הנה נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך ובלב כל חכם לב וגו' ועשו, בצלאל במחשבה וכה"א ואמלא אותו רוח אלהים וגו' לחשוב מחשבות, ולפי שמלאכת המשכן היתה צריכה מחשבה ומעשה, לזה בצלאל נאמר בו לחשוב ובאהליאב וחכמי לב נאמר ועשו, וכה"א מעשה חושב, וכן רמוז בכל אחד, בצלאל שהוא כצל שאינו נתפס, וכן המחשבה אינה נתפסת, אהליאב רמוז בו אהל שהוא המעשה שהאהל אינו נעשה אלא ע"י מעשה, אהליאב אהל אבי, והכל היה משמת ימי בראשית, ולזה אמר ואני הנה נתתי כבר:

ובמדרש ראה קראתי. הראה הקב"ה למשה ספרו של אדם הראשון, ואמר לו כל אחד ואחד התקנתיו מאותה שעה, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל וגו', ע"כ:

פסוק יג

ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתותי תשמורו. אמר ואתה לפי שצפה הקב"ה שעתידין לחלל את השבת כמו שהיה בימי ירמיהו, לזה אמר הקב"ה למשה אתה תזהירם על השבת שאם אני אזהירם לא יהיה להם תקומה, לפי שהממרה דבורו של מלך ששמע מפי המלך עצמו ולא על ידי שליח חייב מיתה, אבל כששמע מפי שליח אע"פ שהוא שלוחו של מלך יש לספק ולומר אולי אמרם השליח מדעתו או אולי הוסיף דברים, לזה אתה תזהירם שאם יחללו השבת לא יהיה עונשם מרובה וישאר מהם שארית, ויהיה הכעס בעצים ובאבנים, וכן אז"ל לא חרבה ירושלים עד שחללו את השבת, שנאמר ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם, וכן ירמיהו התנבא על אנשי דורו שאם אינם משמרים את השבת שתחרב ירושלים שנאמר ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים וגו':

אך את שבתותי תשמורו. אמר אך כמו שאמרו ז"ל אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות מיד היו נגאלים, לזה אמר אך כאדם שהוא נוהם וגונח ואומר, אך לו היית עושה דבר

פלוני, לזה אמר שבתותי כמו שאמרו ז"ל שתי שבתות, ולזה נאמרו דברות שניות ע"י משה וכן קללות שבמשנה תורה, ואמר שבתותי נגד זכור ושמור שבדברות ראשונות נאמר זכור לזה אמר למשה ואתה דבר אל בני ישראל שמור כי לך נאה לומר שמור, זהו אומרו את שבתותי תשמרו, ואמר לאמר לשאר נביאים שיזהירו לישראל על השבת, וכן ישעיהו מזהירם שאמר אם תשיב משבת רגליך, שומר שבת מחללו וגו', וכן ירמיהו הזהירם על השבת:

פסוק יד

ושמרתם את השבת. אמר שבתותי תשמורו ובזכות זה ושמרתם את השבת הוא עולם שכולו שבת, ולזה אמר השבת בה' הידיעה משומר הוא לכם כי קדש הוא לכם מקודש ומעותד לכם, כאמרם ז"ל כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, לזה מחלליה מות יומת, למה כי כל העשה כתיב לומר כשעשה מלאכה עשה בה פגם, לזה עשה בה כתיב, ולזה ונכרת, לפי ששם אין מלאכה אלא צדיקים יושבים, כלומר הם בישוב ובנחת ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, וכשעושה מלאכה נראה שאינו רוצה ליהנות מזיו השכינה אלא ממעשה של חול, ולזה יכרת מהקודש וימסר לחול דהיינו קליפות, זהו מקרב עמיה לקליפות שאינם עמיה:

פסוק טו

ששת ימים תעשה מלאכה. בא להודיעך מעלת השבת שאע"פ שאני מצוה אתכם על מלאכת שמים שהיא מלאכת המשכן ואע"פ שהיא נעשית מאליה, לזה אמר יעשה ולא תעשה, ויום השביעי שבת שבתון קודש לה' כביכול שגם השי"ת הוא שובת, ולזה לא היתה המלאכה נעשית מאליה:

פסוק טז

ושמרו בני ישראל את השבת. לעיל אמר ושמרתם את השבת לנוכח ועתה אמר ושמרו שלא לנוכח, אלא בא לומר כשהם בהסתרת פנים שהם בגלות אם ישמרו את השבת מיד נגאלים, שנאמר כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי, וכתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי, זהו לדרתם קרי ביה לדירתם שיהיה להם חלק ותהיה דירתם תמה, זהו דר תם, רוצה לומר שיזכו לעולם שכולו שבת, זהו ביני ובין בני ישראל, שכולם יאבדו ולא ישאר בעולם שום עובד גלולים. ואמר לעשות את השבת, לומר שכל המקיים שבת כהלכתו כאילו עשאו. וכן אמר במדרש א"ר נתן כל המשמר את השבת מעלה עליו כאילו עשאו שנאמר לעשות, אמר רבי אלעזר כל המשמר שבת כתקנו כאלו שמר כל השבתות מיום שבראן הקב"ה עד יום תחית המתים שנאמר לדורותם, ע"כ:

מדרש רות. בשבת כתיב לדורותם. מ"ט כיון שקדש היום דירתם של ישראל צריך להיות בנר דולק ושלחן ערוך ודירה מתוקנת כדירת חתן לקבל בה הכלה, ומאי ניהו שבת, כלה לעולם אין מכניסין אותה אלא בדירה מתוקנת לפי כבודו וכפי הראוי לה, ועל דא כתיב לעשות את השבת, ולמה לדרתם להכניס בה כלה קדושה, לדירתם להיות בתוכם בשעה שקדש היום, ואם כלה זו באה ואינה מוצאה דירה מתוקנת ושולחן ערוך ונר דולק, כלה זו אומרת אין דירה זו מישראל, אין דירתו לקדושה, ועל דא כתיב לדרת"ם ד"ר ת"ם שהיא דרה באתרא דתמן קדושה, א"כ תכלית הכל הוא לזכות לעולם הבא שהוא השבת, זהו כי ששת ימים עשה ה', לומר שמיום הבריאה לזה היתה הכוונה שהרכיבה על ששת ימים שהם שתא אלפי שנין הוי עלמא ויום השביעי שבת וינפש, שעשאו לשבות בו הנפשות, זהו כי ששת ימים שהוא נתינת טעם:

פסוק יח

ויתן אל משה ככלתו, ולא פירש מי הוא הנותן, אלא אין מוקדם ומאוחר בתורה ונדבת המשכן נאמרה אחר עשיית העגל, ויתן חוזר לסוף פרשת משפטים שאמר שם ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה ואתנה לך את לוחות האבן, ויעל משה אל ההר ויהי משה בהר מ' יום ומ' לילה, לזה הוא סמך ויתן אל משה ככלתו, ואמר ככלותו לומר שאע"פ שהן עושין העגל לא נמנע מכלות ליתן למשה, לומר מאחר שהם עסוקים בעשיית העגל תורה למה להם, אלא כלה הדבר ונתן למשה בעין יפה, כי כל הנותן בעין יפה נותן. וכן אמר במדרש תנחומא ז"ל רבי לוי אמר ישראל יושבים למטה וחורטין את העגל, שנאמר ויקח מידם ויצר אותו בחרט, והקב"ה למעלה חוקק לוחות ליתן להם לישראל שנאמר ויתן אל משה ככלתו כמו שמוסר הכלה לשלוחי הבעל. לדבר אתו, בא לומר שלא די שנתנה לו אלא שהחזירה עמו מרוב אהבתו בנתינתה לא עכב שום דבר, כמו שאמרו במדרש ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו ארשב"ל תלמיד שלמדו רבו תורה עד שלא למדו היה הרב לומד והתלמיד עונה אחריו, משלמדו א"ל הרב בוא ונאמר אני ואתה שנאמר ככלותו לדבר אתו, שני לוחות לחת כתיב שעדיין לא נתקשו, רוצה לומר שלא נתגשמו, לפי שלא ירדו לאויר עולם הגשמי, ואחר שהורידם משה נאמר לוחות אבן שנתקשו, ואמר אבן ולא אבנים לומר שאע"פ שהם שנים הם אבן אחת, לומר שהן תורה אחת לגוי אחד מאל אחד, וכן ארז"ל לוחות אבן, הלוחות רחבן ששה וארכן ששה ועביין ג' וכשתשים אחת על אחת יהיה העובי כמו הרוחב והאורך, אבל אחר שבטלו האחדות ועשו העגל נאמר פסל לך שני לוחות אבנים לא אבן. ובמדרש א"ר אלעזר מאי דכתיב לוחות אבן אם משים אדם לחיו כמו אבן זו שאינה נמחית למודו מתקיים בידו ואם לאו

אין למודו מתקיים בידו ופירוש משים לחיו כאבן שאינה נמחית מרוב החזרה שחוזר על למודו עד שיבשו לחיו, או מחמת רעבון כאמרם ז"ל פת במלח תאכל, או שלא יחוש אפילו הכוהו על לחיו, ועיין בפרשת בא אל פרעה פסוק וגם ערב רב עלה אתם, שם הארכתי, למה העלם משה ולמה נקראו ערב רב:

פרק לב

פסוק א

וירא העם כי בשש משה. מהו וירא על דבר שהוא נראה לכל לא יאמר בו ראיה אלא על דבר שהם ראו ולא אחרים, זהו וירא ראו שהם ערב רב ולא ישראל, אם כן צריך לדעת מהו זאת הראיה, ועוד למה על אהרן יקהלו על ראשי השבטים או על ע' זקנים, אלא הם היו רואים בעצמם שהם גרועים מישראל שלא היה חופה עליהם ענני כבוד והיו חוצה להם כמנודים מהם, והמן שהיו אוכלים כמו שאמר בזוהר כמאן דיהיב לעבדא ממה דאשתאר בתר ריחים פסולת וכתבנוהו פרשת בשלח, והיו מתבוששים בעצמן והיו בושים לומר למשה שיכניסם למחיצתם של ישראל, ומשה היה מדבר על לבן ומנחמם, כשראו שנשתהא מצאו מקום לתלונתם ונקהלו על אהרן לומר שענני כבוד הם בזכותו, וכשראו שישראל הולכים על פי הענן שנאמר ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי כן יסעו בני ישראל ובמקום אשר ישכן שם הענן שם יחנו בני ישראל, בני ישראל ולא העם, עלה בדעתם שהמנהיג הוא אהרן שהענן בא בזכותו, ולא כן כאשר חשבו, שעל פי הענן היו הולכים בו, לזה סמך מיד ואמר על פי ה' יסעו, כי ידעו בני ישראל שעל פי ה' היא, ובחשבם כן אמרו לאהרן, המנהיג הוא על פיך קום עשה לנו אלהים, מאחר שאתם יש לכם מנהיג לבדכם עשה לנו מנהיג לבדנו ולא נהיה טפלים לכם, ולזה אמר לנו דייקא, ואמרו אלהים לפי שמשה שהיה מנהיגם הוא נקרא אלהים שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה ולכיוצא בו שהם ערב רב, ואמרו אשר ילכו לומר כמו שאתם יש לכם שנים בענן יומם ועמוד אש לילה כן עשה לנו, לזה אמר בלשון רבים ילכו לפנינו ולא נהיה טפלה לכם, כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים היו מתלוננים שלא עשה עמהם טובה שהיו בארץ טובה שהיא ארץ מצרים כגן ה' כארץ מצרים והוא היה סבת עלייתנו משם, וכפרו בה שאמרו אשר העלנו הוא העלנו ולא ה', וכפרו בטובתו של משה שאמרו כי זה משה בלשון בזוי בחשבם. שמת שא"א לבשר ודם שישב מ' יום בלא אכילה, לזה העזו פניהם ועד עתה היו מתביישים ממשה, זהו כי בשש משה מלשון בושה, והעזו פניהם ג"כ נגד אהרן, ולזה אמרו קום עשה לנו אלהים, ויש פסיק בין קום למשה לומר שאמרו לו בחניפות פנים קום:

ובזוהר ויקהל העם על אהרן אמאי על אהרן בגין לאתכללא בסטרא דימינא דהא אינון שמאלא בעו מניה, ובגין דלהוי כליל בימינא אתכנשו על אהרן, ויאמרו קום עשה לנו אלהים אלהים ודאי בעו סטרא שמאלא, אשר ילכו אשר ילך מבעי ליה מאי אשר ילכו אלא אלהים שית דרגי אינון כלהו בסטרא שמאלא דאלהים שית דרגי אינון, דאי תימא שבע אינון ההוא אלהים. עילאה לא עאל בכללא, ת"ח כל זמנא דהוה משה במצרים שמא אלהים לא דכיר אלא שמא דה' וע"ד קשיא ליה לפרעה. בגין דלא יהא תוקפא להההוא סטרא אחרא ולא יתקף בעלמא השתא בעו ההיא מלה והיינו קום עשה לנו אלהים, לנו דייקא דאנן צריכין להאי מילא לתקפא סטרא דילן דהוה מתדחי עד השתא, אשר ילכו לפנינו מאי אמרו אלא הכי אמרו חמינן דאתון ישראל כל טיבו כל יקר דעלמא לכו ואנן דחיין לבר דילכו, וה' הולך לפניהם יומם, אוף הכי אשר ילכו לפנינו כמא דאזיל קמייכו ה' דהא רשו אית לסטרא דילן למהך אוף הכי לקמנא אי נזמין ליה עובדא, ת"ח כל ענני יקר דאזלי במדברא לא הוו חפיין אלא לבני ישראל לחודייהו וההוא עננא דיקר דכתיב וה' הולך לפניהם יומם אזלא לקמייהו ואילין ערב רב וכל בעירי ענן ותורין הוו אזלין לבר ממשריתא לבתרייתא, ע"כ:

מה היה לו. גימ' מאין. אמרו שמא נתעלה לאין ונעשה זך רוחני ונזדכך גופו עם נשמתו. כי נשמתו מאין, שכן נעלם אותיות משה כזה מ"ם שי"ן ה"א, נעלם מינא, מאין, זהו לא ידענו שעלה במקום שאין הידיעה תופסת:

פסוק ב

ויאמר אליהם אהרן פרקו. כשראה אהרן שכוונתם לפרוק עול הקב"ה מעליהם ותהו על שיצאו ממצרים, כמו שאמרו אשר העלנו מארץ מצרים, לא אמרו הוציאנו לומר שהם לא היו בגלות תחת יד פרעה כמו ישראל, והיו תוהים איך העלם מגן ה', כשראה כן אהרן שכפרו בטובתו של הקב"ה ובטובתו של משה אמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם, ויקשה הא מהתורה ומהנביאים ומהכתובים הנזמים הם באף לא באזנים, מהתורה דכתיב ואשים נזם על אפה, והנביאים בישעיה הטבעות ונזמי האף, ומהכתובים נזם זהב באף חזיר, אלא רמז להם אהרן אשר באזני, שפרקו וכפרו במה ששמעו באזניהם במעמד הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ומה שאמר נשיכם ובניכם ובנותיכם הוא לומר שדבר זה לא יאות אלא לנשים או לקטנים שדעתם קלה להם יאות להיות כפויי טובה, לא לכם, זהו אשר באזני נשיכם, והם לא שמעו ולא הטו אוזן לדבריו אלא ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב, ובאהרן לא אמר את נזמי ובעם אמר נזמי, שכפרו בתורה מאל"ף ועד תי"ו ופרקו מה שאמרו ונשמע ומה ששמעו באזניהם:

ובילקוט נביאים ביחזקאל פסוק ואתן נזם על אפך ועגילים על אזניך, א"ר למי שהיה הולך אצל הזהבי לעשות לאשתו קוזימין והיא הולכת אצל מכשף לעשות לו כשפים, אמר לה בתי אני הולך לעשות ליך קוזימין ואת הולכת לעשות לי כשפים, כך אמר לה הקב"ה ואתן נזם על אפך ואת מכעסת אותי באזניך שנאמר ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם, וכתיב ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה', חייכם פעמים הכעסתם אותי באזניכם, אף אני מחריב ב' בתים באותו לשון שנאמר באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו ע"כ, הרי השוה פסוק ויתפרקו למתאוננים משמע שמה שאמר ויתפרקו כל העם את הנזמים אשר באזניהם אינו כפשוטו, ואמר ועגילים על אזניך, הוא מלשון עגל, שאמר ואתן נזם על אפך היא התורה שנתנה בגבורה שנאמר וידבר אלהים ויאמר אנכ"י ה' גימ' אף, שנתנה תורה באף שנאמר אף חובב עמים, וה' חבבם באף, ועגילים על אזניך. ובחר בזהב שנאמר פרקו את נזמי הזהב לפי שהכסף מצוי יותר ואינו כ"כ חשוב ומה שהוא יותר חשוב יחוסו עליו ולא יביאוהו, כי ישראל לקחו הביזה של מצרים ושל ים, ובא אליהם הזהב בלא טורח ולא עמל, אבל ערב רב שבא להם בטורח שהוא מנכסיהם שלא לקחו מהביזה, כי בביזת מצרים אמר וה' נתן את חן העם וישאילום, אבל ערב רב לא שאלו כי אם היו שואלים לא היו נותנים להם כי הם לא היו בעבודה ומאיזה סיבה יתנו, לישראל נתנו לפי שהיו בעבודתם וחמלו עליהם וה' נתנם לחן בעיניהם, אבל ערב רב ודאי שלא הוציאו מביזת מצרים שום דבר, ובביזת הים נאמר ויסע משה את ישראל מים סוף הסיעם בעל כרחם שהיו טרודים בביזת הים, אמר ישראל ולא ערב רב, א"כ הנזמים שהביאו ערב רב היו מנכסיהם, וחשב אהרן אולי יחוסו על ממונם, לזה אמר להם שיביאו זהב, גם לא אמר להם שיביאו זהב אלא שיביאו הנזמים של נשיהם, ולפי שהם עשויין יחוסו עליהם לתפארת מלאכתן, או יעלה בדעתם שלא ימצאו צורף לעשותם, וכן אמר אשר באזני שכבר הם מורגלים בהם באזניהם ואם יסירום מאזניהם יהיה להם גנאי וחסרון ועכ"ז מרוב חשקם בע"א ולהחטיא את ישראל ויתפרקו נזמי הזהב, אע"פ שהם עשוים מזהב ואע"פ שהוא חשוב, ויביאו אל אהרן:

ובזוהר ז"ל מאן דאצטריך למעבד חרשא לא בעי למיחס עינוי על ממונא ואינון אמרין שעתא קיימא לן אי אנן לא מתעכבי לאו שעתא למיחס על דהבא מיד ויתפרקו כל העם, מאי ויתפרקו כד"א מפרק הרים משבר סלעים דחבילו אורחייהו ותברו אודנייהו ע"כ. ויקח מידם לא אמר מהם אלא מידם, אמר בזוהר מיד שרי המכשפים שהם יונוס ויומברוס, ולפי שנטל מידם נעשה בזה הכשוף שלהם ז"ל כיון שנטל מידיהון קלא נפק יד ליד לא ינקה רע כו', אי איהו הוה אמר לון שוו ליה בארעא בקדמיתא ואנא אטול לא

היו יכלי בחרשייהו כלום אלא מידם נטל, וקרא מתרעם ואמר ויקח מידם, חמי מה עבד אהרן נביאה גבר חכים לא ידע לאסתמרא דאילו לא נטיל מידיהון ונטיל מארעא כל חרשין דעלמא לא הוו יכלין לאצלחא אבל במא דאצלחן בעובדא דא בגין דויקח מידם לא מארעא, ויקח מידם תאנא מאה ועשרין קנטרין היה איך כתיב ויקח מידם וכי בידם הוי כל אינון קנטרין, אלא מכללא דאינון קנטרין נטלו מלוא ידיהו וההוא זעיר אסתלק על כולא כאילו הוה כולא בידיה:

פסוק ד

ויצר אותו בחרט. עשה בו צורות כדי שיתעכב בעשייתו, אולי יחשבו מחשבה ויתחרטו זהו בחרט, בשביל חרטה אבל בזוהר אמר ויצר אותו מזבח דא עלמא אתהדר לחורבנא כו', ודא אסוותא אקדים דאלמלא דעבד דא לא אתקיים עלמא על קיימא. חג לה' מחר, נבי נבואה בההוא רזא דמזבח דזמין דינא לשריא עלייהו, חג לה' למעבד דינא, וג' דינין הוו, חד דויגוף ה' את העם, וחד בבני לוי, וחד דאשקי לבני ישראל, והיינו חג דבני לוי, לה' דויגוף ה', מחר דאשקי לון משה וביתו בההוא ליליא ומחר אשתכחו נפיחין ומתין מאינון מיין דהוו מכשכשין במעיהון, וע"ד חג לה' מחר וכל אסותא דעביד אהרן בגין דכתיב ויבן מזבח לפניו, ע"כ:

עוד וירא אהרן. ראה שהוא גועה ופחד שלא יטעו ישראל אחריו לומר שיש בו חיות, לזה ויבן מזבח לפניו, רמז להם שאין בו חיות, וזהו מזב"ח נוטריקון מדבר זה בלתי חיות, ושתקו, וא"ל שיבין מי שנזבח קודם והוא השור שהקריב אדם הראשון וקדש בו ש"ש ואתה מחללו, בן יכבד אב שהשור אב העגל, ואותו שור קרן אחת היתה לו במצחו להורות אחדות שהוא אחד ב"ה, ואתה מפר בריתו, שכן מזב"ח נוטרי' מפר זה ברית חק, לזה ויקרא אהרן ויאמר, כמו ויקרא שם אברם בשם ה' כן קרא כאן אהרן חג לה' ולא לעגל, ח"ג גימ' א"י, ר"ת ה' אחד. מחר, אמר להם מחר תראו שיש מכם שיפול עליהם החרם ברמ"ח איבריהם שנאמר ויגוף ה' את העם, ויש אחרים שירחם עליהם זהו מחר, חרם, רחם, רמ"ח, ואהרן כדי לדחות שלא יעבדוהו היום דחה אותם ואמר להם חג לה' מחר, אמר להם אתם מבקשים מנהיג, מחר הוא חג, המנהיג הוא לנסיעה לחנייה להראות לכם הדרך, מחר הוא חג לא נסיעה ולא חניה, ורמז להם שחטאו חטא גדול ובה' בגדו, שכן חג לקח אותיות שלפניו ושל אחריו יעלה וח"ט בג"ד, כלומר זה חטא ובגד:

פסוק ו

וישכימו בבקר ויעלו עלת כתיב, גי' ת"ק, שעלתה חטאתם עד לשמים שהוא מהלך ת"ק שנה, ואמר ויעלו עולות ולא אמר מי העלה שלא אמר ויעלו העם כמו שאמר וישב העם,

אפשר לומר שישראל העלו עולות לומר שח"ו אפילו הרהור לא הרהרו בעגל ולא ספקו ביחודו של הקב"ה, זהו ויגישו שלמים לומר שלבן שלם באמונתו של הקב"ה, אבל העם שהם ערב רב אמר וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, שהיו משחקים על אמונתם של ישראל אחר שאכלו, כמו שאמר ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים, וכן כתב הרמב"ן ז"ל, וישכימו בבקר לא אמר הכתוב ויעלו לו עולות ויגישו לו שלמים, והענין מפני שהיו בהם מכוונים להקב"ה כאשר אמר אהרן, ומהם משחיתים ומביאים לעגל, ועליהם אמר הקב"ה וישתחוו לו ויזבחו לו כי הם החוטאים, ואם אולי היה אהרן מקריב הקרבנות אמר סתם ויעלו עולות, כי הוא מכוון להקב"ה והם מכוונים למגל אשר עשו, והיו הבעלים מפגלים, ע"כ:

ואמר ויקומו לצחק ולא אמר ויקומו ויצחקו, אלא ויקומו לצחק על ישראל ולהחטיאם. לזה אמר הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך, לא אמר נשחת אלא שחת ששחתו לישראל, איני חש עליהם כי שרשם רע ומר ומקומם גורם שהוא ארץ מצרים, זהו אומרו אשר הוצאת מארץ מצרים, היה לך לראות מקומם ושרשם, כי ישראל שהיו בשעבוד והיה עול כבד עליהם ועכ"ז ארז"ל לבא לקחת לו גוי מקרב גוי מה הללו עובדי ע"ז כו' לפי שהסיתום והחטיאום, וכמה נסים ונפלאות עשיתי כדי להסיר העקמימות מלבן עד שהאמינו שנאמר ויאמינו בה', ואתה העלית אותם ולא בדקת אחריהם, א"כ לך רד ירידה היא לך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל עמדו ערב רב והסיתום והחטיאום והורידום ממעלתם, גם אתה רד ממעלתך, כי השכינה היתה דרה בתחתונים ועתה נסתלקה, אתה היית דר בעליונים ועתה גם אתה רד ממעלתך, סרו מהר ראה שרשם כל כך רע כי חזרו לסורם מהר מן הדרך אשר צויתים אנכי ולא יהיה לך מפי שמעום, וסרו ממה שצויתים קודם כל דבר ועשו להם עגל מסכה וישתחוו לו להכעיס, לפי שאמרתי לא תשתחוה להם והם השתחוו לו וכפרו בי ובך, ולא די זה אלא שהחטיאו את ישראל שאמרו אלה אלהיך ישראל וגו':

פסוק ז

ובמדרש אמר לו לך רד כי שחת עמך, א"ל משה עמי חטאו ועמך לא חטאו, א"ל הקב"ה עמך חטאו, אמר לו מי מפיסני שעמי חטא, א"ל מי שנעשה בו המעשה יפיסם, אמר לו משה ויודע הוא א"ל הקב"ה ידע שור קונהו וגו', בא השור א"ל הקב"ה בפני משה מי עשאך אמר לו חמור, אלו המצריים שנאמר אשר בשר חמורים בשרם, א"ל הקב"ה שמא ישראל, אמר לו ישראל לא ידע עמי לא התבונן, אמר לו וממנו אני קופץ לסניגוריא עמי חטאו עמך לא חטאו, אל תשחת עמך, כיון שלמד משה סניגוריא עליהם מיד וינחם

ה' על הרעה וגו', כיון שמת משה סניגורן של ישראל היה הקב"ה נזכר לו שלא נמצא סניגור כמותו, שנאמר ויזכור ימי עולם משה עמו, אמר הקב"ה בעולם הזה היה בשר ודם נעשה לכם סניגור ומושיע אתכם, אבל לעולם הבא אני בכבודי נעשה לכם סניגור בפני שרי אומה"ע ומושיע אתכם, ממה שנאמר אני ה' מדבר בצדקה רב להושיע, ע"כ:

פסוק ט

ויאמר ה' אל משה ראיתי וגו'. עד עתה היה דבורו על ערב רב שהחטיאו את ישראל ודבר לו בקושי, ועתה מתלונן על ישראל שניסתו להם, לזה אמר ויאמר בלשון רך לפי שהם חביבין עליו ואינו חפץ להענישם. ואמר ראיתי את העם הזה אשר ניסתו לערב רב נקראים כמותם, והם עם קשי עורף כמו שהקשו ערפם לי למה לא הקשו ערפם ומיאנו להם, אחר שהם קשה עורף היה להם להקשות עורף לכל:

פסוק י

ועתה הניחה לי. הבין למשה שלא ירד עד שיחלה, פירוש ימתיק מדת הדין שלא תחול בהם ותכלם, כמו שאירע בענין קרח שמתו ארבעה עשר אלף ושבע מאות, ואילולא אהרן היו כלים, לזה אמר לו ועתה הניחה הניח למה"ד קודם שתרד שלא תחול בהם ותכלם ברגע, הלא תראה שברגע אחד מתו י"ד אלף ות"ש על דבר קרח והיו כלין כולם אילולא אהרן שאחז במלאך המות ועצרו, לזה אמר ועתה מה שאתה צריך כעת הוא שתניח למדת הדין, וכן עשה שנאמר ויחל משה את פני וגו' לשון המתקה למתק הדין שלא יחול, ואח"כ אמר ויפן וירד משה וגו' וירא את העגל וגו', ויאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה, ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה וגו', וישב משה אל ה' ויאמר אנא חטא העם חטאה גדולה וגו' אם תשא חטאתם וגו', וישב בתפלה מ' יום ומ' לילה. א"כ ויחל משה אינה תפלה אלא למתק הדין כמו שאמרתי, וראיה שזו אינה תפלה שלא אמר כאן שישא חטאתם כמו שאמר אח"כ ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, ואמר את פני, לחלות פנים של זעם, ואמר אלהיו לפי שאמר לו ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול, אמר אם אתה תכלם אין אלהותך נקרא אלא עלי, לזה אמר אלהיו, ואמר למה ה' יחרה אפך, ע"ז שהקב"ה נפרע בה במחשבה כמעשה, ומשה אומר למה, רז"ל אמרו במדרש שאמר משה להקב"ה מה עשו, עשו לך מסייע, אתה מוריד גשמים והוא מוריד טללים, אתה משיב הרוחות והוא מוציא את הברקים, אמר לו משה אף אתה טועה כמותם והלא אין בה ממש. והכוונה שאמר משה כן לפי שאמרו עשה לנו אלהים שהוא שם השתוף, ולא אמרו עשה לנו ה' או אדני אילו דעתם היה לעשות לך מסייע, וכן אותיות עגל עי"ן גימ"ל למ"ד גימ' עזרי, אם כן למה אתה כועס על בניך, לזה אמר למה רפויה כמו למה נדבר מדבר שאין בו ממש, ואינה כמו למה יאמרו מצרים שהיא דגושה, וחרה

אפך בעמך, אם ערב רב חטאו עמך לא חטאו, וא"ת שניסתו אחריהם, זה דרכם כסל למו להיותם ניסתים. כשהיו במצרים עבדו ע"א שהסיתום המצריים, ועוד שאמרת לי קודם שהוצאת אותם ראה ראיתי ב' ראיות ראיית קבלת התורה וראיית עשיית העגל, מאחר שקדמה ידיעה זו מוכרחים היו לעשות, ועוד מאחר שידיעה זו קדמה במחשבה והוצאת אותם א"כ סברת וקבלת, כי לא. היה לך להוציאם, ומאחר שהוצאת אותן על תנאי זה הוצאת אותם, בכח גדול וביד חזקה ונתקדש שמך בהם וידעו הכל שאתה האל הגדול הגבור. שאחר שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו וגו' חזר ואמר ה' הצדיק ואמר מי כמוכה באלים ה', ועתה יאמרו מצרים אינו עושה גבורות אלא לאבד, מצרים נלחם עמהם לאבדם ואבדם, ולא היתה הכוונה להציל ישראל אלא לאבדם ג"כ, כי כן מדרכו אבוד ולא הצלה. שוב מחרון אפך, למה אמר זה עתה יאמר אותו אחר זכור לאברהם, אלא אמר משה להקב"ה ב' דברים אמרת לי, ועתה הניחה לי ואכלם, ואמרת ואעשה אותך לגוי גדול, למה שאמרת ואכלם למה יחרה אפך בעמך, מאחר שהם עמך ונחלתך ועשית עמהם כמה נסים וכמה נפלאות, ולא נברא העולם אלא בשבילם, לזה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך, ולא לערב רב, ועל מה שאמר ואעשה אותך לגוי גדול זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך, בעקידה אמרת בי נשבעתי נאום ה' כבר נשבעת שלא תכלה זרעם, וא"ת שתקיים השבועה בי שאני מזרעם, מ"מ ותדבר אליהם, אפילו לא יהיה שבועה אלא דבור בעלמא צריך לקיים הדבור, והדבור היה אליהם והם לא היה בדעתם כשאמרת ארבה את זרעכם עלי, א"כ הדבור והשבועה לא היה אלא על דעתם, ועוד שאני כופר בנבואתי, שאני נתנבאתי ואמרתי תביאמו. ותטעמו בהר נחלתך שהם יכנסו ולא אני, ועוד שאני משבט לוי שאין להם חלק ונחלה בארץ, וישראל הם הנוחלים ומנחילים, ועוד שאין דרך ליכנס לעולם הבא אלא ע"י עולם הזה, ולזה התחילה התורה בב' נגד ב' עולמים, וב' עולמים לא נבראו אלא בשביל ישראל סבא. ואמר עבדיך לומר שלא על חנם השליך אברהם עצמו אל כבשן האש, ויצחק פשט צוארו לשחיטה, ויעקב קבל כמה יסורין כדי שלא להניח הבכורה לעשו כי העבודה היתה בבכורות ובא שרו של עשו לקטרג עמו ולא יכול לו, וקראו ישראל כי שרית, לזה אמר כאן ישראל ולא יעקב, כל זה עשו כדי שתתנהג עם בניהם ברחמים אפילו שאינם ראויים. לזה אמר עבדיך כי מסרו נפשם עליך, מיד וינחם ה' וגו':

פסוק טו

ויפן וירד משה מן ההר, כתב רבינו חננאל ז"ל מלמד שהיה משה פניו כלפי ההר דרך עלייה, מה עלייתו פניו נגד ההר כן בירידתו פניו כנגד ההר וכן היה כהן גדול ביום

הכפורים כשהיה יוצא מבית קדשי הקדשים, דתנן יצא ובא לו דרך כניסתו ע"כ. ואפשר שהיה ג"כ ירידתו פניו להר, שמפני שנתן נפשו על ישראל פחד שאם יחזיר אחוריו שלא תחול מה"ד כהרף עין עליהם ותכלם, לזה ירד דרך אחוריו ורואה במה"ד שלא תחול, שאם היתה מתחלת היה מחזיק בה, כמו שעשה אהרן שנאמר ויעמוד בין המתים ובין החיים, ארז"ל שתפס מלאך המות והעמידו בעל כרחו, לזה ויפן וירד משה מן ההר שהיה פניו אל ההר, ששם הדין שנאמר וההר בוער באש:

ושני לחות. שעדיין היו לחין, כמו שאמרו ז"ל עלובה כלה שזינתה בתוך ימי חופתה. העדות, שהם כשני עדים, באחת כתוב לא יהיה לך אלהים אחרים ובאחת כתוב בה לא תענה ברעך עד שקר, והם כתובים משני עבריהם שהיתה עדותם נקראת מכל צד, ואיך אפשר זה שמכל צד יקרא, לזה אמר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא, כתב רש"י מעשה אלהים כאדם האומר לחבירו כל עסקיו של פלוני במלאכה פלונית כך כל שעשועיו של הקב"ה היא בתורה:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. ויתכן לפרש משני עבריהם שבא לרמוז כי יש במשמעות התורה ב' עברים נגלה ונסתר, כענין שאמר שלמה המלך ע"ה תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו, וכתיב כי כפלים לתושיה. יבאר כי התורה כפולה ומלבד פשטי התורה יש בה תעלומות חכמה ועל זה אמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, ע"כ:

פסוק טז

וכתב הרמב"ן ז"ל והמכתב מכתב אלהים הוא, אם בא לספר בשבח הלוחות היה ראוי לכתבו למעלה סמוך אל ויתן אל משה. אבל הענין כשבא משה לשבר הלוחות רצה הכתוב להזכיר שבחן ומעלתן להודיע שעכ"ז לא נמנע מלשברן בראותו המעשה הרע ע"כ. גם שברן כדי שלא יהיו מעידים עליהם, ושברם לעיניהם כדי שיראו מה חסרו.

וכתב רבינו בחיי ז"ל מ"מ יש לתמוה על משה עבד נאמן איך ערב לבו לשבר הלוחות שהם מכתב אלהים, ואם ישראל חטאו ולא היו ראויים אליהם היה לו להחזיר התורה לאכסניא שלה, אילו מלך בשר ודם שולח כתבו חתום ביד עבדו נאמן ביתו לשר או למלך והם לא רצו לקבלו ראוי העבד הנאמן להחזירו אל המלך לא שינהוג בו מנהג בזיון ויקרענו. אבל שבירת הלוחות היה מפני שפרח הכתב כשנתקרב בגבול העגל במקום הטומאה, וידוע כי הכתב בלוחות דוגמת הנפש בגוף ובהסתלק הכתב נשארו גוף בלא נפש וגוף בלא נפש ראוי לקברו, לזה שברם תחת ההר, וראיה שפרח הכתב משאז"ל הזהרו בזקן ששכח למודו מחמת אונסו שלוחות ושברי לוחות מונחים בארון, ולזה אמר ואתפוש בשני הלוחות ואשברם וגו', שהרי אמר מתחלה ושני לוחות העדות בידו משמע

בידו אחת, וכשראה העגל אמר וישלך מידיו, שלא היה יכול לסובלם מרוב כבדותם, וכן החי כשהוא חי אין כבדו כ"כ כמו המת, וכן אמרו ז"ל החי נושא את עצמו, וכן חתיכת ברזל כשיוצאת מן האש והיא מלהטת היא קלה מפני האור שבה שהוא הנפש שבה ונושא אותה, ע"כ:

ובזוהר והמכתב מכתב אלהים הוא, תנינן י' דברים נבראו ערב שבת וכו'. הכתב והמכתב מאי איריהון דערב שבת הוה אלא ודאי הכי הוא ת"ח בכל עובדא דבראשית לא אתמר שם מלא אלא אלהים בכל מאי דאתברי בכולהון שם אלהים, עד דכולהו עובדא אשתכללו בע"ש מדאשתכללו כל עובדא אקרי ה' אלהים, ואע"ג דבשם אלהים אתברי כולא לא אשתכלל בעשייה כל מה אתברי עד ערב שבת, בההיא שעתא אשתכלל כלא בעשייה דכתיב מלאכתו אשר עשה, מכל מלאכתו אשר עשה, וקיימא במעשה, וע"ד כתיב והלוחות מעשה אלהים המה, כד אשתכלל עלמא בשם אלהים במעשה וקיימא על קיומיה. חרות על הלוחות, הכי אוקמוה חירות ממ"ה חירות משעבוד מלכיות חירות מכולא, הכי הוא ומאי חרות גושפנקא בעלמא דין ובעלמא דאתי דביה הוא חירות בכל מיני חירות ואלמלא לא אתברו כל מאן דאתא לעלמא לא אתא והוו ישראל דיוקנא דמלאכין עילאין דלעילא, וע"ד אכריז קרא והלוחות מעשה אלהים המה מאי המה הפוך מה"ה הוו מתרין סטרין חדא בעובדא וחדא בחירו דלעילא רשים לעילא לנטרא כולא, וע"ד המה מכתב אלהים הוא אשא אוכמא על אשא חוורא מכתב אלהים הוא היינו דכתיב ועבד הלוי הוא. ע"כ:

פסוק יז

וישמע יהושע את קול העם ברעה. שמע קול תרועה שמריעים משמחתם, ושמע קול רעה, זהו ברעה כתיב שהוא מלשון תרועה ומלשון רעה, ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה, כי דרך הלוחמים המנצחים מריעים ושמחים והמנצחים זועקים ובוכים ואלו הם ב' קולות שאני שומע, וחזר בו, לזה אמר ויאמר אין קול ענות וגו' כתרגומו ולפי שמיד שירד משה מן ההר מאותה קדושה מה"כ של משה חלה על יהושע נבואה ואח"כ שלא היה במחנה ישראל בגבול העגל והמתין למשה מ' יום תחת ההר, והיה המן יורד ליהושע נגד כל ישראל, כי הם היו עסוקים בעשיית העגל ולא היו כדאים ירד להם המן ואכלו בזכותו של יהושע, שנאמר לחם אבירים אכל איש, ויהושע נקרא איש, שנאמר קח לך את יהושע איש וגו', אם כן כדאי היה שתחול עליו הנבואה, זהו וישמע יהושע ששמע במראה הנבואה, ולפי שהיה זה בתחלת נבואתו לזה לא היתה מבוררת כל כך, לזה ויאמר ויאמר ב' פעמים, ומ"ש קול מלחמה במחנה נבא על מלחמת בני לוי שהרגו

שלשת אלפי איש, שנאמר עברו ושובו משער לשער במחנה. ואמר קול ענות אנכי שומע, נבא על עון העגל שמתחיל מכאן ולדורות, כמו שאמרו ז"ל אין לך פורענות שבאה לעולם שאין בה מעון העגל, לזה כשאמר משה יפקוד ה' איש על העדה, א"ל קח לך את יהושע איש אשר רוח בו וגו', כבר שרתה עליו נבואה מיום שירדת מן ההר, לזה קח ליהושע ולא לאחר שנזדכך חומרו בישיבתו תחת ההר, ממתין לך, נוצר תאנה יאכל פריה הוא ולא אחר, ובזה תבין ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה, מה לו ליהושע לומר אלא נביא הכובש נבואתו חייב מיתה, אם כן מוכרח היה לומר:

ובזוהר וישמע יהושע וכי יהושע שמע ומשה לא שמע, אלא עד השתא יהושע לא הוה ידע ומשה הוה ידע, אי הכי מהו ברעה ברעה כתיב דההוא קל בסטרא אחרא הוה ויהושע דזכה דהוה אנפוי כסיהרא אסתכל בההוא קלא דהוה בסטרא דרעה, מיד ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה בההוא שעתא אתברו לוחי והא אוקמוה דאתייקרו על ידוי בגין דפרחו אתוון, ת"ח בד' סטרין דעלמא בד' תוקפין קלא אתער וההוא קלא אתערותא דסטרא אחרא אתער ביה, וההוא אתערותא דסטרא אחרא עאל בין קלא לקלא ואחשך נהורא דקלא דלתתא, ובגין דלא מטא נהורא דקלא דלעילא לקלא דלתתא כדין אקדים ההוא אתערותא ועאל בין דא לדא, נחש דמפתי לאתתא ונטיל נהורא וההוא קלא הוא קול מלחמה קול רעה ודא ברעה, וע"ד שמע יהושע ולא שמע משה בגין דנטל ההוא רעה דנהורא דסיהרא דהוה אחיד בשמשא וכו', לא שמע וישראל כלהו אתחשך נהורא דילהון בגין ההוא רעה דאתדבקת בהו, ע"כ:

פסוק יט

ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל. עג"ל נוטריקון עון גדול לישראל, לעג לישראל, זהו וירא וגו':

פסוק כ

ויקח את העגל וישרוף באש ויטחן עד אשר דק. האש אינה שורפת הזהב אלא מתכת אותו והעגל היה מזהב ואיך אמר וישרוף באש, וכן הזהב אינו נטחן שאמר ויטחן עד אשר דק, ועוד איך לא קמו על משה כששרפו, יש רואה אלוה שלו נשרף ולא יהרוג עצמו עליו, אלא מיד שראהו משה לעגל אמר משה לזהב וכי לזה בראך הקב"ה ועילה אותך על כל המתכות והצפינך אצלו שנאמר מצפון זהב יאתה וקבלת עליך שתעשה ע"ז ויטעו בך, מיד נעשה עץ יבש ושלטה בו האש של קרון פניו ונשרף מאליו, וישרף כתיב ולא אמר וישרוף אותו באש לומר שמאליו נשרף ונטחן ונעשה עפר שכן במשנה תורה כתיב טחון היטב עד אשר דק לעפר ויזר על פני המים וישק את בני ישראל, לא אמר וישק את העם להראותם האלוה שלהם שסופו לצאת דרך השתן, אז נאמר עליהם יבושו כל עובדי פסל,

ולפי שאמר וישק את בני ישראל ולא וישק את העם, ארז"ל שבדקן כסוטות שהקב"ה קנאי על ע"א. ולהראות לאומות שישראל לא ידע עמי לא התבונן אפילו אפילו בהרהור, השקה אותם ונמצאו טהורים ונאמר ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע, שמיד צוה להם לעשות משכן וצוה אותם שיביאו זהב שנאמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב, כל הזהב שהביאו לא היה מספיק לארון ולכפורת שהיה עובי הכפורת טפח ואמתים ארכה ואמה רחבה והכרובים והמנורה שהיתה ככר והשולחן והבדים מצופים זהב וטבעות הארון והשלחן והמזבח ומזבח הזהב ומ"ח קרשים וט"ו בריחים וטבעותיהם וד' עמודים והכלים של המזבח והשלחן הכל היה זהב וזהב היה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל ודאי שלא היה בו חצי שיעור של חצי הכלים, אלא שהזהב שהביאו עשו פירות, וכן אמרו פרק בא לו ויבן את בית יער הלבנון אמר מר טוביה למה נקרא שמו יער לבנון לומר לך מה יער מלבלב אף בית המקדש מלבלב, וכה"א הנה מטתו של שלמה ששים וגו', של שלמה של מלך שהשלום שלו זה ב"ה, ולמה נמשל בית המקדש למטה מה מטה אינה אלא לפריה ורביה אף ב"ה כל מה שהיה בתוכו פרה ורבה שנאמר ויאריכו הבדים וכה"א והזהב זהב פרוים שהיה עושה פירות ע"כ. זהו ונקתה ונזרעה זרע להראות שלא חטאו בזהב, וכן כשצום בקרבנות אמר שור או כשב או עז וגו' ומיום השמיני והלאה ירצה, התחיל בשור, וכן הוא אומר אם עולה קרבנו מן הבקר, כל זה להראות שלא חטאו ישראל בעגל:

ובזוהר ויזר על פני המים, ת"ח בההיא שעתא דתבר משה הלוחות צף אוקיאנוס מאתריה וסליק לשטפא עלמא חמא דאוקיאנוס סליק לגבייהו והוה בעי לשטפא עלמא מיד ויקח את העגל אשר עשו וישרוף וגו' ויזר על פני המים, קם משה על מי אוקיאנוס ואמר מיא מיא מה אתון בעאן אמרו וכי אתקיים עלמא אלא באורייתא דלוחות וכען באורייתא שקרו ישראל ועבדו עגלא דדהבא אנן בעו לשטפא עלמא, מיד אמר לון הא כל מה דעבדו הא מסיר לכון וכל אינון אלפין דנפלו מנייהו מיד ויזר על פני המים לא הוו משתככי מיא עד דנטיל מנייהו ואשקי לון מיד אשתקע אוקיאנוס באתריה, דהא בההוא מדבר לא הוה מיא דכתיב לא מקום זרע ומים אין לשתות ואי תימא ולבירא דמרים ארמי ליה, ח"ו דתמן שדי משה דכרנא בישא דא למשתי לבתר, ותו דעד כאן לא הוה להו בירא עד דאתו למדבר מתנה דכתיב באר חפרוה שרים וממדבר מתנה מתמן יריתו בירא, כתיב הכא על פני המים וכתיב התם על פני תהום ע"כ. א"כ פירוש על פני המים על פנים של זעם כאומרו לא הוו משתככי מיא, א"כ פירוש על פני המים על אפם ועל חמתם עד שנשתככו המים, ומה שאמר במשנה תורה ואשליך את עפרו אל הנחל היורד

מן ההר, פירוש שבאו לקטרג על הנחלה שירדה להם מן ההר שהיא התורה שירדה בלוחות ונשתברו:

פסוק כא

ויאמר משה אל אהרן מה עשה לך העם הזה. אולי שום כשוף עשה לך העם עד שעשית המעל הזה. מה עשו לך ר"ת מעל, כי לא היתה כוונתו לעשות אלהים, היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים, אלא להסיח דעתם עד שתבא ביני ביני, לפי שזה הוא מהדברים שיהרג ואל יעבור, כי הבאת עליו חטאה גדולה, שעשתה פירות כנקבה שהחטיאו לישראל, לזה אמר חטאה גדלה כתיב שהיא גדלה והולכת, ולא אמר חטא גדול אלא חטאה ולא אמר עון גדול, כי ידע נאמנה שאהרן לא היתה כוונתו לרעה ובשגגה נעשה:

פסוק כב

ויאמר אהרן אל יחר בעיני אדוני אתה ידעת את העם כי בר"ע, ערב רב שבהם ויש בהם מכשפים, ואני לא נזהרתי מהם שהם פתיים, ברע, בער, שהם בעירים בהמות שאין להם דעת, כי אמרו לי קום עשה לנו אלהים אשר ילכו, לא אמרו עשה לנו אלהים לבד אלא אשר ילכו לפנינו, וכי יש כח בבן אדם לזרוק נשמה, וכשאמרו כך נחה דעתי לעשותו, למה שאני יודע כי אין אני צורף ואיני יודע לעשות מלאכת צורף, כ"ש לזרוק בו נשמה שילך, כמו שאמרו אשר ילכו לפנינו, ואמרתי אומר להם הביאו זהב אולי יחוסו על הזהב שהוא חשוב אולי ימנעו ולא יביאו ועד שאתיך אותו פעם ושתים ואשהא בו עד שתבא, וגמרתי שיותר טוב שיביאו אלי ולא ילכו אצל אומן יודע ויעשנו במהרה, כי לא היתה כונתי אלא להסיח דעתם עד שתבא ביני ביני, והם לא חשו על זהבם ועל כליהם ועל, תכשיטיהם אלא מיד ויתפרקו ויתנו לי ואשליכהו, לא אמר ואתיכהו, ר"ל שהשלכתיו אולי יפסד וילך לאבוד, ולא נזהרתי מהמכשפים שבהם ויצא העגל הזה:

פסוק כה

וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה אהרן, ראה וידע שהם פורעים מוסר ולא היו מקבלים מאהרן ופרעו האמונה, ולא חרה אפו אלא לפי שפרעו אהרן, זהו כי פרעו לשמצה לגנות ולחרפה לכל הקמים עליהם, כי מי שיקום עליהם יאמר אין לכם אמונה כי אלהיכם שעשה עמכם כמה טובות בגדתם בו וגדול שבכם עשה העגל, ויהיה בזה חרפה ולעג על ישראל לזה ויעמוד משה בשער המחנה כדי להסיר חרפה זאת מעל ישראל, ולא יאמרו שישראל עשו העגל ולא חסו על כבודו של מקום, ולהודיע לכל מי עבד העגל וגם להראות שיש ביניהם קנאים. גם עמד משה בשער המחנה שלא יכנס השטן לפנים, כמו שאמרו במדרש רבי ברכיה אומר למה הדבר דומה למלך שהיה דן את בנו והיה הקטיגור מקטרג עליו מה עשה הפדגוג של בן כיון שראה אותו מתחייב

דחף את הקטיגור והוציאו לחוץ ועמד לו במקומו מלמד על הבן סניגוריא, כך בשעה שעשו ישראל את העגל היה השטן עומד ומקטרג בפנים ומשה עומד בחוץ, מה עשה עמד ודחה את השטן והוציאו לחוץ ועמד במקומו, שנאמר עמד בפרץ לפניו, עמד לו במקומו של פורץ, ע"כ:

פסוק כו

מי לה', מילה, שאינו נכר מי שהוא חלק ה' אלא ע"י מילה, ולזה כשאמר משה מי לה' כוונתו היה לומר מי הוא המחזיק מצות מילה ולא בטלה, לפי ששבט לוי קבע מדרש במצרים ולא נשתעבד בשעבוד, אבל שאר ישראל שנשתעבדו בטלו המילה, וזאת היתה סבה שטעו אחר ערב רב שלא היה להם מזכיר, אבל בני לוי היה להם מזכיר שהיא המילה, לזה לא טעו שהיו חתומים בחותם אות ברית קדש, כמו העבד שכל זמן שחותם רבו עליו יודע של מי הוא עבד, מי ליהו"ה, גימ' נ"ו זהו אלהי נ"ו, ולזה תקנו ברכת המילה אל חי חלק נ"ו, לזה אמר משה מי לה' אותיות מילה, והוא חלקו של ה' שהוא ע"י המילה, ויאספו אליו וגו', אמר להם הואיל ואתם נזהרתם במצות המילה והבאתם חרב על ירכיכם, שהיא אותה חרב שחתכתם בה המילה שעליה נאמר ליהושע עשה לך חרבות וגו', לזה שימו איש חרבו והרגו איש וגו', אתם שנמלתם בחרב נצלתם מן החרב הם שלא מלו לא נצילו. לז"א הרגום שאינם חלק אלוה, ולזה אמר איש חרבו על ירכו לומר שע"י החרב שלא מלו לא היה להם מזכיר זכות ונתחייבו הריגה וכו'. ויאמר מי לה' אלי, כלומר מי הוא עמי באמונה, ויאספו אליו כל בני לוי, שנקרא לוי ילוה אישי אלי, דאילו ע"ר גרמו סלוק שכינה, וא"ת למה בני לוי לבד כי היו בישראל כמה וכמה שלא עבדו העגל אפילו בהרהור והיו ע' זקנים למה לא באו, בפרט עם מה שאמר במדרש מי לה' אלי, מאן לא בעי למהוי בר ביתיה דמלכא, אלא אמר משה מי שלא נתן נזם לעגל יבא אצלי, ולא נתנו אלא ערב רב, אלא משה כשירד מן ההר שאמר לו הקב"ה לך רד ועלית אתה ואהרן עמך ונתן י' דברות, אח"כ אמר ויכתוב משה את, כל דברי ה', ויבן שם מזבח וי"ב מצבה לי"ב שבטי ישראל, עשאן ערבים זה לזה כל שבט לבדו, לזה לא באו שאר השבטים כי אם שבט לוי, שהיו בהם מי שעבדו ויש בהם מי שהרהרו בו, ומכאן למד משה שהכניסם באלה בערבות מואב, לא הכניסם כל שבט לבדו אלא כולם כאחד להיותם כולם ערבים כאחד, ולזה קללות שבמשנה תורה נאמר בלשון יחיד, ואמר כל איש ישראל לומר שכולם חשובים כאחד, ואמר לעברך בברית ה' אלהיך, ולא הכניסם שבט שבט כמו שעשה בתחלה כדי להזהירם יותר. ואמר מי לה', כלומר מי הוא שעמד בערבותו באמונתו של הקב"ה. ולא נמצא כי אם שבט לוי:

פסוק כז

ויאמר להם כה אמר ה' אלהי ישראל, אמר כן נגד מה"מ שלא יחשוב לכלותם, כי הוא נקרא אלהי ישראל, וכן יש ביניהם שלא חטאו ויכול ליחס שמו עליהם, שימו איש חרבו, אמר להם עד עתה היתה החרב חמוסה בידכם כשהרגתם אנשי שכם שנחלתם אותה מעשו שנתנה לו, שנאמר ועל חרבך תחיה, ולזה אמר להם כלי חמס, אבל עתה היא נתונה לכם כמו שקנאתם על דינה, וכן קנאו קנאת ה' ושימו איש חרבו לא חרב אלא חרבו שכבר נתנה להם, ואמרו איש לומר שלא יפחדו כי ה' שנקרא איש שנאמר ה' איש מלחמה הוא יהיה בעזרכם והוא יהיה עושה המלחמה, אלא אתם עברו ושובו כדי לסתום מדת הדין, ולא תניחו לו לשטן ליכנס, כמו שאמר בזוהר ז"ל כד ייתי לואי לקבליה כדין אתער חויא בישא והוה אזיל קמייהו ולא יכיל לשלטא בהו, בגין דהוו ישראל מזורזין כולהו בחגורי מזויינין ולא יכיל ההוא נחש לשלטא בהו ע"כ. לזה אמר עברו ושובו ולא תניחו לו מקום:

משער לשער. שער נקרא ב"ד כמו ובועז עלה השער אל הזקנים, וכמו שאמרו ז"ל הושיב להם סנהדראות מבני לוי ודנן, זהו משער לשער מסנהדרי קטנה לסנהדרי גדולה, וכל מי שיש עליו עדים והתראה שהשתחוה או זבח נהרג בסייף, וא"ת למה נהרג בסייף ודין עובד ע"ז בסקילה, ואפשר שזה היה על פי הדבור שכן אמר כה אמר ה', דאי לא תימא הכי כיצד דנו ג' אלפי איש ביום אחד והלא אין דנין שנים ביום אחד, ואם דנו נקראת סנהדרין קטלנית, וא"ת שנתחלקו וכל אחת דנה אחד, א"א לפי שהיה צריך לכל אחד מג' אלפים סנהדרין של כ"ג וב' עדים לכל אחד ואחד והלוים מבן חודש היה מניינם כ"ב אלף, אלא ודאי הכל היה על פי הדבור, וכן ג"כ אומר הרגו איש את אחיו ואיש את רעהו וקרובו, והלא הדיין שהוא קרוב פסול לדין אלא הכל היה על פי הדבור. והרמב"ן ז"ל כתב היו עובדי העגל רבים ולא יוכלו להביאם לבית דין על כן צוה לבני לוי לחגור איש חרבו על ירכו, על דרך מה שאמרו ז"ל שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה האמורה בו אתה יכול להמיתו בכל מיתה שתוכל, ע"כ אמר איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו, לומר שיתגבר ויתחזק לעבוד עבודת הבורא ויתלבש קנאה, ולא יביט לא לאחוה ולא לקורבה, ולזה אמר איש עם כל אחד ואמר ג"פ איש, והקדים האח כי זה האח הוא אח מאם כי מאב בני לוי כולם לא נמצא אחד מהם שעבדו העגל, ולאשמועינן שאע"פ שאינו יורשו ולא נוטל חלקו ואין לו הנאה בהריגתו עכ"ז לא יחמול עליו, ואין צריך לומר רעהו וקרובו, וכן ג"כ אמר את את ב"פ לדרשה, אם אחיו מאמו לא חטא אבל אחי אחיו חטא ובא אחיו לבקש עליו שלא יהרגנו שלא ישמע לו, וכן רעהו אם בא לבקש

על ריע אחד שיש לו, וכן קרובו ואיש קרובו, קרבו כתיב שיעשה דין האדם עם מה שבקרבו קודם, ואח"כ ידין אחרים, וכן ארז"ל קשט עצמך ואח"כ קשט אחרים. ויעשו בני לוי כדבר משה, אם היה להם לבני לוי שום שנאה או שום איבה עם אחד מאלו הג' אלפי איש ועתה הרגום ונח רוגזם, לזה העידה תורה שלא הרגום אפילו היה להם שום איבה אלא כדבר משה. ויפול, ויפל כתוב שהקב"ה עזרם, כמו שאמר להם משה שימו איש חרבו וגו', שלא קמו עליהם ערב רב כי ערב רב היו יותר מבני ישראל, והרשעים שבישראל אם היו נלוים עליהם ודאי היו יכולין עליהם אלא שמשה החזיק בידיהם ואמר כה אמר ה', ולמצות משה רבם עשו לא לשום פניה אחרת כמו שאמר ויעשו כדבר משה, לזה ויפל כתיב לומר שאע"פ שהקב"ה הפילם ועזרם ולזה לא אמר ויהרגו בעם אלא ויפול כמו שנאמר ונפלו אויביכם לפניכם, ולזה אומר איש שכולם נחשבו כאיש אחד, ועכ"ז נחשב להם שהם עשו, ומה שאמר כשלשת אלפי איש, אמרו בזוהר שהם בניו של בלעם שהם שקולים כג' אלפים, ז"ל וכי לא הוו ידען חושבנא זעירא דא והלא כמה חושבנין רמין עילאין ורברבין ידע קרא למימני והכא כשלשת אלפי, אלא אינון בנוי דבלעם יונוס וימברוס דהוו שקילין כג' אלפי, וצריך לומר ויפול מן העם כשלשת ולא שלשת:

פסוק כט

ויאמר מלאו ידיכם היום, אמר להם שלא יהיה בלבם טינא לומר שמא היה בהם שום צדיק או עתיד לצאת מהם ויהיה אותו עון תלוי בהם ובזרעם, לזה אמר להם עשה מלאו ידיכם היום קודם שתבא הלילה ויעלה רעיונכם על משכבכם מחשבה זו, להסיר מחשבה זו הקב"ה מברך אתכם היום, זהו ולתת עליכם היום ברכה, היום ולא מחר, שאתם ראויים לברכה שקמתם נגד מדת הדין שלא תחול, כמו שאמר עברו ושובו וגו', וכל העושה דין ברשעים ראוי לברכה, וכן עשה לפנחס כשהרג לזמרי שנתן לו שלום שנאמר הנני נותן לו את בריתי שלום:

פסוק ל

ויהי ממחרת וגו'. אחר ששכך חרון האף והרג ועשה מה שעשה עתה רוצה לקנח החטא, שכן אמר אעלה אל ה' אולי אכפרה, ופירש כפרה קנוח כמו שאמר פרק הנזיקין איהו בעי לחרוביה ביתיה ולכפורי ידיה בההוא גברא. כמו שעושה הרופא אומן קודם נותן לו דברים שלא יתפשט האולי ואח"כ נותן לו דברים לנקותו כן עשה משה:

ויאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה. אמר להם כן כדי שידעו חטאתם ולא יתרשלו מלעשות תשובה באמרם שבהריגת ג' אלפי איש נתכפרו, לזה א"ל אתם חטאתם, לא אותם שהרגו בלבד אלא גם אתם שכולכם ערבים

זה לזה, והיא גדלה וקובלת כמו שאמר ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה כולי האי ואולי, אמר כן כדי שיכנעו ולא יעשו שום דבר בעלייתו כמו שעשו, וכדי שיתפללו ויתחננו הם מלמטה והוא מלמעלה, שאם הם אינם שבים לא יועיל התפלה כטובל ושרץ בידו, לזה אמר להם אתם חטאתם כדי שיתעוררו ובאתערותא דלתתא אתערותא דלעילא. וישב משה אל ה' ויאמר, אמירה היא בלשון רכה, אנא בלשון בקשה, עוד אמר אנא שהוא ב"פ יהו"ה כזה, יו"ד ה"ה ו"ו ה"ה, וכיון בזה לומר כמו שאמר בי"ג מדות של רחמים ה' ה', ה' קודם שיחטא ה' אחר שיחטא, והוא שם הרחמים שעולה גימ' בן, לומר שאתה נקראתם בנים שכן אמרת לי שאומר לפרעה בני בכורי ישראל ודרך האב לרחם על הבן ואפילו שהוא חוטא, א"כ אנא חטא כאלו אמר כן חטא, ואתה אב רחמן והאב מאריך לבן אולי יחזור, אפילו חטא חטאה גדולה אל תדינהו כמעלו כי הוא מחומר ומורכב מיצה"ר, ואתה כתבת בתורה כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ואמר חטאה גדלה, גימ' ה"ס, לומר שעד כאן הגיע חטאם, והיה מבקש מאנא שימחול. ויעשו להם, כלומר הפגם הוא להם והם עשו לנפשם, וכן עלה בדעתם לפי מיעוט שכלם לעשות אלוה מזהב, מדומם יעשה אלוה, אלא כן עלה בהפסד שכלם, א"כ לא תדין אותם אלא לפי שכלם, כמו שאמר דוד ע"ה ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, בערך מה שעשאו לא בערך מי שמרד בו, כי המורד במלך חייב מיתה כל שכן במלך מלכי המלכים הקב"ה:

פסוק לא

עוד אמר חטא העם הזה חטאה. בלשון נקבה, לומר שמקלות דעתם כנקבה עשו זה מאחר שעשית עמהם נסים ואותו יום שהיו עסוקים בעגל היה המן יורד להם, אם כן אין זה כי אם מקלות דעתם וראשם, ולזה אמר העם הזה, וכן הסכים עמו הקב"ה שאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת בלשון נקבה, ולזה לא נתן להם אלא ארץ שבעה עממין כדין הבת שאין לה בנכסי אביה מקרקעי אלא עשור נכסי, שעשור ע' הוא ז', וא"ת הרי במצרים אמר לו הקב"ה וארד להצילו וכו אל ארץ הכנעני והחתי וגו', אלא קודם היו השבעה עממין מולכין על כל האומות, וכשחטאו ישראל נטלה הרשות מהם וירדו ממעלתם, אמר לאברהם לזרעך נתתי מנהר מצרים עד נהר פרת ולא נתן להם אלא מהירדן עד עזה אבל לעתיד תרבה הדעת, שנאמר ומלאה הארץ דעה וגו' כמים לים מכסים, אז יחשבו כבן זכר ויירשו ע' אומות:

עוד פרט החטא. כמו שאמרו ז"ל שצריך לפרט החטא שנאמר ומודה ועוזב ירוחם, והטעם כמו שאמר ז"ל בזוהר זכאי מאן דאשתעי ומפרט חטאוי על כל מידי דעבד, אי תימא למאן אצטריך אלא מקטרגא קאים תדיר קמי קב"ה בגין לאשתעי חובי בני נשא

ולמתבע עליהון דינא כיון דקאים בר נש ומפרט חטאוי כל חד וחד לא אשאיר פרטא דפומא להההוא מקטרגא ולא יכיל למתבע עליה דינא דהא תדיר תבע דינא בקדמיתא ולבתר משתעי ומקטרגא פלוני עבד כך, ועל דא אצטריך ליה לבר נש לאקדמא ולפרשא חטאוי כיון דמקטרגא חמא דא לית ליה פרט פרטא דפומא עליה, וכדין אתפרש מינה מכל וכל ע"כ. לפי שמה שרצה לקטרג ולומר פלוני עשה כך כבר הודה הוא בעצמו שעשה ומודה בקנס פטור, לזה הקדים משה קודם שיעלה ויקטרג על ישראל ואמר חטא חטאה גדולה, כל מה שהמקטרג יכול לומר אמר משה, וכל זה כדי לדחוק המקטרג, אח"כ אמר ועתה אם תשא חטאתם:

עוד יכולין לומר שאמר חטא העם הזה חטאה גדולה, אמר כן כדי שיראו מלאכי חבלה שהוא מקטרג על ישראל ויסתלקו מעליהם, וכן אמרו במדרש כשאמר משה חטא העם הזה חטאה גדולה, כשראו מלאכי חבלה שהוא מקטרג אותם אמרו לא יהא לנו עסק לקטרג כל זמן שזה מקטרג יפלו בידו, שלא יעמדו אבותיהם של אלו עלינו ויאמר למה קטרגתם את בנינו, נסתלקו מלאכי חבלה, כשראה משה שנסתלקו אמר לפני הקב"ה ועתה אם תשא חטאתם ע"כ, וכוונתו באומרו ועתה אם תשא הוא לומר עתה אין מעכב על ידך שהוא השטן:

פסוק לב

ואם אין מחני נא מספרך, אתה הראית לאדם הראשון דור דור ומנהיגיו ושם הייתי כתוב משה מנהיג דור המדבר, מאחר שהדור כלים מנהיג למה, ואם אין עדר אין רועה א"כ מחני נא, ואחר שתמחה דור משה צריך שתמחה דור יהושע ואחריו דור הזקנים ואחריו דור השופטים ואחריו דורו של דוד ואחריו דור של שלמה ונמצא העולם בטל וחוזר ליסודו לתהו והכל יכרת. מספרך אשר כתבת ס"ת כרת, ומאמר שנכתבו כל אותם דורות בספרך צריך לאשרם ולקיימם, וזהו אשר מלשון אשור ואשרתא דדייני, שכלם משתלשלים זה מזה וזה אחר זה:

ועל מה שאמר אנא ולא אמר אנא ה', כמו שאומר כהן גדול ביום הכפורים, וכן שמשון אמר אנא ה' זכרני נא וגו', כתב רבינו בחיי ז"ל אפשר לומר שנתבייש מהזכיר ה' המיוחד שבו נתנה התורה כיון שישראל חטאו בו ובאו נגד התורה, ואע"פ שלא הזכירו רמזו במלת אנא שהוא לשון בקשה והוא כולל ב' שמות שבי"ג מדות. או אפשר לומר לפי שהיה צריך לפרט החטא על כן לא רצה להזכיר ה' שאין חבור יחוד במקום פרוד, והענין שדרשו מה למלך בבית המטבחים מה לכהן בבית הקברות, וכן מצינו כיון שעשו אלהי

זהב נסתלקה מהם שכינה ולא שרתה ביניהם אלא מחוץ למחנה שנאמר והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה, ע"כ:

פסוק לג

ויאמר ה' מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, אלו שחטאו הם ערב רב מאותם דורות שעלו במחשבה ליבראות ולא נבראו שהם מתתקע"ד דורות שנשתלו בכל דור ודור ומחויים ועומדים הם כמו שאמר בזוהר, ז"ל אלה תולדות השמים הא אוקמוה כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים ואילין תולדין דתהו דאירמזו בקרא תנינא והארץ היתה תהו ובהו, ואילין אינון דאתמר דקב"ה בנה עולמות ומחריבן ובגין דא ארעא היתה תהו, תוהה ובוהה איך ברא קב"ה עלמין לחרבא לון שפיר הוה דלא ליברי לון, אלא ודאי הכא רזא איכא מאי ומחריבן דקב"ה לא ישיצי עובדי ידוי, ולא עוד אלא דא שמים אתמר בהון כי שמים כעשן נמלחו א"כ קב"ה עביד ומחי, אלא רזא דמילא כדין הוא, דקב"ה ברא עלמא ובריה באורייתא כמא דאוקמוה בראשית אורייתא דאקרי ראשית שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ובהאי ראשית ברא ית שמיא וית ארעא ואיהו סמיך לון ביה בגין דברית כתיב ביה ברי"ת א"ש, ואתמר ביה אם לא בריתי יומם ולילה וגו', ואילין אינון דאתמר בהון השמים שמים לה' ואיהו ארץ החיים כלילא מז' ארעין דעלייהו אמר דוד אתהלך לפני ה' בארצות החיים, וברא שמיא וארעא בתריה על ההוא דלית תמן יסודא דאיהו ברית דסמיך לון כיון דאיבעא קב"ה למתן אורייתא לאומין עכו"ם דאיהו ברית מילה ממש ולא בעו לקבלא לה אשתארת ארעא חרבה ויבשה, ודא הוא יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה, ואורייתא איהי ישובא דעלמא יקוו המים דא אורייתא אל מקום אחד אינון ישראל בגין דנשמתייהו מההוא אתר דאתמר ביה ברוך כבוד ה' ממקומו, כבוד ה' שכינתא תתאה, ממקומו שכינתא עילאה, וכיון דאינון נשמתייהו מתמן שריא עלייהו ודאי הוי"ה ואתמר בהו כי חלק ה' עמו וכו', ודא הוא יקוו המים אל מקום אחד, ואורייתא איהי ישובא דעלמא ואומין עכו"ם לא קבילו לה אשתארו חרבה ויבשה, ודא הוא דקב"ה ברא עולמות ומחריבן אילין דלא נטרי פקודי אורייתא לא דסני איהו עובדוי כמא דחשבין בני אנשא, ולמה ישיצי לון לבנוי דהא לא אתברי עלמא אלא בגינייהו דישראל סבא דאתמר בהון בראשית כמא דאתמר בשביל ראשית, אבל שאר עכו"ם אתמר בהון בהבראם בה"א בראם, ואילין אינון דמתגיירין מאומין דעלמא בגינייהו נפלה ה' זעירא דאברהם באלף חמישאה דהוא ה' דאיהו חרב ויבש, חרב בבית ראשון ויבש בבית שני, ומשה בגין דבעא לאעלא גיורין תחות גדפי שכינתא וחשיב דאינון מאינון דאתבריאו בה' ויהב בהון את ה' דאברהם, גרימו ליה

ירידה, כד"א לך רד כי שחת עמך, בגין דלא קבילו לאת ה' בדחילו דיו"ד ברחימו דה' נחית איהו מדרגיה דאיהו ו' ואת ה' נחיתת עמיה בגין דלא אתאביד בינייהו דעתיד איהו ברזא דגלגולא לאתערבא בינייהו בגלותא בין ערב רב דאינון נשמתייהו מסטרא דאילין דאתמר בהון כי שמים כעשן נמלחו ואילין אינון דלא בעי נח רחמי עלייהו ואתמר בהון וימחו מן הארץ, בגין דהוו מאילין דאתמר בהון תמחה את זכר עמלק, ומשה לא אסתמר מנייהו ואפיל ה' בינייהו ובגין דא איהו לא יעול לארעא קדישא עד דיתוב ה' לאתרה ובגין דא נחת איהו מדרגיה ונחית ביה ו' ובגין דא ה' נפלת ויוקים לה ו' דמשה ובגין דא זעירא ה' דאברהם דאיהי דהבראם אתזער איהו בגינה ואתמר ביה מוליך לימין משה ואסיק לה מתמו בחילא דו' ואייתי ליה עמיה ומיד שריא עליה ו"ה ואשתלים אומאה דאתמר ביה כי יד על כס י"ה מלחמה לה' גו' מדור דור, מאי מדור דור דא משה דאתמר ביה דור הולך ודור בא, והא אוקמוה דלית דור פחות מס רבוא, ודא משה דאתמר ביה דאנתתא חדא ילדה ס' רבוא בכרס אחד ע"כ. וברעיא מהימנא פרשת פינחס ז"ל, ת"ת האי שמשא אתגליא ביממא ואתכסיא בליליא ונהיר בס' רבוא כוכביא אוף הכי רעיא מהימנא בתר דאתכניש מעלמא נהיר בס' רבואן דאינון נשמתין דישראל אי דרא כדקא יאות והאי איהו רזא דגלגולא דאמר קהלת דור הולך ודור בא ואוקמוה דלית דור פחות מס' רבוא. ולזה אמר מי אשר חטא לי חטא דלא קבילו לאת ה' בדחילו, וזהו אשר חטא לי לא אמר מי שחטא לי אלא אשר חטא, כי החטא בשוגג ולמה ימחה, אלא חטא שחסרו את ה', א"כ מי שכבר חטא אמחנו דנשמתייהו מסטרא דאתמר בהון כי שמים כעשן נמלחו מאילין דאתמר בהון תמחה את זכר עמלק:

פסוק לד

ועתה לך נחה את העם וכו'. בגין דלא אסתמר מנייהו ואפיל ה' בינייהו, לז"א לך נחה את העם אל אשר דברתי לך דלא יעול לארעא דישראל עד דיתוב ה' לאתרהא, וזהו וביום פקדי על ה' דתעול לאתרהא ופקדתי עליהם חטאתם דחטאו בה' וחסרוה, הנה מלאכי ילך לפניך דאיהי ו' כמו שאמר ובגין דא נחית איהו מדרגיה, ונחית ו' עמיה ובגין דא ה' נפלת ו' יוקים לה דמשה דא ו"ה לפי זה שפיר אח"כ אמר לך עלה מזה אל הארץ אשר נשבעתי וגו' ושלחתי לפניך מלאך והרי כבר אמר לך נחה את העם הנה מלאכי ילך למה חזר ואמרו, אלא לעיל אמר אתה בחרת בהם ולא אסחמרת מהם עתה נחה אותם עד יום פקדי עד דיתוב ה' לאתרה, רמז לו שבכל דור ודור ילך עמם, כמו שאמר סוף המאמר דור הילך ודור בא ולית דור פחות מס' רבוא, ולזה חמר הנה מלאכי שהוא ו' ילך לפניך. ואמר נחה אל אשר דברתי לך לא כמו שאמר אח"כ אלא הארץ אשר נשבעתי אלא אל

אשר דברתי בפרט שדבר לו ברמז, ולזה אמר ויאמר ה' אל משה מי אשר חטא לי ולא אמר וידבר שדבר לו ברמז:

פסוק לה

ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל. על שהיו שמחים בעשיית העגל ורוב שמחתם שנעשה ע"י אהרן שחשבו שיש לו קיום הואיל ונעשה על סטרא דימינא, וזהו אשר עשה אהרן, שיש לו אישור וקיום, לזה ויגוף ה' שהוא בוחן לב וחוקר כליות. והרמב"ן ז"ל פירש על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן שלא היו מן המשתחוים לו ולא מן המזבחים לו, אבל היו מן העושים אותו כלומר מן הנקהלים על אהרן והמביאים לו הזהב, ובעבור שאמר שנענשו על מעשה העגל לא על עבודתו והם לא עשאוהו פירש שעשה להם אהרן במצותן ע"כ. ומה שלא חשש למנות כמה מתו כמו שמנה המתים ע"י בני לוי, שם הוא כדי להראות גבורתם ושמסרו נפשם על קדושתו של מקום משא"כ בהקב"ה, וכן אתה מוצא בתבערה אמר ויחר אפו ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה ולא אמר כמה אכלה האש, וכן בקברות התאוה אמר ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד ולא הזכיר מנין, וכן בנחשים השרפים אמר וימת עם רב ולא אמר כמה וכמה מהטעם שאמרתי. ומה שתמצא מנין כמו פה אצל קרח שאמר ויהיו המתים במגפה ארבעה עשר אלף ושבע מאות, וכן מתים של שטים אמר ויהיו המתים במגפה כ"ד אלף, בהגיעי שם אומר לך הטעם בעז"ה:

פרק לג

פסוק א

וידבר ה' אל משה לך עלה. לפי שאמר לך רד עתה שהתפלל ושם נפשו עליהם אמר לך עלה, עלוי הוא לך:

אתה והעם. לא אמר אתה ועמך כמו שאמר לך רד כי שחת עמך, אלא אתה והעם כדי שיראו הנסים והנפלאות שאני עושה עם בני, אבל לא יראו את הארץ למה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב ואמרתי לזרעך מי שהם מזרעו לא ערב רב, וכאן רמז לו למשה שהוא ג"כ לא יכנס באומרו לזרעך, כי הי"ל לזרעך אתננה ואמר לאמר לזרעך ולא לך, למה אמר לאמר אם יש שבועה איך אמר לאמר משמע אמירה לבד, אלא אמר אע"פ שאתה מזרעם כל עוד שתתקיים השבועה בזרעך בערכך היא אמירה, והיכן מצינו שנשבע, אלא הן הן שבועה. שכן מצינו במבול שאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח ארז"ל היכן נשבע שאמר ולא יהיה עוד מבול ולא יהיה עוד המים למבול ומדלאו לאו שבועה הן הן שבועה, לאברהם נאמר וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת.

עוד נאמר לו שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם, הרי ב"פ הן הן, פעם ג' נאמר לו ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר לזרעך נתתי, לא אמר אתן אלא נתתי כבר נתתי, בב"פ שאמרתי לזרעך אתן והן הן שבועה, לזה אמר נתתי כבר נתונה היא לזרעך, א"כ הרי שבועה לאברהם, ליצחק ג"כ נאמר לזרעך אתן את כל הארצות והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, הרי אמר שבועה בפירוש, ליעקב כשיצא מבית אביו, נאמר לו הארץ אשר אתה שוכב עליה שקפל כל ארץ ישראל תחתיו ואמר לו לזרעך אתננה, ובבאו לפדן ארם נאמר לו זאת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אתן את הארץ, הרי ליעקב הן הן:

פסוק ב

ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי. אם הוא יגרש, המלאך למה. אלא אמר להם שלא יקשה עליהם סלוק שכינתו, כמו שאמר אח"כ כי עם קשה עורף פן אכלך בדבר, כלומר לטובתם הוא ושלוחו כמותו. וז"א ושלחתי וגרשתי אע"פ שהוא המגרש על פי שליחותי הוא המגרש:

עוד יראה על כפל הענין והשנוי שאמר לך נחה את העם הנה מלאכי ילך, וחזר ואמר לך עלה מזה אתה והעם וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגו', שלמעלה א"ל על ענין זה הדור שינהיגם במדבר, כי עתידים כולם למות במדבר, לזה אמר ועתה כלומר מה שהוא לצורך עתה, אבל לעתיד לבא יהיה לך עילוי גדול שתביאם ותכניסם לארץ, כמו שאמרו ז"ל על פסוק ויתא ראשי עם, למה מת משה רבינו במדבר כדי לנחם מתי חוצה לארץ שלא יאמרו אין להם תחיה ועתיד להביאם ולהכניסם הרועה עם צאנו, א"כ זהו אומרו לך עלה מזה, מזה יהיה לך עליה אתה והעם אשר העלית מא"מ, כמו שהעליתם כן אתה עתיד להכניסם אל הארץ אשר נשבעתי, ושלחתי לפניך מלאך לא אמר מלאכי שהוא מן הנפרדים אלא מלאך שהוא מלאך הברית מלאך הגואל שהיא שמחת עולם על ראשם, וגרשתי את הכנעני האמורי וגו', שהם ז' עממין ולא אלו לבד אלא אל ארץ זבת חלב ודבש, ויהיה פירוש אל ארץ כאלו אמר ולארץ זבת חלב ודבש וגו', ולפי פירוש זה נראה בלתי מסודר כי הי"ל עלה מזה אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם וגו' ארץ זבת חלב וגו' ושלחתי לפניך וגו' כי לא אעלה בקרבך וגו'. ולפי זה הדרך כי לא אעלה בקרבך חוזר למעלה, למה שאמר ועתה, למה שאני עתה:

ואמר הנה מלאכי ילך לפניך כי לא אעלה בקרבך פן אכלך שלא תחול מה"ד עליכם, וכן אכלך גימ' ע"א שהן סנהדרי גדולה:

פסוק ד

וישמע משה את הדבר הרע של סילוק שכינה ויתאבלו, ולא שתו איש עדיו, כאדם העומד לפני מלך כדי שיהיו מצויינין לפניו, ומאמר שהכבוד נסתלק ההדור למה, שתו איש עדיו עליו, ר"ת ג'מ' אמ"ת, שהצדיקו עליהם את הדין ואמרו בדין ובאמת דן אותן וסלק שכינתו מביניהם:

פסוק ה

ויאמר ה' אל משה אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף. הכוונה לומר כשראו שערב רב הסירו העדי שלהם שנאמר וישמע העם, וכל מקום שנאמר עם הם ערב רב, ונאמר ולא שתו איש עדיו עליו, היה להם לישראל גם כן להסיר עדים מעליהם, כי אם חושבים שלא חטאו, הם ג"כ חטאו שלא מחו בידם, לזה אמר אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף שאינם רוצים להטות עורף ולפשפש על מעשיהם, ולהודיעם כי הם היו סבה לסילוק השכינה ולטובתם היתה, כי רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך, כי אינם כמו שאר העם כי אתם ראיתם והשגתם מה שלא ראו ומה שלא השיגו הם, והב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, לז"א הורד עדיך מעליך ואדעה, מלשון וידע אלהים, שהוא מלשון רחמנות כדי שארחם עליך. וכן אמרו בתנחומא ואדעה מה אעשה לך, אנא יהב לכון יום הכפורים ויכפר עליכם,, כי כל, עוד שהעדי עליך לא תכנע וסילוק השכינה לא עשתה בכם פעולה:

פסוק ו

ויתנצלו בני ישראל את עדים וגו'. כתב רבינו חננאל ז"ל על פסוק ויקח משה את דם הברית ויזרוק על העם ויאמר הנה דם הברית וגו', הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב"ה בדם, ואות כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב עדי, לפי שהיה להם לעדי ולכבוד גדול והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב"ה, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם הורד עדיך מעליך כלומר שיסירו אותם בגדים שהם עדי להם, זהו שאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים, אותם בגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה בין הקב"ה וביניהם, ולמה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם, רמז רמז להם אם אתם מקיימין את התורה מוטב ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה ע"כ. ויהיה לפי זה שאמר להם הקב"ה הורד עדיך שהוא עד עליך שהותר דמך ולכן הורידו, ואדעה שהוא לשון רחמים, כמו שאמרתי, כי כל עוד שהבגדים עליך מלאך המות מקטרג עליך, לזה ויתנצלו בני ישראל את עדים הם העדים שמעידים עליהם שקבלו עליהם בריתו של מקום:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, כי מה שאמר ולא שתו איש עדיו עליו ואח"כ אמר להם הורד עדיך, שמקודם אמר ולא שתו איש עדיו כאלו אמר כל עדיו, לומר כי קודם מעצמן נמנעו שלא שתו כל אחד ואחד עליו כל עדיו אלא מקצת עדיו, אבל עתה שנצטוו מפי ה' שאמר הורד עדיך סלקו כל העדי לגמרי והפשיטוהו מהם. ורבינו סעדיה גאון ז"ל פירש הורד עדיך על התמדת הסרת העדי שהסירו הם שנאמר ולא שתו איש עדיו וגו', אמר להם שיתמידו. ורבינו בחיי ז"ל והגאון הוקשה להם שאחר שאמר ולא שתו, כיצד יאמר הורד עדיך כבר הורד. ולפי מה שפירשתי לא יש קושיא, שמה שאמר ולא שתו הוא לערב רב, והורד עדיך הוא לבני ישראל:

ולפי המדרש העדי הוא שם המפורש, ז"ל רבי שמעון אמר כלי זיין נתן להם שהיה שהם הגדול חקוק בו וכל הימים שהיה בידם לא היה מלאך המות יכול לשלוט בהם, שנאמר חרות על הלוחות חירות ממה"מ, א"ר פנחס הכהן בר חמא בשם רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הקב"ה אם יבא מלאך המות ויאמר למה נבראתי אני אומר לו אם בראתיך על העכו"ם בראתיך לא על בני למה שעשיתי אותם אלהים שנאמר אני אמרתי אלהים אתם וגו', ובמדרש איכה תנא רשב"י כלי זיין היה להם לישראל בסיני והיה שם המפורש חקוק עליו וכשחטאו נוטל מהם הה"ד ויתנצלו ב"י וגו', כיצד נוטל מהם ר"א ורבנן רבי איבו אמר מאליו היה נקלף ורבנן אמרי המלאך היה יורד ומקלפו. וכן בשמות רבה ז"ל ר' אלעזר בן ערך אמר כשירד הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ס' רבוא של מלאכי השרת כנגד ס' רבוא של ישראל ועטרו לישראל כתר של שם המפורש וכשהיו לובשים אותו השם היו טובים לפני הקב"ה כמלאכי השרת וכיון שעשו אותו מעשה אמר להם הקב"ה הורד עדיך מעליך, באותה לילה ירדו ס' רבוא של מלאכי השרת וכל אחד לקח מה שנתן להם ונמצאו ערומים שלא מרצונם, שנאמר ויתנצלו, וינצלו אין כתיב אלא ויתנצלו. לכל המדרשים הם נטלוהו או נקלף מאליו, א"כ למה אמר הורד עדיך והם לא הורידוהו אלא נוטל מהם בעל כרחם הוא דמשמיא מיהב יהבי מישקל לא שקלי, לזה אמר הורד כלומר במעשים שעשית כאלו אמרת טול מה שנתת לי, אמר במדרש שכולם עתיד הקב"ה להחזירם לישראל שנאמר כי כולם כעדי תלבשים וגו', ואומר לכן ידע עמי שמי:

פסוק ז

ומשה יקח את האהל, ארז"ל במדרש שמה שאבדו ישראל לקחו משה שנאמר ויתנצלו בני ישראל וסמיך ליה ומשה יקח את האהל, ומכאן זכה לקרון פנים, וזהו ישמח משה במתנת חלקו, כי משה מתחלה כשקבל התורה נתן לו אלף אורות סוד אדם שת אנוש א'

רבתי, וכשחטאו בעגל נטלו ממנו האלף אורות ונשאר לו חלק א' א' זעירא דויקרא, וזהו פירוש ישמח משה במתנת חלקו כי משה ישמח במתנת חלקו, כי ביום שבת נותנין למשה במתנה אותה החלקים שנטלו ממנו והוא שמח בהם, ופשיטא שישמח בהם, אלא לומר לך שאינו רוצה להשאר באותם הכתרים שלקח מישראל, כמו שאמר המדרש דכתיב ויתנצלו וסמיך ליה ומשה יקח אלא כיון שנתנו לו חלקו הוא שמח בו ומחזיר לישראל מה שלקח מהם ואינו אומר אני לא חטאתי והם חטאו אקח את שלי ואת שלהם שזכיתי בו, אלא מחזיר להם הפקדון, וזהו כי עבד נאמן קראת לו, ומפרש ואזיל מה הוא מתנת חלקו כליל תפארת בראשו נתת בעמדו ונאבד ברדתו מן ההר ונטל ממנו כליל התפארת, וכמו שהוא מקבל האלף חלקים אורות שהיו לו כן מחזיר לישראל כתריהם בכל ערב שבת וזהו תוספת שבת, כן מצאתי כתוב בשם מוהר"ר יצחק אשכנזי זלה"ה.
ולפי שפירשתי ומשה יקח את האהל כי פחד על עצמו ועל האהל שלא יבא שום רעה עליהם וילכד בעונם, כמו שנאמר בתורה סורו נא מעל אהלי וגו', ואומר הרומו מתוך העדה, וכן אמר כאן ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה, למה הרחק מן המחנה לא אמר רחוק אלא הרחק כאומרם הרחק מן הכיעור, ויבא עם זה ג"כ מה שארז"ל מנודה לרב מנודה לתלמיד מאומרו הרחק:
והרמב"ן ז"ל כתב שנטה האהל חוץ למחנה כדי שתשרה שם השכינה ותדבר עמו, כי במחנה לא תשרה שכינה, ולפיכך וקרא לו אהל מועד וגו', שקרא לשכינה שתשרה שם: עוד יכולין לומר וקרא לו אהל מועד. שהכריז במחנה ישראל ואמר שלא יחשבו שהוא מובדל מהם כדי שלא יבוא אליו שום אדם, לזה הכריז וקרא אהל מועד אהל בית הועד כל מי שירצה לבא יבא זהו כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד, יצא מן המחנה ויבא אל אהל מועד אשר מחוץ, כלומר אע"פ שהוא מחוץ למחנה לא להבדל מהם יצאתי חוץ אלא כדי שתשרה שכינה, או יאמר אשר מחוץ למחנה שאמר להם לא להבדל מכם יצאתי אלא לתת לכם שכר פסיעות:
ובזוהר אמר טעם אחר בגין דחמא משה דהא כדין ישלוט חויא בישא מה דלא הוה מקדמת דנא, הכוונה היה לומר שכיון שנטל מהם העדי שהיו בני חורין ממלאך המות וכעת שלט מה"מ עליהון ויבא מזה כביכול גריעות אצל המקום, לזה ומשה יקח את האהל. עוד שלא יכול מה"מ לפעול והאהל שם, וכבר נתן רשות ונאמר לא תחסום שור בדישו, לזה ומשה יקח את האהל, ומשלים המאמר וקרא לו אהל מועד וכי לא בקדמיתא הוה אוהל מועד, אלא בקדמיתא אהל סתם השתא אהל מועד, מאי מועד ר' אלעזר אמר לטב מה מועד איהו יום חדוש לסיהרא דאתוספת ביה קדושא ולא שלטה ביה פגימות,

אוף הכא קרי ליה בשמא דא לאחזאה דהא אתרחיק מבינייהו ולא אתפגים וע"ד קרי ליה אהל מועד, ור"א אמר לביש דהא בקדמיתא הוה אהל סתם כד"א אהל בל יצמי בל יסע יתדותיו לנצח והשתא אוהל מועד. בקדמיתא למיהב חיין אריכין לעלמין דלא שלטא בהון מותא,, מכאן ולהלאה אהל מועד כד"א בית מועד לכל חי, השתא אתיהיב ביה זמנא וחיין קצובין לעלמא, בקדמיתא לא אתפגים והשתא אתפגים, בקדמיתא חברוותא וזווגא לסיהרא בשמשא דלא יעדי והשתא אהל מועד זווגא דילהון מזמן לזמן, ובגין כך וקרא לו אהל מועד מה דלא הוה קודם. הרי יש דורשים אותו לשבח ויש דורשים אותו לגנאי:

פסוק ח

והיה כצאת משה וגו'. בא לומר שמלבד שכר פסיעות היה להם זכות ושכר אחר שקמו כל העם ונצבו איש פתח אהלו והיו עומדים עד בואו האהלה, ואילו היה האהל במחנה אולי לא היו יכולין לראותו כולם ולא היתה העמידה כ"כ כמו עתה שהיה רחוק אלפים אמה, א"כ להגדיל שכרם הרחיקו כ"כ:

עד בואו האהלה. כדי להראות חבתו של משה אשרי ילוד אשה שהשכינה ממתנת לו על הפתח ויוצאת לקראתו כחתן לקראת כלתו שנאמר ועמד פתח האהל ודבר עם משה, שמרוב החבה לא היה ממתין לו עד שיכנס אלא פתח האהל ודבר עם משה, וכדי לאמת דברו שנטילתו כדי שתשרה שכינה, והקב"ה כדי להקים דבר עבדו באה שכינה:

פסוק י

וראה כל העם. היל"ל וראו אלא כביכול היה רואה בהם בפנים מאירות והיו רואים והשתחוו איש פתח אהלו מלשון בהלו נרו, כל זה כדי לזכותם בעמידה שנאמר ונצבו, ובהבטה שנאמר והביטו שאותה הבטה היתה באימה וביראה ממורא רבן, כמו שאמרו ז"ל ומורא רבך כמורא שמים, לזה והביטו אחרי משה, ההבטה היתה לאחוריים כדי לאשרו ולומר אשרי ילוד אשה, אשרי העם שכך"ה לו גימ' מש"ה שככה לו, ולזכותם ג"כ בהשתחויה שנאמר והשתחוו, ומאחר שזכו בכל אלה, אז ודבר ה' שישיב האהל אל המחנה:

ועל דרך המדרש פנים בפנים לשון כעס, א"ל הקב"ה אני בכעס ואתה בכעס ישראל מה תהא עליהן הא כדין ישלוט חויא בישא שיראה שאין להם חומה אלא ושוב אל המחנה והתנהג עמהם בישוב בלא כעס שלא יענשו על ידך. ואמר כאשר ידבר איש אל רעהו כמו שאמר במדרש תנחומא ז"ל, ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, אין אנו יודעים אם השפל הגביה את עצמו או הגבוה השפיל את עצמו א"ר יהושע בן לוי כביכול גבהותו של עולם הרכין עצמו שנאמר וירד ה' באהל. לז"א כאשר ידבר איש אל רעהו ששניהם

שוים בקומה ושניהם פניו של זה נגד פניו של זה. ומשרתו יהושע בי נון לפי שאמר ושב אל המחנה שמא תאמר שיש לו למשה שום צער בחזרתו למחנה להולכת כליו, לזה אמר ומשרתו יהושע אע"פ שהיה בן מ' שנה היה משרתו כעבד, לא היה מניח לא לבניו ולא לשום אדם לשרת ומרוב חבתו להיות משרת לא ימיש מתוך האהל, אולי יצטרך שום שרות:

פסוק יא

ובמדרש שאמר לו הקב"ה שוב אל המחנה ואם לאו הרי יהושע משמש תחתיך, ארז"ל כן מאומרו ומשרתו שחוזר אל המחנה שהיל"ל והמשרת יהושע וגם למה אמר כן, לזה דרשו ז"ל שב אל המחנה, ואם לאו ומשרתו למחנה הנזכר שהם ישראל ויהושע, ואע"פ כן לא יצא דבר לבטלה, ולזה לא אמר לא מש אלא לא ימיש לעתיד:

ובזוהר רבי שמעון יתיב ליליא חדא ולעי באורייתא והוו יתבי קמיה ר' יהודא ור' יצחק ור' יוסי, א"ר יהודה הא כתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב וקאמרינן דגרמי מותא עלייהו מההוא זמנא ולעילא ושליט בהו ההוא חויא בישא, ישראל תינח, יהושע דלא חטא אעדי מניה ההוא זיונא עלאה דקביל עמהון בטורא דסיני או לא, אי תימא דלא אתעדי מיניה א"ה אמאי מית כשאר כל בני נשא, ואי תימא דאתעדי מיניה אמאי והא לא חטא דהא איהו הוה עם משה בשעתא דחבו ישראל, ואי תימא דלא קביל ההוא עטרה בטורא דסיני כמא דקבילו בני ישראל אמאי וכו' (המאמר ארוך ואני קצרתי). ות"ח כד דאין קב"ה עלמא לא דן ליה אלא לפום רובן דבני נשא, ות"ח כד חב אדם באילנא דחיי דאכל מיניה גרם להההוא אילנא דשרי ביה מותא לכל עלמא וגרם פגימו לאפרשא אתתא מבעלה, וקאים חובא דפגימו דא בסיהרא, עד דקיימו ישראל בטורא דסיני כיון דקיימו ישראל בטורא דסיני אתעבר ההוא פגימו דסיהרא וקיימא לאנהרא תדיר כיון דחבו ישראל בעגל תבת טיהרא כמלקדמין לאתפגמא ושלמא חויא בישא ואחיד בה ומשיך לון גביה ואתפגימת, וכד ידע משה דחבו ישראל ואעברו מנייהו אינון זיינין קדישין ידע ודאי דהא חויא אחיד בה בסיהרא לאמשכא לה לגביה ואתפגימא כדין אפיק לה לבר, וכיון דקיימא לאתפגמא אע"ג דיהושע קאים בעטרה דזיינין דילה כיון דפגימו שריא בה ואתהדרת ואתפגימת כמה דאתפגימת בחובא דאדם לא יכיל בר נש לאתקיימא ומותא הוה בסטרא אחרא. בר משה דהוה שליט בה ועל דא לא הוה רשו לאתקיימא יהושע תדיר, ולישנא אחרא, ועל דא אהל מועד קרי ליה דהא שריא ביה זמן קצוב לעלמא, ועל דא רזא דמילא אית ימינא לעילא ואית ימינא לתתא וכו', ועל דא גרים מותא לכל עלמא ודא הוה כדין אסתאב מקדשא עד זמן קציב ודא הוא אהל

מועד, ועל דא יהושע לא מית אלא בעיטא דנחש, ודא הוא רזא דכתיב ויהושע בן נון נער, אע"ג דאיהו נער לתתא לקבלא נהורא לא ימיש מתוך האהל, כמא דאתפגים דא הכי נמי אתפגים דא ע"כ. א"כ פירוש הפסוק לפי זה הוא ויהושע בן נון נער לקבל נהורא שהוא חיים שנקרא אל ח"י והיה מן הראוי שלא ימוש, וכן ימיש מוטעם בטרחא, אלא שבא לו הפגם מתוך האהל כאומר כד אתפגים דא אתפגים דא:

עוד בזוהר פ' בחקותי תראה למה נמסר יהושע לאהל ז"ל, פתח רבי יהודא ואמר ומשה יקח את האהל אמאי אלא אמר משה הואיל וישראל קא משקרו ביה בקב"ה ואחלפו יקרא דיליה הא משכונא דיליה יהא בידא דמהימנא עד נחמי במאן ישתאר אמר ליה ליהושע אנת תהא מהימנא בין קב"ה ובין ישראל משכנא יהא בידך בהימנותא עד דנחמי במאן ישתאר מה כתיב ושב אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל מ"ט ליהושע בגין דאיהו כסיהרא לגבי שמשא ואיהו אתחזי לנטרא משכונא ועל דא לא ימיש מתוך האהל, א"ל קב"ה למשה משה לא אתחזי הכי דהא משכונא דילי יהבית בידייהו אע"ג דאינון חבו לגבאי משכונא יהא לגבייהו דלא יתפרשון מיניה תבעי דאתפריש מנייהו דישראל ולא אתוב לגבייהו לעלמין אלא אתיב משכונא דילי לגבייהו ובגיניה לא אשבוק להו ובכל אתר אע"ג דישראל חבו לגביה דקב"ה האי משכונא דיליה לא שבקו וקב"ה לא נטיל ליה מביניהו ועל דא בכל אתר דגלו ישראל שכינה עמהון ע"כ. עם זה יבואר מה שאמר ויאמר ה' אל משה ראה אתה אומר, שמצא עת רצון ורוצה לשאול שילך כבודו עמנו, אבל כשאמר הנה מלאכי ילך ושלחתי לפניך מלאך לא היתה עת רצון, לזה לא אמר שם אם אין פניך הולכים וגו', ואמר ראה מה שאתה אומר שוב אל המחנה שאינך יכול להפרד מהם, א"כ ראוי שאתה תלך עמהם לא ע"י מלאך, וא"ת כבר נמסרו למלאך המלאך לא הוברר עדין ואין כאן חזרה, ואין כאן לומר כיון שעלה המלאך לא ירד, שאני מורידו ממעלתו כי המלאכים אין להם מעלה אלא כשעושים שליחותו של מקום שנאמר ונתתי לך מהלכים, שהבטיחו הקב"ה ליהושע כהן גדול שיתן לו מהלכים שיהיה הולך בשליחותו בין העומדים שהם המלאכים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ואני דוחהו, ואתה אמרת ידעתיך בשם, במראה הסנה אמרת לי משה משה ב"פ במלואם כזה מ"ם שי"ן ה"ה מ"ם שי"ן ה"ה גימ' ז"ה שליחו"ת ע"ל יד"ך, וכן מש"ה עם ג' אותיות גי' שלי"ח, א"כ כשאמרת לי משה משה הודעתני שעל ידי תהיה זאת השליחות, וגם מצאתי חן כמו שכתבנו פ' שמות פסוק לך ואשלחך אל פרעה, שמיום שנברא העולם נבראתי להנהיג דור זה, ועתה הודיעני נא את דרכיך, הודיעני נא באיזו מדה אתה מתנהג עם ישראל כדי שאדע אותה מדה

כשאתה בכעס ואתפלל עליה ואכוון לאותה מדה להניח רוגזך ואסלק מה"מ מעליהם, זהו ואדעך למען אמצא חן בעיניך. כשאתפלל עליהם פעם אחרת, וראה כי עמך הגוי הזה אלו קראתם עמך שאמרת לי ועתה לך וגו' והוצאת את עמי בני ישראל, אתה קראתם עמי ואלו הכירוך והיו מורים באצבע ואומרים זה אלי, לזה אמר הגוי הזה שאמר זה אלי, א"כ לא תראה לערב רב שביניהם ראה לעמך שהם קרואים עם ולא עם אחר אלא עמ"ך, במ"ק אח"ד, שהם מיחדים אותך והם מרכבה לך. שכן עמ"ך גימ' ק"ל, ואומר הנה ה' רוכב על עב קל, והם י"ב שבטים ושכינה עמהם היינו י"ג גימ' אח"ד, והם נגד י"ב צרופי הוי"ה וכנגד י"ב גבולי אלכסון, וכנגד שתים עשרה שעות של יום, וכנגד י"ב שעות של לילה והואיל והם כך אינם ראוים להתנהג ע"י שר או מלאך אלא על ידך. ופירש"י ז"ל וראה כי עמך הגוי הזה, שלא תאמר ואעשה אותך לגוי גדול ואת אלה תעזוב, ראה כי עמך הם מקודם ואם בהם תמאס איני סומך על היוצאים מחלצי שיתקיימו, ואת תשלום השכר שלי בעם הזה הודיעני:

פסוק יד

ויאמר פני ילכו והניחותי לך. אתה שאלת שלא אשלח עמכם לא שר ולא מלאך, כן אעשה שלא אשלח כי אם שכינתי, פני ילכו לעתיד, אבל כעת ילך המלאך, לזה אמר אם אין פניך הולכים עתה אל תעלנו מזה, כי אחר שילך המלאך א"א לדחותו, והרי עדיין לא נתמנה ואמר ליהושע משה רבך דחני כמו שדרשו ז"ל במדרש על פסוק עתה באתי ביהושע, ואם אדחה אותו אחר שיתמנה אולי יהיה משטין לישראל:

פסוק טו

וכתב רקנאטי ז"ל, ויאמר אליו אם אין פניך הולכים, ארז"ל פרקא קמא דברכות מנין שאין מרצין לאדם בשעת כעסו שנאמר פני ילכו והניחותי לך המתן עד שיעברו פנים של זעם. משמע לפי דבריהם שהפנים האלו הם פנים של כעס, וכוונתם כי הבטיח הקב"ה את משה שעדיין יהיה עת וזמן שיתרצה להם ולא פירש מתי יהיה זה, על כן השיבו אם אין פניך הולכים עתה אל תעלנו מזה, ויהיה לפירוש הזה הולכים, שילכו, ר"ל שיסתלקו, לא שיבאו עמנו. ענין אחר פני ילכו. ר"ל המלאך הגואל שנאמר ומלאך פניו הושיעם, ומלאך הברית אשר אתם חפצים, ונקראים פנים כי הם פני הזעם לכלות האויבים, וכן היה כוונת אונקלוס שתרגם שכינתי תהך והניחותי לך שלא אתנהג עמך במה"ד העזה אלא מדה כלולה מרחמים מלשון ואתם כהני ה' תקראו, ומשה השיבו אם אין פנים הולכים, גדולים צדיקים שיודעים לפתות את בוראם הפנים האלו הם פני האמת והרחמים, אע"פ שאמר פני ילכו, לא לבקש פנים של זעם אחר שחטאו כי לא יוכל לשאת עון ופשע, רק בקש שיבא עמהם פנים בפנים וימחול פשעם, כי כן היו

התנאים פ' וארא שאמר וארא אל אברהם באל שדי, אבל לך אני נראה בפנים המאירים שהם פני האמת והרחמים ע"כ. וכן כתב הרמב"ן ז"ל. והכוונה שא"ל הקב"ה פני ילכו היא השכינה שהיא כלולה מדין ורחמים, ומשה לא רצה שמא יפגעם במה"מ שבה, אלא אמר שילכו פני הרחמים שהיא מדתו, לזה אמר פניך שהיא מדתו של יעקב שנאמר מבקשי פניך יעקב סלה. ומה שהוכרח הרב לפרש כן הוא לפי שהוקשה לו אחר שאמרו פני ילכו מהו ויאמר אליו אם אין פניך הולכים וגו'. ובמה יודע אפוא וגו', א"ל במה יודע לכל כי מצאתי חן אני ועמך הלא בלכתך עמנו כי יאמרו שאר אומות כעס עליהם ולא חזר להם לעולם ואומה זו הכעיסה ועשו מה שעשו וחזר להם, יאמרו ודאי כי מצאו חן בעיניך, חן אשה על בעלה, זהו ונפלינו אני ועמך, נהיה מופלאים בעיני האומות ובעיני כל השרים ולא יקטרגו עלינו מכל העם אשר על פני האדמה שיאמרו מה ראה באלה יותר מכל האומות, אם הוא בשביל קבלת התורה כבר כפרו בה אלא ודאי שמצאו חן והחן אין בו. טעם, כי קודם שחטאו אמרו בדין הוא שילך עמהם ולא יעזבם, ויעשה עמהם כל הטובות שעשה במן ובבאר ובענני כבוד, לפי שהלכו אחריו ובטחו בו והניחו כגן ה' בארץ מצרים והלכו במקום נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים וקבלו את התורה וקבלו אלהותו, א"כ באמת ובדין הוא שיעשה עמהם כל מה שעשה, אבל עתה שכפרו בך ואתה אוהב אותם ולא עזבתם, ודאי בזה יזכר החן שמצאו מציאה גדולה. ומה שאמר אני ועמך, כוונתי לומר כי גם הוא לא היה מן הראוי ליעשות מנהיגם מאחר שכל כך הפציר בשליחותו, במראה הסנה פעם ראשונה אמר מי אנכי כי אלך אל פרעה, אח"כ אמר והן לא יאמינו לי, אח"כ אמר בי ה' לא איש דברים אנכי, אח"כ אמר שלח נא ביד תשלח, אח"כ אמר הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה, אח"כ אמר הן אני ערל שפתים וגו' וכ"כ הפצרות, היה לך לשנוא אותי ולבקש אחר אלא שמצאתי חן בעיניך. ואמר ונפלינו אני ועמך כמו שהתנהגת עמי מה שלא עשית כן לשום נברא ולא לנביא ולא לאבות, כי לאבות נגלית עליהם באל שדי באספקלריא שאינה מאירה ועלי נגלית באספקלריא המאירה ומדבר עמי פנים בפנים והכל מפני כבודן של ישראל, כן ג"כ ער זה הדור צריך שתתנהג עמהם, כדי שיהיו המתנהגים והמנהיגם שוים, זהו ונפלינו כמי שהבדלתני משאר נביאים כן זה הדור צריכים שיהיו מובדלים ומופלאים מכל הדורות שעתידין לבא, זהו אומר מכל העם אשר על פני האדמה, ולא אמר מכל העם לבד אלא אשר על פני האדמה לדורות העתידין לבא. וכן היה כי לא היה דור בעולם כדור המדבר:

פסוק יז

ויאמר ה' אל משה וגו' גם את הדבר הזה שאמרת ונפלינו אני ועמך. אשר דברת כמו ואשר דברת, ג"כ שאמרת שאלך עמכם אעשה, ולא בשביל שמצאו חן לבד אלא שאני חייב להם בשביל אביהם, אבל אתה מצאת חן בעיני כמו שהפצרת כ"כ ולא היה ראוי לעשותך שליח, אלא שמצאת חן, ואדעך בשם, כי משה עם ג' אותיות גימ' שלי"ח:

פסוק יח

ויאמר הראני נא את כבודך, אמר משה אתה אומר שמצאתי חן ולכך אתה עושה שאלתי, אבל לא מן הראוי, כמו שאמרו ז"ל על נח שמדת הדין רצתה לקטרג עליו כשאמר אמחה את האדם ונח, אלא שנח ג"כ מצא חן בעיני ה', הואיל וכן הוא הראני נא את כבודך, הראני מדה שאתה מתנהג בה כדי שאם אצטרך לה אדע כיצד אשאל וכיצד אתפלל, שאם הייתי ראוי הייתי לוקח בזרוע, כמ"ש שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה, שכל העולם נזונים בצדקה והם נזונים בזרוע, והואיל ואין לי זרוע צריך לדעת מאיזה מקום אשאל, א"ל אני אעביר כל טובי על פניך, כמו שאמרו ז"ל שהראהו כל האוצרות של מתן שכר של צדיקים והוא אומר של מי זה, של עושה צדקה, ואוצר זה של מגדלי יתומים, ואוצר זה של גומלי חסדים, ואח"כ הראהו אוצר גדול אמר לו של מי זה, א"ל מי שיש לו אני נותן לו משכרו ומי שאין לו אני נותן לו מזה שנאמר וחנותי את אשר אחון אתן לו מתנת חנם. והכונה בזה שמי שאין לו, ר"ל שאינו רוצה ליהנות משלו בחשבו שאין לו שום דבר, שחושש שכל מה שעשה הקב"ה הקדימו באותו מצוה עד שעשאה, א"כ הוא לא עשה כלום, לאותם שחושבים כן יש לי זה האוצר הגדול שאני נותן להם חנם כפי סברתם, ואני מסכים עמהם כדי להניח להם שכרם משלם להם ולבניהם אחריהם, כי ודאי מי שאין להם למה יתן להם ואדם לעמל יולד ואמרו לא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת, וכל זה להפיס דעתו של משה, לומר שמה שא"ל שמצא חן בעיניו הוא בכדי שיבין וידע ששכרו מוכן לו לעוה"ב, ואם רואה שנותן לו שום שכר בזה העולם הוא מתנת חנם, ומכאן למד משה שאמר ואתחנן ששאל מתנת חנם, כמו שאמרו ז"ל מהו ואחריו כל ישרי לב שמואל הקטן אומר שכרן של צדיקים נתון באחריהם שנאמר ואחריו כל ישרי לב, ומתן שכרן של רשעים הוא לפניהם שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, וכה"א והיה עקב תשמעון, כמו שהעקב הוא סוף הגוף כן השכר הוא לבסוף, וכה"א עקב אשר שמע אברהם, כן רמז לו וראית את, אחורי כתרגומו ופני לא יראו ודקדמי לא יתחזון וכו', עתה בעודו מלובש בעין החומר א"א לו לראות, לזה אמר לא יתחזון, לא אמר לא תחזי, וזהו כי לא יראני האדם שקורץ מאדמה. והשכר האמיתי הוא ההשגה והידיעה בהשי"ת, שנאמר אשגבהו כי ידע שמי, ואומר והיו עיניך רואות

את מוריך, ואומר ויחזו את האלהים, לא אמר ויחזו אלהים, אלא את שלא היתה השגתם כל כך עליונית, ולז"א אלהים כי לא היה להם אפשרות להשיג יותר מפני שהם מלובשים בחומר, ועכ"ז נאמר ויאכלו וישתו כתרגומו כאילו אכלין ושתן, שנהנו מאותה ראייה הנאת הגוף והנפש, כ"ש המשיג השגה עליונה בעין רוחנית שתהנה הנפש הנאה גדולה, כמו שאמרו ז"ל ונהנים מזיו השכינה כ"ש למשה שהשגתו למעלה מהשכינה בשכינה עילאה, ולזה הבטיחו הקב"ה למשה, שא"ל אני אעביר כל טובי על פניך כאומרו מה רב טובך וגו', והבטיחו שמעלתו למעלה מעלה, זהו על פניך על דייקא, אבל לא בעודו מלובש בגוף, זהו והיה בעבור כבודי שהיא הנשמה שנקראת כבוד שנאמר למען יזמרך כבוד:

פסוק כב

ושמתיך בנקרת הצור. כאן רמז לו מקום קבורתו בגי, ואמר ושמתיך שע"י תהיה. בנקרת הצור במ"ק בגימ' ושכתי כפי:

פסוק כג

והסירותי את כפי. רמז על הגוף כמ"ש דוד ותשת עלי כפכה, וכן אמר איוב כפך מעלי הרחק, שאין מקבל יסורין בעה"ז אלא הגוף, לז"א כפך מעלי הרחק, והסירותי את כפי וראית את אחורי, שיראה השכר שהוא נתון באחוריהם של צדיקים, אבל כל עוד שהוא מלובש בעין החומרית אינו יכול לראות, ולזה סותמים עיני המת בניו או אוהביו, כי כל עוד שיש לו ראות זה העולם אינו יכול לראות עוה"ב, כדאיתא בזוהר פ' שלח לך ז"ל, פתח רב מתיבתא ואמר ויוסף ישית ידו על עיניך אמאי סתימן דעיינין למיתא בגין דעיינין גוונין דהאי עלמא איהו וחיזו ודיוקנא דהאי עלמא אסתים מיניה אסתים עיניו ולית ליה חיזו בהאי עלמא כו', אמאי יוסף ישית ידו מכל בנין בגין דרחימא דיליה הוה ובג"כ דא אסתים מניה נהירו דהאי עלמא ודא נטיל ליה מאן דאסתים עינוי רחימא דיליה אחזי הכי חיזו דילך דהאי עלמא אתאביד הא אנא חיזו דילך באתרך מכאן והלאה יתתקנון לך חיזו אחרא דההוא עלמא, ודאי אי לא איסתם מיניה כל חיזו דהאי עלמא ולא אתאביד כולא מיניה לא ליהוי ליה חיזו וחולקא דההוא עלמא ע"כ. כ"ז הוא פיוס למשה על שאמר לו כי מצאת חן, לומר לו שלא על שאינו הגון אמר לו כן אלא לומר ששכרן של צדיקים באחוריהם ובפרט למשה, זהו וראית את אחורי:

פרק לד

פסוק א

ויאמר ה' אל משה פסל לך. א"ל הקב"ה למשה משה אתה אומר הודיעני נא את דרכיך, הראני נא את כבודך, כדי שתדע ותתפלל עליהם, הם פסלו לך שאמרו קום עשה לנו

אלהים, ואמרו כי זה משה האיש, דרך בזיון, ואע"פ שהם פסלוך אני נותן ע"י התורה, כי א"א לעולם לעמוד בלא תורה וכשאתן לך התורה כאילו נתתיה לכל ישראל, כי אתה כלל כל ישראל כמ"ש פ' יתרו, משה רבינו עם ח' אותיות גימ' כלל ישראל, וכמו שאמר בזוהר פ' בראשית מאי מדר דר משה, דאתמר ביה דור הולך ודור בא והא אוקמוה דלית דור פחות מס' רבוא, דא משה דאתמר ביה אתתא חדא ילדה במצרים ס' רבוא בכרס אחד ע"כ. ולזה נקרא דר שהוא דר עמהם בכל דור ודור. ומנהיגם, וכשאני נותנה לך כאלו נתתיה לכל ישראל, א"כ לזה פסל לך שני לחות אבנים, לך בפרט, ולזה והיה נכון וגו' ואיש לא יעלה עמך, כי לך לבדך ואתה מנהיגם בכל דור ודור, לפי שעתידין לעשות כמה מיני ע"א, כמו שהיה בימי השופטים ואם אתננה להם פעם שנית יהיה עליהם ב' עדים ולא ישאר מהם שריד ופליט, לזה לך ולא להם:

ובמדרש פסל לך. זש"ה ברכת ה' היא תעשיר זו ברכת משה שאמר לו הקב"ה פסל לך הפסילת שלך, הראהו הקב"ה מחצב של סנפרינון בתוך אהלו, וא"ל הפסולת יהא שלך ומשם נתעשר משה, מכאן אתה למד שכל העוסק בתורה פרנסתו מן התורה ע"כ. ויש לשאול ומה יעשה משה בעושר ולמי הניח העושר, ולא נזכר עושרו כלל, באברהם נאמר ואברהם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב, וביצחק נאמר הולך וגדל וביעקב נאמר ויפרוץ האיש מאד ויהי לו וגו', אבל עושרו של משה לא נזכר, אלא כוונת רז"ל באמרם הפסולת שלך לומר שהכל אצלו פסולת בערך התורה שידע סודה ומתיקותיה ואפילו המרגליות כמו הסנפרינון אצלו פסולת, לפי שידע ערכה וידע שיקרה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, ומשם נתעשר משה שלקח לחלקו ונקראת על שמו שנאמר זכרו תורת משה עבדי, וזהו העושר האמתי:

עוד פסל לך. לפי שאמר כשירד ללמד זכות על ישראל שהתורה לו נתנה שנאמרה בלשון יחיד, כמו שאמרו חז"ל במדרש אמר לו הקב"ה הואיל ואמרת שהתורה לך נתנה והתורה כתיב בה לא תעשוק את רעך ולא תגזול, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, ובפ' משפטים כתיב בלשון יחיד כי תקנה עבד עברי, אם כסף תלוה, וכן כן תעשה לשורך, אם חבול תחבול, כי תשה ברעך, ראשית דגנך וראשית גז צאנך וגו', כי תקצור קצירך, כי תבצור כרמך, כי תחבוט זיתך, לא יהיה בכיסך, וכל זה לא ימצא אלא במי שיש עושר ונושא ונותן ויש לו עסק עם הבריות, א"כ צריך שיהיה לו עושר כדי שישא ויתן עם הבריות, וכדי שתצדק בדבריך שאמרתי שהתורה לך נתנה אם כן הפסולת שלך. ומשם נתעשר, בא לומר כי המצות הן קלות בעיני האדם, ומשם נתעשר משה כלומר שעלה להשגה גדולה כי הוא העושר האמתי, ואין צריך לומר באותם המצות שהן עיקר התורה וסוד

האמונה, כי לפי הפשט שאמר כי משם נתעשר משה לפי שאין הנבואה שורה אלא על עשיר גבור וחכם יקשה על זה כי זה היה בלוחות שניות וכי עד עתה לא שרתה נבואה עליו. ונוכל לתרץ כי קודם המרגלים היה הדבור למשה פנים בפנים לפנים ממדרגת הנבואה, אבל אחר המרגלים היה הדבור אליו כשאר הנביאים, לזה צריך שיהיה לו תנאי כשאר נביאים, על דרך פירש"י ז"ל על פסוק ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי, אבל משלוח המרגלים עד כאן לא נאמר וידבר אלא ויאמר ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל במדבר כנזופים לא נתיחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב, ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל:

פסוק ה

וירד ה' בענן וגו'. לפי שבקש הודיעני נא את דרכיך כיצד אלמד סנגוריא על ישראל, לזה ירד בענן. ואמר ויתיצב עמו שם משמע שלא היה שם כי אם השכינה ומשה לבד כדי שלא יראו שרי העכו"ם וילמדו ללמד סניגוריא על אומתם, לזה אמר ויתיצב עמו שם, וכן אמרו במדרש תנחומא ז"ל וירד ה' בענן אשרי משה שנכנס למקום שאין מלאך ושרף יכול ליכנס, היה משה מהלך ברקיע כקליאס הזה עד שעלה אצל הקב"ה שנאמר ויתיצב עמו שם:

פסוק ו

ויעבור ה' על פניו ויקרא, למד למשה היאך ילמד סניגוריא על ישראל, אמר לו אמרת לי זכור לאברהם ליצחק ולישראל ואילו לא היה להם זכות אבות הייתי מאבדן אלא מכאן ולהבא הוי אומר ה' ה' אל רחום וחנון וגו', אמר הקב"ה בעולם הזה למדתי למשה סנגוריא ולעתיד אני מדבר בצדקה רב להושיע וכן אמרו בגמרא מסכת ר"ה פ"א א"ר יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב"ה כש"ץ וקרא לו למשה ואמר לו כל זמן שישראל חוטאים לפני יעשו כסדר הזה ואני מוחל להם:

וכתב הרקנאטי ז"ל ויתיצב עמו שם, כענין כי שמי בקרבו, אמר כי השם הגדול ירד בענן הכבוד. ויתיצב עמו שם, השם המיוחד נתיצב בכבודו, וזהו רמז מלת שם כדאמר בספר הבהיר, משם רועה אבן ישראל הוא המקום שנקרא שם ושם חביון עוזו, ויקרא בשם ה' רמז לסוד היחוד כי השכינה נקראת שם והזמין שם השם המיוחד כד"א כי שמי בקרבו ע"כ. ויעבור ה' על פניו, רמז על מה"ד שכובש אותה בחזקה, וכן פירש"י ז"ל ישא ה' פניו אליך יכבוש כעסו, ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון, ה' ה' אל ג' שמות, ה' קמא כנגד ו' הויות הכמוסות באין סוף, ולזה יש פסיק שאין להאריך ואין להרהר כי הן נעלמות ושם תר"ך עמודי אור הבאים לכתר שהם אור צח אור מצוחצח אור קדמון, ג' פעמים אור, תרכ"א, כתר א', היינו קדמון א', אין להרהר אפילו במחשבה אלא רצוא ושוב, ולזה פסיק טעמא

וכל המהרהר בו הוא נכרת, ולזה רואה שם הכתר שאם עלה למעלה הוא נכרת, ולזה רמזו ז"ל מה למעלה מה למטה אינו חס על כבוד קונו, ה' תנינא היא יו"ד ה"י וי"ו ה"י שנעלמו, ולזה אמר ה' הוא אל והוא אל עליון, והוא א"ס. אל, אל"ף למ"ד גימ' עם המלה קו"ף, על זה א"ר עקיבא קוף זה הקב"ה, הנה הג' שמות הם בהעלם והם רחמים גמורים שאין בהם דין כלל, ואחר שמושכין מכאן הכל חוזרים להיות רחמים אפילו מדת הפחד כמו שאמר על פניו, ומי שמכוון בהם יפיק שאלתו, ועל זה ארז"ל ברית כרותה לי"ג מדות שאינם חוזרות ריקם, הרי ג' כמוסים, ועשר ספירות הרי י"ג, ולזה וירד ה' בענן וגו' ויקרא מלשון זמון שזמנם כולם בשם שהיא כ"י, ולזה אמר אח"כ ילך נא ה' בקרבנו, ואחר שהודיעו השפעת הרחמים ממקור הרחמים הגמורים אמר ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף אין אנו מפחדים מהדין שבה מאחר שידענו למשוך להצינורות הרחמים, וסלחת לעוננו וכ"ש לחטאתינו כי הכל רחמים גמורים ובמקום שיש רחמים יש סליחה שנאמר לה' אלהינו הרחמים והסליחות, ועל זה אמר הנה אנכי כורת ברית שכרת לו ברית שאינם חוזרות ריקם:

ורב חסד. שהוא רב על החסד שמלבד שמוסיף לו יותר כמו שנאמר ומרבה להיטיב, ואמת שמאמת דברו הטוב. נוצר חסד לאלפים כשעושה אדם חסדים מצות רבות ומביט ורואה דורות אחרונים בני בניו ויוצאי חלציו שאין להם זכות, שומר להם זכות אבותם ומאכילם בזכות האבות, וכה"א שומר הברית והחסד לאוהביו כו'. נושא עון שמכריע כף הזכיות, ופשע וחטאה שחושב הזדונות כשגגות לפי שיצר לב האדם רע מנעוריו, ואחר שחושב לו המזיד כשוגג אח"כ ונקה, מנקהו מכל וכל, וכל זה מרוב רחמיו על ברואיו כי לא תהו בראה. וכתב רקנאטי ז"ל ונקה היא המדה האחרונה רמז בה לסוד העבור, כי ע"י הפקידה ויתלבנו ויתנקו כתמי הנפש, זהו פוקד עון אבות על בנים וגו', ומפני כי הנקייות אינו שוה בעון ופשע וחטאה, כי כפי חטא האדם כן היא פקודתו, לזה קרא לכל אחת מדה ע"כ:

י"ג מדות גימ' אחד, כתב רקנאטי ז"ל לומר שאין מדותיו חלוקות ונפרדות רק כולם אחת, וזהו יחוד שלם ממיני היחוד, שאין המדה נחלקת ונפרדת לפניו רק כולם אדוקות בו ופועל בכולם כרצונו, ולכך נקרא אחד שאין אחד כמוהו בשכמל"ו, ואמר ונקה על דרך שפירש בזוהר פ' בלק על ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך וגו', ז"ל, אקדים קוב"ה אסוותא לישראל עד לא יעלון לדינא בגין דייכלון לקיימא ביה, ומאי אסוותא היא, בכל שעתא ושעתא קוב"ה יהיב בהו יסורין לישראל זעיר זעיר בכל זמנא וזמנא ובכל דרא ודרא בגין דכד יעלון ליומא דדינא לא ישלוט עלייהו דינא, ונקה לא אנקך מהו, אלא

כך, ישראל בלחודייהו לא עאלין לדינא אלא עם שאר עמין וקוב"ה עביד לון לפנים משורת הדין והוא מכפר עלייהו, ובזמנא דעאלין לדינא שאר עמין מה עבד, ידע קוב"ה דהא סמא"ל אפוטרופוסא דילהון ייתי לאדכרא חוביהון דישראל וכניש לוו כלהו לגביה ליומא דדינא, אקדים להו אסותא ועל כל חובא וחובא לקי להו ביסורין זעיר זעיר ודא הוא ונקה ביסורין ובגין כך בדינא דקשוט לא אנקך בעלמא דאתי בתר דסבלו יסורין זעיר זעיר ותו לא אנקך, אע"ג דאתון בני לא אשבוק חוביכון אלא אתפרע מנכון זעיר זעיר בגין דתהוון זכאין ליומא דדינא רבא, כד אתון לדינא אתא סמא"ל בכמה פתקין עלייהו וקוב"ה אפיק פתקין דייסורין דסבלו ישראל על כל חובא וחובא ונמחין כל חובין ולא עביד לון וותרנותא כלל כדין תשש כחיה וחיליה ולא יכיל לון ע"כ, על זה הדרך נאמר כאן ונקה ע"י יסורין לא אנקה דלא אעביד וותרנותא:

פסוק ח

וימהר משה ויקד ארצה וגו'. המהירות הוא מרבוי השמחה ששמח בהודיעו כיצד יתפלל, וכן ימצא בזוהר פעמים רבים כששומעים שום חדוש, אומר נפל עלוהי ונשקיה:

פסוק ט

וכתב הרב רבי מנחם רקנאטי ז"ל, ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו. לא ידעתי למה נכתבו הב' שמות באל"ף דל"ת שהרמז בהם להשם הנכבד שהרי משה לא נתרצה אלא בפנים המאירים ע"כ. ולפי מה שכתבנו לא יש קושי כי קודם שיגיע סדר המשכת הרחמים מאיזה מקום פחד שלא תלך מהדין שבה שלא תפגע בישראל, אבל אחר שידע הוא חילה שתלך שאמר ילך נא אדני, ואין נא אלא לשון בקשה, כאם שהבן מתחטא לה ויש לו געגועים על אמו, א"כ י"ג מדות ג' ה' ה' אל ועשר רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת, חמש נגד ה' תנינא, כי ה' קדמאה אין להרהר בו אלא ברצוא ושוב, נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה, חמש אחרונות נגד אל. וחמש ראשונות שהם נגד ה' מתחיל ברחום כי הוא שם הרחמים ומסיים באמת כי חותמו אמת, ולפי שאמר וחנותי את אשר אחון ורחמתי הי"ל על זה הדרך חנון ורחום, אבל הקדים הרחמים לפי שהכל ברחמים, והוא נקרא עולם הרחמים, וחנון פירוש חונן נותן מתנת חנם אע"פ שאינו ראוי, ארך אפים פירוש מאריך האף שלא יצא בקצרה אלא באריכות ומצד האריכות כשיוצא מהאף בהילוכו נרפה ולא ימצא מקום לחול ומתמתק ונעשה רחמים, כמו שאמר למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך, אאריך החוטם שממנו מאריך האף:

ובספר הזוהר פירש ארך אפים מלשון ארוכה, ז"ל, כד מסתכלין אנפוי דזעיר אנפין באנפוי דעתיקא קדישא כלא ארך אפים אקרי, מאי ארך אפים אסוותא דאנפין דהא

לא אשתכח אסוותא בעלמא חלא בזמנא דאשגח באנפוי ע"כ. ולזה אמר אפים ולא אמר ארך אף שמסתכלין פני הרחמים בפני המשפט, אז כל הספירות מתמלאות חסד ורחמים והלכו פנים של זעם, ואז כל הפנים מאירים, והסוד אל ה' ויאר לנו, האירה פניך, ישר יחזו פנימו, פניו מבעי ליה, אלא בהיות עולם הרחמים ועולם הדין מסתכלים פנים אל פנים, אז הכל ברחמים ובשלימות, וזהו סוד יאר ה' פניו אליך ויחנך, בהארת פנים עליונים יתן לך מתנת חנם אע"פ שאינך ראוי. כן כתב בעל שערי אורה זצ"ל:

פסוק יא

שמר לך וגו' הנני גורש מפניך את האמורי והכנעני והחתי וגו', אמר אח"כ השמר לך פן תכרות ברית ליושב הארץ, אם הקב"ה גירשם והאבידם איך יכרות להם ברית. אפשר לומר שבא להזהיר על שירוש ע"ז ועל כח הטומאה שלא יניח לה שום השארות ולא שום זכר כלל, זהו ליושב הארץ, לומר כשנתישב על אותו כח או אותה טומאה יושיבוה, כמו שאמר בזוהר על פסוק ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, הצריכה תורה לנתוץ את הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית יוציא מחוץ לעיר אל מקום טמא, לפי שכשבנו אותו בית בנאוהו על כח הטומאה ועל אותו כח נתיישב, ולזה ונתץ את הבית כדי להתיש אותו כח ולסלקו, כן ג"כ צוה בכאן והזהיר שלא יכרות לו ברית לאותו כח שעל ידו נתיישבה הארץ, וזהו ליושב הארץ, כי אולי בא להטעות ויאמר אני אעשירך ואגלה לך מטמוניות, פן יהיה למוקש בקרבך ממש, אלא מזבחותם תתוצון ומצבותם תתוצון ואת אשריו תכרותון, לא אמר אשריהם כמ"ש מצבותם או מזבחותם אלא אשריו לרמוז למה שאמרו, ולזה נאמר בו כריתה שאמר תכרותון כדי שלא ישאר לו שום זכר בעולם, שאם לא תעשה כן יבא מזה להשתחוות לו ולקבלו עליך באלוה כי זה חשקם ותאותם של כחות הטומאה, ולזה אמר כי לא תשתחוה לאל אחר כי ה' קנא שמו אל קנא הוא, וחזר פעם אחרת ואמר פן תכרות ברית ליושב הארץ, יושב הארץ ממש שהם הכנעניים כמו שאמר רק מערי הגוים וגו' לא תחיה כל נשמה, ואמר כל נשמה והכנענים אין להם נשמה, אלא רמז על כח הטומאה שהוא נשמתם, ולזה אמר לא תשאיר לרמוז שלא יניח לה שום חיות בהנחת שום זכר שמץ ע"ז:

פסוק יז

ולקחת מבנותיו לבניך. וסמיך ליה אלהי מסכה לא תעשה לך, כי אותו הבן שהוא מוליד מאותה כנענית נחשב כאילו אתה עושה אלהי מסכה לפי שסופו לעבוד ע"ז, ולזה הקפיד על ולקחת מבנותיו לבניך ולא אמר ונתת מבנותיך לבניו:

פסוק יח

את חג המצות תשמור וגו'. כמו שצויתי על אכילת המצה שלא יהא בה שום חמוץ כן ג"כ הדירה של אדם לא יהא בה שום חמוץ, ואמר שבעת ימים תאכל מצות לרמוז על ימי האדם שהם ע' שנה שנאמר ימי שנותינו בהם ע' שנה שיאכל מצות, קרי ביה מצות, והמצוה היא נאכלת, אלא בא לומר שאפילו אכילתו לא תהיה אלא על פי צווי התורה, כמו שאמר דוד המע"ה ותורתך בתוך מעי וגו', לומר שאפילו מה שנכנסה בתוך מעי הוא על פי תורתך ולא יאכל דבר חמוץ שמקהא עליו השנים שהם הכפירים שואגים לטרף שהוא סמאל וכחותיו, ואמר אשר צויתיך למועד ולא אמר כאשר צויתיך אלא אשר צויתיך, כלומר שיזכור בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל:

חודש האביב. פירש"י ז"ל חודש הביכור, ורמז שאם זכו מחיש ומבכר להם הקץ כמו שהחיש להם בגאולת מצרים, וזהו אומרו כי בחדש האביב יצאת ממצרים, אבל גאולת מצרים החיש להם הקץ בלא זכות לפי שלקחם מחדש, כי נער ישראל ואהבהו, אבל אחר שלקחם והם עבדים לו שנאמר כי עבדי הם וגו' צריכים זכות, זהו אשר צויתיך שאמרתי לך היום אתם יוצאים בחדש האביב, ואמר בספרי ר' בנייה אומר אילו זכו ישראל ליום אחד היו נכנסים לארץ שנאמר היום אתם יוצאים בחודש האביב וסמיך ליה והיה כי יביאך וגו', זהו שאמר חודש האביב שהוא מבכר וממהר ביאתכם אלא שלא זכו אמר עתה שיזכרו יציאת מצרים ויעשו זכיות ויחיש וימהר גאולתם, זהו למועד חודש האביב אם לא זכו למועד שהוא עת הקצוב, ואם זכו חדש האביב, שיחיש וימהר להם הקץ:

פסוק יט

כל פטר רחם לי וגו', בא לומר שהבכור הוא קודש, כמ"ש אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו לה' הוא, ואומר כל הבכור אשר יולד בבקרך הזכר תקדיש אז"ל תקדיש כדי שתקבל שכר, א"כ אמר פטר רחם לי הוא ואינך צריך להקדישו ואם הקדשתו לא ילדו מכאן ולהלאה אלא נקבות, לפי שבמין הבהמות החביב הם הנקבות מה שאין כן במין האדם שהזכר הוא החביב וכשאשתו הרה אומר יהי רצון שתלד אשתי זכר, אמנם במין הבהמות הנקבות הוא החביב כדי שירבה המין כי זכר אחד מספיק לכמה נקבות לעדר אחד, א"כ זהו אומרו אם אתה מקדיש הבכור, אשר יולד הזכר לא יבא לך זכר אלא הוא, ואם לאו הפטר לי הוא שאיני צריך שאתה תקדישנו וכל מקנך תזכר שילדו כולם זכרים, ואתה תהיה סבה:

עוד וכל מקנך תזכר, לפי שאמר כל פטר רחם לי הוא יכול שאפילו עשו שהיה פטר רחם שהוא אהוב לפניו ת"ל וכל מקנך תזכר, שתזכור הקנין שקנה יעקב ממנו הבכורה ונתנה לשור שהוא יוסף שנאמר בכור שורו הדר לו ושה אלו ישראל שנאמר שה פזורה ישראל

שנקראו בכור שנאמר בני בכורי ישראל, זהו פטר שור ושה לומר שנפטר מהבכורה ונתן לשור ושה:

פסוק כ

ופטר חמור תפדה בשה, כתב בזוהר ר"מ רזא דא יצה"ר יכול לאחזרא בתיובתא ולאחזרא יצה"ט כמא דאוקמוה זכה עזר לא זכה כנגדו, בגין דאינון דיוקנא חד בשה וחד בחמור ואי זכה לאחזרא בתיובתא אע"ג דאיהו חמור ע"ה תפדה מן גלותא בשה דאיהו שה פזורה ישראל, ואי לא הדר בתיובתא וערפתו שוי ליה עסק שיקדל, דעתידין לאתמחאה מספר חיים דעלייהו אתמר מי אשר חטא לי אמחנו מספרי ע"כ. בשה הוא למפרע הש"ב שיעשה תשובה, ואם שב אומר לו סורה שב"ה פה וגו' שבמקום שבעלי תשובה עומדים וגו':

כל בכור בניך תפדה. לפי שסמאל לפתח חטאת רובץ וכשנפתח הרחם הוא רוצה לקחתו לחלקו, לפי שהוא שרו של עשו שהוא היה בכור, לזה תפדה, ולא יראו פני ריקם שאני פתחתי הפתח, שמפתח שלו היה בידו של הקב"ה, ואם יקחהו סמאל נמצא שעל ריק נראיתי ופתחתי רחמה. עוד ולא יראו פני ריקם שיצטרך הבכור לעסוק בתורה וביראה יותר משאר בני אדם, כמו שכתב רבינו בחיי ז"ל, שהוא רמז להקב"ה שהוא בכורו של עולם ועבודת הקרבנות בבכורות היתה ולכך קנאה יעקב. עוד כתב ז"ל, דרשו ז"ל למה סמך עליית הרגל לפדיון הבכור לומר לך שהבכורות שנפדו מקבלין פני שכינה וזוכין לראות בנין בית המקדש ואם לא נפדו לא יראו ע"כ. לפי זה צדקו דברינו לפי שסמאל לפתח חטאת רובץ ואם לא נפדו יפלו בחלקו:

פסוק כא

ששת ימים. רמז לזה העולם שהוא נתכן על ו' ימים שהם שיתא אלפי שיעבוד בהם להקב"ה כדי שיזכה ליום השביעי יום שהוא שבע מהמצות שעשה, כמו שאמר הנביא הנה עבדי ישבעו וגו', ויזכה לעולם שכולו שבת:

בחריש ובקציר תשבות. כמו שאמר רבא לא תירתון תרתי גיהנם, הרי שזה העוה"ז שהוא עולם הזריעה ובקציר זה עולם הבא. עוד בחריש ובקציר רמז על הביאה שתהא בליל שבת, בחריש זה הביאה שתהא בחשאי ובקציר כמו תשלח קציריה עד ים, וכמו (איוב כ"ט) וטל ילין בקצירי, כלומר הענף שלך לא יהא אלא בשבת זהו תשבות, תשבת כתיב, גימ' הנשמה שבת, כלומר שתבוא לו הנשמה ממוצא הנשמות. ומה שהקדים חג המצות לשבת לפי שביציאת מצרים נתאמת חדוש העולם, ומה. שהפסיק בינתים ואמר ופטר חמור, לפי שבחדש האביב הוא חדש ניסן הוא שולט מזל טלה הוא הבכור, כי לזה נקרא אביב א"ב של י"ב חדשים, לזה אמר לא תפחדו ממנו כל פטר רחם לי הוא ברשותי,

ופטר חמור שהם המצריים תפדה בשה שהם נקראים חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם, נפדו בשה שהם ישראל, כלומר אחר שיהיה מזלם של מצרים נעשה לישראל שנאמר החודש הזה לכם שלכם הוא, א"כ מעתה לא תפחדו ממנו, כי הוא בכור ואתם נקראים בכור שנאמר בני בכורי ישראל:

פסוק כב

ואמר חג שבועות תעשה לך בכורי קציר חטים, יאמר הואיל והגיעו החטים לקצירה ראוי לך שתעשה חג, כי בפסח נדונים על התבואה, וכן חג האסיף כי בעצרת נדונין על פירות האילן והואיל ואספת כל פירותיה ראוי לך שתעשה חג שהוא חג הסכות להתפלל לה' שכן יהיה בכל שנה, זהו תקופת השנה:

פסוק כג

שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך. יאמר הואיל והוא נקרא אלהי ישראל ואתם עמי לזה הוא מתאוה כביכול שתראו לפניו מרוב אהבתו בכם, ולא פעם ולא שתים אלא שלש, והטעם כי כשהם נראים את פני ה' מקבלת נשמתם של ישראל שפע בראותה מקום שחוצב, כי כן התמר כשתראה הדקל שהוא הזכר תעשה פירות ואם לאו לא תעשה פירות, ולזה ג"פ כנגד האדון ה' אלהי ישראל שהם מלכות תפארת בינה, שמשם נאצלו נשמתם של ישראל שנאמר ונשמת שדי תבינם (איוב ל"ב), ולזה יראה יראה, וכן אמר אברהם ה' יראה:

עוד נוכל לומר כי האדון האמור כאן הוא היסוד שהוא אדון כל הארץ, ולזה אמר כל זכורך הזכרים ולא הנקבות, וברב עם הדרת מלך, לז"א את פני האדון וגו':

פסוק כד

כי אוריש גוים וגו', אמר לא יעלה על דעתך לומר שאם המקום קרוב אעלה ואם לאו לא אעלה, לז"א כי פירוש כי דהא, שהוא ודאי כדי להרחיב גבולך ואם אורישם לא יש מי שיחמוד ארצך, ואז כשתעלה יהיה לבך בטוח, ואם תתאוה אתה לעלות יהיה לך שכר פסיעות, זהו בעלותך, בעלתך כתיב, זהו בעלותך לראות ג"פ, אפילו שהם זמנים תכופים לא יקשה עליך אלא אדרבה כל מה שיהיה רחוק יותר תתאוה לעלות ויהיה לך שכר פסיעות, זהו בעלתך כתיב שהוא לשון עלוי ומעלה:

וכתב ריקנאטי ז"ל אמרו קצת מחכמי הקבלה כי העובר על מצוה זו יתגלגל בפסח או בסומא שהוא פטור מהראיה כי כיון שעבר בה הותרה לו, ואם קבלה נקבל ע"כ. זהו בעלתך שתגרום שתעלה, ולא תהיה פסח, לראות ולא תהיה סומא:

פסוק כה

לא תשחט על חמץ וגו'. שלא יקדים ולא יאחר, זהו ולא ילין לבקר, כן ג"כ ראשית בכורי אדמתך לא תקדים ולא תאחר, שאם תקדים ותלקוט הפירות קודם גמר בישולם והם נגמרים מאליהן היינו בחלב אמו, שמחמת אותו לחות שיש לו שקבל מאמו הוא נגמר בשולו ולא מחמת עצמו, וכל זה הוא להורות לאדם שיעבוד להקב"ה לא מחמת הכרח אלא מחמת בחירה שבחר בטוב ומאס ברע, ולא יאחר שנאמר מלאתך ודמעך לא תאחר שאם תאחר יהיו קרובים להפסד ואז תהיה מוכרח להוליכם כדי שלא יפסדו:

פסוק כז

ויאמר ה' אל משה כתב לך וגו'. א"ל הקב"ה לך נאה לכתוב תורה שבכתב ולך נאה תורה שבעל פה כי שלימות תורה שבכתב ע"י תורה שבע"פ וכשיש לו תורה שבעל פה בשלימות אז נאה לו לכתוב תורה שבכתב, ולא היתה בשלימות אלא למשה, לזה נקרא על שמו שנאמר זכרו תורת משה עבדי, כי אחר משה כמה הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה וכן בימי אבלו של יהושע ותורה שבעל פה היתה שש מאות סדרי משנה וכלם נשתכחו עד שעמדו על שש, ואפילו השש עמד רבינו הקדוש וכתבם משום עת לעשות לה' כדי שלא ישתכחו, א"כ לא היתה בשלימותה תורה שבכתב עם תורה שבעל פה אלא למשה לבד לכך כתב לך, וכן אמר בתנחומא ז"ל, א"ר יהודה בר שלום כתב לך כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית, ע"י מה אני כורת עמך ברית על ידי כתב לך ועל ידי על פי, קיימת שבכתב בכתב ושבעל פה על פה כאלו עמך כרתי ברית, ע"כ:

אתך ברית ואת כל ישראל שקול אתה כנגד כל ישראל. עוד אמר ואת כל ישראל לומר שבכללות ישראל תושלם התורה, שמה שלומד זה אינו לומד זה ובין כלם תושלם. עוד אמרו במדרש סמך לא תבשל גדי אמר משה אכתוב לא תאכל בשר בחלב כדי שלא לתת מקום לאפיקורוסים, א"ל הקב"ה אתה כתוב ויטעו האפיקורוסים, לזה סמך כתוב לך וגו' ע"כ. וכתב החזקוני הסמיכות לא תבשל עם כתוב לך, לפי כשעלה משה למרום לקבל התורה והמלאכים רצו לשורפו בהבל פיהם וגו' והשיבם הרבה מהכתוב בה כבד וגו' אב ואם יש לכם כבמדרש, עוד אמר להם תורה למה לכם שכתוב בה לא תבשל גדי ואתם אכלתם בשר בחלב בסעודתו של אברהם אבינו שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם ויאכלו, אמר לו הקב"ה כתוב זה ג' פעמים בתורה שע"י טענה זו נצחת המלאכים ונתתי לך התורה, זהו כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל:

פסוק כח

ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה. לילה הוא בכלל יום מה צורך לומר ארבעים יום וארבעים לילה, אלא לומר שהוא מחבר מדת יום עם מדת לילה ותורה שבכתב עם תורה שבעל פה. וכן אמרו במדרש מנין הוה יודע משה אימתי יום ואימתי לילה והא כתיב ונהורא עמיה שרי, אלא כשהיה הקב"ה מלמדו מקרא היה יודע שהוא יום וכשלמדו משנה יודע שהוא לילה:

לחם לא אכל. וכי משה רבינו יאמר כך, אם יכול לחיות בלא לחם ובלא מים מה לו בלחם ובמים והרי כתיב כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, ומי יתן לחם ומים בשמים והלא המלאכים חיים בלא לחה ובלא מים לפי שהם במקום שאין שם גוף ולא גשמות, אם כן מה בא ללמדנו לחם לא אכל ומים לא שתה. רז"ל אמרו במדרש לחם לא אכל אבל לחמה של תורה אכל ומים לא שתה אבל מימיה של תורה שתה, שנאמר לכו לחמו בלחמי, ואומר הוי כל צמא לכו למים:

עוד יכולין לומר ויהי שם עם ה' לחם לא אכל לומר שלא למד שם התורה כפשטה אלא כמו שהיו לומדים אותה המלאכים, כי אי אפשר ללמוד שם שום גשמות הואיל ואין שם גשמות וא"א לומר זאת החיה אשר תאכלו וגו' את הגמל וגו' ואת החזיר וגו' ולא אדם כי ימות באהל, ועוד אם היתה כפשטה מה צורך בארבעים יום בששה ימים מספיק הואיל והוא מפי הקב"ה, מסתייעא מלתא, אלא לפי שהיה ילוד אשה שנוצר בארבעים יום לזה הוצרך להתיך אותו חומר ארבעים יום כנגד ארבעים יום של יצירה כדי שיוכל לסבול ולהיות כמו מלאך, ואז יבין תוכחתה של תורה, ולזה ישב ארבעים יום לחם לא אכל שהוא פשטי התורה, מאחר שפשט החומר, ומים לא שתה שהם דברי אגדות שהם מושכים לבו של אדם כמים, ומאין ידע משה רבינו פשטי התורה, לזה אמר ויכתוב על הלוחות, בכתיבת האותיות קבלו חומר כשיצאו מהכח לכתיבה ונחקקו צורתם, לזה אמר ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים, ולא היה כתוב על הלוחות כי אם עשרת הדברים, ומה הם דברי הברית, אלא הם שאר המצות שכלם נכללו בתוך עשרת הדברים שאלמלא כן לא היה אפשר להבינם, לפי שהאדם הוא חומר והדברים רוחניים, אבל כשיצאו לכתיבה לבשו חומר, וכשהורידם משה אז נתלבשו חומריות של זה העולם וכל מה שלמד הלך נו ברדתו, ז"ש ברדתו מן ההר, ומשה לא ידע לפי שלבש חומר, זהו אומרו כי קרן עור פניו, לח אמר קרן פניו אלא עור פניו, לומר שנתלבש וכו', ולזה ולא ידע משה. או כמו שאמרו בזוהר פרשת בשלח דף נ"ח עד דאתקיף ביה קוב"ה במשה ואותביה קמיה ואוליף ליה אורייתא וחפא ליה בההוא נהורא וזיוא דההוא נועם

והוו אנפוי דמשה נהרין בכל אינון רקיעין וכל חילא דשמיא הוו מזדעזעין קמיה בשעתא דהוה נחית באורייתא, כיון דחבו ישראל לתתא נטל קוב"ה חמשה אלף חולקין מההוא זיוא בי שעתא בעו מלאכין עילאין לאוקדא למשה דאמר ליה קב"ה לך רד כי שחת עמך אזדעזע משה ולא יכיל למללא עד דאסגי בצלותין ובעותין קמי קב"ה אמר ליה קוב"ה אתקיף בכורסיא דילי עד דגער קודשא ב"ה בכל אינון אוכלוסין ואתקיף משה בתרין לוחי ואחית לון לתתא, ודא הוא עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה, ומההוא זיוא דאשתאר ביה הוו מבהיקין אנפוי דמשה, ומה דאשתאר ביה לא הוו יכלין לאסתכלא באנפוי, בההוא דאסתלק מיניה על אחת כמה וכמה ע"כ. אם כן משום חטאם של ישראל אפשר שלא ידע, כמו שנלקח ממנו אלף חלקים מהזיו ולא נשאר אלא חלק אחד כן נשכח ממנו כל מה שלמד למעלה:

עוד מצאתי כתוב שארבעים יום עולה ששים רבוא רגעים כנגד ששים רבוא אותיות שבתורה וכנגד ששים רבוא של ישראל, שלמד סוד כל אות ברגע וששים רבוא רגעים של לילה לחזור עליהם ולצרף אות עם חברתה ע"כ. ועם זה תבין אומרו שאמר ושני לוחות העדות ביד משה, משה משה ב' פעמים למה, כי אמר ויהי ברדת משה מהר סיני יאמר ושני לוחות העדות בידו למה אמר ביד משה, אלא לומר כשחזר ונתלבש אז נקרש ונתלבש צורת הלוחות, ולזה לחת כתיב, ולזה אמר משה ב' פעמים, ולזה אמר ברדת משה ואחר כך אמר ביד משה ברדתו מן ההר, שפירש אחר שירד ונתלבש:

פסוק כט

עוד אמר במדרש ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, כל הוד שנטל הוא פירות ממתן שכר אבל הקרן קיימת לו לעולם הבא, וכן הוא אומר קרנים מידו לו ושם חביון עזו, וכשיטלו הצדיקים מתן שכרן לעולם הבא אותה שעה הוא נוטל שכרו, שנאמר הנה אלהים בחזק יבא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו ע"כ. ומה שאמר בחזק יבא בא לומר למה אמר הנה אלהים ולא אמר שם הוי"ה, לומר שבדין עושה מאחר שהם בעלי בחירה ומורכבים מחומר וכל האיברים הולכים אחר חומרם וכבשו יצרם, אם כן ראוי לתת להם פירות ופירי פירות, זהו וזרועו מושלה לו כמו שהוא משל על יצרו, הנה שכרו אתו והוא הפירות, שפירוש שכר כאן אינו שכר ממש אלא כמו שאמרו יש עושה ונשכר, שהוא ריוח, ופעולתו לפניו זו היא הקרן שקנה לו פרקליט ונעשה מלאך והולכת לפניו, וכה"א והלך לפניך צדק"ך גימ' דיר, להראותו מקום דירתו. ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה, כדי שלא להשתמש בו חול:

גימטריאות

כי תשא, סמך אחת בשנה שהוא יוה"כ ואח"כ כי תשא, לומר שכל הנשמות וכל הברואים עוברים לפניו, ואמר ונתנו איש כופר נפשו, לומר שידרו נדרים ונדבות בעבור המתים:

זה יתנו. ז"ה שבטים יתנו:

תרומת ה' וסמיך ליה העשיר, לומר ה' הוא העשיר שנאמר לי הכסף ולי הזהב, העשיר ה' עשיר:

לא ירבה. קרי ביה לו ירבה, כי אם עושה צדקה עם עצמו עושה, כמ"ש רות האיש אשר עשיתי עמו, אני עשיתי עמו הוא לא עשה עמי:

והדל. שהוא עושה עצמו דל לא ימעיט קרי לו בוא"ו שנאמר ודורש רעה תבואנו. ואומר זה עני קרא וה' שמע שקורא על עצמו עני וה' שמע:

כסף הכפרים. חשוב עלי כפרים וכבשים. כפורים כפרים כתיב:

קח לך בשמים. ר"ת קבל וס"ת חכם, שהחכם צריך שיקח לו קבלה בכל דבר ואל בינתך אל תשען:

קח לך בשמים ראש וגו', קח לך לאלוה מי שהוא בשמים שהוא ראש הכל שנאמר המתנשא לכל לראש ולא תעבוד זולתו:

מר דרור. מי שיש לו מרירות בזה העולם הוא נעשה בן חורין לעולם הבא, זהו דרור כמו וקראתם דרור בארץ:

וקנמן בשם מחציתו חמשים ומאתים, וקנמן בגימ' גבריאל, מחציתו ר"ן, שטס כל העולם בשתי טיסות שנמצא בעפיפה אחת ר"ן פרסא:

מרקחת. זו תורה, בא לומר שאינה נקנית אלא במי שממית עצמו עליה. וזה מר בתחלה היא מרה ואחר כך קחת שנקראת על שמו, וכה"א אף חכמתי עמדה לי וגו', חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי:

והיה ז"ה, רמז על השמן שי"ב לוגין לא יחסרו לעולם, שכן אמרו במדרש ז"ל שנמשחו ממנו אהרן ובניו והמשכן וכל כליו והמלכים ועדיין כלו קיים, ולרמוז על י"ב שבטים שהם קיימין לעולם, על זה בא הרמז בז"ה לי לדורותיכם, שלא יאבדו לעולם כמו שי"ב שעות של יום וי"ב שעות של לילה וי"ב גבולין, זהו ז"ה יהיה, כל מנין ז"ה יהיה, וא"ת הרי בישמעאל נאמר שנים עשר נשיאים יוליד, הרי נאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע ועל של ישמעאל נאמר עליהם נשיאים ורוח וגשם אין, תבקשם ורוח תשאם, והיו י"ב לצורך הקליפה, גם זה לעומת זה עשה אלהים:

ונכרת. נ' כרת, שכרת הוא בן נ' שנה:
קח לך סמים. ס"ת חכם, לרמוז למה שאמרו ז"ל חמרא וריחני פקחין (הוריות י"ג:) רקח, קרח, לרמוז שעתיד קרח ללקות על ידי הקטרת:
ביני. אותיות ביין, רמז לקדוש על היין:
העלוך. אז"ל אלמלא ו' של העלוך לא נשתיירו משונאיהם של ישראל שריד ופליט, אם כן העלוך דייקא:
ויחר אפי בהם ואכלם. אמרו חז"ל מלמד ששלח מלאכי אף ומלאכי חימה, וזהו שאמר משה כי יגורתי מפני האף והחמה, וכן ויחר אפ"י בגימ' מלאך. ואכל"ם גי' מלאך:
ונחלו לעולם. לעלם כתיב, שהוא עוה"ב שהוא נעלם:
אלהים חרות על הלוחת, בגימ' מ"ם וסמך שבלחות בנס היו עמדים:
ברעה. עברה, שעשו עבירה גדולה:
עגל ומחולות. ומחלת כתיב, מלשון מחלה וחולי:
וישלך מידו את הלחות, לא הלוחות כי הם מעשה אלהים אלא את הלוחת, כי כשראו את העגל ונכנסו בתחומו נתלבשו בחומריות ונתגשמו והם פרחו עם האותיות, וכן אירע בירושלים כשנכנסו זרים וחללוה נעשית חול ומקודם כל הזר הקרב יומת ועתה כל צרוע וכל זב וכל טמא נכנס לפני לפנים מקום שכהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה מלובש בבגדי קדש בתענית ואחר כמה טבילות וכמה קדושין ובתפלה וכל ישראל היו מתפללין עליו שיצא בשלום, אלא צריך לומר שנתחללה פירוש שנתחלפה כמו מחללין מעשר על המעות, א"כ את הלוחות ולא הלוחות, שאם לא כן איך מלאו לבו לשברם בלא רשותו של מקום, ואמרו ז"ל אשר שברת יישר כחך ששברת:
ויטחן. ויט חן, בזה הטה חן על ישראל:
כי פרוע הוא. נתגלה ראשם, כי כן אז"ל וישק את בני ישראל בדקן כסוטות, ובסוטה נאמר ופרע את ראש האשה, כן כאן נתגלה ראשם שנלקחו העננים שהיו חופפין עליהם, ד"א פרוע למפרע, מתחלה היו נשמעים למקום ועתה נהפכו, ולכך העייני"ן הפוכים:
ואיש את קרובו. קרבו כתיב, אפילו יצא מהקרבים שלו, וכן הוא אומר ואת בניו לא ידע:
יהושע לא ימיש מתוך האהל, מתוך אהלה של תורה, כאן נאמר לא ימיש ונאמר בתורה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך ד"א לא ימיש שכל עוד שהיה יהושע באהל לא היה סר הענן, נאמר כאן לא ימיש ונאמר להלן לא ימיש עמוד הענן, וכן יהושע בן נון ס"ת ענן, להורות לישראל שכדאי וראוי הוא יהושע לעמוד במקום משה:
ונצבת על הצור. תסמוך על זכות אברהם שנקרא צור, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם וגו' הביטו אל אברהם אביכם:

וראית את אחורי. הוא על רפאל וחברתו, אותו תוכל לראות לפי שבראייתו יתוסף לך כת הראות שהוא על הרפואה, אבל המלאך שהוא לפני שהוא אוריאל לא תוכל לראות, אדרבא מזיק הראות שלך מרוב בהירותו. ל"א ירא"ו, אוריאל:

את אשריו תכרותון. לא אמר אשריהם כמו שאמר מצבותיהם, אלא אשריו לומר אשריו ואשרי יולדתו ואשרי חלקו מי שכורת ע"א:

תשבות בחריש ובקציר תשבות, ס"ת תשרת, כלומר תשרת ותעבוד להקב"ה ולא תאמר קר היום, חם היום, זהו בחריש ובקציר:

האדון הוי"ה, פסיק ביניהם, לומר קודם תשובה הוא זמן דין לאחר תשובה הוי"ה רחמים:

הנשאים. הנושאים וסובלים את העם, או ת"ת הם נישאים ואהובים לפני הקב"ה:

מסוה בא"ת ב"ש יחפץ, יחפץ בגי' זהו ענן:

קרן עור פני משה, ס"ת נריה, נרו של הקב"ה האיר עליו:

פסוק ל

ויראו מגשת אליו. כי חשבו שנתלבש במלבוש רוחני כמו חנוך וכעת יפרד מהם, וכשקרא משה אליהם אמר וישובו אליו אהרן וכל הנשיאים, כי אמרו אחר שהוא משתמש בכלי הגוף שהוא הפה שקרא אלינו, ודאי שהוא מלובש בגוף לכך וישובו אליו וגו' וידבר אליהם ואח"כ נגשו כל בני ישראל וגו':

במדרש שאל מנין זכה משה לקרני ההוד. כוונתו מאחר שירד ונתלבש בגוף למה לא הלך הקרון, ומשיב מהמערה שנאמר והיה בעבור כבודי וגו', נתן הקב"ה כף ידו עליו ומשם זכה לקרון ההוד, וכן הוא אומר קרנים מידו לו. כונת המדרש לומר שלא בא לו הקרון מהפשטת החמר, אלא בעודו בזה העולם קודם שיעלה בעודו במערה בא לו הקרון מידו שנתן הקב"ה כף ידו עליו, וי"א מניצוצות שיצאו מפי השכינה נטל קרני ההוד שנאמר כי קרן עור פניו בדברו אתו, מדבור שדבר עמו משם בא לו קרון פנים, לומר שעשה לו רושם בפניו, שמואל אמר עד שהיה כותב את התורה נשתייר בקולמוס קמעא והעבירו על ראשו ומשם בא לו קרון פנים, כונתו לומר שאם היה מן הדבור כשנשלם הדבור היה לו לילך הקרון, לז"א שבא לו מדבר שיש בו ממש דהיינו שנשתייר קמעא בקולמוס, שמואל בר נחמני אמר הלוחות ארכן ו' טפחים היה משה מחזיק בשני טפחים והקב"ה בשני טפחים וריוח באמצע ומשם נטל משה. כוונתו שמרוב הבהירות שהיה בלוחות עד שמקום הריוח עשו בו רושם בעת שהיה תופס בהם הקב"ה:

פרק לה

פסוק א

ויקהל משה את כל עדת וגו'. אמר לעיל והשיב את המסוה עד באו לדבר, שלא היה רוצה להשתמש בקרון הפנים לבטלה אלא מיד ויכל משה מדבר ויתן על פניו מסוה, לזה לא רצה לדבר עם ערב רב כל עוד שיש בו אותו קרון וגם אסור להסתכל בפניהם מאחר שעשו אותו מעשה כמו שאמרו ז"ל אסור להסתכל בפני אדם רשע, ואין ראוי לדבר עמהם אפילו דבור כי ע"א מטמאה כנדה שנאמר תזרם כמו דוה צא וגו', ואז"ל שהדבור עם הנדה מטמא והביאו ראיה מרחל שאמרה לא אוכל לקום מפניך כי דרך נשים לי ולא השיב לה כלל, וגם ההבל והריח של הנדה מזיק שאם לא כן היה ראוי לה לרחל שתקום מפני אביה ולנשוק ידיו ע"כ. ולזה הקהיל כל עדת ישראל ויאמר אליהם לא לערב רב. ואמר אשר צוה ה' לעשות אותם, היה מספיק שיאמר אשר צוה ה' מהו לעשות, מכאן רמז מה שאמרו במדרש וז"ל, רבותינו בעלי הגדה אמרו מתחילת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בה ויקהל בראשה אלא זאת, אמר הקב"ה למשה עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהלות בכל שבת ושבת ולהכנס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל ד"ת איסור והיתר כדי שיהיה שמי הגדול מתקלס בין בני, מכאן אמרו משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשים הלכות פסח בפסח וכו', אמר משה לישראל אם אתם עושים כסדר הזה הקב"ה מעלה עליכם כאלו המלכתם אותו בעולמו ע"כ, לזה אמר אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם, כי הדברים אינם נעשים, אבל רמז למנות חכם בכל קהל וקהל לדרוש הדברים שהם ד"ת ברבים. ויקהל קרי ביה ויקהל שב"א תחת הוא"ו שהוא צווי, ומשה פירוש ת"ח, שכן נמצא בגמרא (חולין צ"ג) משה שפיר קאמרת, פירש"י ז"ל ת"ח. לרמוז למה שאמרתי שבכל קהל וקהל ישימו להם ת"ח לדרוש בכל שבת ושבת:

ואמר את כל עדת, לרבות הנשים ג"כ, כי הם צריכין ללמוד ג"כ איסור והיתר, כמו שאמר המדרש ובפרט הלכות נדה, כמו שהיה עושה חכם אחד בא"י שהיה מכריז לנשים שיבואו וישמעו הלכות נדה חודש בכל שנה. וכן בא לרבות הקטנים, וכמו שנאמר בשנת השמטה בחג הסכות שנאמר שם הקהל את האנשים והנשים והטף, וארז"ל טף למה לתת שכר למביאיהם, וגם ללמדם מקטנותם לבא לבהכ"נ כדי שלא יהיו מיושבי קרנות:

פסוק ב

ואמר ששת ימים תעשה מלאכה. כלומר מספיק שכל השבוע אתם עסוקים במלאכה ויום שבת יהיה לת"ת, כמו שאמרו ז"ל כשנכנסו ישראל לארץ אמרה תורה עתה יתעסקו איש בכרמו ואיש בשדהו תורה מה תהא עליה, אמר לה הקב"ה בתי נתתי להם שבתות

וי"ט שיתעסקו בתורה, ואם תקבלו עליכם לעשות כן יבא לכם סיוע אלהי שמלאכתכם נעשית מאליה שלא תטרחו בה כ"כ, וזהו תיעשה קרי וכתיב תעשה. וביום השביעי יהיה לכם קודש שבת ולה' יהיה שבתון, יהיה לכם שבת שתענגו אותו, אבל לה' יהיה שבתון, כפול בלמוד, לא כמו שארז"ל ביו"ט חציו לכם וחציו לה', לפי שהשבת יותר קדוש הוא מיו"ט, ומהעונש תדע, שהעושה מלאכה בשבת בסקילה וביו"ט חייב מלקות, א"כ לזה אמר שבתון:

עוד כתיב תעשה וקרי תיעשה, לרמוז לבית ראשון ולבית שני, בית ראשון נבנה מאליו, כמו שאמרו ז"ל על פסוק אבן שלמה מסע נבנה, א"ר ברכיה האבן מעצמה היתה נוסעת ועולה ונבנית שם, הוא שאמר שלמה בנה בניתי, בנין בנוי בניתי, זהו אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות, שצוה לדברים שימחו מאליהן, וכן ימים תעשה מלאכה ר"ת ית"ם, מאליו לזה קרי תיעשה. וכתיב תעשה, לרמוז לבית שני שנעשה ע"י צער שנאמר ואנחנו עושים במלאכה חצים מחזיקים ברמחים וגו':

עוד ששת ימים תעשה מלאכה, לומר כמו שהעולם נעשה בששת ימים שנאמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, כן המשכן שהוא דוגמתו שהוא דוגמת ג' עולמות קודש הקדשים ואהל מועד וחצר המשכן, וכנגדם האדם יש בו ג' עולמות ראש ולב ועולם הטבע שהוא מהטבור ולמטה, שהאדם נקרא עולם קטן, כן אמר במשכן ששת ימים תעשה מלאכה, וכמו שהעולם נברא באמירה שנאמר בדבר ה' שמים נעשו כן ג"כ המשכן נעשה באמירה, שנאמר תעשה וקרי תיעשה מאליה:

פסוק ג

לא תבערו אש וגו'. כתב הרב רבינו בחיי ז"ל, אמר תחילה כל העושה בו מלאכה יומת כלומר מלאכת המשכן, ועל זה לא אמר כל מלאכה כמשפט התורה והכתובים בענין השבת, ונראה לי ג"כ מאומרו יומת ולא אמר מות יומת שהוא בסקילה אלא יומת שהיא מיתה בידי שמים, לפי שזה כוונתו לשמים הוא יודע הלבבות, כן כתב הרב ז"ל. לא תבערו אש, כאלו אמר לא תעשו כל מלאכה, שכלל כל המלאכות הם ע"י האש שהאש סבתם, כי אפילו החרישה לא נעשית המחרישה אלא ע"י האש, ולכך תקנו חז"ל לברך על האש במוצאי שבת לפי שהאש ע"י נעשו כל המלאכות והכוונה שהמלאכות ע"י האש לומר שאם לא נזהר לעשותה כראוי בנאמנות שלימה בלי שום זיוף האש תאכלנו, ועליו אמר הנביא מהאש יצאו ואש תאכלם, מהאש יצאו המלאכות והאש תאכלם, למי שלא יעשה אותם כראוי או יעשה בהם שום זיוף, ולמי שהוא שכיר יום ועושה מלאכתו בעצלנות, ואפי' הלמוד הוא מהאש שנא' אש דת, ואומר הלא כה דברי כאש:

עוד לא תבערו אש. שלא יגרמו להבעיר אשה של גיהנם ע"י מעשיהם, כי אשה של גיהנם ביום שבת חינה נבערת והיא כבויה וע"י הרשעים היא נבערת, ועל זה אמר הנביא ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות (ישעי' ס"ו), כי כל התולעים אינם חיים יותר מי"ב חדש כי כל בריה שאין בה עצם אינה חיה י"ב חודש, אבל תולעתם של רשעים לא תמות, כפי כוונתם שרצו להחיות גופם ולהמית נפשם. א"כ גופם שנעשה תולעת לא תמות, ועליהם נאמר (משלי א') ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו, ואשם לא תכבה, כי שאר אשות ביום שבת הם נכבים, אבל אשם לא תכבה, שהם הבעירוה בהתלהבות היצר, לזה אמר בכל מושבותיכם שהוא עוה"ב ששם מושב הנשמות בקבע ובעוה"ז הוא עראי, ויום השבת הוא עולם שכולו שבת: עוד לא תבערו אש. אזהרה שלא יכעוס האדם, שהכעס מדליק המרה השחורה שבאדם, זהו מושבותיכם ביו"ם השב"ת גי' מרה שחורה ע"ה, אפי' ע"ד שראוי לכעוס עליו כדי לאיים על ב"ב, זהו מושבותיכם, מה שבתוככם שהיא המרה:

פסוק ד

ויאמר משה אל כל עדת וגו'. יש קושיות הרבה בזה הפסוק, אמר לאמר ב"פ למה, ועוד אל כל עדת בני ישראל מיותר, שכבר אמר ויקהל משה את כל עדת וגו', א"כ היל"ל ויאמר משה אליהם, ועוד מהו זה הדבר לאמר, למה אמירה ודבור, אלא אמר משה לישראל הקב"ה רוצה שתעשו נדבה קודם שתביאוה, למה לתת לכם שכר על כל דבור ודבור ועל כל אמירה ואמירה. בני ישראל לאמר, כשישראל אומרים לחזן אמירה וכשהחזן מברך זהו דבור, יש לכם שכר על אמירה ועל דבור, ואם שמעו אחרים והתנדבו גם הם ואמרו יש להם שכר על אמירתן, זהו אשר צוה ה' לאמר, אם בסבתם אמרו אחרים לאחרים ואחרים לאחרים יש להם שכר על כל האמירות, ולא על האמירות לבד אלא אפילו על ההרהור, שכן זה הדבר אשר צוה ס"ת הרהור. עוד אמר אל כל עדת בני ישראל לאמר, לומר שבני ישראל לבד יש להם שכר על האמירה משא"כ בעכו"ם, שאין להם שכר אלא על המעשה אם עשו לשמה. או נאמר אשר צוה ה' לאמר, לומר האמירה לא תהיה אלא לשמה בשביל השי"ת לא כדי להתנאות ולהתראות, עוד לאמר קחו מאתכם, לומר שמיד אחר האמירה תהיה המעשה שהיא הקיחה שלא יארע שום עכוב ונמצא עובר על לא תאחר לשלמו שפנקסו נבקרת. אמר מאתכם מספרו ת"ק ואחד, אמר הקב"ה אם אתם עושים הנדבה לשמי אע"פ שהעולם שהוא מהלך ת"ק שנה וכל מה שבתוכו הוא שלי שנאמר לי הכסף ולי הזהב מעלה אני עליכם כביכול כאילו הבאתם אותו מחוץ לעולמי אלא מאתכם, לזה יתר א. קחו מאתכם, ר"ת וס"ת מקום,

לומר אע"פ שהוא מקומו של עולם כי לזה נקרא מקום, עכ"ז מעלה אני עליכם כאילו הבאתם אותו מחוץ לעולמי. עוד קחו מאתכם לא אמר מעמכם או משלכם או מכם, כמו שנאמר בקרבנות אדם כי יקריב מכם קרבן, אלא מאתכם, אמר הקב"ה לא תעלה על דעתכם לומר בשלמא ביזת הים בא לידינו בהיתר לפי שבאה אחר היאוש שמתו כולם, אבל מה שלקחנו במצרים בשאלה לקחנו וברחנו ולא באה לידינו בהיתר והקב"ה שונא גזל בעולה, לכך אמר מאתכם, כל מה שאתכם מכסף וזהב ונחשת ועורות כו' הכל בהתר בא לכם, לפי שאני נדרתי לאבותיכם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול והכסף והזהב הוא לי ואני המצאתי אותו למצרים ע"י שהבאתי רעב בכל הארצות עד שכל כסף וזהב שבעולם הביאוהו למצרים כדי שיהיה מצוי ומזומן לכם, ואני נתתיו לכם חלף עבודתכם, א"כ כל מה שמצוי אתכם הוא שלכם, לזה אמר וכל אשר נמצא אתו הביאו, לא אמר וכל אשר אתו אלא אמר נמצא אתו, כלומר שהוא כמו המציאה שהיא מותרת. וכן קחו מאתכם בגי' הבא בהתר, וכן רמז שלא יביא האדם נדבה מן האסור אלא מן המותר:

עוד נאמר שאמר אשר נמצא אתו, שלא הוקשה להם בהבאת כל כך נדבה לפי שלא עמלו בו ולא גדלו ובא להם כמו המציאה והביאוהו בנדבת לבם ובשמחה, ולכך אמר מאתכם שהוא טפל בעיניכם, אבל בקרבנות אמר מכם שהוא שלהם, שלא לקחו מבהמות המצרים אפילו אחת לפי שהם נעבדים וע"ז אסורה היא בהנאה, ולא אמרו לפרעה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות אלא לפי שאמר להם רק צאנכם ובקרכם יוצג, ולזה נאמר בהם מכם, שעמלו בהן והן חביבין עליהם כגופן:

פסוק ה

כל נדיב לבו. אמר לבו לבו ב"פ, אחד לישראל ואחד להקב"ה, שהם נקראים לב והקב"ה נקרא לב, שנאמר צור לבבי וגו', שהם סוד הלולב שהלולב עולים ב' זה עם זה פנים בפנים שהם אדוקים ודבקים זה עם זה כן ישראל והקב"ה, ואתם הדבקים בה' אלהיכם וגו', ולא ערב רב שהם קליפה, וכן קחו מאתכם וגו' עם ב' מלות גי' חוץ מערב רב:

כל נדיב לב יביאה, הוא בעצמו ולא ע"י שליח להראות הנדיבות והזריזות בעבודתו ית', וגם כדי שיהיה לו הנדיבות בטבע לפי שהוא בן אברהם אבינו שהיה לו הנדיבות בטבע, ולזה נקראו בת נדיב, ולזה הזהב שהוא יותר חשוב קודם. ועוד להראות חבתו יביא הוא בעצמו ולא על ידי שליח, ולזה יביאה מוטעם, והאריך ואמר יביאה ולא אמר יביא, יביאה בגימ' בחיבה ע"ה, כי עיקר העבודה הוא בשמחה, וכה"א תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, כי זה היא הקפידא, וכן כל נדיב לבו יביאה בגימ' קפ"ד, דופק על דלתי הרחמים ומעורר בי החיבה כשמביאה בחיבה ובשמחה, חיבה בגימ' כה

והבן, ואמר את תרומת ה', קודם אמר קחו מאתכם תרומה לה' ואחר שהפרישה נקרא תרומת ה':

עוד התחיל בזהב. להודיע שישראל לא היו בעשיית העגל ותועבה יבחר בהם, ממה שעשו התועבה שהוא העגל שנעשה מזהב, בחר בהם וצוה להביאם ראשונה, כמו שאמר במדרש משל למטרונא שיצא עליה שם רע מגדולי המלכות בדק המלך ולא מצא ממש בדברים מה עשה עשה סעודה והושיבו בראש להורות שבדק אחריו ולא מצא ממש, לזה צוה להושיבו ראשונה, וכה"א ארפא משובתם שהוא העגל שעשו, אוהבם נדבה, בנדבה שעשו נרפאו ונאהבו:

ובזוהר קחו מאתכם תרומה לה' כל נדיב לבו יביאה, ת"ח בשעתא דבר נש שוי רעותיה לגבי פולחנא דמריה ההוא רעותא סליק בקדמיתא על לבא דאיהו קיימא ויסודא דכל גופא לבתר סליק ההוא רעותא בכל שייפי גופא ורעותא וכל שייפי גופא ורעותא דלבא מתחברין כחדא ואינון משכין עלייהו זוהרא דשכינתא לדיירא עמהון, וההוא בר נש איהו חולקא דקוב"ה הוי כד"א קחו מאתכם תרומה, מאתכם הוה אמשכתא לקבלא עלייהו ההוא תרומה למהוי חולקא לה', ואי תימא דלאו ברשותא דבר נש קיימא מלה, ת"ח מה כתיב כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה' כל נדיב לבו, ודאי מאן דאתרעי לביה ימשיך לה לשכינתא לגביה הה"ד יביאה יביא ה' אע"ג דאיהי באסתלקותא לעילא יביאה מאתר עילאה לאמשכא לדיירא עמיה ע"כ. א"כ כל נדיב לבו יביאה, יביא הנדיבות אחר שהביאו ללב שהוא המלך ימשכנו לשאר איברי הגוף ויביא ה' שהיא שכינתא, כי אין השכינה שורה במקום רוע לב ורע עין, ולזה באבות פרק ב' בחמשה תלמידים שהיו לר' יוחנן בן זכאי כשאמר להם צאו וראו איזו היא דרך ישרה שידבק בה האדם וכל אחד ואחד אמר דבר א' אמר רבי אלעזר בן ערך שהוא מכריע את כולם לב טוב ואמר רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם לפי שהכל תלוי בלב, כמו שאמר להם צאו וראו איזו הדרך שיתרחק ממנה האדם כל אחד אמר דבר אחד ורבי אלעזר אמר לב רע, ואמר ג"כ שבכלל דבריו דבריכם לפי שהכל תלוי בלב, וכמו שאמר בזוהר ההוא רעותא סליק ללבא בקדמיתא ובתר סליק לשייפי דגופא:

פסוק י

וכל חכם לב בכם יבאו וגו'. לפי שר"ל להם ראו קרא ה' בשם בצלאל, כדי שלא להטיל קנאה וכדי שלא יאמרו לפי שהוא בן חור בן מרים אחותו, וגם כמו שכתבתי פרשה תשא לפי שהיה בן י"ג שנה ואין ממנין פרנס על הצבור אלא א"כ נתמלאה זקנו, לזה עשה משה התנצלות ואמר כל חכם לב בכם ולא אמר מכם לומר כולכם חכמים כולכם

ראויים לעשות המלאכות, אע"פ שלא ראיתם עשיית שום מלאכה שהייתם טרודים בחומר ובלבנים עכ"ז יש בכם חכמה לעשות כל מלאכה מאחר שקבלתם התורה שהיא ראש לכל חכמות, וכן אמר במשנה תורה רק עם חכם ונבון וגו', ואח"כ אמר ראו קרא ה' בצלאל לא מגריעות בכם ח"ו, אלא לזה נברא, זהו קרא בשם. כמו שאמר קורא הדורות מראש מיום שנברא העולם, זהו קרא ולא קורא, ועוד ששמו גורם בצל אל הוא יושב בצלי ואני יושב בצלו וזהו בצל שדי יתלונן, לזה אמר בשם בצלאל, כמו שכתבתי פרשת תשא, ואחר שאמר ההתנצלות ואמר ראו קרא וגו', אמר אח כ ויקרא משה אל בצלאל לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, ואמר יבאו ויעשו את המשכן את אהלו ואת מכסהו וגו', הזכיר מ' דברים חסר אחד כנגד ל"ט מלאכות והודיעם כל הצריך לעשות כדי שיכינו עצמן להביא כפי אשר נמצא בידו:

פסוק כ

ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה, ודאי שהם היו מכונסים לפניו שהרי נאמר ויקהל משה אם כן למה אמר מלפני משה, אלא לפי שהוא אמר להם בעודם באותו קבוץ שיעשו נדבה כדי לתת לב זה לזה ותעורר רוחם להתנדב בראות חבירו מתנדב והסבה לפי שלא הורגלו בזה. והם אמרו אין אנו צריכים לזה אלא כל אחד יביא בלא נדבה ברבים, כי המתנדב ברבים או משום בושה או משום להתראות אין לו כ"כ שכר, לזה יצאו מלפניו שלא לעשות נדבה אלא מיד ויצאו ויבאו כל אשר נשאו לבו:

פסוק כא

וכתב הרמב"ן ז"ל, אמר אשר נשאו לבו על החכמים העושים במלאכה יאמר כן, כי לא מצינו על המתנדבים נשיאות לב, אבל נדיבות יזכיר בהם, וטעם אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה כי לא היה בהם שלמד המלאכות האלה ממלמד או ממי שאמן ידיו בהם כלל אבל מצא בטבעו שידע לעשות ויגבה לבו בדרכי הי"ת לבא לפני משה לומר לו אני אעשה כל אשר אדוני דובר, ע"כ:

פסוק כב

ויבאו האנשים על הנשים. מצאתי כתוב שקדמו הנשים בסוד ויהי ערב ויהי בוקר, שהמשכן הוא דוגמת העולם. ויתכן שקדמו הנשים לפי שחוה קדמה ופתתה לאדם ורצו לתקן מה שנתעוות בחוה, לזה הביאו חח, שהחח הוא בזרוע והיא לקחה ואכלה ונתנה לבעלה, ונזם לפי שהריחה בפרי והיתה מריחה בפני בעלה כדי לחבבו בעיניו, וטבעת שהם באצבע שלקטה בהם, וכומז לפי שנזדווגה בנחש שנאמר הנחש השיאני, אז"ל עשה בי נשואין, וכומז כאן מקום זמה, ולא נזכר כאן עגיל כמו בכלי מדין שאמר עגיל וכומז, לפי שהעגילים הם באזנים ולא פרקום מעל אזניהם, לרמוז שלא פרקו עול מה

ששמעו באזניהם במעמד הר סיני כמו שעשו ערב רב שפרקו מה ששמעו, כמו שכתבנו פרשת תשא, וגם עגיל הוא לשון עגל, לכך לא נזכר. ואמרו הנשים הם הביאו נזם שהוא דבר קל אנו נביא חח שהוא יותר כבד, הם הביאו דבר אחד אנו נביא ד', ח"ח נז"ם טבע"ת כומ"ז גימ' בהסתר, לרמוז על מה שעשתה בהסתר פנים. והנשים לא הביאו אלא זהב לבד, כי התכשיטים היו מזהב, לומר שהם לא היה להן חלק בעגל שהיה כולו מזהב. ולא הביאו זהב כמות שהוא אלא תכשיטין. ואפשר לומר כי אלו התכשיטין שלקחו ממצרים ה' נתן להם בשכר טרחם כמו שכתבנו פ' שמות ולא משל בעליהן שאין מקבלין צדקה מהנשים אלא דבר מועט לפי שגונבין משל בעליהן, כן צריך לומר שלא נתנו ממה שלקחו מביזת הים כי מציאת האשה לבעלה, וכן ביזת הים היא של אנשים שמתו שלא היו עמהם נשים, ואלו התכשיטין הם תכשיטי נשים, א"כ מוכרח הוא לומר שהם ממה שלקחו במצרים שאמר ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב, אבל האנשים הביאו זהב כמו שהוא שנאמר וכל איש אשר הניף תנופת זהב הביאו, ואמרו בפרקי ר' אליעזר נתן להן לנשים שכרן בעוה"ז שמשמרות ראשי חדשים ובעוה"ב שהם עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים שנאמר המשביע בטוב עדיך, שהביאו עדים שהם התכשיטין והביאום בעין טובה ומן הטוב שהוא הזהב שנאמר בו טוב שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב, ולא מכסף כי הם לקחו כלי כסף וכלי זהב ולא נתנו אלא מהזהב שהוא טוב מכסף, זהו המשביע בטוב עדיך, מה שכרם תתחדש כנשר נעורייכי, וביאור זה שאילו לא נתנו לא היו מתחדשות אלא בתחית האיש בו כלולה האשה שהיא עצם מעצמיו והיה צריך לנוסרה ולהביאה, אבל עתה זכו שהן מתחדשין שאינן בכלל האנשים אלא חדוש מחדש, מלבד הצלע שנלקחה מהאיש, כי נפרדה ממנו ותקנה מה שקלקלה בהבאת אלו התכשיטין כמו שאמרנו, לזה אמר שעתידין להתחדש בריה חדשה, ומשמרים ר"ח בעוה"ז כלומר משמרים החדוש פירוש שממתינין לו ולוקחים סימן מהירח שהיא מתחדשת בכל חודש, כי הג' מועדים הם כנגד שלשה אבות וי"ב חדשים כנגד י"ב שבטים שהיה צריך שיהיו מועדים כנגדם וכשחטאו בעגל נתן לנשים: וכל איש אשר הניף תנופת זהב וגו'. כתב רבינו בחיי ז"ל, הזכיר בזהב לשון תנופה למעלה וחשיבות כי המתנדב הזהב ינופף ידו לעלוי נדבתו גם המקבלים אותה יפרסמוהו לפרסם מעלת המתנדב ע"כ. לזה אמר הניף תנופת, ב תנופות, א' שהוא ינופף ידו, ואחת שהמקבלים יפרסמוהו:

פסוק כה

וכל אשה חכמת לב בידיה טוו, ודאי הטויה היא בידים לא ברגלים, ועוד מהו מטוה, יאמר ויביאוהו, אלא מיד כשהיו הנשים לוקחות התכלת לטוות היה סיוע אלהי שהיה נטוה מאליו והם מוצאים טווי לבד שהיו נותנין ידיהן, וזהו טוו ב' ווי"ן שכח אחר היה טוה עמהן. כמו המעשה של ר' חנינא בן דוסא שראה אבן אחת ובקש להעלותה לירושלים וסתתה וכיירה ולא היה יכול להעלותה שהיו שואלים ממנו ממון רב עד שנזדווגו לו ה' מלאכים בחשבו שהם בני אדם ואמרו לו תן לנו ה' סלעים ובלבד שתתן אצבעך עמנו נתן אצבעו עמהם ונמצאו עומדים בירושלים ובקש ליתן להם את הסלעים ולא מנאם נכנס ללשכת הגזית ואמרו לו מלאכי השרת היו. והיו מתחילין במין אחד ומוצאין המין האחר טווי והיו מביאין שניהם זהו ויביאו מטוה את התכלת ואת הארגמן את תולעת, לא אמר ואת תולעת אלא את, כשהיו מתחילין בתולעת השני היה נטוה ג"כ השש, זהו את תולעת השני ואת השש, ולזה טוו בלשון רבים, ומה שאמר וכל אשה חכמת לב שהיא חכמה באמון ידים לבד, ולזה לא אמר וכל אשה חכמת לב טוו בידיה, אלא חכמת לב בידיה, באמון ידים לא בטויה, ואז"ל וכל אשה חכמת לב בידיה טוו מכאן שאין ראוי להיות חכמה לאשה אלא בטויה ובצרכי הבית, ולזה מנעו האשה מלמוד התורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם, ול בנותיכם, כי האשה שהיא חכמה היא מתחכמת על בעלה ואין לבעלה נחת רוח עמה כי תהיה ערומה, כי לזה היתה כוונה אלהית שתהיה דעתה קלה, כי החכמה נתנה לאנשים ולא לנשים כי לא נאמר אשר נתן ה' חכמה בהן כמו שאמר באנשים שנאמר וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה, אבל בנשים אמר וכל אשה חכמת לב בידיה טוו לבד:

פסוק כט

כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה וגו'. שמעתי ממורינו ז"ל שהקשה ואמר אחר שאמר ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לבו הביאו חח וגו' וכל איש אשר הניף תנופת זהב וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים ועורות אילים וגו' הביאו כל מרים תרומת כסף ונחושת הביאו וכל איש אשר נמצא אתו עצי שטים הביאו וכל אשה חכמת לב וגו' ויביאו מטוה וגו' והנשיאים הביאו וגו', מה חדש בזה הפסוק שאמר כל איש ואשה כבר הובא הכל, אלא אמר הוא ז"ל שהיו בהם בישראל אנשים ונשים שהיו מתאוים ואומרים הלואי היה לי והייתי מביא אני הכל לבדי, והקב"ה שהוא בוחן לבות חשב להם המחשבה כמעשה ואמר למשה כתוב כל איש ואשה אשר נדב לבם להביא, כל המלאכה הביאו, מעלה אני עליהם כמו שהביאו הכל כל הנדבה, זהו הביאו בני ישראל נדבה וגו', אף אנו נאמר עד"ז על פסוק

וכל אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ותולעת שני ועורות אילים וגו' הביאו, רש"י פירש ואמר או קתני ולפי דרכנו נאמר שמי שהביא תכלת ומתאוה להביא ארגמן או הביא ארגמן ומתאוה להביא תולעת שני וכן עורות אילים ואין לו מעלה עליו הכתוב כאלו הביאו, לז"א תכלת וארגמן בוא"ו העטף. וכן כולם:

עוד נאמר הביאו בני ישראל נדבה, שלא תאמר מה הביאו כל מה שהביאו אינו אחד מני אלף ממה שלקחו הם במצרים חוץ ממה שלקחו על הים ובבעל צפון כמו שכתבתי פרשת בא אל פרעה, כי ארז"ל שכל אחד הוציא ממצרים צ' חמורים נושאים כסף וזהב, א"כ מהו שכ"כ הוא משבחם ואומר הביאו הביאו, לזה אמר הביאו בני ישראל נדבה, על הנדבה לבד שהתנדבו כל הצורך לבד אני על זה משבחם ואומר הביאו הביאו, ואני נותן להם שכר, לזה כפל שאחר שאמר כל איש ואשה אשר נדב לבם אח"כ אמר הביאו בני ישראל נדבה, לומר על נדבת לבם לבד אני נותן להם שכר, שנאמר אוהבם נדבה (הושע י"ד) על הנדבה לבד אני אוהבם:

פסוק ל

ויאמר משה אל בני ישראל, ראו קרא ה' בשם בצלאל. אמר משה אע"פ שכולכם חכמים מחוכמים עכ"ז הקב"ה בחר בו שעליו לשלם מה עשיתם בחור אביו שנהרג על קדוש השם. וכן אמרו במדרש בשעה שעשו ישראל את העגל עמד חור ונתן נפשו על הקב"ה אמר לו הקב"ה חייך כל בנים שיוצאים ממך אני מגדלם בשם טוב בעוה"ז שנאמר ראו קרא ה' בשם בצלאל. עוד אמר במדרש הנה אנכי בראתי חרש נופח באש פחם, בראתי חרש זה בצלאל שנאמר בו חרש וחושב, נופח באש פחם חטאו ישראל באש שנאמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה, בא בצלאל ורפא את המכה. משל לתלמידו של רופא שנתן רטיה על מכה אחת ונתרפא, והיו מקלסין אותו אמר להם רבו קלסו אותי שלמדתיו, כך היו הכל אומרים בצלאל בחכמתו עשה המשכן אמר הקב"ה אני הוא שבראתיו ולמדתיו שנאמר הנה אנכי בראתי חרש, לפיכך אמר משה ראו קרא ה' בשם וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה וגו', א"כ הכונה באומרו ראו שלא יקנאו בו כי הוא חייב לו מצד שקדש אביו ש"ש, וכן מצד שבטו שקדש ש"ש וירד תחילה בים, זהו למטה יהודה, ולא יחשבו שבחכמתו עשה אלא הקב"ה נתן בו חכמה שנאמר וימלא אותו רוח אלהים רוח אותיות חור, בשביל חור אביו, בחכמה ובתבונה ובדעת, ולחשוב כנגד החכמה שהיא נקראת מחשבה, מחשבות כנגד התבונה שהיא הבינה שהיא כוללת המחשבות, מחשבות, מחשבת כתיב מ"ח שבת, מ"ח היינו חכמה, שבת היא נקראת שבת הגדול, לעשות בזהב כנגד דעת לחשוב מחשבות שהיה מקדיש אותו

דבר שהיה עושה או אותו כלי במחשבה ובכוונה ידועה, שכל כלי וכלי היה מתכוין בעשייתו להיכן רומז ולמה הוא דוגמא, וכל כלי וכלי היה לו כונה ידועה כל אחד לבדו, לזה מחשבות:

פסוק לב

וכתב מורי ז"ל, לחשוב מחשבות לעשות בזהב וגו', שמי שהוא בקי כשתבא לו שום מלאכה שמעולם לא עשאה עושה אותה קודם באבר או בבדיל עד שיראה מה צריך קודם שיעשה אותה בכסף וכ"ש בזהב, אבל בצלאל לא היה כן אלא מיד אחר המחשבה שהיה מצייר אותו דבר במחשבתו הנה עושה בזהב קודם, ואח"כ בכסף ואח"כ בנחושת, וכן בחרושת אבן ובחרושת עץ היה עושה קודם באבן ואח"כ בעץ. ולהורות נתן בלבו, כי יש אומנים שיודעים לעשות שאינם יודעים ללמד ולהורות לאחרים, אבל בצלאל היה בקי בכל, ע"כ:

פסוק לד

הוא ואהליאב בן אחיסמך למטה דן. למה אתו אהליאב א"ר חנינא בן פזי אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן שהיה מן הלחינות, ומה כתיב בו ובני דן, אמר הקב"ה יבא ויזדווג לו שלא יהיו מבזין אותו ושלא יהא בצלאל רוחו גסה עליו. לפי שהקטן והגדול הן שוים לפני הקב"ה ואין ממנין פרנס על הצבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, וכדי שלא יתגאו אומר ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה, ארז"ל אפילו בהמה וחיה, ולא נתפרסם מכולם אלא בצלאל ואהליאב, ומה שאמרו ועשה ולא אמר מה עשה, ואמרו לדעת לעשות, ואח"כ אמר ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב לקרבה אל המלאכה לעשות אותה משמע שלא עשה, א"כ מהו ועשה בצלאל ואהליאב אפשר לומר כששמע בצלאל שאמר משה וכל חכם לב בכם יבאו ויעשו את כל אשר צוה ה' את המשכן את אהלו ואת מכסהו ואמר את השלחן ואת מנורת המאור וגו' את מזבח העולה את קלעי החצר את בגדי השרד ועל כל דבר ודבר ועל כל כלי וכלי שהיה אומר משה היה בצלאל מצייר אותו במחשבתו, כי נשתבח בצלאל במחשבה שנאמר לחשוב מחשבות, על זה אמר ועשה בצלאל, שצייר במחשבתו כאלו עשה:

פרק לו

פסוק ד

ויבאו כל החכמים העושים את כל מלאכת הקודש, את מלאכת הקודש לא נאמר אלא את כל מלאכת, מלמד שכל אחד ואחד היה יודע כל המלאכות, אלא משה קרא להם וראה בחכמתו מי שיש בו יותר חכמה באריגה שם אותו אורג ומי שיש לו יותר חכמה

ברקימה עשאו רוקם וכל מלאכה ומלאכה, וזהו אומר איש איש ממלאכתו מאותה מלאכה שדנוהו עליה לא מקוצר ידיעתו במלאכה אחרת, זהו איש ממלאכתו אשר המה עושים, היל"ל אשר הוא עושה, אלא למה אמר עוד ממלאכתו לומר שמיד שהיו מתחילים המלאכה, המלאכה בעצמה היתה מלמדת אותם. ואין זה מן התימה שהרי אפילו בבהמות נתן בהם הקב"ה חכמה, כי ממי למדו המלאכה הם היו בחומר ובלבנים ולא ראו שום מלאכה אלא מחכמתו ית', וכמו שנתן לו חכמה באותה מלאכה כן נתן לו חכמה בשאר מלאכות:

פסוק ה

ויאמרו אל משה לאמר, מאי לאמר. שמעתי שבאו ואמרו לו ישראל ברמיזה ובלחש, מרבים העם שהם ערב רב להביא ואם לא נקבל מהם יהיה איבה בינינו והם מביאים ברבוי רב שיספיק למלאכה אשר צוה ה' לעשות אותה, מה עשה משה צוה ויעבירו קול במחנה לאמר שאיש ואשה אל יעשו עוד נדבה ולא יביאו שום דבר, אז כששמעו דבר זה מיד ויכלא העם מהביא, ואולי יאמרו שיש שום חסרון בשביל שנמנעו, ואם היו מביאים היה יותר ריוח ויותר נעשה, לזה אמר והמלאכה היתה דים ששם ה' ברכתו לעשות והותר, ויותר לא אמר אלא והותר שהם הותירו. ובזה יתורץ למה הוצרך לומר והמלאכה היתה דים כבר אמר לעיל מרבים העם להביא מדי העבודה, ולא נהירא לומר לפי שערב רב לא שמעו לפי שמשה הקפיד בהם והקהיל עדת בני ישראל לבדם שלא היו מעורבים בע"ר, א"כ מי אמר לע"ר וכי דלטורין יש בישראל, ועוד שהענן מפסיק ביניהם מהיכן ידעו:

או נאמר ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא, שלא אמר מרבים העם מהביא, כי היה נראה שעינם צרה בשל אחרים והיה נראה כמונע רבים מלעשות מצוה, כי כוונתם להודיע שלא יביאו בחשבם שצריכין למלאכה, כדי להראות אמונתם כי באמונה הם עושים, ואף כי גם הם יחשבו באומד דעתם שאין די מה שהביאו ישראל, לזה והם הביאו ג"כ עוד נדבה, והיה זה ביום הכפורים וביום המחר לקחו סכום ידוע מהנדבה ועשו מלאכה ומהמלאכה שיערו שדי במה שהביאו זהב ממלאכתם אשר המה עושים, ויאמרו אל משה שאמרו לו כך וכך עשינו מכך וכך שלקחנו ומשם הבין משה שדי. וזהו ויאמרו לאמר מרבים, שמאמירתם הבין שמרבים, ומה עשה משה לא הכריז, שהיה נראה שעינו רעה בשל אחרים ח"ו, אלא הכריז איש ואשה אל יעשו עוד נדבה כלומר שלא יביאו שום דבר שנגמרה מלאכתו כמו הנשים שהביאו מטוה, מזה הבינו שדי במה שהביאו:

פסוק ז

והמלאכה היתה דים לכל המלאכה, היל"ל והנדבה היתה דים או והתרומה היתה דים, כמו שאמר ויקחו את כל התרומה אשר הביאו בני ישראל. ואמר והמלאכה קרי ביה והמלכה שהיא כ"י כשהיא מתמלאת מן האל"ף נקרא מלאכה מלא כ"ה, בסיבתה היה הכל מתברך, וכו המלאכה בגימ' קו"ף אל"ף, קוף זה הקב"ה וא' הוא הנעלם שהוא המלה אשר לא יחסר בה:

פסוק ח

ויעשו כל חכם לב את המשכן וגו'. כבר כתבתי פ' תרומה שאמר ויעשו כל חכם לב בלשון רבים, ואח"כ אמר ויחבר ויעש לולאות ויעש יריעות ויעש קרסי נחושת ויעש את הקרשים וגו' הכל בלשון יחיד, ולא כתיב מי העושה, לפי שהקב"ה אמר למשה וראה ועשה בתבניתם, אמר ועשה משמע שהוא יעשה, וכן אמר ואת המשכן תעשה, וכן בשאר הכלים אמר ועשית שלחן ועשית מנורה ועשית לולאות ועשית קרסים ועשית יריעות עזים ועשית את הקרשים, אח"כ אמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן יעשו, אלא אמר לו למשה צריך שתשתתף עשייתך עם עשייתם, אתה עושה הרוחניות שהיא הכונה והם יעשו הגשמות, לזה אמר כאן ויעשו כל חכם לב דרך כלל שהיא על גשמות העשייה, אבל על עיקר העשייה שהיא על כוונת הכלים אמר ויעש סתם ולא פירש לפי שידוע הוא שאין בכל ישראל מי שיוכל לכוון כמשה. והתחיל מויחבר את חמש היריעות לומר שהעיקר הוא לחבר וליחד ולקשר להיות אחד וכה"א לחבר את האהל להיות אחד, ולזה ויעש סתם להורות על עיקר העשייה, ולזה תמצא שאמר פסוק ויעשו כל חכם לב י"ג פעמים ויעשו, י"ג היינו אח"ד להורות על האחדות:

פרק לז

פסוק א

ויעש בצלאל את הארון, הצווי היה בלשון רבים שאמר ועשו את הארון למה נתעסק בו בצלאל לבדו ולמה נזכר שמו ולא אמר ויעש כשאר הכלים שאמר בהם ויעש סתם, אלא בצלאל הוא משבט המלכות שהוא למטה יהודה והמלך צריך שיהיה לו ס"ת שיקרא בו שנאמר וכתב לו את משנה ס"ת וקרא בו וגו' לבלתי רום לבבו מאחיו, ואם לא יהיה עמו ס"ת לא תכון מלכותו שנאמר בי מלכים ימלוכו, לכך עשאו בצלאל לבדו, עוד למה נתעסק בו בצלאל לפי שראה ארו"ן במלואו אל"ף ר"ש וא"ו נו"ן ג' ש"ס הנשמ"ה, ובצלאל נשמתו מלמעלה שהיא בצל אל, לזה שת אל לבו לעשות, וכן בצלא"ל במלואו בי"ת צד"י למ"ד אלו"ף למ"ד ג' שת"י ללב"י, ע"ה, פירוש שעשאו בכונה. לרבי דצפורי שאמר שלשה ארונות עשה בצלאל ב' של זהב וא' של עץ שקע של עץ בתוך של זהב

כיון שהעץ שהוא ה' ברבועו עולה ע"ץ כזה, חמשה פעמים י', י' פעמים ה' הרי ק', וה' פעמים ו' וששה פעמים ה' ס', סך הכל ק"ס הרי ע"ץ וסימן, ויורהו ה' עץ, ה' שהוא עץ יהיה בתוך היכלו שהוא ו' בתוך ה' שנאמר משבצות זהב לבושה, ושקע של זהב בתוך של עץ שהמשיך לו מן הבינה שהיה פנימה שנאמר מצפון זהב יאתה, ממה שהוא צפון ונסתר ולכך היה נתון פנימה והעץ באמצע כן הוא"ו נתונה בין ב' ההי"ן, ושם ב' לוחות שהם יו"ד וקוצה, א"כ היינו שם כ"ו הנשמה, שעולה ג' פעמים אר"ן אר"ן אר"ן, אח"ד, היינו ב' ארונות ועשאם ארון אחד, זהו כונת רבי יהודה במסכת יומא שאמר ג' ארונות עשה בצלאל פנימי של זהב אמצעי של עץ וכו' חיצון של זהב עשרה ומשהו, פנימי של זהב ח' וכו', רמז על הבינ"ה שהיא שמינית, אמצעי של עץ ט' רמז על הוא"ו ומשך הוא"ו שהוא תשיעי, וכן ע"ץ עי"ן ץ', עי"ן במלואה ק"ל שהוא רוכב על ע"ב ק"ל, כזה, יו"ד ה"י וי"ו ה"י ע"ב, י' י"ה יה"ו יהו"ה. ומלואם עולה ק"ל כזה, יו"ד, יו"ד ה"א, יו"ד ה"א וא"ו, יו"ד ה"א וא"ו ה"א הרי ק"ל. וק"ל וע"ב וכ"ו היינו רוכ"ב, וכן ברו"ך כ"ו ב"ר, כן כתוב בתיקונים. וצ' היינו צדיק יסוד עולם שהוא תשיעי, וחיצון עשרה שהיא כ"י שהיא עשירית, ומשהו רמז לאחדות אי"ן עם אנ"י זהו עשרה שהיא אנ"י ומשהו אי"ן שהוא נקרא אני, והוא כונת ר' יהודה וכוונת רבי דצפורי הכל אחד, אלא רבי דצפורי ממטה למעלה ור' יהודה ממעלה למטה, ואפשר שצריך לב' הכוונות, לז"א וצפית אותו מבית ומחוץ תצפנו. וצפית אותו מבית זו היא כונת ר' יהודה שהתחיל מפנימי של זהב ח', ומחוץ תצפנו היינו כוונת ר' דצפורי שהתחיל מחוץ שאמר שקע של עץ בתוך של זהב:

פרק לח

פסוק ח

ויעש את הכיור נחושת במראות הצובאות, אלו הנשים שהיו חפצות לבא לאהל מועד לשמוע ד"ת או להתפלל, כמו שתרגם דאתיין לצלאה והיו מתביישין שלא יראו אותם האנשים מה עשו עשו מראות וע"י אותם מראות היו רואין כל מה שבפנים. ורצו לעשותם מברזל הנדיי שמראה דבר הקטן גדול וכאשר ראו שאין שום ברזל נשמע בנדבה וגם ידעו שהברזל הוא שנאוי להקב"ה כמו שנבאר סוף הפרשה, עשו אותם מנחושת קלל. ולא עשאום מזכוכית לפי שישבר בנסיעתם וחנייתם, ופירוש הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד, החפצות שחפצו, תרגום יחפוץ וצבי, וכן בדניאל ודי הוה צבי הוה קטל, זהו אשר צבאו פתח אהל מועד שרצו לבא, או להתפלל כמו שתרגם אונקלוס, או לשמו ד"ת מפי משה, או כמו שאמר החכם ר' אברהם ן' עזרא ז"ל, כי הנשים האלה שהתנדבו המראות היו פרושות וסרו מתאוות העולם והיו עובדות השי"ת ונתנו מראותיהם נדבה.

ומה שאמר אשר צבאו כי היו באות להתפלל ולשמוע כמו שתרגם אונקלוס. הכיור היה נתון בין אהל מועד ובין המזבח והיה מפסיק עליהם שלא יראי, לזה עשה משה הכיור מאותן המראות כדי שממנו יראו כל מה שבפנים. ולפי המדרש פירוש צובאות שהעמידו צבאות ע"י, וע"י שרתה השכינה על ישראל, שאין השכינה שורה פחות מס' רבוא וע"י נתרבו שנאמר יצאו כל צבאות ה', קרא אותם צבאות ה' לפי ששרתה עליהם שכינה, כמו שכתב רש"י ז"ל והוא מהמדרש, ז"ל, בנות ישראל היו בידם מראות שרואות בהם כשהם מתקשטות ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה משה רואה ומואס בהם מפני שעשויין ליצה"ר, א"ל הקב"ה קבל שאלו חביבין עלי מן הכל שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים שהיו בעליהן יגעים בעבודת פרך והיו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילין אותם ונוטלות המראות וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה ומשדלתו בדברים לומר אני נאה ממך ומתוך כך מביאות בעליהן לידי תאוה ונזקקות להם ומתעברות ויולדות שם שנאמר תחת התפוח עוררתיך וגו' ע"כ. והקשה רבינו בחיי ז"ל למה לא דרשו כן בכומז כמו שדרשו במראות והיה לו למשה רבינו למאוס בו יותר, והוא ז"ל תירץ כי שם נתערבה כל הנדבה וכאן נעשה כלי מיוחד. עוד י"ל ששם נתך אבל כאן נשאר כמו שהוא בעין לזה מאס בהם, ואפשר שהניחם כמו שהם כדי שכשתראה עצמה שם תשתוקק לבעלה אולי יבא לזכרונה להתפלל עליו לה' שיתן לה זרע הגון, ששם מקום התפלה, לזה אמר פתח אהל מועד אף כי לא היה נתון פתח אה"מ אלא בין אה"מ ובין המזבח:

וכתב רקנאטי ז"ל צריך הכהן לראות בשעת זריקת הדם האיש והאשה המתכפרים בקרבן ובעבור שאסור להסתכל לכן עשו הכיור במראות הצובאות, כי כשהכהן מקריב קרבן נשים מסתכל בכיור ורואה בו פרצוף אשה המביאה הקרבן:

פסוק ט

ויעש את החצר לפאת נגב תימנה מאה באמה עמודיהם עשרים ואדניהם עשרים נחושת, ולפאת צפון מאה באמה עמודיהם עשרים ואדניהם עשרים נחושת, הפסוק כולו מיותר שהיל"ל וכן לפאת צפון, אבל בא לומר שצריך לעשות לשם כל מקום ומקום, וכן נאמר פ' תרומה ששם הוא הצווי ועשית את הקרשים למשכן לפאת נגב תימנה עשרים קרש וארבעים אדני כסף וגו', ולצלע המשכן לפאת צפון עשרים קרש וארבעיה אדנים כסף וגו', ולא אמר וכן לפאת צפון לכוונה הנזכרת:

פסוק כ

וכל היתדות למשכן ולחצר סביב נחושת, בא לומר אע"פ שדרך היתדות לעשותם מברזל אך הברזל הוא שנאוי לפני המקום שהוא זיונו של עשו והוא כלי מלחמתו ומתגאה בו

ונאמר ואת עשו שנאתי, את לרבות כלי זיונו שהוא חרבו, כמ"ש על פסוק ותקח צפורה צור ולא סכין ע"ש, לזה בא לומר דלא מבעיא היתדות של המשכן אלא אפילו של החצר היו נחושת:

גימטריאות

תנופת זהב לה', תנ"ו פ"ת לעניים ונחשב לכם כאלו נתתם זהב לה':

אשר נמצא אתו עצי שטים, ס"ת ראוי"ם, כלומר ראוים לתת לנדבה:

בידיה טוו ויביאו מטוה, ר"ת למפרע מוטב שהביאו מהמוטב:

לב בידיה טוו. ר"ת למפרע טבל, שהיו טובלות לעשות בטהרה ולא בטומאה, וכן בידיה טוו ויביאו מטוה את התכלת, ר"ת בטומאה, ר"ל טבלו מפני הטומאה:

שמן למאור בשמים. אם אתה נותן שמן להאיר, בשמים כלומר יושב בשמים יאיר נשמתך שנאמר נר ה' נשמת אדם:

למאור. למה אור וכי הקב"ה צריך אור:

לעשות. לעשת כתיב לומר שהם לא עשו אלא בסייעתא דשמיא:

אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה, לומר לפי שעשו עצמן כבהמה זכו להיות חכמים ונבונים, וכה"א אדם ובהמה וכו':

נדבה בבקר בבקר. כל המביא נדבה בעולם הזה זוכה להביאה לעולם הבא שנקרא בקר שנאמר נפשי לה' משומרים לבקר:

איש איש ממלאכתו. הקב"ה שנקרא איש סייע במלאכה:

והותר. אותיות תורה שהיו עוסקים בתורה תחילה והנותר מהיום היו עוסקים במלאכת המשכן, מכאן שאין מבטלין ת"ת אפילו לבנין בה"מ:

ופניהם איש אל אחיו, ס"ת שלום, רמז על המלאכים שנאמר עושה שלום במרומיו:

כרכבו. גימ' רמ"ח כנגד איבריו של אדם שהמזבח מכפר עליהם:

במראות הצובאות. לפי שעל הכיור היה מצוייר עליו מעשה מרכבה ולזה נקרא כיור לשון ציור וכיור:

פסוק כא

אלה פקודי המשכן משכן העדות. מה שהתחיל באלה ואמר המשכן משכן ב"פ, יובן באותו מאמר שמביא הזוהר פ' פנחס דחד חכים שאל תלת בעיין וחד מנהון דאמרין דיתבני מקדש אחרא והא לא הוו למבני אלא תרין זמנין בית ראשון ובית שני בית שלישי ובית רביעי לא תשכח באורייתא וכתיב גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון כו' והרשע לא רצה לשמוע נעשה גל של עצמות, וא"ר אבא מלה דא דשאל ההוא רשע אנא שאילנא לאליהו, אמר דבמתיבתא אסתדרו קמי קב"ה דכד נפקו ישראל ממצרים בעא

קב"ה למעבד לון בארעא כמלאכין קדישין לעילא ובעא למבני לון ביתא קדישא ולנחתא ליה מגו שמי רקיעין ולנטעא לון לישראל נציבו קדישא כגוונא דדיוקנא דלעילא הה"ד תביאמו ותטעמו בהר נחלתך באן אתר מכון לשבתך פעלת ה' ההוא דפעלת אנת ה' ולא אחרא, מכון לשבתך פעלת דא בית ראשון מקדש ה' כוננו ידין דא בית שני, ותרווייהו אומנותא דקב"ה אינון. ומדארגיזו קמיה במדברא מיתו ואכנס לון קב"ה לבנייהו בארעא ואוליפו עובדיהון וביתא אתבני על ידא דבר נש ובג"כ לא אתקיים, ושלמה הוה ידע דעובדא דבר נש לא אתקיים ועל דא אמר אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו דהא לית ביה קיומא. ביומי דעזרא גרם חטאה ואצטריכו אינון למבני, ולא הוה ביה קיומא, ועד כאן בניינא קדמאה דקב"ה לא הוה בעלמא דכתיב בונה ירושלים ה' הוא ולא אחרת, ובנינא דא אנן מחכאן ולא בניינא דבר נש דלית ביה קיומא כלל ע"כ. לזה אמר אלה כלומר בשביל אלה שאמרו אלה אלהיך ישראל, פקודי כמו וביום פקדי ונתמשכן ב"פ ע"י אדם שנעשה בנין משכן שאין לו עמידה והוא כמו פקדון שאינו קבוע, א"כ אלה פקודי שנפקד עליהם עון אלה לזה היה כמו משכון, משכן העד"ת גימ' עם ב' מלות נשים ע"ז, כלומר בית שני שנתמשכן היה בעון שנשאו נשים עוע"ז. עוד משכן משכן שנתמשכן הבית ונתמשכנו הם גם כן כי היו בני חורין ממה"מ ובעון אלה נתמשכנו, אלה פסל את הראשונים שהיו עתידין ליבנות ולא אתבניאו בעון אלה:

עוד בזוהר אלה פקודי המשכן, ת"ח בההיא שעתא דעבידתא דמשכנא אתעביד הוה סטרא אחרא אזיל ושט ולא יכיל לאסטאה, ולא הוה אשכח עילא על מהימנותא דאומנין עד דקב"ה כפיף ליה לקמיה דמשה דאיהו עביד אומנותא דמהימנותא בעל כרחיה וסליק ממהימנותא דילהון לגבי כולא ורזא דא דכתיב אלה פקודי המשכן, אלה כד"א גם אלה תשכחנה, וכתיב אשר פקד על פי משה דתמן אתמנו ואתפקיד עד דאתעביד חושבנא דבי משכנא קמי משה וישראל כלהו ע"כ, א"כ אלה פקודי המשכן לפי זה הוא, אלה שהוא סטרא אחרא פקודי אתמני ואתפקד עד דאתעביד חושבנא, עשה פירוש פקודי לשון מנוי:

עוד בזוהר באתרא אחרא דאיתא חושבנא לית תמן ברכתא ועל דא אצטריך לצלותא דמשה דישרי עליה ברכאן דכתיב ויברך אותם משה, פתח ואמר קום לך צרפתה הנה צויתי שם אשה לכלכלך וכו', מה כתיב ותאמר חי ה' אם יש לי מעוג כי אם מלא כף קמח והא הכא מדידו הוה בההוא קמחא דהא הוה בר ממלא כף מלא כף הוא מדידו דיליה ואתחזי דלא שריין ביה ברכאן הואיל וקאים במדה וכתיב כד הקמח לא כלתה כדבר ה' אשר דבר ביד אליהו, וכי אם ההוא קמחא דקיימא במדידו דהוה מלא כף

לא פסק מיניה ברכאן בגין מלה דאליהו דכתיב כד הקמח לא תכלה וכתיב כד הקמח לא כלתה, משכן העדות אע"ג דקיימא בחושבנא הואיל ואתפקד על ידא דמשה כ"ש וכ"ש דשריין ביה ברכאן. ועל דא כתיב אלה פקודי המשכן אשר פקד על פי משה, אע"ג דאית ביה חושבנא דאתמר פקודי הואיל ואתפקד על פי משה לברכאן קאי, על פי משה אתתקן ואתפקד בכולא, בגין דאתמר למשה פקד פקדתי אתכם שתי פקידות פקידה אחת דאיהו קול דאפיק להההוא דבור ועביד ליה פקידה לאפקא מן גלותא והשתא פקידה אחרא לאמשכא קדושה וברכאן מעילא לתתא ע"כ:

ודע והבן שהמשכן נסע ונסתלק ז' סלוקין, אמר נעשה במדבר במשכן שעשה משה מאהל יריעות, אחר כך באו לגלגל י"ד שנה והוקם שם שלש מאות ושבעים שנה חסר אחד כן מצאתי כתוב, אחר ג' סלוקין באו לנוב, אח"כ באו לגבעון הרי חמש סלוקין והוקם בנוב ובגבעון נ"ז שנה, אח"כ באו לירושלים ונבנה ב"פ, א' ע"י שלמה ואחד ע"י עזרא, הרי ז' סלוקין. כנגדו ז' סלוקין שמסתלקת הנשמה כשיורדת לבא לזה העולם לשכון בגוף החומרי. וזה נגלה לי בחלום ליל שבת שופטים שנת השנ"ז ליצירה, ראיתי בחלומי נשאלה שאלה בישיבה, הנשמה היא רוחנית בתכלית הדקות והיא חלק אלוה ממעל איך אפשר שתזדווג בגוף נגוף בעל חומר וצורה, ומה שייכות יש לה שתעמוד שם בו זמן קצוב ולמה, והשיב המשיב שזהו סוד ואלה המלכים אשר מלכו וגו', שיש ז' מדרגות זו למטה מזו וכל אשר יש לה עביות יותר ממה שלמעלה ממנה מסתלקת הנשמה ויורדת לשכון באותה מדרגה עד שתקבל העביות של אותה מדרגה, אח"כ אמר וימת בלע וימלוך תחתיו, המיתה היא הירידה שיורדת מאותה מדרגה ומולכת במדרגה שלמטה ממנה, ואחר שנתלבשה וקבלה העביות של אותה מדרגה יורדת למטה ממנה, והירידה שיורדת שהיא נקראת מיתה כמ"ש היא נקראת סוד הגלגול כאז"ל, והמלוכה שמולכת נקראת סוד העבור, וכן יורדת מבלע ליובב ומיובב לחושם ומחושם להדד וכן עד מדרגה אחרונה שהיא הדר, שאחר שקבלה העביות של שבעה מדרגות יכולה לקבל החומריות של הגוף שהוא הדר שיכולה לדור שם על ידי בחירה ורצון ע"י רחמים ודין שהם נקראים יצה"ט ויצה"ר, זהו קיץ וחורף יום ולילה, זהו בת מטרד שהיא טרודה שם, בת מי זהב ע"י רחמים ודין על ידי זכר ונקבה, ועל אלו ז' מדרגות נאמר וז' עדנין יחלפון עלוהי ויושבת בזה הגוף עד עדנים שהם שבעים שנה, וכל עשר שנים עולה במעלה, עשר שנים ראשונים שהן סוף העביות והעכירות עיר פרא אדם יולד, ועשר שנים יתחייב במצות, ועשר שלישיים יהיה במדרגת אדם, ועשר רביעיים בן מ' לבינה ועולם ומזכך חומרו עד הדרגה שביעית, וכל זה הוא עד שתקנה פרצוף ותהיה לעצמה, ואחר שקנתה

פרצוף עולה על דרך ז' המדרגות דרך מסעיה ועולה ופושטת פרצוף אחד ומתלבשת בפרצוף אחר יותר זך, וכן עד מדרגה ז' שיכולה לעמוד לפני בוראו, זהו מה שראיתי, ולא נאמר למה אלו השמות יובב חושם הדד גו'. וכן גם כן במשכן היה ז' סלוקין כמ"ש, והראשון יותר זך שהיה מיריעות והיה ע"י בצלאל והיה בן י"ב שנה, אח"כ נבנה בנין ואהל ואח"כ נעשה כולו בנין בכותל ותקרה ונבנה מאליו שנאמר אבן שלמה מסע נבנה, אח"כ נעשה ע"י עזרא שנבנה בתכלית העביות, שנבנה בצער גדול שנאמר ואנחנו עושים במלאכה חצים מחזיקים ברמחים וחצים וגו' מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, ולזה היה ע"י עזרה עזר ה', וחסרו ה' דברים וכתבו עליהם שטנה לבטל הבנין, רמז למדרגה אחרונה שבנסיעת הנשמה שהיא בתכלית העביות והחומר:

ובמדרש תנחומא פירש הז' עדנין בענין אחר ז"ל, באותה שעה מתחלפין עליו ז' עולמות, עולם ראשון דומה למלך שהכל שואלים בשלומו ומחבקים ומנשקים אותו כשהוא בן שנה עולם ב' דומה לחזיר שהוא שוגה באשפות כך הולד שוגה בצואה. כשהוא בן שנתים עולם ג' דומה לגדי שהוא מרקד לכאן ולכאן במרעה כך התינוק מתענג לפני אביו ואמו מרקד לכאן ולכאן והכל שמחים בו. כשהוא בן ה' שנים עולם רביעי דומה לסוס, כשם שהסוס רץ ומשתבח כך הנער משתבח בבחרותו ובעלומיו. כשיגיע לפרקו כשהוא בן י"ח עולם ה' דומה לחמור שנותנים עליו אוכף כך בני אדם נותנים עליו אוכפו אשה ומוליד בנים ובנות וחוזר והולך לכאן ולכאן להביא מזון לפרנס בניו ובנותיו ונותנים עליו משא והוא מעומס מבנים ובנות. כשהוא בן מ' שנה עולם ששי הוא דומה לכלב שהוא מרקד לכאן ולכאן נוטל מזה ונותן לזה ואינו מתבייש. כשהוא בן שבעים עולם ז' דומה לקוף שנשתנה צורתו ודמותו מכל הבריות ע"כ זהו בזקני עמי הארץ שנאמר עליהם וטעם זקנים יקח, אבל זקני תורה כל זמן שמזקינים דעתם וחכמתם מתוספת בהם, שנאמר עוד ינובון בשיבה וגו', ועולים במעלת הסולם עד למעלת המלאכים והשרפים שהן יותר מהמלאכים שנאסר ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה וכתיב שרפים עומדים וגו':

ודע והבן שהאומנים היו ארבעה וכל אחד עשה כפי מדרגתו, כל איש חכם לב העושים במלאכה עשו בבחינת העשייה, ואהליאב עשה בבחינת היצירה, ובצלאל בבחינת הבריאה, ומשה בבחינת האצילות כפי הכוונה, כמו שכתבתי בפרשת ויקהל, וכן וכל חכם לב עשו בבחינת הגוף, ואהליאב בבחינת הנפש, ובצלאל בבחינת הרוח, ומשה בבחינת הנשמה, עליהם אמר הנביא כל הנקרא בשמי, זה משה שקרא שם על כל דבר ודבר וחתמו בשם ה, שלזה יש י"ח פסוקים כאשר צוה ה' את משה, שנתן חיות לכל

דבר ודבר בה' שהוא ממית ומחיה לכל, שנאמר ואתה מחיה את כולם, ולכבודי בראתיו זה בצלאל שלא נברא אלא לעשות המשכן ועשאו בבחינת הבריאה, יצרתיו זה אהליאב שעשאו בבחינת היצירה, אף עשיתיו זה כל איש חכם לב שעשאו בבחינת העשיה, עשיה גימ' שכינה, וכן ובצלאל בן אורי בן חור "עשה "את "כל "אשר "צוה "ה' "את "משה ר"ת בגימ' הבריאה יתרי שהיא הנשמה, אהליאב בן אחיסמך גימ' רמה עם ה' מלות, צרף עמו ה"ס שהוא היה למטה דן שהוא אמצע הכנוי עולה בגימ' יציר, ושאר כל חכם לב היו בבחינת העשיה שהיא שכינה כמו שאמרתי, לזה נקראו חכם לב כי לב הוא השכינה שנאמר ויתעצב אל לבו, זאת אשיב אל לבי, צור לבבי, והיא נקראת צור, הנני עומד לפניך על הצור, א"כ מכאן מבואר שהיה המשכן כנגד כל העולמות כולם, לזה אמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ר"ת בגי' אבי"ע ע"ה, לזה אמר בתוכם ולא אמר בתוכו, הזהירם שיעשוהו ויזהרו בעשייתו בארבע בחינות שהם אצילות בריאה יצירה עשיה, ר"ת אבי"ע. ואתו אהליאב, פירש מה היתה מלאכתו ואמר חרש וחשב ורוקם, לפי שהיה בבחינת היצירה והציור, אבל בצלאל לא פירש מלאכתו לפי שהיתה דקה מן הדקה שהיא בחינת הבריאה שהיא בחינת הרוח, וכן בריאה גימ' רוח, ואע"פ שכל אחד עשה בחינתו כפי קבלת נשמתו עכ"ז בעשיית אותה בחינה היה לו בה כללות הג' בחינות של אבי"ע אלא שלא היה גובר וגומר אלא אותה בחינה כפי קבלת נשמתו, כי נשמתו של משה רבינו ע"ה היתה מן האצילות א"כ ודאי שבחינת האצילות גוברת וגומרת, וכן בצלאל היתה מן הבריאה גומרת, וכן אהליאב היתה מן היצירה בחינת היצירה גוברת, עכ"ז היה עם כל אחד ואחד הג' בחינות, לזה אמר כאן שלשה דברים חרש וחושב ורוקם מלבד בחינתו שהן ארבעה, לזה אמר ד' דברים שאמר בתכלת ובארגמן ובתולעת השני ובשש, ומשה על הכל שהיה בכונתו נותן חיות ונשמה באותו דבר כמו שאמרנו, וכן בזוהר ז"ל ע"י דבצלאל איהו עביד אומנותא ומשה אתקין כולא לבתר, משה ובצלאל כחדא הוו משה לעילא בצלאל תחותיה סיומא דגופא כגופא ע"כ:

פסוק כד

ויהי זהב התנופה. אחר שנעשה בו המשכן ובית המקדש לזה אמר העשוי למלאכה זו מלאכת המשכן, בכל מלאכת הקדש זה בית המקדש, אחר כן היה לו לזהב הויה ורוממות ועלוי, זהו ויהי זהב התנופה תרגום תנופה ארמותא. ובזוהר אמר כל זהב העשוי שנעשה בו העגל שנאמר אשר עשה אהרן למלאכת הקודש בא זהב של מלאכת הקודש וכפרה עליו. עוד כל הזהב העשוי הנעשה מאליו, לפי שא"א ע"י בני אדם להלביש על העץ כמו על הקרשים ועל המשכן ועל המזבח אלא על ידי מסמרים וברזל לא נזכר לא

במשכן ולא במקדש, כי בארון אז"ל שעשה ג' ארונות כו', אמר וירקעו את פחי הזהב וגו', אבל בשאר צפויים לא נאמר כיצד ציפו, לזה אמר העשוי שנעשה מאליו, וכן אמר בזוהר ז"ל ת"ח בשעתא דכולהו אומנין שרו למעבד אומנותא ההוא עובדא ממש דשראן איהי אשלימא מגרמה אינון שראן ואיהי אשלימא עבידתא, וכד אתבני בי מקדשא כל עבידתא דאתעביד איהי מגרמא אתעבידא אומנין שראן ועבידתא אתחזיאה לון למעבד ואתרשימא קמייהו ואשתלמת איהי מגרמה והא אוקמוה דכתיב והבית בהבנותו וגו' כאשר יבנוה לא כתיב אלא בהבנותו דאיהו אשתלים מגרמה ע"כ. הרי בפירוש שהמשכן וביה"מ נעשו מאליהן, אמר העשוי למלאכה שהוא המשכן, בכל מלאכת הקדש זה ביה"מ:

עוד אמר בזוהר שהקב"ה נסתכל בזהב שנעשה למשכן וכפר להם על הזהב שהביאו לעגל, ויהיה פירוש הפסוק כן כל הזהב העשוי למלאכה שהיא מלאכת העגל בכל מלאכת הקודש כשנעשה ממנו מלאכת הקודש, ויהי זהב התנופה כתרגומו ארמותא, לזה נתרומם ונתעלה זה הזהב על זהב העגל ונתכפר להם:

עוד כל הזהב. לפי שהזהב לא נתפרש בפרשת ויקהל כמה זהב הביאו שאמר שם כל נדיב לב וגו' הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה', ולא פירש כמה הביאו וכאן לא פירש במה הוציאו אותו כמו שפירש הכסף שאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים ופירש במה הוציאוהו שאמר ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקודש וגו', ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים, לזה אמר כל הזהב כל זהב העולם לא היה מספיק למלאכה אחת כמו הכפורת שהיה עוביה טפח ואמה וחצי רחבה ואמתים וחצי ארכה, זהו למלאכה, כ"ש בכל מלאכת הקודש שהם שאר מלאכות כגון הארון והקרשים והמזבח ושאר הכלים כל מלאכת הקודש הכל היה מזהב, כי הזהב שהביאו היה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל לבד והשאר מאין בא, לזה אמר ויהי שהיה לו הויה וברכה וגדולה ורוממות כי לזה נברא, ולזה יש רביע על זהב התנופה להורות שנתעלה ונתברך, ואינו דבק עם תשע ועשרים ככר, ולפי שהמביא זהב מרים ידו לומר שהביא דבר חשוב מה שאין כן במביא כסף או נחושת, לזה קצר בזהב והאריך בכסף ובנחושת, לומר שהן חביבין לפני הקב"ה יותר מן המביא זהב, ובאו השקלים והככרים של הכסף בכיון שהככרים הם מאה והשקלים הם אלף ות"ש חמשה ושבעים, שבע מאות חמשה ושבעים גימ' תשע"ה, והאלף בזה הוא עשר הרי מאה ועשר שהם סוד היחוד באי"ק, מה שאין כן בזהב שהעני מיחד ה' תמיד, וכן עני במ"ק אחד. עוד בזוהר כל הזהב העשוי,

מעת שנתנו ישראל הזהב לא נחשב להם שנתנו זהב אלא כאלו נתנו כלי עשוי, ז"ל, כל הזהב העשוי מההיא שעתא דיהבו ליה ישראל והוה עשוי ואתקן מקדמת דנא:

פסוק כה

וכסף פקודי העדה. אע"פ שממנו נודע מנין ישראל ובמקום שיש מנין עין הרע שולטת בו, כאן שהוא מסטרא דימינא ומסטרא דימינא אתיין כל ברכאן לעלמא ועל דא אתמני כהנא דאיהו מסטרא דימינא לברכא, כן פירש בזוהר. א"כ פירוש הפסוק וכסף הואיל והוא כסף שהכסף הוא בימין, אע"פ שהוא פקודי העדה, ועוד שזה המנין היה מתוך חבה שאצל הקב"ה שנאמר עליו מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וגו', כ"ש שמנין ישראל ידוע לפני הקב"ה, אלא מתוך חבה מונה אותם בכל שעה, ודבר שיש בו חבה לא יש בו עין הרע, ויהיה פירוש כסף כמו נכספה וגם כלתה נפשי שהוא לשון השתוקקות וחבה, ולזה וכסף פקודי העדה, ועוד שלא בא מנין על מנין כמו שאמר פרשת תשא שהיו נותנים מחצית השקל וכשהיו מונין לא היו מונים החצאים אלא השקלים שלמים, זהו אומר בקע לגלגולת מחצית השקל בשקל הקודש לכל העובר, פירוש עובר יותר שהוא יותר מן הפקודים שנותנים חצי ומונין שלם, ועוד שנעשו מהם האדנים שהם יסוד המשכן, זהו ויהי מחת ככר הכסף לצקת את אדני הקודש וגו', א"כ מכל אלו הבחינות לא יש עין הרע:

פרק לט

פסוק א

ומן התכלת וארגמן. הפסוק כפול ומיותר, שאמר ועשו בגדי שרת ואח"כ אמר ויעשו את בגדי הקודש אשר לאהרן, ועוד קודם אמר עשו בגדי שרד ולח אמר את בגדי השרד ואח"כ אמר ויעשו את בגדי הקודש, ועוד מהו בגדי שרד היל"ל בגדי שרד לשרת, כל זה יובן ממאמר הזוהר ז"ל, מגו נהורא נפק חד נציצו דנציץ ואנהיר בגו אספקלריא נהורא, וההוא נציצו נהיר מכל גווניה דנהרין ואקרון ארגמן, וכד בטש האי ארגמן בההוא נהורא חשוכא כדין נפק חד נציצו אחרא דלא שלים ואתערבו דא בדא ואינון הוו לבושי קודשא דאתלבש בהן מיכאל כהנא רבא וכד אתלבש בהו באינון לבושי יקר כדין עאל לשמשא בקודשא, ועוד אי לא לביש במלבושין אילין לא עאל לקודשא כגוונא דכהנא רבא לא עאל לקודשא עד דאתלבש באילין לבושין בגין לעאלא לקודשא. ובגין דנפקו מרזין עילאין ואינון כגוונא דלעילא אקרון בגדי שרד בגין דאשתארו מאילין לבושין עילאין בגין דהוו ממה דאשתאר מנהורין וזיוין עילאין דתכלת וארגמן גוונין דרזא דשמא קדישא דאקרי שמא שלים הויא אלהים, ודא איהו רזא דאתלבשא כהנא רבא למיעל למקדשא, תולעת

שני אינון גוונין סומקא, ותכלת וארגמן דאיהו כליל בכל אינון גוונין ומיגו דאיהו אתלבש בהו בלבושין דגוונין אילין הוה עאל לגו ולא דחיין ליה לבר ע"כ. עם זה יובן פירוש הפסוק ומן התכלת כבר ידעת כי גוון התכלת הוא בכ"י, לז"א מגו נהורא חד נפק חד נציצו כליל מכל גוונין דנהירין ואקרון ארגמן זה רמוז בת"ת שהוא מחסד ופחד, וכן אמר בסוף המאמר תכלת וארגמן גוונין דרזא דשמא קדישא דאקרי שמא שלים הוי"ה אלהים, לז"א התכלת והארגמן ותולעת השני, בה' הידיעה אמר אינון גוונין סומקין הוא הדין שבא לה מן הפחד עשו בגדי שרד הם המלבושין דאתלבש שהוא מיכאל כהנא רבא שהיו מכוונין בעשיית לבושין תתאין לעשות לבושין עילאין להלביש למיכאל, לזה אמר עשו בגדי לא את בגדי, ובלבושין של אהרן את בגדי הקדש אשר לאהרן לפי שהן טפלה למה שלמעלה מהם שהם לבושין של מיכאל, ואמר בלבושין של מיכאל לשרת בקודש שהוא משרת במקדש של מעלה שהוא קודש ודאי, אמנם למטה נאמר השוכן אתם בתוך טומאתם, לזה לא נאמר בלבושין של אהרן לשרת בקודש, ואמר בגדי השרד שהם משרדים ומורידים קדושה למה שלמטה מהם, וכן ויעש את האפוד ויעשו את החושן ויעשו את מעיל האפוד ויעשו את הכתונת הכל בה"א הידיעה לומר שהיו מכוונים בכל דבר ודבר לעשות אחר רוחני להלביש לכהן עליון ואח"כ הגשמי להלביש הכהן התחתון שהוא אהרן. וכן אר"ש הני מאני דלבושין דכהנא כולהו רזא עילאי איהו למהוי לבושי דלתתא כגוונא דלעילא:

פסוק לב

ותכל כל עבודת אהל מועד. היל"ל ויכלו החכמים ולהחזיק להם טובה מאחר שטרחו ועשו, אלא אמר ותכל לומר שכלתה מאליה כמו שאמרנו, וביום הכפורים ירד משה ועשו בו ביום נדבה והביאוה בב' בקרים והתחילו במלאכה בי"ג בתשרי ונשלמה בכ"ה בכסלו, וכן ותכל בגי' בכ"ה בכסליו נגמרה סר"פ' שע"י בשר ודם א"א להשלימו לא בשנה ולא בשנתים, לזה נקראת משכן העדות שהכל מעידין עליו שנעשה בסיוע אלהי. וכן אמר במדרש א"ר חנינא בכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן ונעשה מקופל עד א' בניסן והיו ישראל מרננין על משה לומר למה לא הוקם המשכן מיד שמא דופי אירע בו, והקב"ה חשב לעכב שמחת המשכן עד חודש שנולד בו יצחק, ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה בו מלאכה א"ל הקב"ה עלי לשלם לו מה שלם לו חנוכת חשמונאי:

ותכל כל עבודת ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו. יש לשאול אחר שכלתה כל העבודה מה נשאר עוד לעשות שאמר ויעשו בני ישראל, ועוד בני ישראל לא עשו שום דבר אלא הביאו הנדבה והעשייה היתה ע"י החכמים, שנאמר ויעשו כל

חכם לב את המשכן, ושאר הכלים ע"י בצלאל ואהליאב, ועוד שאמר ככל אשר צוה ה' את משה ומהו הצווי אלא הצווי הוא שאמר הקב"ה ועשו לי מקדש ולא אמר ויעשו לי משכן, אלא אמר הקב"ה המשכן הוא דוגמת האדם, במשכן יש קדש הקדשים, ובאדם יש המוח, במשכן יש ארון וכרובים, ובאדם יש הלב והריאה שהיא חופפת עליו בכנפיה, במשכן יש שולחן, ובאדם יש כבד, במשכן יש מנורה בז' קנים, ובאדם יש ב' עינים וב' אזנים וב' נחירים והפה בכללם, ובכלל תמצא דמות גביע באף, פרח באוזן שהיא פתוחה כמו פרח, כפתור הוא גלגל העין. יש במשכן מזבח העולה, ויש באדם האצטומכא, יש במשכן קרשים, ויש באדם צלעות, יש במשכן אדנים, ויש באדם כתנות עור, יש במשכן עורות תחשים מלמעלה, ויש באדם עור הראש, יש במשכן מזרקים, ובאדם יש מעיים, במשכן בריח התיכון, ובאדם חוט השדרה לזה אמר ועשו לי מקדש יקדשו איבריהם שהם דוגמת המשכן, ושכנתי בתוכם לא אמר בתוכו אלא בתוכם ממש בתוך איבריהם, לזה אחר שכלתה עשיית המשכן וידעו שהם דוגמתו עשו הצווי שקדשו עצמן:

עוד נאמר שאמר ויעשו בני ישראל וגו', שהמון העם שלא עשו מלאכה היו דואגים ומתאוים ואומרים, מי יתן שהיינו יודעים לעשות מלאכת המשכן והיינו עושים הכל, והקב"ה חשב להם המחשבה כמעשה כאלו עשו הכל, זהו ויעשו בני ישראל את כל אשר צוה ה' את משה, וכה"א ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו בני ישראל את כל העבודה, לזה נאמר וכבוד ה' מלא את המשכן ב"פ, שהוא רמז על גופם של ישראל שנתקדש וכדאים הם לשכון כביכול בגופן ועל המשכן. ותמצא במלאכת המשכן נאמר מעשה חש"ב בגימ' יש, רמז לחכמה עילאה ששם המחשבה, ובבגדי כהונה נאמר מעשה רוקם, רקם גי' שם, רמז לחכמה תתאה שנקרא שם בשכמל"ו, כי הכוונה היא לחבר את האהל להיות אחד, והבן:

פסוק לג

ויביאו את המשכן אל משה, היל"ל ויביאו את כל הכלים אל משה, כי המשכן נקרא אחר שהוא שלם בהקמתו נקרא משכן, אבל כאן כל אחד הביא מה שעשה כמו שמונה והולך קרשיו קרסיו בריחיו עמודיו וגו' את הארון ואת השלחן את המנורה ואת מזבח העולה את מזבח הנחושת את קלעי החצר את בגדי השרד, א"כ כלים הביאו לא משכן, ועוד למה הביאו למשה יתקבצו כל העדה ומשה עמהם ויקימוהו. זה יובן ממה שאמרו במדרש תנחומא ז"ל, כיון שנגמרה מלאכת המשכן היו יושבים ומצפים אימתי תבא שכינה ותשרה בו, והיו מצטערים הכל מפני מה לא שרתה שכינה עליו, מה עשו הלכו להם אצל כל חכמי לב ואמרו להם ומה אתם יושבים העמידו אתם את המשכן ותשרה

שכינה בו בינותינו, היו מבקשים להעמידו ולא היו יכולין וכשהם חושבים להעמידו הוא נופל, מיד הלכו אצל בצלאל ואהליאב אמר להם בואו אתם והעמידו המשכן שאתם עשיתם אותו שמא ע"י ראוי לעמוד, מיד התחילו להעמידו ולא יכלו התחילו משיחים ומרננים ואומרים ראו מה עשה לנו בן עמרם שהוציא כל ממוננו במשכן והכניס אותנו לכל הטורח הזה ואמר לנו כי הקב"ה יורד מן העליונים ושוכן בתוך יריעות עזים. ולמה לא היו יכולין להעמידו אלא שהיה משה מצר על שלא נשתתף עמהם במלאכת המשכן, הנדבה נתנה על ידי ישראל והמלאכה נעשית ע"י בצלאל ואהליאב, ולפי שהיה משה מצר העלים הקב"ה מהם ולא היו יכולין להעמידו, נכנסו כלם אצל משה ואמרו לו משה רבינו כל מה שאמרת לנו עשינו וכל מה שצויתנו ליתן ולהוציא נתנו הכל והרי כל המלאכה לפניך שמא חסרנו שום דבר או יתרנו על כל מה שאמרת לנו ראה הכל לפניך, והיו מראין לו כל דבר ודבר שנאמר ויביאו את המשכן אל משה את אהלו ואת מכסהו קרסיו קרשיו בריחיו וגו' את הארון וגו את השלחן וגו', וכן כל דבר ודבר אמרו לו כך וכך אמרת לנו לעשות, ועל כל דבר אומר להם הן, אמרו לו ואם כן למה אינו עומד והיה משה מצר על דבר זה שמא לא יעמוד גם כן על יד משה, אמר לו הקב"ה לפי שאתה מצר שלא היה לך חלק ועשייה במשכן ובמלאכתו לזה לא יכלו להעמידו, בשבילך כדי שידעו כל ישראל שאם על ידך אינו עומד שוב אינו עומד, ואיני כותב לו הקמה אלא על ידך, שנאמר ויקם משה את המשכן, אמר משה רבש"ע איני יודע להעמידו א"ל עסוק בידך ואתה נראה כמעמידו והוא עומד מאליו, ואני כותב עליך שאתה מעמידו שנאמר ויקם משה את המשכן כו' ע"כ. וכפי מה שפירשנו שהיה נותן בו הנשמה בבחינת האצילות, לזה קם על ידו, ולפי שאותה נשמה ואותה חיות שהיה נותן בה היה על ידי השמות לזה אמר לו הקב"ה אתה עסוק בידיך ואתה מראה בו וגו' והוא עומד מאליו:

ובזוהר ויביאו את המשכן אל משה, אמאי, בגין דההיא שעתא זווגא דמשה לאזדווגא ועל דא ויביאו את המשכן אל משה כמה דאייתי כלה לגבי חתן בגין דהא בקדמיתא איצטריך לאעלאה כלה לגבי חתן כד"א את בתי נתתי לאיש הזה לאשה ולבתר איהו ייתי לגבה דכתיב ויבא אליה, וכתיב ויבא משה אל אהל העדות, והכא אמאי כתיב ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו, בגין דהוא אתתקן בה היך אתתא דאתתקנת ואתקשטת לגבי בעלה, ובההיא שעתא דאיהי מתקשטא לא אתחזי לבעלה למיעל לגבה, וע"ד ולא יכול משה:

עוד בזוהר ויביאו את המשכן אל משה דאיהו מריה דביתא לאחזאה בתיקונא דביתא וליה איצטריך למחזי תיקונתא וזין דילה ולא אתיהיבו לאחרא לאסתכלא ולמחזי בה

באינון סתרין ובאינון רזין דילה בר משה בלחודוי, ועל דא ויביאו את המשכן אל משה את אהלו ואת כל כליו וגו' וכד איתיאו ליה למשה כלא איתיאו ליה בשייפין ידיעאן כל חד וחד לאתקנא שייפא בשייפא לאעלא דא בדא, וכד הוו בעאן לאתקנא דא בדא ולאעלא דא בדא לא הוה סליק בידייהו, כיון דיהבו ליה למשה מיד כלא אסתליק בידיה וכל שייפא ושייפא הוה אסתליק ועאל בדוכתיה, הה"ד ויקם משה את המשכן וכתיב הוקם המשכן, ע"כ:

פרק מ

פסוק א

וידבר ה' אל משה לאמר בחדש הראשון תקים את המשכן ושמת שם את ארון העדות וגו' והבאת את השלחן וגו' ונתת את מזבח הזהב ונתת את מזבח העולה וגו' ונתת את הכיור וגו' ושמת את החצר וגו', ואמר אחר כן ולקחת את שמן המשחה ומשחת את המשכן וגו' ומשחת את מזבח העולה וגו' ומשחת את הכיור וגו' והקרבת את אהרן וגו' והלבשת את אהרן וגו' ואת בניו תקריב וגו', ואמר ויעש משה ככל אשר צוה ה' אותו כן עשה, ובמעשה אמר ויקם. משה את המשכן וגו', ויתן את העדות אל הארון וגו' ויתן את השלחן וגו' וישם את מזבח הזהב וגו' וישם את הכיור, ויקם את החצר, ולא נזכר מה שאמר לו ולקחת את שמן המשחה ומשחת את המשכן ומשחת את מזבח העולה ואת הכיור, ומה שאמר גם כן והקרבת את אהרן והלבשת את אהרן, ואת בניו תקריב, כל זה לא נזכר, ואמר ויעש משה ככל אשר צוה ה' אותו כן עשה, וכאן לא אמר שעשה. אבל בפרשת צו שם אמר וידבר ה' אל משה קח את אהרן ואת בניו ואת שמן המשחה וגו' ואת כל העדה הקהל וגו' ויקרב את אהרן וגו' ויקח את שמן המשחה וימשח את המשכן ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו ויקרב את בני אהרן גו', ושם פירש"י ז"ל שפרשה זו ז' ימים קודם הקמת המשכן נאמר ואין מוקדם ומאוחר בתורה עוד יכולין לומר שלא משח את המשכן כאן עד שהקריב אהרן ומשחו כדי לעשות משיחה אחת לכל המשכן ולכל אשר בו ולמזבח ולכיור ולאהרן ולבניו, ולא עשה זה ביום הקמת המשכן לפי שהיו ישראל מרוב שמחתם שהוקם המשכן אחר ששום אחד לא היו יכולין להקימו ולא היו משימים לב להמשחתו של אהרן, אחר כך כשיקרב אל המזבח לשרת יאמרו מאליו הוא קרב, לזה רצה משה לעשות משחת אהרן ומשחת בניו והקרבתו והקרבת בניו ביום אחר כדי שכלם יפנו אליו ויראו המשחתו ולא יאמרו מאליו הוא קרב לכהונה, והקב"ה הסכים על ידו ואמר לו קח את אהרן ואת כל העדה הקהל וגו' ויעש משה ותקהל העדה וגו', ויאמר משה אל העדה זה הדבר אשר צוה ה' לעשות, ויקרב

משה את אהרן וגו', ויקח משה את שמן המשחה וגו', כי רצה משה לעשות המשחתו של אהרן שמחה בפני עצמה ולא תתערב שמחת הקמת המשכן עם שמחת המשחתו של אהרן, והקב"ה הסכים על ידו, וכתב זאת משחת אהרן ומשחת בניו, ולזה כאשר אמר לו בפרשת צו קח את אהרן ואת שמן המשחה לא אמר ומשחת את המשכן ואת המזבח ואת אהרן ואת בניו כמו שאמר כאן, כי כבר נאמר כאן הצווי ולא נאמר שם אלא זכרון דברים להפיס דעתו של משה והסכים למה שכוון משה:

פסוק יז

ויהי בחדש הראשון וגו' הוקם המשכן ויקם משה את המשכן. הוקם משכן העליון, ומשה הקים התחתון, אע"פ שבהקמת התחתון הוקם העליון והיה לו להקדים התחתון עכ"ז מפני מעלתו והוא התכלית הקדימו, אבל בהקמתו של משה שאמר ויקם את המשכן ואח"כ אמר ויתן את אדניו, והאדנים היה לו ליתנם תחילה שהם למטה שנאמר ושני אדנים תחת הקרש האחד והם היסוד, ועוד אומר אח"כ וישם את קרשיו והקרשים הם המשכן, וכבר אמר ויקם את המשכן שהם הקרשים, ועוד אמר אחר כך ויקם את עמודיו. זה יובן ממאמר הזוהר זה לשונו, ויקם משה את המשכן בההוא זמנא דאילין סמכין אתקמו ואתיהיבו באתרייהו ההוא זמנא אתרפו ואתעברו מאתרייהו סמכין באתר סטרא אחרא, ועל דא ויתן את אדניו מאי ויתן אלא אוליפנא דחמא משה לסמאל חייבא דאזיל ושט לגביה לקטרגא ליה, וכדין אתקיף ביה משה וקשיר ליה קמיה ואוקים למשכנא ויהב ליה סמכוי, וכתיב ויתן את אדניו ויתן בתקיפו שלא יכיל בר נש אחרא לשלטא עליה ולמיהב סמכין באתרייהו כמשה דהא בתקיפו רב אוקים ליה, ההוא יומא דאיתקם משכנא חד בניסן הוה וההוא יומא תקיפו דסטרא אחרא הוה בעלמא, דהא ביומי ניסן אמרי ריש תורא בדיקולא סליק לאגרא ושדי דרגא מתותך, ובניסן שרי משה וחמא ליה לסמאל אזל סחרניה לעכבא ליה ואתגבר משה עליה, וכדין ויתן את אדניו שרי הוא ויהב לתתא ושרי מאן דשרי ויהב לעילא, ת"ח ויקם משה האי סטרא דקדושה ואשתקע סטרא אחרא מסאבא, ויתן להאי סטרא דקדושה ואתרפיא האי סטרא אחרא מסאבא, ולבתר ויתן את בריחיו ולבתר ויקם מ"ט בגין דיהא שירותא וסיומא בקימה, שרי בקימה וסיים בקימה בגין דבכולא בעי שירותא וסיומא בקימה, ע"כ:

ובזה יובן שאמר ויהי בחודש הראשון, שכל מקום שנאמר ויהי הוא לשון צער דאיהו יומא דתקיפו דסמאל וחמא משה לסמאל אזיל סחרניה ואתגבר עליה ואתקיף ביה ואקים למשכנא, זה היה הצער:

ובויקרא רבא היה. משה מפרק המשכן ומעמידו ב' פעמים בכל יום כל ז' ימי המלואים, רבי חנינא הגדול אומר ג"פ שאמר הקם תקים ויקם, אחד לתמיד של שחר ואחד למלואים ואחד לתמיד של בין הערבים. ואפשר עוד לומר שאמר תקים כנגד המשכן שהקימו משה, הוקם כנגד בית ראשון שהוקם מאליו, ויקם כנגד בית שני שהקימו ע"י צער:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. כי הספור בענין המשכן וכליו וחקירה בתכונת צורותיו אע"פ שאין ביה"מ קיים מצוה גדולה היא, וכן ארז"ל כל העוסק בפרשת קרבנות כאלו הקריב הקרבן עצמו. וכן אמרו בתנחומא צו ז"ל כשהקב"ה הראה רח קאל צורת הבית אמר יחזקאל לפני הקב"ה רבש"ע עד עכשיו אנו נתונים בגולה ואתה אומר הודיע לישראל צורת הבית הנח להם עד שיעלו מהגולה ואח"כ אמור להם, א"ל הקב"ה ובשביל שבני נתונים בגילה יהיה בנין ביתי בטל, א"ל הקב"ה גדול קריאתם בתורה כבניינה לך אמור להם יתעסקו לקרות בצורת הבית בתורה ואני מעלה עליהם כאילו עוסקים בבנין הבית ע"כ. דייק שאמר וכי בשביל שהם נתונים בגולה יהא בנין ביתי בטל משמע שאם אינם עוסקים בענין ב"ה וצורותיו כאלו בטלה ח"ו בנין ב"ה:

פסוק לד

ויכס הענן את אהל מועד וגו' וכבוד ה' מלא את המשכן. במדרש אמר רבי יהודה למלך שהיתה לו בת קטנה עד שלא הגדילה ובאה לידי סימנים היה רואה אותה בשוק ומדבר עמה בפרהסיא במבוי ובחצר כיון שהגדילה ובאה לידי סימנים אמר המלך אין שבחה של בתי שאהא מדבר עמה בפרהסיא אלא עשו לה אפליון וכשאהא צריך לדבר עמה אדבר עמה, כך כתיב כי נער ישראל ואהבהו, במצרים ראו אותו בפרהסיא שנאמר ועבר ה' לנגוף את מצרים, בים ראו אותו בפרהסיא שנאמר וירא את ישראל את היד הגדולה, והיו עוללים מראים אותו באצבע ואומר זה אלי ואנוהו, בסיני ראו אותו פנים בפנים שנאמר ה' מסיני בא, כיון שעמדו ישראל על הר סיני וקבלו התורה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע נעשו אומה שלמה אמר הקב"ה אין שבחן של בני שאהא מדבר עמהם בפרהסיא אלא עשו לי משכן וכשאני מדבר עמהם אהיה מדבר עמהם מתוך המשכן, הה"ד ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וגו':

גימטריאות

אלה פקודי המשכן, ס"ת בגימ' ה"ס, שהוא אדני, והוא המפקד וממונה על העולם והוא שרו של עולם:

עשה. בגימ' שלמה, ולכך מוטעם רמז על המלכות, אחיסמך למטה דן, ס"ת כהן, לומר כיון שזכה למלאכת המשכן כאילו זכה לכהונה:

ככר לאדן. אע"פ שעשו העגל לא דן אותם לכף חובה בזכות הככרים שהתנדבו:
לעמודים. לעמו דים, דיים שכרם לעולם הבא:
וצפוי ראשיהם. רמז שיצפה ראשיהם של ישראל ויגן עליהם, שנאמר סכותה לראשי ביום נשק. ראשיהם, אשריהם:
וחשק. שיחשוק בהם:
תנופה. תנו פה להלל ולהודות להקב"ה בקול תודה וזמרה והלל:
פחי הזהב וקצץ פתילים, רמז שכל מי שיעורר על הכהונה או ירצה להיות כהן בלי כהונה נעשים לו פחים ומוקשים, פתילים כל מי שלבו נפתל ועקש מקצצים אותו ומענישים אותו זהו וקצץ פתילים. פתוח"י חותם, פתו חי, שמי שנותן פתו לדל חי לעוה"ב, והוא חתום בצרור החיים, זהו פתוחי חותם:
זכרון. זך רון, ר"ל שהרון שהיא התפלה וההלל יהיה זך בלי שמרים, ר"ל שיהיה בכוונה בלי שום הרהור:
יהלם. מילה, רמז שמי שהוא מהול הוא תחת כסא הכבוד, זהו ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, ונאמר כאן ספיר ויהלום:
ולא יזח החשן. רמז על הכהן כשלובש הבגדים שלא תזוח דעתו עליו ויתגאה:
ותכל כל. ותכלכל, לפי שהיתה כלכלה ופרנסה לישראל בזכות העבודה:
מסך שער החצר. ר"ת משה כאומן שעושה מלאכה וחותם שמו עליה:
קטורת סמים כאשר. ס"ת תמר שמתמר ועולה:
נשלם ספר שמות אמרתי להעתיק בזה ענין יקר ליח"ג מפ' היקר צדה לדרך על התורה, מהגאון המקובל בעל באר שבע ז"ל, בפ' כי תשא:
וראית את אחורי ופני לא יראו כו'. נשאלתי לפרש מה שקבלתי אני מפי מורינו המקובל הגדול מהר"י סרוק ז"ל בסוד פנים ואחור. ולמה כתיב יראו בלשון רבים וכן פני ילכו וכן אם אין פניך הולכים. ועוד למה כתוב את אחורי ואילו גבי פני לא יראו לא כתיב את, ומהו כוונת רז"ל וראית את אחורי הראהו קשר של תפילין לכאן. ואני בעניי את אשר אני קבלתי מפי מורי אגלה למכ"ת בקצור מופלג כפי חק החיוב המוטל עלי לגלות טפח ולכסות טפחים. אני טרם אחלה לדבר אציג לפניך הצעה קטנה ומתוכה תעמוד על כוונת ענין עמוד הזה בשלימות, אמרו חרמי האמת בספר הזוהר אנפי רברבי אנפי זוטרי, זעיר אנפין, פנים מאירות פנים שאינן מאירות, וזה פירושו כל י' ספי' בכלל נקראות פנים אבל יש פנים למעלה מפנים עד פני מלך עליון הנקרא כתר, והם נחלקו לג' מעלות, והמעלה ראשונה נקרא' אנפי רברבי והם כתר חכמה בינה, והמעלה השני' נקרא' אנפי

זוטרי והם גדולה גבורה ת"ת, וזעיר אנפין הוא ת"ת ביחוד, והוא פני יעקב החקוק בכסא הכבוד כי הוא מדתו ויעקב נקרא ג"כ קטן וזאת הספי' נקראת אדם, והוא האדם הגנוז בסוד תקוני הזקן המוזכר בספר הזוה' והוא האדם העליון הרמוז במראה יחזקאל ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם וגו', כי יחזקאל ראה במרכבה תחתונ' הרומזת למרכבה העליונה ועליו כתיב נעשה אדם בצלמנו וכו', כי ספי' כתר נקרא אדם עילא לפי שהוא ראש האצילות וסובב וסובל את כל הספי' וזאת הספי' ת"ת הוא ראש עולם הבנין וסובב וסובל את כל הספ' התחתונים בשליחותו ושלוחו של אדם כמותו לכן אמר' ספי' כתר נעשה אדם בצלמנו וכו' דהיינו זאת הספי' ת"ת ובו כלולים ד"ן שמו' ההוי"ה בסוד ד"ן אנכי וכו' בסיד ע"ב תיבות ורי"ו אותיות החונו' על הים על דרך האמצעי מג' דרכי' הרמוזי' בצירוף שם ע"ב אותיות שהם חסד דין ורחמים, לפי שזאת הספי' ת"ת היא המכריע כמפורש בספר הזוהר בפסוק ויסע ויבא ויט, וזאת הספי' נקרא' ישראל סבא כי הוליד י"ב שבטים העליונים והם י"ב צינורות עינות מים היוצאים מן המקום שם העצם יהו"ה הרומז לזאת הספי' ת"ת ואלו הם, יהו"ה יהה"ו יוה"ה היו"ה הוי"ה ההי"ו והי"ה ויה"ה והה"י ההו"י היה"ו הוה"י, והם י"ב חותמות של הקב"ה והם י"ג שבטים לשבטי ישראל כי חלק יי' עמו יעקב חבל נחלתו, וזאת היא נחלה בלא מצרים כשעולה למעלה למעלה עד כתר שאין שום שר משרים החיצונים שולט שם כלל ועל כן אין מזל לישראל, והוא בעל השיבה שנא' מפני שיבה תקום והדר פני זקן שקנה חכמה, ובשם זה הרומז לת"ת ניתנה התורה, וזהו סוד מה שארז"ל בפ' הרואה והתפאר' זו מ"ת, וזאת הספי' ת"ת הוא פני משה כפני חמה כי הוא ראה באספקלריא המאירה דהיינו ת"ת שעליו נאמר במראה ולא בחדות אשר לא זכו לה שאר נביאים כי הם ראו באספקלריא שאינה מאירה דהיינו מלכות ולכל היותר עד נצח, ואפי' שמואל הנביא רבן של כל הנביאים לבד משה רבינו לא עלה השגת נבואתו רק עד נצח ולא יותר ולכן אמר וגם נצח ישראל לא ישקר, כי המדרגות הם על סדר תורה נביאים וכתובים, תורה דהיינו ת"ת הנקרא תורה שבכתב למשה, נביאים דהיינו נצח הוד הנקראים מראות הצובאות לנביאים. כתובים דהיינו מלכות לדוד ושלמה ודניאל וכיוצא בהם ולכן אמר דוד רוח יי' דבר בי והיא נקראת חכמת שלמה והיא נקראת פנים שאינן מאירות, ת"ח נקרא פנים מאירות וזהו סוד הפסוק יאר ה' פניו אליך, פי' יאר יי' שהוא ת"ת פניו מאירות אליך מלכות, וזהו סוד הפסוק פנים בפנים דבר יי' עמכם, וכן הפסוק שאמר כי עין בעין נראה אתה י"י והוא דבוק ת"ת במלכות אבל גבי משה כתיב פנים אל פנים ויש חילוק גדול בין פנים בפנים יבין פנים אל פנים והוא דבוק כתר בת"ת כי מדרגת משה רבינו היתה יותר

גדול' הרבה מאד ממדריגת ישראל ולכן אומרים בברכת קדוש הלבנה עטרת תפארת, וכבר ידוע שספירת מלכות נקראת לבנה וכו' והיא מדתו של דוד בסוד ראויה היתה בת שבע לדוד משנת ימי בראשית אלא שאכלה פגה, כי דוד הוא אדם ורצה לתקן מה שקלקל וחטא אדם כנודע ולא תיקן בשלימות עד שיבא בן דוד משיחנו ואז יהיה מתוקן לגמרי לכן אנו אומרים בגמר ברכת קדוש הלבנה דוד מלך ישראל חי וקיים וזאת הספי' מלכות שהיא מעלה הג' נקראת תפלין ש"י כי הקב"ה שהוא ת"ת מניח תפילין ותפילין של ראש הם ד' בתים והם חכמה בינה גדולה גבורה שבהם מתאחדת ספיר כתר עם שאר כל הספירות כי כל פרשה ופרשה שבתפילין רומז לספי' מיוחדת הנז', כי הפרשיות של תפילין הראשונה היא קדש לי כל בכור והיא חכמה והיא סוד הבכורה שהיא ראשונה להשגתנו כי היא ראשית כל הספירות הנאצלות מן הכתר הנעלם, וכמו שהבכור הוא ראשית אונו של אביו כך החכמה הוא מראשית הנמשכת מן הכתר ולפיכך נאמר ראשית חכמה יראת י"י, וכבר ידוע שהכתר נקרא יראת י"י וכתי' כי הוא ראשית אונו וגו', נמצאת למד כי פרשת קדש לי כל בכור היא סוד החכמה, פרשת והיה כי יביאך י"י היא סוד בינה שיש לה נ' שערים כנודע והיא סוד היובל והגאולה ובה יצאו ישראל ממצרים ולפיכך נזכר יציאת מצרים בתורה נ"פ כלומר ע"י בינה שיש לה נ' שערים נפתחו לישראל ויצאו ממצרים שאלמלא נפתחו נ' שערי בינה לא היה יכולת לישראל לצאת ממצרים לפי ששרו של מצרים הוא בכור שבשרים ולא היה יכול לו אלא הבינה והכל מכח בכור עליון קדש לי כל בכור כנזכר, ולפיכך נקראת בינה רחובות הנהר ונחלה בלי מצרים לפי שהוא למעלה מכל השרים החיצונים המצירים לישראל ואין להם שם אחיזה ושליטה כלל, פרשת שמע ישראל היא סוד הספירה הנקראת גדולה שהיא מדת. א"א שנקרא אוהב ועליו נאמר ואברכך ואגדלה שמך וגו' וכתיב זרע אברהם אוהבי לפי שהוא הכיר את השם וקיבל עול מלכות מאהבה, פרשת והיה אם שמוע היא סוד ספירת הגבורה שהיא פחד יצחק והיא מדה"ד כי כל הפרשה הזאת מדברת על העונשין השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף י"י בכם וגו', נמצאת למד כי בתפילין של ראש מתאחד ת"ת בחכמה בינה גדולה וגבורה שבהם מתאחדות כל העשר ספירות ולפיכך נקראים התפילין תפארת כמו שנאמר ליחזקאל פארך חבוש עליך, וזהו הסוד שארז"ל וראו כל עמי הארץ כי שם י"י נקרא עליך אלו תפילין שבראש, כי שם י"י הוא רומז לספירת ת"ת והוא מניח תפילין של ראש, נמצאת למד המניח תפילין הוא עומד במקום ת"ת ועליו נאמר ישראל אשר בך אתפאר ואתפאר לשון תפילין כמו פארך חבוש עליך ואחר שהודענוך אלו העקרים של תפילין של ראש יש לנו להודיעך כי תפילין של

יד כנגד ספירה העשירית הנקראת מלכות ולפיכך מניחין אלו ארבע פרשיות הנ"ל בבית אחד וקושרין אותה ביד השמאל שהיא יד הגבורה לפי שהפרשה רביעית היא פרשת הגבורה כמו שאמרנו והיא יד כהה מדה"ד הרפה לפי שהיא רק ענף מן הגבורה ועל כן נקראת זאת הספירה קשר של תפילין והוא צורת דל"ת והיא רמוזה בדל"ת רבתא דאחד לפי שהיא קושרת ומתאחדת לכל הספירות העליונות והיא דלת ופתח לכנוס בה לכל הספירות העליונות, ועוד שכל השפע היורד מן הספירות העליונות לתחתונות באים אליה והיא נקראת אחורית כי היא אחרית האצילו' והיא הנראית והנגלית בעין הלב יותר מכל הספירות ועליה נאמר וראית את אחורי בעין הלב, וזהו שארז"ל הראהו קשר של תפילין כלומר מלכות ולפי שהיא עקרת הבית של ת"ת שנאמר כתפארת אדם לשבת בית בסוד אדם וחוה ד"ו פרצופין לכך נאמר בכל ביתי נאמן הוא כלומר שנכנס לפני ולפנים בזאת הספירה הנקראת בית דהיינו מלכות כמו בן בית נאמן, לאפוקי גבי אברהם אבינו כתיב והוא יושב פתח האהל אבל לא נכנס לפנים מפתח האהל, ובמלת את אחורי בא לרבות כמה אחורים לאחורים הנראים וכולם קשורים בה ויחזקאל לעד בפסוק וכמראה המראה אשר ראיתי וגו' כי בו ט' מראות כנגד ט' אספקלריות המאירות ומתוכן ראה בתחתון והבין בעליון והמראה הזאת בקמ"ץ, ובקמ"ץ פת"ח וחול"ם תחתיו, להורות על ענין נפלא וחול"ם מניע הכל. ועאכ"ו יש פנים לפנים עד אין סוף ולכן שפיר אמר ופני לא יראו בלשון רבים לפי שהם רבים באמת והם אנפי רברבי אנפי זוטרי והם ד' בתים שבתפילין של ראש שמניח הת"ת על ראשו והם חכמה בינה גדולה גבורה, וכנגד ג' מעלות הנזכרים הזכיר הפסוק ג"פ פנים, וז"ש לא תוכל לראות את פני זהו אנפי רברבי שהם כתר חכמה בינה. ובמלת את פני בא לרבות אנפי זוטרי דרך רמז ואח"כ אמר בפירוש ופני לא יראו זהו אנפי זוטרי שהם גדולה גבורה ת"ת, פני ילכו זו מעלה השלישית דהיינו מלכות הנקרא מטטרון כי זאת הספירה האחרונה היא שלוחן של כל הספירות לעשות פעולתם בתחתונים הן לטוב הן למוטב ונקרא בשם שולחים, וארז"ל זה מטטרון ששמו כשם רבו וממטרון עולה למספר שדי ותחתיה בעולם הפירוד שליח שלוח ראש הנפרדים נקרא מטטרון וגם שמו כשם רבו כי כל דברים העליונים דוגמתם בעולם הנפרדים ולכן כתיב והיה בעבור כבודי וגו' וכאשר עבר הכבוד הזה אמר ילך נא אדני בקרבנו וגו' וכבר ידוע כי השם הזה של אדנות רומז לספירה זאת, וכאשר שמע משה שתלך זאת הספירה מלכות עם ישראל לא רצה בה כי היא מדה"ד אע"ג שהיא מדת הדין הרפה ואמר אם אין פניך הולכים שהוא ת"ת הנקרא זעיר אנפין כנזכר והוא קו המכריע אל תעלנו מזה. ואין להקשות על מה שקבלתי בפי' הפסוק ופני לא יראו

הלא אני כתבתי לעיל כי משה היה משיג לספירת ת"ת ולדעת קצת מקובלים השיג משה במ"ת שבע ספירות והם שבעה קולות הנזכרים במתן תורה. משום שי"ל שלא היה משה משיג מהות פנימיות של ת"ת ושאר ספירות העליונות רק שהיה מרגיש כי מן ספירת ת"ת בא אליו הדבור, ומה שהיו שאר הנביאים משיגים במדת לילה דהיינו במלכות והאבות ביסוד ומלכות יחדיו כמו שנאמר וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי היה משה משיג במדת יום דהיינו ת"ת וז"ש ושמי י"י לא נודעתי להם, ומה שביקש משה ואמר הראני נא את כבודך ר"ל הביינני פנימיות ותוכיות ספירת ת"ת לפני ולפנים ולא ניתן לו בקשתו, וכן פירש בהדיא המקובל הגדול הריקאנטי ז"ל בפרשת כי תשא והביא דמיון למי שרואה בשמש וכו'. ויש עוד דרכים אחרים בין המקובלים ז"ל כמפורש ברבינו בחיי ז"ל ושאר המחברים, ואני בעניי את אשר קבלתי כתבתי לא פחות ולא יותר ואת אשר תבחר הוא הקדוש:

ואני טרם אכלה לדבר אגלה למכ"ת מרגלית טובה שיש בידי בסוד מאמר הזה, וראית את אחורי הראהו קשר של תפילין. כבר ידעת משארז"ל שביקש משה באומרו הודיעני נא את דרכיך, מה שכר אתה נותן למוצאי חן בעיניך וכן פירש"י בחומש. וע"ז השיב לו הקב"ה וראית את אחורי, הראהו קשר של תפילין, כלומר הראהו כל מה שאפשר להשיג בד' רוחות עולם הזה שהוא נקרא אחור כנגד עולם הבא, בסוד אחור וקדם צרתני, ולמה לא אמר קדם ואחור צרתני, אלא לפי שעה"ז הוא קודם לאדם לעה"ב הלכך אמר אחור וקדם צרתני. וקשר של תפילין הוא צורת דל"ת הרומזת על ד' רוחות עה"ז. ועוד שהעה"ז הוא דלת ופתח ליכנס ולבא לעה"ב. ע"ד התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין כו'. ופני לא יראו, כלומר היו"ד שבתפילין ש"י והשי"ן שבתפילין ש"ר הרומז לשכר טוב הצפון לעה"ב כדכתיב להנחיל אוהבי יש וארז"ל ש"י עולמות וכמ"ש יובילו שי למורא. והכל הולך אל מקום אחד. כי אז ישיגו ישראל לספירה הנקראת י"ש והיא חכמ' אלהי' כמ"ש ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים וגו'. ושכר טוב זה אי אתה יכול לראות עכשיו בעה"ז כי עליו נאמר עין לא ראתה אלהים זולתך. וזאת הספי' חכמה קראוה חכמי הקבלה עין לא ראתה וכתיב ונעלמה מעיני כל חי וארז"ל אפילו מן המלאכים:

ואשר שאלת ממני לפרש למכ"ת מהו סוד שיעור קומה. דע שחכמי האמת קראו לספירת ת"ת שיעור קומה בסוד אברי המרכבה ופרקיה. והוא האדם הגנוז בסוד תקוני הזקן המוזכר בס' הזהר כנ"ל, ועליו א"ר ישמעאל כל היודע שעורו של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן עה"ב ואני ועקיבא ערבים בדבר כו'. ושיעור קומה רל"ו פרסאות וסימן

לדבר גדול אדוננו ור"ב כ"ח גי' רל"ו ורחבו ע"ז אלפים רבוא פרסאות וסי' לדבר תנו ע"ז לאלהים. ושיעורים אלו הוא סוד שפע ואצילות הבא ממנו. לא שיש לו שעור ממש חלילה וחלילה אלא שדברו בלשון נקיה שלא יכשלו בהם הוגי ה'. כאשר כנו לסודות אותיות השם, השם של הוי"ה העולה למספר ע"ב ע"ב גשרים ע"ד יו"ד ה"י וי"ו ה"י במילואו. כי כאשר כנו לחסד בשם מים כנו לאלו כחות עליונות האחודים בחסד בשם גשרים כי אין יכולת לעבור על המים בלא גשרים. וכך הוא בכל הכנוים שאמרו על הספי' דרך משל ודמיון כדי לשכך האוזן כמו שדברה תורה בלשון בנ"א. וכן מ"ש ר' ישמעאל אני מתפלל לבעל החוטם, ור"ל לספיר' חסד שיודע להאריך האף, ולכן נקרא ארך אפים, לבל יצאו שלוחיה חוצה לה טרם שיחל הנגף ולכן הוא בעלה וכופה אותה, כי האדון הוא בעל וכמ"ש ותהלתו אחטם לך. ואין הכוונה שהיה מתפלל לספירה זו ממש בלי שהיה מתכוון לעילת כל העילות המאציל כל הספירות שהרי כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, לא אמר לפני אלא על פני רמז לעשר ספירות כנודע. וכמו שדרז"ל אל תמר בו אל תמירני בו. אלא הכונה שהיה מתפלל אל עילת כל העילות שינהוג עמו דרך מדת חסד שהוא בעל החוטם. וכן הכוונה בכל ע"ס בזה הדרך כנז' בתשובת בר ששת. ונחזור לענייננו ונאמר כי מספר שעור קומה רל"ו רומז למספר שם המיוחד הרומז לספירת ת"ת. כיצד יו"ד ה"י ו"ו ה"י, י' פעמים י' הרי ק', י"פ ה' הרי נ', ו"פ ו' הרי ל"ו, ה"פ י' הרי נ', ס"ה רל"ו. ומלת פרסאות רימז שהוא פרס שמקבל שפע ואצילות מרבו שהוא עילת כל העילות, ועל זאת הספירה נאמר כי לא ראיתם כל תמונה לא אמר תמונה אלא כל תמונה לפי שהיא כוללת כל התמונות לפי שהוא קו האמצעי בסוד צורת וי"ו של שמו ונושא ששה קצוות והוא נקרא חקל תפוחין עם ספירות גדולה וגבורה והוא בינוני כלול מכל גווני התפוחים אדום ירוק ולבן והוא נקרא גוף השכינה כי כל הענין יחד יקרא שכינה. ובענין האצילות יחד הת"ת הוא הגוף וג' ספירו' העליונות הם הראש וגדולה וגבורה הם הזרועות והנצח וההוד הם השוקים והכליות ימין ושמאל והיסוד בברית מילה ומלכות הוא הוא הלב הרי צורת האדם. ויתר הדברים מפורשים באורך בספר הזוהר ואין כאן מקום להאריך. וקצת מהמקובלים אומרים שספירת מלכות הנקראת מטטרון מטעם שכתבתי לעיל הוא שעור קומה ועליו א"ר ישמעאל כל היודע שיעורו של יוצר בראשית כו' כי ספירת מלכות נקראת יוצר בראשית כדאיתא בספר היכל י"י וספירה זו נקראת אכתריאל שראה רבי ישמעאל כ"ג בעין הלב ולא בעין הגשמי, ולכן אמר ישמעאל בני ברכני כו' ודמות אדם לו שנאמר ממתניו ולמעלה דמות אדם ועל מצחו חקוק אכתריאל יה כו' והוא נקרא אדני קטן, וכל הדמיונים על זה אמור. והסוד

כי תמונה בגימ' פרצוף אדם, וכבר ידעת כי ספירת מלכות נקראת תמונה שהיא תמונה אחרונה ועליה נאמר ותמונה אינכם רואים וגו'. אבל ממנו ולמעלה אמר הנביא ואל מי תדמיוני וגו'. ומעתה אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אז תבין יראת ה' ודעת קדושים תמצא. וי"י יראנו נפלאות מתורת האמת כבקשת המשורר, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך:

ויקרא

פרק א

פסוק א

ויקרא אל משה וגו', לפי שלמעלה אמר ולא יכול משה לבא חל אהל מועד כי שכן עליו הענן, כי משה מרוב ענותנותו נתלבש בענוה ולא יכול לבוא, כמו שאמר תרגום ירושלמי והוה כיון ד לים משה לאקמא ית משכנא ורבי יתיה ית כל מנוהי וחשב משה בלביה ואמר טורא דסיני דבעיר רבוייה רבוי שעה וקדושיה קדושת שעה לא סליקית לגויה עד זמן דאתמר לי מן קדם ה' ברם משכנא דרבוייה רבוי דלעלם וקדושיה קידוש עלם דינא הוא דלא ניעול לגויה עד זמן דיאמר לי מן קדם ה', וכן אמר בזוהר כיון דאתקם משכנא קאים משה לבר אמר לא אתחזי למיעל אלא ברשותא, מיד ויקרא אל משה. ולמה אל"ף זעירא דאזער גרמיה:

עוד ויקרא אל משה, לא אמר ויקרא למשה, שהיה, נראה שלצורך קרא לו, אלא אמר ויקרא אל משה לא לצורך אלא לחבה, ומרוב חבתו זוכר שמו אע"פ שהוא לפניו, כי כשהוא מרחוק קורא אותו בשמו כדי להודיעו שהוא קוראהו, אבל כשהוא יושב לפניו אין צורך לקריאה אלא מרוב חבתו כדי להזכיר שמו ששמו חביב עליו קוראהו אע"פ שהוא לפניו:

עוד ויקרא אל משה ולא למשה, כאילו אמר אם יש לי שום קריאה היא אל משה, כמו שאמר המדרש משאוי שקשה לששים רבוא נוח למשה, שהם אמרו אם יוספים לשמוע עוד קול ה' ומתנו ומשה שמע וחיה, כמו שאמר במדרש אע"פ שדבר הקב"ה עם אדם הראשון ועם נח ועם אברהם יצחק ויעקב, הם היו יחידים בדורם אבל בדורו של משה היו שבעים זקנים בצלאל אהרן ובניו והנשיאים ולא קרא אלא למשה, זהו ויקרא, אם יש מי שהוא ראוי לקריאה הוא משה, לזה לא אמר למשה שהיה נראה שהוא הבדל פי' שהיה נראה למי קרא, משמע שהם ראוים לקריאה ומשיב למשה שהוא הבדל, לזה אמר ויקרא אל משה, מעולם לא היתה שום קריאה אלא למשה:

ובמדרש שאמר משה כבר עשיתי שליחותי, הוצאתים מארץ מצרים וקרעתי להם את הים הורדתי להם המן העליתי להם הבאר הגזתי להם השליו הקפתים בעננ כבוד ועשיתי להם המשכן, אמר מכאן ואילך מה יש לי לעשות עמהם, וישב לו, אמר לו הקב"ה חייך יש לך מלאכה גדולה מכל מה שעשית, ללמד לבני טומאה וטהרה ולהזהירם היאך יקריבו קרבן לפני, לזה אמר אל משה, כלו' כל מה שעשית הוא נקל, ופירוש אל כמו אל בפת"ח כמו וישם לאל מלתי, יש לך מלאכה גדולה וכו':

עוד במדרש. ויקרא אל משה, מה כתיב למעלה מן הענין פרשת המשכן כאשר צוה ה' את משה, למלך שצוה את עבדו ואמר לו בנה לי פלטרין על כל דבר ודבר שהוא בונה כותב שמו של מלך, בנה כותלים וכתב עליהם שמו של מלך, מעמיד עמודים וכתב עליהם שמו של מלך, מקרה קורות וכתב עליהם שמו של מלך, לימים נכנס המלך בתוך הפלטרין ועל כל דבר ודבר שהיה מביט היה מיצא שמו, אמר המלך כל הכבוד הזה עשה לי עבדי ואני בפנים והוא בחוץ, קרא לו שיכנס לפנים, כך בשעה שאמר הקב"ה למשה עשו לי משכן ועל כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב עליו כאשר צוה ה' את משה, אמר הקב"ה כל הכבוד הזה עשה לי משה ואני מבפנים והוא בחוץ קרא לו שיכנס לפנים, לכך נאמר ויקרא אל משה ע"כ. ויהיה פירוש וידבר ה' אליו שהיה קורא על כל דבר ודבר, מאהל מועד, פירוש אני בפנים והוא בחוץ, אני בפנים שהוא אוהל מועד, ופירוש לאמר מלשון רוממות כמו את ה' האמרת וגו', והרוממות הוא שיאמר לו ליכנס, ותמצא כאן קריאה ודיבור ואמירה, וכל אחד רמוז במקומו, כי קריאה היא מרחוק, ולזה לא אמר מי הוא הקורא, כמו שאמר בדבור וידבר ה' וגו', והדבור מקרוב, ואמירה בלחישה, והיה שם במשכן ג' מקומות, לפני ולפנים, ואוהל מועד וחצר המשכן, שהן כנגד ג' שמות אהיה הוי"ה אדני, ואמירה מלשון אימרא שעושין בשפת הבגד שלא יקרע, וזהו סוד הקרבנות שנאמר בהם ג' מדרגות, אשה ואח"כ ריח ואח"כ ניחוח, מלמטה למעלה והבן, כי קרבן הוא לקרב המדות, ועל זה רמזו ז"ל מי שאמרו לו לירד לפני התיבה פעם ראשונה מסרב, פירש"י ז"ל כלומר שאינו ראוי, שנייה מהבהב, כלומר הרי אני מזומן ומזמין עצמי, מלשון הב הב, שלישית פושט, כלומר פושט הטרדות והמחשבות, ויורד, ומסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול, והכל ברמז:

עוד אומרו לאמר. למד דרך ארץ שלא יכנס אדם לבית חבירו פתאום עד אחר קריאה ודבור. ויקרא בגימ' טוב ברחמים, שהקב"ה הוא טוב שנאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, הוי"ה במ"ק טוב, ומן הראוי שנפש החוטאת היא תמות שעברה על צווי הקב"ה אלא מרוב רחמיו על בריותיו לוקח נפש הבהמה תחת נפש האדם, זהו שאמר

קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, טוב באתב"ש נפש, הוי"ה במ"ק טוב, עשה ה' טובה עם בריותיו לקחת נפש תחת נפש, לפי שהאדם לא חטא אלא בנפש הבהמית שחמדה לאותה עבירה, וכשרואה ששוחטים לאותה בהמה והיא לא חטאה אז יתבייש ויאמר אוי לי זאת הבהמה לא חטאה ואני הוא החוטא והיא תשחט ותשרף, אז תכנע נפשו הבהמית שחטאה בה. וא"ת זאת הבהמה שלא חטאה הוא עול לה שתשחט, לזה אמר עולה אשה ריח ניחוח לה', שנפש הבהמה היא יורדת למטה וזו עולה למעלה, הואיל ובאה לכפרה על הבריות שלא יאבדו, שהעולם נברא בשבילם ולא יאבד עולמו, שכל אחד הוא עולם קטן, ולזה התחיל זה הספר שהוא ספר הקרבנות בויקרא שהוא גימ' טוב ברחמים, עוד ויקרא לשון זמון כמו יאכלו הקרואים, ועל מקראיה (ישעי' ד'). ויקרא, כאן רמז לו שמדת הדין עתידה לפגוע בבני אהרן והם מזומנין לה, ולזה רמז אדם כי יקריב מכם, לא אמר אדם מכם כי יקריב, אלא אדם כי יקריב מכם, רמז על אהרן שהוא אדם שהוא עתיד להקריב ב' בניה, וכן אמר הקב"ה בקרובי אקדש, בקרובי שהוא אהרן, וכן רמז ואמר מן הבהמה, בהמה בגימ' בן, ואמר דבר אל בני ישראל, לומר שהם כפרה עליהם ועליהם לבכות, כמו שאמר וכל בית ישראל יבכו את השרפה, זהו מכם, ועליהם נאמר אנחנו טמאים לנפש אדם, כי לא היו נשואים וכל אחד נחשב כחצי גוף ושניהם נקראים אדם, כמו שאמר בזוהר פרשת פנחס, ולזה על הבהמה יש רביע. מן הבקר, לא אמר ומן הבקר כמ"ש ומן הצאן, לומר מן הבהמה הוא ענין בפני עצמו רמז על בני אהרן כמ"ש. מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם, שהוא קרבן בהמות, אבל קרבן אדם שהוא אהרן, קרבנו מן הבהמה גימ' הבן, ולזה אמר קרבן לה', שה' בחר בהם:

פסוק ב

אדם כי יקריב. כשרוצין להקריב הקרבן, קודם כל דבר יקריב עצמו וישפיל רוחו וגופו, זהו מכם יהיה הקרבן, זהו לה' והוא קרבנכם, זהו מן הבהמה מן הבקר, ואם אין מקריב גופו ונפשו עם הקרבן זה אינו לה, זהו קרבנכם, זהו מן הבהמה ומן הצאן לבד תקריב וגו', כי לא לרצון יהיה, כי זבחי אלהים רוח נשברה:

עוד אמר מכם לרמוז על המילה, שאדם מביא בנו ומקריבו למילה ואינו יודע פן ימות, ולא עוד אלא שעושה סעודה מרוב שמחתו, וכן ארז"ל כי עליך הורגנו כל היום זו מילה, וכן מכם גימ' היא מילה ע"ה, זהו קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר וגו', זהו קרבנכם, אבל הקרבן העיקרי הוא מכם ממש:

עוד אדם כי יקריב. ר"ל שרוצה להתקרב אל הקב"ה ולחזור בתשובה, מן הבהמה, צריך לעשות עצמו כבהמה, שלא ירגז וירגיש משום בזיון שיבא לו, ויטה שכמו לסבול עול התורה ועול המצות כבהמה, ויהיה זה בב' זמנים, או מן הבקר, ר"ל בבקר בבקר, בעודו בבחרותו, זהו מן הבקר מן הבוקר יקום, ולא יאמר הן עוד היום גדול עדיין אני בחור עד שאזקין אעשה תשובה, כמה יש שאינם מגיעים לימי הזקנה, זהו מן הבקר מן הקבר מן הרקב, יש לו לירא שלא ימות ויקבר וירקבו עצמותיו וימי הזקנה עדיין לא באו, ומן הצאן, ר"ל קודם שיבאו ימי הזקנה אע"פ שלא עשה תשובה בבוקר שהוא בעודו בחור, והגיע לחצי ימיו, זהו הצאן במלואו צד"י אל"ף נו"ן גימ' קודם בא הזקנה, אז הוא איש טוב. עוד הצאן צד"י אל"ף נו"ן בגימ' איש טוב ע"ה, א"כ בשני זמנין יש לו להתקרב ולעשות תשובה, אבל התשובה המעולה הוא בעודו בחור, כאמרם ז"ל אשרי איש ששב בעודו איש, ולזה אמר אם עולה קרבנו, ר"ל המעולה היא מן הבקר, ר"ל בבקר כשהוא בחור, זכר זה כר, ראוי זה לקרבן להקריבו לפני ה', למנחה לה', כמו שלחו כר מושל ארץ, זכר, כרז, מכריזין לפניו ואומרים תנו כבוד. תמים בגימ' תנו כבוד עם ב' מלות, זכר במלואו זי"ן כ"ף רי"ש בגימ' זרע הנשמה, עזר הנשמה, מעשיו הטובים, וס"ת נפש. עוד זכר במלואו בגימ', מוכתר ביי'. עוד בגימ' שלם בכל האיברים. תמים בגימ' שלם בלא מום, חסר אחד, לפי שקורץ מחומר ונתלבש בגוף, וזה ותחסרהו, מעט וגו'. יקריבנו, המלאך מיכאל שהוא הכהן המקריב הנשמות לפני הקב"ה, ואמר יקריבנו ואח"כ יקריב אותו, שמקריבין אותו ומלוין אותו ממלאך למלאך עד שמקריבין אותו לפני הקב"ה, ולזה אמר יקריבנו אל פתח אוהל מועד, ואחר כך יקריבו אותו לפני ה', כי המלאכים הה כתות כתות זה למעלה מזה, וכל אחד ואחד אינו יכול ליכנס לפנים ממחיצתו, לרצונו, כי את כל אשר תאמר ינתן לה לבא עמה אל בית המלך. עוד יקריב אותו לרצונו, שיקריב הרצון ויכניע יצרו לעבודתו ית', עוד לרצונו לומר שרוח המקום נוחה הימנו ועושה לו רצונו, ופירוש לרצונו על הרצון שעשה לו שעשה רצונו כרצונו, וסמך ידו על ראש וגו', יש לו יד רמה ויש לו על מה לסמוך, ויש לו עלוי ומעלה, וזהו על ראש העולה:

פסוק ה

והקריבו בני אהרן הכהנים וגו'. בני אהרן הכהנים, בגימ' רמ"ח עצ"ם, ר"ל שמקריבין האיברים והעצמות, כמו שהעונות כתובים וחתומים על עצמות שנאמר ותהי עונותם על עצמותם, כן המצות הם כתובין וחתומים באיבריהם בכל אבר ואבר ובכל עצם ועצם, וכן בני אהרן הכהנים בגימ' חתם, וכן בגימ' מחשק, ר"ל מחשקו שחשק בתורה ובמצות, ורוזנים משחק לו. והקריבו בני אהרן את הדם, הידוע ששפך על למוד התורה,

בני אהרן הכהנים עם ג' מלות בגימ' תנא, הוא תלמו"ד, ל' למד את"ן מושבו, וזרקו את הדם, שאר הדם החומרי שבו זכה לאותה מעלה באותה אכילה שהיה אוכל לקיום גופו, אבל לא לפני ה' אלא פתח אוהל מועד, והפשיט שמפשיטים מלבוש החומר הם בגדים הצואים ומלבישים אותו בגד יקר, בגדים חמודים, מלבוש שכלי הם נקראים חלוקא דרבנן ומלבישין כל אותה מצוה לאבר הראוי לה, וזהו ונתח אותה לנתחיה, וחתן אותה לחתניה, שמזווגין כל אחד בראוי לו. ונתנו בני אהרן הכהן אש וגו', הוא אשה של תורה, וערכו עצים עי"ן צד"י יו"ד מ"ם גימ' ריקוחי, שעושין לנשמה מיני ריקוחין כדי שתוכל לקבל אותו עונג. וערכו בני אהרן את הנתחים את הראש ואת הפדר, שמורידין שפע מהראש שהיא הנשמה אל הגוף שנפרדה ממנו, אשר על העצים, מאותם ריקוחים אשר על האש, מאותו מזון אשר על המזב"ח בגימ' הזן, וקרבו וכרעיו ירחץ במים, במים העליונים, מימי החסד, קרבו כרעיו גימ' תרי"ג, יתר א', שהוא הגוף, יפרכסו ויתקנו כדי להעלותו לפני ה', כמו שהיו עושים בביכורים יום שהיו מגיעים לירושלים שהיו מפרכסים אותם, אשה זהו הנפש, ריח זה הרוח, ניחוח זו הנשמה שכולם מתקשרים זה בזה ונראים לפני ה', זהו לה', על זה נאמר והקטיר הכהן את, הכל המזבחה. ריח ניחוח לה', ר"ת למפרע לנר, להאיר לפני ה':

פסוק ט

עוד וקרבו וכרעיו ירחץ במים, שהמביא קרבן צריך לרחוץ תוכו וברו, קרבו זהו תוכו, וכרעיו הם ברו, ירחץ במים, ירחצם במי הבכי, ולא יתגאה בקרבן שהביא אלא יחשוב שכל מה שנעשה באותה בהמה הוא ראוי לכלם. ואם מן הצאן, שלא שב בתשובה בבקר, כלומר בבחרותו אלא שב קודם ימי הזקנה. שאחר שעשה כמה עונות וטעם טעם החטא כבש יצרו ועמד כנגדו והעיז לו פנים, וזהו מן הכבשים או מן העזים ואמר אחר כך לעולה, ובקרבן הבקר הקדים העולה שאמר אם עולה קרבנו מן הבקר, וכאן אמר מן הכשבים או מן העזים לעולה, לפי שלא טעם טעם חטא מעולם, לזה הקדים העולה, לומר שהוא עולה על הכל, ולזה תמצא בעולת בקר ד' פעמים עולה, לומר שהוא מעולה בד' יסודותיו, אמנם אם מן הצאן קרבנו אמר ב"פ עולה, לומר שב' יסודות שהם האש והרוח הם שעלו לעילוי אחר התשובה והב' אחרים צריכים כבוס או גלגול, כחז"ל כפי חכמתו ית'. ושחט אותו על ירך המזבח צפונה, לא אמר ושחט אותו לפני ה' כמו שאמר בעולת הבקר, לפי שבגדיו צואים ואין לבא אל שער המלך ולא אמר על המזבח אלא על ירך המזבח צפנה, לפי שנטה אחר הצפוני שהוא היצר, לזה אמר ושחט אותו לא אמר ושחט הכבש או העז אלא אותו, לומר שצריך להתודות ולשחוט יצרו, על ירך, על

המילה אם טימא אותה, צפונה נסתר, גם כן יעשה תשובה בסתר, כי חציף מאן דמפרסם חטאיה, אלא צפונה לפני ה', באותו פרק ובאותו מקום ובאותה אשה:
עוד בזוהר שחיטתן בצפון, דבעי למשחט להההוא דבההוא סטרא ועל דא אתמר זבחי אלהים רוח נשברה, בגין דיתבר רוחא דדינא ויתחלש דינא ומתגברין רחמי על דינא, ודא הוא רוח נשברה למהוי ההוא רוחא תקיפא נשברה ולא יתגבר רוחיה וחיליה, ובר נש בעי למיקם על מדבחא ברוח נשברה ואכסיף מעובדוי, בגין דהוי ההוא רוחא תקיפא תבירא וכלא בגין דדינא יתבסם ויתגברו רחמי על דינא:

פסוק יא

עוד צפונה לפני ה', שמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד. ביאור הענין הוא כי בעלי תשובה הם צפונים וטמונים שלא יראו אותם המקטרגים שעשה תשובה ויקטרגו עליהם, ולכך צפונה לפני ה' שהוא אדוק שם, כמו בנח שנאמר בו את האלהים התהלך נח, שלא יקטרג עליו מלאך המות ויתבע עלבון הזנות שאם יתבע עלבון הזנות לא ישאר לא נח ולא בניו, כמו שארז"ל כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולימוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים, ולזה לא נחתם גזר דינם על הזנות אלא על הגזל, כדי שישאר נח ובניו, ולזה היה נחבא שנאמר את האלהים התהלך נח, ולזה אמר לו לעשות תיבה שלא יראוהו המקטרגים, וזהו אמרם במקום שבעלי תשובה עומדים, לא אמר יושבים שמי שהוא עומד אין לו כ"כ נחת רוח כמו היושב, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, שעונג הצדיק הוא ללכת בשליחותו של מקום כמו המלאך שנאמר ונתתי לך מהלכים בין העומדים, וכן נאמר לירמיה שהיה מתרעם אמר לו אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד, לפי שאינו מתירא מן המקטרגים, שמעולם לא טעם טעם חטא ולא נתלכלכו בגדיו ואינם צריכים לא כבוס ולא לבון אלא הם עומדים בליבונה נקיים וזכים וברים, כי הלבוש אחר שנתכבס א"א לו לחזור כמו שהיה בעודו חדש, ולזה לא אמר וסמך ידו כמו שאמר בעולת הבקר לפי שאין לו הרמת יד, וגם לא אמר והפשיט שאין די לו בהפשטה אלא צריך שנוי מקום ושנוי מעשה, ויעשה עצמו כאילו הוא בריה חדשה, ולזה אמר ונתח אותו ואת ראשו ואת פדרו, לא אמר את הראש ואת הפדר בה' הידיעה כמו שאמר בעולת הבקר אלא את ראשו כפי ערכו, ולזה לא אמר ג"כ קרבו כרעיו בגימ' תרי"ג יתר א', רמז על הגוף שמתלבש בו כשבא לזה העולם בשליחותו של מקום, וזהו לפני ה' אינו יוצא ואינו בא, לזה והקרב והכרעים הידועים שהיו בו קודם שחטא ירחצם במימי התורה שהיא מטהרת הכל. והקריב הכהן את הכל, בעולת הבוקר לא אמר והקריב לפי שאינו צריך שיקריבוהו אחרים שהוא מקריב עצמו,

אבל זה מתבייש וצריך אחרים שיקריבוהו, ואחר כל זה עולה הוא, ובעולת הבקר לא אמר הוא, לפי שמתחלה ועד סוף היה צדיק, אבל זה שמתחלתו היה צדיק וסרח, אם עשה כל זה חוזר להויתו ולצדקתו הראשון, לזה אמר הוא אשה ריח ניחוח, כל אותם זדונות נעשות לו כשגגות וכזכיות, שנאמר מור ואהלות קציעות כל בגדותיך קרי ביה בגידותיך, זהו ריח ניחח לה', ריח ניחח עה"מ בגימ' רחץ, שרוחץ מטומאתו. ואם מן העוף עולה קרבנו, שלא שב בתשובה עד שהנשמה מעופפת לצאת, עולה קרבנו, שה' מקבל תשובתו, שנאמר תשב אנוש עד דכא, אז"ל עד דכדוכה של נפש, עולה קרבנו, שהקב"ה מקבל, תשובתו, ובמה יראה לפני המלך שאין לראות פניו ריקם שנאמר ולא יראו פני ריקם, והקריב מו התורים, מן המצות שהם בתורה, ואמר תורים שיש מצות מן התורה ויש מדרבנן, שהיא תורה שבעל פה, וכן התורים בגימ' מתרי"ג ב', פי' ב' תורות שאין לך ריקן בישראל שאינו מלא מצות, יקריב מהם או מן בני היונה, אולי מל בנו, שכן יונה בגימ' מל ש"ה, או שמא עסק בתורה שהיא נקראת לקח, וכן בני היונה בגימ' לקח, או היה לו חלק בה או בשום מצוה, ובזה יראה לפני ה'. והקריבו הכהן העליון שהוא מקריב הנשמות אל המזבח לא לפני ה עד שיעשה לו כל מה שצריך לטהרתו. ראשונה ומלק את ראשו כל מה שעשה מראשיתו, מלקו במקלו, עד שימלקם וימחו ולא יזכרו, חוץ מדם מילה זה אינו מוחה, אלא אדרבא ממציאו. והסיר את מראתו בנצתה, אח"כ ינקה אותו מטומאת העבירות שהם מוראתו, וכן מראתו בנוצתה בגימ' הם טומאת העבירות, והשליך אותה אצל המזבח, המזבחים בני אדם שהם כחות הטומאה, קדמה שמקומם הררי קדם, אל מקום הדשן גימ' שטן, שהוא מתדשן כשמשטין על בני אדם, יתן לו חלקו ויפרידו מעליו. ושסע אתו בכנפיו, בגימ' יתקנו ויקשטו עה"מ. בכנפיו, הם המצות שפורח בהם, כמו שאז"ל למה נמשלו ישראל ליונה לומר לך מה יונה נצולת בכנפיה וכנפיה מגינים עליה כן ישראל נצולים במצות, לא יבדילם ממנו. והקטיר אותו הכהן, לא אמר כמו שאמר בבקר ובצאן והקטיר הכהן את הכל, זה אין לו כי כל ימיו היו בעבירות והכהן בירר קצת המצות ומן התורה שעשה להראות בהם כי היה משליך מראתו, וזהו על העצים שהם המצות, אשר על האש היא התורה שנקראת אש, שנאמר מימינו אש דת, ואז אחר כל זה עולה הוא, שעלה למעלה ליראות את פני ה':

ועל דרך הפשט, מן הבקר ומן הצאן, מן הבקר הוא קרבן העשיר, ומן הצאן קרבן עני, ובזה תבין שיש כמה שנויי לשון בין קרבן הבקר לקרבן הצאן, וכולם הם עולה. בבקר אמר אם עולה קרבנו מן הבקר, שהוא מתגאה ואומר ראו קרבני שהוא מעולה שהוא

פר, ולזה אמר אם עולה קרבנו, אבל בקרבן הצאן אמר ואם מן הצאן קרבנו מן הכבשים לעולה וגו', לא אמר לעולה מן הכבשים:
עוד אמר יקריבנו אל פתח אהל מועד, שמרוב גאותו נכנס בו לפנים להראות בו, משא"כ העני, לזה לא נאמר בקרבן הצאן יקריבנו אל פתח אהל מועד, אלא יקריבנו סתם, כי הוא מתבייש ליכנס בו, ואמר יקריב אותו לרצונו, כבר אמר יקריבנו למה חזר ואמר יקריב אותו, ועוד כאן אמר לרצונו ובצאן לא אמר לרצונו, אלא אמר הוא הקריב פרו והוא מתגאה בו יהיה לחוטא תרעומות לומר אתה בראת היצר, זהו מאמר ר"י שאמר אשרי מי שעמלו בתורה שעמל וטרח, ומצד העמל והטורח אינו בא לידי חטא, כי אינו בא לידי חטא אלא מצד הבטלה, כמו שארז"ל הבטלה מביאה לידי זמה, עושה נחת רוח ליוצרו שמתוך שהוא עמל אינו בא לידי חטא, כי אם היה חוטא היה מענישו, והיה מתרעם על הקב"ה לומר שהוא כמו אנוס באותו חטא, מאחר שהוא בראו וכביכול שאין להקב"ה נחת רוח בו, אע"פ שברא תבלין יאמר לא יברא הוא ולא תבליו, כי קורץ מחומר והחומר נמשך אחריו, ויאמר שכביכול שעושה עמו עול על שהענישו על החטא ואין נחת רוח לפניו, אבל כשלא חטא או חטא ועשה תשובה אז אינו מתרעם, ולזה אמר ועושה נחת רוח ליוצרו, לא אמר להקב"ה אלא ליוצרו שיצר היצה"ר, זהו ריח ניחח לה', וזהו שפירש"י ניחוח, נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני, לפי שיצר הרע הוא אחד מהדברים שהקב"ה מתחרט עליהם כביכול שבראם, כאומרם ז"ל פרק קמא דסוטה א"ר אחא אמרי בי רב ד' דברים הקב"ה מתחרט עליהם בכל יום שבראם ואלו הן כשדים וישמעאלים וגלות ויצר הרע, כשדים שנאמר כו', וכששב בתשובה עושה נחת רוח שברא יצה"ר וברא לו תבלין שהיא התשובה והועילו, כביכול כאדם שלוקח נחמה:

פרק ב

פסוק א

ונפש כי תקריב קרבן מנחה. ידוע כי זמן המנחה הוא אחר שנטו צללי ערב שהוא זמן מדת הדין תחילת ממשלתו, והוא זמן מדתו של יצחק שהוא מתגבר עליה שלא תחול בחזקה, וזהו מנחה מלשון מנוחה, וכן תרגם אונקלוס לרוח היום למנח יומא, וכתב רקאנטי ז"ל נקרא זה הקרבן מנחה לשון מנוחה, לשון הנחה למדינות עשה, מלשון הניחו את רוחי ע"כ. ואמר ונפש מלשון הנפשה שפירוש נחת רוח שכשיש חרון אף בעולם ויש צדיק בעולם שעומד ומתפלל ומסלק החרון אף ע"י תפלותיו מהעולם, ע"י נפשו הטהורה והזכה, וכן נפש עה"מ והכ' בגימ' טהרה וברה, או טהורה ברה. וד' מיני מנחות של נדבה, ואמר כאן מנחת סולת, מנחת מאפה תנור, מנחת מחבת, מנחת מרחשת,

והד' הם מסולת חטים, ומנחה אחרת שהיא חובה והיא מנחת בכורים במנחת העומר הכתוב מדבר והיא חובה. ונקראת מנחת סולת אע"פ שכולם היו מסולת, לפי שכולם באות אפויות קודם קמיצה חוץ מזו, כן פירש"י ז"ל, ורמז כאן שיש ד' מיני בני אדם בעבודה, יש מי שעובד מאהבה בלי שום פניה כלל, כמו הסולת הנקיה, כמ"ש המשנה כיצד הוא בודק (את הסולת הנזכר) היה מכניס ידו לתוכה עלה בה אבק פסולה עד שיניפנה, ועל זה אמר סולת יהיה, וכל המנחות הם מסולת למה בזו אמר סולת, ועוד יהיה היל"ל היה, אלא לרמוז על זה שעבודתו נקיה שיהיה לפני ה' תמיד. ובזוהר א"ר אלעזר הא דלא איהו מגו דנהמא לאתערא קרבנא כשאר קרבנין ועל דא סולת מצה בגין לאתערא חדוא לאינון רתיכין קדישין האי מחשבה טהורה דאקרי סולת ואקרי מצה. אמאי אקרי מצה אלא רזא דמלה כד איהי מתקשרא ברזא דדכורא אקרי מצוה בוא"ו וכד איהי ינקא למשרייא רתיכין קדישין אקרי מצה בלא וא"ו ובגין כך כל הני קרבנין דאתיין מסטרא דנהמא וקמחא בלחודייהו על דא אתיין וכלא ברזא דכהניא וליואי וישראל כדקחזי, ועל דא נאמר ויצק עליה שמן להאיר לכל העולם וכל העולם נזון בזכותו, ונתן עליה לבונה, לבנה כתיב שבזכותי גורם שהשכינה נותנת פרס לבניה. והביאה אל בני אהרן, שמעלים אותם כמ"ש הזוהר בגין לאתערא חדוא לאינון רתיכין, וקמץ משם לא אמר ממנה לומר לך שהעובד הוא הקומץ. ממנה מסלתה מהמחשב' הטהורה ומשמנה של המחשבה שהשמן הוא בחכמה, על כל לבונתה שלוקח ג"כ מהלבנינות שהוא כ"ע שהוא קמוץ וסתום, ושם רמוז נקודת הקמ"ץ ופת"ח בחכמה כמו שאמרו בתיקונים, א"כ לזה אמר וקמץ משם, אין מי שימחה בידו שנאמר צדיק מושל יראת אלהים וגו', והקטיר הכהן העליון את אזכרתה זכרון תפלותיו והבל פיו לפני הקב"ה. ופירש"י ז"ל אזכרתה הקומץ שעולה לגבוה הוא זכרון המנחה שבו יזכור בעליה לטובה ולנחת רוח, והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו, שזכותו עומד לדורי דורות. או שרמז שמוריד שפע לכל העולמות כמ"ש בזוהר וכד ינקא למשרייא דרתיכין אקרי מצה וכו':

פסוק ד

וכי תקריב קרבן מנחה מאפה תנור, אמר וכי ולא אמר כמו שאמר בקרבן מנחת מרחשת ומחבת ואם, לפי שהוא מדבר על השב מיראת העונשים שהוא מאפה תנור שמפחדו שלא יאפה בתנור שהוא גיהנם, הוא שבאו מעונשים אחרים שהם קשים כמו גיהנם, לזה אמר וכי, כמו מתמיה שאין ראוי לעבוד ה' על זה הדרך שאינה עבודה שלימה, שהעבודה השלימה היא מאהבה, ולזה כתיב חסר שאינו קרבן שלם אפילו שהוא סולת שאין לו פניה אחרת, כל עוד שאינה מאהבה אין בה שלימות אלא חסרון, שזהו דומה

כמו חלות בלולות בשמן, שאחר שנעשו חלות בללו אותם בשמן, שהשמן צף על גבן לבד, לא כמו מנחת הסולת שהיו מציקין על הסולת בעודה סולת קודם לישה ואפיה והיה השמן נכנס בתוכה ממש, אבל זה השמן הוא על גבה, או כמו דבר דק שאין לו עביות ולא תוכיות לקבלו, זהו ורקיקי מצות משוחים, משחים כתיב, שמחמת דקותו אינו מקבל מהשמן אלא מעט המשחה, להראות מלא וניחא קמיה מכולא נטיל להאי מילא ואעטר לה בתלת מאה ושבעין עטרין ההיא מלא טסת וסלקא ונחתא ואתעבודא רקיעא חדא וכן כל מלא ומלא דחכמתא אתעבדין רקיעין קיימין בקיומא שלים קמי עתיק יומין וקרי לון שמים חדשים מחודשים סתימין דרזין דחכמתא עילאה וכל שאר מלין דאוריתא דמתחדשין קיימין קמי דקב"ה וסלקין ואתעבידו ארצות החיים ונחתין ומתעטרין לגבי ארץ חד ואתעביד ארץ חדשה מההיא מלה דאתחדשא דאורייתא, ועל דא כתיב כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני עשיתי לא נאמר אלא עושה דעביד תדיר מאינון חדושים ורזין דאוריתא ע"כ. ובפ' אחרי מות אמר תאנא כל אינון דמתעסקי באוריתא דיוקנהון אתחקק לעילא קמי קב"ה וקב"ה משתעשע בהו בכל יומא מסתכל בהו וההוא קלא סליק ובקע כל אינון רקיעין עד דסליק קמי קב"ה כדין כתיב כי קולך ערב ומראך נאוה ע"כ. וזהו והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה, שהם השמים החדשים והארץ שנעשים מחדושים לה', והקריבה אל הכהן דסליקו לקמי עתיק יומין. והרים הכהן את המנחה את אזכרתה והקטיר המזבחה אשה ריח ניחח לה', כמו שאמר בההיא שעתא ארח עתיק יומין בההיא מלה וניחא קמיה מכלא. והנותרת לאהרן ולבניו, שזכותו עומד לדורי דורות:

פסוק יא

כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ, שלא יחמיצו שום מצוה, וכן לא יתגאו בה כמו השאור שמתנפח ועולה שלא יעשה ע"מ לקבל פרס כמו שטועם מתיקות הדבש, זהו כל שאור וכל דבש לא תקטירו וגו', לא תהיה אלא לשמה לא לשום פניה אחרת, ועכ"ז לא ימנע עצמו מעשות אף שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, זהו קרבן ראשית תקריבו אותם לה', פירוש בראשית שעדיין לא למד ולא ידע מעלת המצוה ומעלת התורה, זהו קרבן ראשית, ואל המזבח לא יעלו לריח לפי שלא נעשו לשמה, כי כשיש בעשיית המצוה שום פניה מלבישה חומריות והחומר אין לו עליה, ועל זה אמר רוח הבהמה היורדת היא למטה, הבהמה אין בה רוח וא"כ הי"ל ונפש הבהמה, אלא בא רמוז למ"ש שמלביש המצוה רוח בהמית ויורדת אינו עולה, לזה אמר ואל המזבח לא יעלו:

פסוק יג

כל קרבן מנחתך במלח תמלח, במלח. בלחם, היא לחמה של תורה, נאמר ברית במלח אמר ברית בתורה לומר לך כשם שאין קיום לעולם בלא מלח כן אין קיום לעולם בלא תורה, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, ולזה היו ישראל במעמדם והיו קורים בתורה בשעת הקרבת הקרבן, והיו קורים במעשה בראשית, להורות שאין לעולם ולקרבן קיום אלא בתורה, ולזה רמזו ז"ל שאין לברך המוציא עד שיביאו מלח, להזכירו שהעיקר הוא מאכל הנפש, שהיא התורה הקדושה שהיא המלח שממתיק הבשר שהוא האדם שנאמר בו יבא כל בשר להשתחות וגו', ונותנת לו קיום והעמדה, ולא יאכל הלחם שהוא מזון הגוף אלא עם המלח, אם אין תורה אין קמח, ולזה כיונו ז"ל באמרם פת במלח תאכל, ולא יהיה מגמת פניו באכילה כי אם לקיים גופו לעסוק בתורה. וכל קרבן מנחתך במלח, ס"ת לנכח, ר"ל שזה יהיה נוכח פניו, ת' מלח, תורה, מלח. ועל דרך המדרש וכתבו רבינו בחיי ז"ל, הובטחו מים תחתונים מששת ימי בראשית ליקרב במלח ובניסוך המים בחג, וכן אמר במדרש מים תחתונים נקראים מים בוכים, כי בשעה שחלק הקב"ה את המים נתן אלו למעלה ואלו למטה התחילו מים התחתונים בוכים זהו שכתוב מבכי נהרות חבש, א"ר אבא בבכי נתפרשו המים העליונים מן התחתונים, אמרו אוי לנו שלא זכינו לעלות למעלה להיות קרובים ליוצרנו, מה עשו העיזו פניהם ובקעו תהומות ובקשו לעלות עד שגער בהם הקב"ה שנאמר נותן בים דרך ובמים עזים נתיבה גוער בים ויבשהו, אמר להם הקב"ה הואיל ולכבודי עשיתם כ"כ אין להם רשות למים עליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם שנאמר מקולות מים רבים אדירים משברי ים, ומה הם אומרים אדיר במרום ה', ולא עוד אלא שעתידין ליקרב על גבי המזבח בנסוך המים:

ועוד דרשו במקום אחר, העולם שלישו מדבר שלישו ישוב שלישו ים, עמד ים לפני הקב"ה ואמר רבש"ע במדבר נתנה תורה, ישוב נבנה בו בית המקדש, אני מה תהא עלי, א"ל עתידין ישראל שיקרבו מלח על גבי המזבח, וזהו לא תשבית מלח, לא תשבית הברית וההבטחה שהבטיח הקב"ה למים שעתידין ליקרב על גבי המזבח ושלחנו של אדם הוא המזבח. ולזה על כל קרבנך, לא אמר קרבן אלא קרבנך שהוא שלחנו של אדם, ועל זה משימין מלח על השלחן שהוא מקום המזבח, וכן ג"כ לעורר את האדם כמו שאמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי מתחילת ברייתו של עולם לא היה עולה קלוסו של הקב"ה אלא מן המים הה"ד מקולות מים רבים ומה היו אומרים אדיר במרום ה', אמר הקב"ה ומה אם אלו שאין להם לא פה ולא אמירה ולא דבור הם מקלסים אותי לכשאברא

בני אדם עאכ"ו, עמד דור אנוש ומרד בו דור המבול ומרדו בו, אמר הקב"ה יפנו אלו ויבאו אלו הה"ד ויהי הגשם על הארץ, למלך שבנה פטרין והושיב בהם דיורים אלמים והיו משכימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיזה ובמטולין אמר המלך ומה אלו שאין להם פה ואמירה ודבור הם משכימים ושואלין בשלומי אלו היו פקחים עאכ"ו, הושיב המלך דיורין פקחין עמדו והחזיקו בפלטין אמרו אין פטלין זה של מלך אלא שלנו, אמר המלך תחזור פלטין למה שהיה הה"ד יקוו המים וגו' יקוו לי המים מה שאני עתיד לעשות בהם ע"כ. וכל זה להזכיר ולעורר לאדם כמו שאמר המאמר אם אלו שאין להם לא פה ולא דבור ולא אמירה כך ק"ו לאדם שיש לו פה ואמירה ודבור ובינה והשכל וחסדיו של הקב"ה גברו עליו ולא יכלו רחמיו ושפעו עליו בכל עת ובכל שעה ובכל רגע שיש לו להללו ולשבחו בכל עת ובכל שעה ובכל רגע, וגם יזכור שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, שהרי המים על שבקשו לעלות להיות קרובים ליוצרם נתן להם שכרם שאי אפשר לעולם בלא מלח, ויזכור ג"כ שלא נבראו הכל אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתי וגו', שהרי המים שהם המשבחים להקב"ה ואומרים אדיר במרום ה' היה להם העמדה וקיום, לא כן דור אנוש ודור המבול שלא היה להם העמדה וקיום, דור המבול היו כפויי טובה ומרדו בטובתו ודור אנוש החזיקו בפלטין של מלך, וג"כ יזכור שנאבדו אנשי סדום ונעשו גפרית ומלח על שלא עשו צדקה, ולזה ארז"ל כל המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו, שמא יבא עני ויתן לו ממה שלפניו, א"כ לזה אמר שצריך לשים מלח על שלחנו, לידע כל זה, ולידע שאין העולם הפקר אלא שיש עליו משגיח ומשכיר ומעניש, שהרי נתן שכרם למים שעשאן מלח שא"א לעולם בלא הם, והעניש בהם אנשי סדום. ועוד הצריכו לתת מלח על השלחן לפי שהוא זמן הבעיטה, כשיראה האדם שלחנו מלא טוב ואשתו ובניו סביבו יבעט, לכן תזכרו לשים מלח שהם המים התחתונים שנקראו מים בוכים, כדי שיבכה ולא יבעט וידע כי לה' הארץ ומלואה, כמו שארז"ל על אותו מעשה של הקצב שהיה לו שלחן של כסף וקערות של זהב וכשהיו מניחים אותו היה אומר לה' הארץ ומלואה. נמצינו למדים ששימת מלח על השלחן לעורר האדם על י' דברים, מלח, לחם, להזכירו שיאמר ד"ת שנקרא לחם על השלחן, נאמר ברית במלח ונאמר ברית בתורה, ולזה רמזו ז"ל אין הבוצע מברך עד שיביאו מלח, להזכירו עם מזון הגוף יביאו מזון הנפש, וכן רמזו ז"ל פת במלח תאכל, ועוד כדי להזכיר לאדם שהקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה, כמו שאמר המאמר הואיל ולכבודו עשיתם אין רשות למים העליונים לומר שירה וכו', שהקב"ה מקיים הבטחתו. ועוד לעורר האדם שלא נברא אלא לשבח להקב"ה, כמו שאמר רבי אבא בתחלת ברייתו של עולם לא היה

קלוסו של הקב"ה אלא מן המים. ולעורר לאדם אה המים שאין להם לא פה ולא דבור כך, שמהם עולה קלוסו של הקב"ה, אדם שיש לו פה ודבור ואמירה והגביר חסדו עליו על אכ"ו, ויזכור ג"כ שהקב"ה נותן שכר למהלכים לפניו, שהרי המים נעשו מלח, ואין לעולם קיום והעמדה אלא בהם ומעניש למי שמורד בו וכופר במצותו כדור אנוש ודור המבול ואנשי סדום, ויזכור ג"כ לעשות צדקה על שולחנו, שאנשי סדום לפי שלא עשו צדקה נעשו מלח. ועוד כדי שלא יבעט בראותו שלחנו מלא כל טוב ואשתו ובניו סביבו, שהרי המים היו מקלסין להקב"ה והיו למעלה וסוף ירדו ונעשו מלח. ועוד יזכור ויבכה על מה שלא עשה מהמצות ומקיצורו בעבודתו ית', שהרי המים היו בוכים ואומרים אוי לנו שלא זכינו להיות קרובים ליוצרנו, ועוד יעיז פניו בעבודתו ית' כמו שאמר התנא הוי עז כנמר, וילמוד מהמים שהעיזו פניהם ובקעו התהומות לעלות עד שגער בהם הקב"ה. ועוד יזכור שהקב"ה מוחל וסולח, שהרי המים אחר שהעיזו פניהם נגד הקב"ה וגער בהם מחל להם ונתן להם שכר שלא יקרב קרבן בלתם, מלח, מחל, מחל:

וכתב ר' מנחם רקאנטי ז"ל, כבר רמזתי לך כי מימי הים התחתון רומזים למימי הים העליון, ועל כן הם מלוחים רמז למדת הדין, ובעבור כי אין לבא אל המלך בלעדה שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקודש ע"כ אמר על כל קרבנך תקריב מלח, וכל קרבן מנחתך במלח תמלח, ע"כ:

פסוק יד

ואם תקריב מנחת בכורים וגו', רמז כאן על בן י"ד שנה ולמעלה שבא לו יצה"ט, שצריך לעמוד ולקום לעשות מצות, לזה אמר ואם שאותו ואם הוא חובה כמו אם יהיה היובל, שחייב להתקרב ולעשות מצות בעוד שהוא אביב והוא קלוי באש היצר, כדי שיתחיל ויוכל לגרשו, זהו גרש כרמל כ"ר מ"ל, כר הוא יצר הרע שהוא כר נרחב ועליו נאמר שלחו כ"ר מושל ארץ, מל שיכריתהו, כמו ובשם ה' כי אמילם, ועוד גרש לשון שבירה וכריתה וטחינה, כן פירש"י ז"ל, אם תעשה כן, תקריב, תזכה שתקריב מנחות הרבה, ומחשב לך הקב"ה כאלו הם שלך ומשלך נתת לו, זהו את מנחת בכוריך. ונתת עליה שמן, בתנאי שיהיה לשמה לא לשום פניה, זהו שאמר ושמת עליה לבונה שלא יהיה צבוע, אז מנחה היא, והקטיר הכהן את אזכרתה, שיהיה זכרונו עולה לפני הקב"ה ויסייעהו לגרש יצה"ר, זהו מגרשה, ומשמנה שלא ישמע לדבריו שהם חלקים ורכים משמן. אשה לה', לא אמר ריח ניחח, לפי שעדיין הוא רך, אבל מעשרים ולהלאה אז הוא ריח ניחח, כמו שארז"ל בן עשרים לרדוף, לרדוף אחר המצות, והם מכתירין אותו, שכן עשרים

בגימ' כתר. ורבינו עובדיה פירש בן עשרים לרדוף, לרדוף אותו מן השמים ולהענישו על מעשיו, שאין ב"ד של מעלה מענישין פחות מבן עשרים שנה:

עוד מנחת בכורים, בכורים היא התורה שנתנה לישראל שהם בכורים, ותורה שבכתב נקראת בכור שנאמר בני בכורי, ותורה שבעל פה נקרא בכור שנאמר אף אני בכור אתנהו, לזה נקראת התורה בכורים על שם שני בכורים, שהם תורה שבכתב ותורה שבע"פ, ולזה יום שנתנה תורה נקרא יום הבכורים, ולזה היו מקריבים שתי הלחם ונקראים לחם הבכורים, והיו שתים כנגד שתי תורות, והתורה נקראת לחם שנאמר לכו לחמו בלחמי:

ובילקוט תנא דבי אליהו וכי תקריב מנחת בכורים, כתיב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ואומר מזבח אדמה תעשה לי, אדם ממקום כפרתו נברא, כל זמן שבית המקדש קיים מזבח שבו כפרה לישראל, בחוצה לארץ חכמים ותלמידיהם הם כפרה לישראל, שנאמר ואם תקריב מנחת בכורים, ואומר ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים, והלא אין שם לא ירושלים ולא בית המקדש, אלא אלישע הנביא ותלמידיו, הא למדת שכל הנזקק לחכמים ותלמידיהם מעלה עליו כאילו עשה רצון אביו שבשמים ע"כ. לזה אמר מנחת בכורים לה', מה שלא אמר בשאר מנחות שלא אמר לה' לומר שהמתקרב אל תלמידי חכמים כאילו נתקרב לה', וכן מנחת בכורים בגימ' עם החכמים ותלמידיהם עם ג' מלות, זהו אם אתה תתקרב עם מנחת בכורים שהם ת"ח, לה' כאילו נתקרבת לה', ולזה ארז"ל שאם זה אינו רשות אלא חובה, עוד אמר בגמרא ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים וכי אלישע אוכל בכורים הוה, אלא לומר לך כל המביא דורון לת"ח כאילו הקריב בכורים, זהו אם תקריב מנחה שהוא דורון, בכורים שהם ת"ח כמ"ש, לה' כאילו הקרבתו לה', תקריב את מנחת בכוריך, שעתידין שיחזרו לך ויביאו לך בכורים, מאן דרחים רבנן הויין ליה בנים ת"ח, ולזה אמר כשתביא הדורון הביאהו בסבר פנים יפות בכמה קשוטין זהו ונתת עליה שמן ושמת עליה לבונה, שילבנו וינקהו כי לעצמך אתה עושה. ואם זבח שלמים קרבנו. שהיה עושה שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו, לזה שלמים בלשון רבים, מן הבקר שהיה מבקר ומחפש עליו כאמרו בקש שלום ורדפהו, וגם היה מחזיק במדת הצדקה שהוא עושה שלום בין אותו עני שנתן לו צדקה ובין הקב"ה, שהיה קובל על הקב"ה למה עשאו עני, וכשנתן לו נסתלקה תרעומתו מעל הקב"ה וחושב אותו עני שאותו שנתן לו הצדקה הוא שליח ההשגחה, וע"ז נאמר או יחזיק במעוזי, פירוש שנותן חוזק ותוקף במעוזי, פירוש ביכלתו ובהשגחתו, שאילו לא נתן היה העני ח"ו מספק ביכלתו יתברך,

ובנתינתו אינו מספק, ואומר שהוא שליח ההשגחה והקב"ה זימן לו ע"י זה שנתן לו, זהו שלום יעשה לי ביני ובין העני שלא יתרעם עלי, על זה נאמר גדולה צדקה יותר מכל הקרבנות, שהקרבן הוא לקרב הכחות ולהטיל שלום בפמליא של מעלה ופמליא של מטה, כי פמליא של מעלה אין ביניהם שום ספק ביכלתו ית', אבל פמליא של מטה אם יתן זה הצדקה ויסלק התרעומות מעל הקב"ה, העני וגם קצת בני אדם ח"ו יספקו ביכלתו כמ"ש קיסר לר' יהושע בן חנניא אם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו זן אותם, אמר לו כדי לזכות בהם העשירים, זהו שאמר ב' פעמים שלום יעשה לי, יעשה שלום לי, שיהיה שלום ביני לבין העני, ושלום בין העניים ובין העשירים, שלא יקשה בעיניהם למה עשה זה עני וידע שהוא לתועלתו כדי לזכותו, לזה זבח שלמים בלשון רבים, ולא אמר שלומים לומר שהכל בשלימות שהטיל שלום בין המדות, זהו אם זכר אם נקבה, זכר היא מדת רחמים, נקבה מדת הדין, זכר בגימ' ברכה, נקבה בגימ' נזק, והצדקה היא בצדי"ק שעושה צדקה עם צדיק והוא נקרא שלום זהו שלום יעשה לי, עוד זכר או נקבה שמודה על הרעה כמו על הטובה,, ועל ידי זה הם נזבחים כל המקטרגים וסטרא אחרא, ויצרו הרע נזבח, ואדרבה הוא נעשה לו אוהב שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ולזה אמר זבח שלמים, ולא אמר קרבן שלמים. תמים יקריבנו, כתרגומו שלים, אז יהיה שלם לפני קונו, זהו לפני ה'. וסמך ידו, אז יש לו על מה לסמוך, ויש לו יד, על ראש קרבנו שהוא יצרו הרע שהוא בקרבו. ושחטו פתח אוהל מועד, שלא יכנס לקטרג עליו ויחדל ממנו, פתח אוהל מועד ס"ת חדל. והקריבו בני אהרן, הם המלמדי זכות. את הדם הוא מלשון דמים, הם אותם מעות שפיזר בצדקות ומצות שעשה ונתמעט חלבו ודמו בהרוחתן, זורקים אותו על המזבח, כדי שיהיה לו לזכרון ולעדות לפני ה', זהו סביב בגימ' עד:

פרק ג

פסוק ג

והקריב מזבח השלמים את החלב, הוא חלב הטמא שאינו סותם ואינו מגין. כתב ר' מנחם רקאנטי ז"ל אינו מגין מן הפורענות שאינו מסטר ימינא דמגן אברהם. ולזה החלב בה"א הידיעה שהוא מכסה על הקרב, שהיה מכסה עיניו שלא יראה, ומטמטם הלב שלא יבין, זהו השמן לב העם הזה וכתיב טפש כחלב לבם. ואת שתי הכליות שמהם בא העצה כאמרם ז"ל כליות יועצות. ואת החלב אשר עליהן, שמטמטם. אשר על הכסלים, שמהם נעשו כסילים ופתאים. ואת היותרת מן הכבד, בר"מ אמר יותרת כבד יצה"ר ובת זוגיה כבד דא דכורא יותרת דא נוקבא, ובזוהר פ' פנחס כתיב היותרת מן הכבד וכתיב

ואת היותרת על הכבד, בתר דעבדא ניאופא אסתלקא עליה יותרת מן הכבד, אשת זנונים דאזלא ונפקא מן הכבד לאסטאה בני עלמא ולאסטנא עלייהו ושבקת לדכורא למעבד זנונים, ובגין דא היותרת מן הכבד יותרת על הכבד, בתר דעבדת ניאופא אסתלקת עליה, מצח אשה זונה אתגברת על בעלה דאיהו כבד. וברעיא מהימנא ועוד ונשא השעיר עליו, כד רעותיה למעבד קרבא להקב"ה עם ישראל איהו נושא כל חובין דיכול למסבל עליה עד דאתעביד משא כבד ונטיל כל אינון חובין על גדפוי מה עביד סליק לטורא עילאה כחמרא כד איהו בעי לסלקא לטור גבוה במשא כבד יכבד עליה כד איהו לעילא ובעי לסלקא לפי מיעוט כוחו דאשתאר ליה אתיקר עליה מטולא ונפיל ואפיל גרמיה לתתא מכובד משא דאתתקפת עליה אתעבידו כל איברין כוליה פסקות דלא אשתאר אבר שלים אוף הכי אירע לסמאל ונחש כבד ויותרת הכבד ע"כ. ובתיקונים כבד וטחול דא סמאל ונחש ויותרת אשת זנונים בתר דעבידת ניאופין עם אלהים אחרים ופליגת דמא דיליה דאיהו תמצית דילה קריבת לגבי טחול דאיהו בעלה ולא נטיל טחול אלא תמצית דדמא ולא יהיב ליה מדמא אחרא ובגין דא אתקרובת יותרת בגין דלא יהיב אלא שיורין וכבד איהו קטרוגא דריאה דסליק לגבי לבא נורא מיניה ואי לא דנשיב ביה כנפי ריאה הוה אוקיד ללבא, (ס"א הוה אוקיד כל גופא נורא דלבא) ע"כ. הרי מכל אלו נראה שכבד הוא סמאל ויותרת היא בת זוגו והיא עושה ניאופין יותר ממנו, ולזה נקראת יותרת, ולזה נתנו כל אלו לשריפת אש. וא"ת לפי זה היה מן הראוי להקטיר הכבד ג"כ כי הוא רומז לסמאל אלא לפי שיש בו צורך לעולם לפריה ורביה לחרישה וזריעה לבנין לישות העולם, שאין הקפדה אלא על המותרות שמהם יבא האדם לידי בעיטה לא מן ההכרחי, לזה היותרת שממנה באה ההסטנה על האדם למותרות, לזה נתנה לשריפת אש כמו שאמר דיהבת שיורין לבעלה, כי לזה נקראת יותרת ולא הכבד, הכל כדי שלא יהיה לו שום מעכב ויהיה בשלום עם בוראו ועם הכל תחתונים ועליונים, זהו והקטירו אותן שמקבלים אותו כקטורת שהיא רצויה ומקובלת על הכל אפילו על המקטרגים ובעלי דינים, זהו על העצים, העצים בגימ' ע"ה אלו בעלי הדין, זהו אשר על האש, הכל מזכירין אותו לזכות, זהו אשה ריח ניחח. לה'. ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים, שלא לקח ולמד מדה זו של הבאת שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו ולא הורגל בה מבחרותו אלא קרוב לזקנה, עד שהקיץ משנתו ואמר לו קום, וכן הצאן בגימ' קום, זהו לזבח לא זבח, לפי שאינו דומה לעושה המצות והורגל בה מבחרותו לעושה קרוב לזקנותו, שנאמר כחצים ביד גביר כן בני הנעורים, שהם המצות שהם בני הנפש, לז"א לזבח ולא זבח, ועכ"ז שלמים לה', יש לו שכר טוב בעמלו, זכר או נקבה, שעושה

שלום בין המדות ועושה צדקה ומודה על הרעה מעין הטובה, כמו שנאמר תמים יקריבנו בלא שום פניה בעולם. אם כשב הוא מקריב כלומר זה לא הורגל, כי מי שהוא מורגל ההרגל הוא טבע שני, לזה היה קשה עליו וכבש יצרו, זהו אם כבש קרי כבש. והקריב אותו יש לו התקרבות ויש לו על מה לסמוך, ויש לו יד, וזהו וסמך ידו. וזרקו בני אהרן שהם המלאכים המלמדים זכות לפני הקב"ה זורקים אותם דמים שפזר אותם, באותם שלמים שעשה בין איש לאשתו, ובצדקה שעשה ששם שלום כביכול בין הקב"ה ובין אותו עני שנתן לו. על המזבח סביב שיהיה לו למזכרת זכות ולעדות, סביב בגימ' עד. והקריב מזבח השלמים חלבו האליה, זה לפי שלא הורגל צריך שלא די שיקריב החלב הטמא שאינו סותם אלא אפילו הטהור גם כן יקריבנו, כדי שיתרחק עד קצה אחרון עד שיהיה לו לטבע אחר, כך יקח ממנו הצריך לו, כמו שארז"ל קדש עצמך במותר לך, ולזה חלבו האליה שהוא חלב טהור יסירנה, ואת כל החלב המכסה שהוא חלב טמא ואת שתי הכליות וגו', כמו שאמר בשלמים של בקר. והקטירו הכהן המזבח לחם אשה, לא אמר ריח ניחוח לפי שלא עשה זה אלא כשראה עצמו שקרב לזקנה קם והכין לו צידה, ועכ"ז לחם אשה, כמו הלחם שהוא עקר הסעודה כן זה יהיה מקובל אלא שאין לו ריח כמו שלמים של בקר שקם בבקר מבחרותו. ואם עז קרבנו, שיצרו עז עליו ואינו יכול לו לפי שעומד כנגדו, והקריבו לפני ה', שאז"ל אם פגע מנוול זה שכהו לבית המדרש ששם הוא בית ועד לשכינה, ושם אינו יכול להרים ראש אם אבן הוא נמוח וכו', ושם בהתעסקו בתורה יכול עליו ותהי ידו גוברת עליו, זהו וסמך ידו על ראשו כאן לא אמר על ראש קרבנו אלא על ראשו ממש. ושחטו וגו' וזרקו בני אהרן את דמו ממש, שלא יקטרג, אז יהיה קרוב עמך, וקח ממנו הצורך והשאר שרוף באשה של תורה, זהו והקריב ממנו ממקצתו, את החלב המכסה וגו' והקטירם הכהן המזבחה לחם אשה, באשה של תורה ואז כל חלב כולו יהיה טוב ומובחר כמו חלב יצהר שתרגם טוב משח, לה', אז יהיה הצווי לה', חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם, הוא כמו שאומר סוף דבר אם תרצה לכוף יצרך יהיה כלל זה בידך בדירתך בזה החמר שתתרחק מן המותרות, שאין היצר מתגבר אלא על ידי המותרות, כמו שאמרו בזוהר במאמר שכתבנו לעיל ואח היותרת על הכבד, שאם תקח ממנו הצורך, לא יתגבר עליך כי לזה נברא ואינו מתגבר אלא ע"י המותרות, לזה הזהיר ואמר כל חלב וכל דם לא תאכלו, כולו לא תאכל אבל מקצתו שהוא הצורך אכול. ואמר חקת עולם, שחוק זה יהיה כלל, כמו כלל זה יהיה בידך לעולם, לזה אמר כל חלב סתם ולא אמר חלב שור וכשב ועז כמו שאמר במקום אחר. ועוד אמר כל חלב לה', לומר שהמקריב לא יכוון שהקריב אלא חלבו ודמו גם

כן, זהו שאמר הנביא לא צויתי את אבותיכם על דברי עולה או זבח כלומר שלא יתכוין להביא חלב בהמה או דם בהמה, כי מלך גדול הוא, אלא יתכוין להקריב חלבו ודמו, כמו שאמר אדם כי יקריב מכם, מכם ממש יהיה הקרבן ולא מן הבהמה:

פסוק יז

ועוד כל חלב וכל דם לא תאכלו, בא להזהיר על הגזל, שאותה פרוטה שגזל לא באה ליד הנגזל עד שנתמעט חלבו ודמו, לזה לא יחשוב שגזל אותו דבר שגזל אלא שגזל חלבו ודמו ממש, לזה הזהיר ואמר כל חלב וכל דם לא תאכלו:

פרק ד

פסוק ב

נפש כי תחטא בשגגה. למה אמר נפש יאמר אדם כי יחטא כמו שאמר מכל חטאת האדם, כי הנפש אילו לא היה הגוף לא היתה חוטאת. ועוד למה אמר כי תחטא יאמר אם תחטא, כמו שאמר אם הכהן המשיח יחטא, וכן אמר אם כל עדת ישראל וגו' וכן אמר אם נפש אחת וגו', ועוד יאמר נפש כי תחטא בשגגה, כי ע"י השגגה בא החטא, א"כ יקדים הסבה, ועוד מאי מכל, יאמר ממצות ה', ועוד אומרו אשר לא תעשינה קודם ואח"כ אמר ועשה מאחת, יאמר כמו שאמר בואם כל עדת ישראל ישגו שאמר קודם ועשו אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה, וכן בנשיא אמר ועשה אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה, וכן בעם הארץ אמר ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשותה אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה, בכולם הקדים העשייה ואח"כ אמר מאי זה מהם חטא ממצות לא תעשה, זהו אשר לא תעשינה, ועוד אמרו מאחת מהנה יאמר אחת מהם, בלשון זכר, מהו מהנה בלשון נקבה. ועוד שלא אמר ואשם כמו שאמר ואם כל עדת ישראל ישגו וגו' ואשמו, וכן אמר אשר נשיא יחטא ועשה וגו' ואשם, וכן בעם הארץ ואשם. אלא מה שאמר נפש הוא שהאדם הוא מורכב מנפש רוח ונשמה, כשהאדם חוטא אינו חוטא מצד הרוח כי הוא רוחני ואין לו כ"כ אחיזה בגוף כל שכן הנשמה שהיא למעלה מן הכל שאינה בגוף חלא מאירה לו מלמעלה על ידי הרוח. ובזה יש לו העמדה וקיום כמו אבן התקומה כל עוד שהיא רואה ברזל ואין דבר מפסיק היא שואבת הברזל ומחזיקה אותו, אבל אין לה שום שייכות עמו, כן הנשמה וכן הגוף אלולא חבור הנפש לא היה חוטא, א"כ על הנפש המתאוה שהיא נפש הבהמית על ידה בא החטא ולה הוא החסרון, שפירוש חטאים חסרים, ולזה אמר נפש כי תחטא שלה עושה החסרון והגריעות, שכן אמר נפש החוטאת היא תמות, והכרתי הנפש ההיא, א"כ הגרעון הוא בנפש לא ברוח, וכ"ש בנשמה שאין מגיע לה שום חסרון ח"ו, כמו שאמר בזוהר על פסוק וכי ימכור

איש את בתו לאמה, ואמר ושבה אל בית אביה. ואמר כי תחטא ולא אמר אם תחטא, לומר שהוא תימה גדול שתחטא, לזה אמר נפש כי תחטא, אפשר שתחטא, בתמיה, וכן אמר במדרש לב' בני אדם שחטאו למלך אחד קרתני ואחד בן פלטין ושניהם חטאו חטאו אחד, פינה לקרתני ונתן לבן פלטין אפספוסין (פירוש עונשים) א"ל בני פלטין שניהם חטאו חטא אחד לקרתני פנית ולבן פלטין נתת אפספוסין, אמר להם לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי מלכות אבל בן פלטין בכל יום ויום הוא רואה בנימוסי מלכות וחוטא, אף כן הגוף קרתני שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, והנפש בן פלטין שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים וגו' ושניהם חוטאים, ולכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא. וכן אמר בזוהר ז"ל בדעתא דקב"ה אפיק נשמתא לנחתא כל בני נשא אסהיד בה בכמה יעודין בכמה קסטורין (פירוש עונשין) בגין לנטרא פקודוי, ולא עוד אלא דאעבר לה באלף ותמניא עסר עלמין לאשתעשעא ולמחמי יקרא דאינון דמשתדלין באורייתא נפקא וקיימא קמי מלכא בלבוש יקר בדיוקנא דהאי עלמא בלבוש נהורא עילאה אסתכלא ביקרא דמלכא כל יומא ואתעטר לה בכמה עיטרין. בשעתא דמטי זימנא לנחתא להאי עלמא עבדין לה חדוותא בגנתא דעדן דארעא תלתין יומין למחמי יקרא דמריהון דצדיקיא ובתר כן נחתת לעלמא ואעטר לה מלכא קדישא בכמה עטרין עד דאתת ואעלת בגופא דבר נש ויתבא בהאי עלמא ואשתדלת בחשוכהא ואורייתא תווהת עלה ומה כל יקרא דא וכל אשלמותא אשלים מלכא עילאה לנפשא והיא חבאת קמיה, נפש כי תחטא מה דין הוא דתחטא ע"כ. ואמר תחטא בשגגה, השגגה הוא החטא, שהאדם שהנר דלוק על ראשו למה יישן ולא יהיה ער, כמו שאמר שלמה בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, מזהיר לאדם שיראה בעצמו כאילו הוא לבוש בגדים לבנים שהוא הגוף וכאילו שמן על ראשו, ודאי שהוא נזהר שלא יטה לכאן ולכאן שלא ישפך השמן על בגדיו הלבנים ויטנפם, כן צריך האדם שלא יפנה דעתו רגע מהקב"ה כמו שאמר דוד המע"ה שויתי ה' לנגדי תמיד, ובזה לא יבא לידי חטא לעולם מאחר שמגמת פניו מורא הקב"ה, וכן ארז"ל אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם, וכן אמרה המשנה אדם מועד לעולם בין ער בין ישן. א"כ השגגה הוא החטא כמו שאמר רבי יהודה הוו זהירין בלימוד ששגגת לימוד עולה זדון:

ואמר מכל מצות ה', לומר שהמצות הם אדוקות וקשורות כולם כאחד כמו המחרוזות כשתקח אחד מהם יתפזרו, כן המצות כי הם נגד האיברים ונגד הגידים, אם תסיר או יחסר אחד מהם אינו אדם שלם שהוא בעל מום, ואינו נקרא אדם אלא כשהוא שלם בלא מום, ובפרט אם יחסר אבר שהנשמה תלויה בו ימות ויתפזרו כל האיברים, וכן

אם אבר אחד יחלה כל האיברים נחלים ונרגשים ממנו, ואמר אשר לא תעשינה קודם, ואח"כ אמר ועשה כלומר שח"ו ובר מינן שלא יהיה הדבר ולא יבא שכהן משיח יחטא, שהחטא הוא לאשמת העם, ולזה הקדים ואמר אשר לא תעשינה כמו שנפרש בעז"ה, ולזה הקדים הלאו שאמר לא תעשינה, שלא יהיה הדבר, ואח"כ אמר ההן שהוא ועשה מאחת מהנה, לפי שהוא מדבר על הכהן, והכהן המשיח הוא חוטא חטא קטן ביותר ובערכו הוא חטא גדול, לזה אמר מאחת מהנה בשני ממי"ן לומר לא שחטא חטא גמור אלא מקצת מהמקצת, שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה. ואמר מאחת מהנה בלשון נקבה, לומר שהיא יולדת כנקבה, שעבירה גוררת עבירה, ולא אמר ואשם מפני כבודו של כהן משיח:

פסוק ג

אם הכהן המשיח יחטא. א"א לחטוא, ואם חטא לאשמת העם, לפי שאינם ראוים שיכפר עליהם אלא אדרבה להחטיאו כדי שלא יגן עליהם, כמו שאמר בזוהר כי צדיק ה' צדקות אהב, מ"ט צדיק ה' צדקות אהב משום דישר יחזו פנימו, מאי פנימו פנים דבני עלמא למבעי רחמי עלייהו על כל מה דאצטריכו ע"כ. וכן הוא אומר ימלט אי נקי, כלומר הא אם חטא ימלטנה הנקי בזכותו ובתפלותיו, אבל כשאינם ראויים הם גורמים לו שיחטא כדי שלא יגן עליהם. וכן אמר בזוהר א"ר יצחק אם הכהן המשיח יחטא דא כהן דלתתא דאתתקן לעבודה ואשתכח ביה חטאת, לאשמת העם הוא דהוי ודאי, כגונא דא שליחא דצבורא דחטא בגין דעמא לא אשתכחן זכאין ע"כ. וזהו שאמרה המשנה שליח צבור שטעה סימן רע לשולחיו:

ובזה נבין שאלה ששאל בזוהר ז"ל א"ר יוסי הא תנינא דעל ידא דכהנא מתכפר חובא דבר נש כי קריב קרבניה, השתא דאיהו חטי מאן מקריב עליה ומאן מכפר עליה, אי תימא דאיהו מקריב על נפשיה הא איהו מקלקל ולא איהו כדאי לצרכאן עילאי ותתאי, תתאי לא יתברכון כ"ש עילאי, נראה שאינה שאלה שהוא לא חטא אלא הם גרמו לו, ולזה לא אמר ואשם. ובזה יובן ג"כ מה ששאל הרמב"ן, ששאל למה לא הזכיר בחטאת כהן משיח וכפר עליו ונסלח לו כאשר הזכיר בשאר החוטאים בקהל ובנשיא ובהדיוט, והוא ז"ל תירץ אולי לא יתכפר לרוב מעלתו לא יתכפר ונסלח לו לגמרי עד שיתפלל ויתחנן לאלהיו כי מלאך ה' צבאות הוא וצריך להיותו נקי וטהר ידים ע"כ. ובמ"ש יובן שאין צריך לומר לא וכפר ולא ונסלח לו, לפי שהוא לא חטא אלא הם גרמו לו, ולזה הקדים אם הכהן המשיח ואח"כ ואם כל עדת ישראל ישגו, לומר שא"א להיות דבר זה שכהן שעומד ומשרת את פני המלך ורואה פניו תמיד יחטא, ודאי אינו אלא לאשמה

גדולה של העם, ואח"כ ואם כל עדת ישראל ישגו שהוא יותר אפשרי שטעו בהוראה, ולזה תמצא שאמר והקריב על חטאתו אשר חטא פר בן בקר תמים לפני ה', ובחטא הקהל לא אמר תמים לפני ה', וכן ג"כ אמר והביא את הפר אל פתח אוהל מועד לפני ה', ובחטאת הקהל אמר והביאו אותו לפני אהל מועד, ולא אמר לפני ה', הכל הוא לומר שגלוי לפני ה' שאין החטא בא בסבתו, שאילו החטא בא בסבתו היה מואס בו שלא יבא לפניו, אבל זה יכניסהו לפני ה'. גם בנתינת הדם אמר ונתן הכהן מן הדם על קרנות מזבח קטורת הסמים לפני ה', ובחטא הקהל אמר ומן הדם יתן על קרנות המזבח, לא אמר הסמים, וכן לא אמר אלא אשר לפני ה', כלומר אותו המזבח אשר בהיכל, לומר שאינו מדבר בלשון חבה, אבל בכהן הזכיר סמים לומר שריחו כריח סמים, שלא הבאיש באותו חטא שחטא, וכן לא אמר כמו שאמר בקהל ובנשיא ובעם הארץ, בקהל אמר ונודעה החטאת, בנשיא אמר או הודע אליו, בחטאת עם הארץ אמר או הודע אליו חטאתו, אבל בכהן לא יש שום ידיעה אלא הם גרמו לו, להודיעך כמה חטא הרבים גורם כמו דור המבול שגרמו שאפי' הבהמה והעוף נזקקו לשאינם מינם, לפי שנתעפש האויר, לפיכך והקריב על חטאתו כד"א תחטאני באזוב ואטהר ואפשר מאומרו אם הכהן המשיח ולא אמר הכהן הגדול, כי יש כהן גדול משיח שנמשח בשמן המשחה, ויש כהן גדול שהוא מרובה בבגדים לאחר שנגנז שמן המשחה, ופירוש מרובה תרגום ומשחת את אהרן ותרבי ית אהרן, וזה לא נמשח בשמן המשחה קראו לו מרובה בבגדים, ומאמרו כאן המשיח בה' הידיעה רמז לכהן שנמשח ראשון שהוא אהרן וכאן רמז לעגל שעשה, ולא אמר אשר לא תעשינה לומר שח"ו אהרן לא חטא שכל האומר שאהרן חטא אינו אלא טועה, ועשה מאחת מהנה שיש בו מקצת, ולזה מתו ב' בניו, ולזה אמר והקריב על חטאתו אשר חטא פר בן בקר תמים, שאם הוא פר אינו בן, כי כשהוא עגל נקרא בן בקר אבל פר אינו בן, אלא כאן רמז על ב' בניו, פר ובן, ולזה הפר הוא בשריפה, לומר שמתו בשריפה, ולזה אמר אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם, כמו שאמרו רז"ל אין לך כל פורעניות ופורעניות שבאם לעולם שאין בה חלק מעון העגל, א"כ לאשמת העם ודאי, ולזה אמר הכהן המשיח שראשון שנמשח בשמן המשחה היה אהרן שנאמר ולקחת את שמן המשחה ומשחת את אהרן וגו':

פסוק יג

ואם כל עדת ישראל ישגו, זה עון העגל ע"פ שעשאוהו ערב רב עכ"ז טעו ישראל, זהו ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל, שנעלם מהראשים שהם עיני הקהל שהם הזקנים, שהיה להם לקנא ולקום עליהם ולהלחם ולהרוג בהם, אלא שנעלם שאמרו להם לא לאלוה

אנחנו עושים אלא למנהיג, כמו שאמרו אשר ילכו לפנינו. ועשו אחת מכל מצות, לפי ששקולה ע"ז כנגד כל המצות, אשר לא תעשינה, הלואי לא היתה נעשית, ואשמו, שנחשב עליהם לעון ולאשם, ונכתב עליהם וביום פקדי ופקדתי עליהם, כמו שאמרו רז"ל אין לך פורענות וכו', עוד ואשמו שבאה עליהם מגפה שנאמר ויגוף ה' את העם על אשר עשו וגו', מלבד ג' אלפי איש שנהרגו ע"י בני לוי, א"כ ואשמו ודאי, ור' סעדיה גאון פירש לאשמת העם, לפי דרכם ומנהגם, לפי שהוא מורכב מחומר כהם. ונודעה החטאת, כשמתו בניו אמר לו משה וכל בית ישראל יבכו את השריפה, שהם גרמו. והקריבו הקהל פר, וזה הפר היה נשרף שנאמר והוציא את הפר אל מחוץ למחנה ושרף אותו כאשר שרף את הפר הראשון, שהם בני אהרן שגרמו להם שריפה, ומביאים פר אחר והם היו שנים לפי שלא היו נשואין הם נחשבים כאחד. חטאת הקהל הוא ולא חטא אהרן, ובאו לכפר עליהם ולטהרם, ולזה תרגם בקצת ספרים מדויקים דכותא דקהלא הוא:

מעיד אני עלי שמים וארץ שלא ראיתי ברבינו בחיי, אלא אחר שכתבתי מצאתי כתוב ז"ל, ויתכן לפרש כי בא לרמוז בכולו כי היה חטא קהל ישראל במדבר, ממאמר רז"ל ששמטו אחד מטטראמולין שבמרכבה שנאמר ופני שור מהשמאל. והנה הקרבן בכהן משיח והקהל שוים הם, כי כן אהרן התחיל לעשותו וישראל טעו אחריו, וכתיב את העגל אשר עשו וגו' את העגל אשר עשה אהרן. ויש לך להתבונן עוד כי איך הזכיר הכתוב למעלה בפר כהן משיח אמר פר בן בקר תמים לחטאת לה', ובקהל אמר והקריבו פר בן בקר לחטאת ולא אמר תמים, וכל זה לרמוז כי כוונת אהרן היתה תמימה לה', כאמרו חג לה', והקהל היה בהם מי שלא היה תמים לה', כי מקצתם שאוו מנהיג ומקצתם עשו ממנה ע"ז שנאמר וישתחוו לו ויזבחו לו וגו' ע"כ. וזכיתי להסכים לדעת גדולים. ולכן היה קרבן כהן משיח וקרבן הקהל פר, כדי שיתכפר ויקנח צואת בנו שהוא העגל, והיו שניהם נשרפים, משא"כ בקרבן נשיא וקרבן עם הארץ, שקרבן נשיא שעיר עזים ובקרבן עם הארץ שעירת עזים, ואינם נשרפים ולא נאמר בהם אשה ריח ניחח לה'. ותמצא על כל דבר מזכיר פר, והביא את הפר, וסמך ידו על ראש הפר, ושחט את הפר, ולקח מדם הפר, ואת כל דם הפר, ואת כל חלב פר החטאת, ואת עור הפר שהיה מכוון על כל דבר למחות שכנגדו של עגל, וכן בפר של הקהל תמצא ט' פעמים פר בפר של כהן המשיח, לפי שהוא משוח בשמן המשחה, והוא רמוז בחכמה שנאמר משחת קודש שנאמר קדש לי כל בכר והיא בכר, אותיות בכר הם כפולות באי"ק, והחכמה היא שניה, לזה הבכר נוטל פי שנים, וח' פעמים נזכר פר בקהל, לפי שהקהל הם רמוזים בבינה. והכל ברמז:

פסוק כב

אשר נשיא יחטא. אמר לעיל חטאת הקהל הוא וסמיך ליה אשר נשיא יחטא, כוון למה שאמרו בגמרא כל מי שיכול למחות בחבירו ואינו מוחה הוא נתפס עליו, א"ר יהודה וכי ריש גלותא אכולי עלמא מתפסי, לזה סמיך לחטא הקהל אשר נשיא, כשחטאו הקהל ואין הנשיא מוחה בהם החטא תלוי בו כאילו הוא חטא. ומה שאמר אשר ולא אמר אם כמו שאמר אם כל עדת, וכן ביחיד אמר ואם נפש אחת תחטא, לזה ארז"ל שאמר אשר שהוא לשון אשרי, אמר רבן יוחנן בן זכאי אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו, אם על שגגתו מביא קרבן אין צריך לומר על זדונו, אם נשיא מביא קרבן אין צריך לומר הדיוט. ועכ"ז הי"ל נשיא אשר יחטא, למה התחיל באשר, אמר בזוהר ז"ל תני ר' יצחק מאי שנא בכל אתר דכתיב בהו ואם כד"א אם הכהן המשיח ואם כל עדת ישראל והכא אשר נשיא, בכהן כתיב ואם מאי קא מיירי אלא אילין כהנים דלא משתכחי הכי בחטאה דהא כהן נטיר גרמיה תדירא בגין דמטולא דמאריה עליה בכל יומא ומטולא דישראל כלהו ומטולא דכל חד וחד ועל דא תוהא כד יחטא, ובגין כך ואם כתיב, וכן ואם כל עדת ישראל תוהא איהו דכלהו ישתכחון בחובא חד, ובגין כך ואם כתיב, אבל הכא אשר נשיא יחטא ודאי, בגין דלביה גס ביה ועמא אזלין אבתריה ועל דא אשר נשיא יחטא ע"כ:

ורמז כאן על חטא דהע"ה, ונרמז זה ממה שאמר ה' אלהיו ולהלן הוא אומר למען ילמד ליראה את ה' אלהיו, מה להלן שאין על גביו אלא ה' אלהיו שהוא המלך, וכן בדוד הוא אומר ה' אלהי שמעה תפלתי, ארוממך אלהי, ה' אלהי ישועתי, לזה אמר כאן ה' אלהיו, ואשם שאמר לו הקב"ה על ידי נתן הנביא הנני מקים עליך רעה מביתך וגו', או הודע אליו חטאתו על ידי נתן הנביא כשבא אליו ואמר לו שני אנשים היו בעיר אחד עשיר ואחד רש וגו' ויחר אף דוד ויאמר חי ה' כי בן מות האיש וגו', ואמר לו נתן אתה האיש, והביא את קרבנו שעיר עזים זכר, זה שאמר לו נתן הנביא הבן הילוד לך מות יומת, זהו זכר תמים, וכפר עליו הכהן מחטאתו ונסלח לו שאמר לו גם ה' העביר חטאתך לא תמות, זהו אשר נשיא שבא מנשיא מאושר שהוא נחשון בן עמינדב שנדבו לבן וקדש ש"ש כשירד לתוך נחשול של ים ולזה נקרא נחשון:

והרמב"ן ז"ל כתב שאמר ה' אלהיו לומר כי אע"פ שהוא מלך אדון שאין עליו מורא ב"ו יש לו ליראה מה' אלהיו שהוא אדון האדונים ע"כ. ויש מי שכתב שרמז כאן חטא זמרי שנקרא נשיא בית אב לשמעוני, וכאן כתיב אלהיו ולהלן הוא אומר אשר קנא לאלהיו, זהו אשר לא תעשינה לבא על בת אל נכר, ואשם שהרגו פנחס, ע"כ:

ואמר בשגגה ואשם, לומר כשהוא עומד בשגגתו אשמו גדול שאין לו כפרה, אמנם או הודע אליו והביא קרבנו וכפר עליו הכהן ונסלח לו, כי בידיעתו שחטא יתודה ויעשה תשובה מה שאין כן בשלא ידע והוא עומד בכשלונו, כדאיתא פרק חלק גבי ההוא מעשה בר' חייא בר אשי שראה אשתו וחשב שהיא זונה ותבעה כו' ואח"כ בא לביתו והות קא שגרא תנורא סליק ויתיב בגויה א"ל מאי האי א"ל הכי והכי הוה מעשה אמרה לו אנא הות, א"ל אנא מיהו לאיסורא איכוני, אמרו כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער עד שמת, ומאי דריש דתניא אישה הפרם וה' יסלח לה במה הכתוב מדבר באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה והיא לא ידעה שהפר לה בעלה והיתה שותה יין ומיטמאה למתים, וכשהיה מגיע ר' עקיבא לפסוק זה היה בוכה ומה מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה אמרה תורה צריך כפרה וסליחה מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר עאכ"ו כו' ר' איסי בן יהודה אומר והוא לא ידע ואשם ונשא עונו על זה ידוו כל הדווים ע"כ. הרי שבלי ידיעה לא די שאמר ואשם אלא ונשא עונו, וע"ז א"ר אסי בן יהודה על זה ידוו כל הדווים, כלומר שבעונות זה מצוי, לפי שהצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, ואילו היה צדיק לא נזדמן לו דבר אסור ובפרט אם לא נודע לו והוא עומד בכשלונו, אבל כשהודיעוהו ודאי חסו מלמעלה כדי שלא יעמוד בחטאתו, ולזה וכפר עליו ונסלח לו, וזהו שאמר בתורת כהנים או הודע וכפר משום ידיעתו מביא כפרה על שגגתו. ואמר בזוהר או הודע אליו ידע מבעי ליה מהו הודע דמשמע ע"י אחרא, אלא קב"ה פקיד, לכנסת ישראל לאודעא ליה לבר נש בההוא חובא דהוא חב ובמה מודע ליה כד"א יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו. א"כ כשמודיעין לו העון הוא מרוב רחמנתו עליו, לפי שאינו חפץ במיתתם של רשעים שימותו בפשעם, וכשאין מודיעין אותו הוא שמונעין ממנו דרכי התשובה, וזהו מרוב חטאו. אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם, שהם גרמו לו, כמ"ש גבי חטאת הקהל היא בהעלם דבר מעיני העדה, שהם זקני העדה שהם נקראים עינים, גם הנשיא יחטא בשביל גאותו וגאונו, אבל נפש של יחיד תחטא בשגגה ומאין בא לה השגגה ולזה אמר מעם הארץ שהוא עוור, וכן תרגום ירושלמי סמיא, כי ת"ח מותרה ועומד הוא, כי התורה תורה לו הדרך, אבל עם הארץ אין לו מורה. ואמר בעשותה בלשון נקבה כלומר מרוב חסרון דעת כנקבה שדעתה קלה, כי התורה היא מחכימה ללומדיה שנאמר תורת ה' תמימה מחכימת פתי, אבל זה שלא למד אין בו דעת, ולזה לא אמר נפש מעם הארץ כי תחטא בשגגה, אלא אמר תחטא בשגגה מעם הארץ, לומר שהשגגה היתה לפי שהוא מעם הארץ, כי ת"ח אין לו שגגה כי שגגת תלמוד עולה זדון. ואמר בעשותה ולא אמר ועשתה כמו שאמר בקהל ועשו, וכן בנשיא

אמר ועשה, לומר שלא היתה השגגה שחטא בדין שחשב שאותו דבר הוא מותר והיה אסור, שזה לא נקרא שגגה ששגגת תלמוד עולה זדון, כי היה לו ללמוד, אבל השגגה היתה בעשייה עצמה כגון שאכל שומן בחשבו שהוא שומן והיה חלב, זהו בעשותה, ולפי שהוא עם הארץ טח עיניו מראות לזה ואשם, ולפי שהיתה דעתו קלה כנקבה לזה קרבנו שעירת עזים נקבה, גם אם יביא נקבה תמימה יביאנה מהטעם שאמרתי, וזהו ואם כבש יביא קרבנו נקבה וגו' ואמר וסמך ידו וגו' ולקח הכהן ואת כל חלבה יסיר וגו' הכל כמו שעירת עזים, א"כ יאמר דרך כלל ועשה לה כמו שעשה בשעירת עזים, אלא לומר שמאחר שיגע בחטאו ולא רצה להביא שעיר והביא כבש ביוקר יותר מן השעיר, וא"כ הוא חביב על הקב"ה לזה חזר ושנאו. והוצרכו לומר כהן משיח וקהל ונשיא ויחיד, לומר כמו שאמר התנא אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה, אחר שהם בארץ ר"ל קבורים הם קדושים, אבל כל עוד שהם בחיים ומורכבים מחומר אין בהם אמונה, שמא יתעם היצר ויתגבר עליהם, שהרי יוחנן שמש בכהונה גדולה פ' שנה ולבסוף נעשה צדוקי, זהו רמז אם הכהן המשיח יחטא, והרי ראיה ועיני העדה נתגבר עליהם וחטאו, והרי נשיא יחטא לזה אל יאמין בעצמו לומר שהוא בטוח שלא יסיתנו באיסור וישמש ממנו במותר, ועל זה ארז"ל קדש עצמך במותר לך, אלא תמיד יהיה מוכן להלחם עמו ולא ישמע ממנו בשום דבר שלא יתגבר עליו, ובפרט אם הוא תלמיד חכם, שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, ועל זה אין הקב"ה מיחס שמו על הצדיקים בחייהם, ועוד נכתבו כולם לומר כמו שארז"ל לא ישראל ראויים לאותו מעשה ולא דוד היה ראוי לאותו מעשה, אלא לומר שאם יחטאו רבים אומרים להם כלך אצל רביה, ואם יחטא יחיד אומר לו כלך אצל יחיד, וכן אמר דוד אלמדה פושעים דרכיך:

והרב מנחם רקאנטי ז"ל כתב, כי מה שהיה הקרבן נקבה הוא שצריך להביא כפרתו לתקן מעוותו דוגמת החטא ומצות לא תעשינה הם נשפעות כו' ע"כ קרבנו נקבה כשבה או שעירה ע"כ. ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד, זהו שבועת העדות שהשביעו ואמר משביעך אני שאם אתה יודע לי עדות שתבא ותעיד ולא בא, שמביא קרבן אחר ודוי שנאמר והיה כי יאשם והתודה וגו' והביא את אשמו לה', זהו בעדות שבסבת עדותו שלא העיד מפסידו ממון, מכאן תדע כמה הוא חביב ממונם של ישראל לפני הקב"ה שאמר כאן ונשא עונו והיה כי יאשם והתודה אשר חטא, קראו עון ואשמה וחטא והצריכו ודוי, מה שלא אמר כאן לא בחטא של כהן משיח ולא בחטא הקהל ולא בנשיא ולא ביחיד, בקהל אמר ואשמו, ובנשיא וביחיד אמר ואשם, ובכהן לא אמר כלל, הוא להודיע שחטא שבין אדם לחבירו הוא יותר גדול מחטא שבינו לבין המקום, ועל זה אמרו ז"ל יהי ממון

חבירך חביב עליך כשלך, וזהו רמז וא"ו של לוא יגיד שהוא מלא וא"ו ולוא כתיב לומר לו יגיד שההגדה הוא לו בעצמו ואם לא יגיד מזיק לעצמו שממון חבירך הוא כשלך, שכולנו בני איש אחד אנחנו נפש אחת, ועוד שהקב"ה יזמין לזה ההפסד שבא על ידו ממקום אחר ויביא לזה הפסד כפול כמו שנאמר ישלם שנים לרעהו, א"כ לו יגיד. וכתב רבינו בחיי ז"ל שההגדה זו צריכה שתהיה בב"ד, ולזה בא הרמז בוא"ו לומר שבמקום שהם ששה, ב"ד ג', והתובע ונתבע והעד:

עוד כתב ז"ל שמה שאמר והוא עד, לומר שזה שכבש עדותו לא יאמר ומי יודע בדבר שאני כובש עדותו, לזה נאמר והוא עד, שכן מצינו שמו של הקב"ה הוא, ממה שכתוב אני ה' הוא שמי:

עוד כתב ז"ל, ויתכן עוד לומר כי תוספת הוא"ו במלת לוא לרמוז על ששת ימי בראשית, ובא להורות על מי שכובש לחבירו עדותו מעלה עליו הכתוב כאילו כבש להקב"ה עדות על חדוש העולם שנברא בו' ימים, כי מתוך שהאדם רגיל להכשל בדבר קל יבא לסוף שיכשל בעון גדול חמור, ע"כ:

פרק ה

פסוק א

עוד יאמר ונפש כי תחטא, שמתמיה הכתוב לומר איך תחטא וכבר שמעה קול אלה שהשביעה בעודה בבטן קודם יציאתה לזה העולם, שהשביעוה להיות צדיק ואל תהי רשע, והעידוהו על. זה, זהו והוא עד, או ראה שהראהו מקומו בגיהנם ומקומו בג"ע, או הידע לו, שלא יאמר שלא ידע והוא עושה בשגגה, כי מותרה ועומד הוא, ששם למדוהו כל התורה, לזה צריך להגיד לעצמו, לזה הוא"ו שיזכור זה בכל עת, ולמי יגיד לעצמו יגיד, ואם לא יגיד ונשא עונו של אותו הנתבע, שאילו היה מעידו היה מצילו מן הגזל עכשיו הוא מכשילו, א"כ ונשא עונו ודאי. עוד אם לא יגיד אם לא יתודה קודם שימות ונשא עונו, כן אמר בזוהר:

פסוק ב

או נפש אשר תגע בכל דבר טמא וגו'. פשטיה דקרא הוא שבא להזהיר על הנכנס למקדש והוא טמא, או על האוכל קדשים והוא טמא בשום טומאה מטומאות הנזכר, ואמר ג' מיני טומאה, בנבלת חיה טמאה, או בנבלת בהמה טמאה, או בנבלת שרץ טמא, ובא לרמוז שלא יגרום לטמא עצמו, שאם טמא עצמו מעט מטמאים אותו הרבה שנאמר אל תטמאו בכל אלה ונטמיתם בם, וידע כי האדם מורכב מג', מנפש ורוח ונשמה, ואע"פ שאין מגיע לנשמה שום טומאה מכל מקום מגיע לה גרעון קצת בטומאת הגוף, וזה שרמז

כאן הג' מיני טומאה, בנבלת חיה, הנשמה נקראת חיה, בנבלת בהמה במ"ק י"ו ורוח במ"ק י"ו, בנבלת שרץ הוא הנפש שרצה ממקום למקום כשרץ, וטומאתה חמורה מכולם שטומאתה בכעדשה, ונעלם ממנו והוא טמא, הואיל וטמא עצמו נעלם ממנו הקדושה והטהרה, והוא טמא דנשאר בטומאתו, ואשם שנפרעים ממנו על זה. או כי יגע בטומאת אדם, זה סמאל שהוא אבי אבות הטומאה, וממנו מקבל המת טומאה וכשהאדם מטהר ומקדש עצמו א"א לו לסמאל ליגע בו ולטמאו, כי מיתתו ע"י השכינה ששואבת נפשו ומת בנשיקה, כי הצדיקים אין מטמאין במיתתן כמ"ש ביום שמת ר' בטלה כהונה.. וזה שטמא עצמו סופו ליגע בטומאתו של סמאל, כי כל מיני טומאה ממנו הם, כי הבהמה וחיה והשרץ אינם, מטמאים בחייהם אלא לאחר מיתתן, שכן אמר בנבלת חיה או בנבלת בהמה או בנבלת שרץ וגו', ומיתתן היא על ידי סמאל שטמאן, לזה כשנטמא בהן נגע בטומאתו של סמאל שממנו בא להם הטומאה, זהו כי יגע בטומאת אדם לכל טומאתו, לומר שסופו ליגע לכל טומאתו שימות על ידו ויהיה אב אבי אבות הטומאה כמוהו, זהו לכל טומאתו אשר יטמא בה, זהו אמרם ז"ל אם טימא עצמו מעט מטמאים אותו הרבה, שמטומאת הנבלה בא לידי טומאה גדולה שהיא טומאת מת שימות על ידו שמצא מין את מינו, ולזה כי יגע בלשון זכר:

פסוק ד

או נפש כי תשבע לבטא בשפתים. לומר כמו שהטומאה באה לו לאדם ע"י נגיעת אבר מאבריו נטמא כל גופו, כן הנשבע ומבטא בשפתיו מביא רעה לכל גופו, זהו להרע או להטיב, אם נשבע לקיים שום מצוה או נשבע נגד יצרו שהיה מתגבר עליו, ולזה אמר או נפש כי תשבע וגו' בין בשבועת העדות בין בשבועת בטוי והביא את אשמו שהוא קרבן עולה ויורד וכתב רבינו בחיי ז"ל שנקרא קרבן עולה ויורד, מפני שאם היה עשיר בשעת חטאו ואח"כ העני מביא קרבן עני, חזר והעשיר מביא קרבן עשיר שהוא כבשה או שעירת עזים. ותמצא בקרבן שתי תורים אמר וכפר עליו הכהן ונסלח לו, וכן בעשירית האפה ג"כ אמר ונסלח לו, ובקרבן כשבה לא אמר ונסלח לו, לפי שאין לבו נשבר לפי שהביא קרבן עשיר:

עוד י"ל שאע"פ שאלו הג' קרבנות שהם כשבה ותורים ועשירית האפה הם לכל אחד מן הג', שהם על מי שהשביעו חבירו שיעיד לו ועבר על שבועתו, ועל מי שנכנס למקדש או אכל קדשים בטומאה, ועל מי שעבר על שבועת בטוי, עכ"ז יש רמז ג"כ שכל אחד חוזר בו. קרבן כשבה או שעירת עזים הוא למי שלא בא להעיד והחטיא את הנתבע שלא השיב מה שבידו, והוא בידו גזל ונמצא העון עליו כמ"ש ונשא עונו, לזה לא אמר

ונסלח לו, וקרבן שתי תורים הוא כנגד מי שנטמא ונכנס בטומאה מטומאה לטומאה עד שנכנס לטומאה גדולה חמורה היא טומאתו של מת, כמ"ש, ולזה היתה המליקה ומלק אותו ממול ערפו, לפי שמלאך המות בא לו מאחוריו ממול העורף לפי שהקשה את ערפו, וזה שהתודה וחזר בו נאמר ומלק מה שהיה ראוי לעשות בו יעשו באותו תור. אבל לא יבדיל לפי שלא נצול ממנו שעדיין בעודו חיים אפשר שיחזור לסורו. וקרבן עשירית האפה שהיתה נשרפת, על ביטוי שפתים, כמו שאמר ובידו רצפה רץ פה:

עוד אמר להרע או להטיב, לא אמר לרעה או לטובה, לומר שח"ו פוגם למעלה כי השבועה היא מסוד השבעה יחטא האדם בשבעה כתיב, בשבעת ימי בראשית, וכל הכופר בשבועתו פוגם בהם וכופר בהם והם מכלים אותו, כמו שארז"ל דברים שאין האש מכלה אותם שבועת שקר מכלה אותם, שנאמר וכלתו ואת אבניו ואת עציו, רמז על בנין האדם גופו ונשמתו, וכן יבטא באתב"ש נשמת, אם יבטא האדם נשמת האדם נפגם, ז"א יש בוטה כמדקרות חרב, או להטי"ב גימ' הם אחד עה"מ, שמחבר כ"י עם בן זוגה, כשמקיים שבועתו, ואם לאו ח"ו גורם פגם. להיטיב, לה יטיב והבן:

פסוק טו

נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה. חטאה בשגגה וקורא אותו מעל, לזה א"ר יוסי אם ענש הכתוב למי שאינו יודע עאכ"ו שיענש למי שיודע, א"כ לא החמיר על השוגג אלא כדי להזהיר על המזיד. וכן במדרש נפש כי תחטא בשגגה, והרי דברים ק"ו ומה אם מי שלא נתכוון לחטוא וחטא מעלין עליו כאלו חטא המתכוון לחטוא וחטא עאכ"ו. ומזה למדו במדרש שמי שלא נתכוון לזכות וזכה שיש לו שכר גדול, שמדה טובה מרובה ממדת הפורענות, וכן אמר במדרש אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי הוא אומר כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך ה' אלהיך, קבע הכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה, אמור מעתה היתה לו סלע צרורה לו בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה עני ונתפרנס בה הכתוב קובע לו שכר הרבה וברכה כשוכח עומר בשדה, ומה אם מי שלא נתכוון לזכות כך המתכוון לזכות עאכ"ו:

עוד במדרש נפש כי תמעול מעל מכאן אתה דן לצדקה, הרי הוא אומר נפש כי תמעול מעל שוה פרוטה ופרוטה היא א' משמונה באיסר האיטלקי, ומה הוא משלם אשם בשתי סלעים שנאמר והביא את אשמו איל תמים מן הצאן בערכך כסף שקלים וכמה פרוטות בשני סלעים אלף ות"ק ל"ו, ומדה טובה מרובה ממדת פורעניות, וק"ו ומה אם מי שמעל בשוה פרוטה משלם אלף ות"ק ל"ו פרוטות הנותן צדקה עאכ"ו שאין קץ ואין סוף למתן

שכרו, רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבא צא ולמד מאדם הראשון שלא נצטווה אלא על מצוה אחת לא תעשה ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורי דורותיו עד סוף כל הדורות, וכי איזו מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה, אם מדת פורענות נקנסה לו מיתה ולדורותיו עד סוף כל הדורות השב מן הפגול ומן הנותר והמתענה ביום הכפורים עאכ"ו שזוכה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות ע"כ. ומה שאמר פגול ונותר לפי שנפשו של אדם קצה בהם כ"ש על דברים שנפשו של אדם מתאוית להם ומחמדתן, ומה שאמר המתענה ביום הכפורים הוא לומר שאפי' ענוי של יום הכפורים שהוא כפרה עליו על מה שחטא עכ"ז כל עוד שהוא מתענה לפי שהקב"ה צוהו ועושה לשמה זוכה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות, וכ"ש במצוה שיש בה טורח ויש בה חסרון כיס:

פסוק יז

ואם נפש אחת תחטא וגו' ולא ידע ואשם והביא איל תמים וגו'. שאל רבינו בחיי ז"ל בפרשה של מעלה כשהודע אליו חטאתו חייבו הכתוב קרבן וקרא שם הקרבן חטאת, וכאן שחטא בשוגג ג"כ ולא נודע לו חטאתו וחייבו הכתוב קרבן אשם, שלשון אשם הוא לשון שממה להורות שחטא חטא בדבר שהוא ראוי שיהיה שמם בו, וא"כ איך יחמיר הכתוב בלא הודע יותר מהודע, ועוד שקרבן הודע שעירת עזים וקרבן לא הודע איל תמים שדמיו מרובים יותר. אבל הטעם הוא מפני שהחטא הנודע לו הוא דואג עליו ומצטער, והדאגה על החטא הוא מזבח כפרה והוא פתח לתשובה, שנאמר כי עוני אגיד אדאג מחטאתי, אבל זה שחטא ולא נודע כגון שהיו לפניו שתי חתיכות אחת של שומן ואחת של חלב ואכל אחת מהם ולא נודע לו, לא יצטער באמרו שהמותר אכל ולא ידאג ולא יתוודה, לפיכך החמירה תורה עליו יותר ע"כ. לזה אמר אשם הוא אשם אשם לה', שמי שעשה במזיד אשם אחד אבל זה אשם אשם כפול, ועוד שהאשם לה', כי למה לא יספק שאכל איסור ועבר על דברי הקב"ה, זהו ממיעוט מוראו של הקב"ה, לזה אמר אשם גדול הוא אשם אשם לה', שספק בהיתר ולא ספק באיסור, ולא נרעד ולא נרתע לומר אולי אכלתי איסור ועברתי על דבורו של מלך מה"מ הקב"ה, א"כ אשם לה' יביא אשם ודאי, סוף סוף אשם הוא, שהוא יותר חמור מהודע שמביא חטאת שאינו כ"כ חמור. ועוד אמר אשם הוא אשם אשם, לפי שמביא ב' אשמות, אשם תלוי, וכשהודע לו שאכל חלב מביא אשם ודאי, זהו שאמר כאן או יביא אשם תלוי או ודאי:

פסוק כא

נפש כי תמעול מעל בה' וכחש בעמיתו. הוא כחש בעמיתו שכפר בפקדון וקורא אותו שמעל בה', לזה אמר במדרש א"ר עקיבא לפי שהמלוה והלוה אינו מלוה אלא בעדים,

והנושא והנותן אינו נותן אלא בשטר לפיכך בזמן שהוא מכחיש מכחיש בעדים ובשטר, חבל המפקיד אצל חבירו אינו רוצה שידע בו נשמה אלא שלישי שביניהם, ובזמן שמכחיש בשלישי מכחיש בה', זהו ומעלה מעל, ב' מעילות אחד לה' ואחד לחברו. ובגמרא א"ר לוי קשה גזל הדיוט מגזל גבוה, שזה הקדים חטא למעילה וזה הקדים מעילה לחטא, פירוש כשנהנה מן הקדש אמר נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקדשי ה', סיים בחטא שהוא השוגג, אבל בגזל הדיוט אמר כי תחטא ומעלה מעל סיים במעל שהוא מזיד, וכן ג"כ הנהנה מן הקדש אמר וחמישיתו יוסף עליו, ובגזל הדיוט אמר וחמישיתיו לחייבו בחמישיות הרבה, שאם כפר בחומש מוסיף חומש על חומש, וכן אם כפר בחומש החומש מוסיף חומש על חומש זה עד שיתמעט החומש לפחות משוה פרוטה, משא"כ בנהנה מן ההקדש שאינו מוסיף אלא חומש אחד, החמיר בממונם של ישראל וחס על כבודם יותר מכבוד עצמו, וכן אז"ל הפועלים שהיו עושים במלאכת בעל הבית והגיע זמן קריאת שמע והם בראש האילן או בראש הכותל לא ירדו משום בטול מלאכת בעל הבית וקורין שם, שויתר הקב"ה עליו קבלת עול מלכות שמים שהיא ק"ש מפני בעל הבית, ואפי' התפלה אם הוא בראש הזית או בראש התאנה שיש להם ענפים הרבה ובירידתו ובעלייתו יתבטל ממלאכת בעל הבית ארז"ל שיתפללו שם ולא ירדו, מכאן יעריך האדם כמה חביב ממונם של ישראל אצל הקב"ה, וכמה קשה גזלו של הדיוט לפניו ית', לזה אמר והיה כי יחטא ואשם, כי יחטא להקב"ה ואשם לחבירו שגזלו, והשיב את הגזלה, ואחר כך הפקדון, וקודם אמר וכחש בעמיתו בפקדון, כי הדרך הוא להכחיש הפקדון שחמדו, אבל לא לגזול, לזה התחיל בפקדון, אבל בהכחשה התחיל קודם בגזל חמור, שהרי ארז"ל סאה מלאה עונות מי מקשקש מכולם הגזל, ודור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל. אמר לאשר הוא לו יתננו ביום אשמתו, לומר שאין תקנה עד שיתננו למי שגזל, זה לאשר הוא לו, ולפי שפעמים ירד מנכסיו ולא יוכל להשיב הגזל, או ימות הנגזל או הגוזל, ואין לו תקנה עד שיבא בגלגול להשיב לו גזלו, לזה חסה התורה והזהירתו ואמר יתננו לו ביום אשמתו, כלומר באותו יום שידע שהוא חייב לו מחמת גזל אותו יום, יתננו לו לא יאחר, שלא יגרום העוני או היצר ולא ישיבנו לו, ואין לו תיקון עד שיתגלגל, כארז"ל. ואחר שתשיב ואת אשמו יביא לה', כנגד מה שחטא בשלישי כמו שאמר ומעלה מעל בה', אבל אם לא ישיב הגזלה אין הקרבן מועיל,: עוד ומעלה מעל וכחש. רמז על סוד הגלגול כארז"ל בעמיתו, בעם שאתו שהיא הנשמה, פקדון הוא ראשון, שהיא בפקדון אצלו להחזירה לו כמו שנתנה לו, והוא מעל בה בתשומת יד, זה בשני ששם בה ושלח בה יד ומעל בה, או בגזל או עשק, זה בשלישי

שהוא עשוקה וגזולה, אמר בגמרא זהו עשק זה גזל אלא לעבור עליו בב' לאוין, זהו וכחש שהכחישה והחלישה, או מצא אבידה, שבאה לו ע"י יבום שמת אחיו, או שהיתה ערטילאה שלא היה לה גואל, ונשבע על שקר שבכל פעם ופעם קודם שבא השביעוהו קודם צאתו מהבטן, על אחת מכל אשר יעשה האדם לחטוא בהנה, שעשה בכל אחת ואחת חסרון, לחטוא כמו אני ובני שלמה חטאים, והיה כי יחטא ואשם, שידע בחטאו ובאשמו, והשיב ורצה לעשות תשובה, צריך להשיב האחרון קודם, שהוא יושב נגדו, זהו והשיב את הגזילה אשר גזל וגו' ואח"כ הפקדון ואח"כ האבידה וגו':

גימטריאות

ויקרא א' של ויקרא זעירא רמז להתחלת הקטנים מספר ויקרא שהוא ספר הקרבנות, והיה העולם עומד בזכות הקרבנות, עכשיו שאין קרבנות הוא עומד בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, ואותו הבל הוא כמעשה הקרבנות, כמו שאמר במדרש יבאו טהורים ויתעסקו בטהורים:

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, י"ג בתורה כנגד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם:

מכם. גימ' מאה, רמז למאה ברכות בכל יום, שכל האומר מאה ברכות בכל יום כאלו הקריב קרבן:

אשר פתח אהל. ס"ת רחל, רמז על המקדש שהוא בחלקו של בנימין שהוא בן רחל:

והפשיט. כמנין והפשיט עמד בית ראשון, רמז שאחר מנין והפשי"ט יתפשט הבית ויחרב:

הכהן אש על המזבח, ס"ת נשלח, רמז למה שארז"ל אע"פ שאש נשלח מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט:

צפונה לפני ה', רמז על אילו של עקידת יצחק שאפרו צבור ומונח וצפון לפני ה':

משמנה. אותיות מנשמה, יחשוב כאילו הקריב נשמתו:

קרבן מנחה מאפה תנור, ס"ת בגימ' זה אברהם, שהפיל עצמו לכבשן האש לקדש שם שמים:

מנחה מאפה תנור. בגימ' אלו הם חנניה מישאל ועזריה:

מחבת מרחשת. מחבת מכפרת על הרהור הלב שהם מוחבאים, מרחשת מכפרת על רחוש שפתים:

אם תקריב. אמת תקריב לעולם, שהעולם עומד על האמת ועל השלום. עוד על האמת שהוא הודאי תקריב ולא על הספק:

אביב גרש כרמל. גימ' חנניה ומישאל ועזריה:

ואת החלב. למה מקריבו לפי שהוא גרם לו לחטוא, שנאמר חלבמו סגרו פימו דברו בגאות, כלומר החלב שסגר על הלב שלא יבין שנאמר השמן לב העם וגו', פימו דברו בגאות, הוא סיבב הגאוה ובגובה לבו חטא, לזה מקריב החלב שהוא היה סבה:
נפש כי תחטא בשגגה, ר"ת נכתב, הכל נכתב לפני הקב"ה:
והחטאת אשר חטאו עליה, ס"ת תורה, אין לך חטא גדול מחטאה של תורה:
וסמך ידו על רא"ש השעי"ר ס"ת שר, שרו של עשו, וסמיך ליה ושחט אותו:
ישפך. כמנין ת"י שנה שעמד הבית ואח"כ נחרב:
את אשר לחטאת ראשונה, כלו' יתעסק בכפרת חטאו קודם כל דבר, וזה תהיה מגמתו כדי שלא יחטא פעם אחרת, שאם יחטא פעם אחרת כיון שחטא ושנה נעשית לו כהיתר:
עשירית האפה כתיב, שאע"פ שהיא קרבן עני, עשירה היא לפני הקב"ה:
וחמישתו יוסף עליו. חמישית זה הוא מלגו שוה ד' בחמשה ואינו מלבר שוה ה' בששה. נלמוד זה מיוסף שאמר ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידות יהיה לכם, שמע מינה דחומש מלגו:
והשיב את הגזילה אשר גזל, זה מדבר במחריבי ביהמ"ק שעתידין להשיב מה שגזלו מישראל שנאמר תחת הנחושת אביא זהב וגו'. או את העושק הם ישראל שהם עשוקים בידם שנאמר והביאו את אחיכם וגו', או את הפקדון, זה ירושלים שהיא תחת ידם ויצטרכו לבנותה שנאמר ובנו בני נכר חומותיך וגו':

פרק ו

פסוק ב

צו את אהרן וגו', אז"ל אין צו אלא ע"ז שנאמר הואיל הלך אחרי צו וגו', ולפי שאהרן עשה העגל, לזה אמר לא יעלה על דעתך שהוא חס ושלום פסול לכהונה שכן הדין כהן שעבד ע"ז אפי' בשוגג אינו עולה לדוכן שנאמר על כן לא יעלו כהני הבמות וגו', אבל אהרן אינו כן כי לא עשה אלא להצלתם של ישראל וכדי לקדש ש"ש כמו שכתבנו פרשת תשא, כי בעשותו מה שעשה נבחר ונתעלה לכהונה הוא ובניו, זהו שאמר לאמר, להאמיר ולהעלותם כמו את ה' האמרת היום, ועיין שם פרשת תשא. ובזוהר ת"ח כתיב צו את אהרן ואת בניו לאמר, רזא הכא דהא אוקימנא לית צו אלא ע"ז והכא אתיהיבת ליה לאתוקדא ההיא מחשבה, ולאעברא לה מגו קדושא בהאי רעותא דסלקא לעילא ובההוא תננא ותרבין דאתוקדן בגין לאעברא מגו והאי צו ברשותייהו קיומא לאפרשא לה מן קדושא מגו האי קרבנא, ואי תימא צו את בני ישראל הכי נמי דהא ברשותייהו קיימא כל זמנא דעבדו רעותא דמריהון לא יכיל לשלטא עלייהו והאי קרא כולה אתייא לאחזאה

רזא דמלא ולעטרא בהאי רוחא קדישא לעילא ולאפרשא לרות מסאבא לנחתא לה לתתא דא ברעותא ובצלותא ובעובדא כדקא חזי ליה קיימא, והאי קרא מוכח עליה, דכתיב צו את אהרן דא ע"ז ורוח מסאבא לאמר אתתא דאקרי יראת ה'. כתיב הכא לאמר וכתיב התם לאמר הן ישלח איש את אשתו, ובהאי קרא אתמר כולא ובהכא קיימא לאתקנא כולא ע"כ, שהכוונה בו לטהר המחשבה ולהעביר רוח רעה שהיא צו ע"ז שלא תשלוט, והכהן הוא ש"צ היה מכוין להעבירה מכל ישראל, במחשבה שהם כהנים בעבודתם, בדבור שהם לויים בדוכנם, ובצלותא הם ישראל במעמדם, כל זה היה צריך להעביר רוח רעה שהיא צו. וזהו צו את אהרן דא כהני, ואת בניו דא ליואי שהתלמידים נקראים בנים והלוים הם נתונים לאהרן ולבניו אומרים דא ישראל במעמדם שהם עוסקים באמירה שהיא התפלה, כל זה היה צריך להעביר רוחא מסאבא שהוא יצה"ר דע"ז:

זאת תורת העולה. היא מחשבה רעה שעולה על האדם להחטיאו, זהו היא העולה היא הגוברת על האדם לזה באה התורה לתת לו עצה במה יתגבר עליה בתורה, היא השורפת אותה. זהו על מוקדה, שהיא אש שנאמר אש דת, ובמיעוט חלבו ודמו שהוא התענית זהו על המזבח, כלומר מה שהיו מקריבים על המזבח שישרף אותו באש התענית, כל הלילה שהוא זה העולם ששלט בו היצר, עד הבקר בקרו של משיח שיבער אותו הקב"ה מן העולם שנאמר והסירותי את לב האבן, ולזה היתה העולה כולה כליל. ובזוהר ז"ל, העולה היא מחשבה רעה דהיא סלקא על רעותא דבר נש לאסטאה ליה מאורחא דקשוט, היא העולה היא דסלקא ואסטי לבר נש ובעי לאוקדא לה בנורא, כדון דלא אתיהב לה דוכתא לאסגאה, ובגין כך על מוקדה על המזבח כל הלילה, מאי לילה דא כ"י דאתי לאדכאה ליה לבר נש מההוא רעותא ע"כ. ואש המזבח תוקד בו, בא לטהר מסייעין לו, אם הוא יוקד אותה כמו שאמר באשה של תורה ובאש התעניות, אש המזבח שהיא השכינה שהיתה יורדת על המזבח ושוכנת שם, על זה נקראת אש המזבח, היא תוקד בו באותה מחשבה רעה לסלקה מעליו, לזה אמר ואש המזבח צריך שהוא יתחיל ואח"כ היא תסייע, לזה אמר ואש בוא"ו, ד"א זאת תורת העולה, התורה היא העולה על הכל אפי' שעשה כל עבירות שבעולם תורה מכבה עבירה, זהו על מוקדה, עולה על המוקד שהוא היצר שמוקיד האדם ומחממו, תבא אשה של תורה ותכבה אשה של עבירה, יש אש אוכלת אש שנאמר הלא כה דברי כאש וגו', מה אש כל מה שנכנס לתוכו נעשה אש כמוה כן כל הקורא בתורה הוא נטהר כמוה, אפי' עשה כל עבירות שבעולם אם עסק בתורה לשמה מרוב אהבה עליו נאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו', ולזה אמר רבי מאיר מתי אמות ואעלה עשן מקברו של אלישע אחר. שמעתי שמה

שאמר כן רבי מאיר הוא מפני שמה שהיו מעכבין לו לאלישע שלא יכנס לג"ע הוא מפני שהחטיא את הרבים, שרבים כשראו שעשה מה שעשה אמרו זה ת"ח הוא גברא רבא הוא ועושה אנו ג"כ נעשה, לזה בא רבי מאיר ואמר אני אעלה עשן מקברו, שכל הרואה עשן עולה מקברו מאותם שטעו אחריו ייראו ויעשו תשובה, ובזה יכנס לגן עדן, וכל מה שעשה תורתו מגינה עליו ומצילתו, זהו שאמר כאן על מוקדה על המזבח כל הלילה, שהיא אשה של גיהנם שהיא דומה ללילה, התורה עולה עליה ומצילתו, עד הבקר עד שפכה לבקרו של עוה"ב, ובתנאי שלא חלל השם ולא החטיא את אחרים ולזה נאמר תורת העולה, שהיא עולה מכל הקרבנות שהיא כולה כליל ואינה עולה אלא על מוקדה על המזבח לבד, אבל התורה עולה למעלה מן הכל, שנאמר זאת התורה לעולה למנחה וגו', כלומר לא עולה לא מנחה ולא חטאת, אין צריך שום קרבן, שהיא עולה על כל הקרבנות ומצילתו מדינה של גיהנם. ואש המזבח תוקד, ס"ת שחד, שנותנים אחר תחתיו, וזהו השחד שנותנים לשרו של גיהנם, שנאמר צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו, זהו תוקד בו באותו רשע שמביאים תחתיו. במדרש תנחומא למה נסמכה פרשת עולה לפרשת גזל, לומר אם בקשת להביא קרבן לא תביא מן הגזל, למה כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה, ואימתי אתה מעלה עולה ואני מקבלה כשתנקה ידך מן הגזל, אמר דוד מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים וגו', ומתחילת הקרבנות אתה למד, אדם כי יקריב מכם, אמר הקב"ה כשתהא מקריב לפני תהא כאדם הראשון שלא גזל מאחרים שהוא היה יחידי בעולם ע"כ. עוד במדרש אמר רבי לוי כל מי שמתגאה אינו נדון אלא באש שנאמר היא העולה על מוקדה, דור המבול נדונו באש שנאמר בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו, שנדונו ברותחים, סדומים נדונו באש שנאמר וה' המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש, פרעה על ידי שנתגאה שאמר מי ה' נדון באש, שנאמר ויהי ברד ואש מתלקחת. סיסרא ע"י שנתגאה שנאמר והוא לחץ את ישראל בחזקה נדון באש שנאמר מן השמים נלחמו וגו', סנחריב על שנתגאה ואמר מי בכל אלהי הארצות לא נדון אלא באש שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד וגו', נבוכדנצר ע"י שנתגאה ואמר ומאן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי לא נדון אלא באש שנאמר גובריא אלין די הסיקו לשדרך מישך ועבד נגו קטיל המון שביבא די נורא. והחיה הד' בדניאל על ידי שמתגאת ואומרת מי לי בשמים אינה נידונית אלא באש שנאמר חזי הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא, אבל ישראל על ידי שנבזים ושפלים בעוה"ז אין מתנחמין אלא באש שנאמר ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב (זכרי' ב) ע"כ. כוונת רבי לוי ז"ל הוא לומר שיש ב' מיני גיהנם, יש גיהנם של אש ויש גיהנם של שלג שנאמר ציה

גם חום יגזלו וגו', ואמר ר' לוי ז"ל שהמתגאה אינו נדון אלא באש שהאש מכלה הכל משא"כ בשלג, וישראל אינם מתנחמים אלא באש היא אש שאוכלת ומכלה כל אשות שבעולם, שהוא הקב"ה, שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, והם אדוקים בו, ודאי אינם כלים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום, לזה מנחם אותם ואומר ואני אהיה לה חומת אש וגו', לפי שהם שפלים ואינם מתגאים ואינם לובשים מלבושים של מלך, כי הלובש מלבושו של מלך ח"ו מבזה למלך לומר שהוא שוה לו שלובש מלבושו, שנאמר ה' מלך גאות לבש, ודייק שלא אמר לבש הבי"ת בפת"ח או לובש, אלא לבש הבי"ת בציר"י, ולא אמר גאוה לבש כי גאוה הוא תואר, וגאות הוא קצת ממנה, כל זה הוא לומר שהגאוה היא שנואה, ואינו לובשה אלא מקצת ממנה ולצורך, שנאמר ה' מלך, בשביל שמלך לובש גאות, לא מלבוש גאוה אלא גאות שהוא מקצת ממנה, למה לפי שמלך, כדי שייראו ממנו, ולא בתמידות אלא לפעמים לעת הצורך כדי שייראו מלפניו. המלך לעת הצורך לובש בגדי מלכות ומראה עצמו כדי שייראוהו המון העם, ואינו אלא מלבוש חיצוני לצורך כמ"ש, אבל הקב"ה נאמר וענותך תרבני, ונאמר מרום וקדוש אשכון ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, כי רם ה' ושפל יראה, המגביהי לשבת המשפילי לראות, וכמו שאמר המדרש א"ר אלכסנדרי הדיוט אם משתמש בכלים שבורים גנאי הוא לו אבל הקב"ה כלי תשמישו שבורים שנאמר קרוב ה' לנשברי לב, הרופא לשבורי לב, זבחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר וגו', יש לך ענוה גדולה מזו הוי אומר וענותך תרבני, ולזה קרא עצמו הוי"ה, לפי שאלו האותיות מלואם אינו עולה יותר מהם, יו"ד ו"ד עשר, וכן ה"ה ו"ו ה"ה, ומכאן יראה כמה הגאוה היא שנואה לפני הקב"ה ויתרחק ממנה וינהיג עצמו בענוה, וילמוד מהקב"ה שנאמר והלכת בדרכיו, ולזה צוה לכהן שילבש מדו בד ומכנסי בד וירים את הדשן קודם הקרבת שום קרבן, לומר שהעיקר והקודם הוא השפלות. ובזוהר אמר טעם אחר למה הרמת הדשן קודם כל דבר, לפי שאותו דשן היה מהעולה שהיא באה לכפר על הרהורים רעים ועל הרהורי ע"ז, ולזה צריך קודם כל דבר לטהר ולנקות המזבח ואחר כך יתחיל להקריב בטהרה, ולזה לא היה לובש שאר בגדים כי אם אלו לבד:

פסוק ד

ופשט את בגדיו וגו' והוציא את הדשן. למה היה מוציא אותו חוץ למחנה יקברוהו בעזרה, אם תאמר שהיה מתרבה היה לו ליבלע כמו שאמרו ז"ל על וכלי חרש אשר תבושל בי ישבר אמרו אם כן היה נמלאת העזרה כולה חרשים, אז"ל שהיו מתבלעים בעזרה. אלא סוד הענין הוא שבארבעה יסודות של הבהמה, הרוח היה נעשה ריח ניחוח,

ויסוד האש היה נאכל באש שנאמר אשר תאכל האש, ויסוד המים הוא הדם היה נזרק על גבי המזבח, ויסוד העפר שהוא חומר גס של הבהמה היה מוציאו לחוץ ממקום שנבראת, אבל החרסים של כלי החרס הוא רמז על האדם שקורץ מן האדמה שהוא ככלי חרס, לזה היה נבלע בעזרה, רמז על הגלגול כחז"ל, ועל זה רמז קהלת ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו ודייק מלת וממקום שהוא רמז על העזרה, דייק גם כן מלת קבורים ובאו שהוא קברים כתיב חסר, לומר שאינם קבורים ממש, ועל זה רמז במקום אחר מי יודע רוח האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה:

פסוק ה

והאש על המזבח תוקד בו. למה אמר בה' הידיעה והאש על המזבח, אמר בזוהר ז"ל, רבי חייא אמר אש תמיד תוקד על המזבח דא אשו דמזבח דיצחק דכתיב הנה האש והעצים והיינו אש תמיד דקיימא תדירא קמי קב"ה לאגנא ולאלפא זכו על ישראל, והעצים אלו עצים דאברהם דכתיב יבער עליה הכהן עצים בבקר בבקר. ד"א בקרו דאברהם דכתיב וישכם אברהם בבקר. ועוד בזוהר רבי אחא פתח ואמר והאש על המזבח תוקד והאש על המזבח אמאי, ובער עליה הכהן עצים בבקר אמאי, וכהנא אמאי והא תנינן אשא בכל אתר דינא הוא ובכהנא מסטרא דימינא קא אתי, ורחיקא הוא מן דינא דהא כהנא לא אזדמן בדינא לעלמין, והכא בעי לאוקדא דינא בעלמא, דכתיב ובער עליה הכהן. אלא הכי אוליפנא בר נש דאתי למחטי קמי מריה הוא אוקיד גרמיה בשלהוביתא דיצר הרע ויצה"ר מסטרא דרוחא מסאבא קא אתי והא שריא ביה רוחא מסאבא. ולזמנין אשתמודען קרביה דאתיא מהאי סטרא ובעא לקרבא על מדבחא כדדמי ליה ולא אשתצי ולא אתבטל ההוא רוחא מסאבא בין מבר נש בין מההוא סטרא דאתי מיניה אלא באשא דמדבחא. בההוא אשא מבערא רוחא מסאבא וזינין בישין מעלמא וכהנא בדא אתכוון לתקנא אשא דיבער זינין בישין מעלמא ועל דא בעי דלא ידעכון ליה לעלמין ולא יתחלש חילא ותוקפא דילה לתברא חילא דתוקפא אחרא בישא מעלמא, ועל דא לא תכבה, וכהנא יסדר עלה אשא בבקר בבקר בזמנא דשלטא סטרא דילה ואתער בעלמא, בגין לבסמא עלמא ואתכפיין דינין ולא מתערי בעלמא, ועל דא תנינן אית אשא דאכלא אשא אשא דלעילא דמדבחא אכלא אשא אחרא, ועל דא אשא דא לא תכבה לעלמין וכהנא מסדר לה בכל יומא ע"כ:

פסוק ו

ובר"מ אש תמיד תוקד על המזבח, דא אורייתא דאתמר בה הלא כה דברי כאש נאם ה', לא תכבה ודאי דעבירה אינה מכבה תורה אבל עבירה מכבה מצוה, ומאן דעביד עבירה

דמכבה מצוה דאיהי נר הכי מכבה נר דיליה דאתמר ביה נר ה' נשמת אדם ואשתאר גופיה בחשוכא ע"כ, א"כ אש תמיד שהיא של תורה שהיא חובת תמיד שנאמר והגית בו יומם ולילה לא תכבה אותה עבירה, וגם אתה לא תכבה ברבוי אותם עבירות שמה מועיל הלמוד אם אינו עושה, כי הלמוד הוא לעשות שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. כי לא אמר עבירות אלא עבירה אינה מכבה תורה. ומה שאמר שהתורה מצלת ומטהרת האדם מכל עבירות שעשה, כמו שאמר מים רבים לא יכלו לכבות את האהבה, זהו שעשאן באקראי ונחם עליהם, אבל בהתמדה ודאי מכבה תורה שהוא כמו להכעיס:

פסוק יג

וידבר ה' אל משה לאמר זה קרבן אהרן. יש לשאול למה הפסיק בפרשת המנחה והחטאת בפרשה זו, כי הסדר הם עולה ומנחה וחטאת ואשם וזבח שלמים, וכן הוא אומר זאת התורה לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, וכאן אמר פרשת עולה זאת תורת העולה, ואח"כ אמר זאת תורת המנחה, ואמר זה קרבן, ואחר כך אמר זאת תורת החטאת, ואחר כך וזאת תורת האשם, ואחר כך וזאת תורת זבח השלמים, ועוד למה אמר כאן וידבר ה' אל משה, וכן בפרשת חטאת ובפרשת מנחה ובפרשת אשם ובפרשת זבח השלמים לא נאמר בהם וידבר. אלא רז"ל אמרו במדרש על צואת אהרן אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע באר שנואה ומימיה חביבין, לפי שבפרשת ויקרא אמר והקריבו בני אהרן, ונתנו בני אהרן אש, וערכו בני אהרן, לזה אמר משה באר שנואה שלא נזכר שמו של אהרן אלא שם בניו, אם לעצים חלקת כבוד בשביל בניהם דתנן כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית ושל גפן ק"ו לאהרן בשביל בניו, לכך נאמר צו את אהרן ואת בניו, הקדים אהרן ואח"כ בניו, וכן כאן אחר שאמר צו את אהרן אמר וזאת תורת המנחה הקרב אותה בני אהרן, ולא אמר אהרן אלא בני אהרן, אם כן חזרנו לענין ראשון באר שנואה ומימיה חביבין, לזה הפסיק ואמר זה קרבן אהרן וגו', ואע"פ שאמר ובניו אמרו בתורת כהנים ובניו בא ללמד על כהנים הדיוטים, לפי שאמר והכהן המשיח יעשה אותה הא מה אני מקיים ובניו למד על כהנים הדיוטים שמביאים עשירית האפה ביום חנוכם לבד, שנאמר ביום המשח אותו שהוא יום החנוך, ופירוש ביום כמו וביום שהוא חוזר לכהן הדיוט, אבל כהן גדול בכל יום שנאמר מנחה תמיד מחציתה בבקר ומחציתה בערב, זהו קרבן עני שהיא עשירית שהיא חביבה לפני הקב"ה, ולפי שהפסיק בין פרשה זו בין מנחה וחטאת, לזה חזר לומר וידבר ה' אל משה בפרשת חטאת, ולא הוצרך לומר וידבר לפרשת אשם ולא לפרשת זבח שלמים, וא"ת למה אמר פרשת מנחה קודם עד שהוצרך להפסיק, יש לומר לפי שמשה אמר באר שנואה וגו', ולהפיס דעתו

אמר צו את אהרן זאת תורת העולה ופ' עולה בפרשת ויקרא אמר שהעולה היא על ידי בני אהרן שכן אמר שם והקריבו בני אהרן, ונתנו בני אהרן, וערכו בני אהרן, וכאן אמר שהעולה היא על ידי אהרן, וכדי להפיס דעתם, שלא יקשה עליהם שאחר שזכו בה תנטל מהם, לזה פייס דעתם ואמר זאת תורת המנחה הקרב אותה בני אהרן וגו':

ובמדרש זה קרבן אהרן, זהו שאמר הכתוב כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, רבנן פתרין קרא באהרן, בלשון זה הושפל ובלשון זה הורם, בלשון זה הושפל ויצא העגל הזה, ובלשון זה הורם זה קרבן אהרן ובניו. רבי נחמיה אומר חביב קרבנו של אהרן לפני הקב"ה כקרבן של נשיאים, להלן כתיב זה קרבן נחשון וכאן כתיב זה קרבן אהרן, רבי ברכיה אמר חביב קרבנו של אהרן לפני הקב"ה כי"ב שבטים שהוא מנין ז"ה. הוקשה לרז"ל שאמר זה קרבן אהרן ביום המשח אותו עשירית האפה, ביום המשח אותו היה מקריב פר וב' אילים שנאמר בפרשת תצוה וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי לקח פר בן בקר אחד ואילים שנים תמימים, וכן בסוף הפסוק אמר קח את אהרן ואת בניו ואת שמן המשחה ואת הפר ואת שני האילים, הרי הקרבן היה פר ושני אילים, ועשירית האפה היתה מנחה שנקראת מנחת חביתין אינה קרבן, לזה הוצרכו ז"ל לדרשה לומר שלשון קרבן רבנן דרשי שהוא לשון רוממות כמו שדרשו זה ירים, היינו זה קרבן אהרן, רבי נחמיה ורבי ברכיה דרשו לשון קרבן מלשון הקרבה וחביבות, לזה כל אחד אמר חביב קרבנו של אהרן לפני וכו':

עוד ארז"ל שהוא מד' דברים שנתקשה משה זה אחד מהם, וסימן מקש"ה, מנורה, קרבן, שרצים, החדש. והקשוי הוא שעשירית האפה יקרא קרבן אהרן:

וכתב רבינו בחיי ז"ל ביאור הכתוב בסודו זה קרבן אהרן וגו' אשר יקריבו לה', כי המדה הנקראת זה יקריבו לה' בהקריבם עשירית האפה, וכן הזכיר הנביא בתחלת כהונתו של כהן לעתיד, כהו גדול ביום חנוכו שהוא מקריב עשירית, האפה, הוא שאמר יחזקאל הנביא וביום בואו אל הקדש אל החצר הפנימית לשרת בקדש יקריב חטאתו, ואמר בפרק אלו מגלחין חטאתו זו עשירית האפה, מלשון חטוי וטהרה, הרי שהוקשה לשון קרבן והוצרך לדרוש על דרך הסוד שהוא לקרב זה עם זאת שהיא עשירית האפה:

פסוק טז

וכל מנחת כהן כליל תהיה וגו'. כתב הרמב"ם ז"ל בספר המורה כי טעם שלא תאכל מנחת כהן הוא בעבור שכל כהן המקריב קרבנו מקריב הוא בעצמו אם יקריב מנחה ויאכלנה הוא בעצמו נראה כאילו לא הקריב דבר, כי מנחת יחיד אינו מקריב ממנה אלא הלבונה והקומץ, ולא די מיעוט הקרבה אלא שיאכלנו וידמה שלא הביא ולא הקריב כלל

ולכך תשרף כולה ע"כ. עוד נאמר לפי שמנחת הדיוט אוכלים אותה זכרי כהונה ועל שם זר מביא אותה, אבל הכהן ודאי לא הביאה אלא לכבוד מלך כי לא הביאה לאכלה, כליל גימ' מלך, שהביאה לכבוד מלך לכך תשרף:

פסוק יח

זאת תורת החטאת במקום אשר תשחט וגו' מה טעם שחיטת החטאת במקום שחיטת העולה, כדי שלא יתבייש החוטא ולא ירגישו בו בני אדם אם חטא בהרהור או במעשה, כן כן כתב רבינו בחיי ז"ל, וכן בפרק אלו נאמרין אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מפני תקנו תפלה בלחש כדי שלא לבייש עוברי עבירה שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה שנאמר במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת. עוד אפשר לומר טעם אחר, לומר שהרהורי עבירה קשים מעבירה מי נתלה במי קטן נתלה בגדול, הוי אומר שהרהור גדול מן המעשה. ומה שאמר לפני ה' בחטאת שאמר תשחט החטאת לפני ה' ובאשם לא אמר לפני ה', הוא לפי שהחטאת בא על השוגג שלא ידע בו אלא ה', אמנם האשם בא על הגזל, או כחש בעמיתו, או כחש בפקדון, ולזה אמר הכתוב בחטאת, תשחט ובאשם אמר במקום אשר ישחטו העולה ישחטו את האשם, בלשון רבים, לומר שחטא לחבירו ולהקב"ה. ומה שבחטאת מזכירה בלשון נקבה שאמר תשחט החטאת, הכהן המחטא אותה יאכלנה, ובאשם בלשון זכר, לפי שבקרבן החטאת היא שעירת עזים נקבה, אבל קרבן האשם הוא איל זכר:

פסוק כא

וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר. אמר זה בחטאת לפי שהחטאת באה לדכות ולטהר האדם מהחטא, לזה בא הרמז על האדם שישבר, שהוא כלי חרס שהוא נברא מעפר, ואמר אשר תבשל בו, לומר שאם עשה העבירה במזיד ונהנה ממנה ושבע ואינו מתנחם, כמו כלי חרס שאינו יוצא מידי דפיו לעולם, לזה אין לו תקנה אלא שבירה, ולזה לא אמר ואם בכלי חרס כמ"ש ואם בכלי נחושת, לומר שלא עשאה בספק, כלומר בשוגג אלא במזיד, וכן כתיב תבשל, שעדיין רוצה לבשל זו תשבר. ואם בכלי נחושת אם עשה העבירה בשוגג, ובאה לו אותה הנאה שנהנה ממנה בעל כרחו, כמו בכלי נחושת שאינו בולע אל על ידי חמין, והוא כמו הנחושת שמיד שמגעילין אותו מיד פולט כל מה שבתוכו וכל מה שבלע, לזה יש לו תקנה. ומורק ושוטף במים, צריך שיתענה כדי למרק אותה הנאה שנהנה, ובאש התענית תכבה אש העבירה, ושטף במים, שיתעסק כל אותו היום בתורה, שהמים מטהרין הכל, כדאיתא ברכות פרק היה קורא, אמר רבי חמא בר חנינא למה נסמכו אהלים לנחלים דכתיב כנחלים נטיו כגנות עלי נהר כאהלים נטע וגו', לומר לך מה נחלים מעלים את האדם מטומאה לטהרה אף אהלים מעלים את האדם

מכף חובה לכף זכות, ולזה כל אשר יגע בבשרה יקדש, שתאכל כחומר שבה. ואשר יזה מדמה על הבגד תכבס, כדי שלא יהא לו לאותו חטא שום זכר. ומה שאמר ישבר ולא אמר תשבר, כאן גלה שהכוונה על האדם לא על הכלי, ולזה אמר ישבר, שישבר עצמו ויקבל סגופים כפי ההנאה שקבל בעשות העבירה, ויחשוב שכר העבירה כנגד הפסדה, כמו שדרשו ז"ל על פסוק באו חשבון, אם עשה כן תבנה ותכונן, ומי שלא שם ערך העבירה וערך למי המרה וערך שקנה לו קטיגור, והוא עומד ומכעיס להקב"ה ואומר פלוני עשאני, וכפי זה הערך תהיה התשובה אם לא העריך ושם כל דרכיו בפלס מאזני שכלו, עליו נאמר מבלי משים לנצח יאבדו, ויהיה ככלי חרש שנשבר ואין לו תקנה, אבל אם שם דרכיו באומד פלס שכלו, עליו נאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים, כי כלי חרס שבירתן זו היא טהרתן. הלא תראה שאין התורה נכתבת בקולמוס אלא אם כן יהיה הקולמוס סדוק, מכאן שאינה מקבלת אלא כלי שבור שהיא נמשלה למים שאינן עומדים אלא במקום מדרון, לא במקום גבוה, והכל ברמז. ומכאן תדע שאמרו חכמינו ז"ל שהיו החרסים הנשברים נבלעים בקרקע העזרה, והענין יש לו תוכיות, שאם הוא כמו שמבינים כדי שלא תמלא העזרה חרסים יוציאום אל מחוץ למחנה כמו שהיו מוציאין הדשן, ועוד למה יבשלו בכלי חרש הואיל ויכולים לבשל בכלי נחושת, וכן מן הראוי שאין לבשל בכלי חרס חמץ ז"ל השתא דזכו ישראל לנהמא עילאה לא יאות הוה לאתבטלא חמץ ולא אתחזי כלל, ותו דקרבנא דא חמץ הוה דכתיב חמץ תאפינה, ותו דהשתא ביומא דא אתבטל יצה"ר ואורייתא דאקרו חדו אשכחת. למלכא דהוה ליה בר יחידאי וחלש, יומא חד הוה תאיב למיכל אמרו ייכול ברא דמלכא אסותא דא ועד דייכול לה לא ישתכח מיכלא ומזונא אחרא בביתא, עבדו הכי כיון דאכל ההוא אסותא אמרו מכאן ולהלאה ייכול כל מה דאיהו תאיב ולא יכיל לנזקא ליה, כך ישראל כד נפקו ממצרים לא הוו ידעי עיקרא ורזא דמהימנותא, אמר קב"ה יטעמון ישראל אסותא ועד דייכלון אסותא דא לא יתחזי לון מיכלא אחרא, כיון דאכלו ההיא אסותא דאיהי מצה, דאיהי אסותא למיעל ולמנדע דמהימנותא אמר הקב"ה מכאן ולהלאה אתחזי לון חמץ וייכלון ליה דהא לא יכיל לנזקא לון ע"כ, א"כ זהו על חלת לחם חמץ יקריב, בלא פחד שהוא מדבר על העתיד כמ"ש, ולזה אמר על חלות לחם חמץ על זבח תודת שלמיו, שאין, לו עוד מלחמה עם היצר, ולזה אמר ובשר זבח תודת שלמיו ביום קרבנו יאכל, לא כמו שלמים שבאים בנדר ונדבה אמר ואם נדר או נדבה יביא קרבנו ביום הקריבו את זבחו יאכל, משום מצוה מן המובחר, וג"כ וממחרת, והנותר ג"כ לב' ימים ולילה יאכל, אבל בזבח תודת שלמיו שבא על הנסים שעשה עמו הקב"ה אמר ביום קרבנו יאכל, שלא

תהא דבר שקץ ממנו וכמו אכילה גסה, ואם לא יאכלנה היום יאכלנה למחר, לזה אמר זו חביבה היא לפני הקב"ה, לזה באותו יום יאכל, שבא בתאוה כמו שאמר אם על תודה יקריבנו ימהר, שלזה ממתין המזבח שקרבן כזה תאותו ורצונו, לזה אמר זבח לאלהים תודה, לומר תודה זובח מדת הדין, לפי שאין לה בו חלק, וקרבן תודה עולה למעלה, וסוף הכתוב מוכיח שאמר ושלם לעליון נדריך:

פרק ז

פסוק כג

וידבר ה' אל משה לאמר וגו' כל חלב שור וגו'. הפסיק בפרשה זו, כי פרשה של מעלה היא פרשת שלמים ופרשה שלאחריה ג"כ היא פרשת שלמים, שאמר וידבר ה' אל משה דבר אל בני ישראל המקריב את זבח שלמיו וגו', ולמה הפסיק בפרשת חלב, ואולי לזה נהגו סופרים שלא לעשותה פרשה, וסימן בידם חלבמו סגרו, לפי שאין שאן מקומה. או נאמר פי שהוא מענין שלמים, שבא לומר הואיל החלב הוא חלק במזבח אין מן הראוי לאכלו כדלקמיה, ואינה פרשה בפני עצמו, ועוד שאיסור החלב כבר נאמר פרשת ויקרא, אמר חוקת עולם לדורותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו, א"כ למה חזר ושנאו כאן, יכולים לומר על צד הדוחק, לפי שקרבן השלמים אין למזבח בו חלק כי אם החלב והדם, לזה בא להזהיר ולומר שמכל הקרבנות הקרבן החביב הוא קרבן שלמים ואין לו בו חלק כי אם החלב והדם, והואיל והוא חביב אצל המזבח אין מן הראוי לאכלו, ולזה אמר כל חלב שור וכבש ועז, שמאלו בא קרבן שלמים, כמו שאמר פרשת ויקרא, שאמר ואם זבח שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב וגו', ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים, ואם מן העז קרבנו וגו', לזה אין מן הראוי לאכלו, כי אינו ראוי לאדם אלא למזבח, ואפי' הנאה היה מן הראוי לאסרו אלא דחסה תורה על ממונם של ישראל, ולזה אמר חלב נבלה וחלב טרפה יעשה וגו', וה"ה כל חלב ואפילו של הכשרה, ומה שאמר חלב נבלה וחלב טרפה, כדי לומר ואכול לא תאכלוהו, שאם אכלו לוקה שתים משום חלבו משום נבלה, או משום טרפה, כמו שאמרו בגמרא אמרה תורה יבוא איסור חלב ויחול על איסור נבלה או איסור טרפה. כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריבו וגו', ונכרת וגו', קודם הזהיר שאמר כל חלב לא תאכלו, ואחר כך ענש, ומה שאמר אשר יקריב ממנה אין הכוונה לומר שהראוי להקרבה חלבה אסור ושאינה ראויה להקרבה חלבה מותר, אלא פירוש אשר יקריב ממנה, כלומר בהמה טהורה לאפוקי בהמה טמאה שחלבה אינו אסור משום איסור חלב אלא משום טומאה כמו בשרה:

וכתב רקאנטי ז"ל, ואולי תשאל מה טעם להיתר חלב חיה. על דרך הפשט יש להשיב כי אינו קרוב לגבוה והאוכל ממנו אינו משתמש בפת בג המלך, אמנם יש מן המקובלים האחרונים שכתבו בסוד הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, כי מכאן ואילך בבהמה, וזהו אדם כי יקריב מכם קרבן לה', מכם ממש, זהו וזבחת מבקרך קרי ביה מקרבך, והאריכו בזה בסוד הקרבנות, ולפי דבריהם לא יבא לעולם בגלגול חיה, ועל כן אין מקריבין מהן וחלבם מותר, ואמנם חלב הבהמה על דרך זה אסור, כי בדם ובחלב מושב הנשמה, ולפיכך קרומי המוח אסורים כי שם משכן הנשמה והבן זה, ואם קבלה נקבל ע"כ. ומה שאמר בסוד הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, כי מכאן ואילך דבהמה, הוא לומר שבא בשור וכבש ועז, ולזה פרשת ויקרא התחיל ואם מן הבקר ואח"כ ואם מן הצאן קרבנו מן הכשבים או מן העזים, שקודם בא בבהמה גסה ואח"כ בדקה, וקודם בא בכבשים שהם שפלים, ואח"כ בעזים שהם בריאים יותר, והם עזים לפי שנגמר גלגולם, וכן הטעם בדם. וזהו שאמר בתורת כהנים דבר אל בני ישראל, בני ישראל הם מוזהרים על החלב ואין הכותים מוזהרים על החלב ע"כ. כי הכותים אינם בזו המדה, ויהיה פירוש לאמר להאמירם ולהעלותם:

פסוק כט

דבר אל בני ישראל המקריב את זבח שלמיו לה' יביא קרבנו לה' מזבח שלמיו, הנראה שאין לו הבנה, שאמר המקריב את זבח שלמיו יביא קרבנו מזבח שלמיו, נראה שהוא מיותר, ועוד שהיה לו לומר יביא זבח שלמיו, לא מזבח. אבל בא לומר שלא יעלה בדעתו של אותו מקריב זבח השלמים שבהקרבת אותו קרבן שבזה יצא י"ח, ולזה אמר מזבח שלמיו זהו מקצת מה שהוא חייב להודות ואין זה השלמת החיוב, כי הוא חייב לעולם לספר נפלאותיו, וכה"א שיחו בכל נפלאותיו, וכן הדין שאם נעשה לו נס באיזה מקום בכל עת שיבא לאותו מקום צריך לברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה, ואם נעשה לו נסים בשאר מקומות צריך להזכירם כולם בהגיעו לאחד מהם, ולומר ברוך שעשה לי נס במקום הזה ובמקום פלוני ובמקום פלוני, לזה אמר הכתוב יביא את קרבנו מזבח שלמיו, זה מקצת ספור נפלאותיו ואינו יוצא ידי חובתו בזה בלבד אלא צריך לעולם לספרם ולהזכירם ולזוכרם תמיד, שנאמר זכרו נפלאותיו אשר עשה, וכן אמר דוד המע"ה מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי, יאמר כי אם עשה עמו נס והצילו מן המיתה, מהד' שהם צריכים להודות, שהם בסכנה צריכים להודות על חיים של כל שעה ושעה שחיו אח"כ, ואין צריך לומר על חיים של כל יום ויום, ושל כל שבוע ושבוע, ושל כל חודש וחודש, ושל כל שנה ושנה, שכל אותו זמן שחיה אח"כ כאילו נתן לו מחדש, וצריך להודות לו

על כולם, לזה אמר דהמע"ה מה אשיב לה', אני חושב שבהבאת קרבן שלמים או בברכת הגומל שיצאתי ידי חובתי, זה יספיק לאותה שעה שנתוספה לי, אבל מכאן ולהלאה איני יכול להשיב והם כמו חוב עלי, כל תגמולוהי עלי:

פסוק ל

ידיו תביאינה. שיביאנו בחבה ובשמחה, על ידיו את אשי ה', שיביאה לשמה לא מצות אנשים מלומדה. קח את אהרן ואת בניו ואת וגו', פירש"י ז"ל פרשה זו נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן ואין מוקדם ומאוחר בתורה, ובפרשת תצוה שם ביארנו קצת פרשה זו בפסוק וזה הדבר אשר תעשה להם, ושם ביארנו למה היה בהקהל, כדי שלא יאמרו שאהרן נכנס בכהונה מאליו או משה עשאו כהן מלבו, כמו שאמר לקרח כי לא מלבי, וכדי להסיר תלונותם מעליהם היה בהקהל. ועוד היה בהקהל לפי שעתידין בניו למות ויאמרו מי שעשה העגל אינו כדאי להיות כהן הדיוט וכ"ש להיות כהן גדול, והראיה שיום שנכנס לכהונה מתו בניו, לזה להסיר מלבם דבר זה ולהודיעם שאהרן כדאי הוא לכהונה גדולה ובניו כדאים הם לכהונה ואם ימותו הם סבתם לכפר עליהם, כמו שאמר וכל בית ישראל יבכו את השרפה וגו', לזה קח את אהרן ואת בניו ואת הבגדים, לומר כמו שהבגדים מכפרים כן בניו של אהרן מכפרים, ואין מיתתם מסבת אהרי אלא מסבתם, והם כדאים לכהונה. ויתאמת להם זה מהנס הגדול שפתח אהל מועד החזיק את כולם, כמו שארז"ל שזה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה, ולזה היה בהקהל, ולזה הזה פר חטאת ושני אילים אחד לעולה ואחד לשלמים, וסמכו אהרן ובניו את ידיהם על ראש הפר ועל ראש האילים, וכן נתינת הדם על תנוך אזן אהרן, לפי ששמע מהם כשאמרו לו קום עשה לנו אלהים ולא כפף התנוך לתוך האזן, כמו שארז"ל למה כל האוזן קשה ואליה שלה רכה שאם ישמע דבר שאינו הגון יכוף האליה לתוכה, ועל בהן ידו, לפי שלקח מידם ויצר אותו בחרט, וכן גם כן נתן על תנוך אוזן בניו ועל בהן ידם, הכל להודיעם כי לא נשאר עליהם שום שמץ דבר מטומאת העגל, ולזה גם כן אמר להם שישבו שבעת ימים פתח אוהל מועד, לפי שע"ז מטמא כנדה שטומאתה שבעת ימים, הכל היה להודיעם שאהרן ובניו כדאים הם לכהונה, ואם ימותו בניו הם סבתם, וכן אמר להם ופתח אהל מועד תשבו שבעת ימים ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו, והרי שמרו ומתו, אלא אמר להם ברמז שלא ימותו בסבת עצמן אלא לכפרה על ישראל, שאינה מיתה אלא חיים:

פרק ח

פסוק לא

ויאמר משה אל אהרן ואל בניו בשלו את הבשר כאשר צויתי לאמר אהרן ובניו יאכלוהו, היל"ל כאשר צויתי שהוא נצטוה בפ' תצוה, שכן אמר בפרשת תצוה, והצווי הוא להקב"ה אינו למשה, ועוד מהו לאמר. אלא משה נצטוה שהוא יבשל הבשר, שכן אמר פרשה תצוה ואת איל המלואים תקח ובשלת את בשרו, לז"א אע"פ שנצטויתי שאני אבשל הבשר, אין הקפדה אלא באכילה לא בבשול, לזה אמר לאמר אהרן ובניו יאכלוהו, כלומר שההקפדה היא באכילה ואינה בבשול, לפי שאמר פרשת תצוה ובשלת ואכלו אהרן ובניו, וחזר ואמר ואכלו אותם, וחזר ואמר וכל זר לא יאכל, מכאן ידע משה שההקפדה היא באכילה לא בבשול, לזה אמר כאשר צויתי, שאין מן הראוי שאני אבשל ואתם תאכלו כדי שלא יתבזה משה בפני העם:

פסוק לה

ובמדרש פתח אהל מועד תשבו ז' ימים, אלו ז' ימי אבלות של נדב ואביהוא, שהרי הקב"ה שמר לעולמו תחלה שהתאבל ז' ימים שעתיד ליחרב בדור המבול שנאמר ויהי לשבעת הימים ומי המבול היה על הארץ, וארז"ל וכי מתאבלים על המת קודם שימות, אלא אדם שאינו יודע מה שעתיד להיות אינו מתאבל אבל הקב"ה שיודע מה שעתיד להיות וכו' שמר לעולמו תחלה, כך כאן אמר הקב"ה שמרו על אחיכם ז' ימים כדרך ששמרתי את עולמי ז' ימים, זהו שכתוב ושמרתם את משמרת ה', ואפשר שלזה אמר כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות, שרמז כי כמו ששמר לעולם ז' ימים כן צוה לכם שתשמרו שבעת ימים, לומר שקשה לפני הקב"ה סלוקן של צדיקים כחרבן העולם, שהן שקולים כנגד העולם כולו:

פסוק לו

ויעש אהרן ובניו את כל הדברים אשר צוה ה' פירש"י ז"ל להגיד שבחן שלא הטו ימין ושמאל ע"כ. ומה שבח הוא אם הוא מצווה איך יעבור על צווי המקום הלא מוכרח הוא לעשות שגזרת המלך היא, והרמב"ן ז"ל כתב לא אמר כאשר צוה ה' את משה כאשר יאמר בכ"מ לפי שבניו לא עשו כאשר צוה ה' את משה עוד הוסיפו על הצווי בהקריבם אש זרה אשר לא צוה אותם ע"כ. ודוחק הוא שהרי כתיב ויעש אהרן ובניו את כל אשר וגו' השוה אהרן לבניו, ואמר שעשו כל אשר צוה אותם. ויתכן לומר על דרך המדרש שיצוום שישמרו ז' ימים של אבילות, וזה היה שבחו של אהרן ובניו אע"פ שידעו שימות מהם ולא ידעו מי הוא, ועם כל זה קבלו עליהם דינו של מקום בשמחה, וקיים מקרא שכתוב חסד ומשפט אשירה אם חסד אשירה ואם משפט אשירה, אע"פ שציום על ז'

ימים אמר להם שיתחילו לחבר וליחד הז' עליונים עד עלותם לבינה שהיא שמיטה כדי שיסכימו הז' עליונים ויריקו עליהם ברכה, וזהו כי שבעת ימים ימלא את ידכם ופתח אהל מועד, לומר שיתחילו משם, כי שם הפתח ובכל יום ויום היה מכוין למדה אחת, וכשהגיעו לשמינית נתחברו כולם יחד ע"י, וזהו שאמר בזוהר חדותא דכולא הוה, וזהו ויעש אהרן ובניו את כל הדברים, לכוין ולחבר המדות כמו שלמדו משה, וזהו את כל הדברים אשר צוה ה' ביד משה:

גימטריאות

מוקדה. תוקד, תוקד, תוקד, ד' פעמים כנגד ד' גליות, והארון הוא ארם, היא העולה על מוקדה, היא עולה על כולם, והיא מוקדת כל הלילה שהוא זה הגלות הארוך הדומה ללילה. עד הבוקר, עד בקר של משיח ולפי שהיא כנגד הכל התחיל בה:

מנחת פתים תקריב. אם פתת האדם ושבר עצמו תקריב ויהיה ריח ניחח שיהיה מקובל:

מנחת פתים תקריב. ר"ת מפת, ר"ל שיתן לפניו דבר שאין בו טורח, שאם יתן לו מעות יהיה בהן טורח עד שימצא לקנות, ומעשה דמר עוקבא יוכיח שאמרה לו אשתו שוי כרעך אכרעי וכו':

במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת, רמז שאם ראית אדם שעבר עבירה אל תהרהר אחריו כו' זהו תשחט החטאת. קודש קדשים הוא וסמיך ליה כחטאת וכאשם, לומר שמאחר שעשה תשובה אותם חטאות הם כמו קדש קדשים, וכן ארז"ל מור ואהלות קציעות כל בגדותיך, אל תקרי בגדותיך אלא בגידותיך, לומר שהעונות נחשבות לו כזכיות:

וכל מנחה אשר תעשה בתנור, רמז על אותם שמסרו עצמן לשריפה על קידוש השם:

וכל נעשה במרחשת ועל מחבת, כגון מנשה מלך יהודה ועשה תשובה מקבלין אותו, שנאמר לכהן המקריב אותה לו תהיה. מרבכת מר בכת, שנתחרט על עבירות שבידו ובוכה במר נפש מוחלין לו:

זבח תודת שלמיו. רמז על המילה כאילו מקריב זבח תודה, והוא חתום בחותם קודש:

זבח תודת שלמיו ביום, ס"ת חתום, ביום קרבנו קרבנו ביום, שיעשה קורת רוח להקב"ה שמל בנו, והנותר ביום השלישי, שלא מל אין לו תחיה, ונאמר יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה, וזה שלא מל בנו באש ישרף:

ונכרתה הנפש ההיא. ס"ת אשה, שאף הנשים בכלל העונשים:

זאת משחת אהרן ומשחת בניו, שמחת אהרן ושמחת בניו הוא בעבודת הקרבנות:

קח את אהרן. ס"ת חתן, קחנו בתופים ובמחולות ובשמחה גדולה כמו שעושין לחתן:

כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות, רמז כמו שהופרשו אהרן ובניו ז' ימים, כן ג"כ יפרישו כהן גדול ז' ימים מביתו קודם יוה"כ, זהו לכפר עליכם, וכן היו מפרישין כהן השורף את הפרה ז' ימים:
לעשות לכפר. גימ' זה מעשה פרה ויום הכפורים:

פרק ט

פסוק א

ויהי ביום השמיני וגו'. לפי שנאמר לו למעלה ופתח אהל מועד תשבו שבעת ימים, שצווה שישמרו ז' ימי אבלות, לאחר שעברו ששת ימים ובא יום הז' ועבר יום הז', אמרו מקצתו ככולו ופשיטא שכבר עבר כולו שמא נתבטלה הגזרה מאחר שעבר כולו, כשבא יום השמיני בא נהי נהיה, זהו ויהי ביום השמיני גימ' תוקד, זהו שנאמר לו ברמז ואש המזבח תוקד בו ממש, בפרשת צו את אהרן ואת בניו, שנשרפו בניו ואמר ויהי וי ה"י, יה, שהצדיק עליו דין שמים, ואמר אם עונות תשמר יה. ועל דרך המדרש אמר רבי שמואל בר נחמני כל ז' ימי הסנה היה הקב"ה מפתה את משה שילך בשליחותו למצרים, הה"ד גם תמול גם שלשם גם מאז דברך אל עבדך, הרי ששה, בז' אמר לו שלח נא ביד תשלח, אמר לו הקב"ה חייך שאני צוררה לך בכנפיך, אימתי פרע לו, רבי חלבו אמר כל שבעת ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה כסבור שלו היא, יום שמיני א"ל לא שלך היא אלא של אהרן, הה"ד ויהי ביום השמיני, כל מקום שנאמר ויהי הוא לשון צער, על זה הדרך אמר וי משה על הכהונה שאבדה ממנו, ולמאן דאמר במדרש שלא פסקה כהונה ממנו לעולם שנאמר משה ואהרן בכהניו, שפרנס שנתמנה על הצבור אין מורידים אותו ממעלתו אלא א"כ נמצא בו דבר עבירה או פסול, אמר וי, לפי שידע שביום זה ימותו מהם ולא ידע מי הם, כמו שאמר לו לאהרן הוא אשר דבר ה' בקרובי אקדש, שאמר משה לאהרן אהרן אחי יודע הייתי שיתקדש הבית במיודעיו של מקום והייתי סבור או בי או בך, נראה שהיה יודע שימות אחד מהם, ולזה אמר וי' ועכ"ז קרא משה בלשון חבה כמו וקרא זא"ז ואמר, שלא היו חוששין בחיי העוה"ז בעשותם צוויו של מקום, ואפי' שנאמר שהיה יודע שהיה נביא עכ"ז קרא להם בפני הזקנים כדי לייסרם ולהודיעם, אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר, ולהודיעם שאינו נושא פנים, שלא נשא להם פנים מפני אביהם, או מפני נחשון שהיה נשיא יהודה וירד לים תחילה, והוא היה אחי אמם, או מפני משה דודם, לזה קרא להם משה בפני הזקנים, ולהודיעם ג"כ שאין שמחה של זה העולם שלימה, שהרי יום ר"ח ניסן שבו הוקם המשכן שנטל

עשר עטרות, ואמר במדרש מה ת"ל ויהי מלמד שהיתה לפני הקב"ה שמחה במרום כיום שבו נברא העולם, במעשה בראשית הוא אומר ויהי ערב ויהי בקר וכאן הוא אומר ויהי:

פסוק ב

ויאמר אל אהרן קח לך עגל בן בקר לחטאת, אמר לו בפני הזקנים שיקח קרבן ראשון שבו נתקרב לכהונה גדולה שיהיה עגל, כדי להודיעם שנתכפר לו מעשה העגל, וזהו לחטאת לקנוח, וכן קח לך בגימ' קנ"ח, וזהו לך, להסיר ממך עקשות פה ולזות שפתים, שלא יאמרו כשימותו בניך שמזה העון מתו עכשיו כשיראו שע"י עגל אתה נכנס לכהונה גדולה יתאמת להם ודאי שנתכפר לך, וכן אמר במדרש למה עגל ולא פר, לפי שקרבנו של כהן גדול הוא פר שנאמר אם הכהן המשיח יחטא והקריב פר בן בקר. ולמה עגל, לפי שע"י עגל נתפקקה הכהונה בידך ובעגל זה מתקיימת בידך ע"כ. ואיל לעולה, כדי להודיעם שאפילו בהרהור לא חטא אהרן, שאם חטא בהרהור היה לו להקדים ולומר העולה, ואחר שיאמר עולה יאמר החטאת, כי כך הדרך קודם בא הרהור ואח"כ המעשה והנה כשיראו שחטאת מה יאמרו ודאי לא חטא, ולא היה בו אלא חטא המעשה לבדו, וכה"א וירא את העגל אשר עשה אהרן, שאין בה אלא מעשה לבד, ולזה ארז"ל הרהורי עבירה קשים מעבירה, פי' שקדם ההרהור ואח"כ העבירה הם קשים מעבירה בלא הרהור, לפי שהרהור הוא בלב ונמצא משתעבד במלך, אבל המעשה הוא באיברים שהם העבדים, ואינו דומה מורד בעבד למורד במלך:

פסוק ג

ואל בני ישראל תדבר לאמר. היה לו למשה לדבר ולומר להם קחו שעיר עזים. וזהו כמו כל הצווים שמשה מזהיר ומצוה לישראל. אלא אמר משה לאהרן אתה תדבר להם קחו כדי שידעו שעל ידך נתכפר להם העגל באמרך קחו שעיר עזים לחטאת ולא עגל לחטאת. ועגל וכבש בני שנה תמימים לעולה, בזה יתאמת להם שמאחר שהקרבת אתה העגל לחטאת קודם להם ודאי על ידך נתכפר להם, וידעו שאתה הגון וראוי לכהונה גדולה ולא אחר, כדי שלא יבאו להתרעם על הכהונה, כמו שעשה קרח. ובמדרש מה ראו ישראל להביא יותר מאהרן אלא אתם יש בידכם בתחלה, וישחטו שעיר עזים, ובסוף עשו להם עגל, יבא שעיר ויכפר על מעשה שעיר, יבא עגל ויכפר על מעשה עגל, ולזה הקדים השעיר שאמר להם קחו שעיר עזים, לפי שחטא השעיר היה קודם, לזה הקדים השעיר לעגל. ובתורת כהנים ז"ל ויאמר אל אהרן. מלמד שאמר לו משה אהרן אחי אע"פ שנתרצה המקום לכפר על עונותיך צריך אתה ליתן לתוך פיו של שטן איזה דבר, שלח דורון לפניו עד שלא תכנס למקדש שמא ישטינך בעבודתך במקדש, ושמא תאמר אין

צריך כפרה אלא אני, והלא אף ישראל צריכין כפרה לכך נאמר ואל בני ישראל וגו', כל זה אמר לו משה כדי לתת לו לב ושלא יכנס בפחד:

ובזוהר בן בקר מאי טעמא בן בקר ולא בן פרה, אלא איהו בעי לאתתקנא לגבי פרה לא אתחזי לקרבא מינה לגבי דמאן דשדר דורונא למלכא חמיתון דנסיב מבי מלכא ויהיב למלכא, אלא דורונא לשדרא למלכא מבי אחר אצטריך ולא מבי מלכא, ובגין כך בן בקר ולא בן פרה, לחטאת לדכאה על ההוא חובא דחב ביה. ואיל לעולה תמימים, תמים מבעי ליה, אי תימא דעל איל ועגל קאמר לאו הכי דהא תרווייהו לא סלקין לעילא דהא כתיב לעולה תמימים ועגל לחטאת סלקא, מהו תמימים וכתיב איל אלא אילא דיצחק לקרבא לגבי פרה דאדכר תרי זמני בקרא חד, דכתיב וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו, וילך אברהם ויקח את האיל הא תרי ויעלהו לעולה, ועל דא איל לעולה תמימים תרי איל דאיהו חד, ועל דא גבורות תנינן ע"כ. פירוש תרי הם מלכות ובינה או פחד ובינה כי שמיני רומז לבינה מלמטה למעלה, ולזה ויהי ביום השמיני, ולבש ח' בגדים רומז לשלימות הבינה, שמיני בגימ' ת"י כנגד בית ראשון שהיה שלם בכל מיני שלימות, ונבנה ע"י שלמה שהיה שלם, להורות על השלימות. ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת, עגל לחטאת מבעי ליה כגוונא דכהנא, אלא ישראל הא קבילו עונשא, ועל דא לא כתיב בהו עגל לחטאת אלא עגל לעולה מאי טעמא בגין דכל אינון דחבו ביה קבילו עונשא בין במלולא בין בעובדא בין בפולחנא ואפי' אינון דלא עבדו מידי אלא דסליקו ליה ברעותא דלבייהו למפלח. ליה אתענשו כמא דכתיב וישק את בני ישראל, אבל כל אינון דסליקו ליה ברעותא דלא למפלח ליה אלא דסליקו גוונא דרעותא מיניה הכא אתדכאן ומקרבין ליה לעולה ולא לחטאת, אבל קחו שעיר עזים לחטאת אמאי, אלא בגין דהוו מקרבין בקדמיתא לשעירים דשלטין על טורי רמאי ודא הוא לחטאת ובעיין לאדכאה מההוא חובא, ולא עוד אלא לחדותי דסיהרא אצטריך ע"כ:

פסוק ד

ושור ואיל. אחר שהקריבו עגל למה שור, חמרו בתורת כהנים לפי שנדמית עבירה לב' מינים, שנאמר ויעשו להם עגל, ולהלן הוא אומר וימירו את כבודם בתבנית שור, יבא שור ויכפר על מעשה שור, יבא עגל ויכפר על מעשה עגל ע"כ. עוד שם ושור ואיל לשלמים לזבוח לפני ה', א"ל משה לישראל תדעו שנתרצה המקום לכפר על עונותיכם, עבירה שאתם מתיראים ממנה כבר נזבחה לכם שנאמר לזבוח לפני ה'. מנין להם ז"ל לדרוש כן, אלא שהוקשה להם שהיה לו לומר ושור ואיל לזבוח לשלמים, וכן אמר לקמן וישחט את השור ואת האיל זבח השלמים, ועוד שאמר לזבוח לפני ה' והשלמים הם

נשחטים בכל מקום בעזרה, וכן אמרו במשנה פרק איזהו מקומן, וכן פרשת ויקרא אמר ואם זבח שלמים קרבנו ושחטו פתח אהל מועד לא אמר לפני ה', וממה ששינה ואמר לזבוח לפני ה' ואמר לזבוח ולא אמר לזבח, מכאן ארז"ל עבירה שאתם יראים ממנה כבר נזבחה, ולזה שור לשלמים לומר שמצד מה שעשו תבנית שור לשלמים אני בשלום עמהם, וכמו שאמר בזוהר דהא קבילו עונשא, ולזה שור, תועבה יבחר בכם, זו ראיה שנתכפר להם מעשה השור, וכמו שאמר לשלמים שלמא דכלא דעלאין ותתאין ולזה לא אמר לזבח שלמים, וא"ת למה ישראל הם מקריבים זבחים ומנחה ואהרן אינו מקריב שלמים ומנחה, וי"ל שפר ואיל כבר הקריבום בז' ימי המלואים כאמור פרשת תצוה וזה אשר תעשה להם לקדש אותם לכהן לי לקח פר אחד ואילים שנים, והיה האחד עולה והאחד מלואים דהיינו שלמים, ומנחה היה מקריב בכל יום מנחת חביתין מחציתה בבקר ומחציתה בערב, כמ"ש פרשת צו זה קרבן אהרן:

עוד י"ל ולמה לא הקריב אהרן שור, לפי שהוא לא חטא כמו ישראל בתבנית שור, כמו שארז"ל על פסוק ראה ראיתי, אמר הקב"ה למשה אני רואה שתי ראיות, אני רואה שמקבלין התורה ואני רואה שמתבוננים בי ונוטלין אחד מטטראמולין שלי שנאמר ופני שור מהשמאל לארבעתם, וזה ההתבוננות לא היה באהרן, לזה לא הקריב שור:

פסוק ה

ויקחו את אשר צוה משה. אע"פ שהציוי של הקיחה היה. ע"י אהרן שכך אמר לו משה ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים, עכ"ז הם ראו שמשה הוא המצוה, ותלו הדבר בעיקר, שלא אמר לאהרן שיאמר קחו אלא כדי שיתאמת להם שעל ידו יכופר להם מעשה העגל, באומרו קחו שעיר עזים לחטאת ולא עגל לחטאת כמו שהוא מקריב עגל לחטאת, וזהו אהרן לומר שעל ידו יכופר, אבל המצוה הוא משה, ולזה ויקחו את אשר צוה משה:

אל פני אהל מועד. היה לו לומר ויביאו לפני אהל מועד, מהו אל פני אהל מועד, ועוד ויקריבו כל העדה ויעמדו לפני ה' העמידה למה. אלא כמו שאמרו ז"ל במדרש שאמרו ישראל וכי היאך מדינה מקלסת המלך ואינה רואה פני המלך, זהו אל פני אהל מועד שכוונתם לראות הפנים ששוכנים באהל מועד, ולזה ויעמדו לפני ה' לראות, לפי שאמר להם כי היום ה' נראה, שכבר נראה והם לא היו רואים, ולזה ויעמדו היו עומדים אל פני אהל מועד שהיו מתאוים לראות פני מלכם, ויאמר משה זה הדבר אשר תעשו וירא אליכם כבוד ה', הוא כבר נראה אבל אין אתם כדאים לראות שנאמר כי לא יראני האדם וחי, אבל זה הדבר בהקרבת קרבנות הללו יראה אליכם כבוד ה', לא ה', כמו שאמר כי

היום ה' נראה, אלא כבוד ה' לא ה', כי ה' כבר נראה, כי שמיני הוא חבור ב' שמות, כזה יאהדונה"י, ולזה שמש אהרן בשמונה בגדים ביום זה, אבל אתם אין בכם יכולת לראותו אלא אחר שתעשו אלו הקרבנות יראה אליכם הכבוד שהוא שכינת עוזו, וכן היה שנאמר ויבא משה ואהרן אל אהל מועד, וירא כבוד ה' אל כל העם וירא כל העם וירונו, ויאמר משה אל אהרן קרב אל המזבח, לפי שישראל היו עומדים שם כמו שאמר ויעמדו לפני ה', והיה אהרן מתבייש מהקדים קרבנו קודם קרבנם, לזה אמר לו משה בפניהם כדי שלא יקנאו בו ויאמרו איך יקריב קרבנו קודם להם, לזה נתן לו התנצלות ואמר לו ועשה את חטאתך, צריך שאתה קידה תטהר עצמך כדי שתהיה ראוי לכפר עליהם, כי כפרתך היא כפרתם. וזהו שאמר וכפר בעדך ובעד העם, ואח"כ אמר ועשה את קרבן העם וכפר בעדם, כבר אמר בעד העם למה אמר שתי פעמים, אלא כמו שאמרנו שאמר לו משה הכפרה שלך אינה על עצמך לבד אלא היא ג"כ בעד העם, לטהר עצמך כדי שתהיה הגון וראוי לכפר עליהם, וא"כ ועשה את קרבן העם, ומלבד שהדין נותן כך שאם אינך ראוי לכפר לעצמך איך תכפר על אחרים, מלבד זה יש צווי בדבר, זהו כאשר צוה ה', אמר כל זה בפני ישראל כדי שלא יתלוננו עליו וכדי שלא להטיל קנאה. ויתאמת זה ממה שאמר לעיל קח לך עגל וגו' והחרב לפני ה', מה צורך פעם אחרת לומר קרב אל המזבח:

פסוק ז

עוד יכולין לומר שאמר קרב אל המזבח כדי לומר לו ועשה את חטאתך ואת עולתך, שהחטאת קודמת לעולה אע"פ שאמר קח לך עגל בן בקר לחטאת ואח"כ איל לעולה, זהו בקיחה, ואמר לו ג"כ הקרבה שהחטאת קודמת, שפירוש חטאת טהרה, וכן הוא אומר תחטאני באזוב ואטהר. ורז"ל אמרו קרב אל המזבח שהיה אהרן בוש וירא לגשת שהיה רואה תבנית שור על המזבח. וכתב הרמב"ן ז"ל אין הכוונה במדרש הזה שהיה רואה על המזבח תבנית שור, אבל הענין הוא כי אהרן לא היה בידו עון אשר חטא זולתי עון העגל והיה העון ההוא קבוע במחשבתו כענין שכתוב וחטאתי נגדי תמיד ע"כ. ומסיים המדרש שהיה אהרן מתירא ממנו נכנס משה אצלו ואמר לו אהרן אחי לא ממה שאתה רואה אתה מתירא אלא הגס דעתך וקרב אל המזבח, והוסיף רש"י ז"ל פירוש כי לכך נבחרת, אולי כן מצא במדרש, וכתבתי פ' תשא פירוש כי לכך נבחרת, שאמר לו משה אדרבא בעשייתך העגל נבחרת לכהונה, כי אחר שהרהרו בלבם בע"ז הקב"ה תופס אותם אפילו על ההרהור, כ"ש שהיה ג"כ דבור שאמרו קום עשה, ואם מביא עליהם פורענות יאמרו מה פשענו ומה חטאנו ויהיה בזה חלול השם ח"ו, לזה עשה אהרן העגל כדי שכשיביא עליהם פורענות ידעו על מה ויצדיקו עליהם את הדין, כמו שאמר משה ודעו חטאתכם

אשר תמצא אתכם, וזהו וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעו אהרן, שפירוש שגלה אהרן המכה להודיעם מכותם, ולזה אמר לו לכך נבחרת, בעשותך העגל שקידשת שם שמים על כן משחך שמן ששון, שמן המשחה שנאמר זאת משחת אהרן וגו'. ויקרב אהרן אל המזבח וישחט את עגל החטאת אשר לו. מאי אשר לו היל"ל וישחט את עגל חטאתו או ויעש את חטאתו כמו שאמר לו משה ועשה את חטאתך ואת עולתך, כי כבר ידוע שחטאתו היא עגל שנאמר קח לך עגל לחטאת. אלא כיון אהרן בשחיטת חטאתו לשחוט ג"כ הקטיגור שלו, כאמרם ז"ל כל העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד, ובפרט שהיה רואה דמות שור על המזבח משם ידע שהקטיגור עדיין הוא עומד לשטנו, אע"פ שנתכפר לו, וכיון אהרן עליו לשחטו, זהו את עגל, את לרבות הקטיגור, זהו אשר לו, ועוד שלא מצינו שחיטה בכהן כי אם זאת, ששחיטה כשירה בזרים, וכאן הוצרך הוא בעצמו לשחוט מפני שאי אפשר ע"י אחרים, לפי שהוא עשאו צריך שהוא ימחהו, הפה שאסר הוא הפה שהתיר., ולזה אמר ויקריבו בני אהרן את הדם, למה צריך שנים אחד מספיק כמו בעבודת יום הכפורים היה אחד מקבל הדם למרס בו שלא יקרוש, וכאן למה בני, אלא לפי שכאן יש ב' דמים דם העגל ודם הקטיגור לזה בני שנים, ולא אחרים אלא בניו, ולזה אמר ויטבול אצבעו בדם, שהוא כמו דמו של עגל, ואת הדם יצק, הוא דם הקטיגור, לזה דם דם ב"פ, אל יסוד המזבח בנוקבא דתהומא רבא:

פסוק י

ואת החלב ואת הכליות. כבר כתבנו פרשת ויקרא החלב מגיס דעתו של אדם, והכליות הם היועצות, והיותרת מן הכבד שהוא סמאל המשטין לאדם, ואומרו מן החטאת כי הוא מיותר כי בה הדבור והעסק שאמר וישחט את עגל החטאת, אלא לכלול גם הקטרוג, כי כל מה שהיה עושה בעגל היה עושה בכונה בקטרוג:

פסוק יא

ואת הבשר ואת העור שרף. פירש"י ז"ל לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו ושל המלואים והכל על פי הדבור ע"כ. ולפי דרכנו כדי שלא יהיה לו שום זכר כלל, ולכך היה נשרף, כי החטאת היא נאכלת לזכרי כהונה וזו נשרפת ואפילו העור, כי העולה שכולה כליל עורה לכהנים שנאמר עור העולה לכהן המקריב אותה לו תהיה, וזו נשרפת היא ועורה ומחוץ למחנה, וכן פר המלואים, כל זה כדי לטהרתו של אהרן ולהורות שלא נשאר בו שום לכלוך, לזה פר ועגל נשרפים הם ועורם:

פסוק יב

וישחט את העולה וימציאו בני אהרן. בדם העגל אמר ויקריבו בני אהרן את הדם אליו, ובאיל נאמר וימציאו, ובעגל נאמר ויטבול אצבעו בדם ויתן על קרנות המזבח, לפי שהיה

מעורב בו דמו של קטיגור כמ"ש, לזה ויטבול אצבעו לבד ויתן על קרנות המזבח דהיינו ב' מתנות שהן ד', ושאר הדם יצק אל יסוד, בנוקבא דתהומא, אבל באיל אמר וימציאו, עשו לו מציאות, ולא יצקו ביסוד המזבח אלא זרקו על המזבח סביב, כדי שיהי' מצוי, וכן אמר ואתה עולה המציאו וגו', לפי שהיא עולה למעלה מה שאין כן בחטאת היורדת למטה, ובעולה נאמר ויקטר צדיקים בה', ר' יהודה אומר כתיב וידבר העם באלהים ובמשה, שמע הקב"ה שהלשינו על כבודו ומכבודו שהוא אש אוכלה שלח בהם אש, ואיתה אש שקעה בארץ ולא חזרה עוד למקומה, אלא נכנסה אל אהל מועד וכל קרבנות שהקריבו ישראל במדבר אותה האש יוצאה ואוכלת אותם, ותרד אש מלפני ה' ותאכל אין כתיב כאן אלא ותצא אש מלפני ה ותאכל על המזבח, ואותה האש יצאה ואכלה בעדת קרח שנאמר ואש יצאה מאת ה', ואותה האש יצאה ואכלה בני אהרן שנאמר ותצא אם מלפני ה' ותאכל אותם, ואין אדם יוצא מן העולם עד שיעבור עליו מאותה האש, שנאמר ותשקע האש ע"כ. אליבא דרבי יהודה זו האש אינה חדשה אלא היא האש שבערה בענין תבערה וקברות התאוה והעגל, הכל היה בשנה ראשונה, וכן אז"ל על פסוק ויהי בנסוע' הארון עשה לה סימניות מלפניה ומאחריה לומר שאין כאן מקומה ולמה נכתבה כאן כדי להפסיק בין פורענות של ויסעו מהר ה' לפורענות של מתאוננים, משמע שהיו זה אחר זה, והקמת המשכן היה בשנה השנית שכן אמר בפרשת פקודי ויהי בחודש הראשון בשנה השנית באחד לחודש הוקם המשכן ומשירדה אש ונתגשמה לא עלתה עוד, ואין אדם יוצא מן העולם עד שיעבור עליו מאותה האש היא אש דחולים, ולפי שזו האש היא האש השכינה שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, וכן אמר רבי יהודה מכבודו שהוא אש אוכלה שלח בהם אש, ואין דרך ליכנס אלא מן הפתח, לזה אמר אין אדם יוצא מן העולם עד שיעבור עליו כדי לנכות מעונותיו ולנקותו ולטהרו, ולזה רמז כל דבר אשר יבא באש דהיינו אש היצר הרע, תעבירו באש רמז על אשא דשכינה, שהיא פעמים שותה ופעמים אוכלת ופעמים מחממת ופעמים מצרפת, שנאמר אמרת ה' צרופה, כל אחד כפי הכנת המקבל, אם הוא עץ. יבש שאין בו שום לכלוך מתורה או ממצות, היא שורפתו, ואם הוא זהב טהור אלא שיש בו מעט מזער לכלוך מצד החומר שנתלבש בו, שנאמר כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, מצד שהוא בארץ, כלומר שהוא מלובש בחומר לזה שורפתו, ואם הוא נקי שלא נהנה מן העוה"ז כמו רבינו הקדוש לזה אוכלתו, שמתבלע בה, כן בבני אהרן שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם, ולפי שדחקו השעה ולא המתינו עד אחרי מות אביהם, לזה נאמר בהם מיתה, זהו ותאכל אותם וימותו, ונעשית האש זרה להם, זהו ויקריבו לפני ה',

הקריבו עצמן לזה אש זרה, דאם לא כן לא היה נאמר בהם מיתה, כמו רבינו הקדוש דהוא כל מעלי דשבתא הוה אתי ומקדש לדביתהו, וכמו ר' אלעזר דמית ואנחתיה דביתהו בעליתיה כמה שנין לא פחות מי"ח ולא יותר מכ"ב, וכד הוו עיילי ליה לדינא הוה אמר פלוני זכאי פלוני חייב, לזה שאמר בהם אכילה שנאמר ותאכל אותם נאמר בהם מיתה שנאמר וימותו, כפי הכנת קבלתם שלטה בהם מיתה. והר' רבי מנחם רקאנטי ז"ל, האריך בחטא בני אהרן ואמר כי אין לבא אל שער המלך בלבוש מבלעדי השכינה, רמז לדבר אני בצדק אחזה פניך, כמי שמקריב דורון למלך והמלך מקבלו בשמחה ובני אהרן הקריבו אש זרה בחסרון הה"א לא אשה, לא שתו לבן גם לזאת נקראת אשה וחסרו ה' מן אשה ונכנסו בלעדי השכינה, והנה בהעירם הכחות של מעלה, מה"ד של מעלה העזה אשר חפצה והשתוקקותה להדבק בבתה, כד"א ויביאה יצחק האוהלה שרה אמו ולא נמצאת ביד בני אהרי, כי עשאו זרה בכוונתם, אז ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד וחלתה מה"ד עליהם, שלא הקריבו בקרבנם מלח שנאמר על כל קרבנך תקריב מלח, ולזה באה האזהרה לאהרן פרשת אחרי מות בזאת יבא אהרן זה קצות דבריו והוא ז"ל האריך. ועם זה יובן מה שארז"ל שתויי יין נכנסו, מאין בא להם יין אותה שעה, אלא עלו בכוונתם למדת הגבורה שהוא היין החזק ולא מזגוהו במים, כי אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים, ואם היו נכנסים מהשער שנקרא שער המים שהוא השכינה שהיא ממוזגת היא נקראת מ"ם הרפה היו מכבים האש, אלא הם נכנסים לפנים שלא ברשות זהו ויקריבו לפני ה', ולזה ותצא אש מלפני הי, באהרן מה נאמר ויקרב אהרן אל המזבח שלקח רשות משוער הפתח, והקריב החלב והדם שמזג היין במים, מה נאמר בו ותצא אש מלפני ה', ותאכל את העולה ואת החלבים ולא הזיקתו, אבל בניו שלא שתו לבם לזאת נאמר עליהם ותצא אש ותאכל אותם וימותו:

ובזהר פרשת ויקרא (דף ה א'), שחטא בני אהרן היה שלא נשאו נשים, ז"ל ת"ח אדם כי יקריב לאפוקי מאן דלא אתנסיב דהא קרבניה לאו קרבן וברכאן לא משתכחן לגביה לא לעילא ולא לתתא ושכנתא לא שריא עליה בגין דאיהו פגים ואקרי בעל מום ומארי דמומא אתרחיק מכולא, כ"ש למדבחא לקרבא קרבנא, ונדב ואביהוא אוכחן דכתיב ותצא אש מלפני ה' דקטורת עילאה איהו מכל קרבנין דעלמא דעליה אתברכאן עילאי ותתאי וקרבנא דא לעילא מכל קרבנין לא אתחזיין אינון לקרבא דהא לא אתנסיבו לקרבנא לא אתחזון כ"ש למלין עילאין דיתברכון על ידייהו, ואי תימא אמאי ותצא אש ותאכל אותם. לבר נש דאתא קמי מטרוניתא לבשרא לה דהא מלכא אתי לגבה וישרי בה במטרוניתא למחדי עמה, אתא לקמי מלכא חמא מלכא ההוא ב"נ דאיהו מרי דמומין

אמר מלכא לאו הוא יקרא דילי דעל ידוי דהאי פגימא איעול למטרוניתא, אדהכי אתקנת מטרוניתא ביתא למלכא, כיון דחמת דמלכא הוא זמין למיתי לגבה וההוא בר נש גרים לסלקא מלכא מינה פקדת מטרוניתא לקטלא ליה ההוא בר נש ע"כ. ולזה ותצא בלשון נקבה, ולזה אמר אש ולא מיתה אחרת והבן. ועם זה יהיה פירוש ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' ה' בקרבי כתיב, כלומר מי שראוי לקרבני עם מטרוניתא, אקדש פירוש אזמין להקביל פני המלך, כמו ויקדש את העם תרגום וזמין ית עמא, ועל פני כל העם, שכולם הם ראויים לפנים של זעם, אלא אכבוש פנים של זעם שלא תחול עליהם וחלה על בניך. וכיון בזה לומר לו שהוא גרם להם שלא השיאם, שהאב הוא חייב לבנו בג' דברים, למולו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, והם היו חסרים ה' מאשה, לזה ותצא אש. כששמע כן אהרן הצדיק עליו את הדין ושתק, וזהו וידום אהרן, וידם כתיב וי דם, כלומר וי שאני שפכתי דמם:

פרק י

פסוק ג

הוא אשר דבר וגו', פירש"י ז"ל שאמר ונקדש בכבודו. ויש מי שפירש שאמר וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בם, ועוד נוכל לומר שיאמר אדם כי יקריב מכם, כמ"ש פרשת ויקרא:

פסוק ד

ויאמר משה אל מישאל ואל אלצפן, לפי שאי אפשר להם לישראל ליכנס לפנים ואחיהם אלעזר ואיתמר ג"כ הם משוחים בשמן המשחה ומלובשים בגדי כהונה, ועל זה אמר להם משה ראשיכם אל תפרעו, לא אמר אל תפרעו ראשיכם אלא ראשיכם, כלומר אותו שהוא בראשיכם שהוא שמן המשחה אל תפרעו, לא תחללוהו ותורידוהו מקדושתו, פירוש תפרעו תבטלו, כמו ותפרעו כל עצתי. ועוד ראשיכם אל תפרעו מה שהוא על ראשיכם שהיא השכינה, כמו שאמר בזוהר על החכם עיניו בראשו, על מה שעל ראשו שהיא השכינה, כן כאן צוה אותם שלא יתאבלו, שאין השכינה שורה מתוך עצבות, ובגדיכם שהם בגדי כהונה שהיו מלובשים בהם כמו שאמר בפרשת צו ויקרב את אהרן ואת בניו ויתן עליו את הכתונת ויחגור אותו באבנט וילבש אותו המעיל ויתן עליו את האפוד וישם את המצנפת על ראשו וישם על המצנפת את ציץ וגו' שהלבישו ח' בגדי כהונה, ובבניו נאמר ויקרב משה את בני אהרן וילבישם כתנות ויחגור אותם אבנט ויחבוש להם מגבעות, לזה אמר להם ובגדיכם לא תפרומו, לפי שאותו היום נתחנכו בהם, לזה אי אפשר שיטמאו ויתעסקו באחיהם, א"כ אי אפשר להתעסק בהם, אלא אתם

כפי ערככם שאין גדולים מכם, הם היו סגני כהונה ואתם סגני לויה, א"כ הם אחיכם, שאין מתעסקים בגדולים אלא גדולים כמותם, כי אליצפן היה נשיא על הלוים שנאמר ונשיא בית אב למשפחות הקהתי אליצפן בן עוזיאל, ולזה אמר דוד אהרן, כמו שארז"ל שהיה דומה לאהרן, כמו שהיה אהרן רודף שלום כן אתם דומים לבניו, האבות דומים זה לזה וכן הבנים, א"כ שאו את אחיכם דומים לכם. ועוד ששמותיכם מורים על מיתתן, מישאל גימ' אף ברחמים, אלצפן שמיתה היתה בו צפונה להם ממעמד הר סיני, שנאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו מכאן שהיו ראוים לשליחת יד, ועל כל העדה יקצוף, שהיה הקצף על הכל, לפי שהם גרמו ליה למלכא דלא ליתי למטרוניתא, ואחיכם כל בית ישראל יבכו, שליח צבור שטעה סימן רע לשולחיו. ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו, קודם אמר ראשיכם אל תפרעו וגו' ולא תמותו, וכאן אמר פן תמותו אלא שם הוא עונש וכאן הוא שלא יקנאו עליו, כמו שארז"ל ת"ח צריך שמירה:

פסוק ז

כי שמן משחת. זהו מה שאמר ראשיכם על שמן המשחה שבראשם, וזה שאמר ראשיכם אל תפרעו, שאמר משה לאלעזר ואיתמר שיעשו חשבון מראשם שהוא אהרן, שלא יעשו כמו שעשו נדב ואביהוא, כמו שאמר ויקחו שני בני אהרן מה תלמוד לומר בני אהרן שלא חלקו כבוד לאביהם ולא נטלו עצה ממשה, איש מחתתו מעצמו ולא נטלו עצה זה מזה, לזה אמר להם ראשיכם הראשים שלכם שהם משה ואהרן אל תפרעו, שלא יהיה בעיניכם כדבר שהוא לבטלה, תרגום כי פרוע ארי בטיל הוא, אלא עשו מהם חשבון ועשו להם כבוד, ובגדיכם לא תפרמו, שלא ימותו בניכם בחייכם ותעשו עליהם קריעה ח"ו:

פסוק ט

ויין ושכר אל תשת אתה ובניך בבואכם אל אהל מועד וגו'. דע שלא מנע הקב"ה לאהרן ובניו מן היין שנאמר בו וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים, והתורה נמשלה ליין שנאמר לכו שברו ואכלו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב, יין בגימ' סוד בגימ' שבעים, ושבעים פנים לתורה, אלא מנעו והזהירו על אותו יין שהוא לפתח חטאת רובץ, זהו בבאכם אל אהל מועד שהוא טמא ומטמא כשרץ, וכן יין ושכר בגימ' שרץ, והוא"ו היא שמורה שמאותו יין הוא סורי הגפן נכריה שהוא מענבים שנאמר עליהם ענבימו ענבי רוש, שהם כולם שמרים, שנאמר בהם אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ, שהוא הפך מיין המשומר בענביו, ופירש הרב רבי יהודה חייט ז"ל, יין המשומר שהוא מלשון משמרת לומר שהוא נקי וצלול בלי שום שמרים, שהוא שמור מששת ימי בראשית שהם ימי החול שלא יגעו בו הקליפות, כי אין להם בו שום מגע, כוונתו לומר שהיא

הבינה אין להם לקליפות שם שום מגע, כי אין להם עלייה לשם, אלא עד הזרועות שהם ששת ימי בראשית שהם ימי החול, וכתב עוד דע כי ג' יינות הם וכולם של קדושה, יין מזוג והוא בעטרה, ויין חזק המשמח אלהים ואנשים והוא בפחד, ויין המשומר בענביו והוא בבינה, א"כ מה שמזהיר לאהרן ולבניו על היין הוא אותו יין שהוא על הפתח מבחוץ, זהו בבאכם אל אהל מועד שהוא יין שנתנה לאדם, כמו שארז"ל שסחטה ענבים ונטמא בסחיטתה במגע והוציאתו חוץ מענביו שהיה משומר בענביו, ועל זה סמך ואמר ולהבדיל בין החול ובין הטמא ובין הטהור, לומר שכמה הבדלות יש בין אותו יין שהוא קרוב לקליפות שהם חול ויש להם בו מגע וטמאוהו, ליין המשומר שאין להם שם מגע כלל, וכן וסמך ולהורות את בני ישראל, לומר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, ואם שתה ממנו ישתכר ויבלבל דעתו. ואולי על זה היין כוונו ז"ל באמרם על בני אהרן שתויי יין נכנסו, לא אמר שתויי יין היו אלא נכנסו, ולא אמרו שתו יין אלא שתויי יין הכל ברמז, לומר ששתו לבם אחר אותו יין שהוא בחוץ ונשתכרו ממנו ואחר כך נכנסו:

ובזוהר נתן טעם למה נמנע אהרן מן היין לפי שהיין הוא ללוים והוא סטרא דליואי סטרא דגבורה וסטרא דכהני מסטרא דיין צלולין סטרא דימינא, והזהירו שלא יסיג גבול, ועוד האריך הזוהר ז"ל רבי אבא אמר מאתר חד נפקו יין ושמן ומים (דבש וחלב), מים ושמן נטלי כהני וירתי לון, ושמן יתיר מכולא דאיהו חדוותא שירותא וסיומא דכתיב כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן, ויין לשמאלא ירתי ליואי לארמא קלא ולזמרא ולא לשתוק, דהא חמרא לא שתיק לעלמין, ושמן בחשאי הוא תדיר, מה בין האי להאי, אלא שמן דאיהו בחשאי בלחישו תדיר אתי מסטרא דמחשבה דאיהו בלחישו אתי תדיר ולא אשתמודע, ועל דא איהו בימינא ויין דאיהו לארמא קלא לא שתיק לעלמין אתי מסטרא דאמא וירתי ליואי לסטר שמאלא וקיימי לארמא קלא, וקיימי לדינא, ובגין כך כתיב ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, ובגין כך כהנא כד יעול למפלח פולחנא במקדשא אסיר ליה למשתי חמרא דהא עובדוי בחשאי אינון דמשיך ונגיד ברכאן לעלמין כולהו וכלא בחשאי, ועוד בעובדוי כלהו ברזא וחמרא מגלי רזין, דהא כל עובדוי לארמא קלא ע"כ:

פסוק יב

וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים קחו את המנחה וגו', רצה משה לנחמם ולעשות להם הבראה כמו שעושים לאבלים וא"א להכניס שם חולין והם

אינם רשאים לצאת שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו, לזה אמר להם קחו את המנחה ואכלוה וגו' להאכילם לחם ובשר:

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל, וידבר משה א אהרן ואל אלעזר ואל איתמר, כבר הזכיר למעלה ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו ראשיכם אל תפרעו והיה ראוי שיהיו הפסוקים סמוכים זה לזה כי הכל דברי משה לאהרן ולבניו ומה שהפסיק ביניהם בפרשת יין ושכר, כדי ללמדך דרך ארץ שחייב אדם לנחם אבלים כי אהרן היה מתאבל על בניו ובא הקב"ה לנחם אותו ע"כ. ואולי על זה אמר לו יין ושכר אל תשת, לומר אע"פ שלא נברא היין אלא לנחם בו אבלים שנאמר תנו שכר לאובד ויין למרי נפש אתה אל תשת שלא חל אבלות עליך, שהאבל אסור לו ליכנס לעבוד ואתה נכנסת, זהו בבואכם אל אהל מועד, לומר שאתם נכנסים ואין לכם מונע:

פסוק טז

ואת שעיר החטאת דרש דרש משה, ב' דרישות הללו למה, אלא כמו שארז"ל שלשה שעירים קרבו אותו היום, שעיר של ישראל שנאמר ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת, ושעיר של נחשון שהקריב ביום הראשון של חנוכת הנשיאים, ושפיר של ר"ח, ודרש על ב' שעירים, של ישראל ושל נחשון נאכלו, ושל ר"ח לא נאכל, לזה ויקצוף משה, אמר להם או תאכלו כולם או תשרפו כולם ומה שקצף על אלעזר ועל איתמר ולא על אהרן, הוא לומר שג' שעירים הם, ראשון של ישראל לחטא עליהם כדי שיהיו ראויים להקרבה אולי אכלו אהרן, שני של נחשון אכלו אחד מכם, שלישי ג"כ יאכלנו אחד מכם, שאתם שלשה והשעירים ג', על זה קצף על בניו ולא על אהרן. עוד קצף על בני אהרן, לפי שהחטאת נאכלת לזכרי כהונה שכן אמר באשם כל זכר בכהנים יאכלנו, ואומר כחטאת כאשם תורה אחת להם, לזה קצף על בני אהרן שהם זכרי כהונה. אמר לו אהרן בשלמא של צבור ושל נחשון ראוים הם לאכילה שהם של ב"ו, אבל של ר"ח הוא של מקום, כמו שארז"ל מה נשתנה שעיר של, ר"ח שנאמר בו לה', אמר הקב"ה הביאו עליו כפרה על שמיעטתי את הירח אם אחרים יאכלו באנינות הם של ב"ו, אבל של ר"ח הוא של מקום אין ראוי, וזה אומרו הן היום הקריבו את חטאתם ואת עולתם שהם צבור ושל נחשון ראוי הוא לחטא עליהם ולאכלם אפילו באנינות כדי לחטא עליהם, אבל של ר"ח שהוא כפרה על היום שנתמעט הירח והוא ואכלתי חטאת היום וגו', ומשה נעלם ממנו, וכבר אמר רז"ל כל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת: ועוד יש מי שפירש שאמר לו אם שמעת בקרבן הדיוט שנעשה בטומאה אבל בקרבן גבוה לא שמעת לפי שהם כולם טמאי מתים, שפרה אדומה לא נעשית אלא עד מחרתו

שכן ארז"ל בא' בניסן הוקם המשכן, בשני בו נשרפה הפרה. ומה שאמר הייטב בעיני ה', כי היה מספיק הטענה שאמר ואכלתי חטאת היום ותקראנה אותי, שאני באנינות מה מוסיף בהייטב בעיני ה', אלא אמר אהרן אם אתה אומר תעריך על מי הובאו, תראה מי הביאו שהוא ב"ו, על זה אמר הייטב בעיני ה', שהוא תימה גדול שיעריך מי שהביאו על מי שהובא בשבילו, שעיקר הקרבן הוא לכוון על מי מקריבין, ועל זו הטענה האחרונה אמר וישמע משה וייטב בעיניו, שהטענה הראשונה שהוא אונן ועל זה לא אכל אינה מספקת כי כמו שאכל המנחה הנותרת מאישי ה' שהוא חלק גבוה,, וכן חזה התנופה ושוק התרומה שהם כולם חלק גבוה יאכל ג"כ שעיר של ר"ח שהוא של גבוה, אבל כששמע התימה הגדול שנעריך מי שהביאו בערך מי שהובא בשבילו, על זה אמר וייטב בעיניו, וכשעילה אהרן כלפי מעלה ודבר זה נעלם ממשה אז היה הדיבור לשניהם, לזה אמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם, דברו וגו':

עוד היה הדבור ע"י שניהם, לפי שסימן הבהמות הטהורים הם מפרסת פרסה מעלת גרה, פרסה כנגד משה, וכן פרסה בימ' משה. גרה בבהמה גימ' אהרון, וכן תמצא במסרה שיש אהרן בוא"ו, והכונה היא לומר שלא היו ראויים לאכול בשר מאחר שחטאו, אדם שעבר על מצוה אחת שאינה ע"ז נאמר לו ואכלת את עשב השדה, הם שעבדו ע"ז לא כל שכן, אלא בזכות משה ואהרן, לזה בא הדבור ע"י שניהם, וכן מפרסת בגימ' בזכות משה, ובזכות התורה שהיא זאת שנאמר וזאת התורה אשר שם משה וגו', לזה אמר זאת החיה, אין זאת אלא תורה, וחיה שנותנת חיים לעוסקים בה, שנאמר כי עץ חיים היא, וארז"ל בגמרא חיה אכול ושאינה חיה לא תאכל, לאפוקי טריפה, שמרוב חבתו בהם לא די שהתיר להם הבשר בזכות התורה ובזכות משה ואהרן כמ"ש, אלא שלא התיר להם אלא הבהמות שהם מצד הטהרה ולא אותם שהם מצד הטומאה שיש לסמאל בהם אחיזה, ומזה יצאת הטריפה כטריפת ארי שהוא סמאל, או זאב שהוא כחו, נקראת טריפה שנטרפה מצד הטהרה, ולפי שישראל הם דבקים באלהים חיים לא התיר להם אלא הבהמות שהם מצד החיים, ובזה יתורץ למה האריכה התורה לומר הסימנין כל מפרסת פרסה, מעלת גרה, יאמר כמו שאמר במשנה תורה זאת הבהמה אשר תאכלו שור שה כשבים ושה עזים איל וצבי וגו', אלו הם הטהורים ויש להם ב' סימנים, אלא לומר להם שלא בזכותם אלא בזכות התורה ובזכות משה ואהרן נתרו להם. וא"ת יאמר מפרסת פרסה ומעלת גרה תאכלו אבל בסימן אחד לא תאכלו כמו שעשה בדגים, ולמה אמר גמל וחזיר ושפן וארנבת, לזה ארז"ל במדרש אך זה לא תאכלו, אין אכילה האמורה כאן אלא ביאה כד"א אכלה ומחתה פיה, את הגמל זה מלכות נבוכדנצר שפער פיו כגמל

לספר בשבחו של הקב"ה שנאמר אתוהי כמה רברבין וגו', כי מעלה גרה הוא שהיא גוררת מלכות אחריה, השפן זו מלכות מדי ופרס הה"ד ואת השפן שאנשים שפויים החזיקו במלכות, לפי שכורש ודריוש סופרי בלשצאר היו, ואת הארנבת זו מלכות יון מה ארנבת רגליה ארוכות וידיה קצרות כך היתה מלכות יון ארוכה כנגד מלכות שלאחריה וקצרה כנגד מלכות שלפניה. ואת החזיר כי מעלה גרה הוא, עשו שרימה אביו שנשא אשה למ' שנה כאביו, לכך קראו משה חזיר, והוא גרה לא יגר שאינו גורר מלכות אחריו. מבשרם לא תאכלו, שלא תשאו מהם, כד"א והיו לבשר אחד, ובנבלתם לא תגעו שלא תשאו להם שנאמר בדינה כי נבלה עשה בישראל. וכתב הרב ר' מנחם ריקאנטי ז"ל יש מן המקובלים האחרונים המאמינים בגלגול הבהמות שאמרו אם עשה אדם עבירה אחת יתירה על זכיותיו יתגלגל בבהמה טמאה, זה וגרה איננה מעלה טמאה היא, מי שאין לו גרה על זכיותיו, ואם מעלה גרה על זכיותיו יתגלגל בטהורה, רק אם הוא חטא בע"ז ובגלוי עריות ושפיכות דמים שאלו הג' עבירות אפי' מעלה גרה יתגלגל בטמאה אם לא חזר בתשובה, זהו סוד גמל שפן חזיר, שפן שפנה לע"ז, גמל שבא על אחת מהעריות שנאמר גומל נפשו איש חסד, וכתיב בעריות חסד הוא ונכרתה, וסוד חזיר יכרסמנה חזיר מיער שמחזיר דם בארץ, כאלו הג' עבירות אפי' אם זכיותיו מרובים מעונותיו שהם מעלי גרה במצות יותר מן העבירות, או שהם סוד מפריסי פרסה מלשון פרס פריסת יתגלגלו בטמאות הנזכרות כחז"ל, זהו סוד שנאמר אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה, ולפיכך אסרם התורה, כי האוכל מהם כאילו אוכל בשר חבירו הנטמא בעבירות, וברוך היודע האמת ע"כ. ולפי דעת זו יהיה פירוש זאת החיה אשר תאכלו זו שהיא חיה ע"י גלגול כחז"ל. ופירוש תאכלו מלשון כליון בדגש בתוך הכ"ף, שכלה גלגולם כארז"ל על ידיהם. ובמדרש תנחומא למה נמשלה לחזיר שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר עליהם מדת הדין, וכתב הרב רבינו בחיי יש נוסחאות שכתוב בהם שעתיד להחזיר עטרה ליושנה. והענין הוא שני מקדשים נבנו על ידי ישראל, בית ראשון נבנה על ידי שלמה שהוא מזרע יהודה, בית שני נבנה על ידי זרובבל שהוא ג"כ מזרע יהודה, אבל בית שלישי עתידה אומה זאת לבנותו זהו שאמר עתידה אומה זו להחזיר עטרה זו ליושנה. ויש נוסחאות שכתוב בהם שעתיד הקב"ה להחזירו לנו והמון העם מבינים שעתיד להיות מותר לישראל, ואינו כן אלא ביאור הענין שהכח שלו שהוא מצר לישראל ולעתיד ישוב עם שאר הכחות לעזור ולסמוך לישראל, שירבה השלום בעולם שנאמר וגר זאב עם כבש וגו' לא ירעו ולא ישחיתו וגו' ע"כ:

פרק יא

פסוק ב

ובזהר זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה. האי קרא לאו רישיה סיפיה ולאו סיפיה רישיה זאת החיה בקדמיתא ולבתר מכל הבהמה, אלא אמר הקב"ה בכל זמנא דישראל מנטרי נפשייהו וגרמייהו דלא לסאבא לון ודאי זאת החיה אשר תאכלו וגו' יהון שכיחין בקדושא לאדבקא בשמי בברירו דההיא בהמה דברירנא לכו למיכל, ובכל זמנא דלאו אינון נטרין נפשייהו וגרמייהו ממיכלא ומשתייא ותדבקון באתר אחרא מסאבא לסאבא לכו, ובגין כך כתיב זאת החיה אשר תאכלו מכל, מכל ודאי דאיהו רזא דשמא קדישא לאדבקא ביה, מכל הבהמה אשר על הארץ בגין מיכלא דהאי בהמה אשתכח דכיא ולא יסאב לכו יהא לכו חולקא בשמי לאדבקא ביה ע"כ. נראה שכוונתו לפרש חיה שהצדיקים נקראים חיים, זהו שאמר זאת החיה יהון שכיחין בקדושא ויזכו לאכול מבהמה שהיא מזומנת לצדיקים לעתיד לבא כשיחיו, ופירוש על הארץ כמו שזו הבהמה היא רועה מעשב הארץ שהוא טהור שאין בו שום צד טומאה, וכן אתם לא תאכלו אלא דבר טהור, ולמדו מהבהמה. ועוד כתב שם תו, זאת החיה אשר תאכלו, בפרעה כתיב בזאת תדע כי אני ה' הא זאת לקבלך לאתפרעא מינך, אף הכא זאת החיה אשר תאכלו, הא זאת לקבלייכו לאתפרעא מנייכו אי תסאבון נפשתיכון, מ"ט בגין דנפשתא מינה הוו ואי אתון מסאבין נפשא דהיא דילה הא זאת לקבלייכו, אי לטב הוא קיימא לקבלייכו אי לביש הא קיימא לקבלייכו, ות"ח כל מאן דאכיל מאינון מיכלי דאסירי אדבק בסטרא אוחרא וגעיל נפשיה וגרמיה ורוח מסאבא שריא עליה ואחזא גרמיה דלית ליה חולקא באלהא עילאה ולא אתי מסטריה ולא אדבקא ביה, ואי לא יפוק דכי מהאי עלמא אחדין ביה כל אינון דאחידן בסטרא דמסאבא ומסאבין ליה ודיינין ליה כבר נש דאיהו געלא דמריה, געלא איהו בהאי עלמא וגעלא איהו בעלמא דאתי ועל דא כתיב ונטמתם בם בלא א' דלא אשתכח אסותא לגעוליה ולא נפיק ממסאבותיה לעלמין, ווי לון ווי לנפשייהו דלא ידבקון בצרורא דחיי לעלמון דהא אסתאיבו ווי לגרמיהו, עלייהו כתיב כי תועלתם לא תמות והיו דראון, מאי דראון סרחונא מאן גרים ליה האי ההוא סטר דאדבק ביה, ישראל אתיין מסטרא דימינא אי אדבקן בסטרא דשמאלא הא פגמין לסטרא דא ופגמין לגרמייהו ופגמין לנפשיהו דאתו מסטרא דההוא נפש פגימין אינון בעלמא דין ופגימין אינון בעלמא דאתי ע"כ:

עוד נאמר שמה שאמר אשר על הארץ. כמו שאמרנו שאוכלת מעשב הארץ, מהיתר ממה שנתתי לה לאפוקי שאר חיות שדורסות וטורפות ואוכלות, עכ"ז יש בהמות טמאות

שהם נזונות מעשב הארץ כמו החמור והסוס והפרד והגמל, אבל אמר אשר על הארץ לומר שהם שפלים שהן בארץ, שהצאן והז' מיני חיה הם שפלים ונרדפים מכל שאר הבהמות ושאר חיות, כי החמור אע"פ שהוא ניזון מעשב הארץ הוא מזיק שנושך ושובר עצם, והסוס הוא רוצה להרוג בעליו, והגמל אם יראהו אדם כשהוא מזדווג לנקבתו הורגו, מה שאין כן בצאן וכל חיות הטהורים שאין בהם שום היזק כלל, וא"ת והרי שור שהוא אחד משלשה עזים כמו שארז"ל שלשה עזים הם שור בבהמות וארי בחיות ותרנגול בעופות, והוא מן הבהמות של היתר, צריך שתדע שמה שהתיר מין השור הוא הטעם כמו שצוה הקב"ה בשחיטת הפסח, לפי שהיו ביניהם של ישראל עובדי ע"ז, כמו שארז"ל לבא לקחת לו גוי מקרב גוי מה אלו עובדי ע"ז כך אלו עובדי ע"ז. והעבודה זרה של מצרים היה שהיו עובדים למזל טלה, וכדי להוציא מלבן של אותם מישראל שהיו מאמינים צוה לשוחטו ולצלותו ולאכלו, להודיעם ולהאמינם שאין בו ממש, כדי שיהיו ראוים לגאולה, כן הטעם בשור לפי שהם חטאו בתבנית שור וכדי להסיר מלבן שאין בו ממש אע"פ שהוא אחד מארבע חיות המרכבה והוא הגבור שבהם שהוא מהשמאל, לזה הקדימו ואמר במשנה תורה זאת הבהמה אשר תאכלו שור, שחטוהו ואכלוהו שאין בו ממש, לזה אמר שור ולא אמר בקר:

פסוק ט

את זה תאכלו מכל אשר במים. בא להזהיר שלא ילמוד תורה אלא ממי שהוא ירא שמים והוא בקי בגמרא שיודע לשוט בים הגדול שהוא גמרא, שאם אינו יודע נאמר עליו וחכמת המסכן בזויה, ר"ל שהוא מסכן מהחכמה שאין בו כ"כ, זהו אמרן א"ת תאכלו אלא תלמדו. מכל אשר במים, אין מים אלא תורה. כל אשר לו סנפיר וקשקשת, סנפיר גימ' ספר נ"י היינו ס' מסכתות, שבגמרא הוא ששים מסכתות עם מסכת כלה, ולזה ארז"ל כל ת"ח ששואלין אותו דבר ואפילו במסכת כלה ואינו יודע אינו נקרא ת"ח. וקשקשת, שיהא בעל מעשים ומלא מצות, שהלומד ואינו עושה נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאויר העולם, ואסור ללמוד ממנו תורה שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, ארז"ל אם הוא דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו, והרי תפסו ז"ל על רבי מאיר שלמד תורה מאחר ואמרו והיכי עביד הכי, ואמרו ר"מ רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק, לומר שכל מי שאינו ירא שמים כשלומדים ממנו אינה נכנסת בלבו אותה תורה שלומד, כי כמו שהוא מן השפה ולחוץ כן הלומד ממנו הוא מן השפה ולחוץ, כמו שארז"ל על פסוק סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא, ארז"ל כל מי שיש בו יראת

שמים דבריו נשמעים, כי כמו שיוצאים הדברים מהלב כך הם נכנסים בלב, זהו אומר תוכו אכל, כלומר מה שנחקק בלבו, וקליפתו זרק, ועכ"ז כל מה שלמד מאחר אסיקו עליה בשם אחרים אומר, הוא רבי מאיר, א"כ אם רבי מאיר שהיה תלמיד רבי עקיבא כי כן אמר סתם משנה רבי מאיר סתם ספרא רבי נחמיה סתם ספרי ר' יהודה וכלהו אליבא דרבי עקיבא שהיו תלמידיו, ולפי שלמד מאחר אסיקו עליה אחרים, לזה בא הרמז סנפיר וקשקשת, בגימ' וזה הוא תלמיד חכם שהוא ירא שמים כל ימיו, וכן קשקשת בגימ' תלמיד חכם בעל מעשים בכל כחו, זה יש לו כח לשוט בימים, שהיא הגמרא שנקרא ים שנאמר כל הנחלים הולכי' אל הים, בימים ובנחלים שהם שאר ספרים, אותם תאכלו, וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת במים שקץ הוא, למה כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת שבא לידי מעשה של קיימא כל הלומד ממנו, ואם אין בו יראה לא תבא לידי מעשה הלומד ממנו לפי שהיה מן השפה ולחוץ ומתוך שאין בו יראה יהיו מעשיו מכוערים ומקולקלים ויהיה חלול השם וחלול התורה, מה יאמרו ראו פלוני שלמד תורה כמה מכוערים מעשיו אשרי שלא למד תורה, לזה אמר ושקץ יהיו לכם מבשרם לא תאכלו וגו':

פסוק יג

את אלה תשקצו מן העוף לא יאכלו וגו'. בא להזהיר על הדעות הכוזבות וגם על האמונות הרעות שלא ילכו ולא יאמינו בהם. אלא שיבטחו ויאמינו בו יתברך ולא תהיה אמיתתו מסופקת ומרופפת בלבם, זהו אמרו ואת אלה תשקצו מן העוף:

את הנשר. שלא יהא כאילן שנושר פירותיו, כלומר שתוהא על המצות שעשה ומסירן ומשליכן מלבו:

ואת הפרס. שלא תהיה עבודתו להקב"ה על מנת לקבל פרס, כי העובד על דרך זה אין בלבו אהבתו יתברך, ועיקר המצוה אהבתו יתברך שהרי אחר היחוד שמע ישראל, הוא אומר ואהבת את ה' אלהיך, כי מי שעובד על מנת לקבל פרס אינו מעריך החסדים שעשה עמו מיום שנצטייר בבטן אמו ונולד לעתו ולא נעשה נפל, והבטיחו על שדי אמו ששלח לו מזונו כפי מה שצריך לו, ועל מה שעשה עמו כשנגמל, שהוא קשה לתינוק פרידתו משדי אמו כפרידת הנשמה מן הגוף, ועל הראשונה אמר דוד מבטן אמי אתה גוזי, שהוציאו לאויר העולם ולא נעשה נפל, ועל השניה אמר מבטיחי על שדי אמי, ועל השלישית אמר ואל תשכחי כל גמוליו, מלבד מה שעשה ועושה עמו בכל עת ובכל רגע מכמה חלאים וכמה סכנות והוא אינו יודע, שנאמר לעושה נפלאות גדולות לבדו, אין בעל הנס מכיר בנסו, מלבד הנסים שהוא יודע ומכיר בהם, כמו שאנו אומרים ברעב

זנתנו ובשבע כלכלתנו מדבר מלטתנו ומחלאים רעים דליתנו, ובכל יום ויום הוא מזמין לו מזונו וטרפו, וכל זה הוא בחסד גמור מבלי שקדמו שום דבר, ודאי כשיעריך כל זה ודאי שיתחקק אהבתו בלבו ולח ישאל ממנו פרס, כי איך ישאל פרס והוא יש לו עליו כפלי כפלים, שאם יהיו ימיו מאה אלף שנה לא יוכל לפרוע לו אחת מני אלף, א"כ מי שהוא עובד על מנת לקבל פרס ודאי שהוא כופר בכל אלו הטובות אשר עשה עמו והוא מקטני אמנה באמונתו יתברך, והוא בער וכסיל, לזה הרחיקה התורה דעה זו:
עזניה. לומר אם קנה נכסים לא יאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל. אלא כמו שאמרה תורה וזכרת את ה אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, זהו עזניה העז ני כלומר העוז ממנו, גם זו היא דעה רעה שכופר בטובתו של הקב"ה:

פסוק יד

איה ודיה. שאינו מאמין שיש שכר, ואומר איה. דא ר"ל היכן הוא השכר, איה הוא העונש ועל זה אמר דוד ע"ה נודע ה משפט עשה, אמר הקב"ה הוא נודע שהוא מצוי והוא מעניש, כשבפועל כפיו, כשמודד לו כפי מה שעשה באותה מדה ממש, אז הגיון סלה. שהוגין הכל ואומרים ודאי יש מעניש והוא מצוי ויש דין ויש דיין, לזה אמר קומה ה' אל יעוז אנוש, שיחשבו לית דין. שיתה ה' מורה, תענישם מדה כנגד מדה, אז ידעו גוים שהם אנשים והם תחת הממשלה והדין:

פסוק טו

עורב. ערב כתיב, שלא ילך אחר עריבות העוה"ז ואחר תחותיו לבקש מאכלים ערבים ופירות מתוקים ולבעול צורות נאות, ולזה נאמר למינו כי יש בזה מינים הרבה בזו הדעה, יש במאכלים ויש במלבושים ויש בבעילה, ויש בדירה שיהיה לו דירה נאה, ויש שמתאוה שיהיה לו גנות ופרדסים, ומי שהולך על זה הדרך יאבד עולמו, שאם לא ימצא בהיתר ילך ויבקש באיסור מרוב התלהבות התאוה שנכנסה בלבו ואם ימצאנה בהיתר ידע שאכל עולמו בחייו, שאין אדם זוכה לשתי שולחנות, ולא תאמר אם כן למה נבראו, כל אלה הפירות נבראו למי שאוכל עולמו בחייו, לרשעים לשלם להם שכרם בעוה"ז שנאמר ומשלם לשונאיו, וארז"ל לא נברא העוה"ז אלא לאחאב בן עמרי ועוה"ב לר' חנינא בן דוסא, ועוד אם ימשך אדם אחר תאוות העוה"ז לעולם לא ישבע, לפי כשאוכל אותו פרי או כשבועל אותה בעילה אחר שעה או פחות ירעב, כמו שאמר שלמה ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיו חצץ וגו' יאמר ערב לאיש לחם כדי למלאות רעבונו ואכל ושבע וחשב שאותו לחם השביעו, אחר שעה נתאכל והלך לו והוא רעב ורוצה למלאת פיו, ואם לא ימצא להם ימלאנו חצץ, שהם אבנים קטנים, נמצא שאותו לחם שאכל היה שקר שחשב באכילתו ששבע לו' ימים או לג' ימים, וכן ארז"ל בענין המשגל,

אבר קטן יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע, וכן הוא בבנין אם בנה בית יתאוה לבנות עוד אחר, ואחר שבנאו לציירו ולכיירו, ואחר הציור לחזק התקרה, וביני ביני נתיישן ורוצה לחדשו עד שנמצא כל ימיו הולכים בהבל, אלא ילמד אדם מיעקב אבינו שאמר ויבן לו בית, אחד, שיספיק די דירתו לו שיעור חייו, לא בנין של קיימא שיספיק לכמה דורות אלא לו לבד, ולא לשאר תשמישין, כי למקנהו עשה סוכות, לומר שאין דירתו קבועה:

פסוק טז

ואת בת היענה. בא להזהיר על מדת האכזריות שלא יהא כיענה שמתאכזרת על בניה שנאמר בת עמי לאכזר כיענים במדבר, שמתאכזרת עליהם במקום שלא נמצא שום דבר אפילו עשב, זהו במדבר, שמדת האכזריות היא דעה רעה עד מאד, כי בני ישראל הם רחמנים וכל המרחם מרחמים עליו, כי מורה ברחמנותו על חבירו שהוא מבני ישראל, כי בני ישראל כולם נפש אחת וגוף אחד, וכמי שחלה אבר מאיבריו כל גופו כואב עליו, כי כשדואג וכואב על חבירו זה מורה שהוא מגופו והוא חלק ממנו, כי ישראל נשמתם כולם באה ממקום אחד ממקור אחד, והם כמו גוף אחד, הלא תראה שהיו במעמד הר סיני ונאמר בהם ויחן שם ישראל, ובגבעונים שלא רחמו על בני שאול נאמר עליהם והגבעונים לא מבני ישראל המה, על זה בא הרמז להזהיר על דעה זו שהיא האכזריות שהיא דעה רעה להתרחק ממנה:

ואת התחמס בא להזהיר על הגזל והחמס שהיא דעה רעה עד מאד, שלא נחתם גזר דינם של דור המבול אלא על החמס שנאמר כי מלאה הארץ חמס, וארז"ל על פסוק והחמס קם למטה רשע, קופה מלאה עונות מי מערער מכולם החמס, וארז"ל כל הגוזל פרוטה מחבירו כאילו נוטל נפשו ונפש בניו ובנותיו שנא' ואליו הוא נושא את נפשו, ובמקום שיש גזל שם דירתו של סמאל, שכן גז"ל גימ"ל זי"ן למ"ד גימ' דירו עה"א, ורודהו שכן עולה ירדו. ודורך עליו, שכן עולה דרך, שיש לו עליו דרך. מה כתיב בתריה, ואת השחף, תרגום ירושלמי על גחונך תלך על מעיך תהא שחיף, שסופו להיות נחש, וכן הוא בגימ' זה הוא הנחש, וסמיך ליה, ואת הנץ, כמו שארז"ל הרי שגזל סאה של חטים ואפאה וברך עליה אין זה מברך אלא מנאץ שנאמר ובוצע ברך נאץ ה'. או יהיה מלשון אברה ונוצה כמו המבינתך יאבר נץ, שהוא נבהל להון שרוצה לעוף לקנות נכסים, וזו היא דעה רעה שאינו בוטח בה', אלא שרוצה ליקח בזרועו ובידו מה שלא נתן לו, מה כתיב עליו עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ואחריתו יהיה נבל, שיתקצרו ימיו שנאמר

בחצי ימיו יעזבנו, הוא חשב שיחיה כדי לאכול כל זה ההון, יתקצרו ימיו, ונמצא שעמל לאחרים ועזבו לאחרים חילם:

פסוק יז

את הכוס. שלא ימשך אחר היין שנאמר אל תרא יין כי יתאדם, שסופו לשפוך דם, הרי רבה ורבי זירא בסעודת פורים קם רבה ושחטיה לר' זירא, וכן אמר כי יתאדם שאינו מבחין בין דם נדה לדם טהור:

ואת השלך. שלא יהא מאותם שנאמר עליהם ואותי השלכת אחרי גוך, שעוזב עבודת השי"ת והולך לבקש למלאות גופו נקרא עובד גופו יותר מחשבון בוראו, ועוד שאין לו בטחון בהשי"ת, ואם אכל ושתה קודם שיתפלל זו עבירה גדולה שעשה חשבון גופו יותר מחשבון בוראו שהקדימו לעבודת בוראו. וכתב רבינו בחיי ז"ל וכל מי שעושה מדת הגוף עיקר ומדת הנפש טפל שהיא עבודת השי"ת, הנה הוא ממית נפשו, ועל זה אמר דוד אכלו וישתחוו כל דשני ארץ לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה, קרא דשני ארץ לאותם הנמשכים אחר התאוות, כי הם מחזיקים במדת הגוף ועושים אותם עיקר ועושים עבודת ה' טפל, לזה הזכיר תחילה אכלו ואח"כ וישתחוו. לפניו יכרעו כל יורדי עפר אין כריעה זו לשון השתחויה אלא לשון השפלה מלשון כרעו ונפלו, כלומר יענשו וירדו לעפר, לפי שאין אחד מהם משתדל להחיות את נפשו, זהו ונפשו לא חיה ע"כ:

ואת הינשוף. שלא יעשה דברים שהם גורמים לשכינה שתסתלק מישראל, הי"נ גימ' ה"ס היא שכינה, שוף כמו האי בוקא דאטמא דשף מדוכתיה, שהוא לשון סלוק, ואם עשה כן, תנשמת תן שמתא, דהיינו שהוא ראוי לשמתו, וארז"ל שמתא שם מיתה מצויה. לפי שהשכינה היא שומרת ובסלוקה גורם מיתה לעולם, לזה ראוי לשמתו שתחול בו המיתה ולא על זולתו. ואת הקאת, שמזהירו על מאכלות אסורות שאם אכלם סופו להקאותם. ואת הרחם, מזהירו על העריות מלשון פטר רחם, ומזהירו על הזנות ועל בעילות אסורות, ולא יהא בכל עת מצוי אצל אשתו כתרנגולים:

פסוק יט

ואת החסידה. שלא יהא חסיד שוטה כדאיתא בגמרא היכי דמי חסיד שוטה דחזי דקא טבעא אתתא ולא קא משתדל לאצולה, ואמר לאו אורח ארעא דלא אתי לאסתכולי בה, ועל זה אמר שלמה אל תהי צדיק הרבה. ועוד החסידה הוא מלשון חרפה שתרגום חרפה חסודא, לומר שלא יעשה דבר שיהיה לו חרפה ולמשפחתו, ואיש אשר יקח את אחותו חסד הוא תרגומא קלנא הוא:

ואת האנפה. שלא יכעוס, כמו אודך ה' כי אנפת בי, כי כעס בחיק כסילים ינוח, וארז"ל כל הכועס כאלו עובד ע"ז שנאמר לא יהיה אל זר, לא אמר לא יהיה לך אלא לא יהיה בך, בך ממש, וכן אמר פרק כל הבשר האנפה דיה רגזניתא:

ואת הדוכיפת. הוא תרנגול הבר שהודו כפות, פירוש כרבלתו כפולה, לימד וזירז על הגאוה שלא ילך בגאוה וגאון כאילו עטרה על ראשו כמו זה העוף, אלא יחשוב שהודו והדרתו להיות כפוף לעבודתו ית':

ואת העטלף. כמו העטופים ללבן שהוא מלשון איחור, זירז שלא יהיה מתאחר בעבודת הבורא, אלא ילך בעבודת יתברך בזריזות ובחריצות כמשרת לפני מלך ב"ו כ"ש וק"ו לפני מ"ה הקב"ה, וכבר ארז"ל ושמרתם את המצות קרי ביה את המצות, שלא יחמיצו, ופירוש שלא יחמיצו, שפעמים עושה המצוה בעת רצון ופעמים עושה אותה בעת ששלט מאדים או שום מקטרג, טורפים אותה בפניו, ועל זה אמר דוד תפלה לעני כי יעטוף, לפי שנתאחר ולא עשה המצוה בזריזות נקרא עני, לפי שאיחר ולא התפלל בצבור, לזה לפני ה' ישפוך שיחו, ומה אמר ה' שמעה תפלתי, לומר שאם היתה עם הצבור לא היתה נמאסת, שנאמר הן אל כביר לא ימאס, לזה בקש עליה רחמים ה' שמעה וכו'. עוד עטלף הוא עוף שאינו רואה ביום והוא טמא, כן כל מי שאינו רואה ומסתכל בתורה שנמשלה לאור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור הוא טמא. וכן ארז"ל בגדי עמי הארץ הם טמאי מדרס כ"ש הוא עצמו. הרי מנה כאן עשרים דיעות שאין ראוי להלוך בהם אלא להתרחק מהם ולברוח מהם כעוף הפורח, וזהו וכל שרץ העוף שרץ ופרח כעוף, לא כמו הולך על ארבע שהולך בכבדות כי זה שקץ הוא וכו':

פסוק כא

את זה תאכלו וגו', מכל שרץ, שרץ והולך במרוצה ועופף ממקום למקום, ההולך על ארבע, שהולך לקיום בריאות גופו שהוא מורכב מארבע יסודות, בתנאי אשר לו כרעים, כמו כי לך תכרע כל ברך, שפירושו עבודה, כלומר עושה עיקר העבודה, זהו ממעל לרגליו שההולך להנאתו היא טפלה, וזהו לנתר בהם כתרגומו לקפצא בהן שאינו קובע רגליו בארץ, ולזה לו קרי ולא כתיב, לומר שא"א זה בלא זה כי לא נתנה תורה למלה"ש, וכן ארז"ל בכל מעשה ידך אשר תעשה יכול ישב ובטל ת"ל אשר תעשה, וכן ארז"ל ואספת דגנך הנהג בהם דרך ארץ. ומונה והולך ד' מינים, ארבה, סלעם, חרגול, חגב. ארבה, שירבה במעשים ובתורה, סלעם שישים בטחונו בהקב"ה שנאמר ה' סלעי ומצודתי בו בטח לבי. חרגול, מלשון גול על ה' דרכך, שלא יבטח בכחו ועוצם ידו, חגב, בגימ' י"ג סוד אחד, שייחד הקב"ה. ואל תתמה שעשינו דרשה משמם של עופות,

שכיוצא בזה בגמרא פרקא קמא דגיטין א"ל הונא בריה דרב נתן לרב אשי מאי דכתיב וקינה ודימונה ועדעדה אמר ליה מתותא דא"י קא חשיב (פי' שם מדינות) א"ל אטו אנא לא ידענא דמתותא דא"י קא חשיב אלא רב גביהא מארגיזא הוה אמר בה טעמא, כל שיש לו קנאה על חבירו ודומם שוכן עד עושה לו דין, אלא מעתה וצקלג ומדמנה וסנסנה הכי נמי, אמר ליה אי הוה רב גביהא מארגיזא הכא הוה אמר טעמא, רב אחא מבי חוזאי אמר בה טעמא כל מי שיש לו צעקת לגימא על חבירו (פירוש שירד לאומנותו של חבירו) ודומם, שוכן סנה עושה לו דין. הרי על שם מדינות אמר טעמא. וכן אמר פרק המוכר את הספינה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב על כן יאמרו המושלים באו חשבון, המושלים אלו המושלים ביצרם, באו חשבון באו ונעשה חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, אם אתה עושה כן תבנה בעוה"ז ותכונן לעוה"ב. עיר סיחון אם משים אדם עצמו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה, מה כתיב אחריו כי אש יצאה מחשבון, תצא אש ממחשבין ותאכל את שאינן מחשבין, להבה מקרית סיחון, מקרית צדיקים שנקראים סיחון, אכלה ער מואב, זה המהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה, בעלת במות ארנון, אלו גסי הרוח. ונירם (אבד חשבון) אמר רשע אין רם, אבד חשבון אבד חשבונו של עולם, עד דיבון המתן עד שיבא דין, ונשים עד נפח, עד שתצא אש שאינה צריכה ניפוח. עד מדבא עד שתדאיב נשמתו ע"כ. הרי ג"כ שם המדינות עשה בהם דרשא:

פסוק כט

וזה לכם הטמא. לכם הטמא בגימ' זה סמאל עה"מ. לכם יהיה בעזרכם, כמו שאמר בחזיר שעתיד לחזור לישראל. ומונה והולך ח' שרצים שהם שמונה כחותיו של סמאל, שהוא סוד אמרם ז"ל מלאך המות בשמונה, והם, החולד שמחליד גופו של אדם, והעכבר והצב שהאדם מתפחד כעכבר כשרואהו נצב כנגדו:

פסוק ל

והאנקה. שמרבה נאקה וצעקה. והכח, שנוטל כחו של אדם, והלטאה שסבב להביא לוטין על אדם, והחומט תרגום ובחורי ישראל הכריע אחמיט, וברכים כורעות תרגום וברכיא דאחמטן, ופירוש שמכריען לבני אדם ומפילן, וכן ועלטה היה תרגם ירושלמי וחומטא הוה, ופירוש שהביא חשך לעולם. והתנשמת שהביא מיתה ושמתא לעולם, אם אתם עושים רצונו של מקום הוא ושמונה כחותיו יהיה להם בעזרכם, והקטיגור נעשה סניגור:

גימטריאות

בקרבי אקדש, בקרב י' אקדש, מכאן שכל דבר שבקדושה אינו פחות מעשרה:

התנופה על אשי החלבים, ס"ת למפרע מילה, לומר כל העוסק במצות מילה כאילו הקריב תנופה וחלבים, זהו יביאו להניף תנופה לפני ה':
תנופה. תנו פה. מילה בגימ' פה, תנו פה בבשרכם. שהמילה היא פה הגוף:

פרק יב

פסוק א

וידבר ה' אל משה וגו' דבר אל בני ישראל לאמר אשה כי תזריע. נסמכה פרשה זו לפרשת איסורי מאכלות כדי שיצא הולד מזורז ומלובן בלי שום מום ובלי שום נגע, כי אלו המאכלות האמורים בפרשה של קודם מולידים עפוש והיזק ומיני נגעים לולד, לכך הזהירה תורה קודם ההריון והלידה את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, כדי שיצא הולד מלובן ומזורז לעבודתו יתברך, כי זו היתה כוונת בריאת האדם, שנאמר לעבדה זו מצות עשה ולשמרה זו מצות ל"ת, כי כל אותם מאכלות מולידים טמטום הלב ושכחת הבורא שנאמר ואל תטמאו בהם ונטמתם בם, לזה נסמכה פרשה זו. עוד נסמכה כמו שאמר המדרש א"ר בנימין בר יפת כל המקדש עצמו בשעת תשמיש הויין ליה בנים זכרים שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים וסמיך ליה אשה כי תזריע וילדה זכר, ועוד ארז"ל תינוק עד שלא יצא לעולם הקב"ה מצוה עליו מצות את זה אכול וזה לא תאכל, ומצוה על אמו שלא תאכילו, כי הוא אוכל ממה שאמו אוכלת. אבל יש לדקדק למה אמר דבר אל בני ישראל אל בנות ישראל מבעי ליה, שמזהירם על טומאת לידה. ועוד מהו לאמר כבר אמר וידבר ה אל משה לאמר, למה פעם אחרת לאמר, זה יובן ממה שארז"ל בגמרא (נדרים כ':) על פסוק וברותי מכם המורדים וכו' אלו בני תשע מדות, ואחת מהם בני חצופה כו' איני והא אמר רבי שמואל בר נחמן א"ר יוחנן כל אדם שאשתו תובעתו הויין לו בנים שאפילו בדורו של משה רבינו לא היו כמותם שנאמר הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וכתיב ואקח את ראשי שבטיכם חכמים וידועים ואילו נבונים לא כתיב וכתיב ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים, ומתרץ ההיא דמרציא ארצויי, זהו דבר אל בני ישראל לאמר, ומר תדע למה יצאו בני ישראל אנשי היחס והשררה לפי אשה כי תזריע לא אמר תזרע, אלא תזריע לבעלה על ידי ארצויי דארציאו לבעליהם, לאה יצאה לקראתו ואמרה אלי תבא, שרה אמרה בא נא אל שפחתי, ואין נא אלא לשון בקשה, רחל ג"כ אמרה הנה אמתי בלהה בא אליה, ולא אמרה הנה בלהה, לארצויי, וכן בלשון רז"ל אשה מזרעת תחלה יולדת זכר ולא אמר אשה זורעת אלא מזרעת דארציא, לזה אמר דבר אל בני ישראל, כי בפרשת מצורע לא אמר דבר אל בני ישראל. ומה שאמר לאמר, זה יובן ממה שאמר במדרש א"ר לוי בנוהג שבעולם אדם מפקיד אצל חבירו ארנקי של כסף בחשאי

ומחזיר לו ליטרא של זהב אינו מחזיק לו טובה, כך הקב"ה מפקידין לו הבריות טפה לבנונית בחשאי והוא מחזיר להם נפשות שלימות משובחות בפרהסיא, אין זה שבח, הוי ולפועלי אתן צדק, זהו לאמר, לשבח, מלשון את ה' האמרת, ולפאר, על אשה כי תזריע, שמפקידים בה הזרע לבן ככסף, וילדה זכר שמחזרת לו נפשות שלימות, שהוא זכר גימ' ברכה, לזה המשילו לזהב שאמר והוא מחזיר להם ליטרא זהב:

ובזהר א"ר אחא וילדה זכר וכי כיון דמיזרעא יולדת דכתיב וילדה, הכי מבעי ליה כי תהר וילדה זכר, מהו כי תזריע וילדה, א"ר יוסי אתתא מיומא דאתעברת עד יומא דילדת לית לה בפומא אלא ילידו דילה אי יהוי דכר ועל דא אשה כי תזריע וילדה זכר ע"כ:

ועוד יש כאן רמז כמ"ש בזוהר כי התעוררות העליונים הוא בהתעוררות התחתונים שהם סבתם, כי כולם לצרכם נבראו וסימן ואד יעלה מן הארץ והשקה, שלא יש השקאה לעולמות אלא ע"י סבת התחתונים לפי שהם נפש רוח ונשמה, הנפש היא למטה וסימן תוצא הארץ נפש וגו', והרוח באמצע והנשמה למעלה, וכשמושכת הנפש מהרוח והרוח מהנשמה, שנאמר עד יערה עלינו רוח ממרום דהיינו הנשמה והנשמה ממקום אצילותה כשיורד השפע על פי דרכו הוא משקה כל העולמות ומכאן תדע עונש החוטא, כי מנע לכל העולמות להוריד להם שפעם ומזונם, ועל זה נאמר מונע בר יקבוהו לאו"ם גימ' עז. ה' עז לעמו יתן, שהעוז הוא בידם להוריד ולמנוע וסימנך וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, לזה רמז כאן אשה כי תזריע, שכל דבר שהוא מקבל נקרא נקבה, ומשפיע נקרא זכר, ואין השפעת הזכר אלא ע"י הנקבה, וסימן אשה כי תזריע לזכר שיוליד, א"כ כל התחתונים נקראים אשה, לפי שכולם מקבלים, ועל ידי התעוררותם מתעוררים העליונים להשפיע ולהוריד כמ"ש, לזה אשה כי תזריע לאחרים, וכן אשה במלואה כזה אל"ף שי"ן ה"א גימ' תבעה, שלעולם היא תובעת, וזהו ההתעוררות, ועל זה אמר הנביא אל תתנו דמי לו עד יכונן וגו'. וילדה זכר גימ' ברכה, שמביא ברכה לכל העולמות, וזהו סוד אמרם ז"ל בגמרא מאי זכר זה כר, כיון שזה בא הביא ככרו עמו, שלחו כר, וכן זכר במספר אחוריי שלח, למי שולח לנפש על ידי הרוח, וכן זכר במלואו כזה זי"ן כ"ף ר"ש, ס"ת נפש, והנעלם שם, שמי שיש לו בן יש לו שם באותו עולם כמו שאמר בזוהר על פסוק לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער, וכן זכר במלואו תרע"ז, תרגום שער תרעא, תרע"ז היינו ותרעא, עוד תרעז, עזרת, עזר ת' תורה, שיש לאב עזר בזכות התורה שלומד הבן, כמו שאמר הזוהר:

פסוק ב

וטמאה שבעת ימים. ארז"ל על פסוק תן חלק לשבעה וגם לשמונה, תן חלק לשבעה אלו ז' ימי נדה שאם נזהר בהם יזכה למול הבן, וזהו גם לשמונה, וכן אמר כאן וטמאה ז' ימים שנהג בהם דיני טומאה וסמיך ליה וביום השמיני ימול בשר ערלתו, שיזכה למילה. עוד אמר וטמאה ז' ימים על הנשמה כשמסתלקת מזה העולם יושבת ז' ימים, כמו שארז"ל שז' ימים היא הולכת מהקבר לבית ומבית לקבר שאינו עולה למעלה, ושלשים יום ושלשת ימים הם תשלום מ' כמו כשבאת לזה העולם יצירתה היתה בארבעים יום כן צריך ארבעים אחרים כדי שילך כל הגשמות שקנתה בביאתה לזה העולם ותקנה גוף רוחני צריך ארבעים יום, ולזה ושלשים ושלשת ימים תשב בדמי טהרה, כמו שקנתה זה הגוף ע"י דם כן הרוחני ע"י דם, והגוף הגשמי היה ע"י דם טמא והרוחני ע"י דם טהור, וזהו מי יתן טהור מטמא. ולמה חזרה התורה בצווי מצוה זו כי כבר נאמר לאברהם ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריך לדורותם, הטעם הוא לפי שנכנסו ישראל תחת ממשלת הקליפה במצרים, וכשבאו למעמד הר סיני פסקה זוהמת הנחש והוסרה הקליפה שלא תשלוט שנאמר כי מולים היו כל העם היוצאים, ובעשותם העגל חזרה ונמשכה עליהם שהיא זוהמת הנחש, ובהזנותם אל בנות מואב נתוספה עוד עליהם קליפה אחרת, כמו שארז"ל כל הבועל ארמית ערלתו נמשכת, והם ב' קליפות שהם ערלה וקליפה שהיא קליפת הפריעה, לזה בא צווי למול אותם, זהו בשר ערלתו, בשר היינו קליפה הפנימית, ערלתו היא קליפה החיצונה שהיא אוטמת וסותמת על האבר, בשר היא הקליפה שבאה להם ע"י קרוב בשר, וכה"א איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה כה"א לכסות בשר ערוה, לזה נצטוו לחתוך שניהם, בשר שהיא הקליפה שבאה להם ע"י קרוב בשר של בנות מואב וקליפת הנחש, ולזה ערלתו סתם של הידוע שאין להזכיר שמו, ועל זה היא יותר עבה וגסה וצריך חרב לחתכה, וכן נאמר ליהושע עשה לך חרבות, ואומר ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לויתן נחש בריח וגו', ומשימים הערלה בעפר, ונחש עפר לחמו. ודע שאלו הב הקליפות הם קליפת פרס וישמעאל, הפנימית היא של ישמעאל שהזנות מצויה בהם יותר משאר אומות כמו שארז"ל עשרה קבין של זנות ירדו לעולם ט' נטלו ערבים ואחת בכל העולם, והיא ניטלת ביד שהוחלש כחה ע"י המילה שנמול ישמעאל ביום שנמול אברהם, והחיצונה עבה דצריכה חרב לחתכה, כי עשו לא נמול כי ראוהו אדום ופחדו עליו שחשבו שלא נבלע דמו בו, כמו אותו מעשה של נתן הבבלי שהלך ללודקיא והיתה אשה אחת שמלה בנה ראשון ומת שני ומת שלישי הביאתו לפני הצצתי בו וראיתי

שהיה אדום ואמר לה המתיני לו עד שיבלע דמו המתינה לו עד שנבלע דמו ומלה אותו וחיה והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמו, ועשו עמד כל ימיו אדום ולא נמול, ועליו נאמר ארור מונע חרבו מדם, ולזה נצטוינו למול בשמיני, שיום הח' הוא רמז לבינה שאין שמונה ימים בלא שבת שהוא שבת הגדול שאין הקליפות נוגעים שם, ובהכרתת אלו הב' הקליפות הוא מתיש ומחליש כחם, וזהו שאמר דוד סבוני גם סבבוני לרמוז על הב', ואמר גם לרבות על כחם ובהדבקם באבר הגשמי יהיה להם אחיזה ודיבור ברוחני, וכל תאותם ורצונם להדבק באותו אבר מכל שאר איברי האדם שהוא פה הגוף ועל ידו משתיתו של עולם, ולזה הם רומזים השערות שסביב הגיד שנאמר סביב רשעים יתהלכון ואין ראוי לגלחם עד שיגלחם הקב"ה, שנאמר ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה בעברי נהר, ונהר היא רמז ליסוד שמשקה הגן ועברי הנהר הוא רמז על אותם שערות והבן, ואומר והלך בסערות תימן, ולזה אסרו ז"ל להסיר שער בית השחי ובית הערוה, ואמר דוד עליהם בשם ה' כי אמילם, כשמברך האוהל בשם ה', ואומר בא"י כורת הברית, מיד נחש כחם, ולזה מברך סתם על המילה ולא על מילת הבן, וכבר כתבתי שמצאתי כתוב שהשערות שסביב הגיד אינן מתלבנות לעולם אפילו כשיזקין, כל זה לרמוז על מקירם ומדתם שהם מצד האדמומית ואינם כשאר השערות, א"כ לזה אומר כי אמילם, לזה נתנה מצות מילה לצרף זה האבר, כי מקום הפחד שם צריך השמירה להתיש כח הערלה ולהתיש הקליפה שבאה בסבת העגל כמ"ש, וכן זכר בא"ת ב"ש עגל, וכן במספר אחוריי חלש, להחליש כחו שלא יוציא לעג עלינו, ועל זה אמר חגור חרבך על ירך גבור, כשיראה שהוא חתום באות קודש שהיא אות היו"ד שנתגלית, שהיא אות קודש העשירי, אז ידע שזה כר שלוחה לעבודתו של הקב"ה, ולזה וילדה זכר ולא אמר וילדה בן, וכן זי"ן כ"ף רי"ש, גימ' זרע הנשמה, ועם שלש מלות והמלה יעלה זרע קדש, ולזה בברכת המילה אומרים צוה להציל ידידות קודש, **(נוסח הספרדים ואינו בנוסחתנו)** זי"ן כ"ף רי"ש עם ח' אותיות עולה שכר טוב בעמלו, ודאי מי שזכה לבן שיש לו כל יום ויום שכר לפי שמאכילו, וארז"ל איזהו עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו כשהם קטנים ומוליכן לבית הספר ונותן שכר למלמד, וארז"ל כל המלמד לבנו תורה כאילו למדה לבן בנו עד סוף כל הדורות שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך, ואמר רבי יהושע כל המלמד לבנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מסיני שנאמר והודעתם לבניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, ומחנכו במצות וקונה לו ספר וטלית ותפלין ומייסרו ומשיאו אשה, א"כ בכל עת יש לו שכר גדול בעוה"ז ובעוה"ב, כי הבנים מצילים האבות בין גדולים בין קטנים. קטנים שנאמר לכן בזאת יכופר עון בית יעקב

וזה כל שרי הסיר חטאתו, וכי פרי מסיר חטאתו אלא אלו בניו ובנותיו שמתו כשהם קטנים מכניסים אבותיהם לעוה"ב, וכן הוא אומר ובניהם יראו וישמחו, מלמד שמקרבן הקב"ה אלו אצל אלו, ר' חנינא אומר הרי הוא אומר כי יקרא קן צפור לפניך וגו' וכי מי הם גדולים רחמי הבריות או רחמי מי שאמר והיה העולם, ומה אם הבריות שרחמיהם מועטין נצטוו שאם יקחו הבנים ישלחו האם חפשית הקב"ה שרחמיו מרובים עאכ"ו. ומצאתי כתוב על שאמרו בתעניות יעקב אבינו לא מת שנאמר אל תירא עבדי יעקב וגו' מקיש הוא לזרעו מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, יעקב נוטריקון יקרא עליו קדיש בנו, שאם הוא גדול יקרא עליו קדיש ויזכה לעוה"ב, כמו אותו מעשה של רבי עקיבא, וכן ר"ת "ישמח "על "קרבן "בנו, ומי שהוא מזרע יעקב "יהיה "עניו "קדוש "בדורו, "יהיה "עניו "קשור "בתפלתו. "יחשוב "עולם "קיים "בשבילו, "ישראל "עם "קדוש "באמת, "ישראל "עלו "קודם "במחשבה. "יקובל "על "קרבן "בנו, פירוש בזכות המילה שנאמר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך וגו':

פסוק ה

ואם נקבה תלד וטמאה שבועים. טמאת הנקבה כפלים מהזכר לפי שהיא מזרעת תחלה ומגברת כח. הזכר ויורד על כח הנקבה, וכשגובר עליה מטמאת בז' טומאות שלה. שהמשנה אמרה ה' דמים טמאים באשה ואליבא דב"ש הם ז' ואליבא דתנא קמא הב' של בית שמאי תולין לא אוכלין ולא שורפין, והלכה כת"ק, א"כ הם ז', אבל כשגוברת היא ועולה על הזכר אז היא מטמאה ומטמאתו, לזה וטמאה י"ד, ז' שלה וז' שלו, ומה שאמר ואם נקבה תלד, הוא אחר שילדה זכר שקיים מצות פריה ורביה שהוא בן ובת, בא"ת ב"ש עולה תרי"א עה"כ ועם ב' מלות תרי"ג, שבזה נשלמו תרי"ג, ולזה ימי טוהר של נקבה הם כפולים, ולזה אמר ושלשים יום ושלשת ימים וגו' תשב על דמי, לא אמר כמו שאמר בזכר תשב בדמי אלא על דמי. ר"ל על הדמים של מילה ופריעה שקדם. ובמלאת ימי טהרה תביא קרבן עולה וקרבן חטאת, למה, אלא על ג' עבירות נשים מתות בשעת לדתן, ולכל אשה ואשה שבא מכח אם כל חי שכבתה נרו של עולם, והיא היתה סבת הלידה על זה הדרך, וללדת ע"י טומאה, ולהיות העבור ע"י תאוה, על דרך איברי המשגל, כי קודם היה זה האבר כאחד האיברים אין בו תאוה, והיתה הלידה על דרך כוונה שיכוונו הזכר והנקבה להוליד זה מחמם לזה וזה לזה והיו מולידים, וכן הנעמה מטלת ביצים ומנחתם במקום גבוה ועומדת במקום רחוק כנגדם ומבטת ורואה בהם ואינה מסיחה דעתה מהם, ובאותה הבטה עושה פירות שיוצאים האפרוחים, ואם תבא שום חיה ומפסיקה הורגים אותה, לפי שנעשו הביצים מוזרות, ולזה נהגו לתלותם בבית

הכנסת, לומר שעיקר התפלה שתתקבל ותעשה פירות היא הכונה ולא יהיה דבר מפסיק בינו לבין אביו שבשמים, שהוא עומד כנגדו ומדבר עמו לנוכח ואומר ברוך אתה ה', א"כ על ידה היתה אותה הולדה על דרך התאוה וע"י דם הטמא, תקנח צואת אמה א"כ היא החטאת, והיא העיקר, כי העולה היא כמו ברכת הגומל שלא מתה, אבל החטאת היא העיקר, ולזה והקריבו לפני ה' וכפר מי שהכפרה תלוי בו, לא אמר והקריבה וכפר עליה כמו שאמר אח"כ וכפר עליה הכהן אלא וכפר סתם, והוא הנזכר שאמר לפני ה' וכפר, מי שבידו הכפרה והטהרה ממקור מי שהיה הסיבה ומקור להוליד על זה הדרך ואחר שכתבתי זה מצאתי שהרב רבינו בחיי ז"ל כתב זה הטעם ממש, וברוך ה' שכוונתי לדעת גדולים, וז"ל וכפר עליה הכהן אין לשון כפרה נופל כי אם על חטא ומה חטאה בלידה שתצריכנה התורה קרבן. ואם זה הקרבן על שבאה בסכנה ונצולה מהמיתה היה ראוי לה שתביא קרבן תודה ולא עולה וחטאת, ויתכן לפרש שאין קרבן זה מצד חטא של עצמה רק מצד אמה שהיא אם כל חי, אלולא זה החטא ההוא היה אדם מוליד את אשתו שלא בדרך חשק ותאוה אלא בדרך טבע הגמור כטבע האילן המוציא פירות בכל שנה שלא בתאוה, והיולדת הזאת כאמה בתה במעשה החטא, כי הענפים הם מקולקלים בקלקול השורש, ועל כן יצריכנה הכתוב קרבן לכפר על חטא הקדמוני, שכן נצטוית בסבת אותו חטא על שלש מצות נדה חלה והדלקת הנר, לפי שהחטא ההוא בתחילה במחשבה ולבסוף במעשה, לזה הצריכה עולה וחטאת על המחשבה ועל המעשה, ומפני זה הקדים עולה לחטאת משא"כ בשאר קרבנות שהחטאת קודמת לעולה בכולן, וזהו ששנינו בזבחים אחת לעולה ואחת לחטאת לא הקדימה הכתוב עולה לחטאת להיותה קודמת במעשה, אבל ענין הקדימה הוא במקראה, הוא לרמוז על חטא המחשבה ההוא שקדם לחטאת המעשה ע"כ. ולזה אמר זאת תורת היולדת כתיב לרמוז על האם הראשונה, וכן אמר לזכר או לנקבה הי"ל זאת תורת היולדת זכר או נקבה, לזכר ולנקבה למה לי, אלא שהיא סבבה לזכר ולנקבה על זה הדרך:

פרק יג

פסוק א

וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לפי שעל פיו יהיה כל ריב וכל נגע, ריב שעל ידו בא לכלל נגע כגון שהוציא שם רע על חבירו או דבר לשון הרע, אבל שאר ריבות הם מסורים לסנהדרין אלא ריב שבא לכלל נגע, לזה הדבור לאהרן. ועוד יתכן לומר שמחייבת התורה שתביא היולדת ב' קרבנות כי מרוב צערה בחבליה תטיח דברים כלפי מעלה לומר אם חוה חטאה עד שנתקללה בעצב תלדי בנים היא מה חטאה, ושמא הרהרה אחר

מדותיו לומר השופט כל הארץ לא יעשה משפט, לכך חיובתה תורה שתביא ב' קרבנות אחד לעולה על ההרהור ואחד לחטאת על הדבור, כבש לעולה, ותור שהוא מצפצף על הדיבור, והקדים העולה לפי שקודם שרבו חבליה היה בהרהור ואחר שרובו היה בדבור והקודם בחטא קודם בכפרה:

פסוק ב

אדם כי יהיה. במדרש מה כתיב לעיל מן הענין אשה כי תזריע, לומר שכל מי שהולך אצל אשתו נדה מוליד בנים מצורעים. רבי אבין קרא על הבנים אבות יאכלו בוסר כלומר שלא המתין עד שתטבול כמו שלא המתין לגפן עד שיתבשלו הענבים, שהאשה נקראת גפן שנאמר אשתך כגפן פוריה, ושני הבנים תקהינה, והם קורין על אבותיהם אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו. רבי אבין בשם רבי יוחנן אמר כתיב ואם לא תמצא ידה די שה מה כתיב בתריה אדם כי יהיה, אמר הקב"ה אני אמרתי לך הבא קרבן לידה ואתה לא עשית חייך שאני מצריכך לבא אל הכהן שנאמר והובא אל הכהן. רבי אבין הסמיכו לראש הפרשה ובשם רבי יוחנן הסמיכו לאם לא תמצא ידה:

אדם כי יהיה וגו' לא אמר איש או גבר או אנוש אלא אדם שהוא השם המעולה, שהוא מתמיה אחרי שהוא אדם ויכול לכבוש יצרו ולרככו כאדמה יביא עצמו לבא לידי נגעים לו או לבניו, ולזה על אדם רביע. ולזה ארז"ל בשר כתיב ביה ונרפא אדם לא כתיב ביה ונרפא, ואמרו אדם, אפר דם מרה, ועוד ארז"ל על פסוק לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה, אדם הוא משוקל חציו מים וחציו דם בשעה שהוא זוכה לא מים רבים על הדם ולא הדם רבה על המים, ובזמן שהוא חוטא פעמים מים רבים על הדם ונעשה אידרופיקוס ופעמים שהדם רבים על המים ונעשה צרעת, הה"ד אדם אודם. וכן ארז"ל בזוהר תאנא בכמה דרגין אתקרי בר נש אדם אנוש גבר איש, גדול שבכולם אדם דכתיב ויברא אלהים את האדם שם מלא, בצלם אלהים את האדם ולא כתיב גבר אנוש איש וכו', א"ר יהודה הכי הא כתיב אדם כי יקריב ולא גבר ולא אנוש מאן בעי למקרב קרבנא מאן דאיהו חטאה, א"ר יצחק תא חזי קיימא דעלמא עילאין ותתאין הוא קרבנא נייחא דקב"ה ומאן יתחזו למקרב קמי האי נייחא הוי אומר אדם דיקירא מכולא, א"ל אי הכי הא כתיב אדם כי יהיה בעור בשרו, והיה בעור בשרו לנגע צרעת, א"ל להאי בעי קוב"ה לדכאה יתיר מכולא, דמאן דאיהו בדרגא עילאה דכלהו לא יאות ליה למיתב הכי ע"כ:

שאת או ספחת או בהרת. הם מיני נגעים שבהם רואה הכהן ומראים מאיזה עון באו, שאת הוא לשון נשיאות שהלך בנשיאות ראש שהיה הולך בגובה ובקומה זקופה ובגאוה, והמהלך בקומה זקופה דוחק רגלי השכינה, שנאמר מלא כל הארץ כבודו,

וההולך בגאוה עליו נאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם אחד, וכן אמר רב אשי כל אדם שיש בו נסות הרוח לסוף נפחת מחשיבותו שנאמר לשאת ולספחת וגו', אין שאת אלא גסות, ואין ספחת אלא נפחת שנאמר ספחני נא:

או נאמר ספחת כמו שאמר הכתוב ספחני נא אל אחת הכהנות, וכמו ונספחו על בית יעקב שהוא לשון חבור שמתחבר לכאן ולכאן והולך רכיל ברכילות ובלשון הרע. מצורע מוציא שם רע בהרת שלא היה נזהר בדם נדות ובדם כתמים והיה מתיר לעצמו לומר שהוא מותר, בהרת בהתר. והיה בעור בשרו שעדיין לא נכנס לבשר אלא בעור מבחוץ. לנגע צרעת שעדיין אינה צרעת ממש ואינה נגע ממש אלא לנגע, לומר שסופו להיות נגע, וסוף אותו נגע להיותו צרעת, וכן ארז"ל ארבע מראות בנגעים, לא אמר מיני נגעים אלא מראות נגעים שקודם משתנה העור והוא סימן שסוף אותו שנוי להיות נגע וסוף אותו נגע להיות צרעת כמו שאמרנו, יהיו ארבע מראות כנגד ד' יסודות. ויש לאדם ארבע מרות לבנה אדומה ירוקה שחורה, והכהן היה רואה אם היא מהשחורה היה יודע שבאה לו מצד מאכלים נסים שאכל מאכלות אסורות כגון נבלות וטרפות, כי הנבלה שנתנבלה היא מצד סמאל וכחותיו, והטרפה סופה למות ונתקרבה אל כת סמאל, וארז"ל זאת החיה אשר תאכלו חיה אכול שאינה חיה לא תאכל. כי העומד למות כמת דמי, או שאכל מהבהמות או מעופות הטמאים, ולזה אחר שאמר את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו מהבהמות ומהחיות ומהדגים ומהעופות, אח"כ אמר אשה כי תזריע וילדה זכר זי"ן כ"ף רי"ש עולה שלם בלי כל פגם ומום, ואח"כ אמר אדם כי יהיה בעור בשרו, לומר שאם לא נזהר מהמאכלים הטמאים ובא לידי צרעת, זה בא ממרה שחורה. ואם באה לו ממרה ירוקה היה יודע שבאה לו לשון הרע ומרכילות, לפי שלא שלט על עצמו שלא להוציא אותו דבור כמ"ש (איוב כ"ו אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו, יאמר אם בפיו רעה שהוא יודע שום רעה על חבירו ונמתקה ועלתה לפיו ע"י חמימות מרה ירוקה ונעשה מתוקה יכחידנה תחת לשונו, ארז"ל כי הקב"ה ברא תחת לשון האדם מעיין מים מתוקים, לזה נתן לו הכתוב עצה שאם עלתה אותו לשון הרע ונתחממה ונמתקה יכחידנה באותם מים מתוקים שתחת לשונו שהם יותר מתוקים, ממנה, ויראה כמו שאותו המעיין אינו יוצא מן הפה ולחוץ אלא נכנס גפנים ללכלך הגוף, כן איתו דבור יערבנו בתוך אותם המים ולא יוציאנו לחוץ, ויהיו אותם המים גוברים עליה ומבטלת כח החמימות שקבלה מהירוקה, ואם הוציאה לחוץ עושה רושם, ואם לא יזהר סוף אותו רושם להיות צרעת, ואם הוא מהאדומה שבא על הנדה והיא מזקת הרבה, ואמרו חכמי

הטבע כי אם ידרוס האדם במקום שהיא דרסה בתחלת נדותה יוזק, ואפי' הדבור שלה מזיק, ולזה כשאמרה רחל לאביה דרך נשים לי לא השיב לה ולא דבר עמה יותר, וכן אמרו כי מבטה מזיק, כי הוא דבר נגלה ונראה כשהיא מבטת במראה ברזל או זכוכית מכח מבטה תראה טיפי דם באותה מראה, וכ"ש המתקרב אליה והבא עליה. ואם היא מהלבנה ידע שהלך בנאוה שהיה מלבן עצמו ומקשט עצמו, כי מרה הלבנה טבעה להיותה נחה ולהיותה רכה ומורה שפלות, אבל כשהיא מתגברת עולה על הכל, ולזה אמרו חכמי הטבע כי הלבן יותר יפחד מצרעת, ולאלו הד' מרות נאמר בצרעת ירקרק או אדמדם ואם בהרת לבנה, אבל בשחורה נאמר ושער שחור צמח בו נרפא, כי אם באה לו מחמת המאכלים כמ"ש במרה שחורה בנקל יתרפא כשנמנע מהם, וכן אמר במדרש משל לגנת ירק שהמעיין לתוכה כל זמן שמעיין לתוכה הירק משחיר, פסק המעיין מלבין הירק, כך אם זכה האדם ושער שחור צמח בו נרפא הנתק ואם לאו שער בנגע הפך לבן ע"כ:

פרשת אדם כי יהיה בעור בשרו שאת, היינו גסות הרוח כמו שאמרו בגמרא אין שאת אלא גובה שנאמר על ההרים הרמים ועל הגבעות הנשאות, והקדים גסות הרוח שהוא שקול כנגד הרבה עבירות שאמר רבי יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחאי כל מי שיש בו גסות הרוח כאילו עובד ע"ז כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך, ואמר רבי יוחנן כאילו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך, רבי חנינא אמר כאילו בא על כל העריות כולם, כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב, וכתיב התם כי את כל התועבות האל, ואמר רבי חסדא כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם אחד כדלעיל ואמר רבי אלעזר כל מי שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער שנאמר הקיצו ורננו כל שוכני עפר שוכן בעפר לא נאמר אלא שוכני עפר מי שנעשה שכן לעפר בחייו, ואמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו שנאמר וגבוה ממרחק ידע:

פסוק ג

וראה הכהן את הנגע בעור הבשר איזה בשר זה הנדה שנאמר בה ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זבה בבשרה, שבעת ימים תהיה בנדתה, וכל זה רמז כאן בעור הבשר רואה ויודע באיזה יום, כמו שארז"ל אם בא עליה ביום א' יהיה מצורע מעשר שנים, ואם ביום השני יהיה מצורע משנת כ', וכן ביום הג' יהי' מצורע משנת שלשים, וכן עד ע' שנה, ולזה רמז וטמאה שבעת ימים, לומר שעד ע' שנה הוא בספק אולי בא אביו על אמו בנדתה, אבל

משמונים ואילך יצא מהספק, זהו וביום השמיני ימול בשר מאותו פרשה של ובשר כי יהיה בעורו וגו':

עוד וראה הכהן את הנגע, אם הלך בתענוגי מאכלות אסורות ומחמתן בא הנגע, הענג, ושער בנגע, ורשע בעונג, שלא אכל אותם מאכלים לתאבון אלא ברשע לענג גופו. הפך, רואה אם היה הפכפך שהיה רכיל היה מהפך הדברים, לזה אמר בכה ולזה אמר בכה. לבן שהיה נבל צר עין, שהנגעים באים על צרות העין. זהו לבן, נבל הוא ונבלה עמו. ומראה הנגע עמוק מעור, שהיה הולך בעקמימות ובערמה, מעור, ערום:

פסוק ד

ואם בהרת לבנה. כלומר אם לא היה נזהר מדם נדה ומהכתמים, שהיה אומר זה מראה לבן, או בימי לבונה היה אצלה והיה אומר לבנה היא, כלומר טהורה היא, מאחר שאינה שופעת דם, והוא אינו יודע מה שאמרו והדוה בנדתה ארז"ל בנדתה תהא עד שתטבול, ומרוב התלהבות היצר לא יכול לעמוד בעצמו. לבנה היא בעור ר"ת להב, ועמוק אין מראה שלא הלך בעקמימות. ושערה לא הפך לבן שלא עשה ברשעה ולא בנבלה, אלא מרוב התלהבות היצר. והסגיר הכהן, לא יפרסמנו. את הנגע לא אמר את הצרעת, לפי שלא עשה ברשע, יסגיר את הנגע כפי הענג בערך אותו עונג ישב ז' ימים. וראה הכהן אותו ביום השביעי והנה הנגע עמד בעיניו ודאי שאין די לו בז' ימים, שההנאה שקבל מהעבירה והעונג הוא יותר מן הצער שקבל בהסגר:

פסוק ו

והסגירו שבעת ימים שנית, וראה הכהן אותו ביום השביעי שנית, והנה כהה הנגע, זה סימן שאותו צער של הסגר שניה הוא כנגד העונג שנתענג בעבירה. וטיהרו הכהן מספחת היא גימ' בתוקף, זה ראיה הואיל ולא פשה הנגע שלא עשה מה שעשה אלא מרוב תוקף יצרו:

פסוק ח

ואם פשה תפשה בעור. וראה הכהן והנה פשתה המספחת בעור וטמאו הכהן, זה סימן שזו העבירה עשאה פעמים רבות ונעשית לו כהיתר, פשתה המספחת בעור, ס"ת התר, וטמאו הכהן צרעת הוא, לא אמר נגע אלא צרעת, צרה רעה עשה, תועבה תעה בה מאחר שנעשית לו כהיתר:

פסוק ט

והובא אל הכהן. בזוהר והראה אל הכהן אין כתיב כאן אלא והובא, דכל מאן דחמי ליה אתחייב ביה לאקרוביה קמי כהנא דדיוקנא קדישא לא ליתיב הכי ע"כ. ועוד לפי שכל ישראל ערבים זה לזה. לזה כשרואהו כאילו נוגע בו הדבר לזה יביא אותו אל הרופא,

וראה הכהן בעין השכל לפי שהיה מצד החסד והיה יודע מאיזה מקום בא לו והיה מוכיח אותו ונותן לו רפואתו אל אהרן גימ' רופא. ולפי שהכל בא בדין והדין הוא מסור תחת יד החסד בסוד ויעקוד את יצחק בנו, לזה היתה רפואתו ע"י הכהן, ולזה ארז"ל שאם היה הכהן עם הארץ וישראל ת"ח אומר לכהן אמור טמא והוא אומר טמא אמור טהור והוא אומר טהור:

נגע צרעת כי תהיה באדם. עתה מדבר על מין אחר של צרעת שהוא גסות הרוח, ולזה אמר כי תהיה באדם נכנסה בו ונתהוה בו ומרוב גאותו וגאונו לא יבא אל הכהן, לזה אמר והובא אל הכהן שיביאוהו בעל כרחו, לפי שהוא נגע וצרעת, זהו נגע צרעת, זהו יביאוהו לפי שהם ערבים זה לזה:

ופרשת נגע צרעת כי תהיה באדם, רמז על שפיכות דמים, ולפי שהוא חטא גדול ששפך דמו ודם זרעותיו, אמר וטמאו הכהן לא יסגירנו כי טמא הוא, לומר שאין לו תקנה:

פסוק י

וראה הכהן והנה שאת לבנה. שהלך בנשיאות ובגאוה ובליבון ובנקיות כדי שיראוהו הנשים ויחשקוהו, ולא די זה אלא שהיה הפכפך והיה עושה ברשע, זהו והיא הפכה שער לבן, שהיה נבל, ועינו צרה, ועכ"ז לא היה מענה עצמו בשום ענוי בעולם, אלא היה מחיה גופו ובשרו, וזהו ומחית בשר חי בשאת, שלא נכנע ולא נמנע מאלו המדות המגונות אע"פ שבא לו נגע וצרעת זה צרעת נושנת הוא וכתיב וקרי היא, לומר שעשתה פירות ופירי פירות כנקבה, בעור בשרו, זה ודאי אביו גרם לו מיום שנוצר וקרם עליו עור ובשר הולדתו היתה בטומאה מאחר שבאו בו כל המדות הרעות והמגונות כאלו, וטמאו הכהן אע"פ שהכהן הוא מצד החסד ובחסד יכופר עון, זה אין לרחם עליו כי טמא הוא מעת הלידה:

עוד ומחית בשר חי, זה סימן שבא בגלגול על זה ולא חזר בו, א"כ צרעת נושנת היא וטמאו הכהן לא יסגירנו כי טמא הוא, מקודם ולא נתקן ולא ביום הראות בו בשר חי יטמא, או כי ישוב הבשר החי ונהפך ללבן וטהר הכהן את הנגע טהור הוא שנתקן גלגולו:

פסוק יב

ואם פרוח תפרח הצרעת בעור וכסתה הצרעת את כל עור הנגע. זה סימן שהקב"ה ראה שנכנע, כי ודאי כשרואה עצמו כן שכסתה הצרעת את כל בשרו מראשו ועד רגליו, ודאי שהוא נכנע ומתבזה לעמוד בין הבריות, ודאי שהקב"ה חפץ בהדכאו והלקהו כן שיכנע עצמו כמ"ש וכדי להעביר אותו עור ובשר של הולדתו:

פסוק יג

וראה הכהן והנה כסתה הצרעת וגו' וטהר את הנגע. אינו צרעת אלא נגע ולטובתו היתה זאת, כולו הפך לבן כמ"ש משל לגנת ירק פסק המעיין הלבין הירק ופסק מעיין הלידה והלבין צריך לעשותו בריה חדשה:

פסוק יד

וביום הראות בו בשר חי יטמא, שלא יחזור ויתגאה וראה הכהן הבשר החי וטמאו כדי שלא יחזור לסור והבשר החי טמא הוא, ולזה יטמאנו הכהן כדי שלא יבא לידי צרעת, וזה סימן שעדיין הלחות שקבל מאביו לא הלך, אבל אם ישוב הבשר החי ונהפך ללבן ודאי שפסק הלחות וטהר הכהן את הנגע לא צרעת ולא נגע שנגע מלחות האב טהור הוא:

פסוק יח

ובשר כי יהיה בו שחין ונרפא. ארז"ל בשר כתיב ביה ונרפא אדם לא כתיב ביה ונרפא, כי בשר מורה הכנעה ושפלות, וכן ארז"ל אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים עצמו כבשר שנאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו, אדם או גבר או איש לא נאמר אלא בשר, ואמר בו בעורו, כי קודם באה לעור ואח"כ נכנסה לבשר, אלא אמר בו בעורו, שאפי' נכנסה לפני לפנים אם נתעורר על עצמו ושב מיד וראה עצמו שהוא בשר, בושה סרחון רימה, יוצאת לחוץ לעור ומתרפא זה לא נצרך לבא לכהן כי הוא שב מעצמו:

פרשת ובשר כי יהיה רמז על גלוי, עריות, וכן הוא אומר ודבק באשתו והיו לבשר אחד. ושחין מלשון סוכנת:

ופרשת מכוה היינו שבועת שוא כמו שארז"ל דבר שאין האש מכלה אותו שבועת שוא מכלה אותו:

ופרשת נתק רמז על לשון הרע, ופירוש נתק שנותק אחד מחבירו ואשה מבעלה, ולזה אמר איש או אשה, לומר ששם ריב בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו:

ופרשת שחין רמז על צרות העין, שתמצא בכל השש פרשיות של נגעים אומר והובא אל הכהן וראה הכהן, וכאן אומר ונראה אל הכהן וראה הכהן, לפי שצרות העין אינו דבר שנראה לכל שהיא מדה רעה לפי, שדנין אותו לכף זכות שהוא חס על ממונו שלא יצטרך לבריות, כמו שארז"ל על ויותר יעקב לבדו אל תקרי לבדו אלא לכדו, א"כ אינו נראה לכל, אבל הכהן שהוא מלאך ה' צבאות הוא היה יודע, שרואה ואין מראיה שפל מן העור, שמראה שאינו נמנע מלהשאיל כליו משום צרות העין אלא כדי שלא ישברו ויצטרך לבריות, זהו והנה מראה שפל, שמראה שפלות או שלא יבא לידי שפלות. וראה הכהן ששערה הפך לבן, זה סימן שיבש המעיין כמו שאמר וטמאו הכהן יגלה חרפתו, צרעת היא, מצרות העין הוא שאינו משאיל כליו, בשחי"ן, כשבאים ושואלים ממנו שום

דבר יאמר, או שבור הוא או שאול הוא, ואם היא בהמה אומר חולה היא ישנה היא ואין לה כח כדי להשתמש בה אני, והשכינה היא אומרת, נקי הוא ואינו רוצה לטנפו, זהו שחין, שאול, חולה. ישן. נקי. ועל זה נאמר וכילי כליו רעים, כששואלים ממנו שום כלי, אומר רע הוא שבור הוא, חולה הוא לעולם אומר על כליו שהם רעים:

פסוק כב

ואם פשה תפשה וכו' וטמאו הכהן נגע הוא. הוא כתיב והיא קרי, ובזוהר תאני אמר רבי אבא כתיב נגע הוא וכתיב נגע היא, חד דכר וחד נוקבא אלא כד נוקבא אסתאבת בגין חובי תתאי כתיב נגע היא, וכד דכר לא אדכי בגין חובי תתאי כתיב ונגע הוא, ואשתמודעאן מילין אלין דאתו מהאי ובדין דאתו מהאי שהכהן היה מלאך ה' וכפי חטאו היה מכפר עליו, וזהו נגע היא שהיה רואה היכן פגם ונגע חטאו, ומה שאמר דכר ונוקבא זה תלוי במאמר א' שאמר בזוהר ז"ל תאנא בספרא דצניעותא כד אתברי אדם נחת דיוקנא קדישא עילאה ונחיתו עמיה תרין רוחין מתרין סטרין מימינא ומשמאלא כללא דאדם ורוחא דימינא אתקרי נשמתא קדישא דכתיב ויפח באפיו נשמת חיים, ורוחא דשמאלא אתקרי נפש חיה, אם כן כשנוגע לנשמה אמר הוא בלשון זכר וכשהוא נוגע בנפש אמר היא, ועיין באמרו זכר נוקבא אסתאבת ודכורא אמר וכד דכורא לא אדכי לפי שאפילו שנוגע בו אינו פוגם בו כמו שפוגם בנוקבא:

פסוק כד

או בשר כי יהיה בעורו מכות אש, שבא הצרעת ע"י מכות אש, זה פירוש שהלשין את חבירו שכוהו באש, והכתוב אומר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, לצמיתות מתרגמינן לחלוטין, אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט, ואמר ובהרת לבנה אדמדמת או לבנה שהיה לו פנים לכאן ולכאן, שהיה מראה לחבירו פנים צהובות ושלא בפניו פנים אדומות שרוצה למוץ דמו:

פסוק כה

וראה הכהן והנה נהפך שער לבן, נהפך הליבון לאדום, ומראהו עמוק, שהיה הולך בעקמימות, והיה לו מחשבות עמוקות מן העור, שמה שהיה בלב לא היה בפה, צרעת היא וטמאו הכהן נגע צרעת היא, כלומר לזה באה לו על ידי מכוה לומר שהיא נגע והיא צרעת, לומר כשהיה נוגע ובא אצל חבירו לא היה בא אלא ליקח ממנו דברים כדי להלשין עליו, ואם תחתיה תעמוד הבהרת לא פשתה, זה מורה שלא הלך במלשינות ולא ברכילות, ובאה לו המכוה כדי לייסרו לפי שהיה לבו משיאו להלוך אע"פ שלא הלך, זהו שאת המכוה היא, וכן כי צרבת המכוה, לשון צורבא מרבנן, שהוא לשון חמימות שנתחמם לעשות אע"פ שלא עשה:

פסוק כט

ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן. לומר כמו שבחה המכוה ע"י הרהור וחמימות הלב כמ"ש, כן בא הנתק בראש על המחשבה שהיא המוח, ועל המצהיב פנים לחבירו ר"ל שהוא מחניף, זהו ובו שער צהוב, והחנופה היא שוה לגסות הרוח, כדגרסינן פרק זה בורר ואשא עיני וארא שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהן ותשאנה את האיפה בין הארץ ובין השמים, ואומר אל המלאך אנה מוליכות את האפה ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער, וא"ר יוחנן משום רשב"י זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל, ועון חנופה היא עון גדול כדאמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם שנאמר וחנפי לב ישימו אף, ואמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברים שבמעי אמן מקללין אותו, שנאמר אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים ואין לאומים אלא עוברים שנאמר ולאום מלאום יאמץ, וסבב לחברו לפי שהראה לו פנים ולא הוכיחו כאילו החטיאו ועבר על הוכח תוכיח, ונעשה מדוברי כזב, מלבד שהוא מחריב העולם שמביא אף לעולם, לזה וטמאו הכהן צרעת הראש או הזקן, שהדרת פנים זקן והוא הראה לו פנים לכך תלקה הזקן:

פסוק לג

והתגלח. היל"ל וגילח כלום יש ספר מספר גרמיה, אלא אמר והתגלח שיקשט עצמו מבפנים שהוא הגלוח האמתי כי זה הגלוח חוזר וצומח, אמנם הגלוח של פנים אינו חוזר וצומח מאליו, אלא ע"י מעשיו, ולזה ג' רבתי לרמוז למה שאמרנו. ואת הנתק לא יגלח, לרמוז לחטאתי נגדי תמיד כדי שישאר מגולח ומקושט:

פסוק לח

ואיש או אשה כי יהיה בעור בשרם בהרות לבנות, זה סימן שהיה עושה דברים המותרים אבל לרבים נראה שהם כיעור, וארז"ל הרחק מן הכעור ומן הדומה לו, כמו אותה שאמרו ז"ל מי שנשרו כליו במים לא ישטחם בשבת בחמה ואפי' בחדרי חדרים אסור כדי שלא יחשדוהו שכבס בשבת והתורה אמר והייתם נקיים מה' ומישראל, והיה עושה כיוצא בזה, וזהו בהרת בהתר, שלא היה בו שום איסור אלא חשד לבד, וזהו לבנת חסר, שבינו לבין קונו היה לבן שהיה לבו נקי, אבל לא לבין עיני הבריות, ולז"א בהק הוא, הוא דבר שקהים ממנו בני אדם. פרח בעור, כמו הפרח שיש לו מראה לבן. טהור מכלל שאמר טהור ודאי שהיה טמא, שמי שלא היה טמא ודאי היה בו שום טומאה, אלא יש לו למנוע עצמו כדי שלא יבא לידי חשד, ואמרו ז"ל הרחק מן הכעור כו', וזהו לבנה רמז אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, שמ"מ חוטא נקרא:

פסוק לט

בעור בשרו. שאין בעל הרחמים נפרע מהנפשות תחילה לזה קודם בעור ואח"כ בשרו שנכנס לתוך הבשר, ואמר ב"פ בעור בשרו, לומר שקודם בא בעור מבחוץ ואם לא חזר בו נכנס לתוך בשרו שתחת בגדיו, ואם לא חזר בו בא לעור מקום שהוא גלוי לכל, אלא שהוא בעור מבחוץ, ואם לא חזר בו נכנס לתוך בשרו שבגלוי, ואח"כ אמר לנגע לא אמר נגע אלא לנגע ואח"כ נגע ואח"כ צרעת, כל זה מרוב רחמיו על בריותיו, קודם מלקהו במקום שאינו נראה, ואם לא חזר בו מפרסמו שמלקהו בגלוי במקום שהוא נראה לכל, וכן אמר בזוהר א"ר יוסי הכי הוא ודאי דיסורין דאהבה מתחפיין אינון מבני נשא, ת"ח כתיב אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת הא ג' זינין הכא, ובכלהו אקרי נגע צרעת הה"ד והיה בעור בשרו לנגע צרעת. מאי נגע צרעת סגירו, סגירו מכולא, וכתיב והובא אל אהרן הכהן, אבל אינון דאתחזון לבר כתיב וראהו הכהן וטמא אותו, דהא אינון דאיתחזון לבר לבני נשא מסטרא דמסאבא קא אתיין ולאו ייסורין דאהבה נינהו דכתיב טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת אי ההיא תוכחת מאהבה היא מסותרת מבני נשא:

פסוק מ

ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא, זהו סימן שחלה עליו הטומאה ומכשרון מעשיו העבירה הקב"ה מעליו, וכן אמר בזוהר ז"ל תאנא כולא הוא בחד מתקלא סלקא, ומשום דדיני תתאי מתאחדן ומתחברן בשערוי דהאי אקרי הוא דינא קשיא, וכבר אתעבר מיניה ההוא שערא דרישא אתבסם ודינין דלתתא לא אזדמנו, ובגין כך אקרי טהור דלא אקרי טהור אלא כד נפיק מסטרא דמסאבא, וכד נפיק מן מסאבא אקרי טהור דכתיב מי יתן טהור מטמא, מטמא ודאי, והכא כתיב ואיש כי ימרט ראשו קרח הוא טהור הוא, ות"ח ברישא דהאי איש בוצינא דקרדינותא, ובגין כך גולגלתא דרישא דהאי סומקא כוורדא ושערי סומקי בגו סומקי ותליין מנין כתרין תתאין דלתתא דמתערין דינין בעלמא וכד אתעבר מניה שערא ואתגליש מחסד עילאה אתבסם כולא ואקרי טהור על שמיה, אמר רבי יהודה אי יתקריה על שמיה קדוש יתקרי ולא טהור, א"ל לאו הכי דקדוש לא יתקרי אלא כד תלי שערא דקדושא בשערא תלי, דכתיב קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו, והאי אקרי טהור מסטרא דתליין לתתא מניה, ובגיני כך כד אתעבר מניה שערא אדכייא, ות"ח כל מאן דאיהו מסטרא דדינא ודינין מתאחדין ביה לא אדכי עד דאעבר מניה שערא, ומדאתעבר מניה שערא אתדכי, ת"ח דהא ליואי דאתו מהאי סטרא דדינא לא מתדכאן עד דאעברו מנהון שערא דכתיב והעבירו תער וגו', ולזמנא דיתכשרון עובדין לתתא זמין קב"ה שערא דא לאעברא ליה ולמיגז ליה בגין דלא יצמח וירבו דכתיב כי ימרט ראשו,

א"ר יצחק רב מכל ליואי קרח הוה דעבדיה קב"ה לתתא כגוונא דלעילא וקרייה קרח, אימתי בשעתא דגליש בגיניה להאי איש דכתיב קרח הוא, וכד חמא קרח רישיה בלא שערא וחמא לאהרן מתקשט בקשוטי מלכין אתזלזל בעיניה וקנא לאהרן, א"ל קב"ה אנא עבדית לך כגונא דלעילא לא בעית לאעלא בעילאין חות לתתא והוי בתתאין דכתיב וירדו חיים שאולה:

הנה מבואר שאמר דדיני תתאי מתאחדן ומתחברן בשערוי וכד אתעבר מיניה ההוא שערא בישא אתבסם ודינין דלתתא לא אזדמנו, ובגיני כך אקרי טהור על שם החסד שהוא נקרא טהור, כי מצד החסד נמרט ראשו, ופירוש קרח הוא הביא ראיה מקרח שכל מי שהוא מצד הדין ודינין מתאחדין בו אין צד הדין עובר ממנו עד שיגזוז שערו, והראיה מקרח שהוא מצד הדין מצד הגבורה וכדי להביאו לצד החסד צוהו להעביר כל שערו והכל בכשרון המעשה, כמ"ש ולזמנא דיתכשרון עובדין לתתא זמין קב"ה לאעברא ליה:

ופרשת איש כי ימרט ראשו, שנמרט ראשו, הוא על הגזל שנמרט שערו, זה רמז שהוא כונס ממון שאינו שלו, לזה יפזר שערו. וכנגד אלו הז' דברים תמצא ז' פעמים כתוב בפרשה זו נגע צרעת. בפרשת שאת או ספחת והיה בעור בשרו לנגע צרעת. נגע צרעת היא, נגע צרעת כי תהיה באדם. נגע צרעת היא בשחין פרחה, בפרשת מכוה נגע צרעת היא. וטמא הכהן אותו נגע צרעת היא. זאת תורת נגע צרעת:

פסוק מא

ואם מפאת פניו ימרט ראשו גבח הוא טהור הוא, אם המרוט הוא מצד פנים יבושר שהקב"ה גבה ממנו כל עונותיו וכל חובותיו, וזהו גבח הוא, גב"ח נוטריקון, גבה בו חובותיו, גדלו בו חובותיו, לפי שהשער שהוא מצד פנים בו תלויים הדינים הקשים העזים, ואם לא היה לזה זכות וחסד גדול לא העבירה ממנו, גב"ח, גדל בו חסדיו, וכן אמרו בזוהר ז"ל ואם מפאת פניו תאנא אית פנים ואית פנים ומאן פנים הללו אילין אינון דאקרון פנים של זעם, וכל אינון דתליין מאינון פנים חציפין כלהו תקיפין, כולהו דלא מרחמי, וכד אתעבר שערא מסטרא דאינון פנים מתעברן כלהו ואיתברו, דתניא כל אינון דתליין משערא דרישא אינון עילאין, על אחרנין ולא חציפין כוותייהו, וכל אינון דתליין מסטרא דשערא דאינון פנים כולהו חציפין ותקיפין ובהאי כתיב פני ה' חלקם ע"כ:

פסוק מב

וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם. לא אמר אדום אלא אדמדם, שהנגע לבן והולך ומתאדם, זה סימן שגברו הדינין על הלובן שהוא הרחמים, שאם היה גובר הלובן עליו נאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, אבל כאן גבר האודם ודאי גדול עונו מנשוא:

פסוק מד

איש צרוע הוא טמא הוא טמא יטמאנו, ג"פ טמא לומר שעשה העבירה כמה פעמים והוא הולך בה ונעשית לו כהיתר שהיא הגאוה, כי כן אמר וראה הכהן והנה שאת בנגע ואין שאת אלא גאוה:

או נאמר שאמר ג' טומאות, כאן נרמז ז' גלגולים, כאז"ל, לומר שבג' גלגוליו היתה בו עבירה זו, וזהו בראשו נגעו, מהראש שהוא הראשון נקרא ראש יבא לתקן ולא נתקן ועדין בטומאתו, והכהן בראייתו היה יודע מהיכן בא לו הנגע, כי הוא מלאך ה' צבאות, וכן אמר בזוהר וכאן הוה ידע בכל אינון גווינין ולזמנין דאתחזי ביה גוונא דדכיותא ויסגר ליה למחמי אי אתיליד ביה גוונא אחרא ואי לא מדכי ליה, הה"ד וטהרו הכהן ע"כ. וכתבה התורה פרשה נגעים וחלקה אותם לז' פרשיות, אדם כי יהיה בעור בשרו. נגע צרעת כי תהיה באדם. ובשר כי יהיה בו. או בשר כי יהיה בעורו. ואיש או אשה כי יהיה בו נגע. ואיש או אשה כי יהיה בעור בשרם בהרות וגו'. ואיש כי ימרט ראשו. לרמוז למה שאמרו בגמרא במסכת ערכין פרק יש בערכין אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן על ז' דברים נגעים באים על האדם, על לשון הרע, ועל שפיכות דמים. ועל שבועת שוא. ועל גלוי עריות ועל נסות הרוח. ועל צרות העין. על לשון הרע דכתיב מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, וכתיב התם לצמיתות ומתרגמינן לחלוטין, ותנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט כו'. על שפיכות דמים, דכתיב לא יכרת מבית יואב זב ומצורע. על שבועת שוא דכתיב ויאמר נעמן הואל וקח ככרים, אין הואל אלא לשון שבועה, וכתיב וצרעת נעמן תדבק בך. על גלוי עריות דכתיב וינגע ה' את פרעה. על נסות הרוח דכתיב, ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' אלהיו והצרעת זרחה במצחו. ועל הגזל, דכתיב וצוה הכהן ופנו את הבית, תאנא הוא כינס ממון שאינו שלו יבא הכהן ויפזר ממונו. ועל צרות העין דכתיב ובא אשר לו הבית, תאנא דבי רבי ישמעאל מי שהבית מיוחד לו לבדו:

פסוק מה

והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע, אם בא לו הצרעת מחמת אביו שבא על אמו בנדתה, יקרע בגדיו להורות לכל שזה החולי הוא לו מחמת המלבוש שהלבישהו שהוא הגוף שהוא מלבוש לנשמה, פרומים בגימ' עשו, לומר שאביו ואמו עשו לו זה החולי:

וראשו יהיה פרוע אם בא לו מחמת שהיה הולך בקומה זקופה יגלח ראשו ויראה קלונו לכל, ועל שפם יעטה אולי בא לו זה החולי מחמת שהיה אוכל מאכלים טמאים, לזה ישים מסגרת על פיו, וטמא טמא יקרא, שמא בא לו על לשון הרע לזה טמא יקרא, אמרו ז"ל וטמא טמא יקרא, שאין הקב"ה חפץ בקילוסן של רשעים שנאמר וטמא טמא

יקרא, ארז"ל כן לפי שהוקשה להם למה טמא יקרא יתודה ויצדיק עליו את הדין, אלא שאין הקב"ה חפץ בקילוסן של רשעים, ופירוש יקרא הוא מלשון תפלה, כמו ויקרא שם בשם ה' תרגום וצלי, ר"ל שאינו רוצה בתפלתו, וכן אמר בזוהר דכל מאן דלא לעי באורייתא ולא אשתדל בה נזיפא הוא מהקב"ה רחיקא הוא מניה לא שריא שכינתא עמיה, ואינון נטורין דאזלין עמיה אסתלקו מיניה, ולא עוד אלא דמכריזי קמיה ואמרי אסתלקו סחרניה דפלניא דלא חסה על יקר דמרי, ווי ליה דהא שביקו עילאין ותתאין לית ליה חולקא בארחא דחייא. וכד איהו אשתדל בפלחנא דמריה ולעי באורייתא כמה נטרין זימנין לקבלוי לנטרא ליה ושכינתא שריא עליה וכולא מכריזי קמיה ואמרי הבו יקרא לדיוקנא דמלכא, הבו יקרא לבריה דמלכא, איתנטיר איהו בעלמא דין ובעלמא דאתי זכאה חולקיה ע"כ. ואמר והצרוע לא אמר והמצורע. לומר שאפילו אין הצרעת נראית שהיא תחת בגדיו, ראוי לו לפרסם עצמו כדי שיבקשו עליו רחמים, ולזה אמר אשר בו הנגע, לומר שהנגע אינו ידוע אלא לו, בגדיו יהיו פרומים כדי להראות נגעו לכל ויתאבל על מעשיו, ולזה ועל שפם יעטה כאבל, גם כדי שידום ויצדיק דינו של הקב"ה עליו:

פסוק מו

בדד ישב. ארז"ל בתורת כהנים שלא ישבו טמאים אחרים עמו, והכוונה הוא כדי שישוב ואם יראה טמאים אחרים עמו יתנחם ויקח נחמה בראותו אחרים שיש בהם זה החולי, מחוץ למחנה, מחוץ לג' מחנות כשיראה עצמו שהוא גרוע מאבי אבות הטומאה שהוא המת שהוא משולח ממחנה שכינה לבד וזה משולח חוץ לג' מחנות, בזה ידע ויכיר שגרם לעצמו מה שלא גרם אדם הראשון, שאדם גרם מיתת הגוף וזה גרם מיתת הגוף והנפש, ולזה אמר בדד ישב הגוף, מושבו, כאילו אומר מה שבו שהיא הנפש, כשיראה כל זה ודאי שיתנחם על מעשיו ויעשה תשובה, ואולי שזה נאמר על אותם ז' דברים שהנגעים באים עליהם, ר"ל שבא להם הצרעת בעון שעשו, כמו שאמר בגדיו יהיו פרומים שבא על עון, אבל אם בא לו הנגע מצד אביו שבא על אמו נדה, אולי שאינו בדין זה שהאבות יאכלו בוסר שלא המתין לה עד שתטבול ושני הבנים תקהינה, ועליהם אמר שלמה ושבתי אני וארא את כל העשוקים אשר נעשים תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם וגו':

ובסבא פרשת משפטים ז"ל ואית עשוק אחר ההוא עשוק דאקרי ממזר, כד נפק מעלמא מיד מפרישין ליה מעמא קדישא מקהלא, ההוא ממזר עניא מסכנא אושיד דמעין קמיה קב"ה וטעין קמיה מארי עלמא, אי אבהתי חבו אנא מה חובא עבדנא הא עובדי מתקן

קמך, והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם, וכן לכל אינון עשוקים אית לון טענה קמי קב"ה, ומההיא טענה לית לון מנחם ולית דיתוב מלה על לבהון ע"כ ואפשר שלזה אמר והצרוע אשר בו הנגע, שהנגע בא מצדו לא מצד אביו, שאחר שאמר שהוא בו, הנגע מיותר, ועוד הי"ל והנגוע אשר בו הצרעת שקודם הוא נגע ואח"כ צרעת, כמו שאמר נגע צרעת, אלא אמר אשר בו הנגע לומר שבקל תחזור מעליו מצרעת לנגע, מאחר שבאה לו ע"י עצמו מחמת עון, כשיחזור בתשובה יתרפא, אבל כשבאה לו מחמת אביו אינה חוץ ממנו אלא בנין גופו הוא על זה, ולזה נקרא עשוק. ואפשר שלזה באה פרשת נגעי בגדים, כי הבגד הוא מלבוש ורמז על הגוף שהוא מלבוש לנשמה, זהו אומרו והבגד כי יהיה בו נגע צרעת, כי מאחר שהוא דבר נסי יאמר כמ"ש בפרשת נגעי בתים, ונתתי נגע צרעת בבית ארץ, ויאמר ונתתי נגע בבגדיכם, לא כי יהיה בו, מאין יהיה אלא בנס, אלא ודאי כאן רמז על העשוק שבאה לו מחמת אביו שבא על אמו והיא נדה, ולזה אמר כי בו, שנתהוה בו שהוייתו היתה על זה. בבגד צמר או בבגד פשתים, בגי' זה הוא שנולד מן הנדה בין בא עליה בשוגג בין בא במזיד, וכן צמר במ"ק כמו שוגג במ"ק, פשתים ע"ה והענין במ"ק כמו במזיד במ"ק. או בשתי או בערב, פירוש בשתי הוא היסוד, כמו כי השתות יהרסון, ורמז על גלגול ראשון שהוא יסוד למה שאחריו, או בערב, רמז על שאר גופים שהם ערבים לו לתקנו. ועוד נאמר או בשתי, רמז על השניה, או בערב על האחרון כמו ערב שהוא סוף היום, או בעור בגימ' ממזר עם ב' מלות, שגם הוא עשוק, וראוי לו הצרעת להבדילו מעדת ישראל שנאמר לא יבא ממזר בקהל ה', או בכל מלאכת עור, בגימ' באי זו צד ממזרות, עם ד' מלות, והב' שמוש, ולזה אמר צרעת ממארת היא הנגע טמא הוא, רמז על ג' צרעת, בראשון ממארת, בשני שלא נתקן לגמרי, לזה קרא אותו נגע. בשלישי טמא הוא, וצריך לשורפו לנקותו זהו ושרף את הבגד:

ובזהר אמר שמה שחל על השתי או על הערב זו הטומאה, לפי שלא נזכר עליו בשעת טויתו ש"ש, לזה מצאה הטומאה מקום לחול, ז"ל אמר רבי אלעזר בכל עובדוי דבר נש ליבעי ליה דלהווין כלהו לשמא קדישא, מאי לשמא קדישא לאדכרא בפומיה שמא קדישא על כל מה דאיהו עביד דכולא הוא לפלחניה ולא לישרי עלוי סטרא אחרא, בגין דאיהו זמין תדירא לגבי בני נשא, ויכיל לאשראה על ההיא עבידתא ועל דא השתי או הערב הוה אסתאבו ושריא עליה רוחא מסאבא בגין דלא אדכר עליה שמא קדישא כד עבדו יתיה ע"כ:

פסוק נט

זאת תורת נגע צרעת, לומר שיתעסקו הטמאים והמצורעים והממזרים בתורה, שהתורה מטהרת הכל שהיא אש וכל דבר אשר יבא באש תעבירו באש, אותו אש מעביר ממנו כל הטומאה שבו, וכן ארז"ל ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים, לטהרו אם עוסק בה, או לטמאו, אם אינו עוסק בה מוספת לו טומאה על טומאתו בהתרחקו ממנה מצא מקום סטרא אחרא לחול, ואם עסק בתורה היא מרפא שנאמר ולכל בשרו מרפא, ואח"כ מטהרתו, וכן הוא אומר והבגד או השתי או הערב או כל כלי עור אשר תכבס במי התורה, וסר מהם הנגע וכבס שנית וטהר:

גימטריאות

שאת ספחת בהרת צרעת, ר"ת שסב"ץ והם רמז לד' אבות נגעים הנזכרים במשנה, בהרה עזה כשלג, שניה לה כסיד ההיכל, והשאר כקרום ביצה, שניה לה כצמר לבן. שלג, סיד ביצה צמר, ומחית, בגימטריא מחיה בכעדשה:

פרק יד

פסוק א

וידבר ה' אל משה זאת תהיה וגו'. במדרש למה לא נאמר בפרשה זו דבר אל בני ישראל, ללמדך שאין הקב"ה חפץ לחייב שום בריה שנאמר חי אני נאום ה' אם אחפוץ במות המת, ובמה הוא חפץ להצדיק בריותיו שנאמר ה' חפץ למען צדקו, ובשאר פרשיות של נגעים, כמו נגע צרעת כי תהיה באדם, ופרשת ובשר, או בשר, ואיש או אשה, ואיש כי ימרט ראשו, והבגד כי יהיה בו נגע, בכולם לא נאמר בהם וידבר לפי שהם מיני נגעים, ולפי שאינו חפץ ברשע שנאמר כי לא אל חפץ רשע, לזה לא נאמר בהם וידבר, אבל כאן שהתחילה הרפואה לבא אמר וידבר, אבל לא אמר דבר אל בני ישראל, לפי שאינו חפץ לחייב בריותיו, ויותר טוב היה שלא יחטא ויבא לידי נגעים אע"פ שנתרפא זאת תהיה תורת המצורע, וכי המצורע יש לו תורה בפני עצמו שאמר תורת המצורע. עוד והובא אל הכהן, למה יביאוהו אל הכהן בשלמא כשבא לו הנגע נאמר אדם כי יהיה בו נגע צרעת והובא על כרחו יביאוהו, כמו שאמר בזוהר מאן דחמי ליה אתחייב ביה לקרובי קמי כהנא בגין דדיוקנא קדישא לא ליתיב הכי, אלא אחר שנטהר בעל כרחו למה יביא אותו יבא הוא מעצמו. ועוד מאחר שהובא למה יצא הכהן שנאמר ויצא הכהן אל מחוץ למחנה. והיינו יכולין לומר שהמצורע היה משולח לג' מחנות וביום טהרתו היו מביאים אותו בעל כרחו להראות שאינו מתגאה ברפואתו, למחנה ישראל. והכהן

היה יוצא לקראתו, ממחנה שכינה שהוא שם למחנה ישראל, אלא שרש"י ז"ל פירש ויצא הכהן חוץ לג' מחנות. והגאון רבי סעדיה ז"ל פירש לא שהוא היה בא אלא אוהביו וקרוביו שהם עמו ומשמשים אותו הם היו מביאים עניני רפואתו כפי מה שנראה להם, או כפי מה שצוה להם הכהן כשהסגירו. ורז"ל אמרו זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע, ותימה כי כאן הוא מדבר על טהרתו לא על עונשו אלא דרשו המלה לא הענין:

פסוק ג

ויצא הכהן אל מחוץ למחנה, שהוא חוץ לג' מחנות כפירש"י ז"ל, להראות שמאחר שקבל עונשו ונתרפא ודאי שהקב"ה חפץ בו והיו יסורין של אהבה, וראוי לאהבו שנאמר אני אוהבי אהב, וזה ודאי לא באה לו רפואה אלא מחמת חשקו ועסקו בתורה כמו שאמר בפרשת זאת תורת נגע הצרעת, שע"י התורה באה לו הרפואה, כי אע"פ שהוא טמא חייב בתלמוד תורה, כי התורה היא מטהרת ואינה מקבלת טומאה, וכן כתב הרמב"ם ז"ל פרק י' מהלכות טהרת מצורע, ועל שפם יעטה שיהיו שפתותיו דבוקות, אבל קורא ושונה ודורש, לזה אמר זאת תהיה תורת המצורע, כשיראו כהן קדוש טורח ויוצא חוץ לשלש מחנות היו יודעים שנתרפא, ובמה בתורה, לפי שכשהיה הכהן מסגירו היה מלמדו דרכי התשובה והיה מזהירו בעסק התורה שממנה תבא לו הרפואה שנאמר ולכל בשרו מרפא, לזה אמר זאת תורת המצורע, להודיע שע"י עסק התורה נתרפא. עוד היה כהן קדוש יוצא אל מחוץ למחנה, לפי שנשתלח חוץ לג' מחנות, ועבר על ג' מחנות וידעו כולם שהוא מצורע ונתבזה בפני כולם, עתה שעשה תשובה אחר שקבל עונשו ועסק בתורה כמו שאמרתי, נתן לו הקב"ה כבוד תחת אותו בזוי ומה כבוד נתן לו ויצא הכהן, מי ראה כהן קדוש יוצא ולא יצא עמו ודאי שהיו באים עמו הרבה בני אדם מהם ללוותן ומהם ללמוד כיצד מטהרים המצורע ואחיו הכהנים היו הולכים עמו, והיו הכל אומרים להיכן הכהן הולך לראות לפלוני שנתרפא והיה מגיע לו כבוד גדול בזה שטרח הכהן הזקן וכל העם אשר, אתו כדי לטהרו חוץ לג' מחנות וגם להראות לעם ענותנותם של משרתיו ומהם ילמדו הענוה:

וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת, נגע הצרעת למה, היה מספיק והנה נרפא. ועוד אומר מן הצרוע, אלא ממי, ודאי שהוא מיותר, אלא הכהן היה רואה מה שלא היה רואה שום אדם שהיה רואה לעיקר הנגע שהנגע בא בסבתו שהוא העון, שהיה יודע בשרטוטים, זהו והנה נרפא נגע הצרעת, שהיל"ל והנה נרפא המצורע מן הנגע, אלא אמר נרפא נגע הצרעת בה' הידיעה, מן הצרוע שראה שנמחה העון מעיקרו, וכן מן הצרוע גימ' מן העקר עה"א, מסטרא דשמאלא שהוא נקרא איש צרוע:

פסוק ד

וצוה הכהן. מהו הצווי, אם הצווי בלקיחת הצפרים כמו שארז"ל צווי בכהן ולקיחה בכל אדם, א"כ הי"ל וצוה הכהן בלקיחת ב' צפרים, ועוד מה צריך צווי באמירה סגי, ודאי שיעשו הם כל ההשתדלות כדי לטהר עצמו ולבא לתוך הקהל ולבא לביתו ולא ישב חוץ למחנה ויקרא טמא טמא. אפשר לומר שהצווי היה לשר של צפרים, לפי שאמר חיות שלא יהיו טריפות שהטריפה היא כמתה, כמו שאז"ל על זאת החיה אשר תאכלו, חיה אכול שאינה חיה שהיא הטריפה לא תאכל, ואם אולי נקב קרום של מוח או נפסק חוט השדרה לא היתה טהרתו טהרה, לזה היה הצווי שלא יזמין אלא צפרים חיות, ולזה אמר ולקח ולא אמר ולקחו, כי אם היה הלקיחה בכל אדם היה לו לומר ויקחו:

ובמדרש וצוה הכהן ולקח, א"ר יהושע בן לוי זה הצפור הוא צפור דרור, פירש"י ז"ל דרור שדר בביתו שאוכלת מפתו ושותה מימיו, והלא דברים ק"ו ומה צפרים שאוכלים מפתו ושותין מימיו מכפרים עליו כהן שנהנה מישראל בכ"ד מתנות עאכ"ו. וכן כתב הרמב"ם ז"ל פ"ט מהלכות טהרת מצורע נגוע שבא לכהן לראותו לא יאמר לו לך ושוב אלא נזקק לו מיד, א"כ פירוש ולקח למטהר, יקח הכהן ק"ו לעצמו שלא יהיה עליו לטורח שילך חוץ לב' מחנות לטהר המצורע, ובפרט אם הוא מדלת העם, כי כל אחד ואחד מישראל הוא חשוב לפני הקב"ה כרב, כמו שארז"ל על פסוק ונפל ממנו רב, כל מה שיפול ואפילו הוא יחידי חשוב לפני כרב, שתי צפרים למה שתים היה מספיק אותה שהיא נשחטת, ארז"ל אם עשה תשובה אין הצרעת חוזרת עליו ואם חוזר לסורו היתה הצרעת חוזרת עליו, לזה היו משלחין אותה לומר שעדיין הוא היה כדאי להזהירו, לפי שכשיראה הכהן וכל העם המלוים אותו יוצאים לקראתו חוץ לג' מחנות תזוח דעתו עליו, לזה אמרה תורה שישלחו האחת, ולזה היה יושב אחר כבוס וגלוח ז' ימים שלא היה בא עם הכהן:

ובמדרש א"ר יהושע בן לוי מפני מה אמרה תורה מצורע יביא צפרים לטהרתו, לפי שהיא עשה מעשה פטיט אמרה תורה יביא פטיט כו'. זה היה צודק אם היה מביא ביום צרעתו לא ביום טהרתו, אלא כמו שאמרתי בשלוח האחת כדי שלא יחזור לסורו ויהיה קל בעיניו לשון הרע, כתבו החזקוני ז"ל, על מים חיים לומר עד עכשיו היה חשוב כמת עכשיו חשוב עם החיים לבא אל המחנה ע"כ. עוד היה מביא צפרים לומר שילמוד מהצפור שאינו הולך לבקש מקום נאה או מקום גבוה לשים קנו כמו שאמר ושים בסלע קנך אלא בכל עץ או על הארץ, ואינו אוכל אלא מזרע הארץ, ואינו מזדווג אלא למינו

ולזוגתו שנולדה עמו ובזמן הצריך לעיבורה, כן הוא יעשה כמוהו ויתרפא, ולא יבקש דירה נאה ואשה נאה ולא ילך בגאוה ויגדור עצמו במותר לו:

שתי צפרים. רמז לפי שהאדם מורכב משני יצרים יצה"ט ויצה"ר ובסבת יצה"ר בא לו הצרעת, לזה וצוה הכהן ושחט את הצפור האחת הידועה שהוא היצה"ר. אבל צפור החיה שבא לו החיות מצדה, זו יקח אותה ועץ ארז ושני תולעת ואזוב, לפי שהוא בלשון הרע שבר הארז ששם קטטה בין אדם לחבירו ושברו, כמו התולעת שמשברת הארז בשיניה, כן זה שברם והפרידם, שדרך הארזים לעלות הרבה בעיקר אחד וזה הפרידם ועשאם שפלים כאזוב, לזה היתה טהרתו ע"י ארז ושני תולעת ואזוב:

ועל דרך האמת, זאת תהיה תורת המצורע, בא לטהר מסייעין אותו, זאת היא כ"י הנקראת זאת שנאמר בזאת יבא אהרן שהיא הפתח שממנו נכנסים כאשר ידוע לבעלי הקבלה, וכשעשה תשובה היא מלמדת עליו זכות. והובא אל הכהן, שעולה למעלה להביא לו רפואה ממקום החסד מהכהן העליון, לפי שבחטא הסכימו הז' להלקותו ונהפך עליו מדת רחמים לדין, זהו הפך לבן טמא הוא, וכשעשה תשובה התשובה מהפכת מדת הדין לרחמים, והז' שהסכימו עליו להלקותו הכהן העליון שהיא התשובה מצוה להם שיסכימו לטהרתו:

וצוה הכהן ולקח שתי צפרים, הם נצח והוד, ועץ ארז הוא ת"ת ושני תולעת היא גבורה, ואזוב היא היסוד, על מים חיים הוא החסד, שנמשך מן החיים ע"י כ"י, שהיא כלי חרס מלשון שתיקה, כמו שנים אנשים מרגלים חרש וגו', הרי הז' מסכימים לטהרתו ע"י צווי הכהן העליון, ויש לזה סיוע מהזוהר ז"ל, רבי יצחק ורבי יוסי הוו שכיחי קמי דר' שמעון יומא חד א"ל עץ ארז הא ידיעא כד"א מן הארז אשר בלבנון, דהא דהוא עץ ארז לא אשתרשן נטיעוי אלא בלבנון, והא אתמר. אזוב למה ומאי הוא, פתח ואמר ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהורות ועץ ארז ושני תולעת ואזוב, ת"ח בר נש דאשתדל בפולחנא דמארי ואשתדל באורייתא קב"ה שארי עליה ושכינתא אשתתפת בהדיה כיון דבר נש אתי לאסתאבא שכינתא אסתלק מיניה קב"ה אתרחיק מינה וכל סטרא דקדושא דמארי מתרחקין מיניה ושארי עליה רוחא מסאבא וכל סטרא דמסאבא, אתי לאדכאה מסייעין ליה בתר דאדכי ואתהדר בתשובה ההוא דאסתלק מיניה אהדר ושארי עליה, ת"ח כתיב ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהורות כיון דאמר שתי צפרים לא ידענא דאינון חיות אלא הא אוקמוה, אבל חיות חיות ממש כד"א ואראה את החיות לקבל אתר דינקי מניה נביאי מהימני, ועץ ארז הא אתמר ושני תולעת סטר סומקא דגבורא דאשתתף בהדיה בקדמיתא, ואזוב דא ו' זעירא דיניק לה לכ"י, ובגין כך עץ ארז ואזוב אזלא כחדא

ועל דא ו"ו כחדא אשתכחו חד עילאה וחד זעירא וקרינון לון ו' עילאה ו' תתאה וכלא אתהדרו לשריא עלוי בנין דהא אדכי לקבל אלין לתתא מינייהו, עץ ארז ואזוב ושני תולעת אשתכחו בשמא דא, ותליין מאילין עילאין ע"כ. הרי ז' עליונות מסייעין אותו, כנגדם היה צריך ז' דברים, ב' צפרים ועץ ארז ואזוב ושני תולעת, וכלי חרש ומים חיים. ולזה היתה ההזאה שבע פעמים, ורז"ל אמרו למה עץ ארז לפי שהנגעים באים על גסות הרוח מה תקנתו ישפיל עצמו כתולעת וכאזוב ויתרפא. עוד טעם אחר לפי שהארזים עולים ד' וה' בשורש אחד והתולעת באה ומכה בפיה אחד או שנים מהם ומיבשתו ומפרידתו ומשברתו ממקום יניקתו עד שאבד ורואיו יאמרו איו, כן זה עשה בלשון הרע הפריד בין אדם לחבירו עד שאמר, אין זה בעולם, ר"ת אז"ב, מרוב ההשפלה שבאה לו מחמת לשונו הרע, אם כן זה הלשון שהוא פטיט ישחט, ויקחו דמו ויטבול בעץ הארז, ובאזוב רמז שילך וישפיל עצמו וילחך עפר רגליהם וידבק בהם וישאל להם שימחלו לו, שעבירות שבין אדם לחבירו אין המקום מכפר עד שירצה את חבירו, ולזה הוא רמז שחיטת הצפור וטבילת דמה בצפור החיה שהוא חבירו שהפרידו מחבירו שהוא עץ הארז שהיה מתהנה ממנו, או כמו האשה שהיא מתחופפת תחת כנפי בעלה, ובהפרידה ממנו עתה היא לוחכת העפר כתולעת, לבקש טרפה ומזונה, עד שהיו אומרים ובעלה למה לא יזונה אומר אין זה בעלה, מרוב לשון הרע ששם ביניהם, עתה ילך ויעשה שלום ביניהם ויחברם, לזה רמז עץ ארז ואזוב, שהיו אגודים בלשון של זהירות ועושים אותם אגודה אחת עד שיאמר הכל אמת זה בעלה, שחזרו לאהבתם, והזה על המטהר מן הצרעת ז' פעמים, כמ"ש שעל שבעה דברים נגעים באים:

פסוק ה

על כלי חרס על מים חיים, לומר שכלי חרס שנשבר אין לו תקנה, וזה האדם שהוא מן האדמה שהוא כמו כלי חרס ונשבר שנצטרע והוא חשוב כמת ויש לו תקנה ע"י עסק התורה שהיא נותנת חייה לבעליה, זהו על מים חיים:

פסוק ז

ושלח את הצפור החיה על פני השדה, זה רמז שאחר שעשה כל זה לא יפחד מבעל השדה שהוא סמאל וחילותיו, שעד עתה היה הוא ברשותו שהיה חוץ למחנה והיה קורא לו שיתחבר אליו שהוא היה טמא והיה קורא לטמא, זהו שאמר וטמא טמא יקרא, ועתה יצא מחברתו לזה אמר על פני השדה שהוא סמאל שהוא איש שדה איש יודע ציד, שצד זה היה ברשותו ועתה ברח ממנו וניצול. עוד נאמר שהיו משלחין אותה לבעל השדה לסתום פיו שלא יקטרג לפי שעדיין לא נשלמה טהרתו עד אחר תגלחת וכבוס בגדים וטבילה של יום ז' וקרבן של יום ח', ופירוש על פני כמו שאמר יעקב אבינו אכפרה פניו,

אניח רוגזיה שהוא מקבל שוחד, ולזה היה שעיר של עזאזל. וכבס המטהר את בגדיו, למי טעון כבוס בגדים יום הטהרה ויום השביעי, ועוד ביום הטהרה היה הכבוס קודם להתגלחת וביום השביעי תגלחת קודם, ועוד בתגלחת של יום פירש ואמר וגלח את בשרו שערו ראשו וזקנו וגבות עיניו, ובתגלחת של יום טהרה לא פירש אלא אמר וגלח את כל שערו סתם. אלא כבוס בגדים של יום טהרה, הוא רמז לבגדים הפנימים שיטהר ויקדש עצמו מבפנים ויסיר מלבו כל הרהור וכל מחשבה רעה קודם, ואח"כ יגלח את כל שערו שהם מחשבות רעות שהם מצד השעירים, ורחץ בשרו שהוא טבילה של מ' סאה שהיא מ' של לסרבה המשרה שהיא המקוה שהיא התשובה ולא יהיה טובל ושרץ בידו. וטהר ואחר יבא אל המחנה שהיא למחנה שכינה. שהיא שביעית שנכנס לה היא תשלום טהרתו. והיה ביום השביעי יגלח וגו', בא לטהר מסייעין אותו, זהו שאמר והיה ביום השביעי יגלח, השביעי הוא יגלח את כל שערו ולזה ב"פ יגלח את כל שערו, ואת כל שערו יגלח, יגלח את כל שערו הוא ליום השביעי שהוא יגלחנו, ולזה יגלח קודם שהדברים שהם ע"י שמים קודם עשייתן הם נעשים, לזה יגלח את כל שערו מתחלת הגלוח כאילו נעשה הכל, אבל מה שהוא ע"י בשר ודם עד שיעשה כולו נגמרת מלאכתו, לזה ואת כל שערו יגלח אחר שגלח כל שערו נקרא גלוח את ראשו, שהלך בגסות הרוח, ואת זקנו שהדרת פנים זקן והלך ברכילות והסביר פנים עד שקבלו דבריו, ואת גבות עיניו שהלך אחר עיניו בפנים רמות, ולשון גבות מלשון גובה. ואת כל שערו, רמז על שאר הדברים שהנגעים באים עליהם. וכבס בגדיו פעם שנית, כי כבוס של יום הטהרה הוא על כבוס איברים הפנימיים, כמו שאמרתי, וזה הכבוס הוא על האיברים החיצונים, וכן ורחץ במים של יום טהרתו הוא טבילת האיברים הפנימיים שיטבול אותם במי התורה, במ' סאה שהוא רמז למ' של לסרבה המשרה שהיא ם המרובעת דריבע על בנין שהיא התשובה. ואמר בתקונים ז"ל דבהון אתדכיאת שכינתא תתאה לגבי בעלה, מקוה דילה האי הוא מקוה ישראל ה', ואיהו שיעור קומה דהכי אינון אתוון דמקוה קומה, ואינון רזא דאם תשע נקודות לכל סטר בנקודה דאמצעיתא אשתלימו מ' סאין דאיהו שיעורא דמקוה דביה אתדכיאת אתתא לבעלה, וכן הוי"ה יש בו ארבע אותיות כל אות כלולה מעשר והוא סוד מקוה ישראל ה', א"כ לזה בטבילה של איברים הפנימיים לא אמר ורחץ את בשרו במים, אלא אמר ורחץ במים את בשרו, אבל ברחיצת איבריו ממש ורחץ את בשרו וגו' והבן. וביום השמיני שהיא הבינה היא משלמת טהרתו, יקח שני כבשים צריך לכבוש מדת הדין, ושני כבשים אחד כנגד מדת הפחד ואחד כנגד ההוד שהוא ענף הגבורה, וכבשה אחת נגד הדין שבאדנ"י, ומי כובשה ביום השמיני אחר

שנכנס לתוכה. ושלשה עשרונים הם ג' יודי"ן בשם מחיה שהוא יו"ד ה"י וא"ו ה"י, גימ' מחיה, שממנו בא לו החיות והרפואה. ולוג שמן הוא ענף החכמים שממנה בא לו ג"כ חיות שנאמר והחכמה תחיה בעליה. והעמיד הכהן המטהר וגו' לפני ה' פתח אוהל מועד, עתה יש לו העמדה נגד המקטרגים שהם פתח אהל מועד. ואם דל הוא, שהוא דל מהזכיות, ואין ידו משגת לכבוש ג' בתי דינים, ולקח כבש אחד, לפחות יכבוש הא' שבהם שהיא מדת הפחד, ואחר שזה נכבש, האחרים הם בכלל שממנו הם שואבים הדין. ונתינת הדם על תנוך האזן, כמו שארז"ל למה כל האזן קשה והאליה שלה רכה שאם ישמע דברים שאין ראוי לשמעם שיכוף האליה לתוכה, וזה לא כפף לזה צריכה טהרה, ועל. הבהן יש כת שדים שנקראים שדי בהן, וכדי לטהרו ולהרחיקו מהכל, וכדי לטהר השמאל, ג"כ, היה הכהן לוקח השמן בכפו השמאלית והיה נותן מותר השמן על תנוך אוזן הימנית ועל בהן ימנית ולא שמאלית, לפי שאין דוחין אותם לגמרי, כי ימין ושמאל יש להם צורך גם זה לעומת זה עשה האלהים, אבל מאחר שבא מיד שמאלית של כהן היה נתש ונחלש השמאל, כל זה היה צריך לעשות למצורע לפי שנכנס לתוך הטומאה וישב בתחומה והיתה מחופפת עליו, כמו שאמרת המשנה טמא יושב תחת האילן וטהור עובר נתלבשה בו טומאה וטמא, א"כ נתלבשה בו טומאה והיה צריך כל זה לטהרתו ולהוציאו ולהצילו מיד הטומאה, והבן:

פסוק לד

וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו' כי תבאו אל ארץ כנען וגו'. למה נזכר כאן אהרן, בשלמא אם היה אומר דברו אל בני ישראל כי תבואו וגו' היה צודק הדבור לבאים שהם ישראל, אבל אומרו אל משה אל אהרן כי שבאו, והם אינם באים לא יצדק בהם כי תבאו, גם אשר אני נותן לכם לאחוזה ולא נתנה להם ולא לזרעם, שהלויים אין להם חלק בארץ., שנאמר לא יהיה לכהנים הלויים חלק ונחלה וגו'. ואפשר לומר שזו הפרשה היא פיוס למשה ולאהרן, לומר אע"פ שאינם באים לארץ, עיקר יישוב הארץ אינה אלא על פיהם, לפי שאני נותן צרעת בבית כדי שיהרס אותו בנין של טומאה שבנו הכנענים ויחזרו הם ויבנו בנין של טהרה וקדושה, ואינה חלה הטהרה והקדושה אלא ע"י הכהן שבא מזרעך, ואפילו שיהיה בעל הבית תלמיד חכם והכהן עם הארץ אם יאמר הכהן טהור טהור ואם יאמר טמא טמא, וכן ארז"ל אפילו היה הכהן קטן או שוטה החכם אומר והוא מחליט או פוטר או סוגר, וכן כתב הרמב"ם ז"ל פ"ט מהלכות טומאת צרעת. ואינו אומר נגע נראה לי בבית אלא כנגע, א"כ עיקר ישוב הארץ וקדושתה היא הקדושה שאם אין קדושה לא תשרה שכינה, א"כ ע"י זרע אהרן וע"י הלמוד של משה כמו שנאמר אלה תולדות

אהרן ומשה הבכור נדב ואביהוא, לומר אהרן הוליד ומשה למד מכאן כל המלמד בן חבירו תורה כאלו ילדו, א"כ צודק כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם לאחוזה. עוד אמר כי תבאו מכאן לתחיית המתים מן התורה שעתידין לבא בזמן התחייה. ועוד אפשר לומר כמו שאמר ברעיא מהימנא ז"ל עלך אתמר ממכון שבתו השגיח על כל יושבי הארץ ואנת דאתמר עלך בשגם הוא בשר בדור הפלגה הויתא ובכל דרא ודרא בגלגולתא בגלגול דמתהפך לכמה גוונין ולא נגליתה אלא בדרא דאתיהיב ביה אורייתא על ידך, אנת הוא כשמשא דנהיר בכל דרא ודרא דכד אתכניש שמשא בליליא נהיר בסיהרא בשתין רבוא כוכביא הכי אנת דנהיר בשתין רבוא בכל דרא ודרא, והאי הוא דקא רמיז קהלת דור הולך ודור בא ואוקמוה רבנן אין דור פחות מששים רבוא, ועוד אוקמוה רבנן הדור שהולך הוא הדור שבא לקיים "מה "שהיה "הוא שיהיה ע"כ. ואפשר שכמו שבא משה כן בא אהרן עמו:

ואמר וגו' ונתתי נגע, י"מ לפי שהזהיר ואמר אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים, והכנענים היו עובדים בסתר ובגלוי, כשע"ז של כסף וזהב היתה בסתר וכשהיא של עץ ואבן היתה בגלוי שנאמר ותראו את שקוציהם ואת גלוליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמהם, וישראל לא היו יודעים המקום שעבדו בו ע"ז בסתר, אלא היה בא הנגע להראות להם כדי לאבדו:

ובמדרש מה חטאת הארץ שלוקה, אלא בעון בני אדם שנאמר ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, ארץ כנען ארץ ז' עממין היא ואמר ארץ כנען, רבנן אמרו רמז כאן חם חטא וכנען לקה אף כאן ישראל חטאו והארץ לוקה ומתקלקלת, רבנן אמרי ע"י שהיו כולם תגרים שנאמר אשר סוחריה שרים כנענים נכבדי ארץ, תאני רשב"י כיון ששמעו כנעניים שישראל באים לארצם עמדו והטמינו כל ממונם בכותלים ובשדות, אמר הקב"ה הבטחתי לאבותיהם להכניס בניהם לארץ מלאה כל טוב שנאמר ובתים מלאים כל טוב מה עשה הקב"ה מגרה בתוך ביתו נגעים והוא סותרו ומוצא בו סימא, שדהו נשדפה ומתוך שהוא הופכה מוצא בה סימא ארץ אחזתכם בגימ' כדי לגלות כספם וזהבם עם ד' מלות, ולזה אמר בבית ארץ ולא אמר בארץ אחזתכם, לרמוז לבית ולשדה, ולפי שהרוב בבית מטמינים ולא בשדות, לזה באה השדה ברמז. ובזוהר (נ'.) ז"ל ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם, וכי אגר טב דאשתכח נגעין באינון דזכאן למיעל בארעא, אלא הא אוקמוה לאשכחא מטמונים דמטמרן בביתייהו, ולאהנאה לון לישראל, אבל ת"ח זכאין אינון ישראל דאינון מדבקי ביה בקב"ה וקב"ה רחים להו דכתיב אהבתי אתכם אמר ה' ומגו רחימותא דיליה אעיל להו לארעא קדישא לאשראה שכינתיה ביניהו ולמהוי

דיוריה עמהון וישתכחון קדישין על כל בני עלמא. ת"ח וכל הנשים אשר נשא לבן אותם, בשעתא דהוו עבדין עבידתא הוו אמרו דא למקדשא דא למשכנא דא לכהנא דא לפרוכתא, וכן כל אינון אומנין בגין דתשרי קדושה על ידייהו ואתקדש ההוא עבידתא. כגוונא דא מאן דעביד עבידתא לע"ז או לסטרא אחרא כיון דאדכר ליה על ההוא עבידתא הא רוח מסאבא שריא עלוי, כנענים פלחי לע"ז וכד הוו בניין בנין לטנופייהו כד שארן למבני הוו אמרין לה וכיון דאדכר בפומיה סליק עליה רוח מסאבא, כיון דעאלו ישראל לארעא בעא קב"ה לרפאה לון ולקדשא לון ארעא ולפנאה אתר לשכינתא דלא תשרי שכינתא גו מסאבא, ועל דא בההוא נגע צרעת הוו סתרי בניינין דאעין ואבנין, ת"ח אי עובדא דא הוה לאשכחא מטמונין בלחודוי יהדרון אבנין לבתר כמא דאינון לאתייוהו ועפרא לאתריה וקרא אמר וחלצו את האבנים ועפר אחר יקח, בגין דיתעבר רוח מסאבא ויתפני ויתקדש השתא כמלקדמין וישתכחו ישראל בקדושא ובדיורא למשרי בינייהו שכינתא, ועל דא מאן דבני בניין כד שארי למבני בניינא בעי לאדכרא דא לפולחנא דקב"ה אנא בני, בגין דכתיב הוי בונה ביתו בלא צדק, וכדין סייעתא דשמיא שארי עלוי וקב"ה זמין עליה קדושתא וקרי עליה שלום דכתיב וידעת כי שלום אהלך, ופקדת נוך, מהו ופקדת נוך הא אוקמוה, אבל ופקדת לאפקדא מלה בפומא וכד איהו בני כדון ולא תחטא, ואי לא הא זמין לביתיה סטרא אחרא כ"ש. מאן דבני ורעותיה בסטרא אחרא הא ודאי שריא ביה רוח מסאבא ומאן דדייר ביה יכיל לאתזקא דהא ההוא סטרא מסאבא שריא ביה ואזיק מאן דאשכח או באנשי ביתיה או בנזקי גופא או בנזקי דממונא הא ודאי יערוק בר נש לטורא ולא ידור ביה ידור בפלחא דעפרא ולא ידור ביה. ובגין כך קב"ה חס עלייהו דישראל דאינון לא ידעי מלה והוא אמר אתון לא ידעי אנא ידענא וארשים לון בנגע דייר בביתא הא נגע אוחרא תקיפא דיפיק ליה ויעבר ליה מן עלמא וכדין ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו, כיון דאזיל ליה מ"ט ונתץ את הבית אלא כל זמנא דההוא בניין קיים דיליה הוא ויכיל לאהדרא האי בארעא קדישא וכ"ש בארעא אחרא דזמינא רוח מסאבא יתיר ויכיל בר נש לאיתזקא, כדון פקיד כהנא וינתצון ליה לביתא אעין ואבנין ויבנון ליה מאבנין אחרנין ומעפרא אחרא כדון כתיב ובתים טובים תבנה וישבת כדין אית ליה ישובא ואלין, אקרון טובים דקדמאי לאו אינון טובים ולאו בכללא דקדושא דכיו אינון, אר"י אי הכי במאי מוקמינא קרא ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת אי רוח מסאבא שריא בגווייהו היך מלאים כל טוב, א"ר אלעזר מלאים כל טוב בממונא בכספא ובדהבא ובכולא. א"ר שמעון כל דא הוא לאיתקדשא ארעא ולאעברא רוח מסאבא מארעא ומגו ישראל וכד ביתא הוה נתיץ הוה אשתכח ביה ממונא

למבני ליה ולמליא ביתא בגין דלא אצטער על ביתא וישרון בדיורא קדיש ע"כ. ואולי ג"כ אותו מטמון מדמי ע"ז שאסור ליהנות ממנו, לזה היה מוציאו בבנין שהבנין אינו הנאה לפי שייעדם ליתן להם ארץ טובה ולא ארץ חרבה ואפילו כותלי דחזירי התיר להם כ"ש בבנין מדמי ע"ז, ואגב ארחין ידענו למה לא אמר ובתים בנויים אשר לא בנית כמו שאמר ובורות חצובים אשר לא חצבת כרמים וזיתים אשר לא נטעת, לפי שבנינם צריך ליהרס שנבנה ע"ש הטומאה, כמו שאמרו בזוהר, ולפי מה שארז"ל אין בעל הרחמים גובה מן הנפשות תחילה היה לו לכתוב פרשת בתים תחילה ואח"כ בגדים ואח"כ נגע צרעת כי תהיה באדם שהיא בנפשות היה לו להיות באחרונה למה התחיל בה, כתב רבינו בחיי ז"ל כדי שלא יהא הסדור מסודר בפורענות הולך וגדל וכמו שהיה הענין אלא הולך ומתמעט כנתבאר לנו מסדר הפרשיות ע"כ. ועוד כדי לאיים אמר החמור תחילה: עוד נקראת ארץ כנען, לפי כשהיו ישראל במדבר היה כל עסקיהם בתורה וכשנכנסו לארץ נתעסקו בבנין במשא ובמתן ובסחורות, לזה אמר כי תבאו אל ארץ כנען, לומר שאתם עושים סחורה לא תעשו לשון הרע זה על זה ולא שבועת שוא, ולא תתגאו זה על זה ולא תהיו צרי עין זע"ז, ורוב הדברים שהנגעים באים עליהם הם מצד שיש להם סחורות ויש לזה יותר על זה, לזה אמר כי תבאו אל ארץ כנען, לומר שאתם תגרים בה מה שלא הייתם עד עתה, לא יהיה ביניכם הדברים שעל ידיהם הנגעים באים, ולזה אמר בבית להזהיר על דברים שבבית, שלא יהיה צר עין, השאילני דבר פלוני לא יאמר אין לי ויש לו. ארץ, על דברים בארץ כגון במשא ומתן שלא יתגאו זה על זה מצד שיש לאחד יותר על חבירו ולא ילך רכיל על חבירו ולא שבועת שוא. אחזתכם, שלא יסיג גבול רעהו ולא יחמוד שדהו או ביתו שעל אלו הדברים הנגעים באים, לזה אמר בבית ארץ אחזתכם:

פסוק לה

ובא אשר לו הבית. ארז"ל במדרש יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו, יהיו גוררין ומוציאין כל מה שבביתו, אימתי ביום שיגרה הקב"ה אפו באותו האיש, הא כיצד אדם אומר לחבירו השאילני קב חטים ואומר אין לי, קב שעורים ואומר אין לי, קב תמרים ואומר אין לי, אשה אומרת לחברתה השאיליני כברה, אין לי, מה הקב"ה עושה מגרה נגעים בתוך ביתו ומתוך שהוא מוציא כליו הבריות רואות ואומרים הוא היה אומר אין לי ראו כמה חטים כמה שעורים כמה תמרים לווט ביתא באילין לווטייא. ר' יצחק ברבי אלעזר מייתי לה מן הדין קרא שקערורות, שקע ביתא באילין לווטייא, פירוש רורות מלשון ארור, כאלו אמר ארורות. לפיכך משה מזהיר את ישראל כי תבאו וגו'. גם ובא אשר לו הבית, שלא הכניס בו אורחים מעולם, א"כ ראוי להלקות לאותו בית ולבעליו, לפי שלא

הלך בדרכי אברהם אבינו ע"ה שהיה מכניס אורחים וצוה בניו שילכו בדרכיו שנאמר אשר יצוה את בניו וגו', וזה עבר על צוויו, ודרשו ז"ל כן שהיל"ל ובא בעל הבית ואמר אשר לו הבית לדרשה. עוד ארז"ל ובא אשר לו הבית, הוא ולא שלוחו כדי שיאמר לו הכהן דברי כבושין ותוכחות ויאיר עיניו ויודיעהו על מה נגעים באים ויחזור בתשובה קודם שיגיעו אל עצמו ואל בשרו:

והגיד לכהן לאמר. למה והגיד, ההגדה היא ספור דברים, וזה בא לומר לו שראה נגע לא בא לספר, א"כ היה לו לומר ואמר לכהן, ועוד מאי לאמר. אלא כבר כתבנו לעיל שכתב הרמב"ם ז"ל שאפילו יהיה הכהן ע"ה אפי' קטן או שוטה, החכם אומר לו אמור טמא והוא אומר טמא, אמור טהור והוא אומר טהור, זהו והגיד לכהן, שמגיד לו ומודיעו ואומר לו כשאומר לך טמא אמור אתה טמא וכשאומר לך טהור אמור טהור, זהו לאמר שהחכם מודיעו מה יאמר, והכהן גוזר אומר ואומר או טמא או טהור, כמו שאמר לו החכם ומשך לבי לומר כן, זהו והגיד לכהן לאמר. ובזוהר והגיד לכהן ויאמר מבעי ליה או וידבר, מהו והגיד, אלא בכל אתר מלה דחכמתא הוא והא אוקמוה, כנגע, נגע מבעי ליה, נראה יש לי מבעי ליה, דהא כתיב ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם, דאתחזי לכלא אמאי כנגע נראה לי, אלא בשעתא דהאי עייל אחורא אתגליא ומקטרגא דא בדא, ועל דא נראה לי ההוא דמתכסי אתגליא ודאתגליא אתכסי ולבתר אתחזי ליה דדיוקנא דההוא נגע דביתא ואתכסיא אחרא ועל דא והגיד לכהן מלה דחכמתא היא ע"כ. א"כ פירוש נראה שנראה לי וחזר ונתכסה ממנו:

פסוק לו

וצוה הכהן ופנו את הבית. למה קודם ביאת הכהן ימתינו עד שיבא הכהן ויראה אם הוא נגע, קודם גזרת אומרו טמא יפנו, אולי אינו נגע ומראה כל נכסיו לעולם, אלא שאמר לו נראה לי, כמו שאמר בזוהר דאתכסיא אתגליא, ידע הכהן דסטרא אחרא שרא תמן והכהן הוא הקטיגור שלו ומיד כשיראהו יטיל זוהמתו בכל מה שבבית, מחמת שבא הכהן שהוא קטיגורו, זהו ולא יטמא כל אשר בבית, יטמא לעתיד, אבל עתה לא טמא, ואחר כך יבא הכהן וגו' וראה את הנגע והנה הנגע, נגע נגע למה יאמר וראה והנה הנגע בקירות הבית וגו', אלא כשבא הכהן וראה הכהן את הנגע וגו' שראה אותו שד ולא ברח מפניו והלך לו, אלא והנה הנגע בקירת כתיב שהלך ונחבא בקיר ונשקע שם כדי שלא יראהו הכהן ונעשו פניו ירקרקות או אדמדמות מרוב בושתו ומראיהן שפל שנתבייש, ולזה לא יתגרו בו ולא יחלצו לא אבנים ולא יקציע אלא ויצא הכהן והסגיר את הבית, אולי כשיצא הכהן ילך כדי שלא יראהו, והסגירו ז' ימים, לפי שנטמא הבית מחמתו, ושב

הכהן ביום הז' וגו' וראה והנה פשה הנגע שלא נתבייש ולא הוריקו פניו, אלא אדרבא פשה הנגע וצוה הכהן וחלצו את האבנים אשר בהן הנגע והשליכו אתהן, יוציאוהו בעל כרחו, ולזה אמר וחלצו את האבנים, כד"א וחלצה נעלו, לומר שאינם מניחים אותו לחול על אותם האבנים אלא חולצים אותו מהם, כדי שלא יהיה היזק לעולם, ואם ישוב הנגע ופרת בבית אחר חלץ וגו' ובא הכהן והנה פשה, לא אמר והנה פרח כמו שאמר ואם ישוב הנגע ופרח, לפי שאינו מתבייש מאנשי הבית אלא אדרבא הוא שמח, זהו לשון פרח, אבל כשבא הכהן לא אמר והנה פרח, כי מ"מ הוא מתבייש ממנו שהוא קטיגורו ואין מראה לו פנים אבל העיז פניו והראה לו שמקטרג, שכן דרכו, לזה ונתץ את הבית. וכתב הרמב"ם ז"ל פרק י"ו מהלכות טהרת טומאת המצורע ז"ל, הצרעת הוא שם האמור בשותפות כולל ענינים הרבה שאין דומים זה לזה, שהרי לובן עור האדם קרוי צרעת, ונפילת קצת הראש או הזקן קרוי צרעת, ושינוי עין הבגדים או הבתים קרוי צרעת, וזה השינוי האמור בבגדים או בתים קראתו תורת צרעת בשותפות השם, אינו ממנהגו של עולם אצא אות ופלא היה בישראל כדי להזהירן מלשון הרע, שהמספר בלשון הרע משתנות קירות ביתו ואם חזר בו יטהר הבית, אם עמד ברשעו עד שהותץ הבית משתנין כלו העור שבביתו שיושב ושוכב עליהם, אם חזר בו יטהרו ואם עמד ברשעו עד שישרפו משתנים הבגדים שעליו, אם חזר בו יטהרו ואם עמד ברשעו עד שישרפו משתנה עורו ויצטרע ויהיה מובדל ומפורסם לבדו עד שלא יתעסק בשיחת הרשעים שהוא בליצנות ולשון הרע, ועל ענין זה מזהיר בתורה ואומר השמר בנגע הצרעת זכור אשר עשה ה' אלהיך למרים בדרך, הרי הוא אומר התבוננו מה אירע למרים הנביאה שדברה באחיה שהיא גדולה ממנו בשנים וגדלתו על ברכיה וסכנה בעצמה להצילו מן הים והיא לא דברה בגנותו אלא טעתה שהשוויתו לשאר נביאים והוא לא הקפיד על כל הדברים האלו שנאמר והאיש משה עניו מאד, ואע"פ כן מיד נענשה בצרעת, ק"ו לבני אדם הרשעים הטפשים שמרבים לדבר גדולות ונפלאות, לפיכך ראוי למי שרוצה לכוון אורחותיו להתרחק מישיבתם ומלדבר עמהם כדי שלא יתפס אדם ברשתות רשעים וסכלותם, וזהו דרך ישיבת הלצים הרשעים, בתחילה מרבים בדברי הבאי כענין שנאמר וקול כסיל ברוב דברים, ומתוך כך באים לספר בגנות הצדיקים, כענין שנאמר תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, ומתוך כך יהיה להם הרגל לדבר בנביאים ולתת דופי בדבריהם, כענין שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו, ומתוך כך באים לדבר באלהים וכופרים בעיקר כענין שנאמר ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם, והרי הוא אומר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, מי גרם

להם לשית בשמים פיהם לשונם שהלכה תחילה בארץ, זו הוא שיחת הרשעים שגורם להם ישיבת קרנות וישיבת כנסיות של עמי הארץ וישיבת בתי משתאות עם שותי שכר, אבל שיחת כשירי ישראל אינה אלא בדברי תורה וחכמה, ולפיכך הקב"ה עוזר על ידם ומזכה אותם בה שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו ע"כ:

והחמירה תורה בנגעי בתים והאריכה בהם להזהיר לאדם שלא יבנה ביתו בגזל שסופו ליהרס, וכן הוא אומר הוי בונה ביתו בגזל, וכן כשיבנהו יזכר עליו שם שמים תחילה, כדי שיתקדש ותחול בו הקדושה, כדי שלא יבא לעשות באותו בית שום דבר טומאה מאחר שקדמה הקדושה היא תסייעהו, כי אם ח"ו חלה טומאה באותו בית צריך כח גדול להוציאו, ולזה נזכר כ"ח פעמים בית בנגעי בתים, ועל זה הזהירה תורה ולא תביא תועבה אל ביתך שאם תביא צריך כח גדול וקדושה גדולה להוציאה, ואם לא הוציאה נאמר עליו והיית חרם כמוה ח"ו דמתלטיא כל מה דבביתא והבא אל הבית והאוכל בבית והשוכב בבית כ"ש הדר בבית, ולזה כתבה תורה נגעי בתים אחר כל הנגעים לומר שהוא כנגד הכל וממנו מתחילים ובאים, שאם ח"ו עבר עבירה באותו בית אותה עבירה קנתה דירה באותו בית, ואבני אותו הבית ועציו הם צועקים עליו לומר שהביא להם שכן רע, שנאמר כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ וגו', ואין לאותם אבנים נחת רוח עד שיוציאם שנאמר וחלצו את האבנים כד"א חלץ מהם, ואם יחזור פעם אחרת ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו, על זה ארז"ל מי מעיד בו אבניו וקורות ביתו מעידים עליו, ואם לא נזהר סוף שנוגע אל עצמו ואל בשרו, למה שהוא מטמא כל אשר בבית, והטומאה החמורה היא הצרעת עד שמוציאתו מן הבית שנאמר מחוץ למחנה מושבו, ולזה השוויתה התורה טהרת הבית לטהרת המצורע, ולזה הצריכה תורה מזוזה לכל פתחי הבית, ועל זה ארז"ל כל בית שאין נשמעים בו ד"ת בלילה אש שורפתו, כל זה לקדש דירתו כמו שהגוף שהוא דירת הנשמה צריך קדוש כן הבית שהוא דירת הגוף צריך קדוש, ועל זה נאמר והתקדשתם זה דירת הנשמה, והייתם קדושים זה דירת הגוף. עוד יש רמז בבית המנוגע שתמצא בו שלשה ענינים הסגר וחלוץ ונתיצה, כאן נרמז ג' גלגולים, כארז"ל שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, הסגר שאם חזר בו חוזר לביתו, אין ביתו אלא אשתו כלומר שחוזר לדירתו, ואם לא חזר בו סופו שיחלץ ממנה ופקודתו יקח אחר, וילך לבקש לו מנוח לבנות לו בנין אחר, זהו ולקחו אבנים אחרות, ועפר אחר יקח, זהו ומעפר אחר יצמחו, ואם בא בשני ולא נתקן עליו נאמר ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית, וצריך להחזירו לגלגול האחרון, זהו סוד ואחרון על עפר יקום,

ולזה כיון בג' דברים אלו שאמר בבית, ארץ, אחוזתכם. וזהו כי תבאו אל ארץ כנען, אומר לנשמות הבאות לעוה"ז לקנות סחורה שהם המצות, כמו שארז"ל מקדמתו ומלפפתו לעוה"ב, היינו סחורה לשון סחור סחור, פי' מעטרו ואומר לנשמות שאם הגופים אינם ראויים להם שייסר אותן מפניהן, זהו ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, ובא אשר לו הבית שהיא הנשמה והגיד לכהן שהוא הקב"ה, כנגע נראה לי בבית. כנגע ולא נגע לפי שאין לך ריקן שבישראל שאין בו מצות, לזה אמר כנגע לומר שרובו עבירות, וצוה הכהן ופנו את הבית והסגיר וגו' שהוא גלגול ראשון כחז"ל כדאמרן:

פרק טו

פסוק ב

דברו אל בני ישראל ואמרתם אליהם. שניכם תאמרו אליהם בלשון רכה. איש איש כי יהיה זב מבשרו, בא לו הזיבה ע"י שרובו בשר מרבוי מאכלות, ובפרט אם הם מאכלות אסורות א"כ מבשרו זובו טמא הוא, הוא אב הטומאה לטמא משכב ומושב לזובו ורוקו ושכבת זרעו ומי רגליו וכל אשר יגע בו, וכל כלי חרס אשר יגע בו הזב ישבר וכלי עץ ישוטף במים ואין לו טהרה במקוה אלא במים חיים, וזו הטומאה היא על ב' פנים, או כמו שאמרנו מבשרו שהיה מענג גופו, או החתים בשרו שמירק בשרו לדבר עבירה, כמו שארז"ל כל הממרק עצמו לדבר עבירה חבורות ופצעים רעים באים עליו שנאמר חבורות פצע תמרוק ברע, זהו החתים בשרו, שמרוב החמום והמרוק נתעבה השכבת זרע וסתם פי האמה, זו יותר טומאה מהראשונה, לזה אמר טומאתו היא קרי וכתיב הוא שסופה להוליד טומאות אחרות, ובזב מבשרו אמר טמא הוא, ולזה אמר איש איש ב"פ לומר שהם ב' מינים, לזה תזהירו אותם שאל יקל בעיניהם דבר זה שהרי כל הטמאים הם עולים מטומאתם במ' סאה מי מקוה ובלבד שלא ישאבו, אבל הזב אינו עולה מטומאתו אלא א"כ יטבול במים חיים, אחר שיפסוק מזובו ואחר שיספור ז' ימים לטהרתו, ואחר שיביא קרבן ביום השמיני, ולזה וכפר עליו הכהן, להודיע שמחטא גדול באה לו זאת הטומאה החמורה. ולפי שהם שני מיני טומאה או מבשרו או החתים, לזה אמר איש איש. דברו שניכם, שכל אחד מכם נקרא איש, אתם שנקראתם איש אתם ראויים להוכיח ולא אחרים, ולא אחד אלא שניכם, לפי שזו היא קלה בעיניהם וכששניכם מוכיחים להם על זאת הטומאה תהיה חמורה בעיניהם ויתרחקו ממנה. וכתב הרמב"ן ז"ל טעם קרבן הזב מפני היותו חולה חולי כבד מן החלאים הדבקים וצריך קרבן לתת הודאה להשם יתברך שרפאהו והחיהו ע"כ:

פסוק ה

וכל אשר יגע במשכבו יכבס בגדיו. מכאן רמז למה שארז"ל שהמשתין לא יגע באמה, כ"ש בלא השתנה שלא יגע כדי שלא יבא לידי קשוי והמקשה עצמו לדעת חייב נדוי ובא לידי הרהור ולידי הוצאת שכבת זרע לבטלה ויצטרך לכבס בגדיו:

פסוק טז

ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע ורחץ במים את כל בשרו וטמא עד הערב, וכן אשה כי ישכב איש אותה שכבת זרע ורחצו במים וגו' טומאה זו למה וכי האדם אינו מחוייב בפריה ורביה אדרבא היה לו לברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על פריה ורביה, ואם היא מעוברת או מניקה יברך לקיים מצות עונה, כי הוא מחוייב בה. רש"י ז"ל הרגיש קושיא זו ואמר ורחצו במים גזרת מלך היא שתטמא האשה בביאה ואין הטעם משום נוגע בש"ז שהרי מגע בית הסתרים היא ע"כ. וכתב הרמב"ן ז"ל טעם טומאת שכבת זרע אע"פ שהוא בטבע ההולדה, כטעם טומאת המת, כי המקור משחת והשוכב אינו יודע אם ישחת זרעו או יהיה ממנו ולד נוצר ע"כ. יראה כי דמה אותו לטומאת מת לפי שלא קבל אותו זרע צורה ולא נעשה ממנו ולד כ"ש המוציא שכבת זרע לבטלה, וכבר ארז"ל שהוא כהורג בניו שנאמר הנחמים באלים שוחטי הילדים אל תקרי שוחטי אלא סוחטי וכו' וכתב הרב מנחם ריקאנטי ז"ל כי לא נתן השפע הזה להוציאו מפי האמה כי אם בבת זוגו ואז שורה על הטפה ההיא נשמה טהורה הבאה מצד הקדושה, אבל כשיוצא שלא כסדר שורה על הטפה ההיא רוח טומאה, ואמרו קצת מחכמי הקבלה כי השערות אשר סביב הערלה רומזים לכחות הטומאה אשר סביב הברית העליון, וכשיוציא שכבת זרע לבטלה מתעטפים שם הרוחות בהמציא להם מקום לחול שם ע"כ:

עוד נאמר שטעם טומאה זו לפי שהוא ע"י התלהבות היצר נזדווג לאשתו ואותה טפה מעורבת מטוב ורע, מטוב שלזה הוא כוונת החיבור והזווג לא תהו בראה, ורע שבאה לו ע"י תאוה, והקב"ה כשהוא צדיק מברר והטוב ודוחה הרע, וזהו שארז"ל לא מכל הטפה נוצר האדם אלא מן הברור ממנה, וזהו שאמר כי אבי ואמי עזבוני שאחר שנזדווג אבי לאמי כל אחד פנה למקומו והסיחו דעתם, וה' יאספני שאמר למלאך להביא הטפה לאסוף אותה וליקח ממנה הטוב שבה כפי כוונת האב והאם. וטעם טומאת קרי היא כמו שאז"ל אין אדם בא לידי טומאה בלילה אלא מהרהור היום שהסיח דעתו, ונאמר אל תפנו אל האלילים אז"ל אל תפנו אל מדעתכם, וכשפנה והסיח דעתו פגעה בו הטומאה ומצאה מקום לצאת שהוא בלילה שהוא ממשלתה לפי שנתעלמה העין ממנו באותו הרהור, הנה עין ה' אל יראיו, דבשר שנעלם מן העין אסור, ומה שהיה עתיד להיות

מאותה טפה יקר, נהפך לקרי, קו"ף רי"ש יו"ד בגימ' תשי. עה"א והכולל, צור ילדך תשי, הולד שהיה עתיד לצאת התשת כחו שלא יצא עוד:
מצאתי כתוב שחסידים הראשונים היו מתענים עליו מ' כנגד, מ' יום של יצירת הולד, או ב' ימים ושני לילות רצופים שהם מ"ח שעות, כדי שימח שלא יצא ממנו רוחין ושדין. ובמדרש ילקוט סי' תקס"ט ראה אדם קרי חייב טבילה, אמר מי רואה אותי אין בכך כלום העבירו מנגד עיניו, שוב ראה קרי אמר מי רואה אותי וכן ג' פעמים עבר על מה שכתוב פעמים שלש עם גבר, והוא נעשה זב מתחלת דרכיו, שנאמר איש איש כי יהיה זב מת"ל איש איש למקרה לילה, אם חזר בו ועשה תשובה מרפאין אותו, ואם לאו הרי הוא בזובו עד יום מותו, שנאמר זאת תהיה טומאתו בזובו, ע"כ:

פסוק יט

ואשה כי תהיה זבה וגו'. לפי שאמר אדם כי יהיה בעור בשרו, נגע צרעת כי תהיה באדם, ואיש כי ימרט ראשו, ולא נזכרה אשה באלו הנגעים, לזה אמר ואשה כי תהיה זבה, כלומר מספיק לה החולי שבה וטומאתה ונדותה וריחוקה, שאין ליגע לא בה ולא במשכבה ולא בכלי אשר היא יושבת עליו, ולא הצריכה קרבן כמו הזב. אבל הזבה שנאמר בה כי יזוב זוב דמה ימים רבים, זה בא לה העונש מפתקה של חוה אע"פ שהדוה גם כן מפתקה של חוה בא לה, עכ"ז מאחר שאותו הדם ממנו הוא יצירת הולד כמו שארז"ל מי יתן טהור מטמא, מי יתן טהור שהוא הולד מטמא שהוא דם נדה, לא אחד שהוא הקב"ה שהוא יודע לדחות הטומאה ולברור מן המובחר ולנקותו כדי שיצא נולד זך ונקי, א"כ מוכרח הוא ע"י דם. וכן כתב רבינו בחיי ז"ל יש לך לדעת כי אע"פ שהוא חולי בטבע הנה הוא תועלת ומעלה לולד, כי תנקה האשה מן המותרות ותגרש אותם עד שיצא הולד נוצר מן הדם הזך והמובחר כדי שיהיה מוכן לקבל השפע האלהי הוא אור השכל כענין הברזל שמגרשים ממנו החלודה ואז יהיה ראוי ומוכן לקבל אור השמש לא קודם לכן, ומטעם זה היה ראוי שינהוג זה במין האדם ולא בנקבות שאר המינים ע"כ. אבל הזבה ענשה רב כמו שנאמר בחוה הרבה ארבה עצבונך, וכערך מה ששפכה דם הרבה כמו שארז"ל היא שפכה דמו של אדם כן ישפך דמה, לזה אמר ימים רבים, ולזה אמר בלא עת נדתה, כלומר זה אינו מסוג הנדה כי הנדות הוא לתועלת הולד אבל הזיבה אין בה שום תועלת אלא אדרבא נזק, לזה צריכה ספירה וצריכה קרבן:

פסוק לא

והזרתם את בני ישראל מטומאתם וגו'. מה שאתם צריכים להזהירם הוא שלא יביאו עצמן לידי טומאה שבאה מחמת עצמן כגון דברים שהצרעת באה עליהם כגון מאכלים של בהמות וחיות ועופות הטמאים, ולשון הרע וגאוה וצרות העין וכיוצא בהן, וביאת

הנדה וליקרב אליה, וגם יזהירום מטומאת קרי שלא יביאו עצמן לידי כך, שלא יבאו לידי זיבה כמו שאמר זאת תורת הזב ואשר תצא ממנו שכבת זרע. בא לומר תורת הזב למה, לפי שיצא ממנו שכבת זרע פעם ושתים ושלש ולא טבל והעבירם מדעתו ולא פנה להתענות ולטהר ולקדש עצמו כמו שכתב רקאנטי ז"ל, כי חסידים הראשונים היו מתענים על טומאת קרי כמו שכתבתי:

פסוק לב

לטמאה בה. זה מוסיפים טומאה על טומאתו, לזה צריך להזהירם ולא ימותו בטמאותם, לא אמר מטומאתם אלא בטומאתם, רמז על טומאת הנדה, ולזה אמר ולא ימותו אע"פ שמצוי ביניהם טומאת הנדה משכני ביניהם ולא יפחדו מזה, למה כי טומאת הנדה אינם הם סבה לה, אני סבה לה שקללתי לחוה, ומי שהוא שרוי בתוכם הוא יאשרם ויטהרם, כמו שארז"ל במדרש על פסוק כטומאת הנדה היתה דרכם לפני, כטומאת הנדה ולא כטומאת המת, המת בבית אין כהן נכנס לשם אבל נדה בבית כהן נכנס עמה בבית, אילו נמשלו ישראל בטומאת המת אין שכינה שורה ביניהם וחוזרת עליהם לעולם, אבל נמשלו כנדה שהכהן עמה בבית ואינו חושש, כך השכינה שורה עם ישראל אע"פ שהם טמאים שנאמר השוכן אתם בתוך טומאותם ע"כ. זהו אשר בתוכם, ממה שהוא שרוי בתוכם בכל מקום שיש עשרה שכינה שרויה שם, מכאן תדעו שלא תמותו, לא עזבכם ולא יעזבכם לעולם, וכן יהי רצון אמן:

גימטריאות

תורת המצורע, תורת מוציא רע. מצור רע:

ושלח את הצפור החיה, רמז לנשמה שהיא משולחת ופטורה מן הדין, כשהגוף נהרג על קדוש השם או כשהגוף סובל יסורין נתכפרה הנשמה:

ואת הבית יקצע. ת"י קץ ע', אחר קץ ת"י שעמד הבית נשאר חרב ע' שנה:

אל מחוץ לעיר אל מקום טמא, ר"ת למפרע טמא, רמז על בבל הטמאה:

ולקחו אבנים אחרות והביאו אל תחת האבנים, עתיד הקב"ה לבנות בית המקדש אבנים יקרות אבנים גדולות כל אבן ל' אמה כמנין והביאו, וכן אבנים אחרות גימ' יקרות ע"ה:

ופרח בבית אחר חלץ את האבנים, קרי ביה אחר, כלומר בית שני ג"כ יחרב בעונות ישראל, ונתץ את הבית, ת"ק שנים מחרבן, סי' נת"ץ, לנ' דורות נחרב בית ראשון ואחר ת"ץ שנים נחרב בית שני:

הזב וידיו לא שטף במים, בגימ' נטילת ידים, כלומר שמי שלא נטל ידיו הוא טמא כמו הזב:

במים חיים. מה נשתנה טבילה זו משאר טבילות להצריכה מים חיים, לפי שטומאת הזב באה לו מהמבוע שלו לזה טבילתו מהמבוע, יבא מבוע ויטהר על מבוע:
במים את כל בשרו עם המלות והענין בגימ' במים שכל גוף מתכסה:
ד"א ורחץ במים את בשרו וטמא עד הערב, גימ' מקום אמה על אמה ברום שלוש אמות:
והזרתם את בני ישראל, לשון זרות, לעשותם זרים מן הטומאה, והוא לשון הפרשה כמו נזורו אחיו, ד"א תפזר אותם כמו ויזר על פני המים:
מטמאתם. טמא תם, לומר שהטומאה היא מתמם ומכלה הכל:
ג' טומאות נאמר בפסוק וכנגדם ג' טהרות בפסוק וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ומכל וגו' אטהר אתכם:

פרק טז

פסוק א

וידבר ה' אל משה אחרי מות, בדבור ראשון מה נאמר לו, ועוד מהו אחר סמוך אחרי מופלג. ועוד אומר שני וכי אין אנו יודעים שהיו שנים, ועוד אומר בני אהרן, למה נזכר שמו של אהרן כאן. ועוד אומרו דבר אל אהרן אחיך, למה נזכרה כאן האחוה כי ידוע הוא שאהרן אחיו של משה. אלא כך אמר הקב"ה למשה תדע שאיני נושא פנים לשום אדם לא משום חכמתו ולא משום אביו ולא משום קרובו, כי איני ותרן אלא מאריך אפי, ולזה אחרי מופלג שאינו סמוך וגבי דיליה, וזהו שני, אפי' שהם שנים לא עמד זכותם לומר זכות תרי עדיף מחד, אע"פ שהיו צדיקים כי לזה קורין פרשת מיתת בני אהרן ביום הכפורים לומר שבפרשתם כפרה על ישראל, ולזה וכל ישראל יבכו את השרפה וגו', ועכ"ז לא עמד זכותם, לפי שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, ואע"פ שהם בני אהרן לא עמד להם זכות אביהם, בקרבתם אע"פ שיש להם קורבה עמך והם קרובים לה' עכ"ז וימותו, וימתו כתיב וי שכבר מתו, מיום שהציצו הם חייבים מיתה אלא שלא לערבב שמחת התורה הארכתי להם אפי, שנאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, וזהו אחרי. ומהם ילמוד כל אדם אם אלו לא עמד להם זכותם שאין הקב"ה גובה מצוה בעבירה אלא מעניש אותו על עבירה שעשה ונותן לו שכר המצוה, וזהו בקרבתם לפני ה', לומר אע"פ שיש להם קורבה אל ה לא עמד להם זכות אבות, וזהו שאמר בני אהרן, ולא זכות משה אחי אביהם, ולזה אמר אחיך, א"כ מה יעשה מי שאין לו לא זכות עצמו ולא זכות אבות, מכאן ילמדו ויכשירו מעשיהם ולא יאמרו הקב"ה ותרן, לזה דבר אל אהרן אחיך אע"פ שהוא אהרן וזכיתי גדול והוא אחיך עכ"ז לא זכותך ולא זכותו עומדים ביום חרון אף ה', לז"א ואל יבא בכל עת אל הקודש ולא ימות, ואפילו שהביאה היא לצורך

כפרה על ישראל עכ"ז צריך שיהיה עמו זכות התורה, היינו בזאת יבא אהרן, שהתורה נקראת זאת שנאמר וזאת התורה אשר שם משה. בפר בן בקר, בזכות הקרבנות, ועוד בפר בן בקר ואיל לעולה, בזכות אברהם ואל הבקר רץ אברהם, ובזכות יצחק ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו. כתנות בד קודש וגו', בזכות בגדי כהונה שהם קדושים שנאמר בגדי קודש הם, ובטהרה מבית ומחוץ שנאמר ורחץ במים את בשרו, לא אמר ורחץ את בשרו במים אלא ורחץ במים הידועים במים העליונים ירחץ נשמתו קודם, ואח"כ את בשרו, שהוא הגוף שהוא טפל לנשמה, ולזה אמר את, ובזכות כל ישראל זהו ומאת עדת בני ישראל יקח. הרי נתברר לך שבעשר זכיות היה נכנס. בזכותו של אהרן, ובזכות משה, וזכות אברהם, וזכות יצחק, וזכות הקרבנות, וזכות התורה, וזכות בגדי כהונה, וזכותו של יום, וזכותם של כל ישראל. וזכות הקטורת שהיא חביבה יותר מכל הקרבנות. כל זה להודיע שלא יתגאה האדם בעשותו המצוה לומר שכבר יש לו זכות ויהיה לבו בטוח בהם לומר שלום יהיה לי, כי אלולא שהקדים הקב"ה עליו חסדיו ונתן לו כח ועזר וסיוע ויכולת ומעות לא היה עושה המצוה כמו שאמר מי הקדימני ואשלם, ועל זה נאמר לך ה' הצדקה, לא לבן אדם שעושה צדקה שאחר שנתן לו הקב"ה מאה או עשר נותן צדקה, אמר מה צדקה עשה מדבר שאינו שלו שנאמר כי ממך הכל, א"כ הצדקה האמיתית היא להקב"ה ואנו אין לנו אלא בושת הפנים, שהיה ראוי מאחר שהכל של הקב"ה שניתן חציו או שלישו, אלא ממיעוט אנו נותני לו המעט, א"כ לנו בושת הפנים:

העולה לנו מזה שלא יתלה האדם במעשיו, לא היה אדם במעשים כאברהם ואמר ואנכי עפר ואפר, ומשה ואהרן אמרו ונחנו מה, ודוד אמר ואנכי תולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם, ולא נזכר כאן זכות של יעקב לפי שביום זה אנו משחדים לסמאל שרו של עשו, ואם יראה זכותו של יעקב, יתאכזר ולא יקח שוחד, אלא אדרבה יקטרג עליהם, ולכן ביום ר"ה אין לומר ועקידת יצחק לזרע יעקב תזכור אלא לזרעו תזכור, כי יעקב הוא מלשון עקבה ומרמה, ועוד כדי שיבין שהוא בכלל שהוא ג"כ זרעו, ואינו כן כי ביצחק יקרא לך זרע ביצחק ולא כל יצחק, אלא להסיח דעתו אומר כן:

פסוק ג

בזאת יבא אהרן אל הקודש, עם המלות בגימ' עם עשר זכיות. ועוד בדיבור ראשון וידבר הוא לשון תנחומין כמו וידבר על לב כתיב דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת ע"כ. ובפרשת מקץ ז"ל ועת לכל חפץ מאי עת כדכתיב עת לעשות לה', וכתיב ואל יבא בכל עת ואיהו ברזא דממנא והא אוקמוה ובגין כך עת איהו דממנא בכל חפץ ע"כ:

פסוק ד

וכתונת בד קודש ילבש וגו'. אמר בד בכל אחד מד' בגדים, לומר שכל אחד היה לו לכהן גדול כוונה בלבישתו שהם כנגד ארבע אותיות הוי"ה, וסדר לבישתו היה לובש המכנסים תחלה ואח"כ הכתונת, וזה שאמר ומכנסי בד יהיו על בשרו בלשון רבים, לומר כשבאה הכתונת היו שתים במכנסים שלבש תחילה, והם רמז לה' ו' שאין להפרישם, ומתחיל ממטה למעלה, ואח"כ אבנט והיה ארכו ל"ב אמות והיה חוגרו כנגד אצילי ידיו כרך על כרך עד שגומר וקושר, כן כתב הרמב"ם ז"ל פ"י מהלכות עבודת כלי המשכן, תחת אצילי ידיו רומז לנצח וליסוד לזה היה כרך על כרך. והמצנפת היתה י"ו אמות לרמוז לי' ולו' וחבור הכל עם הוא"ו, כי האבנט היה ל"ב אמות והיה על הטבור רמז לבריח התיכון. ומה שאמר קודש בכתונת בפרט ולא אמר כן בשאר בגדים אלא אמר דרך כלל, לפי שצריך ליזהר בלבישתה הרבה משא"כ בשאר בגדים, שאמר יהיו על בשרו, וכתב הרב הנזכר בפרק הנזכר ז"ל, נאמר בבגדי כהונה על בשרו מלמד שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו לבגדיו, אפילו נימא אחת או עפר או כנה מתה אם היה בין בשר לבגד הרי זו חציצה ועבודתו פסולה. וכתב עוד וצריך להזהר בשעה שלובש שלא יהא אבק בין בגדו לבשרו ולא כנה אע"פ שהיא בחיים ולא תכנס הרוח בין בשרו לבגדו עד שיתרחק מעליו ולא יכניס ידו תחת חלוקו לחוץ, ולא יצא שער מן הבגד ולא יהיה בבגד נימא מדולדלת ואם היה שם אחת מכל אלו עבודתו כשרה, ורוב אלו הם מצויים בכתונת, ולזה נאמר בכתונת על בשרו שלא יהא דבר חוצץ א"כ צריכה קדושה, לזה נאמר בה בפרט קודש: וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל אם תשכיל בלשון בד תמצאנו כולל כמה כוונות נפלאות, כי ירמוז על ההכנעה והשפלות, וירמוז על היחוד, ובגוון שלו על המחילה, ומספרו על הקו. ירמוז על ההכנעה שהרי הבד צמח מן העפר להכנע העובד שהוא מן העפר משא"כ בצמר שהוא מבעלי חיים, וכן אמר במסכת יומא כי דבר העולה מן הקרקע בד בבד, זהו לשון בדים וענפים ירמוז על היחוד שהוא לשון בד יחידי, ומן הידוע שהחוט שלו יחידי אינו נחלק כלל, לא כמו הצמר שהחוט שלו נחלק, וכן השער באדם, וזהו שאמר בד בבד כלומר יחידי שאינו נחלק, א"כ הרי יש בו סימן ורמז ליחוד, וכן הבד הוא לבן זהו רמז למחילה, ופירש"י ז"ל במס' יומא ריש פרק בא לו בד בבד העולה מן הקרקע הוא הפשתן שאינו יוצא אלא מן הקנה האמצעי, משא"כ בקנבוס שהוא יוצא מבחוץ סביב העץ. ומספרו שש, וכן נקרא שש בלשון ארמית רמז לקו הנרמז בוא"ו שבשם ע"כ, וכן ב"ד ב' היא בחכמה שהיא שניה לכתר וד' רמז לכנסת ישראל שמאל"ף עד ד' הם עשר, והכתר בקוץ ב' אל בראשית היא מתוייגת, הרי כל אחד ואחד מהבגדים כלולים בו

העשר ספירות, והיה מכוון הכהן להמשיך קדושתו על כל אחד ואחד מהבגדים בשעת לבישתו ואחר לבישתו דרך כלל על הכל, ולזה אמר כתונת בד ילבש, הקדים הקדושה ואח"כ ילבש, ולא אמר ילבש כתונת בד קודש, וה"ה למכנסים ולאבנט ולמצנפת, אלא אמר קודם בכתונת לפי שהיא סמוך לבשרו כמו שאמרנו, וצריך להזהר בכל אותם הדברים שכתב הרב ז"ל וכמו שאמרנו, ואח"כ אמר בגדי קודש הם לכלול בהם הקדושה דרך כלל, ולהיות הכל אחד להורות על היחוד, וכן ד' פעמים בד עם ד' בגדים גימ' כ"ח, יחוד גי' כ"ח, הם ד' בפרט והם כ"ח בכלל, וכן השם ד' אותיות ברחבו ובארכו כ"ח, יו"ד וא"ו דל"ת, ה"א אל"ף, וא"ו אל"ף וא"ו, ה"א אל"ף, הם כ"ח אותיות, וזהו ארך היריעה כ"ח באמה ורחב ארבע באמה, גימ' יחוד, וגימ' כל הכ"ח אותיות כ"ח ח"ל, חיל וכח לעליונים, כמ"ש הזוהר באתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, וכן אמר משה ועתה יגדל נא כ"ח אדני והבן. וכן ל"ב כריכות של אבנט וי"ו כריכות של מצנפת הם מ"ח, כי הוי"ה יש לו י"ב צרופים וכל צרוף ד' אותיות הרי מ"ח, וסימנך מ"ח זה שדי יחזה, ועם ד' בגדים גימטריא בן, והוי"ה במלואו כזה יו"ד ה"ה ו"ו ה"ה גימ' בן, בנים אתם לה' אלהיכם והכל ברמז. ונוהגים בארץ ישראל שעושים תכריכין מפשתן, אולי לרמוז למה שאמ' שהוא רמז לסוד היחוד, וכן רמז שכמו שכהן גדול אינו נכנס לפני ולפנים אלא בארבעה בגדים של בוץ כן המת הוא נכנס לפני ממ"ה. וכבר כתבתי פרשת קדושים פסוק ובגד כלאים, פשתן באתב"ש גימ' ח"י, רמז על התחיה שיקומו בתחיית המתים בתכריכים שלהם, ושם כתבתי שהפשתן קבל עליו ד' מיתות ב"ד, סקילה וכו', וכן המת, סקילה כשמשליכין אותו בקבר, שריפה שהוא נשרף בחום אש של חולים, הרג וחנק ע"י מלאך המות כמו שאמר מלאך המות לרבי יהושע בן לוי אי לאו משום כבוד הבריות הייתי שוחטו שחיטה מפורעת ועכשיו הייתי שוחטו שחיטה מכוסת, היינו הרג וחנק:

פסוק ה

ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים וגו', אמר מאת עדת כי היה מספיק שיאמר מאת בני ישראל ואמר עדת, לומר שיקחו מהכל אפילו מהנשים שהם בכלל עדה, לפי שהאחד היתה לחטאת וכלם צריכים חטוי, והאחד היה שוחד לעזאזל וכלם צריכים ליתן שוחד שאם לא יתן יקטרג עליו, ובסבתו יקטרג על אחרים מאחר שמתחיל לפתוח פיו, לזה יתנו הכל לסתום פיו, וגם שעיר של עזאזל היה לחטא ולנקוי, וכן אמרו בזוהר ז"ל ושעיר עזים לחטאת שוחד לעזאזל לכפרא אנפוי בההוא בכיה דאיהו בכי, כיון דחמי לא אתעבד רעותיה והא למגנא צד צידה, וזהו לשון כפור קנוח. וגם כדי שיהיו כולם כאחד באהבה ובלב שלם כל אחד עם חבירו כדי שלא ימצא מקום לקטרג. וכן אמרה

רבקה ליעקב לך נא אל הצאן וקח לי גו' רמז לישראל שנקראו צאן, ואמרה לו שני גדיי עזים טובים, טובים לך שעל ידיהם תקבל, הברכות, טובים לבניך שע"י יכופרו ישראל, ולזה היו שעירים ולא כבשים, לפי שהוא איש שעיר ולהסיר המשטמה מלבו, וכן ארז"ל ונשא השעיר עליו את כל עונותם, עון של תם שהוא יעקב שנאמר ויעקב איש תם, ולהזכירו האחוה שהיו שנים בשליא והיו בשליא אחת, לזה היו השעירים שנים, שעיר גימ' תקף, לתקוף בו שלא יקטרג, והיו משלחין אותו המדברה, שלא יבא ויאבק כמו שעשה עם יעקב שנאמר ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב, ועיין פרשת וישלח פסוק וישא עיניו וירא את הילדים:

פסוק ו

והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו וגו'. קבלתי מרז"ל שהקרבה זו היא הקרבה לודוי, כי בכאן לא אמר ושחט ואח"כ והקריב אהרן את פר וגו', ושחט את פר וגו' היא הקרבה ממש, אם כן הקרבה זו היא הקרבת דברים, מכאן שהודוי נקרא קרבן, ועל זה אמר הנביא קחו עמכם דברים, בזמן שאין קרבן יש קרבן דברים, כלו' הקורא פרשת חטאת כאילו הקריב חטאת וכן פ' אשם, וכן פרשת עולה, וכן ג"כ וידוי דברים נקרא קרבן אלא בתנאו שאותם דברים יהיו עמכם, לא יהיו מן השפה ולחוץ כמו שאמר ויפתוהו בפיהם, שאומרים חטאנו בפה ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו, שאין פיהם ולבם שוים, וכשאומר חטאתי יהיה החטא נגדו שנאמר וחטאתי נגדי תמיד, וכל זמן שמתודה גחלים אתה חותה על ראשו, ואין לו כח לקטרג, למה וה' ישלם לך ישלימנו, במה על ידי הוידוי, ודוי גימ' כ"ו היינו וה' ישלם לך, ולזה כהן גדול קודם ההגרלה היה מתודה, כדי שיהיה ראוי להגרלה ולא ימצא מקום המקטרג להוציא לעז על הגורל, אבל לא היה מתודה אלא עליו ועל ביתו כדי שיבדל ממנו לבד. אחר ההגרלה היה מתודה על אחיו הכהנים לבד. לומר שכבר יש לו חלק עם ה' ולא יקטרג עליו ועל אחיו הכהנים לבד, ולא היה מתודה על כל ישראל כדי לפתות ולומר שהניח לו מקום לקטרג, אחר שהקדיש פרו והקטיר הקטורת והקריב השעיר של ה' מתודה על כל ישראל, כי נסתם פיו על יד הקטורת, כי הקטורת קושר למלאך המות וכן אמר בזוהר על פסוק ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ושים קטורת מה כתיב ותעצם המגפה, דכפית ליה למלאך המות דלא יכיל לשלטאה כלל, לא למעבד דינא, א"כ מתנהגים עמו ע"י פתוי, ועל זה הדרך ג"כ בודוי, קודם אמר חטאתו שואל מחילה על החטא שהוא בשוגג, ואח"כ אומר עויתי שהוא על המזיד אח"כ פשעתי שהוא על המרד, ולזה היתה עבודת יום הכפורים על ידי כהן גדול. גם היתה על ידי כהן גדול, לפי שהיה נכנס לפני ולפנים לפני מלך, ואין כל

אדם ראוי לזה אלא מי שהוא בן בית ונאה בקומה ובפרצוף ואין בו מום, וכשרואה סמאל שמשרת המלך הוא מתעסק בתקרבתו, כשרואה כל זה מתפתה באיזה דבר שנותנין לו, ולזה היה שעיר ולא פר, גם לפי שלא יזכור עון העגל, גם לפי שהוא איש שעיר, הרי לך טעם למה ג' ודוים ולא היה בוידוי אחד. והשעיר אשר עלה עלין הגורל לעזאזל יעמד חי, ולא היה נשחט שאם היה נשחט, היה נראה כזובח, וזובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, ועוד שמזלו מאדים והוא אוהב הדם ונמנע ממנו שפיכת דם, דם מילה, וא"ת למה נותנין לו שוחד ביום הכפורים שאין לו בו שום שולטנות כמו שאמרו שהשטן עולה שס"ד וימות השנה הם שס"ה, היה ראוי שיתנו לו ביום השולטנות. ויש לומר שאם היו נותנין לו ביום אחר לא היה מתרצה לא בשעיר ולא בקרבן ולא באלף, מלמד קטיגוריא על עם כזה, אבל כשיראה שניתנין ביום שאין לו בו שולטנות ועשו חשבון ממנו אז נסמו עיניו, ולכך שמו סמאל, ומתרצה באיזה דבר, זה קטיגור נעשה סניגור:

פסוק יב

ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח ולא מכל צד אלא מלפני ה, קבלו רז"ל שהוא מצד מערב. ונתן את הקטורת על האש לפני ה', שלא יתן בחוץ ויכניס לפנים אלא לפני ה', לפי שצריך להזות מדם הפר אחת למעלה, ואולי בהזותו למעלה יביט ויסתכל בשכינה ויסתכן מחמלתו עליו צוהו שיתן הקטורת עד שיתמלא הבית עשן, כדי שלא יביט בשעת ההזאה, זהו אומרו וכסה ענן הקטורת את הכפורת ולא ימות, כדי שלא ימות אם יסתכל למעלה. סמים דקה והביא מבית, ר"ת סדום רוצה לומר שכמו שעשה הקב"ה אות בינו ובין העולם שלא להביא מבול לעולם ונתן הקשת לאות כן עשה שלא להביא אש לעולם, ונתן הקטורת לאות, ולזה היה מלח סדומית עם סמני הקטורת, כי הקטורת מסלקת חרון אף מהעולם, וכן הוא אומר ישימו קטורה באפך:

פסוק יד

ולקח מדם הפר והזה וגו'. קבלו רז"ל לפי שאמר והזה מן הדם ואח"כ אמר יזה ז' פעמים, הזאה ראשונה אינה ממנין השבע הזאות, לומר כי המנין אינו נופל אלא בעולם שהוא מחסד ולמטה שמשם נקרא עולם שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה, למעלה הוא אחדות שלימה, כי שלשתם חשובים כאחת, ולזה היה רומז המנין שהיה מונה אחת אחת ואחת הרי שלשה אחדים, לומר שהם חשובים כאחת, והיה מונה אחת ושתים וכו' אחת ושלש כו', לומר שהכינה האצילה ששה בנים ובת, ולזה אומר אחת ואחת בתוספת הוא"ו ולזה אחת תחת עם כולם, וכן אמר דוד לך ה', כלל בו הג' עליונות, ואח"כ אמר הגדולה והגבורה והתפארת וכו' ודע שההזאות היו ז' מדם הפר לפנים בין בדי הארון, ושבע מדם השעיר הרי י"ד, וכן היה מזה על הפרוכת כנגד הארון מבחוץ ז' מדם הפר וז'

מדם השעיר, הרי י"ד שהם כ"ח הזאות, חוץ מהאחדות שהם הראשונות שאינם נכנסות במנין, תמצא רמוז מה שאמרנו, רוחב ארבע באמה שהם הארבעה אחדות, ואורך שמנה ועשרים שהוא מלוי המלוי, כמ"ש לעיל, והיה מערה דם הפר לתוך דם השעיר ומזה על קרנות המזבח שבע פעמים, הרי ל"ה הזאות אחר שהיו י"ד וי"ד, שהם רמז ליד הגדולה ויד החזקה, וז' הרי ל"ה, וכבר ידעת היכן רומז זה, ועם ד' הזאות האחדים גימ' ט"ל, שהוא הוי"ה אח"ד, והכל מאחדות שלימה בשכמל"ו, ט"ל, ל"ט, להעביר לווטין מהעולם. ועוד אם תסתכל במנין שהיה מונה, תמצא ט' אחדים, אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע, הרי ט' אחדים, וכבר ידעת כי סוף המספר הוא ט', כי היו"ד היא בסוד אי"ק חוזרת לאחדים, ואם תצרף שתים שאמר אחת ושתים, תצרף שתים ושלש וד' וה' וו' וז' יעלו הכל ז"ך, ועם האחת הם כ"ח שהיא הנותנת להם כח, ואם תצרף ד"פ ז"ך כנגד ד' הזאות, יעלו ח"ק, ועם הארבעה אחדים יעלה יב"ק, שהם דרך הקו, ה"ס כ"ו כ"א, והבן. בזוהר ודאי כמצליף כניטופין דאצבעא לסטרי כפורתא אדי ואתכוין ושארי לממני אחת אחת ואחת, אחת בלחודא אחת דכליל כולא, אחת שבחא דכולא, אחת דכולא אהדרן לקבלה, אחת רישא דכולא, לבתר אחת ואחת, אחת ואחת, דאינון שריאן כחדא ברעותא דלא מתפרשין לעלמין, בתר דמטא להאי ואחת דאיהו אמא בכולא מכאן שרי לממני בזווגא ומני ואמר אחת ושתים אחת וכו' אחת ושבע, בגין לאמשכא ולנגדא להאי אחת דאיהי אמא עילאה בדרגין דבתרא לאמא תתאה ולאמשכא נהרין מאתרייהו לכנסת ישראל:

ואמר והזה באצבעו ואח"כ אמר באצבעו, שאמר יזה ז' פעמים מן הדם באצבעו, רמז מה שאז"ל על כל הזאה טבילה שלא יטבול אצבעו בדם ויזה באותה טבילה שבע פעמים, אלא לכל הזאה הוא טובל אצבעו בדם, לפי שכל אחת היה לה כוונה בפני עצמה, ואולי אלו הד' הזאות הם רמז לאבי"ע, כי כל אחד יש לו שלש עליונות שהם חשובים כאחת וז' בנים, והז' הזאות שעל המזבח הם כנגד הז' נערות הראויות לה, והבן:

פסוק טז

וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל. הזאה זו היתה לקנח עון העגל, שע"ז מטמא כנדה, ומפשעיהם לכפר על מכירת יוסף שפשעו בו, וכשחרב בהמ"ק שלא היה כפרה על עון זה, נהרגו עשרה הרוגי מלכות, לכל חטאתם הם שאר עונות שהם בערך אלו נקראים חטאות, וכן יעשה באוהל מועד, היא ההזאה שהיתה על הפרוכת מבחוץ, השכן אתם בתוך טומאתם, שהוא בין שני דמים דם הזיה של לפנים שהיתה בין בדי הארון, ודם הזיה של חוץ שהיתה על הפרכת, זהו השכן אתם בתוך טומאתם, כי הדם נקרא טמא

שנאמר נגואלו בדם, ואע"פ שזה הדם הוא דם חללים בערך הי"ת דם הבהמה הוא טמא, ועכ"ז שוכן אתם. והוצרכו בכל שנה על אלו, לפי שארז"ל על פסוק וביום פקדי אין לך פורענות באה לעולם שאין בה קצת מעון העגל, ועל מכירת יוסף הנה הנביא צועק ואומר על מכרם בכסף צדיק וגו':

פסוק יז

וכל אדם לא יהיה באהל מועד. אמרו במדרש וכל אדם אפי' המלאכים כמו שנאמר ודמות פניהם פני אדם, לא יהיה, וטעם הדבר הוא שאין ראוי להכנס פתאום אפי' לביתו וכ"ש לבית חבירו וכ"ש לבית מלך, כי ודאי חייב מיתה, ולזה היו הפעמונים שהיה כמו נטילת רשות, וביום הכפורים לא היה לובש המעיל שיש בו זהב שהפעמונים היו זהב, או כמו שאמר במדרש שאין קטיגור נעשה סניגור, או מטעם אל תתהדר לפני מלך, כדי שלא יסתכן מהמלאכים שהיו שם, לזה אמר וכל אדם לא יהיה אפילו המלאכים, ויתכן לזה אמרו במדרש אמר רבי אבהו הקב"ה כבודו נכנס עמו ויצא עמו:

עוד במדרש וכל אדם, וכהן גדול לא אדם היה. אמר רבי פנחס בשעה שהיה רוח הקודש שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים שנאמר כי שפתי כהן ישמרו וגו' כי מלאך ה' הוא, הוא מלאך ולא אדם. וכתב. ריקאנטי ז"ל כל זה כדי שיתיחד עבד עם אדוניו ביחוד בלתי אמצעי אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם, ובענין דנטיל ברכאן בחשאי, כי אין הברכה מצויה אלא בדבר הצנוע ע"כ:

פסוק יח

ויצא אל המזבח וכפר עליו. מה כפרה שייכא במזבח, ונוכל לומר שלשון כפרה הוא לשון קנוח, כי אולי נגע בו אדם טמא בלא ידיעתו, כי מזבח זה הוא מזבח הזהב שהוא מזבח הקטורת, כי מזבח העולה אי אפשר להיותו טמא לפי שאש תמיד תוקד על המזבח והאש מטהרת, משא"כ במזבח הזהב, וכן מזבח העולה לא היה חלול אלא מלא אדמה שנאמר מזבח אדמה וגו', אבל מזבח הזהב היה חלול שנאמר את גנו, והוא מקבל טומאה מחללו, ולזה צריך כפרה וטהרה:

פסוק יט

וטהרו וקדשו מטומאות בני ישראל. כתב הרב מנחם רקאנטי ז"ל, המזבח העליון שהוא רצון הוא לפני ממש, וצריך לכפרה בשביל עונותיהם של ישראל. ודע כי על כן נקרא יום הזה יום הכפורים לא יום כפרה, כי מיעוט כפורים שנים, כפרת כ"י של מעלה שנטמאת בעונותיהם של ישראל, וכפרת ישראל של מטה, וכן הוא אומר ובפשעכם שולחה אמכם, ועל כן כתיב כי ביום הזה יכפר עליכם, אכפר לא כתיב אלא יכפר, ר"ל

כי עם היום הזה הנקרא תשובה יכפר הידוע, סוד זה יבין כמה גדול כח התשובה וכמה שלימות מתקן ע"כ:

פסוק כ

והקריב את השעיר החי. וחזר ואמר וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי, ונקוד קדמאה החי בסג"ל קמ"ץ, תנינא החי פת"ח פת"ח, לומר שכל זמן שהיה עומד לפני ה' היה מתוסף בו חיות כאמרו יעמד חי, אבל משמתחיל לסמוך ידיו עליו הוא פוחת והולך מחיותו, ולזה בפת"ח כי הפת"ח הוא עבד. ובזוהר אמר על השעיר החי, החי דייקא לאכללא ההוא דלעילא ע"כ. א"כ לזה אמר שני פעמים החי, ולזה השני מוטעם זרקא, על ראש השעיר החי הידוע, והוא עבד:

פסוק כא

והתודה עליו את כל עונות בני ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם. והודוי לא היה כך, כי קודם היה מתודה על חטאים והיה אומר חטאו עוו פשעו, יובן זה ממה שארז"ל על פסוק נשאת עון עמך ארז"ל כשבא יום ראש השנה שהוא יום הדין בא השטן שנאמר ויהי היום ויבאו בני האלהים להתיצב על ה', שהם מלמדים חובה, ויבא גם השטן בתוכם להשטין על ישראל ואומר רבש"ע כמה זדונות כמה פשעים כמה מרדים עשו ישראל, אומר לו הקב"ה ולא עשו ג"כ מצות וכמה זכיות, אומר העונות הם יותר על הזכיות יעלו למשקל ומשים הזכיות בכף מאזנים והעונות בכף שנייה, וכשרואה הקב"ה שכף העונות מכרעת מכה בה שתעלה למעלה ומכרעת כף הזכיות זהו נשאת עון עמך שנושא אותו למעלה. וא"ת משוא פנים יש בדבר, אלא הקב"ה יודע שלא עשו אלא מאונס היצר והם קרובין לאנוסים, כמו שאמר ולך ה' חסד וכו', וזה שאמר לוקח מעונות הגדולים ומביא ראיה מפסוקים כסית כל חטאתם, היל"ל כסית כל פשעיהם, אלא כמ"ש, בערך השטן נראה לו שהם גדולים, אבל הקב"ה שיודע שאנוס ליצר, בערכו הם חטאתם, אומר השטן יש כמה אבק רבית ואבק לשון הרע, עד שהולך להביא לוקח הקב"ה מאותם עונות הגדולים והכבדים ומכסה אותם תחת כסא הכבוד, שנאמר כסית כל חטאתם סלה, ואם יביא מה שיביא א"א להכריע כף העונות, א"כ מגמת פניו הם העונות הגדולים, ומניח הקטנים לבסוף להכרעה, לזה היה הכהן מתודה על הפשעים קודם שהם מגמתו ואח"כ על החטאים שלא יכריעו:

או נאמר ג"כ, שהיה מתפלל על ישראל שיעשה להם זדונות כשגגות כמו שארז"ל על משה שאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב, עשו אלהי זהב וקורא אותו חטא, אלא התפלל עליהם שיעשה להם זדונות כשגגות. עוד נאמר לכל חטאתם בסוף, לפי שרוב העולם נכשלים בהם, כי מי הוא שיודע רבו ומכוין למרוד בו,

ולזה אמר לכל חטאתם, ר"ל על הכף הם חטאים, לפי שהם בשוגג, ואמר דוד שגיאות מי יבין, לא אמר מי יודע אלא יבין, שאם שנודע לו ששגג עשה לו הבנה, לומר אולי היה כך אולי לא היה או לא היה בו שעור ומבקש טענות, וזה יותר חמור מן המזיד. והכהן היה אומר חטאתי עויתי פשעתי, מקדים החטא, לומר שכל מה שעושה לפי שקורץ מחומר הוא כמו אנוס, ולזה מקדים חטאתי עויתי פשעתי, כלומר אע"פ שעויתי ופשעתי אינו אלא שוגג לפי שחטאתי:

ונתן אותם על ראש השעיר, איך שייך נתינה בעונות, הוא שעבר עבירה אחת קנה לו קטיגור אחד וכל אותם קטיגורים היה הכהן בכח השם שהוא שם מ"ב שהוא שם הגבורה מתגבר עליהם וכופתם ונותנם על ראש השעיר ולזה היו עושים סוכות ומשימין בהם מאכל ומשתה ואומרים לו הרי מאכל וכו, לפי שהיה נושא השעיר על כתפו, שהשעיר לא היה יכול להלוך מרוב העונות, שהם אותם קטיגורים שהיו חלים ובאים על ראש השעיר בעל כרחם בכח השם, וג' פעמים היה מזכיר כהן גדול את השם, ובפרט על שעיר המשתלח, אחד כדי שיהיה לו כח אותו האיש הנושאו לישא אותו, ולא יצטרך לאכול, כמו שאמרו בגמרא שעושין לו סוכות ואומרין לו הרי מזון הרי מים, ואמרו שמעולם לא נצטרך אדם לכך. ולא היו עושין כן אלא כדי שייטב לבו שאינו דומה מי שיש לו פת בסלו וכו', ואחד כדי שיוכל השעיר לסובלם, ואחד לכפות כל אותם מקטרגים על השעיר ועל זה היה שעיר ולא בהמה אחרת לפי שהוא איש שעיר, שבכל שער ושער תלויים כמה גרדינין, ולזה ונתן אותם ולא פירש מי הוא הנותן, ושלח ביד איש עתי, כמו ותעבור המנחה על פניו:

ביד איש עתי. כתב החזקוני שנמצא במדרש עתי שהגיע זמנו ועתו למות תוך אותה שנה, שהנושא השעיר אינו משלים שנתו, לכך בוררים אדם שהגיע זמנו למות שהיו יודעים בחכמת המזלות ע"כ:

פסוק כב

אל ארץ גזרה. במדרש שמא תאמר מעשה תהו הם ת"ל גזרה, אני גזרתי אין לך רשות להרהר. ושלח את השעיר במדבר, במשנה ביומא מה היה עושה חולק לשון של זהורית חציו קושר בסלע וחציו בין קרניו ודוחפו לאחוריו ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה איברים איברים, קשירת לשון של זהורית רמז לקשירת לשונו של שטן והוא הזהורית שהוא מאדום. והוא הדילטור על ישראל ומתלבן שנעשה מלמד סניגוריא על ישראל, ותרגם יונתן בן עוזיאל ויתן יתהון בשבועה חמירא ומפרשא ובשמא רבא ויקירא על ריש צפירא ויפטר בה גבר דמזמן למהך מן אשתקד למהך למדברא דהוה בית חדודי ויפטר

ית צפירא למדברא דצוק ויסיק ית צפירא על טורא דביה חדודי וידחיניה רוחא זיקא מן קדם ה' וימות:

פסוק כט

והיתה לכם לחקת עולם בחודש השביעי בעשור לחודש תענו את נפשותיכם וגו'. צוה הקב"ה בעינוי בחודש הזה, לפי שבתשרי נברא העולם, וכן אותיות בראשית בא תשרי, ופירוש תשרי כמו תשרי ותשבוק, שהוא לשון סליחה כפרה, ואדם הראשון נברא בתשרי וחטא ונכנס לדין ויצא בדימוס פירוש בנצוח) שנתכפר לו חטאו, וכבר אמרנו כוונת הבריאה שיהיו כמלאכים בארץ, אע"פ שיהיו בחיריים פירוש בעלי בחירה ולפי שחטא ולא נעשה רצון הבורא ב"ה צוה שיום בשנה נהיה כמלאכים ובזה תתקיים הכוונה שיום בשנה חשוב שנה, ונלמוד מהמרגלים שנאמר יום לשנה ומדה טובה מרובה ממדת פורענות. וכן במסכת חגיגה אמר על רב אידי דהוה אזיל ג' ירחי בארחא והוה קרי יומא חד והדר אזיל ג' ירחי בארחא והוה יתיב בביתיה יומא חד והוו קרו ליה רבנן בר בי רב דחד יומא עד דאמר להו רבי יוחנן במטותא מינך לא תעניש רבנן, נפק ודרש ואותי יום יום ידרשון וכי ביום דורשין ובלילה אין דורשין אלא לומר לך כל העוסק בתורה יום אחד כאילו עסק כל השנה כולה, וכן בפורענות הוא אומר כמספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה, וכי ארבעים שנה חטאו והלא ארבעים יום חטאו, אלא לומר לך שכל העובר עבירה יום אחד בשנה ואינו חוזר בה מעלה עליו הכתוב כאילו עברה כל השנה כולה ע"כ. לזה צוה הקב"ה שיום בשנה נהיה כמלאכים בלא אכילה ולא שתיה ובלא שנאה ותחרות, ובזה תושלם הכוונה האלהית, ועל זה צותה התורה בהרבה מקומו אשר אנכי מצוך היום, וידעת היום, שהוא על היום הידוע שהוא יום כפורים:

עוד טעם העינוי ביום זה, הוא ידוע, כי סוד כפורים בלשון רבים הוא רמז על כנסת ישראל שעולה להתחבר עם אמא עילאה, להביא טרף לביתה וחוק לנערותיה, וזהו לשון חקה שאמר והיתה לכם לחקת. ר"ל בשבילכם לחקה להביא לכם מזון, כי לשון חקה הוא לשון מזון, כמו הטריפני לחם חקי, מעולם העליון זהו לחקת עולם, שמשם בא המזון לעולם, בחודש היא כנסת ישראל שבה מתחדש הכל, השביעי הוא שבת הגדול שהוא יום השביעי מהיסוד ולמעלה, והוא שביעי שמשם בא שובע לעולם, והיא כלולה מב' ראשונות ששלשתם חשובים כאחת, וזהו בעשור ולא בעשירי שהוא עולם הזכר שמשפיע ואינו מקבל ולפי שהכתר הוא נעלם, לזה אמר בעשור ולא בעשירי, תענו את נפשותיכם, שעוה"ב שהוא שבת הגדול אין בו לא אכילה ולא שתיה, וזהו סוד ה' ענויים,

והם ששה אלא שהשתיה בכלל אכילה, לומר שהשש מדות הם אותו יום בלא השפעה עד שתקבל כנסת ישראל השפע ובירידתה תתן שפע לכל העולמות כולם, ה' עניים, אכילה כנגד אברהם שהיה מאכיל לכל בני עולם, שתיה כנגד יצחק, שהשתיה היא מרוב החמימות, ונאמר ויתפרו עבדי יצחק וימצאו באר מים חיים, והשתיה בכלל אכילה, לומר שאין לדין יום זה פתחון פה, בסוד ויעקד את יצחק בנו והרחיצה נגד התפארת שהוא הצער הגדול שמושך מימי הרחמים ומימי החסד, וע"ז רמזו ז"ל המלך והכלה ירחצו את פניהם, אבל לא אחר כי אין להשתמש בשרביטו של מלך, וסיכה נגד נצח, שהוא ענף החסד ומושך השמן מחכמה ע"י זקן אהרן, ונעילת הסנדל הוא נגד ההוד, שנאמר והודי נהפך עלי, ותשמיש המטה נגדי היסוד שע"י הוא החבור לכ"י, וזהו תענו את נפשותיכם לא אמר נפשיכם אלא נפשותיכם, ואת לרמוז לשש מדות ונפשתיכם מלשון פושו שהוא תרגום פרו, שעל ידיהם בא השפע לעולם ולהם נרמז, וכל מלאכה לא תעשו, ששובתים הכל עד שתעלה שבת לשבתון, אח"כ אמר והיתה זאת לכם שהיא כ"י תהיה לכם לחקת עולם, שהביאה מזון לכל העולמות קודם אמר והיתה לכם. לא אמר זאת לפי שהיא עולה ומקבלת בחשאי, אבל אח"כ בירידתה אמר והיתה זאת לכם. לזה צותה תורה להתענות ביום זה לפי שהפרנס הגדול עולה להביא פרנסה לעולם, וכל האוכל ביום זה הוא נהנה מן הקליפות שכבר נשלם המזון, שנאמר עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, מרשית כתיב חסר, הן אותיות מתשרי. ודוק באומרו מראשית השנה בה' הידיעה ועד אחרית שנה בלא ה', לרמוז לשכינה עילאה ולשכינה תתאה שמתחברות שתיהן ומתקבלת ברתא מאימא ונותנת שפע לכל העולמות, ולזה הם ה' עניים וה' תפלות, לרמוז לחבר ה' לה', ולזה אומרים ז"פ. אחר נעילה ה' הוא האלהים, בגימ' עם ג' מלות קבל, שנותנת שפע לכל אחת ואחת ואומרת קבל:

ובזוהר ז"ל ועל דא ביומא דכפורא דאיהו קנוח לכל חובין ונקיות דלהון בגין ישראל לנקאה גרמייהו ולמהך מערטלי רגלין כמלאכי עילאין. חמש עניין בגין לאסתייעא מחמש סטרין עילאין דיומא דכיפורי אפיק לון ואינון תרעין דיליה ואי שתיה קא חשיב דאיהו מסטרא דיצחק הא שית, ואע"ג דבכלל אכילה איהו וכדין אינון שית, וענויא בתראה תשמיש המטה איהו ובדרגא שתיתאה שכיח ולקבליה אנן עבדין ענויא דא ע"כ:

פסוק ל

כי ביום הזה יכפר וגו' מכל חטאותיכם, לא אמר מכל עונותיכם או מכל פשעיכם, כמו שאמר והתודה עליו את כל עונות בני ישראל ואת כל פשעיהם, לפי שהזדונות נעשות כשגגות אחר שנעשה סדר עבודה:

פסוק לג

וכפר את מקדש הקודש וגו', כאן רמוז הה' הזאות, וכפר את מקדש הקודש אלו הב' הזאות מדם הפר ומדם השעיר שהיה מזה לפנים בין בדי הארון, ואת אהל מועד אלו ב' הזאות מדם הפר ומדם השעיר על הפרוכת, ואת המזבח זו הזאת ערוב דם הפר ודם השעיר, ומזה מהם על טהרו של מזבח, ועל הכהנים ועל כל עם הקהל, כאן חזר דרך כלל ורמז על ג' ודוים, על הכהנים זה ודויו ראשון שהיה מתודה עליו ועל ביתו שנאמר וכפר בעדו ובעד ביתו, ועל כל עם זה וידוי אחיו הכהנים, שעם הכהנים נקראים עם, שלא היו מתכפרים בשעיר אלא בפרו של אהרן כדאיתא בשבועות פרק א', קהל יכפר, זה וידוי שהיה מתודה על השעיר בלשון כל ישראל, וקבלו רז"ל שעשר פעמים היה מזכיר שם המפורש, ג' על כל ודוי בג' וידוים, ואחד בגורל שהיה אומר לה' חטאת, וכן קבלו בנוסח הודוי שכך היה אומר אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי, אנא ה' ולא יאמר בשם, שנראה כמשביעו ומכריחו, כפר נא לחטאים ולעונות ולפשעים שחטאתי ושעויתי ושפשעתי אני וביתי ככתוב בתורת משה כי ביום הזה יכפר עליכם לפני ה', זהו נוסח הודוי ויש לדקדק באומרו אנא השם חטאתי, מי אמר לו שחטא בשלמא אנא ה' כפר נא שואל בבקשה שיכפר לו, אבל אנא ה' חטאתי מי אמר לו שחטא. אבל הכוונה על חטא הקדמוני של אדם הראשון, שכל הדורות היו בכחו, ובחטאו חטאו כל הדורות, והוא היה סבה להמשך הערלה והגביר היצר, וזהו אומר אנא ה' חטאתי, לומר שמוכרח אני, וזה הוידוי שלו שהיה מתודה על פרו, היה אומר ג"פ ה', אולי שהיה מכוון לג' ראשונות שחטא אדם עלה למעלה שחטא במעשה ובמחשבה, וכן הסכימו רוב המפרשים ומהם בעל המערכת, ורבי יהודה חייט ז"ל, ודוי ראשון שהוא ודוי של כהן גדול הוא רומז לג' ראשונות, ושם הוא רמוז הכהן הגדול שנאמר והוא כהן, והוא דייקא ושלשתם חשובים כאחת, ולזה היה על פרו לרמוז לשור שהקריב אדם הראשון, והכוונה היא לומר שאם חטא כבר התודה ועשה תשובה והקריב קרבן, והוא אינו צריך כפרה, אבל אני צריך כפרה, אנא ה' כפר נא לחטאים שחטאתי, כי אני בתחלה כמו אנוס הואיל ובאתי וקורצתי מחומר, ולזה אומר חטאתי ואח"כ כשבא יצה"ט ולמדתי בתורה וחטאתי, ודאי אותו חטא נחשב לי במזיד, ובפרט כשהגעתי לשנת הארבעים, שבן ארבעים לבינה, ונתוספה לי דעת ובינה ודאי זה החטא שחטאתי אחר הארבעים שנה הוא כמו מרד, זהו ושפשעתי, ובודוי שני שהיה מתודה על אחיו הכהנים היה מכוון לג' גנ"ת, כי הגדולה היא כהן, והגבורה היא כמוסה בגדולה, והיה מתודה ג"כ על פרו שהוא פר בן בקר, פר רמז לגבורה, בן בקר רמז לגדולה שנאמר ואל הבקר רץ אברהם, והיה מכוון ג"כ אל

התפארת נקראת ב"ן במלוי כזה, יו"ד ה"ה ו"ו ה"ה גימ' בן, א"כ הרי רמז הג' פר בן בקר, לזה היה מזכיר שלשה שמות בודוי של אחיו הכהנים, ובכ"ד מקומות נקראים הכהנים לוים, שנאמר והכהנים הלוים ומדתם היא בגבורה, לזה היה מתודה על פרו, ובודוי שהיה מתודה על ישראל על השעיר לא על הפר שלא להזכיר עון העגל, אלא על השעיר לכפר על עון וישחטו שעיר עזים, ולפי שבני לוי לא היו בעון העגל היה הודוי שלהם על הפר, והיה מכוין בודוי לנצח והוד ויסוד שהוא יוסף שחטאו במכירתו, וכשהיה משליך הגורל והיה אומר לה' חטאת היה מכוין בכל העשר, ולזה היה אומר בלמ"ד לה' שהוא מגדל הפורח. וכן מצאתי כתוב שהכהן היה מכוין בכל ודוי וודוי לכל העשר, והיה אומר אנא ה' בגימ' אני והו והבן, שהוא ראש וסוף. ואני מעיד שבא אדם אחד מא"י והיה בידו מחזור כתיבת יד וראיתי שם כתובים עשר הויו"ת כל אחת בנקוד בפני עצמה, ולא היה לי פנאי להעתיקם כי הלך לו מיד. ורבינו בחיי ז"ל כתב בשם הרב רבו הר"ש ז"ל, שהשם שהיה מזכיר הוא שם מ"ב, כי יום הכפורים הוא רחמים בדין, וכתב עוד יש מן הגדולים שדעתם כי השם המיוחד היה מזכיר, ורבינו סעדיה גאון מכללם:
וכפר את מקדש הקודש. כאן רמוז כל מה שעשה, וכפר את מקדש הקדש ההזאה של פנים, ואת אהל מועד היא ההזאה שעל הפרכת, ואת המזבח זה ההזאה שעל המזבח, ועל הכהנים הוא על ודוי שלו ושל אחיו הכהנים, ועל כל עם הקהל זה ודוי שהיה על כל ישראל:

פרק יז

פסוק ב

דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל, אחר שצוה על כפרתו של עולם ועל הנקוי מהחטאים והעונות והפשעים שלא יצטרכו לנקות בגלגול כארז"ל, צוה ג"כ על נקוי המגולגלים ולהתם גלגולם ולקרבם, שאין הב"ה חפץ בהשחתת מעשה ידיו, וכבר כתבנו פרשת נח שמאדם ועד נח לא הותר להם אכילת הבהמות, שנאמר ואכלת את עשב השדה, ומנח ואילך הותרו הבהמות להביאם מגלגול בהמה לגלגול אדם, ועתה צוה להתם גלגולם ע"י קרבן, ולכוין להם, ולזה צוה לאהרן ולבניו ולכל בני ישראל זה הדבר אחר צוה ה' לאמר, בדבור ובאמירה, כלו שיכוונו בכונה בדבור ובאמירה להכניסם ולקרבם ולהתם גלגולם, לכל אותם הדורות, ובפרט לדור המדבר, המה ראו מעשה ה', ואמרו זה אלי ושמעו קולו של הקב"ה במעמד הר סיני, ולזה אמר איש איש מבית ישראל אשר ישחט וגו' ואל פתח אהל מועד לא הביאו, דייקא, להקריב קרבן לה' לפני משכן ה', להצילן מאותן רוחין ולילין, דם יחשב לאיש ההוא, כאילו שפך דם, ונכרתה הנפש

ההיא מדה כנגד מדה, הוא לא רצה לקרב הרחוק, הוא יתרחק, למען אשר יביאו וכו' והביאום לה', דייקא, וזבחו זבחי שלמים, להשלים ולהתם גלגולם, לה' אותם דייקא, ולא יזבחו עוד, שהיו נובחים לאותם שעירים אשר הם זונים כמו ניזונים שהיו תחת כחות הטומאה ונזונין מהם, ומכאן ואילך חקת עולם, כ"י שנקראת חקה ונקראת זאת היא תהיה להם, לדורותם לדירתם, להיותם מסתופפים תחת כנפי שכינה והיא תנהיגם ודרה עמהם ולא תעזבם:

פסוק י

איש איש מבית ישראל ומן הגר הגר וגו' כי נפש הבשר. הי"ל כי נפש כל בשר כמו שאמר בציווי כי נפש כל בשר, כי הבשר אין לו נפש, ועוד אומרו ואני נתתיו לכם על המזבח וגו', אם הוא על המזבח אינו לכם. ועוד אומרו כי הדם הוא בנפש יכפר, הי"ל על הנפש יכפר, ועוד מה נתחדש עתה שאמר על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לח תאכל דם, מהו על כן, ומהו כל נפש מכם. אלא ידוע הוא שסוף הגלגול הוא בבהמה טהורה, ולזה היה הדם נזרק על המזבח, לעלוי הבהמה, ולעלוי נפש המביאה, ואם יאכל הדם מונעו להשלים גלגולו שהחזירו להתגלגל עמו אם יצטרך גלגול, ולזה אמר ונתתי פני בנפש האוכלת, שערב נפשו עם הדם שהוא גם כן נפש, וזהו כי נפש הבשר בדם הוא, לזה והכרתי אותה מקרב עמה, מדה כנגד מדה, הוא לא הניחה להשלים גלגולה ולהתקרב לעמה, ג"כ הוא לא יתקרב אלא יכרת:

פסוק יא

ואני נתתי לכם. התרתי לכם מאכל הבהמות כדי שחלק אותה נפש הבהמית יהיה לו חבור וחלק עם נפש הבהמית שבכם, כדי שיזרק דם הבהמה ויכפר ג"כ על נפשותיכם, על אותו חלק נפש הבהמית שבכם, זהו שאמר על כן אמר י לבני ישראל, לומר אע"פ שהצווי היה לבני ישראל ולגר עכ"ז אינם שוים, שהישראל יש לו נפש עליונה נפש אלוה ממעל, ואם יאכל דם תהיה במדרגה התחתונה ותהיה לנפשו ירידה, לזה אמר על כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם. מכם דייקא, שיש לכם נפש עליונה לא תאכל, אבל הגר הגר שאין לו נפש עליונה כי לזה נקרא גר צדק שאין לו עלייה יותר מצדק, כמו שאמר בזוהר על פסוק ואתם ידעתם את נפש הגר, לזה אמר לא יאכל דם, והזהיר גם כן על דם חיה והטעינו כסוי לפי שלא נתקרב גלגולו, שהוא עדיין חוץ שהוא עם חיות השדה בחוץ, לזה צריך כסוי שהיא קבורה, לומר שלא נתקרב גלגולו אלא גלגולו רחוק ואם יאכלנו הוא נעשה חלק ממנו ועדיין לא הגיע זמנו ומסבב לו הכרתה שצריך להחזירו, לזה כל אוכליו יכרת כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, ואומר לבני ישראל

דייקא, שעל ידה הם מתקרבים הנפשות או מתרחקים שיש להם נפש כמ"ש משא"כ בגר:

והרמב"ן ז"ל כתב כמה טעמים באיסור הדם, והאחד מהם מפני שהוא נפש והקב"ה לא התיר את הנפש, שכן מצינו באדם הראשון שנאסרו לו כל בעלי חיים ולא הותר לו אלא העשבים והפירות, עד שבא נח והותר לו בעלי חיים, לפי שלא נצולו אלא בזכותו ולא הותר לו אלא הגוף דוקא לא הנפש, ואכילת הנפש עומדת באיסור הראשון ועוד כתב טעם אחר מפני שהדם היא נפש הבהמית ואין ראוי לנו שנערב טבעם בטבענו שאנו מקבלי התורה צריכים שנהיה זכי הגופים ראוים לקבל המושכלות ונצטוינו שנגדל טבענו להיותו רך ורחמן ולא אכזרי, ואילו היינו אוכלים הדם היה מוליד בנפשנו אכזריות וגסות וקרוב שנהיה כנפש הבהמית, כי דבר הנאכל ישוב בשר בגוף האוכל ויוליד לו טבע כיוצא בו, ואין הדם כשאר מאכלים שישתנה בעיכול לכך אמר כי נפש כל בשר בדם הוא, ואין ראוי לנו שנערב הנפש הנכרתה בנפש המתקיימת אלא שתהיה לכפרה על המזבח ע"כ:

פרק יח

פסוק ב

וידבר ה' וגו' דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם. לפי שרוצה להזהירם על העריות וקשה עליהם לפרוש, כמו שארז"ל על פסוק בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו, לזה איים עליהם ואמר אני ה' אלהיכם וחייבים אתם לקבל מה שאני מצוה. וכן כתב רבינו סעדיה גאון ז"ל אני ה' אלהיכם קבלו עליכם מצותי, ולזה אמר איש איש ב"פ שיגבר על יצרו, כמאמרם ז"ל על פ' אשרי איש בעודו איש. עוד אמר ב"פ איש לפי שמזהירם על הבועל והנבעל. עוד אני ה' נאמן לשלם שכר, אלהיכם להעניש על העובר, וכן בכל מקום אני ה' אלהיכם. עוד אמר אני ה' אלהיכם, ומאחר שאני ה' אלהיכם אתם חיים וקיימים שנאמר ואתם הדבקים וגו', לזה כמעשה ארץ מצרים לא תעשו שאם תעשו כמעשיהם אתם נכנסים תחת ממשלתם והם בורות נשברים אינם חיים וקיימים, ואני נתתי לכם המצות כדי שתהיו קיימים לעולם, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, לא אשר יעשה אותם למען יחיה בהם, שנראה שהוא שכר ויהיה נראה כעובד על מנת לקבל פרס, אלא אשר יעשה אותם ויחיה בטבע, וידוע הוא שמצות עשה הם רמ"ח כנגד רמ"ח איברים, כשעשה המצוה עשה אבר רוחני כנגדו עד שמשלים רמ"ח איברים רוחניים, ונעשה אדם רוחני שאינו מת לעולם, שאין המות שולט אלא בגוף שהוא גשמי. ולא עוד אלא שע"י איברים הרוחניים מביא אורה וחיים ושפע לאיברים הגופנים, לפי

שע"י נעשו הרוחנים ולזה כמה צדיקים אחר מיתתם היו כמו שהם חיים, כמו מעשה דאחאי בר יאשיה במסכת שבת (דף קנ"ב:) וכמעשה דר' אלעזר בר רבי שמעון ע"ה דהוה גני בעליתיה י"ג שנין א"כ וחי בהם בטבע, וזהו אמרו את משפטי תעשו כאילו אתם עושים אותם, ואת חקותי תשמרו ללכת בהם שתהיו כמו המלאכים שהולכים ובאים לפני, כמו שנאמר ונתתי לך מהלכים בין העומדים, ויהיו לכם המצות כמו כנפים כדי לעוף בהם כמו המלאכים שנאמר ובשתים יעופף, אני ה' אלהיכם, כמו שאני אלוה על המלאכים:

פסוק ו

איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו. שאר הוא מילה שעל ידו יש לו השארות בעוה"ז ובעוה"ב, בעוה"ז שעל ידו קיום המין, ובעוה"ב שעל ידו אנו זוכים לעולם הבא, וזהו שאומר בברכה וחק בשארו שם, ח"ק בגימ' גיהנם, לומר שע"י יורד לגיהנם אם ח"ו עשה בו זנות ואם לא עשה בו שום עבירה זוכה ע"י לעוה"ב, זהו להציל ידידות שארנו משחת למען בריתו וכו', שאר גימ' ת"ק, לומר שהוא הולך בסיבתו לעולם אחר חוץ מזה העולם שהוא מהלך ת"ק שנה, זהו שאר ת"ק א', אחר, ארוך, שהוא עולם שכולו ארוך, שיש שם השארות, לא כמו זה העולם שהוא כלו נפסד, וצוה כאן שהשאר שהוא האבר שעל ידו בא השארות לעולם שלא יקרב לגלות ערוה, ערוה ר"ע ו"ה, שח"ו גורם שמביא הקליפות שהם ר"ע עם ו"ה, ומחבר רע עם טוב, גם ר"ע ו"ה כמו רעך ורע אביך, וכתיב ערות אביך בת' לומר שגורם ח"ו פרוד, ונרגן מפריד אלוף:

עוד שאר בשרו רמז על חטא אדם הראשון שאכל מן השירים ממה שנשאר בידה, כמו שארז"ל סחטה ענבים ונתנה לו, שהפרידה היין מן הענבים, ומה שנשאר בידה היינו השמרים נתנה לו, ולזה נאסרו הקרובים. והרב רבי יהודה חייט ז"ל האריך בשער ההריסה, וזה קצור דבריו. ועוד אגלה אזנך בפגם הגדול אשר עשה אדם הראשון בחטאו והעונש המגיע אליו בעבורו, כי הוא נברא בדייקן של מעלה, וכמו ששם אין פרוד בין אח ואחות וכל שאר העריות כי אין שם ערוה ופרוד כי הכל אחדות ואחוה, כך היה ראוי להיות באדם לולי הפרץ שעשה, כי בעבורו נצטוה בעריות, והביא ראיה מהתיקונים מתיקון י"א בסוף דבריו, ומפני שאין למעלה קצוץ ופרוד לזה אין ערוה בין בת ואח ואחות למעלה, ועון אדם גרם כל זה דלא יהא בדיוקנא דא מפני שהוא חטא באותה מדה שהוא שעור דעריין, וגם העריות האסורות למעלה הם אחדות שלמה, ולמטה הם בקליפות, ונקראו עריות על שם שמגלים חובותיו של אדם לפני הקב"ה כי ער הוא מלשון גלוי כמו ערו ערו עד היסוד וגו', ומפני שהתשמיש שהוא חול לגבי אדם מאחר שחטא,

והוא נעשה ע"י אות ברית קדש, מן הראוי שלא להשתמש בו כי אם בלילי שבתות כדי שלא לעשות מהקדש חול, ובליל שבת היא בכחו, והתשמיש אזי הוא קודש, כי ימי החול אשר הם הקליפות ספו תמו ביום השבת, וזהו סוד עונת ת"ח מליל שבת לליל שבת, ומי שמשמש מטתו בימי החול ההוא בן דאוליד הוא צדיק ורע לו מפני שעשה מקדש חול שנשתמש ע"י ברית קדש בחול ע"כ. א"כ ע"י חטא אדם נאסרו העריות כי קודם לא היה איסור ערוה וכן ארז"ל ראויה היתה לו בתו לאדה"ר אלא שעשה חסד עם קין ונתנה לו, שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה, ולזה נשא יעקב ב' אחיות שהוא תקונו של אדם, וגם השבטים נשאו תאומתם שנתקן החטא, לולא שחזרו ועברו כאדם ברית בעשיית העגל, ולזה התחיל ערות אביך וערות אמך לא תגלה, כלומר אם אתה תקרב אל ערוה מן העריות אתה מגלה ערות אביך הראשון שהוא היה סיבת ריחוקם ועשה העריות בי"א פרשיות כנגד ו"ה, ולזה אמר אמך היא לא תגלה ערותה והבן. וכאן רמוז חטאו של הבל באומרו ערות אחיך, שהיה חטאו כחטאו של אדם, וכן כתב הרב רבי יהודה חייט ז"ל, שחטא האב והבן שוים במחשבה ובמעשה ובאו בג' גלגולים כחז"ל, לתקן מה שעוותו, ואז תדע כי משה הוא עצמו הבל, ותדע למה נתנה תורה על ידו, והאריך בזה והביא ראיה מהתיקונים ע"ש:

והרב מנחם רקנאטי ז"ל כתב, ויש מן האחרונים שאמר בסוד העריות, כי הטעם הוא כטעם סוד העבור, שלא יכרת שם המת ממשפחתו, וראה השי"ת ברוב חכמתו איזה מקום מנוחתו ואסר לקרוביו, כי לפעמים יבא בזכר ואם לא זכה יבא בנקבה, ושמא יבא על אביו ובנו ואחיו ודודו, וזה טעם ערות אביך וערות אחי אביך, המדבר בזכרים. ויש עוד מן האחרונים שאמרו בטעם העריות ענייניים אחרים, זהו כוונתם, כבר ידעת כי עשר ספירות נאצלות מאין סוף ית' ויתּ', והן קרובות אליו ית' ומשפיע בהם ומתאחד בהם, גם הודעתיך כי פעולות של מטה פועלים למעלה, והבא על אחת מן העריות הוא משתמש בשרביטו של מלך, כי במרכבה העליונה מצוי ייחוד הקורבה איש באחיו ידובקו, ואמר כי הבא אל אמו פוגם בבינה שנקראת אם, גם בשכינה שהיא אם כל חי, ולכך כתיב ערות אמך וגו' אמך היא ב"פ, ולא נתן להשפיע בהם רק למלך הכבוד יתברך, והמשתמש בשרביטו של מלך חייב מיתה. הבא על אשת אביו פוגם בהוד, בת זוגו של נצח, הנקרא אם לצדיק, הבא על אחותו פוגם בכ"י הנקראת אחות והבן. מולדת בית או מולדת חוץ, רמז לב' אחיות שיש בבתי גואי שהם בינה וגבורה, ולב' אחיות אחרות שהם בבתי בראי, שהם הוד ומלכות. והבא על בת בתו פוגם בהוד שהיא בת הגבורה. הבא על בת בנו פוגם במלכות שהיא בת נצח. הבא על ב' אחיות פוגם בהוד ומלכות. אמנם יעקב אבינו

ע"ה כשאמר לו הקב"ה אתה אלוה בתחתונים הותר לו להשתמש בשרביטו של מלך, ואמר בהם לצרור, לשון צרור המור, כי הבא עליהן עושה קשר במרכבה שלא ישפיעו לבת זוגה הבא על כלתו פוגם בהוד שהוא בת זוגו של נצח, בנו של חסד, הבא על חמותו פוגם בגבורה שהיא חמות נצח. הבא על דודתו פוגם בגבורה והוד, הגבורה דודתו של נצח, והוד דודתו של מלכות והם אחות אביו ואחות אמו הנזכר בפסוק. הבא על אשת אחיו שיש לו בנים פוגם בהוד שהיא אשת נצח, אח לתפארת, ובנו יסוד, ובתו מלכות. הבא על אשת אביו פוגם בגבורה אשת החסד, ואמר בעריות לא תגלה שהבא עליהם מגלה בת זוג מן חברתה. והנה העריות כולם רומזות לכחות של מעלה מקבלות מן בת זוגם, ולחכימא ברמיזא. ועל מה ששואלים העולם מפני מה אחי האב מותר באשת בן אחיו ובן האח אסור באשת אחי אביו, ועוד מפני מה מותר ליקח בת אחיו ואסור באחות אביו, תאסר האשה להנשא לדודה כמו שנאסר האיש לישא דודתו, הטעם בכולם כי המשפיע הוא למעלה מן המקבל וזה מותר, אמנם להפך ישתנו סדר בראשית. וטעם ואת זכר, כי אין הזיווג שוה כי אם בזכר ובנקבה, שמשם קיום המין דוגמת משפיע ומקבל, והעושה מן המשפיע מקבל משנה סדרי בראשית, וכמו שזווג האיש בבת זוגו רומז על היחוד כך זווג ב' זכרים כאילו עושה ב' רשויות, ומכאן תבין טעם ובכל בהמה לא תתן שכבתך לזרע, כי אין לערב צורת אלהית עם צורת בהמה לעשות מן הקודש חול ע"כ. וזהו תבל שהוא מלביש ומבלבל ומערב צורת אדם עם צורת בהמה. ויש מי שפירש תבל הוא מלשון תבלין, כלומר שנותן לכח הבהמה כח, כמו שהתבלין נותנין כח וטעם בתבשיל, כן זה אחר שנפש הבהמה יורדת למטה נותן לה כח לעלות ומשנה סדרי בראשית. וכן נשמתו תרד למטה ממדרגת הבהמה ע"כ. ורז"ל תקנו לקרות בספר תורה ביום הכפורים במנחה בפרשת עריות, לומר אולי חטא באחת מה להזכירו שיתודה עליהן ויעשה תשובה קודם שיפנה היום:

ובמדרש אמר טעם אחר, לומר להקב"ה אתה כתבת ערות אמך לא תגלה אמך היא, וישראל קראתם אמי שנאמר ולאומי אל תקרי ולאומי אלא לאמי, וכאן אמרת ערות אחותך לא תגלה, וישראל קראתם אחות שנאמר אחותי רעיתי, ערות כלתך וישראל נקראו כלה שנאמר אחותי כלה, לזה קורין אלו העריות כלומר שיתפללו להשי"ת שלא יגלה ערותנו בעת החתימה ויחתמנו לחיים:

פסוק כד

אל תטמאו בכל אלה וגו' ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה, מה עון יש לארץ, לפי שהוציאה תבואה ופירות לשאינם ראוים, כדאיתא בסוף כתובות ר' יהושע בן לוי אקלע

לגבלא חזינהו להנהו קטופי (פי' אשכלות ענבים) דהוו קיימי כעיגלי אמר עגלים בין הגפנים א"ל קטופי נינהו אמר ארץ ארץ הכניסי פירותיך למי את מוציאה פירות הללו לערביים שעומדים עלינו בחטאתינו. א"כ לזה ואפקוד עונה, לפי שהיא מישבת אותם ונותנת להם ישוב בהוצאת פירות כמו שאמרתי, ונטמאים בעמדם בתוכם, לזה ותקיא הארץ את יושביה, ואמר ותקיא מעת שנגזר על הכנענים להכרת כאילו כבר הקיאה אותם, ואמר ותקיא לשר שלהם כענין סר צלם מעליהם, כן כתב הרמב"ן ז"ל. אבל אתם ושמרתם את חקתי על כרחכם, ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותם כמו שקאה אותם שאינם ראוים לה, לפי שאין קיום הארץ אלא בעשיית המצות כי עיקר המצות הם בארץ, ולזה צוה יעקב הסירו את אלהי הנכר בביאתכם לארץ, וכתב הרמב"ן וה' לבדו לו נתכנו עלילות מיתת רחל בדרך בתחילת בואו לארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב באחד עם ב' אחיות, ונתעברה מבנימין קודם בואם לשכם, ולא נגע בה בארץ כלו, מפני כי עיקר המצות הם בארץ, ולזה נענשו הכנעניים בעבור העריות כי הארץ תתעב על התועבות האלה ע"כ. אם כן להם קאה אבל אתם שאתם יורשים אותה שנאמר ואומר אתם תירשו את אדמתם, לא תקיא כי היא כבושה לכם כשאתם בה שנאמר ונכבשה הארץ לפניכם, ולא תקיא אע"פ שתטמאוה ועל הטומאה שטמאו אם עשו מכל התועבות אני אעניש אותם, זהו כי כל אשר יעשה מכל התועבות ונכרתו הנפשות. ואמר ונכרתו בלשון רבים יכולין לומר על שניהם על הבועל והנבעל, כמ"ש על איש איש אל כל שאר בשרו:

פסוק כט

עוד נאמר לפי שאמר כי כל איש אשר יעשה מכל התועבות, משמע מקצתם ומשמע כולם, ואם עשה שתים או שלש מהם על האחת חייב כרת, ועל השאר מה יהא חייב, לזה אמר ונכרתו, יש כמה מיני כריתות, יש כרת לנפש, ויש כרת לגוף, ויש כרת לשניהם, ויש כרת לשנים, שמת קודם ששים שנה, שנאמר תבא בכלח אלי קבר, בכל"ח גימ' ס', ויש כרת ליומי שלא מלא ימיו, כדאיתא פרק אלו מגלחין רב יוסף עביד יומא טבא לרבנן כד הוה בר שתין שנין, א"ל אביי נהי דנפיק מר מכרת דשני מכרת דיומי מי נפיק מר, א"ל נקוט מיהא פלגא בידך. ויש כרת לגוף אע"פ שהוא זקן, כפי הצער, שמצטער בעת המיתה כדאיתא בגמרא מת ליום א' זו מיתה דחופה, הני מילי אם לא הגיע לגבורות, אבל אם הגיע לגבורות זו מיתת נשיקה, וי"א זו מיתת כרת, ר' חנינא בן גמליאל אומר זו מיתת מגפה, לב' ימים זו מיתה דחויה, לג' ימים זו מיתת געגרה, וי"א זו מיתת כרת, לד' ימים זו מיתת נזיפה, לה' ימים זו מיתת כל אדם, ובאיכה רבתי זו מיתה של חבה, יותר

מכאן יסורין. א"כ הרי יש כרת לגוף כפי הצער שמצטער בעת המיתה. ותמצא בתורה פעמים אומר ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, ונכרתה הנפש ההיא מלפני, ופעמים אמר ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל, לומר שאין הכריתות שוין. וצריך שתדע שאין הכרת בטול הנפש לגמרי ח"ו, שתבטל נפש האדם בנפש הבהמה, שהקב"ה חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ומ"ש ונכרתה מעמיה, הוא כבד הנכרת מן הענף, ואם נוטעים אותו במקום אחר יעשה פרי. אבל בהמשך הזמן, ואם היה מחובר עם הענף היה עושה פרי מיד כעשות שאר ענפים, ובעת שנכרת נכרת ג"כ ונחסר מלעשות פרי, עד שיעבור עליו זמן ידוע ויחזור ליותר טוב ממה שהיה, וכן יהיה אילן בפני עצמו. וקרוב לזה כתב רבינו בחיי ז"ל שאין הנפש נכרתת ומתבטלת לגמרי, אך היא נכרתת מן המקום שחוצבה ממנו ונהנית ומתענגת במקום אחר, לא כשיעור אותו תענוג שהיתה ראויה לו במקומה הראשון אילו זכתה אליו, וכשאומר מתוך הקהל לומר שאין לה חלק לעולם חלק בפני עצמה, אלא כעני המצפה וסומך על שלחן חבירו, כי הוא יצילך מפ"ח נוטריקון מצפה פת חבירו, וכשאומר ונכרתה הנפש ההיא מלפני, זו צריכה לגלגול הבהמות, מלפני שלא תראה בצורת אדם ולא בפרצופו של אדם, וכשאומר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, לומר שצריכה ג' גלגולים כחז"ל, הכרת א', תכרת ב'. עונה בה הרי ג', ואינה מתקנת עד פעם ד'. זו למבזה התורה ומצותיה והמלעיג על דברי חכמים לפני גודל עונשו, אבל שאר גלגולים הם ג' שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, עוד אמר ונכרתו הנפשות העושות, לומר שכל רביעית דם באדם יקרא נפש, כמו שארז"ל על פסוק ועל כל נפשות מת לא יבא, וזהו הנפשות העושות, שבשעת עשיית העבירה נהנה כל הדם שבו, והקב"ה יודע כיצד יעניש כל רביעית ורביעית שבו בשעת המיתה:

פסוק ל

ושמרתם את משמרתי. ירושלמי בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה אחרים מקיימים אותה והוא אינו מקיימה, אבל הקב"ה אינו כן גוזר גזרה והוא מקיימה תחילה, מה טעם ושמרו את משמרתי, אני שמרתי מצותיה של תורה תחילה, ושמרתם את משמרתי שמרו אתם מה ששמרתי:

ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם. פירש"י ז"ל אלא תטמאו אני ה' אלהיכם, הא אם תטמאו איני אלהיכם ואתם נפסלים מאחרי ומה הנאה יש לי בכם ואתם מתחייבים כליה לכך נאמר אני ה' אלהיכם ע"כ. הוקשה לו שכל מקום שנאמר אני ה' נאמן לשלם שכר טוב כשהוא אצל קיום מצות, וכשהוא אצל עונש אני נאמן ליפרע, וכאן הוא אמור אצל עונש שאמר ושמרתם לבלתי עשות וגו', והעונש כבר אמור שאמר כל האיש אשר

יעשה ונכרתו, לזה ארז"ל שזה העונש האמור לעיל, ומה הנאה שאני ה' אלהיכם ואתם מתחייבים כליה שהיא הכרת, שאמר ונכרתו:

גימטריאות

שני בני אהר"ן, ס"ת יי"ן, שתויי יי"ן נכנסו:

ארא"ה גימ' ר"ז, כלומר בסוד, יהיה בסוד אצלכם:

יבא גימ' י"ג, בזכות י"ג מדות של רחמים, וי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם:

ולבש"ם, ול"ב ש"ם, שצריך שיהיה לו כוונת הלב בלבישתם, שכל בגד ובגד מד' בגדים יש לו כוונה כנגד שם בן ד':

עוד אמר ורחץ את בשרו ולבש"ם, ול"ב ש"ם, שגם הלב צריך רחיצה במי התשובה:

גורלות גורל אחד. שיהיו שניהם אחד או שניהם של זית או שניהם של אשכרוע:

לכפר עליו לשלח. ס"ת רו"ח, לסלק רוח הטומאה מעל ישראל:

לשלח אותו לעזאזל. ס"ת חו"ל, שהמוליכו אינו צריך בגדי קדש אלא בגדיו:

את דמו כאשר עשה, ס"ת תורה, שהעוסק בתורה מתשת כחו וכאלו הקריב דמו:

וכל אדם לא יהיה, אז"ל אפי' המלאכים. כל אדם בגימ' מלאך עה"א, וכל אדם גימ' מיכא"ל:

ושלח ביד איש (עתי), ס"ת למפרע שח"ד שהוא מקבל שחד, וכדי שלא לפרסמו לא באו אותיות שחד כסדר:

איש עתי. בגימ' ואף שב"ת עה"מ:

ונשא השעיר את כל עונת"ם, עו"ן ת"ם:

אל ארץ גזרה. גזרה היא מלפני ואין לכם רשות להרהר בה ולומר מה אלו הדברים:

ובא אהר"ן א"ל אה"ל מוע"ד, בגימ' ז"ה להוצי"א מש"ם כ"ף ומחת"ה, אם תחשוב נ' של אהר"ן בת"ש באי"ק:

והמשלח את השעיר לעזאזל יכבס בגדיו, יכבס בגידותיו ועונותיו, לפי שהוא בא לכפר על ישראל ואם לא יהיה נקי ימצא סמאל עילה ויקטרג על ישראל וזהו ורחץ את בשרו במים, במים של תשובה:

השביעי בעשור לחודש תענו, ס"ת. ירשו, אם תעשו תשובה תירשו ארץ:

מכל חטאתיכם לפני. ר"ת מח"ל עונות שביניכם ובינו מחל לכם:

תטהר"ו, אותיו"ת תור"ה ט', לומר שהתורה מטהרת ללומדיה:

י"ו כפרות כתיב בפרשה, כנגד י"ו קרבנות של יוה"כ, וי"ו הזאות בפנים, וי"ו הזאות על הכפורת, וי"ו הזאות בחוץ, כנגד י"ו פנים שיש לחיות הקודש, לעשות ישראל כמלאכים

ולדמותם לחיות הקודש ולהגן עליהם מחרבו של מה"מ שיש לו י"ו פנים, ולהגן עליהם מן י"ו פעמים שנאמר דבר בירמיהו:

דם יחשב לאיש ההוא דם שפך, זה נבוזראדן וגם נבוכד נצר, ולזה ב"פ דם. שפך, בארץ ישראל שהיא מהלך שפ"ך. למען יביאו בני ישראל, שעתידין להביא בני ישראל, שנאמר והביאו מכל אחיכם וגו':

ולא יזבחו עוד זבחיהם לשעירים, לרשעים, שאותו זמן לא יהיו רשעים ורשעים עוד אינם:

איש איש מבית ישראל ומן הגר הגר בתוכם, זה יצה"ר שהוא גר בתוך גופם, וצריך לשפוך דמו ואל יהנה ממנו אלא דבר שהוא לצורך גופו, זהו אשר יאכל, וכן עולה בתוכם אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך, ס"ת בגימ' זה יצר הרע עה"מ:

לא ירחץ. ר"ת גימ' מ', שצריך לטבול במ' סאה:

אשר ישבתם שישבו במצרים ר"י שנה:

וחקתי תשמרו וחקתי כתיב, אותם חוקים שחקקתי בהם שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, וכתיב בחקו חוג, וכתיב בשומו לים חקו. אלו החוקים תשמרו, בזה תשמרו שלא יהפך העולם עליכם לתהו ובהו:

תשמרו ללכת בהם. בכל מקום שאתם הולכים התורה ודיניה עמכם, ד"א ללכת בהם עד שעת המיתה, ללכת בהם ס"ת מת. ד"א ללכת בהם, להוליכו עמכם. על, דרך מה שארז"ל אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, וזהו וחי בהם לעולם הבא:

ערות אחות אמך לא תגלה כי שאר אמך היא, ובאחות אביך לא אמר כי שאר אביך, אלא שאר אביך, לפי שבנקבות הם יותר ודאי הקרוב יותר מן הזכרים, לז"א כי לשון ודאי. לא תקח לצרור לגלות, ס"ת אחרת, אפי' צרתה של אחות לא תקח, שט"ו נשים פוטרות צרותיהן, וכן ערותה עליה בחייה, ג' ההי"ן ט"ו, רמז לט"ו נשים. לזרע לטמאה, הזרע שלך מכאן ולהלאה יהיה טמא:

לרבעה. לעברה, עבירה גוררת עבירה:

ולא תעשו מכל התועבות, ס"ת אול"ת אדם תסלף דרכו:

כי את כל התועבות האל, לשון קושי מכלל דאיכא רכות, הם השניות במסכת יבמות, דבר אחר האל שנחשב להם על כל אחת ואחת כאילו עשו אל נכר, לפי שהם מין בשאינו מינו:

אשר לפניכם ותטמא הארץ, ר"ת אלוה, ולא תטמאו בהם אני ה' אלהיכם, ודר ביניכם. אבל אם תטמאו בהם איני דר ביניכם, ואע"פ שאמר השוכן אתם בתוך טומאתם, זהו שאר טומאתם לא כשהם טמאים בטומאת עריות, לזה אמר בהם שהיא טומאת עריות

או ע"ז, אבל אם הם טמאים טומאה אחרת כמו נדה זיבה או טומאת מת על זה נאמר השוכן אתם בתוך טומאתם:

פרק יט

פסוק ב

דבר אל כל עדת בני ישראל. למה כל עדת בני ישראל, שחזר כאן ואמר עשרת הדברות כולם בלשון רבים, לפי שעשרת הדברות נאמרו בלשון יחיד, לפי שצפה הקב"ה שעתידין לעשות העגל, וכדי שימצא משה רבינו מקום להתפלל עליהם לומר שלו נתנה התורה, עד שנתכפר להם ועשו המשכן ושרתה שכינה ביניהם, חזר ואמרם בלשון רבים, ולזה לא אמרם בקולות ולא ברעמים כדי שלא להרעידם ולא להפחידם, לפי שהם חביבין עליו כבן שאין האב מפחידו ומרעידו ומדבר עמו בנחת, ולזה ואמרת אליהם בנחת בלשון רך, וע"י שליח, כל זה כדי שלא להרעידם כמ"ש, וכמו שבמעמד הר סיני היו שם כולם, כן כאן אל כל עדת, וכדי שלא יהיה להם פתחון פה לומר ליחיד נתנה תורה, לזה חזר ואמר בלשון רבים:

ומה שאמר קדושים ולא אמר גוי קדוש כמ"ש ואתם תהיו לי ממלכת וגו', זה יובן מהמדרש ז"ל, משל למלך שהיה לו מרתף של יין והושיב בו המלך שומרים, מהם נזירים ומהם שכורים, לעת ערב בא ליתן שכרם ונתן לשכורים שני חלקים ונתן לנזירים חלק אחד, אמרו לו אדוננו המלך לא כולנו שמרנו כאחד מפני מה אתה נותן להם ב' חלקים ולנו חלק אחד, א"ל אלו שכורים דרכם לשתות יין לפיכך אני נותן להם שני חלקים, כך העליונים לפי שאין יצה"ר מצוי ביניהם יש להם קדושה אחת שנאמר ובמאמר קדישין שאלתא, אבל התחתונים לפי שיצה"ר שולט בהם הלואי בשתי קדושות יעמודו, הה"ד אל כל עדת וגו' קדושים תהיו וכתיב והתקדשתם והייתם קדושים ע"כ. א"כ פירוש קדושים תהיו בלשון רבים לומר שעל ידיהם יהיה להם הויה בעולם, ופירוש הענין כמו שאמר במדרש א"ר יהודה בן פזי למה נסמכה פ' עריות לפ' קדושים ללמד שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה ואתיא כהך דר"י בן פזי דאמר כל מי שהוא גודר עצמו מן הערוה נקרא קדוש הה"ד ישלח עזרך מקדש, כלומר אם אתה מקדש עצמך ושומר עצמך מן הערוה ומן הזנות, אפילו שהיצר של זנות מתגבר עליך, כמו אותו מעשה שהעלה בלבו טינא מחמת חשק, ישלח לך עזר שתזכה לכופו, וזהו ישלח עזרך, למה מקודש לפי שקדש עצמו, זהו קדושים תהיו, אם אתה גודר עצמך אני מבשרך שתהיה קדוש ונעזר, ולזה אמר תהיו ולא אמר היו:

ובמדרש תנחומא אמר הקב"ה בעולם הזה קדושים נקראתם, לעתיד והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו וגו'. כי קדוש כלומר אני קדשתי אתכם במעמד הר סיני וקראתי אתכם גוי קדוש ואני ה' אלהיכם, א"כ אין ראוי לעבור על דבורי, וכן מורה הטעם על קדוש זקף קטן. אם יעלה על דעתכם לומר שממה שעברנו ב"פ על דרך השתן מהאב ומהאם ומהם באה לנו הסיבה, לזה אמר איש אמו ואביו תיראו, ולזה הקדים האם שצריכה לבון וטהרה וטבילה, וכה"א ובחטא יחמתני אמי, שאין אשה מתעברת אלא סמוך לוסתה, לא תתלו הדבר באב ובאם, כי ג' שותפין באדם, האב נתן חמשה דברים, עצמות וגידים וצפרנים ומוח שבראש ולובן שבעינים, והאם ארבעה דברים עור ובשר ודם ושחור שבעינים. והקב"ה נתן בו עשרה דברים רוח ונשמה וקלסתר פנים וראית העין ושמיעת האוזן ודבור והלוך ודעה ובינה והשכל, א"כ לא תתלו באב ובאם כי אני נתתי יותר מכלם, וזהו אני ה' וגו', ואתם תעשו שיהיו בניכם ג"כ קדושים כדי שיהיו הג' שותפים שוים, ובמה ואת שבתותי תשמרו, כמו ואביו שמר את הדבר, שימתינו לעונה לליל שבת, זהו ואת שבתותי תשמרו אני ה' אלהיכם, שנשמות כל ישראל בידי וכפי הקדושה שאתם נותנים בו על אותו ערך אתן אני את הנשמה, וכבר כתבנו פרשת תשא ושמרו בני ישראל את השבת ר"ת ביאה, שימתין בעונה עד ליל שבת. ומצאתי כתוב על ביאה של ליל שבת, משל לעני שבא לשאול על פתח המלך אם בא בעת רצון כשהמלך יושב אל השלחן נותנין לו מעל השלחן שלפני המלך, לפי שבליל שבת הוא הזיווג של מעלה ונותנין לו מאותן הנשמות שמולידים, ואם היא בחול נותנין לו נשמות חיצונות הצריכות לגלגול, כארז"ל אשר פריו יתן בעתו זה ליל שבת. שי"ן בי"ת תי"ו הנעלם בגי' עתו, כן מצאתי:

ובזהר א"ר אבא מ"ט פרשת עריות ופרשת קדושים סמוכין דא לדא, אלא הכי תאנא כל מאן דאשתמר מאילין עריין בקדושא אתעביד ודאי, וכ"ש אי אתקדש, ת"ח מאן דבעי לאתקדשא ברעותא דמאריה לא לשתמיש אלא מפלגו ליליא ואילך או בפלגו ליליא דהא בההיא שעתא קב"ה אשתכח בגנתא דעדן וקדושא עילאה אתער וכדון שעתא היא לאתקדשא להאי שאר בני נשא, אבל תלמידי חכמים דידעי אורחוי דאורייתא בפלגו ליליא שעתא דלהון למיקם למלעי בה באורייתא לאזדווגא בכ"י לשבחא לשמא קדישא, בליליא דשבתא דרעותא דכולא אשתכח זוגא דילהון בההיא שעתא לאפקא רעותא דקב"ה וכ"י כמא דאתמר דכתיב בנים אתם לה' אלהיכם, ואלין אקרון קדישין דכתיב קדושים תהיו כי קדוש אני ה', וכתיב אשר פריו יתן בעתו ע"כ:

עוד קדושים תהיו. כמו שארז"ל שלא יהיו פרוצים בעריות קבלנו שכל מי שבא ביאת איסור אינו זוכה בבת זוגו, כמו שהוא הלך לחוץ כך היא הולכת לחוץ, ולזה אמר קדושים תהיו שלא יבא ביאה אסורה כדי שיהיו הבנים שיוליד מאביו ומאמו שהיא בת זוגו שהיא אמו ודאי שהוא ראוי לבא ממנה, לא כן כשבא מחוץ מבת זוגו, אינה אמו ודאית, ואין לו כל כך מורא ממנה, שלא היה ראוי לבא ממנה, ולזה אמר איש אמו קודם ולא אמר האם והאב תיראו, אלא אמו הראוי לבא ממנה, ואביו ודאי שהשתדל להביאו מאמו ולא מאחרת, ואז יהיו הג' שותפים שוים, כמו שהקב"ה ודאי כן האב והאם, וזהו אני ה' אלהיכם, וזיווג האיש עם זוגתו רומז על היחוד, לזה אני ה':

ובזהר אמר תא חזי בשעתא דבר נש מקדש לתתא כגון חבריא דמקדשי גרמייהו משבת לשבת בשעתא דרעוא אשתכח וברכתא אזדמנת כדין מתדבקן כלהו בחדא נפשא דשבת וגופא דאזדמן בשבת, ועל דא כתיב איש אמו ואביו תיראו, דאינון זיווגא חד בגופא בההיא שעתא לאתקדשא, ואת שבתותי תשמרו דאינון מזמני לנפשא בההוא גופא וע"ד ואת שבתותי תשמורו ע"כ. א"כ איש אמו ואביו, כמו שאמר נפשא דשבת וגופא דאזדמן בשבת, זהו ואת שבתותי שהם ב' שבתות, שהם נפשא וגופא:

פסוק ג

עוד איש אמו ואביו תיראו, לומר שאם נעשה הבן איש אתם אביו ואמו תיראו, כיצד תיסרוהו שלא תשימו מכשול פן יבא לידי הכאה וקילול, וכן אז"ל המכה בנו הגדול עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול, ולזה אמר תיראו לנוכח ולא אמר ייראו, כי כן היה ראוי לומר לפי שאמר אמו ואביו שלא לנוכח שלא אמר אביך, אלא לרמוז למה שאמר זהו על מצות עשה, ואת שבתותי תשמרו זהו מצות ל"ת, כי השמר פן ואל מצות ל"ת הוא, פירוש אם ראה בנו מחלל שבתות וה"ה אם עבר על שאר מצות ל"ת חייב להכותו וליסרו עד שישוב, ואפילו לא יהא בנו, כמו שארז"ל וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו ולפי שהשבת שקול כנגד כל המצות לזה אמר ואת שבתותי, וה"ה לשאר מצות. אל תפנו אל האלילים. שלא יפנה לבו לשום דבר מעניני העוה"ז שכולו כלה ונפסד וכולו כלא חשיב, זהו אלילים, כמו וישם לאל מלתי, שהוא כלא חשיב, וזהו לשון קדושים שיהיו פרושים, וכן אמרו ז"ל קדש עצמך במותר לך, כי אם מפנה עצמו להבלי עולם יבא מזה לעבוד עבודת אלילים, שישכח האמת וירדוף אחרי ההבל, וזהו הע"ז, לזה אמרו ז"ל אל תפנו אל האלילים אל תפנו אל מדעתכם, כמו שאמר דוד ע"ה שויתי ה' לנגדי תמיד כי בהיסח הדעת בא המסית להסית, ואם אתה תפנה אלי אני אפנה לך שנאמר ופניתי אליכם, זהו אני ה' וגו', שאהיה מצוי לך. עוד אני ה', לומר שלא יפנה בכל רגעיו ובכל שעותיו ובכל

תתר"ף חלקים של השעה שלא יפנה לבו מה', שכן ה' מתגלגל בגלגולו תתר"ף, כמו שתמצא במערכת דף קצ"ה ע"ש, וכן הוא אומר כל הנשמה תהלל יה, אמרו ז"ל על כל נשימה ונשימה תן לו הודאה, וזהו גדר שלא יסיח דעתו מהקב"ה, וכן הוא אומר בכל דרכיך דעהו, כמו שאמר בזוהר ז"ל. אמר רבי אלעזר כל עובדוי דבר נש בעי ליה דליהוון כולהו לשמא קדישא ולאדכרא בפומיה שמא קדישא על כל מה דאיהו עביד ולא לישרי עלוי סטרא אחרא בגין דאיהו זמין תדיר לגבי בני נשא וכו':

את שבתותי תשמורו. אמר שישמור השבת של זה העולם כדו שיזכה לשמור עולם שכולו שבת, ולפי שאינם שוים, לזה כתב שבתתי חסר. ומקדשי תיראו שיקדשו עצמן, שגוף האדם הוא המקדש, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, וכן הוא אומר היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה, שהוא רמז על ב' מקדשים. היכל ה' המה, לומר שאם האדם מקדש עצמו הוא חשוב אצלו ית' יותר מב' מקדשים, וכן אמר בספר הבהיר ומקדשי תיראו שמרו עצמכם מן הרהור, כי מקדשי קדוש הוא, למה כי אני ה' בכל ע"כ:

עוד את שבתותי תשמרו, שימתין מלהזדווג עם אשתו עד ליל שבת, כמו שכתבנו פרשת תשא, אבל בתנאי שיכול להעמיד עצמו מלהרהר כל ימי החול, זהו ומקדשי תיראו כמ"ש, כדי שיהיה גופו קדוש להוליד בן קדוש:

עוד את שבתותי תשמורו, כמו שארז"ל אלמלא שמרו ישראל ב' שבתות מיד הם נגאלים, זהו ומקדשי תיראו שיזכו לגאולה ולראות בנין בית המקדש במהרה בימינו אמן:

פסוק ד

ובזהר אל תפנו אל האלילים, תנינא אסור ליה לבר נש לאסתכלא בשפירו דאנתתא בגין דלא ייתי בהרהורא בישא, ויתעקר למלא אחרא, וכך היה רבי שמעון עביד כד הוה אזיל במתא והוו חבריא אזלין אבתריה וחמא לאינתו מאיך עינוי והוה אמר לחבריא אל תפנו. וכל מאן דאסתכל בשפירו דאנתתא ביממא אתי להרהורי בליליא, ואי סליק ההוא הרהורא בישא עליה אעבר משום ואלהי מסכה לא תעשו לכם תו אי שמש באנתתיה בזמנא דסליק ההוא הרהורא בישא אינון בנין דאוליד אלהי מסכה אקרון ע"כ. עוד אל תפנו אל האלילים, שלא יפנה לבבם אחרי שרי מעלה לומר שיש בידם יכולת להיטיב או להרע, ואלהי מסכה שהוא עשוי בידי אדם שמתיכים הזהב או הכסף, ואם יצטרך משנהו מזהב לכסף, ואם יצטרך משנהו לעץ שנאמר המסוכן תרומה, כלומר שהוא עני עץ לא ירקב יבחר, ואין להם כח מעצמם, כן הם השרים שאין להם אלא מה שנתן להם, ואפילו מה שנתן להם יש יכולת למונעם ממנו, כמו שעשה בשרו של מצרים ובשרו

של סנחריב ובשרו של נבוכדנצר ישחקו עצמותם, ואמר לא תעשה לך, כלומר אם אתה מאמין בהם סוף שאתה עושה אותם לך ועושה עצמך אלוה, כמו שעשה פרעה וחירם מלך צור, שתבא לומר כמו שהם עשוים והן אלוה כן אני, זהו לא תעשו לכם, אני ה' אלהיכם, אני לא מניתי אתכם תחת יד השרים כדי שתפנו להם אלא תהיו פונים לי שבידו היכולת, וכשתפנו לי אני אפנה אליכם לפי שאני אלהיכם:

פסוק ה

וכי תזבחו זבח שלמים לה'. כלומר אם אתם רוצים להיות בשלימות עם ה', לרצונכם תזבחוהו, זבחו הרצון שלכם קודם שהוא היצר שלא תהיו נסתים לו, ואח"כ זבח שלמים:

פסוק ו

ביום זבחכם יאכל. כלומר לא תניחו מלאכלו, כלומר ליצר להכניעו ולשברו עד שיעברו קצת ימים, כי אח"כ לא תוכל לו, אלא ביום זבחכם באותו יום, או לפחות אם עבר אותו יום, ממחרת יום הבא מאחריו מן הבקר, זהו וממחרת, ואם תמתין עד יום השלישי כבר הוחזק, בתלתא יומי הוי חזקה ולא תוכל עליו כי אם באשה של תורה, כמו שארז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, זהו אם פגע בך על דרך מקרה, אבל אם נתחזק ג' ימים צריך שיתמיד בבית המדרש התמדה גדולה עד שישרף באשה של תורה, ואם האכיל יאכל ביום השלישי לומר אם בא יום ג' ולא דחהו ואכל ונהנה ממנו בכמה אכילות, כבר נעשה היתר, כמו שארז"ל עבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר, ואוכלו עונו ישא, כי את קודש ה' חלל, שהיא הנשמה שבו נתחללה, לזה ונכרתה הנפש ההיא שהוא הגוף שחיותו ע"י נפש המתאוה שנקראת נפש הבהמית, כי הנשמה אין לה בטול עולמית, ואין כרת זה אמור אלא על נפש המתאוה, לפי שעל ידו נתחללה הנשמה שהיא קדש, ולזה יפרדו זו מזו ונכרתה מעמיה, שעמה הוא הנשמה:

פסוק ט

ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה וגו' בא לומר שלא יאכל עולמו בחייו ולא יכלה הקרן ויניח לבניו שיאכלו בזכות אבות, זהו וכרמך לא תעולל שלא יניח לעוליו שהם בניו שהם עדיין קטנים שאין להם זכות, זהו לעני ולגר שהם עניים והם גרים שמחדש באו, א"כ מהקציר שהם מצות החמורות ומהכרם שהוא למוד התורה שהיו יושבים שורות שורות ככרם, וכן במשנה תחת כשנכנסו רבותינו לבית המדרש ביבנה אמרו כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, ומהפירות שהם פירי המצות יניח לבניו אולי לא יהיה להם זכות ויאכלו מזכות אבותם, אני ה' אני נאמן לשמרם לבניהם ולבני בניהם עד עולם, ומה שנכנס בלשון רבים ואמר ובקצרכם ויצא בלשון יחיד שאמר לא תכלה, הוא לכלול האב והאם, כמו דביתהו דר' חנינא בן דוסא דשדרו ליה כרעא דפתורא דדהבא א"ל

דביתהו בעי רחמי דלשקלוה ובעא רחמי ושקלוה במסכת תעניות, הרי לא רצו לאכול עולמם בחייהם, לפי דאחזו ליה בחלמא דכולי עלמא אכלו על פתורא דתלת כרעי ואיהו על תרין כרעי והאשה חלק מחלקו ומהעונג שלו היא אוכלת, ולזה אמרה לו בעי רחמי, ולפי שהוא עיקר ועמו טפילה היא, אמר בלשון יחיד לא תכלה וכו':

עוד אמר פאת שדך לקצור, נראה שמלת לקצור יתירה, אלא אמר לא תהיה סיבה שלא תבא בר מינן לידי כליה שתהיה אתה מחזר על השדות לקצור הפיאות, והשדות שהיו לך יהיו ביד אחרים ואתה נכנס כמו עני וקוצר, וכן לקט קצירך לא תבא ליד שתלקט שתבא לידי עוני ותצטרך אליו, וכן פרט כרמך על זה הדרך, זהו לא תלקט לעני, ר"ל לא תלקוט לך העניות. אני ה' אלהיכם, גימ' קצ"ג, ובגימ' אקיף ג', ע"ה, ג' גלגל, ר"ל אקיף הגלגל, שאחר שאתה בעל שדות וכרמים תהיה עני מחזר אחר שדות וכרמים ליטול לקט שכחה ופיאה, שהרי בתו של נקדימון בן גוריון שהעיד ר' יוחנן בן זכאי שהיה חתום בכתובתה והיה כתוב בה אלף אלפי דינרין של בית אביה חוץ משל בית חמיה, וראה אותה מלקטת שעורים מבין טלפי רגלי בהמתם של ערביים, וקרא עליה מקרא זה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן, לפי שהקיף עליה את הגלגל, א"כ אני ה' אלהיכם עם ג' מלות בגימ' אקיף, ה' ר"ל הגלגל:

פסוק יא

לא תגנבו ולא תכחשו וגו'. פרשה זו מאחר שכל גופי תורה תלויים בה ומזהרת על הקדושה יכולה לומר שכולה רומזת על ענין הקדושה, ואמר לא תגנבו שלא יגנוב נפשות, ר"ל שלא יחשבו האיש והאשה בשעת החבור וההולדה, הוא לא יביא למחשבתו לשום אשה, והיא ג"כ בשום איש, ולזה יש מי שפירש כמדומה לו שהוא רש"י ז"ל, על מה שאמרו לא ישמש בתחילת הלילה כדי שלא ישמע קול השכנות ויבא להרהר בהם, ויבא לשלוף נפשות חיצוניות, והם עשוקות אצלו, והוא מכחש בחותמו של מלך ומשקר בו לצור צורות שאינם ראויים, ואז"ל אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שעברו על דברי ועשו זנות, אלא שמכריחים אותו כביכול לצור צורות ממזרות, וארז"ל מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים ישא אשה הוגנת לו ויקדש עצמו בשעת תשמיש ויבקש רחמים ממי שהבנים שלו שנאמר הנה נחלת ה' בנים, ומה שאמר ויהיו לו בנים זכרים אין הכוונה זכרים ולא נקבות, כי זה אמר במקום אחר הרוצה שיהיו לו בנים זכרים יבעול וישנה או ישהא על הבטן עד שתזריע היא תחילה, אלא הכוונה כאן הוא אומר זכרים, ר"ל בעלי ברכה. זכר בגימ' ברכה, שיהיו ראויים לברכה. ואמר ממי שהבנים שלו לרמוז שיכוין לבינה שהיא אם הבנים, ומשם שאלה חנה ונתן לה בן צדיק ונביא. גם הנושא אשה

שאינה הוגנת לו ונושא אותה בשביל יפיה או לשם ממון, אמרו בגמרא במסכת קדושין פרק עשרה יוחסין אמר רבה בר בר חנה כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו מעלה עליו הכתוב כאלו חרשו לכל העולם וזרעו מלח, שנאמר אלה העולים מתל מלח תל חרשא, ואמר רבה בר בר חנה כל הנושא אשה לשם ממון הויין ליה בנים שאינם הגונים שנאמר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו, ואמר רב המנונא כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב"ה רוצעו, ותאנא על כולם אליהו כותב והקב"ה חותם אוי לו לפוגם זרעו ולפוסל משפחתו ולנושא אשה שאינה הוגנת לו, א"כ אין לך גנב יותר מזה שגנב דעת הבריות ודעתו של מעלה לומר שכוונתו בנישואין לשם שמים, והוא כוונתו לשם זנות או לשם ממון וכותב לה כתובה ונשבע לעשות לה כל תנאי הכתובה שארה כסותה ועונתה, ולזה סמך ולא תשבעו בשמי לשקר, על שקר שאינה הוגנת לו, א"כ אין לך גנב גדול מזה, כמו שארז"ל ז' גנבים הם, גונב דעת הבריות והמסרב בחבירו ואין בלבו לזמנו והפותח חביות של יין ואומר שלכבודו של חבירו פתחם והם מכורות לחנווני ומי שמעוול במדות ובמשקלות, והמערב את הגירא בתלתן (פירוש גירא דומה לתלתן) וחומץ בשמן. וגדול בכולן גונב דעת הבריות, וכ"ש דעתו של מעלה, לפי שמי שמתחבר בבלתי זוגתו הוא נשבע לשקר בשמו, לפי ששמו רמוז, ש' בנחירים, ד' בזרוע, י' במילה, וכאילו משביע למי שצר הצורות לצור צורת שמי לשקר, ר"ל שאינה אמתית:

פסוק יב

ואמר וחללת את שם אלהיך. לא אמר אלהיכם או אלהינו, אלא אלהיך, ולשון זה של אלהיך אמרו משה במשנה תורה אחר שהוא נתעלה במעלה עליונה על ישראל הוא אומר אלהינו, ולישראל שהם במדרגה למטה הימנו אמר אלהיך. עוד אמר בזוהר ז"ל לפי שישראל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה, ומשה לא קאמר אלא לאינון דהוו זמינין למיעל לארעא קדישא ולקבלא אנפי שכינתא, ומה דלא אמר אלהינו משום דמשה לא זכה למיעל לארעא, ובגין כך אלהיך ודאי בכל אתר, משום דאינון הוו זמינין למיעל תמן ע"כ. הרי שלא נאמר אלהיך אלא לצורך, א"כ למה אמר כאן אלהיך. אבל עם מה שאמרתי שהשם רמוז באדם בצורה שלו והוא שומרו, והוא הצל שמצל עליו, ולזה רמז ולא תחלל את שם אלהיך, לא תוציא אותו לחול על צורה של חול, והפגם הוא לך לא לצל שמצל עליך, אע"פ שהנשמה שלך היא חלק אלוה, הפגם הוא לך, כי בה אין שום פגע נוגע, כי אני ה' אין נוגע בי שום שינוי, זהו וחללת את שם אלהיך אני ה', וכן אמר במדרש וחללת נעשית אתה חולין על החיה ועל הבהמה, וכן הוא אומר על אלה אבלה הארץ ויאשמו יושבי בה, על כן חרו יושבי ארץ ונשאר אנוש מזער:

וכתב הרב מנחם רקאנטי ז"ל בדבור לא תגנוב בעשרת הדברות ז"ל, איסור הנגבה רומז למרכבה העליונה כי אין ראוי ליהנות רק מן האצילות הבא אליו, והגונב או הגוזל הרי הוא מכחות הטומאה ומטה צינורות הקדושים לכח הטומאה, ויש מחכמי הקבלה שאומרים שקבלה בידם כי כל גונב או גוזל מחבירו עתיד לתקן מעוותו ולמות מיתא תנינא, זהו מאמרם ז"ל כל הגוזל את חבירו כאילו נוטל נשמתו שנאמר את נפש בעליו יקח ע"כ. ולזה אמר לא תגנבו ולא תכחשו וגו' איש בעמיתו בעם שאתו, והבן. ועל זה רמז ג"כ לא תעשוק את רעך ולא תגזול לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר, עד שיבא בקרך ותצטרך להחזירו. ואמר בגמרא זהו עשק זהו גזל ולמה חלקן הכתוב לעבור עליו בשני לאוין, הבן מלת לאוין, כי הלוה צריך לפרוע והבן, זהו פעולת שכיר, שהוא שכיר יום, והוא היה חייב להשלים לכל יום, ולתת לו שכרו שנאמר ביומו תתן שכרו, ואולי באותו עשק שעשקתו או באותו גזל שגזלתו לא יכול להשלים שכרו של אותו יום שהיה עושה בו שום צדקה, ואתה עזבת אותו והלנת פעולתו אתך, אתך היא עד בקר, "בא "קץ "רצון ותחזירהו לו בעל כרחך:

ובזהר ז"ל ולא תלין פעולת שכיר, לא תלין פעולת שכיר אמאי, אלא מקרא אחרא אשמע דכתיב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, לא תבא עליו השמש אזדהר דלא תתכניש בגילוי מעלמא עד לא ימטי זמנך לאתכנשא, כד"א עד אשר לא תחשך השמש, מהכא אוליפנא מלא אחרא מאן דאשלים לנפשא דמסכנא אפי' דמטו יומוהי לאסתלקא מעלמא קב"ה אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיין יתיר, ת"ח מאן דנטיל אגרא דמסכנא כאילו נטיל נפשיה ודאנשי ביתיה, הוא אזער נפשייהו וקב"ה אזער יומוי ואזער נפשיה מההוא עלמא, דהא כל אינון הבלים דנפקן מפומיה כל ההוא יומא כולהו סלקי קמיה דקב"ה וקיימין קמיה, לבתר סלקי נפשיה ונפשיהו דאינשי ביתיה וקיימין באינון הבלי דפומיה וכדון אפילו אתגזר על ההוא בר נש כמא יומין וכמה טבאן כלהו מתעקרן מניה ואסתלקו מניה, ולא עוד אלא דנפשא דיליה לא סלקא לעילא והיינו דאמר רבי הבא רחמנא לשזבינן מינייהו ומעלבנייהו, ואוקמוה יכול אפילו עשיר הוא ת"ל ואליו הוא נושא את נפשו דייקא, אפילו מכל בר נש וכ"ש מסכנא, והיינו דהוה רב המנונא עביד כד הוה ההוא שכיר מסתלק מעבידתיה הוה יהיב ליה אגריה ואמר ליה טול נפשך דאפקד בידאי טול פקדונך. ות"ח לית לך יומא ויומא דלא שלטא ביה יומא עילאה אחרא והאי איהו לא יהיב נפשא דיליה כמאן דפגים להההוא יומא ובגיני כך ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש דא יומא עילאה ע"כ. א"כ לזה אמר לא תלין שלא יהיה לו נחת רוח בהסתלקו מן העולם, כמו שאמר

אזער נפשיה מההוא עלמא, ולא עוד אלא דנפשא דיליה לא סלקא לעילא, א"כ לא תלין למה לפי שפעולת שכיר אתך:

פסוק יד

לא תקלל חרש. בא להזהיר האדם שלא יקלל לשום אדם שלא יענש על ידו ותחזור הקללה לו, שנאמר קללת חנם לא תבא קרי, וכתיב לו תבא, שלא תבא למתקלל ותבא למקלל, ואם תבא למתקלל כמו שארז"ל קללת חנם לו תבא, אפי' על חנם היא באה עכ"ז הוא נענש, כמו שכתב בעל צרור המור על פסוק עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה ז"ל, ומאותה קללה מתה רחל, ולפי שהיתה קללת חנם לו תבא חזרה ליעקב, ולכך נתקצרו ימיו ל"ג שנה מחיי אביו כמנין יחיה ע"כ, ולזה לא בא לו ספק ולומר תחיה אולי נקבה גנבתם, אלא בא לפיו יחיה כדי להענישו. ולפני עור לא תתן מכשול, הוא השטן שנקרא אבן נגף מכשול. כי מיד כשפותח פיו לקלל מיד מקבלה השטן ומשטין בה, ועל זה הזהירו חז"ל שלא יפתח אדם פיו לשטן, וכן אמר בזוהר ז"ל דלית לך מלה ומלה דסלקא מפומיה דבר נש דלא אית ליה קלא וההוא קלא סלקא לעילא כו' ע"כ. ומה שנקרא השטן עור, הוא הפך סגי נהור, לפי שהוא כולו מלא עינים. ואם שום אדה יקללך לא תשמע לו ועשה עצמך כחרש אשר לא שומע וכן אמר דוד ואני כחרש לא אשמע וגו' וכתיב ואהי כאיש אשר לא שומע וגו', כי ודאי ה' אמר לו לקלל, ואין לו לבעוט אלא יסבול ויצדיק עליו את הדין, שאילו לא היה ראוי לא היה סבה לזה לקללו, ואולי הוא שליח לקלל, ויסבול חרפתו ויעשה עצמו כאילו אינו אדה, ויאמר זה מקלל לאדם אני איני אדם כמ"ש דוד ואנכי תולעת ולא איש, ומשה ואהרן אמרו ונחנו מה, וארז"ל אין העולם קיים אלא במי שבולם עצמו בשעת מריבה, שנאמר תולה ארץ על בלימה, וזו היא ממעלת הענוה, ויעביר על מדותיו, וארז"ל כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר נושא עון ועובר על פשע, למי נושא עון. למי שעובר על פשע, א"כ יש לך שכר גדול בשתיקתך. בגמרא פ' יום הכפורים, אמר רב הונא בשם ר' אלכסנדרי כל השומע קללתו ושותק נקרא חסיד, ודוד שמע קללתו ושתק לכך נקרא חסיד, ואם תשיבהו אחת ישיב לך שתים ויענש על ידך, וארז"ל כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, ואמרו שחכם אחד צוה לבנו ואמר לו סבול דבר אחד כדי שלא תשמע דברים הרבה. וכבר הפליגו ז"ל במדת הענוה, במאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם שתקות אנוש רמה, וילמד ממעשה הלל הזקן, כדאיתא בגמרא במסכת שבת פרק במה מדליקין, כ"ש שאלו ודאי הם יסורין וצריך לקבלן באהבה, כי ה' אמר

לו לקלל כמ"ש ולא יבעוט ולזה אמר ויראת מאלהיך, שלא תבעיט בדינך, ואם הצדקת עליך את הדין וקבלת אותה באהבה, אני ה' נאמן לשלם שכר:

ועוד לא תקלל חרש שלא יקלל עצמו בחיי צער או בדוחק, חר"ש נוטריקון חיים רעים שלך, וכן אמר בזוהר פרשת פקודי (דף רס"ו) ז"ל היכלא רביעא היכלא דאקרי חובא ודא איהו טיט היון לקבל שמא אחרא דאקרי אבן מכשול איהו יקרי חובא דתמן קיימין כל חובי דעלמא וכו', ואמר בסוף ומהכא נפקא חד רוחא מסאבא דאקרי אריריא וכמה אלף ורבבן עמיה וכלהו אקרון אוררי יום כדאמרינן יקבוהו אוררי יום, והאי רוחא וכל אינון דעמיה כלהו קיימי לנטלא ההיא מלה דלייט בר נש גרמיה ברוגזיה ואלין מתערין להאי חויא דאקרי נחש עקלתון, בגין לאייתאה ולאתערא לווטין על עלמא הה"ד יקבוהו אוררי יום העתידים עורר וגו', ואלין אוררי יום שלטי בכל רגעי ושעתי דיומא ונטלי אינון מלין דלייט בר נש גרמיה בין ברוגזא בין באומאה ובההיא מלה מתערי להאי נחש עקלתון דאקרי לויתן לחבלא לעלמא, ועל דא לייט איוב יומיה בצעריה ולא גופיה, דכתיב ויקלל. את יומו בתחלה ולבתר יקבוהו אוררי יום, רחמנא לשיזבן מכל מלה בישא. ובפרשת פנחס (דף רמ"ו) ז"ל תלת אינון דגרמין ביש לגרמיהו תרי בהאי עלמא וחד בעלמא דאתי, ואלין אינון מאן דלייט גרמיה, דתנינן חד ממנא אתפקד קמיה דבר נש ובשעתא דלייט גרמים ההוא בר נש האי ממנא ושבעין אחרנין דממנן תחותיה נטלי ההיא מלה ואמרי אמן וסלקי ליה לעילא ודיינין ליה, ואיהו רדיף אבתריה עד דעביד ואשלים ליה ההיא מלה, מאן לן רב ממשה דאמר ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת ואמר לצורך, אע"ג דהקב"ה עביד רעותיה עם כל דא לא אשתזיב מעונשיה, והא אתמר דלא אדכר בפרשת משכן ואתמחי מתמן, והא אוקמוה מאן לן רב מדוד מלכא דאמר אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, מאי בעוד רשע לנגדי ההוא ממנא דאתפקד על דא נטיל להההיא מלה לאבאשא ליה לבר נש ע"כ. זהו ויראת מאלהיך אני ה', רחמן ואיני חפץ בקללת האדם אלא בברכתו שיאמר ה' חפץ למען צדקו, לצדק בריותיו: וכתב רבינו בחיי ז"ל, לא תקלל חרש כדי ללמוד קל וחומר אם החרש שאינו שומע הזהירה תורה עליו אין צריך לומר מי שישמע ומתקצף ומתבייש, וכל זה כדי שיהיה האדם גדור בדבורו ולא ירגיל עצמי ונפשו בתנינה רעה, ואין האיסור מצד חבירו השומע אלא מצד עצמו, ואם הוא גדול אצל החרש כ"ש אצל השומע ולכך הזהירה תורה חרש והוא בנין אב לכל השאר ע"כ:

פסוק טו

לא תעשו עול במשפט, במשפטו של הקב"ה כשתראה עני והוא צדיק כמו ר' חנינא בן דוסא או כמו ר' אלעזר בן פדת שהיו עניים, לספק ח"ו במשפטו של הקב"ה ולומר זו שעשה עול ולא עשה על פי הקו, עול בגימ' ק"ו ותשא לו אתה פנים לומר שעשה עמו ח"ו שלא כדין, ולזה אמר לא תשא פני דל, ולא תהדר פני גדול, לומר הואיל והקב"ה עשה לו כבוד אני ג"כ אהדרהו ואעשה לו כבוד ואצדקהו בדין, ולזה אמר ולא תהדר פני גדול, אלא דע והאמן שהכל בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, שאין אתה רחמן יותר מבעל הרחמים ב"ה. שמא תאמר הואיל לא אשא פני דל ולא אהדר פני גדול אמנע עצמי מן הדין, ת"ל בצדק תשפוט עמיתך, כי העולם עומד על הדין ועל האמת, ואם אין דין יבאו לידי גזל וחמס ועושק ויחרב העולם. ולזה אמר התנא על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, ושלשתם כלולים בדין, כשהדין על האמת שם השלום, ואם אין דין אמת אין ואין שלום, וכל שהגיע להוראה כו עליו נאמר ועצומים כל הרוגיה יכו', מדה כנגד מדה, הוא סבב להיותם נהרגים ונלחמים איש באחיו במנעו מלדון ביניהם, סופו ליהרג. ואמר לא תעשו עול בלשון רבים ואח"כ אמר בלשון יחיד בצדק תשפוט, לומר שאם אחד מהדיינים ידע שהדין מרומה או שאין חביריו הדיינים בקיאים באותו דין לא יאמר הקולר תלוי בצואריהם שהם הרבים ואני היחיד, ת"ל בצדק תשפוט, אע"פ שאתה יחיד בדין זה והתנא אמר אל תהי דן יחידי, עכ"ז בצדק תשפוט עמיתך, עם שאתך לצדקו ולא אחר:

עוד אמר בלשון רבים לא תעשו עול ואח"כ לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול, לומר שלא יהיה גונב הלבבות, שאמר שדנו הדין וזכו את הזכאי וחייבי את החייב, לא תאמר לחייב שהוא דל אילו הייתי אני הדיין הייתי מזכך, כמו שאמר אבשלום שאמר מי ישימני שופט בארץ ועלי יבא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו, וכן לזכאי לא יאמר אילו הייתי הדיין הייתי יותר ויותר מזכה לך ממה שזכוך, זהו ולא תהדר פני גדול מהדר פנים בדברים של גניבות דעת, ולזה סמך לא תלך רכיל בעמיך, וכן ארז"ל מנין שלא יאמר אני מזכה אלא שחבירי רבו עלי ת"ל לא תלך רכיל בעמיך. ד"א ולא תשא פני דל, דל במ"ק יצה"ט, ונקרא דל לפי שאין לו מסייע שהאיברים הם חומריים והולכים אחר יצה"ר, והזהירו שלא ישא פנים ליצה"ט ויתרחק מיצה"ר בתכלית הריחוק, שלא יאכל בשר ולא ישתה ייי ולא ילבש אלא הצמר הקשה ולא ישא אשה, זה עון גדול הוא כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות, ומה נזיר שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר עאכ"ו. ואמר בירושלמי דפרק עשרה יוחסין יאכלו

ענוים וישבעו, א"ר חזקיה עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל רבי אלעזר חשש להיא שמעתתא ומצמית ליה פריטי (פירוש מצמצם מאכילתו ומותיר פרוטות, שהיה עני, שזה ר' אלעזר הוא ר' אלעזר בן פדת) ואכיל בהון כל מלה חדתא בשתא, פירוש פעם בשנה לא לתענוג אלא שלא לענות נפשו, כי לזה ברא הקב"ה הפירות לשבח הקב"ה עליהם ולברך עליהם תחילה וסוף, שנאמר יהיה כל פריו קדש הלולים לה', ב' הלולים תחילה וסוף. ולא תהדר פני גדול, זה יצה"ר שהוא בא לאדם מיום שיצא מבטן אמו שנאמר לפתח חטאת רובץ א"כ הוא גדול, בשנים יותר מיצר הטוב, לא תהדרהו בפני יצה"ט ותשמע לו לבדו, אלא בצדק תשפוט עמיתך, עם שאתך שהם יצה"ט ויצה"ר תשפוט ביניהם בצדק, ואחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך וכה"א לא תהו בראה לשבת יצרה:

פסוק טז

לא תלך רכיל בעמיך. יש מי שכתב לא תלך רכיל, אבל אם שמעת שמתיעצים על חבירך להרגו לא תעמוד מלהודיעו שישמור עצמו, כי הצלת נפשות אין בה רכילות, אדרבא שעליך עון גדול כאילו הרגתו, לא תעמוד על דם וגו' אלא תודיעו מיד, ואם לאו אני ה' נאמן ליפרע, ועל זה אמר שלמה אל תהי צדיק הרבה לומר שהיא רכילות:

עוד לא תעמוד על דם רעך, לומר שלא יהיה ברכילותו סבה לבא לידי הריגת נפש, שאם יהרג שום אדם ע"י רכילותו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה אע"פ שלא הרגו, כי הגורם מיתה פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ופירוש תעמוד תתעכב מליכנס לפנים אלא בחוץ תעמוד ויפגעו בך יושבי חוץ, שהם המזיקים, תעמד כתיב תע מד, פירוש תועה מודח, שמכניסין אותו לתוך כף הקלע, ובגמרא פרק בן סורר ומורה אמרו על מי שהוא חייב הריגה מנין שאם ידעת לו שום זכות שלא תשתוק עליו ת"ל לא תעמוד על דם רעך, פירוש תעמוד כמו עמדו לא ענו עוד, וכה"א ובפתחו עמדו כל העם פירוש שתקו:

פסוק יז

לא תשנא את אחיך בלבבך. וא"ת אותו שעבר עבירה ומהשנאה שיש לך עמו אין אתה רוצה להוכיחו כדי שלא ישוב מחטאו ויענש ותשמח במפלתו, לזה אמר הוכח תוכיח ולא תשא עליו, אתה חושב שאין עליך כי אם עון אחד של השנאה לבד, כי גם משא עונות יש עליך, יש עון של בנפול אויבך אל תשמח, ויש עון של נקימה ונטירה, ואילו הוכחת אותו אולי היה חוזר בו ואתה הנחת אותו באולתו ועברת על לפני עור לא תתן מכשול, וכל עון ועון שעושה כאילו אתה עשיתו, א"כ משא של חטאים יש עליך, לא של עונות, כי הוא לא עשה אלא על שלא הוכחת נחשבים עליו כחטאים, לא כעונות שהם במזיד. וקודם אמר אחיך, שאמר לא תשנא את אחיך, ואח"כ אמר את עמיתך, בא

לומר שאם אתה יודע בו שמקבל תוכחת ואחר התוכחת יהיה עמך בלב שלם הוכיחו, זהו את עמיתך עם שאתך, וכן אמר במדרש לעם שאתך אתה מוכיח ואין אתה מוכיח לץ שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון, וכה"א אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך, וכן אמרו בגמרא א"ר יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שיותר מק' פעמים לקה עקיבא בן יוסף לפני רבן גמליאל ביבנה שהייתי קובל עליו ויותר היה מוסיף בי אהבה לקיים מ"ש הוכח לחכם ויאהבך, שאם אתה רואה שאינו מקבל תוכחות אתה נושא עליו חטא, לפי שעד עתה היה עושה בשוגג ועתה יעשה במזיד, וארז"ל הנח להם לישראל שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים וכתיב הוכח, לומר שימוד עצמו הוא קודם, אם הוא באותו מצב שחבירו עומד בו והיו מוכיחים אותו ישער עצמו אם יכול לקבל תוכחות יוכיח כמו שאמר התנא ואל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו, ולזה א"ר טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שיוכל להוכיח, וא"ר אלעזר בן עזריה העבודה אם יש בדור הזה מי שיוכל לקבל תוכחת, וא"ר עקיבא העבודה אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח:

ובמדרש ילקוט. לא תשנא את אחיך, כשם שהקב"ה יהיה שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קנאה ונקמה בלבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהם כך לא תשנא את אחיך, מה ת"ל בלבבך בשנאה הנושנת, וכי באחים מן האב או מן האם הכתוב מדבר אין הכתוב מדבר אלא כנגד הקב"ה שאין לו אחים לא בעוה"ז ולא בעוה"ב ולא לימות המשיח אלא צדיקי עולם שעושים רצונו בתורתו בכל יום תמיד שקרא אותם אחי ורעי ע"כ. א"כ פירוש הפסוק לא תשנא לשום אדם ותלמוד מהאח שהוא הקב"ה ית' שאינו משמר קנאה ושנאה על ישראל, זהו את אחיך, אתה תלמוד מאחיך, ובזה הוכח תוכיח את עמיתך, ומזה יובן למה אמר תחלה אחיך ואח"כ שינה ואמר עמיתך, וכן הוכח תוכיח את עמיתך, עם שאתך שהם יצה"ט ויצה"ר כמ"ש יצה"ר שלא ישנא ויצה"ט שיוכיח:

פסוק יח

לא תקום ולא תטור. זהו צווי שלא ינקמו וינטרו איבה על בני לוי שהרגו מישראל כשלשת אלפי איש, לפי שהם לא עשו מדעתם אלא מדעתו של מקום, שנאמר כה אמר ה' הרגו איש וגו', ולזה אמר בני עמך ולא אחיך או עמיתך כמו שאמר בפסוקים של מעלה, לפי שנאמר בהם בני, שנאמר בני לוי. ועוד שנמנו מבן חדש, וכן בני עמך בגימ' אלו הן בני לוי עם האותיות והמלות, אני ה' אני הוא שצויתי להם להרוג. ואהבת לרעך כמוך, זה הקב"ה וכן אמר שלמה רעך ורע אביך אל תעזוב, ואהבת אהבהו על הבריות,

כמוך כמו שאהבת עצמך היא אהבה אמתית כן תהיה אהבת הקב"ה, לא מיראה, אני ה' יודע מצפוני לבך אם אתה עובד מאהבה או מיראה:

במדרש ר' עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה א"ל בן עזאי בצלם אלהים עשה אותו זה כלל גדול ממנו שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי, א"ר תנחום אם עשית כן דע למי אתה מבזה. כוונת ר' עקיבא היא כמו שבא מעשה בגמרא במסכת שבת פרק במה מדליקין עכו"ם אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני על מנת ללמדני תורה על רגל אחת, דחפו באמת הבנין שבידו, בא לפני הלל וגיירו, וא"ל דעלך סני לחברך לא תעביד זהו כל התורה כולה ואידך פירושה זיל גמור. לומר שאהבת אדם לחבירו כולל כל מצות שבין אדם לחבירו עשה ולא תעשה, ומאהבת חבירו יבוא לאהבת המקום. או משכלו, באמרו אם ב"ו אני אוהב אותו למי שבראו לא כל שכן, או מרבוי החברים יורוהו ויודיעוהו ומשם יבא לדעת המצות האלהיות, א"ל בן עזאי בצלם אלהים עשה אותו, שאין צריך שידע אלא שבצלם אלהים ברא אותו, מכאן יבא לאהבתו, ומאהבת חבירו יבא לאהבתו ית', וכמו שצוה באהבתו של מקום שנאמר ואהבת את ה' אלהיך כן צוה באהבת חבירו שהוא הדומה. וכוונת ר' תנחום הוא לומר שסוף הפסוק אני ה' הוא חוזר על ואהבת לרעך, אינו חוזר לתחלת הפסוק שהוא לא תקום, זהו אמר ר"ע למי אתה מבזה, וסמך על דברי בן עזאי שאמר בצלם אלהים עשה אותו, והנה האוהב את חבירו הנעשה בצלם אלהים הוא אוהב ה' ית' ומכבדו:

פסוק יט

את חקתי תשמרו בהמתך וגו' ארז"ל חקתי חקים שחקקתי כבר, לומר שלא יתחכם להוסיף ולעשות בריות מחודשים מה שלא עשה הקב"ה וכאילו מראה שלא יספיק מה שברא הקב"ה והוא רוצה לעשות בריות מחודשים ויבא מזה ח"ו כפירה לומר שהוא עשה מה שלא עשה הקב"ה, לזה אמר חקותי חוקים שחקקתי שהם חקות שמים וארץ אין להוסיף עליהם, כי חוק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם, שאם ישנו יחרב העולם, וכולם נעשו במספר במשקל, חקתי ת"ק חי, שמי ששומר חוקים של כלאים כאילו כביכול נותן חיים לעולם שהוא מהלך ת"ק שנה. ואמר הבהמה ואח"כ השדה ואח"כ המלבוש, לומר שבהרבעת הבהמה ימנע ממנו פועל הבהמה, הוא שאמר במשנה תורה לא תחרוש בשור וגו', שימנע ממנו החרישה שלא יהיה כח בשור לחרוש, ורוב תבואות בכח שור, וימנע מהשדה הזריעה זהו שדך לא תזרע, וגם עושה מניעה בגופו שהוא מלבוש הנשמה, ולזה אמר במשנה תורה לא תלבש שעטנז שלא יתלבש באותם כחות הטומאה, כי כלאים פירש בזוהר שהוא לשון מניעה כמו ויכלא הגשם, לא תכלא

רחמיך, ומעמיד נשמתי בבית הכלא תחת שר בית הסהר, כי אין האיסור בבהמתו אבל בהמת אחרים מותר, כי כבר ארז"ל בהמת אחרים מנין ת"ל את חקותי תשמורו, אלא הכוונה היא לומר שהוא מחריב עולמו שהיא נפש הבהמית ונפש הצומחת, והמלבוש שהוא הגוף, כי כלאים מאה ואחת בגימ', כאילו הותיר אחת על מאה, ואמר רבי עקיבא קו"ף זה הקב"ה, וכן כלאים במ"ק י"א, יאמר כאילו הותיר אחד על י' מאמרות שנברא העולם בהם:

ובזהר ת"ח כד ברא קב"ה עלמא אתקין כל מלה ומלה כל חד וחד בסטרוי ומני עלייהו חילין עילאין ולית לך אפילו עשבא זעירא בארעא דלית לה חילא עילאה דממנא עליה לעילא וכל מה דעבדין כל חד וחד עביד בתוקפיה דההוא חילא עילאה עליה לעילא וכלהו נמוסין גזירין מדינא על דינא נטלין ועל דינא קיימין, לית מאן דנפיק מן קיומיה לבר וכלהו ממנן מן יומא דאתברי עלמא מתפקדן שלטונין על כל מלה ומלה וכלהו נטלין על נמוסא אחרא עילאה דנטלין כל חד וחד כמא דכתיב ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה, כיון דנטלין ההוא חוק כלהו אקרו חקות, וההוא אתיהיב להון מן שמיה כדין אקרון חקות שמים, ומנא לן דמן שמים קא אתיין דכתיב כי חוק לישראל הוא, ועל דא כתיב את חקתי תשמרו בגין דכל חד וחד ממנא על מלה ידיעא בעלמא בההוא חוק. בגין כך אסיר למיחלף זינין ולאעלא זינא בזינא אחרא בגין דאעקר לכל חילא וחילא מאתרייהו ואכחיש פמליא של מעלה ואכחשי פומבי דמלכא, כלאים, מהו כלאים כמא דיהיב אחרא בבית מטרא, כד"א אל בית הכלא, בגין דלא למעבד מידי. ד"א כלאים מניעותא דמנע לכל אינון חילין מעבידתא דילהון, ובגין כך ובגד כלאים לא יעלה עליך. ת"ח כתיב ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, והא אתמר דשני פקודוי דמלכא ואחלף עץ החיים דביה אשתלים כולא ואתדבק באתר אחרא ע"כ. ומפני שהנולדים בעולם ראשונה היו כלאים שהם קין והבל, קין מסטרא דמסאבותא והבל מסטרא דדכיו, על כן נאסר לנו הכלאים שאין לחברם כי אין חבורם עולה יפה, כי קרבן קין היה מזרע פשתן כמ"ש בזוהר ז"ל קרבנא דקין פשתן הוה, ומנאן ידיע מסופי תיבות קרבן קו"ף רי"ש בי"ת נו"ן, ס"ת פשתן, קרבנא דהבל הוה צמר לאו דא כדא ולאו דא כדא, רזא דכולא קין כלאים הוה ערבוביא דלא אצטריך סטרא אחרא דלאו זינא דאדם וחוה וקרבניה מההוא סטרא קא אתי, הבל מזינא דאדם וחוה, ובמעהא דחוה אתחברו אלין תרין סטרין ובגין דאתחברו כחדא לא אתיא מנייהו תועלתא לעלמא ואתאבידו, ומאן דאחזי גרמיה בעובדא דחבורא דא אתער עליה אינון סטרין כחדא ויכיל לאתזקא ושארי עליה רוח אחרא דלא אצטריך, ועל דא כתיב ולבש הכהן מדו בד ומכנסי

בד ובאבנט בד וגו'. ואמאי אקרי בד יחידאי דלא בעי לחברא להאי פשתים באחרא. כתיב דרשה צמר ופשתים מהו דרשה דבעיא ודריש על צמר ופשתים מאן דמחבר לון כחדא כו', תו דרשה צמר ופשתים למעבד נוקמא למאן דמחבר לון כחדא, ובגין דא ובגד כלאים לא יעלה עליך לא יעלה עליך רוחא אחרא לשלטאה בך ע"כ. ולזה אמרו הגאונים ז"ל שלא יהא הטלית אלא מצמר רחלים שהוא קרבן הבל הצדיק, צמר בא"ת ב"ש הי"ג, גימ' חי, רמז על חיותו, פשתן בא"ת ב"ש ובא"ט גימ' ח"י, לומר שכל אחד לבדו יש לו חיות ובהתחברות יהיה לו קטרוג כמו שאמר יעלה עליך, עליך ממש לקטרג, עוד רמז לי"ג חוליות שבציצית וה' קשרים הם ח"י, עוד רמז לח"י ברכן, רמז שלא יתפלל ח"י אלא בטלית דאית ביה י"ג חוליין וה' קשרים, וח"י שנרמז בפשתן רמז על חיותו של קין בארקא, ולפי שכל א' יש לו מקום מיוחד קי"ן בארקא, וכן קין קו"ף יו"ד נו"ן עם ה' אותיות גימ' ארקה, והבל בתבל, שמתובלת בתורה, וכן תבל, תורה, בראשית, לעיני כל ישראל, וקיימא בהבל תורה, לזה צותה תורה שלא לחברם יחד שכל אחד יהיה בתחומו במקומו, ופירוש לא יעלה עליך שלא יעלה מארקה ובחבורו יבא לך היזק ממנה, ויעלה עליך כמו שהיה שנאמר ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו:

ופירוש מלת שעטנז כתב הריקאנטי ז"ל מצאתי לחכמי הקבלה שפירשו שיש שטן אחד ממונה על מי שלובש שעטנז ויכול להזיקו, ואותיות שעטנז שטן עז, ועל כן אותיות שעטנ"ז ג"ץ בס"ת יש עליהן תגין, כדי להורות שהמתעסק בתורה נצול מהמקטרג ההוא שהוא מלאך המות ותנן עליו, זהו לשון תגין ועושה לו עטרה לשון תג, זהו שעטנ"ז ג"ץ, שט"ן ע"ז "צורר "גדול לאדם, יורד ומתעה, עולה ומשטין, נוטל רשות ונוטל נשמה. ויש מפרשים כי שעטנז רומז לב' מדות שיש למעלה מן המקטרגים על ישראל והקב"ה מפרידם זה מזה שלא יתחברו לעולם להזכיר עונותיהם של ישראל, והלובש שעטנז מחבר הכחות הללו לעכב תפלתן של ישראל, ואמרו כי הלובש שעטנז בתפלתו סנדלפון המלאך הקושר כתרים להקב"ה מתפלתן של ישראל אינו מקבל תפלתו עם שאר תפלות ע"כ. ואפשר שזהו פירוש לא יעלה עליך, שאינו מעלה אותה תפלה, ופירוש עליך בעבורך, או פירוש לא, יעלה עליך זה השטן עז יעלה לקטרג עליך כמ"ש. עוד ירמוז ח"י שבפשתן, לפי שקבל עליו ארבע מיתות בית דין, שנדוק כמו סקילה, ונופץ ששורקים אותו במשרקות של ברזל של פיפיות, היא הרג, ושורין אותו במי המשרה היא חנק, ונותנין האונין לתוך התנור כדי שיהבילו, פירוש שיתלבן, היינו שריפה, ולזה הוכשר לבגדי כהונה ולבגדי כהן גדול ביום הכפורים:

עוד נאמר שמה שאמר שדך לא תזרע כלאים, בא להזהיר לאדם כשיזדווג עם אשתו שלא יכוון באשה אחרת, ואין שדה אלא אשה שנאמר כי בשדה מצאה, וכן שדה גימט' אשה עם האותיות, וכן ארז"ל לא ישמש אדם עם אשתו ויתן דעתו על אחרת אפילו שתיהן נשיו. וכרמך לא תזרע כלאים רמז על הבנים, כי כרם הם ישראל שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ונמשלו לגפן שנאמר גפן ממצרים תסיע, לומר מה גפן אינה מקבלת הרכבה ממין אחר וכו', א"כ רמז לו שלא יזרע בכרם שהם ישראל ולא יהיה סבה לערב בכרם ה' צבאות הרכבה ממין אחר, ואם עשה הוא מלביש אותם הנשמות גופים שאינם ראויים להם והם עשוקים על ידך, זהו ובגד כלאים לא יעלה עליך.. וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וגו' לפי שאמר לעיל שדך לא תזרע כלאים (לא תזרע כרמך כלאים), שהם היו במדבר ולא היה להם לא שדות ולא כרמים, ולא אמר כי תבאו אל הארץ לא תזרע, אלא הכוונה שלא יעשה שום ערבוביא בזרעו לזה אמר וכי תבאו אל הארץ אין אתם צריכים שמור על דבר זה אלא במדבר ששם חלקו של סמאל מקום נחש שרף ועקרב מקום תהו יליל ישימון, והוא משטין עליכם וכוונתו להחטיאכם, אבל כי תבאו אל הארץ שהיא בחלקו של הקב"ה שאין לשטן שם שום חלק ועיני ה' אלהיך בה, הנטיעות שלכם כולם הם עץ מאכל, שיהיו כולם בעלי תורה, לפי שאוירה מחכים, ואין תורה כתורת ארץ ישראל שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב וכו', והתורה היא טהורה ואינה חונה אלא בגוף זך, כי לזה התורה נארגת על ז"ך אותיות לומר שצריכה גוף זך נקי וקדוש, ולזה אמר וכי תבאו בוא"ו לומר שהוא מחובר לעיל:

וכן אמר במדרש רבי תנחומא שזה הפסוק מדבר בתינוק ז"ל, ונטעתם וערלתם מדבר בתינוק, שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל, שאינו יכול לא להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים, שאביו מקדישו לתורה, הלולים שהוא מהלל להקב"ה שזכהו לבן וזכהו להוליכו לבית הספר, ועוד שיתחיל ללמדו תורה צוה לנו וגו' ופסוק שמע ישראל שהוא יחודו של מקום, א"כ קודש הלולים ודאי שני הלולים, הלול לאב שזכהו, והלול לבן שאומר שמע וגו', ובשנה החמישית תאכלו את פריו שהוא מתחיל לקרות בתורה, מכאן ואילך להוסיף לכם תבואתו, מכאן שנו חז"ל בן חמש למקרא בן עשר למשנה וכו':

פסוק כג

ועוד וכי תבאו אל הארץ הוא צווי לנשמות כשיבאו לזה העולם, ונטעתם כל עץ מאכל שיכוונו להוליד בנים הגונים, ואמר שלש שנים יהיה לכם ערלים שיהיה פיהם סתום וסגור ולא יפתח שישכח כל מה שלמד בבטן, כי מרוב חכמה ופקחות יבאו לחטא, כמו

דור המבול כשהיה הולד יוצא מבטן אמו היה מדבר כמו שאמר במדרש, ז"ל וילדיהם ירקדון, כאילין שדים כד"א ושעירים ירקדו שם, כשהיתה אחת יולדת ביום היתה אומרת לבנה צא והבא לי צור לחתוך טבורך, וכשהיתה יולדת בלילה היתה אומרת לבנה צא והדלק לי את הנר לחתוך טבורך, עובדא הוה בחדא דילידא בליליא, אמרה לבנה פוק והדלק לי בוצינא דנקטע שורך, נפק ופגע בההוא שידא אמר לו זיל וגלוג לאמך דקרא תרנגולא דאילו לא קרא תרנגולא הויתי מחי יתך וקטלתיך, אמר לה את זיל וגלוג לאמא דאמך דלא קטעת אמי שורי דאילו קטעא אמא שורי הוית מחי יתיך וקטלתיך, הה"ד בתיהם שלום מפחד מן המזיקים ע"כ. ומרוב חכמתם עשו מה שעשו עד שכפרו בהקב"ה ובטובתו שהשפיע להם, לזה שלש שנים יהיה ערלים, ועוד לפי שביציאתו לפתח חטאת רובץ, ואולי למדו איזה דבר עד שישכח כל מה שלמד, ועוד כדי שיטרח וילמוד הוא מעצמו ויחזור וישנה כדי להגדיל שכרו, להוסיף לכם שהוא מוסיף והולך ממשנה לגמרא. להוסיף לכם תבואתו אני ה', ר' עקיבא אימר דברה תורה נגד יצה"ר שלא יאמר אדם הרי ד' שנים אני טורח חנם לכך נאמר להוסיף לכם כל מה שחסר מד' שנים מחזירו לכם ובתוספת, אני ה' הנאמן בהבטחתי:

עוד להוסיף לכם כמו שאמר במדרש רבי תנחומא, בעולם הזה אדם מישראל מוליד בן מוליכו לבית המדרש יגע עמו ומלמדו תורה גרמו עונות הוא מת ואינו שמח ממנו, ואמר להם הקב"ה בעוה"ז ע"י שיצה"ר מצוי ביניכם אתם חוטאים ובניכם מתים, אבל לעתיד לבא אני מסיר יצה"ר מכם ובניכם ואתם מולידים ושמחים שנאמר לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה ע"כ. לזה רמז ואמר להוסיף לכם שבעוה"ז שבאו הבנים ע"י יצה"ר שהוא הערלה לזה וערלתם ערלתו לא יאכל, שמת לפי שבא ע"י יצה"ר, אבל לעתיד לבא להוסיף שלא ייגעו לריק, אני ה' הנאמן בדבורי:

עוד במדרש כי תבאו אל הארץ ונטעתם, א"ל הקב"ה לישראל אע"פ שתמצאו אותה מלאה כל טוב ותאכלו ותשבעו ולא תטעו, לא כן אלא הוו זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים כך אתם היו נוטעים לבניכם ע"כ. והכוונה הוא שהקב"ה כביכול יכסוף למעשה ידיו, וארץ ישראל חייבת בערלה ובבכורים ויברכו על פירותיה, לזה רצה הקב"ה שתהיה תחילת נטיעתם על יד ישראל, כדי שיהיה כל פריו קדש, ושלש שנים ראשונות לא יאכל עד שיבטל הכח שקבלה אותה נטיעה מהארץ ע"י חרישת השור הידוע, ואחר ג' שנים יהיה כל פריו קודש שיחול עליו קדושה כמו שאתם קדושים כן כל מאכלכם יהיה קודש וכשיביאו הבכורים והתרומה והמעשרות יהיה מדבר שהויתו ע"י ישראל ולא ע"י האמוריים וביני

ביני ייבש כל מה שנטעו האמוריים שבא ע"י טומאה, ולקיים דברי מה שנאמר מלאה כל טוב וגו' כרמים וזיתים, ולזה אמר אשר לא נטעת כלומר שלא באו מכח טהרה, אבל מה שאתם נוטעים הוא מכח אותו עץ שהוא עץ מאכל שהוא מאכיל לכל העולם וטעם עצו ופריו שוה, לזה תאכלו את פריו, פריו דייקא ולא פריה של הארץ, ולזה מזהיר הקב"ה בנטיעות:

עוד ונטעתם כל עץ מאכל הזהירם על התורה שנטע בתוכנו, והיא עץ החיים, על דרך מה שארז"ל כשנכנסו ישראל לארץ אמרה תורה לפני הקב"ה עכשיו יתעסקו ישראל איש בכרמו ואיש בשדהו תורה מה תהא עליה, אמר לה בתי נתתי להם שבתות וימים טובים שיתעסקו ביך, לזה אמר ונטעתם כל עץ, לא אמר ונטעתם כרמים וזיתים ואילני מאכל וגנות ופרדסים, או כמו שאמר קהלת נטעתי לי עץ כל פרי ואמר עץ מאכל שהיא מאכלת לכל העולם בזכותה, שהיא התורה, עץ במ"ק עה"ק כמו תורה במ"ק, אבל שאר אילנות אמר וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים לא יאכל, כדי של תערב להם פירות נטיעתם ויבטלו מהתורה, וביני ביני תערב להם תורה של ארץ ישראל שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב, ויעשו עיקר מן התורה. ועוד רמז שאמר ובשנה החמישית תאכלו את פריו, רמז על חמשה חומשי תורה, וזו היא כוונת מדרש רבי תנחומא ז"ל שאמר הקב"ה מזהיר את ישראל על הנטיעה, אמר הקב"ה למדו ממני כביכול ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. ודאי שהנטיעות של הקב"ה אינן אילנות ממש. וכן בויקרא רבה מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן, אף אתם כשנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה. הה"ד כי תבאו ונטעתם, והכוונה כמ"ש. ואמר עץ ולא אמר אילן, להראות נפלאותיו יתברך, שהנטיעה הוא בזמן החורף ובאותו זמן כל האילנות הם כמו עץ יבש חוץ מן הזית שנאמר עליו זית רענן וכשמתחיל הקיץ נושא עלין והיה עליהו רענן, ולא ימיש מעשות פרי להראות אחד שהיה יבש בא לו הלחות, ומהם יראו ויאמינו בתחיית המתים, וגם להורות לו לאדם כי האדם עץ השדה, ולהורות ששכרן של צדיקים הוא לבסוף, שנאמר ואחריו כל ישרי לב, ששכרן של צדיקים הוא לאחריו, כן האילן אינו עושה פרי אלא לבסוף לסוף השנה:

ובמסכת ברכות פרק כיצד מברכין היה רבי מאיר אומר ממשמע שנאמר וערלתם ערלתו את פריו איני יודע שעץ מאכל הוא מה ת"ל עץ מאכל להביא עץ שטעם עצו ופריו שוים, ואיזה זה הפלפלים, ללמדך שהפלפלין חייבים בערלה, וללמדך שאין ארץ ישראל חסרה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר וגו', א"כ פירוש עץ מאכל הוא שהעץ בעצמו נאכל כמו שהיתה כוונת הבריאה שאמר תוצא הארץ עץ

פרי שהעץ בעצמו הוא פרי, ולזה אמר מאחר שהעץ בעצמו הוא פרי מה תעשו בפרי, וערלתם ערלתו את פריו, לא תעשו כמו שעשתה אם העולם שנאמר ותקח מפריו ולא המתינה ג' שעות, כי בשעה תשיעית נצטוית נשאר מהיום ג' שעות, וכנגדם נצטוינו כאן שלא לאכול מהפירות ג' שנים, וכנגד זה נאמר כאן ג' ערלות, שלא המתינה שלש שעות כי בעשירית סרח, ואילו היה ממתין ג' שעות היה נכנס שבת והיה כל פריו קדש הלולים, וכן פריו קדש עם ב' מלות בגימ' שבת. עוד נאמר כאן שלש ערלות כנגד ג' ערלות שנתלבש האילן שאכל ממנו אדם, אחת בקלקול הארץ שה אמר תוצא הארץ עץ פרי והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ עץ עושה פרי ונתקללה ארורה האדמה וכו', ואחת כשהיא אמרה כי אמר אלהים לא תגעו בו ובא השטן ודחפה לומר הרי נגעה ולא מתה, נתוסף בו קליפה מחמת נגיעתה ואחת כשלקחה מפריו נתלבש בקליפה אחרת מחמתה, שכן אשה בגימ' ערלה ע"ה, וכדי לסלק הג' ערלות אמרה תורה שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל ולזה היא סמיכות של שפחה חרופה שהיא שפחה כנענית שחציה שפחה וחציה בת חורין המאורשה לעבד עברי הכתוב מדבר, וכבר ידעת שהכנענים נתלבשו בשלש קליפות שנאמר עבד עבדים, ויהי כנען עבד, ג"פ עבד כנגד ג' קליפות, וזו כשהיתה כנענית היו עליה ג' קליפות, וכשנכנסה תחת יד ישראל נסתלקה האחת, וכשקדשה העבד עברי נסתלקה האחרת, ואילו נשתחררה כולה היתה אשת איש והבא עליה בחנק, אבל זו לפי שלא נשתחררה חציה אינה נחשבת, לזה לא יומתו, ואמר וערלתם לומר שאתם תתחילו לתקן העוות שגרם אדם ועלי לגמור, זהו להוסיף לכם תבואתו אני ה':

עוד נרמזו כאן ד' קליפות שבאגוז, וערלתם א', ערלתו ב', ערלים מעוט רבים שנים הרי ארבעה, כנגד הראשונה שהיא רכה אמר וערלתם שיש בכם כח לסלקה, ערלתו היא הקליפה הקשה שקלטה הפרי לתוכה, לזה אמר ערלתו את פריו, ערלים הם הב' קליפות דקות, אחת דקה מן חברתה והם אדוקים זו בזו, לזה הזכירם כאחת שאמר ערלים, ועוד שכל פירות של זה העולם נאצלו מאותו אילן שנקרא אילן התאוה, ונאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל, הרי אחת, וכי תאוה הוא לעינים שנים, ונחמד העץ להשכיל ג', לומר שנתלבש בג' ערלות, לזה כל הפירות שנאצלו ממנו צריך להמתין להם שלש שנים אחר שתהיה הנטיעה ע"י ישראל כמ"ש ונטעתם שתהיה הנטיעה על ידיכם, ובשעת הנטיעה יזכיר עליו ש"ש כמו שאמר בזוהר (דף נ"א) ז"ל אמר רבי אלעזר בכל עובדוי דבר נש מבעי ליה דלהוון לשמא קדישא מאי לשמא קדישא לאדכרא בפומיה שמא קדישא על כל מלא דהוא עביד דכולא הוא לפולחניה ולא לשרי עלוי סטרא אחרא בגין דאיהו

זמין תדירא לגבי בני נשא ויכיל לאשראה על ההיא עבידתא ובגין כך כתיב ונשמרת מכל דבר רע ע"כ. ואם הנטיעה היתה ע"י ערלים לא היה מספיק להמתין כמה שנים, אם ע"י ישראל צריך שלש שנים ושנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים וצריכה פדיון. ולזה סמך לא תאכלו על הדם לומר שכל האוכל מפרי ערלה כאלו אוכל דם:

פסוק כו

מצאתי כתוב לא תאכלו על הדם, רמז כאן שלא יאכלו ביום ששופך דמן של ישראל סביבות ירושלים שהוא יום ט' באב ולזה אמר הדם בה' הידיעה שהוא דמן של ישראל שהוא חביב לפני הקב"ה שכל אחד ואחד מישראל חביב לפני הקב"ה וחשוב כרב, כמו שאז"ל על פסוק ונפל ממנו רב כל מי שיפול מהם חשוב לפני כרב:

לא תנחשו ולא תעוננו. לא תעשו עצמכם נחשים, שכל מי שהולך אחר ניחוש סוף נעשה נחש מזיק הבריות, כמו שאירע לבלעם הרשע, כדאיתא בזוהר פרשת בלק (דף קצ"ד) כשבאו להרוג לבלעם וכו' זה לשונו, וכיון דחמו ליה לפנחס פרח באוירא יונוס ויומברוס בנוי וכו', פנחס חמא ליה דהוה טס באוירא והוה מסתלק מעינא, רמא קלא לבני חילא אמר אית מאן דידע לפרח אבתריה דההוא רשע צליה בריה דשבטא דדן קם ונטל שולטנו דשליט על חרשין ופרח ואסתלק וכו', קצרתי המאמר, סוף נפל לגבי פנחס אמר ליה רשע כמה גלגולין בישין עבדת על עמא קדישא אמר ליה לצליה (הגה"ה, ולמה לצליה ולא הרגו פנחס, לפי שנהרג בחרבו ולא בשמא וחרבו היה חקוק עליה חויא מהאי סטרא ומהאי סטרא ובלעם הרשע היה הולך לקראת נחשים ולא היתה חרבו פוגעת בו עד שבא צליה שבא מדן שנאמר בו יהי דן נחש עלי דרך, גבר נחש של דן על חויא דחרבא והרגו ע"כ) תא וקטליה ולא בשמא דלא חזי לאדכרא עליה שמא קדישא עילאה בגין דלא תפוק נשמתיה ותתכליל במלין דדרגין קדישין ויתקיים ביה מה דאמר תמות נפשי מות ישרים, בההוא שעתא עבד כמה זיני מותא ולא מית עד דנטל חרבא דהוה חקיק עליה חויא מהאי סטרא וחויא מהאי סטרא, אמר ליה פנחס בדיליה יקטול ובדיליה ימות כדין קטל ליה ויכיל ליה דכך אורחוי מאן דאזיל אבתרהא בה ימות ובה תפוק נשמתיה ובה תכליל והכי מת בלעם ולא אתקבר לעלמין וגרמוי כלהו אתרקבו ואתעבידו כמה חויין מזוהמין מזיקי שאר בריין, ואפילו תולעים דהוו אכלי בשריה אתהדרו חויאן ע"כ. הרי לך שאחר שהלך אחר נחש ענשו הוא התולעים שנתהוו מבשרו יהיו נחשים מזיקי הבריות, לזה הזהירה תורה לא תנחשו קרי ביה לא תינחשו לא תגרמו לנפשכם ולבשרכם שיעשו נחשים מזיקי הבריות, וכן ארז"ל על מי שלא כרע במודים לסוף שבע שנים נעשה שדרו נחש, הזהירה גם תורה על זה שלא יגרום לעצמו לבא לזה:

ובזהר סבא פ' משפטים (דף ק') פתח ההוא סבא ואמר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, מאן הוא בעלמא דיכיל למללא גבורן דעביד קב"ה בעלמא תדיר ההוא גופא קדמאה דשבק לא אתעביד וקיומא ליהוי ליה לזמנא דאתי דהא עונשיה סבל בכמה זינין וקב"ה לא מקפח אגרא דשום בריין דברא בר אינון דנפקו מגו מהימנותא דיליה ולא הוה בהו טב לעלמין ובר מאינון דלא כרעו במודים הני הקב"ה עביד מנייהו בריין אחרנין בגין דלא אתבני ההוא גופא דדיוקנא דבר נש ולא יקום לעלמין ע"כ. הנה שאמר מאן הוה בעלמא דיכיל למללא גבורן שלא נברא האדם אלא לשבחו ולהללו על גבורותיו, ולזה אומר מודים הכורע ומספר נפלאותיך, ואומר שהוא אלהינו על נסיך ונפלאותיך ומודה לו על הכל וכשאינו כורע ומודה הוא כופר בטובתו של הקב"ה כמו הנחש סופו להיות נחש ומזיק, זהו אומר עביד מינייהו בריין אוחרנין, כי הרשעים הם הם המזיקים: וכתב הרב מנחם ריקאנטי ז"ל, לא תנחשו ר"ל לא תטעו אחר פעולת נחש הקדמוני הנקרא רוחא מסאבא ופעולותיו ניחוש כד"א ולא הלך לקראת נחשים, וע"י השבעות ידועות הנקראים שם הטומאה מודיעים עתידות מאשר יבאו על האדם, והטועה אחריהם הבורא סר מעליו ומניחו בידיהם, וזהו מאמרם כל דקפיד קפדי בהדיה, ואחר מיתתו הכתות הנזכרים מתלוים עמו כמו שאמרו בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. ויש עוד מפרשים אזהרה שלא נעשה פעולת נחש הקדמוני שהטיל פגם בחוה העליונה, ויש מן המפרשים האחרונים שכתבו כי העובר על מצוה זו הנחש יהיה לבושו, והבן זה ואם קבלה נקבל ע"כ. ולא תעוננו, לא תגרמו שתהא עינא דסטרא בישא מעיינת ומבטח בכם, כמו ויהי שאול עוין את דוד, שהיה מביט בו בעין רעה, ועל שאתה מבקשים עונות ושעות הם מביטים בכם, לפי שסר בטחונו מהקב"ה ודקפיד קפדי בהדיה, וכן אמר בזוהר כתיב הנה עין ה' אל יראיו, וכתיב עיני ה' משוטטות, זכו עין ה' עינא דלעילא לא זכו עיני ה' משוטטות דלתתא, וכתיב טוב עין הוא יבורך, מאי טעמא אקרי עין חד, ת"ח בעינים דלתתא אית עין ימינא ואית עין שמאלא, ואינון תרי בתרי גווני, אבל הכא לית עין שמאלא ותרווייהו בחד דרגא סלקין וכלא ימינא ובגין כך עין חד ולא תרין ע"כ:

עוד לא תעוננו. לא תעשו עין לסמאל, סמאל, לסמא, כי הוא סומא, ובעונות שאתם עושים עושים לו עינים, ארז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה, וכשעושה העבירה אומר אין רואני, בשעת מיתתו בא לו מלאך המות כולו מלא עינים כמנין העבירות שעשה כל עבירה יש לה עין, שהיה חושב שאין רואה ומראה לו ואומר עבירה פלונית עין זו היתה רואה בך, וכן עין אחרת כמנין העבירות, ועל זה אמר איוב לא תשורני עין רואי שהוא

רואה אותי ואני איני רואהו. ואח"כ משבר עיניו, זהו לא תעוננו, לא תעשו עליכם הרבה עינים שיעידו עליכם:

פסוק כז

לא תקיפו פאת ראשכם. כבר ידעת כי האדם נברא בצורה עליונה וכל אבר ואבר שיש לאדם יש לו רמז למעלה, ושער הראש ושער הזקן הם רמז לשערא דרישא עילאה ודיקנא עילאה, וכן אמר בספר הזוהר דשעריה שעיע ואריך איהו נזירא מסטרא דאריך אנפין ובשערא דדיקנא אינהו תקיפין, וכן באדרא ז"ל תאנא הני שערי דדקנא תקיפין בלחודוי משאר שערי דרישא משום דהני בלחודייהו מתפרשן ומסתתין ואינון תקיפין באורחייהו אמאי תקיפין אי משום דכלהו דינא לאו הכי דהא בתיקוני אילין אשתכחו רחמי ודינא ובשעתא דנחתו תליסר מבועי נהרי דמשחא אלין כלהו רחמי, תאנא כל הני שערי דדקנא כלהו תקיפין מ"ט כל אינון דרחמי בעיין למהוי תקיפין לאכפיא לדינא וכל אינון דאינהו דינא תקיפין אינון ובין כך ובין כך בעיין למהוי תקיפין יתירין וכו' מתרין סטרין כד בעי עלמא רחמין רחמי תקפין ונצחין על דינא וכד בעי עלמא דינא דינא תקיף ונצח על רחמי, ובגין כך בעיין למהוי תקיפין מתרין סטרין וכד בעי רחמי שערן דאינון ברחמי קיימין ואתחזיין וכד בעיין דינא שערא דאינון בדינא קיימין ומתחזיין וכלא אתקיים בדקנא, וכד אתגליא דיקנא קדישא חוורא כל הני וכל הני מתנהרין ומסתחיין כמאן דאסתחי בנהרא ואתקיימו כלהו ברחמי ולית דינא אשתכח ע"כ:

ודע כי שתי פיאות של ראש הם רמז לחסד ופחד, ופירוש פיאה כמו ולפאת ים ולפאת צפון, והפיאה הגוברת היא החסד כמו שידעת מפרשת ויעקוד את יצחק בנו, ולזה אמר לא תקיפו, לא תהפכו החסד להיותו תקיף וחזק באופן שתהפכהו לדין, כי בזה תשחית פאת זקנך שהוא אברהם שנאמר ואברהם זקן, שאחר שהוא זקן מלובש ברחמים תהפכהו דין, ואמר את פאת ולא אמר פאת, לומר שח"ו שהפגם נוגע למעלה במדה ממש, אלא בא"ת שהוא היכל של חסד שאם ח"ו היה נוגע במדה היה מחריב העולם שהוא בנוי על חסד שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה. וכן אמר באידרא ז"ל תקונא שתיתאה, נפיק שערא בחד חוטא בשערי דדיקנא ההוא אקרי חד מה שאין כו', דתליין בחסד וברחמים ולא אבעי לחבלא האי חסד כמה דאתמר ובגין כך ולא תשחית פאת זקנך כתיב ע"כ, ולפי שהוא חד מה שאין כו', לזה אמר את, השמר לך שלא תהרהר באמרי רישא עילאה דדיקנא עילאה לומר שח"ו יש שום צלם ודמות וגשמות ח"ו, ומשה אמר כי לא ראיתם כל תמונה, וישעיה אמר ואל מי תדמיון אל, כי אין לו דמיון בנבראים

רק על כוונת צורת האיברים שכנו שם עשוים לדמיון וסימנים לענינים סתומי העליונים, מה שאין הדעת יכולה להשיג:

ואפשר עוד לומר, שלזה רמז לא תקיפו, פירוש לא תשוו, כמו אין מקיפין בבועי פרק אלו טרפות שפי' שלא יקיף וידמה זה לזה לומר שצורה דומה ליוצרה, לזה אמר ראשכם זקנך, לכם יש ראש וזקן והבן וכתב רבינו בחיי ז"ל על דרך הקבלה טעם איסור ההשחתה לפי שאותיות ההוי"ה של ה' הנעלם רשומו בתבנית הגוף היו"ד והה"א והוא"ו, במילה ובפה ובלשון, זהו איסור השחתת זקן העליון וזקן התחתון, כי האיסור שוה בהם, והתבונן נפלאות אל, כי כן חכמי הטבע כתבו בספריהם כי מקומות שוים הם בצמיחת שערות יש שכונה ויחס ביניהם וגידים יוצאים ממקום זה למקום זה, וכשיצמח שער במקום זה יצמח בזה, ומטעם זה אין לנשים ולסריסים זקן, מפני שהשכונה הזאת תחסר מהם ואין בהם גידים יוצאים ממקום זה למקום זה, ומפני שמצינו במקומות האלו השויה ואחדות, הנה הם רמז וציור לאחדות, ארז"ל לעולם יקדש אדם עצמו בשעת תשמיש, והמצוה אזהרה למוחק אותיות השם וזה מבואר ע"כ. ועל דרכנו מדבריו נראה שאסר גלוח שער התחתון כעליון, שהם השויה אחת, ואפשר שלזה בא רבוי את שאמר ולא תשחית את וגו':

פסוק כח

ושרט לנפש וגו'. לא אמר למת כמו שאמר לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת ואמר לנפש, לומר שמי ששורט על מתו עושה פגם ורושם בנפשו ובבשרו, כי לא אמר ושרט לנפש בבשרכם לא תתנו, אלא אמר לא תתנו בין נפש ובשר, לומר שפוגם בנפשו ובבשרו, ולזה לא אמר בכם כמו שאמר בכתבת קעקע, שנראה כבועט בהקב"ה על שהמיתו, והוא אינו יודע שמדותיו של הקב"ה הם כולם רחמים והמיתו הקב"ה כדי לשלם לו שכר, וכי שכר מצות בהאי עלמא ליכא, או לפי שנשלם גלגולו כארז"ל, או אם היו בניו הקטנים ידע כי מעון אביו מת, וכדי לכפר על עונו, או שידע הקב"ה שעתיד להחמיץ ואמר הקב"ה ימות זכאי ואל ימות חייב, ואם היה יוצא ממנו שום צדיק ודאי לא היה ממיתו הקב"ה, הרי האריך הקב"ה כמה דורות למואב ואמר אל תצר את מואב, לפי שראה שעתיד לצאת מהם רות המואביה, והרי משה כשהרג המצרי אמר וירא כי אין איש, שראה לסוף כל הדורות שאין עתיד לצאת ממנו איש ואח"כ הרגו, ומה משה כך כל שכן ממ"ה הקב"ה יתברך ויתעלה שהוא צופה ומביט עד סוף כל הדורות, וכן אמר בנים אתם לה', יאמר הואיל ואתם בנים האב אינו מבקש אלא בטובות בניו, א"כ מכאן תדעו שלטובתו המיתו, ולזה אין לכם לעשות שום חבורה על מת כי אתם

עושים פגם בנפשכם ובבשרכם שהוא הגוף, ומי שהוא פגום אינו מקבל פני שכינה שנאמר כל אשר בו מום לא יקרב, אלא יש לו להצדיק עליו את הדין וישאל מהקב"ה שינחמהו, וכן דוד הצדיק עליו את הדין, וישאל מהקב"ה שינחמהו שנאמר ידעתי ה' כי צדק משפטיך ואמונה עניתני יהי נא חסדך לנחמני, ואמר כאמרתך לעבדך, הוא כמו שאמר בגמרא שאם קבל עליו היסורין מאהבה מה שכרו יראה זרע יאריך ימים, לזה אמר דוד אני קבלתי עלי היסורין מאהבה ואמונה עניתני, אם כן יהי נא חסדך לנחמני, ומה שאמר יראה זרע יאריך ימים, לפי שדוד לא היה לו חיים, כמו שאמר עני אני וגוע מנוער, מיום שננער מבטן אמו היה עתיד לגוע, ולזה היה שואל חיים, שנאמר חיים שאל ממך, וכן הוא אומר ימים על ימי מלך תוסיף, ולזה אמר יהי חסדך לנחמני כאמרתך, שאמרת שמי שקיבלם מאהבה יראה זרע יאריך ימים וכן אמר רבי יוחנן בפרקא קמא דתעניות כל המצדיק עליו את הדין מלמטה מרחמין ומצדיקים עליו את הדין מלמעלה, שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אם כן ושרט לנפש לא תתנו, לא אמר לא תעשו אלא לא תתנו שאתם נותנים שריטה ורושם ופגם בנפש ובבשר. וכתבת קעקע, כאלו אתם מקעקעים והורסים הבנין שלכם ומה שאני בניתי אתם הורסים, זהו אני ה', וזהו אל תחלל את בתך שהיא הנשמה שלך, ולא תזנה הארץ שהוא הגוף, ורז"ל אמרו אל תחלל את בתך זה המשיא בתו לזקן, זהו למען ספות הרוה את הצמאה, ולא תזנה הארץ שהאשה נקראת קרקע עולם, ומלאה הארץ זמה שמוליד עיפוש באויר. ורז"ל אמרו ומלאה הארץ זמה מזנה היא את פירותיה, פירוש שלא תוציאם כראוי:

פסוק לא

אל תפנו אל האבות ואל הידעונים. אל האבת כתיב חסר וי"ו, ר"ל שלא יפנה לבו לומר האבות אכלו בוסר ושני הבנים תקהינה אם האבות חטאו ועבדו ע"ז ונחרב בהמ"ק בימיהם אנו מה פשענו ומה חטאתנו שלא נבנה בימינו, אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, לזה הזהיר ואמר שלא יפנה לבבך לדבר, וזה לפי שבית שני נחרב על שנאת חנם ושנאת חנם מצויה בינינו, הרי מעשינו כמעשי אבותינו, ואילו היה בנוי היה נחרב בימינו, ומי יודע אם אנו בעצמנו באנו בגלגול כדי לכפר ולמרק על עונותינו, זהו והתודו את עונם ואת עון אבותם, פעם ראשונה נקראים אבות, וכן תקנו רז"ל בנוסח הודוי אבל חטאנו אנחנו ואבותינו, זהו ואל הידעונים. לומר שזה הוא דבר ידוע, אל תבקשו לטמא עצמכם במחשבה כזו, למה כי אני ה' אלהיכם, אני דיינכם וכל דור ודור אני דן אותו כפי מעשיו:

פסוק לב

מפני שיבה תקום. קודם שתבא השיבה תקוה על עמדך ולא תפול, כמו שאמר שלמה המע"ה וזכור את בוראיך בימי בחורותיך, וכן בספר הזוהר ז"ל, מפני שיבה אזהר ליה לבר נש עד לא יסתלק לשיבתא דיקום בקיומא טבא בעלמא בגין דיהא הדור בסוף יומין, דלית שבחא לבר נש כד איהו סב ואיהו לא יכיל למהוי ביש, אלא שבחא דיליה כד איהו בתוקפיה וכו' ושלמה מלכא אמר וזכור את בוראיך ע"כ, א"כ תקום על עמדך ולא תפול ואם נפלת וכשלת על עונך חזור בך ועשה תשובה, והדרת פני זקן שילדותך לא תבייש זקנותך, ונאמר עליך אשרי שילדותנו לא ביישה זקנתנו:

עוד והדרת פני זקן,, תהדר האבות אברהם יצחק ויעקב שיאמרו אשריכם האבות שזה יצא מחלציכם, והדרת פני, זה יעקב שנאמר מבקשי פניך יעקב, וצורתו חקוקה בכסא הכבוד, במרכבה שנאמר ודמות פניהם פני אדם שהוא נקרא פנים, וכן פנים בפנים בגימ' יעקב שהיו לו פנים, ולא בוש שהיתה מטתו שלימה, ולזה הקדימו זקן זה אברהם שנאמר ואברהם זקן שהיה מהודר בזקנה שעשה ישמעאל תשובה בימיו, אבל יצחק לא נזכר, שלא היה מהודר בזקנה שיצא ממנו עשו שעמד במרדו. עוד והדרת פני זקן, זה הקב"ה שנאמר ושער ראשיה כעמר נקא, כשהאדם הוא צדיק הקב"ה מתפאר בו שנאמר ישראל אשר בך אתפאר, וכשהוא רשע שמו מתחלל עליו, שהוא נקרא יהודי, ואם תשים היו"ד של יהודי תחת הדל"ת יהיה שם הוי"ה:

או נאמר מפני שיבה, בגימ' יצר טוב, תקום, והדרת פני זקן זה יצה"ר שקראו שלמה המלך זקן וכסיל, אם לא תשמע ממנו יהיה לו ליצה"ר הדור פנים, כמו שכתב בזוהר פרשת תרומה (דף קס"ג) ז"ל למלכא דהוה ליה בר יחידאי והוה רחים ליה יתיר ופקיד עליה ברחימו דלא יקרב גרמיה לאתתא בישא, בגין דכל מאן דיקרב לגבה לאו כדאי הוא לאעלא גו פלטרין דמלכא, אודי ליה ההוא ברא למעבד רעותיה דאבוי ברחימו. בביתא דמלכא לבר הוה זונה יאה בחיזו ושפירא, ליומין אמר מלכא בעינא למחמי רעותא דברי לגבאי, קרא לה להיא זונה ואמר לה זילי ותפתי לברי למחמי רעותא דברי לגבאי. ההיא זונה מה עבדת אזלת אבתריה דבריה דמלכא שארת לחבקא ליה ולנשקא ליה ולמפתי ליה בכמה פתויין, אי ההוא. ברא יאות ואצית לפקודא דאבוי גער בה ולא אצית לה ודחי לה מיניה, כדין אבוי חדי בבריה ואעיל ליה גו פרגודא דהיכליה ויהיב ליה מתנן ונבזבזן ויקר סגי, מאן גרם יקר דא להאי ברא הוי אימא האי זונה, והאי זונה אית לה שבחא או לא, ודאי אית לה שבחא מכל סטרין, חד דעבדת פקודא דמלכא, וחד דגרמת ליה להאי ברא כל ההוא טיבו וכל האי רחימו דמלכא לגביה, ועל דא כתיב והנה טוב מאד,

טוב זה מלאך חיים, מאד זה מלאך המות, דאיהו ודאי טוב מאד למאן דאצית פקודין דמריה, ות"ח אי לאו האי מקטרגא לא ירתין ישראל צדיקיא הני גנזיא עילאין דזמינין לירתא לעלמא דאתי, זכאי אינון, דאערערו בהאי מקטרגא וזכאין אינון דלא אערערו בהאי מקטרגא, זכאין אינון דאערעו ביה דבגיניה ירתין כל אינון טבין וכל אינון עדונין וכל אינון כסופין דעלמא דאתי, עליה כתיב עין לא ראתה אלהים זולתך, וזכאין אינון דלא אערעו ביה דבגיניה ירתין גהינם ואיטרדו מארץ החיים, ועל דא אית ליה לצדיקיא למחזק ליה טבין דהא בגיניה ירתין כל אינון טבן ועידונין וכסופין לעלמא דאתי, תועלתא דהא מקטרגא כד חייבין צייתין ליה מאי איהי, אלא אע"ג דלית ליה תועלתא פקודא דמריה איהו עביד, ותו דהא אתתקף בגין האי הואיל ואיהו רע אתתקף כד עביד ביש, אתתקף עליה עד דקטיל ליה כיון דקטיל ליה אית ליה נייחא ע"כ. הרי אם לא ישמע לו יש לו הדור כמ"ש, דאית ליה שבחא וכו', ולזה כששמע ממנו לית ליה שבחא אלא אדרבא אית ליה עונש לפי שנענש על ידו, ולזה עולה ומקטרג ואינו נח מרוגזו עד שיורד ונוטל נשמה:

פסוק לג

וכי יגור אתך גר וגו' לא תונו אותו. בא הכתוב להזהיר על הגר, ואמר כי גרים הייתם בארץ מצרים, לומר שלא יונו אותו לומר פה שאכל נבילות ועבד ע"ז יבא להתגייר ולקבל עליו עול התורה, לזה אמר כי גרים הייתם בארץ מצרים שהיו עובדי ע"ז, לזה ארז"ל מום שבך אל תאמר לחברך:

פסוק לד

עוד אמר כי גרים הייתם בארץ מצרים, לומר לך שכמו שהיו במצרים ומהם השליכו בים ומהם מיעכו בבנין ומהם היה פרעה הורג בכל יום כמה וכמה, לפי שנצטרע וא"ל הרופאים שאין לו תקנה אם לא ישחוט ק"ן ילדים בבקר מקטני ישראל וק"ן בערב, ומהן שרפו לאלהיהם, וכל אותם הילדים היו נשמות חיצונות, שהרי משה הציל אחד מאותם שמיעכו בבנין והוא עשה פסל מיכה, וכמו שהיו מעורבות בהם נשמות חיצונות כן ג"כ יצאו מהם נשמות לחוץ, וזה גרם חטא אדם שקלקל הצינורות, א"כ לא תונו אותו כי הוא אזרחי הוא מכם, וזהו שאמר כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם אני ה' אלהיכם, כלומר אני מוציא החיצונות ומכניס האזרחיות, ולזה בברכת על הצדיקים אנו כוללים הגרים. ואמר הגר הגר אתכם, כלומר תדעו על איזה גר אני מזהיר, על אותו גר שפסקה שם ע"ז מפיו והוא גר אתכם, ונטה שכמו לסבול העול עמכם, זה ודאי הוא מנפש טהורה, לזה ואהבת לו כמוך, כי ממקום שנאצלה נפשך נאצלה נפשו:

פסוק לה

לא תעשו עול במשפט וגו'. במדרש מהו משפט האמור כאן, היא המדה והמשקל והמשורה, מלמד שהמודד נקרא דיין, שאם שקר במדה הרי הוא כמקלקל את הדין וקרוי עול משוקץ שנאוי תועבה חרם, וגורם לה' דברים האמורים בדיין, מטמא את הארץ ומחלל את השם ומסלק את השכינה ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם, ע"כ: עוד לא תעשו עול במשפט, עול בגימ' ק"ו, יזהיר שלא יעשה עול בקו המדה שהם הד' יסודות, שלא יגביר יסוד על יסוד אלא כולם יהיו במשקל אחד. במשפט זה יסוד האש שנאמר כי באש ה' נשפט, והיינו אש דחולים, כאמרם ז"ל ד' אשות הן וכו' כשמגביר יסוד האש על השאר מיד מת, וכן כולם. במדה זה יסוד המים. במשקל זה יסוד הרוח, ושניהם מקרא אחד לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה. ובמשורה זה יסוד עפר שנאמר וכל בשליש עפר הארץ. וכנגד הד' יסודות אמר אבני צדק, מאזני צדק, איפת צדק, והין צדק יהיה לכם, כלומר אם אתם זהיר במדות יהיה לך ג"כ היסודות שלך מכוונים ומיושבים על הקו, ולזה אמר הפסוק צדק צדק בכל אחד ואחד, אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם על תנאי זה. וקרא ליסוד העפר שליש, לפי שהג' יסודות הגשמיים הם האש והמים והעפר, כי יסוד הרוח הוא דק הרוחני אינו עמהם במנין, א"כ העפר הוא שלישי, הוא העב והוא החומרי, ולזה קראו שליש שהוא שלישי. או ירמוז לד' גלגולים כפי חז"ל, וברביעי הוא נתקן, וכן משורה גימ' אתקן, על יד מורש"ה, שהיא התורה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה, ואח"כ לא תתגלגל עוד, כי השומ"ר, רושמ"ה, ושמר"ה מהשו"ר המועד, שלא יתגרה בה:

פסוק לז

ושמרתם את כל חקתי ואת כל משפטי ועשיתם אותם אני ה'. יאמר כי כאשר יעשה האדם המצות לשם מי שצוה בהם לא לשום פניה, זהו אומרו חקתי ומשפטי ולא אמר החקים ומשפטים, אז אני ה', שעושים לשמה שמקבלים אלהותי ואני מצוי, כי זה פירוש אני, משא"כ כשעושים המצוה לשום פניה ומגמת פניהם אותה פניה לא להשי"ת, נראה ח"ו שכופרים במי שצוה באותה מצוה הואיל והם בוחרים לעשותם לאותה פניה ולא להשי"ת ולשמו:

פרק כ

פסוק ב

וידבר ה' אל משה וגו' ואל בני ישראל תאמר. ולא אמר תדבר אלא תאמר בלשון רכה. איש איש כלומר שזה עבודת המולך ודאי לא יש שום אדם שיודה בה ויקבלנה, כי איך יוצא חלציו ימיתנו במיתה אכזרית כזו שישרפנו בחיים ועיניו רואות, ודאי שאין צריך

צווי על זה, לזה אמר איש איש ולא אמר דבר, ואמר איש איש, שאם ימצא הוא מעט מהמעט, ואי אפשר להיות מישראל אלא מן הגר הגר בישראל, זה אפשר לעשות דבר זה, ואפי' זה עם הארץ ירגמוהו באבן, ואין צריך הזקנים והחכמים, אלא אפי' עמי הארץ יתעבו דבר זה וירגמוהו באבן, לא באבנים אלא מחרון אפם על אכזריותו על בנו לעשות כזה אין להם אריכות אפים לרגמו באבנים הרבה קטנים, אלא באבן אחת גדולה למהר מיתתו, ולא ימתינו עד שידונו ב"ד, לפי שב"ד אין יכולין להמית אלא ע"י עדים והתראה, ועם הארץ לא ימתינו מרוב הקנאה, ולא יבקשו חרב שוחטת, אלא אבן שהיא מצויה, ואמר מזרעו כלומר שיהיה לו בן משוקץ בין הבנים ודאי שלא ימסרנו לעבודה כזו, לזה אמר מזרעו כלו' אפי' שהוא טפל, לא יתננו להיות עבד עולם, כ"ש לעבודה משוקצת ומתועבת כזו שהרי הכתוב קראה תועבה, שנאמר כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו וגו' כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם, ששורפין מין האדם שהוא מבחר היצורים שלא נברא העולם אלא בשבילו ונברא בצלם אלהים. ומצאתי כתוב שהיו מוסרים בניהם למלך לשרפו באש והיו מכים בחלילים ובתופים ובמחולות שלא לשמוע קול צעקתו, וכדי שלא ישמע אביו קולו. וכן הכריח הרמב"ן ז"ל שעבודת המולך היא שריפה ממש. וכן דעת הרב רבי אברהם בן עזרא ז"ל, שלא כדעת רש"י והרמב"ם ז"ל שכתבו שעבודת המולך הוא שמוסר בנו למולך ועושים שתי מדורות גדולות ומעבירין את הבן ברגליו בין שתי המדורות של אש ע"כ:

פסוק ד

ואם העלם יעלימו. שתי העלמות, אחת לבני המשפחה, שהיה ראוי להם לקנא ולנקום ולא יניחו גנאי זה על משפחתם, והעלמה אחרת לעם הארץ שלא קנאו לנקום נקמת ה', ומיד בתתו מזרעו לא המיתוהו באיזה מיתה שיהיה אפילו שלא יהיה ברגימה, זהו לבלתי המית אותו. עוד אמר לבלתי המית אותו, לומר שאילו המיתוהו בזה העולם היה מקבל עונשו בזה העולם והיתה מיתתו כפרתו, כמו שאמר יהושע לעכן יעכרך ה' היום הזה, היום אתה עכור ואי אתה עכור לעוה"ב, א"כ נעלם מהם שתי העלמות, אחת שלא המיתוהו, ואחת סבה להיות עונשו צרור וקשור עמו לעוה"ב, זהו לבלתי המית אותו בעוה"ז ושמתי אני וגו', מאחר שלא עשו בו נקמה לא עם הארץ ולא בני המשפחה, אני אחול רוגזי עליו לנקום ממנו וממשפחתו, שהניחו לעון גדול זה ביניהם, ואולי עם הארץ מפחדם מאנשי המשפחה לא המיתוהו והניחו עון גדול כזה שיבאו לטעות אנשים הרבה לומר שאילו לא היה ממש בעבודה זו לא היה לוקח פרי בטנו ומוסרו לשרפו בחיים ועיניו רואות זהו לזנות אחרי המולך, לומר שבסבת העלמתם טעו אחרים ג"כ,

לזה ושמתי אני את פני וגו', והנפש אשר תפנה אל האבות כתיב, לומר כלום יש אב עושה בבנו אכזריות גדולה כזו, אם לא יש בעבודה זו שום ממשות, לזה אמר והנפש אשר תפנה והכרתי אותו וגו':

פסוק ז

והתקדשתם והייתם קדושים. בא לומר שלא בא לזה אלא לפי שלא קדש עצמו בשעת הביאה, כי מי שקדש עצמו באותה שעה הוא שואב ומושך על אותו הבן נשמת אלוה, נשמה קדושה, ויהיה אותו הבן קדוש ואינו הולך אחר ע"ז, כי הולך הוא אחר שרשו ומקורו, זהו כי אני ה' אלהיכם, ומזה ג"כ תבאו לשמור חקותי, לפי שלא תדעו להם שום טעם, לא תבאו להרהר להם מאחר שנשמתכם הוא ממקום קדוש, ותעשו אותם בחיבה גדולה אע"פ שאין אתה יודעים להם טעם, זהו ועשיתם אותם אני ה' מקדשכם הואיל ונשמתכם אצולה ממני:

פסוק ט

כי איש איש אשר יקלל את אביו וגו'. יאמר שאפילו מעין השכל אי אפשר שיקלל את אביו, ולזה כפל ואמר איש איש, לומר מאחר שהוא איש לא בא להיותו איש אלא על ידו של אביו, ומאחר שהוא היה סבה שבא לעולם וגדלו וטרח בו והאכילו והשקהו, אפילו שלא יהיה אביו ממש אלא שעשה עמו טובה כמו אב ראוי הוא שאם קללו שימות, לפי שהוא כפוי טובה, ולזה אמר את אביו ואת אמו, את לרבות הטפל לאביו, שהוא למי שעשה עמו טובה, כ"ש שבקללו אביו הגשמי קלל אביו ואמו הרוחנים, ששלשה שותפים הם, וזה שכפל אביו ואמו קלל, ולא אמר את אביו ואמו קלל, אלא אביו ואמו ממש, כמ"ש שג' שותפים הם, וכן הוא אומר בנים אתם לה' אלהיכם, מאחר שקלל השייכות והאחיזה שיש לבן עם האב נכרתה ולא נשאר לו שום אחיזה אפילו כמו העבד עם הרב, כי האחיזה שיש לעבד עם הרב הוא הדמים שנתן בקניתו, אבל זה דמיו בו, כלומר לא נשאר לו בו שום אחיזה ולא שום שייכות. שישראל נקראים בנים, שנאמר בנים אתם, ונקראים עבדים שנאמר עבדי הם וגו', א"כ ראוי הוא לב' מיתות, אחת שקלל אביו הגשמי שהוא כפוי טובה, ואחת שבקללו אביו הגשמי קלל אביו שבשמים שג' שותפים הם וכו':

או יאמר דמיו בו, לומר שבהריגת שום אדם הורג כל זרעיותיו העתידים לצאת ממנו כמו שאמר בקין קול דמי אחיך צועקים דמו ודם זרעותיו, אבל זה המקלל אין לו דם זרעותיו כי נכרת ממקורו, זהו דמיו בו לבד ואין לו דם זרעותיו:

פסוק י

ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו. כלומר כשנאף אשת איש כאילו נאף אשת רעהו, רעך וריע אביך שהוא כביכול הקב"ה שהוא זווגם כפי ידיעתו ב"ה, וכפי זווגם למעלה באצילות נשמותם כן זווגם למטה, וכשנאף למטה כן עשה הצל למעלה, לזה מות יומת, ב' מיתות לו ולצלו, וזהו אומר הנואף והנואפת, שהם דמות זכר ונקבה. ולזה לא אמר יומתו שניהם והבן. ואמר הנואף כתיב הנאף וקרי הנואף, לרמוז על קבלת האחרונים שאמר שעתיד להתגלגל בכושי ויבא על אשת חבירו ויהרגנו, ולזה אמר הנאף שעדין עתיד לנאוף, ולזה מות יומת, אחת כאן ואחת בגלגול כושי, וי"א שיתגלגל בחמור, וזהו סוד כי תראה חמור שונאך כחז"ל:

פסוק יא

ואיש אשר ישכב את אשת אביו ערות אביו גלה, אביו העליון, לזה מות יומתו שניהם:

פסוק יג

ואיש אשר ישכב את זכר משכבי אשה, ב משכבות, לרמוז על קבלת האחרונים, שאמר שעתיד להתגלגל בארנבת שהיא נהפכת מזכר לנקבה ומנקבה לזכר, שהוא נשכב ושוכב, לז"א משכבי ב' שכיבות כחז"ל:

פסוק יד

ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה היא וגו'. כאן לא אמר אשר ישכב לפי דכחלינהו לעיניה דיצה"ר דעריות כי היכי דלא ליתגרי בקרובים, כדאיתא במסכת יומא, וכאן מיד כשנשא האחת נעשית האחרת קרובה ואינה מתגרה היצר עמו, א"כ לא עשה אלא להכעיס כמו שא"ל אמו של אמון כשבא עליה כלום יש לך הנאה ממקום שבאת אמר לה כלום אני עושה אלא להכעיס, א"כ שלשתם אין להם בזה הנאה אלא להכעיס, לזה מיתתן היא בשריפה. כמו שרצו לעשות ליצר הרע דעריות וכאן לא אגרי בהו, ולשון זמה כמו כאשר זמם לעשות לאחיו, כמו שזממו לעשות ליצה"ר דעריות:

ובמדרש זמה היא, שהקב"ה פרסמם, שהנואף והנואפת מבקשים שלא תתעבר אלא שיעשו תאותם בלבד והקב"ה צר צורת עובר בצורת הנואף, ושניהם כופרים ואומרים אין אנו יודעים ממי הוא זה העובר, והבריות אומרים זה מה הוא, וכי אינו בן פלוני שהוא דומה לו ע"כ. וכתב רש"י ז"ל ישרפו אותו ואתהן, אי אתה יכול לומר אשתו הראשונה ישרפו שהרי נשאה בהיתר ולא נאסרה עליו אלא אשה ואמה האמורים כאן ששתיהן לאיסור שלקח שתיהן כאחת ע"כ. שמאחר שהן קרובות אין להם הנאה ולא עשו אלא להכעיס, לזה חזר ואמר ולא תהיה זמה בתוככם, כמו שהוא אין לו הנאה וכוונתו להכעיס כן הם:

פסוק טו

איש אשר יתן שכבתו בבהמה, לא אמר אשר ישכב עם כל בהמה, לפי שהיא אין לה הנאה ממנו כי אין לה הנאה אלא ממינה והיא אנוסה, הוא מקבל הנאה ממנה והיא אינה מקבלת הנאה ממנו, וכן אשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אותה, הוא מקבל הנאה ממנה, ולזה לא אמר מות יומתו שניהם, אלא מות יומת ואת הבהמה, לפי שבאה תקלה על ידה תהרגו, ואמר תהרגו, ומיתתה בסקילה כמיתתו, ואמר תהרגו לומר שמן הראוי שלא תהא בסקילה, כי היא אנוסה, אלא כדי שלא יהיה גנאי לו שהוא מת בסקילה והיא לא, לזה אמר תהרגו בלשון רבים, והריגה של רבים סקילה, ובאשה לא אמר כן אלא והרגת את האשה ואת הבהמה מות יומתו, הזכיר הריגה באשה ואח"כ בבהמה אמר מות יומתו בסקילה, לפי שהאשה יצרה קשה משל איש, וכמו שארז"ל זה יצרו מבחוץ וזו יצרה מבפנים, לזה אמר והרגת את האשה, לומר שהיא יותר קרובה לאונס, לזה והרגת בלשון יחיד, אבל כדי שלא יהא השוכב עם בהמה יותר חמור ממנה מות יומתו, ובבהמה של אשה לא אמר ואת הבהמה תהרוגו כמו שאמר בבהמה של זכר, לפי שבהמה של זכר היא ודאי אנוסה שאין לה הנאה אלא ממינה כמ"ש, אבל באשה שמביאה הבהמה עליה יש לה הנאה, דאין קשוי אלא לדעת, לזה אמר ואת הבהמה מות יומתו וגו':

עוד אמר ואת הבהמה תהרוגו, בלשון רבים, לרמוז למה שארז"ל אם בהמה שאין לה דעת לפי שבאה תקלה על ידה בסקילה, ק"ו לאדם שיש בו דעת ויודע להבחין בין טוב לרע וגורם תקלה לחבירו לעבור עבירה, כיוצא בדבר אתה מוצא אבד תאבדון את כל המקומות, הרי דברים ק"ו ומה אילנות שאינם רואים ואינן שומעים על שבאה תקלה על ידם אמרה תורה השחת שרוף וכלה, המטה את חבירו מדרך חיים לדרך מיתה על אחת כמה וכמה ע"כ. א"כ קרי כאן ואת הבהמה תהרגו, כלומר מהבהמה על שבאה תקלה על ידה תהרגו עצמכם תקחו ק"ו ולא תגרמו שיבא שום תקלה לשום אדם על ידיכם לעבור עבירה:

פסוק יז

ואיש אשר יקח את אחותו. א"ת איך השבטים כולם נשאו תאומותם, אע"פ שלא נתנה תורה הם קיימו את התורה כולה ומצותיה, ועוד ענין זה כדאיתא בתיקונים תקון נ"ו ז"ל א"ר אלעזר שיעורא דעריות אינון באתר ידיע או לא, א"ל ברי, הוי"ה איהו, י' אב, ה' אם, ו' בן, ה' בת, ה"ה אשה ובתה, כלה וחמותה, כפום ענפין דאילנא הכי אתקריאו, ענפין דאילנא מתפרשן לעילא באילנא כמא דאוקמוהו ופניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה, ואינון מתיחדין לתתא, כגון לולב דאיהו אגודא חדא לתתא בכל אילין מינין דהדס וערבה

דאינון ג' הדסים וב' ערבות ואינון בפרודא לעילא, ובגין דא נפרצו עליו פסול, והאי פרץ פרוץ איהו בערוה דאיהו בין ענפא לענפא, ובגין דא אתמר תמן לא תקרבו לגלות ערוה, לא צריך לקרבא אתוון דאינון הוי"ה באתר דערוה, ורזא דערוה אתרמיז בתרין אתוון ע"ר ו"ה, ער רע בעיני ו"ה, ואילין ענפין לא אתפרשו דיהא ערוה בייניהו בר מאתריה דקב"ה דאיהו א"ד הה"ד לא יגורך רע כו' תרווייהו ביחודא א"ח עמודא ואמצעיתא ד' אחות דיליה, ותרווייהו אינון חד בלא פרודא אע"ג דצדיק איהו יחודא דכלהו. אדהכי הא אליהו קא אזדמן ליה, ואמר ליה רבי רבי שיעורא דעריין הכי הוא ודאי בכל ספיראן לית יחודא חד בחברתה כגונא דדכר ונוקבא אלא בצדיק דיחודא דתרווייהו לאו איהו בכל איברין דילהון אלא בצדיק מילא קורבא דאחוה אית תמן ולאו דיחודא ודא איהו רזא דאילנא דענפוהי מתפרשין לעילא בכל סטרא ורזא דמלא ותשב באיתן קשתו ויפוזו זרועי ידיו, אבל לתתא כלהו אגידא אחת ויחודא חדא, ובגין דא לתתא בצדיק צריך לקרבא אתוון דהוי"ה עם שכינתא דאיהו קורבא דיליה, קרבן לה', והכי שכינתא עילאה עם חכמה צריך לקרבא לון בצדיק כל ענפין תמן מתיחדין ומתקשרין ומשתלבין ומקבלין דא מן דא וכולם ע"י צדיק ובלא צדיק לית קורבא דיחודא אלא אחים ובגין דא חסד תמן אתקרי ו' אחות ה' אחות מסמכא דימינא ובהאי אח אתמר ואיש אשר ישכב את אחותו בת אביו או בת אמו חסד הוא, ועם כל דא דחסד הוא ונכרתו לעיני בני עמם מאן דמחבר אתוון באתר דפרודא כאילו אפריש בינייהו, בגין דא ונכרתו מדה לקבל מדה, והכי י"ה בימינא אינון באחות ולית יחודא אלא על ידיה דצדיק, בגין דא בהאי אתר לא תקרבו לגלות ערוה כו', וכל רינון עריין אינון סמאל ונחש דתבעי למעבד דינין ומגלין לון קדם ה', ובגין דא אתקרון עריות, (פירוש כמו ערו ערו עד היסוד שפירוש גלוי), ודא איהו רזא וסוד אחר אל תגל, ודא גרים גלות ואתגלי ביני עממיא מאן דגלי ערייתא הכי איהו יתגלי בין עריין דאינון אלהים אחרים מאן דמכסי עלייהו הכי איהו אתכסי בינייהו ובגין דא ולא יגלה כנף אביו, האי עריין אינון לתתא ודאי אבל לעילא אתה לא יגורך רע, ובשבת דאיהו יומא שביעאה תמן קריבו ויחודא דשמא דהוי"ה וכל ספיראן, ובגין דא ת"ח זווגייהו מליל שבת ללילל שבת, וצדיק דקריב לאנתתיה ביומין דחול ההוא בן דעביד, עליה אתמר צדיק ורע לו דגרים דאתעביד קדש חול דאיהו יום השביעי, ובההוא זמנא צדיק ורע לו רשע וטוב לו, אבל לעיל לית קצוץ ופרוד וערוה ופרוץ כלל ע"כ:

והר' יהודה חייט ז"ל הביא מאמר זה בספרו פ"ט וכתב ז"ל, הכלל העולה כי מפני הקצוץ שעשה אדם למעלה באות ברית מילה דאיהו שיעור דכל עריין נאסרו לו העריות ולמטה בקליפות הם עריות אבל לגבי מעלה הוא שעור דיחודא, כי אין שם קצוץ ופרוד

ופרוץ, ומפני שלמעלה אין קצוץ ופרוד, לזה אין ערוה בין בן ובת ואחות למעלה, ועון אדם גרם דלא יהא בדיוקנא דא, מפני שהוא חטא באותה מדה דהוא שעור דעריין והוא היסוד, אילו היה עושה חבור למטה בבן ובת ואח ואחות ובעריות האחרות הנאסרות עליו, היה קצוץ כי היה מכניס שם הנחש אשר מצדו באה התאוה והקודש היה נעשה חול. וסוד כל זה הענין הוא מפני שהחבור למעלה הוא מצד צדיק המחבר האבות עם העטרה וכשאין צדיק יש פרוד, והרמז כי אין צדיק בארץ דאיהו אות ברית ואילו עם הברית שהוא דוגמתו היה אדם משתמש עם העריות האסורות אלא שלמעלה הם אחדות שלמה ולמטה בקליפות הם עריות הוה ליה כאילו למעלה היה מפריד הצדיק שהוא אות הברית מתאותו ומהמדות האחרות שבכולם יש אחוה וריעות, מאחר שהתשמיש כבר נעשה חול משעה שחטא אדם ונכנס הנחש בפנים ומצדו באה התאוה, ולזה נעשו למטה עריות מצדו, וגרם בזה שהעריות שהם הקליפות העוטרות למטה נקראת עריות, על שם שמגלים חטאותיו של אדם לפני הקב"ה ונכנסו בתחום שאינו שלהם, השכינה כ"י עם כל הספירות ילכו בגלות תחת יד אלהים אחרים, מפני שהתשמיש הוא חול לגבי אדם מאחר שחטא, והוא נעשה ע"י אות ברית קודש, מן הראוי הוא שלא להשתמש בו כי אם בלילי שבתות, כדי שלא לעשות מקודש חול, ובליל שבת הוא בכחו והתשמיש אז הוא קדש, כי ימי החול אשר הקליפות סביב למטה, ספו תמו ביום השבת, זהו סוד עונת ת"ח בלילי שבתות, והצדיק דקריב לון ביומי דחול, ר"ל שמשמש מטתו ביום החול, ההוא בן דהוא עביד עליה אתמר צדיק ורע לו, מפני שעשה מקודש חול, כי עם הזווג שעושה למטה מעורר דוגמתו למעלה, והוא סבה לזווג הד"ו פרצופים בזמן בלתי קדוש, וכן בענין העריות מפני שהמדות של מעלה הם באחדות וזווג נקראו למטה בקליפות עריות, ואדם חטא במדת היסוד שהוא הברית וטומאתו היה מצד הנחש, א"כ אם באות הברית היה בא על העריות האסורות אלו שהם למעלה באחדות וחבור אחד, היה מוציאם, כי למעלה כלי חיים וטוב, ולמטה בקליפות טוב ורע. והכלל העולה כי במדה שחטא אדם והוא היסוד נכרת ממנה לעונש, זהו חסד היא למעלה ונכרתו למטה לעיני בני עמם דייקא, שכל חבור שיעשה שם בעריות הרומזות בקליפות הוא קצוץ ופרוד למעלה, שנעשו עריות מצדו, כי קודם החטא היה כולו קדש, וגם הנחש היה טוב אם לא היה משנה מקומו, ולזה נקראו הקליפות עץ הדעת טוב ורע, כי כשיהיו במקומם טוב, ואם ישנו מקומם הם רע, כי איש על מקומו יבא בשלום, ואז התאוה הבאה מצדו לא היה בו חול, ולא היה מעותד האדם להרגיש באותו החוש הענג שהרגיש אח"כ שחטא, כי ההשתמשות באיברי ההולדה היה ראוי להיות כהשתמשות שמשתמש האדם עם

הידים והרגלים שאינו מוצא בו הנאה, אבל מאחר שגברה התאוה הבאה מצד הנחש התשמיש נעשה חול ע"כ. וכבר ידעת שיעקב היה כולו קדש, ששמר טפתו פ"ד שנה ולא שמש בחול כלל, וכן הוא אומר והקדישו את קדוש יעקב שהוא בריח התיכון, ויברח יעקב וגו', ולא שמש אלא למעלה באחדות, ולזה לקח ב' אחיות, שאין שם עריות, כי העריות הם למטה בקליפות, ולזה פרשה זו שהיא קדושים לא נזכר עונש שתי אחיות שבפרשת אחרי מות הזהיר וכאן ענש, ולפי ששמש באחדות למעלה באחדות שלימה יצאו תאומים שלמים באחוה, כי יעקב תקן החטא של אדם כי הוא סוף גלגולו, כמו שרמזו ז"ל שופריה דיעקב מעין דאדם, ולזה נולדו כולם מהולים, לומר שאין להם שום מגע בקליפות, ולזה לא נולדו לט' חדשים שט' חדשים הם ר"ע ימים, לומר שאינם מרע וטוב, ונולדו לששה חדשים והיולדת לז' יולדת למקוטעים, ר"ל שאין יולדת לשבעה חדשים שלמים, שלא לקחו מחדש השביעי כי אם ששת ימים, ששם הוא רמז הו' ששמש בו יעקב אבינו, וששה חדשים עולים ק"ף ימים וששה ימים מחדש השביעי הרי קו"ף שעולה מקום, שהוא חשבון שם הוי"ה ברבועו, ושם שמש יעקב שנאמר ויפגע במקום, וא"ר עקיבא קו"ף זה הקב"ה, והבן. ולזה היו י"ב כנגד י"ב הויו"ת, וכל זה הוא סוד עמוק כבשים ללבושיך. ולזה רמז ואמר וראה את ערותה, לומר אם שמש במקום ערוה שהוא למטה בקליפות שהם ר"ע ו"ה שהיא רע וטוב, ערות אחותו גלה עונו ישא, כמו שאמר המאמר מאן דגלי ערייתא הכי הוא יתגלי בין עריין דאינון אלהים אחרים, זהו וסוד אחר אל תגל:

פסוק יח

ואיש כי ישכב את אשה דוה. לא אמר אשה נדה כמו שאמר פרשת אחרי מות ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, לומר שהיא דוה על מה שגרם אם כל חי ובועטת בה כמ"ש, זהו את מקורה הערה, שהוא מקור של כל הנשים, וגלה חרפתה לומר שהיא היתה סבת הנדות של כל הנשים הנדות, ובועטים בה לומר שאינם באים מכחה והם נפרדים ממנה, לזה ונכרתו:

פסוק כב

ושמרת את כל חקותי ואת כל משפטי. לומר שישמר מלהקרב לשום ערוה, אע"פ שהם חוקים שאין בהם טעם ישמרו אותם כמו המשפטים שיש בהם טעם. ולא תקיא הארץ אתכם. לומר שכמו שכל אחד במינו ובזוגתו וצויתי אתכם שלא תפרידו ביניהם כן הארץ היא אדוקה בכם ואתם בה שהיא חלקכם ונפלה בגורלכם, לזה לא תהיו סבה שתקיא אתכם ותפרד מכם אף אתם מפרידים איש מאשתו או ממינו, ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם וגו', כל אמירה היא בלשון רכה, לומר שלא יקשה בעיניהם לומר שאחר

כמה צווים ואמר כמה זרוזים נותן להם ארץ כנען ותמעט בעיניהם המתנה, לזה אמר אתם תירשו את אדמתם, שהיא ארץ שבע עממין, כמו שארז"ל שעד עכשיו ישראל הם חשובים כבת, כמו שהבת יורשת עשור נכסים כן ישראל ירשו עשור ע' אומות, שהם ז' עממין, אבל לעתיד יורשים כבן, זהו שאמר ואני אתננה לכם לעתיד:

פסוק כז

ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב וגו'. אחר שאסר העריות וענש עליהן, אמר כי יהיה אוב או ידעוני, לומר שאם ע"י כשוף שעשה עד שבא על אחת מהם, באבן ירגמו אותם, לפי שמלבד העבירה שעשה שבא על ערוה עשה כשוף, וארז"ל למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה, ידעני כתיב ידע שאני מענישו, שעכ"ז עשה מה שעשה והביא תקלה לחבירו העני ע"י הכשפים, זהו ידעני יד עני, לזה מות בעולם הזה, יומתו לעולם הבא, באבן ירגמו אותם על שהביא תקלה לחבירו כמ"ש:

גימטריאות

איש אמו ואביו, הקדים אמו לאביו, לפי שהאשה מזרעת תחלה יולדת זכר, והואיל והיא גרמה להיותו איש ולא אשה ראוי הוא לירא ממנה, לזה כתב איש אצל אמו. איש אמו ואביו, ס"ת שוו, לומר ששוים הם, ובגמרא איש אין לי אלא איש אשה מנין כשהוא אומר תיראו הרי כאן שנים, תיראו בגי' שנים יראו:

אלהי מסכה בגימ' מליץ, אני ה' אלהיכם בפרטות, א"כ אין אתם צריכים מליץ ביני וביניכם:

ואם האכל יאכל. חשב על ב' אכילות, אכילת אדם ואכילת מזבח, בת"כ. האכל יאכל, בגימ' האדם והמזבח:

קציר ארצכם. רמז על א"י שהיא קציר"ר פרסא:

לא תקלל חרש. רמז על שונאי ישראל שאין להם לחרף ולגדף לישראל שנקראו חרש שנאמר ואני כחרש לא אשמע:

ולפני עור לא תתן מכשול, שלא יכשילו את ישראל בתועבותיהם, עור אלו הם ישראל, שנאמר מי עור כי אם עבדי:

ולא תהדר פני. ס"ת ארי, אפי' שהוא גדול וגבור בחכמה כארי לא תהדרנו, והתגבר עליו כארי בענין זה:

בצדק תשפוט. תשפט כתיב קרי ביה תישפט, לומר שאם דן חבירו לכף זכות הוא נדון ג"כ לכף זכות:

שלש שנים יהיה לכם, מנין יהי"ה לפני ראש השנה חשוב שנה לענין ערלה:

קעקע גימ' ש"ם, לומר שאינו חייב עד שיקעקע שם וגלה את ערותה, רמז שבעון גלוי עריות ישראל גולים, והיא גלתה את מקור דמיה, היא גלתה כטומאת הנדה, לכך גלתה יהודה:
ולא תלכו בחקות. בחקת כתיב, חוקים גרועים וחסרים:
ואקוץ בם. קצצתים:
תבל עשו. מעשה עשו עשו:
אתם תירשו את אדמתם, אדמת מ', ארץ ישראל שהוא מהלך מ' יום:
אתם תירשו ואני. כלומר ואני עמכם:
אתננה לכם. בגימ' ירושלים:
ארץ זבת חלב ודבש, בשכר התורה שנמשלה לחלב ולדבש, שנאמר דבש וחלב תחת לשונך:
ואבדיל אתכם. ואבדל כתיב כלו' איני נבדל מכם:
ואבדל אתכם מן העמים להיות לי, ס"ת מילה שע"י המילה אנו נבדלים:
אוב או ידעני. בגימ' קטן ע"ה, כלומר כביכול שהקטין כלפי מעלה:

פרק כא

פסוק א

אמור אל הכהנים ואמרת וגו'. אמור ואמרת, שנה הלשון ולא אמר דבר ואמרת כמנהגו בכל התורה, לפי שהכהנים הם משונים ומובדלים משאר העם שהם משרתיו של מלך, לזה אין ראוי שיהיה מדבר עמהם כשאר העם, ולזה לא אמר אמור אל בני אהרן הכהנים, אלא אל הכהנים בני וגו', ועוד לפי שהם בני אהרן בני שושבינא דמלכא ראוי שיהיה בהם שנוי הדבר, אמור ואמרת, בלשון רכה, לא כשאר העם שמדבר עמם בלשון דבור בלשון קושי, מפני אימת המלכות:
לנפש לא יטמא. אמר להם אע"פ שאני מצוה אתכם על הטומאה אבל הצדיק שיש בו נפש אחר מיתתו אין בו טומאה, לפי שהצדיקים במיתתם הם חיים ובהם חיות כמו מעשה דאחאי בר יאשיה שהיה מדבר עם רב נחמן אחר כמה שנים שהיה קבור, כדאיתא במסכת שבת במעשה דהנהו קפולאי, וכן כמה צדיקים כמו ר' אלעזר בר רבי שמעון שאחר שמת היו באין אצלו לדין ואומר פלוני זכאי ופלוני חייב, ורבינו הקדוש שהיה בא לביתו כל ליל שבת ומקדש לאנשי ביתו, א"כ הצדיקים הם חיים במותם, לזה אמר המשנה מותר המת שגבו לקברו והותיר בונין לו בית נפש על קברו, אבל הרשעים בחייהם הם מתים, לפי שפרח מהם הנפש שהיא חלק אלוה והוא הצלם שנאמר אך

בצלם יתהלך איש. כ"ש במיתתן, א"כ לנפש שיש לו נפש ששוכנת עמו בקבר לא יטמא, לא יש טומאה, יום שמת רבי הכריזו בטלה כהונה, ויובן זה ממה שלא אמר לא יטמא לנפש, ולזה לא אמר לא יטמאו בלשון רבים שלפי פירוש זה יטמא חוזר לנפש, לומר שאין בה טומאה לא לכהנים. לא יטמא בעמיו, הוא הגוף שהוא עמו והוא עמה:

במדרש אמור ואמרת שתי אמירות הללו למה, אלא באמירה ראשונה א"ל לנפש לא יטמא, ובשניה א"ל אם בא מת מצוה על ידך הטמא לו, לפי שבעוה"ז אתם מטמאים למת מצוה אבל לעתיד לבא אין אתם מטמאין כל עיקר, שאין מיתה לעתיד לבא שנאמר בלע המות לנצח, זהו אומרו אמור אל הכהנים שנאמר ואתם כהני ה' תקראו, וכן הוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, תהיו לעתיד משמע, לנפש לא יטמא, פירוש לנפש כמו שבת וינפש, שתרגם נח, כלומר לעתיד לבא שינוח העולם מהמיתה, לא יטמא והטומאה לא נזכרה בפירוש, אלא מכללא שאמר כי אם לשארו, שהעיקר הוא לעתיד. לא נזכר טומאה בפירוש, אלא אצל אחות שאמר לאחותו לה יטמא, שהוא נגד ישראל שהם בגלות שנקראו אחות, שנאמר אחותי רעיתי, הבתולה, שלא עבדו ע"ז מעולם, הקרובה הם ישראל שנאמר לבני ישראל עם קרובו, לה יטמא שהוא עמהם בגלות שנאמר השוכן אתם בתוך טומאותם, וח"ו שנוגע בו שום טומאה, כי הוא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה, ואין אש מקבלת טומאה, לזה אמר לא יטמא בעל שהוא הקב"ה, בעמיו שהם ישראל, להחלו שח"ו נוגע בו שום טומאה כלל, כי אם לשארו, זה שיש לו השארות בקבר שהם העצמות שהן נשארין לקום לתחיית המתים והנפש אינה אדוקה בו אבל הוא שוכנת בקבר. הקרוב אליו, מטמא לאמו ולאביו שהוא מהם, ולבנו ולבתו שהם ממנו, וכן ולאחיו ולאחותו אשר לא היתה לאיש, שהיא קרובה אליו, שיש לו עדיין בה קורבה שהיא כמו חלק ממנו, יטמא כדי שיראה חלק מחלקו מת ויהיה נכנע ועניו ושפל ועובד ה' ביראה ובמורא, לא תזוח דעתו עליו, לפי שהוא מובדל משאר העם, ואילו היה מטמא לאחרים שאינם קרובים לא היה נכנע כל כך כמו מהקרובים, שהם אבר מאיבריו וחלק ממנו, אבל כהן גדול אינו צריך לפי שהוא עומד תמיד בבית המקדש ויש לו מורא, שנאמר ומן המקדש לא יצא, לא כן כהן הדיוט שאינו נכנס לעבוד עד בוא חליפתו, שהוא עת משמרתו. וכן הנזיר לפי שנזר אלהיו על ראשו, יש לו מי שיזהירנו ואין צריך אחר שיזכירנו, זהו ומורה לא יעלה על ראשו, שאמר לאשת מנוח, כלומר שיורנו ויזכירנו על מוראו של הקב"ה, אין צריך, לא יעלה לא יבא לו יותר עלוי יותר מראשו, ששער ראשו תמיד כשרואה קווצותיו תלתלים ואינו יכול לא לגלח ולא לחוף ולא לסרוק במסרק שמא יסיר השער, אין לך מורא יותר מזה:

לא יטמא בעל בעמיו. חזר לומר הסבה שאין לצדיק טומאה, לפי שמיתתו היתה על ידי בעליו שהוא הקב"ה, שאם היה ע"י מה"מ היה מחללו ועושהו כמו חלל בסכין פגומה, וכן ארז"ל יחיו מתיך אלו הצדיקים שמתים על ידי הקב"ה, נבלתי יקומון אלו שמתים ע"י מה"מ, א"כ לא יטמא לאיזו טומאה כשהבעל שהוא הנפש בעמיו שהוא הגוף, ולזה לא אמר לא יטמאו בלשון רבים, שאין חוזר הטומאה לכהנים אלא לצדיק, שהוא בעל כלומר אדון:

עוד אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם, פירוש תאמר אליהם שיביטו לעיקרם ושרשם וגזעם, אהרן קדוש ה' אוהב שלום ורודף שלום וידמו אליו ולא יכזבו שרשם, לנפש לא יטמא, א"ל ברמז שבניו ימותו ולא יטמא להם. ואע"פ שהם שנים אינם אלא נפש אחת כמ"ש בזוהר שהם תרי פלגי דלא אתנסיבו, ועל זה אמר הכהנים בני אהרן ולא אמר בני אהרן הכהנים לסמוך אהרן ללא יטמא על בניו, ולזה אמר בלשון יחיד ולא אמר יטמאו. אח"כ פירש ואמר ועל כל נפשות מת לא יבא מת אחד הם אע"פ שהן שנים אינם אלא נפש אחת נפש כתיב, כי אם לשארו, כאן רמז לו על שאר הבנים שהם אלעזר ואיתמר שיש להם השארות בעולם, וכן אמר ועל כל נפשות מת לא יבא לאביו ולאמו, ולא אמר ולבנו ולבתו כמו שאמר למעלה, לרמוז למ"ש:

לא יקרחו קרחה בראשם. הזהירם שלא יעשו שום פגם במדתם ולזה אמר בראשם ולא אמר בראש, וכן לא אמר בראשה לא יקרחו, אלא לא יקרחו קרחה בראשם לרמוז למ"ש: וכתב הרב מנחם ריקאנטי ז"ל, שערות האדם רומזות לכחות אלהיות שיש באדם העליון, יש מהם אצילותם ממדת חסד ויש ממדת הדין, ואותם אשר אצילותם ממדת החסד אסור להשחיתן, וזהו סוד לא יקרחו קרחה בראשם, כי היא אזהרה לכהנים הבאים ממדת החסד, אמנם ללוים שהם ממדת הגבורה נאמר והעבירו תער על כל בשרם, להחליש הכחות מהם, וכשתבין זה תדע הטעם שאין הנשים חייבות בהקפת הראש, כי הם דוגמת הלוים, ובלשון זה כתב ה"ר אלעזר בספר הנפש, ששערות הראש יונקים מן המוח כמו המלאכים מן הכבוד. ועתה אביא לך לשון רז"ל בספר הזוהר בטעם מצוה זו, וז"ל תיקונא שתיתאה, נפיק שערא בחד חוטא סחרניה דדיקנא וההוא אקרי חד מחמש פאין ותליא בחסד וברחמים, ולא איבעי לחבלא האי חסד כמה דאתמר, ובגין כך לא תשחית את פאת זקנך, קם ר' ייסא ופתח ואמר וחסדי מאתך לא ימוש וכתיב ובחסד עולם רחמתיך, הני קראי קשו אהדדי ולא קשו, דתנינא אית חסד ואית חסד, אית חסד דלבר ואית חסד דלגו, חסד דלגו הא דאמרן דעתיק דעתיקי, והוא סתים בסטרא דאקרי פאת זקן ולא בעי בר נש לחבלא האי סטרא משום דאית חסד דלגו לגו דעתיק יומין, ובגיני כך בכהן

דלתתא לא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו, מ"ט דלא לחבלא האי ארחא דהאי חסד עתיקא, וכהן מסטרא דא קא אתי, ותאנא בצניעותא דספרא בכלא אצטריך האי חסד לאתרבאה ולמבני ולא לקטעא ליה ולא אשתיצי מעלמא, והאי חסד חסד דעתיקא ובחסד עולם חסד דאקרי חסד עולם, ואיהו אחרא כדכתיב עולם חסד יבנה. ונרמז עוד באומרו לא תקיפו פאת ראשכם לראש של מעלה, והרמז שלא ישיר הקף וקצבה וגבול לקוצו של יו"ד של השם המיוחד, והעובר על לאו זה ולא שב אמרו קצת מן המקובלים כי סופו להיות שמש לע"ז, בדרך שהלך בו מוליכין אותו ה' יצילנו ברחמיו הרבים אמן ע"כ. א"כ לזה אמר בראשם, לרמוז על מדתו שהוא חסד עליון, והתעורר בג' דברים שאמר ראש וזקן ובשר, וכן אמר קרחה וגלוח ושריטה, והכוונה בראש לחסד דעתיקא, ולזה אמר קרחה כמ"ש דלא לחבלא ארחא דהאי חסד, דהאי חסד אינו נמנע מלהשפיע אלא לחבלא ארחא לבד, אבל חסד עולם שאליו רומז הזקן שנאמר זקן אהרן שיורד וגו', נקרא גלוח שפעמים נמנע מלהוריד שפע, ולזה רמז פאת זקנם לא יגלחו, כלומר ימנעו שהמניעה היא גלוח, וזה יובן מאמרו חסד דלגו דעתיק דעתיקא והוא סתום בסטרא דאקרי פאת זקן, וכן אמר לרבאה ולמבני ולא לקטעא ליה ולאשתיצי מעלמא. ובבשרם לא ישרטו, זה על פגם שעשה בגופו שנקרא בשר שנאמר על בשר אדם לא ייסך וגו', ואפשר ג"כ לומר ובבשרם לא ישרטו, שרמז על חסדי דוד שנקראים בשר בערך מה שלמעלה מהם, ולרמז הג' חסדים ג"פ אלהיהם בפרשת קדושים יהיו לאלהיהם וגו', הכל לרמוז למדתן, ולז"א לאלהיהם ולא לאלהים והבן. וכן אמר כי קדוש הוא לאלהיו, וכן אמר קדוש הוא ולא אמר קדושים הם, מאחר שאמר לא יקרחו היל"ל קדושים הם, ואמר קדוש, לרמוז למדה שהכהנים נאצלים ממנה, שהיא החסד, וע"כ הכפרה היא ע"י הכהן, כי בחסד ואמת יכופר עון:

פסוק ז

אשה זונה. זנה כתיב, שזנה עצמה מכחות של טומאה ונהנית מהם, וע"כ נקרא זנות מלשון מזון, וחללה שפרחה ממנה הקדושה, והיא חלולה לקבל הטומאה, כשמוציאין גוף חלול הם נכנסים שם, וע"כ נקרא ההרוג חלל, שהוא חלול מהנשמה, ואשה גרושה מאישה, לפי שבא פרוד ע"י, כי כמו שנזדווגו הגופים כן קודם הבריאה נזדווגו נשמותיהם, ולזה נקרא הגט ספר כריתות שכרת הזווג שבינו לבינה, מאישה, סתם גרושה היא מאישה ולמה אמר מאישה, אלא לומר שנפרדה ונעקרה מזווגה, ולזה מאישה מפיק ה"א ולא מאיש, ולזה ארז"ל אפילו מזבח מוריד עליו דמעות למי שמגרש אשתו, הכוונה כדי שתהיה דעתו שלימה כקרבן הקרבנות, והכהן מורה יחוד ולא פרוד,

ולזה נאסר בגרושה בלאו בפני עצמו, שלא ערבה עם זונה וחללה, כי מטעם אחר נאסרה, ולא נאסר כהן הדיוט באלמנה כי שמא היא זוגתו והקדימו אחר ברחמים ונדחה מפניו, ולזה נקראת אלמנה כלומר אל מנה שלא היתה מנתו וחלקו של ראשון, ולא התירה לומר בפירוש, לפי שאמר בפירוש בסבא פרשת משפטים ז"ל כד האי בעלה תניינא אתי ואעיל בה רוחא, רוחא קדמאה מקטרגא בהאי רוחא דעאל ולא אתישבן כחדא, לבתר דא קדמאה נפיק ואזיל ליה, ולזמנין דחי דא קדמאה להההוא תניינא ואתעביד ליה מקטרגא עד דאפיק ליה מעלמא, ומאן דנסיב ארמלתא כמאן דעאל בימא ברוחין תקיפין בלא תבלין ולא ידע אי יעבר בשלם או יטבע גו תהומי, ובגין כך מאן דנסיב ארמלתא קרינא עליה ולא ידע כי בנפשו הוא ע"כ. וסימן על סו"ס לא נרכב, גימטריא אלמנה. וקדשתו ארז"ל בעל כרחו, אם לא רצה בית דין מקדשין אותו, אני ה' מקדשכם, הוא מדבר עם ישראל שיתקדשו לכהן, שמא יעלה על לבבך לומר כמה קדושין הזהיר הקב"ה על הכהנים והם מכלל ישראל, ושמא לישראל לא יבא מזה קנאה לזה אמר אני ה' מקדשכם, אתם ג"כ עתידין להיות כהנים ואקדש אתכם שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, כדי שלא להטיל קנאה ביניהם:

פסוק ט

ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה וגו' מכאן תוכחה לרשעים שמחללים שמו של מקום, באמרם עם ה' אלה, ומה זו שהיא בת ודעתה קלה עליה נאמר כי תחל, לומר שהתחילה ולא הורגלה לזנות, ולא אמר וזנתה, כשהרשעים מחללים שמו של מקום ועושין עבירות במזיד כמה פעמים פעם אחר פעם לכ"ש שידונו באשה של גיהנם, ולז"א באש תשרף ולא אמר תשרף באש, לרמוז על אשה של גיהנם. בגמרא מסכת סנהדרין נחלקו אם בארוסה או בנשואה הכתוב מדבר, והכל מודים שלא דבר הכתוב בפנויה, דמייתי לה מג"ש מוסקלוה פתח בית אביה, נאמר כאן אביה ונאמר להלן אביה מה להלן זנות עם זיקת בעל אף כאן וכו', א"כ הק"ו הוא כפול, ומה אם זו שיצאת מרשות אביה בנישואין או באירוסין נכנסה לרשות בעלה, אמר את אביה היא מחללת, היהודי שרשום שמו של הקב"ה בבשרו לכ"ש, ובפרט אם הוא בזנות שהם חתומים באות ברית והיא היו"ד שבמילה, שאחר שעושין פריעה נגלית העטרה שהיא היו"ד משמו של מקום, וכן אמר בגמ' כי תחל יכול אפילו חללה שבת ת"ל תחל לזנות בחלולין של זנות הכתוב מדבר. ובסבא פרשת משפטים דורש איש כהן על הנשמה שהיא בתו של הקב"ה שהוא איש שנאמר ה' איש מלחמה, וכן כהן ע"ש, באש תשרף עם האותיות והכולל גימ' מכאן יקחו רשעים ק"ו וישובו:

פסוק י

והכהן הגדול מאחיו. זה נאמר על אהרן הכהן, כמו שמשה רבינו גדול בנבואה. שנאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה כן אהרן גדול בנבואה של כהונה, ע"י משה שהוצק על ראשו שמן המשחה ע"י משה, שנאמר ויקח את שמן המשחה וגו' ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו וימלא את ידו, שהושלם בשבעת ימי המילואים וכן כתב רש"י ז"ל. איל מלואים לשון שלמים שממלאים ומשלימים הכהנים בכהונתם וכן אהרן נשלם בשבעת ימי המלואים שנאמר ומפתח אהל מועד וגו' לא תצאו שבעת ימים, וחזר ואמר כי שבעת ימים ימלא את ידכם, לא אמר כי בשבעת ימים אלא כי שבעת ימים, כלומר הז' ימים העליונים ע"י ימלא שכולם הסכימו להשלימו עם הפתח והבין. ללבוש את הבגדים, שנתלבש ע"י משה שנאמר ויקרב משה את אהרן ויתן עליו את הכתונת ויחגור אותו באבנט וילבש אותו המעיל ויתן עליו את האפוד וישם עליו את החושן וישם את המצנפת על ראשו וישם על המצנפת את ציץ נזר הקודש וגו', הרי ח' בגדים כולם נתלבשו ע"י משה, ואהרן אינו יודע ללבוש, אלא כדי להוסיף עליו קדושה בהלבישו, ועל כל מלבוש ומלבוש שהיה מלבישו היה משה מכוין וממשיך קדושה על אהרן מהמדה שרומז לאותו מלבוש, כי ח' בגדים כל אחד ואחד יש לו רמז, לזה הזכירם בפרט כל אחד ואחד, ולא אמר וילבש אותו הבגדים סתם, אם כן שום כהן בעולם לא זכה בזה כי אם אהרן, אם כן גדול מאחיו ודאי, ורז"ל אמר יגדלוהו אחיו, הכוונה כדי שתהא דעתו מיושבת ושלימה בהקרבת הקרבנות כדי שלא יהיה טרוד במזונותיו. ובאה זו הפרשה להגיד שבחו ומעלתו של אהרן, שהוא עליון על כל הכהנים, את ראשו שהוא מדתו, חסד דעתיקא, שנאמר והוא כהן, והוא דייקא, לא יפרע יבטל, תרגום כי פרוע ארי בטיל הוא, שלא יבטלהו מלהוריד שפע, ובגדיו לא יפרום, יפרם כתיב, לא יפר אותם הח' מדות עליונות שאליהם רומזים הח' בגדים לא יפרם מלהוריד שפע, ולזה היה בפתח להוריד הכל שם. ועל כל נפשות מת לא יבא, כבר אמרנו שרמז לו שימותו בניו ולא יטמא להם, כי אין הוא סבת מיתתם אע"פ שהוא עשה העגל, ישראל היו סבה לזה, וכל בית ישראל יבכו את השריפה וגו', אע"פ שהם שנים הם אחד, כמו שאמר הזוהר דלא אתנסיבו, לזה נפשת חסר:

פסוק יא

לאביו ולאמו לא יטמא. בא לומר המעלה של אביו עמרם שהוא אחד מד' שמתו בעטיו של נחש, ולא שלטה עליו שום טומאה, וכן יוכבד אמו, אם בתיה בת פרעה לפי שגדלתו לא שלט עליה מלאך המות ונכנסה לחיים לג"ע, כ"ש אביו ואמו, אם כן לאביו ולאמו

לא יטמא, לא יש בהם שום טומאה, ולזה לא אמר ולבנו ולבתו. מן המקדש לא יצא שלא יצא לחוץ לקליפות, זהו ולא יחלל וגו':

פסוק יג

והוא אשה בבתוליה. בא להגיד גם כן על מעלתו של אהרן, שהוא כמו הבתולה שלא ידעה איש, כן אהרן, לומר שלא יעלה בדעתך כיון שהוא עשה העגל שמא היה לו שום הרהור בו, לזה אמר שח"ו לא היה לו שום הרהור אלא היה כמו הבתולה שלא ידעה איש מעולם, ולזה נצטוה שלא יקח אלא בתולה:

פסוק יד

אלמנה וגרושה וחללה. כתב הרב מנחם ריקאנטי ז"ל, אלו הד' נשים נקראים לבעלי הקבלה ד' חיות של טומאה, כנגד ד' חיות הקדש שמשם רוחות הטומאה באים לעולם, זהו אמרו את אלה לא יקח אלא עשו באפי ואין ראוי לכהן שבא מצד החסד להשפיע בהן רק בבת זוגו ע"כ. כי אם בתולה ולא כל בתולה, אלא מעמיו שעושה מעשה עמיו שהם שבט לוי שקידש שם שמים, נחשון קידש ש"ש שירד ראשון לים, ולזה נקרא נחשון שעמד עליו נחשול של ים, אם כן בתולה מעמיו רמז על אלישבע בת עמינדב, שנדבו לבו לקדש ש"ש, זו ראויה לו ולא מאותם שעבדו את העגל ואמרו אלה אלהיך ישראל, את אלה לא יקח, אלא אחותו של נחשון, אלישבע, בגימ' תי"ג, ונחשון בגימ' תי"ד. ולא יחלל זרעו בעמיו, זהו טעם למה נאסרה עליו האלמנה, לזה אמר ולא יחלל זרעו אע"פ שעמיו שהם כהנים הדיוטים נושאים אותה בערך כהן גדול היא חול, למה כי אני ה' מקדשו, וקדושתו היא למעלה מקדושתם, ולזה הקדים האלמנה באיסור שאמר אלמנה וגרושה, ובכהן הדיוט הקדים הזונה שהיא קצה האחרון שאפילו ישראל ראויים ליבדל ממנה. ובזוהר אמר ולא יחלל זרעו בעמיו, שלא ישא אשה שאינם הוגנת לו, שאם נשא פוגם משפחתו, וז"ל כתיב לעילא אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח, וכתיב ולא יחלל זרעו בעמיו, בהם מבעי ליה מאי בעמיו, אלא מלה דא קלנא בעמיו, פגימו בעמיו, ועל דא כתיב כי אם בתולה מעמיו יקח אשה, מעמיו ודאי כלא כגונא דלעילא. כי אני ה' מקדשכם מאי מקדשו, (פירוש שהיה לו לומר קדשתיו מהו מקדשו), אלא אנא הוא דאיהו מקדש ליה בכל יומא ובגין כך לא יפגום זרעיה ולא ישתכח ביה פגימו ע"כ. פירוש שאין קדושתו של יום זה כקדושתו של יום אחר, כי כל יום יש לו קדושה בפני עצמו, קדושתו של יום א' אינה כמו יום ב', וכן קדושתו של שבת אינה כמו החול, וכן ימים טובים כל אחד יש לו קדושה בפני עצמו, ולזה אמר מקדשו בלשון הווה, שתמיד מקדשו, שכל יום יש לו קדושה וכפי רמזו של אותו יום יחול עליו קדושה, ולזה מברכין הכהנים אשר קדשנו בקדושתו של אהרן:

פסוק יז

דבר אל אהרן לאמר איש מזרעך. יש להתעורר שהזכיר ה' פעמים בו מום, ופעם אומר בו מום ופעם אומר מום בו. ועוד קודם אמר איש מזרעך אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם וגו', ואח"כ אמר כי כל איש אשר בו מום לא יקרב, איש עור וגו' לא אמר יקרב להקריב, ועוד אומרו כי כל איש, כי הוא נתינת טעם, מה טעם בכאן. ועוד חזר ואמר כי כל איש אשר בו מום מזרע אהרן הכהן לא יגש להקריב, לא אמר לא יקרב, ועוד חזר ואמר מום בו, לחם אלהיו לא יגש להקריב, קודם אמר לא יגש להקריב את אשי ה', וכאן שנה ואמר לחם ולא אמר אשי, וכן שינה שקודם אמר בו מום וכאן אמר מום בו, ואח"כ חזר ואמר אך אל הפרוכת לא יבא כי מום בו. ועוד אומרו וידבר משה אל אהרן ואל כל בני ישראל, ישראל מאן דכר שמייהו, הדבור לא היה אלא לאהרן לבד ואפילו בניו לא נזכרו בדבור, שכן אמר דבר אל אהרן לאמר איש מזרעך ולא אמר לא לבניו ולא לישראל, ומנין לו למשה לומר לבניו ולישראל. ואפשר לומר שבא להזהיר לאהרן שיזהיר לזרעו שבשעת הזרעת הזרע שהוא עת הזוג שלא יגרום לזרעו שיהיה בעל מום, כמו שאמרו במסכת נדרים (דף כ') אמר רבי יוחנן בן דהבאי ארבעה דברים סחו לי מלאכי השרת. חגרים מפני מה הוויין שהופכים שולחנם, סומים מפני מה הוויין מפני שהם מסתכלים באותו מקום, אלמים מפני מה הויין מפני שנושקים באותו מקום וכו', זהו לדרתם בדירה שהוא האשה, ולא לאהרן לבד אלא לכל אדם, ולזה אמר כי כל איש אשר בו מום לא יקרב אפי' שיהיה ישראל, לזה לא אמר יקרב להקריב לחם, או אשי, לומר שהצווי הוא ג"כ אפי' לישראל ולזה אמר וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל לא יקרב, היינו קרוב בשר, וכן יקרב איש עור, ס"ת בשר, ר"ל שמחמת קרוב בשר בא לו המומין. עור או פסח, או חרם כתיב לומר שכל רמ"ח איברים איזה מום שיהיה בהם הוא מחמת קרוב בשר שלא נזהר בו, וחזר ואמר כי כל איה אשר בו מום מזרע אהרן, כלומר מצד הזריעה שלא נזהר וגרם לזרעו מום, ואמר מזרע אהרן לומר שאע"פ שאין הלכה כר' יוחנן בן דהבאי עכ"ז מאן דקפיד קפדין ביה, וההקפדה היא בכהנים שהם מזרעו של אהרן שלא היה בו שום דופי, לזה לא יגש להקריב כדי שלא ימצא באותו קרבן שום עילה ויערער עליו השטן מלהיותו רצוי, לזה לא יגש להקריב את אשי ה' שהם הקרבנות, זהו למי שבו מום מזרע אהרן, ע"י הזריעה גרם לו המום, אבל אם בא לו המום על ידי עון ועבירה, זה לחם אלהיו לא יגש להקריב שהיא התורה שנקראת לחם שנאמר לכו לחמו בלחמי, לא יגש להקריב, כלומר לא ילמוד בתורה עד שיעשה תשובה וימחה העון ויוסר המום ממנו, כההיא מעשה שהביא הזוהר פרשת

אחרי מות (דף ע"ה ע"ב) שר' אבא ורבי יוסי היו מהלכים בדרך ופגעו באדם אחד שהיה רשום בפניו, א"ר אבא רושם זה מחמת עון ערוה בא לו, קראו לו ושאלו לו על אותו רושם ואמר להם שהיה הוא ואחותו לנין בפונדק ונשתכר ששתה יין הרבה ובא על אחותו, למחר נתקוטטו שני בני אדם נכנס ביניהם לעשות שלום והכו זה את זה ובאה ההכאה בפניו, וכל כך היתה ההכאה עד שהגיעה למוח, ואמר שנתרפא ע"י רופא אחד ששמו רבי שמלאי א"ל ומה רפואה עשה לך אמר להם רפואת הנפש שהיא התשוב' ומאותו יום אני מביט ורואה במראה ורואה הרושם בפניו ובוכה לפני הקב"ה ושואל ממנו שיכפר לי על אותו עון, ומהדמעות של הבכי רוחץ פניו, אמר רבי אבא כדאי שלא למנוע התשובה שאתה עושה בכל יום, אלמלא כן הייתי מעביר ממך זה הרושם על ידי קריאת פסוק זה וסר עונך וחטאתך תכופר, אמר לו אמור פסוק זה ג' פעמים, אמרו ג' פעמים ועבר הרושם מעל פניו, אמר רבי אבא ודאי שהקב"ה קבל תשובתך, וקבל עליו אותו האיש ללמוד בתורה יומם ולילה, אמר לו רבי אבא מה שמך אמר לו אלעזר אמר לו ה' יהיה בעזרך, ונעשה אותו האיש גברא רבא. וסר עונ"ך וחטאת"ך וגו' עם ו' דוסר וד' מלות, בגימ' דל רושם, וס"ת בגימ' תם רושם, מת רושם, לזה אמר ליה ר' אבא שיאמר פסוק זה להעביר הרושם, ולזה אמר מום בו, לא אמר בו מום, אלא מום בו שהוא גרם למום ע"י עבירה, זה לחם אלהיו לא יגש להקריב בלא תשובה, אבל ע"י תשובה לחם אלהיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל, בלא תשובה לחם אלהיו לא יגש להקריב כל שכן לאכול, וע"י תשובה מן הקדשים יאכל ולא מבעיא להקריב. אך אל הפרוכת לא יבא וגו' כי מום בו, אם מת בלא תשובה אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, אלא נועלין הפרגוד בפניו, זהו ואל הפרכת לא יבא. ואל המזבח לא יגש, זהו מזבח שמקריב עליו מיכאל השר הגדול נשמות של צדיקים לא יגש, למה כי מום בו, שלא עשה תשובה קודם שמת להעביר ממנו המום ומת במומו, לזה לא יבא ולא יגש וגו':

פרק כב

פסוק ב

דבר אל אהרן ואל בניו וינזרו מקדשי בני ישראל. שלא יעשו כמו בני עלי שהיו נוטלים חלקם בחזקה קודם הקטרת החלב, אלא אחר ההקטרה, זהו אומרו אשר הם מקדישים לי, כלומר הם כוונתם בקרבן להקדיש לי קודם והכהן זוכה משלחן גבוה, אני ה' ולא כבני עלי, שנאמר בהם לא ידעו את ה', ונאמר עליהם בטרם יקטירון החלב ובא הנער הכהן וגו', ונאמר ותהי חטאת הכהנים גדולה וגו', לזה הזהירם שיבדילם ויפרישו עצמן מקדשי בני ישראל כל עוד ששם בעליו על הקרבן, שעדיין לא נקרב החלב, אבל אחר

הקטרת החלב משלחן גבוה קא זכו, זהו אומרו אשר יקדישו לי, כלומר אחר שנתברר שהוא שלי בהקטרת החלב אני ה' מזכה להם מחלקי, זהו אמור אליהם לדורותיכם, לדורות הבאים שהם בני עלי, כל איש, אשר יקרב אל הקדשים אשר יקריבו וטמאתו עליו שהיו משהין קרבנם של היולדות והיו מעכבים אותם מלקרב בקודש, שנאמר בכל קדש לא תגע, א"כ היו משהין הטומאה עליהם זהו וטומאתו עליו, וזהו שנאמר בבני עלי אשר ישכבון את הנשים, ארז"ל מתוך שהיו משהין קניהן מעלה עליהם כאילו שכבום, ומה היה ענשם שמתו בבחרותם שנאמר וכל מרבית ביתך ימותו אנשים, וכן הוא אומר ונכרת הנפש ההיא וגו', וסמיך ליה איש איש מזרע אהרן והוא צרוע או זב בקדשים לא יאכל, מדה כנגד מדה הוא הפרישן מן הקדשים שהוא הקרבן, כן הוא יהא מובדל ומופרש מן הקדשים, וזהו שאמר בקדשים לא יאכל עד אשר יטהר:

פסוק ד

והנוגע בכל טמא נפש או איש אשר תצא ממנו שכבת זרע. הזכיר טמא נפש עם קרי שהוא שכבת זרע, ומה לזה עם זה, טומאת נפש היא טומאה חמורה שטומאתו טומאת שבעה וצריך הזאה ג' וז', וטומאת קרי טמא עד בא השמש, ולמה סמך לטומאת נפש טומאת קרי, לומר שהקרי היה עתיד להיות, נפש, וע"ז היו חסידים הראשונים מתענים ארבעים יום כנגד יצירת הולד כשרואים קרי, ואמרו ביומא הרואה קרי בליל כפורים ידאג כל השנה כולה. שהוא קרוב להריגת נפש, וכבר ארז"ל על המוציא שכבת זרע לבטלה כאילו הורג בניו שנאמר הנחמים באלים שוחטי הילדים אל תקרי שוחטי אלא סוחטי, שעל ידי סחיטה בהוצאת שכבת זרע כאילו שחט בניו:

פסוק ו

ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים מכאן תקן עזרא טבילה לבעלי קריין, ולא יאכל מן הקדשים שבעל קרי אסור בד"ת כמו שאמר ר' יוחנן הסנדלר במסכת ברכות (דף כ"ב) שאמר לא יכנס לבית המדרש כל עיקר, ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים שהיא התורה, ולזה פירש ואמר כי לחמו הוא, שהיא לחמה של תורה ואע"פ שאמר בגמרא נהוג עלמא כהני ג' סבי וכו' כר' יהודה בן בתירא בדברי תורה, שאמר שאין ד"ת מקבלין טומאה שנאמר הלא כה דברי כאש מה אש אינה מקבלת טומאה וגו', זהו ממנהג שנהגו ולא מן הדין, אלא שלא היו יכולין לסבול, לא מן הדין שהרי אמר בגמרא בעל קרי אסור בד"ת אבל קורא הוא בהלכות דרך ארץ ומעשה ברבי יהודה ותלמידיו שהיו מהלכין על גבי הנהר א"ל תלמידיו שנה לנו רבינו פרק אחד מהלכות דרך ארץ ירד וטבל ושנה להם, אמרו לו לא כך למדתנו רבינו אבל שונה הוא בהלכות

דרך ארץ אמר להם אע"פ שאני מקיל על אחרים מחמיר אני על עצמי. זה רבי יהודה אינו ר' יהודה בן בתירא אלא סתם ר' יהודה הוא ר"י בר אלעאי, הרי נראה שכן הדין:

פסוק ח

נבלה וטרפה לא יאכל. והרי ישראל על זה הוזהרו שנאמר נבלה וטרפה לא תאכלו, ואומר לא תאכלו כל נבלה לגר וגו', אלא בא להזהיר לכהן האוכל חטאת העוף שהיא באה במליקה, שהמליקה היא נבלה והיא טריפה שחותך בצפורנו ממול ערפו קודם שחיטת הסימנים, ומפרקת שנשברה עם רוב בשר עמה נבילה, ואם אין רוב בשר עמה היא טריפה, ובא להזהירו שלא יעלה בדעתו שיש בה שום טומאה ויאכלנה באסטניסות ונפשו קצה הימנה ואוכלה בעל כרחו, אלא כאוכל משלחן גבוה שאין בו טומאה אלא אדרבה כמו קדושה וטהרה, וכפי כוונת אכילתו כן יחשב לו, כמו שארז"ל על פסוק כי ישרים דרכי ה' וגו' יש אוכל פסחו ונשכר ויש אוכל פסחו ונענש, לזה אמר לא יאכל לטמאה, שאם כוונת אכילתו שיש בה שום טומאה נטמא, אני ה' יודע המחשבות והכוונות וחוקר לבבות, כדאיתא בגמרא ד' צווחות צווחה העזרה אחת צאו מכאן בני עלי שטמאו היכל ה', ועוד צווחה צא מכאן ישששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים, ועוד צווחה שאו שערים ויכנס יוחנן בן נדבאי וימלא כריסו מקדשי שמים וכו', הרי הכל כפי הכוונה:

פסוק ט

ושמרו את משמרתי. שכל קרבן וקרבן יש לו כוונה באכילתו, כמו שיש נשחטים בצפון ויש נשחטים בדרום, ויש נאכלים בעזרה לפנים מן הקלעים ויש חוץ מן הקלעים, ויש לפנים מן החומה, כן כל אחד יש לו כוונה באכילתו כפי הקבלה שהיתה בידם:

ומתו בו כי יחללוהו, שאינם כמו הזר שהזר הוא בלאו, לזה אמר וכל זר לא יאכל קדש, אמר וכל זר בוא"ו לומר שהוא חוזר לעיל שאמר ומתו בו, אבל הזר הוא בלאו, ולמה הכהן במיתה לפי שאני ה' מקדשם. עוד נבלה וטריפה לומר שמי שאוכל קדשים או חולין בטהרה שלא יזדמנו לידו אכילת נבלה וטרפה כדי שיזכה לאכול מסעודתו של לויתן, כמ"ש רז"ל על פסוק וחלב נבלה וחלב טרפה וגו' ואכול לא תאכלוהו. כל האוכל נבילות וטריפות אינו אוכל מסעודתו של לויתן, זהו לא יאכל לטמאה וגו', וכל זר לא יאכל קדש, כל מי שהזיר והפריש עצמו מעבודתו של הקב"ה לא יאכל קודש שהיא סעודתו של לויתן, שעתיד הקב"ה לעשות לעתיד לבא וכן תושב שעובד להקב"ה כדי שיהיה לו ישוב ושלוה, ושכיר הוא שעובד על מנת לקבל פרס, לא יאכל:

פסוק יא

וכהן כי יקנה נפש וגו' כהן נקרא ת"ח שנאמר ובני דוד כהנים שהיו ת"ח וכן הוא אומר ואתם כהני ה' תקראו וגו', אמר בספרי ישראל כשהקב"ה מקרבן אינו מכנם אלא בכהונה שנאמר ואתם כהני ה' תקראו, וכה"א ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, א"כ זה שקנה נפש שהיה רשע והחזירו למוטב קראו הקב"ה כהן, וכן ארז"ל כאלו בראו שנאמר ואת הנפש אשר עשו וגו', וכן נקרא כהן לפי שעשה מעשה אהרן שנאמר ורבים השיב מעון:

ובזהר פרשת תרומה (דף קכ"ח) ז"ל ההוא זכאה בעי למרדף בתר חייבא ולמקני ליה באגר שלים בגין למעבר מיניה ההוא זוהמא ויתכפיא סטרא אחרא ויעביד לנפשיה בגין דיתחשיב ליה כאילו ברא ליה ודא הוא שבחא ויסתלק ביה יקרא דהקב"ה יתיר משבחא אחרא ואסתלקותא דא יתיר מכולא, מ"ט בגין דהוא גרים לאכפיא סטרא אחרא ולאסתלקא יקרא דקב"ה, ועל דא כתיב באהרן ורבים השיב מעון וכתיב ברית היתה אתו, ת"ח כל מאן דאחיד בידא דחייבא ואשתדל ביה למשבק ארחא בישא איהו אסתלק בג' סלוקין מה דלא אסתלק הכי בר נש אחרא, גרים לאכפיא סטרא אחרא וגרים דאסתלק קב"ה ביקריה וגרים לקיימא עלמא בקיומיה דלעילא ותתא, ועל האי בר נש כתיב ברית היתה אתו החיים והשלום, זכי למחמי בנין לבנוי וזכי בהאי עלמא וזכי בעלמא דאתי, כל מארי דינין לא יכלין ליה בהאי עלמא, ובעלמא דאתי עאל בתריסר תרעי ולית מאן דימחי בידיה, ועל דא כתיב גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יבורך, הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד, זרח בחשך אור לישרים וכו' ע"כ. א"כ זהו קנין כספו דבעי למקני ליה באגר שלים. הוא יאכל בו דלית מאן דימחי בידיה ואיהו אסתלק בג' סלוקין, ויליד ביתו דזכי למחמי בנין לבנוי וכתיב גבור בארץ יהיה זרעו וגו' הון ועושר בביתו. ובת כהן כי תהיה לאיש זר זה נאמר על הרשע שהוא זר ונבדל מעבודתו של מקום ב"ה, ויש בו נשמה שהיא בתו של כהן שהוא הקב"ה, היא בתרומת הקדשים לא תאכל שאין לו חלק עם הצדיקים לעוה"ב, ובסבא פרשת משפטים (דף צ"ה ז"ל ובת כהן כי תהיה לאיש זר דא נשמתא קדישא דאתמשכת מאתר עילאה ועאלת לגו סתימו דאילנא דחיי וכד רוחא דכהנא עילאה נשבא ויתיב באילנא דא פרחין מתמן אינון נשמתין ועאלין באוצר חד, ווי לעלמא דלא ידעו בני נשא לאסתמרא דקא משכין משיכו בהדי יצה"ר דאיהו איש זר, והאי בת כהן פרחת לתתא ואשכחת בניינא דאיש זר דאיהו רעותא דמארי עאלת תמן ואתכפיאת ולא יכילת לשלטאה ולא אשתלימת בהאי עלמא עלובתא נשמתא קדישא כי תהיה לאיש זר ע"כ. א"כ הוא בתרומת הקדשים מה שהורם והופרש לצדיקים שנקראים קדשים שנאמר לקדושים אשר בארץ המה לא תאכל כשאר כל נשמתין:

פסוק יג

ובת כהן כי תהיה אלמנה וגו'. בגמרא במסכת פסחים פרק אלו עוברים איזו הוא סעודה שאינה של מצוה שאין ת"ח רשאי ליהנות ממנה כגון מאי, א"ר יוחנן כגון בת כהן לישראל ובת ת"ח לע"ה, וא"ר יוחנן בת כהן לישראל אין זווגם עולה יפה מאי היא א"ר חסדא או אלמנה או גרושה או זרע אין לה, במתניתא תנא או קוברה או קוברתו או מביאתו לידי עניות, זהו ושבה אל בית, שקוברתו בנעוריה שננערה מן העולם שקוברה, מלחם אביה שבא לידי עניות ואין לו מה לאכול, למה משום זר וכל זר לא יאכל קרי ביה לא יאכל מאחרים, שבא לידי עניות לפי שהוא זר מן התורה, דאילו ת"ח שת"ח נקרא ג"כ כהן, מלחם אביה שהוא אוכל מלחם שאביה אוכל תאכל יהיה לכם לאכול ולהאכיל, דא"ר יוחנן הרוצה שיתעשר ידבק בזרעו של אהרן, דאמר רבא לא אתעתרי עד דנסיבי בת רב חסדא שהיה כהן, וא"ר פפא אי לא דנסיבנא כהנתא לא אתעתרי, א"כ תאכל תאכל היא ותאכיל לאחרים, תאכל קרי:

עוד ובת איש כהן הוא אומר על הנשמה שהיא בת כהן בתו של הקב"ה שהוא כהן ונתגלגלה בשלשה גלגולים, כארז"ל, אלמנה גלגול ראשון שנתאלמנה מבעל נעורים, שיש מן המקובלים אומרים כשנתקנה חוזרת לראשון, ולזה קורא אותה אלמנה אל מנתה וחלקה, וגרושה גלגול שני שמתגרשת ממנו וזרע אין לה גלגול שלישי שבאה בג' ולא קלקלה אבל לא קנתה שלימות, זהו וזרע אין לה, ושבה בד' שנתקנה, אז מלחם אביה תאכל, שעומדת במחיצתו של הקב"ה ונהנית מזיו השכינה. ובסבא פרשת משפטים דף ק"א דורש פסוק זה באופן אחר ע"ש:

פסוק יח

דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל. דבור כולל לכל איש ואיש אשר יקריב קרבנו וגו' לרצונכם תמים, עיקר הכל הרצון שהיא המחשבה תהיה שלימה תמימה בין בבקר בין בכל, שלא יתגאה לומר שהקריב בן בקר שדמיו מרובים, בכבשים לומר שהוא יותר דק ויותר טעם מהבקר, ובעזים שהוא יותר שמן, שהכבש שמנו הולך לאליה משא"כ בעז, ועוד שהאימורים שהם נקרבים שהן החלב והכליות של העז הם יותר שמנים וכבדים יותר מן הכבש, בא להזהירו שלא יתגאה בכל אלה ולומר כל אחד בקרבנו הוא יותר טוב מקרבן חבירו, כי הקב"ה אינו מקבל מן הקרבן כי אם הרצון, עיקר הכל הוא שהרצון יהיה תמים, ואם יהיה באותו רצון שום פנייה או שום מחשבה הוא פסול שהוא מום, וכל אשר בו מום לא יקרב. לא תקריבו כי לא לרצון וגו', מום במלואו מ"ם וא"ו מ"ם עם ג' אותיות בגימ' פסול, ופסול בגימ' עק"ו, ותרגום צרו עקו, שמביא עליו צרה, וכן מום בגימ' פ"ו, שהוא אלהים שהוא דין:

פסוק כא

ואיש כי יקריב זבח שלמים לה' לפלא. שעשה פלא שהקריב שור שדמיו מרובים או כבש מפוטם פטום פלא, וכן עז מפוטם, לא יתגאה בו אלא תמים יהיה לרצון, שהרצון בו שיהיה תמים, כל מום לא יהיה בו כי קרבן תודה הוא שלמים ג"כ. ואמר דהמע"ה מזמור לתודה הריעו לה', שהוא מלשון שברון מלשון תרועם בשבט ברזל, כי מי שמביא קרבן חטאת או קרבן אשם יודע שעל חטא מביאו ולבו נשבר בקרבו ונפשו מרה עליו, אבל המביא קרבן תודה נפשו זחה עליו לומר שהוא מביא קרבן הודאה, לזה אמר דוד ראוי לו שישבר נפשו, ולמה לפי שקרבן תודה הוא על ארבעה שצריכין להודות שעשה עמהם הקב"ה נס והצילם, והם אינם יודעים אולי נכה להם מזכיותיהם ולא נשאר להם זכות, לזה אמר שישברו לבם ולא יתגאו, ואם באי השלמים בנדר או בנדבה יראה שלא הביא שום דבר כי הכל שלו, שנאמר כי ממך הכל ומידך נתנו לך, וכן אמר אליהוא לאיוב אם צדקת מה תתן לו, כלו' אם חטאת ואתה מביא קרבן על חטאיך מה תתן לו, הכל שלו, משלך אין אתה נותן לו שום דבר, וכן אם אתה מביא קרבן תודה, או מה מידך יקח, אפילו היד אינה שלך, א"כ לא תפלא בקרבן, ותתבאר בו כי הרצון הוא העיקר:

פסוק כז

שור או כשב או עז כי יולד. אמר השור והכשב והעז מיום שנולד קונה השלימות שיש לו לבסוף כשיהיה גדול והוא שור זה השלימות יש לו כשנולד, אינו כמו האדם שעיר פרא אדם יולד וכשהוא גדל הוא קונה השלימות מדרגה אחר מדרגה, בן י"ג למצות בן שמונה עשרה לחופה בן עשרים לרדוף וכו', אבל הבהמה מיום שנולדה יודעת עצמה, העגל יודע מה שיודע אחר שגדל ונעשה שור, לא נתוסף לו דעת אחר שגדל, וכן הכבש או העז, והיה ז' ימים תחת אמו שעומד תחתיה כדי לינק מדדיה ואם תסמך עליו מקבל עולה, זהו והיה, אבל מין האדם אחר כמה שנים עד שמקבל עליו עולו של מקום, וזהו מה שאמר ידע שור קונהו, מיום שנקרא שור שהוא מיום הלידה, ישראל לא ידע, א"כ בגנותם של ישראל דבר, לזה שינה ולא אמר כמו שאמר בפרשת משפטים שאמר כן תעשה לשורך ולצאנך שבעת ימים יהיה עם אמו ביום השמיני תתנו לי, לפי ששם בשבחן דבר, ואמר לשורך לצאנך אע"פ שאני בראתים עכ"ז ביום השמיני תתנו לו, אני מעלה לך כאילו אתה בראתו ואתה נותנו לו במתנה ואני מקבלו ממך, ולזה לא אמר תחת אמו כמו שאמר כאן, וכאן אמר ירצה הואיל ויש לו דעת לקבל עול אמו ירצה לקרבן הוא רצוי, אבל המקריבו כפי כוונתו יהיה הרצוי לזה אמר לרצונכם לרצון לכם, וכה"א המקריב אותו לא יחשב לו לו אינו נחשב אבל לבהמה נחשב, שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה

הואיל וקבלה על עצמה שתשחט אע"פ שלא נרצה לבעלים, לבהמה נרצה, ולזה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד:

ובזהר ת"ח בר נש דאתיליד לא אתמנא עליה רוחא דלעילא עד דאתגזר כיון דאתגזר אתער עליה רוחא אתערותא דלעילא, זכי ורבי לעסוק בתורה באורייתא אתער עליה אתערותא יתיר, זכי ועביד פקודי אורייתא אתער עליה אתערותא יתיר, זכי ואתנסיב, זכי ואוליד בנין ואוליף לון אורחי דמלכא קדישא הא כדין ההוא בר נש שלים בכלא, אבל בהמה בההיא שעתא דאתיליד ההוא חילא דאיתא ליה בסופא אית ליה בההוא שעתא דאתיליד ואתמנא עליה, ובגין כך כתיב שור או כשב או עז כי יולד, עגל או טלה או גדי לא אתמר אלא שור או כשב או עז, ההוא חילא דאית ליה בסופא אית ליה בשעתא דאתיליד, והיה שבעת ימים תחת אמו בגין לאתישבא ההוא חילא ואתקיים ביה, ובמה אתקיים ביה כד ישרי עליה שבת חדא ואי לא לא אתקיים, ועד דאתייבש מזוהמא דאמיה, ולבתר דאתקיים ביה ההוא חילא כתיב ירצה לקרבן אשה לה' בקיומא דשבת חד דאעבר עליה ע"כ. ולזה אמר שבעת ימים יהיה תחת אמו, שאמו מרפרפת עליו כמה ימים ומכסתו בגין דלית ליה חילא אלא אחר שעבר שבת ואין צריך לאמו בגין דאתקיים ביה ההוא חילא דשבת:

פסוק כט

וכי תזבחו זבח תודה לה' לרצונכם. הרצון שלכם תזבחו קודם ואח"כ התודה, ולזה לא אמר תזבחוהו כמו שאמר פרשת צו. ביום ההוא יאכל, כבר אמרתי שקרבן תודה שהוא בא על נס שעשה עמו הקב"ה כגון הד' שצריכין להודות, שלא יתגאה בקרבנו, אדרבא יש לו ליכנע לפי שאם עשה לו נס אולי ניכו לו מזכיותיו, ולזה אמר ביום הוא יאכל במהרה כדי שלא יתגאה בו, וגם כדי שלא יעלה בדעתו שזה הנס לבד עשה עמו הקב"ה, ובכל עת ובכל רגע עושה עמו, וכן תקנו אנשי כנסת הגדולה בתפלה לומר בברכת מודים שהיא ברכת הודאה, על נסיך ונפלאותיך שאתה עושה עמנו בכל עת ועת, וכן אמרו על פסוק לעושה נפלאות גדולות לבדו, שאין בעל הנס מכיר בנסו, כמה פעמים הוא הולך בלילה או ביום ודש על נחש או על עקרב והוא אינו רואה. וכן אמרו מי שאומר הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, דהלל מצראה לפי שיש בו בצאת ישראל ממצרים משמע שלא עשה עמנו אלא יציאת מצרים לבד, והוא בכל יום עושה יציאת מצרים, שבכל יום עומדים עלינו לכלותנו והקב"ה מצילנו מידם, אבל בקרבן תודה שבא בנדר או בנדבה אמר ביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת, זה אפילו יתגאה בו כיון שבא בנדר או בנדבה שנדבו לבו יש לו להתגאות, לזה אמר ביום הקריבו את זבחו יאכל, אמר

הקריבו את זבחו, קראו זבחו ואמר יאכל וממחרת, ואמר גם כן והנותר ממנו ג"כ יאכל שיש לו להתגאות מאחר שהוא זבחו, משא"כ בתורת שלמיו כגון הד' שצריכין להודות, אני ה' העושה נסים נסתרים:

פסוק לא

ושמרתם מצותי. שמרו והמתינו להם אימתי יבאו, כדי שכשיבאו תהיה עשייה לשמה ותעשום באהבה וחיבה ובהשתוקקות, זהו ועשיתם אותם אני ה', לפי שאני ה' כלומר לשמי ולא תחללו שם קדשי, וכשאתם עושים המצוה שלא לשמה אלא לשום פניה הרי אתם משתמשים באותה מצוה לצרככם בשביל אותה פניה, אם כן הרי אתם מחללים ח"ו שם השם, שהמצוה היא שמו של הקב"ה. מצוה מ"צ בא"ת ב"ש יה, ו"ה הרי שם הוי"ה, א"כ מוציאין שמו לחול לפניה שלכם, אני ה' מקדשכם, בערך שאתם מקדשים המצוה שהיא שמו של הקב"ה על אותו ערך מקדש ומפריש ומבדיל אתכם, ואם ח"ו אתם מחללים המצוה שהיא שמו, כן הקב"ה מתחלל ומחלל אתכם לבין הכשדים שהם משולים בימי החול שאין להם קדושה, שהקדושה אינה אלא לישראל שאפילו המלאכים אין אומרים קדושה עד שיאמרו ישראל. ולזה כותי ששבת חייב מיתה שנאמר ויום ולילה לא ישבותו, וא"כ עיקר הקדושה היא בישראל, וכן הוא אומר ואנשי קדש תהיון לי וגו', ועוד ונקדשתי ארז"ל שימסור עצמו על קידושו של ש"ש, וזהו שסמך המוציא אתכם מארץ מצרים, לומר שכמו שכביכול ירד משמים ממכון שבתו הוא בעצמו לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח, אלא הוא בכבודו ועבר בתוך מצרים מקום גלולים וטנופים וכשפים ומקום תכלית הטומאה, בשבילכם להוציא אתכם, כן אתם צריכין למסור עצמכם על קידוש ה':

פרק כג

פסוק ב

דבר אל הני ישראל וגו' מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש אלה הם מועדי. יאמר מועדי ה' הם כשתקראו בהם מקראי קודש שהוא למוד התורה אז הם מועדי, ואם אתם מתאוים למועדים כדי לאכול ולשתות ולשמח גופכם הם נקראים מועדיכם, לא מועדי ה', שנאמר חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, לפי שלשון מועד הוא מלשון ייעוד כמו כי אקח מועד אני מישרים אשפוט, והייעוד הוא כאשר נכנסו ישראל לארץ אמרה תורה עתה כל אחד יתעסק איש בכרמו ואיש בשדהו תורה מה תהא עליה, אמר לה בתי כבר נתתי להם שבתות וימים טובים שיתעסקו בתורה, א"כ מועדי ה' שייעד לתורה, אשר תקראו, אם תקראו בהם מקראי קודש שהוא למוד התורה הם מועדי כמו שיעדתי, ואם

לאו הם מועדיכם, ואמר מקראי בלשון רבים, פירוש מקראי זמון כמו קרואי העדה, וכמו כי אתי יאכלו הקרואים, ב' זמונים זמון לאכילה וזמון ללמוד, כמו שדרשו ז"ל נאמר עצרת תהיה לכם ונאמר עצרת לה', חציו לכם וחציו לה', לזה אמר מקראי, לומר שעם האכילה יהיה ג"כ הלמוד, ובלבד שתהיה אותה אכילה קודש, כלומר שלא תהיה כוונתו לשמח גופו אלא לכבוד המועד. ובשבת נאמר שבת שבתון, שבת שישבות ממלאכה, ושבתון שלא יעשה אוכל נפש כמו במועד, מקרא קודש, לא נאמר בו מקראי אע"פ שהם שבתות הרבה, לומר שאינו כמו יום טוב שנאמר חציו לה' וחציו לכם, אלא השבת רובו לה', ואע"פ שעושים סעודה שלישית בשבת ואין עושים אותה ביום טוב, היינו לפי שכל סעודה וסעודה יש לה רמז, ועוד שסעודה שלישית עושין אותה אחר המנחה, כי באותה שעה מתו ג' צדיקים יוסף ומשה ודוד, ולזה אומרים שלשה פסוקים של צדוק הדין צדקתך כהררי אל וגו', וצדקתך אלהים עד מרום וגו', צדקתך צדק וגו', וחכם שמת בתי כנסיות בטלים לזה עושה סעודה שלישית משום עגמת נפש:

עוד נאמר במועדים מקראי קדש, לפי שכל סעודה וסעודה מזמנין ומבשלין לה בשול בפני עצמה, משא"כ בשבת שהכל מזומן ומבושל מיום ששי, עוד אמר במועדים אשר תקראו אותם מקראי, לפי שהמועדים כל אחד ואחד יש לו רמז. פסח כנגד אברהם, פסח בגימ' קמ"ח, ולזה אמר אברהם מהרי שלש סאים קמח שהיה בזמן הפסח ופירסה נדה והרימה ידיה מן העיסה וחשש לחימוץ, ולכך לא הביא הלחם, ובו ביום הלכו אצל לוט ואמר ומצות אפה ויאכלו. ושבועות כנגד יצחק, תורה בגבורה נתנה, לזה וידבר אלהים דין לא וידבר ה', ולזה היה קול שופר חזק וגו', וסכות כנגד יעקב שנאמר ויעקב נסע סכותה וגו', אבל השבתות הם רומזים למקום אחר, לזה אמר מקרא קודש קודש עליון: ובזהר א"ל רבי אבא וכי שבת לאו מקודש הוא זמין, אמר ליה לאו בתרין סטרין, חד דהוא ודאי קודש אקרי דכתיב ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם, וחד דשבת לאו זמין הוא דהא דילי הוא ירותא ודאי דקודש הוא ולאו זמינו, ועל דא כלהון זמינין בקודש ומתקשרן בשבת ומתעטרן ביה ועל דא שבת לאו זמין הוא, לברא דעאל לביתא דאבוי ואמיה ואכל ושתי בשעתא דהוא בעי, למלכא דהוי ליה ברא יחידאי חביבא דנפשיה יהיב ליה שושבינין לנטרא ליה ולאתחברא בהו, אמר מלכא יאות הוא לזמנא לאילין שושבינין כו ברא לא אתחזי לזמנא אלא למיעל ולמיכל ולמשתי בשעתא דהוא בעי ע"כ. הרי אע"פ שנאמר בשבת מקרא קודש לאו דזמין איהי דזמין ליה ישראל כמו י"ט אלא שהוא מזומן ומקודש מקודש עילאה:

עוד נאמר בשבת מקרא קודש, לומר שהם מזומנין לקודש שהוא עוה"ב עולם שכולו שבת, ואפשר שלזה אמר שבת שבתון, שבת של עוה"ז, שבתון של עוה"ב, ושם הוא מקרא קודש, מזומן לקדש, שנהנין מזיו השכינה שהיא קודש, קדש בגימ' דת, אש דת, ואומר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, ולזה אמר כל מלאכה לא תעשו, לא אמר ולא תעשו כל מלאכה שהוא דבור לגופים, אלא כל מלאכה לא תעשו, דבור לנשמות לומר שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא עמל ולא טורח, אלא שבת לה', בכל מושבותיכם שהיא שביתת הנשמות שיש להם עונג ומנוחה והשקט, ומלת מושבותיכם מלשון בשובה ונחת, ולזה אמר שבת היא לה' כתיב הוא וקרי היא, היא בעוה"ז והוא לעוה"ב, עוד ירמוז לימות המשיח שבאותו זמן יתבטלו ממשלתן של עובדי גלולים שהם משולים לימות החול, כי כותי ששבת חייב מיתה שנאמר ויום ולילה לא ישבותו, ואז תהיה הקדושה שולטת שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה', ותהיה האמת גברת תחת היותה נעדרת, וכן תקראו אותם מקראי, ר"ת אמת, רנו ליעקב שמחה ס"ת בגי' אחד, ביום ההוא יהיה ה' אחד. עוד אמר במועדים מקראי, לפי שיש להם ב' מקראים, ראשון ושביעי של פסח, ראשון ושמיני של סכות, ויום השבועות הוא עצרת של פסח, כמו שמיני עצרת של סכות, ולזה לא נאמר בו צווי לעשות חג שבועות. ובמדרש מה ענין שבת אצל מועדות לומר שכל המחלל המועדות כאלו מחלל השבתות וכל המקיים המועדות כאילו קיים שבתות, ע"כ:

אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש יאמר אע"פ שהם מועדי ה' והם מקראי קודש, לומר שהם מזומנין ועומדים, עכ"ז תקראו אותם, הדבר תלוי בכם, כמ"ש בזוהר ז"ל ת"ח בשעתא דישראל לתתא חדאן ומשבחין שבחא לקב"ה מסדרין פתורי ומתקנין גרמייהו במאני יקר מלאכי עילאה אמרי מה טיבן דישראל בכך, קב"ה אמר אושפיזא עילאה אית לון יומא דא, אמרי ולאו דילך הוא מההוא אתר דאקרי קודש, אמר לון וכי לא קודש נינהו ואקרון קודש, לון אתחזי לזמנא אושפיזא דילי, חד מסטרא דילי דהא אינון דבקין בי, וחד מסטרא דידהו דאיקרון קדש דכתיב קודש ישראל, איקרון קדש אושפיזא דילהון הוא ודאי בגין דזמינו דהא אושפיזא מקודש הוא דכתיב מקראי קודש, פתחו כלהו ואמרו אשרי העם שככה לו, תלתא אינון זמינין מקודש ולאו יתיר, חג המצות וחג השבועות וחג הסכות, א"ל רבי אבא וכי שבת לאו מקודש היא כדלעיל וכו':

ומה שנכתב אשר תקראו אותם, אתם חסר, אמר במדרש על פסוק מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו, אמר רבי אושעיא אין לך אומה שמעכבת על אלהיה כאומה זו, כיצד בשעה שהזקנים יושבים לעבר את השנה הקב"ה מסכים על ידם והוא משלים וגומר כל מה

שישראל עושים, ועליהם אמר דוד אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, אימתי בראש השנה שהסנהדרין יושבים לעשות ראש השנה ביום פלוני מיד הקב"ה מושיב סנהדרין של מלאכים ואומר להם לכו וגמרו מה שישראל גוזרין, אומרים לפניו בניך גזרו שיהא ראש השנה ביום פלוני, מיד הקב"ה יושב באותו יום לדון עולמו והכסאות מוצעות והספרים נפתחים וסנהדרין של מלאכים יושבים לפניו, שנאמר חזי הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב אלו מלמדים זכות ואלו מלמדים חובה, למה כי חוק לישראל הוא, ישראל הם גזרו חוק ראש השנה, והרי הוא משפט לאלהי יעקב, שהוא מקיים גזרתם ומסכים עמהם, הוי אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, תדע שכן הוא שהרי כתיב יום תרועה יהיה לכם, יהיה לא אמר אלא יהיה לכם, וכתיב אלה מועדי ה' אלה הם מועדי, אמר הקב"ה אין לי מועדים אלא אלו שלכם, שכל המועדים שאנו מקדשים שלו הם שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ואין קראנו אלא קידוש מועדים שנאמר מקראי קודש הוי אומר כה' אלהינו בכל קראנו אליו ע"כ. לזה אמר אשר תקראו אתם, בכם הדבר תלוי כמ"ש:

פסוק ה

בחודש הראשון. שהוא מזל טלה, ישחטו הטלה כדי שכשיבא האריה שהוא מזל אב לא ימצא מה לאכול וילך לו ויסתלק מעליכם, ולזה נקרא נבוכדנצר הרשע אריה שנאמר עלה אריה מסבכו, שבא בחודש שמזלו אריה ולזה רמזה תורה ואמר על מצות ומרורים, כלומר אם לא יזהרו באכילת מצה כראוי ובביעור החמץ והיצר הרע שלא יהיו נפתים אחריו לעבוד ע"ז, יביא עליהם ב' מרורים, שהם י"ז בתמוז וט' באב כי לעולם יום ראשון של פסח הוא יום י"ז בתמוז וט' באב וכשישראל שבאותו הדור עברו ברית ונפתו אחר יצה"ר ועבדו ע"ז מצא האריה מה לאכול והחריב בית המקדש ועשה מה שעשה, וזהו ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, כולם כאחד ישחטו אותו כדי שלא יהא לו כח, בין שני ערבים שהם י"ז בתמוז וט' באב שהם משולים לערב שנאמר אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב, ויבערו החמץ בערב כדי כשיבא חודש ארי לא ימצא מה לאכול ויהפך לכלב, ועליו. נאמר ולבני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, ואריה כבקר יאכל תבן, זהו בין הערבים פסח לה', שה' יתברך יחוס עליהם שלא יחול עליהם בין הערבים שהם י"ז בתמוז וט' באב, שכל אחד אירעו בו ה' דברים, זהו הערבים, ה' ערבים, חמשה בכל ערב, ותירוש פסח חמלה כמו ופסח ה' על הפתח, פירש"י ז"ל חמל, פסח באתב"ש חוס. וכן מצאתי במדרש איכה, השביעני במרורים זה ליל ראשון של פסח, הרוני לענה זה ליל

ט' באב, הוי ליל יום טוב של פסח הוא ליל ט באב ע"כ. ומהו אומר הוי ליל יום טוב של פסח ליל ט' באב, בא לומר שבכוונה מכוונת היה כן לרמוז למה שאמרתי:

פסוק ו

שבעת ימים מצות תאכלו, כבר פירשתי פרשת בא אל פרעה שתרגום מריבה מצותא, ובא לרמוז על ימי האדם שהוא במריבה עם היצר, ביום הראשון מקרא קודש, רמז על עשר שנים ראשונות שהם כולם מקרא קודש, שמוליכין התינוק לבית הספר ולומד מאל"ף עד הגיעו למשנה כאמרם ז"ל בן ה' למקרא בן עשר למשנה, היינו מקרא קודש, קודש בגימ' זו משנה עם ב' מלות, וביום השביעי מקרא קודש, זה עשר שנים אחרונות שהם משבעים ואילך שתשש כחו וחפצה עליו זקנה ופסק ממנו יצה"ר:

פסוק ז

ואפשר עוד לומר ביום הראשון מקרא קדש, לפי שגאולתם של ישראל היתה מהבינה, והמלכות ע"י הכתר, שכן גאל בא"ת ב"ש כתר, כי הבינה בכח החכמה והכתר הוציאה ישראל ממצרים, שנאמר בכח גדול וביד חזקה, בכח גדול בגימ' חכמה, יד חזקה היינו מלכות וחמשים יצאו, הוא הבינה שיש בה חמשים שערים, והיא נקראת מ"י, ע"י המלאך שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, וכנגד אלו הב' מדות בינה ומלכות אמר ביום הראשון מקרא קודש יהיה לכם, וביום השביעי מקרא קדש, לא אמר יהיה לכם, כי העיקר יום ראשון שהוא רמז לבינה שכלולים בה שלש עליונות, ולזה היה בי"ד לחודש, לרמוז שעל י"ד חזקה, וכלל בה יציאת מצרים, שנאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', ובכל אחד אמר כל מלאכת עבודה לא תעשו והקרבתם וביום השביעי נאמר כל מלאכת עבודה לא תעשו וידבר, ר"ת כמעלתו, להורות על מעלתו של יום ראשון ושל יום השביעי:

וכתב רבינו בחיי ז"ל בפ' בא, שבעת ימים מצות תאכלו, צוה בחג המצות שיהיה שבעה ימים, וקרא יום הראשון מקרא קדש כי יום הראשון יום הגאולה, והשביעי סוף הגאולה, וכבר ידעת כי שבעה ימים אלו כנגד ו' קצוות עם ה' שכולם שמחים בשמחתו, זה טעם שזכרנו בשמחת יום טוב שקראו הכתוב חדות ה'. שנאמר כי חדות ה' הוא מעוזכם, ע"כ:

פסוק י

דבר אל בני ישראל כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם וקצרתם את קצירה והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן, צוה הקב"ה שיביאו ראשית הקציר, כדי שלא יחשבו שמאחר שנתנה להם הארץ נעשית להם נחלה ואחוזה לעולם, לזה אמר וצוה שהקציר הראשון יהיה לבעל השדה שהוא הקב"ה, להודיעם שאינם יושבים בה אלא כמו אריס ובידו לסלקם ממנה אם אינם ראוים לה, וזהו הטעם בבכורים, ולזה אמר אשר אני נותן

לבני ישראל כתיב נתן וקרי נותן, לומר שאני בכל עת נותנה מחדש כדי שיהיו עושין רצונו של הקב"ה, ולא תקיא אותם הארץ שאין להם קיום בה אלא יום התורה והמצות, ולזה היה קציר ראשון לכהן אפילו שלא נגמר כמו שאמר במשנה שהיו מהבהבין אותו באור ונתנוהו באבוב, והיה מנוקב כדי שיהיה האור שולט בכולו, כדי שיטחן שלא היו ממתין עד שייבש, כל זה כדי שלא יעלה בדעתו לומר שהשדה ומה שזרוע בה הוא לו, לזה אמר וקצרתם את קצירה הקציר אינו לכם אלא, לה', אבל אחר שהבאתם אותו הוא נחשב כאילו הוא משלכם, זהו שחזר ואמר ראשית קצירכם אל הכהן קודם הבאה נקרא קצירה ואחר הבאה הוא קצירכם, כאילו הוא משלכם, ולזה הטעם היה משעורים שהם הקודמים, והיה קרבן ראשון משעורים לפי שהשעורים הם גלוים משא"כ בחטה שהיא מכוסה בכמה כסויים ושלט עליה איש שעיר, לכך היה צריך להניף, ותרגם והניף וירם, שיסיר ממנה הכח שקבלה מאיש שעיר, ולכך נקראת שעורה:

ובינוקא פרשת בלק (דף קפ"ט) אמר טעם אחר ז"ל, תנן ארעא קדישא ברשו דקב"ה הוות ורשו אחרא לא עאל תמן היך אבדיקת ארעא אי קיימת במהימנותא ולא אתחברת ברשו אחרא, בקריבו דתרומה דא דשעורים כגוונא דרזא דסוטה. ואנן שעורין דקרבינן בנין דשעורא קדמא לשאר נהמא דעלמא שעורא איהו אתר ידיע בשעורא בסוד ויצא הראשון אדמוני כולו כאדרת שער, ובסוד ויהי ערב ויהי בוקר ערב קדים, ולפי שהוא רומז לאיש שעיר כמו שאמרנו, לזה היו קוצרין אותו בלילה ליל י"ו בניסן שהוא התחלת פגימת הלבנה, כדי שלא יקטרג עליה, והיו עושין בו ארבע מיתות ב"ד. סקילה שהיו חובטין אותו במקלות אחר ששוחטין אותו בעזרה, ושריפה שהיו מהבהבין אותו באבוב מנוקב כדי שיהיה האש שולט בכולו, הרג היא הקצירה, וטוחנין אותו בריחים של גרוסות היא חנק, והיו מניפין אותו בי"ג נפות, י"ג ג"י אחד, כדי לקרבו ליחוד ה':

ובמדרש א"ר בניה אמר הקב"ה בני כשהייתי נותן להם מן במדבר הייתי נותן עומר לכל אחד ואחד שנאמר עומר לגלגולת, ועכשיו שאתם נותנין את העומר אין לי אלא עומר אחד משל כולכם, ולא עוד אלא שאינו של חטים אלא של שעורים, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן ע"כ. כוונו ז"ל לומר כשיבא זמן הבעיטה שהוא זמן התחלת הקציר שכבר נתבשלה התבואה לא יבעט, לומר כבר נתבשלה תבואתו, וישים בטחונו בה', לזה אמר שיזכור שהיו במקום שאין זר והיה מאכילם לחם אבירים, כי עיקר הכל הוא הבטחון בהשי"ת. וזה רמז כאן שאמר והיה כי תבאו אל הארץ לא תבעטו לאכול מפריה ולשבוע מטובה ויעלה בלבבכם כי הארץ היא המוציאה פירות, תזכרו שהייתם במקום שאינו ראוי לזריעה לא חטים ולא שעורים, ואין

גפן ולא תאנה ורמון שהם הפירות שנשתבחה בהם א"י, והיה מאכלכם מן שהוא מאכל המלאכים, זהו אשר אני נותן נתן כתיב, כלומר העלו בזכרונכם מה שהייתי נותן לכם במדבר, ולמה בשביל עסק התורה, כן כשתכנסו לארץ עשו עיקר מעסק התורה והקב"ה מזמין לכם מזונותיכם, ואם בטלתם מהתורה ונתעסקתם בזריעה וקצירה, והבאתם את עמר ראשית כפרה עליכם והיו מקריבין קרבן, שנאמר ועשיתם ביום הניפכם את העומר כבש תמים וגו', וכן עמר במלואו בגימ' עם ג' אותיות עולה, כמ"ו קרב"ן כפר"ה, לפי שבפסח נדונין על התבואה, אמר הקב"ה הקריבו לפני עמר בפסח כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות, הרי קראו העומר קרבן שנאמר הקריבו וכו', והיה משעורים, לומר שאפי' מאכל בהמה אין ראוי לכם אלא לכהן לכפרה מאחר שבטלתם, כי אילו הייתם ראויים היו אחרים קוצרים קצירכם, כמו שאמר בגמרא כתיב ואספת דגנך הנהג בהם מנהג דרך ארץ דברי רבי ישמעאל, רשב"י אומר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר וגו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמם שנאמר ואספת דגנך וגו':

עוד במדרש א"ר אבין בוא וראה כמה ישראל מצטערים על מצות העומר, דתנן תמן קצרוהו ונתנוהו בקופות והביאוהו לעזרה היו מהבהבין אותו באור כדי שייבש ולקיים בו מצות קלי דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים בקנים ובקולתות היו חובטין אותו כדי שלא יתמעך, נתנוהו לאבוב והאבוב היה כלי מנוקב כדי שיהיה האור שולט בכולו, שטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו, נתנוהו לרחים של גרוסות והוציאו ממנו עשרון שהוא מנופה בי"ג נפות, א"ר לוי הרי שעמלת וחרשת וזרעת ונכשת וכסחת וגדרת וקצרת ועמרת ודשת ועשית אותו ערימה אם אין מוציא לך מעט רוח עד שחזרה מהיכן אותו האיש חיה, אין אתה נותן לו אלא שכר הרוח, הוא מה שאמר שלמה מה יתרון לאדם שיעמול לרוח, זהו שרמז כאן והבאתם את עמר וגו' והניף, כלו' על הנפת הרוח שהוא מניף לכם, עוד והניף ו"ה עם ב' אותיות י"ג, ניף, רמז על י"ג ניפות שהיה מניפה:

עוד במדרש א"ר פנחס בנוהג שבעולם אדם מכבס כסותו בימות הגשמים כמה הוא יגע בה כמה צער הוא מצטער עד שתנגב, והבריות הם ישנים על מטותיהם והקב"ה משיב רוחות ואין אתה נותן לו את העומר ע"כ. זהו והבאתם את עומר, למה והניף אפי' שכר הרוח שהוא מניף לכם אין אתם מביאים:

עוד במדרש א"ר ינאי בנוהג שבעולם אדם לוקח לו לטרא בשר מן השוק כמה הוא מצטער עליה עד שלא יבשלוה והבריות ישנים על מטותיהם והקב"ה משיב רוחות ומעלה עננים ומוריד גשמים ומפריח טללים ומגדל צמחים ומדשן פירות ואין אתה נותן לו את העומר ע"כ. זהו לפני ה' לרצונכם, ראו שהקב"ה עושה רצונכם ואתם ישנים. או אמר לפני ה' תדעו שהעמר שאתם מביאים הוא רצוי לפני ה' אע"פ שהוא מן השעורים כשהוא לרצונכם, כי העיקר הוא הרצון:

וברעיא מהימנא אמר שהיו מקריבין קרבן העומר משעורים בין פסח לעצרת, לפי שישראל מזדווגין ביום חמשים עם הקב"ה ורוצה לבדקם כסוטה, ולזה היה העומר משעורים, וכמו שקרבן סוטה היה בודקה ומכניס ומוסיף אהבה בינה ובין בעלה שנאמר ונקתה ונזרעה זרע, והשכנות הרעות שהטילו קנאה והשנאה ביניהם בורחים מלהריח ריח מי המרים, כן בקרבן העומר מכניס ומוסיף אהבה בין ישראל לאביהם שבשמים, ומבריח סמאל ואשת זנונים, וז"ל פקודא דא לקרבא קרבן העומר קרבנא דא כולא איהו בדביקותא עילא ותתא מטרוניתא ובנהא כחדא אזלא, עומר דא מקריבין ישראל בדכיותא דילהון וההוא קרבנא איהו משעורים ודא אתקריב למיעל רחימו בין אתתא ובעלה, אשת זנונים אתרחקת גרמה מבדיקו דלא יכילת למיקם על גבה, אשת חיל קריבת גרמה לקרבא לגבי כהנא דהא ודאי טהורה היא ונקתה ונזרע זרע ואוסיף חילא ורחימו לגבי בעלה, אשת זנונים ערקת ממקדשא דלא למקרב לגביה דאלמלא בההוא זמנא דאשת חיל אבדיקת גרמה איהו אתקרבא לגבה אתאבידת מעלמא, ועל דא לא בעיא לקרבא למקדשא וערקת מיניה ואשתארו ישראל זכאין בלא ערבוביא אחרא לגבי רזא דמהימנותא רזא דסטרא דא תרתין אחתן, וכד ארחת דא לגבי דא בבדיקו דילה צבת בטנה ונפלה ירכה, דהא בבדיקו דאשת חיל סמא דמותא לגבי אשת זנונים, ודא איהו עיטא דיהב קב"ה לבניו לקרבא קרבנא דא בגין אשת חיל דתערוק אשת זנונים מינה, זכאין אינון בעלמא דין ובעלמא דאתי ע"כ. עוד בתוספתא זאת תורת הקנאת חסר אזהרותא לנשי עלמא דלא יסטון תחות בעליהון ואי לא קמח שעורים זמינא לקרבא וממלא חדא אשתמודע מלא אחרא ע"כ. וזה רמוז והבאתם את עמר ראשי"ת קצירכ"ם א"ל הכה"ן ר"ת בגימ' אשה, לומר אזהרה לאשה שלא תשטה ויביאה בעלה אל הכהן, והבן. ובזוהר אמר טעם אחר למה היה משעורים לפי שהוא ראשון בתבואה וכ"י ראשון של מטה מלמטה למעלה, ז"ל ת"ח עד השתא אקריבו ישראל תבואת הארץ תבואת הארץ ידאי ואתעסקו בה ואתקשרו בההוא קשורא ואף ע"ג דדינא אשתכח דינא בשלמא אשתכח ביה, ואתקריבו שעורים בגין דאיהו קדמאה מכל שאר תבואה ומן קדמאה

מתקרבא ולא מההוא דמתאחר דהא אחידו קדמאה דישראל אתאחד ביה בקב"ה הכא הוא, אמר הקב"ה אנא יהיבית לכו מן במדברא מההוא אתר דאקרי שמים דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ואתון מקרבין קמאי שעורים, זכאה חולקהון דישראל דהא כ"י לא שקרת במלכא קדישא לעלמין כ"י תוווהא אשר תשטה אשה תחת אישה בגין כך דינא דהאי אתתא מאתרהא קא אתייא, ומאן הוא אתרהא ההוא דכתיב בה אשת חיל מי ימצא, אשת חיל עטרת בעלה, וההוא קמח שעורים דאיתית ההיא אתתא מנחת קנאת אקרי חסר, כ"י הכי אקרי קנאת ה' צבאות תעשה זאת ע"כ. ולזה אמר ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד הביאכם את לחם אלהיכם אלהיכם ודאי, כי לחם הוא למעלה שנאמר לחם מן השמים ואין להם רשות לעלות אם לא יקחו רשות מהשוער דהיינו קמח שעורים:

פסוק טו

וספרתם לכם ממחרת השבת. ב' ספירות נאמרו כאן וספרתם לכם שבע שבתות תמימות, ואח"כ אמר תספרו חמשים יום. אמר בזוהר ז"ל ורזא אוליפנא הכא דכל ז' יומין מאלין ז' יומין נטלא קדושה ומתתחדא באלין תתאי והאי תתאה אקרי שבוע דאתקדש בשבעה יומין עילאין, וכן בכל ז' וז' מאינון חמשין יומין עד ולא עד, וכד אשתכחו מ"ט יומין עילאין אשתכח לתתא ז' יומין דאתקדשו בהו דכל חד אקרי שבוע דעאל באינון שבע, ועל דא כתיב שבע שבתות תמימות תהיינה, בגין דאינון נוקבין נקט קרא לישנא דנוקבין וכד אתקדשו בהו וביתא מתתקנא לאתחברא אתתא בבעלה כדין אקרי חג שבועות מאינון נוקבי גרירו עליהו אינון יומין עילאין דאיתקדשו בהו ובגין כך כתיב בשבועותיכם אינון דילכון ונח כתיב בשבועות, בגין דהכי נמי מתקדש ישראל לתתא עמהון, ועל דא כד מטון למ"ט יומין ההוא יומא עילאה דעלייהו אקרי יומא דחמשים דשליט על מ"ט יומין רזא דכללא דאורייתא במ"ט אנפין ע"כ. א"כ לזה תקנו ז"ל לממני יומי ולממני שבועי, שהשבועות הם יומין תתאין והם נוקבי והנקבה צריכה שמור שהם יומי דין, וכן הוא אומר שבועות חוקות קציר ישמר לנו שצריכים שמור מיומין עילאין, ולזה אמר את חג המצות תשמור שבעת ימים תאכל מצות, אבל אחר שנתחברו עם יומין עילאין וקבלו את התורה היו מקריבין שתי הלחם, כנגד תורה שבכתב ותורה שבעל פה, אחד חמץ שלא יש פחד מהדין, כי מי שיש בו רוח רעה אין מאכילין אותו חמץ אלא מצה, אבל אחר שעברה רוח רעה ממנו מאכילין אותו. וכן אמר בזוהר ז"ל השתא אית לאסתכלא, בפסח נפקו ישראל מנהמא דאקרי חמץ דכתיב ולא יראה חמץ וכתיב כי כל אוכל חמץ וגו', מ"ט בגין יקרא דההוא נהמא דאתקרי מצה, השתא דזכו ישראל לנהמא עילאה יתיר

לא יאות הוא לאתנטלא חמץ ולא יתחזי כלל, ותו דקרבנא דא חמץ הוה דכתיב חמץ תאפינה, אלא רזא דמלה דביומא דא אתבטיל יצה"ר ואורייתא דאקרי חדו אשתכחת. למלכא דהוה ליה בר יחידאי וחלש יומא חד הוה תאיב למיכל אמרו ייכול ברא דמלכא אסוותא דא ומכאן והלאה ייכול כל מה דאיהו תאיב ולא יכיל לנזקא ליה, כך כד נפקו ישראל ממצרים לא הוו ידעי עקרא ורזא דמהימנותא אמר קב"ה יטעמון אסוותא דא ועד דייכלון אסוותא דא לא אתחזי לון מיכלא אחרא, כיון דאכלו אסוותא דא דאיהי מצה דאיהי אסוותא למיעל ולמנדע ברזא דמהימנותא, אמר הקב"ה מכאן ולהלאה תחזי לון חמץ ייכלון ליה דהא לא יכיל לנזקא לון, וכ"ש דביומא דשבועות אזדמן נהמא עילאה דאיהו אסוותא בכלא ועל דא מקריבין חמץ ע"כ. עד ממחרת השבת השביעית שהיא הבינה עד ולא עד, אם כן וספרתם לכם לאסוותא ולדכיותא דילכון:

ורבינו בחיי ז"ל פרשת בראשית הביא ראיה ממאמרם ז"ל שיום שהקריב הבל המנחה היה יום חמשים, ואמר שם ונתעלה משה לקבל התורה ביום נ', וקין שהרג ביום נ' נתקלל בו ביום וכחו שהוא יצה"ר עתיד להתבטל מן העולה ביום נ', ומזה מנעה תורה חמץ בקרבן מנחה שיש בו רמז ליצה"ר שאמר לא תאפה חמץ. אבל ביום נ' צוה הקב"ה בפירוש חמץ תאפינה מפני שיום נ' של עצרת הוא כנגד היובל הגדול אשר לעולם שיעקר יצה"ר ויאבד זכרו ע"כ וכן אמר בזוהר כל מי שאינו מונה ספירה של עומר אינו טהור, ז"ל ת"ח כל בר נש דלא מני חושבנא דא דאינון ז' שבתות תמימות למזכי לדכיותא דא לא אקרי טהור ולאו בכללא דטהור הוא, ולאו הוא כדאי למהוי ליה חולקא באורייתא. ומאן דמטי טהור להאי יומא וחושבנא לא אתאביד מניה כד מטי להאי ליליא בעי ליה למלעי באורייתא ולאתחברא בה ולנטרא דכיו עילאה דמטי עליה בהאי ליליא ואדכי ע"כ. הרי שהספירה היא לטהרה כמו שנאמר בנדה וספרה לה ז' ימים לטהרתה, אם כן וספרתם לכם, לכם דייקא, ואז יתקדשו ויטהרו, לז"א והקרבתם מנחה חדשה. ואז נותנים פה לכ"י להליץ בעדם, כי בעצרת נדונין על פירות האילן שאכל אדם, ולז"א לחם תנופה תנו פה, ואמר ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתים אתם תביאו שתי הלחם ואני אתן לכם ב' לוחות שהם לחם משנה לחם תורה שבכתב משנה תורה שבע"פ, ובאתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, לזה לחם תנופה אקרי כביכול תנופה תנו פה, ואע"פ שהן חמץ אין פחד שהוא יום שנתנה בו תורה שהיא אסוותא לכלא שנאמר ולכל בשרו מרפא, כמו שארז"ל בראתי יצה"ר בראתי לו תבלין שהיא התורה. עוד יכולין לומר תנו פה כנגד יצה"ר, מאחר שנתן לכם חרב פיפיות שהיא התורה שהיא ב' פיות היא

מתשת כחו ויעשה לכם חבר והקטיגור נעשה סניגור. וכשיבא יום הדין יהיה וספר תם, תם שלם, זהו וספרתם ספר תם כמ"ש בעז"ה:

פסוק כב

ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה וגו'. פסוק זה נאמר בפרשת קדושים וחזר ונאמר כאן, ועוד בפרשת קדושים אמר כלל בפרשה אחת פאה ולקט ועוללות ופרט, שאמר ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך ולקט קצירך וגו' וכרמך לא תעולל ופרט כרמך וגו' לעני ולגר וגו',, וכאן לא הזהיר אלא על פאה ולקט ולא הזהיר על עוללות ופרט, אלא חזר עליו כאן לפי שחייבו כחן בהבאת העומר מן השעורים ובשתי הלחם מן החטים, והעומר היה בזמן הקציר שנאמר וקצרתם את קצירה והבאתם את עומר, הייתי אומר שנפטר מהפאה ומהלקט, לזה חזר לחייבו עליהן. ושם אמר לא תכלה פאת שדך לקצור, וכאן אמר בקצרך לרמוז למ"ש, שאילו היו עושים רצונו של מקום היתה מלאכתם נעשית על ידי אחרים אבל מאחר שאין אתם עושים רצונו של מקום צריכים אתם להניח פאה ולקט, לפי שאני ה' אלהיכם, אני דיינכם, שאם יצא הדין מלפני שתבאו לידי עניות שתמצאו מה לאכול, וזהו אני ה' אלהיכם, רחום בדין. ושם פרשת קדושים רמז על עושי רצונו של מקום, לז"א לקצור ע"י אחרים, ומה שלא הזהיר כאן על הפרט והעוללות, לפי שזמן קציר התבואה לא יש פירות בכרם, כי זמן פירות הכרם הוא קרוב לחג הסכות, שנאמר חג הסכות תעשה לך באספך מגרנך ומיקבך, ופרשת קדושים כוללת כל המצות ושם נכללו פרט ועוללות. ובילקוט כל הפרשה נאמר פרשת קדושים, שלשה גרים הם, גר שנתגייר לשם אשה, אמר הקב"ה נתגיירת בשביל הנבלה הרי היא נתונה לך, שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה. גר שני בא להיותו מתפרנס כעני הרי הם נתונים לו שנאמר ובקצרכם את קציר ארצכם וגו'. גר ג' גר שנתגייר לשמו של הקב"ה, הרי הוא שקול עלי כאחד מכם שנאמר הקהל חקה אחת ותורה אחת יהיה לכה ולגר, ולא עוד אלא שהוא שקול עלי כלוי שנאמר ובא הלוי כי אין לו חלק וגו', אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הגר הזה כלוי לפניך, א"ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי, משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב עם הצאן היה הרועה מאכילו ומשקהו ומחבבו יותר מצאנו, א"ל לצבי הזה אתה מחבבו יותר מן הצאן, א"ל כמה יגיעות יגעתי בצאני מוציאם בבקר ומכניסם בערב עד שלא גדלו, וזה שגדל ביערות ובמדברות ובא מעצמו לתוך צאני לכך אני מחבבו, כן אמר הקב"ה הרבה יגיעות יגעתי בישראל הוצאתים ממצרים והארתי לפניהם ונתתי להם את המן הגזתי להם את השליו העליתי להם הבאר הקפתי להם ענני כבוד עד שקבלו את תורתי, וזה בא מעצמו, לפיכך שקול עלי כישראל ולוי

ע"כ. והענין הוא שהגר נזכר בחג השבועות ג"פ, כי פסוק של ובקצרכם נאמר פרשת קדושים, ונאמר בפרשה זו, וחג השבועות נקרא חג הקציר שנאמר וחג הקציר בכורי מעשיך בפרשת משפטים, וכן בפרשת תשא נאמר חג שבועות תעשה לך, ובפרשת ראה אמר ועשית חג שבועות לה' אלהיך וגו' ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי אשר בשעריך והגר והיתום וגו', הרי בחג השבועות נזכר הגר ג' פעמים, לזה אמר כי יש שלשה גרים, יש גר שנתגייר לשם אשה והוא הגר הנזכר בפרשת קדושים, לזה נאמר שם וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט, שלא די לו בקציר אלא שרוצה ענבים לשתות יין והשכרות מביא לידי זנות, ובפרט זה הגר שהיה מורגל בו מקודם, א"כ זה בא לשם אשה ולא לקבלה עליו כדת, לזה קראה נבלה כמו כי נבלה עשה לשכב את בת יעקב, שאינו רוצה בה לשם אישות אלא לשם זנות, הרי היא נתונה לו, הקב"ה מזמינה לו ויאכלנה וימות. ויש גר שבא להתגייר להתפרנס מן הצדקה כעני אמר הרי היא נתונה לו שנאמר ובקצרכם וגו', שאינו מבקש אלא הקציר שהיא הפאה והלקט להיותו נזון כעני לחם צר, לזה לא נאמר כאן פרט ועוללות, אמר הרי היא נתונה לו שנאמר וגו', ויש גר שנתגייר לשם הקב"ה ולזה כללו עמו ועם בניו ובתו שנאמר ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך והלוי והגר, השוה אותו ללוי שהוא ג"כ נלוה אל ה', לזה אמר משה הגר הזה כלוי הוא שקול, שהיה לו לומר והלוי והיתום והאלמנה ואח"כ הגר, א"ל הקב"ה גדול הוא לפני:

פסוק כד

דבר אל בני ישראל לאמר בחודש השביעי וגו'. נקבע להם לישראל להיותו יום דין אחר ד' חדשים לנתינת התורה אחר ששבעו ממנה וקיימו מצותיה פאה ולקט ופרט ועוללות ובכורים, ואחר שעברו קי"ב יום, ששה בסיון ועד ר"ה קי"ב יום, שתמוז חסר ואלול חסר, והם מעבר יב"ק, שכל מה שאירע לאבות סימן לבנים. שנאמר ביעקב ויעבר את מעבר יבק ויאבק איש עמו, שהוא סמאל המלמד קטיגוריא על ישראל, עד עלות השחר של יום הכפורים, וירא כי לא יכול לו והקטיגור יעשה סניגור, לפי שיראה ישראל נדבקו ביב"ק, יחוד ברכה קדושה, לזה אמר יהיה לכם שבתון, שיהיה לבם בטוח בה' שיצאו בדימוס ויעשו יום טוב, וכן אמר פרנס ישראל לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים כי חדות ה' היא מעוזכם, ואין יום זה אלא כמו המלמד כשרוצה לאיים על הנערים מראה להם הרצועה, כן יום זה זכרון תרועה שתשברו לבבכם, ואז לב נשבר ונדכה אלהים שהוא דין לא יבזה. שפירוש תרועה שברון, כמו תרועם בשבט ברזל, אבל עשו אותו יום

טוב, כל מלאכת עבודה לא תעשו והקרבתם וגו'. ועכ"ז זכרון תרועה, תזכרו שהוא יום דין והמקטרג עומד לפני הדיין לתבוע הדין:
ובזהר ואי תימא איך אתיהיב ליה רשו להההוא מקטרגא למתבע דינא, אלא ודאי בידא דהאי מקטרגא שוי הקב"ה למתבע דינא על כל עלמא, ושוי ליה יומא ידיע למתבע קמיה כל דינין דעלמא, דהא קב"ה עבד ליה ושוי ליה קמיה למהוי לבני עלמא דחילו דקב"ה סלקא ושריא על כולא, ורזא דא והאלהים עשה שייראו מלפניו, עשה להאי מקטרגא ואתקין ליה קמיה למהוי סייפא שננא על כל בני עלמא בגין דידחלון קמי קב"ה וכו' יומא דראש השנה הוא יומא דדינא ומלכא יתיב בכורסיא דדינא סנטיר קא אתי וחפי פתחא דמלכא ותבע דינא, ואע"ג דהקב"ה רחים ליה לדינא כד"א כי אני ה' אוהב משפט נצח רחימו דבנוי לרחימו דמשפט, ובשעתא דסנטירא קם למטען מלין עלייהו פקיד למתקע בשופר בגין לאתערא רחמי מתתא לעילא בההוא שופר סלקא ההוא קלא כלילא באשא ורוחא ומיא ואתעביד מנייהו קלא חדא, ואתער קלא אחרא לעילא. כד ההוא קלא אתער מתתא ומעילא כדין כל טענות דקא טעין ההוא מקטרגא מתערבבי ע"כ. א"כ זכרון תרועה לעורר קלא דלעילא כדי לערבב לשטן, וכתיב אשרי העם יודעי תרועה, יודעי הוא מלשון שברון כמו בקרב כסילים תודע אנא מסרית יתיה לכו דילכון איהו באתגליא, אבל שביעאה דילי איהו, ועל דא איהו בכסה ולא באתגליא, ירחא דילכון איהו כסדרן דאתוון, אביב דאיהו אב"ג י"ב, רזא דג' (פירוש יו"ד באל"ף באי"ק וב' הרי ג', ואיהו אב"ג כסדר דאתוון), אבל ירחא שביעא דילי איהו מסיפא דאתוון תשרי, מ"ט אתון מתתא לעילא ואנא מעילא לתתא, האי דילי ברישא דירחא אנא איהו באתכסיא, בעשר לירחא אנא איהו, בגין דאנא בחמש קדמאי ובחמש אחרנין ובחמש תליתאי, בקדמיתא דירחא אנא איהו בגין חמשא יומין, בעשרא לירחא אנא איהו בגין ה' יומין אחרנין, בט"ו לירחא אנא איהו חמש תליתאי, מ"ט כולי האי בגין דכל ירחא דא מעלמא עילאה איהו ועלמא עילאה ברזא דחמש איהו בכל זמנא וזמנא, ובגין כך ירחא דא איהו בכסה ולא באתגליא בגין דעלמא עילאה בכסה איהו וכל מילוי באתכסיא וירחא דא דקב"ה איהו בלחודוי ע"כ. ומה שאמר ועלמא עילאה בחמש איהו, פירוש שהבינה נקראת עלמא עילאה היא רמוזה בה' ראשונות של שם ולזה אמר השביעי הזה לכם, הוא שביעי אבל לי הוא ראשון מלמעלה למטה על סדר תשר"ק, והיו"ד של תשרי הוא במקום קו"ף באי"ק, א"כ תשרי מספרו אלף שהוא א' כי הכל חוזר לאחד, יום הכפורים הוא, הכפרים בגימטריא שנה, והכוונה היא לומר כמו שכתבתי במקום אחר, שכוונה אלהית היתה בבריאת עולם להיות הברואים כלם כמלאכים, זהו בראשית ברא אלהים, שיהיו כבני אלהים שהם

המלאכים, ואחר שחטא אדם והלך אחר תאות הגופניות ונתפתה אחר יצה"ר ולא נעשית הכוונה, גזר הקב"ה שיום בשנה יהיו כמלאכים בלא אכילה ושתיה ובלא עשיית מלאכה אלא להיותם כל אותו יום עובדים להקב"ה כמו המלאכים, ובזה תתקיים הכוונה כי יום בשנה נחשב כמו שנה, צא ולמד מהמרגלים שנחשב להם יום לשנה ומדה טובה מרובה ממדת פורענות, לז"א הקב"ה אם תענו את נפשותיכם מאכילה ושתיה ומלאכה מעלה אני עליכם כאילו התעניתם כל השנה כלה, לזה בא הרמז הכפרים בגימ' שנה, ומעלה אני עליכם כאילו קדשתם השנה כלה, זהו קדש יהיה לכם ועניתם, ע"י ענוי הנפש, שאילו לא הלך אדם הראשון אחר התאוות לא היה לנפש עלוי בזה, כי אדרבה היה עונג בהעדר האכילה, לפי שהיה מגביר כח הרוחניות כמו המלאכים שבא להם מזון שכלי בהעדר אכילה גשמית שנהנו מזיו השכינה, וכשבאו אצל אברהם אבינו והכריחם לאכול היה להם צער שנהנו ממזון גשמי עד שהוצרכו לטבול בנהר דינור כדי לעכל אותה אכילה כמ"ש בזוהר. ומין האדם הוא להפך מאחר שהלך אחר התאוות יש צער לנפש, וכן לאכילה ושתיה ענוי, שכן ארז"ל על פסוק ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש וכי בתשעה לחודש מתענין אלא כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, והטעם הוא כי באכילת הגוף הוא ענוי לנפש ובענוי הגוף הוא עונג לנפש. אילו לא הלך אחר התאוות, אבל אחר שהלך אחר התאוות עשה מנפש גוף, לזה יש לה ענוי, ולז"א שבת שבתון יהיה לכם ועניתם, כלו' יש שביתה ועונג לגוף וענוי לנפש באכילה של יום תשיעי, ויש שביתה ועונג לנפש וענוי לגוף בענוי של יום עשירי, לזה כפל ואמר שבת שבתון, שבת לגוף שבתון לנפש, א"כ ועניתם את נפשותיכם בט' לחדש, בט' שהוא יום אכילה ושתיה שהוא עונג לגוף הוא ענוי לנפש, זהו בתשעה לחדש ועניתם את נפשותיכם. עוד נאמר שבת שבתון ועניתם, אע"פ שיש ענוי יש עונג כפול שנעשה מלאך בעודו מלובש בגוף:

ובזהר (פ' תצוה קפ"ה) כפורים אמאי אקרי כפורים בגין דנקי כל מסאבו ואעבר ליה מקמיה בההוא יומא וע"ד יו"כ יומא דנקיותא, והכי קרינא ליה. כתיב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם כי היום הזה מבעי ליה מאי כי ביום הזה, אלא בגין דביה מקדשא לעילא ותתא כתיב כי ביום הזה יכפר עליכם יכפר וינקי ליה בקדמיתא, ביום הזה בגין דאתדכי ולבתר עליכם. תו יכפר ביום הזה וינקי ליה בקדמיתא, וכל דא למה, עליכם, בגינכון אצטריך לנקאה ליה ולדכאה ליה, יכפר מאן יכפר אלא דא הוא עלמא עילאה דנקי ונקי לכלא, וכלהו סטרין בישין אתעברו לאתר דאקרי מצולת ים, כגוונא דא כתיב וכפר על הקודש מטומאות בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם דלא יכיל

מקטרגא לשלטאה עלייהו, ועל דא ביומא דכפורים איהו קנוחא דכל חובין ונקוי דילהון ובעיין ישראל לנקאה גרמייהו ולמהך (מגרסי) יחפי רגלין כמלאכי עילאין. חמש ענויין בגין לאסתייעא מחמש סטרין עילאין דיומי דכפורי אפיק לון ואינו תרעין דיליה, ואי שתיה קא חשיב דאיהו מסטרא דיצחק הא שית ואע"ג דבכלל אכילה הוא וכדין אינון שיתא וענויא בתראה תשמיש המטה איהו ובדרגא שתיתאה שכיח ולקבליה אנן עבדין ענויא דא ע"כ. ואי לא מסתפינא הוה אמינא מלתא שפירוש ועניתם את נפשותיכם היא כנסת ישראל שנקראת נפש, וסימן והיתה נפש אדוני וגו', בסוד נפש רוח נשמה שעל ידכם לטהר אתכם כמו שאמר יכפר עליכם בגינכון, והיא מתענה משש שאינה מקבלת משש צינורות המשפיעים בה, כי האכילה רמוזה באברהם, והשתיה ביצחק, לפי שהשתיה היא מרוב החמימות והיא בכלל אכילה בסוד ויעקוד את יצחק בנו שאין לדין פתחון פה היום, ולזה היה אברהם מאכיל ומשקה, רחיצה כנגד התפארת שהוא צינור הגדול המושך מימי החסד והרחמים, רחמים ר"ח מים והבן, סיכה נגד הנצח, שמושך השמן מהר חרמון לו ע"י זקן אהרן, נעילת הסנדל כנגד ההוד כי שם הם הרגלים בסוד רגלי חסידיו ישמור, תשמיש המטה הוא נגד היסוד, וזו כנגד כולם, כי השפע, שבא לה על ידי היסוד, וסימן ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ, ולזה רמז ועניתם את נפשותיכם שהוא כ"י, שהיא נפש, והענוי היא בנפש, והוא בתשעה בחודש שהוא יסוד שהוא תשיעי, ולפי שהיה עולה למעלה למעלה ואינו בחבור עמו, לזה הוא ענוי לה, ולפי שזה הוא לה ענוי כנגד כולם, לזה נזכר ענוי זה משאר ענויים והכל ברמז והבן, ואמר ג"פ בערב מערב עד ערב, מדת הדין הוא נקרא ערב, וכה"א אוי לנו כי פנה היום כי נטו צללי ערב, ויש ג' בתי דינין הגבורה וההוד והמלכות ובשרם הב"ה ואמר להם שכולם יהפכו בזכותו של ישראל, וכלם ילמדו סנגוריא עליהם, ואחר שהיו דין יהיו רחמים ונוח ושביתה, וזהו תשבתו שבתכם. שבת לכם. עוד מערב עד ערב, שהלילה היא י"ב שעות ויוסיפו עליה שעה מערב ט' יהיו י"ג שעות. וכן ביציאת היום הוא י"ב שעות יוסיפו שעה מליל י"א היינו י"ג שעות, כל זה להורות יחודו ית', י"ג היינו אחד, ב"פ אחד היינו כ"ו, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, וזהו שבתכם שמתאחדים בבינה, שבתכם שהוא שבת הגדול:

פסוק לד

דבר אל בני ישראל בחמשה עשר יום חג הסכות שבעת ימים לה'. מאי ז' ימים לה', לומר שאינם כמו שבעה ימים של פסח שהן יומין תתאין, כמו שאמר בזוהר, שהן צריכין שמור, וכה"א שמור את חודש האביב ועשית פסח, והעיסה צריכה שמור והמצה פרוסה

ובכל יום צריכה בדיקה מז' ימי לבון עד שתטהר ותתיחד עם בעלה שהוא ביום החמשים, ואז אינה צריכה שמור כי אימת בעלה עליה, ולזה היו ב' הלחם מחמץ, אבל שבעה יומין דחו הסכות הן יומין עילאין שהן מחדש הז' שהוא תשרי על סדר תשר"ק מלמעלה למטה אע"פ שנאמר בפסח ז' ימים הם יומין תתאין שהם מחדש האביב על סדר אבג"ד מלמטה למעלה. ובזוהר ז"ל בסוכות תשבו שבעת ימים, דא רזא דמהימנותא האי קרא על עלמא עילאה אתאמר, והכי תנינא כד אתברי עלמא אתמר האי קרא כד שרא חכמה עילאה לנפקא מאתר דלא ידיע ולא אתחזי כדין נפיק חד משחתא ובטש וההיא חכמה עילאה נציץ ואתפשט לכל סטרין ברזין דמשכנא עילאה, וההוא משכנא עילאה אפיק שית סטרין וכדין ההוא נציצו דמשחא נהיר לכלא, ואמר בסכות תשבו שבעת ימים ע"כ. זהו בחמשה עשר לחדש דאיהו יו"ד ה"א אבא ואמא, ואע"פ שבפסח נאמר בחמשה עשר, שם נאמר בחודש הזה שהוא חודש ניסן שנאמר בו החדש הזה לכם, לכם דייקא, ולפי שאינם צריכין שמור יוצאין מן הבית לסוכה בלי פחד, לא כן בפסח שם נאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו, אבל כאן בסכות תשבו כי הם ימי שמחה לכל, כי לזה מקריבים ע' פרים וסימן והנחה למדינות עשה, א"כ שבעת ימים לה' דייקא, ואמר חג הסכת חסר, אמר בזוהר מאן סכת חסר ו' דא משכנא תתאה דאיהו כעששיתא לאחזאה לכל נהורין, וכדין אמר בסכת תשבו שבעת ימים מעלמא עילאה לתתאה דכולהו קיימי בקיומא לאנהרא להאי סכת, ומאן איהי דא סכת דוד הנופלת סכת שלום, ולפי שחסר ו' יש מקצת מקובלים שנוטלים לולב בסכה שהוא סוד ו' שהוא עץ החיים לולב בגימ' חיים, א"כ הוא חג לשבעה ימים עליונים, שבאים לדור בסוכה ולהשלימה. ובזה יתישב לך המקראות, שפסוק אחד אומר בט"ו לחדש חג הסכות ז' ימים, ואח"כ אמר אך בט"ו לחודש השביעי תחוגו את חג ה' ז' ימים. וכבר צוה עליו למה חזר, אלא קודם רמז לימים עליונים שיבאו להשלים, ואח"כ צווי לישראל שאמר תחגו את חג ה' ז' ימים, ולקחתם לכם וגו', כלו' קחו עצמכם קנו עצמכם, יובן זה ממה שארז"ל אתרוג דומה ללב לולב דומה לשדרה הדס דומה לעינים ערבה לשפתים, לזה אמר ולקחתם לכם בלקיחת הד' מינים אלו קחו ג"כ עצמכם, לזה ולקחתם בוא"ו ב' לקיחות, בלקיחת האתרוג תכוונו ג"כ לקיחת הלב שהוא האבר הגדול, לזה הקדימו לטהר המחשבות ולשעבד לעבודתו ית', כי שאר האיברים הם ענף מהלב ובטהרת חלב יטהרו שאר האיברים, ולזה התחיל בו, וקראו פרי הדר שהוא הדור כל האיברים, וראיה לזה מר' אלעזר בן ערך שנאמר עליו רבו רבן יוחנן בן זכאי אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור' אלעזר בן הורקנוס עמהם ור' אלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כולם וכשאמר להם איזו היא דרך טובה שיבור

לו האדם וכל אחד אמר דבר אחד ורבי אלעזר בן ערך אמר לב טוב, ואמר רבו רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם, וכן אמר להם צאו וראו דרך רעה שיתרחק ממנה האדם וכל אחד אמר וכו', ורבי אלעזר אמר לב רע, ואמר רבן יוחנן רואה אני את דברי ר"א ב"ע שבכלל דבריו דבריכה, הרי שעיקר הכל הוא הלב והוא הדור כל הגוף, ונקרא פרי עץ שהאדם נקרא עץ השדה, ובלקיחת הלולב יכוין בלקיחתו שהוא נגד השדרה לכוף קומתו ולא יהלך בקומה זקופה, וארז"ל כל המהלך בקומה זקופה כאילו דוחק רגלי השכינה, כי, היא ענף הגאוה שהיא המדה המגונה שבכל המדות, עד שארז"ל על פסוק גבה עינים אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם אחד שנאמר אותו לא אוכל, לזה אמר כפת תמרים כפת כתיב שילך כפוף בהכנעה ובשפלות. וענף עץ עבות הוא ההדס שהוא נגד העינים, יכוון בלקיחתו להעלים פניו מהביט ולראות ברע, וכן אמר דוד העבר עיני מראות שוא, כי מראות העינים יבא לידי הרהור הלב והעינים והלב הם תרי סרסורי עבירה, ולזה הזהירה תורה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם שמהם יבא לידי זנות, וכה"א עיני עוללה לנפשי שהוא הגוף, מכל בנות עירי שאר איברים. ובלקיחת הערבה יכוין שהיא כנגד השפתים, יכוין לשמור פיו ולשונו מלדבר שום דבר נבלה, כי המנבל פיו נופל לגיהנם, שנאמר שוחה עמוקה פי זרות זעום ה' יפול בה, ואומר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, ואומר מות וחיים ביד לשון, וארז"ל לא נברא הדבור אלא לד"ת שנאמר לדבר בם, ועונש המנבל פיו אמר בזוהר פרשת פקודי (דף רמ"ט) בהיכלא דא דאיהו היכל נוגה באמצעיתא אית אתרא לעילא בד' פתחין לד' סטרי עלמא, עשר ממנן לכל פתחא ופתחא, אלין ארבעין קיימי ואנזיפו ומנדין לכל אינון דאפיקו מפומייהו מלה דלא אצטריכא ומטנפי פומייהו, ואילין מנדין לון וקיימין מ' יומין דלא אשתמע צלותהון ולא עיילין לפרגודא וקיימין נזיפין לבר ע"כ. א"כ ולקחתם לטהר איבריכם, כי המצות הם רמ"ח נגד האיברים, ובלקיחת ד מינים אלו יטהרו ד' איברים הראשיים שהם הלב והשדרה והפה והעינים:

ובמדרש ולקחתם לכם ר' אבא בר כהנא פתח קחו מוסרי ואל כסף, משכר לקיחה אתה למד שכר לקיחה במצרים כתיב ולקחתם אגודת אזוב בכמה הוות סימון דידיה בד' מנין (פירוש בארבע פרוטות) היא שעמדה להם בבזת הים ובבזת מצרים ובבזת סיחון ועוג ובבזת ל"א מלכים לולב שעומד על האדם בכמה דמים וכמה מצות יש בה עאכ"ו, לכך משה מזהיר את ישראל ואומר ולקחתם לכם ע"כ. א"כ ולקחתם לכם לומר שהשכר הוא לכם מה שאין כן בכסף וזהב שנאמר עליו ינבור ולא ידע מי אוספם ועזבו לאחרים חילם, אמנם במצות השכר הוא לכם, לזה אמר קחו מוסרי ואל כסף.. עוד ולקחתם

לכם פרי וגו'. לומר ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא, לזה אמר ולקחתם לכם פרי, מה שאתם לוקחים בזה העולם הוא פרי המצות אבל הקרן הוא לעוה"ב, כי א"א ליקח שכרם בעוה"ז, זהו פרי עץ כמו שהעץ עומד ומוציא פרי בכל שנה ושנה כן המצוה עומדת לעד ועושה פירות ופירי פירות, וזה שרמז וז"ל פרי עץ הדר הדר באילן משנה לשנה, ולקחתם לכם בגימ' לקח מצות, לומר שבשכר מצוה אחת יזכה ליקח מצות הרבה כי שכר מצוה מצוה, וסימן חכם לב יקח מצות, לולב בגימ' חכ"ם, לב היינו אתרוג, אם כן בלקיחת הלולב עם מיניו ואתרוג יקח מצות הרבה, וכל מצוה ומצוה היא נותנת חיים לאותו אבר שהוא נגדה, כי המצות הם רמ"ח נגד האיברים, והם המלבושים שעולה בהם ליראות לפני הקב"ה, וסימן באור פני מלך חיי"ם:

ובזהר פרשת פקודי ז"ל, בזמנא דבר נש עביד פקודין דאורייתא בהאי עלמא כגוונא דאיהו משתדל גרמיה הכי אתעביד ליה בהאי היכלא לעילא מלבושא לאתלבש ביה בההוא עלמא וכד נשמתא סלקא ההוא ממנא נטיל ההוא מלבושא דילה ואזיל עמה עד דימטא לנהר דינור די נשמתא אצטריכא לאסתחיא ולאתלבשא תמן והאי ממנא נטיל להאי נשמתא ואלביש לה להוא לבושא ואתתקנת ביה וסלקא לקרבנא על ידה דמיכאל כהנא לקיימא תדיר קמי עתיק יומין. זכאה חולקא דהאי נשמתא דקימא וזכאה להאי, ובפרשת ויקהל אמר שיש שני מיני מלבושין, אחד ממעשה המצות ואחד מכוונת המצות שהוא יותר מכובד, ז"ל זכאה חולקיה מאן דזכי להני לבושין דקאמרן דמתלבשן בהו צדיקיא בגנתא דעדן אילין מעובדין טבין דעביד בר נש בעלמא בפקודי דאורייתא ובאילין קיימא נשמתא בגנתא דעדן ואתלבשא בהני לבושין יקירין כד סלקא נשמתא בההוא פתחא דרקיעא לעילא אזדמן לה לבושין אחרינין יקירין עילאין דאינון מרעותא וכוונה דלבא באורייתא ובצלותא כד סלקא מתעטרא מההוא עטורא מאן דמתעטרא ואשתאר חולקיה להוא בר נש ואתעביד מיניה לבושין דנהורא לאתלבשא בהו נשמתא לסלקא לעילא, ואע"ג דאוקמוה דאינון לבושין בעובדין תליין, אלין לא תליין אלא ברעותא דרוחא כמא דאתמר לקיימא גו מלאכין רוחין קדישין ודא איהו ברירו דמלה, ובוצינא קדישא אולי הכי מאליהו לבושין דלתתא בגנתא דארעא בעובדין לבושין דלעילא ברעותא וכוונא דלבא ע"כ ואם היה עושה המצות על דעת מצות אנשים מלומדה ישאר ערום ולא יעלה, כי מלבוש המעשה הוא חומרי בערך מלבוש המחשבה שהוא שכלי כמו המחשבה שהיא שכלית, ואם עושה מצות נגד בני אדם כן מלבושו נגד בני אדם שהן תכריכין שהוייתם מן החומר. ואחר שעבר יום כפור צוה הקב"ה לקחת אלו המינין לומר שאנו אדוקין בו, שהאתרוג רומז ליו"ד, הדס וערבה הם ב ההי"ן, לולב היינו ו', ולזה ארז"ל

לולב זה הקב"ה כו', אתרוג זה הקב"ה, הדס זה הקב"ה, ערבה זה הקב"ה, וכתיב פרי עץ הדר כפות תמרים, ס"ת יצר ת"ם, שאין אנו מפחדין מהיצר שהוא המקטרג אחר שעבר יוה"כ ונתכפרו עונותיהם הקטיגור נעשה סניגור, ואין פחד, ואנו יוצאים לחוץ לדור בסוכה ואומרים לו גירא בעינא דשטנא, למה יצר תם, יצר מ"ת, יצר תם בגימ' תש"ם, שמשתומם מרבוי המצות של חודש השביעי שהוא שבע ממצות ומשתומם ומסתתמים טענותיו, פרי עץ הדר כפת תמרים, ר"ת גימ' הרשע, ולקחתם לכם הרשע שיהיה כפות וכפוף לכם, למחמרכם, ואמר כפות ולא אמר וכפות בוא"ו כמו שאמר וענף עץ עבות וערבי נחל, לרמוז לקבלת רז"ל שהאתרוג לא יהא נאגד עם הג' מינים אלא היה לבדו. ובסדר אגידת הלולב מצאתי כתוב מקבלה אשכנזית בזה הלשון, אוגד שני בדי הדס מימין הלולב ופני הלולב כלפי פניו, ובדי הדס עם ב' בדי ערבה משמאל הלולב, וסימן והוא עומד בין ההדסים, והערבה צריך שיהא קנה שלה אדום, ולזה היה בשמאל הלולב, פני הלולב גוון לבן, וההדס גוון ירוק, והערבה אדום, כמראה הקשת, והאתרוג כלהו גוונים איתנהו ביה עליו נאמר וראיתיה לזכור ברית עולם, והאדום שמכסה פני הלבן הוא שנאמר הענן יכסנו ומראה אש, והג' גוונים הם בלולב, וסדר נטילתו פנים נגד פנים, כי אחר כפור פני המן חפו, ואנו עם ה' בפנים מאירים, ולוקחים ס"ט בדי הדם שוטה כמנין הדם, אורך כל בד טפח, ועושין הכל אגודה אחת, והג' בדים העבות אורך כל אחד מהם ג' טפחים שהם ע"ב בדים ובהן ע"ח טפחים, כמנין היה והוה ויהיה, והכל ליחודו יתברך, ע"כ מצאתי. וסדר הנענועים כסבוב המזבח דתנן עלה לכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית, כי כל פינות שאתה פונה יהיה לימין שהוא אברהם שהוא חסד. לולב עם ד' מינים בגימ' חסד, והוא יום ראשון, לזה ולקחתם לכם ביום הראשון, הראשון הידוע שהוא מן הז' יומין והוא הדר באילן כי הוא דירתו בכל האילן, הנצח הוא ענף החסד, וההוד הוא ענף הגבורה, והגבורה כפותה תחת ידו בסוד ויעקד את יצחק בנו, והת"ת היסוד כלול בה מדת החסד, והמלכות היא מדת הדין הרפה, שבא לה הרפיון מן החסד. עוד הדר באילן משנה לשנה. אילן גימ' א"ץ שהוא חבור ב' שמות, זהו משנה לשנה שהוא משפיע לבן ולבת היינו משנה לשנה, וכה"א וחסד ה' מעולם ועד עולם והבן כי כל דבריהם ברמז לזה צריך ליקח ממנו רשות תחילה, א"כ מזרחית שבזכות יעקב ניצול אברהם שנאמר. כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם, ואח"כ צפונית דהיינו יצחק, ואח"כ מערבית שהיא כ"י שבה מתערבות כל המדות, דרומית הוא יעקב שהוא דר רום. וברעיא מהימנא פרשת פנחס (דף רנ"ה) ז"ל, לולב דא צדיק דדמי לחוט השדרה דבה ח"י חוליין לקבל ח"י נענועין דלולב, ואינון לקבל ח"י ברכאן דצלותא, לקבל

ח"י אזכרות של מזמור הבו לה' בני אלים, לקבל ח"י אזכרות דק"ש, ונענוע לשית סטרין בחושבן ו', תלת נענועין בכל סטרא אינון ח"י, לולב בימין כליל ו' מינין לולב וג' בדי הדס וב' בדי ערבה ג' הדסים חסד וגבורה ותפארת, ודמיין לג' גווני עינא, ב' ערבות נצח והוד ודמיין לתרין שפוון, לולב דמי לשדרה קיים דכל גרמין, ועליה אמר דוד כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, אתרוג מלכות דומה ללבא מניה הרהורין ונענועין דהלל אינון משותפין לנענועין דנטילה דלולב דאינון ח"י באנא וח"י בהודו תחילה וסוף ח"י דנטילת לולב הרי ע"ב, ובגין דא לולב בחושבן ח"ס וד' מינין דלולב הא חסד, דרועא ימינא, ובגין דא תקינו לולב בימין לשמאלא לב, ובגין דא אתרוג בשמאלא כמא דאוקמוה לולב בימין אתרוג בשמאל, לקבל זכור שמור ומאן נטיל תרווייהו עמודא דאמצעיתא ע"כ:

והרב רבינו בחיי ז"ל כתב טעם נאות ראיתי לכתבו, ז"ל נראה לי לומר בד' מינים אלו, כי האתרוג והלולב הם רמז לשכר העוה"ז והעוה"ב, וההדס והערבה הם רמז לדרכי התשובה והם הצער וההכנעה, פרי עץ הדר ירמוז לשכר העוה"ז, לפי שיש מצות שאדם אוכל עליהם פירות משנה לשנה, כשם שאתרוג דר באילן משנה לשנה, כפות תמרים ירמוז לשכר העוה"ב כשם שהלולב גדול כך שכר עוה"ב גדול, וכשם שהלולב העלין זו למעלה מזו כך מדרגות של עוה"ב זו למעלה מזו, וכשם שהלולב אין פריו אלא לסוף שבעים שנה כך שכר עוה"ב אינו אלא בסוף ימיו של אדם שכתוב בו ימי שנותינו בהם שבעים שנה, הדם יש בו מרירות וריח טוב, ירמוז על הצער שהוא מדרכי התשובה והוא שיצער אדם עצמו ויסגף גופו בתעניות ובמלקיות ובגדרים רבים כפי מה שחטא ויצטער כפי מה שנהנה, ועם זה יעלה ריחו לשמים ערבה רמז להכנעה ושפלות, ולכך אינה גדילה על ההרים אלא על המים בנחל במקום נמוך ושפל, כדי שיכניע לבו וישפיל עצמו ויתכפר לו. ולפי דרך זה נאה ליטול לולב עם ההדס וערבה ביד ימין כדי לרמוז על השכר הגדול שכר העולם המעותד לו בסוף עם הצער וההכנעה, והאתרוג שהוא רמז לשכר עוה"ז נאה ליטלו בשמאל, שכן עוה"ב נמשל לימין והעוה"ז לשמאל, כמו שכתוב אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, דרשו ז"ל למימינים בה אורך ימים למשמאילין בה עושר וכבוד, וביאור למימינים בה למי שהלך במצות לצד ימין ומכוין בהם לשכר העוה"ב, למשמאילים בה למי שהלך בהם לצד שמאל ומכוון בהם לשכר העוה"ז, לזה נתן אורך ימים, ולזה נתן עושר וכבוד ע"כ:

פסוק מ

עוד ולקחתם לכם, נבחרו אלו הד' מינים, מפירות החמוצים נבחר האתרוג, ומפירות המתוקים הוא התמרים, ומעצים שיש להם ריח נבחר ההדס, ומאילני סרק נבחרה

הערבה, ועל אלו הארבעה הוא חיות האדם במאכליו, לפי שאדם המעונג מהיא על שולחנו קודם הכל פירות החמוצים כגון לימון או ארנג"ג כדי לגרור תאות המאכל, וכדי שלא יזיקנו המאכל השמן, ולפי שהוא צורך המאכל שהוא בתוך הסעודה לזה הקדימתו תורה, וקראתו פרי עץ הדר, שמהדר הסעודה ומטעימה, ואחר הסעודה מביא פירות המתוקים, ולא יש מתוק בכל הפירות יותר מן התמרים, שהרי התורה קראתו דבש ועשאתו שני לארץ, שנאמר ארץ זית שמן ודבש, אז"ל אלו תמרים, וארז"ל למה הגלם לבבל לפי שיש שם תמרים הרבה ומיני מתיקה מרגילים לתורה, ואמר בכתובות הני תמרים משחמן ומפנקן ומזיינן וכו', ואחר כך מביא על שלחנו הריח, וכן היה בזמן הגמרא שהיו מביאין הריח אחר ברכת מזון שכן אמרה המשנה הביאו המוגמר הוא מברך עליו, פירוש מי שבירך ברכת מזון הוא מברך על המוגמר, וכן אמר הביאו לו שמן ערב מברך עליו וטחו בראש השמש, וכן אמר והתקדשתם אלו מים ראשונים, והייתם קדושים אלו מים אחרונים, כי קדוש זה שמן ערב, אני ה' זו ברכה, לזה נבחר ההדס שבו נמשלו הצדיקים שנאמר והוא עומד בין ההדסים, ארז"ל אין העולם קיים אלא על הריח, ואח"כ אמר ערבי נחל שהם שאר אילנות שאין עושין פירות, ויש לעולם צורך גדול בהם, לאפות הפת ולבשל, כמו שארז"ל אכלבא דחיטי בעי ס' אכלבי דציבי, (פירוש אוצר חטה צריך ששים אוצרי עצים עד שיתוקן לאכילה) והעצים יש להם צורך גדול לקרות התקרה בדפין ולפתחים וחלונות וכדומה, לזה צוה הקב"ה שבחודש השביעי שהוא שבע במצות לקחת אלו הד' מינים שהם כלל כל האילנות לשמוח בהם ולשמחם, כדי שהן ג"כ יתנו פרים וישמחו לבני אדם בתיקון המאכלים ולהשביע הגוף ע"י, א"כ ולקחתם לכם להנאתכם. ובמדרש ולקחתם לכם הה"ד יעלוז שדי זה העולם, שנאמר ויהי בהיותם בשדה, וכל חש בו אלו הבריות, וכל עצי היער. א"ר אחא היער וכל עצי היער, היער אלו אילנות שהן עושין פירות, וכל עצי היער אלו אילנות שאין עושין פירות. מכאן יש קצת ראיה לדברינו:

פסוק מב

בסכת תשבו שבעת ימים. כבר כתבנו שאחר שעבר יום כפור אין אנו מפחדים מהמקטרג, ולזה צונו הקב"ה לצאת מן הבית לסוכה בלי פחד, כי עשו הלך לדרכו שעירה, שלקח השוחד שהוא השעיר, אז ויעקב נסע סכתה, ארז"ל צא מדירת קבע מדירת הקובע אותך נפש שנאמר וקבע את קובעיהם נפש, והוא הנושך העקב שהוא סוף הגוף כן הוא משטין עד שנוטל נשמתו שהוא נקרא קץ כל בשר, ואח"כ בוקע גופו בקבר, אחר שלשה ימים צא מקביעתו שלא יקבע אותך, ושב בדירת עראי שהוא

העוה"ז שדירתו בו הוא עראי, וכשיחשוב שדירתו עראי לא יבא לבנות בתים וליטע כרמים ולכלות ימיו בהבל לעזוב לאחרים יגיעו, והוא לא יהנה ממנו, ולזה אמר ויעקב נסע סכותה, ללמד לאדם שדירתו בזה העולם היא עראי, כדי שלא ימשך אחר ישוב זה העולם, כי סופו ליסע ממנו ואין לו בו אלא כמו אורח נטה ללון, ופחות מזה השיעור, ארז"ל ימיו כצל עובר לא כצל אילן ולא כצל כותל אלא כצל עוף הפורח שצלו עובר עמו, לזה צוה הקב"ה בחדש הזה שהוא חודש האסיף שאסף תבואתו ויינו ושמנו וקיץ פירותיו, וביתו מלא מכל טוב, צוהו לצאת ממנו ויזכור שסופו להניח הכל ולצאת, כמו שעתה מניח הכל ויוצא, כן עתיד להניח הכל ולצאת, ולא יעשה דירתו בזה העולם אלא כמו שיושב בצל סוכה שהיא דירת עראי, ולזה היו שבעת ימים שנאמר בסכות תשבו שבעת ימים. נגד ימות האדם שהם שבעים שנה, וכן שיעור הסכה שבעה טפחים, ולזה אמר דוד הנה טפחות נתתה ימי, לומר ששיעור הסוכה כשיעור ימי האדם, ולזה אחר ז' ימי הסוכה עושין יום שמחה לרמוז לו שאחר צאתו מן העולם הולך לעוה"ב, כי השבעים שנה, עשר ראשונים הוא יום טוב שהוא הבל שאין בו חטא נכנס לבית הספר ומתחיל ללמוד, בן חמש למקרא בן עשר למשנה, עשרים שנים נעשה בר מצוה לקיים המצות, ונושא אשה ומוחלין לו כל עונותיי, הוא ג"כ יום טוב שני של גליות וב"ד של מעלה אין מעניש אלא מעשרים ומעלה, ולזה עושין ההקפות בכל יום הקפה לומר שעבר הקף של עשר, יום השביעי עושין שבע הקפות, לומר שכבר נשלם כלל ההקף והוא מוכן לשבע עידנין יחלפון עלוהי, ואם יזכה יבא ליום שמחה, ועושין הקפה בספרים ביום אחרון לומר שע"י התורה יזכה לעוה"ב, ולזה מקיפין בהם לקרבו אצל כל אחד ואחד, לומר לו שהתורה תעטרהו כמו הספר שהיא מעוטר ומפואר, ולומר לו כי לקח טוב נתתי לכם ויסתכל ביופי ספר תורה. וכמהר"ר יששכר זלה"ה אמר טעם אחר על הקפת הספרים, לפי שביום השביעי עשו הקפות להתפלל על המים, ואם ח"ו נגזר עליהם עצירת גשמים מוציאין הספרים כולם, לומר שבזכות התורה יזכו אותה שנה למים שלא יעצרו, שנאמר הוי כל צמא לכו למים, כמו שעושין ביום עצירת גשמים שמוציאין ס"ת לבית הקברות. ולפי מה שאמרנו שעושין יום שמחה אחר הסוכה לרמוז לעוה"ב אחר צאתו מן העולם, לזה הקרבן שלו פר אחד, לומר שאחר צאתו מן העולם הולך לג"ע הארצי, שיש שם קצת אכילה שלא פשט הגוף לגמרי. וכן צוה בחודש זה לצאת מן הבית כדי שלא יבטח בעשרו או במה שאסף מתבואה ויסיר בטחונו מהקב"ה, לזה צוהו הקב"ה לצאת מן הבית ולהסתופף בצלו של מקום כדי שלא יסיר בטחונו ממנו, ולזה אמר שצריך שיראו

הכוכבים מן הסכך שלא יהיה עב, כדי שישא עיניו למקום ושיזכור ליושב בשמים וישים בטחונו בו:

עוד בסכות תשבו וגו', בא לרמוז על קבלת רז"ל שאמרו סוכה גבוהה למעלה מכ' אמה פסולה, לזה בא הרמז בסכת בת"פ כמנין סכ"ת, והב' שמוש. והענין הוא כי האמה ששה טפחים והטפח ד' אצבעות, עשרים אמה הם ק"ך טפחים וק"ך טפחים הם ת"פ אצבעות כמנין סכת, א"כ בגובה סכת תשבו וגו'. ואמר כל האזרח בישראל ישבו, הי"ל כל האזרח בישראל ישב, כי אזרח הוא לשון יחיד, ועוד למה אמר תשבו לנוכח, ואח"כ ישבו שלא לנוכח. יובן זה ממאמר שאמר רבי יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן שנאמר התמלא בסכות עורו ובצלצל דגים ראשו זכה עושין לו סוכה לח זכה עושין לו צלצל (פירוש בלא דפנות) שנאמר ובצלצל דגים ראשו, זכה עושין לו צלצל לא זכה עושין לו ענק, שנאמר וענקים לגרגרותיך, זכה עושין לו ענק לא זכה עושין לו קמיע, שנאמר ותקשרנו לנערותיך, והשאר פורסו על חומות ירושלים וזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו, שנאמר והלכו גוים לאורך. א"כ לזה אמר ישבו שהוא רומז על העתיד, ואמר כל האזרח בלשון יחיד ואמר ישבו בלשון רבים, לומר שאינם שוין, יש מהם יושב בצל סוכה ויש יושב בצל צלצל, דהיינו סוכה בלא דפנות, ונקרא צלצל כלומר צל קטן. גם אמר ישבו לרמוז למה שדרש רבי שמלאי בפ"ק דע"ז דף ב' ע"ש באורך, וסוף המאמר מצוה קלה יש לי וסוכה שמה לכו ועשוה ואמאי קרי לה מצוה קלה דלית בה חסרון כים, מיד כל אחד ואחד הולך ועושה סוכה בראש גגו והקב"ה מקדיר עליהם החמה כתקופת תמוז מיד כל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא שנאמר ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו וגו', מקדיר והא אמרת אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, משום דישראל נמי זימנין דמשכה תקופת תמוז עד החג ולא מבעטי, והקב"ה יושב ומשחק עליהם שנאמר יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו. א"כ לזה אמר כל האזרח בישראל, שאע"פ שהקב"ה מקדיר החמה, ישראל שקבלו את התורה שהיא משולה לאש שנאמר הלא כה דברי כאש ואומר מימינו אש דת למו, יש להם יכולת לקבל אותו חום של חמה, ואותם שלא קבלו את התורה אין להם כח לקבלו, ואמר כל האזרח ולא אמר כל ישראל, יובן זה ממאמר דתניא א"ר יוסי לעתיד לבא באים כל העכו"ם ומתגיירים, ומי מקבלינן מינייהו והא תניא אין מקבלין גרים לימות, המשיח כיוצא בו לא קבלו גרים בימי דוד ולא בימי שלמה אלא שנעשים גרים גרורים ומניחין תפילין בראשיהם ובזרועותיהם וציצית בבגדיהם ומזוזה בפתחיהם וכיון שרואים מלחמת גוג ומגוג אומרים לו על מה באת אומר על ה' ועל משיחו, מיד כל אחד ואחד מנתק מצותיו והולך לו שנאמר ננתקה את מוסרותימו וכו'

והקדוש ברוך הוא יושב ושוחק עליהם שנאמר יושב בשמים ישחק עד כאן... לזה אמר אזרח שמי שהוא אזרחי יוכל לעמוד בנסיון לא כמו אותם שנתקו המצות, אבל ישראל האזרחים שאפילו יבאו עליהם כמה גזירות לבטל התורה והמצות לא יבטלוה, כי צער רב על ישראל לבטל התורה והיו נהרגין שלא ישמרו שבת שלא ימולו את בניהם כמו בימי יונים ולא בטלו, לזה העידה תורה ואמר כל האזרח בישראל וגו' אפילו שתוציא חמה מנרתיקה, אפילו שיגזרו עליהם גזירות עכ"ז ישבו:

ובמדרש בסכות תשבו שבעת ימים. זהו שאמר הכתוב וסוכה תהיה לצל יומם, א"ר לוי כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז, אומר הקב"ה הוא קיים מצות סוכה אני מסיך עליו מחמתו של יום הבא, ר' ינאי ור"ל אמרי אין ניהנם לעתיד לבא אלא יום הבא מלהט את הרשעים שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש ולהט אותם היום הבא וגו' אשר לא יעזוב להם שורש וענף, באותה שעה עושה הקב"ה סוכה לצדיקים ומטמין אותם בתוכה שנאמר כי יצפנני בסכה ביום רעה. זהו כל האזרח בישראל ישבו בסכות, בסכת כתיב, שאותה סוכה שעושה הקב"ה מחפת עליהם ומטמנת אותם, ורבי לוי ורבי ינאי לא פליגי אלא חד דרש לצל יומם שהוא לצל חמתו של יום הבא, וחד דריש ממלת וחורב שהוא בוער כתנור:

עוד במדרש אמר הקב"ה לישראל בני היו עושין את הסכה ודורו בתוכה שבעה ימים כדי שתהיו נזכרים הנסים שעשיתי לכם במדבר, ואע"פ שאתם עושים את הסוכה אין אתם גומלים אלא פורעים לי שנאמר כי בסכות הושבתי את בני ישראל, עוד אמרתי לכם שתקחו את הלולב ותנענעו לפני ואע"פ שתעשו כן אין אתם גומלים לי אלא פורעים לי, למה שכשם שהוצאתי אתכם ממצרים עשיתי את ההרים לנענע לפניכם שנאמר ההרים רקדו כאילים, ואף לעתיד לבא כן אני עושה לכם שנאמר ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל השדה ימחאו כף ע"כ. ומה שאמר אין אתם גומלים הוא, לפי שאמר בסכות תשבו כי בסכות הושבתי, לפי שהושיבן בסכות יעשו הם ג"כ סוכה כדי שיהיו נזכרים הנסים שעשה להם זכר בעלמא, כמו אחד שעושה חסד גדול עם חבירו, כשחבירו עושה עמו חסד אחר שאינו כל כך גדול אינו פורע לו, ואפילו שיהיה גדול כמוהו אינו פורע לו, לפי שחבירו כשעשה עמו חסד היה בזמן צורך גדול כגון שזן אותו בזמן הרעב, ואע"פ שיזון אותו האחר אינו כמו שעשה עמו, ואפילו יזון אותו בזמן הרעב ג"כ, עם כל זה אינו פורע לו, לפי שהוא הקדים מבלי שהיה לו עליו שום דבר והמקדים לא יושב, א"כ כשעושה האחר שום חסד עמו אפי' שיהיה כמו שעשה עמו ממש ובאותו זמן עכ"ז אינו פורעו לפי שהוא קדם כמו שאמרנו, אלא נקרא גמילות, ולזה נקראו המצות שעושין עם

בני אדם גמילות חסדים, לפי שהקב"ה נתן להם המעות שעשו בהם צדקה או נתן לו כח להיות קברן או ללכת אחרי המת או לבית האבל או לבית החתן או לבקור חולים, א"כ אינו פורע אלא גומל לפי שהוא ית' קדם שנאמר מי הקדימני ואשלם וגו', כן אמר הקב"ה אע"פ שאני מצוה אתכם לעשות סוכה זכר לסכות שהושבתי אתכם אע"פ שאי אפשר לכם לעשות כמו אותם סכות שעשיתי שהיו מעניי כבוד ואתם עושים אותה מפסולת גורן ויקב, ולזה אמר כי בסכות הושבתי הוא מלא, ובסכת תשבו חסר, כל האזרח ישבו בסכת חסר, שאין הסוכה של ב"ו כמו סוכה של הקב"ה, וכן אי אפשר לעשותה בזמן שאני עשיתי לכם, כי אני עשיתי בהוציאי אתכם מארץ מצרים והייתם במדבר במקום שאין לא תאנה ולא גפן ולא שום צל אילן, ואתם עושים הסוכה בזמן שאין לה צורך שהוא חדש תשרי שאין בו חום שתקופת תמוז כלתה והכל נכנסים לבתים, עכ"ז אני מעלה עליכם כאילו אתם פורעים לי, וכן הלולב אני נענעתי לפניכם ההרים והגבעות וכל האילנות וכל עצי השדה ואתם מנענעים בלולב, עכ"ז אתם פורעים לי, ולא די שאתם זורעים לי אלא שעדיין יש לכם עלי ואני חייב לפרוע לכם לעתיד לבא, לזה אמר אף לעתיד לבא אני עושה לכם כן:

ובמדרש נתן טעם אחר למה עושים סוכה אחר יום כפור, ז"ל א"ר אלעזר בר מרום למה אנו עושים סוכה אחר הכפורים, את מוצא בראש השנה יושב הקב"ה בדין על כל באי עולם וביום הכפורים הוא חותם את הדין, שמא יצא דינם של ישראל לגלות ע"י כן עושין הסוכה וגולין מבתיהם לסוכה והקב"ה מעלה עליהם כאילו גלו לבבל, שנאמר חולי וגוחי בת ציון כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה ובאת עד בבל שם תנצלי שם יגאלך ה' מכף אויביך ע"כ, ואמר כאילו גלו לבבל ולא לשאר ארצות לפי שנאמר לא יוסיף להגלותך, ולמצרים אמר לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד, ועל בבל נאמר בבלה יבאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם, ואין לומר שזה נאמר על גלות בבל שאחר חרבן בית ראשון שהרי רב יהודה בגמרא דמסכת ברכות אמר כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו. וזה לשון הגמרא פרק מי שמתו ר' אבא הוה קא משתמיט מניה דרב יהודה דהוה קא בעי למיסק לארעא דישראל דאמר רב יהודה כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאום ה', והרי ר' אבא ורבי יהודה הם מאמוראים שהם אחר חרבן בית שני כמה שנים שהחרבן היה בימי רבן יוחנן בן זכאי א"כ ודאי שהבינו שזה נאמר על זמן של זה הגלות, ולזה עזרא לא העלה כולם מבבל כדי להתם גלות בבל. עוד יש לומר שאמר על גלות בבל שאמר רבי אלעזר כאילו גלו לבבל לפי שאמר בגמרא הוליכם לבית

אמם, ופירוש לבית אמם לפי שהיה אברהם מעבר הנהר, והיל"ל לבית אביהם, אלא לפי שאברהם נשתנה שמו ואמר לו הקב"ה לך לך מארצך לזה לא נקרא על שמו אלא על שם אמם. עוד טעם אחר לפי ששם מיני תמרים ומיני מתיקה ומתוק מרגיל לשון לתורה. עוד אמר כאילו גלו לבבל לפי שימי הסוכה ז' וימות גלות בבל שבעים שנה, יום לעשר שנים, ומה שאמר שמא יצא דינן לגלות, למה גלות ולא דבר אחר, אלא מרחמנותו ית' אינו גומר עליהם פורענות אחר אלא גלות, כסבור סמאל שנתנו ברשותו ומיד כשגולין שכינה גולה עמהם כמו שארז"ל כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם וכו', וכשרואה סמאל שהשכינה עמהם אין לו רשות להרע, לזה גלות שנאמר שלח מעל פני ויצא, ר"ת ש"ם פ"ו שהוא אלהים אע"פ שהוא דין יש בו רחמים, שלח מעל פני, ס"ת חיל ששולח עמהם חיילותיו שהם השכינה וד' מחנותיה, ולזה ילכו בלא פחד, ש"ם פ"ו בגימ' תכו, תכו רצוף אהבה והבן. ועל זה אמרו ז"ל גלות מכפרת עון אפילו מבית לבית, א"כ כשיכנס לסוכה ישמח שמחה שזכהו השי"ת לשבת בצל מצוה, וירגיש שהוא גולה ויכופר עונו, ובפרט אם הסוכה היא בראש גגו, כמו שאמרתי לעיל בלע מרור לא יצא, ולא ימשך אחר השמחה אף ע"פ שהוכפלה בו השמחה:

ובמדרש אתה מוצא ג' שמחות כתיב בחג, אחת ושמחת בחגך וגו', והיית אך שמח, ושמחתם לפני ה' אלהיכם ז' ימים, אבל בפסח אין את מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת, למה אתה מוצא שבפסח התבואה נדונית ואין אדם יודע אם עושה היא השנה ואם אינה עושה, ד"א בשביל שמתו המצרים, וכן אתה מוצא ז' ימי החג אלו קורין בו את ההלל, אבל בפסח אין אנו קורין את ההלל אלא ביו"ט ראשון ולילו, למה בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך, וכן אתה מוצא שאין כתוב בעצרת אלא שמחה אחת דכתיב ועשית חג שבועות לה' אלהיך ושמחת אתה וביתך, ולמה כתב בה שמחה אחת שהתבואה נכנסה בפנים, ומה טעם אין כתוב בה ב' שמחות לפי שפירות האילן נדונין, אבל בר"ה אין כתוב אפילו שמחה אחת שהנפשות נידונין ומבקש אדם את נפשו יותר מממונו, אבל בחג לפי שנטלו הנפשות דימוס ביוה"כ והתבואה ופירות האילן בפנים, לפיכך כתיב ג' שמחות, ושמחת בחגך, ושמחתם לפני ה', והיית אך שמח, מהו והיית אך שמח אתה מוצא אע"פ שאדם שמח בעוה"ז אין שמחתו שמחה שלימה, היאך נולד לו בן מצר הוא לומר שמא אינו של קיימא, אבל לעתיד לבא הוא מבלע את המות לנצח אותה שעה השמחה שלימה שנאמר אז ימלא שחוק פינו וכו' ע"כ. הרי שלא אמר שמחה אלא אצל מצוה שאמר ולקחתם לכם שהיא מצות לולב, ושמחתם, ולא אמר ושמחתם סתם אלא לפני ה' אלהיכם, מקום שאין לשטן לערבב שהוא לפני ה', ובשמחה שניה

אמר ושמחת אתה וביתך והלוי והגר והיתום והאלמנה, שהוא שמחת מתנת עניים שאין לשטן בה קטרוג, אבל בשמחה שלישית שהיא שמחתו אמר והיית אך שמח אכים ורקים מיעוטים, שלא ישמח כי אם מעט, ואם נרצה לשמוח המקטרג לא יניחנו, צא ולמד מאברהם אבינו כשעשה אותה סעודה ביום הגמל את יצחק שקטרג עליו השטן כמאמר חז"ל, לז"א והיית אך שמח, אפילו שאתה תרצה לשמוח על כרחך לא תהיה שלימה אלא מעוטה, צא ולמד מאהרן הכהן ביום השמיני שנתבשר שנתכפר לו מעשה העגל ונכנס לכהונה גדולה ובניו סגני כהונה מה אירע לו בו ביום, אם כן והיית על כרחך, ולזה בסכת תשבו חסר:

ובזהר אמרו בסכת תשבו שבעת ימים, שאלו השבעת ימים הם נגד שבעה צדיקים שהם אברהם יצחק ויעקב יוסף משה אהרן דוד, ולזה אמר בסכת תשבו שבעת ימים ולא אמר בשבעה ימים תשבו אלא שבעת ימים תשבו, שמזמין אותם ומחלה פניהם ואומר להם תשבו ואחר כך כל האזרח שהוא על שאר העם, וז"ל פרשת אמור (דף ק"ג:) אמר רבי אבא אברהם וחמשא צדיקיא ודוד מלכא שוויין מדריהון עמיה הה"ד בסכת תשבו שבעת ימים שבעת ימים כתיב ולא בשבעת ימים, ובעי בר נש למחדי בכל יומא ויומא באנפין נהירין באושפיזין אלין דשריין עמיה, ואמר ר' אבא כתיב בסכת תשבו ולבתר ישבו, אלא קדמאה לאושפיזי תניינא לבני עלמא כו' כי הא דרב המנונא כד הוה עייל לסכה הוה חדי וקאים על פתחא דסכה מלגו ואמר נזמן לאושפיזין, מסדר פתורא וקאים על רגלוהי ומברך ואומר בסכות תשבו תיבו אושפיזין עילאין תיבו, תיבו אושפיזי מהימנותא תיבו, ארים ידוי וחדי ואמר זכאה חולקנא, זכאה חולקהון דישראל דכתיב כי חלק ה' עמו, והוה יתיב. תניינא לבני עלמא דמאן דאית ליה חולקא בעמא קדישא יתיב בצלא דמהימנותא לקבלא אושפיזין ולמחדי בהאי עלמא ובעלמא דאתי, ועל דא בעי למחדי למסכני, מאי טעמא בגין דחולקא דאינון אושפיזין דמזמין דמסכני הוא וההוא דיתיב בצלא דא מהימנותא וזמין אושפיזין אילין עילאין ולא יהיב להו חולקא כלהו קיימי מניה ואמרו אל תלחם את לחם רע עין וגו', אשתכח ההוא פתורא דתקין דיליה הוא ולא דקב"ה, עליה כתיב וזריתי פרש על פניהם פרש חגיכם ולא חגי, ווי ליה לההוא בר נש בשעתא דאלין אושפיזין דמהימנותא קיימי מפתוריה. ואמר רבי אבא אברהם כל יומוהי הוה קאים בפרשת אורחין לזמנא אושפיזין לתקנא לון פתורא, השתא דזמינו ליה ולכלהו צדיקיא ולדוד מלכא ולא יהבין לו חולקהון, אברהם קאים מפתורא וקרי סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה וכלהו סלקי אבתריה, יצחק אמר ובטן רשעים תחסר יעקב אמר פתך אכלת תקיאנה, ושאר כל צדיקיא אמרי כי כל שלחנות מלא קיא

צואה בלי מקום, דוד מלכא אמר כו' ואשלים דינוי דכתיב ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל וימות מאי קא מיירי, בגין דדוד שאל לנבל ואתעביד ליה אושפיזא ולא בעא, ודא זמין ליה ולא יהיב ליה חולקא ובאינון עשרת יומין דדוד מלכא דאין עלמא אתדן עליה ההוא בר נש דאשלים ליה ביש יתיר מנבל. א"ר אלעזר בגין כך אורייתא לא אטרח עליה דבר נש יתיר אלא כמא דיכיל דכתיב איש כמתנת ידו ולא לימא איניש איכול ואשבע וארוי בקדמיתא ומה דאשתאר אתן למסכני, אלא רישא דכולא דאושפיזין ואי חדי לאושפיזין ורוי לון קב"ה חדי עמיה, ואברהם קרי עליה אז תתענג על ה', יצחק קרי עליה כל כלי יוצר עליך לא יצלח, א"ר שמעון האי דוד מלכא אמר ליה בגין דכל זיינין דמלכא וקרבין דמלכא בידא דדוד אתפקדו, אבל יצחק אמר גבור בארץ יהיה זרעו וגו' הון ועושר בביתו וגו', יעקב אמר אז יבקע כשחר אורך וגו', שאר צדיקים אמרי ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך, דוד מלכא אמר כל כלי יוצר אליך לא יצלח דהא הוא על כל זייני עלמא אתפקד, זכאה חולקיה דההוא בר נש דזכי לכל האי ע"כ. בסכת תשבו שבעת ימים, ר"ת בגימ' אלו הם שבעה צדיקים. כל האזרח בישראל ישבו בסכת עם ה' מלות, יעלה אברהם ישחק יעקב יוסף משה אהרן דוד, ועלה ישחק בשי"ן שהוא עולה ויושב בסוכה שמח ושוחק עם בניו שהוא אב רחמן, ואמר קודם תשבו לנוכח ואח"כ ישבו שלא לנוכח, מזמין אותם תחלה ואח"כ אמר ישבו על שאר הצדיקים שבאים עמהם, ולפי שאינם נודעים אמר ישבו, שמרוב ענוותם מאבותיהם אינם נראים ואומר להם ישבו. סוכה סמ"ך וא"ו כ"ף ה"ה בגימ' עם הד' אותיות והמלה, בגימ' אברהם, סוכה באתב"ש בגימ' ר"ח בגימ' יצחק. סכה במספר אחוריי גימ' ק"ו, הוא יעקב, כי הוא קו האמצעי הבריח התיכון בסוד ויברח יעקב שדה ארם והבן. סכה במדידה גימ' משה. כיצד מאל"ף עד סמ"ך רנ"ה מאל"ף עד כ' ה"ע, מאל"ף עד ה' ט"ו, צרף רנ"ה ה"ע ט"ו גימ' משה. סוכה סמ"ך וי"ו כ"ף ה"י גימ' אהרן ע"ה. בסכות ע"ה במ"ק א"ך, יוסף במ"ק אך. סכה במ"ק בגימ' אחד, ועם המלה בגימטריא דוד, ובא המספר הזה עם המלה לפי שנקראת סכת דוד הנופלת, פירוש נופלת חסרה כמו לא נפל מדבריו ארצה, שפירושו חסר, זהו סכת דוד שחסר אחד למנין דוד, הרי השבעה צדיקים רמוזים שהם באים עם שאר הצדיקים ויושבים בסכה, על כן צריך לשבת בה באימה ויראה בבושה וענוה, ולא ימשך אחר האכילה ושתיה שלא יבא לידי דברי נבלה ולא יכניס לתוכה ע"ג שהסכה היא צלא דמהימנותא וע"ג לית ליה מהימנותא ואז בורחת הקדושה ושבעה הצדיקים מקללים קללות נמרצות, אם כשאינם נותנים להם חלקם שהוא חלק העניים מקללים אותם קללות שכתב הזוהר ע"ש, כ"ש אם בא כותי ובפרט שהוא עובד ע"ג שהוא אל

קנא, וכמה בני אדם חושבים שיושבים בצל סוכה והם חוץ ממנה, שמי שהוא אזרחי ושרשו וענפיו מישראל ומכוין לישב בצלא, דמהימנותא סכה קלטתו, ואם לאו סוכה פולטתו, זהו כל האזרח בישראל ישבו וגו' שמחלה פניהם, כל האזרח בישראל ישבו בסכת, ס"ת לחלות, וקבלנו שתשמיש המטה אסור בסכה, וצריך שילמוד בסכה תורה שבכתב ותורה שבעל פה לחברה עם בעלה, כי זהו רמז סוכה כ"ו ה"ס והבן, ולזה סמך מיד צו את בני ישראל ויקחו אליך שמשה תורה שבכתב, ואחר כך אמר ולקחת סל"ת גימ' שבעל פה עם ב' מלות והכולל, ואפית אותה י"ב חלות שתורה שבעל פה נארגת על י"ב, טמא טהור, אסור מותר, פסול כשר, חייב פטור בדיני נפשות, זכאי וחייב בדיני ממונות, תם ובעל מום בקרבנות, הרי י"ב והם שש המערכת, והם ג"כ ששה סדרי משנה, הרי רמז לתורה שבעל פה, על השלחן הטהור לפני ה', היא הסוכה כ"ו ה"ס, ותורה שבכתב רמוזה באומרו ויקחו אליך וגו', כי משה רבינו בגימ' תורה ועם שתי מלות תרי"ג, וזהו זית זך שתורה שבכתב נארגת על ז"ך אותיות. ועיין בפרשת תצוה נמצא למה נחזרה ונאמרה פרשה זו, וההפרש שיש בין זו לזו:

סדר יום ערבה. מצאתי כתוב מנהג נכון שנוהגים ברומא, שלוקחים ענף ערבה שיש בו ט"ו בדים לנענע בו, ולומר פסוק סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו, ופירוש זה לפי הקבלה כי ט"ו בדים כמנין שם י"ה חצי השם הגדול, ופירוש סולו ענין מרמס כמו סולו המסלה, ר"ל שימו בתחתית ובמרמס הרוכב שהוא השטן שרוכב על האדם, ור"ל בערבות בערבה שבידו, בכח שם י"ה בט"ו הבדים, ועל זו לפניו, לפני מ' הקדוש. וצריך לנענע כלפי הארץ להיותו של על המקטרג, ולזה רמזו ז"ל חביט חביט ולא בריך, ולשון חבטה ענין השפלה שצריך לנענע ולהשפיל הענף על הארץ, ודי למבין. כן מצאתי כתוב:

פסוק מד

וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל, פסוק זה מיותר הוא, כי מאחר שאמר בתחלת פרשת המועדות דבר אל בני ישראל מועדי ה' וגו' ודאי שאמר להם כמנהגו בכל התורה, א"כ מה צ"ל וידבר משה, המתרגם ז"ל הרגיש זאת הקושיא ואמר ואלפינון לבני ישראל, ועכ"ז נראה שלא תרץ שום דבר. ונראה שרמז כאן על כל ימים טובים של גליות שיזהרו בהם, וזו שרמז כאן את מועדי, רבוי א"ת שהוא רמז נקבה (הנסתרת) להפיס דעתה שהיא בגלות עם בניה עושים לה יו"ט לעצמה ומחברים אותה עם בעלה שקורין בו קרבן יום א' והוא יום ב', יום ראשון גימ' תרי"ג שהיא תורה שבכתב, ובא"י עושין יום אחד בלבד כי האיש שורר בביתו, לזה המזלזל במועדות אם הוא צורבא מדרבנן אין מנדין אותו וכו':

פרק כד

פסוק ח

ביום השבת ביום השבת, ב"פ רמז לב' שבתות, שבת של עוה"ז ושבת של עוה"ב, לומר שכל מה שטרח ועשה בעוה"ז הוא שמור וערוך לו לעוה"ב שכולו שבת, זהו יערכנו לפני ה' תמיד. עוד רמז על מה שאמר בזוהר שמי שמחדש שום חדוש בזה העולם, במוצאי שבת שעולין הנשמות שואל הקב"ה לאותה נשמה, יתירה ואומר לה הלכת לאושפיזא מה מאכל נתנו לפניך ומה הבאת משם, כלומר ומה חידש, ואומרת חדוש פלוני חדשתי, והקב"ה מקבץ כל פמליא של מעלה ואומר להם שמעו מה חדשה נשמה פלונית, וז"ל פרשת שלח לך (דף קע"ג) תא חזי כד עייל שבתא נשמתין נחתין לשריא על עמא קדישא ונשמתין דצדיקיא סלקין לעילא, כד נפיק שבתא נשמתין סלקין אינון דשרון עליה דישראל סלקין ונשמתין נחתין אינון נשמתין דצדיקיא כיון דסלקין אינון נשמתין דשרו עלייהו דישראל סלקי וקיימין בדיוקנא קמי מלכא קדישא וקב"ה שאיל לכולהו מה חדושא הוה לכו בההוא עלמא באורייתא. זכאה איהו מאן דחדושא דאורייתא אתאמרת קמיה כמה חדוה עביד קב"ה כניס לפמליא דיליה ואמר שמעו חדושא דאורייתא דאמרה נשמתא דא דפלוני, וכלהו מוקמי ההיא מלה בתרי מתיבתי ע"כ. תרי מתיבתי הוא מתיבתא דמשיחא ומתיבתא דקב"ה, ולמה נחלקו לשתים לפי שכל אחד לומד מענינו, מתיבתא דמשיחא הלמוד שלה מענינא דמשיחא, יש באותו למוד קצתו גשמות, ומתיבתא דהקב"ה כולו רוחני, לזה נחלקו לשנים, זהו שרמז ביום השבת ב' פעמים, כנגד מה שאמר בתרי מתיבתי הם ב' שבתות, יערכנו לפני ה' תמיד, שיזכה תמיד לערוך לפני ה' מאותם חידושים, זהו על השלחן הטהור לפני ה', שלחן נוטריקון שולח לך נשמה חדשה, שואלים לה חדושים נאים, נואמת חדושים לערך שבת. אומרת שמעתי לפלוני חדושים נוראים, נואמים חיים לפלוני שלחו, שולחים לו חיים נעימים:

פסוק ט

והיתה לאהרן ולבניו ואכלוהו במקום קדוש. כבר כתבנו בפרשת תרומה שלחם הפנים היה מתחלק לכהנים, לפי שטבעו להתיש היצר, לח"ם במלואו בגי' מבריח יצה"ר עהמוה"כ, כי רנה הקב"ה שיהיו משמשים לפניו כמו המלאכים והיה מתחלק למשמרות, משמר הנכנס נוטל ששה ומשמר היוצא נוטל ששה, לפי שאמר וחכלוהי קרי ואכלהו כתיב, שאמר והיתה לאהרן ולבניו, אכילה לאהרן ואכלהו כתיב, ואכילה לבניו ואכלוהו קרי א"כ ב' אכילות נזכרו כאן, מכאן אמרו ששה משמר הנכנס וששה משמר היוצא, אהרן כנגד משמר הנכנס, ובניו כנגד משמר היוצא, משמר הנכנס

היו אוכלין אותו בצפון להתיש כח הצפוני, משמר היוצא היו אוכלים אותו בדרום שמפחדים ממנו, ולזה אין נכנסים בחלקו, ואמר במקום קדוש כי קדש ב"פ קדש, היינו צפון ודרום:

פסוק י

ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל, בתמיה, כלומר מאחר שהוא בן איש מצרי למה ישב בתוך בני ישראל שכולם מיוחסים אין בהם שום פסול משום שאמו ישראלית, מה לנו באם והוא בן איש מצרי, לזה ויצא הוציאו הכתוב מכלל ישראל שנאמר וברותי מכם הפושעים וגו', א"כ ויצא אפיקורוסות שהיתה בו בכח יצאה לפועל מתוך מריבה. וכן אמר בזוהר וינצו במחנה מכאן אוליפנא כל מאן דאתי מזוהמא דזרעא לסוף גליא ליה קמי כולא מאן גרים ליה זוהמא דחולקא בישא דאית ביה דלית ליה חולקא בכללא דישראל ע"כ. א"כ ויצא יצא ויקלל, יצא מכלל ישראל והפסול שהיה בו הודיעו לכל, זהו במחנה בקרב כולם. בתוך בני ישראל, פירש"י ז"ל מלמד שנתגייר, וקשה שהרי נאמר וירא כי אין איש, ארז"ל שאין עתיד להתגייר ממנו גר. בן הישראלית ואיש הישראלי, ולא ידענא מי היה זה הישראלי, ובזוהר אמר שזה הישראלי הוא בן בעלה שלומית כשידע שבא עליה המצרי הניחה ולקח אשה אחרת והוליד ממנה זה הישראלי והמריבה היתה שהיה חושב בן הישראלית שהוא אחיו של הישראלי מאביו והיה רוצה לידבק עמו, כשהודיעו הדבר שאינו אחיו והוא בן איש מצרי שהרגו משה בשם אז ויקב ויקלל, ויקב הוא שפירש השם והוא יותר מן מקלל, וכן פירש"י ז"ל פרשת בלק, לכה קבה לי קבה קשה מארה שהוא נוקב ומפרש ע"כ, א"כ קב וקלל הם ב' דברים, לזה הניחו במשמר לפרוש על איזה מחייבין אותו, כי מק"ו מאב היו יכולין להבין שחייב, שנאמר ומקלל אביו ואמו מות יומת, אלא לפי שהיו ב' עבירות לזה הניחוהו לידע על איזה חייב, א"ל הקב"ה למשה הוצא את המקלל, אמר לו זה אין לו כפרה, אבל לפי שהחטיא את הרבים ששמעו הקללה וצריכין כפרה לזה הוצא וגו' וסמכו כל השומעים, ובזה יתכפר להם עון השמיעה אבל הוא אין לו כפרה לפי שנקב וקלל, נקב לשם המיוחד וקלל לכנוי. ואל בני ישראל תדבר לאמר איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו, אמר כן לפי שיש אפיקורוסים שאומרים עתה לפי שנגע בעצמו אין לו כפרה, והקב"ה הוא רחום אינו בא בטירוניא עם בריותיו, שהרי מצינו בירבעם בן נבט שעשה ב' עגלים ועשה מזבח והיה מקריב על המזבח קרבן לע"ז ובא אליו איש אלהים ואמר מזבח מזבח וגו' וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך וישלח ירבעם את ידו לאמר תפשוהו ותיבש ידו, הרי שהיה מקריב לע"ז

ולא יבשה ידו וכיון ששלח ידו באיש האלהים נתיבשה, אם הקב"ה מוחל על כבודו למה האכזריות הזה וסמכו כל השומעים ורגמו אותו כל העדה, לזה בא הקב"ה כביכול בהתנצלות ואמר, איש איש כי יקלל אלהיו, מן הראוי הוא שמי שקבל עליו לעבוד איזה דבר וקבל עניו באלוה, כל עוד שלא פסלו מאלוה אם קללו ראוי ליענש מאחר שקבלו לאלוה, כ"ש וכ"ש וק"ו לנוקב שם ה' שחייב כמה מיתות, זהו מות יומת רגום ירגמו:

פסוק יז

ואיש כי יכה כל נפש אדם וגו', יאמר ג"כ אם מכה נפש אדם ולא אמר אדם אלא נפש אדם שהוא הגוף שהיא נקראת נפש, שהקבר שנקבר בו הגוף נקרא בית נפש, ואמר אם הכה הגוף לבד חייב ב' מיתות ק"ו לנוקב שם ה', וכן מכה נפש בהמה שלא הפסיד בה אלא שנטל נפשה, כי הנבלה נמכרת לכלבים והעור ג"כ ועכ"ז ישלמנה ק"ו לנוקב, ואיש כי יתן מום באדם כן ינתן בו, וזה עשה פגם כביכול למעלה, כן יעשה לו, לזה כמה מיתות אין מספיק לו כ"ש מיתה אחת, ואמר כאשר עשה כן יעשה ואח"כ אמר כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, רמז כאן לקבלת רז"ל שאמרו עין תחת עין אינו עין ממש אלא דמי עין, כי אולי בנטילת עינו של זה ימות והתורה אמרה עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין, לזה חזר ואמר כאשר יתן מום כן ינתן בו, והמום אינו ע"י נתינה אלא רמז כאן נתינת ממון. ובזוהר אמר על איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו, אמר אם יקלל שם אלהות אלוה או אלהים יש לו התנצלות לומר שכוונתו על אלהים אחרים, ונשא חטאו ע"י שמים, כי הוא יודע הלבבות, אבל נוקב שם ה' מות יומת. עוד אמר כי יקלל אלהיו שלא יקלל השרים שהקב"ה מנה אותם, שלא יבזה אותם ולא ינהוג בהם קלון. עוד יש מי שפירש שמה שאמר ויקב את ה' ויקלל ולא אמר ויקב ויקלל את ה', אלא ויקב את השם, לפי שאמר לו שמשה הרג אביו בשם, נקב השם, ובאמרם לו שאמו היתה דברנית ע"י זה בא אליה המצרי קלל לאמו, והקב"ה תבע כבוד אמו ולא תבע על כבודו, לזה אמר הוצא את המקלל ולא הוצא את הנוקב. עוד נאמר שאמר הוצא את המקלל ורגמו אותו כל העדה, בדין סקילה שהעדים ירגמו, עד אחד אבן, לא מת עד השני גם כן אבן, לא מת אז כל העדה, וכן אמר כאן ורגמו לא אמר ורגמוהו כל העדה. זה לכפר על הקללה אבל על הנקיבה אמר ואל בני ישראל תדבר וגו' רגום ירגמו בו, כלומר אחר שרגמוהו העדים על הקללה זהו רגום, ירגמו ג"כ בו כל העדה, ויאמרו בפירוש שרגימה זו על הנקיבה, ולזה אמר ויוציאו את המקלל וירגמו אותו אבן לא אמר באבנים אלא אבן שהיא האבן של כל אחד ואחד מהעדים, ואח"כ ובני ישראל עשו כאשר צוה ה', שאמר

ואל בני ישראל תדבר שירגמו בו כל העדה על הנקיבה. ורש"י ז"ל פירש ובני ישראל עשו כל המצוה האמורה בסקילה במקום אחר דחיה רגימה ותליה:

גימטריאות

שרטת קדושים יהיו לאלהיהם, ס"ת תמום שצריכין שיהיו תמים ולא בעלי מומין, כי את אשי ה' הם מקריבים, הן מקריבין עצמן והם אשי ה' יותר מכל הקרבנות, לזה והיו קדש שיקדשו עצמן:

שמן משחת. שמחת, וכה"א על כן משחך אלהים שמן ששון. כי נזר משחת אלהיו עליו, שלא ימשך אחר השמחה ולא יתגאה לפי שהוא גדול מאחיו, ויזכור שאלהיו על ראשו: והוא אשה. מנין והו"א יקח אשה, וכן ארז"ל בן שמונה עשרה לחופה שהוא מנין והו"א: אשר בו מום. ס"ת רום שהיא הגאוה, אין לך מום גדול ממנה:

לחם אלהיו מקדשי הקדשים, זה הפסוק מתחיל בלמ"ד ומסיים בלמ"ד לומר ללומדי תורה נתנו המתנות שנאמר לתת מנות לכהנים למען יחזקו בתורת ה', המחזיקים בתורת ה' יש להם מנות שאינם מחזיקים בתורת ה' אין להם מנות, אע"פ שהוא כהן, ולכך באה הלמ"ד כפולה לומר שאין די בלמוד לבד אלא למוד עם חזוק:

וטמאתו עליו. בטומאת הנפש הכתוב מדבר שאין העבירות שאדם עושה מטמאים אותו מלקבל פני שכינה, זהו ונכרתה הנפש ההיא מלפני:

וטמאה עד הערב. אם עשה עבירה ועשה תשובה אל יחזיק בעצמו שנטהר אלא יהיה העבירה שעשה מגמתו, כמו שאמר וחטאתי נגדי תמיד, עד הערב עד שיעריב שמשו שהוא יום המיתה, ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים, רמז שלא יתעדן בעוה"ב עד שיעשה תשובה, ובא השמש, שעם כל זה אפי' שעשה תשובה יש עבירות שאין מספיק להם תשובה אלא מיתה ממרקת, זהו ובא השמש וטהר, ואחר יאכל מן הקדשים הוא עונג של עוה"ב, כי לחמו הוא, כי מחלו הקב"ה שנקרא הוא שנאמר הוא אלהינו:

ומיום השמיני והלאה ירצה, רמז על אליהו שעומד על הנמול, והלאה עם ה'' מלות עולה אליהו:

לא תותרו. תורתו, כלומר לא תותירו ותניחו התורה והמצות מלעשותם עד בקר של עוה"ב, כי היום לעשותם ולא למחר לעשותם:

המוציא אתכם וגו', פסוק זה תחלתו ה' וסופו ה'., רמז על פסח מצרים שהיה ביום ה' כדאיתא בסדר עולם:

והניף את העומר. עמורה, באותה לילה נהפכה סדום ועמורה, וכן סיסרא וסנחריב והמן:

תנופה. תנו פה להודות, רמז על הלל של פסח, אע"פ שאינו הלל גמור:
מנחה חדשה לה', ר"ת מחל:
לפני ה' על שני כבשים, ס"ת למפרע מילה, כל המל בנו כאילו הקריב שני כבשים ולחם בכורים:
יהיה לכ"ם, מלך, אלו מלכיות, זכרון אלו זכרונות,, תרועה אלו שופרות, מקרא קודש אלו שאר ברכות:
אך בעשור לחודש. ר"ת אבל, רמז על שלמה וישראל שעשו חנוכת הבית ביוה"כ ואכלו בו ביום, ונאמר להם לך אכול בשמחה לחמך ר"ת אבל:
יום כפרים הוא. כפרים עם נרדים, שיעלה ריחם לפני המקום ככפרים. יהיה לכם, לעתיד לבא, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא:
והקרב תם. שמה שבקרבו משנאה וקנאה והרהור עבירה תם:
בעצם היום הזה והאבדתי את הנפש, ס"ת למפרע שתיה, שאף שתיה בכלל ענוי:
ועניתם את נפשותיכם בט' לחודש, לא אמר הזה רמז על תשעה באב שהוא כיום הכפורים:
ה' פעמים כתיב בפרשה נפש נפשותיכם, כנגד חמשה עניים, וכנגד ה' תפלת, שהתפלה נקראת נפש שנאמר ואשפוך חת נפשי, וה' שמות יש לנפש:
מועדי ה' אשר תקראו אותם, ס"ת למפרע מורה, שהקשה מורה להם ומאיר עיניהן בדין שבתון, וסמיך ליה ולקחתם לכם ביום הראשון, רמז שהיה נלקח אפילו בשבת. עוד יש רמז שבתון ולקחתם לכם, שהלקיחה היא לכם לעולם שכולו שבת פרי עץ, רמז על פרי שאכל אדם למאן דאמר אתרוג היה, פרי עץ הדר, ס"ת יצר, אתרוג דומה ללב ומכפר על יצה"ר השוכן בתוכו, ערבי נחל ושמחתם, רמז על שמחת בית השואבה, דכתיב ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה:
מועדי מעדי כתיב חסר וא"ו, לומר על חולו של מועד שאין בו כ"כ קדושה. דבר אחר מעדי למד שיקדשו את החודש ע"פ עדים, ד"א מעדי שיעשה תכשיט ועדי, כלומר מלבוש נאה בשביל יום טוב:
המנורה תחלתה ה' וסופה ה', למד על עשר מנורות שעשה שלמה:
הנרות. תורה נ', חמשים שערי בינה:
שתים מערכות שש המערכת, ר"ת משה, למד שאף ע"פ שעשה שלמה עשר שולחנות במקדש הכל היו מעריכין על של משה:
הטהור לפני ה', שמי שהוא טהור הוא לפני ה':
יערכנו לפני הוי"ה, בגימ' תלמיד חכם, לומר שתלמיד חכם הוא לפני ה':

יכה כל נפש אדם, ר"ת למפרע אנכי, לומר שכל מכה נפש אדם כאילו הפר עשר דברות שתחלתן אנכי:
כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, פירוש כל הפוסל פסול:

פרק כה

פסוק א

וידבר ה' אל משה וגו'. מה היה הדבור, בהר סיני הוא הדבור, לפי שבפרשה זו מודיע מה שיהיה להם לישראל אם ישמרו השבתות שמצוה גוררת מצוה שבשמירת שבת בראשית יזכו לשבת עליון, וזהו אומרו והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, הארץ היא ארץ החיים הוא עוה"ב עולם שכולו שבת, וזהו אומרו למשה כל המעלה שזוכין לה ישראל היא בהר סיני, בשביל עמידתם בהר סיני, לאמר לשון מעלה ורוממות, כמו וה' האמירך, ומונה והולך סדר המעלות שזכו בה מעלה אחר מעלה, כמו מדרגות הסולם שעולין בה מדרגה אחר מדרגה, סיני בגימ' סלם, לומר שעלויין של ישראל היתה בשביל קבלת התורה, זהו בהר סיני לאמר, מסיני בא להם האימור והשררה, וגם רמז להם שאין להם דרך בלמוד התורה אלא ע"י שפלות שישפילו עצמן שהתורה נמשלה למים שאינם הולכים לעולם אלא למקום השפל, וילמדו מהר סיני לפי שהשפיל עצמו זכה שנעשה הדום לרגליו של הקדוש ב"ה כביכול שנאמר וירד ה' על הר סיני, ההר שחמד אלהים לשבתו ופסל שאר הרים, כמו שארז"ל על פסוק למה תרצדון הרים גבנונים, שכולכם בעלי מומין, כד"א או גבן או דק, א"כ ילמדו ישראל מהר סיני ובזה יזכו לעלות במעלות הסולם, זהו כי תבאו אל הארץ א"י ושבתה הארץ היא ארץ העליונה שהיא כ"י, שבת לה' הוא שבת של עוה"ב, א"כ משמרו שבת זוכה לש' ב"ת שהיא כ"י שהיא בת ש' שלשה אבות, ומשם שבת לה' שהוא עולם שכולו שבת, ואיך יזכה לזה, שש שנים שימות שנותינו שבעים שנה, העשר שנים הראשונים אין בהם לא זריעה ולא קצירה ומכאן ואילך שש שנים תזרע שדך שהם מצות עשה, ושש שנים תזמור כרמך שהם מצות לא תעשה, שמצות עשה הם רמז לזריעה שזורע האדם לחיות עצמו, שע"י רמ"ח מצות עשה מתקן רמ"ח איבריו של אדם, וכן במצות הצדקה שהיא מצוה גדולה נאמר בה זריעה שנאמר זרעו לכם לצדקה, כמו שהזריעה שהיא כתקון וכהוגן היא באה לידי קצירה כן כשעושה המצוה לשמה באה לידי קצירה שאוכל פירות בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב, שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, היא ארץ החיים ומצות לא תעשה הם רמז לזמירה, שהזומר הוא כורת השריגים שאין להם צורך וכורת הקוצים שבצדם שלא יינקו ממקום שיונק האילן, וגם כדי שלא יזיקנו, כן צריך האדם לגדור עצמו במצות לא תעשה, כי בעברו על אחת מהם

קונה לו קטיגור והוא קוץ מכאיב לו, וגם יגדור עצמו במותר לו, כמו שכורתין השריגין של הגפן, וירחיק עצמו מן המותרות, ובזה יתעלה שיפשוט החומר ויתלבש במלבוש רוחני, כמו הגפן שבהכרתת אותם שריגים ואותם זמורות שאינם לצורך אז מתלבשת ועולין בה זמורות אחרים שעושים פרי, ואילו לא כרתו אותם לא היתה עושה פרי, ודמה מצות עשה לשדה שהם האיברים, ומצות לא תעשה לשס"ה גידים שהם כמו שריגים היוצאים מן הגפן, וכן דמה מצות עשה לשדה כמו שהשדה צריך לעבדה תמיד לחורשה פעמים שלש ולגדור ולעדור ולעקור ממנה כל הקוצים ולזרעה, כן האדם צריך שלעולם בכל יום ויום יעשה מצות, ביומו תתן שכרו. ובזה יגביר יצה"ט על יצה"ר שנאמר מלך לשדה נעבד, פירוש הוא מלך כשהשדה הוא נעבד, תרגום עשה עבד, פירוש כשעושה המצות שהם העבודה, אבל אם אינו עושה המצוה הוא עבד, כי הוא אסיר הגוף אסיר תאותיו ואז מגביר יצה"ר על יצה"ט, תחת עבד כי ימלוך. ואספת את תבואתה, בא לומר שבזמן שאין בהמ"ק קיים שאין מצות קרבנות ומצות טומאה וטהרה ומצות תכלת, וכן הרבה מצות בטילות, לזה אמר ואספת את תבואתה מה שבא לידך, כי מלת תבואתה מלה מרכבת, תבא אתה, כלומר מה שבא לידך, לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליפטר הימנה, ובשנה השביעית שהיא משבעים ואילך שנת שבתון יהיה לארץ, כלו' אז יהיה הגוף שנברא מן הארץ יהיה בטל, אינו יכול לא לזרוע ולא לזמור אלא יושב ועובד ה', זהו שבת לה', שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. ועוד טעם במצוה זו שהיא מצות שמטה כדי לחזק לבן של ישראל באמונתו יתברך ובמדת הבטחון, שלא יחשוב כי עולם כמנהגו נוהג לזרוע ולקצור ולזמור ולבצור וישקוד בעסקי העולם ויכלה ימיו בהבל, בחשבו שהעולם הוא נוהג מבלי השגחתו יתברך ח"ו, לזה באה מצוה זו שלא לחרוש ולא לזרוע בשנה הזאת אפילו הספיח, כדי שידע שהכל ביכלתו ית' ובהשגחתו, שהרי בשנה השביעית אין בה לא זריעה ולא קצירה, ויש בה כדי לאכול ולשבוע והותר, שנאמר וציתי את ברכתי ועשת את התבואה לג' שנים, ואז ישקוט וינוח מעסקי העולם וישיב אל לבו בדעת ובתבונה לומר שהכל מאתו ובהשגחתו ית', וישוב לעבודתו, כמו השבת שנתן לשבות בו מעסקי העולם ולעסוק בתורה, כמו שאמר דוד ע"ה כל היום היא שיחתי, רמז על יום שבת, ולזה לא אמר כל יום אלא כל היום בה' הידיעה, וכן בשנה השביעית כשימצא עצמו בטל מעסקי העולם ישוב לעסק התורה, זהו ושבתה הארץ שבת לה', שיעשנה כמו השבת שכולו לה', ואמר ג"כ שבת שבתון יהיה לארץ, כלומר מלבד השבתות של שנה השביעית היא ג"כ שבת, נמצאת שהיא ככולה שבתות. ושבתה הארץ שבת, עם ש' של ושבתה ר"ת בגי' תורה, לומר ששנה השביעית נתנה

לעסק התורה. וכתב הרב מנחם רקאנטי ז"ל בשם הרב הגדול בקצור דבריו, כי הימים של ימי בראשית, שאמר כי ששת ימים עשה ה' וגו', הם רמז לימות עולם שהם שיתא אלפי שני ויום השביעי שבת לה' ליום שכולו שבת, והשנית שאמר שש שנים ירמוז לאשר יהיה בבריאה כל ימי עולם, ועל כן החמירה תורה בשמיטה יותר מכל שאר חייבי לאוין וחייב גלות עליה, כמו שהחמיר בעריות שנאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה, וכן שנינו גלות באה לעולם על שמיטת הארץ וכו', שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעוה"ב, וכן החמיר הנביא וגזר על שלוח עבדים בשנה השביעית שנאמר אנכי כרתי ברית את אבותיכם וגו' כי גם בעבד שביעית ויובל, והיובל ידוע עוד מבראשית עד ויכלו, כי ישובו ביובל הכל איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו, והוא ז"ל האריך, ומה שהבנתי מתוך דבריו שיש ג' שבתות, שבת בראשית שהם שיתא אלפי שני וחד חרוב, רמז על אלף הששי שאח"כ תהיה הפעולה ע"י י"ה שהם חכמה ובינה שהם רמז לשנים, ואולי לזה רמז שש שנים תזרע שדך, רמז על זה ההקף שהוא בנוי ומתוקן על שיתא אלפי שני, ושש שנים תזמור כרמך הם רמז לשמיטין שיהיה הקפן על שיתא אלפי שמיטות, ואספת את תבואתה, תבואת ה', שאחר שיתא אלפי שמיטות יהיו בני העוה"ב, שתפעול הבינה שהם חמשים אלף יובלות שכולם מנוחה, וזה רמוז את ספיח קצירך לא תקצור, שהספיח הוא מה שמוציאה הארץ בלי זריעה, רמז על ההקף של שיתא אלפי שמטות שהוא אחר שיתא אלפי שני, ואח"כ והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, רמז על הקפו של יובל שהוא חמשים אלף שנה, זהו לכם לאכלה, שיחזרו הנשמות לשרשם ויתענגו בתענוג שאין לו קץ ותכלית, לזה מנה כאן שבע, שאמר לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך ולבהמתך ולחיה, הרי שבעה, לומר שכולם יתבלעו זו בזו עד שיתבלעו בסבה ראשונה, והבן בז' דברים שאמר כאן, והראשונה היא ל"ך והיא נ', והאחרונה היא לחיה אשר בארצך, שהיא מסבה ראשונה שהיא הבינה עד סבה אחרונה שהיא ויהי האד"ם, שהוא בגימ' חמשים, לנפש חיה, שמדרגה אחרונה היא נפש, בסוד נשמה רוח נפש, ואז מה שהוא מלמעלה למטה ישוב לעלות מלמטה למעלה ויתבלע הכל בבינה, זהו לך לאכלה, וכן סיים תהיה כל תבואתה לאכול לאכל גימ' כסא, ויובן זה ממאמר שארז"ל שאל רבי שמעון התימני את רבי זירא **(עי' בסה"ד שנדחק לתרץ:)** שמעתי עליך שאתה בקי בחדרי התורה ושאלה אחת אני שואל אותך, אמר לו כמה שני חיי עולם, אמר לו ששת אלפים, אמר ליה מנא לך אמר ליה מפי האותיות, א"ב ג"ד ה"ו ז"ח ט"י הרי לך חמשים וחמש, כ"ל מ"ן ס"ע פ"ץ ק"ר ש"ת, הרי אלף ות"ק חסר חמשה, חזור לך לאותיות הפשוטות מנצפ"ך הרי ג' אלפים ות"ק, נמצא חשבון כל האותיות ה' אלפים

חסר ה', חזור לאל"ף שהוא ראש האותיות עדיין חסרים ה', אל כיון דכתיב כי ביה ה' צור עולמים, וכתיב בהבראם בה' בראם, הרי ששה אלפים שנה, והז' שבת, יום הדין הגדול, וכן תיבות בראשית שש בפסוק של בראשית חוץ מן השם, ומלת בראשית שש אותיות, ויש בפסוק ששה אלפי"ן כנגד אלפי שני, ונשתתף שמו של הקב"ה להשלים עמידת עולמו ו' אלפים שנה שיעמוד העולם, והשם השביעי הוא כנגד יום הדין, שיהא הקב"ה דן את העולם ויעמוד אלף שנה חרב וכו'. אמר לו הרי מן האותיות שמא יש לך ממקום אחר, אמר לו הן משמות ז' רקיעים ושמות ז' ארצות שהם נכנסים בחשבון זה, שמים רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות, חשוב לך אותיות של ז' ארצות, ארץ ארקא גיא יבשה חרבה תבל חלד, וחשבון הכולל שבעה רקיעים ושבע ארצות הם ז' אלפים וע"ו, הוצא מהם ששת אלפים לעולם, ואלף ליום הדין הגדול שהוא שבת, נשתיירו ע"ו, הוסף עליהם ה' משמו שנשתתף עם עולמו שנאמר כי ביה ה' צור עולמים הרי פ"א, ומה טיבן של פ"א אלו מלמד שנשתתף שמו וכסאו של הקב"ה עמהם לקיים העולם, שכן כסא עולה פ"א, ואלמלא כך לא היה העולם מתקיים ע"כ. זהו לאכ"ל שעולה כסא, וכן לאכל במלואו כזה, למ"ד אל"ף כ"ף למ"ד בגימ' ש"ם אח"ד, וכן כסא כ"ף סמ"ך אל"ף גימ' שא"ל, ששם היא השאלה מ"י ברא אלה, ועם יו"ד עולה שם וא', היינו שם אחד, א"כ הרי לאכל הוא רמז על הקף הבינה שהוא נ' אלף שנה, וזהו תהיה לעתיד, כ"ל שהיא הבינה תבואתה לאכל, ואימתי יהיה זה אחר וספרת לך שבע שבתות שנים וגו', שהוא אחר שיעבור ההקף כמ"ש, נמצא שיש ג' הקפים, הקף ימים שהם ששת ימים עשה ה'. שהם שיתא אלפי שני וחד חרוב, וההקף של שנים שהם שש שנים שש אלפי שמטות, והקף של הבינה שהם חמשים אלף יובלות, וסימניך הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, גבר למפרע רב"ג, ראשון שני שלישי, ומה שאמר יפעל אל, הם הנעלם של שם יו"ד ה"י וא"ו ה"י הנעלם א"ל, שהוא אל עליון והבן, א"כ כי ששת ימים עשה ה', ושש שנים תזרע, ויובלות, והכל רמוז במלת בראשית ברא שית כולל במלת שית ששה ימים ושש שנים, וכן הפסוק יש בו שש תיבות מלבד השם, בראשית שיתא בר, שהיובל הגדול הוא חמשים אלף ומתבלעים בשש, זהו יום הששי ויכלו, שהבנין הוא על ששה, וכן יש ו' אלפי"ן בפסוק בראשית, א"כ שיתא בר, פירוש ששה אלפים רב, פירוש המנין הגדול שהם חמשים אלף יובלות, מלבד הששה, וכן הבנין נעשה ע"י ו' שהוא קו המדה שנתפשט כו', וכבר ידעת כי הוי"ה במדידה עולה ק"ו כזה, מא' עד י' ה"ן, מא' עד ה' מ"ו מא' עד ו' כ"א, מא' עד ה' ט"ו, צרף הכל עולה ק"ו, ובסוף הכל נקמצת ונגמרת ונעשית נקודה, ושם נבלע הכל. וכן מצאתי כתוב בספר התמונות שמתבלעים כל ישראל

בשבעים זקנים, וז' זקנים בי"ב בני יעקב, ובני יעקב מתבלעים באביהם ע"כ. נקודה במ"ק כ"א, שהוא אהיה, ואהיה במ"ק י"ב, וי"ב עם אביהם י"ג, היינו אחד, חזר הכל לאחד ב"ה, ברוך במספר קטן י"ב ועם המלה י"ג, היינו אחד, הוא בגימ' י"ב ועם המלה י"ג, שמו במספר קטן י"ג, זהו ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, וכן בראשית במספר קטן י"ג גימ' אחד, מגיד מראשית אחרית. ועל מה שאמר ספר התמונות שבני יעקב מתבלעים ביעקב, מצאתי כתוב יעקב נוטריקון קבע י', ר"ל קבע העשר, בסוד הסולם שעולים ויורדים בו, א"כ הוא קבע הסלם, ואם תסיר ע' מיעקב ישאר יב"ק, שהוא סוד הסולם, שכן ע' בגימ' סוד, א"כ יעקב הוא סוד יב"ק שהוא אדנ"י הוי"ה אהי"ה גימטריא יב"ק, והיה בקי בהם ובשמותיהם, א"כ קבע הסולם, סלם במספר קטן אחד, וא"ו בגימ' אחד, וקו במספר קטן ז', הם ז' אבני הבנין, וכן שבע במספר קטן י"ב, והשלש נחשבים כאחת הרי הכל אחד. נחזור לענייננו כי פעולת היובל הוא פעולת השנים, שהם ששים אלף שמיטות, ועתה הם פעולות הימים שהם שית אלפי שני וקצת ראיה מהזוהר ז"ל, וקדשתם את שנת החמשים שנה תאנא אמר רבי שמעון ההוא יובלא אפיק לון לישראל ממצרים ואי תימא יובלא ממש אלא מסטרא דיובלא הוה ע"כ. הרי אמר דלא מיובלא ממש לפי שפעולתו אינו בימים אלא מסטרא שמנין חמשים רומז לו, וסיים הפרשה בשנת היובל הזאת תשבו כתיב, ששם יהיה להם מנוחה, כמו בשובה ונחת תושעון וגו', איש אל אחוזתו, ששם יתבלעו כמ"ש, וזהו יובל היא כי שם יובל הכל ושם תהא דירתם דירת קבע, וזהו לשון דרור, והרי"ש כפולה לקביעות הדירה. וכתב רבינו בחיי ז"ל על דרך הקבלה, יובל הוא מלשון ועל יובל ישלח שרשיו, וירמוז כי כל הדורות יובלו אל הסבה הראשונה, ולכך נקרא שם היובל בשם דרור כי היא היובל אשר שם שרשי הדורות והנביאים כולם, כי משם נאצלו בבריאת עולם שנאמר בראשית ברא אלהים, והיא הבינה ושם תשובתה, כי כל אחת מן השבע פועלת ז' אלפים, והנה הם מ"ט, וכשישלמו לעולם מ"ט יהיה תהו ובהו וישוב הכל ליובל כמו שנאצל משם והבן זה ע"כ. וכתב עוד והסתכל בכתוב הנמרץ שבמזמור שיר ליום השבת הרומז מה יהיה אחר השבת והוא צדיק כתמר יפרח, וכתיב יפרח בימיו צדיק ורוב שלום, וגם זה רמוז בפסוק ויכלו, אחר שהזכיר ויברך אלהים את יום השביעי חתם הפרשה במלת לעשות, כלומר לעשות פעולות ולקרוא הדורות מראש. ומפני זה הזכיר בפרשת השמיטה במצותה שדך כרמך נזיריך קצירך, כעין שלך, ולא הזכיר כן ביובל, אלא ספיחה נזירה, לפי שהן שלה ואין לך בהם כלום, וכבר כתבתי זה בסדר אלה המשפטים, ומזה אמר לאשר לו אחוזת הארץ ולא אמר נחלת הארץ, כי ענין נחלה הוא מה שהוא נוחל מאחר, אבל אמר אחוזה

שהוא לשון מורה על הבעלים הראשונים העקריים, וזהו שכתוב כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, וזה מבואר ע"כ:

פסוק יד

וכי תמכרו ממכר וכו', אמר הואיל ותשובת הנשמות למקום שנאצלו משם א"כ צריך שיזהר במדותיו כדי שתוכל לשוב שם, כמו שארז"ל דרך רמז תנה לו כמו שנתנה לך, ארז"ל וכי תמכרו ממכר שאם יש לו למכור או לקנות יהיה מישראל כדי שיחיה אחיך עמך ובא להזהירו על תקון המדות וקודם הזהיר על הגזל שאין לו תקון אלא בחזרתו שנאמר והשיב את הגזלה אשר גזל, לא אמר והשיב את הגזלה לבד אלא אמר אשר גזל, כלומר שמה שגזל מקודם חזר עתה להשיבה, וזהו וכי תמכרו לא תחשוב שמכרת חפצים או כלים או סחורה לא, מכרת אלא עצמך, עצמך מכור, קרי ביה תמכרו, יבא להזהיר המוכר שלא יונהו, או קנה כתיב בא להזהיר הלוקח שלא יאנה המוכר, ולזה קנה כתיב, לומר שאם הונהו הוא קנה ואתה מכור לו נעשה הוא לוקח ואתה מוכר, שאם מכר איזה דבר מחמת דוחקו אמר הקב"ה לא די שאני דחקתי אותו למרק עונו אלא אתה ג"כ, אני אעשה שתדחק אתה ותהיה אתה מוכר והוא קונה כדי להשיב לו מה שהונהו, או בעוה"ז או ע"י גלגול, ופירוש אל תונו איש את אחיו שלא יונה הראשון שהוא אחיו של שני, שבסבת מה שעשה ראשון בא להיות שני, ולזה אמר אחיו ולא אמר רעהו או עמיתו כמו שאמר אחר כך ולא תונו איש את עמיתו, וכן התחיל ואמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך וגו' לא אמר אחיך. ותמצא פסוק זה מתחיל בוא"ו ומסיים בוא"ו לומר שאתה ואחיך כולכם אחד, וכן המלות של פסוק זה הם י"ג מלות כמנין אחד, ועוד תמצא ממכר בגימ' ש' שהוא שם מצפ"ץ, לומר שהשם הוא עד על הממכר, ולזה נרמז בפסוק אח"ד, וזהו במספר שנים וגו', שהקב"ה יודע גלגולו לאחר כמה שנים, זהו במספר שני תבואות ימכר לך תבואת כתיב, כלומר תבא אתה שסופך לבא ולהחזיר לו גזלו, ומה שאמר במספר שנים אחר היובל אין הכוונה על יובל הגדול אלא על מספר שנות האדם שנופל בהם מספר, שכל חמשים שנה נקרא יובל:

פסוק יז

ולא תונו איש את עמיתו. הזהיר על הונאת דברים, ולזה לא אמר אחיך כמו שאמר בהונאת ממון, ששם הוא מונה עצמו כמ"ש הוא בעצמו להחזיר לו הונאתו, והשני נקרא אח, אבל בהונאת דברים נפרעים ממנו בעוה"ז, לזה הזהיר כאן ואמר ויראת מאלהיך ועשיתם את חקותי וגו' ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשובע וגו'. אמר פריה ולא אמר פרי, לומר כי כשבראתיה לא בראתיה אלא בשבילכם שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, וצויתיה להוציא פרי בלא חרישה ובלא זריעה, כי הפרי שמוציאה עתה

ע"י חרישה וזריעה אינה פריה אלא פרי שזורע האדם שמשליך שם הזרע וע"י חרישה, וכתיב רוב תבואות בכח שור, ומה שזורע עד שמוציאה על ידי יגיעה לפי שחטא ונאמר לו בזעת אפיך תאכל לחם, אבל אם אתם תעשו ותשמרו מצותי שהן מצות עשה, ומצות לא תעשה, ונתנה הארץ פריה, הפרי שצויתי לה להוציא בלא זריעה ובלא חרישה, ראיה לזה שאין אתם חורשים בשנה השביעית ולא זורעין והיא מוציאה פירות. וכי תאמרו מה נאכל וגו' וצויתי את ברכתי לכם ועשת את התבואה. אילו לא אמרתם מה נאכל היתה הארץ נותנת את הפירות המופקדים בידה כמו שאמר ונתנה הארץ פריה, אבל לפי שאמרתם מה נאכל ולא היה לכם בטחון בי ונעשיתם קטני אמנה, וצויתי את ברכתי, ועשת, לא אמר ונתנה הארץ פריה, אותו הפרי המופקד בידה לא תתן לפי שאתם קטני אמנה מפני שאמרתם מה נאכל, אלא וצויתי את ברכתי ועשת, תעשה תבואה אחרת, ולא אמר גם כן ועשת פרי אלא התבואה, כי פרי הוא דבר גמור שנאכל כמו שהוא, כמו שארז"ל עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות שנאמר יהי פסת בר, שהוא לחם גמור כמו הפירות שאינם צריכים לא אפיה ולא בשול אלא נאכלים כמות שהם חיים, אותו לחם נקרא פרי, על זה אמר ונתנה, הארץ פריה, אבל הלחם של זה הזמן אינו נאכל עד שיטחן וירקד וילוש ויאפה איננו קרוי פרי, לזה ועשת את התבואה שסופה לבא להיותה לחם, ואמר התבואה בה' הידיעה כלומר תבואה הבאה לידי לחם, כי יש תבואה שאינה באה להיות לחם כגון שהתליעה, אבל זו תבא להיותה לחם לג' שנים שלא תתליע, ומ"ש לשלש השנים בה' הידיעה, כאן רמז שלא תהא התבואה של ארץ ישראל נשמרת משנה לשנה שלא תרקב, אלא שנה בשנה, כדי שיהיה תמיד בכל שנה ושנה עיניהם ולבם תלויים בהשי"ת, כמו המן שהיה דבר יום ביומו, לפי שארץ ישראל נאמר בה עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה שאינה תחת ממשלת השרים, לזה אמר אלו השלש שנים לבד וצויתי את ברכתי, משא"כ בשאר השנים כדי שתמיד תהיו בטוחים בי, ולא תאמרו הואיל ונשלחה הברכה לשלש שנים שתהא תמיד הולכת עד ד' או עד ה', לזה אמר וזרעתם את השנה השמינית עד בוא תבואתה של שמינית שהוא בחג האסיף שהוא ראש השנה של תשיעית לבד תאכלו ישן שהם ג' שנים לבד, וכל זה כדי לזכותם שיהיו תמיד אדוקים בו כמ"ש:

פסוק כג

והארץ לא תמכר לצמיתות בא לומר שאע"פ שנגזר גלגול כארז"ל על האדם עכ"ז לא יהיה גלגולו לכליון חרוץ, כי לי הארץ כי לא נברא לבטלה כי הוא כלול ביציר כפיו, כי שם היו כל הנבראים כלולים והקב"ה אם לא חזר בו מביא עליו יסורין עד שיחזור

ולא יצטרך לגלגול עוד, והארץ לא תמכר, הארץ נקרא גוף, וכן ארז"ל בראשית ברא אלהים את השמים זו נשמה ואת הארץ זה הגוף, השמים גימ' נשמה, הארץ במ"ק גוף, וכן ארז"ל יקרא אל שמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדין עמו זה הגוף שמרכיבם זה על זה ודן אותם, א"כ והארץ לא תמכר לצמיתות, בא לומר שכל אותם הגופים שנתגלגלה בהם הנשמה לא יהיו לבטלה, כי לא יש גוף שלא נעשה בו מצוה ונהנית ממנו הנשמה ונעשה לה מלבוש, א"כ בתחיית המתים יקומו כל הגופים, כי הנשמה נותנת כח והארה בהם, כמדליק נר מנר, כי לא תהו בראן, זהו כי לי הארץ, כי גרים אתם מצד הגוף, שהגוף משולל מנשמה שאין לה נשמות, עכ"ז הואיל וקבלה הנאה ממנו כמ"ש, לא תמכר לצמיתות לבטלה ולכליון, לצמיתות לשון כריתה כמו שנאמר יצמיתם ה' וגו'. ותושבים אתם עמדי מצד הנשמה שהיא דומה להקב"ה בה' דברים, מה הקב"ה מלא את כל העולם אף הנשמה מלאה את כל הגוף, מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף הנשמה כן, מה הקב"ה זן את כל העולם אף הנשמה כן, מה הקב"ה טהור אף הנשמה טהורה, מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים אף הנשמה כן, כדאיתא בברכות פרקא קמא, א"כ בערך זה אתה תושבים. עוד ותושבים אתם עמדי כמו שאמר רשב"י ע"ה בזוהר פרשת שלח לך (קנ"ט) שהקב"ה יש לו ג' עולמות דאיהו גנוז בגוון, עלמא קדמאה וכו' עיין במקומו, כגוונא דא בצלם אלהים עשה את האדם כדין אית ליה ג' עלמין וכו', ומסיים ת"ח ודאי על דא כתיב בנים אתם לה', ואילין אינון בצלם אלהים ואילין ירתין ירותא עילאה כגונא דיליה, ע"כ לענייננו:

פסוק כד

ובכל ארץ אחוזתכם וגו', בא לומר הקשר והאחוזה שיש לגוף עם הנשמה שבאה לו לגוף גאולה כלומר הארה מנשמה ע"י הרוח שהן ג' עולמות נפש רוח נשמה והנשמה נותנת הארה ברוח והרוח בנפש אחר שכלה הבשר, זהו ועצמותיך יחליץ, זהו ובכל ארץ שהוא הגוף אחזתכם כתיב, שיש לה אחיזה וקשר למעלה עם הנשמה, וזהו גאולה תתנו לארץ, ואומר הקב"ה לנשמה ולרוח שיביאו גאולה לארץ שהוא הגוף, על דרך מה שארז"ל כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שהוא האדם שהוא עולם קטן ששפתותיו דובבות בקבר, גאולה גאלה כתיב כד"א קרבה אל נפשי גאלה, גם הוא צווי לכל מי ששמע שמועה מפי חכם שיאמר על שמו, זהו גאלה, תתנו גאולה לארץ:

פסוק כה

כי ימוך אחיך וגו'. כאן רמז שמי שיש לו שום מצוה ירושה, כגון שלא יבנו בהכ"נ כי אם הוא וזרעו, או שלא יביא ערבה של מצוה כי אם הוא וזרעו, וכן איזו מצוה משאר מצות, כמו שיש בצובה שלא יעשה מצה שמורה כי אם איש אחד והיא לו ירושה מאבותיו,

והולך ומביא שבלים מעידן קצירה וטוחנן ע"י ברחים של יד ואופן ע"י אנשים הרבה ששוכרן ומחלק לכל הקהל שש מצות לכל אחד, וכן הדם של הבדלה, אינו יכול למכור זכותו לאחר, כי כבר זכו זרעותיו וזרע זרעותיו עד סוף כל הדורות, ומי שקונה ממנו אין לו זכות, לזה אמר כי ימוך היל"ל כי ימך אמר ימוך לאחריה שהאחר הקונה נעשה מך ויצטרך למכרה לו ע"י גלגול, כמ"ש אם לא יהיה לו גואל ולא מצאה ידו די השיב לו והיה ממכרו ביד הקונה אותו עד שנת היובל ויצא ביובל ושב לאחוזתו ובא גואלו הם זרעותיו וגאל את ממכר אחיו שיבטלו המקח, או השיגה ידו ונגאל ומצא כדי גאולתו וחשב את שני ממכרו, שאותם שנים שקנה הוא לש"ש נתכוון, אבל מכאן ואילך הואיל ומצדו אין לו שום זכות והשיב את העודף וגו'. וכי ימוך. אחיך ומכר מאחזתו וגו', זה שנעשה מך על ידי בעילת איסור ומכר מאחוזתו שע"י אותה בעילה נמכרה זוגתו שהלכה והיתה לאיש אחר שהקדימו ברחמים. ובזוהר פרשת לך לך (דף צ"א:) ז"ל תאנא ברזא דמתניתא כל אינון דאתו בגלגולא דנשמתין יכלין לאקדמא ברחמי זווגא דילהון, ועל דא אתערו חבריא אין נושאים נשים במועד אבל מקדשים שמא יקדמנו אחר ברחמים, ושפיר קאמרי, אחר דייקא, ועל כן קשיין זווגן קמי דקב"ה, ועל כל פנים כי ישרים דרכי ה'. רבי יהודה שלח ליה לרבי אלעזר אמר הא רזא דמלא ידענא אינון דאתו בגלגולא דנשמתין מאן אתר להו זווגא, שלח ליה כתיב מה נעשה להם לנותרים לנשים וגו', וכתיב לכו וחטפתם לכם, פרשתא דבני בנימין אוכח ועל האי תנינא שמא יקדמנו אחר ברחמים, וכי אותו אחר אין לו בת זוג, אבל תשכח דא כגון בר נש דנסיב בת זוגיה ולא הוה ליה מנה בנין וייתי אחוהי וייבם יתה ותליד ליה מנה בר האי בר הוא מיתא דהדרת נשמתיה לעלמא דא הוא אחר דאין לו בת זוג אלא אמיה, ודא הוא שמא יקדמנו אחר ברחמים, דיכיל לאקדמא אחרא למסב אתתיה ברחמים ובצלותא, אע"ג דאמינא לך דיכיל לאקדמא ברחמי לא יכיל אלא אם הוא בעלה חייבא והוא זכאה ע"כ. ומצאתי כתוב על סוד שמא יקדמנו אחר ברחמים בזה הלשון, צריך שתדע כי זה נקרא אחר בגלגול לתקון, בפעם ראשונה בא עם בת זוגו בגלגולו אין בת זוגו מגולגלת עמו, וכשבא בשלישית דהיינו ברחמים שהוא סודו ש' שלישית, ברחמים שנתקן וברח ממנו הדין שהוא יצחק שסודו ר"ח ובחר מים, שהוא ברחמים, בחר מים, והגביר החסד, ש' שלישית הכריע ונתרחבו המים זהו ברחמים, רחב מים, והגביר מים על הדין, ברחמים חרב מים, חרב ביתו של זה שבעל בעילת איסור ונטלה זוגתו ממנו ונתנה לזה בחסד שהוא מים, וכן גלגול כחז"ל גימ' חסד, שע"י גלגולו שנתקן נתנה לו לזה האחר, ונקרא אחר לפי ששנה מעשיו הראשונים ונעשה אחר שאינו אותו שהיה אלא אחר, זהו הן כל אלה יפעל אל, פעמים שלש עם,

ר"ת פשע, כלומר זה שפשע וחטא בביאת איסור ועבר על פועל אל שהוא הרחמים, עם גבר בגי' אישה, שאשתו נתנה לזה שהגביר החסד, שלזה נעשה הגלגול כדי שיתקנו שחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, זהו עם גבר למפרע, ר' ראשון, ב' שני, ג' שלישי, ולכן מקדשין אפילו ביום ט' באב, כי מאחר שקדשה לו נעשית לו קודש, ולאחר שקדשה אע"פ שחטא היא שלו, וזהו רשע וטוב לו, שלקח זוגתו שנקראת טוב שנאמר לא טוב היות האדם לבדו, מכלל כשהוא עם זוגתו שהוא טוב והבן ע"כ. א"כ יש שני מיני אחר, יש אחר שבא ע"י יבם, ויש אחר שבא בגלגול כחז"ל ונתקן, זה שבא ע"י היבם נאמר כי ימוך אחיך, שנעשה מך ע"י אותה ביאה של איסור, ומכר מאחוזתו שנמכרה זוגתו, למה לזה שבא גואלו הקרוב שהוא היבם שבא על ידו, וגאל את ממכר אחיו שהיא זוגתו שהלכה ממנו בחטאו הוא יקחנה ויגאלנה. ואיש כי לא יהיה לו גואל והשיגה ידו, זהו האחר השני שבא בשלישי ונתקן, ומצא כדי בגימ' זיווג עם המוה"כ, גאולתו שצריך שיהיה לו אשה להשלים גלגולו, זהו גאולתו כדעת חז"ל, וחשב את שני, שאם עשה תשובה יחשוב לו זה שלקח זוגתו, והשיב את העודף שישיב לו אשתו שלא נתגלגלה עמו. ואם לא תמצא ידו די השיב לו, שאינה ראויה לו או שלא עשה תשובה כהוגן, והיה ממכרו שהיא זוגתו עד שנת וגו' ביד זה האחר שקנה אותה ברחמים, עד שנת היובל, עד שיתגלגל כאבנא בקוספיתא, עד שיחזור ליובלו ותובל לו כחז"ל, זהו ושב לאחוזתו:

פסוק כט

ואיש כי ימכור בית מושב עיר אומה. שמתה אשתו ראשונה, שמתה בעונו כמו שאמרו חז"ל בעון נדרים אשתו של אדם מתה, שנאמר אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך, וכן אמרו מי שמתה אשתו ראשונה כאילו נחרב בית המקדש בימיו, כוונו ז"ל לומר שעל עונות גדולים מתה כמו בית המקדש שנחרב על עונותיהם של ישראל, בית מושב שהיא עיקר וישוב הבית, עיר חומה שהאשה היא כמו חומה שמשמרת העיר מלבא לה האויב, כן האשה שומרת האיש מלחטוא, כמו שאמר רבי חייא דיין שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו מן החטא, וכן אמרו ארז"ל שרוי בלא אשה שרוי בלא חומה שנאמר נקבה תסובב גבר, והיתה גאולתו עד תום שנת ממכרו, שאם מתמם מעשיו והולך בתום ועשה תשובה יזמין לו הקב"ה זיווג יותר טוב מהראשון, שאין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו, או היא בעצמה תחזור אליו, זהו ימים תהיה גאולתו, כפי הימים כן תהיה גאולתו ומגלגלין עמו עד שנה, ואם לא יגאל שלא שב בתשובה ולא תקן מעשיו, וקם הבית לקונה אותו יבא אחר שאין לו זווג ויקח אותה ברחמים:

פסוק לא

ובתי החצרים אשר אין להם חומה, זה שמתה אשתו לא יעלה על דעתו לפטור עצמו באי זו אשה שתהיה, כי צריך שיתפלל לה' שיזמין לו זוגתו שנבראת עמו, שנאמר זכר ונקבה בראם ויקרא, שמם אדם, אדם עם נקבתו נקרא אדם ואם לאו אינו אדם, לזה לא יחשוב שאיזו אשה שתבא תמלא מקום אשתו, כי זאת חיצונה כמו החצר שהוא חוץ לבית, על שדה הארץ. האשה נקרא שדה, אבל זו היא שדה הארץ תחשב לא שדה אדם, ואם לא יעשה תשובה ויתפלל להקב"ה, וביובל יצא, יצא לבקשה ולטרוח עליה טורח גדול עד שימצאנה:

פסוק לה

וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך וגו'. חמר עמך וכן אמר וחי אחיך עמך, לומר שאם הוא בטובה אתה עמו וחי אחיך עמך, ואם הוא ברעה אתה עמו ומטה ידו עמך, לזה והחזקת בו, והענין הוא כמו שארז"ל כתיב אפס כי לא יהיה בך אביון וכתיב כי לא יחדל אביון אלא כשאתם עושים רצונו של מקום אביונים באחרים וכשאין אתם עושין רצונו של מקום האביונים בכם, אם כן זה שמטה ידו ודאי שאין אתם עושים רצונו של מקום, א"כ האביונות הוא בך כמו שהוא בו, אלא שהקב"ה או למרק עונותיו או לנסיון הביאו לזו המדה, אם כן ומטה ידו עמך, עמך הוא ההתמוטטות כי ישראל הם נפש אחת, לזה והחזקת בו וחי אחיך עמך, שאם הוא חי אתה חי, זהו עמך, עוד עמך. עמך אתה עושה, כמו שאמרו ז"ל יותר ממה שעושה בעל הבית עם העני העני עושה עם בעה"ב יותר שנאמר שם האיש אשר עשיתי עמו, אני עשיתי עמו יותר ממה שעשה הוא עמי, כי בסבתי נעשה מן הנותנים ולא מן הלוקחים, והחזיק בגלגל שלא יחזור זהו והחזקת בו:

עוד וכי ימוך אחיך ומטה ידו, רמז שאם עשה שום עון או שעבר שום עבירה ואתה יש לך כח ויכולת למחות בו וליסר, לזה אמר אחיך, כלומר שהוא כבוש תחת ידיך כמו האח עמך, כשעושה אותה עבירה כאילו אתה והוא עושין אותה, זהו עמך, לפי שישראל הם ערבים זה לזה, והחזקת בו שתיסרהו בחזקה ותשיבהו ממכשול עונו, גר כלומר אחר שהיה גר שיצא לחוץ יהיה תושב ויחזור לישובו, וחי עמך שיחיה על ידך:

פסוק לו

אל תקח מאתו. לא אמר ממנו אלא מאתו, ממי שאתו, מי הוא אלהיך, זהו ויראת מאלהיך, מדיינך שלא יהפוך הגלגל ותהיה אתה בדין והוא ברחמים, זהו מאלהיך שהוא דיין עליך, וחי אחיך שיהיה הוא ברחמים עמך, שתהיה טפלה לו:

אל תקח מאתו נשך, כשאתה מיסרו אל תייסרנו בפנים זועפות כאילו אתה נושך אותו בנשך ותרבית, שלא יהיה ברבים, כי אז לא יקבל ויעשה במזיד ואתה מחטיאו, כמו

שאמרו הוכח תוכיח יכול אתה מוכיחו ופניו נכלמים ת"ל ולא תשא עליו חטא, זהו את כספך הכיסופין וההלבנות שאתה מלבינו ומכסיף את פניו לא יהיה בנשך, בפנים זועפות כמ"ש ובמרבית שלא תרבה עליו דברים, אני ה' אשר הוצאתי אתכם, וכמה הכעסות הכעסתם אותי ולא נתכעסתי עליכם אלא אדרבה אני מיעד לכם בנתינת הארץ להיות לכם לאלהים לדיין, לא עתה אלא לעתיד:

עוד יש רמז באלו הפרשיות על משכן שילה ועל חרבן בית ראשון ועל חרבן בית שני, כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ולא כל אחוזתו, זה משכן שילה שנחרב על עונותיהם של ישראל, ולז"א מאחוזתו שלא היה בנין שלם כי היה בית בלא תקרה, ובא גואלו וגאל את ממכר אחיו, זה דוד שהוא גואל קרוב שבנה יסודות בהמ"ק והכין כל הצריך לבנינו, ונשלם הבנין ע"י שלמה בנו, גאלו זה דוד גואל האחרון, הקרוב זה שלמה, גאלו הקרב וגאל גימ' זה שלמה, וגאל את ממכר אחיו שחזר ונבנה. פרשה שניה ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה זה בית ראשון, איש זה הקדוש ברוך הוא שנאמר ה' איש מלחמה, כי ימכור בית מושב זה בית המקדש ראשון שהיה ישובו של עולם, וגם היה מיושב יותר מבית שני שחסר חמשה דברים, והראשון היא חסרון השכינה, א"כ אינו בית מושב כמו הראשון, עיר חומה, שהיה הקב"ה לה חומה שנאמר ואני אהיה לה חומת אש וגו', והיתה גאולתו עד תום שנת ממכרו אלו הם שבעים שנה שישב חרב, זהו ימים תהיה גאולתו שלא ישב הרבה חרב, ובתי החצרים הן הבמות שהיו מקריבים בהם אחר החרבן, על שדה הארץ יחשב שנחרבו. פרשה ג' וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, רמז כאן על בית. שני שנתמוטטו ישראל בימי יונים שנכנסו למקדש ופרצו בו פרצות, עד שהאיר הקב"ה עיניהם של בית חשמונאים והחזיק בידיהם והרגום, וכן והחזקת בו גימטריא הם חשמונאי ובניו:

פסוק לז

את כספך לא תתן לו בנשך. וסמיך ליה אני ה', יאמר אתה חושב שהכסף והאוכל שלך, ולזה אמר כספך, לא כמו שאמר נשך כסף נשך אוכל, לזה אמר לא תחשוב שהוא כספך, לי הכסף ולי הזהב, לזה סמך אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, ונתתי את חן העם בעיני מצרים וכל אחד ואחד מישראל הוציא תשעים חמורים טעונים כסף וזהב:

או יאמר את כספך לא תתן לו בנשך. שאם אתה לוקח ממנו נשך ורבית, סוף שכספך יכלה ולוקחים אותו העניים שנאמר מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו, לזה אמר את כספך לא תתן לו בנשך, רוצה לומר בשביל הנשך ובשביל הרבית לא תתן אכלך, לפי שסוף סוף לא יהיה לך חונן, אתה חושב שאתה לוקח ממנו, אינו כן אלא

אתה נותן לו, ולזה לא אמר את כספך לא תתן בנשך אלא אמר לא תתן לו, לו אתה נותן ואתה חושב שאתה לוקח כמו שארז"ל נקראו נכסים שנכסים מזה ונגלים לזה. עוד אמר אני ה' לומר שתלמדו ממני שעשיתי עמכם כמה טובות ולא לקחתי מכם לא נשך ולא רבית. עוד אני ה', לומר אתה לוקח הרבית כדי להרויח, אתה לא תקח ובטח בי שאני הוצאתיך מארץ מצרים ונתתי לך ארץ כנען להיות לכם לאלהים, כדי שתשאל ממני כל צרכך ולא אחסרך דבר, כמו הפטרון שאינו מחסר לעבדיו שום דבר:

פסוק לט

וכי ימוך אחיך ונמכר לך, ע"י עון שעשה כגון שגנב ואין לו ונמכר בגניבתו, או עשה שום עון עד שנגזר עליו עניות ומכר עצמו מחמת דוחקו, לא תהיה כמו שנאמר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ותאמר הואיל וחטא והקב"ה מסרו בידי על חטאו אעבוד בו כרצונו, לזה אמר לא תעבוד בו עבודת עבד, אם הקב"ה מסרו בידך הוא כשכיר שנה וגו', ויצא מעמך ושב שיעשה תשובה, ושב אל משפחתו ואל אחוזת אבותיו, כי ישראל הם כולם משורש אחד ומעיקר אחד ואין בהם פרוד, ולפי שחטא נגזר עליו שנמכר כדי שישוב למשפחתו ואל אחוזת אבותיו, ר"ל לשרשו:

עוד וכי ימוך אחיך, רמז על עשו שנקרא אח שנאמר הלא אח עשו ליעקב, וכן אמר משה כה אמר אחיך ישראל, אמר כי ימוך אחיך שנתמסכן בעונותיו, ונמכר לך כמו שנאמר והיה כאשר תריד ופרקת וגו' לא תעבד בו עבודת עבד, אם אני קצפתי מעט לא תהיה אתה עוזר לרעה ותכביד עולך עליו, זהו אומרו עבודת עבד היל"ל לא תעבוד בו כעבד, ואמר עבודת עבד לומר שלא חכביד עולך עליו ותדע שהוא אדון ואינו עבד אע"פ שנמכר, כי צורם מכרם וה הסגירם לא לשם עבדות מכרם לא תעבד בו עבודת, עבדת כתיב, תרגום עשית עבדת, כלומר אתה לא בראת ולא עמלת בו ולח גדלתו כי עבדי הם, אני הוא שעשיתים ובראתים לעבודתי, אשר הוצאתי אותם, פירש"י ז"ל שטרי קודם, הכונה לומר אע"פ שנגזר עליהם עבדות עבודתי קודם:

פסוק מ

כשכיר כתושב. אם תתנהג עמו כשכיר תהיה אתה בעל הבית והוא שכיר, ואם לאו כתושב, הוא יהיה עיקר ואתה שכיר לו. עד שנת היובל שהוא שנת הגאולה יעבוד עמך, לא אמר לך אלא עמך שאתה והוא שוים. לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך, תירא ותפחד ממה שעשה במצרים שרדו בהם בפרך:

פסוק מב

כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, אני הוצאתי אותם מתחת ממשלת השרים שהם עבדי, זהו שנאמר במקום אחר מבית עבדים כדי שלא יהיו עבדים לעבדים אלא

עבדי, כ"ש אתה שאתה ב"ו וגם אתה עבד לי שאתה מכללם, כי לעבודתי הוצאתים לא לעבדך והם מכורים לי, לא ימכרו ממכרת עבד, ולזה אמר לא ימכרו ממכרת, מכירה אחר מכירה, ולא אמר לא ימכרו לעבד או לעבדות אלא אמר ממכרת עבד, ממכרת מעבד שהוא בשר ודם ואמר עבד בקמ"ץ שהוא עבד חלוט, אבל מכירה למרק עונו ימכר, לזה כשמברך ברוך שלא עשני עבד יאמר בקמ"ץ תחת העי"ן, כי לפעמים נמכר בעונו לא לחלוטין, אם כן ממכרת עבד, מעבד שלא יחשוב כשמכרוהו ב"ד עם גנב או אם מכר עצמו שקנה מבשר ודם, המוכר הוא הקב"ה ועל מנת כן מכרם שיהיה כשכיר שנה בשנה:

פסוק מז

וכי תשיג יד גר ותושב עמך ומך אחיך ונמכר לגר תושב עמך או לעקר וגו', לומר שאם נגזר עליהם מרוב עונותיהם שישתעבדו בשבעים אומות והשיגה ידם ונשתעבדו בהם, עמך, אתה ג"כ עמהם, וכן יד גר ותושב בגימ' המה השבעים אומות, או לעקר או אם נמכר לעקור ישראל שהם משפחת גר שהוא אברהם אבינו שהיה גר, כמו שאירע בימי המן שנמכרו להשמיד להרוג ולאבד, לא יעלה על דעתך לומר שאחר שנמכרו ביד האומות שאין להם גאולה ח"ו, שנאמר לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, לכלתם כתיב הואיל וכלתו שהיא השכינה עמהם, אפילו יהיו משועבדים תחת יד כל האומות הוא גואלם שנאמר כי גואלם חזק והראיה מהמן שנמכרו ואחרי נמכר גאולה תהיה לו, אחד מאחיו, שהוא מרדכי היתה הגאולה ע"י והיה אחד, כ"ש גאולה העתידה שתהיה ע"י משיח בן דוד, או בנו, זהו או דודו או בן דודו, או דודו היינו דוד, או משאר בשרו שהוא משה רבינו, שגם על ידו תהי הגאולה שנאמר עליו בשגם הוא בשר, זהו משאר בשרו, ואומר מה שהיה הוא שיהיה, ר"ת משה, או השיגה ידו שעשה תשובה והחיש הקץ, כמו שארז"ל זכו אחישנה. ותמצא ד' גאולות כאן יגאלנו יגאלנו יגאלנו ונגאל, כנגד ד' גליות, ולזה אמר ג"פ יגאלנו כנגד ג' גליות שנגאלו ע"י הצדיקים שבהם, גלות מצרים ע"י משה, גלות בבל ע"י עזרא גלות עילם ע"י מרדכי, גלות רביעי שהוא תלוי אם זכו אם לא זכו, לזה נאמר ונגאל איך שיהיה:

פסוק נ

וחשב עם קונהו. שיחשוב להם הקב"ה להכשדים כמה ארנוניות לקחו מישראל וישיבו הכל, וכן ארז"ל מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו יביאו לא נאמר אלא ישיבו מלמד שכל מה שנתן יעקב לעשו אחיו עתיד להחזירו, וכן הוא אומר תחת הנחושת אביא זהב וגו', ויחשוב העבודה שנשתעבדו בישראל ויתנו להם, זהו שאמר כימי שכיר יהיה עמו, כשכיר שנה בשנה יהיה וגו':

פסוק נא

אם עוד רבות בשנים, שלא זכו להחיש עד שהגיע העת שנאמר בעתה אחישנה, ואם מעט נשאר בשנים שהחישו הקץ שנאמר אחישנה, כפי שניו ישיב את גאולתו, אם באה הגאולה מצדם שעשו תשובה או ע"י הצדיקים שבהם, לזה אמר גאולתו, ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היובל, הוא יובל הגדול שנאמר למעני למעני אעשה, כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם, אם עושים רצוני עבדי הם ואם אינם עושים רצוני עבדים לאחרים, לזה אמר עבדים עבדי. אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, כלומר מארץ מצרים התניתי עמם כן, והיכן התנה עמם שאמר למשה אהיה אשר אהיה, ארז"ל אהיה עמהם בצרה זו אהיה וכו', הרי שמארץ מצרים התנה עמהם שאם לא יעשו רצוני ישתעבדו לשאר מלכיות, א"כ עבדים עבדי, אני ה' אלהיכם כפי מעשיכם אני דן אתכם. אם צריכין רחמים אני ה', ואם צריכין דין אלהיכם. ד' פעמים נזכרו ישראל בשם עבדים, כאן אמר כי לי בני ישראל עבדים עבדי, ולעיל פרשת וכי ימוך אחיך אמר כי עבדי הם לא אמר בני ישראל, לא ימכרו ממכרת עבד, ד"פ עבד, אפשר שכיון כאן למה שאמר הזוהר בפרשת בלק (דף קצ"ה) ז"ל דוד מלכא שוי גרמיה בד' אורחין, שוי גרמיה בהדי מסכני, שוי גרמיה בהדי חסידים, שוי גרמיה בהדי עבדים, שוי גרמיה בהדי אינון דמסרי נפשייהו על קדושת השם, ואמר לקמיה דכל מאן דאלין ארבע יסדר קמי מריה ועביד גרמיה ברעותא כדקא יאות בתקונא דא לא תהדר צלותיה בריקניא, בקדמיתא יעביד נפשיה עבד, לסדרא שבחא קמי מאריה ולזמרא קמיה, ודא בתושבחן דקמי צלותא, ולבתר עבד תנינא, לבתר דצלי צלותא דעמידה איהו עבד צלותא דמאריה, ולבתר עבד תליתאה לבתר דצלי כל צלותיה ואזיל ליה, וע"ד תלת זמנין עבד גרמיה עבד בצלותא דא, עבד דכתיב הושע עבדך, שמח נפש עבדך, תנה עוזך לעבדך, הא תלת זמנין אצטריך לשואה גרמיה עבד, לבתר לשואה גרמיה גו אינין דמסרי נפשייהו על קדושת ה', והיינו ביחודא דשמע ישראל דכל מאן דשוי הכי רעותיה בהאי קרא אתחשיב ליה כאילו מסר נפשיה על קדושת שמיה, לבתר לשואה גרמיה עני דזמנא דעאל ודפיק דשין דרומי מרומים כד אמר אמת ויציב וסמיך גאולה לתפלה למהוי בצלותא דעמידה תביר לבא עניא ומסכנא ולשואה רעותיה לאתכללא גו מסכני בחבירו דלבא במאיכו דנפשא, לבתר לשואה גרמיה גו חסידים בשומע תפלה לפרשא חטאוי, דהכי איצטריך יחיד בשומע תפלה בגין לאתדבקא בימינא דפשוטה לקבלא לאינון דחייבין, וכדין אקרי חסיד, הא ד' אלין כדקא יאות, מאן כליל לכל הני ההוא דקא איצטריך לכללא לון והאי איהו עבד דאכליל לכל שאר, תלת עבדין אינון בתלת דוכתין וכולהו חד ועליהו כתיב הנה כעיני עבדים אל יד

אדוניהם וגו', בין עובד לעבד אינון אחרנין בין עבד קדמאה לעבד תנינא אית ליה לממסר נפשיה על יחודא דקדושת שמיה ולשואה גרמיה עני ומסכנא בצלותא דעמידה ולשואה גרמיה גו חסידיה בשומע תפלה, עבד תליתאה בתר דסיים וסדר כלא. תנן בההיא שעתא דסדר בר נש כל הני סדורין ארבע ברעו דלבא קב"ה נייחא קמיה ופרים ימיניה עליה בההיא עבד תליתאה וקרא עליה ואמר ליה עבדי אתה, דכתיב ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, ודאי צלותא דהאי בר נש לא יהדר בריקניא לעלמין ע"כ. אם כן לזה נזכר ארבע פעמים עבד בפרשה כי עבדי הם כשאומר פסוקי דזמרה, לא ימכרו ממכרת עבד כשקורא קריאת שמע ועושה עצמו כאילו מסר נפשו על קדוש השם, כי לי בני ישראל עבדים כשאומר תפלת העמידה ושואל צרכיו כעבד ששואל פרס מרבו, עבדי הם שהשלים התפלה ועושה נפילת אפים, ועל זה רמזו ז"ל בגמרא שלש ראשונות כעבד שמסדר שבח לפני רבו, אמצעיות כעבד ששואל פרס מרבו, אחרונות כעבד שקבל פרס מרבו ומשבחו, הרי ג"פ עבד, ועבד דפסוקי דזמרה לא נזכר כאן:

פרק כו

פסוק א

לא תעשו לכם אלילים. הוא לשון אל כלא הן חשיבין, כן פי' רש"י ז"ל. אם כן יאמר לא תעשו לכם לא תחזיקו עצמכם כלא, אלא צריך שתדעו ערככם הואיל ואתם עבדי ואני אלהיכם, על זה הערך העריכו עצמכם, כי בזה תבאו לידי עבודה מאהבה, וכשתדעו גדולתו וגבורתו של ממה"מ הקב"ה ובחר בכם מכל העמים אז יתוסף בכם אהבה יתירה, כמו שאמר דוד המלך ע"ה דע את אלהי אביך ועבדהו, ודע למי אתה עובד ומי הוא אלהיך, ותאמר אשרינו מה טוב חלקנו שבחר בנו ולקחנו לחלקו, שנאמר כי חלק ה' עמו, השפלות היא טובה כנגד היצר שלא יתגרה בגאוה, אבל נגד העבודה צריך שישמח ויעריך עצמו שהוא עבד מלך ומתוך כך יבא לעבדו בשמחה, שהיא עקר העבודה, שנאמר עבדו את ה' בשמחה, אם כן לזה אמר לא תעשו לכם אלילים ופסל, שלא תחזיקו עצמכם כלא וכפסולים לעבודתו, הואיל ואני ה' אלהיכם, ופסל מוטעם טרחא לומר שהוא נמשך אחר אלילים. ומצבה לא תקימו לכם, שלא תלכו בקומה זקופה, תקימו לכם ר"ל שלא תקימו עצמכם ותוכו בגאוה, אע"פ שאמר לא תשפילו ולא תפסלו עצמכם, זהו בערך עבודתו יתברך, אבל בערך עצמכם לח, זה לא תקימו לכם, ואבן משכית לא תתנו בארצכם, שלא תלכו עמי בחלקלקות ובפתויים ותנופה כמו האבן החלקה, וכן רבי שלמה בן גבירול בעל האזהרות ז"ל, לא תניף עליהם ברזל אמר, ומצות לא תניף, לעולם לא תחניף, שעושה המצות דרך חניפות להקב"ה כדי שיעשה רצונו או כדי להתראות

בה בפני בני אדם או לעשות לו בה שם, כמ"ש בזהר בראשית (דף כ"ה) ה' מינין אינון בערב רב, נפילים גבורים ענקים רפאים עמלקים כו' גבורים מינא תליתאה עליהו אתמר המה הגבורים אנשי השם ואינון מסטרא דאתמר בהון נבנה לנו עיר ונעשה לנו שם, ובנין בתי כנסיות ובתי מדרשות ושוין בהון ספר תורה ועטרה על ראשה ולא לשמה דה' אלא למעבד לון שם. הדא הוא דכתיב ונעשה לנו שם, זהו לא תתנו בארצכם להשתחות שמראים שעושים לשם שמים, אני ה' אני יודע המחשבות וחוקר לבבות, כי לא לפניו חנף יבא:

פסוק ב

את שבתותי תשמרו וגו'. חתם הפרשה בזה הפסוק לפי שרז"ל נתנו סדר לפרשיות של זו הפרשה, אמרו בתחלה הזהיר על השביעית, ואם חמד ממון ונחשד על השביעי' סוף למכור מטלטליו, לא חזר בו סופו מוכר אחוזתו, לא חזר בו סוף מוכר ביתו, לא חזר בו סוף לוה ברבית, לא חזר בו מוכר עצמו לישראל, לא חזר בו סוף מוכר עצמו לעקר, ובסוף אמר לא תעשו לכם אלילים וגו'. כל זה בא לו מצד אביו ואמו שלא שמרו ליום שבת, שמרו מלשון המתינו כמו ואביו שמר את הדבר, וכבר כתבתי בפרשת תשא ושמרו בני ישראל את השבת ראשי תיבות ביאה, משל לעני שעמד על פתח בית המלך ושאל שיתנו לו פרוסה אם בא לשאול כשהמלך יושב על השלחן נותנין לו ממה שעל השלחן של המלך, ואם בא לשאול כשאין המלך על השלחן נותנין לו משיורי הלחם שמשיירין העבדים לחם שחור ויבש, אם כן אם ישמרו את השבת יבאו להמשיך נשמות של שבת שהם מלפני המלך, זהו אומרו לעשות את השבת, שהן נשמות שובתות מכל עמל וטורח, לא כמו שעברו עליו כמה צרות ואנחות שמכר מטלטליו ומכר אחוזתו ומכר ביתו ולוה בריבית ומכר עצמו לישראל וחזר ומכר עצמו לעקר, לזה מזהיר שישמור ליום השבת ושיקדשו עצמן. אני ה' נאמן לשלם שכר:

ובמדרש בוא ולמד מתן שכרן של מצות, כשאמר פרעה ליוסף אני פרעה כמה גדלו ונתן לו שכר שנאמר ויסר פרעה את טבעתו וגו', הקב"ה שאומר על כל מצוה ומצוה אני ה' על אחת כמה וכמה שאין קץ למתן שכרן של מצות ע"כ. וכן יש ללמוד ממה שאמר לישראל ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, נתן להם ביזת מצרים והביא כל העולם למצרים, שנאמר וכל הארץ באו מצרימה, אם כן נתן להם ביזת כל העולם, וארז"ל תשעים חמורים הוציא כל אחד ואחד טעונין כסף, לא הספיק זה אלא שנתן להם מה שהיה צפון בבעל צפון שטמן יוסף שם הזהב, ולזה אמר שישובו ויחנו שם, שהמטמון אינו נגלה אלא לבעליו, לא הספיק עד שנתן להם ביזת הים שהיתה יותר מביזת מצרים, שכן ארז"ל כנפי יונה

נחפה בכסף זו ביזת מצרים, ואברותיה בירקרק חרוץ זו ביזת הים, תורי זהב נעשה לך זו ביזת הים, עם נקודות הכסף זו ביזת מצרים, הרי שדמו ביזת מצרים לכסף וביזת הים לזהב, וכל זה לפי שיצא מפיו מלת גדול, ואמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול עשה כערך גודלו יתברך. כל זה בזה העולם אבל לעוה"ב אין קץ עין לא ראתה:

גימטריאות

שבת הארץ להם לאכלה, ר"ת בגימ' שס"ה, רמז שלא יאכל אדם כל ימות השנה אלא משל שבת כמו שהיה עושה שמאי, וכן מזון כל השבוע הוא מן שבת, לזה מונין אחד בשבת שני בשבת וכו':

לאכלה. עה"א בגימ' מלאך, רמז שנעשה הישראלי יום שבת כמלאך לובש לבנים, כמו שאמרו על רבי יהודה בר אלעאי ז"ל שהיה לובש סדינים לבנים ודומה כמלאך ה':

שבת הארץ לכם. בגימ' זו היא הנפש יתירה, וזהו לכם לא עשה כן לאחרים, לכם, מלך, שהוא בשבת כמלך בטל ממלאכה:

והעברת שופר תרועה בחדש השביעי, ר"ת תשובה רמז לתשובה בחדש השביעי:

תעבירו. עבירות, רמז על השופר שהוא דוחה ומעביר העבירות:

וקראתם דרור. רמז אחר דרו"ר שנה יחרב הבית ויתבטלו יובלות, שמחרבן בית ראשון בטלו מלמנות יובלות:

ומכר מאחוזתו. אלו ישראל שמסרו בהמ"ק ביד שונאים. ובא גואלו זה הקב"ה גואלן של ישראל שנאמר גואלנו ה' צבאות. הקרוב זה הקב"ה שהוא קרובן של ישראל שנאמר לבני ישראל עם קרובו, והשיגה ידו, אם אין להם גואלים מבשר ודם:

אשר לו חמה. כתיב, רמז על הכרכים המוקפים חומה מימות יהושע שעמדה לו חמה:

גאלה תהי"ה, בגימטריא בימי משיח. הם אשר הוצאתי אותם, ס"ת מרים, שבזכות מרים יצאו כדלעיל:

את שבתותי. ר"ת א"ש, רמז למה שאז"ל במקום שיש חלול שבת שם דליקה מצויה:

פסוק ג

אם בחקותי תלכו וגו'. לפי שאלו היעודים ונתתי גשמיכם ונתנה הארץ וגו' הם יעודים גופניים ואינם סוף שכר כי השכר מצות בהאי עלמא ליכא, כי עיקר השכר הוא לעוה"ב ואלו היעודים אינם אלא הכנות כדי שימצא עצמו פנוי כדי שיעשה המצות ולא יהיה לו שום דבר שמעכבו ומטרידו מלעשותם, ובעשייתם יזכה לעולם הבא שהוא סוף השכר, לזה אמר אם, כל דאי אסמכתא כו', לומר שאין זה סוף השכר שאמר:

אם בחקותי תלכו. החוקים הם המצות שאין בהם טעם ואתם הולכים בהם בתמימות ואינכם מהרהרים בהם, לאמר מה זה שאסרה תורה בשר בחלב אפילו לבשלו ואסרה

הכלאים, ולמה התפלין ש"ר ד' בתים ורצועות שחורות וצורת שי"ן של ד' ושי"ן של ג' ויו"ד של יד, והציצית שיהיו ד' חוטים כפולים ויהיה בהם ארבעה אוירים וה' קשרים, וכן שאר המצות, ומאין יש לחכמים כל זה, וסדר הנחתם ומקום הנחתם, אם אתה בתחלה תלך בהם בתמימות מוטב, ואם אתה בתחלת עשיית המצות חוקר עליהם יתבזו ח"ו בעיניך ותמנע מלעשותם, ובמה תזכה, אלא בתחלה תלך בהם בתמימות:

את מצותי תשמרו. לא תאמר יש מצות הרבה שאינם באים לידי עשייה, כמו הקרבנות בזמן החרבן, וטומאה וטהרה ודיני ערכין ודיני הקדשות וחרמים ותרומות ומעשרות בחוצה לארץ, ולקט ושכחה ופאה, ודיני ארבע מיתות, וכן כל כיוצא בהם, ואם אין אנו עושים אותם איך נזכה, כי המצות הם רמ"ח כנגד רמ"ח איברים ובעשייתם יתוקנו האיברים כי כל מצוה היא תקון אבר, לזה אמר את מצותי תשמרו, כמו ואביו שמר את הדבר, כלומר אם תמתינו ותקבלו עליכם כשתבא זו המצוה לעשותה אני מעלה עליכם כאילו עשיתם אותם ותזכו אתם לעשותם ולידע טעמם, ולזה אמר ועשיתם אותם, ולא אמר ותעשו אלא ועשיתם, אתם כתיב, מעלה אני עליכם כאילו אתם עשיתם, ומההליכה תבאו לידי שמירה ומשמירה לידי עשייה, שמצוה גוררת מצוה, ולזה בחקתי כתיב, מאחת יבא לעשיית הרבה כמו שכתבתי פעם אחרת, מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, לא אמר והטובות כמו שאמר הרעות אלא הטוב הראשון אינו מה' אלא מב"ו, ואח"כ מצוה גוררת מצוה, וכן אמרו במסכת קידושין כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין את ימיו ונוחל את הארץ.. יש מי שפירש מצוה אחת יתר על עונותיו, ולפי מ"ש כל העושה מצוה אחת ובסיבת אותה מצוה יבא לידי מצות רבות ששכר מצוה מצוה ומצוה גוררת מצוה. ובמדרש חוקיו עשית ולא יעבור (איוב י"ד), אמר הקב"ה לישראל אם עשיתם חוקי אין השטן נוגע בכם, שנאמר מדי עברו יקח אתכם, חוקיו עשית ולא יעבור, פירוש מדי עברו, ר"ל אם עבר אדם על מצותיו יקח אתכם, מדי עברו שיעלה ויקטרג עליכם, אבל אם עשית חוקיו ולא יעבור שאין השטן נוגע בכם. זהו אם בחקותי כלומר אם אתם שומרים החקות אע"פ שעכו"ם והשטן מונה אתכם, תלכו, תהיו מאותם שנאמר בהם הליכה לפני שנאמר ונתתי לך מהלכים בין העומדים ואם לאו לא תלכו, כמו שארז"ל הספר והסייף ירדו כרוכים מן השמים אם שמרתם מה שכתוב ספר תנצלו מן הסייף ואם לאו הוא הורג אתכם:

עוד במדרש ועשיתם אותם אמר רבי חמא בר חנינא אם שמרתם מצותי מעלה אני עליכם כאילו עשיתם אותם, רבי חנינא בר פפא אמר כאילו אתם עושים עצמכם, ועשיתם אתם כתיב. דרשו ז"ל כן שלא אמר ותעשו, וכן בזוהר מאי ועשיתם אלא מאן דעביד פקודי

דאורייתא ואזיל באורחוי כביכול כאילו עביד ליה לעילא, אמר הקב"ה כאילו עשאני, ואוקמוה:

פסוק ד

ונתתי גשמיכם בעתם וגו', כנגד ג' דברים יתן ג' דברים, כנגד בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם, שחוק וזמן אני קבעתי להם, כי אם ירדו בזמן הקציר הם קללה לעולם, אם אתם תלכו בחקותי הם גם כן ילכו בחוקי שקבעתי להם, וכנגד את מצותי תשמרו ונתנה הארץ יבולה, מה שמוביל ושמור לה, תתן לכם, ולזה לא אמר פריה, וכנגד ועשיתם אותם ועץ השדה יתן פריו, פירש"י ז"ל הם אילני סרק, כמו שאתם עושים המצות כן אילנות שאינם עושים פירות יעשו, כי בעשייתכם המצות יגדלו הפירות שלהם, לזה אמר פריו ולא אמר פרי. כי ודאי אילן גדול בעובי ובקומה לא נברא לבטלה, וכל מה שברא הקב"ה הכל היה בשלימות בלי חסרון כלל, אלא ודאי שהיה להם לאילני סרק פרי חביב ונחמד ומתוק, ובחטא אדם נמנע ממנו שלא היה הגון וראוי לו מרוב עלויו, וכן ארז"ל אילן שאדם אכל ממנו חטה היה, והחטה עתה היא נזרעת בכל שנה ושנה ואינה אילן, אלא מחטאו של אדם אחר שהיתה אילן נעשית זרעים, וכן אמרו עתידה חטה שתתמר ועולה, וכן תמצא שהיא סדוקה כגרעין תמרה, כל זה להורות שהיתה כמו התמרה, א"כ לזה אמר ועץ השדה, לא כמו שאמר בקללה ועץ הארץ, אלא עץ השדה שיוצא מאליו ואין לו שמירה שהוא בשדה. יתן פריו, בגימ' הן אילני שרק, יתן פריו אם תהיו ראוים והגונים לאותו פרי:

ובמדרש ונתנה הארץ יבולה. לא כדרך שעושה עכשיו אלא כדרך שעשת בימי אדם הראשון, מנין אתה אומר שתהא השדה נזרעת ועושה פירות בת יומה, ת"ל זכר עשה לנפלאותיו, ואומר תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע, ביום שנזרעת בו ביום עושה פירות. ועץ השדה יתן פריו, לא כדרך שעושה עכשיו אלא כדרך שעשת בימי אדם, מנין אתה אומר שיהא אילן ניטע ועושה פירות בן יומו ת"ל זכר עשה לנפלאותיו, ואומר עץ פרי עושה פרי ביום שניטע בו ביום עושה פרי ע"כ יצא להם דרשה זו מאומרו מזריע בלשון הווה, כי הי"ל תדשא הארץ דשא ותזריע זרע, וכן בעץ הי"ל עץ פרי שיעשה פרי, ואמר עושה, שעושין פירות בכל יום. והשיג לכם דיש את בציר וגו', כמו שאתם תכופים בהליכה ובחקים ובשמירה במצות עשה ובמצות ל"ת, כן תהיה ברכתכם תכופה זו אחר זו בלא הפסק, וא"ת הואיל והם עסוקים ברבוי הטובה הדיש ישיג הבציר והבציר ישיג הזרע, א"כ כל השנה עוסקים בצרכי הגוף ואימתי יעשו המצות ויתעסקו בתורה, ת"ל ואכלתם לחמכם אין לחם אלא תורה שנאמר לכו לחמו בלחמי, ואמר לחמכם

שהיא ירושה לכם שנאמר תורה צוה לנו וגו', הא כיצד שיהיה להם עבדים שיעשו מלאכתם שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם, וכן ואכלתם לחמכם בגימ' היא התורה עם שתי המלוה"כ. לשובע במדרש אין צריך לומר שיהיה אדם אוכל הרבה ושבע אלא אוכל קמעא ומתברך במעיו, וכן פירש"י ז"ל. הוקשה להם אם יש רבוי ברכה ורבוי מאכל פשיטא שיאכל עד שישבע, לזה אמר אוכל קמעא ומתברך במעיו. ופירוש הענין הוא, כי רבוי החליים באים מרבוי האכילה וכשיראה רבוי מאכל יאכל ביותר ויבא לידי חולי, נמצא מהברכה בא לידי קללה, לזה אמר אוכל קמעא ומתברך, כאילו בטנו מלאה שאינו יכול לאכול, וזהו פירוש ובשבע כלכלתנו, כמו ויכלכל יוסף את אחיו לחם לפי הטף, כלומר בצמצום. לזה אמר לשובע, כל מה שיאכל יהיה לשובע, ולא אמר ושבעת. ואמר לחמכם ולא אמר לחם סתם, לומר שאפילו אינו אוכל לחם ממש אלא דבר אחר והוא מזונו מתברך במעיו, וכן לשבע, לעשב, כלומר אפילו אוכל עשב והוא מזונו, וכן לחמכם בגימ' קלח, ולזה רמז רבי עקיבא שאמר אפילו אכל קלח של כרוב והוא מזונו מברך שלש ברכות, וכן ואכלתם לחמכם לשבע בגימ' אפי' אכל קלח של כרוב והוא לו מזונו. עוד לחמכם ולא מן הגזל, לחמכם לחם מך, ר"ל לחם עוני ולא לחם פנק, ר"ל לחם תענוגים, כי טוב מעט בהיתר ויראת ה' וכו', עוד לחם מך שלא ישבע ויהיה מאותם שנאמר עליהם ואכל ושבע ופנה אל אלהים אחרים, וכן צוו חז"ל אם תערב לך אכילתך משוך ידך הימנה, כי כשיאכל וישבע יבא לידי גאוה. עוד לחמכם גימ' לקח, אם לקח בדמים או אם יש לו שדה תרגום שדה חקל, שאם יש לו שום שדה בשותפות שיקח מחלקו ולא מן הגזל, זהו לחמכם בגימ' חלק, ויש אם למקרא שאנו קורין לחמיכם ביו"ד בגימ' מקח, ואז יהיה לשובע שאוכל קמעא ומתברך במעיו, ואם הוא מן הגזל לא ישבע ועליו נאמר ובטן רשעים תחסר, עוד ואכלתם לחמכם לשובע רמז על הסעודה שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, וזהו לשובע שיהיו נהנין מזיו השכינה, וכן פירש במדרש הנעלם פרשת תולדות, עוד לשובע רמז על מה שאמר בזוהר על פסוק צדיק אוכל לשובע נפשו, שהצדיק קודם שאוכל משביע נפשו מד"ת ואח"כ מאכיל הגוף, זהו צדיק אוכל אחר שהשביע נפשו מדברי תורה שהוא מזון הנפש:

עוד נאמר ונתנה הארץ יבולה, שהם על היעודים שלעתיד לבא, יבולה מה שמובל לה, כלומר מה שנפקד לה לעשות, כמו שארז"ל במסכת שבת עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, ולזה תקנו ז"ל בברכת הלחם המוציא לחם מן הארץ, שאנו מאמינים שעתידה להוציא, ואפילו שרבי חנינא סבר המוציא דמפיק משמע, ורבנן סברי דאפיק

משמע, והלכה כחכמים, חכמים גלו טפח וכסו טפחיים מפני אפיקורסים שאינם מאמינים וסמכו על המבין. ועץ השדה יתן פריו, כמו שארז"ל בכתובות פרק שני דייני, ת"ר עתידה חטה שתתמר ועולה כדקל בראש ההרים, שמא תאמר יש צער לקצרה ת"ל ירעש כלבנון פריו הקב"ה מביא רוח מתוך גנזיו ומשרה את סולתה ואדם יוצא לשדה ומביא מלא פס ידו וממנו פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו:

פסוק ה

והשיג לכם דיש את בציר. כלומר כל מה שאתם טרחתם וזרעתם יהיו תכופים זה אחר זה, כדי שיתמרו במהרה ולא תצטרכו עוד למעשה ידיכם, זהו והשיג לכם מה שהוא שלכם, ואכלתם לחמכם לשבע, לחם כמלשבע, כלומר כמו שבעת ימי בראשית, ששם היה הכל בשלימות, וכל מה שעתיד להיות באותם הימים נברא שאין כל חדש תחת השמש, וישבתם לבטח, שלא יהיה כזמן הזה שאדם זורע התבואה ולבו חרד עליה שמא תלקה בברד או בשדפון, אלא יושבים לבטח בלא עמל ובלא יגיעה מלחרוש ומלזרוע, שמא תאמר יקנאו בכם שכניכם ויבאו לשכון בארצכם ת"ל ונתתי שלום בארץ, גם להם אתן מה שראוי להם כדי שיהיה השלום בארץ, וכן אמר דוד נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו אז בשלום יחדיו, זהו שאמר כאן והשבתי חיה רעה שהן הכשדים שהן משולים לחיות רעות, וחרב לא תעבור היא חרב של סמאל, ועליה אמר דוד הצילה מחרב נפשי כי לא יהיה רשות לעבור בארצכם כמו לוז שאין לו רשות ליכנס לתוכה, ולא יתבטל לגמרי שנאמר כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל:

פסוק ו

ורבינו סעדיה גאון ז"ל פירש והשבתי חיה רעה, אשביתם מטבעם שלא ירעו שנאמר וגר זאב עם כבש, ואומר זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן, לא ירעו ולא ישחיתו, ולזה לא אמר חיה רעה ארחיק מעליכם כמו שאמר בקללה והשלחתי בכם את חית השדה. וכן במדרש והשבתי חיה רעה רבי יהודה אמר מעבירה מן העולם, רבי שמעון אמר משביתה שלא תזיק, אמר רבי שמעון אימתי שבחו של הקב"ה כשאין מזיקין או כשיש מזיקין ואינן מזיקין, הוי אומר כשיש מזיקין ואינן מזיקין, וכן הוא אומר מזמור שיר ליום השבת למשבית מזיקין מן העולם, וכה"א וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדיו ונער קטן נוהג בם, ופרה ודוב תרעינה יחדיו ירבצו ילדיהן ואריה כבקר יאכל תבן, ושעשע יונק על חור פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה, שיהא התינוק מושיט אצבעו לתוך עיניו של צפעוני ומוציא מרה מפיו, ואומר גמול ידו הדה זו היא ההורגת את הבריות, ע"כ:

עוד ונתתי שלום בארץ, שיעביר המזיקים והשדים מן העולם, ושכבתם ואין מחריד שלא יבאו להחריד אתכם על מטותיכם ויבהילו אתכם בחלומות רעים והשבתי חיה רעה זו אגרת בת מחלת אמהון דשידי, וכן אמר בזוהר וחרב לא תעבור זו לילית שהיא מתחברת ומתערבת עם האנשים ומתחממת עמהם לטמאם ולהוליד מהם, לא תעבר בארצכם לפי שנתקדשה הארץ בקיומכם התורה והמצות, ואם ישארו מהם בקריאת שמע יפלו לפניכם, זהו ורדפתם את אויביכם ונפלו לפניכם לחרב, לא אמר בחרב אלא לחרב, לקריאת שמע שהיא חרב פיפיות, כלומר בפיהם, שנאמר רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם:

פסוק ז

ורדפתם את אויביכם שהוא זרעו של עמלק שהוא אויב לכם שעברתו שמרה נצח, שאויב הוא יותר משונא. ושלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתם לארץ, להכרית זרעו של עמלק, ולהעמיד להם מלך, ולבנות להם בית הבחירה, וכן לעתיד ורדפתם את אויביכם על זרעו של עמלק, ופניתי אליכם זהו להעמיד להם מלך, ושיהיה ה למלך, ונתתי משכני כנגד לבנות להם בית הבחירה, ואמר ורדפתם את אויביכם, כמו שארז"ל על פסוק מלחמה לה' בעמלק מדר דר, אמר מדר דר אנא בתריה לדרי דרין, מדורו של משה לדורו של שמואל מדורו של דוד לדורו של מרדכי ואסתר. רבי ברכיה בשם רבי אבא אמר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם כאילו כביכול כנף מכסה את הפנים, אבד זרעו של עמלק מן העולם נטלה הכנה, שנאמר ולא יכנף עוד מוריך, רבי לוי בשם רבי חמא אמר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם אין השם שלם ולא הכסא שלם, אבד זרעו של עמלק בעולם, השם שלם מה טעם האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, מה כתיב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, זהו ורדפתם את אויביכם, אתם לא תעשו אלא רדיפה לבד לא תלחמו עמו והוא יפול לפניכם לחרב, לא אמר בחרב אלא לחרב לחרבו של הקב"ה, שנאמר יפקוד ה' בחרבו הקשה על לויתן נחש בריח, שהוא מבריח מדורו של משה עד דורו של משיח:

פסוק ח

ורדפו מכם חמשה מאה, רמז על מלחמת גוג ומגוג בגימ' ע', שיתקבצו שבעים אומות ללחום עם מלך המשיח, ועליו אמר דוד למה רגשו גוים כמו שנאמר בפרשתו של גוג ביחזקאל (ל"ה) הנני אליך גוג נשיא ראש משך ותובל והוצאתי אותך ואת כל חילך כלם קהל רב וגו' פרס כוש וגו גומר וכל אגפיה בית תוגרמה וגו' תבא כענן לכסות הארץ תהיה אתה וכל אגפיך ועמים רבים אותך וגו שיתקבצו כל האומות יחד זו המלחמה האחרונה שתהיה בעולם שנאמר באחרית השנים תבא ואותה המלחמה האחרונה שתהיה בעולם

שנאמר תעלה חמתי באפי, ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד) לזה מכם חמשה, מן החלשים שאין בהם כי אם חמשה חומשי תורה ואין בהם לא משנה ולא תורה שבע"פ, לזה הם חלשים, ומאה מכם בזכות מאה ברכות, ואמר בהם מכם שאין בהם ג"כ מצות הרבה רבבה ירדופו לבד, לפי שהמלחמה היא לה', לזה ונפלו לפניכם לחרב, כי חרב איש באחיו תהיה, ונאמר והיה ה' למלך, ואז יתגדל שמו שנאמר והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים, ולפי שעל ידן יתקדש שמו זכו לקבורה, שנאמר ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר וגו', וכן מצרים לפי שנתקדש ש"ש על ידם ועל ידם נתקרבו ישראל לאביהם שבשמים שנאמר ופרעה הקריב, זכו לקבורה, שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ:

ונחזור לענייננו. כמו שבמלחמת עמלק יהיה השם שלם, כן במלחמת גוג נאמר והיה ה' למלך וגו' ביום ההוא יהיה ה' אחד וגו', לזה נרמזו כאן שתי המלחמות, אח"כ נאמר ופניתי אליכם, ארז"ל אפנה מכל עסקי לשלם שכרכם, משל לבעל הבית ששכר פועלים והיה שם פועל שעשה עמו ג' שנים וכשבאו הפועלים ליטול שכרן בא פועל ההוא עמהם, א"ל בעל הבית בני אפנה לך הללו עשו עמי מועט אתן להם שכר מועט אבל אתה חשבון הרבה יש לי לחשוב עמך, כך ישראל מבקשים שכרם בעוה"ז מלפני המקום ואחרים מבקשים שכרם אומר להם הקב"ה לישראל אפנה לכם, הללו עשו עמי מועט, אבל אתם חשבונות הרבה יש לכם עלי ע"כ. יש לדקדק למה אמר והיה שם פועל אחד שעשה עמו מלאכה שלש שנים, למה עשה במשל ג' שנים ולא יותר, ועוד אומר לישראל מבקשים שכרם בעוה"ז שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. אלא מה שאמר ג' שנים נגד ג' גליות שגלו ישראל, ד' הם, אבל גלות מצרים נטלו שכרם ביזת מצרים וביזת הים, אבל ג' גליות לא נטלו שכרן, גלות בבל יצאו כמי שבורח מבית הסוהר, שנאמר צאו מבבל ברחו מכשדים ויצאו בתכלית העוני עד שמרוב העוני עשו מנורה משאר מיני מתכות ולא עשאוה מזהב, ובגלות מדי נאמר ובבזה לא שלחו את ידם, וזה הגלות הארוך שחנו בו, לא ששואלין שכרן, אלא כמו שהגלות היה בשעבוד גוף ונפש, כן רוצין בגוף ונפש לראות שמחתן, שנאמר שמחנו כימות עניתנו, ולזה מראין לצדיקים קודם מיתתן שכרם בעוה"ז בעודם בגוף ונפש כדי לשמח הגוף, לא שזה הוא עיקר השכר, וחכמינו ז"ל דמו אותו לפירות שאמרו אוכל פירותיהם בעוה"ז, א"כ אין שואלים אלא שכר העניי של ג' שנים שהם ג' גליות, לא שכר התורה והמצות, ולזה תמצא ברכה זו משולשת, ונתתי גשמיכם בעתם, ונתנה הארץ יבולה, עץ השדה יתן פריו, הרי ג', וכן והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע, ואכלתם לחמכם לשובע, וישבתם לבטח, וכן

ונתתי שלום, ושכבתם ואין מחריד, והשבתי חיה רעה וחרב לא תעבור, וכן ורדפתם את אויביכם ורדפו מכם חמשה מאה ומאה רבבה, ונפלו וגו', הרי ג', וכן והפריתי והרביתי והקימותי, וכן ואכלתם ישן נושן וישן, וכן ונתתי משכני, ולא תגעל, והתהלכתי, ואין לי פנאי לכוון כל אחד כנגד גלותו והנחתי אותם למעיין. ופירוש אפנה מכל עסקי, איזה עסק יש לו להקב"ה, אלא הקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה וצריך לשלם להם לאוה"ע שכרן בעה"ז, א"כ עד שישולם שכרם אין להם לישראל שכר בזה העולם זהו וחסד לאומים חטאת לישראל שמאריכין הגלות עד שישלם להם הקב"ה שכר החסד שעשו, כמו שעשה הקב"ה עם כנענים שישבו על אדמתם מ"ז שנה לפי שכבדו את אברהם אבינו ואמרו נשיא אלהים אתה בתוכנו, שמענו אדוני, לא קפח הקב"ה שכרן וישבו על אדמתם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר וז' שנים שנבנית קודם מצרים שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה וכו':

פסוק ט

והפריתי אתכם והרביתי אתכם. שהארץ תהיה לכם לבדכם ואין זר אתכם, אם כן צריך שתפרו ותרבו כנגד כל שבע אומות שאתם נכנסים במקומם, כדי שישאר העולם בישובו כמו שהוא עתה בעודם עליו. והקימותי את בריתי, רז"ל אמרו ברית חדשה, ומהכתוב נראה ברית ישנה, שאמר את בריתי, שאם כדברי רז"ל היה לו לומר והקימותי להם ברית, אלא אמר בריתי הוא הברית שכרתי עם עולמי, כשבראתיו אמרתי לו בשביל ישראל אני בוראך שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, ועד עתה לא נתקיים זה הברית ולעתיד תתקיים הברית, כי אז יחזרו הצינורות למקומם ויהיה רבוי שפע, ובערך רבוי השפע על אותו ערך יהיה רבוי המקבלים, לזה והפריתי אתכם והרביתי אתכם לא אמר והפריתי והרביתי אתכם, שמשמע כדרך העולם, אלא כפל אתכם, לומר שהרבוי יהיה שלא כדרך פריה ורביה, לזה הפסיק בין פריה ורביה ואמר אתכם, וכן הוא אומר הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום וגו':

פסוק י

ואכלתם ישן נושן. אומר הקב"ה לישראל של אותו הדור שלעתיד, הרבה מאכל יש לכם, הרבה זכיות יש לכם, מצד המצות שעשיתם, ומצד כמה גליות שסבלתם, וכמה וכמה נהרגו מכם על קדה"ש ועל קיום מצותי, וכמה צדיקים יש בכל דור ודור שכדאי זכותם לאכול ולשבוע ולהותיר, אבל עתה לא תוציאו הוצאה, ומלת תוציאו מלשון הוצאה ופזור, לא תוציאו עתה מזכיותיכם שהם חדשים, יש לכם ממה להוציא, תוציאו עתה מהישן קודם החדש, יש לכם זכות ג' אבות, ולזה אמר ישן נושן וישן, שכולם לא רא ליהנות מזכיותיהם, אברהם כשרדף אחר ה' מלכים והשיגם א"ל הקב"ה אל תירא אברם,

פחד שלא ינכה לו הקב"ה מזכיותיו, זהו אחר הדברים האלה, אחר דבריו של אברהם, אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד, יש לך הרבה שכר רבוי עצום, זהו מאד, יש כדי לאכול ולהאכיל לכל הדורות, קדשת שמי ברבים כשהושלכת לאור כשדים והודעת אלהותי לכל העולם שנאמר ויקרא שם אברם בשם ה', ועל ידך נודעתי שאני אל עולם, א"כ זכיות הרבה יש לך, ועכ"ז אנכי מגן לך, תרגום חנם מגן, א"ל לא אנכה לך שום זכות ברדיפת הה' מלכים אלא בחנם עשיתי עמך. א"ל כן לפי שהיה קשה עליו ליהנות מזכיותיו אלא להניח לדורות, וכן כשירד למצרים אמר אמרי נא וגו' וחיתה נפשי בגללך, ולא אמר בזכותי, וכן כשמתה שרה קנה קבר בדמים יקרים ולא אמר להקב"ה שיזמין לו קבר. ולזה הזמין הקב"ה מיתתה תכף בביאתו מבאר שבע, אולי יאמר אני באתי עתה עיף ויגע היכן אלך לבקש עתה קבר וישאל מהקב"ה שיזמין לו קבר בזכותו או בזכותה, ועכ"ז טרח והלך לבני חת ומבני חת לעפרון ובכמה פיוסים ובכמה השתחויות עד שמצא קבר ובדמים מרובים, כל זה כדי להניח לבניו. וכן יצחק כשחפר הבארות וגרשוהו ואמרו לו לך מעמנו, והקב"ה א"ל אל תרד מצרימה, והיה הולך נע ונד ושאלו אנשי המקום ואמרו אחותי היא, ולא אמר אשתי ויסמוך על זכיותיו שפשט צוארו על גבי המזבח להזבח, והיה מגייר גרים ומכניסם תחת כנפי השכינה, כמו אברהם אבינו, כמו שארז"ל מגורי אביו מגיורי אביו, ולבסוף כהו עיניו והיה כלוא בבית יושב ובטל עד שנצטרך לעשו, ולא שאל מה' שיפתחו עיניו ויכניס ויבא ויעשה סחורה ויזרע וכמו שזרע בארץ ההיא ואל יצטרך לעשו, כל זה כדי שלא ליהנות מזכיותיו, וכן יעקב סבל כמה ייסורין מעשו ומלבן, ועכ"ז לא רצה ליהנות מזכיותיו ולא מזכיות אבותיו:

ובזהר פרשת תולדות יצחק (דף קמ"ו) וז"ל, ת"ח כמה ברכאן אתברך יעקב, חד דאבוי בההוא עקימו ורווח כל אינון ברכאן, וחד דשכינתא דבריך ליה קב"ה כד הוה אתי מלבן דכתי' ויברך אלהים את יעקב, וחד דברכיה ההוא מלאכא ממנא דעשו, וחד ברכה אחרא דברכיה אבוה כד הוה אזיל לפדן ארם דכתיב ואל שדי יברך אותך, בההוא זמנא דחמא יעקב גרמיה בכל הני ברכאן אמר במאן ברכתא מינייהו אשתמש השתא, אמר בחלשא מינייהו אשתמש השתא ומאן איהי דא בתרייתא דברכיה אבוי, ואע"ג דאיהי תקיפא אמר לאו איהי תקיפא בשולטנותא דהאי עלמא כקדמאה, אמר יעקב אטול השתא דא ואשתמש בה ואסלק כל אינון אחרנין לזמנא דאצטריך לי ולבני בתראי, אימתי בזמנא דיתכנשון משרייתא דגוג לאובדא בני עלמא, דכתיב כל גוים סבבוני בשם ה' כי אמילם סבוני גם סבבוני וגו' סבוני כדבורים וגו', הא הכא תלת לגבי תלתא דאשתארו, חד אינון ברכאן קדמאי דבאבוה תרין אינון ברכאן דברכיה קב"ה, תלת אינון ברכאן דברכיה ההוא

מלאכא, אמר יעקב להתם אצטריכו לגבי עמין דעלמא ואסלק לון להתם והשתא לגבי עשו די לי בהאי, למלכא כו' אף הכי לגבי עשו די לי השתא באלין ברכאן אבל להההוא זמנא דאצטריכו לבני לגבי עמין ושלטין דעלמא אסלק לון כד ימטי ההוא זמנא יתערון אינון ברכאן מכל סטרין ויתקיים עלמא על קיומיה כדקא יאות וגו' רבי חייא אמר מהכא שאר ישוב שאר יעקב אלין ברכאן אחרנין דאשתארו לגבי כל עמין ושליטין שנאמר והיה שארית יעקב בגוים אלין ברכאן אחרנין דכתיב והיה שארית יעקב בגוים וכו' ע"כ. הרי שיעקב לא רצה ליהנות מזכיותיו, ולזה רמז ישן נושן וישן, כנגד זכות שלשה אבות שהוא שמור וגנוז להם. עוד י"ל כנגד ג' ברכות שהניח יעקב לבניו, כמו שאמר בזוהר. א"כ אמר להם תוציאו קודם לזכות שהוא ישן, ואח"כ מזכותם שהוא חדש. עוד ואכלתם ישן נושן, ירמוז לסוד הגלגול כאז"ל, שנאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, שהם ישנים ונתישנו בארץ והם מיחלים מי יגאלם, עד שיבאו ויתחדשו ויוכללו כולם ויתחדשו בנתקן, ואמר מישני ולא אמר כל ישני, שהברור שבו יכלל בנתקן ולא כולו, כמו שמטפת הזרע מהברור שבה נוצר הולד, כן הגופים מהברור שהן אותם מצות שעושה לא יאבדו, ויהיו שמורים עד גוף הנתקן, ויוכללו כולם בו, המשל, עשה מצות בידיו שהיה מוהל, עשה ידים, אותם הידים של אותו הגוף לא יבלו, בא פעם אחרת ועשה כן ברגלים וכן בפה וכן בשאר איברים עד שנשלמים, והקב"ה מקבץ הנדחים והמפוזרים ומחזירן לבריה חדשה ובאים כולם בנתקן, פירוש זה שהשלים הרמז, ולפי שאותם איברים היה כל אחד בגוף שיש בו סיגים, הקב"ה צורפן ג"פ שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, כמו הכסף כסף צרוף בעליל לארץ, שעושין גומא בארץ ומזקקים אותו בעופרת אם נטהר מהסיגים, ואם לאו ח"ו חוזרים פעם אחרת, ובפעם השלישית חוזרין ומתיכין אותו בלא עופרת, שנאמר והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרוף את הכסף, אבל אם הכסף הוא כולו סיגים אמר הנביא ירמיה נחר מפוח מאש תם עופרת לשוא צרף צורף ורעים לא נתקו, כסף נמאס קראו להם כי מאס ה' בהם א"כ הגלגול של תקון הוא ג' פעמים, כדי לצרפן מהגשמות שקבלו בעודם בגוף, וזהו אין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף, פירוש שנשלם צרופם ממה שקבלו מהגוף, וזהו שרמז כאן ואכלתם ישן נושן וישן, ג' כנגד ג' גלגולים, ומי מוציאן ומצרפן החדש, אותו הגוף שנשלם בו התיקון ע"י נתחדשו, זהו מפני חדש תוציאו. ונתתי משכני בתוככם, מאחר שלא נשאר בכם שום גשמות אדור ביניכם, כי הנה הסתיו עבר המסית והניסת. עבר, הגשם חלף, ולזה ולא תגעל נפשי אתכם, הגיעול כבר נמלט הלך לו, והתהלכתי בתוככם ממש, כמו שאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, שיקדשו עצמן ושכנתי בתוכם ממש, זהו מה שארז"ל

אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם ולא תהיו מזדעזעים ממני, לפי שהגשמות חלף הלך לו, ואז והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם, כמו שהיתה כוונת הבריאה, בראשית ברא אלהים שיהיו כבני אלהים, ר"ל כמלאכים וכה"א אני אמרתי אלהים אתם:

פסוק יב

עוד והתהלכתי בתוככם. שתהיה הנהגתם על ידי ולא על ידי שרים, עוד והתהלכתי אין דומה מי שישב במדינת המלך ליושב חוץ, כי כשהוא קרוב למלך אין עושה עולה ואין פגע רע, אבל כשהם רחוקים ממנו אין כ"כ מורא מהמלך, לזה אמר והתהלכתי בתוככם אזי אין שטן ואין פגע רע:

פסוק יג

אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי וגו'. פירש"י ז"ל כדאי אנו שתאמינו בי שאני יכול לעשות כל אלה שהרי הוצאתי אתכם מארץ מצרים ועשיתי לכם נסים גדולים ע"כ. והנסים הגדולים הם כדמפרש ואמר מהיות להם עבדים, שעדיין לא נשלם קץ העבדות והיה שרו של מצרים מערער עליכם, וסמאל ושאר המקטרגים מקטרגים עליכם, ושברתי אותם, שנאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים. מוטות עולכם, מטת עלכם כתיב, המטים קטיגוריא עליכם, ואולך אתכם קוממיות, כתרגומו בחירות, שאין שטן ואין פגע רע ואין שום מערער על חרותכם, ומעתה תלכו בקומה זקופה לפני הכל ואין מערער עליכם. והתחיל בגשם, ונתתי גשמיכם בעתם וסיים בקוממיות לומר להם לבריות שאין להם קימה אלא על ידי הגשמים, וכשאין גשמים ח"ו קומתן נכפפת. והתחלת הברכות כולם הם ירידת הגשמים בעתם, וכן אז"ל גדול יום ירידת גשמים בתחיית המתים, ובקללות לא התחיל בעצירת מטר, ואע"פ שאמר, לא אמר בפירוש אלא ונתתי את שמיכם כברזל:

פסוק יד

ואם לא תשמעו לי וגו. התחיל בשמיעה, לפי שהיא עיקר הכל, שמן השמיעה יבא לידי קבלה ולידי עשייה, ומהעשייה יבא לידי חבוב המצוה, ומהחבוב יעשה אחרים ג"כ לעשות, מרוב החביבות והאהבה במצוה, וכמו שצוה בה, תחילת הכל היא השמיעה, וכה"א שמעו ותחי נפשכם. ורז"ל אמרו במדרש ואם לא תשמעו לי, להיות עמלים בתורה, לפי שהן אמרו נעשה ונשמע, הואיל ואמר השמיעה אחר העשייה ודאי פירוש נעשה הוא שיהיו עמלים בתורה. ואמר לי, רז"ל אמרו, לי שיודע רבונו ומכוון למרוד בו. ועוד אמר לי כמי שאומר לחבירו שמע ממני שאני גדול ממך או שאני בעל עצה, כן אמר הקב"ה לא רצית לשמוע היה לך להעריך מי הוא המצוה והאומר והמדבר:

פסוק טו

ואם בחקותי תמאסו. אמר אם, לומר אע"פ שהחוקים אין להם טעם עכ"ז הואיל וגזרת מלך הם מחוייבים לעשותם, אע"פ שלא יהיה מאהבה אלא בתורת חיוב, דינא דמלכותא דינא, אבל לא שימאס, לזה אמר אם, אי אפשר שיבא לכך, ואם בא לכך בסופו ג"כ שהמשפטים המושכלות שהשכל מחייבן, כמו מצות כבוד אב ואם וגזל וגנבה, הואיל והוא מאס בחוקי המלך אפילו אלו יגעל אותם, והגעילה היא יותר מהמאיסה, ויבא גם כן לעשות יותר מזה, שאפילו המצות שיש לו הנאה בהם, כגון אם הוא כהן שיטול תרומות, או אם הוא לוי שיטול מעשרות, או אם הוא עני ליטול לקט שכחה ופאה, אפילו אלו לא יטול, למה לפי שאני צויתי בהם יבא למאס בכל אלו, זהו את כל מצותי, לא אמר מצות אלא מצותי לפי שאני צויתי בהם. לבלתי עשות לא אמר ולא תעשו, וכבר אמר ואם לא תשמעו לי ולא תעשו מהו לבלתי עשות, ארז"ל שלא יניח אחרים לעשות. להפרכם את בריתי, ארז"ל כופר בעיקר, אמר כן לפי שאמר לבלתי עשות את כל מצותי, לפי שצוה בהם מאסו בם, יש לך הפרת ברית גדולה מזו, א"כ מהו להפרכם את בריתי, לזה ארז"ל כופר בעיקר, וכל זה תחילתו מהשמיעה שלא שמע:

פסוק טז

אף אני אעשה זאת לכם. תמצא בפרשה זו ט' פעמים אף, לומר שהט' מדות יעשו בהם דין, אבל העליונה אין בה דין, ולזה הט' הוא ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ובו דין ורובו רחמים, לפי שהיא קרובה לרחמים גמורים, והח' הוא ואף את בריתי אברהם, לפי שהוא חסד, והז' ואף את בריתי יצחק, שגם הוא נקרא אב הרחמן, שאף ע"פ שמדתו מדת הגבורה, הוא להתגבר נגד השר של עשו, אבל לגבי בניו הוא רחמים, והששי אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אותם וגו' אז יכנע לבבם וגו' זהו מלמעלה למטה, וההתחלה היא ממטה למעלה, וכל מה שעולה הדין הוא מתמתק, לזה אמרו תוכחה שבתורת כהנים אין מפסיקין בה, לפי שהיא ע"י הט' מדות, וכל מה שעולה הדין מתמעט, ומתחיל אף אני אעשה זאת וגו', שהיא נקראת זאת, בזאת יבא אהרן ובה העשייה, לזה אמר אעשה זאת וגו', והשני הוא ההוד נאמר בו והלכתי אף אני עמכם בקרי, והג' הוא מדת אלהים, והוא והלכתם עמכם בחמת קרי ויסרתי אתכם אף אני ע"י הרצועה שהיא אני. ובזוהר אמר ויסרתי אתכם אף אני, אף אני אכנס עמכם ביסורים, שבע שהיא נקראת בת שבע, על חטאתיכם שנאמר ובפשעיכם שלחה אמכם, וכאן נזכר ייסור והייסור הוא מאהבה, שנאמר ואוהבו שחרו מוסר, לפי שהוא אב רחמן, אבל מכאן ואילך לא נאמר אני אלא אף לבד, לפי שכשישראל אין עושים רצונו של מקום היא משתלחת עמהם שנאמר ובפשעיכם שולחה אמכם, ולזה הוא אומר והכיתי אתכם

אף אני, אף בגימ' אנכי, לומר שהייתי עולה עד לכ"ף שהוא הכתר, ועתה נחסר ממני הכ"ף מאנכי ונשאר אני, לזה והכיתי אתכם אף, שאנכי נעשה אף, בחסרון הכ"ף ונשאר אני, וכן בתורת כהנים אינו מדבר אלא באף וכו':

והפקדתי עליכם. אין צריך שאני אככם הרבה שלוחים יש לי, כמו שארז"ל על חליים רעים ונאמנים נאמנים לשולחיהם, זהו והפקדתי אפקיד להם למכות שהן יעשו שליחותי, וכל זה מאהבתו כדי שלא תחול עליהם מדת הדין בחזקה כשהיא מכה, לזה אמר והפקדתי, בהלה, נגד שלא שמעו ולא הבינו תבא עליהן הבהלה, שמי שהוא מבוהל אינו יכול לכוון ולא לשמוע, וגם התחיל בזו המכה לפי שהוא רחום בדין, שמבהילו תחלה כדי שלא ירגיש במכה, כמו שהיו עושין הסנהדרין כשהיו הורגין היו משקים אותו קורט של לבונה ודברים אחרים כדי שלא ירגיש, לזה הבהלה קודם. שחפת, היא יותר כבידה מבהלה שהיא חולי שמשחף את הבשר, שלעתים חלים ולעתים משחיף, אבל הקדחת היא קודחת תמיד כל היום, כל זה מרחמנותו יתברך שמכה הקל הקל תחילה. מכלות עינים, כדי שלא יראה חוליו ויטרד בחולי עיניו, ופירש"י ז"ל העינים צופות וכלות לראות שיקל ושיתרפא וסוף שלא יתרפא. ומדיבות נפש, פירש"י ז"ל שידאבו נפשות של משפחה במותו. וזרעתם לריק, הואיל והם בחליים והחולה כל אוכל תתעב נפשו, ואומר וזהמתו חיתו לחם, א"כ כל מה שזרעו הוא לריק, שרואה הזרעים טובים והוא אינו אוכל מהם, כמו שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו, ולא די אלא שהאויבים יאכלוהו, ונמצא שטרחתם לאויביכם, שיותר טוב שיאבד ולא יאכלוהו האויבים, שבאכילתו מתחזקים בו ונלחמים בכם וזו קשה מהמכות, כנגד והשיג לכם דיש את בציר שיהא מוטל בשדה עד זמן הבציר, וכן הבציר עד זמן הזרע ואין נוגע בו, ועתה ואכלוהו אויביכם, ואכלהו כתיב אחד שיבא ויאכלהו ואין לכם פה לומר שום דבר מרוב הפחד, ושניכם קהות, א"כ נגד והשיג לכם לא יהיה לכם, וכנגד ואכלתם לחמכם ואכלוהו אויביכם., וכנגד ופניתי אליכם ונתתי פני בכם, ואמר ונתתי פני בכם על דרך מה שאז"ל ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית שהחיה רעה אינה מזקת בני אדם אלא כשנדמה לה כבהמה, שמחמת העון צלם אלהים סר מעליו ומזיקתו, כן אמר כאן ונתתי פני, אתן על פניכם פנים של זעם, שנאמר פני ה' בעושי רע, ומיד כשיראו אתכם האויבים באותם פנים יתמלאו אכזריות עליכם, ולזה ורדו בכם, שאותה צורה אלהית סרה מעליכם, שאילו לא סרה נאמר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה', ואדרבא היו הם מברכים אתכם כי נראה להם פרצוף מלך, והיו מפחדים מכם, וכמו שאמר ורדפו מכם חמשה מאה וגו', ועתה ונסתם ואין רודף:

פסוק יז

ורדו בכם שונאיכם. קודם אמר ונגפתם לפני אויביכם ועתה אמר שונאיכם, פירש"י ז"ל שאינו מעמיד שונאים אלא מכם ובכם, שבשעה שאחרים עומדים על ישראל אינם מבקשים אלא מה שבגלוי שנאמר והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם ויחנו עליהם וישחיתו את יבול הארץ, אבל בשעה שמעמיד מכם ובכם הם מחפשים אחר מטמוניות שלכם, וכה"א ואשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו וגו' ע"כ. הוכרח לפרש כן לפי שהוקשה לו אחר שנגפו לפני אויב מה נשאר לשונא לרדות:

פסוק יח

ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה. כבר אמרנו על המכות שאמר בהלה שחפת וקדחת מכלות וגו', כולם ברחמים כמו שפירשתי, לבהלה כדי שלא ירגיש וגו' כדלעיל, ולזה לא נאמר בהם מכה כמו במשנה תורה שאמר יככה ה' בשחפת ובקדחת, אלא לאיים עליהם, ולזה אמר והפקדתי עליכם ולא אמר והכיתי אתכם בבהלה וגו', אמר עתה ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה, לא נזכרה מכה כי אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ואין בעל הרחמים נפרע מן הנפשות תחלה, ולזה כתיב ליסרה, כאב שמייסר את בנו, זהו ויספתי, אם אני מוסיף אינו אלא ליסרה:

ובזהר ויספתי מאי ויספתי, אתן למריהון דדינא תוספת על תוספת דילהון כד"א לא אוסיף עוד לקלל את האדמה מאי לא אוסיף לא אתן תוספת למריהון דדינא לשיצאה עלמא אלא תוספת בגוונא דיכיל עלמא למסבל. ועוד ויספתי אתן תוספת אמאי בגין ליסרה אתכם, שבע על חטאתיכם אי קב"ה גבי ההוא דיליה לא יכיל עלמא למסבל אפילו רגע חד הה"ד אם עונות תשמר יה ה' מי יעמוד ואת אמרת שבע על חטאתיכם, אלא מה ת"ל שבע אלא הא שבע לקבליהו ומאי איהי דא שמיטה דאיהי שבע ע"כ. זהו על חטאתיכם, בערך חטאתיכם לא בערך מי שחטאתם לו, זהו שאמר דוד ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו כערך מעשהו לא כערכך אלא כמעשהו, ולא מעשהו אלא כמעשהו, כערך ה עשה כערך השעה וכערך ההנאה שקבל, א"כ ולך ה' חסד, וחסד גדול עושה הקב"ה עם בריותיו, זהו שאמר כאן על חטאתיכם:

פסוק יט

ושברתי את גאון עוזכם. היא הגאוה שבכם שהיא גורמת לכם, או אולי יש ביניכם עשירים ואתם סומכים עליהם, וכן ארז"ל ושברתי את גאון עזכם אלו בולאות שביהודה (פירוש בולאות עשירים), וכן אמר אלו גבורים שהיו בישראל כגון יואב בן צרויה, ואחרים אומרים גאון עוזכם אלו שהן גאונם של ישראל, כגון פפוס בן יהודה ולולייניוס ואלכסנדרי וחביריו, ובגין הנהו תלתא עתירי דהוו בירושלים נקדימון בן גוריון ובן כלבא

שבוע ובן ציצית הכסת חד אמר אנא זיינא לאנשי ירושלים בחיטי ובשערי כ"ב שנה, וחד אמר אנא בחמרא ומשחא ומלחא, וחד אמר בציבי כו', וגרם העון ושרפו הפריצים האוצרות מיד. עוד ושברתי את גאון עוזכם. זה בית המקדש, כן אמרו במדרש, לפי שהיו מעיזים פניהם ואומרים נעשה כך וכך, כלומר נגנוב או ננאף ונביא קרבן ויתכפר לנו והיו מתגאים בזה לכך ושברתי:

ונתתי את שמיכם כברזל. לא אמר ועצר את השמים ולא יהיה מטר כמו שאמר במקום אחר, כי שם אמר וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים, אבל כאן אמר ויספתי ליסרה, לזה אמר ונתתי את שמיכם, לא שאמנע המטר מן העולם אלא שאעשה שמים אחרים על ארצכם, כדי למנוע המטר שלא ירד על ארצכם, כי המטר מארץ ישראל משתלח לכל העולם, שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, לזה צריך לעשות שמים אחרים, ולזה אמר שמיכם ולא אמר השמים, כפי הראוי לכם שמיכם ומים על גביהם יהיו נזחלים על פני חוצות, ולזה אמר את שמיכם את דייקא שמא תאמר אולי תתלחלח הארץ מחמת המטר היורד לחוץ, ת"ל ואת ארצכם כנחושה, שלא תקבל שום לחלוחית. ותם לריק כחכם, שתשיא בנותיך ותכניס עמהם נדוניא רבה ותמות הבת ויירש הכל הבעל, נמצא שכל מה שטרח היה לריק ולבהלה ויאכלו זרים יגיעו, כן אמר במדרש. ולא תתן ארצכם את יבולה, היא ג"כ מכלל ותם לריק, שתשכור שוורים לחרוש ופועלים לזרוע וחרש וזרע ולא הוציאה מה שהוביל לה, הלך כל מה שטרח בבהלה, וכן אמר עץ הארץ לא כמו שאמר בברכה ועץ השדה אלא עץ הארץ, עץ השדה הם אותם שגדלים בשדה ואין עליהם שומר כמו אילני סרק, אבל עץ הארץ הם אותם של גנות ופרדסים שחורשין אותם ועודרין וזומרין ושוכרין להם שומר לשמור פירותיהם, לא יתן לא ענף ולא פרי, שכן חשבום ז"ל לא יתן פריו בב' קללות, לא שייבש לגמרי, כי כבר אמרנו שאלו הז' הם ליסרה אותם לא לקללה:

פסוק כא

ואם תלכו עמי קרי. כל אלו הקללות שהזכיר אינם אלא ליסר אותם כמו שאמר ויספתי ליסרה, ממה שאמר ויספתי משמע שמה שאמר קודם שהם שחפת קדחת וגו' הם ג"כ ליסרה ואינם מכות, לפי שכל האמורים יש להם רפואה ושבר ותקוה אם ישובו, אבל אם תלכו עמי קרי, לומר שאלו המכות שבאו עליכם לא באו בשביל עון אלא באו על דרך מקרה ממערכת הכוכבים, ותאמרו שפעמים נמנע המטר, ופעמים מוציאה הארץ פירות ופעמים אינה מוציאה, וכן הוא מקרי הזמן, לפי שראיתם שלא נגעה המכה אל עצמכם ואל בשרכם, כי אפילו שחפת וקדחת הם בעור הבשר מבחוץ, ובפרט עם מה

שאמר בהלה להבהילו ולשעממו כדי שלא ירגיש במכה, אבל עתה ויספתי עליכם מכה, לא ליסרה, כי מי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה, לזה אמר מכה, שהיא נוגעת בכם שאין לה תרופה:

פסוק כב

והשלחתי בכם את חית השדה וגו', ואמר ואם תלכו עמי קרי, על מה שאמר ויספתי ליסרה ושברתי את גאון עוזכם וגו' ותם לריק וגו' ולא תאבו לשמוע לי, כנגד המכות הראשונות שהם שחפת קדחת וגו' שנאמר בהם ואם לא תשמעו לי, והשלחתי בכם, אמר ג' מכות כאן, גרוי חיות, גרוי שרצים, גרוי בהמות, נאמר כאן והשלחתי ונאמר להלן ושן בהמות אשלח בם והיה זה כדי שלא יאמרו מקרה הוא, כי גרוי חיות הוא דרכן לנשוך ולטרוף ולהמית, אבל לא הבהמות, ובזה ידעו שהיא מכה אלהית לא במקרה, ואמר והשלחתי ולא אמר ושלחתי כמו שאמר בדבר ושלחתי דבר, לומר שלא יהיו מושלחים לגמרי, שאם יהיו מושלחים לגמרי ממיתה את כולם ולא היה מקום למכות שאחריהם, שאמר אח"כ והלכתי אף אני עמכם בקרי, ואמר אח"כ והלכתי אף אני עמכם בחמת קרי, וכן במצרים במכת הערוב אמר הנני משליח ולא אמר משלח, לתת מקום למכה שאחריה. ונאמר לשון שלוח בחיות לפי שהקב"ה כרת ברית עמהם שלא יבאו לישוב, ונתן להם גבול במדברות שלא יעברו משם אלא ברשותו יתברך, ולזה מתענין עליהם, כדאיתא בגמרא שראו ב' דובים באשקלון והתענו עליהם, כמו שכרת ברית עם הים שנאמר אשר שמתי חול גבול לים חק עולם לא יעברנהו:

ושכלה אתכם. רב סעדיה גאון ז"ל פירש אתכם מכם. הוכרח לפרש כן, לפי שאם נאמר כפשוטו שתשכל כולם, מה מקום למכה שאחריה, שאמר ואכלתם בשר בניכם, כבר נשתכלו הבנים, וכן פירש והכריתה את בהמתכם, מן בהמתכם, לתת מקום למה שאמר אחר כך ואתכם אזרה בגוים, אם אין בהמות כיצד יזרו:

פסוק כג

ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי. לא אמר בקרי כמו שאומר אח"כ במכה שאחריה, אלא לפי שהמכה של אחר זו הוא והבאתי עליכם חרב ושלחתי דבר וגו', אלו המכות הם רגילין לבא מזמן לזמן נראים כאילו הם על דרך מקרה הזמן, אבל הבהמה שתהיה נושכת וממיתה זה לא אירע כי אם פעם אחת, כמו שאמרו ז"ל וכבר היו שנים בארץ ישראל שור נושך וממית חמור נושך וממית כו', לזה לא אמר בקרי אלא קרי, לומר שכבר אירע זה פעם במקרה ואם יארע פעם אחרת יהיה בטבע, לזה אמר והלכתי אף אני עמכם בקרי, לא קרי אלא בקרי, כמ"ש שאלו המכות שהם והבאתי עליכם חרב הם יותר רגילות מגרוי בהמות. והכיתי אתכם גם אני, לא אמר אף אני, כי הגזים ואמר והלכתי

אף אני, הזכיר אף, ובמכה אמר גם אני ולא אמר אף, שהוא רחום בדין, כלומר אע"פ שהוא מכה מכה ברחמים, וכן אמר במכה שאחר זו ויסרתי אתכם אף אני, כשאמר אף לא אמר בו מכה לומר והכיתי אלא ויסרתי:

פסוק כה

והבאתי עליכם. תרגום אונקלוס ואייתי עליכון דקטלין בחרבא, לא חרב ממש כדי לאיים, כמו שאמר פרשת האזינו אם שנותי ברק חרבי, שאשנן החרב כדי שיהיה לה ברק, להט כמו ברקים, כדי שיפחדו, ולא אביאנה עליכם, אלא אשיבנה לאחור, זהו ותאחז במשפט ידי, אוחז אותה שלא תבא עליכם, ואם גברה מדת הדין להשיבה לא אשיבנה עליכם, אלא אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם, כן אמר כאן והבאתי עליכם חרב דקטלין בחרבא, ואם תעשה נקמה תעשה למי שעברו ברית כדי שתראו ותקחו מוסר, ותשובו ותתקבצו לעשות תשובה, זהו ונאספתם אל עריכם, בדבור לבד לומר נתקבץ כולנו יחד לעשות, ולא עשו אלא כל אחד הלך וברח לעירו, זהו אמרו אל עריכם בלשון רבים ולא אמר אל עירכם:

ושלחתי דבר בתוככם. לא אמר בכם אלא בתוככם, בבהמות ועבדים שביניכם, ואתם מפחדים שמא ידבק בכם, כמ"ש במשנה תורה ידבק ה' בך את הדבר, לא אמר יתן את הדבר:

ונתתם ביד אויב. כתיב ונתתם וקרי וניתתם, שיצאו האויבים ויאמרו לכם תנו לנו מכם ונהרגם שכן הדין שאם אמרו אנסים תנו לנו אנשים מכם ונהרגם או תנו לנו נשים מכם ונטמא אותם, שיהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל, וכן יטמאו כולם, וכאן מרוב הפחד מסרתם להם מה שאמרו נחשב לכם כאילו מסרתם כולכם, וכל זה מרוב הפחד שנכנס בלבבם כמו שאמר ונתתי מורך בלבבם:

פסוק כו

בשברי לכם מטה לחם. מטה פירש"י ז"ל לשון משען כמו מטה עז, פירוש אשבור המשען של לחם שהוא טבעו של לחם להסעיד, שנאמר ולחם לבב אנוש יסעד, אשבור אותו הטבע שלא יסעד, ואפילו בראיה לא יראה לכם בו צורת לחם, כי בראיה נוח לו לאדם, כמו שנאמר טוב מראה עינים מהלך נפש, וכן ארז"ל בלתי אל המן עינינו, שלא היו רואים צורת לחם. ואפו עשר נשים. שיתקבצו כולם מרוב הפחד בתנור אחד, וכן העיסה לא תהיה נגבלת ויתקבצו כולם לגבלה על ידי טורח שיטרחו כולם בה, ועכ"ז לא תהיה נגבלת בידיהן, אלא תפול חתיכות חתיכות, ולא תכיר האשה הלחם שלה שיתערב עם של חברתה ויצטרכו לחלקו במשקל, לפי שנשבר ונפל חתיכות חתיכות. כמו שאמר בשברי לכם, ואכלתם ולא תשבעו, כמ"ש שנשבר טבעו שלא להסעיד:

פסוק כז

ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי. לומר מקרי הזמן הוא לבא שונאים ועושים מלחמות, ופעמים בא דבר, וכן פעמים בא רעב, לא נתחדש דבר זה עלינו לבד, כמה פעמים באו אלו הצרות אינו דבר מחודש, והלכתי עמכם בחמת קרי, אף ע"פ שאינו דבר מחודש היה לכם לראות החמה והפועל שבו, שאילו באה החרב עליכם היתה הורגת, וכן הדבר היה מכלה בהם, וכן האויבים, וכן הלחם אילו לא היה נמצא כלל הייתם מתים, ומרוב הרחמנות הראיתי לכם מכת הקרי כמ"ש, ולא הראיתי החמה שבה, אבל עתה אלך עמכם בחמת קרי, אראה לכם שבמכת הרעב של בשברי לכם מטה לחם הסרתי את טבעו מלהיותו לחם שנופל כולו חתיכות ואין בו תואר לחם ואינו משביע, כדי שידעו שהיא מכה אלהית, ועדיין אתם אומרים שהיא קרי, אני אראה לכם החמה שבא ע"י מכה זו שאמרתם שהיא קרי, כדי שתדעו שהיא מכה אלהית, שמרוב הרעבון שהוא רעב של מהומה לא כשאר רעבון, שהם סובלין רעבונם עד שמתים מחמתו, אבל זה יהיה רעבון גובר עליכם שלא תוכלו לסבלו, כמו שפירש"י ז"ל רעב של מארה במעיים עד שמחמתו תאכלו בשר בניכם ובנותיכם, זהו הארס והחמה שבו, לז"א ואכלתם בוא"ו שהוא חוזר על בשברי לכם וגו'. ואמר בשר בניכם ולא אמר ואכלתם בניכם ובנותיכם, לומר שמרוב הרעבון לא תחושו לראות אם בן או בת, לא תחושו אלא אם יש בו בשר, יהיה בן או בת, ולזה הקדים הבן לומר אע"פ שהוא חביב יותר מן הבת יאכלנו ומורי זלה"ה היה אומר למה הקדים האכילה בבן ואיחרה בבת, ולמה ב' אכילות, אמר עליו השלום, בבן מרוב הרעבון לא עלה בדעתו אם הוא בן עד אחר אכילתו, ולזה ואכלתם בשר ואח"כ בניכם, אבל בבת שאינה כ"כ חביבה אע"פ שקדמה מחשבתו שהיא בתו עכ"ז לא יחוס עליה. ובמדרש אין לי אלא אבות יאכלו בנים, בנים יאכלו אבות מנין ת"ל תאכלו. וכנגד ונאספתם אל עריכם שהייתם בוטחים בהם כמגדלים וביריות, אשמיד במותיכם שהם המגדלים והביריות, כפירש"י ז"ל:

פסוק ל

והכרתי את חמניכם. שהיו מעמידים ע"ז על גביהן, לפי שהם גבוהים נגד החומה כדי שתגן עליהם ותצילם, ויקשה עליהם בהכרתתם יותר מהשמדת הבמות, ויבאו לחבקם ולנשקם, כמ"ש במדרש כשהיה אליהו שוחה על תפוחי רעב, מצא אדם אחד תפוח ומוטל ברעב, אמר לו מאיזו משפחה אתה א"ל ממשפחה פלונית א"ל וכמה נשתיירו מהם א"ל אני לבד, א"ל אם אלמדך דבר אחד ותחיה א"ל הן, א"ל אמור שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אמור כן ותחיה, צווח עליו אמר לו הס כי לא להזכיר בשם ה', לא למדני אבי כן, מה עשה הוציא ע"ז מחיקו והיה מחבקה ומנשקה עד שנבקע ומת ונפל

הוא ויראתו לארץ, זהו שאמר ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם, הרי שהיתה חביבה עליו יראתו יותר מגופו, ולזה וגעלה נפשי אתכם. ואין די בחרבן המגדלים והבירניות אלא גם הערים שהיא ירושלים, היא העיר אשר בחרתי בה ונקראת על שמי שנאמר עיר ה' שמה, אל תקרא שמה אלא שמה, ואין אתם עושים ממנה חשבון אלא כאילו היא עירכם, לזה ונתתי את עריכם חרבה, זהו ערי קדשך היו חרבה מדבר שממה, כמו שאמר ה' שמה שהיתה מקודשת בשמו ולזה הרואה אותה קורע כמו שקורעין על ברכת ה':

פסוק לא

והשימותי את מקדשיכם. בית המקדש לשכני בתוכו, להשכין שכינתי בתחתונים, ששכינה בתחתונים היא צורך גבוה, ואין אתם עושים ממנו חשבון אלא כאילו הוא לכם, גם הקרבנות אינכם מקריבין אותם לשמי אלא לעשות חפציכם, לזה והשימותי את מקדשיכם, אינו נקרא על שמי, קדושתי פרחה ממנו, לזה נכנסו בו האויבים, שנתחלל על ידיכם, ועיקר הקרבן הוא ריח ניחוח, נחת רוח שנעשה רצוני, כי הקרבן הוא לאשים, ואין אתם מבקשים הנחת שלי אלא הנחת רוח שלכם, לזה ולא אריח בריח ניחוחכם, אין לי בו נחת רוח:

פסוק לב

והשימותי אני את הארץ. ארז"ל זו מדה טובה שלא ימצאו בה האויבים נחת רוח, וכדי להודיע שלא נתחללה לגמרי, שעדיין יש בה צד קדושה כדי להניח מקום לחזרתה ולבנינה במהרה בימינו, ולזה אמר והשימותי את מקדשיכם, ארז"ל אע"פ שהוא שמם בקדושתו הוא עומד, שלא אמר את מקדשיכם אשימם:

פסוק לג

ואתכם אזרה. פירש"י ז"ל זו מדה קשה שבשעה שבני מדינה גולים למקום אחד רואים זה את זה ומתנחמים וישראל נזרו במזרה כאדם שמזרה שעורים בנפה ואין אחת מהם דבוקה בחברתה ע"כ. ואם יעלה בדעתכם לומר נתקבץ כלנו לעלות ולהחזיק בארצנו, ת"ל והריקותי אחריכם חרב, לא שיבאו עליכם להריגה אלא להפחידכם בשליפת חרבותם כדי שלא תחזרו, וכדי שתתקיים גזירתי, זהו שחזר ואמר והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה, והכל ברחמנות. עוד חזר ואמר והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה, אחר שאמר ונתתי את עריכם חרבה ואמר והשימותי אני את הארץ, חזר כאן לומר שמלבד שעריכם יהיו חרבה על עונותיכם, גם ראוי שיהיו חרבה כדי שהארץ תפרע חוב שאתם חייבין לה, שהשבעים שנה של גלות בבל הם מנין השמיטות שבטלו ישראל, כמו שפירש"י ז"ל והביא המנין מכוון ע"ש. וחזר ואמר אז תשבת הארץ והרצת אחר שאמר אז תרצה הארץ, לומר שאע"פ ששבתה לא שבתה כסדרן, שאלו הם רצופות,

ואותם שמיטות שבטלו לא היו רצופות, עכ"ז היא תתרצה בהם, ויותר תתרצה באלו, ולזה חזר ואמר כל ימי השמה תשבת, ויותר שאין אתם עליה יש לה שבות שאין עובר ושב, מלבד שבות של החרישה והזריעה נתוסף שבות שהיא שממה מבלי עובר, זהו אשר לא שבתה בשבתותיכם כי בשבתותיכם לא היתה שובתת כי אם מחרישה וזריעה, אבל לא מבנין וסתירה וחפירת בורות שיחין ומערות ומלדוש עליה, אבל עתה שבתה מהכל, א"כ ודאי שתתרצה באלו אע"פ שהן רצופין יותר מהשמיטות של ישראל שאינן רצופין, וכל זה הוא לפי שברא הקב"ה את העולם נתן שבות לבעלי חיים יום השבת שנאמר למען ינוח שורך וחמורך ועבדך ואמתך כמוך, ונתן שבות לארץ אחר שש שנים שנאמר ושבתה הארץ שבת לה', ואמר שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך וגו' ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' וגו', והתנה הקב"ה עמה שש שנים תוציא פירותיה ובשנה השביעית תשבות, וצוה לישראל שישבתוה שנאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל הארץ ושבתה הארץ, והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, כלומר אם השבתם אותה תוציא לכם לאכלה, ואם לאו לא תתן את יבולה ועץ השדה לא יתן פריו, ותקיא ותגרש אתכם ממנה על שלא קיימתם תנאה, ואני אקיים התנאי, לז"א והשימותי אני, אמר אני כלומר עלי לעשות דבר זה, שעל ידי היה ועל תנאי זה בראתיה, ושממו עליה אויביכם ג"כ כדי שתנוח ותשבות, אז תרצה הארץ וגו', שכן דרכו של הקב"ה עושה כמה נסים או כמה דברים בדבר אחד, הם היו ראוים להתגרש ולהיותם מטולטלים לפי עונם, וגם כדי שתשבות הארץ:

והנשארים בכם. לפי שאמר ואתכם אזרה בגוים שמא תאמר ימצאו שם מנוח וישתקעו שם וישבו בשלום אתם ויבנו בתים, כמו שיש בזמן הזה שדרים ביניהם, ת"ל והבאתי מורך בלבבם, שלעולם הם בפחד ובדאגה ולא יהיה שלום ביניהם, אלא בארצות אויביהם לעולם הם אויבים. עוד אמר בארצות אויביהם, לומר שאפילו ירצו להמיר דתם לא ישלימו עמהם אלא אויביהם לעולם, כמו שהיו במצרים שהיו מתעבים אותם. ונסו, שלא יהיה להם שום ישוב ביניהם, ובאותה מנוסה שהם נסים יכשלו איש באחיו, ולא תהיה להם תקומה בשום ענין, ואבדתם בגוים, שלא ידעו בכם שאתם ישראל, ואכלה אתכם ארץ אויביכם, הארץ תהיה אוכלת יושביה, וכדי שלא ישמחו עליכם האויבים, לזה ואבדתם בגוים דין ברחמים, לא כמו שנאמר וישמח עליך אויב, והנשארים ימקו, מהם מה שתאכל הארץ, ומהם הם נמוקים מעט מעט, כדי שלא יכירו בהם האויבים וישמחו. ימקו בעונם, ומלבד זה הם ראוים להנמק, כפי ההולדה שהולידום אבותיהם, כפי המחשבה שחישב בשעת התשמיש והאב והאם גרמי ליה ועליהם נאמר זורו רשעים

מרחם, ואומר כי בנים זרים ילדו. וכן ארז"ל נשתמש עם הנדה יום ראשון יצטרע הבן בי' שנים, ואם ביום השני יצטרע בעשרים שנה, ואם ביום ג' בשלשים, לזה בעונות אבותם ימקו, ואם תאמר אין להם להענש כי שמטתו של יעקב היתה שלימה, אין לי אלא אבות אמהות מנין, ת"ל את את את, אתים אלו אמהות, שנאמר שמה קברו את אברהם ע"כ:

פסוק מב

והארץ אזכר. כלומר אע"פ שעלה לפני זכירת האבות, גם עלתה לפניו זכירת הארץ שהתניתי עמה להשביתה בז', לזה והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה והם ירצו את עונם וגו', אין זכירת הארץ כדאי להשביתם ממנה, אלא הא והא גרמה להו עונם וביטול השמיטות, לז"א יען וביען וגו'. ובתורת כהנים והארץ תעזב מהם, אמרתי להם לישראל שיהיו זורעין שש ומשמטין אחת בשביל שידעו שהארץ שלי היא והם לא עשו יעמדו ויגלו ממנה והיא תשמט מאליה עד שיתרצה לפני על השמיטין שהיא חייבת לי לכך נאמר והארץ תעזב מהם. מכאן קצת סיוע לדברינו:

פסוק מד

אף גם זאת. אע"פ שיש אף יש גם,, שהגמים רבוים וכל הרבוים הם בשכינה כן אמר ברעיא מהימנא, א"כ אע"פ שיש אף יש גם שהיא זאת, שהשכינה נקראת זאת בזאת יבא אהרן, וכן אמר דוד ע"ה בזאת אני בוטח, כמ"ש שיש ט"פ אף, שכל אחת ואחת תיסר אותם מהדין שבה, וכל אחת כלולה מדין ורחמים, לא מאסתים בעונם משאר עונות שעשו, ולא געלתים על ביטול שמיטין:

ובזהר ואף גם זאת בהיותם, ואף כד"א אף אני, גם לרבות כנסת ישראל דאקרי זאת דלא שביק לון לעלמין בהיותם בארץ אויביהם בהיותם כחדא לא מאסתים ולא געלתים בגין דלא אתחברו בהו להפר בריתי אתם, דהא בריתי הוא עמהון ואי לא תפרוק להו הא בריתי פליג, ובגין כך להפר בריתי אתם, א"ר חייא אנא שמענא מלא חדתא דאמר ר"א לא מאסתים ולא געלתים לכלותם לא הכיתים ולא הרגתים מבעי ליה, אלא לא מאסתים ולא געלתים מאן דסני לאחרא מאוס הוא לקבליה וגעיל הוא בגיעולא לקמיה אבל הכא לא מאסתים ולא געלתים מאי טעמא בגין דחביבותא דנפשאי בינייהו ובגינה כולהו חביבין קמאי, הה"ד לכלותם לכלתם כתיב חסר, בגינה לא מאסתים בגין דאיהו רחימא דנפשאי רחימותא דילי גבייהו, לבר נש דרחים אתתא והות דרא בשוקא דבורסקי אי לא הות תמן לא הוה עייל בההוא שוק לעלמין כיון דאיהי תמן דמי בעינוי כשוקא דרוכלי דכל ריחין טבין דעלמא אשתכחו תמן, אוף הכא אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם דאיהו שוקא דבורסקי לא מאסתים ולא געלתים אמאי לכלתם בגין האי כלה דבגוויהו, א"ר יוסי אילו לא אתינא הכא אלא למשמע דא דיי:

פסוק מה

וזכרתי להם ברית ראשונים. מאי ראשונים אם הם האבות כבר נאמר א"כ מאי ראשונים, ומאי אשר הוצאתי אותם, אלא זה הברית הוא מה שאמר הנביא זכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה, מיד כשנתן להם רשות לצאת מיד קבלו אלהותו וידעו שלמדבר הם הולכים הם ובניהם וקטן וגדול וגם צידה לא עשו להם ובטחו על אלהותו והם הולכים ע"י עמוד הענן מקום שחונה שם חונים, ובנסוע הענן הם נוסעים, ומגמת פניהם אליו ית', אחרי ה' ילכו, זהו לכתך אחרי במדבר לא מקום זרע ותאנה ורמון, והם היו מורגלים על גנות ופרדסים שנאמר כגן ה' וגו', והניחו הכל והלכו אחרי קודם שאוריד להם המן, זהו הברית הראשונה שיש להם עלי כשהוצאתי אותם מארץ מצרים שנסעו באהבה גדולה, ובראות הקב"ה אהבתם ארז"ל ויסע מרעמסס סכתה, מהלך ק"כ מיל הוא ובאו לפי שעה מרעמסס סכתה כשש ר"ת גי' ק"ך, והיו הולכים בחשק גדול לקבל התורה שנאמר וחמושים עלו ב"י מארץ מצרים, ארז"ל לקבל התורה שנתנה לחמשים יום, זהו ברית ראשונים לקבל ברית התורה, לזה ראשונים שהם ראשונים לקבל אלהותי, אני ה' נאמן ליפרע להם החסד שיש להם עלי, שהוא שהלכו אחרי במדבר, כל זה מרוב חבתו לישראל, לומר שאע"פ שאמר כל אלו הקללות שנאמר כאן, כולם הם לטובתם של ישראל, לזה התחיל בוא"ו שהוא"ו בכללה הוא שם הרחמים, וסיים בה', לומר שחוזרת לאחור ואינה חלה עליהם, וא"ו ה"א גימ' י"ט, ר"ת יסורי"ם טובי"ם הם לישראל, כמו שארז"ל נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין, כמו שהמלח ממתק את הבשר ומקיימו כן הייסורין מקיימין את האדם, והם מ"ט קללות, מ"ט במלואו מ"ם ט"ט גימ' צ"ח, דודי צח ואדום, אע"פ שנאמר אדום הוא צח:

והרמב"ן ז"ל כתב שכל אלו הקללות על חורבן בית ראשון ואע"פ שנחרב לא ישב חרב כי אם שבעים שנה ואח"כ נבנה:

פסוק מו

אלה החקים והתורות והמשפטים אשר נתן ה'. ולא אמר המקבל, ואמר החקים והמשפטים והתורות, אלא לפי שספר תורת כהנים כולו הם דברים שבינם למקום, שהוא ענין הקרבנות שהם חוקים שבינם למקום, והמשפטים שהם ענין הנגעים והעריות ג"כ הם דברים שבינם למקום, וג"כ פרשת קדושים תהיו היא התורות וענין המועדים והשמטה, כל אלו הם דברים שבינם למקום, זהו אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל, זהו הנתינה:

ובתורת כהנים אלה החוקים, אלו המדרשים, והמשפטים אלו הדינים, והתורות מלמד ששתי תורות נתנו להם ישראל, אחת בפה ואחת בכתב, אמר רבי עקיבא וכי ב' בלבד

נתן להם לישראל והלא תורות הרבה נתן להם, שנאמר זאת תורת העולה, זאת תורת המנחה, זאת תורת החטאת, זאת תורת האשם, זאת תורת זבח השלמים, זאת התורה אדם כי ימות באהל, מלמד שתורות הרבה נתנו להם לישראל. והענין הוא שתנא קמא דרש מאמרו תורות מיעוט רבים שנים, בא רבי עקיבא ואמר תורה שבכתב, ושבע"פ נאמר במקום אחר כתב לך את הדברים זו תורה שבכתב, כי ע"פ הדברים האלה זו תורה שבע"פ, ועוד למה אמר בספר ת"כ שהוא ספר ויקרא ולא אמר כן בשאר ספרים, סוף ספר במדבר שאמר אלה המצות והמשפטים ותורות לא אמר, לזה בא רבי עקיבא ואמר שמה שאמר כאן והתורות הכוונה על התורות שנאמרו בספר זה, שהיא תורת העולה החטאת והמנחה וגו':

פרק כז

פסוק ב

דבר אל בני ישראל איש כי יפליא. אמר איש ולא אמר אדם, לומר שמראה גבורות, לז"א יפליא שעושה דבר פלא שלא נדר מעות אלא נפשות, לזה בערכך נפשות, זהו איש לפי שהראה גבורה, ונאמר איש גבור חיל, ואמר בערכך לומר שהנפשות הם אצולות מתחת כסא הכבוד ואין להם ערך, אם יש להם ערך היא לפי דעתך שנדרת ואמרת ערך פלוני עלי, לז"א ואם מך הוא מערכך, מערכך הוא מך אבל מערך הקב"ה אינו מך, ולזה נסמכה פרשת ערכין לתוכחה, לומר שכל אחד ואחד מישראל הוא חביב על הקב"ה, כמ"ש ונפל ממנו רב, מי שיפול מהם אפי' הוא יחידי חשוב בעיני כרב, ואין התוכחות אלא ללבנן ולקיימן ולהיותם עומדים לפניו כל הימים, לזה אין שום ערך אפילו לבן חדש, לזה אמר ואם מבן חדש והיה ערכך, אם יש ערך הוא לפי ערכך, לפי דעתך שאמרת ערך פלוני עלי. ומה שהתחיל מבן עשרים ואח"כ מבן חמש ואח"כ מבן חודש, כי היה לו להתחיל כסדר ההולדה מבן חודש קודם ואח"כ בן חמש ואח"כ בן עשרים, אלא כמ"ש שזה הפליא לנדור, ומאחר שהפליא נדר, היותר גדול שבכולם שהוא בן עשרים, וגם התחיל מבן עשרים שמשם ואילך העילוי והגבורה, שהוא יוצא לצבא להלחם עם היצר, ולזה אין לו ערך, ואם יש לו ערך הוא כפי דעתך, כמו שארז"ל שהוא אחד מד' דברים שהקב"ה מכריז עליהם הוא בעצמו, על רווק הדר בכרך ואינו חוטא, זה אין לו ערך, ומכאן תדע הואיל והקב"ה מכריז עליו הוא בעצמו, לזה היה הערך חמשים, לומר שעולה מדרגה אחר מדרגה עד שעולה עד שער החמשים, כמו שארז"ל בן עשרים לרדוף בן שלשים לכח בן ארבעים לבינה בן חמשים לעצה, כשהגיע לבן ששים אמר בן ששים שכבר תשש כחו, ולזה נאמר ג"כ בו חמשים שקל מה שלא נאמר כן בשאר, שאמר ואם

מבן חמש שנים וגו' אמר עשרים שקלים, מבן חדש ה' שקלים, לומר שצריך לשקול בכל עת משנת עשרים ועד שנת ששים שנה וללכת במאזני הצדק, ולזה נאמר בו ג"כ כסף שצריך לכסוף עצמו ולהשתוקק ולעלות לעלוי, ולזה נאמר ג"כ בשקל הקדש מה שלא נאמר בשאר שלא הזכיר בהם קדש, כי אומרו כאן בשקל הקדש הוא מיותר לפי שאחר כל השקלים אמר וכל ערכך יהיה בשקל הקדש ולמה נאמר כאן בשקל הקודש לרמוז למ"ש שסוד החמשים הוא קודש, ושקל בא"ת ב"ש כ"ו וכסף בא"ת ב"ש ע"ה מ"ה, לז"א בשקל הקודש. ואם נקבה היא והיה ערכך וגו', מבן חמש ועד בן עשרים אמר ולזכר עשרים שקלים ולנקבה עשרה, וכן מבן חדש ועד בן חמש שנים אמר והיה ערכך הזכר ה' שקלים ולנקבה ג' שקלים, וכן מבן ששים שנה לזכר ס"ו ולנקבה עשרה שקלים, לא נאמר בכולן ואם נקבה, למה בבן עשרים אמר ואם נקבה היא, אלא כמו שאמרנו שזה בן עשרים הוא ששוקל עצמו וכובש יצרו והקב"ה מכריז עליו. בעצמו, אבל בנקבה כתיב ואשה בכל אלה (קהלת ז'):

פסוק ו

ואם מבן חודש ועד בן ה' שנים והיה ערכך הזכר ה' שקלים כסף, ולנקבה ערכך ג' שקלים כסף, למה חזר ואמר ולנקבה ערכך יאמר כמו שאמר בכולן ולנקבה ג' שקלים, ערכך למה. אלא בשלמא הזכר יש לו ערך עד בן י' שנים, לפי שתכלית האדם הוא כדי לעסוק בתורה ומיום שיצא מכלל נפל היה ממתין אימתי יהיה בן ה' שנים, כדי שיראה קריאתו, כמו שארז"ל בן חמש למקרא, ואומר ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו וגו', שמשם עולה למשנה ולגמרא, ולזה הערך הוא ה' שקלים כסף נגד חמשה חומשי תורה, ולזה אמר כסף מה שלא אמר כן בשאר שקלים, שהאב נכסף ומשתוקק לזה, אבל הנקבה מה ערך יש לה מבת חדש עד ה', לז"א ולנקבה ערכך יש לה ג"כ ערך, לפי שמבת חמש שנים מתחיל היופי וממתינין לה, וכל אחד נכסף לה ליקחנה לבנו, לזה אמר בה כסף, לפי שעל ידה הוא קיום המין יש לה ערך. ואם מבן ששים שנה ומעלה אם זכר, למה אמר בכולם והיה ערכך הזכר וכאן אמר אם זכר. לומר שמבן ששים שנה ומעלה כבר נתלבן ועלה במדרגת הנשמה, לזה נאמר בו ומעלה מה שלא אמר כן לא בבן עשרים ולא בבן שלשים ולא בבן חמש:

שהערך הוא לו, כבר הוא הולך ומתבטל ואין כאן ערך, לז"א אם, כלומר אם לו ערך, הוא דבר מועט שהן ט"ו שקל פחות מבן ה' שנים עד בן עשרים מערכך עשרים שקל וזה ט"ו שקל, ולנקבה עשרה שקלים קרוב לערך הזכר, ארז"ל כשמגיע לימי הזקנה

האשה קרובה ליחשב כאיש, דאמרי אינשי סבא בביתא פחא בביתא סבתא בביתא סימא טבא בביתא:

פסוק לד

אלה המצות. סיום ספר זה, לפי שפסוק זה שפסוק כשסיים התוכחה אמר אלה החקים והמשפטים והתורות, החוקים של קרבנות זה שחיטתן בצפון וזה שחיטתו בדרום, והמשפטים הם דיני העריות, והתורות הוא כמ"ש רבי עקיבא תורת העולה, תורת האשם, תורת החטאת, תורת זבח השלמים, אח"כ אמר ציווי של ערכין מבן עשרים ערך חמשים שקל, מבן חמש שנים ערכך הזכר כך וכך והנקבה כך וכך, מבן חודש ועד בן ה' שנים, וכן מבן ששים, כל זה הוא צווי שיהיה כן, לזה אמר אלה המצות:

ועל דרך הסוד חתם ספר זה במצות לפי שספר זה נקרא ספרא שיש בו ברייתות הרבה יותר משאר ספרים שנקראים ספרי, לפי שספר זה הוא גדול הערך וגדול ברבוי קראוהו ספרא, הספר הידוע. הרי בניהו בן יהוידע ששבחו הנביא שאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי מקבצאל הוא הכה את שני אריאל מואב והוא הכה את האריי בתוך הבור ביום השלג (במסכת ברכות) פירש"י ז"ל פסוק זה ופירש שם מ"ש והוא הכה את האריי בתוך הבור ביום השלג אמר דתני ספרא דבי רב ביומא דסתוא, הרי לעלוי גדול מה שא"א לשום אדם לעשות כן שבחו לבניהו בן יהוידע שהיה עושה, א"כ ספר זה הוא גדול הערך, לזה נחתם בשם הוי"ה, החקים הוא היו"ד שהיא עגולה וכמוסה ואין נראה מה שבתוכה כן החוקה אין לה טעם, והמשפטים היא ה' ראשונה דדינין מתערין מינה, והתורות הוא הוא"ו שהיא תורה שבכתב וכלול בה תורה שבע"פ, הרי שם יה"ו, ולפי שה' אחרונה היא עמם באחדות ולא באצילות, לזה הפסיק בפ' ערכין שהערך והמנין הוא בשכינה, לזה חתם בה שהיא נקראת מצוה. והבן:

גימטריאות

אם בחקותי תלכו, לומר שילכו בחקותיו של הקב"ה, מה הקב"ה מקשט כלות כו':

אם בחקותי תלכו ואת, ר"ת אבות, שילכו בחוקי האבות:

תשמרו. קרי ביה תישמרו, גם אתם תהיו נשמרים:

ונתנה הארץ יבולה. שהארץ תצמיח מתיה. יבולה, יבלה כתיב, אף ע"פ שבלו יחיו. ועץ השדה. אפי' עמי הארץ שהם כעץ יתן פריו, שנאמר ושפכתי רוחי עליכם ונבאו בניכם ובנותיכם:

והשיג לכם דיש את בציר, כמו שנעשה לאיוב שנאמר הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם וארז"ל הטעימו הקב"ה לאיוב מעין עוה"ב. בציר ובציר ישיג את, ר"ת למפרע איוב:

ואכלתם לחמכם. זו לחמה של תורה שתהיה ההלכה פשוטה ומבוארת, ואכלתם לחמכם בגימ' זו היא תורה:

לשובע וישבתם. ר"ת וס"ת עולם, שישבו בטוחים לעוה"ב:

ונתתי שלום בארץ. השלום שבשמים שנאמר עושה שלום במרומיו יהיה בארץ, שיהיו בני אדם כמלאכים שאין ביניהם לא שנאה ולא קנאה ולא תחרות, ושכבתם ואין מחריד, שישכבו בקבר ואין מחריד, שלא ישכבו חרדים וחררים:

והשבתי חיה רעה. אלו הרשעים שיחרים אותן מן העולם, חיה רעה מן ר"ת חרם, ויעביר חרפתן וגדופן, שישעשע יונק על חר פתן, חר כתיב חרפתן:

וחרב לא תעבור בארצכם, ארז"ל אפילו חרב של שלום, וכן וחרב לא תעבור בגימ' בחרב של שלום עם ג' מלות:

וישן מפני חדש תוציאו, בזמן מלך המשיח יהיו בריה חדשה, מפני חדש, ר"ת וס"ת משיח:

ואם עד אלה. ס"ת מדה, מדה במדה:

ושברתי את גאון עוזכם, אלו הגאונים ותלמידיהם שהן מחזיקים בעוזה של תורה:

והלכתי אף אני בגימ' בתורה, ר"ל בשביל שלא שמרו התורה ודיניה:

נוקמת בגימ' ירושלים, להחריבה:

מטה לחם ואפו עשר, ר"ת למפרע עולם, לומר כל מי שהוא נותן לחם לדל הוא בן עוה"ב:

ולא אריח בריח ניחוחכם, בגימ' תלמידי חכמים אזרה בגוים, בגימ' מרדכי:

אזרה בגוים והריקותי אחריכם, ס"ת בגי' המן:

והרצת. הצרות. שימצאו לאותו הדור צרות רבות ורעות:

והבאתי מורך. מרך כתיב, מכר, שנמכרו לו, ורדף אותם קול עלה נדף, שכתב כתבים שהם כמו עלה נדף שנאמר הרצים יצאו דחופים, נדף דף נ', שנתלה על דף גבוה נ' אמה:

ורודף אין ורדף כתיב בגי' צ"ר, איש צר ואויב המן הרע:

בעון אבותם ימקו. בגימ' יוסף, בעון מכירת יוסף עשרה הרוגי מלכות נהרגו. ימקו, י' מקו:

אז יכנע לבבם הערל, ערל בגימ' יצר ברית ראשונים בגימ' משה ואהרן:

ואם גאול יגאל. זה הקב"ה שגאלם ממצרים ויגאלם לעתיד:

ואם לא יגאל את השדה, שאין ישראל וירושלים נגאלים במהרה, ואם מכר את השדה לאיש אחר, זה נ"נ, לא יגאל עוד ע"י ב"ו אלא ע"י הקב"ה, שנאמר וירא כי אין איש ותושע לי זרועי:

השדה בצאתו ביובל קודש, ס"ת למפרע שלוה, שיהיו ישראל שלוים ושקטים, לאשר קנהו זה אברהם, שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ, וכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, באברהם:

אך בכור. ר"ת אב זה אברהם שהוא אב ראשון, שנאמר אב המון גוים:

אך בכור בגימ' זה אברהם. אשר יבכר לה' ר"ת איל, זה יצחק שנפדה באיל:

ד"א אשר יבכר זה יעקב שנטל הבכורה מעשו:

וכל מעשר הארץ. זו א"י שהיא מעשר כל האומות, שהאומות הם ע', וא"י היא ארץ ז' עממין. העשירי, זה אברהם שהוא עשירי לנח:

לא יגאל ולא ימיר, זרעו באומה אחרת לעולם:

אלה המצות אשר צוה, בגימ' אין נביא רשאי לחדש דבר עה"מ:

נשלם ספר ויקרא

במדבר

פרק א

פסוק א

וידבר ה' אל משה במדבר סיני. למה במדבר ולא בסיני כי הכל נתן בסיני, אלא מה כתיב לעיל אלה המצות אשר צוה ה' אל בני ישראל בהר סיני, אמר הקב"ה אע"פ שקבלו ישראל התורה והמצות מלבד זה אני חייב להם לישראל על שהיו בגן ה' בארץ מצרים והלכו אחרי במדבר בארץ לא זרועה, אלמלא לא קבלו התורה על הליכתם במדבר לבד אני חייב להם כ"ש שקבלו התורה והמצות, זהו סמיכת הפרשה. זהו וידבר ה' אל משה במדבר., על ענין המדבר:

או אמר במדבר מלשון דבור, אמר למשה משה אע"פ שקבלו ישראל התורה והמצות, על הדבור שאמרו נעשה ונשמע והקדימו העשיה לשמיעה מרוב החשק ועדיין לא שמעוה ולא ידעוה, כי אולי היא כתובה שיזבחו בניהם או ישחטו עצמן או ילכו יחפים או שאר סגופים, עכ"ז אמרו נעשה ונשמע הקדימו העשייה ונדמו להיות כמלאכים, אותו הדבור ערב עלי, כי קולך ערב ומראך נאוה, אם כן הראיני את מראיך בדגלים במדבר כמו דגלי המרכבה:

עוד במדבר כאילו אמר במדבר. (פי' מנהיג) שנאמר המדבר הייתי ישראל, דבר הייתי לישראל להנהיגם ולתור להם מקום ולנחותם הדרך שתהא הדרך נוחה להם, שהארון הולך לפניהם להשפיל ההרים ולהרים הגאיות כדי שתהא הדרך נוחה, ועמוד הענן יומם לראותם הדרך, ועמוד האש להאיר להם, ונתתי להם די ספוקם ממאכלים טובים וממתקים ערבים ממאכל המלאכים לא חסרו דבר, וכן הוא אומר ה' אלהיך. עמך לא חסרת דבר, כלו' הואיל ומנהיג שלך הוא אלהיך לא חסרת דבר, וכן אמר דוד המע"ה ה' רועי לא אחסר, הואיל וה' הוא הרועה, בנאות דשא במקום דשן ושמן ורענן ירביצני, על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, על מי מנוחות, היא בארה של מרים כמו שמרים במצרים היתה משפרת ומתקנת אותו כן מי בחרה היה לכל בשרם מרפא. ובמדרש על מי מנוחות יש מים שהם נאים לשתות ואינם נאים לרחוץ ויש נאים לרחוץ ואינם נאים לשתות ומי הבאר היו נאים לזה ולזה. ד"א מי מנוחות שהיה הבאר מתגלגל והיה הולך מאהל לאהל ולא היה שום אחד מצטער לילך למלאות ממקום אחר, נפשי ישובב בתורה שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש, עכ"א נפשי ישובב מלשון בשובה ונחת, שהיתה נפשם נוחה במאכלם ולא היו קצים בהם, אם כן דבר הייתי לישראל. זהו אומרו במדבר סיני על דבור סיני אני רוצה להיות להם דבר ומנהיג. ד"א במדבר כל המעלה והדבור שקנו ישראל הוא מן המדבר, וכה"א מי זאת עולה מן המדבר, עלויין של ישראל הוא מן המדבר, תורה מן המדבר, מן מן המדבר, שלו מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, הלבישם רקמה והעדם עדי והנעילם תחש ונשא את ראשם ונתיחסו למשפחותם ונתחבבו לפני המקום, הכל מן המדבר, שנאמר ימצאהו בארץ מדבר, ואמר ימצאהו כלומר מרוב חבתו בהם כאילו מצא אותם מציאה גדולה, וכה"א כענבים במדבר מצאתי ישראל, וכה"א מצא חן במדבר:

באחד לחדש השני. שבא להם חדוש שני מלבד החדוש שנתחדשו במעמד הר סיני נתחדשו במדבר חדוש שני, המן היה רוחצם מבפנים וענני כבוד מבחוץ, שכן אמז"ל על פסוק שמלתך לא בלתה מעליך, אמרו ולא היו מתלכלכים, ענני כבוד היו מגהצים אותם צא ולמד מסלמנדרא כו', והיו נקיים וטהורים מבית ומחוץ. בשנה השנית, שנשתנו ונתחדשו ב"פ, לצאתם מארץ מצרים, שמיום שיצאו מארץ מצרים כל יום ויום היה להם יותר עלוי ומעלה יותר מחבירו, זהו לאמר מלשון את ה' האמרת, זהו שאו את ראש מכאן ולהלאה יש להם נשיאות ראש לפי ששרתה שכינה ביניהם, לזה היה בחודש השני, שבחודש הראשון הוקם המשכן ושרתה בו שכינה שנאמר וכבוד ה' מלא את המשכן,

אחר ששרתה שלשים יום נעשית שרייתה קבע, שכן הדין כדאיתא פרקא קמא דבתרא (ח') שלשים יום לתמחוי ג' חדשים לקופה וכו':

ועל דרך הזוהר לאמר ואח"כ אמר שאו, אמר שם בשעה שהיו מונין את ישראל קודם שימנו השקלים היו מברכין את ישראל ואחר שמנו השקלים חוזרים ומברכין אותם, אם כן זהו לאמר שאו, אמירה שיש בה נשיאות ראש, או קודם שאו יש אמירה שהיא הברכה:

פסוק ב

שאו את ראש כל עדת בני ישראל, מאחר שהדבור היה למשה לבד שכן אמר וידבר ה' אל משה א"כ היה לו לומר שא את ראש כל עדת, ואם הכונה היא גם על אהרן א"כ יאמר אתה ואהרן שאו את ראש וגו', ולא אמר כן אלא אח"כ אמר תפקדו אותם אתה ואהרן. נוכל לומר שאמר שאו על משה ועל המדבר ועל אוהל מועד, שישאו ראשם של ישראל וישאו לפניהם רינה, כמו שאמר בספרי על פסוק ישאו מדבר ועריו, מנין שעתיד מדבר לקלס את ישראל, שנאמר ישאו מדבר ועריו וכה"א יששום מדבר ועריו, ומנין שעתידין שמים וארץ לומר שירה ולקלס את ישראל שנאמר רנו שמים כי עשה ה', פירוש למי שעשה וברא כל העולם בשבילם שהן ישראל, ומנין שאף העכו"ם עתידין לקלס לפני ישראל שנאמר הרנינו גוים עמו, פירוש לפי שאין להם קיום והעמדה בעולם אלא בשביל ישראל, ומנין שאף הרים וגבעות שנאמר ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה, ומנין שאף האילנות שנאמר וכל עצי השדה וימחאו כף ומנין שאף אבות ואמהות שנאמר ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו, ואין הרים אלא אבות שנאמר שמעו הרים את ריב ה', א"כ זהו שרמז כאן שאו על המדבר ועל אוהל מועד:

כל עדת בני ישראל. לא האנשים לבד תשאו ראשם אלא אף הנשים שאע"פ שהיו תחת יד מצרים והיו שולטים עליהם לא נשמעו להם, ובודאי שהמצריות הם שחורות כעורות מזרעו של חם שלקה בעורו ובנות ישראל יפיפיות שהם נולדו בקדושה ובטהרה וגדרו עצמן שנאמר גן נעול אחותי כלה. וכן אמר במדרש רב הונא בשם רבי חייא באתה שרה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה ונגדרו כל הנשים בזכותה, אברהם ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה ונגדרו כל האנשים בזכותו והב"ה סייעם ונעלמו מעיניהם של מצרים ולא שלטו עליהם יאנסון, בא ליטהר מסייעין אותו, אם כן ראויים הם גם כן לנשיאות ראש, כי אף אותה שפרסמה הכתוב לא עשתה אלא בחשבה שהוא בעלה והב"ה היה מעלימה והיא גלתה עצמה מרוב דבריה, כמו שאז"ל שלומית בת דברי דהוה מפטפטת שלם עלך שלם עליכון מפטפטת בדברים וכו', ועכ"ז לא עשתה אלא באונס:

למשפחותם א"ל למשה לא תתן להם נשיאות ראש לכולם דרך כלל, אלא לכל משפחה בפני עצמה כפי מעלתה, כי כלל כל המשפחות מנויות בפרשת פנחס הם ששים וחמש משפחות כמו שכתב רש"י ז"ל פרשת פנחס על שם ר' משה הדרשן ז"ל, ואמר כי ה' משפחות חסרים להיותם ע' כנגד ע' אומות שנאמר כי אתם המעט ה' מעט מכל העמים, א"כ חשבונם ה"ס כמנין אדני, שהיא המלכות, לזה ישראל נקראו בני מלכים, א"כ עשה חשבון מהמשפחות:

לבית אבותם וגו', אע"פ שאמרתי שאו את ראש כל עדת בני ישראל לכלול נשים עכ"ז החשבון הוא באנשים כי הנשים הם צנועות ואין לפרסמם, או אמר לבית אבותם כמו שאמר במדרש שהיו אומות העולם מונין את ישראל ואומר שכולם הם בני המצריים אם בגופן שלטו כ"ש בנשותיהם, א"ר הושעיא באותה שעה קרא הב"ה למלאך שהוא ממונה על ההריון ואמר לו צייר הילדים בדמות אביהם, א"כ יש להם נשיאות ראש מצד אבותיהם שהן דומים להם והכל מעידים ואומרים שהם בני אבותיהם. גם לבית אבותם ר"ל בשביל אבותם שהם בני אברהם יצחק ויעקב שנאמר רק באבותיך חשק ה' ויבחר בזרעם אחריהם, א"כ ראוים הם לנשיאות ראש בשבילם:

במספר שמות. כשתמנה אותם לא תמנם אבג"ד אלא תזכיר שמותם ראובן שמעון לוי, כי שמותם ערבים וחביבים עלי כמו ויקרא אל משה לפי שהיה חביב לפני המקום אפי' שהיה לפניו היה קוראהו בשמו ואומר לו משה, לזה במספר שמות מלא. וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל במספר שמות ולא אמר במספר שמותם כמו שאמר ושא את מספר שמותם, ויתכן לפרש כי פקודי ישראל בקבלת התורה היו כנגד פקודי מחנות המלאכים שנגלו שם במעמד הקדוש שהיה המספר במחנות ישראל בד' דגלים כמספר המלאכים שבד' מחנות שכינה, ועל כן אמר במספר שמות המלאכים, כי היו ישראל באותו מעמד הקדוש מלאכים גופניים כמספר המלאכים המשרתים במרום, וזהו שאמר תפקדו אותם לצבאותם כלו' נגד צבאות השמות שהזכיר, כי ישראל צבאות מטה נגד צבאות מעלה, ואמר חבתן והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל. ויש להתבונן שאמר יצאו כל צבאות ה' והיה ראוי לומר יצאו צבאות ישראל אבל אמר כל צבאות ה' לכלול עליונים ותחתונים, ויותר מזה אמרו גלו למצרים שכינה עמהם וכו' ואין ספק כי מאחר ששכינה עמהם בגלות הלא צבאות ד' מחנות שכינה עמהם, ולזה אמר שיצאו עמהם. ומה שיחזק לך פירוש זה לפי דעתי מה שאמר ויהיו כל פקודי בני ישראל לבית אבותם וגו', הכונה על צבאות מטה, וחזר פעם אחרת ואמר ויהיו כל הפקודים הכונה על צבאות מעלה כי היו שוים במספר, וזהו שלא הזכיר כאן ישראל. והסתכל עוד את סדור המסעות ותמצא

הלשון הזה בעצמו כפול, הוא שאמר אלה פקודי בני ישראל לבית אבותם, הם צבאות מטה, כל פקודי המחנות לצבאותם, הם צבאות שבד' מחנות שכינה, ע"כ:

פסוק ג

מבן עשרים שנה ומעלה, לא אמר מבן עשרים שנה לחוד, אלא ומעלה שהוא הרווק שהוא בתוקפו ובגבורתו והוא בעלוי להלחם עם היצר, זהו כל יוצא צבא, לא אמר לצבא, לומר שאין צריך לצאת כי הוא עמו, ולזה אמר בישראל, לומר שהולך ביושר ובכושר והוא ישר עם אל, כי אין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, וזה אמור בישראל כלו' שעומד ביושרו ובאמונתו:

תפקדו אותם. תשגיחו עליהם, כשתמנו אותם תשגיחו עליהם שהם שלשה צבאות, שכל אחד מישראל מוכתר בב' כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע ויש לכל אחד ואחד ב' מלאכים, זהו לצבאתם לצבא שאתם, וכנגד הב' מלאכים הרוחניים ג"כ יהיו עמהם ב' מלאכים חומריים שהם אתה ואהרן, שמשה נקרא מלאך שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, ואהרן נקרא מלאך שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ס' וגו', ולזה אמר אתה ואהרן ואתכם יהיו איש איש למטה איש וגו', אמר ג"כ איש נגד הב' מלאכים והאדם, ולזה אמר איש למטה כי הי"ל איש איש ממטה. ואמר ראש לבית אבותיו הוא, לומר שאלו הב' מלאכים אינם שוים שאחד גדול מחבירו, של ימין הוא גדול משל שמאל, ואם הוא חכם יפנה לימין שנאמר לב חכם לימינו, ופירושו לב שכל ודעת כמו ושומע תוכחת קונה לב, גם חכם לב יקח מצות, ופירוש לבב חכם השכל והדעת הוא למי שהוא לימינו ולב כסיל לשמאלו, ולזה אמר ראש בית אבותיו הוא:

פסוק ה

ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם וגו', לעיל אמר ואתכם יהיו וכאן אמר יעמדו אתכם, אלא לעיל שהוא כנגד המלאכים ואתכם יהיו שיש להם הויה ואין להם עמידה, כאן שהוא, מדבר נגד האנשים הזכיר בהם עמידה. ואלה שמות וגו', הזכיר שמותם לומר שהם חשובים לפני הב"ה כמלאכים, כמו שהמלאכים משותף אל בשמותם, מיכאל גבריאל גבריאל אוריאל כן שמותם אליצור שלומיאל נתנאל וכו' יהודה אין בשמו אל לפי שבו שם הוי"ה, ושל בנימין רמוז בשמו שם אדני, אבידן כשתסיר הב' ישאר אדני, יהב' כאלו אמר באדני, לדן עמישדי, נפתלי אחירע בן עינן ס"ת ענן, לפי שהוא מדגל בני דן שהוא מאסף לכל המחנות והענן היה אוספן שנאמר כי ענן ה' עליהם וגו':

פסוק טז

אלה קרואי העדה. כתיב קריאי וקרי קרואי לומר שהכל תלוי במנהיגיהם שאם הם הולכים על קו היושר ועל האמת ועל הצדק ועל המשפט, כמו שהם צדיקים כן כולם הם

ג"כ צדיקים, ואם אינם על קו היושר כולם מקולקלים, לז"א אלה קרואי העדה מזמנים לעדה, או ליושר או להפכו, אם ליושר הם קרואים כמו ישראל מקוראי, ואם לאו הם קריאי תרגם מערעי, ותרגם אשר קרך בדרך דערעך, שהגוף הולך אחר הראש, וכן הוא אומר מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים, ואם הוא על דבר צדק כל משרתיו צדיקים, וכן אמר בזוהר פ' נשא דף קל"ה ז"ל מכאן אוליפנא כל רישא דעמא דלא, אתתקן הוא בקדמיתא לית עמא מתתקנא ואי איהו מתתקן כלהו מתתקנן ואי איהו לא אתתקן בקדמיתא לא יכלי עמא לאתתקנא, ע"כ א"כ הם קרואי מלשון חשיבות ומעלה לעדה, והם קריאי לשון השפלה. נשיאי מטות אבותם, מי מנשאם ומעלן לישראל אבותם, ראשי אלפי, כמו ואאלפך חכמה כפי הנהגתם:

פסוק יז

ויקח משה ואהרן את האנשים האלה. האנשים אינם נקחים ביד והיל"ל ויקרא משה ואהרן לאנשים האלה, אלא כאן נרמז ענותנותם שלא היו רוצים לנהוג שררה על הצבור מיראתם, כמו שאז"ל ואשימם בראשיכם ואשמם כתיב לומר שאשמותיהם של ישראל תלוי בראשי דייניהם, ולזה לא רצו עד שלקחם בדברים שאמר להם אשריכם שהקב"ה בחר בכם ואשרינו שחברנו המקום עמכם, כמו שאמר ואתכם יהיו שיהיה להם הויה, ולפי שרמז שמותם וגלה למשה שהם נגד צבאות מעלה זהו אשר נקבו בשמות, לזה עיקר הקיחה היא למשה, לזה אמר ויקח משה ואהרן ולא אמר ויקחו. האנשים האלה ולא אחרים, אשר נקבו שמשעה שהזכיר הקב"ה שמותם ואמר ואלה שמותם, השמות בעצמם נקבו ויצאו לקבל מעלתן, כאשר צוה ה' ויפקדם במדבר סיני, שם נתפקדו ומשם נתעלו. מהדבור שאמרו בסיני שאמרו נעשה ונשמע נדמו למלאכים ונתאוה הקב"ה להם שנעשה רצונו כי זאת היתה כונת הבריאה, כמ"ש בבראשית ברא אלהים שיהיו כבני אלהים, א"כ ויפקדם ששם אותם פקדון עם משה עד שיבא הוא והם עם מלך המשיח שנאמר ויתא ראשי עם, וכן אמר בזוהר משה ושתין רבוואן כלהו מעלמא דאתי, וזהו שאמר בכולם פקדיהם, למטה פלוני היל"ל פקודי מטה פלוני אלא אמר פקדיהם ושם טרחא תחת פקדיהם, לומר שהם נעלמים והם מי שהם, אבל למטה פלוני הנגלים הם כך וכך אותם שיש להם, צורך למנין. ואמר ויהיו בני ראובן, בכלם אמר לבני שמעון, לבני גד, לבני יהודה, ובראובן אמר ויהיו, לומר שלא יעלה בדעתך לומר שראובן חטא במעשה בלהה ח"ו לז"א ויהיו שיש להם הויה וקיום, בכור ישראל ולא בכור יעקב, שאין בו שום עקבה ולא שום דופי ואותו מעשה היה נגד שהמחשבה לא היתה בו שלימה שחשב ברחל והיא לאה עשתה בו פגם כל דהו אבל מצדו אין בו שום פגם, וכן אז"ל

כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. ומה שאמר בראובן ושמעון לגלגלתם כל זכר ולא אמר כן בשאר שבטים רמז כאן שיש בהם זכרים שצריכין גלגול, כאז"ל למרק עונם, מראובן אותם מאתים וחמשים איש שהלכו בעצת קרח ונשרפו והם ראשי סנהדראות, וכן אמר את מחתות החטאים האלה בנפשותם שחסרו נפשותם וצריכים להשלימה, ומבני שמעון אותם שמתו בעון זמרי ארבעה ועשרים אלף, וכן דעת רש"י שהם משבט שמעון שמנין שבט שמעון כאן תשעה וחמשים אלף ושלש מאות ובפרשת פנחס אמר שנים ועשרים אלף ומאתים חסר יותר מהחצי, ואע"פ שבמנין הזה הם צדיקים שעדיין לא חטאו נרמז ברמז:

ורבינו בחיי ז"ל כתב זה לשונו. ומה שהזכיר לגלגלתם בראובן ושמעון ולא נהג כן בשאר שבטים, אחז הכתוב דרך קצרה, או מפני שראובן ושמעון צערו אביהן והיו צריכים כפרה כפלים משאר שבטים, וכתב עוד והוסיף לומר פקודיו בשמעון מה שאין כן בשאר שבטים לא ידעתי למה, אולי מלת פקודיו אינה לשון מספר כי אם פקידת עון, ובא לומר כי בני שמעון היה עונשם לפני הקב"ה להפקד עליהם עון שמעון אביהן במכירת יוסף כי הוא היה שלקחו והשליכו לבור, ממה שדרז"ל ויקחהו וישליכהו כתיב ולכך כתיב ויקח מאתם את שמעון. והנה מספרם שעלה כאן תשעה וחמשים אלף ושלש מאות לרמוז ששלט השטן במספרם, ועל כן כשחטא הנשיא שלהם נגמר דינם ונחסר ממנינים הרבה מחצי המנין שבכאן, ע"כ:

וכתב עוד ז"ל, בכלם אמר לבני ובנפתלי אמר בני, נשתנה משאר שבטים, לפי שבשבט נפתלי היו הבנות מרובות מן הבנים ולכך נרמז בברכת יעקב בלשון נקבה ואמר אילה שלוחה ומפני זה אמר בני כמי שבורר הבנים מן הבנות ע"כ. או נאמר שהלמ"ד היא לכלול לומר לזה ולזה, ולפי שנפתלי בדגלים הוא היה אחרון שהיה מדגלו של דן מאסף לכל המחנות ונפתלי היה אחרון, לזה לא אמר לבני שמשמע שיש אחריו עוד ואמר בני לומר שכאן תחום שבת:

פסוק מה

ויהיו כל פקודי בני ישראל. לא אמר כמה לפי שישראל אין להם מספר כלל כמו שכתב הרמב"ן ז"ל עיין בפירושו, לזה לא אמר כמה, וחזר ואמר ויהיו כל הפקודים ולא פירש איזה פקודים, שקודם אמר ויהיו כל פקודי בני ישראל וכאן אמר הפקודים סתם, לעיל פירש ולא אמר המנין וכאן אמר המנין ולא פירש מי, כל זה כדי שלא תשלוט עין הרע במנין. וכבר כתבנו לעיל שרבינו בחיי ז"ל כתב שמספר בני ישראל כמו מספר המלאכים ע"ש, והביא סיוע לדבריו מכאן שאמר ויהיו כל פקודי בני ישראל, הכונה על צבאות

מטה ולזה אמר בני ישראל, ופעם אחרת חזר ויהיו הכונה על צבאות מעלה כי היו שוים במספר, וזהו שלא הזכיר כאן ישראל, ולזה אמר ב' פעמים ויהיו לומר שיש להם הויה וקיום כמו המלאכים שהן עיקר קיום העולם ועליהם הודו, ר"ת של הספירות כח"ב גג"ת נהי"מ בגימ' ישראל:

פסוק מז

והלוים לא התפקדו וגו', מה צורך בזה כי ודאי אנו רואים שלא התפקדו בתוכם, כי מנה בני אפרים ובני מנשה, כי כשנכנס מטה לוי נמנה שבט יוסף באחד וכשאינו נכנס נמנה בשתים. ועוד שאמר איש איש למטה ואתכם יהיו ופירש כל אחד ואחד ממטה ומשבט לוי לא פירש א"כ ודאי שלא התפקדו בתוכם. ועוד שהיל"ל לא התפקדו בתוך בני ישראל כאשר צוה ה', ולא יאמר לבית אבותם, אלא ישראל נאמר בהם לבית אבותם לפי שהיו אומות העולם אומרים אם בגופן שלטו כל שכן בנשותיהם לזה צר צורת הולד כאבותם עד שהיו מעידים כלם שהם בני אבותם אבל הלוים לא היו בעבודה ולא שלטו עליהם עד שיצטרך לכנותם וליחסם לאבותם, לזה אמר והלוים לבית אבותם לא התפקדו וגו', כי אינם צריכים יחס שלא עלה עליהם ערעור:

עוד לא התפקדו בתוכם, אותו יום שנתחכמו מצרים על ישראל ואמרו הבה נתחכמה לו ועשו תחבולה ששמו דימוס לבנים בצוארו של פרעה כדי שיעשו הלבנים ברבוי ובכל כחם, כי מי רואה המלך עושה לבנים ואינו ממהר לעשות, וביום השני כשנפקדו עושי הלבנים ואמרו להם ותוכן לבנים תתנו לא נמצא שבט לוי בתוכם, כי קבלו צווי אביהם לעסוק בתורה וכל המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות, זהו לא התפקדו אותו יום בתוכם של עושי הלבנים לזה לא שלטו עליהם, אם כן לא נקרא עליהם ערעור לזה אין צריכין יחס כי מיוחסים הם:

פסוק מט

אך את מטה לוי לא תפקוד, אמר אך לשון מיעוט לומר שאין ראוי למנותם בתוך בני ישראל מכמה טעמים, אחת שהוא המעט במנין השבטים שמצינו מנשה היה פחות מכלם והיה מנינו שנים ושלשים אלף ומאתים לזה אמר אך. ועוד את מטה לוי לא תפקד לפי שאין המנין שוה בלוים ובישראל, מנין הלוים מבן חדש ומנין ישראל הוא מבן עשרים שנה ומעלה, ועוד ואת ראשם לא תשא, בישראל נאמר כל יוצא צבא ובזה יש להם נשיאות ראש שהם גבורים ויוצאים למלחמה, והלוים הם חונים סביב למשכן ואין יוצאים למלחמה, א"כ מאלו הטעמים ובפרט הראשון שהיו מספרם מבן חודש ועכ"ז היו כ"ב אלף, לפי שהמריבה שבין פרעה ובין הקב"ה, שפרעה אמר פן ירבה והקב"ה אמר כן ירבה לא היה אלא במשועבדים שהם בני ישראל לא בני לוי לזה לא נמנו בתוכם:

פסוק נ

ואתה הפקד את הלוים על משכן וגו', קודם שתמנם, כדי שלא יהיה להם שום בזוי בראותם שהם מעט מספר מכל שאר השבטים כשיראו המעלה שיש להם שהם שומרים ונושאים כלי המשכן והם הממונים על כל אשר לי והזר הקרב יומת, בזה יקחו נחמה ולא יהיה להם בזוי מן שאר השבטים ויראו מעלתם שהם רבים באיכות ולא בכמות, ויראו שהם השומרים שלא יהיה קצף על בני ישראל אז תוכר מעלתם ולא יביטו למנינם אם הם רבים או מעטים, ובפרט שהם סביב למשכן וישראל הולכים בדגלים רחוק אלפים אמה, אח"כ פקוד את בני לוי:

הפקד את הלוים. אתה פחדת על המשכן כשעשו העגל שנאמר ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה, עתה המשכן בתוך המחנה אמר לו הקב"ה שוב אל המחנה ומזה הפחד שפחדת שמא יארע למשכן שום סבה לפי שיש ביניהם עם קשה עורף שהם ערב רב ותפגע בהם מדת הדין בסבת שכונתם, אתה היית סבה שהוצאת ערב רב, עליך לתקן שתפקד את הלוים על משכן העדות ועל כל כליו ועל כל וגו', ובנסוע המשכן וגו' ובחנות המשכן וגו' ובני ישראל יחנו איש על דגלו ואיש על מחנהו רחוק מן המשכן והלוים סביב למשכן, בזה לא יהיה קצף על בני ישראל שלא תפגע בהם מדת הדין בריחוקם, שאין דומה מי שמכעיס המלך בתוך ביתו למכעיסו חוץ מביתו, וכן המשכן לא יגיע בו שום נזק, למה ושמרו הלוים את משמרת משכן העדות, וישראל וערב רב ג"כ כשיראו הלוים באמצעם יפחדו מהם לפי שהם קנאים, ולא יעשו רע פן יפגעו בהם כמו שעשו בעגל שהרגו שלשה אלפי איש. ולזה תמצא כאן השם הפוך בר"ת, הלוים ובחנות המשכן יקימו אותו הלוים והזר הקרב יומת, וכל הפוך מורה דין, כל זה לומר שיש כח ביד הלוים לדחות מדה"ד שלא תפגע לא בישראל ולא במשכן, לא כמו שנעשה בבית המקדש ששפך חמתו בעצים ובאבנים שנאמר ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה, ולזה והלוים נזכרו תחלה בראש השם שתי פעמים, ואמר וסביב למשכן יחנו כמו שהם היו אכסניא להקב"ה במצרים שהם קבעו מדרש שם שלא היה להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה ובזמן הזה שבהמ"ק חרב אין לו אלא ד' אמות של הלכה, שאין הקב"ה כביכול נכנס בבהמ"ק של מעלה עד שיבנה בהמ"ק של מטה לזה אמר בלשון שלילה אין לו:

פסוק נד

ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' כן עשו, שתי עשיות לומר שלא חרה להם בחנותם חוץ רחוק מן המשכן והם עשוהו, ולא בלוים שהיו הם חונים סביב למשכן והם יורידוהו והם יקימוהו והזר הקרב יומת, ולא יקנאו בהם, לא כמו שאמרו עדת קרח כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות וגו', אלא עשו בלב שלם הואיל והוא צווי ה', זהו ככל אשר צוה

ה' כן עשו עוד נאמר שאמר ואתה הפקד וגו', לפי שאמר, לו הקב"ה את מטה לוי לא תפקוד צר לו שאין שבטו ולא הוא ולא אחיו נכנסים במנין, אמר לו הקב"ה אל יצר לך, הם כולם מבחוץ ואתה ושבטך מבפנים, שכן משפחות הגרשוני היו חונים אחרי המשכן ימה, ומשפחת הקהתי תימנה, ומשפחת מררי צפונה, ומשה ואהרן ובניו לפני המשכן מזרחה, שהוא בפתח המשכן, כמו שיושב על פתח המלך, כביכול אתם שומרים לו, ואינם נפקדים אלא על ידך, לזה פייסו וא"ל ואתה הפקד וגו':

פרק ב

פסוק ב

איש על דגלו באותות לבית אבותם וגו', אמר להם שישמרו צואת אביהם כדי שלא יהיה ביניהם קטטה לומר דגלי ילך למזרח למה למערב, אחרי המשכן, וכן האחר יאמר כן, אמר להם שניכם רצויים לפני הקב"ה, לזה אמר איש על דגלו באותות לבית אבותם שיעשו צואת אביהם כמו שעשו במטתו שאמר להם יהודה וישששכר וזבולן מן המזרח, ראובן ושמעון וגד לדרום, אפרים ומנשה ובנימין למערב, דן אשר נפתלי לצפון:

מצאתי כתוב איש על דגלו באותות, שהארבעה דגלים. היה בכל מפה ומפה של דגל אות מאותיות ה', דגל יהודה י', דגל ראובן ה', דגל אפרים ו', דגל דן ה', וכל דגל ודגל הוא מושפע וממשיך לו שפע מאותו אות זהו סוד אומרו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל, מנגד זה מוטעם, וכן אמר בזוהר פרשה זו עיין שם. זהו סוד הקמת ס"ת ומראין כתיבתו לעם, לפי שיש בס"ת ששים רבוא אותיות וישראל ס' רבוא נשמות וכל נשמה ונשמה מושפעת מאות אחת וכשרואה אותה אות מושכת לה שפע ע"י אותה ראיה מצאה מין את מינו וניעור:

ויש מי שכתב, באותות לבית אבותם, שהיה כתוב בדגלים אותיות של שמות האבות, בדגל ראשון כתוב אי"י, בדגל שני כתוב בצ"ע, בדגל שלישי רח"ק, בדגל רביעי מק"ב, ראשונות שבתיבות אותיות של אברהם שניות יצחק ג' יעקב, והענן היה מסכך על ישראל כמין ה' של אברהם ע"כ:

פסוק ג

והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה,, לפי שהוא מלך כבודו של מלך שיהיה חונה לפני שער מלך מלה"מ. והחונים עליו מטה יששכר, לפי שהוא בעל תורה ואין למלך לילך בלא תורה ואם אין קמח אין תורה, לזה עמו זבולן שהיה מאכיל ליששכר, ולזה תמצא בשאר הדגלים, בגד אמר ומטה בזבולן אמר מטה, לומר שהוא מוקדם על יששכר, וכן משה רבינו הקדימו בברכה שאמר שמח זבולון בצאתך וישששכר באהליך, ולזה גם

כן תמצא בכולם, וצבאו ופקדיהם ובישששכר ובזבולן אמר ופקודיו, מורה על ענוותנותן שלא היו מרבין עצמן, וכן בראובן אמר פקודיו לפי שהיה בעל תשובה והיה עניו ושפל בעיניו לזה לא אמר בדגל זה כמו שאמר בשאר דגלים, שבשאר דגלים אמר דגל ראובן דרומה, דגל אפרים ימה, קודם הזכיר הדגל ואח"כ הרוח שהיה הולך, אבל בדגל יהודה קודם נזכר בפסוק הרוח שהיה הולך ואח"כ הדגל, שאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה, לפי שהיה הולך לפני שער המלך הוא הולך בענוה ויראה, לזה לא נזכר הדגל קודם הרוח שהולך אלא רוח קודם, ולזה אמר בכפל קדמה מזרחה, כי מזרח הוא קדם וקדם הוא מזרח, אלא להורות על מעלת אותו רוח, וכן ג"כ אמר והחונים קדמה, ובכל הדגלים לא נאמר והחונים בראש הדגל אבל בשני הוא אומר והחונים עליו מטה וגו'. ובדגל יהודה נאמר בו והחונים לפי שהיה בפתח המלך היה בנחת ובמורא ממורא הרוח שהוא נגדו, שכן הדין במלך כשעומד בתפלה משכרע שוב אינו זוקף עד שיגמור התפלה, לומר שלפני ממ"ה הקב"ה אין מלכות ב"ו נחשב כ"כ:

ואמר בכל אחד ואחד וצבאו ופקדיהם לרמוז למה שאמרתי שהם כנגד מחנות המלאכים, וזהו שאמר וצבאו נגד צבא מרום, ופקודיהם נגד השבטים, ולזה פקדיהם חסר כמו פקידי המלך ויפקד המלך פקידים, ולזה ג"כ אמר ומטה וגו', וחוזר ואומר ונשיא בני וגו', חוזר וקוראהו בשמו מרוב חיבה, ולרמוז למה שאמרתי, שהיה יכול לומר ונשיאיהם:

עוד נאמר שאמר פקדיהם חסר, וכן ג"כ בתחלת הפרשה אמר פקדיהם למטה ראובן, פקדיהם למטה שמעון, וכן כולם חסר, לרמוז למה שאמר בזוהר ז"ל, כתיב בידך אפקיד רוחי פדיתה אותו ה' אל, אמת, א"ר אלעזר האי קרא אית לאסתכלא ביה חמיתון מאן דמפקיד בידא דמלכא מידי, אלא זכאה ההוא בר נש דאזיל באורחוי דמלכא קדישא ולא חטי קמיה, ת"ח כיון דעאל ליליא דמותא שליט בעלמא ואילנא דחיי אסתלק לעילא, וכיון דאילנא דמותא שליט בעלמא בלחודוי כל בני עלמא טעמין טעמא דמותא מ"ט בגין דההוא אילנא גרים, ובר נש בעי לאקדמא ולמפקד פקדונא דנפשיה בפקדונא, דבר נש דיהיב פקדונא לאחרא דאע"ג דאיהו אתחייב לגביה יתיר מההוא פקדונא לאו כדאי לאתאחדא ביה הואיל ובפקדונא אתמסר לגביה ואי יסרב ביה ודאי נבדוק אבתריה דלאו מזרעא קדישא הוא ולאו מבני מהימנותא, כך ההוא אילנא בני נשא אקדימו ויהבון ליה פקדונא דנפשייהו, ובגין דכל אינון נפשתא אע"ג דכלהו אתחייבו לגביה כיון דכלהו אתמסרו ליה בפקדונא אתיב כל פקדונין למריהון ע"כ. כ"ש כאן שבמקום שיש מנין יש עין הרע, וג"כ יש לו עליהם שעשו העגל, וגם הולכים בתחומו (במדבר), שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וגו', לזה נתן להם הקב"ה עצה להפקיד

נשמותיהם בידו כדי שלא יערער עליהם לזה אמר פקדיהם וגו', ובפרט שנמנו כאן ג' פעמים, אחת במנין כל שבט ושבט שאמר למטה פלוני כך וכך, ואחת בדגלים שאמר דגל מחנה יהודה וגו' וצבאו ופקדיהם כך וכך, והחונים עליו, כך וכך וצבאו ופקדיהם כך וכך, ואחת בדגלים שאמר דגל מחנה יהודה וגו' וצבאו ופקדיהם כך וכך, ועליו מטה פלוני וצבאו ופקודיו כך וכך, ואח"כ כולל שלשתם ואמר כל הפקודים של מטה כך וכך כמו סך הכל, לזה אמר פקדיהם בכל אחד ואחד, ובמנין הכולל אמר כל הפקודים וכן בכולם. לרמוז למה שאמר אח"כ כשכלל כולם אמר אלה פקודי פקודי כתיב לא פקדי, כי זה המנין של ס' רבוא יש לו רמז למעלה ואין שולט שם עין הרע ואין צריך להפקיד. ומה שחזר ומנה אותם בדגלים והוא המנין בעצמו שמנה בתחלת הפרשה, כי בדגלים אמר וצבאו ופקדיהם ארבעה ושבעים אלף ושש מאות, וכן לעיל אמר וצבאו ופקדיהם למטה יהודה ארבעה ושבעים אלף ושש מאות וכן כלם לפי שנתאוו לדגלים, כמו שאמרו במדרש ז"ל, הביאני אל בית היין, כיון שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו כ"ב אלף רבבות מרכבות של מלאכים שנאמר רכב אלהים רבותים והיו כלם עשויים דגלים דגלים והיו ישראל מתאוים לדגלים אמרו הלואי אנו נעשים דגלים כמותם, לכך נאמר הביאני אל בית היין זה סיני שבו נתנה התורה שנאמר ושתו ביין מסכתי, ודגלו עלי אהבה והלואי מדגיל עלינו אהבה, וכן הוא אומר נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול, אמר להם הקב"ה נתאויתם לדגלים חייכם אני עושה שאלתכם שנאמר ימלא ה' כל משאלותיך, מיד הודיע הקב"ה אהבתו לישראל ואמר למשה לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו להיותם כמלאכים, א"כ אפילו שימנה אותם אין עין הרע שולט בהם שהם כמלאכים, ובפרט ששם ה' חקוק על דגליהם כנאמר ובשם אלהינו נדגול, אם כן מרוב חבתו ימנה אותם, שכן אמרו במדרש חיבה גדולה חבב הקב"ה את ישראל שעשאם דגלים כמלאכים המשרתים, כדי שיהיו נכרים בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן שנאמר ודגלו עלי אהבה, ולזה בדגלים לא היו צריכין ליתן כופר אבל במנין של תחלת הפרשה היו צריכין ליתן כופר נפש, וקודם שימנו השקלים היו מברכין את ישראל, ואחר שמונין השקלים גם כן היו מברכים את ישראל, נמצאו ישראל מתברכין פעמים, כן אמרו בזוהר, וזהו נשיאות ראש הנזכר בפרשת שאו את ראש, אבל הדגלים לא היו צריכין לזה כי שם ה' חופף עליהם ואין שטן ואין פגע רע ולא עין הרע, ועם כל זה פקדיהם כמ"ש לפי שיש לו עליהם. ותמצא במנין הכולל של דגל יהודה מאה ושש ושמונים אלף, סי' קו"ף שהוא מנין רבועו של שם, שעולה מקו"ם, לפי שהוא בן רביעי, וה' רמוז בו, והד' שבו הוא סוד החבור. וכן יהודה במלואו כזה, יו"ד ה"א וא"ו דל"ת

ה"א סודו הדעת שהוא סוד החבור, כמו וידע אדם את חוה אשתו, וכן יהודה יה"ו ד"ה, ד"ה במספר כללי ד' עשרה, וה' ט"ו הרי כ"ה, א"כ יה"ו כ"ה נעוץ סופן בתחלתן והבן. לזה באלפים סך ק' ובמאות ת' גי' הנשמ"ה, להודיע נשמתו מהיכן נאצלה, לז"א הפעם אודה את ה', שהיתה נשמתו זכה, וכן ארבע מאות מספר קטן ז"ך, ולזה היה דגלו מזרחה גימטריא ר"ם לרמוז לעשר הויות שסודם ר"ם, ולזה ראשונה יסעו:

פסוק י

דגל מחנה ראובן תימנה. כבר אמרנו שבדגל ראובן היה בו אות ה' ראשונה, והיה הולך לדרום כמו שאמר בזוהר שהיה הולך בצד דגל יהודה דא לדרום ודא למזרח להיות הה סמוכה ליו"ד, ואמרו בהזאת מזבח הכי נמי דרומית מזרחית, ולפי שהה' היא רמז לתשובה לפי שהיה בעל תשובה לזה היה תימנה, תימנה במילואה כזה ת"ו יו"ד מ"ם נו"ן ה"א בגימ' התרי"ג לומר שקיים כל התרי"ג מצות, ואחת מהם היא ערות אשת אביך לא תגלה, וכל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, וכן כשעמדו על הר עיבל בקללה אמר אלה יעמדו על הקללה ראובן וגו', ואם חטא איך יאמר ארור שוכב עם אשת אביו, אלא ודאי לא חטא וקיים כל התרי"ג מצות, וההי"א לרמוז לה' ראשונה כמו שאמרנו ולזה עלה כללות הדגל מאה ואחד וחמשים סי' קנ"א שקנא על אמו לבד כמו שאז"ל אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אמי תהא צרה לאמי, ולזה הקדים הרוח שאמר תימנה ואח"כ לצבאותם לא כמו שאמר בדגל אפרים לצבאותם ימה, קודם לצבאותם ואח"כ ימה, כל זה לרמוז למדתו שהיא התשובה:

פסוק יב

והחונים עליו מטה שמעון. לפי שראובן היה בעל תשובה כדי שילמוד ג"כ ממנו ויעשה תשובה ממעשה דזמרי, זהו והחנים עליו קרי ביה והנחים שיהיה לו נחת רוח עם הב"ה בחנייתו אצלו כדי שילמוד ממעשיו ושתף מטה גד עם דגלו של ראובן, לפי שראובן ושמעון יש להם צד חולשה, ראובן מצד מעשה בלהה ושמעון ממעשה דזמרי ואינם כדאים לצאת במלחמה, לזה שתף עמהם מטה גד שהיה גבור שכן ברכו אביו ואמר גד גדוד יגודנו וגו', וכן משה ברכו ואמר וטרף זרוע אף קדקוד, הרוגיהם היו נכרים חותכים הראש עם הזרוע במכה אחת, וכן בפרשת ומקנה רב היה אמר להם משה אם תחלצו לפני ה' למלחמה ועבר לכם כל חלוץ. האמירה היתה לבני גד קודם, שכן אמר ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן בני גד קודם שבטחו על גבורתם ובאו לפניו, שנאמר ויבאו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה וגו', וכן הוא אומר ויאמר בני גד ובני ראובן עבדיך יעשו, לא אמר ויאמרו אלא ויאמר בני גד לומר שהם היו עקר, וכן הוא אומר ויאמר משה אם יעברו בני גד וגו', וכן ויענו בני גד ובני ראובן וד קודם, לפי שהיו גבורים לפיכך שתפס

עם ראובן ועם שמעון, ועוד לפי שגד הוא בכור שפחת לאה שהוא זלפה, לזה הוא עם ראובן שהוא בכור:

פסוק יז

ונסע אהל מועד. אחר דגל יהודה שהוא נגד מחנה מיכאל ודגל ראובן שהוא נגד מחנה אוריאל, כן אמר בזוהר, היה נסיעת אהל מועד שהוא כנגד מחנה שכינה, ודע שלא נזכרה נסיעה בדגלים אלא חניה, בדגל יהודה נאמר איש על דגלו יחנו וגו' והחונים קדמה וגו', והחונים עליו וגו', ואחר כך ראשונה יסעו, הי"ל הנסיעה קודם ואח"כ החניה כמו שאמר ונסע אהל מועד, כאן רמז למה שאז"ל שהענן היה נושא אותם שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, זהו ונסע אהל מועד מחנה הלוים, שהארון היה נושא אהל מועד והיה מסיע למחנה הלוים, כי כפי הנראה הי"ל ונסע אהל מועד ומחנה הלוים, אלא לומר שאהל מועד היה מסיעם, ולא להם לבד אלא לכל המחנות, זהו בתוך המחנות, ואע"פ שנאמר בהם נסיעה שאמר ראשונה יסעו שניים יסעו, ושלישים יסעו, לזה פירש ואמר כאשר יחנו כן יסעו, פירוש נסיעתם היתה בחניה שהם היו יושבים וחונים והענן היה מסיעם והם יושבים במקומם, זהו איש על ידו כלומר כשהוא יושב במקומו:

פסוק יח

דגל מחנה אפרים ימה. נגד מחנה רפאל, לפי שיצא ממנו ירבעם שחטא והחטיא את ישראל לכך צריך רפואה, ודגל זה הם כלם בני רחל, אפרים ומנשה ובנימין, לזה היה ימה שכינה במערב, רפאל ע"ה בגי' מערב, שכשמנשב רוח מערבית באה רפואה לעולם וערבה לגוף האדם ומישבת, כן מערב בגי' ישב, ואלמלא רוח מערב לא היה העולם קיים, ועל זה רמזו ז"ל לא זזה שכינה מכותל מערבי ולזה נקרא על שם אפרים, ובאלה הדגלים בשבט שני אומר והחונים עליו, ובמנשה שהוא שני נאמר ועליו, לומר שהוא הגדול וראוי להיותו עליו כלו' למעלה ממנו, אלא לפי שמנשה הוא לשון שכחה שנאמר נשני אלהים, ואפרים כי הפרני אלהים בארץ עניי רמז על השכינה שעמנו בגלות, לזה דגל מחנה אפרים ולא מנשה, ואמר מחנה ולא אמר דגל מטה לרמוז על מחנה רפאל החונה עליו, וכן דגל מחנה יהודה לרמוז למחנה מיכאל וכן כולם, ותמצא בכלל המנין מאה אלף ושמונת אלפים סי' ח"ק, שהיא נותנת חק ומזון ופרנסה לעולם, שנאמר ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, וחק הוא לשון מזון כמו הטריפני לחם חוקי, ואכלו את חוקם, אפרים בגימ' שאל ששואלים ממנה ונותנת. דגל מחנה דן צפונה נגד מחנה גבריאל, ולפי שהוא דין לזה הוא לצד צפון לסתום פי הצפוני שלא יערער עליהם, והיה מאסף לכל המחנות ומנהיגם בחמלה לכל מי שתשש כחו ולכל מי שהוא זקן, וכן תמצא, במנין האלפים מאת אלף ושבעה וחמשים אלף, סי' זק"ן, והנשיא שלו אחיעזר שעוזר לאחיו,

והחונים עליו מטה אשר, שברכו משה יהי רצוי אחיו, ומטה נפתלי שברכו משה שבע רצון ומלא ברכת ה', ולפי שהעמיד ירבעם עגל בדן והחשיך העולם לזה היה דגל דן אשר נפתלי ס"ת נרי, לומר שיאיר לו חשכו, וכן לאחרונה יסעו לדגליהם ר"ת ליל, ואמר לאחרונה יסעו כי היל"ל רביעית יסעו, כמו שאמר שניים יסעו שלישים יסעו כן היל"ל רביעים יסעו, אלא לרמוז לה' אחרונה, כן כתב הרב רבינו בחיי ז"ל. וכן היה על המפה של דגלו ג"כ ה' והיא היתה נותנת להם השפע והכח, וסי' של דגלים אדי"ר אפרים דן יהודה ראובן, זהו מה אדיר שמך שהיה שם הוי"ה כתוב בד' דגלים כמ"ש:

פסוק לד

ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' כן חנו לדגליהם וכן נסעו, להגיד שבחן של ישראל שלא סרב שום אחד מהם לומר למה אני אלך לרוח פלונית או למה אלך בדגל פלוני, הנה בנימין שהוא בן רחל והיה אחרון לדגל אפרים, לזה אמר כן חנו לדגליהם שלא אמר שום אחד איני רוצה בדגל זה, וכן נסעו ברוחות שלא סרבו לומר רוח זו קרה רוח זו חמה, הואיל והוא צווי של מקום, וכן אמרו במדרש שהיה משה מצר על סדור הדגלים מי במזרח מי במערב שלא תפול מחלוקת ביניהם אמר לו הקב"ה אינך זקוק לטרוח בזה שכבר דבר זה מסורת בידם מאביהם, זהו אומרו כאן ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה וגו', איש למשפחותיו על בית אבותיו, כלו' מלבד הצווי של בית אבותיו רוב עשייתן היתה בשביל צווי של מקום, זהו על בית אבותיו, כלו' מלבד צווי אבותיו מוסף עליו צווי של מקום:

פרק ג

פסוק א

ואלה תולדות אהרן וגו', ואינו מזכיר אלא בני אהרן, לומר שכל המלמד את בן חבירו תורה כאלו ילדו, א"כ אהרן גדל ומשה למד, ואמר ואלה בוא"ו לכלול כל הנזכר לעיל שאמר אלה פקודי בני ישראל ואלה תולדות אהרן, שאהרן ג"כ היה מלמדם שאחר שהיה משה אומר ההלכה היה אהרן חוזר ואומרה, א"כ ישראל כולם הם תולדות אהרן ומשה, ומה שהקדים אהרן למשה אפשר לומר לפי שהיה נוח בהלכה והיו שואלים לו מה שלא היו עושין כן למשה שהיו יראים ממנו שנאמר ויראו מגשת, אבל באהרן נאמר ותורה יבקשו מפיהו. עוד הקדים אהרן לפי שמשה לא בא לעשות תולדות ולא בא אלא להנהיג השמיטה שנאמר ויתעבר ה' בי למענכם למענכם הביאני בסוד העבור ולזה לא נזכרו בניו של משה. ומה שנסמכה פרשה זו לפרשת דגלים להגיד שבחן של ישראל שאף על פי שנתרחקו אלפים אמה מהמשכן עכ"ז לא נמנעו לבא לבית המדרש לשמוע ד"ת מפי

משה ומפי אהרן, כמו הבו שאינו רוצה להפרד מאביו. לזה אמר ואלה תולדות וגו' ביום דבר ה' אל משה, נעשו תולדות שלו שלמדו מה שלמד מפי הגבורה, ואלה שמות בני אהרן בשם לבד הם בני אהרן כשהיו קטנים וקרא להם שמות היו בני אהרן לבד, אבל אח"כ הם תולדות אהרן ומשה אהרן גדל ומשה למד:

פסוק ג

אלה שמות בני אהרן הכהנים. בא לומר בערך הכהונה שירשוה מאהרן בערך זה הם בני אהרן לבד, לזה לא אמר ואלה בוא"ו, זהו שאמר המשוחים שבסיבתו נמשחו שנאמר ומשח את אהרן ואת בניו אשר מלא ידם לכהן והכהונה באה להם מצד אביהם א"כ בני אהרן דייקא. וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל ואלה שמות בני אהרן המשוחים אשר מלא ידם וגו', יתכן לפרש על דרך הפשט כי הוצרך זה ללמדך שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה ועל כן הוסיף הכהנים המשוחים לומר כי אפילו שהם אנשים גדולים כאלו שהן בני אהרן והן כהנים משוחים אשר מלא ידם, לא נשא להם אבל הענישם מיד כשחטאו בעונש מיתה, שנאמר אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כולם. ויתכן עוד כי הכתוב ירמוז בסוד כי בני אהרן יחזור לנדב ואביהוא בלבד שכבר מתו זהו שאמר וימת נדב ואביהוא לפני ה', ואמר הכהנים המשוחים, ומפני שארבעתם היו משוחים לכך הוצרך לפרש אשר מלא ידם לכהן קרי לכהן בחול"ם, כלו' אותם אשר מלא ידם לכהן אחר והוא פינחס בן אלעזר, וזהו שכתוב ותלד לו את פינחס אלה וגו'. וזהו שהזכירה תורה מיתת נדב ואביהוא בפרשת פינחס, וזהו שכתוב בפרשת פינחס בן אלעזר בן אהרן ב"פ כי כל התורה רמזים, ועל כן הזכיר כאן ג"פ אלה לרמוז על ג' הויתם, א' הויה שכלית כלפי משה, וב' הויה רוחנית כלפי אהרן, וג' הויה מחודשת כפי מדותיו של הקב"ה, ומפני שב' הויות היו בזמן אחד לכך הזכיר בהם ואלה בקשור וא"ו מה שאין כן בהויה מחודשת שבה הזכיר אלה בלא וא"ו, והואיל והזכירם פירש מיתתם וחטאם שמתו בו ע"כ. ויתכן לומר וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה במדבר סיני, לפי שהקריבוה במדבר שאינה מקומה שמקום האש היה בסיני שנאמר אשר ירד. עליו ה' באש, וההר בוער באש, והם הדליקו בחוץ והכניסו לפנים והכתוב אמר ונתנו בני אהרן הכהנים אש על המזבח מאש של פנים יתנו על המזבח, ואלו לא די שהם הדליקו בחוץ והכניסו לפנים אלא שנכנסו לפני ולפנים, כמו שאמר במדרש רבי עקיבא אומר לפנים מתו שנאמר וימותו לפני ה' א"כ מה ת"ל ויקרבו וישאום בכתנותם מלמד שהטילו חניתות של ברזל וגררום והוציאום לחוץ. א"כ אש זרה בסיבת המקום

שהוא זר. ואמר וימת נדב ואביהוא כי היל"ל וימותו נדב ואביהוא אבל אמר וימת, לפי שלא היו להם בנים ושניהם נחשבים כגוף אחד, זהו אומרו ובנים לא היו להם:

פסוק ד

ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן. בא לומר מאחר שהיה הבכור נדב ואביהוא והיו כהנים שנתכהנו ועשו כהונה אע"פ שמתו בסיבתה והיו משוחים ומלא ידם לכהן ולא היה להם בנים א"כ בהכרח הוא שיבאו אחיהם ויגאלום מאחר שכבר הקריבו עצמן וכהנו, לזה בהכרח הוא שאלעזר ואיתמר וכהנו במקומם אע"פ שאביהם קיים ולא היה מן הראוי, אלא כיון שעלו ונתעלו שהקב"ה בחר בהם כמו שאמר משה הוא אשר דבר ה' בקרובי אקדש לא ירדו, ואם היו אלעזר ואיתמר מכהנים אחר מיתת אביהם היה נראה לפי שירשו הכהונה מאביהם ומלאו מקומו ולא היה להם לנדב ואביהוא זכר בגאולתן של אלעזר ואיתמר, אבל עתה שהם מכהנים בחיי אביהם למה לפי שנדב ואביהוא היו כהנים בחיי אביהם ומתו וגאלום אחיהם:

פסוק ו

הקרב את מטה לוי והעמדת אותו לפני אהרן הכהן ושרתו אותו, לפי שאהרן היסה סיבה להם בעשותו העגל ומשם נטלה העבודה מהבכורות ונתנה ללוים שנאמר ואקח את הלוים תחת כל בכור, לזה יעמדו לפניו וישרתוהו, ואמר נתונים נתונים ב"פ, לפי שיש מהם משוררים ומהם משוערים. מאת בני ישראל, ישראל גם כן היו סיבה שאמרו לאהרן קום עשה לנו אלהים וגו'. עוד ושרתו אותו כדי שיתאמת להם לישראל שכפר לאהרן על מעשה העגל שהרי בני לוי לא היו בעגל והם משרתים אותו, והקדים משמרתו של אהרן למשמרת העדה ולמשמרת אהל מועד שאמר קודם ושמרו את משמרתך ואת משמרת כל העדה ואח"כ אמר ושמרו את כל כלי אהל מועד, ומה שאמר הקרב את מטה לוי והעמדת אותו בלשון יחיד ואח"כ אמר בלשון רבים שאמר ושמרו את משמרתו ושמרו אותו וגו', לומר שלא יעלה בדעתם של לוים לומר שהם כ"ב אלף כיצד ישרתו לאחד אלא הם כולם בערכו חשובים כאחד, ובשרות יהיו בערך רבים, כמו מלך שיש לו חיילים רבים, כל זה כדי שיתאמת להם שהקב"ה בחר בו ולא יבאו לערער על הכהונה:

פסוק י

ואת אהרן ואת בניו תפקוד, לשון מנוי ושררה ואינו לשון מנין, כן כתב רש"י ז"ל:

ושמרו את כהונתם שישמרו הכהונה שלא יחללוה בביאת איסור שלא יהיו חללים ולא יהיו זרים והזר הקרב יומת, או יחזור והזר הקרב יומת ללוים ולכהנים כי כל אחד הוא זר בערך עבודת חבירו כדאיתא בערכין בר' יהושע בן לוי שהלך לסייע את ר' יוחנן בן גודגדא בהגפת דלתות א"ל חזור בך שאתה מן המשוררים ואני מן השוערים ומשורר

ששיער חייב מיתה. ונתת את הלוים לאהרן. כתב הרב רבי מנחם רקאנטי ז"ל הלוים הם נתונים לכהנים כאשה הנתונה לבעלה ומטעם זה הכהן נוטל ידיו מן הלוי, הכונה כדי למזג המדות ולכבוש מדת הגבורה תחת מדת החסד, ולזה המשיל כאשה לבעלה:

פסוק יב

וידבר ה' אל משה וגו' ואני הנה לקחתי. מה צורך לדבור זה שאמר ואני, אם רצונו בכך מי ישיבנו, ועוד למה ואני בוא"ו, אלא לפי שאמר לעיל הקרב את מטה לוי והעמדת אותו, אולי יהיה קנאה בין שאר השבטים לומר למה לזה השבט יותר מהשאר, יקריב לראובן שהוא בכור ישראל, לזה בא התנצלות לומר שהקב"ה בחר בהם, ולזה בוא"ו לומר אע"פ שאמרתי הקרב את מטה לוי כבר בחרתי בו מקודם לכן מתוך בני ישראל, ששמו נפשם בכפם ומסרו עצמן על קדוש ה' והרגו איש את אחיו ואיש את קרובו, והיו בתוך בני ישראל שהיו בתוך המחנה וישראל סביבם שנאמר עברו ושובו משער לשער במחנה שאילו באו עליהם ישראל היו הורגים אותם ולא היה להם בית מנוס, מאותה העת בחרתי בהם וא"ל מלאו ידיכם היום לה' ולתת עליכם היום ברכה, מאותו היום, א"ל אע"פ שזה היה סיוע אל ונס גדול שלא היה בהם בישראל פוצה פה ומצפצף, עכ"ז נחשב לכם כאילו אתם עשיתם, וכה"א ויעשו בני לוי כדבר משה, א"כ מלאו ידיכם היום ולתת עליכם היום ברכה, א"כ מאותו היום לקחתי אותם תחת כל בכור, העבודה היתה בבכורים והם פסלו עצמן בעבודת העגל שנאמר על כן לא יעלו כהני הבמות וגו'. והיו לי הלוים כבר היו לי מקודם לכן שעלו בחלקי כשהפריש יעקב מבניו עלה לוי בחלקו של מקום להיותו עשירי, וא"ת אם הבכורים עבדו ע"ז למה לא הרגום בני לוי, שמעתי שמה שאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות ויגישו שלמים היה ע"י הבכורים והם לא היתה כונתם לע"א אלא מפחדם שלא יהרגו הקריבו אותם, ולזה עלת כתיב שלא עשו העולה כמשפט אלא חסרה מחמת פחד, והדין הוא כי כהן שעבד ע"ז אפי' בשוגג נפסל מהכהונה ולזה נטלה העבודה מהם ולא נהרגו שלא עבדו אלא הקריבו על ידי חסרון מחמת פחד, ע"כ:

פסוק יג

כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור וגו' הקדשתי לי וגו', לפי שאמר ומת כל בכור בארץ מצרים אחר שלא פרש ואמר מלבד בכורי ישראל ומלאך המשחית מצא מקום להשחית בכורי ישראל, עד שאני הקדשתי אותם לו כדי לסתום פי המשחית מעליהם, ועכ"ז אע"פ שעבדו ע"ז לא נפסלו לגמרי אלא מעבודה לבד אבל בקדושתם הם עומדים שנאמר קדש לי כל בכור וגו' וצריכין פדיון שנאמר וכל בכור אדם בבניך תפדה, א"כ לי יהיו אני ה' נאמן בדבורי. ובזה יתורץ איך הורידום לבכורים מהכהונה כי הדין הוא כיון שעלה לא

ירד, שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויגישו שלמים, אלא כמו שאמרתי שלא נתן להם אלא לפי שעה כדי לסתום פי המשחית:

פסוק טו

פקוד את בני לוי וגו' מבן חודש ומעלה תפקדם. במנין זה לא נזכר שקלים כמו שאמר פרשת כי תשא שימנו ע"י שקלים., לזה אמר שם כי תשא את ראש בני ישראל בני ישראל דייקא בשקלים ולא לויים לפי שהן לגיונו של מלך ואין עין הרע שולט עליו, ועוד שפחות שבשבטים הוא שבט מנשה היה שנים ושלשים אלף, והיה מנינו מבן עשרים, ואלו מנינם מבן חדש והיו כ"ב אלף א"כ אין בהם רבוי כדי שתשלוט בהם העין, ואפשר שלזה היה המנין מבן חדש כדי שהעין לא תשלוט, שעדיין קטן הוא כצאתו מרחם אמו אינו לא בן שנה ולא בן שנתים, ולזה חזר ואמר תפקדם לא תפחד מעין הרע. עוד חזר ואמר תפקדם לפי שנפקדו ב"פ מבן חדש ומבן שלשים שנה, זה אומרו תפקדם שעתיד אתה לפקדם מבן שלשים שנה, ועוד לפי שנשיאות ראשם לעבודה הוא מבן שלשים שנה לומר שהן חביבין לפני הקב"ה כשהן בן שלשים יום כמו בן שלשים שנה שהם ראוים לעבודה והם עובדים במקדש, ומרוב חבתו אמר במדרש כשאמר הקב"ה למשה פקוד את בני לוי מבן חדש אמר משה לפני הקב"ה וכי אני נכנס לתוך אהליהם לדעת מנין יונקיהם, אמר לו הקב"ה עשה אתה שלך ואני אעשה שלי, הולך משה ועומד על פתח האהל והשכינה מקדמת לפניו ובת קול יוצאת מן האהל ואומר כך וכך תינוקות יש באהל זה לכך נאמר על פי ה', זהו מורה רוב חבה, שהתינוק יש לו חבה אע"פ שהוא מלוכלך הוא חביב על אביו ועל אמו כמו שאז"ל על פסוק כי נער ישראל ואהבהו:

עוד במדרש אמר רבי יהודה בר שלום למוד הוא אותו השבט להיות נמנה מן הבטן שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים עם כניסתה במצרים ילדה אותה ונמנית בשבעים נפש כשאתה מונה פרטן לא תמצאם אלא ע' חסר אחד והיא השלימה המנין ע"כ. ואפשר שלזה רמז כאן פקד את בני לוי ולא אמר את הלוים אלא לפי שזה השבט הוא למוד בכך. ולפי שאמר אך את מטה לוי לא תפקד בתוך בני ישראל לומר שימנו מבן עשרים שנה כמו שנמנו בני ישראל לפי שצפה הקב"ה שעתידה לעמוד גזירה על כל הנמנים מבן עשרים שימותו במדבר אמר אל יהיו אלו בכלל לזה פקוד את בני לוי מבן חודש:

פסוק יז

ויהיו אלה בני לוי. אע"פ שהם מקודשים שהפריש אותם יעקב והעשירי יהיה קודש ועלו בחלקו עכ"ז עתה נעשה להם הויה מחודשת הויה עולמית. ומה שחזר ואמר תפקדם אע"פ שאמר מה שנאמר לו, אמר במדרש אמר רבי לוי השבט הזה הוא חביב לפני הקב"ה ביותר, ולמה מכל השבטים לא נבחר אלא השבט הזה שנאמר ובחור אותו מכל

שבטי ישראל, אלא ברא הקב"ה ימים ובירר לו אחד מהם שנאמר ימים יוצרו ולא אחד בהם, ואיזה זה יום השבת. ברא שנים ובירר לו אחד מהם שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה. ברא ארצות ובחר באחד מהם זו ארץ ישראל שנאמר הארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה, ברא רקיעים ובחר באחד מהם שנאמר סולו לרוכב בערבות, ברא אומות ובחר בישראל שנאמר ובך בחר ה', ברא שבטים ובחר באחד מהם זה שבט לוי שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל, לכך הוא מחבב אותו ביותר ואומר למשה בכל פעם פקד את בני לוי ע"כ. ומה שתמצא שאמר ב' פעמים פקודיהם בבני גרשון שאמר פקדיהם במספר כל זכר מבן חדש ומעלה פקדיהם שבעת אלפים וחמש מאות, ובבני מררי שלא היו כל כך במעלה אמר ופקדיהם במספר כל זכר מבן חדש ומעלה ששת אלפים ומאתים, ובבני קהת שהיה מספרם יותר שהיו שמנת אלפים ושש מאות לא נאמר בו פקדיהם אלא במספר כל זכר וגו'. והנראה הוא שאע"פ שהיה מספרם יותר עם כל זה היה פחות מכלם הרבה לפי שבני גרשון היו שנים לבני ושמעי והיה מספרם שבעת אלפים ות"ק, וכן בני מררי היו שנים מחלי ומושי ועלו לששת אלפים ומאתים, ובני קהת היו ארבעה עמרם ויצהר חברון ועוזיאל ועלו לשמנת אלפים יתר אלף על בני גרשון, לזה לא נאמר פקדיהם, והם היו נושאי המקדש והיה מן הראוי שיהיה בהם הרבוי יותר אבל עם מה שאמרו במדרש למה שבט לוי מועטים לפי שהיו רואים את השכינה, ואף כשעלו ישראל מן הגולה לא מצאו מהם שהיו מועטים שנאמר ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתים שם, אמר הקב"ה בעוה"ז הן מתמותתין ע"י שנאמר כי לא יראני האדם וחי, אבל לעוה"ב כשאחזיר שכינתי לציון אני נגלה בכבודי על כל ישראל ורואים אותי וחיים לעולם שנאמר כי עין בעין יראו, ולא עוד אלא שמראים כבודי זה לזה באצבע ואומרים כי זה אלהינו הוא ינהגנו על מות, אומר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה ע"כ. אם על בני לוי אמר למה הם מעטים כל שכן על בני קהת שהיו נושאים הארון ששם משכן השכינה, וכן גם כן תמצא שאמר בבני גרשון מבן שלשים שנה ועד בן חמשים שנה תפקדם, וכן בבני מררי נאמר בני מררי למשפחותם תפקד אותם וחזר ואמר מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה תפקדם, ובבני קהת שאמר נשא את ראש בני קהת מבן שלשים שנה וגו' ולא נזכר בהם פקידה מהטעם שאמרנו:

וחלק משפחות הלוים סביב למשכן, משפחת הגרשוני ימה שנאמר משפחות הגרשוני אחרי המשכן יחנו ימה לגרש מדת הדין הרפה שלא תתחזק. ומשפחת הקהתי תימנה שלא תעורר אותה רוח הדין על ישראל, ומשפחת מררי צפונה לפי ששם מה"ד הקשה מקבלין מרירות על ישראל שלא תחול עליהם מה"ד. ומשה ואהרן ובניו מזרחה, למה

אז"ל במדרש אמר הקב"ה אם כעסתי על בני יהיו אלו עושים פשרה ביני וביניהם ע"כ. כוונת דבריהם ז"ל שאמרו אם כעסתי על בני הוא כשהקב"ה עושה דין בעולם הוא עושה ברוח מזרחית, בארבה אמר ורוח הקדים נשא את הארבה, בחלום פרעה אמר שדופות קדים, בקיקיון של יונה אמר וימן ה' רוח קדים חרישית:

אז"ל במס גיטין פ' כל הגט (ל"א:) מאי חרישית שבשעה שהיא מנשבת עושה תלמים בים מתקיף לה רבא אי הכי היינו דכתיב ותך השמש על ראש יונה, פירוש הכתוב מעיד שהוא חם ואתה אומר שבא הכתוב לספר בגבורתו אלא אמר רבא שבשעה שמנשבת משתקת כל רוחות שלפניה. פירש"י ז"ל מבטלת את כל הרוחות מחמת שהיא חמה, ואמר שם רבא ורבי נחמן בר יצחק הוו יתבי חליף ואזיל רבי נחמן בר יעקב גלייה לדרעיה אמר נשיב שדיא, פירש"י ז"ל על רוח מזרח אמר כן לפי שנתחמם זרועו כשגלהו מחמתו קרא אותו שד לפי שהוא מזיק כשמשיב זה הרוח, אמר רב אשה מפלת בו ושמואל אמר אפילו מרגליות שבים מרקבת בו ורבי יוחנן אמר אפילו שכבת זרע שבאשה מסרחת בו, אמר רב נחמן בר יצחק ושלשתם מקרא אחד דרשו שנאמר כי הוא בין אחים יפריא יבא קדים וגו' ויבוש מקורו זו מקורה של אשה ויחרב מעינו זו שכבת זרע של איש במעי האשה והוא ישסה אוצר כל כלי חמדה זו מרגלית שבים, מאי כי הוא בין אחים יפריא אמר רבא אפילו שופתא במרה רפיא, פירוש בית יד התחוב במרה מתרפקת מחמתו, א"כ רוח מזרחית מזקת הרבה שקרא אותה שדיא, שד, לזה היה צריך לאותו רוח משה ואהרן, ולזה אמר והחונים לפני המשכן קדמה ומוטעם על המשכן פזר גדול. ובזה תבין שאמר לפני המשכן קדמה ואח"כ אמר לפני אהל מועד מזרחה, היינו לפני המשכן היינו לפני אהל מועד, היינו קדמה היינו מזרחה, למה כפל, אלא רוח מזרחית כשעושה בה דין נקראת קדים היינו קדמה, וכשעושה רפואה בעולם על ידה נקראת מזרח שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא וגו', לזה משה ואהרן, משה נגד הדין, לזה משה יש פסיק בינו ובין אהרן, כלו' יש כח בידו לדחות, א"כ משה נגד קדמה, אהרן נגד מזרחה, ולזה לפני המשכן לשון משכון דין, לפני אהל מועד, רחמים מועד, וכן אמר בדגלים והחונים קדמה מזרחה מחנה יהודה, זהו מה שרמזו ז"ל אמר הקב"ה אם כעסתי על בני הכעס הוא על הדין שיוצא לעולם ע"י רוח מזרחית אילו יהיו עושין פשרה הפשרה היא מצוע יש בה דין ויש בה רחמים, כן משה יש לו יכולת לדחות מה"ד, לזה משה יש פסיק כמ"ש, ואהרן יש לו יכולת לחול עליהם מדת רחמים, א"כ היו הלוים על ד' רוחות העולם להגן על ישראל, ומחנה ישראל היו רחוקים מהם אלפים אמה ולא יותר, אמר במדרש כדי שיוכלו לבא בשבת להתפלל במקדש, ועוד היו רחוקים כדי

שאם אולי תצא מה"ד לא תפגע בהם מהר אולי ביני וביני ימצא להם שום זכות לדחותו מעליהם, וכן היה בית הסקילה רחוק לזה הטעם, לזה היה אלפים אמה ולא פחות. וכתב הרב מנחם רקאנטי ז"ל היו פקודי הלוים כ"ב אלף כנגד כ"ב אותיות של תורה, כי כ"ב אותיות נכתבו באש שחורה על גבי אש לבנה, ומספר ישראל והלוים היה כן כולם שש מאות ועשרים וחמשה אלף רומז לסוד גדול, כי השש מאות ועשרים רומזים למנין כת"ר אותיות אשר בעשרת הדברות וה' יתרים ירמוז לה' חומשי תורה הכוללת הכל, גם פסוק יהוה מלך יהוה מלך יהוה ימלוך לעולם ועד בגימ' כת"ר. ובהיות ימלוך מלא וא"ו הרמז לספירה ראשונה, ע"כ:

פסוק לט

כל פקודי הלוים אשר פקד וגו' משה ואהרן. אהרן מי הכניסו כי אמר לעיל וידבר ה' אל משה וכו' פקד את בני לוי וכתיב ויפקוד אותם משה על פי ה' ואהרן לא נזכר, וכתב רש"י ז"ל והם דברי רז"ל נקוד על אהרן לומר שלא היה במנין הלוים ומאחר שלא היה למה נכתב. ואפשר לומר על דרך מה שאז"ל במסכת בכורות פרקא קמא (ה') שאל קונטרוקוס האגמון את ריב"ז בפרטן של לוים אתה מוצא כ"ב אלף ושלש מאות ובכללן אתה מוצא כ"ב אלף אותם שלש מאות להיכן הלכו, אמר לו אותם שלש מאות בכורות היו ואין בכור מפקיע בכור מ"ט אמר אביי דיו לבכור שיפקיע קדושת עצמו ע"כ. א"כ לזה לקח אהרן עמו לפי שהם נתונים לאהרן וכדי להוציא עצמו מן החשד כי אם היה מונה הלוים כלם לא היו עודפים שלש מאות הבכורות מאתים שלשה ושבעים אדרבא הלוים היו עודפים על הבכורות שבעה ועשרים והיו חושדים אותו לומר כדי לתת לאחיו כסף הפדיון, לזה חסר מהלויים כדי שיעדיפו הבכורות לזה לקח אהרן עמו לומר שביו שניהם נמנו, ואפשר עוד לומר שהג' מאות בכורי הלוים לא נתנו לאהרן לפי קדושתם ולזה לקחו עמו להראותו כמה הם שאין לו בהם נתינה:

פסוק מ

פקוד כל בכור זכר לבני ישראל, אמר הקב"ה למשה אני רוצה להחליף בכורי ישראל בלויים והם אינם כדאים שהלויים הם חלק אלוה ממעל והם עם קדוש, לזה אמר לו למשה פקוד כל בכור זכר ואע"פ שיפול עליהם מנין אין עין הרע שולט בהם לפי שהם מבן חדש ואין מספרם שוה ויש מבן שנה ויש מכן י' ויש מבן עשרים ויש מבן ששים ומכל בית וזה מבן חדש ומעלה. ושא את מספר שמותם, כשאתה נושא את שמותם על שפתיך בזה יהיה להם קדושה ומעלה ונשיאת ראש אז הם הלוים כדאי שיכנסו תחתם, זה ושא את מספר שמותם אח"כ ולקחת את הלוים לי וגו' תחת כל בכור בבני ישראל והיו לי הלוים אני ה', כלומר הלוים הם מקודשים על פי, וכן פירש ר' סעדיה גאון ז"ל

אני ה' שנשאתי אותם ונתתי להם נשיאות ראש להבכורים על פיך. אז הם כדאים שאקח הלוים תחת כל בכור, כי אע"פ שהבכורות הם קדושים כשעשו העגל נטלה הקדושה מהם לזה צריך שתשא את שמותם על שפתיך כדי שיתקדשו. הלוים בגימ' א"ץ, שהם ב' שמות. לזה אמר אני הוי"ה שהם ב' שמות. ובמלת הלוים יש ב' שמות לוי מ"ה, לוי מדת הדין, מ"ה הוא מלוי שם הרחמים, וכן הלוים לי אני ה' ר"ת מ"ו. שהא' היא משם אהיה, וס"ת ה"ס, הלוים במלואו כזה ה"ה למ"ד וי"ו יו"ד מ"ם בגימ' בם חלק הוי"ה, לוי קח אותיות שלפניו ושלאחריו בזה כל"ם הו"ז טי"ך. כל"ם מלך, הו"ז ח"י טי"ך, ל"ט, יהו"ה אחד, א"כ באמרך לוי כאילו אתה אומר מלך חי יהוה אחד, לוי במ"ק י', א"כ כשתסיר מכל"ם הו"ז טי"ך יעלה ע"ה חלק לקח, לקחתם לו לחלקו שנאמר אני חלקך ונחלתך. והם קל"ח חק"ל שהם שדה של תפוחים, והבן:

פסוק מה

וידבר יהוה אל משה לאמר קח את הלוים תחת כל בכור בבני ישראל וגו' והיו לי הלוים יש להקשות שכבר אמר לעיל ויאמר ה' אל משה פקוד כל בכור זכר וגו' ולקחת את הלוים וגו' מה צורך לעשות פרשה אחרת ולחזור ולומר קח את הלוים. ועוד לעיל אמר ויאמר וכאן אמר וידבר. ועוד לעיל לא אמר לאמר וכאן אמר לאמר, ולעיל אמר ולקחת את הלוים לי אני ה' וכאן אמר את הלוים תחת כל בכור וגו' והיו לי הלוים, אלא אמר הקב"ה למשה הלוים הם נלקחים ומקודשים על ידי כמו שאמר לעיל ואני הנה לקחתי את הלוים מתוך בני ישראל כבר הם לקוחים ואם אני אומר לך שתקחם לא על ידך אלא בשליחותי, זהו ולקחת את הלוים, לי פי' בעבורי בשליחותי, זהו ביני לבינך, אבל כדי שלא להטיל קנאה בסעודה לומר שהבכורות נתקדשו על ידך כמו שאמרתי ושא את מספר שמותם, ג"כ אומר לך שהלוים ג"כ יתקדשו על ידך, לזה אמר וידבר שהוא לשון קושי כדי שלא יקשה בעיני ישראל שלא יש בית שאין בו בכור, לזה אמר לאמר קח וגו', אני אומר לך כן בפניהם אבל ביני ובין הלוים שהם משבטך מקודשים ועומדים הם כבר, כמו שאמר ואני הנה לקחתי את הלוים וגו', אבל אני אומר לך קח את הלוים על ידך ואחר כך והיו לי הלוים, זהו לאמר להם כדי שלא להטיל קנאה בין הלוים ובין הבכורים אבל ביני ובינם כבר לקחתי אותם, לזה אמר לעיל ויאמר שהוא לשון רך ולא אמר לאמר אני ה', אמור להם שלא יעלה בדעתם שכמו שהחלפתי הבכורות אולי אחר. זמן אחליף ג"כ הלוים באחרים, לזה אמר להם אני ה' נאמן בדבורי שלא אחליף אותם לעולם, וכן אמר בספרי כל מקום שנאמר לי הרי זה קיים לעולם ולעולמי עולמים, לפי שהאמינו בו ומסרו עצמן על קדוש ה' שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הולך בדרך

תמים הוא ישרתני ע"כ. וכנגד מה שאמר לעולם ולעולמי עולמים נאמר בפ' ג"פ והיו לי הלוים, ולקחת את הלוים לי אני ה', והיו לי הלוים אני ה':

פסוק מו

ואת פדויי השלשה והשבעים והמאתים. כולם בה' הידיעה לומר שלא יעלה בדעתם הכ"ב אלף נכנסו הלוים במקומם אנו יתרים על המנין נשב במקומנו כמו שהיה העבודה בבכורות, לזה אמר ואת פדויי, עדין הם צריכין פדיון לא יחזיקו עצמן השלשה והשבעים והמאתים שרוצין להגביה עצמן על הלוים, לזה אמר העודפים ולא אמר היתרים, שמעדיפין ומגביהין עצמן על הלוים ואני יש לי עליהם והם צריכין פדיום מה שעשו בבכור בני ישראל, שהוא יוסף שהוא היה ראוי להיות בכור ישראל ולו נתנה הבכורה שנאמר בכור שורו הדר לו וגו' והם מכרוהו בעשרים כסף שהוא חמשת שקלים, לזה היה מן הראוי שתקח חמשת חמשת לא חמשת בלבד אלא ב"פ חמשת, אלא לא תקח אלא עשרים גרה שהוא פעם אחת חמשת, לזה אמר ולקחת תקח ונתת הכסף לאהרן, לפי שהלוים הם נתונים לאהרן ואילו רצו להעלות עצמן על הלוים לזר הכסף יהיה לאהרן:

פסוק מט

ויקח משה את כסף הפדוים מאת העודפים וגו' מאת בכר בני ישראל, אחר שאמר מאת העודפים למה חזר ואמר מאת בכור ודאי שהיו בכורות, עוד שהיל"ל מאת בכורי בני ישראל לא בכור, רמז כאן מ"ש על מכירת יוסף:

פסוק נא

ויתן משה את כסף הפדים, חסר. לומר שמר הם חמשת שקלים לקראת כסף פדיום ואמר על פי ה' וחזר ואמר כאשר צוה ה', אלא אמר על פי ה' שלא יחשדוהו שהוא עשה כן להעשיר אחיו, לזה ויתן משה את כסף הפדים לאהרן על פי ה' כאשר צוה ה', שלקח חמש ולא יותר, ולרמוז לכל מה שאמרתי שהיו העודפים רוצים להעלות עצמן על הלוים, בא הרמז שלא אמר מאתים שלשה ושבעים אלא שלשה ושבעים מאתים, סי' גע"ר שגער הקב"ה בהם, שלא היו רוצים לתת עד שגער בהם. ובמדרש אמר משה ומה אעשה בכור שאומר לו תן לי ה' שקלים יאמר אני מפדויי הלוים מה עשה הביא כ"ב אלף פתקים וכתב עליהם בן לוי ושלשה ושבעים ומאתים פתקים וכתב עליהן ה' שקלים בללן זה בזה ונתנן בקלפי אמר להם בואו וטולו פתקיכם, ועל פי הגורל מי שיבא בידו בן לוי אומר בן לוי פדאך, ומי שיבא חמשת שקלים היה אומר לו לא פדאך בן לוי תן לי חמשת סלעים. ע"כ:

פרק ד

פסוק א

וידבר ה' אל משה ואל אהרן. נזכר אהרן כאן לפי שהלוים הם נתונים לו ורוצה לישא ראש. בני קהת לעבודת הקודש כאילו כביכול נוטל רשות ממנו ללקיחת בני קהת, ויהיה פירוש לאמר למשה שיאמר לאהרן, כן קבלו רז"ל, כי יש י"ג דבורים למשה ולאהרן ויש י"ג מיעוטין כנגדם לומר שלא לאהרן היה הדבור אלא למשה שיאמר לאהרן:

פסוק ב

ואמר נשא את ראש בני קהת מתוך בני לוי לפי שבני לוי גרשון וקהת ומררי. וקהת הוא בתוך שהוא אמצעי, ומשאו מה שהוא בתוך תוך שהוא אהרן שהוא לפני ולפנים, וכן נאמר זאת עבודת בני קהת באהל מועד קודש הקדשים, אבל בעבודת בני גרשון ובני מררי אמר זאת עבודת בני הגרשוני באהל מועד לבד, לא אמר קודש הקדשים, וכן אמר בבני מררי, אם כן לפי שמשאם מה שבתוך שהוא הארון והשלחן והמנורה והמזבחות, לזה אמר בהם מתוך, א"כ אע"פ שבני גרשון הם הגדולים עכ"ז לפי שנושאים אלו הכלים שהם בתוך ראוי לישא ראשם ולהקדימם שהיו נושאים הארון שבו התורה, וכן קהת קו"ף ה"א תי"ו ע"ה בגי' תורה, וכן קהת בגי' כתף ה', שנושאים בכתף שהיא התורה שהיא ה' ספרים היינו כתף ה', והיה משאם ה' דברים הארון והשלחן והמנורה והמזבחות ב', וחנייתם תימנה גימ' קהת, והיינו תימנה כנגד מקומם, ולזה אמר תימנה ולא דרומה, ושמם מכריז שהקב"ה נתן התורה, שכן קהת גימ' נתן ה', ומקהת יצאו משה ואהרן, וכן קהת קו"ף ה"א תי"ו בגימ' ע"ה משה ואהרן, א"כ ראוים הם להקדימם ולישא ראשם:

פסוק ה

ובא אהרן ובניו בנסוע המחנה, לפי שאהרן הוא השושבין ואין הכלה מתכסה ממנו, לזה לפניו הכל בגלוי, אבל בחוץ הכל בכסוי, והשושבין הוא המגלה והוא המכסה פני הכלה. ואמר והורידו את פרוכת המסך, לפי שהפרוכת היתה סוככת על מה שבפנים שהוא הארון ועל מה שבחוץ שהוא אהל מועד שנקרא קודש שנאמר והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים והיה בקודש השלחן והמנורה ומזבח הזהב, ונאמר בעשית הארון הכרובים פירש"י ז"ל ציורים של בריות פרצוף אחד מכאן ופרצוף אחד מכאן, כל זה לרמוז שהיתה סוככת לכאן ולכאן אבל עיקר סיכוכה היה על מה שבפנים שהוא הארון, וכה"א ושמת על הארון את הפרכת, פרכת באתב"ש גימ' לגו, פי' שעיקרה על מה שבפנים, ואמר המשנה סדר עשייתה עוביה טפח ועל ע"ב נימין היא נארגת, אמר עוביה טפח כמו הכפורת שהיתה מכסה על הארון היתה ג"כ עוביה טפח, וכמו שהיו שני כרובים על הכפורת כן היו ב' פרצופין בפרוכת, אמר עוד במשנה ובשמנים ושתים

רבוא נעשית, שמנים ושתים פ"ב ר"ל פרצופין ב' היינו דו פרצופין, וש' כהנים מטבילין אותה. ש' היינו מצפ"ץ. הרי אמר על ע"ב נימין נארגת וש' כהנים מטבילין הרי ע"ב ומצפ"ץ, היינו דו פרצופין והכל ברמז. א"כ כמו שהכפורת היתה על הארון כן הפרוכת ג"כ היתה על הארון, ולזה אמר וכסו בה את ארון העדות כמו שהיו הב' כרובים עדות לישראל שהיו כמער איש ולויתו והיו אומרים להם לישראל ראו חבתכם לפני המקום כן הדו פרצופין שהיו בפרוכת, אלא שבכפורת היו פנים בפנים ובפרוכת היו אחור באחור, שהיו ע"ב ומצפ"ץ, וכבר ידעת כי מצפ"ץ הוא בחלוף והבן. ולזה היו נותנין הנרתק של עור תחש ואח"כ בגד כליל תכלת מלמעלה מה שאין כן בכסוי של שאר הכלים כי כולם היה העור תחש מלמעלה וכאן היה על הפרוכת ועליו היה בגד תכלת והסוד ויעשה ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם והבן. ואח"כ בגד כליל תכלת לא אמר תכלת כמו שאמר בשאר הכלים אלא כליל לומר שהכל כלול ומחובר זה בזה, והיה מלמעלה לכסות על עין הרע, כי זה הגוון מועיל בסגולה לעין הרע, ומה שהיה סוף הכסוי בארון היה תחילת הכסוי בשלחן. שאמר ועל שלחן הפנים לרמוז לדו פרצופין. יפרשו בגד תכלת הוא רמז לשכינה שהיא המלכות, והשלחן רמז למלכות, ולזה היו נותנים עליו בגד תכלת אחר שפורשין אותו על השלחן שעליו ה' דברים הקערות והכפות והמנקיות וקשות הנסך ולחם התמיד לרמוז לה' אחרונה והבן. ואח"כ אמר ופרשו עליו בגד תולעת שני לרמוז לפחד, שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, וכסוי המנורה דיה ג"כ בבגד תכלת. המנורה היא רמז לתורה, וכבר ידעת מה שאזיל שלוחות ראשונות נשתברו לפי ששלטה בהן עין הרע, ואז"ל ת"ח צריך שמור, לזה בגד תכלת. ונתנו על המוט, לפי שהמנורה אין לה בדים ואין לה טבעות, ומזבח הזהב ג"כ שהיה מצופה בזהב שלא תשלוט עליו העין היה ג"כ מכוסה בבגד תכלת, ואע"פ שהיה על כל אחד ואחד עור תחש שהיה כמו כיס עכ"ז בעת הכנסתו והוצאתו מן הכיס היה נראה לזה היה בגד תכלת, ומה שכלי השרת של מזבח הזהב לא היו עליו כמו על מזבח העולה שאמר ודשנו את המזבח ופרשו עליו בגד ארגמן ונתנו עליו את כל כליו את המחתות ואת המזלגות וכו' ובמזבח הזהב אמר ולקחו את כל כלי השרת ונתנו אל בגד תכלת וכסו אותם במכסה עור תחש ונתנו על. המוט, לפי שמזבח הזהב היה אמה על אמה ולא היה לו בית קבול אבל מזבח העולה היה חמש על חמש, והבגד על מזבח העולה היה ארגמן כנגד הדם שהיה נזרק עליו, ולא היה לו בגד תכלת לפי שהיה מנחשת ואין עין הרע שולטת בו, ולזה ג"כ אמר ופרשו עליו כסוי עור תחש ובשאר אמר ונתנו אותו במכסה עור תחש:

פסוק טו

ובא אהרן ובניו לכסות את הקודש. זה הארון שהיה בקדש הקדשים, ואת כלי הקדש הם השאר שהיו באהל חוץ לפרוכת, שהוא ג"כ נקרא קודש, ואחרי כן יבאו בני קהת לשאת ולא יגעו אל הקודש אפי' אחר שנושאים לא היו נוגעים כי אם בבדים או במוטות, וד' דברים היו נטלים בבדים, הארון והשלחן ומזבח הזהב ומזבח העולה וב' דברים במוט המנורה וכלי שרת של מזבח הזהב, א"כ הבדים הם ח' ושני מוטות הם י'. והשני מוטות הם נגד ב' ויו"ן שהם וא"ו ומשך הוא"ו, והנושאים הם ב'. ואמר ונתנו על המוט לא שיהיה תלוי במוט אלא על המוט היה דף נתון עליו והיו נותנים המנורה עליו דרך כבוד:

פסוק טז

ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן וגו'. נמסרו אלו הד' דברים שהם שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה לרוב מעלתן ולרוב קדושתם שאין כדאי שום אדם חוץ מאהרן לימסר ד' דברים אלו בידו אלא לאלעזר בן אהרן הכהן:

וכתב הרמב"ן ז"ל כי מה שאמר ופקדת אלעזר ולא אמר ומשא אלעזר כמו שאמר משא בני קהת, נראה מזה שלא היה אלעזר נושא אותם אבל היה פקיד עליהם, אבל בירושלמי מצינו שהיה אלעזר נושא אותם הוא בעצמו, ובודאי שהיה משא גדול שהרי הקטורת שס"ה מנה היה ושמן המאור לשנה היה קפ"ג לוגין ומנחת התמיד עשירית האיפה מ"ג ביצים ושמן המשחה י"ב לוגין, שכן אמרו רז"ל על פסוק שמן משחת קדש יהיה ז"ה לי לדורותיכם בגי' י"ב לוגין, ואז"ל שנעשה בו נסי נסים לסוך בו את הסמנים לא היה מספיק עאכ"ו שאור בולע והיורה והסמנים בולעים, וממנו נמשך המשכן וכל כליו והמזבחות וכל כליו והכיור וכנו, וממנו נמשחו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים וכולו קיים לעתיד לבא, שנאמר יהיה זה לי לדרתיכם, והיה בלי ספק משא גדול כזה על ידי נס ע"כ, וכן אמר בילקוט על שם הירושלמי שהיה נושא שמן המאור בימינו וקטורת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד של כל יום תלויה בזרועו ושמן המשחה בצלוחית קטנה תלויה לו באפונדתו ע"כ, אם כן ודאי שהיה משא גדול ודאי שהיה בנס, ואפשר שלזה אמר ופקדת שלא היה נושאם אלא בנס, ולא היה מרגיש בזה אלא כמו שהיה פקיד עליהם כמו שהיה פקיד על משא בני קהת כמו שפירשתי ז"ל שאמר פקודת כל המשכן וכל אשר בו בקדש ובכליו, ופירש"י ז"ל ועוד שהיה ממונה על משא בני קהת וגו' והשם גורם אל עזר, וכן זכות אבות והכהונה היו מסייעין, לזה אמר ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן:

פסוק יח

אל תכריתו את שבט וגו', הדבור הוא למשה ולאהרן והכרת בידי שמים אינו בידם עד שיאמר אל תכריתו, שאם כמו שפירש"י ז"ל לא וגרמו להם מיתה שלא יבאו לראות זהו אומר בפסוק ולא יבאו לראות כבלע ומתו, ועוד אומר את שבט משפחות הקהתי, ועוד למה הקהתי יאמר קהת, זה יובן ממה שאמרו במדרש אמר הקב"ה גלוי וידוע לפני שעתידין קרח ועדתו לעורר על הכהונה ועל משה ועל אהרן על כן נטל הקב"ה חצי שמו ונתן אותו על קהת ואמר הקהתי, משל למלך שהיה לו בן ונדבק עם הלסטים ונתפסו, אמר המלך בשביל בני אני פודה אותם עכשיו, על זה אמר הכתוב למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך ע"כ. א"כ צוה הקב"ה למשה ולאהרן כשיחרה אפם על ענין קרח שלא יחרה אפם על כל השבט ועל כל המשפחה של קרח, משפחת כתיב, אלא על קרח לבדו. ואמר מתוך הלוים כמו שאמר במדרש במקום אחר, אמר פקוד את בני לוי וחזר ואמר אך את מטה לוי לא תפקד, א"ל למה א"ל להוציאם מן הגזרה, צפה הקב"ה שישראל עתידין להכעיס לפניו והוא אומר להם במדבר הזה יפלו פנריכם וכל פקודיכם, לפיכך הקב"ה אומר על בני לוי ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל, למה שהן שלי שנאמר והיו לי הלוים שכל מי שקרב עצמו מעט מקרבין אותו הרבה, והן קרבו עצמן כשאמר משה מי לה' אלי, ולא עוד אלא הפקד את הלוים על משכן העדות שכל מי שנבדק בדבר ונמצא נאמן הקב"ה מאמינו לעולם ואף השבט הזה אני בדקתי אותו ונמצאו שומרים כבודי ונתנו נפשם על קדושת שמי שנאמר שימו איש חרבו על ירכו ויעשו בני לוי כדבר משה ולא נשאו להם פנים. לפיכך משה מברכן האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, ואף אני מקרבן ועושה אותן פלמנטורין שלי ועושה אותן נאמן ביתי, וקדושתי להן שנאמר ואתה הפקד את הלוים וכבוד גדול אני חולק להם שאתה מונה אותם לעצמן בדבור פקוד את בני לוי, ומה אם הלוים שנושאים את המשכן כבדתי אותם עאכ"ו בני קהת הנושאים את הארון, לכך אמר אל תכריתו ע"כ. בזה הקל וחומר תבין אומרו מתוך הלוים. ועל פי דרכנו נבין כמה היא מעלת מי שהוא נושא ומסייע לבעלי תורה שאינו נכרת לעולם, וכה"א בצל החכמה בצל הכסף:

פסוק יט

וזאת עשו להם וחיו. אין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה, שילמדום תורה ובזה יהיה להם חיות שמהם תצא הוראה לישראל, שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, והם חלקו ית' וכה"א בדברי הימים ויאמר לעם וליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים הלוים למען יחזיקו בתורת ה'. עוד במדרש אל תכריתו בשביל שייראו אותי חלקתי להם כבוד כך כל מי שהוא מתירא ממני איני מכרית שמו מן העולם ממי אתה למד מיונדב

בן רכב שנאמר לא יכרת ליונדב בן רכב, ומה אם אותם שהיו גרים על שעשו רצוני כך עשיתי להם כשישראל יעשו רצוני עאכ"ו לא יכרתו ולא ישמד שמם מלפני אלא הם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום:

פסוק כ

ולא יבאו לראות כבלע את הקודש, הטעם על דרך הסוד, כי בהבלע הכבוד למעלה הוא כולו רחמים גמורים אין בו דין, כי בהגלותו יש בו דין לצורך הנבראים וכשמתבלע חזר לשרשו, ולזה שהם דין לא יבאו לראות, ולכך הכהנים שהם רחמים היו מורידים ומבלעים כל אחד בנרתקו, וכן כתב הרב רקאנטי ז"ל כתב הרב הגדול ז"ל עד"ה טעם הכתוב, כי בעבור היות הכבוד יושב הכרובים הוזהרו הלוים שלא יבאו לראות עד שיורידוהו הכהנים, כי אז יתעלה הכבוד בחביון עוזו וישוב אל מקומו הראשון בקודש הקדשים. ויהיה כבלע כפשוטו, והמשכיל יבין, רבי אלעזר אומר אין כבוד לראות את המלך ערום ע"כ:

גימטריאות

במדבר בגי' רמ"ח, כי שם נתנו רמ"ח מצות עשה:

שאו את ראש כל עדת, ע' ד"ת ששם קבלו דת התורה שנתנה בע' לשון ובע' פנים:

צבאתם צבא תם, צבא יעקב איש תם:

איש איש למטה איש, ג"פ איש, בזכות ג' אבות שנקראו איש:

שדיאור שדי אור, שהאיר לו כלומר שלא חטא בעון בלהה:

ראשי אלפי. פי' מלמדים את ישראל כמו ואאלפך חכמה, שהם מלמדים ומורים להם עניני התורה:

האלה אשר נקבו בשמות, ס"ת למפרע תורה שהיו כולם בעלי תורה:

כל העדה. כלה עדה, בעדי התורה:

מטה שמעון תשעה וחמשים אלף, וסי' שמעון ולוי א"ח י"ם:

יהודה ע"ד אלף וסי' דיי"ן. ושבטו היו שופטים ודיינים. ישששכר ארבעה וחמשים אלף וסי' ד"ן, כי היו דיינים שנאמר ומבני ישששכר יודעי בינה וגו', זבולון שבעה וחמשים אלף וסי' ז"ן שהיה זן לישששכר, זבולון לחוף ימים וכו' וירכתו על צידון ראשו זי"ן וסופו נו"ן ז"ן, ונפתלי שלשה וחמשים וסי' ג"ן, כי בחלקו הם פירות גנוסר גנוסר ששרי הארץ תאבים לאכול מהם:

לא התפקדו בתוכם. בתוך ם, ס' באי"ק בכ"ר ת"ר הם ישראל שעלה מנינם שש מאות אלף:

איש על דגלו לצבאותם, ס"ת שלום. איש על דגלו באותות, באתת כתיב, לפי שהיו אותיות האבות על הדגלים, א' של אברהם וי' של יצחק וי' של יעקב, הרי אי"י על דגל יהודה, בצ"ע על דגל ראובן, רח"ק על דגל אפרים, מק"ב על דגל דן, נשאר ה' משם אברהם עם י' של שם הוי"ה הרי י"ה על הענן:

בתוך המחנות. המחנת כתיב חסר ו', לומר לך שכל המחנות הם חסרים בערך מחנה הלוים לפי שהלוים הם בעצמם מחנה שכינה:

בשאר הדגלים אומר דגל מחנה יהודה קדמה לצבאותם דגל מחנה ראובן תימנה לצבאותם, דגל מחנה דן צפונה לצבאותם, ובדגל מחנה אפרים אמר לצבאותם ימה לומר שצבאותם היו כדגים שבים כמו שברכם יעקב וידגו לרוב ועליו מטה מנשה, בשבט אפרים לא אמר והחונים עליו כמו שאמר בשאר אלא ועליו לומר כי עשה אפרים כבוד למנשה שהוא גדול ממנו, אע"פ שנעשה אפרים ראש הדגל עשה כבוד לאחי, הגדול והושיבו למעלה ממנו:

חנו לדגליהם וכן נסעו, ר"ת חלון, לומר שהקב"ה משגיח עליהם שנאמר משגיח מן החלונות וגו':

מלא ידם לכהן. ראויים הם להיותם סנהדרין כמנין מל"א:

מטה לוי. ר"ת מל, הם לבדם שמרו המילה במצרים שנאמר ובריתך ינצורו:

תפקדם. בגי' תורה, לומר שזכות התורה הגינה עליהם ולא שלטה עליהם עין הרע:

בשמתם. בשם תם:

לאל ומשמרת בני גרשון, ר"ת למפרע גבול, לומר שלכל אחד ואחד מן הלוים יש לו גבול ומשמרה:

כסף הפדיום. פדה יום, יבא יום שיפדו בו כל ישראל שנאמר ולא בכסף תגאלו:

כליל. גי' מלך, כנגד מלך הכבוד, כאמרם ז"ל תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. יפרשו בגי' ירושלים שעתידה שתפרוש כמה פרסאות ותהיה עליונה על כל הארצות שנאמר ושגבה וראמה, ויהיה לה אור גדול שנאמר ואני אהיה לה חומת אש סביב עד שמרחוק כמה פרסאות יפרשו אותה:

הכפות. הכפת כתיב, אותם שהם כפותים על שלחנו של מקום לעסוק בתורה עליהם העולם עומד, כפת בגי' ת"ק, העולם שהוא מהלך ת"ק שנה:

ואת נרותיה. הם תלמידי חכמים שמאירים בתורה:

ומלקחיה ומחתותיה. הם המחזיקים בידם, כלי שמנה הם הממנים אותם. ד"א שמנה נשמה, כל הנשמה תהלל יה, ד"א כלי שמנה כל"י היינו ס' מסכתות, שמנה משנה. את כל כלי השרת, אלו הצדיקים המשרתים לפני הקב"ה. בגד תכלת, רמז על כיסוי ציצית: כל כלי המזבח. אלו הצדיקים שנזבחו על קדיש ה'. יבאו, ירמוז רמז על פ' באו גוים בנחלתך, יבאו אותיות אויב, כבלע, שנבלעו השערים דכתיב טבעו בארץ שעריה, כבלע את הקודש ומתו, המחריבים שנכנסו להיכל עתידין שימותו מיתה משונה. מנין קט"ן פסיקים בפרשת מי יקום יעקב כי קטן הוא, כי בזאת הפרשה נמנו ישראל והם מעט מן האומות שנאמר כי אתם המעט מן העמים, וזהו קטן גי' העולם הבא, לומר שהמקטין עצמו זוכה לעולם הבא, שנאמר קטן וגדול שם הוא, וכל המקטין עצמו בעולם הזה, הוא גדול לעולם הבא, ולכך נברא העולם ביו"ד שהיא קטנה מכל האותיות, וישראל הם מזומנים לעוה"ב, לזה באה הפרשה שנמנו בה ישראל במנין העולם הבא:

פסוק כב

נשא את ראש בני גרשון גם הם. כלומר גם הט ידעו שמשא המשכן הוא נשיאות להם ולא יקחו לעצמן גריעות לומר שהם נושאי סבל, כי זה הוא נשיאותם כמו שאמר דוד ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, פי השפלות הוא הנשיאות. לבית אבותם, שידעו שלוי אביהם עלה בגורלו של מקום. למשפחותם שיצאו מהם משני בנים שהיו לגרשון לבני ושמעי שיצאו מהם שתי משפחות לזה אמר למשפחותם למשפחתם כתיב, ועלו לשבעת אלפים וחמש מאות, ולזה אמר הכתוב כל הבא לצבוא צבא וכו' מה שלא אמר כן לא בבני קהת ולא בבני מררי בשניהם אמר כל הבא לצבא וכאן אמר לצבוא צבא לומר שצבאות הרבה עתידין לצאת ממנו לעבוד עבודת, אע"פ שמשא בני גרשון ובני מררי הם היו על העגלות שתי עגלות לבני גרשון וד' לבני מררי כל אחד כפי עבודתו עם כל זה אני מעלה עליהם כאילו הם עובדים ונושאים, ולא עבודה אחת אלא שתי עבודות כפולות לזה אמר לעבוד עבודה. ובבני קהת אמר כל בא לצבא לעשות מלאכה באהל מועד וגו' לפי שנושאים השלחן ומזבח העולה ומזבח הקטורת שעיקר המשכן הם הקרבנות, לזה אמר לעשות מלאכה שהיא מלאכת הקרבנות, אבל משא בני גרשון ובני מררי לא היתה במשאם עבודה כי אם שומרים למשכן כמו היריעות והקרשים שהם מגינים וסוככים על המשכן אבל יש בהם צורך עבודה. עוד אמר לעבוד ועבודה, לפי שב' עבודות היו עושים נושאים ושומרים, וזהו אומרו לעבוד ולמשא. ואמר ונשאו את יריעות המשכן, והם לא נשאו, תמצא כי ג' חדשים וחמשה ימים נשאו, כי כבר מלאכת המשכן נשלמה בכ"ה בכסליו כן אמרו בתנחומא והוקם המשכן בניסן והביאו הנשיאים

העגלות והקרבנות אם כן כשהתחילו העבודה היה משא ממש, לזה אמר זאת עבודת משפחות הגרשוני לעבוד ולמשא, הם כשבאו לא באו אלא לישא משא לזה אמר מעלה אני עליהם כאילו כל ימיהם סבלים שלי, זהו ונשאו, וזהו פירוש את כל אשר יעשה להם שהוא מסירת העגלות ועכ"ז ועבדו כאילו הם עצמן עובדים:

פסוק כו

עוד כל אשר יעשה להם. שלא יניחום ליקרב עד שאהרן ובניו הם יבאו ויכסו הכלים ולא יבאו לראות, וכאילו עשאום, זהו אשר יעשה להם, שאם לא כן הם מתים אם כן כאילו עשאום. והיה משאם שמנה דברים, יריעות המשכן עשר התחתונות, ואת אהל מועד הם יריעות עזים העשויות לאהל עליו, מכסהו הם עורות האילים המאדמים, ומכסה התחש אשר עליו הוא מכסה התחשים, שכן אמר פרשת תרומה ועשית מכסה לאהל עורות אילים מאדמים ומכסה עורות תחשים מלמעלה, ואע"פ שהוא מחלוקת בין ר' יהודה ובין ר' נחמיה שלר' נחמיה שני מכסאות היו כל אחד ארכו ל' אמה ורחבו י' לכסות הגג לבד, ולר' יהודה אמר לבד היה חציו של עורות אילים וחציו של עורות תחשים, אבל הכתוב מסייע לר' נחמיה שאמר מכסה עורות אילים ומכסה עורות תחשים שאם כדברי ר' יהודה ב"פ מכסה למה, א"כ הם ד' כסויים, ומסך פתח אהל מועד, וקלעי החצר, ומסך פתח החצר ומיתריהם, הרי ח' דברים, וכן גרשון בגי' תק"ן ח' ע"ה, וכן גרשון בגי' חתן מלכי, לזה חנייתו ימה ששכינה במערב:

פסוק כז

על פי אהרן ובניו תהיה וגו'. לפי שהם נתונים לאהרן ולבניו ואין ראוי להשתמש בהם אלא מדעתו, לזה ביד איתמר בגי' תרומ"ה, ר"ל לפי שהורמו מכל ישראל לזה ביד איתמר, אבל בני קהת לפי שעבודת הקודש עליהם שהם כלים המקודשים עליהם, בכתף ישאו, לזה אלעזר שהוא הסגן פקיד עליהם, ועוד להורות שאל עזרם, כי אי אפשר לשאת הארון לא עשרה ולא עשרים בני אדם, לפי שהכפורת לבדה היתה עביה טפח והיתה אמתים וחצי ארכה ואמה וחצי רחבה והכרובים מקשה זהב, והיה נשא בין ד' בני אדם ודאי אל הוא בעזרם, ולזה נאמר בהם כל בא לצבא בבני גרשון, ובבני מררי אמר כל הבא ובבני קהת אמר כל בא. לומר שבאו בחבה ובמהרה אע"פ שעבודתם כבידה שלא ידעו שהארון נושא נושאיו:

פסוק כט

בני מררי למשפחותם לבית אבותם תפקד, אינו מלשון מנין אלא מלשון מנוי ושררה, לפי שלא נאמר בהם נשיאות ראש כמו שנאמר בבני קהת ובבני גרשון, ולזה תפקד כתיב חסר, שאם הוא מלשון מנין למה חזר ואמר תפקדם, א"כ בשביל משפחתם ובשביל בית

אבותם הם ראויים לכל מעלה, ובשביל עצמן שאע"פ שמשאם כבד שנושאים הקרשים אמה וחצי רחבו ואמה עביו ועשר אמות ארכו מצופה זהב מ"ח קרשים וט"ו עמודים ד' לפרוכת וה' למסך, וק' אדנים כל אדן ככר וס"ה אדנים נחושת ס' לחצר וה' לעמודי פתח אהל מועד ולמסך וה' עמודים של חצר מצופים נחושת, ועכ"ז באים בחיבה ואהבה ואומרים תן עלינו המשא, מררי בגי' ת"ן. ובשמות ובשמת כתיב בשם הנשמ"ה, שכל כלי וכלי נעשה בשם ידוע ואותו השם הוא כנשמה לאותו הכלי, לזה ובשמות תפקדו הודיעום את השמות כדי שיקל המשא שהנשמה היא נושאת הגוף והחי הוא נושא את עצמו:

פרק ה

פסוק ב

צו את בני' ישראל וישלחו מן וגו'. פרשה זו נכתבה אחר מנוי הלוים, לומר שאע"פ שישראל הם רחוקים אלפים אמה והלוים שומרים סביב, עכ"ז יש מי שצריך להרחיקו יותר שהוא המצורע, ואפי' הלוים שהם קרובים למשכן שהוא הזב, ואפי' הכהנים שהם יותר קרובים שהם לפנים הם ג"כ מתרחקים אם בהם טמא נפש. אלא שאין ריחוקן שוה, המצורע היה משולח חוץ לג' מחנות, וזב היה משולח חוץ ממחנה לויה ומותר במחנה ישראל, וטמא נפש שאינו משולח אלא ממחנה שכינה ומותר במחנה לויה. לומר שהקרוב קרוב אינו מרוחק כל כך, ישראל שהם קרובים לה' שנאמר לבני ישראל עם קרובו אע"פ שגרמה עונותינו ונתרחקנו מעל אדמתנו עכ"ז אין הריחוק לגמרי, כי כל מקום שגלו שכינה עמהם, ולהודיע ג"כ כמה חטא גורם, עד שלא חטאו בעגל היו כולם קבוץ אחד ויחן שם ישראל, עם אחד, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, כמו שהכהנים מחיצתם לפנים כן היו ישראל, ואחר שחטאו נחלקו, מחנה שכינה, מחנה לויה, מחנה ישראל, ועוד אז"ל בא וראה כמה כחה של עבירה, עד שלא פשטו ידיהם בעבירה לא היו בהם זבין ומצורעים. לפי דרכנו למדנו שג' דברים אירעו בו ביום, ע"כ אמר מן המחנה בעודן חונים, וכן אז"ל כל זמן שאהל מועד נטוי תשלחו הוגלל הפרוכת הותרו זבין ומצורעים ליכנס לשם ע"כ. זהו רמז שבעת שאנו גולין שהשכינה עמנו עתה שבעונותינו הוגללו הפרכות. והיה ראוי שטמא לנפש שהוא המת שהוא אבי אבות הטומאה שישתלח חוץ לג' מחנות ואינו משולח אלא ממחנה שכינה לבד, אלא בא וראה כמה גורם החטא, שהצרעת אינה באה אלא על חטא, וכן ג"כ הזיבה הוא חולי ואין חולי בלא חטא לכך היו מביאין קרבן על טהרתם, אמנם טמא נפש לא היה מביא קרבן על טהרתו כי הוא טימא עצמו כדי לעשות מצוה, כדי לקבור מתו, א"כ מצוה

עשה ולא חטא, ואם היו מרחקים אותו היה נמנע ולא היה קובר מתו, ולפי שאין שלוחן שוה אמר כל כל בין כל אחד, שאמר כל צרוע וכל זב וכל טמא ולא אמר כל צרוע וזב וטמא, וכן אמר ג' פעמים מחנה, אמר וישלחו מן המחנה כל צרוע, סתם מחנה הוא מחנה ישראל, וסמך לו צרוע, וכן צרוע מוטעם טרחא, וכל זב וכל טמא לנפש מזכר עד נקבה תשלחום אל מחוץ למחנה, כלומר מחוץ אבל לא מן המחנה לגמרי, זהו לזב שאינו משולח אלא ממחנה לויה, ולא יטמאו את מחניהם, זהו המחנה שיש בו צורך לכולם שהוא מחנה שכינה, זהו אומרו אשר אני שוכן בתוכם, וזה לטמא נפש, ולזה אמר ג' פעמים שלוח, וישלחו תשלחו תשלחום. כנגד המצורע אמר וישלחו, כנגד מחנה ישראל שהם רחוקים אלפים אמה ולזה אמר שלא לנוכח וישלחו, אבל נגד מחנה לויה ומחנה שכינה שהם קרובים אמר תשלחום לנוכח, ואמר תשלחום בלשון רבים שהוא כנגד מחנה שכינה שהוא על טמא לנפש שמצויים הרבה שהמיתה מצויה. רש"י ז"ל מחמת הקושיא שהקשינו שטמא לנפש היה מן הראוי להיותו משולח חוץ לג' מחנות לפי שהוא אב הטומאה, לזה דחק עצמו ואמר טמא לנפש לטמי נפשא דאינשא, אומר אני שהוא לשון עצמות אדם בלשון ארמי והרבה יש בבראשית רבה אדרינום שחיק טמיא. ואין נראה שאמר טמא לנפש ולא אמר טמא למת:

עוד למי מצורע משתלח חוץ לג' מחנות לפי שהוציא שם רע והפריד בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו וגרם להרוג ג' כמו שאז"ל לה"ר הורג ג' לזה ישולח חוץ לג', וזה לא ימצא אלא בלוים ורוב בישראל, הוא הפריד בין שני אחים לזה ישולח חוץ לב' מחנות ממחנה לויה וממחנה ישראל, כי במחנה שכינה שם מצויים הכהנים וא"א שימצא בהם חטא כזה כי שפתי כהן ישמרו דעת, והם מזרעו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. וזב משולח חוץ לב' מחנות לפי שבא על חטא שהרהר ובא לידי קרי וחזר והביא עצמו לידי טומאה הרי פעמים שלש, לזה בא לו זה החולי, ולזה צריך ספירת ז' ימים, שאותו מקום הוא מעבר הזרע וזה הפריד הז' שהוא הזרע שלא זרע במקום הראוי ונעשה רע, לזה ביום הח' יביא כפרה, ולזה אמר איש איש ב' פעמים, כלומר שהיה לו להתגבר על יצרו ולהיות איש, ולזה אמר ג' פעמים זובו לומר ששינה ושילש ונעשה לו הרהור היתר. או החתים בשרו מזובו טמאתו היא, ר"ת אהב מטה, ר"ל שאוהב שכיבת המטה להוציא שכבת זרע, לזה כל המשכב אשר ישכב עליו יטמא. עוד טמא לנפש אינו מרוחק אלא ממחנה שכינה והיה ראוי שיתרחק מן הג' שהמת הוא אבי אבות הטומאה, אלא זה אינו מדבר אלא או על הכהנים או על הלוים שהם במחנה שכינה, ובודאי שאין מיתת הכהנים העומדים שם לשרת בשם ה' והלוים שהם מורי התורה שנאמר יורו משפטיך

ליעקב כמיתת שאר העם על יד מלאך המות שמטמא, ולזה אמר טמא לנפש ולא אמר למת, כי במלכותא דארעא הקוסטינר של השרים אינו הקוסטינר של שאר העם:
עוד אמר לנפש, לומר שזה נתעסק לתת מנות לנפש המת, שכל עוד שלא נקבר הגוף אין לנפש מרגוע אם כן אין ראוי שישולם רעה תחת טובה ויהיה נע ונד חוץ לג' מחנות ואפי' חוץ לשני מחנות. על כן נסמכה פרשה זו לפרשת דגלים לומר כי קודם שחטאו היו מחנה אחת כמו שאמרנו אבל אחר שחטאו והיו בהן זבין ומצורעים ומתים כי קודם היו בני חורין ממלאך המות כמו שאז"ל חרות על הלוחות חרות ממלאך המות שלא ימותו על ידו ויטמאם, הוצרכו להיותם ג' מחנות:

פסוק ד

ויעשו כן בני ישראל וישלחו וגו' כאשר דבר ה' אל משה. בשבתן של ישראל דבר הכתוב שלא תאמר אפילו שלא צוה ה' בזה ראוי להם לשלחם בפרט המצורע שהוא חולי מדבק, לזה אמר שלא היתה כוונתם בשילוחם אלא כאשר דבר ה', וחזר ואמר כן עשו בני ישראל, לומר שהזבין משולחים מב' מחנות ומותרים במחנה ישראל וישראל לא עכבו עליהם, לומר שאחר שהם חולים והם טמאים למה ישבו בתוכם אלא כן עשו שקבלום בסבר פנים יפות במדרש כן עשו בני ישראל, מלמד שאף הטמאים לא עכבו. ואם תאמר תינח במדבר דאיכא ג' מחנות בירושלים היכן שלוח, כבר אמרו חז"ל במדרש מפתח ירושלים ועד הר הבית מחנה ישראל, מפתח הר הבית ועד העזרה מחנה לויה, מן העזרה ולפנים מחנה שכינה:
ועל דרך הסוד צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה, כלומר מגופם ד' כחות הטומאה, כמ"ש הרב ריקנטי ז"ל בפרשת בראשית ז"ל, אמרו חז"ל כי הזוהמא שהטיל הנחש בחוה נחלקה לד' רוחות, רוח שטות רוח זנות רוח חמדה רוח חטאת, כנגדן אב הטומאה ראשון שני שלישי לטומאה ובהתיחד סמאל עם הנחש אז מנפש ועד בשר יכלה ואז הוא אבי אבות הטומאה והוא המת ומשם נמשכות תאוות שאדם חוטא בזה העולם, עד כאן דבריו ז"ל. ואפשר שרמז כאן כל צרוע א' וכל זב ב' וכל טמא ג' לנפש ד', צרוע רוח שטות כי הצרעת אינה באה אלא על חטא ואין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, זב רוח זנות שהוא האבר שזונין בו, טמא רוח חמדה, שמהחמדה אכלה הפרי וגרמה טומאה, לנפש זה רוח חטאת שהוא מכלה מנפש ועד בשר:

פסוק ו

איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם וגו' בא לומר שלא יתרעמו הבריות על אדם וחוה לומר שהם הביאו מיתה לעולם, לזה אמר איש או אשה כי יעשו, יש יכולת ביד כל אחד ואחד אפי' אשה להביא מיתה לעולם אפי' לא אירע המעשה שאירע על ידי

אדם ואשתו, ויותר, וזהו וחמישתו יוסף וגו', מאחר שחטאו וחזרה זוהמת הנחש א"כ יש בידם יכולת, זהו כי יעשו מכל חטאת האדם שהוא אדם ראשון, ולזה ה' דהאדם מתויגת בספר תורה. למעל מעל בה', שלא ידברו סרה על ה' לומר שאם אדם חטא כל הדורות מה חטאו, אם אומר כן משים אשם לנפשו זהו ואשמה הנפש ההיא, אלא אם עלה בדעתו לומר כן ישוב מאותה מחשבה ויתחרט ויתודה, זהו והתודו את חטאתם אשר עשו, והשיב את אשמו בראשו, כלומר יתלה הדבר על עצמו ויאמר שהוא סבב המיתה על עצמו, כמו שאז"ל אין מיתה בלא חטא, וחמישתו יוסף עליו בא לומר שאם בא לתלות על אדם הראשון לומר שהוא גרם מיתה על הבריות כי במיתתו מתו כל הגופים שהיו בו בכח, עכ"ז לא יתלה עליו אלא אחד מחומש וד' חלקים יתלה על עצמו, וזהו וחמישתו יוסף כתיב, ונתן לאשר אשם לו למי שעיקר האשם לו שהוא אדם הראשון. עוד והשיב את אשמו רמז על התשובה שהיא ראשית הכל, זהו בראשו. ואמר בראשו ולא אמר בראש לומר שיהא החטא נגד פניו כמו ושמן על ראשך אל יחסר, ולא יבקש טענות ועלילות דברים כמו אדם שאמר האשה אשר נתת עמדי וגו', אלא אדרבא אם יש מי שפתהו לעשות אותה עבירה, החומש יתלה במפתה והד' חלקים יתלה על עצמו, כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין,, ואם אין לאיש גואל שהוא צדיק גמור ואין לו במה לתלות שאין בידו עון אשר חטא, ידע בודאי שהמיתה היא לו לעלוי ומעלה, כי א"א לקנות אותה מעלה ואותו כבוד בהיותו בגוף כמו שאמר דוד המע"ה יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, לא אמר המות אלא המותה שהיא מיתה ע"י ה' שהיא השכינה. זהו האשם המושב לה' כלומר שיהיה לו, מושב וקיום והעמדה, לה', ע"י הכהן גדול שהוא מיכאל שהקריב נשמתו על מזבח העליון אשר לפני ה', מלבד איל הכפורים אשר יכפר בו, כלומר המיתה היא לו למעלה ומלבד זה יהיה כפרה על דורו וזהו אשר יכפר בו עליו. איל בגי' א"ם, היא אמה עילאה ששם הוא סוד הכפורים:

ובזוהר ז"ל כך מאן דעבר על פקודי אוריתא כביכול פגים הוא לעילא פגים הוא לתתא פגים לגרמיה פגים לכל עלמא ועל דא כתיב איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו' ת"ח כתיב והמה כאדם עברו ברית אדם עבר על פקודא חד דאורייתא גרים ליה לגרמיה מותא פגים לכל עלמא פגים לעילא פגים לתתא וההוא חובא תליא עד דיקים קב"ה עלמא כמלקדמין ויתעבר ההוא פגימו מעלמא היינו דכתיב בלע המות לנצח בגיני כך כי יעשו מכל חטאת האדם האדם כתיב ולא אדם דא אדם קדמאה, למעל מעל בה' מאן דינקין מרחמי ינקין מדינא הוא גרים פגימו ועל דא רחמנא לשיזבן מחייבי עלמא ומפגימו דילהון כמה זכאי מסתלקין בגינייהו וי לכל מאן דגרים פגימו לעילא ותתא,

ואע"ג דאבאיש עלמא אית ליה תשובה דהא כתיב איש או אשה וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו והשיב דא מהניא להו בגין דמאן דעביד תשובה כביכול הוא עביד ליה ממש דההוא פגימו דפגים לעילא את לתתא אתקין לגרמיה אתקין לכל עלמא ע"כ לזה אמר למעל מעל ב' מעילות פגים לעילא פגים לתתא וכל תרומה וגו' אשר יקריבו לכהן לו יהיה, לומר שלא יקשה עליו נתינתו לכהן לפי שלא נתקרב על גבי המזבח אלא יחשוב שהוא נותנם לעצמו, זהו לו יהיה, לעצמו יהיה, זהו שאמר ג"כ ואיש את קדשיו לו יהיו, שכל מה שמקדיש יחשוב בעצמו שמקדישם לעצמו, איש אשר יתן לכהן לו יהיה לעתיד, אולי יהיה הוא כהן שנאמר וגם מהם אקח לכהנים והם גנוזים לו. ורז"ל אמרו ואיש קדשיו לו יהיו, שאם הקדיש שום דבר ולא נתנו לא יהיה לו בביתו כי אם אותו דבר, זהו ואיש את קדשיו שעכבם לעצמו לו יהיו שיעני ויצטרך להם, וכן לכהן לו יהיה שיהיה הוא כהן, כמו אותו מעשה של אותו חסיד ע"ה שצוה לבנו שיהיה זהיר במעשרות והיתה לו שדה שהיא מוציאה ח' כורים של מעשר והוא מיעט בהוצאת מעשר כל כך עד שלא היתה מוציאה אלא שעור מעשר ובאו בני משפחתו לנחמו ולומר שעשאו הקב"ה כהן. ואם יתן יהיה לו ממון הרבה:

פסוק יב

איש איש כי תשטה אשתו. נסמכה פרש' זו לפרשה איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעל מעל בה', לומר שחטא חוה היה סיבה לאדם, כן פעמים שהאיש הוא סיבה לאשה שתשטה שהוא מעל בזוגתו כן היא תמעול בו, ולזה רמז ומעלה בו, למה לפי שהוא מעל בה כן מעלה בו, זהו ברמז. אבל מה שאמר איש איש לומר שיתגבר על יצרו שלא יחפה עליה, ובפרט אם הוא קרובתו או בת אחותו או אם יש לו בנים ממנה יקשה בעיניו להשקותה, לזה כפל ואמר איש איש, לומר שיתגבר על יצרו ולא ישמע שום טענה כדי שלא יהיה שמץ פסול בזרעו, ולמה דבר אל בני ישראל שיהיו בניו כבני ישראל שלא היה בהם שמץ פסול והואיל שזנתה ונטתה מן הדרך ובגדה בו והיא אשת נעוריו ולא כרתה לו ברית והוא עשאה כלי, וזהו שאמר אשתו שהוא עשאה אשה לו א"כ לא ירחם עליה לומר שהיא אשתו אלא והביא האיש את אשתו, אפי' שהיא אשתו ראשונה שלא נשא אשה אחרת מעולם ואשת נעורים כי תמאס, עכ"ז יביאנה, למה ומעלה בו מעל, המעל שעשתה לא באישה בלבד מעלה אלא גם בהקב"ה שזווגה עמו, ומ' יום קודם יצירתו הכריז ואמר בת פלוני לפלוני אם כן ראויה למיתה כזו, לפי שהיא נבנית מעצמו ומאיבריו והיא הפרידתם שנדבקה באחר אם כן יפלו איבריה, וצבתה בטנה לפי שאין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש, כמו שאז"ל וברך פרי בטנך

פרי בטנה לא נאמר אלא פרי בטנך לומר שאין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש, וזו רצתה להתברך מפרי בטנו של אחר לזה וצבתה בטנה, ונפלה ירכה לפי שבנין הגוף הוא על הירכים, ומה שאמר ירכה לשון יחיד לפי שהיא נפרדה ממנו ונשאר חצי גוף:

ובזוהר מאי איש איש דהא בחד סגי הא אוקמוה אבל איש איש משמע איש דאיהו איש וקיים קרא שתה מים מבורך וגו' כדין הוא איש. והוא קרוב למה שאז"ל ונקה האיש מעון בזמן שהאיש מניקה מעון המים בודקים את אשתו כו'. וא"ת מה נשתנית זו מאשת איש המזנה שמיתתה בחנק שנאמר מות יומת הנואף והנואפת וקבלו רז"ל שהיא בחנק וזו ג"כ היא אשת איש למה מיתתה מיתה מנוולת כזו, אלא אשת איש לא היו חונקים אותה אלא אם כן התרו בה כשאר הרוגי ב"ד שכולם בהתראה ובלא התראה אינם חייבים מיתה, ואשת איש התרו בה וקבלה ההתראה ולא נתביישה מבני אדם והשויתה עבד לרבו, אבל זו עשתה בסתר וחלקה כבוד לעבד יותר מרבו וגנבה עין של מעלה שנאמר הוו המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי ידענו, זהו ונעלם מעיני אישה ונסתרה מהקב"ה היא עשתה בסתר והקב"ה פרסמה בגלוי, כמאמרם ז"ל המחלל שם שמים בסתר נפרעים ממנו בגלוי,:

פסוק יג

ושכב איש אותה וגו' והיא נטמאה וגו' והיא לא נתפשה, והיא והיא למה אלא לומר שאפילו לא היתה השכיבה ברצון אלא תחילתה באונס וסופה ברצון לזה אמר ושכב איש אותה והיא נטמאה משמע בעל כרחה והיא לא נתפשה בסוף:

או אפשר לומר שהיו ב' בעילות ראשונה באונס ואחרונה ברצון. לזה אמר ב"פ ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה, ופירוש הפסוק כן, תדע למה עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא נטמאה, לפי שעבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו מפעם ראשונה שהיתה באונס והיא לא נטמאה שאינה אסורה לבעלה, אלא בשניה הוחזקה הראשונה לקנא גם עליה והיתה רוח הקנאה מקשקשת בו לפי שרצה הקב"ה לפרסמה על שהעלימה עין של מעלה:

פסוק יד

ועוד ועבר עליו רוח קנאה, כפי הענין כן היא הקנאה אם נטמאה תהיה הקנאה בחמה עזה כי היא סבה לגלות הדבר, זהו אומרו והיא נטמאה ואם לא תהיה כן היא סיבה לתת לה זרע, ולזה אמר ב"פ ועבר עליו רוח קנאה. ועבר עליו רוח, ס"ת רוח, לומר שרוח אחרת היא העוברת לא רוח הבעל, או לגלות את חרפתה ולנקותו מעון, או לטובתה

לתת לה בן, זהו מנחת זכרון שיעלה זכרונה כמו ויזכור ה' את רחל ויפתח את רחמה, או מזכרת עון:

פסוק טו

והביא האיש את אשתו אל הכהן. למה אל הכהן יביאה לפני, ב"ד הגדול שהן ממונים על דיני נפשות, אלא אל הכהן במלואו כזה ה"ה כ"ף ה"א נו"ן בגי' ברך, ומה שמלוי ה' בה"ה וה' בא', כבר ידעת שיש הפרש בין הה' ראשונה להה' אחרונה, פי' הכהן המברך, ומה היא הברכה שמברך הכהן יברכך בבנים וישמרך בבנות שלא יבאו לידי זנות, לזה עליו מוטל הבדיקה והוא יכתוב השם והוא ימחה כדי שיזהר לכוין בברכתו שלא יבאו לידי כך:

ובזוהר והביא האיש את אשתו אל הכהן, אמאי אל הכהן רזא דמלא בגין דכהנא שושבינא איהו דמטרוניתא, הכא אית לאסתכלא הא כתיב ושחט את בן הבקר ושחט אחרא ולא כהנא דכהנא אסיר ליה בדינא בגין דלא יפגום ההוא אתר דאחיד ביה ואת אמרת והביא האיש את אשתו אל הכהן למידן דינהא, אלא ודאי כהנא לדא בגין דאיהו שושבינא דמטרוניתא וכל נשי עלמא מתברכן בכ"י וע"ד אתתא דלתתא מתברכא בז' ברכות ואחידת בה בכ"י וכהנא קאי לאתקנא מלין דמטרוניתא בגיני כך כהנא ולא אחרא ואי תימא דאיהו עביד דינא לאו הכי דאיהו לאסגאה שלמא קא אשתדל בהאי ולאסגאה חסד דאי ההיא אתתא אשתכחת זכאה אסגי שלמא בהו ולא עוד אלא דמתעברא בברא דכר ואתעביד שלמא על ידוי ואי לא אשתכחת זכאה איהו לא עביד דינא אלא שמא דקא שקרת ביה איהו עביד דינא והוא בדיק לה, ות"ח כהנא לא עייל גרמיה להאי אלא כד היא יהבת גרמה לזנאה זמנא ותרי שאיל לה כיון דאיהו בעיא לאשתכחא זכאה כהנא עביד עובדא לאסגאה שלמא ע"כ:

והביא האיש את אשתו, ס"ת אשתו לומר שהזנאי אם לא טימאה והוא היה סבה שקנא לה בעלה והשקה יהיה סבה שגם הוא יביא אשתו לידי כך מדה כנגד מדה לזה אשתו אשתו ב"פ:

והביא את קרבנה עליה, פירוש מי שהוא ממונה עליה שהיא עשירית שהיא כ"י שהיא עשירית לפי שעל ידה נגמרו הנישואין ע"י ז' ברכות. האפה בגימטריא א"ך, חבור ב' שמות שעולין א"ך. קמח שערים, קמח שערים שעל ידה נגמר המקח, לזה מביאה לפניה שלא יהיה מקח טעות, וצריכה לברר המקח. לזה לא יצוק עליו שמן ולא יתן עליו לבונה לומר שלא ידון אותו בפשרה שהוא רחמים אלא בדין. מנחת קנאת כתיב קנאת ה' צבאות תעשה זאת:

וכתב הרב ריקנטי ז"ל אמר עליה כי הקרבן בא בשבילה, וטעם היותה קמח שערים שתהיה שערת ה' חמה יוצאה ושער מתחולל על ראשה יחול, וזה טעם קמח ולא סלת. והנה הקרבן מתעלה למה"ד זהו מאמרם בסוטה כשם שמעשיה מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה, והבן זה מפסוק אדם ובהמה תושיע ה', שפירושו אדם שהוא מ"ה, ובהמה שהיא כ"י, ב"ה א"ה, אם כן מאכל בהמה שהבהמה תדין ותכלה בה:

עוד טעם אחר למה קמח שעורים, לפי שהשעורה אין עליה שום קליפה כמו החטה שיש עליה ז' קליפות אבל השעורה היא מראה עצמה בעזות בלא שום קליפה, כמו עשו שהוא איש שעיר שהעיז פניו לפני אביו ואמר אני בנך בכורך עשו, וזו גם כן העזה פניה וישבה בגלוי פנים על פתח ביתה, לזה תביא שעורים שהם בגלוי בעזות פנים:

פסוק יז

ולקח הכהן מים קדושים בכלי חרש ומן העפר. היא טימאה ד' יסודותיה לזה ילקו הד' יסודות, יסוד הרוח ועבר עליו רוח קנאה, יסוד המים והעפר זהו ולקח מים קדושים ומן העפר, ויסוד האש גומרת כי לזה רמז בכלי חרש כי כלי חרש הוא נבקע מפני האש כן זו נבקעת:

או נאמר למה מים ועפר, לפי שהאדם יש בו ב' יסודות עליונים שהם רוח ואש, וב' תחתונים שהם מים ועפר, וכשהוא חוטא הוא חוטא בתחתונים והן סבת החטא לזה ילקו, ורז"ל אמרו, למה מים ועפר מים ממקום שבאתה ועפר למקום שהיא הולכת, כלומר שלא נסתכלה בג' דברים שאמר התנא מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן, דין, וכנגד זו והעמיד הכהן את האשה לפני ה', ולזה היו ג' דברים מים עפר וכתיבת המגלה, ובמסכת סוטה אמר רבא מפני מה אמרה תורה הבא עפר לסוטה זכתה יצא ממנה בן כאברהם שנאמר בו ואנכי עפר ואפר, לא זכתה תחזור לעפרה ע"כ. וזהו אשר יהיה, אם זכתה יהיה לה זרע שיהיה לו אושר והויה כאברהם שנאמר בו ואברהם היו יהיה, כי מלת אשר יהיה מיותרת ויספיק שיאמר ומן העפר שבקרקע המשכן, אלא לדרשה קא אתי. ורבינו בחיי ז"ל כתב, אם תשכיל היטב במה שאמר בכלי חרש תמצא שיש בו רמז שלא תזכה לקום עמו בתחיית המתים אך תהיה כחרש הנשבר שאין לו תקנה, ואם זנתה תאבד מן העוה"ז ומן העוה"ב, והמזנה תחת בעלה כעובד ב' רשויות, ועל כן אמר בכלי חרש ולא אמר בכלי זכוכית שזכוכית יש לו תקנה על ידי נפיחה והמתים עתידין לחיות מק"ו מזכוכית, וזהו סוד מה שדרשו אמן מאיש זה אמן מאיש אחר, כלומר אמן מאיש זה שהיה בן זוגה בנשמה ובגוף, אמן מאיש אחר שהיתה ממנו שתכרת נפשה מחבורם ולא תהיה עם אחד מהם והבן זה, ע"כ. ולזה נאמר ומעלה בו

מעל, מעילה בגוף ונפש, ומעלה בו בתחייה מעילה גדולה שישאר חצי גוף שנפרדה ממנו, וכן ומעלה מעל בגימ' פרוד ע"ה, בו ע"ה ט' אדם במ"ק ט':

פסוק יח

ופרע את ראש האשה, היא לא עשתה חשבוי ממי שהוא על ראשה, כמו שאמרו בזוהר החכם עיניו בראשו על השכינה שהיא על ראשו, ועל זה נאמר ושמן על ראשך אל יחסר, לזה ופרע את ראשה. וזה קודם כל דבר, שאם היה מורא ה' עליה לא היתה חוטאת. ונתן על כפיה את מנחת הזכרון וביד הכהן יהיו מי המרים, כמו שאמרו בזוהר כהנא קאים לאסגאה שלמא לא למעבד דינא, לזה אמר מנחת הזכרון, מנחת קנאות היו בידיה, אבל הכהן בידו היו מי המרים, כמ"ש הרב ריקאנטי, כי הצורך במים שאם תהיה נקיה יתגברו מימי החסד ותתעבר מכחם, והצורך בעפר שאם תהיה טמאה תתעבר מדת הדין עליה לדונה ע"כ. א"כ המים שהם לצורך הנקיון יהיו ביד הכהן שהוא איש חסד. המרים בגימ' רצה, שהם לרצות לו לעשות דין, כי הדין בא כמו שאמרו בזוהר שמא דשקרת ביה הוא עביד דינא, ולזה אמר המים המאררים, לא אמר ארורים, כי הם קדושים אלא מאררים לאחרים, וכן אמר התרגום מלטטיא ולא ליטיא:

פסוק יט

והשביע אותה הכהן וגו' ואמר אם לא שכב איש אותך וגו' ואם לא שטית טומאה תחת אישך הנקי. הנה הכהן שהוא איש חסד ולאסגאה שלמא קא אתי לזה מתחיל בלא, אם לא שכב ואם לא שטית הנקי אינו מקדים הפורענות ואומר ואם שטית אלא מקדים הלא תחלה, ולא פעם אחת אלא שתי פעמים, אם לא שכב ואם לא שטית, לומר שלא יהיה דבר זה שבנות ישראל יעשו כן. ואמר האלה, לומר שאם אחר ששתתה שלא יתגאה לבה ויפתנה יצרה לזנות לומר שכבר הורגלה בזה, לזה אומר לה הנקי ממי המרים המאררים האלה. ואת כי שטית, לא אמר אם שטית כמו שאמר בלא, אם לא שכב וגו', לפי שאין מוחין שם ה' אלא על הודאי לא על הספק, כי הספק הוא לנו אבל להקב"ה הוא ודאי:

פסוק כא

והשביע הכהן את האשה. כבר אמר לעיל והשביע אותה הכהן למה חזר פעם אחרת והשביע הכהן את האשה, אלא בא לומר שאחר שהיו כותבין שלשים תיבות קודם שיכתוב הארבעה ועשרים תיבות האחרים אשר במגילת סוטה שהם נ"ד תיבות, וקודם שיכתוב ה' היה חוזר עליה הכהן ואומר לה תני כבוד לה', אולי תודה ולא יכתוב שם ה' לבטלה, לזה קודם שיכתוב יתן ה' אמר והשביע לומר שחוזר עליה כמו שאמרנו, ומניח מלכתוב יתן, כמו שהוא הדין בכותב ספר תורה שלא יטבול הקולמוס בתחלת כתיבת ה' אלא יניח ב' או ג' אותיות ואח"כ יכתוב ה' כדי שלא יבא לידי מחיקה אם יהיה על

הקולמוס דיו הרבה, לזה היה מניח יתן, ולא היה מניח בשם. והיה כותב נ"ד תיבות, לומר שתוקף הדין שבתוך שם הכנוי היה פועל בה. ומתחיל בה באל"ף אם לא שכב וגו' ומסיים בכ"ף ולנפיל ירך, לומר שמשקבלה עונשה נתכפר לה דין ברחמים, לזה רומז א"ך. וכן כשהיה כותב, קודם שיכתוב ה' היה חוזר אם לא כמ"ש ומסיים בך' מבלעדי אישך א"ך, והבן:

פסוק כב

ובאו המים המאררים האלה וגו' לצבות בטן ולנפיל ירך. כבר אמר בתת ה' את ירכך נפלת ואת בטנך צבה, למה חזר ואמר לצבות בטן ולנפיל ירך, אלא כאן רמז למה שאמרו חז"ל כשם שהמים בודקים אותה כך בודקין את הנואף, לזה אומר לה הכהן ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן לא בטנך לבד אלא בטן, ולנפיל ירך לא ירכך לבד אלא ירך של נואף. ולזה לא אמר ובאו המים המרים המאררים אלת המאררים לבד, שהם מאררים לה ולו. וכן המאררי"ם בגימ' ב' פעמים רמ"ח, לרמוז על רמ"ח אברים שלו ושלה:

פסוק כח

ואם לא נטמאת האשה וטהורה הוא. למה אמר וטהורה ואין הכוונה אלא על הטומאה לא על הטהרה, אלא כאן רמז מה שאחז"ל שאם היתה עקרה היא נפקדת, לזה אמר וטהורה היא כשהאשה נפסק דם נדתה ונטהרה מיד היא מתעברת, א"כ טהרה זו היא לעיבור. ונזרעה זרע, לומר שתלד בן זכר ולא נקבה שאינה נקראת זרע, שאינה יורשת אלא כשאין זכר ע"י העברה, שנא' ואם אין לו בן והעברתם וגו', ואחז"ל כל מי שאינו מניח בן הקב"ה מתמלא עליו עברה. זרע עם המלה והכולל בגימ' בן זכר, שהמקום פורע לה תחת גמולה:

ובענין כתיבת הב' שמות שהיה הכהן כותב שהן יתן ה' אותך וגו' בתת ה' את ירכך וגו', מצאתי כתוב שכך היה כותב הלא שהיה נקרא הוי"ה, גם למפרע היה נקרא הוי"ה אלא ה"א נקרא יו"ד וכשהיה מקיף המגלה גב היו"ד היא ה"א. ובזה תבין מאמר הזוהר זה לשונו, כהנא כתיב שמא קדישא חד זימנא בארח מישר לבתר כתיב ליה למפרע אתוון טריסין בטהירין דינא בדינא רחמי ברחמי רחמי בדינא ודינא ברחמי אשתכחת זכאה אתוון רחמי אשתכחו ודינין סלקין לא אשתכחת כדקא יאות רחמי סלקין ודינא אשתארו וכדין דינא אתעביד ע"כ. א"כ אתוון טריסין בטהירין, רוצה לומר שגב זו היא גב זו אלא שמכאן נקראת יו"ד ומכאן ה"א, ומה שהוא מכאן ראש הוא סוף מכאן, וכל הפוך מורה דין. ובשם בתת ה' היה כותב שם הוי"ה מלפנים ושם הכנוי למפרע (כזה). ועבר עלי אדם אחד שהיו אומרים עליו שהוא מקובל ואמר שגם שם הב' היה כתוב

הוי"ה למפרע ג"כ אלא שהיה כתוב יו"ד כנגד יו"ד **(עיין בזהר דפוס ווילנא, ובהגהות מהרח"ו, ושביבי אש:)** ודע והבן שיש בין שם לשם ששה תיבות אלו, אותך לאלה ולשבועה בתוך עמך בתת, לומר שהוא"ו שהוא הברית נוקמת נקם ברית, לפי שבא לה החטא ע"י הברית. ומתחיל באל"ף אותך, ומסיים בתי"ו בתת, ויש באלו הששה תיבות כ"ד אותיות, כל זה לומר שכ"ב אותיות שבכ"ד ספרים כלם פועלים בשניהם, ואולי לזה הם ב' שמות. ומה שאמרו בזוהר כהנא כתיב שמא קדישא באורח מישר, הוא לפי שהוא מתחיל בלא, שאמר אם לא שכב איש אותך הנקי וגו' לזה היה כותב השם בארח מישר קודם, ולבתר אמר ואת כי שטית ובאו המים וגו' כתיב לה למפרע, שכל הפוך מורה דין, באתוון טריסין וכו', זהו פירוש למפרע, בתת ה' את ירכך נפלת היינו דינא בדינא, שהיה מתכוון בקריאה בכנוי, ובכתיבתו באתוון טריסין למפרע מה"א ליו"ד, וזהו רחמי לדינא בארח מישר רחמי ובאתוון טריסין דינא, דינא ברחמי שמתחיל באל"ף ומסיים בכ"ף שהם שם הרחמים והוא דינא, שהן נ"ד תיבות, ואמרה האשה אמן אמן ב"פ, לפי שהכהן היה כותב ב' שמות באתוון טריסין, אחד לעשות דין בה ואחד לעשות דין בנואף, לזה ב"פ אמן, אל"ף מ"ם נו"ן, אל"ף מ"ם נו"ן, בגימ' הוי"ה דיין דן אמת עם הכולל, שהיתה מצדקת עליה הדין, ואמרה ב"פ, דין לה ולו כמ"ש:

ואם לא נטמאה האשה ונקתה, דגושה לומר שמנקה ג"כ לנחשד, לזה אמר ואם לא נטמאה על עצמה וטהורה מהנחשד, ונזרעה לעצמה זרע לנחשד, שגם הוא אם לא היה מוליד, מכאן ולהלאה הוא מוליד, ואם היה מוליד נקבות יוליד זכרים. וכן בהתחלה כשהיה כותב אם לא שכב ואם לא שטית ב"פ אם לה ולנחשד. הנקי לאחרים, ממי המרים לה, המאררים לאחרים:

ונכתבה פרשה זו בתורה רמז על ישראל שהניחו להקב"ה והלכו אחר הבעלים ואחר ע"ז, וכן אמר הקב"ה לישראל איש כי תשטה אשתו הלא יעבור עליו רוח קנאה ויקנא על אשתו והיא נטמאה או יעבור עליו רוח קנאה והיא לא נטמאה, ואתם שודאי נטמאתם ועבדתם כמה ע"ז ואיך לא אקנא. והביא האיש זה הקב"ה, את אשתו אלו ישראל, אל הכהן זה ירמיה הנביא. והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה, שהתרה בהם ואמר שובו בנים שובו איש מדרכו הרעה ואם לא הנני מביא עליכם את הרעה. ולקח הכהן מים קדושים בכלי חרש, שאמר הקב"ה לירמיה הלוך וקנית בקבוק יוצר חרש ושברת הבקבוק ואמרת ככה אשבור את העם הזה וגו'. והשקה את האשה שנאמר הנני מאכיל את העם הזה לענה והשקיתים מי רוש. ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת, וכן אמר הנביא ירמיה איך תאמרי א נטמאתי אחר הבעלים לא הלכתי ראי דרכך בגי דעי מה

עשית. ויתן איש בך את שכבתו, איש זה הוא איש בליעל הוא יצרא דע"ז, וכן בירמיה ואת זנית רעים רבים ושובי אלי. וכתב את האלות האלה, ובירמיה אמר קח לך מגלת ספר וכתבת עליהם את כל הדברים אשר דברתי אולי ישמעו בית יהודה את כל הרעה אולי ישובו. ומחה אל מי המרים, ובירמיה כתיב ויהי כקרוא וגו' שלשה דלתות וארבעה ויקרעה בתער הסופר והשלך אל האח עד תום כל המגלה על האש אשר על האח. בתת ה' את ירכך נפלת ואת בטנך צבה, ובירמיה נאמר והיתה נבלת העם הזה מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ. וצבתה בטנה, זה מקדש ראשון ונפלה ירכה, זה מקדש שני:

עוד אפשר לפרש פרשה זו על ערב רב שעשו העגל, זהו איש איש, איש אלו ישראל, איש אלו ערב רב, לזה ב"פ איש. כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל, לישראל בתמיה, לערב רב בניחותא. ושכב איש אותה, אלו ערב רב שהסיתו לישראל. ונעלם מעיני אישה, זה משה שהוא הוציאם, לזה קראו אישה, שנעלם ממנו עד שאמר לו לך רד כי שחת עמך, מעיני אישה זה משה, נעלם מעיניו. ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו שלא יסיתוה. והיא נטמאה, אלו ע"ר, אבל ישראל אע"פ שקנא להם, זהו או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה,, ידע שור קונהו, ידע העגל מי עשאו, ישראל לא ידע. והביא האיש את אשתו אל הכהן, זה אהרן הכהן. והביא את קרבנה עליה, הוא הזהב שנתנו לו, שנאמר למי זהב התפרקו ויתנו לי, זהו עשירת, כלומר מרוב העושר ומרבוי הזהב שהיה להם, וכה"א וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל. קמ"ח שערי"ם, מקח רשעים. לא יצק עליו שמן ולא יתן עליו לבונה, לומר שבלא כוונתו נעשה. ולקח הכהן מים קדושים בכלי חרש, בזהר ז"ל ר' אלעזר פתח ואמר ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה, ממרה הא אוקמוה, אבל תוהנא איך בני נשא לא מסתכלין ולא משתדלין במלי דאורייתא הכא אית לאסתכלא אמאי כתיב הכא שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו, אבל ודאי רזא דמלא דהכא על דא הוה בגין דמצראי הוו אמרי דבנייהו דישראל הוו מנייהו והוו כמה בישראל דחשדין נשייהו בדא, עד דקב"ה מטא לון להאי אתר ובעא למבדק לון, מה כתיב ויבאו מרתה וגו' ויצעק אל ה' וגו', אמר הקב"ה למשה משה מה את בעי הא כמה חבילין קיימי גבייהו הכא ואנא בעינא למדבק נשיהון דישראל הכא, כתוב שמא קדישא ורמי למיא ויבדקון כלהון נשיין וגוברין ולא יהא לעז על בני, ועד דיבדקון כלהו הכא לא אשרי שמי עלייהו, מיד ויורהו ה' עץ וישלך אל המים דא שמא קדישא ההוא דהוה כתב כהנא למבדק נשיהון דישראל כדין שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו, ואי תימא נשיהון דישראל יאות, גוברין אמאי, אלא אוף אינון בעיין דלא אסתאבו בנשיהון דמצראי, ונשיהון דישראל לא אסתאבו במצראי כל אינון שנין דהוו

בינייהו, וכלהו נפקי גוברין ונשין זכאין, ואשתכחו זרעא דישראל קדישין זכאין, כדין קב"ה אשרי שמיה בינייהו, ועל דא על מיא ודאי שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו, אוף הכא במיא בדיק כהנא לאנתתא ובשמא קדישא ע"כ. ומן העפר זהו ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרוף אותו באש ואכות אותו טחון היטב עד אשר דק לעפר. והעמיד הכהן את האשה ופרע את ראש האשה, אלו ישראל, לומר שאין בהם שום דופי. ונתן על כפיה את מנחת זכרון, שיעלה זכרונם לטובה לפני הקב"ה, וביד הכהן יהיו מי המרים, לא בידה. והשביע הכהן את האשה, אלו ישראל, היא השבועה שיש לו להקב"ה עם ישראל שלא ימירוהו באל אחר. ואמר אל האשה אם לא שכב איש וגו', אם זה הוא ודאי כמו אם כסף תלוה, וכמו אם מזבח אבנים תעשה לי, וכמו ואם יהיה היובל, לומר שודאי לא שכב איש שהוא בליעל יצרא דע"ז, ואם לא שטית טומאה, הוא יצה"ר דעריות. הנקי ממי המרים, מקללות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה שהם כתובים בתורה שנמשלה למים. ואת, לערב רב. כי שטית תחת אישך שהוא משה שלא קבלי צוויו ויתן איש בך, איש בליעל, סמאל. את שכבתו, שנסתו אל דבריו ונטמאו. יתן ה'. אותך לאלה, שיחולו עליהם כל הקללות הכתובות. בתת ה' את ירכך, מלבד מה שמתו בתבערה ובמסה ובקברות התאוה, זהו את ירכך נפלת. ואת בטנך צבה מלבד מה שמתו במי מרה. זאת תורת הקנאות, לומר שהכל רמוז בתורה. ונקה האיש מעון, זה משה הוא מנוקה מעון על שהוציאם מארץ מצרים. והאשה ההיא, שהם ערב רב תשא את עונה, שלא יכפר להם הקב"ה עון ההסתה שהסיתו לא בעולם הזה ולא לעוה"ב, כי על המסית אמרה תורה הלאו דלא תאבה לו ולא תשמע ולא תחוס עינך ולא תחמול ולא תכסה, וב' עשה, הרג תהרגנו, הרג בעוה"ז תהרגנו לעוה"ב, ידך תהיה בו בעוה"ז, ויד כל העם באחרונה, לזמן מלך משיחנו שיתקבצו כל ישראל, אז יכלה אותם מן העולם לקנאת ישראל שנאמר ברוח שפתיו ימית רשע כולם כאחד:

פרק ו

פסוק ב

דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יפליא וגו'. אל בני ישראל, לומר שבני ישראל נודרים ואין העכו"ם נודרים, לפי שכשהם נודרים הם נודרים כדי שיצליחו או כדי שירפא חוליהם והם כופרים בהשי"ת וחושבים ליתן לו שוחד, והם אינם יודעים כי הקב"ה אינו לוקח שוחד ואינו נושא פנים, וכשלא נעשה כוונתם או שלא נתרפא חוליהם ומת אינם פורעים נדרם, אבל ישראל אינם כן ואפילו שנודרים על תנאי פורעים נדרם אע"פ שלא נתקיים התנאי שנא' מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך, בין

דנך ברחמים בין דנך בדין, לזה אמר אל בני ישראל איש כי יפליא, אע"פ שאמר וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא ומשמע שאם נדר יהיה בו חטא עכ"ז דבר אל בני ישראל, איש, מי שהוא מבני ישראל והוא איש וגבר על יצרו ונדר בנזירות זהו פלא, וזהו יפליא שעשה דברים של פלא כדתניא שמעון הצדיק אומר מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא אחד, פעם אחת בא אדם אחד מן הדרום נזיר וראיתי שהוא יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו תלתלים סדורות לו אמרתי לו בני מה ראית להשחית שערך זה, א"ל רועה הייתי לאבא והלכתי למלאות מים מן המעיין ונסתכלתי בבבואה שלי וקפץ עלי יצרי ובקש לטרדני מן העולם אמרתי לו רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך ובמה שעתיד להיות רמה ותולעה העבודה שאגלחך לשמים, מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו ואמרתי לו בני כמותך ירבו נודרי נזירות בישראל עליך הכתוב אומר איש כי יפליא וגו, הרי ששמעון הצדיק הוקשה לו אומרו איש כי יפליא למה אמר איש ומה פלא עשה, וכשבא זה המעשה אמר, עליך שגברת על יצרך אמר הכתוב כי יפליא וגו'. ומה שלא אכל אשם נזיר טמא כ"א זה פירש"י ז"ל כשהם טמאים ורבים עליהם ימי טומאה הם מתחרטין ומביאין חולין לעזרה, אבל שאר אשמות היה אוכל. ויש לשאול על אומרו מה ראית להשחית שערך הנאה, שכיון שנטמא צריך גלות והימים הראשונים יפלו וחוזר ומונה כמו הנזירות שנדר, אלא הוא לא שאל אלא על התחלת הנזירות שצריך גלוח בטהרה ויתחיל למנות, וכשאמר לו שמחמת היצר גלחו, משם ידע שמעון הצדיק שאינו מתחרט כשאר הנזירים ואדרבא הוא רוצה בגלות זה כדי לשבר יצרו, לזה אכל אשמו:

פסוק ג

מיין ושכר יזיר וגו'. יאמר הואיל וזה עשה דבר פלא כמו שאמרנו, והפריש עצמו מן היין בנדר, והנדר הוא בבינה, נדר נ' דר, ששם דירתו ושם טועם מיין המשומר בענביו שאין שם מגע לקליפות יעודו בענביו שלא נדרך ברגל, כי אין הרגל מגעת שם, וסימנך רגליה יורדות מות, ואין בו שמרים, לשון משומר מלשון אין תולין את המשמרת ביום טוב שהוא לשון מזוקק, ולשון בענביו הוא לשון קשר עניבה, הוא קשור שם, ואינו לשון ענבים שיש להם קליפה כי אין הקליפה מגעת שם, זהו לנדר נדר נזי"ר בא"ת ב"ש טעם ג', כלומר בשלישית שהיא הבינה שם טעמו, א"כ הואיל והוא עלה שם כמ"ש נדר נ' דר, לזה מבשרו הכתוב שמיין המשכר יזיר, יהיה לו עזר וסיוע שלא ישתה ממנו, הוא הנקרא יין נסך, אחריתו כנחש ישוך, הוא מסורי הגפן נכריה מגפן סדום, ועליו נאמר חמת תנינים יינם, וזהו שאמר חומץ יין וחומץ שכר לא ישתה, שלא יהיה לו חלק ביין המחמיץ ולא במעוול וחומץ, שיסור לב האבן ממנו ולא יוכל להשטין ולא ימשך

אחריו, זהו וכל משרת ענבים לא יאכל, מלשון ותהי המשרה על שכמו שלא ישתרר עליו. וענבים לחים, אפילו שהיה לו קצת לחות, שיש באותה הסתה קצת מצוה, כל עוד שהיא על יד המשטין לא יהיה לו חלק בה, כ"ש אם היא יבשה:

פסוק ד

כל ימי נזרו מכל אשר יעשה מגפן היין. היל"ל מכל אשר יבא מגפן, מהו יעשה, כאן רמז על מ"ש שהוא על העשיה של הבינה, ופתויים שהן ע"י הגפן נכריה וע"י היין המשכר שיש לו שמרים, זהו מחרצנים ועד זג מרצחנים שהוא מביא לידי רציחה שנאמר אל תרא יין כי יתאדם שסופו בא לידי דם, ועד זג שהם הקליפות, לא יאכל, שינצל מכולם. גם רמז באומרו מכל אשר יעשה מגפן, רמז על אשה נכריה שהשי"ת יצילהו ממנה, שנאמר לשמרך מאשה זרה וגו', והאשה נקראת גפן שנאמר אשתך כגפן, כי לזה נסמכה פרשת סוטה לפרשת נזיר. ובשמות רבה פסוק ויקרא משה לכל זקני ישראל וז"ל אתה מוצא ב' פרשיות סמוכות פרשת נזיר ופרשת סוטה, הנזיר נודר שלא לשתות יין, אמר לו הקב"ה נדרת שלא לשתות יין כדי להרחיק עצמך מן העבירה אל תאמר הריני אוכל ענבים ואין לי עון א"ל הקב"ה הואיל ונדרת מן היין הריני מלמדך שלא תחטא לפני, אמר למשה למד לישראל הלכות נזירות שנאמר איש כי יפליא לנדור מיין ושכר יזיר מכל אשר יעשה מגפן היין, וכיון שיעשה כך הרי הוא כמלאך שנאמר כל ימי נזרו קדוש הוא לה', כד"א וארו עיר וקדיש. וכן האשה נקראת גפן שנאמר אשתך כגפן פוריה, אמר הקב"ה אל תאמר הואיל ואסור להשתמש באשה הריני תופסה ואין לי עון או שאני מגפפה ואין לי עון או שאני מנשקה ואין לי עון, אמר הקב"ה כשם שאם נדר הנזיר שלא לשתות יין אסור לאכול ענבים לחים ויבשים ומשרת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך אסור ליגע בה כל עיקר, שכן שלמה אומר היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה וגו' כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, לכך סמך הקב"ה פרשת נזיר לפרשת סוטה שהן דומות זו לזו ע"כ. א"כ פירוש מכל אשר יעשה מגפן היין, כמו שהנזיר מכל אשר יצא מהגפן אסור בו, כן כל דבר שהאיש עושה לאשתו כגון נשוק וחבוק וגיפוף אסור לזר לעשות באשת איש, לזה דמה גפן ליין ואמר יעשה ולא אמר יצא:

פסוק ה

כל ימי נזרו תער לא יעבור על ראשו. מבשרו הכתוב שאותה תער השכירה שנאמר ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה וגו' שהיא מרתעת העולם אותה תער לא תעבור עליו. עד מלואת הימים שמא תאמר אחר מלואת הימים תעבור עליו ת"ל קדוש יהיה, אפילו שימלאו הימים קדוש יהיה, למה גדל פרע, גדל כתיב, כבר נתגדל ועלה, וכיון שעלה

לא ירד. ופרע, מלשון בטול כמו תפריעו את העם ממעשיו, כלו' כל הכחות הם בטלים בערכו, כי אימתו תהיה מוטלת על כל הכחות. מכל אשר יעשה מגפן היין, ר"ת מאימה, שעולה לאל"ף, זהו כי יפליא, זהו גדל פרע שער הראש, שיש לו רמז כמ"ש בזהר שעריה שעיע עליה אתמר גדל פרע שער ראשו, וצריך לגדלא ליה דלא צריך לאכחשא סדורא דעובדא דבראשית. וזה הנזיר שבא לפני שמעון הצדיק שעריה שעיע הוה שכן אמר שראה קווצותיו תלתלים ואמר לו עליך הכתוב אומר כי יפליא וגו':

ורבינו בחיי כתב וז"ל, איש כי יפליא לנדור נדר נזיר. כבר בארתי לך בסדר אמור, כהן גדול דוגמת מי הוא, והנה הנזיר למעלה ממנו כי הוא למעלה מן המדות דבק בעצם הרחמים העליון, ולפי שהוא מוכתר במעלת הנזירות נקרא נזיר מלשון כתר וזהו כי נזר אלהיו על ראשו, ותער לא יעבור על ראשו, גדל פרע שער ראשו, וקדש את ראשו, זהו כי יפליא מלשון פליאות חכמה, ולנדור נדר מקום הבינה, והוא מוזהר מג' דברים, מן היין ומן התגלחת ומטומאת המת, הוזהר מן היין ומן טומאת המת כדי להתרחק מן השמאל, והוזהר בתגלחת, לפי ששערות של אדם הם כחו וכן אמר בשמשון וגלחתי וסר ממני כחי, ואין להם סוף והם גדלים כל ימי חיי האדם. גם אחר מותו אם יעמוד במקום לח, וכל זה ירמוז לענפי השם ונטיעותיו וכחותיו שהם הויות דקות ופנימיות והן עשויות כעין חוטי שלהביות המתפשטות לכל צד ואין להם סוף ותכלית ואין להם קץ, על כן נצטוה לגדלם, הוא שאמר גדל פרע שער ראשו, והוזהר שלא יכרות אותם כי נזר אלהיו על ראשו, ואם יכרות שער ראשו שהוא דוגמת הנטיעות, יהיה כמקצץ ומפריד השם מענפיו ע"כ:

ובאידרא ז"ל תאנא בגולגלתא דרישא תליין אלף אלפין רבוא וז' אלפין וחמש מאה קוצי דשערי חוור ונקי כהאי עמרא כד איהו נקי דלא אסתבך דא בדא דלא לאחזאה ערבוביא בתקוניה אלא כלא על בוריה דלא נפיק נימא מנימא ושערא משערא וכל קוצא וקוצא אית ביה ארבע מאה ועשר נימי דשערי בחושבן קדוש וכל נימא ונימא להיט בח"י עלמין וכל עלמא ועלמא סתים וגניז ולית דידע לון בר איהו ולהיט לד' מאה ועשרים עבר ובכל נימא ונימא אית מבועא דנפיק ממוחא סתימא דכתר ע"כ. א"כ לזה אמר קדוש יהיה גדל פרע, שיתן גדולה ומעלה לנימי דשערי דאינון בחושבן קדוש הנזכר. והוזהר מג' כנגד ג' עליונות, הוזהר מן התגלחת נגד הכתר כי נזר אלהיו על ראשו, ונזר הוא כתר. הוזהר מן הטומאה עד החכמה ששם היא הקדושה כמו שתמצא בזהר בכמה מקומות קדושה וטהרה קדושה היא בחכמה וטהרה היא בבינה. והוזהר מן היין נגד הבינה ששם יין המשומר,, והנזיר הוזהר מן סתם יין שאינו משומר, ולזה נאמר בכל אזהרה ואזהרה כל

ימי, ביין אמר כל ימי נזרו מכל אשר יעשה מגפן היין וגו'. ובתגלחת נאמר כל ימי נזרו תער לא יעבור וגו'. ובטומאה נאמר כל ימי הזירו לה' על נפש מת לא יבא:

פסוק ז

לאביו ולאמו ולאחיו וגו' לא יטמא. לפי שאב ואם הם במדות, והנזיר עלה למעלה מן המדות כמ"ש, ולזה אמר נזר אלהיו, אלהיו דייקא. ואח"כ כלל שלשתם כאחת ואמר כל ימי הזירו לה' קדוש הוא לה', הזירו בבינה, קדוש בחכמה, הוא הכתר. ואמר כל ימי, לומר שכל ו' ימים הם כלולים בכל אחת ואחת. ימי בגימ' ס' לרמוז למ"ש. עוד קדוש הוא לה' ולעיל אמר קדוש יהיה, לומר שכל מי שמקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה:

פסוק ט

וכי ימות מת עליו בפתע פתאום וגו'. אם זה הנזיר לא נדר לשם שמים אלא מפחדו מהיצר שלא יפתהו, מה עושה הקב"ה מזווגו בבית אחד עם אדם שהגיע זמנו למות ומת פתאום וטמא ראש נזרו, זהו וכי ימות מת, והל"ל וכי ימות אדם או איש, אלא מת הוא מכמה ימים והמתין לו עד שנזדווג לו זה הנזיר כדי לטמאו, וצריך הנזיר להביא כפרה, לפי שהוא היה סבה שמת מיתה פתאומית, כי אין לגוף נחת רוח, כשמת מיתה פתאומית, כמו שאז"ל מת פתאום זו מיתה חטופה, חלה יום אחד זו מיתה דחופה, חלה ב' ימים זו מיתה דחויה, ג' ימים זו מיתת געגרה, ד' ימים זו מיתת נזיפה, ה' ימים זו מיתת כל אדם. א"כ בסבתו מת מיתה פתאומית ונצטער במיתה זו, א"כ מת עליו ממש, כלומר בשבילו, לזה יביא קרבן, מאשר חטא על הנפש, שלא מת מיתת כל אדם. אחר כך אמר והזיר לה', שיהיה נזירותו לשם שמים לא כמו ימים הראשונים שלא היו אלא מפחד היצר, א"כ ימים הראשונים יפלו, נפילה יש להם הואיל ולא היו לשם שמים, והזיר לה מכאן ולהלאה. ולזה היה הקרבן שתי תורים אחד לעולה ואחד לחטאת, והיה מביא אותם ביום השמיני, אחד לעולה לעליית הנפש של אותו עני שמת עליו בשבילו, ולזה היה ביום השמיני, שכל הז' ימים הולכת הנפש מהבית לקבר ומהקבר לבית וביום הח' הולכת ואינה חוזרת, ולזה מביא קרבן מעוף שהיא הנפש כמו העוף שמעופפת ועדיין לא נחה. ואמר לחטאת לכפר עליו, כמו שאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. ומה שמביא כבש לאשם, לפי שכשרואה שנתרבו הימים מתחרט, כפירש"י ז"ל:

פסוק יג

וזאת תורת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו וגו' והקריב את קרבנו. כתב רבינו בחיי ז"ל, טעם הקרבן הזה ביום מלאת ימי נזרו לא נתגלה, כי לא מצינו בכל התורה קרבן כי אם על עון שקדם לשעבר, וזה שקדם וזכה לעשות מצוה, והיה כל ימי נזירותו קדוש

ופרוש מתאוות העולם, ועתה ביום מלאת ימי נזרו תחייבו התורה להביא קרבן, וזה ענין נפלא ומחודש, וכן אז"ל במסכת נזיר חדוש הוא שחדשה התורה בנזיר. והרמב"ן ז"ל נתן טעם בזה על דרך הפשט, כי האיש הזה חוטא נפשו במלואת נזרו, כי הוא עתה נזור מקדושתו ומעבודת השי"ת, וראוי היה לו שיזיר לעולם ויעמוד כל ימיו בקדושתו נזיר וקדוש לאלהיו, כענין שנא' ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים, השוה אותו הכתוב לנביאיו כדכתיב כל ימי נזרו קדוש הוא לאלהיו, ועל כן הוא צריך כפרה בשובו להטמא בתאוות העולם, ע"כ דברי הרב ז"ל. ועם כל הטעם הזה לא יצא קרבנו של נזיר מן החדוש, כי היכן מצינו קרבן על העתיד, אבל טעם הקרבן והחדוש אינו מתבאר כי אם על דרך הקבלה והזכרתיו, כי בנזירותו כבר נדבק בעצם הרחמים והוא רוצה עתם לצאת מקדושתו נראה כמתרחק ורוצה לסלק עצמו ח"ו מאותה מעלה שכבר דבק בה, ולכך הצריכתו תורה קרבן ביום מלאת, ולא לכפרה כי לא תמצא בו לשון כפרה או סליחה, אך הכונה בקרבנו לקרב הכחות וליחד ולהמשיך להם שפע מן המקור. ויסתפקו המדות ואח"כ יחזור להנאותיו כבתחלה, ועל כן היה הקרבן שנצטוה בו עולה ושלמים וחטאת, כבש לעולה איל לשלמים, כבשה לחטאת, ובסוף אמר ואחר ישתה הנזיר יין, כלומר ואחר שישלים חיובו לכל צד ויסתפקו המדות ישתה הנזיר יין ויחזור להנאותיו כמו כל בני אדם בעולם הגופות ע"כ. ואחר ישתה הנזיר, כבר נשלמה נזירותו ואיך קורא אותו נזיר, אלא בא לומר שאע"פ שנשלמו ימי נזירותו עודנו בקדושתו,, מאחר שהושלם עם המדות, וכיון שעלה לא ירד ולא יפחד שלא יפתהו היצר אע"פ שישתה יין:

פסוק יח

וגלח הנזיר פתח אהל מועד. לא בחוץ כדי שלא יערערו עליו וישטינו עליו המשטינים לומר שהניח הקדושה ויבא לתאות העולם. ויתן השער ג"כ על האש אשר תחת זבח השלמים, לומר שהוא בשלום עם המדות לא שהוא קוצץ בתגלחתו:

פסוק יט

ולקח הכהן הזרוע בשלה מן האיל. סתם זרוע היא של שמאל שנאמר נשבע ה' בימינו זה ימין ובזרוע עזו זה שמאל, והיה הכהן נוטל זרוע שמאל לסלק מעליו בעלי דינין שהם באים עליו בזרוע, לפי שסלק מעליו הקדושה וחזר לתאוות העולם. והכהן היה נוטלו לומר שעדיין יש לו חלק בסטרא דימינא ומגביר סטרא דימינא עליו. זרוע בשלה, כאלו אמר בשלו, שנעשה שלו:

פסוק כא

וזאת תורת הנזיר אשר ידור קרבנו לה' יאמר שאין הכונה בנזירות סגופים וענויים, כי הקב"ה אינו רוצה מן האדם שיענה גופו, שלא צונו בכל התורה אלא יום א' בשנה שהוא

יום כפור שנענה גופנו לטובתנו לכפר עונותינו, וצוה שנאכל ונשתה קודם, כל זה מרוב רחמנותו, א"כ אין הקב"ה חפץ בענויים, אלא הכוונה שיתקרב אל ה', זהו אשר ידור קרבנו לה', כי מה תועלת בנזירות והוא אינו יודע הכוונה, הרי בימי טומאה שמת עליו מת אמר מאשר חטא על הנפש, לפי שהימים הראשונים יפלו ואין בהם תועלת, א"כ חטא על נפשו שענה נפשו בלי הועיל, אלא תהיה הכוונה בהפרשתו מהתאוות לא לענוי אלא להתקרב אל ה', זהו אשר ידור קרבנו לה' על נזרו כלומר הפרשתו, מלבד אשר תשיג ידו כלו' לא בנזירות לבד אלא כל דבר שיעשה הפרשה לעצמו שיהיה פרוש מהבלי העולם נחשב לו כמו נזירות ונקרא קדוש, כי פירוש קדוש נפרש ונבדל כל אחד ואחד כפי השגת ידו, יש פרושים שמפרישין עצמם מן היישוב כדי שלא לחטוא, כי רוב העבירות הם בין אדם לחבירו, ויש פרושים שמפרישין עצמן מן הבשר כדי שלא להרבות רמה, כמו שאמר התנא מרבה בשר מרבה רמה, וכדי שלא יתגבר היצר עליהם מצד המאכל שנאמר ואכל ושבע ודשן ופנה, א"כ אותה הפרשה אינה ענוי אלא ענג, ויש פרוש במניעתו מן היין לפי שהיין מביא קללה לעולם והוא כונתו שלא להביא רעה לעולם שהאדם נקרא עולם קטן, א"כ כפי נדרו אשר ידור כן יעשה ויחשב לו כנזירות ויקרא קדוש ויותר, זהו על תורת נזרו, כי כשהאדם מענה נפשו ומשמחה בעבודת ה' אע"פ שאותה עבודה היתה ע"י סגוף הגוף וענויו עכ"ז אינו מקבל הגוף ענוי כי הוא משועבד לנשמה ואדרבא יהיה לגוף ענג, כמו שהיה ר"ח בן דוסא ע"ה מסתפק בקב חרובין מערב שבת לע"ש שהוא דבר מועט לו ולאשתו, ומרוב השמחה שהיו שמחים בעבודתו ית' היה נראה להם כאלו היו אוכלים בשר שמן, לפי שהיו משעבדים גופם לעבודת השי"ת עד שהיה חומרם זך שלא היה מתאוה לשום דבר. כי התאוה באה מצד החומר, וכשהוא זך נטרדה ממנו התאוה, אבל אם באותה ענוי אין בה עבודת ה' נחשב לו כחטא על שענה גופו, כי הגוף מרגיש בענוי כשאינו בעבודת השי"ת כמו שאמר בנזיר מאשר חטא על הנפש כשנטמא והלכו אותם ימים בבהלה. עוד אמר זאת תורת הנזיר, שעם הנזירות יעסוק בתורה, ובזה יקרא קדוש:

פסוק כג

וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו לאמר. כבר אמרנו פעם אחרת שאמר למשה לאמר, לומר שהקב"ה כשהיה מלמד למשה היה אומר לו דברים שיהיו לו כפי ערכו, ודברים אחרים היה מרשה לו לאומרם, זהו לאמר ם כן, וא"ל שיאמר לאהרן וילמדהו סוד ברכת כהנים, כפי ערכו יהיו לו לבדו, ולהם לבניו כפי ערכם, זהו אל אהרן ואל בניו לאמר, לכל אחד אמירה לבדו, וכן לבני ישראל אמור להם לכל אחד אמירה

לבדו כפי ערכו, ולזה אמר בלשון כה תברכו שהיא כ"ף הדמיון לומר שאינה אחת אלא כ"א יש לו ברכה כפי ערכו, כהנים כפי ערכם גם אמר כה לומר שאין כח בב"ו לברך ברכה זו אלא בדמיון לבד לפי שכל הברכות נתנו לו על תנאי וברכה זו לא נתנה על תנאי, כמו שאמרו בזהר וז"ל, ובגין כך אתמסרת ברכת כהנים ברכתא דא לכהן דאתא מחסד, כי עיקר הברכה היא להקב"ה ישתבח שמו לעד, ואני אברכם, א"כ אינם שוים כהנים עם הקב"ה, הקב"ה מברך הברכה וידע כונתה ורמזיה וסודה משא"כ ידיעתו של בשר ודם, לזה אמר בלשון כה, לומר אע"פ שאלו האותיות בעצמן היא הברכה, עם כל זה אינם שוים עם הקב"ה אלא בכ"ף הדמיון, ולא לחנם אמרו ששלמה המלך ע"ה היתה כתובה סביב למטתו ברכת כהנים, שנא' ששים גבורים סביב לה היא ברכת כהנים שיש בה ששים אותיות:

ועוד אמר כה להעלימה מהששים שרים עליונים שלא יקטרגו כי אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין, ולזה אמר אמור להם. קבלת רבותינו ז"ל שיהיה ישראל מקריא לכהן. כל זה הוא להעלים מן העין שהקב"ה רוצה לברך את ישראל, ומתחיל ישראל ואח"כ הכהן ואח"כ הקב"ה שנאמר ואני אברכם, א"כ היא משולשת, שהיא מפי ג', ישראל וכהנים והקב"ה לזה היא ג' פסוקים, וכתיב והחוט המשולש לא במהרה ינתק. ועיקר הברכה היא ע"י כהן שאם אין כהן אין ברכה, כי על ידו נשפעות הברכות העליונות, ולזה הכהן מתחיל יברכך ואין ממתין עד שיקריא לו ישראל, כי ישראל מנין לו הברכה אם לא יביא לו הכהן, וכן יברכך בגימ' רבן שהוא הכהן שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, והכהן משפיע מלמעלה מהברכה העליונה לברכה התחתונה ועוד כי כונת הכהן מלמעלה למטה, לזה מתחיל יברכך ולא אברכך אלא יברכך הנעלם, וכן יאר וכן ישא וכן כל הברכה כלה. יברכך בא"ת ב"ש משגלל בגימ' ת"ג והוא הכתר שממשיך הברכ' מן הכתר עד אדני, וכן יברכך באתב"ש בגימ' שמך לאחד, שהוא מייחד, כאומרו כי מלאך ה' צבאות הוא כ"י והוא בכתר, וכן אמר בזהר כהנא שרי מלעילא לתתא לאמשכא ברכאן תדיר מעילא לתתא וישראל מתתא לעילא חסד ואמת נפגשו חסד מעילא אמת מתתא, תהום אל תהום קורא לקול צנוריך, תהום תתאה לפתוח הצינורות ותהום עילאה להריק ולהשפיע בהם, וישראל כונתו מלמטה למעלה. לזה מתחיל לקראתו ה' שקריאתו באדני שמשם עולין, והכהן עולה בברכה שאמר אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וכו' לברך את עמו ישראל באהבה, באהבה הוא כ"י, א"כ מלת יברכך ראוי הכהן לאומרה ולא ישראל, א"כ הכהן מלמעלה למטה וישראל מלמטה למעלה זהו שלמות הברכה וכן כהן וישראל עם ב' מלות גימ' היא ברכה שלמה, ולזה

זוקף עשר אצבעותיו. ויש לנו קבלה בענין זקיפת האצבעות, בחול מחבר אצבעו עם האמה ונחשבות כאחת וכן הקמיצה עם הזרת הרי ב', והגודל הרי ג', ב' ידים הם ו', כנגד ו' ימי המעשה והבן. אבל בשבת ויו"ט וכן במוסף של ר"ח זוקף העשר להורות שכולם הם מאירים ומשפיעים, וישראל במספר קטן עשרה, ולזה מתחיל הכהן מיו"ד של יברכך וישראל מיו"ד של י"י, ב' יודי"ן הם עשרים, ועשרים בגימ' כתר, א"כ ישראל מכוון עד לכתר והכהן מכוון עד כ"ה להשפיע לה. וז"ל הזהר תאנא כהנא דפריש ידוי בעי דלא יתחברון אצבען דא בדא בגין דיתברכון כתרין קדישין כל חד וחד בלחודוי כמא דאתחזי ליה, ובגין דשמא קדישא בעי לאתפרשא באתוון דשימין דלא לערבא דא בדא ולאתכוונא באינון מלין ע"כ. וכתב הרב ריקאנטי ז"ל כה תברכו וגו' דע כי כנסת ישראל נקראת כה בתורה, ולפי שהיא פתח למעלת רוח הקדש וממנה נכנסים הנביאים ועל כן כתיב כה אמר ה' וזהו כה יהיה זרעך, כלומר מן המדה הזאת תזכה לזרע. והיא בתו של אאע"ה, ובה יפיק שאלתו כל שואל לשנות כח המזלות, כי הוא פתח עינים לכל הבקשות, וזהו סוד וחסידיך יברכוכה מלא, כי מדת החסידים להמשיך למדת כה, כי אינו חיוב רק עד צדי"ק שנאמר וברכות לראש צדיק, וזהו סוד כי בכה ארוץ גדוד כלומר במדת כה הנלחמים במלחמותיו של דוד המע"ה. אמר הנה כה תברכו את בני ישראל כלומר הזהרו במדת זאת הנקראת כה, פן תמלא אף וחמה ממדת הפחד והגבורה כי אז היא מתרבת המדינות, על כן תמשכו אליה רחמים וברכות פן תחריב העולם כדי שגם אתם תתברכו מברכותיה, כי כפי השפע הבא עליה מן המעלות כך היא מנהגת העולם, ואמרו חז"ל מהיכן זכו ישראל לברכת כהנים, ר' יהודה אומר מאברהם שנאמר כה יהיה זרעך, רבי נחמיה אומר מיצחק שנא' ואני והנער נלכה עד כה, רבנן אמרי מיעקב שנאמר כה תאמר לבית יעקב, וכנגדם כה תברכו, אימתי אני מגדל בניך כככבים ר' אליעזר ור' יוסי ב"ר חנינא חד אמר כשאגלה להם בכה כה תאמר לבית יעקב וחד אמר כשאגלה על ידי מנהיגן בכה, כה אמר ה' בני בכורי ישראל:

ועתה אפרש לך סוד ברכת כהנים. כבר בארנו כי האדם כלול מן העליונים, ועשר אצבעות שבידו רומזים לעשר ספירות בלימה, ועל כן הם ה' נגד ה', לכן כשהכהן מלאך ה' צבאות הוא מדביק נפשו למעלה ומיחד ה' בלבו ובפיו והוא נושא כפיו לרום השמים וכוונתו רצויה ומחבר ומיחד העשר ספירות בנשאו עשר אצבעותיו לרום השמים ומודה כי בעשר ספירות נבראו השמים והארץ והוא כלול מהם ומברך את ישראל, והקב"ה מסכים להם הברכות וזהו מאמרם ז"ל שאמרו אסור להסתכל כשהכהן פורש ידיו שהשכינה כב"י שורה בין ידיו, ועוד שהברכה אינה שורה אלא א"כ במקום נסתר כמו

שאז"ל נטיל ברכאן בחשאי ע"כ. וכן אמרו ז"ל שהקב"ה משגיח מן החלונות, ה' חלונות שעושה חמשה אוירים בין גודל לאצבע ובין חמה לקמיצה וכן ביד שמאל ובין גודל לגודל. זהו לחול כמו שקבלנו, אבל בשבתות וימים טובים וראשי חדשים משגיח מן ה' חלונות מציץ מן ה' חרכים, כי יש ח' אוירים בשני ידיו ואויר שבין גודל לגודל נחשב לכאן ולכאן ליד ימין וליד שמאל. ומה שאמר חלונות וחרכים, נגד ימין אמר חלונות ונגד שמאל חרכים. עוד נוכל לומר יש ד' אוירים, כי אויר שבין גודל לגודל אינו מן החשבון, ויש ד' אוירים סגורים בין אצבע לאמה ובין קמיצה לזרת פתוחים, הם ד' אותיות שם אדנות, והסתומים הם נגד שם הוי"ה, ובימי החול אין משתמשין בהם לזה הם סגורים, אבל בשבת וי"ט נפתחים, וסימן השער הזה יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החודש יפתח. יהיה היינו הוי"ה עם ד' אותיות, ומתחיל יברכך ה' מלמעלה וישמרך מלמטה, כמו זכור ושמור נעוץ סופן בתחלתן ותחלתן בסופן, כי השמירה היא בכ"י, והסוד מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר, בתולה ואיש זה עשו איש יודע ציד לצוד הנשמות, לא ידעה, לזה צריכה שמירה, לזה הכהן שהוא שושבינה פורס עליה המסך תחלה לשמרה מן ל"ה שרים ימיניים ומן ל"ה שמאליים, ולזה תמצא בראשי תיבות יברכך ה' וישמרך ך"ו ובסופי תיבות מ"ה, ך"ו מימין מ"ה שהוא מלוי הוי"ה משמאל, ואח"כ מתחיל הברכה יאר וגו' בחשאי, אע"פ שאמרו חז"ל כה תברכו בקול רם, וכן אמור בגימ' זמר, שיברכו בנעימה ובזמרה להורות עז וחדוה במקדשו, ושם היא השמחה, כי אותיות שמחה הם אותיות חמשה, והיא ה"א אחרונה, והיא הבוחרת בשירי זמרה, ולזה דוד המלך ע"ה היה אומר שירות וזמירות לשמח מדתו. עם כל זה אין הקול יוצא לחוץ כמ"ש חז"ל בויקרא רבה מאהל מועד וגו' מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ מאהל מועד,, כיוצא בו וקול כנפי הכרובים נשמע עד החצר החיצונה, כיון שמגיע שם היה נפסק. וכבר ידעת כי כנס"י נקראת אהל מועד וחצר חיצונה, א"כ התחלת הברכה היא מיאר, כי פסוק ראשון הוא לפרוס המסך. יאר ה', שיאר ה' פני הרחמים בכל הכפירות, ומכוון הכהן אל החסד שבכל ספירה וספירה, כי כל אחת כלולה מעשר ומכוון מחסד ימין לחסד שבגבורה, וכן לכל חסד של שאר מדות וכו', ומכוון לזה השם יו"ד ה"י וי"ו ה"י שהוא שם בן ע"ב, ואז כל פנייתו בפסוק זה הוא לימין עד נצח, עד ויחנך שהוא היסוד יחנה שכינתו אצלך, חן אשה על בעלה, הרי נתברך צד ימין. וכן ויחנ"ך בגימ' צד. ישא, אחר שנתברך צד ימין מתברך השמאל, זהו ישא ויסבול פני הפחד ויסלקנה מעליך, ואז ישים לך שלום. ויכוון הכהן לגבורה שבימין קודם לסלקו, כי אפילו החסד הוא כלול מגבורה, וכן בכל מדה ומדה שבצד

ימין, ואח"כ לצד הגבורה שבשמאל עד הוד, עד שלום שהוא צדיק, זה וברכות (של ימין ושל שמאל) לראש צדיק. אחר שנתמלא צדיק משפיע לה בחשאי, זהו ואני אברכם, אחר שהשפיעו לה היא מברכת לישראל. והשם של ישא ה' הוא יו"ד ה"א ו"ו ה"א. והשם של יברכך הוא יו"ד ה"י ו"ו ה"י, שעולים שלשתם ק"ף, ובמלואם יש ל' אותיות, וג"פ ארבעה של שלש שמות שהן האותיות בלא מלוי עולה הכל ברך, רכ"ב אלהים רבותים, ועם העשר ספירות עולה יברך כן קבלתי מרבותי. וכתב ספר הרוקח אלו התיבות שהכהנים מטים פניהם בהם לדרום ולצפון, יברכך וישמרך אליך ויחנך לך שלום, כוון באומרו לדרום ולצפון למה שאמר לימין בפסוק יאר, ולשמאל בפסוק ישא, לזה צריך שיגביה יד ימין על יד שמאל שנאמר וישא אהרן את ידו כתיב. וברעיא מהימנא פקודא דא לברכא כהנא ית עמא בכל יומא בזקיפי דאצבען ולברכא לון בכל יומא לאשתכחא ברכאן לעילא ותתא דהא אצבעאן ברזא עלאה חמש גו חמש ה' דימינא וה' דשמאלא, ה' דימינא אית לון שבחא יתיר על שמאלא, ועל דא ברכתא דקא בריך כהנא ית עמא אצטריך לאזקפא ימינא על שמאלא ולעיינא בעינא טבא, וכד פריש ידוי כהנא שכינתא שריא על אינון אצבעאן, דהא קב"ה אסתכם עמיה דכהנא באינון אצבען באינון ברכאן דישראל מתברכין מתרין סטרין מלעילא ומתתא, מעילא לתתא ומתתא לעילא מעילא שכינתא שריא על אינון אצבעאן, וכהנא דקא מברך. ת"ח מלין דקא עבדי מתערין מלין לעילא כגוונא דא בפרישו דאצבעאן דכהנא לתתא אתערת שכינתא למיתי ולשריא עלן, וכן כמה מלין אינון בעלמא דמתערי מלין לעילא, דהא באתערותא דלתתא אתער מילא אחרא לעילא, והא אוקימנא בכמה דוכתין, והיינו טעמא דלולב והיינו טעמא דשופר, וכמה אינון בהאי גוונא, עשר אצבעאן מתערי שכינתא לשריא עלייהו, מתערין י' דרגין אחרין לעילא לאנהרא, וכלא בשעתא חדא, וע"ד אסיר ליה לבר נש לזקפא אצבעאן בזקיפו למגנא אלא בצלותא ובברכה ובשמא דקב"ה, והא אוקימנא דאינון אתערו דשמא קדישא ורזא דמהימנותא זקיפו דאצבעאן ממנא בההוא זקיפו דילהון י' שליטין כמה דאוקמוה, וכהנא בעי לברכא בעינא טבא באסתכמותא דשכינתא כמה דאתמר בההיא שעתא דברכתא דא נפקא מפומא דכהנא אינון שתין אתוון נפקין וטסין ברקיעא וממנן שתין רברבין על כל את ואת וכלהו אודן על כל אלין ברכאן, מ"ט שתין אתוון בברכאן אלין בגין דישראל שתין רבוא אינון וברזא דשתין רבוא קיימין תדיר בעלמא וכל חד וחד איהו חד רבוא, שמא קדישא דנפקא מהאי סלקא לעילא עד ההוא כורסיא דלעילא וכלא שכינתא עילאה ושכינתא דלתתא אודן בכהנא באינון ברכאן וכל אינון שתין ממנן, וע"ד כתיב ושמו את שמי על בני ישראל ובדין קב"ה משבח לון לכהני כמא דאתמר ע"כ.

האצבעות עושין פירות והן גדלים בנעלם שהם ענפי האילן שהוא הגוף, שהרי הצפרנים שהם מצד הטומאה שנדבקו באדם אחר שחטא ויש להם בו אחיזה שע"י באים נגעי בני אדם ולילית, ויש להם קצת תועלת להולדה, לזה אין זורקין אותם לפי שכשהם בגוף הם מסייעים להוליד, וע"ז אמר דוד המע"ה ובחטא יחמתני אמי, וכשזורקין אותם אין להם כח ונפרדו מן הגוף עושין הפך ההולדה שאם תעבור עליהם מעוברת תפול, ולזה אין לזלזל בהם. ושמעתי שאין לקוץ חותם כי אם ביום או אחר חנות שהן שולטין בימי החול וכיון שבא שבת אין להם כח. ובאים עליהם בעקיפין שקוצצים אותם בדילוג, ויד שמאל קודם, ובאים עמהם בעלילה כדי שלא יתגברו וישלטו עלינו, וגם זה לעומת זה עשה ה', פנים ואחור, לזה במוצאי שבת שבאו ימי החול הם מתגברים, אנו מברכין עליהם להתיש כחם, שאם יתגברו יהיו מצד הקדושה והטהרה והברכה, ואנו מביטים בהם, וסימן וראית את אחורי וגו', ולזה הכהן העולה לדוכן כופף אצבעותיו שלא יראו צפורניו עד שיאמר יברכך אז אין להם כח וזוקפן מיד:

נחזור לענייננו. האצבעות עושין פירות בנעלם כמו הצפרנים שהם גדלים ומתרבים כן האצבעות, ולזה הכהן זוקף אצבעותיו למעלה להביא ברכה בנעלם, ולזה אסור להביט בידיהם כדי שיתברכו בנעלם ולא ישלוט בהם העין. וצריך הכהן המברך שלא יהיה בו מום אלא יהיה שלם באבריו, אמור עם הכולל עולה רמ"ח שיהא שלם ברמ"ח אבריו, וכן צריך שיהא נשוי כמו שאז"ל במדרש שמי שאינו נשוי שרוי בלא ברכה בלא טובה כו', והשרוי בלא טובה איך יברך והכתוב אומר טוב עין הוא יבורך אל תקרי יבורך אלא יברך:

ובזהר תאנא כל כהן דלא רחמין ליה עמא לא יפרוש ידוי, ועובדא הוה בחד כהן דקם ופריש ועד לא אשלים אתעביד תלא דגרמי, מ"ט משום דלא בריך בחביבותא, וקם אחר ופרוש ידוי ובריך ואתתקן ההוא יומא. עוד בזוהר וז"ל ובגין כך תנינא כל כהן שאין לו בת זוגא אסור בעבודה דכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו. אמר רבי יצחק משום דלית שכינתא שריא במאן דלא אנסיב וכהנא בעי יתיר מכל שאר עמא לאשריא ביה שכינתא, וכיון דשרת בהו שכינתא שריא בהו חסד ואקרון חסידים, ובעיין לברכא עמא הה"ד וחסידיך יברכוכה, וכתיב תומיך ואוריך לאיש חסידך, ומשום דכהנא אקרי חסיד בעי לברכא, ובגין כך כתיב דבר אל אהרן ואל בניו כה תברכו מ"ט משום דאקרון חסידים, וכתיב וחסידיך יברכוכה, יברכו כה, אמר רבי שמעון תאנא בצניעותא דספרא שמא קדישא אתגליא ואתכסיא, דאתגליא כתיב ביו"ד ה"א וא"ו ה"א, דאתכסיא כתיב באתוון אחרן, ומההוא דאתכסיא ההוא טמירא דכלא, אמר ר' יהודה ואפילו ההוא דאתגליא אתכסיא

באתוון אחרן בגין ההוא טמירא דטמירין בגו, דהא הכי בעי כהנא לצרפא שמא קדישא ולמיחת רחמי, דכולהו רחמי כלילן בכ"ב אתוון בתרין כתרי דרחמי ובהני אתוון דהא שמא סתימאה כ"ב אתוון דרחמי וי"ג דעתיקא סתים וגניז מכולא וט' דאתגלין מזעיר אנפין ומתחברן כלהו בצרופא דשמא חד דהוה מכוון כהנא כד פריש ידוי בכ"ב אתוון גליפן. ותאנא כד הוה צניעותא בעלמא הוה מתגליא שמא דא לכלא, מדאסגי חציפותא בעלמא סתים באתווי, דכד הוה מתגליא כהנא מכוון ושמא מתפרש, במאי מכוון מכוון בסתימא דטמיר וגניז ומתגליא ומתפרש, מדאסגי חציפותא בעלמא סתים כלא באתוון רשימין ות"ח דכל הני כ"ב משה אמרן בתרי זמני, זמנא קדמאה אמר י"ג מכילן דעתיקא דעתיקין סתימא דכלא באתר דדינא אשתכחו לאכפיא להו, זמנא תניינא אמר ט' מכילן דרחמי דכלילן בזעיר אנפין ונהרין מעתיקא סתימאה דכלא וכלהו כליל כהנא כד פריש ידוי לברכא עמא ומשתכחן דמתברכין כלהו עלמין בסטרא דרחמי דאתמשכן מעתיקא טמירא סתימא דכלא, וכל הני כ"ב אתוון מכילן סתימאן. יברכך ידוד, יאר ידוד, ישא ידוד, אלין ג' קראי וג' שמהן די"ב אתוון כלילן לקבליהון ולכלא מתכוון כהנא וכל עילאין ותתאין מתבסמין בכ"ב אתוון דסתימן בהני ג' קראי לקביל כ"ב אתוון מכילן דרחמין דכליל כלא ובגין כך כתיב אמור ולא אמרו דבעי לכוונא בכל הני סתימין בכל הני דרגין, אמור במלין סתימין דלעילא, אמור חושבן רמ"ח אברים שבאדם חסר חד, מ"ט דבכתר תליין כלהו וכלהו מתברכן בהאי ברכתא בהני ג' קראי כדאמרן. להם לאתכללא בהאי ברכתא עילאין ותתאין, ע"כ:

זהו שם בן כ"ב מקובל איש מפי איש עד יעקב אבינו שמסרו ליוסף, ובאו אלו השמות בחלופין הרבה, כל זה להעלים הברכה מן העין, ולזה הוא ישראל קודם, ואחר כך הכהן, ואח"כ הקב"ה:

ובזהר רבי אבא אמר כלהו כחדא מתברכאן בכ"ב אתוון גליפן דשמא קדישא דאתכליל וסתים הכא בכ"ב אתוון מתברכאן כלהו, ואינון רחמי גו רחמי דלא אשתכח בהו דינא כלל, תאנא אמר ר' יוסי בשעתא דכהנא מרים ידוי אסיר לעמא לאסתכלא בהו משום דשכינתא שריא בידוי בגין דלא ישתכחון עמא חציפין לגבי שכינתא. תנא בההיא שעתא דכהנא פריש ידוי ומתברכין עילאין ותתאין צריכין עמא למיתב בדחילא ואימתא ולמידע דההיא שעתא עידן רעותא אשתכח בכלהו עלמין ולית דינא בכלהו והוא שעתא דאתגלי עתיקא קדישא דעתיקין בזעיר אנפין ואשתכח שלמא בכלא וכן אמרו במדרש כלום יש עבד שרבו מברכו ואינו שומע ומאזין לברכתו, ע"כ:

וצריך הכהן שירחוץ ידיו קודם, וכן אמרו בזהר וז"ל, תאנא כהנא דבעי לפרשא ידוי, בעי דיתוסף קדושה על קדושה דיליה, דבעי לקדשא ידוי על ידא דקדישא, מאן ידא דקדישא, דא לוואה, דבעי כהנא לטול קדושא דמיא מידוי שנאמר וקדשת את הלוים הא אינון קדישין, מכאן דכל כהן דפריש ידוי בעי לאתקדשא על ידא דקדישא לאתוספא קדושה על קדושתיה ועל דא לא יטול קדושא דמיא מבר נש אחרא דלא הוי קדישא. ובצניעתא דספרא תאנא לוי דאתקדש כהנא על ידוי בעי הוא לאתקדשא בקדמיתא, ע"כ:

ובמדרש אמור להם, א"ל הקב"ה לכהנים, לא מפני שאמרתי לכם שתהיו מברכין את ישראל תהיו מברכין אותם באנגריא (פי' על כרחם) אלא תהיו מברכין אותם בכונת הלב, לכך נאמר אמור מלא. וכתב רבינו בחיי אמור מלא, שהוא רמ"ח עם הכולל, כי הברכה נבלעת ברמ"ח אברים שבאדם, וחסרון האחד הוא הלב שממנו ישתרגו כל האברים וכלם תלוים בו, ועוד חסרון האחד מן המספר כי הוא כנגד השכינה השורה על כפי הכהן ונסתרת שם שהיא לב השמים שממנו יתברכו עליונים ותחתונים. ועוד יכלול אמור להם בסתם ולא במפורש, כי יש זמנים שהכהנים מזכירים את השם בנשיאות כפים בפרסום, ויש זמנים שאין מפרסמים אותו אבל מבליעין אותו, וכן דרשו ז"ל משרבו הפריצים מבליעין אותו, וכן אמר הכתוב כי יש עתים במפורש וזהו כה תברכו את בני ישראל בשם המפורש, ויש עתים בסתם וזהו אמור להם סתם. ועוד יכלול אמור להם, זכו אמור להם, לא זכו אמור סתם. שהרי הכתוב היה ראוי לומר ותאמרו להם, אבל אילו אמר כך היה במשמע שהברכה נמשכת להם לעולם בין ראוים בין אינם ראוים, לכך אמר אמור, שהמובן ממנו זכו אמור להם לא זכו אמור סתם ולא להם. וז"ל הריקאנטי וכבר הודעתיך בפרשת ויבא עמלק, שהכהן כשנושא העשר יתקדשו כל העשר, והשכל יורד לשכלים הנפרדים והשכלים הנפרדים וישראל מתברכין, זהו כה תברכו את בני ישראל את לרבות מלאכי השרת, אמיר להם לכלם, מעלה ומטה, והבן זה. ובפ' עמלק זה לשונו, ויהי ידיו אמונה, כי משפט הכהן שנושא כפיו שירשום אותיות הוי"ה בידיו, זהו ויהי ידיו. וכן משפטו עוד שיהיו אצבעותיו זקופים למעלה בעוצם כחו וחוזק כוונתו, ושלא לחברם זו בזו, וזהו לשון אמונה. והטעם כדי שיתברכו למעלה כל אחד ואחד לבדו, וכדי שלא לערב למטה אותיות ההוי"ה שהוא רושם באצבעותיו. ויש שפירשו שהאותיות היה רושם ד' בגודל ויו"ד בזרת שהיא קטנה ושי"ן בג' אצבעות, ע"כ. ולפי זה מה שאמר ושמו את שמי, הוא שם שדי שהוא רושם באצבעותיו. ששם רמוז השימה שנאמר שום תשים עליך מלך והבן, שהיא נקראת שם, בסוד ברוך שם כבוד מלכותו, והכונה שיסדר היחוד מלמעלה למטה ויחבר האשה עם בעלה, ולזה התחיל בכה שהם

כ"ה אתוון דשמע וסיים ושמו את שמי שהם כ"ד אתוון דברוך שם, ופירוש ושמו יסדרו, כמו ואלה המשפטים אשר תשים, תרגום דתסדר, ושמו את שמי כאלו אמר שמו ושמי שיחבר שם המפורש עם אדני, ובזה ימשיכו הרצון והחפץ, שמו שמי גימט' תרצו, תהיו רצוים לפני המקום ברו"ך הו"א בגימ' רם, שהנעלם הוא רם על הכל וברוך שמו אדני, ותמצא מכ"ף דכה תברכו עד מ' דאברכם יב"ק אותיות, שהיה יורד במעלות הסולם על דרך הקו שהם אהיה ידוד אדני שסודם יב"ק, ועוד ס' סתומה דאברכם באי"ק עולה ת"ר, וכ"ף דכה היינו כתר, כ"ז לרמוז למה שאמרנו שהחזן כוונתו מלמטה למעלה, ולזה מתחיל במלת ה', והכהן מלמעלה למטה, והבן:

וכתב רבינו בחיי ז"ל. וצריך אתה לדעת כי יש בפסוק ראשון י"ה אותיות ובשני הי"ה אותיות ובג' יה"י אותיות, הרי זה מורה שהשם הגדול הנזכר בהם ג' פעמים הוא שליט בג' זמנים, הוה היה יהיה, ומה שהתחיל הרמז בהוה שהזמנים כלם בהוה בהקב"ה שלא עברו משנותיו כלום, כענין שכתוב ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, ולכך אנו מחברים בתפלותינו ואומרים ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד, ועוד לרמוז לג' חלקי הזמן שהם הוה היה יהיה, ע"כ:

פרק ז

פסוק א

ויהי ביום כלות משה וגו'. נסמכה פרשה זו לפרשת כהנים, לומר שבמקום שיש שלום כאילו שם בית המקדש ושכינה שורה שם, שהוא אחד מג' דברים שהעולם עומד עליהם שהוא השלום, ואמר ויהי שהוא לשון צער, לפי שבאותו היום מתו בני אהרן. והיל"ל ויהי ביום הקים את המשכן וימשח אותו וגו', אבל אמר להקים אז"ל שכל ימי המילואים היה משה מעמידו ומפרקו ויום ר"ח ניסן העמידו ולא פרקו לכך אמר ביום כלות משה להקים, אותו היום כלה הקמתו, וכן כתב רש"י. שמא תאמר שהיה משה מצטער בהקמתו בכל יום ת"ל ויהי שאדרבה ביום כלות הקמתו נצטער לפי שבכל יום ויום מעמידו ומפרקו והיה מקבל שכר על ההעמדה ועל ההפרקה ואותו היום השמידו ולא פרקו ניטל ממנו אותו שכר, שהצדיקים שמחתם היא בעבודתו ית' ואינה עליהם לטורח אלא לשמחה, לזה נאמר ויהי ביום כלות משה הלואי לא כלתה ההקמה ואמר להקים את המשכן ולא אמר להקים המשכן, לרמוז למה שאז"ל שביום שהוקם המשכן התחתון ע"י משה הוקם העליון על ידי מיכאל, לזה בא רבוי ת:

וימשח אותו ויקדש אותו. קדשו בשם שהיה מזכיר על כל כלי וכלי כמו שפירשתי בפרשת פקודי שנאמר שם י"ח פעמים כאשר צוה ה' וגו', ששם נשמה וחיות לכל כלי

וכלי, ואחר כך אמר וימשחם ויקדש אותם, בתחלה כל כלי לבדו ואחר כך חברם כולם כאחד ועשה להם המשחה אחת לכלם כפי כונתו וחבורו:
ובספרי אז"ל וימשח אותו ואת כל כליו, שומע אני ראשון ראשון נמשחו המשכן קודם כו' ת"ל וימשחם ויקדש אותם, מגיד שלא קדם אחד מהם עד שנמשחו כלם. ובמדרש אמר ר' סימון בשעה שאמר הקב"ה לכהנים על המשכן רמז למלאכי השרת שיעשו גם הם את המשכן, ובעת שהוקם למטה הוקם למעלה והוא המשכן הנעלה שבו מטטרון מקריב נשמותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותם ולכך כתיב את המשכן, ע"כ.
ואע"פ שהמשכן הוקם מאליו שנאמר הוקם וגו', הואיל וההמשחה והקידוש מעכבין שנא' בפרשת פקודי ומשחת את המשכן ואת וגו' וקדשת אותו,, והואיל וטרח וקדש כל כלי וכלי כפי קבלתו העלה עליו כאלו הקימו וכו':

פסוק ב

ויקריבו נשיאי ישראל. ולא פירש, מה הקריבו, אחר כך אמר ויביאו את קרבנם וגו' ויקריבו אותם לפני המשכן, ועוד למה כל זה השבח ששיבח לנשיאים שאמר נשיאי ישראל, ראשי בית אבותם, הם נשיאי המטות, הם העומדים על הפקודים, ועוד למה התחילו הם תחלה ולא עשו כבוד למשה ולאהרן. אלא הנשיאים כשראו עצמן אשמים בנדבה שלא התנדבו תחלה, שאמרו יתנדבו הצבור תחלה ומה שמחסרים אנו משלימים, וכיון שראו שהשלימו הצבור את הכל שנאמר והמלאכה היתה דים לכל המלאכה, אמרו הנשיאים מה יש עלינו להביא, הלכו והביאו עגלות שישאו עליהם המשכן, ומי נתן להם עצה שבטו של ישששכר שהיו חכמים שנאמר ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים. א"כ לפי זה פירוש ויקריבו הנשיאים קרבו עצמי ליקח עצה לפי שנתנשאו על ישראל, שמא תאמר מאחר שנתעצלו ירדו ממעלתם. ת"ל ראשי בית אבותם. ומאין בא להם הנשיאות, לזה אמר הם נשיאי המטות שהיו שוטרים במצרים והוכו עליהם שנאמר ויוכו שוטרי בני ישראל, ופירוש המטות שהיו רודים אותם במטות ובמקלות, שמא תאמר שהקב"ה לא הסכים על ידם בנשיאות ת"ל הם העומדים על הפקידים, שהקב"ה אמר למשה ולאהרן ואתכם יהיו איש איש למטה וגו' ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם וגו', ולזה הביאו עגלה על ב' נשיאים שלא יתגאו. ולזה קערה אחת כף אחת פר אחד איל אחד כבש אחד שעיר עזים אחד, הכל כדי שלא יתגאו בקרבנם. כשראה משה כן לא רצה לקבל מהם לפי שהוא מעט לפי ערכם, שבנדבה אמרו לא היה משה יודע לומר לנו שנעשה המשכן, לזה לא רצה לקבל מהם, אמר אתמול היו רוצים לעשות המשכן כולו ועכשיו מביאים זה המעט, אמר לו הקב"ה קח מאתם כי האדם יראה לעינים וה' יראה

ללבב, הם באו בהכנעה, זהו ויביאו את קרבנם לפני ה', שקרבו עצמן והכניעו והשפילו עצמן לפני ה' שהוא חוקר לב ובוחן כליות, לזה אמר לפני ה' ואחר כך ויקריבו אותם לפני המשכן, לזה קח מאתם, ולזה אמר ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם, מאי לאמר, כי האמירה היא לו ולא לאחרים, אלא אמר לו אתה רואה שנתמעט קרבנם בעיניך, ואני בעיני הרבה, כי אין הכוונה בהבאת הקרבן אלא ההכנעה שנאמר הלא שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים:

ובמדרש היה משה מתיירא שמא אחת מן העגלות נשברת או אחת מן הפרות מתה, אמר לו הקב"ה והיו לעבוד אני נותן להם הויה שיהיו קיימות, רבי יודן בשם בר קפרא עד בגלגל שורים זבחו, והיכן הקריבום רבי אבא בר כהנא אמר בנוב הקריבום רבי אבהו אמר בגבעון הקריבום, רבי חמא בר חנינא אמר בבית עולמים הקריבום דכתיב ויזבח שלמה את זבח הבקר, תאני משים רבי מאיר עד עכשיו הם קיימים לא הוממו ולא הזקינו ולא הטריפו, והלא דברים קל וחומר ומה עגלות שנדבקו באהל מועד נתן להם הויה שהם קיימות לעולם, ישראל שהם דבקים בהקב"ה עאכ"ו, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום ע"כ. והיו העגלות והבקר ח"י, לומר שהן חיים וקיימים לעולם. ונצנצה בהם רוח הקדש שהביאו כולם בשוה, כמו שהביא זה כן הביא זה, וכל אחד ואחד היתה לו כוונה בקרבנו מה שלא כוון חבירו, ולזה נכתבו כלם, כי היה יכול לכתוב ביום הראשון הקריב נחשון וקרבנו הוא כך וכך, וכן נתנאל ביום השני, וכן לבני זבולון אליאב בן חלון, אלא לפי שכל אחד ואחד חשב שאין חבירו מביא כמוהו וכיון כל אחד לעצמו, כמו שכתב רבינו בחיי ז"ל בשם המדרש זה לשונו, היתה כונת כל אחד ואחד מהנשיאים כנגד שבטו, נחשון כוון בו ב' מלכים עתידין לצאת ממנו והם שלמה ומלך המשיח שהן עתידין למשול בים וביבשה, ומפני זה הביא קערה דוגמא לים שהים מקיף את כל העולם כולו ודומה לקערה. שלשים ומאה, שביום שלישי הקוה הקב"ה את כל המים למקום אחד וקראן ימים, ימים בגימ' מאה, הוסיף ים אחד במלאכת המקדש וקו שלשים באמה יסוב אותו הרי ק"ל. מזרק אחד, כנגד העולם שהוא ככדור. הרי לך בקערה רמז לים, ובמזרק רמז ליישוב. שבעים שקל, כי שני המלכים האלה עתידים למשול על ע' אומות שבים ושביבשה. שניהם מלאים, שיביאו להם מנחות מכולם. סלת, שהם מסולאים בפז, בלולה בשמן, שיהיה להם שם טוב שנאמר טוב שם משמן טוב. כסף, כד"א כסף נבחר לשון צדיק. כף אחת עשרה זהב, עשרה דורות מפרץ עד דוד שהיו כולם צדיקים. מלאה קטרת, מעשיהם טובים כקטורת. פר אחד. כנגד אברהם. איל אחד. כנגד יצחק. כבש אחד, כנגד יעקב. שעיר עזים אחד לחטאת, לכפר על מעשה

יהודה שהביא הכתונת לאביו טבולה בדם שעיר. ולזבח השלמים בקר שנים, כנגד דוד ושלמה שהתחילו במלכות והיו צדיקים והיתה מלכותם שלמה. אילים חמשה עתודים חמשה כבשים חמשה, הם ט"ו כנגד ט"ו מלכים מרחבעם ועד צדקיהו שהיו מלך בן מלך, מהם צדיקים גמורים ומהם רשעים ומהם בינונים, זו היתה מחשבתו של נחשון. נתנאל בן צוער חשב טעם אחר על צד התורה, לפי ששבחו של זה השבט היא חכמת התורה, קערת כסף כנגד התורה שקרויה לחם שנאמר לכו לחמו בלחמי, וכתיב בלחם הפנים ועשית קערותיו וגו'. זבולן חשב והקריב על שם פרקמטיא שלו שהיה טורח ונותן לתוך פיו של ישששכר ונוטל שכר עמו. קערת כסף, כנגד הים, זבולן לחוף ימים ישכון וגו'. וכל אחד ואחד יש לו כונה כמו שכתוב במדרש כל שבט ושבט היה מכוון טעם אחר בקרבנו, וכולם הסכימו לדעת אחת ולמדה אחת, ובשעור המשקל, הכל לטעם ידוע אצלם, כל אחד טעם בפני עצמו, ע"כ. ולפי שכל אחד היה לו כונה בפני עצמו, לזה אמר ב"פ ויקריבו, שנאמר ויקריבו הנשיאים את חנוכת המזבח ויקריבו את קרבנם וגו'. א"כ לזה אמר למשה קח מאתם, אני יודע הכונה של כל אחד ואחד, ואולי הביאו פר אחד איל אחד כבש אחד, ג' אחדים, ליחד ג' שמות ממטה למעלה. כבש אחד כבשי דרחמנא וכו', והבן. אתה אחד ושמך אחד וישראל גוי אחד. ואחר שכתב כל אחד ואחד חזר וכללם כולם, שאמר זאת חנוכת המזבח, לומר שכולם שוים וחביבים לפני הקב"ה, שלא תאמר מי שהקריב ראשון הוא יותר חביב ממי שאחריו לזה חזר וכללם כאחד:

פסוק יא

ויאמר ה' אל משה נשיא אחד ליום. לא אמר נשיא אחד ביום אלא ליום, אמר הקב"ה למשה כמו שיש י"ב מזלות וכ"א יש לו זמן ידוע ומשמש בזמן ידוע והעולם מתנהג על ידם, כן י"ב שבטים כל אחד ואחד הוא רומז למדה ידועה ובשבילם הם עומדים. לזה נשיא ליום לא יום לנשיא, הנשיא הוא ההעמדה וההקמה ליום:

ובזוהר נשיא אחד ליום. מהו ליום יומין דלעילא דאתחנכו לאתברכא באינון תריסר תחומין דמתפרשן וכל חד אתתקן ואתחנך בברכתא על ידא דאינון, דלתתא, תאנא כלהו מתברכין בגין מדבחא דלעילא ואפילו אומות העולם, ותניא אמר רבי שמעון אלמלא לא אקריבו תריסר נשיאים לא יכיל עלמא למיקם קמי תריסר נשיאי ישמעאל, דכתיב שנים עשר נשיאים לאומותם, מדאקריבו אילין דישראל נסיבו שולטנותא דכלהו, בגין כך נשיא אחד ליום, וכל מה דאקריבו כגוונא דלעילא אקריבו, בגין דיתברכו כלהון. אילים ששים עתודים ששים כבשים ששים, כמא דכתיב ששים גבורים סביב לה. ואפשר לזה אמר ב"פ ויקריבו הנשיאים, שהקריבו על עצמן ועל י"ב נשיאי ישמעאל, ולזה נשיאים

נשיאים ב"פ כמו שאמר אלין דישראל נסיבו שולטתא דכלהו, לזה אמר י"ב נשיאים לאמותם, לא נשיאים על אומה אחרת, כזה הקריבו כל אחד ואחד קערה מזרק כף פר איל כבש שעיר, וג' מיני בהמות לזבח השלמים, ובקר של העגלות היו א' בקר לכל נשיא וחצי עגלה הרי י"ב דברים חסר חצי להתנשא כל אחד ואחד על י"ב נשיאי ישמעאל, והניחו להם חצי להיותם נשיאים על אומותם:

פסוק יב

ויהי המקריב ביום הראשון נחשון וגו'. אמר ויהי לשון צער לפי שמתו שני סגני כהונה בני אחותו נדב ואביהוא באותו יום, ולזה לא נזכר בו נשיאות שאין שלטון ביום המות, ועוד לא נזכר לו נשיאות לומר שאע"פ שהמלכות הוא מזה השבט וראוי הוא שינהוג שררה בעצמו עכ"ז בערך הקב"ה אינו כלום, כמו שאמר דוד ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ולזה נאמר וקרבנו בוא"ו לומר כאילו הוא שני ולא ראשון. ובמדרש הוסיף ו' לנחשון רמז ליהודה שיצאו ממנו ו' צדיקים ונברכו כל אחד ואחד בו' מדות, בדוד כתיב יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר איש תואר וה' עמו, וכתיב בדניאל וחמו"ע ו' דברים ילדים אשר אין בהם כל מאום וגו', וכתיב בחזקיהו ו' מדות ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום, וכתיב בדניאל די רוח יתירא ביה מפשר חלמין ואחוי חודן ומשרי קטרין וגו', וכתיב במלך המשיח ונחה עליו רוח ה' וגו', ע"כ. וכן בכולם נכתב עתדים ובנחשון אמר עתודים רמז ו' צדיקים שעתידין לצאת ממנו. ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא ישששכר, לפי שביום שני נברא גיהנם, ומי שהוא עוסק בתורה שהיא אש שנאמר מימינו אש דת, נצול מאש של גיהנם, ואמר נשיא ישששכר לא הקדים הנשיאות כמו שאמר באחרים ביום השלישי נשיא, ביום הד' נשיא, מרוב ענותנותו לא רצה לקרוא עצמו נשיא אלא אחר הזכרת שמו, מפני כבוד התורה, ואמר הקריב את קרבנו לומר שזה ראוי להיותו ראשון אלא שחלק כבוד למלכות. ובמדרש בכל הנשיאים נאמר וקרבנו וכאן הקריב את קרבנו, שעל פי הדבור הקריב שבקשו שאר שבטים להקריב שהיו גדולים ממנו והכריעו אותו מן השמים, ונצטוה שבט ישששכר להתקרב לקרבן המזבח ולהקריב קרבנו, תדע לך שכך כתיב הקרב חסר יו"ד שהיה רחוק ונתקרב לבא, כל כך למה על שהיו יודעים בתורה שנא' ומבני ישששכר יודעי בינה וגו':

פסוק מח

ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד. במדרש אמרו שיום שביעי זה הוא יום שבת בראשית וז"ל, אמר הקב"ה ליוסף אתה שמרת מצות לא תנאף שהוא דבור ז' עד שלא נתנה תורה חייך אין קרבן יחיד דוחה את השבת אבל קרבן בנך דוחה את השבת, לכך נאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ולא עוד אלא שאין שבט מפסיק בין

שני בניך בקרבן, אלא ביום השביעי נשיא לבני אפרים ביום השמיני נשיא לבני מנשה. אלישמע, אלי שמע ולאדונתו לא שמע. בן עמיהוד, עמי היה הודו ולא עם המצרית:

פסוק נט

גמליאל. אמר יוסף, גמל אל חסדים עמי. בן פדהצור, פדאו מבית הסוהר, וכן כתיב יגמלני ה' כצדקי, דרכו של אדם כשהוא עני ירא מהקב"ה וכשהוא עשיר בוטח בעשרו, ויוסף היה ירא ה' מתחלתו ועד סופו, בתחלתו מה הוא אומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים וכשנעשה מלך הוסיף יראה, שנאמר את האלהים אני ירא, ע"כ:

פסוק פד

זאת חנוכת המזבח ביום המשח אותו. לפי שהם הביאו קרבנם באו כולם כאחד, שכל אחד חשב שלא הביא אלא הוא, לזה אחר שכל אחד הקריב ביומו חזר וכתבם כולם כאילו הקריבו ביום אחד להכפיל שכרם כמו שבאו ביום אחד, ולזה חזר ומנה י"ב פרים י"ב אילים י"ב כבשים י"ב שעירים, והמקריב שהוא אהרן עם כולם הרי י"ג בגימ' אחד. ולפי שהוא מייחד את כולם לזה נעלם שלא נזכר. ולזה גם כן ביום י"ג לא היה בו קרבן שהוא אחד ואינו צריך יחוד. ביום י"ד הקריבו כל ישראל קרבן פסח שגברה ידם על סמאל שהוא שאור שבעיסה, ולזה אמר ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, לא נאמר ושחטו לשה אלא אותו, שאין להזכיר שמו:

פסוק פט

ובבא משה אל אהל מועד וישמע את הקול מדבר. כאילו אמר מתדבר, שהיה כביכול חוזר הדבור קודם שאמרו למשה ואחר כך וידבר אליו, ללמד למשה שלא יאמר ההלכה לישראל עד שיחזור עליה קודם:

גימטריאות

ולמשא אותיות שמואל, שמואל תיקן משמרות עם דוד. ולמשא, לנבואה:

יריעת המשכן. רעיתי, הנך יפה רעיתי בעשיית המשכן:

ואת מיתריהם. מלא, רמז לת"ח האוסרים והמתירים, והצדיקים המיתרים בזכותם וגורמים שישראל ניצולים מכליה ומוסיפין אותם ומפרים ומרבים אותם. ועוד האבות המתירים אותם וגואלים אותם מבאר שחת. ואת, רבוי לכהנים המתירים אותם מקשרי עונותם:

הגרשני. ראשו וסופו י"ה, לשמרם ולסייעם, כי היא עבודה כבדה וצריכים סיוע אלוה: ועמודיו. בגימ' קמ"ב והוא סוף שמות האבות אברהם יצחק יעקב, והאבות הם הם המרכבה והם עמודי ישראל:

ועבודת משא תינח במשכן, בבית עולמים מנין היה להם משא, אלא זה השיר שנקרא משא שנאמר שאו זמרה:

תשלחום. בתחלה אמר תשלחו וכאן הוסיף מ', כי במתן תורה לא היה בהם טמאים, ואחר מ' יום עשו העגל ונעשו טמאים והוצרכו לשילוח, לכך יתיר מ'. בפרשת שלוח ג"ן תיבות, רמז כי מגן עדן הרשעים והטמאים משולחים, לכך גן רמז על גן עדן. וג' פסוקים בפרשה כנגד ג' מחנות, ואם תחשוב וידבר, כנגד ד' דגלים:

מכל חטאת האדם. ר"ת מחה, ראוי העושה חטא להמחות. חטאות, חטאת כתיב חסר ו', כנגד אדם הראשון שחטא ביום ששי, ואדם וחוה חטאו, זהו איש או אשה, ולכך ה' של האדם מתוייגת, זהו אדם הראשון שהיה ניכר וידוע:

והתודו את חטאתם. ס"ת למפרע מתו, שעל ידי הוידוי מתים החטאים והעונות:

שכבת זר"ע ונעל"ם. עון עלם זר, כי הנער שהוא העלם נעשה בעון, ואם תתעבר הוא ממזר, מום זר. זרע ונעלם, זר עון עלם:

והביא האיש את אשתו. ס"ת אשתו, ב"פ אשתו, לומר שאם היו לו שתי נשים ושתיהם זנו, וקנא על אחת ועל אחת לא קנא, שלא ידע בה, כששותה האחת יארע לאחרת כמו שאירע לראשונה, ולזה אשתו אשתו ב"פ, אחת נעלמת ואחת גלויה. עוד אמר אשתו בנעלם רמז לאותו מעשה של ב' אחיות שהיו דומות זו לזו אחת זינתה ואמרה לאחותה אחותי לבשי בגדי ובואי לביתי שבעלי רוצה להשקותי סוטה, ואני אשב בביתך וכשיבא בעלי לכי עמו ותצאי משם הרה ותעשי חסד עמי ועמך, הלכה ושתתה, וכשבאה אחותה חבקה לה ונשקה לה, נכנס ריח מי המרים בה וצבתה בטנה ונפלה ירכה, א"כ והביא האיש את אשתו, מי האיש זה הקב"ה, הבעל חשב שהביא אשתו ולא היתה אשתו, שנעלמה ממנו, והקב"ה הביאה. ד"א למה אשתו נעלמת שאם הוא נשא בת אחותו וזינתה וחפה עליה, הקב"ה שנקרא איש מגלה אותה, כיצד שהיו מתקבצים נשים הרבה מאד כדי שיראו ויוסרו בה, סוטה אחרת שלא היתה שותה, הקב"ה שהוא יודע הנעלם משים בלבה שתלך ותראה ותריח מי סוטה ויארע לה מעשה סוטה, זהו האיש הקב"ה מביאה:

לא יצוק עליו שמן ולא יתן עליו לבונה. שמן ולבונה כנגד אבות ואמהות, והסוטה פרשה מדרכיהם, כי שמן ג' אותיות כנגד ג' אבות, לבנה ארבע אותיות כנגד ד' אמהות, והסוטה פרשה מדרכיהם:

העפר. בגימ' שנה, אם יש לה זכות תולה לה שנה:

ומן העפר. היא עשתה מעשה נחש שהולך אצל מי שאינו מינו אצל הצב ומוליד ערוד, כך זו הלכה אצל מי שאינו מינה יתנו לה מאכל הנחש שהוא עפר. וכן אשר יהיה בקרקע המשכן, ר"ת איבה, וזהו שכתוב בנחש ואיבה אשית:

המאררים. גימ' ב"פ רמ"ח, כנגד איברים שיש באיש ובאשה, שהמים בודקים אותו כמו שבודקין אותה, וזהו בטן ו' של ולנפיל, הרי בטנו, ירך ו' של ואם הרי ירכו:

האלות האלה. רמז שירמיה יאמר הפורענות על יהודה וירושלים וישקם כוס התרעלה:

והשקה את האשה. זו כ"י. והשקה, אחר שיעמוד הבית ת"י שנים כמנין השקה. והשקה. סופה ה', רמז שבחודש החמישי ישתו ישראל כוס התרעלה, ואחר הית"ה חרבן בית שני:

ונזרעה. אם היתה יולדת קצרים יולדת ארוכים ואם נקבות יולדת זכרים ואם שחורים יולדת לבנים, וזהו זרע בגימ' ארוכים:

אמור להם. ס"ת רם, בקול רם:

שלום. בגימ' זהו משיח:

ואני אברכם. בגימ' ומסכים על ידם:

נשיאי המטות. מטה שלימה היו:

שש עגלות. עגלת כתיב. לכפר על מעשה העגל. והוזכר עגל ו' פעמים בפ' עגל:

ושני עשר. חסר מ' לכפר על שעשו העגל לאחר מ' יום:

את שתי העגלות דגרשון מלא, ודמררי חסר, לפי שבני מררי נשאו מלאכה חיצונה ואינה קדושה, שאינה כמו של בני גרשון, לכך של בני מררי חסר:

ויקריבו הנשיאים. הנשיאם חסר, אחד התחיל בעצה, זה נשיא של ישששכר:

לחנכת המזבח. לחן כת המזבח. הם כת המזבח, והן הכהנים, והם לחן בעיני השכינה:

וקרבנו. ראשו וסופו ו', הם י"ב, הוא ראשון לי"ב:

קערת כסף הוא משה. קערת כסף ר"ת ק"ך, הוא משה שחיה ק"ך:

משקלה. משה קל, משה היה קל לרוץ:

שבעים. הם כנגד ע' סנהדרין:

שניהם מלאים. הם משה ואהרן שהיו מלאים תורה, וכן מלאים סלת בגימ' תורה:

כף אחת. זו תורה, שנאמר תורה אחת. כף, זה אברהם שהוליד לכ"ף שנה, והיה בדור כ"ף, עשרה זהב, זה אברהם שנתנסה בעשרה נסיונות. זהב, זה יעקב שהיתה מטתו שלמה. זהב מלאה קטרת, ר"ת קמ"ז כמנין שנותיו של יעקב:

פר אחד. זה אברהם שהיה אחד ופרסם אחדותו ית' בעולם:

איל אחד. זה יצחק:

כבש אחד. זה יעקב:

שעיר עזים. זה עשו, וזהו לחטאת, שהיה חוטא:
בקר שנים. אלו משה ואהרן:
אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה. ט"ו, כנגד י"ב שבטים וג' אבות:
הקריב נתנאל. הוא נתן עצה לקרבנות, וזהו נתנאל נתן אל:
ביום המש"ח. שמחה, היתה שמחה לפני הקב"ה:
אילים י"ב כבשים י"ב עזים י"ב פרים י"ב. ד' פעמים י"ב הרי מ"ח, כנגד מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם כל הבקר לעולה עשרים וארבעה. כנגד כ"ד שעות וכ"ד משמרות: אילים ששים עתודים ששים כבשים ששים, הרי ס ס' ס', ס' מסכתות וס' רבוא וס' אותיות בברכת כהנים. ד"א כנגד ג' ס' רבוא שהיו ישראל מבן ה' ועד בן עשרים, ומבן עשרים ועד בן ששים, והזקנים מבן ששים ואילך:

פרק ח

פסוק ב

וידבר ה' אל משה וגו' בהעלותך את הנרות. כשראה אהרן שנתמעט מהדבור, שנאמר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו, למעט את אהרן, וישמע את הקול מדבר אליו, למעט את אהרן, וחזר פעם אחרת וידבר אליו, למעט את אהרן. כשראה כ"כ מיעוטים ובפרט שביום ראשון שנבחר לכהונה שהוא יום ר"ח ניסן שנתעטר בעשר עטרות ואחד מהם ראשון לכהונה, ואותו היום מתו שני בניו שני סגני כהונה שני בחורים גדולים ומתו בשרפה מיתה משונה, ואחר כך הקריבו י"ב נשיאים על ידו ולא נזכר שמו ביניהם לומר ויקרב אהרן את קרבן נחשון את קרבן נתנאל, או לסוף יאמר שהיה על יד אהרן ובניו, כשראה שלא נזכר לא אהרן ולא בניו, מצא עצמו גרוע, ובפרט ממה שאז"ל כשראה שלא הקריב לא הוא ולא שבטו אמר שמא עדיין לא נתכפר לו מעשה העגל, ובסבתו לא שם בלב של שבטו להביא קרבן כמו ששם בלב של כל אחד ואחד מהנשיאים, והביאו כולם קרבן, כמו שהביא זה כן הביא זה וזה ודאי אינו אלא סיוע אלוה והתעוררות מאתו ית', ושבטו נחסר מזה, חשב שהחסרון הוא מסבתו. אמר הקב"ה למשה דבר אל אהרן אחיך, כמו וידבר על לב הנערה, דבר אל לבו ואמור לו ששלו גדול משלהם. בהעלותך כאילו אמר בה עלתך, בזה הוא עלויך, שעל ידך ועל ידי הדלקתך נרות של מטה נדלקין נרות של מעלה שהן למולן, זהו בה עלתך, ב"ה בגימ' ז', יאירו ז' הנרות העליונות. וכן ז' ככבי לכת שהם חנכ"ל שצ"ם אינם מאירי' ומנהיגי' העולם אלא על ידך. וכן אמרו במד' למה ז' נרות כנגד ז' מזלות וכנגד ז' ימי בראשית, כוונו ז"ל באמרם כנגד ז' ימי בראשית לומר שימי בראשית היו כולם אור שלא נזכר בהם לילה, והיה אורם מבהיק

מסוף העולם ועד סופו, וכל יום ויום היה לו אור בפ"ע מה שלא היה בחבירו שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, הם ז' ימי בראשית, זהו מה שאמר לאהרן יאירו שבעת הנרות העליונים שהם ז' אבני הבנין. ואמר לו ב"ה שהוא בגימ' ז' עלותך שיכוין בהדלקתו כל אחת ואחת, ועל ידו יאירו וישפיעו למטה לכל העולמות כולם, ולזה יאירו ז' הנרות מלא, שהן רמז לנרות של מעלה, אם כן שלך גדול משלהם. הם כוונתם בקרבנות לקרב הכחות ולעלותם ממטה למעלה, ואתה כונתך להוריד שפע וברכה מלמעלה לכל העולמות. ולזה אמר בפרשת שמיני וישא אהרן את ידו אל העם ויברכם, שהיא ברכת כהנים, ואחר כך אמר וירד מעשות החטאת ועולה והשלמים. אמר ויברכם וירד, לומר שעל ידי הברכה היה מוריד השפע והברכה היתה עם הקרבן, לרמוז למ"ש, א"כ יש לך עלוי גדול מזה:

עוד אמר בהעלותך ולא אמר בהדליקך, לרמוז לאביי שהיה מסדר סדר המערכה שאמר דשון מזבח הפנימי קודם להטבת חמש נרות והטבת ה' נרות קודם לדם התמיד ודם התמיד קודם להטבת שתי נרות, א"כ ההדלקה היתה נעשית ב' פעמים, פעם ה' נרות ופעם ב' נרות, וכל זה מרוב חבת הדלקת המנורה שמאריכין בהדלקתה שלא ידליקנה כולה בבת אחת. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות תמידין וז"ל לא היה מטיב כל הנרות בפעם אחת אלא מטיב חמש נרות ומפסיק ועושה עבודה אחרת ואחר כך נכנס ומטיב השתים כדי להרגיש את כל העזרה, ע"כ. אם כן לזה אמר ב"ה שתים וחמש, בה עלתך שלא יטיבם בבת אחת. וכן בהטיבו ב"ה טיבו את הנרות וגו', וקודם ה' ואח"כ ב', ה' רומז לה' עליונות שהתחלתם מה', אחרונה ואחר כך השתים שהן רמז לזרועות שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני. והתורה התחילה דבריה מלמעלה למטה, התחיל מן השתים שאמר בה עלותך ב' קודם, למעלת השתים העליונות, והתורה שהיא למעלה דבריה מלמעלה למטה, והכהן שהוא למטה עשייתו וכונתו ממטה למעלה. וזה אי אפשר לכהן אחר אלא לאהרן שהוא נגד הכהן העליון והקב"ה כביכול נכסף למעשה ידיו שנא' למעשה ידיך תכסוף, לזה דבר אל אהרן ואמרת אליו ולא לבניו:

פסוק ג

ויעש כן אהרן וגו'. פירש"י ז"ל להגיד שבחו של אהרן שלא שינה ע"כ. ותימה איך ישנה בצווי של הקב"ה, אלא כמ"ש שהתורה התחלה מן השתים שאמרה בהעלותך, והוא התחיל מן החמש כמו שאמר אביי הטבת ה' נרות קודם לדם התמיד וכו', ע"כ אינו שנוי אלא אדרבא שבח לו שהוא התחיל מלמטה שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקודש, שמשם הוא עלייתו, והעלה וכוון אפילו לדברים שאמרם הקב"ה למשה ומשה לא אמרם לאהרן

שמרוב עלויו רמזן. שהקב"ה היה אומר למשה רמז הענין, והיה אומר לו זה תאמר, זהו לאמר, ודברים אחרים היה מלמדו כפי ערכו, ואפילו ערך נשמתו היו כבושים תחת ידו, ואהרן כוון להם, זהו כאשר צוה ה' את משה, זהו ויעש כן אהרן, כן כמו כן בנות צלפחד וגו'. וזה מעשה המנורה. אם תאמר מאין הבין אהרן לכוין אפילו דברים שלא נאמרו לו, הבין ממעשה המנורה שנעשית על ידי הקב"ה שנא' כן עשה את המנורה מי שעשאה. ולזה סמך כאן מעשה המנורה:

ובזוהר זה לשונו, ת"ח בשעתא דכהנא רבא אתכוון לאדלקא בוצינין לתתא והוה קריב קטורת בוסמין בההוא שעתא כדין בוצינין עלאין נהרין ואתקטר כלא כחדא וחדו וחדוותא אשתכח בכלהו עלמין הה"ד שמן וקטרת ישמח לב, וע"ד בהעלותך את הנרות את דייקא, ע"כ. מעשה המנור"ה גי' ש', שהשם בחלופו באתב"ש ש' הוא עשאה. ובא הגימטריא בחלוף לומר שנתחלפה כמה חלופים עד שנתגשמה, לזה ב"פ, מעשה המנורה, כן עשה את המנורה, לומר שהיו בה הרבה עשיות:

פסוק ד

וזה מעשה המנורה. הי"ל מעשה המנורה קודם להדלקה. ועוד שכבר נאמר בפרשת תרומה ענין עשייתה, אלא לפי שפייס אהרן בהדלקת המנורה כמ"ש, לזה אמר לו לא תחשוב שהוא דבר קל ענין המנורה, לזה אמר וזה מעשה המנורה מקשה, שנעשית בקושי גדול עד שמשה נתקשה בה ונעשית ע"י הקב"ה, א"כ לא יהא נקל בעיניך הדלקתה:

פסוק ו

וידבר ה' אל משה וגו קח את הלוים. לפי שאהרן נצטער על שלא הקריב עם הנשיאי' דבר על לבו ואמר לו בהעלותך, בזה הוא עלויו כמ"ש, וניחמו ולקח נחמה ונחת רוח בזה אבל שבטו שבט לוי מה נחמתו על זה על שלא היה להם חלק עם הנשיאים, ולזה אמר קח את הלוים קחם בדברים והבדילם מתוך בני ישראל. וטהרת איתם לומר שהם ממחנה המלך מלכו של עולם ובחר בהם, וכמו שהוא טהור כן חפץ שיהיו הם גם כן טהורים:

פסוק ז

וכה תעשה וגו' והעבירו תער. לא אמר כמו שאמר במצורע וגלח את כל שערו כן יאמר כאן וגלחו את כל שערם מראשם ועד רגלם, אלא אמר והעבירו תער, לפי שבני לוי כלי חמס מכרותיהם שחמסו החרב בענין שכם שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו, לא אמר איש חרב אלא חרבו שלקחו לעצמן לפי שעה, לזה אמר להם אביהם כלי חמס, כשחטאו ישראל בעגל ובני לוי לא חטאו אמר להם כה אמר ה' שימו איש חרבו על ירכו וגו' אותה חרב שלקחתם לעצמכם, עתה יש לה צורך. והחרב היא מכחו של

סמאל, ולזה אמר דוד המע"ה הצילה מחרב נפשי, שבה מטמא הבריות ועושה אותם אבי אבות הטומאה, לזה אמר והעבירו תער הוא הכח שקבלו מאיש שעיר בלקיחת החרב, זהו וכבסו בגדיהם, הבגד שבגדו בלקיחת החרב שאינה להם שהיא מכחו של סמאל. וכבר כתבנו בפרשת צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה, שמיתת המשרתים בבית ה' אינה על ידי סמאל, כי כשאחד ממחנה המלך עשה עון שנתחייב עליו הריגה אין הורגין אותו ע"י הקוסטינר שהורג שאר בני אדם כגון הלסטים והגנבים, אלא יש אחר נכבד ממנו. תער, בגימ' הוא הכח שקבלוהו מסמאל עם ארבע מלות והכולל, ולזה והעבירו תער על כל בשרם, שלא ישאר אפילו שער אחת שגדל בחלקו דסטרא אחרא, כמו שאמר בזוהר על האשה הנדה שצריכה קודם שתטבול לחתוך צפרניה ושער ראשה שגדלו בימי טומאתה, ולאחר טבילה תשרפם, לא קודם, שעדיין לא יצתה מרשותו, ולזה עשאם סבלים נושאי המשכן להתיש אותו הכח. מבן שלשים שנה, בן ל' לכח. ומבן חמשים שנה ישוב, בן חמשים לעצה, שיושב בעצת הזקנים ואינו ראוי להיות סבל. וכתב הרמב"ם ז"ל בפרק ששי מהלכות כלי המקדש, ומבן חמשים שנה ישוב, אינו אלא בזמן שהיו נושאים המשכן, שאינה מצוה נוהגת לדורות, אבל לדורות אין הלוים נפסלים לא בשנים ולא במומין אלא בקול שיפסל קולו מרוב הזקנה, ע"כ. זה רמז למ"ש, לפי שבאותו זמן קבלו כח מסטרא אחרא, לזה יהיו נושאי המשכן להתיש אותו הכח. ולזה י"ח פעמים נזכרו הלוים בפרשה של קח את הלוים, לפי שהיו קרובים לסטרא דמותא, לזה נאמר י"ח פעמים הלוים ליתן להם חיות מסטרא דימינא, ולזה ניתנו לאהרן שהוא מסטרא דימינא שנאמר ואתנה את הלוים לאהרן ולבניו, ולזה והניף אהרן, שהעבד נקנה בהגבהה, כדי שיהיו קנוים לו ולא יערער עליהם סמאל לומר שהם מחלקו, וכנגד ג"פ שנטמאו בחרב, א' כשמלו אנשי שכם שמלו אותם בחרב שהאיזמל של מילה נקרא חרב שנאמר עשה לך חרבות צורים ושוב מול את בני ישראל וגו', ואחת כשהרגו אותם שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו וגו' ויהרגו כל זכר, ואחת בעגל שנאמר שימו איש חרבו על ירכו וגו', וכנגד זה נאמר בהם ג"פ תנופה, ולזה אמר ג' פעמים והקרבת את הלוים לפני אהל מועד, וחזר והקרבת את הלוים לפני ה', והעמדת את הלוים וגו' ואחרי כן יבאו הלוים. ולזה נאמר בהם ג"פ טהרה, קח את הלוים וטהרת אותם, וכבסו בגדיהם והטהרו ואחרי כן וטהרת אותם:

ורש"י ז"ל פירש ג' תנופות נאמרו בפרשה לפי שהלוים הם ג' משפחות קהת גרשון ומררי, ראשונה לבני קהת לכך נאמר בתנופתם לפני ה' לעבוד את עבודת ה', שהרי בני קהת הם נושאי המקדש ודברים המקודשים הארון והשלחן והמזבחות, וכתיב כי עבודת

הקודש עליהם, שניה לבני גרשון לכך נאמר בה תנופה לה' שאף הם היו נושאים יריעות המשכן והקרשים הנראים בבית קדשי הקדשים ועבודת הקודש עליהם ג"כ, שלישית לבני מררי שהיו נושאים קרשי המשכן ועמודיו ואדניו שהן כלי הנחושת, והעלים ואמר בהם תנופה סתם ולא הזכיר לפני ה' ולא לה', ע"כ:

ועוד יכולין לומר שהצריכם תגלחת לשנותם ולשנות צורתם שלא יהיו ניכרים לסטרא אחרא. והיתה התנופה ע"י אהרן ולא ע"י משה כדי שהיום ומחר לא יתגאו עליו לומר שהם נלקחו תחת הבכורות והעבודה היתה בבכורות א"כ הם ראוים לכהונה יותר ממנו, שהם לא היו בעגל ואהרן עשה העגל ועל ידו חטאו, לזה אמר והניף אהרן את הלוים, לומר שאינם נכנסים ללויה אלא על ידו, לזה אמר שיניפם ויגביהם כמו העבד שנקנה בהגבהה. זהו אומרו ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו לעבוד, לומר שהן כעבד שנקנה בהגבהה ולא יתגאו עליו כמו שעשה קרח. עוד היתה התנופה ע"י אהרן על דרך ויעקוד את יצחק, שהלוים הם מצד הגבורה ואהרן מצד החסד, וכדי שיהיה גובר החסד על הדין לזה אמר לאהרן שיגביהם מעל הארץ ויורידם, לומר שאין להם שום ישוב והעמדה אלא על ידו, ולזה היתה התנופה מעלה ומוריד ולארבע רוחות לומר שכל מקום שהם פונים יהיה מצד החסד, ולזה היו חונים סביב המשכן ואהרן ובניו היו עמהם מצד מזרח והכל ברמז, זהו והעמדת את הלוים לפני אהרן ולפני בניו כעבדים לפני הרב:

פסוק יג

והנפת אותם תנופה לה'. תנופה ראשונה שאמר והניף אהרן את הלוים אותה תנופה היתה כדי שיהיו קנוים לו וכדי שלא יתגאו עליו, לזה אמר לפני ה', אבל אחר שקבלו עליהם כל מה שנעשה בהם אמר תנופה לה', שנעשו משרתים לה', זהו שאמר אח"כ והבדלת את הלוים מתוך בני ישראל והיו לי הלויים:

פסוק טז

כי נתונים נתונים המה לי. כפל נתונים, אחת כאן אחר עשיית כל אלו הדברים, ואחת בענין העגל שאמר מי לה', ולזה נתנים כתיב שהם נתנו עצמן ג ואני לקחתי אותם לי תחת כל בכור, כי לי כל בכור, ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי. לפי שאמר הקב"ה ומת כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם וגו', ומלאך המשחית רצה לנגוף בכורי ישראל, לפי שאמר לו ומת כל בכור ולא פירש בכורי מצרים עד שאמר לו הקב"ה בארץ מצרים, מי שהם מארץ מצרים, כי כשאמרתי ומת כל בכור בארץ מצרים, אין הכונה בארץ מצרים ולא שאר ארצות, כי שאר ארצות, מה חטאו עד שצריך למנעו מהם, אלא מה שאמרתי בארץ מצרים הכונה היא על המצרים, אבל אלו הם שלי, זהו אומרו כאן ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי:

פסוק כד

זאת אשר ללוים מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא. כאן הראה להם שלא יעלו אלא דרך שער בית המלך שהיא זאת. ולזה מבן כ"ה שממנה נכנסים הנביאים שהיא נקראת כה. ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה, שעלה ליובל ושם העבדים יוצאים לחרות. שהעבודה היא לת"ת ואלו עלו ליובל. וכן לוי למ"ד ו"ו יו"ד גימט' ק"ו, לומר שעבודתם לקו, ואחר נ' עלו. ותמצא בפרשה זו נזכרו הלוים ב"פ ובפרשה הקודמת י"ח פעמים הרי עשרים פעמים, לומר שנתקדשו ועלו לכתר שהיא בגימ' עשרים. זהו ככה תעשה ללוים במשמרותם, משמר תם שהם ב' משמרות כהונה שהן מלכות ובינה, שאחר שעלו לבינה עלו לכתר, ששלשתם חשובים כאחת, שאחר שעלו לנ' אינם צריכין עוד שימור. תעשה ללוים במשמרתם, בגימ' שמואל דוד תקנו משמרות:

פרק ט

פסוק ב

וידבר ה' אל משה וגו' ויעשו בני ישראל את הפסח. אחר שאמר לאהרן ודבר על לבו על שלא הקריב עם הנשיאים וללוים כמ"ש, עתה נתן נחמה לכל ישראל שלא הקריבו כי אם הנשיאים לבד, והקריבו י"ב נשיאים בי"ב ימים וביום י"ד אמר לכל ישראל שיקריבו קרבן פסח. וניחם להם שאם יעשו אותו ככל חקותיו וככל משפטיו ובמועדו, שהוא מקובל לפני המקום יותר מקרבן נשיאים. א"כ ויעשו אינו צווי אלא נחמה, שהרי יש להם עשיית הפסח בכל שנה ושנה, ונשיאים פעם אחת:

ובמדרש בגנותם של ישראל הכתוב מדבר שלא עשו אלא פסח זה בלבד וכה"א הזבחים ומנחה הקרבתם לי במדבר, רשב"י אומר ישראל לא היו מקריבים ומי היה מקריב שבטו של לוי שנאמר ישימו קטורה באפך מלמד שהיה שבטו של לוי מקריב משלו הקרבנות של צבור מ' שנה שהיו ישראל במדבר וכשרי ישראל סומכין לו, ע"כ. וכן כתב רש"י ז"ל בגנותם של ישראל וכו' פרשה זו שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ולמה לא פתח בזו מפני שהיא גנותן של ישראל שכל מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד, ע"כ. יש מי שכתב מה גנות יש הרי בפרשת בא אל פרעה תלה הכתוב מצות פסח בביאתם לארץ שנאמר והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבודה הזאת, אלא הגנות היא שאם לא חטאו במתאוננים היו נכנסים לארץ בך"ג באייר, שנאמר ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן וגו' ויאמר משה לחובב וגו' נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה', ופירש"י ז"ל מיד עד ג' ימים אנו נכנסים לארץ וכו'. והיו עושים פסחיהם

בארץ וכשחטאו ישבו בקברות התאוה חודש שנאמר לא יום אחד תאכלו וגו' עד חדש ימים, ומשם באו לחצרות ועשו שם ז' ימים להסגר מרים, ושלחו המרגלים שעל ידם נגזרה גזירה להיותם במדבר מ' שנה, ובמדבר לא היו מלין, ונאמר כל ערל לא יאכל בו, ולא מלו או משום חולשא דאורחא או כמו שאז"ל שלא נשבה להם רוח צפונית דמעליא לחבורה, ועתה שהיו חונים במדבר סיני שלא היו מלין ועשו פסח זה בלבד זהו הגנות, ע"כ:

ובזוהר זה לשונו, אמר רבי אבא מ"ט הכא פסח והא אתמר, אלא בשנה השנית הוה דישראל חשיבו דהא פסח לא איהו אלא במצרים כיון דעבדו ליה זמנא חדא במצרים חשיבו דלא אצטריך יתיר אתא קב"ה ואזהר לון עליה דלא יחשבון דהא קא עבר זמניה במצרים ולא אצטריך יתיר בגין כך במדבר סיני בשנה השנית לאתקנא להו לדרי דרין, ע"כ. וזה סיוע לדברינו שהיו חושבין ישראל שאין חייבין אלא פסח מצרים לבד, והיו עגומי נפש ודואגים על שלא הקריבו לחנוכת המזבח, והיו בהם שלא היו יכולין להקריב להביא קערת כסף מזרק כסף כף זהב, כשצוה להם לעשות הפסח ביום י"ד אחר קרבן הנשיאים שמחו שמחה גדולה, שקרבן פסח הוא נקל להביא טלה או גדי, ולא לבדו אלא הוא ושכנו, ואין מקריבין ממנו אלא זריקת דם, שמחו ועשאוהו בשמחה ובהלל וזמרה, לזה ויעש את הפסח בראשון בארבעה עשר יום מוטעם, ולזה אותם אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם אמרו למה נגרע, הכל יש להם חלק בחנוכת המזבח ואנו לא, עד שאמר להם משה פסח שני, ולזה אחר שאמר ויעשו את הפסח חזר ואמר כן עשו בני ישראל, לומר שעשאוהו בלב ונפש חפצה, ולזה וידבר משה לעשות הפסח, מיד אחר דבורו בזריזות עשו הפסח, ולזה הזכיר הזמן והיום והשעה, שאמר בראשון בי"ד בין הערבים וגו':

פסוק ו

ויהי אנשים אשר היו טמאים. יש מי שפירש שאלו האנשים הם מישאל ואלצפן שנטמאו בבני אהרן שאמר להם משה קרבו שאו את אחיכם, ולפי דעתו ויהי ביום השמיני הוא שמונה לחדש, יבא יום ז' הוא י"ד, ואין שום מפרש שפירש אלא יום הח' הוא ח' למילואים והוא יום ר"ח ניסן שאמר ופתח אהל מועד תשבו ז' ימים עד מלאות ימי מלואיכם, וביום הח' קרא לאהרן שישמש בכהונה גדולה ואותו היום הוא ר"ח ניסן שנטל עשר עטרות ואחת מהם הוא ראשון לכהונת אהרן, ובו ביום מתו נ"וא, ואמר משה מדוע לא אכלתם את החטאת על שעיר ר"ח היה, ואמר אהרן ותקראנה אותי כאלה, שהיה אונו על בניו. ובמגילת תענית שמנה הימים שמתענים בהם ואומר באחד בניסן

מתו בני אהרן. אלא צ"ל שהיו אנשים אחרים והיו חשובים, כמו שפירש"י ז"ל בפסוק כלם אנשים, כל אנשים שבמקרא לשון חשיבות. ולא נזכר שמם לפי שקרבן ראשון שעשו ישראל במדבר לא היו בכללם, כמו שאמרו למה נגרע וגו':

ומצאתי במדרש. אשר היו טמאים מי היו אם נושאי ארונו של יוסף יכולין ליטהר, ואם נושאי ארונו של נדב ואביהוא יכולין ליטהר, שהרי באחד בניסן הוקם המשכן ושני לו שרף אלעזר את הפרה, אלא למי היו טמאים למת מצוה נטמאו, ע"כ. ויקרבו לפני משה ולפני אהרן אולי ימצאו להם שום זכות להקריב קרבן פסח, ולפי שאהרן הוא זורק הדם והם היו רוצים שיזרק הדם עליהם אפילו שלא יאכלו הבשר כמו שאמר המדרש, שאמרו לא שאנו צריכין אכילה ושתיה אלא שיזרק עלינו הדם, לזה אמרו לפני אהרן, אבל עיקר האמירה לא היתה אלא למשה שנאמר ויאמרו האנשים ההמה אליו, אלא כמ"ש שהכהן הוא זורק הדם, ואם יהיה הדין עמם מיד יאמר לאהרן לזרוק, לפי שאין שעות ביום ההוא. ויאמרו האנשים ההמה אליו אנחנו, הפסוק הוא מיותר שאין צריך לומר אלא ויאמרו לו, כי כבר אמר ויהי אנשים, ולמה פעם אחרת האנשים, ולמה ההמה, ולמה אליו, ולמה אנחנו, אמרו במדרש האנשים ההמה בעלי שמות היו, אליו לא שלחו לו ע"י שליח, אנחנו, יחידים אנחנו שלא היו טמאים לנפש אדם כי אם הם, לנפש אדם, אין בנו לא זבין ולא מצורעין, ע"כ. על פי זה יאמר טמאים לנפש אדם על נפש לתת מנוח ומרגוע לנפש המת, שכל עוד שלא נקבר הגוף אין לנפש מנוח, א"כ אנו עוסקים בטומאת מצוה לא בטומאת זבין ומצורעין שבא להם הטומאה ע"י עון א"כ שכר מצוה מצוה ומצוה גוררת מצוה לא מונעת מצוה. כששמע משה דבריהם אמר עמדו, מאחר שאתם בזריזות לעשות המצוה, עמדו לא תזוזו מכאן. מה יצוה ה' לכם. כדאים אתם שתאמר פרשה זו על ידכם, כמו שאמר המדרש ראויה היתה פרשת פסח שני שתאמר על ידי משה אלא שזכו האנשים הטמאים, לזה אמר לכם:

פסוק י

דבר אל בני ישראל לאמר איש איש. ב"פ לומר שכל אחד כשר והגון בפני עצמו, ולזה אמר ויהי אנשים ולא אמר ויהיו אנשים הואיל והם שנים. א"כ דבר אל בני ישראל איש איש, לומר דבור פרשה זו לישראל, וזכו אלו איש איש וכדאים הם שתכתב פרשה זו על ידם. ואמר איש איש כי יהיה טמא לנפש כמו אלו שהם טמאי מצוה. או בדרך רחוקה נקוד על ה' של רחוקה, לומר שהוא רחוק לא הדרך. ובא לרבות כל מיני טומאות שבאין על ריחוקו שהוא על ידי עון כגון זבין ומצורעין שהן רחוקים מן הדרך. לכם או לדורותיכם, לכם שבא הריחוק מכם, או לדורותיכם, לדרתיכם כתיב, מחמת הדירה,

ר"ל שלא נזהר אביו מאשתו נדה, ובא לו הזבות והצרעת מחמת אביו, או ע"י מאכלים טמאים שאכל אביו קודם שהולידו:

פסוק יד

ועשה פסח. רבינו סעדיה גאון ז"ל פירש ועשה, ורצה לעשות. לפי שהוקשה לו ועשה עבר ועדיין לא עשה והיל"ל ויעשה. נוכל לומר שאמר ועשה מפני שהוא מדבר על אלו שהם טמאי מת מצוה שבאו לפני משה להוטים לעשות המצוה ולהשוות עצמן עם הצבור, ולזה אמר בתוך בני ישראל, כי אינו דומה מעטים העושים המצוה למרובים העושים המצוה ברב עם הדרת מלך ואין כונתם לאכילה ושתיה אלא לעשות המצוה בהידור, לזה אמר להם ששכרם כפול ומכופל ויחשב להם כאלו עשו פסח ראשון עם ישראל ויש להם גם כן שכר על פסח שני, ולזה אמר ועשה בלשון יחיד ולא אמר כמו שאמר אח"כ בחדש הראשון בין הערבים יעשו אותו על מצות ומרורים יאכלוהו, לא ישאירו, לא ישברו, ככל חקת הפסח יעשו אותו, הכל בלשון רבים, לפי שדבורו הוא עם כל איש ואיש, שכל אחד ואחד מהם הוא חשוב והגון בפני עצמו, ואם הם דואגים על שאינה נעשית מצות פסח שני בהדור, אני מעלה עליהם כאלו עשאוהו עם כל ישראל, ולזה עומד בפסח ראשון ומזהיר על פסח שני לומר כל פרטותיו בלשון רבים, יעשו אותו, יאכלוהו, ישאירו, ישברו, הכל לומר שהוא מעלה עליהם כאלו נעשה בשתוף כל ישראל, לפי שהחושב לעשות מצוה ונאנס כו' מעלה עליו הקב"ה כאלו עשאה בכל פרטותיה:

ובזוהר ז"ל, איש איש תרי זמני אמאי, אלא איש דאיהו איש ויתחזי לקבלא נשמתא עילאה והוא פגים גרמיה דלא שריא שכינתא עליה מ"ט בגין דאיהו גרים דהוא סחיב גרמיה ועל דא תווהת ואמר איש דיתחזי למהוי איש והוא מסאב גרמיה דלא ישרי עלוי קדושה דלעילא, (ויהיה פירוש כי יהיה טמא לנפש בשביל הנפש שהיא השכינה שלא תשרה עליו). או בדרך רחוקה, נקודא דא איהו חד מעשרה נקודין באורייתא וכלהו אתיין לאחזאה מלה, מאי בדרך רחוקה בגין דבר נש דאיהו מסאב גרמיה מסאבין ליה לעילא וכיון דמסאבין ליה לעילא הא איהו בדרך רחוקה מההוא אורחא דזרעא דישראל אחידו ביה, הא איהו בדרך רחוקה אחיד דאתרחק מאן דמקרב לכון ולאתקשרא לכון כמה דאתון מתקשרין, אמר רבי יצחק והא כתיב כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה דאתחזי דתרין מילין אינון וכתיב או, אמר רבי יוסי כאן עד לא מסאבין ליה כאן בתר דמסאבין ליה. ומשמע אפילו האי או האי לא ישרי עלוי קדושה דלעילא ולא יעבדון פסחא בזמנא דישראל עבדין ליה, ע"כ. ואמר וחדל לעשות, כי היל"ל וחדל מלעשות מאי לעשות, אלא בא לומר שאפילו שעשאו ולא עשאו כהלכתו כמו שאז"ל כי ישרים

דרכי ה' וצדיקים ילכו בם זה שאכל פסחו לשם פסח ופושעים יכשלו בם זה שאכלו אכילה גסה, זה מעלה עליו כאלו לא עשאו, לפי שנאמר פסח לה' שצריך שכל מעשיו יהיו לשם ה' שיהיה לשמה. ומה אם פסח שיש בו הנאה לגוף אמרה תורה שיהיה לשמה ק"ו לשאר מצות שאין בהם הנאה לגוף אלא עשייה בלבד שצריך שתהיה לשמה, ולזה תקנו ז"ל ברכת המצוה, כדי שיכוון בה:

וכי יגור אתכם גר. שנראה לכם שהוא גר, לא תונו אותו לומר שעשיית הפסח הוא זכר ליציאת מצרים והוא לא היה במצרים לא הוא ולא אביו, לזה אמר לכם גר כי אתם אינכם יודעים כי אולי היתה נשמתו מישראל ונדחה לחוץ ועתה חזרה, א"כ חוקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ:

פסוק טו

וביום הקים את המשכן. פרשה זו היה לו לאמרה לעיל קודם פרשת וביום כלות משה וקודם קרבנות נשיאים., ולמה נאמרה אחר שעברו י"ב יום דנשיאים וימי הפסח שאמר ויעשו את הפסח, אלא בא לומר שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום בכל יום מקימין אותו מחדש. ומצאתי קצת סיוע לדברי מהזוהר, וז"ל אמר רבי אבא בכל זמנא דמשכנא אתוקם בעובדיהון דבני נשא כדין ההוא יומא יומא דחדוה דכולא ומשם רבו קדישא אתורק בהנהו בוצינין ונהרין כלהו, מאן גרים דא גרים ליה בההוא עלמא דאתי ואשתזיב בהאי עלמא ויהא ליה חיים בעלמא דאתי, הה"ד וצדקה תציל ממות. א"כ לזה אחר שעברו י"ב יום של קרבן הנשיאים, ויום י"ד שבו הקריבו כל ישראל, וז' ימים של פסח שהן ימי רצון וחדוה, נחשב להם כאילו בכל יום ויום היו בונים אותו ומקימין אותו מחדש, וכן בעונותינו אחר שחרב בית המקדש, כל דור שלא נבנה בזמנו כאילו נחרב בזמנו, שאם היו עושים רצונו של מקום היה נבנה בזמנם, ומאחר שלא עשו מעשים שיבנה ה"ז כאילו הם החריבוהו, וזהו שכתוב אבותינו חטאו ואינם קרי אינם כתיב, לומר אם הם חטאו כבר הלכו להם, ואחרי מות קדושים אמור, לזה אינם כתיב ואינם קרי, לומר אבותינו חטאו ונחרב בזמנם ואנחנו ג"כ החרבנוהו כל עוד שלא נבנה בימינו, א"כ אבותינו חטאו ואנחנו ג"כ כהם:

ובערב יהיה על המשכן כמראה אש. כדי להפחידם בלילה, לפי שבלילה און יחשוב על משכבו, וכדי לזכותם היה מראה להם האש כל הלילה, כדי שבכל עת שיקיצו משנתם יראו ויזכרו אשו של גיהנם ולא יבאו לידי הרהורים רעים. ואמר כסה הענן את המשכן מיותר, שכבר אמר וביום הקים את המשכן, א"כ היל"ל הענן יכסנו, ועוד אומרו לאוהל העדות, המשכן הוא אהל העדות, ואם מה שקורא משכן הוא קדש הקדשים, וחוץ ממנו

הוא אהל, א"כ יאמר כסה הענן המשכן ואהלו, ועוד למה אמר אהל העדות ולא אמר אוהל מועד, אלא לפי שישראל היו דואגים מעשיית העגל ואמר להם משה קחו שעיר ועגל וגו' וכבש וגו' לעולה, והעולה היא רצויה יותר מקרבן חטאת לומר שנתכפר להם עון העגל, ואדרבא הקטיגור נעשה סניגור כמו שאז"ל על פסוק תועבה יבחר בכם, מי שהוא תועבה שהוא העגל יבחר, שצוה שיהיה עולה ולא חטאת, וכמו שאמר לזבוח לפני ה', אז"ל עבירה שאתם מתיראים כבר נזבחה לפני ה', כי היום ה' נראה אליכם, לזה אמר כאן כסה הענן את ולא אמר כסה הענן למשכן אלא את המשכן, כסה לישראל, כאדם שמרוב חבתו בבנו לוקחו בחיקו ומכסהו בבגדיו, א"כ את המשכן את לרבות לישראל שהשכינו השכינה וכביכול שהורידוה לדור ביניהם, המשכן קרי ביה משכן להאהל, להאהיל ולהעיד על ישראל שלא חטאו בעגל, שנאמר ישראל לא ידע עמי לא התבונן, אמרו ישראל כן יהיה תמיד, יהי רצון שכן יהיה תמיד שהענן יכסנו, כי היה לו לומר כן היה תמיד הענן מכסהו, ואמר יכסנו שיכסה עלינו להראות חבתו. ומראה אש לילה, שיראה אשו בלילה כדי שלא יחטאו ויהיו אדוקים בו תמיד:

פסוק יז

ולפי העלות הענן וגו' ואחרי כן יסעו. לא אמר ולפי עלות הענן אלא העלות. לומר שעלייתו וחנייתו כפי דבריהם של ישראל וע"פ מעשיהם של ישראל, וכה"א ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים, תדע למה לפי ששמרו בני ישראל את משמרת ה' ולזה לא יסעו, אבל בהעלותו, שהיו מעלים אותו כפי מעשיהם, כמו בחצרות ששלחו המרגלים, או כמו בקברות התאוה או ברפידים או בתבערה או במסה, כגון מקומות אלו לא היתה השכינה ראויה להאריך שם, ובהאריך לא אמר ובארוך אלא בהאריך, כפי מעשיהם של אותו מקום, כמו בקדש שישבו שם י"ט שנה, מעשיהם האריכו יישוב שכינה שם:

וכתב ה"ר בחיי ז"ל ובהאריך הענן, ביאר לך הכתוב מעלתן של ישראל בהנהגתם על פי הענן, כי היו במדבר מקומות חלוקים נוחים ושאינם נוחים, והעד בזה מרה ואלים, ויש מקומות נוחים שירצו להתעכב שם ואך בהעלות הענן היו נוסעים, ויש שאינם נוחים וירצו לנסוע משם אבל בהאריך הענן יצטרכו להתעכב ולא יסעו, סוף דבר לא היו הולכים אחר רצון עצמם אלא אחר רצון הש"י וכפי הנהגת הענן, ע"כ. ולזה בנסיעה הזכיר בני ישראל שאמר על פי ה' יסעו בני ישראל, להגיד שבחן שאע"פ שהיה להם צער בנסיעתם מאותו מקום שהיה מקום מנוח ומרגוע כמו אלימה מתקה הר שפר עכ"ז יסעו בני ישראל, ובחניה שיש להם מנוח לא הזכירם, אלא אמר על פי ה' יחנו לבד, ולא תאמר שהיה קשה עליהם הנסיעה, לזה אמר ע"פ ה יסעו בני ישראל בחיבה, לזה הזכירם בלשון

בני ישראל בני השררה ובני היושר והאושר. והחניה אפילו שהיה מקום ראוי לחניה עכ"ז על פי ה' יחנו, שמא יראה שהיו קצים כשהיו שוהים שם הרבה זמן, כמו בקדש שישבו שם י"ט שנה, לזה אמר כל ימי אשר ישכון הענן על המשכן יחנו, הי"ל חונים ואמר יחנו כאלו חנו מחדש שלא היו קצים בחנייתם. ובפרשה זו יש יתורים הרבה, באומרו ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, למה חזר ואמר ויש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר ונעלה הענן בבוקר ונסעו, ועוד חזר ואמר או יומים או חודש או ימים, ועוד חזר ואמר או יומם ולילה ונעלה הענן ונסעו, ואמר ג"כ בהאריך הענן וגו' ובהעלותו יסעו, וחזר ואמר על פי ה' יחנו וגו'. בפסוק ראשון שאמר ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי כן יסעו ובמקום אשר ישכון שם שם יחנו, כאן כלול הכל וזה היה מספיק. ואולי שרמז כאן המקומות שחנה שם המשכן והם ששה מקומות, משכן שעשה משה, וי"ד שנה שישבו בגלגל, ומשכן שילה. ובאו לנוב ועשו שם משכן, ובאו לגבעון ועשו שם משכן, ובאו לירושלים ובנו בית עולמים. וכתב הרמב"ם פ"א מהלכות בית הבחירה וז"ל, מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להקריב בו קרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר ועשו לי מקדש. וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו והיה לפי שעה שנאמר כי לא באתם עד עתה וגו' כיון שנכנסו לארץ העמידו המשכן בגלגל י"ד שנה עד שכבשו ושחלקו, ומשם באו לשילה ובנו שם בית של אבנים ופרסו יריעות המשכן עליו ולא היתה שם תקרה ושס"ט שנה עמד משכן שילה, וכשמת עלי חרב ובאו לנוב ובנו שם מקדש, וכשמת שמואל חרב ובאו לגבעון ובנו שם מקדש, ומגבעון באו לבית עולמים, וימי נוב וגבעון נ"ז שנה, כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולם לבנות בהם בית לה' ולהקריב בהם קרבן ואין שם בית לדורי דורות אלא בירושלים בלבד, ע"כ. א"כ ויש אשר יהיה הענן ימים מספר רמז על משכן שעשה משה. ויש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר, רמז על י"ד שנה של גלגל שהעמידו שם המשכן, או יומם ולילה רמז על משכן שילה, או יומים רמז על בית שעשו בנוב, או חודש רמז על של גבעון, או ימים רמז על בית עולמים, בית ראשון שהיו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו וחיו בהשקט ושלוה, לזה נאמר בו ימים ולא לילות שלא היו בצער כלל, ועליו נאמר ימים תהיה גאולתו, ובהאריך הענן רמז על בית שני שנתארך יותר על בית ראשון בעשר שנים, ובהעלותו יסעו, רמז על הגלות אחר החרבן, על פי ה' יחנו, זה על בנין בית שלישי שיב"ב, שאז תהיה כל נסיעתן על פי ה', כמו שאז"ל במדרש על פסוק מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. כתיב והיה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר, וכי איך אפשר שיבא כל בשר בכל חודש ובכל שבת

לירושלים, אלא העבים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים ומתפללין שם בבוקר כו, והוא שהנביא מקלסן מי אלה כעב תעופינה, הרי שחל להיות ר"ח בשבת ואומר מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו היאך הם באים א"ר פינחס הכהן ב"ר חמא בשם ר' ראובן באים ב"פ אחד של שבת ואחד של ר"ח והעבים טוענים אותם בהשכמה ומביאים אותם לירושלים והם מתפללים שם בבקר והם טוענים אותם ומחזירים אותם לירושלים. מי אלה כעב תעופינה זו תפלה של שחרית וכיונים אל ארובותיהם זו תפלה של מנחה. א"ר נחמן מה שהיה הוא שיהיה, כשם שנטל הקב"ה את ישראל ממצרים בענני כבוד שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים כך הוא עושה להם לעתיד לבא, זהו אומרו כאן את משמרת ה' שמרו, ששמרו השבועה שהשביעם אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ, זהו שמרו, שהמתינו עד בא קץ גאולתנו. ומה שאמר רב נחמן מה שהיה הוא ר"ת משה, כמו שהיה גואל ראשון כן יהיה גואל אחרון, זהו אומרו כאן על פי ה' ביד משה, שעתיד שיבא עם מלך המשיח. כתב רש"י ז"ל וז"ל שנינו בברייתא דמלאכת המשכן כיון שהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מתקפל ונמשך על גבי בני יהודה כמין קורה ותקעו והריעו ותקעו, ולא היה מהלך עד שמשה אמר קומה ה'. ונסע דגל מחנה יהודה, ועל פי ה' יחנו כיון שהיו ישראל חונים עמוד הענן מתמר ועולה ונמשך על גבי בני יהודה כמין סוכה ולא היה נפרש עד שמשה אומר שובה ה', הוי אומר על פי ה' יחנו וביד משה, ע"כ:

פרק י

פסוק ב

עשה לך שתי חצוצרות וגו'. לפי שאמר על פי ה' ביד משה אמר הקב"ה למשה אתה אומר קומה ה' ואני קם אתה אומר שובה ה' ואני שב, הם דברים שביני לבינך, אבל אני רוצה לעלותך ולהודיע לכל שעל פיך כביכול אני חונה ועל פיך אני נוסע, לזה עשה לך, אתה ואהרן ובניו חונים פתח אהל מועד והדגלים רחוקים אלפים אמה איך יוכר להם שעל פיך היא הנסיעה ע"י החצוצרות שתוקעים בני אהרן שהן חונים בצלך, א"כ עשה לך. וכתב רש"י ז"ל נמצאת אומר על פי ג' היו נוסעים על פי הקב"ה ועל פי משה ועל פי חצוצרות ע"כ. א"כ עשה לך הראה עצמך ותקן עצמך, ועוד אודיע טבעך בעולם שאין להם הויה אלא לך, ששום אדם לא ישתמש בחצוצרות אלא אתה, כי יהושע נשתמש בשופרות ודוד בכנור, אבל משה בחצוצרות כמו המלך שנאמר ויהי בישורון מלך. כל זה להורות על מעלתו של משה ששום נביא לא השיג לנבואתו שנאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו'. ולזה היו מכסף להורות שכל הנביאים נכספים לנבואתו וממנו

הם מקבלים, ועוד היו מכסף לפי שנבואתו מן הרחמים שמדתו בתפארת, ואפי' שיריעו בהם והתרועה היא רמז למדת הדין שנאמר עלה אלהים בתרועה, עכ"ז שמש צדקה ומרפא בכנפיה, והחצוצרות אפי' שמריעין בהם נראה כמין ממיני זמר ונגון וקולו ערב על בני אדם, לא כמו השופר שמרעיש השומע קולו שנאמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, א"כ משה בחצוצרות יהושע בשופרות כל אחד כפי מדתו, פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, ודוד בכנור שהיה אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי, כנור כי נר, והבן, כל אחד כפי מדתו. וכתב רבינו בחיי ז"ל וז"ל, ובעבור שעלתה השגתו להתנבא בשמו הגדול מדת הרחמים, לכך צוה לעשותם של כסף ולא הוכשרו משאר מיני מתכות כמו שאמרו במסכת מנחות, ובעבור שנתייחד לו דבור הרחמים פנים אל פנים מראה מתוך מראה לכך היו שנים והיו מקשה וזהו סוד וכו' ע"ש. ובסוף דבריו אמר ולפי שלא עלה שום נביא למדרגה זו בנבואה לשמוע מן השם המיוחד אלא הוא לבדו לכך צוהו שלא ישתמש בחצוצרות אלא הוא לבדו ולא זולתו, הוא שכתוב עשה לך ודרשו ז"ל לך אתה עושה ואין אחר משתמש בהן, והוסיף עוד ואמר והיו לך כלומר והיו המדות לך לבדך ולא לאחר זולתך, ומרוב קדושת החצוצרות ובהיותם כלים שנעשו לרמזו בו היו טעונין גניזה ונגנזו בחייו של משה ע"כ:

והיו לך למקרא העדה. אמר למקרא, ולא אמר לקרוא לעדה, לומר הואיל והיו בזה הקול ג' דברים, על פי הקב"ה, ועל פי משה, ועל פי החצוצרות, שהיו תוקעין בהם בני אהרן כפי הכונה שלמדם משה רבם, וכפי הקדושה שהיה בהן בשעת עשייתן שא"ל הקב"ה יהיו לך שיכוין בהם הויות וכפי המקום שהן חונים שם. מזרחה, לא מזרח אלא קדמה פתח אהל מועד מזרחה, א"כ היו חונים בג' חניות, קדמה, מזרחה, פתח אהל מועד, וכל זה לא על חנם נכתב אלא הכל יש לו רמז ויש לו כונה א"כ כפי כל אלו הכונות כשהיו שומעים הקו והיה הקול נכנס באזניהם היו כולם מקודשים ומזומנים למאמרו, וזהו שת"א למקרא לערעא כמו מקראי קדש תרגם מערעי קדיש. וכן אמר ונועדו אליך והיל"ל ואם באחת יתקעו ובאו אליך, ואמר ונועדו ות"א יזדמנו, כלומר יכינו עצמן למאד ששום אדם לא ימרה פיך, לפי שהקול לבנם וזככם וקדשם. ואמר ולמסע את המחנות, ולא אמר לנסוע המחנות, לומר שהקול היה מסייעם בנסיעה ולומר שהם לא היו נוסעים כי הענן היה מוליכם, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, לזה אמר ולמסע, ואמר את לרבות שאר מחנות כמו מצורעים או ערב רב, וכה"א ותקעתם תרועה ונסעו המחנות, ולא אמר את, ולא אמר ויסעו אלא ונסעו מאליהן:

פסוק ט

וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם. הי"ל וכי תבאו למלחמה או וכי תבא מלחמה, אלא רמז כאן על צרה שלא תבא על הצבור שיתענו ויריעו בחצוצרות, כמו שאמרה המשנה שופר באמצע וחצוצרות מן הצדדין שופר מקצר וחצוצרות מאריכות. על הצר הצרר כתיב שהוא צר וצורר הוא סמאל שמקטרג עליכם תמיד. והרעתם כתיב, בזה תעשו לו רעה שיסתלק מעליכם, זהו וכי תבאו שמתקבצים ובאים לבית הכנסת, למה מלחמה יש מלחמת צר הצורר. ונזכרתם ונושעתם, ולא אמר ותזכרו ותושעו אלא ונזכרתם ונושעתם, בבר, טרם יקראו אני אענה. ואמר מאיביכם, ולא אמר מאויביכם אלא מאיביכם חסר ו' בלשון רבים, לרמוז לאויב הגדול סמאל. ומרוב ענותנותו של משה לפי שהחצוצרות הם להורות על מעלתו, לא נזכר על עשייתם, שלא נאמר ויעש משה חצוצרות, וודאי הוא עשאן:

פסוק יב

ויסעו בני ישראל למסעיהם. זהו מסע ראשון של מדבר סיני אחר שהוקמו הדגלים, ולמה נאמר למסעיהם, והיה מספיק ויסעו בראשונה, אלא בא לומר שנמסרו למסעיהם, למי שמסיעם ונוטל אותם, שהם ענני כבוד, אח"כ ויסעו בראשונה שהוא מסע ראשון:

פסוק כט

ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה. למה מז' שמות שהיו לו לא קראו כאן אלא בשם חובב, ולמה אמר המדיני ולא אמר שהיה כהן מדין, ולמה אמר כאן חותן משה ולא אמר חותנו, ומה ראה משה שאמר אל נא תעזוב אותנו. אלא ארז"ל במדרש תנחומא פרשת יתרו שאמר וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, א"ל הקב"ה למשה בני היו בחומר ובלבנים ויתרו היה יושב בביתו בהשקט ובבטחה ובא עתה לראות בשמחתם ובשמחתם לא יתערב זר, לזה שלחו. וארז"ל שהלך לגייר בני משפחתו, ועתה שחזר ובא מרוב חיבה, לזה קראו בשם חובב שחבב התורה ונעשה ריע לאל, והניח מעלתו וכהונתו, לזה לא אמר כהן מדין אלא המדיני כאחד מאנשי מדין, ולזה אמר ג"כ חותנו שלא יאמר בשביל מעלה שעשה משה לחותנו בא לזה לא הזכירו בלשון חותנו אלא חותן משה, להודיע איזה חובב הוא, וא"ל אל נא תעזוב, וא"ל לא תלך פעם אחרת כמו שעשית שהלכת, וא"ל כן התנצלות לומר שלא שלחו אלא הוא הלך מדעתו, אבל עתה אל נא תעזוב אותנו, כי כשיראו ישראל שבאת קודם והלכת וגיירת משפחתך ובאת עתה, יתאמת להם שמרוב חבה באת ותחבב להם התורה, זהו והיית לנו לעינים. וא"ל עינים ולא אמר לעין, הוא כמו שאמרו במדרש למה נמול אברהם לצ"ט שנה, אלא אלמלא מל בן עשרים או בן שלשים לא היה גר יכול להתגייר מבן שלשים ומעלה, אלא הקב"ה גלגל

עמו עד שהגיע לצ"ט שנה שלא לנעול דלת בפני השבים הבאים וליתן שכר ימים ושנים ולרבות שכר עושי רצונו, א"כ אברהם אבינו עין לגרים, ואתה עין שני, כי יביטו בך שהיית בכבודו של עולם ובאת למדבר תוהו, יביטו בך ויבואו להתגייר, לזה אמר לעינים ולא עינים לעינים לגרים. עוד והיית לנו לעינים, לערב רב, שהם ראו הנסים והנפלאות במצרים ועל הים ומעמד הר סיני ואתה לא ראית. כ"ז אליבא דמאן דאמר יתרו לאחר מתן תורה בא, או כמו שאמר המדרש ששלחו משה משום ובשמחתו לא יתערב זר, ויראו אותך שבאת וקבלת אלהותו בחיבה, לא יבואו למרוד ולכפור בהקב"ה כמו שהם עתה מורדים וכופרים בו. עוד והיית לנו לעינים, שא"ל שעתידין בניו לשבת בלשכת הגזית לדון את ישראל, שהדיינים נקראים עינים שמאירים עיניהם של ישראל בהוראה:

נסעים אנחנו. פירש"י ז"ל מיד עד ג' ימים אנו נכנסים לארץ, שבמסע זה הראשון נסעו על מנת ליכנס לארץ מיד אלא שחטאו במתאוננים, ומפני זה שתף משה עצמו עמהם שעדיין לא נגזרה גזרה עליו והיה סבור שהוא נכנס, ע"כ. עוד נאמר שאמר נוסעים אנחנו, לפי שהענן היה מוליכן, בערך זה הוא משותף עמהם:

לכה אתנו. אתה צריך ללכת ברגליך, כי הענן לא היה נושא אלא לישראל שנא' ואשא אתכם, אתכם דייקא:

והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל. הבין הוא מדבריו של משה, דבר טוב על ישראל ולא לגרים, וכן אמרו במדרש אתן לכם ולא לגרים, לזה אמר הואיל ואני צריך ללכת ברגלי ואין לי חלק בארץ א"כ לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך:

פסוק לא

כי על כן ידעת חנותנו במדבר. תחבב עליהם חנייתם במדבר, וידעת הוא מלשון חיבה כמו וידע אלהים, ואם אתה תלך, כולם ילכו ויפרדו, ובחבורך אלינו יתחברו ופירוש ידעת חברת, כמו והאדם ידע את חוה:

אל נא תעזוב. פירש"י ז"ל אין נא אלא לשון בקשה שלא יאמרו לא נתגייר יתרו אל כסבור שיש לגרים חלק בארץ עכשיו שראה שאין להם חלק בארץ הניחם והלך לו, ע"כ. על כן חזר ואמר לו והיה כי תלך עמנו והיה הטוב אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך מכל מה שייטיב ה', מהמן ימהבאר ומהלוך ענני כבוד וחלק מהארץ, כמ"ש רש"י ז"ל דושנה של יריחו ת"ק אמה על ת"ק אמה והניחוה מלחלק אמרו כל מי שיבנה בית המקדש בחלקו הוא יטלנה ובין כך ובין כך נתנוה לבני יתרו ליונדב בן רכב, ואכלוה ת' שנה, וכששרתה שכינה בחלקו של בנימין עמדו ופנו אותה מפניהם שנא' ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים:

ובמדרש אל נא תעזוב אותנו. אמר לו אם אין אתה מקבל דושנה של יריחו גוזרני עליך גזירה עכשיו יהיו ישראל אומרים לא נתגייר יתרו מחבה כסבור היה שיתנו לו מתנה טובה ומרובה, עתה שהיא מתנה מעוטה הניחה והלך לו, דבר אחר כסבור אתה שאתה מרבה בכבוד השכינה אי אתה אלא ממעט, כמה גרים ועבדים אתה עתיד להכניס תחת כנפי השכינה. והיית לנו לעינים, שלא תנעול דלת בפני גרים, לומר אם יתרו שהיא חותן המלך לא קבל כ"ש לשאר בני אדם, ע"כ:

פסוק לג

ויסעו מהר ה' דרך שלשת וגו'. אחז"ל שהוא פורעניות, שאמר מהר ה'. מאחרי ה' כתינוק הבורח מבית הספר, ולהפסיק בין פורענות לפורענות נכתבה פרשת ויהי בנסוע. ויש לשאול מה פורענותם, וכי על מנת לשבת בהר סיני באו. אלא הואיל והילוכם על פי הענן שנאמר ונעלה הענן ונסעו, א"כ היה להם להמתין להעלות הענן, ולא המתינו אלא ויסעו, ולזה לא אמר ויסעו בני ישראל, ועכ"ז נתן להם תאותם. וארון ברית ה' נסע כתיב שהוא לא היה נוסע אלא לפי שנסעו ישראל הסיע עצמו למלאות תאותם, וגם ענן ה' עליהם, וזהו שאמר לעיל ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני, הם הסיעו למסעיהם שהם ארון ברית ה' וענן ה', א"כ מכאן דרשו כתינוק הבורח מבית הספר, וכן אמר וענן ה' עליהם בנסעם, שאחר שהסיעו עצמן בעוד ענן ה' עליהם שלא המתינו עד שיעלה הענן תחלה, לזה אמר ויהי בנסוע הארון לשון צער. ויאמר משה, לא אמר יאמר משה כמו שאמר ובנוחה יאמר, אלא ויאמר, כשראה משה שנסעו בלא רשות שלא המתינו לעמוד הענן, והארון נוסע לפניהם דרך ג' ימים, חשב משה שהוא הולך בחרון אף בשביל המהירות, לזה אמר אם יש שום אף יהיה על משנאיך, זהו וינוסו משנאיך מפניך, ולזה קומה ה' שלא יהיה כל כך המהירות. וכן מצאתי במדרש, ויהי בנסוע הארון לא היתה ראויה ליכתב כאן ולמה נכתבה כאן לפי שכתוב ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים, לא אמר להם לישראל אלא מהלך יום אחד ונסעו מפי עצמן מהלך ג' ימים בורחים מהר ה' מפני שעשו שם אחד עשר יום והיה נותן להם מצות בכל יום, וכשאמר להם משה שיסעו יום אחד נסעו הם מהלך ג' ימים ולילה אחד כתינוק הבורח מבית הספר ורץ, אעפ"כ לא עזבם הקב"ה אלא וארון ברית ה' נוסע לפניהם, והיה קשה לפני הקב"ה שעשו כך, אמר הקב"ה נכתוב צרה אחר צרה לאו, אלא נכתוב פרשה של כבוד ביניהם, לכך נכתב פרשת ויהי בנסוע הארון, ע"כ. וכן אמרו בפרק כל כתבי שפרשה זו אין כאן מקומה אלא לעיל בפרשת דגלים פרשת במדבר שכתוב שם ונסע אהל מועד. וכתב ה"ר בחיי ז"ל אם תמנה הפרשיות שיש מן ויהי בנסוע הארון עד ונסע אהל מועד תמצאם חמשים, ולכך

היו הסימניות מנוני"ן לומר שפרשה זו פונה לסוף נו"ן פרשיות למפרע, ולכך הנוני"ן הם למפרע. וכתב עוד על דרך הקבלה, ויהי בנסוע הארון, פרשה זו רומזת על כל ימי עולם, כי נרשמו בה ז' אלפים, כמו בפסוק ראשון שהוא בראשית ברא שיש בו ז' אלפים, ודרשו ז"ל שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב, והענין הזה רצה לרמוז אותו במקום המדבר שהוא מקום החורבן והשממון, וכיון שהתורה כולה בנויה ומיוסדת על חדוש העולם, יש להבין שיש לו סוף, כי כל דבר שיש לו התחלה יש לו סוף בהכרח, זהו שכתוב אני ראשון ואני אחרון, והכתוב הזה יורה כי העולם יש לו סוף. כי כשם שהיה הקב"ה ראשון לכל כן עתיד שיהיה הוא אחרון לכל ואילו ישאר בעולם שום נברא לא יהיה הוא אחרון. ודהמע"ה ביאר זה ואמר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וגו'. ואותה אלף הששי רמוזה במלת אלפי, והז' נחתמה במלת ישראל, ופי' ישראל בכאן היא הסרת הכחות, כי הפסק המשכתן באותו זמן הוא זמן אלף השביעי שעליו אמרו וחד חריב, וכן מצינו הכתוב בשורי מהם בשי"ן במקום סמ"ך והוא מלשון הסרה וביטול, ובעבור כי מלת ישראל כוללת דבר והפכו, ואפשר שתתפרש על ב' לשונות, כי כשם שמורה על החרבן כן מורה על הבריאה שלאחר החרבן, כי הוא כולל שררת הכחות, ורמז לך כי אחר חרבן אלף השביעי ואחר ביטול הכחות והסרתם תחזור השררה ותתחדש העולם כשהיה, וזהו סוד הכתוב ועל נהרות יכוננה, ולא אמר כוננה כמו שאמר יסדה, כי דבר על החרבן מתחלת המזמור שישוב הכל לסבה ראשונה, ודבר ג"כ על החדוש. ומזה תמצא במזמור שיר ליום השבת. שהזכיר שם צדיק כתמר יפרח, רמז להויה שאחר השבת, והוא סוד חתימת פרשת ויכולו במלת לעשות, לרמוז למעשה שאחר השבת, וזהו יפרח בימיו צדיק, בכל שמיטה ושמיטה, ורוב שלום עד בלי ירח, ביאורו שילך הענין כן עד היובל הגדול שיתבטלו כל כחות העולם והשמש והירח בכללם, ויחזור העולם לתהו ובהו. והכתוב שאמר עוד כל ימי הארץ, יורה שיש לארץ זמן קצוב והוא עולמו של יובל, ולכך אמר שלמה והארץ לעולם עומדת, הוא עולמו של יובל, כי אין דבר שאין לו תכלית, וכן דעת דוד אביו ממה שכתב לפנים הארץ יסדת וגו' המה יאבדו ואתה תעמוד. ומה שאמר הללו את ה' וגו' כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם. ואמר עוד יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד, אין ענינו שיגזור בהם נצחיות, אלא מצד תוקף בריאותם וחוזק חמרם התקיף אמר כן, שהם ראוים לעמוד לעולם ושלא יתמוטטו כלל עד שיגזור בביטולם מי שבראם, ומפני שלא תבין כי הסדור והנוהג הזה של שמיטות העולם ילך אל לא תכלית, לכך הפרשה מסמנת הנוני"ן בתחלה ובסוף, לבאר כי ילך אל יובל הגדול שהוא אלף דור. ולזה נו"ן שהוא רמז

ליובל היא מהופכת, רמז לבטול העולם ויחזור לתהו ובהו, ולזה הנו"ן הפוכה, כי כשם שכתב האות בתיקונו מורה על קיום דבר, כך הפוך האות ובטולו מסדרו הראוי מורה על בטול דבר וחרבנו, ועל כן הנו"ן הפוכה ראשה למטה וגופה למעלה כזה נ, ואומר המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו, ואומר על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט וגו', ביובל הגדול שיתמוטטו ההרים והשמים והארץ יחזרו אל יסודם, וכדי לחזק הענין היו הנוני"ן ההפוכים שנים. ומפני שעתידים שיתחדשו אחר היובל יתכן לומר כי על כן היו שני נוני"ן כנגד השמים והארץ, והזכיר לשון ויהי אחר כל נו"ן ונו"ן להורות על הויה אחר כל יובל ויובל, וזהו סוד הנו"ן שחסר באשרי, שהנו"ן מורה נפילה וביובל הוא עתיד ליפול ויחזור לתהו, וכדי לבאר שעתיד לחזור ולהתחדש הכל אחר היובל רמז הנו"ן אחר כן, שאמר סומך ה' לכל הנופלים וזוקף וגו', הזכיר זקיפה אחר הנפילה כשם שהזכיר הויה אחר הנו"ן. וכדי להעיר הלבבות על הענין הזה, באו בתורתנו הקדושה מצות השמיטה והיובל שהן מן המצות המקובלות. ולמען יהיה הענין קבוע בלבך נטוע בשכלך, אבאר לך מה הוא הסבה בחורבן העולם ובחדושו בשמיטות, ומה הסיבה ג"כ בביטול המציאות ובחדושו ביובלים. ידוע כי ששה ספירות פעלו בששת ימי בראשית כל ספירה וספירה יומה, כגון שתאמר יום ראשון הבינה, יום שני החסד, יום שלישי הגבורה, וכן כולם, עד שנכנס יום שביעי והוא היסוד ופעל פעולתו, ומה היתה פעולתו העונג והמנוחה, כי היתה מנוחה לעצמה ומנוחה לכל הששה, כי בשביתתו שבתו כולם ומנוחתו הוא פעולתו. וזהו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי, כי עשה שש ספירות והשלים מלאכתו בהם והיתה המנוחה ביום השביעי שהוא היסוד, וכן הענין בששת אלפים, כי חזר חלילה והתחיל לפעול באלף ראשון בבינה, ובשני בחסד, ובשלישי בגבורה, וכן כולם, עד שנכנס האלף השביעי שהוא יסוד, לכך הוא שבת ומנוחה. ויהיה העולם חרב בהכרח, לפי שפעלו כל ספירה וספירה אלף שלה, הנה ההמשכה פוסקת מן התחתונים בהיות כולם חוזרים ומתעלים למעלה לקבל מן הבינה, ומאחר שהתפארת והכבוד שהם מנהיגי חמה ולבנה מתעלים למעלה, על כל פנים יתחייב שתפסק ההמשכה, וזהו החרבן שיהיה העולם חרב, אבל לא יהיה תהו ובהו כי עתידים הם שיחזרו כבתחלה וישפיעו למטה מה שקבלו למעלה, ואז יתחדש העולם, וכן יהיה הענין מז' לז' עד היובל הגדול, וכשיגיע היובל הגדול יחזרו כל העשר לשרשן, שהוא אין סוף, וזהו סבה שיהיה העולם בהכרח תהו ובהו ונגולו כספר השמים וכל צבאם יבול, וכן הארץ כבגד תבלה, כי התפארת וההוד שכנגדם חמה ולבנה השמים והארץ נבלעו אל הקדושה וחזרו אל יסודם. והענין הזה מבואר

במזמור לה' הארץ ומלואה, כי שם הזכיר חזרת העליונים והתחתונים אל יסודם הראשון, והתחיל בתחתונים וסיים בעליונים, והוא שאמר בסוף על הסתלקות המדות מהמשכתם למטה, ועל התעלותם וחזרתם לאין סוף, אמר שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם, והמשכיל יבין הפסוקים ההם, כי איני רשאי להרחיב ביאור בהם, וא"כ יתחייב שיהיה כל המציאות בטל ונעדר, ואחר היובל יתחדש המציאות כלו, כי יחזרו הע"ס כבתחלה להתגלות מאין סוף ותחזור ההמשכה בעליונים ובשפלים כימי קדם, וכן מיובל ליובל עד י"ח אלף יובלים, וכל ספירה וספירה תפעול אלף יובלים כו', וזה כנגד עשר ספירות למעלה ועשר ספירות למטה. ומפני שלא תבין שילכו היובלות הללו אל לא תכלית ואין סוף, לכך הזכיר שובה ה' רבבות, להורות שעתיד הקב"ה ליישב עולמו שתי רבבות שהם כ' אלף יובלים, ואמר אלפי ישראל, לבאר שמסיר שני אלפים מן הרבבות, וזהו רכב אלהים רבותים אלפי שנאן אל תקרי שנאן אלא שאינן, כלומר שהם אין, ולכך אין להזכיר האלפים, ועל כן הם י"ח אלף יובלים, וזהו סוד הכתוב סביב י"ח אלף בפרק קמא דע"ז, איבעית אימא רוכב על כרוב קל וסגי ועובר בי"ח אלף עולמות שלו, שמע מינה רכב אלהים רבותים וגו' אל תקרי שנאן אלא שאינן, כן מלת ישראל במקום הזה מלשון הסרה, שתסיר ב' אלפים מב' רבבות, שמענה ואתה דע לך. והנה זה מהדברים הנמנעים שאין לנו רשות להרהר, הוא מה שאמרו מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור. והקב"ה ימחול לנו ויזכנו להמנות עם יראיו וחושבי שמו ויתן לנו מהלכים בין העומדים לפניו. ועוד יש טעם בנו"ן ההפוכה, והוא, כי מלת בנסע גימט' יעקב, על שם שהאדם החקוק בחיות המרכבה מהפך את פניו לפניו ולאחריו לד' רוחות העולם, על כן באו הנוני"ן בהפוך בפרשה זו לפניה ולאחריה, ע"כ:

פרק יא

פסוק א

ויהי העם כמתאוננים וגו'. במדרש, און עם אלא הרשעים שנאמר מה אעשה לעם הזה וגו' עד אנה ינאצוני העם הזה, וכשהם כשרים קרוים עמי, שנאמר עמי מה עשיתי לך, וכן כתב רש"י ז"ל. ולמה לא אמר כמו שאמר בהרבה מקומות אין עם אלא ערב רב, מי הכריחם לומר אין עם אלא הרשעים, אלא ההכרח שדרשו כן הוא אומרו כמתאוננים בכ"ף הדמיון, ועוד שערב רב אינם מתאוננים שפירושו כואבים ומצטערים לבקש עילה ותואנה אלא הם אין להם בושת פנים לומר ולדבר, כמו ישראל שיש להם בושת פנים, שזה סימן לישראל שנאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם אפי' הרשעים שבהם, ועוד אומרו באזני ה' משמע שלא אמרו בפירוש, לא כמו הערב רב שנאמר והאספסוף וגו'

וישובו ויבכו ויאמרו בעזות מצח, לזה אמר אין עם אלא הרשעים, ומביא ראיה שאמר מה אעשה לעם הזה שהם הרשעים, שהם מישראל, שנאמר ויסעו כל עדת בני ישראל מרפידים ואין מים וגו', ושאלו ואמרו תנה לנו מים, שאלו כהוגן וקרא אותם עם, וכן עד אנה ינאצוני העם הזה שהם עדת המרגלים שהיו הכשרים שבישראל אז אלא שחזרו בהם. באזני ה', שפחדו שלא ישמע משה, וישמע ה', שפחדו יותר ממשה ממה שפחדו מה', לזה ויחר אפו ותבער בם אש ה', והיל"ל אש אלהים, ואמר אש ה', לומר שלא עשתה דין אנא רחמים, כי באבוד רשעים רנה, לזה אמר ותאכל בקצה המחנה ולפי דעת רז"ל שאמרו במוקצים שבמחנה שהם ערב רב, ודאי רחמים גמורים שלא פגע בישראל אפי' ברשעים, כמ"ש דוד אם לא ישוב חרבו ילטוש, כדי שיפחדו מלטישת החרב, קשתו דרך ויכוננה, ואח"כ חציו לדולקים יפעל, למי שאינם שבים, כמ"ש אם לא ישוב. ורבי מתיא שאמר בקצה המחנה בקצינים ובגדולים, הם מערב רב, ולא פליגי, אלא ת"ק אמר במוקצים שהם השפלים, ורבי שמעון בן מנסיא שאמר בקצינים הם הערב רב, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, כן אמר כאן ותבער בם אש ה' ולא אכלה בהם, אלא ותאכל בקצה. ולא אמר ותבער בהם אלא בם, הפחדה לבד כדי להפחידם, מרוב רחמנותו עליהם. ויש מרבותינו שאמרו ותאכל בקצה המחנה הם ע' זקנים, שכן אז"ל כשאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, והזקנים הראשונים היכן היו מתו באש תבערה, וראוים היו לכך דכתיב ויחזו את האלהים שנהגו קלות ראש כנושך פתו ומדבר לפני המלך, זהו ויאכלו וישתו, ולא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה:

פסוק ב

ויצעק העם אל משה. כי נתביישו מהקב"ה, לזה צעקו אל משה. ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, לא עלתה לשמים אלא ותשקע שם האש, לומר אם יחזרו לסורם תחזור האש. ובמדרש ויקרא שם המקום ההוא תבערה, כך אמר להם משה עשיתם תשובה תשקע האש ואם לאו עדיין היא במקומה, ולא חזרה עוד למקומה לשמים אלא נכנסה אל אהל מועד, וכל הקרבנות שהיו ישראל מקריבים במדבר היתה אותה האש יוצאת ואוכלת אותם. ותרד אש מן השמים אין כתיב כאן אלא ותצא אש וגו' מלפני ה', ואין אדם יוצא מן העולם עד שיעבור עליו מאותה האש, ע"כ:

פסוק ד

והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה. התעוררו להתאוות, זהו התאוו, שעוררו התאוה, ועוררו גם לבני ישראל להתאוות, ואמר וישובו, לפי שבני ישראל כשכלתה החררה שהוציאו ממצרים בט"ו באייר, אמרו מי יתן מותנו וגו' בשבתנו על סיר הבשר, וע"י אותו בשר ניתן להם המן, ועתה חזרו לעורר על אותה תאוה ואמרו מי יאכילנו בשר,

ולא אמרו מי יתן לנו בשר אלא מי יאכילנו, שיתן לנו בשר מבושל כל צרכו שלא יצטרך אלא לאכול ומי שישים אותו בפיהם, וזה אחד מי' נסיונות שנסו להקב"ה במדבר, כי במן היו טועמים טעם בשר והיו רוצים לראותו בעין ע"י אותה אכילה, ואע"פ שהיה להם צאן ובקר ומקנה רב, התאוו לאכילה בלי טורח ועמל כמו המן. ומה שבכו בני ישראל הוא על תאוות הבשר, אבל תאות הדגים והחציר והבצלים והשומים, זו היה תאותם של ערב רב. ואפשר לומר שהערב רב לא היו טועמים טעם מן, ולזה אמר בלתי אל המן עינינו, בראיה לבד לא בטעם, כי לא ניתן המן אלא לישראל לחדד שכלם בלימוד התורה, וכמו שארז"ל מתיקותא מרגלת לשון לתורה, וכה"א הנני ממטיר לכם, לכם ולא לערב רב, וכה"א לחם אבירים אכל איש, שהם ישראל שהם כאיש אחד, שנאמר ויחן שם ישראל, אבל ערב רב נאמר בהם שטו העם שהיו מפוזרים ומפורדים בלבם ובמחשבתם, לא אכלו אלא מתמצית המן, ולזה נתאוו לדגים המלוחים כדי לעורר תאות המאכל, ולקשואין כדי לעכל, וכן לבצלים ולשומים שהן דברים המרחיבים בני מעים ומעכלים, כי בני ישראל שקבלו התורה היו אוכלים לחם אבירים שהיה נבלע באברים, שנאמר דק מחספ"ס בגימ' רמ"ח, ומרוב דקותו הוא דק:

ובזוהר זה לשונו, מזונא דאשתכח לישראל בההוא זמנא מאתר עילאה דאקרי שמים הוא מזונא יתיר דקיקא דעייל לנפשא יתיר מכלא ומתפרש יתיר מגופא ואקרי לחם הקלקל, ע"כ. הקלקל, לפי שהוא דקיק יתיר באה המלה כפולה, הקל קל, אבל הן שרפו ידיהם מן התורה, האספסף כתיב בגימ' רפ"ו, שרפו ידיהם מן התורה, לא אכלו אלא מן התמצית, ולא היה נבלע באבריהם, פחדו שלא יתעפש בגופן, והיו מבקשים דברים המעכלים. ולזה אמרו בלחם הקלקל כתיב, פחדו שלא יתקלקל המזון בגופן ויתקלקל גופם מחמת המן:

ויש לשאול. שבשאלה זו ניתן להם השליו במקום הבשר, והשליו כבר נתן להם בירידת המן, שנאמר בערב תאכלו בשר, ואומר ויהי בערב ותעל השליו, נוכל לומר שאותו שליו היה רוחני לא טעמוהו, ואפי' נאמר שטעמוהו לא טעמו בו טעם בשר, כמ"ש בלתי אל המן עינינו, שלא היו רואים מכל מה שהיו מתאוים כן היה בשליו שהיו טועמים טעם בשר אבל לא היו רואים, לזה התאוו בשר תאוה שהוא בשר חומרי לפי ערך חומרם שהיה חומר עכור, לזה נתן להם ב"פ גם עד שהיה נכנס בין שיניהם, זהו והיה לכם לזרא, שהיה דבר זר לישראל שחומרם זך, ולזה ויגז שלוים מן הים, אבל אותו שהיה יורד עם המן היה כולו רוחני והיה מן השמים, ולזה אמר שם ותעל השליו ותכס את המחנה, שלא היה יורד על הארץ, שנאמר וכאמתים על פני הארץ, שהיה גבוה ב' אמות

מן הארץ כדי שלא יקבל מחומריות הארץ, וכאן אמר ויטוש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה וכאמתים על פני הארץ, וכן אותו שליו לא היה צריך שחיטה כמו הנהו אטמייתא דפ' ארבע מיתות שאמר שם ומי איכא בשר יורד מן השמים אין כי הא דר"ש בן חלפתא סנהד' נט) פגעו בי' הנהו אריות והוו קא מנהמי לאפיה אמר הכפירים שואגים לטרף וגו' נחיתו להו תרי אטמתא (פי' שני ירכות) מן שמיא אכלי חדא וחדא שבקוה אייתי' לבי מדרשא, אמרו אין דבר טמא יורד מן השמים, אבל אלו היו צריכין שחיטה והיו שוחטין אותן שנאמר וישטחו ארז"ל אל תקרי וישטחו אלא וישחטו. והרמב"ן ז"ל כתב בפרשת בשלח, וענין השליו השני בקברות התאוה, כי לא בא להם ממנו לשבוע כאשר יאמר כאן תמיד לשובע בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע. ויתכן שהיו גדוליהם לוקטים אותו או שהי' מזדמן לחסידיהם, וצעיריהם היו תאבים לו ורעבים ממנו, כי לא יספר בשליו וילקטו המרבה והממעיט כאשר אמר במן, ולכך אמר שם והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה, ואמר וישובו ויבכו גם בני ישראל וגו', שהיו גם מהם בוכים לו ולא כולם, ואז נתן להם ממנו לרוב מאד כאשר אמר הממעיט אסף עשרה חמרים, ואכלו חדש ימים, ע"כ. ובגמרא פרק יום הכפורים כתיב שלו וקרי שליו צדיקים אוכלים אותו בשלוה ורשעים אוכלים אותו ודומה עליהם כסילוין שהוא מין ממיני קוצים. ומה שאמר אשר נאכל במצרים כי היה לו לומר אוכלים ואמר נאכל, לומר שהיה להם דגים מלוחים אלא שהיו דואגים כשיכלו אין להם עוד ממנו, כן פירש ר"ח. והרמב"ן ז"ל כתב, כי מה שאמר את הקשואים ואת האבטיחים, הוא תלונת בני ישראל, כי הקשואים והאבטיחים והחציר וכו' במצרים הרבה מאד כי הוא גן הירק, וכאשר היו בעבודה בשדה היו אוכלים מן הירקות, או שהיו שם ישראל עבדי המלך עושים מלאכתו, והיה מפרנסם בלחם צר ומים לחץ והיו נפוצים בעיר והם נכנסים בשדות ובגנות ואוכלים מן הירקות ואין מכלים דבר כמו מנהג עבדי המלך, ונותנים להם ממנת המלך דגים קטנים אשר אין להם דמים במצרים, ע"כ:

ובזוהר ובשביעית יצא לחפשי חנם, מהו חנם דלא יהיב למאריה כלום. אלא רזא דא הכי אוליפנא כתיב זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, חנם בלא ברכה, דלא הוי עלנא במצרים עול דלעילא, תא חזי עבדין פטורין מעול מלכותא דלעילא ועל דא פטורין מן המצות, מאי עול מלכו' שמים אלא כהאי תורא דיהבין עליה עולא בקדמיתא בגין לאפקא מני' טב לעלמא, ואי לא קביל עליה ההוא עול לא עביד מידי, הכי נמי אצטריך ליה לבר נש לקבלא עליה עול בקדמיתא ולבתר יפלח ביה בכל מה דאצטריך, ואי לא קביל עליה האי בקדמיתא לא יכיל למפלח, הדא הוא דכתיב עבדו את ה' ביראה, כמה

דאת אמר ראשית חכמה יראת ה', ודא מלכות שמים, ועל דא האי בקדמיתא דכולא, מאן אוכח תפלין, בקדמיתא של יד בגין דבהאי עייל לשאר קדושה, ואי האי לא אשתכח לגביה לא שריא ביה קדושה לעילא, בגין כך בזאת יבא אהרן אל הקדש כתיב, והאי עול לא שריא במאן דאיהו כפית באוחרא, ועל דא עבדין פטורין מעול מלכות שמים, ואי מהאי עול פטורין, מכל שאר פקודין פטורין, דהא שאר לא שריין עליה דבר נש עד דאשתכח גביה בהאי עול, ובגין כך הוו אכלי ישראל במצרים חנם, ע"כ. הרי מכאן ראיה שהיו אלו ערב רב שאינם רוצים לקבל עליהם עול מלכות שמים וליכנס משם לקבל עליהם עול שאר מצות אלא חנם. וכן במספר קטן הדג"ה עולה בלא ברכה:

פסוק ו

ועתה נפשנו יבשה אין כל. שאין לה שום לחלוחית, שלא היה להם תורה ולא שום מצוה אלא שהיה להם קצת בטחון על ידי המן שהיו עיניהם תלויות בו, לזה אמר והמן כזרע גד, לומר שאפילו זה הבטחון אינו דבר נקל, כי זה היה נותן להם כח ואבירות לב, כמו בני גד שהיו נוצחים במלחמה שנאמר וטרף זרוע אף קדקד, ומחזק ראות העינים כמו הבדולח, כמו שהם מביטים במן שאמר אל המן עינינו, והם היו כופרים בטובתו של הקב"ה, שאע"פ שהיה בא להם מהתמצית, עכ"ז בא להם טובה ממנו שהיה מחזק לבן והם כפויי טובה:

או יאמר כזרע גד כמו שארז"ל שהיה מגיד לו, שמה שדברו על המן, היה המן מגיד למשה, שהם יושבין בד בבד והיו מדברים כנגדו ומיד הדבר בעודו לח היה מגיד למשה, זהו כעין הבדלח, הבד לח:

פסוק ח

שטו העם ולקטו וגו'. היו משוטטים בשכלם שלא היה גופם יכול לקבלו מרוב זכותו ודקות וגופן גס ועכור והיו מבקשים להגשימו. ואמר וטחנו ברחים, יפלא איך היה נטחן, כי הדבר המתוק כדבש ידבק ברחים ולא יטחן, כמ"ש וטעמו כצפיחת בדבש, אלא כשאמרו בלתי אל המן עינינו אז נתגשם להם ונעשה כזרע גד והיו עושים בו דברי גשמות, לזה אמר וטחנו ברחים, והדיכה היא במדוכה והבשול הוא בפרור ומה לו להזכירם, אלא לומר שאע"פ שנתגשם נעשה כזרע גד, והיו רוצים להגשימו יותר, ולזה היו מכניסים אותו ברחים ובמדוכה ובפרור, כי הם חומרים ורגילים בלחם מן הארץ חומרי לא בלחם מן השמים, ולזה עשו אותו עוגות כדי שיהא בו תואר לחם. והיה טעמו כטעם לשד השמן, לומר שהיה מתגשם להם, כמו התינוק היונק מן השדים שהוא טועם בהחלב כל מה שאמו אוכלת, ואינה יכולה לתת לו המאכל בעצמו כדי שלא יזיקו, כן על זה הדרך היו טועמים במן, וכל זה לומר שהם קטני אמנה, כמו התינוק שהוא

מובטח על שדי מו ואינו יודע מהות של חלב, כן הם לא השיגו בו מהות כי אם קצת טעם, כי לא ידעו מהו. וכנגד חומר ד' יסודותיהם היו עושים בו ד' דברים, טחינה, דיכה, אפיה, ובישול:

ובספרי וטחנו ברחים. והלא לא ירד לרחים לעולם, אלא מלמד שנשתנה להם לכל הנטחנים ברחים. או דכו במדוכה, והלא לא דכו במדוכה לעולם, אלא מלמד שנשתנה להם לכל הנידכים במדוכה. ובשלו בפרור, והלא לא ירד לקדרה מעולם, אלא מלמד שהיה משתנה להם לכל המתבשלים בקדרה. ועשו אותו עוגות, והלא לא ירד לתנור מעולם, אלא מלמד שנשתנה להם לכל הנאפה בתנור. אין לי אלא לאלו בלבד, מנין לשאר המתלקטים מן השדה, ת"ל ולקטו. משל לאדם שאומר תאנים אני רוצה, נותנים לו ענבים אני רוצה נותנין לו, ע"כ. כונתם ז"ל לומר שאי אפשר שיקבל המן שום מלאכה מאלו המלאכות טחינה דיכה וכו', מאחר שהוא דבר מתוק אינו נטחן ולא נדוך והוא נמס בביטול ואפיה, אלא שהיה משתנה לכל מה שהיו משוטטים בדעתם:

ובזוהר שטו היינו ושט, שוטים הם שהולכים אחר הושט, ששני הסימנים שהם הקנה והושט, הקנה כנגד עולם הבא שאין בו לא אכילה ולא שתיה אלא נהנין מזיו השכינה, לזה הקנה אין נכנס בו לא אכילה ולא שתים כי אם הקול שהוא עבודתו יתברך, קול של תורה, קול של תשובה, קול של שירים ותשבחות לה' יתברך, לזה אמר שוטים הם שמניחים עבודתו ית' והולכים אחר הושט, אחרי תאוות הגשמיות ואחרי המותרות, כי מאחר שה נאכל חי, למה להם לטחון ברחים ולד במדוכה. ועכ"ז לא היה להם בזה שום ריוח חשיבות אלא אדרבא פחיתות, כי קודם היה כצפיחת בדבש ועתה אחר עמל וטורח והיה טעמו כלשד השמן, כל זה מרוב שטותם והלוכם אחר תאותם נסתמו עיניהם מלראות ונטמטם לבם להבין. למדה תורה דרך ארץ שאם יוכל לאכול פת בלא לפתן לא יבקש מותרות, וכן משה אומר לישראל בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע, רצה שנתן הבשר ללפתן בערב לפי שהוא מזון כל הלילה, אבל ביום יכול לגלגל עצמו באיזה דבר, לפי שביום הוא רעב מחמת שעבר עליו כל הלילה בלא אכילה, אבל בערב שכבר אכל אינו יכול לאכול בלא לפתן, לזה בערב בשר:

פסוק ט

וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו כדי שלא יקבל מלחות הארץ ויתגשם, וכן ותעל שכבת הטל וגו', שהיה מכסה עליו כדי שלא יקבל מגשמות האויר, והיה כמונח בקופסא:

פסוק י

וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו הבין שמה שאמרו תנה לנו בשר, היתה כונתם לכלול בבשר גם היתר עריות שהן נקראים ג"כ בשר שנאמר והיו לבשר אחד, וזהו התאוו תאוה, ב' תאוות, תאות הבשר, ותאות העריות. וכן אמרא בגמרא, זכרנו את הדגה, רב ושמואל חד אמר דגים וחד אמר עריות:

ויחר אף ה' מאד. ויחר אף ה' על שהיו כפויי טובה, שנתן להם המן שאפי' שהיו אוכלים רק מהתמצית עכ"ז היו טועמים בו כל מה ששואלים אפי' אלו הקשואים והשומים וגו' שנאמר לא חסרת דבר הדבור לבד חסרת, דבר וינתן לך, אלא שהיו רוצים לראותם מוגשמות ולראותם בעיניהם, ולא עוד אלא שהיה מחזיקם כבריא אולם ומאיר עיניהם כמו שאמרו על כזרע גד שהיו חזקים ובעלי כח כבני גד שנאמר בהם וטרף זרוע אף קדקד, והקב"ה רוצה לזכך חומרם והם מתאוים להעכירות. מאד, על ערב רב שהתאוו היתר עריות כי ישראל לא התאוו לזה כי היו גדורים ממצרים, כי לא נמצא בהם כי אם אחת ופרסמה הכתוב, אבל ערב רב בכלל תאות המאכלים התאוו לגרות יצרם בעריות, לזה אמר התאוו תאוה, ולא עוד אלא שבוכים, לזה מאד. ובעיני משה רע על שנטפלו ישראל עמהם על המן שהוא יורד בזכותו, כמו שארז"ל מן בזכות משה, ענני כבוד בזכות אהרן, באר בזכות מרים, והם מטילים בו דופי, ולזה אמר ובעיני משה רע, כי על היתר עריות לא חרה לו כי אינו בידו, וזהו אומרו מאין לי בשר לתת לכל העם הזה, שרמז על היתר עריות שנקרא בשר, כמו שאמר למה הרעות למה הבאשתני בעיניהם, הואיל והמן בזכותי למה המצאת להם תאותם, לזה מצתי חסר א', מצתי לשון מצה ומריבה, שלא ימצאו בי עולה. ואם ככה את עושה לי, שעשיתני כנקבה שאין לה חלב להניק:

ובזוהר ת"ח משה אתאחד והוה סליק במה דלא אתאחד נביאה אחרא, ובשעתא דאמר ליה קודשא בריך הוא הנני ממטיר לכם לחם מן השמים חדי משה ואמר השתא ההוא שלימו בי אשתכח דהא בגיני אשתכח מן לישראל, כיון דחמא משה דאהדרו לנחתא לדרגא אחרא ושאלו בשר ואמרו ונפשנו קצה בלחם הקלקל, אמר אי הכי הא מדרגא דילי פגים דהא בגיני אכלין ישראל מן במדברא הא אנא פגים ואהרן פגים, אמר אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג, דחשיבנא נקבה במיכלא דילה ואנא נחית מן שמיא וארעא, את עשה לי לנחתא לאתר דנקבה ולמפגם לתרי דרגי, אי הכי הרגני נא הרוג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי, רעתי היא ודאי לאחדא בדרגא תתאה כדין. ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש וכו', א"ל הא אינון למתן להו מיכלא אחרא ולא תהא

פנים בדרגא דילך, ועל דא ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, מ"ט כיון דאינון אתאחדו בסיהרא וכו', ע"כ:

פסוק יז

ובמדרש ואצלתי מן הרוח אשר עליך וגו', ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם לא אתן להם הורגים אותי ואם אדבר כנגדם אתה הורגני, מכאן ומכאן הרוג אני, בבקשה ממך הרוג את ההרוג שנאמר הרגני נא, מיד חרה אף הקב"ה אמר לו משה תן בשר לבני, אמר לפניו רבש"ע מאין לי בשר, אמר לו צפרדעים לא היה לך במצרים, כנים לא היה לך במצרים, כל כך היית עשיר. אמר לפניו רבש"ע משלך היה לי, אמר לו במצרים היה לי וכאן לא היה לי, היד ה' תקצר, ע"כ. ומה שאונהו על הצפרדעים ועל הכנים ולא על הערוב ועל הארבה, הוא לפי מה שאמר משה הצאן ובקר ישחט וגו' שהם בהמה גסה, אם את כל דגי הים שהם מן המים, ונתן להם השליו שהוא מין עוף שהיה בשרו דק והיה מין גס שנאמר הבשר עודנו בין שניהם וגו', ובשר העוף אינו נכנס בין השנים מחמת דקותו, וזה היה עוף שהוא מן המים ונכנס בשרו בין השנים מחמת גסותו כמו טבע בשר בהמה, לזה אמר לו צפרדעים שהם מן המים כמו הדגים, וכנים שהם מן העפר כמו הבהמה, והעוף נברא משניהם מן המים ומן העפר, כמו שאז"ל מן הרקק נבראו, לזה אמר לו צפרדעים היו לך כנים היה לך, שהם מיסוד המים ומיסוד העפר, ואני יכול לעשות משניהם בריה אחת ותהיה כלולה משניהם, מן המים שנאמר ויגז שלוים מן הים, ומן הארץ שנאמר ויטוש על המחנה וגו' וכאמתים על פני הארץ, ויהיה בו מטבע בהמה גסה ומטבע בהמה דקה, ואולי לזה רמז כאמתים ב' אמות, אמה שעל הארץ היתה גסה ואמה שלמעלה ממנה היתה דקה. ומה שאמר אמר הקב"ה תן בשר לבני, הכונה היא לומר לו הואיל והמן בזכותו, השליו היה יורד עמו שנא' בתת ה' לכם בערב בשר לאכול וגו', ואומר ויהי בערב ותעל השליו וגו', ולפי שהיה מן השמים היה דק בתכלית הדקות עד שלא היו טועמים בו טעם בשר, אתה שאתה ב"ו היה לך להגשימו, ועל זה אמר לו תן בשר לבני. לערב רב ששאלו דגה וחציר ובצלים ושומים אין לך עסק עמהם אלא לבני שנאמר וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר לא אמרו מי יתן לנו בשר, שהיו רוצים שיהיה גשמי, בידך היה להגשימו הואיל וירד בזכותך, אמר לפניו רבש"ע משלך היה לי, כלומר גם אני אין בידי כח להגשימו, כי מדתי היא עליונה ונבואתי היא מאספקלריא המאירה, אמר לו א"כ אספה לי שבעים איש וגו' ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, כדי שיתעבה ויתגשם כשיבא מחמתם, ונשאו אתך במשא העם שיאכלו בזכותם. ומה שאמר אספה לי שבעים

איש מזקני ישראל, ארז"ל במדרש והיכן היו הראשונים שהיו להם במצרים שנאמר לך ואספת את זקני ישראל וכשעלה משה לקבל את התורה היו עמו שנאמר ויעל משה ואהרן ושבעים איש מזקני ישראל, וכתיב ואל הזקנים אמר, אלא כיון שנשתהה משה לירד שנא' וירא העם כי בשש משה, נכנסו כל ישראל אצל הזקנים, אמרו להם משה התנה עמנו שירד לארבעים יום, והרי ארבעים יום ולא ירד, ושתי שעות יותר ולא ידענו מה היה לו, קום עשה לנו אלהים, אמרו להם מה אתם מכעיסים למי שעשה לכם כל הנסים והנפלאות, עמדו עליהם והרגום, ולפי שעמד עליהם חור בדברים קשים, עמדו עליו והרגוהו, וכן ירמיה אומר גם בכנפיך נמצאו דם נפשות נקיים לא במחתרת מצאתים כי על כל אלה בשביל אלה אלהיך ישראל, אחר זמן אמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש תחת אותם שנהרגו על קדושת שמי. ואפשר שהן בעצמן באו בגלגול, כמרז"ל, שכן רמז למשה ואמר לו אשר ידעת כי הם זקני העם, הן בעצמן היו זקני העם, לז"א אשר ידעת, אתה ידעת דבר זה, וראוי לשלם להם שכרם שנהרגו על קדושת שמי, ולזה אמר אספה לי, וארז"ל כל מקום שנאמר לי הרי קיים לעולם ולעולמי עולמים, בזקנים נאמר בהם לי, בכהנים וכהנו לי, בלוים והיו לי, בישראל כי לי בני ישראל וגו', ומונה והולך י"ב שנאמר בהם לי, וראש כולם הזקנים, וכשהזכירם מיילל עליהם ועל הריגתם. איש מזקני ישראל, ר"ת אמי, שהזקנים נקראים אם, שנאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך, אומתך שהן הזקנים. אשר ידעת כי הם, ר"ת איכה. זקני העם, ר"ת זה. א"כ מקונן עליהם ואומר אמי איכה זה, איך היה זה. ומשלים המאמר, דבר אחר במתאוננים נשרפו על שהקלו ראשם כשעלו להר סיני שנא' ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, כעבד שהוא משמש רבו ופרוסתו בידו ונושך ממנה ומדבר בפני המלך, וכדי שלא לערבב שמחת התורה המתין להם הקב"ה עד כאן, שנאמר והאספסוף אשר בקרבו אין אספסוף אלא סנהדרין שנא' אספה לי שבעים איש, וכתיב ותאכל בקצה המחנה, בקצינים שבמחנה, וכתיב ותבער אש בעדתם, ואין עדה אלא סנהדרין שנא' והיה אם מעיני העדה, אמר משה לשעבר היו עמי מי שנשא במשאם של ישראל, ועכשיו אני לבדי לא אוכל, אמר לו הקב"ה לא תשא אתה לבדך אספה לי, ע"כ. אם כן אספה לי, אותם שאתה אספת לא היו לי, אבל אלו יהיו לי שתקחם על פי גורל, כי אותם שאתה אספתם לא היה בהם איש, שנא' לך ואספת את זקני ישראל, אבל כאן שבעים איש, שהיו אנשים כשרים והגונים שיהיו שוים לך, ואצלתי וגו':

פסוק יח

ואל העם תאמר התקדשו למחר. לא היום, לפי שזה היום הוא בגבולך ומאיר מחמתך, אבל מחר אחר שתאצילם מחמתך, פני משה כפני חמה, אז חמה של מחר יהיה בה קצת עביות, ואכלתם בשר, שיתעבה ותטעמו בו טעם בשר גס עד שיכנס בין השינים:

פסוק יט

לא יום אחד תאכלון. הי"ל תאכלוהו, כמו שאמר ונתן ה' לכם בשר ואכלתם, אלא רמז להם שיכלו שבאכילתו מהר ימותו שנאמר הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת, שלא היה מספיק לבלעו עד שמת, ומהם לב' ימים שנאמר ויקם העם כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת. ולא חמשה ימים, הכשרים שבהם היו ממתינים ה' ימים ומתו, כמו שארז"ל מת לה' ימים זו מיתת כל אדם, יותר מכאן הם ביסורין, והם אותם ששהו י' ימים או ך', ואותם ששהו ל' יום הם אותם שנאמר עליהם והיה לכם לזרא, שהיו מאוסים ביותר עד שהיו בני אדם נזורים ומובדלים מהם מחמת ריחם הרע, זהו עד אשר יצא מאפכם, שהיו יוצאים וסותמים אפם כדי שלא יריחו ריחם הרע, זהו אומרו ואף ה' חרה בעם, אותם שמתו ביום א', ויך ה' בעם, אותם שמתו בב' ימים, מכה, אותם שמתו בה' ימים, רבה אותם שמתו בי' ימים, מאד, אותם שמתו בך' יום, ואותם שמתו בל' יום, כבר נתייאשו ונתרחקו מהם:

ורבינו בחיי ז"ל כתב, לא יום ולא יומים, כפל ואמר ולא ה' כנגד ה' אצבעות יד האוכל, ולא עשרה כנגד ב' ידיו, ולא עשרים הם משל כמו שאמרו יאכל כל מה שיאכל באצבעות ידיו ורגליו, ע"כ:

פסוק כא

ויאמר משה שש מאות אלף רגלי וגו' הצאן ובקר ישחט להם וגו' אמר משה הואיל וגברה עליהם התאוה נעשו אסירים לתאותם ומתאוה אחת יבואו לתאוה אחרת, והראיה שאמרו קודם מי יאכילנו בשר ואח"כ אמרו זכרנו את הדגה ואח"כ אמרו את הקשואים וגו' א"כ א"א למלאות תאותם, כי כשאמרו מי יאכילנו בשר הלא יש בשר בהמה דקה ויש בשר בהמה גסה ויש בשר חיה ויש בשר עוף, ואם תתן להם אחד מהם יאמרו לא זה שאלנו אלא זה, אמר לו הקב"ה היד ה' תקצר, אני אמלא כל תאותם כאחד, במה בשליו, כמו במן, כי במן היו בו כל מיני טעמים מכל מה ששואלים, כן יש כל מיני בשר בשליו, אע"פ שהיה עוף טעמו בו טעם בשר בהמה גסה שנאמר הבשר עודנו בין שניהם, כי כן נתאוו הם לבשר שלא יתעכל במהרה ונתן להם:

ובמדרש וכתבו רש"י ז"ל, זה אחד מארבעה דברים שהיה רבי עקיבא דורש ואין רבי שמעון דורש כמותו, ר' עקיבא אומר שש מאות אלף רגלי וגו' ואתה אמרת בשר אתן

להם ואכלו חדש ימים הצאן ובקר הכל כמשמעו, מי מספיק להם, כענין שנאמר ומצא כדי גאולתו, ואי זו קשה זו או שמעו נא המורים, אלא לפי שלא אמר ברבים חסך לו הכתוב ולא נפרע ממנו, וזו של מריבה היתה בגלוי לפיכך לא חסך לו הכתוב, ר"ש אומר ח"ו לא עלתה על דעתו של אותו צדיק כך, מי שכתוב בו בכל ביתי נאמן הוא יאמר אין המקום מספיק לנו, אלא כך אמר שש מאות אלף רגלי וגו' ואתה אמרת בשר אתן להם עד חדש ימים ואח"כ תהרוג אומה גדולה כזו, הצאן ובקר ישחט להם כדי שיהרגו ותהא אכילה זו מספיקתם לעולם, וכי שבחך הוא זה, אומרים לו לחמור טול כור שעורים ונחתוך ראשך. השיבו הקב"ה ואם לא אתן יאמרו שקצרה ידי, הטוב בעיניך שיד ה' תקצר בעיניהם, יאבדו הם ומאה כיוצא בהם ולא תהי ידי קצרה לפניהם אפילו שעה אחת כו', אמר לו אני הולך ומפייסן, אמר לו עד שאתה אומר כן אני אומר לך שאין שומעין לך, כיון שהלך משה אצלם אמר להם היד ה' תקצר הן הכה צור ויזובו מים, אמרו פשרה היא זאת אין בו כח לתת את שאלתנו, ע"כ. אליבא דר"ש ואכלו שאמר עד חדש ימים ואח"כ תהרגם מדוייק, כי אליבא דרבי עקיבא חדש ימים למה, הכוונה היא לומר שיאמרו אין בידו כח להספיק שאלתם, אם כן יאמר שש מאות אלף רגלי וגו' ואתה אמרת בשר אתן להם, ואכלו חדש ימים למה, וצ"ע:

פסוק כו

וישארו שני אנשים במחנה וגו'. לפי שאמר ה' למשה אספה לי וגו' ולקחת אותם אל אהל מועד וירדתי ודברתי וגו' ואצלתי וגו', הם אמרו המקום גורם לחול הנבואה וג"כ ההעמדה אצל משה שנאמר והתיצבו שם עמך, עשו עצמן כשיריים ולא רצו לצאת מן המחנה ועודם שם חלה עליהם הנבואה, ולזה אמר ויתנבאו במחנה, כי אחר שאמר וישארו שני אנשים במחנה למה חזר ואמר ויתנבאו במחנה אלא לומר לך שמחשבתם שאין המקום מוכן לנבואה כמו אהל מועד, שכן אמר ולקחת אותם אל אהל מועד, וחלה עליהם הנבואה, ונביא שכובש נבואתו חייב מיתה לכך ויתנבאו וגו'. וירץ הנער ויגד למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה. כוון לומר שכיון שאין נבואתם באהל מועד אצל משה, ה"ז כנבואה אחרת במדרגה אחרת, ולזה אמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה, אינם מתנבאים באהל מועד כדי שנאמר מאצילתו ונביאותו של משה הם מתנבאים. אמר לו משה ואם חלה עליהם הנבואה, על כרחם צריכים לומר נבואתם כדי שלא יתחייבו מיתה, לזה אמר ויען יהושע וגו', כי קודם אמר וירץ הנער ויגד למשה וגו' ואח"כ אמר ויען, אין ויען אלא אחר דבר, אחר דבריו של משה כמו שאמר ויען אדוני משה, אע"פ שאתה אדוני ורבי ואיני ראוי לתת לך עצה, אבל אני מחוייב שאני תלמידך, ולזה

אמר מבחוריו כלומר תלמידיו. וכן רבינו סעדיה פירש מתלמידיו. אדוני משה כלאם. בבית הסוהר כדי שיהיו עצבים ואין הנבואה שורה מתוך עצבות. א"ל משה המקנא אתה לי, אתה אומר שאין נבואתם אצולה מנבואתי, המקנא אתה לי, ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה', פירוש אע"פ שיתן ה' את רוחו עליהם לא מאצילות נבואתי:

פסוק כז

וירץ הנער. יש מפרשים שהוא יהושע שנאמר בו נער לא ימיש וגו'. ויש מפרשים שהוא גרשום. וכן נראה, שאם הוא יהושע הלא לא היה יודע לפי שלא היה במחנה ולא ימיש מתוך האהל, ולפי זה למה אמר לו המקנא אתה לי, כי הוא לא אמר אלא כלאם, א"כ לגרשום שאמר מתנבאים שייך לומר המקנא. או נוכל לומר שהאמירה היתה לגרשום ולפי שעשו עצמן שיריים לזה היתה נבואתם מן השיריים שהוא חוץ לאהל שנאמר רגליה יורדות מות, לזה התנבאו משה מת ויהושע מכניס, והבן. ואמר אדוני משה כלאם, מנעם מנבואתם, כמו ויכלא הגשם מן השמים. שאומרים משה מת ויהושע מכניס, ואע"פ שאומרים יהושע מכניס אני רוצה להיות משרת לך ותהיה בחיים ואני משרת לך כמו שאמר התנא הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. ולזה אמר אדוני משה, אהיה משרת משה, כלומר יקרא שמך עלי. או יאמר אדוני משה כלאם, הואיל ונבואתם אצולה ממך כמו שאמר לך הקב"ה ואצלתי מן הרוח אשר עליך, א"כ בידך למנעם. א"ל נבואתם אינה אצולה מנבואתי, כי לא התיצבו עמי ולא באו האהלה, ונבואתם אצולה מהקב"ה, ולזה אמר כי יתן ה' את רוחו עליהם. וכן אמרו במדרש בענין מעלת הענוה שבזכות הענוה שהיה בהן שלא יצאו האהלה זכו לרוח הקדש, והיה להם יתרון בנבואתם על מעלת הזקנים שהרי הזקנים לא נתנבאו כי אם עד למחר שנאמר ואל העם תאמר התקדשו למחר, ואלו התנבאו עד לימות המשיח, שכן כתוב ביחזקאל כה אמר ה' האתה הוא אשר דברתי בימים הקדמונים ביד עבדי הנביאים נביאי ישראל הנבאים בימים ההם שנים להביא אותך עליהם אל תקרי שנים אלא שנים. ועוד שהזקנים לא נתפרש שמותם ואלו נתפרשו שמותם, ועוד שהזקנים לא היו מתנבאים אלא מרוחו של משה ואלו מתנבאים מרוחו ית', הוא שאמר משה ליהושע המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם. ועוד שהזקנים מתו במדבר ולא נכנסו לארץ. ואלו נכנסו ונבחרו לנחול את הארץ לישראל, שנאמר אלידד בן כסלון הוא אלדד, ומידד הוא קמואל בן שפטן, הא למדת כמה היא מעלת הענוה, ע"כ. הרי אמר בפירוש שהם נתנבאו ברוחו של מקום. ויש לתמוה מה שאמר אדוני משה, שאסור לקרוא לרבו בשמו, ואפילו אחר ששמו כשם רבו אסור לקרותו בפניו, וא"כ איך אמר אדוני משה. ונוכל

לומר על צד הדוחק שאמר במדרש אדוני משה כלאם, כשם שהמקום כלאם אף אתה רבוני כלאם, והיכן נזכר מקום בפסוק, אלא הוא אמר אדוני השם כלאם, משמע אדון הכל ומשמע רבו, והשם בהיפוך משה, הוא אמר השם, וכותב התורה שהוא משה כתב משה, שהוא כוון באמרו השם כאלו אמר משה, ומי גילה זה, מלת אדוני שיש לה שתי משמעיות, כן משה יש לו שתי משמעיות. ופירוש שהמקום כלאם. שנתנבאו ולא יצאו האהלה. אדני משה כלאם גימט' ראש לומר אין לנו אלא ראש אחד, אדון אחד, מלך אחד, נביא אחד. כלאם בגימ' מלך א'. א"ל משה אתה גנית אותם לומר שהשם כלאם שלא יצאו האהלה, זהו שבחן שלא הוצרכו שיאצל עליהם מהרוח אשר עלי אלא ה' נתן רוחו עליהם, ומי יתן את כל עם ה' שיהיו כן שיתן את רוחו, ולא שיאציל אלא שיתן את רוחו כמו שעתיד להיות שנאמר אשפוך את רוחי על כל בשר:

ובמדרש שני פעמים כתיב בספר תהלים פסוק מי יתן מציון, אחד בספר ראשון ואחד בספר שני, ולמה, אמר רבי לוי הרב אמר כתוב אחד והתלמיד אמר כתוב אחד, הרב אמר מי יתן לבבם זה להם, והתלמיד אמר ומי יתן כל עם ה' נביאים, ולא דברי הרב ולא דברי התלמיד מתקיימין בעולם הזה אבל לעולם הבא מתקיימין דברי שניהם, דברי הרב מנין שנאמר ונתתי לכם לב בשר, דברי התלמיד מנין שנאמר אשפוך את רוחי על כל בשר. כנגד מי יתן והיה לבבם, אמר דוד שם פחדו פחד, שלא ימותו כמו שאמרו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים, אמרו אילו היה מדבר עמנו במדת הוי"ה שהוא מדת רחמים היינו יכולים לקבל, אבל במדת אלהים אין לנו יכולת לקב שהוא דין, לזה דבר אתה עמנו שאתה ב"ו כמונו, א"ל הקב"ה הטיבו אשר דברו, לא כמו שאתה חושב שח"ו שהם מואסים בי:

פסוק כט

מי יתן והיה וגו'. אמרו במדרש אילו אפשר להעביר מלאך המות הייתי מעבירו, שהם לא אמרו ואל ידבר עמנו אלהים אלא מפחדם מן הדין שלא ימסרו ביד מלאך המות ומדת הדין, אלא שכבר נגזרה גזירה. רבי יוסי אומר על תנאי זה עמדו ישראל על הר סיני שלא ישלוט בהם מה"מ שנאמר אני אמרתי אלהים אתם וגו', לזה אמר דוד שם פחדו פחד, והפחד הוא כי אלהים בדור צדיק, שהיו דור צדיק והיו כולם בלב אחד שנאמר ויחן שם ישראל, לזה אמר צדיק ולא אמר צדיקים. ובאו לקבל התורה ונגלה עליהם בשם אלהים, זהו כי אלהים בדור צדיק. עצת עני תבישו, אמר הקב"ה למשה אע"פ שאמרו דבר אתה עמנו, לא תביישם לומר השמע עם קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי, הם ג"כ האמינו בזה ואמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי,

אלא שאין חומרם זך כחומרך ואין יכולין לקבל. זהו כי ה' מחסהו, שה' חס עליהם ואמר הטיבו כל אשר דברו. מי יתן מציון, לפי שכל הברכות והישועות הם מציון, כמו שאמרו במדרש אמר רבי לוי כל פעולות טובות ונחמות שעתיד הקב"ה ליתן לישראל אינם אלא מציון, עוז מציון שנאמר מטה עוזך ישלח ה' מציון, ישועה מציון שנא' מי יתן מציון ישועת ישראל, שופר מציון שנא' תקעו שופר בציון, ברכה מציון שנא' יברכך ה' מציון, טל וחיים מציון שנאמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם, עזר וסיוע מציון שנאמר ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך, תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה. זהו ישועת ישראל ששאלו ששם הוי"ה ידבר שבו הישועה שנאמר לה' הישועה, לא לאלהים. והיתה לה' המלוכה לא לשם אלהים. יגל יעקב, כי באותו זמן יהיה להם לב חדש. ישמח ישראל, שיהיו כלם ישרים:

ובמדרש למה יגל יעקב ולא אברהם ולא יצחק, אמר ר' לוי כשישראל חוטאים יעקב מרגיש במערת המכפלה שנאמר כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל, וכן כשתבא השמחה יעקב שמח בה מכל האבות, ד"א לפי שהוא מזומן לסעודה שנאמר שמע אלי יעקב וישראל מקוראי, מאי מקוראי מזומני, כד"א ויתן לו מקום בראש הקרואים, ורב אמר משל למשיא בתו מי שמח בה לא אביה של כלה שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם, הוי כשתבא הגאולה והישועה לישראל, יעקב שמח מכל האבות, לכך נאמר יגל יעקב ישמח ישראל, ע"כ. כנגד דברי התלמיד שאמר מי יתן כל עם ה' נביאים, אמר דוד שם פחדו פחד, שם כמשמעו שאלדד ומידד מתנבאים ואומרים משה מת יהושע מכניס, זהו מתנבאים, מת נביאם, פחדו שלא ימות משה, אמר לא היה פחד כי אלהים פזר עצמות חונך, אותם החונים עמו במדבר נגזר עליהם ששם יתמו ושם ימותו ויתפזרו עצמותיהם במדבר, למה שהבאישו בארץ חמדה, ולזה נמאסו, זהו הבישות כי אלהים מאסם, לזה נגזר גם על הרועה שלא יניח צאנו והוא יכנס, ולתועלתם מת עמהם כדי שיביאם עמו לעתיד לבא שנאמר ויתא ראשי עם, א"כ לא היה פחד, מי יתן שיתקיימו דברי התלמיד שנאמר אשפוך את רוחי על כל בשר ויהיו כלם נביאים כמו שאמר משה מי יתן את כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם, ולא יצטרכו לרוחי. ואמר ישועות בלשון רבים לפי שעתיד לחול הנבואה על כל אחד ואחד לפי ערכו ולפי ערך קבלת נשמתו, לזה אמר ישועות, ישועה לכל אחד ואחד, ולזה אלהים לכל אחד ואחד בדין. או נאמר שאמר אלהים לפי שאותו זמן הוא מלחמת גוג, א"כ לז"א ישועות, שבאותו זמן יבטל היצה"ר שנאמר אשפוך את רוחי על כל בשר, ואומר והסירותי את לב האבן וגו' ונתתי לכם לב בשר, כלומר שיהיו רבים ונוחים בעבודתו ית':

פסוק ל

ויאסף משה אל המחנה הוא וזקני ישראל. לפי שנתוסף בזקנים רוח מה שלא היה בהם, ולמשה ג"כ כדי להאציל ממנו לע' זקנים, לזה אמר זה הלשון של אסיפה הנאמר על המיתה, שנאמר ויאסף אל עמיו, ומאותה שעה מתוסף בו דעה שמראין לו שכרו בעולם הזה קודם המיתה, כמו מעשה דר' אבהו שהראו לו כמה נחלי דאפרסמונא ואמר ואני אמרתי לריק יגעתי כדאיתא במדרש פרשת חיי שרה, ואומר תוסף רוחם יגועון אחר שנאצל עליהם הרוח. ורוח נסע וגו'. בא השליו מחמתם:

פסוק לא

כדרך יום כה וכדרך יום כה. כבר ידעת כי הנבואה היא מלמודי ה' שהם נצח והוד, זהו דרך יום כה שהיא כ"י. ולז"א אמר וכאמתים על פני הארץ, אמתים הם נצח והוד, על פני הארץ היא כ"י:

פסוק לג

ואף ה' חרה בעם. כתב הרב רבינו בחיי ז"ל, מה שלא התפלל משה עליהם כמו שהתפלל במכת האש, יתכן לומר כי אולי נתבייש מפני החטא הגדול ומיעוט אמונתם בהקב"ה, כי היו כפויי טובה והוסיפו עון על עונם אחר שהיו מתאוננים ביציאתם אל המדבר התאוו תאוה ולא לקחו מוסר מן הראשונים שנשרפו באש, ועוד נתבייש ממה שנתרעם כלפי השכינה ואמר למה הרעות לעבדך, ופחד ממדת הדין, ע"כ. ולפי מה שאמרנו שאמר משה הצאן ובקר ישחט להם שהם טבועים בים תאותם איך יתפלל עליהם, אדרבא הוא למד עליהם קטגוריא אליבא דרבי עקיבא, ואליבא דרבי שמעון שאמר הצאן ובקר ישחט להם ואכלו חדש ימים ואח"כ תהרוג אומה גדולה כזו אומרים לחמור כו' כדלעיל, אם כן זו היא התפלה. ואליבא דרבן גמליאל שאמר שא"ל הקב"ה עלילות דברים הם מבקשים, ואמר משה אני מפייסן והלך ואמר להם הן הכה צור ויזובו מים הגם לחם יוכל תת, אמרו לו פשרה היא זאת אין בו כח למלאות את שאלתנו, כששמע משה כן שאמרו שח"ו קצרה יד ה', אמר אין אלו ראוים לתפלה, וקצרה ידו ג"כ מלהתפלל עליהם:

פסוק לד

ויקרא למקום ההוא קברות התאוה כי שם קברו. הקב"ה חס על כבוד הבריות, שכן כתיב בנתלה כי קבור תקברנו, וארז"ל קבור לעץ תקברנו לתלוי, כדי שלא יהא מזכרת עון שלא יאמרו על עץ זה נתלה פלוני, וכן ואת הבהמה תהרוגו ג"כ מזה הטעם אם כן למה קראו למקום ההוא קברות התאוה, אלא בשבחן של ישראל הכתוב מדבר, שלא תאמר שמתו ג"כ מישראל, לזה אמר כי שם קברו את העם המתאוים, ישראל לא התאוו

אלא האספסוף אשר בקרבו התאוו, אבל על בני ישראל אמר ויבכו גם בני ישראל ואמרו מי יאכילנו בשר, שהיו רוצים שיתגשם הבשר. שהשליו שהיה יורד עם המן היה רוחני כמ"ש:

פרק יב

פסוק א

ותדבר מרים ואהרן במשה. הי"ל וידברו מרים ואהרן, אבל אמר ותדבר מרים, כי עיקר הדבור היה למרים כי הנשים הם דברניות, ואהרן הודה לה או החריש ולא מיחה בה, וע"ז נענש הוא ג"כ שנא' ויחר אף ה' בם. ובמדרש רבי נתן אומר בפניו דברו אלא שכבש משה על הדבר וכו':

על אודות האשה הכושית וגו'. יש מי שכתב שאמרו אם הוא הרחיקה לפי שהיא בת גר וחשובה אצלו כמדינית, והלא הוא לקח אשה כושית ממש והיתה כושית גמורה כמ"ש בדברי הימים של מרע"ה שהלך משה לארץ כוש ועשה מלחמות רבות ונתנו לו הגברת אשת מלך כוש, וזהו כי אשה כושית לקח. ואם רצונו של מקום בה למה הרחיקה. הרק אך במשה, כלומר אילו היתה נבואתו של משה מעט מן המעט היה לו להרחיקה, זהו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר, כלומר אפילו היתה נבואתו כנבואתנו לא היה לו להרחיקה, שאני נשאתי אלישבע בת עמינדב אחות נחשון והוא נשא בת גר, עכ"ז נבואתו למעלה הרבה מנבואתנו, מכאן ידע שרצונו של מקום בה, ע"כ. ואינו מתקבל, כי משה כשנתנו לו הכושית, בפירוש אמר שם שלא קרב אליה, והיא ג"כ אמרה אל השרים שזה מ' שנה לא קרב אלי, ועוד מה ראיה היא וכי בשביל שלקח כושית אחת יקח כושית אחרת, מי שאכל שום וריחו נודף יאכל עוד שום ויהיה ריחו נודף יותר ואולי מי שכתבו לא כתבו אלא דרך מליצה. אלא הכונה באומרו ב"פ לקח לפי שעשה בה ב' לקוחין, שגרשה כשהלך למצרים והחזירה כשהביאה לו יתרו, ואליבא דמאן דאמר שיתרו בא אחר מתן תורה, וכבר נאמר לו ואתה פה עמוד עמדי, שהתיר לישראל דרך ארץ שאמר שובו לכם לאהליכם, ולו לא התיר שאמר לו ואתה פה עמוד עמדי, וא"כ למה החזירה מאחר שאינו יכול ליקרב אליה, ואפילו למאן דאמר קודם מתן תורה בא, כבר רמז לו בסנה וא"ל של נעליך מעל רגליך, שיתרחק מאשתו, זהו על אודות האשה הכושית אשר לקח, כי הוא לא לקחה קודם בשביל יופי כמ"ש רש"י ז"ל כושי"ת בגימ' יפת מראה, כי אפי' שתהיה שחורה ככושית היה לוקחה, כי משה רבינו לא הלך אחר היופי, כי שקר החן והבל היופי, ולא לקחה אלא שידע שהיא בת זוגו כמ"ש בפ' שמות, צפר"ה בגימ' למש"ה, שצפה וראה שהיא זוגתו, כי אשה כושית לקח, ולזה החזירה

ועשה בה לקוחין, ומאחר שעשה בה לקוחין אחר שנאמר לו ואתה פה עמוד עמדי, ודאי שהסכים עמו דעתו של מקום, אם כן למה פירש ממנה:

פסוק ב

ובספרי ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא וגו'. והלא עם האבות דבר ולא פירשו מפ"ו, והלא גם בנו דבר ולא פירשנו, וישמע ה', ע"כ. והיכן נזכרו האבות בפסוק, אלא נרמזו במלת א"ך שהיא גימט' של ר"ת של אבות אברהם יצחק יעקב:

ויאמרו הרק אך. קודם אמר ותדבר מרים וגו', שמקודם דברו בלשון קושי, כמו שאז"ל וכן פירש"י ז"ל ותדבר אין דבור בכל מקום אלא לשון קושי, ואח"כ אמירה בלשון רך שנא' ויאמרו הרק אך במשה וגו', אכין ורקין מיעוטין, אמרו לא שח"ו פוגמין אנו בכבודו, הרק אך, כלומר מיעוט, המיעוט של נבואתו של משה הוא כמו הריבוי של נבואתנו, זהו הלא גם בנו דבר, גמים רבויים. לזה חרה אף ה', לפי שנבואתו של משה אין לה ערך ודמיון, כמ"ש אם יהיה נביאכם וגו' לא כן עבדי משה. והשיב קודם על האמירה שרצו להשוות נבואתו של משה עם נבואתם בסוג אחד, אלא שנבואתו של משה יש לה יתרון רחוק ועמוק מי ימצאנו, אין לה שווי ולא דמיון, כמו שמפרש והולך אם יהיה נביאכם וגו'. ועל הדבור שדברו בלשון קושי אמר ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה, לא אמר בעבדי משה אלא בעבדי במשה כמו שאמרו במדרש אילו לא היה משה והיה עבדי היה לכם לירא ממנו שעבד מלך מלך כל שכן שהוא עבדי והוא משה. ויש מי שפירש הלא גם בנו דבר, שאנו קודמין לו בנבואה מרים נתנבאת כשהיתה אחות אהרן ולא אחות אשה שעדיין לא בא לעולם, ואהרן נתנבא במצרים והיה מזהיר לישראל שנאמר הנגלה נגליתי לבית אביך וגו':

וישמע ה'. מלמד שלא היה שומע שום בריה אלא בינם לבין עצמן דברו, ר' נתן אומר אף בפני משה דברו שנאמר וישמע ה' והאיש משה, אלא שכבש משה על הדבר, ע"כ. ולזה הפסיק ולא אמר ומשה האיש, אלא הפסיק בין וישמע ה' ובין משה במלת והאיש, לומר שכבש על הדבר כאילו לא שמע. ענו, עי"ן נו"ן וי"ו בגימ' רמ"ח, שהיה שלם ברמ"ח אבריו ולא רצה לשמוע לשון הרע כדי שלא יפגום באבר השמיעה, וכן ענו מאד מכל האדם ר"ת בגימ' קנה, שקנה שלימות, הוא לא רצה לתבוע על כבודו והקב"ה תבע עלבונו. וכן אמרו במדרש אמר הקב"ה הרי משה מופרש בענוה ואינו מבקש צרכו כשם שבקש על כבודי שאמר מי לה' אלי כך אינו מבקש כבודו, שמא תאמר שהיה כך בטבעו שהיה רך, הא כתיב והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים, הוי קשה היה

אלא שהיה שולט ביצרו. וכן כתב הרמב"ם ז"ל פט"ז מהלכות והדרת המצורע, שטעות מרים היתה לפי שהשוותה משה לשאר נביאים:

פסוק ג

ורבינו בחיי ז"ל כתב, והאיש משה ענו מלת ענו בחסרון יו"ד והוא היה שלם במדת הענוה, אבל מפני שחסר אות יו"ד בכבוד ה בענין הצור שאמר המן הסלע הזה נוציא, והיל"ל יוציא כלפי הי"ת, לפיכך חסר אותו הכתוב בכבודו מדה כנגד מדה, כך שמעתי ונאה הוא. אלא שהתיבה באה כמשפטה שלא בחסרון, ע"כ:

ואמר מכל האדם. לא כמו שאמרה מרים והלא גם באבות דבר ה', מעלתו של משה היתה מכל האדם אפילו מאברהם שנקרא האדם הגדול בענקים:

פסוק ד

ויאמר ה' פתאום. פירש"י ז"ל נגלה עליהם פתאום והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים, כדי להודיעם שיפה עשה משה שפירש מן האשה, מאחר שנגלית עליו השכינה תדיר ואין עת קבוע לדבור. ויש מי שפירש פתאום, כדי שלא ישנו בדבור ויהיה על כל דבר פשע, אלא בעודם בדבור תכף נגלה עליהם. ורבינו בחיי ז"ל כתב ויש מפרשים שהיה פתאום, כדי שלא ישובו, לפי שהיה בדבורם זה חלול ה', שכל המספר בגנותם של נביאים כאילו מספר אחר השכינה, וחלול ה' הוא מן העבירות החמורות שמעכבין את התשובה, וזהו פתאום קודם שישובו בתשובה, וכענין שאמר אין מקיפין בחלול ה', מפי א"א ה"ר נתן ז"ל, ע"כ:

צאו שלשתכם. אתם אומרים שמשה הוא שוה לכם, צאו שלשתכם וגו' ותראו ההפרש שיש ביניכם לבינו, שהנבואה חלה בפעם אחת על כולם כאחת, וכל אחד ואחד מהם מקבל כפי כחו, אע"פ שהוא עמכם ומרוחו נאצל עליכם, ואתם נרתעים ונרעדים, ואתם שומעים אחר כמה מראות ואתם נרעדים, ק"ו אילו הייתם שומעים ובאה לכם ממראה אחת, שודאי לא יכולתם לקבל, הרי שלשתכם כאחת, ומה זה שהוא מקבל ועומד על עמדו כאשר ידבר איש אל רעהו אינו נרתת ואינו נרעד:

וירד ה' בעמוד ענן, אחר שאמר להם צאו שלשתכם אל אהל מועד ירד עמוד הענן להפסיק בינם לבין משה, לומר שאינם כדאים לשבת יחד, וע"כ הם מבחוץ והוא מבפנים, ולזה ויעמוד פתח האהל. ויצא שניהם, לומר שאפילו בשניהם יש הפרש בנבואתם שאין נבואתם שוה. ורז"ל אמרו למה הפרישן ממשה, כדי שלא ישמע גנותו של אהרן. ולפי שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו. ובזוהר פרשת ויקרא דף ג', אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר, זכאה חולקיה דמשה דחמי כל דא אבל צרופא דא לא אתחמי לעינוי דמשה אבל צרופא קדמאה דאיהו ויקרא הוה חמי

משה, הה"ד ויקרא אל משה, וצרופא דא אחרא לא גליין ליה בגין שבחא דבר נש לא מודעין לקמיה, וסימנא ויצאו שלשתם, וכתיב ויקרא אהרן ומרים, וכתיב פה אל פה אדבר בו, וכתיב לא כן עבדי משה, ע"כ:

פסוק ח

פה אל פה. אני נתתי לו כח בדבור הפה, במראה הסנה אמרתי לו מי שם פה, וגם אמרתי לו ואתה פה עמוד עמדי, לא אמר ואתה עמוד אלא ואתה פה, נתתי לו כח שידבר פה אל פה. אם יהיה נביאכם ה', כלומר כל הנביאים הם מתלמדים מלמודי ה', וכשמתנבאים מהוי"ה הם מתנבאים ע"י מראה, כה אמר ה', ע"י כה שהיא המראה. בחלום אדבר, כשאני מדבר עמו אינו יכול לסבול, לפי שהוא מלובש בגוף ונעשה כמי שהוא ישן ורואה בחלום. לא כן עבדי משה, שפשט החומר ממראה הסנה שאמר לו של נעליך מעל רגליך, ובמעמד הר סיני נתלבש מלבוש רוחני ואמר לו עלה אלי ההרה. ועלה וישב ג"פ ארבעים, כל זה לפי שפשט מלבוש הגשמי, אבל שאר נביאים אין פושטים מלבוש הגשמי עד שעת המיתה, ולזה במעמד הר סיני מתו, לפי שפשטו גופם עד שאמר להם שובו לכם לאהליכם. כלומר לנרתקכם:

ובזוהר פרשת יתרו דף ע"ב, משה חמא מאספקלריא דנהרא וכלהו נביאי לא חמו אלא מאספקלריא דלא נהרא דכתיב וארא מראות אלהים, מראת כתיב, אלהים ולא הוי"ה, וכתיב אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע וגו' לא כן עבדי משה, וכתיב פה אל פה אדבר בו, אמר רבי יוסי ת"ח דנביאי כלהו לגבי משה כנוקבי לגבי דכר, דכתיב פה אל פה אדבר בו ומראה, ולשאר נביאי במראה ולא מראה, כ"ש יחזקאל דאפילו מראה לא כתיב ביה אלא מראת חסר, וכ"ש במשה דכתיב ולא בחידות אלא כל מילא על בורייה, זכאה איהו דרא דנביאה דא שארי בגווייהו, ע"כ. ובפרשת ואתחנן דף רס"א זה לשונו, ואתה פה עמוד עמדי, מהכא אתפרש מכל וכל מאיתתיה ואתדבק ואסתלק באתר אחרא דדכורא ולא בנוקבא זכאה חולקיה דמשה נביאה דזכה לדרגין עילאין מה דלא זכה בר נש אחרא לעלמין, ועל דא כתיב טוב לפני האלהים ימלט ממנה מאי טוב דא משה דכתיב ביה כי טוב הוא, ובגין דהוה טוב סליק לדרגא אחרא עילאה, ועל דא כתיב כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, עומד עליו דייקא מ"ט בגין כי טוב הוא וטוב הוא דכורא, ע"כ:

ובמדרש לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. הראיתיו מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור מה שהיה ומה שעתיד להיות, מלה"ד למלך שהיו לו אפיטרופין הרבה זה ממונה על חפץ זה כו' ואחד ממונה על כולם, כך יש מלאך ממונה על האש וזה על

הברד וזה על הגובאי, ומשה שליט בכולם, למה"ד לעשיר שקנה קרקעות הרבה וכתב אונאות בשם אחד (אונאות פי' שטרות) אמרו לו עכשיו הוא אומר שלו הם אמר להם נאמן הוא, כך הקב"ה ברא העולם מתוך התורה וקראה על שמו של משה שנאמר זכרו תורת משה עבדי, אמרו לו עכשיו הוא אומר אף אני שותף בעולמו אמר הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא, ע"כ. ופירוש בכל ביתי בכל מה שבביתי:

פסוק ט

ויחר אף ה' בם וילך. בספרי פירשו וילך שנתרפא אהרן מיד, ופירוש וילך שהלך הנגע. ובמדרש ויחר אף ה' וגו', מאחר שהודיעם סרחונם גזר עליהם, והלא דברים ק"ו אם הקב"ה לא כעס על ב"ו קודם שהודיעו סרחונו ק"ו שלא יכעוס אדם על חבירו עד שיודיעו סרחונו, ר' נתן אומר מפני מה הודיעם סרחונם ואח"כ גזר עליהם, שלא יאמרו כדרך שאמר איוב הודיעני על מה תריבני, ע"כ:

פסוק י

ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת. היל"ל והיא מצורעת, במדרש מגיד שכל זמן שהיה רואה אותה היתה הצרעת פורחת בה לפי שנסתכל אהרן בנגעו והלך לו, אמר אהרן אני עכשיו רואה ומסתכל בשל מרים והולך לו, לזה כל מה שהיה מסתכל בה היתה פורחת, לפי שהיא התחילה בדבור וחטאה והחטיאה לאהרן:

פסוק יא

ויאמר אהרן אל משה בי אדני. אמר לו אתה ידעת דעתם של נשים, בי תלוי הדבר שלא מחיתי בה, בבקשה ממך שלא תשת עלינו חטאת, לא שתחשבהו לחטא ותמחול לנו עליו אלא שלא יזכר כלל וכאילו לא נעשה, כדי שלא ימצא עלינו אחר זמן או בשעת המיתה חטא מחול, אלא שלא יזכר כלל. אשר נואלנו ואשר חטאנו, ב' דברים עשינו, אחד שאמרנו למה נתרחק מהאשה, זו היתה טפשות בנו מאחר ששמענו שאמר ה' שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי, טפשות גדולה היתה, כי ודאי היו שומעים כל מה שנדבר עמו לפי שהיו נביאים, ואשר חטאנו שהשוינו נבואתך לנבואתנו, זה ודאי חטא, אבל אל נא תשיתהו חטאת. אל נא תהי כמת, אילו היתה מתה היה יותר טוב שאין לה צער, אבל זו יש לה צער, וכל יום הולך וגדל הכאב כמת ולא מת:

פסוק יב

אשר בצאתו מרחם אמו, יבא מזה חשד לאב ולאם שיאמר שבא על אמו נדה, זהו בצאתו מרחם אמו, כלומר רחם אמה סבבה לה כן, והוא קלון לאב ולאם ולנו. ויאכל חצי בשרו, כלומר מיום שיצאת מן הרחם מתחלת הצרעת אלא שלא נגלית עד עתה. ורש"י ז"ל פירש אשר בצאתו מרחם אמו, אמנו היל"ל אלא שכנה, וכן חצי בשרו, בשרנו היל"ל

אלא שכנה אמר מאחר שיצאת מרחם אמנו היא לנו כאילו נאכל חצי בשרנו. כענין שנאמר כי אחינו בשרנו הוא, ואין ראוי לאח להניח אחותו להיות כמת, אשר בצאתו, מאחר שיצא זה מרחם אמו של זה, שיש כח בידו לעוזרו ואינו עוזרו הרי הוא נאכל חצי בשרו, שאחיו בשרו הוא. ד"א אל נא תהי כמת, אם אינך רופאה בתפלה מי מסגירה או מי מטהרה, אני אי אפשר לראותה שאני קרוב ואין קרוב רואה את הנגעים, וכהן אחר אין בעולם, זהו אשר בצאתו מרחם אמו, ע"כ. כ"ז הוא מהמדרש:

פסוק יג

ויצעק משה אל ה' לאמר. לאמר לעולם שיתפללו על חוליהם, ורז"ל אמרו שאמר משה איני מניחך עד שתודיעני אם אתה מרפא אותה וכו'. ורבינו בחיי ז"ל כתב, לאמר, באמירה מוחלטת לא במחשבה, כמו שארז"ל המתפלל צריך שיחתוך המלות בשפתיו. וטעם החיתוך כדי שיצטיירו האותיות ברוח פיו של אדם בקול ורוח ודבור, ותעלה התפלה מצויירת לפני ה' ית', ע"כ:

אל נא רפא נא לה. אל שבידך היכולת, רפא, לא ע"י המלאך רפאל אלא על ידך, ואמר נא ב"פ, לומר בבקשה ממך שתרפא אותה, ותהיה הרפואה עתה תכף, כמו שבאה הצרעת פתאום כן תהיה הרפואה, רמז רפא נא עתה דם שתתפרסם ותהיה לנו לקלון ולחרפה, או אב ולאם כמ"ש. לזה אמר לו על אחת אודה לך שארפא אותה, ועל אחת לא אודה לך, שארפאנה תכף לפי שיש לי עליה, ואביה ירק ירק שהיתה מתנבאת ואומרת עתידה אמי שתלד בן מושיע את ישראל וזה גרמה לאביה שירק בפניה כשהשליכתו אמו ליאור וכפר בנבואתה ואמה ג"כ, זהו ירק ירק, א"כ החטיאה אביה ואמה והיא היתה סבה שלא שתקה עד שיצא מן היאור, לזה תסגר שבעת ימים, ולזה אמר ואביה בוא"ו, ומצד הקלון שאמרת אני מראה שבחה, שהיא יש לה עלי שהמתינה לאחיה שנאמר ותתצב אחותו וגו', ואין הקב"ה נוטל שכר מצוה בעבירה, אלא מעניש על העבירה ומשלם לו שכר המצוה, אני ג"כ לא אסיר עמוד הענן עד האסף מרים, כדי שימתינו לה כל ישראל, ובזה אראה שבחה אבל עתה תסגר מחוץ למחנה, כי היתה חנייתה אצל משה ואהרן שהם במחנה שכינה, וישראל רחוקים ממנה ולא ידעו בצרעתה, עתה תצא מחוץ למחנה כדין המצורע שהוא משולח חוץ לשלש מחנות, כדי שידעו כל ישראל כמה הוא עונש לשון הרע, ויקחו ק"ו ויאמרו אם זו שלא דברה אלא באחיה, ולא אמרה בשנאה אלא מאהבתה לצפורה, ולא דברה אלא בינה לבין אהרן, כך, כ"ש המדבר ברבים כדי לבזותו וכדי להודיע קלונו לרבים, שענשו גדול. עוד עשה הקב"ה שידעו כל ישראל עונשה של מרים. ובמה הודיעה, שאחר שבאו לחצרות נתקפל הענן כדי שיסעו, ואחר שהכינו עצמן

לנסיעה חזר ונפרש, אמרו כלם מה נשתנה חנייה זו משאר חנייות, אמרו בשביל מרים שדברה באחיה, זהו נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות, נעשה להם הויה אחרת שנתעכבו, לזה סמך מיד ותדבר מרים, בשביל דבור מרים, לפי שצפה הקב"ה שבנסיעה שאחר זו עתידין לדבר לשון הרע על ארץ ישראל ועל הקב"ה, כדי שיראו ויקחו מוסר, ולהודיעם שהם ראוים לעונש גדול, אם לבשר ודם כך והיא אחותו של משה, וישראל אין להם חיות שהיא הבאר אלא בזכותה כך, המדבר על הקב"ה עאכ"ו, ויתקדש שמי לומר שכל מה שאעשה עמהם הוא בדין, ולא יאמרו בשביל כבוד עצמו, לפי שדברו כנגדו הוא עושה, וידעו שאיני נושא פנים לשום אדם, אולי יראו ויקחו מוסר, ועכ"ז לא לקחו מוסר אלא ואחר נסעו העם מחצרות, ולא לקחו מוסר מהצרות שנעשו בהם, שנאמר ויך ה' בעם מכה רבה מאד, והיו הולכים מחצר לחצר כדי שלא תבא בהם המכה, והיה על דבור של מי יאכילנו בשר, לא די זה אלא ויחנו במדבר פארן, בדבור שדברו המרגלים בפארן:

גימטריאות

הנרות. תורה נ', שיש לה חמשים שערי בינה. הנרות מלא, ובתחלה כתיב בהעלותך את הנרת, כי נר אחד היה, זה נר מערבי שממנו מדליק כלם:

הנרות מלא ו', רמז ששש נרות מדליקים על פי אמצעי:

מעשה. משה ע', משה למד התורה בע' לשון:

המנרה. שני ההי"ן בראש ובסוף, והיינו עשר דברות, ובאמצע מנר, שהתורה מאירה יותר מנר:

ואקח את הלוים. ואקחם במקח ונתינה, כמי שמוכר דבר למי שהוא אהובו:

לעשות הפסח. לעשת כתיב, הפך לתשע, כלומר לתשע שעות:

ויש אשר יהיה. ס"ת שרה בזכות שרה היה הענן, כי היה ענן על אהלה:

תרועה. תורה ע', התורה נתנה בע' לשון, ונתנה ע"י תרועה:

תימנה תרועה יתקעו. רמז שלעתיד לבא יתקע הקב"ה, שנאמר וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערת תימן:

וכי תבאו מלחמה בארצכם, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ונלחמים עם שונאיהם ומתפללים לפני הקב"ה, וזהו בארצכם, על הצר, זה השטן המקטרג בראש השנה, וישראל תוקעים ומתריעים ומנצחים, וזהו על הצר, עלה צר, שהשטן עולה למעלה ורוצה לקטרג. והרעותם. עם תורה, כי היו מוציאים התורה לרחובה של עיר:

ויאמר משה לחבב. למה נקרא שמו ח"בב, שנדבק בזרעו של יעקב והם י"ב שבטים כמנין ח"בב:

אשר ייטיב ה' לנו. ידוע כי הגר אין לו חלק ירושה, לכך אמר אשר ייטיב ה' לנו והטבנו לך:
שובה י"י רבבות. ר"ת שי"ר, שהיו אומרים שיר בכל חנייה וחנייה:
כמתאוננים. כמת אוננים:
מי יאכילנו בשר. מי יאכלנו כתיב, שהיו ראוים ליאכל:
את הקשואים. למה נקראו קשואים, כי הם קשים לכל הגוף:
והמן כזרע גד. מגיד על הזרע אם בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון. גד, בגימ' ז', כנגד שלשה אבות וארבע אמות:
עוגות. עגת כתיב, כי לא היה נעשה עוגות ממש:
אספה לי שבעים איש. כנגד ע' מלאכים:
יום יומים ימים ימים יום ימים. הם י', כנגד עשרת ימי תשובה שמתענים בהם:
בכתובים. בכתבים כתיב, היו כתובים בפתקים ולא היו רוצים ליכנס בשררה, מתוך ענוה שהיתה בהם:
ויתנבאו. ראש התיבה וסופה ו"ו, בגימ' גוג, שנתנבאו על ענין גוג ומגוג:
מתנבאים. מת נביאם, זה משה, וזהו מתנבאים נוטריקון משה תנוח נפשו בגן אלהים יהושע מכניס:
כלאם. גזור עליהם מלאך של כליה, וזהו כלאם אותיות מלאך:
המתנה הבשר עודנו בין שניהם. ס"ת למפרע מנורה, כי מי שיש לו מאכל נאה לא יאכלנו אלא לאור הנר, כדאמרינן בגמרא האי מאן דאית ליה מיכלא מעליא לא ליכליה אלא ביממא, ואמרי לה כעין יממא:
כשי"ת. בגימ' יפת מראה:
והאיש משה. אותיות וההיא שמש, עשה כמו השמש, ששמעה חרפתה ושתקה, אף משה כן:
שלו. בא"ת ב"ש בכ"ף, שהיו תופסים אותו בכ"ף ולא ברשת:
לא כ"ן. בגימ' שבעים לא כן משה כמו שבעים איש אלא יותר מעלה יש לו:
מרים. ז' פעמים בפרשה כנגד ז' נביאות והיא אחת מהן:

פרק יג

פסוק ב

שלח לך אנשים ויתורו את ארץ וגו'. פירש"י ז"ל, לפי שבאו ישראל ואמרו נשלחה אנשים לפנינו כמ"ש ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים וגו', ומשה נמלך בשכינה, אמר אני אמרתי להם שהיא טובה שנאמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה וגו',

ע"כ נאמר שאמר לו למשה שלח לך, לך אתה שולח לעצמך, כי בסבתם תמות בחוצה לארץ, כי אין ראוי לרועה שיכנס ויניח הצאן בחוץ, למה כשבאו לפניך ואמרו נשלחה אנשים, היה ל לומר להם למה אתם צריכים לשלוח, אם הוא כדאי שתראו אם היא טובה אם לא, ממה שעשה לכם כמה נסים וכמה נפלאות תדעו שכל מה שעשה אינו אלא מאהבתו אתכם, ואם הוא אוהב אתכם, ודאי שלא יתן לכם ארץ ציה וחרבה, אם מה שלא ייעד לכם הוא נותן לכם, כי לא ייעד לכם כשיצאתם ממצרים שיתן לכם מאכל מלאכים, שהוא המן והשליו והבאר וענני כבוד, ולא חסרת דבר, וכל זה נתן לכם שלא בייעוד, כ"ש מה שייעד, שנאמר ואומר אעלה אתכם וגו' אל ארץ טובה, א"כ למה אתה נמלך בי, ואם הוא כדי שיראו העם היושב בה אם הם גבורים וחזקים כדי להתחזק ולבא כנגדם, הלא הקב"ה נלחם מלחמותם שנא' ה' ילחם לכם, ואין מלחמתם בטבע העולם, א"כ אמור להם למה אתם שולחים לתור את הארץ ולמה אתה נמלך, כי אין המלכה צריך לזה, א"כ שלח לך לך אתה שולח, כי תחלת דבורי לך במראה הסנה וארד להצילו וגו' ולהעלותו מן הארץ ההוא אל ארץ טובה ורחבה, ופסוק לך ואספת את זקני ישראל ואמרת להם וגו', ואומר אעלה אתכם וגו' אל ארץ הכנעני וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש, ואילו טובה ורחבה לא קאמר, שיאמר להם לא אמרתי לך טובה ורחבה, וכן אמר וייטב בעיני הדבר אשר דברו, ואמר לו ה' שלח לך כדי שלא יהיה חלול ה', לומר יודע העתידות למה לא מנען. והקב"ה לא רצה למנען, לפי שלא האמינו לדברו אחר שעשה עמהם כמה נסים וכמה נפלאות אמרו נשלחה אנשים לפנינו, ולזה לא נכתב כאן ויקרבו לפני משה ויאמרו נשלחה אנשים וגו, כדי שלא יאמרו בכוונה מכוונת עשה עמהם הקב"ה, לפי שאמרו נשלמה אנשים, והוא לא ענשם אלא על הבכיה ועל התלונה ועל האמירה, בכיה שנאמר ויבכו העם בלילה ההוא, תלונה שנאמר וילונו העם על משה ועל אהרן, ואמירה שאמרו ולמה ה' מביא אותנו וגו', לזה שלח לך. וכן אמרו במדרש, כשראה הזקנים כשרים, אמר אספה לי, קורא אותם על שמו, וכשראה המרגלים שעתידין לחטוא, קרא אותם על שמו של משה, אמר הקב"ה אני אמרתי להם שהיא ארץ טובה, והם לא האמינו אלא אמרו נשלחה אנשים, אמר הקב"ה אם אני מעכב עליהם הם אומרים לפי שאינה טובה לא הראה להם, אמר הקב"ה יראו אותה, ובשבועה שאין אחד מהם נכנס לתוכה, כיון שאמרו למשה נשלחה אנשים, התחיל משה עומד ושוהה, אמר אי אפשי לעשות דבר זה עד שאמלך בשכינה, הלך ונמלך כו' אמר כך מבקשים בניך, אמר לו הקב"ה אין זו תחלה להם, עד שהיו במצרים הלעיגו לי, שנאמר זו לעגם בארץ, למודים הם בכך, אני איני צריך שנאמר ידע מה בחשוכא וגו', אלא אם בקשת שלח לך לעצמך, ע"כ:

ובמדרש תנחומא. אמרו ישראל נשלחה אנשים, אמר משה למה, אמרו לו כבר הבטיחנו הקב"ה ואמר לנו שאנו נכנסים לארץ כנען ויורשים כל טוב, שנאמר ובתים מלאים כל טוב, והרי שמעו שאנו נכנסים ועושים להם בתי מטמונים שטומנים בהם ממונם, ואנו נכנסים ולא נמצא כלום, נמצא דברו של הקב"ה בטל, אלא ילכו מרגלים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ, ויראו לנו את הארץ אין כתיב כאן אלא ויחפרו לנו, ילכו ויעמדו על מה שחפרו בארץ, כיון ששמע משה כן, נלכד בידם שנא' וייטב בעיני הדבר, זהו שאמר הכתוב וישימו באלהים כסלם, ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר מהו כסלם, מחשבתם, שנאמר אשר על הכסלים, וחד אמר בטחונם, שנאמר אם שמתי זהב כסלי, ורבנן אמרי טפשותם, שנאמר הכסיל חובק את ידיו, ע"כ. מכאן תדע למה משה בא ונמלך בשכינה. ומה שאמר וישלח אותם משה על פי ה' הוא כמו שאמר הרמב"ן ז"ל, טעם שלח לך, כי הסכימו לשלוח מרגלים, והיה המנהג שישלחו שנים אנשים מרגלים חרש, וה' היודע העתידות צוהו שישלח איש אחד איש אחד מכל מטות ישראל, ושיהיו הנשיאים שבהם, כי חפץ שיהיו שוים בענין כל הגדולים, אולי יזכרו וישובו אל ה', ואם אין שתהיה הגזרה שוה בכל העם וזהו טעם ע"פ ה' שיהיה במצות ה' ויהי' וייטב בעיני הדבר, שסבל רעתם והודה לעשותו, וה' צוהו שישלח איש אחד למטה. והנה האנשים האלה לא נקבו בשמות על פי ה' כאשר היה בפקודים ובחלוק הארץ, כי מצות ה' לא תביא קללה לעושיהם, ושומר מצוה לא ידע דבר רע, רק הוא ית' צוה למשה איש אחד למטה אבותיו תשלחו ושיהיו נשיאים, ומשה מדעתו בירר אלו ושלחן, והם גמלו לנפשם רעה, זהו קיצור דבריו ז"ל. עם זה יהיה פירוש לך אנשים, לך הם אנשים, פירוש הם כשרים, אבל לי הם כסילים. ויש מי שפירש שלח לך לתועלתך, והתועלת היא שיתארכו ימיו מ' שנה. שאלמלא נכנסו מיד, אי אפשר לו ליכנס מפני הגזרה. וח"ו מלהאמין זה שיבקש משה תועלתו בנזק ישראל, והוא נתן נפשו עליהם ואמר מחני נא, והגזרה של הצור עדיין לא היתה, כי הגזרה היתה על שמעו נא המורים, וזה היה במדבר צין שהוא מסע אחרון שמשם באו להם הר ההר, כמ"ש בפרשת מסעי ויחנו במדבר צין היא קדש ויסעו מקדש ויחנו בהר ההר בקצה ארץ אדום, ואם משום שאמר עתה תראה ודרשו ז"ל ולא מלחמת ל"א מלכים, זו היא דרשה:

או יאמר שלח לך אנשים, שאמר לו הקב"ה אע"פ שאתה רואה בנבואתך שיש היזק בשליחות זה, עכ"ז שלח כדי שישארו לך אנשים, ישארו עמך במדבר, א"כ לך אנשים כשרים, ואתה מביאם לעתיד לבא, שנאמר ויתא ראשי עם, ולך אנשים שהם ערב רב, שהן שלך ואתה הוצאת אותם, א"כ עד שיתמו וימותו כולם כמ"ש במדבר הזה יפלו

פגריכם, שם יתמו ושם ימותו, יתמו, אלו ישראל, יתמו יושלמו, יתם שלימותם ויהיו כולם שלימים בתורה ובאמונה ויהיו שלך כמ"ש בזוהר, משה וס' רבוא כלהו מעלמא דאתי אינון, ושם ימותו, אלו ערב רב, וכה"א במדבר הזה יפלו פגריכם, אלו ערב רב שהם פגרים מתים בחייהם. לכל פקדיכם לכל מספרכם, אלו ישראל שנמנו מבן עשרים שנה, וכן אמר ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה, יפלו, כמו שאמרו בבבא בתרא פרק המוכר את הספינה שאמר ליה ההוא טייעא לרבה בר בר חנה, תא ואחוי לך מתי מדבר, אזלנא חזיתנהו כמאן דמבסמו וגנו אפרקדן, פירוש דומים כשתווי יין ופניהם למעלה, לזה אמר יפלו שהן נפולין שאין להם קבורה שלא זכו לקבורה, שכל ישראל נגנזו במדבר כמו משה רבם שנאמר בו ולא ידע איש את קבורתו, עד שיבא עמהם. ומה שאמרו במשנה דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא דברי ר' עקיבא, הוא על ערב רב, ר' אליעזר אומר עליהם הכתוב אומר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח, שנאמר ויזבחו שלמים, וכתיב הנה דם הברית אשר כרת וגו', הוא על ישראל, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, ר' מנסיא אומר יש להם חלק לעולם הבא שנאמר ופדויי ה' ישובון. מי שהם פדויי ה', ולא פדויי משה שהן ערב רב. אם כן לך אנשים שהם ערב רב עד שימותו ולא יזכר שמם עליך, לומר אלו הן שהוציא משה, ולך אנשים כשרים שיבואו עמך לעוה"ב ולעתיד לבא, א"כ ב' תועלות יש לך בשליחות זה, לזה שלח לך:

ויתורו את ארץ כנען. לא כמו שאמרו הם ויחפרו לנו את הארץ, שפיהם הכשילם שאמרו ויחפרו שעל ידי זה השליחות נגזר עליהם שימותו במדבר, והיו בכל לילה חופרים קבריהם ושוכבים בתוכם, ולמחר מכריזים הבדלו חיים מתוך מתים, אלא ויתרו כתיב, היתרון שיש לארץ כנען על שאר ארצות:

עוד ויתרו. רמז להם שיתרו ובניו הם נכנסים לארץ, והם אינם נכנסים, א"כ יש לו יתרון עליהם:

את ארץ כנען. ארץ ז' עממין הוא נותן להם, שנאמר ואומר אעלה אתכם אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי וגו', א"כ יאמר ויתורו לכנעני ולפרזי ולחתי וגו' וכן כולם., אלא רמז להם שעל הדבור לקה ונתקלל שנאמר ויגד לשני אחיו בחוץ, ויראו ויקחו מוסר:

עוד כמו שאמרו במסכת יומא פרק בתרא, אשריהם לצדיקים לא דיין שזוכין לעצמן אלא שזוכין לבניהם ולבני בניהן עד סוף כל הדורות, הרבה בנים היו לאהרן שראויין לישרף אלא שזכות אהרן גרמה להם, אוי להם לרשעים ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות, הרבה בנים היו לו לכנען שראויין ליסמך כטבי עבדו של ר"ג אלא חובת

אביהם גרמה להם. לזה אמר כנען, לומר שלא יגרמו גם הם חובה לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות:

ובמדרש תנחומא. א"ר ברכיה בשם רבי סימאי מה ראה כנען ליזכר כאן, אלא אמר לישראל לא בצדקתך וביושר לבבך וגו' כי ברשעת הגוים האלה, אמר הקב"ה עונותיו ילכדנו את הרשע, ואין רשע אלא ז' עממין, שנאמר כי ברשעת הגוים האלה, ראה הקב"ה שאין לישראל זכות שיכנסו לארץ, נזכר ליצחק שהוליד אברהם לק' שנה ושרה בת צ' שנה. כנ"ען, כ' עשרים. נ' חמשים. ע' שבעים. ן' חמשים. הרי מאה ותשעים שנה ע"כ. לומר שברשעת הגוים ובזכות אברהם ושרה שאמר לזרעך אתן את כל הארצות האל הם נכנסים. זהו אשר אני נותן לבני ישראל, נתן כתיב כבר נתתיה ואיני יכול לחזור בה. לבני ישראל, ולא לכם:

עוד הזכיר כנען. לפי שאמר להם עלו זה בנגב, תרגום יבשה הארץ נגיבת ארעא, לומר אם זו שהיא ארץ יבשה, ולזה הקצוה לבית הקברות, כך, כ"ש שאר א"י, והיא חברון שנתנה לכנען להראות שבחה של ארץ ישראל, שכן דרך התגרים וכו', כמו שפירש"י ז"ל, לזה ויתורו, מארץ כנען שהיא חברון יראו יתרון ושבח שלה על שאר ארצות. ולזה אמר וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען, וקודם אמר ואלה שמות האנשים אשר שלח משה לתור את הארץ סתם, למה חזר ופירש לתור את ארץ כנען, אלא כמ"ש. איש אחד איש אחד, אלו יהושע וכלב, אותם תשלחו. אמר תשלחו וקודם אמר שלח לך בלשון יחיד, ואחר כך אמר בלשון רבים, רמז כאן על שנים אחרים של וישלח יהושע מן השטים שנים אנשים מרגלים, ואותם היו בדעתם של כל ישראל, לזה אמר תשלחו:

פסוק ג

וישלח אותם משה ממדבר פארן. למה אמר ממדבר פארן, ודאי ששם היו שנאמר ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן, אפשר לומר שרמז כאן מה שאמר בתנא דבי אליהו ז"ל, וישלח אותם משה, א"ל משה לא תכנסו כמו הגנבים אם יאמרו לכם למה באתם אמרו להם על ה' תאנים ועל ה' רמונים ועל אשכול ענבים, כמ"ש בילקוט. זהו ממדבר פארן, כלומר שבאו בשביל פירות, ממדבר פארן, דבור של פירות:

פסוק ד

ואלה שמותם. אחר שאמר כולם אנשים, שהיו אותה שעה כשרים. לזה אמר ואלה בוא"ו, לומר משמותם תדע שהיו כשרים, למטה ראובן שמוע, שנשמע תפלתו כשהיה מתפלל להקב"ה שיכפר לו על מעשה בלהה. בן זכור, שזכר לו הקב"ה ההשתדלות שהשתדל בהצלתו של יוסף וכפר לו. למטה שמעון שפט בן חורי, שעשה משפט באנשי שכם לפי שהן לא עשו משפטם שגנבו אחותו, ובן נח מצווה על הדינין והיא אחת משבע

מצות ב"נ. בן חורי, כמו חורי יהודה, שפירושו שרים, כי הוא בן שרים, בן אברהם יצחק ויעקב. כלב בן יפונה, כלו לב. יפנה, שפנה לבו לשמים. יגאל, כמשמעו. פלטי, שנפלט אביו מחשד הגביע. גדיאל, שמגדל לאל. בן סודי, שהוא בעל סוד, שאינו מגלה סוד. גדי, שעושה עצמו כגדי שצריך לאמו. בן סוסי, שעשה עצמו כסוס לרכיבה. עמיאל בן גמלי שהוא גומל חסדים לעמו. סתור, שסותר עלבונו. מיכאל, שעשה עצמו מך ושפל. נחבי, הוא מחביא עצמו מרוב ענוה. בן ופסי, שעושה עצמו כאפס כלומר כלא חשיב. גאואל, שצפה לגאולתו של אל. בן מכי, שעשה עצמו מך. אבל אחר ששלחן והלכו להוציא דבה, כמו שארז"ל ויחפרו לנו את הארץ לא נתכוונו אלא לבשתה של ארץ ישראל, כתיב הכא ויחפרו וכתיב התם וחפרה הלבנה, שלא הלכו אלא להראות חרפתם ובשתם נהפכו שמותם לכוונה שהלכו בה, כמו שארז"ל אמר רבי יצחק מסורת בידינו מאבותינו מרגלים על שם מעשיהם נקראו ולא עלה בידינו אלא אחד, סתור בן מיכאל שסתר דבריו של הקב"ה ועשה עצמו מך, כלומר שכנה כלפי מעלה, א"ר יוחנן אף אנו נאמר נחבי בן ופסי שהחביא דבריו של הקב"ה. א"כ לזה חזר ואמר אלה שמות האנשים, לעיל אמר ואלה שמותם לפי שאמר כולם אנשים כשרים ראשי בני ישראל, ואלה שמתם שם תם, אבל אחר שהלכו בעצה רעה, אמר אלה. לא אמר ואלה האנשים הידועים שהיו כשרים, ונהפכו שמות האנשים, שהיו אנשים אבל עתה הם חמורים לא אנשים, מאחר שהם כופרים בהקב"ה. לזה הוצרך להתפלל על יהושע שלא יהא ניסת עמהם בעצתם. ומה שהתפלל עליו ולא על כלב, לפי שהוא משבטו של יוסף שהוציא דבה על אחיו ועוד הוצרך להתפלל עליו, כי כשעלה משה להר ישב יהושע למטה הוא לבדו ממתין עד שירד משה, ונפרד מישראל ולא היה עמהם בעשיית העגל, ולזה אמר לו קול מלחמה במחנה וגו' אין קול וגו', כי לא היה עמהם ולא ידע, ולזה אמר משה הוא נתן עצמו עלי וישב יחידי ונפרד מעשיית העגל, אף אני אתן עצמי עליו ואתפלל עליו שיפרד ג"כ מעצת המרגלים. ולזה מנאו אחר שבט ישששכר. ואמר מטה אפרים ולא אמר למטה יוסף כמו שאמר במטה מנשה, לפי שגדי בן סוסי הוציא דבה. וא"ת לא ישלחהו ולא יתפלל עליו, אלא שלחו כדי להוציא עצמו מן החשד, שהיו אומרים שלח אנשים שאינם הגונים כדי שיוציאו דבה ויתארכו השנים שני חייו של משה. לזה שלח תלמידו שהיה חביב עליו כנפשו, להוציא עצמו מן החשד. שמשה נקרא נאמן שנאמר בכל ביתי נאמן הוא. ובמדרש תנחומא, מה ראה משה להוסיף י על שמו של הושע, אלא כלב נטל שכרו מן הארץ, שנאמר אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה לך אתננה, יהושע נטל שכרו חלק עשרה מרגלים, ולפי שהוסיף מצות ומעשים טובים נתוסף שמו:

פסוק יז

עלו זה בנגב. אמר להם שיעלו עמהם זכותו של אברהם שנאמר בו הלוך ונסוע הנגבה, ולו נתנה א"י שנאמר לו כי לך ולזרעך אתן וגו'. זהו ועליתם את ההר, ההר הגדול שהוא אברהם, שהאבות נקראו הרים שנאמר אשא עיני אל ההרים, אל ההורים, וגם אמר להם שיזכרו זכות י"ב שבטים, יהו עלו זה, זה בגימ' י"ב, עלו זה, שיעלו במחשבתם זכות ז"ה. ובמדרש עלו זה בנגב, מטה שלו מסר להם כדי שינצלו מידם, ויש אומרים שם בן י"ב מסר להם, כענין שכתוב זה שמי, כדי שילכו בשלום בדרך וינצלו מהענקים, ע"כ. ולפי שעברו על מאמרו של משה שהוא אמר עלו זה בנגב ועליתם את ההר, שאמר להם שיעלו תחלה לחברון להשתטח על קברי האבות ולומר להם שהגיעה השבועה שנשבע להם לתת לזרעם א"י, כמו שעשה כלב, והם לא עשו כן אלא ויעלו ויתורו וגו' ממדבר צין עד רחוב לבא חמת, להביא חימה על ישראל, אחר כך ויעלו בנגב ויבא עד חברון, ארז"ל ויבאו מבעי ליה, מאי ויבא מלמד שכלב לבדו נשתטח על קברי האבות שלא יהא ניסת לעצתם, והם כולם באו עד חברון, כי אי אפשר שיניחם בדרך ויבא הוא לבדו ולא ילכו אחריו או יאמרו לו להיכן אתה הולך, אלא כולם באו עד חברון, כמ"ש המדרש, ומשם נטלו האשכול, כי שם הוא נחל אשכול, אלא שלא הלכו למערת האבות להשתטח. ואע"פ שנאמר ולו אתן את הארץ אשר דרך בה, לפי שעיקר הארץ היא המערה, כי נקראת קרית ארבע על שם ד' זוגות הקבורים שם. ולפי שעוותו בשליחותם ולא הלכו כמו שאמר להם משה, נזוקו. כמ"ש המדרש אמר להם משה אל תכנסו כגנבים, אם יאמרו לכם על מה באתם אלינו, אמרו להם על ה' תאנים ועל ה' רמונים ועל אשכול א' של ענבים, או יאמרו לכם שמא לקוץ אילני ע"ז ולקוץ אשרה באתם אלינו, אמרו להם לאו. נכנסו כשלוחים ויצאו חמורים, ובאו לחברון ונטלו משם ה' תאנים ה' רמונים ואשכול אחד של ענבים, צווח בהם תלמי צוחה אחת ונפלו על פניהם ארצה, התחילו מנפחים בפניהם ומנשבים באפם עד שנתיישבה דעתם עליהם, אמר להם על מה באתם עלינו והלא כל העולם כולו של אלהיכם הוא ולמי שהוא רוצה נותנו, שגרום בשלום ולא הרגום, ע"כ. ולפי שמשה מסר להם שם בן י"ב וראו שצווח תלמי ונפלו על פניהם מיד ולא הועיל להם השם שמסר להם, מכאן אמרו כי חזק הוא ממנו, כלפי השם שמסר להם, שהוא שם בן י"ב שיוצא מיברכך ה' וישמרך כמ"ש בפרשת נשא, והם היו כחמורים, שאמר להם אל תכנסו כגנבים אלא הראו להם פנים קודם, והם לא עשו כן, אלא הלכו נטלו ה' תאנים וכו' קודם כגנבים. ומשה ע"ה ניבא על מה שעתיד להיות ואמר להם והתחזקתם

ולקחתם מפרי הארץ, אין אומרים חזק אלא למי שהוא רפוי, ניבא שעתידין להתרפות מן הצווחה של תלמי, ועכ"ז והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ, שתביאו מפרי הארץ:

פסוק יח

וראיתם את הארץ מה היא. אם היא נוחה בעבודה, בחרישה ובזריעה, ואיך ידעו, האם הולכים לחרוש ולזרוע. לזה אמר להם את העם היושב עליה, אם הם חזקים תדעו שהארץ אינה נוחה לעבודה, ופירותיה ורבוי תבואתה אינו מחמת הארץ אלא מחמת האנשים שהם חזקים וחורשים בחזקה, כמ"ש ורב תבואות בכח שור, ואם הם רפויים, רבוי התבואה היא מחמת הארץ שהיא טובה והיא נוחה להתעבד. וכן המעט הוא אם רב, אם הם מעטים, מספיק להם מעט תבואה בערכם, אבל אם הם מרובים צריכים רבוי תבואה, וזה מחמת הארץ שמספקת להם כל כך תבואה. ואת העם היושב עליה, אמר להם שיראו בדיני המדינה ובנימוסיה, כמו שאמר אותו חכם, כשתכנס למדינה בדוק בדייניה, שאין פורענות באה למדינה אלא בשביל דייניה, כמו שאחז"ל במסכת שבת פרק רבי אליעזר דתולין, ר"י בן אלישע אומר אם ראית דור שהצרות באות עליו צא ובדוק בדייניו, שאין פורענות באה לעולם אלא על הדיינים המתעבים משפט כו'. וכשדייני המדינה צדיקים אנשיה ג"כ צדיקים, וכשהם רשעים אנשיה ג"כ רשעים, שנאמר מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים. ולזה אמר היושב עליה ולא אמר היושב בה, כמו שאמר ומה הערים אשר הוא יושב בהנה, וכה"א אשר הוא יושב בה ישב כתיב, לומר שיישוב המדינה הוא מראשיה ודייניה, החזק הוא בדיניו ובמוסריו תדעו שזה גרם להם היותם בארץ ואתם באים להורישם אינו ברשעתם אלא בצדקתך, ואם הם רפויים בדיניהם ובנימוסיהם ואיש כל הישר בעיניו יעשה, תדעו כי ברשעת הגוים ההם וגו' מורישם מפניך לא בצדקתך וגו'. המעט הוא אם רב, כדאים הם ראשי המדינה ודייניה להרבות ולהמעיט. ומה הארץ אשר הוא יושב בה, הוא על המדינה שנבחרה להיות בירה למלכות להיות המלך דר בה. לעיל אמר ואת העם היושב עליה, על שאר ערים ושאר מדינות, שהן תחת ממשלת המלך, אבל כאן אמר ואת הארץ אשר הוא יושב בה, הוא על בירת המלכות, ומה הערים אשר הוא יושב בהנה, הוא על הערים אשר סביבות בירת המלכות. הבמחנים, פצוחים בלא חומה עשוים לספק מזון לבירת המלך. אם במבצרים, ודאי עשאום לשמירה. ולפי שדבורו כאן על בירת המלכות, אמר הטובה היא, כי דרך בית הבירה להיות בה בנינים טובים ומהודרים. ומה הארץ השמנה היא, אם פירותיה שמנים, ואמר ג"פ ארץ, וראיתם את הארץ, ומה הארץ אשר הוא יושב בה, ומה הארץ השמנה, לפי שא"י נתחלקה לג' חלקים, יהודה, ועבר הירדן, והגליל. וראיתם

את הארץ מה היא, הוא על ארץ שעתידה להיות ארץ יהודה, ואת העם היושב עליה החזק, לפי שבני יהודה הם חזקים, הרפה, לפי שנחלקה מהם המלכות. ומה הארץ אשר הוא יושב בה, הוא עבר הירדן, אשר הוא יושב בה, שעתידין להתאוות להם למושב לבני גד ולבני ראובן. הטובה היא, שהיא ארץ מקנה, אם רעה, שגרמו להם רעה מחמת שגלו בראש גולים קודם גלות י' שבטים מ' שנה. ואת המרים, שהיו להם ערים שיש להם שמות ע"ש ע"ז שלהם, כמו עטרות ודיבון ויעזר וגו' שנא' עליהם מוסבות שם. ומה הארץ השמנה היא, הוא על ארץ הגליל שהיא שמנה בפירות, ששם גינוסר, ושם נחלתו של אשר שנאמר בו מאשר שמנה לחמו, שהיו פירותיו שמנים, והוא יתן מעדני מלך, שהיו לוקחים מפירותיו למלכים. היש בה עץ, לפי שארץ הגליל אין בה אילני סרק אלא אילני מאכל, וההרים שבה יש בהם אילני אלונים לעצים לשרפה, אבל לעצים לבנין לעשות מהם קורות ודפים אין, ועל זה אמר היש בה עץ, אם יש בה עצים לבנין:

פסוק כא

ויעלו ויתורו את הארץ ממדבר צן וגו' כמ"ש שלא עשו כדבר משה שאמר להם עלו זה בנגב תחלה, אמרו אולי לפי שהיא טובה והשאר אינן טובות, לזה הוא אומר ל שנעלה לה תחלה, הניחוה לבסוף. לזה ויעלו בנגב מוטעם, לומר בנגב שאמר להם משה. ויבא עד חברון, עם מה שארז"ל שכלב לבדו בא שם, נוכל לומר שכולם לא באו אלא פחדו מאחימן ששי ותלמי, וכלב קדם ונכנס, שכן עשה שבטו של יהודה בים, וכן עשה להם כלב לחזק לבם כדי שיכנסו, ונכנסו אחד אחד. לזה אמר ויבא ולא אמר ויבאו, כי לא באו כולם כאחד, והוא נכנס לבדו למערה כקבלת רז"ל. ויבאו עד נחל אשכול, מה צורך לומר אם הוא נחל או לאו, ועוד זמורה למה, הלא משה לא אמר להם אלא ולקחתם מפרי, ולא אמר לא זמורה ולא אשכול, ועוד אמרו ואשכול ענבים, הא סתם אשכול הוא של ענבים, ענבים למה. ועוד למה אמר משם. אלא יובן זה ממ"ש בזוהר שאמר להם משה אם תראו האילנות והפירות שהם כשאר ארצות אין לארץ ישראל יתרון על שאר ארצות, אבל אם תראו אותם משונים על שאר ארצות, משם תדעו שהיא מושגחת ממקום עליון מעתיקא קדישא שהוא אין, וזהו היש בה עץ אם אין. כי לא יש שום מדינה בלא אילנות. והתחזקתם, אמר אם תראו הפירות שהן מאין, צריך חיזוק שיבא עמכם, כי עדיין אין אתם ראוים לו. כשבאו לנחל אשכול וראו השינוי שהיה באילנות שינוי גדול יותר ממה שהיה בפירות, לפי שהזמורה כל שנה ושנה קוצצין אותה וחוזרת וגדלת, אין מניחין אותה עד שתתעבה, והזמורה היא רכה ביותר, כי העץ של הגפן הוא רך ואינו כמו שאר העצים, וכ"ש הזמורה, ובפרט אם היא גדלה בנחל אין לה קישוי כלל, כי של הר יש לה

מעט קישוי, אבל של נחל היא רכה ביותר עד שבאיזה סכין יכול לחתכה. וראו כל כך שינוי בעץ הגפן, שאפילו הזמורה שהיא של נחל צריך קרדומות לכרתה כמו שכורתים עצי ארזים, א"כ ראו השינוי בזמורה יותר מן האשכול. לזה ויכרתו משם מהנחל שדרכה להיות רכה צריך לכרתה בקרדומות, אמרו זה צריך להראות קודם הפרי, זהו ויכרתו משם זמורה קודם, ואח"כ ואשכול ענבים שהיה בו ג"כ השינוי, לפי שהם הלכו בתמוז ובאו בח' באב, ואותם הימים עדיין אינו זמן ענבים אלא בקצת כרמים, כמו שפירש"י ז"ל ימי ביכור ענבים שהענבים מתבשלים בביכור, ואותם שהם מתבשלים בביכור הם אשכלות קטנים ודקים, וזהו השינוי הגדול, שהענבים שבכרו שהן אשכלות הקטנים והדקים כך, כ"ש הגסים והגדולים שאי אפשר לנושאם, זהו ואשכול ענבים אחד, כי אפילו אותם שמתבשלים בביכור לא יכלו להביא כי אם אחד וכרתו הזמורה עם האשכול שבה מחובר, כדי להראות עץ הגפן כמה הוא קשה, אם הזמו אי אפשר לכרתה אלא על ידי קרדומות, כ"ש עץ הגפן, וכ"ש וכ"ש שאר אילנות. ואולי על זה אמר להם היש בה עץ, כלומר אם עצי האילנות קשים לכרתם. והזמורה אחר שנכרתה באשכול מחובר בה, עשו אותה מוט להראות כחה, זהו וישאוהו במוט. ומה שאמר במוט בשנים, אמרו בזוהר בשנים זה יהושע וכלב, שבאו העשרה לישא אותו ולא ניטל עמהם, לפי שכוונתם לרעה, לומר כמו שאמרו כי עז העם ומהפרי תראו, זהו וזה פריה, לזה לא ניטלו עמהם, באו יהושע וכלב ונטלוהו, לומר שהן ראוים ליכנס לארץ ולאכול מפריה, כשראו כן רצו להרגם, עד שלחשו לאשכול שיקל עצמו, ונשאוהו ח' בשנים בב' מוטות. ומן הרמונים ומן התאנים, אחר שלקטו ה' רמונים וה' תאנים כמו שאמר להם משה כל אחד ואחד ה' רמונים ה' אנשים וה' תאנים בה' אנשים הרי י' ואחד נטל אשכול והוא כלב, ויהושע נער לא נטל שאין בו כח לפי שהוא משמש בבית המדרש, וכשהוצרכו ח ליטול האשכול השליכו ד' רמונים וד' תאנים ולקחו אחת אחת, ויהושע וכלב לא נטלו שום דבר, לפי שכוונתם בפרי להוציא דבה על א"י, זהו מן הרמונים ומן התאנים, מן ה' רמונים שלקטו נטלו אחת ומן חמשת תאנים אחת:

פסוק כד

למקום ההוא קרא נחל אשכול. לא נקרא נחל רמון ולא נחל תאנה אלא נחל אשכול, לפי שראו שהיה השנוי בפרי מעץ, זהו על אודות האשכול שהוא הפרי, ובעץ אמר שהוצרך לכרתו בקרדומות, זהו אשר כרתו משם כמ"ש, אשר כרתו, כמו ואשר כרתו, כי באשכול שייך בצירה לא כריתה. וכן אמרו בזוהר שהאשכול הניחוהו מחובר בזמורה, וז"ל זמורה

מאי קא בעו אלא אשכול הוה תליא ביה, ובעוד דהוה מחובר באתריה איקרי זמורה, לבתר דקצו יתיה קראוהו מוט, דכתיב וישאוהו במוט, ע"כ:

ובזוהר מפרש פרשה זו על הנשמות כששולחין אותם לזה העולם מה אומרים להם, וז"ל, א"ר שמעון מפרשתא דא אוליפנא רזא דחכמתא ואשתמעו מינה רזין יקרין ועילאין, ת"ח קב"ה משתבח באורייתא ואמר אזילו באורחוי ואשתדלו בפולחני, והא אנא מעייל לכון לעלמין טבין עילאין, בני נשא לא ידעי ולא מהימני ולא מסתכלי, קב"ה אמר אזילו אלילו ההוא עלמא טבא ההוא עלמא עילאה דכסופא, אינון אמרי איך ניכול לאללא ליה ולמנדע כל האי, מה כתיב עלו זה בנגב, אשתדלו באורייתא ותחמון דהא היא קיימא קמייכו ומינה תנדעון ליה, וראיתם את הארץ מה היא, תחמון מינה ההוא עלמא, דהא ירותא דאחסנא דתנא עייל לכו בה. ואת העם היושב עליה, אינון צדיקיא דבגנתא דעדן דקיימין שורין ביקרא עילאה בדרגין עילאין. החזק הוא הרפה, בה תחמון אי זכו לכל האי כד אתתקפו על יצריהון ותברו ליה אי לא, או כד אתתקפו באורייתא למלעי בה יממא ולילי או אי אתרפו ידייהו מינה וזכו לכל האי. המעט הוא אם רב, אי סגיאין אינון דאשתדלו בפולחני ואתקיפו באורייתא, ובגין דא זכו לכל האי אי לאו. ומה הארץ השמנה היא אם רזה מאורייתא, תדעון מה הארץ, מה ההוא עלמא אי אסגי טיבו עילאה ליתבהא, או הוא אזעיר מינה כלום. היש בה עץ אם אין, האית בה אילנא דחיי לעלם ולעלמי עלמין, או אי צרורא דחיי אשתכח בגווה או לא. ויעלו בנגב ויבא עד חברון, בני נשא סלקין בגווה בנגב, בלבא עצלא, כמאן דאשתדל במגנא בנגיבו, דחשיב דלית בה אגר, חמי דהא עותרא דהאי עלמא אביד, בגינה חשיב דכלא איהו בנגב, כד"א חרבו המים, נגיבו, לבתר ויבא עד חברון, עד דאתו מאתחברא בה קארי ושני בה. ושם אחימן ששי ותלמי, תמן חמי פליגין סגיאין טמא וטהור אסור ומותר עונשין ואגרין, אלין אינון ארחי דאורייתא דקדוקי דאורייתא. ילידי הענק, דאתילידו מסטרא דגבורה. וחברון שבע שנים נבנתה, ואלין אינון שבעין ענקין, דאורייתא שבעין פנים אית לה, לכל סטר עשרא, וחברון דא אורייתא, מאן דאשתדל בה אקרי חבר. לפני צוען מצרים, תנינן אורייתא אית לקבל אורייתא, והיינו תורה שבכתב ותורה שבע"פ, והאי חברון מתורה שבכתב נפקא כד"א אמור לחכמה אחותי את, והאי נבנית שבע שנים דבגין כך אקרי בת שבע. לפני צען מצרים, כד"א ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים. ויבאו עד נחל אשכול, אלין אינון מלי אגדה דרשה דתליין מסטרא דמהימנותא. ויכרתו משם זמורה וגו' וישאוהו במוט בשנים, אולפן מתמן ראשי פרקין ראשי מלין, אינון דבני מהימנותא חדאן במלין ומתברכאן מלין בגווייהו ומסתכלן שרשא חד ועקרא חד ולא

אשתכחא בהו פרודא, אינון דלא משתכחי בני מהימנותא ולא אולפי אורייתא לשמה, שוויין לי' למהימנותא בפרודא, הה"ד וישאוהו במוט בשנים בפרודא, מהו במוט כד"א אל יתן למוט רגלך. מן הרמונים ומן התאנים, כלא שוויין לסטרא אחרא מסטרא דימינא לסטרא דפרודא. וישובו מתור הארץ וגו', וישובו תייבין לסטרא בישא ותייבין מארחא דקשוט אמרי מאי איכפת לן עד יומא לא חמינא טב לעלמא אעמלנא ביה ביתא ריקם יתיבנא בקלנא דעמא ולההוא עלמא מאן יזכי ומאן יעול לגוויה, טב לן לא אטרחנא כולי האי ויספרו לו ויאמרו וגו', הא אעמלנא ולאינא בגין למינדע חולקא דההוא עלמא. וגם זבת חלב ודבש היא, טב הוא ההוא עלמא עילאה כמא דידענא באורייתא, אבל מאן יכיל למזכי בה. אפס כי עז העם, תקיף הוא דלא יחשוב כל עלמא כלל בגין דיהא ליה עותרא סגי לאשתדלא ביה מאן הוא דיזכי ביה ודאי. אפס כי עז העם היושב בארץ, מאן דבעי למזכי ביה בעי למהוי תקיף בעותרא כד"א ועשיר יענה עזות. וערים בצורות גדולות, בתיה מליין כל טובא דלא יחסרון מכל, ועם כל דא, וגם ילידי הענק ראינו שם, בעי גופא תקיף גבור כארי דישתכח תמן תדיר בגין דהיא מתשת חיליה דבר נש דאשתדל בההוא איסור והיתר טמא וטהור כשר ופסול, מאן יכיל בה, ועוד עמלק יושב בארץ הנגב, אי יימר דבר נש אפילו בכל דא יזכי, עמלק בארץ הנגב מקטרגא דבר נש דאישתכח תדיר בגופא. והחתי והאמורי, כמה מקטרגי משתכחי תמן בגין דלא יכיל בר נש למיעל בהאי עלמא כלל מאן זכי ליה ומאן יעול בגויה. במלין אלין, ויניאו את לב בני ישראל, בגין דאפיקו שום ביש עלה, כד"א ויוציאו דבת הארץ, אלין בני מהימנותא מאי קאמרי, אם חפץ בנו ה' ונתנה לנו, כיון דישתדל בר נש ברעותא דלבא לגבי קב"ה לא בעי מינן אלא לבא ויסתמרון ההוא רשימא קדישא דכתיב ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ אבל אך בה' אל תמרדו בעי דלא ימרדון באורייתא, דאורייתא לא בעי עותרא ולא מאני דכספא ודהבא. ואתם אל תיראו את עם הארץ, דהא גופא תבירא אי ישתדל באורייתא ישכח אסוותא בכלא הה"ד ולכל בשרו מרפא וכתיב רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, וכל אינון מקטרגין אינון מכרזן ואמרן פנו אתר לפלניא עבדא דמלכא, בג"כ אל תיראו כי לחמנו הם, אינון בגרמייהו מזמנן מזוני בכל יומא לאינון דמשתדלי באורייתא כד"א ואת העורבים צויתי לכלכלך שם, וכתיב והעורבים מביאים לו לחם ובשר. סר צלם מעליהם, מאן צלם דא תוקפא דדינא קשיא, מאי טעמא אעדו משום דה' אתנו אל תיראום, כלהו אעדין בגין אורייתא, זכאה חולקהון דאינון דמשתדלי באורייתא לשמה דהא מתקשרן בהקב"ה ממש ואקרו אחים ורעים הה"ד למען אחי ורעי אדברה נא וגו':

פסוק כה

וישובו מתור הארץ. וישבו כתיב, שהיו רוצים להלוך יותר והשיבם הקב"ה, כמ"ש המדרש וכי במ' יום הלכו ארכה ורחבה והלא היא מהלך ת' פרסה על ת' פרסה ומהלך אדם בינוני י' פרסאות ליום הרי מהלך מ' יום מן המזרח למערב והם הלכו ארכה ורחבה, אלא גלוי לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין להוציא דבה ויגזור עליהם יום לשנה, קיצר להם הדרך:

פסוק כו

וילכו ויבאו אל משה וגו', מוטעם, לומר כמה הפרש יש בין ההליכה לביאה, בהליכה היו כשרים ובביאה רשעים, בהליכה אנשים ובביאה. חמורים השליחות היה מן משה שכן כתיב וישלח אותם משה, והם לפי שכונתם רעה באו למשה ולאהרן ואל כל עדת בני ישראל, שהיו הולכים מאחד לאחד ואומרים לו על חרפתה של א"י, כמו שאחז"ל ויחפרו לנו את הארץ יביאו לנו חרפתה ובשתה, והלכו אף לנשים, זהו ואל כל עדת בני ישראל. אל מדבר פארן, והלא במדבר פארן היו שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן, אלא שבאו בדבור רע בדבור של רפיון שרפו אותם באמרם אפס כי עז העם. קדשה, כד"א לא תהיה קדשה מבנות ישראל וגו', הלואי לא היתה קדשה. וישיבו אותם דבר, אתם דבר, השיבו ביניהם הדבר שבכל שנה ושנה היו מתים. ואת כל העדה, הם ערב רב, אחר שהלכו למשה ולאהרן ולכל עדת בני ישראל, הלכו ג"כ אצל ערב רב שהיו רחוקים ממחנה ישראל, ואחר שאמרו הלשון הרע הראום פרי הארץ לאמת דבריהם, לומר שמהפרי שיראו פרי הארץ ידעו אנשי הארץ כמה הם קשים וחזקים, ולערב רב הראו הפרי לא לישראל ולמשה ולאהרן, כי משה אמר להם ולקחתם מפרי הארץ ואמר להם אם פירותיה משונות משם תראו שיש לה יתרון על שאר ארצות והם לא הראום למשה ולאהרן, כי בזה היו מאמתים דבריהם אבל אחר שהלכו אצל כולם אמרו באנו אל הארץ וגו' וזה פריה, כדי לשכך רוגזו שלא יכעוס עליהם, וכדי לאמת דבריהם ולומר שאין כונתם לומר שקר אלא אמת, כמו שאמרו שהי זבת חלב ודבש, וכמו שאמר להם והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ, שצריך חזוק גדול להביאו מחמת גדלו. ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ, להם מבעיא ליה, שהרי נאמר ויבאו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל, אלא לכל אחד ואחד היו אומרים לו כפי קבלתו למשה לא אמרו לשון הרע שידעו שאינו מקבלו, לזה ספרו בשבחה, ולזה ויספרו, ולא נאמר ויגידו או ויאמרו, לומר שספרו בשבחה לשון ספור, ואמר לו, לו דייקא, ואמרו שהיא זבת חלב ודבש וזה פריה. ואמרו בזוהר וזה פריה, אמרו משה אמר ארץ זבת חלב ודבש, חשבנו שפירותיה משונים בריח משונים בטעם, עתה שראינו שזה פריה, א"כ אין לה יתרון על ארץ מצרים,

הואיל וזה פריה, ענבים הרבה יש במצרים, ואם של מצרים קטנים ואלו גדולים, הכל טעם אחד להם, א"כ וזה פריה בתמיה, כמו שאמרתם, ולקחתם מפרי הארץ וגו', אבל לאחרים ויוציאו דבת הארץ רעה וגנבו דעתו של משה. ובזוהר ויספרו לו, א"ר חייא מאי טעמא הכא ויספרו ולא כתיב ויגידו או ויאמרו אלא כל חד אוליף מלה בלחודוי, ואמרו לו דברים שיש להם שתי משמעות, ומה אמרו אפס כי עז העם, יש לפרש העם הם עם ישראל, לזה אמרו עם כדי שיובן על בני ישראל ועל יושב הארץ, ואמרו כי עז העם והיושב בארץ שהם ב' דברים, אחת שהעם עזי פנים, וכמה הכעסות הכעיסו למקום שנאמר וימרו על ים בים סוף, ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה, לזה אי אפשר שיזכו לארץ כזאת. ואחרת שהעם היושב עליה אנו רואים שיש להם כל כך ישוב בה, ואם לא היו ראוים לה היתה קצה בהם ומקיאתם ולא היתה מוציאה להם פירות כאלו. וגם ילידי הענק ראינו שם, שהאריכו כל כך ימים וכמה הרפתקאי עדו עלייהו, כמו שאמרו בגמרא רבי יוחנן הוה יהיב להו ידא (פי היה מסייע לזקנים), והקב"ה חולק כבוד לזקנים. עמלק יושב בארץ הנגב, בארץ שבחר בם אברהם אבינו שנאמר בו הלוך ונסוע הנגבה, והוא היה ראשון שעשה מלחמה בישראל, ויש לו השארות ויישוב בעולם, ודאי לית דין ולית דיין. והחתי והאמורי יושב בהר, מקוה שנעקד בו יצחק, מקום מקודש כזה יהיה להם בו יישוב, שסתם הר הוא הר המוריה. והכנעני יושב על הים, הברכה שנתברך בה זבולון לחוף ימים ישכון לקחה הכנעני, ועל יד הירדן שהוא הולך לפיו של לויתן שהוא מתוקן לסעודת הצדיקים:

פסוק ל

ויהס כלב את העם אל משה. אמר למשה שאסור לשמוע דבריהם שהם לשון הרע, שכוונתם להוציא דבה, זהו ויהס. ועל מה שאמרו כי עז העם שאין להם זכות עליה, גם כנגד מה שאמרו שיושב הארץ יש להם כל כך יישוב בה, אמר נעלה, ורמז כאן ששנים ממנו יעלו שהם יהושע וכלב, ואותם הפירות שהיא מוציאה הוא כדי שנירש אותם, ולזה יש להם יישוב כדי שלא נירש ארץ חרבה ושוממה, ועל מה שאמרו וגם ילידי הענק שהאריכו כל כך, יכול נוכל, ואמר נוכל, לומר שגם העמלקי והאמורי שאמרתם נוכל להם בעזרת השי"ת:

ובסוטה פרק אלו נאמרין אמר רבא הסיתן בדברים, פתח יהושע והיה מוכיח אותם, אמרי ליה רישא קטיעא ימלל (פי' מי שאין לו בנים ידבר), אמר אי אפתח אנא מצערי נמי לדידי אימא מילתא דיחסמון (פי' ישתקו) כלהון, א"ל וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם, סברי בגנותיה דמשה קא משתעי אישתקו, א"ל הוציאנו ממצרים קרע לנו את

הים האכילנו את המן ואם יאמר לנו עשו סולמות ועלו לרקיע לא נשמע לו, עלה נעלה. א"כ פירוש ויהס כלב את העם אל משה, כשאמר להם וכי זו בלבד עשה לנו משה שתקם בזה שחשבו שבגנותו הוא מדבר, ולפי שנתן לו הקב"ה כח שאמר זה ששמעו ס' רבוא ושתקו, לזה הסמ"ך רבתי:

פסוק לא

והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל מקודם אמרו דברים מכוסים שאין ניכר בהם לשון הרע, כי לא פירשו הדברים אלא לערב רב, עתה שכלב פירש ואמר שכונתם היא לומר לשון הרע, פירשו הדברים ואמרו לא נוכל לעלות. ויוציאו את דבת הארץ וגו' אל בני ישראל, כי משה לא יקבלם ואמרו לבני ישראל, זהו לאמר, לומר להם כל מה שאמרו, וזה פריה לומר שאין לו אוכלים, שהיא ארץ אוכלת יושביה, וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות, שאילו לא היו אנשי מדות לא היו יכולין לשבת שם, אבל לפי שהן אנשי מדות שגבהה קומתם על האויר, לזה היה להם בה יישוב. או יאמר ארץ אוכלת, יושביה, לפי שטבע הארץ שהיא משכלת שאנשים חלשים וחולים, אבל זו ארץ אוכלת יושביה ואנשיה אנשי מדות בעלי קומה, מכאן תדעו שאילו לא היו כ"כ בעלי קומה לא היה להם יישוב בה:

שמעתי שנמצא כתוב, בשם הגאונים שהיה מנהגם של אמוריים שכשמת להם מת לא היו קוברים אותו אלא מניחים אותו בארון עד שימות אדם חשוב ואז קוברים אותם עמו כדי שיגן עליהם ויכנסו עמו לג"ע ואותו היום מת איוב והוציאו עם ארונו כמה ארונות לקברם עמו, והמרגלים ראו כל אותן ארונות, חשבו שכולם מתו כאחד, לזה אמרו ארץ אוכלת יושביה וגו':

פסוק לג

ושם ראינו את הנפילים. למשה בספורם כדי לגנוב דעתו שאינם אומרים לשון הרע אמרו וגם ילידי הענק. אולי אין להם כל כח כי ילדים הם, לזה אמרו ילידי ולא אמרו בני הענק, אמנם כאן שגלו חרפתם שכונתם להוציא דבה הפליגו בדבר, ואמרו ושם ראינו את הנפילים הקדימו הראיה קודם וגם ילידי הענק ראינו, איחרו הראיה. ואמרו ראינו שראו דבר גדול, ראינו את הנפילים, והם לא היו נפילים, כי הנפילים הם בני האלהים שהפילה ה' מן השמים, ואותם אי אפשר לשום אדם לראותם כי מיד לבו נופל ומת, אבל כדי להפחידם אמרו כן, ומיד חזרו ואמרו בני ענק שהוא מן הנפילים, כדי שלא יאמרו להם אם א"א לראותם איך ראו אותם. ונהי בעינינו כחגבים, בכ"ף הדמיון, אבל בעיניהם כן היינו, כן כמו כן בנות צלפחד, כלומר בודאי ששמעום אומרים זה לזה נמלים בצורת אדם אנו רואים. והראם הקב"ה למרגלים כן לומר להם גדולתו ית' כמה בריות

יש לו בעולמו וכמו אותן הבריות שהראה לרבה בר בר חנה כדאיתא בפרק המוכר את הספינה, כל זה לומר אע"פ שיש לו כמה בריות לא בחר אלא בישראל, וכולם כפויים להם לישראל כמו שאמר דהמע"ה כי אראה שמיך מעשי אצבעותיך וגו', ואח"כ אמר מה אנוש כי תזכרנו, לברוא לו כל אלה, ולא די זה אלא ותחסרהו מעט מאלהים, בראת אותו בצלם ודמות ונתת לו חכמה ובינה ונחסר מעט שהוא צריכות המאכל שאלמלא כן היה עושה עצמו אלוה, זהו ותחסרהו מעט מהיותו אלהים, ועשה כן כדי שידע ערכו שאם לא יאכל ימות, והמשילו בכל מעשה בראשית, כי זהו שאמר תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו, צונה ואלפים כולם וגם בהמות שדי, צפור שמים ודגי הים וגו', הרי שהמשילו על הבהמות ועל העופות ועל החיות, א"כ הואיל שלא ברא הקב"ה הכל אלא בשביל האדם והאדם לא נברא אלא לעובדו, א"כ למה לא ידע ערכו ויהיה כפוי טובה, ולזה אמרה תורה שיברך אחר אכילתו לומר שאילו לא אכל לא היה אפשר לו שיתקיים, וכן כשעושה צרכיו הצריכוהו חז"ל לברך ולומר אשר יצר את האדם בחכמה, והחכמה היא כדי שידע ערכו ולא יתגאה ולא יחשוב עצמו כאלוה, זהו שתקנו לומר שאם יסתם או יפתח אחד מהם אי אפשר לו להתקיים אפילו שעה אחת וכו':

והרמב"ן ז"ל פירש וגם זבת חלב ודבש היא, בעבור שצוה אותם לראות השמנה היא אם רזה, השיבו לו כי שמנה היא וגם זבת חלב ודבש, ועל שאלתו היש בה עץ, וזה פריה, כי כן צוה להם לראות. והנה בתחלה אמרו אמת, והשיבו על מה שנצטוו, והיה להם לומר והעם היושב בה, הערים בצורות, כי יש להם להשיב דברי אמת לשולחם, כי כן צוה אותם, החזק הוא הרפה, הבמחנים אם במבצרים, אבל הרשיעו במלת אפס כאילו נמנע מן האדם, שא"א בשום ענין, כלשון האפס לנצח חסדו, אפס אלהים. ופירוש ויוציאו דבת הארץ, כי הלכו מלפני משה ואהרן והיו אומרים לעם באהליהם כי היא ארץ אוכלת יושביה, כי מתחלה כשהיו אומרים להם בפני משה ואהרן שהארץ היא זבת חלב ודבש זולתי שהעם חזק, וכלב היה אומר כי יכול נוכל לה, הוו העם פוסחים על שתי שעיפים, מהם בוטחים בגבורתם ומהם בעזרת ה' בגבורים, אז הוציאו להם דבת הארץ בפני עצמן עד שהלינו כל העדה, וזהו טעם מה שאמר וישובו וילינו עליו את כל העדה להוציא דבה על הארץ, וכן אמר משה ותרגנו באהליכם ותאמרו וגו'. כי באהליהם אמרו דברי נרגן. ופירוש ארץ אוכלת יושביה, ארץ שהיא, רעה והמים דלים ורעים והארץ עשכלת, לא תגדל אנשי מדות רק יהיו אנשיה דלים ונכאים שפלי הקומה חסרי הכח, אבל דבת הארץ ההיא לאמר, כי היא חזקת האויר כבידת הטבע ומימיה כבדים ופירותיה עבים וגסים וכבדים ויגדלו גידול גדול מאד, ולא יסבלו אותם מזגי

בני אדם הבינונים, זולתי הענקים ואנשי מדות שהם בעלי הכח החזקים בטבעם, אשר הם עצומים בטבעם בגבהם ובקומתם, ולכן תגדל אנשים גבוהים עד מאד ותמית שאר בני אדם כולם, כמנהג במאכלים הגסים, ועתה חזרו להפליג להם בי קת הענקים, כי מתחלה אמרו וגם ילידי ענק ראינו שם, ועתה הפליגו בהם לקרותם נפילים, ואמרו לעם ושם ראינו את הנפילים ג' בני הענק, והם מן הנפילים הקדמונים אשר שמעתם כי המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, ולפי שהיה ענין הנפילים שבדור נח נודע בעולם, הזכירו להם שאלו הם מהם, כדי ליראם ולהבהילם ולהפחידם, ועוד הוסיפו ואמרו ונהי בעינינו כחגבים, ע"כ:

פרק יד

פסוק א

ויבכו העם בלילה ההוא. בכו בכיה ביללה שהיו מיללין על עצמן, והכל כדי להחטיא את ישראל וכדי לאמת דבריהם ויסירו בטחונם מהקב"ה, והיו בוכים בקולי קולות כדי להשמיע לכל, וזהו ותשא כל העדה קולם בבת אחת. וכדי שלא נבין שהיו ישראל, כי עדה היא ישראל, לזה פירש ואמר ויבכו העם, שהבוכים הם ערב רב שהם קרואים עם, לא ישראל, לזה וילונו על משה ועל אהרן כל בני ישראל, תלונה לבד, אבל האמירה כל העדה אפשר שהם ערב רב, כי ישראל אין להם כל כך עזות להעיז פנים כנגד רבם לומר לו, לו מתנו וגו' ולמה ה' מביא אותנו וגו', ולומר ג"כ הלא טוב לנו שוב מצרימה, איך אפשר לשוב הא יתבעו ממונם, כ"ש ממון שנצלום. והם בורחין מן החרב שנאמר לנפול בחרב נשינו וטפינו יהיו לבז, ומצרים רדפו אחריהן ומתו, ולקחו ישראל כל הבזה, ואם ימצאו אחד מהם, ודאי שיעשו בו כל מיתות שבעולם, שסבלו כמה מכות מחמתם ואח"כ נטלו ממונם, ואחר כל זה חזרו לרדוף אחריהם והושלכו לים, ויקחו הבזה, אלא ודאי לא אמרו דבר זה אלא ערב רב, שלא היו אלא בעבודה ולא לקחו מהם כל דבר, כי לא נתן ה' להם חן, ולמה ישאילום, לישראל השאילו לפי שהיו עבדיהם ואמרו להם על מנת לחזור שאמרו דרך ג' ימים נלך, וגם לא באו להם המכות מחמתן, א"כ ע"כ וילונו בני ישראל ויאמרו הם ערב רב:

ובמדרש ותשא כל העדה, כיון ששבו מתור הארץ, עמדו ופזרו עצמן בכל בכל שבטי ישראל כל אחד ואחד בתוך שבטו ומתנפל לתוך כל זוית של בית בניו ובנותיו, ובאים אליו והיו אומרים לו מה לך מרי והיאך הוא עושה, עושה עצמו נופל לפניהם ואומר להם אוי לי עליכם בני ובנותי וכלותי הוי איך האמוריים עתידין לתעתע בכם, היאך עתידין לשלוט בכם, מי יוכל לראות פני אחד מהם כו'. מיד כולם גועים בבכיה בניהם

וכלותיהם ובנותיהם עד שהיו השכנות יודעות את הדבר ואף הן היו בוכות עד שהיה משפחה משפחה בוכה, עד שהיה כל השבט בוכה, וכן חבירו מבכה שבטו, וכן כל אחד ואחד עד שנעשו ששים רבוא חבורה אחת, וגעו ונתנו קול בבכייתם למרום, מנין ממה שקרינו בענין ותשא כל העדה ויתנו את קולם. הוקשה להם ותשא כל העדה ויתנו את קולם, הי"ל ותשא כל העדה את קולם מאי ויתנו, ועוד אח"כ אמר ויבכו היה לו להקדים הבכייה קודם, אלא פירוש ותשא הוא מלשון מסית ומדיח, עד שהסיתו לכולם אחד אחד בנתינת קולם עד ששמע שכנו, וכן לכל משפחה ומשפחה וכן לכל שבט ושבט עד שבכו כולם כאחת, וזה היה קשה בעיני השי"ת יותר מהכל, זהו אומרו עד שעלתה בכייתם למרום::

פסוק ה

ויפלו משה ואהרן וגו' לפני כל קהל עדת בני ישראל. נשתטח לפני כל אחד ואחד מבני ישראל שלא יתפתו אחריהן, לפי שהוא הוציא הע"ר ויבא לישראל תקלה על ידם, לזה לפני כל קהל עדת בני ישראל, שלא יתחלל ש"ש על ידיהן אם ישובו למצרים. ויהושע בן נון וכלב בן יפונה קרעו בגדיהם, כדין השומע ברכת השם, ששמעו שאמרו כי חזק הוא ממנו, כב"י אין בעל הבית יכול להוציא כליו, וגם כדי לאמת דבריהם, ולהכחיש דברי מוציאי דבה, זהו בגדיהם, לומר שכל מה שאמרו הוא בגידה ושקר וכזב, ואמרו בראיות ברורות שהם התרים את הארץ, לא שאר המרגלים, כי שאר המרגלים אין כונתם לתור אלא לחפור, להוציא דבה חרפתה ובושתה של ארץ, כמו שארז"ל על ויחפרו לנו את הארץ. אל כל עדת בני ישראל לאמר, מאי לאמר, אלא אמרו להם הארץ אשר עברנו בה, מתוך אמירה זו יובן שהם לבד עברו ולא המרגלים, לפי שצווח עליהם תלמי ונפלו על פניהם, א"כ לחברון ששם הנפילים שאמרו ושם ראינו את הנפילים לא נכנסו לתוכה, כי אם אנחנו, למה שחפץ בנו ה', ולא ראו אותנו לא נפילים ולא ענקים, והם לא מלאו אחרי ה', כי היתה כונתם רעה, לא חפץ בהם ה', עד שראה אותם תלמי ונבהלו מפניו, זהו לאמר הארץ אשר עברנו בה, אנו ולא הם, אנו התרים אלא הם, כי כלב ויהושע נכנסו, כלב להשתטח ויהושע ללוותו שלא ילך יחידי:

פסוק ח

אם חפץ בנו ה' והביא אותנו. כמו שהיה חפץ ה' והביא אותנו, כן יהיה חפץ ה' שיתנה לנו, א"כ מכאן תדעו שהכל בחפץ ה', א"כ אך בה' אל תמרודו, ולא תיראו מעם הארץ, הרי אנו ראינו אותם ולא נפלה יראתם עלינו זהו וה' אתנו אל תיראום, תיראם כתיב שאפי' ראיה לא תראו אותם:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, אך בה' אל תמרודו למדך הכתוב שיראת העם הוא מרד בהקב"ה, וכן אמר שלמה המע"ה חרדת אדם יתן מוקש, שהחרדה שיחרד האדם מבשר ודם היא הנותנת מכשול ומוקש לנפשו, וכן היא גורמת שישכח האדם הקב"ה, הוא שאמר הנביא מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן, וסמיך ליה ותשכח ה' עושיך, ע"כ. וכן אמר דוד ה' לי לא אירא מה יעשה לי אדם, וכן אמר רבי חנינא אין ערוד ממית אלא חטא ממית, הוא שאמר דוד יגורו עלי עזים לא פשעי ולא חטאתי ה' יאמר אפילו שיגורו עלי שיתכנסו ויבאו עלי עזים איני מפחד מהם, איני מפחד אלא מהחטא, זהו לא פשעי וגו', וזהו אומרו כאן אך בה' אל תמרודו, לא יהיה בידכם חטא המרד, ובזה ה' אתנו אל תיראום:

פסוק ט

ויתכן לומר שמה שאמר ואתם אל תיראו את עם הארץ, שאמר לבני ישראל טובה הארץ מאד מאד אך בה' אל תמרודו ותשמעו מהמרגלים, ולהאנשים המרגלים החזיר פניו להם ואמר להם ואתם אל תיראו את עם וגו', ואתם לא לכם אני אומר אם חפץ בנו ה' ונתנה לנו, כי אתם אל תיראו, לא תראו אפי ראיה לבד לא תראו כ"ש שלא יהיה לכם חלק בה, כי בנו חפץ ה' ולא בכם. כי לחמנו הם, כי הם חלק שלנו, וכן היה שחברון ניתן לכלב שנא' ויתן את חברון לכלב בן יפונה. או יהי' פירוש כי לחמנו הם, שמלחמתם של הענקים עלינו, שיהושע וכלב נלחמו עמהם, יהושע שנאמר ויבא יהושע בעת ההיא ויכרות את הענקים מן ההר מן חברון ומן דביר מן ענב ומכל הר יהודה ומכל הר ישראל החרימם יהושע לא נותר ענקים בארץ ישראל, ובכלב נאמר ויורש משם כלב את שלשה בני הענק את ששי ואת אחימן ואת תלמי, הרי שיהושע וכלב הם שנלחמו בענקים, לזה רמז לחמנו הם סר צלם מעליהם אע"פ שהם ענקים כשהצל סר מיד הם מתים, שנאמר אך בצלם יתהלך איש. עוד סר צלם, רמז על איוב שהיה מגין ומיצל עליהם, ואותו יום מת. או נאמר סר צלם הוא רמז וכנוי לשר שהוא מיצל עליהם, שסר מעליהם, שכן אמר במדרש שיר השירים עד שיפוח היום, זה יום הדין הגדול שנאמר הנה יום בא בוער כתנור, ונסו הצללים אלו הרשעים שאין להם צל שנאמר אין חשך ואין צלמות וגו', אלך לי אל הר המור, זה בית המקדש שהיו מקטירים שם מור, ד"א עד שיפוח היום, עד שיפיח הקב"ה מלכותו בעולם הזה, ונסו הצללים, אלו צללי הכנענים, אלך לי אל הר המור, זה ירושלים. עוד סר צלם, זה זכותו של אברהם שעמדו עד עתה בזכותו, כמו שאמרו תניא ר' יוסי הגלילי אומר אחר שהכתוב שקל מעשה ארץ כנען למעשה ארץ מצרים שנאמר כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען, למה

זכו כנעניים שישבו על ארצם ארבעים ושבע שנים שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים, מפני שכבדו את אברהם אבינו שאמרו לו נשיא אלהים אתה בתוכנו, רבן שמעון בן גמליאל אומר, האדם הגדול בענקים והארץ שקטה, מה ענין זה לזה, מלמד שלא שקטה המלחמה מן הכנענים אלא בזכותו של אברהם שנהגו בו כבוד וא"ל נשיא אלהים אתה בתוכנו, שמענו אדוני, ועוד נותר מהם פלטה ומהם הלכו לאפריקי, ומה כנענים על שנהגו כבוד לאברהם עמדה להם זכותו, אע"פ שלא הלכו בדרכיו ולא אהבו את המקום, בניו שהלכו בדרכיו ואהבו את המקום ועושין צדקה וגמ"ח עאכ"ו. הרי אמר בפירוש שזכות אברהם עמדה להם מ' שנה, ואחר מ' שנה תם להם זכותו, א"כ פירוש לחמנו הם, כלומר מלחמנו הם חיים עד שיושלם הלחם שהוא זכותו של אברהם, כי לחמנו הם, ר"ת וס"ת כל היום, כלומר עד שיכלה יומם שהוא מ"ז שנה, סר צלם מעליהם, במ"ק בגימט' מ"ח, שבשנת מ"ח ימחו, לזה רמז כאן סר צלם מעליהם. סר צל"ם מעליה"ם בגימ' שנה, כאן רמז מה שכתב הרמב"ן ז"ל, כי סר צלם מעליהם, הוסר הצל מעל ראשם, ממה שנודע כי בליל החתימה של יום הושענא רבה לא יהיה לאיש אשר ימות באותה שנה צל, לומר שכבר נגזר עליהם מיתה. ואמר אל תיראום, ירמוז על שרי מעלה, שאין אומה נופלת עד שנופל שרה תחלה שנא' יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו', ע"כ. ועוד ירמוז אל תיראום על אנשי דור המדבר שלא יראו א"י, כי קודם אמר אל תיראו את עם הארץ, שהוא מדבר על המרגלים שלא יראו לא עם ולא ארץ אלא שימותו מיד, כמו שהיה, שנאמר וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'. תיראו את עם ס"ת תמו. תיראו את עם הארץ ס"ת למפרע צמתו, כבר נכרתו מן העולם שלא יוסיפו להביט אדם עוד, זהו אל תיראו את עם הארץ. ומה שאמר אל תיראום הוא לאנשי דור המדבר שלא יראו מלחמת שלשים ואחד מלכים, ועליהם נאמר כי לחמנו הם, לומר שהם ממלחמותינו והם לא יראום:

פסוק י

ויאמרו כל העדה לרגום אותם. ליהושע וכלב, כן פירש"י ז"ל, לפי שאמר לא יראו א"י אמרו כן, אמירה לבד, כי לא אמר ויבאו כל העדה. לרגום אותם, אתם כתיב, שהם אמרו ליהושע וכלב, והתורה כינה להם, שלהם היה ראוי הרגימה. עוד נוכל לומר לרגום אותם הוא על המרגלים. כששמעו דברי יהושע וכלב אמרו ראוים אלו לרגימה:

פסוק יא

ויאמר ה' אל משה וגו'. אמר ויאמר בלש אמירה ולא אמר וידבר. אלא כשראה הקב"ה את משה נופל על פניו, בא לו בלשון רכה, כדי לתת לו כח להתפלל עליהם ושלא תחול עליהם מדת הדין. וברוך הוא שאינו בא בטרוניא עם בריותיו אלא נוהג עמהם כאב

רחמן, ואמר למשה עד אנה ינאצוני העם הזה, הוא על ערב רב שנאצו את הש"י לישראל בבכיה שעשו ובהרמת קולם עד שהלינו בני ישראל על משה ועל אהרן, וכן אמרו נתנה ראש עד שנפלו משה ואהרן על פניהם. העם הזה, שאמרו כי זה משה האיש הם היו סבת עשיית העגל, ינאצוני כתיב שהנאיצו עלי בני, כי איני חושש מהם אלא על בני. ועד אנה לא יאמינו בי, הוא מתרעם על ישראל שהאמינו לדברי המרגלים ולא האמינו בי בכל האותות אשר עשיתי בקרבו, בקרבו ממש בקרבים ובני מעים, שלא היו יוצאים לחוץ אפילו מהדברים הגשמים שהיו טועמים במן:

פסוק יב

אכנו בדבר. חוזר לעם הזה שהם ערב רב לא לישראל ח"ו, שאם היה לישראל היה לו למשה להתפלל כמו שעשה בעגל וכאן לא התפלל, וכן אמר במשנה תורה בענין העגל ואתפלל אל ה' ואומר, פירש התפלה שהתפלל, ואמר ואתפלל גם בעד אהרן, וענין המרגלים לא הזכיר בו תפלה, ולא הזכיר כאן זכות אבות כמו שאמר בעגל זכור לאברהם ליצחק וגו', כי מאחר שאין הכוונה של אכנו בדבר אלא על ערב רב למה יתפלל עליהם יתמו חטאים מן הארץ, ולזה לא הזכיר זכות אבות כי אין להם זכות שאינם מזרעם, אלא כונתו של משה כאן הוא שלא ימיתם, כמ"ש שלא יהיה חלול ש"ש. ואמר ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו, ובעגל לא אמר אלא ואעשה אותך לגוי גדול לבד, לפי שכאן שאמר אכנו הוא על ערב רב כמו שאמרנו, ע"כ אמר הקב"ה למשה אם יקשה בעיניך כלייתם לפי שהן רבוי עם, אני מוציא מחלציך יותר רבוי עם מהם, אמר משה ושמעו מצרים, כבר שמעו מצרים שהעלית את העם הזה שהם ערב רב מקרבו, לזה אמר העלית שהוא על ערב רב שנאמר בהם וגם ערב רב עלה אתם, שאם הוא על ישראל היל"ל אשר הוצאת כמ"ש בעגל אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה. ואמרו אל יושב, אפי' שאתה מכניס ישראל, הם לא יפרישו בין ערב רב ובין ישראל, למה, לפי ששמעו שאתה בקרב העם הזה שהם ערב רב, וכן ג"כ ראו בעיניהם שיצאו ביד רמה לעיני כל מצרים, וכן ג"כ ראו כשרדפו אחריהם, לזה אמר אשר עין בעין ראו ג"כ עמוד הענן שהי' הולך לפניהם יומם ועמוד האש לילה והם הולכים לאורו, לזה לא יעשו הפרש בין ישראל לערב רב אלא יאמרו שכולם עם אחד, והמתה את העם הזה כאיש אחד, לפי שהיו יותר מישראל שהיו מע' אומות שירדו למצרים מחמת הרעב ונסגרה עליהם המדינה ולא יכלו לצאת עד שיצאו ישראל, כבר נתאמת למצרים בשכלם שישראל וערב רב הם עם אחד, לפי שראו בעיניהם כמו שאמרנו, אבל יושבי הארץ לא ראו, ומצרים יאמרו להם, ויושבי הארן יאמרו נשאר הגוים אשר שמעו את שמעך, שיאמרו מבלתי

יכולת, שאין יכולת לרבוי עם כזה להאכילם ולפרנסם, וא"ת מאחר ששמעו וגם הלא ראו שספק צרכיהם במדבר מ' שנה, עכ"ז לזות שפתים הרחק ממך, זהו שמעו את שמעך לאמר, אפילו שהדברים אינם אמת עכ"ז יאמרו במדבר היה לו יכולת אבל אל הארץ הזאת אין לו יכולת. ואמר וישחטם, לפי שממכת הדבר מיד יתאדם עורו ויהיה בו טפות כמי שנזרק דמו. ואמר וישחטם כי הי"ל שחטם, שיאמרו מצרים כבר הם שחוטים מיום צאתם ממצרים, שאמרו להם ברעה אתם יוצאים, כוכב מאדים יוצא לקראתכם והוא סימן דם והריגה:

פסוק יז

ועתה יגדל נא כח אדני. איני שואל עליהם שלא תמחם אלא תאריך אפך להם ותמיתם אחד אחד כמנהג כל בני עולם, כדי שלא יהיה פתחון פה לאומות לומר מבלתי יכולת, ויגדל כח הרחמים שבמדת אדני, שתעשה דין בהם אבל יהיה באריכת זמן, כאשר דברת לי, שאמרת לי שאתה ארך אפים, לזה לא אמר רחום וחנון, שאין כונתו של משה לרחם עליהם. ולא אמר נוצר חסד לאלפים, שאין להם זכות אבות, ואף שאברהם אב לגרים, עכ"ז הם מאסו בארץ ישראל, והקב"ה אמר לזרעך אתן והם אינם רוצים במתנה זו ולא אמר ואמת, שמן האמת הן ראויין להריגה ולאיבוד כאחד, שלא יחטיאו ישראל. ולא אמר וחטאה לפי שהם מזידים ופושעים. ואע"פ שאמר נושא עון ופשע, כבר אמר ונקה לא ינקה, יש עון שיש לו נקוי ויש עון שאין לו נקוי, ועון אלו אין לו נקוי לפי שגרמו להחטיא את ישראל וקבעו בכיה לדורות, זהו פוקד עון אבות על בנים, ועוד נושא עון, שאתה סובל ומאריך עד בא יום פקודתו:

פסוק יט

סלח נא לעון העם. לא אמר כפר נא, כי הכפרה הוא קנוח לגמרי אבל כאן היא הכונה שיאריך אפיה ויגבה דיליה, וכן בעגל אמר וסלחת, לפי שלא נמחל לגמרי שנא' וביום פקדי ופקדתי וגו'. לעון העם הזה וכאשר נשאת לעם הזה בכל פעם אומר העם הזה, לפי שהוא על הערב רב, יאמר מיום שיצאו ממצרים כבר עשו כמה עונות, בתבערה גבית דילך, בקברות התאוה גם כן הארכת להם עד חדש ימים ובכל יום היו מתים מהם וגבית דילך, ולא המתה אותם כאיש אחד, כן גם עתה תאריך להם ותגבה דילך:

פסוק כ

ויאמר ה' סלחתי. לא לגמרי אלא כדבריך שאאריך להם. ואולם חי אני, איני כבשר ודם שרוצה לנקום מאויבו קודם שימות. חי אני וימלא כבוד ה', ויתקדש שמי בעולם ולא יתחלל, לומר מבלתי יכולת ה':

פסוק כב

כי כל האנשים. כי משמש בד' לשונות דילמא אלא וגו', וכאן היא משמשת בלשון אלא, יאמר אלא האנשים שהם ישראל הרואים את כבודי, שערב רב לא היו רואים שהיו חוצה והענן היה פולטן ולא היה קולטן אם היו רוצים ליכנס, אבל אלו בכל עת שהיו צריכים לגלוי שכינה, מיד וכבוד ה' נראה בענן. ואת אותותי, אתתי כתיב, אפילו שנאמר שלא עשיתי עמהם אלא אות אחת שהיא יציאת מצרים, וזה יחשבו לאות א' בלבד, עכ"ז עשיתי להם במדבר כמה אותות במן ובשליו ובבאר ובענני כבוד. וינסו אותי זה עשר פעמים, אני נסיתי אביהם בעשר נסיונות ועמד בכולן, ונשבעתי לתת לזרעו א"י, והם נסוני עשר פעמים, יצא זה בזה, עשר בעשר. אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם, הדבר תלוי בהם, תלוי ועומד. אבל אח"כ אמר חי אני אם לא כאשר דברתם וגו'. אבל מנאצי שהם ערב רב ודאי לא יראוה:

פסוק כד

ועבדי כלב וגו'. ויהושע לא אמר, לפי שתפלת רבו עשתה והועילה לו, אבל כלב הוא מעצמו טרח ונשתטח על קברי האבות עד שרוח אחרת היתה עמו, שעשה ב' דברים, אחת שמלא אחרי שאמר עלה נעלה ויכול נוכל, ועוד שבא שמה ונשתטח על קברי האבות, מה שלא עשה יהושע, ואע"פ שיהושע אמר הארץ אשר עברנו בה טובה וגו' אם חפץ בנו ה' וגו', וכן ג"כ היה כלב עמו שנאמר ויהושע וכלב קרעו בגדיהם ויאמרו וגו'. עוד לא אמר יהושע, לפי שאין לו בן. אבל לכלב שיש לו זרע אמר יבא שמה וזרעו יורישנה, אבל יהושע למי יוריש:

פסוק כה

והעמלקי והכנעני יושב בעמק. הפחידם בעמלק, כמו שאמרו להם המרגלים שאמרו עמלק יושב בארץ הנגב, וכן הפחידם כדי שלא ילכו לפנים אלא יחזרו לאחור, זהו אומרו וסעו לכם המדברה דרך ים סוף, וכן אמר במשנה תורה ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף ונסב את הר שעיר ימים רבים, ופירש"י ז"ל ונסע המדברה אילו לא חטאו היו עוברים דרך הר שעיר ליכנס לארץ מן דרומו לצפונו ובשביל שקלקלו הפכו לצד המדבר שהוא דרך ים סוף לדרומו של הר שעיר והלכו אצל דרומו מן המערב למזרח דרך ים סוף שהוא דרך יציאתם ממצרים, ע"כ. א"כ מכאן התחיל הסבוב, לזה אמר להם שלא ילכו לפנים כי שם העמלקי. ואמר מחר, שהיום הוא שעת כעס. ואמר בעמק, והם היו בהר שכן הוא אומר וירד העמלקי והכנעני היושב בהר, אלא שהפחידם שהם אורבים לכם בעמק. כן כתב רבינו בחיי ז"ל. וידבר ה' אל משה ואל אהרן. היה הדבור לאהרן עמו כאילו כביכול מתרעם על משה שהוציאם ואמר בפני אהרן, גם אמר אל אהרן כדי לומר להם אם אתם

תבאו אל הארץ כדלקמן, ואמר לו עד מתי אסבול העדה הרעה, להרגם כאחד יאמרו מבלתי יכולת ה', ולהניחם הם מלינים עלי בני ישראל, השחיתו וישחיתום ג"כ, לזה אמר מלינים בלשון הווה ולא אמר אשר הלינו עלי, ואיני חושש אלא מבני. את תלונות בני ישראל שמעתי, מן המקטריגים שמקטרגים עליהם:

פסוק כח

אמור אליהם חי אני. לעיל אמר על ישראל אם יראו, אמר אם שהדבר תלוי בהם, אבל אחר שגבר הכעס אמר חי אני בשבועה, לפי שניסתו לדבריהם אמר אם לא כאשר דברתם שאמרו או במדבר הזה לו מתנו, כן אעשה לכם, אבל לערב רב במדבר הזה יפלו פגריכם, על ערב רב שהם פגרים מתים, רשעים בחייהם קרויים מתים, אלו יפלו, כמו שאמרו באגדה חזיינהו כמאן דמתבסמי וגנו אפרקדן (פירוש כשתויי יין ומושלכים על גביהן ופניהם למעלה), לזה אמר פגריכם יפלו בלא קבורה, אפילו שיקברום הארץ פולטתן. [הגה"ה ולמה לא נרקבו ולא שלטה בהם רימה, אלא הם כמאן דמבסמי, לפי שכמה פעמים היו רואים פני שכינה לכך זכו לזה]:

פסוק כט

וכל פקודיכם לכל מספרכם וגו'. אמור אליהם אם אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי, היא שבועה, שבפרשת בא אל פרעה אמר והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי, ואין שבועה חלה על שבועה. עכ"ז אקיים שבועתי בכלב בן יפונה ויהושע וטפכם. ואמר אם אתם תבאו, לרמוז על הזקנים שהם יותר מס' שנה שנכנסו, לזה תלה הדבר באם, וגם רמז למשה ולאהרן שלהם היה הדבור שלא יכנסו, ובמי מריבה היה בשבועה שנאמר לכן לא תביאו, ואין לכן אלא לשון שבועה. אלו הם באים אבל פגריכם אתם, כאילו אמר ואתם, כלומר פגריכם שהם ערב רב כמ"ש, ואתם, שהן הנמנין מבן עשרים שנה, אלו ודאי יפלו וגו':

וכתב רבינו בחיי ז"ל, נראה כי היו ישראל בחטא זה שלש כתות, מהם בכו, ומהם התלוננו על משה ועל אהרן ואמרו לו מתנו, ומהם אמרו נתנה ראש, וכנגדם הזכיר ג"פ פגריכם, והזכיר לשון פגרים כדי שלא תבין בהם אבדון הנפשות רק אבדון הגופים, מתו ויש להם חלק לעולם הבא:

פסוק לג

ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה. קודם אמר וטפכם אשר אמרתם וגו', וכאן אמר ובניכם, אלא כבר הוא נודע כי גלגול שני נקרא בן, ורמז להם שעתידין להתגלגל עד שיושלמו, זהו עד תום פגריכם, וזהו ונשאו את זנותיכם, כתרגומו יסבלו את עונותיכם,

והרי אמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, אלא לרמוז למ"ש. וכן אמר תשאו את עונותיכם ארבעים שנה, תשאו עונותיכם ועונות אבותיכם:

פסוק לד

במספר הימים אשר תרתם וגו'. יאמר שהימים אשר תרתם את הארץ היו במספר מ' יום כדי שיהיה יום לשנה מ' שנה שלא ימות בכרת פחות משש שנה, כי הי"ל שנה ליום, אבל אמר יום לשנה הוא כמ"ש על פסוק וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום, וכי במ' יום הלכו כל ארץ ישראל והלא היא ת' פרסה, ומהלך אדם בינוני י' פרסאות וכו' אלא קיצר להם הדרך, זהו אומרו כאן במספר הימים ולא כמספר בכ"ף הדמיון, לומר למה בא המספר שתרתם את הארץ מ' יום, כדי שיבא יום לשנה מיום ליום. יום לשנה יום לשנה, ר"ת יליל, רמז על ט' באב שיהיה יום יללה ובכיה לדורות. וידעתם את תנואתי, לא כדי שאנקם מכם, כי אני איני בא בטרוניא עם בריותי, אלא כדי להודיעם שיש בי יכולת להעניש חלא אני מונע:

ובמסכת חגיגה פ"ק, יום לשנה, וכי מ' שנה חטאו והלא מ' יום חטאו, אלא לומר לך שכל העובר עבירה יום אחד בשנה ולא חזר בו, מעלה עליו הכתוב כאילו עבר כל השנה כולה, זהו תשאו את עונותיכם, כלומר אם לא חזרו בהם ועדיין הם נושאים עונותיהם שלא נמחלו, לפי שלא חזרו בהם:

פסוק לה

אני ה' דברתי. אע"פ שדברתי, אני ה' רחמן, דברתי ברחמים, לא כמו שדברתי בעגל שאמרתי ועתה יחר אפי בהם ואכלם, אבל כאן אמר עד מתי לעדה וגו', כי אפילו שגזרתי עליהם מיתה לא מת אחד מהם פחות מס' שנה, א"כ אני ה' דברתי, ברחמים דברתי, אבל העדה הרעה הזאת שהם ערב רב, זאת אעשה, בעשייה ולא בדבור. ואמר יתמו וימותו, יאמר לישראל מיתתם יהיה להם לשלימות ולעילוי, יתמו יושלמו, אבל ערב רב ושם ימותו שאין להם חלק לעוה"ב:

ובזוהר פרשה זו, א"ר אילאי כל אלין דהכא בגוונא דא מתתקנן למהוי כל חד תמים עם ה', ועל רזא דא במדבר הזה יתמו, ואי תימרון כבר אתמר, הכי הוא ודאי דהוה לון למהוי כל חד תמים עם ה' בארעא קדישא אתר דה' שרי תמן למהוי אפין באפין כחדא עמיה, והשתא כל חד הוה תמים במדבר דא לבר אתר רחיק מתמן דלא יסתכל אנפין באנפין בהדיה למהוי עם ה' כדקא יאות, ושם ימותו, כמא דחמיתון דעבדין בכל יומא, ע"כ. א"כ יהיה פירוש שם יתמו בתמיה, שאין שם השלימות במדבר אלא בא"י למהוי תמן אפין באפין, אלא ושם ימותו, ע"כ:

פסוק לו

והאנשים אשר שלח משה. שהיו אנשים כשרים כמ"ש כולם אנשים שהיו כשרים באותה שעה. וישובו, ששבו לדרך רעה, ולא די זה אלא שהחטיאו לרבים, זהו וילינו עלי את כל העדה, הוא רחמן אבל תבע עלבונו של משה, שהם היו סבה שהלינו עליו כל העדה עד שנפלו על פניהם, לזה אמר וימותו האנשים, היל"ל מתו, והאנשים אשר שלח משה וגו' מתו במגפה, אלא אמר וימותו, לומר שמתו וחזרו ומתו לומר שמתו כמה מיתות, שחילול השם אינו מתכפר אלא במיתה, ואלו חללו ש"ש ואמרו כי חזק הוא ממנו כביכול כלפי מעלה, והחטיאו הרבים והלינו על משה כל העדה, א"כ היו ראוים לכמה מיתות, וכן אמר ושם ימותו וסמיך ליה והאנשים וחזר ואמר וימותו האנשים, ולא אמר מתו אלא וימותו, שמתו וחזרו ומתו. רעה במגפה, שמלת רעה חוזרת לכאן ולכאן, מוציאי דבת הארץ רעה, כמו שפירש"י ז"ל שיש דבה שהיא טובה, אבל זו רעה וחוזרת רעה. במגפה לפני ה', שעלה הדין לפני ה' שימותו במיתה ההגונה להם, כמו שארז"ל מדה כנגד מדה, הם חטאו בלשון והוציאו דבה על א"י שהיא טבור הארץ, לזה נשתרבב לשונם עד טבורם ותולעים יוצאים מלשונם ובאים לתוך טבורם. לפי ה', על פי מדותיו של הקב"ה שהוא מודד מדה כנגד מדה. רעה במגפה לפני י"י, ר"ת רב לי, שהיו אומרים ומצדיקין את הדין, ואומר כל אחד ואחד הרבה יותר מזה ראוי לי. עוד רב לי, לפי שחטאו במשה רבן, עוד שהם אמרו ארץ אוכלת יושביה, כן יצאו התולעים שהם יושבי הגוף שנתהוו ממנו ותאכל גופן:

פסוק לח

ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים ההם ההולכים. שהלכו מבעיא ליה, שכבר מתו, אלא סוד הענין שיהושע לא היה לו חיים, שהוא נער, והיה בן מ' שנה וקורא אותו נער, אלא שהיה במדרגת הנער מטטרון, ולית שם חיים כלל, לזה לא ימיש מתוך האהל, מתוך דייקא כי רגליה יורדות מות, לזה היה שמו הושע כמו הושט ה' את עמך, כן הושע אין לו חיים, ולזה התפלל עליו משה ואמר יה"ו שע שהוא שם הרחמים, ושלחו ליקח חיים מבאר שבע בזכות האבות, ונתוספו לו ע' שנה, שמת בן מאה ועשר שנים. וכן כלב בן יפונה לא היה אלא בן חצרון, שכן נאמר בדברי הימים ואשת חצרון אביה ותלד לו את אשחור אבי תקוע, וארז"ל בפ"ק דסוטה אשחור זה כלב ולמה נקרא שמו אשחור שהושחרו פניו בתעניות, אבי שנעשה כאב, תקוע שתקע לבו לאביו שבשמים, יפנה שפנה מעצת המרגלים, ולמה הלך עמהם מאחר שידע שהם הולכים בעצה רעה, אלא הלך ליקח לו חיים, וכן כלב בן יפנה עם ג' מלות בגימ' ליקח לו חיים. א"כ חיו מן

האנשים ההולכים לתור, מעת שהיו הולכים לתור לקחו חייהם וסר צלם מעליהם, ובא לכלב ויהושע, וכן אמר ועתה הנה החיה אותי ה' כאשר דבר:

פסוק לט

וידבר משה את כל הדברים האלה אל כל ישראל ויתאבלו העם מאד. לפי שאמר להם במדבר הזה יפלו פגריכם שהוא על ערב רב, לזה ויתאבלו העם, לפי שלא נאמר לכל פקודיכם אלא לבני ישראל שנמנו מבן ך' שנה ומעלה, לא לערב רב שלא נמנו, לזה כשאמר להם במדבר הזה יפלו פגריכם נתאבלו, כי חשבו שימותו תיכף כמו שמתו המרגלים, כיון שהשכימו בבקר ומצאו עצמן חיים, אמרו הננו ועלינו, הרי אנו חיים, א"כ נעלה אל המקום אשר אמר ה', שהיא א"י, כי חטאנו, וקשה אם חטאו באיזה זכות יעלו, אלא אמרו אין הקב"ה מחשב השוגג כמזיד, שאם היה מחשב היה לנו למות כמו שמתו המרגלים, אבל הננו כלומר שאנו בחיים אין מחשב לנו השוגג כמזיד, זהו כי חטאנו, חטאנו בשוגג שנפתינו לדברי המרגלים, והחטא שלנו אינו כמו חטא המרגלים, הם חטאו במזיד לזה מתו, ואנו בשוגג, אם כן נעלה, אמר להם משה אתם אומרים שהחטא שלכם הוא בשוגג ועתה אתם מזידים, שהקב"ה אמר לא תעלו ואתם רוצים לעלות, שהקב"ה אמר פנו וסעו המדברה, ואין מזיד גדול מזה, לזה אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני אויביכם שהם העמלקי והכנעני. כי על כן שבתם מאחרי ה', שאתם עושין במזיד, ואם תאמרו עתה נעלה, ואחר שנעלה ה' הוא רחום ונחם על הרעה ויהיה ה' עמנו, לזה אחר שאמר כי אין ה' בקרבכם, אמר ולא יהיה ה' עמכם:

פסוק מד

ויעפילו. אחר כל ההתראות שהתרה בהם משה, הרשיעו בעזות לעלות. וארון ברית ה' ומשה לא משו, לא כמו שחשבו הם שאחר שיעלו הם יעלה ג"כ ארון ה' ויהיה ה' עמהם, אלא כמו שאמר להם משה ולא יהיה ה' עמכם:

פסוק מה

ויחד העמלקי היושב בהר ההוא. כי קודם אמר והעמלקי והכנעני יושב בעמק לכמון ולארוב לכם, אבל כאן אמר ישב מקודם כאן הוא מקום ישיבתו, לא שהקב"ה שלחו, שאינו בא בטרוניא עם בריותיו, והראיה שלא הרגום אלא ויכום, שאם היו שלוחי ה' היו הורגים אותם:

פרק טו

פסוק ב

דבר אל בני ישראל וגו' כי תבאו אל ארץ מושבותיכם וגו' ועשיתם אשה וגו'. נסמכה כאן פרשה זו, כמ"ש במדרש כשנתאבל העם, באותה שעה אמר הקב"ה למשה צא ורצה

אותם העניים שכבר יצא לבן, אמר לפניו רבש"ע במה ארצם, אמר לו בדברי תורה, שנאמר דבר אל בני ישראל כי תבאו וגו', ומה רצוי הוא זה כי תבאו, זו תוחלת ממושכה מחלה לב, אלא אמר להם שיקריבו קרבנות במדבר ויתכפר להם על כל מה שעשו, אבל כבר ארז"ל שכל מ' שנה שהיו יש אל במדבר לא הקריבו קרבנות לפי שהיו כמנודים, ועוד שהיו מזידים ואין קרבן למזיד, ושבט לוי היה מקריב קרבנות צבור משלו, לזה אמר לו צא ורצם בדברי תורה, לומר שיקראו פרשת קרבנות ויחשב להם כאלו הקריבום. גם כשתאמר להם כי תבאו יקחו נחמה לומר אולי יבאו. ובפרשה שאחר זו ייעד אותם ואמר להם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם, ניחם אותם יותר, שאמר להם בבואכם, משונה ביאה זו מכל הביאות, שאמר בבואכם, ביאת כולכם שכולכם תבאו, ועוד אמר אשר אני מביא אתכם, ומה שאמר חי אני במדבר הזה יפלו פגריכם הוא על ערב רב, אבל אתם אפשר שתבאו כמ"ש אם אתם תבאו, אתם באים, אבל ערב רב לא, זהו מה שאמר לעיל אם לא כאשר דברתם, אם ולא, לישראל באם, אם יכשירו מעשיהם אפשר שיכנסו, אבל ערב רב לא, ועליהם נאמר וינערו רשעים ממנה, לזה דבר אל בני ישראל דייקא כי תבאו, אפשר שתבאו. ואח"כ אמר בבאכם ע"י גלגול כאז"ל, ולזה נשתנית ביאה זו:

פסוק ג

ועשיתם אשה לה' עולה או זבח. אמר שאין הקב"ה חפץ בקרבנות של חטאות ואשמות כמ"ש על פסוק הוקר רגלך מבית רעך. זהו שאמר ועשיתם אשה, אם תרצו לעשות קרבן, יהיה עולה או זבח, ואיזה עולה, לא עולה שהיא באה על הרהור הלב, שעל זו אמר דוד עולה לא תרצה, אלא לפלא נדר, כמי שמרים ידו שעשה דבר פלא, שלא חטא אפילו בהרהור ומביא עולה, או בנדר, שאמר הרי עלי עולה, או בנדבה שאמר הרי זו עולה, וזה לעשות ריח ניחוח, נחת רוח לפני, לא קרבן חטאת ואשם, וע"ז אמר דוד המע"ה אבוא ביתך בעולות אשלם לך נדרי, ואמר בעולות בלשון רבים, לומר בעולה כזו ירצה ה' לא עולה שבאה על הרהור הלב, כי עולה לא תרצה כמ"ש באומרו לפלא נדר. והזבח הוא כמו זבחי שלמים עלי, או תודה:

פסוק יג

כל האזרח יעשה ככה. אזרח בגימט' אניה, לומר שכל מי שיתגבר על יצרו כארי כן יש לו לעשות, וכן האזרח בגימ' גיבור:

פסוק יד

וכי יגור אתכם גר או אשר בתוככם. במדרש כיון ששמעו הגרים שאמר דבר אל בני ישראל ואמר כל האזרח בישראל יעשה ככה, באותה שעה היתה מריבה בין ישראל לגרים, עד שהקב"ה אמר למשה מפני מה עשו מריבה לא כך כתבתי בתורה הקהל חוקה

אחת, תורה אחת ומשפט אחד, לזה ארז"ל ג' מדות בגרים, יש גר ככותי לכל דבר. ויש גר משול לחמור, ויש גר כאברהם אבינו. יש ככותי כיצד, היו לו נבלות וטרפות בתוך ביתו ואמר אלך ואתגייר ואביא ממיניהם של אלו שאכילתן יפה ויש להם שבתות וימים טובים ואוכל אלו בתוך ביתי, כפף את עצמו והלך ונתגייר, לסוף שחזר מסורו, באו עליו יסורין לטובתו לכפר על מה שעשה קודם, אמר הקב"ה לישראל, בני כשם שזה אהב אתכם אף אני אוהב אותו, זהו שנא' ואהבתם את הגר וגו', וע"ז נאמר וכי יגור אתכם גר או אשר בתוככם, דר ביניכם וראה נימוסיכם וראה שבתות וי"ט שלכם, כאשר תעשו כן יעשה, מתוך שלא לשמה יבא לשמה. יש גר משול לחמור כיצד, הלך לישא אשה מישראל, א"ל אין נותנין לך אלא עד שתתגייר, הלך וכפף את עצמו ונתגייר, לסוף שחזר מסורו באו עליו יסורין לטובתי על מה שעשה, אמר הקב"ה לישראל בני כשם שבקש זה מכם מנוחה אף אתם תנו לו מנוחה, זהו שאמר וגר לא תונה, וזהו אומרו כאן הקהל חוקה אחת, הקהל, שנכנס בקהל שנשא אשה. יש גר כאברהם אבינו כיצד, הלך ופשפש בין האומות שבעולם כיון שראה שמספרין בשבחן של ישראל, אמר אלך ואתגייר ואכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר ואל יאמר בן הנכר וגו', לזה אמר כאן תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם. ומה שאמר בבאכם ואשר אני מביא, אמרו במדרש, קבל עליך עד שלא תבא אל הארץ שכשתבא אל הארץ תפריש חלה, ובזכות שתקבל עליך אתה בא אל הארץ, זהו בבאכם שתקבלו בביאתכם, ובזכות זה תבואו, והוא שאמר אשר אשר אני מביא אתכם ולא אמר אביא, לומר דבלאו הכי אני מביא אלא לזכותכם שיהיה על ידכם וכאילו אתם מביאים עצמכם:

פסוק יט

והיה באכלכם מלחם הארץ וגו'. שמא תאמרו במדבר היה יורד לנו לחם מן השמים ובבואנו לארץ אנו צריכים לטרוח לחרוש ולזרוע עד שנאכל, יותר טוב היה לנו ישיבת המדבר מביאת הארץ, לזה אמר בבואכם שמיד בבואכם יפסק המן ותאמרו הלואי היתה ישיבתכם עוד במדבר, לזה אמר והיה באכלכם, אם אתם עושים רצונו של מקום, היא תוציא לכם לחם חם, כמו שאמרו עתידה א"י שתוציא גלוסקאות, ואין כל חדש, זהו באכלכם כאילו אמר בא אכלכם, שאין אתם צריכין לטרוח אלא ה' יזמין לכם, זהו והי"ה הוי"ה הוא מביא ומזמין אכלכם. מלחם הארץ, וא"ת מלחם השמים היה יותר טוב, לזה אמר תרימו תרומה לה', לומר שכל כך הוא זה הלחם חביב ומושפע מלמעלה עד שהקב"ה כביכול מתאוה לאותו לחם. ואומר תרימו ממנה תרומה לה', כמו הביאו לה בחשאי. מלחם הארץ, היא הארץ העליונה. מלחם הארץ, בגימ' קדש י', כלומר שהוא

מעשר. ולא יתן שיעור, לפי שאין לה שיעור שהיא דבר רוחני, והשיעור הוא בגשמי, ולזה אמר תרימו תרומה סתם:

פסוק כא

ראשית עריסותיכם. אם אין אתם עושין רצונו של מקום צריכים אתם לזרוע ולקצור ולטחון וללוש, כאן נתן שיעור שאמר חלה תרימו, שירימו חלה אחת מכ"ד חלות של בעל הבית, או ממ"ח מהנחתום. ואמר עריסותיכם חלה תרימו, ולא אמר תרימו חלה, לסמוך חלה לעריסותיכם, לומר ששיעור העיסה שהיא חייבת בחלה הוא מ"ג ביצים, זהו ראשית עריסותיכם חלה שהיא שיעור חל"ה בגימ' מ"ג. כאן לא אמר תרומה לה' כמו שאמר בלחם, שאותו הלחם הוא לחם רוחני מלמעלה וכי כביכול מתאוה לו, לזה תרימו לה', אבל זה שהוא עריסותיכם אמר תרימו תרומה ולא אמר לה', ולזה ערסתכם חסר:

ובמדרש א"ר הונא בשם רבי יוחנן מי גרם לי שאני נוטרה את הכרמים ע"י שכרמי שלי לא נטרתי, מי גרם לי שאני מפרשת ב' חלות בסוריא, על שלא הפרשתי חלה כתקנה בא"י, סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שתיהן ואיני מקבלת שכר אלא על אחת, ע"כ. ועוד תרימו תרומה, רמז כאן לשתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, שהיא מכזיב ועד אמנה. כן תרימו גם אתם, רמז על כל הארץ שהחזיקו בה עולי בבל עד כזיב, מפרישין בה חלה אחת, לזה רמז תרימו אותה, ולא אותה ואת חברתה, כמו שמרימין מכזיב ועד אמנה כ"כ הרמב"ם ז"ל פרק ה' מהלכות בכורים:

מראשית עריסותיכם. כבר אמר ראשית עריסותיכם, למה חזר כאן ואמר מראשית ולא אמר ראשית, אלא רמז כאן שמכל תבשיל או כל דבר, שיתן חלק לה', והיא חלקו של ה' נתן לעניים, אפילו מעיסת גופו שיתענה פעם בשבוע או פעם בחדש, למעט חלבו ודמו, ויתן דמי אכילתו לעניים, כי אגרא דתעניתא צדקתא, וכן מלת תענית ת' בראש ות' בסוף ועני באמצע, לומר תת עני, עני תת, לזה ת' בראש ות בסוף, שצריך לתת דמי ב' אכילות, וכן ערסתיכם גימט' תת, לזה אמר תתנו לה' תרומה לדרתיכם, מכל מה שבדירה שהוא הבית, מכל מה שמכניסין בבית:

מצאתי כתוב. שביום התענית צריך לתת חלק לה' מג' דברים, מהחלב והדם ומהממון, שהן כנגד נפש רוח נשמה, החלב כנגד הנשמה, שהיא כולה כליל והיא כלה כעשן מפוזר בכל הגוף, והדם כנגד הנפש, שנאמר כי הדם הוא הנפש, והרוח כנגד הממון שהוא הולך ובא, הולך ועושה שליחותו וחוזר ובא. לזה אמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, כנגד הדם שמשכנו בלב, ובכל נפשך שהוא החלב שהיה קרב על גבי המזבח לרצון, כמו אם יש את נפשכם ובכל מאדך הממון:

עוד מראשית מהרשות שבכם, שאתם רשים מהמצות ואין אתם עושין רצונו של מקום, לזה באתם לידי עיסה, שאם הייתם עושין רצונו של מקום הייתם אוכלים מלחם הארץ, והיתה מוציאה לכם בלא עמל ובלא טורח לזה אנו מברכין על הלחם המוציא לחם מן הארץ, שאנו מאמינים שיש בידו היכולת להוציא לחם חם ואפוי כמו שעתיד להיות, וכמו שמוציא פירות גמורים שאין צריך להם בישול ולא אפייה ונאכלים חיים, ומי גרם שלא בא לכלל לחם אלא אחר עשר מלאכות שהם חרישה זריעה קצירה עמור דישה זרייה ברירה טחינה רקידה לישה אפייה, כך הם שנויים במשנה על סדר זה, וריקוד וברירה חד הוא, אלא כל מלאכה שהיתה במשכן נחשבה כאב מלאכה, כן העלו בגמרא. כל זה לומר שאם היו מקיימין המצות שנתנו בעשרת הדברות כהוגן לא היו באין לעשר מלאכות אלו. לזה יש בברכה זאת עשר מלות, ועוד יש בה מ' אותיות כנגד התורה שנתנה אחר מ' יום, לומר שעיקר הלחם היא התורה שהיא נקראת לחם שנאמר לכו לחמו בלחמי, כדי להזכירו שאם היה עוסק בתורה היה מזמין לו ה' ית' מזונותיו, כמו שארז"ל על צנצנת המן שהיא גנוזה, שנא' לפני ה' למשמרת, לומר שכל מי שעוסק בתורה מזונו מונח לפני הי"ת למסרו לו, וכן אמר ירמיהו הנביא לאותו הדור, הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה, אמר להם ירמיהו מפני מה אין אתם עוסקין בתורה, אמרו לו אם אנו עוסקים בתורה מהיכן נתפרנס, באותה שעה הוציא להם צנצנת המן א"ל ראו אבותיכם שהיו במדבר ועוסקין בתורה במה היו מתפרנסים, אף אתם אם תתעסקו בתורה הקב"ה מפרנס אתכם. וכדי להזכירו ג"כ לומר דברי תורה על השלחן שהוא לחם העיקרי. גם אומר המוציא לחם, לכלול מה שאמר רבי עקיבא שאפילו אכל שלק והוא מזונו מברך המוציא ולבסוף שלש ברכות, לומר שבידו ב"ה היכולת לסעוד לב האדם ע"י ירק כמו ע"י ה' מינים, הרי ר' חנינא בן דוסא שהיה מזונו מן חרובין והיו מסעדין לבו, ופעם אחת לקחה בתו כלי חומץ ויצקה לנר במקום שמן, וארז"ח מי שאמר לשמן וידלוק יאמר לחומץ וידלוק, כן מי שאמר ללחם ויסעוד יאמר לירק ויסעוד, א"כ ברכת המוציא הוא להצדיק עליו את הדין לומר שעונותיו גרמו לאכל לחם העצבים, ומרומם לה' ית' שבידו היכולת להוציא לחם מן הארץ, זהו תתנו לה' תרומה שתתנו לו רוממות. לדורותיכם, כפי הכשר הדור, אם ראויים יתן להם לחם ומזון בלי טורח ועמל, ואם אינם ראוים יצדיקו עליהם את הדי, שעונותיהם מנעו הטוב מהם לאכול לחם העצבים:

פסוק כב

וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות. בע"ז הכתוב מדבר, ובא לנחמם ולדבר על לבם ולומר להם שעון העגל כשוגג, למה שדבר ה' אל משה, שלמשה היה הדבור שנאמרו בל' יחיד אנכי ולא יהיה לך, ובאמת אינו כן אלא את כל אשר צוה ה' אליכם, לכם היה הצווי, אבל היה ביד משה, ומעיני העדה שהן הזקנים שהן היו בשגגה זו. ועשו כל העדה, לא אמר והקריבו כמו שאמר בפרשת ויקרא גבי ואם כל עדת ישראל ישגו והקריבו הקהל פר, אלא כמו שהשגגה נעשתה, כי לא היה כאן דבר לטעות אלא אתם הטעיתם עצמכם, כן ג"כ עשו פר אם יש יכולת בידכם לעולה על מה שעלה על רוחכם. ושעיר עזים לחטת, חסר א', לומר שאינה חטאת אלא מזיד, אלא מרוב רחמנותו ובפרט שהם רבים, מעלה עליהם המזיד כשוגג, זהו וכפר הכהן על כל עדת בני ישראל ונסלח להם כי שגגה היא, אחשוב להם המזיד כשוגג, ועוד שהם הביאו את קרבנם אשה לה', שאותם שחטאו במזיד מתו באש המגפה, שנאמר ויגוף ה' את העם, זהו אשה לה', וחטאתם לפני ה', שאחרי שחטאו בעדים והתראה, נהרגו ע"י בני לוי, א"כ כבר נחסרו, זהו וחטאתם מלשון חסרון, כמו אני ובני שלמה חטאים. וכן אמרו בספרי, כי שגגה, ר' אליעזר אומר בא הכתוב לעשות זדון הצבור כשגגה שאפילו הן מזידין יהיה לפניו כשגגה, לכך נאמר כי שגגה היא. ולזה אמר משה בתפלתו ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, אמר חטאתם, לומר שהצבור עושה להם מזיד כשוגג. זהו אומרו ונסלח לכל עדת בני ישראל כי לכל העם בשגגה, יאמר אע"פ שהמזיד אין לו סליחה, עכ"ז לפי שהוא לכל העם, בשגגה, הוי כשגגה:

ובמדרש וכי תשגו ולא תעשו. אם שגגתם בע"ז, סופכם להזיד בה, זהו ולא תעשו את כל המצות, שהמודה בע"ז כופר בכל התורה. אשר צוה ה' אל משה, סופכם לשלוח יד במשה. מן היום אשר צוה ה' והלאה, סופכם לשלוח יד בנביאים. לדרותיכם, סופכם לשלוח יד במקדש. דרתיכם כתיב, שהיא בית דירה שלכם, ע"כ:

פסוק כז

ואם נפש אחת תחטא בשגגה. בא לומר שחטא היחיד ושגגת היחיד אינו כחטא הצבור, שהצבור מקריבין פר, כי מרפיון שמרפין עצמן באו לידי כך, אבל היחיד, והקריב עז, מעזות פנים בא לידי כך, שבחטא ע"ז הכתוב מדבר, כמ"ש במדרש מדבר הלמד מענינו חטא בע"ז יקריב עז ויזעזע עצמו, עז זע, איך בא לידי חטא כזה:

פסוק כח

וכפר הכהן על הנפש השוגגת בחטאה בשגגה. הי"ל וכפר הכהן עליו, מאי על הנפש השוגגת, הא כבר אמר נפש כי תחטא בשגגה, ודאי שהיא שוגגת, לא די זה אלא שחזר

ואמר בחטאה בשגגה. לזה ארז"ל ג' חטאים שהיו בידו הם גרמו שבא לידי חטא זה, שעבירה גוררת עבירה, שכן דרכו של יצר הרע מסיתו על ההיתר תחלה ומההיתר לאיסור ומהאיסור לע"ז, א"כ לזה וכפר ונסלח, אין מספיק לו סליחה לבד כמו חטא הצבור שאמר ונסלח לכל עדת בני ישראל, לא נאמר בהם כפרה. כי הם ג' מדרגות מחילה סליחה כפרה, כנגד חטא עון פשע מחילה הוא מלשון אחלה פניו, או מלשון מתיקות. כמו שארז"ל ויחל משה את פני, מלמד שהתפלל עד שהחלהו כו', מתוק בלשון ערב חליא, והוא על החטא שהוא בשוגג. סליחה הוא כנגד העון שהוא מזיד, וסליחה הוא לשון ליבון, כי אתה ה' טוב וסלח, סלח בגימ' צח, וכן דוד המע"ה בעון אמר כבוס, שנאמר הרב כבסני מעוני ואמר הרב, שצריך כבוס הרבה עד שיצחצח בליבון. כפרה, הוא מלשון קנוח מלכלוך וצואה, ואחר הקנוח צריך כיבוס, זהו וכפר עליו ונסלח לו. בחטא הזכירו בלשון נקבה, ואמר נפש כי תחטא, על הנפש השוגגת, לפי שנתפתה כמו האשה שהיא קרובה לפתוי, הרי חוה פיתה אותם השטן ולא לאדם, וכה"א וכי יפתה איש בתולה וגו' וכל מי שמתפתה הוא מסטרא דנוקבא, אבל אחר שנתכפר אמר לכפר עליו, ונסלח לו, בלשון זכר:

פסוק כט

ואמר האזרח והגר. שלא תאמר לאזרח ודאי שהיא שגגה, שמעולם לא עבד ע"ז, אבל הגר שהיה מורגל בה תחשב לו כמזיד, לזה אמר הכל שוין לעושה בשגגה, כי שגגת הגר אע"פ שהיא קרובה למזיד, בערך האזרח שהיה לו להיות זריז וזהיר שלא יבא לידי חטא אפילו בשוגג, הואיל שמלידה ומבטן והריון הוא מורגל בעבודתו ית', א"כ בערך זה הם שוין. אבל הנפש אשר תעשה ביד רמה, במזיד, זה מחרף ה' ונכרתה וגו'. כי דבר ה' בזה, מאחר שאמר את ה' הוא מגדף, שהוא מחרף, מאי כי דבר ה' בזה, הא מחרף הוא יותר מבזוי, ועוד אומרו הכרת תכרת, הא כבר אמר ונכרתה. רבינו בחיי ז"ל אמר, כי דבר ה' בזה, דבר ה', דבורו של אנכי ה' אלהיך. ואת מצותו הפר, זו לא יהיה לך אלהים אחרים, שהיא מצות לא תעשה, ע"כ. אם כן לזה הכרת על שעבר דבורו של מקום שהוא אנכי, תכרת על שעבר על לא יהיה לך, א"כ ג' מיני כריתות נזכר כאן, את ה' הוא מגדף ונכרתה, הכרת, תכרת, ואחר שנכרתה פעם א' איך תכרת פעם שניה ושלישית, לזה אמר עונה בה, שחוזרת ומתחדשת והעון בא עליה וחוזרת ונכרתת וחוזר העון וניעור עד שחוזרת ומתחדשת וחוזרת ומתחדשת ונכרתה, כל עוד שהעון בה היא חוזרת עד שיקטין שלא ישאר ממנו שום ריח:

פסוק לב

ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים נסמכה פרשה זו לפרשת מגדף, לומר שחלול שבת בפרהסיא הוא כמו מגדף, שהוא מבזה ג"כ דבר ה', שהשבת ג"כ הוא דבור ה' שהוא זכור את יום השבת לקדשו. ויהיו בני ישראל במדבר, ודאי שבמדבר היו, אלא בגנותו של מקושש הכתוב מדבר, שהיה במדבר וכל ימי השבוע היה המן יורד וביום שבת לא היה יורד וביום ששי היה יורד לחם משנה, וראה מעלת השבת ועכ"ז חללו בדבר שאין בו צורך, יש מרבותינו אומרים תלש וי"א טלטל ד' אמות, אם כן זה ודאי עשה להכעיס, ואין לך ביזוי גדול מזה. ורבינו בחיי ז"ל כתב למה אמר ויהיו בני ישראל במדבר, לומר שהם גרמו שמפני חטאם חזרו לאחוריהם שאמר להם הקב"ה פנו וסעו לכם המדברה דרך ים סוף, ובהיותו שם בא לידי עבירה זו, שאילו היו נכנסים לארץ לא היה מקום לבא לידי כך:

וימצאו איש. בשדה שהיה מקושש עצים, שחשבו שמא אינו איש, שמי שראה כל כך נסים ונפלאות, ויציאת מצרים היא אות ומופת לחדוש העולם שנברא בששה ימים, וזה כפר בשש, זהו מקשש מק שש שהמיק השש, וכפר בהם, וכנגד זה תמצא שש פעמים אותו, ויקריבו אותו, המוצאים אותו, ויניחו אותו, רגום אותו ויוציאו אותו, וירגמו אותו, לזה תמהו שא"א שזה איש. וזהו שאמר עצים כי לשון מקושש הוא נופל על קש ותבן כמו לקושש קש לתבן, אלא הזכיר עצים לומר שקצץ בנטיעות שנאמר בהם ישבעו עצי ה'. ויקריבו אותו, לא אמר ויביאו אותו, שרצו לקרבו כשראוהו שהוא איש רשום, ושמא לזה לא נזכר שמו, ובפרט שהם גרמו לו שהתרו בו ועכ"ז לא חזר בו, אלא המוצאים אותו מקושש שעדיין הוא מקושש.. ורבינו בחיי ז"ל כתב וז"ל, ידוע כי העולם ששה קצוות, ונבראו בכח ה' הנעלם בששה חותמות, כל קצה וקצה בחותם אחד, כמ"ש בספר יצירה פנה למזרח וחותמו בידו, וכן לכל קצה וקצה, ונבראו בששה ימים. והנה השבת נקרא אות וזה המקושש כפר באותו אות ובחדוש העולם ועשה מקודש חול והשבת כשאר הששה, ועל כן נקרא מקושש כלומר יצא מקו שש, מהקו האמצעי של שש קצוות וכפר בשביעי שהוא שבת שהוא היכל הקדש והבן זה, ע"כ. א"כ מקושש עצים אינו כפשוטו, כי מאין באו עצים במדבר לא מקום זרע ולא אילנות ולא דשאים, אלא שכפר בעצי ה' שהן ששה אבני הבנין. עצים בגימ' ר"י, שאמר שיותר טוב לעמוד בעבודת מצרים שישבו שם ר"י שנה, משביתת שבת:

ובזוהר אמר רבי חייא כתיב וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת. מאן עצים הכא ומאן הוא דא אלא צלפחד, והוא דייק על אלין אילנין מנייהו רב על אוחרא ולא חשש

ליקרא דמאריה ואחלף שבת בשבת, הה"ד כי בחטאו מת, בחטא ו' מת, ורזא דכולא ודאי מקושש עצים, ובגין כך הוה דיניה סתים ולא אתפרש דיניה כדינין אחרנין בגין דמלה דא בעי בחשאי וסתים ולא גליא, ועל דא לא אתמר באתגליא וקב"ה עביד יקר ליקריה, ע"כ:

פסוק לד

ויניחו אותו במשמר לפרוש להם. לפי שעשה כמה עבירות ולא חלול שבת בלבד:

פסוק לה

ויאמר ה' אל משה מות יומת. הרבה מיתות לפניו, אבל לפי שכפר באבני הבנין, רגום אותו באבנים כל העדה. במקלל אמר הוצא את המקלל ורגמו אותו כל העדה, לא הזכיר אבנים, כי סתם רגימה היא באבנים, אלא שכפר באבני הבנין. ואמר וירגמו אותו באבנים וימות פשיטא שמי שרוגמין אותו הוא מת, רב סעדיה גאון פירש עד שמת. ועוד נאמר שרגמו ומיד שמת לא רגמו, כי כבר קיבל ענשו. ואמר וימות כאשר צוה ה', לא אמר וירגמו אותו באבנים כאשר נוה ה', שחוזר הצווי לרגימה, אלא וימות כאשר צוה ה' שאמר מות יומת הרבה מיתות לפניו:

פסוק לז

ויאמר ה' אל משה. אמר בלשון אמירה, לפי שמרוב רחמנותו על ישראל שלא יתורו אחר לבם ואחר עיניהם עשה להם זכירה. ולזה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש לומר שהמקושש מתוך שלא היו לו מזכירין בא לידי חטא, לזה עשה לישראל מזכירין: ובזוהר א"ר יהודה כמה סהדי עביד קב"ה לאסהדא בהו בבני נשא וכלהו בעיטא ובסהדותא קיימין לקבליה, קם בצפרא אושיט רגלוי למהך סהדיא קיימין לקבליה ומכריזין ואמרין רגלי חסידיו ישמור, שמור רגלך כאשר תלך אל בית וגו', פלס מעגל רגלך וגו', פתח עינוי לאסתכלא בעלמא סהדיא אמרי עיניך לנוכח יביטו, קם למללא סהדיא אמרי נצור לשונך מרע, אושיט ידוי במילי עלמא סהדיא אמרי סור מרע ועשה טוב, אי ציית להו יאות ואי לא כתיב והשטן עומד על ימינו לשטנו, כלהו סהדין עלוי בחובוי לעילא אי בעי בר נש לאשתדלא בפולחניה דקב"ה כלהו סהדין סנגורין קמיה וקיימין לאסהדא עליה טבואן, בשעתא דאצטריך ליה. קם בצפרא מברך כמה ברכאן, אנח תפלין ברישיה בין עינוי, בעי לזקפא רישיה חמי שמא קדישא עילאה אחיד ורשים על רישיה ורצועין תליין מהאי גיסא ומהאי גיסא על ליביה הא אסתכל ביקרא דמאריה, אושיט ידוי חמי ידא אחרא מתקשרא בקשורא דשמא קדישא, אהדר ידיה ואסתכל ביקרא דמאריה, אתעטף בעטופא דמצוה בד' זווין דכסותיה, ד' מלכין נפקין לקדמוהי, ד' סהדין קשוט דמלכא תליין מד' זוויין ותליין בהו כענבא באתכלא, מה אתכלא דאיהו

חד ותליין ביה כמה ענבין מהאי סטרא ומהאי סטרא כך האי מצוה חדא ותליין ביה כמה ענבין וזגין וזמורין צרירין בהו ז' רהיטין אלין אינון ז' צרירין דתכלתא דבעי לכרכא ביה לכל חד וחד או לאסגאה עד תליסר, מאן דייסיף לא יוסיף עלייהו על תליסר מאן דימעיט לא ימעיט משבע, ותאנא האי תכלת הוא רזא דדוד מלכא, ודא הוא חוטא דאברהם דזכה ביה לבנוי בתריה, מאי תכלת תכלית דכלא ודאי דהא איהי רבי יהודה אמר כסא הכבוד אקרי, רבי יצחק אמר ז' כריכן דאיהו שכינתא שביעתא דכלא ודאי דהא איהי מתברכא משיתא אחרנין על ידא דצדיק, ואי תלת עשר תלת עשר אינון כמא דאוקמוה בי"ג מכילן והאי איהו פתחא דכלהו והוא חוטא חד ורשימא בגוונהא וגוונא דילה נפיק מחד נונא דאזיל בים כנרת וכנרת על שמה אתקרי, ועל דא כנור הוה תלוי לעילא מערסא דדוד דהא ודאי איהו כנור דדוד מנגן מאליו למלכא קדישא עילאה, ובגין כך גוונוי עייל עד רקיעא ומרקיעא עד כרסיא והכא כתיב מצוה כד"א מצות המלך, ותאנא יסודא ושרשא במלכא מתעטרן כחדא, והאי היא כתרא ופתחא לכל שאר כתרין דכתיב פתחו לי שערי צדק, וכתיב זה השער לה' ועל דא כתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', לאכללא בהאי כל שאר כתרין, ועל דא אינין סהדי סהדותא ולא קיימי בדוכתייהו בגין דאיהו מצוה ותנינן תשמישי מצוה נזרקין, ע"כ. ומה שאמר כענבין באתכלא הוא רמז על הענף שיש בהם רמז על דברים הרבה, שיש בהם ל"ב כנגד ל"ב נתיבות, ולזה התחילה התורה בבי"ת וסיימה בלמ"ד, התחילה בבי"ת שהיא השניה שהיא החכמה שמשם נאצלו הל"ב נתיבות, זהו שאמר כמה ענבין וזגין וזמורין צרירין ביה, פירוש שיש בו סודות צרורות, ומה שאמר ז' רהיטין אלין אינון שבע צרירין דתכלתא, פירוש שבע כריכות שהיה כורך, כמו שאמר המוסיף לא יוסיף על י"ג חוליות והפוחת לא יפחות על שבע, כמו שפירש רבי יצחק ששבע כריכות היא שכינתא שהיא בת שבע והיא מתברכת מהשש, ומה שאמר דא חוטא דאברהם דזכה לבנוי, הוא כמי שאמר המדרש, בשכר שאמר אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לפתיל תכלת. ומה שאמר כנור דוד תלוי לעילא מערסיה, כינר כי נר שהוא סוד החבור. וצריך שתדע שקבלו חז"ל הלכה למשה מסיני שחוטי הציצית יהיו שזורין, והם ל"ב חוטין שזורין שהם ס"ד ציצית, ואע"פ שכתוב ציצת חסר, יש אם למקרא, ציצית במילואו כזה צד"י יו"ד צד"י יו"ד תי"ו נעלם בגימ' ס"ד, א"כ ג"פ ציצית הם ג"פ ס"ד וס"ד חוטין הם ס"ד, הם רנ"ו, ועשרים קשרים בכל ציצית הרי כנו"ר. גם תדע שנעלם של מקרא עולה ס"ד כמ"ש וע"ה ה"ס. ובמסורת ציצת נעלם כזה צד"י יו"ד צד"י ת"ו נעלמו מ"ד, ע"ה אדם, הרי חבור ב' שמות מן המקרא ומן המסורת. ואמר ג"פ ציצית כנגד שכינת העשיה, זהו ועשו להם ציצית, ונתנו על ציצית הכנף פתיל, זה שכינת

היצירה שהיא כתר העשיה, וכן על ציצית ר"ת עץ, הכנף פתיל ר"ת פה, ר"ל שמה שהוא דהיינו שכינת היצירה הוא עץ, ר"ל שהוא כתר העשיה, והיה לכם לציצית היינו שכינת הבריאה, לזה אמר והיה לכם, שהווייית הבריאה הכוונה היא לכם בשבילכם, בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית. לציצת בגימ' כתר, ששכינת הבריאה היא כתר היצירה, אבל שכינת האצילות לא נזכרה לפי שהן תשמישי מצוה. ואין לי רשות לדבר יותר, א"כ כאן עלה מלמטה למעלה. אבל דוד המע"ה הזכיר אותם במזמור אשרי מלמעלה למטה, והתחיל ממלכות האצילות, ואמר כבוד מלכותך יאמרו, כלומר כבוד אלהים הסתר דבר, ואמר יאמרו, כמו את ה' האמרת היום. להודיע לבני האדם גבורותיו, שהיא הבריאה שהודיעה גבורתו של הקב"ה. וכלל שכינת הבריאה והיצירה כאחת, ואמר מלכותך מלכות כל עולמים, שהם שני עולמים עולם הזכר ועולם הנקבה:

ובענין הכריכות עושין כמו שכתב רעיא מהימנא פרשת פנחס, שעושין י"ג חוליות וכל חוליא היא ג' כריכות, א"כ י"ג חוליות הם ט"ל כריכות שהוא ה' אחד, ובזמן התכלת היה עושה כריכה ראשונה מלבן, שנא' על ציצית הכנף, כלומר שיהיו הציצית שבצד הכנף ממין הכנף, ושאר הכריכות היה עושה אותם בתכלת, ומסיים בכריכה אחרונה בלבן, והסוד פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה א"כ יש בכל כנף וכנף ט"ל כריכות שהם הוי"ה אחד, וח' חוטין וה קשרים היינו אחד, היינו ה' אחד ושמו אחד, ב"פ אחד הם כ"ו, בשכמל"ו. זהו וראיתם אותו, כמ"ש הרי"ק ז"ל בשעה שאומר וראיתם אותו לוקח הב' ציציות שלפניו שיש בהם עשרה קשרים וט"ז חוטין הם כ"ו הם הוי"ה, ע"כ. וכן מנהגנו לעשות בלבן י"ג חוליות אחר שקושרין ב' קשרים כורכין שלש כריכות ומרחיקין וכורכין ג' כריכות ומרחיקין וכורכין ג' כריכות ומרחיקין וכורכין ג' כריכות אחרות וקושרים ב' קשרים, וכן עושין באויר שני כורכין ומרחיקין וכורכין ומרחיקין וכורכין ומרחיקין וקושרין ב' קשרים, וכן עושין באויר שלישי, וכן באויר רביעי על זה הדרך, א"כ נמצא שבכל כנף י"ג חוליות, שכל ג' כריכות נקרא חוליא, וי' קשרים. וכתב הרב רבי מנחם ריקנטי ז"ל ועוד יש לפרש ציצית מלשון מציץ מן החרכים, והרמז לשכינה המנהגת עולם השפל שנאמר וכל מעשהו באמונה, וכן אז"ל רבי שמעון בן אלעזר אומר למה נקרא שמו תכלת על שם שנתכלו המצרים בבכוריהם שנאמר וה' הכה כל בכור וגו', רבי אומר למה נקרא שמו ציצית על שהציץ המקום על בתי אבותינו במצרים. ויש מפרשים לשון תכלת על שם שפעולתו לכלות אויבי ה' ועוברי מצותיו, זהו סוד וראיתם אותו וזכרתם, ראיה מביא לידי עשיה בסוד והיה כל הנשוך וראה אותו וחי, ע"כ:

במדרש רות. ר' נהוראי פתח בפרשת ציצית ואמר ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדרתם כתיב, דתנינן תקנו פ' ציצית בק"ש ודירתו של אדם נמצא בה ק"ש חוץ מפ' ציצית שחסר שם, ובמה נשלם, אלא כשהאדם מתעטף בציצית ויוצא בו מפתח דירתו הרי נשלם והקב"ה שמח בו ומלאך המשחית זז משם וניצול האדם מכל מיני משחית, והיינו לדרתם בשביל דירתם שיש שם מזוזה ויוצא מפתח דירתו בעטופא דמצוה ומלאך המשחית זז משם וניצול האדם מכל נזק ומכל משחית, מנלן מזוזת זז מות, שלא ניתן רשות לחבל וזז מפתחו, א"ר נהוראי אסהדנא עלי מאן דנפק מתרע ביתיה בעטופא דמצוה ותפילין ברישיה, בשעתא דנפק בין תרין תרעין אזדמנת שכינתא עליה ותרין מלאכין דקיימין עליה חד מן ימינא וחד מן שמאלא כלהו מלוו ליה עד בי כנישתא ומברכין ליה, אית חד מקטרגא דאיהו קאים קמי פתחא דבר נש אזיל מבתרייהו ועל כרחיה אתיב ואמר אמן, ע"כ. זהו לדורותם, ר"ל אותו שהוא יושב על פתח דירתם יהיה לכם, אחר שהיה קטיגור יהיה סניגור, זהו והיה לכם לציצית בגימט' כתר, מי שהיה תר"ך שהיה מגרש הסניגור והיה כרת יהפך לכתר. עוד והיה לכה לציצית, לפי שאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, יכול אם לא ימצא תכלת יהיה פטור מציצית, לזה אמר והיה לכם לציצית, אפי שלא ימצא תכלת, הציצית הוא חייב. זהו והיה, שהלבן הוא מצוי ויש לו הויה. עוד אע"פ שאין עתה תכלת בפועל, יש תכלת בכוונה שהוא מכוון, זהו ונתנו על הציצית הכנף פתיל תכלת, ר"ת בגימ' זהו עם כונת הלב ע"ה, ובזה היא הנתינה, ובזה יהיה הויה לציצית, זהו והיה לכם לציצית וגו':

עוד נוכל לומר באלו הג' פעמים ציצית, שרומז למילה ולציצית ולתפלין, ועשו להם ציצית רמז על המילה, לזה אמר ועשו להם, להם ממש יעשו, שישלימו עצמן, ופירוש ציצית הוא מלשון ציצין המעכבין את המילה, וכן הוא מלשון פריחה, שמאותו מקום הוא פריחת האדם, כמו ויצץ ציץ, ויציצו מעיר, וכן הוא מלשון גלוי, כמו מציץ מן החרכים, שנגלית היו"ד ע"י הפריעה, וזהו על כנפי בגדיהם, שהגוף הוא מלבוש והוא בגד, כנפי בגימ' נקי, שמשם הוא נקיות הולד והקדושה כפי הכונה, ואם ח"ו יבא על הנדה יהיה הולד מצורע, א"כ משם הוא נקיות, וכן כנפי בא"ת ב"ש לטו"ם בגימ' מילה. ונתנו על ציצית, זה ציצית הבגד. והיה לכם לציצית, רומז על התפילין, לציצית בגימ' כתר, שהתפלין הם כתר, וכה"א ציץ נזר הקדש:

עוד יש לפרש בפרשה זו, שקודם מדבר שלא לנוכח, שאמר ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם ונתנו, ואח"כ מדבר לנוכח והיה לכם לציצית וראיתם וזכרתם וגו', אלא קודם עשיית המצוה הוא רחוק מהי"ת, כי עדיין לא נקרב לה', אבל אחר שעשה המצוה נעשה

שלו וכאילו נעשה שותף להקב"ה כביכול מאותה מצוה וכן אמר בזוהר ועשיתם אותם אתם כתיב כאילו אתם עשיתם המצוה לזה אחר שאמר ונתנו על ציצית שכבר נעשית המצוה, מדבר עמם לנוכח, וכן ג"כ אמר וזכרתם את כל מצות ה'. אח"כ אמר למען תזכרו, וכבר אמר וזכרתם, וכן אמר וזכרתם את כל מצות ה', ואח"כ אמר את כל מצותי ולא אמר מצות ה', הוא ג"כ על זה הדרך, אחר שעשיתם אתם מצות ה', ה' מדבר עמכם ואומר לכם כן תזכו לעשות את כל מצותי, שבזמן הזה הרבה מצות אין אנו עושים אותם, כמו המעשרות והתרומה והחלה, ואע"פ שאנו עושים אותם הוא מדרבנן, אבל לעתיד לבא נעשה אותם מן התורה, וכן מצות הקרבנות וכן מצות בית הבחירה וטומאה וטהרה תזכו לעשות כולם, הואיל שעשיתם מצוה שיש בה זכירת כל המצות כמו שפירש"י ז"ל ציצי"ת וח' חוטין וה' קשרים עולין תרי"ג. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, וכן אוציא אתכם משאר גליות, זהו אני ה' אלהיכם:

גימטריאות

שלח לך אנשים. ס"ת חכם, רמז לו שישלח מהחכמים שבהם:

ויתרו. וירתו. ויתרו כתיב, רמז לו שיהיה בעצת יתרו שהיה חכם:

ואלה שמותם. מלא, רמז ששמותם מורין עליהם:

שפט בן חורי. ששפט הקב"ה אותם והביא חרון אף לישראל:

עלו זה. זה הקב"ה שנא' בו זה אלי, הזהירם על מורא שמים תחלה, ועל הדרך שהלך בה אברהם שנאמר בו הלוך ונסוע הנגבה:

עלו זה בנגב ועליתם. ר"ת עזבו, שעזבו יראת שמים:

יושב בה. ב"ה עולה ז' שהן שבעה עממין:

יושב בהנ"ה. עולה ס', ששים רבוא ערים:

השמנה. גימט' ת', א"י היא ת' פרסה. השמנה אותיות הנשמה, ששם עתידין לקבל הנשמה, שנאמר נותן נשמה לעם עליה, ורמז להם שמתי מדבר ילכו שם לקבל נשמתם:

לבא חמת. להביא חמה על ישראל לבא, אותיות אבל, שמשם בא אבל להתאבל בכל שנה יום תשעה באב:

רחוב. רחב כתיב, חרב, שמשם נגזר החרבן על ישראל וחרב לז' עממין:

וחברון ז' שנים נבנתה לפני צען מצרים. צען, בגימ' רד"ו, ר"ל קדם זכות ישני חברון שלא ישבו בגלות כי אם רד"ו שנה:

אשכל. אש כל, שמשם יצאה אש ואכלה כל ישראל, שנגזר עליהם כליה:

זמורה. לשון כריתה, שנכרתו רגליהם:

במוט בשנים. רמז לשני חורבנין שנתמומטו בהן ישראל. אשכול מלא, רמז לשש גזירות, שנאמר כי מגפן סדום גפנם, ומשדמות עמורה, ענבימו ענבי רוש, אשכלות מרורות למו, חמת תנינים יינם, וראש פתנים אכזר, הרי שש:

מתור הארץ. מתורה, שחזרו ושבו מדרכי התורה. מתור. אותיות רתום, שהמוציא שם רע מאכילין אותו גחלי רתמים:

וגם ילידי הענק. ילדי כתיב, שאפילו הילדים היו ענקים:

הענק ראינו שם עמלק. ר"ת הרשע, והיפך הרשע עשרה, שיצאו מעמלק עשרת בני המן:

נעלה וירשנו אותה כי. ס"ת הוי"ה בהיפוך ר"ל שהפך ה' עליהם בדין, ונוכל להם:

כי יכול נוכל לה. ס"ת יללה, רמז להם שיהיה להם יללה:

אכלת יושביה. בגימ' זהו איוב שמת:

הנפילים. הם המלאכים שנפלו מן השמים. ד"א הנפלים כתיב, שהיינו בעיניהם כנפל:

אשר היא זבת חלב ודבש. אין תורה כתורת ארץ ישראל, וזהו שאמר אשר היא:

עד אנה ינאצוני. ינאצני כתיב, אותיות צאני נ"י, ר"ל צאני הם ששים רבוא, כענין הן לא יאמינו ב"י י"ב שבטים:

אכנו בדבר. בדבור אחד שיוצא מפי:

מקרבו. מקרבים ובני מעיים שלו ואמרו אל יושב. א"ל מלכים שהם יושב הארץ העם הזה כאיש. ס"ת משה, שאף הוא מר במדבר, שהוא נקרא איש, שנאמר והאיש משה יגדל נא. י' של יגדל רבתי, לרמוז שיזכור להם עשר נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ע"ה ועמד בכולם, ונסיון העשירי העקדה, ולא תזכור להם מה שנסו אבותיהם את הקב"ה:

יגדל נא. ידלג נא:

סלח נא. פסוק זה מתחיל בס', שהם ששים רבוא, ומסיים בהנ"ה בגימ' ס', שלא יפחתו מס"ר. סלח בגימט' צ"ח, כמנין צ"ח קללות שבמשנה תורה, כלומר תסלח ותגן עליהם מן התוכחות:

סלחתי כדברך. ס' לחת י', בעבור ס' רבוא ששכינתי שורה עליהם, וקבלו לחת שכתוב בהן עשר דברות:

וינסו אותי זה. ז"ה י"ב שבטים:

עשר פעמים. ולא זכרו עשר מכות שעשיתי במצרים ועשרת הדברות שנתתי להם במדבר, זהו אשר עשיתי במצרים ובמדבר:

ועבדי כלב וגו', חשוב כלב כאברהם שנאמר בו עבדי:

בא שמה. בא בגימ' ג', היינו שלשה אבות:

שמה וזרעו יורישנה והעמלקי. ס"ת הוי"ה רמז סייעתא דשמיא היה:

יושב בעמק להעמיק עצה רעה על ישראל:
יפלו פגריכם. פגרי ס', שיפלו פגרי ס' רבוא:
אתם יפלו במדבר הזה. ר"ת איב"ה איכה ישבה בדד העיר, שמאותו יום אמרו איכה:
האנשים מוציאי דבת הארץ. ס"ת מיתה, רמז שמתו מיתה משונה:
ויעפילו. בגימ' צלפחד, כמ"ד מן המעפילים היה. ויעפלו, חסר יו"ד, ויעף לו, מיהר כאילו עף והלך לו:
ויכתום. ויך תום, הכום עד תומם, ויך מות:
מלחם הארץ תרימו תרומה. ס"ת מצוה, לומר שחוץ מברכת המוציא יש מצוה אחרת שיתנו פרוסה לעני אחר שנעשה לחם, חוץ ממצות חלה:
חלה. ה' מתוייגת, לומר שצריך שיהיה בעיסה שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש ביצה, לזה מתוייגת:
ויין לנסך. נסמכה פרשת נסכים למרגלים, הם חטאו באשכול, יבא הבן ויכפר על האב, יבא ניסוך היין ויכפר על האב, זהו אשכול הכופר, שאשכול כפר על אשכול, דודי לי, עשה לי דודי לקחת יין מכרמי עין גדי:
לכבש האח"ד. בגימ' י"ח. כל המתפלל י"ח ברכות כאילו הקריב קרבנות:
וכי תעשה ב"ן בק"ר. בגימ' שנ"ד, על שנה פשוטה שהיא שנ"ד:
תורה אחת יהיה לכם ולגר הגר. ר"ת אליהו, שיבא אליהו וילמד תורה לישראל. תורה אחת, בלי מחלוקת:
אשה לה' וחטאתם לפני. ר"ת אלול, מאלול מתחילין להקריב עצמן בתשובה ובסליחה מקום הקרבנות:
על שגגתם ונסלח ר"ת עשו, כל עונותיהם של ישראל יהיו על ראש השעיר:
לכפר עליו ונסלח לו. ס"ת רוחו, נסלח על רוחו הרע:
פתיל תכלת. אותיום תפילת כלת, כשמתפלל והוא מעוטף בציצת, אז הוא נראה ככלה צנועה ורצויה:
תתורו. אותיות תורות, שלא ילכו אחר תורות המינין, וכן ארז"ל תתורו זו מינות וע"ז:
למען תזכרו. קרי ביה תיזכרו:
אני. מתחיל באני ומסיים באני, לרמוז שהוא אחד בשני עולמות, אם עושין המצות בזה העולם, אני פורע להם לעולם הבא:
ס"ד תיבות בפרשת ציצית, כלומר אם תקיימו פרשת ציצית, הרי אתם כמלאכים שיש להם ס"ד פנים:

פרק טז

פסוק א

ויקח קרח בן יצהר וגו' לקח קרחה לעצמו והביא קרחה לעולם, שמתו בסיבתו חמשים ומאתים איש, ונעשה קרח מן העולם הזה ומן עולם הבא. וי על קיחה זו. ויקח, וי קח, שהיא גיהנם בגימ' ק"ח צועקת לשר שנה קח אותם מן העולם, שרצה לבטל חק העולם, וחרק שניו על רקח שהוא אהרן, וחקר על שלשלת היוצאה ממני, והוא קרח מהחקירה, וניבא ולא ידע מה ניבא, ובטח בעשרו, ושלמה צווח ואמר בוטח בעשרו הוא יפול, שנפל לגיהנם שנאמר וירדו חיים שאלה. וכן ויקח ו"ו יו"ד קו"ף ח"ת עם המלה בגימט' בוטח בעשרו היה, כמו שארז"ל בסנהדרין פרק חלק, ג' מטמוניות גנז יוסף, אחד נגלה לקרח ואחד לאנטונינוס ואחד לעתיד לבא. ואיך נגלה לו לקרח המטמון, שמעתי שכשאמר הקב"ה למשה דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וגו', ולא נאמר זה אלא לישראל שהוא להם חלף עבודתם, אבל שבט לוי שלא היו בעבודה לא הותר להם והוא גזל בידם, כי אחת מז' מצות בני נח הוא הגזל. ולזה שבט לוי לא הקריבו קרבנות עם הנשיאים שלא היה להם קערת כסף מזרק כסף כף אחת עשרה זהב, והם כולם עניים מחזרין על הגרנות, ושום אחד מבני לוי לא פשט יד לא בביזת הים ולא שאלו ממצרים, וקרח היה נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו, והיה הולך מבית לבית וחומד ורואה איך היו כל אחד ואחד מישראל נוטלים ממונם של מצרים, נכנסה חמדת הממון בלבו, כשראה הקב"ה כך גילה לו המטמון, דחציפותא אפילו כלפי שמי מהני, וכמו שארז"ל בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, אמר לו הקב"ה אתה חומד ממון שאינו שלך טול ממון רב, אבל אותו תראה וממנו לא תאכל, ועליו נאמר ואץ להעשיר לא ינקה. ולפי שהיה הממון גזל בידו לא נהנה ממנו שום אדם, וכשראה קרח וידע בחכמה שאותו המטמון אינו שלו והוא כמו גזל בידו, ומשה ואהרן בא להם העושר בהיתר, משה מהפסולת של לוחות, ואהרן הגדול מאחיו שגדלוהו אחיו כמו המעשה של פנחס הסתת שמנוהו כהן גדול ובאו אחיו הכהנים וראו אותו חוצב אבנים ולא הניחוהו ומלאו המחצב לפניו דינרי זהב. כשראה כן אמר רב לכם, זה העושר הוא הרבה לכם, כי כל העדה כולם קדושים ובא להם בשכר טרחם ועמלם, ומדוע תתנשאו במה שלא עמלתם בו ולא גדלתם. ודתן ואבירם גם כן נתקנאו לפי שהיו במצרים עשירים וירדו מנכסיהן. ומכאן תדע מעלתן וקדושתן של בני לוי שראו כל כך ממון ולא חמדוהו, ובבזה לא שלחו את ידם, כי מאסו בחמדת העולם נגד למודם, ואמרו טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף,

טוב סחרה מסחר כסף, ועליהם אמר התנא לא תחמוד כבוד יותר מלמודך. ועל זה בחר בהם הקב"ה. והבטיחם ואמר להם אני חלקך ונחלתך וגו':

ויקח קרח. ארז"ל מה לקח לקח טלית שכולה תכלת ובא לו אצל משה אמר לו זו פטורה או חייבת בציצית אמר לו חייבת, התחיל לצחק עליו אמר לו טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטרה, זו שכולה תכלת לא תפטור את עצמה. וכן בית מלא ספרים מהו שיהיה פטור ממזוזה, אמר לו חייב אמר לו התורה מאתים ושבעים וחמש פרשיות וכולן אין פוטרין את הבית, וב' פרשיות שבמזוזה פוטרתו, א"ל דברים אלו לא נצטוית עליהן ומלבך אתה בודאם. והכונה בטלית לומר שלא ישתרר ויתגאה עליהן ויהיו כולם כפותים תחת ידו כמו זה הפתיל שכרוך על ז' חוטין. וכן בית מלא ספרים הכוונה על ישראל שכולם קבלו התורה, ולזה ב' פרשיות הרמז על משה ואהרן שיתגאו עליהם ויהיו כמו שהן כלויים בבית והם מבחוץ, כמו המזוזה. ועוד למה טלית ומזוזה לפי שהטלית הוא רמז למלכות שנאמר שמלה לך קצין תהיה לנו, והכונה שאין לו ללבוש המדה של מלכות כי כל אחד ואחד מישראל ראוים לה כי הם בני מלכים ובמזוזה רמז על אהרן ובניו שהיו פתח אהל מועד מבחוץ כמו המזוזה שהיא מבחוץ, והכונה שכולם ראוין לכהונה שנא' ואתם תהיו לי ממלכת וגו'. ממלכת, היינו מלכות. כהנים, היינו כהונה. כי מאחר שכולנו היינו תחת ההר ואתם הייתם עמנו ולא הייתם מופרש ומובדל ממנו, אם כן אין לכם להשתרר עלינו. וא"ת שאתה עלית להר ואנו לא עלינו, די לך שתנשא עלינו אבל לא למנות אחיך בכהונה גדולה. יצהר קהת לוי, ס"ת תר"י. וכפר בטלית ובמזוזה ובכהונתו של אהרן, הרי תרי"ג, שכפר בתרי"ג מצות., וברי"ת י"י קויתי לישועתך, לפי שראה שלשלת יוצאה ממנו וראה בניו אינם מתים. יצהר קהת לוי, בגימ' מיתה משונה, א"כ ויקח קרח לקח לעצמו מיתה משונה:

עוד ויקח. קרח בן יצהר, לקח בידו טענה שהוא בן יצהר ולו ראויה הכהונה, כמ"ש רש"י ז"ל אחי אבא ואבא ד' היו, ועוד שראה שהלוים נתונים לאהרן ולבניו לזה בא כנגדו, ולזה אמר ומדוע תתנשאו על קהל ה', לא אמר תתנשאו על ישראל אלא על קהל ה' שהן הלוים שנקהלו על קדוש ה' שנאמר ויאספו אליו כל בני לוי, ולא די שעשית את העגל ובאו בני לוי וכבו חרון אף ה' מישראל, אלא שאתה רוצה להתנשא עליהם ולהיות הם משרתים לך:

פסוק ב

ויקומו לפני משה ואנשים מבני ישראל. הי"ל ויקח קרח בן יצהר בן קהת וגו' ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים ויקומו לפני משה, אלא לומר שהיו מתביישים לקום עד

שקם קרח ודתן ואבירם קודם ואח"כ קמו הם ואח"כ ויקהלו ג"כ אחרים עמהם. וכתב הרמב"ן ז"ל מה שלא קם עד עתה ולא ראה מה שמתו בעגל ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה, הוא ז"ל כתב הם ג"כ אמרו טענתם להמיתנו במדבר אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו, והנה ישראל בהיותם במדבר סיני לא אירע להם שום רעה, גם בדבר העגל שהיה חטא גדול ומפורסם, היו המתים מעטים, וניצולו בתפלתו של משה שהתפלל עליהם מ' יום ומ' לילה, והנה היו אוהבים אותו כנפשם ושומעים דבריו, ואילו הים אדם מורד על משה בזמן ההוא היו סוקלים אותו, ולכן סבל קרח גדולת אהרן, וסבלו הבכורות מעלת הלוים וכל מעשיו של משה, אבל בבואם במדבר פארן ונשרפו באש תבערה ומתו בקברות התאוה רבים, וכאשר חטאו במרגלים ולא התפלל משה עליהם ולא ביטל הגזירה מהם, ומתו כל נשיאי השבטים במגפה לפני ה', ונגזר על כל העם שיתמו במדבר ושם ימותו, אז היתה נפש כל העם מרה, ואומרים בלבם כי יבאו להם בדברי משה תקלות, ואז מצא קרח מקום לחלוק על מעשיו, וחשב כי ישמעו אליו העם, וזה טעם להמיתנו במדבר, ואמר והנה הבאת אותנו אל המקום הזה ולא קיימת בנו מה שנדרת לתת לנו ארץ זבת חלב ודבש, כי לא נתת לנו כלל, אבל נמות במדבר ונהיה כלים, גם זרענו לא יצאו מן המדבר לעולם, ויתבטל מן הבנים מה שנדרת להם כמו שבטלת מן האבות, ע"כ:

ואנשים מבני ישראל. לומר שאם היו מערב רב היה תימה, אחר שראו כל מה שעשה משה מנסים ונפלאות, ויציאת מצרים היתה על ידו, ואיך יכפרו בו, כ"ש שהיו מבני ישראל. או אמר מבני ישראל, לומר בשלמא קרח היה משבטו וממשפחתו בא נגדו, י"ל מאחר שהן בני אחים ישוו החלוקות, אבל אלו הם מבני ישראל מי הכניסם, ולא די זה אלא הם נשיאי עדה והוא מנה אותם ולא הורידם מנשיאותם, לומר אולי על ה באו נגדו, והם חכמים מחוכמים, לא מחסרון דעת שבהם, זהו קרואי מועד שהם ראוים לקבוע חדשים ומועדים, אנשי שם, ויבא מזה חלול השם גדול שיבאו לטעות אחריהם ולומר מאחר שיש בהם כל המדות הללו הדין עמם, א"כ ודאי שהם ראוים לכמה מיתות ולכמה עונשים:

ובמדרש תנחומא. מי היו אליצור בן שדיאור וחבריו, אע"פ שלא פירש מי הם הכתוב נתן סימניהם ומתוך המקרא אתה מבין אותם מלה"ד לבן טובים שגנב כלים מן המרחץ ולא היה בעל הגניבה רשאי לפרסמו, אמרו לו מי גנב כליך התחיל לתת סימנים, אמר אותו בן טובים בעל קומה ועיניו נאות שערו נאה, משנתן סימניו ידעו מי הוא, ואף כאן סתמן הכתוב ולא פרסמם בשמותן, ונתן סימניהם וידעו מי הם, ע"כ. מה שעשה המשל שגנב

הכלים בבית המרחץ, הוא לומר שא"א לצאת מן המרחץ ערום שהוא מתבייש, כן נגעו בנבואתו של משה שהיא מלבושו וא"א לו בלאו הכי כי פשט הגוף. ועוד נאמר שמשל הכלים שגנב מבית המרחץ הוא רמז על כהונתו של אהרן שכהונתו על ידי בגדים, ובית המרחץ הוא בית המקדש שמרחץ עונותיהם של ישראל, ואינו רשאי לפרסמן כמ"ש כי יאמרו הכל זהו חכם גדול ואולי הדין עמו, ויהיה בזה ביזוי לנבואתו של משה וחלול השם, לזה לא פרסמן אלא נתן סימניהם, נאמר כאן קריאי העדה ונאמר להלן אלה קריאי העדה, מה להלן נשיאים אף כאן נשיאים. ויאמרו אליהם רב לכם, יש לכם רב ואין דברי התלמיד כלום בפני הרב, ואע"פ שאתם רבנים, בערך הרב אין לכם חשבון, ומי הוא הרב, כי כל העדה כולם קדושים, ואחר שכן הוא, ודאי בתוכם ה', ומדוע תתנשאו הואיל ויש לנו מנהיג, ואין לנו צורך בכם:

ובמדרש רב לכם, אמר להם הרביתם עלינו משאוי יותר משעבוד מצרים טוב לנו תחת מצרים מתחת ידכם, שבכל שנה מתים ממנו ט"ו אלף וארבעים וחמשה, ובקשו לסקלן, לפיכך וישמע משה ויפול על פניו. רב סעדיה גאון ז"ל פירש, שמה שנפל על פניו הוא מרוב הבושה, לפי שנגעו בכבודו, לזה אין לו פה לדבר, כי אם ידבר, יאמרו הכל לכבודו הוא דורש. אח"כ ראה שאין ראוי לשתוק, לפי שכפירתם במשה היא הריסה גדולה והיא אחת מעיקרי התורה, שמזה יבאו לכפור בתורה ואח"כ בה'. לזה וידבר אל קרח וגו'. ורבי אברהם פירש שמה שנפל ע"פ הוא לפי שניטלה ממנו הנבואה, שאין הנבואה שורה מתוך עצבות, ולזה נפל על פניו כדי שתוחזר לו הנבואה, כדי להשיב על דבריהם וכדי שידע אם הם ראוים להתפלל עליהם, לזה וישמע משה ויפול ולא אהרן, ושם נאמר לו מה שידבר אל קרח:

פסוק ג

ובמדרש כי כל העדה כולם קדושים. וכי אתם לבדכם קדושים והלא כולנו נתקדשנו בסיני שנאמר לך אל העם וקדשתם, וכשנתנו עשרת הדברות כל אחד ואחד ממנו היה יונק מהר סיני, ולא נתן לנו אלא עשר דברות, ולא שם חלה ולא שם תרומה ולא שם ציצית שמענו, אלא מעצמך אתה אומר כדי לעשות שררה לעצמך וכדי לעשות כבוד לאהרן אחיך, ע"כ:

עוד אמרו במדרש, מה כתיב למעלה מהענין ועשו להם ציצית, אמר למשה טלית שכולה תכלת כו'. הביאו ראיה לויקח שלקח פרשת ציצית, וענין המזוזה שאמר ובית מל ספרים, לא ידעתי מאין להם, אח"כ מצאתי שגמר קיחה קיחה כתיב הכא ויקח וכתיב התם ויקח את ספר הברית. ואמר בן יצהר בן קהת בן לוי, מה לו ליחסו כך, מאחר שבא נגד

משה ונגד התורה, ועוד למה סמך ודתן ואבירם, יאמר ובני אליאב דתן ואבירם, ועוד שלא נזכרה הקיחה מה היא, לזה אמר המדרש ויקח קרח שקיחה זו היא קרח ויצהר וקהת וכו', ואמר קרת, א"ר לוי שעשה קרחה בישראל, בן יצהר שהרתיח את העולם כצהרים, בן קהת בן שהקהה שיני מולידיו, בן לוי בן שעשה לויה לגיהנם ודתן שעבר על דת אל, ואבירם שאיבר לבו מלעשות תשובה, ע"כ. ודתן ואבירם ואון, לפי שהיו בכורות והעבודה היתה בבכורות ונטלה מהם ונתנה לאהרן, לזה עמדו נגדו לעורר על הכהונה. עוד ויקח קרח בן יצהר, שראה שיוצא ממנו בן שדולק כשמן ועולה למעלה כשמן, כד"א ראשית דגנך תירושך ויצהרך, שהוא שמואל הנביא שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, וראה ג"כ שהוא מנושאי הארון שהן בני קהת. קהת בגימ' כתף ה', שהיה נושא התורה שהיא ה' ספרים, וראה בניו מלוין אותו, זהו בן יצהר בן קהת בן לוי, שעושין לויה להקב"ה על הדוכן בשיר, והוא לא ידע שהלויה היא שהולכין עמו עד שתפתח הארץ את פיה ויחזרו לבתיהם בשלום:

פסוק ה

וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר להתרות אותם בפני ישראל כדי של יאמרו כמו שאמרו אח"כ הן גוענו אבדנו כתרגומו, זהו לאמר. ואמר להם בוקר ויודע, כלומר בקרו וחפשו ודעו מעשיכם. ובמדרש בקר ויודע וגו', א"ר נתן, אמר הקב"ה. אם יתקבצו כל חרטומים שבעולם לא יוכלו להפך ערב לבקר ובקר לערב, וכשם שהבדלתי בין האור ובין החשך כך הבדלתי אהרן להקדישו קדש קדשים. דרשו כן ממה שלא אמר מחר כמ"ש אח"כ לפני ה' מחר. עוד אמר בוקר, לומר שזכות אברהם שהיה משכים בבקר ומקדים למצותו שנאמר וישכם אברהם בבקר, ולקח הכהונה משם בן נח הוא יודיע ויסכים ה' עמו למי הוא הכהונה אחריו. עוד בקר, קטורת הסמים שמקטיר אותה קודם תמיד של שחר שנאמר והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר, א"כ רמז לו הקטרת שמקריבין למחר והיא מודיעה מי הוא הכהן. ויודע ה' את אשר לו. יעקב אבינו הפריש מעשר מבניו ועלה לוי בחלקו, ומלוי הפריש ממנו כהנים ולוים, אם כן בקר ויודע ה' את אשר לו, כדי שלא יקנאו בכורי ישראל. ואת הקדוש לכהונה והקריב אליו, לא אמר יקריב אלא והקריב, שכבר הקריבו ויחזור בשביל תרעומתכם וערעורכם מלהקריבו. ואת אשר יבחר בו, ללויה. יקריב, רמז לו על בניו שהן עתה רחוקים בעון אביהם ועתיד לקרבן. ועל פי דרכו רמז לו שרובו קרב, שהוא א' ובניו ג'. יבחר בו יקריב אליו ס"ת רובו:

פסוק ו

זאת עשו קחו לכם מחתות. אמר להם כן אולי יאמרו שאין להם מחתות של הקדש, כדי שיאמר להם אם כלים של חול אין אתם יכולים לשמש בהן, כ"ש אדם עצמו שהו

זר שחייב מיתה שנאמר והזר הקרב יומת. ולזה אמר להם ותנו בהן אש לפי שאש הקטורת לא היתה נלקחת אלא מעל המזבח, לא מן ההדיוט ואפילו מעל המזבח לא מכל מקום אלא מצד מערב שנאמר ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח מלפני ה', והוא אמר להם ותנו בהן אש מההדיוט, וזהו הסם ששם להם, כמו שארז"ל שאמר להם הא לכם תשמיש החביב הוא הקטורת וסם המות נתן להם בה, והוא כוון אולי יאמרו אש מהדיוט חייב מיתה, ויאמר להם א"כ כ"ש הדיוט עצמו. והזהירם ואמר להם ושימו עליהן קטורת לפני ה', שלא יעשו כמו הצדוקין שאומרים על פסוק כי בענן אראה על הכפרת, שהוא ענן הקטורת, שישימו בחוץ ויקריבו בפנים, לזה הזהירה ואמר להם ושימו עליהן קטרת לפני ה', ולא תשימו בחוץ אלא לפני ה. וכשהתרה בהן ואמר שמעו נא בני לוי המעט מכם כי הבדיל וגו' ויקרב אותך ואת כל אחיך בני לוי אתך ובקשתם גם כהונה, ולא קבלו ואמרו המעט כי העליתנו מארץ וגו' אף לא אל ארץ וגו', ויחר למשה מאד שכפרו בו, אז שם להם הסם המות, ואמר וקחו איש מחתתו ונתתם עליהם קטורת ואח"כ והקרבתם לפני ה' זו היא הסם. עוד קודם אמר ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת בנו"ן, לפי שהקטורת למדת הדין שנאמר ישימו קטורה באפך, לזה אמר בל' נקבה, אבל אח"כ שכפרו אמר ונתתם עליהם במ"ם שהוא לזכר שאינה למדתה, כדי שיאבדו, וזהו הסם המות ששם להם:

פסוק ז

רב לכם בני לוי. אמר להם דבר זה בערככם הוא עון גדול, שאתם בני לוי ואתם נלוים אל ה', והקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, ואתם חונים סביב למשכן, א"כ עון רב הוא לכם, גם תגרמו שיזכרו אבותיכם לרעה, שיאמרו ארור שזה גדל, ולפי שאתם מזרע לוי שעלה בגורלו של הקב"ה, לא היה מן הראוי לעשות כן, וחזר משה ואמר להם שמעו נא בני לוי, אין אתם יודעים מעלתכם כי אין לכם מעלה יותר מהאמור לכם, בני לוי, זה מספיק לכם, אלא שאין אתם מכירים, לכן שמעו והבינו:

עוד אמר להם רב לכם. לומר כבר אתם מוחזקין בעצמכם שאתם רבנים ואין אתם צריכים לרב ללמוד ממנו, החזיקו עצמכם כתלמידים שנקראו בנים, ולא תבאו בק"ו ותחשבו שאין עליו פרכא לומר טלית שכולה תכלת, וכן בית מלא ספרים, וכנגד אלו שני דברים אמר ב"פ בני לוי, שאמר רב לכם בני לוי, שמעו נא בני לוי, שעדיין אתם צריכים להבנה ולרב שיבינכם וילמד אתכם, לזה שמעו נא ולא תורו הלכה בפני רבכם כי הוא חיוב מיתה, ואתם יש לכם רב והזהרו ממנו שלא תכוו בגחלתו. עוד אמר להם רב לכם. לומר כל כך אתם רבים שאתם מתעוררים נגד כל ישראל, לא די ששבט לוי הוא פחות יותר

הרבה ממנין כל השבטים, ולא די זה אלא שגם מבני לוי שהם גרשון קהת ומררי, אין בכולם פחות מבני קהת, בני גרשון לבני ושמעי, היה מנינם אלפים ושש מאות ושלשים, בני מררי היו ג"כ שנים מחלי ומושי, והיה מנינם שלשת אלפים ומאתים, ובני קהת היו ד' עמרם ויצהר חברון ועוזיאל, ועלו כולם אלפים שבע מאות וחמשים, וארז"ל לפי שהיו מביטין בארון הארון היה מכלה בהם, אם כן אין בכולם מיעוט יותר מכם, זהו המעט מכם כי הבדיל, פירוש בשביל שהבדיל אלהי ישראל אתכם לעבודת משא הארון, ואף שקרב את כל אחיך, הם כולם מבחוץ, שהם נושאים היריעות והקרשים והם נושאים בעגלות, אבל אתה יותר קרוב מהם. שאתה נושא בכתף, ולכך המעט מכם שאתם מועטים ומכם הוא המיעוט, שאין אתם נזהרים בנשיאות הארון, ובקשתם גם כהונה ליכנס לפני ולפנים, ואם אתם חפצים בכהונה נסו עצמכם בקטורת שהיא אש עצים כמו אש המזבח, ותראו מה היא עושה, ואילו היתה אשה של מערכה היתה עושה כליון חרוץ ח"ו בכל ישראל, לזה לא תגשו להקריב קרבן אלא לקטורת לבד:

עוד ובקשתם גם כהונה, כמ"ש ריקאנטי ז"ל וז"ל, שמעתי אך לא בקבלה גם לא מפי ספרים, כי היה להתקיים קללת קין ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה, ואין טעם מן האדמה רק שקבל עונשו מן האדמה כענין ותפתח הארץ את פיה. וענין משה ידעתם בפ' ויהי הבל רועה צאן והבן ע"כ. א"כ זהו שרמז לו כאן שלא די מה שאירע לו בקרבן הראשון שהקריב קודם אחיו הבל, ונבדל והיה נע ונד, זהו ויבדל אותך, אלא שאתה מעורר על עצמך לקיים קללתך ולהשלימה שעדיין לא נשלמה מ"ש אשר פצתה, על זה אמר ואם בריאה יברא, ר"ל שיהיה דבורו בריא ויקוים ופצתה האדמה את פיה וגו', קין קו"ף יו"ד נו"ן, כמו קר"ח עם ג' אותיות, והמלה:

פסוק ח

עוד שמעו נא בני לוי. שיראו ללוי זקנם שבקש על אחוה ועל שלום שנא' ויקחו שמעון ולוי אחי דינה, שבקש על אחוה, ולוי הוא מלשון לווי, כי כן אמרה לאה הפעם ילוה אישי אלי, יהיה בשלום עמי, והוא בן שלישי המכריע, ולזה אמר בני לוי ולא בני יצהר או בני קהת. רב לכם, שאתם עושים לויה למקום, שנאמר וסביב למשכן יחנו, ועליכם נבאתה לאה ואמרה הפעם ילוה אישי אלי. ובמדרש ויאמר משה אל קרח שמעו נא בני לוי, יש לך אדם שמדבר עם יוסף ואומר לשמעון שמע, י"א היה מבקש שיחזור בו ואמר לפניו דברים רכים, כיון שראה שלא שמע לו אמר עד שלא ישתתפו אחרים עמו, חזר עליהם ואמר שמעו נא, ע"כ:

פסוק יא

לכן אתה וכל עדתך הנועדים על ה'. אתה חושב שצד ערעורך הוא על אהרן, אין ערעורך אלא עם ה', ואהרן מה הוא, ה' אמר לו קרב אל המזבח ואי אפשר לו לעבור על דבורו של מקום, ואם אתה מערער עליו הוא יחיד, תעמוד אתה לבד נגדו, ולמה עשית קבוץ גדול כזה על אהרן אתה וכל עדתך:

פסוק יב

וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם. לומר להם בשלמא קרח בא עליו בטענה לומר אחי אבא ד' היו וגו' אבל הם מה טענתם, אם הוא בשביל הכהונה שהיתה בבכורות הנה הקרבן הראשון שהקריבו בהר סיני והציצו שנאמר ויחזו את האלהים, והיו ראוים למיתה אלא שחס עליהם המקום, ועתה אם יכנסו בכהונה ימצא מקום לגבות את חובו, ולא עוד אלא שהקדושה של הבכורה לא הוסרה שנאמר קדש לי כל בכור וכל מקום שנאמר לי הוא לעולם ולעולמי עולמים, אם כן לטובתן ולעליין הוסרה הכהונה מהם. ויאמרו לא נעלה. העלוי שאמר שיש לבכור הוא בשביל הנאת הכהן ליקח ממנו ה' סלעים בפדיון, א"כ זו אינה עלוי ולא מעלה, זהו לא נעלה:

פסוק יג

המעט כי העליתנו. נראה מהענין שהן דברי דתן ואבירם, ואם היו דברי בני לוי צדקו בדבריהם המעט כי העליתנו וגו', לפי שהן לא היו בגלות, והיה להם במצרים שדות וכרמים, אבל בני ראובן היו בגלות, ואיך עלה על לבן לומר כן. שמעתי לפי שהיו דלטורין והיו מקורבין למלכות והיו משתררין על ישראל, לזה אמרו כי העליתנו מארץ זבת וגו' וכדי להשתרר עלינו, אחר שהיינו אנו משתררין, ולא די אתה, אלא אחיך גם כן, זהו גם השתרר, ורבוי הגם על בני אהרן, כמו שאמר המדרש שעשה קרח סעודה ובאו בני אהרן ליטול המתנות הזרוע והלחיים והקבה, ועמדו עליהם כו', וכן נראה מהמדרש שהן דברי דתן ואבירם ולא דברי קרח, שאמר המדרש ויאמר משה אל קרח שמעו נא בני לוי וגו', כל הדברים הללו פייס משה לקרח ואין אתה מוצא שהשיבו דבר, לפי שהיה קרח פקח ברשעו אמר אם אני משיבו יודע אני בו שהוא חכם גדול ויקפחני בדבריו ואני מתרצה לו בעל כרחי, מוטב שלא אזקק לו, כשראה משה שאין תועלת בו פירש ממנו, וישלח לקרא לדתן ולאבירם, ואף הם עמדו ברשעם ולא נזקקו להשיבו, לזה ויחר למשה מאד, למה כשאדם מתווכח עם חבירו ומשיבו יש שם נחת רוח, ואם אינו משיבו הרי הוא צער גדול. הוכרחתי לפרש זה, לפי שרבינו בחיי ז"ל פירש המעט כי העליתנו, שהן דברי בני לוי:

פסוק יד

אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו ותתן לנו. הי"ל ולא נתת לנו נחלת וגו'. שמעתי שאמרו לו כמתלוצצים על דבריו, שאמרו לו לא הביאותנו לארץ ונתת לנו דיני השדה, שדך לא תזרע כלאים, לא תחרוש וגו', כרמך לא תזרע כלאים, ובשמיטה. וכרמך לא תזמור, תן לנו קודם השדה והכרם ואח"כ תאמר דיניהם, אין זה אלא לסמות עינינו, זהו העיני האנשים ההם תנקר, וכדי שלא יקללו עצמן אמרו האנשים ההם, כמי שמקלל עצמו ותולה בחבירו:

פסוק טו

אל תפן אל מנחתם. במדרש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יודע אני שיש לאלו חלק באותה מנחה שהקריבו עם עולת הבקר ומנחתו והיא של כל ישראל, ואלו הואיל ופירשו מבניך אל תסתכל בחלקם, תניחנו האש ולא תאכלנו. ויש מי שפירש שהיתה עת תפלת המנחה, לפי שהוא אמר בקר ויודע ה', אולי ישובו, והם לא די שלא שבו אלא שהוסיפו רשע על רשעתם, לזה כשבאה עת המנחה שהיא עת התחלת הדין לעשות עמהם דין, ואם יתפללו לפניך אל תפן לתפלתם, כי תפלת שכור תועבה, והם שכורים בחמת המחלוקת, לזה אל תפן אל מנחתם להאריך להם אלא מדת הדין מיד תפגע בהם:

לא חמור אחד מהם נשאתי. הם אומרים שאני משתרר עליהם, מה שררה נהגתי בהם, דרך המלך ליקח בהמות העם כמ"ש בפרשת המלך את חמוריכם יקח ועשה למלאכתו. ובמדרש לא חמור אחד וגו', אמר מה שהיה דרכי ליקח וליטול לא נטלתי מהם, בנוהג שבעולם אדם שהוא עושה בהקדש נוטל שכרו מההקדש ואני שבשביל צרכיהם ירדתי ולא נטלתי. כונת המדרש לומר שאותו חמור שנאמר בו ויקח את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, אותו החמור היה ראוי לי ליקח משלהם הואיל שירדתי למצרים בשבילם הי"ל ליקח מהם שכירות אותו חמור ולא לקחתי. ולא הרעותי את אחד מהם, כשהיו באין לפני לדין לא זכיתי את החייב ולא חייבתי את הזכאי:

שמעתי שעיקר המחלוקת הם דתן ואבירם, ועל אלו אמר לא חמור אחד מהם נשאתי, כשראה איש מצרי מכה איש עברי וברח, היה מן הראוי הואיל והוא היה סיבת בריחתו, שאותו חמור יהיה שכירתו עליו, הואיל והצילו מיד המצרי והוא סבת בריחתו, ופירוש נשאתי שאקח עליו בהקפה, כמו כי תשה ברעך משאת מאומה. ולא הרעותי, כאשר יצאתי ביום השני וראיתי שני אנשים עברים נצים שהיו דתן ואבירם, והיה סיפוק בידי לעשות עמו רעה לפי שאני בן בת מלך, ועכ"ז לא עשיתי עמו כי אם אמירה לבד שנאמר ויאמר לרשע וגו', ולזה אמר אחד אחד ב"פ, שהם ב' דברים וכל אחד נפרד מחבירו:

פסוק טז

ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה' אתה והם ואהרן. למה אחר שאמר אתה וכל עדתך למה אמר אתה והם. ועוד למה חזר ואמר וקחו איש מחתתו, כבר אמר זאת עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו ותנו בהן אש ושימו וגו', ולמה אהרן עמו. הרמב"ן ז"ל פירש, כי מתחלה אמר להם קחו לכם מחתות והיה האיש אשר יבחר בו הוא הקדוש, לא אמר שיהיה אהרן עמהם, והם שתקו ואולי לא נתרצו ולא הודו לו בכך כי חשבו שאם יהיה אהרן עמהם תרד אש לכולם או לא תרד כלל ויהיו כולם שוים, ואם לא יהיה אהרן עמהם ולא תרד אש יאמר כי לא בחר בנו, ויחשבו כי בו בחר ה' לפי שירדה אש בקרבנותיו ביום השמיני, ואותו היום יש לנו טענה עליו שלא היה לבחור באהרן שיהיה הוא כהן, רק בזכות ישראל שעשו המשכן ולכל שליח צבור היה יורד, שעדיין לא הוחלפו הבכורות בעת ההיא, על כן לא היה חפץ קרח לעשות הדבר בלא אהרן, והיו שם דתן ואבירם כאשר דבר להם משה כן, והם היו בכלל מה שאמר וידבר אל קרח ואל כל עדתו, וכאשר שלח להם ואמרו לא נעלה, אז חזר משה אל קרח ואמר וקחו איש מחתתו חמשים ומאתים מחתות, הנה הוציא מכללם דתן ואבירם, וזה טעם המנין, כי מה צורך להזכיר כאן המנין והכניס אהרן שיהא עמהם, ע"כ. א"כ לזה חזר ואמר אתה והם, להוציא דתן ואבירם, שהם שיחתו והעיזו יותר שאמרו המעט וגו' כי תשתרר עלינו, העיני האנשים ההם תנקר וגו':

פסוק יח

ויעמדו פתח אהל מועד ומשה ואהרן. משה למה, אלא הם כבר ידעו שהן חוטאים בנפשותם, ואמרו כמו המעשה של צדקיהו ואחב שאמר להם נבוכדנצר אני רוצה לנסותכם כמו שנסיתי לחמו"ע, אמרו אינון תלתא הוו ואנן תרי, א"ל בחרו לכם עוד א' ובחרו ביהושע הכהן הגדול כו' כדאי' בפ' חלק, כן כאן כשאמר להם אתה ואהרן. אמרו אולי נפיש זכותיה או אולי לפי שעשה העגל הוא יהיה סיבת מיתתנו, לזה עמד משה עמהם:

פסוק יט

ויקהל עליהם קרח את כל העדה אל פתח אהל מועד. איך נקהלו עמו, כבר אמרו במדרש שאותה הלילה היה הולך משבט לשבט ואומר להם מה אתם סבורים שאני עוסק ליטול הגדולה לעצמי, אני מבקש שתהא הגדולה חוזרת על כולנו, שמשה נטל מלכות לעצמו ונתן הכהונה לאחיו לחק עולם, והיה הולך ומפתה כל שבט ושבט כראוי לו, עד שנתפתו כולם, וכמ"ש הרמב"ן ז"ל שאמר להם אתם כולכם ראוים לכהונה גדולה, כבר שמעתם במעמד הקדוש שאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ובזה נתפתו ובאו כולם

בחשבם שמא תחזור להם הכהונה, או לבכורות, וקרח לא כן יחשוב, כי לא היתה כונתו טובת הקהל בזאת, אלא שאם תצא ח"ו שימותו, אזי ימותו כולם יחד ותמות נפשו עם פלשתים, וכדי שלא ימות הוא וישארו הם קיימים, שכבר ידע ממיתת נדב ואביהוא שמתו בשרפה שימות הוא ג"כ, אלא אמר כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש ג"כ, והקב"ה יודע הלבבות, אמר הבדלו מתוך העדה וגו' ואכלה אותם כרגע. ויפלו על פניהם משה ואהרן, בחשבם שלהם הדבור של הבדלו מתוך העדה הוא למשה ולאהרן לבד כמ"ש הרמב"ן ז"ל וז"ל, יש לשאול אם ישראל לא חטאו ולא מרדו ברבם למה היה הקצף עליהם לאמר ואכלה אותם כרגע, ואם גם הם מרדו כקרח וכעדתו, איך אמר משה ואהרן האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף. וכתב רבינו חננאל ז"ל שמה שאמר הבדלו מתוך העדה הזאת על עדת קרח בלבד לא על עדת ישראל, ויאמר אל אלהי הרוחות לכל בשר האיש אחד יחטא, מיד הודיעו הקב"ה למשה כי לא את עדת בני ישראל ביקש לכלות אלא עדת קרח בלבד, לפיכך פירש לו זה שאמרתי הבדלו העלו מעל משכן קרח אמרתי לך. והזהיר להם העלו מסביב למשכן קרח, אולי כאשר יראו קרח ועדתו ישובו, אלו דבריו ז"ל. ואינם נכונים כי לא היה מן הראוי שיאמר על קרת דתן ואבירם שהן ג' אנשים הבדלו מתוך העדה, כי אינם עדה, ואין ישראל בתוכם, ואהרן עם עדת קרח מקריבי הקטרת היו בתוכם בבואם, ועוד כי הבדלו רמז למשה ולאהרן בלבד כמו הרומו, וכן ואכלה אותם כרגע רמז למגפה שמכלה עם רב ועצום כרגע, וחלילה למשה שלא יבין נבואתו ויטעה בה. אבל הטעם כי מתחלה היה לב העם אחר משה ואהרן, וכאשר לקחו קרח ועדתו איש מחתתו ושמו עליהן קטרת ועמדו פתח אהל מועד עם משה ואהרן, אז קרא קרח לכל העדה ואמר להם שלכבוד כולם הוא מקנא, וייטב הדבר בעיניהם ונקהלו כולם לראות אולי יישר בעיני האלהים ותשוב העבודה לבכורות, וזה טעם ויקהל עליהם קרח את כל העדה. והנה נתחייבו כליה לפי שהרהרו אחרי רבן והם כמהרהרים אחר השכינה ומוותרים על נבואתו של נביא בלבן, וחייבין מיתה, ומשה ואהרן למדו עליהם זכות שלא חטאו במעשה, אלא קרח הוא הגורם והוא המפתה אותם, וראוי שימות הוא לבדו, ולהודיע עונשו לרבים. וזהו דרך מבקשי רחמים, להקל החטא מעל העם ונותנין אותו על היחיד הגורם, והוא ז"ל האריך. ומלבד מה שהקשה הרב על רבינו חננאל ז"ל, יש עדיין קושיא אחרת., שאם דמו משה ואהרן שעליהם נאמר הבדלו, מאי וידבר ה' אל משה לאמר, מאי לאמר, כי כל לאמר שבתורה הוא לאמר לישראל. והנראה הוא שנפלו על פניהם שידעו ודאי שמה שאמר הבדלו מתוך העדה הוא על עדת קרח, וזהו אומרו הזאת, ולא אמר העדה סתם, אלא שפחדו ממדת הדין שלא תצא ותחול בעולם, שכיון

שנתנה רשות למדת הדין לחול אינה מבחנת בין טובים לרעים, וכמו שחשב קרח, ולזה נפלו על פניהם, כי נפילת אפים היא למה"ד, וכן אמר ועל כל העדה תקצוף ולא אמר יקצוף וכן נראה מהמדרש וז"ל, אל אלהי הרוחות לכל בשר, אמר לפניו מלך בשר ודם שמרדה עליו מדינה, מהו עושה משלח לשם לגיונותיו ועושה בהם אנדרלומוסיא והורג טובים ורעים, לפי שאינו מכיר מי מרד ומי לא מרד, מי כבד את המלך ומי קללו. אבל אתה יודע מחשבות של כל אדם ואדם ויודע רוחו של כל אחד ואחד, לכך נאמר אל אלהי הרוחות לכל בשר, אמר להם הקב"ה יפה אמרתם, אני יודע ומודיע מי חטא ומי לא חטא. אם כן כל כונתו של משה, שלא תחיל מדת הדין ולא תבחין בין רעים לטובים ואמר לו אני מודיע מי חטא, זהו דבר אל העדה לאמר, לאמרם ולנשאם. העלו מסביב, לכם יש עילוי, אבל להם יש ירידה בלא עלייה, ורמז על ב' דברים, על, עילוי ועל הסרה, ומשה כדי שלא יתגאו, אמר העלו מסביב, סורו נא, וכדי להפחידם. ומה שאמר למשכן קרח יאמר העלו מסביב מעל אהלי קרח, כמו שאמר משה סורו נא מעל אהלי האנשים, אלא אמר משכן לומר שהוא עשה לו משכן לנפשו, ונעשה הוא כהן גדול, ודתן ואבירם נעשו לוים, ועומד ומקטיר קטרת, וכפר במשכן ה', ובמי ששוכן בתוכו, ובמי שעובד בתוכו, כמו שאמר המדרש שאמר קרח לא משה נביא ולא אהרן כהן ולא תורה נתנה מן השמים:

פסוק כה

ויקם משה וילך אל דתן ואבירם. לקרח לא הלך לפי שהוא חוץ לאלפים אמה מן המשכן תימנה, ודגל ראובן רחוק ממנו אלפים אמה אין צריך להזהיר אותם, שהן סיבבו הרעה, אבל דתן ואבירם יושבים בתוך הדגל, ומטה שמעון ומטה גד חונים סביבו, לאלו צריך להזהיר שלא יספו, לזה הלך והזהירם ואמר סורו נא מעל וגו', וגם כדי להתרות בהם אולי ישובו. ובמדרש אמר אע"פ ששמע משה מפי הגבורה, לא אמר להם העלו עד שהלך והתרה בהם שנאמר ויקם משה וילך אל דתן ואבירם, להודיע רשעתם, שאע"פ שהלך משה ברגליו אצלם, הרשעים קשים לרצות, מה עשו, לא רצו לצאת מאהליהם, כיון שראה משה כן, אמר עד כאן היה עלי נעשות. ולזה הוליך עמו זקני ישראל, להראות להם העזות שבהם, ושהם ראוים לכל מיתות שבעולם, ולא יאמרו כמ"ש אח"כ אתם המיתם את עם ה', על אלו, כמו שנבאר לקמן בעז"ה. א"כ מה שאמר סורו נא מעל וגו' הוא לישראל שיסורו מעל אהלי דתן ואבירם. עוד אפשר לומר שיסורו אמר גם כן ללוים שהם חונים הביב לבני קהת, ולישראל שהם שבט שמעון ושבט גד, והקב"ה נתן לו כח

בקולו עד ששמעו כולם אע"פ שהם רחוקים זה מזה, ולזה סורו נא מוטעם. ועלו כולם, שנאמר ויעלו מעל משכן קרח דתן ואבירם מסביב:

פסוק כז

ודתן ואבירם יצאו נצבים. מאי נצבים, היל"ל ונצבו פתח אהליהם, אלא ארז"ל שהיו מחרפין ומגדפין, זהו נצבים, שאמרו אתם אומרים פן תספו בכל חטאתם, הרי אנו קיימין, כמו אתם נצבים ת"א קיימין, וכן אמרו שהן קיימין אבל משה ואהרן ח"ו יאבדו. ואמר ונשיהם, לומר שנשיהם היו מחרפות ומעיזות פניהם יותר מהם, שעמדו פתח אהליהם והניחו בניהם אחריהם, וכן ארז"ל גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ את תלמידי חכמים יותר משנאת העכו"ם לישראל, ונשיהם יותר מכולם, כי נזדווגו כפי מעשיהם:

פסוק כח

ויאמר משה בזאת תדעון כי ה' שלחני, שליחותו של משה לא שם אותו בתנאי ובספק, כי כך היל"ל כמו שאמר אם כמות וגו' לא ה' שלחני, כן היל"ל ואם בריאה וגו' ה' שלחני, אלא ח"ו ששליחותו של משה לא נסתפקו בו ישראל, כי כבר האמינו בו ישראל שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו וגם במעמד הר סיני אמר וגם בך יאמינו לעולם, לזה אמר בודאי ה' שלחני, ואיני ח"ו כופר ואיני מכניסה בתנאי, אבל לעשות המעשים האלה להסיר הכהונה מן הבכורות ולהחליפם בלוים ולתת כהונה גדולה לאהרן אחי, כי לא מלבי, ר"ת כהונה לויה מלכות, על אלו הוא הוא התנאי. עוד בזאת תדעו מנתינת התורה שנקראת זאת, תדעו כי ה' שלחני, שהייתי עולה להר ויורד לעיניכם בשליחותו של מקום, לך אל העם וקדשתם רד העד בעם, לך אמור להם, כה תאמר אל בני ישראל, משה ידבר והאלהים יעננו, מכאן שכל מה שאני עושה הוא בשליחותו של מקום:

ובמדרש כיון ששמע משה שאמר קרח לא משה נביא ולא אהרן כהן ולא תורה מן השמים, הלך משה אצל הקב"ה ואמר אני מוותר על בזיוני ובזיונו של אהרן אבל בזיונה של תורה איני מוותר, שנאמר בזאת תדעון, ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה:

פסוק כט

אם כמות כל אדם ימותון. אמר כן, לפי שהמיתה היא ממרקת עון כמאמרם ז"ל מיתה מכפרת על חילול השם, שנאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון, לזה אמר אלו כפרו בה' ובתורתו ובנבואתי ובכהונת אהרן וחללו השם, אם כן אין מן הדין שימותו, שהמיתה מכפרת, ואלו אין להם כפרה עולמית, כי יקר בעיני ה' המותה לחסידיו לא לרשעים כאלו, כי המת אף שמת וגוע בעונו, כשמתעכל הבשר יתמרקו העונות, אבל אלו יהיו בחיי בשרם ויהיו חיים בגיהנם שלא יכלו לעולם, כי כשכלה הגשמות תקבל הנשמה

רוחניות, אבל כל שיש גשמיות לא יש רוחניות, וא"א שיהיו במקום רוחני מלובשים בגוף. ודאי שצריך הרוחניות לכלות הגשמות, וזו דרכה של גיהנם, לכלות לכל גשמות שקנה הגוף ולנקותו, אבל אלו כל כך נתעבה גשמותם ברדפם אחר השררה עד שכפרו בכל, עד שאין כח באש של גיהנם לכלותם, וזה פורענות גדולה, שכל עוד שתמצא האש מקום לחול, אינה מסתלקת משם לעולם:

ופקודת כל האדם יפקד עליהם. הוא על זמן התחיה שיפקוד הקב"ה כל נשמה ונשמה להחיותה, אבל אלו אין להם תחיה, כי התחיה היא למתים אבל אלו הם חיים, שנא' וירדו חיים שאלה, כמו שהן בקשו השררה והחיים לגופן, כן יהיה שיהיו חיים לעולם בחיי הגוף א"כ התחיה היא למתים למי שהמית גופו, לא לאלו. וכן אמרה המשנה בפרק חלק עדת קרח אינה עתידה לעלות שנאמר ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל, ותכס עליהם הארץ בעה"ז, ויאבדו מתוך הקהל בעה"ב, דר"ע, ר' אליעזר אומר עליהם הוא אומר ה' ממית ומחיה, למי שמת מחיה, ולמי שהורד שאול כגון אלו שלא מתו אלא שירדו לשאול, ויעל, רבי יהודה אומר הרי הן כאבדה המתבקשת, שנאמר תעיתי כשה אובד בקש עבדך:

עוד אם כמות כל האדם, הוא על קרח שהוא עדיין בקללתו של ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה הוא עומד, והאדמה תנקם ממנו, לזה אין לו מיתה כמו כל אדם. ופקודת כל האדם יפקד עליהם אמר על דתן ואבירם שהן מבני דור הפלגה כדלקמן, ונאמר עליהם וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם, זהו ופקודת כל האדם יפקד עליהם, בעת פקודתם יאבדו, בעת שיפקד עליהם מעשיהם הראשונים יאבדו, שנאמר ויאבדו מתוך הקהל, ולז"א האדם האדם ב"פ, ולז"א ואם בריאה על קרח שכבר קללתו נבראת, שנאמר ארור אתה מן האדמה אשר פצתה. יברא ה' על דתן ואבירם:

ובנדרים פרק אין בין המודר, אם בריאה יברא ה', אמר משה לפני הקב"ה אם נבראת גיהנם מוטב ואם לאו יברא ה' למאי נ"מ אילימא למברי הא כתיב אין כל חדש תחת השמש, אלא לקרובי פתחא:

עוד אמר ואם בריאה יברא, בא לרמז למה שאמר במדרש רבי תנחומא וז"ל ותפתח הארץ את פיה, רבי יהודה אומר באותה שעה נפתחו לארץ הרבה פיות, שנאמר בקרב כל ישראל, א"ל ר' נחמיה והא כתיב ותפתח הארץ את פיה ולא פיותיה, והיאך אתה מקיים בקרב כל ישראל, אלא שנעשית הארץ כמשפך, וכל מקום שהיה אחד מהם או ממונו היה מתגלגל ויורד עמו אפילו כלים ביד כובס או מחט שאולה ביד אחר היתה

מתגלגלת ויורדת עמו והכלים היו באים ומתגלגלים ויורדים עמו, זהו ואת כל היקום אשר ברגליהם, כאילו יש להם קימה ורגלים, שהיו מתגלגלים ובאים עד מקוה עמידת רגליהם. אם כן לזה אמר ואם בריאה יברא, בריאה לקרובי פתחא, יברא ה', שתעשה הארץ כמשפך, שאם יש שום אדם מהם באיזה מקום שיתגלגל ויבא לפתחה של האדמה. וידעתם כי נאצו, מנאצים אין כתיב כאן אלא נאצו לשעבר, והבן:

ומה שאמר לא ה' שלחני, לסבב ולגרום מיתתם, כי כבר גזורה מימים קדמונים שנאמר לו אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב וגו'. שאת, שתשא הארון ותנשא, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, שאתה רובץ בפתחה של גיהנם, ואמר כן כדי שלא יאמרו אתם המיתם את עם ה', והם אמרי על הר"ן שנשרפו:

פסוק לא

ויהי ככלתו לדבר. הקב"ה מקים דבר עבדו, שמיד נתקרבה פתחה, של גיהנם תחת רגליהם במקום עמידתם, ולא נפתחה בעובי העליון על פני הארץ, שאם כן היתה אש של גיהנם יוצאת ומלהטת כל המחנה, אלא נפתחה בעובי התחתון של ארץ, ומה שתחת רגליהם היה חלול נבקע וירדו לפתחה של גיהנם, ולזה ותבקע האדמה ולא הארץ, ואח"כ ותפתח הארץ את פיה ותבלע. ואמר בלשון בליעה, לומר שמיד נסתמה, שלא תצא חומה של גיהנם לעולם ותהא מלהטת כל העולם, אלא כאדם שפותח פיו וסוגרו מיד, ולזה ויאבדו, שלא נראה מקום בליעתם:

פסוק לב

ואמר ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש. לא אמר ואת כל הרכוש אשר לקרח, לרמז למה שארז"ל שאפילו מחט שאולה היתה מתגלגלת ויורדת, וביום שאלה היא ברשות שואל, לזה לא אמר ואת כל הרכוש אשר לקרח. עוד כמ"ש שזה הממון אינו שלו שהוא משבט לוי, ושבט לוי לא היו בעבודה, והקב"ה אמר ועבדום וענו אותם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, הרכוש הוא לאותן שנשתעבדו לא למי שלא נשתעבד, לזה ואת כל הרכוש בה"א הידיעה, ולא אמר אשר לקרח שאינו שלו:

ולמה לא נזכר כאן ובני קרח לא מתו, מפני כבודו של משה שאמר משה ואם בריאה יברא ה' וירדו הם וכל אשר להם וגו', ואם היה נזכר כאן שבניו לא מתו, היה גנאי למשה שלא הועילה תפלתו, שהרי נשאר מהם שארית בארץ, ומה זרעו בחיים אף הוא בחיים, לזה התורה לא כתבה זאת כאן וכתבתו במקום היחס בפרשת פנחס, ושם ביארתי הטעם למה נכתב שם ע"ש:

פסוק לד

וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם. שהיו צועקים משה אמת ותורתו אמת והן בדאין, כההוא מעשה דההוא טייעא דפרק המוכר את הספינה דאמר ליה לרבה בר בר חנה תא ואחוי לך בלועי דקרח כו', אמר ליה אצית מאי קאמרי, שמע דאמרי משה אמת ותורתו אמת והן בדאין, לזה התפללה חנה עליהן לפי שהרהרו תשובה וכר' אליעזר. ובמדרש אמרו, שהיו אומרים למשה משה רבינו הצילנו, זה אליבא דר' עקיבא דאמר שאין להם חלק לעולם הבא שלא הרהרו תשובה אלא אמרו משה רבינו הצילנו:

פסוק לה

ואש יצאה מאת ה'. מהיכן בא זה האש, כבר ארז"ל במדרש על ויצעק משה אל ה' ותשקע האש, אמר להם עשיתם תשובה תשקע האש, לא עשיתם עדיין היא במקומה, שמע הקב"ה שהליזו על כבודו שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה, ומכבודו שהוא אש, שלח בהם אש ואותה האש לא נשקעה בארץ ולא חזרה עוד למקומה אלא נכנסה לאהל מועד, לפי שאין משיבין על הקלקלה, ואותה האש יצאה ואכלה בני אהרן שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם, ואותה האש אכלה עדת קרח, ע"כ. ולזה אמר ואש יצאה, לומר שכבר יצאה פעם אחרת, לזה לא אמר ותצא אש. ואון בן פלת, לא נזכר, וארז"ל און אשתו הצילתו וישב באנינות כל ימיו, ולמה ישב באנינות, היה לו לשמוח שלא מת, אפשר לומר לפי שהעיז פניו וקם לפני משה. אבל מצאתי כתוב שישב באנינות לפי שבאה לו ההצלה ע"י אשתו ולא באה לו על ידי עצמו שיעשה תשובה, זהו ישב שבא לו יישוב וחיים בעולם ע"י אנינות שהיא האשה שנתקללה בעשר קללות, ומהם האנינות, שמתעטפות כאבל ומגדלות שער כאבל כדאיתא בפרקי רבי אליעזר:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, יש לשאול ולתמוה תמיהה גדולה בענין הפרשה. על ב' דברים, הא' משה היה רועה נאמן שהתפלל על ישראל כמה פעמים על כמה עבירות שעשו, כענין מעשה העגל וחטא המרגלים וזולתם, איך לא התפלל עליהם כאן, ואיך לא החזירם למוטב, והרי התשובה עולה על הכל, ואין לך עבירה בכל התורה כולה חמורה שבחמורות שלא תהא לה תקנה בתשובה, והלא ימינו פשוטה לקבל שבים, ואפי המורדים והפושעים בו, ואם היו מסופקים בדברי משה והיתה מחשבתם שהוא מחלק מינוי המעלות והשררות כרצונו ולא מאת ה', היה לו למשה לתת להם אות שיאמינו בדבריו, כי פקחים וחכמים גדולים היו, ומתוך האות ההוא היה מתברר אצלם כי אהרן הוא הקדוש הנבחר לכהונה, וה"ה שיאמינו בשאר מינוי המעלות שהכל נאמר למשה מפי הגבורה ואין משה בודא אותם מלבו. ועוד אם הם חטאו ומרדו בה' ובמשה עבדו, מה חטאו הקטנים המוטלים בעריסה שהיו בכלל העונש הזה, שנאמר ונשיהם ובניהם

וטפם, הטף מה חטאו. אמנם אם בקשנו להלום פרשה זו על דרך הפשט, יקשה עלינו כל זה, אבל א"א להולמה כי אם בדרך הקבלה הנאמנה, והנני רומז רמזים ואתה שמענה ודע לך. תמצא בדור הפלגה הבה נבנה לנו עיר ומגדל ונעשה לנו שם, וכתוב בהם וזה החלם לעשות, ותמצא באנשי סדום שאמר ואנשי סדום רעים, וכתיב ואנשי סדום נסבו על הבית, ובאור הכתוב כי אנשי העיר והמגדל הם אנשי סדום, ואמר עליהם ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים, ותמצא באנשי סדום ואנשי העיר ובפרשה זו של עדת קרח שאמר ויקומו לפני משה, והיל"ל ויקומו על משה, אבל רמז כי היו לפני משה, פירוש קודם משה כבר היו, ומפני זה קראן אנשי שם, אותם שנאמר בהם ונעשה לנו שם, ותרגום ויקח ואתפליג, רמז על דור הפלגה, וכתיב כאן בעונשם, העיני האנשים ההם תנקר, כמי שמפחיד חבירו במכה שכבר באה לו, ומשל למה הדבר דומה, לאב רחמן שהיה לו בן כסיל ואינו נוהג כשורה, בתחלה גוער בו, בשניה מכהו ומפייסו, בשלישית מתייאש ממנו ומשלחו ביד פשעו. כן דור הפלגה שכתוב בהם וזה החלם לעשות, מה עשה הפיצם, ואנשי סדום הכם בסנורים, ועדת קרח נאבדו מן העולם. והנה כוונת הי"ת שהוא עושה חסד לאלפים בטלה בהם, ועל סוד הענין הזה אמר קהלת טובים השנים מן האחד ואח"כ אמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק, וממה שאמר לא במהרה ינתק אתה למד כי לפעמים ינתק אפי' בשלישית, אבל רחוק הוא ואינו דבר מצוי, ולכך אמר לא במהרה ינתק. ובספר הבהיר אמר בפירוש א"ר עקיבא מאי דכתיב דור הולך ודור בא שכבר בא, משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו עבדים והלבישם בגדי משי ורקמה כפי יכלתו, קלקלו השורה השליכן ודחפן מעליו והפשיטן והלכו להם, ולקח הבגדים ורחצם היטב עד שלא נשאר בהם שום סיג והניחם אצלו מזומנים, וקנה עבדים אחרים והלבישם הבגדים ההם, והוא לא ידע אם טובים העבדים אם לאו, והרי כבר זכו בבגדים שכבר באו לעולם ולבשום אחרים, ע"כ. מעתה תתבאר לך הפרשה באר היטב ונסתלקה הקושיא לגמרי, ממה שלא התפלל משה עליהם וממה שחל העונש גם בטף, והבן זה. ולזה רמזו רז"ל במדרש תהלים למנצח לבני קרח על עלמות שיר, כך אמרו בני קרח, מועלמים הם הדברים שראינו ואין אנו יודעים מה ראינו, עכ"ד:

מצאתי כתוב ואם בריאה, כי אע"פ שא"א שיהיו באותו עולם במלבוש של זה העולם, כי אפילו הרשעים שיורדים לגיהנם הם מתלבשים בגוף אחר, אבל אלו יברא להם חומריות שתוכל גיהנם לקבלם בחומרם, אפילו המות יהיה פולטם לארץ שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב:

עוד ואם בריאה. יתן להם בריאות לקבל פורענותם, כמארז"ל כשם שנותן כח בצדיקים לקבל שכרם כך נותן כח ברשעים לקבל פורענותם. יברא, יתן כח ובריאות באש של גיהנם לעשות פורענותן אע"פ שהיא רוחנית:

ואמר ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם, ואמר וירדו הם וכל אשר להם, למה פירש וכל האדם אשר לקרח. אפשר שרמז כאן על בני קרח, לזה אמר האדם אשר לקרח ולא בניו, כי הבנים אין נקראים אדם אשר לפלוני, כי אין משמעות זה הלשון אלא על עבדים ושפחות, ולפי שקרח היה עשיר והיה לו עבדים מה שלא היו לדתן ולאבירם. ואמרו במדרש מה זכות היה ביד בני קרח שינצלו, שבשעה שהיו יושבין אצל קרח אביהם היו רואין את משה וכובשין פניהם בקרקע, ואמרו אם נעמוד בפני משה רבינו אנו נוהגין בזיון באבינו, וכבר נצטוינו על כבוד אב ואם, ואם לא נעמוד, כבר כתיב מפני שיבה תקום, מוטב שנעמוד מפני משה רבינו אע"פ שאנו נוהגין בזיון באבינו, באותה שעה הרחישו לבן בתשובה, עליהם אמר דוד רחש לבי דבר טוב אומר אני וגו', א"ר יוחנן מדוגמא שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבא שהוא עתיד לאחוז בכנפות הארץ והצדיקים תלוים ברומו של עולם כך עשה הקב"ה לבני קרח מאותה דוגמא בעולם הזה, רבי יהודה הנשיא אומר כמון עמוד נתבצר להם בגיהנם ועמדו עליו והיו כל ישראל רואים אותם, באותה שעה פחחו פיהם ואמרו שירה, כאשר שמענו כן ראינו בעיר ה' צבאות, שעתיד הקב"ה לבנות את ירושלים בנין קבוע שאין לו הפסק, שנאמר אלהים יכוננה עד עולם סלה, ע"כ. כמו שעמדו על רגליהם מפני כבוד משה, כן נתבצר להם עמוד שעמדו עליו, ומ"ש שאמרו שירה כאשר שמענו כן ראינו, אפשר שראו בתהום בנין בית המקדש כמו שראה יונה כדאיתא בפרקי ר"א, וכמעשה דאותו תלמיד דר' יוחנן דדריש ר' יוחנן עתיד הקב"ה לעשות דלתות של ירושלים גבהן שלשים אמה כו' והפליגה ספינתו כו' ואמר דרוש רבי דרוש כאשר אמרת כן ראיתי כו'. א"כ מפני הקימה שקמו מלפני משה היה להם קימה וקיום לעולם. ויאבדו מתוך הקהל, הוא על דתן ואבירם שלא הניחו בנים בתוך הקהל:

פרק יז

פסוק ב

אמור אל אלעזר בן אהרן הכהן וירם את המחתות. לא אהרן, שלא יאמרו שנחה דעתו במיתתם ושמח שראה נקמת המתקוממין עליו, ואני יודע כי מלאך אלהים הוא, אלא כדי להוציאו מן החשד שלא יהא לבן של ישראל עליו, לזה אלעזר ולא אהרן:

ואת האש זרה הלאה. כבר עשתה זו האש פורענות בני אהרן ובתבערה כמ"ש, וכאן כבר נעשית זרה, לזה זרה אותה הלאה שלא תחזור עוד למקומה, כמ"ש לעיל בשם רז"ל שזו האש ששלח הקב"ה על שהלעיזו על כבודו, ומכבודו שהוא אש שלח בהן אש, ואותה האש לא חזרה למקומה אלא נכנסה אל אהל מועד, עתה זרה, נעשית זרה, זרה אותה שלא תכנס אל אהל מועד. הלאה, אותיות האהל, ר"ל שלא תכנס עוד לאהל. ופירוש כי קדשו שהיו מזומנין לבא על ידיהן אלו ג' פורעניות, כמו וקדשתם היום ומחר, ות"א ותזמנינו, לזה היא באהל מועד לעשות שליחותה וכבר עשתה:

פסוק ג

את מחתות החטאים האלה בנפשותם ועשו אותם. לומר שאין הקב"ה חפץ במיתתם של רשעים, לזה אלו שחטאו בנפשותם אינם כמו קרח דתן ואבירם, כי אותם כבר באו ג' פעמים וקלקלו, אבל אלו ועשו אותם, עדין יש להם תיקון, וזהו ועשו אותם. ולזה אמר ועשו שהיה לו לומר יעשו, ואמר ועשו למחתות ולנפשות, זהו בנפשותם ועשו אותם. וראיה לזה ג"כ שאילו היה חוזר למחתות היל"ל ועשו אותן בנו"ן, כי מחתה היא לשון נקבה, וכן אמר לעיל ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת בנו"ן, אלא לרמוז למה שכתבתי. כי הקריבום לפני ה', לנפשות. ויקדשו, כיון שקבלו פורענותם נעשו קדושים, כמו שארז"ל על בשר חסידיך, כיון שקבלו פורענותם נעשו חסידים. צפוי למזבח, לכפר על נפשותם כמו שהמזבח מכפר. עוד שנתקדש המזבח על ידיהן, כמ"ש אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא, ועל מה שהחטיאו את הרבים, יהיו לאות לבני ישראל. יראו ויקחו מוסר, ובזה יזכו הרבים, כמו שכתבתי על אלישע אחר, שאמר ר' מאיר מתי אמות ואעלה עשן מקברו, ואמר ר' יוחנן גבורתא למקלי מאריה, אלא כונת ר' מאיר היה לומר שמה שעשה בינו למקום לזה היא גיהנם, ולפי שהחטיא את הרבים, שאולי גם הם כשראו חכמתו אולי גם הם חזרו לעשות כמוהו, לזה אמר יש לו תקנה שאעלה עשן מקברו ויראו ויעשו תשובה, ואחרים גם כן הם יחושו לנפשם, נמצא שזיכה את הרבים:

פסוק ד

ויקח אלעזר הכהן את מחתות הנחשת אשר הקריבו השרופים. לא נזכר עד עתה אם המחתות היו מזהב או מנחשת, והטעם הוא לומר שלא נתחייבו שרפה, אלא לפי שהיה מצחם נחושה, שעמדו נגד אהרן במבחן הנסיון, א"כ יהיה להם למזכרת עון, וכבר אמרו אחרי מות קדושים אמור. וכן כי קבור תקברנו, ארז"ל לנתלה ולעץ שנתלה עליו, שלא יהא לו למזכרת עון לומר על עץ זה נתלה פלוני, וכן ואת הבהמה תהרוגו. ואנו אמרנו החטאים האלה בנפשותם ועשו אותם, שהוא לכפר על אשר חטאו על הנפש ועשו אותם, שיעשו ויתוקנו ע"י שיהיו אפר תחת רגלי הצדיקים, כמו שאמר בתנא דבי אליהו,

משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, ואח"כ באין הצדיקים ואומרים אותן בני אדם שהיו משכימין ומעריבין לבית הכנסת וקורין את שמע ומתפללין ועושין שאר מצות, מיד אומר הקב"ה אם כך הוא לכו ורפאו אותם, מיד הולכים הצדיקים ועומדים על אפרן של רשעים ומבקשים עליהם רחמים, והקב"ה מעמידן על רגליהם מאפרן מתחת כפות רגלי הצדיקים ומביאן לחיי עולם הבא, לכך נאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר וגו', ופירוש ועסותם שיעשום עיסה ויחזרום לבריה חדשה, זהו ועשו אותם, לזה אמר זכרון לבני ישראל, אין הכונה בעשותם צפוי למזבח למזכרת עון, א זכרון לבני ישראל למען לא יקרב איש זר. ולזה נאמר פסוק זה אחר ויקח אלעזר הכהן אחר המעשה, ועוד שהוא מיותר, כי כבר אמר והיו לאות לבני ישראל, למה חזר ואמר זכרון, אלא למ"ש:

פסוק ה

ולא יהיה כקרח. שנשרף, וא"ת קרח נבלע, לזה אמר כאשר דבר ה' ביד משה לו, במראה הסנה שאמר לו אל תקרב שלא תשרף, וארז"ל אל תקרב לכהונה, שלשון קריבה היא לכהונה, שנאמר קרב אל המזבח, ולזה נתחייב קרח שרפה ובליעה, להקים דבר משה עבדו ועצת מלאכיו ישלים, לזה היה מן השרופים להקים דבר הקב"ה, ונבלע להקים דבר משה:

ובמדרש ארז"ל קרח נבלע ונשרף, ולמה נעשו בו ב' דינין, שאילו נבלע ולא נשרף, היו אומרים השרופים הוא הביא עלינו כל הפורעניות וניצול, וכן אילו נשרף לא נבלע, היו אומרים כן הבלועים, לכן נדון בב' דינין, ליהטו האש תחלה לעיני האנשים השרופים, שבידו היתה המחתה ובה הקטרת, וגם כן קפלתו האש והאש מתגלגלת בו עד שהביאתו עד פי הארץ ונבלע, ע"כ:

פסוק ו

וילונו כל עדת בני ישראל. ולא נתרעמו על בליעתן של קרח דתן ואבירם, אלא על שריפתם של מאתים וחמשים איש, לומר מאחר שהזר הקרב יומת בידי שמים, למה אמרתם וקחו איש מחתתו ותנו בהן אש, ולא אמר להם שיקחו אש מעל המזבח אלא אמר אש סתם, ועוד שרציתם לעשות המבחן בקרח דתן ואבירם, למה הקרבתם לפני ה' חמשים ומאתים מחתות, הי"ל לעשות אות בדבר אחר כגון במטה וזולתו, ולמה היה ע"י קטרת, א"כ אתם גרמתם, וכן ת"א אתון גרמתון. ואמרו את עם ה', לומר שהם צדיקים גמורים, שאם היו רשעים היו נבלעים, ובפרט כששמעו שצוה הקב"ה שיעשה ממחתותיהם ציפוי למזבח, אמרו ודאי אילו היו רשעים היה להם למזכרת עון, אלא הם צדיקים, ואתם גרמתם להם המיתה:

פסוק ז

ויהי בהקהל העדה על משה ועל אהרן ויפנו אל אהל מועד. כדי לברוח מהם, כי פחדו מקבוץ גדול אשר נקהלו עליהם כל העדה, ופנו לברוח אל אהל מועד, ופחדו שלא ילכו אחריהם, והקב"ה שהוא שומר את אוהביו מה עשה, כסהו הענן, כדי שאם יכנסו שם לא יהיו נראים, ועוד שהם יודעים שאם יראה הענן, שם גילוי שכינה, ויהיה להם מורא שכינה ולא יבאו אחריהן. כשראו משה ואהרן כן, ויבא משה ואהרן אל פני אהל מועד, ולא לאהל מועד, מרוב הענוה והבושה ממורא השכינה:

פסוק י

וידבר ה' אל משה וגו' הרומו. לא אמר הבדלו, כמו שאמר בעדת קרח, או סורו, אלא הרומו, כי לילך אל העדה אתם מתפחדים מהם, וליכנס לפנים אין אתם נכנסים ממורא השכינה, אם כן הרומו עצמכם לתוך הענן והענן יקלוט אתכם ואכלה אותם כרגע, מיד ויפלו על פניהם, לומר שאין זו הרמה אלא נפילה, שיכלו בשבילם ישראל, וכן רמז להם במ"ש ואכלה אותם אתם כתיב, לומר אתם תהיו סבה לזה, מיד ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה, הם על עסקי מחתה וקטרת חטאו שאמרו אתם המיתם את עם ה', וע"י מחתה וקטרת יתכפרו, וכדי להורות להם שאינו כמו שחשבו הם שע"י הקטרת מתו, שאין הקטרת ממיתה אלא החטא ממית, שהרי ע"י הקטרת בא להם הצלה וחיים:

פסוק יא

ותן עליה אש. מעל המזבח, לא מן החוץ ושים קטרת, ג"כ מבפנים, ואחר כך והולך מהרה אל העדה, כדי שידעו שהם אינם ראוים להצלה אלא הקב"ה חס עליהם על ידך, ולא ירננו אחריך לומר שבמחתה שהיתה בידך שנאמר לך חמשים ומאתים מחתות, ואתה ואהרן איש מחתתו:

ואמר מהרה. כי למד זה ממלאך המות שלמדו כשעלה משה למרום לקבל התורה נתן לו מתנה זו, שנאמר לקחת מתנות באדם, בשביל אדם, לומר שאילו לא חטא אדם הראשון לא היה יכול לא מלאך ולא שום משחית להזיק לבני אדם, שהכל היו יראים ממנו, אבל אחר שחטא ועלה עשן החטא למעלה, ניתן להם כח לחבל, ועכ"ז אינן יוצאין בלא רשות, זהו כי יצא הקצף מלפני ה'. ומה שאמר קצף, כי קצף בגימ' רע, כשעושין רע יצא להם רע:

ובמדרש תנחומא אמר על פסוק לך רד, כיון שעשו העגל פגעו בו חמשה מלאכי השרת ואלו הן אף וחמה וקצף ומשחית וחרון, כיון שהזכיר ג' אבות ננערו ממנו ג' ונשארו אף וחמה, זהו אומרו כי יגורתי מפני האף והחמה, אמר משה להקב"ה עמוד אתה באחד ואני באחד, שנאמר קומה ה' באפך, ומשה באחד שנאמר לולי משה בחירו עמד בפרץ

לפניו להשיב חמתו מהשחית, ע"כ. לזה אמר כי יצא הקצף, שהיה מכירו. האף דחהו משה בעגל, שנאמר ועתה יחר אפי בהם, עמד משה בתפלתו ודחהו, גם במתאוננים ויחר אפו, התחיל לעלות שנאמר ותבער בם אש ה', והתפלל משה ודחהו, שנאמר ותשקע האש, עתה לא יצא האף אלא יצא הקצף שהוא יותר חזק, לזה אמר לאהרן ושים קטרת, אין לו התשת כח אלא בקטרת, וכן עשה ויתן את הקטרת, מיד נתקשרו ידיו של משחית, כי כן שבעו של קטרת, שנאמר ישימו קטורה באפך, כשיצא האף משימין קטרת, וכליל על מזבחך, לומר שאע"פ שלא היתה הקטרת לפני ולפנים כי שם מקום הקרבנות, עם כ"ז רצתה כאילו הקריב עולה שהיתה כולה כליל והיתה נקרבת על המזבח והיתה לרצון, זהו אומרו כאן ויכפר על העם. ויעמוד בין המתים ובין החיים והמגפה נעצרה, מגפה יש אבל היא עצורה, כמו שפירש"י ז"ל, אחז אהרן את מלאך המות והעמידו בעל כרחו, אמר לו הנח לי לעשות שליחותי, אמר לו משה צוני לעכב כו' אם אין אתה מאמין הרי הקב"ה ומשה אל פתח אהל מועד בוא עמי ושאל ע"כ. והוא ממדרש תנחומא. ועוד שם א"ר יצחק וישב אהרן אל פתח אהל מועד והמגפה נעצרה, מלמד שהוליכו לפתח אהל מועד ועצרו שם, כשבא ליפטר מן העולם מה כתיב ברך ה' חילו, שעצרו למשחית, ופועל ידיו תרצה, היא הקטרת שנתרצה בה להשיב חמתו מהשחית, להודיעך כמה היא הקטרת חביבה, ע"כ בתנחומא. לזה אמר אח"כ והמגפה נעצרה:

פסוק יד

ואמר ויהיו המתים. לומר שכל אותן שמתו היו מתים בחייהם, שהיו רשעים, וכן אמר החל הנגף בעם, לא בישראל, כמו שאמרו בגמרא רבי פלוני כשהיה כועס על אנשי ביתו הוה תביר מאני תבירין, אבל פחד משה שלא תצא אש ותאכל גם הגדיש, שכיון שניתן רשות למחבל אינו מבחין בין רשע לצדיק. ויהיו המתים במגפה י"ד אלף ושבע מאות, וסימן ת"ש י"ד, לומר שהתיש אהרן ידו של משחית ע"י קטרת:

פסוק יז

דבר אל בני ישראל וקח מאתם. מהו הדבור, אם הדבור הוא הקיחה א"כ היל"ל קח, לא וקח, דמשמע שהדבור לחוד והקיחה לחוד, אלא דבר אל בני ישראל, דבר על לבן, כמו דברו על לב ירושלים, ואמור להם שלא ידאב לבם על המתים במגפה, לפי שמראה כעסו במאנין תבירין, ועליהם אין כעס ולכלות קוצים מן הכרם הוא צריך. דבר אל בני ישראל ר"ת דאבי, לומר שלא ידאבו בלבן על אותן שמתו:

וקח מאתם מטה. לומר שמטה משענתם הוא מאת המקום, וכל נשיא ונשיא מהם יש לו מטה ושבט מלכות, והם חשובים לפניו אע"פ שיהיו עץ יבש אבל כל אחד ואחד ידע ערכו ולא יקנאו זה בזה, וכל אחד יהיה שמח בחלקו, ויהיה תוכם כברם, וכן מטה

במלואו כזה מ"ם ט"ט ה"ה, מטה, לז"א מטה מטה, לומר שמילוי מטה, מטה, וב"פ מטה בגימ' קח, וקח בגימ' גיהנם, זהו קח מאתם שלא תשלוט בהם אש של גיהנם, במה במטה, שיהיה תוכם כברם, שאם אין תוכם כברם, אש גיהנם פועלת בם, שנאמר ופערה פיה לבלי ח"ק, ולזה יצאה אש ואכלה את החמשים ומאתים איש לפי שהיה בהם קנאה, לז"א מטה מטה, שלא יערערו לא על הכהונה ולא על הלויה, וקודם עשה אות על הכהונה במחתות שעשאום ציפוי למזבח, שנאמר זכרון וגו' למען וגו', ועתה במטה עשה אות על הלויה, שנאמר לאות לבני מרי, שמאחר שיש ב' אותות, ודאי שכל מי שיערער מעתה, הוא בן מרי, אחר שראה ב' אותות, ודאי שהוא ראוי לשרפה, כמו החמשים ומאתים, מרי בגימ' חמשים ומאתים. ולזה ויוצא פרח, רמז על פרחי כהונה, ויצץ ציץ ויגמול שקדים, על משמרות לוים שהם שוקדים על משמרתם ואת שם אהרן תכתוב על מטה לוי, לומר שהוא שולט עליהם והם מתאחדים עמו, ולא ירימו ראש עליו אע"פ שהם משבט אחד, ולזה רמז בשקדים שיש מהם מתוקים ויש מהם מרים, המתוק נאכל הפרי מבפנים, כן הכ"ג נכנס לפני ולפנים, ובמרים נאכל הקליפה, כן הלוים שומרי המשכן והמקדש מבחוץ, וכן נאמר בלוים מבן חדש ועד בן חמשים שנה, כן המרים נאכלים קטנים עד חמשים יום ואח"כ אינם נאכלים, כן הלוים מבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד. וכבר ידעת שהמטה הוא א' מעשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, לומר שהיא חתימת היצירה, ולא יאמרו כי קודם היתה העבודה בבכורות, ואחר שעשו העגל נפסלו ונתנה לאהרן, אינו כן אלא מהיצירה היא שלו בטבע מוטבע, ולזה הוציא פרח, לומר כמו שהפרח הפרי הוא בו בכח, כן היתה הכהונה של אהרן מכבר, ולא שמעתה היא שניתנה לו, ואין לה ביטול עולמית:

פסוק כה

ויאמר ה' אל משה השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת. אמר כן לפי שיכולים לומר שאולי נעשה ע"י כשוף או ע"י אחיזת עינים כמו שמראים אילנות נושאים פירות, זה אמר השב למשמרת לאות, כי אחיזת עינים אינו עומד כי אם י"ב שעות, וזו עומדת עוד עד היום, בזה ידעו כי אינו ע"י כשוף או אחיזת עינים:

ויאמרו בני ישראל וגו'. לפי שאמר השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות, לזה אמרו ישראל אילו היתה בחוץ היו הכל רואין אותה והיו נזהרים מליכנס, אבל עתה האות של הכהונה הוא ציפוי למזבח, המזבח הוא לפנים מהעזרה, וגם המטה היה לפנים ממנה שהיתה לפני אהרן, עשה ב' אותות וכולן בפנים, א"כ כל הקרב לכהונה או יקרב ללויה יומת, לזה הקרב הקרב ב"פ, לפי שאין לו מזכיר, ולא די ג' מיתות, שנבלעו ומהם

נשרפו ומהם מתו במגפה אלא אבדנו כולנו אבדנו. האם תמנו לגוע, שמא הופקרנו למיתה, כן פירש"י ז"ל. דאם לא כן עם חכם ונבון אחר שראו מה שהיה ואחר שאמרו אתם המתם את עם ה', מה תלונתם עתה לומר הן גוענו, אלא כמו שאמרנו. לזה אמר ויאמר ה' אל אהרן אתה ובניך ובית אביך שהן הלוים, תשאו את עון המקדש, שלא תניחו זרים ליקרב אל המקדש, למקום שאינו יכול ליכנס, זהו לישראל, ואתה ובניך אתך תשאו את עון כהונתכם, להזהיר הכהנים על הלוים שלא יניחום ליכנס לפנים ממחיצתם, א"כ אתה מוזהר על הלוים והלוים מוזהרים על ישראל, ובזה לא תמותו גם הם גם אתם ולא יהיה קצף על בני ישראל. וא"ת הואיל וב' האותות שהם המחתות שעשאום צפוי למזבח והיו זכרון לבני ישראל וגם מטה אהרן שהוא אות לבני מרי, והואיל והם בפנים מה תועלתם לישראל הואיל ואינם נראים וי"ל שהיו נראין בשעת נסיעה ובשעת חניה:

פרק יח

פסוק ב

וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב. אמר לעיל אתה ובניך ובית אביך, פירש"י ז"ל בני קהת, וגם את אחיך הם בני גרשון ובני מררי. אבל יקשה מאד מהו מטה לוי שבט אביך, לזה אמר במדרש מטה לוי אין מטה אלא לשון שבועה, שנאמר שבועות מטות אומר סלה, לוי, כדאי לוי בפני עצמו, שבט, כדאי שבט בפני עצמו, אביך כדאי עמרם בפני עצמו, אחיך, כדאי אחיך בפ"ע, וגם את אחיך, כדאי הם בני אחיך בפני עצמן, לכרות להם ברית בשמחה, ע"כ. מיתור הפסוק ומרבוי גם דרשו, והברית והשמחה הוא שאמר ואני הנה נתתי, ארז"ל לשון שמחה הוא, כמו הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח, משל למלך שנתן שדה לאוהבו ולא כתב ולא חתם ולא העלה בערכאות, בא אחד וערער עליו, אמר לו המלך הריני כותב לך וחותם ומעלה בערכאות. אף כאן לפי שבא קרח וערער על הכהונה כנגד אהרן, בא הכתוב ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, י"ב במקדש וי"ב בגבולין, וכולן כאן בפרשה, י"ב במקדש אלו הן, חטאת ואשם וזבחי שלמי צבור ועור העולה ומותר העומר ולחם הפנים ושתי הלחם ושיירי מנחות ותרומת לחמי תודה ותרומת חזה ושוק וזרוע איל נזיר ולוג שמן של מצורע. וי"ב בגבולין, תרומה גדולה ותרומת מעשר וחלה ובכורים וראשית הגז והמתנות ובכור אדם ובכור בהמה טהורה ופטר חמור וחרמין ושדה אחוזה וגזל הגר אלו כ"ד קשוטין שקשט הקב"ה לחוה, ולאהרן שושבינא דמטרוניתא. והיו כ"ד כנגד כ"ד שעות, י"ב יום וי"ב לילה, לומר שכשם שא"א לעולם בלא יום ולילה כך א"א בלא מתנות כהונה. וכן אמרו בפרק הזרוע, כ"ד מתנות כהונה כולן נתנו לאהרן בכלל ופרט וברית מלח, וכל המקיימן כאילו קיים כלל ופרט

וברית מלח, וכל העובר עליהן כאילו עובר על כלל ופרט וברית מלח. ואלו הן, עשר בבית המקדש ועשר בגבולין וד' בירושלים ארז"ל שמחה גדולה שמח אהרן ביום שנכרת לו ברית במתנות, ומשל הדיוט לטובתי נשברה רגל פרתי, לטובתו של אהרן בא קרח וערער על הכהונה, ע"כ נתן לו י"ב בגבולין שאפי' שלא בפני הבית הם שלו. זהו עבודת מתנה, שאינו כמו עבדי המלך שכשהם עובדים למלך יש להם פרס וכשאין עובדים למלך אין להם פרס, אבל זו היא עבודת מתנה לעולם, כמו מעשה דר' טרפון שהיה כהן ולא בא לבית המדרש, למחר מצאו רבן גמליאל אמר לו מפני מה לא באת אמש לבהמ"ד, א"ל עבודה עבדתי, א"ל כל דבריך אינן אלא תימה, וכי עבודה בזמן הזה מנין, אמר לו הרי הוא אומר עבודת מתנה אתן את כהונתכם, עשו אכילת תרומה בגבולין כעבודת בית המקדש, א"כ לא די שאוכל מתנות של גבולין חנם בלא עבודה אלא שיש לו שכר כאילו עובד בבית המקדש. וכן ארז"ל גדולה ברית שנכרתה לאהרן מברית שנכרתה לדוד, אהרן זכה לבניו לצדיקים ולרשעים שנאמר נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם ברית מלח עולם הוא לפני ה' לך ולזרעך אתך, אחר שאמר בניך ובנותיך למה אמר לך ולזרעך אלא בין לצדיקים בין לרשעים, ודוד זכה לצדיקים לא לרשעים, שנאמר אם ישמרו בניך בריתי וגו'. וכן נאמר אנו ג"כ גדולה ברית שנתנה לאהרן שזכה לזכרים ולנקבות שנאמר בניך ובנותיך, ודוד זכה לזכרים שנאמר בניך ולא נקבות:

ארז"ל חביבין ישראל שכשהוא מכנן אינו מכנן אלא בכהנים שנאמר ואתם כהני ה' תקראו. חביבין כהנים שכשהוא מכנן אין מכנן אלא במלאכים שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך וגו', בזמן שתורה יבקשו מפיהו הרי הוא כמלאכי השרת, ואם לאו הרי הוא כחיה ובהמה שאינה מכרת קונה:

ומונה והולך הכ"ד מתנות בפרשה זו, ובכל אחת ואחת אומר, לך נתונים, זה יהיה לך מקדש הקדשים, אשר ישיבו לי לך נתתים, לכל תנופות בני ישראל לך נתתים, כל חלב וגו' אשר יתנו לה' לך נתתים, בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך נתתים, כל חרם בישראל לך יהיה, כל פטר רחם יהיה לך, כל תרומת הקדשים נתתי לך ולבניך, כל זה לחזק את לבו שלא יחשוב שהוא שליח צבור ויהיה מוכלם מהם, כמ"ש מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה, לזה אמר לו הם מביאים לי ואני נותנם לך מתנה, ואתה משולחן גבוה אתה זוכה, ולא תחשוב שנותנים לך פרס. וכל זה כדי שיהיה שלם בעבודתו בלי שום פניה, לומר זה הוא עשיר ומביא קרבנות הרבה ואני נהנה מקרבנותיו, והעני מקריב תור או בן יונה מה הנאה יש לי מקרבנו, אקריב של עשיר קודם, לזה אמר לו לא יהא מגמתך שהוא נותן לך אלא הוא מביא לי ואני מביא

לך לזה יהיו שוין בעיניך כשתדע שאינך מקבל ממנו שום הנאה, ועוד כשתדע שהקרבן אינו אלא לי ודאי שתכוון בו היטב להקריבו כהוגן:

פסוק כא

ולבני לוי הנה וגו'. כמו שכרת ברית לכהונה בשמחה, שאמר לאהרן הנה נתתי לך, והנה הוא לשון שמחה, כן ג"כ כרת ברית לבני לוי בשמחה, שנאמר ולבני לוי הנה נתתי, כמ"ש כדאי הוא לוי וכדאי הוא שבט כו'. נתתי כל מעשר בישראל חלף עבודתם, יהיה מגמתם שאני הוא הנותן להם לא ישראל, בזה תהיה עבודתן שלמה. לזה אמר ועבד הלוי הוא, לא אמר ועבדו הלוים הם, לומר שיתייחד בלבו עבודתו ויחודו של מקום, ויהיו כולם עובדים כאחד למלך המיוחד ב"ה. חקת עולם לדרתיכם, לשכינה שדרה ביניכם. זהו ברוך הוא, שאמר ועבד הלוי הוא, וברוך שמו זהו לדרתיכם זהו היחוד השלם, כמ"ש בזוהר כהנא ברעותא ולואי במלולא כו'. בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה, שלא יתערבו עמהם שלא יסיתו אותם הבכורות, כי הם לגיונו של מלך ויש להם ערים לבדם והם אוכלים משלחנו, זהו אומרו כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו וגו' נתתי להם לנחלה, על כן אמרתי בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה, כלומר הואיל והם אוכלים משלחני ויש להם עלי פרס:

פסוק כו

ואל הלוים תדבר ואמרת. אמר למשה דבר ללוים ותכניס באזניהם, לזה מלת תדבר מוטעם, ותאמר להם שהמעשר שהם לוקחים מישראל לא יתגאו בו לומר שהם כמו אהרן, כשם שאהרן אוכל משלחן גבוה כן גם הם, וירימו ראש עליו לומר שהם שוים לו, ויבאו לעשות כמו קרח, ע"כ תאמר להם שממה שהן לוקחין יתנו לאהרן, לומר שהן כפויין לו, ובערכו הן חשובים כישראלים, זהו ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן, כאילו אתם ישראלים כן תרימו גם אתם תרומת ה' ונתתם לאהרן. מכל מתנותיכם תרימו, שאם קדם הלוי ולקח מעשרו בשבלים, יביא ממנו תרומת ה' שהיא תרומה גדולה:

פסוק ל

ואמרת אליהם. שאחר שהרימו תרומת מעשר לא יחשבו שמה שנשאר להם יש בו קדושה, לז"א ונחשב לכם תרומתכם כתבואת גורן, כמו חולין של ישראל. ואכלתם אותו בכל מקום, אפי' בבית הקברות, שאינו כמו מתנותיו של אהרן שאינו אוכל אותם אלא בטהרה ובקדושה, מהם במקדש ומהם בתוך החומה, לא בתוך טומאה ולא במקום טומאה. כי לכם הוא חלף עבודתכם, בשכר עבודה, אבל לאהרן ויתר לו העבודה ונתנו לו המתנות חנם שנאמר עבודת מתנה, שויתר על העבודה ולא נתנו לו אלא למעלה ולגדולה, שנאמר לך נתתים למשחה, לגדולה ולאכילה, לא ימכרם, אבל אתם חלף

עבודתכם, לוי שעבד יש לו, אינו עובד אין לו, כן ארז"ל. לפי שיש הפרש ביניכם ובין אהרן, לפי שאתם מעשר בני ישראל שיעקב שהוא ישראל הוציא מעשר מבניו כדאיתא בפרקי דר"א, יעקב הוציא מעשר מבניו והתחיל למפרע מבנימין, ולזה לפי שהן מעשר אחד מעשר, יתן להם המעשר, זהו שאמר כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו, אבל אהרן הנה לקחתי אותו לכהן לי, א"כ מהמתנה שלכם תראו כמה יש הפרש ביניכם ובין אהרן, ועם זה קדשי בני ישראל שהוא אהרן לא תבאו לחללו ולא תמותו:

פסוק לב

עוד את קדשי בני ישראל. לומר שאע"פ שאמר להם ואכלתם אותו בכל מקום, עכ"ז לא תגרמו לטמאו לכתחלה, לפי שנתברך עליו ברכה בא"י אמ"ה אקב"ו להפריש מעשר. א"כ הם קדשי בני ישראל אשר קדשו וברכו, על כן לא תחללו וגו':

גימטריאות

ויקח וי ק"ר בגימ' גיהנם, וי שלוקח בחלקו של גיהנם:

און פלת. אותיות נפלאות, שנעשו לו נפלאות שלא נפל בגיהנם, כי אפילו מחט שאולה נתגלגלה והוא נצול:

קריאי מועד. קובעים מועדים ומקדשים חדשים:

תתנשאו. בגימ' שאתה הוא מלך ואהרן הוא כהן:

ותנו בהן אש. רמז להם שיפלו באש של גיהנם. אף לא אפל. שנפלו לארץ אפל וצלמות:

לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו. שלא באו לעולם הבא:

אתה והם ואהרן. רמז להם שלעוה"ב יקומו בתחיה הם ואהרן:

הרוחות. הרוחת כתיב, כל הרוחות לך כרוח אחת. ד"א הרוחות, הרבה רוחות יש לך ואינם מתחלפות זו בגוף זו:

ימתון. מלשון המתנה, שלא יהיה להם שום המתנה:

יברא. י' ברא, היא א' מעשרה דברים שנבראו בע"ש בה"ש, פי הארץ:

חיים שאלה. משיח אליה, עתיד המשיח להעלות אותם מן גיהנם ולשאול אותם מהקב"ה, שאלה כתיב:

ותבקע. עב תק, עובי האדמה ת"ק שנה:

נסו לקולם. לקלם כתיב, כמו אשר קלם מלך בבל באש:

וירם את המחתות. רמז שעתידין להתרומם מתוך גיהנם:

רקעי יעקר. כל המעורר על הכהונה יעקר מן העולם:

הקריבום השרופים. השרפים כתיב, לומר שבאו השרפים ושרפום:

איש זר. ס"ת שר אשר, ראש. רמז על עזיה שהיה שר וראש ופרחה לו הצרעת בראשו:

אתם המיתם. חשדום שעשו להם כשפים:
החיים ותעצר. החי מות עצר, אהרן הצדיק עצר מלאך המות:
נעצרה. נע צרה, שהצרה נעה והלכה לה:
מטהו יפרח. בגימ' משית, שיבחר בו הקב"ה, ונאמר יפרח בימיו צדיק:
ציץ. בגימ' קץ, לעת קץ יהיה כן שיציצו האילנות בכל יום ויתנו פרי בכל יום:
את כל המטות. המטת כתיב חסר, שכל המטות חסרים בערך מטה אהרן:
מטה לוי שבט. ר"ת שלם, שהוא שבט שלם וקדוש:
לקחתי. חלקתי, לקחתים לחלקי:
נתנים. נותנים שיר ושבח להקב"ה:
לך למשחה. ארז"ל כדרך המלכים לאכול בחרדל. וכן למשחה בגימ' זהו דרך מלכים:
לחק. חלק, עוה"ז:
זה זה. ב"פ, בגימ' כ"ד, רמז לכ"ד מתנות כהונה:
כל טהור בביתך יאכל. בגימ' גם אשתך:
כל חלב בינוני נוטל אחד מחמשים כמנין כל, ועין יפה אחד מארבעים, כמנין חלב:
ראשיתם. שאריתם, שיש להם שיריים:
פדה תפדה. ה"פ פדיום כתיב, כנגד ה' סלעים:
אני חלקך. בעה"ז:
ונחלתך. לעה"ב. ד"א אני חלקך. בקדשי מזבח. ונחלתך, בקדשי הגבול:
בני ישראל ולא תחללו. רמז שלא יאמר על בני ישראל שום דבר חלול וצא יתחלל הוא מחמתן, שהרי משה נענש לפי שאמר שמעו נא המורים, וכן אליהו על שאמר כי עזבו בריתך נענש, שאין הקב"ה חפץ אלא בטובתן של ישראל:

פרק יט

פסוק ב

חקת התורה. היה הדבור למשה ולאהרן ואח"כ אל בני ישראל, מסר לכל אחד ואחד במצוה זו כפי הראוי לו וכפי קבלת נשמתו, לזה אמר לאמר לאמר ב"פ. ושן אמרו במדרש ויקחו אליך, לך אני מגלה טעמיה אבל לאחרים חקה. עוד לאמר לאמר ב"פ, לומר בזמן שהיה בהמ"ק קיים עשיה, בזמן שאין בית המקדש קיים אמירה, שיקראו פרשה זו בכל דור ודור ואני מעלה עליהם כאילו עשאוה ושרפוה ונתחטאו באפרה, ולזה תקנו רז"ל לקרוא פרשה זו קודם ר"ח ניסן שהוא ראשון לחדשים, אחר פרשת העגל, לומר כמו שבחדש זה מתחדשים ומבערין החמץ מבית ומחוץ ומטהרים ומקדשים, כן הקב"ה ינקנו ויטהרנו מטומאותינו וישרוף המקטרגים עלינו ויהיו אפר תחת כפות

רגלינו, וקורין עד תטמא עד הערב, ואח"ז בפ' החדש עד בערב תאכלו מצות, ששם נשלמה טהרתם של ישראל באכילת מצה. ולזה לא יש הפסקה בין פרשת פרה לפרשת החדש. לזה אמר זאת חקת התורה לא חקת התרה, לומר שיקראו בתורה פרשת פרה בכל שנה ושנה והיא מטהרת. וארז"ל שאנו קורין פרשה זו אחר פרשת העגל, לומר תבא פרה ותקנח צואת בנה, וא"ת מה ענין זה לזה, אפר פרה היא לטהרת טומאת מת, ומה ענין עגל כאן, י"ל לפי שכשעמדו על הר סיני פסקה זוהמת הנחש מישראל והיו חורין ממלאך המות שלא יהיו מתים על ידו, שהוא אבי אבות הטומאה, וכשחטאו בעגל המשיכוהו עליהם ומתים על ידו, והיה סיבתו העגל, לזה תבא פרה ותקנח צואת בנה:

ובמדרש חכמת אדם תאיר פניו, ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, על כל דבר ודבר שיצא מפי הקב"ה כשהיה אומר למשה היה אומר לו טומאתו וטהרתו כיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים אמר לפניו רבש"ע ואם נטמא במה היא טהרתו, ולא השיבו, באותה שעה נתכרכמו פניו של משה, שנאמר ועוז פניו ישונא, כיון שהגיע לפרשה זו של פרה, א"ל הקב"ה למשה אותה אמירה שאמרתי לך אמור אל הכהנים, ואמרת אם נטמא במה היא טהרתו ולא השיבותיך, זו היא ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת, ע"כ. לא השיבו, לפי שהוקשו עליו דבריו של משה, שאילו לא אמר משה ואם נטמא, לא היתה טומאה חלה בכהנים עם ה', כשאמר ואם נטמא ברית כרותה לשפתים חלה עליהם טומאה, ולזה עשה אהרן את העגל ונטמא, וצריכה פרה שתקנח את צואת בנה, ולזה היה הדבור למשה ולאהרן, ולזה אל אלעזר ולא אהרן כי אין חבוש מתיר עצמו. וכן אמרו בספרי אותה אל אלעזר ולא אחרת אל אלעזר, זו אל אלעזר ושאר הפרות בכהן גדול. כי זו לא באה אלא לטהרתו של אהרן. ולזה אמר וכבס בגדיו הכהן לא פירש איזו כהן, וכן אמר וטמא הכהן עד הערב ולא פירש, הוא הכהן הידוע, ובשביל כבודו של אהרן לא פירש. ולזה אמר לו למשה כשעשה העגל, ל"ך ר"ד, בגימ' עם ב' המלות אהרן, לומר שהוא היה סיבה שאמר ואם נטמא. לך רד כי, בגימט' פרה עה"כ. ואמר אליך, לומר שכל הפרות שעתידין ליעשות כולם צריכין לפרתך, שאפר פרתו של משה היו משליכין על כל פרה ופרה שעשו, שנאמר והיתה לעדת בני ישראל למשמרת, א"ר יוסי ב"ר חנינא רמז שכל הפרות כלות ושל משה קיימת, וכן צריך הואיל והוא היה סיבה:

ובזוהר פרשת פקודי (דף רל"ז) ז"ל, פרה אדומה בגין לאכפיא כל אינון סטרי מסאבא דלא ישלטון, א"ל רבי אבא והא פרה קדישא איהי דכיא איהי ואמאי, א"ל הכי הוא ואוקמוה, כללא דארבע מלכוון הוה כד"א כי כפרה סוררה סרר ישראל, אדומה דא מלכות בבל, דכתיב אנת הוא וגו' רישא דדהבא. תמימה דא מלכות מדי. אשר אין בה

מום דא מלכות יון דאינון קריבין לארחי מהימנותא. אשר לא עלה עליה עול דא מלכות ארם דלא סליק עליה עול קוב"ה, ורזא דמלה דא מי יתן טהור מטמא לא אחד, מי יתן טהור מטמא, רזא דא הכי איהו רזא הוא טהור דנפק מטמא, דהא בקדמיתא טמא והשתא דאתעביד ביה דינא ומתיהב ליקדת אשא בנורא דדליק ואתעבד עפר השתא איהו טהור מטמא טהור דנפיק מטמא, ובגין כך כל אינון דמשתדלי בה כלהו מסתאבי דהא הכי הוא ודאי וכיון דאתעביד אפר כדין עד דאתכניש ויסתלק מתמן מסאיב לכלהו כד"א וכבס האסף וגו', אפר מ"ט כד"א ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם, וכיון דאתיהיב על ההוא אפר מים כדין איהו טהור מטמא, ורזא דמלה דכתיב מי חטאת כמא דאתמר לפתח חטאת רבץ, ובגין דאיהו לפתח חטאת רבץ ודאי בקדמיתא כתיב והוציא אותה אל מחוץ למחנה ובגין כך אתיהיבת לסגן ולא לכהנא, ודא הוא טהור מטמא, בקדמיתא טמא והשתא טהור, וכל סטר רוח מסאבא. כיון דחמא דא ערק ולא יתיב בההוא דוכתא, מי חטאת ודאי מי נדה כלא מסאבא ועל דא שלטא רוח קדישא, ורוח מסאבא אתכפיא דלא שלטא כלל, ודא הוא דינא דרוח מסאבא מחוץ למחנה בגין דאיהו רוח מסאבא דכתיב והיה מחניך קדוש, ע"כ. ופירוש מאמר זה הוא לפי שכל המלכיות הקדמונים כולם באו מאדם הראשון שהוא יציר כפיו של הקב"ה, ורוח הטומאה נדבקה בהם מצד חטא אדם, והם הפסולת והסיגים של הכסף וצריך לצרפו באש בעליל לארץ מזוקק שבעתים. וכ"ה במדרש, כסף צרוף בעליל וגו' רב חנן בר בבי פתר קריה בפרשת פרה שיש בה משבעה שבעה, ז' פעמים נזכרה פרה בפרשה, וז' הזאות וז' שרפות וז' כבוסים וז' טמאים וז' טהורים וז' כהנים, ואם יאמר לך אדם חסרים הם אמור לו משה ואהרן בכלל היו. ודע שהטומאה מתפשטת עד שש מעלות ולא יותר, אבי אבות הטומאה, אב ראשון, שני לחולין, שלישי לתרומה, רביעי לקדש, הרי שש, והשביעית הוא טומאת העגל, שבו נכללו כל הטומאות, שאילו לא היה חטא העגל לא היו מתים ע"י מה"מ שהוא. אבי אבות הטומאה ומקבלים טומאה מחמתו, ולזה בא הרמז של ז' פעמים ז' לצרף אותו חטא שהיה שבעתים, ומאותם סיגים יוציא מהם כסף, והקב"ה עתיד להפוך את העמים לקרוא כולם בשם ה', ופירוש לקרוא, כמו ויקרא בשם ה', ות"א וצלי בשמא דה', ולהעביר רוח הטומאה, כי רוח עברה ותטהרם, והאדום יהפך ללבן, כולו הפך לבן טהור הוא, כי הם מעשה ידיו ואין הקב"ה חפץ בהשחתתן, כמ"ש מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, ורוצה הקב"ה ללבנם ולהחזירם לעפרם ויתלבנו כאפר ויהיו כפויים תחת כפות רגלי הצדיקים, שיהיה להם אחיזה ודבקות בהם כאפר הנדבק ברגלים, ואפר פרה הכי הוא ודאי דהוא דכיא קדישא, רמז על ישראל כמ"ש כי

כפרה סוררה וגו', אדומה דא מלכות בבל, תמימה דא מלכות מדי, אשר אשר אין בה מום דא מלכות יון. ומ"ש דאינון קריבין לארחי מהימנותא, הוא כנגד הפילוסופין שיצאו מיון, כמו אלכסנדרוס ואריסטוס וגלינוס וחביריו שרצו להתקרב בחכמתם ומצאו, ויש קצת מדבריהם קרובים לדברי רז"ל. אשר לא עלה עליה עול, דא מלכות ארם דלא קבילו עולא דאורייתא. וארז"ל למה נקרא חזיר שעתיד לחזור. ועל זה אמר מי יתן טהור מטמא, אחר שנטמאו באותו רוח הטומאה, כי יעביר אותו רוח, כי רוח עברה ותטהרם. ומה שאמר ובגין כך כל אינון דמשתדלי בה כלהו מסאבי, הכי הוא ודאי עד דאתעביד אפר ע"י הקב"ה, זהו אומרו אפר כד"א ועסותם רשעים, וכיון דאתיהיב על ההוא אפר מים כדין איהו טהור מטמא, כמא דאת אמר וזרקתי עליכם מים טהורים, זהו אומרו מי חטאת, רצונו לומר עתה היא מי חטאת, לפתח חטאת רובץ, שאפילו שעשו הפרות לא יטהרו לגמרי, אלא מי חטאת, שאע"פ שהם מי, הם חטאת. ומה שאמר ובגין כך אתיהיבת לסגן ולא לכהן, שהכהן הוא רמז להקב"ה, ואותה פרה שעתיד הקב"ה לעשותה ע"י מלך המשיח עדיין לא נעשית, לזה יצאו ד' מלכוון, לזה אמר לקמיה תא ואימא לך רזא חדא כו', ת"ח להאי אתר דאיהו רוח מסאבא יהיב קב"ה שולטנו למשלט, לומר שאין יכולת בפרה שעשה משה להעבירה, שכבר נתן לה רשות ע"י חטא אדם ולית רשות לאנהגא ביה קלנא כו', ולזה והוציא אותה אל מחוץ למחנה, כי אין רשות כי אם להוציאה אל מחוץ למחנה שלא תשלוט עליהם, אבל לא להוציאה מן העולם לגמרי. ואפשר עוד לומר שהיתה ע"י הסגן, לפי שטהרה זו היא ברמז על אהרן כמ"ש, ואין חבוש מתיר עצמו, לזה צריך עזר לעזרו. והיו משליכין לתוך שריפתה עץ ארז כנגד מלכות מדי, שנאמר יעשו עץ גבוה חמשים אמה. ושני תולעת כנגד מלכות ארם שלבושו אדום. ואזוב כנגד מלכות בבל שארז"ל נבוכדנצר גבהו אמה וזקנו אמה, היו משליכין שלשתן לתוך שריפת הפרה, רמז שעתידין שלשתן להתחבר עם ישראל ויהיו עם אחד, אחר בוא יום ה' בוער כתנור ויתלבנו כולם, ומלכות יון אין לו רמז, כמ"ש דאינון קריבין לארחי מהימנותא, ובנקל הם חוזרין, והכל ע"י סגן בגימ' ק' י"ג, קדושה ויחוד, וברוך היודע אולי כשנעשה העגל לא היה שם אלעזר, כי כשראה חור הרוג נחבא, ועזרו ה' ולא נטמא באויר העגל כו', לזה ונתתם אותה אל אלעזר:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, וצריך שתשכיל כי קצת ממשכילי האמת נסתפק להם במה שנעשית חוץ, אם הוא לתוקף קדושתה, שהיא קודש קדשים לגמרי ומדרגתה גבוהה יותר מכל הקרבנות הנעשים במקדש, עד שאין להשוותה להם, או אם הוא למיעוט קדושתה שהיא חול עד שאין ראוי לעשותה במקום הקדש, ושאלו בזה, אם היא קדש

קדשים היאך היא מטמאה את הטהורים, ואם היא חול היאך הוא מטהרת את הטמאים. ומקצתם השיבו כי האמנם קדש קדשים היא, ומה שהיא מטמאה את הטהורים, בעבור כי ישוב הטהור טמא בגשתו אל הקדש הטהור של מעלה, ועל כן היא מטמאה את הטהורים, כי כל המעלות הטהורות טמאות לה בקרבתם אליה, כי בערכה הטהור הוא טמא, ועל כן אמר הכתוב כל הנגע במזבח יקדש, כלומר יוקד אש, כי הקדש הגמור ידחה מפני מה שלמעלה ממנו, וכן הטהור הגמור ידחה מפני הטהור שלמעלה ממנו, ואמר אש דוחה אש, אש אוכלת אש כו'. והנה לדעתם היה קדש לגמרי. אבל הנכון לפי מה שאמרו שמקצתה קודש ומקצתה חול, קצתה חול בהעבירה רוח הטומאה, וקצתה קדש שהכתוב קראה חטאת, ולכך עשו בה מעלות יתרות על שאר הקדשים, ועל כן היא מטמאה את הטהורים מצד קדש שבה, ומטהרת את הטמאים מצד חול שבה, בהעבירה רוח הטומאה מעליה. וכדי ללמוד על טעם הפרה שהיא להעביר רוח הטומאה, לכך הוצרכה הפרשה להזכיר מיד טומאת מת ושאר טומאות, כי אין טומאת בעלי חיים המתים אלא בסיבת כח הממית, והכח הזה נקרא רוח המושל, ונקרא ג"כ ההר הגדול אשר לעתיד יהיה למישור בזמן מלך המשיח שיבא במהרה בימינו ע"כ:

עוד נאמר למה מטמאה את הטהורים, לפי שכל העוסקין בה היו מתכונין להמשיך בה כח הטומאה בכח ולא בפועל, כדי שכשיזו ממנה על הטמא יהיה בה כח לשאוב הטומאה וימצא מין את מינו ויתרחק ממנו הטומאה, ולכך היתה בשריפה מחוץ למחנה ששם מושבה, וכדי שלא ידבק בה הטומאה בפועל צריך הכהן לעמוד על גבה בשחיטתה ובשריפתה, וכן צריך הכהן ליקח עץ ארז שהוא גבוה מכל שאר אילנות, לומר שלא תגבה, ואזוב כדי שלא תבטל לגמרי, ושני תולעת, לומר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, וסופה להתלבן כאפר, עד שיסלקנה הקב"ה לגמרי, כל זה כדי שלא תתגבר ותסתלק מיד בהזאה, ובהמשיכם לה הטומאה, כמו שאמרו על פי דרכם היו מטמאין טומאה קלה לא חמורה, לפי שלא היו לה ממשיכין לה בפועל:

עוד אמר בזהר וז"ל, רזא דכלא האי דכתיב למי נדה חטאת היא, בגין דכל דינין תתאין וכל אינון דאתו מסטרא דמסאבא כד איהי ינקא מסטרא אחרא ויתיבת בדינא כד"א מלאה דם הודשנה מחלב, כדין כולהו מתערי ושראן בעלמא, כיון דעבדי האי עובדא דלתתא וכל האי דינא באתר דא דהאי פרה ורמאן עלה עץ ארז כו' כדין אתחלש חילא דילהון כו' ואתחזו כן גוונא דא לגבייהו כדין לא שראן בבר נש ואתדכי, ע"כ א"כ אמר כשעושין בה דין ששוחטין אותה ושורפין אותה היא מתעוררת ושורה על אותם שעושין בה דין בכעסה, וכשעושין האי עובדא שמשליכין עץ ארז כו' אתחלש חילה וערקא

מניה, ועוד נאמר כדי להפיס דעתה כדי שתסתלק לגמרי אנו מטמאין העוסקים בה כדי להניח דעתה שלא נסתלקה לגמרי, שהרי יש עדין טמאים, א"כ יהיה פירוש מי נדה היא, כשרואה מי שהם מימי החסד שבאים להסירה היא מתעוררת ומטמאה כל מי שנמצא בצדה, אבל אחר שמשליכין עץ הארז לומר שהיא בטילה כמו זה העץ שאין לו פרי, אז חטאת היא, מסתלקת לגמרי, לזה מזין שלישי ושביעי, כדי לסלקה מעט מעט ולא בפעם אחת, כדי לבא עליה בתחבולה עד שתצא, הואיל ונתן לה רשות קודם. ומזין בשלישי כדי להעביר ג' טומאות, אבי אבות הטומאה, אב הטומאה, וראשון לטומאה, וממתינין ג' ימים ומזין עד שיעביר שלש טומאות האחרות. ולזה אמר ואם לא יתחטא ביום השלישי וביום השביעי לא יטהר. ובמים חיים, כמו שהוא בדין מים של נטילת ידים, שאם נעשה בהם מלאכה או נשתנית צורתן פסולים, מפני שהיא בת מלך ואינה יוצאה אלא ע"י מים חיים, ועושים כל זה כשהיא בתוקף גבורתה, בתוקף האדמימות, שאם היו בה שתי שערות שחורות אין לה תוקף לשאוב, שכל שחור אדום היה אלא שלקה, ואחר שלקה אין לו כח, וכן שתי שערות לבנות, במקום לבון אין גבורה, ואם היא כולה שחורה אין שום יכולת להתגבר עליה, כי האדום מקבל גוון אחר, מה שאין כן בשחור. מצאתי כתוב והיתה לעדת בני ישראל למשמרת, כמו שעון העגל שמור לדורות שנאמר וביום פקדי וגו', כן יהיה אפר זה שמור, שבכל עת שיתעורר עון זה, יתעורר אפר זה לדחותו ולטהרו:

פסוק יא

הנוגע במת לכל נפש אדם. זה שהמית עצמו מתאות העולם, זה מת ע"י מלאך המות שהוא מטמא בנגעו בו. והוא כנגע צרעת, לזה הנגע כתיב. לכל נפש, לכלות הנפש, מנפש ועד בשר יכלה. והטיל בו זוהמא שהיא שש מדרגות שאמרנו, זה צריך שלישי ושביעי. אבל המת שלא על ידו, כגון מיתת הצדיקים שמתים על ידי נשיקה על פי ה', אין רוח הטומאה שולטת במיתתן, לפי ששמרו נשמתן ולא נתפתו אחר היצה"ר ונשארו טהורות ולבנות כמו שנופחו מפי ה', ועל כן יציאתם היא ג"כ על פי ה', כאשר יחנו כן יסעו, ולזה ארז"ל צדיקים אינם מטמאים, ביום שמת רבי בטלה כהונה, כמו שבחייהם טהרו נשמתן אע"פ שהיתה בגוף, כן אחר פרידתם. אבל מי שמת על ידי מלאך המות, מטמא כל הנוגע בו מחמת טומאה שקבל ממנו ונגע בו. וטמא שבעת ימים, עד ז' עדנין יחלפון עלוהי. הוא יתחטא וגו', יש לו טהרה אחר זמן, אבל מי שעבר על כריתות ומת בכרת ועדין יש עליו מיתות שצריך לבא ג"פ ולמות בכרת, כפי הכריתות שעבר. זהו במת בנפש האדם אשר ימות, מת לא נאמר אלא ימות, שעדיין צריך למות. ולא יתחטא, שלא

עשה תשובה. את משכן ה' טימא, הנשמה שהיא חלק השי"ת, אותו חלק שה' שוכן בו טימא, ולא הניחו הנגזר מימי חייו. ונכרתה הנפש ההוא מישראל, שישראל כולם הם נפש אחת, וראשי תיבות של הספירות בגימ' ישראל וכולם אחד. ונפשותם של ישראל אצולות משם, וכמו שהן אחד, כן נפשותם של ישראל, וזה שנטמא נחלק ונפרד מהם, וכשענף נפרד מהאילן ואין לו יניקה, הוא יבש ולא יעשה פרי אם יטעוהו ויזרעוהו, אולם כשנחתך בזמן הנטיעה יש לו תיקון לחזור ולנטעו, אבל כשנחתך שלא בזמן הנטיעה, אם יטעוהו לא יקלוט במהרה אלא אם כן תהיה הארץ לחה ולא יכה השמש עליה, והלואי כן יארע למי שמת בכרת אם לא עשה תשובה. זהו מי נדה שלא נתרחק ושב ממה שהיה, טמא יהיה, שיבא בגלגול עד שיטהר, כל עוד שטומאתו בו ילך וישוב, או יברח לתורה. זהו התורה אדם כי ימות באהל, ר"ל כי ימות וצריך לחזור אולי יתקן, ילך לאהל, לבתי מדרשות, כמ"ש על פסוק וזאת התורה אשר שם משה, וזאת התורה מוסף על ערי מקלט, מה ערי מקלט מצילתו מן המיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שהיא מצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולטות אלא שוגגים, והתורה בין שוגגין בין מזידין, הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה. ובגמרא אמר יוחנן מנין לדברי תורה שהן קולטין שנאמר את בצר במדבר וגו' וכתיב בתריה וזאת התורה, וקולטין אפילו ממלאך המות, כי הא דרב חסדא דהוה יתיב וגרס בי רב פירוש בבית המדרש, לא הוה מצי מלאך המות למקרב לגביה דלא היה פסיק פומיה מגירסיה, סליק ויתיב אארזא דבי רב פקע ארזא, שתיק מגרסיה ויכיל ליה. ובמדרש תנחומא אמרו ואם יבטלו הערים להיכן הם בורחים, אמר להם יברחו לתורה, מה כתיב אחר הענין וזאת התורה, שכל מי שחושש באחד מאיבריו התורה היא מרפאתו שנאמר רפאות וגו', וכל אלו לצדיקים אבל לרשעים אין להם מנוס, שנאמר ומנוס אבד מנהם ע"כ. כן אמר כאן טמא יהיה, לא היה אלא יהיה, כל עוד שטומאתו בו, שבא ולא תקן פעמים ושלש, שכן שלשה פעמים נזכר טמא בפרשה, אין לו תיקון, אלא ימית עצמו בבתי מדרשות. זהו אדם כי ימות, תקונו הוא באהל. ואמר ג' פעמים אהל, כנגד ג' פעמים טמא, שצריך לתקון שלשה פעמים. הן כל אלה, אלה אותיות אהל. לכן יש שלשה פעמים אהל בגימט' ח"ק, כי חק לישראל הוא לתקנם. וע"ז אמר והבאתי את השלישית באש וצרפתיו כצרוף את הכסף ובחנתיו כבחון את הזהב,, להתם תקונו. כי אין צדיק בארץ, להסיר החלודה שקבל מן הארץ. לזה חק שהוא בגימ' גיהנם זהו בשלישית. לזה אמר וכל אשר באהל, שכבר נתאשר, יטמא שבעת ימים, והם שבעה ימים שארז"ל שהנשמה לפי שחיפה על ישראל בעשיית העגל שאמר אתה ידעת את העם כי ברע הוא, היינו ערב רב, לומר שערב רב עשו את העגל ולא ישראל, לזה באו

בזכותו ענני כבוד שהיו חופין על ישראל ולא על ערב רב. ובמדרש למה נסתלקה הבאר במיתתה של מרים, כדי שידעו הכל שהיתה צדקת ויצטערו עליה ויגמלו אתה חסד, כך מתה מרים, משה ואהרן עסוקים, וישראל מבקשים מים ואין מוצאים, מיד נתכנסו עליהם, כיון שראו אותם באים, אמר משה לאהרן מה כנוס זה, אמר לו לא בני אברהם יצחק ויעקב הם, גומלי חסדים בני גומלי חסדים, אמר לו משה אי אתה יודע להפריש בין כנוס לכנוס, אין זה כנוס של תקנה אלא כנוס של קלקלה, שאילו היה של תקנה היה צריך להיות בראשם שרי אלפים ושרי מאות, ואתה אומר לגמול חסד הם באים, מיד הטיחו דברים כלפי משה שנאמר וירב העם עם משה, כיון שראו משה ואהרן פניהם זועמות, ברחו להם לאהל מועד, ע"כ. א"כ ולא היה מים, פירושו לא היו עוסקים לא בתורה ולא בגמ"ח, כמ"ש ויחנו ברפידים שרפו ידיהם מהתורה, ואין מים לשתות:

פרק כ

פסוק ב

נחזור לענייננו. שנקהלו על משה ועל אהרן, לומר שהם יודעים שהבאר בזכות מרים, אבל מזכות שניהם יחזור להם, וירב העם עם משה דנפיש זכותיה מאהרן, ועוד שאהרן היה אוהב שלום ורודף שלום נתביישו מלדבר עמו, ואפי' למשה לא היה להם פנים לדבר אלא מאמרו לאמר אמירה אחר אמירה שלא אמרו בפירוש ולא נתלוננו, כי לא אמר וילונו אלא וירב לפי שא"א לסבול הצמא:

פסוק ג

ולו גועגו בגוע אחינו. לא על עדת קרח אמרו כן אלא על אותם שהן מבן עשרים שנה ומעלה שמתו במדבר, עליהם אמרו אחינו, שקבלו עליהם גזירת המקום ב"ה, זהו לפני ה':

פסוק ד

ולמה הבאתם את קהל ה'. במדרש, אמרו להם בתחלה אמרתם לנו מפני פושעים וחטאים שיש ביניכם אין המקום מצוי לכם, עכשיו שנעשינו כולנו קהל ה', מפני מה אנו מתים בצמא, ע"כ. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה, כי אפילו שזה הדבור אינו מן הראוי לדברו, אלא הצמא א"א לסובלו, זהו למות שם. ואמרו אנחנו ובעירנו, לומר שהקב"ה מרחם על עולמו אפי' בשביל הבהמות שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך, שהוא כשאין ישראל עושין רצונו של מקום, כמ"ש בפ' כיצד מברכין ואספת דגנך אפשר אדם זורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח, תורה מאי תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית ע"י אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית ע"י

עצמן שנא' ואספת דגנך, א"כ פירוש הפסוק הוא כן, ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת, לומר שבשביל הבהמות אתה אוכל, כן אמר כאן אנחנו ובעירנו, אם אין אנו ראוים יתן לנו בשביל בהמות שלנו. ולמה הבאתם וגו', לומר התנצלות שסיבת הדרך היה שהלינו על המן ועל המים, שאילו עלו דרך כרכים ועיירות היו מוצאין מים ומזון לאכול כדרך הולכי דרכים, והיה זכות שלשתכם עומד לנו לדורות, לא כן עתה שהבאתם אותנו על דרך זה המדבר ונסתפקנו בזכותכם:

פסוק ו

ויבא משה ואהרן מפני הקהל. שראו שהדין עמם שא"א לסבול הצמא, ומפני הבושה נפלו על פניהם. וירא כבוד ה' אליהם, לא כמו עדת קרח שאמר וירא כבוד ה' אל כל העדה, אלא אליהם לבד, לומר שהדין עמהם ואינו מקפיד על דבריהם. וירא כבוד ה', אמר להם הקב"ה אין אבל וצער למשרתי צבור, צאו מכאן במהרה, בני בצמא ואתם יושבים ומתאבלים על מרים, א"כ זו המראה היא לכבודן של ישראל:

פסוק ח

וידבר ה' אל משה וגו' קח את המטה לא אמר מטך, אלא המטה בה' הידיעה יש מי שפירש שזה המטה הוא מטה של אהרן, והוא לאות לבני מרי, לזה אמר שמעו נא המורים, זהו ויקח משה את המטה מלפני ה', כמו שכתוב בפרשת קרח וינח משה את המטות לפני ה', והכונה היא לומר שכמו שזה היה עץ יבש והפריח ועדיין הוא עומד בלחותו ובפרחו, כן יש כח להוציא מים מצור החלמיש, לא להכות בו הסלע, ומשה שהכה בו הסלע, רצה לומר שהם ראוים להכאה אחר שהטריחו קונם להוציא מדבר שלא כטבעו, כמו מעשה של בנו דר' יוסי דמן יוקרת שאמר לתאנה להוציא פרי שלא בזמנו ונענש, והקב"ה חשבו למשה לחטא, כי אדרבא בזה תוכר גבורת הבורא ונפלאותיו בשינוי טבעו של עולם, ולזה אמר יען לא האמנתם, לא אמר אמנתם אלא האמנתם להכניס בלבן של ישראל שיש בו יכולת לשנות הטבע בלי שום טורח, וכל ענין יציאת מצרים והמכות והוליכם בתהומות כמדבר והליכתם במדבר מ' שנה ולא חסרו דבר, הכל היה בשינוי טבעו של עולם בלי טורח, והכנסתן לארץ ולהרוג ל"א מלכים, הכל היה שלא על דרך הטבע. לכן לא תביאו את הקהל הזה וגו', ואמר הקהל הזה ולא קהל הזה, לומר הקהל הזה לא תביאו אבל קהל אחר שהוא קהל אחרון בזמן מלך המשיח תביאו, "מה "שהיה "הוא שיהיה ר"ת משה. וכל דור ודור הוא רועה אותם כנזכר בזוהר על דור הולך ודור בא, כמו דור שהלך שהם דור המדבר שישבו במצרים דו"ר שנה הוא היה רועה אותם, כן בכל דור ודור שבא הוא רועה אותם, וכן אמרו ראשון לציון" הנה" הנם", הם ס"ת ה' של משה ן' של אהרן ס' של מרים, לומר כמו שהיו בגאולה ראשונה,

כן עתידין להיות בגאולה אחרונה. וכן מצאתי במדרש וז"ל א"ר חמא בר חנינא לכן לא תביאו את הקהל הזה, הקהל הזה אין אתם מביאים אבל אתם מביאים כל ישראל לעתיד לבא, שנאמר ועתה שמה כימי נעוריה, זה משה ואהרן, ע"כ:

ויש מי שפירש שחטא משה היה לפי שתלו הגדולה לעצמן ואמר המן הסלע הזה נוציא כי הי"ל יוציא, ולתלות הגדולה בבעליה שהוא הקב"ה, לזה אמר יען לא האמנתם בי להקדישני. ויש מי שפירש שחטא משה היה לפי שאמר לו הקב"ה ודברתם אל הסלע הידוע שהוא ידוע אצל משה, והם בכל סלע שהיו רואים היו אומרים הוצא לנו מים מזו, אמר להם משה המן הסלע הזה נוציא אין זה סלע שאמר לי הקב"ה. וחטא בזה, שמי שנתן כח באותו סלע להוציא מים הוא יתן כח בזו, כמו מי שאמר לשמן וידלוק יאמר לחומץ וידלוק. ואינו נכון, שהרי אחרי שאמר ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע אמר אחר כך המן הסלע הזה. ויש מי שפירש שהחטא היה לפי שאמר המן הסלע, שאמר בה' התימה שהיא תימה גדולה להוציא מים מן הסלע, ואצל הקב"ה אינה תימה כי יש לו יכולת להוציא מן הרוח, לזה אמר יען לא האמנתם בי שיש לי יכולת בכל בלא עמל ובלא טורח, כי בדבר ה' שמים נעשו, בדבור לבד. עוד יש מי שפירש שהחטא היה לפי שאמר לו הקב"ה ודברתם, והוא אבד כונתו במריבת העם, והכה פעם ראשונה ולא יצאו מים למה הכה שנית, זהו שאמר להקדישני, שלא יצאו מים בפעם הראשון, לפי שהסלע שמע מה שנאמר למשה ודברתם אל הסלע, והוא הכה, לזה לא הוציא מים, וכשלא הוציא מים, היו קצת מהם אומרים שח"ו אין לו כח להוציא, זהו להקדישני. ויש מפרשים אחרים שפירשו עוד, שהחטא היה שאמר ודברתם אל הסלע לעיניהם, ר"ל איזה סלע שיראו ראשון, ומשה לא עשה כן, אלא ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע הידוע:

ובמדרש אמרו. אמרו לו הרי סלע, כשם שאתה רוצה להוציא מסלע אחר, תוציא מזה, צוח עליהם משה שמעו נא המורים סרבנים, אעפ"כ לא עשה משה אלא מסלע שאמר לו הקב"ה, ומנין שאף אותו סלע שאמרו ישראל עליו וכל סלע וצרור שהיו באותו מקום היו מוציאין מים, שנאמר יבקע צורים במדבר, צור לא נאמר אלא צורים. ע"כ. עשה הקב"ה שכל הצורים שהיו שם זבו מים, משום חלול ה', שלא יאמרו שאותו סלע יש שם מים גנוזים או יש מקור שם ובהכאה נתפוצץ ונשתבר ויצאו מים מתחתיו, לזה אמר ונתן מימיו, להורות כי מגוף הסלע יצאו:

ורבינו בחיי ז"ל אמר מימיו הנגנזים משׁשׁת ימי בראשית, כי בארה של מרים היא מעשרה דברים שנבראו בין השמשות. לזה כל צורים שהיו שם הוציאו מים בלא הכאה.

וכן אמרו בתנחומא, ויקהילו משה ואהרן את הקהל, למה כינסם, אלא משה ואהרן מהלכין וכל ישראל אחריהן, והיו ישראל רואים אבן והיו מקיפין אותה, ואין דור שאין בו ליצנים, והיו הנקהלים אומרים אי אתם יודעים שבן עמרם רועה של יתרו היה, הרועים הם פקחים במקום המים, והוא מבקש להמשיכנו למקום שיש בו מים ולומר לנו הרי הוצאתי לכם מים ולהטעות אותנו, אלולי כן יוציא לנו מן האבן הזאת או מזו, והקב"ה כך צוהו, מכל סלע שרוצים הוצא להם ומשה הפך פניו כסבור שישראל אחריו, והיו עשויים כתות כתות על האבנים, אמר להם באו עמי שאוציא לכם מים, אמרו לו מזו אנו מבקשים, אם מן הסלע הזה אין אתה מוציא אף מן האחרת אין אנו מבקשים, ונתכרכמו פניו כנגדם ונשבע שאינו מוציא מים אלא מאותה שהוא מבקש, א"ר יהודה בר סימון בשם ר' יהושע בן לוי, משה הכה את הסלע וכל הצורים שבמדבר נבקעו והיו מוציאין מים, שנאמר יבקע צורים במדבר, ע"כ. א"כ על זה הדרך יהיה פירוש המן הסלע הזה מורכב על ב' פנים, בה"א התימה, שאמר המן הסלע הזה שאתם אומרים, לא כן אלא המן הסלע הזה שאני מבקש נוציא, והיא נקראת ה' הודאית, ולזה אמר נוציא, שאע"פ שאמר לי מכל סלע שרוצים הוא יסכים עמי בזה, ואמר שמעו נא המורים, מרים כתיב, או מלשון ממרים סרבנים, או מלשון מורים חצים, שלשונם כמו חץ, שנאמר חץ שחוט לשונם וגו'. ולמה פעמים. אמרו במדרש פעם ראשונה התחיל נוטף מים מעטים שנאמר הן הכה צור ויזובו מים, כזב שהוא נוטף טפין טפין, אמרו לו בן עמרם מים אלו ליונקי שדים או לגמולי מחלב, מיד הקפיד כנגדם והכהו פעמים, ושטפו אותם שהיו מרננין כנגדו, שנאמר ונחלים ישטופו, כתיב הכא יבקע צורים וכתיב התם נבקעו כל מעינות תהום רבה, מה התם שטפו אף כאן שטפו, ע"כ במדרש:

והרמב"ם ז"ל כתב שהחטא היה לפי שכעס באומרו שמעו נא המורים ובא לכלל כעס בא לכלל חטא, והקב"ה דקדק עליו שהיה אדם גדול, ואין ראוי לאדם כמוהו שיהיה כועס לפני עדת בני ישראל, במקום שאין ראוי בו הכעס, וכל כיוצא בזה בדין האיש ההוא חלול השם, מפני שתנועותיו כולם אל הצלחת העולם הזה והעוה"ב, ואיך יראה עליו הכעס והוא מן הפעולות הרעות, ולא יבא כי אם מתכונה רעה בנפש, ועל זה אמר מריתם את פי, כי היו ישראל חכמים גדולים, וכאשר ראוהו שכעס והוא ע"ה אין בו פחיתות המדות, חשבו כי השי"ת כעס עליהם בבקשת המים, ולולי זה לא היה כועס, ואנחנו לא מצאנו בזה כעס להשי"ת, ע"כ:

ואמרו במדרש וכי לא אמר משה קשה מזו שאמר הצאן ובקר ישחט להם והיא גדולה מזו, מפני מה לא גזר עליו שום מיתה, משל למלך שהיה לו אהוב והיה מגיס בינו לבין

המלך בדברים קשים ולא הקפיד עליו, לימים עמד והגיס לפני הלגיונות, גזר עליו מיתה, אף כאן אמר הקב"ה למשה מה שעשית ביני לבינך מחול לך, עכשיו כנגד הרבים א"א למחול, שנא' להקדישני לעיני בני ישראל, ע"כ:

עוד יראה ממדרש ילמדנו, שהחטא היה לפי שאמר ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד, למה באו והראו ח"ו חולשה ביכלתו ית', ז"ל אמר להם הקב"ה היה לכם ללמוד מהגר דכתיב ותרא באר מים, ומה ישמעאל שלא הי"ל אלא זכות אברהם אביו העליתי לו הבאר, ישראל שיש להם זכות חבות וזכות תורה וזכות מצות על אחת כו"כ. ד"א לא היה לך ללמוד ממה שאירע ברפידים שאמרת עוד מעט וסקלוני, אמרתי לך למה אתה מקטרג את בני עבור לפני העם, עבור מחטא זה שבידך, ד"א עבור לפניהם וראה שאין עושים לך כלום. דרש רבי נהוראי כשעברו ישראל בים והיו ישראל צמאים והיתה אשה פושטת ידה בים וממלאה חמתה מן המים המלוחים ונעשים מתוקים, ועוד היתה פושטת ידה בין גלי הים ומלקטת לבנה תאנים ורמונים ואפרסקים, אמר הקב"ה למשה ומה אם באותה שעה עד שלא קבלו תורתי ועד שלא האמינו בי כך עשיתי להם עכשיו לא כ"ש:

פסוק יב

יען לא האמנתם. ד' חטאות כתובים כאן, לא האמנתם, לא קדשתם, מעלתם, מריתם. לא האמנתם שלא אמרתי לכם להכות והכיתם, ולא קדשתם שאמרתי לעיניהם להוציא להם מים מכל סלע שרוצים. מעלתם, שאמרתם המן הסלע הזה. מריתם, שאמרתי ודברתם אל הסלע שנה עליו פרק אחד ועברתם על דברי, ע"כ. ונכתב חטאו של משה בתורה, להודיע שאון הקב"ה נושא שנים לשום אדם, שהרי משה נאמן ביתו ונתן נפשו על ישראל, על חטא קל לא נשא לו פנים וכתב חטאו, וכן בעגל שעשו ישראל גם כן אמר אשר עשה אהרן ולא נשא לו פנים, זהו המה מי מריבה וגו' ויקדש בם, שנתקדש שמו, שאמרו הכל שיתקדש שמו שאינו נושא פנים לשום אדם, וכן אמרו בגמרא אשריכם משה ואהרן שלא נשאו להם פנים בעוה"ז שנאמר יען לא האמנתם בי, הא בלא"ה עדיין לא הגיע זמנכם ליפטר:

פסוק יד

וישלח משה מלאכים. להודיע ענותנותו של משה, שאע"פ שנגזרה עליו גזירה שלא יכנס לארץ, עכ"ז הוא משתדל בהכנסתם של ישראל אע"פ שנענש על ידם וכן אמרו במדרש, בנוהג שבעולם אדם עושה פרקמטיא עם חבירו והפסיד, פורש ממנו ואינו רוצה לראותו, ומשה אע"פ שנענש על ישראל שנאמר וירע למשה בעבורם, לא פרק משאם מעליו שנאמר וישלח משה מלאכים. וא"ת מאחר שנטה מעליו ולא עבר על ארצו למה

שלח מלאכים, אלא שליחות המלאכים היה להודיע לישראל שיש לו מלכות ואדנות וממשלה, והוא עומד כנגדם אם יעברו על צווי המקום, כמו שברכו אביו והיה כאשר תריד כתרגומו כו', וכן אמר להם לישראל ברמז לא תעבור בי, כלומר לא תעבור על מצות התורה שהיא רמוזה בעשר דברות, זהו ב"י בגימ' בעשר. עוד שלח כדי להאשימו ולהוסיף על חטאתו פשע אם לא יתן להם אכסניא, כי מן הראוי היה לו לצאת לקראתם הואיל ופרעו עליו חוב אביהם שהוא ג"כ חייב בו, שהוא ג"כ מזרעו של אברהם שנגזר על זרעו גרות, שנאמר כי גר יהיה זרעך, ולזה אמר כה אמר אחיך ישראל, לומר ששנינו חייבין בפרעון החוב. וכן אמרו במדרש משל לשני אחים שיצא שטר חוב על שניהם, עמד אחד מהם ופרע אותו חוב, לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו, אמר לו אתה יודע שאותו חוב על שנינו היה ואני פרעתיו כולו, אל תחזירני מן החפץ שאני שואלך:

עוד אמר אתה ידעת את כל התלאה. לפי שאתה היית שם, שמכל האומות באו שם מחמת הרעב, והיתה סיבה מאתו ית' כדי שכל ארבע גליות שנגזר עליהם כמו שארז"ל והנה אימה חשכה וגו', אימה זו גלות בבל, חשכה זו גלות מדי, גדולה זו מלכות יון, נפלת זו מלכות ארם, והקב"ה מרוב חיבתו לישראל היה רוצה לעשותם כולם גלות אחד, והביא מכל האומות למצרים כדי שישתעבדו תחת ידיהם, ובזה יתמו כל הגליות ויצאו לחרות מתחת כולם, ואפי ממלאך המות, כמו שארז"ל חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות, אלא שגרם עון העגל לזה אמר לו אתה ידעת את כל התלאה שהוא עון העגל שאלמלא כן לא היה לך מלכות. לזה אמר וישלח מלאכים אל מלך אדום, לומר שבסיבת העון יש לו מלכות, ועכ"ז שיש לך מלכות וממשלה, אין אנו מפחדים ממך שהרי אנו בקדש עיר קצה גבולך והרי הרעו המצרים לנו ולאבותינו, ושלא מלאך ממלאכיו והוציאנו מיד פרעה שהיה מלך גדול יותר ממך. ואמרו לו כל זה כדי שלא יעשה כמו שעשה עמלק בן בנו שבא להלחם בישראל, ויצטרך לנכות מהזכיות, והם היו רוצים להניח מלחמת ארם לזמן מלך המשיח:

פסוק יז

אעברה נא. עתה אעבור שתהיה כבושה תחת ידי. לא נעבור בשדה ובכרם, שהם סביב המדינה כמתפחדים וכמו הגנבים שאין יכולים ליכנס למדינה. ולא נשתה מי באר שלנו, שלא נראה כחלשים ומפחדים מכם ע"כ אין אנו שותים כ"א מימינו, אלא דרך המלך נלך, ולא נטה ימין ושמאל כמו מי שמתחבא ממקום למקום. ורז"ל אמרו לא נשתה מי באר, למדה תורה דרך ארץ שההולך ממקום למקום לא יאכל משלו אלא יקנה מבעל אכסניא שלו כדי להנות את האכסניא, הוקשה להם ז"ל שהיל"ל לא נשתה מי בור,

לפי שהבור מימיו מכונסים וכשדולים ממנו מימיו כלים, אמנם הבאר מימיו נובעים וכשדולים ממנו הם מתרבים, א"כ יאמר מי בור לא מי באר, לזה ארז"ל מי באר, הבאר שלנו, כדי להנות לאכסניא:

פסוק יח

ויאמר לא תעבור בי. אמר בי, כלומר עתה יש לי ממשלה על יצרי, ואם אתה עובר בתוך ארצי אולי יגרני בך היצר. לזה אמר פן בחרב וגו', ויונוני הכל לומר שלא זכרתי ברית אחים. ואפילו אצא להקביל פניך, כשיראוני יוצא בחרב, יאמרו לא יצאתי אלא להלחם עמך. ובלא חרב אי אפשר לי לצאת, שכן ברכני אבא ועל חרבך תחיה. ורז"ל אמרו אתה באת בברכת אביך שברכך הקול קול יעקב, לז"א ונצעק אל ה' וישמע קולנו, ואני ג"כ ברכני אבי ועל חרבך תחיה:

פסוק יט

ויאמרו אליו בני ישראל במסלה נעלה. קודם שלח לו משה מלאכים לראות אם יש בלבו משטמה על הריגת עמלק, ומתשובתו יראה אם תשובתו באף ובחמה. ואמרו נעברה נא בארצך, בתוך ארצך ממש, ואם תהיה בלבו שום משטמה יתן להם רשות לעבור כדי לתפשם. וכשראו שאמר לא תעבור בי, בזה היה להם אבירות לב וידעו שאין בלבו. לזה ויאמרו אליו בני ישראל, אמרו כולם כדי להודיעו שלא שלחו לו אלא לראות מה בלבו ולגנוב דעתו. אמרו לו אתה אמרת לא תעבור בי, לומר שבתוך הארץ לא נעבור, אלא במסלה נעלה, והם כוונתם לא לתוך ולא למסלה, אלא כדי שלא ידע ששלחו לו לראות מה שבלבו. ובזה יתיישב שמה שעשו לבסוף ויט ישראל מעליו, היה להם בתחילה לעשות כן ולא יראו עצמן כחלשים. א"כ לזה אמרו אין דבר, אין בלבבנו שום ערמה ולא שום תחבולה רק אעברה ברגלי. ויאמר לא תעבור:

עוד אמר לו ברמז במסלה נעלה לעתיד, כמאמר הנביא עברו עברו בשערים פנו דרך העם סלו סלו המסלה, וכה"א ישרו בערבה מסלה לאלהינו, אז יהיה לנו עלוי דסמיך ליה כל גיא ינשא וגו', על הר גבוה עלי לך, זהו במסלה נעלה. ברגלי אעבורה, עם שכינת עוזנו שהיא נקראת רגלי, שנאמר והארץ הדום רגלי, וכן ועמדו רגליו. ואמר לא תעבור בי ויצא אדום לקראתו בעם כבד, לא למלחמה אלא כדי שלא יעברו בגבולו זהו וימאן אדום נתון את ישראל עבור בגבולו, למיאון לבד יצא לקראתו לא למלחמה. ובזה יתורץ כי היל"ל קודם וימאן אדום ואח"כ ויצא לקראת, אלא וימאן הוא פירוש שלא יצא למלחמה אלא למיאון, כי הוא היה ירא מהם, כמו שאמר במשנה תורה, אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וייראו מכם וגו' אל תתגרו בם וגו'. וא"ת מאחר שה' אמר אל תתגרו בם למה שלחו להם מלאכים, ואע"פ שאמרנו שכדי לראות אם שומר משטמה בלבו, י"ל ג"כ לפי

שישבו ימים רבים לומר שלא אבדו החזקה שיש להם בארץ ישראל, כי היינו עושין מחאה כדין מי שהחזיק בנכסי חבירו שלא בפניו שצריך לעשות מחאה, ואנו עשינו מחאה שהיינו צועקים אל ה' להחזירנו לארצנו, ואין לך מחאה גדולה מזו, ועוד שאין מחזיקים בנכסי שבוי: ואמר וירעו אותנו המצרים. לומר שאלו עשאונו רעים וחטאים, שלמדונו מעשיהם, כמו שארז"ל מה אלו עובדי ע"ז אף אלו עובדי ע"ז כו', לזה ישבנו ימים רבים ואחר שעשינו תשובה וצעקנו אל ה' הוציאנו משם, ואנו עומדים בתשובתנו, ולא תחשוב שיש לך רשות עלינו:

עוד נאמר אף שכל ענייניהם של ישראל הם על דרך הנס והפלא, עם כל זה היו רוצים להתקרב על דרך הטבע, להראות גבורתם, ולפי שסיחון היה מלך קשה וחשבון מדינה קשה, שכן נאמר ערים גדולות ובצורות בשמים, וכדי לעקרו מן המדינה ויצא לקראתם, עשו תחבולה ושלחו לאדום בלשון רכה כה אמר אחיך ישראל, ויצא אדום לקראתו, ויט ישראל מעליו, ואז נתחזק לבו של סיחון ואמר אלו חלשים הם, ויצא לקראתם למלחמה, ואז ויכהו ישראל וגו', וזה היה סבה מהי"ת שיצא אדום בעם כבד וביד חזקה, לא למלחמה כי אם לחזק לבו של סיחון שיצא מחשבון שהיא מדינה קשה, ולא יחריבוה כדי להורישה. ונקראת חשבון חשב בון, ר"ל חשוב והתבונן מבנינה, וכה"א בואו חשבון תבנה ותכונן, ר"ל התבונן והתכונן בבנינה:

פסוק כב

ויסעו מקדש ויבאו בני ישראל כל העדה ארז"ל כולם שלמים, זהו מקדש, שכולם מקודשים ונקיים וכדאים הם ליכנס לא"י שהיא נקראת הר, שנאמר ארץ הרים וגבעות, ולבנין בית המקדש שנקרא הר, שנא' לכו ונעלה אל הר ה', וזהו כל העדה הר ההר, לא"י ולבית המקדש. א"כ יאסף אהרן אל עמיו, אינן צריכין עוד מי שיגן עליהם מאחר שנצולו מאדום שיש לו זכות אבות ונצולו ממנו איני עתה מפחד עליהם. זהו על גבול ארץ אדום, לאמר יאסף אהרן:

עוד לאמר יאסף אהרן. אמרו במדרש שאמר הקב"ה למשה, עשה לי טובה ואמור לו לאהרן על המיתה, שאני בוש לומר לו, א"ר הונא בשם ר' תנחום מה עשה משה השכים בשחרית והלך לו אצל אהרן כו'. וכן בילקוט האריך כיצד המשיך לבו עד שקבל עליו המות, עיי"ש. ומה שלא מת כמו שמתה מרים ולא הודיעה, אלא כמו שאמרו במדרש, לא ירעיב ה' נפש צדיק, זה אדם הראשון, שכל הצדיקים שעמדו ממנו ונגזרה עליהם מיתה אינן נפטרין עד שרואין פני שכינה ומתוכחין עם אדם הראשון ואומרים לו אתה גרמת מיתה לנו, והוא משיבן אני בידי חטא אחד ואין כל אחד ואחד מכם שאין בידו

עונות הרבה, ומנין שרואים פני שכינה, שנאמר אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים, והצדיקים נענשים מיתה ע"י עבירות קלות, שלא יהא אדם הראשון נתפש על ידיהם, לכך נאמר על אשר מריתם את פי, ע"כ. זהו למי מריבה, היל"ל במי מריבה, אלא למי מריבה למי שיש לו מריבה בשבילכם, שלא יהא נתפש על ידיכם אע"פ שהחטא הוא לך:

פסוק כה

קח את אהרן. ארז"ל קחנו בדברים ואמור לו דברי תנחומים, אשריך שאתה מוריש כתרך לבנך מה שאין אני זכאי לכך, והפשט את אהרן וגו' והלבשתם את אלעזר בנו, ובזה הוא בעצמו יאסף ומת, ויקבל עליו המיתה בחיבה. וכל זה לפי שהיה הקב"ה כביכול בוש, כמ"ש במדרש. ונאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, לחסידו כתיב, לאהרן שהיה איש חסד. ועם זה יתורץ שכבר אמר יאסף אהרן, למה חזר כאן ואמר ואהרן יאסף ומת שם:

פסוק כז

ויעש משה כאשר צוה ה'. אע"פ שהוקשה בעיניו מיתת אהרן על מיתת עצמו, שאמר על אשר מריתם פי בלשון רבים, עכ"ז הואיל והוא צווי המקום, קבלו עליהם בחבה, ועלו שניהם לעיני כל העדה, ואע"פ שהוא חביב על כל ישראל, וידע שאח"כ יאמרו לו היכן אהרן, כמו שארז"ל כשירדו משה ואלעזר מן ההר נקבצו כל הקהל עליהם אמרו היכן אהרן, אמר להם מת, אמרו אדם שעמד במלאך המות ועצרו, היאך מלאך המות יכול לפגוע בו, אם אתם מביאים אותו מוטב ואם לאו אנו סוקלים אתכם, באותה שעה עמד משה בתפלה ואמר רבש"ע הוציאני מן החשד, מיד פתח הקב"ה את המערה והראהו להם, שנא' ויראו כל העדה כי גוע אהרן. א"כ אע"פ שידעו כל זה, עכ"ז עלו לעיני כל העדה לעשות צווי של מקום:

פסוק כח

ויפשט משה את אהרן את בגדיו וילבש אותם את אלעזר. אמרו במדרש היה אהרן פושט כלי אחד ואלעזר לובשו, ארז"ל מעשה נסים נעשו בבגדים הללו, שהרי כשפושט פושט העליון תחלה שהוא המעיל, וכשלובש הכתונת לובש תחלה שהיא על הבשר, ואיך אפשר שיפשוט אחד אחד ואלעזר לובשו, לזה ארז"ל נסי נסים נעשו בבגדים. ולזה תמצא ששה אלפי"ן יתרים ג' באהרן וג' באלעזר, שנאמר ויפשט משה את אהרן את בגדיו וילבש אותם את אלעזר בנו, הרי ששה אלפי"ן, שהיה יכול לומר ויפשט משה לאהרן בגדיו ולבישם לאלעזר בנו, ונכתבו הששה אלפי"ן לומר שנעשה בהם פלא פלאות, כי אל"ף הוא פלא. ולפי שבגדי כהן גדול הם ח' בגדים, מכנסי בד וכתונת ואבנט וחשן ואפוד ומעיל ומצנפת וציץ, והפלא היה בששה בגדים, כי המצנפת והציץ היה אפשר

להיות בסוף מה שאין כן בשאר הבגדים שאי אפשר לפשוט חשן ואפוד עד שיפשוט המעיל, ואי אפשר הכתונת עד שיסיר האבנט, לזה באו ששה אלפי"ן יתרים:
וימת אהרן שם בראש ההר. המיתה נזכרה ולא נזכרה הקבורה כמ"ש במרים, שאמר ותמת שם מרים ותקבר שם, אלא לפי שנפתחה לו מערה ונסגרה עליו כשהושם שם וקלטתו לתוכה, ולזה אמר וימת אהרן שם בראש ההר, לא אמר וימת שם אהרן כמ"ש ותמת שם מרים, אלא וימת אהרן שם בראש ההר, כאילו אמר הושם בראש ההר ונתאוה למות שם, כי מצא מטה מוצעת ונרות דולקות ואמר פה אשב כי אויתיה. וכן "אהרן "שם "בראש ר"ת אשב:

פסוק כט
ויבכו את אהרן שלשים יום. מרוב חבתם בו, כי שלשה ימים לבכי ושבעה להספד, והם עשו כל עשרה ימים יום אחד. "שלשים "יום "כל "בית "ישראל ר"ת שיכבי. יש בכי, עוד שיכבי שאמר הקב"ה לנפשו שיכבי עד הבקר הידוע שהיא בוקרו של תחית המתים, וכה"א נפשי לה' משומרים לבקר:

פרק כא

פסוק א
וישמע הכנעני. הוא עמלק שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב וגו', ולמה נקרא שמו כנעני אמרו במדרש תנחומא לפי שנאסרו ישראל להלחם עם בני עשו שנאמר אל תתגרו בה, כשבא עמלק פעם ושתים ונתגרו בהם אמר להם הקב"ה אין זה אסור כבני עשו אלא הרי הוא לכם ככנעני שנאמר בו כי החרם תחרימם, ע"כ. מלך ערד, עדר, שרצה למלוך על עדר הקב"ה שנאמר ואתנה צאני וגו'. ישב הנגב הוא סבור שיש לו לחלוחית וזכות מאברהם שנאמר בו הלוך ונסוע הנגבה, והוא אין בו שום לחות אלא יבש, יבשה הארץ, ת"א נגיבת ארעא. זהו יושב הנגב:
דרך האתרים. ת"א אורח מאלליא, הוא דרך שהלכו בה המרגלים לתור את הארץ שנאמר ויעלו בנגב, ושמר להם לישראל, שידע שמשם הם באים. עוד דרך האתרים, תרגום מקום אתר, דרך חד, האתרים תרי, שבא עליהם בשלשה מקומות, ברפידים בא עליהם, במעפילים בא עליהם, וכן כשמת אהרן:
אמרו במדרש. אמר עשו לעמלק כמה יגיעות יגעתי להרוג את יעקב ולא ניתן בידי תן דעתך עליו לגבות נקמתי ממני, אמר לו איך אני יכול להזדווג לו, אמר מסורת זה יהא בידך, כשתראה שנתקלו בדבר, הוי קופץ עליהם, לפיכך אתה מוצא אותו בא עליהם כיון שרואה עונותיהם קשים, וכן בירושלים וביהודה מיד קפץ ובא עליהם שנאמר ביום

עמדך מנגד, מיל היה רחוק מהם אמר אם ינצחו ישראל אני אומר לסייע אתכם באתי, ואם תנצח מלכות בבל אני הופך על ישראל והורגן, ע"כ. א"כ יהיה פירוש דרך האתרים דרך המרגלים שהם מתנכרים, וכן א"ר תנחום כיון ששמעו שמת אהרן זיינו עצמן מבפנים והם באו כאבלים, אמרו יודעים אנו שיש להם מאבותיהם פטריק"א (פירוש צוואה) שאמר להם הקול קול יעקב שהן מתפללין ונשמעים, ואנו באים עליהם כסבורים שכנענים הם והם מתפללים על הכנענים ואנו הורגים אותם כיון שבאו וראו צורת פניהם משל עמלק ולבושיהן ושיחתן כבני כנען, לזה התפללו ישראל ואמרו אין אנו יודעים מי הם אם נתן תתן את העם הזה מיד וישמע ה' בקול ישראל, ע"כ:

ובזוהר זה לשונו, משה ואהרן ומרים בזכותהון יהב לון לישראל מתנן עילאין כל יומוי דאהרן לא אעדו ענני יקר מישראל בגין דאהרן דרועא חדא דישראל הוה והיינו דכתיב כי בא ישראל דרך האתרים כבר אתבר ליה דרועא חדא וסמיך גרמיה לכל אתר, וכדין וילחם בישראל בגין דהוו בלא דרועא ימינא ועל דא אצטריכו ישראל למדר נדר. א"כ מלת אתרים מקום בלשון ארמי:

ויש מי שאמר שבא עליהם, שכן צוה לו עשו ואמר לו אבא ברכני והיה כאשר תריד וגו' כשיבטלו מלעסוק בתורה בוא עליהם, וכן בא ברפידים כמ"ש רז"ל שרפו ידיהם מן התורה, וכן כאן נתעסקו בבכי שלשים יום ובטלו מדברי תורה, עמד וקיים צווי אביו ובא עליהם. האתרים עה"כ בגימ' ביטול תורה:

וישב ממנו שבי. ארז"ל אינה אלא שפחה אחת, וזהו ממנו ממנו ממש, שהכנעני הוא עבד עבדים ומצא מין את מינו ונעור, וכוונתו לראות אם אחר שמתו אהרן ומרים אם יספיק להם זכותו של משה:

פסוק ב

וידר ישראל. למה לא נתפלל משה עליהם לפי שחשדוהו למשה כשירד הוא ואלעזר ולא ירד עמו אהרן חשדוהו שמא הרגו, שכן אמרו במדרש כיון שראו ישראל למשה שירד הוא ואלעזר ולא ירד עמו אהרן, שעלו ב' וירדו ב', נחלקו לג' כתות, אחת אומרת הרגו משה שהיה מתקנא בו, ואחת אומרת אלעזר הרגו שהיה מבקש לירש כהונה גדולה, ואחת אומרת דרך שמים מת, מה עשה הקב"ה רמז למלאכים ופתחו את המערה והוציאו ארונו והיה פורח בשמים והמלאכים מקלסים לפניו וכל ישראל רואין אותו, שנאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן, ומה היו מקלסין יבא שלום ינוח על משכבו, ע"כ, א"כ הרי ב' כתות אחת אומרת משה הרגו ואחת אומרת אלעזר הרגו ודאי במעמד משה, לזה לא נתפלל עליהם עד שישראל נתפללו וה' שמע קולם:

עוד לא נתפלל עליהם משה לפי שכשראו מלחמה זו חזרו לאחוריהם ז' מסעות כמו שארז"ל ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן, אז"ל וכי שם מת אהרן והלא בהר ההר מת, אלא שחזרו ונתאבלו והספידוהו וכאילו מת ומוטל לפניהם, ולפי שלא בטחו בה' וחזרו, לא נתפלל עליהם:

וידר ישראל נדר ויאמר אם נתון תתן וגו' והחרמתי את עריהם. הם מונעים אותנו שלא לעלות לירש ארצנו, אני אחריב עריהם. ואמר וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני, לא אמר ויתן את הכנעני בידו, אלא ויתן את הכנעני, שלא נמסר כולו, והניחו הקב"ה ליסר בו את ישראל, ועכ"ז אע"פ שהיה הנדר על תנאי קיימו נדרם:

פסוק ד

ויסעו מהר ההר דרך ים סוף. שחזרו לאחוריהם ולא בטחו בה'. לזה ותקצר נפש העם בעינוי הדרך, לפי שכשהיו הולכים היה הענן מוליכם שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, וכשחזרו לאחוריהם לא היה מוליכם הענן והיו הולכים ברגליהם, לזה קצרה נפשם בעינוי הדרך, וגם הבאר שחזרה להודיעם כי אין הנחש ממית אלא החטא ממית, ע"כ:

פסוק י

ויסעו בני ישראל ויחנו באובות. לא אמר מהיכן נסעו, החניה פירש ולא פירש הנסיעה. ובמדרש אמר ויחנו באובות שנעשו אויבים למקום, שמיום שנסעו מקדש שישבו שם ל"ח שנה שנסעו מהר ההר לסבוב את ארץ אדום, ואמר במשנה תורה ונסב את הר שעיר ימים רבים ויאמר ה' רב לכם סב את ההר הזה, ואמר והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה, א"כ לעיל אמר ויסעו מהר ההר לסבוב וגו' ולא נזכר החניה, וכאן אמר הנסיעה ולא פירש מהיכן היתה הנסיעה, לזה ארז"ל שמיום שנסעו מקדש עד אשר באו לאובות נעשו אויבים שהוציאו דבה על ארץ ישראל ותפלו על המן, ותבערה ומסה וקברות התאוה ורבו עם משה במי מריבה ודברו באלהים ובמשה, אם כן מאותו יום עד כאן נעשו כמו אויבים למקום, וכן ארז"ל ויחנו בעיי העברים שהיו מלאים עבירות, ויחנו בנחל זרד שלא היה הנחל אלא מלא זרד ולא יכלו לעבור שלשים ושמונה שנה עד תום כל הדור, ואמר להם עתה קומו ועברו את נחל זרד ונעבור את נחל זרד א"כ לזה לא אמר מהיכן נסעו. הרבה מסעות נסעו שאין ראוי להזכירם. אובות, אבת כתיב, שאבו לשמוע למשה, ויחנו מעבר ארנון, שנתרצה להם המקום, שהיל"ל ויחנו בעבר ארנון, ואמר מעבר ארנון, לומר שנסתלקה מהם אותה עבירה. ואמר להם עתה קומו ועברו את נחל זרד, אמר עתה ולא קודם:

פסוק יג

עוד משם נסעו ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר היוצא מגבול האמורי כי ארנון גבול מואב וגו'. כל זה האריכות למה, ומה לנו אם הוא גבול מואב או גבול אמורי, יובן זה ממה שארז"ל במדרש וז"ל, על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה, אותות ונסים נעשו להם לישראל בנחל ארנון כמו שנעשו להם בים סוף, והב בסופה, שני הרים היו ואדם עומד בהר מזה ומדבר עם חבירו בהר הזה רחוק ממנו ז' מילין, והדרך יורד לתוך נחל ארנון, ודרכן של ישראל לעבור בתוך הנחל, נתכנסו אוכלוסין שאין להם סוף וישבו מקצתם בנחל, ומלמעלה עשוי מערות מערות, וכנגד המערות הר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כמין שדים, נכנסו האוכלסין לתוך המערות ואמרו כשירדו ישראל לתוך הנחל, אלו שבתוך הנחל עומדים עליהם, ואלו שבמערות יורדין עליהם ונהרוג את כולם, כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכן הקב"ה לירד לנחל אלא רמז להרים ונדבקו זה עם זה ונכנסו שדיים של הר זה לתוך מערות של הר זה, והקיפו ההרים את ראשיהם זה עם זה ונעשו דרך כבושה, ולא נודע איזה נסמך לחבירו, ואותו נחל היה מפסיק בין תחום ארץ ישראל לתחום מואב שנאמר כי ארנון גבול מואב, הר שבארץ מואב לא נזדעזע שבו המערות, והר שבארץ ישראל נזדעזע מפני שבו הסלעים כמין שדים ונסמך להר שכנגדו, וקפצה וקדמה אותו וקבלתו, נכנסו הסלעים לתוך המערות ורצצו כל אותן אוכלסים וישראל עברו על אותם הרים ולא ידעו בכל הנסים האלו, אמר הקב"ה הרי אני מודיע לבני כמה אוכלסין אבדתי מפניהם, ירדה הבאר לתוך המערות והוציאה גולגלות וזרועות וידים ורגלים שאין להם חקר, וישראל חזרו לבקש את הבאר וראוה כלבנה מאירה בתוך הנחל והיתה מוציאה איברים איברים, ומנין שהבאר הודיעה להן שנאמר ואשד הנחלים וגו' משם בארה וכי משם היתה והלא מתחלת מ' שנה היתה אלא שירדה לפרסם את הנסים, והיו ישראל עומדים על הנחל ואומרים לה עלי באר ענו לה ואמרו עליה שירה, ע"כ. עם זה יובן אומרו ויחנו מעבר ארנון, שכשחזרו ההרים ונפרדו מצאו עצמן מאותו צד של עבר הנחל כמו שזרקו מהר אל ההר, וכן ארנון גימט' זרק. ומה שאמר את והב בסופה, אמר שהנחל מפסיק בין תחום ארץ ישראל לגבול מואב. והב, גימט' אחד, שבא"י הוא יחודו של מקום, כי בחוצה לארץ היה ממשלת השרים, וישראל הדר בח"ל כאילו עובד ע"ז. ופירוש בסופה שהוא סוף גבול מואב. עוד פירוש והב בסופה דיהב לון אוכלסין שאין להם סוף. עוד והב בסופה, שנדבקו ההרים זה עם זה כשני אוהבים שהיו רחוקים זה מזה, זה בסוף הגבול וזה בסוף הגבול, וכשפגעו זה

עם זה נתחבקו ונדבקו ונעשו כאילו הם אחד, והב גימט' אחד. עוד בסופה, כמו ים סוף, כמו שבים סוף נאבדו שם כמה אוכלוסין, כן בנחל ארנון. כל זה יובן מהמאמר:
ומה שאמר ואשד הנחלים, תרגום שפך נחליא, ר"ל שנשפך דמן, תרגום על שפך הדשן, מישד קטמא. ומה שלא נזכר בשירה זאת משה ולא הקב"ה שלא אמר את השירה הזאת לה', אמרו במדרש תהלים, מפני שלקה משה ע"י באר זו ובשבילה נגזר עליו מיתה שלא יכנס לארץ, לזה לא נזכר שמו בשירה זאת, שאין אדם משבח לספקלטור שלו, ומתוך שלא נזכר שמו של משה לא נזכר שמו של הקב"ה, משל למלך שזימנוהו לסעודה אמר אם אוהבי שם אני הולך שם ואם אין אוהבי שם איני הולך שם, ע"כ:

פסוק יד

על כן יאמר בספר מלחמות. במדרש אמר הקב"ה אם אתם עסוקים בספר התורה אני נלחם על ידכם. עוד במדרש וממדבר מתנה למה נתנה תורה במדבר לומר כמו שהמדבר לא נזרע ולא נעבד כך המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, זהו וממדבר מתנה, מתת מנה. וממתנה נחליאל, שנאמר להנחיל אוהבי יש, אמרה תורה כתיב בשמאלה עושר וכבוד, ובני עניים למה הן עניים בעוה"ז, משיבה הקב"ה להנחיל אוהבי יש, כדי שלא יתעסקו בדברים בטלים וישכחו את התורה, ע"כ:

פסוק יט

וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא. במדרש אמר ר' יהודה מן המדבר זכו ישראל שנתן להם התורה על ידי משה שנאמר ויתן אל משה, וממתנה נחליאל, נחלו ע"ז ואמרו אלה אלהיך ישראל, ומשנחלו ע"ז בא להם מות, זהו במות, שאחר שפסקה זוהמתן במעמד הר סיני והיה להם חירות ממלאך המות, חזרה זוהמתן ובא להם המות ואמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו, ומבמות הגיא, שנרמז לאותו צדיק שיקבר בגיא ולא יכנס לארץ:
ובתנחומא אמר. וממדבר מתנה, אם אדם משים עצמו הפקר ביגיעת התורה כמדבר שהכל דשים בו, התורה נתונה לו במתנה, וכיון שנתנה לו במתנה נחלו אל, וכיון שנחלו אל עולה לגדולה, ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו, שנאמר ומבמות הגיא, ואם חזר בו הקב"ה מגביהו שנא' כל גיא ינשא, ע"כ:

פסוק כא

וישלח ישראל מלאכים. לא משה, כמו ששלח לאדום. לפי שאמר כמ"ש בשליחות לאדום שעשו תחבולה עד שיצא מחשבון שהיא ארץ חומה גבוהה דלתים ובריח, כדי שלא יחריבוה אם ילחמו עמו והוא בתוכה, והעיר ישראל יירשוה, שנאמר ויקח ישראל

את כל הערים האלה, ואומר וישב ישראל בכל ערי האמורי. לזה הם שלוקחים העיר להם נאה לשלוח, לא למשה:

פסוק כב

ואמר אעברה בארצך, חשבון היתה למואב, כמו שאמר כי חשבון עיר סיחון וגו' והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו, לזה אמרו הואיל והיא ארצך אעברה, אילו לא היתה בידך לא היה לנו רשות ליכנס לה שהיא של מואב ונאמר לנו אל תצר את מואב וגו':

פסוק כג

ויצא לקראת ישראל המדברה ויכהו ישראל. אמר שם במדרש, כדי שלא לטמא הארץ בחללים ותשאר נקיה וטהורה, בפרט שאינה מארץ ישראל שמטהרת עצמה כדי שיקחוה בני ראובן ובני גד. ואמר לפי חרב, לפי שזו מלחמה ראשונה שעשו ישראל, וכדי לחזק לבן על שלשים ואחד מלכים שישבו בארץ ישראל, שלא יחריבו הארץ ויברחו, לזה נלחמו עמו כדרך העולם לפי חרב, ולזה שלשים ואחד מלכים נקבצו כולם ביחד על ישראל, לומר הואיל והם באים כדרך העולם נעשה עמהם מלחמה. ולזה אמר מלך יריחו אחד מלך חברון אחד, אינו אומר שני שלישי, לומר שכולם נתקבצו כאחד. עוד נאמר שאמר אחד אחד, לומר שכל אחד ואחד חשב שהוא לבדו יכול להלחם בישראל. ואמר ויירש את ארצו מארנון עד יבק עד בני עמון, עד ולא עד בכלל, למה כי עז גבול בני עמון, ומי העיזו הקב"ה שאמר אל תצורם ואל תתגר בם מלחמה:

פסוק כה

וישב ישראל בכל ערי האמורי. מה בא לרבות שאמר בכל ערי האמורי ארז"ל אמר הקב"ה מה אני מטריח את בני לצור על כל עיר ועיר, נתן הקב"ה בלבם לצאת מן העיירות ונתקבצו כולם למקום אחד, ושם נפלו, זהו וישב ישראל בכל ערי האמורי, מצאו עצמן מיושבין ונחים בכל ערי האמורי, שאין להם שום מערער ואין שטן ואין פגע רע, ובפרט שהיא מלחמה ראשונה, כדי שלא יקוצו ישראל במלחמות:

פסוק כו

כי חשבון עיר סיחון. בא לתת טעם והתנצלות כיצד הותר להם לישראל ליקח חשבון שהיתה למואב, ואמר אל תצר את מואב וגו' כי לא אתן לך מארצו ירושה. לזה אמר כי חשבון עיר סיחון, אינה עיר מואב, לפי שנלחם עמו וקנאה במלחמה, ועוד שנשתנה שמה וקנאה בשנוי השם, שהרי המושלים היו אומרים בואו חשבון תבנה ותכונן עיר סיחון, ולא עיר מואב, וגם כן עשה מואב יאוש, סימן יאוש הכי הוי וי ליה לחסרון כיס, וכאן אומר אוי לך מואב, וכן הם עשו יאוש מחשבון, זהו ונירם אבד חשבון כתרגומו

ומלכו פסק וגו', לזה חזר ואמר וישב ישראל בכל ערי האמורי, לא בארץ מואב, שמעתי זה ממורינו זלה"ה. ובפרק המוכר את הספינה אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן מאי דכתיב על כן יאמרו המושלים, אלו המושלים ביצרם, בואו חשבון, בואו ונעשה חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, תבנה ותכונן, אה עשית כן תבנה בעוה"ז ותכונן לעוה"ב, עיר, אם אדם משים עצמו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה, פירשב"ם ז"ל שמתפתה מיצרו, מה כתיב אחריו כי אש יצאה מחשבון, תצא אש מהמחשבין ותאכל את שאינן מחשבין, להבה מקרית סיחון הם הצדיקים (סיחון פי' אילנות שנקראו שיחין, ובצדיק נאמר צדיק כתמר יפרח), אכלה ער מואב, זה המהלך אחר יצרו כעיר זה המהלך אחר סיחה נאה, בעלי במות ארנון, אלו גסי הרוח. ונירם אבד חשבון, אמר רשע אין רם (פירוש לית דין ולית דיין, אבד חשבון, אבד חשבונו של עולם, עד דיבון, המתן עד שיבא דין. ונשים עד נפח, עד שתבא אש שאינה צריכה נפוח (פירוש אש של גיהנם), עד מידבה, עד שתדוב נשמתן, ואמרי לה עד דיעביד מאי דבעי (פירוש עד שיפרע הקב"ה מהרשעים בעוה"ז), ע"כ. דרשו כן לפי שהוקשה להם שאם הוא כפשוטו כמו שפירש"י ז"ל והוא ממדרש רבי תנחומא, על כן יאמרו המושלים, זה בלעם ואביו ששכרן בלק לקלל את מואב והם אמרו תבנה ותכונן, אם כן הי"ל על כן יאמרו ממשלים, מלשון משל, לא מושלים מלשון ממשלה, ועוד אומרו בואו חשבון, בואו לחשבון מבעיא ליה, ועוד אומרו ונירם הוא לשון זר, ועוד אומרו אבד חשבון היה לו לומר אבד המלכות מחשבון, כמ"ש המתרגם, לזה ארז"ל שהמקראות לדרשא אתו:

פסוק לב

וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה ויורש את האמורי. מה צורך ברגול זה מאחר שהרגו לסיחון מלך האמורי, אלא כדי לאמת שעושין מלחמותיהם בדרך הטבע כדרך המלכים, כדי לחזק לבן של שלשים ואחד מלכים כמ"ש, לזה אמר וילכדו בנותיה קודם ואח"כ ויורש את האמורי, ולא היה צריך, כי מאחר שנהרג מלכם נמסרו כולם בידם, וכן אמר וישב ישראל בכל ערי האמורי, ויעזר היא מערי האמורי, אלא לכתחלה עשה משה לכונה שאמרנו, וראיה לזה שבבנותיה אמר וילכדו בלשון רבים שהם הכפרים, ובמדינה שהיא יעזר אמר ויירש בלשון יחיד, אלא הכל הוא כמו שאמרנו שאחד מספיק להורישה והניחוה בתחלה. ופירש"י ז"ל והוא מהמדרש, המרגלים לכדוה, אמרו לא נעשה כראשונים, בטוחים אנו בתפלתו של משה להלחם, ע"כ:

פסוק לג

ויפנו ויעלו דרך הבשן ויצא עוג וגו'. אמרו במדרש, מלחמת סיחון עשו באלול, ועשו את הרגל בתשרי, ואחר הרגל עשו מלחמת עוג ופנית בבקר וגו'. כוון המדרש לומר שהמצות

של חדש תשרי הגינו עליהם, שהיה מלך גדול, כמ"ש במדרש קשין היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחיילותיו, וכשם שאמרו שירה על מפלת פרעה וחיילותיו כך היו ראויים לומר שירה על מפלתו של עוג, אלא שבא דוד ואמר עליהם שירה, שנאמר למכה מצרים ואחר כך אמר למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו. ועם כל זה נתיירא משה, לפי שראה עוג מה שעשו לסיחון, ואפילו סיחון לא יצא להלחם בישראל אלא לפי ששלחו לו אעברה בארצך וכדי למנעם שלא יעברו בארצו יצא לקראתם, וזה ראה כל זה, ויש לו כל כך אבירות לב לצאת לקראתם הוא וכל עמו למלחמה, ודאי מרוב גבורה הוא בא. אמר לו הקב"ה אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו, אותו אותו ב' פעמים, לו ולשרו, מיום ראש השנה הוא מסור בידך, לזה אמר נתתי, ולא אמר אתן:

ובמדרש אמרו שהיה מתייירא שלא תעמוד לו זכותו של אברהם, שנאמר ויבא הפליט הוא עוג שנפלט מהמבול, אמר לו הקב"ה כבר תמה זכותו של אברהם:

פסוק לד

עוד במדרש. כי בידך נתתי, אתננו אין כתיב כאן, אלא נתתי, כבר פסקתי דינו בימי אברהם דכתיב ויעש אברהם משתה גדול, ובאו כל גדולי הדור, א"ל לעוג לא אמרת שאברהם פרדה עקרה שאינו מוליד, אמר להם עכשיו מתנתיה מה היא לא שפיפה (פירוש גוזל) אי יהיב אנא אצבעי פחיש יתיה, א"ל הקב"ה אתה מבזה מתנתי, חייך שאתה רואה אלף אלפים ורבי רבבות מבני בניו, ואין סופך ליפול אלא בידם. ד"א כבר פסקתי דינו מימי יעקב, שנאמר ויברך יעקב את פרעה, והיה שם עוג באותה שעה, א"ל פרעה לא כך היית אומר אברהם פרדה עקרה, הרי זה בן בנו וע' נפש יוצאי ירכו, אותה שעה התחיל עוג מכניס בו עין הרע, א"ל הקב"ה עין הרע אתה מכניס, חייך כו' כדלעיל, ע"כ:

עוד במדרש הביאו הילקוט, עוג זה אליעזר ופרסות רגליו מ' מיל ואברהם היה טומנו בכף ידו, פעם אחת גער בו ומיראתו נפל שנו ונטלו אברהם ועשאו מטת שן והיה ישן בה, ויש אומרים עשאו כסא וישב עליו כל ימיו. ומי נתנו לאברהם, נמרוד. והלך עוג ובנה ששים עיירות, הקטנה שבהם היה ששים מיל, שנאמר ששים עיר כל חבל ארגוב, ומה היתה אכילתו אלף שוורים, וכן מכל חיה. ושתייתו אלף ליטרא כו', עד כאן. הכונה בזה היא באומרו פרסות רגליו מ' מיל, לומר שהיה לו זכות שהלך לעיר נחור להביא את רבקה וקפצה לו הדרך והיתה מהלך כמה ימים והלך ביום אחד, ומהלך אדם בינוני ביום הוא עשר פרסאות, אם כן מ' מיל הוא עשר פרסאות, לומר שהיה לו זכות אלו הפרסאות שהלך. ואברהם היה טומנו בכף ידו, לומר שאילו לא היה בזכות אברהם, לא

קפצה לו הארץ, זהו ואברהם טמנו לזכותו שלא יזכר, למה בשביל הזכות שבידו של אברהם היה גובר עליו וטומנו. פעם אחת גער בו אברהם, הוא הפעם שלקחו להציל את לוט, שנאמר וירק את חניכיו חניכו כתיב, שמנה עשר ושלש מאות, הוא גימ' של אליעזר. ומיראתו נפל שינו, לומר שלא הלך מאהבה אלא מיראה, אם כן אין זכות בזה לאכול ממנו. והיתה אכילתו אלף שוורים, תרגום קפץ שוור, ר"ל שקפץ ודלג כששמע ששבו את לוט, אמר, אברהם הוא קנאי וילך להציל בן אחיו ויהרגוהו ואשא אשתו, ונתן לו הקב"ה שכרו שהאריך ימים ת"ק שנה שכר פסיעותיו, ואע"פ שהיא לא היתה כונתו לטובה, הואיל והיתה הצלה על ידו, ועשה הקב"ה הנס הגדול עם אברהם עד שאמרו העליונים בא"י מגן אברהם. וכן אמרו רז"ל על פסוק והוא נשאר מיתר הרפאים, כפריצי זיתים שיוצאין הפליטים שהן קשים ומדלגים מן הגת שאינם נדרכים, הרי שפירשו ז"ל פליט מלשון דלוג:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, ראיתי במדרש, סיחון ועוג מבני שמחזאל היו שהיה מבני האלהים, ושמחזאל בא על אשתו של חם סמוך לכניסתה לתיבה, וסיחון נולד בתיבה, ולכך שמש חם בתיבה כדי לחפות על אשתו, ולדעה זו נצטרך לומר בסיחון שגם הוא האריך ימים כעוג, והאריכות ימים של כל אחד היתה סיבה מבעל הסיבות ית' לסיבה ידועה. ומה שאמרו בפרק הרואה מחייה בקרסוליה וקטליה, ירמוז כי משה ביטל זכותו ושכר פסיעותיו. נמצאת למד שלא היתה יראתו של משה ע"ה על כחו ועל גבורתו ועל גובה קומתו רק משום זכותו, שהרי רצונו של הקב"ה אינו דבוק באדם לפי הגבורה והכח כי אם לפי הזכות, שכן כתיב לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו, כן כתב בשם רבו רבינו שמעון זצ"ל. ובזוהר אמר אל תירא אותו מלא ו', אות ו' אות המילה, שביום שנמול אברהם נמולו כל אנשי ביתו ונמול עוג עמהם, ומשה היה ירא מאות בריתו של אברהם עד שאמר לו הקב"ה כבר טימא בריתו והלך לו אותו האות. כי בידך נתתי אותו, עד עתה היה בימינא דאברהם ועתה בשמאלא דילך:

גימטריאות

וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לפי שהפרה כפרה על העגל, והעגל עשאו אהרן, לזה נאמר גם לאהרן:

ויקחו אליך. לא אמר ויתנו, לומר כשעושים המצוה הם לוקחים שכרם של אותה מצוה:

אלי ך פרה. כפרה לפי שהיו ישראל כפרה סוררה, לזה באה הפרה כפרה עליהם:

אדומה. אדמה כתיב, כשיקיצו ישני אדמה יטהרם משה באפר פרה לטהרם מהטומאה שקבלו מסמאל בשעת המיתה שמתו על ידו:
תמימה. אותיות המתים:
הפרה. קרי ביה הפרה רפויה, שנרפה עון העגל:
וכבס בגדיו. בוגדיו ועונותיו, ובמה בצום, וכן ורחץ בשרו במים ס"ת צום:
ואחר יבא אל המחנה. המחנה הידועה, למחנה הצדיקים, מאחר שעשה תשובה:
והניח מחוץ למחנה. ס"ת חצה, שהיה חוצה אותה לג' חלקים כמו שאמרה המשנה היו חולקין אותה לג' חלקים, אחד נתן בחיל ואחד נתן בהר המשחה ואחד מתחלק לכל המשמרות:
ענין הפרה שמטהרת את הטמאים ומטמאה את העוסקין בה, הטעם כי כל הטומאות שבתורה סימן לעבירות שהן מאוסין לפני המקום ב"ה, משל למה הדבר דומה, לבית שיש בו אשפה וצואה וזבל, ובא אחד והוציאם לחוץ, אע"פ שאינו נוגע בהם בגדיו מתלכלכים מהריח ומהאבק, כך העונות כל כך הה מאוסים, שאפילו שעוסק בם לפנות החטאים אפ"ה טמא:
אשר יגע. ס"ת רע, גימ' הגולל ודופק:
או בעצם. בגימ' האבר:
מעפר שריפת החטאת. ראשי תיבות משה, רמז שעתיד שיתנו בכל פרה ופרה מעפר שריפת פרת משה:
להם מים. אלו ד"ת:
מן הסלע. אלו תלמידי חכמים, שהן כפטיש יפוצץ סלע:
והשקית את העדה. אלו הבינונים:
ואת בעירם. אלו קטנים, שנאמר עיר פרא אדם יולד, ר"ל שילמד לכל אחד ואחד כפי ערכו:
שמעו נא המורים. המרים כתיב, שנעשו להם כמו מי המרים, שנענשו על ידיהם:
ויקדש בם. שמחה לצדיק עשות משפט, שמחה לצדיקו של עולם כשעושה משפט עם הצדיקים, ששמו מתקדש בעולם שאפילו לבני ביתו אינו נושא להם פנים:
הוי"ה ויקדש בם. ס"ת משה:
וירדו אבותינו. וי רד"ו, וי שישבו מנין רד"ו. ד"א וירדו, שירדו ושלטו עליהם בעשר מכות במצרים:
ימים רבים. ר"ת י"ר, מנין רד"ו:
דרך המלך נלך. דרך שיורנו מלכו של עולם שם נלך:

לא נטה ימין ושמאל. מדרכו של מלך עולם:
עד אשר נעבור גבולך. רמז על העתיד, שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון:
לא תעבור בי. שאם אתם עוברים בגבולי, כאילו אתם עוברים בגוכי. ד"א בי י"ב שבטים, שלא רצה להניחם לעבור. לא תעבור בי, ס"ת ארי, לפי שאתם דומים בעיני לארי:
ברגלי אעבורה. עתיד אני לרמסם ברגלי, שנאמר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים:
על גבול אדום יאסף אהרן, רמז כשיהיה לבני אדום עלוי ומעלה, תבטל כהונה גדולה מישראל:
הקלקל. גימט' באברים, שהיה נבלע באיברים. ד"א הקלקל, הקל קל יעקב:
נחשת וישימהו על. ר"ת עון, שעתידין לטעות בו ולעשותו ע"ז:
ואשד הנחלים ס"ת דם:
אשר נטה. ס"ת הר, ההרים נדבקו זה בזה ונהרגו כולם ונשפך דמן, תרגום ושפך, ואשד:
ומשם בארה. היא התורה, שנאמר באר את התורה:
ואתנה להם מים. בגימט' היא תורה:
נדיבי העם. בגימ' עם ב' המלות והכולל, הן הדיינין:
כרוה נדיבי. ר"ת כן, גימט' ע' סנהדרין:
כרוה נדיבי העם. ר"ת כנה, וכנ"ה אשר נטעה ימינך, הנ"ך יפה רעיתי:
במחקק. בם חקק, מחקק בגימט' רמ"ח, רמ"ח מצות חקוקות באיבריהם:
ומבמות הגיא. כל המגביה עצמו הקב"ה משפילו ומפילו בגיא:
ונשקפה. נשק פה, שמת בנשיקה:

פרק כב

פסוק ב

וירא בלק בן צפור. וכי לא ראה אלא בלק והלא כל העולם ראו מה שעשו ישראל לאמורי, ועוד למה ויגר ויקץ, ועוד למה בויגר אמר מפני העם ובויקץ אמר מפני בני ישראל, ועוד בויגר אמר סיבה כי רב הוא, ובויקץ לא אמר סיבה אלא מפני בני ישראל,, ועוד למה לא אמר ויגר בלק, נכנס בבלק ויצא במואב. אלא בלק היה חכם גדול, והוא ראה מה שלא ראה שום אדם, אחר שראה והבין התחבולה שעשו ישראל לאמורי, שלא נהרג סיחון אלא על ידי תחבולה כמ"ש ששלחו שלוחים לאדום בלשון תחנונים ובלשון בקשה ושפלות, כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל התלאה וגו' אעברה נא וגו' ויצא אדום וגו' ונטו מעליו, וכששלחו מלאכים לסיחון ויצא לקראתם והרגוהו, אז נתאמת לו שלא עשו אלא תחבולה כדי שיצא חוץ למדינה, לפי שהמדינה קשה בחומה גבוהה דלתים ובריח, וכשראה וידע דבר זה, לא היה עדיין מלך, ולזה לא אמר וירא בלק בן צפור מלך

מואב, ואח"כ המליכוהו עליהם. ואמר ויגר מואב ולא בלק, כי מואב ידעו בצווי של מקום שאמר אל תצר את מואב, כי היה להם נביאים, אליפז התימני ובלדד השוחי, לזה לא פחדו מן ישראל אלא מפני העם, ונתן הטעם והסיבה והיא כי רב הוא, שהם ערב רב רב, אמרו שמא יאמרו ערב רב אנו לא נצטוינו על אל תצר, שזה לא נצטוו אלא ישראל שהן גוי אחד ונפש אחת, שלזה נאמר בלשון יחיד אל תצר, ולזה פחדו מהם, אבל מפני בני ישראל אמר ויקץ, קצו לבד:

פסוק ד

ואמר עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו. לומר שיבאו עליהם בתחבולה ובעלילה ויבאו לסביבות ויקחו איזה דבר מסביבות, דרך ערמה ותחבולה, כדי שנתגרה בהם, ויאמרו ישראל הקב"ה צוה שלא נתגרה בהם אבל אם הם יתגרו בנו תחלה אנו נתגרה בהם וכשספר להם בלק שישראל באים במרמות ותחבולות והבינו הדבר, אז המליכוהו עליהם, אמרו ראוי זה להיות מלך הואיל ויש לו כ"כ עיון שיודע תחבולות שעשו ישראל הוא ג"כ בעל תחבולות, ונאמר בתחבולות תעשה לך מלחמה, לא בגבורה לבד כמו סיחון ועוג, ולא ברוב עם אם כן ראוי הוא למלוכה, עמדו והמליכוהו עליהם, ולא מלך עליהם, אלא מלך למואב, לשון יועץ, מלשון מלכי ישפר עליך, ותרגום איעצך אמלכינך, ואומר ותשועה ברב יועץ, והם המליכוהו עליהם כמ"ש בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי. ובמדרש, רשע יראה וכעס. ז"ש הכתוב והרשעים כים נגרש, אתה מוצא ישראל נמשלו לחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים, ונמשלו האומות אזו לים שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון, והיו מתיעצים על ישראל, והקב"ה מתיש כחם וגבורתם, אמר ישעיה והרשעים כים נגרש, הגל הראשון אומר אני יוצא ומציף כל העולם, כיון שבא לחול הוא כורע לפניו, (חול בגימ' מ"ד, עה"כ מ"ה, הוא מילוי ה', לזה הם כורעים לחול ששם חקוק שמו ית'), לא היה לו לשני ללמוד מן הראשון, כן פרעה בא ונתגרה עם ישראל, והפילו הקב"ה שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף, לא היה לו לעמלק ללמוד מפרעה, אלא ויבא עמלק, וכתיב ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו, לא היה לו לסיחון ללמוד מעמלק אלא ויצא סיחון, כן ויצא עוג, כן בלק לא היה לו ללמוד מסיחון ועוג, אלא שבא להתגרות עם ישראל ומשלח אחר בלעם לקלל את ישראל, אמר ר' סימון הה"ד כל כלי יוצר עליך לא יצלח, כיון של הצליח בלעם התחיל בלק מחרק שניו, רשע יראה וכעס, זה בלק, תאות רשעים תאבד, זה בלק ובלעם שאבדה תאותם, ועליהם הכתוב אומר מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו, ע"כ. ולפי שהקשה את לבו, לא אמר את כל אשר עשה ישראל לסיחון ולעוג, או את כל אשר עשה ל לך

האמורי, אלא לאמורי, שהם נמנים לפעמים שני, הכנעני והאמורי ולפעמים שלישי, אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי, לומר שהן חלשים, שמאמר ומתגאה שיש להם גבורה מורה שאין להם גבורה והם רפים, לאמרי גימט רפא. ולזה את כל, לומר שלא די שעשו עמו מלחמה אלא שהמציאו עליו משלים ועשאוהו ללעג וקלס על כן יאמרו המושלים והילילו עליו אוי לך מואב, א"כ לאומרי, שנאמרו עליו דברי לעג, לזה אין ראוי לומר למלך האמורי, כי ביזוי לקרותו מלך, ולזה אמר ג"כ אשר עשה ולא עשו, לומר שנהרג כאיש אחד על יד אחד. ובזוהר אמר למה אמר בן צפור והוא היה בן לבן, אלא צפור צפור ממש דהא חרשוי הוו בכמה זיינין דההוא צפור נטיל צפור מכשכש בעשבין מפרכס באוירא עביד עובדין ולחיש לחישין וההוא צפור הוה אתי ועשבא בפומיה, מצפצף קמיה ואעיל ליה בכלוב חד מקטרא בקטרין קמיה ואיהו אודע ליה כמה מילין עביד חרשוי, ומצפצפא עופא ופרח וטס לגבי גלוי עינים ואודע ליה ואיהו אתי, וכל מלוי בההוא צפור הוה, יומא חד עבד עובדיה ונטיל ההוא צפור וברח ואזל ואתעכב ולא אתא הוה מצטער בנפשיה, עד דאתא חמא חד שלהובא דאשא טס אבתריה ואוקיד גדפוי כדין חמא מה דחמא ודחיל מקמייהו דישראל, מה שמיה דההוא צפור ידיע איהו, וכל אינון דמשתמשי וידעי לשמשא בההוא צפור לא ידעין חרשוי כמה דהוה ידע בלק, וכל חכמתא דהוה ידע בההוא צפור הוה ידע, ע"כ. א"כ פירוש בן צפור שהיה מבין ע"י צפור, ואולי על ידו הבין התחבולה שעשו ישראל, ולזה אמר ובלק בן צפור מלך למואב, לפי שהיה מבין וידע מה שלא ידע שום חרש ושום מכשף, ולזה מלך בענין ידוע שהיה שם הצפור. בעת ההיא, בשביל העת ההיא שהיה יודע לכוין העת שהיה רוצה להביאו:

ויאמר מואב אל זקני מדין. מה אמר להם ומה השיבוהו, ומהו שאמרו כלחוך השור, ומה סמך כאן ובלק בן צפור מלך למואב, אלא לפי שהמדינים יש להם רבוי עם, ומהביזה שהביאו מהם אתה למד, שהביאו בנות שאינן ראויות לביאה שנים ושלשים אלף, ובאו להם בלשון פתוי ותחבולה וחלקלקות כדי שיבאו וילחמו בישראל. ואמר להם עתה ילחכו הקהל, לא אמר ישראל אלא הקהל, לפי שהם קהל אחד כולם בלב אחד, לזה הם נוצחים, אנו גם כן נהיה בלב אחד ונוכל להם. ואמר עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו לומר שהם אינם מפחדים שעליהם נאמר אל תצר את מואב, אין אנו מפחדים אלא על סביבותינו שהם המדינים שהיו סביב למואב, ושלחו להם לומר שבלק בן צפור שהיה מנסיכי מדין הוא מלך עליהם, לומר שהן בעזרתם אם יבאו, ומה ששלחו להם ולא שלחו לאומה אחרת, לפי שיש בהם רבוי עם כמ"ש, ועוד שיש להם זכות אברהם שהם מבני קטורה שנאמר ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין, והמואבים

ג"כ יש להם זכות שהם מבני לוט בן אחי אברהם, אלא שהמדינים יש להם זכות יותר שהם בניו ממש, ועוד שאשת משה ממדין ומשה נתגדל במדין, לזה אמר לזקנים ולא לאחרים שנאמר ויאמר מואב אל זקני מדין, ואולי שהם נתנו עצה להביא את בלעם, לזה סמך וישלח מלאכים ולא שלח עמהם כתבים אלא לאמר הנה עם יצא ממצרים באמירה, שאולי יפלו הכתבים ביד ישראל ויעכבו על ידיהם, ולזה ג"כ לא נכתבה העצה כדי שלא ידעו בה ישראל. וכן נראה מהזוהר וז"ל, ויאמר מואב אל זקני מדין ויאמרו זקני מואב אל זקני מדין אין כתיב אלא ויאמר מואב, עולמיא נטלי עיטא מסביא וסביא אתמשכו אבתרייהו ואינון יהבו לון עיטא מה עיטא יהבו לון עיטא בישא נטלו לגרמיהו אמרי לון מואב גדולא בישא גדלנא ביננא מנו משה רבהון על חד כומרא דהוה ביננא דרבי ליה וגדיל ליה בביתיה ויהב ליה ברתיה לאנתו ולא עוד אלא דיהב ליה ממונא ושדר ליה למצרים לשיצאה כל ארעא ואיהו וכל ביתיה אתמשכו אבתריה, אי להההוא רבהון ניכול לאעקרא כל עמא דיליה יתעקרון מיד מעלמא, וכל עיטא בישא מההוא מלה דפעור ממדין הוה, ת"ח דכולא הוה ממדין וכל עיטא דילהון על משה הוה, ובעיטא דילהון שדרו לבלעם, כיון דחמו דבלעם לא יכיל, נטלו עיטא בישא אחרא לגרמייהו ואפקירו נשייהו ובנתיהו יתיר ממואב, דהא על נשי מדין כתיב הן הנה היו לבני ישראל כו' וכלא ממדין הוה, ע"כ:

עוד בזוהר וז"ל, וירא בלק בן צפור. וכי מאי שנא דאדכיר שמא דאבוי משאר מלכין, אלא יתרו אתמשך ואתעבר מע"ז ואתא לאדבקא בישראל הוא ובנוי, וכל עלמא נדוהו ורדפו אבתריה, בלק מבני בנוי הוה ואתעבר מאורחא דאבוי, כיון דחמו סבי מואב וסבי מדין בהדי הדדי דהא יתרו ובנוי אתדבקו בשכינתא ודא אתמשך מנהון, אתו ואמליכוהו עלייהו בהאי שעתא, דכתיב ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא, בעת ההיא הוה מלך מה דלא הוה מקדמת דנא, וע"ד כתיב בן צפור דלא אתחזי למעבד הכי. וירא בלק, וישמע בלק מבעיא ליה מהו וירא, ראה וחמא וידע דזמין הוא למנפל ישראל בידוי בקדמיתא ולבתר איהו ביד ישראל, ע"כ:

פסוק ה

וישלח מלאכים אל בלעם וגו'. במדרש, ד' דברים טובים היה לו ללוט לחשוב לאברהם, שנאמר וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט, וגם ללוט ההולך את אברם וגו', וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו ורכושו השיב, ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט. וכנגדם היו צריכין לפרוע לבניו טובות, ולא דיין שלא פרעו להם טובות אלא רעות שנאמר וישלח מלאכים, ע"כ. ועם זה נאמר שמה

שאמר ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא, הוא לפי שלא היו יכולין לפרוע להם רעות הם בעצמם, לזה המליכו עליהם איש נכרי שאינו מהם והוא שלח מלאכים, לזה אמרה תורה לא יבא עמוני ומואבי וגו' ואשר שכר עליך וגו', הם עשו לגנוב דעתו של מקום לומר שהם לא שכרו, והקב"ה גלה קלונם, שהשכירות לא נזכרה בפירוש אלא אמר לקרא לו, אבל אמר אולי אוכל נכה בו, אמר ההכאה תהיה עלי, ואחלוק עמך בביזה כאילו הכונו שנינו, אבל השכירות לא נזכר בפירוש אלא בחשאי, זהו לקרוא לו לאמר, שיאמר לו בחשאי והקב"ה גילה חרפתם. ועוד כמו שפירש"י ז"ל לקרוא לו, הקריאה שלו היתה ולהנאתו היתה שפסק לו ממון הרבה, אבל לא בפירוש. אל בלעם, ארז"ל בלע עם, פי' ע"י קללתו, ולזה לא אמר כה תאמרו אל אדוני לגדלו אלא שקראו בשמו, לפי רמז שמו שלח לו, כאילו אמר ראה שמך ובא אלי. הנה עם יצא, כלומר אם תאמר אין עבד יוצא ממצרים ואלו יצאו, לא מרוב גבורתם אלא מרבויין, הנ"ה גימט' ס', ס' רבוא, וגם יש להם ענני כבוד שמכסים עליהם שאינם נראים ואין העין שולטת עליהם, זה גרם להם הרבוי, לפי שכסה עין הארץ, כלומר עין אנשי הארץ מלהסתכל בהם. והוא יושב ממלי, שהם רואים אותי ואני איני רואה אותם. ועתה לכה נא, לך נאה, שתבא לפי שיש לך עין רעה, שהיה סומא באחת מעיניו, ואולי על ידך אראה אותם, זהו ארה לי את העם הזה, כי הילל"ל ארר לי ואמר ארה לרמוז למ"ש. כי עצום הוא ממני, שהוא סתום ממני, כמו עוצם עיניו, וכמו כי נסך עליהם רוח תרדמה ויעצם עיניהם, וכשהם נגלים ע"י עין הרע שלי ושלך נכה בו, כפירש"י ז"ל נחסר מעט מהם, ובזה יגרשו מן הארץ שהיא ארץ סיחון שלקחו ממנו. כי איני מפחד מהם שיהרגוני, שכבר נצטוו אל תצר את מואב, אלא ליקח ארצי מידם. עוד הנה כסה את עין הארץ, כסה עיניהם של כל אנשי הארץ, לומר שהם באים בנצחונו של מקום, והם מכזבים ומראים כן לעולם, ואין בהם כי אם תחבולות כמ"ש בתחלת הפרשה. ועתה לכה ארה, תסיר זו הכסוי שמכסים עיני הבריות ע"י אחיזת עינים כי זה נכסה ממני, ואף כי אני ג"כ יודע בכל מיני כשוף, זה נעלם ממני, וזהו כי עצום הוא ממני. כי ידעתי את אשר תברך, כלומר בא לידיעתי שאתה עתיד לברכם אבל אינם צריכים ברכתך כי הם מבורכים, ולזה לא אמר יבורך כמו שאמר יואר, א"כ הברכה לא תחול עליהם אבל הקללה תחול, שראה שנופלים מהם כ"ד אלף, ולזה אמר אולי אוכל נכה בו ונחסר מהם, שאני ג"כ יש לי ידיעה בזה, אלא הכסוי שיש להם זה נעלם ממני. עוד ארה לשון לקיטה, כמו אורה בתאנים, ואמר לו שע"י כשופיו יורהו ללקוט הראשים שבהם, או ע"י הכאה או ע"י שיחטיאם, שהם

עומדין בזכותם, ואם יחטיאם, כולם יפלו בעונם, שנאמר ואשמם בראשיכם, והראיה שהוא הפקיר בתו לזנות ואמר לה לא תשמעי אלא לגדול שבהם, זהו כי עצום הוא ממני:

פסוק ו

ובזוהר ועתה לכה נא ארה לי, ר' אלעזר אמר, אמר ודאי שעתא קיימא לי למעבד מה דאנא בעי, חמא ולא חמא יאות, חמא כמה אלפין נפלון מישראל על ידוי לזמן זעיר, אמר ודאי שעתא קיימא לי ועתה, ולא בזמנא אחרא. לכה, לך מבעיא ליה מאי לכה, אמר נזדרז גרמן להההוא דרחיף גדפוי עלייהו דשמו כה, ועתה ננגח קרבא בהאי כה, אמר, עד השתא לא הוה בעלמא מאן דיכיל להו בגין האי פטרונא דאית להו, השתא דשעתא קיימא, לכה נעביד קרבא, ובגין דכל ההיא עיטא דההוא רשיעא לכה הוה דכתיב ואנכי אקרה כה, אעקר להההוא כה מאתריה, ותרווייהו בעיטא בישא הוו, דכתיב על ה' ועל משיחו, ולא ידעי דהא לבתר, כה אעקר להו מעלמא. כי עצום הוא ממני, וכי עד השתא אן אגחו ביה קרבא ונצחו ליה, כאן אתר אערעו ביה בחרבא דילהון, והוו גברין גברין לאחזאה גבורתא דילהון, מאי כי עצום הוא ממני, אלא ההוא רשיעא חכים הוה וחמא למרחיק, חמא לדוד מלכא דאתי מרות המואביה גיבר תקיף כאריה ונצח קרבין תקיפין דמואב ושוי לון תחות רגלוי, אמר כי עצום הוא וירית ההוא גבורתא, חד מלכא דילהון וחד מינן יפוק לשיצאה למואב. אולי אוכל נכה בו, האי קרא הכי הוה ליה למימר אולי אוכל אכה בו או אולי נוכל נכה בו, אלא ההוא רשע הוה חכים אמר חמינא ידא חדא דחד אריה תקיפא פריש ידא אי איכול עמך דנתחבר תרוייהו (ונתחבר ונגדע להההוא אריה ידא דא עד לא ייתי ההוא מלכא לעלמא ולא יתרך ית מואב מאתריה. ארה לי, מאי ארה לי אמר ר' אבא ההוא רשע בתרי לישני קאמר לבלעם, חד אמר ארה לי, וחד קבה לי, מה בין האי להאי, אמר ליה ארה לי לקוט לי עשבין וחרשין דרישי חויין ושוי לון בקדרה בחרשיא, כיון דחמא דחיליה יתיר אפומא, תב ואמר ולכה נא קבה לי, ואוף הכי ההוא רשע, דבלק לא שבק חרשוי אלא לקיט כל זיני עשבין וחרשין דרישי חויין, ונטיל קדרה בחרשין ונעיץ לה תחות ארעא אלף ות"ק אמין וגניז לה, לסוף יומין, כיון דאתא דוד כרה בתהומא אלף ות"ק אמין (על אלף ות"ק אמין) ואפיק מיא מן תהומא ונסך על מדבחא, בההיא שעתא אמר אנא אסחי ההיא קדרה, מואב סיר רחצי, ע"כ. ומה שאמר ירית ההוא גבורתא חד מלכא דילהון, וחד מינן, פירוש שברכו משה ואמר ידיו רב לו, וחד מינן שהיה מרות המואביה, ורצה לעשות כשפים שלא תבא רות לעולם כדי שלא יבא דוד לעולם, א"כ יש לו ב' ידים, אחת שבאה לו מכח הברכה, ויד מכח הגבורה שהיא ממואב, והוא מזרע יהודה שהיה מלך על אחיו, ובאה לו הגבורה מעגלון

מלך מואב אבי אמו, שאמר לו אהוד דבר ה' לי אליך ועשה כבוד להקב"ה שנאמר ויקם מעל הכסא. אתה עמוד באחד, שהוא יד הברכה שתתיש אותם ע"י הקללה, ואני אעמוד באחד של יד הגבורה, לזה אמר נכה בו:

פסוק ז

וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם. שכל אחד לקח קסם אחד בידו מגוון אחד לנסותו, אם הוא יאמר מה ביד כל אחד ואחד, ודחי שהוא יודע. כשבאו אצלו שתק והם לא דברו דבר, אמרו אם יודע אין אנו צריכין לומר לו שום דבר כמו שדרך כשנכנסים לבית המכשף לשאול על גניבה או על אבדה, אינו אומר שום דבר אלא הוא אומר על דבר זה באתם, וזה באו אליו ואין דובר אליה דבר, לא מן הסימן שלקחו בידם ולא למה הם באים, כשראו כך דברו הם שהם שלוחי בלק וכשראו כן זקני מדין הניחוהו והלכו להם, אבל זקני מואב אינם יכולים לחזור עד שישיבו לשולחיהם דבר, כי הם עיקר השלוחים, לזה וישבו שרי מואב, ולא אמר זקני מואב לפי שניטל מהם העצה שנאמר וטעם זקנים יקח, שהיה להם להלוך כמו שהלכו זקני מדין. ואמר וידברו אליו דברי בלק ולא אמרו מלך מואב, כי כשראו ההעדר של בלעם, אמרו מי שנצטרך לזה הוא פחות מהדיוט לזה לא הזכירוהו בשם מלך. ובזוהר אמרו וילכו זקני מואב, שקודם לא נזכרו בשם זקנים אלא ויגר מואב, ויאמר מואב, אבל זקני מואב לא נאמר, אמרו בזוהר וילכו זקני מואב שהלכה מהם העצה, שנאמר וטעם זקנים יקח. וז"ל, וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם, טעמא דאינון זקנים ניטל מנייהו ולא יכילו למשלט בחרשייהו כלל. עוד שם וידברו אליו דברי בלק, מלין באתגליא ולא בלחישו, פירוש דהיל"ל ויאמרו כמי שמדבר לפני גדולים בנחת, שלשון דבור הוא בקול רם, ואמר בלעם פגים אודנא הוה פגים עינא ופגים רגלא, מתלת דוכתין הוה פגים, אתקן להההוא סטרא והכי אצטריך להההוא סטרא, ע"כ. עוד שם וישבו שרי מואב עם בלעם, כמה יאות הוה לון לבני מדין אי רעותא דילהון הכי, אבל ישיבם דיתיבו אינון במואב גרמא לון טב בגין דאשתאר תמן ומאן דאזלו אינון דמדין גרמא לון ביש, מ"ט אילין חששו ליקרא דמלה דקב"ה, ואלין לא חששו לה כלום ואזלו לארחייהו בשעתא דאמר ההוא רשע והשיבותי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי, מיד אזדעזעו אינון דמואב למלה דא ויתיבו תמן, ואינון דמדין לא חששו כלום ואזלו לון, ועל דא וישבו שרי מואב, ע"כ. ופירוש וישבו שהיה להם יישוב ונתארך זמנם עד שבא דוד ועקרם, אבל במדין נאמר צרור את המדינים, אבל מואב שעשו כבוד לדברו של מקום ששמעו שאמר כאשר ידבר ה' אלי, נתארך להם, וכן עגלון מלך מואב לפי שעשה כבוד לדבורו של מקום כשאמר לו אהוד דבר אלהים לי אליך מיד ויקם מעל

הכסא, יצאה ממנו רות המואביה שהאריכה ימים עד שלמה, שכן ארז"ל וישם כסא לאם המלך, זו אמה של מלכות היא רות:

פסוק ח

ויאמר אליהם לינו פה הלילה. ידע בעצמו שהוא גרוע בעיניהם לפי שלא דיבר להם דבר, ובפרט כשראה שהלכו להם זקני מדין, רצה לומר להם התנצלות, לומר שאין הקב"ה מדבר עמו אלא בלילה, ולזה לא דבר. ואמר ה', לומר ששם הוי"ה הוא המדבר עמו והוא מכזב, שאין מדבר עמו אלא שם אלהים שהוא השר שלו כתרגומו ואתא מימר, וכן ללבן וכן לאבימלך בלילה אחר שינתן ומת הגוף כדי שלא יהנה בראייתו, אלא כאדם שרואה חלום, ולזה באבימלך ולבן נאמר בהם בחלום הלילה, וכאן לא אמר לא בחלום ולא לילה אלא ויבא אלהים, אפשר לומר שבא ביום קודם הלילה כדי להטעותו, וכדי שלא להכזיב עצמו אמר ויקם בלעם בבקר:

פסוק ט

ויאמר מי האנשים האלה עמך. למה ישבו עמך ולא הלכו להם כמו שהלכו זקני מדין. ויאמר בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי וגו'. אמר שהוא עכבם לפי שהם שלוחי מלך וצריכים לעשות שליחותו, אבל זקני מדין לא היו שלוחין הלכו להם, ולזה אמר מלך מואב, שחלק כבוד למלכות, והכבוד אינו לו אלא למי שחלק מכבודו לב"ו. עוד מי האנשים, א"ל אתה אומר וישבו שרי מואב, אינם שרים ואינם אפילו בערך אנשים הואיל ובאים בשליחות כזה, א"ל בלק מלך מואב, לא תראה לחשיבותם אלא למשלחם והם שלוחי מלך, ולזה אמר להם מאן ה' לתתי להלך כתיב, אפילו טיול מנעני מכם, לפי שאין אתם חשובים:

פסוק י

הנה העם היוצא ממצרים. היל"ל בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי לאמר הנה עם, העלימה התורה האמירה, לומר שהיתה כונתו רעה והוא היה שונא אותן יותר מבלק, ולזה לא אמר לאמר, כי בלא אמירתו של בלק היה הוא רוצה לילך ולקלל, שהוא היה מיועצי פרעה, ולזה היה מתמה איך אפשר שיצאו כל כך ריבוי עם ממצרים לעיניהם ביד רמה לעיני כל מצרים, ודאי שעשו איזה כשוף לכסות עיניהם של מצרים:

פסוק יא

אולי אוכל להלחם בו וגרשתיו. בלק אמר ואגרשנו מן הארץ לבד, שפחד שלא יקחו ארצו, אבל בלעם אמר וגרשתיו מן העולם, כי כן היתה עצתו עם פרעה, כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, כדי לכלותם:

פסוק יב

ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמהם לא תאור. כלומר איני מונעך מלהלוך, איני מונע אלא הליכה על מנת לארר, ואמר לא תאר, ולא אמר לא תקב כמ"ש ולכה קבה, לפי שקבה הוא פחות מארור, ולזה אמר שאמר לו בלק קבה לבד שהוא פחות, אמר לו הקב"ה אפילו אירה שהוא יותר מקבה לא תחול עליהם, למה לפי שכבר חלה עליהם הברכה, והיא גוברת, זהו כי ברוך הוא, לא אמר כי מבורך הוא, חלא כי ברוך, נעשה מקור הברכות. והארור בלעם העלים דברי המקום שאמר לא תאור שלא ילך על מנת לארר, ולקח מלת עמהם שאמר לו לא תלך עמהם, ואמר לגדל עצמו, מאן ה' לתתי להלוך עמכם. לזה ויקומו שרי מואב וגו' ויאמרו מאן בלעם הלוך עמנו, עד שהוצרך שלוח שרים רבים ונכבדים, לפי שלא ידע אם מיאונו היה בשביל מיעוטם או בשביל פחיתותם לז"א רבים ונכבדים:

פסוק טז

ויבאו אל בלעם ויאמרו לו כה אמר בלק בן צפור. לא תבא בשביל שהוא מלך ותחלוק כבוד למלכות, אלא בשביל שהוא יודע יותר ממך בצפור, ששום חרש ומכשף לא היה יודע כמו בלק על ידי אותו צפור, כמו שאמרו בזוהר, א"כ הואיל ויש לו ידיעה יותר ממך ראוי הוא שתלך אליו. ואמרו אל נא תמנע מהלוך, הי"ל מלבוא אלי, מאי מהלוך, אלא אמרו לו שרי מואב, אם לא תבא, הוא יבא אליך, ויש בידו יכולת להזיקך, זהו מהלוך אלי, שאלך אני בעצמי:

פסוק יז

קבה לי. אמר לי, לומר שאפילו תחול הקללה על מי שמקללו, עכ"ז תחול בהם ג"כ הקללה ותמות נפשו עם פלשתים:

כי כבד אכבדך. מלבד הכבוד שאעשה לך, אעשה שיכבדוך הכל יותר ממה שמכבדים אותך עתה, שאלמדך חכמתי ותהיה יותר חכם, ותהיה אדם. זהו כי כבד אכבדך יוצא לשני מאד, אדם. ולכה נא קבה לי, תרגום ויקוב את השם, ופריש, כן אמר בלק הם מכוסים מן העין. כמו שאמר ויכס את עין הארץ, שענני כבוד מכסים עליהם, אם תאמר לי שום דבר לעשות להחטיאם כדי שיסתלקו מעליהם עננ כבוד, זהו וכל אשר תאמר אלי אעשה, א"כ פרסמם לי כדי שאראה כמה הם ואבא עליהם עם יותר מהם, כי עתה הם רואים אותי ואני איני רואה אותם, ואם אראה אותם יהיה נקל להלחם בם, נא קבה לי, ר"ת נקל:

פסוק יח

ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק. לשלוחים הראשונים קרא אותם שרים, שנאמר ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי מואב, ואלו שהם שרים רבים ונכבדים מהם קורא אותם עבדים. אלא אלו כבדו אדוניהם שנאמר בן יכבד אב, אם יכבד אב נקרא בן, ועבד אדוניו, אם עושה כבוד לאדוניו נקרא עבד, ואלו דברו מכבוד אדוניהם שאמרו כה אמר בלק בן צפור אל נא בלשון בקשה, אלו כבדו אדוניהם אלו הם עבדים, אבל הראשונים שלא כבדו אלא אדרבא בקשו כבוד עצמן שנאמר וידברו אליו דברי בלק, ולא אמרו לא מלך ולא בן צפור כמ"ש, שהוא חכם ויודע בחכמת הצפור, אלו נקראים שרי בלק שהם שרים עליו הואיל ואינם מקבלים מרות. ורבינו בחיי ז"ל כתב כי קראם עבדים לומר שכשם שהם עבדי בלק שהוא מלך בשר ודם, אינם רשאים לעבור על מצותיו, על אחת כו"כ שאין אני רשאי לעבור על מצות הקב"ה, זהו שאמר אם יתן לי בלק וגו', ע"כ:

אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב. מנין לבלק כ"כ רבוי כסף, כי עדיין הוא רך אין לו כ"כ זמן במלוכה ועדיין לא קבץ ל כסף ולא זהב כמ"ש מלך למואב בעת ההיא, אלא אף שידע שאין לו, כדי לגדל עצמו בעיניהם אמר כן, כמו שארז"ל שהיו בו ג' דברים עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. וכאן אמר לא אוכל לעבור את פי ה' אלהי לעשות קטנה או גדולה, ובסוף אחר פעם שלישית אמר הלא גם אל מלאכיך, אשר שלחת אלי דברתי לאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' ולא אמר אלהי, ועוד שם אמר טובה או רעה וכאן אמר קטנה או גדולה, אלא זה הרשע כונתו להרע לישראל יותר מבלק, ואמר לא אוכל לעבור את פי ה', אבל השר שלי אפשר שעל ידו אוכל לעשות רעה עמהם, ואם לא אוכל לעשות עמהם רעה, לפחות אעשה עמך טובה שלא ילחמו עמך, כי השר שלי הוא כפוף תחת ידי והוא נשמע לי, לזה אמר אלהי. קטנה שהיא ארה או גדולה שהיא קבה, לא אעשה כי אם על פי ה', אבל רעה אוכל לעשות שלא על פיו, כי היה יודע לכוין השעה שהקב"ה כועס בה ויקללם, כמו שאמרו בברכות פרק קמא, מאי למען דעת צדקות ה', צדקה עשיתי שלא כעסתי בימי בלק שאלמלא כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. ולזה אמר ועתה שבו נא בזה גם אתם הלילה ואדעה, לא כמו שאמר לשרים הראשונים והשיבותי אתכם דבר, אלא ואדעה, כי כבר אמר לא תאור את העם. אם יוסיף ה' דבר עמי כן, אני אדע מה אעשה, שאל זועם בכל יום בשעה שהחמה זורחת ומלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם מעל ראשיהם ונופלים על פניהם ומשתחוים לחמה, באותה שעה כועס. ואדעה, בגימ' פ"ו שהוא אלהיה, מה יוסיף ה' שהוא שם הרחמים, לזה בא לו אלהים ולא ה' ואמר לו

אם לקרא לך באו האנשים, קודם אמר מי האנשים שאינם ראוים שתלך עמהם, אבל אלו הם מכובדים, אם באו לקרוא לך קום לך, מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול, אם כן אין הליכה זו בשבילך אלא בשביל אלו שלא ילכו אל אדוניהם ריקם, ולהראות להם סכלותך כמ"ש דעת בהמתו לא ידע, שהם כשראו שחבש את אתונו, נתבזו מלהלוך עמו, אמרו לו למה לא תרכב על סוס כמונו, אמר להם לרטיבא שדאי ליה. אמרה לו הלא אנכי אתונך וגו' כמ"ש רז"ל. ולזה יש מי שפירש על ויחר אף אלהים כי הולך הוא, שמי שהולך על חמור נראה מרחוק כמי שהולך על רגליו, ולא עשה כבוד לנבואתו לרכוב על סוס, ולהראות להם שנטתה מן הדרך ולחצה רגליו ורבצה תחתיו, לזה א"ל שהם אנשים בעלי כבוד כדי שידע קלונו ובזיונו בהליכתו עמהם, ליה לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה, מה עשיה יש כאן, אין כאן כ"א דבור, א"כ היל"ל אותו תדבר, ואמר תעשה, רמז לו כשיראה שהאתון נטתה שיטה גם הוא, זהו אשר אדבר אליך ע"י האתון, לזה אחר שגלה עיניו וראה מלאך ה', אמר חטאתי ועתה אם רע בעיניך אשובה, אחר שחטא ג"פ שנטתה ולחצה רגלו ורבצה אמר חטאתי, עשה ג' זדונות ואמר חטאתי, אמר לו לך עם האנשים ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר:

פסוק כא

ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו. הוא בעצמו בזריזות, אע"פ שהיה לו ב' נערים, מרוב שמחתו שהיה שמח בפורענותם של ישראל. וילך עם שרי מואב, לא כמו שאמר לו אלהים שא"ל קום לך אתם, לזה ויחר אף אלהים כי הולך הוא, הוא חושב שהולך בלא רשות, לזה ויתיצב מלאך ה' להודיעו שאין הליכתו בידו. וכן בזוהר וז"ל, ויחר אף אלהים כי הולך הוא, הא בקדמיתא יהיב ליה רשותא שאמר קום לך אתם השתא דהוה אזיל אמאי ויחר אף, אלא בגין דהולך הוא ברשותא דיליה לנפקא מההוא דאמר ליה ואך את הדבר, א"ל רשע את מתקן ומזרז זיונך לנפקא מן רשותי, חייך את ואתונך ברשותי תהוון, מיד ויתיצב מלאך ה', ע"כ:

ויחבוש את אתונו. יש מי שפירש ויחר אף אלהים כי הולך הוא, לפי שחבש את אתונו לגנוב דעתם לומר שרוצה לרכוב עליה ולא רכב, שנאמר ויחבוש את אתונו וילך עם שרי מואב, לפי שהיה נוהג עמה מנהג אישות, אתנו, אנתו, והיה קשה בעיניו לרכוב עליה, כשיצא מלאך ה' לשטן לו אע"ג דאיהו לא חזא מזליה חזא ונרתת ורכב, והוא רוכב על אתנו, רכב כתיב, ע"כ, והוא דרך מליצה. ולמה חתון, שמעתי לפי שהיא מדרגה אחרונה של טומאה, וכונתו להלוך לקצה אחרון כדי שלא יתגלה אליו וימנענו להלוך, זהו ויחבוש את אתנו, שחבש כביכול כלפי מעלה, לזה ויחר אף אלהים כי הולך הוא.

וקצת ראיה מהזוהר וז"ל, תאנא א"ר שמעון כמה חכים בלעם בחרשוי על כל בני עלמא, דהא בה שעתא אשכח עיטא לנפקא מרשותיה דקב"ה מההיא מלה דכתיב ואך את הדבר וגו' אסתכל בחרשוי ולא אשכח בר ההיא אתון, מה כתיב ויחבוש את אתונו, אטעין לה מכל חרשין ומכל קסמין דהוה ידע, ואעיל לה ואכליל לה מכלהו בגין למילט לישראל, מיד ויחר אף אלהים כי הולך הוא, הוא דייקא כמא דאתמר, מאי עבד קב"ה אקדים למלכא דרחמי לקיימא לקבליה ויסתור חרשוי וקסמוי, ות"ח דעד השתא לא כתיב ה' ולא איתחזו קסמוי וחרשוי, והא אוקמוה, והשתא כיון דאתקין אתניה וזרזה בתקוני חרשוי בסטרא דדינא למילט לישראל, אקדים קב"ה מלאכא דרחמי לקבליה ובשמא דרחמי בגין לסתור חכמתא דיליה ולאסטאה לאתניה מההוא אורחא, כמא דכתיב ותט האתון מן הדרך, מן הדרך דייקא, ועל דא לא כתיב ויתיצב מלאך אלהים, ויעמוד מלאך אלהים, אלא מלאך ה' דרחמי, אמר קב"ה רשע את אטענת לאתנך בחרשוי בכמה סטרי דדינא לקבל בני, אנא אעבר טוענך ויתהפיך מאורחא דא, מיד אקדים מלאכא דא דרחמי לשטן לו, לו דייקא, כמא דאתמר ר' אלעזר אמר מלאכא דרחמי הוה, לא שני ולא נפק מאומנותא דילה אלא בגין דהוה האי מלאכא מסטרא דרחמי וקאים לקבליה, סתיר חכמתא דיליה וקלקל רעותיה, הה"ד לשטן לו, לו הוה שטנא אבל לאחרא לא הוה שטן, ע"כ. ולפי הפשט לא היה מלאך דין כדי שלא יפגע בו, ולא כן הכוונה אלא שיראה שאין בחכמתו ובתחבולותיו שום יכולת נגדו ית', ויענה אמן בעל כרחו, ועוד לפי שהתנבא בטובתם של ישראל, וכולם יאבדו והם יעמודו, שנאמר הן עם לבדד ישכון וגו' ובימות המשיח יאבדו שנאמר אוי מי יחיה משומו אל, וישמעו מפלתם מפי נביאיהם. וכתב רבינו בחיי ז"ל, לשטן לו, בלעם נשתמש באומנות שאינה שלו, הפה נתן ליעקב שנאמר הקול קול יעקב, ולפיכך נשתמש המלאך באומנות שאינה שלו שהרי מלאך של רחמים היה ונעשה לשטן, זהו שכתוב הנה אנכי יצאתי לשטן מדה כנגד מדה, ע"כ:

פסוק כב

ושני נעריו עמו. אלו הנערים לא נזכרו לו קודם, שהיל"ל וישכם בלעם בבקר ויקח את שני נעריו עמו, ולא נזכרו אח"כ. ראיתי מי שפירש והוא רוכב על אתנו כתיב, כמו איתן מושביך, כלומר רוכב על איתנו, ושני נעריו הם שני יצריו ננערו ממנו, שאפילו יצה"ר לא חפץ בזה. גם יש מי שפירש שאלו ב' נערים היה לומדם בחרשים כדי שיסייעוהו, ולזה היו ב' אחד לקסם ואחד לחרש, ומתו בלהט החרב של המלאך, לזה אמר וילך שפי כתרגומו יחידאי:

פסוק כג

ותרא האתון את מלאך ה'. פירש הרמב"ן ז"ל, ראיה זו אינה ראיה ממש אלא הרגישה בעצמה דבר המפחיד אותה ומעכבה, כי אין המלאכים נראים לבני אדם כ"ש לבהמות, והראיה שלא אמרה בדבורה מלאך ה' לנגדי וחרבו שלופה בידו ועל כן הוכרחתי לעכבך. עוד יכולין לומר שראתה ראיה ממש, ולהראותו שהיא רואה והוא אינו רואה, שהוא פחות מן הבהמה, וכן אמר המלאך ותראני האתון ותט לפני זה שלש רגלים. וכן פירש"י ז"ל, ותרא האתון והוא לא ראה, שהקב"ה נתן רשות לבהמה לראות יותר מן האדם, שמתוך שיש בו דעת תטרף דעתו כשיראה, ע"כ:

ותט האתון מן הדרך. בראיית המלאך פשטה כל מה שעליה מתיקונוי דאתקין בחרשוי ובקסמוי. וכן אמר בזוהר, ותט האתון מן הדרך, סאטת מן ההוא אורחא דהות טעינא מסטרא דדינא קשיא לקבליהון דישראל, ובמא חמא בלעם דהיא סאטת מן ההיא אורחא, אלא הכי אמר ר' שמעון אפילו באורחא בעא לאבאשא לישראל בחילא דאתניה, וכיון דלא סליק בידוי מה כתיב ויך את האתון במקל, אטען לה ואלבש לה בזריזו דדינא קשיא תקיפא, הה"ד במקל, במקל דייקא, דאיהו דינא קשיא תקיפא, במקלו לא כתיב אלא במקל פוק חמי כמה חכמתא תקיפא דההוא רשיעא ותיאובתא דיליה לאבאשא לישראל, דאיהו אשגח לנפקא מרשותיה דלעילא בגין דתיאובתיה לאתיקרא ולאבאשא לישראל:

פסוק כד

ויעמוד מלאך ה' במשעול הכרמים וגו', קודם אמר ויתיצב מלאך ה', וכאן אמר ויעמוד. אמר במדרש וז"ל, וכי לא היה יכול לילך אחריו לשדה, אלא שאין מדתו של הקב"ה כמדת בשר ודם, ב"ו משלח ספקלטור להרוג את אדם, רודף אחריו ימים רבים, וזה שנתחייב מיתה אוכל ושותה והספקלטור הולך אחריו ממקום למקום, ולפני הקב"ה אינו כן אלא הספקלטור יושב במקומו ומי שנתחייב מיתה בא אליו ברגליו, כדי שלא יהא המלאך מצטער לילך אחריו, ע"כ. ואמר במשעול הכרמים, אמר במדרש, הכרמים הם נמכרים בשועלים, כלומר ישראל שהם כרם ה' נמכרים בשביל בלק ובשביל מדין. עוד במשעול הכרמים, משעול, רמז לו, מש עול של מצרים מעליהם, וקבלו עליהם עולו של הקב"ה. הכרמים, הכר מים, הכר שקבלו התורה שנמשלה למים, שיש בה גדר מזה מצות עשה, וגדר מזה מצות לא תעשה, ונאמר בה מזה ומזה הם כתובים, ועוד הכר מים, רמז לו שיראה חבתם של ישראל עם הקב"ה מהמים, כי הרעבון יכול אדם לסבלו יום או יומים. מה שאין כן בצמא, ובפרט הטף, והקב"ה הוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים, כמה מים מספיק לקהל גדול כישראל, להם ולטפם ולבעירם, ותראה

שהם הולכים והבאר הולכת עמהם ונכנס לכל אהל ואהל של כל אחד ואחד, ואינה הולכת חוץ ממחניהם אלא היא גדורה ועומדת, מכאן תראה חיבתם. ולמה לא הביא לו ראיה מהמן, לפי שמכל שכן הוא, ולפי שהיה נלקט בבקר בבקר ואולי לא ראה אותו בלקיטתו, ועוד לא הביא לו ראיה מהמן, לפי שמכל שכן אם מים שיש בהם צורך יותר, הוציא להם מצור החלמיש, כמ"ש המשורר הן הכה צור ויזובו וגו' הגם לחם יוכל תת, כלו' כ"ש שגם לחם יוכל תת. אם יכין שאר לעמו, ודאי שיכין להם שאר די ספוקם, שהמלך הוא חייב במזונות חיילותיו, א"כ אם זה, הוא ודאי שיכין שאר, כמו אם כסף, וכמו אם יהיה היובל, מאחר שהם עמו ודאי שיכין די ספוקם:

פסוק כה

ותרא האתון את מלאך ה' ותלחץ אל הקיר פעם ראשונה ראתה אותו וחרבו שלופה בידו, ידעה שהוא מלאך דין, לזה נטתה מן הדרך, אבל כאן לא ראתה בידו שום דבר, ידעה שהוא מלאך רחמים, לזה דחקה ועברה, ודחקה רגלו בקיר ונעשה בעל מום מזה, שנאמר וילך שפי, כמא דאתמר האי בוקא דאטמא דשף מדוכתיה. ותלחץ את רגל בלעם, בכיון, לומר לו שהמלאך היה יכולת בידו להרגו ולא הרגו כמ"ש וחרבו שלופה בידו, ועתה נעשה מלאך רחמים, והוא אין לו רחמים והולך לקלל אנשים ונשים וטף, ראוי למנוע הילוכו ולמנוע פסיעותיו, לזה ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר, ריקה, קיר בגימ' ש"י, דע כי גואלם הוא חזק, והם נוחלים ש"י עולמות כמנין קיר, ועוד רמזה לו אפילו מחיצה של ברזל אין מפסיק ביניהם לאביהם שבשמים. עוד ב' פעמים קיר גימט' תר"ך, כוונה לומר לו שישראל הם מוכתרים בכתר תורה, שהם תרי"ג מצות של תורה ושבע מצות דרבנן הם כת"ר, והוא נכרת על ידם, הפך כתר, כרת. עוד קיר, גימט' י"ש, לומר שיש דין ויש דיין:

פסוק כו

ויוסף מלאך ה' עבור ויעמוד. הי"ל ויוסף מלאך ה' עמוד ויעמוד, לפי שאמר ויעמוד במשעול הכרמים, א"כ יאמר ויוסף עמוד, לעיל לא אמר עבור עד שיאמר כאן ויוסף עבור. ועוד שאין המלאך הולך עד שיאמר עבור, אלא אמר עבר הוא מלשון עברה, שחרה אפו של מלאך, לפי שרמזה לו האתון פעם ושתים והוא לא נמנע מלהלוך, ומי שלקה ושנה מכניסין אותו לכיפה, לזה אמר במקום צר. ואמר ויוסף מלאך ה', לפי שמלאך של רחמים היה, פעם ראשונה נעשה לו שטן, עתה שהוסיף רשע, נתוסף למלאך עברה:

פסוק כז

ותרבץ תחת בלעם. רמזה לו שזו התראה שלישית, ועד כאן תחום שבת אל יצא איש ממקומו, ולזה אמר תחת בלעם ולא אמר תחתיו, לומר שישוב מרשעו וממחשבתו הרעה

שרוצה לבלעם ולהבליעם. אמר במדרש מה ראה לקדמו ג"פ, עמד לו בראשונה והיה ריוח מכאן ומכאן, בקש לקלל בניו של אברהם אבינו, מצא בני ישמעאל מכאן ובני קטורה מכאן, ותט האתון מן הדרך, בקש לקלל בניו של יצחק, מצא ריוח לצד אחד, הם בני עשו, ותלחץ אל הקיר, בקש לקלל בני יעקב, ל מצא בהם פסולת ליגע בהם, לכך כתיב בשלישית במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל, ע"כ. כוונת האתון בנטותה הדרך, לפי שראתה בני ישמעאל מכאן ובני קטורה מכאן, רמזה לו שאלו אינם נקראים זרע, שנא' כי ביצחק יקרא לך זרע, והן עתידין לירש את כל העולם, שכן נאמר לאברהם שא נא עיניך מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם, לזה הלכה בשדה לרמוז לו על זרעו העיקרי שיש להם נחלה בלי מצרים. ובשניה רמזה לו שיראה זרעו של יצחק הזקן שהם בני עשו שעתיד לילחץ וליאבד מן העולם על ידי בניו של יעקב, וגם הוא עתיד לילחץ על ידיהם. בשלישית רמזה לו זכותו של יעקב שאין בו פסולת, וזרעו לבד יירש ארץ, כמו שעתיד לומר הן עם לבדד ישכון וגו'. עוד נאמר שהקדימו ג"פ לסתום עיניו ולהעלים ממנו קלקולם של ישראל, כדי שלא ימצא מקום, לחול קללתו, וימצא מקום לקלל, קודם העלים ממנו חרבן בית ראשון שנאמר בו ציון שדה תחרש, זהו ותלך בשדה להעלים ממנו, ולזה אמר כאן לשטן מה שלא אמר כן בב"פ אחרונות, לפי שבית ראשון היה בו יתרון על בית שני, שבבית שני חסרו ה' דברים, מה שאין כן בבית ראשון שבנה שלמה שהיו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין עליהם שום עול, מה שלא היה כן בבית שני שהיו כפויים תחת רומים ומלכות יון, לזה אמר לשטן לו, להבעיתו, שלא יביט ויראה זה החרבן, כי היה בו חמה עזה ששפך כאש חמתו, ואם היה רואה זה החרבן, אולי היה מקלל שישאר חרב, או אם ח"ו יקלל שתחול קללתו על אותה שעה, לא היה נשאר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. פעם שנית במשעול הכרמים, העלים ממנו חרבן בית שני שנאמר בו אחזו לנו שועלים, כמו שדרז"ל על בית שני, גדר מזהו גדר מזה, רומים ויונים מחוץ, ופריצים מבפנים, כמו שכתב בן גוריון, גבל ועמון מכאן פלשת עם יושבי צור מכאן. פעם שלישית במקום צר, מכירתו של אחשורוש להמן הרשע איש צר ואויב, שנמכרו לפי שנהנו מסעודתו של אותו רשע ואכלו מאכלות אסורות, ושתו יין נסך, ובעלו נשים נכריות, שנאמר לעשות כרצון איש ואיש, מלבד מה שעשו שהשתחוו לצלם נבוכדנצר, ולא היה בהם כי אם איש יהודי, לזה היה מקום צר, לולא רחמיו יתברך שאחרי נמכר גאולה תהיה לו, לזה הוצרך המלאך לסתום עיניו שלא יראה שום קלקול מאלו שלא ימצא מקום לחול בו קללה, לפי שהיה רואה ומביט למרחוק, שהרי התנבא

לזמן מלך משיחנו, כמו שאמר אראנו ולא עתה וגו' דרך כוכב מיעקב וגו' והיה אדום ירשה וגו' וירד מיעקב והאביד וגו'. ותראה בפעם ג' שלקחו לראש הפעור שרצה לכוין לקלקולן של ישראל, שנאמר וישת אל המדבר פניו, כתרגום לעגלא דעבדו במדברא אמר נאום בלעם בנו בטור ונאום הגבר שתום העין, יאמר נאם בלעם, האמירה שרצה בלעם לאמרה אינו יכול לאמרה, לפי שהושם מתג ורסן בפיו כמו החמור, זהו בנו בעור, בער, וכשרצה להתגבר ולעמוד על עמדו נסתמו עיניו, זהו נאום הגבר שתום העין, אבל כשהוא שומע אמרי אל נפל כתיב, שנופל ממנו ומחסרים ממנו מה שהוא רוצה, וגלוי עינים, לאמרי אל גלוי עינים, למאמריו סתום עינים. נופל וגלוי עינים, שהשיאו לדבר אחר. ולא אמר שתום העין בשתי פעמים הקודמות, אלא כאן, כדי להעלים ממנו עון העגל שכבר נעשה, וכן כשגילה על זמן מלך משיחנו, אמר ג"כ שתום העין, שנסתם ממנו הריגתו של משיח בן יוסף ובזה נבא לשאלה ששואלים למה מנעו הקב"ה מלקלל, יקלל הוא והקב"ה יברך, כענין שכתוב יקללו המה ואתה תברך:

וכתב רבינו בחיי ז"ל וז"ל, כי בלעם לא היה כח בדבורו כלל שתחול ברכתו או קללתו, וראיה שאין כח בדבורו, ממה שמצינו מבואר שאין בברכה כח בדבורו, כי אילו היה כח בדבורו כשהוא ברר לו הדבר שאין רצונו של הקב"ה לקלל את ישראל כמו שהיה בלק מצוה עליו למה לא בירך לבלק ולעמו, והנה בזה תושלם כוונתו של בלק שלא ישלטו בו ישראל או למה ידחוק עצמו לשכירות כסף וזהב של בלק, יברך עצמו שיהיה מלך גדול על כל המלכים, ולא יצטרך לכספו וזהבו. וכבר מצינו מפורש שבירך את עצמו באמרו תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו, ולא נתקיימה ברכתו, אלא היתה אחריתו רעה ותקותו מפח נפש, שהרי מת מיתה משונה, שנאמר ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו ב"י בחרב, נמצאת למד שלא היה כח בדבורו לקלל, וכ"ז מצד דבורו, אבל מצד חכמתו שהיה יודע לכוון השעה שהקב"ה כועס בה, ודאי שהיה כח בדבורו לקלל, מ"מ הקושיא במקומה עומדת, כי מאחר שהקב"ה לא כעס באותן הימים, נמצא שכל דבריו וחכמתו בטלו, וכשל כחו מצד דבורו וחכמתו, שהרי אין כח בחכמתו אלא בשעה שהקב"ה כועס, וכיון שאין שעת כעס, רפו ידי חכמתו, וא"כ למה לא הניחו לקלל, ואמר לא תאור את העם, מאחר שאין כעס כו'. והתשובה בזה, כי גלוי וידוע לפניו ית' דבר המגפה העתידה להיות, וכדי שלא יאמרו שבשביל קללתו של בלעם באה המגפה, על כן מנעו מלקלל, ע"כ:

עוד אפשר לומר, שגלוי לפניו ית' החורבן של בית ראשון ושל בית שני והמאורעות שיארעו לישראל, והיו האומות אומרות מקללתו של בלעם באו עליהם כל אותן הצרות,

וגם האפיקורסים והרשעים שבישראל היו מאמינים כן, ולא יתנו לב שכ"ז בא עליהם מצד רשעם ועונותיהם ולא היו שבים, לזה מנעו הקב"ה שלא יקלל ולא יברך, כי כל מה שאמר אינם ברכה אלא על דרך משל כדי שכשיהיו ישראל בשלוה ובהשקט ובטח כמו בזמן שלמה, שלא יאמרו האומות שברכתו של בלעם היא שגרמה להם, ולא מהקימם התורה והמצות כמו שאמר אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם, ונתתי שלום, וישבתם על הארץ לבטח, ובזה יהיה להם פתחון פה לעתיד לבא, למה ישראל הם זוכים ביום הדין מאחר שלא עשו התורה והמצות, אלא מצד ברכתו של בלעם, לא היה להם לזכות ולירש עוה"ב, כי לא באה להם קיום המצות בעמל וטורח, אלא ברכתו של בלעם גרמה להם. לזה מנעו ואמר גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו:

פסוק כח

ויפתח ה' את פי האתון וגו'. פי האתון ופי הארץ הם מעשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, ולמה באתון אמר ויפתח ה' את פי האתון ובארץ לא אמר ויפתח ה' את פי הארץ. בזוהר שאלו כן וז"ל, ר' אבא רמי, כתיב ותפתח הארץ את פיה וכתיב ויפתח ה' את פי האתון, מאי שנא ארץ מאתון דלא כתיב ויפתח ה' את פי הארץ אלא התם משה גזר על פומא ופתחת ועבדת ארעא פקודא דמשה, ולא יאות לקב"ה דיעביר פקודיה, דהא משה גזר ופקיד ופצתה האדמה את פיה, וע"ד היא עבדת פקודוי דכתיב ותפתח הארץ את פיה, אבל הכא לא אשתכח מאן דגזר אלא רעותא דקב"ה הוה, והואיל ורעותיה בכך כתיב ויפתח ה' וגו' מיניה אתא מלה ומיניה אשתכח:

עוד נאמר. שאמר ויפתח ה' את פי האתון שלא נתן לה רשות לדבר אלא אלו הדברים, כי אם היתה מדברת יותר היתה יכולה להחזירו, ובפרט כשאמר לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך, היתה משיבה לו כמו שארז"ל גנאי גדול היה לו דבר זה בפני השרים הוא הולך להרוג אומה שלמה בלשון ולאתון זו מבקש כלי זיין, והיתה מונעתו מלהלוך. וכמ"ש בזוהר שהבאתי לעיל על ותט האתון מן הדרך, סאטת מן ההוא אורחא דהוה טענא מסטרא דדינא קשיא, וא"ר שמעון אפילו באורחא בעא לאבאשא לישראל בחילא דאתניה וכיון דלא סליק בידוי מה כתיב ויך את האתון במקל, אלביש לה ואטעין לה בזריזו דדינא קשיא תקיפא, במקל דייקא דאיהו דינא קשיא תקיפא. א"כ היתה יכולה לסרב ולפשוט כל מה שהלבישה, ולומר דברי העבד ודברי הרב דברי מי שומעין, והיתה יכולה להבעיתו ולומר לו שמלאך ה' נצב לקראתו וחרבו שלופה בידו, ובודאי שהיה חוזר בו, אלא שרצה הקדוש ב"ה שיעשה כל ההשתדלות, ויראה שאין בחכמתו כלום נגד הקב"ה, ולהראותו שהוא משיח אלמים ומאלם פקחים, כמו שנאמר מי שם פה

לאדם וגו', וגם כדי שישמעו אומות העולם ברכתם של ישראל מפי נביאיהם, לזה לא נתן רשות לאתון לדבר אלא אלו הדברים בלבד, כמ"ש בזוהר וז"ל, א"ר יהודה אסתכלנא בפרשתא דא ובאילין מילין דאתחזיין דלאו מלין דצריכין אינון, וכי מאחר דכתיב ויפתח ה' את פי האתון, בעיין דלהוי אינון מילין מילי מעליותא מילי דחכמתא, דאי כמא דאתערו חברנא, דאיהו משבח נפשי' דסוסיא דיליה רעי ברטיבא, והיא תבת ליה ואמרת הלא אנכי אתונך, וכי הכא הוה ליה למפתח אלא מה עשיתי לך, ואי הכי אמאי קא טרח קב"ה למפתח פומא להני מילין, אמר ר' אבא ודאי באילין מילין אוליפנא דעתא דבלעם דלאו כדאי הוא למשרי עליה רוחא קדישא, ואוליפנא דהא לית יכילו באתנא לאבאשא או לאטבא, ואוליפנא בהאי אתון דהא לית חילא בבעירו לאשראה עלייהו דעתא שלים, תא חזי בלעם בההיא מלה דאתניה, ובההיא דעתא טפשא לא יכיל למיקם, בדעתא עילאה עאכ"ו. ותאמר לבלעם מה עשיתי לך וגו', ברשותיה הוה למעבד טב וביש, לאו דהא בעירי לא מתנהגן אלא כמא דמנהגי לון, ואע"ג דההיא אתנא בעמיקתא יתיר לאו ברשותיה היא דהא איהו אטעין לה בחרשוי וברשותיה קיימא. ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי, הוה ליה לחייכא מינה ואיהו אתיב לקבלה טפשיתא דמילתא, כדין חייכו מניה ואתקליל בעינייהו וידעי דאיהו שטיא. וממאי דאמר כי התעללת בי לו יש חרב בידי וגו', אמרי שטיא דא אי איהו יכיל לשיצאה עממין בפומיה, איכדין לא יכיל לשיצאה לאתניה ואיהו בעי חרבא, ואוליפנא דלית חילא בבעירי לאשראה עלייהו רו"ק ואוליף מהאי אתנא, דהא קב"ה אפתח פומה, חמי מלוי, ע"כ. ומה שאמר כי עתה הרגתיך, כי הי"ל לו יש חרב בידי הרגתיך, כי עתה למה, אלא מיד כשאמר לו יש חרב, מיד חזר בו, כי נתבזה בזה וידע שלא בדעת דיבר זאת, שאם הולך להרוג אומה גדולה בלשונו, איך יבקש חרב להריגת בהמה, לזה אמר כי עתה, תמיהה גדולה וטעות גדול על מה שאמרתי, עתה חוייבת הריגה, כי את גרמת לי שאומר, אבל עתה איני יכול להרגך. ואמרה האתון זה שלש רגלים ולא פעמים כמו שאמר בלק לקב אויבי קראתיך והנה ברכת ברך זה שלש פעמים.. ובפרשת משפטים על פסוק שלש רגלים תחג לי בשנה כתבנו שם שאמר רגלים, לפי שהמלאך נראים רגליו כרגל אחת, שנאמר ורגליהם רגל ישרה, ולזה בתפלה אנו נדמין למלאכים ומכוונין ב' רגלים כרגל אחת, ישרה, גימט' תפלה, ולז"א שלש רגלים וגו', כלומר שהולכים בג' רגלים ב' רגלים שלהם ורגל של מלאך הרי ג' רגלים, לומר שהקב"ה שולח מלאך שלו עמהם, כמו הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך, כן אמרה האתון כאן, אני רואה שאתה עומד על שלש רגלים, שרגל

אחרת מעכבת את שתי רגליך, ולזה אמרה זה, שהיתה מראה באצבע ואומרת זה שם רגלו עם רגליך לעכבך, ולזה נתעצרו פעמי:

פסוק ל

ותאמר האתון אל בלעם הלא אנכי אתנך אשר רכבת עלי וגו'. אמרה לו מאחר שלא מחדש באתי אליך אלא אנכי אתנך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה, ולא עשיתי זה, ועתה ראית שנוי פעם ושתים ושלש, היה לך להבין שאין זה מקרה ולא שחוק והתעוללות, ותחקור על הדבר, ואם לזה אין לך הבנה, איך אתה הולך לקלל עם גדול כזה. ההסכן ה"א הראשונה שמוש, הסכן בגימ' קהל, כלומר קהל גדול יסתכן בשבילי שלא יהיה להם תקומה. הסכנתי עם האותיות בגימט' תקומה. הלא אנכי אתנך כתיב, אמרה לו מששת ימי בראשית היה תנאי שאהיה אתנך, אותיות תנאך. אשר רכבת עלי, לא שיבא על ידי סכנה לקהל גדול כזה. מיד ויגל ה' את עיני בלעם וירא את מלאך ה' נצב לקראתו בדרך וחרבו שלפה כתיב, כלומר של פה, רמז לו שפיו ודבורו אינו בידו, זהו של פה (כמו של נעליך), שיסיר הפה מידו, הפה הוא ביד הקב"ה. ומה שאמר וחרבו שלופה, ולא אמר וחרב, רמז לו שעתיד ליהרג בחרבו, כמ"ש בזוהר פרשת קדשים על פסוק לא תנחשו, עבד ביה כמה זיני מותא ולא מית עד דנטל חרבא דהוה חקיק עלה חויא מהאי סטרא ומהאי סטרא, א"ל פינחס בדיליה טול ובדיליה ימות, כדון קטל ליה ויכיל ליה, ע"ש. שלופה, שלו פה, כלומר החרב שלו פה ביד המלאך:

פסוק לא

ויקוד וישתחו לאפיו וגו'. לא נבהל ולא נרתע ולא נזדעזע בראותו מלאך וחרבו שלופה בידו, מה שלא ראה מעולם, אלא מיד ויקוד וישתחו, שנתן לו הקב"ה כח כדי שלא יחזור בו, להראותו כשלון חכמתו, וידע שהוא מלאך רחמים, זהו וישתחו לאפיו, כלומר שלא היה לו אף וחרון, לזה לאפיו ולא על אפיו. ועוד אפשר לומר שמרוב אכזריות ורוע לב וכל מחשבותיו וטרדתו שהיו אחר קללת ישראל, לא שת לבו לראות ולהבין אם הוא מלאך או בן אדם, אלא אחר שנודע לו שהוא מלאך אמר ויקוד וישתחו, וכ"ז מרוב טרדותיו, עד שאמר כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי, אדם שמשבח עצמו ואומר ויודע דעת עליון, יאמר כי לא ידעתי, אלא מרוב טרדותיו ומחשבותיו היה לבו בל עמו והיה במחשבתו כאילו הוא במקום אחר, כמו שכתב הבחיי ז"ל שכשאמר בלעם לאתון כי התעללת בי, היה ראוי לבלעם שיתמה בפלא הגדול הזה בדבור האתון, ושירעיש מן הנס המחודש והמבהיל את כל ההולכים עמו בדרך, והיה לו לחשוב ולהתבונן כי מאת ה' היתה זאת לסכל עצתו ולהשיב חכמתו אחור, אבל מתוך אכזריותו ורוע טבעו ומרוב חפצו וחשקו ללכת, לקח הענין בדרך תמות, ולכך השיב כאדם שמדבר עם חבירו,, כי

התעללת בי. ושרי מואב ושני נעריו שראו זה הפלא ולא שאלו ולא דברו מאומה, אפשר לומר שהם קדמו לו בדרך, ובהשארו יחידי אירע לו מה שאירע בזה הנס, או אפשר שהיו כולם במעמד אחד, והוא לבדו ראה והם לא ראו, כמ"ש בדניאל וראיתי אני לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו, ע"כ. וכן כשאמר לו המלאך על מה הכית את אתנך זה שלש רגלים, אמר לו ועתה אם רע בעיניך אשובה לי. ודאי שרע בעיניו, שהרי א"ל הנה אנכי יצאתי לשטן, למה יצא אלא לפי שרע בעיניו ישוב לו, ולמה לומר לו אשובה, ובפרט אחר שנהרגה האתון ואין לו על מה לרכוב ישוב מיד, אלא מרוב רוע לבו ומרוב חשקו בהליכה, אפילו אמר אשובה לי הוא מכזב, לזה א"ל המלאך קום לך עם האנשים ואפס את הדבר, לא אמר אך את הדבר כמ"ש לעיל אלא אפס, לומר שאפס דבורו, אותו תדבר על כרחך, לזה לא אמר אותו תעשה כמ"ש לעיל אלא אותו תדבר, ועוד שאמר למלאך חטאתי כי לא ידעתי, אתה משבח עצמך שאתה יודע דעת עליון, ועתה אתה אומר כי לא ידעתי אלא ודאי כמ"ש שמרוב אכזריותו לקח הדברים בדרך תמות, ומחשבותיו התעוהו כשכור שא"י לדבר:

רז"ל אמרו שאמר חטאתי, לפי שהיה רשע ערום וידע שכל מי שאומר חטאתי אין רשות למלאך ליגע בו, זהו סוד הוידוי:

פסוק לג

ותראני האתון ותט לפני. ואח"כ אמר אולי נטתה, מפני מה קודם אמר ותט לפני בודאי, אח"כ תלה הדבר בספק אולי אלא אמר לו המלאך על מה הכית את אתנך זה שלש פעמים, על זה הפעם השלישי אין לה עון אשר חטאה, לפי שהיה מקום צר, ועל הפעם השנית של משעול הכרמים של ותלחץ אל הקיר ג"כ אין לה עוי, למה שהיה גדר מזה וגדר מזה, ונטתה לעשות לי מקום לעבור, אבל על פעם שלישית ממטה למעלה שהוא פעם ראשונה שהיה בדרך מקום רחב ונטתה מן הדרך והלכה בשדה, אולי נטתה יש לה איזה עון, כי היה אפשר בלא הטיה לפי שהיה מקום רחב. כי עתה, על מה שעשתה עתה, שהוכיחה אותך ולא יכולת לעמוד בתוכחתה, וכדי שלא יעשוה ע"ז נהרגה, ואתה ג"כ היית חייב הריגה לפי שנהרגה בסיבתך, ומן הראוי היה להרגך ולהחיותה, אבל התורה חסה על כבוד הבריות כדי שלא יאמרו בשביל בהמה זו נהרג בלעם, כמו והרגת את האשה ואת הבהמה, לזה איני מניחה בחיים:

פסוק לד

ועתה אם רע בעיניך. אמרו במדרש, אמר המקום אמר לי קום לך אתם, ואתה אומר לי שאחזור, כך אומנותו, לא כך אמר לאברהם להקריב בנו ואח"כ אמר המלאך אל תשלח

ידך אל הנער, ועכשיו הוא אומר לי קום לך אתם ואתה מעכבני, ועתה אם רע בעיניך אשובה לי, ויאמר אליו מלאך האלהים לך עם האנשים וגו', ע"כ:

פסוק לה

וילך עם שרי בלק. לא אמר עם שרי מואב כמו שאמר לעיל, אפשר לומר כשראו שרי בלק שמתה האתון ואין לו על מה לרכוב נתנו לו רכיבה כמו שהם רוכבים, וכשהיה דומה להם ברכיבה שלו כמו הם שהם שרי המלך כן היה הוא ג"כ משא"כ מקודם כשהיה רוכב על האתון, לא היה נדמה כמותם, שהם רכבו על סוסים והוא רכב על אתון. ושם אמר עם שרי מואב כדי שלא יהיה גנאי לו לא נזכרו בשם המלך:

פסוק לו

וישמע בלק כי בא בלעם ויצא לקראתו אל עיר מואב אשר על גבול ארנון אשר בקצה הגבול. כל אלו הסימנים למה, אל עיר מואב, איזה עיר אותה שעל גבול ארנון, אולי יש על גבול ארנון עיירות, אמר אותה שהיא בקצה הגבול, כל אלו למה, אלא להראות רוע לבו של בלק, שמרוב שמחתו בביאת בלעם, יצא לסוף תחומו, ואמר לו שמן הראוי לצאת יותר אבל ארנון הוא סוף התחום שנאמר כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי, ואומר ויקח ישראל את כל ארצו מודו עד ארכון, לזה אמר שבא עד סוף התחום, ומשם ואילך הוא תחום ישראל, והוא מפחד מהם, כל זה להראות שהיה יוצא יותר אם היה לו מקום, ושם עצמו בסכנה שהלך עד לסוף התחום, זהו אשר בקצה הגבול שהלך עד קצה האחרון:

ובמדרש מה ראה בלק לקדמו לגבולין, אמר לו הגבולין הללו נקבעו מימי נח שלא תכנס אומה לגבול חברתה, ואלו באים לקלקלם, והיה מראה לו איך פרצו ועברו גבולות סיחון ועוג, לכך קדמו לגבול כאילו קובל עליהם, ע"כ:

פסוק לז

ויאמר בלק הלא שלוח שלחתי. מתרעם עליו למה הצריכו לשלוח לו שתי פעמים, ששלח שרים ואח"כ שלח שרים רבים ונכבדים עד שבא. ואמר למה לא הלכת אלי, והיל"ל למה לא באת אלי. אלא א"ל משרים ראשונים ששלחתי וקסמים בידם, ידעת שאני יודע יותר ממך, אלא כיוון השעה הוא שאיני יודע, א"כ אתה היה לך לשלוח ול כת אחרי, לא אני אחריך, ואם לא עשית כן, ודאי שלא אוכל כבדך כל ימי עולם. ויאמר בלעם הנה באתי אליך עתה, אתה לא תחשוב ששלחת אחרי שתי פעמים כמו שאמרת שלות שלחתי, לא תחשוב אלא כאילו אני באתי מעצמי, לפי שביאתי אינה בידי וברשותי כפי בחירתי. עתה היכול אוכל, הי"ל האוכל, כי מלת היכול היא מורה על הנסתר. אלא אמר לו ראה עתה השר שלי אין לו יכולת לדבר, ואם הוא אינו יכול איך אוכל אני, זהו

היכול אוכל, כשיש לו יכולת יש גם לי יכולת. הדבר אשר ישים אלהים בפי, הוא השר שלי אותו אדבר:

פסוק לט

וילך בלעם עם בלק ויבאו קרית חוצות חצות כתיב, שהראה לו מקום שנחצה מלכות מואב, שנאמר והוא נלחם במלך מואב הראשון, שסיחון נלחם עם מלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו מארנון ועד יבק, א"כ ארנון חצי גבול מואב, כאילו קובל עליהם שלקחו שלא כדין, שכל אלו הערים שלקחו שלא כדין לקחו ישראל שהם של מואב, והתורה אמרה אל תצר את מואב, וכן שלח מלך בני עמון אל יפתח כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים מארנון עד יבק, וישראל לא לקחו אלא מסיחון אחר שנתייאשו מואב כמו שכתבתי שם שלקחו אחר היאוש ושינוי רשות וחזקה, וכן השיב יפתח שלא לקחו ישראל אלא ארץ האמורי ורז"ל אמרו קרית חצות, הראהו עיר מלאה שוקים אנשים ונשים וטף בכל חוצותיה, לומר ראה ורחם, ע"כ:

פסוק מ

ויזבח בלק בקר וצאן וישלח לבלעם ולשרים. פירש"י ז"ל דבר מועט, וכן במדרש לפי שהיל"ל וישלח מאכל לבלעם ולשרים, וודאי שישלח מאכלים ערבים כיד המלך. ובפרט שהוא צריך לו ושלח אחריו, ועוד שאין צריך לאמרו כי ודאי ישלח, ואפילו שלא נכתב יש לנו לומר ששלח, ועוד שהיל"ל וישלח בלק בקר וצאן לזבוח לבלעם, ועוד המאכל הקל מקדימין תחלה ואח"כ הגס, כמ"ש הרמב"ם ז"ל פרק ה' מהלכות דעות, א"כ היל"ל ויזבח בלק צאן ובקר, לזה ארז"ל מכאן תראה שהיה צר עין, ומרוב הכילות שהיה בו לא רצה לשלוח לו חיים אלא אחר שזבח ולקח צרכו אח"כ שלח ממנו ממה שהותיר, ומרוב צרות עיניו לא האכילו הקל תחלה מאכלים דקים כדי שיאכל הרבה, אלא מאכלים גסים תחלה, ולזה הקדים הבקר שהוא גס, כי לא היה ראוי לכתבו, ומאחר שכתבו וכתב ריבוי אחר ריבוי, שאמר ויזבח וישלח, כי היל"ל ויזבח לבלעם בקר וצאן אין רבוי אחר רבוי אלא למעט. וכן אמרו במדרש, הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, באברהם כתיב ואקחה פת לחם ואח"כ אמר מהרי שלש סאים וגו' ואל הבקר וגו' ויקח חמאה וחלב, ורשעים אומרים הרבה ועושים מעט, בלק אמר כי כבד אכבדך מאד, וכשבא לא שיגר נו אלא בקר וצאן, התחיל בלעם חורק שניו עליו, זהו שהיתה דעתו רחבה, אמר אחר כל הכבוד שהבטיחני שלח לי זה, למחר אני נותן מארה בנכסיו ע"כ. זהו שסמך ויהי בבקר, לומר שבבקר יאמר וי שיכניס מארה בנכסיו, וכן היה שרמז לו ואמר וגם הוא עדי אובד:

פסוק מא

ויעלהו במות בעל וירא משם קצה העם. ישראל לא היו נראים, כי היה הענן מכסה עליהם, אלא קצת מן הערב רב, זהו במות בעל שגרמו מיתה בעגל, שמתו שלשת אלפי איש. ובמדרש, בלק היה בעל קסמים יותר מבלעם והיה מראה לו המקומות שישראל נופלים בהם והעלהו במות בעל פעור, ע"כ. ואולי לזה נסמתה עינו לפי שהציץ בשכינה שהיתה שורה עליהם:

פרק כג

פסוק א

ויהי בבקר ויאמר בלעם אל בלק בנה לי בזה שבעה מזבחות. נגד שבעה ככבי לכת שהם שצ"ם חנכ"ל, שרצה להקריב להם קודם כדי שיסכימו עמו מערכת הככבים, בחשבו שהכל בא על ידם, וראה שהקב"ה בחר באומה זו ונתן להם השבת שהוא לז' ימים, ושמיטה לז' שנים, ויובל לז' שמיטות, ופסח ז' ימים וסוכה ז' ימים, ויעדם לתת להם ארץ ז' עממין, א"כ הקב"ה אוהב השביעיות, לזה ז' מזבחות וז' פרים וז' אילים. וכבשים לא נזכרו כאן, לפי שמוספי המועדים הם ז' כבשים בכל מוסף, ולא רצה להזכירם שלא תעמוד להם זכותם. ואמר ז' פרים נגד ז' שרים של ארץ ישראל, כמו שהיו ישראל מקריבין בחג ע' פרים נגד ע' שרים, כן רצה הרשע להקריב נגד ז' שרים, כדי שלא יוכלו עליהם. וז' אילים נגד חילי מואב, אולי היה למואב ז' שרים והגמון ושר בכל עיר ועיר, והקריב והעלה עולות מספר כולם:

ובמדרש ז' מזבחות נגד ז' צדיקים שבנו ז' מזבחות מאדם עד משה ונתקבלו, אדם נח אברהם יצחק יעקב משה אהרן, אמר למה קבלת את כל אלו, לא בשביל שעבדו לפניך קבלתם, לא נאה לך שתהא נעבד מכל האומות ולא מאומה אחת, השיבה רוח הקדש טובה פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, טובה מנחה בלולה בשמן וחרבה מבית מלח זבחי ריב שאתה רוצה להכניס מריבה ביני ובין בני, ע"כ. מבית מלא זבחי ריב ר"ת ממזר, לומר שהמואבים ממזרים ובאו ע"י ריב:

פסוק ב

ויעש בלק כאשר אמר בלעם ויעל בלק ובלעם. בלק במעשה ובלעם בכוונה:

פסוק ג

ויאמר בלעם לבלק התיצב כה על עולותיך אמר לו לקלל אומה גדולה כזו צריך שיהיה בהסתר שלא יוודע, שאם יוודע, כל העולמות ילמדו עליהם זכות, שלא נבראו אלא בשבילם, ואפילו המלאכים ילמדו עליהם זכות, לזה לא יהיה שום אדם עמך ולא תסיח דעתך, ולזה הלך הוא שפי כתרגומו יחידי, שלא יתפרסם הדבר, כמו שפירש"י ז"ל, שפי

שקט, שאין עמו אלא שתיקה. כי מי שמקלל לבן המלך אין מקלל אותו אלא בחשאי, וכשבא מצאו על עולתו הוא וכל שרי מואב, ומיד וישא משלו, קרי ביה משלו, לומר אני הזהרתיך שלא ימצא שום אדם עמך, ואתה הבאת כל שרי מואב, אפילו שהקב"ה לא ברכם היה ראוי שאני אברכם משלי, פירוש מדעתי. ואמר אולי יקרה ה', אין נקרה לי אלא אלהים ובלילה, אבל ביום לא, ואם אולי יקרה ה' שהוא שם הרחמים וביום, אז יהיה בהסכמת שניהם. ודבר, שהיא כ"י, מה, שהוא שם הוי"ה במלואו, אז והגדתי לך, כמו הגדתי היום תרגום ירושלמי שבחית, אז ראוי לך לשבח:

פסוק ד

ויקר אלהים אל בלעם. הפר מחשבות ערומים, הוא חשב שיקרה לו שם הוי"ה, ונקרה לו שם אלהים. ויאמר את שבעת המזבחות, שרצה לשאול רשות מכ"י תחלה, ולזה אמר שבעת ולא שבעה לרמוז לנקבה, ולזה מזבח כתיב, וכן אמר המזבחות בה' הידיעה. ואמר ערכתי, לומר שסידר הוא העליונות כסדרן. ואעל פר ואיל, שלא קצץ אלא חבר מדת הדין עם הרחמים, זהו פר ואיל. ורבינו בחיי ז"ל כתב על דרך הסוד, את שבעת המזבחות ערכתי, מה שעשה מהם שבעה ומה שהזכירם בה' הידיעה, הכל בהשגחה גמורה ובכוונה ידועה, כי בלעם הרשע מרוב חשקו לקלל רצה להמשיך רנון מהמחשבה הטהורה אל כל השבעה ולהשפיע בהם כח, ולא הספיק אצלו שיעשה מזבח אחד ועשה ז', כדי שיפעלו כל המדות רצונו ויפיקו מחשבתו בהמשכת הרצון, והעלה קרבנותיו בג' מקומות למה"ד. והנה ז' מזבחות האלה הם ז' ימי בראשית וז' קני מנורה, והם נקראים צרור החיים, כי הם ענין מיוחד למעלה ומתפרד למטה לפי המקבלים, וזה ביאור הכתוב את שבעת המזבחות של מעלה ערכתי למטה, ע"כ:

ויקר אלהים אל בלעם אמרו במדרש, א"ל הקב"ה רשע מה אתה עושה, אמר לו שבעה מזבחות ערכתי, משל לשולחני המשקר במשקולות בא בעל השוק הרגיש בו, א"ל מה אתה מעוול ומשקר במשקולות, א"ל כבר שלחתי דורון לבית, אף כאן בלעם קראו רוח הקודש רשע מה אתה עושה, אמר לפניו את שבעת המזבחות ערכתי, א"ל טוב ארוחת ירק שאכלו ישראל במצרים על מצות ומרורים מקרבנות שאתה מקריב ע"י שנאה. אז"ל כן לפי שאמר ויקר אלהים ולא אמר כמ"ש פעם שניה ויקר אלהים וגו' וישם דבר בפיו, אבל כאן אמר ויקר ומיד אמר את שבעת המזבחות ערכתי, אלא ודאי דבר עמו דבר מה, והשיבו את ז' המזבחות ערכתי. וישם ה' דבר, כשהשוה המדות אמר ה', וקודם אמר ויקר אלהים, ואחר שהשוה אמר ה', ג"כ לכבודן של ישראל. דבר בפי בלעם, הדבר היה נכנס בפי בלעם, והדבר היה מדבר, ואפילו הוא לא היה מבין מה היה אומר, לזה אמר

וישא משלו, הוא חושב שממשל משלות. ובמדרש אמר הקב"ה לישראל בני רשע זה בא לקלל אתכם הריני עוקם את פיו והופכו לברכה שנאמר וישם דבר בפי בלעם ואין דבר אלא. מלאך שנאמר ישלח דברו וירפאם וגו', בא לו בגרונו, רצה לברך מניחו, לקלל בולמו, ר' יוחנן אמר מסמר של ברזל נתן בגרונו, בא לברך מניחו, לקלל בולמו ואין דבר האמור כאן אלא מסמר של ברזל שנאמר כל דבר אשר יבא באש וגו', ע"כ. כ"ז אז"ל לפי שהיל"ל וישם דברים בפיו, כמו ושמת את הדברים בפיו, ואמר דבר, לזה חד אמר אין דבר אלא מלאך, וחד אמר מסמר, גימט' שם, והוא נקראת שם, והיא כה, וזהו וכה תדבר, לא אמר וכה דבר, אלא תדבר, היא ולא אתה:

ובזוהר א"ר שמעון ת"ת האי רשיעא געלא דכולא דלא תשכח בכל פרשתא דא ויאמר ה' אל בלעם או וידבר ה' ח"ו, מה כתיב וישם ה' דבר בפיו, כמאן דשוי חסמא בפום חמרא דלא יסטי הכא או הכא, כר וישם ה' דבר בפי בלעם, אמר ליה קוב"ה רשע מה דאת חשיב עלך יהא ותתקיים ברכתא בבני, או איפכא לא צריכין אינון לך, כמה דאמרין לצרעה כו' אלא את שוב אל בלק וכך תפתח, פומך לא יהא ברשותך, ולא בפומך תליא מלולא אלא וכה תדבר, הרי כה דזמיא לברכא לון, כ"ה תמלל ברכה דבני, דכד תפתח פומך היא תמלל מילין לאתקיימא על בני, דלא אשבוק מילין לך, ת"ח דכך הוא, דכיון דאתא לבלק ובלק שמע כל אינון מלין הוה חשיב דהא מפומוי דבלעם הוו נפקין, אמר לקב אויבי לקחתיך, א"ל בלעם סב אינון חרשין דידך בגין לעכבא הכא האי כ"ה, ואי את יכיל לעכבא האי כ"ה בהאי חרשין אנא אעקר לה מאינון מלין דקא אמרת, מה כתיב התיצב כה על עלתך, בהאי ובחילין חרשין תעכב לה, ואנכי אקרה כ"ה, כלומר אעקר לה מאילין מלין, א"ל קוב"ה רשע אנא אעקר לך, מה כתיב בתריה ויקר אלהים אל בלעם וגו', וההוא דבר ארם קלא במלוליה דכ"ה, שוב אל בלק וכ"ה תדבר, כה תדבר ודאי, תא חזי בקדמיתא לא כתיב התיצב כה על עלתך ואנכי אקרה כה, אלא התיצב על עלתך, כיון דחמא דכה אמר אינון ברכאן, כדין אמר התיצב כה על עלתך ואנכי אקרה כ"ה, ע"כ:

פסוק ו

וישא משלו. כבר אמרתי שהוא לא היה מבין את הדבר והוא היה חושב שהם דרך משל וחידה. ובמדרש וישא משלו, אל תקרי משלו אלא משלו, שהיה בלעם מבקש להוציא קללות מלבו, ואין הקב"ה מניחו, כשראה כן תלה העון בבלק ואמר ראו מה עשה לי בלק, שהייתי ברומו של עולם וכל המלכים מרצים לי אגרותיהם, והביאני זה לזלזל בכבודי, וא"ת מי הכריחני, מלך מואב, לפי שהוא מלך מואב. מהררי קדם, שיודע חכמת בני

קדם, שהיו קודם, ומפני ידיעתו שהוא יודע יותר ממני, שהוא קבל מההרים הגדולים של בני קדם, ואמר לי לכה, לא אמר בוא אלי אלא לכה, כמו שאמר למה לא הלכת אלי, ולא אמר למה לא באת אלי, שהיה לי לילך אליו ולבקש מלפניו על זה, זהו לכה, לך היה ראוי דבר זה. ארה לי, ארה לשון לקיטה כמו אורה בתאנים, כלו' הניח כל האומות ומי לקט יעקב שאמר הנה עם יצא ממצרים, שיצאו ישראל ויצאו עמהם הרבה מן האומות, אתה כשתקלל תכוון שלא תחול הקללה אלא על יעקב, כלו' על זרע יעקב והוא לשון זריקה כמו צדה אורה, אורה אתכם ביד אל, כלומר יזרוק כל האומות וילקוט יעקב. והשתי לשונות הביאם הזוהר, ארה לי יעקב, שהם עושים עמנו עקבות ומרמות. ולכה זועמה ישראל, שהם משתררים עלינו:

ובמדרש מן ארם, בין הרמים הייתי והורודני בלק לבאר שחת, ינחני, כמא דאתמר נהה על המון מלך מצרים והורידהו. ד"א מן ארה, עם כסא של מעלה הייתי והורידני מכבודי, משל למי שמהלך עם המלך, ראה לסטים הניח המלך ומטייל עם הלסטים, כשחזר אצל המלך, אמר לו לך עם מי שטיילת עמו, כך בלעם נזקק לרוח הקודש כשנזדווג עם בלק נסתלקה ממנו רוה"ק וחזר להיות קוסם כבתחלה, שנאמר (יהושע י"ג) ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו ב"י בחרב, לכך צווח רם הייתי והורידני בלק, ע"כ. ופירוש מהררי קדם, שחזר לחכמת בני קדם להיותו קוסם כקדם, פירוש כבתחלה. לכה, שאמר לי לך עם מי שטיילת. זהו ארה, שזרקו והוציאו לחוץ. לי יעקב, כלומר עמי אתה עושה עקבה, אחר שחלה עליך רוה"ק. ד"א מן ארם, מהיכן שהם באים עלינו בכח, באנו בדבור לקללם, שתי סטריקיאות (פירוש משאות) יש להם מארם, כיצד אברהם יצא מארם נהרים ונטען כל אותם ברכות, לך לך ואעשך לגוי גדול וגו', יעקב הלך לארם נהרים ונטען כל אותן ברכות הנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, מהיכן שהן באים עלינו בכח ברכות, באנו לקללם. ד"א מן ארם, א"ל אתה אומר לקללם, אילולא הם לא הייתי בעולם, כיצד מלכה ושרה היו אחיות שנאמר ויקח אברם ונחור להם נשים וגו' ושתיהם היו עקרות, וכיון שנעקד יצחק על גבי המזבח, אמר הקב"ה לאברהם והתברכו בזרעך כל גויי הארץ, היה אברהם מהרהר ואומר אחרים מתברכים בזכותי ומלכה קרובתי אחות אשתי לא היתה צריכה להפקד, מיד ויאמר לאברהם הנה ילדה מלכה גם היא, ילדה מלכה בנים אין כתיב כאן אלא גם היא למד שכמו שהיתה שרה עקרה ונפקדה כך מלכה. אמרו רבותינו שכל נביאי אומות העולם שעמדו יצאו מן מלכה, את עוץ בכורו זה איוב שנאמר איש היה בארץ עוץ, ואת בוז אחיו זה אליהוא בן ברכאל הבוזי. ואת קמואל, למה נקרא שמו קמואל, שקם נגד אומתו של אל. אמר בלק לבלעם אילולא הם

לא באנו לעולם, אילולא אברהם לא בא בלק, שנאמר ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט וגו', ואתה מבני בניו של לוט. ואילולא יעקב לא הייתי בעולם שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב, שבתחלה רחל באה עם הצאן, ומשבא יעקב נתנו לו בנים שנאמר וישמע את דברי בני לבן, ואילולא הם אני ואתה לא היינו בעולם, והיינו שנינו כפויי טובה. ארה לי, כל מי שמקללן מקלל עצמו שנאמר ומקללך אאור אוררך ארור וגו' א"כ ולכה ארה לי, כלומר לך ולי היא האירה, ולכה זועמה, הזעם הוא לך שיצאת לקלל ולא תחול עליהם קללה. ובזה יתיישב לך שלא מצינו שאמר בלק לזעום עד שאמר זועמה, א"כ ולכה זועמה הזעם הוא לך. לכה ארה לי יעקב, אילו בקשת לקלל אחר הייתי יכול, אבל יעקב כל מי שמקללו מקלל עצמו כביכול, זהו ארה לי יעקב, משל למלך שבורר מנה יפה לעצמו ובא אחד ואמר גנאי עליה כלום יש לו חיים, ואלו נחלתו וחבלו וסגולתו שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, והייתם לי סגולה מכל העמים וגו'. ולכה זועמה ישראל, מלך שנטל עטרה ונתנה בראשו, ובא אחד ואמר שאינה שוה כלום, כלום יש לו חיים, ואלו כתיב בהם ישראל אשר בך אתפאר. מהררי קדם, צופה אני בנבואה שבהרים הגדולים תלויים ועומדים, אברהם יצחק ויעקב, ואין כל בריה יכולה ליגע בהם, זהו כי מראש צורים אראנו, ולא זכות אבות בלבד אלא אף זכות אמהות שנאמר ומגבעות אשורנו וגו':

פסוק ח

מה אקב לא קבה אל. כל הקללות הכתובות, בשום אחת לא נזכר בה שם יעקב ולא שם ישראל, אלא סתם. אמר מה אקוב ובלק לא אמר אלא ארה לי, ולא מבעיא אירה אלא אפילו קבה שהיא פחות מהכי. שאם אל לא קבה אותם מעולם לא תמצא קללתי מקום לחול, כי צריך יש מיש, כמ"ש רז"ל אם בעת שהיו ראוים לקללה שאמרו אלה אלהיך ישראל, לא די שלא קללם אלא שלא נמנעו מהם המן והבאר והענן, ובשעה שהיה מצוה אותם על הקללה והברכה, היה מזהירם אלה יעמדו לברך את העם, ובקללה לא היה קובעם שנאמר ואלה יעמדו על הקללה, ולא אמר לקלל את העם, א"כ מה אקוב שהוא לשון מפרש כמו ונוקב שם ה', אמר כיון שבקללות לא נתפרשו לתת מקום לחול, אי אפשר לחול מתחלה ע"י ב"ו, לפי שהעולם נברא על חסד שנאמר חסד אל כל היום. ומה אזעום לא זעם ה', אם היה הזעם שהוא זועם שנאמר ואל זועם בכל יום בשם הוי"ה וכ"ש בשם אלהים, היה איזה אפשרות לחול בהם הזעם, אבל הזעם הוא ע"י אל שהוא חסד והחסד גובר, כי הזעם הוא רגע שנאמר כי רגע באפו, והחסד כל היום א"כ אפילו הזעם שהוא פחות מארירה ומקללה אין לו מקום לחול. כי מראש צורים אראנו וגו', אמר אתה

אומר ארה יעקב, ואני רואה שאברהם לא נצול אלא בזכות יעקב, שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם. זהו כי מראש צורים שאברהם נקרא צור, שנאמר הביטו אל צור חוצבתה ואל מקבת בור וגו', וא"ת אברהם יצא מתרח ותרח מנחור ונחור משרוג וכולנו בני איש אחד נחנו ואב אחד לכולנו, לזה אמר ובגוים לא יתחשב, כי לזה נקרא אברהם צור, לומר שלא היה לו שום לחלוחית, ולזה לא הוליד עד אחר מאה שנה עד שיבש כל הלחלוח שקבל מתרח, ולזה נשתנה שמו לומר שתרח הוליד אברם לא אברהם, וכן יצחק לא נולדו לו בנים עד שהיה בן ששים שנה, כי אולי נשאר שום לחלוח באברהם מחמת תרח, עד שהלך לו אותו לחלוח, וכן האמהות היו עקרות, לומר שאותם שנולדו מתרח אותם אינם ראויות, ואלו אחרות הם, זהו מגבעות אשורנו א"כ הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב, אין לו שוה אחיזה ולא שום שייכות בגוים. עוד אתה אומר ולכה זועמה ישראל, ואני רואה שלא נברא העולם אלא בשביל ישראל, כי מחשבתם של ישראל קדמה לעולם שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, וכן אמרו במדרש, כי מראש צורים אראנו אני רואה שקדמו בראשית בריאתו של עולם, משל למלך שהיה מבקש לבנות, והיה חופר ויורד ומבקש ליתן תמליות (פירוש לעשות יסוד לבנין) והיה מוצא בצים של מים (פירוש חפירות מים), וכן במקומות הרבה עד שחפר במקום אחד למטה ומצא פטרא (פירוש סלע) כדאי לבנות עליה, אמר כאן אני בינה, ונתן תמליון ובנה, כך הקב"ה היה מבקש לבנות העולם והיה יושב ומתבונן, והיה מתבונן ברוח אנשי דור המבול, אמר היכן אני בונה את העולם ורשעים אלו עומדים ומכעיסין אותי, כיון שצפה הקב"ה באברהם שעתיד לעמוד, אמר הרי מצאתי פטרא לבנות עליה וליסד את העולם, לכך קרא לאברהם צור וישראל נקרא צור הוי כי מראש צורים אראנו, ע"כ. ורש"י ז"ל פירש ובגוים לא יתחשב כתרגומו שלא יהיו נעשין כלה כו' ע"ש ברש"י:

ובמדרש אמר לו בלק ראה מה עתידין לעשות בשטים, אמר לו אתה צופה בשטים ואני צופה מה שעתידין לעשות בצורים שנאמר עשה לך חרבות צורים, והוא מכפרת להם על כמה עבירות, אמר לו אם אין אתה יכול לקללם קלל אומה אחרת וערב אותם עמה, אמר לו איני יכול, הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב, ע"כ. מה שאמר לו בלק ראה מה שעתידין לעשות בשטים, היכן אמר לו בלק כן אלא הוא רמוז באומרו ויעלהו במות בעל, על אותם שמתו על הבעל. שנאמר ויאכל העם וישתחוו לאלהיהם, ד"א הן עם לבדד ישכון, הן בלשון יוני אחד, אינם מתחשבין עם אומה אחרת, תדע לך שהוא כן חשוב כל האותיות ותמצא כולם יש להן זוג, וה"א ונו"ן אין להם זוג כו', ודע שמחל"ף עד

יו"ד במספר כללי ה"ן. יו"ד, לפי שקבלו עשרת הדברות והעולם נברא בעשרה מאמרות, שלא נברא אלא בשביל ישראל סבא, שהם נקראים ה"ן, ויו"ד בכללה עולה ה"ן, וישראל אין להם זוג, לזה יש להם חלק לעוה"ב שנברא ביו"ד:

פסוק י

מי מנה עפר יעקב. אמר בלעם אבי אבי אינה ליעקב כמה אונאות, והוא עשה אומנותו שלימה באמונה, שעבדו שש שנים בצאנו, וכל אותם השנים לא שכב במטה אלא על העפר, ומספר את רובע, תרגום רובץ רביע, שהיה רובץ על העפר אחר שנקרא ישראל שאמר כי שרית ושום שררה לא היתה לו אלא היה רובץ על הארץ, וכל זה גרם לו אבי אבי שאינהו ואני אקללנו. עוד ששמר טפתו פ"ד שנה, כמה רביעיות עושה אדם בפ"ד שנה אין להם מספר, א"כ כיצד אפשר שתחול קללה על עם רב גדול כמה וכמה כזה, מנה עפר יעקב ס"ת הרב:

ובמדרש מי מנה עפר יעקב, אמר לו מי יכול למנות שכרן של בחורי ישראל, כענין שנאמר שני שדיך כשני עפרים, אדם עוסק בדבר עם חבירו ומתוך משא ומתן שלו גורם לו שיגדפנו מיד בא לו אצל הזקן והוא מפשיטו על הספסל והוא מכה אותו, ומשהוא לוקה הולך ונותן פיו בעפר ומנשק רגליו של זקן, ושכרו של זה אתה יכול למנות. כן לובש בגדים של שבת ושל מועד ונכנס לבית המדרש ומתאבק בעפר לשמוע לזקן ולשמוע ד"ת, הוא שיעקב אמר לישששכר מי גרם לך להיות בן תורה, לפי שאתה רובץ בעפר ובאשפות, ישששכר חמור גרם, מי גרם לישששכר להיות בן תורה שרובץ בין המשפתים, אמר הקב"ה בעולם הזה אתם מתגוללים בעפר, לעתיד לבא אני מקים אתכם ומנער אתכם מעפר שנא' התנערי מעפר קומי שבי ירושלים, ואומר מקימי מעפר דל, ע"כ. עשה פירוש יעקב מלשון עקבה וגדופים. ד"א מי מנה עפר יעקב ראה כמה מצות עושין בעפר, א"ר יהודה בן שלום אפילו הדיוט שבהדיוטות אינו טועם פרוסה לתוך פיו עד שעושה י' מצות, כיצד יצא לחרוש הוא מקיים לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, בא לזרוע הוא מקיים שדך לא תזרע כלאים, בא לקצור הוא מקיים לקט שכחה פאה, בא לדוש הוא מקיים לא תחסום שור בדישו, העמיד כרי הוא מקיים מצות תרומה ומעשר ראשון ושני, בא לאפות הוא מקיים מצות חלה, הרי י' מצות לא תעשה, וכשהוא בא לאכול הוא פושט ב' ידיו ליטול לידים, מה טעם, אלא שהוא פושטן לפני הקב"ה והם מלמדים עליו סנגוריא, אומר לפניו רבש"ע הרי עשר אצבעותי לפניך אינן טועמות עד שיקיימו עשר מצות שבעפר, לפיכך אמר בלעם בני אדם שעושין כמה מצות בעפר מי יכול לקללם, ע"כ. יעקב נוטריקון "יעשה "עשר (מצות עשה) "קודם "ברכה, שהיא ברכת

המוציא. ד"א מי מנה עפר יעקב, כמה עפרים יש בישראל ועוסקין בד"ת, שנאמר או לעופר האילים, כמה נערים יש בישראל שהם בחותמן עד שהם נכנסים לחופה מעשה בריבה אחת שהיה אביה חבר עם כותי והיו אוכלים ושותים ומטיבים את לבם, אמר הכותי לאביה תן בתך לבני לאשה והחרישה בדבר עד שעת חופתה ועלתה לגג ונפלה ומתה, יצאתה ב"ק ואמרה עליך נאמר ומספר את רובע ישראל, ע"כ. ויהיה פירוש ומספר את רובע שמשמרין רביעותיהן להיותם בישראל כדת משה וישראל, והפ"א מוחלפת במ"ם באותיות בומ"ף, מספר משמר:

ובגמרא פרק המפלת דרש רבא, מי מנה עפר יעקב, מלמד שהקב"ה יושב ומונה רביעותיהם של ישראל, ואומר מתי תבא טפה שהצדיק נוצר ממנה, ועל דבר זה נסמית עינו של בלעם הרשע, אמר מי שהוא קדוש ומשרתיו קדושים יציץ בדבר זה מיד נסמית עינו דכתיב נאום הגבר שתום העין, ע"כ:

ורבינו בחיי ז"ל כתב, יתכן לפרש כי ירמוז לענין תחיית המתים, כי אחר שביאר על זמן הגאולה באחרית הימים שישכנו ישראל לבטח, סמך לדבר ענין תחיית המתים ואמר מי מנה עפר יעקב, אלו ישיני עפר שבזמן התחיה אין להם מנין ומספר, וכה"א ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, והזכיר בהם שתי לשונות, מנין ומספר, לפי שנמשלו לכוכבים שנאמר מונה מספר לכוכבים, ע"כ. וכתב עוד למד מכלל דברי המשל הזה שסיפר בשבחם של ישראל ומעלתם הגדולה מצד ראשיתם ואחריתם, שינחלו העוה"ז ויזכו לתחיית המתים ולעוה"ב שאחר התחיה, וביאר בזה כי ישראל לבדם הם נוחלים כל זה עד שהוא בעצמו כשבא לקלל בירך עצמו בברכתם, ואילו שמענו ההבטחות המופלאות האלו מפי נביא מנביאי ישראל לא היה כבודנו ותפארתנו כל כך כמו ששמענו מפי נביא מאומות העולם שהוא קטיגורנו, ונאמין בזה יותר מפני שהוא מלאך רע ועונה אמן בע"כ, ע"כ. אולי לזה היתה סבת נבואתו ולזה חלה רוח הקדש על רשע זה כדי להחזיקנו באמונתנו וכדי שיהיה לנו תשובה לאפיקורסים שמונין אותנו ואומרים לנו שאין לנו תחיה ואין לנו חלק לעוה"ב, ובזה יהיה לנו תשובה, כי אדרבא נבואתו תעיד שהן אין להם חלק ונחלה לעוה"ב ואנו נירש ארץ כאומרו הן עם לבד ישכון, וגם כדי להחזיר רשעי ישראל לאמונה שלימה, ויאמינו שיש עולם אחרון ויש תחיה למי שיזכה, ובזה יחזרו למוטב:

תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו. ארז"ל כמותם היל"ל, כמ"ש ישרים, אלא שנתאוה שימות מיתת האבות אבל לא תהיה אחריתו אלא כמו יעקב הנזכר לעיל שאמר מי מנה עפר וגו', לפי שאברהם יצא ממנו ישמעאל אע"פ שעשה תשובה, ולא כיצחק שיצא ממנו עשו, אלא כיעקב שהיתה מטתו שלמה. יעקב עה"כ בגימט' חיי עולם הבא.

ויעקב לא מת, שלא נזכר בו מיתה כמו באברהם ויצחק, לזה אמר ותהי אחריתי כמוהו, ונתאוה להיות בשררה כמו אברהם ויצחק שהיו אב המון גוים, לא כמו יעקב שלא שקט ולא נח:

פסוק יא

ויאמר בלק מה עשית לי לקב אויבי לקחתיך הוא לא הבין מה אמר, כי אפילו בלעם היה חושב שהוא ממשל משלים כמו שאמר, לזה אמר אני לא הבנתי אלא מה שאמרת בסוף, שאמרת תמות נפשי מות ישרים, וכמו שברכת עצמך היה לך לברך ג"כ אותי, זהו ברכת ברך, כי הי"ל ברכת ברכה, אילו היה חוזר לישראל אתה יודע שהם אויבי ואני מפחד מהם שלא ימיתוני, ברכת לעצמך שלא ימיתוך, ברך ג"כ לעצמי:

פסוק יג

לכה נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם. א"ל פעם ראשונה היה במות בעל, אותם שמתו בבעל שהם ערב רב, כמו שאמר וירא משם קצה העם שהם ערב רב, כי אפילו ערב רב לא ראה אותם אלא קצה מהם, ולפי שלא ראם לא חלה עליהם קללה, לזה לכה נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם אפס קצהו תראה, אפילו שתראנו נתן לו עצה שלא יראנו כולו, כי הם עולים על העין ונפישי ברחמי, אבל לא תראה אלא קצהו כדי שתחול עין הרע, וכשיחול בקצת יחול בכולם, ואז ננכה מהם מעט, כמו ששלח לו אולי אוכל נכה בו, אנכה ממנו מעט, כמו מנכה לו מן הדמים:

פסוק יד

ויקחהו שדה צופים. מקום מיתת אהרן ק שנראו משם ישראל שנאמר ויראו כל העדה, אל תקרי ויראו אלא וייראו, שנסתלק הענן ושמע הכנעני ושבה מהם שבי, אם כן שדה צופים, שצפו וראו הכנענים משם את ישראל. ראש הפסגה, במדרש שהיה בלק קוסם וראה פרצה שעתידה להפרץ בישראל שם ששם מת משה, והיה סבור שבידו הם נופלים שם:

פסוק טו

התיצב על עולתך ואנכי אקרה כה. דרשו ז"ל שאמר בלעם לבלק שישראל הם נשענים בזכות הקרבנות ובזכות ברכת כהנים, טול אתה אחד ואני אטול אחד, זהו ואנכי אקרה כה, אתה בקרבנות ואני בחכמתי:

פסוק טז

ויקר ה'. פעם ראשונה אמר ויקר אלהים, אחר שבירך את ישראל נגלה אליו בשם הוי"ה, גם משום כבודם של ישראל, גם מפני שעתיד לקדש שם שמים ברבים שיאמר לא איש אל ויכזב וגו' כדלקמן:

וישם דבר בפיו. מהו השימה הזאת, לפי שהדבור אינו דבר שיש בו ממש, לא שייך בו שימה אלא על דבר שיש בו ממש, לזה ארז"ל כשראה שלא נרשה לקלל אמר מה אני חוזר לבלק לצערו, ונתן לו הקב"ה רסן וחכה בפיו כאדם הפוקס בהמתו בחכה להוליכה אל אשר ירצה, כך אמר לו שוב אל בלק וכה תדבר, הדבור אינו מסור בידך, ומדת כ"ה שלקחת לעצמך היא תדבר על כרחך:

פסוק יז

ויבא אליו והנה נצב על עולתו ושרי מואב אתו. לעיל אמר וכל שרי מואב, אחר שאמר לו שצריך להסתיר הדבר כדי שתחול הקללה, כי אין ראוי לקלל בן מלך בפרהסיא, לזה לא לקח אלא ששה מהם, ולפי שעשה ז' מזבחות, וכדי שלא יפסל הקרבן בהיסח הדעת, שם על כל מזבח א' מהם, לזה אמר ושרי מואב ו' שרי מואב אתו, שהיו בעלי קסם כמוהו:

ויאמר לו בלק מה דבר ה'. לעיל מיד כשבא קודם שיאמר בלק מה דבר ה' מיד וישא משלו, אבל כאן לא דבר עד שא"ל בלק מה דבר ה', ארז"ל כשראהו בלק שאינו ברשות עצמו לומר מה שהוא רוצה, ישב לו והיה משחק בו ואמר מה דבר, כמו ונחנו מה, שהלעיג על דבר ה', אז אמר לו קום בלק, הזכירו בשמו דרך בזיון, ואמר לו קום בלק אינך רשאי לישב, כי הם דברי המקום ב"ה ואין ראוי לשמעם אלא מעומד:

פסוק יח

וישא משלו ויאמר. נשיאות קול למה. ארז"ל במדרש, א"ר תנחומא צדיקים כשהם מברכים את ישראל אין נושאים את קולם, משה כשבירך לישראל לא בירכן בקול גדול אלא וזאת הברכה אשר בירך משה, ובלעם מגביה קולו ביותר, ועליו אמר שלמה מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו, כך בלעם הרשע מעיקרא לא בא אלא לקלל, כיון שלא עלה בידו התחיל נותן קולו והיה מברכן בקול גדול כדי שישמעו האומות מה ברכה הוא מברכן ויכניסו בהם עין הרע ויבאו ויעשו מלחמה עמהם. א"ל הקב"ה אני אמרתי לזקן ואברכה מברכיך ומקללך אאור, אותה ברכה תחשב לו קללה. ד"א וישא משלו, כמה היה קולו של בלעם, ר' יוחנן אומר ששים מלין, ר' יהושע בן לוי אומר שבעים אימות שמעו קולו של בלעם. ר"א הקפר אומר נתן הקב"ה כח בקולו והיה עולה מסוף העולם עד סופו כו':

פסוק יט

עוד במדרש. לא איש אל ויכזב, אינו כבשר ודם שקנה אוהבים ומצא אחרים יפים מהם, כופר בראשונים. ההוא אמר וגו', כשהוא אומר להביא עליהם רעה עשו תשובה מבטלה,

אתה מוצא כתוב זובח לאלהים יחרם ועשו את העגל והם ראוים לכליה ועשו תשובה ובטל הגזרה מעליהם שנאמר וינחם ה', ואיך אתה סבור לקללם ולהכחידן:
עוד לא איש אל ויכזב. כשמיעד על הטובה אפילו על תנאי מקיימה אבל על הרעה מתנחם כשעושין תשובה, זהו ובן אדם, כלו' כשרואה עצמו שהוא אדם המין המעולה והמובחר שנאמר אדם אתם ועושה תשובה, אז ויתנחם:
עוד לא איש אל ויכזב, לפי שפעם ראשונה ברכם ואמר כי מראש צורים אראנו, פירוש אני רואה אב ובן עלו, האב לזבוח והבן להזבח ושם נאמר לו כי ברך אברכך ויירש זרעך את שער אויביו, ואם נקלל נהיה אויבים ויירשונו, כי לא איש אל ויכזב. ומגבעות, בגימט' ז"ה יצח"ק רבק"ה, שנאמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם, והוא מה שאמר ויירש זרעך את שער אויביו, א"כ א"א לבא כנגדם, לזה אמר ובן אדם ויתנחם, שאם היה מתנחם לא היה חוזר פעם שנית ומקיימה ליצחק, וכנגד מה שאמר הן עם לבדד ישכון כנגד זה אמר ההוא אמר ולא יעשה, הרי נאמר וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב. וכנגד מה שאמר ובגוים לא יתחשב, שלא יתחשב בגוים שנאמר עליהם והיו עמים משרפות סיד וגו', כנגד זה אמר ודבר ולא יקימנה, א"כ הנה ברך לקחתי, מאחר שפעם ראשונה לקחתי כתרגומו קבלית, ועתה בפעם שנית קיימה, זהו וברך פעם ראשונה, הנה ברך עתה בפעם שניה נתקיימה ולא תשוב עוד מהם הברכה לעולם, למה כי לא איש אל ויכזב:
שמעתי על דרך מליצה, שאמר בלעם שקודם על שהלך על דעת לקלל, נעשה חיגר בוקא דאטמא דשף מדוכתיה, עתה שלקחתי וקבלתי עלי לברך וברכתי, למה לא תשוב בוקא למקומה, זהו ולא אשיבנה ולשון וברך כמו כי לך תכרע כל ברך. ובזהר ולא אשיבנה, ולא אשיבנו מבעיא ליה, אלא לא אשיבה להההוא דכתיב וכה תדבר, לית אנא יכיל לאהדרא לה, ע"כ:

פסוק כא

לא הביט און ביעקב. אמר לו לבלק אתה מבקש להם עלילות דברים עד שיתפייס, פעם ראשונה העליתני במות בעל כדי להזכיר להם עון העגל ובעל פעור שעתידין לעשות, ועתה שדה צופים על שם שעתיד משה למות שם, אלו עתידות לבא ומה אם העשוים כבר אינו מביט, כ"ש העתידות לבא. וכן ארז"ל במדרש, לא הביט און ביעקב אמר לו בלעם הקב"ה אינו מביט ומסתכל בעבירות שבידם אלא במצות שבידם, ולא ראה עמל, לא ראה שום עמל ויגיעה, כמו שנאמר הוגעתני בעונותיך, לא ראה בישראל ואם אתה רואה בהם שום דופי הכל הוא מערב רב לא מישראל, שאם היה בהם שום דופי, היה

הקב"ה מסלק שכינתו מביניהם, ואתה רואה שהשם אלהיו עמו, שעננו כבוד חופין עליהם, ועמוד הענן הולך לפניהם יומם ועמוד אש לילה, כמ"ש משה שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך וגו'. ותרועת מלך, וכל תרועתם הוא יחי המלך, שהם מריעים ומכוונים במלכות שמים, והם המליכוהו תחלה על הים ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד. ובמדרש א"ל בלק אין אתה יכול ליגע בהם מפני משה משמשן, א"ל ראה הבא אחריו, אמר לו אף הוא קשה כמוהו, ותרועת מלך בו, תוקע ומריע ומפיל חומה. ורבינו סעדיה ז"ל פירש ותרועת מלשון מרעות וחברה, וכן פירש"י ז"ל:

פסוק כב

אל מוציאם ממצרים כתועפות וגו'. יאמר, הקב"ה הוציאם ממצרים כתועפות, בחוזק ובגבורה. או כתועפות מלשון ועוף יעופף, כפירש"י ז"ל לפי שהיו ענני כבוד מוליכים אותם שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, והקב"ה ידע כל מה שהן עתידין לעשות ועכ"ז הוציאם, זה ודאי מרוב חבה ואהבה, וא"ת יציאתם ממצרים היתה ע"י נחש וקסמים, וכן הליכתם בענני כבוד היא ג"כ ע"י כשפים, לזה אמר כי לא נחש ביעקב, לבן אבי חקר וידע ביעקב שאין בו שום דבר מדברים אלו, שאמר נחשתי ויברכני ה', הברכה אינה ע"י נחש, וכן הוא ג"כ נתברך ע"י הברכה, לא ע"י נחש וקסמים שנאמר ויפרוץ לרוב וגו'. ולא קסם בישראל, גם כששר אל המלאך ויוכל וקראו המלאך ישראל, שאמר לו כי שרית עם אלהים, לא היה על ידי קסם אלא יכולת וכח שנתן לו ה', א"כ אל מוציאם ממצרים, לא כמו שאמרת הנה עם יצא שיצאו מאליהם, ולזה עלה בדעתך לומר שע"י כשוף יצאו, לפי שאין עבד יוצא משם כ"ש עם גדול כזה, תדע לך שאל מוציאם ממצרים. ואמר מוציאם ולא הוציאם, לומר שעדיין הוא מוציאם, לפי שהכנענים הם בני אחיו של מצרים שנאמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, וכנען ילד את החתי ואת האמורי ואת היבוסי, והם הולכים אליהם לקחת ארצם, א"כ עדיין הוא מוציאם:

ובזוהר אמר בלעם בתרין דרגין בעינא לאעלא להו, בעינא לאעלא בהו מדרגא דיעקב ולא יכילנא, בעינא לאעלא בהו מסטרא דישראל ולא יכילנא, מ"ט בגין דשמא דא או דא לא אתקשר בזינין בישין, הה"ד לא הביט און ביעקב, תאנא תרין דרגין אינון נחש וקסם לקבליהון עמל ואון, דאמר בלעם, הא ודאי אשכחנא לקבלי דהני יעקב וישראל, און לקבלי דיעקב דאיהו קטיר בנחש, עמל לקבלי דישראל דאיהו קטיר בקסם, כיון דחמא דלא יכיל, אמר ודאי לא הביט און ביעקב וגו', מ"ט בגין דה' אלהיו עמו וגו' ואי תימא בהני לא יכילנא בקסם ונחש יכילנא, הא כתיב כי לא נחש ביעקב וגו', ולא עוד אלא דכל חילין דלעילא וכל משריין כולהו לא ידעי ולא מסתכלי בנימוסי דמלכא עילאה עד

דשאלי להני תרין יעקב וישראל, ומאי אמרי מה פעל אל, אם כן אם כולם שואלים להם מה פעל אל, א"כ הנחש והקסם למה להם, ודאי כי לא נחש ביעקב כו'. ובמדרש כעת יאמר ליעקב. ראתה עינו שישראל יושבין לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו ומבררין כל פרשה ופרשה למה נכתבה, וכה"א כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה ואתננה לא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך, ומלאכי השרת שואלים חותם מה הורה לכם הקב"ה, לפי שאינם יכולים ליכנס למחיצתן של ישראל שנאמר כעת יאמר וגו':

והרב רבי מנחם ריקאנטי ז"ל האריך בזה, וגמרתי לכתבו להראות מעלת הצדיקים וכמה גדול שכרן לעולם הבא, וז"ל, והבן אומרו כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, וזו אחת מן הראיות שהביאו רז"ל על כי מעלת הצדיקים לעוה"ב הוא גדולה ממלאכי השרת, פסוק עין לא ראתה וגו' מוכיח, והעד חנוך בן ירד, ועוד הביאו רז"ל ראיה מפסוק אז תתענג על ה' כבן המתחטא לפני אביו. ובבראשית רבה ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון, ר' מאיר אומר מי גדול השומר או הנשמר, ממה דכתיב כי מלאכיו יצוה לך וגו', רבי יהודה אומר מי גדול הנושא או הנישא, ממה דכתיב על כפים ישאונך הוי אומר הנישא גדול ר' שמעון אומר מי גדול המשלח או המשלח כו'. ובפירוש ארז"ל במסכת חולין חביבין ישראל לפני הקב"ה ממלאכי השרת, גם הרב ז"ל אמר על הפילוסופים בלשון הזה, ומדוע יתפארו על קבלתנו לעשותם הנפש דקה ולתאר אותה במלות וספורים מלאכיים, כי לא ראינו יחוסה בחבוריהם רק לגלגל השכל או לבעלי העיון שלהם לכת המלאכים, ואנחנו על קבלה אמתית מאבות ראשונים קדושים שלא השפיקו בילדי נכרים מעלים אותה. ומדקדקים ענינה מאלה עד למרבה, עד שארז"ל עליה דבר כאלו נוטה שלא נבראת, אמרו בבראשית רבה, עם המלך במלאכתו, עם ממ"ה הקב"ה ישבו נפשותיהם של צדיקים שבהם נמלך וברא את העולם עכ"ל. ואמר הוא כי אין שר ומלאך שיגיע למעלת הצדיקים באותו עולם. ואולי תקשה על דבריהם ז"ל ממה שאמר הפסוק ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה, הרי שלא הבטיחו אלא להיות מעלתו בין המלאכים הנקראים עומדים, דע כי רז"ל נתעוררו על זה בסוד סתרי תורה, כי יש צדיקים גמורים צרורים בצרור החיים, ואף כי הם באותו השלימות ואותה המעלה, הקב"ה שם אותם להיות מגן וצנה על זה העולם, וכשרואין ישראל בצער הקדוש ב"ה עושה להם מחילות רבות תחת כסא הכבוד, והצדיקים עומדים ומגינים עליהם לפני המקום ב"ה, וקב"ה אומר קריינא דאגרתא איהו להוי פרונקא, מי שמתחנן על בני עולם הוא יעשה השליחות, והקב"ה עושה להם כנפים בין מלאכי השרת ושטין העולם לעשות נסים לישראל, זהו ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה, כמו שהמלאכים יורדים לזה העולם

לעשות נסים לישראל ואח"כ חוזרים למקומם כענין אברהם ומנוח, כן הצדיקים ז"ל ג"כ. זהו מעלה יתירה על מעלתם להיותם קרובים למלכות ומבטלים הגזירות בשליחות ה' ית', כענין שנאמר צדיק מושל יראת אלהים, זהו מהלכים בין העומדים, כאדם ההולך ממקום למקום ואינו מתקיים במקום אחד, כך הם באים למטה לבטל הגזירות ושבים למעלה בשליחות בוראם, ע"כ, ע"כ אשריהם לצדיקים. כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, ס"ת תרב להלל, שלהלול הצדיקים אין סוף, וכה"א עין לא. ראתה וגו', וכ"כ רש"י ז"ל כעת יאמר ליעקב, עתיד להיות עת כעת הזאת אשר תגלה חבתן לעין כל שהם יושבים לפניו ולמדין תורה מפיו ומחיצתם לפנים ממחיצת מלאכי השרת ומלאכי השרת רואין אותם ושואלין אותם מה פעל אל, ד"א כעת יאמר אינו לשון עתיד אלא לשון הוה, אינם צריכים לנחש וקסם, אלא בכל עת שצריך להאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל ומה גזרותיו במרום אינם מנחשים וקוסמים אלא נאמר להם על פי נביאיהם או על פי אורים ותומים, ע"כ:

פסוק כד

הן עם כלביא יקום. נתנבא על מלחמת מדין שנאמר בה נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, אל תקרי יקום אלא יקום. וכארי יתנשא על ל"א מלכים. לא ישכב עד יאכל טרף, לא ימות משה עד שיקום ממדין. וכן יאכל טרף בגימט' בלעם מדין מלכיה. ואמר ולא ידע מה אמר, ומתנבא על הריגתו ועל הריגת מדין ומלכים ואינו יודע מה אומר. ודם חללים ישתה, בגימ' אלו שלושים ואחד מלכים:

ובמדרש אין אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הם ישנים מן התורה ומן המצות, עמדו משנתם עומדים כאריות חוטפים מצות לובשים ציצית מניחים תפילין קורים קריאת שמע ממליכין, להקב"ה ונעשים כאריות ומפליגין לדרך ארץ למשא ומתן, אם נתקל אחד מהם או אם מחבלים באים ליגע באחד מהם, ממליכין להקב"ה ואומרים שמע ישראל והם נצולים. לא ישכב עד יאכל טרף, כשהם אומרים ה' אלהינו ה' אחד, בורחין המחבלים מפניו, ומלחשים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והוא נמסר בק"ש משומרי היום לשומרי הלילה, וכשבא לישן מפקיד רוחו להקב"ה שנאמר בידך אפקיד רוחי, וכשנעור משנתו ממליך מלך העולם הקב"ה, שומרי הלילה מוסרין אותו לשומרי היום שנאמר נפשי לה' משומרים לבקר וגו'. ודם חללים ישתה, נתנבא שאין משה שוכב עד שיעשה נקמה בו ובחמשת מלכי מדין. לא ישכב עד יאכל טרף, זה בלעם. ודם חללים ישתה, אלו מלכי מדין. אמר להם משה לישראל, בלעם הרשע עושה לכם כשפים ומפריח לחמשת מלכי מדין ופורח ומפריח אותם, הראו לו הציץ ששמו של

הקב"ה גלוף עליו, והם נופלים לפניכם, תדע שהוא כן, שכן כתיב וכלי הקדש, זה הציץ שכתוב בו קדש לה', וכתיב ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם ואת בלעם בן בעור וגו':
ובזוהר לא ישכב עד יאכל טרף. מאן עמא תקיפא כישראל, בשעתא דאתנהר צפרא קם ומתגבר כאריה לפולחנא דמאריה בכמה שירין בכמה תושבחן, משתדל באורייתא כל יומא ובליליא לא ישכוב, כד בעי בר נש למשכב על ערסיה, מקדש שמא עילאה אמליך ליה לתתא ולעילא, כמה גרדיני נימוסין מתקשרין קמייהו בשעתא דפתחי פומהון על ערסייהו בשמע ישראל ובען רחמי קמי מלכא קדישא בכמה קראי דרחמי. ד"א הן עם כלביא יקום, זמינין האי עמא למיקם על כל עמין דכנען, כארי גיבר ותקיף יתרמי עלייהו, ארחייהו דכל אריותא למשכב על טרפייהו, אבל עמא דא לא ישכב עד יאכל טרף. ד"א הן עם כלביא יקום, לקרבא קרבנין ועלוון קמי מאריהון על גבי מדבחא, ותאנא בשעתא דקרבנא אתוקד על גבי מדבחא חמי דיוקנא דחד אריה רביע על ההוא קרבנא ואכיל ליה, וא"ר אבא אוריאל מלאכא עילאה הוו חמאן ליה בדיוקנא דאריה תקיפא רביע על מדבחא ואכיל לון לקרבניא, וכד ישראל לא הוו זכאין כל כך, הוו חמאן דיוקנא דחד כלבא חציפא רביע עליה, כדין ידעי ישראל דבעיין תשובה וכדין תייבין, לא ישכב וגו' אילין קרבנין דליליא כגון עלוון, ודם חללים ישתה, דקב"ה אגח קרבא דילהון על סנאיהון, ר' אלעזר אמר לא ישכב, מהו לא ישכב, אלא בכל ליליא ולילא כד בר נש אזיל בפקודוי דמאריה לא שכיב על ערסיה עד דקטיל אלף ומאה ועשרין וחמש מאינון זינין בישין דשריין עמיה, רבי אבא אמר אלף אינון דסטר שמאלא דכתיב יפול מצדך אלף, ובמה כמא דכתיב יעלזו חסידים בכבוד וגו' רוממות אל בגרונם וגו' לעשות נקמה וגו', הה"ד לא ישכב ודא הוא לעשות בהם משפט כתוב, ע"כ:

פסוק כה

ויאמר בלק אל בלעם גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו. על דרך שאמרתי שאפילו בלעם לא היה יודע מה שהיה אומר, כי היה חושב שהוא ממשל משלים, כי מדת כ"ה היתה מדברת, שנאמר וכה תדבר. וכן אמר בזוהר א"ר אלעזר כל הני מילי כ"ה אמרה והוא ארים קלא לקבלה ולא הוה ידע מה הוא ולא אשתמע לבר קליה, ע"כ. לזה אמר גם קב לא תקבנו, איני שומע ואיני מבין ממך לא קללה ולא ברכה אלא קול דברים אני שומע. ויען בלעם ויאמר וגו' כל אשר ידבר ה' אותו אעשה, היל"ל אותו אדבר כמו שאמר בפעם ראשונה. שמעתי שפעם ראשון כשראה בלעם שלא בא לפיו קללה, וראה עצמו בביזוי לפני בלק אמר הלא את אשר ישים ה' בפי, השיאו ואמר אולי לא שמרתי הדברים כראוי והסחתי דעתי מהם, לזה לא הובנו הדברים, אבל מכאן ואילך אשר ישים ה' בפי

אותו אשמור, אשמור הדברים ואחזור עליהם כדי שלא ישתכחו, וכן בפעם שניה אמר לו אותו אעשה, אולי צריך תקון והכנה שאכין עצמי כדי שיובנו הדברים, וג"כ צריך הכנת המקום, לזה אמר לו לכה נא אקחך אל מקום אחר, לא כמו שאמר קודם לך נא אתי, אלא אקחך אל מקום, אתה אומר שצריך הכנת האדם והכנת המקום, הכנת האדם, אני אקחך אל מקום כדי שלא תסיח דעתך ותהיה מוכן, והכנת המקום, לקחו לראש הפעור, אין ראש אלא ע"ז, וכן ארז"ל ראש הפעור, ראה בלק שעתידין ללקות על ידי פעור ולא היה יודע במה:

פסוק ל

ויעש בלק כאשר אמר בלעם ויעל פר ואיל. ולא אמר כאשר אמר בשתי פעמים הראשונים התיצב על עולתך, לפי שכשראו שהכינו עצמן והכינו המקום, עלה בדעתם שודאי זאת הפעם יהיה להם הצלחה, ולזה לא אמר לו בנה לי בזה ז' מזבחות כמו שאמר לעיל, כי שניהם הכינו עצמן יחד כמו שאמר אקחך וגו' וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך וגו', והוקשה בעיניו כי לא מצא מקום לחול הקללה, אמר אלו הב' פעמים היו ע"י נחש, כי אמר בשתיהם התיצב על עולתך ואנכי אקרה וגו', אבל עתה אמר אי אפשר ע"י נחוש לפי שלא נחש ביעקב ומאן דלא קפיד לא קפדי בהדיה, הם אין בהם ניחוש לזה לא חל עליהם נחש, וארז"ל כל המנחש לו נחש שנאמר כי לא נחש, קרי ביה לו נחש. וישת אל המדבר פניו, כתרגום לעגלא דעבדו במדברא, פניו, פנים של זעם. ולזה אמר וישת ולא אמר ויפן, וישא בלעם את עיניו, שהביט למרחוק. וירא את ישראל שכן לשבטיו, היל"ל שכן בשבטיו מהו לשבטיו, אלא שראה השכינה שורה עליהם, לזה שכן כתיב, וכן את ישראל שכן, ר"ת איש, שהוא השי"ת שנקרא איש שנאמר ה' איש מלחמה, שהוא לוחם עם כל הנחרים בהם. שכן לשבטיו, קרי ביה של בטיו, למביטים בהם בעין רעה. וראה אותם שהן מפוזרים בד' רוחות ג' שבטים לכל רוח כמו שארז"ל על פסוק כי כארבע רוחות פרשתי אתכם, כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך א"א לעולם בלא ישראל:

פרק כד

פסוק ב

ותהי עליו רוח אלהים. לא אמר ויקר אליו אלהים, כשהיה הולך לקראת נחשים על צד הטומאה אז ויקר לשון קרי לשון טומאה, עתה שלא הלך לקראת נחשים, שאין נחשים בישראל כמ"ש כי לא נחש ביעקב, אז חלה עליו רוח נבואה, וכשהרגיש בעצמו שחלה עליו נבואה מה שלא חל עליו מעולם, אז שבח עצמו ואמר נאום שומע אמרי אל:

ובזוהר ותהי עליו רוח אלהים. אמר רבי יהודה מאי אתערותא הכא אלהים ולא רוח ה', אלא רוחא הדא מסטרא דשמאלא ההוא דאתקשרו תחותוי אינון זינין וחרשין דילי', א"ר אלעזר הכא אוליפנא אפילו האי לא שרא ביה רוחא קדישא, א"ר יוסי אי הכי הא כתיב ותהי עליו רוח אלהים ובכל אינון זמנין אחרנין לא כתיב הכי, א"ל הכי הוא ת"ח כתיב טוב עין הוא יבורך והא אוקמוה אל תקרי יבורך אלא יברך ובלעם הוא רע עין דלא אשתכח רע עין כוותיה בעלמא, דבכל אתר דהוה מסתכל הות מתלטיא, ועל דא אמרי האי מאן דאעבר בריה בשוקא ומסתפי מעינא בישא, יחפי סודרא על רישיה בגין דלא ייכול עינא בישא לשלטא עליה, אוף הכא כיון דחמא בלעם דלא יכיל בחרשוי וקסמוי לאבאשא לישראל בעא לאסתכלא בהו בעינא בישא, בגין דבכל אתר דהוא מסתכל בעיניה בישא הוה מתלטיא, ת"ח מה רעותא דיליה לקבליהון דישראל, כתיב וישת אל המדבר פניו וירא את ישראל, בה שעתא אלמלא דאקדים לון קב"ה אסוותא הוה מאבד לון באסתכלותא דעינוי, ומה אסיותא יהיב לון קב"ה בההוא שעתא הדא הוא דכתיב ותהי עליו רוח אלהים, ותהי עליו על ישראל קאמר, כמאן דמפרש סודרא על רישיה דינוקא בגין דלא ישלט ביה עינא בישא, כדין שרי ואמר מה טובו אהליך יעקב, ת"ח כל מאן דבעי לאסתכלא בעינא בישא לא יכיל אלא כד משבח ואוקיר להההיא מלה דבעי ללטיא בעינא בישא כו', ומה ארחיה אמר חמו כמה טבא דא כמה יאה דא, בגין למילט ליה ולמשלט עליה עינא בישא, אוף הכא אמר מה טובו אוהליך יעקב, כמה אינון יאין כמה אינון שפירין כמה נטיעאן שפירין דאתנטען ביניהו דמיין לאינון נטיעאן דנטען קב"ה בגנתא דעדן, ע"כ:

פסוק ג

וישא משלו ויאמר נאום. נאם כתיב, כלומר לך נאה לנאום ולומר לא לאחר, והתחיל משבח עצמו. בנו בער, לא תאמר שלמד מאביו, שאביו הוא בער בערכו, וצריך שיהיה אביו בנו, כלומר שילמד ממנו, זהו בנו בעור, שבעור צריך להיות בנו של בלעם. ונאם הגבר שתום העין, שאינו צריך לפתוח ב' עיניו, כי הוא בעין אחת אע"פ שהיא סתומה יכול לראות כמו אחר כיוצא בו בשתי עיניו פתוחות:

ובזוהר פרשת פקודי (דף רל"ז) ז"ל, ת"ח אית מאן דעביד חרשין ואצלח בידוי ואית מאן דעביד לון כההוא גוונא ממש ולא אצלח בידוי, דהא לעובדיא אלין גברא מתקנא אצטריך, ת"ח מבלעם דאיהו הוה מתקנא לאינון חרשין דיליה ואצלח בידוי, בגין דכתיב נאם הגבר שתום העין, שתום העין וסתום העין כלא חד, דחד עינא סתים תדיר וחיזו דעינוי לא הוה באורח מישר, מומא הוה ביה בעינוי, כתיב ושלח ביד איש עתי, זמין

בכלא חיזו דעינוי דלא יתכשר, אבל רוחא קדישא מאן דישתמש בהדיה מה כתיב כי כל איש אשר בו מום לא יקרב איש עור וגו', והכא כלא אתקין לרוחא אחרא למיהב מסאבא ליה דוכתא לאשלטא, ע"כ. א"כ מה ששבח עצמו באמרו שתום העין לומר שהוא מתוקן לקלל ועוד בזוהר פרשת נשא (דף קמ"ז) ז"ל, תאנא כל כהן דהוא לא רחים לעמא או עמא לא רחמין ליה לא יפרוש ידוי לברכא לעמא דכתיב טוב עין הוא יבורך אל תקרי יבורך אלא יברך, תאנא א"ר יצחק בוא וראה מה כתיב ביה בההוא רשיעא, דבלעם בשעתא דאתמסר ליה לברכא לישראל, הוה משגח בעינא בישא בגין דלא יתקיים ברכתא, והוה תלי מלוי בההוא עינא בישא, דכתיב נאום בלעם בנו בעור, מאי בנו בעור מההוא דהוה סני להו יתיר מכל בני עלמא, ונאום הגבר סתום העין, דסתים עינא טבא מנייהו, בגין דלא יתברכון ולא יתקיים ברכתא. א"ר יהודה אי הכי הוא, ודאי דאשתכח פקיחא דעינא לברכא דכתיב פקח עיניך בגין לברכא, וברכתא דרב המנונא סבא הכי אמר יפקח הקב"ה עינוי עלך, ובההיא דשיעא כתיב שתום העין בגין דלא יתברכון על ידוי ע"כ:

וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל, נאום הגבר, קרא עצמו גבר, כי המשיל עצמו לתרנגול שנקרא גבר שיודע לכוין השעות, ואין בעולם מי שיכול לכוין שעת כעסו של הקב"ה כי אם בלעם בבני אדם ותרנגול בעופות ושניהם שוים בחכמה זו, ואמר כי התרנגול קורא ז' פעמים בלילה, וכן בבלעם מצינו וישא משלו ז' פעמים, והתרנגול נואף יותר מכל העופות ולכך לא הוכשרו התרנגולים לגבי המזבח, וכן בלעם היה נואף כמו שדרשו רז"ל על ההסכן הסכנתי וגו', וכן היתה עצתו להכשיל את ישראל לזנות בבנות מואב, ע"כ. עוד קרא עצמו גבר לפי שהיה ערל ויכול לסבול כח הנבואה, כי הנביאים כשהיו מתנבאים היה גופן כמת, וזה היה בתקפו, וכל זה היה מפני כבודן של ישראל, והוא חשב שמפני גבורתו באה לו, לזה קרא עצמו גבר:

פסוק ד

נאום שומע אמרי אל. שיבח עצמו שאינו כשאר הנביאים שנופלים לארץ, והם כמתים שאין בהם שום הרגשה, והם רואים הדברים בדמיון, שנאמר וביד הנביאים אדמה, אני איני כן אלא שומע אמרי אל בבירור בלא דמיון. וכ"ז היה מפני כבודן של ישראל, והוא חשב שמפני מעלתו היא זאת. ואולי ע"ז רמזו רז"ל ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, ארז"ל בישראל לא קם אבל באומות העולם קם ומנו בלעם, כונתם לומר שכמו שמשה דבר ה' עמו פנים בפנים ולא היה נרתע ולא היה מזדעזע, כן בלעם בזה לבד היה שוה למשה מפני כבודן של ישראל. אבל יש הפרש גדול בין נבואתו של משה לו. כי משה היה מוכן ומזומן בכל עת כמ"ש עמדו ואשמעה מה יצוה ה', לא כן בלעם שהוצרך

להכין עצמו עד שהיה רואה, וזה ג"כ לא היה אלא עתה בפעם ג', וכשאמר לו אח"כ לכה איעצך אשר יעשה העם הזה וגו', ושיבח עצמו כ"כ על אלו הב' פעמים, איסתרא בלגינא קיש קיש קריא, אבל משה לא זזה ממנו הנבואה ממעמד הר סיני שנאמר ואתה פה עמוד עמדי:

ואמר אשר מחזה שדי יחזה. שרצה והיה מקוה להגיע למעלת האבות שהיתה נבואתם באל שדי, זהו אומרו מחזה שדי יחזה, ולא אמר חזה אלא יחזה, שהיה מיחל ומקוה להגיע למעלה זו, ונמנעה ממנו, כי אפילו לזו לא הגיע כמ"ש יחזה ולא חזה, כ"ש לנבואת משה רבינו ע"ה. זהו נופל וגלוי עינים, נפל כתיב, פירוש שחסר ממנו וגלוי עינים, כמו חי שעיניו פתוחות ואינו רואה בהם:

פסוק ה

מה טובו אהליך יעקב. ארז"ל ראה שאין פתחיהן זה כנגד זה ולא חלון כנגד חלון, אמר ראוים אלו לברכה, כמ"ש על חיש וביתו באו, שלא היו דרים שנים בבית אחד, כדי שלא ידע אחד בליל טבילת אשת חבירו ויבא לידי הרהור כן כאן לא היה פתח כנגד פתח, כדי שלא יראה אשת חבירו:

ד"א מה טובו אהליך. מה טובים אהל שילה ובית עולמים בישובן שהם מכפרים עליהם ע"י הקרבנות שמקריבין בהם, ולזה אמר יעקב, שמתכפרין מעקבותיהן. משכנותיך, אף כשהן חרבים וממושכנין הם חביבים לפני המקום וחרבנן מכפר עליהם, שכלה חמתו בעצים ובאבנים, שנאמר כלה ה' חמתו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה בערך זה קראם אהליך ישראל:

עוד מה טובו אהליך יעקב. כשראה בתי כנסיות ובתי מדרשות וראה שהאורה יוצאה מהם ע"י הוראת התורה והדינים, אמר כמה אור יוצא מהם. טובו הוא מלשון אור, כמו בהיטיבו את הנרות וגו'. אהליך, כמו בהלו נרו וגו':

עוד מה טובו. מה טובה זו העקבה והתחבולה שעושין ליצר הרע, שמיד כשפוגע בהם מושכין אותו לבית המדרש, כמו שארז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש. מה טובו, שהן עצמן משכן להקב"ה שאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, וכן אמר הנביא היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה, לא אמר בהיכל אלא היכל ה' המה, הם בעצמם היכל ה':

ובפרק חלק א"ר אלעזר מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו, בקש לומר שלא יהא להם בתי כנסיות ובתי מדרשות אמר מה טובו אהליך יעקב, בקש לומר שלא תשרה שכינה עליהם אמר משכנותיך ישראל, לא תהא מלכותם מושכת אמר כנחלים

נטיו, לא יהא להם זיתים וכרמים, כגנות עלי נהר, לא יהא ריחן נודף, כאהלים נטע ה', לא יהא להם מלכים בעלי קומה, כארזים עלי מים, לא יהא להם מלך בן מלך, יזל מים מדליו, לא תהא מלכותם שולטת באומות, וזרעו במים רבים, לא תהא מלכותם עזה, וירום מאגג מלכו, לא תהא אימה למלכותו, ותנשא מלכותו, ע"כ. הרי עשר ברכות כנגד עשר קללות שהיה בלבו לקלל בהם את ישראל, והתחלת הכל הם בתי כנסיות ובתי מדרשות, כי כשיש להם לישראל בתי כנסיות שמתפללים בהם ושואלים משאלותיהם ובוטחים בה' שישמע תפלתם, ובתי מדרשות ששם דירת השכינה, שאין להקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה. כאן הוכללו כל הטובות. אמר ר' אבא בר כהנא וכולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות, שנאמר ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה, קללה ולא קללות. כונת ר' אבא כמ"ש שכל עוד שבתי כנסיות ובתי מדרשות קיימין לא יש שום קללה:

פסוק ו

כנחלים נטיו כגנות. היה רוצה לברכם כנחלים שהה זוחלים בימות הגשמים ופוסקים בימות החמה, כן יהיה הפסק למעלתם של ישראל, א"ל נטיו, שיהיו כנחל שאינו פוסק לעולם, שנאמר הנני נוטה אליה כנהר שלום. כגנות, רצה לברכם שיהיו כגנה אשר מים אין לה, א"ל הקב"ה עלי נהר, כדמתרגמינין כגנת שקיא דעל פרת. כאהלים, רצה לברכם שאם יהיה להם שום מעלה שתהיה כמו האהלים שלבסוף ריחם נמר והם נפסדים ונרקבים, לזה א"ל, נטע ה', שאין בהם הפסד לעולם. ואמר כארזים, כלומר שאין גזעו מחליף, לזה א"ל אלי מים, שאם ישבר, מריח המים יחזור ויפריח. ד"א המשילם לארבעה דברים, לנחלים לגנות לאהלים לארזים. לנחלים, נגד הדגלים שהיו ג' דגלים לכל רוח, לזה אמר נטיו נגד חנייתם. לגנות, נגד הלוים שהיו חונים סביב למשכן, משפחות הגרשוני ימה, והקהתי תימנה, מררי צפונה. עלי נהר, שהיו על המשכן שמשם יוצא אורה לעולם, נהר מלשון ונהורא עמיה שרי. כאהלים נטע ה', נגד אהל מועד. כארזים עלי מים, נגד משה ואהרן ובניו, שהיו חונים פתח אהל מועד מזרחה, ולהם קרא ארזים. ואמר עלי מים, שמשם תורה והוראה יוצאה לכל ישראל, וכשם שאין העולם מתקיים בלא מים כך אין להם קיום בלא תורה, ולזה סמך יזל מים מדליו, מהדלי הגדול שהוא משה. מדליו, בגימ' מלך, ויהי בישורון מלך, שכל ישראל קבלו ממשה שנאמר דבר אתה עמנו ונשמעה, וכה"א תורה צוה לנו משה, מנין תור"ה צוה לנו משה, שהם תרי"א מצות, וזהו שאומרים הלכה למשה מסיני. וכבר כתבנו שמשה הוא כלל כל ישראל, ולזה רמזו שקול משה כנגד כל ישראל. וכן משה רבינו עם האותיות בגימ' כלל ישראל,

א"כ כולם נוזלים ושואבים ממנו. וזרעו במים רבים, כאן רמז מה שארז"ל הזהרו בבני עמי הארץ שמהם תצא תורה, שמה שחסר מהאב יבא לבן, שכולם קבלו התורה מסיני, את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה וגו', ופירוש רבים, רבנים, כמו שק ואפר יוצע לרבים, פירוש לגדולים, ישולמו חלקם וחלק אביהם, וברא כרעא דאבוה. וירום מאגג מלכו, מאגג ואילך יהיה להם לישראל שם ומלכות שלא תפסק לעולם, שנאמר כסאו כשמש נגדי כירח יכון וגו', כי המלך הראשון מושאל הוא, ושמו מעיד עליו שאול. ותנשא מלכותו, בזמן מלך המשיח שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם, קראו נשיא לפי שעתיד כביכול לדור בתחתונים, ובערך השי"ת קראו נשיא זהו ותנשא מלכותו:

פסוק ח

אל מוציאו ממצרים. יזל מים, לומר שלא הוציאם ממצרים אלא להתעסק בתורה, וכה"א בהוציאך את העם ממצרים תעבדון וגו', ולזה אמר כאן אל מוציאו ולא אמר מוציאם כמ"ש לעיל, לומר שאע"פ שלא היו ראוים להוציאם שהיו עובדי ע"ז ומגדלי בלורית, עכ"ז הואיל והיו כולם בלב אחד זכו ליציאה אע"פ שלא הגיע הקץ, ועשה עמהם כמה נסים, זהו כתועפות ראם לו, לפי שהיו כולם כנפש אחת, ולזה נתן להם התורה שנאמר ויחן שם ישראל. ולז"א יאכל גוים צריו, הגוים שצררו עליהם שהם המצריים הצרים אותם להשפילם ולעשותם כעפר. עצמותם יגרם יסירנו מהיותו גרם, פירוש עצם, יגרם כמו ותשרש שרשיה. וחציו ימחץ, כת"א. ופירש"י ז"ל וחציו ימחץ, אונקלוס תרגם חציו של צרים, חלוקה שלהם, כמו בעלי חצים מארי פלגותא, לשון חלוקה, וכן ימחץ לשון חלוקה, שחצו את ארצם, ויש לפתרו לשון חצים ממש, חציו של הקב"ה ימחץ בדמים שלהם, ע"כ, ויכולין ג"כ לומר חציו של הקב"ה ימחץ בצרים שלהם וימחצם:

פסוק ט

כרע שכב כארי. אמר לו בלעם אתה רואה בקסמיך שעתידין לכרוע וליפול, כמו המה כרעו ונפלו. בבית ראשון לפי שחזר ונבנה קראהו כריעה לא נפילה. שכב, בבית שני, ולפי שנשאר חרב קראו שכב, ועתיד הקב"ה להעירה ולומר לה התעוררי קומי שבי ירושלים, אבל עתה היא ישנה ושוכבת על העפר, ועתיד לומר לה התנערי מעפר, אימתי עד בוקרו של משיח, שנאמר שכבי עד הבקר. ואמר כארי, על בית ראשון שנחרב ע"י נבוכדנצר שנקרא ארי שנאמר עלה ארי מסובכו. וכלביא, על בית שני שנחרב ע"י אספסיאנוס קיסר. ומ"ש כארי בכ"ף, לפי שהוא לא עשה דבר, כמ"ש הנביא קחי רחים וטחני קמח, עמא קטילא קטלת קרתא יקידא יקדת. מ"י יקימנו, היא הבינה שמוציאה העבדים לחרות, שנת החמשים. זהו מ"י יקימנו, מ"י ירפא לך:

מברכיך ברוך ואורריך ארור. הקדים הברכה שאמר קודם מברכיך ברוך, לפי שרצה לברך את עצמו כמו שאמר ותהי אחריתי כמוהו. ובמדרש להלן ביצחק כשבירך ליעקב אמר אורריך ארור ומברכיך ברוך, אלא בלעם ע"י שהיה שונא פתח בברכה וחתם בקללה, ויצחק על ידי שהיה אוהב פתח בקללה וסיים בברכה. ד"א הצדיקים תחלתן יסורים וסופן שלוה, לפיכך התחיל בקללה, ורשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין, לפיכך התחיל בברכה:

פסוק י

ויחר אף בלק בבלעם וגו' והנה ברכת ברך זה שלש פעמים. א"ל אני חשבתי בשתי פעמים הראשונים שאתה ממשל משלים, עתה שאמרת ומברכיך ברוך, בזה נתאמת לי שהשתי פעמים הראשונים היו אותם משלים ברכות, זהו והנה ברכת ברך זה שלש פעמים, עם זה הפעם הם שלש פעמים:

פסוק יא

ועתה ברח לך, אמר לו עתה ממתין לפי שברכת אותם שתחול הברכה עליך, ולזה אמרת מברכיך ברוך, וצריך אתה לברוח מפניהם, כי סופך ליפול בידם, אבל עתה ברח לך אל מקומך אולי תנצל, כי מקומו של בלעם הוא פתור ואינו ארץ ז' עממין. והוא לא שמע לו והלך למדין ליטול שכר כ"ד אלף שמתו מישראל בעצתו ונהרג עם מלכי מדין, שנאמר את אוי ואת רקם וגו' ואת בלעם בן בעור הרגו ב"י בחרב. אמרתי כבד אכבדך, אמר במה אני יודע שסופך ליפול בידם, לפי שאתה לא באת בתחלה לברך אותם, לא באת אלא בשביל ממון שפסקתי לך, וזו הברכה שברכתם הוא בעל כרחך, א"כ קללה תחשב לך. לזה הוא בקש התנצלות ואמר הלא גם אל מלאכיך וגו' אם יתן לי בלק וגו', לומר שלא בא בשביל כסף וזהב:

עוד אמר אכבדך, לפי שהוא אמר לו אל נא תמנע מהלוך אלי, שאמר אם יש לך מונע לא תשמע לו, שאע"פ שהוא עושה לך כבוד אני אעשה לך כפול ומכופל, זהו כי כבד אכבדך מאד, עתה אמר לו המונע הוא הקב"ה ולא מנעך מפני אהבתן של ישראל אלא משנאתו לך, לפי שאמרתי כבד אכבדך הוא מנעך מכבוד:

פסוק יד

ועתה הנני הולך לעמי. אמר לו אתה אמרת ברח לך, איני צריך לברוח, כי היה בוטח בכשפיו שינצל מהם, שעשה כמה כשופין ופרח באויר, כמ"ש בפרשת קדושים מהזוהר, ובמדרש פרשת מטות עיין שם. ופיו הכשילו שהולך ולא ישוב. ואמר לו בשבילי איני צריך עצה אבל לך צריך, עצה, לכה איעצך, העצה היא לך לא לי, לפי שאתה עתיד ליפול בידם שבלק הוא צור שהוא מנסיכי מדין:

לכה איעצך. לא אמר ותהי עליו רוח אלהים כמ"ש בשלש פעמים הראשונים, לפי שעתה שבירך בפירוש לישראל ראה יותר, לפי שהכין עצמו, לזה אמר ויודע דעת עליון, מה שלא אמר כן לשעבר. ואמר איעצך, לפי שהוא עתה מתנבא באבדן של מואב שעיר ועמלק, לזה אמר איעצך, כמ"ש הנביא זאת העצה היעוצה על כל הארץ והיד הנטויה על כל הגוים כי ה' צבאות יעץ ומי יפר וידו נטויה ומי ישיבנה. והרמב"ן ז"ל כתב איעצך אגיד לך עצה היעוצה מאת ה', אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים. וגלה לו נבואה זו שלא יפול עמו ביד ישראל עתה רק באחרית הימים. והנה היו ד' נבואות, ראשונה שאמר שישראל הם חלק ה' ונחלתו הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. ב' התנבא בכבוש הארץ ושיהרגו מלכים אדירים שבה, שנאמר הן עם כלביא יקום. ג' התנבא בישיבתן בארץ במנוחה והשקט, ואמר מה טובו אהליך יעקב, ושיעמידו מלך שינצח את אגג, ושיתנשא עוד המלכות, שראה דוד מתנשא למעלה, שנאמר וידע דוד כי הכינו ה' למלך. ועתה בנבואה זאת הרביעית הוסיף לראות ענין המשיח, ולכך הרחיק הענין מאד, שאמר אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב, מה שלא אמר כן בכל הנבואות הראשונות, ואמר כי זאת עצת ה' שיעץ באחרית הימים. וקרא עצמו עתה שומע אמרי אל ומחזה שדי יחזה, כאשר אמר בנבואה שלישית, והוסיף לקרא עצמו ויודע דעת עליון, והאומר כן שיודע דעת עליון, ירצה לומר שהוא יודע מה בדעתו של עליון לעשות בעולמו באחרית הימים, וזה כענין כי יום נקם בלבי, וארז"ל לבא לפומא לא גלי, ע"כ:

איעצך. רז"ל אמרו שנתן לו עצה על הזנות, איעצך אמר לו אלהיהם של אלו שונא זמה כו'. ולא נכתבה בפירוש אלא ברמז במלת איעצך, וכן משה אמר לישראל הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם. ומה שלא נכתבה בפירוש, כדי שלא ישתבחו המדינים לומר שעצת נביאם הועילה, וגם כדי שלא יבאו לפרוץ בזנות שהיא אחת משבע מצות בני נח, וגם משום ישראל שלא יאמרו שעל ידו נסתייע מילתא, ואין עליהם שום עון אשר חטא, ולמה נענשו, לזה נסתמה לומר שמהם היא הסבה וההתחלה, שנאמר ויחל העם וגו'. ומה עשה הארור בלעם, אמר אם אומר לו העצה מיד בפירוש לא יהיה שומע ממני, שהיו כולם גדורים בעריות מפחדם מהמבול שבא בסבת הזנות, עמד ופתהו והודיעו מה שעתידין לעשות באומות ובפרט בעמו, כאומרו אשר יעשה העם הזה לעמך, ואח"כ פתהו על הזנות, א"כ איעצך, אבל קודם אמר לו אשר יעשה העם הזה וגו':

פסוק טו

וישא משלו ויאמר.. מאחר שנודע לבלק שהוא מברך לישראל כמו שאמר והנה ברכת ברך, והוא ג"כ רוצה בכך, למה לו למשל משלים, יאמר הדברים בפירוש, אלא ארורים

הרשעים שאין טובתן שלמה, שרצה שלא תתקיים הברכה, כמ"ש בזוהר וז"ל, וישא משלו ויאמר, אמר במתליה למימר, מאי טעמא בגין דלא יתקיימון מלין בעגלא, ע"כ. וישא משלו ויאמר, אמר מה שאמר, ולפי שאינו רוצה בברכתן של ישראל דחה אותם למרחוק, ולפי שהיה רוצה שיתברך בברכתם של ישראל, לזה אמר אראנו, ולא עתה וחלה עליו רוח הקדש, ורצה לדחותה ולבקש לה עקיפין ולעשותה משל, ולזה אמר נאום בלעם, ולא רוח הקדש, ונאם הגבר שתום העין, כלומר שהוא בעל מום ואינו כדאי שתחול עליו רוח הקדש, אמר לו הקב"ה נאם שומע אמרי אל, אע"פ שאתה בעל מום, לא חלה עליך רוח הקדש בשביל שאתה ראוי לכך אלא בשביל כבודן של ישראל שמיחדים שמי ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ויודע דעת עליון, כלומר אתה יודע בדעתו של עליון שדעתו לברך לישראל. ומחזה שדי יחזה, לא אמר חוזה כמו שאמר שומע אלא יחזה לעתיד, הטעהו שעתיד להתנבא על האומות, ומה שאמרת שאתה סתום העין ואתה בעל מום, אינו כן, נפל כתיב, פירוש חסרים הם הדברים, כמו לא נפל מדבריהם ארצה, שהוא לשון חסרון, אלא תהיה גלוי עינים, לא סתום העון כמ"ש, ועכ"ז דחה הדברים ואמר אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב וגו', שנפשו קצה בטובתן והצלחתן של ישראל, לזה אמר אשורנו, כי כשרואה הדבר מרחוק אינו רואה אותו על בוריו:

עוד אפשר לומר אראנו על משיח בן יוסף, ולפי שעתיד ליהרג אמר אראנו, אבל על משיח בן דוד אמר אשורנו, שנאמר ואשרו אתכם כל הגוים. דרך כוכב מיעקב, זה משיח בן יוסף, לזה אמר מיעקב, שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף. וקם שבט מישראל, זה משיח בן דוד, והמשיל בן יוסף לכוכב שאין אורו כ"כ, ופעמים נראה ופעמים אינו נראה. וקם שבט, הוא שבט המלכות, שכן ברכו אביו לא יסור שבט מיהודה, ות"א לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה, וכן משה בירך ליהודה וזאת ליהודה, לפי שאמר יחי ראובן, והתחיה היא ע"י מלך המשיח, לזה אמר וזאת ליהודה, כלומר התחיה שאמר יחי ראובן זאת ליהודה, ולזה אמר וזאת בוא"ו ולא אמר כמו שאמר וללוי אמר, או לבנימין אמר, וליוסף אמר, ולגד אמר, וכן כולם:

פסוק יז

ומחץ פאתי מואב. לא יכם לגמרי. לפי שבת לוט לא היתה כוונתה באותה מעשה לרעה, כי כיוונה לשם שמים לשום בעולם שארית, בחשבה שכל העולם אבד, לכן ישאר ממנה שארית, וכן אמר הנביא ושבתי את שבות מואב, אבל לפי שהחציפה פניה וקראתו מואב שנתעברה מאביה, ונתנה מקום לזנות, אחר שהיו גדורים מעריות, לזה לא יבא בקהל ה':

ומה שאמר פאתי ולא פאת, ניבא על דוד שמדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות. וקרקר כל בני שת, כלומר הבנים העקריים שאינם לא מן בני הפילגש ולא מן השפחות שהם בני עשו. שת, פירוש יסוד, כמו כי השתות יהרסון, שהיסוד הוא עיקר הבנין. ובזוהר פרשת בלק (דף ק"ץ) ז"ל, נעמה מבני עמון ביומי דדוד נפקא, כדין שראת רוח קודשא על דוד, אמר ליה דוד כד כל עלמא מדידנא ואפילנא עדבין מדידתא דישראל חבל נחלתו, הוה דכירנא מה עבדו בחבל נחלת מואב, מה כתיב וימדדם בחבל וגו', בההוא חבל נחלת ה', כל אינון דהוו מההוא זרעא חבל ההוא חבלא אחיד בהו כתיב מלא החבל מהו מלא החבל ההוא דכתיב מלא כל הארץ כבודו, הוא אמר דא הוא לחיי ודא הוא לקטלא, וההוא חבל אחיד באינון דאתחזן לקטלא, ובגין כך אחיד בחבל ופשיט חבל על ההוא חבל נחלת השם, ומדין גדעון שצי להו וכל ההוא זרעא, דלא אשתאר מנייהו מכל אינון דאבאישו לישראל, קב"ה נטיר להון דבבו ונטיל מנייהו נוקמין, אבל אי זמינין למיתי מנייהו טב לעלמא אריך רוגזיה ואפיה עמהון עד דיפוק ההוא טב לעלמא, ובתר כן נטיל נוקמא ודינא מנייהו, ע"כ:

פסוק כ

וירא את עמלק. ראה שבא משני אלופים, משעיר שאמו תמנע היא מאלופי שעיר שנאמר ואחות לוטן תמנע, ואומר ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו, לזה אמר ראשית גוים עמלק שבא מב' ראשים, לזה אמר וגם הוא עדי אובד, לא יאמר שהואיל שאמו אינה מאדום יש לו השארות, אלא וגם הוא אחריתו עדי אובד:

פסוק כא

וירא את הקיני. ראה שעשה קן למשה, לזה אמר איתן מושבך, שזכית לישב בלשכת הגזית בזכות שעשה קן למי שלקה על ידי הסלע, זהו ושים בסלע קנך:

פסוק כב

כי אם יהיה לבער קין. פירש"י ז"ל נתיישבת ונתקפת בתוקף זה שאינך נטרד עוד מן העולם, כי אף אם אתה עתיד לגלות עם עשרת השבטים ותהיה לבער ממקום שנתיישבת שם, מה בכך, עד מה אשור תשבך, עד היכן אשור מגלה אותך, שמא לחלח וחבור, אין זה טירוד מן העולם אלא טלטול ממקום למקום, ותשוב עם שאר הגליות:

פסוק כג

וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה. כיון שהזכיר שביית אשור אמר אוי מי יחיה, מי יוכל להחיות את עצמו משומו אלה, שלא ישים עליו הגוזר את אלה, שיעמוד סנחריב ויבלבל את כל האומות, ועוד יבאו צים מיד כתים ויעברו כתים, ע"כ. עוד אוי מי יחיה, כמו

שאמר ר' יוחנן ייתי ולא אחמיניה, מרוב חבלי משיח, לזה אמר אוי, כמה יפרו דתן, שלא יוכלו לסבול, ועל אותו זמן נבחר מות מחיים, על זה אמר אוי מי יחיה:

פסוק כה

ויקם בלעם וילך וישב למקומו וגם בלק הלך לדרכו. מה צורך בזה, אלא בא לומר רשעות שלהם, שאחר שהלך כל אחד למקומו, הלך בלק למדין כדי לפתותם, והוא הפקיר בתו תחלה, ובלעם הלך עמו לחזק הענין אולי לא ירצו לפי שהיו גדורים. לזה אמר ואת מלכי מדין הרגו את אוי וגו' ואת בלעם:

פרק כה

פסוק א

וישב ישראל בשטים וגו' במדרש כל מקום שנאמר וישב הוא לשון צער, וישב יעקב. לעבד נמכר יוסף, וישב ישראל בארץ מצרים, מה כתיב אחריו ויקרבו ימי ישראל למות, וישב יהודה וישראל לבטח, מה כתיב אחריו ויקם ה' שטן וגו'. אף כאן וישב ישראל מה כתיב אחריו ויחל העם. לפי שהצדיקים אין להם ישוב בעוה"ז, וישראל כשמצאו עצמן מטולטלים ונוסעים ממקום למקום רצו לנוח כאן, אבל עשו שטות בזה, כי היו חושבין עצמן שהילוכן במדבר הוא על ידי צער, כמו הולכי מדברות, עד שמבקשים מקום לנוח, ובאמת היו במדבר כאילו יושבין בבתיהם והמן היה יורד על פתחיהם מקופל ומונח בקופסא כדי שלא להטריחם בלקיטתו, וכן הבאר, וכה"א המוליכך מ' שנה במדבר לא חסרת דבר, א"כ שטות עשו. עוד במדרש, מעין של שטים היה מגדל נואפים, ויש מעין מגדל גבורים, ויש מגדל חלשים, ויש מגדל נאים, ויש מגדל כעורים, ומעין של שטים של זנות היה, והיה משקה לסדום, ולכך כתיב איה האנשים אשר באו אליך הלילה, ולפי שנתקלקל אותו מעין עתיד הקב"ה ליבשו ולחדשו, שנאמר ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים, ע"כ. א"כ הם ישבו שם להתיש כחו שלא יתגרה בהם, אבל העם שהם ערב רב שהיו שטופי זמה מצא מין את מינו וניעור, וטעו אחר הזנות, לזה ויחל העם. ואמר ויחל לומר שההתחלה מהם היתה, כי אע"פ שבנות מואב הן התחילו, לא היתה כוונתם לזנות אלא להטעות את ישראל, ועוד שהאשה קראוה רז"ל קרקע עולם, כמו שארז"ל על אסתר, אם כן עיקר הזנות הוא מן הזכר, וכה"א מות יומת הנואף קודם, והנואפת אח"כ. לזה אמר ויחל לומר שהתחלת הזנות מהם היתה:

פסוק ג

ויצמד ישראל לבעל פעור. לשון חבור לא נאמר בישראל, שח"ו היו עמהם או אכלו עמהם או השתחוו לאלהיהם כמ"ש ויאכל העם וישתחוו לאלהיהם, אלא ויצמד, ואולי אותו

חבור היה כמו אותה מעשה שאמרו בגמרא מעשה ביהודי אחד שהשכיר חמורו לכותית אחת כיון שהגיעה לפתחה של פעור, אמרה לו המתן עד שאכנס לע"ז זו, ומשיצאה אמר לה כיצד עבודת ע"ז זו אמרה לו פוערים ומטנפים בפניה, אמר לה המתינו לי עד שאכנס, נכנס ופער וטנף בפניו וירק וקנח חוטמו, והיו הכומרים משבחים אותו ואמרו שמעולם לא עבדו אדם כמו זה. אולי לזה נצמדו ישראל, אבל באמת הואיל ועבודתה בכך חייב מיתה. לז"א ויחר אף ה' בישראל, ולא בעם, כמ"ש בגמרא אמר ר' יהודה אמר רב מעשה בכותית אחת שהיתה חולה ביותר אמרה אם תעמוד מחליה תלך ותעבוד כל ע"ז שבעולם, עמדה והלכה ועבדה לכל ע"ז, כיון שהגיעה לפעור שאלה לכומרים במה היא עבודתו של זה, אמרו לה אוכלין תרדין ושותין שכר ומתריזין בפניו, אמרה מוטב שתחזור לחליה ולא תעבוד עבודה זו, אבל ישראל לא עשו כן אלא ויצמד ישראל, מה ראו בעבודה זו שנתחברו לה. לזה ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם, לדון דין הנצמדים, ואין אתה כדאי לזה שלא יאמרו כדרך שאמר זמרי בת יתרו מי התירה לך. והוקע אותם, בסקילה ואח"כ בתליה כדין המגדף, זהו לה' נגד השמש, שהזנות אינו בפרהסיא ביום, שנא' ועין נואף שמרה נשף, ואלו עשו ביום נגד השמש, ועוד שהשמש מערער עליהם שנאמר ואת המאור הגדול לממשלת היום, להעיד על עבירות היום, וישוב חרון אף ה' וגו'. ורבינו בחיי ז"ל פירש נגד השמש, כל זמן שהשמש בעולם, וכיון שתשקע יהיו נקברים, כמ"ש לא תלין נבלתו וגו', ע"כ. ובמדרש, נגד השמש, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מי מודיעני הנצמדים, א"ל אני מפרסמן, היה הענן מתקפל וחמה זורחת על כל מי שטעה, אז תולין אותו מיד, ע"כ:

פסוק ו

והנה איש מבני ישראל בא וגו'. אמר והנה כמ"ש בגמרא שנתקבצו שבטו של שמעון אצל זמרי וא"ל אנו נדונין במיתה ואתה שותק, לזה אמר והנה, שהכין עצמו להתקוטט עם משה. ויש לשאול מאחר שכל השבטים הם יוצאי ירך יעקב והם שבטי יה הראובני השמעוני, איך יצא פסול זה משבט שמעון, אבל כבר אמרנו בענין ראובן מאחר שהיה בעל תשובה איך אסתייע מילתא ובלבל יצועי אביו, והלא אין הקב"ה מביא תקלה ע"י בהמתם של צדיקים וכ"ש ע"י צדיקים עצמן, אלא לפי שאותה הלילה שנתנה לו לאה היה במחשבתו שהוא שוכב עם רחל, וקרוב שהוא בן תמורה, לזה יצא ממנו פסול זה, ולזה ארז"ל כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, לפי שהדבר קרוב שהוא מוכרח כפי תולדתו, ולזה אמרו בלשון שלילה אינו אלא טועה, כלומר אין הדברים כמו שחושבין. כן בשמעון אחר שידע שהיא לאה עכ"ז לא היה אוהבה כמו רחל, שהרי כתיב ויאהב

גם את רחל מלאה, ובערך יעקב אבינו היה קרוב להיותו בן שנואה, שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, וכן אמרה היא שמע ה' כי שנואה אנכי, לזה מאותו עכרירות שהיה בשמעון יצא ממנו זמרי, וכן ארז"ל שמע ה' כי שנואה אנכי שעתיד לצאת ממני בן שנאוי שהוא זמרי, ומי מרפא אותו, גם את זה שהוא פינחס שיצא מלוי, זהו ויתן לי גם את זה, וכן ארז"ל למה יצא ממשה רבינו גרשום שהיה משמש לע"ז, לפי שלקח בת כהן לע"ז. לזה אמר והנה איש מוטעם, מבני ישראל בא מוטעם, שבא מרחוק, ולזה היו בוכים איך ימצא פסול בזרעם של ישראל. ושואל אני מהשי"ת מחילה וסליחה וכפרה על שהארכתי לשון לדבר, כי הוא יודע תעלומות לב:

פסוק ז

וירא פינחס. מה ראה, ולמה מיחסו בן בן, ולמה רומח, ולא חרב ולא סכין או דבר אחר, בגמרא אמרו מתוך העדה ויקח רומח בידו, א"ר יוחנן מכאן שאין נכנסין לבית המדרש בכלי זיין, מה עשה שלף שננא (פירוש הברזל של רומח) והניחה באונקלי (פירוש בכסוי) והיה נשען ומהלך על מקלו של רומח, כיון שהגיע אצל שבטו של שמעון, אמר היכן ראינו ששבט לוי גדול משבטו של שמעון, אמרו הניחו לו ליכנס לעשות צרכיו, התירו פרושים את הדבר, נכנס ושם הברזל בעץ והרגו. ויצא לו לר' יוחנן זה מאומרו ויקח רומח בידו, כי הי"ל ויקח בידו רומח. או ויקח רומח, ובודאי שבידו לקח, ומלת בידו למה, אלא ששלף הברזל מן העץ בידו, ואמר ויקח רומח שהוא הברזל שהוא השננא שהוא עיקר הרומח לקחה בידו ושם אותה בכיס. ומה ראה, ראה שהוא בן אלעזר, שאביו לא הלך אחר היחס כמו שהלך זקנו, שנאמר ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון, שבדק באביה ובאחיה, וכן עמרם ויקח עמרם את יוכבד דודתו, כולם הלכו אחר היחס, ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל, וראה ג"כ שלא נתכהן, זהו וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, והוא לא היה כהן, אז ידע כי מה' הם הדברים, וראה שהוא מורכב מיתרו ומיוסף, כמ"ש במסכת סוטה למימרא דפינחס מיוסף קא אתא והא כתיב ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל זה יתרו שהיה מפטם עגלים לע"ז, אלא אי אבוה דאימיה אתא מיוסף אמיה דאמיה מיתרו, ואי אמיה דאמיה מיוסף אבוה דאמיה מיתרו, וכן ארז"ל וישלח אותם משה ואת פינחס, למה שלח לפינחס, שהלך לנקום נקמת יוסף אבי אמו שנאמר והמדנים מכרו אותו וגו', א"כ ראה שהוא מורכב, לזה לקח רומח שהוא מורכב מעץ ומברזל, שהעץ הוא כנגד יוסף שנאמר קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים, והברזל כנגד יתרו, וראה שלא נתכהן, אז ידע ודאי שהוא מוכן לזה, כי הכהן הוא איש חסד אינו הורג נפש. ובזה נבין למה נעלמה ההלכה ממשה כמ"ש רז"ל ראה

מעשה ונזכר הלכה. עוד הרגו ברומח ולא בדבר אחר, להורות כמו שזה הוא מורכב מין בשאינו מינו, כי שאר מיני מתכיות מתקבלין זה עם זה הזהב עם הכסף ועם הנחשת, וכן הכסף וכן הברזל עם הנחשת, אמנם ברזל עם עץ אינם מתקבלים. ולא הרגו בחץ שהוא ג"כ מורכב מברזל ומעץ, לפי שבחץ הברזל נכנס לתוך העץ, א"כ הברזל הוא הזכר, אמנם הרומח, העץ הוא הזכר והברזל נקבה, וכן היה זה המעשה, כי האדם עץ השדה, והיא מצד הברזל, דבר זל. א"כ ראוים היו זמרי וכזבי ליהרג ע"י פינחס, והיה לו לנזר אלהיו על ראשו, שלא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי זמרי בגימט' נזר. ויקם מתוך העדה, שבא לכל העדה ולא מצא מי שראוי לעשות נקמה זו אלא הוא, ולזה וידקור את שניהם וכיון לזכרותו של זכר ולנקבותה של נקבה, כמו הרומח שהם שנים כאחד, ולזה הרג שניהם יחד ולא זה אחר זה.

גימטריאות

בלק בן צפור. כתיב כצפור נודדת מקנה כן איש וגו', שהם לא נתגרו בו והוא נתגרה בהם, וכתיב כצפור נודדת וגו' כדרור לעוף כן קללת חנם לא תבא, קרי ביה, לו תבא:

צפור. פורץ, ביקש לפרוץ גדרן של ישראל:

ויקץ. וי קץ, שהגיע הקץ:

כלחך. כל חך, כלה החך:

את ירק השדה. הם סיחון ועוג, שהרשעים נדמין לעשב השדה, שנאמר בפרוח רשעים כמו עשב:

כירק. כי רק, וכתיב כי רק עוג נשאר וגו':

את ירק השדה ובלק. רמז שגם הוא יהרג:

בלעם. שרצה לבלוע את ישראל בעון העגל שנאמר וישת אל המדבר פניו, כתרגום לענלא דעבדו, זהו בלעם אותיות במעל:

בן בעור. בער כתיב, איש בער לא ידע, וצריך לבערו מן העולם:

פתורה. פה תורה, שהיה יודע פירוש התורה. פתורה, הפותר, שהיה מתחלה פותר חלומות:

ארה לי. אע"פ שתקללני עמו:

את העם. עם העם:

מי האנשים. כלומר מי הם, אינם חשובים:

לא תאר. ת"ר א', שהיו ישראל שש מאות אלף:

כי ברוך הוא. בגימ' י"ב שבטים:

מהלך. מה לך, המלך מה לך. בבקר ויחבוש את אתונו. ס"ת רשתו, רצה ללכוד את ישראל ברשתו אשר טמן תלכדו:
בדרך לשטן לו ר"ת בלל, שבלבל לשונו:
רכב על אתנו. בעל אתנו. רכב על, בגימ' שכב:
שלפה. של פה הפה אינה לך, והיא של יעקב, שנאמר הקול קול יעקב, שהם נמולים, שכן פה גימט' מילה:
גדר מזה וגדר מזה. היא התורה שנאמר בה מזה ומזה הם כתובים, גדרה עליהם:
ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר. הוא הגל והמצפה שהעמיד יעקב עדים שלא יעבור הגל הזה לרעה, ובלעם הוא בן בנו של לבן, והפר הברית ועבר על השבועה, לכך יד העדים נגעו בו ונעשה בעל מום, זהו ותלחץ, תל חץ, תל, שהוא הגל, חץ:
במקום צר. בג' מקומות עכבו המלאך, בזכות ג' אבות, וכאן הוא בזכות יעקב. במקום בגימ' יעקוב:
אשר אין דרך לנטות. שהיתה מטתו שלמה:
מה עשיתי לך. ר"ת מעל:
זה שלש רגלים. רצה לקלל ישראל שהולכים לחוג שלש רגלים בשנה, לזה לקה ברגל:
התעללת ב"י. שרצה לקלל י"ב שבטים ולעשותם כעוללות כרם:
אנכי יצאתי לשטן. ר"ת איל, אילו של יצחק עמד להם:
אנכי יצאתי. בזכות שקבלו עליהם אנכי ה' אלהיך שקבלו אלהותו, יצאתי:
ירט. בא"ת ב"ש מגן, בזכות אברהם שנאמר לו אנכי מגן לך:
קרית חוצות. חצות כתיב, לפי שהים בלעם כמו התרנגול שקורא בחצי הלילה:
בלק בקר וצאן. ס"ת קרן, שרצו לגדע קרן ישראל:
קצה העם. רצה לקצץ העם:
ז' מזבחות. כנגד ז' מצות שנצטוו בני נח, לומר שבזכות ז' מצות תחול הקללה עליהם:
והכן לי בז"ה. פיו הכשילו לומר שעתיד הקב"ה לבזות קרבנן. פר, כנגד אברהם. ואיל, כנגד יצחק. ולא הקריב כבש כנגד יעקב, לכך זכות יעקב עמדה להם, ולזה בברכה מזכיר יעקב וישראל:
פר. בגימ' בלק ובלעם:
ויעש בלק כאשר. ס"ת שקר, שכל קרבנותיהם על שקר:
מהררי קדם. בגימ' אבות העולם, לומר שיש להם זכות אבות ואיך יקללם, ומ"ה של מהררי שמוש:

מה אקוב. אמר איך אקללם, אם כשהיו ראוים לקללה כשעשו העגל, לא קללם הקב"ה, ואני אקללם. אקב, בגימ' עגל:
לא קבה אל. ס"ת אהל, יש להם אהל מועד שמכפר עליהם. קבה, כתיב בה"א וקרי בוא"ו כלומר שאין הקללה חלה לא על האנשים ולא על הנסים:
מראש. בגימ' ישראל, לומר שהם עלו תחלה במחשבה:
מראש צורים. בגימט' בזכות האבות:
ומגבעות. בגימ' הנה האימהות:
ישרים. בגימ' אבות העולם:
אל מקום אחר. מקום בגימ' קו"ף שהוא הוי"ה ברבועו, רמז לו שעתידין לעשות להם אל אחר:
וישם דבר בפיו. ס"ת בגימ' גבריאל:
אל מוציאם ממצרים. בגימ' אברהם יצחק יעקב, לומר שבזכותם יצאו ממצרים:
פעל אל. בגימ' אהרן, שזכותו עמדה להם:
עם כלביא. בגימ' נביא, לומר שמשה שהוא נביאם זכותו עומד להם וקם כלביא:
לא ישכב עד. ס"ת אבד, שלא ישקטו עד אבוד הכנענים, והם יירשו ארץ:
גם קב. גימט' מקב ג', הם שלשה אבות שס"ת של שמותם מק"ב, וזרעם יאבדו. מקב בגימט' בלעם:
אשר. ראש:
מחזה "שדי "יחזה "נופל. ר"ת שי"ן, הוא שי"ן של תפילין שהוא נראה, שנאמר וראו כל עמי הארץ כי "שם "יי "נקרא, ר"ת שי"ן, זהו מחזה שדי:
יחזה נופל וגלוי עינים. ס"ת למפרע מילה, על שהיה הוא ערל, לזה היה נופל שלא תראה הערלה:
כגנות עלי נהר. זה נהר של עדן. עלי נהר, בגימט' שס"ה, שכל ימות השנה עלהו לא יבול ולא ימיש מעשות פרי:
כארזים עלי מים. ס"ת מים, ומילוי אותיות מי"ם ג"כ בגי' מים הרי ב"פ מים:
יזל מים. בגימ' יגדל מלך:
מדליו. מן הדל וקטן שבשבטים, זה שאול:
וזרעו במים רבים. שנלחם בעמים רבים, שנאמר וילחם בעמון ובמואב ובפלשתים. וזרעו, זרועו, שפשט זרועו באומות שנקראים מים רבים, שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה:
וירום מאגג מלכו. זה שאול:

ותנשא. קרי ביה ותשנא מלכותו. מלכתו, חסר, לפי שחמל על אגג ונשנא, שנאמר נחמתי כי המלכתי וגו', וכתיב ואמאסך מהיות מלך על ישראל:
כתועפות. כתעפת כתיב, כעת פת, כעת שנבנה בית המקדש אחר פ"ת שנה, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו, שנבנה כגובה ראם. ד"א כתועפות ראם, זה משיח בן יוסף שנאמר בו וקרני ראם קרניו:
יאכל "גוים "צריו. ר"ת גץ, גץ אחד יוצא מיעקב, ומנו יוסף, ושורף בית עשו, והיה בית יעקב אש וגו':
יגרם. אותיות גרים, יתגיירו מיראה ולא יקבלום, שאין מקבלים גרים לימות המשיח. יגרם, ירגמו אותם:
כרע שכב כארי. זה משיח בן דוד שבא מיהודה שנאמר בו גור אריה יהודה:
וכלביא. בגימ' ונביא, זה אליהו:
וישראל עושה חיל. עשה כתיב, בגימ' זה המשיח:
ראשית גוים עמלק. ר"ת רגע, כרגע יחתו:
מי יחיה משומו אל. משמו אל כתיב, זה שמואל הרמתי שלא הניח להחיות מזרע עמלק ויהרוג את אגג, שנאמר וישסף שמואל את אגג:
ויקם וילך וגו'. כאילו אמר שנבואתו עד המשיח, ומכאן ואילך לא יש נבואה, כמו שארז"ל כל הנביאים לא נבאו אלא לימות המשיח, אבל לעוה"ב עין לא ראתה, ולכך הלך לו:

פסוק י

וידבר ה' אל משה לאמר. פינחס, אמר לו שיאמר לישראל שכל מי שעושה טובה עם ישראל או שום מצוה, שאין הקב"ה מקפח שכרו ונוצר לו חסדו לאלפים, שהרי פינחס אע"פ שהוא לא עשה הכל, שעשרה נסים נעשו לו, עכ"ז נתן לו שיחי', וכן אמר התנא, וכל העוסקים עם הצבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתם, ואמר אח"כ ואתם מעלה אני עליכם, יאמר הואיל ואתה אומר שזכות אבותם מסייעתם א"כ יחשב כאילו לא עשו הם שום דבר, לזה אמר ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם:

פסוק יא

בן אלעזר בן אהרן הכהן. ובאלעזר לא אמר אלעזר הכהן, לומר כשהיה בן אלעזר לא היה כהן שלא נמשח בשמן המשחה וכאילו אלעזר אינו כהן. פשיטא שפינחס אינו כהן, אבל אחר שעשה מעשה אהרן, קנאי בן קנאי מכפר בן מכפר שנאמר ויתן את הקטרת ויכפר על העם וכאן אמר ויכפר על בני ישראל, עוצר בן עוצר, שנאמר באהרן ויעמוד

בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה, וכאן אמר ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה, זריז בן זריז, באהרן אמר וירץ אל תוך הקהל וכאן אמר ויקם מתוך העדה. לזה אמר בן אהרן הכהן, מאחר שתפס במדותיו של אהרן ראוי הוא לכהונתו של אהרן, וכמו שאהרן אוהב שלום ורודף שלום כן פינחס נאמר לו הנני נותן לו את בריתי שלום. אמר בזוהר למה אמר בן בן, אלא כשהרגו לזמרי, נתקבצו שבטו של שמעון להרגו ופרחה נשמתו של פינחס, ובני אהרן נדב ואביהוא שהיו ערטלאין, לפי שלא נשאו נשים, נכנסו בגופו, ואע"פ שהם ב' ואין גוף אחד יכול לקבל ב' נשמות, לפי שלא נשאו נחשבים כל אחד כחצי גוף, ולזה לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי, שנכנסו בגופו, והם היו כהנים, לזה רמז בפרשת וארא ואלעזר בן אהרן הכהן לקח לו מבנות פוטיאל ותלד לו את פינחס, אלה ראשי אבות הלוים, לומר שראשי בית אבותם שהן נדב ואביהוא שהיו סגני כהונה, הן נכללין בפינחס. וא"ת נשמתו היכן הלכה, אלא לפי שאלעזר לקח מבנות פוטיאל, לא אמר בת פוטיאל, אלא כדי שלא תאמר שהוא לכתחלה עשה כן ולא הלך אחר היחס, לפי שישרה בעיניו, לזה לא אמר בת פוטיאל אלא מבנות פוטיאל, תהיה מה שתהיה, לפי שהדבר הוא מאתו ית', והיה קשה בעיניו איך יקח בת כהן לע"ז, ולזה לא נמשח, וכשפרחה נשמתו מת אותו גוף, והנשמה חזרה להיות גוף בערך נשמות נדב ואביהוא, א"כ הוא בן אלעזר שהוא הגוף שנזדכך, והנשמה בן אהרן, לזה נתן לו חיים לעולם, שגופו היה נשמה, ואין מיתה אלא לגוף:

השיב את חמתי. כל מקום שיש זנות אנדרלומוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים, וכשעשה פינחס זו המעשה, פגעה ברעים לבד, שנא' ויהיו המתים, שכולם היו מתים מתחלתן כמ"ש בזוהר, והשיבה מעל הטובים, זהו מעל בני ישראל, שהם הטובים שנקראים בני ישראל. ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי, לא אמר בחמתי, לפי שכאן היו שני דברים זנות וע"ז, על הזנות היא אנדרלומוסיא שהיא החמה, ועל ע"ז היא הקנאה, שנאמר כי אל קנא ה' אלהיך. על הזנות באה המגפה, ועל ע"ז אמר קח את כל ראשי העם והוקע אותם וישוב חרון אף ה' מישראל, וכשנתעצלו ולא עשו בזריזות, רצתה מדה"ד לכלות את ישראל. וכשראה פינחס ועשה אותה מעשה בזריזות שנאמר ויקם מתוך העדה, שיכך אותה. והשיב כמו בשובה ונחת:

פסוק יב

לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. אמר הקב"ה למשה, פינחס יש לו תרעומת עלי, למה לא נמשח בשמן המשחה, ומתרעם עלי ועליך, שמשחת אהרן ובניו ולא משחת אותו, לזה הוא חושב לפי שבא מפוטיאל לזה נפסקה ממנו כהונה, לכן אמור לו שיש

שלום בינינו ולא יהיה לו תרעומת מצד הכהונה, שכבר זכה בה, ולפי שלקחה הוא בזרוע, לזה אמור לו אתה, כביכול כאדם שאינו יכול להקביל פני מי שהגביר עליו חסדיו והוא היה מונע ממנו חסדו, ושואל בשלומו ע"י אחר. לזה אמר פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, יש לי עליו בין מצד אביו ובין מצד אבי אביו ובין מצד עצמו שהשיב את חמתי: עוד לכן אמור. שתכריז ותאמר בפני הכל שאני נותן לו כהונת עולם, ולא יאמרו הוא לא נמשח וכיצד יהיה כהן, ועוד כהן שהרג את הנפש פסול לכהונה, ויאמרו שאתה נתת לו הכהונה מדעתך, ויבאו לערער עליך כמו שעשה קרח, לכן תכריז בפני הכל שאני הניתן, והיא שמורה לו ששת ימי בראשית, הנני נתן כתיב, עד שבא זמנה:

עוד את בריתי שלום. שנתן לו שלום בד' יסודותיו כי האדם מורכב מד' יסודות, וכשהארבע יסודות הם בשלום שאין גוברין יסוד על חבירו הוא בחיים, ואם יגבר יסוד האש על יסוד המים או יסוד המים על יסוד האש, וכן שאר יסודות, אז הוא מת, לזה הבטיחו שיהיה שלם בד' יסודותיו, ובזה יהיה חי לעולם. וכשעלה לשמים פשט ג' יסודות החומרים ולקח יסוד הרוח שהוא יסוד המלאכים, שנא' עושה מלאכיו רוחות, ועלה בו. פינחס בגימט' ר"ח, ואליהו עולה ב"ן, רביע ר"ח, הוא בן שפשט הג' ולקח האחד שהוא הרוח, והניח הג' בגן עדן הארצי להתלבש בהן כשיבא לזה העולם, שא"א לבא בלא מלבוש חומרי. ובכל עת הוא בא, לפי שאמר כי עזבו בריתך בני ישראל, א"ל הקב"ה אתה אמרת שעזבו בריתי שהוא ברית מילה, לא יהיה ברית מילה בעולם עד שתהיה שם ותראה שלא עזבו בריתי, כן איתא בזוהר:

עוד בזוהר פ' תשא (דף ק"ץ) וז"ל, מה לך פה אליהו, א"ל קוב"ה לאליהו בקדמיתא הוית מקטרג ומקני על ברית ומדחמינא בך דקנית עלי בההוא ברית, נטלית ליה ברעו דמשה ויהיבניה לך, עד דמשה הוה אמר הנני נותן לו את בריתי שלום, השתא דאיהו דילך לא אתחזי לך לקטרגא עלוי, (פירוש לפי שהשלום נתן לך והיה לך לשום שלום לא קטרוג), הוה לך למשבק קנוייך לי כמא בקדמיתא הוה דילי שבקנא ליה לידא אחרא ולא קטריגנא עלוי, מה לך שה, מאי פה ברית קיימא פה ה' איהו, כיון דלא בעית לשבקא לי פומך אתברי באתר דההיא פומא, תנן בההיא שעתא אתעבר מיניה ההוא נבזבזא דיהיב ליה משה, דתנן מאי דכתיב וילך בכח האכילה ההיא עד הר האלהים חורבה למתבני מתמן וכי מתמן הוה בעי אלא למתבע כדמלקדמין מההוא דירית מהר האלהים ברית דא, פינחס הוא אליהו ודאי בדרגא חדא, א"ל משה לית אנת יכיל לקבלא מנאי אלא זיל לינוקייהו דישראל ומאינון תרווח ואינון יהבי לך וכך הוא עביד. (פירוש סותם הואפיו), זהו שאמר מה לך פה, הפה שנתתי לך שתאמר בו שלום אתה אמרת בו קיטרוגא, כבר

הלכה ממך המתנה שנתתי לך, אבל לך אצל ינוקיא כו' פ"ה גימ' מילה ותעיד עליהם, ומהם תרויח הפה, זהו מה לך פה:

ובזוהר בההיא שעתא אמר קוב"ה מה אעביד עם משה, ברית דא ממשה הוי וכלא דיליה הוה, למיהב ליה לאחרא בלא דעתיה דמשה לאו יאות, שארי קוב"ה ואמר למשה משה פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, א"ל משה רבש"ע מהו, א"ל אנת הוא דמסרת נפשך על ישראל דלא ישתצון מן עלמא כמה זימנין, והוא השיב את חמתי מעל בני ישראל, אמר משה מה את בעי הא כולא דילך, א"ל הא כולא דידך דתשרי בגויה, אמר משה הא בלבא שלים תהא לגביה, א"ל אימא אנת בפומך וארים קלך דאנת מסר ליה ברעותא בלבא שלים, הה"ד לכן אמור, את אימא ברעותא הנני נותן לו את בריתי שלום, ע"כ. א"כ את בריתי שלום ע"י ברית תינוקות תרויח השלום:

עוד יש לפרש הנני נותן לו את בריתי שלום, שהבטיחו שלא יבאו בניו של זמרי או אחיו ובני משפחתו לנקום את דמי אביהם מידו, אלא אדרבא הם יבואו לשאול בשלומו, כמו כשהיו ב"ד הורגים למי שנתחייב הרג או סקילה או שריפה כו', שהיו באים קרוביהם ושואלין בשלום העדים ובשלום הדיינים, לומר שאין בלבם עליהם, כמ"ש בזוהר וז"ל, יו"ד דא איהו דברית ועל דא כל מאן דנטיר ברית דא איהו אשתזיב לעילא ואשתזיב לתתא, מנא לן מפינחס דהא כתיב בגין דקני על ברית אשתזיב מדינא עילאה ומדינא תתאה, ובגין כך אתרשים יו"ד דא בגוויה, דכתיב פינחס, ע"כ. ורבינו בחיי ז"ל כתב, למה נתן לו החיים, לפי שהוא היה סבה שלא כלו בני ישראל לפי שהשבתת החימה גרמה קיומן של ישראל, שאלמלא כן היו כלים וא"כ פינחס גרם לישראל אורך ימים ושנות חיים מאותו זמן עד סוף העולם, ואותם שנים אין להם סוף ותכלית, לכך זכה לחיות לאין תכלית, כי פינחס הוא אליהו, כענין שאמר הנביא בריתי היתה אתו החיים והשלום, וכאן אמר הנני נותן לו את בריתי שלום, ע"כ. ובמדרש א"ר שמעון בן לקיש פינחס זה אליהו, אמר הקב"ה אתה נתת שלום ביני ובין ישראל בעולם הזה אף לעתיד אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני ובין ישראל, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים וגו'. ומכאן תבין מה שארז"ל כל הנותן שלום לחבירו ואינו מחזירו לו כאילו גזלו, שנאמר גזלת העני בבתיכם, כי מן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי, והשלום ניתן לבני אדם, לכך צריך להחזירו למי שנתנו לו, לזה היה משתבח אותו חכם שמעולם לא קדמו שום אדם בשלום:

פסוק יג

והיתה לו ולזרעו אחריו וגו'. אע"פ שלא היה עושה מעשה, על הקנאה לבד שקנא כדאי הוא לכהונה. ומה שאמר לאלהיו, כמו שאמר ויחל משה את פני ה' אלהיו, לפי שכל ישראל עבדו ע"ז, לז"א לאלהיו של משה בלבד, כן כאן לא יתקדש שמו אלא על פינחס לבד, מאחר שקנא על קדוש ש"ש וכל ישראל לא קנאו, ומסר עצמו להריגה עליו, לזה נקרא אלהיו ולא אלהי ישראל, מאחר שבא וקרב אל המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל ושום אדם לא נתלבש קנאה כי אם הוא, א"כ אלהיו ודאי, ולא די זה אלא שכפר על בני ישראל, שעשה ב' דברים, אחת שקנא על הזנות ואחת שקנא על ע"ז כמ"ש, שעל הזנות אנדרלומוסיא באה לעולם. ובמדרש ויכפר על בני ישראל וכי קרבן הקריב שנאמר בו כפרה אלא ללמדך כל השופך דמן של רשעים כאילו הקריב קרבן:

פסוק יד

ושם איש ישראל. ס"ת משל, שהיה למשל ולשנינה אחר שהוא איש, וארז"ל על פסוק אשרי איש ירא את ה', בעודו איש יכבוש את יצרו. וזה נקרא איש ישראל, לומר מאחר שהוא מבני ישראל והוא בן טבילה ונמול בן ח' ימים בקל יכול לכבוש את יצרו, וזה יצרו כבשו, ודאי שהוא גנאי גדול, וכן אמר במדרש נשיא בית אב, הכתוב מתמה עליו פורץ גדר ישכנו נחש, אביו קנא על הזנות תחלה שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו, וזה פרץ גדר אביו. המוכה, יש לשאול למה אמר המוכה, יאמר ההרוג, שהרי נהרג, אלא עם מה שארז"ל שעשרה נסים נעשו לו, א"כ הוא לא עשה כ"א הכאה לבד. ואמר אשר הוכה את המדינית, את המדינית למה, שלא תאמר מאחר שמת וקבל עונשו נתכפר לו, לא, לפי שבעל בת אל נכר אין לו כפרה עולמית, ולא די זה אלא שהיא קשורה בו, כמו שארז"ל על פסוק לשכב אצלה להיות עמה לשכב אצלה בעוה"ז, להיות עמה לעוה"ב:

פסוק טו

עוד אמרו שם האיש המוכה ושם האשה המוכה. רמז כאן מה שארז"ל ששמר נשמתן שלא ימותו, א"כ הכאה לבד עשה, ואמר ושם האיש המוכה קרי, וכתיב המכה, ושם האשה המכה כתיב, לומר שהן היו סבת המגפה, א"כ הוא היה המכה וכן היא, וכן ארז"ל נשמתן של רשעים הם המזיקין. ולמה לא אמר ושם איש המוכה אשר הכהו פינחס, לומר שמעת שלקחה לעיני כל העדה ולעיני משה ואמר זו אסורה או מותרת, ואם תאמר אסורה, בת יתרו מי התירה לך, מאותה העת נגמר דינו קודם שהרגו פינחס, וכשקרב אליה נתוסף לו הכאה על הכאתו, זהו אשר הוכה את המדינית, וכשבא פינחס גברא קטילא קטיל, ולזה לא אמר אשר הרגו פינחס, שכבר היה מוכה מקודם:

ובזוהר ח"ר יצחק האי קרא הכי הו"ל למכתב ושם איש ישראל אשר הכה פינחס, ולא המוכה, באורח סתים, הכי א"ר אלעזר כיון דסלקיה קוב"ה לכהונה רבא לא בעא לאדכרא ליה לפינחס בקטלנותא, דהא לא יתחזי לכהנא רבא, עד לא סלקיה לכהנא רבא אדכר ליה, ואמר וירא פינחס ויקח רומח וידקור את שניהם כיון דסלקיה לכהנא רבא לא אדכר שמיה בקטלנותא דלא אתחזי ליה ע"כ:

ושם האשה המוכה כזבי בת צור ראש אומות בית אב במדין הוא. בשלמא אומרו ראש אומות הוצרך לו לומר, שאם לא היה ראש לא היו שומעין ממנו, אבל בהיותו ראש והפקיר בתו, עמדו כולם והפקירו בנותיהם, אבל אומרו במדין הוא, מה בא ללמדנו. אבל בא לומר שמדינה גדולה כמו מדין, שבזזו ישראל ממנה נקבות קטנות שלא היו ראויות לביאה פחותות מג' שנים, שנים ושלשים אלף, ודאי שהיתה מדינה גדולה מאד, וכולם קבלו גנאי זה עליהם ושמעו מזה, והיה להם עוד ד' מלכים אחרים, שנאמר את אוי ואת רקם וגו', ודאי זה מורה שמרוב שנאה עשו כן, לזה אמר במדין, ראה מדינה גדולה כזו אחר שהיו גדורים בעריות, מה עשו, א"כ צרור את המדינים ולא את המואבים. שמואב מחמת פחד עשו, שהיו באים דרך ארצם כמ"ש בפרשת דברים ונפן ונעבור דרך מדבר מואב, אבל מדין מה להם ולצרה הזאת, א"כ צרור את המדנים, שבנות מואב לא היו בפרהסיא כמ"ש רז"ל שהושיבו חנויות מוכרות כלי פשתן, זקנה מבחוץ וילדה מבפנים, וראו שהמקום גורם שהוא שטים, ועיקרם מזנות באו, מואב מאב, ואע"פ שהיה מגמת פניהם הזנות, לא פרסמוהו כ"כ כמו בנות מדין, כי הראו שכדי למכור כלי פשתן הן עושות החנויות, או כדי ליקח אתנן, כי הזונה שהיא מזנה בשביל האתנן לא תקרא זונה, כי מחמת החוסר שהיא בו הוא מזנה, כמ"ש יחזקאל הנביא ע"ה לכל זונה יתנו נדה ואת נתת את נדניך וגו' ובתתך אתנן ואתנן לא נתן לך לכן זונה שמעי דבר ה', זו שאינה לוקחת אתנן היא זונה בטבע ולא במקרה כמו אותה שלוקחת אתנן, ומאחר שאמר ויחל העם לזנות הוא כמו דרך הזנות ע"י אתנן, וכזבי הרשעה וכן כל אותן שבאו עמה, לא עשו חנות ולא לקחו אתנן, ולא די זה אלא שפיתתה את הבאות עמה, שנאמר כזבי בת נשיא מדין אחותם, מהו אחותם, מלמד שעשתה אחוה עמהן, ואמרה אל תחשבוני כבת מלך אלא הריני כאחת מכם, כדי לפתותם, א"כ צרור הוא בלשון הוה כמו זכור שלא ישכח: ומצאתי כתוב שפעור היתה ע"ז של מדין, ויתרו כשראה שהיא ע"ז מאוסה ומשוקצת הניח מלעבדה, ונדוהו, ונתנוה למואב כדי לפתות בה את ישראל, שכשיראו שהיא ע"ז מאוסה, יבואו לעבדה בחשבם שמבזים לה, כמו אותו מעשה שכתבתי לעיל, מעשה באחד שהשכיר את חמורו לכותית אחת כו', לזה אמר כי צוררים הם לכם בנכליהם

וגו' על דבר פעור, משמע שעבודת פעור היתה למדין, ע"כ. ויש מי שפירש ויחל העם לזנות אל בנות מואב, בנות מדין היו, אלא לפי שהם מאברהם מבני קטורה והיה ביזוי להם, עוד אולי אמרו אם נאמר שאנו ממדין יהרגום לפי שמבזים בזקנם, לזה אמרו שהם ממואב שדרכן בכך ואין להן ביזוי בזה, אמר להם הקב"ה הן הנה היו לבני ישראל, לא מואביות, ולזה אמר צרור את המדינים, לומר שיהיה צוואה זו צרורה בידך, ולזה לא צותה תורה בהריגתם עד שעת אסיפתו של משה, אמר נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף, ואמר צרור את המדינים ואח"כ אמר נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, משום כבודו של אברהם, עתה הכאה לבד למה, לא די מה שעשו אלא כי צוררים הם לכם בנכליהם אשר נכלו, קרי ביה נכרו, שנתנכרו ואמרו שהם מואבים, וזהו על דבר כזבי, שכזבה לומר שהיא מואבית, זהו על דבר על דבורה, ולא די זה אלא בת נשיא מדין., להטעותם אחריה, שאילו אמרה שהיא מדלת העם, ודאי לא היו נשמעין אליה שאר הבנות, אבל בהיותה בת נשיא, והיה מלך וקראו נשיא, לומר שהוא עצמו ירד מגדולתו לפי שכבוד בת מלך פנימה, וזה הפקיר בתו, אמר לא תנהגו בי כמלך אלא כהדיוט. כדי שיהיו נשמעין לו שאר הבנות, כמ"ש לעיל אחותם שעשתה אחוה עמהן עה שאר הבנות ופתתה אותן כמ"ש, לזה אחתם כתיב חסר, שלא היתה אחותם. המוכה, המכה כתיב, שהיא היתה המכה, שהיא היתה סבה, א"כ היא המכה. על דבר פעור, על דבורם פעור עצמך, אין אנו מבקשים ממך לא כסף ולא זהב אלא דבר זה, מכאן תדעו שהשנאה צרורה וצפונה בלבם, ע"כ כמו שהם צוררים אתה ג"כ צרור, עד לעת אסיפתו של משה שאז נאמר נקום נקמת בני ישראל אחר תאסף. ובמדרש אמר ר שמעון כל המחטיא את האדם קשה יותר מן ההורגו שההורגו הורגו בעוה"ז ויש לו חלק לעוה"ב, והמחטיאו הורגו בעוה"ז ולעוה"ב, ע"כ. לזה אמר כי צוררים הם, שלעולם הם צוררים:

פרק כו

פסוק א

ויהי אחרי המגפה. פסקא באמצע הפסוק, וכן ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה, יש פסקא באמצע, וארז"ל שאמר לית דין ולית דיין ולית עלם אחרן, לזה עשה פסקא חלק, לומר שאמירות הרבה היה שאין ראוי לומר כן. בכאן אמרו ישראל עתה נתחדשה הקנאה, והלא הם היו במצרים מקום הזנות ולא קנאו שום אחד מהם, כי א"א שעם גדול כזה שהיו בין הזונות ולא יזנו הבחורים עמהן, כי אע"פ שהיו בעבודה קשה, אי אפשר שלא עמד עליהם יצרם הרע, או כמו שאז"ל במדרש שכל ע' שנה הקב"ה מביא מגפה כדי להסיר הממזרים שביניהם, א"כ המגפה אינה באה אלא על פסול. לזה אמר

ויאמר ה' אל משה ואל אלעזר בן אהרן הכהן לאמר, על האמירה שאמר שאו את ראש, הרימו את ראשם, ושמם יעיד בהם שאין בהם פסול, הראובני השמעוני, שם יה מעיד עליהם. לבית אבותם, לומר שהם גדורים כהאבות שהן ראשי השבטים, ראובן שמעון לוי וגו', ומנה ג"כ המשפחות, שכולם מיוחסים אין בהם פסול. ומה שלא היה המנין הזה ע"י משה ואהרן וי"ב נשיאים כמ"ש תפקדו אותם אתה ואהרן ואתכם יהיו איש איש וגו', נאמר שאמר אלעזר לתת לו מעלה, לפי שקרבה פטירתו של אהרן, א"כ בחיי אהרן יהיה לו כל זה כדי שישמח אהרן בראותו בנו שוה למשה בזה ואין שום אדם עמו אלא הוא ומשה, בזה ג"כ ידעו כל ישראל מעלתו ויבאו לכבדו מעתה קודם שישמש בכהונה גדולה. עוד היה אלעזר במנין הזה, לומר שאלמלא פינחס בנו לא היה לישראל מנין שהיו כלים, ואין ראוי לפינחס להיות בזה במקום אביו, לזה הוא ע"י אלעזר, ועוד שהוא מזומן לכהונה גדולה וכדי שיהא לו מורא עליהם, ולזה אמר אלעזר הכהן מה שלא אמר בתחלת הפרשה שאמר בן אלעזר ולא אמר הכהן. ולזה אמר וידבר משה ואלעזר הכהן אותם, שהביאו משה לדבר עמהם, ואמר הקב"ה צוני למנות אתכם ואיחס אתכם על ידי אלעזר, זהו וידבר משה ואלעזר הכהן ות"א ואמר לממני יתהון, לאמר, אמור להם אם הם רוצים בזה שיהיה היחס והמנין על ידו, זהו לאמר לאמרו ולנשאו בפניהם, ולזה לא היה עמו שום אדם, לומר שהוא לבדו כדאי, לזה אמר וידבר משה ואלעזר הכהן וגו' כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים, לומר שאין הקפדה במנין כ"כ, כי העיקר הוא ליחס את ישראל ולהסיר מעליהם לזות שפתים, כי אם היה המנין עיקר היה אומר כמ"ש בחומש הפקודים שאמר כל זכר לגלגלותם, כאן לא הזכיר גלגולת, לומר שהעיקר הוא ליחס את ישראל, זהו כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים, כמו שהיו בארץ מצרים מיוחסים כל משפחה למשפחתה, לפי שכל הבאים מצרימה היו שבעים נפש, שהם השבטים ובניהם, שנאמר ובני ראובן חנוך ופלוא וגו', וכן שאר השבטים, וכשראו הרבוי העצום שהיו יולדות ששה בכרס אחד, הסכימו לומר שכל אחד יכתוב הנולדים לו כדי שידע כל אחד משפחתו, החנוכי הפלואי, כי חנוך ופלוא אינם מיוצאי מצרים אבל הם מבאי מצרים, ואומר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, א"כ איך אמר היוצאים מארץ מצרים לבני ראובן חנוך משפחת החנוכי לפלוא משפחת וגו', וחנוך ופלוא אינם מיוצאי מצרים אלא כמ"ש, ואחר שאמר היחס והמנין של ראובן אמר בניו, אהליאב דתן ואבירם וגו', ומה לו להזכירם, וכן קרח, אחרי מות קדושים אמור, אלא לפי שלא תאמר אם הם מייחסים איך יצאו מהם אלו הרשעים, לזה בא לומר שאינם רשעים מחמת אביהם ח"ו אלא מחמת עצמם ומחמת קנאה, זהו

אשר הצו על על משה ועל אהרן בעדת קרח שנתקנא על הכהונה, וממיתתן תראה, שאם היה מחמת היחס לא היה להם למות מיתה משונה כזו, וכן תדע שמה שעשו אינו מחמת פסול שהיה במשפחתם, שהרי בני קרח לא מתו, אם כן כולם הם מיוחסים כשעת כניסתם למצרים שהיו ע' נפש, כן ביציאתם, וכן אלו הנולדים במדבר אין בהם נפתל ועקש:

פסוק יב

בני שמעון לנמואל משפחת וגו' לזרח וגו' ובפרשת ויגש שם נזכר שמותם של בניהם של כולם ובבני שמעון לא נזכר שם זרח, רש"י ז"ל אמר שהוא צוחר שנאמר ובני שמעון ימואל וימין ואוהד ויכין וצוחר, וצוחר מלשון אור כמו צוהר תעשה לתבה שהוא מלשון אור, ומשפחת אהוד בטלה, ע"כ. ומה שבטלה אפשר שזמרי היה מזו המשפחה, ולזה לא נזכרה, ואחיו צוחר קם במקומו, ולזה נקרא זרח שזרח והאיר מה שהחשיך אהוד, וזרח זה ראה חשכו וזרח, ולא שאר אחיו. ותמצא שאמר בראובן אלה משפחות הראובני, וכן בשמעון אמר אלה משפחות השמעוני, וכן אמר בזבולן אלה משפחות הזבולני, ובשאר לא אמר אלה משפחות הגדי וגו אלא אלה משפחות בני גד, וכן השאר לפי שהביא לבן את לאה ושכב עמה יעקב שלא מדעתו של יעקב בחשבו שהיא רחל, ותבא לומר שמצד זה היה בו שום פסול, או בשמעון ג"כ מצד שלא היתה אהבתו עמה עדיין כמו לרחל שנאמר בה ויאהב גם את רחל מלאה, והיא ג"כ אמרה כי שמע ה' כי שנואה אנכי, לזה הוצרכו לעדות ששם י"ה מעיד עליהם, כמו שזבולון שהוא סוף בניה של לאה אין בו שום פסול שהוא בן ששי, כי ודאי שהיתה אהובה אחרי שילדה לו ששה בנים, כן הבן הראשון שהוא ראובן, הראובני, וכן בן שני, השמעוני. ובמדרש אמר, ויהי אחרי המגפה שאו את ראש כל עדת בני ישראל, זהו שאמר הפסוק אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני, בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם ואמרו מה ראו אלו להתקרב מכל האומות, סתם פיהם הקב"ה ואמר להם הביאו לי ספרי יחוסים שלכם, הבו לה' בני אלים הבו לה' משפחות עמים, כשם שבני מביאים שנאמר ויתילדו על משפחותם, לכך מנאם בראש הספר אחר המצות, אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני, ואח"כ וידבר ה' וגו' במדבר סיני וגו' שאו את ראש כל עדת וגו', שלא זכו ליטול התורה אלא בשביל יחוסים שלהם, גן נעול אחותי כלה, אחת היא יונתי תמתי וגו', שמעו האומות אף הן התחילו מקלסים להם, ראוה בנות ויאשרוה וגו', ע"כ. ולזה תמצא בכל אחד ואחד אחר שנתייחסו אומר אלה משפחות הראובני, אלה משפחות השמעוני כך וכך וכו' וכן כולם, ולא אמר פקודיהם למטה פלוני כמו שאמר

בחומש הפקודים, אבל אמר אלה לומר מה שאמר המאמר אלה שהביאו ספרי יחוסיהם ראויים לקבל אלה, שהוא אלה המצות, ופירוש אלה, תדע למה זכו לאלה המצות, משפחות הראובני, לפי שנתיחסו המשפחות, ונתקיים השטר בחותמיו שהוא שם י"ה, זהו אלה משפחות הראובני וכן כולם, וכן לאלה תחלק הארץ, בשביל יחוסיהם זכו לא ה המצות שהיא התורה, ובשביל התורה זכו לארץ. ותמצא בכולם אמר אלה משפחת חסר ו', שאף שהם משפחות רבות, אינם כ"א משפחה אחת, כי עיקרם נפש אחת וכולם כלולים כאחת, ולזה תמצא בפרשה זו ה"ס משפחות, והבן. ורש"י ז"ל כתב חשוב ותמצא בפרשה זו חמשים ושבע משפחות ומבני לוי שמונה הרי ששים וחמש, וזהו שאמר כי אתם המעט מכל העמים, ה' מעט, חמשה אתם חסרים ממשפחות כל העמים שהם ע', ע"כ. וכן תמצא בכולם אומר אלה משפחות פלוני לפקודיהם, ובמנשה אמר אלה משפחות מנשה ופקודיהם, לומר שאע"פ שאפרים ברכו יעקב אביו ואמר ואולם אחיו הקטן יגדל וגו', עכ"ז מנשה מרובה במשפחות שהן שבע משפחות ובמנין שהוא שנים וחמשים אלף ושבע מאות ואפרים הוא ד' משפחות, ובמנין שנים ושלשים אלף וחמש מאות. ואע"פ שגד יש לו ג"כ ז' משפחות, במנין הוא ארבעים אלף ות"ק, כל זה הוא מפני שעתיד לצאת ממנו ירבעם שהחטיא את הרבים. ולזה תמצא שאמר אלה בני אפרים, וכן בדן אמר אלה בני דן, לפי שעשה ב' עגלים. א"כ לזה אמר אלה בני מנשה ופקודיהם, כלומר תראה רבוי הבנים שהם המשפחות ורבוי המנין יתר על אפרים, לומר ראו מה גורם הרשע. ואע"פ שיצא ממנשה יהוא, עם כל זה לא החטיא את הרבים כמי ירבעם. וכן תמצא בבני דן שאמר אלה בני דן, לא אמר אלה משפחות דן לפקודיהם כמו שאמר בכולם, לומר שאע"פ שלא היה לו כי אם משפחה אחת שהיא השוחמי, לא תחשוב אותם כאחת, אלא למשפחותם, תחשוב כאילו יש לו כמה משפחות, מרבוי המנין שהוא ארבעה וששים אלף ות יותר ממנשה, א"כ אלה בני בלשון רבים, והוא לא היה לו כי אם בן אחד שנאמר ובני דן חושים, אמר ובני, ולא אמר ובן דן, לפי שיצא ממנו רבוי עם, ותמצא ג"כ בבני בנימין שינוי, שאמר אלה בני בנימין למשפחתם ופקודיהם, ובכולן הוא אומר אלה משפחות פלוני לפקודיהם, וכאן למשפחותם, זהו כמ"ש במדרש רבי תנחומא ז"ל, לאלה תחלק הארץ, למי נתן לעומדים בערבות מואב, והלא ליוצאי מצרים נחלקה שנאמר ונתתי אותה לכם מורשה (פירוש שאתם תורישוה לבניכם), ומפני מה לא חלקה להם, לפי שצפוי לפני הקב"ה ששמונה משפחות עתידות לכלות מהם (אלו הכתובים למעלה מהם) ובני שמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאול, כשאתה קורא כאן לנמואל וגו' אין כאן לא אהד ולא צחר (חסרו שנים), וכן בבנימין בלע בכר אשבל

גרא ונעמן וגו' הרי עשרה, כשאתה קורא כאן לבלע משפחת הבלעי חמש משפחות חסרו, וכן בבני גד חגי וצפיון שוני ואצבון, וכשאתה מונה כאן לצפון וגו' אין כאן אצבון, הרי ח' משפחות חסרו על הזנות בעצת בלעם, ואין זנות שאינו עושה שלו, אמר הקב"ה למי אני עתיד לחלק הארץ לאלו שעתידין לכלות, למי שעומדים על בוריים תחלק, אמר לו הקב"ה לאלם תחלק הארץ, ע"כ. לזה אמר אלה בני בנימין למשפחותם, כלומר למשפחות שנמצא מהם, משמע שחסר מהם. ורש"י ז"ל כתב שמצא בירושלמי שכשמת אהרן נסתלקו ענני כבוד, ובאו כנענים להלחם בישראל, ונתנו לב לחזור למצרים, וחזרו לאחוריהם ח' מסעות, ורדפו בני לוי אחריהם להחזירם והרגו מהם ח' משפחות, ומבני לוי נפלו ד' משפחות, משפחת השמעי ומשפחת העזיאלי, וממשפחת יצהר לא נמנו כאן אלא משפחת הקרחי והרביעית לא ידעתי מי היא, ורבי תנחומא דרש שמתו במגפה בדבר בלעם, ע"כ. וכתב עוד בסוף דבריו ה' משפחות חסרו מבני בנימין, כאן נתקיימה מקצת נבואת אמו שקראתו בן אוני, בן אנינות, ובפלגש בגבעה נתקיימה כולה, מיסודו של רבי משה הדרשן, ע"כ:

פסוק מו

ומנה כאן ושם בת אשר סרח לפי שאמר לעיל וידבר משה ואלעזר הכהן וגו' מבן עשרים שנה וגו' ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים, שהיא היתה סבת יציאתם, שאילו לא אמרה למשה היכן הוא ארונו של יוסף לא היו יכולין לצאת לפי שהשביעם:

פסוק נב

וידבר ה' אל משה לאמר. לאמר ליהושע לאלה תחלק הארץ, כי משה לא חלק יהושע חלק, ואמר לרב תרבה. והוא לא רבה ולא מיעט, מכאן שתלמודו של אדם כמותו, כמו שארז"ל על פסוק כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון, והם לא השחיתו אחרי מותו שנאמר ויעבדו את ה' כל ימי יהושע, אלא מכאן שכל זמן שיהושע קיים כאילו משה קיים. לזה אמר לרב תרבה כאילו אתה המרבה. ואמר לאלה תחלק הארץ במספר שמות לרב וגו', ואח"כ אמר לשמות מטות אבותם ינחלו, קודם אמר לאלה, במספר שמותם של אלה, כיצד אומר אח"כ לשמות מטות אבותם, ועוד אחר שאמר אך בגורל, למה חזר ואמר על פי הגורל, ועוד קודם אמר לרב תרבה נחלתו, איך אח"כ אמר על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט, אלא עם מה שארז"ל בגמ' בפרק יש נוחלין אמרו שם משונה נחלה זו משאר נחלות ששאר נחלות החיים יורשים את המתים ונחלה זו המתים יורשים החיים, כיצד ב' אחים שהן מיוצאי מצרים לאחד ט' בנים ולאחד יש לו בן אחד ולפניהם בית חמשה כורים שהן עשרה לתכים, ט' נטלו תשעה לתכין לתך לתך לכל אחד, והאחד נטל לתך אחד, החזירום אצל אבותיהם, וחזרו האבות והורישום

לבניהם, נמצא ט' נטלו מחצה היינו ה' לתכין והאחד נטל מחצה. לזה אמר לאלה תחלק הארץ במספר שמות, במספר שמותם של אלו, כמ"ש לאחד ט' בנים נטלו ט' חלקים ואחד חלק אחד, ואח"כ לשמות מטות אבותם ינחלו, ולזה אמר אך בגורל ואח"כ על פי הגורל, שהגורל הוא כמפורש שם בגמרא, אלעזר היה מלובש באורים ותומים ואומר ברוח הקדש אם שבט פלוני עולה בגורל תחום פלוני עולה עמו. ורש"י ז"ל כתב שהגורל עצמו היה צווח ואומר אני עליתי בגורלו של פלוני. זהו על פי הגורל על פיו ממש, אבל בגמרא לא אמרו כן אלא שאלעזר היה אומר ברוח הקדש אם שם פלוני עולה תחום פלוני עולה עמו, א"כ היו ב' גורלות, אחד שהיו נותנים להם במספר שמותם, ואחד כשהחזירום לאבותם וחוזרים וחולקים, לזה אך בגורל על פי הגורל. ואמר קודם אך לומר שט' היו נוטלים חלקים שוין, לא תאמר הואיל והן שוין שהיו נוטלים בלא גורל, לזה אמר אך בגורל, אבל אח"כ שהיה אחד נוטל מחצה וט' נטלו מחצה, שם אמר על פי הגורל שהיה צריך שיאמר אני עליתי בגורלו של פלוני, כדי שלא תהא מריבה ביניהם לומר כיצד אתה נוטל ממה שנטלתי, שנאמר מדנים ישבית הגורל. ולזה אמר לרב שיש לו ט' בנים תרבה נחלתו וגו', אבל אח"כ תחלק נחלתו, בין רב למעט תתחלק ביניהם בשוה, בין אלו שנטלו רב ובין זה האחד שנטל מעט כ"א יקח מחצה, ולזה אמר יתן נחלתו, יתן כתיב וקרי יותן, שהיו נותנים לו חלק ואח"כ הוא היה נותן מחלקו, לזה יותן יתן. וכל זה למה, לפי שהבטיחן הקב"ה במצרים שאמר ונתתי אותה לכם מורשה אני ה', לא אמר לכם ירושה אלא מורשה, שצפה הקב"ה שעתידין למות במדבר, לזה אמר מורשה, אע"פ שתמותו במדבר לא תחלק הארץ אלא על פיכם, כאילו היא שלכם ואתם מורישים אותה לבניכם, ובזה תתקיים ונתתי אותם לכם מורשה, שהיא שלכם ממש ולא של בניכם, במה ביהושע וכלב שהיו מיוצאי מצרים, א"כ לכם ממש מיעוט רבים שנים, לזה אמר ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן כי אמר ה' להם מות וגו' ולא נותר מהם איש כ"א כלב בן יפונה ויהושע בן נון, ואח"כ אמר אלה פקודי הלוי, אע"פ שאינם שוים במנין, שמנין בני ישראל הוא מבן עשרים שנה, ומנין הלוים הוא מבן חדש, עכ"ז למה הפסיק ביניהם בפרשת נחלות, יש לומר לפי שאין ללוים נחלה בארץ, לזה אמר לאלה תחלק הארץ ולא ללוים, ולזה אמר כי לא נתן להם נחלה, לזה לא נמנו במנין זה עם ישראל:

פרק כז

פסוק א

ותקרבנה בנות צלפחד בן חפר. למה נסמכה פרשה זו לפרשת נחלות, לפי שהיה משה יושב ודורש בפרשת נחלות ואמר שמשונה נחלה זו שכאן המתים יורשים החיים, לזה מצאו מקום לומר למה יגרע שם אבינו, מאחר שהמתים יורשים, לזה ותקרבנה אין קריבה אלא לדין שנאמר ונקרב בעל הבית אל האלהים. ונתייחסו ליוסף, לומר שמן הדין הוא ליתן להם נחלה אע"פ שהן נקבות שאילו לא היה יוסף לא היה להם נחלה:

עוד ותקרבנה. תרגום מלחמה קרבא, אמרו הואיל והקב"ה אמר ונתתי אותה לכם מורשה אני ה', א"כ צריך להקים דבורו אצל צלפחד, כי אם ינתן לאחי אבינו, הם הורישם חפר אביהם, אבל לאבינו שהוא מיוצאי מצרים לא יתקיים דבורו של מקום כי אם בנו, לזה ויקרב משה את משפטן, אמר הואיל והם באים בדבורו של מקום לזה לפני ה'. ואמר למשפחות מנשה, הואיל ואמר בן חפר בן גלעד בן מכיר בן מנשה, מה צורך במשפחה, אלא רמזו להם שמשמות המשפחה ראוי לעזרם, ורמזו לו שיראה שמות משפחתם איעזר משפחת האיעזרו שיעזרום, ואשריאל שיאשרוה וידינום לכף זכות ולא לכף חובה, לומר שהעיזו פניהם לפני כל העדה, לחלק, שיתן להם חלק, לשכם, הוא ג"כ מלשון חלק, כמו ואני נתתי לך שכם, ת"א חולק חד, ושמידע, שעל ידם יתגלגל לדעת דין זה:

ואלה שמות בנותיו. נכתבו שמותיהן, לפי שאמרו בגמרא תנא בנות צלפחד דרשניות צדקניות חכמניות היו, ולזה נזכרו שמותיהן ג"פ בתורה, ואמר וצלפחד בן חפר לא היו לו בנים כי אם בנות ושם בנות צלפחד מחלה וגו', והיל"ל ושם בנותיו, ולמה הזכיר שמו פעם אחרת, לומר שכולם על שמו נקראו, מחלה, שכל יום ויום היתה מתפללת על חטא אביה שה' ימחול לו. נעה, שהיתה נעה ונדה על אביה. חגלה, חג לה שהיתה חוגה ובאה בכל יום לבית המדרש לשמוע ההלכה מפי משה, וכששמעה פרשת יבמין שהיה דורש משה כו'. מלכה, הוא לשון המלכה שהיא לשון עצה, ונתרצו כולם לבא לבית המדרש, א"כ הם צדקניות. דרשניות, שנזכרו כאן פעם שנית, שארז"ל שאמרו למשה אם אנו נחשבות לזרע תן לנו נחלה ואם לאו תתיבם אמנו. חכמות, שנזכרו פעם שלישית בפרשת מסעי ותהיינה מחלה וגו' לבני דדיהן לנשים, ולא לאחרים כדי שלא תסוב נחלה, כדאיתא בגמרא שבנות צלפחד הותרו להנשא לכל השבטים, שנאמר לטוב בעיניהם תהיינה לנשים והם לא רצו, מחכמה עשו כן. א"כ לא על חנם נזכרו ג"פ. וכן ארז"ל ראויה היתה פרשת נחלות להכתב ע"י משה אלא שזכו בנות צלפחד, שמגלגלים זכות ע"י זכאי כו':

פסוק ב

ותעמודנה לפני משה וגו'. אמרו בגמרא (ב"ב קיט:) אם משה לא ידע אלעזר מנא ליה, שאמר לפני משה ולפני אלעזר ולפני הנשיאים ולפני כל העדה, אלא סרס המקרא לפני כל העדה ואח"כ לפני הנשיאים כו' דברי ר' יאשיה אבא חנן אומר בבית המדרש היו שם כולם. אליבא דאבא חנן יכולין לומר שאמר לפני משה, שכשראו שרי עשרות שזה דין מחודש הוליכוהו לפני שרי חמשים ושרי חמשים לשרי מאות כו' וכן עד משה, ואפילו שהיו יודעין הדין לא היה להם לדבר במקום שיש גדול מהם, והואיל והן היו חכמות כאילו מתחלה כשהתחילו לדבר, אף שדבורן היה לשרי עשרות כוונתם לא היתה אלא למשה, אלא שידעו שאין להם לדבר בפני משה, וזה אומרו פתח אהל מועד, כלומר אע"פ שנאמר לפני משה, הם לא נכנסו לפנים אלא פתח אהל מועד לאמר, להגיע הדבר אל משה, כי פתח אהל מועד לא היה משה יושב שם:

פסוק ג

אבינו מת במדבר וגו'. בגמרא יש אומרים מקושש היה וי"א מן המעפילים היה, זהו כי בחטאו מת, בחטא שהוא לו לבדו ולא בחטא שהחטיא אחרים עמו. ואם יהיה כדברי זה או כדברי זה מלת במדבר היא יתירה, כי ודאי שבמדבר היו, כי עתה באו לערבות מואב. ובזוהר אמר מת במדבר, מת בדבור, מאותם שנאמר בהם וידבר העם באלהים ובמשה, וימת עם רב מישראל, הוא צלפחד שהיה רב וגדול המשפחה, אבל היה עם הארץ שלא היה בן תורה לשמור עצמו מן הדבור ולא יחטא בחטאו של נחש, ולזה מוטעם בזרקא שהיא צורת נחש כרוך על צוארו. זהו כי בחטאו שחטא שלא למד ומת, וחשבו אולי יש בלב משה איבה על שדיבר אביהם עליו, לזה באו כשהיה לפני כל העדה כדי שיוציא הדין לאמתו, והם לא היו יודעות שמשה עניו מאד, וכששמע משה שהדבר נוגע אליו אמר פסילנא להו לדינא, לזה ויקרב משה את משפטן לפני ה', ע"כ. ואמרו כי בחטאו מת, לומר שהחטא גרם שלא היו לו בנים. עוד ובנים לא היו לו, שלא תאמר שהיו לו בנים ומתו בעונו כמ"ש רז"ל בעון נדרים בנים מתים, או בעון ביטול תורה, זה לא היה לו בנים מעולם. ואולי מחמת האם שלא הזריעה תחלה, כמו שארז"ל אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, לזה חזרו ואמרו כי אין לו בן. או נאמר כי אין לו בן, על דרך שארז"ל ובן אין לו, עיין עליו אם יש לו אפי' בן הבן או בת הבן, לזה חזרו לומר אין לו שחין לעיין עליו. עוד אמרו ובן אין לו, לומר שאפילו בן הבת אין לו, לומר שבן בתו יורש אותו, שלא היו נשואות, כמ"ש בגמרא ר"א בן יעקב אומר בנות צלפחד לא היו פחותות ממ' שנה איני והא א"ר חסדא נישאת פחות מעשרים יולדת עד ששים, נישאת יותר מכ' יולדת עד ארבעים, נישאת בת מ' שוב אינה יולדת כלל, אלא מתוך שהיו צדקניות ילדו. לזה פחדו שמא לא

ילדו שנישאו יותר מארבעים, לזה אמרו ובן אין לו תנה לנו, אפילו שנעיין שמא מהבת יבא לו בן, ובן אין לו. ועל פי דרכם שאלו שיתפללו עליהם שיהיו להם בנים לפי שהם בנות מ', זהו אמרם ובן אין לו תנה לנו, כלומר לנו ממש, ולזה אחוזה כתיב ולא אחוזת נחלה, ששאלו בן שיאחז בידן לעת זקנתן, כמו שארז"ל שהאשה אינה מצווה על פ"ו, שאם נשאת למי שאינו מוליד אינה יכולה לכופו שיוציאנה, שהיא אינה מצווה על פ"ו, אלא א"כ באה בטענת בעינא חוטרא לידאי ומרא לקבוראי, חוטרא לידאי, פירש"י ז"ל רוצה בן שיסמוך ויחזיק בידה כמו המשענת ויתעסק בקבורתה, אז יוציא ויתן כתובה, כן איתא ביבמות. לזה אמרו תנה לנו בן שינחול נחלתנו, כי מה תועלת שנקח נחלת אבינו ואין לנו יורש, למה יגרע שם אבינו וצריכים אנו להקים שם אבינו מתוך משפחתו הואיל והוא היה גדול המשפחה:

פסוק ה

ויקרב משה את משפטן לפני ה'. נו"ן רבתי, לומר שפשוט הוא הדין הזה כנו"ן פשוטה, אלא שלא הוה משה יכול לדונן, או כמ"ש בזוהר או כמו שאמר הקב"ה שהוא מורשה, לזה ויקרב משה וגו'. או נאמר למה הקריב משפטן לפני ה', לפי שהיו בהם בישראל עוד מי שמת בלא בנים והניח בנות, שא"א שברבוי עם כזה שלא היה בהם מי שלא הניח בנים. ורבינו בחיי ז"ל אמר למה לא נזכרה משפחת אהוד, שגם הוא מת בלא בנים, ואולי לא היה להם לב לדבר, ובנות צלפחד מתוך שהיו חמש נתנו לב ובאו, אמר משה אם אני דן לאלו צריך לדון לכל, ויהיה מחלוקת לומר שתסוב נחלה משבט לשבט, כמו שאמרו שבטו של יוסף, לזה אמר משה דין זה ידינהו הקב"ה למעט המחלוקת. א"ל הקב"ה כן בנות צלפחד דברת כתיב, שאחת היתה מדברת על כולן, ועל השאר שמתו בלא בנים, לז"א ואל בני ישראל תדבר לאמר איש כי ימות ובן אין לו וגו':

עוד למה הביא משפטן לפני ה', הוא כמ"ש בגמרא א"ר שמעון העמסוני יודע היה משה שיש להם נחלה אבל לא היה יודע אם יש להם חלק בכורה, שהן היו חכמות ובאו לתבוע ג"כ חלק הבכורה של אביהן, לפי שהבכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק, אמר לו הקב"ה נתן כתיב, על חלק הפשוט הרי הוא כאילו נתון בידם, ועל חלק הבכורה תתן, לפי שארץ ישראל היא מוחזקת ועומדת, א"כ הן שתי נתינות. ואמר אחוזת נחלה בתוך אחי אביהן, אמרו בגמרא שג' חלקים נטלו בנות צלפחד, נטלו חלק אביהן, ונטלו חלק אביהן בחלקו של חפר, ונטלו חלק בכורה כנגד חלקו וחלק בכורה של אביהם, אמר נתון תתן, נגד חלקו של חפר אמר עם אחי אביהן, ואמר אחוזת נחלה בתוך אחי אביהן, דהיל"ל תן להם אחוזה ותו לא. ואמר נתן תתן להם וגו', היל"ל להן בנו"ן שהוא מדבר

לנקבות, אלא כיון שבאו בטענה של מורשה, כי בזה יתקיים דבורו של מקום כמ"ש, בערך זה הם נחשבות במקום זכר, שלא יתקיים ייעוד של מקום באחי אביהן אלא בהם, אבל בערך אביהן להן, לזה אמר והעברת את נחלת אביהן להן בנו"ן. ואמר והעברתם ולא אמר ונתתם כמו שאמר באחי אביו ובאחים, רמז כאן סוד הגלגול לחז"ל, שכל מה שהוא קרוב נקרא עבור, וכל מה שהוא רחוק נקרא גלגול, והבת שהיא מיוצאי חלציו היא יותר קרובה, ובפרט לפי מה שארז"ל איש מזריע תחלה יולדת נקבה, לזה נאמר בו העברה כעובר ממקום למקום, ובן בתו יורש אותו ממש. ודבר זה תלוי ביד הקב"ה ואינו ביד בשר ודם, לזה אמר והעברתם ולא אמר ועברתם אלא והעברתם שהוא יוצא, לומר שישיאו הבת להגון לה כמ"ש ממשפחתו וירש אותה, שכל מה שהוא קרוב למשפחה יש לו נחת רוח יותר. והיתה לבני ישראל, שבהן שייך גלגול ועבור. לחקת, רמז על סוד הגלגול, וכן לחקת בגימט' לחק הנשמה. משפט, הוא העבור. והדין נותן שהקרוב קרוב יותר. בתו, ביתו, וכה א והקרוב אליו, ואח"כ ממשפחתו וירש אותה. ולזה אסרה תורה בת הבת ושתקה מהבת. וכן ארז"ל ע"פ איש אשר יקח את אחותו חסד הוא, אמרו ראויה היתה לו בתו לאדם הראשון אלא שעשה חסד עם קין ונתנה לו והכל ברמז, והבן. ועל זה תמצא סוף פרשת מסעי שאמר בבנות צלפחד אך למשפחת מטה אביהם במ"ם ולא בנו"ן אביהן. ואמר ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה אחר כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל, אמר ידבקו כמו ודבק באשתו:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, נצטוו מצוה זו ע"י נשים, לפי שהמיתה היא סיבת הנחלות, והנשים גרמו מיתה לעולם, על כן היתה ראויה פרשה זו ליכתב ע"י נשים, לפי שהנחלה נוהגת בחיים בסבת המתים. ומה שזכו לזה בנות צלפחד, לפי שחבבו את הארץ שנקראת ארץ ה', שהיא מכוונת נגד ארץ החיים, ע"כ. כוונתו ז"ל לומר, שלא תאמר בנות צלפחד הם שמחים בנחלה, שעל ידם באה, שאילו לא הם שגרמו מיתה, לא היתה נחלה. לזה אמר כי לפי שחבבו את הארץ כו', לומר שחבבו את החיים, שארץ ישראל מכוונת נגד ארץ החיים. לזה אמר איש כי ימות ובן אין לו, מי שאינו מניח בן הוא נקרא מת, כי אפילו מניח בת היא גרמה לו מיתה, וכן אז"ל על פסוק אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו בכה להולך, מאי להולך, להולך בלא בנים זה מת ומי שמניח זרע, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, והבת אינה זרע, כמו שאמרו על פסוק אחותי בת אבי אך לא בת אמי, שהזרע יוצא זכר ונקבה תואמים ד"ו פרצופין והזכר הולך לבטן אחד והנקבה הולכת לבטן אחר, עד שהקב"ה מזווגם, אבל מבטן העליון יוצאים זכר ונקבה. ומה שאמרו איש מזריע תחלה יולדת נקבה, לפי שהזריע בלא ד"ו פרצופין ופגע בנקבה תחלה ולא המתין

עד עלותו לזכר לזה תמצא שפעמים נושא אדם אשה שהיא גדולה ממנו, לפי שאביהו גרם, שלא המתין עד שהאשה תזריע תחלה, ולזה הבת אינה יורשת במקוה בן ונזכר צלפחד בתורה ז"פ, ג' בפרשת פינחס וד' בפרשת מסעי, לומר הצילוהו בנותיו לצלפחד אביהן והעלוהו מז' מדורות גיהנם, כמו שארז"ל כל מי שאינו מניח בן הקב"ה מתמלא עליו ברה שנאמר והעברתם נחלתו לבתו, ואלו אע"פ שהם בנות הצילוהו מהעברה, וזהו שם צלפחד צל פחד שהוא גיהנם, שהכוונה שנקראת צלמות, צל מות. וזה שאמרו כי בחטאו מת, כוונו לעשות את המזיד שוגג, ולמעלה אין דנין על השגגה, לפי שהוא מורכב מחומר וצורה כו':

פסוק ח

איש כי ימות ובן ס"ת שיתן, רמז למה שארז"ל שאינו יכול להוריש למי שאינו מוריש, כי חוק כתיב בפרשה, אבל ליתן בתורת מתנה יכול ליתן, ובלבד שיניח ליורש איזה דבר. כאשר צוה ה' את משה, היה לו לומר כאשר צויתיך, כי הדבור היא לו, אלא כדי שלא תעקר ירושה שהיא חק. ואמר כאשר צוה ה' את משה, שהכונה לומר על דבר שאין לו טעם, הלכה למשה מסיני, זהו חוק ומשפט כאמור. חוק שיירש הבן ולא בת במקום בן. ומשפט, שתירש הבת במקום שאין בן, ולהוריש למי שאינו יורש, זהו הלכה למשה מסיני:

פסוק יב

ויאמר ה' אל משה עלה אל הר העברים לומר שהוא בסוד העבור, כמ"ש בזוהר על פסוק דור הולך ודור בא, שהוא הולך עם כל דור ודור ומנהיגם, לזה העברים בלשון רבים, שהנהגת זו השמטה על ידו, כמו שאמר הוא, ויתעבר ה' בי למענכם, פירוש למענכם הביאני בסוד העבור. וראה את הארץ, כדי שתהא נוחה ליכבש, זהו אשר נתתי לבני ישראל, וכן אמר להם משה שמע ישראל אתה עובר היום וגו' לבא לרשת גוים גדולים ועצומים וגו' עם גדול ורם בני ענקים וגו' והורשתם וגו', וכן אמר עלה רש בלשון יחיד, כי מאחר שראה אותם משה התיש כחם, לזה אפילו יחיד מבני ישראל יכול להורישם, לזה עלה רש בלשון יחיד, א"כ עליה היא לך, כמו שאמר הנביא אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד:

וראיתה אותה. אחר שאמר וראה את הארץ חזר ואמר וראיתה, לומר שראייתך בה היא תועלת לך, לזה אתה כתיב, שהי מכוונת כנגד ארץ החיים. ונאספת, לפי שמריתם פי שהיא כנסת ישראל, ונקראת פי ה', ואינה אוספת אותך, ובמיתה מתכפר לך, כמו שארז"ל עבר על חילול ה' מיתה מכפרת, א"כ אל יקשה בעיניך, כי בזה אתה נאסף אל

עמיך מלא יו"ד, שאתה עולה למעלה, ואין לך דרך עלייה אלא ממנה. גם אתה, אתין וגמין רבויין, לומר שיש לו רבוי על אחיו:

פסוק יד

כאשר מריתם פי במדבר סין להקדישני וגו'. וחזר ואמר הם מי מריבת קדש מדבר צין, לומר שהיה לכם לבדוק בשם המקום ששמו מדבר מלשון דבור, והיה לכם להזהר בדבור ולא תאמרו שמעו נא המורים, וגם אמרתם נוציא לכם מים, תליתם הגדולה בכם ולא עשיתם קידוש השם, שהיו אומרים לכם הוציאו מים מהסלע הזה, ואתם אמרתם אין זה הסלע שאמר לנו השם, והיה לכם כח להוציא מאיזה סלע שיהיה, א"כ לא עשיתם קידוש השם, והיה לכם לבדוק בשם המקום ששמו קדש מלשון קידוש השם, וכן מלשון מריבה, תרגום מריבה מצותא, לזה חזר ואמר הם מי מריבת קדש מדבר צן, לומר שאתם מותרים ועומדים, שהיה לכם לבדוק בשם המקום:

פסוק טו

וידבר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' וגו'. מאי לאמר, אלא אמר משה לאמר יפקוד איש על העדה, שחשב משה שאחד מבניו ישב במקומו לזה אמר אם אתה תפקוד איש על העדה, צריך שאתה בעצמך או ע"י אחרים תמנהו, כדי שלא יאמרו מלבי אני עושה כמו שאמר קרח כשמניתי אהרן אחי. לזה א"ל קח לך את יהושע, וכשיראו שלא אחיך ולא בנך הוא, ישמעו אליו. ועוד מה אתה אומר שיהיה ע"י אחרים, כן אעשה, שקודם שתמנהו אעשה אחרים שלוחים בדבר, ומי הם, אלדד ומידד מתנבאים, ומה היתה נבואתם, משה מת יהושע מכניס, ובזה לא יאמרו עוד שמלבך אתה עושה אלה. ועוד אל ה' לאמר, כשראה משה שנצטוה לתת לבנות צלפחד נחלת אביהם אע"פ שלא היה בן תורה כמ"ש בזוהר, בזה נתן לב לאמירתו, וזהו אל ה' לאמר. ואמר אלהי הרוחות לכל בשר, לומר שכפי מה שראוי לאותו הדור כן יהיה המנהיג, שדור המדבר היה דרדע דור שכולו דעה והיה משה ראוי להנהיגם אבל הדור שנולדו במדבר שלא היו בקבלת התורה, כמו שראוי להם כן יהיה מנהיגם, כמ"ש בזוהר פרשת ויקהל (דף קצ"א) ז"ל, א"ר אבא כתיב למן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל ואבחר בדוד, האי קרא לא רישיה סיפיה ולא סיפיה רישיה, דכתיב לא בחרתי בעיר ואבחר בדוד, מאי האי עם האי, ואבחר בירושלים מבעי ליה, אלא כד קוב"ה אית רעותא קמיה למבני קרתא אסתכל בקדמיתא בההוא רישא דנהיג עמא דקרתא ולבתר בני קרתא, בגין דמתא וכל בני מתא כלהו קיימין ברעיא דנהיג לעמא אי רעיא טבא טב ליה טב למתא טב לעלמא, ואי רעיא איהו בישא וי ליה וי למתא וי לעלמא, ע"כ. לזה אמר איש על העדה, כפי מה שראוים העדה. ועוד אמר איש על

העדה, לומר שלא ינהוג שררה עליהם, כמו שאמר משה ליהושע אחר שסמכו, אמר לו כי אתה תבוא את העם הזה, זקנים שבדור יהיו עמך, הכל לפי עצתם ודעתם, כן אמר כאן איש כלו' לא ינהוג שררה אלא שאחד מהם יצא לפניהם ויבא לפניהם, הוא קודם. אשר יצא לפניהם, הוא הקב"ה שיצא לפניהם במדבר, שנאמר וענן ה' הולך לפניהם יומם וגו' לזה יצא כתיב ואשר יביאם, יהושע מכניס. וכן א"ל משה כי אתה תבוא וגו'. ואשר יוציאם בצאתם בגלות מירושלים, זה ירמיה שהתנבא על יציאתם, ויצא עמהם לנחמם וזכותו יגן עליהם, כמו שארז"ל על פסוק הדבר אשר דבר ה' אל ירמיהו מאת ה' לאמר, א"ל הקב"ה חות אנת לבבל עמהון ואנא הוי הכא או אנא איחות ואנת תהוי הכא, א"ל ירמיה אי אנא איחות עמהון מה אהני להון אלא ייחות ברייהון עמהון דהוא מהני להון סגי, נחתו תרוייהון, והיה ירמיה רואה כת של בחורים בקולרין והוא מכניס ידו ביניהם לנחמם ולהקל מעליהם, ונבוזראדן בא ומעבירו כו' עד שנגלה עליו הקב"ה, הה"ד הדבר אשר דבר וגו והוא אסור באזיקים, כ"י והוא. לזה ניבא עליו משה על ירמיהו שהוא כדאי לאותו הדור ויהיה הקב"ה עמו, לזה אמר איש, ואין איש אלא הקב"ה. ואשר יביאם, ניבא על ביאה שניה שהיתה ע"י עזרא שיהיה ג"כ הקב"ה עמו. ולא תהיה עדת ה' וגו' ניבא על זה הגלות שאנו בו שאין לנו לא נביא ולא רועה, שיהיה הקב"ה עמנו, וכן הבטיחו שנאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו'. ולפי שהיה רועה נאמן רצה שיקים להם הקב"ה רועים נאמנים שירעו את ישראל אחריו, כמו שאמרו רז"ל במדרש, להודיע שבחן של צדיקים כשנפטרין מן שעולם מניחין צרכיהם ועוסקים בצרכי צבור. ובמדרש, אמר משה אני לא בקשתי לילך ואתה אמרת לך ואשלחך אל פרעה, אתה החלות להראות את עבדך, והואיל וכך גזרת עלי שלא אכנס, אותו שהוא עומד תחתי לא תעשה לו כן, אלא יצא לפניהם ויבא לפניהם. עוד יבא לפניהם בזכותי ויצא לפניהם בזכיותיו. עוד אלהי הרוחות לכל בשר, אמר משה אני הייתי רועה ישראל והייתי פרנס עליהם, לפי שנשמתי כלולה מששים רבוא, כמ"ש משה רבינו עם ח' האותיות בגימט' כלל ישראל כן צרין לזה הדור מי שינהיגם, שתהיה נשמתו כלולה מכולם, לזה חמר אלהי הרוחת חסר שתהיה הרוח אחת כוללת כל הרוחות. ואשר לו קח לך את יהושע, יו"ד ה"ה וי"ו שי"ן עי"ן בגימ' ישראל עם המלות. אשר רוח בו, וכן במדרש א"ל משה האיש אשר אתה מעמיד עליהם יש בו רוח של ס' רבוא שיהיה מסיח לכל אחד ואחד לפי דעתו, א"ל הקב"ה משה וכך דברת הריני מראה אותך כל השופטים וכל הנביאים שאני מעמיד לישראל עד תחיית המתים, א"ר סימון ויראהו ה' את כל הארץ, שהיה מראה אותו יהושע עומד תחתיו ומוסר לעתניאל, וכן כולם, א"ל הב"ה כל אלו שהראיתי

לך, דעת אחת ורוח אחד יש בהן, אבל מה שבקשת לראות מראש בסוף, רוח אחת יש בו והיא שוקלת כל הרוחות, זה משיח שנאמר בו ויצא חוטר מגזע ישי ונצר וגו' ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו', זהו שאמר הכתוב לעשות לרוח משקל, לרוחה של כל בריה ובריה, ע"כ. משמע מכאן שבקש משה לראות כל פרנסי הדורות, לראות אם יש באחד מהם כולל כל הרוחות, כמ"ש אלהי הרוחות לכל בשר, ר"ל לא יש אלא משיח, והיא מה שאמר מה שבקשת לראות מראש בסוף, שמשיח אחרון כמשיח ראשון שהוא משה, וכן אמר במשיח רוח חכמה, התחיל מהחכמה וסיים ביראת ה' שהיא סיום כל המדות, והבן:

פסוק יח

קח לך את יהושע אמר לך, כדי שלא יקשה עליו מינוייו, לזה אמר לך, כלומר לך אתה לוקח, לעצמך אתה לוקח, כמו שארז"ל על פסוק כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון והלא לא השחיתו אלא אחרי מות יהושע שנא' ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע, מכאן שכל זמן שיהושע חי כאילו משה חי, א"כ לך ממש אתה לוקח, ועוד שנבואתו אצולה ממך, כמ"ש רז"ל ונתת מהודך ולא כל הודך, פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה. ועוד יהושע שימש בבית המדרש והיה עוסק בתורה יומם ולילה, כמו שארז"ל נאמר לא ימוש מתוך האהל כד"א לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה, ומה יהושע שנאמר בו מלא רוח חכמה כך, שאר כל אדם עאכ"ו, ע"כ: ועוד אמרו במדרש, שא"ל הקב"ה הרבה חלק לך כבוד, שכל זמן שאתה היית יושב אצלי מ' יום לקבל את התורה הוא היה יושב תחת ההר וממתין לך, ומשכים ומעריב בבית הוועד שלך לסדר את הספסלים ולפרוס את המחצלאות, הוא יטול השררה, לקיים מה שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה. אשר רוח בו, אין רוח אלא נבואה שנאמר אשפוך את רוחי וגו' ונבאו בניכם וגו'. את יהושע בן נון, ר"ת למפרע נביא. ובא הרמז למפרע, שלא נתנבא בפני משה רבו. ונזכר שם אביו שאמר בן נון, לומר שאין לו בנים, שנאמר יהושע בנו נון בנו, כלומר חזור לאחור. נון בגימ' ק"ו, שכן עלה בקו המדה, א"כ מה יהיה פרעונו, מנוייו תחתיך. עוד קח לך, א"ל הקב"ה למשה אם יראה לך ביזוי בזה שיאמרו שבטך אינם ראוים לכך, קח בינך לבין עצמך וסמכת וגו' ואח"כ והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצוית אותו לעיניהם, הצווי יהיה לעיניהם לא הסמיכות, והצווי הוא שלזקנים שבדור ישמע ולעצתם ולא יתגאה עליהם. וכשידע משה שכוונתו ורצונו של מקום במינויו של יהושע ולא במינוי בניו, לא הוקשה עליו הואיל והוא צוויו של מקום. אלא הלך בחבה. ולא סמכו בינו לבין עצמו, אלא ויעש משה כאשר צוה

ה' אותו ויקח את יהושע ויעמידהו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה, ואח"כ ויסמוך ידיו, הקב"ה אמר את ידך יד אחת והוא סמך את שתי ידיו, לומר הואיל והוא צוויו של מקום, עשה הציווי בשמחה, שעיקר העבודה היא השמחה, שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, אע"פ שהיה לו לדאוג שכל כך זמן שרת את ישראל וקבל על ידיהם כמה צרות כמ"ש עוד מעט וסקלוני, ומחלקותו של קרח, ועוד כמה וכמה, ולסוף נענש עליהם, ואחר כל זה נאמר לו קח את יהושע ולא אחד מבניו, כאן הודיעך שבחו של משה, שמא תאמר שעבר על צוויו שא"ל קח לך בינך לבין עצמך, וא"ל וסמכת את ידך והוא סמך בשתי ידיו. לזה חזר ואמר כאשר צוה ה' את משה, לומר שדבר זה היה מסור בידו, וכדי שלא יקשה עליו אמר לו כן. ואמר והעמדת אותו לפני אלעזר, אמרו במדרש שא"ל הקב"ה בני אהרן אחיך הם תלמידיך, והתלמידים חשובים כבנים, ואע"פ שאני ממנה יהושע, עכ"ז לפני אלעזר הכהן יעמוד, ישכים לפתחו. ואמר ונתת מהודך עליו, אמרו במדרש היכן נתן לו ליהושע, בירדן נתן לו, כתיב הכא וייראו מגשת אליו, וביהושע כתיב וייראו אותו כאשר יראו את משה:

פרק כח

פסוק ב

וידבר ה' אל משה וגו' צו את בני ישראל. נסמכה פרשה זו למיתת משה, לפי שכל זמן שהיה משה קיים, היה לו להקב"ה נחת רוח על ישראל והיה מגין על ישראל, עכשיו שהוא מסתלק מי מגין על ישראל ויהיה לו נחת רוח עליהם, בקרבנות, שנאמר ריח ניחוח לה':

צו את בני ישראל. אין צו אלא לשון זירוז א"ר שמעון ביותר צריך הכתוב לזרז במקום שיש בו חסרון כיס, וכאן צריך ליקרב כבש תמיד בבוקר וכבש תמיד בין הערבים, לזה אמר אין לבני שום חסרון כיס אע"פ שאני מזרז אותם, למה את קרבני, הכל הוא שלי, כמו שנאמר כי לי כל חיתו יער. ורז"ל אמרו במדרש סמיכות אחרת וז"ל, לפי שהוא אמר אשר יצא לפניהם וגו', א"ל עד שאתה מצוני על בני צוה את בני עלי, ויהיה פירוש את קרבני לחמי לפי זה, שיקרבוני כביכול ואל ירחיקוני, במה בלחמי, שיתעסקו בתורה, כד"א לכו לחמו בלחמי, כדי שתהיו אישי מלשון איש, כלומר שתהיו בני היכלי מבני חילא דמלכא, לאשי כתיב. ובזה אתם עושים לי נחת רוח, זהו ריח ניחוחי. ולזה אמר את קרבני לחמי, א"ת היא התורה מאל"ף עד תי"ו, לומר שמלבד הקרבן העיקר הוא התורה. ולזה היו אנשי מעמד עומדים ועוסקין בתורה במעשה בראשית, לומר שלא על הקרבן נברא העולם אלא על התורה, כמו שארז"ל אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים

וארץ. זהו תשמרו, רמז על אנשי מעמד שהיו עומדים ושומרים לזמן הקרבן, זהו להקריב לי במועדו. ואמר תשמרו, כמו ואביו שמר את הדבר, שימתינו לבנין בה"מ ולקרבנות, כמו שארז"ל כל הקורא פרשת עולה כאילו הקריב עולה כו'. וצריך לכוון בפרשה זו כמ"ש בזוהר פרשת ויצא (דף קס"ד:) וז"ל, א"ר אלעזר את קרבני לחמי לאשי, את קרבני רזא דכנסת ישראל דכתיב את, את דייקא, קרבני דהא איהו קרבנא וקשורא לאתקשרא. לחמי דא מזונא דאתי מלעילא באתערותא דלתתא. לאשי, לאתכללא שאר חיילין אחרנין דאצטריכו לאתזנא כל חד וחד כדקא חזי ליה. ריח ניחוחי, דא רעותא וקשורא דאתאחדא כלא ברזא דעלמא עילאה. תשמרו להקריב לי במועדו, מאן מועדו, בזמן דאתער אברהם למעבד רעותיה דכתיב וישכם אברהם בבוקר, ובזמנא דאתעקד יצחק על גבי מדבחא דההיא שעתא בין הערבים הוה. וא"ר חייא אי הכי האי דכתיב במועדו במועדם מבעיא ליה, א"ל האי שעתא אתכליל אשא במיא ומיא באשא ובגין כך כתיב במועדו. ת"ח בכל קרבנין לא כתיב כמא דכתיב הכא תשמרו להקריב לי. תשמרו רזא דשמור דאיהי צריכא לקרבן לגבי לעילא דכתיב תשמרו להקריב לי במועדו בימינא ושמאלא כמא דאתמר באברהם ויצחק וכלא ברזא עילאה, ע"כ:

עוד תשמרו להקריב לי במועדו. מי שאפשר לו ללמוד ביום ובלילה, יעשה לו עת קבוע, ובאותו עת אני מתקרב עמכם, זהו להקריב לי, כביכול לי ממש. כמו שאמר בזוהר, עת לעשות לה' כביכול לה' ממש. ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לה', כלומר שלא יתעסקו בתורה שבכתב לבד אלא לחברה עם תושבע"פ זהו האשה, לחבר זה אלי, שהוא זה עם אלי אשתו, קרי ביה אשה, וכבוד אלהים הסתר דבר. ואמרו במדרש על פסוק ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה, וכי יש מנחה טהורה בבבל, אמר הקב"ה הואיל ואתם עוסקים בה כאילו אתם מקריבין אותה, ע"כ:

עוד את קרבני לחמי. הקב"ה אינו חפץ בחטאות ואשמות, שאדם יחטא ויביא קרבן, והקרבן שהוא חביב אצלו הוא קרבן עולה. לאשי, שכולו לאש, היא נקראת קרבני. לחמי, שהיא חביבה עלי כלחם שאי אפשר לחיות זולתו, היא העולה, שהיא כולה כליל. או יהיה פירוש לאשי כמו לאנשי. וכן מצאתי בזוהר כדלקמן כלומר לאותם שגברו על יצרם שנקראו איש, שנאמר אשרי איש, וארז"ל בעודו איש, להם אני אומר שיקריבו לי קרבן תמיד, ואיני קץ בהן, שנאמר אבוא ביתך בעולות. אבל חטאות ואשמות, על זה נאמר הוקר רגלך מבית רעך:

ובזוהר את קרבני לחמי ואח"כ לאשי, (פירוש לאנשי), דלא חזי למשאל פרנסה ומזוני אלא בתר צלותא, דמאריה מלכא ייכול בקדמיתא ובתר ייכלון עבדוי, הה"ד באתי לגני

אחותי כלה אכלתי יערי כו', ובתר אכלו רעים. אכלתי יערי דא צלותא דמיושב, עם דבשי דא קרית שמע, אכלתי יערי דא צלותא דמיושב דההוא יער לבנון יוצר אור ואופנים וחיות הקדש כולם קדושים כו' כל הני אקרון יער לבנון ואילנין ונציבין דביה, עם דבשי דא ק"ש דאיהו מתיקותא דכולא, שתיתי ייני עם חלבי דא צלותא דמעומד מטיבו דיינא עילאה דאתנטר ודא בג' ברכות הראשונות. עם חלבי דא שלש ברכות אחרונות, עד כאן מיכלא דמלכא. לבתר דאכל מלכא אכלו רעים לעילא, שתו ושכרו דודים לתתא. מכאן דאסור לב"נ לטעום כלום קודם צלותא ובפ' ויצא כתב וז"ל, את קרבני לחמי, קרבנא דקוב"ה בכל יומא בגין למיזן עלמא ולמיהב ספוקא לעילא ותתא, דהא באתערותא דלתתא אתער לעילא, ובדא מסתפקין כל חד וחד כדקא יאות. את קרבני לחמי הה"ד אכלתי יערי כו', לחשי הה"ד אכלו רעים ומה קוב"ה פקיד לאתערא מזונא דלתתא בגין לאתערא מזונא לעילא, מאן דיהיב מזונא לקיימא נפשא עאכ"ו דקוב"ה יתער ליה מזונא לעילא ויתברך עלמא בגיניה, ע"כ. א"כ יהיה פירוש את קרבני לחמי לאשי, בשביל אשי לעילא ותתא. ובפרשת שמות (דף כ"א) ז"ל, רבי יהודה אומר שני כבשים של כל יום, אחד קרב כנגד מדת החסד ואחד כנגד מדה"ד. את הכבש אחד, ולא אמר ראשון אלא אחד המיוחד כנגד מדת החסד, דבכל מקום שני לא נאמר בו כי טוב ר' תנחום אומר לפיכך יצחק תקן תפלת המנחה שהיא כנגד מדת הגבורה, א"ר יצחק מכאן אוי נא לנו כי פנה היום זו מדת החסד, כי ינטו צללי ערב זו מדה"ד, ע"כ. א"כ יהא זהיר בתפלת המנחה שהיא נמשכת אחר תפלת השחר שהתחיל החסד לכבוש מדה"ד שנאמר את הכבש אחד תעשה בבקר. לזה אנו קורין פרשת העקדה ואומרין ויעקוד את יצחק ולא אומרין ויעקוד ליצחק אלא את יצחק. עקידה ולא שחיטה, לפי שיש לו צורך לעולם, והאלהים עשה שייראו מלפניו. וכשבא לעת ערב ואברהם זקן ואין בו כח לבדו לכבוש, אז צריך ליצחק שיתגבר עמו. זהו ואת הכבש השני, שצריכים שנים לכבוש, זהו אומרו ואת בוא"ו. לזה בין הערבים בין ב' ערבים, אברהם ערב, שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה, ואומר חסד אל כל היום, וביצחק הוא אומר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, לפנות מדת הגבורה לפי שהוא ערב, לפי שראה גמלים, וארז"ל הרואה גמלים בחלום מיתה נגזרה עליו ונצול ממנה, לזה מפנה אותם שלא ישלטו בעולם, וכשבא הלילה יעקב עושה לו סוכה לשמור צאנו, שהוא רועה שנאמר ויעקב רועה את צאן לבן, לזה ויעקב נסע סכותה ואמר וכסוכה עשה נוצר, ואינו נכנס בתחומה, שנאמר בו תרמוש כל חיתו יער, ואומר לא תחסום שור בדישו יושב ושומר, עד חצי הלילה נקרא ליל וצריך שמור, וסימן ליל שמורים. לזה אומרים ובצל כנפיך תסתירנו וחותמים שומר את עמו ישראל ומחצות ואילך הוא כובש מדת

הדין שנאמר ויאבק איש עמו עד עלות השחר ויאמר שלחני כי עלה השחר. כי מחצות ואילך ע"י עסקם בתורה נותנין לו כח לכבשו, שנאמר ובלילה שירה עמי, ואחר שעלה השחר נאמר תפלה לאל חיי, שהוא החסד. חיי בגימט' כח, שנותנין כח ישראל לאבות, ולזה מזכירים שלשתם בכל תפלה ותפלה, חיי חיים לעילאי, חיים לתתאי. ובסוד שלש ברכות ראשונות אמצעיות וג' אחרונות ונפילת אפים:

ובזוהר פרשת ויקהל (דף ר') ז"ל, קחו מאתכם תרומה לה', ואי תימא דקשיא מלה עלייכו, כל נדיב לבו יביאה, מהו יביאה, אלא מהכא אוליפנא רזא דצלותא דבר נש, צלותא דבר נש דדחיל למאריה ואתקין תקוני דלעילא כמא דאוקימנא בקדמיתא, בשירין ותושבחן דקאמרי מלאכין עילאין לעילא, ובההוא סדורא ותושבחן דאקמוי לתתא איהי קשיטת גרמהא ואתתקנת בתיקונהא כאתתא דאתקשטת לבעלהא ובסדורא דצלותא בההוא תקונא דצלותא דמיושב איתקינו עולמתהא וכל אינון דילה ומתקשטן כל אינון בהדה, לבתר דאתתקן כולא ואסתדרו כד מטו לאמת ויציב, כדין כולא מתתקנן איהי ועולמתהא עד דמטו לגאל ישראל כדין אצטריך למיקם כלא על קיומייהו בגין דכד ב"נ מטי לאמת ויציב וכלא אתתקנן, עולמתהא נטלי לה ואיהי נטלת גרמה לגבי מלכא עילאה, כיון דמטו לגאל ישראל כדין מלכא עילאה נטיל בדרגוי ונפיק לקבלא לה. ואנן מקמי מלכא עילאה עילאה בעינא לקיימא על קיומנא באימתא ברעדה, דהא כדין אושטא ימיניה לגבה ולבתר אושיט שמאליה דשוי לה תחות רישה ולבתר אתחביקו תרווייהו כחדא בנשיקו ואלין אינון ג' קדמייתא, ובעי בר נש לשוואה לביה ורעותיה, ולכוונא בכל הני תיקונין וסדורין דצלותא פומיה ולביה ורעותיה כחדא, השתא דמלכא עילאה ומטרוניתא אינון בחבורא בחדוה באינון נשיקין, מאן דאצטריך למשאל שאלתין ישאל, דהא כדין שעתא דרעותא איהו, וכיון דשאיל בר נש שאלתיה מקמא מלכא ומטרוניתא כדין יתקן גרמיה ברעותיה ולביה לג' אחרנין לאתער חדוה דטמירו דהא מאלין תלת אתברכא בדבקותא אחרא ויתקין בר נש גרמיה למיפק מקמייהו ולאנחא לון בחדוא גניזא דאלין תלת, ועם כל דא דיהא רעותיה דיתברכון תתאי מאינון ברכאן בחדוה טמיר וכדין אצטריך למנפל על אנפוי ולממסר נפשיה בשעתא דאיהו נקטא נפשין ורוחין, כדין איהי שעתא לממסר נפשיה בגו אינון נפשין דאיהי נקטא דהא כדין צרורא דחיי איהי כדקא יאות, ע"כ. וכן אמר בזוהר אסור לאכול קודם זמן המנחה, וז"ל בפרשת פינחס עד כאן מיכלא דמלכא כדלעיל, לבתר כן אכלו רעים לעילא שתו ושכרו דודים לתתא, וע"ד לית חיובא דמזוני אלא לבתר צלותא בצלותא דמנחה (בערב) קודם צלותא מ"ט בגין דעד לא אשתכח דינא קשיא בעוד דאנפין דמלכא נהירין נימא

תהלה לדוד בהאי סדורא, דלבתר דדינא קשיא שריא ותלי על עלמא לאו שעתא איהו ע"כ. ועשירית האיפה, בא להזהיר כשיבא שעה עשירית שהיא שעת האיפה לפי שבה סרח אדם הראשון כמו שארז"ל, (ובמדרש מביא זה המאמר באופן אחר, עיין בו), שעה ראשונה הוצבר עפרו, ב' גבלו, ג' רקמו, ד' נזרקה בו נשמה, ה' עמד על רגליו, ו' קרא שמות, ז' נזדווגה לו חוה, ח' עלו למטה שנים וירדו ז', ט' נצטווה, י' סרח, י"א נדון, י"ב נטרד. א"כ הואיל ובעשירית סרח היא שעת אפיית התנור שעת הדין, והיא שעה שנתעכל המאכל והיצר שנקרא איפה מתגבר, כמו שארז"ל על מראה של זכריה שאמר ואשא עיני וארא והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם ותשאנה את האיפה, ואומר למלאך הדובר בי אנה המה מוליכות את האיפה ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער, א"ר יוחנן משום רשב"י זו חנופה וגסות רוח שירדו לבבל, פירש"י ז"ל והיינו שתים דקרא. הרי שיצר הרע נקרא איפה, וכן איפה בגימט' צ"ו אין צו אלא ע"ז שהיא עבודת היצר, וצריך אותה שעה לעסוק בתורה שהיא סלת, וכן סלת במלואה כזה, סמ"ך למ"ד סי"ו עה"כ בגימט' תורה, וכן סלת למנחה גימט' זו תורה. למנחה, שהתורה אותה שעה מנחה למדה"ד, לרוח היום ת"א למנח יומא כו', ואותה שעה היא שבה קם יצחק ומניחה כמ"ש לפנות ערב. בלולה בשמן, שצריך לבוללה בשמן דהיינו תורה שבכתב עם תורה שבע"פ, וכן נוהגין לומר בעת המנחה פרשת התמיד ובריית של פטום הקטרת כדי למתק הדין. שמן שי"ן מ"ם נו"ן בגימטריא מתוק, תקום, תקום ותמתק הדין עד שלא יתגבר בכניסת הלילה, ובזה יהיה כתית, ויהיה רביעית מלשון והאם רובצת ת"א רביעא, ר"ל שתהיה כובשת מדה"ד. ההין, בגימ' ע' הם ע' שרים, שלא יקטרג שום אחד מהם. עולת תמיד, שהיא עולה תמיד לפני המקום. העשויה בהר סיני, שהיא התורה שנתנה בסיני, ובזה נכבשת מה"ד של בין הערבים. זהו ואת הכבש השני תעשה בין הערבים, לכבוש יצרו כמו שאמרנו, שהוא עת עיכול המאכל וצריך לכבשו בתורה:

פסוק ג

כבשים בני שנה. ב"ש וב"ה, ב"ש אומרים כבשים שהם כובשים עונותיהם של ישראל כד"א יכבוש עונותינו. וב"ה אומרים כל דבר שהוא נכבש סופו לצוף, אלא כבשים שהן מכבשים עונותיהם של ישראל כד"א אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, בן עזאי אומר כבשים בני שנה שמכבסים עונותיהם של ישראל ועושין אותם כתינוק בן שנה. עוד כבשים בני שנה ר"ת כבש, שיכבשו יצרם לעשות רצון יוצרם. שנה, שישנו מעשיהם. שנים ליום, לא אמר שנים בכל יום או ביום, אמרו במדרש ליום בגלל היום, פרקליט לאותו יום כדי שלא יקטרג עליכם שרו של יום. עוד ליום, השמש נקרא יום,

ומלכי מזרח ומערב כורעים ומשתחוים לה, ועולה חרון אף להשחית העולם. וכן ליום בגימ' פ"ו כמנין אלהים, דין עליכם מהרהורים רעים של לילה, שנאמר און יחשוב על משכבו, לזה לסתום פיו עשו קרבן של שחר, ולזה זמן שחיטתו משהאיר פני המזרח, והיה נשחט על קרן מזרחית צפונית שלא תפתח הרעה מצפון, ויהיה פרקליט עליהם, לזה ארז"ל ולא לן אדם בירושלים ובידו עון, שתמיד של שחר מכפר על עבירות שנעשו בלילה, מ"מ לא לן אדם בירושלים ובידו עון מה טעם צדק ילין בה:

פסוק ו

עולה תמיד. לא אמר עולת תמיד כמ"ש עולת תמיד העשויה בהר סיני, אלא עולה תמיד, שהתמיד הוא עולה לפני מדה"ד ללמד סנגוריא על בני העולם. את הכבש אחד, שתי פעמים צריך אתה לכבוש יצרך, בבקר כדי שתהיה פנוי וכבוש לעבודתו יתברך כל היום, ופעם שנית בין הערבים. ואמר הערבים ולא אמר בערב, לומר שערב ובקר הם ערבנין, זהו בין הערבים מלשון ערבות, א"כ שני ערבים ערבנין, האחד של לילה והב' של יום. ותמיד יהיו עיניך פקוחות, כי בכל יום הוא צופה להמיתך, כמו שארז"ל צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו. תמימים, כדי שתהיו מוכנים לפני המקום. וכתב רבינו בחיי ז"ל, תמימה חסר כתיב שהיו שניהם שוים, ובכל שנה תש"ל, שהשנה שס"ה יום, וב"פ שס"ה הם תש"ל תמידים. תמימים שנים ליום, ר"ת תש"ל. שנים ליום, פרקליט ליום, מליצין הם נגד היום ונגד ישראל, ע"כ. ומה שאמר אחד ולא אמר האחד, בא לרמוז על י"ג שהיו עוסקין בו, כמ"ש הרמב"ם בפ"ד מהלכות תמידים ומוספין וז"ל, י"ג בני אדם היו עוסקים בתמיד של שחר, אחד שוחט ב' מקבל הדם ג' מדשן המזבח ד' מדשן המנורה ה' מעלה הראש ו' מעלה שתי ידים ז' מעלה העוקץ והרגל ח' מעלה החזה והגרה ט' מעלה ב' דפנות י' מעלה הקרבים י"א מעלה סולת הנסכים י"ב מעלה החביתין י"ג מעלה היין של נסכים, והכל בפייס (פירוש גורל), ובין הערבים לא היה בו פייס, אלא כל כהן שזכה בעבודה מן העבודות שחרית הוא יזכה בין הערבים, ע"כ. ובפרשת תצוה אמר האחד, ואמר וזה אשר תעשה, צוה על העשיה, שם אמר האחד המיוחד, לפי שהיו מבקרין אותן מבערב קודם ההקרבה, ובשעת ההקרבה, א"כ האחד המיוחד שהוא המבוקר. אבל כאן לא אמר אשר תעשה הוא צווי על הענין. תעשה בבקר, כתב רבינו בחיי ז"ל, בגימ' לארבע שעות. כן העיד ר' יהודה בן בבא על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות, במסכת עדיות. וזה משתנץ החמה עד שתפרוש זריחתה בעולם. לפי שהעולם נברא ביום שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, ע"כ:

פסוק ט

וביום השבת שני כבשים וגו', לפי שבשבת שולט שבתאי והוא מעורר מלחמות ורעב ושבי וביזה וביום השבת מלאכו שבתאי ומשרתו קצפיאל ל' קצף ומשחית, לכבוש שניהם היו שני כבשים. בני שנה, לומר שהקב"ה יכול לשנותם, לפי שהשבת היא אות ביני ובין בני ישראל, ומי שנכנס בין המלך והמלכה חייב מיתה, ולזה אמרה תורה לענג השבת ולאכול ולשתות בו, הפך המזל שהוא מעורר רעב בעולם. וכן עונה של תלמידי חכמים הוא בליל שבת, וכן לכבדו בכסות נקיה, היפך משבי וביזה, וכן אסרה תורה שלא לכעוס בו שהוא בכלל לא חבערו אש, כדי שלא לעורר המזל, וצוה להיות שלום בבית כדי שמלאך רע יענה בעל כרחו אמן. ואמר תשמרו להקריב, כמו ואביו שמר את הדבר. לפי שכל זמן שהיו ישראל במדבר לא הקריבו קרבן לפי שהיו נזופים, א"ל הקב"ה תשמרו הדבר בלבבכם לכשתבאו לארץ שתקריבו ואני מעלה עליכם כאילו הקרבתם. זהו ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לה':

ובמדרש א"ר יצחק כל עסקיה של שבת כפולים, שני העומר לאחד, קרבנה כפול שנאמר שני כבשים, ענשה כפול שנאמר מחלליה מות יומת, שכרה כפול שנאמר וקראת לשבת עונג אז תתענג וגו', אזהרותיה כפולות, שנאמר זכור את יום השבת שמור את יום השבת, מזמור כפול שנאמר מזמור שיר ליום השבת, ע"כ. וכוונת ר' יצחק באומרו שכל עסקיה כפולים, הוא שארז"ל אמרה שבת לפני הקב"ה לכולם נתת בת זוג ולי לא נתת בת זוג, אמר לה כנסת ישראל תהא בת זוגך, להורות על זה היו כל עסקיה כפולות, לומר שאינה יחידה בלא זוג, ולזה הוא פרשת קרבן מוסף שבת שני פסוקים, כי אם היו ג' פסוקים היה צריך להוציא ספר שני לקרוא פרשת קרבן מוסף שבת כמו שעושין במועדים, ולהורות שבשבת אין בין ישראל לאביהם שבשמים שניות כמו המועדים שנאמר בהם אשר תקראו אתם, שמזמנים אותם, אבל השבת הוא מזמן ומקדש את ישראל, לזה הוא ספר אחד. עוד במועדים מוציאים ספר שני כדי לקרות בו מוספו של יום, לפי שבכל מוסף ומוסף יש בו שעיר לחטאת לכפר, אבל בשבת אין בקרבן מוספו שעיר לפי שהן רצוים לפני טמא, מקדש ה' אסתאב בחובייהו דבני נשא, ותאנא מאי דכתיב ואיבה אשית בינך ובין האשה כ"ד זינין מסאבותא אטיל חויא בנוקבא כד אתחבר בהד' כמנין ואיבה וכ"ד זינין דינין מתערין לעילא וכ"ד לתתא ושערא רבא וטופרין סגיאו וכדין דינין מתערין בכולא, ותאנא כד בעאת אתתא לאתדכאה בעיא לספרא ההוא שערא וההוא טופרא וכל זוהמא דבהון דרבו ביומי מסאבותא, ותאנא ברזא דמסאבותא זוהמא דטופרין יתער זוהמא אחרא ובגיני כך בעיין גניזה ומאן דיעביר לון לגמרי כאילו אעבד חסד בעלמא,

דתאנא לא ליבעי ליה לאינש למיהב דוכתא לזינין בישין, דתנינן אלף וארבע מאה וחמש זינין בישין מתאחדן בההוא זוהמא דאטיל חויא תקיפא, וכלהו מתערין בההוא זוהמא דטופרין, ואפילו מאן דבעי למעבד חרשין לבני נשא משום אינון דתליין בהו ומאן דיעביר לון כאילו אסגי חסד בעלמא ודינין בישין לא משתכחין ויעבר ההוא זוהמא וטופרא אתרשים ביה, דתניא מאן דדריך ברגליה או במסאניה עלייהו יכיל לאתזקא, ומה בהאי שיורי דשיורי דזוהמא דלעילא כך, אתתא דמקבלא ואתחברת בחויא ואטיל בה זוהמא עאכו"כ, וי לעלמא דמקבלין מינה בההוא זמנא. בגיני כך ואל אשה בנדת טומאתה וגו'. אמר רבי שמעון אמר קוב"ה הביאו עלי כפרה בר"ח, עלי ודאי, ובגין דיתעבר ההוא חויא ויתבסם מאן דבעי עלי, כד"א בקרח הנועדים על ה', דבגינהון יתער מה דיתער דאתי מסטרייהו, אוף הכי הביאו עלי כפרה ממש בגין דיתבסם ויתעבר ולא ישתכח חויא באתר דשאדי, וכל כך למה על שמיעטתי את הירח ושלטא בה מאן דלא אצטריך. ובגיני כך כתיב ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, ע"כ. ובפרשת ויקהל (דף ר"ח) ז"ל, כד חב אדם אתעדי מניה ההוא לבושא יקירא דאתלבש ביה בקדמיתא כד אעיל ליה בגנתא דעדן, ולבתר דחב אלביש ליה בלבושא אחרא, לבושא קדמאה דאתלבש ביה אדם בגנתא דעדן איהו הוה מאינון מלבושין מאינון רתיכין דאקרון אחוריים ואינון לבושין דאקרון לבושי טופרא, וכד הוה בגנתא דעדן כל אינון רתיכין וכל אינון משריין קדישין כלהו סחרי ליה ואתנטיר מכולא ולא הוה יכיל מילא בישא לאתקרבא בהדיה, כיון דחב ואתעברו מניה אילין לבושין דחול ממילין בישין ורוחין בישין, ואסתלקו מניה אינון משריין קדישין ולא אשתארו ביה אלא אינון ראשי טופרי דאצבען דסחרי לון לטופרין סחרנו דזוהמא אחראו בגיני כך לא ליבעי ליה לאינה לרבאה אינון טופרין דזוהמא, דהא כמא דסניאו הכי נמי אסני עליה קסטרא וידאג כולא יומא, ובעי לספרא לון ולמרמי לון דלא יעביד קלנא בהאי אתר דיכיל ההוא בר נש לאתזקא, וכולא כגוונא עילאה, דהא לכלהו אחוריים סחרא סטרא אחרא ולא אצטריך לרבי לון, ע"כ. מכאן ראיה למה שאמרנו. ומצאתי כתוב שלא יחתוך הצפרנים אלא בערב שבת אחר חצות, לפי שממשלתם בחול ולא יעביד בהו קלנא, אבל כשבא המלך בטלה ממשלתם ואז יקוץ אותם ובפרשת פינחס זה לשונו, ובראשי חדשיכם וגו' אמר אשכחנא בספרא דחנוך דאמר כמא דבר"ח אדכיאת סיהרא למקרב בבעלה ואצטריך למיהב לסטרא אחרא חולקא דא בההוא זינא דיליה, אוף הכי אצטריכא אתתא למיהב חולקא בההוא זינא בשעתא דאדכיאת לאתקרבא בבעלה, ומאן איהו ההוא חולקא טופרא בטנופא דילהון וזעיר מריה דשערא ולאכרכא לון דא בדא ולא יזיל אבתרה ההוא סטרא בישא לאבאשא

לה ויתפרש מינה בכל סטרין, ומה תעביד מההוא שערא וטופרין לבתר דתכרוך לון כחדא אצטריך לאנאא לון באתר דלא עברין תמן בני נשא או בגו חורין תתאין דחצרא ותגנז לון תמן, ע"כ. ובספר המערכת פירש זה המאמר אמרה ירח וכו' והאריך בו, עיין שם פרק ד' דף ק"ז:

פסוק טז

ובחדש הראשון בארבעה עשר יום פסח וגו' לפי שאמר לעיל שבכל חדש וחדש היא מתחדשת, אמר עתה שבחדש הראשון בא לה החדוש והשפע מהחסד, שלזה רומז הפסח, והיא ארבעה שהיא רביעית והיא עשר, א"כ פסח הפה סח ושואלת מלמעלה שיבא לה מהבינה ע"י החסד, זהו לה' שהלמ"ד היא רומזת למקום עליון שהיא נקראת מגדל פורח באויר, ועולה ג"כ עד הכתר. ולזה אמר מצות יאכל ולא אמר תאכלו, יאכל כשהשפע יורד מלמעלה מתרווים הספירות כולם על פי דרכם, ולזה רמז יאכל, עוד יאכל מי שעושה מצה ומריבה והוא משטין עליכם יאכל ויכלה שה' פסח עליכם. עוד אמר יאכל ולא אמר תאכלו כמ"ש בפרשת בא אל פרעה ובפרשת אמור, לפי שבפרשת בא היה הדבור בזמנו שהוא ביום י"ד ואמר ואכלו את הבשר בלילה הזה, אמר תאכלו, וכן בפרשת המועדות שהיא פרשת אמור, אמר תאכלו, לפי שאמר אלה מועדי ה' אמר תאכלו, אבל כאן הוא אומר כשיארע ויבא הזמן, כמו שאמר וביום השבת כשיבא השבת, ובראשי חדשיכם כשיבא ראש חדש. כן ובחדש הראשון כשיבא זה הזמן יאכלו. ועדיין אינו בעולם אלא כשיבא יאכלו:

פסוק יח

ביום הראשון מקרא קדש. ולא אמר יהיה לכם כמו שאמר ביום השביעי שאמר מקרא קדש יהיה לכם לפי שביום הראשון הוא יום ט"ו לחדש הלבנה במילואה, ואין שטן ואין פגע רע, אבל ביום השביעי שהלבנה בחסרון, אולי ימצא מקום ליכנס, לזה אמר יהיה לכם הוא מקרא קודש, וכמ"ש מצות, מי שעושה מצה ומריבה יאכל, אין לו מקום ליכנס, למה כבר עשה הקב"ה וחג חוג שלא יכנס, זהו חג ז' ימים, לזה כל מלאכת עבודה לא תעשו, לפי של"ט מלאכות הם לצורך זה העולם, ויש לו פניה בהם. מלאכת עבודה, ר"ת וס"ת מתעה שהוא מתעה בני אדם ושוגה בה ופונה לבו מעבודתו ית', והתורה אמרה אל תפנו אל האלילים, אל תפנו אל מדעתכם. מלאכת עבודה שהמלאכה מולכת על עבודתו ית' ומונעת אותו, ששוגה בה ומביאתו לידי לווטין, לזה היו המלאכות ל"ט, אלא יתעסקו בתורה שהיא טל אורו"ת בגימ' תורה יתר ב', הם תורה שבכתב ותורה שבע"פ, ולזה אורות בלשון רבים, וכן ארז"ל כל העוסק בטל תורה טל תורה מחייהו כו', ובפרט בימי המועדים שנקראים מקראי קדש, כמו שארז"ל כשנכנסו ישראל לארץ אמרה תורה

נתת להם הארץ עתה יתעסקו זה בבנין ביתו וזה בכרמו תורה מה תהא עליה, אמר לה הקב"ה בתי כבר נתתי להם שבתות וימים טובים שיתעסקו ביך, א"כ מקראי קדש שיקראו וילמדו בקודש שהיא התורה, ובזה שעיר חטאת הקטיגור יעשה סניגור, והוא יחטא וידכי, כמו מי חטאת מי דכיותא, א"כ הוא יחטא ויכפר ויקנח עליכם, ולזה לא אמר שעיר עזים כמו שאמר בשאר המועדים, וכן לא אמר לחטאת אלא ושעיר חטאת, שהשעיר עצמו הוא חטאת, יעשה סניגור עוד ושעיר חטאת, כדי לכפר על מכירתו של יוסף, כמו שכתבנו על פסוק ויטבלו את הכתונת בדם, הכתונת הידועה, צריך לקנח אותו הדם, לזה לא אמר עזים, כדי לכסות על שעיר עזים:

פסוק כו

וביום הבכורים וגו'. אמר בהקריבכם מנחה וגו' בשבועותיכם, כולי האי למה כל הסימנים האלו, יאמר וביום הבכורים קדש יהיה לכם, ועוד מנחה חדשה היא העומר, ולא מצינו שנקרא מנחה, אלא כוליה קרא לדרשא אתי, וביום הבכורים, הוא יום שנבחרו ישראל לקבל התורה, שנאמר כענבים במדבר מצאתי אבותיכם כבכורה בתאנה בראשיתה, שחז"ל דרשו פסוק זה על ישראל בקבלת התורה, וז"ל כענבים במדבר מצאתי אבותיכם, מדבר בישראל בשעה שעמדו על הר סיני נמשלו כענבים, מה ענבים נאות מבחוץ וכעורות מבפנים, כך היו ישראל בשעה שעמדו על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, הרי בפיהם, אבל בלבם לא היה נכון, שנאמר ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו, ד"א מה ענבים הללו חרצנים מבפנים כך היו ישראל והאספסוף אשר בקרבו, מה ענבים יש בהם מאכל ומשקה כך היו ישראל, יש בהם בני תורה ויש בהם בני מעשים, כבכורה בתאנה, שאורין אותה פירוש שמלקטים אותה) אחת ואח"כ שתים ואח"כ שלש ואח"כ בסלים ובמגרפות. כך ישראל בתחלה במצרים נתן להם מצות מילה, שנאמר ומלתה אותו אז יאכל בו, ובמרה נתן להם שבת ודינים שנאמר שם שם לו חק ומשפט, וכשבאו לסיני נתן להם עשרת הדברות ומצות עשה ומצות ל"ת וכל התורה זהו בכורים. בהקריבכם, שהקריבו עצמן לקבל התורה. מנחה, שנחה ושקטה הארץ בקבלת ישראל התורה, כמ"ש ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, בה"א הידיעה,, זה ששי בסיון, שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם יקבלו ישראל את התורה אתם מתקיימים ואם לאו אחזיר אתכם לתהו ובהו, היינו דכתיב ארץ יראה ושקטה, יראה שלא יקבלו ישראל את התורה, וכאשר קבלוה שקטה. זהו מנחה, שנחה ושקטה. חדשה, שנתחדשו נפשותיהם, כמ"ש בחדש השלישי שנתחדשו נפשותיהם, לזה מתו, שנאמר נפשי יצאה בדברו, יצאה נפשם שהיתה מטונפת מגלולי מצרים וטבלו

בנהר דינור לקבל התורה כמו שכתבנו בפרשת יתרו. וכן בכל שנה, כמ"ש במדרש אמר הקב"ה לישראל בני הוו קורין פ' זו בכל שנה ושנה ואני מעלה עליכם כאילו אתם עומדים לפני על הר סיני ומקבלים התורה שנאמר ביום הזה, והיל"ל ביום ההוא, ואמר הזה, כאילו זה היום קבלוה מחדש. בשבועותיכם, בשבעתכם כתיב, יום שנשבעתם בהר סיני שלא להחליפו באל אחר, שכן בדבור ראשון אמר אנכי ולא יהיה לך, והוא ג"כ נשבע שלא להחליף אתכם באומה אחרת, שנאמר למען הקים אותך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע וגו'. זהו בשבעתכם כביכול אני ואתם. מקרא קדש יהיה לכם, הואיל ונכתר זה היום באלו הכתרים, ראוי הוא לעשותו קדש ולשמוח בו. אותו רשע נאמר בו יום הולדת את פרעה ויעש משתה, כל שכן יום שנתחדשו ונתן להם כלי חמדה, ותעשו ג"כ סעודה כביכול להקב"ה, ולעשות לו נחת רות, במה בקרבנות, שנאמר והקרבתם עולה לריח ניחוח לה'. ומה שלא הזכיר כאן בשעיר של עצרת חטא, כתב רבינו בחיי ז"ל הטעם בזה על דרך הפשט, לפי שהוא זמן מתן תורה, ושם היו ישראל כקטן שנולד שהוא בלא חטא. ועל דרך הקבלה ירמוז לעצירתו של עולם, שבו יתבטל יצר הרע לגמרי וגדר אבניו נהרסה, ע"כ:

ובזוהר שאלו למה לא היה חג זה ז' ימים, מאחר שהוא אחד מהג' מועדים, וז"ל, בשבועות אמאי לא אשתכחו ביה ז' יומין, והא הכא אתחזון יתיר מכולא, פתח ואמר מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וכי מאי שנא הכא דאקרון ישראל אחד יתיר מאתר אחרא, אלא כיון דשבחא דישראל אתיא קרא לפרשא לון אחד, דהא בכל אתר שבחא דישראל אחד הוא, מאי טעמא בגין דכל קשורא דעילאי ותתאי בהאי אתר דאיקרי ישראל ישתבח, עד כאן. והכוונה היא לומר לפי שבחג השבועות ניתנה בו תורה שבכתב והיא בין אברהם יצחק ויעקב באמצע מקיים אוהלים ומיחד אותם לזה חג זה בין פסח וסוכות. ולמה לא נזכר באיזה חודש ובכמה בחודש, כמו שאמר בפסח בט"ו לחודש הראשון, וכן בסוכות אמר אך בט"ו לחודש השביעי, אלא לומר שאף על פי שניתנה תורה בקולות וברקים, עם כל זה בחשאי ניתנה בו, ולא היו הקולות יוצאות חוץ לגבול ישראל. וכל זה כדי להסיח דעתו של שטן כדי שלא יעכב, כמו שאמרו חז"ל שגירהו באיוב, וכן אמרו בפרק רבי עקיבא שבא שטן ואמר לו תורה היכן היא וכו', משמע שלא ידע בה ולא שמע, ולזה לא נזכר באיזה יום בחודש יעשו חג זה, לפי שבכל שנה ושנה נחשב כאילו ישראל מקבלים התורה מחדש כמו שאמרנו, ולא ימצא השטן שום קטרוג לקטרג על ישראל:

ובזוהר אמר רעיא מהימנא, כגוונא דבכורים לאמהון איקרו בכורים אוף הכי אתקריאו פירות בכורים דפירות דאילנין. כבכורה בתאנה, הכי ישראל (סבא) קדמונים ובכורים

לקודשא בריך הוא מכל אומין דעלמא, הדא הוא דכתיב קודש ישראל לה' ראשית וגו', ובגין דא איתמר בהון תביא בית ה' אלהיך, ובגין דא אילין דאיתמר בהו ויאכלו את ישראל בכל פה, יאשמו רעה תבוא אליהם וגו':

פרק כט

פסוק א

ובחודש השביעי. הוא יום ראש השנה יום דין. ונבחר חודש זה להיות יום דין, לפי שבחודש זה הוא מזל מאזנים, ואומר במאזנים לעלות, שכולם עולים לפניו לדין, וצריכין הכל שיכינו עצמן ויזיינו עצמן בכלי זיין שהם תשובה ומעשים טובים, לזה הוא חודש ז' זיין, עוד נבחר יום זה לדין, לפי שבתשרי נברא העולם, וקשה דהא העולם נברא בכ"ה באלול, אלא מה שאמרו שבתשרי נברא העולם הוא על האדם שנברא ביום ששי שהוא נקרא עולם, שסיבת בריאת העולם הוא בשבילו, בראשית אותיות א' בתשרי, ואותו יום נצטווה ולא עמד בציוויו ונידון ויצא בדימוס, ואמר לו זה סימן לבניך, כשם שיצאת ביום זה בדימוס, כן בניך יוצאים מלפני בדימוס, ולזה נקרא תשרי, תשרי ותשבוק לחובין, זהו מקרא קודש יהיה לכם, היו בטוחים בו ועשו אותו יום טוב, אבל לכם לבד, כמו שאמר והוא ישפוט תבל בצדק, אלו ישראל שנידונין תחילה מיקמי דליפוש חרון אף, שביום זה דן כל העולם. ועם כל זה יום תרועה יהיה לכם, לא תמשכו באכילה ושתיה כל כך כי הוא יום דין:

ובזוהר פרשת תצוה (דף קפ"ד) אמר טעם אחר על דרך הסוד למה נבחר יום זה לדין וזה לשונו, אמאי אתער דינא ביומא דא אלא כל רזין וכל קידושין יקירין כולהו תליין בשביעאה וההיא שביעאה עילאה עלמא דאתי איקרי ומיניה נהרין כל בוצינין וכל קידושין וכל ברכאן, וכד ייתי זימנא לחדותי ברכאן וקידושין לאנהרא בעא לאשגחא בכל תיקוני דעלמין כולהו וכל אינון תיקונין לאתקיימא כולא סלקין מגו תתאה אי אינון כשראן ואי לא כשראן כדין קיימא דלא נהירא עד דאתפרשן חייבין מגו זכאין כדין אתער דינא, ומהאי דינא אתתקף סיטרא אחרא ואשתכח מקטרגא בעלמא בגין דינתנון אינון חייביא בידיה, בגין דעליה כתיב ולכל תכלית הוא חוקר, וחפיא לסיהרא, אמאי בגין דלית תיאובתיה דקודשא בריך הוא לאובדא לעובדי ידוי, וההוא סיטרא אחרא קיימא בקליפה תקיפא דלא יכיל לאתברא בר מההוא עיטא דקודשא בריך הוא יהיב לישראל דכתיב תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו, בגין לתברא ההוא כסה דאתחפיא סיהרא ולא נהיר, וכד מתערי ישראל לתתא בשופר בההוא קלא דנפיק משופר בטש באוירא ובקע רקיעין עד דסלקא לגבי ההוא טינרא תקיפא דחפיא לסיהרא אשגח ואשכח

אתערותא דרחמי דסליק וקיימא לעילא אתערבב, כדין ההוא קלא קיימא ואעבר ההוא דינא כיון דלתתא אתערו רחמי הכי נמי לעילא אתער שופרא אחרא עילאה ואפיק קלא דאיהו רחמי ואאתערעו קלא בקלא רחמי ברחמי ובאתערותא דלתתא אתער הכי נמי לעילא, עד כאן. זהו באחד לחודש, בא אחד שהיא הבינה, ששלוש עליונות נקראים כולם אחת ואחת כמו שאמר אחת אחת ואחת, אם כן בא אחד לחודש כמו שאחד מטי זימנא לחדותי ברכאן וקידושין (ס"א וחידושין), לזה ראש של שנה היא כנסת ישראל:

ובמדרש ובחודש השביעי, חודש שהוא שבע במצוות, שופר בו, כיפור בו, סוכה בו, לולב בו, ראיה בו, וכו'. דבר אחר השביעי, רבי ברכיה קרי ליה ירחא דשבועתא, שכן נשבע הקב"ה לאברהם ואמר לו בי נשבעתי, ומה היה צורך לשבועה זו, אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך שהיה בלבי מה להשיבך וכבשתי את יצרי ולא השיבותיך, כך כשיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירה ומעשים רעים, תזכור להם עקידת יצחק אביהם ותמלא עליהם רחמים ותרחם עליהם ותקום מכסא דין לכסא רחמים, אימתי בחודש השביעי, עד כאן:

עוד באחד לחודש, משל לבן מלך שהיה לו דין לפני אביו, אמר לו המלך אם אתה מבקש לזכות לפני בדין מנה לך אפטרון פלוני והוא זוכה לך בדין, כך אמר הקב"ה לישראל אם אתם מבקשים לזכות לפני בדין תהון מזכירין לפני זכות אבותיכם. באחד זה אברהם שנאמר אחד היה אברהם. זכרון תרועה זה יצחק שנאמר והנה איל אחר. מקרא קדש, זה יעקב שנאמר שמע אלי יעקב וגו' וישראל מקוראי, אימתי אתם מזכירים זכות אבות ואתם זוכים לפני בדין, בחדש השביעי:

מצאתי כתוב בספר הרוקח וז"ל, מנין לנו שבראש השנה באים לדין שנאמר למשפטיך עמדו היום. בפרשת אמור בכל הרגלים כתיב יום לבד מראש השנה, בפסח כתיב יום, ובחמשה עשר יום לחדש, ובעצרת כתיב וביום הבכורים בהקריבכם מנחה וגו', וביוה"כ כתיב וקראתם בעצם היום הזה וגו' כי יום כפורים הוא, בסכות כתיב ביום הראשון וביום השביעי, אבל בראש השנה אמר זכרון תרועה ולא הזכיר יום, זהו ימים יוצרו ולא אחד בהם, ולו קרי, לומר ימים יוצרו ולו להקב"ה אחד בהם שלא כתב בו יום. ועל ספרך כולם יכתבו, וסמיך ליה ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם, לומר שצדיקים גמורים נכתבים לחיים. אם תקטול אלוה רשע רשעים נכתבים למיתה. אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם, בינונים תלוים ועומדים עד יום הכפורים. מכאן אסמכתא למאי דאמר רבי כרוספדאי אמר ר' יוחנן שלשה ספרים נפתחים בראש השנה, ואמרינן אדם נידון בראש

השנה ונגמר דינו ביום הכפורים. ולא אחד בהם, ס"ת אדם, לכך אנו מתפללים זכרנו לחיים כו'. לכך בפרשת ראש השנה שבסדרא זו יש תיבות כמנין חיים. ומנין שביום הכפורים נחתם, שהרי בסדרא זו בחול ובשבת ובפסח ובעצרת ובראש השנה ובסכות כתיב יום בפרשת המוספים, אבל לא ביום הכפורים, זהו ימים יוצרו ולו אחד בגימט' שנ"ד כמנין שנת הלבנה, ולו אחד, להקב"ה יום הכפורים. ולו קרי, ולא כתיב, אין שטן מקטרג על עבירות שנעשו אותו היום, כדאיתא בפרק קמא דיומא. א"כ ולו אחד, יום אחד שהוא יום הכפורים, אין לו בו קטרוג. יום אחד, בגימט' הדין. ולפי שבפרשת אמור אין כתיב יום בראש השנה, לפי שבא בראש חדש, ומקדשין את החדש ע"י הלבנה, ואין כבודה אלא בלילה, שנאמר את המאור הקטן לממשלת הלילה, וראש חדש תלוי בב"ד ובעדים, ופעמים שאין רואין אותו בזמנו, ופעמים בא בארוכה ואין רואין אותו ביום שראוי לו להיות בו ראש חדש, לכך אין יום בפרשת ובראשי חדשיכם, שאין מברכין ברכת הלבנה אלא בלילה, ולכך אין יום בפרשת אמור בפרשת ראש השנה, ע"כ. ובתיקון שתקנו ז"ל ג"פ חיים, שאומר זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים כתבנו בספר החיים, כנגד שלשה ספרים, כנגד ספר צדיקים אומר זכרנו לחיים, שזכירה היא בצדיקים שנאמר זכר צדיק לברכה, אל מלך חפץ בחיים כנגד רשעים, שנאמר כי לא אחפוץ במות המת, כתבנו בספר חיים כנגד בינונים שהם תלוים ועומדים לכתיבה. א"כ יהיה פירוש באחד לחדש על זה הדרך, בא אחד, בא יום שממתין לו השטן שהוא יום ראש השנה יום דין, כי ליום זה הוא ממתין, כמ"ש ולא אחד כתיב, ולו קרי, יום ראש השנה, ולהקב"ה יום כפור, לזה נתן הקב"ה עצה לישראל ואמר להם יום תרועה שתערבבו השטן, ויהיה ג"כ לכם יום תרועה, יום שברון, כמו תרועם בשבט ברזל, ולזה יום תרועה מוטעם טרחא, שחוזר לכאן ולכאן:

ועשיתם עולה וגו'. ולא אמר כמו בשאר המועדים והקרבתם אשה. אמר בזוהר וז"ל, ועשיתם עולה, והקרבתם מבעי ליה כשאר כל יומין מאי ועשיתם, אלא ביומא דא ועשה לי מטעמים כתיב, כמה מטעמים תבשילים עבדו ישראל בהני יומי בעוד דמקטרגא אזיל ומפשפש בחובין דעלמא, ועל דא לא כתיב והקרבתם אלא ועשיתם, ולא אמר אשה, וכן בכל שאר יומין לא כתיב אשה דלית לון חולקא בכל הני יומי כ"ש בהאי יומא דאינון עבדי מטעמים ותבשילין בלא דעתא דסטרא אחרא, דהא יצחק משדר ליה לצוד צידא דחובין דבני עלמא ולאייתאה לגביה, ובעוד דאיהו אזיל ישראל נטלו עיטא מרבקה ועבדין כל אינון צלותין, מזמנין שופר ותקעין ביה בגין לאתערא רחמי, והא אוקימנא. ויבא לו יין וישת דאייתי ליה מרחיק מגו אתר דחמרא עתיקא ושתי ואטעי ליה, ואח"כ

מברך ליה בכמה ברכאן ואעבר על חובוי, מה כתיב ויהי אך יצא יצא יעקב וגו', ובגין כך איהו יומא דיבבא, וקרבנא איהו איל אחד בגין אילו דיצחק. ושעיר עזים אחד לחטאת, שוחד לסמאל לכפרה אנפוי מההוא בכיה דאיהו בכי בהאי יומא כיון דאיהו חמי דלא אתעבידת רעותיה והא למגנא צד צידה, ע"כ. א"כ פירוש לחטאת לקנח הדמעות:

עוד ובחדש השביעי באחד. לומר שהוא חדש מיוחד להקב"ה, כמ"ש בזוהר פרשת תצוה (דף קפ"ו) וז"ל, פתח ואמר החדש הזה לכם ראש חדשים, וכי זמנין וחדשים לאו אינון להקב"ה, אלא חדשיכם לא כתיב אלא החדש הזה לכם, דילי איהו, אבל אנא מסרית יתיה לכון, דילכון איהו באתגליא, אבל שביעאה דילי איהו, ועל דא איהו בכסא ולא באתגליא, ירחא דילכון איהו בסדרא דאתוון אביב אב י"ב רזא דג' ואיהו אב"ג בסדרא דאתוון, אבל ירחא דילי איהו מסופא דאתוון תשרי, מ"ט אתי מתתא לעילא ואנא מעילא לתתא, האי דילי ברישא דירחא אנא איהו באתכסיא, בעשרא לירחא אנא איהו, בגין דאנא בחמש קדמאי וחמש אחרנין וחמש תליתאי, בקמייתא דירחא אנא איהו בגין ה' יומין, בעשרא דירחא אנא איהו בגין ה' יומין אחרנין, בט"ו לירחא אנא איהו, מ"ט כולי האי, בגין דכל ירחא דא מעלמא עילאה איהו, ועלמא עילאה ברזא דה' איהו בכל זמנא וזמנא, בגין כך ירחא דא בכסה ולא באתגליא, בגין דעלמא עילאה בכסה איהו וכל מילוי באתכסיא, וירחא דא דקוב"ה איהו בלחודוי, ע"כ. א"כ באחד לחדש כאילו אמר חדש לאחד, ב"ה שבידו לחדש:

עוד באחד לחדש מקרא קדש יהיה לכם. כמו שאמרו במדרש אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי, אימתי בראש השנה, שהסנהדרין יושבין לעשות ראש השנה ביום פלוני, מיד הקב"ה מושיב סנהדרין של מלאכים ואומר להם לכו גמרו מה שתחתונים גוזרין, אומרים לפניו רבש"ע בניך גזרו שיהיה ר"ה ביום פלוני, מיד הקב"ה יושב באותו יום לדון עולמו, והכסאות מוצעות והספרים נפתחים והסנהדרין של מלאכים עומדים לפניו אלו מלמדים זכות ואלו מלמדים חובה, למה כי חוק לישראל הוא, ישראל גזרו חוק ראש השנה, והרי הוא משפט לאלהי יעקב, ע"כ. לזה אמר כאן מקרא קדש יהיה לכם, והוא לשון זימון, כמו וקדשתם היום ומחר ת"א ותזמנינון, למה הוא מקרא קדש, שהוא מזומן לדין. הוא לכם, כלומר בשבילכם שאתם קראתם אותו קדש, זהו יהיה לכם:

פסוק ה

שעיר עזים אחד חטאת. לא אמר ושעיר, כמ"ש בשאר שאמר ושעיר בוא"ו, וכן לא אמר לחטאת אלא חטאת, וכן לא אמר לכפר עליכם כמ"ש בפסח ובחג השבועות ובראש השנה. ועוד שעיר זה למה, כבר נתנו לו שעיר אחד שעלה לו הגורל ונתרצה והלך לו.

אלא שעיר זה היה קרב עם קרבן מוסף לומר שהוא תוספת חטוי ודכוי, לא שהיה בו צורך חטוי, כי א"כ היל"ל לחטאת, אלא אמר חטאת כל דהו הואיל ובכל המוספין של שאר המועדים היה קרב עמהם שעיר גם במוסף זה, ולזה היה נעשה בחוץ, כמ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות יוה"כ, שכתב היה נעשה בחוץ והיה נאכל בערב, נאכל בחוץ בלא פחד, לזה לא נאמר בו לכפר, כי כבר נתכפר פניו בשעיר של גורל וכן בכל קרבן מוסף של שמונה ימי החג לא נאמר בהם לכפר, וכן לא נאמר בהם לחטאת, אלא חטאת, לפי שבאלו הימים הם ימי שמחה והנחה למדינות עשה, שנותנין חלק לע' שרים, ואין שום מערער ואין שטן ואין פגע רע, ולזה אנו יושבין בסוכה בחוץ בלי פחד, כי הם ימי שמחה ולזה נכפלה השמחה בזה החג. וכן אמרו בזוהר בסעודתא עילאי דעביד ליה, האי רחימוי דמלכא ידע דמלכא אתרעי ביה, אמר מלכא השתא אנא בעי למחדי עם רחימאי ודחילנא דכד אנא בסעודתא עם רחימאי יעלון כל אינון קסטורי ממנן ויתבון עמנא לפתורא למסעד סעודתא דחדוה עם רחימאי, מה עבד אקדים ההוא רחימוי קוסטורין דירוקי ובשרא דתורי ואקריב קמייהו דאינון קסטורי ממנן למיכל, לבתר יתיב מלכא עם רחימוי להיא סעודתא עילאה (פירוש מעולה) מכל עידונין דעלמא ואחדי מלכא עם רחימוי בלחודוהי ולא אתערבון אחרנין בינייהו, כך ישראל עם קוב"ה, בגין כך כתיב ביום השמיני עצרת תהיה לכם, ע"כ:

גימטריאות

פינחס. פני חס, פנים של זעם הסירה וחס עליהם, פנה וחס:

בקנאו את קנאתי. באותה קנאה האמורה בסוטה, רוח קנאה וקנא את אשתו, וישראל היו כנואפים וזונים:

בת צור. בלק צר לישראל. צור רא"ש, צורר, לזה צרור וגו':

ראובן חנוך משפחת. ר"ת רח"ם, שקיים רמ"ח מ"ע:

לאזני. שאיזן את התורה. לעירי, כמו עירין קדישין, שאליהו בא ממנו שנקרא מלאך:

משה לאמר צו את ס"ת למפרע תורה, שקודם הקרבנות צוה להם על התורה, ואמר להם התורה היא מכפרת במקום הקרבנות, שנאמר זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת וגו':

קרבני. קר בני, קורת רוח עשה לי בני:

לחמי. מחלי, רמז שבני לוי מחלי מקרבים ישראל לאביהם שבשמים. ד"א לחמי, ימחל, שבקרבן ימחול להם לישראל עונם:

כבשים בני שנה. ר"ת כבש, כובשים העונות ועושין ישראל כתינו"ק ב"ן שנ"ה:

כבשים. כבש ים, שבזכות הקרבנות נקרע הים:

לריח. י"ו בקרייא, כנגד י"ו קרבנות עולה שמקריבים בשבוע, ב' בכל יום וב' של מוסף שבת, וכנגדם נכרתו שש עשרה בריתות על כל מצוה ומצוה:
הסך נסך. ב' ניסוכין, יין ומים:
הסך נסך שכר. ר"ת שנה, לומר פעם בשנה מנסכין המים שהוא בחג הסכות. כל ימות החג ב' ניסוכין. הסך, סכ"ה, נסך, לומר בחג הסכות היו ב' ניסוכין:
לה' וביום השבת. ר"ת לוה, כלומר לוה להוצאת שבת, לוו עלי ואני פורע:
אילים וכבשים ועשרונים במספר קה"ל. לכפר על קהל ישראל. וכל העשרונים והפרים והאילים והכבשים במנין שמ"ח, והיית אך שמח:

פסוק ז

ובעשור לחדש השביעי הזה וגו'. מאי הזה, הרי בסכות אמר ובט"ו יום לחדש השביעי, ולא אמר הזה, אלא לפי שבתשרי נברא העולם ובזה החדש חטא אדם הראשון, לזה אמר הזה, כלומר הואיל ובזה החדש היה החטא, ראוי הוא שתענו את נפשותיכם, שכולכם הייתם כלולים באדם הראשון, וכמו שחטא בעשירית, שכן אמרו בתשיעית נצטווה ובעשירית סרח, לזה בעשור תענו וגו'. וכבר ביארנו פסוק בראשית ברא אלהים, שהכוונה היתה לברוא אדם בארץ להיותם כמלאכים בשמים ואע"פ שהן בעלי חומר, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם, וכשחטא ולא נעשית הכוונה רצה הקב"ה שתתקיים הכוונה ביום א' בשנה, ויחשב להם כשנה, להיותם כמלאכים, וזה ביום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה, לפי שנברא ונדון בו' בתשרי, ולפי שתשש כחו מחמת שעלה לדין ונתגרש מגן עדן, ופשט מלבושי האור ונתלבש בעור, לזה המתין לו ד' ימים עד העשור עד שנתחזק ונצטווה על הענוי, שבענוי יוצאי חלציו יש לו ג"כ עינוי זהו תענו את נפשותיכם, את דייקא, תענו אותו כח שקבלתם מאדם, לזה בחדש השביעי הזה. ובפרשת אמור כתבנו שם טעם עינוי יום כפור על דרך הסוד עיי"ש. א"כ בערך שיצא בדימוס מקרא קדש יהיה לכם, ובערך שחטא ועניתם את נפשותיכם. ולפי שחטא ביום הששי, לזה הם ששה ענוים, אלא ששתיה בכלל אכילה, לזה הם חמשה. נפשותיכם, בגי' רמוזים בכאן חמשה ענוים. תענו את נפשותיכם, כביכול כמו שכ"י עולה למעלה לאימא עילאה להביא טרף לביתה והיא מעונה, מאכילה נגד אברהם שהיה מאכיל לכל עובר ושב, משתיה נגד יצחק, מרוב החמימות הוא צמא לשתות, וזהו סוד הבארות שחפרו עבדי יצחק, והוא בכלל אכילה, בסוד ויעקוד את יצחק בנו רחיצה נגד יעקב שהוא הצינור הגדול שמושך מימי החסד ומימי הרחמים. סיכה נגד הנצח שמושך משמן הטוב מן החכמה ע"י זקן אהרן. נעילת הסנדל נגד ההוד, שמי שהולך יחף אין לו

הוד. תשמיש המטה נגד היסוד, מטה היא עטרה, ולפי שכביכול היא מנועה ביום זה מאלו, כן צוה ביום זה לישראל ג"כ, שלא יתגדלו על אמם:
ובזוהר ז"ל, ועל דא ביומא דכפורי דאיהו קנוחא דכל חובין ונקוי דילהין, בעיין ישראל לנקאה גרמייהו ולמהך יחפי רגלין כמלאכין עילאין, חמש ענויין בגין לאסתייעא מחמש סטרין עילאין דיומא דכפורי אפיק לון ואינון תרעין דיליה, ואי שתיה קא חשיב דאיהו מסטרא דיצחק הא שית, ואע"ג דבכלל אכילה היא, ובדין אינון שית. ענויא בתראה איהו תשמיש המטה ובדרגא שתיתאה שכיח, ולקבליה אנן עבדין ענויא דא, ע"כ והבן:

פרק ל

פסוק ב

וידבר משה אל ראש המטות. נסמכה פרשת נדרים לפרשת המועדים, לומר שלא ימשך אדם ביום טוב אחר האכילה והשתיה לומר שזו היא שמחת יום טוב, כי והיית אך שמח כתיב, אכין ורקין מיעוטים, ובפרט בזמן החורבן, כדי שלא ישכח חרבן בית המקדש, שנאמר אם אשכחך ירושלים וגו', ועוד שי"ט נקראים מקראי קדש, מזומנין מקדש, כמ"ש בזוהר שישראל מזמנין אותם, אשר תקראו אותם, אתם כתיב, ומזמנין אותם לקדושה, לא לאכילה יתירה אלא אכילה שיש בה עבודת השי"ת, כי אפילו שיאכל בשר, כמו שאמרו אין שמחה אלא בבשר, אין שמחה אלא ביין, הוא לומר אכילה שיש בה שמחה בעבודת השי"ת, שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה"א בשמחה, לא שימשך אחר אכילה שמתוך כך ישכח השי"ת, שנאמר ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים, ואומר אל תפנו אל האלילים, אל תפנו אל מדעתכם, ואם יראה שמתוך אכילה ושתיה יצרו תוקפו, ידור, כאמרם נדרים סייג לפרישות. ואמר נדרים ולא שבועות, לפי שהנדר חל על המצות, מה שאין כן בשבועות. וסוף הפרשה שעברה אמר ויאמר משה אל בני ישראל את כל אשר צוה ה' אמר ויאמר בלשון אמירה בלשון רכה, לפי שהיא צווי על המועדות יקבלו ממנו, אבל כאן שהוא צווי על הפרישות, אמר וידבר בלשון קושי, כדי שיקבלו הגזור עליהם. ואמר אל ראשי, לפי שהן נכשלים בזה וצריכין להזהירם הם הראשים, לפי שדעתם זחה עליהם מחמת עשרם ומריבוי האכילה, אבל שאר העם מחמת אכילתם אין דעתם זחה עליהם, אדרבא האכילה מזיקתם, כאמרם כל ימי עני רעים אפילו שבתות וימים טובים, כי שינוי וסת תחלת חולי, אבל האזהרה היא לראשי העם, שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל דייני ישראל. לבני ישראל, שבנין ישראל הוא על ידיהם. לאמר, לאמרם, כמו את ה' האמרת היום. עוד לאמר, שיאמרו זה הדבר, הדבור של נדרים שיאמרו אותו בכל עת שיצרו תוקפו:

פסוק ג

איש כי ידור נדר. מי שהוא איש וכובש את יצרו ידור. ואמר כי ידור, לומר שלא יהא רגיל בנדרים אלא לצורך כמ"ש לה', כמו עת לעשות לה', משום סייג. או השבע שבועה וגו', אע"פ שהשבועה אינה חלה על המצוה עכ"ז לא יחל דברו, ולא שבועה בלבד אלא ג"כ אם קבל עליו על דבר שהוא מותר והוא אסרו עליו ונוהג בו איסור, לא שהוא נוהג בו בטעות שהוא חושב שהוא אסור מתחלתו, אלא שיודע שהוא מותר והוא אסרו עליו, זהו לאסור איסר, ולא מבעיא זה אלא אפילו דבור בעלמא לא יחל כמ"ש בפרק איזהו נשך, הנושא ונותן בדברים חזר בו הרי זה מקטני אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו, ולא מבעיא זה אלא אפילו הדבור שיצא בלא כוונה, בכל אלו לא יחל דברו, כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, זהו לא יחל דברו, לא יעשה דברו חולין, כי ישראל קדש, שנאמר קדש ישראל לה', והיוצא מפיו ג"כ קדש, ומה שהוא קדש לא יעשנו חול, כי העושה מהקדש חול עונשו גדול. וכתב ריקאנטי ז"ל כבר ידעת כי האדם נבנה בצורה העליונה וכל אחד מאיבריו הוא ענף מהאילן העליון, הפה שברא הקב"ה באדם, לא בראו רק לספר שבחו וגדלו, והוא כלי מוכן להשתמש בו מלך הכבוד, והוא אומרו תהלת ה' ידבר פי, ולפיכך כל היוצא מפיו יעשה, והנה המקיים נדרו פותח הפה העליון לדבר טובה על ישראל, וההפך בהפך, ע"כ. וקבלו רז"ל לא יחל, הוא אינו מיחל אבל אחרים מיחלים לו, וזהו בדברי הרשות, אבל בדברי מצוה נאמר נדרי לה' אשלם, ובשבועה הוא אומר נשבעתי ואקיימה, ואפילו בדברי הרשות אין לו לעשות התרה שהרי ר"י בן לוי לא זכה ליכנס לגן עדן בחיים אלא לפי שלא עשה התרה לשבועתו מעולם אלא היה מקיימם. וכבר ארז"ל היתר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו. ומי שחזר בו והתיר נדרו, דומה כמו אשה שדעתה קלה והיא הפכפכת, לזה סמך לו ואשה כי תדור וגו'. ואמרו ז"ל שרמז כאן באומרו ראשי המטות, שהפרת נדרים ביחיד מומחה, ואם אין מומחה מפירין שלשה הדיוטות. שאומרו קודם ראשי, רמז על המומחה. לבני ישראל, רמז על ג' הדיוטות. לבני, ב'. ישראל, ג'. עוד מאותיות משה, "מומחה "שיפר "הנדר. עוד "מפירין "שלשה "הדיוטות. ועכ"ז קיום הנדר הוא יותר טוב, שנאמר זה הדבר, זה הדבור לא תשנהו:

פסוק ד

ואשה כי תדור נדר בבית אביה בנעוריה. אם היא אשה אינה נערה, כי קודם שתביא סימנים היא קטנה, ואחר שתביא סימנים הרי היא נערה ו' חדשים, ואח"כ תצא מנערות לבגרות, וזו נקראת אשה, פירוש גדולה, כ"כ הרמב"ם ז"ל פ"ב מהלכות אישות. א"כ איך אמר כאן ואשה, קרא אותה אשה ואח"כ קורא אותה נערה, שאמר בנעוריה. אלא

אמר בנעוריה, לומר שמשטות עשתה כן, שאשה נדרנית בניה מתים, כמו שארז"ל בעון נדרים בנים מתים, וכן אם בשעה שקדשה אמר ע"מ שאין עליה נדרים ונמצאו עליה נדרים אינה מקודשת, שאומר אי אפשי באשה נדרנית. לזה אמר ואשה כי תדור בתמיה אשה יש לה דעת לידור, זה אינו אלא מרוח שטות, זהו בנעוריה. נערה, בגימ' השוטה. בנעוריה, בגימ' והיא שוטה. וכתב ריקאנטי ז"ל, אמרו קצת מן המקובלים האחרונים, שאיש שנודר סופו להתגלגל באשה נדרנית, זהו איש כי ידור וסמיך ליה ואשה כי תדור, ויצטרכו אביה ובעלה להפר נדריה, מדה כנגד מדה, ולזה נתכוונו רז"ל אי אפשי באשה נדרנית, כי היה זכר ונתחלף בנקבה. ועוד אמרו בעון נדרים אשתו של אדם מתה, שנאמר אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך. ואם הוא חטא, אשתו מה חטאה, אלא רמז לשני דברים, כי הוא לקח האם מעל הבנים ולפיכך אשתו ובניו מתים. ועוד שאשתו אפשר שהיתה זכר נדרן ולא קיים ועכשיו נזדווג עם נדרן ואינו בדין שיתקיימו שניהם כאחד, נדחה האחד מפני השני. ואם קבלה נקבל, ע"כ:

ואשה כי תדור נדר. אמרה כנסת ישראל כתבת בתורה שאשה שנדרה, אביה בעודה ברשותו מפר נדרים, ואם נכנסה לרשות בעלה, הבעל מפר נדריה שנאמר ואם ביום שמוע אישה וגו' והפר וגו', ואתה אבינו, שנא' כי אתה אבינו, ואתה אישנו שנאמר וארשתיך לי באמונה וגו' ואומר והיה ביום ההוא תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, לפי שהבעל הוא שם ע"ז, ואומר והסירותי את שמות הבעלים מפיה וגו'. האשה לפי שרשות אחרים עליה אמר וה' יסלח לה כי הניא אביה אותה, ואומר אשה הפרם וה' יסלח לה, אנו שקבלנו עול הגלות של ע' אומות עאכ"ו שתסלח לנו אע"פ שעשינו כמה עבירות. זהו ואסרה אסר, שעשינו כמה איסורים. בבית אביה, בבית שני. בנעוריה, זה בית ראשון, והזכירו באחרונה, לפי שהיה בו ע"ז ג"ע ושפיכות דמים, ובבית שני לא היה בו כי אם שנאת חנם, עכ"ז בנעוריה, הנער כל מה שעושה אפילו שעשה איזה רע הוא חביב על אביו ועל אמו כמ"ש כי נער ישראל ואוהבהו. לזה אמר ואסרה איסר בבית אביה, ואסרה, בבית ראשון, איסר, בבית שני. לזה אב ובעל, אב כנגד בית ראשון, ובעל כנגד בית שני שהיו נכנעים תחת עול הרומיים. זהו ואם היו תהיה, א"כ ראוי שלא תביט למעשינו ותגאלנו, ואם יש עליך שבועה כאותה מימרא דרבה בר בר חנה דאמר ליה ההוא טייעא תא אחוי לך הר סיני, חזאי דהדרא ליה עקרבי, ושמעתי בת קול שאומרת אוי שנשבעתי ומי יפר לי, כי אתאי לקמייהו דרבנן אמרו כל אבא חמרא וכל בר בר (חנה) סיכסא (פירוש שוטה) היה לך לומר מופר לך מופר לך, והוא היה סובר דלמא אשבועתא דמבול, ורבנן אי אשבועתא דמבול לא הוה אמר אוי. א"כ מ"י שהיא הבינה

ומי יפר, כי כתבת לא יחל, הוא אינו מיחל אבל אחרים מיחלים לו, הרי משה כשעשו העגל אמר ויחל משה ארז"ל ויחל מלמד שכביכול התיר לו נדרו, כתיב הכא ויחל וכתיב התם לא יחל דברו כו'. וכן יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה ס"ת למפרע הוא לו יחל, והוא הוא הבינה, שנאמר הוא אלהינו, שהבינה נקראת אלהינו, כמאמר הזוהר, ובא הרמז למפרע לפי שעולה ממטה למעלה:

פרק לא

פסוק ב

וידבר ה' אל משה נקום נקמת וגו', לא אמר דבר אל בני ישראל, שכן הוא אומר וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא, ואומר וישלח אותם משה וגו', א"כ משמע שאמירה זו היא לאמר לישראל, שאם הדבור הוא לו, איך אמר לישראל, ואם הדבור לישראל למה לא אמר דבר אל בני ישראל, ואמר נקום והוא נקם. לזה אמרו במדרש וידבר ה' אל משה, אין וידבר אלא לשון עז, שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה, ולמה דיבר עמו בלשון עז, לפי שלא מיחה בשבטו של שמעון, אמר לו הקב"ה ומה אם בזמן שעמדו כל ישראל בצד אחד בשעת העגל ולא היה עמך כי אם שבט לוי בלבד, עמדת ומחית בכל ישראל, עכשיו שכל ישראל עמך ולא עמד בצד אחר אלא שבטו של שמעון, לא היה לך למחות, עליך אמר הכתוב התרפית ביום צרה צר כחכה, ע"כ א"כ כשאמר לו נקום נקמת, אינו צווי אלא תרעומת, שהיה לך לעשות הנקמה שעשה פינחס, וזהו נקמת בני ישראל שעלתה קנאתי לכלותם לזה נקם כתיב, על מה שעבר, ומאחר שלא עשית כן, הנקמה היא לבני ישראל, זהו נקמת בני ישראל, ולזה וידבר משה אל בני ישראל החלצו מאתכם ולא אני, ועכ"ז פייסו הקב"ה ששם בלבם שהביאו נשי מדין וטפם, וקצף עליהם משה ואמר להם ועתה הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש הרוגו, והרגום לפניו, א"כ היו ב' נקמות, אחת שהרגו הם שלא בפני משה ואחת בפניו. לזה נקום נקמת, ב' נקמות אחת הם ואחת על דבורך בפניך כאילו אתה נקמת אותה: מאת המדינים. והלא המואבים היו תחלה שנאמר וילכו זקני מואב וזקני מדין, ואומר וישבו שרי מואב עם בלעם ושרי מדין הלכו להם, אלא המואבים לא נכנסו לדבר אלא מחמת יראה שנאמר ויגר מואב מפני העם, אבל מדינים נתעברו על ריב לא להם, זהו נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, אלו ששלחו מדנים בין ישראל לאביהם שבשמים ומריבין עמהם על ריב לא להם, ועוד שהמדינים החטיאו את ישראל ונתחייבו כליה אילולא פינחס, ונפלו מהם כ"ד אלה, וגדול המחטיא את אדם יותר מן ההורגו, א"כ נקמת בני ישראל, היינו שתחשוב כאילו הרגום כולם, שבן נח נחשב לו המחשבה כמעשה:

ובמדרש נקום נקמת בני ישראל וגו'. א"ל משה אתמול אמרת לי אל תצר את מואב, ועכשיו אתה אומר נקום. א"ל הקב"ה כשאמרתי לך אל תצר את מואב לשם האב נקראו, שנאמר ותקרא את שמו מואב, אבל עכשיו שנשתנו והם מדינים ביני ובין בני ישראל, נקראו מדינים, ע"כ. א"כ לפי זה מאת המדינים לפי המדרש הם מואב והמקום אמר אל תצר את מואב, ולא צוה להרגם לפי שעתידה רות לצאת מהם ואפשר לומר דלא פליגי כי כאן הוא אומר על זקני מואב שהלכו אצל זקני מדין כמ"ש שזקני מדין הלכו להם ואלו ישבו במקומם אחר תאסף. לפי שבסיבתך באו המדינים, שהלכו זקני מואב לשאול מהם במה כחו של זה שגדלתם. אמרו מדינים הואיל ואנו גדלנוהו לא יעשה עמנו רעה, בירא דשתית מניה מיא לא תשדי ביה קלא (ב"ק צ"ב), ועל בטחון זה באו, א"כ לא תהא נקמה זו אלא בזכותך, ולזה לא נפקד מהם איש. אחר תאסף, לומר שבזו הנקמה לאי אר לך שום עון ממה שלא עשית נקמה בזמרי. אחר תאסף אל עמיך, תלך נקי לאותו עולם: ובמדרש. נקום. ז"ש הכתוב ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע, בדמו של בלעם הרשע, אתה מוצא שהשליטו הקב"ה למשה בעליונים, שנאמר עלית למרום שבית שבי, והיו המלאכים נותנים לו מקום ונכנס לתוך מחיצות של אש, וכן בסיני היו רואין אותו ועומדים מפניו, שלט בים, כשבקש קרעו וכשבקש החזירו, וכן בעשר מכות שלט באוצרות שלג ואוצרות ברד והביא עליהם, ואחר כל השבח הזה היה יושב ובוכה, שנאמר והמה בוכים פתח אהל מועד, והיו פניו של משה עגומות עליו, ידע הקב"ה מה בלבו של משה, א"ל הקב"ה חייך אין אתה מסתלק מן העולם עד שתנקם מהם, שנאמר נקום אחר תאסף. וידבר משה אל העם לאמר, הואיל ועל ידיכם בא כל זה שנאמר ויחל העם לזנות אל בנות מואב, א"כ עליכם לעשות נקמה זו, שאתם הייתם סיבה לזה. אל העם ולא לבני ישראל לאמר, אמר להם לא שאני אומר כן בדעתי אלא שמן הראוי שהואיל ואתם גרמתם שאתם תעשו המלחמה, אבל איני אומר לכם אלא באמירה לבד לא במעשה שאולי תפלו לפניהם, לזה לא אשלח אלא מישראל, זהו לכל מטות ישראל אלף למטה, וכן וימסרו מאלפי ישראל ולא מערב רב, וכן וישלח אותם משה אלף למטה וגו'. ואמר ויהיו על מדין לומר שאע"פ שאני אומר החלצו, אינכם צריכים כלי זיין אלא שתהיו על מדין לבד, שתתראו להם והקב"ה יעשה המלחמה, זהו לתת נקמת ה' ולא אתם, וכה"א ויצבאו על מדין כאשר צוה ה', ות"א ואתחיילו, שנראו חיילים חיילים להראות שהם באים בדרך הטבע, ולזה חלוצי צבא, שלא היו צריכים כלי זיין אלא להראות שבדרך הטבע הם באים. עוד ויצבאו, לא אמר וילחמו, לומר שמיד ששמו פניהם ורצונם וחפצם, מיד נעשית המלחמה מאליה ויהרגו כל זכר ואת מלכי

מדין הרגו וגו'. ויהיה פירוש ויצבאו לפי זה כמו די הוה כצבי הוה קטיל (דניאל ה'), ותרגום ואם לא יחפוץ ואם לא יצבי:

פסוק ג

עוד אמר לתת נקמת ה', הוא כמו שאמרו במדרש וז"ל, כמו שעשה הקב"ה נקמה במואב ובמדין כך עתיד הקב"ה לעשות נקמה באדום שנאמר כי יום נקם בלבי. א"כ לזה אמר לתת זו הנקמה כדי לתת כביכול כח לעשות באדום, כי זו היא מלחמה הראשונה ומהראשונה תדעו האחרונה, ונקמת מדין הוא סימן לכם לנקמת ה' שלעתיד, לזה אמר קודם נקום נקמת בני ישראל, ואח"כ אמר נקמת ה'. ובמדרש אמר הקב"ה נקום נקמת בני ישראל, ומשה אמר נקמת ה', אמר להם הקב"ה דין שלכם מתבקש שגרמו לי להזיק אתכם, אמר משה רבש"ע אם היינו ערלים או עובדי ע"ז או כופרים במצות לא היו רודפים אחרינו ולא שונאים אותנו, ועכשיו אינם רודפים אחרינו אלא בשביל תורה ומצות שהנחלתנו, ע"כ הנקמה היא לך. ומצאתי ראיה לדברי הנ"ל מהמדרש וז"ל, אלף למטה יכול אתה אומר עד שיבאו כל ישראל כולם ויעשו בהם נקמה, והרי למדנו שבדבר אחד שהוציא משה מתוך פיו היה יכול לשרוף את העולם שנאמר משרתיו אש לוהט, אלא שיהיו כולם שותפים בנקמתן של מדין, שנאמר וימסרו מאלפי ישראל, הא למדת שלא באו אלא פורין שהטילו עליהן פורין (פי' גורל כמו הפיל פור), לפי שראו שתלה מיתתו של משה במלחמת מדין נמנעו מלילך א"ל הקב"ה הטל עליהם גורלות והם נמסרים, ע"כ. לזה אמר וימסרו, שכששמעו שהיא נקמת ה' מסרו עצמן למיתה. וכן אמרו במדרש וז"ל, וימסרו מגיד הכתוב שהיו בני אדם כשרים וצדיקים ומסרו נפשם על הדבר. (ולפי זה יהיה פירוש מאלפי, מהאלופים והרבנים והכשרים, ולזה אמר תופשי המלחמה ולא אמר אנשי המלחמה), ר' נתן אומר אחרים מסרום, איש פלוני כשר יצא למלחמה, איש פלוני צדיק יצא למלחמה, ע"כ. וכל זה לפי שהמדינים היו מזרע אברהם לזה היו צריכים שיהיו צדיקים שלא יגן עליהם זכותו של אברהם, וכן אמר וישלח אותם משה אותם ואת פינחס, ארז"ל שהיה פינחס שקול כנגד כולם, לזה אחר שאמרו וישלח אותם משה חזר ואמר אותם ואת פינחס. ואמר בן אלעזר הכהן, לומר שאע"פ שאביו קיים והיה מן הראוי לשלוח אלעזר, עכ"ז לא שלח אלא פינחס, לפי שאלולא הוא היו ישראל כלים, א"כ נקמת ב"י לא תהיה אלא על ידך, והמתחיל במצוה אומרים לו גמור. ועוד אמרו במדרש, לא לחנם הלך פינחס למלחמה אלא ליפרע דין אבי אמו שנאמר והמדנים מכרו אותו אל מצרים, לאומה רעה שטופי זמה:

פסוק ז

ויצבאו על מדין כאשר צוה ה'. אמר זה להורות צדקתם של ישראל, שלא הלכו לשלול שלל ולבוז בז, ולא הלכו אלא לעשות צוויו של מקום, וכה"א וישבו בני ישראל וגו' ויקחו את כל השלל ויביאו אל משה, הביאו להראות שלא הלכו לבצוע בצע. עוד כאשר צוה ה' ויהרגו כל זכר, לומר שלא הרגום אלא כמו שצוה להם משה, שנתן להם כלי הקודש שהוא הארון, שהוא כלי לקודש שהיא התורה, והציץ שכתוב בו קדש לי"י, והיו מראין להם הציץ והיו מתים, ולא הראו גבורות, ואע"פ שהיו חלוצי צבא לא הרגו בחרב אלא לבלעם, לפי שתפס אומנות שאינה שלו שנאמר הקול קול יעקב, לזה הרגוהו בחרב שאינה אומנות שלנו שהיא של עשו, ולפי שהוא היה בעצת הבה נתחכמה ונשתעבדו בישראל כמנין חרב, לזה בחרב. ולפי שברח כדאיתא במדרש וז"ל, כיון שראה בלעם הרשע את פינחס עשה את שתי זרועותיו כשני לוחות אבנים והיה פורח ועולה למעלה, שהיה משתמש בשם המפורש, אף פינחס שראהו פורח ועולה אף הוא עשה שתי זרועותיו כשני לוחות אבנים והיה פורח ועולה אחריו עד שמצאו עומד ומשתטח לפני הכבוד, מיד נתן עליו פינחס הציץ ותפסו והורידו והביאו לפני משה ודנוהו בסנהדרין והרגוהו, שנא' ואת בלעם בן בעור הרגו, ופינחס הרגו, ואמר הרגו, לפי שדנוהו בסנהדרין. ומה שהוצרך לדינו בסנהדרין ולא בין מלכי מדין, לפי שראהו משתטח לפני כסא הכבוד, ופחד פינחס שמא עשה תשובה ודנוהו שאין תשובתו מועלת, שהרג כ"ד אלף. ואמרו במדרש שד' מיתות ב"ד קיימו בו, שרפה סקילה הרג וחנק, שכן אמר ביהושע ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב על חלליהם, הרגו זו חנק, בחרב זו הרג, על חלליהם זו סקילה ושרפה. ופירוש על, מלבד. ולפי שברח נהרג. חרב אותיות ברח:

פסוק ח

ואת מלכי מדין הרגו וגו'. מה שמנה אותם ומזכיר שמותם, הוא להראות גבורתו של הקב"ה שהיו עם רב לאין מספר, שלזה היה להם ה' מלכים, ועכ"ז לא נפקד מהם איש, לפי שהיו כולם צדיקים. ונזכרו שמותם כדי לגנות לצור שהיה ראש כולם שנאמר ראש אומות, ולפי שנהג בהם בזיון שהפקיר בנותיהם הורידוהו, ולא נקפח שכרן, כי לזה נהרגו על חלליהם, פירוש אחר כולם, כדי שלא יתבזו, וגם נהריו באחרונה, לפי שהמלך חלק לו הקב"ה מכבודו, ולזה הרגום באחרונה, כי אחר שאין להם עם, עדה מהם המלכות:

פסוק ט

וישבו בני ישראל וגו'. יש לתמוה מה עלה בדעתם להביא הנשים, ובפרט שאמרו במדרש על הן הנה היו לבני ישראל, שהיו מכירים אותן ואומרים זו היא שנכשל פלוני בה. ואפשר לומר שח"ו לא הביאון להחיותן, ולא הביאון אלא להרגן, כי היו צדיקים וכשרים, והביאון להראות על מה מתו כ"ד אלף, כמו שעשה פינחס כשהרג לזמרי, והכונה היתה ג"כ לקדש ש"ש ברבים, כי לא הלכו אלא אלף למטה, ולהראות גבורתו של מקום שנהרגו הזכרים כולם והביאו נשיהם וטפם ושלחו את הכל לפני משה, שנאמר ויקחו את כל השלל וגו' ויביאו אל משה, לא הביאום הם שאם כן איך אמר אח"כ ויצאו משה ואלעזר הכהן וכל נשיאי עדה לקראתם, אלא מה שאמר ויביאו ששלחום. ולזה אמר ויביאו אל משה ואל אל הכהן ואל כל עדת בני ישראל, ולא די זה אלא לאיזה מקום אל המחנה אל ערבות מואב אשר על ירדן יריחו, כל זה למה, אלא כל זה להראות כוונתם שהיא לקדש שם שמים, ולזה לפני משה ולפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה, ולא כשהם מפוזרים אלא בעודם בקבוץ אחד במחנה לפני השכינה, אלא שמשה לא המתין להם וכעס עליהם, ומתוך כעס נעלם נבואתו ממנו, כמו שארז"ל (פסחים סו:) כל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו מנא לן ממשה דכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל, ולבסוף כתיב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא, מכלל שנעלם ממשה, וכשראוהו שכועס נסתתמו טענותיהם:

פסוק יג

ויצאו משה ואלעזר הכהן. למה יצאו לקראתם, פירש"י ז"ל לפי שראו נערי בני ישראל יוצאים לחטוף מן הביזה. וא"כ מה צורך במשה ובאלעזר וכל נשיאי העדה. ואפשר שיצאו לקראתם לפי שהם שלחו כל הביזה אליהם, לזה יצאו לקראתם להחזיק להם חילות על מה שעשו שאינם חשודים בעיניהם, וכדאים הם שיצאו לקראתם, ועוד כדי לומר להם ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים, כי אם היה אומר להם משה ואלעזר, אע"פ שהיו מקבלים מהם, לא היו מקבלים בסבר פנים יפות כמו באמירת כולם:

פסוק טו

ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה. קשה איך אמר אחר כך וכל הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו לכם, והוא נתרעם עליהם על הכל כשאמר החייתם כל נקבה, לא אמר הנקבות אלא כל נקבה. אלא אמר משה מן הראוי היה שלא יהיה להם לא זכר ולא זכרון כלל, לפי שהם היו סיבה שחלה המגפה בעדת ה', אבל עתה הואיל ונעשה על ידם קדוש השם ברבים, בראותם שנים ושלשים אלף נקבות פחותות מג' שנים, שמהם נראה שהיו המדינים עם רב ועצום, ונהרגו כולם, ומישראל לא נפקד מהם איש, א"כ כל

הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו, שלפי שהם פחותות מג' שנים החיו לכם. ויש מי שסובר מאומרו החיו ולא אמר תחיו, שהן מותרות לכהונה, וכן אמרו בגמרא תניא ר"ש בן יוחאי אומר גיורת פחותה מג' שנים ויום אחד כשרה לכהונה שנאמר וכל הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו לכם והרי פינחס היה עמהם, ורבנן אמרי החיו לכם לעבדים ולשפחות. ואחר שניחם אותם ודיבר על לבם, אמר להם ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים אתם ושביכם, והשבי כבר לקחום אל המחנה ואיך חומר להם אתה ושביכם. ורש"י ז"ל הרגיש בזה, ואמר אתם ושביכם לא שהמדינים מקבלים טומאה וצריכין הזיה אלא מה אתם בני ברית אף שביכם כשיבאו לברית ויטמאו צריכין הזאה. ולפי דרכנו אמר ושביכם לומר שזכו בהן והן שלהם:

פסוק כ

וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו. מאומרו תתחטאו משמע שהם לכם ואתם זכיתם בהם, וכלי כסף וזהב לא זיכם ולא הזכירם, וכן לא נתן להם רשות ליכנס למחנה אחר שבעת ימים, כי הנשיא אם לא יתן רשות למי שאמר שיצא חוץ אין לו רשות לחזור, כמו שידעת ממעשה דר' יהושע ור"ג בברכות פרק תפלת השחר דא"ל יהושע עמוד על רגליך ויעידו בך ועמד, ולא נתן לו רשות לישב, והיה עומד עד שרננו כל העם כדאיתא התם. ורז"ל אמרו לפי שבא משה לכלל כעס נתעלמה ממנו הלכות גיעולי כלים, לזה ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה, למה אמר הבאים למלחמה, היל"ל הבאים מהמלחמה, אלא אמר אלעזר אם לא ינתן להם חלק מהזהב ומהכסף נמצא שאתה מכשילן לעתיד שלא ילכו, לזה אמר להם זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה, תלה ההוראה ברבו. ואמר אך את הזהב וגו' תעבירו, ולא יעבירו, אלא א"ל על פי דרכו שהם שלהם וזכו בהם, וכן תעבירו במים. ואמר ואחר תבואו אל המחנה, נתן להם רשות בשם רבו לבא, לפי שאמר ואתם חנו מחוץ למחנה וגו':

פסוק כו

ויאמר ה' אל משה וגו' שא את ראש מלקוח, וחצית את המלקוח. לפי ששלח אותם אלף למטה וירשו כל כך ביזה שהביאו ויקנאום אחרים שלא הלכו, וכדי שלא יבאו לידי שנאה, צוה לתת להם החצי מאדם ובהמה שלא טרחו בהם כ"כ לפי שהן הלכו ברגליהם, והקטנים שאינם הולכים מסרום להולכים, אבל הכסף והזהב ושאר המטלטלים שטרחו עצמם עליהם לא באו לכלל חלוקה. וכן פירש"י ז"ל על ויהי המלקוח יתר הבז, לפי שלא נצטוו להרים מכם מן המטלטלין אלא מן המלקוח (שהוא אדם ובהמה) כתב את הלשון הזה ויהי המלקוח שבא לכלל חלוקה ולכלל מכס שהיה עודף על בז המטלטלין אשר בזזו עם הצבא איש לו ולא באו לכלל חלוקה. וצוה שמחלק אנשי המלחמה יתנו

לאלעזר הכהן אחד מחמש מאות, לפי שהתרומה תרי ממאה, וכאן שמסרו עצמן להריגה תרי מאלף. ונתנו לאלעזר שזכותו עזרם, ועוד שע"י הציץ שהוא מלבוש שלו, לקחו מה שלקחו, שהיו מראים להם הציץ והם מתים, גם נתן לאלעזר כדי לגדלו בעושר, שנאמר והכהן הגדול מאחיו, אם אין לו יגדלוהו אחיו. ממחצית בני ישראל אחד מחמשים, כמו התרומה, תרי ממאה, שלא עמלו בו ולא גדלוהו. וצוה לתתו ללוים, שיהיה להם ג"כ, לפי שעשו אותם שומרי משמרת משכן ה' ולא שלחום למלחמה ואמר וממחצית וגו' ותהי מחצת העדה, שלא היה צריך לומר שממחצית של אנשי המלחמה היה נודע החצי של העדה, ומה צריך לכתבו, אלא כדי שלא תאמר הואיל ולא נתנו להם חלק מהמטלטלין ומהכסף והזהב, שמא תאמר שבא להם חלק מועט, לזה אמר ותהי מחצת העדה מן הצאן כך ומן הבקר כך וגו', לומר שבא להם חלק רב:

פסוק מח

ויקרבו הפקודים וגו' כשראו שמכסם חביבה לפני המקום ביותר, שקראו תרומה יותר ממכס העדה, ולא עוד אלא ה' פעמים נקרא תרומת ה', ויהי המכס לה מן הצאן, והבקר ששה ושלשים אלף ומכסם לה', וחמורים וגו' ומכסם לה' ונפש אדם וגו' ומכסם לה', ויקח משה את מכס תרומת ה' ויתן אותם וגו', הרי חמשה פעמים נזכרה במכס תרומת ה', והיא אחד מת"ק, והמכס של העדה לא נזכר בה תרומת ה' והיא יותר שהיא אחד מחמשים, ומכס של אנשי הצבא הוא אחד מת"ק, ונזכר בפרט כמה עולה מן הצאן וכמה מן הבקר כו', ומכס של העדה אמר דרך כלל ויקח משה ממחצית בני ישראל ויתן אותם אל הלוים, כשראו כן אמרו ומה אם הבהמות שלא טרחנו בהם שהלכו ברגליהם ולא נסתכננו עליה כל כך, הזהב שהוא יותר חביב ונסתכננו עליו, עאכו"כ שיהיה חביב על הקב"ה אם נקריב ממנו לה', ויהיה כופר נפש, ששמנו נפשנו בכפינו ונכנסנו למלחמה, לזה ויקרבו אל משה וגו' עבדיך נשאו וגו' ונקרב את קרבן ה' וגו' לכפר על נפשותינו וגו'. ואמר איש אשר מצא, לפי שאלו תכשיטין של נשים הם, ואמרו בגמרא אמר ר' אלעזר עגיל זה דפוס של דדים, כומז זה דפוס של בית הרחם, כומז כאן מקום זמה. ובודאי שלא הפשיטו הנשים לקחת את בית הדדים ואת בית הרחם, כי ארז"ל בגמרא למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ שהן אצעדה שמשימין על הזרוע וטבעת שמשימין באצבעותם עם תכשיטין שבפנים שהן עגיל וכומז, לומר לך שכל המסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף. לזה אמר אשר מצא, לא שח"ו הפשיטום ולקחום מעליהן, אלא מצאום בין כליהן:

ובמדרש אמר על ויקצוף משה על פקודי החיל, אמר להם שמא חזרתם לקלקולכם, אמרו לו ולא נפקד ממנו איש, אמר להם א"כ כפרה זו למה, אמרו לו אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו, מיד ויקרב את קרבנם ע"כ. אבל מסדר הפסוקים שלא אמר ויקצוף אחר ויקרבו שרי האלפים אלא אמר ויצאו משה ואלעזר הכהן לקראתם, ושם אמר ויקצוף משה ואמר להם החייתם כל נקבה, נראה שעל הנקבות היה הקצף לא על התכשיטין:

פסוק נא

כל כלי מעשה. לומר שהיתה עשיית הכלי ומלאכתו יותר שוה מהכלי עצמו, דאל"כ כלי מעשה למה, פשיטא שלא נעשה כלי אלא ע"י מעשה, ועכ"ז לא חמדוהו והביאוהו תרומה לה', מכאן תראה חסידותם וכשרותם, וכדאים הם שלא יפקד מהם איש:

פסוק נב

ויהי כל זהב התרומה וגו'. להראות חבתן שהביאו כ"כ זהב מאלו התכשיטין, שלא רצו ליהנות מהם ולא יהיו עמהם בבית, כדי שלא יבאו לידי הרהור, כמו שארז"ל יש מזנה בבגדיה, במכירה:

פרק לב

פסוק א

ומקנה רב היה לבני ראובן וגו'. שמעתי שמה שהיה לראובן ריבוי המקנה יותר משאר אחיו, לפי שהוא מצא הדודאים והי מראה להם למקנה והיו פרים ורבים ובני גד חנו בחנייתו תימנה, ושבט שמעון היו גם כן שרויים בחנייתם, ולפי שהיה בידם עון זמרי לא היו רוצים להשאילם הדודאים, ולזה בחרו להם ארץ סיחון, כי כוונתם להתרחק מהם, ופחדו שמא כשיבאו לארץ ישראל שמא יבא ג"כ הגורל של שמעון בשכונתם, ואוי לרשע אוי שכנו, ונתיסר ממה שאירע לו מצד שכונתו של קרח:

פסוק ב

ויבאו בני גד ובני ראובן. למה בני גד נכנסים תחלה לפי שבני ראובן היה בידה עון בלהה והיו מתביישים ליכנס תחלה ויאמרו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל נשיאי העדה לאמר, כל אלו האמורות למה, ויאמרו לאמר, אלא באו ליטול רשות ועצה מכולם, והיו מתביישים שמשום מקניהם ימאסו בארץ חמדה לזה ויאמרו לאמר, אמירה אחר אמירה, ורצו לאמר יותן את הארץ הזאת לעבדיך, ולא אמרו מיד מרוב הבושה, ובאו לומר ולא אמרו ואמרו עטרות ודיבון וגו', לומר ששמם כשם עבודות זרות, ואפילו יחרבום יבאו אחרים מהאומות ויבנום, ונמצא שלא יתבטל מהם שם ע"ז, זהו אומרם הארץ אשר הכה ה', לומר שהקב"ה סייע כדי לבטל שם ע"ז. ואמרו לפני עדת ישראל, לומר שנתקדש

בזה ש"ש, ואחר ההקדמה אמרו, ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך יתן, וקרי יותן, לומר שיתן ברשות של מקום מאחר שהיא עומדת לירושה. וא"ת וכי בשביל ריבוי מקניהם ימאסו בארץ חמדה, אלא כוונת בני ראובן היתה בשביל שהפריד ראובן בין יעקב לשכינתא כמ"ש בזוהר בפסוק ויהי בשכון ישראל בפרשת וישלח (דף קע"ה) וז"ל ר' ייסא אמר דנאים על ההוא ערסא ולא חייש ליקרא דשכינתא כו', לזה מרוב הבושה לא רצה לשכון בא"י ששם משכן השכינה. ושבט גד ג"כ נאמר בו ותרא לאה כי עמדה מלדת ותקח את זלפה שפחתה ותתן אותה ליעקב לאשה בלא שדוכין, לא כמו רחל שאמרה הנה אמתי בלהה בוא אליה, ולזה נתחבר בחברתו של ראובן, שראובן ג"כ אותה לילה ששכב עם לאה היה חושב ששוכב עם רחל, לזה נתחברו שניהם:

פסוק ו

ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן. מאחר שאמר ויבאו בני גד ובני ראובן, היל"ל ויאמר משה אליהם, אלא אמירה לבני גד לחוד ולבני ראובן לחוד, אמירה לבני גד אמר האחיכם יבאו למלחמה, שלא תמצא בכל השבטים ברכה שברכם אביהם שינצחו במלחמה אלא לגד, שאמר גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב, א"כ כיצד תשבו פה ואחיכם לבדם יבאו למלחמה. ולבני ראובן אמר ואתם תשבו פה, באיזה זכות, ובפרט שיש בידכם עון בלהה, וראה משה בברכה שבירך יעקב לבניו, וראה שלא בירך ברכה הראויה לנצוח המלחמה כ"א לגד. שלראובן אמר פחז כמים אל תותר, לשמעון ולוי אמר ארור אפם כי עז, ליהודה אמר ידך בעורף אויביך, אבל היה בידו עון שנידה עצמו לשמים, לזבולן אמר לחוף ימים ישכון, ליששכר חמור גרם, לדן ראה מפלתו של שמשון ואמר לישועתך קויתי ה', לאשר מאשר שמנה לחמו, ליוסף בן פורת וגו', ולא ראה ברכה ראויה למלחמה אלא ברכתו של גד, לזה אמר להם האחיכם שלא נתברכו ברכה כזו, יבאו למלחמה, אתם שנתברכתם תשבו פה, אולי לא בירך א"פ ברכה זו אלא כדי שאתם תלכו בראש כולם, ולמה תניאו את לב בני ישראל, שאם יראו כן יעשו ק"ו ויאמרו אם אלו שברכם אביהם ברכה לנצח במלחמה לא הלכו, אנו עאכו"כ, ותהיו סיבה להחטיאם שימאסו גם הם בארץ חמדה:

פסוק טז

ויגשו אליו ויאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה. אתה אמרת ואתם תשבו, שאין בידינו זכות, אנו נניח צאננו וטפנו ישבו פה, ובזכות שאנחנו נלחמים על אחינו נצליח. א"ל משה אם תעשו את הדבר הזה, אם תחלצו לפני ה' למלחמה, לא כמו שאמרתם נחלץ חושים לפני בני ישראל אלא לפני ה', להלחם מלחמת ה' בז' עממין, ודאי בזכות זה ואחר תשובו, שתשובו בשלום. ולבני גד אמר ועבר לכם כל חלוץ, שהם היו בטוחים בברכת אביהם, לזה אמר לא תהיו בטוחים בברכת אביכם, אלא תהיו בטוחים שאתם הולכים

לפני ה', ולה' המלחמה, ולזה אין צורך בכם, כי אפילו אחד שיעבור יש כח ויכולת בידו ית' להושיע ולכבוש הארץ, לזה אמר כל חלוץ ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשבו כתיב, לומר שאע"פ שאני אומר לכם שתעברו חלוצים לא שיש בכם צורך, כי הצורך הוא כדי שתהיו נקיים מה' ומישראל, שלא יאמרו מאסתם בארץ חמדה. ואמר מה' רמז להם שיגלו בראש גולים, שגלו מ' שנה קודם ישראל, זהו שאמר להם ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם, כלומר כשימצא לכם איזו פורענות לא תאמרו מקרה ועל דרך מקרה בא, לא בא אלא על דרך חטא, ומעתה יהיה חטא זה על לוח לבכם, כדי שכשיבא הפורענות תדעו מאיזו עון בא, זהו נקיים מה' ומישראל, כדי שלא תדברו סרה נגד המקום ב"ה. עוד אמר ונכבשה הארץ לפני ה', אני אומר לכם ועבר לכם כל חלוץ, לומר שאפילו אחד ינצח המלחמה, כי ה' הוא הנלחם לכם, לזה ונכבשה הארץ ששרה של ארץ כבר הוא כבוש לפני ה', על דרך סוס ורוכבו רמה בים, א"כ אחד יוכל להם, א"כ אפילו שתעברו בראש כולם אל תפחדו כי עמא קטילא תקטלון. לזה אמר כאן ונכבשה הארץ לפני ה', לתת להם אבירות לב. אבל אח"כ אמר ויצו להם משה את אלעזר הכהן ואת יהושע בן נון ואת ראשי האבות וגו', ואמר להם אם יעברו בני גד ובני ראובן למלחמה לפני ה' ונכבשה הארץ לפניכם. ואמר לפני ה' כדי שילכו במורא ויזעקו אל ה' ויהיו עיניהם תלויות בהשם ית'. ואמר אם יעברו בני גד ובני ראובן אתכם, אפילו שלא יהיה כמו שאמר לפני ה' שיעברו בראש אלא בתוככם, ונתתם להם, ואם לא יעברו ונאחזו בתוככם, לא תתנו להם נחלה במקום אחד אלא יהיו מפוזרים ומפורדים ביניכם:

פסוק לא

ויענו בני גד ובני ראובן לאמר. פירוש אמירה עליהם ועל בני ראובן, לבני ראובן אמרת אם תחלצו, ולנו אמרת ועבר לכם כל חלוץ, כן נעשה נחנו נעבור חלוצים, לא אמרו ראובן וגו' ונתתם להם את ארץ הגלעד וגו', יובן זה מהזוהר וז"ל, א"ר שמעון זמינין אינון בני ראובן ובני גד לאגחא תרין קרבין בגו ארעא, ת"ח כתיב כחי בגלות מצרים וראשית אוני דאינון הוו קדמאין לגבי אחיהון לקרבא, יתר שאת לגלותא דאשור דמתמן גלו בני גד ובני ראובן קדמאי מכלהו וסבלו כמה בישין וכמה ענויין ולא תבו עד כען, ויתר עז, לזמנא דמלכא משיחא יתער בעלמא ואינון יפקון ויגיחון קרבא בעלמא וינצחון ויתתקפון על עממי ובני עלמא ידחלון מנייהו וירתתון קמייהו ויחשבון לאתגברא במלכותא ולא ישתארון בה, הה"ד פחז כמים אל תותר, ע"כ. לזה אמר ממלכת סיחון וממלכת עוג, לומר כמו שהם היו שם לשמור כל א"ו ולעשות מלחמה עם הבא לקחת א"י, כן אתם תשבו במקומם ללחום על א"י, כמאמר הזוהר:

פסוק לד

ויבנו בני גד ובני ראובן את דיבון וגו'. בנוים היו והרסום וחזרו ובנאום, לפי שכשבנו אותם האמוריים, בנאום על שם ע"ז, לזה הרסום וחזרו ובנאום לשם קדושה, והראיה כי ישראל לא באי עליו עד שהחריבו עריו, אלא שסיחון יצא לקראתם וכן עוג והרגום והניחו עריו בנויים ולא החריבום ומה צורך לבנותם, אלא כמ"ש. ושינו שמם שהיתה נקראת דיבון די בון, כלומר די בינה, שהיה בנינה נאה והם קראוה דיבן מלשון דחבה, כמו שארז"ל על פסוק ואבדתם את שמם מן המקום, כנה להם שם לגנאי, וכן עטרות מלשון עטרה, וחסרוה וקראוה עטרת מלשון סבוב, כמו עוטרים א דוד, וכן ערוער מלשון תרועה, וכנוה ערער מלשון ערו ערו עד היסוד בה, וכן יעזר היו קורין לה עזר, כנו לה יעזר ה' לנו לא היא, וכן יגבהה כנו שמה גבוה, והם אמרו יגבהה ה' יגביהנה מאחר שלקחנוה, לא שהיא תגביה עצמה וכן כולם. ורבינו בחיי ז"ל האריך וכתב כי ארז"ל לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבון, לבאר כי אפילו פסוק המורה על שמות הערים ואין בו צורך כ"כ לפי העולה בתחלת המחשבה, תמצא בו צורך וענין גדול ועיקר שהכל תלוי בו, לפי שכל התורה שמותיו של הקב"ה ואין הפרש בין אלופי עשו ובין עטרות ודיבון ובין עשרת הדברות, כי הכל מעיקר אחד וממוצא אחד ומימיו מן המקדש הם יוצאים וכולם נתנו מרועה אחד. וביאור זה הפסוק עטרת ודיבן ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלא ושבם ונבו ובעון, עטרות עטרת כתיב ודיבן הוא הנהר היוצא מעדן שאינו פוסק, לשון הכה צור ויזובו מים, ויש בו רמז לע"ב שמות, ודיבן כתיב בגימט' ע"ב, ויעזר הוא ההוד שכן כתיב עזרנו אלהי ישענו, וכתיב הדר כבוד הודך, והוא שוק שמאל ולכך יצטרך האדם עזר ממנו. ונמרה, זה הנצח, והוא נוטריקון ימין ה' רוממה, והוא שוק ימין של שם, שנאמר נעימות בימינך נצח. וחשבון זה יעקב שכתוב בו ישראל אשר בך אתפאר, והוא שם הוי"ה במספר חשבון. ואלעלא זה יצחק שהיה עולה תמימה, ואלעלה עולה לאל, ולרמוז על מדתו נכתב בה"א, כי בפרשה זו נכתב אלעלא באל"ף, וכן נרמז במקום א' ישחק בשי"ן במקום יצחק בצד"י לרמוז על מדתו שהוא האש הגדולה. ושבם, זה אברהם והוא נוטריקון אברם סבא. ונבו, זה הבינה. ובעון, זה החכמה, והיפך אותיותיו נובע, ובעין כתיב, מלשון מקור נובע, ועוד מלשון מעון ומעונה, שהוא רומז לחכמה, ומזה תמצא במקום אחר בפרשה זו עצמה שחזר וקראה מעון, הוא שכתוב ואת נבו ואת בעל מעון, והא לך כי שמות אלו מורים עקרים גדולים. והוצרך הכתוב לרמוז האצילות בשמות המרים האלו שהם חלק סיחון ועוג, ללמדנו שהיו עובדים בהם ע"ז בקצוץ נטיעות, לכך בני גד ובני ראובן כאשר ידעו

זה, הסבו שמות הערים לשמות אחרים ורצו להתיישב בהם ולעבוד הקב"ה ולייחד שמותיו, תחת הקיצוץ שהיו הם מקצצים, וזהו שאמרו אם מצאנו חן בעיניך יותן את הארץ הזאת, כלומר כיון שתכלית הכוונה בביאת הארץ היא העבודה והיחוד, גם בכאן נוכל ליחד השם, ואם נעבור הירדן, יבאו עממין מקצות הארץ לשמע הארץ שהיא ארץ מקנה, ויחזרו לעבוד בה ע"ז בקיצוץ נטיעות כמנהג שהיה שם בתחלה, ולכך ותן את הארץ הזאת לעבדיך לבטל שם ע"ז וליחד השם, ע"כ:

גימטריאות

זה הדבר אשר. בגימ' החכם מתיר:

ידור נדר בגימ' בדבר הנידר עהמוה"כ:

לא יחל דברו ככל. ס"ת אלול לומר שבאלול קודם ראש השנה יעשה התרה לנדריו:

בנעריה. חסר ו' רמז לו' חדשים שבין נערות לבגרות:

היו תהיה. בקדושין וכניסה לחופה אז יתיר בעל לבדו אבל בקדושין לבד יתיר בשותפות האב, ולזה יקמו חסר, ששניהם מקימין:

לתת נקמת ה', וכתיב נקמת בני ישראל, לומר כל המתגרה בישראל כאילו מתגרה בהקב"ה:

נקמת ה'. בגימ' התורה, שהעבירום על התורה:

במדין. בם דין:

אלף למטה אלף למטה. יש מי שאמר במדרש שכ"ד אלף שלחו כנגד כ"ד אלף שמתו מישראל, וכן תמצא בפסוק זה מתחיל באל"ף ומסיים באל"ף לרמוז לזה:

למסור. למסר כתיב, בגימ' ליצר, שיצאו מקושטות וגירו בהם היצר:

אך במי נדה. ר"ת אבן, לומר שהפרה נעשית בכלי אבן:

וכל אשר לא יבא באש. כגון קערות של עץ, ולעיל אמר כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש, הם כלי מתכות, לזה אמר דבר, שמשמיעין קול דבר כשמכין עליהם, אבל כלי עץ אין משמיע קול, לזה לא נכתב בהם דבר. ד"א כל דבר אשר יבא באש, כל עבירה שבאה מחמימות אש היצר. תעבירו אותיות עבירות, תעבירום באש גיהנם, וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים, ואין מים אלא תורה, ר"ל אם תרצה שלא יפגע בך מנוול זה שהוא היצר, משכהו לבית המדרש שהוא מים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים, למים בגימ' ק"ך, נגד ק"ך יום שעמד משה בהר, לומר כמו שמשה כשקבל התורה לא אכל ולא שתה כן מי שירצה להתכתר בכתרה של תורה לא ירדוף אחר התאוות, וכן אמר התנא פת במלח תאכל ומים במשורה כו':

ומקנה רב. פסוק זה מתחיל ומקנה ומסיים במקנה, לומר לומר שהיה להם ריבוי מקנה, ועוד לפי שהיו ב', ראובן וגד, לזה ב"פ מקנה, ולכך ג"כ ב' ארצות, ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד.:

ויניעם. נתן להם נעימות במדבר, מן ושליו ובאר מרים, ובהם כל מיני מטעמים:

כי תשובן. חסר ו', לפי שחסרו ו' דברים שהתנה עליהם, שהם אחרי ה' אלהיכם תלכו, ואותו תיראו, ואת מצותיו תשמורו, ובקולו תשמעו, ואותו תעבודו ובו תדבקון. ד"א תשובן, כמנין שנים משיצאו ישראל ממצרים עד שגלו עשרת השבטים:

ויסף עוד להניחו. כביכול להניח שכינתו, שכל מקום שגלו שכינה עמהם:

ואנחנו נחלץ חשים כתיב, אותיות משיח, לומר לא מלחמה זו בלבד נחלץ לפניהם אלא גם במלחמת מלך המשיח. עוד רמזו שלא ישובו עד מלך המשיח שהן גלו תחלה. וכן אמרו לא נשוב אל בתינו, נשוב בגימ' משיח, ונבאו ולא ידעו מה נבאו:

אם תעשון. ר"ת אמת. ואם ת חלצו ר"ת ואמת. שהשביעם באמת:

ונכבש"ה. וכ"ב שנה, י"ד כבוש וי"ד חלוק:

אלעלא. ובהפך ג"כ אלעלא, לומר שהיה לה חומה גבוהה גבהה כרחבה:

חותיהם. אותיות תחומיה:

פרק לג

פסוק א

אלה מסעי בני ישראל וגו' במדרש וכן בגמרא ארז"ל שכל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, וכאן מה פסל שאמר אלה. עוד אומרו בני ישראל אשר יצאו, וכי היוצאים בלבד נסעו והנולדים לא נסעו. אלא אמר אלה מסעי בני ישראל ולא ערב רב, כי לא היה מסען של ערב רב כמו של ישראל, כי ישראל היו הולכים בתוך ענני כבוד והם היו מוליכין אותם שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, ולזה אמר ויסעו ויחנו לא אמר וילכו ויבאו, לומר שלא היו הולכים אלא שהיו מסיעין עצמן לבד, כי לא נאמר הליכה באלו המסעות, ומה שאמר וילכו דרך שלשת ימים ולא אמר וילכו שלשת ימים אלא דרך שלשת ימים, וכמו כן ת"א מהלך תלתא יומין, כלומר מהלך שלשת ימים נסעו בשעה אחת. לזה אמר בני ישראל אשר יצאו, אבל ערב רב משה הוציאם. וכן הוא אומר המוליכך במדבר הגדול והנורא, המוליכך לישראל שהיו כולם בלב אחד, לזה אמר בלשון יחיד, ולא ערב רב. ואמר לצבאותם לצבא שאתם, שהיא השכינה שהיתה עמהם במצרים, כי אמר אשר יצאו, וכי הם יצאו מעצמם, אשר הוציאם ה' מבעיא ליה, לזה אמר יצאו לצבאותם, כמ"ש בפרשת בא אל פרעה שאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע

מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים, ואח"כ אמר ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם, ופירוש על, אחר שקדמו צבאותם יצאו, פירוש על, אחר, כמו ויבאו האנשים על הנשים, א"כ יצאו בני ישראל לא מעצמן אלא לצבאותם לצבא שאתם, שקדמה השכינה וחיילותיה ויצאו עמה שאינה יכולה ליפרד מהם:

פסוק ב

ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה'. ודאי שכל מעשיו של משה הם על פי ה' שהוא נקרא נאמן שנאמר בכל ביתי נאמן הוא, אלא משה לא רצה לכתוב אלו המסעות להזכיר להם כל המקומות שהכעיסו בהם למקום, א"ל הקב"ה משה כתוב כדי שלא יאמרו שמידי היתה זאת להם להוליכם ולהניעם במדבר מ' שנה, או כדי שלא תאסף אל עמיך, כתוב והודיעם שמידם היתה זאת להם, והם בחרו בדרכיהם, כי הכוונה לא היתה אלא למהר ביאתם כמ"ש בפרשת אלה הדברים, אחד עשר יום מחורב, פירש"י ז"ל והוא מהמדרש, א"ל משה ראו מה גרמתם, אין לכם דרך קצרה מחורב עד קדש ברנע כדרך הר שעיר ואף היא מהלך י"א יום, ואתם הלכתם בג' ימים, כ"כ היתה השכינה מתלבטת למהר ביאתכם, ובשביל שקלקלתם הסב אתכם סביבות הר שעיר מ' שנה, ע"כ. לזה מנה כאן כל המקומות שהכעיסוהו, לומר שהם סיבת כל המסעות, לזה אמר למסעיהם הם גרמום ויהיה פירוש לצבאותם על זה הדרך לדעתם ולרצונם, כמו שאמרו רז"ל כל מעשה בראשית לדעתם נבראו ובצביונם נבראו שנאמר וכל צבאם, לזה נכתבו אלו המסעות, כל מסע ומסע בשמו, לומר שהם הגורמים:

עוד נכתבו אלו המסעות כל מסע ומסע בשמו, להגיד שבחן של ישראל, שלא תאמר כשהיה המקום טוב כמו אלים וכמו הר שפר שהוקשה להם נסיעתם משם, וכשהיו חונים במקום רע כמו תבערה ומסה שהיה קשה עליהם חנייתם שם, לזה אמר שהיה להם כל המקומות בשקול אחד, ויסעו מקהלתה ויחנו בהר שפר, ויסעו מהר שפר ויחנו בחרדה שהוא מקום רע. ולזה תמצא באלים שאמר ויסעו ממרה ויבאו אלימה, לא אמר ויחנו באלים אלא ויבאו אלימה ויחנו שם, לומר שבסיבת הביאה שבאו שם לזה ויחנו שם, לא בשביל שהיו שם שתים עשרה עינות מים, שזו לא היתה סיבת חנייתם שם אלא הביאה שבאו לשם, ולזה שינה ואמר ויבאו ולא אמר ויחנו באלים ושם י"ב עינות מים, שהיה נראה שבשביל י"ב עינות מים ושבעים תמרים חנו שם אלא ויבאו ויחנו שם, לומר שבשביל שבאו שם חנו שם, והיא הסיבה לא העינות מים, ויחנו שם כמו שחנו בשאר מקומות ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם. למה ב"פ מוצאיהם למסעיהם, ואח"כ אמר ואלה מסעיהם למוצאיהם. ועוד קודם אמר מוצאיהם למסעיהם ואח"כ הפך ואמר

מסעיהם למוצאיהם, אלא כשהיו ישראל במצרים ירדה השכינה וצבאותיה למצרים, וכשיצאו יצאה השכינה וצבאותיה שנאמר יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים, לזה אמר אשר יצאו מארץ מצרים לצבאותם, למול צבאותם, צבא שאתם שהיא צבא השכינה, לזה אמר ב"פ מוצאיהם למסעיהם, א' הוא על השכינה שהיא הוציאה אותם, שאילולא היא לא יצאו, א"כ היא מוציאה אותם למסעיהם, שעל ידה הם נוסעים שנאמר ויסעו על פי ה', הנסיעה היא לישראל אבל בה אין שייך נסיעה וחנייה, זהו למסעיהם, מסעיהם למוצאיהם הוא על ישראל שהיתה נסיעתם למול השכינה, שכל מקום שהיה חונה שם הענן שם היו חונים, א"כ מסעיהם היה למול מוצאיהם. ואמר ביד משה ואהרן, יובן זה ממה שאמר המדרש ז"ש הכתוב נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן, מה הצאן אין מכניסין אותן לצל קורה כך ישראל מ' שנה לא נכנסו לצל קורה, ד"א מה הצאן אין כונסין להם אוצרות אלא רועים במדבר כך ישראל כל מ' שנה נזונו בלא אוצרות, ד"א מה הצאן במקום שהרועה מנהיגם הם נמשכות כך ישראל כל מקום שהיו משה ואהרן מסיעין אותם היו נוסעים אחריהם, ע"כ לזה אמר ביד משה ואהרן:

עוד אפשר לומר למה נכתבו כל המסעות הללו, לומר לך שהמסעות הם מ"ב, לפי שבשם מ"ב ברא הקב"ה את העולם, וכדי שלא תהא הבריאה של זה העולם לבטלה, כי לא נברא אלא בשביל ישראל, שנקראו ראשית, לזה היו המסעות מ"ב, והקיפם את כל העולם לומר שלא נברא אלא בשבילם וג"כ צפה הקב"ה שעתידין ישראל לגלות מארצם ולהתפזר בד' כנפות הארץ, לזה הוליך ס' רבוא ומשה ואהרן וע' זקנים והארון והמשכן והיו חונים ומקימין המשכן ועושים שם קרבן, כדי שאם יבא שם שום אחד מישראל שימצא מנוח ומרגוע ויקלוט אותו המקום ולא יקיאנו, כי להם נברא. ויסעו ויחנו, לא אמר וילכו ויבאו, לומר שלא היו הולכים ברגליהם כמו הולכי דרכים, כי הענן היה נושאם אלא היו כמסיעין עצמן לבד, וכשהיה חונה עמוד הענן מצאו עצמן חונים, לזה לא אמר ונסעו וחנו אלא ויחנו, שמצאו עצמן חונים כבר, זהו ויחנו. וכל זה לבני ישראל לא לערב רב. ולזה אמר ב"פ אלה מסעי בני ישראל ויסעו בני ישראל, לחזק הענין, שלישראל היתה נסיעה כזאת, לא לערב רב, שהם היו הולכים ברגליהם. וכן נאמר המוליכך, לך לבדך, וכן נאמר ורגלך לא בצקה, אמר רגלך בלשון יחיד שהוא על ישראל שהם גוי אחד בלב אחד. וכן אמר בתחלת הספר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, ולא לערב רב. ואפשר לפי שא"ל הקב"ה לך רד מגדולתך לפי שהוציאם, לזה מנע מהם הדבור. ואפשר עוד לומר שכלו בתבערה ובמסה ובקברות התאוה:

ד"א מוצאיהם למסעיהם על פי ה', לומר שתכלית מוצא האדם לזה העולם הוא לנסוע על פי ה', שיהיה צדיק ויתרצה בו הקב"ה וימות בנשיקה, לזה אמר מוצאיהם למסעיהם על פי ה', לומר שלא יצאו לעולם אלא למסעיהם על פי ה' כמ"ש ואלה מסעיהם למוצאיהם, כלומר ואלה שהם ישראל מסעיהם למוצאיהם, כלומר ממה שאירע להם כמה תלאות שבאו עליהם בעמלק ובוירד העמלקי והכנעני, ויהיה פירוש מוצאיהם, מאורעותיהם, כמו אשר מצאתם בדרך, והכל היה כדי לזכותם שלעת הנסיעה יהיו צדיקים וכשרים ונקיים שלא ירגישו במיתה אלא כמי שנוסע ממקום למקום, זהו למסעיהם:

עוד אלה מסעיהם למוצאיהם, לומר שנסיעתם מן העולם היתה כיציאתם, מה יציאתם בלא חטא כן נסיעתם, לזה אמר אלה מסעי בני ישראל, בני היחס והשררה, כי דורו של משה היו דור דעה שראו את הקב"ה ואמרו זה אלי ואנוהו וגו' ושמעו וי שנאמר מן השמים השמיעך את קולו וגו', וחומר השמע עם קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי, וראו נפלאותיו וגבורותיו. וכן אמרו בזוהר משה וששים רבוא כלהו מעלמא דאתי:

פסוק ג

ויסעו מרעמסס בחדש הראשון וגו'. ואח"כ חזר ואמר ויסעו בני ישראל מרעמסס ויחנו בסכות, יאמר תיכף החניה ויחנו בסכות, דהא הנסיעה כבר נאמרה, ועוד למה בפסוק ראשון לא אמר בני ישראל, וכאן אמר ויסעו בני ישראל. ויובן זה מהמדרש שאמר מרעמסס לסכות מהלך מ' פרסה והלך קולו של משה מ' פרסה, ואל תתמה שהרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה וגו' קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וגו' והיה לאבק על כל ארץ מצרים, והלא דברים ק"ו ומה אבק שאין דרכו להלוך כו'. א"כ כהרף עין נסעו בני ישראל לסכות, לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים. א"כ בפסוק ראשון אינה נסיעה כמו שאר נסיעות ממקום למקום אלא קיבוץ שנתקבצו שם לשעה ממהלך מ' פרסה, וכן ארז"ל במקום אחר, אמר הקב"ה כשהייתם במצרים מהלך מ' ימים הייתם מפוזרים בה, וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות ואני אקבץ אתכם, שנאמר ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו וגו'. ובפסוק שני היא נסיעה ממש. ואמר בני ישראל מה שלא אמר כן בפסוק ראשון, לפי שבנסיעה ראשונה נסעו עמהם ערב רב בקולו של משה, שכן בפרשת בא אל פרעה אמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי וגו' וגם ערב רב עלה אתם, לזה לא נכתב בני ישראל, אבל בנסיעה ממש אמר בני ישראל, ומכאן ואילך לא אמר

במסעות בני ישראל, כי מהראשונה נלמוד לכולם שלא היו הולכים ברגליהם אלא נסיעה לבד לבני ישראל כמ"ש. ומזה המאמר יבא ראיה לדברינו:

פסוק יד

ויסעו מאלוש ויחנו ברפידים ואין מים וגו' אע"פ שלא היה מים חנו שם, וא"ת הרי הבאר היה הולך לפניהם, כבר ארז"ל כי אין מים אלא תורה, שרפו ידיהם מן התורה, זהו ולא היה שם מים, שם לא היה אבל במקומות אחרים היה, כשהיו עוסקין במים הרוחניים שהם מזון הנשמה, היה הבאר שהוא מזון הגוף מתגלגל והולך לפניהם, וכשלא היו עוסקין בתורה היה נכסה מהם, לפי שהבאר רוחני ונתגשם למי שעוסק ברוחניות. ובמדרש אמרו ולא מצאו מים, אף בכליהם, שנאמר ואדיריהם שלחו צעיריהם למים וגו':

פסוק לז

ויחנו בהר ההר בקצה ארץ אדום וגו'. למה נקבר כאן, אלא לומר כמו שהמדינה שהיא על הספר (פירוש בסוף תחום המלכות), מחזקים אותה בחומה ובמבצרים ובכל מיני חזוק כדי שלא יבא עליה מלכות אחרת ויכבשה, כן כאן לפי שהוא קצה ארץ אדום, נקבר שם אהרן להיות מבצר ומגן על ארץ ישראל שלא יעבור אדום, וכן ההר בקצה ארץ אדום ס"ת למפרע מצור אלא שה"א במקום וא"ו כמו, ולזה חזר פעם אחרת ואמר ואהרן בן שלש ועשרים ומאת שנה במותו בהר ההר, לומר ששם שלמו ימיו ושנותיו כדי שימות שם לסיבה הנזכרת לזה אמר בפרשת חקת ויסעו מהר ההר לסבוב את ארץ אדום, לסבבו ולהקיפו מכל צדדיו ונסמכה לפרשת וישמע הכנעני, לומר שלא היה מגן עליהם מאדום לבד אלא היה ג"כ מגן על הכנעני, כמ"ש בפרשת חקת ויתן את הכנעני ויחרם אתהן. ואהרן מת בר"ח אב ונסעו אח"כ ח' מסעות, ובמסע ח' שהוא יום ט' אמר עד אבל השטים, רמז על ט' באב שיהיה אבל גדול לישראל וישוממו ויגלו מארצם וממקומה, ועד שלא יבא יום זה נאסף אהרן, כי בכל שנה היה יום זה אבל לישראל, ומפני הרעה נאסף הצדיק:

ובמדרש תנחומא. מפני מה זכו מקומות אלו ליכתב בתורה, על שקבלו ישראל, ועתיד הקב"ה ליתן להם שכר, שנאמר ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן, כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון, המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו. ומה מדבר ע"י שקבלה את ישראל כך, המקבל תלמידי חכמים בתוך ביתו עאכ"ו, אתה מוצא שהמדבר עתיד להיות יישוב והיישוב מדבר, היישוב מדבר, שנאמר ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה, והמדבר יישוב שנאמר אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים, את מוצא עכשיו שאין אילנות במדבר ולעתיד יהיו שם אילנות, שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדם ועץ שמן, אתה מוצא עכשיו שאין דרך

במדבר שכולו חול, ואין שיירא מהלכת אלא בלילה לאור הכוכבים, ועתיד להיות שם דרך שנאמר אשים במדבר דרך וכתיב והיה שם מסלול ודרך, ע"כ. ורבינו בחיי ז"ל כתב ב' טעמים למה נכתבו המסעות, עיין בספרו. ויש למעלה בתחלת הפרשה טעם למה נכתבו המסעות עיי"ש:

פסוק נא

כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען. לפי שיש להם מ' שנה מיום שיצאו ממצרים היו תאבין אימתי נגיע לתחום א"י, ועתה שבאו לתחום א"י, אמר להם הואיל ואתם עוברים את הירדן אתם באים לארץ כנען, כאדם שבא בדרך כשנתקרב למדינה ובנו עמו מבשרו לומר באנו למדינה. ורז"ל אמרו נסים של ירדן יהיו לכם סימן שכמו שיעשה ה' לכם נסים בירדן שתעברו בו ברגל בלי שום צער, זה יהיה לכם סימן שכן יעשה לכם כשתבאו לארץ בלי שום צער ובלי מלחמה, כי ה' הוא ילחם לכם. ורש"י ז"ל כתב אמר להם משה לישראל והורשתם את יושבי הארץ, על מנת כן אתם באים, ואם לאו מים באים ושוטפים אתכם, וכן מצינו שאמר להם יהושע בעודם בירדן והורשתם וגו', ע"כ. והורשתם את הארץ, ת"א ותירתון ית ארעא, א"כ יאמר וירשתם, כי מלת והורשתם יוצא לאחרים, וכן אמר לרשת אותה, יאמר וירשת אותה, וכן אמר והתנחלתם את הארץ בגורל, היל"ל ונחלתם, אלא כדי שלא יוציאו לעז על הגורל אמר כן, ואמר והורשתם את הארץ כי לכם נתתי את הארץ לרשת, יאמר הארץ היא נתונה לכולכם וכל אחד ואחד מכם זכה בכולה, אבל כשיפול הגורל בצפון מורה חלק שהיה לו בשאר הרוחות. זהו והורשתם, תחשבו שאתם מורישים זה לזה כדי שלא יקשה עליו כשיפול הגורל שלו באיזה מקום יחשוב כאילו החליף שאר רוחות ברוח זה, כל זה רמז שיהיה ביניהם אהבה ואחוה, ולא יחשוב מי שהוא בצפון שהוא מובדל מאחיו שבדרום, זהו כי לכם נתתי את הארץ לרשת, כמו שהאב מוריש לבניו בלב שלם כן אתם. זהו אומרו זאת הארץ אשר תתנחלו אותה בגורל, לא אמר תנחלו אלא תתנחלו זה מזה, וזהו אומרו אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה כי לקחו מטה הראובני ומטה בני הגדי לקחו נחלתם, פירוש כי, דהא, יאמר כמו שמטה הראובני לא היה ביניהם גורל אלא כל אחד לקח ברצון כולם במעמד כולם, כמ"ש בסוף פרשת מטות שאמר ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן את ממלכת סיחון וגו' ואת ממלכת עוג וגו', נתן להם דרך כלל לעריה בגבולות ערי הארץ, ואח"כ אמר ויבנו בני גד וגו' ובני ראובן בנו וגו'. על זה הדרך צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה, כי הגורל אינו אלא לשכך האוזן כדי להניח דעתם, שנאמר מדנים ישבית הגורל. וכפי מה שארז"ל בגמרא פרק יש נוחלין שמשונה נחלה זו משאר נחלות, ששאר נחלות

החיים יורשים את המתים וכאן המתים יורשים את החיים, כי ליוצאי מצרים נחלקה, כגון ב' אחים מיוצאי מצרים לאחד עשרה בנים ולאחד ב' בנים, נותנים לאלו עשרה בנים חלק אחד ולאלו ב' בנים חלק אחד, שנאמר לשמות מטות אבותם ינחלו, ובאים אלו עשרה בנים וחולקין ביניהם בשוה, וכן אלו ב' בנים מחלקים אותו החלק לשנים. ועיי"ש במקומו ותמצא שהחיים מורישים את המתים, שאין נוטלים בראשונה כסכום מניינם של באי הארץ אלא באי הארץ מחזירים הנחלה ליוצאי מצרים, והם מנחילים להם. א"כ והורשתם שמורישים אותה ליוצאי מצרים. וזה היה לפי שייעדם הקב"ה ליוצאי מצרים שהם יורישוה לבניהם, שנאמר ונתתי אותה לכם מורשה, לא אמר ירושה, לפי שגלוי לפניו יתברך שלא יכנסו לארץ, לזה אמר מורשה, לומר שהם המורישים, וכדי להפיס דעתם שלא נכנסו לארץ הואיל והם הם המורישים ה"ל כאילו הם נחלוה:

פסוק נה

והיה אשר תותירו מהם לשכים וגו'. במדרש, אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי כי החרם תחרימם, ואתם לא עשיתם כן אלא ואת רחב הזונה החיה יהושע, הרי ירמיה בא מבניה ועושה לכם דברים שלשכים בעיניכם ושלצנינים בצדיכם, לפיכך צריך לומר דברי ירמיהו כו'. אמר לפיכך צריך לומר דברי ירמיהו, כלומר צריך לקונן קינות איכה שהם דברי ירמיהו. תותרו, בגימ' הוא ירמיהו שיצא מרחב הזונה עה"כ. זהו וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה, שהיה מתנבא על חרבן הבית ועל חרבן ירושלים, לזה אמר והיה אשר תותירו, שודאי תותירו, לפי שנשבעו לה פינחס וכלב:

פרק לד

פסוק ב

וידבר ה' וגו' צו את בני ישראל וגו' כי אתם באים אל הארץ כנען. היל"ל אל ארץ כנען, אלא. אמר אל הארץ כנען, אל הארץ הידועה שעליה נאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ בה"א הידיעה, היא נקראת הארץ שהיא מכוונת כנגד ארץ העליונה, וכן ארז"ל הנותן מטר על פני ארץ זו א"י, ושולח מים על פני חוצות זו ח"ל. הרי שחוצה לארץ נקראת חוצות. ואמר כנען, כמו כנען בידו מאזני מרמה, שת"י תגרא, שכל הנשמות באים לעשות שם סחורה. וחזר ואמר פעם אחרת זאת הארץ, לומר שזו נקראת ארץ. ואמר אשר תפל לכם חסר וא"ו, לומר שכבר נפלה בגורל לכם משמת ימי בראשית. ארץ כנען לגבלתיה כתיב, עיקר גבולה היתה לכם, כמו שארז"ל שבזמן הבריאה לקח הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד והשליכו על פני המים ונעשה ארץ ואבנים שבו נעשו הרים, זהו שאמר לגבלתיה, שעיקר, גבולה היה לכך. זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה לפני

ה', כבר הוא נפול, כמ"ש ונכבשה הארץ לפני ה', אבל עתה תפול לכם, להמסר שרה בידכם, כדי שתהיה כל האומה מסורה בידכם ונוח להרגם:

פסוק ג

ואמר והיה לכם פאת נגב וגו' ונסב הגבול וגו' ויצא הגבול זפרונה, וירד הגבול משפם, וירד הגבול הירדנה. למה כל אלו העקיפין, הולך מכאן סובב לכאן, יאמר המצרים החיצונים כמו הירדן וכמו ארץ אדום, וכל מה שבתוך המצרים היא תקרא ארץ כנען, כמו שעושין בשטרי מכירת קרקעות שמסמנים המצרים החיצונים וכל מה שבתוך המצרים הוא בכלל הקנין. אלא הכוונה היא לכנוס רצועה מתוך תחום זה לתוך תחום זה כדי שלא תשתכח האחוה מביניהם, ובסיבת זה יהיו אחים ורעים לעבודתו ית' ויהיו כולם גוי אחד, כי אם היה זה בצפון וזה בדרום רחוקים זה מזה, אחר זמן תשתכח האחוה ויהיה כל אחד כאומה אחת נפרדת מאחרת, ומזה יבא כל אחד לעשות לו חוקה אחרת ותורה אחרת, ויבאו להלחם זה עם זה ליקח ארצו מידו, כמו שעושין שאר האומות בחשבם שאינה אחיהם, ולא היה כן הכוונה, אלא שיהיו כולם גוי אחד בארץ, לזה באה התורה בנחלת הארץ והכניסה תחומו של זה לתוך תחומו של זה, כדי שלעולם יהיו משולבים וכלולים זה בזה, וילמדו זה מזה בעבודה ובתורה, ובזה יהיו כולם כאחד עובדים לאל אחד ב"ה בלב אחד ותורה אחת:

פסוק יז

אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ. לפי שהתורה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, לזה צותה שאלו ינחלו להם את הארץ, שאלמלא כן לעולם לא היתה נחלקת הארץ, שכל אחד היה אומר איני רוצה בחלוקתו של זה, אבל עכשיו שהיא ע"פ הדבור, יאלם פיו ויתרצה בחלוקתו על כרחו, ולזה אמר בפירוש אלה שמות האנשים ואלה שמות האנשים, לחזק הענין, ולזה הזכיר בכל אחד ואחד נשיא אחד שאמר נשיא אחד נשיא אחד תקחו לנחול, חזר והזכירם כל אחד ואחד בלשון נשיאות, ואמר נשיא בכל אחד ואחד כדי שיהיה להם מורא ואימה עליהם, ולזה למטה יהודה לא הוצרך להזכיר בו נשיאות, כי ממנו המלכות שיש לו מורא יותר, ובפרט כלב בן יפונה שעל ידו נכנסו לארץ. ובשמעון ובבנימין לא הזכיר בהם נשיאות, כתב רבינו בחיי ז"ל, בשמעון משום שיצא ממנו זמרי ובבנימין משום מעשה פילגש בגבעה. וחזר ואמר בסוף, אלה אשר צוה ה' לנחל, הכל היה לחזק הענין וכמו שאמרנו:

פרק לה

פסוק א

וידבר ה' אל משה בערבות מואב. למה אמר כאן באיזה מקום היה הדבור, וכבר אמר לעיל וידבר ה' אל משה בערבות מואב וגו' כי אתם עוברים את הירדן, אלא כאן לפי שהוא נפטר לחיי העוה"ב, שנאמר ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב, והיה מצר על שבטו ובניו שהן משבט לוי, ובני ישראל הם עוברים לקחת להם אחוזה ונחלה בארץ, ובני לוי אין להם לא חלק ולא נחלה, שנאמר ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה, לזה אמר הקב"ה למשה, משה לא יקשה עליך, צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם ערים לשבת. ואמר לשבת, לומר שלא יתנו ערים שצריכות שום בנין אלא ערים בנויות שאינם צריכות אלא לישב בהם, כדי שלא יתבטלו מלמודם, כי אפילו במצרים היו קובעין מדרש והחזיקו בצוואת אביהם שציום שלא יבטלו קריאת התורה. וכן אמרו במדרש, ערי מקלט תהיינה שאם הם חרבים יבנו אותם. ולזה אמר ונתנו ללוים מנחלת אחוזתם, לא שתהיה להם בנחלה עולמית שאם תהרס יחזרו לבנותה שכבר נאמר ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה, אלא יהיו בידם כמו שאולים, וכל אחד יתן מחלקו ערים ללוים, שנאמר והערים אשר תתנו מאת הרב תרבו ומאת המעט תמעיטו וגו', ויהיו מפוזרים ביניהם כדי להורות להם משפטי התורה ודיניה, שנאמר יורו משפטיך ליעקב. וכן ברכם יעקב ואמר אחלקם ביעקב, כמו שארז"ל אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, ואפיצם בישראל, זה שבט לוי כדי להורות לישראל דיני התורה. גם יהיו מפוזרים ביניהם כדי שלא תשכח האחוה כמו שאמרנו הטעם על חצי שבט מנשה, וכמו טעם המזבח שעשו בני גד ובני ראובן לא לעולה ולא לזבח. וצוה ג"כ לתת להם מגרש חוץ לעיר לצורך בהמתם ורכושם, כדי שיהיו פנוים לעסק התורה, זהו ערים לשבת לישוב התורה. ולפי שהם עוסקים בתור פשט וסוד שנאמר יורו משפטיך ליעקב. משפטיך, בגימט' פשט ע', כי שבעים פנים לתורה. ותורתך לישראל, אלו הם רמזי התורה וסודותיה שלא היו מלמדים חותם אלא לשרידים, זהו לישראל. ותורתך, תורת כ"ו, שהתורה כולה שמותיו של הקב"ה. לזה נתן להם ב' דברים, ערים ומגרש, ערים כנגד סודות התורה, ולזה אמר לשבת, שצריכין ישוב הרבה, ומגרש כנגד פשטי התורה, זהו לבהמתם שיש שאינם מבינים אלא המקרא, ולרכושם, הפירוש. וכל חייתם, התרגום. ולפי שהתורה קדמה לעולם אלפים שנה שנאמר ואהיה שעשועים יום יום ויומו של הקב"ה אלף שנה, לזה המגרש היה אלפים אמה. ומה שהיו מ"ח ערים, כבר אמרתי שהערים נגד סודות התורה, שהתורה נארגת על השמות, והשמות על שם הוי"ה, ושם

הוי"ה יש לו י"ב צרופים, ויש בהם מ"ח אותיות, וסימן מ"ח זה שדי יחזה, ולפי שעוסקין בה לזה מ"ח ערים:

פסוק י

וידבר ה' אל משה וגו' כי אתם עוברים את הירדן. מה צורך העברת הירדן כאן, יאמר כי אתם באים אל ארץ כנען והקריתם לכם, אלא אמר הקב"ה לישראל לא יעלה בדעתכם לומר שבזכותכם אתם נכנסים לארץ, אין זה בזכותכם אלא שירד הדין על יושבי הארץ, זהו את הירדן ירד דן ארצה כנען, וכן אמר משה לישראל אל תאמר בלבבך בהדוף ה' אלהיך אותם מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ, לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים וגו'. א"כ ירד הדין על האומות ההם, וכן ירד הדין עליכם, ואתם גרמתם מות לעולם, אחר שהעמדתי אתכם על הר סיני ופסקה זוהמת הנחש ונעשיתם בני חורין ממלאך המות, חטאתם בעגל וגרמתם מיתה לדורות, כמ"ש במדרש וז"ל, והקריתם לכם ערים, זהו שאמר הכתוב טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, ואומר זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה, אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אילולא רחמיך שקדמו לאדם הראשון לא היה לו עמידה, שאמרת לו ביום אכלך ממנו מות תמות, ולא עשית כן אלא הוצאתו מגן עדן שנאמר ויגרש את האדם, ולמה נגרש על שהביא מיתה לדורות, והיה צריך למות מיד, אלא שרחמת עליו, וגרשת אותו כדרך הרוצח בשגגה יגלה לערי המקלט, ע"כ. כן אתם גרמתם כמה מיתות בעגל, ובבעל פעור ויצמד ישראל לבעל פעור, גם במתאוננים אמר ויבכו גם בני ישראל. א"כ והקריתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה לכם, לכם ממש, כי יש ביניכם רצחנים. ולפי שגרמו מיתה לד' יסודות בד' פעמים בעגל ובפעור ובמרגלים ובמתאוים, לזה אמר ד' פעמים לכם, והקריתם לכם, ערי מקלט תהיינה לכם, והיו לכם הערים, ערי מקלט תהיינה לכם. א"כ הערים אשר תתנו, אל יקשה עליכם נתינתם לומר כבר נתננו מ"ב ערים ללוים, ועתה ניתן ג"כ שש ערים, כי הם צורך לכם, ערי מקלט תהיינה לכם, כי כל אחד ואחד מכם צריך לגלות שם. מכה נפש, לא אמר מכה אדם אלא נפש לרמוז למה שאמרנו. לזה דבר אל בני ישראל ולא צו את בני ישראל כמו שאמר בפרשה הקודמת, שכל דבור לשון קשוי. וכן אמרו בפ' אלו הן הגולין (יא.) על פסוק וידבר ה' אל יהושע לאמר דבר אל בני ישראל תנו לכם את ערי מקלט אשר דבר ה' ביד משה, אמר רב אחא בר חנינא מפני מה נאמרה פרשת רוצחים בלשון עז, מפני שהן של תורה, למימרא דכל דבור ודבור לשון קשה הוא, דכתיב דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, והא כתיב א' נדברו יראי ה' איש

אל רעהו, ידבר עמים תחתנו, דבר לחוד ידבר לחוד. ואמר ב' פעמים ערי מקלט תהיינה לכם, כנגד ערי מקלט שבעבר הירדן וערי מקלט שבארץ כנען:

פסוק יא

עוד ערי מקלט תהיינה לכם. לומר שגם בזמן החורבן הם קולטות ומצילות, זהו תהיינה, שיש להם הויה לעולם. ולזה ב' פעמים אמר ערי מקלט תהיינה לכם, לב' חרבנות. ואם בכלי ברזל הכהו וימות רוצח הוא ודאי שמאחר שהמית, ודאי שהוא רוצח, ומה בא ללמדנו. וכן באבן, וכן בכלי עץ. ועוד אומרו מות יומת, לישתוק מניה, (שכבר ידענו שמכה נפש במיתה). ועוד אומרו ואם בכלי ברזל הכהו, ואם באבן הכהו, וכן בעץ, מקדים הכלי ומאחר ההכאה, יאמר ואם הכהו בברזל, ואם הכהו באבן, ועוד למה אמר הכהו, יאמר הכה, ואם הכה באבן וגו'. ועוד אומרו מות יומת, הא כל מקום שנאמר מות יומת הוא בסקילה, ובנין אב לכולם הוא ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו באבן ירגמו אותם וגו', וכאן היה מיתתו בסייף, וא"כ למה אמר מות יומתו. ורז"ל הרגישו בזה ואמרו מנין שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה האמורה בו שאתה רשאי להמיתו בכל מיתה שאתה יכול, ת"ל מות יומת. ועוד למה אמר יד בעץ ובאבן. אלא הענין הוא כך, שראובן שהרג את שמעון, אינה ה' אותו לידו לפי שהיה שמעון חייב מיתה ממקום אחר, ואינה אותו ליד ראובן לפי שמגלגלים חובה ע"י חייב, ובאו שניהם בגלגול, וקם שמעון וגבה חובו מראובן שהמיתו, וראובן היה שליח ההשגחה, שהיה שמעון חייב מיתה, א"כ יומת שמעון על שהמית לראובן, וראובן חוזר וגובה חובו משמעון שהוא היה שליח כמ"ש לעיל, א"כ נמצא כל אחד מת ב' מיתות, זהו רוצח הוא מות יומת, מות יומת הרוצח, ב' מיתות לראובן שהוא רוצח, וב' מיתות לשמעון שהוא רוצח, וכל אחד מהם הוא רוצח ונרצח, לזה רצח כתיב חסר. ופירוש הפסוק כך הוא, ואם בכלי ברזל הכהו, אתה רואה ששמעון הרג את ראובן, וקודם ראובן הרגו, זהו הכהו, כבר הכהו מקודם, ולזה קרא ההריגה הכאה לפי שחזר ובא אינה אלא הכאה, וזה מות יומת הרוצח שהוא ראובן שהוא רצח קודם, יומת שמעון, וחוזר ראובן וגובה חובו משמעון שהיה שליח ההשגחה, א"כ מות יומת הרוצח, לפי שכל אחד הוא רוצח ונרצח, א"כ רוצח הוא מות יומת, רוצח וקרי רצח, שקודם שירצח רצח, מות יומת הרוצח, שחוזר וגובה חובו, שהוא היה שליח כמ"ש. וזהו שאמרה המשנה אף הוא ראה גלגולת אחת, ר"ל אחד שהרג ובא בגלגול, אמר לה על דאטפת אטפוך, את הרגת לפיכך נהרגת, וסוף מטיפיך יטופון, שג"כ יהרגו, וכל אחד ימות ב' מיתות. אחת על עונו שהיה חייב מיתה, ואחת על שהרג את הנפש. וזהו אומרו גואל הדם הוא ימית את הרוצח בפגעו בו:

פסוק יז

ומה שאמר יד באבן ובעץ, שאמר או באבן יד או בכלי עץ יד, לומר שראובן המכה הראשון הכהו באבן, ולזה לא אמר ואם הכה באבן, אלא באבן הכהו, שכבר הכהו, לזה יד העדים תהיה בו להמיתו, שנאמר כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה, יעננה פירושו תעיד, כמו לא תענה ברעך עד. א"כ בכלי שהכהו בו חזר ונפרע ממנו. אבל בברזל לא נאמר בו יד, לפי שהוא פסול לעדות שהוא כלי של עשו הרשע שהוא פסול ושנאו הקב"ה שנאמר לא תניף עליהם ברזל, והוא ממית בכל שהוא, ואפילו ע"י מחט יכול להמית, ולזה לא אמר בברזל אשר ימות בה כמו שאמר באבן ובעץ. וה' יגלה עינינו ויראנו נפלאות מתורתו, אנס"ו:

פסוק כ

ואם בשנאה יהדפנו. ששמעון לא היה חייב הריגה, שאין בידו עון חמור שראוי לשנוא אותו עליו ולזה לא נזדמן למכה לא חרב ולא אבן ולא עץ, ואפילו שום דבר להשליך עליו לא נזדמן לו,, שהרי הוא אומר או השליך עליו בצדיה, לא אמר או השליך עליו כל כלי כמו שאמר אח"כ ואם בפתע בלא איבה וגו', א"כ מות יומת המכה, שאילו לא היה חייב מיתה לא נזדמן לו, א"כ זה ימות ב' מיתות, אחת ע"י ב"ד שימיתוהו כשהתרו בו וקבל ההתראה, שאין ממיתין אלא אם כן מתרין, והואיל וקיבל ההתראה יודע בעצמו שהוא חייב, ואחת גואל הדם הוא ימית את הרוצח בפגעו בו, וגואל הדם אינו חייב מיתה כמ"ש. ואם בכלי ברזל או אבן או עץ, לפי ששם קדמו עבירה שהיה חייב עליה מיתה, וכאן היה עון קל ונהרג כדי לחייב ההורג, ומיד חיתה מכתו:

פסוק כב

ואם בפתע בלא איבה הדפו. אם המכה הראשון לא עבר עבירה חמורה שחייב עליה מיתה, וזה ההרוג היה בידו עון חמור שהיה חייב עליו מיתה, מזמינו לידו לפי שיש בידו עון קל, ולזה הוא בלא איבה ובלא ראות, ועל כל זה חייב עליו גלות לפי שמת על ידו. לזה ושפטו העדה והצילו העדה, עדה שופטת להרוג שבדין נהרג, שאילו לא היה חייב מיתה לא נהרג, ועדה מצלת ההורג וגולה על עון הקל שהיה בידו, וגלות מכפרת עון, כי לזה נקראת מקלט, מלה מורכבת, מקלט מקלט, ר"ל העון שהיה בידו שהיה חייב עליו אריכה או נדוי לא הריגה, מק, כלומר נימוק בגלות, שהלך לעיר אחרת שאינם מכירים אותו, ועל מה שנזדמן לידו הריגת נפש, ישב עד מות הכהן הגדול, שמיתתו היא מכפרת יותר מחייו, שבחייו הוא מכפר ע"י קרבן בהמה, ובמיתתו מכפר ע"י הקרבת נפשו, ולזה אמר הכהן הגדול אשר משח אותו בשמן הקדש, כל זה הוא לומר, שראוי אדם גדול כזה, לכפר במיתתו על כל בני דורו ובזה יקח נחמה גואל הדם, לומר אם זה

שהיה צדיק גדול והיה מכפר על כל ישראל ביום הכפורים, והיה נכנס לפני ולפנים, והיה משוח בשמן המשחה, ועם כל זה מת, כשיעריך כל זה גואל הדם, יקח נחמה על מותו אע"פ שמת מיתה משונה:

פסוק כו

ואם יצא יצא הרוצח וגו' ומצא אותו גואל הדם וגו'. יאמר ואם יבא זה ומצאו גואל הדם והמיתו, לא תאמר אחר שגלה וקבל ענשו, איך יזדמן בידו להרגו, תדע שזה היה לפי שעשה איזה עון, אחר שבא לעיר מקלט ולא קלטתו אלא פלטתו לחוץ, זהו ואם יצא, לפי שיצא, ועם כל זה לא נפטר מהגלות, כי צריך שיבא בגלגול כמאחז"ל, להשלים גלות הנגזר עליו, זהו כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדול ואחרי מות, כלומר אע"פ שמת, צריך לבא לאחר מיתה לעיר מקלט:

והרמב"ם ז"ל כתב בפרק ז' מהלכות רוצח, שאם נגמר דינו להגלות, ומת קודם שגלה, מגלין עצמותיו לשם, ובעת שימות הכהן הגדול מוליכין עצמותיו לקברי אבותיו. זהו כי בעיר מקלטו ישב עד מות ואחרי מות, כלומר אע"פ שמת, כדי שלא יצטרך לגלגול. ולזה אמר אשר ינוס והיל"ל נס, אלא ינוס לעתיד:

ובמדרש אמר רבי אלעזר בן עזריה אם מדת הפורענות המועטת, הפוסע פסיעה אחת מתחייב בנפשו, ק"ו למדה טובה המרובה, ע"כ. ומה שאמר ואחרי מות הכהן ישוב הרוצח, הוא מיותר, כי מאחר שאמר וישב שם עד מות הכהן הגדול, ממילא שמעינן שאחרי מות הכהן ישוב, אלא לפי שהתורה אמרה כי בעיר מקלטו ישב, צריך שהפה שאסר הוא הפה שיתיר, כמו שאמרו בפרק קמא דמס' יום טוב, כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, מנא לן מכדי כתיב שלשת ימים אל תגשו אל אשה, א"כ לך אמור להם שובו לכם לאהליכם למה לי, שמע מינה כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. ופירש"י ז"ל הואיל והקב"ה אסר בעי למשריה הוא גופיה בהדיא, והוא הדין לכל דבר שבמנין, ע"כ:

פסוק כח

ואחרי מות הכהן ישוב הרוצח. קרא אותו רוצח אף אחר שקבל ענשו, הוא כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בפרק הנזכר וז"ל, אע"פ שנתכפר לו אינו חוזר לשררה שהיה בה אלא הוא מורד מגדולתו כל ימיו הואיל ובאה תקלה גדולה כזו על ידו. לזה אמר ישוב הרוצח, לומר שאע"פ ששב, יכיר בעצמו שהוא רוצח:

פסוק לא

ולא תקחו כופר לנפש רוצח. עון הרציחה הוא גדול מכל עבירות שבתורה, ולא תאמר שהאלהים אנה לידו והוא שליח ההשגחה, אלא הוא רשע למות, מקדמת דנא היה רשע

והיה חייב מיתה, והוא סיבב לעצמו המיתה, זהו למות, א"כ כל מה שאתם לוקחים ממנו הוא גזל בידכם, כי אם לא תמיתוהו אתם, יש לי הרבה שלוחים להמיתו, זהו כי מות יומת:

פסוק לב

ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו. פירש רש"י ז"ל ולא תקחו כופר למי שנס אל ערי מקלט שהרג בשוגג אינו נפטר מהגלות בממון ליתן כופר לשוב לשבת בארץ, עד מות הכהן הגדול, כלו' בטרם מות הכהן, לנוס, כמו לנס, כמו שובי מלחמה, ששבו מן המלחמה כן תאמר לנוס על מי שכבר נס, וקראהו נוס מוברח. וא"ת לנוס לברוח, ותפרשהו ולא תקחו כופר למי שיש לו לברוח לפטרו מן הגלות, לא ידעתי איך יאמר לשוב לשבת בארץ, הרי עדיין לא נס ומהיכן ישוב, ע"כ. ולפי מה שפירשתי, שמי שנגזר עליו גלות, אע"פ שפטרוהו ישוב ויתגלגל כדי לפרוע חובו:

פסוק לג

ולא תחניפו את הארץ. כתרגומו תחייבון ית ארעא, תגרמו לה חובה שתקולל כמו שנתקללה כשהרג קין את הבל, שנאמר ארור אתה מן האדמה, פירוש יותר מן האדמה. זהו ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, ואח"כ תבלענו:

מצאתי כתוב. שרמז כאן על דם זכריה שהיה דמו רותח ולא בלעתו הארץ, והביא נבוזראדן את סנהדרי קטנה ושחטן על דמו ולא נח, ושתי סנהדראות היו בירושלים, אחת בהר הבית ואחת על פתח העזרה, כל אחת כ"ג, ושתיהם עולים מ"ו, היינו בד"ם, ואייתי לסנהדרי גדולה ושחטן על דמו, היינו כ"י א"ם עולה ע"א, כמנין סנהדרי גדולה. אש"ר שפ"ך, ר"ת וס"ת בגימט' נבוזראדן. אם בדם שופכו, ר"ת בגימט' זהו דם זכריה. זכריה בגימ' רב"ם. שהיה רבם של ישראל:

פסוק לד

ולא תטמא הארץ אשר אני שוכן בתוכה זהו בזמן שבית המקדש קיים, אבל בזמן החרבן, שמא יעלה בדעתך לומר זנח ה' את הארץ, לזה אמר כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל, אע"פ שהם בגלות, ואני נאמן ליפרע ממי שגורם לסלק שכינה מישראל, כמו שאמרו רז"ל בעון שפיכות דמים שכינה מסתלקת מישראל. ואיני יכול להפרד מהם, זהו כי אני ה' שוכן מכמה שנים אע"פ שהם בגלות, וכמ"ש ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו':

פרק לו

פסוק א

ויקרבו ראשי האבות וגו'. לפי שראו ששבט מנשה נחלק, חציו בעבר הירדן וחציו בארץ כנען, א"כ אין להם חלק בארץ כי אם חצי שבט, ומאותו מחצית לקחו בנות צלפחד ג'

חלקים, חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים, וחלק הבכורה, שהיה בכור, וחלקו עה אחיו בנכסי חפר, והם היו כל אחת מהן לא פחות מארבעים שנה, והנישאת יותר מארבעים שנה אינה יולדת, ובעלה יורשה, ונמצא ששבט מנשה יגרע חלקו מהארץ לזה באו בטענה גדולה, זהו וידברו לפני משה ולפני הנשיאים ראשי וגו', ויאמרו את אדוני צוה ה' לתת הארץ בנחלה בגורל, ואדוני צוה בה' וגר, לומר לא שח"ו אנו מסופקים בנבואתך, אלא ודאי צוה ה' לתת את נחלת צלפחד אחינו לבנותיו, ובשלמא אם היה הדין שאפילו המשפחות ג"כ יחלקו בגורל, היה טוב, כי היה נחסר חלק בנות צלפחד מחלק גלעד, אבל הגורל אינו אלא לשבטים לבד, אם כן שבט מנשה בן יוסף שהיה חביב שנתן לו יעקב חלק בארץ יתר על אחיו שנאמר ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך, ותרגם אונקלוס חולק יתיר, ולזה אמרו בני יוסף, ועתה יהיה לנו אך חצי חלק בארץ, ומאותו מחצה יתנו לבנות צלפחד, ויהיו לאחד משבטי בני ישראל לנשים, ונגרעה וגו':

פסוק ד

ואם יהיה היובל. לא שספקו ביובל, שאמרו אם, כי ודאי יהיה היובל, אבל ספקו בעצמן לומר שמא לא יזכו לראות היובל, כי לא נהג היובל עד שנבחרה ירושלים, לזה אם יהיה היובל הוא לבני ישראל ודאי, אבל לנו הוא ספק, לומד שבחבל ישובו כל אחד למשפחתו ולנחלתו, ואפילו שיהיו לאחד משבטי ישראל, סוף שכל אחד ישוב לנחלתו, לפי שזה שהניח בת סופו לחזור לאחר שישלים גלגולו, כמו שארז"ל על פסוק והעברתם את נחלתו לבתו, כל מי שאינו מניח בן הקב"ה מתמלא עליו עברה, עכ"ז בערך זה הוא באם, כי אולי יהיה גלגולו רחוק. ואמרו ומגורל מטה אבותינו יגרע נחלתן, היה לו לומר יגרע נחלתם, כי הוא מדבר על הזכרים, אבל אמר נחלתן, לומר שהם פחותים מהזכרים, מאחר שהנקבות מתוספת נחלתן ומהזכרים נגרעת נחלתם:

פסוק ה

ויצו משה את בני ישראל. לא אמר כאן ויקרב משה את משפטן, כמו שאמר בבנות צלפחד, או עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם, והיכן נאמרה לו, אלא נאמרה למשה ברמז, כשאמר הקב"ה כן בנות צלפחד דוברות נתן תתן להם אחוזת נחלה בתוך אחי אביהן, מאי בתוך אחי אביהן, מאחר שאמר והעברת את נחלת אביהן להן, אלא שם נאמר לו שהנחלה תהיה בתוך אחי אביהן ולא תסוב למטה אחר:

ואמר ואל בני ישראל תדבר לאמר וגו'. לומר שלא לבנות צלפחד לבד אלא לכל בת יורשת נחלה, ומשה המתין עד שיבאו בעלי החוב ויתבעו חובם, כי דבר בעתו מה טוב, וכשבאו בני גלעד לפני משה ולפני הנשיאים ראשי אבות לבני ישראל, אז נתפרסמה ההלכה בפני כולם. זהו ויצו משה את בני ישראל על פי ה' לאמר, כבר נאמר לו שיאמרה

לבני ישראל לאמר כן מטה בני יוסף דוברים, לאמרם ולנשאם בפני כל ישראל שדבורם באמת, מה שאין כן בשאר שבטים, זאת מצאתי. כ"ן, בא"ת ב"ש ט"ל, בגימ' הוי"ה אחד, לומר שכל מי שדבורו באמת, כאילו מודה שה' אחד ושהוא אמת וחותמו אמת, ואם לאו הוא כופר וראוי לקללה, כי ט"ל למפרע ל"ט, ותרגום ארור ליט. וכן מלת כ"ן בגימ' ע', שכל ישראל הם כלולים בע' נפש. לטוב בעיניהם. היה לו לומר לטוב בעיניהן כי הוא מדבר עם הנקבות, אבל לפי שדרך הזכר לחזר אחר הנקבה, שנאמר כי יקח איש אשה ולא אשה איש, אבל אלו שהן צדקניות והן גדולות יותר מארבעים שנה אין גנאי להן שיהיו במקום זכר, והן יקחו האיש אשר יבחרו, כי ודאי לא יבחרו אלא בטוב, זהו לטוב בעיניהם. אך למטה משפחת אביהן, כי לקרב גלגול אביהן כדי שיבא במשפחה לא ממקום רחוק, זהו למשפחת מטה אביהם, לא די שיהיה מאותו מטה ולא ממטה אחר אלא אפילו באותו מטה תהיה המשפחה היותר קרובה מצאתי כתוב, כשבא המת מצד משפחתו נקרא סוד העבור, וכשבא מחוץ נקרא סוד הגלגול. ואפשר שלזה אמר ב"פ ולא תסוב נחלה, אחד לומר שיבחרו במשפחה היותר קרובה, כי בני דודיהן הם יותר קרובים מבני בניהן, ובני בניהן הם יותר קרובים מבני בני בניהם, ופסוק ולא תסוב נחלה השני הוא ממטה למטה אחר, ואע"פ שבפסוק ראשון אמר ממטה אל מטה, לא אמר אל מטה אחר כמו שאמר בפסוק השני, ופירוש ממטה אל מטה כולם באותו מטה, אלא בערך משפחה קרובה משפחה רחוקה וכולם באותו מטה. וכן בפסוק ראשון אמר כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו בני ישראל, אמר אבותיו, ובפסוק שני אמר איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל, הכל לרמוז למר שאמרנו:

פסוק יא

ותהיינה מחלה נועה וגו'. היה יכול לומר ותהיין בנו"ן פשוטה. אבל אמר ותהיינה, לפי שהיו ה' ועמדו במקום זכרים לנחלה, וכוונו בהבאת אביהם. זהו בנות צלפחד לבני, שהבנות נעשו בנים, ולזה נזכר צלפחד בפרשת ותקרבנה, ובפרשה זו ויקרבו, ששה פעמים, והם היו ה' בנות, לומר שכל אחת כיוונה להביאו, כי הוא היה גדול המשפחה חבל לא בן תורה, כמו שכתבנו בפרשת פינחס. צלפחד בגימט' רבי, ועליו נאמר וימת עם רב, שבא לעולם מחדש ונעשה מהמדברים, שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה, ועתה נעשה ב"ר שבא לעולם מחדש ונעשה לו הויה ובנין, זהו ותהיינה בנות צלפחד ונמחלו לו עונותיו, זהו שחזר והזכירם בשם, מחלה שנמחלו לו עונותיו, תרצה שנתרצה לו הקב"ה, וחגלה חג לה לנשמה, ומלכה שנתן לה ממשלה ומלכות, ונעה נצולה מהיותה נעה ונדה, ויש לה עניה ודבור:

פסוק יב

ממשפחת בני מנשה בן יוסף היו לנשים. אחר שאמר לבני דודיהן היו לנשים, מה צורך לומר ממשפחת בני מנשה בן יוסף, אלא כוונו להיותו צדיק כמו יוסף הצדיק, ולמדו לבעליהן שיכוונו הם גם כן, זהו ותהי נחלתן על מטה משפחת אביהן. ואמר ב"פ לנשים, לומר שהעיקר היא האשה, אשה מזרעת תחלה יולדת זכר:

ונחתם ספר חומש הפקודים בענין בנות צלפחד, לומר שכל אלו שמתו במדבר ואלו שמתו במסה, וערב רב שמתו בתבערה וע"י הנחשים השרפים, כולם נתקנו ע"י בניהם והבנים פירוש בוניהם שהן האבות, אם הנקבות הבנות הביאו אביהן בסוד העיבור שנאמר והעברת את נחלת אביהן להן, כ"ש הבנים ולזה אמר ברמז אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה, אמר ביד, לומר שלו נמסר דבר זה לא לזולתו. בערבות מואב, על הערבים על האב שהם הבנים, כמ"ש רז"ל כשנתן הקב"ה התורה לישראל א"ל תביאו לי ערבים כו' אמרו הרי בנינו ערבים אותנו כו'. על ירדן, יד נר, על יד הבנים שהם נר לאבות. ירחו יבא להם הריח ונחה נפשם ורוחם. ודרז"ל בת"כ אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה אסר צוה ה' את משה, כדאי הוא השליח לשולחו אל בני ישראל, כדאי הוא השליח למי שנשתלח אצלו, ע"כ:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, הספר השלישי שהוא ספר ויקרא, נחתם בפסוק אלה המצות אשר צוה ה' אל משה, והספר הזה נחתם ג"כ בפסוק אלה המצות, והוסיף שם את משה, וכאן אמר ביד משה. והענין כי הברית הראשון אשר בחורב קבלוהו, עד שהמלך במסבו בטלוהו, וכבודם בתבנית שור המירוהו, ונהפך למשחית הודם, לא הצליחו בו ולא עלה בידם. וציר נאמן בראותו אותיות פורחות, השליך מידו את הלוחות. אבל כאן בערבות מואב בברית שני, נתקיים הברית בין ה' וביניהם, ההרים ימושו וכל צור ממקומו יעתק, והברית הזאת לא תופר וחבל האהבה לא ירתק. במסורת בריתו הביאנו לשם ולתהלה, ודברי הברית קבלנו עלינו בשבועה ואלה. ומזה תמצא פסוק בסוף התורה ערב, אלה דברי הברית אשר צוה ה' לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב עד כאן:

גימטריאות

לעיני כל מצרים. ר"ת מלך, ר"ל אפילו לעיני פרעה:

רמה לעיני כל מצרים. ס"ת למפרע מילה, לומר בזכות המילה יצאו:

בדפקה. קול דודי דופק, ששם קבלו את התורה:

באלוש. שם נתן להם המן, אלוש, על שם שהיו לשין אותו ועושים אותו עוגות בחצרות. בא להם ח' צרות שם:

הר שפר. הוא סיני, ששם שמעו קול השופר ואמרו שם אמרי שפר, שאמרו נעשה ונשמע:
בחרדה. ויחרד כל העם:
במקהלות. דכתיב במקהלות ברכו אלהים:
בתחת. ויתיצבו בתחתית ההר:
בתרח. בריח התורה והמצות:
במתקה. ומתוקים מדבש ונופת צופים. מתקה, מתק ה', חמשה חומשי תורה:
בחשמונה. חש ונתן להם לישראל מנה יפה:
במוסרות. שם נתייסרו ונצטוו על מצות לא תעשה:
בצלמונה. שם מת אהרן שהיה צל ומנה לישראל:
העברים. בגבול מואב, שעברו שם עבירות עם בנות מואב:
אבל השטים. התאבלו שמתו כ"ד אלף בעון השטים. השטים, בגימט' השטן. השטים בערבות מואב, שהיו שטים לבער מהם עון מואב, שנאמר ויחל העם לזנות אל בנות מואב:
את הירדן אל הארץ כנען. רמז על שלשים ואחד מלכים שהיו על ארץ כנען, זהו א"ל הארץ:
לרב תרבו נחלתו מי שריבה בתורה נותנין לו שכר הרבה, כמאמר התנא אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ואמר לימדת תורה היינו לרבים, לומר הבא לטהר מסייעין אותו, ותלמיד חכם בני עירו מצווין לעשות מלאכתו. אבל למעט תמעיט לשון יחיד:
והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים, רמז על שאול שחמל על אגג ויצא ממנו המן שהיה לץ והיה מתלוצץ על מועדים של ישראל, שהיה אומר שמוציאים כל ימיהם בשה"י פה"י שבת היום פסח היום, והיה מתלוצץ על משה רבינו ועל התורה כדאיתא במדרש. לצנינים, לץ נין ים, י"ם, ישראל מועדים, והיה נין עמלק:
וצררו אתכם. שהיה צורר היהודים:
אתכם על הארץ. ס"ת למפרע צלם, שתלה צלם על לבו כדי שישתחוו לו:
הארץ כנען זאת ר"ת, למפרע זכה, זכה כנען שתקרא ארץ ישראל על שמו, לפי שכבד את אברהם וא"ל נשיא אלהים אתה בתוכנו:
על ידי אדום יהיה לכם. רמז שאדום יהיה להם לישראל, דכתיב והיה אדום ירשה:
קדמה ונסב לכם הגבול. כלומר מקודם בריאת העולם נגזר שיהיה זה גבולכם:
ויצא חצר אדר ועבר. רמז שאין מעברים בחדשים אלא חדש אדר:
הרבלה מקדם לעין. רמז שיעוורו עיניו של צדקיהו ברבלתה, זהו לבא חמת, שבא נבוכדנצר לארץ חמת ויעוור עיניו:

משפם הרבלה. שאבל על בניו, ועל שפם יעטה כאבל, ששחט בניו לעיניו:
וירד הגבול. ירידה היה להם לישראל באותו זמן:
למטה בנימין. למטה יהודה, לא נאמר בהם בני, לומר הם בעצמם, כי יהודה נעשה ערב לבנימין, ושניהם היו שכנים למקדש:
אלידד. הוא אלדד ונתוסף לו יו"ד לפי שזכה לנבואה שנקראת ביו"ד שמות:
קמואל. הוא מידד, ונקרא קמואל לפי שקם עם אל:
ומדתם. ומד תם, אין מודדים אלא בחבל של חמשים אמה, היינו ומ"ד:
לארץ לא יכופר לדם וגו' כי אם בדם שופכו. רמז על דם זכריה שנשפך לארץ:
כי אני י"י שוכן ר"ת כאיש, תקראי לי אישי:
תם פרשת מסעי. ונשלם ספר במדבר

דברים

פרק א

פסוק א

אלה הדברים אשר דבר וגו'. אומר דברים והם תוכחות. כפי האמת אינם אלא דברים לפי שכל אלו הדברים והתוכחות שמוכיח בהם את ישראל הם לא עשו שום אחת מהם, כי אותו הדור שעשאום ספו תמו שנאמר ויהי כאשר תמו כל הדור וגו' ויאמר ה' אלי, וזה היה שנת הארבעים, ומשה לא אמרם אלא כדי לאיים עליהם כי היו בהם פחותים מבן עשרים כשעשו אבותיהם את הדברים האלה, וגם לנסותם ולראות אם יהיה שום טענה ולעמוד כנגדו לומר אנו אין בנו שום דבר מאלו הדברים שאתם מוכיחנו, ועם כל זה מרוב ענותנותן לא אמרו לו דבר וקבלו תוכחתו, אמר להם והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים ושתקו ולא דברו דבר, וכפי מה שכתבנו סוף פרשת מסעי שבאו בגלגול וידעו בעצמן לזה שתקו:
אל כל ישראל. פירש"י ז"ל והוא מהמדרש אילו הוכיח מקצתן היו אלו שבשוק אומרים שמעתם מבן עמרם ולא השיבותם דבר, שהיו יכולין לומר כמ"ש אבותיהם הם חטאו ואינם, לזה אל כל ישראל לכולם כולם בעלי תוכחה ויכולין לקבל תוכחות, לא לערב רב שמיד היו בועטים בו וכדאי הוא משה להוכיחן, זהו אשר דבר משה, לא כמו שאמר רבי טרפון העבודה אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח, ורבי אלעזר בן עזריה אמר אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחות, לא כן בדורו של משה יש מי שיכול להוכיח והוא משה זהו אשר דבר משה, ויש מי שיכול לקבל תוכחות, זה אל כל ישראל. ועליו

אמר שלמה מוכיח אדם, הם ישראל שנקראו אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם, אחרי חן ימצא, שאמר משה שאחריו לא יש מי שיכול להוכיח, ואם ימצא חן ימצא יהיה לו חן לפני המקום, נבא על יהושע שהוכיח את ישראל וקבלו ממנו שנאמר ויאסוף יהושע את כל שבטי ישראל, ויאמר יהושע אל כל העם וכו', ויאמרו העם אל יהושע את ה' אלהינו נעבוד ובקולו נשמע ויכרות יהושע ברית לעם, ואומר ויעבדו ישראל את ה' כל ימי יהושע, אם כן אחרי שהוא ויהושע חן ימצא זה יקבלו ממנו שימצא חן שימצא בעיני כל בני ישראל, אבל הבאים אחריו לא יקבלו מהם כמו שארז"ל מ"ח נביאים וז' נביאות העמיד הקב"ה לישראל ולא יכלו להחזירן למוטב. ואחר שנחתם ספר במדבר בפסוק אלה שאמר אלה המצות, אמר אלה הדברים לומר אלו שקבלו המצות ראויים לתוכחה, ולא אמר ואלה בו כי ארבעה ספרים אמרן משה מפי הגבורה ומשנה תורה מפי עצמו, בפרשת ואתחנן תדע מהו פירוש מפי הגבורה ומהו מפי עצמו. לזה לא סמכן לומר ואלה. ואפשר לומר שלישראל וערב רב הוכיחן ואמרן ברמז ישראל שלא עשו שום דבר מאלו הדברים שמונה כאן לא הרגישו מהו אומר ושתקו, אבל ערב רב שעשו כל אלו הרעות הם נכוים ומתאוששים ומתרגשים, ולזה כאן קודם אמרם ברמז כדי שלא יבעטו, ואח"כ אמרן בפירוש, שאמר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה ממרים הייתם עם ה' ובחורב הקצפתם וגו'., ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם, וא"א שאמר כן לישראל שהרי לקה על ידם על שאמר שמעו נא המורים. א"כ אלה הדברים דברים מרים למי, לשאמרו אלה, אלה אלהיך ישראל, וכן הדברים אשר דבר משה ס"ת מ"ר. אשר דבר משה אל כל ישראל הם דברים רכים כמו דברו על לב ירושלים, א"כ אלה הדברים לישראל הם דברים אבל לערב רב הם דבורים. וכן במדרש ז"ל אלה הדברים מה דבורה זו מתנהגין אחריה אף ישראל מתנהגין על ידי הצדיקים ועל ידי נביאים, ד"א מה דבורה זו דובשה לבעלה ועוקצה לאחרים כך דברי תורה חיים לישראל וסם המות לעכו"ם, מה דבורה כל מה שמסגלת לבעלה כך ישראל כל מה שמסגלין מצות ומעשים טובים לאביהם שבשמים, ע"כ:

במדבר בערבה. לערב רב בדבור מר, לישראל בערבה בדברים עריבים משיבין הלב. ומהמדרש נראה שמה שדבר משה אל כל ישראל הוא כשאמרו ערב רב אלה אלהיך ישראל לא קמו עליהם ולא עכבו עליהם, זה לשון המדרש, ד"א אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל זהו שאמר הכתוב אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך, מהו אלה עשית א"ר שמואל בר נחמני אלה אלהיך ישראל עשית במדבר והחרשתי לכם, למה שהים משה מפייס עלי ואומר לי סלח נא שמעתי

לו, דמית היות אהיה כמוך דמית את הצורה ליוצרה ואת הנטיעה למי שנטעה, אוכיחך ואערכה לעיניך תרין אמוראין חד אמר אעורר כל לעיניך וחד אמר אסדר כל לעיניך, א"ל משה איני מוכיח אתכם על מה שעתיד אלא על מה שעבר שנאמר במדבר בערבה ע"כ. א"כ חלה הדברים על מה שאמר אלה ושמעו ושתקו, במדבר בערבה שהם ערבים זה לזה על אותו דבור, מול סוף שלא שמו למולן ונגד פניהם סופו של דברים, בין, פארן ובין תפל ולבן בגימ' עם המלות והאותיות ישראל ערב רב, לומר שבין ישראל וערב רב נעשו ח' צרות שמונה כאן, היינו וחצרות ות' צרות, כמ"ש בחיי ז"ל הזכיר להם ז' עבירות ואלו הן תלונת המדבר וחטא פעור והמרותם על ים סוף וחטא המרגלים ודבת המן ומחלוקתו של קרח ועון העגל הרי ז' ועם מה שאמרנו ששמעו באמרה אלה אלהיך הרי ח' צרות אם כן מלבד אלה הם ז', זהו זהב זה היה בידם, זהו ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם: וכתב רבינו בחיי ז"ל שראה באלה הדברים רבה ודי שאמר יכול הוא לברוא העולם בששה ימים ולפרוס אותו לד' רוחותיו וליתן לנו עשרת דברות היינו ודי ע"כ. ומה שאמר זהב הוא לומר אילו לא אמרו אלא אלו שאמרו אלו הם זהב טהור, אבל אלו דברים אחרים עמהם חותם שבע עבירות שמניתי כאן:

פסוק ב

אחד עשר יום מחורב דרך וגו'. אמר במדרש אחד מעשרת הדברות הכעסתם בו ע"כ, והכוונה לומר שאחד מעשרת הדברות אנכי ולא יהיה לך עברתם עליה ששניהם נאמרו באחד והחרבתם העולם, זהו מחורב. דרך הר שעיר, לקחתם לכם דרכו של אותו שדר בהר שעיר שאומר שתי רשויות יש, ולזה תמצא בפסוק אלה הדברים פ"א אותיות כמנין אנכי ובפסוק אחד עשר תמצא ל"א אותיות כמנין לא. יהיה לך והתחיל בא' וסיים בב', ועוד א' אחד עשר יום, לומר שהוא אב אחד לא כמו שאומרים ערב רב. עד קדש עד שנתקדש שמו ע"י בני לוי, זהו ברנע בר נע שהיו נעים ונדים שנאמר עברו ושובו משער לשעיר והרגו וכו', ואע"פ שאמר ודי זהב והוכיחן על העגל חזר כאן לומר שזו היא כנגד עשרת הדברות, זהו אחד עשר יום מחורב. עד קדש ברנע ר"ת עקב, לומר שכבר נכרך הנחש על עקבם, וזהו שרמז התנא אפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק לומר שאין לו הפסק עד שהקב"ה יבערו שנאמר בלע המות לנצח, ורמז הכריכה לומר שהושם כבלים ברגליו כמו שארז"ל (סוכה נ"ג.) רגלוהי דבר אינש אינון ערבין ליה וכו' וא"כ אחד משר יום הוכיחם שכפרו ביחידו של עולם ובעשרת הדברות והביאו חורבה לעולם זהו מחורב:

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה וגו'. וי על מה שהיה בשנת הארבעים שאבדו אבידה גדולה שמת בה משה שאבדו ג' מתנות הבאר וענני כבוד והמן ובמיתתו של משה כאלו מתו אהרן ומרים, כמו שאמר ז"ל על פסוק ואכחיד שלשת הרועים בירח אחד וכי בירח אחד מתו והלא בשנה אחת מתו אלא מתה מרים נסתלקה הבאר וחזרה בזכות משה ואהרן, מת אהרן בטלו ענני כבוד וחזרו בזכות משה, מת משה בטלו שלשתן, א"כ ראוי ליליל ולומר וי. ואמר בארבעים שנה ולא אמר בשנת הארבעים לומר שכל מה שהרויחו במ' שנה אבדו עתה בשנת הארבעים, וי על השנה וי על החודש וי על היום:

דבר משה אל בני ישראל אמר להם לא שח"ו עליכם יש לי שום שנאה לפי שלקיתי על ידיכם ולזה אני מדבר לכם דברים קשים, כי אני שמרתי צוויו של מקום שאמר לי בארץ מצרים שאתנהג עמכם בנחת, שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל אז"ל שצום להנהיגם בנחת ולסבול אותם ואמר לו בני סרבנים הם טרחנים הם על מנת כן ואני קבלתי עלי הצואה ואיני זז ממנה, ואיני מוכיח אתכם אלא מרוב אהבה. וכן אמרו ז"ל אוהבו של אדם מוכיחו כדי שישמור עצמו, אבל שונאו אומר לו אל תירא כדי להפילו, זהו שאמר הכתוב אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים, וכתיב ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, אלא כל מי שיודע שחבירו רשע ומחניף לו ואומר לו צדיק אתה ראוי שיבאו עליו כל קללות שבתורה, אבל מי שמוכיח חבירו שיחזור בו נוטל ברכות שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, לזה אני מוכיח אתכם כדי שתקבלו ברכות שנאמר ועליהם תבא ברכת טוב:

פסוק ד

אחרי הכותו את סיחון מלך וגו'. אמר משה אם אני מוכיחם קודם יבעטו בי ולא יקבלו תוכחתי, אבל עתה שהפלתי סיחון ועוג שהיו שני מלכים גדולים ששלשים ואחד מלכים שמו אותם למשמרת עליהם ואחר שאלו הוכו שלשים ואחד מלכים כבר נפלו וכאלו נכנסו לארץ, עתה אחר זה יהיה להם בושת פנים ולא יבעטו בי:

פסוק ה

בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה. הואיל הכניסם באלה כמו ויואל שאול ועוד הואיל כמו הנה נא הואלתי פירוש רציתי שרצה משה להכניסם באלה על ידו ולא על יד הקב"ה, שאם יהיה ע"י הקב"ה אם יעברו עליה אין להם תקנה, דור המדבר לפי שעברו על דבורו ספו תמו, לזה רצה משה להכניסם באלה ולומר להם משנה תורה ועשרת דברות שאם יעברו עליה יהיה להם תקנה לפי ששמעוה מבשר ודם.. ולמה בארץ מואב, לומר להם שאע"פ שהוא מאיים עליהם בכל האלות ובכל הארורים שבפרשת כי תבא, עם כל זה

לא יפחדו שהרי המואבים החטיאו את ישראל ונפלו בסיבתם כ"ד אלף ועם כל זה צוה עליהם שלא לקחת ארצם שנאמר אל תצר את מואב לפי שהם מזרע לוט בן אחי אברהם אתם שאתם מזרעו של אברהם לא כ"ש:

ורבינו בחיי ז"ל כתב על דרך המדרש בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת התורה נדרשת במ"ט פנים טמא ובמ"ט פנים טהור שמנין מואב, וכן הוא אומר דודי צח ואדום כלומר כ"ד ספרים שהם כמנין דודי הם נדרשים מ"ט פנים לימין ומ"ט לשמאל כמנין צ"ח זהו צח ואדום, וזהו שכתוב וכמטמונים תחפשנה, מ"ט מונים, מלשון עשרת מונים ע"כ:

ואמר באר את התורה הזאת לאמר, מאי לאמר לאמר להם לישראל, שכל מי שיכול לעשות ביאור על התורה יעשה שכולם קבלו בסיני, כמו שאמרו ז"ל אפילו מה שתלמיד ותיק אומר בפני רבו הכל קבלו בסיני, אם כן אם יעשה ביאור על התורה אינו שלו אלא כפי מה שקבלה נשמתו והכל הלכה למשה מסיני כי משה הוא כלל כל ישראל ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה. זו הקדמה למה שגרמו במרגלים שסבבו רעה לעצמן ולמשה, כמ"ש ויקצוף וישבע לאמר אם יראה איש וגו' גם בי התאנף ה', ואמר עתה ראו מה גרמתם. ה' אלהינו דבר אלינו, אמר בלשון רבים מה שלא אמר כן בכל משנה תורה שאומר ה' אלהיך וכאן אמר ה' אלהינו, לומר שה' היתה כוונתו להכניס לארץ יחד כולנו, כי מרוב חבתו בנו אע"פ שנתן לנו התורה ואם נכנס לארץ כל אחד יתעסק איש בכרמו ואיש בשדהו ואיש בתאנתו ועם כל זה אמר לנו רב לכם שבת בהר הזה, ולא ישבו כי אם י"ב חודש חסר עשרה ימים שהרי בר"ח סיון חנו שם ולא נסעו עד עשרים באייר, והיכן דבר, שנאמר ויהי בשנה השנית בעשרים בחודש נעלה הענן ויסעו בני ישראל, א"כ אותה עליה שעלה היא לאמר רב לכם. ואמר רב שישבו שם רב אע"פ שהיו לומדים שם התורה ומסר לנו כל תחומי ארץ ישראל ובאי זה דרך קצרה נלך. זהו ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר וכו' עד הנהר נהר פרת מה שלא זכו אח"כ כי לא ירשו אלא עד עבר הירדן לבד, ומרוב חבתו אמר ראה נתתי לפניכם את הארץ, לא אמר נתתי לכם אלא לפניכם, את לרמוז על השר של ארץ ישראל שהפילו לפניהם:

פסוק ח

באו ורשו. כמי שיורש אביו בלי שום ערעור כן אתם יורשים לפי שנשבע לאבותיכם. ואמר לאברהם ליצחק וליעקב היה מספיק לאבותיכם. אלא לומר שלכל אחד ואחד נשבע לו לבדו ומאחר שנשבע לתת להם הרי היא נתונה להם והם היורשים. ורבותינו

ז"ל דרשו לתת להם חלו עולי מצרים, ולזרעם אלו עולי בבל, אחריהם לימות המשיח, הוצרכו לדרוש כן לפי שבכל ההבטחות שהבטיח לאבות בנתינת הארץ בכל אחת אמר לך ולזרעך אתננה, לאברהם נאמר כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך, ליצחק נאמר גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות, ליעקב נאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, ולאבות לא נתנה, לזה דרשו ז"ל לתת להם אלו עולי מצרים לפי שגלות מצרים הוא כנגד אברהם והוא היה סיבתו שירד והוריד אשתו למצרים, וכמו שארז"ל לפי שאמר במה אדע א"ל ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וגו', וגלות בבל נגד יצחק, לזה אמר ולזרעם אלו עולי בבל זה יצחק שנאמר בו כי ביצחק יקרא לך זרע. וזה הגלות הוא נגד יעקב שסבל כמה צרות, כמ"ש לא שלותי ולא שקטתי. זהו אחריהם שבא אחר אברהם ויצחק, ולזה אמר מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת שהוא על מלך המשיח, לפי שזאת הירושה עדיין לא נתקיימה. והג' ירושות נרמזו לאברהם שאמר לו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתם שם צפונה ונגבה וקדמה וימה כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם, נגד ירושת מצרים, ולזה אמר עד עולם, לפי שמה שכבשו עולי מצרים נתקדשה לעולם, אח"כ נאמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, כי, לך אתננה נגד ירושת עולי בבל, ולזה אמר לארכה ולרחבה, לפי שהרבה כרכים כבשום עולי בבל ולא כבשום עולי מצרים. אח"כ נאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, רמז לו על ירושת מלך המשיח כי ירושה זו עדיין לא הורישונו מנהר מצרים עד נהר פרת, לזה הוצרכו ג' הבטחות לאברהם כמו שהראה לו ד' גליות. וקרא לנהר פרת גדול, גדל כתיב, לפי שמימיו פרים ורבים ומגדל אילנות וגנות ופרדסים, ורז"ל אמרו לפי שהוא קרוב לא"י שמעון בן טרפון אומר קרב לדהינא ואידהן דבי ר' ישמעאל תנא עבד מלך מלך:

פסוק ט

ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם. לפי שאמר פנו וסעו לכם ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר וגו' שנתן לי ולכם את כל הארצות, לזה אמר לא אוכל לבדי שאת, עתה שאתם בקבוץ אחד במדבר יש בידי יכולת להנהיג אתכם, אבל כשתכנסו לארץ ישראל ותתפזרו כל אחד לנחלתו לא אוכל. רבינו בחיי ז"ל כתב בעת ההיא לאמר ע"י יתרו שאמר לו והקב"ה הסכים על ידו ע"כ. מלת לאמר הכריחות לפרש כן:

ועל דרך המדרש אמר משה לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה, וכי אפשר שלא היה יכול משה לדון את ישראל אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד להם את המן והגיז להם את השלו ועשה להם נסים וגבורות ולא היה יכול לדונם. אלא כך אמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם על גבי דייניכם שהיו דייני ישראל שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות שבע רבוא ושמונת אלפים ושש מאות, א"כ זהו לאמר, שמרבוי הדיינים שהרבה אתכם מלשון רבי המלך פירוש שהגדיל אתכם עד שלא אוכל אני לבדי שלא מדעת קוני שאת אתכם, ויהיה פירוש לאמר מלשון האמרה ועלוי, כמו את ה' האמרת היום, וכן אמר ה' אלהיכם הרבה אתכם שהוא מלשון מעלה:

פסוק י

והנכם היום ככוכבי השמים, אמר במדרש ככוכבי השמים כשם שהראה הקב"ה לאברהם שהראהו כל המזלות מקיפין השכינה כך דגל מחנה ראובן ג' לכל רוח ורוח וכבודו באמצע, אמר לו הקב"ה כשם שהמזלות מקיפין אותם וכבודי באמצע כך בניך עתידין להתרבות וחונים דגלים דגלים וכבודי באמצע שנאמר ונסע אהל מועד וגו' הוי אומר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב וחנייתכם היום ככוכבי השמים ע"כ:

פסוק יא

ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם. במדרש אמר הקב"ה למשה הואיל וקבלו עליהם תוכחתך צריך אתה לברכם אמר ה' אלהי אבותיכם וכו', וכן שלמה אומר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב, אמר הואיל וננעמה עליהם התוכחה ועליהם תחול עליהם ברכתו של טוב שהוא משה שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא. ואמר ועליהם בוא"ו, לכלול המוכיח והנוכח. ואמר אלף פעמים ולא מאה פעמים בירכם ממקור נשמתו שהוא מאין שכן עולה משה מאין בירכם מהאל"ף המופלא והמכוסה. ובמדרש אמרו לו משה רבינו אין אנו רוצים שתברכנו המקום הבטיח את אבותינו וא"ל והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ושמתי את זרעך כעפר הארץ ואתה נותן קצבה לברכתנו. אמר להם זו משלי ושלכם ויברך אתכם כאשר דבר לכם. כמו שאמרנו תבין אמרם זו משלי מנין לו למשה עד שאומר זו משלי:

פסוק יב

איכה אשא לבדי וגו'. אחר שבירכם ואמר להם והנכם היום ראה שעתיד ליהרג מהם כמה וכמה שהרג נבוכדנאצר ונבוזראדן וטיטוס הרשע ואנדריאנוס קיסר ואספסיאנוס קיסר והרבה אחרים בימי השמדות, ולזה אמר להם והנכם היום, היום אתם ככוכבי השמים, אבל לא בימי אלו הנזכרים, לזה קונן עליהם איכה. ולזה ירמיה דאתי מחיליה דמשה, משה אמר לא איש דברים אנכי וירמיה אמר לא ידעתי דבר, קונן עליהם ג' איכות,

וכנגד אלו הג' איכות אמר טרחכם ומשאכם וריבכם, טרחכם כנגד איכה ישבה בדד שמטריחים ואומרים איכה ישבה בדד איך היה דבר זה עיר רבתי עם היתה כאלמנה, בכה תבכה ומתרעמת ואומרת אין לה מכל אוהביה וגם כן מתרעמת ואומרת בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה, ומה עשתה חטא אחד חטאה ירושלים וגו', ראתה גוים באו מקדשה אשר צוית לא יבאו, ואתה נותן להם יד שיבאו, ראה ה' את עניי וגו', לא אליכם כל עוברי דרך אותם שעברו דרך ה' כמו דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה לא בא עליהם כמו שבא עלי, הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי, ועוד היתה מתרעמת ואומרת ממרום שלח אש בעצמותי וגו' נשקד עול פשעי בידו הכשיל כחי, סלה כל אבירי וגו', על אלה אני בוכיה כי רחק ממני מנחם וגו', סוף דבר שאיכה ראשונה כולה או רובה תרעומת, זהו טרחכם שאתם מטריחים ומתרעמים כלפי מעלה. ומשאכם נגד איכה יעיב באפו שהיא מקוננת ומיללת ואומרת דברים שאין יכול לסבול שמקרעים הלב כאשר תראה כתוב זהו ומשאכם כמו נלאתי נשוא, לסבול. וריבכם נגד איכה יועם זהב שהיא כולה דברי ריבות, בני ציון היקרים איכה נחשבו לנבלי חרש, גם תנים חלצו שד שהוא אכזר והניקו גוריהן ובת עמי לאכזר בתמיה, ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום בתמיה, וכן רובה דברי ריבות, וכן זכר ה' מה היה לנו. ומה שאמר אשא לבדי כמו שאמרנו כמה פעמים משה רבינו עם האותיות בגימ' כלל ישראל, ושקול משה כנגד כל ישראל, לזה אמר איכה אשא לבדי כאילו באו כולם עלי, ולפי שירמיה קונן עליהם ואמר מחטאות נביאיה עונות כהניה, לזה אמר להם הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לא טפשים לפי שאשמם של ישראל הוא בראשיהם כמו שארז"ל ואשימה ואשמם כתיב שאשמם של ישראל בראש דייניהם, אם כן הבו לכם אנשים חכמים לא כמו שהיו בימי ירמיה שחטאו והחטיאו לזה אמר אנשים, כל אנשים שבמקרא הוא לשון חשיבות אנשים ותיקים וכשרים:

ובמדרש משל למטרונה שהיו לה שלשה שושבינים אחד ראה אותה בשלותה ואחד ראה אותה בחופזה ואחד ראה אותה בנוולה, משה ראה אותה בשלותה ואמר איכה אשא לבדי, ישעיה ראה אותה בחופזה ואמר איכה היתה לזונה, ירמיה ראה אותה בנוולה ואמר איכה ישבה בדד ע"כ. יש לדקדק הואיל שמשה ראה אותה בשלותה למה אמר איכה, וכן ישעיה, ירמיה שראה נוולה וכשלונה יש לו לקונן, אבל משה וישעיה מה להם לקונן. אלא משה ראה אותה בשלותה וראה שאין אותה שלוה עומדת להם לא מינה ולא מקצתה וראה שעתידין לבא עליהם כמה צרות צרורות אחר שהיו בשלוה הגדולה קבלו התורה על ידי ענני כבוד בזכותי מן יורד להם מן השמים הבאר הולך עמהם שכינה עם חילותיה שוכנת ביניהם ואין זר ביניהם ואחר כל זה יבאו האויבים ויהרגו מהם כמה

וכמה וישרפו בית אלהיהם ויגלום מארצם שתכלית יציאתם מארץ מצרים הוא לתת להם א"י ולא עמד זכותי להם, א"כ יש לי לקונן ולומר אירה אשא לבדי שמן הראוי זכותי יעמוד להם, ולח עמד מרוב עונותם של ישראל, לזה אמר איכה אשא לבדי זכותי לבד היה ראוי להגן אלא רבוי העונות לא הניחו לי להגן, א"כ יש לי לקונן מעתה. וכן ישעיה ראה אותם שהן כלים ושותים ופוחזים ואין רואים מה שעתיד לבא עליהם והמשילם לאשה המזנה תחת בעלה מרוב עושר ומרוב אכילה ושתיה ואינה רואה שאח"כ ידע בעלה ויפשיטנה ערומה ויגרשנה אחר כמה הכאות ואחר כמה עינויים בא ירמיה וראה בעין אמר אם משה וישעיה שלא ראו בעין אלא במראה הנבואה קוננו אני שראיתי בעין יש לי לקונן ג' קינות אחת נגד קינת משה ואחת כנגד קינת ישעיה ואחת שלי. ולא די בזה עד שאמר קינה משולשת ואמר אני הגבר ראה עני, הם במראה הנבואה ואני בעין:

פסוק יד

ותענו תותי ותאמרו טוב הדבר אשר דברת לעשות. לא אמרו כן נעשה, או כן תעשה, אלא לעשות. שאמרו מי יתן והיה לעשות כן בימי ירמיה שיהיו עליהם אנשים צדיקים להחזירם מכשלונם:

במדרש ותענו אותי ותאמרו. היה לכם לומר משה רבינו ממי נאה לנו ללמוד תורה ממך או מתלמידיך או מתלמידי תלמידיך לא ממך שנצטערת עליה שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, אלא יודע אני מה שתחת עקבי רגליכם הייתם אומרים עכשיו הוא ממנה עלינו דיינים שמונים אלף חסר אלף וסרוסרוס אם אינו בני הוא בן בני ואם אינו בן בני אנו מביאין דורון והוא נושא לנו פנים בדין, לכך נאמר ותענו אותי, כשהייתי מתעצל בדבר הייתם אומרים יעשה הדבר במהרה ע"כ. אם כן פירוש לעשות הוא במהרה כדי לראות למי ממנה, וזהו ותענו אותי שלא עיינתם בדבר למי ראוי למנות אלא מיד ותאמרו:

פסוק טו

ואקח את ראשי שבטיכם. מיד כמו שאמרתם. ולקחתי מהראשים, לא כמו שעלה בדעתכם. ואמר ואקח ולא אמר ואשים כמ"ש שום תשים עליך מלך, אמרו במדרש שלקחם בדברים לפי שפחדו שלא ילקו על ידם של ישראל שהרי משה לקה על ידם, לזה לקחם בדברים ואמר לכם אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב בני אדם שנקראו אחים ורעים כרם חמד ונחלה וצאן מרעיתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה וכל לשון חבה ע"כ:

ואתן אותם ראשים. במדרש אמר להם משה ראשים במקח ראשים בממכר ראשים במשא ומתן ראשים בכניסה ראשים ביציאה נכנס ראשון ויוצא ראשון ראשים עליכם

שיהיו מכובדים עליכם. ואשימם בראשיכם, א"ל משה אם אין אתם נשמעים להם אשמם תלוי בראשיכם למה הדבר דומה לנחש שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מהלך תחילה אני אלך תחילה, אמר לו לך תחילה, הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכה מצא קוצים והשליכו לתוכן, מי גרם לו על שהלך הראש אחר הזנב, כך כשהקטנים נשמעים לגדולים הן גוזרין לפני הקב"ה והוא מסכים על ידם, ואם הגדולים הולכים אחר הקטנים הם נופלים, כשישראל נשמעים לגדוליהם ואין גדוליהם עושים צרכיהם אשמם תלוי בראשיהם של הגדולים, ואם לא תלוי בראשי עצמן, וכשאין הגדולים עושים צרכיהם מה כתיב ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו ע"כ. אם כן ראשים אם אתם נשמעים להם והם עושים צרכיכם הם ראשים, ואם לאו הם רשים שחסר האל"ף האחד אינו מסכים עמהם אלא הם רשים וחסרים מכל טוב. ראשים בגימ' אתקן, כל מה שאתה עושה, ואם לאו חסר א' בגימ' תקן אתה אם תוכל, כי ודאי לא תוכל אדרבא ינתק הכל, תקן למפרע נתק: שרי אלפים וגו'. היה לו לומר שרי עשרות שרי חמשים שרי מאות שרי אלפים כי כן דרך המנין מלמטה למעלה. אמרו במדרש שאם היה אלף תתקצ"ט חסר א' נתפש שר האלף, וכן שרי המאות שאם היו צ"ט חסר אחד נתפס שר מאות, וכן שרי עשרות ע"כ. כוונתם לומר שאם לא הגיע לאלף לא יאמר שר האלף אין העון עלי אלא על שר המאות אלא הוא נתפס עליהם, וכן שר המאות שאם היו קצ"ט ולא הגיעו למאתים הם מכלל המאות, ולזה אמר שרי אלפים שרי מאות לומר שפעמים שר האלף נתפס על שני אלפים כגון אם היו תתקצ"ט כל עוד שהוא גדול משו מאה, כדאיתא בגמרא ההיא אתתא דאתת לקמיה דמר שמואל ולא אשגח בה א"ל רב יהודה לא אית ליה למר אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה, אמר שיננא רישך בקרירי, פירוש שמואל היה רבו של רב יהודה ואמר לו שאין עליו מזה העון כלום, רישא דרישך פירש מר עוקבא בחמימי שהיה רבו של מר שמואל והיה דיין, לזה בחמימי פירוש עליו זה העון, הרי כשיש מופלג אחד מחבירו הוא נתפס על חבירו, כן כאן שר האלף נתפס על המאות ועל שרי המאות, וכן שר המאות על שרי החמשים ועל החמשים וכן שרי העשרות, לזה לא התחיל משרי עשרות:

פסוק טז

ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר. בשביל האמירה שלכם שעלה על דעתכם לומר אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים, לזה צויתי לאמר, צווי עם אמירה לא תכירו פנים וכו':

בעת ההיא. אמרו ז"ל שאמר להם הוו מתונים בדין שאם בא דין לפניכם פעם ושתים ושלש אל תאמרו בא דין זה לפנינו ושניתיו ושלשתיו אלא היו מתונים בדין כאלו לא בא

אלא עתה מחדש. זה בעת ההיא לאמר, אמרו שלא בא זה הדין אלא בעת ההיא. עוד אמר ז"ל בעת ההיא אמר להם לשעבר הייתם ברשות עצמכם מכאן ואילך אתם משועבדים לצבור, זהו בעת ההיא לאמר שמוע בין אחיכם וכו' לומר שמעתה אתם משועבדים לשמוע בין אחיכם שאתם משועבדים לצבור:

שמוע בין אחיכם. אמרו ז"ל אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא חבירו. עוד נאמר שהזהירם על הפשרה שיעשו פשרה תחילה קודם שיתברר הדין, לזה לא אמר שמעו דברי אחיכם אלא בין אחיכם דבר זה ממוצע ויפה לשניהם זהו המצוע, אבל אחר שנתברר הדין ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו קודם אמר בין אחיכם לנוכח, ואח"כ אמר בין איש ובין אחיו שלא לנוכח, אלא רמז כאן מה שאמר רבי יהודה בן טבאי פרק א' דאבות כשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, לזה אמר בין איש ובין אחיו, ולא אחיך, זהו ובין גרו כאלו הוא גר וכו', ורז"ל פירשו גרו מלשון דירה כמו חלוקת אחים ותנור וכירים, ועוד פירשוהו גרו כמו מגרת ביתה שהוא הלכות שכנים:

פסוק יז

לא תכירו פנים במשפט. לא תכיר לו פנים שלא היית מכיר לו מקודם ועתה אתה מכיר לך בו פנים אחרים, כמו שאז"ל אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה מה שלא היה כן מקודם לאחד תכירו ולאחד תנכרו כקטן כגדול תשמעון, רז"ל אמרו שיהיה חביב בעיניך דין של פרוטה כדין של מאה מנה, היה לו לומר קטון כגדול תשמעון, או כקטן גדול תשמעון, אלא כאלו אומר כקטון יהיה בעיניך הגדול והגדול יהיה בעיניך כקטון לא קטון אלא כקטון באופן שיהיו שוים:

לא תגורו מפני איש. אז"ל וכן פירש"י ז"ל שלא תאמר לא אפגום בכבודו של עשיר ואחייבנו בדין בפני האנשים בשביל מעותיו של זה אזכנו עכשיו וכשיצא לחוץ אומר לו תן שאתה חייב לו, לזה אמר לא תגורו מפני איש מפני אותו איש שהוא עומד שם, לכך אינך רוצה לפגום בכבוד העשיר עד שיצא, לא תגור מזה:

מי המשפט לאלהים הוא. אז"ל וכן פירש"י ז"ל, אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שנוטלים ממון מזה ונותנין לזה אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו, זהו לאלהים שאיני רוצה להתנהג עם בריותי אלא במדה"ר ואתם מטריחין אותי להתנהג במה"ד להחזיר ממון לבעליו או בעוה"ז או על ידי גלגול, א"כ עלי הטיית הדין:

והדבר אשר יקשה מכם. אמר לו הקב"ה למשה משה אתה דן דין קשה אני מביא דין לפניך שתלמיד יכול לשמעו ואין אתה יכול לשמעו ואיזה זה דין בנות צלפחד, זהו שאמר תקריבון אלי ואומר ויקרב משה את משפטן לפני ה'. תקריבון אלי פירש"י ז"ל על דבר

זה נסתלק ממנו דין בנות צלפחד ויהיה פירוש ושמעתיו מלשון הבנה שהבנתי שמפני זה שאמרתי תקריבון אלי נסתלק ממני:

פסוק יח

ואצוה אתכם. לעיל אמר ואצוה את שופטיכם. אלא ואצוה אתכם אזהרה לצבור שתהא אימת הדיין עליהם, ואצוה את שופטיהם אזהרה לדיין על הצבור, כן אמרו במדרש:

פסוק יט

ונסע מחורב ונלך את כל המדבר. כמו שאמר לעיל ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם, כן עשינו שנסענו יחד שעדיין לא נגזרה הגזרה עלי. ונלך את כל המדבר הגדול והנורא אשר ראיתם. איך אמר הגדול והנורא אלו הם י"א יום שהלכו מחורב עד קדש ברנע שכן הוא אומר אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר עד קדש ברנע, וכאן אומר ונסע מחורב ונבא עד קדש ברנע, מהלך י"א יום קורא אותו מדבר גדול ונורא. לזה אז"ל שהיו שם נחשים כקורת בית הבד ועקרבים כקשתות, וזו מן התוכחות שאמרו ז"ל אנשים שראו כך מושלכים וסרוחים לפניהם כמו שנאמר המדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב, והלא דברים ק"ו, ומה דברים שהם חמורים כבושים לפניהם דברים שאינם חמורים על אחת כמה וכמה, א"כ הוכיחם על ששלחו מרגליה, זהו אשר ראיתם, ממה שראיתם הים לכם לדון על מה שלא ראיתם:

פסוק כ

ואומר אליכם באתם עד הר האמורי וגו' ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש וגו'. נראה שהוא מיותר שהרי אמר לעיל ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב, למה חזר ואמר ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ עלה רש. לזה אז"ל משל למלך שמסר את בנו לפדגוג אחד היה מחזירו ומראה לו ואומר לו כל הגפנים הללו וכל הכרמים הללו וכל הזיתים הללו שלך הם, משהגיע לארצות אמר לו כל הארצות הללו הם שלך, כך ישראל כשהיו במדבר ארבעים שנה היה משה אומר להם כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, כיון שבאו לארץ אמר להם באתם עד הר האמורי אם תאמרו לא הגיע זמן ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ איני אומר לא מאמירה ולא משמיעה אלא מה שאתם רואים בעיניכם אם כן מה שאמר לעיל ראה נתתי לפניכם הוא אחר שאמר פנו וסעו לכם הר האמורי ואל כל שכיניו בערבה וכו', כמו המשל שהראהו כרמים א"ל אלו שלך, זיתים אלו אמר לו שלך, כיון שראו את הארץ א"ל ראה נתן ה' אלהיך:

ואמרו לפניך אמרו ז"ל שלקח שרו של ארץ ישראל והפילו לפניהם. כאשר דבר ה' אז"ל אמר להם לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה אני אומר. ומה שאמר בלשון יחיד

ראה נתן ה' אלהיך לפניך עלה רש, אמר להם לא תחשבו אלא שאין אומה בעולם אלא אתם ואפילו אתם לא תחשבו אלא כאיש אחד, כמו אדם הראשון שהיה אחד בעולם וכל העולם היה שלו כן אתם, אם כן אל תירא ואל תחת:

פסוק כב

ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים באתם אלי בערבוביא לזה הוכרחתי לקחת מכם י"ב אנשים, כי אם הייתי לוקח שנים או שלשה היו שאר השבטים אומרים למה לא לקחת ממנו, לזה לקחתי י"ב אנשים איש אחד לשבט, אמר כן משה התנצלות כדי שלא יחשדוהו לומר שעשה הוא בכונה כדי שימותו כולם במדבר:

ואמרו ויחפרו לנו. הרמב"ן ז"ל כתב ויחפרו לנו הדרך וידושו בה כדי שתהא כבושה לפנינו שלא היה דרך מהמדבר לא"י. ובמדרש א"ל כבר. הבטיחנו הקב"ה לבא לרשת ארץ כנען שהיא מלאה כל טוב שנאמר ובתים מלאים כל טוב אחרי ששמעו שאנו באים עליהם הן עושים להם מטמוניות אם מטמינין הן את ממונם ואנו נכנסים ולא נמצא כלום נמצא דבריו של הקב"ה בטל, אלא נשלחה אנשים לפנינו, ויראו לנו את הארץ אין כתיב כאן אלא ויחפרו לנו ילכו ויעמדו על מה שחפרו בארץ. כיון ששמע משה כן נלכד בידם שנאמר וייטב בעיני וגו', בעיני ולא בעיני הקב"ה:

עוד נאמר ויחפרו לנו את הארץ פיהם הכשילם על ידי זה השליחות עתידין הם לחפור להם קברים בכל יום והיו נקברים שם ולמחר היה הכרוז אומר הבדלו חיים מתוך מתים, א"כ המרגלים נעשו לנו חופרי קברים:

עוד במדרש ויחפרו לנו את הארץ לא נתכוונו אלא לראות חרפתה של א"י. וישיבו אותנו דבר אולי ישיבוני ממכשולנו ומעוותנו כי אנו יודעים אחר שאמר לנו ה' שהיא טובה אין צריך לשלוח שלוחים אלא כדי ליישב דעתנו בדבורם כי ודאי מאחר שהיא טובה לא יאמרו שהיא רעה בפרט ששלחנו אנשים כשרים, זהו וישיבו אותנו דבר, ישיבו לבנו בדבורם:

את הדרך אשר נעלה בה. כי זה היה אחר שנגזרה הגזירה על משה שלא יעבור את הירדן, לזה אמרו לו ענני כבוד הם בזכות אהרן ואם יסתלק אהרן כדאי הוא זכותך להחזירם, אבל אחר סלוקך מי יורה לנו הדרך, לזה אנו צריכים לשלוח אנשים שיורו לנו הדרך, וכמו שארז"ל ויחפרו לנו את הדרך אשר נעלה בה שיחפרו דרך כי אולי האמוריים חרשו הדרכים כדי שלא יוכרו, ובזה נכנס לערים, לזה וייטב בעיני ולא בעיני הקב"ה אע"פ שנסתלקו ענני כבוד היה הארון נוסע לפניהם דרך שלשת ימים ומראה להם הדרך. ואמר וייטב בעיני הדבר, דבר אחד ולא דבריכם, כי מה שאמרתם נשלחה אנשים לפנינו לא

הטיב בעיני מאחר שהקב"ה אמר שהיא טובה, אבל מה שאמרתם שיורו לנו הדרך זה היטיב בעיני, לזה הדבר ולא דבריכם:

פסוק כד

ויפנו ויעלו ההרה. כי כן צוה להם משה שא"ל עלו זה בנגב ועליתם את ההר:

ויבאו עד נחל אשכול. רז"ל אמר שנקרא על שם העתיד. או נאמר נחל אש כל, שנחלנו אש שבאה וכלתנו, שעל ידה כלינו במדבר ועתידין להפיל אש בבית המקדש מן השמים, שנאמר ממרום שלח אש, ולשרוף את בית המקדש שהיה כלול מכל, זהו אש כל:

וירגלו אותה. שעל ידם הלכו ברגליהם, כי אילו לא עשו כן היו עדיין ענני כבוד מוליכין אותם כמו שעתיד להיות, כמו שאז"ל על פסוק וכיונים אל ארובותיהם, כמו שכתבנו פרשת בהעלותך על פסוק ובהאריך הענן. עיין שם המאמר ארוך, ובסוף אמר אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה כשם שנטל הקב"ה את ישראל ממצרים בענני כבוד שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים כך הוא עושה לעתיד, אם כן אילו לא היה עון המרגלים שהניחו ענני כבוד והלכו ברגליהם שנאמר וילכו ויבאו והם סבבו שאפילו לראות את פני ה' שלש רגלים בשנה היו הולכים ברגליהם, אם כן וירגלו אותה שהם היו סיבה שהולכים לה ברגליהם:

פסוק כה

ויקחו בידם מפרי הארץ, אילו לא היה הפרי שהביאו בידם לא היינו מאמינים את דבריהם ונניח דבורו של מקום, אבל כשאמרו אפס כי עז העם וגו וזה פריה, בזה ויורידו אלינו. בזה הורידונו לשאול תחתית, וכדי שלא יחרה לנו אמרו לנו דבור אחד טובה הארץ, זהו אומרו וישיבו אותנו דבר ויאמרו טובה הארץ, והם לא האמינו לדבר זה אלא למה שאמרו וערים גדולות ובצורות וגם ילידי הענק ראינו שם וראו השנוי הגדול מהפרי ואמרו כמו פירותיה כן אנשיה:

פסוק כז

ותרגנו באהליכם. אמר במדרש תרתם וגיניתם באהלו של מקום, ותרגנו מלה מורכבת תר וגנו, באהליכם כנה, כדי שלא יאמרו באהלו שהוא אהלו של מקום כנה ואמר באהליכם:

בשנאת ה' אותנו הוציאנו מארץ מצרים במדרש אז"ל משל למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים ושתי שדות אחת של שקיא ואחת של בעל למי שהוא אוהב נתן של שקיא למי שהוא שונא נתן של בעל, ארץ מצרים היא של שקיא לפי שנילוס עולה ומשקה אותה וארץ כנען של בעל שנאמר למטר השמים תשתה מים, וארץ מצרים גנות ופרדסים

שנאמר כגן ה' כארץ מצרים, וארץ כנען ארץ הרים וגבעות מרוב השנאה שלא די זה אלא לתת אותנו שיד האמורי להשמידנו שעדיין השנאה, לז"א בשנאת ולא משנאת ה' אותנו:

פסוק כח

אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו. אינם נכרים אלא הם אחינו ובודאי מאהבה אומרים כן לא משנאה, שאמרו עם גדול ורם, שהם רמים בקומה כמו שאמרו ונהי בעינינו כחגבים, והערים הולכות וגדלות, וגדלת כתיב, ובצורות בשמים, מהו בשמים שאמרו כי חזק הוא ממנו, ואז"ל אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם, א"כ בצורות כביכול אפילו למי שהוא בשמים, ורש"י ז"ל אמר והוא מהמדרש בשמים דברו הכתובים לשון הבאי, וכפי מה שכתבנו אינו לשון הבאי:

פסוק כט

ואומר אליכם לא תערצון ולא תיראון מהם, מה מועיל אמירתו כנגד אמירתם שאמרו כי חזק הוא ממנו שאמרו כביכול כלפי מעלה, לזה אז"ל שאמר להם משה לא מעצמי אני אומר לכם אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם, לזה ואמר כתיב, ועוד שאמר ואמר לכם וסמיך ליה ה' אלהיכם, לומר שה' הוא האומר:

פסוק ל

ה' אלהיכם ההולך לפניכם. הם אמרו שני דברים, אמרו אחינו המסו את לבבנו וכנגד זה אמר ה' אלהיכם ההולך לפניכם הוא נלחם לכם ככל אשר עשה להם במצרים לעיניכם, שאמרתי לכם, ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, וכנגד מה שאמרתם בשנאת ה' אמר ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו, ואין זה אלא מרוב חיבה ולא תאמרו שהיה זה בתחילה אלא עד בואכם עד המקום הזה אחר כמה הכעסות שהכעסתם למקום:

פסוק לא

ובזוהר תצוה (קפ"ג:) ז"ל, אמר ובמדבר אשר ראית, האי קרא הכי הוה ליה למכתב ובמדבר הזה אשר נשאך מהו ראית, אלא קב"ה דבר לון לישראל במדברא מדברא תקיפא כמה דכתיב נחש שרף ועקרב ומדברא דאיהו תקיף משאר מדברין דעלמא מ"ט בגין דההוא שעתא דנפקו ישראל ממצרים ואשתלימו לשתין רבבן אתתקף מלכותא קדישא ואסתליק על כולא וכדין אתכפיא מלכו חייבא וסיהרא אתנהירת ואפיק לון קב"ה למהך במדברא תקיפא מדברא דאיהו אתר ושולטנו דנחש מלכו חייבא דאיהו דיליה ממש בגין לתברא תוקפיה וחיליה ולכתתא ליה ולאכפיא רישיה דלא ישלוט ואלמלא דחבו ישראל בעא קב"ה לאעברא ליה מעלמא ועל דא אעבר לון באחסנתיה ועדביה וחולקיה ממש, כיון דחבו בכמה זינין בכמה זימנין נשך לון חויא כדין אתקיים הוא ישופך ראש וגו',

ישראל מחו רישיה בקדמיתא ולא ידעי לאסתמרא מיניה ולבתר מחא איהו בבתריתא ונפלו כלהו במדברא ואתקיים. ואתה תשופנו עקב. וארבעין שנין לקו מיניה לקבל מלקו דבי דינא, ועל דא כתיב אשר ראית בעינייהו הוו חמאן להוא מארי דמדברא אזיל כפית קמייהו ונטלי אחסנתיה ועדביה ע"כ. אם כן בדבר הזה אחר שראיתם כל זה ואומרים בשנאת ה' אותנו הוציאנו אינכם מאמינים וגו' בדבר הזה, אבל לא כמו שאמרתם אחינו המסו, כי הבאת הפרי הוא שהמיס, ועוד יש שני עדים אחרים מלבד אלו השנים אשר ראיתם, שהוא מה שנלחם לכם במצרים ובמדבר אשר ראית יש גם כן שנים אחרים גם כן שאתם רואים בעיניכם בכל יום ההולך לפניכם בדרך באש לילה ובענן יומם, אם כן אחר כל זה ראויים אתם ליענש, לזה וישמע ה' את קול דבריכם ויקצוף וישבע אם יראו, היכן נשבע, פרשת שלח לך אמר כי כל האנשים הרואים את כבודי וכו' אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם וכל מנאצי לא יראוה, לזה אמר וישבע לאמר, לומר שהאמירה של הקב"ה היא שבועה, לזה לא התפללתי עליכם אחר שיש שבועה ולא די זה אלא גם בי התאנף ה' בגללכם, אמר כן התנצלות לפי שלא התפלל עליהם, כי מאחר שאמר גם אתה לא תבא שם התפיס אותי גם כן בשבועה שאמר נהי כי כן הדין אם נשבע מ"ש על דבר אחד ואאמרלל דבר אחר וגם זה הרי שניהם נאסרו ולא די זה אלא שאמר יהושע הוא יבא שמה והוא ינחיל שהושם במקומי, אם כן לא נשאר לי מקום להתפלל עליכם:

פסוק לט

וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה ובניכם אשר לא ידעו טוב ורע. פירש הגאון ז"ל לא ידעו טוב ורע מענין המלחמה, כוונתו לומר שלפי שאמרו שע"י המלחמה שילחמו עם הכנענים יכנסו לארץ לזה השוה אותם לטף, לומר כמו שהטף אין להם כח להלחם ואינם יודעים מעניני המלחמה המה יבאו שמה ולהם אתננה והם יירשוה, המה יבאו שמה על יוצאי מצרים, ולהם אתננה על עולי בבל, ולזה אמר להם, כלומר כמו שנתתים ליוצאי מצרים כן אתן להם, והם יירשוה רמז על כבוש מלך המשיח ולזה והם, שהם דורו של מלך המשיח אלו תהיה להם ירושה עולמית:

פסוק מ

ואתם פנו לכם. פנה יומכם וסעו המדברה למקום קבורתכם, וכן וסעו המדברה בגימ' יובלו לקבורה, דרך ים סוף, שזהו כל אדם שסוף אדם למות:

פסוק מא

ותענו ותאמרו אלי חטאנו לה' אנחנו נעלה, כמו שאמר פרשת שלח לך הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו, כי זה הוא כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך, כן אמרו כאן ועלינו אל המקום אשר אמר ה' אע"פ שחטאנו, כן אמר גם כן כאן ותענו ותאמרו

אלי חטאנו לה' אנחנו נעלה, ודוי זה הוא כמו טובל ושרץ בידו אומרים חטאנו ונעלה אחר שקצף ונשבע אם יראה איש אתם אומרים אנחנו נעלה, ולא די בדבור אלא במעשה ותחגרו איש את כלי מלחמתו ותהינו וגו', ולא די כל זה אלא שמתוך דבריכם נראה שאתם מקטני אמנה כמ"ש להם ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' שראיתם כמה מלחמות שנעשו לפניכם מלחמת פרעה ועמלק וסיחון ועוג כולם בלא כלי מלחמה, ועתה אתם חוגרים כלי מלחמה בחשבכם שבכחכם ובכלי מלחמותיכם יועיל לכם ואין אתם יודעים כי לא בחיל ולא בכח כי אם ברצון הבורא ית' ויתּ', ועם כל זה מרוב אהבתו ויאמר ה' אלי אמור להם לא תעלו ולא תלחמו ולא תנגפו לפני אויביכם ולא שמעתם ותמרו ותזידו ותעלו ויצא האמורי, שלא הועיל כחכם ולא כלי מלחמותיכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים ויכתו אתכם כמו שמפריחים הדבורים, כי היה מן הראוי מאחר שהתרה בכם ואמר לא תעלו והמריתם פיו ועשיתם במזיד, שנאמר ותזידו ותעלו, היה ראוי שיכו אתכם לגמרי, אלא מכאן תראו שאין הקב"ה בא עמכם בטרוניא, לא כמו שאמרתם לתת אותנו ביד האמורי להשמידנו, הנה שבא האמורי עליכם ולא השמיד אתכם אלא מתו מהם, זהו אשר תעשינה הדבורים, שדרכה אחר שעוקצת היא מתה, ולא עשו בכם אלא עקיצה לבד ואפילו זה לא היה אלא לפי שהמריתם פיו ומן הראוי היה להחרימכם, זהו עד חרמה:

פסוק מה

ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם. היה לו לומר ולא שמע בכייתכם מהו בקולכם. אלא אותה בכיה לא היה לה סיבה לבכות והם היו עושין לה סיבה והתעוררות, כמו שאמרו במדרש על פסוק ותרגנו באהליכם מלמד שהיו יושבים בתוך אהליהם בוכים ומבכים, היו נוטלים את בניהם ואומרים להם אוי לכם סגופים למחר צולבים מכם למחר הורגים מכם ושובים מכם, נוטלים בנותיהם ואומרים להן אוי לכם דוויות אוי לכם סגופות למחר הורגים מכם למחר שובים מכם ומעמידים מכם בקלון ע"כ. לזה לא קראה בכיה לפי שהיא חנם, שאין להם על מה לבכות, וכן אמר פרשת שלח לך ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם, היל"ל ותשא כל העדה את קולם ויבכו מהו ויתנו, הקול אינו ניתן, אלא היו מעוררים והיו מתחילים בנגון הקינה והיו מוסרים להם החן והנגון כדי לבכות על אותו החן, ולזה ותשא כל העדה ובבכיה לא אמר העדה אלא ויבכו העם, זהו שאמר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה, לזה אמר כאן ולא שמע ה' בקולכם ולא בבכייתכם. ואמר ולא שמע ולא האזין כנגד מקדש ראשון ומקדש שני שנחרבו

ליל תשעה באב ולא הועילה תפלתם, כמו שקונן עליהם ירמיה סכותה בענן לך מעבור תפלה, ורש"י ז"ל פירש ולא האזין אליכם כביכול עשיתם מדת רחמיו כאלו אכזרי:

פסוק מו

ותשבו בקדש ימים רבים. הי"ל ונשב בקדש כמו שאמר אחר כך ונפן ונסע וכו', אמר להם לא תאמרו שאני הייתי סיבת עיכובכם שם בקדש ששם נגזר עלי לכן לא תביאו את הקהל וכו', ולפי שאיני יכול ליכנס לארץ לזה נתאחרתם כל כך בקדש כדי שישלמו ימי, אדרבא אתם הגורמים כמו שאמר גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר, ועוד תינח הימים שישבתם בקדש שאתם אומרים שאני סיבה להם שאר המסעות מי היה סיבה שעדיין לא נגזרה גזירה כי השכינה היתה מתלבטת למהר ביאתכם שמהלך אחד עשר יום הלכתם בג' ימים, אם כן כמו שאותם המסעות אתם הייתם סיבה להם כן ישיבת קדש אתם הייתם סיבה, זהו כימים אשר ישבתם, ועוד שאתם הרבים וה' נשבע לאמר אם יראה איש באנשים את הארץ וכדי שלא ימות שום אחד מכם פחות מששים שנה לזה נתאחרתם, אם כן אתם סיבת הישיבה, לזה ותשבו:

פרק ב

פסוק א

ונפן ונעל. וגו' כאשר דבר ה' אלי, לא לכם כי אתם המריתם פי ה' שאמר לכם לא תעלו ולא שמעתם ותזידו ותעלו ההרה א"כ הדבור לנסוע המדברה דרך ים סוף לא היה אלא אלי כי אתם בחרתם דרך אחרת שהוא ההרה:

ואמר ונסב את הר שעיר ימים רבים להראות לכם הנס שבני שעיר לא יצאו עליהם אפילו כל כך זמן שהם בתחומם שבלמם הקב"ה ואבדם בכחו ית', כי אם היה לוחם עמהם ודאי שהיה נוצח לפי שיש לו זכות כבוד אב ואביו בירכו והידים ידי עשו ואמר לו ועל חרבך תחיה, א"כ ראו כשהלכנו על דבורו של מקום לא קרב אליכם שום אדם וכשהמריתם פיו והלכתם לדעתכם מיד ויבא האמורי לקראתכם:

פסוק ג

ויאמר ה' אלי רב לכם סוב את ההר הזה וגו'. קשה שהקב"ה הוא שהושיבם כל כך זמן שהיו חונים על פי הדבור על נסיעת עמוד הענן, ועוד שאומר פנו לכם צפונה ולא אמר סעו לכם, ועוד למה לצפוי ולא לרוח אחרת ומה שייכות ואת העם צו לאמר, ועוד אומרו אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו, למה נזכרה כאן האחוה. רז"ל הרגישו כל אלו הקושיות, ולזה אמרו במדרש ז"ל רב לכם סוב את ההר הראה הקב"ה למשה אותו הר שהאבות קבורים בו אמר לי הקב"ה למשה אמור להם לישראל אין אתם יכולין להזדווג לעשו עד עכשיו מתבקש לו שכר הכבוד שכבד את אלו שהן קבורים בהר הזה כבד

ליצחק והיה אברהם קיים שיום שמת אברהם היה עשו בן ט"ו שנה א"כ כבד גם כן גם לאברהם וכבד ליעקב שאמר אציגה נא עמך וכו' הרי שכבד שלשתם, ובשעה שנתן יעקב לעשו כל אותו הדורון אמר לו יש לי רב, א"ל הקב"ה בלשון שכבד בו בלשון פנו מלפניו רב לכם סוב את ההר פנו לכם צפונה, אם ראיתם אותו שהוא מבקש להתגרות בכם לא תעמדו כנגדו אלא הצפינו עצמכם מלפניו, ולהיכן נברח ברחו לתורה, אין צפונה אלא תורה שנאמר יצפון לישרים תושיה, אמר הקב"ה המתינו למלך המשיח שיבא שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו':

פסוק ד

ואת העם צו לאמר. מאי לאמר אחר שאמר צו אז"ל שאמר הקב"ה לא לכם בלבד אני מצוה אלא לבניכם שיצוו לראשי הדורות שיהיו נוהגים בו כבוד עד שיבא היום שכתוב דרך כוכב מיעקב וגו' והיה בית יעקב אש וגו' ע"כ. אם כן לזה אמר אחיכם שינהגו בו כבוד וגו':

ובמדרש תנחומא אמר רב לכם סוב את ההר, בשעה ששלח יעקב דורון לעשו אמר יש לי רב אע"פ שאתה כובש אומות בימי משה ויהושע בתחומי אין לך עסק שכבר אמר לכם המקום רב לכם סוב אלא יש לכם לילך בגולה פנו לכם צפונה בגלות בבל שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה, א"כ פירוש רב לכם שלכם רב, שהוא רב מכם בכבוד אב שיעקב הלך לו אצל לבן ולא כבד אביו ואמו ועשו כבדם, ולפי שהוא אמר אחי יהי לך אשר לך הוא התחיל באחוה, לזה אמר בגבול אחיכם בני עשו שקרא להם אחים ואין ראוי שתתגרו בו ס"ב א"ת אותיות סבא שכבד לישראל סבא, ואם אתם מתגרים בו אתם עוברים גבול האחוה:

ויראו מכם ונשמרתם מאד. אם הם יראים מהם מה צריך ונשמרתם מאד. רז"ל אמרו ומה אם בשעה שהם יראים מהם אתם צריכים שימור עאכ"ו בשעה שהן מצליחין ואין מתייראים מכם. א"כ לזה אמר ונשמרתם מאד, ונשמרתם בשעה שהם יראים מכם, מאד בשעה שאין מתיראין מכם, ובא לומר אם הם מתיראים מכם הוא כדי שתהיו נשמרים לא כדי שתתגרו בהם כי כדי שלא תפחדו מהם ויפול לבבכם ויהיה לכם אבירות לב ליה עשו שייראו מכם:

אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר. אמרו במדרש אתם עוברים אבל בני עשו יושבים שהם בישוב שנאמר אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ. ד"א אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אתם אוכלים עם עשו בעוה"ז והוא אינו אוכל עמכם לעוה"ב, וכן עשו אמר ליעקב נסעה ונלכה, לא אחים תאומים אנחנו נאכל שנינו בעוה"ז

ובעוה"ב, א"ל יעקב הילדים רכים והצאן והבקר, עדיין לא עמד משה שהוא מספיק צאן ובקר ישחט להם עד עכשיו לא עמד שאול שאמר ומה קול הצאן הזה באזני והבקר וגו', אלא יעבר נא אדוני לפני עבדו טול לך העוה"ז יעבר נא אדוני ולא הילדים ע"כ. ואמרו ז"ל כן לפי שהוקשה להם מאחר שאמר להם רב לכם סוב את ההר הזה שהוא הר שעיר פנו לכם צפונה איך אומר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו כבר אמר פנו לכם ואמר ונעבור מאת אחינו בני עשו וגו' ונפן ונעבור וגו', ולמה נזכרה כאן האחוה, אלא בא לומר שאתם עוברים בגבולו שהוא העוה"ז שאתם אוכלים עמו והם יושבים בשעיר יש להם ישוב, לפי שהונית אותו בשעירים ואמרת הן עשו אחי איש שעיר איש בעל שער בעל הר שעיר, שעיר עשיר, ואנכי איש חלק כמו נייר חלק שאין בו כתב כן אני אין לי שום חלק בעוה"ז, א"כ הוא יש לו ישוב בעולם ואתם עוברים בגבולו אם כן אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, עד שיבא יום דריסת כף הרגל שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, ועד שיגיע לעת תמוט רגלם, ואומר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים, וכן אמר יעקב ואני אתנהלה לאט לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל, היינו ב' רגלים, ולרג"ל בגימ' ה' ברוך הוא שם ג' מלות, הילדים בגימ' ע"ה ק', ואמר רבי עקיבא ק' זה הקב"ה יתי' ויתי':

פסוק ו

אכל תשברו מאתם וגו'. למה אמר תשברו ולא אמר תקנו, ועוד למה בלשון עתיד תשברו וכן תכרו יאמר שברו ואכלו כרו ושתו. ועוד למה אמר בכסף ודאי שהמכירה היא בכסף, יעקב אבינו אמר שמעתי כי יש שבר במצרים ושברו לנו משם ולא אמר בכסף, וכן משה אמר ואם מימיך נשתה ונתתי מכרם לא אמר כסף, ועוד אמרו ואכלתם ומים ושתיתם ודאי שהאוכל לאכילה הוא והמים לשתיה הם. ועוד ליערבינהו וליתנינהו, אכל ומים תשברו מאתם בכסף ואכלתם ושתיתם, ועוד מהו אומרו וגם מים יאמר ומים תכרו מהו וגם. אלא גילה להם הקב"ה העתידות ואמר להם זה העולם הוא נתון להם אין לכם בו כלום אע"פ שאמר ואספת דגנך זהו כדאין עושין רצונו של מקום שיכלו ימיהם בזריעה ובקצירה ובדישה וכו' ואתם בארץ ישראל, אבל כשאתם הולכים בגולה אין לכם לא שדות ולא כרמים, ואתם צריכים לקנות מבני עשו בדמים יקרים אחר כמה טורח עד שנשבר גופכם, ואחר כל זה צריכין גם כן אחר שקניתם מהם שחוזרים ואונסים אותו מכם וחוזרים ונותנין עליו דמים אחרים עד שבא לכלל אכילה וגם מים שהם מצויים ואתם כריתם הבור, תכרו כד"א או כי יכרה איש בור, אונסים אותם מכם וצריכים אתם לחזור לקנותם בדמים ושתיתם, וכן ואכלתם שאם הם בעין יחזרו לאנס אותם מכם. וכן

אמר באיכה רבתי זה לשונו פעם אחת עלו המציקים ונטלו פתם ויינם ושמנם ומימיהם וחזרו ומכרו אותם להם אמרו אוי לנו שנתקיים בנו הפסוק מימינו בכסף שתינו ע"כ. וכל זה הוא לפי שהעולם נתון להם. ואל יחרה לכם על זה כי ה' אלהיך ברכך וגו' השי"ת יזמין מה שתתנו להם אפילו שתקנו בדמים יקרים אין אתם נותנים שום דבר כי ממנו הכל, שאני רוצה לפרוע לו הכבוד שהאכיל והשקה לאביו שנאמר ומשלם לשונאיו שהוא עשו אל פניו בזה העולם לא יאחר לו לעוה"ב, א"כ אין זה שאתם קונים האוכל והמים חסרון בכם שהרי כאן שאתם במדבר וה' אלהיך עמך לא חסרת דבר אלא הדבור לבד כל מה שאתה שואל מכל מיני מאכל אתה מוצא במן, ואמר הקב"ה מביא אתכם לידי בני עשו כדי שתקנו מהם הוא כדי לתת לו שכרו בזה העולם כמו שאמרנו:

פסוק ח

ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר. אע"פ שהם בני עשו קבלנו על עצמנו האחוה אע"פ שהן יושבי ויש להם ישוב בשעיר שהוא מקום דשן ושמן, כמו שאמרו ז"ל משמני הארץ מושבך זו איטליא של יון שאין טללי ברכה פוסקים משם לעולם, ואנו עוברים ושבים ממקום למקום מדרך הערבה וגו':

פסוק ט

ויאמר ה' אלי. אלי למה, יאמר ויאמר ה'. אלא כמו שאמרו (ב"ק ל"ח) ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב וכי עלתה על דעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות, אלא נשא משה ק"ו בעצמו, ומה אם מדינים שלא באו אלא לעזור למואב אמרה תורה צרור את המדינים מואבים עצמן לא כ"ש, אמר לו הקב"ה לא כמו שעלה על דעתך פרדה אחת יש לי להביא מהם אחר כמה דורות. לז"א אל תצר את מואב. לזה אמר אלי, שאני הוא שעלה על דעתי ונשאתי ק"ו להרגם. ועל מה שאמר אל תצר את מואב היה מספיק לומר ואל תתגר בם מלחמה, עוד אמר אל תצר את מואב לשון יחיד ואח"כ אמר ואל תתגר בם מלחמה בלשון רבים. אמר במדרש משל לאחד שהלוה על גדישו שיתן לו חטים לגורן היה לבעל הגדיש שונא אחד והלך והדליק את הגדיש ובא המלוה ותפס את הלוה אמר לו תן לי מה שאתה חייב לי אמר לו הלוה לא די צערי שנשרף גדישי אלא שאתה בא להוסיף צרה על צרתי, כך א"ל הקב"ה למשה אתמול יקדו גדישם שנאמר כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית וגו', ואתה בא להוסיף צרה על צרתם אל תצר את מואב וגו', ד"א למה ריחם עליהם הקב"ה שמלאו העולם בשעת הזעף, משל למדינה שנצרכה ללחם צעקו הבריות אל השלטון עמדו שני נחתומין והיו טוחנין כל הלילה בקשו לעשות עיסתן כבה הנר ולא היו רואין מה עשו בללו את העיסה וחפו אותה והוציאוה ומלאו את השוק בא השלטון וראה את הפת מעורבת קיבר אמר להם ראויים הייתם ליתן הקופיץ

בצואריכם ולהחזיר אתכם בכל המדינה אבל מה אעשה לכם ומלאתם את המדינה בשעת הזעף, כך יהא שמו של הקב"ה מבורך כשהפך סדום ועמורה לא היה שם בריה שנאמר ויהפוך את הערים, עמדו בנות לוט וערבו את העיסה שנאמר ותהרין שתי בנות לוט מאביהן אמר להם ראויים הייתם כליה, מה אעשה לכם שכוונתכם למלאות עולמי ע"כ. למה שני משלים, אלא לפי שהוקשה להם ז"ל למה אל תצר ואל תתגר בם מלחמה יאמר אחד מהם, ועוד למה אל תצר את מואב ואל תתגר בם, יאמר אל תצר ואל תתגר במואב מלחמה למה הפסיק במואב בין אל תצר ואל תתגר, אלא אל תצר יש לו טעם בפני עצמו משל לאחד שהלוה על גדישו וכו' שלא די צרתו אלא שאתה מוסיף לו צרה, ומאמרו ואל תתגר בם מלחמה מכאן שראויים הם למלחמה, לזה אמר משל למדינה שנצרכה ללחם וכו':

עוד במדרש ממה שלא אמר כמו שאמר לעיל גבי אדום ואת העם צו לאמר אל תצורם ואל תתגרו בם למה למשה לבד אמרו אמר הקב"ה למשה סופך ליקבר בגבולן, משל לראש המדינה שבא ממדינת הים ועבדו עמי נכנס לפונדק אחד התחיל עבדו לקלל את בעל החנות אמר לו אדונו כך הוא הדרך אתה נתון בתוך שלו ואתה מקללו, כך אמר הקב"ה אתה נקבר בגבולו שנאמר ויקבור אותו בגי בארץ מואב ע"כ:

ובזוהר ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב, ויאמר ה' אלי וכי עד השתא לא ידענא דעם משה הוה ממלל קוב"ה ולא עם אחרא. אלא למשה פקיד קוב"ה דלא לאבאשא למואב, אבל לא לאחרא, ולדוד לא פקיד דא ובגין כך אלי, אל תצר את מואב אפילו לתחום זעירא דילהון דהא מניה יפוק מאן דיתן נוקמין לישראל וינקום נוקמייהו ואיהו דוד דאתא מרות המואביה ואל מתגר בם מלחמה כל דא אתפקד למשה הא לאחרא שרי ואי תימא ליהושע ולכל אינון וקנים דאוריכו יומין בתריה שרי, לאו הכי בגין דכלהו מבי דינא דמשה ומה דאתסר למשה אתסר להו, ועוד דעדיין לא נפקו אינון מרגלאן טבאן דהא בימיהון דשופטים נפקא רות וברתיה דעגלון מלכא דמואב הות, מית עגלון דקטל ליה אהוד ומנו מלך אחרא ודא ברתיה אשתארת דהוו בבי אומנא בשדה מואב כיון דאזל תמן אבימלך נסבה לבריה ע"כ. וא"ת למה המתין להם עד עגלון מלך מואב, כדי להביאה ממלך כשר שקם מכסאו ועשה כבוד להקב"ה כשאמר לו אהוד דבר ה' לי אליך, עגלון גימ' קטן, שהקטין עצמו לפני המקום לפיכך זכה שיצא ממנו דוד הקטן ולפי שקם מכסאו זכתה רות שנאמר עליה וישימו כסא לאה המלך אז"ל לאם המלוכה וזכתה לראות ארבעה דורות עד שלמה וראתה שלמה יושב על כסא ה' וגו':

פסוק י

האמים לפנים ישבו בה עם גדול ורם כענקים. אמר זה לומר שלא רצה ליתנה לער שהיא שם המדינה שניתנה לבני לוט לפי שאני הבטחתים שישבו לבטח בארצם וזו הארץ אמים לפניה ישבו בה ונקראו אמים שאימתם מוטלת על הבריות והיו עם גדול ורם כענקים, והרפאים יחשבו אף הם כענקים והמואבים יקראו להם אמים מרוב פחדם מהם היו יושבים בה בפחד שלא יבאו עליהם, ונקראו רפאים שכל מי שרואה אותם מתרפים ונרתעים מהם לזה ניתנה לבני לוט, ומזה הטעם גם כן נתתי לעשו את הר שעיר לפי שהחורי לפנים היו שם והיו אומה קשה עד שהוצרכו בני עשו לערוך עמהם מלחמה ולהשמידם וישבו תחתם א"כ יש להם חזקה אחר שטרחו בהר ולקחוהו אין מן הראוי לקחתם מידם, ועוד אולי יבאו עליהם כי אמר וישמידום מפניהם נראה שלא השמידום לגמרי אלא מפניהם לבד ולא יהיה לכם בטוח לזה לא נתתיה להם:

פסוק יא

עוד אמר רפאים יחשבו אף הם כענקים והמואבים יקראו להם אמים, לומר שהרפאים מעשרה עממין שניתנו לאברהם קיני וקנזי וגו' נטלו עמון ומואב בשכר שהלך לוט עם אברהם למצרים ושתק כשאמר אחותי היא ושעיר נטל אחת נשארו ז' לישראל והרפאים אחת מהשבע, אם כן איך נטלוה המואבים, לזה אמר רפאים יחשבו אף הם כענקים לומר שקנו אותה בשנוי השם שהיו קורין להם אימים כמו שאמרו ז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון, זהו אומרו כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו של מואב שלקחוה ממנו ע"י כי ארץ ירושתו אינה חוזרת על ישראל כי זה היה בשנת הארבעים ועדיין לא כבשו ולא חלקו אלא ארץ ירושתו של מואב, ובא לומר שאע"פ שהרפאים הם מז' עממין שנתנו לישראל לקחוה המואבים וקנו אותה ע"י שנוי רשות ושנוי השם:

פסוק יג

עתה קומו ועברו לכם את נחל זרד. הם היו יושבים עד שאומר להם קומו, ועוד מאי לכם, אלא אמר להם הקב"ה אע"פ שאמרתי לכם לא תתגרו בבני אדום ולא תלחמו בבני מואב אין זה מחמת חולשה שאין בי ח"ו יכולת או שאין אתם כדאים אתם כדאים אינכם כמו אותם שאמר להם לא תעלו ולא תלחמו ולא תנגפו לפני אויביכם, כי אותם לא היו כדאים וכבר מתו, אבל אתם יש לכם קימה, לזה קמו כתיב, ואמר ועברו לכם, הסיעו עצמכם כמי שקופץ ממקום למקום ותמצאו עצמכם מעבר לנחל וודאי שהיה רחב מאחר שנזכר ג"פ זהו ועברו לכם, ולזה לא נזכר במסעות כי לא נסעו ולא חנו בו, ואם אמרתי לא תתגרו בם ולא תצורו להם לפי שיש להם עלי ואני רוצה לשלם להם בזה העולם כדי שלא יהיה להם חלק לעוה"ב:

פסוק יד

והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את וגו' שלשים ושמונה שנה. בא לומר שלטובתם היתה סיבת עיכובם, עד תם כתיב עד שנתממו ונשלמו, כי אם היו נכנסים מיד לתרץ היה כל אחד טרוד איש בכרמו ואיש בשדהו, לזה נתעכבו כל כך זמן עד שקנו שלימות שהיו עוסקין בתורה והיו אוכלין המן והיה מגלה להם סודות התורה ומי הבאר היה רוחץ כל חלודה שבגופם, וקרי תום כל הדור אנשי המלחמה על ערב רב שהיו נלחמים עם ישראל כל שעה כאשר נשבע ה' להם, והשבועה היתה לערב רב כי כן אמר פרשת שלח לך חי אני נאום ה' כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אותותי אשר עשיתי וגו', וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי, וזה אינו אלא על ערב רב כי ישראל הקדימו נעשה לנשמע וכ"ש נשמע וכיצד הוא אומר ולא שמעו בקולי, אלא ודאי על ערב רב, אבל ישראל נשלמו וקנו שלימות במדבר וכולם נסתלקו עם משה רבם כמו שכתבנו שם וכמאמר הזוהר שאמר משה וס' רבוא כלהו מעלמא דאתי אינון:

פסוק טו

וגם יד ה' היתה בם להמם. לא הביא עליהם מגפה והמיתם אלא אחד אחד כי לא מת שום אחד מהם פחות מס' עד שעברו הכרת, זהו עד תמם, ואע"פ שאמרנו שהעיכוב היה כדי שיושלמו אותו הדור ויקנו שלימותם ויסתלקו עכ"ז עיקר העיכוב הוא מפני ערב רב שהרי נמנע ממני הדבור כל זמן שהיו קיימין, זהו ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו':

פסוק יז

ויאמר ה' אלי וגו'. במואב אמר ויאמר ה' אלי וכאן אמר וידבר ה' אלי, ועוד אם הדבור היה למשה מאי לאמר. אלא אמר גבי מואב בלשון אמירה לפי שהוקשה למשה ומה מדין שלא באו אלא לעזור למואב אמרה תורה צרור את המדינים מואבים עצמן לכ"ש, אמר לו הקב"ה לא כמו שעלה על דעתך וגו' כדלעיל, לזה אמר בלשון אמירה בלשון רך, אבל על בני עמון שבא לצוותו שלא יצערום בשום צער שלא יתראו בפניהם אפילו בכלי זין לזה וידבר ע"כ. כדאיתא בזוהר פרשת בלק (דף קפ"ח) ז"ל א"ר אבא מאי דכתיב ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה וכתיב וקרבת מול בני עמון וגו', מלה דא כמלה דא מה הפרש בין דא לדא. אלא אתחזי דשקילי הוו ותנינן כד הוו מתקרבי לגבי בני מואב הוו ישראל אתחזיין לגבייהו בכל זייני ומאני קרבא ולא מתגרן בהו ולגבי בני עמון הוו ישראל מתעטפי בעטופייהו בלא מאני קרבא כלל וקראי מוכחן בשיקולא דא כדא. א"ר אלעזר ודאי הכי הוא ותנינן דא דהוה חציפא ואמרה מואב אתחזון ישראל חציפין לגבייהו כמה דאיהי הות חציפא דאמרת מאב הוא ברא דא, אבל זעירתא דאמרת

בן עמי וכסיאת ארחהא ישראל הוו מכסייאן ארחייהו לגבייהו מעטפי עטופא בטלית ואתחזון קמייהו כאחין ממש ע"כ. לזה אמר וקרבת מול בני עמון תתנהג עמהם בקרבה וכן אמרו (ב"ק ל"ח:) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה מלחמה הוא דלא אבל צעורי באנגריא לצעריה, אבל צעירה דקרייתיה בן עמי אמר אל תצורם ואל תתגר בם דאפילו אנגריא או צפורי לא ע"כ. ולזה אמר גבי מואב כי לא אתן לך מארצו ולא אמר כי לא אתן לך מארץ בני מואב כמו שאמר גבי בני עמון שאמר כי לא אתן לך מארץ בני עמון לך ירושה כדי שלא להזכיר שהוא מואב, לזה לא הזכירו. ומה שאמר לאמר הוא לומר שמי שמת לו מת בן או בת קטנים המנחמים ינחמום בעמון ומואב שחסה תורה עליהם שלא להרגם לפי שעתיד לצאת מהם רות ונעמה, ואם היה עתיד לצאת מזה הבן או זה הבת זרע הגון לא היה מת, כדאיתא בגמרא (שם.) רב שמואל בר רב יהודה שכיבא ליה ברתיה אמרי ליה רבנן לעולא קום ניזיל ננחמיה אמר להו מאי אית לי גבי נחמתא דבבלאי דגדופא הוא דאמרי מאי אפשר למעבד הא אפשר למעבד עבדי (בתמיה). אזל איהו לחודיה גביה, אמר ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב וכו', א"ל הקב"ה לא כמו שעלה על דעתך וכו' שתי פרדות טובות יש לי להוציא מהם וכו', והלא דברים ק"ו ומה בשביל שתי פרידות חס הקב"ה על שתי אומות ולא החרימם בתו של רבי אם כשירה היא וראויה לצאת ממנה דבר טוב על אחת כמה וכמה ע"ר. אם כן לאמר למנחמים ולמנוחמים שמכאן יקחו נחמה. ומה שלא אמר לאמר בפרשת מואב, הוא שמשם אין כל כך ראיה ונחמה שיצאה משם רות שהיא אם המלוכה ויצא ממנה דוד המלך שריוהו להקב"ה בשירות ותושבחות אם כן ראוי הוא שיחוס הקב"ה על אומתו, אבל אם עתיד לצאת אחר שאינו הגון כל כך כמו דוד מנא לן שיחוס על אותה אומה, לזה אמר לאמר בעמון שיצא ממנה רחבעם שלא היה כמו דוד ונצולה כל אומתה, ממנה יקחו נחמה:

פסוק כ

ארץ רפאים תחשב אף היא וגו' כדלעיל, וכן גם כן והעוים היושבים בחצרים הוא גם כן על זה הדרך, כמו שאמר פרק אלו טרפות (דף ס"נ) א"ר שמעון בן לוי הרבה מקראות יש שראויים לישרף כספרי מינין והן הן גופי תורה והעוים היושבים וכו' מאי נפקא לן מינה אלא כיון דאשבעיה אבימלך לאברהם אם תשקור לי ולניני ולנכדי אמר הקב"ה ליתו כפתורים וליפקו מעוים דהיינו פלשתים וליתו ישראל וליפקו מכפתורים ע"כ. וכן כתב רש"י ז"ל עוים מפלשתים הם נחשבים בספר יהושע אומר חמשת סרני פלשתים העקרונים והעוים ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא ארצם מידם והביא עליהם כפתורים והשמידום וישבו תחתם ועכשיו אתם מותרים

לקחת מהם ע"כ. ומה שנעיל אמר ויאמר וכאן אמר וידבר כתב הרב בחיי ז"ל על דרך הפשט כאשר נודע לישראל בבירור שתמו כל אנשי המלחמה למות מבן כ' שנה ומעלה, אז נתיחד אלי הדבור וצוה הקב"ה אותנו שנעבור גבול מואב, ודעת רבותינו ז"ל שלא נתייחד הדבור עם משה עד שכלו מתי מדבר כי מעלתו של משה בשביל ישראל היתה וישראל היו נזופים כל ל"ח שנה והיום שנודע להם ט"ו בחב היה יהיה היום ההוא גדול אצל ישראל בשמחה גדולה שבו ידעו בביטול הגזרה גם אצל החיש משה גדול מאד בחזרת הנבואה אליו שבו נתיחד לו הדבור, ומה שלא נתייחד לו הדבור מיד כשכלתה הגזירה בעשור לחודש לפי שהיה מתאבל משה על הגזירה שבעת ימים מט עד ט"ו לפי שהיה בהם אבלים מאותם ארבעים שמתו בט' של שנת הארבעים ויום ט"ו הוא יום שביעי ואין הנבואה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה ומטעם זה לא נתיחד עמו הדבור עד ט"ו, ומעתה יהיו שמחים כולם משה ובני ישראל. נראה מכאן שבכל יום היו מתים מי שכנו לו ס' שנה היה מת ומט' באב אחר שמתו אותם שהן תשלום כל אותו הדור פסקו ולח מת שום אדם אחר כד נתאבלו שבעת ימי חבלות ועשו יום ט"ו יום טוב דלא כמדרש איכה ח"ר שמעון א"ר לוי כל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא לחפור ויוצאים וחופרים קבריהם וישנים בהם ובשחרית היה כרוז הבדלו חיים מתוך מתים והיו חסרים כל שנה ט"ו חנף ע"כ. וכתב ז"ל ולכך נח מנינו לשון וידבר משלח משה מרגלים ע"ל חלא לשון ויאמר לפי שלא התנבא מתוך אספקלריא המאירה ובכאן גלו לנו חכמי האמת מעלת לשון וידבר על לשון ויאמר, ומזה אמר וידבר ה' אלי אלי היה הדבור כלומר עכשיו בדבור ולא קודם לכן אלא באמירה, ומזה תבין דבר ירמיה שאמר ואומר אהה אדני אלהים הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי יאמר שלא השיג מעלת הדבור שהיא אספקלריא המאירה אלא אספקלריא שאינה מאירה ולכך הזכיר שם אל"ף דל"ת וכו' ע"כ:

פסוק כה

היום הזה אחל תת פחדך. רז"ל אמרו בגמרא פרק אין מעמידין תאנא כשם שעמדה לו חמה ליהושע כך עמדה למשה, כתיב הכא אחל תת פחדך וכתיב התם אחל גדלך, ר' יוחנן אמר אתיא תת תת כתיב הכא אחל תת וכתיב התם תת האמורי, ר' שמואל בר נחמני אמר מסיפיה דקרא אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך אימתי בשעה שעמדה חמה למשה ע"כ. ויש לשאול נס כזה למה לא נכתב בתורה כמו שכתב נסו של יהושע, ויש לומר שכתיבתו בתורה הוא כדי להורות מעלתו של משה לישראל לזה לא נכתב בתורה כי כבר ידעו ישראל מעלתו ממה שעשה להם במצרים ובמדבר ובמן ובבאר והיו

עיניהם רואות ובבא משה אל אהל מועד כסה הענן את אהל מועד ואומר עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם, ועוד אם יהושע העמיד השמש יום אחד משה העמידו ו' ימים בששת ימי החושך והיה למצרים ששת ימים חושך כדי. שלא יאמרו ליל ארוך, וכן היה לכל בני ישראל אור ששה ימים יום בלא לילה כדי שלא יאמרו ליל ארוך היה כמו שכתבנו במקומו פרשת בא אל פרעה עיין שם:

פסוק כו

ואשלח מלאכים אל סיחון. ובפרשת חוקת אמר וישלח ישראל מלאכים. אלא ישראל שלחו ומשה שלח דברי שלום כמו שכתב רש"י ז"ל אע"פ שלא צווני המקום לקרא לשלום למדתי במדבר קדמות מן התורה שקדמה לעולם כשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל וגלוי לפניו שלא יקבלוה אע"פ כן פתח להם בשלום אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום. ד"א ממדבר קדמות ממך למדתי שקדמת לעולם ויכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצריים אלא שלחת מן המדבר אל פרעה שלח את עמי במתון ע"כ. ועשה כן משה בחכמה שאם היה בא עליו פתאום היו שלשים ואחד מלכים בורחים ולא היו נופלים בידו של יהושע והקב"ה הבטיחו אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך, וכן הבטיח ליהושע שאמר אחל גדלך וכשיראו שישראל מקדמין. בשלום קודם לא יברחו, וכונת משה אינה לשלום אלא דברים בעלמא, זהו דברי שלום ולא שלום. ולא אמר לשלום כמו שאמר כי תצור אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, כי שם במלחמת הרשות הכתוב מדבר וכאן הוא מלחמת חובה ואין לו לקרוא לשלום אלא דברי שלום דברים בעלמא כי לא מלבו, זהו לאמו באמירה לבד. עוד לאמר ליהושע לומר לו כמו שאלה דברי שלום בלא מלחמה כן יהיה בשלשים ואחד מלכים, כמו שאמר בסוף הפרשה ואת יהושע צויתי בעת ההיא לאמר עיניך הרואות את. כל אשר עשה ה' לשני המלכים כן יעשה לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה, א"כ בערך זה תלה השליחות במשה ואמר ואשלח וכו':

פסוק כח

אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי. יאמר אע"פ שכבר אכלתי מהמן שהיו אוכלין קמעא ומתברך במעיהן עם כל זה אם תתן לי שום דבר הנאכל לא אקחנו אלא בדמים יקרים, ולזה הקדים הכסף וגו', א"כ תשבירני כדי שלא יהיה לו שום זכות כי כשהאדם הוא נוטה למות מחמת הרעבון ונתנו לו מה לאכול להשיב נפשו אפילו שיתן למי שנתן לו אותו אוכל כל ממון שבעולם כאלו לא פרע לו שום דבר לפי שלא נתן לו מאכל אלא נתן לו נפש שאלמלא הוא היה מת אמנם אם הוא שבע ונתן לו

שום מאכל אדרבא הוא מזיקו ואינו מהנהו, לזה אמר אע"פ שאני אומר לך אוכל בכסף שאתן לך דמים יקרים איני אומר כן מחמת רעבון כי אני כבר אכלתי אלא להנאתך אני אומר, כמו שאז"ל למדה תורה דרך ארץ להנות לאכסניא שלו, וכן מים תתן לי ולא לרוות צמאוני ושתיתי כבר ומים בלא צמא הם מזיקים, כמו שצוו ז"ל אל תאכל עד שתרעב ואל תשתה עד שתצמא:

פסוק ל

ולא אבה סיחון העבירנו בו. לא אמר שנעבור אלא העבירנו, לפי שהם אמרו רק אעברה ברגלי, רמז על השכינה שהולכת עמהם שנאמר ועמדו רגליו ביום ההוא על הר וגו', לזה אמר העבירנו שהוא יוצא לשני לומר למי שמעבירם שהוא הקב"ה, ואמר בו, הוא חוזר לירדן לפי שמשם הוא המעבר לפי שאמר לו עד אשר נעבור את הירדן הידוע שהוא מעבר ארץ ישראל ומלכי כנען שכרוהו שיהיה שומר על אותו מקום, וכן אמר בלק לבלעם הנה כסה את עין הארץ הה סיחון ועוג שהיו שומרים אותנו. ויאמר ה' אלי ראה החלותי תת לפניך, יאמר אתה אמרת כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך אין מלכים אלו שהן סיחון ועוג מסורים אלא בידך ומפלתם היא על ידך לפי שאלו הם השומרים של כל ארץ ישראל ואין אתה עובר לא"י אלא בהריגת אלו, א"כ בהריגת אלו כאלו הרגת שלשים ואחד מלכים כי בירושת ארצם כאלו ירשת כל א"י, זהו החל רש לרשת את ארצו. ויצא סיחון לקראתנו הוא וכל עמו. פירש"י ז"ל והוא מהמדרש לא שלח בשביל עוג לעזרו למדך שלא היו צריכין זה לזה. ומאמרו ויצא סיחון לקראתנו הוא וכל עמו ולא אמר ויצא סיחון וכל עמו לקראתנו, לומר שאפילו עמו אינו צריך כי היה בטוח בגבורתו שהוא לבדו יכול על כל ישראל, וכן אמר בעוג ויצא עוג לקראתנו הוא וכל עמו וגו' ויתנהו ה' אלהינו לפנינו, לא אמר בידינו אלא לפנינו, מלמד שכפה הקב"ה שר שלו והפילו לפני משה, לזה אמר ונך אותו, ולא אמר ונהרגהו או ונך אותו לפי חרב, כמ"ש פרשת חוקת שאמר ויכהו ישראל לפי חרב, לומר שכיון שהפילו הקב"ה לשרו כאלו גברא קטילא קטילו, ולזה ונך הכאה לבד, וכן אמר פרשת חוקת ויכהו ישראל לפי חרב, לא אמר ויכוהו אלא ויכהו בלשון יחיד, לומר שאיזה יחיד מישראל יכול להרגו עם כל גבורתו שהיה בוטח שהוא לבדו יוכל על כל ישראל כמו שאמרנו, וכן אמר בעוג ויתן ה' אלהינו גם את עוג ונכהו, נאמר בו הכאה ולזה אמר ונחרם את כל עיר מתום תרי וכתיב מתם, כאלו ספו תמו ומתו. ואמר ונחרם וגו' והנשים והטף אע"פ שאינו מעבר לירדן ונאמר רק מערי העמים אשר ה' אלהיך נותן לך לא תחיה כל נשמה, עם כל זה החרימו הנשים והטף לפי שאמר לו החל רש לרשת חת ארצו וגו',

קראה ירושה וגם נקראו שני מלכי האמורי שהוא אחד מזה עממין, ועוד שתלה טעמם שאמר למען לא יחטיאו אותך לי, ואמר עוד למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם והראובני והגדי וחצי שבט מנשה דרים שם, ולזה אמר רק מערי העמים אשר ה' אלהיך נותן קרי וכתיב נתן, נותן מעבר לירדן ונתן על ארץ סיחון ועוג. ואמר בביזת סיחון בזזנו לנו ושלל הערים אשר וגו', ובעוג אמר וכל הבהמה ושלל הערים בזזנו לנו, אמרו במדרש שאחר שנתמלאו מביזתו של סיחון התחילו מבזים ביזתו של עוג מקרעים כסות ומשליכים בהמה בחמה ולא היו מבקשים אלא כסף וזהב שנאמר וכל הבהמה ושלל הערים בזזנו מלשון בזוי:

פסוק לד

ונלכוד את כל עריו בעת ההיא וגו' ששים עיר. אמר במדרש מלכות זאת מתגאת ומשתבחת ואין לה אלא ארבע ארצות שראויות למלכות ואלו הן אניא ואסכנדריא וקרטיגני ואנטוכיא ואלו ששים עיר חומה גבוהה דלתים ובריח שכל אחת מהם ראויה למלכות:

פרק ג

פסוק ט

צידונים יקראו לחרמון שריון. תאנא בגמרא חרמון ושריון שני הרי ישראל מלמד שכל אחד ואחד מן האומות בנה לו כרך גדול לעצמו והעלה לו שם על שם הרי ישראל ללמדך שאפילו הרי ישראל חביבין על א"ה:

פסוק יג

כל חבל הארגוב. אמר במדרש למה הוצרך לפרט כל זה אלא להודיע נסים של הקב"ה שהיו אוכלוסים הרבה שאילו היו צריכים ליכנס בכל עיר לעשות מלחמה לא היו יוצאים כל ימות השנה ביריחו כמה צרו עליה יהושע וכל ישראל שנאמר ויריחו סוגרת ומסוגרת וגו', ויעל שומרון ויצר עליה שלש שנים, לזה כללם כולם כאחד:

פסוק כא

ואת יהושוע צויתי וגו' עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' לשני המלכים האלה כן יעשה וגו', חזק את לבו ולבן של ישראל לומר כמו שאלו היו מלכים גדולים ולא הוצרכתם לערוך מלחמה עמהם כאשר ראיתם בעיניכם שאם הייתם באים למלחמה כפי הטבע ודאי שכל אחד מהם היה לו יכולת לנצח אתכם כמו שאמרנו על ויצא סיחון לקראתנו כ"ש שנים. ואז"ל במדרש תהלים קשים היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחיילותיו וכשם שאמרו עליו שירה כך היו ראויים לומר על אלו אלא שבא דוד ואמר שירה שנאמר למכה מלכים גדולים כל"ח ויהרוג מלכים אדירים כל"ח לסיחון מלך האמורי, כל"ח ולעוג מלך

הבשן כל"ח ע"כ. ומה שלא אמרו שירה הוא לפי שהיה זה שנת הארבעים שהגיע זמן סילוקו של משה והיה קשה בעיניהם, לזה לא אמרו שירה שהרי יהושע אמר שירה בענין אבני בית חורון שנאמר אז ידבר יהושע וגו', ואין אז אלא לשון שירה והוא אחת מעשר שירות שנאמרו בעולם ומפני כבודו של משה רבו לא נאמר בפירוש בלשון שירה, ועוד לא אמרו שירה לפי שסיחון ועוג היו שומרים שלשים ואחד מלכים ועיקר השירה הוא על שלשים ואחד מלכים ומשום כבודו של רבו לא אמרה כי לא אמר שירה אלא על האבנים שהשליך ה' עליהם שנקראים אבני אלגביש, אבנים שעמדו על גב איש זה משה שהתפלל שלא ירדו, שנאמר ויפרוש כפיו אל ה' ויחדל הקולות והברד, ולהורות על נס של רבו שעמדו מאותו היום ונעשו אבנים גדולות לזה אמר שירה, ועכ"ז לא אמרה בפירוש מהטעם שאמרנו ולא היה מן הראוי לאמרה אלא שבא דוד ואמרה והתחיל למכה מלכים שהם עיקר ואמר למכה מלכים גדולים, ואח"כ לסיחון מלך האמורי וגו':

גימטריאות

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל, ר"ת בגימט' בע', בע לשון:

אלה הדברים אשר. ס"ת המ"ר, שדבר להם בלשון מרה לפי שלקה על ידם, ולזה לא הוכיחם בפירוש:

ככל אשר צוה ה' וסמיך אחרי הכותו, שהכהו בשם ה':

הואיל אותיות אליהו, שעתיד אליהו לבאר את התורה כמו שביאר משה:

באר. אמר במדרש ר' נחמיה אומר כבאר הזה שמימיו נובעים כן משה:

רב לכם שבת. אילו לח נתן לט אלא מצות שבת דיינו:

והנכם היום. אתם יום, מה יום שתים עשרה שעות כן אתם שנים עשר שבטים, מה יום מאיר לעולם אף אתם מאירים:

לא חסרת דבר. כל דבור ודבור שהיית מוציא מפיך בין במאכל בין במשתה בין במלבושים נאים כמו אותו הדבור שיוצא מפיך כן היה הקב"ה ממציא לך אותו דבר:

שמע בין אחיכם. שמע כתיב רמז להם שלא יעשו דין קודם ק"ש כדי שלא יהא לבו טרוד, כמו שאז"ל אין עומדין להתפלל מתוך דין וכו':

ויחפרו לנו את הארץ, פיהם הכשילם לחפור להם קברים במדבר. עוד ויחפרו מלשון חרפה שהיה להם לחרפה:

אשכול. אשכל כתיב שנשכלו שכול, וירגלו אתה, וי רגלו, וי על אותו רגול:

לחנותכם באש לילה. ס"ת משה, שעל ידו היו:

לראותכם. כאיש שהוא מתאוה לראות לאשתו:

תלכו בה ובענן לרמוז שהיו שבעה עננים כמנין ב"ה, לזה בה אצל ובענן:

אשר דרך ב"ה בגימט' זה קברי אבות, שנשתטח על קברי אבות:
תעשינה הדבורים. הדברים כתיב, רמז הם רדפו אתכם כך עתידין האומות לרדפכם בחרבן בית ראשון והן הן הדברים:
תעשינה. ת"י שנה ע', אחר ת"י שנה יחרב הבית וישאר ע' שנה. עוד תיענשה ע', ע' אומות שנמשלו לדבורים שנאמר סבוני כדבורים מה דבורה אחר שעוקצת הורגת עצמה כך האומות עכו"ם יהיו נענשים לבסוף:
בני עשו היושבים בשעיר, ס"ת רומי:
עד מדרך כף רגל בגי' שיבא משיח:
כף רגל כי. ר"ת כרך. הוא כרך גדול של רומי, אפילו ביניהם לא חסרת דבר דבור התורה:
כי לבני לוט נתתים בזכות שעשה אכסניא למלאכים. כי לא אתן מארצו ר"ת מלאך:
ובני עשו יירשום בלשון עתיד, שעתידין למלוך על כל העולה:
ויראתך על פני העמים ס"ת כלים, שיהיו עכו"ם כלים מן העולם:
ואת בניו. בנו כתיב, שהיה לו בן יותר גבור ממנו. ד"א בנו לשון בנין, שבנו וחזקו החומה ושברוה:
אשר שגבה ממנו את, ס"ת למפרע תורה בזכות התורה:
נחל יב"ק וערי"ו, יעקוב, בזכות יעקב, ולזה באותו מקום היה צולע על ירכו, רמז שלעתיד יטלוהו בניו:
שבתם איש לירושתו. רמז לאחר תחיית המתים ושישובו כל אחד לגופו. ד"ח לירושתו לירשתו התיב, לשירתו, כל האומר שירה בעוה"ז זוכה לאמרה לעוה"ב:

פסוק כג

ואתחנן אל ה' בעת ההיא וגו'. יש לשאול מאחר שידע משה שהיא גזירה ויש עמה שבועה איך הוא עומד ומתפלל, לזה חמר בעת ההיא, אחר שמניתי יהושע. כמו שאמר לעיל ואת יהושע צויתי לאמר עיניך הרואות וגו' לפי שהשבועה היתה לכן לא תביאו אחר שמניתי יהושע איני מביאם אדרבה הוא מביאני:
עוד התחנן משה בעת ההיא אחר שכבש סיחון ועוג כפירש"י ז"ל דמיתי שמא הותר הנדר, ומנין עלה על דעתו זה, לפי שאמר לכן לא תביאו את העם הזה אל הארץ חשב משה אל הארץ ר"ל לישוב וכשכבש ארץ סיחון ועוג וחלקם לבני גד ולבני ראובן חשב שאותם הנחלות שהנחילם הוא מחשבון הארץ, א"ל הקב"ה כי לא תעבור את הירדן, הירדן היא תחום הארץ לא כמו שעלה על דעתך שארץ סיחון ועוג הוא מתחום הארץ, וכן אמר משה שמע ישראל אתה עובר את הירדן לבא לרשת את הארץ וכן כי אתם עוברים חת הירדן הודיעם שתחום א"י הוא הירדן:

עוד ואתחנן אל ה'. על דרך האמת אל תקרי אל ה' אלא על ה', שעלה בתפלתו למעלה, כי הגוזר הוא הוי"ה והוא עלה לבינה והתחנן לאדני, זהו ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר אדני, כלומר אע"פ שאמרתי ואתחנן אל ה' בהוי"ה הכונה אינה אלא לאדני, זהו לאמר אדני, כי לה' התחנן קודם, שנאמר ואל אדני אתחנן, ולה' הממשלה, בפרט שניתנה רשות ליהושע פני יהושע כפני לבנה וצריך ליטול רשות ממנה לעלות לבינה שהיא הוי"ה בנקוד אלהים, ולז"א אדני אלהים, וכן אמר אשר מי אל, רמז על מי, ואע"פ שיש נדר או שבועה כאן הותר הנדר והפרת נדרים ביחיד מומחה, וכן אל יהו"ה בעת ההיא לאמר ס"ת התר, ואל"ף של ההיא היא הנעל המתיר והבן:

ורקנאטי ז"ל כתב אומר ואתחנן ולא אמר ואתפלל כי ידבר בתחנה לשם הנכבד והיה סבור לכפר פניו בהיותו מגדלו ומשבחו ונותן בו כח כפי חטאו אשר בעבורו התאנף בו, כי מה שלא נכנסו לארץ מדה כנגד מדה הם חסרו כח הארץ לפיכך נחסר כחם שלא יכנסו לארץ, לזה הוא מגדל כחו, והזכיר השם באדנות ואח"כ הוי"ה לומר אדון אשר בך הרחמים, וכן אמר בילמדנו א"ל רבון העולמים אי מתבעי לי בדין הב לי ואי לא מתבעי לי בדין רחם עלי ע"כ:

עוד התפלל משה על כניסת הארץ כדי להחשיבה בעיניהם כדי שלא יאמרו ישראל אם היא חשובה כל כך למה לא התפלל משה כי אע"פ שיש שבועה יש יכולת ביד משה להעבירה שהוא אומר קומה ה', שובה ה', ואם בריאה יברא ה', עמדו ואשמעה, לזה התפלל בל כך תפלות כמנין ואתחנן להודיעם חשיבותה ושבחה והוא מתאוה ליכנס בתוכה, והרי עשה כל ההשתדלות ואין בידו יכולת, וכן אמר להם אתה עובר את הירדן לרשת וגו', וירשת אותה וישבת בה, כי אתה בא אל הארץ, כל זה להחשיבה ולומר להם שהם יותר זכאין ממנו לפי שהן רבים והן אל כביר לא ימאס, זהו לאמר, לאמרה ולהשביחה, ולזה ואתחנן בגימ' תפלה לומר שעשה תפלתו תחנונים לפני המקום:

עוד לאמר אמרו במדרש שלא יאמר אדם הואיל וחולי שלו מסוכן ועשה דיתיקי (פי' שטר צואה) וחלק כל אשר לו לא יאמר לא אתפלל עוד אלא יתפלל שאין הקב"ה פוסל תפלת שום בריה, שהרי משה עשה דיתיקי שנאמר ועריו נתתי לראובני ולגדי ולמכיר נתתי את הגלעד וגו' ואצו אתכם וגו' ואת יהושע צויתי וגו', ועכ"ז ואתחנן אל ה'. ועוד לאמר לדורות שלא יאמר אדם אחטא ואשוב אל ה' ואל אלהינו כי ירבה לסלוח כי חנון ורחום הוא זו טענת יצר הרע כבר אז"ל כל האומר הקב"ה ותרן יותרון מעוי אלא מאריך אפיה וגבי דיליה, הרי משה שנקרא מלאך שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, ונקרא מלך שנאמר ויהי בישורון מלך, ונקרא אלהים שנא' ראה נתתיך אלהים

לפרעה, ונקרא איש האלהים, והיה גוזר כל מה שהוא מבקש שנאמר, ואם בריאה יברא ה', הורג למי שרוצה שנאמר ויך את המצרי, פינה את הצלוב שנאמר אל נא רפא נא לה, ועם כל זה על עון אחד שעשה נתווכח עליו, שנאמר בתוכחות על עון יסרת איש זה משה שנאמר והאיש משה, והיה גוזר על ה' והוא עושה שנאמר ויחל משה, לא זז משם עד שנאמר וינחם ה' על הרעה, במתאוננים ויצעק משה אל ה', ותשקע האש נכנס משה והיה דורס בתוך האש כציפין של צמר והתחנן כמה תחינות, אם כן נעשה למשה אין הבריות לפניך כלום, אך הבל כל אדם נצב סלה ע"כ במדרש. אם כן לאמר לדורות שיזהרו מחטא המזיד. ובחיי ז"ל כתב לאמר בחיתוך שפתים וכן ויצעק משה אל ה' לאמר ענני אמירה גמורה:

פסוק כד

ה' אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך. אז"ל על פסוק אני אעביר כל טובי על פניך, באותה שעה הראה הקב"ה למשה את כל האוצרות של מתן שכר שהם מתוקנים לצדיקים והוא אומר אוצר זה של מי הוא, והוא אומר של עושי מצות, והאוצר הזה של מגדלי יתומים, ואוצר זה של גבאי צדקה, וכן כל אוצר ואוצר, אח"כ ראה אוצר גדול, אמר אוצר זה של מי הוא אמר לו מי שיש לו אני נותן לו משכרו ואם אין לו אני נותן לו חנם מזה האוצר, שנאמר וחנותי את אשר אחון. לזה משה עומד ושואל שיתן לו חנם מזה האוצר. זהו ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, לאמר לדורות שלא ישאלו אלא מתנת חנם, שאין להם לתלות במעשיהם כשיעריך האדם עצמו באותה מצוה שעשה ימצא רובה ופעמים כולה נעשית על ידו ית' שהוא נתן לו כח ויכולת והזמינה לידו והקדים לו המעות עד שעשאה, על דרך מי הקדימני ואשלם, לזה משה עומד ושואל מתנת חנם. אם משה שואל חנם כל שכן שאר בני אדם. אם כן אמר משה אתה החלות להראות את עבדך מי עכב על ידך להראות לי אוצר של חנם, ולא עוד אלא את עבדך והעבד אין האדון מראה לו בית גנזיו ודאי לא הראיתני אלא כדי שאשאל ממנו:

ובמדרש דרשו אתה החלות מלשון התרה לא יחל דברו, זה לשונו, אתה החלות החלת את השבועה כתבת בתורה זובח לאלהים יחרם ובניך עבדו ע"ז ובקשתי עליהם רחמים וסלחת, אתה החלת את השבועה ע"כ. והשבועה היא החרם בו אלה בו שבועה, ודרשוהו כן לפי שכתוב חסר יו"ד החלות, ולא כתיב החילות, לזה דרשוהו בלשון התרה: עוד דרשו ז"ל שאמר משה אתה התרת את נדרי בשעה שאמרת לי לך הוצא את עמי ממצרים, אמרתי לפניך איני יכול שכבר נשבעתי ליתרו חמי שאיני זז מאצלו, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש, ואין אלה אלא לשון שבועה שנאמר ויואל שאול:

עוד אמר במדרש אמר משה לפני הקב"ה למה איני נכנס לפי שאמרתי שמעו נא המורים אתה החלות תחילה שאמרת לאות לבני מרי:
ויבא עם זה להראות את גדלך להראות גדולתך וגבורתך שהיה המטה עץ יבש והפריח והוציא פרח ויצץ ציץ, אם כן להראות גדולתך קראתם בני מרי ואני גם כן להראות גבורתך שמוציא להם מים מצור החלמיש קראתי אותם מורים שלא ימרו בך ויראו הנס הגדול שסלע קשה ויבשה נתלחלחה והוציאה מים, אם כן ממך למדתי:
עוד אמר במדרש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יוסף עצמותיו נכנסים לארץ ואני איני נכנס לארץ, אמר לו מי שהודה בארצו נקבר בארצו, אדונתו אומרת ראו הביא לנו איש עברי והוא אינו כופר אלא אמר כי גנוב גנבתי מארץ העברים, ואתה שלא הודית בארצך בנות יתרו אומרות איש מצרי הצילנו ואתה שותק לפיכך אין אתה נקבר בארצך. אם כן אמר משה אתה החלות לתת לי כח שהייתי בן י"ב שנה ונתת לי כח להרגו, לזה אמרו איש מצרי, אלולי הריגת המצרי לא בא לכאן להצילנו, לזה שתקתי להראות גדולתך שנער בן י"ב שנה יהרוג מצרי, שמשה כשברח למדין עדיין לא היה בן י"ג שנה, לזה אמרו לו מי שמך לאיש ועדיין אין אתה איש. ד"א אתה החלות ממך למדתי שגזר דין אפילו יש עמו שבועה התפלה מבטלתו שהרי כתבת בתורה זובח לאלהים יחרם וכשעבדו בניך עבודה זרה אמרת לי ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם וכי תופס הייתי בך אלא להודיעני שבי הדבר תלוי עד שאתפלל עליהם ועמדתי והתפללתי עליהם שנאמר ויחל משה, אם כן אתה החלות, א"כ אותה ההתחלה שהיא התפלה כביכול כאלו אתה החלתה, זהו אתה החלות חסר. וכל זה כדי להראות את עבדך את גדלך מדת טובך שאין אתה חפץ במיתתן של רשעים. ואת ידך החזקה שימינך פשוטה לקבל שבים:
אשר מי אל בשמים ובארץ. למה לו למשה לומר שהוא אל בשמים ובארץ, אלא אמר משה ע"ה, האדם מורכב משמים שהיא הנשמה, ומהגוף שהוא חומרי מהארץ, וכשאתה דן אותו אם מצד הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל אינה חוטאת ומצד הגוף הוא כאבן דומם שאין בו שום הרגשה ליום הדין מרכיב הנשמה על הגוף ומענישם., כמו שאמרו ז"ל (סנהד' צ"א:) על פסוק יקרא אל השמים מעל וגו', זהו ליום הדין הגדול כדי לתת לו שכרו בעשיית המצות בגוף ונפש כמו שעשאן בגוף ונפש, וכן על העבירות כדי לנקותו כי עיקר הדין הוא כדי לתת לו שכרו, זהו ליום הדין הגדול, אבל כעת אתה דן את הנשמה לבדה ואם קבלה שום לחלוחית מצד חבורה עם הגוף אתה מכבסה באשה של גיהנם והגוף אתה דן אותו כפי חומרו, זהו אשר יעשה כמעשיך בשמים, שהיא הנשמה, וכגבורותיך על הגוף שהוא בארץ, א"כ אעברה נא ואראה, כמו שאתה עתיד לתת שכר

לצדיקים בגוף ונפש כן תן לי שכרי שאעבור בגוף ונפש ואעשה המצות שהן תלויות בארץ ולקבל שכרן וליתן לי שכר פסיעות גם כן, אע"פ שלעתיד לבא אני עובר לשם עם מלך המשיח מה שהיה הוא שיהיה עכ"ז אני רוצה עתה זהו אעברה נא עתה ואראה את הארץ הטובה זו ארץ ישראל שהיא טובה לפי שבה תלויים קיום המצות, ואין תורה כתורת א"י (ב"ר פט"ז), את הארץ בגימ' קיום המצות כלומר בשביל קיום המצות אני מתאוה ליכנס לארץ,:

פסוק כה

הטובה בא"ת ב"ש צנפש"ץ בגימ' תרי"א, שהיא התורה, אין תורה כתורת ארץ ישראל, זהו אשר בעבר הירדן, ההר זה הר הבית, הטוב זה ההיכל, הזה זה הדביר, והלבנון זה בית קדשי הקדשים שהוא מלבין עונותיהם של ישראל, מלמד שראה משה בנבואתו הבית בנוי (ישראל מקריבין בו ונתאוה להקריב בו, לזה אמר הזה שהיה בנוי לפניו:

עוד ההר הטוב נתאוה ליחד הקב"ה בארץ, לפי שכל ישראל שדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, לזה אומר לישראל בכל משנה תורה אלהיך אלהיכם לומר שהם נכנסים לארץ ונקרא שמו עליהם, הטוב הזה סודו ט"ל סודו הוי"ה אח"ד. ובילמדנו ההר זה הר הבית שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו, הטוב זו ירושלים שנאמר נשבעה בטוב ביתך, והלבנון זה בית קדשי הקדשים, שנאמר פתח לבנון דלתיך ע"כ:

פסוק כו

ויתעבר ה' בי למענכם. אמר משה, הקב"ה למדני כשאהיה בנער שאומר י"ג מדות לפניו שהוא ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו', ובעת אותו ויעבור נתעבר מפני למענכם, כמו שאמרו במדרש אמר לו שם רע אתה מוציא על דור המדבר, יאמרו כשר היה ביניהם ונכנס והם לא נכנסו לעתיד לבא אתה נכנס לארץ והם באים עמך שנאמר ויתא ראשי עם:

עוד אמר במדרש אותה שעה נתמלא עליו עברה עד שפתח משה ואמר ויעבור ה' על פניו, מיד נתקררה דעתו של הקב"ה אמר לו שתי שבועות נשבעתי, אחת שתמות ואחת לאבד את ישראל, לבטל שתיהן א"א, אם תרצה לחיות יאבדו ישראל, אמר משה אלף ממשה יאבדו ואל יאבד אחד מישראל. זהו למענכם כדי שתהיו קיימים:

עוד ויתעבר ה' בי למענכם. אמר במדרש אמר לו הקב"ה דוגמא אתה עושה לדיינים שיאמרו מה משה חכם החכמים גדול הגדולים לא נשא לו פנים על ידי שאמר שמעו נא המורים נגזרה עליו גזירה שלא יכנס לארץ, המענים את הדין והמעותים את הדין על אחת כמה וכמה. אם כן נתעבר בי, כדי שתקתו מוסר ממני ותוסרו:

ויאמר ה' אלי רב לך בלשון אמירה בלשון רכה אע"פ שדברתי קשות, כמו שאמרנו שאמר אתה החלות, בניך עבדו ע"י ואתה החלת השבועה, או כמו שאמרנו שאמר ממך

למדתי, עכ"ז אלי היה הדבור שאמר לי רב לך, כמו שאמרו (סוטה י"ד) דרש רבי שמלאי מפני מה נתאוה משה ליכנס לארץ וכי לאכול מפריה ולשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו על ידי ואין מתקיימות אלא בארץ, אכנס אני כדי שיתקיימו על ידי, אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא ליטול שכר מעלה אני עליך כאלו עשיתם, שנאמר לכן אחלק לו ברבים שאני נותן לו שכרו משלם, שמא תאמר כאחרונים ולא כראשונים, ת"ל ואת עצומים יחלק שלל, כאברהם יצחק ויעקב שהם עצומים בתורה ובמצות, תחת אשר הערה למות נפשו שמסר עצמו למיתה, שנאמר ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת, ואת פושעים נמנה, שנמנה עם מתי מדבר, והוא חטא רבים נשא, שכפר על מעשה העגל, ולפושעים יפגיע, שבקש רחמים על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה ע"כ:

עוד רב לך הרבית דברים שאינן ראויים לך הרבה יותר מדאי. עוד רב לך אמר לו הקב"ה הרבה ממה שבקשת נתון לך, אילו היית נכנס לארץ היית נכנס לתוך בני אדם מתים ובני אדם קוברים אותך בקבר מעשה אדם, עכשיו אתה נכנס לתוך מלאכי השרת והם קוברים אותך ולא מלאכי השרת אלא כביכול הקב"ה שנאמר ויקבור אותו בני:

עוד רב לך יש לך רב והוא יהושע ואין הרב נעשה תלמיד. אמרו במדרש שאמר משה אם מפני יהושע אני מת אלך ואהיה תלמידו. אמר לו אם אתה רוצה לעשות כך עשה. הלך משה והשכים לפתחו של יהושע והיה יהושע יושב דורש וכפף משה קומתו והניח ידו על פיו ונעלם מעינו של יהושע ולא ראה אותו כדי שיצטער וישנים עצמו, הלכו כל ישראל לפתחו של משה ומצאוהו בפתחו של יהושע והיה יהושע יושב ומשה עומד, אמרו לו ליהושע מה עלה לך שמשה רבינו עומד ואתה יושב, כיון שתלה עיניו וראה משה מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה ואמר רבי רבי אבי ואדוני אמרו לו ישראל משה רבינו למדנו תורה, אמר להם אין לי רשות, אמרו לו אין אנו מניחין אותך, יצאת בת קול ואמרה להם למדו מיהושע, קבלוהו עליהם וישב יהושע בראש ומשה מימינו ואלעזר משמאלו והיה יושב ודורש בפני משה ולא היה משה יודע מה יהושע דורש, אחר שעמדו ישראל אמרו לו למשה סתום לנו את התורה, אמר להם משה איני יודע מה אשיב לכם, והיה משה נכשל ונופל. באותה שעה אמר משה רבש"ע עד עכשיו בקשתי חיים הרי נפשי נתונה לך ע"כ, עשה כן הקב"ה כדי שלא יקשה עליו המיתה והוא יבחר בה, שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו:

פסוק כז

עלה ראש, עלוי גדול יש לך וגם נשיאות ראש:

ושא עיניך ימה וצפונה ואחר כך וראה בעיניך. אמרו במדרש שאמר לו הקב"ה אילו היית נכנס לשם לא היית מספיק לראותה כולה כל ימיך ועכשיו הריני מראה לך כולה, מגיד שהראהו את הרחוק כקרוב ואת שאין גלוי כגלוי ואת כל ארץ ישראל, שנאמר ויראהו ה' את כל הארץ. א"ר עקיבא מגיד שהראהו כל חדרי ארץ ישראל כשולחן ערוך. ר' אלעזר אומר נתן הקב"ה כח בעיניו של משה וראה מסוף העולם ועד סופו שנאמר מלך ביפיו חחזינה עיניך. נמצאת אומר שתי ראיות הן אחת ראיה של נחת ואחת ראיה של צער ע"כ. ראיה של נחת שהיה רואה כל חדרי ארץ ישראל והבית בנוי ועזרותיו ולשכותיו, ואחר כך ראיה של צער שרואה ואינו נכנס, א"כ לזה אמר ב"פ ושא עיניך וראה בעיניך, ושא עיניך היא ראיה של נחת, לזה אמר שא לשון נשיאות, ואמר ימה וצפונה שהראה לו כל חדרי א"י וראיה של צער שאמר וראה בעיניך כי לא תעבור:

ובזוהר פ' בראשית (דף ל"א:) ז"ל ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, ויאמר אלהים, למי הוא אומר אינו אומר אלא לאחרים יהי אור לעולם הזה יהי אור לעולם הבא ודא איהו נהורא דברא קב"ה בקדמיתא והוא נהורא דעינא והוא נהורא דאחזי קוב"ה לאדם קדמאה והוה חזי ביה מסייפי עלמא ועד סייפי עלמא, והוא נהורא דאחזי קוב"ה למשה וחמא ביה מגלעד ועד דן, ובשעתא דחמא קוב"ה דיקומון תלתא דרין חייבין ואינון דרא דאנוש ודרא דטופנא ודרא דפלגה גניז ליה בגין דלא ישתמשון ביה ויהב יתיה קוב"ה למשה ואשתמש ביה תלתא ירחין דאשתארון ליה מיומא עבורא דיליה, כד"א ותצפנהו ג' ירחים, ובתר תלתא ירחין עאל קמי פרעה נטל ליה קוב"ה מניה עד דקאי על טורא דסיני לקבלא אורייתא והדר ליה ההוא נהורא ואשתמש ביה כל יומוי ולא יכלו בני ישראל למקרב בהדיה עד דיהב מסוה על אנפוי, כד"א ויראו מגשת אליו ע"כ:

פסוק כח

וצו את יהושע וגו'. פייסו הקב"ה לומר שכל זמן שתלמידו קיים כאלו הוא קיים, כי בהעברת יהושע לארץ כאלו הוא עובר והוא מנחיל, לזה צו את יהושע וחזקהו ואמצהו כדי שיהיה כחו מכחך, קודם שתראה את הארץ ואחר כך ראה את הארץ כדי שתהא נוחה ליכבש. זהו אומרו כי הוא יעבור והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה, אם תראה הוא הנחיל ואם לא תראה לא ינחיל, הרי לך שהכל בא מכחך:

ובמדרש אמר את הארץ אשר תראה מגיד שראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו, דרשו ז"ל לפי שאמר ויראהו ה' את כל הארץ אמר את כל, וכאן אמר והוא ינחיל את הארץ, ולא אמר כל, מכאן דרשו שראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו. עוד אמר לו שא נא עיניך ימה וצפונה כדי שיתקדש בראייתך לפי שעתידין לצאת בגלות

על ידי עונותיהם ולהתפזר בארבע כנפות הארץ כדי שימצאו מנוח בכל מקום שיתפזרו שם, כמו שכתבנו פרשה מסעי, ולזה היתה סבת מיתת משה ואהרן בחו"ל והנביאים כגון יחזקאל בן בוזי וכן כמה צדיקים שמתו בחו"ל כמו דניאל וחנניה וחביריו ומרדכי וכן כמה צדיקים כדי שיגלו שם ישראל ותגלה השכינה עמהם ותמצא אכסניא ויהיה לה נחת רוח, ולזה יחזקאל בבבל וגב כן דניאל ומרדכי בעילה מישאל ועזריה בפרס, ומשה רבינו בכל העולם, לזה לא ידע איש את קבורתו כי אין לו מקום ידוע לו כדי לתת מנוח והנפשה לשכינה מקום שתלך תמצאנו ויהיה לה אכסניא ואפילו שאין ישראל עושין רצונה תתנחם בו ובשאר הצדיקים הקבורים שם ויזכר להם זכותם ולא תכלה אותם בארץ אויביהם וגלותם, זהו וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן, אתה ראה בעין שכלך והודה לי על זה:

פסוק כט

ונשב בגיא. זה הוא בשטים שנאמר ויצמד ישראל לבעל פעור, ולמה שנה שמו ואמר בגיא, ועוד למה כלל עצמו עמהם יאמר ותשבו בגיא כמו שאמר ותשבו בקדש, ועוד אומרו ונשב בגיא ולא אמר העבירה הגדולה שנעשית שם ולא נזכר שם המקום, לפי שעבירה זו נמחלה ונהרגו העובדים ולזה כלל עצמו עמהם, לומר כמו שאין בי מאותו עון כן אתם וכונתו לומר להם כמה כחן של רבים שהם חטאו חטא ע"ז ונמחל להר ולא נזכר שמו ולא נכתב בתורה והוא חטא חטא קל ולא נמחל לו ונכתב בתורה. עוד הודיעם כמה הם חביבין לפני המקום, שהקב"ה מחל על חטא ע"ז, ולפי שמשה נגע בכבודם לא נמחל לו ולא הועיל לו שום תפלה מהתפלות לפי שנגע בכבודם, מכאן תראו חבתכם לפני המקום כמה היא. א"כ מאחר שכל כך אתם חביבין לפניו ראוי שתשמעו לחוקים קודם ואח"כ למשפטים שהן מצות המושכלות, אשר אנכי מלמד אתכם, לפי שכאן במשנה תורה חזר ואמר להם החוקים כמו גדילים תעשה לך לא תלבש שעטנז וענין עגלה ערופה ושאר הדינין האמורים פרשת שופטים ופרשת ראה, לזה הקדים להם ואמר ועתה ישראל שמע וגו', ואמר אשר אנכי מלמד ולא אמר מצוה, כנגד החוקים אמר כן כי המצות שיש להם טעם מהטעם ידע המצוה ופירושה, כמו שאומר הגמרא הרבה פעמים זיל בתר טעמא, אמנם החוקים צריכין למוד וגרסא ולחזור עליה עד שתהא שגורה בפיהם, ומהלמוד תבאו לידי מעשה:

ובמדרש אמר להם משה איזו עבירה עברתי וכמה בקשות בקשתי ולא נסלח לי ואתם כמה עבירות עברתם ואמר לכם המקום עשו תשובה ואני מקבל, ר' יהושע בן אבא חמר בג' מקומות באו ישראל לידי עבירה חמורה ואמר להם הקב"ה עשו תשובה ואני מקבל

כיוצא בו אמר והיה אם שכוח תשכח את ה' אלהיך והלכת אחרי אלהים אחרים מה כתיב שמע ישראל אתה עובר וגו', ובתבערה ובמסה גו' מה כתיב ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל וגו', וכאן ונשב בגיא וגו' ועתה ישראל שמע וכו' ע"כ. א"כ כונת ועתה ישראל שמע הוא לחזור בתשובה וליחדו ולומר שמע שהוא יחודו של מקום, כמו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, שמלת שמע נוטריקון, שאו מרום עיניכם, למי, שדי מלך עולם, שש מלך עולם בגימ' תקן שיתקן מעשיו וישוב אל ה' וירחמהו:

ואמר ועתה לומר אפילו שנתאחר עד עת הזקנה, עת"ה ע"ת הזקנה ע"ת המיתה, הקב"ה מקבלו כי מחללין שבת לחיי שעה אולי אותה שעה יעשה תשובה כמו ר' אלעזר בן דורדייא שכל ימיו היו בעבירות ולסוף עשה תשובה והניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שמת ויצאת בת קול ואמר ר' אלעזר בן דורדייא מזומן לחיי עולם הבא אמר רבי לא דיין לבעלי תשובה שמקבלים אותם אלא שקורין אותם רבי, והכונה בקריאתם רבי לומר שממנו יראו רבים וכן יעשו וילמדו ממנו שהקב"ה מקבל שבים אפילו שעה אחרונה כמו שאמר תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש, א"כ יש לו תלמידים ראוי לקרותו רבי, וכן הוא אומר צדיק כתמר יפרח לומר מה תמר אין עושה פרי עד ע' שנה כן האדם שחייו ע' שנה אפילו לא עשה פרי שהיא התשובה ומעשים טובים שנקראים פרי אלא בסוף ימיו הוא מתקבל, ונקרא חי שקודם הוא מת שלא עשה פרי ועתה חי שעשה פרי, ולא די לו אלא שקראו צדיק וצדיק נקרא ח"י והתשובה נקרא אלהים חיים כמו שאמרו בזוהר משפטים דף ק"ו ז"ל לית מלה בעלמא דקיימא קמי תשובה ואי תב בתיובתא הא אזדמן לקבליה ארח חיים ואע"ג דפגים מה דפגים כלא אתקן וכלא אתהדר על תקונים אפילו על מה דאית אומאה קוב"ה מקבל ליה דכתיב ה' צבאות יעץ ומי יפר, מי ודאי רזא סתימא, ועל דא כתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי אשר פשעו בי לא כתיב הפושעים דלא במו לאתבא ולאתנחמת על מה דעבדו. א"כ יהיה פירוש הפושעים שעדיין הם פושעים שמתו בלא תשובה והלכו להם בפשע עמם. ואמר עוד אבל כיון דאתנחמו מקבל לון קוב"ה. בג"כ בר נש אע"ג דפגים ביה ופגים באתר דלא אצטריך ותב לקמיה מקבל ליה וחס עליה ומתמלי עליה רחמין כמד"א ורחמיו על כל מעשיו ואפילו על בעירי ועופי אי עלייהו מטו רחמוי כ"ש על בני נשא דאשתמודען למריהון ורחמוי מטו עליהון. ת"ח כתיב וילך שובב בדרך לבו אע"ג דחייבין עבדין כל מה דעבדין בזדון ואזלין בארחא דלבייהו ואחרנין עבדין לון התראה ולא בעו לציית לון בשעתא דתייבין בתיובתא הא אסותא זמינא לקבלייהו והכי אמר קרא וילך שובב בדרך לבו בגין דיצה"ר דביה תקיף ואתקף ביה ועל דא אזיל שובב בעלמא ולא בעא לאתבא בתיובתא קוב"ה

חמי ארחוי דקא אזיל בביש בלא תועלתא אמר קוב"ה אנא אצטריכנא לאתקפא בידיה הה"ד דרכיו ראיתי דקא אזיל בתשובה, אנא בעי למיהב ליה אסותא, הה"ד וארפאהו קוב"ה איהו אעיל בליביה אורחא דתיובתא ואסותא לנשמתיה, ואנחהו מהו ואנחהו כד"א לך נחה את העם אנהיג ליה קוב"ה באורח מישר כמאן דאתקיף בידא דאחרא ואפקיה מגו חשוכא, ואשלם נחומים לו ולאבליו הא אתחזי כמיתא איהו ודאי מיתא איהו וקיימא בחיין דהואיל ואיהו רשע מיתא איקרי, מהו ואשלם נחומים לו ולאבליו קוב"ה עביד טיבו עם בני נשא וכיון דעאל לי"ג שנין ולהלאה פקיד עמיה תרין מלאכין נטורין דנטרי ליה חד מימיניה וחד משמאליה, כד אזיל בר נש באורח מישר אינון חדאן ביה ואתקיפו עמיה בחדוה ומכרזין קמיה ואמרין הבו יקר לדיוקנא דמלכא, וכד אזיל באורחי עקימי אינון מתאבלין עליה ומתעברין מיניה, כיון דאתקיף ביה קוב"ה ואנהיג ליה באורח מישר כדין כתיב ואשלם נחומים לו ולאבליו, ואשלם נחומין ליה בקדמיתא ובתר כן ולאבליו אינון מלאכין דהוו מתאבלין עליה כד אתעברו מיניה והשתא דאתהדרו בהדיה הא ודאי ניחומין לכל סטרין והשתא איהו חי ודאי חי בכל סטרין אחיד באילנא דחיי ע"כ. הרי שאמר שנעשה עץ יבש חוזר ופורח ויצץ ציץ ועושה פרח וכמו שהפרח סופו להציץ פרי וביני ביני יש לו ריח, כן זה הצדיק עושה פרי בעוה"ב מקום שאין היד מגעת שם וגנוז לו ולזרעו, זהו כארז בלבנון ישגה כי הארז אין לו פרי בעוה"ז אבל עתיד לעשות פרי כמו שכתבנו על פסוק ועץ השדה יתן פריו, ועל זה משה מזהיר לישראל ואומר, ועתה ישראל שמע וגו' למען תחיו ובאתם וירשתם, דאין לומר תחיו אלא למי שמת וצוה לחיות את עצמן ע"י התשובה. ואמר להם שמע אל החוקים שלא יאמר האדם איך עשיתי כמה עבירות בפועל ועמל איך תכופר לי בדבור באמרי חטאתי בפה, כמו שאמר הפייט בוידוי, אך דבר שפתים, מה יסכון לדמים מלאו ידים, ולחמס אשר בכפים, ולחטא הוה והיה ממפעל ועשיה, מה יתן לך ומה יוסיף לשון רמיה. בערך זה קרא אותם חוקים לומר שאין טעם בדבר אלא שהקב"ה אינו חפץ במיתתן של רשעים שנאמר החפוץ אחפוץ וגו' ועושה חסד עם בריותיו שמן הדין הנפש החוטאת היא תמות, כי מי שעובר על דבר המלך חייב מיתה אלא שהוא נוהג עצמו בחסד ובריותיו ברחמים כמו שאמר הנביא קחו עמכם דברים ושובו אל ה', לא יהיו דברים מן השפה ולחוץ, ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, טוב בא"ת ב"ש נפש, לומר שמן הדין היה לו ליטול הנפש אלא שהקב"ה עשה טובה עם בריותיו שנשלמה פרים שפתינו בתורה שנקראת טוב שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וכו', א"כ בערך זה אמר אל החוקים ואמר אלו המשפטים לומר שלא יתיאש האדם לומר שלא יספיק לו תשובה, כי בדין הוא

שיכפר לו הקב"ה ויקבל תשובתו לפי שקורץ מחומר ומיד בצאתו מרחם אמו לפתח חטאת רובץ מורכב מיצר הרע קרוב שהיה אנוס בדבר כמו שאמר הפייט וכאשר יאות לי למעול, כך יאות לך למחול המבדיל בין קודש לחול, אני לחטא ולהרשיע, ואתה אל צדיק ומושיע. אם כן בערך זה קראם משפטים, ולז"א לא תוסיפו על הדבר כנגד החוקים, לא תוסיף ותפליג בדבר ותאמר איך אפשר דבר זה שיעשה כמה עבירות מהם בזדון ומהם במרד ובודוי דברים יכופר לו, לזה אמר לא תוסיף על הדבר כדי שלא תנעול דרכי התשובה פן תתיאש מלעשות תשובה, וגם כן לא תגרע לומר הואיל והוא ית' ברא יצה"ר אין לי עון אשר חטא ותהיה התשובה בעיניך גרועה ולא תעשנה כראוי ותאמר שאתה אנוס במעשיך, אלא לשמור את מצות ה' אלהיכם וגו', כי עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' וגו', ואם היה אנוס השופט כל הארץ לא יעשה משפט, אלא לפי שלא עשו תשובה נאבדו, אבל אתם שעשיתם תשובה ונדבקתם בה' חיים כולכם לפי שנדבקתם בארץ החיים שהיא התשובה משם בא לכם החיים, זהו בה', בגימ' כ"ח, כי משם כחם ונשמתם וההפרד ממנו היא המיתה ובהדבקו בו הוא החיים, זהו בה' אלהיכם אע"פ שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הנשמה יכולה לידבק בו לפי שנאצלה ממנו, כמו שכתב ר' שלמה בן גבירול ז"ל כי מאש הנשמה נברא הגוף ויצא מאין ליש, מפני אשר ירד עליו ה' באש. נמצא שהדביקות בו הוא בנין הגוף והפרדו הוא חורבנו שהאדם הוא עולם קטן, ולזה תמצא בפסוק זה ז' תיבות כמו פסוק של בראשית, וע"י מה יהיה התמדת הדבוק, ע"י התורה, ולזה פסוק וידבר אלהים יש בו ז' תיבות:

ואמר חיים כלכם לפי שבאו ממלחמת מדין שהיו עם רב ומהביזה תדע שהביאו שנים וששים אלף בנות פחותות משלש שנים ולא נפקד מהם איש, לזה נתאמת לו שהם אדוקים בחיים, זהו אומרו חיים כולכם היום על יום חזרתם מן מלחמת מדין שהיתה בסוף שנת הארבעים שנאמר נקום נקמת בני ישראל אחר תאסף. או אמר היום לפי שאמר להם כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון, לזה אמר היום אתם חיים אבל לא אחרי מותי:

ובזוהר בראשית (דף נ"ח) ז"ל, ת"ח מאן דבעי למנדע חכמתא דיחודא קדישא יסתכל בשלהובא דסלקא מגו גחלתא תא חזי בשלהובא דסליק אית תרין נהורין חד נהורא חוורא דנהיר וחד נהורא אוכמא דאתאחיד בה נהורא חוורא איהו לעילא וסלקא באורח מישר ותחותוי ההיא נהורא תכלא או אוכמא דאיהי כורסיא להוא חוורא וההוא נהורא חוורא שרי עליה ואתאחדו דא בדא למהוי כלא חד ודא נהורא אוכמא

אכלא תדיר ושצי כלא בגין דארחוי הוא. לשיצאה ולמיכל כולא וביה תליא מותא דכלא ובגין כך איהו אכיל כל מה דאידבק ביה לתתא וההוא נהורא חוורא דשריא עלוי לא אכיל ולא שצי לעלמין, ועל דא אמר משה כי ה' אלהיך אש אוכלה אכלה ודאי אכיל ושיצי כל דשריא תחותיה, ועל דא אמר משה אלהיך ולא אלהינו בגין דמשה בההוא נהורא חוורא הוא. דלא אכיל ולא שיצי. ת"ח לית אתערותא לאתדלקא האי נהורא אוכמא לאתאחדא בנהורא חוורא אלא ישראל דאינון מתדבקן ביה תחותוי, ות"ח אע"ג דהאי נהורא אוכמא לשיצאה כל מה דאידבק ביה ישראל מדבקן תחותוי וקיימן בקיומא הה"ד ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום ע"כ. ופירוש שע"י ישראל שהם מיחדים שהיא אשא תכלא עם אשא חוורא שהיא התפארת. ולזה אמר ואתם הדבקים בה' שהיא אשא חוורא אלהיכם אשא תכלא שמיחדים אותה ומביאים לה כביכול חיים בחשאי לזה חיים כלכם מדה כנגד מדה, המאמר במקומו ארוך:

ובמדרש ילמדנו מצילין תיק הספר עם הספר מפני הדליקה הואיל וזכה לידבק בספר, אמר הכתוב הולך את חכמים יחכם כל מי שמתדבק לצדיק זוכה להיות כמותו, אתה מוצא בלוט ע"י שהיה דבוק באברהם העשיר כמותו מה כתיב באברהם ואברם כבד מאד ובלוט כתוב וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר וגו', הוי הולך את חכמים יחכם ד"א הולך את חכמים יחכם זה יהושע שנדבק למשה שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה וגו', ומה כתיב כאשר הייתי עם משה אהיה עמך, ומה אם כשהוא מזדווג עם בשר ודם זוכה להיות כמותו ישראל שמדובקים בחייו של עולם עאכ"ו שיהיו קיימין לעולם, וממה שכתוב בענין אתה למד, מה כתיב למעלה כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו וגו', ומה אם הנדבק בע"ז הרי הוא כמותה להשמד עמה מי שנדבק בחייו של עולם עאכ"ו. את מוצא בצדקיה בן כנענה היה אדם רשע כשהלכו לקברו מצאו את הגדוד ונבהלו והשליכוהו על קברו של אלישע כיון שהריחו עצמותיו בעצמות אלישע חיה, אתם ישראל שנדבקתם לאלהים חיים ונדבקתם לתורה שהוא חייו של עולם עאכ"ו שתנצלו מאשה של גיהנם ותהיו חיים וקיימים לעוה"ב, והיכן עוה"ב רמוז, שנאמר חיים כלכם היום איזהו יום שאין בו לילה הוי אומר זה עוה"ב, ומה אם מדת פורענות שהיא מעוטה כתיב וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה מדה טובה שהיא מרובה עאכ"ו. וכן ילמוד מאבן תקומה ומשקלה שהנושאת אותה אינה מפלת, ומה אם משקל ששקלו כנגדה קולט סגולתה ואינה מפלת הנדבק להקב"ה ולתורתו עאכ"ו. עוד למוד מן העגלות שהביאו הנשיאים שחיו ונתן להם הויה עד בגלגל שוורים זבחו, ר' אבהו אמר עד נוב, ר' אבא בר כהנא אמר עד גבעון, ר' לוי אמר עד שבנה שלמה ביהמ"ק

שנאמרו ויזבח שלמה את זבח הבקר אשר לה', ת"פ שנה חיו, ומה אם עגלות שאין להם זכות על שנדבקו בו חיו ישראל שיש להם זכות וזכות אבות עאכ"ו, את מוצא כשבנה שלמה ביהמ"ק ונטע בו כל מיני מגדים והיו עושין פירות לפי שהריחו בארון והיו פרחי כהונה נכנסים ומלקטין את הפירות ונטע גפן של זהב והיתה עושה פירות שנאמר זהב פרוים, אמר הקב"ה כשם שנדבקתם לי בעוה"ז כך אני מדביק אתכם לעוה"ב שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל, הוי ואתם הדבקים ע"כ. ואמר כלכם לפי שאמר ואתם הדבקים הדבקים חיים ומי שאינו דבק מת, לזה אמר כלכם שהדבק מגין על מי שאינו דבק, לפי שכולם ערבים זה על זה והם כולם גוי אחד, כמו שאמרו ז"ל על ארבעה מינים שבלולב, יש מהם שיש בו טעם וריח, ויש שיש בו טעם ולא ריח, ויש שיש בו ריח ולא טעם, ויש שאין בו לא טעם ולא ריח, אמר הקב"ה יעשו כולם אגודה אחת ויגינו אלו על אלו, כן אמר כאן הדבק יגן על שאינו דבק הואיל וכולם ממקום אחד נאצלו. לזה אמר ראה למדתי בלשון יחיד, אתכם בלשון רבים, לומר שכולם מותרים ועומדים הם בין יחיד בין רבים ואינו שוה בעונש מי שיודע עונשה של עבירה ועובר עליה למי שאינו יודע והואיל והדורות הם דבקים דור עם דור שאחריו הרי הם כאלו כולם דבוקים בדורו של משה, כמו שאמר בזוהר ז"ל חמאת שפחה על ימא מה דלא חמא יחזקאל, אי אינון אידבקו כל כך נשיהון דישראל כ"ש בנייהו כ"ש עבדין כ"ש נשיאים כ"ש סנהדרין כ"ש וכל שכן נביאה עילאה מהימנא דאיהו על כלא ע"כ:

ואמר חקים ומשפטים רמז כאן על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, וכן אמר ושמרתם היינו מצות ל"ת ועשיתם מצות עשה, והקדים לא תעשה קודם כמו שאמר דוד ע"ה סור מרע ועשה טוב, כי כשיעשה הטוב ולא סר מהרע דומה לטובל ושרץ בידו, א"כ ושמרתם ועשיתם, כי לזה הוא תכלית הלמוד לשמור ולעשות, לשמור קודם שהוא לא תעשה ואח"כ לעשות, ולא תאמרו שאני לבד התריתי בכם אלא אף הקב"ה, זהו כאשר צוני ה' אלהי, והיכן צוהו אומרו אח"כ ואותי צוה ה' ללמד אתכם חקים ומשפטים, ואע"פ שפסוק זה נכתב אח"כ הוא לפי שהוא דבוק עם ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים, נראה שלא צוה לעשות אלא עשרת הדברים, לזה אמר ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים, לזה אמר כאן ה' אלהי, לומר שבעת שצוה היה כשנתן עשרת הדברות ואותו עת היה אלהי, שכך אמר אנכי ה' אלהיך. עוד אמר אלהי לומר שאלהותו אינו ניכר אלא בקיום מצותיו כי כשאנו מקיימין מצותיו לפי שהוא צוה בהם ואנו עבדיו והוא אלהינו ואנו חייבין לעשות ולקיים כל מה שיגזור עלינו וקיום המצות אינו אלא בארץ, לזה לא אמר אלהיכם, כי עדיין לא ניכר אלהותו

עליהם עד שיקיימו מצותיו, אמנם משה הוא בצוויו של מקום בכל עת, דבר אל בני ישראל, אמור אל בני ישראל, צו את אהרן, צו את בני ישראל, א"כ אלהי לעשות כן בקרב הארץ הואיל ואני מלמד לכם שתעשו כן בארץ כאלו אני עושה כן בארץ, זהו כאשר צוני ה' לעשות כן בקרב הארץ שהיה לו לומר שתעשו כן או לעשותכם בארץ כמו שאמר, בפסוק ואותי צוה ה' ללמד אתכם וגו':

פרק ד

פסוק ו

ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני וגו'. ושמרתם זו כנגד מצות לא תעשה כמו שאמרו ז"ל השמר פן ואל מצות לא תעשה היא, ועשיתם הוא מצות עשה, לזה אמר כי היא חכמתכם נגד ל"ת, כי כשתקיימו אותם יתוסף לכם חכמה על חכמתכם ותהיה חכמתכם בטבע מוטבע בגופכם ולא תהיו עם נבל, תרגום עמא טפשא, כי אם לא תאכלו החלב יהיה לכם פקוח הלב ולא טמטום הלב, ואם לא תאכלו מאכלות אסורות ולא תבאו ביאה אסורה ולא על נדה יהיו בניכם מלובנים מזורזים בעלי חכמה, ואם לא תזרעו כלאים תהיה ברכה בעולם, כלאים מלשון מניעה שמונע הברכה, וכן בחלול שבת ויו"ט עושה מהקודש חול מחריב העולם ומפסיד האויר, וכן בכל שאר מצות לא תעשה כשתעיין בהם תמצא שיקנה בסבתם חכמה מוטבעת לו, לזה חכמתכם ולא חכמה, ובינתכם נגד מצות עשה שמבין ומעמיד כל אבר ואבר על כנו בעשיית המצות שהם רמ"ח נגד רמ"ח איברים, הלא תראה שבק"ש הצריכו שיחזור החזן לומר ה' אלהיכם אמת להשלים רמ"ח תיבות, ועל זה אמרו מי שאינו מתפלל עם הצבור עליו נאמר מעוות לא יוכל לתקון וגו', ולמה יושלם ע"י החזן ולא היתה יכולה תורה להשלימה, שמעתי ששלשה איברים יש באדם שאינן ברשותו, הלב והעין והאוזן, וכן דוד ע"ה התפלל עליהם ואמר אל תט לבי לדבר רע וגו', כי פעמים באה לו לאדם מחשבה שלא היה רוצה לחשבה ובאה לו בעל כרחו, וכן אמר העבר עיני מראות שוא וגו', וכנגד אלו הג' איברים שאינן ברשותו תקנו לחזן לאמרם, א"כ ובינתכם לעיני העמים שיבינו ויתבוננו בכם ולא ימצאו בכם שום חסרון אלא שלימים באיבריכם, אז יתאמת להם שיאמרו עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה וגו':

ואמר רק עם חכם ונבון, לפי שהם עובדי אלילים כולם וישראל אינם עובדים בזה יגנו ישראל שאומרים שאין להם ידיעה בזה לבד זהו רק מיעוט, אבל בשאר עם חכם ונבון, אם כן המצות הם חכמה ובינה לכם והעמים ישבחו אתכם עליהם, כמו שאמר התנא

תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. כי הוא חכמתכם, כתיב הוא וקרי היא. וכבר ידעת כי עשה ולא תעשה כנגד זכור ושמור, לזה הוא היא, והבן:

ובגמרא פרק כלל גדול א"ר שמואל ב"ר נחמן מנין שמצוה לאדם לחשוב תקופות ומולדות שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, איזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זו תקופות ומזלות, וכל היודע לחשוב תקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו אלו תקופות, ומעשה ידיו לא ראו אלו מזלות, א"ר יהודה כל היודע לחשב תקופות ומזלות ואינו חושב אסור לספר הימנו ע"כ. והכונה באומרו עליו הכתוב אומר את פועל ה' לא יביטו כי כשהוא מחשב בהם ידע שהם פועל ה' מתוך שהוא מחשב בהם ידע גדלו ורוממותו של הקב"ה ולא יבא לומר שהעולם הוא קדמון וידע גם כן שכל מה שברא הקב"ה הוא לכבודו שנאמר כל פעל ה' למענהו לא כדי שיתנהג בו האדם ויאכל מפריו וישבע מטובו להנאת עצמו אלא לכבודו של מקום שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', ואפילו גופו של אדם ונשמתו צריך להעלות בדעתו שהם פעולתו של מקום ולא ישתמש בהם כרצונו כי לא נברא אלא לעבודתו יתב', ולזה היא הכונה באמירת אלהי נשמה שנתת בי לדעת שנשמתו אינה ברשותו ולא נתנה בגופו אלא לעבודתו ית', לזה קודם התפלה שהיא העבודה אומרים אותה להורות שלזה נבראת. ואומר אלהי נשמה שנתת בי טהורה לומר שהוא ברוך הוא טהור כך צריך שיהיו משרתיו טהורים, אתה יצרתה שאצלת ונתת לה צורה לבדה, אתה בראת שנתת לה בריאה וממשות, בריאה מלשון בריאות. ואתה נפחתה בי שנאמר ויפח באפיו מלשון אף וחמה שגער בה שלא היתה רוצה לשכון בגוף נגוף מטונף, ואתה משמרה בקרבי כי אי אפשר להתקיים שניהם יחד כי הם שני הפרים זו רוחנית בתכלית הרוחניות עד שחז"ל דמוה להקב"ה מה הקב"ה מלא כל העולם אף הנשמה מלאה כל הגוף מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף הנשמה מה הקב"ה זן את העולם אף הנשמה זנה את הגוף, מה הקב"ה טהור אף משרתיו טהורים, והגוף הוא עכור בתכלית העכירות וא"א שיזדווגו יחד, לזה אמר ואתה משמרה עד זמן קצוב. ובזוהר ז"ל ת"ח ברוחא עביד קוב"ה עלמא וברוחא מתקיימא רוחא דאינון דלעאן באורייתא והוא רוחא דרבוי דבי רב ע"כ. ופירוש בריחא איברי עלמא הוא האדם שהוא עולם קטן ואיברי ברוחא שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים וגו', עוד ירמוז לג' עולמות שהנשמה דרה בהם קודם שתבא לזה העולם כמו שתמצא בזוהר במקומות רבים, קודם יושבת זמן קצוב עד שתתלבש קצת עביות, ואחר כך יורדת לגו עדן הארצי ומתעכרא יותר כדי שתוכל לקבל חומר זה העולם שאלמלא כן לא היה באפשרות שיש לה שום

קיום ושום שייכות, וכן בפטירתה פושטת מלבוש החומר בג"ע הארצי שיושבת שם זמן כפי החומר שקבלה בזה העולם, ואחר כך עונה לג"ע של מעלה, ואח"כ עולה לבית עולמה מדור לפי כבודה, ולפי תקון שקנתה לעצמה. א"כ אתה יצרתה בג"ע של מעלה, אתה בראתה בג"ע של מטה, אתה נפחתה בי בזה העולם, וחוזר להזכיר העלוי שיש לה לאחר פטירתה, אומר כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני בזה העולם, רבון כל המעשים רמז על ג"ע הארצי, אדון כל הנשמות רמז על זמן סלוקה לג"ע שלמעלה, ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים אם לא זכתה לעלות דרך הסולם שחוזרת ובאה עד בוא חליפתה, זהו המחזיר נשמות לפגרים מתים כי אם הוא על תחלת ביאתה עדיין לא קנתה גוף כיצד אומר מחזיר נשמות לפגרים מתים אלא לרמוז כמו שאמרנו, ועיין בזוהר פרשת שלח לך (דף קנ"ט) מאמר תלת עלמין אית ליה להקב"ה דאיהו גניז בגוייהו וכו', ועוד ירמוז לג' גלגולין כחז"ל כשתעיין בהם יצרתה בראתה נפחתה:

ובפ"ק דע"א רבי יהושע בן לוי אומר כל מצות שישראל עושין בעולם הזה באות וטורפות להם לעכו"ם על עיניהם לעולם הבא שנאמר כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים נגד העמים לא נאמר אלא לעיני ע"כ. ומה שאמר באות וטורפות על עיניהם לפי שכשהיו רואין את ישראל עושין המצות היו המצות בזויות בעיניהם ואומרים מה עושין אלו בליל הפסח משימין מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין ובסוכות הם יושבין בצל סוכה ולוקחין בידיהם לולב אתרוג הדס וערבה, ובן מצות מזוזה שמשימין על הפתח וכן התפילין וכן ביום הכפורים אומרים מלבושך נאה ורגליך יחפות, המצות בעצמן הם תובעות עלבונן מהם:

פסוק ז

כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים. לפי שאמר ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, תינח בזמן גדולתם של ישראל, אבל בזמן דלותם ושפלותם היכן היא גדולתם, לזה אמר. כי מי גוי גדול, מה גם תבקשו גדולה יותר מזה, שאתם כשיש לכם. שום צרה שלא תבוא עליכם ואתם צועקים ומתפללין והוא עונה אתכם ומושיע אתכם מיד, ואם העולם הוצרך למטר מתפללין העכו"ם וצועקים ואין עונה אותם ואתם נענים מיד, וכשאתם נרדפים מהעכו"ם ואתם צועקים וחתם נענים יש לכם גדולה יותר מזו, שאתם קרובים להקב"ה ונקראים עם קרובו מה שאין כן לשום אומה עכו"ם, מנהג העולם כשיש עני והוא קרובו מתרחק ממנו ושונאהו שנאמר כל אחי רש שנאוהו, אבל הקב"ה אינו כן ישראל הם עניים והוא גאלם ומקרבם שנאמר ואל זה אביט אל עני ונכה רוח, ולא עוד אלא שהוא כביכול מתאוה לו שנאמר לו עמי שומע לי וגו':

ובמדרש כי מי גוי גדול וגו'. את מוצא ע"א קרובה ורחוקה עכו"ם עושה ע"א מעמיד אצלו והוא עומד ומתפלל לפניה ואינה עונה אותו שנאמר יצעק אליו ולא יענה הרי היא קרובה ורחוקה, והקב"ה רחוק וקרוב מכאן עד לרקיע מהלך ת"ק שנה, וכן בכל רקיע ורקיע הרי שהוא רחוק, אדם עומד ומתפלל ומהרהר בלבו הקב"ה שומע תפלתו, שנאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו. אשר לו אלהים קרובים אדם יש לו קרוב אם הוא עשיר מודה לו ואם הוא עני כופר בו, אבל הקב"ה ישראל נתונים במצרים ואומר בני בכורי ישראל, אדם יש לו קרוב אם הוא עני עושה עצמו ענן וערפל, חושך יסוד העפר, ענן יסוד המים, ערפל יסוד הרוח, ומרוב הזכות היה הקול נראה שנאמר ותמונה אינכם רואים זולתי קול, ונעשו כמלאכים שנאמר עליהם משרתיו אש לוהט, והרי מצינו בזמן התנאים כשהיו מכוונין עצמן היתה האש מלהטתן, כמו המעשה של המדרש קהלת אבויה אביו של אלישע היה מגדולי ירושלים וכשבא למול את בנו קרא לכל זקני ישראל ולרבי אליעזר ולר' יהושע עמהם כיון שאכלו ושתו שרו אלין אמרי אלפ"א ביתי"ן ואילין אמרי מזמורים א"ל ר"א לר"י הני עסקין בדידהו אנן נעסוק בדידן, מיד התחילו לחרוז מן התורה לנביאים מן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן בסיני והיתה האש מלהטת סביבותם, עלה אבויה אצלם אמר להם באתם לשרוף את הבית עלינו אמרו חס ושלום אלא שאנו עוסקין בתורה ולא בתחילה נתנה באש שנאמר וההר בוער באש ע"כ. הרי שהאש היתה מלהטתן ולא היו נשרפין מרוב זכות חומרם אדרבא היתה האש מגדלתן וגם משמחתן, וכן אמרו (חגיגה י"ד) פתח ר' אלעזר בן ערך במעשה מרכבה ודרש ירדה אש מן השמים וסבבה את כל האילנות שבשדה פתחו כל האילנות שבשדה ואמרו שירה ומה שירה אמר הללי את ה' מן הארץ ויש אומרים אז ירננו כל עצי היער, נענה מלאך מתוך האש הן הן מעשה מרכבה, ע"כ:

פסוק יב

וכתב הרב רקנאטי ז"ל. וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול, אמר כי השם הגדול מדבר לישראל מתוך האש היא מדת הדין של מטה ובה לבדה השיגו ישראל זהו קול דברים אתם שומעים הרמז לקול אחרון שנזכר בז' קולות, ותמונה אינכם רואים פירוש משיגים כמו ולבי ראה, והרמז כי לא השיגו תמונה בגימ' פרצוף אדם. והרמז למדת רחמים הנקראת כך, ומכאן תבין סוד אני בצדק אחזה פניך, כי השגת הנשמות בפרידתם מן הגוף היא בג"ע הנקראת צדק אמנם בעוה"ב שהוא אחר התחיה הוא באור הגנוז הנקרא תמונה. זהו אשבעה בהקיץ שהוא עוה"ב תמונתך שם יהיה לנשמות השגה בתמונה ע"כ:

פסוק יג

ויגד לכם את בריתו. היא התורה שהיא ברית שגזר הקב"ה עם עולמו שאם לא יקבלו ישראל את התורה שיהפוך העולם לתהו שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה שהיא התורה שנאמר והגית בו יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, לזה נקראת ברית, וברית בגימ' תרי"ב ועם דבור אנכי ולא יהיה לך היינו תרי"ג אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים, שכל התרי"ג כלולים בהם מאל"ף של אנכי עד כ' של לרעך תר"ך אותיות, תרי"ג וז' מצות דרבנן היינו תר"ך, וכבר ידעת כי התורה היא נארגת על האותיות והאותיות על השמות והשמות על שם הוי"ה, עשרת הדברים בגימ' עשרים ושש, וכן כתר תורה: ויכתבם על שני לוחות אבנים, היו שנים כי כן נברא העולם בדין וברחמים, זהו ב' של בראשית, וכן האדם בשני יצרים, ולזה האדם הולך על שתי רגלים לומר שהוא מורכב משני יצרים, משא"כ במלאך שנאמר בו ורגליהם רגל ישרה, רגל אחת ולא שתים, וכן המצות עשה ולא תעשה וכן איסור והיתר טמא וטהור כשר ופסול. ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד, תיכף ללמד אתכם חוקים ומשפטים שהן תרי"ג מצות כדי שלא יאמרו שלא יש מן השמים אלא עשרת הדברות כמו שאומרים האפיקורסים לזה היה תיכף בעת ההיא אע"פ שאינן נוהגים אלא בארץ, זהו אומרו לעשותכם בארץ אתם עושים אותם בארץ וגו'. ורש"י ז"ל פירש צוה ה' ללמד אתכם תורה שבעל פה:

פסוק טו

ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה. יאמר מאחר שנזדכך חומרכם ועם כל זה לא ראיתם כל תמונה אע"פ שהיה הדבור מתוך האש שהיה אור גדול א"כ איך תבואו לעשות שום תמונה מה שלא ראיתם, ואתם עושין בזה שתי עבירות אם אתם עושין שום תמונה, אחת שאתם עושין דמות הגוף והוא אינו גוף, ואחרת שאתם מעידין עדות שקר ועוברים על לא, תענה ברעך עד שקר דהיינו הקב"ה שנאמר רעך ורע אביך:

פסוק טז

פן תשחיתון לא. אמר תשחתון אלא תשחיתון וכתיב תשחתון, חס ושלום שעושין פגם למעלה. ועשיתם לכם, העשיה היא לכם כפי מה שעלה בדעתכם הפסולה, אבל בו אין שום תמונה שייכה. ועשיתם לכם פסל, ועשיתם לכם דעת פסולה בעשיית שום תמונה. תמונת כל סמל, בגימ' סיני, לפי שאמר במדרש אנכי ה' אלהיך א"ר חנינא בר פפא נראה להם הקב"ה בפנים זועפות בפנים מסבירות בפנים בינוניות בפנים שוחקות, וכתבנום פרשת יתרו, לזה אמר כאן אע"פ שבסיני נראה בכמה פנים השמרו לכם פן תעשו שום דמות כי שם נראה לכל אחד ואחד כפי יכולת השגת חומרו, כמו שאמר ר' לוי במדרש נראה להם הקב"ה כאיקונין זה שמראה פנים לכל צד אלף בני אדם מביטים בה והיא

מבטת בכולן, כך הקב"ה כשהיה מדבר כל אחד מישראל היה אומר עמי הדבור מדבר. אנכי ה' אלהיכם אין כתיב כאן אלא אנכי ה' אלהיך ואמר תבנית זכר או נקבה לומר שאחר שהויית העולם הוא על ידי זכר ונקבה לא יעלה בדעתך לומר שהזכר נתהוה מן הזכר והנקבה מן הנקבה, שמי שאומר כן ח"ו אומר שיש שני רשויות,, ואפילו ההתבוננות בזה ולציירו בעין השכל לומר שכך מחייב השכל אסור:

פסוק יז

תבנית כל בהמה. לומר מאחר שרוב תבואות בכח שור אעבוד אותו מזל לא כדי לחשבו כאלוה אלא כדי שיתן כח באותה בהמה או הצאן שמעשרות בעליהן או אותה בהמה שהיא למשא, לזה אמר כל בהמה אשר בארץ שהיא לצורך הארץ והיא מיסוד העפר, תבנית כל צפור כנף, לומר אחר שיש בהם צורך לעולם שעל ידיהם הוא נחתך גזר דין של מעלה כמו שאמר הזוהר שמוסרין את הדבר אחר שנגזר לעוף השמים שנאמר כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר א"כ ראוי לחלוק לו כבוד והוא מיסוד הרוח. תבנית כל רומש באדמה, לומר שהשקצים והרמשים לא לחנם נבראו והם מיסוד האש, או לדגים ובפרט לדג הגדול שהוא לויתן שהוא בריה גדולה מבריותיו של הקב"ה שהוא משחק בו שנאמר לויתן זה יצרת לשחק בו, ואמרו בגמרא בתרא פרק המוכר את הספינה א"ר יונתן עתיד גבריאל לעשות קניני עם לויתן, פירוש לצודו, ואלמלא הקב"ה עוזרו לגבריאל אין יכול לו, שנאמר העושו יגיש חרבו. כי אתא רב דימי א"ר יונתן בשעה שלויתן רעב מוציא הבל מפיו ומרתיח כל מימות שבעולם שנאמר ירתיח כסיר מצולה ואלמלא הקב"ה) מכניס ראשו בג"ע אין כל בריה יכולה לעמוד מריחו שנאמר ים ישים כמרקחה ובשעה שהוא צמא עושה תלמים תלמים בים ואין תהום חוזר לאיתנו עד שבעים שנה, פירוש מרוב המים ששתה, שנאמר יחשוב תהום לשיבה, ואין שיבה פחות משבעים שנה, והמים תחת כל העולם שנאמר לרוקע הארץ המים, זהו ואשר במים מתחת לארץ, והוא מיסוד המים. ואמר בכל אחת תבנית, לומר לא שהוא חושב שהוא אלוה ח"ו אלא לעשות חשיבות לאותו תבנית שהוא אותו מזל ששולט עליו או שחושב שיש לו שום אמצעות, כמו שאמר ר' שלמה גבירול ז"ל בכתר מלכות אתה אלוה וכל היצורים עבדיך ועובדיך ולא יחסר כבודך בגלל עובדי בלעדיך, כי כונת כולם להגיע עדיך. אבל הם כעורים מגמת פניהם דרך המלך ותעו מן הדרך, זה טבע בבאר שחת, וזה נפל אל פחת, וכולם חשבו כי לחפצם נגעו, והם לריק יגעו, אך עבדיך הם כפקחים ההולכים דרך נכוחה, לא סרו ימין ושמאל מן הדרך עד בואם לחצר בית המלך, לזה לא אמר באלו השתחויה ועבודה כי הוא יודע שאין בהם אלהות אלא כמו שאמרנו:

פסוק יט

ופן תשא עיניך השמימה. לא אמר השמים, לומר שז' רקיעים הם זה על זה והירח הוא בשני והשמש היא ברביעי והכוכבים בחמישי, **(עיין חגיגה דף י"ב ע"ב וצ"ע. וע' לקמן דף י"ז:)** וידחה אותך יצרך לומר שיש להם אלהות, ואע"פ שתראה שיש לה ממשלה במקצת מקומות יותר ממקום אחד זהו לפי צורך אותו מקום. כמו שאמר בזוהר שבצפון מכה שם השמש עד שמחמת ההכאה יש (שם מקומות שמכה שם השמש ויש) שם זהב שנאמר מצפון זהב יאתה ויש מקומות בכוש שאם לא יעבור אותו כוכב הממונה על אותה אבן אין לה ניצוצות (פי' בהירות) ולא סגולה שנאמר לא יערכנה פטדת כוש, וכן אבן ספיר שבהודו, א"כ הקב"ה חלק אותם לצורך העולם כמו שאמר קיסר לר' יהושע בן חנניה אם הקב"ה שונא ע"ז למה אינו מאבדה מן העולם אמר לו אילו לעץ ואבן כולם עובדים היה מאבדם, אבל יש עובדים לשמש ויש לירח וכו' יאבד עולמו מפני השוטים, זהו אומרו אשר חלק תחת כל השמים. עוד אשר חלק שנתן להם חלק בהם, אבל אתכם לקח ה' כי הנכרים הם עובדי ע"ז בטהרה בחוצה לארץ אבל בארץ ישראל חייבין מיתה, ורז"ל דרשו חלק מלשון חלקלקות שאמרו בגמרא (ע"ז נ"ה.) א"ל רבא בר יצחק לרב יהודה איכא ע"א באתרין דכי מצטריך עלמא מטרא מתחזי להו בחלמא שחטו לי גברא ואייתי מטרא שחטו לה גברא ואתי מטרא א"ל איכו שכיבו לא אמרי לכו הא מלתא הכי אמר רב מאי דכתיב אשר חלק ה' אלהיך מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם:

פסוק כ

ואתכם לקח ה'. יאמר מאחר שהעכו"ם חלקם הקב"ה לשרים כמו שאמר אשר חל לכל העמים אבל אתם לקח אתכם לו לחלקו מיום בריאת העולם כי בשבילכם נברא העולם שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית ואם הוליכם למצרים לא שח"ו נמסרו תחת יד שרו של מצרים ולקחם ממנו כי מן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי, ולא הוליכם למצרים אלא לצרפן כמו שעושין לברזל שמכניסין אותו לכור לצרפו ולחסמו, כן אתם כדי להיות לו לעם סגולה ונחלה פירש הגאון עם צרוף וברור, כיום הזה, כמו היום שהוא השמש שנברא ששת ימי בראשית להאיר לעולם והוא עומד לעד לעולם כן אתם מרוב חיבתכם על דבור אחד שאמרתי שמעו נא המורים התאנף בי, ולא התאנף בלבד אלא וישבע, ולא תאמרו שאבדתי ממני מתנה מעוטה בסיבתכם ראו מה אבדתי הארץ הטובה אשר ה' אלהיך נותן לך ואני לא זכיתי בה, א"כ מכאן תראו חבתכם, לזה השמרו לכם פן תשכחו וגו'. וכמו שהוא אינו שוכח אתכם כן אתם לא תשכחו. ומפני שפסוק זה וה' התאנף בי נאמר בפרשת דברים כי שם אמר גם בי התאנף ה' בגללכם וחזר ואמרו כאן, לזה כתב רקנאטי ז"ל לא ידעתי מה ענין פסוק זה בפרשה זו. וכתב

הרב הגדול ז"ל, יאמר השמרו מאד לנפשותיכם פן תשכחו כי ה' התאנף בי מדבר אחד, נראה שכונתו לומר שהאנוף היה כשהשחיתו ועשו העגל ואמר לו הקב"ה לך רד כי שחת, זהו האנוף שאמר ני רד מגדולתך, ששמעו נא המורים אינה מספקת לגזור גזירה אם לא היה גם כן סיבת ההשחתה שעשיתם, אם כן שתי סבות היו. זהו לבלתי עברי את הירדן ולבלתי בא אל הארץ הטובה, כי אם הייתי עובר את הירדן היה לי קצת נחמה רמו שאז"ל כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מוחלין לו כל עונותיו שנאמר וכפר אדמת"ו עמו, ד' אמות, אבל נשבע לבלתי עברי, א"כ כי אנכי מת, כעת אני נקרא מת כי המת בא"י אינו מת כי הוא בחלק אלהים חיים הוא חי, אבל המת בחלק השרים כמו שהם מתים לפי שאין להם שום חיות מעצמן אלא מאתו ית' שנאמר ואתה מחיה את כולם, אתה מחיה לכולם, הוא נקרא מת, א"כ כי אנכי מת ודאי ואתם עוברים, וירשתם את הארץ הטובה הזאת, מלמד שהראהו את כל הארץ והיתה שולה לפניו לזה אמר הזאת וכן הוא אומר ויראהו את כל הארץ:

פסוק כד

כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא. שמא תאמרו מאחר שאנו כל כך חביבין לפני המקום ואע"פ שנעשה כמה עבירות הוא מוותר לנו, לזה אמר כי ה' אלהיך אל קנא במקום שמוצאת האש מקום לאכול אוכלת בטבע, אם היא כסף סיגים יש לה כח ללהט ולאכול עד שתכלה הסיגים ממנה, ואם היא טובה אין לה בה שום אכילה:

ואמר ה' אלהיך. כבר פירשתי על שם הזוהר כי משה נתעלה ומדתו בתפארת, אמנם ישראל הם בכ"י, ולזה אמר ה' אלהיך בך', הכ"י, הוא לך, לזה אוכלה שהיא האש הגדולה, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת, מראה כבוד ה' דייקא, וכן ירד עליו ה' באש, ירד באש דייקא, והבן:

ובתנא דבי אליהו כי ה' אלהיך כשבט ביד המלך למה הדבר דומה למלך שנטל את הרצועה ותלאה בתוך ביתו אמר להם לעבדיו בזה אני מלקה והורג אתכם. ובגמ' (ע"ז נ"ד:) שאל פילוסוף אחד את ר"ג כתוב בתורתכם כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא מפני מה מתקנא בעובדיה ואינו מתקנא בה. אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן אחד ואיתו הבן גדל לו כלבא והעלה לו שם בשם אביו כשהוא נשבע אומר חי כלב אבא, כששמע המלך על מי כועס על הכלב או על הבן הוי אומר על הבן הוא כועס, אמר לו כלב אתה קורא אותה והלא יש בה ממש. א"ל מה ראית. אמר לו פעם אחת נפלה אש בעירנו ונשרפה כל העיר ואותה ע"א לא נשרפה. אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שסרחה עליו מדינה כשהוא עושה מלחמה עם החיים

או עם המתים הוא עושה הוי אומר עם החיים הוא עושה, אמר לו כלב אתה קורא אותה מת חתה קורא אותה, א"כ יאבדנה מן העולם. אמר לו אם לדבר שאין העולם צריך בו היו עובדים היה מאבד אותה הרי הם עובדים לחמה וללבנה ולמזלות ולכוכבים יאבד עולמו מפני השוטים, ע"כ:

פסוק כה

כי תוליד בנים ובני בנים. הוא בודאי כי לא תהו בראה וכתיב ואתם פרו ורבו, א"כ איך אמר כי. אלא הודאי הוא שיוליד בנים לעבודתו ית', ולזה היא הכונה בביאה לא להנאתו כמו שכתבנו במקום אחר, ולזה אמר כי, אם לא כוונת בהולדה יהיו בנים משחיתים אבל לא בניך, כי אע"פ שלא כוונת הם יוצאי חלציך, אלא אחר בניך ובני בניך ואחר כמה דורות אחר שיתישנו הדורות הראשונים ולא יזכרו ואין בהם שום לחלוחית מאבות ראשונים, זהו בארץ כמו ארץ יבשה, אלא ממך היא הסבה וההתחלה שאתה הוא המוליד, וכן היה שנאמר ויעבדו את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים כו', ולזה והשחתם, שאתם גרמתם שאתם השחתם להם וכאלו אתם השחתם ועשיתם. כי תוליד בנים, ר"ת כתב וס"ת ידם, לפי שתולה ההשחתה בבנים והוא נפרע מהאבות, שנאמר העידותי בכם כי אבוד תאבדון הבנים אכלו בוסר ושני אבות תקהינה, לזה אמר כתב ידם, לזה רמזו ז"ל הוציא עליו כתב ידו גובה מנכסים בני חורין, שהן כנכסים בני חורין אבל הם הגורמים והם כמשועבדים וסופם לבא לידי פרעון, לזה כי אבוד תאבדון לא תאריכון ימים עליה כי השמד תשמדון, ואפשר על ידי גלגול כאמז"ל:

ובגמרא פ' המגרש (גיטין פ"ח) אריב"ל לא חרבה א"י עד שעבדו בה שבעה בתי דינין ע"ז ואלו הן ירבעם בן נבט ובעשא בן אחיה ואחאב בן עמרי ויהוא בן נמשי ופקח בן רמליהו ומנחם בן גדי והושע בן אלה, שנאמר אומללה יולדת השבעה כי תוליד חד, בנים תרי הא תלתא, ובני הא חמשה, בנים הא ז'. עוד שם מאי דכתיב וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה', משום דצדיק ה' שקד ה', אמר עולא שהקדים שתי שנים לונושנתם, פירוש כדי שלא יתקיים אבד תאבדון וגו', אמר רב שמע מינה מהרה דמארי עלמא תתנ"ב כמנין ונושנתם:

פסוק כו

העידותי בכם היום את השמים וגו'. כמו שאתם מן השמים שהיא הנשמה ומן הארץ שהוא הגוף ואתם באים ע"י זכר ונקבה משפיע ומקבל, לזה אבוד מצד הנשמה שהיא מצד הזכו, תאבדון מצד הגוף שהוא מצד הנקבה. ובזה כפל ג"כ השמד תשמדון, א"כ הם שני עדים. כאן אמר העידותי בכם היום ה'. ובפרשת וילך אמר ואעידה בם את השמים ואת הארץ וא"ו דואעידה ו' הרי ה"ו, ה' היא הארץ, וא"ו היא שמים, ולזה כאן העידותי

בה' כי לא נסתלק עדיין יש לו אחיזה בארץ, אבל פרשת וילך שנתקרב למיתה אמר ואעידה בו, והבן:

והפיץ ה' אתכם בעמים. לפי שאמר כי השמד תשמדון בא לומר שאין ח"ו השמדה לכלוי ח"ו אלא ההשמדה היא שיפיץ אותם בעמים. ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה. פירוש שלא יפיץ אתכם לתוך עם אחד שכשתהיו כלכם בקבוץ אחד תמרדו עליהם, אלא מתי מספר בכל מקום ומקום כאן מאה כאן מאתים כדי שתהיו עובדים אותם ולא תבאו למרוד עליהם, אבל לא שח"ו שיכלה אותם וישארו מעט, כי הוא רחום כמו שאומר כי אל רחום ה' אלהיך:

פסוק כח

ואמר ועבדתם שם אלהים אחרים, כתרגומו ותפלחון תמן לעממין פלחי טעותא, לומר שהכונה בפיזור כדי שתראו למה הם עובדים שעובדים למתים, ותראו ההפרש שיש ביניכם שאתם עובדים לאלהים חיים, ותשובו אליו ותאמרו אשרינו מה טוב חלקנו, וכן אמר הנביא (ישעי' מ"ד) יוצרי פסל כלם תהו וחמודיהם בל יועילו גו' ובל ידמו למען יבושו, זכור אלה יעקב וישראל עבדי אתה יצרתיך עבד לי אתה ישראל לא תנשני. וכן אמר (שם) חרש עצים נטה קו יתארהו בשרד וגו' כל הפרשה חציו שרף במו אש על חציו בשר יאכל יצלה צלי וישבע אף יחוס ויאמר האח חמותי ראיתי אור ושאריתו לאל עשה לפסלו יסגוד לו וישתחו ויתפלל, לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם וגו', אמר אח"כ זכור אלה יעקב וישראל כי עבדי אתה יצרתיך עבד לי אתה ישראל לא תנשני, כן אמר כאן ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם שהוא עושהו בידו במקבת ובגרזן ונוסרו במסר והשתחוה לו:

אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון, שאין בהם אחד מה' חושים, כי יש עובדים לשדים שיש בהם אלו הארבעה חושים, אבל עץ ואבן אין בהם אחד מהארבעה חושים, כי יש שבא להם הידיעה ע"י האכילה אחר שיאכל וייטב לבו בא לו הידיעה, ויש שבא לו אחר השמיעה, ויש אחר הראיה ויש אחר ההרחה שמריחין יודעים, כמו שאמר פרק דבי עקיבא אלה בני שעיר החורי יושבי האר אטו שאר בני עלמא יושבי רקיעא נינהו, אלא שהיו בקיאים בישובה של הארץ שהיו מריחין בהארץ ואומרים מלא קנה זה יפה לזיתים מלא קנה זה לגפנים מלא קנה זה לתאנים, הרי שבריח היתה ידיעתם, אבל אלו אין להם שום ידיעה לא בראיה ולא בשמיעה ולא באכילה ולא בריח, והכונה בזה כי בודאי העץ והאבן אינם אוכלין ואינם רואין ולא שומעים ולא מריחין, אלא בא לומר אע"פ שתראה שמטיבה ומריעה כמו שאמר בגמ' (ע"ז נ"ה.) אמר רבא בר יצחק

לרב יהודה, איכא ע"א באתרין דכי מצטריך עלמא למטרא שחטי ליה גברא ואתי מטרא זהו לפי שהחליקו הקב"ה בדברים, כמו שכתבנו שנאמר משגיא לגוים ויאבדם, אבל יש לך להאמין שאין בהם שוה ממשות כלל ממה שאתה רואה בעיניך שאין בהם שום אחד מהארבעה חושים ואם יש בהם שום ממשות הוא אחיזת עינים, ולא הגלך הקב"ה ביניהם אלא כדי שתראה בעיניך שאתה גוי חכם ונבון ותראה שעבודת אלילים הבל וריק:

פסוק כט

ובקשתם משם את ה' אלהיך. אמר משם לפי שהן בחלק השרים שהן בחו"ל, לזה אמר ובקשתם כמי שמבקש דבר שאבד ממנו. ואומר ומצאת בלשון יחיד לומר שתפלת רבים נשמעת והקב"ה נותן לכל אחד ואחד כדי בקשתו ודי מחסורו אשר יחסר לו מלבד בקשתם של רבים, ומצאת בתנאי שתדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, נמצא בשביל ששתף עצמו עם הרבים נעשית בקשתם של רבים ובקשתו, וכן הוא אומר אם תדרשנו ימצא לך:

פסוק ל

בצר לך ומצאו כל הדברים האלה. אמר בזוהר שאם נגזר על ישראל הרבה דברים והרבה גזירות ועשו תשובה שיחשוב להם הקב"ה בדבר אחד שבא עליהם כאלו באו עליהם כל הדברים שנגזרו עליהן. זהו בצר לך בצרה אחת שבאה עליך כאלו מצאוך כל הדברים האלה, כן אמר פרשת תשא דף קפ"ט. עוד בצר לך אז"ל צרת רבים אינה צרה צרת יחיד היא צרה, זהו בצר לך לפי שהיה לך יחידי היא צרה לפי שהן אל כביר לא ימאס. עוד בצר לך כמו שאמרו ז"ל על פסוק רבות רעות צדיק משל למלך שכעס על בנו ונשבע לזרוק עליו אבן גדולה אח"כ נתחרט המלך שאין לו בן אחר שיירש המלכות והבן גם כן חזר בו ממה שהיה עושה אמרו לו למלך האבן תפוצץ אותה לחתיכות דקות ותזרוק אותם אחת אחת על הבן ושבועתך תתקיים והבן לא יוזק, כמו שנאמר רבות רעות צדיק, אבל ברשע אמר תמותת רשע רעה, רעה אחת זורקה כולה בפעם אחת כן אמר כאן, בצר לך שהצרה עומד כנגדך לא תבא עליך בפעם אחת אלא ומצאוך כל הדברים האלה, כמו משל של האבן, על מנת ושבת עד ה' אלהיך, וכל זה למה כי אל רחום, לזה ה' קודם, הרחמים קודם אח"כ אלהיך דיינך כפי חומרך לא בערך מי שמרדת בו, כמו שאמר על פסוק ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, זהו אלהיך, זהו לא ירפך לא יתרפה ממך מהרחמים ולא ישחיתך לגרות בך הדין:

ואמר ומצאוך לא אמר ובאו מליך אלא ומצאוך לשון מציאה, אלא מרוב רחמיו ישלח המקרים לעולם לכל מי שיפגעו בו לא לך בפרט אולי ביני ביני תשוב, והמקרים הם ימצאוך ע"י האות שחקוק במצחך, שנאמר והתוית תו על מצחות האנשים הפושעים בי, אבל על העכו"ם אמר ונתן את כל האלות האל על אויביך גו' שיתן אותם עליהם ממש לא

שישלחם שילכו לבקש החוטא. ואמר באחרית הימים לומר אע"פ שהם באחרית הימים וכבר הגיעה העת, עם כל זה צריך תשובה, כמו שאז"ל כל הקצים כלו ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, כי אע"פ שאז"ל אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב, אותו דור שכולו חייב צריכין צרון ולבון ופעמים לא ישאר מהם מאומה שנאמר והבאתי את השלישית באש וכו', אבל הקב"ה אינו חפץ במיתתן של רשעים, לזה אמר ושבת עד ה' אלהיך כי אל רחום ה' אלהיך וגו':

ואמר ושבת עד ה' אלהיך. בא לומר שלא יעלה בדעתך לומר שאחר שנטנף בעבירות לא ינקה לגמרי ולא יהיה אהוב כל כך כמו הצדיק שלא הכעיסו מעולם, לזה אמר עד ה' אלהיך, עד שתגיע שם, ע"י התשובה תגיע עד שתדבק ותחזור למקום שחוצבה, כמו שאמרו ז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו', וזהו פירוש הפסוק שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת, לפי שכשלת וטעמת טעם החטא ופרשת, לכך תשוב עד ה' יותר ממי שלא שעם טעם חטא, על דרך מה שאז"ל זדונות נעשות כזכיות, וזהו כי כשלת בעונך, הכשלון הוא בשוגג והעון הוא במזיד, אלא הכונה לומר שכשעושה העבירה במזיד ושב יש לו יותר זכות מן החוטא בשוגג, כי החוטא בשוגג לא טעם טעם החטא לפי שבא לו בלא כוונה, אבל כשעשה בכוונה הוא, טועם מתיקות העבירה ופירש ממנה מפני אהבת השי"ת, זה ודאי שכרו גדול א"כ זדונות נעשית לו כזכיות לא שגגות. לזה אמר שובה ישראל עד היכן עד ה', למה לפי שכשלת וחזרת לעשות במזיד לטעום, לזה ידבק בה', וכן הוא אומר אם תשוב ישראל אלי תשוב, כלומר בי תדבק, ועיין בהרמב"ם ז"ל פר' ז' מהלכות התשובה שהתשובה מקרבת את הרחוקים. ויסתייע פירוש זה באומרו עד ה' ולא אמר אל ה'. עוד נאמר שגגות נעשו לו כזכיות, הוא, שאם יהיה האדם צדיק ומעולם לא עשה שום עון או יהיה רשע גמור ומעולם לא עשה שום זכות יהיה נראה כאילו הוא מוכרח ואינו בחיריי כי טבעו גרמה לו להיות כך ואינו מבחירתו, ואם כן אין להענישו וליתן לו שום שכר על מצות עשה שעשה, כי הוא מוכרח במעשיו, ויבא מזה הריסת הדת, כי עיקר אחד מעיקרי הדת להאמין שהבחירה היא ביד האדם וגמול ידיו יעשה לו, ודבר זה הוא עמוד התורה ועיקר גדול, שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב כמו שהאריך הרמב"ם ז"ל פרק ה' מהלכות תשובה, אמנם כשעובר עבירה ושב מורה על שהבחירה בידו והוא מאמין בשכר ועונש ולזה שב, וכן אמר דוד למען תצדק בדברך שאמרת ראה נתתי לפניך שהבחירה היא בידך, עתה כשתשפוט עליהן לתשלום שכרם ולעונשם יצדיקו עליהם את הדין ויאמרו מידינו היתה זאת לנו, זהו תזכה בשפטך, כי אם הייתי רשע גמור היו אומרים הן בעוון

חוללתי שההולדה סבבה לי, ואם הייתי צדיק היו אומרים הן אמת חפצת, כלומר כן חפץ הקב"ה והוא מוכרח כי כן גזר הקב"ה, זהו ובסתום חכמה, כלומר שבסתום כן נגזר, א"כ כדי לאמת דבריך שהבחירה היא ביד האדם ואין לו דבר שיכופנו, לזה עשיתי זאת, א"כ במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו'. לפי שהכונה היתה בבריאת עולם שיהיו מלאכים בארץ אע"פ שהם בארץ בעודם בעלי בחירה, וכשהוא צדיק גמור שלא חטא מעולם אינו מורה על הכוונה האמורה ויהיה כמו מלאך ממש, אמנם כשחטא ושב מורה על כוונת הבריאה שנעשה רצונו ית', לזה עד ה' אלהיך, ולזה עון ראשון ושני אינם מן החשבון ומעביר ראשון ראשון. וא"ת אדם הראשון עון אחד עשה לבד ונגזר עליו מיתה ועל כל העולם, שאני אדם שהוא יציר כפיו וכשיש בכלי שום פגם מורה על חסרון אומן שעשאו כביכול:

ועל מה שאמר ומצאוך ולא אמר ובאו עליך, אמר בזוהר תירוץ אחד ז"נ, מכאן תשובה מעלי מקמי דשריא דינא בעלמא דבתר דשרי דינא תקיף חיליה מאן יעבר ליה מעלמא ויסלק נים דהא כיון דשרי דינא לא יסתלק עד דישלים, ע"כ שפיר ומצאוך דלא שרי דינא. כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך וגו'. למה צריך כל זה לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם כל כך למה, די בתשובה כי הקב"ה מקבל שבים מה צורך לברית אבות ולשבועה שנשבע להם. אלא לפי שזו התשובה אינה תשובה גמורה כי לא אמר כאן כמו שאמר פרשת נצבים שאמר ושבת עד ה' אלהיך אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך, מה אמר שם ושב ה' אלהיך את שבותך שיקבל תשובתם לפי שהיא שלימה בכל לבבך ובכל נפשך, אבל כאן אינה תשובה גמורה והיא באחרית הימים שהגיע הקץ, לזה צריך שיזכור זכות אבות, כמו שאז"ל על פסוק שובו אלי, אמר הקב"ה בני עשו לי נקב כחודה על מחט ואני אעשהו גדול כפתחו של אולם:

ובמדרש א"ר אלעזר כשנגאלו ישראל ממצרים מתוך ה' דברים נגאלו, מתוך צרה שנאמר ויאנחו בני ישראל וגו', מתוך תשובה שנאמר ותעל שועתם וגו', מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור אלהים וגו', מתוך רחמים שנאמר וידע אלהים, אף לעתיד לבא כן שנאמר בצר לך, מתוך תשובה שנאמר ושבת עד ה' אלהיך וגו', מתוך רחמים שנאמר כי אל רחום ה' אלהיך, מתוך זכות אבות שנאמר ולא ישכח את ברית אבותיך, מתוך הקץ שנאמר באחרית הימים, וכן דוד מפרש אותם וירא בצר להם הרי מתוך צרה, בשמעו את רנתם הרי מתוך תשובה, ויזכור להם בריתו הרי מתוך זכות אבות, ויתן אותם לרחמים הרי מתוך רחמים, קבצנו והצילנו מן הגוים הרי מתוך הקץ ע"כ. הרי שרבי אלעזר הרגיש

מה שהרגשנו שאחר שיש תשובה מה צורך ברחמים ובזכות אבות, אלא כמו שנגאלו ממצרים מתוך ה' דברים כן לעתיד:

פסוק לב

כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך. יכול לדור המבול או דור הפלגה או דור אנוש ת"ל אשר היו לפניך כמו דורות האבות שלא עבדו ע"ז והיו מאמינין בהקב"ה ובהשגחתו והיו מרכבה לשכינה ועל ידם שכנה שכינה בתחתונים, למן היום גו' כלומר ולמן היום אשר ברא אלהים אדם על, הארץ לא נברא אלא להיותו כמו בני האלהים בשמים כן יהיו בני האדם על הארץ, ולמקצה השמים כלומר אע"פ שיש בו רק מקצת מן השמים שהיא הנשמה היתה הכונה שקצה האחר שהוא הגוף יהיה גם כן רוחני כדי שיהיו שני הקצוות שוין, הנהיה כדבר הגדול הזה שיהיה מלאך בחומר אלא אתם ובכם נתקיימה הכונה, והראיה השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי, א"כ מכאן תדעו שאתם כמלאכים אפילו החומר שלכם שלא שלטה בו האש, ויותר מן המלאכים כי המלאך אינו יכול לשמוע קול אלהים, לזה אמר כאן כאשר שמעת אתה ויחי, לא אמר ותחי אלא ויחי לומר שאפילו המלאך שהוא חי לא שמע, א"כ מכאן תדעו שאתם הם אותם שהיה הכונה לברא לו אנשים בארץ שיהיו כמלאכים במרום, אם כן אם שאר האומות הם עובדי ע"א הם לא ראו מה שאתם ראיתם ולא קורצו מהחומר שאתם קורצתם, אם כן מכאן דעו חטאתכם שאינו כשאר האומות, ואע"פ שטמאתם חומרכם במצרים ועבדתם ע"א, כמו שאז"ל לבא לקחת לו גוי מקרב גוי אלו עובדי ע"א ואלו עובדי ע"א, עם כל זה הקב"ה הוציא אתכם ועשה אותו אות לכם לשבר עקמימות שבכם ואות למי שהיה מקטרג עליכם, כן במופתים וכן במלחמה וכן במוראים גדולים מורא לכם ולהם, לזה בלשון רבים, כל זה ראיה שהקב"ה חפץ בכם ואי אפשר לכם לצאת מעבודתו לעולם, א"כ אתה הראית לדעת, לא שאר העכו"ם, כי הקב"ה הראך כל זה כדי שתדע ותבין כי ה' הוא האלהים אין עוד, א"כ לך ראוי לדעת זה ולא לאחר:

פסוק לה

אתה הראית לדעת וגו'. פירש"י ז"ל כי כשנתן הקב"ה את התורה לישראל פתח להם ז' רקיעים וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים וראו שהוא יחידי לכך נאמר אתה הראית לדעת ע"כ. והוא מן המדרש. והיכן רמוזים כאן ז' רקיעים, אפשר לומר שהם רמוזים בפסוק שלמעלה הימנו או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות, זה וילון, אמרו בחגיגה (י"ב) פרק אין דורשין וילון אינו משמש כלום נכנס ערבית ויוצא שחרית ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית זהו המסות רקיע שבו חמה ולבנה וכוכבים ומזלות קבועים שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים, זהו אותות שנאמר

והיו לאותות וגו', שחקים ששוחקים מן לצדיקים, היינו מופתים, זבול שבו ירושלים וביהמ"ק ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו בכל יום, זהו ובמלחמה שהוא נגד בית ראשון ושני שנלחמו עליהם ונחרבו, מעון שבו כתות של מלאכי השרת שאומרים שירה בלילה וחשות ביום מפני כבודן של ישראל שנאמר יומם יצוה ה' חסדו וגו', זהו ביד חזקה שהן חשות בעל כרחם מפני כבודם של ישראל, מכון שבו אוצרות שלג וברד ועליית טללים רעים וחדרים של סופה ומערה של קיטור ודלתותיהם אש שנאמר פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו, זהו בזרוע נטויה, ערבות שבו צדק וצדקה ומשפט גנזי חיים טובים גנזי שלום וגנזי ברכה ונשמותיהם של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין להבראות וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו המתים, זהו ובמוראים גדולים, ואמר בכל אחת בלשון רבים רמז למה שפירש"י ז"ל שאמר וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים, שהיה קורע אחד מלמעלה וקרע אחד כנגדו מלמטה, קרע מלמעלה וילון קרע שלמטה כנגדו ארקא, וכן כולם:

ובזוהר תרומה דף קס"א ז"ל. ר' חייא פתח אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים, האי קרא אית לאסתכלא ביה, אתה הראית מאי הראית, אלא כד נפקו ישראל ממצרים לא הוו ידעי ברזא דמהימנותא דקב"ה כלום בגין דכלהו הוו פלחי פולחנא נוכראה בארעא אחרא בגין גלותא ואנשי כל עיקרא דמהימנותא דהוה בהו בקדמיתא דיריתו כל אינון תריסר שבטין מאבוהון יעקב, וכד אתא יוסף אוליף לון דאית אלהא עילאה בעלמא כמא דאוקמוה, לבתר חמו כל אינון נסין וגבורן דעל ימא וכל נסין וגבורן דעבד להו במצרים לבתר חמו כמה גבורן במנא ובימא ואוליפו ארחי דקב"ה עד דמטו לעדנא דא אמר לון משה עד הכא אצטריכנא למילף לכו כמא דילפין לרביא מכאן ולהלאה אתה הראית לדעת ואוליפך עד הכא לדעת למנדע ולאסתכלא ולמיעל ברזא דמהימנותא, ומאי איהו כי ה' הוא האלהים, ואי תימא מלה זעירא הוא למנדע הא כתיב וידעת היום והשיבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים, ואי תימא מלה זעירא איהו הא כתיב בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד הכא תלי כל רזא דמהימנותא למנדע רזא דכל רזין מגו דא למנדע סתימו רזא דכל סתימין ה' הוא האלהים שם מלא וכלא חד ע"כ. ובפרשת בראשית כתב שאמר אתה לומר שאתה יש לך ב' לבבות ואתה בעולם השנוי שמשתנה מיום ללילה ומלילה ליום אתה צריך ליחד הקב"ה, אבל המלאכים שאין בהם שנוי אין צריכין אלא לידע קדושה לומר שהוא מובדל ומקודש:

פסוק לו

מן השמים השמיעך את קולו לפי שאתה מורכב מן השמים שהיא הנשמה ומן הארץ שהוא הגוף, לזה היה הצורך לדבר עמך מן השמים ליסרך, כי המוסר הוא לנשמה שהיא חכמה, כי המוסר הוא לחכמים לא לגוף שהוא טפש וגם הוא שונא המוסר, לזה לא נאמר בו מוסר. אלא אמר ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, להפחידו ולהסיר עקמימות שבו, ודבריו שמעת לשניהם יחד, וכל זה תחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו, היה לו לומר ויבחר בזרעם אחריהם ואמר בזרעו של אברהם שהוא יצחק שבחר בו להיותו עולה תמימה, אחריו על יעקב. ואפשר עוד לומר שלא אמר בזרעם לפסול ישמעאל ועשו, לזה בזרעו אחריו זרע שבא אחרון שהוא יעקב:

פסוק לז

ויוציאך בפניו. פירש"י ז"ל כאדם המנהיג בנו לפניי שנאמר ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל, ועל דרך המדרש על כרחה של מדת הדין שלא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו לעולם שהיתה מקטרגת ואומרת אלו עובדים ע"א ואלו עובדי ע"א אלו מגדלי וכו' א"ר שמואל בר נחמן אלולא שאסר הקב"ה עצמו בשבועה לא היו ישראל נגאלים לעולם, שנאמר לכן אמור לבני ישראל אני ה' ואין לכן אלא שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי. א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך בטרוניא:

ובזוהר ויוציאך בפניו מאי בפניו בפניו דיעקב דאעיל לכלהו תמן פי' שהוא הכניסם למצרים), רבי חזקיה פתח ויוציאך בפניו בפניו ואברהם דכתיב ויפול אברהם על פניו, ת"ח אברהם אמר הלבן מאה שנה יולד, א"ל קב"ה חייך את חמי כמה אוכלוסין וכמה חילין נפקין ממך, בשעתא דנפקו ישראל ממצרים כל אינון שבטין וכל אינון רבוון סליק קב"ה לאברהם וחמא לון הה"ד ויוציאך בפניו, ר' אבהו אמר כלהו אבהתא אזדמנו תמן הה"ד ויוציאך בפניו מאי בפניו אילין אבהתא רבי אלעזר אמר ויוציאך בפניו דא יעקב, בכחו דא יצחק, הגדול דא אברהם, והתחיל מיעקב כמו שאמר על העתיד וזכרתי את בריתי יעקוב, וכן אמר בזוהר אחר זה א"ר שמעון וכן בגינהון דאבהתא אזדמן פורקנא תדיר לישראל דכתיב וזכרתי את בריתי יעקוב וגו' ע"כ. כל זה לפי שלא היו ראויים לגאולה, ולא די שהוציאך אלא שהוריש גוים גדולים ועצומים מפניך ונתן לך את ארצם נחלה. ואמר ותחת לפי שהאבות הן הן המרכבה וסימן ומתחת זרועות עולם:

פסוק לט

וידעת היום. איזה יום שצריך ידיעה שיהיה מגמתו תמיד. יום מעמד הר סיני עוד יכולין לומר שהוא על יום המיתה כמו שאז"ל שיעשה תשובה בכל יום כאלו מחר ימות.

והשבות אל לבבך, אם בא לומר כמו שאומר המין שאם ירע לו יניחנו ויעבוד זולתו תשיב לו כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו:

וכתב בחיי ז"ל וידעת היום ידיעה זו היא מתוך פעולותיו ומעשיו הנוראים בבריאת העליונים והתחתונים והשפלים, והנה ידיעה זו היא אפשרית, אבל הידיעה שהיא מדת מהותו ועצמותו נמנעת ואי אפשר לעמוד עליה ועליה נאמר כבוד אלהים הסתר דבר, ומפני שחין ענין האלהות שישיגנו האדם בשכל בתחנת מחשבתו, לכך הזכיר בו והשיבות אל לבבך כאדם שמתבונן בדבר ויצטרך לחזור ולהתבונן, כענין שמצינו באליהו שאמר לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה' ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה, ענין הכתוב, כי כשיחשוב עליו האדם מה הוא אם הוא רוח או רעש או אש יחזור ויסתור בנין מחשבתו בכל מה שיחשוב עליו ואחר המחשבות כולם לא ימצא כי אם העלמה ובלימה, זהו ואחר האש קול דממה דקה כענין שנזכר בספר יצירה בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר, ואמר לבבך ולא אמר לבך, כי שני יצרים יש באדם ובא ללמד שאם יטענו יצרו לנטות מדרך הטובה והאמונה ח"ו ולהאמין שתי רשויות, אז ישיב אל לבו כי הוא אחד בשמים ובארץ, ולכך סיים אין עוד, וענין השבת הלב הוא הדבר שצריך עיון גדול ודעת יתירה כמו שאמר הנביא ולא ישיב אל לבו לא דעת ולא תבונה לאמר, והענין הזה הוא שיחשוב בלבו כי ה' הוא האלהים מנהיג העולם, בשמים אלו הגלגלים, ממעל אלו המלאכים ועל הארץ העולם השפל, מתחת אלו מעמק, תהומות, וכל זה נכלל בלשון הכתוב שאמר שלמה המלך ע"ה שמים לרום וארץ לעומק, יאמר אין עוד בכל העולמות כולם, ע"כ:

ובזוהר פרשת וארא דף כ"ו אמר שאם יטעך לבך לומר שיש ב' רשויות אחד פועל טובות ואחר פועל רעות כי ח"א ששני הפכים יעשה אותם אחד לזה אמר תדע דבר מהיום שהוא השמש שהוא נקרא יום על שם שהוא שולט ביום ותראה שהוא אחד ממשמשיו ית' מיבש הדבר הלח וממיס הדונג, וכיוצא בו הוא משחיר הלבן ומלבין השחור הרי שעושה שני הפכים, ואם לא תתרצה בזה שוב לעצמך שאתה יחיד וכלול מיצר הטוב ויצר הרע כן ה' הוא האלהים כלול זה בזה והוא אחד ב"ה ומזה תבוא לשמור חוקיו שהן המצוה מאחר שאתה מודה שאין עוד מלבדו, ולזה הקדים חוקים לומר מאחר שהוא האלהים אפילו שהשטן ועכו"ם מונין אותו על החוקים מאחר שהן חוקיו של מקום לא ימנע מלשמרם מפני המינין, ואת מצותיו, הן המצות המושכלות, אשר ייטב לך לא אמר למען ייטב לך שנראה על מנת לקבל פרס וזה ששומר החוקים מאחר שאינו יודע להם טעם והשטן והעכו"ם מונין אותן עליהם ודאי שאינו עושה אלא מאהבה לפי שידע

כי אין זולתו, אבל במצות אמר למען תאריך ימים כי הם מהדברים שאוכל פירותיהם בעוה"ז אבל החוקים שכרם כל כך שאי אפשר אפילו לאכול פירותיהן בעוה"ז מרוב העלמותן ופירות ופירי פירות והקרן הכל מזומן לעוה"ב, זהו ייטב ב' יודי"ן לומר שכל שכרה הוא לעולם שכולו טוב, זהו למען ייטב לך, אבל במצות אמר למען תאריך ימים על האדמה בעוה"ז, ובעוה"ז שכר מצות ליכא אלא פירותיהם. כל הימים לכלול ג"כ לעוה"ב כאן הפירות ושם השכר האמיתי. ולפי שהחוקים אין בהם שום פנייה ושום הנאה בזה העולם כמו המצות המושכלות שיש בהם פניה והנאה והסרת נזק כמו כבוד אב ואם וצדקה וגמילות חסדים וכיוצא בהן, לזה יש פירות בעוה"ז, משא"כ בחוקים, לזה אין להם לא פירות ולא שום דבר וכ"ש שכר בעוה"ז:

פסוק מא

אז יבדיל משה שלש ערים, כשראה משה שהוכיחן שאמר כי תוליד בנים וגו' והשחתם וגו' העידותי בכה כי אבוד תאבדון מהר השמד תשמדון והפיץ אתכם והזהירם על ענין התשובה שאמר והשבות אל לבבך וקבלו התוכחות, רצה עתה לחזק לבן בתשובה בהבדל ג' ערים, כדי שיאמרו ומה אם לרוצחים שהרגו לו ולזרעותיו העתידין לצאת ממנו יש לו הצלה ותיקון כ"ש שאר עבירות, שנאמר טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, אמר בדרך ולא חמר הדרך לומר בדרך שעשה לרצחנים שמשם היא הוראה לחטאים לזה סמך כאן זו הפרשה, ולזה אז. ואמר יבדיל כי היה לו לומר הבדיל, כאן רמז מה שאז"ל אע"פ שאין אלו קולטות עד שיבדילו אותם שבארץ אמר משה מה שאפשר לקיים מן המצוה אקיימנה, א"כ אמר יבדיל למפרע כשיבדילו אותה שבארץ כנען יבדילו אלו עמהם:

ועל מה שאמר אז, אמר במדרש יתברך שמו של מ"ה הקב"ה שכן שוקד היכן לזכות את בריותיו, על כל העבירות נתן כפרה, על לשון הרע פעמונים שהיה כהן גדול לובש על שולי המעיל, יבא קול ויכפר על הקול, רוצח נס לערי מקלט, א"ר לוי מאן דאכיל בקדרה ידע מה טעמא דתבשילא, כיון שאמר לו הפרש שש ערי מקלט אמר לו משה למה, אמר לו אם אדם הורג בשגגה יהא בורח לשם אמר משה שירה אני חייב לומר שאף בי אירע הדבר הזה שהרגתי את המצרי, ויבדל משה אינו חומר אלא אז, ואין אז אלא שירה שנאמר אז ישיר משה, ע"כ:

מזרחה שמש. שהזריח שמשן של עוברי עבירה כמו שאמרנו, שיראו ויקחו ק"ו לעצמן, והיו שתי ערים לשני שבטים ובארץ כנען לתשעה שבטים שלש ערים, רז"ל אמרו לפי שבגלעד שכיחי רצחנים דכתיב גלעד קרית פועלי און עקובה מדם. עוד אפשר לומר לפי

שבארץ כנען היה כהן גדול מתפלל שלא יארע שפיכות דמים בימיו, לזה אמר וישב שם עד מות הכהן הגדול, והתפלה בא"י מקובלת כי שם שער השמים וארץ אשר ה' דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה, משא"כ בחו"ל כי מצד השרים ששולטים שם וישראל אינם תחת ידם ירבו הרוצחים, ולזה תמצא בפרשת מסעי שאמר את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ערי מקלט תהיינה לנוס שמה כל מכה נפש בשגגה, לא אמר רוצח כמו שאמר כאן ב"פ רוצח שאמר לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת, לפי שטומאת הארץ גורמת, לזה הדר בה נקרא רוצח:

פסוק מב

ונס אל אחת מן הערים וחי, בגמרא תאנא תלמיד שגלה מגלין רבו עמו עביד ליה דתיהוי ליה חיותא, א"ר זירא מכאן שלא ילמד אדם לתלמיד שאינו הגון, א"ר יוחנן הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו כדי שתחיה בעליה, שחיי בעלי תורה בלא תורה כמיתה חשובה, יצא להם ז"ל מהפסוק שהוא מיותר כי כבר אמר לנוס שמה רוצח, ונס אל אחת מן הערים וחי למה, אלא לדרשה קאתי. ועוד אומרו וחי פשיטא, כי לזה הם הערים כדי שיחיה, אלא עשה לו שיחיה, ואמר ונס כי היה לו לומר ינוס אמר ונס בוא"ו לכלול שניהם תלמיד שגלה ורב שגלה, עוד אמר וחי לא אמר ויחיה לומר ינוס הרוצח וגם כן המחייהו שהוא רב לתלמיד ותלמיד לרב:

פסוק מג

את בצר במדבר לראובני, אז"ל לפי שהוא פתח בהצלה תחילה, שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם לכך אמר תחילה בחלקו ראובן, כי היה לו לומר תחילה בחלקו של בד שכן פרשת מטות מזכירם תחילה. ויבאו בני גד ובני ראובן, ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן, ויאמרו בני גד ובני ראובן אל משה, אם יעברו בני גד ובני ראובן, ויתן משה לבני גד ולבני ראובן, ויבנו בני גד ואחר כך ויבנו בני ראובן, לזה אז"ל מה טעם מזכיר ההצלה של חלק ראובן תחילה לפי שהוא פתח תחילה בהצלה, זהו בארץ המישור, שהלך ורץ באמת ובמישור, ומשלים המאמר זהו שכתוב אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו עד בור עד תחומו של ראובן שכתוב בו וישב ראובן אל הבור, אז"ל כן לפי שהוקשה להם אם הכתוב הוא כפשוטו שמדבר על הורג במזיד לא היה לו לומר אדם שהוא השם המעולה כי לא נזכר בענין הכאה ורציחה אלא איש לא אדם, שנאמר וכי יזיד איש על רעהו, וכי יכה איש, מכה איש ומת, כן היה לו לומר איש עשוק בדם נפש, ועוד שלא היה לו לומר עשוק אלא עושק כי עשוק הוא מאחרים שעשקוהו לזה אז"ל שאין הפסוק מדבר אלא על הורג בשוגג עד בור ינוס לומר שגולה. וזאת התורה, אחר שראה השם שישראל קבלו הוכחתו וחזק לבן בהבדל שלש ערים, אמר משה עתה הם

ראויים לתורה ולהכניסם בברית עולם ולהשמיעם התורה ולחזק לבם בה שהיא סם חיים לפי שהפרו ברית הראשון, וכונתו של משה להכניסם בברית על ידו ולהשמיעם עשרת הדברות, שאם ח"ו יעברו עליהם לא יהיו חייבין כליה כמו שעובר על ברית הקב"ה כי בשר ודם הוא, זהו וזאת התורה אשר שם משה משה משים תורה, מאין למשה תורה שישים, אלא הכונה כמו שאמרנו שהיה יודע משה שעתידין לחטוא כמו שאמר להם כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון וכו'. ואמר וזאת בוא"ו, אמרו במדרש זאת מוסף על ערי מקלט, שערי מקלט מצילין מהמיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שקולטת ומצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולטות אלא שוגגין והתורה בין שוגגין בין מזידים, אמרו ישראל למשה אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמר להן לתורה שנאמר וזאת התורה וגו':

פסוק מה

אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים. והלא בעבר הירדן הוא עומד, אלא אמר בצאתם מצרים לומר שלא תאמר מאחר שעברו על צוויו ודבורו של מקום כלום יש להם תקומה, לזה אמר שגם הדברות הראשונות הם דבורו של משה, שכן אמרו דבר אתה עמנו ונשמעה, א"כ לא עברו אלא על דבורו של משה, אע"פ שהוא היה שליח מ"מ אינו דומה שומע מפי מלך עצמו לשומע מפי שלוחו. בעבר הירדן מול בית פעור, שם הוכיחם כדי שלא יהא להם פה לדבר לפי שנכשלו באותו עון, בגיא ששם קבורתו לומר להם שלא יאמרו מה לזה עלינו, לזה אמר לאחר שבאו לארץ סיחון ועוג והכה אותם וירשו ארצם מערוער ועד הר שיאן וכל הערבה ובהורישם אלו כאילו ירשו כל ארץ כנען לפי שאלו היו שומרים אותם, אז הוכיחם וכרת עמהם הברית ונתן להם מחדש עשרת הדברות:

פסוק מו

ובמדרש בעבר הירדן בגיא, מה ת"ל מול בית פעור, ללמדך שאפילו ישראל בעמק בגומא התחתונה הקב"ה עושה מלחמתן, כתוב אחד אומר שהכום ישראל שנאמר ויכהו ישראל, וכתוב אחד אומר משה הכם שנא' אחרי הכותו וכתוב אחד אומר משה וישראל, שנאמר אשר הכה משה ובני ישראל. ומי הכם, הוי אומר הקב"ה שנאמר למכה מלכים גדולים, ללמדך שהיינו בגומא התחתונה והוא עומד לנו שנאמר שבשפלנו זכר לנו כל"ח, ע"כ:

פרק ה

פסוק א

ויקרא משה אל כל ישראל, קרא להם להשמיעם עשרת דברות שניות. לעיל אמר ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות וגו', וכאן אמר שמע אל החוקים ואל המשפטים אשר אנכי דובר באזניכם ולמדתם אותם. אלא משה עשה כמו שעושין לתינוק כשמכניסים אותו לבית הספר מלמדין אותו ואומרים על מנת שאתן לך כך וכך ומלמדו הפרשה כגירסתה, אחר שלמד מקרא אח"כ מוסרין לו ראשי פרקים ואין אומרים לו על מנת כדי שלא יהיה עובד לרבו על מנת לקבל פרס. כן עשה משה, בתחילה אמר אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם וגו' אבל אח"כ שלמדם וידעו שאין לעבוד ה' על מנת לקבל פרס לא אמר להם למען תחיו. ואמר אשר אנכי דובר באזניכם, לא כמו שאמר לעיל אשר אנכי מלמד אתכם, לומר שעתה אינו מלמד אותם כי אם עשרת דברות וכל המצות כלולים בה, לזה אמר להם ולמדתם, אני איני צריך שאלמד לכם אלא למסור לכם ראשי פרקים לבד ואתם תלמדו מעצמכם. ואמר ושמרתם לעשותם לומר שיש הרבה מצות שאינם נוהגים עד בואם לארץ ויש מצות שאינן נוהגין עד שיבא המשיח כגון המצות התלויות ביובל, ובבית שני לא היה היובל נוהג, לזה אמר להם תקבלום על עצמכם כשיבאו תקיימום, זהו ושמרתם לעשותם, כמו ואביו שמר את הדבר:

פסוק ב

ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב וגו'. בא להודיעם שזה הברית אינו לעקור הברית הראשון כי אותו ברית לא את אבותינו כי אם אותנו וכדי שלא יחשבו שאמר אתנו על משה ואהרן, לזה ביאר דבריו ואמר אלה פה היום כלנו, ואמר חיים לומר שהחיים שהן בו עתה הוא מחמת אותו מעמד כי באור פני מלך חיים, והוא דבר עמכם פנים בפנים הוא מביט בכם ואתם מביטים בו, ואומר כי לא יראני האדם וחי, ואתם כלכם חיים היום:

פסוק ג

עוד אמר לא את אבותינו. בא לומר להם שלא יעלה בלבם לומר שזה הברית הוא ברית בשר ודם אינו כמו בריתו, של מקום, לזה הודיעם שהברית הראשון שהוא בריתו של מקום עדיין הוא קיים כי אע"פ ששמעתם הדברים מפי לא הייתי אלא שליח, זהו שאמר אנכי עומד בין ה' וביניכם להגיד להם את דבר ה', כמו שאמר רבי ברכיה כך אמר משה אל תאמרו אני מטעה אתכם על לא דבר כדרך שהסרסור עושה בין מוכר לקונה אלא המוכר בעצמו המדבר עמכם:

פסוק ה

ולא עליתם בהר לאמר, מאי לאמר, אלא אמר משה אילו לא הייתי תורגמן בדברות ראשונות לא הייתי יכול לומר דברות שניות כי מי הוא שיבא אחרי המלך, אבל לפי שאנכי עומד להגיד לכם דבר ה' בזה יש לי כח לאמר לכם עשרת הדברות אנכי ה' וגו':

ובמדרש פנים בפנים בדמיונות הרבה נדמה הב"ה לישראל לזה נראה עומד ולזה נראה יושב ולזה נראה כבחור ולזה נראה כזקן שנאמר וביד הנביאים אדמה, על ים סוף כבחור ערוך למלחמה שנאמר ה' איש מלחמה, על הר סיני כזקן יושב בישיבה, שאין תורה אלא מפי זקן שנאמר מזקנים אתבונן:

ובמסכת סופרים תניא רבי חנינא בר פפא אימר פנים תרי בפנים תרי הא ארבע, פנים של אימה למקרא, פנים בינוניות למשנה, פנים שוחקות לגמרא, פנים מסבירות לאגדה. ד"א פנים בפנים בנוהג שבעולם רב רוצה ללמד ותלמיד אינו רוצה ללמוד תלמיד רוצה ללמוד ורב אינו רוצה ללמד, ברם הכא רב רוצה ללמד ותלמיד רוצה ללמוד ע"כ. עם מה שאמר זה המאמר נבין לאמר אנכי ה' אלהיך, כלומר הואיל ודבר ה' לכל אחד כפי פנים שלו לזה היה הדבור אנכי ה' אלהיך בלשון יחיד:

עוד נאמר בלשון יחיד כמו שאמר במדרש ז"ל. ברוך הוא שבחר בישראל מכל באי עולם ומכל מעשה ידיו וקנה אותם קנין גמור וקראם בנים ועבדים פעמים שהוא מדבר עמהם כשהוא מדבר עם רבים באהבה שאהב אותם, פעמים שהוא מדבר עמהם כשהוא מדבר עם יחיד, לפיכך חייב אדם לומר אימתי יגיעו מעשי כמעשה אברהם יצחק ויעקב מעשים טובים ותלמוד תורה, לפיכך חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם ע"כ. א"כ לזה היה בלשון יחיד כדי שיאמר האדם כמו שדבר הקב"ה עם האבות כך דבר עמי א"כ צריך אני להגיע מעשי למעשיהם שכמו שדבר עם האבות דבר עמי, לאברהם אמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, וליצחק אמר אנכי אלהי אברהם אביך, וליעקב אמר אני אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, א"כ צריך לערוך מעשי למעשיהם, וכן כדי שיאמר בשבילי נברא העולם, א"כ כשתעיין שאני מדבר כאחד שמדבר עם בנו באהבה ודאי שלא יהיה לך אלהים אחרים, מאחר שאתה מעריך שתמיד דבורי עמך פנים בפנים, זהו על פני:

ובמדרש דבר אחר אנכי ה' אלהיך, קיימתם אותו אני אמרתי אלהים אתם, עברתם עליו אכן כאדם תמותון, לא יהיה לך קיימתם אותו ופניתי אליכם, עברתם עליו ונתתי פני בכם. א"כ פירוש על פני שלא יחולו עליך פנים של זעם, ובפרשת יתרו שם כתבתי ענין

אחר, וכן לא תעשה לך פסל שהכל יהיו פסולים בעיניך, ובזה לא תשחחוה להם ולא תעבדם וגו', ומזה גם כן לא תבא לישבע בשמו לשוא כי ייקר בעיניך:

פסוק יב

שמור את יום השבת, בדברות ראשונות שהם דבריו של הקב"ה שאין שכחה לפניו אמר זכור, אבל כאן שהם דבריו של משה אמר שמור, שמור כלומר המתין כמו ואביו שמר את הדבר כלומר המתין לביאת שבת כאדם שממתין לביאת המלך ומכין מה שצריך ממאכל ומשתה ומלבוש, וכן אז"ל מחד בשבא לשביך, פי' מיום ראשון יכין לצמצם ולשמור לשבת. וכדי שלא תאמר מאחר שה' אמר זכור איך ישנה משה ויאמר שמור, לזה אמר כאשר צוך ה' אלהיך, לומר שה' שמור גם כן אמר, שזכור ושמור בדבור אחד נאמרו: עוד אמר זכור את יום השבת, אמר להם לישראל זכור את יום השבת הידוע שהוא עוה"ב שאין בו לא אכילה ולא שתיה, כן אתם לא תמשכו אחרי אכילה ושתיה, ואיך תזכרו דבר זה מהמן שלא היה יורד ביום השבת, מכאן תדעו שאין בו אכילה ושתיה, זהו לקדשו כי ממיעוט אכילה ושתיה יבא לידי פרישות וקדושה, אבל משה שראה שהלכו אחר התאוה שנאמר התאוו תאוה והוציאו לעז על המן והם ממתינין ליכנס לארץ לאכול מפריה, לזה אמר שמור שישמרו עצמן מרבוי האכילה, כי במדבר היו שומרים אותו בעל כרחם שלא היה שם לא גנות ולא פרדסים, הרי היו אנשים שיצאו ללקוט ולא מצאו, לא כן בארץ, לזה אמר שמור שישמרו עצמן:

ובמדרש שמור את יום השפת לקדשו, במה אתה מקדשו במקרא במשנה במאכל במשתה וכסות נקיה אע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות יקח אדם מעט בשר ואל ירבה ביין שנאמר אל תהיה בסובאי יין, לא זכה אדם לתורה שיכנסו בתוך מעיו יבקש רחמים על אכילה ושתיה יתירה שלא תכנס בתוך מעיו, שנאמר צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני מה הכור הזה אפילו אתה נותן בו כל עצים שבעולם הוא שורפן ומפסידן כך גרונו של אדם אפילו אתה נותן בו כל אכילות שבעולם הוא מפסידן, מכאן אמרו ג' קדושות הן קדושת שמו של הקב"ה שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, וקדושת שבת שנאמר ושמרתם את השבת וגו', וקדושתן של ישראל שנאמר קודש ישראל לה' ע"כ. הרי שהשוה קדושת ישראל לקדושת השבת וקדושת השבת לקדושת המקום, ואמר שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, שכביכול יושב וממתין לתהלתן של ישראל, ואם היא תהיה בכרס מלאה ודאי שלא תהיה מקובלת. וכבר כתבתי בפרשת פנחס שלא נזכר יין בכל הקרבנות כי אם במוסף של ר"ח לפי שנתמעטה וצריך להחזיק' ולתמכה, אבל בכל שאר המועדים לא אמר אלא ונסכו, וכן אמר בחול ונסכו

רביעית ההין ונסכו בגי' קולו, שהיו הלוים מגביהים קולן בשיר כשהיו מנסכין היין, כן צריך להרים קולן בתושבחות ובלימוד התורה, כמו שאז"ל שאמרה תורה לפני הקב"ה עכשיו יכנסו לארץ וכל אחד ואחד יתעסק בשדהו ובכרמו תורה מה תהא עליה, אמר לה בתי נתתי כבר להם שבתות ויו"ט שיתעסקו בתורה, לזה אמר המאמר ואל ירבה ביין שהיין מביא כל רעה שבעולם. לזה אמר שמור:

פסוק יד

ואמר שורך וחמורך, ובדברות ראשונות לא אמר לא שור ולא חמור, לפי שבדברות ראשונות היו במדבר אין להם צורך לא בחמור ולא בשור שבותים ועומדים הם, לזה לא נזכרו. אבל בכניסתם לארץ יש להם צורך שור לחרישה וחמור לטעינת התבואה, לזה הזהירם עליהם:

פסוק טו

ואמר וזכרת כי עבד היית, ובדברות ראשונות אמר כי ששת ימים עשה ה' וגו', אלא דור המדבר דור דעה והיו מאמינים בחדוש העולם לזה הביא להם ראיה מחדוש העולם, אבל דורות אחרים לא יאמינו ויאמרו הרוצה לשקר ירחיק עדיו, לזה אמר משה איני מביא לכם ראיה אלא ממה שראית בעיניך לזה אמר וזכרת כי עבד היית וגו':

עוד טעם אחר למה שינה כאן משה ואמר וזכרת כי עבד היית ולא אמר כמו שאמר פרשת יתרו כי ששת ימים, לפי שמשה נתן עצה לפרעה שיתן להם יום אחד בשבוע כדי לנוח בו כדי שיוכלו לעשות מלאכה בשאר ימים ויסבלו השעבוד ונתן להם יום שבת, זהו ישמח משה במתנת חלקו, ולזה כאן אמר להם לישראל ראוי הוא עליכם לקיים זה הדבור, שאלולא זה לא הייתם יכולים לסבול העול, ולפי שאמר משה מפי עצמו אמר להם כן, אבל דברות ראשונות שהם מפי הגבורה אמר כי ששת ימים. ומה שאמר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך כבר אמר אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך למה חזר ואמרן. ולא אמר שורך וחמורך ושאר הבהמות, יש מי שכתב ששני הגופים הראשונים נקראים עבד ואמה לפי שהן משועבדין לג' אם יתקן אם לאו, בערך זה נקראים עבד ואמה ויש להם מנוח ומרגוע ע"י תיקון הג', אבל הג' נקרא בן, ולזה אמר כבד את אביך שהוא הראשון ואת אמך שהוא השני, ובראשונות לא אמר כן לפי שלא היו צריכין לגלגול, אבל אחר שחטאו הוצרכו לגלגול כאז"ל:

פסוק טז

כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' אלהיך. אמר כן זה יובן ממה שאז"ל על פסוק ראש דברך אמת אז"ל (קדושין ל"א) ראש דברך ולא סוף דברך, אלא כשאמר הקב"ה אנכי ה' אלהיך אמרו האומות לעצמו הוא דורש כשאמר כבד את אביך ואת אמך אמרו

אמת הוא אומר זהו מסוף דברך נתאמת ראש דברך, זהו אומרו כאן כאשר צוך ה' אלהיך וגו', שבצווי זה נתאמת דבורו של מקום:

למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך, בדברות ראשונות לא אמר. ייטב לך, אלא לפי ששכר כבוד אב ואם הוא אריכות ימים ואם יעשה שאר עבירות כמו ע"א יתקצרו ימיו כמו שאמר פן תשחיתון וכו' לא תאריכון ימים עליה כי השמד תשמדון וכו', לזה יארכון כתיב שלא יהיה לו כ"כ אריכות ימים, ומה שכרו של כבוד אב ייטב לך ייטב הוא בעולם שכולו טוב, שהוא לעוה"ב, אבל אם עבד ע"א יהיה עונשו בעוה"ז, לזה אמר ייטב לך על האדמה ולא לעוה"ב, ואמר למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך ב"פ ולמען, מצאתי כתוב שאדם מתגלגל ג"פ זאח"ז לתיקון ר ל אחר שנתקן, והראשון נקרא אב והשני נקרא אם, שעדיין לא הגיע למעלה עליונה, ועל זה מזהיר לשלישי שיכבד האב שהוא הראשון והאם שהוא השני כי שניהם מקוים לו, ולזה ב"פ למען, למען יאריכון ימיך הוא על השני, ולמען ייטב לך על הראשון, ולזה אמר על האדמה שבראשון קונה לו מקום בג"ע הארציי כנזכר בזוהר חקת (דף קפ"ב) ע"ש, ומה שלא אמר כן בדברות הראשונות לפי שהיו בני חורין ממלאך המות ולא היו צריכין לכך חבל אחר שחטאו באו למדה זו, והבן:

פסוק יז

לא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב וכו', אמר ולא בתוספת ויי"ן, ובדברות ראשונות לא נאמר בהם ולא בוא"ו וכאן אמר בתוספת ויי"ן, לפי שבדברות הראשונות נאמרו כולם מפי הגבורה בדבור אחד מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע, לזה לא נאמר ולא בתוספת וא"ו, אבל כאן הוא דבור משה שהוא בשר ודם אינו יכול לדבר אם לא יתן פיסוק וריוח לדבריו, לכך באו הויי"ן בסיפור דבריו ולא ולא וגו':

ובזוהר אמר ליה רב יוסי אמאי לא כתיב ולא תרצח כהני אחריני, א"ל בגין דרגא דדיינא בגבורה תליא ולא באתר דרחמי ובגין דבעין ה' ויי"ן איתוסף וא"ו ולא תתאוה דהא בלא תרצח לא בעי למשרי וי"ו ואיתוסף הכא ע"כ. ומה שאמר בגין דבעיין ה' ויי"ן הוא מפני שמשנה תורה מפי עצמו אמרו, ופי' מפי עצמו הוא פי ה' שהיא ה' אחרונה, והבן היכן רומז פי והיכן רומז עצמו, ובזה תבין ה' ויי"ן. וכאן אמר לא תתאוה ובדברות ראשונות לא אמר, לפי שעמדו על הר סיני ופסקה זוהמת החמדה של ונחמד העץ להשכיל לזה לא תחמוד כלו' לא יש חמדה שכבר פסקה הזוהמא, ופי' לא תחמוד אשת רעך כמו שעשתה אשת רעך שהיא חוה, ולזה על לא תחמוד בדברות ראשונות שני גרישין ועל לא תחמוד כאן טרחא. לומר שלא תחמוד אינו חוזר לאשת רעך אלא לא תחמוד סתם כמו שעשת אשת רעך אבל אחר שהאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה ויבכו גם בני

ישראל והמשיכו עליהן גם כן הזוהמא לזה הוצרך משה לפסקן ואמר לא תחמוד ולא תתאוה, וכאן אמר שדהו ובראשונות לא אמר לפי ששם היו במדבר ולא היה להם לא שדות ולא כרמים אבל כאן הם נכנסים לארץ:

פסוק יט

את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם לומר שלא יעלה בדעתכם לומר הואיל ויש שנוי בין דברות ראשונות לאלו אני הוספתי מדעתי, לזה אמר את הדברים האלה בלי שום תוספת ובלי מגרעת דבר ה' והיה קול גדול ולא יסף, היה קול גדול שכל הדברות והתוספת שתמצא כאן הכל היו כלולים בו לזה לא הוצרך להוסיף ולומר, כמו זכור שם היה כלול שמור וכולם בדבור אחד נאמרו לזה לא הוסיף לומר לך שמור שכלול היה בזכור, וכן כל השאר:

פסוק כ

ויהי בשמעכם את הקול מתוך החושך. במדרש אמר למה השמיע הקב"ה את קולו מתוך החושך ולא מתוך האור, למה הדבר דומה למלך שהיה משיא את בנו ותלה בחופת בנו מסכות שחורות אמר להם יודע אני שאין בני ממתין עם אשתו מ' יום שלא תאמרו למחר המלך היה אסתרוגלוס ולא היה יודע מה שאירע לבנו, כך המלך זה הקב"ה והבן אלו ישראל והכלה זו התורה והקב"ה יודע שאין ישראל ממתינין בדברים אלא מ' יום לפיכך השמיע קולו מתוך החושך, ע"כ:

פסוק כא

ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבודו וגו' היום הזה ראינו כי ידבר אלהים, היא הבינה כמו שאומר אחר כך השמע עם קול אלהים חיים כמונו ויחי, אמרו כיון שקדם בידיעתו ית' שעתידין לחטוא כמו שאמר מתוך החושך כאילו חטאו והיה מן הראוי שנמות ואנו רואין שדבר עמנו ולא מתנו לפי שהוא פעם ראשונה אבל אם יוספים אנחנו לשמוע ומתנו לזה קרב אתה ושמע וגו'. ואת תדבר אלינו רצו שאדבר עמהם מאתרא דנוקבא, לפי שאינו דומה עובר על דברי מלך לעובר על דברי הסרסור:

או יאמר אם יוספים לשמוע, אחר שדבור שני הוא לא יהיה לך אלהים אחרים, והיה ראוי שמי שעבר על דברי מלך והמרה את פיהו שימות ולמה לא מת, לפי שאנכי ולא יהיה לך כולם בדבור אחד נאמרו אילו היה נאמר דבור לא יהיה לך בדבור בפני עצמו היינו מתים מאחר שאמר הדבור ושנה עליו:

פסוק כד

ובזוהר ואת תדבר אלינו, אמרו לא בעינא בתוקפא עילאה דלעילא אלא מאתר דנוקבא ולא יתיר, ואת תדבר דייקא, אמר משה חלישתון חילא דילי חלישתון חילא אחרא,

דאלמלא לא אתרחקו ישראל ואשמעון כל ההוא קלא כד בקדמיתא לא הוה יכיל עלמא למיהוי חריב ואינון הוו קיימין לדרי דרין דהא בשעתא קדמיתא מיתו מ"ט בגין דהכי אצטריך פי' להעביר זוהמת הנחש לבתר דחיו וקמו וקא סגו ובעא קוב"ה לאעלא לון לאילנא דחיו דקאים על ההוא אילנא דמותא בגין למהוי קיימין לעלמין אתרחקו ולא בעון כדין איתחלש חילא דמשה עליהו ואתחליש חילא אחרא אמר הקב"ה אנא בעינא לקיימא לכו באתר עילאה ולאדבקא בחיים אתון בעיתון אתר דנוקבא שריא, לך אמור להם שובו לכם לאהליכם כל חד יהך לנוקבא ויתיחד בה, ועם כל דא כיון דישראל לא עבדו אלא בדחילו עילאה דהוה עלייהו לא אתמר עליהו אלא מי יתן והיה לבבם זה להם, מכאן אוליפנא כל מאן דעביד מלה ולביה ורעותיה לא הוה לסטרא בישא אע"ג דאיהו ביש הואיל ולא עביד ברעותיה עונשא לא שריא עליה ולא כבר נש אחרא, וקב"ה לא דאין ליה לביש. ע"כ:

פסוק כה

הטיבו כל אשר דברו, לא אמר טוב דברו אלא הטיבו הטיבו לאחרים למאן לכ"י שהם נתרצו בה כמו שאמרו ואת תדבר אלינו, א"כ צריך שירד לה השפע ואחר כך היא תשפיע לכם, ואתה פה עמוד עמדי דאסתלק מנוקבא ואתדבק באתר דדכורא. והשלים הענין ארץ זבת חלב ודבש וסמיך שמע ישראל לומר שהמתיקות היא עבודת הבורא וייחודו:

פרק ו

פסוק ד

שמע ישראל ה' אלהינו וגו'. בפרשה זו תמצא שאמר משה ג"פ שמע, ועתה ישראל שמע אל החוקים, ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם שמע ישראל אל החקים ואל המשפטים, ופסוק זה שמע ישראל ה' וגו', לפי שיש עובדים לאור היום כשמתחיל להאיר כמו שאמר בזוהר פרשת תשא (דף קפ"ח) רבי יוסי ורבי חייא הוו אזלי בארחא אדהוו אזלי רמש ליליא יתבו אדהוו יתבי נהיר יממא אמרו נקום וניהך קמו ואזלו שריאת צפרא לאנהרא א"ר חייא חמי אנפוי דמזרח דקא מנהרי אמר השתא כל בני מדינחא דטורי נהורא סגדין לגבי האי נהורא ופלחין ליה עד לא יפוק שמשא דהא כיון דנפיק שמשא כמה אינון דפלחין לשמשא ואילין אינון דקא פלחין לנהורא דא וקא קראן להאי נהורא דנהיר באתר שמשא עד לא יפוק לה דמרגלא דנהיר ואומאה דילהון באלה דמרגלא דנהיר ואי תימא דדא פלחנא למגנא הוה מיומין עתיקין קדמאין חכמתא ידעו ביה ע"כ. ויש עובדים לירח ויש עובדים לכוכבים ומזלות, לזה ישראל מקדימין לאור הבוקר ומכחישים אותם ואומרים כל ברואי מעלה ומטה יעידון ויגידו כולם כאחד ה' אחד ושמו

אחד. ולפי שאלו הם מעט שיש להם עבודה זו לא תקנו לומר אחריו בשכמל"ו, ויש שעובדים לשמש שכל מלכי מזרח ומערב מניחין כתריהם מעל ראשיהם ומשתחוים לה, לזה תקנו רז"ל זמן ק"ש של שחרית קודם זריחת השמש, כמו שאמרה המשנה ירד לטבול אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות קודם הנץ החמה יעלה ואם לאו יתכסה במים ויקרא, כל זה למה מקמי דליפוש רוגזא, דכיון שרואה הקב"ה כן הוא כועס ואומר בטובה שעשיתי להם בה הם מכעיסים אותי, לזה ישראל מקדימין ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, כיון שרואה הקב"ה כן כביכול יש לו נחת רוח ואומר די לי שישראל מיחדים אותי שבשבילם בראתי העולם והאור והשמש והירח, ורז"ל מרוב יראתם שלא תצא השמש וליפוש רוגזא תיקנו לומר קודם הקרבנות פסוק שמע כו' ואומרים אחריו בשכמל"ו, שאומרים אשרינו מה טוב חלקנו שאנו משכימין ומעריבין ואומרים שמע ישראל וגו'. והג שמע ישראל, כל אחד יש לו כונה בפני עצמו, של אור היום שאומר ה' אחד ושמו אחד, הוא נגד עשר דאצילות, ולזה אין אומרים בשכמל"ו, לפי שאין מאריכין בהם שהם כולם אחד ואין אתה יכול לומר משל לבת מלך שהריחה וכו'. שמע דלעולם יהא אדם ירא שמים הוא רמז לעשר דבריאה, ואע"פ שאומר בשכמל"ו עכ"ז כולם נבראו כאחד שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, וק"ש של יחוד הוא רמז לעשר דיצירה, ומאריכין בה לחבר עמה עשר דעשיה שכאן יש אריכות ומשל לבת מלך.. והבן כל זה, ואשאל מחילה וסליחה וכפרה שלא אהיה הולך רכיל מגלה סוד, שמ"ע שי"ן מ"ם עי"ן סודם עשר, שצריך לכוון בכל העשר. שמע אז"ל נוטריקון שדי מלך עולם, שחרית מנחה ערבית, שאו מרום עיניכם, לפי שבאלו הג' זמנים הם עת רצון. שהאבות בחרו אותם והתפללו בהם, אברהם שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם ואין עמידה אלא תפלה יצחק ויצא יצחק לשוח בשדה בשיחה נאה, לפנות ערב לפנות הערב והברכה לבניו לבטל הדין שלא ישלטו בעולם ולא יעשו שמד, לשוח בגימ' שמד, בשדה לבעל השדה שהוא עשו יודע ציד איש שדה, כי נטו צללי ערב נטו על העולם לשלוט על הבריות, ויצחק שהוא אב רחמן בגבורתו עומד כנגדן, יעקב נאמר ויפגע וילן ואין פגיעה אלא תפלה, ואלו הג' זמנים הם עת חסד, שחרית יומם יצוה ה' חסדו, מנחה לרוח היום תרגום למנח יומא, שכל עוד שהשמש עולה יש קצף בעולם מכובדי השמש לומר שאלהיהם הוא בעלוי, ואילולא השכמתו של אברהם היה נחרב העולם אלא שהוא מנהג עולמו בחסד, ולעת המנחה יש נחת רוח, לפי שהשמש היא בירידה והתחילה להראות חסרונה וגריעותה, ולעת ערב יש להם לבריות נחת רוח מעמלם וטרחם כי הם ישנים ונחים מיגיעם וטרחם, שנאמר ישנתי אז ינוח לי, ושכבת וערבה שנתך, זהו לשון עריבות

שאז יש עריבות בשינה מה שאין כן בשינת היום כי אדרבא היא מזקת, לזה שאו מרום עיניכם באלו הג' זמנים שהם עת רצון. ואע"פ שעת ערב הוא זמן ששולט סטרא אחרא שנ' בו תרמוש כל חיתו יער עכ"ז המאור הגדול שהוא השמש כבה נכבה שהיא הע"א הגדול שהרוב עובדים לה יותר מהירח לפי שרואין שהירח מתמעטת והולכת והלקות שלה הוא יותר מלקות השמש לזה עובדיה מעטים, ויעקב כיבה השמש שנ' וילן שם כי בא השמש, ואחז בעקבו שנאמר וידו אוחזת בעקב עשו א"כ היא עת רצון, ומלת שמע כולל לשון שמיעה ולשון הבנה, שצריך שישמיע לאזניו ולעורר הכונה, ויחשוב עצמו כאילו עומד לפני מלך כי אז הוא מכוון בדבריו, כ"ש ביחודו ית' שצריך לכוון כמו שאמר בגמרא שאם אמר שמע שמע משתקין אותו, ומקשה ודילמא לא כוין דעתיה ולבסוף כוין דעתיה ואמר חברותא וכו', פירש"י ז"ל מדבר עם הקב"ה כמו שמדבר עם חבירו פעמים בכונה ופעמים שלא בכונה אי לא כוין מחינא ליה במרזופא דנפחא עד דמכוין, ולכך תמצא עי"ן של שמע רבתי וד' של אחד, לומר שהוא עד עליו אם כיון ואם פיו ולבו שוין ולא יזכירנו בשפתיו ולבו רחק ממנו:

וכתב הר' בחיי ז"ל ומפני זה בפ' בראשית י"ג פ' גן ובפ' זו י"ג פ' אש להודיע כי כל המכוון באחד מחשבונות י"ג מדות נצול מאשה של גיהנם וזוכה לגן עדן וכל מעלותיו שהן י"ג כמו שא"ל ר' יהושע בן לוי ז"ל אשכחי' לרשב"י ז"ל דהוה יתיב אתליסר תכתקי כו' והכונה על מעלות גן עדן ע"כ. ובענין הכונה הוא להרים שפע וברכה מהמקור העליון על דרך המעלות למקום אחד ולחברם יחד בלב אחד, ל"ב אח"ד בגימ' יו"ד ה"א וא"ו ה"א, ואחר כך להעלותה ולחברה לאימא עילאה, שמע הוא מלשון קבוץ כמו וישמע שאול, שצריך לקבצם כולם להרים בכ"י זהו ישראל שר"ת הספירות עולה ישראל, כזה, כח"ב גג"ת נהי"מ מיחדי' כולם כאחד שמע שי"ן מ"ם עי"ן בגי' עשר. ועל דרך הפשט שמע ישראל אבינו ה' אלהינו כמו שאתה תיחד שמו כן אנחנו יוצאי חלציך ניחד, ובזה מתעלה יעקב אבינו כי הוא ייחד שמו בראותו י"ב בנים סביבו והוא עמהם הרי י"ג כמנין אחד לזה ייחד שמו שידע שממנו יבאו עם שמיחדים שמו:

וכן כתב בזוהר פרשת ויצא (דף קמ"ח) ז"ל ת"ח בשעתא דייחדו בנוי ייחוד דלעילא ואמרי שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד דא הוא שלימו עילאה אתיחדא ביחודא חד, כדון אתחבר יעקב אבהן ונטיל ביתיה ויתיב ביה בחבורא חדא עם אבהן לאתחברא כו' שמע ישראל האי קרא תינח בשעתא דאמרו בנוי דיעקב לאבוהון או משה לישראל אבל השתא דכולי עלמא קא אמרי שמע ישראל למאן קא אמרי אלא הא תנינא יעקב לא מית וקב"ה חתים ליה גו כורסא דיקריה למהוי תדיר סהדא על בנוי דקא מיחדי שמיה בכל יומא

תרין זמנין וכד אינון מיחדי שמיה דקב"ה ואמרי שמע ישראל הוא סהיד עלון דאינון מיחדי שמיה דקב"ה כדקא חזי בההיא שעתא נטלי ליה ליעקב בד' גדפין פרישן לד' סטרי עלמא וסלקי ליה לקמי דקב"ה ומברך ליה בז' ברכאן פתחי כלהו ואמרי זכאה איהו אבא דזרעא דא אוליד בארעא זכאין אינון בנין דקא מעטרו לאבוהון הכי, בההיא שעתא קול קרי שמיא פתח ואמר בשכמל"ו ויעקב מתעטר בי"ג נהרי אפרסמונא דכיא וקאי תדיר כקרתא דמקפא שור על בנוי קמי קב"ה ולא שביק דינא תקיפא לשלטאה עלייהו וכל בני עלמא לא יכלי לשיצאה לון דכתיב ואתה אל תירא עבדי יעקב וגו':

ובכוונת היחוד לרב המנונא סבא פ' ויקהל (דף רי"ו) א"ל רזא דיחודא איצטריך ליה להההוא דאתחזי לעלמא דאתי ליחדא שמא דקב"ה וליחדא שיפין ודרגין עילאה כלהו באתר דאיצטריך קשרא ודא הוא רזא דכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ורזא דשמע שם דסליק לע' שמהן ודא הוא כללא חד ישראל סבא בגין דאית זוטרא דכתיב כי נער ישראל וגו' ודא איהו ישראל סבא רזא חדא בכללא חדא ולבתר אתכלילו דא בדא בכללא חדא כדין אצטריכו ליחודא שיפין ולחברא תרין משכנין כחדא וכלהו שייפין ברעו דלהא לאסתלקא בדביקותא דאין סוף לאדבקא כולא כחדא למהוי רעותא חדא עלאי ותתאי ורזא דא יהיה כד"א יהיה ה' אחד ברזא דיהיה י' ליחדא ולאדבקא ביה דאיהו היכלא פנימאה לאתר גניזו דהאי נקודה עילאה דאיהו י' ודא הוא רזא ה' אלהינו אילין תרין אתוון דאינון י"ה לאכללא כל שיפין בההוא, אתר דנפקא מינה דאיהו היכלא פנימאה לאתבא מלין לאתרא לעקרא ויסודא ושורשא דילהון עד ההוא אתר דשרשא דברית ולבתר אינון תרין אתוון אחרנין דאיהו י"ה ליחדא ולדבקא י' בה"א איהו רזא דברית קדישא והא ה' איהי היכלא לאתר גניזו דהא רזא דברית קדישא איהו ואע"ג דאיהו וא"ו תנינא אבל י' רזא דיליה ליחדא לון כחדא, אחד ליחדא מתמן ולעילא כולא כחדא ולסלקא רעותא לאתקשרא כולא מתתא לעילא בקשורא חד ולסלקא רעותיה בשלימו ברחימו ודחילו לעילא לעילא דלא אשתבק ריעותא דכל אינון דרגין ושייפין אלא בכלהו יסתלק לאדבקא לון ולמהוי כלא בקשורא חדא באין סוף ודא הוא ייחודא דרב המנונא סבא דאוליף מאבוי ואבוי מרביה עד פומיה דאליהו' ושפיר איהו יחודא בתקוניה ע"כ.

כונתו בשם הראשון לייחד יו"ד עם ה"א ראשונה ולהמשיך להם מהמקור זהו ה' אלהינו עד היסוד והסימן יהיה י' עם ה"א ויו"ד שהיא הברית עם ה"א אחרונה, אחד לקשר הדל"ת עם ח' מדות ולקשרם כולם באל"ף באין סוף ולעשותם כולם קשר אחד כמו שהיו כי לצורך העולם נאצלו, והבן מעילא לתתא:

ובפרשת תרומה דף קס"ב ביחוד ר' יוסי מתתא לעילא ז"ל פתח רבי יוסי במלין דק"ש ואמר כתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד כלא לאכללא עילא ותתא כחדא בייחודא חדא, שמע שם ע', הכא אתכליל האי שם באינון ע' שמהן עילאין דהאי שם אתברכא מנייהו ואתכליל בהו ואיצטריך לאכללא לון כחדא בייחודא חד ולשויא רעותיה בהו, דהא ודאי ע' שמהן אינון ברתיכא עילאה ומהאי רתיכא אתברכא האי שם ואתכלילת בגויהו ולבתר ישראל בכלל, אבל הא תנינן דא ישראל סבא למהוי ישראל בכללא חדא ההוא אתר דביקותא דכולא, ועל דא שמע ישראל, השתא אדבקת אתתא בבעלה והוי כלא בכללא חדא. ישראל קא מיחד ג' סטרין ה' אלהינו ה' למהוי כלא חדא, ודא רזא דיחודא בג' סטרין כמא דאוקמיה בוצינא קדישא ואתער ביה בכמה דוכתי ולית לן רשו לאתערא ביה יתיר, ודאי בר נש דקא מיחד שמא דקב"ה עילא ותתא כדקא יאות שכינתא אתיא ושריא על רישיה ומברך ליה בז' ברכאן וקרי עליה עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר ע"כ. כונתו שמע שם שהיא כנסת ישראל מתברכא מע' שמהן שהן אברהם יצחק ויעקב, בסוד ויסע ויבא ויט, על ידי ישראל, ה' אלהינו ה', לכלול ג' עליונות זהו ממטה למעלה, ובדף קס"ב תמצא יחודו של רבי יוסי ז"ל יחודא איהו בגונא דתפלין דרישא ותפלין דדרועא בתפלין דרישא ד' פרשיין והא אתמר והכא ג' שמהן אינון, התם ד' פרשיין כל חד וחד בלחודוי והכא ג' שמהן וכו' מה בין האי להאי אלא אינון ד' פרשיין והא אתערו להו חד נקודא קדמאה עילאה והיא קדש לי כל בכור וחד רזא דעלמא דאתי והיא והיה כי יביאך וחד ימינא שמע וחד שמאלא והי' אם שמע וכו', לאילין רזא דתפלין דרישא והכא רזא דיחודא דא ג' שמהן ואינון בגונא דאינון ד' פרשיין, ה' קדמאה דא נקודא עילאה ראשיתא דכולא, אלהינו רזא דעלמא דאתי, ה' בתראה כללא דימינא ושמאלא כחדא בכללא חדא, ואלין אינון תפלין דרישא, ודא איהו יחודא קדמאה תפלין דדרועא כללא דכל הני כחדא ודא איהו רזא בשכמל"ו הכא כללא דאינון תפלין דרישא דאתכלילו גו תפלין דדרועא ועל דא אינון בחד ביתא, ורזא דא ברוך דא רזא דנקודא עילאה דאיהו ברוך דכל ברכאן נבעין מתמן, ואי תימא עלמא דאתי, אקרי ברוך לאו הכי דהא, נקודא עילאה איהו דכר עלמא דאתי נוקבא איהו ברוך ואיהי ברכה, ברוך דכר ברכה נוקבא, ועל דא ברוך איהו נקודא עילאה, שם דא עלמא דאתי דאיהו שם גדול כד"א ומה תעשה לשמך הגדול, כבוד דא כבוד עילאה דאיהו ימינא ושמאלא וכולהו כלילן בהאי תפלה של יד דאיהו מלכותו ונטיל כולא בגויה ובהאי מלכותו אתכלילן ביה עלמין כלהו למיזן לון ולספקא בכל מה דאצטריכו ודא איהו יחודא דתפלין דרישא ותפלין דדרועא, כגונא דרזא דיחודא דתפלין הכי הוא יחודא דכולא ודא איהו ברירא

דמלה והא שדרנא יחודא דא קמיה דר' שמעון בוצינא קדישא ואמר לי דהא בד' גוונין אסתדר יחודא ודא ברירא מכלהו והכי הוה ודאי וכלהו רזא דיחודא ע"כ. הרי כונתו בשם הראשון דא נקודא עילאה שהיא החכמה עם הקוץ, אלהינו בבינה, ה' כולל ימינא ושמאלא, אחד דא כ"י דאיהי תפלה דדרועא, והכונה בברוך שם כבוד מלכותו, ברוך רזא דכל ברכאן נבעין מתמן שהיא החכמה, שם הוא הבינה, כבוד כבדו כ"ב ד"ו תורה שבכתב ושבע"פ דא ימינא ושמאלא מלכותו היא המלכות מלמעלה למטה בין בשמע בין בברוך שם כבוד:

ובפרשת פנחס פתח ר"ש ואמר שמע ישראל ה' וכו' ע' רברבא אוף הכי ד' וסימנא עד, היינו דכתיב עד ה' בכם אשתאר אתוון ש"ה, וא"ח, אתוון אשמח, וסי' אנכי אשמח בה' דזמינא ליה שמחה וחדוה מלעילא ע"כ. וכן יהיה לו יד ושם שכן ה' אלהינו ה' אותיותיו י"ד וכן אותיות ברוך שם וכו' יהיה לו ב' ידות לכן בארצם משנה יירשו, י"ד י"ד הם כ"ח שכביכול נותן כח למעלה שנאמר ועתה יגדל נא כ"ח אדני, ויהיה לו כח שנאמר צדיק מושל יראת אלהים שהקב"ה גוזר גזירה והוא בכחו מבטלה, ויש בפסוק שמע כ"ה אותיות ובפסוק ברוך שם כ"ד אותיות הם מ"ט, לומר שכל האומר שמע ישראל בכונה כאילו למד כל התורה שהיא במ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, מ"ט מ"ט הם מ"ט של שחרית ומ"ט של ערבית, כן כתב בעל באר מים חיים. ואמר בתיקונים על פסוק ויפן כה וכה שראה שלא קרא ק"ש דאית בה כ"ה אתוון וב' פעמים מ"ט הם צ"ח, דודי צ"ח ואדום, שדוחה מעליו מדת הדין, ויש בפ' שמע ו' תיבות וכן בברוך שם, כנגד י"ב צרופי הוי"ה:

ובזוהר פרשת בראשית דף י"ב זה לשונו, פקודא תליתאה למנדע דאית מלכא רברבא עילאה ושליטא בעלמא ליחדא ליה בכל יומא יחודא כדקא יאות באינון שית סטרין עילאין ולמעבד לון יחודא חדא בשית תיבין דשמע ישראל ולכוונה רעותא לעילא בהדייהו, ועל דא אחד איצטריך לארכא ליה כשית תיבין, ודא הוא דכתיב יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד, יתכנסון דרגין דתחום שמיא לאתאחדא ביה למהוי בשלימו לשית סטרין כדקא יאות, ועם כל דא בההוא יחודא איצטריך לקשרא ביה יראה ואצטריך לארכא בדל"ת דאחד ולדא דל"ת דאחד גדולה והיינו דכתיב ותראה היבשה דתתחזי ותתקשר דל"ת דאיהי יבשה בההוא יחודא, ולבתר דאתקשרא תמן לעילא איצטריך לה לתתא באוכלוסהא בשית סטרין אחרנין דלתתא בשכמל"ו דאית בה שית תיבין אחרנין דיחודא כדין מה דהות יבשת אחעבידת ארץ למעבד פירין ואיבין ולנטעא אילנין והיינו דכתיב ויקרא אלהים ליבשה ארץ. בההוא יחודא דלתתא ארעא רעוא

שלים כדקא יאות ועל דא כי טוב כי טוב תרי זמני חדי יחודא עילאה וחד יחודא תתאה כיון דאתאחיד בתרין סטרין מכאן ולהלאה תדשא הארץ דשא אתתקנא למעבד פירין ואיבין כדקא יאות ע"כ. ולזה יקוו המים תרין ויו"ן שית דיחודא עילאה ושית דיחודא תתאה שית ושית. אל מקום אחד היינו אחד וצריך ליחדא לון בלב אחד גי' מ"ה שהוא יו"ד ה"א וא"ו ה"א. ויקבל עליו עול מלכות שמים מלמטה למעלה בזאת יבא אהרן אל הקדש, בזאת בגימ' שמע כי משם עולין ובה מסיימין. וכן בספר הזוהר ר' אלעזר שאיל לר' שמעון אבוי אמר סימנא לזווגא דייחודא מנין א"ל ברי אע"ג דאוקימנא מלין לכל סטר וסטר ואתבדרו הכא מלה והכא מלה סימנא דא נקוט בידך והכי הוא כעין סימנא דמדבחא דתנן עלה בכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית וכו, רבי יהודה חייט ז"ל האריך בפי' זה עיין שם בלשכת השמות דף ל"א, וכתב גם כן בדף ר"ז ז"ל, והכונה באופן הזה כי אחר שכיון במלת שמע מה שאמרתי ראוי שיעלה דרך השם הראשון אשר בתפארת עם האחרונות, ובאלהינו יכוין אל הזרועות הפחד והגדולה ויקבע אז כונתו בצד ימין יותר, ובשם הג' יכוין אל הבינה עם השתים שעליה שהיא כלולה מהם ביחוד אמתי, וכשהוא למעלה במזרח שהיא החכמה למעלה מן הכתר אזי היא בכונתו בא' של אחד צריך לזרוק משם כוונתו ולירד דרך המעלות אשר עלה, ויכוין בח' לח' ספירות עד היסוד, ויקבע כוונתו בירידה לצד צפון יותר מצד דרום, ומהצפון שהיא הפחד יביאנה אל הדל"ת של אחד שהיא המערב בדרך רצוא ושוב שיחזור אח"כ הכונה למעלה עד הדרום שכבר הזהירונו חז"ל כל פינות שאדם פונה יהיו לצד דרום ורמזו לזה ושם יניחנה ע"כ:

וכתב בעל באר מים חיים וז"ל, פסוק זה נעוץ סופו בתחלתו ויהיה שמע אחד בשתי מלות אלו נרמז שהמייחד ש"ש כתקנה נצול מאש של גיהנם כמו שניצולו חניאל חנניה מישאל ועזריה, כי ר"ת שמע אחד א"ש וכשנוציא מתיבת שמע השי"ן נשארו מ"ע והם ר"ת מישאל עזריה, וכשנוציא מתיבת אחד א' נשארו ח"ד חנניה חניאל, ונרמז פה שלפי שייחדו ש"ש נצולו מהאש, וכן כל מי שמייחד השם כראוי, וכמו שרמוז בספר הזוהר, ע"כ:

וכתב רקנאטי ז"ל. ודע כי מג' שמות הנזכרים בזה הפסוק יוצא שם בן י"ד אותיות בהתחלף כל אות לאות שלאחריה, והנה ה' בחלופו הוא כוז"ו והוא בגימ' ט"ל בגי' ה' אחד, ונזכר ב"פ שחרית וערבית, ב"פ ט"ל הם ע"ח שהוא בגי' היה והוה ויהיה. ותיקנו רז"ל לומר בק"ש בשכמל"ו לפי שאמרו יעקב אבינו, ותיקנו לאמרו בלחש לפי שלא אמרו משה ואמרו משל לבת מלך שהריחה ציקי קדרה תאמר יש לה גנאי לא תאמר יש

לה צער התחילו עבדיה מביאין לה בחשאי ודבריהם דברי אלהים חיים ועליהם נאמר להבין משל ומליצה, בת מלך היא השכינה שהרגישה שישראל מיחדים שם שמים בלב אחד, ולשון ציקי קדרה מלשון כי לה' מצוקי ארץ, וכשלא היה לה זכר באותו יחוד כביכול היתה מצטערת שלא נתיחד כבודה בכבוד שמים, שכשם שהוא אחד כך היא יחידה שאין יחודו וכבודו נכר אלא בה, ואם היתה אומרת שבח עצמה בפיה יש לה גנאי, אבל ישראל שהם עבדיה והם עיקר החיבה הזכירו שם המיוחד לה בחשאי שלא יהא לה גנאי. ויש מפרשים תאמר יש לה גנאי, אם תשאל השפע כדומה שיש בה חוסר דבר וזהו גנאי, לא תאמר יש לה צער כי היא תאיבה לשפע עליון וצריכה לברכת ה' כ"ל וחבורו ואם אין לה יש לה צער, התחילו עבדיה מביאין לה בחשאי, ומביאין ר"ל לכוין להביא הטובה והברכה והחיים עד העולם ע"כ:

ובזוהר פרשת תרומה (דף קל"ד) אמר בשעתא דקא מיחדי ישראל יחודא דרזא דשמע ברעותא שלים כדין נפיק מגו סתימו דעלמא עילאה חד נהירו וההוא נהירו בטש גו בוצינא דקרדינותא ואתפליג לע' נהורין ואינון ע' להטין בע' ענפין דאילנא דחיי כדין ההוא אילנא סליק ריחין ובוסמין וכל אילני דגינתא דעדן כלהון סלקין ריחין ומשבחין למריהון דהא כדין אתקנת מטרוניתא לאעלא לחופה בהדי בעלה, כל אינון שייפין עילאין כלהו מתחברן בתיאבותא חדא וברעותא חד למהוי חד בלא פרודא כלל וכדין בעלה אתתקן לגבהא לאעלא לה לחופה בייחודא חד לאתיחדא במטרוניתא ועל דא אנן מתערי לה ואמרי לה שמע ישראל אתקין גרמיך הא בעליך ייתי לגביך בתקונוי זמין לקבליך. ה' אלהינו ה' אחד ביחודא חדא ברעותא חדא בלא פרודא דכל אינון שייפין כלהון מתעבדן חד ועיילין בחד תיאובתא. כיון דאמרין ישראל ה' אחד באתערותא דשית סטרין כדין כל אינון שית סטרין אתעבידו חד ורזא דא ו' חד פשיטו בלחוד בלא דביקותא אחרא לגביה אלא איהו בלחודוי פשיט מכלא ואיהו חד. בההיא שעתא מטרוניתא מתקננא ומתקשטא ועיילין לה שמשהא בלחישו סגי לגבי בעלה ואומרים בשכמל"ו דא איהו בלחישו דהכי איצטריך לאעלא לה לגבי בעלה, זכאה עמא דידעי דא ומסדרי סדורא עילאה דמהימנותא וכו', ולקמיה אמר כדין עיילין לה בלחישו לגבי בעלה אמאי בלחישו בגין דלא יתערב זר בההוא חדוה כד"א ובשמחתו לא יתערב זר, ובגין דלא תשלוט עין הרע אנן מחלפי אתוון דלא אמרינן אחד באתגליא בגין דהשתא סטרא אחרא אתדבק בהדה לאו איהי אחד אלא דאנן מיחדי לה בלחישו ברזא דאתוון אחרנין ואמרי ועד, אבל בזמנא דאתי דאתפרש ההוא סטרא ואתעבר מינה כדין יתקרי אחד ודאי דלא יהא בהדה שותפו ודביקו אחרא כד"א ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו

אחד באתגליא בהדי' ולאכרזא ולא בלחישו ולא ברזא ועל דא אנן מיחדי לה מההוא סטרא אחרא כמאן דזמין לאחרא למהוי סהיד דיליה בגין דדא איהו סהיד דילן וסטרא אחרא לאו איהו סהדא לגבן בגין דא איהי אתפרשת מההוא סטרא כיון דאתת אנן מעלין לה לחופה לגבי בעלה מלכא עילאה בכל רעותא וכונה דליבא וע"ד איהו אחד, בשעתא דאיהי אתת ועולמתהא ובעאת לאתפרשא מסטרא אחרא אתת כמאן דאזדמנת למחמי ביקרא דמלכא ולא יתיר, והכי מכריזי דיזדמנון למחמי ביקרא דמלכא כדין סטרא אחרא לא ניחא ליה למחמי ואתפריש מינה כד"א צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה, פוקו למחמי כאן, כיון דאתת כל אינון שמשהא עיילין לה לחופה בהדי מלכא בלחישו ברזא, דאלמלא לאו הכי לא אתפריש מנה ההוא סטרא אחרא ויתערבב חדוותא, אבל בזמנא דאתי דאיתפרש מנה ההוא סטרא אחרא כדין ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כיון דעאלת לחופה ואיהי בהדי מלכא בחדוא כדון אנן מתערי חדוא דימינא ושמאלא, כד"א ואהבת את ה' אלהיך בכל וגו' והיה אם שמוע וגו' בלא דחילו כלל דהא סטרא אחרא לא אתקרב תמן ולית ליה רשו ע"כ. הסתכל בזה המאמר שאמר שטעם בלחישו דהכי אצטריך לאעלא לה לגבי בעלה, ועוד אמר בלחישו דלא יתערב זר בההוא חדוא, ועוד אמר בגין דלא תשלוט עין הרע, ועוד אמר דבזמנא דאתדבק סטרא אחרא בהדה לאו איהו אחד, פירוש שיש ע"ז בעולם אלא דאנן מיחדין ליה בלחישו דאתוון אחרנין ואמרין ועד, עוד אמר בשעתא דאיהי אתת ועולמתהא ובעית לאתפרשא מסטרא אחרא אתת כמאן דאזדמנת למחמי ביקרא דמלכא כדון סטרא אחרא לא ניחא ליה למחמי ואתפרש כיון דאתת כל אינון שמשהא עיילין לה לחופה בהדי מלכא בלחישו, הרי ה' טעמים למה בלחישו. עוד שמעתי על סדר היחוד על סדר אבי"ע שמע שי"ן בתלת ראשין, בשבת אצילות בריאה יצירה עם עשייה, לפי שבשבת הם בזווג, ובחול בריאה יצירה עשייה, ואומר שמע ישראל עולה מלמטה למעלה, שמע מלשון וישמע שאול שהוא מלשון קבוץ, שמקבץ הכל בכנסת ישראל דרך השער, ישראל היינו ישראל סבא דעשיה ודיצירה ודבריאה ודאצילות, ביום שבת אומרים לו שמע ישראל לפי שצורתו של יעקב אבינו ע"ה חקוקה בכסא הכבוד כמו שאכתוב בעז"ה על פסוק כי חלק ה' עמו בפרשת האזינו, יעקב חבל נחלתו לשון חבל הוא כמו אם חבול תחבול שהוא לשון משכון שלקחו הקב"ה ליעקב אבינו משכון על בניו שלא יאמירוהו באל אחר, ואומרים לו שמע ישראל אבינו, לא יעקב שהוא לשון עקבה ומרמה. וכשהקב"ה שומע כן אומר לו ליעקב בניך לא אמרו יעקב אלא ישראל אשר בך אתפאר, ה' היינו חכמה דאצילות עם קוץ היו"ד דהיינו כתר, אלהינו היינו בינה דאצילות, ה' היינו ג' אבות, כי באצילות

כולם אחדות אחד שהם עשר הויות ושכינת האצילות שהוא כתר הבריאה שהיא ה' אחרונה של הוי"ה עשירית, האצילות היא כתר הבריאה לזה מיחד ג"כ עשר דבריאה בא', א היינו כתר דבריאה, ח ח' מדות דבריאה, ד היא שכינה דבריאה, ושכינה היא כתר היצירה לזה מיחד עשר דיצירה עם עשר דעשייה, דבשבת הם מזדווגים ואומר ברוך היינו כתר היצירה עם כתר דעשייה, ומכוון לחכמה במלת ברוך, שם היינו בינה דיצירה ודעשייה, כד"א ומה תעשה לשמך הגדול, כבוד היינו התפארת עם הזרועות, מלכותו היינו מלכות דיצירה ודעשייה לעולם היינו שאר המדות, ועד בגי' פ', אבי"ע עשר לכל חד וחד הם ארבעים וחוזר ומסלקן למעלה היינו פ'. זהו בשבת, ובחול מתחיל מהבריאה בשמע ובאחד מכוין לי' דיצירה. א' כתר, ח' מדות, ד' היינו מלכות, ובברוך שם מכוון לעשר דעשייה, ומלת ועד חוזר ומסלק ומעלה אותן עד עשר האצילות, ע"כ:

פסוק ה

ואהבת את ה' אלהיך וגו', אחר שהזכיר היחוד פתח בואהבת, כי כשהאדם מיחד ה' בלב שלם ובכוונה שלימה אז נקשרת נפש המיחד באהבתו של הקב"ה לא תהיה אהבה מיראת העונשים שירא שלא יענישנו אלא אהבה עזה לפי שהוא אלוה גדול ונורא, ויאהבהו על הבריות, כמו שאז"ל ואהבת האהבהו על בריותיו, לזה סמך את ה' אלהיך דיינך בכל מה שדנך, כי בזה תוכר האהבה שהוא דיינך ואתה אוהבו, לא בעת שייטיב לך כי נקראת אותה אהבה תלויה בדבר, ולזה אלהיך, לפי דכל העולם בהשקט ושלוה ואתה בצרה כי צרת רבים אינה צרה, עכ"ז שם תוכר האהבה כי אולי הם ייסורין של אהבה שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח, או באו לו על צד הנסיון, או לנקותו, ובהיות אלו הבחינות מגמתו אז תתוסף אהבה על אהבתו. וענין האהבה הוא שיתבונן בתורתו ובמצותיו, ובפרט אם זכהו ה' יתברך והאיר עיניו בסודי התורה והמצות ודאי שיתוסף לו אהבה רבה, לזה סמך והיו הדברים האלה על לבבך, פירוש בכוונה כשידע כוונת כל מצוה ומצוה ויתבונן בה יבא לידי כונה ומהכונה יבא לידי ייחודו ית' כונה בגי' אחד ומיוחד, ויבא למסור נפשו לאהבתו כמו אברהם אבינו שמסר בנו יחידו לשחיטה, וכמו רבי עקיבא שקבל על עצמו הייסורין של מסרקות של ברזל וקבלם באהבה וחיבה עזה, ומהאהבה בא לידי ייחוד, כי אהבה בגי' אחד:

וכתב ספר באר מים חיים שמצא כתוב שלא נברא העולם אלא לעובד מאהבה, אהבה בגי' י"ג, בראשית במ"ק י"ג, והאהבה היא כמו האדם שחשק אשה ונגעה אהבתה בלבו והוא שוגה בה בין בשכבו בין בקומו בין באכילתו בין בשתייתו בין בהליכתו כאילו היא מגמת פניו כן תהיה אהבתו ית':

ובספר הזוהר ואהבת את ה' אלהיך, דבעי בר נש לאתקשרא ברחימותא דכל פולחנא עילאה דבעי בר נש למפלח לקב"ה דיפלח ברחימו דלית לך פולחנא כמו רחימותא דקב"ה, ר"א אמר הני מלי כללא דאוריתא אינון בגין דעשר אמירן דאוריתא הכא אתכלילן והא אוקמוה, ות"ח לית לך מלה חביבותא קמיה דקב"ה כמאן דרחים ליה כדקא יאות, ומה הוא כמה דכתי' בכל לבבך בכל מאי קא מיירי, בלבבך בנפשך במאדך מבעי ליה, מהו בכל, אלא לאכללא תרין לבן, חד טב וחד ביש, ובכל נפשך חד טב וחד ביש, ובכל מאדך דא לא אתיא לדרשא, א"ר אלעזר אף דא לדרשא הוא מ"ט בין דנפל ליה ממוניה מירותא ומסטרא אחרא בין דאיהו רווח ליה בטרחא יתירא, ועל דא כתיב ובכל מאדך, א"ר אבא אהדרנא לקרא ואהבת מאן דרחים לקב"ה אתעטר בחסד בכל סטרין ועביד חסד בכלא ולא חייס על גופיה ועל ממוניה, מנא לן מאברהם כמא דאתאמר דהא לא חס ברחימותא דמאריה על לביה דאיהו יצריה ועל נפשיה ועל ממוניה, ועל לביה לא אשגח על רעותא דיליה בגין רחימותא דמאריה, ועל נפשיה ועל בריה ועל אתתיה בגין רחימותא דמארי, על ממוניה דהוה קאי בפרשת דרכים ואתקין מזונא לכל עלמא, בגין כך אתעטר בעטרא דחסד כמא דכתיב חסד לאברהם, ומאן דאתקשר ברחימותא דמאריה זכי להאי, ולא עוד אלא דעלמין כלהו מתברכאן בגיניה, הה"ד וחסידיך יברכוכה, זכאה חולקהון דאינון ברחימותא, דמריהון מתדבק בהו, לאילין לית להו שיעורא לחולקהון בההוא עלמא. א"ר אלעזר כמה מדורין על מדורין אית להו לצדיקיא בההוא עלמא ומדורא עלאה בכלא אינון ברחימותא אתקשר בהו דהא מדוריהון סליק על כלא מ"ט בגין דקב"ה בהאי אתעטר, ת"ח היכלא דא אהבה אתקרי ובגין אהבה קיימא כלא כמא דכתיב מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, וכלא ברחימותא קיימא דהא שמא קדישא הכי אשתכח והכי אוקמוה. יו"ד לא אתפרש קוצא דלעילא מנה לעלמין דהא ברחימותא שרי עלה ולא מתפריש מנה לעלמין. ה' אוקמוה דלא מתפרש מן יו"ד ואשתכחו בחדא בחביבותא דלא אתפרשן דא מן דא כמא דכתיב ונהר יוצא מעדן, יוצא לעלמין בחביבותא אתדבק דא בדא, ו' דא הוא תדיר חתן בכלה דא רחימו בחביבותא, וכל מאן דרחים למלכא הא אתקשר בההוא אהבה, ובגין כך ואהבת את ה' ע"כ. ויהיה פירוש ואהבת אם אתה תאהב להקב"ה תתקשר ותדבק עם ה', את ה' אלהיך, ולזה ואהבת מוטעם בזקף קטן, ומה שאמר המאמר דעשר אמירן דאוריתא הכא אתכלילו ואלו הן, א' קבלת עול מלכות שמים שנאמר ה' אלהינו. ב' יחוד ה' שנאמר ה' אחד. ג' אהבת ה' שנאמר ואהבת את ה', ד' תלמוד תורה שנאמר ודברת בם, ה' למוד בנים שנאמר ושננתם לבניך, ו' ז' לקרא ק"ש שחרית וערבית שנאמר ובשכבך ובקומך, ח"ט

תפילין של יד ותפלין של ראש שנאמר וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך. י' מזוזה דכתיב וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך:

וכתב בספר באר מים חיים ז"ל, עוד תמצא ראש איברי הגוף נזכרים בפרשה זו, שמע לאזנים, טוטפות לעינים, ודברת ללשון, ושננתם לשנים, וקשרתם וכתבתם לידים ימין ושמאל, ובלכתך לרגלים, והלב והנפש שנאמר בכל לבבך ובכל נפשך, ובכלל הנפש האף שבו משיב הרוח, ואזהרה מיצר הרע שנאמר בביתך ולא בבית רעך, הרי בפרשה רמוזים ג' מצות במחשבה, קבלת עול מלכות שמים, יחוד, ואהבת ה', וג' מצות בדבור, תלמוד תורה, למוד בנים, קריאת שמע שחרית וערבית, וג' מצות במעשה, תפלין של יד, ושל ראש, ושל מזוזה., ואלה כוללות כל האמונה כמו שמבואר ליודע קבלתם וסודם. ובירושלמי ר' לוי אמר מפני שעשר דברות כלולים בהם. אנכי ה' אלהיך, שמע ישראל ה' אלהינו, לא יהיה לך אלהים אחרים, ה' אחד. לא תשא, ואהבת את ה', כי מאן דרחים מלכא לא לשתבע בשמיה ומשקר, זכור את יום השבת, למען תזכרו, דאמרו זו מצות שבת שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה דכתיב ואת שבת קדשך הודעת להם מצות וחוקים ותורה צוית להם, להודיעך שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה. כבד את אביך, למען ירבו ימיכם. לא תרצח, ואבדתם מהרה, מאן דקטיל מתקטיל. לא תנאף, לא תתורו אחרי לבבכם, א"ר לוי לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה כד"א תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה, אמר הקב"ה אי יהבת לי עינך ולבך אנא ידע דאת דילי, לא תגנוב ואספת דגנך ולא תגנוב של חבירך, לא תענה ברעך, אני ה' אלהיכם, וכתיב וה' אלהים אמת. מהו אמת א"ר אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם, א"ר לוי אמר הקב"ה אם העידות לחבירך עדות שקר מעלה אני עליך כאילו העדת עלי שלא בראתי שמים וארץ. לא תחמד בית רעך, וכתבתם על מזוזות ביתך, ביתך ולא בית חבירך, ע"כ, לזה נכתבה פרשה זו אחר עשרת הדברות:

וכתב עוד שיש בפרשה זו ה' פסוקים מתחילין בוא"ו ומסיימין בכ"ף היינו כ"ו כמנין שם הוי"ה כ"ו. וחמשה פעמים כ"ו עולה ק"ל, וזהו סיד מה שאמר רבי שמעון ז"ל, פתח רבי שמעון ואמר סיני דא סלם דאיהו ק"ל, ורזא דמלה הנה ה' רוכב על ע"ב ק"ל, ע"ב דא יו"ד ה"י ויו"ו ה"י. ועוד י' י"ה יה"ו יהו"ה. ק"ל, יו"ד, יו"ד ה"א יו"ד, ה"א וא"ו, יוד ה"א וא"ו ה"א, אתוון קדמאין סלקין ע"ב, ועם אתוון תולדין כלהון סלקין ק"ל. ע"ב ק"ל בחשבון ב"ר. ואנת רעיא מהימנא עלך אתמר נשקו ב"ר ואנת רב לעילא ולתתא רבן של ישראל רבן דמלאכי השרת בר לעילא ברא דקב"ה ושכינתיה, חסר ג"ם לאשלמא רמ"ה עלייהו אתמר לגבי משיח בן יוסף גם ה' העביר חטאתך ולא תמות, בהאי ג"ם אתכפר דוד, והאי

איהו שיעורא דחלה מ"ג ביצים, ותוספת חומש ביצה רמוז וחמישיתו יוסף עליו ע"כ. רמ"ה היינו הר"ם לפי שעלה למטה ונתעלה ונתבטלה ממנו אבר המשגל ותרי ביעי לזה חסר מרמ"ח ג', ולזה נאמר סרו מהר היינו רמ"ה דק"ש, לפי שכפרו ביחודו ית', זהו סוד פרשה זו שראשי וסופי פסוקיה ה' פעמים כ"ו העולה ק"ל, המכוין בזה הנה ה' רוכב על ע"ב ק"ל ובא מצרים לכרות כל כחות הטומאה המצירים לאדם:

עוד צריך לכוון שיש בפרשת שמע עד ובשעריך מ"ב תיבות, והם כנגד שם הגבורה שם של מ"ב שבו נבראו שמים וארץ, והכונה הזאת היא לכלול השמאל בימין למעלה תהיה הימין שולטת, וזה כי הפרשה עצמה של ואהבת היא הימין ומנין תיבותיה שהם מ"ב כשם הגבורה הוא השמאל, ונמצא שהימין נגלה והשמאל נסתר במנין התיבות, ולכן המדקדקים בשעת קריאת פרשת ואהבת משימין יד שמאל תוך יד ימין לרמוז כי הימין שולטת על השמאל, והרחמים כובשים את הכעס שעושין רצונו של מקום ועובדים מאהבה, וכונה זו נמצאת בספר הזוהר בכמה מקומות:

עוד כתב בשם רבי אהרן הלוי ז"ל שני עקרים יש בק"ש, אחת להודיע אחדות השי"ת, שנית להודיע שהשגחתו ומלכותו והנהגתו דבקה בנו יותר משאר אומות ולכך אנו אומרים אלהינו, וכן אמרו בספרי עלינו הוטל שמו ביותר. וכלל בפרשת ואהבת כל המצות, מצות האמונה היינו בכל לבבך, איסור מאכלות וביאות אסורות שהנפש מתפעלת בהם ומחמדתן, היינו בכל נפשך, מצות התלויות בממון, היינו בכל מאדך. ואמר ואהבת את ה' אלהיך בלשון יחיד לומר שהוא לכל אחד ואחד מישראל למעלתו ולשמירתו ולהנהגתו, ועל ענין זה נקרא אלהי אברהם ע"כ לשון הרב ר' אהרן הלוי ז"ל ומה. שאמר בכל לבבך ולא אמר בלבבך לרמוז ולכלול ב' יצרים יצר טוב ויצה"ר ולרמוז על זה כתב בכל לבבך בשני ביתי"ן ולא כתב לבך בבי"ת אחת כי בי"ת מתחלפת, בשי"ן באלפא ביתא דא"ת ב"ש ושי"ן בגי' יצר הרי ב"פ בי"ת בי"ת הם שני שיני"ן ושני פעמים שי"ן שי"ן הם שני יצרים, ושני פעמים יצר יצר עולה שש מאות ושש מאות בגימ' שקר, ואמת החתומים ביצירתו של אדם בשני יצרים, רמוזים בשני יודי"ן של וייצר ה' אלהים את האדם שבשניהם צריך האדם לעבוד בוראו ולאהוב אותו ולהודות לפניו ית':

וכתב בספר לבנת הספיר פרשת צו ז"ל, כי שני יצרים אלה רמז הכתוב במאמרו זבח תורה יכבדנני בשני נוני"ן לרמוז לשני יצרים יצר טוב ויצר הרע שהם נרמזים בקרבן תודה כי התודה היתה בא מעשרים עשרונים י' חמץ ועשרה עשרונים מצה, מעשרה עשרונים של חמץ היו עושין עשרה חלות סולת, וי' עשרונים של מצה היו עושים שלשים חלות, י' מאפה תנור וי' מעשה מרחשת וי' מורבכת, החמץ כנגד יצר הרע, והמצה

כנגד יצר הטוב והלחמים של מצה היו שלשים להורות כי כ השלשים כנוין של חסד המבוארים בספר האורה כולם מליצים עליו טובה, כיון שמשלים יצה"ר עם יצה"ט וזבח תודה על דרך זבחי אלהים רוח נשברה, ע"כ:

ובזוהר פתח ההוא ינוקא ואמר עמי מה עשית לך ומה הלאיתוך ענה בי, קב"ה בחביבותא דאית ליה עם ישראל קרא לון עמי מה עשיתי, למה עשית לך מ"ה אלא דתזלון לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ותסהידו בי דאנא אחד, הה"ד שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, תסהידו בי דאנא חד ומתעלה על שמא דמ"ב תיבין דאינון בפ' קרית שמע מן ואהבת עד והיה אם שמע ותעבידו לי חד עלייהו ואיהו שמא דא בדוגמא שמא דמ"ב שמהן ובשמא דע"ב תיבין דאית בפ' ק"ש מן והיה אם שמוע שמוע עד ושמתם את דברי אלה ובשמא דחמשין תיבין כחושבן חמשין שערי בינה ובשמא דע"ב מן ויאמר עד סוף הפרשה, ואינון ד' פרשיין עם י"ב תיבין דאית בק"ש עילאין אתעבידו כלהון מאתן וארבעין ותמניא כחושבן רמ"ח איברים, וכל אנש דקארי ק"ש כדקא יאות כל תיבה ותיבה משפיע בכל אבר דיליה, וכל אנש דלא קרי קריאת שמע ביממא ובליליא כל אבר ואבר דיליה יתמלי מרוח רע ומכל מרעין בישין דעלמא. אמר ינוקא ג' תיבין אינון חסרין מן ק"ש מן רמ"ח תיבין אמר ובמה אשתלמו א"ל שמענא מאבא עם ה' אלהיכם אמת, פירוש מ"ה עשיתי לך מ"ב תיבות שבפרשה וג' שמות ה' אלהינו ה' הם מ"ה. מ"ה עשיתי לך ומ"ה הלאיתיך, שתלך בכל יום לקרוא ק"ש וליחד שמי ה' אלהינו ה', על מ"ב תיבות שבפרשה, לכן ענה בי תעיד בי בכל יום שאני אחד ומיוחד על מ"ב שהוא רמז לשם מ"ב, ע"כ:

ואמר בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, לפי שהאדם יש לו ג' זמנים, זמן העליה, וזמן ההעמדה, וזמן הירידה. על זמן העליה שהם עשרים שנה הראשונים שאז הוא זמן החמימות והדם רותח והיצר גובר לזה אמר בכל לבבך בב' ביתי"ן, כלומר תתגבר עליו, וכנגד זמן ההעמדה שהם עשרים שניים אמר ובכל נפשך, כלומר רצונך כמו אם יש את נפשכם, כלו' שיש בידך לכופו שהוא תחת רצונך שאינו חם כל כך, ובכל מאודך הוא על זמן הירידה שאז רואה עצמו שאין בו כח והוא חס על ממונו שחושב שמא יאריך ימים ולא יהיה לו מה יאכל והוא חס על ממונו, לזה אמר ובכל מאדך מלשון מאד. ויש מי שפירש בכל לבבך כנגד אברהם שעבד להקב"ה בכל לבבו, ולפי שהיתה עבודתו בלב לזה המשיך הלבבות לעבודתו ית' כמו שיוצאים הדברים מלב כן עשו פועל בלב, ובכל נפשך נגד יצחק שמסר נפשו לאהבתו ית' כן אתם כי ימוד עצמו כי אילו אמר לו למסור עצמו על קדושת השם שימסור לקיים כי עליך הורגנו כל היום, ובכל מאדך נגד

יעקב שהפריש מעשר מכל ממונו ואפילו מן הבנים, והיו הדברים האלה על לבבך כלו' כל מה שאני מצוך הוא על היום, וזהו אשר אנכי מצוך היום, על דרך מה שאז"ל ישוב יום אחד לפני מיתתו וכו', על לבבך פירוש הקב"ה נקרא לב שנאמר צור לבבי וחלקי, ועליו אני מצוך, ופירוש שישים מגמתו יום המיתה ומי שהוא שוכן בתוך לבו:

ובזוהר הדברים האלה על לבבך, בעי בר נש לשואה מילין דאוריתא עליה בגין דיהא תבירא לביה דלית לך מקטרגא ליצר הרע בר מילי דאוריתא ועל דא כתיב והיו הדברים האלה על לבבך על תרין יצריך יצר הטוב אתעטר בהו ויצר הרע אתכנע בהו ע"כ. עוד על לבבך ולא אמר בלבבך לומר שלא יהיו צפונים אלא כתובים מבחוץ על לוח לבך, ושננתם לבניך שנון תם, שילמדם הדברים בפירושיהם ובטעמיהם כדי שלא יחשוב כי התורה ספורים בעלמא. ובזוהר ושננתם כד"א חציך שנונים, דבעי בר נש לחדדא מילי דאוריתא לבריה כחרבא דאיהו שננא בתרין סטרין, ולזה ב' נוני"ן בגין דיעול לחדדא באוריתא ולא ישתכח לביה בטפשותא, ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, פירוש בין שאתה ביישוב בשובה ונחת בין כשאתה בדוחק כמו העני שהוא הולך נע ונד לבקש מזונו, עם כל זה אין לך לפטור עצמך מדברי תורה, בין שאתה בנחת בין שאתה בדוחק. עוד אמר בשבתך הוא על זמן ההעמדה דהיינו מעשרים ומעלה, שכבר נתיישב ונשא אשה, כמו שאז"ל תורת ה' תמימה יראת ה' טהורה איזו תורה טהורה היא שישא אשה ואחר כך ילמוד, אלא אם בטל ממנו היצר וחשקה נפשו בתורה כמו בן עזאי ובן זומא, ובלכתך בדרך הוא על זמן הירידה שהוא זמן הזקנה שהוא הולך לבית עולמו, ובשכבך בקבר אם אתה מלמד תלמידך שנון תם בפירושיה ובטעמיה, כשהם לומדים ואומר כך פירש לנו רבינו כך למדנו רבינו שפתותיו דובבות בקבר, א"כ כאלו אתה לומד בקבר, כמו שאז"ל כל מי שאומרים דבר הלכה על שמו שפתותיו דובבות בקבר, ובקומך על יום התחיה, על דרך מה שאז"ל על פסוק בהתהלכך תנחה אותך וגו', וכל זה לומר שאין לפטור עצמו מד"ת עד יום המיתה שנאמר זאת התורה אדם כי ימות וגו', ודברת בם כל זמן שיש לך דבור לא יהיה אלא בם מתחלת הדבור, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פרק א' מהלכות תלמוד תורה מאימתי אביו מלמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו פסוק תורה צוה לנו וגו' ופסוק שמע ישראל, זהו מתחלת הדבור עד סוף הדבור היינו יום המיתה לא יהיה אלא בם, וכן אז"ל לא נברא הדבור אלא לדברי תורה מכאן אנו מוזהרים על שיחה בטילה:

ובזוהר פירש ודברת בם מלשון הנהגה, ז"ל ודברת בם ותדבר בם מבעי ליה אלא בעי בר נש לאנהגא גרמיה בהו ולאנהגא גרמיה דלא יסטי לימינא ושמאלא, בשבתך בביתך

לאנהגא גרמיה בביתיה באורח מישר ובאורח קשוט דילפון מיניה בני ביתיה לאנהגא גרמיה בנחת ובחידו דלא יטיל דחילו על בני ביתיה יתיר וכל עובדוי בביתיה באורח תיקונא, ובלכתך בדרך לאנהגא גרמיה במלי דאוריתא לתקנא גרמיה בהו כמה דאצטריך ולתברא גרמיה באוריתא, ומאי איהי כמא דיעקב, לדורון לתפלה ולקרבא, דורון היא קריאת הקרבנות, קרבא הם הזמירות דקא עביד בהו קרבא לאינון מקטרגי ושיצי לון ועילא מנהון מלי אוריתא, ובשכבך לתברא גרמיה בדחילו דמאריה בקדושא בענוה דלא ישתכח חציף לקבליה דמאריה, פירוש תשמיש המטה, ובקומך למיהב תושבחן למאריה דאתיב נשמתיה דהא כמה חובין אשתכח קמי מאריה וקב"ה עביד עמיה חסד ואתיב לה לגופיה ע"כ:

פסוק ח

וקשרתם לאות. רצה הקב"ה שיהיה קשור ואדוק כביכול עם ישראל לזה צוה להם שיניחו תפילין שיש בהם מ"ב שמות שבהם נבראו שמים וארץ והם אדוקים וקשורים עמו שבשבילם נבראו שמים וארץ ולהם נתנה. התורה זהו וקשרתם קשר ת"ם, תורה שנתנה למ' יום. וכדי להראות לכל העולם שהם עמו ובחר בהם והכתירם בכתרו כי יש שי"ן מימין וש' משמאל שני שיני"ן ת"ר, ויש בשי"ן של ימין ד' ראשים יתר אחד הוא צורת זיי"ן ויו"ד שבקשר של יד הרי י"ז ושני בתים וקשר של ראש שהוא נחשב לבדו שנאמר וראית את אחורי אז"ל זה קשר של תפלין הרי כ' עם ת"ר הרי כת"ר, וכן אמר בזוהר דמכרזי קמיה ואמרי הבו יקר לכתרא דמלכא ובעי בר נש לאתעטרא בהו בגין דאיהו שמא קדישא עילאה דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, וכל מאן. דאתעטר בעטרא דמלכא קדישא קא אקרי מלך בארעא וקב"ה מלך ברקיעא, הה"ד מלך אסור ברהטים, כמא דקב"ה מלך לעילא הכי נמי הוא מלך לתתא ע"כ. שם ה' נקרא ר"ת שי"ן, והוי"ה בחלוף עולה מצפ"ץ היינו ש':

וברעיא מהימנא דפרשת פינחס ז"ל, וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ואוקמוה מאי שם ה' דא שי"ן תרין שיני"ן שית מאה ש' ש', שית דרגין ושבע אנפין דתרין שיני"ן הא תרי"ג ולית לך פקודא דלא איהי שקילא ככל אוריתא ע"כ. ויש עוד רמז בשי"ן ששלש מאות יום בשנה מניחין תפלין וס"ה יום הם שבתות ויו"ט. וכתב הרב רבינו יונה ז"ל יכוין בהנחתם שצונו הקב"ה להניח פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע כנגד הלב ועל הראש כנגד המוח כדי שנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו שהם מורים על יחודו ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו וישעבד להקב"ה הנשמה שהיא המוח וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות ובזה

יזכור הבורא וימעט הנאותיו ע"כ. וכן יכוין שעשר ספירות הם עליו, שבראש יש ארבע פרשיות, פרשה ראשונה קדש לי ליו"ד עם הקוץ, שנית והיה כי יביאך היא כנגד ה' ראשונה שבשם שהיא הוציאה אותם ממצרים, ג' שמע, ואהבת היא כנגד גדולה, תפארת הוא המניח. ובשל יד קדש לי כל בכור תפארת, והיה כי יביאך נצח, שמע הוד, והיה אם שמע יסו"ד והמניח הוא המלכות, כן אמר בזוהר. והשי"ן באלב"ם מתחלפת ביו"ד לומר שכל העשר כלולים בהם. והיו"ד של קשר היד צריך שתהיה על הבית לא למטה, כן קבלתי, לפי שהוא רמז ליחוד והבית רמז למלכות וקרא מסיין והיה לאות שהיא היו"ד שהיא אות קטנה, על ידך על הבית של יד, כן נראה בפירוש בזוהר פרשת פינחס דף רל"ו ז"ל שתיק ר' שמעון בכה וחייך אמר אימא דהא רעוא אשתכח ולית בדרא דא עד דייתי מלכא משיחא דיהא רשו לון לגלאה, תרין רצועין נפקין מסטרא דא ומסטרא דא רזא דתרין ירכין דהא א"ח דנביאי קשוט אחידן בהו דהא מלעילא נפקין תרין דרועין מימינא ושמאלא ודל"ת אתאחדת בהו לבתר נחתו ואתפשטו ירכין לתתא כיון דהיא אתאחדת לעילא כדקא יאות נחתא לאתאחדא באכלוסהא וכד איהי אתאחדת אחידת בשיפולי ירכין ורשימי דיו"ד ברית קדישא עלה מלעילא בגין איהי אתאחדת ביחודא דיו"ד איהי רזא דברית ועל דא כל מאן דנטר ברית אישתזיב לעילא ואשתזיב לתתא מנא לן מפינחס בדין דאיהו קני על ברית אשתזיב מדינא עילאה ומדינא דלתתא, ובגין כך אתרשים יו"ד דא בגויה הה"ד פינחס בן אלעזר וגו', יו"ד דא אצטריך דלא יעדי כלל מגו תפלה דיד דלא יעביד פרודא וכל חדוה דילה בהאי איהו יו"ד דדכורא איהו ולא נוקבא ובגין כך אתקריבת, בהדה ומאן דרחיק ליה מאתר דא רחיק הוא מעדונא דעלמא דאתי בדכורא איהו צדיק ואיהי צדק בלא יו"ד איהו איש ואיהי אשה בלא יו"ד ובגין כך חדוה דילה לאתקרבא בה ולאתעדנא בהדה ומאן דרחיק עדונא דא ירחקון ליה מעדונא דלעילא ועל דא כתיב כי מכבדי אכבד ע"כ. הרי אמר ורשימי דיו"ד ברית קדישא עלה מלעילא וכן אמר יו"ד דדכורא איהו צדיק ואיהי צדק איהו איש ביו"ד ואיהי אשה בלא יו"ד, מכל זה נראה שצריך להיות היו"ד על הבית מלעיל. ובענין הכריכות שנוהגים לכרוך על הזרוע ו' או ז' וג' על אצבע שנקראת אמה שתי כריכות על קשר תחתון וכריכה אחת על קשר אמצעי נגד חכמה ובינה והעליון נגד הכתר ומחזיר הרצועה וכורכה על הזרוע לרמוז על הנהר היוצא מעדן:

וקשרתם לאות על ידך. ד' מלות נגד ד' פרשיות וכן והיו לטוטפות בין עיניך כנגד ד' פרשיותיו, וקשרתם לאות על ידך ר"ת למפרע יעלו וס"ת למפרע כלתם, רמז שעולים ישראל על ידה וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך. צוה הקב"ה לכתוב ב' פרשיות שמע

והיה אם שמוע על המזוזה כדי שיהיה שמור מהימין שהוא נגד ואהבת ומהשמאל שהוא כנגד והיה אם שמוע ולזה היא בימין לכניסה שאין צריך כל כך שמירה, ובשמאל ליציאה שצריך יותר שמירה, וכן אמר הכתוב ה' ישמור צאתך ובואך, הזכיר היציאה קודם. ובזוהר רס"ו א"ר אבא כתיב ה' ישמור צאתך ובואך ישמור צאתך תינח אלא ובואך מאי קא מיירי דהא מאן דעאל לביתיה לא מסתפי, אלא האי בר נש דשוי רשימא קדישא לביתיה במלין דשמא עילאה האי אתנטיר מכולא כד נפיק ההוא דמדורא לתרעא דביתיה זקיף וחמי רשימא קדישא ועייל בפתחיה כד נפיק בר נש הוא אוזיף ליה ונטיר ליה כד עייל לביתיה, ואכריז קמיה אזדהרו ביקרא דדיוקנא דמלכא קדישא וכל דא בגין ההוא רשימו קדישא דאתרשים בתרעיה, ולא די זה אלא דאתנטיר כמא דכתיב ה' ישמור צאתך ובואך, קב"ה נטיר ליה כד עייל וכד נפיק, אמר קב"ה כמא מקטרגין זמינין לקבלייהו אשתדלו בפולחני ואנא אהא נטיר לכו לבר ואתון תהון זמינין בבתיכון מלגו ונימי בערסיכון ואנא אהא נטיר לכון סחרני ערסיכון, ות"ח בשעתא דאינון זינין בישין קרבין לפתחא דבר נש זקפן רישא ומסתכלן ברשימא קדישא דאתחזי לבר דאיהו שד"י דמתעטר בעיטורי שמא דאשתלים על כלהו מני דחלין וערקין ולא קרבין לפתחא דבר נש, אמר ליה ר' יצחק אי הכי לרשום בר נש האי שמא דא בפתחא ולא יתיר אמאי כל פרשתא, אמר ליה שפיר הוא דהא שמא דא לא אתעטר אלא באינון אתוון כלהו רשימין ברשימא דמלכא, וכד אכתוב כל פרשתא כדון שמא דא מתעטר בעטרוי ונפיק מלכא בכל חילוי כדון דחלי מיניה וקא ערקין מקמיה, א"ר אלעזר כל דא בעי קב"ה לנטרא לישראל ואתקין שמא קדישא לעילא דאיהו אורייתא ואורייתא כולא שמא קדישא איהו מאן דאשתדל באורייתא אשתדל בשמיה, ת"ח בעי בר נש בפתחא דביתא לרשמא שמא קדישא דאיהו מהימנותא דכלא דהא בכל אתר דשמא קדישא אשתכח זינין בישין לא משתכחי תמן ולא יכלי לקטרגא ליה לבר נש כמא דכתיב לא תאונה אליך רעה וגו', מזוזה אקרי אתר דפתחא דביתא שריא כגונא דלעילא אתר דפתחא דביתא עילאה שריא מזוזה אקרי דהוא תקונא דביתא ופתחא דביתא מההיא מזוזה ערקין מארי נמוסין מארי דדינין קמיה לא משתכחין וקבל דא לתתא כד בר נש אתקין מזוזה לפתחא דביתא דאיהו שמא קדישא רשים באתווי והא בר נש אתעטר בעטרוי דמאריה ולא קרבין לפתחא דביתיה זינין בישין ולא משתכחי תמן ע"כ. ומה שאמר מזוזה אקרי אתר דפתחא דביתא כגונא דא וכו', פי' מזוזה בגי' ה"ס שהוא שם הכנוי, והוא פתח האהל, וכמו שמאותו פתח ערקן מארי דדינין ולא משתכחי תמן, לקבל דא לתתא, וצריך שיכתוב שדי מבחוץ כנגד והיה שבפנים, והיה שהוא שם כ"ו שומרו מבפנים ושדי שומרו מבחוץ, ופיר' והיה

שדי בצריך. זהו ובשעריך ב' שערים שער עליון ושער תחתון הגשמי, ולזה שני שמות שדי כ"ו בגימ' ש"ה. בשכמל"ו, ולזה לא קרבין לפתחא זינין בישין, מזוזת זז מות, וכן תמצא בפרשה זו יש י"ז פעמים ך' שעולה ש"ם. ויש י"ג וי"ן בתחילת התיבה בגימ' הי"ה והו"ה ויהי"ה ב"ה. ויש בפרשה זו ששה פסוקים אחר עשרת הדברות, ויש בפרשת העגל אחר עשרת הדברות ששה פסוקים מתחילין בוא"ו לפי שחטאו בוא"ו שהוא בגי' אחד, זהו כי בשש משה שחטאו בשש. והששה פסוקים הם וירא העם כי בשש משה. ויאמר אליהם אהרן, ויתפרקו כל העם, ויקח מידם. וירא אהרן, וישכימו ממחרת. לזה כנגדם כתב משה פרשת היחוד אחר עשרת הדברות בששה פסוקים. פסוק שמע ישראל כנגד וירא העם כי בשש משה שחטאו בוא"ו שהוא אח"ד, לזה שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד שיש בו ששה תיבות. וששה בברוך שם כבוד מלכותו, ולזה פסוק וירא מתחיל בוא"ו ומסיים בוא"ו לא ידענו מה היה לו. ופסוק שני ויאמר אליהם אהרן פרקו שפרקו לבן מאהבתו ית' נגד ואהבת, פסוק ג' ויתפרקו כל העם נגד פסוק והיו הדברים האלה על לבבך וגו' ולא יבאו לפרוק עולו מעליהם, פסוק רביעי ויקח מידם ויצר אותו בחרט ויאמרו אלה אלהיך ישראל כנגד ושננתם לבניך, מקטנותם יהיה יחוד ה' שגור בפיהם כדי שלא יסיתם שום אדם כמו שהסיתו ישראל. פסוק חמישי וירא אהרן ויבן מזבח כנגד וקשרתם לאות על ידך שהוא קישור ושיעבוד לבו ונשמתו שדרה במוח להקב"ה, ויבן מהזבוח שנזבח על המזבח שהוא יצחק אבינו, פסוק וישכימו ממחרת וגו' ויקומו לצחק נגד וכתבתם על מזוזות ביתך, שתהא מזכרת אותם בצאתם ובבואם ולהכביד ראשם שלא יבאו לצחק:

פסוק י

והיה כי יביאך וגו' לתת לך ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב וגו' כרמים וזיתים וגו' השמר לך וגו' אמר אם תראה שאותם הגוים היו יושבים בשלוה ובהשקט ובבנינים טובים ובעדונים ובכרמים וזיתים ויין ושמן, לא יעלה על דעתך לומר אם הם היו עובדים ע"א איך היו בשלוה זו ומזה תבא לשכוח את ה' אלהיך ותשכח העבדות שהיית בו, שלא יעלה בדעתך שהקב"ה נתנם לך מאחר שלא עמלת בהם וגדלתם, מזה תבא לשכחת הבורא ית' ותבא לידי ע"א, לזה אמר השמר לך פן תשכח וכו' לא תלכו אחרי אלהים אחרים. ומה שאמר אשר לא בנית וגו' פשיטא שהוא לא בנה ולא מלא ולא נטע, מזה אז"ל אשר לא מלאת אפי' כותלי דחזירי, לזה אמר אשר לא מלאת, ולזה כיון הגאון שפירש לא מלאת שאינך רשאי למלאותם שהוא דבר אסור, וכן פי' אשר לא בנית שאין לך רשות לבנותה, לפי שכשהיו בונים מדינה היו בונים חומותיה

על שם ע"א וביסודות משימין ע"א ובונין עליה לומר שהיא מקיימת הבנין ועושין צורה על פתח המדינה, לזה אמר ערים גדולות וטובות גדלת וטבת חסרים לומר שאין בהם שום טובה, וכן כרמים נטועים כלאים וזיתים של ערלה או אילנות של אשרה, לזה אמר אשר לא נטעת שאין לך רשות ליטע כמותם ואסורים לך בהנאה שנא' בכלאים פן תקדש, ודרשו ז"ל תוקד אש לומר שהם אסורים בהנאה, וכן באשירה ואשריהם תשרפון באש, וכל העומד לישרף כשרוף דמי, ועכ"ז התירם להם מאחר שראו אותם וחשקה בהם נפשם, וכן אמר בורות חצובים אשר לא חצבת, כגון שחצבם לע"א אפילו שקרקע עולם אינו נאסר כמו שאז"ל את אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם אבל העושה בהם מעשה אסרם, וכן כתב הרמב"ם ז"ל פרק ח' מהלכות ע"א ז"ל, המשתחוה לקרקע עולם, לא אסרו, חפר בו שיחין ומערות לשם ע"א אסרו, לזה אמר אשר לא חצבת שאסור לך לעשות כן עכ"ז מותרים לך מאחר שנראה בעיניך שהוא נאה וקשה בעיניך להשחית, ומה שאמר בתים מלאים אשר לא מלאת והיה לו לומר אשר לא בנית כמו שאמר לא חצבת וגו', אלא לפי שעתידין ליהרס על ידי נגעים כמו שאמר פרשת מצורע שהן נבנו לשם ע"א ואולי אותו שר שבנו לשמו יזיקם אם לא יעבדוהו ויהיו קצים בדירה ובנתינת הארץ לזה אמר ונתתי נגע צרעת כדי שיהרסנו ואח"כ יבננו לשם קדושה, לזה לא ייפה הבנין בעיניהם כדי שלא יקשה בעיניהם הריסתם ואמר ברת חצבים חסר, לפי שארץ ישראל נאמר למטר השמים תשתה מים ששותים מים המכונסים בבורות:

עוד אשר לא בנית אשר לא נטעת, לומר שלא תכלה זמנך בבנין בתים ובנטיעת כרמים, וראה בעיניך כי בנו ונטעו לאחרים, אתה לא תכלה זמנך אלא בעבודת השי"ת והוא יזמין לך בתים בנויים וכרמים נטועים, ולמד מיעקב אבינו שאמר ולמקנהו עשה סכות כי ימותינו כימי הסוכה שנאמר בסכות תשבו שבעת ימים וימי שנותינו שבעים שנה:

ספרי אבותינו באו לארץ באת ברכה לרגלם שנאמר ובתים מלאים כל טוב, רשב"י אומר הרי הוא אומר אשר לא מלאת והלא ידוע שלא מלאת שעכשיו באו לארץ אלא זכותך היא שגרמה, וכן אתה מוצא שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו הכנענים בונים בתים וזורעים שדות וחופרים בורות שיחין ומערות ונוטעים כרמים וכל עץ מאכל כדי שיבאו אבותינו לארץ וימצאו אותה מלא ברכה, יכול לפי שברכה זו היא עליהם יכול יהיו אוכלין ושבעים ת"ל ואכלת ושבעת וברכת אתה אוכל ושבע והן מונעין את עצמן ונשיהן ובניהן ובנותיהם כדי שיבאו אבותינו לארץ וימצאו מלאה, וברכת, הברכה לך מצוייה ולא להם ע"כ. ת"ק דייק שלא אמר מכל טוב אלא אמר כי יביאך ה' אלהיך וכו' מיד ובתים מלאים כל טוב וגי', בביאתך הבית ימלא כל טוב, אם היה אומר. מכל

טוב היה במשמע שהטוב מלא הבית אבל, באומרו מלאים כל טוב משמע שהבית מלא הטוב במה בביאתם לארץ באת ברכה לרגלם, רשב"י דייק מאשר לא מלאת בידוע הוא שלא מלאת אלא הם ודאי מלאום ואיך ימלאום והם יודעים שיבאו ישראל ויקחו הכל ועכ"ז ימלאום ולא השליטם הקב"ה שיאכלו מהם לא הם ולא נשותיהם ולא בניהם ולא בנותיהם ודאי זכותך גרמה:

פסוק יג

את ה' אלהיך תירא, איך יצוה משה שיעבדו את ה' ביראה והלא העובד ה' מיראה אין עבודתו רצויה כל כך, כי כל עוד שהיא מיראה בטלה יראה בטלה העבודה, אלא משה הקדים ואהבת את ה' אלהיך, א"כ היראה היא מחמת אהבה כי מרוב אהבה שיודע גדולתו ונוראותיו נכנסה האהבה בלב והיראה בחוץ להראות לעולם כי לו ראוי לעבוד ולא לזולתו מחמת נוראותיו, כמו באברהם שאמר עתה ידעתי ואז"ל ידעתי לעולם כי ירא אלהים אתה, ומזה תהיה העבודה שלימה, זהו ואותו תעבוד, תשתעבד עצמך כעבד לאהבתו ית', ובשמו תשבע מרוב אהבה הוא נשבע בשמו, כמו אדם שיש לו בן ושמו יצחק מרוב חבתו ולהזכיר שמו שחביב עליו הוא אומר חי יצחק וזה אינו אלא מרוב אהבה וחיבה:

פסוק יד

לא תלכון אחר אלהים אחריה מאלהי העמים אשר סביבותיכם, יאמר מאלהי הארץ איני מפחד שיעבדו אלהיהם כי כבר ראו עיניכם מה שעשיתם להם שהרגתום והורשתם אותם וישבתם בבתיהם ובעריהם, אבל כשהראו הגוים אשר סביבותיכם שיראתם ואלהיהם הוא קשה מאחר שלא השמדתי אותם ואני הנחתי אותם סביב לך כמו גדר, שנאמר זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות, זהו אש"ר סביבותיכם, באושר וביושר ובכונה מכוונת הם סביבותיהם, ואם ח"ו תלכו אחרי ע"א אל קנא ילבש קנאה לומר בטובה שעשה לכם בה אתם מחרון אפו, זהו פן יחרה אף ה' וגו'. לא תנסו את ה' אלהיכם וגו', יזהיר האדם שלא יעבוד הקב"ה לשום פנייה לומר אם אצליח ואם לא אצליח כי אינו יודע דרכיו של הקב"ה והכתוב צווח כי לא דרכי דרכיכם, כי אולי לא הצליח לפי שראה הקב"ה שמצד העושר היה בועט בהקב"ה שנאמר וישמן ישורן ויבעט, או אם היה נותן לו עושר היה בא לו רעה בסבת אותו עושר שהיו באים עליו לסטים והרגוהו, כמו שנאמר עושר שמור לבעליו לרעתו, יאמר זה העושר שהוא ביד זה אינו בידו אלא כמו שומר, זהו שמור לבעליו לא לזה, ומי הביאו ליד זה לרעתו, שום רעה עשה עד שגזרה חכמתו ית' שיתן לו עושר כדי שיקנאו בו ויהיה תמיד נרדף והוא כל היותו מפחד עליו ונע ונד ממקום למקום והוא דואג עליו ולבו בל עמו שמא יאבד

כדין השומר, נמצא שהוא שמור לבעליו, שסופו ליקח אותו שהוא בעליו, ונפל ביד זה לרעתו, כי פעמים נהרג על ידו. לזה אמר לא תנסו את ה' אלהיכם., הוא דייניכם, הוא דן אתכם ברחמים, אלא תלכו עמו בתמימות שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך, והאמינו כי תמים פעלו וכל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול, ואמר כאשר נסיתם במסה שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין זו אסור, אבל בענין הצדקה מותר שנאמר ובחנוני נא בזאת, ולמה בצדקה מותר לפי שמוכרח הוא שימצא חיים צדקה וכבוד, לפי שכשהוא פותח ידו לתת, נפתחה בסבתו היד העליונה שנאמר פתוח תפתח, לזה אמר ובחנוני, אע"פ שתהיה על דרך המבחן הואיל ועל ידו באה הברכה למעלה להריק לכל העולמות:

פסוק יז

שמור תשמרון. קרי ביה תישמרון, כלומר אתם תהיו נשמרים כמו שאז"ל על פסוק השמר לך ושמור נפשך. רבי יוחנן ור' אלעזר אמרי תרווייהו התורה נתנה בארבעים יום ונשמה נוצרה במ' יום אם אתה משמר התורה נשמתך נשמרת ואם לאו אין נשמתך נשמרת. ואמר אשר צוך לומר אפילו שלא יהיה כדי שתהא נשמתכם נשמרת, ראוי לכם שתשמרו מצותיו לפי שהוא צוה בהם, ובזה תעשה הישר והטוב בעיני ה', ובזה ייטב לך, כי כשתעשה המצוה בלא שום פנייה אלא לאהבתו כביכול יש לך עליו וצריך שישלם לך כפי ערכו לא כפי ערך עושה המצוה אלא כפי ערך העושה בשבילו לזה אז"ל ייטב לך בעולם שכולו טוב כי כפי ערכו ית' אין לו קץ ולא תכלית. ואמר ייטב בב' יודי"ן לומר שיש טובה אחרת והיא נעלמת לפי שאינה טובה אמתית והיא שאוכל פירותיהם בעולם הזה לרמוז על זה באו ב' יודי"ן. ובאת וירשת את הארץ הטובה, להדוף וגו' אלו הן מן הפירות:

פסוק כ

כי ישאלך בנך מחר, שהוא מאמין כמותך זה הוא בנך כי הבן שאינו דומה לאביו באמונה אינו בנו, מחר לאחר זמן והוא לא ראה ולא ידע ביציאת מצרים לאמר, לא שח"ו הוא אינו מאמין הואיל והוא שאל, לזה אמר לאמר, אמירה בעלמא לא כמו הרשע שאמר מה זאת לכם לכם ולא לו, ושואל ואומר מה העדות, למה נחלקו המצות על ג' חלקים, כי יש מצות שהן עדות על ייחודו של מקום ולהורות על מהותו כמו ק"ש ועבודה ותפלה ומעשה הקרבנות וי"ג עקרים, ויש מצות שהן חוקים שאין להם טעם כמו כלאים ופרה אדומה וציצית ותפלין ולולב ופסח וכיוצא בהן, ויש מצות שהשכל מחייב אותם כמו דיני גזל ושאלה ופקדון והלואה ומכירה וכבוד אב ואם ודיני שבת שנאמר כי ששת ימים וגו' וינח ביום השביעי, וראוי לנוח ביום שנח המלך, למה כ"כ מצות מה שלא צוה כן לשום אומה, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה וגו', כנגד מה שאמרת מה העדות

על המצות שהן מורין על ייחודו, לזה אמר עבדים היינו לפרעה וגו' ויוציאנו, שיציאת מצרים היא מורה על היחוד שנשתכח יחודו של מקום ושדד המערכות והוציאם, לזה הם העדות, ועל החוקים אמר ויתן ה' אותות, ומופתים מופלאים לזה הם החוקים שאין להם טעם ונראים כפלא ותימה בעיני המון העם, ועל המשפטים אמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו, כי מן הדין היא לנו כשחלק נח האקלימין לבניו נתן אקלים הארץ לשם, וגם נשבע לאבותינו. ויצונו ה', יאמר בשלמא העדות שהוא זכרון יציאת מצרים בהרבה מצות שהוא מורה על יחודו ית', גם המשפטים שיש לה טעם כנגד מה שהוציאנו משם ונתן לנו את הארץ לומר שבדין נתנה לנו, אבל החוקים שאמר שהם כנגד המכות המופלאים מה תועלת יש לנו בהם. מזה אמר ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' לטוב לנו כל הימים לחיותנו, ואמר שהמצות שיש להם טעם וסברא בעשייתם אין בהם הכר למוראו של הקב"ה, אבל החוקים שעושה אותם בלא טעם אלא לפי שהן גזרת מלך אלו מורין על יראתו ועושין אותם לשמה לפי שהוא צוה בהם, זהו אומרו ויצונו ה' לעשות את כל החוקים ליראה את ה', אלו מורים על היראה ואין להם שום פנייה לומר שעושין אותם בשביל שים טעם כמו שאר המצות שיש להם טעם אלא לשמם שצוה בהם, על אלו הוא השכר לעולם הבא ולעולם התחיה, זהו לטוב לנו כל הימים לחיותנו, בעשותנו החוקים אנו מודים שהוא מצוי וגזר עלינו גזירות והוא אלהינו ואנו מקיימין גזרותיו, ויש לנו שכר בעוה"ב כמו שאמר לטוב לנו כל הימים, ושכר ג"כ בעוה"ז זהו שאמר לחיותנו כיום הזה שמא תאמר שיחסר לנו משכר עוה"ב בשביל הפירות שבעוה"ז, לזה אמר וצדקה תהיה לנו, לומר שלא די שהמצות הם לתועלתנו אלא שכביכול חושבה הקב"ה כאילו עשינו כביכול עמו צדקה, לפני ה' אלהינו לומר שהכל גנוז לעוה"ב, שכפי הנראה אין שום מצוה בעולם שלא יש בה עזר וסיוע מן השמים על דרך מי הקדימני ואשלם, אמר הקב"ה. אע"פ שאם סייעתיך בעשיית המצות ואלולא אותו סיוע לא היתה נעשית עכ"ז אני חושב אותו כמו הצדקה, כלומר שאתה יש לך עלי כביכול וכבר כתבנו במקום אחר שאין נקראת צדקה גמורה אלא הצדקה שהקב"ה עושה, אבל מה שבן אדם אחר שנתן לו הקב"ה ק' מנה הוא עושה ממנה צדקה ונותן אחד או שתים ממה שנתן לו, אם כן אינה אלא בושה, זהו לך ה' הצדקה וגו', זהו וצדקה תהיה לנו, שיחשוב לנו הקב"ה שהוא לא נתנה לנו אלא כאילו עיקרה משלנו:

פרק ז

פסוק א

כי יביאך ה' אלהין אל הארץ אשר אתה בא שמה וגו'. עתה שהגיעה השעה ליכנס לארץ אומר בלשון כי, ועוד אחר שאמר יביאך ה' מהו אשר אתה בא שמה, ודאי אם ה' יביאהו שיבוא, ועוד אומרו ונשל גוים רבים וגו', אם פירשו ונשל הוא השלכה כפירוש רש"י ז"ל איך אמר אח"כ ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם, ועוד אמרו החתי והאמורי בכל אחד ואחד ה' הידיעה, יאמר חתי ואמורי ויבוסי וגו', ועוד אחר שהזכירם בשמם אמר שבעה גוים רבים ועצומים ומשמם אני יודע שהם ז' מה צורך לומר שבעה, אלא אין שום דבר נעשה למטה עד שנעשה כנגדו למעלה, לזה אמר כי יביאך אל הארץ העליונה אשר אתה בא אל הארץ הגשמי, זהו אשר אתה בא, באושר ובכושר אתה בא, אשר כמו אשרתא דדייני, פירוש תוקף וחוזק. ונשל גוים רבים, הוא על השרים שלהם, ואמר ונשל לפי שהשרים שלהם הם מע' שרים והם צורך המרכבה, לזה לא יאבדם לגמרי אלא ונשל, כמו כי ישל זיתך תרגומו יתרון, כמו פירות הנושרים, כלו' שירדו ממעלתם כמ"ש על פסוק ועצם לא תשברו בו, ולזה אמר גוים רבים כמו רבי המלך, כלו' המעולים, מפניך לבד לא לגמרי, ולזה אמר בכל אחד ואחד החתי האמורי בה' הידיעה, לזה אמר שבעה גוים רבים ועצומים, כלו' אע"פ שהזכרתים בשמם לא תחשוב שעל הגשמיים אני אומר אלא על הז' העליונים הרבים כלומר המעולים, אח"כ ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם אחר שהשרים שלהם יפלו אתה יכול להם, ולא תכרות להם ברית ולא תחנם ולא תתחתן בם, כדי שלא ימצא השר שלהם מקום לחול שימצא עם שיקרא שמו עליו אלא כמו שאמר במקום אחר רק מערי העמים אשר ה' נותן לך לא תחיה כל נשמה. כי יסיר את בנך, אם אתה מתחתן עמו ימצא השר מקום וימשוך בנך לממשלתו אחר שהיית תחת ממשלת הקב"ה, לזה וחרה אף ה' והשמידך וגו'. ולזה ונתצתם את מזבחותם ושברתם, כל זה כדי שלא יהא לו אחיזה ולא שום שייכות כלל בו, כי אלו הז' שרים הם ראשים של ע' שרים, ובהשפלה של אלו ישפלו כולם, כדי שלא יהא להן שום שולטנות בך כדי שתהיה עם קדוש לה' להיות לו לעם סגולה מכל העמים:

פסוק ז

לא מרובכם מכל העמים, שמא יעלה בדעתך לומר שמרבוי שבכם חשק לפי שברוב עם הדרת מלך, לזה אמר לא מרובכם, שמא תאמר הרי מצינו שהקב"ה חס על הרבוי שכן אמר בנינוה ואני לא אחוס על נינוה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא, לזה חמר כאן לא מרובכם, יש ג' דברים אחת שאתם ממעיטים עצמיכם, כמו שאז"ל במדרש לא מרובכם לא מחמת שאתם מתגאים בעצמיכם אלא מחמת שאתם ממעיטים ומשפילים

עצמכם לפני כענין שכתוב שבשפלנו זכר לנו, אמר הקב"ה בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעיטים עצמיכם, נתתי גדולה לאברהם אמר ואנכי עפר ואפר, נתתי גדולה למשה ואהרן אמרו ונחנו מה, נתתי גדולה לדוד אמר ואנכי תולעת ולא איש, אבל אומות העכו"ם אינם כך נתתי גדולה לנמרוד אמר הבה נבנה לנו עיר, נתתי גדולה לפרעה אמר מי ה', נתתי גדולה לסנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות וגו' נבוכד נצר אמר אעלה על במתי עב, חירם מלך צור אמר מושב אלהים ישבתי, ולזה אמר לא מרובכם גו' נא משום רבוי, והשנית כי מאהבת ה' אתכם, והג' ומשמרו את השבועה:

פסוק ח

או יאמר כי מאהבת ה' ומשמרו את השבועה, לומר תדע שאין הקב"ה חפץ ברבוי, הרי המצריים היו רבים עליכם שאילו לא היו רבים לא היו שולטים עליכם ועם כל זה ביד חזקה הוציא אתכם, ודאי אינו אלא מחמת אהבה ומשמרו את השבועה. והשבועה לבדה אינה מספקת להוציא אתכם שלא הגיע הקץ שהרי אמר לאברהם וענו אותם ארבע מאות שנה אלא ודאי מאהבה:

פסוק ט

וידעת כי ה' אלהיך. צריך שתדע כי הקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה ושהוא משלם שכר טוב לצדיקים ומעניש לרשעים, וזהו אחד מי"ג עיקרים שצריך האדם שיאמין בהם, לזה אמר וידעת שמחוייב אתה לדעת כי ה' הוא משלם השכר, אלהיך הוא המעניש, זהו הוא האלהים, ופעמים אותו עונש הוא לטובתו כדי להענישו בעוה"ז מאיזה עון שעשה כדי להיותו נקי לעוה"ב, ופעמים אותו שכר הוא לרעתו לתת לו שכרו על איזה מצוה שעשה כדי לחייבו לעוה"ב, זהו אומרו ה' הוא האלהים, פעמים שהרחמים הוא דין ופעמים הדין הוא רחמים:

האל הנאמן שומר הברית והחסד. שהקב"ה שומר לצדיק צדקותיו לו ולבניו, ואפילו אם יצטרכו הבנים שום זכות אינו מנכה כלום מזכיותיו, זהו אומרו לאלף דור, לא אמר דורות לומר שאפילו דור אחרון הכל הוא שמור כאילו הוא דור ראשון ואינו מנכה לו ממה שאכלו דורות שקדמו לו, ראיה לדבר שאנו אוכלים זכות אבותינו ובעת צרתנו אנו אומרים זכור לאברהם ליצחק וגו', וכמה דורות עברו וזכות אבות לא תמה. והטעם שלא תמה, שכשהצדיק עושה מצוה אינו עושה אותה לשום פנייה בעולם לא להתגאות ולא להתראות בה, אם כן נתקעה ונזרעה במקום נאמן עושה פירות תמיד לכך אינה כלה והקרן קיים ושמור, לא כן הרשעים בשעושין המצוה עושין אותה להתגאות ולהתראות בה בפני כל אדם, אם כן הלבישה חומר ונשמות לזה ישולם לו שכרו בזה העולם הגשמי והיא כלה, לזה אמר ומשלם לשון תשלום שמשלים לו הכל משלם שלא נשאר לו שום

זכות, אבל בצדיק אמר שומר הברית ששמור לו הכל מטעם שאמרנו, שהוא נטעה במקום שלא ימיש מעשות פירות ופירי פירות, וכן הוא אומר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, לא אמר יאכל אלא יאכלו הוא ובניו ובני בניו אוכלים מהפירות ולא הקרן ששכר מצות בהאי עלמא ליכא, לפי שהשכר הוא שכלי רוחני ואין הגוף יכול לסבלו בעודו בגוף, אבל הרשע הגשים המצוה כשעשאה לשום פנייה והלבישה גוף והפרידה ממקורה, ולכך ביבוש קצירה אותו יד שקצרה תיבש היא גם כן, ועל זה צותה תורה לא תלבש שעטנז, באתב"ש ב"ז נט"ע, מבזה הנטיעה ומלבישה גשמות ובאבוד הגשמות תאבדנה, א"ר יוסי מפני ג' דברים הקב"ה מאריך אף לרשעים בעוה"ז, שמא יעשו תשובה או שמא עשו מצוה שהקב"ה משלם שכרם בעוה"ז, או שמא יצא ממנו צדיק, והוא אומרו כאן ומשלם לשונאיו, למה אל פניו לפי שראה הקב"ה שיעשה תשובה זהו אל פניו שהוא מול פני הקב"ה מאותם המבקשים פניו, להאבידו לא יאחר זה על הרשע העושה מצוה שהקב"ה פורע לו בזה העולם, אל פניו ישלם לו זה על שראה הקב"ה שעתיד לצאת ממנו צדיק, זהו אל פניו קרי ביה אל בניו שאותיות בומ"ף מתחלפות פ' בב', ע"כ:

פסוק יא

ושמרתם את המצוה וגו' לעשותם, לומר כמו שאז"ל היום לעשותם לא היום לקבל שכרם, היום לעשותם ולא למחר לעשותם, זה העולם הוא עולם המעשה ועולם הבא הוא עולם שכלו שבת שאין בו מעשה, וכן דמו חז"ל עוה"ז לערב שבת ועולם הבא לשבת ואמרו מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, לזה אמר ושמרת את המצוה שימתין לה לקבל שכרה לעוה"ב שהוא עולם שכולו ארוך, כי ההמתנה היא עד זמן ארוך וזהו עולם קצר שיש לו סוף. אנכי מצוך היום לעשותם, ר"ת בלשון ערבי אמה"ל (אמתין):

גימטריאות

אתה החלות, הלוחת, כשנתת לי הלוחות להראות להם אות, כשנגלית לי בסנה אמרת לי וזה לך האות וגו' תעבדון את האלהים על ההר הזה, וכמו שהראית לי הר סיני, אם כן אעברה נא ואראה ההר הטוב, שהר אות להר כי בהר סיני נתנה תורה ובארץ ישראל שהיא ההר הטוב הוא קיומה:

למען תחיו. בזמן התחיה ולעת קץ, למען גימ' קץ:

לא תסיפו. תספו כתיב, אם תוסיפו תספו:

תגרעו כל המוסיף הוא נגרע קרי ביה תיגרעו:

ואתם הדבקים. דבקים בגימ' יוסף, שהיה דבק ביוצרו וישראל נקראו על שמו:

רק עם חכם ונבון הגוי, בגימ' התורה, שכל שבחן וחכמתם של ישראל הוא בתורה:
כה' אלהינו בכל קראנו. שאנו מעברין חדשים ומקדשים מיעדים ושואלים המלאכים מהקב"ה מתי ראש השנה והקב"ה משיב שאלו מישראל, זהו בכל קראנו לשון מקראי קודש, לכך נסמך פסוק זה אצל פסוק כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, אז"ל זו עבור חדשים וראשי שנים ותקופות ומזלות:
הקרובים הקרבים כתיב. שמתקרבים ובאים לראות מתי יקדשו ב"ד החדש:
ואשמיעם. ואשמעם כתיב חסר י', לא כל עשר דברות שמעו מפי הגבורה כי אם ב' דברות:
את בריתו אשר צוה, ס"ת תורה. בחורב, בחרב, החרב והסייף ירדו כרוכים מן השמים:
תבנית זכר. ה' תבנית כתיבי בענין כנגד ה' חומשי תורה שכל הכופר בע"ז כמודה בתורה כלה:
עשרה דברים מנויים כאן, סמל זכר ונקבה צפור רומש וגו' כנגד עשרת הדברות שכל הכופר בתורה מודה בע"ז:
מעשה ידי אדם. זה צלם שעשה נבוכדנצר ודחק כל העולם להשתחוות לצלמו, זהו מעשה שעשה אותם:
ובקשתם. בגימ' אלו חנניה מישאל ועזריה:
גוים גדולים ועצומים. ר"ת גוג:
גוים גדולים ועצומים ממך, ר"ת מגוג:
והשבת. אותיות תשובה:
כל הימים. בגימ' עולם הבא:
שלש ערים. כנגד שלש תפלות שהן מקלט לישראל שבם שבים לאל בעת צרתם:
אחת הערים האל וחי, האלו ח"י הם מנין ברכות של תפלה חוץ מברכת המינים:
העדות תעודה. זו תורה:
לאהב"י, לי"ח אלף שורות של צדיקים שיושבים בירושלים של מעלה סביב השכינה:
לשומרי מצותו כתיב, זו שבת ששקולה כנגד כל המצות:
לשוא. שאול יורד לשאול:
שמור את יום. ס"ת רת"ם כל המחלל שבת נדון בגחלי רתמים:
את יום השבת לקדשו, ר"ת אליה בזכות שבת יבא הגואל, דאמר מר אלמלא שמרו ישראל שבת אחת כהלכתה מיד היו נגאלין:
לקדשו. אותיות שדול"ק נר:
השבת לקדשו כאשר. ר"ת כל"ה שמה:

בהר מתוך האש. ס"ת שכר, הראם מתן שכרם:
את כבדו ואת גדלו, חסר שלא ראו כל כבודו אלא מקצת ואפילו זה לא יכלו לסבול שאמרו ואת תדבר אלינו לא אמרו אתה אלא ואת תשש כחם כנקבה:
אלהינו ואת תדבר אלינו את, ס"ת תורתו:
מי יתן והיה לבבם, ר"ת לוים, הלואי שהיו כבני לוי שלא חטאו בעגל וגם היו ראויים להיות כהנים ולוים:
ואתה פה עמוד עמדי, עמו"ד ימים היה משה בלא אכילה ושתיה:
שמע. בגימ' קדוש ישראל:
שמע. שם ע', כנגד ע' שמות שיש לישראל, וע' שמות שיש להקב"ה בשיר השירים:
בין עיניך. בגימ' זה הקדקוד:
סמך אמר מצות מזוזה ערים גדולות ובתים מלאים, לומר שכל המקיים מצות מזוזה ממלא הקב"ה ביתו מכל טוב:
את ה' אלהיך תיר"א, בגימ' תורה, תירא אותו ואת תורתו:
וירשת. ותשרי, בתשרי נגאלו ועוד בתשרי עתידין להגאל אליבא דר' יהושע:
וצדקה תהיה לנו כלומר לנו להקב"ה כדאי' במדרש משל למלך שהפקיד מרגלית טובה אמר לו אם תאבדנה אתה חוטא עלי ועליך ואם תשמרנה טובה לי ולך:
לא תחנם. אותיות מנחת לא תקבל מהם מנחה:
ואשריהם תגדעון. רמז על גדעון שגדע את האשירה, תגדעון, תגד עון תפרסם ותגיד עונם:

פסוק יב

והיה עקב תשמעון וגו'. יאמר אם יש לך שכר בעוה"ז הוא על השמיעה לבד כמו שכתבנו על פסוק כי יען אשר עשית את הדבר הזה, שאמר לו הקב"ה על העשיה אין לה לא ערך ולא שכר כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך עקב אשר שמעתי בקולי, כלומר אשי יש לך שכר בעולם הזה הוא על שדשת בעקבך ושמעת בקולי, לזה אמר ברך אברכך והרבה ארבה, כן אמר כאן אם יש לכם בזה העולם שום שכר על עשיית המצות הוא על שדשת בעקביך ועל השמיעה, אבל על השמירה ועל העשייה אין שכר בעולם הזה אלא יהא שמור לך לעוה"ב מקום שאין היד מגעת שם, זהו ושמר ה' וגו'. כבר כתבתי במקום אחר ששם הוי"ה באלב"ם שכר בגימ', לומר כמו שזה השם אינו נקרא בעוה"ז ככתבו כן המצוה שהיא שם הוי"ה בהפוך י"ה מצוה, א"כ מצוה היינו שם הוי"ה, כן שכרה הוא לעולם הבא ששם הוא נקרא ככתבו אז יהיה השכר, כי זה השם מורה על אמיתות ובזמן הזה השקר והכזב מצוים לזה אינו נקרא ככתבו ונקרא בכנוי, וכמו שהעקב הוא סוף הגוף כן השבר האמיתי הוא סוף המעשה, וזהו שאמר דוד

בשמרם עקב רב שהוא על השכר של עוה"ב שנאמר בו מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, וכן אמר עוד נטיתי לבי לעשות חוקיך לעולם עקב, ואמר כשהיה היצר מטעה אותו ואומר מה הנאה יש לך בעשיית החוקים וכמו שאין להם טעם אין להם שכר כי מה שכר אתה רואה בעשיית החוקים, כשאתה שומר שבת אתה מוצא מנוח ומרגוע לגוף ולנפש ואתה מתענג בו וכן בימים טובים, וכן מצות המושכלות יש להם טעם והטעם מטעים המצוה וממתיקה מה שאין כן בחוקים, לזה אמר נטיתי לבי, אני הייתי מטהו ואומר לו שכר החוקים וטעמם אינו בזה העולם אלא לעוה"ב זהו לעולם עקב, ובזה הייתי מטהו לומר שזה העולם הוא עולם המעשה לא עולם השכר והגמול, ולזה נסמכה פרשה זו עם פסוק שלמעלה שאמר היום לעשותם והיה עקב, לומר אחר זמן העשיה יהיה לך שכר, וכן אמר במדרש, אין שכרם של צדיקים אלא לבסוף אבל רשעים שכרם הוא בעוה"ז שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו, אבל הצדיקים שכרם לאחריו שנאמר ואחריו כל ישרי לב, כשהמשא הוא קל מביאו לפניו וכשהוא כבד מפשילו לאחוריו ע"כ. וכן עקב עי"ן קו"ף בי"ת בגימ' תשכ"ח, ר"ל כשישכח זה העולם ימצא השכר, תשכח בלשון גמרא תמצא, עקב בא"ת ב"ש איש, לומר בעודו איש בזמן הבחרות כמו שאז"ל אשרי איש בעודו איש, ואז יהיה לו קב"ע דבר קבוע בלבו, וכיצד יקבע בלב מעט מעט לא בבת אחת, זהו בקע שהיא קטנה, ואז יהיה הדבר קבע בהתמדה לא ארעי:

עוד והיה עקב תשמעון. בא להזהיר על העונות שאדם דש בעקביו שהן קלות בעיניו, לזה אמר והיה שהוא שם הוי"ה עקב, לומר שישים מגמתו השי"ת, בפרט בעונות הקלות, כי אם יורגל בהם. יקשה עליו לפרוש מחמת קלותם בעיניו, ועל זה היה צועק דוד המלך ע"ה עון עקבי יסובני, אבל על שאר המצות אינו צריך כלל להזהיר אתכם כי ודאי את כל המשפטים האלה תשמעון ושמרתם וגו':

עוד והיה עקב תשמעון, לפי שאוירו במעמד הר סיני נעשה ונשמע, הנעשה עברו עליו בעשיית העגל ונשאר הנשמע, לזה הזהירם כאן ואמר מה שאמרתם בסוף הוא נשמע זהו עקב שהוא סוף שעשיתם השמיעה סוף שאמרתם ונשמע אחר, נעשה כי מן הראוי להקדים השמיעה אבל אתם עשיתם השמיעה עקב כמו העקב שהוא סוף הגוף, לזה אני מזהיר שתשמרו אותם, אתם כתיב:

ובזוהר ועשיתם אותם, אתם, כאילו אתם כביכול עשיתם ובראתם אותה מצוה. עוד ועשיתם אתם, לפי שבעשית המצות מתקן לו גוף רוחני שנקרא חלוקא דרבנן ולזה היו המצות רמ"ח כנגד איבריו של אדם, לזה אמר ועשיתם אתם שאתם עושים עצמיכם. ואמר ושמרתם, כבר אמרנו פעמים רבות שפירוש שמירה המתנה כמו ואביו שמר את

הדבר, לפי שאמר ועשיתם שעושה ומתקן אבריו כמו שאמרנו והרבה מן המצות בטלות בזמן הזה כמו הקרבנות וכלאי הכרם ושכחה ופיאה ולקט ועוללות ופרט וערלה, א"כ אי אפשר להשלים אבריו, לזה ושמרתם המתינו למצוה כשיבא זמנה שיקיימוה כמו שעשה רבי טרפון ז"ל שקרא ליל שבת לאור הנר והטה הנר וכתב בפנקסו כשיבנה בית המקדש אביא קרבן חטאת, למה היה, צריך לכתוב בפנקס אלא להורות שהוא ממתין לה כשתבא לקיימה ויחשב לו כאלו קיימה:

ושמר ה' אלהיך, לך. נכנס בלשון רבים שאמר ועשיתם ויצא בלשון יחיד שאמר ושמר ה' אלהיך לך, אלא לומר לומר לך שעיקר עשיית המצות היא ברב עם שנאמר ברב עם הדרת מלך, אבל בשכר כל אחד ואחד נוטל שכרו לבדו כפי כונתו כי אין לכולם כונה אחת:

את הברית ואת החסד, כנגד אברהם יצחק שאברהם ויצחק כביכול יש להם חסד על הקב"ה כמו שאמר על פסוק תתן אמת ליעקב, יעקב באמת ובאמונה צריך שיהיה איש צדיק תמים ועובד הקב"ה לפי שאביו היה צדיק ואבי אביו גם כן,, אבל אברהם הצדקות והחסידות שהיה בו הוא על צד החסד שיש לו כביכול על הקב"ה שהיה בן עובד ע"א, חם כן חסד לאברהם, זהו אומרו כאן את החסד שיש לו לאברהם על הב"ה כמ"ש, ויצחק גם כן שהיה בן ל"ז שנה ואביו זקן וסבל עקידת אביו, ועדיין הקב"ה לא עשה עמו שום הטבה והיה בן ל"ז שנה ולא נשא אשה, א"כ כביכול יש לו חסד עליו, אבל יעקב עשה עמו כמה טובות הצילו מעשו ומלבן ומאליפז ומשרו של עשו:

פסוק יג

ואהבך וברכך והרבך. עשרה מיני ברכות יש בפסוק, ואהבך יאהבך על הבריות שתהיה אהוב על כל העולם ותהיה רצוי עליהם כדי שיעשו רצונך, וברכך בממון שישים בממונך ברכה שלא יכלה לעולם, ואחר שיש לך ממון הרבה והרבך בבנים שיש בידך ספוק לזונם, וברך פרי בטנך פרי הבטן הם בנים א"כ היה לו לומר פרי בטנה, אמרו בגמרא פרק שלשה שאכלו לומר שאין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש, שהאשה נקראת שדה שנאמר כי בשדה מצאה, וכן אז"ל אסתר קרקע עולם היתה, וכפי מה שזורעין בה כן מוציאה, והכונה אינו ברבוי בנים כי כבר אמר והרבך אלא הכונה שיהיו אותם הבנים ברוכים ונקיים וצדיקים, בטנך בגי' כונה, וכן בגימ' אנכי, לומר שבשעת ההולדה אנכי אסייעך שתכוון להוליד בנים הגונים ויהיו הג' שותפין שוים:

ובמדרש וברך פרי בטנך ופרי אדמתך, מקיש פרי בטן לפרי אדמה מה פרי אדמה אין בהם לא חטא ולא עון אף פרי בטנך אין בהם לא חטא ולא עון, ולזה אדמתך שהיא שלך שאינה גזולה. ד"א מה פרי אדמתך צריכין עשור אף פרי בטנך צריכין עשור זו מילה,

יזכו למילה ולא יהיו נפלים, ד"א פרי אדמתך מכפרין על פרי בטנך שנאמר וכפר אדמתו עמו, והכונה שלא ימותו בעון אביהם. עוד פרי בטנך שיברך המאכלים שבמעיו כדי שיצא הולד נקי שמעפוש המאכלים יצא הולד מנוגע כנודע לחכמי הטבע דגנך ויצהרך, באלו הג' דברים תלויים חיי האדם. שגר אלפיך, בהמה גסה לומר שלא תפיל ולא תצטער בלידתה אלא שתהיה משגרת אותם בלא צער. ועשתרות צאנך, שיהיו חזקים ואין שום חיה רעה מתגרה בהם כמו העזים של ר' חנינא בן דוסא שהביאו הדובים בקרניהם, ופסוק זה מתחיל בוא"ו ומסיים בך', לומר שאלו הברכות הם משם כ"ו, וכן יש בו כ"ב תיבות ב"ך יברך ישראל וגו':

פסוק יד

ברוך תהיה מכל העמים, אחר שתהיה אהוב מכל העמים כולם יברכוך כדי שתהא הברכה שורה עליך בלי שום ערעור והקב"ה יסכים על ידם:

לא יהיה בך עקר ועקרה, אם אמר והרבך וברך פרי בטנך ודאי שלא יהיה בו עקר ועקרה, לזה אז"ל לא יהיה בך עקר שלא יהיה ביתך עקור מן התלמידים, לפי שעיקר הבנים הם התלמידים שהם בנים לעוה"ב, וכן אז"ל אם חטא הרב ועשה שום עבירה והוליכוהו לגיהנם התלמידים מצילים אותו כדי שלא יהיו הם בג"ע והוא בגיהנם, ועקרה שלא תהא תפלתך עקורה מלפני הקב"ה אלא עומדת שם לעולם לעשות שאלתך ובקשתך, אימתי בזמן שאתה משים עצמך כבהמה:

פסוק טו

והסיר ה' ממך כל חולי. משמע שיבא החולי ויסירנו ויותר טוב היה שייעדו שלא יבא לידי חולי כמו שכתוב כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, אלא כבר ידעת שקללות שבתורת כהנים נאמר על חרבן ראשון ושבמשנה תורה על חרבן שני, וחרבן שני נחרב על שנאת חנם, ולפי שלא נבנה עדין השנאה חנם מצויה ביניהם וצריכין להתייסר, לזה יביא עליהם החולי ויסירו מהם כדי למרק עונם, שהוא רחום בדין, וכן אמר אותו חכם ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים בזה העולם כדי שיצא נקי לעוה"ב, שנאמר. רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, לזה אמר מחוק ברחמיך הרבים אבל לא ע"י יסורין וחלאים רעים, אפי' יהיו ע"י חלאים אבל לא רעים, שלא יהיה בהם לא בטול תורה ולא בטול תפלה כמו שאמרו בגמרא אלו הם ייסורין של אהבה כל שאין בהם בטול תורה שנאמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, ואמורא אחר אמר כל שאין בהם בטול תפלה שנאמר ברוך ה' אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי וכן אמר דוד יסרני ה' אך במשפט שהוא ברחמים

כנודע לבעלי הקבלה, ולזה תמצא הפסוק מתחיל בו' ומסיים בך' שם כ"ו שחלופו מצפ"ץ בגימ' ברחמים:

לא ישימם בך אלא ונתנם בכל שונאיך. שיתנם תחתיך, אם היו עתידין לבא עליך יבאו למרק ומיד יתנם בכל שונאיך, כי אולי לא ירצו לצאת עד שיתן להם אחרים תחתיך שנאמר ואתן אדם תחתיך, וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת וגו' מאין היו יודעים אז"ל מכאן שכל מכה שהיתה באה על המצריים היתה שפה בישראל לידע צערן של מצריים לכך נאמר אשר ידעת, מה שאמר שהיתה שפה בישראל לומר שהיתה המכה באה על ישראל ומיד היתה מסתלקת להודיעם צערם, שפה הוא מלשון שוטה ונשתפה:

פסוק טז

ואכלת את כל העמים, יאמר מאחר שיאהבך הקב"ה בפני כל העמים אינך צריך להלחם עמהם ותכלם בלא ידיעה כי יהיו מסורים בידך ותאכלם כלחם בלא ידיעתם, איך יהיה, דבר זה לזה אמר אשר ה' אלהיך נותן לך, לא תחוס עינך עליהם, לומר מאחר שהם באהבה ואחוה עמי איך אעשה עמהם נקמה זו לזה אמר לא תחוס עינך וגו' כי אותה אהבה אונה מהם אלא מהקב"ה:

ולא תעבוד את אלהיהם, לא יעלה בדעתך לומר מאחר שאני אכלה אותם, השר שהוא ממונה עליהם יכעוס עלי, ולזה יעלה בדעתך לעבדו כדי לפייסו, לזה אמר ולא תעבוד את אלהיהם כי מוקש הוא לך, לא די שלא יתפייס אלא שיקטרג עליך כמו שכתבנו בפסוק לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, אפילו שאתה תרצה לעבדם הם לא יקבלוך, למה על פני, כלומר שיש להם בושה ממני ואדרבא יקטרג עליך, ואגב אורחיה אשמעינן שגזל הגוי אסור כמו שאמרו בגמרא ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נותן לך בזמן שמסורים בידך היינו ז' עממין בשעת כבוש הארץ, ולא תאמר שזה אכזריות כי רחמי רשעים אכזרי כי כל המרחם על הרשעים מביא אכזריות לעולם והמתאכזר עליהם מביא רחמים לעולם, ולזה מתחיל הפסוק בוא"ו ומסיים בך' ויש בו כ"א אותיות כנגד שם הרחמים שהוא שם אהי"ה בשכמל"ו:

פסוק יז

כי תאמר בלבבך רבים הגוים וגו', שמא יעלה בדעתך לומר מאחר שאיני בא עליהם למלחמה אלא ע"י תחבולה מאחר שהם באהבה עמי איכה אוכל להורישם שאני מפחד שלא יהפכו עלי והאהבה תהפך לאיבה, לזה אמר לא תירא מהם, יותר איבה היה להם לפרעה ולכל מצרים וראית בעיניך המכות שעשה בהם, כן יעשה ה' אלהיך לכל העמים אשר אתה ירא מפניהם, כן יעשה כנגד מצות עשה, וכנגד לא תעשה שהם בטלום בשב ואל תעשה מאליהם ואינם נראים, כנגדם אמר וגם את הצרעה ישלח וגו' עד שיכלו

מאליהם, אתה ירא ממה שאתה רואה שכן אתה ירא מפניהם אבל אותם שאינך רואה אין אתה ירא לפי שאין אתה רואה אותם, עושה הקב"ה נסים נסתרים שישלח בהם הצרעה שהיתה זורקת בהם מרה:

פסוק כא

לא תערוץ מפניהם כי ה' אלהיך, יאמר לא תערוץ מפניהם אלא מהקב"ה שהוא בקרבך שוכן בתוך גופך ממנו תירא, כי אין ערוד ממית אלא חטא ממית כמו שאמר דוד המע"ה יגורו עלי עזים, שאמר אם יגורו עליו עזים שאינו ירא מהם אלא ממי ירא מהפשע והחטאת, זהו לא פשעי ולא חטאתי, לזה אמר ה' אלהיך דיינך בקרבך ורואה כל מצפוניך:

פסוק כב

ונשל את הגוים האלה מפניך מעט מעט, כבר אמרנו שזה הוא על אנשי בית שני, ולזה פירש"י ז"ל פן תרבה עליך והלא אם עושין רצונו של מקום אין מתייראין מהחיות שנאמר וחית השדה השלמה לך אלא גלוי לפניו ית' שעתידין לחטוא וכו', ואמר שיתמעטו על דרך הטבע, שאינם ראויים לעשות עמהם כמ"ש ורדפו מכם חמשה מאה כמ"ש בספר תורת כהנים ששם מדבר על אנשי בית ראשון שהיו ראוים לעשות עמהם נסים ולשנות הטבע:

פסוק כה

פסילי אלהיהם וגו', יאמר פסיליהם תשרפון באש כמ"ש ופסיליהם תשרפון, ועוד הפסילים הם האלילים ואיך אמר פסילי אלהיהם משמע שהם ב' דברים, ועוד אמרו ולקחת לך היל"ל לא תקח לך, לזה אז"ל במסכת ע"א פסלו לאלוה לא תחמוד פסלו מאלוה ולקחת לך, פירוש פסלו לאלוה תיקנו לאלוה, כמו הפסל נסך חרש, פסלו מאלוה, לשון פסלות שבטלו, ועבודה זרה שבטלוה עובדיה מותרת, לזה אמר ולקחת לך. ומה שאמר תשרפון בלשון רבים ולא תחמוד ולקחת לך בלשון יחיד הוא לקדש שם שמים בפרהסיא, ועוד שדבר כזה צריך קבוץ, שהכנענים יעמדו נגדם ולא יתנו לשרוף פסיליהם, לזה צריך קבוץ אנשים, ואמר ולקחת לפי שמי שחומד דבר מתועב כזה אינו עושה אלא בסתר לזה סמך ולא תביא תועבה אל ביתך שסופך לתעות בה ולעובדה והיית חרם, אלא שקץ תשקצנו, שקץ לכסף שעליהם, תשקצנו לזהב שהוא יותר חשוב מהכסף, ואמר תשקצנו שתעמוד כנגד יצרך כאילו הוא משוקץ ומתועב. גם בכלל לא תביא תועבה אל ביתך שלא יתיחד עם ערוה או עם כותית ולא יקנה שפחה שלא יבא לתעות בה, תועבה תועה בה, וראיה מרב עמרם חסידא בהנהו שבייתא דאפקידו גביה כדאיתא בגמרא, וכן אז"ל לא ידור ת"ח בשכונת אלמנה:

פרק ח

פסוק א

כל המצוה אשר אנכי מצוך היום. כי כל מה שאני צריך לצוותך הוא כשתבא מצוה לידך תחשוב כאילו היום נצטוית עליה והיא חדשה שמעולם לא עשיתה לשמה ולא נחשבה ותהיה חסרה אבר, כי המצות עשה הם רמז כנגד אברי האדם הרוחניים, או שמא נגזר עליך שום גזירה ונצלת בזכותה ותמה, לכך עשה אותה מחדש ולא תאמר אם לא אעשה היום אעשנה למחר, לזה אמר אשר אנכי מצוך היום ולא למחר, כי שמא מחר לא יהיה לך יכולת, ואם היום באה לידך ולא עשיתה גם למחר לא יהיה לך יכולת ולא יספיקו לך לעשותה כי שכר מצוה מצוה, פירוש שיספיקו לך שתעשה מצוה אחרת, ושכר עבירה עבירה, אלא עשה אותה מיד כמו שאמרו ז"ל על פסוק ושמרתם את המצות קרי ביה המצות עד שלא תחמיץ, פירוש אם תמתין למחר שמא יהיה לך שום פניה ולא תהיה לשמה ונמצאת שהחמיצה. גם כן אמר אשר אנכי מצוך לא תעריך במצוה אלא במי שצוה בה, זהו אשר אנכי ולא אמר אשר אני אלא אנכי, לומר שכל מצוה ומצוה היא שקולה כנגד העשרת הדברות שנאמר בהם אנכי כולם נתנו מרועה אחד, ואמר אשר אנכי מצוך בלשון יחיד, לומר שלא תאמר שעיקר המצוה ברבים ברב עם הדרת מלך כמו התפלה וכיוצא בה ואם לא יש רבים תתבטל המצוה, לזה אמר בלשון יחיד כאילו לא נתנה אלא לך לבדך:

תשמרו לעשות. לא אמר תשמרו ותעשו כמו שאמר ושמרתם ועשיתם, אלא תשמרו לעשות, שלא יעלה בדעתך שיש הרבה מצות תלויות בארץ והם בטלות בחוצה לארץ, לזה אמר תשמרו לעשות לא יהיה דבר זה מגמת פניכם שאם כן נמצאת התורה בטלה בחוצה לארץ, ובזמן החרבן יש הרבה מצות שהם בפני הבית כמו הקרבנות אלא תהיה מגמת פניכם המצוה והמתינו לה כשתבא שתקיימוה כמו ואביו שמר את הדבר, לזה אמר תשמרו המתינו לה לעשות, למדו פירושה ובשכר זה תחיו לעתיד ותקיימוה ותבאו ותירשו את הארץ לקיים המצות התלויות בארץ. עוד כל המצוה אשר אנכי מצוך. כלומר כל מה שאני מצוך הוא לעשות מצוה אחת שאחר שעשית מצוה אחת יבאו לך שאר כל המצות, ששכר מצוה מצוה, כי כולם חרוזים במחרוז אחד ואם תקח אחת כולם יגררו אחריך, ולזה תקנו ז"ל בברכות אשר קדשנו במצותיו וצונו, היה לו לומר אשר קדשנו וצונו לעשות מצוה פלונית, אלא לומר שבעשית מצוה אחת כאילו עשה כל המצות. וכן אז"ל כל העושה מצוה אחת כתקנה כאילו עשה כל המצות, זהו פירוש המשנה במסכת קידושין כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין את ימיו ונוחל את הארץ, זהו על

דרך מה שאמרנו מה' לא תצא הרעות והטוב לא אמר והטובות כמו שאמר הרעות אלא הטוב הראשון הוא מבשר ודם. וכתב בעל בית. מדות במעלת התורה ז"ל, יזהר האדם בכל המצות בין קלות בין חמורות, שכל אחת ואחת מביאתו לחיי עוה"ב שנאמר כל המצוה וגו', מהו כל המצוה שיהיו בעיניך כל המצות של תורה חשובות כמצוה אחת ושקולות זו כזו וכלולות זו בזו ע"כ. ורז"ל אמרו כל המצוה, פירוש שיעשה כולה לומר שאם התחיל בה שיגמרנה שאינה נקראת אלא על שם גומרה, ונסמך זה לענין ע"א לומר הכופר בע"א כאלו קיים כל התורה כולה:

פסוק ב

וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך זה ארבעים שנה, ואמר ראיה למה שאמר תשמרו, שפירושו תמתינו למצוה כשתבא לקיימה, תראו זה מהדרך שהיה ארבעים שנה והתורה נתנה קודם ובמדבר לא נתקיימה עד שבאו לארץ זהו אומרו ארבעים שנה במדבר, היה לו לאמרה סמוך לכניסתם לארץ, למה ארבעים שנה קודם, לדעת התשמור מצותיו, אם יהיה מגמת פניך להמתין להם מתי יבאו ותקיימו אותם. ובזוהר פרשת תרומה דף קנ"ז ז"ל קב"ה כד ברא עלמא פליג ארעא דישובא לסטר חד וחרבא לסטר חד פליג ישובא ואסחר עלמא וכו' ארעא קדישא איהי אמצעיתא דעלמא ובאמצעיתא איהי ירושלם וכו' פליג חרבא ולא אשתכח חרבא תקיפא בכל עלמא בר ההוא מדברא דתברו חיליה ותוקפיה ישראל מ' שנה כד"א המוליכך במדבר הגדול והנורא, בההוא מדברא שלטא סטרא אחרא ובעל כרחיה אזלו ישראל עליה ותברו חיליה ארבעים שנה ואי ישראל ישתכחון זכאין באינון מ' שנין הוה מתעברא ההוא סטרא מעלמא ומדקא ארגיזו לקב"ה כל אינון זמנין אתתקף ההוא סטרא ונפלו כלהו תמן תחות רשותיה, ולזה ויענך וגו', ולזה וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו וגו' ואתקיים ביה הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב דנפלו לבתר כלהו ברשותיה ומ' שנין אלקו מידיה לקבל מלקו דבי דינא, ע"כ:

ואמר למען ענותך, ענתך כתיב מלשון עניה, כמו וענתה שמה כימי נעוריה, כדי שיהיה לה עניה לעוה"ב לומר שקיים כל המצות מאחר שהיה ממתין להם, לנסותך לנסתך כתיב כדי להרים נסך ודגלך, וכדי להודיע לכל העולם שאתם ראויים לכך, ולא יאמרו שרוב המצות לא קיימום למה יזכו לכל הכבוד, זהו לדעת את אשר בלבבך שהוא על המתנת המצות ולהיות לכם עניה לעוה"ב, כמו שאמר במדרש ז"ל לעתיד לבא עתיד הקב"ה להביא ס"ת ומניחה בחיקו ואומר כל מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו כו'. כתבתי זה המאמר בפרשת אמור, ובסופי' אומר אומרים לפניו רבש"ע ישראל שקבלו התורה

איך קיימוה אומר להם אני מעיד שקיימוה. א"כ זהו אומרו כאן לדעת לאומות התשמור מצותיו, שמאחר שמגמת פניכם לקיים מצותיה של תורה ואתם ממתינין כשתבא לידכם ותקיימוה בזה יש לי ולכם עניה לעתיד:

פסוק ג

ויענך וירעיבך. הענוי היה שאכלו מן החררה שהוציאו ממצרים ס' סעודות כי לא ירד להם המן עד יום ט"ז באייר ואכלו המן קודם קבלת התורה עשרים יום כדי לקבל תרי"ג מצות וז' מצות דרבנן הם כת"ר, עשרים בגי' כתר. וירעיבך שכלתה החררה ובאו ואמר מי יתן מותנו וגו' כי הוצאתם אותנו להמית את כל הקהל הזה ברעב, שהרגישו ברעבון והיה זה כדי שיתעכל ויכלה מהם זוהמת מזון הגופני, שאי אפשר להבין המושכלות אלא אחר הפסק זוהמת מזון הגופני, כן דרך הרופא נותן לחולה קודם דברים המשלשלים כדי לנקות העפוש ואח"כ נותן לו דברים המעצרים, כן עשה השי"ת הרעיבם עד שכלה עפוש מזון הגופני ואח"כ האכילם המן. רז"ל אמרו על ויענך וירעיבך, וכן אמרו המאכילך מן במדבר למען ענותך, אז"ל שאכילת המן הוא הענוי לפי שאמר שם רב אמי ורב אסי חד אמר אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו, שכל יום ויום היה יורד וחם השמש ונמס והיו עיניהם תלויות, וזהו הענוי. וחד אמר אינו דומה רואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל א"ר יוסף מכאן לסומים שאוכלים ואינם שבעים, א"כ הענוי הוא שהיו טועמים בו כל מה שהיו מתאוים אבל בעיניהם לא היו רואין אלא מן. שנאמר בלתי אל המן עינינו. ואפשר עוד לו שרמז כאן ענין המן הרשע שעינה אותנו שלשה ימים לילה ויום והביאנו במצור ובמצוק, אשר לא ידעת כמו שאמרה אסתר ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי כי כן כתיב והתמכרתם לעבדים ולשפחות, אבל לא להרג, ויאכילך את המן, לסוף תלו אותו ואת בניו ואכלו ממונו שנאמר ותשם אסתר את מרדכי על בית המן:

ומה שאמר אשר לא ידעון אבתיך. לא שהיו בלתי ראוים לאכילת המן, אלא שאכילת המן היא לזכך חומרם שהיו בחמר ובלבנים ונתעכר חומרם, אבל האבות לא היו צריכין לזה שהיה חומרם זך והיה גופם מרכבה לשכינה, כאמרם ז"ל האבות הם המרכבה. למען הודיעך כי לא על לחם לבדו יחיה אדם, להודיע שאם האדם יעסוק בתורה הקב"ה יזמין לו, שכל דבר שיאכל יהיה מזונו ויהיה טבעו כטבע הלחם ולא יצטרך לבקש הלחם, כמו שאמרה המשנה אכל שלק והוא מזונו רבי עקיבא אומר מברך ג' ברכות. ורבי חנינא בן דוסא שהיה מזונו קב חרובין, והרי המן אינו מאכל חומרי ונזונו בו ארבעים שנה שהקב"ה אמר לו שיזין, כמו המעשה בבתו דרבי חנינא בן דוסא שבמקום השמן נתנה

חומץ בנר ואמר לה לא תחוש שמי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק ודלק עד מוצאי שבת והבדילו לאורו, כל זה לומר שההדלקה אינו מטבע השמן אלא מגזרת הש"י, כן ת"ח כל דבר שיזדמן לו יהיה מזונו וחומרו יקבלנו כמו אחר בבשר שמן ולא יטרח לבקש פת ענוג ונקי כי הכל בגזרתו ית', ומי שאמר ללחם ויסעד יאמר לשלק ויסעד. ויתכן עוד לומר לא על הלחם לבדו יחיה וגו', שהוא רמז שלא יתעסק האדם בתורה שבכתב לבד כמו הצדוקים, שהיא נקראת לחם שנאמר לכו לחמו בלחמו כי היא עיקר כמו הלחם שהוא עיקר והכל בא ללפת בו הפת, כי על כל מוצא פי ה', זו תורה שבעל פה שהיא נקראת פי ה' שתורה שבכתב היא מתפרשת על פי תורה שבעל פה. וכתב הרב בחיי ז"ל לא על הלחם לבדו יחיה וגו', על הלחם שאדם רגיל בו אין חיותו של אדם בו לבדו בלתי הכח המצמיחו והוא מזלו וכחו, כמו שאז"ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה שמכה בו ואומר לו גדל שנאמר הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ ואותו כח המצמיחו יש לו כח אחר ממונה ואותו כח אחר יש לו כח וגבורה מושל עליו שהוא מעמידו ומקיימו, וכן מכח לכח עד סיבה עליונה שהיא כח הכחות כולם, והוא מקור החיים והמות לכל חי, שהרי ישראל כל ארבעים שנה שהיו במדבר לא אכלו לחם וחיו, זהו על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, כלומר על הכח הנגזר מפי עליון. וכל הכחות האלו הם אמצעיים וקראם הכתוב מוצא פי ה' כלומר שהם כולם נגזרים ויוצאים מכחו. ובא הכתוב הזה להודיע שאין עיקר החיות במזון הבא מסבה אחר סבה כענין הלחם שאנו אוכלים שהאמצעיים רבו, אלא שעיקר החיות במזון הרוחני הקרוב לסיבה עליונה, כי כל מה שיתקרב מכחו יתברך ויתמעטו האמצעיים הוא עיקר החיות, וזהו שאז"ל ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, רבי יוחנן אמר אכילה ודאית שנאמר באור פני מלך חיים, נתכוין ר' יוחנן לומר שהאור הוא חיי הנפש, ומזונה ותענוגיה היא האכילה הודאית, אבל מזון הגוף הבא מסבה אחר סיבה אינה אכילה ודאית. נראה לי כי קרא הכתוב המן מוצא פי ה', כי אע"פ שכל האמצעיים כולם על ידם יחיה האדם אין צריך לומר על כל מוצא פי ה' שהוא המן שאין בו רבוי אמצעיים הוא מוצא פי ה' ממש ע"כ. א"כ פירוש על כל שהמן עולה על כל מוצא פי ה'. ומה שנקראה מקום, מן במלואו מ"ם נו"ן בגימ' מקום:

שמלתך לא בלתך מעליך. אחר שאמר ויאכילך את המן אחר האכילה הלבישם, האכילה קודם שכן הדין אמר פרנסני מאכילין אותו מיד שנאמר הלא פרוס לרעב לחמך מיד, אמר כסוני עד שיראה להם שצריך כסות שנאמר כי תראה ערום עד שיראה:

פסוק ד

לא בלתה מעליך. לא סרה לעולם שאפילו בעת שהיו צריכין כבוס וגיהוץ היו ענני כבוד מכבסים ומגהצים אותם בעודם עליהם, ואמר שמלתך לומר שלעולם היא כמדתך שהיו גדלים עמהם. עוד מעליך, ממה שעליך שהיו מוקפין ענני כבוד לזה לא בלתה:

ורגלך לא בצקה. פירש"י ז"ל לא נפחה כבצק. ולא נהירא שהם לא היו הולכים שענני כבוד היו מוליכין אותם, ונראה כמתרם שאמר ומסחנך לא יחפו שמעולם לא סרו המנעלים מעל רגליהם, כמו השמלה. עוד מעליך ממה שעליך שהוא הקב"ה שהוא המלביש והמנעיל שנאמר ואלבשך רקמה ואנעלך תחש, ואלבישך ואנעלך דייקא, רקמ"ה בגימ' השם, הוא מלביש הוא מנעיל. תחש באתב"ש אס"ב עם ג' אותיות ה"ס, והבן מי המלביש ומי המנעיל:

עוד שמלתך לא בלתה, רמז להם על גופם שלא יבלו כמו שאמרו פרק המוכר את הספינה בגמרא בבא בתרא באותו מעשה דההוא טייעא שאמר ליה תא ואחוי לך מתי מדבר אמר חזינהו דדמו כמאן דמבסמי, פירוש כמו שכורים:

פסוק ה

וידעת עם לבבך. לומר כשתראה שייסורין באים עליך ואתה רואה בעצמך שאין אתה ראוי לאלו הייסורין לא יסיתך יצרך לומר ששלא כדין עושה עמך, או יאמר לך שלית דין ולית דיין, לזה אמר וידעת עם לבבך עם ב' יצריך, שכאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך וגו', הקדים שם הרחמים לומר כשהשם מייסר האדם מקדים לו הרחמים קודם הדין, שאם קדם הדין לא תמצא הרפואה מקום לחול לזה ה' קודם ואחר אלהיך, וכן אמר דוד יסרני ה' אך במשפט וגו', שאל מהקב"ה שיהיו הייסורין על ידי שם הוי"ה ויקל מן הדין מעט, שאמרו אכין ורקין מיעוטין ובהקדמת הרחמים יתמעט הדין:

ובזוהר פרשת פקודי (דף רנ"ד) ז"ל בסטרא דצפון קיימא נהורא אחרא דהא איהו קיימא לבטלא דינא ויהיב לממנא דפתחא דבההוא פתחא קיימין ממנין אחרין דבספר מסאבא מחכאן להההוא ממנא ונטלי דינא ולזמנין דהאי נהורא דבסטר צפון איהו עבד דינא ולא אתמסר בידא דסטרא אחרא בגין דכל דינין דאתעבידו ביה אית לן אסוותא, קב"ה עבד חסד באינון אתרי, גבריאל איהו האי נהורא דסטרא דצפון ובכל אתר דאיהו מחי שרי ביה חסד בגין דגבר אל בתרין סטרין כליל בתרווייהו (גבר) ועל דא מחיא ואסוותא ביה בסטרא דא קיימא רזא דכתיב כי כאשר ייסר איש את, בנו ה' אלהיך מיסרך אינון יסורין דרחימותא דכלילן בסטרא דא ובסטרא דא ע"כ. וכל זה כדי שתשמור את מצות ה' וללכת בדרכיו כדי לזכותך לעולם הבא ששם היא הליכת דרכיו, לזה סמך כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, היא ארץ החיים:

כתב ה"ר רקאנטי ז"ל טעם עינות ותהומות רמז למעיינות הנאצלות והנשפעות שם כד"א כל הנחלים הולכים אל הים ע"כ. ובמדרש תנחומא א"ר ביסנא אין אדם בעולם בלא יסורין, חושש בשניו אינו יכול לישן, בעיניו אינו יכול לישן, יגע בתורה אינו ישן, זה וזה ער הוי אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, ואם בא להקפיד ומתורתך תלמדנו משן ומעין ומה שן ועין עבד יוצא בהם לחירות יסורין שממרקין כל גופו של אדם לכ"ש, באברהם נאמר ואברכך ואגדלה שמך כיון שיצא, קפץ עליו רעבון ולא הקפיד ולא קרא תגר אלא וירד אברהם מצרימה, רב חמא חמי חד סגי נהורא דיתיב ולעי באורייתא א"ל שלם לך בר חורין אמר ליה ההוא גברא בר עבדין אמר ליה שאת בר חורין לעוה"ב, לפי שהיה סגי נהור:

פסוק ז

כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, שמא תאמר במדבר היו ענני כבוד מוליכין אותם והם בתוך אוירן והבאר היה מעלה להם מיני דשאים שהיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו והיו מנענעים בהם שנאמר בנאות דשא ירביצני, ובא שלמה ואמר וריח שלמותיך כריח לבנון, א"כ היו בתוך אויר זך לזה אמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה באויר. ארץ נחלי מים, שמא תאמר במדבר היו להם מים טובים מן הבאר, לזה אמר ארץ נחלי מים, כמו שהבאר היתה הולכת לפניכם כן בא"י יש נחלים הולכים, שמא תאמר הנחלים הם פעמים עכורים לזה אמר עינות ותהומות שמימיהם צלולים והם מים חיים, שהבורות המכונסים נקראים מים מתים. עינות ותהומות, עינת ותהמת כתיב, רמז על מי השלוח שהיה משקה כל ירושלים. ועל מי גיחון שסתמם חזקיה מלך יהודה ולא הודו לו. שמא תאמר במדבר היו אוכלים המן ובו היו נזונין, לזה אמר ארץ חטה. שמא תאמר אלו הדברים צריכין טורח חרישה וזריעה וקצירה ויש בהן עשר מלאכות עד שיבא לכלל לחם, לזה אמר ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, אם תעשו רצונו של מקום תוציא לכם לחם חם אפוי כמו שאז"ל עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכו', וכבר כתבתי פרשת שלח לך בפסוק והיה באכלכם מלחם הארץ עיין שם. שמא תאמר במן היו טועמים טעם פירות, לזה אמר וגפן ותאנה ורמון וגו'. שמא תאמר שבמן טועמים הרבה דברים כל מה שהיו מתאוים, לזה כתיב לא תחסר כל בה. שמא תאמר במדבר לא היו לא אופין ולא מבשלים כי המן אפוי ומבושל ומה שאמר את אשר תאפו אפו הוא בתאוה לבד, ומה שאמר ובשלו בפרור ותרגום בקדרה וסתם קדרה היא של חרס וכשנכנסנו לארץ צריכין היו לכלי מתכות להשתמש בהן כגון אלפסים ומחבות וקערות וכפות, לזה אמר ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת ומהם אתה יכול לעשות כל כלים

שתרצה. שמא תאמר אולי יזיק לנו המאכל לזה אמר ואכלת ושבעת אכול עד שתשבע, לא כמו שאז"ל סעודה דהנייך משוך ידך הימנה, פירוש שהיא מתוקה משוך ידך הימנה שלא ישבע פן יזיקו, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות שניח שליש ממאכלו, אבל כאן ואכלת ושבעת, לא אמר לשובע אלא ושבעת לפי שאוירה טוב כמ"ש, הארץ טובה ואוירה טוב והמים ג"כ טובים א"כ אפילו שתשבע אין בה שום היזק, לז"א ואכלת ושבעת בלא פחד, שאם לא כן ושבעת למה ודאי כשאדם אוכל שבע, לזה וברכת צריך שתודה לה' ית' על הארץ הטובה אשר נתן לך:

עוד וברכת וגו', שמעתי שכל המברך על כל מה שאוכל ואינו מכניס לגופו שום דבר בלא ברכה ראשונה ואחרונה, כשמת אין התולעים שולטים בגופו, לפי שהתולעים הם מהקללה שנאמר כי תאכלנו התועלת, והברכה היא הפך הקללה שנאמר להניח ברכה אל ביתך הוא הקבר, ברכה גימ' כר"ז שמכריזין שלא יגע בו שום נזק. עוד ברכה גי' זכר, לפי שמזכיר שמו ומברך על כל דבר ודבר שהיה אוכל ולא נהנה שום דבר בלא ברכה לזה מצילין אותו מדין התולעים, ועוד לפי שבשר גופו נתגדל ונתרבה ע"י ברכה אין הקללה שולטת במקום ברכה, וכן מצינו רמז לזה ואכלת ושבעת וברכת את, ס"ת ד' תוי"ן גימ' ברכת נהנים להציל מדין תולעים עהמוה"כ:

עוד ואכלת ושבעת על פירות הארץ שהיו שמנים והיו משביעים כמו הלחם כדאיתא בברכות פרק כיצד מברכין דר' יוחנן כד הוה אכיל מפירות גינוסר לא הוה אכל מזונא, לפי שהיו שמנים שנאמר מאשר שמנה לחמו, לזה רבן גמליאל היה סובר שיברכו עליהן ברכת המזון. ועוד ארץ אשר לא במסכנות וגו', יאמר שאם אכל פת חריבה אינו מוטעם שאין לו במה ללפת בו את הפת, אלא שהלחם של ארץ ישראל הוא כל כך מוטעם ויפה שאין צורך לו שיאכל עמו לפתן, ולזה נמנית החטה עם הפירות לומר שבעודה חטה היא מתוקה כפירות כ"ש כשנעשית לחם. עוד לפי שהחטה אינה מסורה ביד שום שר אלא ביד הקב"ה כמו שאמר בזוהר לא במסכנות, שהוא תחת השרים שהם במסכנות שאין להם שום דבר מעצמן אלא מהקב"ה מה שנותן להם:

ואפשר עוד לומר שאלו השבעה מינין הם מושפעים משבע עליונות, ולזה תמצא שזכר ארץ ז"פ, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים, ארץ חטה ושעורה, ארץ זית שמן, ארץ אשר לא במסכנות, ארץ אשר אבניה ברזל, וברכת את ה' אלהיך על הארץ, הרי ז"פ ארץ נאמר באלו השבעה מינין, לפי שהם מושפעים מז' ארצות, ואיני יכול לכוון לכל אחד ואחד והמעיין יבין. והתחיל כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וחתם על הארץ הטובה, ועל זה אמר דוד המע"ה אתהלך לפני ה' בארצות החיים:

פסוק ט

עוד ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, שלא יאכל עד שילמוד בתורה קודם, כמו שאמר בזוהר צדיק אוכל לשובע נפשו, אחר שמשביע נפשו מהתורה, א"כ לא במסכנות מהתורה. עוד לא במסכנות עד שיתן לעני קודם לא במסכנותו של עני, אלא צריך שתתן לעני קודם. כדי שיאכל וישכח רישו, א"כ לא במסכנות:

ובזוהר פרשת תרומה דף קנ"ד ז"ל זכאה איהו מאן דאילין תרין קיימין על פתוריה מלי דאורייתא וחולקא דמסכני מההוא שלחן כד סלקין ההוא פתורא מקמי בר נש תרין מלאכין קדישין אזדמנן תמן חד מימינא וחד משמאלא חד אמר דא הוא שלחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה מסדר יהא תדיר פתורא דא בברכאן עילאין ומשחא ורבו עילאה דקב"ה ישרי עלוי. וחד אמר דא איהו שלחן דמלכא קדישא דפלניא קא מסדר קמיה דא פתורא די עילאי ותתאי יברכון ליה מסדר פתורא דא קמי עתיק יומין בהאי עלמא ובעלמא דאתי ע"כ. א"כ לא יהא במסכנות דיברכו ליה עילאי ותתאי, ואמר מסדר יהא פתורא דא בברכאן עילאין. ומה שאמר תאכל בה יובן זה ממאמר אחר בזוהר דף קנ"ז ז"ל פתח רבי יוסי ואמר ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, אי בארעא קדישא ארעא דישראל מברכין לבר מארעא מנא לן דהא כגונא דא לא אצטריך, אלא קב"ה כד ברא עלמא פליג ארעא דישובא איהו לסטר חד וחרבא לסטר חד אחרא פליג ישובא ואסחר איהו עלמא סוחרניה דנקודה חדא ומאן איהו דא ארעא קדישא ארעא קדישא אמצעיתא דעלמא ובאמצעיתא דארעא קדישא איהי ירושלם ובאמצעיתא דירושלם איהו בית קדש הקדשים וכל טיבו וכל מזונא דכל ישובא תמן נחית מלעילא ולית לך אתר בכל ישובא דלא אתזן מתמן ע"כ. א"כ וברכת את ה' על שנתן לך המזון ועל הארץ הטובה, א"כ לא במסכנות מאחר שתאכל בה כלום שאכילתך בה ממנה ומתמן אתזן כל עלמא. עוד בזוהר דף קנ"ג ז"ל ר' חייא פתח ואמר ואכלת ושבעת וברכת וכי עד לא אכל בר נש לשבעא ואתמלי כרסיה לא יברך לקב"ה אי הכי במאי נוקים ואכלת ושבעת ובתר וברכת אלא אפילו לא ייכול בר נש אלא כזית ורעותיה איהו עליה וישוי ליה להההוא מיכלא עקרא דמוכליה שבעא אקרי דכתיב פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון לכל חי אכילה לא כתיב אלא רצון ההוא רעותא דשוי על ההוא מיכלא שבעא אקרי ואפילו דלית קמיה דבר נש אלא ההוא זעיר דכזית ולא יתיר הא רעותא דשבעא שוי עליה ובגין כך ומשביע לכל חי רצון כתיב ולא אכילה ועל דא וברכת ודאי ואתחייב בר נש לברכא לקב"ה בגין למיהב חדו לעילא ע"כ. עוד כתב ז"ל מאן דאתעדן על פתוריה ומתענג מאינון מיכלין אית ליה לאדכרא ולדאגא על

קדושא דארעא קדישא ועל היכלא דמלכא דקא אתחריב ובגין ההוא עציבו דקא עציב על פתוריה בההוא חדווה ומשתיא דתמן קב"ה חשיב עלוהי כאלו בנה ביתיה ובנה כל אינון חורביא דבי מקדשא, זכאה חולקיה ע"כ. ולכן יש נוסחאות שכתוב בהן ואע"פ שאכלנו ושתינו חורבן ביתך הגדול והקדוש לא שכחנו אל תשכחנו לנצח ואל תעזבנו לאורך ימים ובנה את ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו וכו', זהו וברכת את ה' בבנינה, אלהיך זהו בחרבנה, אשר נתן לך דקב"ה חשיב עלך כאילו בנית ביתיה ונתנו לך:

פסוק יא

השמר לך פן תשכח. כשתראה אויר זך ומים זכים ופירות שמנים ואכילה לשובע והחולאים בדלין ממך, מזה תבא לשכחת ה' שתחשוב שהמזל גורם או האויר גורם, מזה יבא לבלתי שמור מצותיו שלא יעשה המצות לשמן, ולזה אמר מצותיו וחקותיו ומשפטיו ולא אמר מצות משפטים וחוקים וכשתעשם שלא לשמן אין לך שכר עליהם וכל זה הוא משכח השי"ת, אלא צריך שיהיה מגמתך כמו שאמר דוד המע"ה שויתי ה' לנגדי תמיד, זהו אשר אנכי מצוך היום, על דבר זה אני מצוך פן תאכל ושבעת שהלחם הוא לחם מפונק שאינו צריך לפתן כמ"ש ואכלת קמעא, ומזה תבא לידי שכחת הבורא ית', כי מי שהוא רעב אינו בא לידי שכחה כי הוא שואל ומבקש מאתו ית':

פסוק יב

ובתים טובים תבנה וישבת, שלא די לך במה שנתן לך שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, אלא שבנית לך אחרים טובים מהם. או שהרסת אותם הבתים שנתן לך הש"י כמו שאמר בזוהר על פסוק ונתתי נגע צרעת בבית ארץ וגו' אמר שם לפי שנבנו בכח הטומאה וברוחא דמסאבא וכדי להעביר רוח הטומאה מן הארץ ולקדש ארץ ישראל ולקדש ישראל ולקדש דירתם אמר ונתץ את הבית את עציו ואת אבניו וגו' ויחזור ויבנה הבית ע"י קדושה וטהרה, אמר שם כדין כתיב ובתים טובים תבנה וישבת אלין אקרון טובים דהאי קדמאי לאו אינון טובים דלאו בכללא דקדושא ודכיא נינהו. א"ר יהודה אי הכי במאי ניקום קרא דכתיב ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת אי רוח מסאבא שריא בגווייהו איך מלאים כל טוב, א"ר אלעזר מלאים כל טוב בממונא בכספא ובדהבא ובכלא כד"א כי טוב ארץ מצרים לכם הוא, א"ר יהודה הא כל בתי דמצראי מליין חרשין וטעואן הוו אלא בגין עותרא דארעא אתמר, מי שבונה הוא מתמסכן שנאמר ערי מסכנות שממסכנות את בעליהן ואתה בנית ונתעשרת, שמצאת רבוי כסף וזהב והולך ורבה, זהו וכסף וזהב ירבה לך, וכל אשר לך ירבה, שהאברים שלך וקומתך תרבה ומזה תבא לשכחת הבורא יתברך ח"ו, כי עתה שהוא יושב בבנינו ברבוי כסף וזהב לא יאמר שהקב"ה נתנו לו אלא יאמר שדרך הוא כשהורסים בתים למצוא בהם מציאות, ובפרט

כשרואה עצמו בעל קומה כמו שאמר וכל אשר לך ירבה יבא מזה לידי שכחה, לומר שאי אפשר שהמצרים שלטו עלינו, זהו ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים, וכן תמצא עצמך שאתה יושב בארץ נחלי מים עינות ותהומות תחשוב שכן הוא בכל מקום ולא תזכור שהוליכך במדבר ארבעים שנה מקום שאין מים, וכן כשאתה אוכל מלחם מפונק תחשוב שכן הוא כל מקום מצוי ולא תזכור שהאכילך מן למען ענותך כדי שיהיה לך ענייה לעתיד ולעלות נסך כמ"ש, ומזה תבא לאמר כחי ועוצם ידי ועצם ידי כתיב, שאני בעל עצם כלומר בעל אברים עשה את החיל הזה. וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח וגו', לא בשביל שאתה ראוי לכך אלא למען הקים את בריתו שאמר לאברהם אעשך לגוי, גדול בקומה, גדול בגבורה, כיום הזה, כמו שאתה רואה עצמך היום הזה:

פסוק יט

והיה אם שכח תשכח, לפי שצוה לעיל ואמר השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך לבלתי שמור מצותיו, שלא ישכח מלעשותם לשם מי שצוה בהם לזה אמר מצותיו ולא אמר מצות, ואמר נ"כ ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך, שלא ישכח יציאת מצרים כי בזכרון יציאת מצרים יבא לידי זכירת הקב"ה, וזכירות הרבה שהקב"ה מצוי משכיר. ומעניש, והוא, אמת ודבורו אמת, שאמר ואחרי כן יצאו והוציאם, ושהוא יכול לשדד המערכות ולו היכולת והכח והממשלה והגבורה כמ"ש מבית עבדים מתחת יד הכחות שלא היה באפשרות להוציא בלתו ית', ועל יד נביא נאמן ביתו, ונתן לנו התורה על ידו, כי לזה היתה יציאת מצרים כמ"ש בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ולהאמין במצותיו שהן בכלל התורה, ולהאמין בעונשיה למי שעובר עליה ובשכרה למי שעוסק בה ועושה המצות לשמן, אמר עתה אם שכח אחת מאלו תבא ח"ו לשכחת הבורא ותלך לעבוד ע"א:

העידותי בכם היום את השמים כי אבד וגו' איני צריך לאבד אתכם אלא כל מי שרואה אתכם עובדים ע"א ועוזבים אלהיכם יהרוג אתכם כמו שעשה נבוכדנצר כדאיתא פרקי ר' אליעזר פרק ל"ג ז"ל רבי יהודה אומר כשביקש נבוכדנצר עלילות על ישראל להרגם העמיד צלם בבקעת דורא והוציא כרוז ואמר כל מי שלא ישתחווה לצלם הזה ישרף באש, ישראל לא בטחו ביוצרם והשתחוו לע"א חוץ מדניאל חנניה מישאל ועזריה ונתנם לתוך כבשן האש ולא נשרפו, אמר המלך לישראל הייתם יודעים אלהיכם והשתחויתם לע"א של בל שאין בה כח להציל אתכם, אלא כדרך שעשיתם לארצכם והחרבתם אותה

כך אתם מבקשים לעשות לארץ הזאת ולהחריבה, וצוה המלך והרגו כולם ומתו, ומנין שהיו כולם הרוגי חרב שנאמר בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו, ע"כ:

פסוק כ

כגוים אשר ה מאביד מפניכם, יאמר אם הכנענים שאינם מצווים על ע"א כי אע"פ שהיא אחת מז' מצות בני נח כשראה שאין מקיימין אותם עמד והתירם להם שנאמר ראה ויתר גוים וגו', מאבידם מפניכם, כ"ש וק"ו שאתם תאבדו, זהו כן תאבדון מאליכם, ופירוש כן כמו כן בנות צלפחד, שמן הדין ומן הראוי שתאבדו, ולא די זה אלא ולא תשמעו בקול ה', היה לו לומר עקב לא שמעתם ואמר לא תשמעו לומר שיפסק מהם הנבואה ורוח הקודש ובת קול, כי בשמיעת קולו חיים שנאמר השמע עם וגו' כמונו ויחי וגו', ופירוש עקב בסוף כמו העקב שהוא סוף הגוף, כמו לנו בזמננו זה שאנו בלא נבואה ולא רוח הקודש ולא בת קול:

פרק ט

פסוק א

שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן וגו' אמר שמע מלשון הבנה לומר שיבינו מה שהוא רוצה לומר להם, לפי שהוא אומר גוים גדולים ועצומים ערים גדולות ובצורות בשמים עם גדול ורם בני ענקים אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק, וקודם הקדים להם ואמר נסים של ירדן יהיו סימן בידכם שתבאו ותירשום אפילו שהם גדולים וגבורים וענקים וערים בצורות, עם כל זה ממה שתראה היום יתחזק לבבך ותדע כי ה' אלהיך הוא עובר לפניך, כמו שאמרו פרק אלו נאמרין ת"ר כיצד עברו ישראל את הירדן בכל יום ארון נוסע אחר שני דגלים והיום נוסע תחלה שנאמר הנה ארון הברית אדון כל הארץ נוסע לפניכם בירדן, בכל יום נושאי הארון לויים והיום כהנים וכיון שטבלו רגלי הכהנים במים חזרו המים לאחוריהם שנאמר והמים היורדים מלמעלה קמו נד אחד, א"ר אלעזר מלמד שהיו נגדשין כיפין על גבי כופין יותר משלש מאות מיל עד שראו אותם כל מלכי מזרח ומערב שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגו', עודם בירדן אמר להם יהושע דעו על מנת מה אתם עוברים את הירדן על מנת שתורישו את יושבי הארץ וגו', וגם עודם בירדן אמר להם יהושע הרימו לכם איש אבן אחת על שכמו וגו', ועוד עודם בירדן אמר להם שאו לכם ממצב רגלי הכהנים י"ב אבנים והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה. עוד נס אחר שנאמר ויהי בעלות הכהנים נושאי ארון ברית ה' מן הירדן נמצא ארון ונושאיו מצד אחד וישראל מצד אחר נשא ארון נושאיו ועבר שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה לעבור ויעבור ארון

ברית ה'. עוד נס אחר כי הטבע הוא שהמים כשמעמידים אותם וסוכרין אותם מתרבין ואין האמה מכילן והולכין על כל גדות השדות והבקעה והיו שוטפין את ישראל, ומה אמר וישובו המים למקומם, א"כ מכאן תדעו כי ה' הוא עובר לפניך אש אוכלה, כולם קוצים כסוחים באש יצתו, ואתם אין האש מזקת אתכם, כי אתם ככסף מזוקק שאין האש עושה בו רושם:

פסוק ג

והורשתם והאבדתם מהר. אם אתה אומר ה' הוא עובר לפניך אש אוכלה הוא ישמידם א"כ מה צורך לומר והאבדתם, כבר הם אבודים, לזה אמר כאשר דבר ה' לך, לפי שה' ייעד לך שנאמר ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם החרם תחרימם שאתה תאבדם, לזה אני אומר לך והאבדתם ועמא קטילא קטלת:

פסוק ד

אל תאמר בלבבך וגו', לפי שאתה רואה ב' דברים, אחד אתה רואה שהקב"ה מאבדם וגם אתה רואה שגמר אבודם על ידך הוא, מזה תבא לומר בצדקתי הביאני ה' לזה הם נמסרים בידי, וברשעת הגוים ההם כי אין הקב"ה חפץ במיתתן של רשעים שהרי כשהטביע המצריים לא נאמר שירה אותה הלילה שנאמר ולא קרב זה וכו' ואמר מעשה ידי טבועים וכו', אלא ודאי מרוב רשעם וזה וזה גורם, צדקתי שיש לי עליו ורשעת הגוים, לא תאמר כן, אמת הוא ששני דברים כאחד, אחת אבודם ואחת נתינת ארצם לך, אבודם ודאי הוא כמו שאמר ברשעת הגוים שאינם כדאים לשבת בעולם מרוב רשעותם, אבל ירושת ארצם דבר אחר גורם לפי שנשבעתי לאבות, ולא לכולם דרך כלל אלא לכל אחד ואחד בפני עצמו, לזה אחר שאמר לאבותיך אמר לאברהם ליצחק וליעקב וחזר ואמר וידעת כי לא בצדקתך, לומר אע"פ שהרי הלכו אחריו במדבר כמו שנאמר זכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי במדבר וגו', עם כל זה הארץ היא טובה שאין זכותך כדאי לה, לזה אמר וידעת כי לא בצדקתך ה' אלהיך נותן לך את הארץ הטובה הזאת, ומה שאתה אומר שיש לך זכות לכתך אחרי במדבר, כבר נתנכה אותו זכות בכמה הכעסות שהכעסתוני במדבר, זהו אומרו זכור אל תשכח את אשר הכעסת את ה' אלהיך במדבר, ולא פעם או שתים אלא מן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה ממרים הייתם עם ה', ואם תאמרו שזכותכם גדול כל כך שאין כמה הכעסות כדאים לבטלו, הרי בחורב הקצפת ויתאנף ה' להשמיד אתכם עד שהוצרכתי להתפלל עליכם ארבעים יום וארבעים לילה, ואם היה זכותכם כדאי לא היה קוצף עליכם כל כך, ולזה אמר ארבעים יום וארבעים לילה, כי סתם יום לילו עמו יאמר ארבעים יום, ועוד שעלייתי היתה לקחת לוחות הברית ועכ"ז לא נתנו לי עד אחר שישבתי שם ארבעים יום וארבעים לילה, מכאן

תדעו ההכעסות שהכעסתם שאין כדאי לכם כמה זכיות. ומה שאמר קודם בלשון יחיד זכור אל תשכח לא בצדקתך וגו', ואח"כ בלשון רבים שאמר למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד בואכם עד המקום הזה מקציפים וגו' ובחורב הקצפתם וגו', הוא לפי שאותו הדור שעשו כל אלו ההכעסות ספו תמו ואלו היו שם אבל היו פחותים מעשרים שנה שלא נגזר עליהם גזירה והיו בהם גם כן זקנים מששים שנה ומעלה גם כן, א"כ בערך זה דבר עמהם בלשון יחיד לומר שאינם בני עונשים, אבל עם כל זה היו הם בשתוף עמהם בכל אלו ההכעסות שהכעיסוהו:

פסוק ט

ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה, מה שהיו ארבעים יום כנגד יצירת הולד כמו שיצירת הגוף בארבעים יום כן היה צריך ארבעים יום לתורה להלבישה זה המלבוש שהוא פשטיות כנראה שהיא ספורים, כדי שיקבלו האדם קודם ואח"כ יקבל הנסתר, ולזה אמר ארבעים יום כנגד הפשט שהוא יותר נראה כיום, ואחר כך ארבעים לילה כנגד סודי התורה ורמזיה שהם כמוסים ומכוסים כלילה, ועל זה רמזו ז"ל שהיה משה לומד תורה שבכתב ביום ותורה שבעל פה בלילה והכל ברמז, ולזה לא אמר ארבעים יום סתם, ולזה רמז גם כן ואמר ויהי מקץ. ארבעים יום וארבעים לילה נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים לוחות הברית, לוחות האבנים נגד הפשט, לוחות הברית נגד סודיה, ולזה לוחות האבנים חסר לחת כתיב, ולחות הברית מלא וא"ו אחת לחות כתיב, נגד ו' סדרי משנה, וא"ו האחרת נעלמת שהן שש מאות סדרי משנה אלהיות שנשתכחו שאין הדור כדאי להם:

ובמדרש תורה נתנה בארבעים יום ונשמה נוצרה בארבעים יום, אם משמר התורה נשמתו נשמרת, ואם לאו אין נשמתו נשמרת:

ועוד אודיעך למה היו ארבעים יום ולא פחות ולא יותר, אודיעך סודם, לפי שהתורה היתה נקראת למעלה למלאכים על סדר תשר"ק שהיתה כולה קשר אחד, כי תשר"ק מספרו אלף, ואלף הוא אל"ף לומר הכל יחוד שלם בלי שום פרוד, ונתנה על סדר אבג"ד, אבג"ד מספרו עשר, לומר שהעולם מתנהג על ידי העשיריות זהו בראשית ברא שית, בתי ראש, א"כ התי"ו ההתחלה של תשר"ק והאל"ף היא התחלה לאבנ"ד וכמו שלא נכנסה בחשבון האל"ף שלא התחילה התורה אלא בבי"ת כן גם כן התי"ו שהיא התחלת תשר"ק אינה בחשבון אם אותיות התורה הם כ"ב, וכשתסיר א' ת' ישארו עשרים, זהו בראשית ברא אלהים את מלשון ברייתא שנשנית חוץ, כן כאן פירש בר"א אלהים א"ת, שהניח אלו הב' אותיות חוץ, ונפשטה מסדר תשר"ק ונתלבשה על סדר אבנ"ד נפשטה מעשרים

ונתלבשה בעשרים הרי ארבעים. עוד אודיעך שהמ"ם סתומה מספר ת"ר באי"ק בכ"ר גל"ת דמ"ת הנ"ך וס"ם לומר שהעולם נברא ומעמידו על ששה אלפי, זהו ברא שי"ת זהו ו' של וס"ם ו' ששה סדרי משנה, ס' של וס"ם הוא ששים מסכתות, ס' של וס"ם ת"ר, שהיו ישראל ת"ר אלף, וזהו מה שאמרו על פסוק ובני ישראל פרו וישרצו שהיו יולדות ששה בכרס אחד ויש אומרים שש מאות, ולזה היו ת"ר מסכתות אלהיות לפי שהמ"ם מלואה פ', ארבעים יום וארבעים לילה והם כולם ארבעים יום, כי הלילה והיום יום אחד, והבן: ובמדרש כל ארבעים יום היה משה לומד ושוכח עד שנתנה לו הקב"ה במתנה שנאמר ויתנם אלי. ויש להקשות איך משה לומד ולפי שעה ישכח, אלא לפי שהיא ילוד אשה שנוצר במ' יום עד שהותך כלי אותו החומר ונעשה רוחניות אז נתנה לו במתנה שאז יש לו בית קבול לקבלה. ומה שאמר לחם לא אכלתי, ודאי שאין אכילה אלא במקום הגשמות והחומר, ועוד אומרו לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, ודאי סתם אכילה הוא לחם וסתם שתיה מים, א"כ יאמר לא אכלתי ולא שתיתי, לזה אמר ואשב בהר, כמו שאז"ל לעולם לא עלה משה למעלה מעשרה ולא ירדה שכינה למטה מעשרה וכו', א"כ היה במקום חומרי ועכ"ז לא אכל מאכל חומרי כי נזדכך חומרו, כמו שאז"ל על פסוק ויכסהו הענן ששת ימים להתיך אכילה שבמעיו, א"כ לחם ההוא מאכל גשמי לא אכל אבל מאכל רוחני אכל:

פסוק יב

ויאמר ה' אלי קום רד, אמר להם שבשבילם בא לו קלון שאמר לו קום רד מהר כמו שדחפו לחוץ, ואמר אשר הוצאת ובפרשת תשא אמר אשר העלית מארץ מצרים, שם אמר לו על ערב רב כמו שאמר כי שחת עמך ולא עמי אבל כאן כדי להוכיחן שהן עשו לזה אמר אשר הוצאת שיבינו שעליהם נאמר, וכן אמר עשו להם מסכה ולא אמר עגל כי העגל ערב רב עשאוהו:

פסוק טו

ואפן וארד מן ההר, שסכנתי בעצמי כי בעלייתי עליתי בענן, ובירידה וארד ירדתי אני בעצמי, ולא עוד אלא וההר בוער באש, ולא עוד אלא ששתי הלוחות בידי ואני מפחד עליהם שלא יפלו. וארא והנה חטאתם לה' עשיתם לכם עגל מסכה, אפילו שלא השתחויתם לו ולא עבדתם אותו עם כל זה עשיתם עון גדול, למה, לפי שעדיין לא יש מצויו של ע"א כי אם ארבעים יום וסרתם מהר, כמו שאז"ל עלובה כלה שזינתה בתוך חופתה. מן הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם שאמר לא תעשה לך פסל וגו':

פסוק יז

ואתפוש בשני הלחת. לעיל אמר ושני לוחת מלא, וכאן אמר הלחת לפי שירדו לתחומו של עגל פרחו האותיות, והאותיות היו כמו נשמה שהיו נושאות עצמן כי החיי נושא את עצמו וכשפרחו האותיות כבדו על ידיו, לזה אמר ואתפוש בשני הלוחות וכשלא יכול מרוב כבדם שהיו מסנפרינון שהוא כבד והיו ששה על ששה השליכם, ואשליכם, ואשלכם כתיב שהוא לא השליכם אלא דבר אחר גרם ההשלכה, וכשראה משה כן שפרחה הקדושה מהם ונפלו לארץ אז שברם, כי לא נשברו מנפילה כי היה עובי כל אחד ג' טפחים ומחצי קומתו שהוא מעל ידיו לא היו נשברים, אלא ששברם בכונה מכוונת, שנאמר אשר שברת, אז"ל שאמר לו יישר כחך ששברת משל לאשת איש שזינתה מה עשה השושבין קם וקרע כתובתה לומר שהיתה פנויה כשזנתה, כי מאחר שאין בהם נשמה שהן האותיות הרי הם כשבורים, זהו אומרו ואשברם לעיניכם, לעיניכם נראה שאני שברתם אבל הם היו שבורים כבר. עוד אמר לעיניכם, לומר ראו מה אבד מכם שעובי כזה אי אפשר לשברו אלא שגרם החטא, ראו בעיניכם:

ויש מי שפירש שמה שנשבר הוא תוך המ"ם סתומה ותוך הסמ"ך שהיו עומדים בנס, ואחר שהיו בני חורין כמו שאז"ל חורין ממלאך המות שנאמר חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חרות נעשו עבדים וחייבים ליתן מ"ס שהן מאה ברכות בכל יום, כי אחר שהיו בהם ס"ם חיים נעשה ס"ם המות, זהו שאז"ל בימי דוד היו מתים בכל יום ק' עד שעמד ותקן מאה ברכות שנאמר נאום הגבר הוקם ע"ל, בגימ' ק'. והסוד הוא שלא יקח המ"ם לבדה אלא עם הסמ"ך, פירוש שיחבר את האהל להיות אחד ע"כ:

פסוק כב

ובתבערה ובמסה וגו' ממרים הייתם עם ה'. כל זה לומר להם שהעבירות יותר מן הזכיות, א"כ לזה אמר וידעת כי לא בצדקתך וגו':

פסוק כה

ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה, שהתנפל למדת יום ולמדת לילה, כמו שאמר אחר כך ואתפלל אל ה' ואומר אדני יהוה, ולזה אמר את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה בה"א הידיעה ולפי זה היה לו לומר את ארבעים הלילה קודם, אבל לפי שהיה משה למעלה ממדת המלכות כמו שאמר בזוהר על אומרו במשנה תורה אלהיך ולא אלהינו, לפי שבשנת הארבעים נתעלה, לזה התחיל מלמעלה למטה, אבל בנוסח התפלה אמר אדני קודם לפי שהתחנה היא לה' שנאמר ואל אדני אתחנן. וכתב אבודרהם ז"ל פירוש תפלת חול. על פסוק ואנחנו לא נדע מה נעשה, שלמדנו סדר התפלה ממשה תפלה דמיושב שהם הזמירות וק"ש ויוצר ואחר כך עמידה ואח"כ נפילה, והכל למדנו

ממשה, ישיבה שנאמר ואשב בהר וגו', עמידה ואנכי עמדתי בהר וגו' ואתפלל וגו', נפילה דכתיב ואתנפל לפני ה' את וגו', זהו ואנחנו לא נדע מה נעשה. שעשינו כל מה שעשה משה:

פסוק כז

זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב., ובפרשת תשא אמר ולישראל, אלא לפי שצורתו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד אמר משה אל תפן אל קשי העם שהיא צורת העגל שהיה לפניו, שכל מה שהאדם עושה בזה העולם נעשה כנגדו למעלה הן לטוב הן לרע, לזה אמר אל תפן אל קשי, תפנה לצורתו של יעקב שהיא חקוקה בכסא שהיא קיימת לעד וזו אין לה קיום כי השקר אין לו קיום, ויעקב קיים לעולם שהוא אמת תתן אמת ליעקב, אל קשי בגימטריא אמת, שתפן לאמת שהיא צורתו של יעקב, ולא אל קשיו ואל רשעו ואל חטאתו, מהם עשו בשוגג ומהם עשו במזיד, אל קשי הוא על ערב, ואל רשעו ואל חטאתו הוא על ישראל, ולכך בלשון יחיד, ולזה אמר והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדול, לומר שלא היה להם זכות לצאת והוצרכת לעורר עליהם מדת החסד ולעורר על המצרים מדת הגבורה, זהו בכחך הגדול ובזרועך הנטויה. ובזוהר פרשת קדושים דף פ"ג ז"ל, ר' חייא פתח אל תפן אל קשי העם הזה אל תפן וכי מאן הוא דיימא למלכא אל תפן והא כתיב כי עיניו על דרכי איש וכתיב אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו, והא בכולא אשגח קב"ה וכל עובדין מסתכל ועאל בדינא על כלהו אם טוב ואם ביש, כד"א יביא האלהים במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, ומשה אמר אל תפן, אלא הכי תנינן כל בר נש בעי לאסתמרא מחובוי בגין דלא יחטי קמי מלכא קדישא, ת"ח בר נש דעביד מצוה ההיא מצוה סלקא קמי קב"ה ואמרת מפלניא דעביד לי וקב"ה מני לה קמיה לאשגחא ביה ולאוטבא ליה בגינה, עבר על פתגמי אוריתא ההיא עבירה סלקא קמי קב"ה ואמרת מפלניא דעבד לי וקב"ה מני לה וקיימא תמן לאשגחא בה לשצאה ליה, הה"ד וירא ה' וינאץ מכעס בניו, מהו וירא דקיימא קמיה, תב בתשובה מה כתיב גם ה' העביר חטאתך לא תמות, דאעבר ההוא חובא מקמיה בגין דלא יסתכל ביה לאוטבא ליה, ועל דא אמר משה אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו ע"כ:

פרק י

פסוק א

בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים, הואיל ואתה שברת הלוחות פסל לך אתה קלקלת ואתה תקן, ובמדרש בשעה ששבר משה את הלוחות היה הקב"ה מתרעם עליו ואומר לו אילו אתה חצבת הלוחות ונצטערת עליהן לא היית משברם אני חוצב

לוחות שנאמר קול ה' חוצב להבות אש עכשיו תדע מהו כחן אתה פסול אותם אמר לו משה מאין אני מביא לוחות אבנים אמר לו אני מראה לך את המחצב, א"ר לוי בשם בר חמא מתחת כסא הכבוד הראה לו הקב"ה למשה את המחצב שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר ועליו נאמר תמשילהו במעשה ידיך, א"ל הקב"ה חצוב מכאן שני לוחות אבנים כראשונים מה הראשונים ארכן ששה ורחבן ששה אף אלו כן, מה הראשונים מסנפרינון אף אלו כן מה הראשונים נתנו לך בפומבי אף אלו כן, ע"כ:

ועשית לך ארון עץ, לפי שהן מעשה ידיך ארון עץ מספיק להם, לזה אמר לך כפי ערכך לא כפי ערך הלוחות, לזה ועשית לך ארון תחלה כדי שמיד בירידתך יונחו בארון, וכן עשה, וזה הארון הוא שהיה יוצא עמהם למלחמה לא ארון שעשה בצלאל כי לא יצא למלחמה כי אם בימי עלי ונענשו עליו שנשבה, כן כתב רש"י ז"ל. אולי לזה אמר ועשית לך שיהיה לו שם שלא היו מוציאים למלחמה אלא אותו כדי שזכות התורה וזכותו יגן עליהם. עוד אמר לך ארון עץ לומר אתה שפסלת כל הנאות העולם כמו שכתבנו בפסוק פסל לך פרשת תשא, כן אמר כאן ועשית לך ארון עץ לך נאה ליתן התורה שהכל הוא חשוב בעיניך כעץ, לא שאר העם שהם הולכים אחר הכסף והזהב ואחר הצפויים ואחר המסכות, להם ועשו ארון עצי שטים שהוא מן ארז שיש לו ריח והולכים אחר הריח ואחר תענוגי העולם, וצפית אותו זהב, שאינם רוצים ללמוד אלא מתוך עושר:

ובמסכת יומא פרק קמא, אמר כתיב ועשית ארון עץ וכתיב ויעשו ארון עצי שטים, לא קשיא כאן בזמן שעושים רצונו של מקום כאן בזמן שאין עושים רצונו של מקום ואכתוב על הלוחות וגו', הכתיבה פרחה בסיבתי כשראתה העגל לזה עלי היא הכתיבה, אבל שבירת הלוחות אשר שברת אתה פסול אותם וטרח בהם:

פסוק ג

ואעש ארון עצי שטים, אע"פ שאמר ועשית לך ארון עץ איזה עץ שיהיה, עם כל זה משום כבוד הבריות והתורה עשיתי אותו מעצי שטים. או אמר שטים לומר שלא ילכו אחר שטויות של העולם ולא יטו לבם אחר ההבל ויהבלו:

ואעל ההרה ושני הלוחות בידי, לא אמר על ידי כמו שאמר לעיל שאמר ושני לוחות הברית על שתי ידי, וכן אמר ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי, לפי שאותם לוחות היו כתובים והיו נושאות עצמן אבל אלו עדין לא נכתבו והיו כבדים והיה מפחד שלא יפלו, לזה היה צריך לתפסם בשתי ידיו:

פסוק ד

ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון, כדי שלא יאמר שיש הפרש בין לוחות ראשונות שהם מעשה ה' ללוחות שניות שהן מעשה ידי אדם, לזה אמר כמכתב הראשון את עשרת

הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל, כל זה לומר שבכתיבה לא יש הפרש והמכתב מכתב אלהים הוא וגו':

עוד אמר ויכתוב על הלוחות את עשרת הדברים, לומר אפילו שתראה שיש תוספת בין כתיבה לכתיבה בדבור שבת, ובדבור כבד את אביך שאמר למען ייטב לך, וכן בדבור לא תחמוד שאמר ולא תתאוה בית רעך. זהו בכתיבה אבל בדברות אינם אלא עשר, זהו אומרו את עשרת הדברים. ויתנם ה' אלי, לומר אם אתם לא תקבלוה אני אקבלה כי לי נתנה. עוד אמר ויתנם ה' אלי, לומר להם שאם ח"ו יעברו עליה או לא ילמדוה במעמד כולם שח"ו יענשו עליה, לזה אמר ויתנם ה' אלי לומר שאפילו לא ימצא ביניכם אלא אחד שלומד בה לשמה ומקיימה די, צדיק אחד יסוד עולם:

עוד ויתנם ה' אלי, שלא יפטור עצמו היחיד מהתורה לומר שהתורה נתנה לרבים כן אין למודה אלא ברבים, לזה אמר אלי שהיחיד הוא חייב בה, וכן כתבנו פרשת יתרו שלזה נכתבו הדברות בלשון יחיד כדי שלא יפטור עצמו היחיד מהתורה, וכמו שאני פסלתי כל מה שבעולם כן עשו אתם כמו שעשה ר' אלעזר בן חרסום:

עוד ארון עץ ואחר כך ארון עצי שטים וצפית אותו זהב, לרמוז כל הלומד תורה מעוני סופו ללמדה מעושר, ויזכה ללמד תלמידים ולהיות ראש ישיבה שנאמר ועשית לך ואחר כך ועשו ארון. עוד ועשית לך רמז שילמוד בצנעה, לזה אמר לך, ואז"ל כל הלומד בצנעה לא לשם יוהרא מחכים שנאמר ואת צנועים חכמה:

פסוק ח

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי, הואיל והתורה נתנה מיחיד ליחיד שהוא משה שהיה יחיד כן בלשון יחיד הבדיל את שבט הלוי להיותם שלוחי צבור ושלוחו של אדם כמותו., להתעסק ולשאת עולה של תורה ויתברכו ישראל על ידם והקב"ה יסכים על ידם ויתחבר וישכון הוא ושכינתיה על ישראל, וכן אמר אם הבנים כשילדה לוי אמרה הפעם ילוה אישי אלי, ועל זה רמז משה באמרו מי לה' אלי, אמר הואיל וישראל נזופים על מי אמרה ילוה אישי אלי, מיד ויאספו אליו כל בני לוי, לומר שעליהם היה המאמר:

פסוק ט

על כן לא היה ללוי חלק ונחלה, כדי שלא תהא עבודתם על מנת לקבל פרס ותהי משכורתם שלמה מעם ה', אע"פ שהן שלוחי צבור כמו שאמרנו, ואנכי עמדתי בהר גם כן, והייתי שלוחכם ועמדתי ארבעים יום גם כן בחנם, לזה וישמע ה' אלי, כי כן צריך שליח צבור כדי שתהא דעתו פנויה ולא יהיה לו שום פנייה בעולם, כדי שתהא תפלתו רצויה ומקובלת לפני המקום ב"ה:

פסוק יא

ויאמר ה' אלי קום לך למסע לפני העם, לא אמר נסע, או לך נחה, אלא למסע, לומר שיהא הוא הולך עמהם ומסיעם בזכותו, בכל דור ודור הולך עמהם בגלות, בכל דור בכל מקום שהוליכן שם הולך עמהם, כמו שאמר בזוהר על פסוק דור הולך ודור בא וגו' והארץ לעולם וגו', וכתיב מה שהיה הוא שיהיה, ר"ת משה:

פסוק יב

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'. מה ששואל הוא היראה לפי שהיא מן האדם שהקב"ה גוזר על הטיפה מה תהא עשיר או עני וכו', ואילו צדיק ורשע לא קאמר, א"כ היראה היא מן האדם, זהו שאמר הכתוב יראת ה' היא אוצרו, לפי שהמלך אינו עושה אוצר אלא לממון שמקבץ מהעם ומתפאר בו ועושהו אוצר, לומר ראו מה עשו לי עמי, לזה אמר ה' שואל מעמך כי אם ליראה כדי שכביכול יתפאר בו שנאמר ישראל אשר בך אתפאר וגו':

וברעיא מהימנא פרשת קרח דף קע"ט והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה' תרימו כגון רום ידהו נשא ואינון עשר אצבען דסליקו להון לעשר ספירן דאינון יו"ד ה"א וא"ו ה"א דסליקו מ"ה ובאתוון דאלפ"א בית"א אתב"ש מ"ה סליק מאה י"ם ה"ץ והאי איהו דאוקמוה רבנן מארי מתניתין ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל כי אם ליראה ואז"ל אל תקרי מה אלא מאה לקבל מאה ברכאן דמיחייב בר נש לברכא למאריה בכל יומא, והאי איהו דצריך בר נש למטעם למאריה בכל יומא ובגין דא ויקחו לי תרומה ע"כ. עוד אמרו ז"ל יראת ה' היא אוצרו, אדם זורע וקוצר ודש וזורה אם אין לו אוצר להכניס התבואה נמצא שטרח לבטלה, כן האדם מסגל וטורח ועושה המצות אם אין בו יראה נמצא שכל מה שעשה לא עשה לשמה, יאמר אע"פ שבחר בשבט לוי לא שח"ו מאס בכם אלא שאוהב אתכם ושואל מכם דבר מועט ולטובתך, כמו שאמר בפסוק שני שאמר לשמור את מצות ה' אלהיך לטוב לך, ולא מחסרון עם שיש להקב"ה הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וכמה אלף אלפין ישמשוניה, ואם לפי שאתה בארץ גם כן כל מה שבארץ הכל משבחים ומקלסים, החי המדבר ובלתי מדבר והצומח והדומם, כמו שאמר דוד הללו את ה' מן הארץ, וכן הללו את ה' מן השמים וגו', זהו אומרו הארץ וכל אשר בה, א"כ לטוב לך לך דייקא, אם צדקת מה תתן לו, ורז"ל אמרו מה ה' אלהיך אל תקרי מה אלא מאה, וכשכפרו ביחודו של עולם נסתלקה האל"ף של עולם נסתלקה האל"ף של מאה ונשאר מ"ה, ואמר להם אע"פ שכפרו ביחודו של עולם עדיין נשאר מ"ה שהוא מלואו של שם הוי"ה ומלוי מ"ה מ"ם ה"א היינו פ"ו, זהו ה' הוא האלהים, אמר עתה

שמה ששואל ממך הוא שתהפך מדת הדין לרחמים, זהו אלהיך שהוי"ה יהיה אלהיך, ומה ששואל כן אינו אלא לטובתכם לא שמואס בכם:
וכבר כתבנו שיש מי שאומר שמה שנשתברו הלוחות נשבר מהם תוך המ"ם ותוך הסמ"ך שעולה מספרם ק', זהו אומרו אל תקרי מה אלא מאה שיתקנו מה שקלקלו מ"ה בא"ת ב"ש י"ץ היינו ק' וקו"ף במלואו בגי' מקום, שהוא מספרו של שם במספר מרובע, א"כ מה ששואל שתדע שהשם הוא אחד, שכן ק' מתחלפת באי"ק בא' והוא מקומו ש"ע שכן קו"ף גי' מקום:
וכתב רבינו בחיי ז"ל יש בפסוק זה צ"ט אותיות ועם א' שתשים במלת מה משלימו לק' כדי לרמוז בדרך אסמכתא שחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, וכן יש אסמכתא הנה כ"י כ"ן יבורך אל תקרי יבורך אלא יברך. ומצאתי כתוב קח אותיות מה שלפניהם ושלאחריהם כזה למ"נ דה"ו ועולין בגי' קהל, שצריך לברך בקהל עם, כמו שאמר בזוהר כל ברכה שאין עונין אחריה אמן אינה ברכה. וראה שפסוק זה מתחיל בוא"ו ומסיים בך' היינו כ"ו, ומנין התיבות כ"ו היינו ב"ן, בנים אתה ה' אלהיכם:
ובילקוט ז"ל **(הוא ממדרש פליאה, ודבריו בזה המה פלואים, ועי' בילקוט ובזית רענן שם. ופי' שידקדק בחשבון ויעמיד הדברים על נכון מצוה בידו:)** דרש חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום ושאל הקב"ה מישראל שיתנו לו ב' פסוקים בכל יום כל ימי חייהם, וכמה ימי חייו של אדם שבעים שנה, וכמה ימים של שבעים שנה כ"ה אלפים ות"פ, וחשבון ימי שנה שס"ד, טול מהם שבתות וימים טובים שאינם מן המנין שהן ימי שמחה ותענוג, ונמצאו ימי שבתות ג' אלפים ותר"מ, ומנין ימי החגים י"ח אלף ור"ם, ונשתיירו ימי החול כ' אלף ותק"פ, ס"ה כ"ה אלפים ות"פ, וחשבון פסוקים של תורה חמשת אלפים ותתמ"ב, ופסוקים של נביאים ט' אלפים ורצ"ד, ופסוקים של כתובים ז' אלפים תתק"ס, סך הכל ס"ג אלפים וצ"ט, לבד מספרי החיצונים, ורצו בני ישראל וקבלו על עצמן כדי שיוסיפו על מאה ברכות שני פסוקים בכל יום א' כנגד נעשה וא' כנגד נשמע ומאן אינון שני הפסוקים ומקבלין דין מן דין, ונטלתני רוחא וגו', ואומר סדר זה בשבתות וימים טובים במנחה ובחול בתחלת יוצר ע"כ. והכונה באלו הב' פסוקים אחד כנגד נעשה וכו' לומר שח"ו באותו מעשה העגל לא הגיע לו שום פגם כמו שנאמר אם חטאת מה תתן לו וגו' לזה אמר בעל המאמר ומקבלין דין מן דין ואמרין ונטלתני רוחא בלשון תרגום, לפי שאומר קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה קדיש על ארעא עובד גבורתיה קדיש לעלם ולעלמי עלמיא, שהוא מפרש ואומר בין בשמים בין בארץ בין היום בין לעולם ועד הוא קדוש והפגם לא היה אלא לנו נשכבה בבשתנו, לזה בשבתות וי"ט אומרים אותו

במנחה שכבר עברה השמחה, זהו כנגד נעשה שחטאו בנעשה ועברו עליו, אבל כנגד נשמע אומר ונטלתני רוחא ושמעית בתרי קל זיע סגי לומר שנזדעזעתי ולא עברתי עליו, ולזה אמר בעל המאמר בלשון תרגום. או אמר בלשון תרגום לפי שבלשון הקודש אינה נאמרת אלא בעשרה כמו שאמר בזוהר קדושה דא דקא מקדשי מלאכי עילאי לאו איהי ביחיד אלא בעשרה דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל בני ישראל אינון לשון הקודש ודאי ולא שאר עמין דאית לון לישן אחרא, ותרגום לעולם ביחיד ולא בסגיאין ויחיד איהו תיקונא דיליה ודאי ולא סגיאין וסימן שנים מקרא ואחד תרגום, שנים בלישנא דסגיאין דודאי קדושא דלשון הקודש אסור איהו ביחיד קדושא דתרגום אסור איהו בסגי אין אלא ביחיד לעולם, אחד תרגום תנינא ולא תרין ולא יתיר ע"כ. ולפי שכל אחד ואחד מישראל קבל לומר אלו השני פסוקים ויחיד אי אפשר לאמרם בלשון הקודש לזה נקט בעל המאמר בלשון תרגום, ולזה שאל כתיב ושואל קרי שקודם שאל שיתנו לו בכל יום ב' פסוקים ואחר שקבלו עליהם שואל מהם שיקיימו קבלתם. בגמרא א"ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה אטו יראת שמים מלתא זוטרתי היא והא אמר רבי אלעזר אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' הוא אוצרו אין לגבי משה מלתא זוטרתי הוא משל למי ששואלין ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו כקטון קטון ואין לו נדמה עליו כגדול. ויש לשאול מי אמר לו לבעל המאמר שמה שאמר כי אם ליראה הוא על היראה לבד והרי הוא מונה והולך ה' מדות ליראה ללכת בדרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' ולשמור את מצותיו, אם משום שהתחיל בה א"כ כל מדה מהמדות שמונה והולך אם היה מתחיל בה הייתי שואל גם כן אטו מלתא זוטרתי היא. אלא בעל המאמר ראה שלא עשה עיקר אלא מהיראה שאמר כי אם ליראה ולא אמר וללכת בדרכיו בוא"ו כמו שאמר ולאהבה ולעבוד את ה' אלא אמר ללכת בדרכיו, עשה התחלה אחרת מללכת והפריד היראה לבד לומר שהוא כנגד הד' האחרים, ועוד אומר ליראה את ה אלהיך, כבר אמר מה ה', אלהיך וגו', אלא הפסיק בה לומר שהיא לבדה לזה הוקשה לו איך אמר כי אם ליראה אטו יראה מלתא זוטרתי היא:

ועל דרך הסוד היראה היא בכנסת ישראל ומדתו של משה היא למעלה בתפארת, לזה לגבי משה היא מלתא זוטרתי לפי שמדתו למעלה ממנה, ולזה אמר את ה' אלהיך תירא אלהיך דייקא, מעמך שואל ולא מעמי, ושאר המדות הם בכנסת ישראל כולם אהבה היא נקראת אהבה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, והעבודה היא גם כן בכנסת

ישראל היא עבודה שבלב, וכן לשמור כי השמירה היא בכנסת ישראל שנאמר ומכל אשר אמרתי אל האשה תשמרו:

פסוק יד

הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. כינה השרים לשמים לפי שהן נבראים ויש שרים למעלה משרים שנאמר כי גבוה מעל גבוה שומר וגו', והם ממונים על הארץ ועל כל אשר בה, אבל ישראל אין עליהם שום שר ולא על ארץ ישראל כמו שאומר כי הארץ אשר אתה בא שמה לא כארץ מצרים וגו' רק באבותיך חשק וגו', אע"פ שהן מעט מכל העמים פסל ע' אומות וחשק באבות, והזכיר בהם לשון חשק כאחד שחשק אשה וישרה בעיניו אע"פ שאינה יפה. ואמר כן, לפי שלא תאמר מה ראה באברהם שיצא ממנו ישמעאל ויצחק שיצא ממנו עשו עובד ע"א מנאץ ומחרף שמו, הוא עשו, לזה אמר חשק ואין טעם בחשק, אבל בזרעם נאמר לשון בחירה לא חשק שנאמר ויבחר בזרעם, ולפי שיש זרע ישמעאל וזרעו של עשו לזה אמר ויבחר, שבחר הטוב שבזרעם, בזרע שהם אחריהם אחר מדותם שהם אתם, זהו בכם:

וכתב הר' בחיי ז"ל, הן לה' אלהיך, נראה לי בכאן כי אילו רצה הכתוב להגדיל ישראל על כל שאר האומות היה מספיק שיאמר הן לה' הארץ וכל אשר בה רק באבותיך חשק וגו' ולא היה צריך לומר השמים ושמי השמים, אבל יתכן לפרש שבא לומר שעולם השכל הוא עיקר המציאות כולו ופסוק מלא הוא ויתן אותם אלהים להאיר על הארץ, כי הגלגלים עם היותם נבראים עצומים, הכונה בהם לצורך המין הזה, וכן אמר דוד המע"ה הודו על ארץ ושמים וירם קרן לעמו, יאמר כי הקב"ה הרים קרן ישראל על הנבראים כולם שבשמים ובארץ, ואמר עוד ברכו ה' מלאכיו ברכו ה' צבאיו ברכו ה' כל מעשיו, הזכיר הג' עולמות ממעלה למטה, ועל עולם השפל אמר כל מעשיו, כלו' כי הוא כלל כל מעשיו. ואמר במדרש כי רב מאד מחנהו אלו מלאכי השרת, כי עצום עושי דברו אלו ישראל. ועוד יש לנו ראייות ממה ששאלו הפילוסופים הגלגל למה הוא סובב תמיד באותו סבוב השיג או לא השיג, אם השיג כבר לשוא סובב ואם לא השיג מה תועלת בסבובו שאין לומר שיוסיף בהשגתו בכל יום ויום שאם כן היה לו להוסיף ולחדש בטובות העוה"ז שהוא מתקיים בתנועתו, והשיבו כי סבת סבובו הוא לקיים העוה"ז השפל, לפי שבתנועתו מצטרפין ד' יסודות שהן למטה לארץ שאין העולם יכול להתקיים זולתם, הרי שאינה ראיה, כי חכמי המחקר מודים מציאות הגלגל בשביל האדם והם האומרים שאין צורך בגלגלים כי אם להנהיג טבע המציאות, ואם אתה אומר זה אפשר בז' כוכבי לכת שהן מנהיגים העוה"ז והם הם שנבראו לכך, אבל שמיני ותשיעי הם

עליונים וזכים בעצמן לא נבראו לתשמישו של עוה"ז, תשובתך כי כל התשע נבראו בשביל העוה"ז וכולם צריכין זה ליה, ותנועת האחד בסבת חבירו מן התחתון ועד העליון, שהרי כולם זה בתוך זה כגלדי בצליה, הרי נתבאר בספרי החכמה שהמציאות כולו אחד, מהגלגל העליון עד הנקודה הנקראת מרכז העולם או עמוד העולם, וקבלנו מופת לזה במלת אחד. כי אות האל"ף רומז אל הגלגל העליון המקיף הנקרא ערבות שהוא מיוחד על כל הגלגלים והוא כמלך עליהם, אות חי"ת רמז לח' גלגלים שהן מוקפין בתוכו, אות דל"ת רמז על ד' יסודות שתחתיהם והכל אח"ד, וכשם שהוא אחד כן מנהיגו ית' אחד, והנה הגלגלים וד' יסודות הם י"ג כמספר אחד. ומה שאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים, השמים הם הגלגלים הגשמים, ושמי השמים הם היסודות שהן בכח השמים למטה מהם כענין הארץ וכל אשר בה, והוא ז"ל האריך בזה עיין בספרו:

פסוק טז

ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם וגו', יאמר אע"פ שהקב"ה חשק באבותיכם והם רמוזים באילן ובחר בכם ואתם קודש שנאמר קודש ישראל לה', ואמר כי לי בני ישראל כמו שאמר בתרומה לי שנאמר ויקחו לי תרומה, לומר שאתם תרומה של עולם, עכ"ז יש לכם ערלה, לפי שכל הדורות באו מאדם הראשון והוא היה מושך בערלתו ומחמתו באה לכם הערלה, זהו לבבכם רמז על אדם שהוא היה הלב לזה צריכין אתם למילה, ואמר לבבכם כי הי"ל לבכם שהוא יצר הרע כי יצר הטוב אין לו שום ערלה, אבל מאחר שבאו מכחו של אדם אפילו הטוב יש לו ערלה. עוד אמר ומלתם את ערלת הזהירם על שעת' הזיווג שלא יהרהרו שום הרהור כמו בני תשע מדות, כי יצאו הבנים עזים וקשי עורף, ערלה בגימ' אשה ע"ה:

פסוק יז

כי ה' אלהיכם הוא אלהי וגו', לפי שאמר וערפכם לא תקשו אמר לפי שהשם הוא אלהי האלהים לזה אני מצוה אתכם שלא תקשו ערפכם לפי שהוא אלהי האלהים שהן המלאכים שהם נקראים בני האלהים. וכן אמר במדרש הראשון קודש והשני חול, ואדוני האדונים, שהוא אדון על כל השרים שהן אדונים והיה לו לומר ואדון האדונים ואמר אדוני לפי שגבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם. האל פירוש בעל היכולות כולם, הגדול ולו יאות כל המהלל כמא דאתמר גדול ה' ומהולל מאד, הגבור שהוא רם על כל רמים ומתגאה על כל גאים ומתגבר על כל גבורים, לפי שכל הגבורים הגבורה היא מושאלת בידם מה שאין כן בהקב"ה. א"כ לו נאה להקרא גבור והנורא לפי שהוא מוחל וסולח שנאמר כי עמך הסליחה למען תורא. או פירוש נורא שיראים להללו לפי שאין קץ למהללו, שנאמר. נורא תהלות, ואומר לך דומיה תהלה. האל שהוא נעלם בספירות

והוא הנותן להם כח והוא הנותן להם נשמה שנאמר ואתה מחיה את כולם והוא הנעלם בשה מחי"ה, ברוך הוא וברוך שמו שהוא יו"ד ה"י וא"ו ה"י, הנעלם האל, בגימ' מחיה, לזה האל בה' הידיעה, הגדול רבא אילנא ותקיף.. או גדול בעולם המלאכים, גבור בעולם הגלגלים, נורא בעולם השפל ששם יש צורך למורא שנאמר לכן ייראוהו אנשים. אשר לא ישא פנים, לא יעלה על דעתך לומר הואיל ובחר בכם או בשביל שחשק באבותיכם שהם הם המרכבה שישא לכם פנים. ולא יקח שוחד לומר שעשיתם הרבה מצות ועסקתם בתורה אם עשיתם עבירה אחת שינכה מצוה אחת מהמצות, הקב"ה אינו לוקח מצוה בעבירה אלא מעניש על העבירה כפי עשייתה כמו שאמר על פסוק ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, ושומר לו שכר המצוה שנאמר נוצר חסד לאלפים:

פסוק יח

עושה משפט יתום. עשה כתיב, לפי שעשה האב עון עד שנתייתם הבן ונתאלמנה האשה כמו שנאמר והיו נשיכם אלמנות וגו', וא"ת הקב"ה נקרא רחום וחנון והיכן רחמנותו והיכן חנינתו שנתאלמנה אשתו ונתייתמו בניו, אם האב חטא הבנים והאשה מה חטאו, לזה אמר עשה משפט מה שנעשה הכל בדין ובמשפט כי אולי אם היה אביו חי היה מענגו ומפנקו והיה יוצא לתרבות רעה על שלא היה רודהו, לזה נתייתם ויאה עניותא לישראל, ולפי שהמית אביו אע"פ שהמיתו בדין, עושה קרי שעושה דין עם הלוחצים אותו, שכביכול נכנס במקום אביו שנאמר אבי יתומים וגו', ואוהב גר, לא תאמר שאחר שהקב"ה הולידו מעכו"ם ועשה הפך הכונה והניח אביו ואמו ובגד בהם שראוי לשונאו, לזה אמר ואוהב גר, לומר שעושה משפט יתום ואלמנה שהיא נשמת זה הגר שהיתה נשמתו מבפנים ויצאה לחוץ על ידי גלגול עונו, עתה תם גלגולו ואוהבם נדב"ה, בגי' אני, שבאו להסתופף תחת כנפי השכינה ואומר אני הוא שחטאתי, ועתה באתי לתת לו לחם ושמלה, לפי שהשכינה עולה ביום הכפורים להביא טרף לביתה וחוק לנערותיה שהן ישראל, וזה הגר מזונו נתן לשר שהיה תחת ידו ואין לו מזון וחלק בשכינה עד יום כפורים הבא, עתה בא ואינו רוצה ליזון מסטרא אחרא, וכל אחד ואחד מישראל מזונותיו קצובים לו מראש השנה וזה שבא מבקש לו מזון, זהו לתת לו לחם, ולא אמר ונותן לו לחם שמבקש לו מקום לתת לו, אולי שום ישראל עשה שום עון שדינו שיקופח מזונו וכסותו יכין וצדיק ילבש:

או נאמר לתת לו לחם ושמלה, לפי שנולד על ידי עכו"ם ונשמתו נשלפה על ידו, לזה צריך לתת לו לחם, מלח, לתקן נשמתו, ושמלה לתקן גופו שנתגדל ונתרבה ע"י סטרא אחרא על זה רמזו ז"ל גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, ושמלה אותיות ושלמה, שמשלים

נשמתו וגופו על ידי המלך שלמה והבן, לזה ואהבתם את הגר הואיל והקב"ה אוהבו, כי גרים הייתם, כי אתם גם כן נתגדלתם על ידי שרו של מצרים. ג"ר באתב"ש ג"ר, כלומר אתה גם כן בוש שהיית גר, ולגר אומר תושב, תא שב גר:

פסוק כ

את ה' אלהיך תירא. אז"ל את לרבות תלמידי חכמים. זהו במורא, אבל בעבודה אותו תעבוד, ולזה לא אמר ואותו בוא"ו אלא אותו בלא וא"ו שאינו חוזר לעיל. מ חסר י כאילו אמר את וא"ו שהוא אח"ד, תעבד חסר כתיב, לומר לא כמו הכומרים שהן אדוקים יומם ולילה אחר תועבתם, כי לא תהו בראה, אבל יהיה דבקות מחשבתך בשעת מלאכתך בו. ארז"ל ובו תדבק וכי אפשר לידבק בשכינה והא כתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה. אלא זה המשיא בתו לתלמיד חכם או עושה פרקמטיא לתלמיד חכם. ואפשר עוד לומר ובו תדבק שאם אתה עובד אותו וכל מחשבתך בו יזדכך גופך עד שיהיה באפשרות שתדבק בו, ולזה לא אמר ובו הדבק אלא תדבק לעתיד ותהנה מזיו השכינה, זהו ובשמו תשבע תשבע ותשמח מזיוה של שכינה, ובשמו בגימ' ושמח, וכאילו אמר ובו תדבק ותשמח ותשבע מהשבעתו. יראה כי רמז כאן ד' דברים, מורא ועבודה ודבוק ושבועה, כנגד ד' אותיות הוי"ה, מורא נגד ה' אחרונה ששם היא היראה כנגדה, ועבודה נגד הוא"ו, אתו תעבוד את וא"ו תעבד, ועל זה רמזו ז"ל איזו היא עבודה שבלב זו תפלה שצריך לחבר עבודה עם לב. והדבוק בה' ראשונה שהיא צרור החיים ואז יהיה שמו שלם עמו, שבחבור הה"א מתחברת היו"ד ואז יאירו שבעת הנרות והבן. וזהו הוא תהלתך והוא אלהיך, הוא תהלתך בה"א ראשונה ששם היא התהלה והיו"ד כלולה בה"א, והוא אלהיך ה"א אחרונה והוא"ו כלולה בה, אשר עשה חת הגדולות הוא על ידי הבינה, ואת הנוראות, על ידי המלכות, כי על ידי שניהם היתה יציאת מצרים שנאמר וחמשים עלו בני ישראל, על ידי החמשים שהוא הבינה, ונאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, הוא המלכות שהיא נקראת מלאך, המלאך הגואל, וזהו שהבטיחו הקב"ה ליעקב ואמר אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך, ב"פ אנכי, ולזה בע' נפש ירדו אבותיך שירדה עמהם השבעה, ולזה היה בהם הרבוי, וז"ש ונשב במצרים ימים רבים, לומר אחר שהיתה עמנו שכינה עילאה ותתאה זהו ימים מ"י וי"ם, רבים, נעשו רבים, כמו רבי המלך לשון גדולה ומעלה, וכן ארז"ל ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצוינין שם לגוי גדול, ולזה היה הרבוי ששה בכרס אחד שהוא בהסכמת הששה העליונות עם הכרס. ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב, לרב כתיב שהם מביטים על הכוכבים כמו שאמר לאברהם הבט

נא השמימה וספור הכוכבים, ואז"ל אין הבטה אלא מלמעלה למטה מלמד שעילהו על הכוכבים:

פרק יא

פסוק א

ואהבת את ה' אלהיך וגו' ושמרת משמרתו, שהיא היו"ד שהכל כמוס ושמור בתוכה, וכן הוא אומר כולם בחכמה עשית, וחקיו ה"א הראשונה שהיא חקקה האותיות אחר שרשמתם החכמה שנקראת תורה, ומשם נחקקו בבינה, ומשפטיו היא הוא"ו, וכן הוא אומר משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, ומצותיו היא כנסת ישראל שנקראת מצות, כל הימים, כאן כלולים שאר הימים, והבן:

פסוק ב

וידעתם היום כי לא את בניכם. כתב הרב בחיי ז"ל יאמר הכתוב הנוראות האלה אשר אני מספר אינן לעתיד שיראום בניכם כי אתם בעצמיכם ראיתם אותם בעיניכם, ומזה הכל נמשך לפסוק כי עיניכם הרואות, כלו' אתם עדים בדבר זה והזכיר להם הנסים המפורסמים שהן נסי מצרים, הוא מה שאמר את אותותיו ואת מעשיו אשר עשה בתוך מצרים, ואשר עשה לדתן ואבירם, וענין קריעת ים סוף, הוא שאמר אשר הציף את מי ים סוף, וענין המן הוא מה שאמר ואשר עשה לכם במדבר, ומה שלא הזכיר המן בפירוש כדי שיכלול בזה השליו והבאר, והזכיר פתיחת הארץ הוא שאמר ואשר עשה לדתן ולאבירם, והיה לו לומר ואשר עשה לקרח כי הוא היה ראש המחלוקת אבל לא הזכירו משה דרך ענוה כי נתבייש מחטא האיש ההוא הקרוב לו, או שרצה להזכיר את אלו לפי שהעזו פניהם יותר מכולם ויצאו פתח אהליהם נצבים והיו גם כן מחרפין ומגדפין ע"כ: ואפשר עוד לומר שכל אלו שאומר להם שיראו ויקחו מוסר ויספרו לבניהם כדי שיתיסרו ולא יקשו ערפם, ואמר כי לא את בניכם אשר לא ראו את מוסר ה', כאן רמז להם אותם שמתו במצרים שלא היו מאמינים בגאולה, זהו את גדלו שעשה עמכם שגאל אתכם על צד החסד שלא הייתם ראויים לגאולה, וידו החזקה שמתו כל אותם הרשעים שלא האמינו, וזרועו הנטויה על המצרים, ואשר עשה בתוך מצרים מכות המופלאות, ואשר עשה לחיל מצרים אשר הציף, לא אמר אשר הטביעם בים כמו שנאמר טובעו בים סוף, וחילו ירה בים, לפי שראו אותם שנאמר וירא ישראל את מצרים מת וגו' והם אינם יודעים שאחר שטבעו בים אמר הקב"ה לים שיפלטם ליבשה כדי שיראו אותם ישראל ולא יאמרו כשם שיצאנו כן יצאו הם ממקום אחר, לזה אמר אשר הציף את מי ים סוף על פניהם. ואשר עשה לכם במדבר, על ידי הדבור שהביא עליהם הנחשים השרפים,

וגם כן מה שעשה בתבערה ובמסה, זהו עד באכם עד המקום הזה, כלל כל המקומות שהכעיסוהו שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים. ואשר עשה לדתן ולאבירם לא הזכיר מאתים וחמשים איש שנשרפו. כי הוא רוצה לומר השנוי בטבע העולם ואותות מופלאים לומר להם שהרבה שלוחים למקום, ואם היה אומר להם ענין השרופים היו אומרים הרי נדב ואביהוא שהיו צדיקים והיו סגני כהונה והיה להם זכות ונשרפו והיה מקום לבעוט, לזה לא הזכירם. ואמר את כל היקום אשר ברגליהם, כאן רמזם ברמז שהן היו סיבת קימתם, ופירוש אומרו ברגליהם בסבתם כמו ויברך אותך לרגלי בסבתי, ואמר בקרב כל ישראל, לומר שהיו במעמד כל ישראל שהיו שם ולא מת ולא נבלע מהם אפילו אחד כי אם מורדי ה' ונצולו ידידיו כל זה כדי שיקחו מוסר ויספרו לדור אחרון, לפי שאתם ראיתם בעיניכם כל זה, זהו כי עיניכם הראת חסר לפי שיש מהם שראו הדברים וידעו בהם כמו הזקנים משמים ומעלה שלא נגזרה עליה גזירה ואחרים שהיו פחותים מעשרים מעשר מחמש וכו':

פסוק ח

ושמרתם את כל המצוה, היא כנסת ישראל ושאר המדות שהיא נקראת מצוה, ולפי שבא לה השפע מהחכמה והבינה על ידי שאר המדות לזה בא היו"ד והה"א בחלוף מ"צ. למען תחזקו כביכול אתם תחזקו. ובאתם וירשתם את הארץ, ואח"כ אמר ולמען תאריכו ימים על האדמה ולא אמר על הארץ, כאן רמז שיאריכו ימים העליונים על האדמה שהיא כ"י אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת לכם ולזרעם, שתהא כנסת ישראל היא מנהגת אותם, ארץ זבת חלב ודבש, שהיא יונקת מן הרחמים שהם רומזים לחלב ומן מתיקות הדין שהוא רומז לדבש ומתנהגת עם בניה באלו השתי מדות וכו':

פסוק י

כי הארץ אשר אתה וגו' לא כארץ מצרים היא אשר תזרע את זרעך. שמעתי שארץ מצרים אם יזרעו בה חטה של שאר ארצות אינה צומחת אלא ממה שמזרעה, זהו את זרעך, והשקית ברגליך ע"י טורח, כגן הירק שאם ישהו מלהשקותה יפסדו הזרעים כמו שאמרה המשנה משקין בין השלחין במועד משום דבר האבד, אבל ארץ ישראל למטר השמים תשתה מים, טפה אחת יורדת מלמעלה עולין כמה מלמטה, שנאמר תהום אל תהום קורא, תהום עליון קורא לתהום תחתון, אתה משקה מלמטה ואני משקה מלמעלה, כדאיתא במס' תעניות ודף) כי הם זכר ונקבה, הזכר נקרא גשם שנאמר וגשם מטר וגשם מטרות, ואומר ויכלא הגשם מן השמים, וכן ויורד לכם גשם, ואומר שאלו מה' מטר בעת מלקוש ה' עושה חזיזים ומטר גשם יתן וגו', אבל במטר מזכיר ארץ ונתתי מטר ארצכם, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך, יפתח ה' את אוצרו

את השמים, שיתן הגשם לתת אחר כך מטר ארצך, כאילו אמר ולתת מטר ארצך, זהו אומרו כאן למטר השמים כלומר ומה שיורד מן השמים הוא הגשם, וזה שאמר ועצר את השמים ולא יהיה מטר, ועצר את השמים מלהוריד גשם ולא יהיה מטר וגו':

או ירמוז והשקית ברגליך, למה שאז"ל שכל הארצות שותים מתמצית ארץ ישראל וא"י שותה תחילה שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות. וזהו ברגלך בסוף כמו הרגלים שהן סוף הגוף, או ברגלך בסיבתה, שנותן מטר על א"י ובסיבתה התמצית על פני חוצות. ומה שאמר אשר יצאתם משם פשיטא שמשם יצאו, אז"ל לומר שבזמן שהיו בה מתברכת בשבילם שנאמר כי טוב כל מצרים לכם הוא, בשבילכם הוא, אבל עתה שיצאתם ממנה נסתלקה הברכה משם, וכן הוא אומר אשר לא מלאת, שלא נתמלא אלא בזכותך:

והארץ אשר אתה בא שמה ארץ הרים, לומר שהרים גדולים משפיעים בה, כמו אשא עיני אל ההרים. והרב רבינו בחיי ז"ל כתב בשם הרמב"ן כי הארץ אשר הוא ארץ הרים ובקעות תאבה במהרה יותר משאר ארצות כשלא ישלח מטרות עוזו, כי החולה צריך זכות ותפלה שיר יותר מן הבריא שלא יבוא עליו החולי, כי היא צריכה יותר מטר משאר ארצות ע"כ. ולזה שואלים הגשמים בארץ ישראל מז' בחשוון ובחוצה לארץ מס' לתקופה, א"כ מה שאמר ארץ הרים הוא אימום שיזהרו כי היא צריכה רבוי מים, ולזה צריך זכות ותפלה, כי היא ארץ אשר ה' דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה, ואומר עיני ה' משוטטות בכל הארץ, אמר עיני לרמוז על שתי מדות שמתנהג בהם העולם:

ובזוהר ז"ל תאנא כתיב. עיני ה' אלהיך בה וגו'. הה"ד צדק ילין בה דבה אשתכח גזירו דדינין יתיר מכל שאר אתרי ולזמנא דאתי ישתכח בה עינא חד דרחמי דכתיב וברחמים גדולים וגו', אבל כען הכי אצטריך לאכפיא לדינא דאשתכח בה ולרחמא עלה ע"כ. וביראים אמר הנה עין ה' אל יראיו עין חדא שהיא עין הרחמים ולזה מרשית השנה חסר א', לומר תה אין ההשגחה מעתיקא דאיהו חד עינא, ולזה מרשית שהוא מלשון ריש ועושר, וזהו מרשית השנה ועד אחרית, שהיא מאמה עילאה עד אמא תתאה שהיא נקראת אחרית שנאמר והיה באחרית הימים:

עוד מרשית חסר א' רמז כאן תשרי, כמו שאז"ל כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה כפי זכותו, ולזה אמר כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים אשר יצאתם משם, לומר שאין ביאתכם לארץ כיציאתכם מארץ מצרים, ארץ מצרים היתה דירתכם עראי, לזה לא הייתם מונין שמיטין ויובלות, אבל ביאתכם לארץ לרשתה דירה של קבע, אתם מונין שמיטין ויובלות. בארץ מצרים אמר כי טוב כל ארץ מצרים

לכם הוא, בין עושין רצונו של מקום בין אין עושין רצונו של מקום, אבל ארץ ישראל אם עושין, רצונו של מקום אתם נזונין והיא לכם לאכל מפריה ולשבוע מטובה, ואם לא היא מקיאה אתכם. ולזה אמר אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד, לראות מה היא צריכה ולגזור בה גזירות עתים לטובה ועתים לרעה, כן אמר במדרש, זהו עיני ה' הוא לטובה, אלהיך לרעה לדין, לזה עיני ולא עין לזה אמר הרים מלשון רוממות, ובקעות מלשון השפלה, ובקעות בקעת כתיב לומר שמתבקעת על ידי ישראל:

עוד במדרש ארץ הרים ובקעות לא בגנותה דבר הכתוב אלא בשבחה, ארץ הרים ובקעות מגיד שלא שוו טעם פירות הר לטעם פירות הר אין לי אלא הר להר טעם בקעה מנין שלא שוו ת"ל הרים הרבה, רשב"י אומר י"ב ארצות נכתבו בפסוקים כנגד י"ב שבטים ולא שוו טעם פירות שבע זה לטעם פירות שבט זה. ארץ זבת חלב ודבש, הארץ אשר אתה בא, והארץ אשר, אתם עוברים, ארץ הרים. אשר ה' אלהיך דורש, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים, ארץ חטה ושעורה. ארץ זית שמן ארץ, ארץ אשר לא במסכנות. ארץ אשר אבניה ברזל, על הארץ הטובה אשר נתן לך. הרי שנים עשר ארצות כנגד שנים עשר שבטים ע"כ:

עוד במדרש אזכור, מן הפסוק הזה אתה לומד שני דברים, שארץ ישראל שקולה כנגד המילה מה המילה דוחה את השבת כן ישובה של ארץ דוחה את השבת כמו שאמר הכתוב עד רדתה אפילו בשבת, ועוד שהיא שקולה כנגד כל מה שנברא בששת ימי בראשית. ביום ראשון אמר וירא את האור כי טוב וגו', ובארץ ישראל כתיב כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו', ביום שני כתיב יהי רקיע בתוך המים וגו', ובארץ ישראל כתיב ארץ נחלי מים וגו'. ביום השלישי כתיב תדשא הארץ דשא וגו'. ובארץ ישראל כתיב ארץ חטה ושעורה וגו', ביום הרביעי כתיב יהי מאורות וגו', ובארץ ישראל כתיב לא תחסר כל בה וגו'. ביום הששי נברא אדם וחוה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם וגו', ובא"י כתיב כי האדם עץ השדה. ביום השביעי כתיב ויברך אלהים את יום השביעי וגו', ובא"י כתיב ואכלת ושבעת וברכת, ראה כמה אהב הקב"ה יתעלה שמו והדרו את ארץ ישראל ששקלה כנגד כל הבריות שברא בעולמו, לזה אמר הכתוב עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה. והיה אם שמע תשמעו וגו'. קרי ביה תישמעו אם אתם שומעים לי אני אשמע לכם ואעשה בקשתכם ויהיו דבריכם נשמעים, כמ"ש חז"ל כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים שנאמר סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, ובפרט במצוה שיהיו דבריכם נשמעים ותזכו הרבים וזכות הרבים יהיה תלוי בכם. ורבותינו ע"ה אמרו מנין אתה אומר שאם שמע מפי קטן שבישראל

יהא בעיניו כאילו שמע מפי גדול שבישראל, שנאמר אשר אנכי מצוך היום, ולא מפי גדול שבישראל אלא מפי סנהדרין, ולא מפי סנהדרין אלא כאילו שמע מפי משה רבינו ע"ה, ולא מפי משה רבינו אלא כאילו שמע מפי הקב"ה ע"כ, וכולם רמוזים בפסוק שמע בלשון יחיד, תשמעון בלשון רבים, כלו' גדול שהכל נשמעין לו. אל מצותו כתיב אלו הסנהדרין שהן צות פירוש לווי להקב"ה הוא שיושבין לפני המזבח. אשר, ראש, שהוא משה, אנכי מצוך הוא כמשמעו שהוא הקב"ה, וכל דבריהם כמסמרות תקועים. אשר אנכי מצוך היום, שתהא אהבתו היום יותר מאתמול ובכל יום יוסיף אהבה עד שיבא יום אחרון ימצא עצמו אדוק עם הקב"ה וימות בנשיקה וידבק עם השכינה שנאמר משכני אחריך נרוצה. ואומר והלך לפניך צדקך, בלשון ערב אוהבך צדקך, כלומר אוהבך. זה שאמר לאהבה עד שתבא האהבה שתגלה עליך לאסוף נפשך, ובמה תתעורר האהבה בעבודה זהו ולעבדו, שיחבר ויעלה על דרך הקו שהוא יב"ק, יחוד ברכה קדושה, ר"ת יב"ק שהם שם אדני הוי"ה אהיה, בגימ' יב"ק, לעבדו, בגי' יב"ק, הודיעו כיצד סדר הכונה בתפלה:

ובמדרש אשר אנכי מצוה אתכם היום, שלא תאמר איני יכול לשמוע את כל התורה ולשמור את כל מצותיה שנאמר ארוכה מארץ מדה, משל למלך שהיה לו בור עמוק שאין לו סוף אמר לבן ביתו שכור לנו פועלים למלאות את הבור, שכר פועלים, מי שהיה טפש היה מביט בבור אמר אימתי אני ממלא אותו, ומי שהיה פקח אמר ומאי איכפת לי שכיר יום אני אני שמח שמצאתי לי מלאכה. כך הקב"ה אמר מאי איכפת לך שכיר יום אתה עשה יומך עד ירצה כשכיר יומו, זהו אשר אנכי מצוך היום, עשה יומך, וכבר כתבתי למעלה אשר אנכי מצוך היום שהוא על יום המיתה, שיהיה מגמתו ותמיד יזכרהו ובזה תהיה העבודה שלמה:

פסוק יג

בכל לבבכם ובכל נפשכם. והלא כבר נאמר בכל לבבך ובכל נפשך, כאן ליחיד וכאן לרבים, פירוש אפילו נוטל את נפשך, או נוטל נפשות הרבה שיש בהם הרבה לבבות. עוד בכל לבבכם, שכל הלבבות יהיו עמי בשעת תפלה, שלא יהא לב עמי ולב עמך, פירוש במחשבות:

פסוק יד

ונתתי מטר ארצכם בעתו. הואיל ועשיתם מה שעליכם אני אעשה מה שעלי כדי שלא יטרד לבבכם ותהיו פנויים לעבודתי, כי אין זה סוף השכר כי שכר מצות בהאי עלמא ליכא, אלא הכנה לשכר ואמר ארצכם, לומר כשא"י שבעה שאר ארצות שותים מתמציתה:

בעתו אז"ל אלו לילי רביעיות ולילי שבתות, שבת שי"ן בי"ת ת"ו, הנעלם עולה, עתו מכאן תבין מה שאז"ל עונתן של תלמידי חכמים הוא בליל שבת שנאמר אשר פריו יתן בעתו, הוא חבור ע"ת עם ו':

ואמר ונתתי. אני בעצמי ולא ע"י שליח, והוא אחד משלשה מפתחות שביד הקב"ה והאחד מפתח של גשמים, וכן מטר ארצכם בעתו יורה ר"ת מאבי, ועל זה א"ר גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה בכיס מתברכת, ר"ל כי הברכה מצויה בכל ושלוחי מדת הדין ספו תמו. כן כתב ה"ר רקאנטי ז"ל:

ואמר יורה. רז"ל אמרו שמורה להם לבריות להטיח גנותיהן ולתקן כתליהן, ועוד יורה מלשון מורא כמו ואתנם לו מורא וייראני, וכן הוא אומר ואתן לכם את המורה לצדקה ויורד להם גשם מורה ומלקוש בראשון, א"כ יורה מלשון יראה ומורא, על ידו תהיה יראתו של הקב"ה בלבן של בריות, וכן מורה שמראין גבורותיו של הקב"ה, ולזה אז"ל מזכירין גבורות גשמים, וכן מלקוש שמל קשיותן של ישראל כששוהה מיד הן מתענין וחוזרין בהן והם נענים וכו':

ואספת דגנך. אמר בלשון יחיד לומר שלא יבטלו כולם מתלמוד תורה אלא אחד אחד. ובגמרא דברכות פרק כיצד מברכין אמר תנו רבנן ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה יכול דברים ככתבן ת"ל ואספת דגנך הנהג בהם מנהג דרך ארץ דברי רבי ישמעאל, רשב"י אומר אפשר אדם זורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וגו', ובזמן שאין עושין רצונו של מקום ואספת דגנך. הרי אליבא דרשב"י הוא על מי שאין עושין רצונו של מקום, וזה אי אפשר אלא ביחיד, לא בצבור שח"ו לא יעשו כולם רצונו של מקום, לזה ואספת דגנך בלשון יחיד. ואמר דגנך תירושך ויצהרך לומר שלא יבטל אלא על ההכרחי לבד שהן אלו הג' דברים לא לדבר אחר, כדאמר להו רבא לתלמידוי במטותא מיניכו לא תתחזו קמאי לא ביומי ניסן ולא ביומי תשרי כי היכי דלא תיטרדו במזוניכו כל יומי שתא. הרי שלא אמר אלא ביומי ניסן שהוא זמן אסיפת הדגן וביומי תשרי שהוא זמן התירוש והיצהר אבל לא שאר מותרות, ואמר דגנך דבר הצריך לך בצמצום, לזה לא אמר דגן תירוש ויצהר כי כל מי שיש לו מה שיאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה. דגן בגי' ז"ן, דגנך בגי' עז, מזון שיתן לו עז ואבירות לעסוק בתורה שנקראת עז שנאמר ה' עז לעמו יתן וגו'. דגן במלואו כזה דל"ת גימ"ל נו"ן בגי' זו תורה לומר שלא נתן אלא לעוסקי התורה שהיא

מתשת כח שנקראת תושיה, תירשך בגי' לשר"ת לה' ב"ה וב"ש, ויצהרך בגי' שא"ל מה' ויתן לך משאלות לבך, ואמר תירשך ולא אמר יינך לפי שמי ששוגה בו לא יחכם ונעשה רש מהתורה ובא לידי עוני, כמו שאז"ל על פסוק אל תרא יין כי יתאדם וגו' יתהלך למשרים, שסופו למכור כל מה שבביתו ולא יהיה לו כלי שמבשל בו, ונקרא השמן יצהר לפי שמאיר האדם בתורה ומפקחו. והוא אחד מה' דברים שמעמידין את החכמה הרגיל בשמן זית, ואז"ל מה שהאב משכח הבן מפקח, מה שהאב הוא הזיתים הבן שהוא השמן מפקח, וכן היין מפקח שאמר רבא חמרא וריחני פקחין, פירש"י ז"ל עשאוני חכם פקח, לזה אמר שלשה דברים דגן תירוש ויצהר שמצהיר האדם כצהרים:

פסוק טו

ונתתי עשב בשדך לבהמתך, כדי שלא תלך לרעות בשדות אחרים, לבהמתך, ואם אין לך בהמה לא תעלה עשבים כדי שלא יותש כחה:

עוד אמר לבהמתך, לא כאדם שאמרתי לו ואכלת את עשב השדה, אבל אם שמע תשמע תאכל הדגן ותשתה היין והיצהר, ותאכל ותשבע מדברים המשביעים ומישבין דעתו של אדם, לא כאדם הראשון שזלגו עיניו דמעות ואמר אני ושורי נאכל באבוס אחד, ודרשו ז"ל ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת מכאן שאסור לו לאכול עד שיתן מאכל לבהמתו, מנין להם שאסור לפי שהפסיק הענין שאמר ואספת דגנך ואחר האסיפה הי"ל ואכלת, ואמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך והפסיק בין אסיפה לאכילה, לומר שאחר שאסף ובא לאכלו לא יאכל עד שיתן לבהמה, והואיל והפסיק מכאן שאסור. עוד שהיה לו לומר נתינת העשב אחר המטר קודם האסיפה, כי זמן האסיפה הוא אחר הקציר אותו זמן לא יש עשב בשדות, אלא ודאי לדרשה אתא לומר כמו שאני מצמיח העשב אחר החרישה קודם התבואה כן אתה קודם שתאכל תן לבהמה. עוד נאמר שאם יש תבואה לפי שהוא מדבר בזמן שאין עושין רצונו של מקום כמו שאמר פרק כיצד מברכין, לזה אמר ובשביל העשב והתבן של התבואה יש לך דגן, א"כ יהיה פירוש הפסוק ואספת דגנך למה בשביל ונתתי עשב לבהמתך, על דרך אדם ובהמה תושיע ה':

ובמדרש ונתתי עשב, שתהא גוזז ומשליך לפני בהמתך כל ימות הגשמים ואתה מונע ידך ממנה קודם לקציר שלשים יום והיא עושה ואינה פוחתת מדגנה כלום ע"כ. והכונה שהיה לו לומר ונתתי מאכל לבהמתך, כי העשב אינו מצוי כל השנה, לזה אמר שזה העשב היא התבואה שקודם שתעשה שבלין היא מוציאה עשב ואתה גוזז ומשליך כדי שתהא שמינה ומרוב שמנה כשאתה אוכל ממנה קימעא אתה שבע לזה אמר ונתתי עשב ואכלת ושבעת. עוד במדרש כשהבהמה שבעה עובדת האדמה בכח, שנאמר ורוב

תבואות בכח שור ע"כ. עוד כשהבהמה שביעה הוא אוכל לחמו לשובע, לפי שבהמתו שבעה אוכל לחמו בשמחה מה שאין כן כשאין לו להאכיל בהמתו אין אכילתו לשובע לפי שהוא דואג על בהמתו, וכן הוא אומר יודע צדיק נפש בהמתו. עוד במדרש ואכלת ושבעת אלו ולדות שנאמר לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר, פירוש כשהעמקים הם מעוטפים ומכוסים בבר אז לבשו כרים שעולין עליהן ומתעברים, ויש מי שפירש ונתתי עשב לבהמתך ואכלת שאתן העשב והבהמה תהיה שמנה ואז הבשר הוא שמן ואוכל קימעא ושבע:

עוד ואכלת לא אמר ואכלתה ושבעתה בה"א, ואכלת לומר שלא יאכל עד שימלא בטנו אלא פחות מכדי שבעתו כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות, וכן אז"ל סעודה שהנאך משוך ידך הימנה, וגם כן אמר ואכלת לא אמר ותאכל ותשבע אלא ואכלת, כאילו אמר והאכלת שיאכיל לאחרים, וה"ה ושבעת שישביע לאחרים. ומה שלא אמר ותשבע לומר שיתן להם כדי שובעם, שאם אין נותן להם כדי שובעם ויקחו מאחרים אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה:

פסוק טז

השמרו לכם פן יפתה לבבכם. שלא יעלה על דעתכם שמה שאמר ושבעת הוא שביעה ממש לא שישביע לאחרים ותשבע ומתוך השביעה תבא לידי ע"ז וכה"א ואכל ושבע ודשן ופנה, ואומר כמרעיתם וישבעו ושכחו אל, לזה וסרתם מן דרך התורה שנאמר סרו מהר מן הדרך אשר צויתים וגו', ועבדתם אלהים אחרים אלהות הרבה, ולא די זה אלא והשתחויתם להם להם ולא לו, שאפי' בשותפות לא עבדו לה', וחרה אף ה' בכם, לא שח"ו יחול רוגזי עליכם, כמו שאז"ל חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים, אלא ועצר את השמים והיה לו לומר ולא יהיה מטר, שמים למה, במדרש א"ר באה בזמן שאדם מתחייב מיתה אין פושטין בו יד אלא עדיו שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו, ואח"כ פושטין בני אדם ידיהם וממשמשין ובאין שנאמר ויד כל העם באחרונה, כך בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום נאמר בהן ועצר את השמים וגו', לא אמר ולא יתנו מטר, כבר אמרנו שהמטר הוא מן התהום שעולה ומשקה ומן השמים יורד גשם, א"כ ועצר את השמים ואת הארץ ועצר את השמים מלהוריד גשם, ואת הארץ ולא יהיה מטר מן הארץ כי הם כעדים שנאמר ואעידה בם את השמים ואת הארץ ויד העדים תהיה בו בראשונה וגו'. ומצאתי סמך לדברי מהגמרא במסכת תעניות (דף ט:) שאמר משתרד רביעה, קרא לגשם שהוא זכר רביעה, ואמר שם המטר מאין בא, רבי אליעזר אומר כל העולם כולו ממימי אוקיאנוס הוא שותה שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה,

רבי יהושע אומר ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים כו' משקה הרים מעליותיו ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה כו' ותניא מים העליונים במאמר הם תלוים ע"כ. אם כן ועצר את השמים מלהוריד גשם, ולא יהיה מטר שלא יעלה התהום והשקה. והאדמה לא תתן את יבולה אפילו שאתה משקה אותה ודולה ביד מהנהרות או מהבריכות, כי ודאי מאחר שלא יהיה מטר מאין תתן הארץ יבולה עד שאומר והאדמה לא תתן את יבולה, אלא אפילו על ידי השקאה לא תתן את הזרע המובל לה. וכתב הרב רבינו בחיי ז"ל, והזכיר זה מפני שעובדי צבא השמים יחשבו כי בעבודתם יבא המטר ויצליח כל גידולי הארץ, על כן הודיע כאן כי השמים יהיו נעצרים בעבדם ע"א ולא יהיה מטר כלל, וכן אמר ישעיה ע"ה וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפודת מסכת זהבך תזרם כמו דוה צא תאמר לו, וסמיך ליה ונתן מטר ארצך אשר תזרע את האדמה וגו' והיה דשן ושמן וגו', בא לבאר שאין שאר כחות עליונים ממטירים ולא יש בהבלי הגוים מגשימים, כי אם ה' אלהינו לבד הוא הממטיר ונקוה לו:

פסוק יז

ועצר את השמים ולא יהיה מטר, זהו שהזכיר למעלה למטר השמים תשתה מים, ולכך לא נתן לך ארץ משקה כמו ארץ מצרים כדי שלא תהיה ההשקאה בידך ויהיו תמיד עיניך נשואות אליו למפתח הגשמים שבידו, ע"כ:

ואבדתם מהרה. הוא רחום בדין ואינו בא בטרוניא עם הבריות ואינו מניח במדינה מתים ברעב חלא מהרה מגלה אתכם ממנה, כי נתנה לכם לאכול מפריה ולשבוע מטובה ואתם עבדתם ע"ז מגלה אתכם ממנה:

אשר ה' נתן כתיב וקרי נותן, לפי שבכל שנה ושנה הוא נותנה לכם מחדש כפי מעשיכם, כמו שאמר עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה:

פסוק יח

ושמתם את דברי אלה על לבבכם. במדרש אמר להם הקב"ה כשאני מגלה אתכם מהארץ לחוצה לארץ היו מצויינים במצות כדי שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים. פירוש כדי שתורגלו בהם ולא יהיו עליכם למשא, מכאן אז"ל שאין עיקר עשיית המצות אלא בארץ, א"כ לזה אמר ושמתם קחום עמכם כדי שתורגלו בהם, ושמתם סם תם שהן המצות, וכן המצות בגימ' ע"ה סם תם, כמו שמתם, ואמר דברי אלה שהיא התורה, וקשרתם אותם שהן מצות תפלין וה"ה לשאר מצות, וכן אמר בספרי נאמר תורה ונאמר תפלין מה אלו שהן חובת הגוף ואינן תלוים בארץ אף כל המצות שאינן חובת הגוף ואינן תלויות בארץ נוהגות בח"ל, זהו בעשייה אבל בלמוד בין נוהגות בין שאינן נוהגים חייבים אתם בלמודם זהו ולמדתם אותם, ולא למוד עראי אלא למוד תם כל צרכו כאלו אתם בארץ,

ולא לכם בלבד אלא את בניכם לדבר בם, כדי שיהיו מורגלים בם כשיבאו לארץ יקיימום ולא יהיו עליהם חדשים, ולמדתם כתיב וקרי ולימדתם, לומר שאם לא למדו אביו חייב הוא ללמד עצמו, וכן ולמדתם אתם כתיב:

פסוק יט

בשבתך בביתך. כל הפסוק הוא בלשון רבים וכאן בלשון יחיד, לפי שאמר ולמדתם אתם את בניכם והתלמידים נקראו בנים, לזה אמר בשבתך בביתך, בעולם הזה כשהבן או התלמיד לומד כאלו אתה לומד, ובלכתך בדרך והלך לפניך צדקך, ובשכבך שפתותיו דובבות בקבר, כל זמן שהבן או התלמיד לומד ואומר דבר בשמו, ובקומך בזמן התחייה, זהו לדבר בם ולא אמר ודברת בם:

פסוק כ

וכתבתם על מזוזות ביתך, מלא ב' מזוזות בעוה"ז ובעוה"ב, ובשעריך יהיו שעריך של עוה"ב מצויינים זה השער של פלוני:

פסוק כא

למען ירבו ימיכם וימי בניכם, לא אמר למען תאריכו ימים כמו שאמר במקום אחר, ועוד אומרו על האדמה וכי לא יש אריכות ימים אלא על האדמה, ועוד למה הזכיר אריכות ימים ולא שנים כמו שאמר התנא כל העושה מצוה אחת מאריכין לו ימיו ושנותיו. במדרש כי מן השמים על הארץ מהלך ת"ק שנה, כן יחיו ישראל כשני האבות, אברהם חי קע"ה שנה, יצחק חי ק"פ שנה, יעקב חי קמ"ז שנה, סך הכל תק"ב שנה, תסיר שתי שנים שלא הכיר אברהם את בוראו עד שהיה בן ג' שנים שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי הרי ת"ק ע"כ. א"כ יהיה פירוש אשר נשבע ה' לאבותיכם שיחיו ת"ק. עוד אפשר לומר אשר נשבע ה' לאבותיכם שאמר לאברהם הבט נא השמימה וספור הכוכבים שהן בשמים, ואמר ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ, זהו כימי השמים על הארץ, שאמר שיחיו מה שבין השמים לארץ. עוד במדרש ד"א כימי השמים שהן חיים וקיימין לעולם ולעולמי עולמים והלא דברים ק"ו ומה שמים וארץ שלא נבראו אלא לכבודן של ישראל חיין וקיימין לעולם ק"ו לצדיקים שבעבורם נברא העולם. רשב"י אומר הרי, הוא אומר כימי העץ ימי עמי, אין עץ אלא תורה שנאמר עץ חיים היא, והלא דברים ק"ו ומה תורה שלא נבראה אלא לכבודן של ישראל הרי היא קיימת לעולם ק"ו לצדיקים שבשבילם נברא העולם, רבי יהושע בן קרחה אומר כתיב דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת וגו', אל תקרי כן אלא ארץ הולכת וארץ באה ודור לעולם עומד, ולפי ששנו מעשיהם שנה המקום עליהם סדרו של עולם, כך הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, כשישראל עושין רצונו של מקום לא ימד ולא יספר ואם לאו והיה מספר

בני ישראל ע"כ. אליבא דתנא קמא מה שאמר כימי השמים אינו על שביניהם שאם כן יש לו קצבה, אלא כימי השמים על הארץ פירוש שיחיו כשמים וארץ שהן קיימין לעולם, ופירוש על כמו עם הארץ, ורשב"י פירש שמה שאמר כימי השמים על הארץ חוזר לדבר ששמים וארץ עומדים בשבילו שהיא התורה וק"ו ומה תורה שלא נבראת וכו', א"כ אין קץ לחייהם, ורבי יהושע בן קרחה אמר לא תדמה אותם לשמים שעתידין לכלות שנא' כי שמים כעשן נמלחו וגו', ולא לארץ שנאמר והארץ כבגד תבלה, אלא הן חיים וקיימין לעולם ולעולמי עולמים. והרב רבינו בחיי ז"ל כתב לתת להם כימי השמים על הארץ. למדך הכתוב כי ארץ ישראל נתונה לישראל לעולם כימי השמים על הארץ שהם לעולם ואם יגלו ממנה עתידין לחזור, שאין אומה ולשון מושיבין אותה ומחזיקים בה כי אם ישראל. ויתכן עוד לומר שהיא הבטחה לעתיד לבא כי בזכות התורה יאריכו ימים ויחיו חיים ארוכים ת' או ת"ק שנה, זהו אומרו כימי השמים על הארץ, שהרי ת"ק שנה מן השמים לארץ, וכן ניבא ישעיה ע"ה לעתיד ואמר כימי העץ ימי עמי, כאותו זמן של אדם הראשון שאכל מן העץ והיו ימי האדם וחייהם ארוכים כן יהיו ימי עמי לעתיד, וזה יהיה כשתחזור השכינה שהיא ה"א אחרונה שבשם, לפי שבעוה"ז אין ב"ד של מעלה מענישין עד עשרים שנה, ולעתיד לא יהיו מענישין אלא עד ק' שהוא ה' פעמים עשרים שכן כתיב כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן ק' שנה יקולל, וכיון שיאריכו לרשע ולא יענש עד ק' שנה שהוא ה' פעמים עשרים, אין ספק כי הצדיק מתברך וזוכה למעט ה' פעמים ק' שהוא ת"ק, זהו שאמר ישעיה כימי העץ, ימי עמי, והוא עץ החיים שדרשו בו שהוא מהלך ת"ק שנה, זהו אומרו כאן כימי השמים על הארץ, כמדת השמים על הארץ, וזה וזה אחד, אלא שהרב רמז והתלמיד פירש שהוא ישעיה ע"ה. עוד אפשר לומר כימי השמים על, הארץ כי הם השמים והארץ שבפרשת בראשית והוא זמן יובל העולם והבן. ויש לפרש עוד שהכתוב ירמוז על שני חיי האבות כי הם חיו בין כולם ת"ק שנה והב' נגד שמים וארץ. וכן תמצא השם הנעלם של שם שדי עולה ת"ק, וכשנהיה העולם ונמתח כשיעור הזה שהוא ת"ק אז אמר די ע"כ. ולפי פירושו צריך לומר שמה שאמר כימי השמים על הארץ הוא כשיזדווגו על פי עם הארץ שהיא ה"א אחרונה. ורקאנטי ז"ל כתב טעם ירבו ימיכם וימי בניכם ירמוז בסוד העבור שהן עצמן ישובו ויאריכו ימים והבן זה, וטעם כימי השמים על הארץ הם הראשונים והמשכיל יבין ע"כ ופירוש כי אומרו למען ירבו ימיכם הם האבות שבאו ראשונה, וימי בניכם הם שבאו אחר כך נקראו בנים וחזרו ובאו בגלגול כאמרם ז"ל, וזהו שאומרים בקדיש בחייכון וביומיכון, בחייכון בראשונה וביומיכון כשחוזרין ובאים, ולזה אומרים וביומיכון ולא ובשנותיכון, לפי שהימים אין

להם סוף, לזה אמר והארכתי ימים לעולם הבא, ולזה אמר כאן למען ירבו ימיכם וימי בניכם ע"כ, והבן:

פסוק כב

כי אם שמור תשמרון, רז"ל אמרו אם שמרתם המצות תישמרון, אתם תהיו נשמרין כי כל מצוה ומצוה קנה לו פרקליט שפרק הליט תרגום ארור ליט, ואומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם זה המלאך היא המצוה. עוד אמר כי אם שמור תשמרון, כמו ואביו שמר את הדבר, שפירושו שימתינו לקיום המצוה, כי יש הרבה מצות שהן תלויות בזמן שבית המקדש קיים, ויש שתלויות בארץ זהו אומרו אם שמור שאתם ממתינין לקיום המצות גם כן ימתינו לכם וילמדו עליכם זכות למהר גאולתכם כדי שתקיימום, כמו שאז"ל על פסוק נפש עמל עמלה לו, הוא עמל על למודה והיא עמלה לו לפני המקום שיתן לו בינה ודעת להבינה:

עוד שמור תשמרון. לפי שהיא צריכה כמה שמירות והיא הולכת עמהם בגלות והיא נוטרה את הכרמים של שאר האומות, משל לכרם שהוא בתוך הכרמים והשומר שומר שאר כרמים בשביל כרם אחד שהוא שלו, שנאמר זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות, וכן הוא אומר ירושלים הרים סביב לה, ועליה אמר שומר כמו שידעת בסוד זכור ושמור והיא נקראת מצוה, והיא נקראת זאת, והיא נקראת כל, בת היתה לאברהם אבינו ובכל שמה, והיא א"ת שכוללת כל האותיות מאל"ף עד תי"ו, אם כן נתן בה כל הסימנים הללו שמור את כל, המצוה הזאת תשמרון, שלא יפגעו בה כביכול אלא ימתינו לה עד שיבא ויגאלנה ויגאל אתכם עמה, ועל זה דרשו ז"ל ושב ה' אלהיך את שבותך והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהוא שב ב"ה וב"ש, זהו אומרו כי לישועתך קיוינו כל היום, ישועתך דייקא וכן ה"א הושיעה ימינך וענני. ועל דרך הפשט אמר את כל המצוה ולא אמר את כל המצות, לומר שהזהיר במצוה אחת לעשותה כתקנה כאלו עשה כל המצות:

עוד אמר את כל המצוה, לומר שמצוה גוררת מצוה כמ"ש על פסוק מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, לא אמר והטובות אלא והטוב הראשון לא תצא מה', אחר כך מצוה גוררת מצוה לעשותה כאילו אתה עשיתה כביכול, כן אמר בזוהר, לאהבה שיעשנה מאהבה לא לשום פניה בעולם, כי אם יעשה בה שום פניה מלבישה גשמות ועושה בה ח"ו קץ ותכלית, כי בהכלות הגשמות תכלה ואינה הולכת עמו ונמצא שיגע לריק והולך ערום ועריה ואין בידו צדה לדרך וימות, ומה הועיל בביאתו לזה העולם, אלא יעשנה מאהבה

לחברה עם בעלה, זהו את ה' אלהיך, כמו שאז"ל לא יאמר אדם אלמוד כדי שאקרא רבי כדי שיעשו לי כבוד אלא ילמוד לשמה וסוף הכבוד לבא:

פסוק כג

והוריש ה' את הגוים האלה, יאמר אם אתה תשמור את כל המצות כמו שאמרנו יוריש את הגוים האלה שהן ז' עממין שהן סביבות הארץ כדי להוציא שכינתו מתוכם אחר כך כל מקום אשר תדרך כף רגליכם מהמדבר וגו', לומר שיורישו שבעים אומות שהם כלולים באלו השבעה, זהו לא יתיצב איש בפניכם פחדכם ומוראכם יתן ה' וגו'. וכתב רבינו בחיי ז"ל לא יתיצב איש בפניכם, יש בפסוק הזה ע"ב אותיות כנגד שם בן ע"ב יוצא שם ידוע והוא ידוע נדרש למבקשיו יודעי כחו הגדול לפחד הדרך ע"כ:

גימטריאות

והיה עקב. בגימ' העולם הבא ע"ה:

תשמעון את המשפטים, ס"ת מתן. ושמר, בגימ' לעתיד לבא ע"ה:

וברכך. בגימ' רמ"ח, שיברך רמ"ח אבריך:

צרעה. צרה ע', ר"ל צרה רעה:

עד אבוד. עד שיאבדו ז' עממין, וכן אבד בגימ' ז'. הגוים האל מפניך, ס"ת מלך, עם מלכיהם:

חרם הוא וסמך מיד כל המצוה, רמז שמצות עשה הם רמ"ח כמנין חרם:

ויאכילך. ויאכלך כתיב חסר שלא היתה אכילה ממש כי המן היה נבלע באיברים:

ויענך. למען ענותך, וירעיבך, ג' כנגד ג' ימים של אסתר ואל תאכלו ואל תשתו וצומו עלי. המן קרי ביה המן הרשע, זהו אשר לא ידעת מעולם לא גזר אדם גזירות כמוהו:

ולא ידעון. ידעו בגימ' עם האותיות המן, והנו"ן כנגד עץ גבוה חמשים אמה:

כאשר ייסר א"ש את בנו, דוד ייסר את בנו שלמה וצוהו לשמור התורה. ייסר איש את בנו ר"ת יאאב בגימ' דוד, וזהו מה שאמר ייסר לשון עתיד:

נחלי מים. בגימ' זה גן עדן:

נחלי עינות ותהומות. ג' לשונות כנגד מקרא משנה וגמרא, ד"א תורה נביאים וכתובים:

חטה ושערה. בגימ' תרי"ג:

חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון, חמשה כנגד ה' חומשי תורה, זית שמן, ב' הרי שבעה, חצבה עמודיה שבעה:

אבניה ברזל ומהרריה תחצוב, ר"ת אבות אבות העולם קבורים בה:

ומהרריה. הוריה ותלמידיה:

על הארץ הטבה. טובתה נעלמת ומכוסה לכך הטבה חסר:

המוליכך במדבר הגדול והנורא, אלו הגליות שדומים למדבר:
נחש שרף ועקרב וצמאון, ד' מלכיות הם. אשר אין מים, תורה. המוציא לך מים, המחזיר לך התורה לביאת המשיח, וזהו מצור החלמי"ש אותיות הלמשיח:
המאכילך מן במדבר. שהיה נבלע באיברים, וזהו במדבר בגימ' רמ"ח:
אם שכוח תשכח. אם שכחת תשכח:
כן תאבדון. רמז על גלות בבל שהוא שבעים שנה כמנין כן:
כי ברשעת. בעשרת, שכפרו בעשרת הדברות:
ואשליכם. ואשלכם כתיב חסר י', שכפרו בעשר דברות ופרחו מן הלוחות העשר דברות, לזה אמר ואשלכם, ואש לכם, אילו לא נשתברו הלוחות לא שלטה שום אומה ולשון על ישראל אפילו מלאך המות, זהו ואשלכם ואש לכם:
ממרים הייתם עם ה', פסוק זה ראשו מ"ם וסופו מ"ם שכל מ' שנה היו ממרים:
לאברהם ליצחק וליעקב. הרי ג' לבטל שלש, קשי (ערפו) רשעו חטאתו, ר"ת קרח שהיו בם אלו הג':
והם עמך. בגימ' סיני, הם עמך מסיני שקבלו את התורה, ויש בתפלה זו ח"ן תיבות וכן בויחל משה, ח"ן ח"ן לה:
ואעש ארון עצי שטים, ס"ת שנים, יש אומרים שני ארונות היו:
את שבט הלוי. ר"ת אשה, אף נשי כהנות יש להם יחס כדאיתא בגמרא רבא הוה אכיל בגין תתתיה בת רב חסדא:
לשאת לישא שיר וזמר כענין שנאמר שאו זמרה וגו'. הארץ וכל, אשר בה, אפילו הקבורים בה הם הצדיקים אשר בה בקבר, וסמיך ליה באבותיך, לומר שכל הקבור בא"י שוה לאבות:
האל הגדל הגבר. חסר לפי שאנחנו בגלות ובית המקדש חרב איה גבורותיו ואיה גדולותיו. פצתה, בגימ' עשרה, שהוא אחד מעשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות פי הארץ:
מצוה אתכם היום. ר"ת מאה, מאה ברכות:
אתכם היום לאהבה. ר"ת אהל, שהוא בית הכנסת:
מטר ארצכם בעת"ו, בגימ' בלילות:
דגנך תירושך ויצהרך. ג' מקרא משנה וגמרא:
ונתתי עשב בשדך. טעמי תורה מרובים הם כעשבי השדה:
לבהמתך. לבהמין אפילו לבני אדם הדומים לבהמה ועצר את השמים, זה בימי אחאב ואליהו שאמר אם יהיו השנים האלה וגו':

לעשתה. לשעתה, כדי שלא תחמיץ התפלה לשעתה והמצות לשעתם:
עד הים האחרון. עד היום האחרון יהיה חלקתם ונחלתכם לעוה"ב:

פסוק כו

ראה אנכי נותן לפניכם וגו', לפי שאמר אם שמור תשמרון והוריש וגו' כל מקום אשר תדרוך וגו', שהוא מדבר לימות המשיח, שמא תאמר כשיתקרב הזמן אשמור המצות והתורה אבל עתה שאני בגלות מספיק לי שאני סובל עול הגלות ואיני יכול לסבול עול התורה והמצות, לזה אמר אשר אנכי נותן לפניכם היום, כאילו מחדש היום אני נותן לך, אע"פ שהן נתונים כבר, לזה נתן כתיב נותן קרי, ואין לכם לפטור עצמיכם, שאם כן הקללה היא נגדכם, ואם תשמעו הנה הברכה היא חלה בכם ויעלה זכרונכם לגאול אתכם, שכן ברכה בגימ' זכר לזה אמר ראה כמאיים, ולזה אמר היום כאילו בכל יום ויום ניתנה לכם מחדש, כמו שבאו זקנים בימי יחזקאל הנביא לפרוק עולו של מקום אמר להם הנביא חי אני נאום ה אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, לזה העמיד להם ב' הרים באמצע ארץ ישראל הרים גבוהים כדי שיראו אותם ויהיו עליהם כשני עדים, כל זה מרוב החיבה כדי שלא יפרדו מעליו, לזה נתן בהם סימן ואמר הלא המה בעבר הירדן וגו', ולזה נתנו הברכה והקללה על אלו ההרים. וכתב הרמב"ן ז"ל אולי שהר גריזים הוא בדרום והר עיבל בצפון כי מצפון תפתח הרעה שהוא נבוכדנצר שבא מצפון, ואיים עליהם לומר שהם יענישו אותם אם יעברו, ואם יקיימו המצות הם ערבים על הברכה שתחול עליהם, וכן גרזים עיבל בגימ' ערבנים:

פסוק כט

והיה כי יביאך ה', ארז"ל שכל הביאות הנזכרות בתורה הם לאחר י"ד שנה וכמו שאמרנו שאחר שיאכלו מפריה וישבעו מטובה ויתעסקו בבנין בתים ובשדות ובכרמים יבאו לידי שכחת התורה לזה אמר ונתתה את הברכה וגו', שבקריאת אותם הברכות על הר גריזים והקללות על הר עיבל על ידי הלוים במעמד כל ישראל ובארון עמהם והיו אלו ואלו קורין וכל ישראל עונין אמן היו הדברים נרשמים ונכתבים בכח ב' שמות שם הוי"ה ושם אדני שסודם אמן, כדי שיהיו להם לישראל למזכרת ולא יטמאו בהבלי העולם, ולפי שמשה הקים אבנים בארץ מואב וסד אותם בסיד וכתב עליהן התורה בע' לשון, שם הוצרך כתיבה כמו שאז"ל במסכת סוטה כדי שילמדוה אומות העולם ויחזרו בהן, שנאמר והיו עמים. משרפות סיד על עסקי סיד, פירוש שלא למדו התורה הכתובה על הסיד, אבל כאן לישראל לא היה צריך כתיבה אלא אמירה בלבד, ובאמירה היו נחקקין כאילו הם כתובים, ולמה כל זה לפי שאתם עוברים את הירדן לבא לרשת את הארץ וירשתם אותה וישבתם בה ותתעסקו בישובה, לזה אני מצוה אתכם לתת הברכה על

הר גריזים וגו ושמרתם לעשות וגו. ובזה יבא פירוש כי שהוא נתינת טעם למה שאמרנו, ופירש"י ז"ל כי אתם עוברים את הירדן נסים של ירדן יהא סימן בידכם שתבאו ותירשו את הארץ, לפי שהוקשה לו לפי שאי אפשר לרשת אותה ולבא אל הארץ בלא העברת הירדן, א"כ מה צורך להזכיר העברת הירדן, ועוד מאחר שאמר לרשת אותה למה חזר ואמר וירשתם אותה וישבתם בה, לזה אמר נסים של ירדן יהא סימן וכו':

פסוק ל

אחרי דרך מבוא השמש. למה נזכר כאן השמש לומר שהרבה שלוחים למקום שהשמש לבדה יש לה ברכה שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ואומר הנה יום ה' בא בוער כתנור, שמוציא חמה מנרתקה, לזה אמר דרך מבוא השמש ולא אמר במערב:

עוד ראה אנכי. בגימ' כונה ראה איך תכוון בכל מצוה ומצוה, זהו הברכה אשר תשמעו אל מצות שתכוונו במצות, והיא גם כן קללה, שאנכי עולה א"ף, א"כ ראה אנכי היא ברכה והיא קללה, עוד אנכי בגי' אחד מיוחד, שהזהירם על יחוד השם, ולזה אמר אנכי ולא אמר אני. עוד הזהירם על מעמד הר סיני שקבלו שם התורה והמצות, ואמר ברכה וקללה בלשון יחיד ולא אמר ברכות וקללות, לומר שמברכה אחת יבאו כמה ברכות, כמו שאז"ל מצוה גוררת מצוה וקללה גורמת כמה קללות, ומהקלה יבא לידי החמורה עד שיבא לידי ע"ז, ומלא תשמעו יבא לסור מן הדרך, ומשם יבא ללכת אחרי אלהים אחרים, כל זה גרם שלא שמעתם, לזה אמר והברכה אשר תשמעו, ההתחלה היא מהשמיעה, וכן הוא אומר שמעו ותחי נפשכם:

פרק יב

פסוק ב

אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים. לפי שחלה שם הטומאה ואתם יורשים אותם וכדי שלא תחול אותה טומאה עליהם, צריכים אתם לאבוד המקום שלא יהא ניכר, אם הוא הר גבוה ישפילו ואם יש אילן יגדעו, כדי לבטל אותו כח הטומאה שהשפיעו שם, וכדי שלא תבא אומה אחר וימצאו מקום לחזור עליה, כי מרוב רשעם כשרואים מקום נאה עושין שם ע"ז כדי שיחשקו בה ולא יבאו לחקור ולדרוש אחריה שאין בה ממש, ומפני המקום חושקים ללכת. שם ואגב עובדים אותה, כן בכל מקום כדי שלא תתרחק ויטרח אחריה ולא יפזר כסף, כי אם יצטרך לפזר ולטרוח יבא לחקור ולדרוש אחריה מחמת הטורח והפיזור אם היא כדאית על הטורח שטרח ועל הפזור שפיזר. והולכים שם בקבוץ כדי שיחשקו זה לזה. אבל אתם לא תעשו כן לה' אלהיכם בכל מקום כי אם אל המקום אשר יבחר ה' ואע"פ שהוא רחוק, ואע"פ שתדרוש עליו

לא יהיה עליך לטורח אלא מיד תתאוה ללכת שם ומרוב התאוה לא תמתין עד שתמצא שיירא אלא ובאת שמה לבדך, ולא אמר והלכת אלא ובאת כמי שהולך לביתו שאין הליכתו עליו לטורח, ולזה לא אמר ובאת בה שמיד כשרואה המקום מרחוק הוא רץ במרוצה ליכנס הוא קודם, ולזה אמר ובאת ולא אמר ובאתם כמו שאמר תדרשו, ואמר ז' לשונות, אבד תאבדון את כל המקומות את אלהיהם כאילו אמר ואת אלהיהם ונתצתם את מזבחותם ושברתם את וגו' ואשריהם תשרפון ופסילי אלהיהם תגדעון ואבדתם את שמם, הרי זה כנגד שבעה עממין, שכל אחד מהם היה לו מין ע"ז ומה שעובד זה לא עובד זה, וכנגד אלו הז' אמר ז' מיני קרבנות שאמר והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם ואת מעשרותיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבותיכם ובכורות בקרכם וצאנכם:

פסוק ג

עוד אז"ל ונתצתם את מזבחותם, מה חטאו עצים ואבנים אלא לפי שבאה לאדם תקלה על ידם, והלא דברים ק"ו ומה אם עצים ואבנים שאין בהם לא זכות ולא חובה לא טובה ולא רעה אלא על ידי שבאה לאדם תקלה על ידם אמר הקב"ה ונתצתם, אדם שמחטיא את חבירו ומטהו מדרך חיים לדרך המות אחת כמה וכמה, וכן למה אמרה תורה להחריב כל המקומות ולאבד כל האילנות מפני שמזכירין גנותו של אדם והלא דברים ק"ו ומה וכו', אם כן חס הקב"ה על כבודן של רשעים ק"ו על כבודן של צדיקים על אחת כמה וכמה ע"כ:

פסוק ז

ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם. יאמר אע"פ שמחמת האכילה יבא האדם לידי שכחת הקב"ה שנאמר ואכל ושבע ודשן ופנה וגו', אבל כאן שהוא לפני ה' ית' יאכל כל מה שירצה, ששם עליו מורא הקב"ה ולא יבא לבעוט, ולא אמר ושבעתם לפי ששם האכילה הודאית כי שאר האכילות היא אכילה כוזבת לפי שאין לה טעם מתיקות אלא כשעוברת מבית הבליעה אחר כך יורדת לתוך מעיו בטל טעמה בטל מתיקותה וכל זמן שלא נתעכל אינו יכול לאכול עוד אע"פ שיתאוה לאכול, אמנם האכילה שהיא לפני ה' היא אכילה ודאית שאוכל וטועם וקמא קמא מתעכל, לא כמו שכתוב ואכלתם ולא תשבעו ח"ו אלא אכילה מטעמת כמו שאמר ויחזו את אלהים ויאכלו וישתו ותרגם אונקלוס כאילו אכלן ושתן, שהיא אכילה שאין לה סוף, כמו שאמרו על עולם הבא צדיקים יושבין ונהנין מזיו השכינה לעולם שאינם שבעים, על אותו הדרך היא האכילה בכאן שהוא לפני ה' אלהיכם אכילה מוטעמת שלא יבטל טעמה לעולם:

ושמחתם בכל משלח ידכם, שלא תזוח דעתכם עליכם מרבוי המשא והמתן ולא יזדקק השטן במעשה ידכם ותבאו לידי דאגה. אתם וביתכם, הבית הוא האשה והאשה אינו

עולה לשם שנאמר יראה כל זכורך הזכרים ולא הנקבות. אלא אמר אתם וביתכם לומר שכשיחזור ויבא לביתו תהיה השמחה שקועה בלבו כאילו עודנו שם הוא וביתו. עוד אמר אתם וביתכם מבטיחו שלא ייגע ויגיע לאחרים יגיעו, אשר ברכך ה' אלהיך אמר בלשון יחיד, כפי הברכה הראויה לו לפי שאין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין:

פסוק ח

לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים. אולי יובן זה כמו שאמר במדרש על פסוק ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו, בגנות ישראל הכתוב מדבר שלא עשו אלא פסח זה וכן הוא אומר הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר, רשב"י אומר ישראל לא היו מקריבין מי היה מקריב שבטו של לוי שנאמר ישימו קטורה באפך וגו' ויעמד משה בשער המחנה וגו', ישראל עבדו ע"ז שבטו של לוי לא עבדו ע"ז שנאמר כי שמרו אמרתך וכו', מלמד שהיה שבטו של לוי מקריב משלו כל קרבנות צבור ארבעים שנה שהיו במדבר וכשרי ישראל סומכין לו ע"כ. אם כן לזה אמר לא תעשון ככל אשר אנחנו עושין איש כל הישר בעיניו שאין מביא לא קרבן ולא מנחה ולא זבח, לפי שלא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, אבל כשתבאו אל המקום אשר יבחר ה' שמה תבואו עולותיכם וזבחיכם וגו':

פסוק י

ועברתם את הירדן. מבטיחם כמו שמי הירדן קמו נד אחד מפניהם הרחק מאד כן ה' מניח לכם מכל אויביכם ולא יפחדו מהם אע"פ שהם גוים גדולים ועצומים וערים בצורות בשמים, מי הירדן יהיו סימן בידכם שעלו למעלה עד שראו אותם כל מלכי מזרח ומערב וקמו מפניהם וכאשר תמו חזרו למקומם ולא שטפו, כי אחר שקמו נד אחד עד שעברו כל ישראל ועד שלקחו י"ב אבנים ועד שעלו הכהנים היה להם אחר שעברו לשטוף על כל הארץ, ולא היה כן אלא חזר למקומו כתמול שלשום זה סימן שכל אותם הגוים הגדולים והרמים יפלו לפניכם, והניח לכם מכל אויביכם שהם משולים למים הזידונים:

פסוק יא

והיה המקום אשר יבחר ה' וגו', כתב רבינו בחיי ז"ל על שם הרמב"ם ז"ל בספר המורה ז"ל, העלמת המקום היה לג' ענינים, האחד אילו ידעו האומות כי שם התפלה מקובלת והקרבנות שם לרצון ירצו כל אומה ואומה להחזיק בו ותרבה המריבה ביניהם והמלחמה בין האומות, והשני כי הכנענים יושבי הארץ אילו היו יודעין שישראל עתידין לירש את ארצם ולעבוד את השם ית' ולהקריב קרבנותיהם באותו מקום היו משחיתים אותו בכל מה שהיו יכולין. והשלישי כי היו השבטים מריבין זה עם זה כל אחד ואחד מבקש שיהיה המקום בנחלתו ותפול מריבה ומחלוקת ביניהם כמו שנפלה בבקשת כהונה. ולכך העלים וסתם הכתוב המקום הזה ולא פרסמו, ואין צריך לומר האומות כי

אפילו ישראל לא ידעוהו, כי אע"פ שידעו הכל מעלתו של הר המוריה לא היו יודעין כי הוא המקום אשר יבחר ה' ע"כ:

ואפשר עוד לומר שמה שנעלם המקום כדי לחבבו בעיניהם וכדי לתת להם שכר על כל דבור ודבור, כמו שאמר לאברהם על אחד ההרים ולא פירש לו איזה הוא, ודע כי ארבעה פעמים אמר המרום אשר יבחר ה', ואמר קידם לא תעשון כן לה' אלהיכם כי אם אל המקום אשר יבחר ה מכל שבטיכם והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם וגו', אחר כך אמר ועברתם את הירדן וגו' והיה המקום אשר יבחר ה' שמה תביאו גו', אחר כך אמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום כי אם אל המקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך, אחר כן אמר לא תוכל לאכול בשעריך כי אם לפני ה' במקום אשר יבחר ה' וגו'. ואפשר שכאן רומז על ארבעה בתים בית ראשון ובית שני ומשכן שילה ובית שיבנה במהרה בימינו אמן, והקדים ואמר ונתצתם את מזבחותם וגו' לא תעשון כן לה' וגו', לומר שלא יגרמו במעשיהם שינתץ בית ה'. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' מכל שבטיכם זה בית ראשון שלקח דוד דמיו מהשבטים ונתן לארונה היבוסי, שכן כתיב בדברי הימים ויתן דויד לארונה שש מאות שקלי זהב, וכתיב בשמואל ויקן דוד את הגורן בשקל חמשים, הא כיצד חמשים מכל שבט ושבט י"ב שבטים. ועברתם את הירדן, מוטעם ועברתם רמז למרחוק שהיא העברה שניה, כמו שאז"ל עד יעבור עמך ה' אלו עולי מצרים עד יעבור עם זו קנית זו העברה שניה של עולי בבל שהיה ע"י עזרא והניח לכם מכל אויביכם מסביב וישבתם בטח, שבבית שני כשעלה עזרא נתקבצו עליו למנעו שנאמר ויהי כאשר שמע סנבלט החורוני והערביים והעמונים והאשדודים שעלתה ארוכה לחומת ירושלים כי החלו הפרצים להסתם ויחר להם מאד ויקשרו כולם יחד לבא להלחם בירושלים ולעשות תועה וגו' ויפר ה' את עצתם ונשב כולנו אל החומה איש אל מלאכתו וגו'. שמה תביאו וגו' ושמחתם לפני ה' אלהיכם, בבית ראשון לא אמר אלא ושמחתם בכל משלח ידכם ולא אמר לפני ה', לפי שבית ראשון היה שם השכינה והיה לו מורא גדול, ושמחה זו היא שמחת בית השואבה, ובית שני חסרה השכינה. אתם ובניכם וגו' והלוי כי אין לו חלק ונחלה, ולעיל לא נזכר הלוי לפי שעזרא קנסם שלא יתנו להם מעשרות, למען יחזקו בתורת ה', שמהם יוצאה הוראה לישראל, שנאמר יורו משפטיך ליעקב, ולפי שעזרא גזר עליהם לזה נרמז כאן ולא לעיל. השמר לך פן תעלה עולותיך כי אם אל המקום אשר יבחר ה', זה משכן שילה שעמד שלש מאות ושבעים שנה חסר אחת, שמת שמואל וכשמת שמואל נחרב ותביאהו בית ה' שילה, כתיב שלו לומר שלו היה שכל זמן שהיה קיים לא נחרב ועמד בזכותו וכשמת נחרב. ולפיכך כשהיה המשכן בגלגל היו מקריבים

בבמות, לזה אמר השמר לך פן תעלה בכל מקום כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך זה שילה, שלו היה מכל ישראל, וש"ס תעשה בגימ' שלו, ונרמז משכן שילה בסוף והוא היה ראשין כבר ידעת כי התורה היתה כתובה על סדר תשר"ק ונתנה למשה על סדר אבג"ד נמצא ראשון אחרון. ובמדרש כי אם לפני ה' תאכלנו זה שילה, במקום אשר יבחר ה' זה ירושלים:

פסוק טז

רק הדם לא תאכלו, רמז שיאכל שכרו בעוה"ז, הדם מלשון דמים לו, שהוא לשון שכר, ויסבול עול הגלות ויניח השכר לאחריו שנאמר ואחריו כל ישרי לב, זהו על הארץ תשפכנו כמים, מה המים עושין פירות לבסוף שמעלין עשבים ודשאים ומגדלין פירות ואין פירותיהן נכרין אלא לבסוף כן השכר אינו אלא לבסוף. ובספרי אמר מה מים מותרים בהנאה אף הדם מותר בהנאה מה מים מכשירים את הזרעים אף דם כן, והכל ברמז. על הארץ, הארץ הידועה, תשפכנו בגימ' תתנו, תתנו ותגנזו אותו על הארץ:

פסוק יז

לא תוכל לאכול בשעריך, תרגום אונקלוס לית לך רשו למיכל וכו', לאכול בשעריך, אף ע"פ שהן שעריך עם כל זה אין שם השכינה שהיא בגלות, אבל כשיבנה במהרה בימינו בית המקדש ותחזור השכינה למקומה אז לפני ה' אלהיך תאכלנו ושמחת לפני ה' אלהיך וגו', הרי ד' בתים רמוזים כאן, ואמר בלשון יחיד לפי שבאותו זמן יהיה גוי אחד ועם אחד עובדים את ה' שכם אחד, ובמה יזכו לזה בחזוק ידיהם של לומדי התורה, זהו שסמך השמר לך פן תעזוב את הלוי, למי שנלוה אל ה' ועוסק בתורה כמו הלוי שאין לו חלק ונחלה והוא עוסק כל ימיו בהוראה שנאמר יורו משפטיך ליעקב וסמיך ליה כי ירחיב ה' את וגו' לומר מתן אדם ירחיב לו. ובמדרש א"ר אבהו כתיב השמר לך פן תעזוב את הלוי, מה כתיב בתריה כי ירחיב ה' אלהיך מה ענין זה לזה, אמר הקב"ה לפי מתנתך מרחיבין לך, ויהיה פירוש כי דהא, שהוא משמש בד' לשונות שמשמש כי, כאשר דבר לך והיכן דבר שנאמר ובחנוני נא בזאת והריקותי לכם ברכה עד בלי די, כ"ש למחזיקים ביד לומדי התורה כההוא מעשה דרבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא שהלכו לחולת אנטוכיא לעסוק במגבת חכמים הוה תמן אבא יודן שהיה עושה מצוה בעין יפה וירד מנכסיו כיון שראה רבותינו נכנס לביתו ופניו חולניות אמרה לו אשתו למה פניך חולניות סח לה עובדא ואמר רבותינו באו כאן ואין לי ואיני יודע מה לעשות, אמרה לו אשתו הצדקת לא נשתייר לך שדה אחת מכור חציה ותן להם, הלך ועשה כן ונתן להם אמרו לו המקום ימלא חסרונך והלכו להם יצא לחרוש חצי שדהו האיר הקב"ה עיניו ונבקעה הארץ תחתיו ונפלה פרתו ונשברה רגלה והעלה אותה ימצא

תחתיה סימא (פירוש מטמון) אמר לטובתי נשברה רגל פרתי, כשחזרו רבותינו שאלו עליו בא אצלן אמר להם תפלתכם עשתה פירות ופירי פירות, הרי שאמר שהלכו לעסוק במגבת חכמים, ולזה בא לו ע"י חרישה לשון הוגה כמו לא תחרוש על רעך רעה, כמו שהוא נתן להוגים וחורשים ורחושי מרחשן שפוותייהו, לזה נתן לו על ידי חרישה, ועל ידי פרה שנטתה צוארה לעול, כן החכמים מטין את צואריהם לקבל עולה של תורה, על ידי שבירת רגל פרתו שנאמר אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור וגו' ועל שם שמכתתים את רגליהם והולכים מעיר לעיר ללמוד תורה, וכשחזרו רבותינו שאלו עליו, למה שאלו עליו, לפי שהם ברכוהו המקום ימלא חסרונך נשאר לו חצי שדה ולא שדה שלימה וכשראו שנשאר לו חצי שדה אמרו לו נתקבלה ברכתנו או שמא בא לו ממון ממקום אחר, ואכל שכר המצוה, אמר להם תפלתכם עשתה פירות אני לא הייתי רוצה ליקח שכרה בזה העולם ותפלתכם היא גרמה, ועכ"ז לא עשתה אלא פירות והקרן קיימת לעוה"ב, כמו שאז"ל על ובו תדבקון וכי אפשר להדבק בשכינה. והא כתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא זה המהנה תלמידי חכמים מנכסיו א"כ הוא מרומים ישכון, ועל זה היה על ידי פרה, כלומר שהתפלה לא עשתה אלא פירות בלבד והקרן קיים לו לעוה"ב והתפלה עשתה אכילת פירות בעוה"ז:

פסוק כ

כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו'. למדה תורה שלא יאכל בשר חלא אחר הרחבה ואחר אמירה זהו ואמרת אוכלה בשר, ואחר תאוה, זהו כי תאוה נפשך, ועכ"ז לא התיר לו אכילת הבשר עד שגברה עליו התאוה ביותר זהו בכל אות נפשך תאכל בשר, לא טוב אתה מאדם הראשון שלא אכל בשר כל ימיו, וכן אברהם אמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו והוא לא אכל, וכן ביצחק נתאוה ולא רצה לשחוט משלו אלא אמר לעשו וצודה לי ציד ועשה לי מטעמים, ורבקה לקחה עזים ועשה לו מהם מטעמים לא טלאים לפי שהן שמנים שיש להם אליה ולא היה אוכלן, אלא עזים. יעקב אבינו ישב בבית שם ועבר ובבית לבן ובודאי בבית לבן הארמי לא אכל בשר כי נבל הוא והיו שניו קהות עליו ואמרו אך עצמי ובשרי אתה, ובבני יעקב נאמר וישבו לאכול לחם, וביוסף נאמר שימו לחם, ומה שאמר וטבוח טבח והכן אולי היו עופות כי לא היו אוכלין במצרים בהמה לפי שהיא עבודתם, לפי שהבשר משמן ומעדן הגוף ואי אפשר לעבוד ה' מתוך עדון ויבא לידי שכחת הבורא ית' שנאמר וישמן ישורון ויבעט, ויבא לידי גאוה שנאמר חלבמו סגרו פימו דברו בגאות, ובמקום שגאוה מצויה ע"ז מצויה, כי לא הותר אכילת הבשר אלא לחולה או מחמת חולשה,

או לענג שבתות וימים טובים או לסעודת מצוה כגון חתן וברית מילה. ובגמרא חולין (דף פ"ד) אמר כי ירחיב למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון יכול יקח מן השוק ת"ל מבקרך יכול יזבח כל בקרו ת"ל מבקרך ולא כל בקרך מכאן א"ר אלעזר בן עזריה מי שיש לו מנה יקח לפסו ליטרא ירק, עשרה מנה יקח לפסו לטרא דגים, חמשים מנה יקח לפסו ליטרא בשר, מאה מנה ישפות לו קדרה בכל יום, ואינך אימתי מערב שבת לערב שבת, אמר רב צריכין אנו לעשות כדברי זקן. א"ר יוחנן אבא ממשפחות בריאים הוה אבל כגון אנו מי שיש לו פרוטה בתוך ביתו יריצנה לחנוני, אמר רב נחמן כגון אנן לווין ואוכלין ע"כ. הרי שאמר רבי יוחנן אבא ממשפחת בריאים הוה, לומר מי שהוא בריא לא יאכל בשר כי לא נתן אלא לחולה ולחלש, והכל ברמז בפסוק כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת, ר"ת חוץ מהשם בגימ' מנה. אכלה בשר עם ב' מלות בגימ' ליטרא ירק, כי תאוה נפשך לאכל ך' דלנפשך ול' דלאכל היינו חמשים מנה, בשר במ"ק ד"ג, בכל, ב"פ כל היינו ק', תאכל בשר, ואמר ג"פ בשר אוכלה בשר כנגד בשר בהמה גסה, כי תאוה נפשך לאכול בשר כנגד בשר בהמה דקה שמתאוה יותר מבהמה גסה, בכל אות נפשך תאכל בשר וה בשר חיה שאוכלין אותו בתיאבון יותר. מצאתי כתוב כי ירחיב ה' וגו' שעיסתך נגבלה ברוחב שנתן לך חכמה שגוזר על הטיפה שלא תאבד החכמה בהבלי העולם, ואמרת אכל"ה בש"ר, נוטריקון איני כדאי ללמוד התורה בשביל שאיני ראוי, התורה מסיתתו ואומרת לו תאוה נפשך לאכל בשר, למה, אתה כדאי ללמוד בשביל שתקרא רב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה וסוף שלומד לשמה, זהו בכל אות נפשך תאכל בשר תלמוד אפי' כדי ללמד בעבור כבוד שמך רוכב שמים בעזרך ע"כ:

פסוק כא

כי ירחק ממך המקום, אמר אם יש רחוק מקום, הוא ממך, כי אם היית עושה רצונו של מקום היה המקום קרוב, כמו שאז"ל במדרש על פסוק וכיונים אל ארובותיהם שבאין העבים ונושאין אותם ומוליכין אותם שחרית לבית המקדש ומתפללים ומשתחוים ומחזירין אותם מיד לביתו וכן בתפלת המנחה, א"כ אם יש שום אחוק הוא ממך, וכן אם ירחק ממך המקום שהוא הקב"ה שנקרא מקום שהוא מקומו של עולם, ממך הוא הריחוק כפי מעשיך, שנאמר רחוק מרשעים. ה', כי ה' הוא קרוב שנאמר קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת, לא שיקראוהו בעת צרתם יאמרו קומה והושיענו וגו': וזבחת מבקרך. זה היצר שהוא מבקרך בכל עת ומשטינך ומוצץ את דמך ומנאצך, וזהו מצאנך, אשר נתן ה' לך הוא מסור בידך שנאמר ואתה תמשול בו. אך כאשר יאכל את

הצבי ואת האיל, לא תרחיקהו לגמרי אלא כפי רצון הבורא ית' וכפי חפצו, תרגום אם לא יחפוץ האיש אם לא יצבי גברא. ואת האיל, אילותי לעזרתי חושה, שהוא הקב"ה כפי רצונו, הטמא והטהור יחדיו, כלומר יצה"ר עם יצר הטוב כמו שצוה לאדם ואמר לו ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו לבדו, כן כאן הטמא והטהור יחדיו תאכלנו וגו'. רק חזק לבלתי אכל הדם, כבר אמרנו שהוא רמז שלא יאכל עולמו בחייו, ופירוש דם כמו דמים לו וגו', שלא יכלה קרן המצות. ותמצא ז' פעמים הזהירה תורה על הדם כנגד ימי השבוע וכנגד ימי שנותינו שבעים שנה, לומר שלא נאכל שכר המצוה שעשה אותו יום ואותה שנה, אלא ביומו תתן שכרו כדי שיאיר לך אותו יום לעוה"ב ולא יהיה בו חושך שנאמר ורשעים בחשך ידמו זהו ולא תבא עליו השמש. רק קדשיך אשר יהיו לך, שהן המצות שעשית אותם בקדושה ובטהרה יהיו לך, ותשא ובאת אל המקום שהוא עוה"ב, אשר יבחר ה' שהקב"ה בוחר באישור, שיהיה אדם מאושר. לא תאכלנו למען ייטב לך כלומר לא תמנע מלאכלו כדי שייטיב לך ולזרעך, כי נראה על מנת לקבל פרס, אלא עשה מצוה בשביל מי שצוה בה, זהו כי תעשה הישר בעיני ה', ופירוש כי אלא, ולא תאכל הנפש עם הבשר על פי דרכנו שלא יכלה הפירות עם הקרן, אלא על הארץ תשפכנו כמים, כדי שיעשה כמו המים כאשר שופכים אותם על הארץ עושה פירות ומעלה עשבים, כן אתה לא תכלה הכל, לך ולבניך אחריך שיאכלו בזכותך, זהו למען ייטב לך ולבניך אחריך, ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלהיך, שהוא מזבח העליון והבשר שהן הפירות תאכל:

פסוק כט

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים וגו' לרשת אותם מפניך. פירש"י ז"ל. מפניך כדי שלא תלמוד ממעשיהם, עוד אז"ל מפניך כדי שיראו ישראל ויקחו מוסר, בשעה שישראל חוטאין הכנענים לוקין שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם החרבתי חוצותם מבלי עובר נצדו עריהם מבלי איש מאין יושב אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר, אמרו לפניו בניך חוטאין ואנו לוקין אמר להם הקב"ה אלף אלפים כיוצא בכם אינם ספונים לבני כלום שנאמר כל הגוים כאין נגדו כאפס ותהו נחשבו לו, אני אכרית אתכם מן העולם כדי שישבו ישראל בשלוה ע"כ. ואמר כי יכרית ה' את הגוים, אחר שהקב"ה הכריתם מהו אומר השמר לך פן תנקש אחריהם, וכבר נכרתו, יכולין לומר כי יכרית ה' את הגוים לשרים שלהם ופן תנקש אחריהם אחר האומה. ובמדרש כי יכרית ה' וגו' מלה"ד למלך שנטע כרם בתוך שדהו והיה בתוכו ארזים גדולים והלך המלך וקצץ את הארזים והניח הקוצים, אמרו לו עבדיו אדוננו המלך הקוצים שהן נאחזים בבגדינו הנחת וקצצת את הארזים, אמר להם אם הייתי קוצץ את הקוצים במה הייתי גודר כרמי, כך ישראל כרמו

של הקב"ה דכתיב כי כרם ה' צבאות בית ישראל קצץ את הארזים שבה שנאמר ואנכי הכרתי את האמורי אשר כגובה ארזים גבהו, והניח את בניהם כדי שישמרו ישראל את התורה שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל וגו', וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה נאמר והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו ע"כ, אם כן מה שאמר השמרו לך פן תנקש אחריהם הוא שלא ינקשו אחר בניהם שהניחה ה' כדי ליסר בם ישראל, והן לוקין ויראו ישראל ויקחו מוסר:

ואמר וישבת בארצם. מה צורך בזה, כי ודאי בהכרתת הגוים הוא כדי שיקחו ישראל את ארצם שכן הבטיחם הקב"ה לאבות לתת לבניהם את ארץ כנען. ובמדרש אמר כל זמן שרשעים בעולם ישראל הם מטולטלים וכשנעקרו הרשעים מיד שוכנים הצדיקים בשלוה, וכן אתה מוצא ביעקב, וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו מה כתיב בתריה וישב יעקב, אף כשהיו ז' אומות יושבים בארץ היו ישראל מטולטלין כיון שנעקרו ממנה התחילו ישראל לשבת בשלוה, אם כן לזה אמר וישבת שיהיה לך ישוב ושלוה. השמר לך פן תנקש אחריהם אחרי השמדם מפניך, אם נשמדו איך ינקש אחריהם, רז"ל אמרו שלא יבאו אחרים ויאבדו מפניך וילקו ויאמרו בניך חוטאים ואנו לוקין. או נאמר שהניקוש הוא כשיראה שאותן האומות הלכו להם שהכריתם הקב"ה ואלו לא נכרתו ובא מזה לטעות לומר שח"ו יראתן של אלו היא תקיפה והצילתן ויבא מזה להנקש אחריהם ולדרוש לאלהיהם ולטעות כמותם, זהו ואעשה כן גם אני. או אומר ופן תדרוש לאלהיהם ואעשה כן גם אני יותר על העבודה שלפנים אעשה גם העבודה שהן עושין לע"ז אעשה אני להקב"ה, ול"ה אמר לא תעשה כן לה' אלהיך, לפי שכל כוונתם לעבוד הע"ז באותו מעשה שעושין אין כוונתם אלא לבקש דבר אשר שנא ה' שאמר הכתוב כי החליק אליו בעיניו למצא עונו לשנוא, לבקש ולמצא עון שהקב"ה שונאו, כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש, המין האנושי שהוא מובחר המינים והוא עשוי בצלם ודמות, ולא די זה אלא בניהם שטפחו ורבו ונצטערו בגידולם, ולא די זה אלא ישרפו באש ומריחים את בשרו כשהוא נשרף, כל זה עושין לא בשביל עבודה אלא להכעיס, ופירש"י ז"ל כי גם את בניהם ואת בנותיהם לרבות את אבותיהם ואמותיהם, ואמר רבי עקיבא אני ראיתי כותי אחד שכפתו לאביו והשליכו לפני כלבו ואכלו, הרי שאין כוונתם בעבודה אלא להכעיס:

פרק יג

פסוק ב

כי יקום בקרבך נביא, קרא אותו נביא שכבר היה בחזקת נביא. כמו שאמר שם א"ר יוסי ראה עד היכן הגיע כחן של נביאי עכו"ם, אפילו נתן להם ממשלה על חמה ולבנה כוכבים ומזלות לא תשמע להם, מפני מה כי מנסה ה', א"ר עקיבא ח"ו שמעמיד הקב"ה חמה ולבנה כוכבים ומזלות לעובדי ע"ז, הא אינו מדבר אלא במי שהיה נביא אמת מתחלה וחזר להיות נביא שקר כחנניה בן עזור, א"כ אליבא דרבי עקיבא היה נביא אמת, ולזה ידע באות ובמופת, וא"ת איך בא האות והמופת על שקר לזה אמר כי מנסה ה' אתכם, וא"ת למה חייב מיתה זה הנביא הואיל וה' מנסה על ידו את ישראל. אלא הענין הוא שזה הוא בעצמו יודע שהוא נביא שקר שאי אפשר לחול עליו נבואה להכחיש אלהותו ית', אבל חשב שבא לו על דרך חלום כמו שהולך בהחבא אצל פילגשו, לזה אמר או חולם חלום ונתאמת לו הדבר שהרי שתף עצמו עמהם ואומר נלכה אחרי אלהים אחרים ונעבדם, וזה אינו מסית כי המסית מיתתו בסקילה וזה בחנק, והיה לו לעלות אל לבו כי זה החלום הוא שקר ולא יעשה חשבון ממנו, כל שכן שלא יאמת אותו לאחרים, כי מה ששמענו באזנינו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה לא מפי משה אין לו בטול עולמית, זהו כי דבר סרה על ה' ולזה אמר המוציא אתכם מארץ מצרים והפודך מבית עבדים לפי שבדבור ראשון אמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, ואולי הוא חייב מיתה ממקום אחר לזה בא לו זה הטעות, אחת כדי לנסות את ישראל, ואחת כדי לחייבו מיתה, ולזה מיתתו בחנק שהיא קלה משאר מיתות, כי מן הראוי היה לו למות בסקילה, כי המסית שאומר נלכה ונעבדה מיתתו בסקילה, אלא כמו שאמרנו. אמר והמוציא אתכם בלשון רבים והפודך בלשון יחיד לומר אפילו לא עשה עמך אלא שפדך כאחד העם שפודה את אחד מבית השביה, ראוי לו שיקבלהו כאב ואדון:

פסוק ה

אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקולו תשמעו ואותו תעבודו ובו תדבקון, ששה ענינים כנגד ששה תיבות שביחוד שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ובו תדבקון כנגד אחד שכביכול שמתבלעים בו, ומההליכה שהיא אחרי ה' תלכו בא מדרגה אחר מדרגה עד שיבא לידבק בו. והרב בחיי ז"ל כתב אחרי ה' אלהיכם תלכו, כענין שכתוב והלכת בדרכיו, ואותו תיראו מלחקור אחר עצמותו אלא אחר פעולותיו, ואת מצותיו תשמורו זו תורה שבכתב שהוא תרי"ג מצות ובקולו תשמעו הם הנביאים. וגם זה כולל תורה שבעל פה שהיא קבלה מן הנביאים בענין ששנינו משה קבל תורה מסיני

ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, ואתו תעבודו זו תפלה, ובו תדבקון, שאפילו בשעת שאתם עוסקין בדבר הרשות תדבקו בו מחשבותיכם ולא תפרדו ממנו כהרף עין, כענין שכתוב שויתי ה' לנגדי תמיד או אפשר עוד לומר שהוא הבטחה אל שכר עוה"ב, ובא ללמד שאם אנו נקיים. האזכרות שהזכיר שנלך אחר מדותיו ונירא אותו ונשמור תורה שבכתב ושבעל פה ונעבוד אותו בתפלה, יבטיח אותנו שנהיה דבקים בו בסוף, והדבקות הוא שנדבק באל הקדוש שהוא שכר עוה"ב ע"כ. ומה שאמר שהוא שכר העוה"ב, כמו שאז"ל עוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה, זהו הדבקות שאין להם מזון אלא בהבטת פני שכינה, ואם ח"ו לא יביטו זהו הכרת שאין לנפש שום הנאה אלא אדרבא יש לה נזק, כאשר יארע לגוף אם לא יאכל ימות מלבד נזקים אחרים כאשר אין השגחתו בו. והרב רקאנטי ז"ל כתב ז"ל יקראנו הכתוב נביא על פי עצמו שיאמר ה' דבר בי בהקיץ ואני שלות לכם שתעשו כך. ויתכן שירמוז הכתוב למה שהוא אמת, כי בנפשות קצת האדם כח נבואיי ידעו בו העתידות לא ידע האיש מאין יבא לו אבל יתבודד ותבואהו הרוח לאמר כך יהיה לעתיד בדבר פלוני, ויתפלאו הפילוסופים לא ידעו סבת הענין, אך הענין נתאמת לעיני רואין, אולי הנפש בחדושה תדבק בשכל הנבדל תתכוין בו, והאיש הזה יקרא נביא כי מתנבא הוא, ועל כן יבא האות והמופת אשר יאמר ע"כ דבריו ז"ל. ולא ידעתי מה צורך לזה. כי אפשר שהאיש הזה מתנבא ברוח טומאה כנביאי עכו"ם, והנה חרטומי מצרים בלהטיהם היו עושין בקצת המופתים כמשה רבינו ע"ה בשליחות השי"ת, ע"כ:

פסוק ז

כי יסיתך אחיך בן אמך, אחד שאמר שבענין מ"ז לא ישמע לנביא שהיה בחזקת נביא כמו שאמרנו אפילו שיביא אות ומופת, הוצרך לומר אלו שהן קרובים אליו, לומר שלא יהא ניסת להם לומר אלו הם קרובים אין בלבם להרע לו כמו שאמר בספרי כי יסיתך אחיך זה אח מאב, בן אמך זה אח מאם, או בנך או בתך או אשת זו ארוסה, חיקך זה נשואה, או רעך זה גר, אשר כנפשך זה אביך, מנה כאן אחד קרובים ואחד גר, פירוש נכרי שאינו קרוב, לומר כנגד הקב"ה אין הקורבה נחשבת והרי הוא כגר, וכן אמר בבני לוי והרגו איש את אחיו, וכה"א האומר וגו' ואת אביו לא ידע ואת בניו לא הכיר. ואיך אפשר שהקרובים מסיתים, ובפרט בנך, לזה סמך ובערת הרע מקרבך, לומר שמחמת ההרהור בשעת הזיוג יצאו אלו הרשעים, וכן יצאו אנשים בני בליעל מקרבך, יצאו ממש, לזה ובערת הרע מקרבך, מהקרבים שלך בשעת הזיווג קודם כדי שלא יצאו אלו ממך, ויתלה

החטא באבותם, זהו שאמר אשר לא ידעת אתה ואבותיך. בסתר לאמר, לא די ההסתה אלא לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים, שאומר אין רואה ואין משגיח. לאמר נלכה, הוא אומר לך שהוא הולך ולא ישוב, אשר לא ידעת שאין אתה יודע. יסיתך, בגימ' ת"ק שמוציאך מן העולם מהלך ת"ק שנה, זהו מקצה הארץ ועד קצה הארץ, זהו כי בקש להדיחך מן העולם ולהניחך בתוך כף הקלע. ובמדרש אשר לא ידעת אתה ואבותיך, דבר זה גנאי גדול הוא הוא לך שאפילו העכו"ם אין מניחים מה שמסרו להם אבותיהם וזה אומר לך עזוב מה שמסרו לך אבותיך לא תאבה לו, כנגד מה שאמר אחיך בן אמך כנגד האחים, לא תאבה לו לא תהא תאב לו ולא תאהבנו, וכנגד הבן והבת אמר ולא תשמע אליו ולא תחוס עינך עליו נגד האשה שדרכו לחוס עליה ובפרט אם יש לו בנים ממנה ולא תחמול כנגד הגר כי ודאי לפי שהיא רחוק ממנו לא יחמול, ולזה לא אמר עליו, וכנגד האב אמר ולא תכסה, לפי שאמר ערות אביך לא תגלה כנגד זה אמר ולא תכסה, כי הרוג תהרגנו, כי הרג כתיב, זה הרגך כי המחטיא את חבירו הוא יותר מהורגו לזה תהרגנו ידך תהיה בו בראשונה וגו'. או כי הרוג תהרגנו הרבה הריגות הוא חייב שהסית להחטיא את חבירו וסתר פנים השים, וחשב בלבו לעבוד ע"ז, ואומר למען תפוס את בית ישראל בלבם, כי הם נתפסים על המחשבה של ע"א כ"ש שאומר בפה נלכה ונעבדה וגו', לזה הרוג, ואין שומעין למסית שום טענה ולא דרישה ולא חקירה כמו במדיח כי שם כבר נעשית התועבה:

פסוק יב

וכל ישראל ישמעו ויראו, כתב רבינו בחיי ז"ל שאין הכונה ליפרע ולהנקם אלא דרך רחמנות לרחם על השאר, כמו שאמרו בגמרא משהין אותו עד הרגל וכו', ואמרה המשנה מיתתן של רשעים הנאה להן והנאה לעולם ובאבוד רשעים רנה, נסתלקו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף, ולא עוד אלא שבסילוקו בא רחמים לעולם דסמיך ליה ונתן לך רחמים וגו':

פסוק יג

כי תשמע באחד שעריך אשר ה' וגו' נותן לך לשבת שם לאמר, לא תאמר הואיל וסופה ליחרב למה נתנה לי להקב"ה, לזה אמר לאמר, אם נתנה לך הוא לאמר הקב"ה כמו את ה' האמרת לאמרו וליחד בה שמו ולא לעבוד בה ע"ז. עוד לאמר למאן דאמר לא היתה עיר הנדחת מעולם אלא דרוש וקבל שכר, זהו לאמר, אע"פ שפרשה זו א"א שתהיה מרוב תנאים שבה עכ"ז לאמר, אמור אותה וקראנה כשאר פרשיות וקבל שכר, וכן אמר בגמרא פרק בן סורר ז"ל כמאן אזלא הא דתניא עיר הנדחת לא היתה ולא עתיד להיות ולמה נכתבה משום דרוש וקבל שכר כמאן כר' אליעזר דאמר כל עיר שיש בה אפילו

מזוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת דאמר קרא ואת כל שללה תקבוץ אל תוך רחובה ושרפת באש, וכיון דאיכא מזוזה לא אפשר דכתיב לא תעשון כן לה' אלהיכם, א"ר יונתן אני ראיתיה וישבתי על תלה, אפשר שאין הלכה כן. וכתב רבינו בחיי וסוד הענין בעיר הנדחת כי היו אנשיה מאותם שאמרה התקועות וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, והנה הם נדחים ממחיצתו של הקב"ה ונעקרים ממקום שרשם ומטעם, ולפיכך חייבה הכתוב שרפה כעדת קרח שנדון בשריפה וגם כל שללה אסור בהנא' והעיר ההיא תל עולם לא תבנה לא יבנו הנפשות עוד בתחיית המתים אך תכלינה כליון חרוץ ע"כ. זהו אנשים בני בליעל, שלא יעלו במחיצתו של הקב"ה ולא יקבלו עליהם עול הקב"ה. וכן אמר בגמרא אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעוה"ב, לפי שבאו כמה פעמים ולא נתקנו, זהו אשר ה' אלהיך נותן לך לשבת שם להיות לו ישוב שם, אבל אלו מעולם לא היה להם ישוב, זהו שאמר רבי אליעזר לא היתה בעולם ולא עתידה להיות. זהו ודרשת שהם מדור שרצו לעשות להם שם שהם מדור הפלגה, וחקרת שהם מדור קרח, ושאלת שיצאו עתה והמה באמת מימי דור הפלגה, נכון הדבר בימי קרח נעשית התועבה הזאת עתה, החרם אותה ואת כל אשר בה לרבות הנשים, אבל הקטנים נחלקו בתוספתא של מסכת סנהדרין, קטני אנשי עיר הנדחת אין נהרגין רבי אליעזר אומר נהרגין, אמר לו רבי עקיבא מה אני מקיים ונתן לך רחמים אם לרחם על הגדולים הרי כבר נאמר החרם אותה ואת כלי אשר בה ואת בהמתה, במה אני מקיים ורחמך והרבך אלו קטנים שבה, ולא ידבק בידך מאומה, שמא יעלה בדעתך שמא ח"ו יעשה שום קלקול לישראל מתוך חברתם, לזה הבטיח שלא יבא להם שום דבוק, אבל לך ונתן רחמים ורחמך, למה לפי שבנים אתם לה' אלהיכם ואין בכם שום ערבוביא:

פרק יד

פסוק א

בנים אתם לה אלהיכם לא תתגודדו, יאמר הואיל ואתם בנים לה' יודע לכם מכאן שהמיתה מצד הטוב באה לכם, שאם היתה מצד הרע הואיל והוא אביכם ואתם בניו אין האב מריע לבן אלא יש לכם להאמין שמצד הטוב בא, יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, לא אמר המות אלא המותה שהוא על ידי השכינה, מות ה', א"כ אין לכם להתגודד על מת כי עם קדוש אתה, וכן במיתתם קדושים וטהורים לפי שמיתתם על ידי הקדוש ברוך הוא שנאמר כי לא יראני האדם וחי, בחיים אינו רואה אבל רואה הוא במיתתו ומתאוה לו ואומר לו משכני אחריך נרוצה, בלשון רבים לו ולנשמות הצדיקים שבאים לקראתו,

ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה וסגולת המלכים הוא בבית גנזי המלך, כן נשמות הצדיקים הם גנוזים תחת כסא הכבוד, א"כ אין לכם להתגודד:
ולא תשימו קרחה בין עיניכם, כמו מגמת פניכם, כי מי שאינו מאמין בזה יהיה קרח לעוה"ב, ואמר למת נקוד קמ"ץ כי היה לו לינקד בשב"א ונקוד בקמ"ץ כאילו אמר לא מת, ומה שאמר בנים בלשון רבים ואחר כך אמר ובך בלשון יחיד. אמר במדרש מלמד שכל אחד ואחד מישראל חביב לפני הקב ה, ואם תאמר הואיל והמיתה היא יקרה לפני המקום למה הביאו לזה העולם, תבין זה מהזוהר, וממנו תבין כל מה שאמרנו. ז"ל פרשת ויחי דף רמ"ה ע"ב ואי תימא הא נשמתין עילאין אינון אמאי נחתי להאי עלמא ובמאי אסתלקו מיניה, למלכא דאתיליד ליה בר שדר ליה לחד כפר למרבי ליה ולגדלא ליה עד דיתרבי ומולפין ליה אורחין דהיכלא דמלכא שמע מלכא דהא בריה אתרבי בההוא כפר מה עבד ברחימו דבריה משדר ליה למטרוניתא אימיה בגיניה ואעיל ליה להיכליה וחדי עמיה כל יומא. כך קב"ה אוליד בר ממטרוניתא ומאי איהו נשמתא עילאה קדישא שדר ליה לכפר להאי עלמא דיתרבי ביה וילפי ביה ארחי דהיכלא דמלכא כיון דידע מלכא דהא בריה אתרבי בההוא כפר ועידן למיתיה להיכליה מה עבד ברחימו דיליה ביה משדר למטרוניתא בגיניה ואעיל ליה להיכליה, דנשמתא לא סלקא מהאי עלמא עד דאתת מטרוניתא ואעילת ליה בהיכלא דמלכא ויתיב תמן לעלמין, ועכ"ד ארחא דעלמא דאינון בני כפר בכאן על פרישו דבריה דמלכא מנייהו חד פקח הוה תמן אמר לון על מה אתון בכאן וכי לאו בריה דמלכא איהו ולא אתחזי למידר יתיר בינייכו אלא בהיכלא דאבוי, כך משה דהוה פקח אמר לבני כפר דהוו תמן ועל דא בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו, ת"ח אילו הוו ידעי כלהו צדיקיא האי הוו חדאן ההוא יומא דימטי לון לאסתלק מן עלמא וכי לאו יקרא עילאה הוא דמטרוניתא אתת בגיניהו ולאובלא לון להיכלא דמלכא למחדי בהו כל יומא דהא קב"ה לא אשתעשע אלא בנשמתייהו דצדיקיא ע"כ. והר' רקאנטי ז"ל כתב, בנים אתם לה' אלהיכם כי עם קדוש אתה, כבר רמזתי לך סוד וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ועל כן אין לאדם להתגודד ולהקרח אף כי להתאבל יותר מדאי, כי יש לדעת כי הם קיימין בעולם והמתאבל יותר מדאי נראה כאלו מוציא עצמו ועצם המת מכלל ההבטחה הנזכרת, ואמר בנים אתם כמו שכתוב וזאת התעודה בישראל, וירמוז עוד כי אצילות נפשותיהם של ישראל הם ממנו יתברך כד"א ממני פריך נמצא, מה שאין כן בעכו"ם. או אפשר לומר כי אתם בנים המתדברים במדת רחמים, וכאשר תחול עליכם אבלות די לכם באבלות ממוצע ולא יטו לגמרי למדת הדין, זהו כי עם קדוש אתה, כלומר דבקותך במקום הקודש שהוא השם

הגדול. וטעם לא תשימו קרחה בין עיניכם, כבר הודעתיך כי שערות שבאדם דומות לכחות אלהיות נאצלים מן האדם העליון, וכשהאדם מקרח אותם הוא מקצר המעינות העליונות הנקראים לבעלי הקבלה עולמות התלויות באדם העליון, וזה טעם למת כי הקורח נ"ל אבידתו אינו עובר רק על מת, והטעם כי מות האדם רומז לעוה"ב שאין בו לא אכילה ולא שתיה, ואז אמרו הדברים להווייתן כמו שרמזתי, ומכאן תבין עוד טעם איסור הגדידה והגודד פוגם למעלה והבן. ע"כ:

ובמדרש לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות ותהיו חולקין אלו על אלו, שלא תשימו קרחה בכם כשם שעשה קרח שחלק את ישראל ועשאן אגודות אגודות ועשה קרחה בישראל שנבלעו כמה מאות בני אדם, דרשו כן שהיה לו לומר ולא תקרחו קרחה ואמר תשימו, ויהיה פירוש בין עיניכם בין הדיינים שהם נקראים עינים שנאמר ואם מעיני העדה נעשתה וגי', ומה שאמר לה' אלהיכם ולא לה' לבד, יובן זה ממה שאמר פרקא קמא דקידושין ז"ל בנים אתם לה' בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים רבי מאיר אמר בין כך ובין כך קרויים בנים שנאמר בנים סכלים המה ואומר בנים לא אמון בם, ואומר והיה במקום אשר יאמר לכם לא עמי אתם יאמר לכם בני אל חי, מאי ואומר וכי תימא בנים סכלים הוא דמקרו בני, דלית בהו מהימנותא לא מקרו בני, ת"ל בנים לא אמון בם, ואי תימא בנים דלית בהו מהימנותא הוא דמקרו בני כי פלחי לע"ז לא מקרי בני ת"ל בנים משחיתים, וכי תימא בני מעלי לא מקרי ת"ל יאמר להם בני אל חי ע"כ. הרי אע"פ שהן עובדי ע"ז קרויים בנים, וכן הדין מומר שקדש קדושיו קדושין גמורים וצריכה ממנו גט דאע"פ שחטא ישראל הוא וסופו לחזור, לזה בזמן שעושין רצונו של מקום בנים לה' ובזמן שאין עושין רצונו של מקום בנים לאלהיכם לדיינכם, שהוא מגרה בכם הדין עד שיחזרו וינקו, ולזה תמצא שאמר לה' אלהיכם, כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, כי אין נקרא עם אלא כשאין עושין רצונו של מקום אבל בשאר ובך בחר ה' לא אמר אלהיך, שאחר שנבחר לה' ודאי שהוא נקי מכל מום ואין צריך דין לנקות, א"כ קודם אמר אלהיכם לדון וליסר הרבים דרך כלל, ואח"כ אמר אלהיך ליחיד ואחר שנתיסר פעם ושתים ודאי ששב ונעשה בחיר ה'. ובמדרש ראה כמה חבה חיבב הקב"ה את ישראל שקראם בג' לשונות בנים ועם ובך, וג' פעמים ייחד שמו עליהן בפרשה זו:

פסוק ג

לא תאכל כל תועבה, סמך פרשה זו לפרשת בנים אתם, לומר שיקדשו עצמן במאכלם כדי שיהיו להם בנים דמעלו ויקרא להם בני אל חי. ובזוהר אמר בנים אתם שלא יזדווגו

עם נשותיהם אלא בליל שבת אחר חצות שאותה שעה הוא זיווגו כביכול עם כנסת ישראל ואותם בנים שיוליד הם בנים לה' ממש:

פסוק ד

זאת הבהמה אשר תאכלו, ובתורת כהנים אמר וזאת החיה. אלא קודם שחטאו בעגל היו חורין ממלאך המות והיו חיים וקיימין היה מאכלם גם כן חיה, לזה זאת החיה אשר תאכלו, אבל אחר שחטאו נעשו כבהמה ומאכלם בהמה, לזה אמר שור לומר שהם פחותים מהשור כי ידע שור קונהו, ולזה שור מוטעם לומר שלא היה מן הראוי לאכלו אלא לפי שעשו תבנית שור יאכלוהו ויוציאוהו מנקביהם, וארז"ל במס' חולין למה חזרו ונשנו כאן הבהמות כדי לאסור השסועה שהיא בריה שוסעת שסע ומעלה גרה ובאה ויצאה ממין טהור, ולמה חזרו ונמנו העופות בשביל הראה שהיא מין דיה ואיה לומר שהכל אחד, וא"ת יאמר השסועה והראה בתורת כהנים שהוא פרשת שמיני ולא יצטרך לחזור ולשנותם כאן, אלא סוד הענין שהשסועה היא בריה שיש לה ב' גבין וב' שדראות ונמצאת בגוף הבהמה אחר שחיטה שאינה יוצאת לאויר העולם בחיים, ונמצאו בזמני שני פעמים במין הבקר והכל ברמז, לומר שהם חשבו לעשות העגל לומר ב' רשויות יש לזה רמז ראו מה שבחרתם שאין לו חיות ולזה ראה לומר ראו, ולזה התחיל בשור, וכן גם כן אמר שור שה כשבים ושה עזים, ובתורת כהנים לא פירש אלא אמר הסימנים שהם מפרסת פרסה ומעלת גרה, וכאן פירש אותם ג' מיני בהמות וז' מיני חיה, ואמר שה שה ולא אמר כמו שאמר בחלב שור וכשב ועז וגו' הכל לרמוז לשור. שה כשבים ושה עזים. לפי שבקרבן פסח אמר ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית ואומר מן הכבשים או מן העזים תקחו, ואמר ש"ה נוטריקון שהוא הרוג, שהוא כבר נהרג שנאמר וירא ישראל את מצרים מת, לזה אמר את זה תאכלו, שהם כבר הרוגים ולא תטעו אחריהם. ומנה כאן שבעה מיני חיה שהן גידולי מדבר שנולדו בחלק בעל המדבר, והוא גרם לישראל ז' מיתות, במדבר בעגל במרגלים ובמתאוננים ובשטים ובתבערה ובמגפה של קרח ובנחשים שנאמר וימת עם רב מישראל, לזה צוה לשוחטן להתיש כחו של בעל המדבר שיש לו ח' כחות כמו שאז"ל מלאך המות בשמונה, צוה להתיש אותן הז' ולהניח האחד שיש לו צורך בעולם עד שהקב"ה יבלענו שנאמר בלע המות לנצח:

ושמעתי מהחכם כה"ר אברהם פרץ נ"ע שמצא כתוב אינו זוכר על שם איזה חכם. שמה שאומרים אחר התפלה מימרא של א"ר אלעזר א"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו' לפי שיש בה ח' פעמים שלום עם מלת שלוה כדי להכחיד ח' כנפיו כדי שלא

יערער על התפלה עד שתעבור, כן כאן צוה לשחוט ז' מיני חיה כדי להכחיד ז' חלקי חיותו. ובפרשת שמיני הארכתי בשמות עופות הטמאים עיין שם:

פסוק כא

לא תאכלו כל נבלה. אחר שהזהיר על מאכלי הבהמות הטמאות והעופות הטמאים הזהיר גם כן על הנבלה ועל כל מין מאכל אסור וזהו רבוי כל, ואמר לא תאכלו בלשון רבים להזהיר האב והאם כדי שלא יולידו חומר עכור והפסד ועפוש בולד ולא יועיל לעבודת הבורא, כי לזה היא הכונה בהולדה, ופעמים שלא יבא לידי גמר ויהיה נפל, ואם אחר שנולד תאכל ממנו יזיק לחלב שיתעכר, זהו לא תבשל גדי בחלב אמו, בעודו בבטן בחלב אמו אחר שנולד, למה כי עם קדוש אתה, שאתה ממקור הקדושה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים וחומרך זך וקדוש ואינו יכול לקבל שום טומאה, אבל גר שהוא גר תושב שקבל עליו ז' מצות בני נח, זהו אשר בשעריך שנכנס לשער ועדיין לא נכנס לפנים שאינו גר צדק, תתננה שאינה מזיקתו למה שכבר הוא מורגל בה, זהו ואכלה שכבר אכלה, אבל לכנעני שעובד ע"ז שהוא אדוק באבי אבות הטומאה ומועלת לו לטמאו הרבה יותר, כמו התריק"א שמועיל לחולה ומזיק לבריא לפי שמשימין בו בשר אפעה, לא תתן לו במתנה לא תתן להם מתנת חנם אלא בדמים כדי שיבא לך ריוח ולא הפסד, ואם תתננה לגר במתנה הקב"ה ישלם לך ממקום אחר, וזהו שסמך עשר, שיזמין לן עושר. ובמדרש א"ר יצחק כל מי שאינו מעשר פירותיו כראוי כאילו אוכל נבלות ובשר בחלב זהו הסמיכות. ובספרי וכתבו רש"י ז"ל לא תבשל גדי עשר תעשר מה ענין זה אצל זה אמר הקב"ה לישראל לא תגרמו לי לבשל גדיים של תבואה עד שהם במעי אמותיהם, כשאין מעשרין מעשרות כראוי כשהוא סמוך להתבשל אני מוציא רוח קדים ומשדפתן שנאמר ושדפה לפני קמה:

פסוק כב

עשר תעשר את כל תבואת בגמרא א"ר יוחנן עשר בשביל שתתעשר והיכן נזכר העושר כי השי"ן של תעשר היא בסיבול"ת, אלא נזכר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, כלומר אם אתה מוציא מעשר כראוי כל מה שהיתה מוציאה זרע תוציא מעשר, שאם היתה מוציאה מאה שהמעשר של מאה עשר, תוציא לך אלף, שהמעשר של אלף מאה, כמו שהיתה מוציאה זרע, כמו אותו מעשה, זהו שנה שנה, שמה שהוציאה שנה זו זרע תוציא שנה הבאה מעשר, ואם תוסיף במעשר תוסיף בתבואה. ואם לאו תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, כלומר שלא תוציא אלא מה שהיית מוציא מעשר, כמו אותו מעשה באחד שהיה מוציא מעשרות כראוי היתה לו שדה והיתה מוציאה אלף מדות ומוציא ממנה מאה מדות למעשר ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו, כשמת אמר

לבנו תן דעתך על שדה זו כך וכך אני. מוציא ממנה מעשר וממנה הייתי מתפרנס כל ימי, שנה ראשונה זרעה הבן הוציאה אלף מדות הוציא מעשר מאה מדות, שנה שנייה זרעה הוציאה אלף מדות נכנס בו עין רעה ופיחת מן המעשר עשר ונתן תשעים מדות, שנה שלישית זרעה פיחתה מאה הוציא גם כן מעשר פ' פיחת עשרה אחרים, שנה רביעית פיחתה מאתים וכן בחמישית וששית וכו' פיחת ופיחתה עד שעמדה על מעשרותיה. כשראו כל קרוביו כך לבשו לבנים ונכנסו אצלו אמר להם באתם לשמוח על אותו איש שנדוהו, אמרו ח"ו לא באנו אלא לשמוח לשעבר היית בעל הבית והקב"ה כהן ועכשיו הקב"ה בעל הבית ואתה כהן, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר עשר תעשר:

עוד במדרש אם זכיתם סוף שיוצאים לזרוע שדה שלך, פי' תבואת זרעך היוצא שיביאו זרעם ויגדלו ויצאו לזרוע בשדה, ואם לאו היוצא השדה שהוא עשו מתגרה בכם, היוצא השדה זה עשו שנאמר ויבא עשו מן השדה ד"א תבואת זרעך אם זכית סופך נפיק לחקלך אם צריך מטר ותתפלל עליו והוא יוצא השדה, אמרו ז"ל כך שהיה לו לומר תבואתך ואמר תבואת זרעך, כלומר כיצד תבא התבואה אם יש מטר ועדין הזרע בארץ, היוצא השדה כלומר יוצאין להתפלל לרחובה של עיר והוא יוצא, זהו היוצא השדה כלומר שתוציא השדה הזרע. אמר עוד ואם לאו סוף שונאי ישראל יוצאין לקבור בניהם בשדה, דרשו כן ממה שלא אמר היוצא מן השדה:

עוד במדרש עשר תעשר, עשר שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להוציא אחד מעשרה לעמלי תורה, דרשו כן שלא תתחסר, לפי ששלש פרוטות הן שאינו רואה בהם סימן ברכה ואחת מהם פרוטה הבאה ממדינת הים, ופירש"י לפי שנעשה עמו נס ומנכין לו מזכיותיו, אבל אם הוא נותן לעמלי תורה נעשה כאלו הוא חבר עמו וכדאי היא תורה שתעשה לו נס, כמו זבולון שהיה ממפרש ימים ונתעשר שנאמר וספוני טמוני חול שאפי' מה שצפון בתוך החול נגלה לו לפי שהיה מאכיל לישישכר, וכן רבינו הקדוש פתח אוצרותיו וחלקם לעמלי תורה. עשר תעשר, ר"ת ע"ת, עמלי תורה:

עוד במדרש עשר תעשר בנוהג שבעולם אדם יש לו שדה נותנה למחצה לשליש ולרביע אבל הקב"ה אינו כן משיב רוחות מעלה עננים מוריד גשמים מוריד טללים מדשן פירות ואינו מבקש אלא אחד מעשר, לפיכך הזהיר משה לישראל עשר תעשר:

עוד תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, לומר שגם מה שמוציאין לזריעה צריך לעשרו קודם זריעה, שאין טבל ראוי לזריעה, כן כתב הרמב"ם ז"ל פרק ו' מהלכות מעשרות:

פסוק כג

ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך, במדרש אמר משה אם הפרשת המעשר בעין טובה יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, ואם הפרשת בעין רעה יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר משל לבעל הבית שהיה מלוה לכל בני העיר חטין טובות והיו נותנים לו חטים טובות בשעת הגורן, היה שם אחד עינו רעה ועירב בהן תבן ועפרירות והוליך לו, ראה אותו בעל הבית שהיו רעות אמר לבן ביתו הנח אלו לעצמן ואל תערבם עם התבואה כשיבא ללוות ממני מהן אני נותן לו ע"כ. זהו שאמר כאן ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר, לפני ה' הוא גלוי המעשר אם הוצאת אותו בעין טובה שאתה ראוי להאכילך פירותיו. מעשר דגנך אם הוצאת כמו שהוצאת הוא לך, כמו שאמר המשל הנח אותן לעצמן מהם אני נותן לך, תירשך אם הוצאת כראוי תירשך, תירש הצפון לך, ואם לאו תירשך תהיה רש, ויצהרך אם הוצאת כראוי מאיר לך היום כצהרים כד"א צהר תעשה לתיבה, ואם לאו מכתשך כד"א בין שורותם יצהירו שכותשים הזיתים להוציא שמנן, ובכורות בקרך. ובכרת כתיב בכוריך נבקרים אם הוצאתם כראוי ואם לאו נכרתים, למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים:

פסוק כד

וכי ירבה ממך הדרך, כבר כתבנו על פסוק וכי ירחק ממך אם יש ריחוק הוא ממך, כן כאן אם יש רבוי הוא ממך, כמו שאמר במדרש איכה על פסוק גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה, שבזמן האמוראין היו הולכין ללמוד מבבל לארץ ישראל ובאין ושובתים בבתיהם. כי לא תוכל שאתו, כי אם הם עושין רצונו של מקום היתה הדרך נקפצה להם והיו המעשרות והבכורים נטלין מאליהן כמו המעשה דר' חנינא באבן שציירה וכיירה להוליכה לירושלים ובאו ב' מלאכים והוליכוהו לו ולאבן, וכן אמר באשכול וישאוהו במוט בשנים, אלו יהושע וכלב, וכשהניחוהו שפחדו מהם כמאמר הזוהר לא ניטל אלא בשמונה, ולמה כל זה כי ירחק ממך המקום, שהקב"ה מרוחק ממך, ואתה סיבה שממך הוא הריחוק וממך הוא הקירוב. ונתת בכסף כלומר אם אתה תכסוף לנפש ללכת בחיבה ובאהבה רבה ונצטייר הכסוף והאהבה בידך, מיד והלכת אל המקום ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך ובכל אשר תשאלך נפשך, הקב"ה ישלח ברכתו שיספיק לכל אשר תשאלך נפשך, ולכל אשר תאוה נפשך ממיני פירות:

פסוק כו

ואכלת שם לפני ה'. אכילת המעשר היתה בירושלים ולא בעזרה איך אמר לפני ה'. אלא בא לומר הואיל ואוכל בשר לרוב ושותה יין ושכר שנאמר ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן וביין ובשכר ובכל אשר תשאלך נפשך ממיני פירות, לא יבא לזוח

דעתו אלא ישים מגמתו כאלו אוכל לפני מלך, כמאמר הזוהר מאן דאכיל על פתוריה ליחזי כמאן דאכיל קמי מלכא קדישא ואצטריך דלא ישתכח בלענו על פתוריה דהא בלענו מסטרא אחרא הוי ורזא דא הלעיטני נא, אורח בלענו הכי איצטריך לסטרא אחרא, וכתיב ובטן רשעים תחסר ועל דא ואכלת לפני ה' אלהיך ולא לפני סטרא אחרא, ואצטריך דלא יתעסק במלין בטלין בר מלין דאורייתא דהא כד אתאמרו מלין דאורייתא על פתוריה יהא ההוא בר נש תקפא למאריה. עוד ואכלת לפני ה', כלומר כשאתה יושב לאכול קודם האכילה תזכור ה' ותברך המוציא, ופירוש לפני קודם, וכן אמר בזוהר פרשת תרומה (דף קס"ח) ז"ל פתח ואמר ואכלת לפני ה' וכתוב אחד אומר ושמחת לפני ה' אלהיך הני קראי כד ישראל יתחזון קמיה הוו מתקיימי השתא איך מתקיימי מאן יכיל למיכל לפני ה' ולמחדי לפני ה', אלא ודאי הכי הוא בקדמיתא כד יתיב בר נש על פתוריה למיכל מברך על נהמא המוציא מ"ט המוציא ולא מוציא דהא כתי בורא השמים ולא כתיב הבורא עושה ארץ ולא כתיב העושה אלא כל מילין דאינון מרזא דעלמא עילאה אסתרא ה' מתמן לאתחזאה דהא מעלמא גניזא וסתירא איהו וכל מילין דאינון מעלמא דאתגליא כתיב בה המוציא במספר צבאם, הקורא למי הים, כלהו מרזא דעלמא תתאה איהו כיון דמברך בר נש שכינתא אתיא קמיה דכתיב ואכלת לפני ה' אלהיך אלהיך דייקא, ושמחת לפני ה' אלהיך דא איהו בכוס של ברכה דבריך בר נש בכוס של ברכה איצטריך למחדי ולאחזא חדוה ולא עציבו כלל, כיון דנטיל בר נש כוס של ברכה קב"ה קאים על גביה ואיהו איצטריך לאעטפא רישיה בחדוה ולברכא על הכוס במותב תלתא נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, דא אצטריך רעותא לעילא לגבי עתיקא דעתיקין ועל דא איהו באורח סתים. ע"כ:

ואמר ושמחת אתה וביתך, ולא ברבוי כי אכילה שהיא ברבוי יבא ממנה נזק, ראיה מהשבטים שמכרו אחיהם מתוך אכילה, וכן הוא אומר ויאכלו וישתו ויקומו לשחק, כי הרבוי אינו טוב אלא לתפלה ברבים ברב עם הדרת מלך כאשר כתבנו על פסוק ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך וגו':

פסוק כז

והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. לא תאמר הואיל וחייבני הכתוב לעלות ולהעלות מעשר שני לירושלים, גם כן אעלה מעשר ראשון לירושלים ויעלה הלוי ויטלנו משם, לזה אמר אשר בשעריך לא תעזבנו, לא תטריחו לילך אלא בשעריך תן לו, אתה צריך לראות פני הוא אינו צריך כי הוא רואה פני בכל עת שהוא קורא בתורה ומשים ה' לנגדו תמיד, והמעשר הוא לעמלי תורה כי אין לו חלק ונחלה עמך במעשר שני כדי שיעלה עמך:

פסוק כח

מקצה שלש שנים תוציא וכו' אתה עלית לירושלים ב' שנים ואכלת שם ושמחת שנה שלישית, שמח העניים, וגם כדי שבשנה רביעית תעלה ולא יכבד עליך העלייה בכל שנה ותהיה קץ לזה שנה שלישית, והנחת בשעריך כדי שבשנה רביעית תעלה בפנים חדשות בפנים מאירות ובא הלוי ונוטל מעשר ראשון והגר והיתום והאלמנה יטלו מעשר עני שלהם למען יברכך וגו', וא"ת כשהייתי עולה לירושלים היה לי שכר פסיעות והייתי מתפלל שם והיה הקב"ה שולח ברכתו, לזה אמר אתה מאכיל שלשה גר יתום ואלמנה למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך אשר תעשה:

פרק טו

פסוק א

מקץ שבע שנים תעשה שמטה, הלא נשנית בתורת כהנים, אלא כך אמר משה לישראל אע"פ שאתם חייבים לו חובות הרבה ממה שהכעסתם אותו במדבר ונסיתם אותו עשר פעמים אפילו הכי אינו נוגש אתכם, כי אתם קרוים רעים ואחים שנאמר למען אחי ורעי זהו את רעהו ואת אחיו, אבל לנכרי תגוש כי ב"נ שגנב חייב מיתה וישראל אינו חייב אלא תשלומין, שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור ושל כותי שנגח שור ישראל חייב. שמטה, בגימ' דן ברחמים, אע"פ שמאריך אפיה וגבי דיליה הכל ברחמים, ויש אם למקרא שבמקרא אנו קורין שמיטה, א"כ היינו דין ברחמים, כי השמטה היא רמוזה בכ"י שהוא דין, ואמר קרא שמיטה לה' הרי דין ברחמים, א"כ אתה ג"כ אשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך, אם תאמר יש לי חובות הרבה ואני עשיתי מצוה שהלויתי כספו ועתה אשמיט אותו א"כ אפס כסף, אפס כי אותיות אי כסף, שאפס ואבד הכל בשביל שעשיתי מצוה, והכתוב אומר שומר מצוה לא ידע דבר רע, לזה הבטיחו הקב"ה ואמר לו לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך, יכפול לך כספך כפול ומכופל, כיצד בארץ אשר נתן לך ה' שימציא לך מטמון בארץ ממה שטמנו האמוריים יתננו לך נחלה לרשתה, שזה אינו על ידי נס שזה הוא דבר שמצוי בכל עת שמוצאים מציאות. ואם לא בא לידך ע"י מציאה ולא ע"י דבר אחר צריך שתדע כי לא היה לבבך שלם בזאת המצוה של שמיטה ואולי גמרת בלבך שלא ללוות עוד, לזה אמר רק אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך לשמור, שתמתין לעשות כל המצוה הזאת, שתאמר בעז"ה אחזור ואלוה וכשתבא שנת השמטה הבאה בעז"ה אחזור ואשמיט, על תנאי זה הבטחתיך, זהו אומרו כי ברך יברכך ה' בארץ שיתן לך מטמון כמו שאמרנו בארץ, רק אם תשמע על תנאי זה היתה ההבטחה כי אתה כשהלוית כספך מאין בא לך להלוות ולא ללוות היה לך להעלות על לבך שלי הכסף ולי

הזהב ואני הפקדתיו בידך כדי שתלווהו, זהו כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך שעשית שום מצוה ונתן לך שכרך זה העושר, זהו כאשר דבר לך כדי שתלווהו, זהו והעבטת גוים רבים:

פסוק ו

או אמר והעבטת גוים רבים. שהברכה אם תהיה על ידי מטמון תהיה שתלוה לגוים רבים, ולא לכותי אחד אלא לרבים שאם אחד יכפור כך השאר יהיו בעזרך, ומותר להלוות לכותי ברבית שנאמר לנכרי תשיך, ובזה יהיה לך ממון הרבה עד שתמשול בהם, שמא תאמר אולי מחמת החובות שיש לי עליהם יעשו לי שום עילה לפי שיראו שאני מושל עליהם ירצו למשול בי, לזה אמר ובך לא ימשולו, ואמר והעבטת לומר שילוה על המשכון כמו לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו, כדי שיהיה בטוח. ובעל השרשים פירש בשורש עבט ז"ל, ואפשר להיות מזה עבטיט, ר"ל רבוי ממון והמלה מורכבת. ובזה שיש משכון בידך ומשלת בגוים רבים ובך לא ימשולו כמו שאתה מושל בלוה שנאמר ועבד לוה לאיש מלוה ועשיתו בן חורין ושמטת החוב. ובך לא ימשולו, גם כן לא תרד מנכסיך ותהיה למשל ולשנינה, ימשלו כתיב. ואם לא יהיה בך אביון, העניות יהיה בך, ולא אמר מך או עני אלא אביון לפי שהם ששה שמות וסימנים חלצני ה' מאד"ם ר"ע, מך אביון דל מסכן רש עני, ופחות שבכולם הוא אביון, שהוא תאב לכל דבר רואה ואינו אוכל רואה ואינו שותה, הן פירש בעל השרשים בשורש אבה, ואם אתה עושה רצונו אבל לא כראוי שיש בו שום פנייה לא יהיה בך אבל יהיה באחיך ואתה נחלה עליו לפי שהוא אחיך, ואם לאו יהיה בשכנך, ונפשך מרה עליו שהוא שכנך, ואם לאו יהי בארצך ובכל עת שתראהו אתה כואב עליו:

פסוק ז

לא תאמץ את לבבך, לא תתן ללבך חוזק ואומץ. לפי שעל כרחך כשתראה העני ובפרט אם הוא מבשרך ודמך ודאי שירך ויחלה בך עליו ואתה נותן לו אומץ וחזוק כדי שתתאכזר עליו, ואם אחר שנתמלאת עליו רחמים ולקחת מן הכיס והוא עודנו בידך היצר אומר לך היו מאה או עשר וחסרת אחד תחזירו לכיס, לזה אמר לא תקפוץ את ידך:

פסוק ח

כי פתוח תפתח את ידך, אז"ל פתוח אפילו מאה פעמים ידך, יד ך' כ"ף במלואה ק', ואמר פתוח תפתח, כשאתה פותח את ידך תהיה סיבה שתפתח יד העליונה שהיא ה"ס מאל"ף עד יו"ד במספר כללי עולה ה"ן ויו"ד במלואה כזה יו"ד עולה ה"ס, והיא נקראת יד החזקה, א"כ תפתח לה, על דרך אילנא דחיי שהיא מהלך ת"ק שנה, ך' באי"ק בכ"ר

ת"ק שהיא הנ"ך, כי כשאתה פותח ידך תראה גם כן צורת יד פתוחה בצל שלך, והיא יד העליונה, ה' צלך על יד ימינך:
עוד ידך יד ך', וכ"ף במלואה ק', ואמר רבי עקיבא קו"ף זה הקב"ה שכן שם הוי"ה ברבוע עולה מקום היינו קו"ף:
עוד תפתח את ידך. פירוש מקומך כמו ויד תהיה לך מחוץ למחנה, א"כ תפתח ל מקום באילנא דחיי שהוא מהלך ת"ק שנה כמו שאמרנו:
עוד פתוח תפתח את ידך קודם שיבא העני, כדי שיתן לו מיד ולא ימתין עד שתתיר ותקשור כי יתבזה העני, כמו שאמר פרק הרואה על רבי חנא בר חנילאי דלא שקיל ידא מן כיסא דסבר דילמא אתי עני בן טובים ועד דנמטי כיסא איכסיף. פתח תפתח ר"ת פ"ת, שאם אין לך כסף תן לו פת וכן אמר במדרש פתוח תפתח, הראוי לפת נותנין לו פת, לעיסה נותנין לו עיסה, מעה נותנין לו מעה, להאכילו לתוך פיו מאכיליו אותו לתוך פיו, תפתח את ידך לו ס"ת חותך, שאתה חותך בזה סטרא בישא ולא יעמוד כנגדך. העבט אם לא רצה ליקח בתורת צדקה תן לו בתורת הלואה, ואם לא רצה תעביטני בעל כרחו, ואם נתת לו פעם ושתים ואינו די לו, תן לו די מחסורו, אשר יחסר לו, כל דבר שהוא חסר לו, אמר חז"ל אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, יחסר לו עם האותיות זו אשה ע"ה, שהיא עיקר החסרון:

פסוק ט

השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. כמו שאומרים עתה בר מינן כן אמר כאן בליעל שלא יעלה דבר זה על לבך לפי שהקישו אותו חז"ל לעובד ע"ז ואמרו כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד ע"ז נאמר כאן בליעל ונאמר להלן יצאו אנשים בני בליעל מה להלן ע"ז וכו', לפי שהסיר בטחונו מהקב"ה ושם בטחונו בממונו. ואמר פן יהיה עם לבבך, ולא אמר בלבבך לומר שודאי הוא שישראל הן גוי אחד וכולם נאצלו מרועה אחד ובודאי שהן חסים זה על זה, אלא מי מעכב שאור שבעיסה שהוא היצר שהוא הדבר (פירוש מנהיג) שאתה מתנהג על ידו ושומע ממנו. ובספרי אמר פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, הוה זהיר שלא תמנע רחמים שכל המונע רחמים מוקש לעובד ע"ז ופורק עול מלכות שמים מעליו שנאמר בליעל בלי עול, א"כ נתן תתן פעם ושתים ושלוש עד שיהיה לך הנדיבות והנתינה בטבע, זהו תתן שאתה תתן מעצמך בלי שום כפייה, נת"ן תתן ר"ת וס"ת ק', רמז למה שאמר נתון אפילו מאה פעמים, זהו ולא ירע לבבך שיהיה לך הנדיבות בטבע ותתן בעין יפה, א"כ למד עצמך לפתוח ולא לקפוץ, כי אם תקפוץ ידך תקפוץ אותה לעצמך שלא תרצה ליהנות אפי' משלך כמו שאמר קהלת יש רעה חולה

אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו כי איש נכרי יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא, א"כ כשאתה פותח לעצמך פותח, כמו שאמר קהלת אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו גם זה ראיתי כי מיד האלהים הוא, והטעמים מוכיחים פתוח יש עליו תלשא, לומר פתוח מכל מקום, תפתח את ידך אזלא גריש, לומר שאינו כמוך עם לאחיך לענייך אלא תפתח את ידך אפילו לעצמך, ולא אמר תפתח ידך אלא את ידך, למי שהוא ממונה על ידך לא תקפוץ את ידך עליו זקף קטן:

פרשת צדקה מתחלת בכ"ף ומסיימת בכ"ף לומר שהוא מוכתר בכתר כ"ף כ"ף בגי' ק"ק, צדק"ה ע"ה ק"ק, ומה עשתה צדקה לקחה אותיות שלפניה ושלאחריה כזה, פצ"ק גד"ה צק"ר דה"ו, בגימ' הוא מכתירו ע"ה, עוד עולה בגימ' במאזנים לעלות עם ב' מלות, לומר שעולין בעלי הצדקה בעלוי בכ"ף מאזנים, ולכך כ"ף כ"ף כמו המאזנים. צדקה במספר קדמיי זעק, שיתן לו קודם שיזעק שנאמר וקרא עליך אל ה', ובמספר אחוריי עולה אי"ש, שגבר על יצרו ופזר ממונו, וכן צדקה עם אותיות שלפניו ושלאחריו עולה תפזר, וצדקה באי"ק בכ"ר עולה טמין לומר ששכרו טמין לעוה"ב ובאלב"ם עולה קמה, שיש לי תקומה, ולזה רמז יוסף והנה קמה אלומתי, לומר שבזכות הצדקה שעתיד לעשות בשנת הרעבון היה לו תקומה, וצדקה במספר קטן י"ט, ר"ת יום טוב,:

רמז על עוה"ב יום בלא לילה שהוא טוב לו, יו"ד ט"ט בגימ' חכ"י, ופריו מתוק לחכי, לרמוז שאוכל פירותיהם בעוה"ז:

מצאתי כתוב בספר החסידים ז"ל. הנותן צדקה לשם שמים הקב"ה זורעה בג"ע, כמה תבואה יכול לקנות במעות אלו וזורעם בגן עדן וצומחים בכל שנה ושנה ומכניסן לאוצר ונהנין מהן לעוה"ב, וכן מיני מגדים שנאמר כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה וגו' כן ה' אלהים יצמיח צדקה גו', וכתיב אור זרוע לצדיק וגו', וכתיב זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד. וכתיב ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך, וכתיב הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי וגו', עוד שם הנותן פרוטה לעני זוכה ורואה פני שכינה, כתוב בתורה שנוי בנביאים משולש בכתובים, כתוב בתורה יראה כל זכורך לפני ה אלהיך, יראה לעתיד, וכתיב בתריה איש כמתנת ידו, מן הנביאים לחמו נתן מימיו נאמנים סמיך ליה מלך ביפיו תחזינה עיניך, מן הכתובים אני בצדק אחזה פניך, וזוכה לתחיית המתים שנאמר אשבעה בהקיץ תמונתך וגו', עד כאן בסימן שכ"א:

מצאתי כתוב עני חשוב כמת, ר"ל עני שהיה עשיר וירד מנכסיו הוא כמת, שבכל עת שהוא מקבל צדקה הוא מת, וזהו פירוש הפסוק לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה, מי שהוא מדוכא מצד מדת הדין שהיא מתוחה כנגדו אתה בן אדם לא תבזהו שהוא עומד בנסיון ובבחינה, אתה לא תבזהו לומר אם הקב"ה שהוא רחמן לא ריחם עליך אני ארחם ואעשה הפך רצונו ית', לזה אמר לא תבזה כי זהו זבחי, אלהים, מדת הדין רוצה לצרפו ולנסותו והוא עומד בנסיונו, זהו ונדכה אלהים, אתה לא תבזה לו בלבך, ע"כ:

ותמצא בענין כופל הדבר, עשר תעשר, פתח תפתח, נתן תתן, הענק תעניק, העבט תעביט, השב תשיבם, עזב תעזב וגו'. אמר במדרש לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שני, חזקיה אמר משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצנה, בתחלה הקב"ה מכניסם בגהינם והם אומרים זו היא צנה של הקב"ה, בתחלה הם אומרים כך ובסוף הם אומרים ווי, הוא שדוד אמר ויעלני מבור שאון מטיט היון, ממקום שאומרים ווי ווי, והיכן הם משלימין נפשותיהם ר' יהודה אומר בשלג הה"ד בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון, השלג הוא צלמונה שלהן, יכול אף ישראל כן ת"ל לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שני, מילה ופריעה, ציצית ותפלין, הענק תעניק, נתן תתן, פתח תפתח, עשר תעשר, ע"כ, א"כ ישראל נכנסין לגהינם ואומרים זו הוא צינה של הקב"ה, לפי שאז"ל בברכות כל המדקדק בק"ש מצננים לו גהינם, א"כ יש שני מיני גהינם שנאמר ארץ עיפתה תרגום כפול עיף, לזה הוכפל במצוה הלשון לומר שהם נצולין מהשנים, זהו לא תירא לביתה משלג למה כי כל ביתה לבוש שני אל תקרא שני אלא שנים, לפי ששכר מצוה מצוה, הוכפלה המצוה, נתן תתן פעמים רבים, וכן שאר כל המצות שכרן מצוה, א"כ כל ביתה לבוש שנים, לזה נצול מכפל שהיא כפולה מאש ושלג, והצדקה כשתהפכנה באתב"ש היא צדקה, לומר ששכר צדקה צדקה, שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, שימציא לו הקב"ה לעשות צדקה, ועל זה אמר וצדקתו עומדת לעד שהפוך צדקה הוא צדקה:

פסוק י

ולא ירע לבבך וגו בתתך לו. למה כבר אמר נתן תתן לו וגו'. אלא אמר נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו, לומר שהנתינה היא לו כי הנתינה אינה אלא לך. כי בגלל, גלגל הוא שחוזר בעולם שהאדם הוא עולם קטן ופעמים הוא למעלה ופעמים למטה, א"כ הנתינה היא לך, קרי ביה נתן תנתן, למען יברכך ה' בכל מעשיך ובכל משלח ידך. היינו כשישתלח פעם אחת ימצא עצמו עומד במקומו. זהו ידך כמו ויד תהיה לך תרגום ואתרא פירוש מקום, כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את

ידך, לאחיך וגו' שלש כנגד שלש גלגולים, זהו לאחיך שאם נגזר עליו העוני יהיה לו אח עשיר שלא יצריכהו להתבזות לשאול מאחרים, לענייך שמא יתחייב גלגולו לדור בשכונת עשירים שלא לחזור על הפתחים, ולאביונך בארצך, שאם לאו יהיה אביון שהיא המדרגה הפחותה מכולם ויהיה מחזר על הפתחים, זהו בארצך:

פסוק יב

כי ימכר לך אחיך העברי, הוא לא רצה ליתן לו בהלואה כמו שאמר העבט תעביטנו ולא בתורת צדקה והוצרך למכור עצמו לך כמו שנאמר וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך, ויתחייב גלגולך שהוא יהיה עשיר ואתה תמכר לו, לזה לא אמר כאן כי ימוך, אחיך העברי שעבר ולא נתן לא בהלואה ולא בצדקה, לזה בא בעיבור ר"ל בגלגול, ועבדך שש שנים כנגד ימי החול, כי בשבת הקב"ה מזמין פרנסתו, וחסד אל כל היום זה יום שבת, שלא נאמר בו ערב כמו שאר הימים שנאמר ויהי ערב ויהי בקר, לזה היום בה' הידיעה, לזה ועבדך שש שנים כנגד ימי החול שלא פירנסך בהם ובשנה השביעית לא יהיה לך עליו שום תביעה, לזה תשלחנו חפשי מעמך, וכי תשלחנו חפשי לא תשלחנו ריקם, כי אע"פ שמזון השבת ה' ממציאו, עכ"ז היה לו ליתן לך ממאכלים הערבים שהיה עושה, כי הקב"ה הזמין לו פרנסה כמו ימי החול, ועל זה רמוז עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, והוא לא נתן ממה שהזמין לו ה' ממאכלים הערבים, אתה לא תעשה כן, אלא הענק תעניק לו, מצאנך במקום הבשר, ומגרנך במקום הלחם הפנק, ומיקבך במקום היין ובמקום הפירות, אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו, וזכרת כי עבד היית ויפדך, כן גם כן אתה בשנה השביעית תשלחנו, וכמו שבמצרים נדבתי לך בזת מצרים ובזת הים, כן גם כן אתה הענק תעניק:

ובמדרש כתיב הענק תעניק והלא דברים ק"ו ומה אם רשעים שהן נמכרים בגניבתן אמר הכתוב הענק תעניק צדיקי עולם שעושין רצונו והוגים בתורתו בכל יום תמיד עאכ"ו, מייסורין של צדיקים בעולם הזה אתה למד מדת פורענותם של רשעים בגיהנם, ומשלות רשעים בעוה"ז אתה למד מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא בגן עדן, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, אם הוא צפון ולא ראה ושלטה בו עין כל בריה שנאמר עין לא ראתה איך אמר מה רב טובך מנין ידע שהוא רב, לזה אמר משלותן של רשעים בעוה"ז אתה למד מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבא, זהו נגד בני אדם ממה שהן נגדיים שהן הרשעים, בני אדם שהן בעוה"ז שבני אדם מצויים בו משם תדע מתן שכרם של צדיקים, אם על הרשעים אמר הענק תעניק ולא אמר הענק לבד אלא הענק תעניק משם תדע, זהו וזכרת כי עבד היית אם כשהייתם עבדים שאתם פטורים מן המצות נתן לכם בזת מצרים

ובזת הים מי שעוסק בתורה ובמצות יומם ולילה ודאי שאין קץ לשכרן, ואם תראה שהן בדוחק ובעוני לפי שאי אפשר לתת להם אפילו אחת מאלף אלפי אלפי אלפים, על כן אנכי מצוך את הדבר הזה כי בזה יהיה לך זכרון לעוה"ב:

פסוק טז

והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך, שהוא רוצה שלא יתגלגל עוד, לזה אמר כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך, רוצה לנכות השלש גלגולים בך. ולקחת את המרצע, הוא לא רצה לצאת אף אתה תתקעהו במסמרים על הפתח שלא יבא, וגם כן על הפתח שלא יסגר בעדו, בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, והיה לך עבד, עד עכשיו לא קראתיו עבד, אבל עתה שהניח אהבת הש"י ואהב בשר ודם ושם בטחונו בו והיה לך עבד עולם, הוא רצה להיותו עבד לבשר ודם כן יהיה:

פסוק יח

ולא יקשה בעיניך וגו', חזר לענין ראשון שאמר ובשנה השביעית תשלחנו חפשי, ומה שהפסיק בפסוק והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך, לומר שאי אפשר לשום אדם לומר כן שיניח עבודת השי"ת ולעבוד ב"ו, אבל אם יאמר לזה שם זה הענין באמצע ולא בסוף ויחתום בו, ואמר ולא יקשה בעיניך בעינך כתיב לומר אפילו בעין אחת, ואמר בשלחך על הענקה לא יקשה לו כמו על השלוח שהיתה כל מלאכת הבית על ידו ונתברך הבית בגללו, ובעל הבית יושב על מי מנוחות בלי עמל וטורח, על זה יהיה הקשוי, לזה אמר לא יקשה, כי הקב"ה ישלח לך ברכתו משנה על מה שעבדך באלו השש ישלח הברכה בשעה אחת, ועל מה שהיית יושב במנוחה ומתה צריך אתה שתטרח בעצמך, ג"כ לא יקשה, כי יברכך ה' בכל אשר תעשה אין צריך שתטרח אלא איזה דבר שתעשה ה' ישלח הברכה במועט כבמרובה, ולא תהיה יושב ובטל אלא לבד אתה תתחיל והקב"ה גומר על ידך:

פסוק יט

כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך. בא לומר שהשם ישלח ברכתו שלא ילדו בהמותיו כי אם זכרים מה שיספיקו להוליד, זהו אומרו בבקרך ובצאנך הזכר, זכר שיספיק, לפי שבמין האדם החביב הם הזכרים כי רבות בנות עשו חיל כשיולדות זכרים, ואוי לאבי הבנות, כי אם בת בתחלה די כדי שתלמוד בה האשה דרך גידול הבנים וכדי שתסייע אמה בגידולם. ובמין הבהמה הם הנקבות כמו שאמר על פסוק וכל מקנך תזכר, שאם אין עושין רצונו של מקום יהיה כל מקנהו זכרים, לזה אמר כאן שאם יעשה רצונו של מקום לא יהיה בעדרו זכרים אלא די ספוקם, ויהיה הבכור כדי לזכותך שתקדיש אותו אע"פ שאין צריך להקדישו שנאמר אך בכור אשר יבכר בבהמה לא יקדיש איש אותו כי

הרחם מקדשו, עם כל זה הקב"ה כביכול נכסף לך שתקדישו ותאמר בפה זה קודש, וגם כדי לזכותך שמצוה לך שתעלה אותו לירושלים ותתן אותו לכהן שיאכלנו שם כי הוא אחד מכ"ד מתנות כהונה, שכן הוא אומר פרשת קרח כל פטר רחם לי באדם ובבהמה יהיה לך, יתתנו לכהן שנה בשנה. ואל יקשה בעיניך, כי הבכור הוא חלש אינו מועיל לעבודה, זהו לא תעבוד בבכור שורך ולא תגוז בכור צאנך שאין להם כל גיזה, ואם יקשה בעיניך להעלותו ירושלים יהיה פסח, מדה כנגד מדה, או עיור, לפי שקשה בעיניך. ולא תזבחנו לה' אלהיך. זה לכהן אמור, כי העלאתו היא כהן:

פרק טז

פסוק א

שמור את חודש האביב ועשית פסח, אמר שמור שאע"פ שאנו מזכירין יציאת מצרים בכל יום, עכ"ז שמור הוי ממתין אימתי יבא החודש שנגאלנו בו, שעל ידו נתנה לנו התורה שהיא חיי עולם. ועשית פסח לה', אמור אימתי יבא ואעשה פסח לה', לשם ה', שכן גם בזה החודש נודעה גבורתו לכל בני עולם וידעו כי ה' הוא האלהים. פרעה אמר מי כמוך באלים ה', ישראל אמרו זה אלי ואנוהו, יתרו אמר ברוך ה' עתה ידעתי כי גדול ה', והמליכוהו ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד, אם כן ראוי להמתין לו ולומר מתי יבא:

כי בחודש האביב הוציאך ה' ממצרים לילה, אע"פ שיצאו ביום שנאמר ויהי בעצם היום הזה יצאו וגו' עם כל זה היציאה היתה בלילה, שה' הכה כל בכור שהם השרים, כמאמר הזוהר שהן הבכורים שהיו ישראל תחת רשותם, א"כ הוציאך ממצרים העליונה לילה, ומה שנקרא אביב, שהוא אב לי"ב חדשים, לכם מלך. ובזוהר פרשת תצוה דף קפ"ו ז"ל פתח ואמר החדש הזה לכם ראש חדשים וכי זמנים וחדשים לא אינון להקב"ה, אלא חדשיכם לא כתיב אלא החודש הזה לכם דילי איהו אלא אנא מסרית ליה לכון דילכון איהו באתגליא אבל שביעאה דילי איהו ועל דא איהו בכסה לא באתגליא ירחא דילכון איהו בסדרא דאתוון אב י"ב דאיהו אב"ג בסדרא דאתוון, אבל ירחא שביעאה דילי איהו מסופא דאתוון תשרי, מ"ט אתון מתתא לעילא ואנא מעילא לתתא ע"כ:

פסוק ב

וזבחת פסח לה'. לא תהיה הזביחה כדי לאכול בשר צלי כמו שאמרו ז"ל על פסוק כי ישרים דרכי ה' וגו' לשני בני אדם שצלו את פסחיהם אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה, זה שאכלו לשם מצוה נאמר עליו וצדיקים ילכו בם וזה שאכלו לשם אכילה גסה נאמר עליו ופושעים יכשלו בם, שהכל הולך אחר הכונה. וה"ה לכל חודש ולכל שבוע ולכל יום שיש בהם מצות שימתין להם ויאמר אימתי יבא אותו היום או

אותו שבוע או אותו חודש, כמו יום ראש השנה ויום כפור יום סוכה יום שבת. ואקיים מצות שבו:

עוד את חג המצות תשמור. אין שמירה אלא מקום שיש פחד, ועתה שעבר הסתיו והתחילו ימי הקיץ ונתבשלה התבואה והם ימי שקט ובטחה יבא לבעוט, מאחר שעברו ימי הדין, כמאמר רבא דאמר קשי עלי יומא דעיבא כיומא דדינא לזה אמר שמור שלא תבעוט, וכן אמר את חג המצות תשמור, הזכיר בו שמירה מה שלא אמר כן בשאר מועדים, כי בחג השבועות הוא מתן תורה ונתנה באימה ויראה ברתת בזיע ודאי שאין בו בעיטה, ובפרט אם ליל השבועות לא יישן כל הלילה כמנהג הבעלי תורה וכמאמר הזוהר, ודאי שלא יבעוט, ובחג הסכות גם כן אין בו בעיטה כי הוא חודש של אימה ויראה מהדין שבו, וראש השנה וכפור לא יבעוט, ויצא לסוכה להסתופף בצלו של הקב"ה אין צריך שמירה, מה שאין כן בחג המצות, לזה בחג המצות מזכיר שמירה, ולזה נוהגים כל ישראל לקרוא משלי ופרקי אבות, האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מלי דאבות, לזה אחר שאמר ועשית פסח וגו' אמר וזבחת פסח, בא לרמוז על זביחת היצר, לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, לא לחם פנק לחם חמודות. כי בחפזו"ן, נוטריקון חטאת פתח זד ויהיר נוטר, שהוא היצר, שלפתח חטאת רובץ, זהו יצאת מארץ מצרים, מהבטן שהוא שם במצור, ויצא עמו, וצריך להשמר ממנו, זהו למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ולא יראה לך שאור שהוא היצר שהוא שאור שבעיסה, בכל גבלך כתיב שהיא העיסה שנגבלת שבעה ימים, שהן חיי האדם ימי שנותינו שבעים שנה, ולא ילין מן הבשר עד בקר, קבר. וכל מה שאמרתי רמוז בזוהר פרשת תצוה דף קפ"ב ע"ב ז"ל ת"ח האי איהו רוגזא דאיהו ע"ז סטרא אחרא דבעי בר נש לאסתמרא מיניה ולאתפרשא מעלוי ועל דא כתיב אלהי מסכה לא תעשה לך לך לאבאשא גרמך, וכתיב בתריה את חג המצות תשמור תשמור דא סטרא דקדושה דבעי בר נש לנטרא ליה ולא יחלף ליה בגין סטרא אחרא ואי יחלף ליה האי איהו מסאיב וסאיב לכל מאן דקריב בהדיה, את חג המצות תשמור האי איהו אתר דאקרי שמור ובגין כך כתיב תשמור. שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך, שבעת ימים אלין לאו אינון כז' ימים דסכות דאינון עילאין ואילין תתאין, ות"ח כתיב אלהי מסכה לא תעשה לך וכתיב בתריה את חג המצות תשמר, מאי האי לגבי האי אלא הכי אוקמוה מאן דאכיל חמץ בפסח כמאן דפלח לע"ז איהו, ת"ח כד נפקו ישראל ממצרים נפקו מרשו דילהון מרשו אחרא מההוא רשו דאקרי חמץ נהמא בישא וע"ד אקרי ע"ז, ודא איהו רזא דיצר הרע, ואקרי אוף הכי שאור ודא איהו יצר הרע דהכי איהו יצר הרע לבר נש כחמירא

בעיסה, עאל במעוי דבר נש זעיר זעיר ולבתר אסגי ביה עד דכל גופא אתערב בהדיה, ודא איהו ע"ז. ועל דא כתיב לא יהיה בך אל זר, ודא את חג המצות תשמור ע"כ:

פסוק ז

ופנית בבקר והלכת לאהליך. תפנה מהבלי העולם ותמצא עצמך פנוי ונקי מעבורות, והלכת לאהליך. אהליך בגימ' ה"ס ע"ה שילך עם השכינה וידבק בה ויאמר משכני מהגוף אחריך נרוצה:

פסוק ח

ששת ימים שהן ימי העולם, שהאדם חייו שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה, עשר שנים ראשונים אין בהם לא זכות ולא חובה, ואם חייו פ' נשאר ע' כי עשר שנים ראשונים עיר פרא אדם יולד, עליו ז' ימים תאכל מצות, שילחם עם היצר, תרגום מריבה מצותא, ואם חייו ע' נשאר ס' שנה, עליו אמר ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת, כבר הוא עצור באותו עולם, בהם לא תעשה מלאכה, כי אין מעשה והשבון בשאול אשר אתה הולך שמה, ולזה רמז ואמר ובשלת, רמז על ערב שבת שהוא זה העולם כמו שאמר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו, ואכל במקום אשר יבחר ה' שהוא עוה"ב:

פסוק ט

שבעה שבועות תספר לך. שבוע בלשון חז"ל סתם שבוע הוא שבע שנים כאמרם שכיר שבת שכיר חודש שכיר שנה שכיר שבוע, ובא לומר שהז' שבועות שאחר עשרים שנה הראשונים שאין מענישין בב"ד של מעלה אלא מעשרים שנה ולמעלה, תספר כתיב שיספר מלשון שפיר בלשון גמרא, שייפה אותם ויתקן אותם במיטב התיקון, שהן תשע וארבעים שנה, כי שנת, החמשים היא קודש שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה, ולזה היא ספירת העומר כל יום נגד שנה וכל שבוע נגד שמטה, לזה הסוד בעי לממני יומי ובעי לממני שבועי, זהו מהחל חרמש שהוא תחילת הקציר שיתחיל לאסוף ולעשות לו אוצר כמו אגרה בקציר, אחר שעברו עשרים שנה תחיל לספר ולפרכס וליפות את מ"ט שנה שנשאר לו, ושמא תאמר אולי לא יחיה ע', לזה אמר אתה תתחיל למנות וה' ישלים לך, ותשמח, זהו ועשית חג לה' וגו' כאמרו יברכך ה' אלהיך, שישלים לך:

פסוק יא

ושמחת לפני ה'. בחג השבועות נזכרה השמחה פעם אחת ובחג הסכות נזכרה ב"פ ובפסח לא נזכרה כלל, אלא הכל ברמז, צריך שתדע שחיי האדם נחלקים לג' חלקים, עשרים שנה הראשונים הם שני העליה שהוא עולה מדרגה אחר מדרגה ממקרא למשנה ממשנה ללמוד ולעשות מצות ולישא אשה, אין בהם שמחה שהוא עסוק במלחמת היצר והדם רותח ובכל יום ויום היצר מתגבר עליו ומבקש להמיתו, והפה סח שבאין עמו

בסיחה נאה, זהו רמז לחג הפסח, ועשרים שנה האמצעיים נקראים ימי העמידה שעמד מרתיחת היצר והוא עסוק במזון האשה והבנים, יש לו שמחה שרואה עצמו באשה ובנים, אבל אין לו פנאי לקנות שלימות לפי שהוא טרוד, לזה רמז חג השבועות שבועת כתיב שבו עת כלו' שבו עת, ובעשרים שנה אחרונים נקראים שני הירידה, כלו' שהוא יורד מכחות הגוף אבל הוא עולה במעלת הנפש ונח הדם מרתיחתו והאירו עיני שכלו, וראה אור, והתחיל למאוס ברע ולבחור, בטוב ולעסוק ביחודו ית', שכן זקן במ"ק אחד, לזה שמחתו כפולה ומכופלת, לזה רמז חג הסכות שהוא משתוקק ומתאוה להסתופף בשם שדי ויחסה תחת כנפיו. והיית אך שמח, כתב בחיי ז"ל והלא כבר נאמר ושמחת בחגך אלא למד שישמח בכל ז' הימים שהו אך, כלו' עד שיעברו א"ך ימים מתשרי ואחר א"ך ימים כבר עברו שבעת ימי הסכות:

ויתכן עוד שבא לרמוז לאדם שראוי לו שימעט בשמחת זה העולם כי אין שמחתו שלימה, זהו אך שמח, אכין ורקין מעוטין, שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, ואז"ל מקום גילה שם תהא רעדה, כדאיתא פרק אין עומדים מסכת ברכות רבא עבד הילולא לבריה (פירוש השיא את בנו) חזינהו לרבנן דקא בדחי טובא איתי כסא דמיקרא ותבר קמייהו ואיעציבו, אבל השמחה השלימה היא שמחת המצוה, שכן אמר ולקחתם לכם פרי עץ הדר ושמחתם לפני ה', וזה נאמר בחג הסכות, רמז למה שאמרו ותשחק ליום אחרון שהוא יום המיתה, שהוא עומד באותה שעה לפני ה' ומראה לו שכרו בעודו בעוה"ז מה שהוא עתיד ליתן לו לעוה"ב, כמו שאז"ל משל למלך שעשה סעודה לעבדיו והראה להם מה שהן אוכלים ושותים ונפשם שבעה והם ישנים. לפי שעשו המצות בעודם בגוף לזה מראה להם השכר בגוף ונפשם שבעה, ולזה רמזו ז"ל חסידים ואנשי מעשה היו שמחים בשמחת בית השואבה שהיתה נשמתם נשאבת מרוב השמחה. ואומר ושמחתם בלשון רבים הוא והצדיקים שבאין לקראתו, כמו שאז"ל בגמרא בשעת פטירתו של רבי יוחנן בן זכאי אמר הכינו כסא לחזקיה מלך יהודה שבא, לפי שהיה מאותה משפחה, ועיין פרשת משפטים שלש רגלים תחוג פירשתי שם שג' רגלים רומזים לג' עולמות, ורומזים לנפש רוח ונשמה, ע"ש:

גימטריאות

את הברכה. בגימ' הברכות. והקללה, והקל לה על ידי תפלה:

גרזים. גזרים הוא גוזר הברכות:

עיבל. לשון עיים:

הלא המה בעבר הירדן, ס"ת אהרן שהמצוה מכפרת כמו אהרן:

מעשר. מעשר את בני אדם:
בכל משלח ידכם. ס"ת לחם, שישלח ידו לעני לתת לו לחם:
מנחיל. נחלים, נהרי נחלי דבש וחמאה:
באחד שבטיך. בגימ' שבט יהודה:
בשר. בהפוך רש"ב, רוב שנים בבהמה:
תשפכנו. בגימ' פטור מלכסותו כאשר צויתך, חסר שלא צוהו בפירוש אל הלכה למשה מסיני תוך, בגימטריא עושין אם אין לה רחוב עושין:
ונדריך תש"א, הפך אשתך, בעון נדרים אשתו של אדם מתה:
עם קדוש אתה. ס"ת הש"ס, חל עליך ונעשה מרכבה לשכינה כשאתה מקדש עצמך כי יסיתך אחיך בן אמך, בגימ' זהו אמור על עשו, לזה אחיך בן אמך ולא בן אביך:
יצאו אנשים בני בליעל, הם בני עשו:
שמטה. בגימ' השטן., שאין השטן יכול לקטרג שם כששומרים ישראל מצות של שמיטה כראוי:
דבר השמטה שמוט. כלו' כשאתה משמט שמיטה אחת השמיטה מדברת ואומרת לך יהי רצון שתעשה שמיטות הרבה:
רק אם שמע. ר"ת ראש, אם תשמע לקולו תהיה ראש:
ומשלת בגוים רבים ובך, כלומר גם בך תמשול שתמשול ביצרך ותוכל לו:
פתח תפתח. ר"ת פת תתן לו:
את ידך לו. ר"ת איל כאילו הקריב איל:
פתח תפתח את ידך לו, שלא תהא הפתיחה אלא בינך לבינו:
נתון תתן לו. נתון מלא ו', כלו' ממה שנתון לך מן השמים תתן לו. ד"א נתון, אפילו מה שנתנו לך לצדקה תתן לעני, וזהו מה שאז"ל אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב בצדקה:
חודש האביב ועשית. ס"ת שבת, מחללין שבת על ניסן. ד"א הפסח נשחט אפילו בשבת:
ועשית פסח. שיהא כל עשייתו לשם פסח:
עני כי בחפזון. ס"ת יין, צריך יין לארבעה כוסות:
שבעה שבועות תספר לך, עד שתגיע לל"ך ימים שהן נ' יום:
מסת בגימ' ת"ק, כל העולם כולו אינו כדאי כאותו יום שנתנה בו תורה, מס"ת במילוי מ"ם סמ"ך תי"ו בגימ' התורה, וכתיב למסת נקיים ילעג, זה המתגרה בבעלי תורה כדאיתא מסכת סוכה:

חג הסכות תעשה לך, ג' מצות נוהגות בחג, חגיגה ראייה שמחה, וסי' רח"ש לבי דבר טוב, ועוד סימן אחר יצאתי לשח"ר פניך:
והיית אך שמח. מלמד שלא ימלא אדם שחוק פיו בעוה"ז:
שלוש פעמים בשנה. שלוש מלא ו', ג' פעמים ו' הם י"ח ימים שגומרים בהם ההלל:
יראה כל זכורך. ס"ת כלה, ככלה הנראית לפני החתן:

פסוק יח

שופטים ושוטרים. בא להזהיר לאדם שיעשה לו שופט, ולא אחד אלא רבים, וכן שוטרים ששופטים אותו ושוטרים שדנין אותו ולא יחשוב שהעולם הוא פנוי מבלי שופט ומבלי שוטר. ואמר בכל שעריך בא לרמוז על ז' שערי הגוף שהן ב' עינים וב' אזנים וחוטם והפה וראש הגויה, ללמד לאדם שיהיה לו שוטר ומושל על כל אחד ואחד מאלו האיברים, עינים מלראות ברע, אזנים מלשמוע דבר רע ולא קול אשה ולא קול שירים של עגבים. חוטם מלהריח ריח של ע"ז, פה מלדבר שיחה בטילה ומלדבר דבר נבלה, וראש הגויה מלבוא ביאת איסור ומלהוציא שכבת זרע לבטלה. כתב בחיי ז"ל בשלחן של ארבע, אמר כי הקב"ה בחר בשביעויות, כמו בימים שבת שהוא שביעי, בחדשים חדש השביעי, ובשנים שנת השמיטה, ובשמיטות ביובל, ובחר בפה שהוא שביעי ב' אזנים ב' עינים ב' נחירים והפה, פ"ה במ"ק בגימ' אחד, שלא נברא אלא ליחודו ית', ומכאן תדע עונש המדבר נבלה, בכל שעריך בגימ' אזן ועין וחוטם ופה ומעור. ושפטו את העם, לשאר איברים שישפטו אותם משפט צדק שלא ילקו על ידם, ואמר לשבטיך שיתנהגו כולם למאמריך, כי לשון שבט הוא לשון שררה ומלכות כמו לא יסור שבט מיהודה, שבט מישור שבט מלכותך, ועוד שבט הוא מטה כמו שבט מוסר, כלומר שתעצרם ותיסרם. לא תטה משפט שהוא אחד משלש רגלים שהעולם עומד עליהם שהן על הדין ועל האמת ועל השלום, שהעולם עומד על המים שנאמר לרוקע הארץ על המים והיא עומדת על המים כדין, לפי שסובלת הילוך בני אדם והבהמות עליה ועבודת האדם בחרישה וזריעה, א"כ מן הדין הוא שתעלה הארץ למעלה והמים למטה ועל האמת שהיא חותמו של הקב"ה שחתם מעשה בראשית באמת, ברא אלהים לעשות ס"ת אמת, ועל השלום שעשה שלום ביניהם ואם יחסר אחד מהם העולם מתמוטט והולך לו, ועולים המים למעלה והארץ למטה כפי הטבע, ותבא להכיר פנים כי הפנים נראים במים ואם יעלו המים למעלה תכיר פנים, ולא תקח שוחד, ולא תקח לעצמך לומר שהעולם אינו מחודש ועולם כמנהגו נוהג ולא יעלו מים ולא תרד הארץ שהוא שח"ד נוטריקון שלא חדש דבר. ובפרשת משפטים הפלגנו בלקיחת השוחד עיין שם, כי השוחד כביכול יעור עינים של

מעלה שנאמר אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, וזה שלקח שוחד נותן ח"ו עורון באותם עינים, כפי מחשבתו שחושב שאין רואהו, ויסלף תרגם אונקלוס ומקלקל, שמקלקל את כל העולם על ידו שאחר שהיה יושב על כסא רחמים מקימו כביכול ומעמידו על כסא דין שעל יד השוחד מסבב גזל וחמס ושוד, והכתוב אומר משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום וגו', א"כ מקלקל העולם, דברי צדיקם כתיב, דברי צדיק של עולם, אבל צדק צדק תרדוף, צדק גם כן האיברים שלך שיהיו עמך בצדק, ותחיה חיים טובים, זהו למען תחיה, ואם לאו האיברים שלך לא יהיו עמך בצדק ותחלה חלאים רעים מחולי לחולי וחייו כאלו אינם חיים:

פסוק כא

לא תטע לך אשרה. שלא יוליד בן ממזר או בן רשע ע"י ההרהור ובשעת הזיווג. עוד לא תטע לך אשרה שלא יעשה עצמו ע"ז כמו שעשה פרעה וחירם מלך צור, ומי גרם לו הגאוה, זהו שסמך ולא תקים לך, לא תקים עצמך ללכת בקומה זקופה ומזה תבא ללכת בגאוה כמו המצבה, וכבר הפליגו חז"ל בגנות הגאוה עד שאמרו על פסוק גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם אחד, וזהו אשר שנא ה' אלהיך:

פרק יז

פסוק א

לא תזבח לה' אלהיך וגו', בא להזהיר ולומר כשיעשה האדם שום מצוה לא תהיה בה שום פנייה אפילו דבור כי הדבור מפגל, גם כלל כאן בלאו זה שלא יאמר מהשוחד שקבלתי או מהאשרה או מהמצבה שהקמתי אעשה מהם קרבן, לזה סמך לא תזבח וגו', כי הקב"ה שונא גזל בעולה כי אם הוא מום ממש אין צריך להזהיר על, זה משום הקריבהו נא לפחתך וגו'. עוד אשר יהיה בו מים חוזר לזובח שלא יהיה בו שום מום, כי מה שאמר כל איש אשר בו מום לא יקרב זהו על הכהן המקריב ויש לו מום נגלה מהמומין הפוסלין בגופו, וכאן הזכיר על הזובח המביא קרבן שלא יביאהו ובו מום שאינו נראה, שהוא בנפש ולא בגוף, שיש לו שום הרהור חטא ועון אפילו דבור רע שמדבר נבלה נקרא רשע וזבח רשעים תועבה כל דבר רע, ס"ת למפרע ערל לב שאין לבו נקי וטהור, ונאמרו אלו הששה לאוין סמוכין זה לזה לומר שעבירה גוררת עבירה, שאם יטה משפט סוף שהוא מכיר פנים, וסופו ליקח שוחד וליטע אשרה ולהקים מצבה ולזבוח לה' דבר רע, שאין לו מורא ממנו, וכן רז"ל דרשום לענין המשפט, שאמר רב אחא שש מעלות היו לכסא של שלמה שנאמר שש מעלות לכסא כיון שהיה עולה במעלה

ראשונה אומר הכרוז לא תטה משפט, בשניה לא תכיר פנים, בשלישית לא תקח שוחד, ברביעית לא תטע לך אשרה, בחמישית לא תקים מצבה, בששית לא תזבח ומה ענין המשפט ללא תזבח שנאמר עשה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח, שעושה צדקה עם התובע ומשפט עם הנתבע ומצילו מן הגזל, לזה שופטים לתובע ושוטרים לנתבע, וכן כסא של הקב"ה בצדקה ומשפט שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך:

ודע כי אלו הששה לאוין כנגד ששת ימי בראשית, לא תטה משפט כנגד יום ראשון מה כתיב ביום הראשון ויבדל בין האור ובין החושך והבדיל בין היום ובין הלילה, והכל בדין שנאמר ויבדל אלהים בדין בלא הטיה אלא כל אחד כראוי לו, כן אתה לא תטה משפט. לא תכיר פנים כנגד יום שני, שבו נבראו המלאכים, לזה הזהירו שלא יכיר פנים ויעשה להם הידור וישתחוה להם, זהו לא תכיר אותם שיש להם ד' פנים שנאמר על ארבעת רבעיהם בלכתם ילכו פנים בגימ' אלו המלאכים עם המלות והכולל. לא תקח שחד כנגד יום שלישי שאמר לארץ שתוציא עץ פרי עושה פרי והיא לא עשתה כן אלא עץ עושה פרי ונתאררה אע"פ שהיתה כוונתה לטובה כדי שלא יהנו הרשעים אלא ימתינו משנה לשנה עד זמן הוצאת הפירות כמו שכתבנו במקומו, ולמדה מהקב"ה שגנז האור שלא ישתמשו בו הרשעים עכ"ז לא קבל ממנה, לא תטע לך אשרה כנגד יום רביעי, שבו נתלו המאורות, שלא יטעה אחריהן לעשותן אלוהות, לא תקים כנגד יום חמישי, שנבראו בו התנינים הגדולים ועליהם הזהיר בעשרת הדברות לא תעשה לך פסל וכל תמונה וגו' ואשר במים מתחת לארץ. לא תזבח כנגד יום ששי, שבו נברא אדם והקריב קרבן אחר שהיה בו מום, שחטא אדם וגרם מיתה לו ולדורות, אתה לא תעשה כן:

פסוק ב

כי ימצא בקרבך וגו', פרשה זו יש לדקדק בה הרבה דקדוקים, ראשונה אומרו כי ימצא ולא אמר כי יהיה בך ועוד אמר בקרבך ובשעריך, ועוד למה תני והדר מפרש שאמר אשר יעשה את הרע בעיני ה' והדר מפרש וילך ויעבוד אלהים וגו', ועוד והוגד לך ושמעת, הגדה היא יותר משמיעה איך אמר אחר הגדה שמיעה, ועוד למה לא אמר כאן ושאלת וחקרת כמו שאמר בעיר הנדחת, ועוד אומרו והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא, ההוא ההיא למה ועוד אחר שאמר את האיש ההוא ואת האשה ההיא אמר אשר עשו את הדבר הרע הזה, חזר ואמר את האיש או את האשה, ועוד אומרו אשר עשו וסקלתם ומתו בלשון רבים, אם אמר איש או אשה או או קתני משמע שאחד עשה, וכן אמר בתחלה כי ימצא, אמר איש או אשה אשר יעשה, וכן אומרו על פי שנים עדים או שלשה עדים, מאחר שנתקיים בשנים שלשה למה, ועוד אומרו וסקלתם באבנים, ודאי

שימותו, ומתו למה, כי במסית אמר וסקלתו באבנים ומת, לפי שכבר עשה ב' עבירות אחד שקבל עליו לעבוד ע"ז שאמר נלכה ונעבדה, ואחד שהסית, הוא חייב ב מיתות, לזה וסקלתו באבנים ומת, אבל כאן למה., וכן למה אמר שני עדים או שלשה הואיל ומספיק בשנים השלישי למה, אלא התורה כולה רמזים, ורמזה כאן לאחד שעבר עבירה במזיד להכעיס ויש עד אחד, ואינו חייב מיתה ס שיהיו שם שני עדים, וכשעשה להכעיס הוא כאילו אינו מאמין בהשי"ת, לזה הקב"ה מביאו בגלגול ומזמינו לעבוד ע"ז על פי ב' עדים כדי ליפרע ממנו מה שעשה ראשונה ועל מה שעשה בסוף, לזה כי ימצא שאמר שהלך לו חזר ונמצא, לזה בקרבך קודם שלא היו שם שני עדים ואחר כך בשעריך, לזה והוגד לך מקודם ולא היה לך כח להרגו שלא היה שם ב' עדים, והגד לך כתיב, שהגיד לך העד, ושמעת על מה שעשה עתה, והנה אמת נכון על מה שעשה מקודם, נעשית מה שעשה עתה, לזה והוצאת את האיש ההוא הראשון, אשר עשו ראשון ושני, לזה חזר ואמר את האיש או את האשה, וסקלתם לשניהם, ולזה רמז באבנים על הראשון, ומתו על השני, על פי שנים עדים של עתה, או על פי שלשה לכלול עמהם העד שהיה עמו בראשונה וראהו ולא יכול להעיד לבדו עתה יעיד עם השנים ולזה יד העדים בראשונה על הראשון, ויד כל העם באחרונה על השני:

עוד אמר מקרבך, אגב ארחן למדנו שאפילו יהיה מקרוביך לא תחפה ותכסה עליו, אלא אדרבא אתה תדרוש על הדבר, והוצאת את האיש או את האשה אתה בעצמך ולא תאמר אשה היא ודעתה קלה. ואמר והוצאת את האיש אל שעריך כבר אמר כי ימצא באחד שעריך, אלא לומר שלא תוליכנו מב"ד לב"ד אחר כדי שלא תפרסם הדבר למה מוליכין זה שעבד ע"ז, על דרך כי קללת אלהים תלוי, ואפשר שעל זה לא אמר ושאלת וחקרת כדי שלא יתפרסם הדבר, אע"פ שאין הדין כן שצריך חקירה ודרישה כמו בעיר הנדחת, עכ"ז רמז כאן למה שאמרנו:

פסוק ח

כי יפלא ממך דבר וגו', אמר אם הוא דבר מופלא ומכוסה, ממך היה שלא שמעת מרבותיך בו כראוי, כמו שאמרו בגמרא משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו מחלוקות בישראל, אם כן כי יפלא הוא ממך נפלא. דבר המשפט דבור של משפט, שאם היית עושה רצונו של מקום היה הדבור בא אליך כמו שהיה בימי משה שנאמר כי יהיה להם דבר בא אלי, שהדבור היה בא אליו ואומר פלוני זכאי ופלוני חייב. ומונה והולך ו' דברים, בין דם לדם, דין לדין, ובין נגע לנגע, כי המשפט הוא ביעקב שנאמר משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, ולזה הם ששה לאוין שהוזהר עליהם הדיין,

ואלו הן, לא תטה משפט לא תכיר פנים וגו', ודבורו של משפט היא כנסת ישראל. אבל אם תשפיל עצמך ותלך לכהנים ללוים תשפיל עצמך לכולם, ואל השופט אשר יהיה איך שיהיה, ובזה יהיה לך קימה ועליה, וזהו וקמת ועלית, ולא בזוי, והגידו לך ימשיכו לך את דבר המשפט, דבורו של משפט, תרגום משכו נגידו. בין דם לדם אמרו בגמרא פרק אלו הן הלוקין בין דם נדה לדם זיבה, בין דין לדין בין דיני נפשות לדיני ממונות, בין נגע לנגע בין נגעי אדם לנגעי בתים ונגעי בגדים, דברים אלו הערכין וההקדשות והחרמים שהן על ידי דברים שמקדיש ומעריך בפה, ריבות זו השקאת סוטה ועריפת עגלה וטהרת מצורע שהן ע"י מריבה, בשעריך לקט שכחה ופיאה, הרי ששה דברים, ומי גרם שנפלאו ממך ע"י היצר, זהו דברי ריבת חסר כתיב שלא רבת ונלחמת עמו. בשעריך, אותו שהוא עומד על מפתחי לבך, אמר בגמרא כשהיה נפלא דבר מפי ב"ד של שלשה היה בא לסנהדרין שבעירו ואומר כך דנתי וכך דנו חבירי כך למדתי וכך למדו חבירי, אם שמעו מוטב, ואם לאו באין אלו ואלו לסנהדרין של פתח הר הבית, אם שמעו מוטב ואם לאו באין אלו ואלו לב"ד של פתח העזרה, ואם לאו באין הכל לב"ד הגדול שהיה בלשכת הגזית ע"כ. וכן הם רמוזים וקמת ועלית הם ב"ד שבעיר שהיו עולין לב"ד של הר הבית, ובאת אל הכהנים הלוים הם ב"ד של פתח העזרה ששם הוא מושב הכהנים, ואל השופט אשר יהיה זה ב"ד הגדול, ונקרא בלשון יחיד לפי שכולם נשמעים לאחד שהוא אב ב"ד ואחד לאחד יתב' ויתע', ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה'. זה ב"ד הגדול למאן דסליק מיניה, ושמרת לעשות זה ב"ד של העזרה, על פי התורה אשר יורוך זה ב"ד של הר הבית, ואמר על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, לפי שהיה עולה עמו ב"ד של עירו כמ"ש, לזה על פי התורה אשר יורוך, ועל המשפט אשר יאמרו לך זהו לב"ד של העיר שעלו עמו ולמדו ודנו לפניהם, לא תסור מן הדבר, זה ב"ד של עירך:

פסוק יא

לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל אז"ל אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם, מנין להם זה, י"ל לפי שאמר ימין ושמאל כל דבר שיש לו ב' הפכים טמא וטהור אסור ומותר פסול וכשר חייב וזכאי, ואם לא יסור לנטות לאחד מהם א"כ יהיה הדבר תלוי ועומד ואם כן לא יעשה מאמרם והתורה אמרה ועשית על פי התורה אשר יורוך, אלא ודאי לדרשא אתא. ועוד יש לומר מאומרו אשר יגידו לך מיותר שהרי כבר אמר על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, ואע"פ שאמרנו שהוא על ב"ד של הר הבית, זו דרשה, א"כ למה חזר ואמר אשר

יגידו, אלא פירוש הפסוק כך הוא אשר יגידו לך ימין, כלו' בשבילך הוא ימין והם אמרו שהוא שמאל עם כל זה לא תסור, עוד שהיה לו לומר להימין ולהשמאל מכאן דרשו ז"ל מה שדרשו:

פסוק יב

והאיש אשר יעשה בזדון וגו', אז"ל זהו על חכם מחכמי ישראל שרצה לחלוק על בית דין הגדול ועשה הוראה לעצמו על פי ראיותיו בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת נקרא זקן ממרא, שלא רצה לשמוע אל הכהן שהוקל בעיניו וכפי הראיות שעיין נראה לו שזה הב"ד אינו בקי כל כך, לזה אמר אל הכהן העומד לשרת שם את ה' אלהיך, לומר שכבוד העבד הוא כבוד האדון והמזלזל בו מזלזל באדון לזה ומת האיש ההוא. ואמר וכל העם ישמעו ויראו, שהיו ממתינין אותו עד הרגל עד שיבאו כל ישראל ויקחו מוסר ולא ירבו מחלוקות בישראל:

פסוק יד

כי תבא אל הארץ וירשתה וישבת, בה, מגיד שאין לך רשות למנות מלך עד אחר י"ד שנה של כבוש וחלוק כדי שלא יאמרו שהמלך כבשם ולא הב"ה אלא ככל הגוים, לזה אחר שכבשום וידעו שהקב"ה כבשם כמו שאמר וידעת כי ה' אלהיך הוא עובר לפניך הוא ישמידם והוא יכניעם לפניך. ואמרת אשימה עלי מלך. עתידין שתאמרו כן כי כן אמרו לשמואל שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים. שום תשים, שימה לשאול ושימה לדוד, ועל אלו נאמר אשר יבחר, בשניהם נאמר בחר, בשאול נאמר הראיתם כי בחר בו ה', ובדוד נאמר ויבחר בדוד עבדו וגו'. ויש עוד מלך שלישי ולא נאמר בו בחירה אחר שנחלקה מלכות בית דוד והמליכו לירבעם בן נבט, ועל זה השלישי רמז ואמר מקרב אחיך וגו' שלח היה במעמד כל ישראל כי לא מלך כי אם על עשרה שבטים, עליו נאמר תשים עליך מלך, אתה תשים, וכן היה שנאמר וישלחו ויקראו לירבעם וימליכו אותו, ולזה רמז השלישי, ולזה נזכר ב"פ מלך כנגד מלכי יהודה ומלכי ישראל:

עוד נאמר שאמר מקרב אחיך, רמז לאגריפס המלך שרצו לפסלו מן המלכות עד שדרשו מקרב אחיך הואיל ואמו מישראל מקרב אחיך קרינן ביה, לזה אמר מקרב אפילו שאינו כולו מישראל אלא יש לו קורבה אחיך נקרא. מקרב אחיך תשים עליך מלך לא, ר"ת מאת עמל, פירוש בהכרח ולא ברצון ובחירה, וכן הוא אומר אתן לך מלך באפי, אחז"ל זה שאול ואקח בעברתי זה צדקיהו מלך יהודה המלך האחרון שלקחו נבוכדנצר בעברתו של הקב"ה. עליך איש, ר"ת בגימ' ינאי, וקראו נכרי על שעשה מעשה נכרי שהרג חכמי ישראל כדאיתא בקידושין פרק האומר, ולזה אמר אשר לא אחיך שלא עשה מעשה אחיך, איש נכרי אשר, ר"ת גי' בן, לא אחיך הוא, ר"ת בגימ' כוזבא, שדמו כל חכמי

ישראל שהוא מלך המשיח, לזה אמר אשר לא אחיך, אינו המשיח שאנו מצפים. עליך איש אשר, ס"ת כשר, כלו' מלך כשר הוא, לא קראו נכרי אלא בערך שאינו מלך המשיח. ומכאן תבין שכל מה שהיה עתיד להיות הכל רמוז בתורה. ואם תאמר אם התורה אמרה שום תשים, וכן ארז"ל שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ ראשונה למנות להם מלך שנאמר שום תשים. עליך מלך וגו', א"כ למה חרה לשמואל כששאלו ישראל מלך שנאמר וירע הדבר בעיני שמואל וחרה בעיני ה' שאמר לא אותך מאסו כי אותי מאסו וגו' אלא כבר אמרנו שזה אחר כבוש וחלוק כדי שיהיה בטחונם בה' והמלך הוא כדי שתבא מוראו עליך, לזה אמר ככל הגוים אשר סביבותי, שאינם נלחמים עמי והמלך הוא כדי שתהא אימתו עלינו, שאלמלא מוראו איש את רעהו חיים בלעו. ובימי שמואל אמרו שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים, לזה הרע לו, לפי שאמר לשפטנו שילחם מלחמותינו, וכן אמר להם שמואל ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם ותאמרו לא כי מלך, ימלוך עלינו, אמר לא בלשון שלילה כלומר שאינם רוצים במלכותו של מקום, וכן אמר להם וה' אלהיכם מלככם, א"כ אחר שראו שבא עליהם נחש רצו לבטוח בניצוחו של בשר ודם ולא בניצוחו של מקום, לזה חרה לו ולה':

פסוק טז

רק לא ירבה לו סוסים, אע"פ שהוא מלך עכ"ז הוא בעצמו לא ינהג בתכסיסי מלכות כמו מלכי אומות הקדמונים שלא היה מורא שמים עליהם והיו חושבין שרבוי הסוסים ירבה החיל לנצח המלחמה שנאמר סוס מוכן ליום מלחמה, לא כן ישראל כי מלחמתם היא ביד הקב"ה לא ע"י סוסים ורכב. ואמר ולא ישיב את העם מצרימה, כתב בחיי ז"ל שמשם היו מביאין הסוסים באותו זמן, וכן מצינו בענין שלמה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף והסוס בחמשים ומאה ע"כ:

פסוק יז

ולא ירבה לו נשים, ואמר כדי שלא יסור לבבו כמו שעשת אם כל חי כ"ש אם הם נשים רבות, וארז"ל מרבה נשים מרבה כשפים, הרי שלמה שהיה חכם מכל האדם וכתיב עליו ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו וגו'. כתב רקאנטי ז"ל הרבה זמן הייתי נבוך על שלמה המלך ע"ה שכתוב בו ויחכם מכל האדם ואהוב לה' יתב' איך נאבד ממנו זוהרי החכמות השכליות, כי לעת זקנתו נשיו הטו לבבו אחרי אלהים אחרים, וכתיב וילך שלמה אחרי עשתרות אלהי צידונים ואחרי מלכום אלהי עמונים מה שאין ראוי לשוטים שהן בלא דעת ובלא תבונה, וכל ספר משלי שהוא תיקנו מלא אזהרות לבלתי סור אחרי הנשים, ואיך בנפשו נכשל בו חכם הרזים כמוהו. ובהתבוננני על המבוכה הזאת כי היו אלף נשים נכריות הוסר המסוה מעל פני, כי אמרו בעלי הקבלה האמיתית

כי סכום מדרגות הטומאה שנשפעו באילן העליון סיבת זוהמת הנחש הם אלף כחות נקראים נשים נכריות, ושלמה המע"ה היותו קשור באילן ההוא ברוב חכמתו ולהבחין זהרי החכמה ולהבין ולהשלים סוד ענין האילן, נמשך אחריהן לדעתו ולהכיר ולהשלים המדרגה, ועל זה אמר וילך שלמה ולא כתיב ויעבור שלמה אלא וילך, הלך לתור ולבקש ולחפש נין תשלום החכמה דבר על בוריו עד שנמשך אחר זה יותר מדאי והיה לו לאשם מאת השי"ת כי מצוה היא לדעת ולבקש כל אותו ענין ולהבחין בין טוב לרע אבל לא להדבק בו, דוגמת זה היה חטא נח שנאמר וישת מן היין וישכר, זהו קח לך אשת זנונים, כלו' שידע ויחקור אחר סיבה זו ולראות אחר עניני עם קדוש שחטאו ונמשכו אחר זו, כי עליה אמר שלמה לשמרך מאשה זרה, לקח גומר בת דבלים שהכל גומרים בה, כי בסיבתה נמשכו כל תולדות שבעולם כענין שנאמר הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי, היא דבה רעה בת דבה רעה הבאה מכח הנחש שהטיל בה זוהמא בעולם, ע"כ:

וכסף וזהב לא ירבה לו, אלא כדי ליתן לחילותיו, כי ברבוי הכסף והזהב יבטח באוצרותיו ויסיר בטחונו מהשי"ת, וראוי למלך שישים ה' מבטחו ושיהיה יראת ה' אוצרו ומבצרו, כענין שכתוב ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר, וכתיב והיה שדי בצריך:

וכתב ר' אברהם ז"ל. טעם אזהרת רבוי הכסף והזהב כדי שלא יכביד על ישראל בכובד המס, שכן מצינו שלמה שהכביד על ישראל עול המס בסבת רבוי הכסף והזהב שהיה לו, כי העושר נמשל לאש וברבוי עצים תרבה השלהבת, וכן מצינו שהתלוננו ישראל משלמה לרחבעם בנו שאמרו לו אביך הכביד את עולנו ועלה הענין עד שהרגו לאדוניהם שהיה ממונה על המס שרגמוהו בביתו ע"כ:

פסוק יח

וכתב לו את משנה התורה, שאר המלכים עושין מאלו הדברים עיקר, ומלך ישראל יחסר רבויין ויעשה מהתורה עיקר והיא אוצרו וסגולת גנזיו ובה ימלוך, שנאמר בי מלכים ימלוכו וגו', וכן אמר למען יאריך ימים על ממלכתו אם יעלה בדעתו ש ולד במזל שהיה מלך עכ"ז היא תאריך הימים של המלכות, ואם נולד הוא, בניו לא נולדו במזל מלכות, אבל התורה תמליכהו לו ולבניו וזה הוא ובניו בקרב ישראל. ותמצא בפרשת מלך חל"ק תיבות לזה תקנו חז"ל בברכת ברוך שחלק מכבודו ליראיו, ואם הוא ממלכי רדם אומר ברוך שחלק מכבודו לבשר ודם. ועל מה שאמר וכתב לו את משנה התורה ארז"ל ב' תורות היה כותב אחת נכנסת ויוצאה עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו, אותה שנכנסת ויוצאה עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה אותה בזרועו שויתי ה' לנגדי תמיד. נכנס והיא עמו, יוצא למלחמה והיא עמו, יושב בדין והיא אצלו יושבת היא כנגדו. וקרא בו

כל ימי חייו היינו כל ימי המלכות. למען ילמד ליראה את ה', מלמד שהמורא מביא לידי מקרא, מקרא מביא לידי תרגום., תרגום מביא לידי משנה משנה מביאה לידי גמרא, גמרא מביא לידי מעשה, מעשה מביא לידי יראה, ע"כ בספרי:

פרק יח

פסוק א

לא יהיה לכהנים וגו', סמך פרשת כהנים לפרשת מלך, לומר למלך ראוי שיהיה לו סוסים ונשים וכסף וזהב אבל לא ברבוי, אבל הכהנים אע"פ שהן למעלה מישראל עכ"ז לא יהיה להם חלק ונחלה עם ישראל, כדי שתהא עבודתם שלימה ולא משום שנותנין להם פרס, אשי ה' הם ונחלתו כדי שיהיה אדוק בהשי"ת, ואע"פ שאמר בכהן גדול שיגדלוהו אחיו כמו המעשה של פינחס הסתת שמלאו לו אחיו הכהנים המחצב דינרי זהב, כבר כתבנו שלא כדי להעשיר אלא כדי שתהא עבודתו שלימה בשעת העבודה שלא יהיה ביתו ריקן ויהיה לבו טרוד, וכדי שיהיה לבו פנוי לזה אמרה תורה יגדלוהו אחיו, לפי שעליהם היה מכפר תחילה קודם ישראל שנאמר וכפר בעדו קודם ובעד ביתו אלו אחיו הכהנים. ונחלה לא יהיה לו כדי שלא יהיה לבו טרוד בעבודתו על נחלתו:

פסוק ג

וזה יהיה משפט הכהנים מאת זובחי הזבח וגו' מאת העם, ולא מכולם אלא מאת זובחי הזבח, ולא כל זבח אלא שור ושה, ואמר מאת העם מאת זובחי הזבח, כי יאמר מאת זובחי הזבח ולא יאמר העם, אלא אמר מן הדין היה הואיל והן שלוחי צבור היה מן הדין שמזונותיהם תהיה על הצבור עם כל זה אמרתי להם אני נחלתם תרגם אונקלוס מתנן דיהב להון ה' אינון אחסנתיהון, עד עתה במדבר לא הותר להם שחיטת חולין היו מקריבים שלמים והיו נותנין לכהן חזה ושוק, עתה ישחט כל אחד ואחד בביתו והכהן רואה ואין לאל ידו לעשות גם כן נשחוט לו שור או שה לזה עשה לו הקב"ה חלק מן הראש שהוא הלשון שהוא מיטב כל הבשר, ועשה לו חלק מן הבשר שהוא הזרוע שהן ב' פרקים שיש בהם שני עצמות שיש בהם מוח כי הוא מיטב המאכל, ואע"פ שיש בשוק שני עצמות עכ"ז הזרוע הוא יותר קל והוא קרוב לנפש פירוש לבית השחיטה, ואמרו בגמרא כל הקרוב לנפש משיב את הנפש, פירוש לבית השחיטה, ונתן לו חלק בבני מעים שהיא הקיבה שהיא מיטב המאכל שבמעים, כל זה כדי שלא ידאב לבו עליו ואולי יתהה על הקב"ה שעשאו כהן ולא תהיה עבודתו שלימה, על זה אמר מאת זובחי הזבח שהו חולין שנאמר וזבחת מבקרך ומצאנך, ומזה הטעם נותנין לו ראשית דגן תירוש ויצהר כדי שיהיה לו לחם יין ויצהר, וראשית הגז כדי שיהיה לו בגד ללבוש:

עוד טעם אחר למה מתנות אלו, הזרוע רמז שהן נזונין בזרוע, מה שאין כן בשאר העם שהן נזונין מן הצדקות, כמו שאז"ל על פסוק שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה אלו בני אדם שכל העולם נזון בזכותם והן אפילו בזכות עצמן אינן נזונים כמו רבי חנינא בן דוסא, א"כ אלו אינן נזונין בצדקה שעושה הקב"ה בעולם אלא בזרוע, שהן משרתים למקום והמשרת יש לו פרס והלחיים לפי שהן בכל עבודה ועבודה מתפללים על ישראל ומשיבין חרון אף הקב"ה מעליהם ואומרים ישוב חרון אפך מעמך ומעירך וגו', וישראל אינן מתפללים ואינן ראוים להתפלל, לזה נתן להם הלחיים עם הלשון, והקב"ה לפי שמשם השינה באה כדאיתא בברכות פרק הרואה רנו רבנן הלב מבין כליות יועצות טחול שוחק קיבה ישן וכו', ישראל ישנים עד שלש שעות כבני מלכים והכהנים אינן ישנים שרוב הלילה הם בעבודה, תחילת הלילה עוסקים באיברים שלא נתאכלו ביום ונשרפין כל הלילה שנאמר על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבוקר, וקמים לעבודה מקריאת הגבר א"כ אלו אינם ישנים להם ראויה הקיבה (שהקיבה מעכלת כל הלילה ואוכלין אותה ועכ"ז הם כובשין יצרם, וכדי להגדיל שכרם. לא לישראל להוסיף שינה על שינתם, ונתן לכם ראשית דגן כדי שימצאו מה לאכול בשבוע שאינו משמרם, ותירוש לפי שהן אסורים לשתות יין בשעת עבודה שנאמר יין ושכר אל תשת, והם מוזגים יין על הקרבן ואינן שותין ממנו, לזה נתן להם, ויצהר שהוא השמן נתן להם לפי שהורגלו לאכול שירי מנחות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן וכשאינו משמר שלהם יתאוו לאכול ולא ימצאו לזה נתן להם השמן להשלים תאותו ולא ידאג על שאינה משמרתו, ונתן להם ראשית הגז לפי שהן משמשים בד' בגדים מצנפת ואבנט וכתונת ומכנסים ויש להם צה, תחת אותו צער נתן להם ראשית הגז כדי שיהיו לו בגדים תחת הצנה שנצטנן, שמא תאמר מאחר שיש לו מאכל ומשתה ובשר וראשית שמנים ימשח שמא תזוז דעתו עליו ויבא לידי בעיטה, לזה אמר כי בו בחר ה' לעמוד לשרת בשם ה', והוא שם בן מ"ב שהוא שגור בפיו לא יבא לידי חטא, וכתב רבינו בחיי ז"ל, שזה השם הוא שם מ"ב, ותמצא בפרשה זו מ"ב תיבות כמנין ברכת מגן אברהם, והברכה תחילתה ב' ברוך וסופה מ' אברהם. ורבותינו נתנו טעם לג' מתנות אלו, הזרוע כנגד היד שנאמר ויקח רומח בידו, הלחיים כנגד התפלה שנאמר ויעמוד פינחס ויפלל והקיבה תחת האשה אל קבתה, ע"כ:

פסוק ו

וכי יבא הלוי מאחד וגו. הכריחו בגמרא שהלוי האמור כאן הוא כהן שאמר ושרת בשם ה' ככל אחיו העומדים, ואין שירות אלא עבודה ואין שירות בעמידה אלא לכהנים, ואמר ושרת ככל אחיו אינו אלא ברגל שכל המשמרות שוות לא בשאר הימים כי דוד ושמואל

קבעו המשמרות, זהו אומר לבד ממכריו על האבות הם דוד ושמואל שמכרו השבתות שאמר זה לזה טול אתה שבתך ואני אטול שבתי שחלקום לכ"ד משמרות. ועיין בבחיי ז"ל תמצא טעם למה חלקום לכ"ד משמרות ולא יותר ולמה קראום משמרות, ומה מברך משמר היוצא למשמר הנכנס מי ששכן שמו בבית הזה ישכין ביניכם אהבה ואחוה עיין שם:

עוד וכי יבא הלוי, רמז על אלקנה כשהביא את שמואל, מאחד שעריך מהמיוחדת שבשעריך, שהיא הרמתה שהיא רמה ונשאה. ולז"א הלוי בה"א הידיעה המיוחס שבלוים שהיה מבני קרח, וכן ארז"ל מן הרמתים א"ר חנן אדם הבא מבני אדם שעמדו ברומו של עולם ומאן ניהו בני קרח שנתבצר להם מקום בגיהנם ועמדו עליו ואמרו שירה, ובא בכל אות נפש"ו עם ד' אותיות. גימ' שמואל חנה, שהן היו אות נפשו של אלקנה. ושרת בשם ה' ככל אחיו הלוים העומדים שם שהיה שקול כנגד כולם, וכן ארז"ל שקול שמואל כנגד משה ואהרן שנאמר משה אהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, וכל מה שעתיד הכל רמוז בתורה:

פסוק ט

כי אתה בא אל הארץ וגו' לא תלמד. למה תלה הלימוד בביאת הארץ אלא על מה שאמר לא תלמד לעשות, אין אתה לומד לעשות, אבל אתה לומד להבין ולהורות, כמו שמצינו בסנהדרין שהיו בקיאין אפילו בחכמת הכשוף כדי שיהיו דנין הדין לאמתו, ואם יחסר להם ענין אחד שלא ידעוהו אין יכולין לחייב או לפטור כי שמא בא בכשוף או אפשר באחיזת עינים, א"כ מוכרח הוא שילמוד, אמר להם משה אם אתה מוכרת ללמוד לא תלמד מאנשי הארץ, כי מאחר שהם ילמדוך לא תוכל להרגם ותחמול עליהם לפי חכמתם, אלא קודם שתכנס תלמוד ממי שחוצה להם. ומונה והולך ט' דברים, מעביר בנו ובתו קוסם קסמים ומעונן וגו, להורות שאע"פ שבאילן התמורות הם עשר עכ"ז אינן בשלימות לזה חסר אחד, ולפי שארץ ישראל היא חלקו של הקב"ה שנאמר הארץ אשר ה' דורש אותה תמיד עיני ה' בה והם הז' אומות שהן דרים בה כפי תועבתם קורין ואינן נענין, כי ה' קרוב לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת אלו ישראל שהן נקראו עם קרובו. לזה הם הולכים למעוננים ולקוסמים ומעבירין בניהם באש אולי יתרצו אל אדונם וישמע להם, ומבקשים להם אמצעי בינם לבין אלהיהם להפך הגלגל על ידי כשופיהם שנאמר ובגלל התועבות האלה, כמו כי בגלל הדבר הזה, ארז"ל גלגל הוא שחוזר בעולם, כן פירוש בגלל כאן. והקב"ה הפך הגלגל עליהם והורישם מפניך, אבל אתה תהיה תמים תרגום שלים עם ה' אלהיך, כמו שאמר במקום אחר ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר, כן

א"ל משה לישראל תמים תהיה שתהיה שלם, למה עם ה', הואיל וה' עמך ודאי שתהיה שלם, כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם, לפי שאתה יורש אותם שהארץ לא נתנה להם לזה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו, אבל אתה לא תעשה כן, למה, נתן לך ה' אלהיך הארץ והוא אלהי הארץ ואינך צריך לאמצעי, ואם תרצה לדעת העתידות נביא יקים לך ה' אליו תשמעון:

עוד תמים תהיה, לומר הם שהן תחת המזל הולכים לדרוש בעד החיים אל המתים כדי להפוך המזל ולהפוך הגזירה, ולזה הם תועבת ה' שרוצין לבא כנגדו, אבל אתה אינך תחת המזל כי אין מזל קבוע לישראל ויש יכולת בידם להפוך המזל ולבטל הגזירה כפי מעשיהם כפי כוונת תפלתם, ואפילו שתראה שאנשי נינוה ביטלו הגזירה, שם לא נגזרה הגזירה לבא, כי אם היתה נגזרה לא היה שולה ליונה, ואילו היתה הגזירה גזורה לא היה בידם לבטל, אבל ישראל יש כח בידם אפילו אחר שנגזרה הגזירה לבטלה, שאין הפרגוד ננעל מפניהם שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו, לזה שלים תהא בדחלתא דה':

פסוק יג

ובזוהר פרשת שלח לך דף קס"ג ז"ל, תמים תהיה עם ה' אלהיך ודאי כמא דאיהו תמים כללא חדא אוף אנת תהא עמיה תמים עמיה ודאי, במאי אתעביד בר נש תמים דיהא תם ים כמא דאתמר ויעקב איש תמים, ים, כל אינון דרגין קדישין דיליה אקרון ים ולא אתפרשן מיניה לעלמין אוף אנת כגוונא דא לאעדאה מינך דרגין נוכראין ולאתקשרא בתמים למהוי בך דרגין קדישין רזא דים, ודרגא קדישא תם, ע"כ:

פסוק טו

נביא מקרבך מאחיך כמוני. הרב רבינו בחיי ז"ל פירש שהוא יהושע, אמר כאן אליו תשמעון וביהושע אומר וישמעו אליו כל בני ישראל. ויש מי שפירש שהוא ירמיה זהו כמוני שאני דברתי לכם קשות כן ירמיה, וסוף שתשמעו על כרחכם:

פסוק טז

ככל אשר שאלת וגו', היכן שאלו כשאמר קרב אתה ושמע וגו' ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו, ושמענו ועשינו להורות שנשמע מהנביאים, ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו נביא אקים להם וגו':

פרק יט

פסוק א

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים וגו' שלש ערים תבדיל לך ושלשת את גבול ארצך וגו'. נוכל לפרש זה על האדם כשנפטר מן העולם, הנפש שוכנת בקבר והרוח בג"ע של מטה

והנשמה בג"ע של מעלה, וראש חודש ושבת הם מתקבצים שלשתם ועולין למעלה, זהו שאמר כאן שלש ערים תבדיל לך, הם ג' מקומות אלו:

ובזוהר פרשת שלח לך דף קנ"ט שואל שם ר"א ואומר והואיל וידע הקב"ה שהאדם סופו לחטוא ולמות למה בראו, המאמר ארוך, ואומר שהאדם יש לו ג' עולמות וכו' עיין שם. א"כ תכין לך הדרך, תכין לעצמך. ויש מי שפירש ושלשת על ג' מלבושי רמ"ח חומריים כמו הנהנה מסעודת מצוה סעודת פורים סעודת שבתות ויו"ט, ואלו שוכנין עמו בקבר והן משכן הנפש, ועל זה אמר ועצמותיך יחליץ וממצות הרוחניות נעשה לו רמ"ח איברים רוחניים שלובש בג"ע הארצי, וכן נגד הרוח, ומכוונת עשיית המצות קונה רמ"ח איברים רוחניים יותר שהן מלבוש שמתלבש בהן להקביל פני מלך והן נגד הנשמה ע"כ, והוא קרוב למה שאמרנו. ורבינו בחיי ז"ל כתב קרוב לזה ז"ל, וצריך שתשכיל בענין שש ערי מקלט כי הם כנגד שש קצוות, כי השלשה שהבדיל משה אין להם שלימות במצוה אלא בשלש אלו שצוה עתה לעשות בארץ כנען, ותשלום המצוה שיהיו שש ערים כנגד שש קצוות לרמוז על חסדי ה' בעוה"ז שיקלטו הערים, וכן נפשו לעוה"ב שיהיה לה חלק בשש קצוות העליונים. ואע"פ שאין תשלום המצוה אלא בשש הבדיל משה השלשה כנגד שלש אותיות של שם שהן חוזרין לשש, כענין שכתוב בספר יצירה ג' אבנים בונות ששה בתים, כי ששה ערים אלו מקלט לגוף ובהם רמז לששה בתים שהן מקלט לנפש, ועוד הבדיל משה ג' ערים כנגד ג' המקומות שהנשמה נפרדת מהם, ולכך עשה משה שלש גבולים אלו לכפר על הנשמה הבאה מג' מקומות עליונים שחוצבה משם ונפרדה מהם, לפי שידעת כי עלוי הנשמה מגן לגן ומהגן לעדן ומעדן לבינה הכל אורח סלולה ורצועה ישרה, זהו שכתוב והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, היא הבינה ששם תכלית מנוחתה. ועל זה אמר תכין לך הדרך, תכין בעוה"ז הדרך בעוה"ב ע"כ, וזהו אשר ינחילך ה' אלהיך לנוס שמה כל רוצח, ר"ת לשכר, שהולכים שם לקבל שכרם, לנוס מפני מלאכי חבלה כדי שלא יראוהו, כמו שארז"ל במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד, לפי שהצדיקים תשוקתם היא להלוך בשליחותו של מקום כמלאכים, ולהלוך מישיבה לישיבה מישיבתו של הקב"ה לישיבתו של משיח, ויש ישיבות של בעלי מקרא ויש ישיבות של בעלי משנה ויש של בעלי תלמוד ושל בעלי קבלה כנזכר בתיקונים, וזה חפץ הצדיקים להלוך מאחת לאחת, שנאמר ונתתי לך מהלכים בין העומדים שהן השרפים שנאמר שרפים עומדים וגו', ובעל תשובה אינו יוצא ממקומו:

פסוק ד

וזה דבר הרוצח וגו', ר"ל שיתודה בכל עת, וזהו וזה דבר, זהו דברו שיאמר רוצח אני, א"כ קודם שיבא גואל הדם שהוא סמאל צריך להקדים ולהתודות, וזהו סוד הודוי. וכשיבא סמאל להלשין אומר לו הקב"ה כבר קדמך והודה מעצמו ומודה בקנס פטור, זה ינוס שמה וחי:

אשר יכה את רעהו בבלי דעת, שהסיתו היצר ולא ניסת אליו, אבל בלא ידיעה שנטרד בעסקיו ומתוך כך לא פנה אליו לעשות אותה עבירה שהסיתו, והוא לא שונא לו מתמול, כלו' שלא נצחו ליצרו מחמת ויכוח אלא מחמת טרדה, רעהו זה היצר שרעהו מעת שנולד שנאמר לפתח חטאת רובץ. ואשר יבא את רעהו ביער, שבא עם היצר בויכוח והסיתו והדיחו, זהו ונדחה ידו, כמו יש לאל ידי בגרזן שהוא השיל הברזל שהסירו והשיל אל אלוה נפשי, ומצא את רעהו ומת, שהסיתו והמיתו, הוא ינוס אל אחת הערים שהיא התשובה שהיא מיוחדת שבערים וחי, פן ירדוף גואל הדם, קודם שיעלה, כי כן דרכו יורד ומסית עולה ומסטין יורד ונוטל נשמה, א"כ קודם שיעלה יעשה תשובה קודם שירדפנו והשיגו שיסטיננו ויחטיאו וירבה הדרך שתקשה עליו התשובה מרבוי העבירות, זהו והכהו נפש, וזו ליצר אין משפט מות, שלא ממיתו בלא דין ובלא רשות, כי לא היה עמו בשנאה ולא היה לוחם עמו אלא היה מתנהג עמו באהבה שומע ממנו, ויהיה מרוחק מג' ערים, על כן אנכי מצוך לאמר שלש ערים תבדיל לך שהן ג' מלבושים לזכות בהן לעלות לג' מקומות שהן גן עדן של מעלה וגן עדן של מטה והעדן שעין לא ראתה, זהו ויספת לך שלש ערים על השלש האלה:

ורקאנטי ז"ל כתב ז"ל. אחר שאמר בפרשה של מעלה וזה דבר הרוצח אשר ינוס שמה וחי אשר יכה את רעהו בבלי דעת, מה הוצרך לפרט יותר אשר יבא את רעהו ביער, אלא ביער מקום ממשלת הדין ושם עשתה ממשלת הדין שליחותה שנאמר והאלהים אנה לידו וזימנם לפונדק אחד וכו', זה טעם ונשל הברזל, כבר ידעת ענין הברזל שהיא החרב המתהפכת המחרבת את העולם, וסוד העץ תבינהו מפסוק ותלית אותו על עץ, כד"א ויורהו ה' עץ וגו', שגברה מדת הדין על מדת הרחמים ע"כ:

פסוק ח

ואם ירחיב ה' אלהיך, כתב הרמב"ם ז"ל פרק ח' מהלכות רוצח, בזמן מלך המשיח מוסיפין שלש אחרות על אלו השלש שנאמר ויספת לך שלש ערים על השלש האלה והיכן מוסיפין אותם, בערי הקניזי והקיני והקדמוני שכרת לאברהם אבינו ועדין לא נכבשו, ועליהם אמרה התורה ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' ע"כ. ויש לשאול ג' ערים לימות המשיח למה וכי יש רצחנים לימות המשיח שידבר שלום בעולם, אע"פ

שהוא הולך, לשיטתו שכתב פרק י"ב מהלכות מלכים ומלחמותיהם, אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם אלא עולם כמנהגו נוהג, עם כל זה אין עולה על הדעת שיהיה באותו זמן רצחנים, ובמדרש כתבו רש"י פרשת לך לך פסוק ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי וגו' את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני את החתי ואת האמורי וגו', אמר עלה בדעתו של מקום להנחיל עשרה עממין את הקיני ואת הקנזי ולמה נתן להם אלו הז' והשלשה לא נתן להם רבנן אמרי אדום ומואב ועמון הם הג' לא נתן להם בעוה"ז שנאמר כי לא אתן לך מארצם ירושה, ובמואב כתיב אל תצר את מואב, קיני הוא עשו, קניזי וקדמוני עמון ומואב בימות המשיח יחזרו לישראל לקיים מאמרו של הקב"ה. אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם אבל עכשיו נתן להם השבעה שנאמר שבעה גוים רבים ועצומים ממך ע"כ, וא"ת כיון שלא נתן להם הג' בעוה"ז למה הבטיחם לאברם והתחיל בהם, יאמר שיתן להם השבעה שהן חתי אמורי כנעני חוי וגו', אלא לפי שהראה הקב"ה לאברהם שעבוד ד' מלכיות אימה זו מלכות בבל נופלת זו מלכות אדום וראה בן בנו שהוא אדום שולט על בניו, ולא די זה אלא בניו של לוט שמסר עצמו על אביהם להצילו ואילו לא הצילו לא היו באים, וראה אותם שולטים על ישראל, כמו שאז"ל על פסוק ויאסוף אליו את עמון ואת עמלק וגו' בעגלון מלך מואב, אז"ל ד' דברים טובים היו לו ללוט לחשבו לאברהם, וילך אברם וילך אתו לוט, וגם ללוט ההולך את אברהם, וישב את כל הרכוש וגם את לוט, ויהי בשחת אלהים ויזכור את לוט וגו', וכנגדם היו צריכין בני לוט לפרוע לו טובה לזרעו של אברהם, ולא דיים שלא פרעו טובות אלא פרעו רעות הה"ד וישלח מלאכים אל בלעם וגו' ויאסוף אליו עגלון מלך מואב את בני עמון ויהי אחרי כן באו בני עמון ובני מואב אל יהושפט, וכן אז"ל בסנהדרין עמון ומואב שביבי בישי הוו לישראל, כשראה כל זה נחמו בהם תחילה ואמר לו לזרעך נתתי, אמר במדרש רבי שמואל בר נחמני אמר מאמרו של הקב"ה מעשה שנאמר לזרעך נתתי אתן אין כתיב אלא נתתי, יאמרו גאולי ה' אשר גואלם אין כתיב כאן אלא אשר גאלם, כי פודה ה' את יעקב אין כתיב כאן אלא כי פדה ויברא ה' על מכון הר ציון אין כתיב כאן אלא וברא ה' וכו, הרי שמאמרו של הקב"ה מעשה, א"כ נחמו הקב"ה על מה שהוקשה עליו תחילה, קיני זה עשו קניזי קדמוני זה עמון ומואב. ואמר לו נתתי לך, מאמרו של הקב"ה מעשה, זהו שאמר כאן כאשר נשבע לאבותיך והיכן נשבע אלא מאמרו של הקב"ה מעשה, זהו שאמר כאן כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך, שאין שום אויב ומצר שהוא זמן המשיח, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פרק י"ב מהלכות מלכים ז"ל מה שאמר בישעיה וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ משל וחידה.

ענין הדבר שיהיו ישראל יושבים לבטח ורשעי העולם משולים כזאב וכנמר שנאמר זאב ערבות ישדם ונמר שוקד על עריהם, שלא יהיה באותו זמן מלחמה ולא ישא גוי אל גוי חרב, זהו אומרו כאן שלש ערים והוא מלשון אויבים כמו ומלאו פני תבל ערים וכן ויאמר שמואל למה זה תשאלני וה' סר מעליך ויהי ערך, א"כ אמר לו בזמן מלך המשיח אלו הג' אויבים שהן עשו עמון ומואב תבדילם לך ויהיו בעזרך, שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, שיהיו נשמעים לך, וכן אז"ל למה נקרא שמו חזיר שעתיד לחזור, ואומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה', זהו ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך, כי יהיה שלום בעולם, והיה עליך דמים שיהיו נותנין לך מס, ולזה אמר ואם, כי מאחר שיש שבועה למה לא יהיה בודאי. וה"ר בחיי ז"ל כתב אם זה כמו ואם מזבח אבנים תעשה לי שהוא ודאי, עם כל זה אינו דומה שכאן יש שבועה אלא לפי שאינו בזמן הזה אמר ואם, שהוא על זמן מלך המשיח שהוא גואלי אחרון כמו שהבדיל גואל ראשון שהוא משה והבן, וראה שבזמן הזה בעולם מתנהג על ידי שש קצוות לזה היו שש ערים שלש שהבדיל משה ושלש שהבדיל יהושע, אבל לעתיד יהיו פועלים כל העשר שהן שלש של שלש שלש והיא עם כולם והבן, וזהו שאמר האלה מנין א"ם:

פסוק יא

וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש. לא מצינו הכאת נפש במזיד אלא בשוגג שנאמר מכה נפש בשגגה אבל במזיד אמר ואם באבן יד הכהו ואם בכלי עץ הכהו ולא אמר נפש, ובשוגג אמר נפש, לומר שהאדם מכה הגוף לא הנפש זה שהכה בשוגג נקרא מכה נפש לומר שהוא שליח של הקב"ה שהוא הוא המכה הנפש, ואמר כאן נפש והוא מזיד לומר שאם תחילתו ברצון אע"פ שסופו באונס נהרג אבל על ידי גואל הדם, זהו אומרו ונתנו אותו ביד גואל הדם ומת ואם אין לו גואל הדם לא יהרגוהו ב"ד הואיל וסופו שוגג, זהו שארז"ל מעבירה קלה יבא לידי חמורה, מהשנאה בא לידי שפיכות דמים, לכך נאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו שהיה לו לכתוב כי יקום איש על רעהו והכהו, ולז"א ולא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי, דם השופך מבעי ליה, אלא דם זה ששפך בשוגג ונראה לך שהוא נקי הואיל והוא התחיל בשנאה תבערנו, ולא תאמר שהוא נקי. דם הנקי מישראל וטוב לך, ס"ת מילבך תסיר דבר זה מלבך, כמה שנאה עושה, נקי מישראל וטוב לך, ר"ת נמול שימול ערלת הלב ולא יבא לידי שנאה, ולזה סמך לא תסיג גבול רעך שאתה מסיג גבול הקב"ה שהוא נקרא רע שנאמר רעך וריע אביך אל תעזב. שהוא אוהב שנאמר אהבתי אתכם ואתה מסיג גבולו בשנאה:

פסוק יד

אשר גבלו ראשונים. התקנות והסייגים שתקנו החכמים לא תסיגם כי לא נתנו דבריהם לשיעורים, גם כן אם שמעת שום חדוש לא תאמר אותו אלא בשם אומרו כדי שתביא לו גאולה, ואם לאו אתה נענש כי יקרא עליך תגר, תסיג גבול רעך, ר"ת תגר, וכן אמר פרק שלשה שאכלו דלא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דשמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו כצורבא מרבנן, פירוש שהיה גורס ההלכה כאילו הוא חידשה ולא היה אומרה בשם אומרה:

ובמדרש אמר לא תסיג גבול רעך, זה המחליף דברי חכמים ותולהו באחר ואחר באחר, כמו דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר, לומר על טהור טמא ועל טמא טהור טהור, ירושלמי דפאה רבי חנינא בר פפא הוה מפליג מצוה בליליא (פירוש היה מחלק צדקה בלילה בסתר כדי שלא יראוהו בני אדם) פגע ביה רבהון דרוחאי (פירוש רב של שדים) אמר ליה לא כתיב לא תסיג גבול רעך (פירוש לפי שממשלתם בלילה) אמר ליה לא כתיב מתן בסתר יכפה אף וכו' ועקרו ממקומו ע"כ מכאן תדע כמה שכרו של מתן בסתר שכפאו ועקרו לרבהון דרוחאי, לזה סמך לא יקום עד אחד לפי שלאחד נראה ומזיק וכו', וחנינא נראה לו ולא הזיקו אדרבא הוא עקרו:

פסוק טו

לא יקום עד אחד. אין לו קימה לעד בזה, שאם היה רצון ה' היה מזמין לו ב' עדים להרגו, א"כ לכל עון בכל חטא, זה שנראה לך שהוא עון שעשה אולי לפני ה' הוא חטא כפי השעה וכפי תוקף היצר, או יש לו זכיות שהם מכריעין זה העון, או עתיד לצאת ממנו שום זרע הגון, לזה לא הזמין לו ב' עדים, והזמינך כדי שיתבזה, וכדי שתוכיחהו, ואם לא יקבל סופו לחטוא על פי שני עדים ויעידו בו ויהרגוהו, זהו אשר יחטא, ע"פ שני עדים או שלשה עדים שהוא לא נזהר מאחד ה' הזמין לו ב' והוא עמהם, הראשון שראה קודם וכו':

עוד אשר יחטא. כמו שאמר בגמרא טוביה חטא ובא אדם אחד ששמו זיגוד והעיד עליו לפני רב פפא והלקהו אמר טוביה חטא וזיגוד לקי, אמר ליה אין לחודך לא תסהיד עליה דקא מפקת עליה שום רע. זהו אשר יחטא שמעלה עליו שם רע, על פי שנים עדים ר"ת פשע, פי שלשה עדים ר"ת פשע, לומר שעשה עון זה במרד ובפשע, ועוד שאין ממיתין אלא אחר התראה והוא קבל ההתראה, א"כ הוא פושע, לזה הזמין לו הב' עדים:

פסוק יז

ועמדו שם האנשים אשר להם הריב לפני ה'. ארז"ל שיהא דומה עליהם כאילו הם מעידין לפני ה', ולזה אמר ב"פ שקר, והנה שקר העד, שקר ענה. שקר בה', ושקר באחיו:

פסוק יט

ועשיתם לו כאשר זמם לעשות, ארז"ל כאשר זמם ולא כאשר עשה, והטעם הוא שאין להם כפרה במיתה ויהיה דינם מסור לשמים. ורקאנטי ז"ל פירש טעם אחר ז"ל צריך אני לעוררך על מאמר רבותינו ז"ל שאמרו כאשר זמם ולא כאשר עשה, איך עלה בלבם אמיתת טעמי המצות, וקודם צריך שתדע שזה המאמר לא אמרוהו ז"ל רק בדיני נפשות אמנם דיני ממונות עונשין אחר המעשה, וכן ארז"ל הרגו אין נהרגין, ואחר ההקדמה הזאת תדע כי הקב"ה לא עביד דינא, בלא דינא ומי שאינו חייב מיתה לא יבא לידי כך שיהרג בעדי שקר, ואם נהרג בעדי שקר ודאי חטא בכיוצא בזה שהוא היה ראוי, לכך תמצא אלו שהעידו עליו אע"פ שהוזמו גברא קטילא קטילו ומרשעים יצא רשע, כענין שארז"ל בהורג שוגג הקב"ה מזמנן לפונדק אחד וכו', אמנם קודם מעשה דם נקי רצו לשפוך וע"כ נדונין, וזהו בסיבת שהשכינה שרויה עם הדיינים, וכשכוונתם לש"ש אין דבר מקולקל יוצא משם, כי השכינה מסכמת לדעתם שנאמר אלהים נצב בעדת אל, ע"כ:

פסוק כא

ולא תחוס עינך נפש בנפש. לא תחוס לומר אם הרגו אין נהרגין אם לא הרגו גם כן לא תהרגם, לומר שאף שרצו להרוג נפש מה תועלת שנהרוג נפש, זהו נפש בנפש, וכן יד ביד לומר כיד שנחתך אין לה תיקון בחתיכת יד האחר, ולזה לא אמר נפש תחת נפש יד תחת יד כמו שאמר במקום אחר, א"כ לא תחוס עינך לומר כן:

עוד נפש תחת נפש אם אתה תחום יקח ממך נפש בשביל נפשו של אותו הרוג שלא נקמת נקמתו, וסוף שיבאו עליך אויבים ותצטרך לצאת עליהם למלחמה, כי במלחמת הרשות הכתוב מדבר, לזה סמך ואמר כי תצא למלחמה על אויביך, ועכ"ז לא תירא אע"פ שאינך ראוי כי ה' המעלך מארץ מצרים אע"פ שלא היית ראוי לכך שלא היה לך זכות כמו שאז"ל על פסוק ואת ערום ועריה, ולזה אמר המעלך ולא אמר המוציאך, לומר לא היציאה בלבד היתה בלתי ראויה אלא כל מעלה שנעשה לך בקריעת ים סוף ובמן ובבאר ובענני כבוד הכל היה בלתי ראוי, כי זה נאמר בשנת הארבעים אחר שבא להם כל אלו המעלות אבל עם כל זה יש לך טורח ביציאתך למלחמה, כי אם היית עושה רצונו של מקום לא היה לך אויבים עד שתצטרך לצאת עליהם שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ואמר סוס ורכב עם רב, אע"פ שהן עם רב ממך אינן חשובין אלא כסוס אחד. ובמדרש אם אתה חומל על הרשעים סוף שהן באין עליך צא ולמד משאול שחמל על אגג יצא עליהם המן הרשע וכן אמר משה והיה אשר תותירו וגו' ע"כ. וראית סוס ורכב, איך אמר אח"כ עם רב ממך אלא אמר משה לישראל כי תצא למלחמה תראה סוס אחד, אותו סוס ורכב הוא הקב"ה שכן הוא אומר כי ה' אלהיך עמך, א"כ מאחר

שהוא הלוחם לא תירא אפי' שיהיו עם רב, וכן אתה מוצא בפרעה שנאמר ויקח שש מאות רכב בחור, ויצא הקב"ה ונדמה כסוסה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה וגו', ופירוש המעלך כמו בעת שהעלך מארץ מצרים שנדמה כסוס:

פרק כ

פסוק ב

והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן. כהן למה ולא אחר, אלא היה להם כהן משוח מלחמה ושוטרים, מדת הרחמים ומדת הדין והכהן היה מתחיל להתחיל מן הרחמים, ולזה ואמר אליהם ולא ודבר אליהם, ואמר שמע ישראל, במדרש למה היה אומר שמע ישראל לומר שאפילו אין להם שום זכות אלא שהיו מיחדים שמו ואומרים שמע ק"ש מספיק להם, כן אמר במדרש ואמר כן לפי שלא היה לו לומר שמע שהן קרובין, אלא ראה ישראל., וגם היה מזהירם שיזהרו ביחודו ית' תחילת כל דבר לפי שבו תלוי היחוד, כי הכהן ראש הבנין, וסימן והוא כהן, ועל ידו היו מתברכין, לזה כהן ולא אחר, ולזה כקרבכם ולא בקרבכם כדי שיוגבר החסד קודם, והיה מברכן ומתפלל עליהם בכח העשר:

פסוק ג

אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, הם עשר מלות, ואמר ד' דברים אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו, כנגד ד' אותיות של שם. ויש בזה הפסוק ל"ט אותיות שהוא כמנין הוי"ה אח"ד, לומר להם שעל ידי היחוד אל ייראו ואל יחפזו וגו'. ויש בפסוק זה ד' פעמים אל, כנגד אל עליון, וחסד אל כל היום, וחסדי דוד, והכל בכוון שלם כדי להגביר עליהם החסד והרחמים, ואח"כ אומר כי הוי"ה אלהיכם רחמים עם הדין, כדי להלחם, זהו להלחם לכם עם אויביכם, להושיע אתכם ע"י הרחמים, וסימן לה' הישועה על עמך וגו', ולזה היו דבריו של כהן בלשון רבים, משה אמר לא תירא כי ה' אלהיך עמך וכהן אמר לא תיראו כי ה' אלהיכם עמכם:

פסוק ה

ויספו השוטרים וגו' מי האיש הירא, מי האיש אשר בנה, מי האיש אשר נטע וגו', הואיל והתורה אמרה ובתים מלאים כל טוב שיתן לו ה' בתים בנויים שלא יטרח ולא יבנה, למה פנה עצמו מן התורה לבנות בתים וליטע כרמים, וא"כ כדאי הוא עון זה שימות במלחמה, וה"ה בכרמים, שכן אמרה תורה כרמים וזיתים אשר לא נטעת, ועוד שהיה לו ללמוד מיעקב אבינו שאמר ולמקנהו עשה סכות, לא כתיב בתים, וידע שדירתו בזה העולם עראי, ויזכור יום המיתה. ומי אשר ארש אשה ולא לקחה היה לו להתעסק בפריה ורביה קודם ולא לבנות בתים ולא ליטע כרמים, כי לזה אמר קודם ומי אשר בנה, ומי

אשר נטע, ואח"כ ומי אשר ארש, לומר שהקדים המאוחר ואיחר הקדום א"כ כדאי עון זה שימות, ומ"ש פן, כי אולי אינה בת זוגו וקדם ברחמים, ואיזה דבר ואיזה עילה יסבב לו מיתה כדאיתא בזוהר. ואמר פן ימות במלחמה, כתב בחיי ז"ל שהמת במלחמה מת בלא יומו, וכן אמר הכתוב או יומו יבא או במלחמה ירד ונספה. ועוד יש רמז בכאן לג' גלגולים כחז"ל, כי אולי לא השלים גלגולו והשטן מקטרג בשעת הסכנה ויצטרך להתגלגל, והתחיל מהסוף שהוא בנה, לומר אולי נשלם הבנין ונתחדש ולא נשאר לו אלא החנוך ולעשות פירות חדשים, ולפי שזה קשה מהכל שאחר שהשלים שלשה גלגולים יחזור לזה התחיל בו. ומי אשר נטע כנגד גלגול שני שנעקר וחזרה ונטעה, וכנגד הראשון אמר ארש אותיות ראש, ולזה ארש בשי"ן ולא אר"ס, ולזה חשש על איש אחר כי מאחר שימות מה לו אם ישא אחר אלא שלא יצטרך לבא בגלגול וח"ו יהיה אחר, וכתב ריקאנטי ז"ל הטעם בכהן כי הוא המגין על ישראל ומכפר עליהם כי הוא ראש הבנין:

ומי האיש אשר בנה וגו' ומי האיש אשר נטע וגו' ומי האיש אשר ארש אשה וגו'. דע כי אלו הג' מזומנים לפגעי העולם יותר מאנשים אחרים, ומדה הדין מקטרגת עליהם והעגל במתן תורה יוכיח, ודוק ותשכח בכל המקומות שחטאו ישראל במדבר רובם היה בעת מעלתם הגדולה, הלוחות הראשונים שנשתברו בסיבת העגל, וארז"ל ששלטה בהם עין הרע, ויהי העם כמתאוננים אחר סדר הדגלים ושריית שכינה בתוכם, שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל ויהי העם וגו', עון המרגלים בעת כניסתם לארץ, עון פעור אחד שהסכים להם הקב"ה הברכות ע"י בלעם, שנאמר עמי זכור נא מה יעץ וגו', זהו מאמר רז"ל ליכא כתובה דלא רמו בה תגרא, ומכאן תבין פירוש ויעמוד שטן על ישראל ויסת את דוד הנזכר אחר גדולת דוד ע"ה ומעלתו, וסוד הענין בכולן ובפרט בענין העגל, כי מלאך המות היה עתיד ליבטל אם ירדו הלוחות, עמד וערבב את שמחתם והטעה את הגרים שקבל משה תחילה שהם נוחים להתפתות, זהו כי שחת עמך, זהו מה שארז"ל אין שלוה שאין אחריה פורענות, וע"כ תקנו לשבר הכוס בשעת החופר כדאיתא בברכות, והבן זה, זהו שאמר בתוכחות אשה תארש וגו', או אפשר שיש בזה עוד סוד אחר נשגב ונעלם, כי כבר ידעת כי כ"י נקראת בשם כרם שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל, כרם היה לשלמה, גם נקראת בית, כי היא בית אל, בית אלהי יעקב, גם נקראת בשם אשה שנאמר לזאת יקרא אשה, אשת חיל מי ימצא, אשת חיל עטרת בעלה. והנה האיש שבנה בית ולא חנכו, ארש אשה ולא לקחה, או נטע כרם ולא חללו, הרי הוא כמו שזימן הכלה לחופה והלך לו, והרי הוא נרגן מפריד אלוף, כי הדברים התחתונים עולים למעלה וראוי הוא למות במלחמה, והבן אומרו ואיש אחר יחנכנו, כי לפי הפשט קשה

לפרשו למה חשש הכתוב אם איש אחר יחנכנו, אמנם לפי מה שפירשנו ירמוז למה שנאמר לא תשתחוה לאל אחר, והרמז לכחות הטומאה הנשפעות בה, והבן זה מאד. וכן היתה כונת רז"ל אמרם בספרי פן ימות במלחמה, אם אינו שומע לדברי הכהן לסוף מת במלחמה, ואיש אחר נאמר כאן אחר ונאמר להלן אחר מה אחר האמור להלן עכו"ם, אף אחר האמור כאן אחר עכו"ם והבן זה מאד ע"כ, א"כ לזה אמר ודברו השוטרים אל העם לאמר מאי לאמר לומר שאמירות הרבה בכלל דברים הללו ויספו השוטרים מוסיפין לו, ביאור הדברים לומר אולי עבר על אלות הברית. אשה תארס, כרם תטע, בית תבנה, ואולי עבר והוא מפחד שלא יתקיימו בו האלות הללו, לזה היו מוסיפין לו שילך ולא ימס את לבב אחיו, ואמר כלבבו, לומר שישראל ערבים זה לזה, ואמר הירא שעבר על דברי סופרים וכן ארז"ל שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזרין עליה מעורכי מלחמה, וכן בגמרא מי האיש הירא ר' עקיבא אומר כמשמעו שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה, ר' יוסי הגלילי אומר שהוא מתירא מעבירות שבידו, ר' יוסי אומר אלמנה לכהן גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, זהו האיש הירא, מאי איכא בין רבי יוסי ובין ר' יוסי הגלילי איכא בינייהו עבירות דרבנן שח בין תפלה לתפלה וכו', ובמדרש כמה עבירה עושה, ולא ימס את לבב אחיו מלמד שאם היה מתירא מעבירות שבידו כולם חוזרים ובאין, הטעם כמו שאמרו שכולם ערבין זה לזה:

פסוק י

כי תקרב אל עיר ימים רבים להלחם עליה וגו', רש"י ז"ל כתב במלחמת הרשות הכתוב מדבר, והרמב"ם ז"ל כתב פרק ששי מהלכות מלכים אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לשלום אחת מלחמת הרשות ואחת מלחמת חובה שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, אם השלימו וקבלו ז' מצות שנצטוו בני נח אין הורגין מהם נשמה והרי הם למס שנאמר והיו לך למס ועבדוך, קבלו המס ולא קבלו עליהם העבדות או קבלו העבדות ולא קבלו המס אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם, ואסור לשקר בבריתם ולכזב להם אחר שהשלימו וקבלו ז' מצות, ואם לא השלימו ולא קבלו השבע מצות עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים ובוזזים כל ממונם וטפם ואין הורגין אשה ולא קטן, בד"א במלחמת הרשות אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל העמים וגו' רק מערי העמים האלה וגו' לא תחיה כל נשמה, והביא ראיה שארז"ל בספרי ג' כתבים שלח יהושע, הראשון שלח להם הרוצה לפנות יפנה, ומי שרוצה להשלים ישלים, ומי שרוצה לעשות מלחמה יעשה, עמון ומואב אין שולחין להם לשלום שנאמר לא תדרוש שלומם וגו' ע"כ:

וכתב בחיי ז"ל למה בז' עממין הורגין הטף ולא נחיה נשמה ומשאר האומות נחיה הטף והנשים, לפי שבשאר האומות המלחמה היא כנגד המזלות לא כנגד השרים העליונים, אבל במלחמת מצוה המלחמה היא כנגד השרים ולפיכך יש לנו לעקור את הכל ושלא נניח להם דבר, כי בזה יהיו נעקרים ובטלים מן העולם בין למעלה בין למטה ע"כ, לפי שארץ ישראל בזמן שישבו בה ישראל אין שום שר שולט שם אלא הקב"ה שנאמר הארץ אשר ה' דורש אותה תמיד עיני ה' בה וגו', אבל כשהשלימו נכללו בכל ישראל. ומכאן תראה כמה גדול כח השלום שאחר שהיו חייבים מיתה שנאמר לא תחיה כל נשמה נתוסף להם חיים ונכללו בכלל ישראל ונצולו כלם מהמיתה וכן פינחס שנאמר הנני נותן לו את בריתי שלום לא טעם טעם מיתה מעולם, שלום, במילואו שי"ן למ"ד וא"ו מ"ם בגימ' אין בו מיתה עם ג' מלות. בחיי ז"ל כתב אם עמון ומואב באו והשלימו מעצמן מקבלים אותם להודיעך כמה גדול כח השלום ע"כ, והרב ריקנטי ז"ל כתב טעם וקראת אליה לשלום שלא יתרחק מפעולת החסד בשעת המלחמה שלא תהא מדת הדין קשה כענין פן תרבה עליך חית השדה ע"כ. עוד דרשו כי תצור אל עיר, האדם נקרא עיר קטנה, ואמר שאם בא לצור עצמו מהיצר לא תהא דוחהו לגמרי אלא כמו שאז"ל שמאל דוחה וימין מקרבת, והיה אם שלום תענך ופתחה לך, שפנה היצר מהפתח שנאמר לפתח חטאת רובץ, והיה כל העם הנמצא בה, שהם שאר האיברים יהיו לך ברשותך ויהיו נשמעים אליך אע"פ שהן חומריים והחומר לא יתאוה אלא חומר כמוהו, ויהיו יותר נשמעין ליצר עכ"ז יהיו לך למ"ס בגימ' ק"ל, בנקל יהיו לך, ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה אז וצרת עליה בסיגופין בתעניות ויתנה ה' בידך וכו':

פסוק יט

כי תצור אל עיר וגו לא תשחית את עצה, בא לומר שתניח הזקנים שבה ליקח מהם עצה ויראוך מוצאה ומובאה, זהו כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות. כי האדם עץ השדה, אולי יש בני אדם בשדה נחבאים ויבאו עליך במצור, לזה תניחם והם יגלו לך, רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא שאין בו עצה וחכמה אותו תשחית וגו':

ובזוהר פרשת בלק דף ר"ב ז"ל, ת"ח כמה חביבי אינון דמשתדלי באורייתא קמי קב"ה דאפילו בזמנא דדינא קשיא תליא בעלמא ואתיהיב רשו למחבלא קב"ה פקיד ליה עלווייהו על אינון דקא משתדלי באורייתא, דהכי אמר ליה קב"ה כי תצור אל עיר בגין חוביהון סגיאין דחטאן לקמאי ואתחייבו בדינא, ימים רבים, ימים שנים רבים שלשה, תלתא יומין דא בתר דא ואשתמודעא דבר במתא תא ואפקיד לך על כל בני בית, לא תשחית את עצה דא תלמיד חכם דאיהו במתא דאיהו אילנא דחיי אילנא דיהיב איבין,

את עצה ההוא דיהיב עיטא למתא לאשתזבא מן דינא ואוליף לון ארחין דיהכון בה, וע"ד לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן לנדחא עליה דינא לאושטא עליה חרבא מלהטא חרבא משננא ההיא דקטלא לשאר אינשי דעלמא, כי ממנו תאכל וכי ההוא מחבלא אכיל מיניה, לא, אלא ממנו תאכל האי טנרא תקיפא האי דכל רוחין תקיפין וקדישין נפקי מיניה דלית, הנאה ותיאובתא לרוח קודשא בהאי עלמא אלא אורייתא דההוא זכאה, כביכול ההוא זכאה מפרנס לה יהיב לה מזונא בהאי עלמא יתיר מכל קרבנין דעלמא, בקרבן מה כתיב אכלתי יערי עם דבשי אכלו רעים ומיומא דאתחריב בית מקדשא ובטלו קרבנין לית ליה לקב"ה אלא אינון מלין דאורייתא ואורייתא דאתחדשא בפומיה בגין בך כי ממנו תאכל ולית ליה מזונא בהאי עלמא אלא ממנו ומאינון דכוותיה וכיון דממנו תאכל ואיהו זן לה אותו לא תכרות הוי זהיר ביה דלא תקרב ביה, כי האדם עץ השדה דא אקרי אדם דאשתמודע עילא ותתא, עץ השדה אילנא רברבא ותקיף דההוא שדה אשר ברכו ה' דא סמיך עליה אילן דאשתמודע דההוא שדה תדיר, לבא מפניך במצור מלה דא אהדר לרישא דכתיב לא תשחית את עצה הוא דיהיב לון עיטא ואתקין למתא לבוא מפניך במצור איהי יהיב לון עיטא לאתקנא ולאהדרא בתיובתא ואתקין לון מאני זיינין בוקינס ושופרין לבא מפניך מאי לבא מפניך. לבא לקמאי ולאעלא מפניך מקמי דחילו דילך, במצור באתר דעילאין ותתאין לא יכלין לאעלא תמן ומאי איהו דרגא דבעל תשובה עאלין תמן, ומאן איהו תשובה דא איהו מצור אתר דתקיף וטנרא תקיפא, וכיון דעיטא דא נטלי אנא מכפר לחובייהו ואתקבלן ברעוא לקמן, ועל דא פקיד קב"ה על אינון דמשתדלי באורייתא בגין כך זכאין אינון דהא משתדלי באורייתא אינון אילנין רברבין בהאי עלמא ובעלמא דאתי ע"כ. וכתב ריקאנטי ז"ל טעם אחר לא תשחית את עצה, כבר ידעת מאמר רז"ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה וכו', והנה בהשחיתו למטה פוגם למעלה, אמנם אם אינו טוען פירות כבר פסק כחו, וכבר ידעת מאמר רז"ל לא שכיב שבחת ברי אלא דקץ תאנתא בלא זמנא, וזהו כי האדם עץ השדה כפשוטו, וארז"ל בפרקי ר' אליעזר בשעה שכורתין אילן שעושה פרי הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע, וכן בשעה שהנשמה יוצאה מהגוף ע"כ. הא דימה יציאת הנשמה, לכריתת העץ, לפי שבשעת כריתתו נפסק אותו כח שהיה אומר לו גדל. ואמר רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, מה צריך ידיעה בזה אילני סרק ידועים הם, אבל בא לרמוז למי שנתחייב מיתה שלא ימיתוהו אלא אם כן ידעו בו שאין בו מאכל כלום, שלא יצא ממנו ת"ח, ולזה אמר יהיב עינוי ביה, שעיין בו אם יצא ממנו ת"ח, עיניו ב עינים אחת לטובה אם יצא ממנו ת"ח, ואחת לרעה להענישו, ונעשה גל של

עצמות, כבר אמרנו שהוא דין ברחמים, שכל זמן שלא נתאכל הבשר הוא בצער שנאמר אך בשרו עליו יכאב, והוא עושה עמו רחמים שהיה מאכל הבשר ונעשה גל עצמות, לזה אמר ונעשה גל של עצמות:

פרק כא

פסוק א

כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נותן לך התורה מתמהת אפשר שימצא חלל ולא נוד מי הכהו כדי לנקום נקמתו, ובפרט באדמה אשר ה' אלהיך נותן לך, אין זה אלא מעון הזקנים והשופטים, כי המלך נקרא שופט שנא' מלך במשפט יעמיד ארץ, וכן כהן גדול נקרא שופט שנאמר ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, ולזה אמר זקניך ולא אמר הזקנים לומר כפי מה שהנון לך כעם ככהן, זהו זקניך כפי דורך. אמנם יש. לשאול למה עגלת ובלשון נקבה ולא איל ולא כבש, ולמה עורפין אותה ולא בשחיטה, ולמה הכהנים, ולמה בנחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, ולמה אמר הכהנים בני לוי, לוי למה. נזכר כאן, ולמה כפר לעמך ישראל, ישראל מה חטאו, ואומרו ואתה תבער הדם הנקי, אם הוא נקי איך נתחייב הריגה ואין צריך ביעור, ולמה קראו חלל ולא הרוג. אלא סוד הענין הוא שזה היה חלול מן המצות, לזה כשבא כנגדו לא היה לו שום מגין והיה בו עדין קצת מעון העגל, כאמרם ז"ל אין לך פורענות שבאה לעולם שאין בה קצת מעון העגל, ואילולי עון העגל לא אסתייעא מלתא ליהרג, ולזה עגלה שעשה פירות כנקבה, כמו שאמר משה חטא העם הזה חטאה גדולה ולא אמר חטא גדול, לפי שבחטא העגל אמר ראיתי את העם הזה והנה עם קשי ערף, לזה וערפו להסיר אותו קשיות עורף, ולזה בנחל איתן אשר לא יזרע כדי שלא תעשה עוד פירות, ולזה הזכיר כאן בני לוי לפי שבני לוי הם עשו. נקמה בעובדי העגל, והכהנים יטפלו בה לפי שבא ע"י אהרן, ולזה אמר כפר לעמך ישראל, שעדיין צריכין קנוח שלא נסתלק מעליהן עון זה לגמרי, ובערך זה קראו דם הנקי, וצריך לבער עון זה כדי שלא יתעורר כל שעה שיבא פורענות על ישראל, וזהו אשר פדית ה' וגו', ולזה היתה המדידה לומר מאותה העיר הקרובה נמתח עליו הדין עד שנהרג, ולזה צריכים שירחצו ידיהם, ולזה לא שפכו שפכה כתיב. ואמר כי תעשה הישר, להפחידם לומר שעכ"ז אינו מסתלק מעליהם לגמרי אלא אם יעשו הישר בעיני ה':

וכתב בזוהר פרשת וירא דף קי"ג, רבי שמעון הוה יתיב ולעי באורייתא והוה משתדל בהאי קרא ולקחו זקני העיר ההיא עגלת בקר וגו' וערפו שם את העגלה בנחל, ודינא איהו בקופיץ לערפא לה, א"ל רבי אלעזר האי למאי אצטריך, בכה רבי שמעון ואמר ווי

לעלמא דאתמשך בתר דא, דהא מן ההוא יומא חויא בישא דאתפתא ביה אדם שליט על בני עלמא. איהו קאים למחטי ית עלמא ועלמא לא יכיל לנפקא מעונשיה עד דייתי מלכא משיחא ויוקים קב"ה לדמיכי עפרא דכתיב בלע המות לנצח וגו' וכתיב ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, ואיהו קאים על עלמא דא למיטל נשמתין דכל בני נשא, ות"ח הא כתיב כי ימצא חלל וגו' ת"ח כל בני עלמא ע"י מלאך המות נפקי נשמתייהו ואי תימא דבר נש דא על ידא דההוא מלאך המות, נפקא נשמתיה, לאו הכי אלא מאן דקטיל ליה אפיק את נשמתיה עד לא מטא זמניה לשלטאה ביה ההוא מלאך המות, ובגין כך ולארץ לא יכופר לדם, ולא די לון דקאים איהו למחטי עלמא למגנא ולקטרגא תדיר כ"ש דגזלין מיניה מה דאית ליה לנטלא וקב"ה חיים על בנוי, ובגין כך קרבין על האי עגלא בגין לתקנא עמיה מה דאתנטיל מההיא נשמתא דבר נש מיניה ולא ישתכח מקטרגא על (קריבין בהאי) עלמא ורזא עילאה תנינן הכא, שור פרה עגל עגלה כלהו ברזא עלאה אשתכחו ובגין כך מתקנין ליה, ודא הוא דכתיב ידנו לא שפכה את הדם וגו' לא שפכה ולא גרימנא מיתתיה, ובדא לא אשתכח מקטרגא עלייהו ובכולא יהיב קב"ה עיטא לעלמא ע"כ:

פסוק ח

ואל תתן דם נקי. יש לשאול מה צורך לבקשה זו וכי יעלה על הדעת שה' ית' יעניש בלא משפט, כתב ה"ר ריקאנטי ז"ל התשובה היא שאע"פ שהקב"ה יודע לבות בני אדם צריך לנקות עצמו בתפלתו כי בזה מתרצה לו מדה"ד כי כיון שחלתה בעולם אינה מתרצה אלא בצדיקים לגודל השתוקקותם להשלים הפעולות אשר היא סיבתם, כמו שאמר בספר הזוהר רחמנא לשזבינן מחייבי עלמא ומפגימו דילהון כמה זכאין מסתלקין בגינהון על מה דגרמי ע"כ. וכן ארז"ל כיון שניתן רשות למחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, ובפרק הכונס (ס') ארז"ל א"ר יונתן אין פורענות באה לעולם אלא בשביל הרשעים ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים שנאמר והכרתי ממך צדיק ורשע וגו' וכתיב כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש אימתי האש יוצאת בזמן שהקוצים מצויים ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים שנאמר ונאכל גדיש, שכבר נאכל:

ובזוהר ז"ל צדק ומשפט מכון כסאך וגו צדק מהאי משפט אתזן ולזמנין קרי ליה ומלכי צדק מלך שלם וכו' וכד מתערין דינין במשפט כלהו רחמי כלהו בשלימו דהאי מבסם להאי צדק ודינין מתתקנין וכלהו נחתי בעלמא בשלימו ברחמי וכו', וכד אתחבר דכר ונוקבא בעלמא כל עלמין כלהו ברחמי בחדוותא וכד אסגיאו חייבין בעלמא ואסתאבת מקדשא ודכורא אתרחק מנוקבא וחויא תקיפא שריא לאתערא ווי לעלמא דמיתין מהאי

צדק כמה חבילי טריקין מעלמא כמה זכאין מסתלקין מעלמא בגין דאתרחק מנוקבא ומשפט לח קריב בצדק ועל דא כתיב ויש נספה בלא משפט דמשפט אתרחק מצדק ולא אתבסמת וצדק ינקא מאתר אחרא ועל דא אמר שלמה מלכא את הכל ראיתי בימי הבלי הבלי דא מלכותא קדישא ע"כ. ויש לי ראיה לדברי פרק המביא אמר שם ה', כפר לעמך ישראל אשר פדית ה ראויה כפרה זו שיתכפר על יוצאי מצרים, כפר לעמך אלו החיים אשר פדית אלו המתים מלמד שהמתים צריכין כפרה, ומה להם החיים והמתים של יוצאי מצרים בזה אלא כמו שאמרנו, ובפרק עגלה אמר למה לנחל איתן אמר הקב"ה יבא דבר שלא עשה פירות ויערף במקום שאינו עושה פירות, ויכפר על מי שלא הניחוהו לעשות פירות, פירות דמאי אילימא פריה ורביה אזקן ואסריס הכי נמי דלא ערפנא אלא מצוה ע"כ:

פסוק ט

ואתה תבער הדם הנקי, אז"ל שאחר ימים מעטים היה יוצא מנבלת העגלה חיל של תולעים עד בית ההורג ועל זה אמר ואתה תבער הדם וגו', ואתה תבער הדם הנקי, ס"ת רימה, ע"כ:

גימטריאות

שופטים ושוטרים תתן לך, ר"ת שותל, הממנה דיינים הגונים כאילו הוא שותל ונוטע ארזים בישראל:

שוחד. שהוא חד, פירוש שהנותן והמקבל נעשים אחד. וכן לא תקח שוחד ס"ת אחד:

ויסלף. ויפסל דברי צדיקים:

תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ידוד אלהיך, בגימ' זה שקבר רשע אצל הצדיק:

כל דבר רע. שלא יוציא דבור רע מפיו, ד"א דבר רע דבור רע שהוקצה לעבירה:

דברי ריבות בשעריך. ריבת כתיב על עסקיו ריבה זו סוטה:

לא תסור מן הדבר ימין ושמאל, שמואל. שלא היה לשאול המלך לסור מדבריו שצוהו להכרית זרעו של עמלק:

אשימה עלי מלך ככל, ס"ת היכל, ג' מצות נצטוו, אחת מהם לבנות היכל:

איש נכר"י בגימ' הורדוס:

כאשר דבר לו וזה, ב' ווי"ן יחד בגימ' י"ב, וז"ה בגימ' י"ב, הרי כ"ד מתנות כהונה:

גז צאנך. היו נותנין משקל עשרה סלעים כמנין ג"ז. ד"א כנגד ג"ז דברות שהם ג' עשה וז' לא תעשה:

לשרת בשם. ר"ת לב, וס"ת תם, שיהא בעת שרות לבו תם כאילו קיים כל התורה כולה:

נביא מקרבך א"ת מקרבך אלא מקרבך (בפת"ח) ליראת שמים:

מעמו. אפי' העם ההולכים אחריו נענשים:
שלוש ערים תבדיל לך, שלש מלא ו ג' פעמים ו' עולה י"ח רמז לי"ח ברכות של תפלה שהם מקלט לישראל, ובתפלה נבדלים מהם האויבים והשונאים:
ערים. אויבים, כמו מלכא חלמא לערך וגו', א"כ בג' תפלות שהן י"ח ברכות הוא נבדל מהאויבים והשונאים וחי הוא ביניהם:
וישבת בעריהם ובבתיהם שלוש, ר"ת שובו, רמז על בעלי תשובה שהתשובה היא בית מנוס לעוברי עבירה, וכן דורש במדרש תהלים תכין לך הדרך שע"י התשובה מכין לו הדרך לעוה"ב, ולכך אמר הדרך בה' הידיעה, וכן הוא אומר תכין לבם תקשיב אזניך:
ושלשת את גבול ארצך וגו', רמז להזכיר בתפלה ג' אבות, ושלשת, תשלשו, להזכיר ג' אבות ג"פ ביום:
כל רוצח. כל עובר עבירה ינוס לזכות ג' אבות, והם ג' ערי מקלט, שכן ערי מקלט בגימ' הם האבות:
וזה דבר הרוצח. וז"ה הם י"ח ברכות:
האל ושלחו זקני. ס"ת לוי, בן לוי פלכו קולט. (ובמסכת מכות) ועמדו שני האנשים, בעדים הכתוב מדבר. ועמדו בגימ' בעדים:
למלחמה על אויביכם. כלומר תהיו למעלה מאויביכם. אל תיראו ואל תחפזו וגו', ד' כנגד ד' מלכיות:
הירא ורך הלבב ילך, ר"ת השם בהיפוך, שמי שיש עליו עונות מדת הרחמים נהפכת לו למדת הדין:
לא תשחית את עצה, אלו ת"ח שהתורה נקראת עץ חיים:
לנדוח עליו גרזן. אלו העכו"ם שחותכין את ישראל:
כי האדם עץ השדה, בגימ' בתלמיד חכם הכתוב מדבר. כי לא עץ מאכל תלמיד חכם שאינו הגון, לא עץ מאכל, ר"ת מעל:
ימצא חלל באדמה. ס"ת אלה, כשאמרו בעגל אלה אלהיך ישראל הרגו חור, זהו חלל באדמה:
נופל בשדה. רמז על דם זכריה שהיה בירושלים שנקראת שדה שנאמר ציון שדה תחרש:
לא נודע מי הכהו, כשבא נבוזראדן וראה הדם רותת ועולה אך לא נודע מי הכהו:
ומדדו את הערים אשר סביבות החלל, ומדדו מדה במדה, הם הרגו במקדש ה' כהן ונביא ונהרגו עליו כמה וכמה:
העיר הקרובה אל החלל, זו ירושלים שבאו בה במלחמה ותרגום מלחמה קרבא ונעשו חלל שהרגו זכריה:

זקני העיר. ב"ד של מעלה, ד"א ירמיה ושאר נביאים שנבאו על ירושלים רעה, והם זקני העיר:
והורידו זקני העיר את העגלה, זו כנסת ישראל. אל נחל איתן, זה נבוזראדן שנאמר בו איתן:
אשר לא יעבד בו ולא יזרע, שלא היה בו לא מעשים טובים ולא מצות באותה שעה, ואח"כ בא ונתגייר. וערפו שם את העגלה, שהרג מישראל. ונגשו הכהנים בני לוי, זה ירמיה. ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, אלו הפורענות שהתנבא עליהן, ירחצו ידיהם, שהן נקיים מאותו עון כיון שהזהירו ישראל ולא שמעו בקולם, זהו ידינו לא שפכו את הדם הזה. ואל תתן דם נקי, זה דם זכריה הנביא. ונכפר להם הדם, אותו הדם נעשה כפרה להם, ואל תתן, אחר ששהו בארץ מנין תת"ן שנים נטבע דמו של זכריה. ואתה תבער רמז על נבוזראדן ששלחו ה' לבער הדם הנקי של זכריה. כי תעשה הישר רמז שעתיד להתגייר. ד"א כי תעשה הישר. תעשה לישראל שיעשו תשובה:

פסוק י

כי תצא למלחמה על אויביך וגו'. זו היא המלחמה הגדולה שהיא מלחמת היצר שהוא לוחם תמיד, אלכסנדרוס מוקדון חזר מהמלחמה אחר ג' שנים שצר על מדינה ועשה מלחמה גדולה עד שכבשה ובחזרתו יצא לקראתו אריסטו שהיה חכם גדול ומלומד ואמר לו נצחת מלחמה הקטנה נשאר לך לנצח מלחמה הגדולה, אמר לו יש גדולה מזו אמר לו כן זו מלחמה שהיא תמידית מלחמת היצר, ואיזהו גבור הכובש את יצרו, וכן אז"ל פרק החליל א"ר יצחק יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום שנאמר רק רע כל היום, אמר ריש לקיש יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, א"כ אויבך הוא האויב האמיתי שהוא אויב לנפש, כי אויב בשר ודם הוא לגוף אבל זה הוא אויב לנפש, זהו שיסד הפייטן, זדון לבי עשה לנפשי אשר לא יוכל אויבי עשוהו, ואמר כי, לומר לא בכל פעם כי פעמים שאתה צריך לו. ושבית שביו, זה יצר הטוב שהיה שבוי וכפוף תחת יד יצה"ר. וראית בשביה אשת יפה תואר זה יצר הטוב, והבאת אל תוך ביתך וגלחה את ראשה, יצה"ר שהוא ראשה, ר"ל שבא קודם, יגלח כלומר יתיש כחו כמו שאמר שמשון אם גלחתו וסר ממני כחו. ועשתה את צפרניה, כלומר תתקן מעשיה ותזכור לאדם הראשון שהלך לו כתנות אור שהים לו ולזה אנו מביטים בצפרנים מוצאי שבת לזכור ולומר שע"י חטא אחד שחטא הלך לו האור שהיה בו דמות הצפורן וצריכין לאור הנר, שאילו לא הלך לא היינו צריכין לאור הנר, ואנו כמה חטאים ועונות עשינו מה תהא עלינו, ושואלים מהקב"ה ששת ימי המעשה

הבאים שיהיו חשוכים מכל חטא ופשע ומנוקים מכל עון ואשמה ורשע. והסירה את שמלת שביה, תסיר מלבוש התאוה אז יהיה לה ישוב בביתך. ובכתה את אביה, תבכה על מה שעבר זמן הבחרות שהן ימים שהיתה מתענגת בהם והיו לה בהם כמו הבן שיש לו נעגועים על אביו ועל אמו ועושין לו רצונו, ירח ימים, לא הרבה זמן יבכה ויתענה כדי שלא יבטל לגמרי, אלא שיעור שיכנע יצר הרע לא לבטלו, כי אם יבטלו אין לו חלק טוב בעמלו, אלא שעם היותו בתוקפו ובגבורתו הוא מתגבר עליו, ולזה ירח ימים ולא יותר. ירח בגימ' ח"י עצם, שיהיה עצמותו חי. ואחר כן תבא אליה, לא יתגבר עוד עליך אלא אדרבא שיהיה לך לאשה, כמו האשה שהיא עזר לבעלה כן יהיה לך לעונה האמורה בתורה, ויהיה לך להתענג ולאכול ולשתות ולענג שבתות וימים טובים ולסעודת מצוה ולא יזיק לך, והיה אם לא חפצת בה, ביצר הטוב ושלחתה כמו שאז"ל ראה אדם שיצר הרע מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה, מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים, זהו שאמר ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף, שיכספו פניה ותתבייש ותבא לידי בושה במקום שמכירין אותך לא תעשנה. לא תתעמר בה, כתרגומו לא תתגר, לא תלבש טלית עד העינים ותפילין גדולים שתהא נראה שאתה חסיד וקדוש בפני בני אדם ותכרע במודים עד שיהיה ראשך בין ארכובותיך, כמו התגר שמראה לבני אדם שהוא עשיר כדי שישאו ויתנו עמו, כן אתה עושה מראה חסידות כדי שיאמינו לך ויתנו לך פקדונות וישאו ויתנו עמך, לא לשם שמים, ובינך לבין קונך אתה רשע גמור, כמו שאמר הרב שלמה בן גבירול, מראין נפש זכה ונטהרת ותחתיה תעמוד הבהרת. זהו תחת אשר עניתה שמתחת בינך ליצר אתה מעני יצה"ט:

ועל דרך הפשט אמר ונתנו ה' אלהיך בידך, כאיש אחד, ולא תהיה כפוי טובה ובטובה שעשיתי עמך תבעוט, כי אם היית טורח ונלחם במלחמה לא היית הולך אחר הזנות, כי מי שהוא במלחמה, לבו בל עמו שאינו יודע אם יהרוג אם יהרג, ואינו בא לידי קשוי ולא לידי זנות, אבל אתה לא טרחת ולא נלחמת ולזה באת לידי זנות, ולא די שזנית עמה אלא ולקחת לך לאשה בלא רשות, כי לא אמר קח אותה אלא ולקחת כאלו מתרעם עליו שלקחה בלא רשות, הואיל וכן הוא, והבאתה אל תוך ביתך והיתה לך לאשה, לא אמר והיתה לך אשה אלא לאשה אשה מושאלת שסופך לשנאתה. והיה אם לא חפצת בה וגו', פירש רש"י ז"ל הכתוב מבשרך שסופך לשנאתה וסופו שמוליד ממנה בן סורר ומורה, וא"ת מאחר שכן הוא למה התירה הכתוב שאמר והבאתה אל תוך ביתך והיתה לך לאשה יתיר לו ביאה ראשונה לבד כנגד היצר. ויש לומר שאם לא היה מתירה הכתוב

היה היצר מתגרה בו והיה עושה כל בעילותיו לשם זנות, אבל עתה שהתירה לא יתגרה בו לפי שאינו מגרהו אלא על האיסור וממתיקו בעיניו שנאמר מים גנובים ימתקו:

פסוק טו

כי תהיינה לאיש שתי נשים, יכולים לפרשו על ב' יצרים יצ"ט ויצה"ר. וילדו לו בנים יצר הטוב הוליד מצות ויצר הרע עבירות ונקרא יצה"ט שנואה לפי שכל האיברים שונאים אותו לפי שהוא מענן ומסגפן, ויצה"ר אהובה לפי שאוכל אכילה יתירה ומאכילן ומשקן. והיה הבן הבכור, ר"ל שקודם שעשה עבירות עשה מצות והיא יתירה על העבירות, כמו שאמר בקידושין פרק קמא כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין את ימיו ונוחל את הארץ, פירש"י ז"ל מצוה אחת יתר על זכיותיו, זהו והיה הבן הבכור לשניאה, והיה ביום הנחילו את בניו שהוא יום המיתה שבאו לחשבון לא יוכל וגו', לא יוכל סמאל לבכר את בן האהובה וגו', כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים עוה"ז ועוה"ב, כמו שאמרה המשנה מאריכין ימיו היינו בעוה"ז ונוחל את הארץ היינו בעוה"ב, לו משפט הבכורה הואיל והתחיל במצוה והיא יתירה על העבירות היא תליץ עליו שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וגו' ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר, כפר ותהה על העבירות שעשה, א"כ לו משפט הבכורה הבכרה כתיב הברכה, כפר בגימטריא ברחמים, שראוי לרחם עליו כי יצר לב האדם רע מנעוריו, זהו מצאתי כפ"ר בגימ' יצר משעה שננערתי מבטן אמי מצאתי היצר לפתח חטאת רובץ:

ועוד יש לפרש פרשה זו על אשתו של אדם ולילית, הם שתי נשים, ולפי שאין אדם נצול משכבת זרע לבטלה, בא להזהיר שלפחות טפה ראשונה ישמור אותה, זהו והיה הבן הבכור לשניאה, כדי שביום הנחילו את בניו שהוא יום המיתה יהיה גובר על הרוחין ושדין שנעשין מאותם טפות של שכבת זרע, וקראם הזוהר נגעי בני אדם, ובעת הקבורה רוצים להתחבר עמו ואין יכולין לפי שמתגבר עליהם הבן הבכור. יכיר בגימ' יהיה גובר, יכיר בגי' נגעי בני אדם הוא הגובר עם ב' מלות, ולזה הם הקפות שעושין למת להבריחם מעליו, כי סוד הקפ"ה ק"ץ, לומר בזה בא לו הקץ שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב, אבל הם לא נתהוו מן העפר וכו'. ומצאתי כתוב שצריך לומר אחר ההקפות פסוק ולבני הפילגשים אשר לאברהם וגו', כדי לשלחם מעל הקבר, וגם כן אומר פסוק והוא רחום יכפר וגו' כדי להשליך מעליו קצף ומשחית ואף וחימה, ובאמרו והוא רחום וכשיש רחמים לא יש קצף, והשאר נזכרים בפסוק, ישחית היינו משחית, אפו היינו אף, חמתו היינו חימה, וצריך לאמרו ד' פעמים, וכשיש בן בכור מטפה ראשונה אין צריך כל זה כי הוא ראשית אונו לו משפט הבכורה, והכל רמוז בתורה. וצריך שתדע שיש לאדם ד'

אויבים שבאים על האדם בשעת מיחה וכל אחד רוצה לגבות חובו ממנו שהם אף וחימה קצף ומשחית, כנגד ד' יסודות, קצף נגד הרוח, משחית נגד האש, אף נגד המים, חמה נגד העפר, ואומר פסוק זה לסלקם מעליו, ואמר כל חמתו, לפי שעדיין יש עליו חבוט הקבר ודין התולעים, ואמר בזוהר ז' עדנין יחלפון עלוהי. הם ז' מיני עונשין. ומצאתי כתוב למה הבכור נוטל פי שנים לפי שהעבודה היתה בבכורות ולא היה להם חלק כדי שיהיו זריזים בעבודה, וכשחטאו בעגל נטלה מהם העבודה ונתנה ללוים ונתן להם חלקם וחלק הלוים כדי לרבותם לפי שעלו לא ירדו אלא א"כ נמצא בהם עבירה, עכ"ז נתן להם הכפל, וכן בכר אותיותיו כפולות ע"כ:

פסוק יח

וכי יהיה לאיש בן סורר ומורה. דין זה כנראה שאי אפשר להיות. אחרי שבא להם בן וטרחו בו אביו ואמו עד שגדלוהו אפשר שאביו ואמו ימסרוהו לסקילה, וכתיב כרחם אב על בנים, וכאן לא די האב אלא האם ג"כ, ובאברהם א"ל הקב"ה קח נא לא אמר לאם אלא לאב, כי ידע הקב"ה שאינה יכולה לעמוד בנסיון, שהרי כשבא השטן ואמר לה יצחק לעולה פרחה נשמתה, ולזה והאלהים נסה את אברהם ולא אברהם ושרה וכאן אביו ואמו. יש לך בן סורר ומורה יותר מאבשלום ששכב עם נשי אביו וברח אביו מתחת ידו, ועכ"ז כשהלכו להלחם צוה עליו, וכששמע שמת כמה חרה לו וכמה בכה עליו ולא מסרו להריגה. ועוד שאז"ל שירדה תורה לסוף דעתו סוף שהוא מלסטם הבריות, והקב"ה אינו דן את האדם על שם סופו, הרי אז"ל על ישמעאל כשכלו המים מן החמת אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מי שעתיד להמית בניך בצמא תמציא לו מים, אמר להם איני דן את האדם אלא באשר הוא שם, שנאמר שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם. ועוד סקילה למה, בשביל שאמרו בנינו זה סורר ומורה איננו שומע בקולנו לא הכה ולא קלל יסקל, ועוד מה שאז"ל לא היה ולא נברא אלא דרוש וקבל שכר, על מה שאי אפשר להיות ידרוש, ועוד אומרו כי יהיה לאיש בן סורר ומורה עדין אינו לא סורר ולא מורה, יאמר כי יהיה לאיש בן שאינו שומע וכו' ותפשו בו אביו ואמו ואמרו בנינו סורר ומורה. והרמב"ן כתב לא הומת זה בגודל חטאו אלא כדי לייסר בו אחרים. וקשה כדי לייסר אחרים יומת זה מיתה משונה, ועוד אמר ורגמוהו כל אנשי עירו, לא מצינו זה אלא כאן ובנערה המאורסה שאמר ורגמוה כל אנשי עירה, ובכל מקום באבן ירגמו אותו לא אמר כל אנשי עירו. ועוד למה היו משהין אותו עד הרגל למה כל הצער הזה יספיק שממיתין אותו שלא כדין כנראה. ורבינו בחיי ז"ל שאל שאלה זו וז"ל, תניא בן סורר ומורה ועיר הנדחת לא היו ולא עתידין להיות ולא נכתבו אלא דרוש וקבל שכר

ואם כן יש לשאול מפני מה הוצרכה תורה להודיע ולכתוב מה שלא היה ומה שאין ענינו נוהג בדרך העולם. אבל זה היה מחכמת התורה ללמד דעת את העם בגודל חיוב אהבת השי"ת, שהרי אין אהבה חזקה בעולם כאהבת האב והאם לבן, וכיון שהבן עבר על מצות השי"ת זה דרכו כסל לו חייבים הם שיגביר עליהם אהבת השי"ת על אהבת הבן עד שיצטרכו הם בעצמם להביאו לב"ד לסקילה. וכבר בא הענין הזה בחיוב גודל אהבת השי"ת מפורש בתורה בענין העקידה, כי אברהם עם היות אהבתו של יצחק עזה וחזקה כבן שבא לו אחר הזקנה והיאוש, אע"פ שצוהו להקריבו עולה טרח בדבר מיד והגביר אהבתו של הקב"ה על אהבתו של יצחק, ועל שלימות המעלה הזאת קראו לאברהם אברהם אוהבי ואז נתפרסם לכל העולם גודל חיוב האהבה שצריכה להיות ראויה לעבור כל מיני אהבה, ומזה ארז"ל דרוש וקבל שכר, כך שמעתי מפי ה"ר שמעון שיחיה עכ"ל.
ובספרי אמר אביו של זה חשק יפת תואר והכניס שטן לתוך ביתו נעשה בנו סורר ומורה וסופו להמיתו מיתה משונה, שנאמר אחריו וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ אפשר שכיון באמרו וסופו להמיתו מיתה משונה הוא הבן לאב שיהא הוא סיבה לעשות עון ויביאוהו לב"ד וימותוהו, כמו שאמר במסכת סנהדרין פרק חלק על פסוק ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם א"ר יהודה אמר רב בקש דוד לעבוד ע"ז, כונת דוד שבקש לעבוד ע"ז היה כדי שלא יתחלל שם שמים שיאמרו ראו דוד אחר כמה תפלות וכמה תעניות והוא עושה משפט וצדקה לכל עמו והוא אב בית דין ראש הסנהדרין ואחר כל זה בנו יבקש להרגו, לית דין ולית דיין, ולזה בקש לעבוד ע"ז לפנים, לא שח"ו עובד אותה אלא שיתקדש ש"ש ויאמרו הכל לא עביד דינא בלא דינא, זהו אומרו יאמרו מלך שכמותי בנו יהרגנו צדיק הוא וצדיק דינו, אמר לו חושי הארכי אין אתה צריך לכך שיאמרו לפי שלקח יפת תואר. א"ל עדיין יאמרו יפת תואר רחמנא שריה ולא יאמרו שמעון זה בא, א"ל אבשלום הוא בן יפת תואר, והכל יאמרו מאן דנסיב יפת תואר הוה ליה בן סורר ומורה כי סמיך ליפת תואר כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. הרי שדוד המע"ה כמעט שעבד ע"ז, וכן זה הבן מרוב הכעסות שגונב משל אביו ואוכל בשר ושותה יין עם אנשים רקים ופוחזים יבא לכפור בה' או יהרוג עצמו, ובערך זה ודאי שימסור אותו לכמה הריגות, ובפרט שיודע שאינו בנו גמור אלא בן השטן שנכנס לתוך ביתו כמ"ש בספרי, ר"ל גופו הוא מביאה ראשונה שהיא אנוסה ובת אל נכר, ובערך זה האם גם כן תרצה למוסרו להריגה אחר שנתגיירה וידעה האמת, ולזה ורגמוהו כל אנשי עירו, כי אם יניחוהו סופו להחטיא את כולם, וראיה מאבשלום והיה בן דוד אם היה מאחר מה היה עושה, וכשאמר שאין הקב"ה דן את האדם אלא באשר הוא שם, זהו

בחטא שהוא תלוי בבחירה אמנם בבן סורר ומורה שסורו רע מתחילתו ועיסתו רעה בין מן האב בין מן האם, וישמעאל מצד אביו היה צדיק ובסוף עשה תשובה, וזה כשהגיע לשנת י"ג שהתחיל יצ"ט להתנוצץ בו עושה כן, מה יעשה בסוף, שכן הכריחו ז"ל בגמרא שדין זה של בן סורר ומורה אינו אלא בבן י"ג שנה ויום אחד שהביא שתי שערות עד ג' חדשים שמא תתעבר אשתו, והתורה אמר בן ולא אב ואחר שלשה חדשים יוכר העובר ויהיה אב, ולזה התחילה התורה ואמר כי יהיה לאיש בן סורר וגו' ובערת הרע, לומר שמתחלת עיסתו הוא סורר, ובערת הרע שהוא השטן מקרבך שלא יטעה אותך כמו שהטעה לזה, ומכאן כל ישראל ישמעו וייראו, שהיו משהין אותו עד הרגל כדי שיתיסרו בו כל ישראל ויפחדו ולא יכניסו שטן לביתם ולא ילכו אחר שרירות לבם:

פסוק יט

ותפשו בו אביו ואמו, בזוהר פרשת בלק (דף קצ"ז) א"ר אלעזר וגו' משם יראה מה שאמר ומשה מרחיק הוה חמי בחכמתא שאמר ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו שהוא זמן החרבן שהוציאם נבוכדנצר מירושלים והרג מהם ורגם מהם, אמר ליה קב"ה את ידעת ואנא ידענא יתיר. ודאי הפשט הוא כמו דאת חמי אבל דרוש וקבל שכר, לפי שהתוכיות לא דרשת, שאל זקני עירו אינו כפשטו ולא אל שער מקומו כדמתרגם, וכן זולל אינו כמו התרגום אלא לשון זלל תרגום הלך אזל, וסובא כמו סבאך מהול במים, אחר שנתערב נקרא סבאים מובאים, סבאים, ממדבר האמור ביחזקאל, א"כ פירוש זולל הוא ערבוב זהו אומרו מאן גרים לישראל למהוי סורר ומורה לגבי אבהון בגין דאיהו זולל וסובא כשאר עמין דכתיב ויתערבו בגוים דא גרים לון, ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים אילין כל שאר עמין דהוו מקלעי באבנים וסתרי שורין ומנתצי מגדלין ולא מהניא לון כלום אלא ימותון אינון ולא לינזקו לישראל, כיון דשמע משה כדין כתיב פרשתא דא:

פסוק כב

כי יהיה באיש חטא משפט מות וגו'. יאמר אם יש צדיק וחטא ונתחייב על אותו חטא ובתה שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, או שהיה חציו עונות וחציו זכיות וחטא חטא קטן הכריע צד העונות ונתחייב מיתה, כמו שאמר איוב כמה לי עונות וחטאות, פשעי וחטאתי הודיעני, יאמר אני יודע שיש לי כמה עונות כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב אחר שהוא מורכב מחומר, ויש לו גם כן זכיות, א"כ החטא שהכריע צד העונות הודיעני, ולזה אמר חטאתי שחטא אפילו שיהיה קטן מכריע לזה, אמר הודיעני כדי שאשוב ממנו ולא אאריך ביסורין, וכן אז"ל אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, תלו המיתה בחטא אפילו שהוא שוגג לפי שכשהוא מחצה על מחצה איזה חטא שיהיה מכריע אבל היסורין שהן יותר קשים ממיתה שהמיתה על כל פנים יש לו למות

שכבר נגזר על אדם ועל זרעו שימותו, ולזה איזה חטא יספיק להכריע, אבל היסורין שהן קשים כמו שאז"ל אלמלא נגדוהו לחנניה מ"ו הוו פלחי לצלמא לזה תולה היסורין בעון שהוא מזיד, לזה אמר כאן וכי יהיה באיש חטא משפט מות שנתחייב בו מיתה כמו שאמרתי לא יעלה על דעתך לומר מאחר שזה צדיק גמור באמת אלא בשביל שהוא מיוצאי חלציו של אדם הראשון שאכל מן העץ, ותתלה החרפה באדם שנאמר חרפת אדם ובזוי עם שהכל מחרפין ומבזין אותו, לומר שהוא גרם להם המיתה, זהו ותלית אותו על עץ לא תלין נבלתו, זהו דבר נבלה, כדבר אחת הנבלות. כי קבור תקברנו, זו המחשבה לא תעלנה על מטתך לא במחשבה ולא בהרהור, זהו לא תלין, ולא תטמא אדמתך, ר"ל גופך שקורץ מאדמה לא תטמאנה במחשבה כזו, אבל יש לך להאמין שאין מיתה בלא חטא וצדיק הוא וצדיק דינו, ותתלה הדבר שכמה קלקלות קלקל עד שנתחייב מיתה והחטא הוא כדי שלא ילך ויתרעם על אדם הראשון, והחטא שבא על מרוק צריך שיהיה גדול כדי למרק. ובזוהר פ' נשא כתב על לא תלין נבלתו ז"ל, תאנא מאן דאקרי אדם ונשמתא נפקית מיניה ומית אסור למיבת ליה בביתא כו'. וכתב רקאנטי ז"ל הכונה היא, כי האדם נעשה כדוגמת הצורה העליונה ותבניתו ואיבריו מעון למרכבה העליונה ועל כן אסור לראות צורה עליונה בלי חיות ועל כן אסור להסתכל בפני המת ואסור לבזותו אחר מותו. זה רמז באומרו ולא תטמא את אדמתך, הרמז לגוף האדם שנוצר מאדמה כי בהלינו נכנסים בו כחות הטומאה התאבים להתלבש בגוף העשוי בצלם שלמעלה, ואף כי המצוה הזאת נוהגת בכל המתים הוזכרה בפרט בתלוי כי שם מתחברים כחות הטומאה יותר ממתים אחרים והטעם רמזתי פרשת בראשית בענין עזא ועזאל וסימן והיו חייך תלואים, כי התלוי מדת הפחד שופע לו שם. וכתב עוד על דרך סוד העבור כבר הודעתיך כי לא ישיא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, כדי שלא לאחר גזרותיו של הקדוש ב"ה צוה שלא להלינו כי כל עוד שלא נקבר לא יתגלגל, משל לאדם שאינו נושא אשה אחרת עד יקבור את הראשונה לכן צוה לקברו מיד, כי אולי מיד ימצא מנוח אשר ייטב לו, ראיה לזה שכתב אחריו לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים השב תשיבם לאחיך, והרמז למה שכתוב לבלתי ידח ממנו נדח, וזהו נדחים, ואם הי"ת מחזיר אבידה לבעליה לרוב הימים ידבק בדרכיו, זהו אבידת אחיך שאין זו המדה נוהגת כי אם בישראל ע"כ. ולזה אמר לא תראה כאילו אמר שח"ו לא יבוא ולא יהיה דבר זה שידחה ויצטרך לבא בגלגול כאז"ל, לזה אמר לא תראה ולא אמר כי תראה, וכן על זה הדרך אמר לא תראה את חמור אחיך וגו' נופלים הקם תקים, ופרשת משפטים אמר כי תראה חמור שונאך, וכאן אמר לא תראה את שור אחיך, אלא שם שהוא שונאך

שמא תראה כדי להנקם ממנו, לזה אמר עזב תעזב כתרגומו שאמר משבק תשבק מה דבלבך עלוהי ותפרק עמיה, לומר שלא יראה דרך נקמה, וחז"ל אמרו פרק ד' מאבות ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו, כי יתבייש ממנו, כי נקטה נפשו מעצמו כ"ש מזולתו, ואולי שתעלה מחשבה בלבו לומר שבאת להנקם ממנו, לזה כדי שלא יחשדך בזה וכדי לשבר יצרך עזב תעזב, לזה כפל כנגד ב' דברים כדי שלא יחשדך שבאת לראות להנקם וכדי לשבר יצרך. ובספרי לא תראה מצות לא תעשה ולהלן הוא אומר כי תראה מצוה עשה, לעבור בעשה ובלא תעשה, אין לי אלא חמור אחיך שונאך מנין, ת"ל שונאך מכל מקום, א"כ למה אמר אחיך מלמד שלא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר ע"כ. אבל כאן שהוא אחיו ודאי שאינו חפץ בראיה זו, וכל כך קשה עליו עד שרוצה להתעלם, אמר לו עכ"ז השב תשיבם, אם אתה עושה מאהבה השב אפילו מאה פעמים, הואיל והוא אחיך, וכאן לא תראה חמור אחיך נופלים הקם תקים וגו', ולזה אמר כאן הקם תקים ושם אמר עזב תעזב, ובגמרא אמר חד לפריקה וחד לטעינה, ועוד בגמרא ממה שלא אמר ולא תתעלם מהם ואמר והתעלמת, פעמים שאתה מתעלם הא כיצד זקן ואינה לפי כבודו או היה כהן והיא בבית הקברות והתעלמת, הא שאר בני אדם לא תוכל להתעלם:

פרק כב

פסוק ג

ובמדרש אמר והתעלמת מהם, מבני אדם, לא תוכל להתעלם מהקב"ה שהוא יודע תעלומות לב, וכן אז"ל, לפי שהיה לו לומר הואיל ואמר אחיך יאמר ממנו לא מהם:
וכתב בחיי ז"ל פרשת משפטים אמר כי תראה חמור שונאך וכאן אמר חמור אחיך, ללמדך שאם היה שונאך שתשכח השנאה ותזכור האחוה ותקים עמו, וכתב עוד ז"ל ועל כן תעשה לכל אבידת אחיך ז"ל, ואם תשכיל בענין השבת אבידה תמצא כי יש בה רמז והתעוררות בענין תחיית המתים, שהקב"ה מחזיר אבידה לבעליה באחרית הימים, משם יראה:

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר על אשה. כתב מהר"י ז"ל שהוא רמז על נשים המסוללות זו בזו כמעשה ארץ מצרים. ולא ילבש גבר שמלת אשה, שלא יבעל, וכתב עוד שכתבו המקובלים האחרונים שסופו להתגלגל בארנבת שפעמים זכר ופעמים נקבה. ורקאנטי ז"ל כתב על דרך הקבלה הרמז הוא שלא ישנה סדרי בראשית, כי האיש הלובש שמלת אשה עושה מן המשפיע מקבל, והאשה הלובשת בגדי איש עושה מן המקבל משפיע, וסוד המלבוש הוא סוד גדול לבעלי הקבלה רמזתים במקום אחר. ועוד יש מפרשים כי גם הנה רומז

לסוד העבור, ורמז רמז מופלא שלא יתחלפו נפש זכר ונקבה בגלגול, כענין שלא עשאני אשה, והבן זה, ע"כ:

ועל דרך הפשט שלא תתקשט האשה בתכשיטי האנשים, ושלא תלבש כלי זין כמו שאז"ל מפני מה הרגה יעל לסיסרא ביתד ולא הרגתו בסכין משום לא יהיה כלי גבר על אשה, ולזה נכפלה ברכתה תבורך מנשים יעל מנשים באהל תבורך, ולא האיש בתכשיטי נשים ולא יראה במראה, והוא אחד מג' דברים שהתירו חכמים לבית רבי לפי שהיו קרובים למלכות, מדהצריכו חכמים להתיר להם שמע מינה שהוא אסור לראות במראה, כי המראה מתגרה בו היצר, ובפרט אם יהיה לו פרצוף נאה, כההוא מעשה דאיתא בפרק קמא דנזיר ע"ש, וכתבתיו פרשת נשא. הרי שמראיית הבבואה אמר שבקש יצרו לטרדו מן העולם, ופעמים יבא להתגאות ולעשות עצמו ע"ז וכו'. ובזוהר פרשת פקודי בהיכל שתיתאה דגיהנם משם יראה:

פסוק ו

כי יקרא קן צפור לפניך וגו'. סמך פרשת קן צפור למה שלמעלה לומר שילמוד מהצפור, ששאר עופות פעמים יושבת הנקבה על הבנים ופעמים יושב הזכר, אבל הצפור לעולם יושבת הנקבה ולא הזכר כדי שלא ידמה לנקבה, וגם אינן מזדווגים לשאינן זוגם, ואמר לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ, לומר שיביט אליה וילמוד ממנה שאינה מבקשת לשום קנה בסלעים, כמו שאמר ושים בסלע קנך, אלא בכל עץ, ואינה בכל עץ גבוה אלא פעמים או על הארץ דירת ארעי עד שיגדלו בניה, כן אתה כשתבנה בית לא יהיה אלא דירת עראי ותלמוד מהצפור, צפור בגימ' שוע כמו ושוע אל ההר, שפירושו יבינו. וכן צפור צדי"ק פ"ה וא"ו רי"ש בגימ' תשיב אל לבבך, שיביט לה וילמוד ממנה שנאמר מלפטי מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו, וישיב אל לבו, ולזה סמך כי תבנה בית חדש וגו', ויש במצוה זו שהיא רמז לשכינה שהיא נודדת מקנה שנאמר כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו ואומרת להקב"ה כי יקרא רמז על בית המקדש שנבנה במקרה שלא היתה הכונה שיבנה על יד בשר ודם אלא יד הקב"ה כמו שאמר בזוהר, זהו קן צפור. ונבנה ב"פ, פעם ראשונה בנאו שלמה בעצי ארזים ואלמוגים ואהלים זהו בכל עץ, או על הארץ רמז לבית שני שלא היה גדול כל כך כמו בנין בית ראשון, אפרוחים שהיו בבית ראשון צדיקים יותר מבית שני שנשאו נשים נכריות, וכן אז"ל בבית ראשון שמשו בו י"ח כהנים ובבית שני יותר משלש מאות כהנים, לזה דימה אותם של בית ראשון לאפרוחים ושל בית שני לביצים, ונשתלחה שני פעמים בשני חרבנין, אומרת כנסת ישראל להקב"ה אם אני נשתלחת בשביל עונותיהם של ישראל עכ"ז לא תניחם ביד

האומות אלא הבנים תקח לך, עוד יש רמז במצוה זו התעוררות רחמים על כל העולם כמו שאמר במדרש רות, כי מתוך שהוא משלח את האם היא הולכת ודואגת ומצטערת על קנה ועל בניה והולכת נעה ונדה ורוצה להרוג את עצמה, ומרוב צערה השר הממונה על העופות מבקש רחמים מהקב"ה ואז הקב"ה מתמלא רחמים ואומר אם זה השר מבקש רחמים על מנויו, אני שאני רחמן וממני הם הרחמים לא ארחם על בני, אוי שהחרבתי את בתי והגליתי את בני, אז מתמלא רחמים ומרחם על כל העולם, מי גרם כל זה אותו שקיים מצות שלוח הקן, ולזה אמר למען ייטב לך ולא כתיב ייטיב לך אלא ייטב לך אותו ששלח הוא שהטיב לך, ותאריך ימים אין כתיב כאן אלא והארכת ימים, שמאריך ימים לכל העולמות, שמאריך הרחמים שהן כנוי לימים כי הלילות הם כנוי לדין, וזהו סוד אמרם לעתיד לבא יתארכו הימים:

עוד במדרש א"ר חייא אם הצפור שאין לה זכות אבות ולא שבועות ובריתות בנים מכפרים עליה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש להם זכות אבות ושבועות ובריתות עאכ"ו שאם מת אחד מהם שהוא מכפר עליו לעתיד לבא ע"כ. א"כ לפי זה יהיה פירוש הפסוק וכן ואת הבנים תקח לך, כלומר אם מת לו בן שהוא מכפר על אביו לעתיד לבא שהוא עולם שכולו ערוך:

עוד במדרש שלח תשלח, אם קיימת מצות שלוח אני אשלח לך את המשיח שנאמר משלחי רגל השור והחמור, וממהר לך את אליהו הנביא שיבא שנאמר הנני שולח לכם את אליה וגו', ועוד כפל שלח תשלח ב' שלוחים אחת למשיח בן דוד ואחת לאליהו:

עוד במדרש שלוח הקן שכרה בנים שנאמר שלח תשלח וגו' ואת הבנים תקח לך., אמר הקב"ה אם אין לך בנים אני נותן לך וגו', בגמרא אמר ומה אם מצוה קלה שהיא כאיסר אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים מצות חמורות שיש. בהם חסרון כיס עאכ"ו שאין קץ ולא ערך לשכרן. וכתב ה"ר בחיי ז"ל לא תקנו חכמים ברכה למצוה זו לפי שאינה מחוייבת כשאר מצות ואינו חייב לרדוף אחריה אלא אם יזדמן לו דרך מקרה שנאמר כי יקרא קן צפור וגו':

פסוק ח

כי תבנה בית חדש וגו', סמך לשלוח הקן בנין בית חדש, לומר שלא ידאג לומר שבאכזריות עשה שהחריב בית אותו צפור אחר שטרח וקבץ ובנה, אמר לו הקב"ה אתה הרסת ביתה של צפור אתה תבנה בית חדש, לפי שחדשת וגרמת הרחמים לעולם שנתחדש ברחמים שנבנה ביום ולא בלילה שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה שנאמר כי ששת ימים עשה ה', אתה תבנה בית חדש, ופעמים יקננו סמוך לתקרה ואולי כשיבא

ליקח יפול ויאמר הלואי לא נתן לי בית, לזה אמר ועשית מעקה מיד כשהוא חדש קודש שיקננו, ועל זה אמרה המשנה האומר על קן צפור יגיעו רחמיך וגו' משתקין אותו, לפי שרחמיו ית' מגיעים לכל העולמות, ואין הכונה לעורר רחמים על הצפור אלא על ישראל לזה משתקין אותו:

עוד אמר כי תבנה בית חדש של עוה"ב שבזה העולם אין בו בנין של קיימא, ולא יהיה לו למי שבנאו כי מעשיו מכלין אותו ויניחנו לאחרים וכמה פעמים בונה ואינו דר בו, לזה אמר ביעקב ויבן לו בית לו לעצמו ואין לאחר עמו, רמז על הבית האמיתי של עוה"ב, ואמר ולא תשים דמים, אינו כבנין של זה העולם שצריך פזור דמים הרבה כמו שאז"ל ערי מסכנות שהן ממסכנות את בעליהן, אבל כאן בית של עוה"ב אין צריך דמים, ואמר ועשית מעקה שיעשה לו חזוקים שלא יפול שלא יתהה על המצות שעשה, שאם תהה הימים הראשונים יפלו או יעשה כנפל שלא בא לעולם, יפול הנפל כתיב, ואמר לגגך לפי שעיקר הבית הוא הגג, גגך באתב"ש בגימ' ת"ל שהוא הקבר, והוא בית נפש, נפש בגימ' תל שהוא הקבר, והמעקה הוא שלא יצטרך לקברים הרבה, כמו שאמר איוב קברים לי, אלא לגגך לבד, מעקה היא נוטריקין מתקיים על קדוש השם, שלא יעלה בדעתו שאבדו ימיו כי ה' עשהו בריה חדשה, כי יפול הנופל ממנו, ממנו היה שהוא גרם לעצמו על ידי חטאו, ומה שאז"ל ראוי היה ליפול משמת ימי בראשית, פירושו הוא שכפי חטאו ששת ימי בראשית הסכימו כולם למות מיתה זו, כמו שאמרו היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של ע' שנה, הבן פירוש ע' שנה שהן ז' עליונות והם נקראין ששת ימי בראשית. וה"ר בחיי ז"ל כתב ענין המדרש הזה שאמר ראוי היה ליפול, כי כל הנבראים כולם נבראו בחפצם וברצונם והקב"ה הודיעם בראשית הבריאה כל עניניהם כולם וכל המקרים העתידים לבא עליהן, וכן הודיעם ימי חייהם ומיתתם היאך תהיה, וכן ענין מזונותיו אם בריוח ואם בצער, אם על ידי עצמן אם משל אחרים, וכן דרשו ז"ל כל מעשה בראשית לדעתם נבראו שנאמר וכל צבאם, והכל רצו וקבלו, ועל זה אמרו ראוי היה ליפול משמת ימי בראשית. ואעפ"כ יש לעשות ריחוק החזק ולא יקרב עצמו להיזק, כי אולי יתארכו ימיו ובאריכות הימים ירבו הזכיות, ואפילו שימות באותה מיתה שנגזרה עליו עכ"ז אינו דומה מי שזכיותיו מרובים למי שזכיותיו מועטים:

פסוק ט

לא תזרע כרמך כלאים, לא תזרענו מדבר המונע, ופירוש כלאים כמו ויכלא הגשם, ואמר כלאים פירוש ב' מניעות כמו יד ידים, מניעה כאן ומניעה בכרם העליון. פן תקדש המלאה, תרגום אונקלוס דילמא תסתאב, ורז"ל אמרו פן תוקד אש, לפי שכל עשב ועשב

וכל מין יש לו מלאך ממונה עליו, והממונה על הזרעים הוא פחות מהממונה על האילן, והממונה על הגפן הוא למעלה מן הכל, שהרי על פירות האילן אומר בורא פרי העץ. ועל היין אומר פרי הגפן, ושל חטה היא למעלה מכל מיני תבואה, א"כ כשאתה מחברם יבאו לידי קטרוג ומחמת הקטרוג תבא לידי מניעת המינין מן העולם, ויבא לידי יקידת אש, לפי שעברו על צוויין, זהו ותבואת הכרם, הכרם אין לו תבואה, התבואה היא בזרע שנאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך, ופי' ותבואת הכרם ר"ל התבואה מתקוטטת עם הכרם, וזה טעם שור וחמור שהשור הוא מלך בבהמות, והחמור הוא הפחות שבבהמות:

פסוק י

עוד לא תחרוש בשור ובחמור, רמז שלא יחשב ויספר וידבר בענין ב' משיחים. משיח בן יוסף שנאמר עליו בכור שורו, וחמור הוא משיח בן דוד שנאמר עליו עני ורוכב על החמור, כלומר שאינו בא במרוצה כמו הסוס, ופירוש תחרוש כמו לא תחרוש על רעך רעה, ובלשון גמרא רחושי מרחשן ספוותיה, שלא יחשוב וידבר בענין המשיח, כמו שאמר איתיו חכם כשהיה רואה אותם מספרים בענין המשיח היה אומר במטותא מינייכו לא תרחקוניה, כי הוא יבא בהסח הדעת, לפי שהדור אינן ראויים והשטן יעכב, ולזה הוא רוכב על החמור, כי נתקצרו פסיעותיו. ולהסיח דעתו של שטן כדי שיאמר שאין לו לבוא על חמור שפל שבבהמות, וכן הוא אומר אם יתמהמה אחכה לו כי בא יבא, אמר בא יבא רמז על ב' משיחים:

פסוק יא

לא תלבש שעטנז. מלה מורכבת שטן עז יעלה עליך ומזיקך, וכן אמר בזוהר מאן דמחבר לון אתער עליה רוחא דלא אצטריך ומטו ליה לבר נש לסטרא אחרא בישא, דא הוא לא יעלה עליך ההוא רוחא מסאבא קרבנא דקין מאי הוא פשתים קרבנא דהבל צמר לא דא כדא, רזא דכולא קין כלאים הוא ערבוביא דילה איצטריך סטרא אחרא ובמעהא דחוה אתבריאון תרין סטרין אילון ובגין דאתחברו כחדא לא אתיא מנייהו תועלתא לעלמא ואתאבידו ועד יומא דין סטרא דילהון קיימא, ומאן דאחזי בגרמיה עובדא דא דחיבורא דא אתער עליה אינון סטרין ולא יכיל לאתקיימא ושרי עליה רוחא אחרא דלא איצטריך וישראל בגין לאתערא עלייהו רוחא קדישא למהוי קדישין ואשתכח שלמא בעלמא דין ובעלמא דאתי, ולזה סמך גדילים תעשה לך לאתערא עלייכו קדושה, ולזה גדילים שמגדלים אותם ומעלים אותם וכאלו עשו עצמן, וזהו תעשה לך לך דייקא, גדלים בגימ' פ"ז, תשית לראשו עטרת פ"ז, סודו ה"ס א"ך, שהן אהי"ה אדני עם הכולל, על ארבע הם ד' יסודות, שבכל כנף וכנף יש בו י"ג חוליות וה' קשרים הם ח"י, שנותן חיות לכל יסוד ויסוד. גדילים וסמיך ליה כי יקח איש וגו' רמז כאן מעשה של אותו תלמיד

ששמע על אותו זונה וכשנתקרב אליה באו הציציות וטפחו לו על פניו וכו', ואח"כ נתגיירה והיתה לו לאשה, ופרשו השמלה לפני זקני העיר, שכתב לה שמו ושם עירו ושם מדרשו, והביאה הכתב ונתנה אותו לרבו, היינו ופרשו השמלה לפני זקני העיר, וענשו אותו מאה כסף, הם אותם מטות ששה של כסף, ואחד של זהב, ושליש ממונה, שחלקה שליש למלכות ושליש לעניים ושליש לקחה לעצמה, ולשון כסף מלשון נכספה וגם כלתה נפשי, ואמר וענשו הוצרך לומר כן שאולי שנתבייש ולא יהיה רוצה לישאנה, או כמו שצוה רבי אל תשב על מטה ארמית דלא תנסוב גיורתא, וגם כן שלא יאמרו התלמידים שלקחה מחמת עושרה, לסלק כל זה מעליו הוצרך רבו לענשו שיקחנה, ולא די זה אלא שברכו ואמר לו תהיה לאשה, שתהא בת זוגו, מפני שעל ידו נסתלק מכשול מרבים שרבים היו נכשלים בה מחמת יפיה, הנה זה התלמיד שהיה צורבא מרבנן כמעט שהיה נכשל בה אילולי הציציות, והוצרך לברכה לפי שאולי היה זה נסיון ועמד בנסיונו, וברך גם כן לה שאמר ולו תהיה לאשה לא יוכל שלחה כל ימיו, לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, לפי שנתגיירה לא מחמת שחשקה בו מחמת יפיו ולא מחמת עושרו אלא מחמת תורתו ומחמת המצות, הרי שעל ידי מצות ציצית נתגדל. אם כן גדילים תעשה לך שעל ידי הגדילים תעשה לך ממון הרבה. והיו המטות שבעה והספסלים ששה הם י"ג, רמז על היחוד שעתידה ליחד שם שמים, ולזה הביאתה עמה, והכל רמוז בתורה. והמעשה בא במנחות פרק התכלת (דף מ"ד):

וברעיא מהימנא פירש פרשה זו על משה רבינו ע"ה, כי יקח איש אשה זה משה, אשה אלו ישראל שנתמנה פרנס עליהם, והוציא עליה שם רע שאמר למה יחרה אפך בעמך, אנא חטא העם הזה חטאה גדולה.., ופרשו השמלה, יפתחו יריעה של ס"ת וימצאו בה כתוב אלה אלהיך ישראל, לא אמרו אלקינו, וענשו אותו שנענש על ידם, ולו תהיה לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו, שהוא הולך עמהם בכל דור ודור, שנאמר דור הולך ודור בא וגו' ובמדרש ובא אליה ושנאה, רבי יהודה אומר אם בא אליה לוקה ואם לא בא אליה אינו לוקה מכאן אתה אומר עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה עבר אדם על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תקום ולא תטור, ועל לא תשנא את אחיך, וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכות דמים, לכך נאמר כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה ושם לה עלילות דברים ע"כ. יש לשאול מה בא ר' יהודה ללמד אם בעל לוקה ואם לאו אינו לוקה זיל קרי בי רב הוא שנאמר כי יקח איש אשה ובא אליה וכן אמר את האשה הזאת לקחתי ואקרב אליה, ועוד אומרו עבר אדם על ואהבת לרעך היל"ל. עבר אדם על אהבת אשתו שנאמר והיו לבשר אחד סופו לעבור על אהבת חבירו, ועוד

אומרו מכאן אתה אומר עבר אדם וכו' מהיכן נלמד זה. אלא רבי יהודה הרגיש שלא מצינו מלקות אלא על לאו שיש בו מעשה, ובמוציא שם רע לא יש לא לאו ולא מעשה, עד שבגמרא אמרו אזהרה למוציא שם רע מנין שלא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, ואמרו מלא תלך רכיל, לזה אמר רבי יהודה אם בעל לוקה, שאחר שבעל נקראת רעך, שכן ארז"ל על לא תחרוש על רעך רעה זה שיושב עם אשתו ודעתו לגרשה, לזה אמר מלקות זה אינו לפי שהוא הוציא שם רע אלא סופו לעבור עבירה חמורה, ויותר טוב הוא שילקה זכאי ואל ילקה חייב, לזה התחיל ואמר עבר אדם על ואהבת לרעך כמוך, לפי שהאשה נקראת רעך כמו שאמר סופו לעבור על לא תקום ולא תטור, ועל לא תשנא את אחיך, ועל וחי אחיך עמך, ואע"פ שאין לוקין על אלו. וכן כתב הרמב"ם פרק י"ח מהלכות סנהדרין כל לאו שאין בו מעשה כגון הולך רכיל ונוקם ונוטר ונושא שמע שוא אין לוקין עליו. הכונה לומר שמוציא שם רע עובר בכולן, א"כ ראוי שילקה, ולא די אלא שסופו לבא לידי שפיכות דמים שמרוב השנאה יהרגהו, א"כ קודם שתרבה השנאה ייסרוהו, ולזה מאה כסף ולא חמשים כאונס ומפתה, כתב הרמב"ם ז"ל בספר המורה לפי שמוהר האשה הנזכר בתורה שנאמר מהר ימהרנה לו הוא חמשים כסף ולאיש הזה המוציא שם רע ורצה להפסידה כתובתה ולפוטרה בלא כלום לכך חייבתו תורה לשלם הכפל כענין שנאמר אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים, הוא רצה להוציא עליה שם רע לכך ויסרו אותו, הוא רצה להפסידה כתובתה חמשים כסף לכך וענשו אותו מאה כסף, הוא רצה לבגוד בה ולשלחה לכך לא יוכל שלחה כל ימיו ע"כ:

פסוק יט

ונתנו לאבי הנערה. למה לאביה ולא לנערה, לפי שהוציא עליה שם רע, נמס לבו בקרבו מפחד שמא אמת הוא הדבר וצריך לסקלה על פתח ביתו אנשי עירו, והוא לו לבזיון גדול וכמעט שפרחה רוחו, והאם היא יודעת באמת הדברים שהיא משמרתה, אבל האב העני אינו יודע, לזה יתנו לו מאה כסף כדי לסעוד לבו ולחזקו, ולא לאם ולא לנערה ולזה לאבי הנערה מלא כל נערה שבמקרא נער כתיב חוץ מזה, וגם הנערה היא מתחזקת לזה מלא שהיא שלימה והיא נערה ולא נער שדרכו לצאת, ובזוהר אמר כל כמה דלא קבילת עלה דכר נקראת נער כיון דקבילת עלה דכר נקראת נערה ואם אמת היה הדבר הזה, פירש"י ז"ל בעדים והתראה. לא נמצאו בתולים לנערה, לנער כתיב שעשת מעשה נער, כי הזכר דרכו לצאת. והוציאו את הנער, היל"ל והוציאוה וסקלוה, את הנערה למה לי, לרבות את הבועל שהוא גם כן נסקל אחר שהוא בהתראה אלא שהוא נסקל במקום הנסקלים והיא נסקלת על פתח בית אביה, וכן וסקלוה כל אנשי עירה למה כל אנשי

עירה, אלא כמו שיש בזוי לאביה כן גם כן יש בזוי לאנשי העיר, לומר בעיר פלונית נמצאת בתולה מאורסה שזינתה, וזהו מפריצות בנות העיר זהו כי עשתה נבלה בישראל לזנות בית אביה, היל"ל בבית אביה. וכן פירש"י ז"ל בית אביה בבית אביה, ולמה לא אמר בפירוש בבית אביה, לומר שבית אביה גרם לה הזנות אחר שהתרו בה וקבלה ההתראה ודאי מלידה ומבטן היא זונה, שאילי בשעת בעילה לא כיון להריון אלא לזנות, א"כ בית אביה שהיא תוכו גרם לה. לזה בשעת בעילה לא ירא הכונה לזנות וזהו ובערת הרע בקרבך מגופך, ולא תבעול כבהמה, אלא ובערת ובערת כתיב כלומר לא תעשה עצמך בער, לזה אמר מקרבך ולא אמר מישראל כמו שאמר בפרשה שאחר זו. כי ימצא איש שוכב עם בעולת בעל, יאמר עם אשה בעולה. ועוד אמרו ומתו גם שניהם האיש השוכב עם האשה והאשה, מספיק שיאמר ומתו גם שניהם, ועוד גם מה הוא מרבה, אלא הזיוג הוא מאתו ית' שזווגם וחברם ית', ובא זה והפסידם בהפרידו אותם ומתו שניהם, הרג לאשה ולבעלה שנשאר חצי גוף, לזה ימות האיש השוכב עם האשה שהרג בעלה, והאשה גם כן הרגה שנפרדה ממנו. ורקאנטי ז"ל כתב ומתו גם שניהם האיש השוכב עם האשה והאשה, כבר הודעתיך כי סוד זווג האדם עם אשתו זיוג תפארת ישראל בכנסת עוזו, והמפריד ביניהם נקרא נרגן מפריד אלוף ופוגם למעלה, זהו סוד האיש השוכב עם האשה והאשה, רמז לשתי נשים לאשה של מעלה ולאשה של מטה, וכתב עוד ז"ל על פסוק ואם בשדה ימצא האיש את הנערה ז"ל, נתעוררו רז"ל בספר הזוהר על מה שכתוב בכל הפרשה נער חסר ה"א, הטעם כי הה"א רומזת לה"א אחרונה של שם והיא חסרה מן הנערה הזאת, אך ונתנו לאבי הנערה מלא כי היא בשלימותה, וזהו כי הוציא שם רע על בתולת ישראל, ורמז לכנסת ישראל, מכאן תבין עונש מוציא שם רע עד היכן מגיע קלקולו ע"כ. ובגמרא ערכין אמר גם שניהם לרבות את הולד שאין ממתינין לה עד שתלד כי מבטן ארור לא יצא ברוך:

פרק כג

פסוק ב

לא יבא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה' כתב הרב ריקאנטי ז"ל, הטעם כי נפסק מקורו ונהר יחרב ויבש, וכבר הודעתי סוד זווג האדם באשתו הוא סוד משפיע ומקבל, כד"א וצדיק באמונתו יחיה, שחיותו הוא להשפיע באמונתו, וכשאינו ראוי להוליד פוגם למעלה וכביכול כאלו מונע השפע מלבא בקהל ה', אבל מותר הוא בגיורת או ממזרת שאינן קרואים קהל ה', ואם ימנע מהם השפע אין בכך כלום כי הם מטעים ועומדים. וכתב עוד ז"ל וסוד לא יבא ממזר פירשתי, שסוד ביאות האסורות הנשפעות מרוחא

מסאבא, ועל כן קראוהו ז"ל מום זר, והנה הוא כטעם לא תתחתן בם. מוסף. על זה יש לך לדעת כי כשהזרע נמשך בטומאה אין זרע אמונים באה שם, כד"א זורו רשעים מרחם, וכתיב בה' בגדו כי בנים זרים ילדו, וההפך בטרם אצרך בבטן ידעתיך:

ובמדרש רות מאן דעייל ברית קדישא ברשו אחרא עליה כתיב בה' בגדו כי בנים זרים ילדו ולית קנאה קדם ה' בר דא דעייל ברית קדישא ברשו אחרא, וארז"ל לא דיין לו שעושין סלע שלי פומבי, אלא שמטריחין אותי לצייר צורת ממזרים. פי' זה המאמר כי כבר רמזתי לך כי נפשותיהם של ישראל ממקור הקדושה שנאמר קודש ישראל לה', ואומר ממזרח אביא זרעך, ואומר ממנו פריך נמצא:

ועל כן קראם בנים שנאמר בנים אתם לה', ואמר שעושין סלע שלי פומבי, הברית שנתן לנו השי"ת נקרא חותם וצאצאיו חתם באות ברית קודש, והסיר מהם כחות הטומאה בסוד המילה והפריעה, והנה הסלע הזה הוא מטבע וסלע של הקב"ה, ולא די לרשעים שטמאוהו בביאות אסורות והכניסו בכחות הטומאה וזייפו חותמו של מלך, אלא שהטריחוני לצייר צורת ממזרים, כלו' שבמקום שהיה לו להכניס נשמה טהורה חצובה מרוח קדשו הצריכוהו להכניס שם רוח הטומאה:

פסוק ד

וסמך לו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', כי הם ממזרים, וארז"ל עמוני ולא עמונית שנאמר על דבר אשר לא קדמו אתכם מי דרכו לקדם האנשים, ולא הנשים, ועוד שבנות לוט היתה כונתם לטובה בחשבם שנהפך כל העולם כולו ולא תהו בראה, אבל אביהן היה לו ליזהר ולא נזהר, כמו שאז"ל למה נקוד על ובקומה לומר בשכבה לא ידע אבל בקומה ידע, והיה לו ליזהר שלא לשתות יין ליל שני, לזה עמוני ולא עמונית שלא בא להם הממזרות מצד הנקבות שהן כיונו לטובה, אבל בא להם מצד הזכר, וכן אמר בגמרא דרש רבא מאי דכתיב את נפשע מקרית עוז ומדינים כבריח ארמון, אח נפשע מקרית עוז זה לוט שפירש מאברהם, ומדינים בבריח ארמון שהטיל בריחים לארמונו לא יבא עמוני וגו', הרי שתלו בו הדבר. וכן א"ר יצחק מאי דכתיב לתאוה יבקש נרדף זה לוט, ובכל תושיה יתגלע שנתגלה קלונו בכל בתי מדרשות ובכל בתי כנסיות, בבתי כנסיות דכתיב לא יבא עמוני, ובבתי מדרשות דתנן עמוני ולא עמונית, עמוני ומואבי אסורין לבא בקהל ואיסורן איסור עולם, הרי גם כן מכאן שתלו בו הדבר:

פסוק ה

אשר שכר עליך את בלעם. בלע עם. לעיל בממזר לא אמר לעולם ובעמון ומואב אמר עד עולם, לזה אמר מלבד הטעם הטענה של הקידום יש עוד טענה אחרת חזקה יותר מזו ואיזו היא אשר שכר עליך, לזה על ואשר תלשא לומר טענה גדולה להרחיקם לעולם,

לפי שרצו לקלל את ישראל קללה עולמית אילולא רחמיו שנאמר ויהפוך ה' וגו', לזה ירוחקו הם לעולם, ולפי שזו הטענה של ואשר שכר הוא למואב שהם שכרו לא לעמון, לזה אמר לא תדרוש שלומם, כלו' לא תהפך בזכותם לבקש להם זכות על בני עמון, ולזה שלמם וטבתם כתיב. וכתב הרמב"ן ז"ל הרחיק הכתוב ב' האחים האלה שהיו גמולים מחסד אברהם שהציל את אביהם ואמם מן החרב והשבי ובזכותו שלחם השי"ת מתוך ההפכה, והם חייבים לעשות טובה עם ישראל ועשו עמהם רעה, האחד ששכר עליהם בלעם בן בעור והם המואבים, והאחד שלא קידם בלחם ובמים, והנה עמון הרשיע בזה יותר, כי המואבים כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בם הוציאו להם לחם ומים, ועמון לא אבה לעשות כן, לזה הטעם אשר לא קדמו אתכם כאשר קדמו אחרים, ולכך הקדים הכתוב עמון והקדים להזכיר חטאו ופשעו על דבר אשר לא קדמו, אחר כך הזכיר מואב וחטאתו, זהו ואשר שכר עליך ע"כ. א"כ על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים לזה נאסר עלינו לתת להם אשה, שהאשה נקראת לחם שנאמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל, עוד על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם וגו' בצאתכם ממצרים, לומר מאחר שהם קרובים לאברהם והוא היה מאכיל פתו לכל עובר ושב מן הראוי הוא מאחר שזרעו הלכו לפרוע חובו של כי גר יהיה זרעך, מן הראוי היה לקדם לזרע שבאים מהשביה לחם ומים, והם שכחו הקורבה כן אתם לא תקרבום:

פסוק ח

לא תתעב אדומי. לא תתעב מצרי. שמא יעלה בדעתך לומר אלו על דבר שלא קדמו נתרחקו מצרים שטבעו בניהם בים ואדום שיצא בחרב לקראתם עאכ"ו א"ל הקב"ה לא מחשבותיכם מחשבותי, מצרים היו שלוחי ההשגחה של גזרת וענו אותם ת' שנה, ואע"פ שהפליגו לעשות יותר מהגזירה, עכ"ז עשו להם אכסניא, לא תהיו כפויי טובה שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו הרשעים וכל שכן הצדיקים, ומה שהרחיק דור ראשון ושני, לפי ששני פעמים גזר הריגת בניהם של ישראל, פעם ראשון שאמר להחיות אם בן הוא והמתן אותו, ואח"כ גזר ואמר ויצו פרעה לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ואדום גם כן יצא לקראת יעקב בחזרתו מלבן להרגו, ואילולא הקב"ה ששמע תפלתו והבטחתו היה הורגו, ופעם שנית שאמר פן בחרב אצא לקראתך, ובן נח נחשב לו המחשבה כמעשה, לזה נתרחקו בניו דור ראשון ושני. ורז"ל למדו מכאן שגדול המחטיא את חבירו יותר מן ההורגו, שהרי מואב החטיא את ישראל נתרחקו ומצרים ואדום שרצו להרוג ישראל נתקרבו, שההורגו הורגו מן העוה"ז והמחטיאו מחטיאו מן העוה"ז והעוה"ב:

מצאתי כתוב לא תתעב מצרי בלשון יחיד רמז על פרעה שהרהר תשובה ונצול ומלך על נינוה, וחרה ליונה על שלא נהפכה ואמר טוב מותי מחיי, על זה רמז כאן לא תתעב מצרי שלא יהא מתועב בעיניך, כי גר כבר נתגייר ועשה תשובה ע"כ:

פסוק י

כי תצא מחנה על אויביך, לא אמר למחנה או במחנה, רמז על מחנה שכינה כמו שאומר כי ה' אלהיך מתהלך וגו' תרגם ארי ה' אלהך שכינתיה מהלכא בגו משריתך, והיא יוצאה ונלחמת מלחמותיהם של ישראל והם אינם יודעים, כמו שעשה בחזקיהו כשבא סנחריב והוא היה ישן במטתו והקב"ה שלח מלאכו ונלחם עמו, שנאמר ויצא מלאך ה' ויך, לזה לא אמר כאן כי תצא למלחמה, שהוא אינו יוצא, לזה ונשמרת מכל דבר רע, שלא יניחך וילך ויבא עליך האויב פתאום בלא ידיעתך, ופירוש כי הוא דילמא, שהוא אחד מד' לשונות של כי דלמא תצא מחנה המלאכים להלחם ואין אתה יודע, לזה תכין עצמך שלא יראה שום דופי ובפרט מלשון הרע, אז"ל משל לנכה רגלים שהיה מרעיש את המדינה אמרו אילו היה שלם מה היה עושה, כך הלשון והוא מחותך ומונח בין שתי חומות והוא מרעיש את העולם שהוא כאן וזורק חצים לאספמיא, אילו היה שלם והיה בחוץ מה היה עושה, אמר הקב"ה מכל הצרות הבאות עליכם אני אציל אתכם, אבל בלשון הרע הטמן עצמך ואין אתה מפסיד, משל לעשיר שהיה לו אוהב אחד בן כפר הלך לשאול בשלומו והיה שם כלב שוטה שהיה נושך וממית את הבריות, אמר אותו עשיר לאוהבו, בני אם אתה חייב לשום אדם אני פורע ואל תתחבא ממנו אבל אם ראית אותו כלב שוטה תתחבא ממנו שאם נושכך איני יודע מה לעשות לך, כך אמר הקב"ה בשש צרות יצילך ובשבע וגו' בשוט לשון תחבא ע"כ במדרש:

פסוק יא

כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור, יאמר כי לפי שלא היה לו פרישות וטהרה פגעה בו לילית שהיא שולטת בלילה ונקרה עמה ובא לידי קרי, שאילו היה בו טהרה לא היה בא לידי כך, א"כ מעין שיש בידו אירע לו כן, לזה יצא אל מחוץ למחנה וגלות מכפר עון, ולא יבא אל תוך המחנה שלא ילך ויחזור. מיד אלא ישב מופרש ומובדל כל היום כולו כדי שיחשוב ויבין מה עון בידו ויישוב ממנו, וכבוא השמש יבא, לפי שהשמש מלבנת ומטהרת וזה טימא עצמו או מחמת הרהור או מחמת שום עון לזה אין לו פנים לבא בעוד השמש אלא לאחר ביאת השמש, כמי שהוא מתבייש ובא בהחבא ואחר טבול, וכתבו ז"ל שחסידים הראשון מתענים מטומאת קרי ארבעים יום כנגד יצירת הולד או ב' ימים וב' לילות רצופים להתיש אותה הנאה שקבל, ולמחות אותו זרע שקבלה ממנו לילית שלא יעשה ממנו שום בריה כגון רוחין ושדין ויצאו לקחת נחלה מאביהן ויד תהיה לך

מחוץ למחנה וגו'. יאמר אם תרצה שיהיה לך יד ושם, לא על בני אלא חוץ לשער עמי זהו שאמר ויצאת שמה חוץ, ויתד תהיה וגו' הצריכוהו לכסות צואתו, ומנין היה להם צואה והלא המן היה נבלע באיברים שנאמר לחם אבירים לחם שנבלע באיברים, אז"ל לאחר שסרחו ואמרם ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, שהיה קל ביותר לזה קלוקל, זהו את צאתך, אתה גרמת לה להיותה צואה, ויש אומר ממה שהיו מוכרים להם תגרים עמים ולמה הצריכם כסוי כי אדרבה יותר טוב שיסתכלו בה, כמו שאז"ל ג' דברים צריך אדם להסתכל בכל יום, ואלו הן כשנכנס לבית הכסא לומר ראה שדרכך כדרך בהמה, ובשעת ההקזה לומר שבשר ודם אתה, וכשעומד על המת לומר ראה סופך ואחריתך, א"כ למה הכסוי, אלא הם היו בעצמך ממעמד הר סיני בחזקת מלאכים והם בחזקת שה' לקחם לו לעם קדוש, ובראותם שדרכם דרך בהמה יתיאשו מהשגחתו ית', לזה אמר וכסית את צאתך, לא אמר וכסית צאתך אלא את צאתך, סברתך וצאתך, לזה הצריך הכסוי לגדולים, ולא לקטנים שאין נראה בהם דרך בהמה, דאמר מר ויד תהיה לך ויבאר שמה בקטנים, ויתד תהיה לך בגדולים. כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך, להיותו צל על ראשך, ולתת אויבך לפניך, הוקשה לרז"ל אם ימסור אויביו לפניו מה צורך בהצלה, לזה אז"ל להצילך להיותו צל על ראשך, וכן לרוקן נכסי המצרים ולתת לך, כד"א ונצלתם את מצרים, ובזה יתישב לך אומרו ולתת אויביך לפניך, כי הי"ל ולתת אויביך בידך מאי לפניך, אלא הכונה על נכסיהם:

פסוק טו

ולא יראה בך ערות דבר, במדרש מה כתוב למעלה מן הענין לא יבא ממזר לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', בא הכתוב ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבא בקהל לא יצא למלחמה, א"ל הקב"ה בני הוו זהירין שלא יהיו עמכם בני אדם שיש בהם עבירות ע"כ. אם כן פירוש ערות דבר הם בני אדם שהן ערוה, לא מחמת קורבה כגון אמו ואחותו ובתו אלא על דבר, שהוא על דבר שלא קדמו, וכתב במדרש הביאו הילקוט, ז"ל ד"א ויתד תהיה לך על אזניך בסוד ובלשון נקייה נאמרו דברי תורה, לא תשב בלא אשה משם יראה, וכן פרק קמא דכתובות דרש בר קפרא מאי דכתיב ויתד תהיה לך על אזניך לומר שאם שמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו והיינו דאמר ר' אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות שהם משופעות שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו, ותאנא, דבי ר' ישמעאל מפני מה אוזן כולה קשה ואליה, רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה, ותנו רבנן אל ישמיע אדם לאזניו דברים שאינם הגונים מפני שהם נכוים תחלה לאיברים, ואמר ישמיע ולא אמר ישמע, לפי

שהשמיעה אינה ברשותו שפעמים שומע דברים שלא היה רוצה לשמעם, אלא ישמיע שיכוון להם לשמעם:

פסוק טז

לא תסגיר עבד אל אדוניו, כתרגומו לא תמסר עבד עממין לרבוניה, כפירש"י ז"ל אפי' עבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ לא ימסרנו לרבו ואם לא יבא רבו לא"י כופין אותו לשחררו, ותרווייהו איתנהו לא תסגיר עבד אל אדוניו כתרגומו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו כפירש"י ז"ל, ולזה אדוניו אדוניו ב"פ, שני מיני אדנות. ומכאן לבעל תשובה שאין הקב"ה מוסרו ביד המקטרגים עליו אלא הקב"ה חותר לו חתירה מתחת כסא הכבוד ומושיבו עמו, כמו שאז"ל במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד, זהו עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר בטוב לו:

פסוק יח

לא תהיה קדשה. כתב ברקאנטי ז"ל, וטעם לא תהיה קדשה ולא יהיה קדש, תבין מסוד לא יבא ממזר כי כשאדם עם אשתו בטהרה ובקדושה ובצניעות רומז לייחוד עליון וגורם ברכה ושפע מן הבריות לשכינה ועושה שלום למעלה ולמטה, אמנם אם מתיחד עם הקדשה גורם שהשפע העליון יבא לסטרא אחרא שהיא הקדשה ומביא כחות הטומאה לעולם. מוסף על זה יש לך לדעת מאמר רבותינו ז"ל ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול מכרזת ואומרת בת פלוני לפלוני וכו', ולפעמים יש שאינו זוכה בבת זוגו לעולם ולא יתחברו לעולם זה בזה, ויהיה הוא קדש והיא קדשה ותתפרד חבילתם לעולם, ודע כי בעת יצירת האדם הקב"ה מזמין לו בת זוגו, אם זוכה מוצא מציאתו שנאמר מצא אשה מצא טוב, ולפעמים אינו זוכה בה עד שתנשא לאחר קודם ואח"כ זוכה בה, ולפעמים אינו זוכה בה לעולם זהו סוד הקדשה והקדש, ורז"ל למדו שלשה כתות אלו מפסוק אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות אך סוררים שכנו צחיחה, הזוכה בבת זוגו תחילה עליו נאמר אלהים מושיב יחידים ביתה, ומי שאינו זוכה בה עד שתנשא לאחר עליו נאמר מוציא אסירים בכושרות, כלו' בבכיה ובשירות, כי צריכה להתאבל על הראשון ולבכות עליו קודם הנשאה לשני דוגמת בת שבע על אוריה, ומי שעונותיו גרמו שלא ישאנה לעולם, עליו נאמר, אך סוררים שכנו צחיחה. ויש להתבונן על המתים קודם זווגם מה יהיה מבת זוגם הנגזרת להם. תשובה אם נתגלגלו אין דרך לשאלה זאת, כי כבר זכו בחלקם בראשונה ובשנייה לא הקדימו ברחמים לחטוף כבני בנימין, ואם היו חדשים היו מכת אך סוררים שכנו צחיחה, ובת זוגם נחטפת לאותם שנתגלגלו, והבאים בגלגול וגם אותם שזכו בחלקם ונפרדה חבילתם, יחטפו כבני בנימין אף הן מן החדשות או מן הישנות ע"כ:

פסוק יט

לא תביא אתנן זונה, סמך ללא תהיה קדשה, לומר שמא תאמר אותה קדשה לעשות תשובה ולעשות ממה שהרויחה נדרים ונדבות, כמו שעשה אותה זונה שכתבנו לעיל על פסוק גדילים תעשה לך שנתנה שליש לעניים, לזה אמר ולא תביא. לעניים אפשר אבל לבית ה' לא תביא, ואמר בית ה' אלהיך ולא אמר לבית ה', אפשר שיובן זה מאותו מעשה דפ' קמא דע"ז ת"ר כשנתפס ר' אליעזר למינות משם יראה, לזה אמר בית ולא אמר לבית לא כמו שאמר המין לעשות לבית הכסא, ואמר גם שניהם לרבות שני אתננים כמו שאמרו רבנן, או רבוי גם לרבות פירוש המין ופירוש רבנן. ורקאנטי ז"ל פירש למה שאמר בית ולא לבית, ז"ל ויש לפרש עוד שרמז הכתוב שישמרו המדה הנקראת בית ה' הרומזת לכנסת ישראל בטהרה ובקדושה ולהשפיע אליה צינורות החסד והרחמים, ולא תינק מאתנן זונה ומחיר הכלב סוד הנחש שהטיל זוהמא בחוה העליונה כד"א ותבאו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה, ע"כ:

עוד גם שניהם לרבות חלופי חליפין של אתנן ושל מחיר כלב, לפי שהכלב הוא מכח סמאל, הוא שאמר דוד מיד כלב יחידתי, ומקומו היא ארץ גזרה ארץ מלחה לא תשב, ותועבה גדולה הוא השסת כלב בבת מלך והבן, לזה סמך לא תשיך לאחיך לא תהיה נושך ככלב, מחיר כלב בית, ס"ת רבת, לומר שמי שלוקח רבית כאילו אכל מחיר כלב שהרבית הוא שנותן שוחד שלא יגוש אותו, והוא מכת סמאל שלקח שוחד ונתעוירו עיניו, לזה אז"ל שהוא מלא עינים, לזה יש לו עינים הרבה שכל מה שהוא לוקח שוחד מסממים אותם עינים וצריך לאחרים, ואותם עינים אחרים כבר אמרנו שהם מעבירות שאדם עושה, שכשעושה העבירה לא שת לבו למה שאמר התנא דע מה למעלה ממך עין רואה והוא אומר מי רואני, ובשעת המיתה מראה לו העין שחשב שאינה, במנין העבירות שעשה. לא תשי"ך בגימ' וזה הוא סמיות העינים. ובפרק איזהו נשך תניא רבי יוסי אומר בוא וראה כמה סמיות עיניהם של מלוי ברבית, ועל זה רמז איוב ואמר לא תשורני עין רואי, וכן אמר הקב"ה אתה לקחת מאחיך נשך אחד אני אקח ממך שלשה, נשך כסף שיתחסר כספך, נשך אוכל שיתחסר אכילתך, שתתאוה לישוך הפרוסה ולא תוכל, נשך כל דבר, אפילו הדבור לא תוכל, ובר מינן ימות בלא ודוי או מיתה פתאומית, לזה ג"פ נשך. עוד נשך נשך נשך ישך בגימ' תשקר באמת עם ג' מלות, עוד נשך בגימ' לשם, כביכול לשם אתה נושך, כי זה הביאו הקב"ה בנסיון או מחמת עון והעני ואתה בא ומלוה לו ברבית ונושכו לו אתה נושך כביכול למעלה, ואילו לא היית מלוה לו ברבית הייתי מתמלא עליו רחמים ובראותי שבן אדם ריחם עליו כ"ש אני. כבר אמרנו

שהרבית הוא כמו השוחד ושחד בגימ' יב"ש, שעצמותיו יבשים ואינם חיים בתחיית המתים, כדאיתא פרק ר' אליעזר בענין עצמות היבשות דיחזקאל, מתים שהחיה יחזקאל ששים רבוא היו וכולם עמדו על רגליהם חוץ מאדם אחד אמר הנביא אל הקב"ה רבש"ע מה טיבו של זה א"ל בנשך נתן ומרבית לקח חיו לא יחיה, לא יחיה בתחיה זו, לא יחיה בתחיית המתים. אמר לא תשיך אחיך ואח"כ אמר ולאחיך לא תשיך, רז"ל אמרו לעבור עליו בשני לאוין, עכ"ז למה אמר קודם לא תשיך לאחיך ולבסוף הקדים אחיך שאמר ולאחיך לא תשיך, אלא אמר קודם ל תשיך כלו' לא תביט אל מתיקות הנשך ותקדימו על האחוה ותאחר האחוה וא"כ לא תביט אל האחוה כי אב אחד לכולנו, ובזה תאחר ולא תבא לידי נשך. זהו שאמר ולאחיך אם אתה תביט ותבין שהוא אחיך לא תשיך, ודאי לא תשוהו לכותי שנאמר בו את הנכרי תשיך. וכתב בחיי ז"ל נקרא הרבית נשך, מלשון אם ישוך הנחש בלא לחש להורות כי כמו שארס הנחש נכנס מן הנושך באיבריו וגידיו כן עונש האיסור נכנס בממונו של מלוה ברבית ע"כ. למען יברכך ה', אתה רוצה ליתן ברבית כדי שיתברכו נכסיך הקב"ה יברכך בכל משלח ידיך, אם תאמר עד שאטרח ואעשה מלאכה והרבית בא בלא טורח כדאמרה ליה ההיא מטרוניתא פניך דומים למגדלי חזירין ולמלוי ברבית לפי שהיו פניו צהובים, לזה אמר יברכך ה' בכל משלח ידיך, לא כמו שאמר במקום אחר בכל מעשה ידיך אשר תעשה אלא אמר כאן בכל משלח ידך על הארץ כלו' בלא עשיה ובלא טורח לבד שתשלח ידיך על הארץ ותקח עפר דרך משל יהיה זהב, לומר בלא טורח לבד שתשלח ידך כמו אותו מעשה דר' חנינא בן דוסא שא"ל ובלבד שתתן ידך עמנו, על הארץ לפי שא"י היא תחת ידו של הקב"ה, ובידו היכולת לעשות עפרות זהב, ועפרות זהב לו, לו היכולת לעשות כן, אבל בחוצה לארץ אי אפשר כי היא נתונה לשרים ואין ביד השר לשנות הטבע:

פסוק כב

כי תדור נדר לה' וגו'. יאמר אם אירע ונדרת, כי יותר טוב שלא תדור אבל הואיל ונדרת חלה הקדושה על דבר הנידר, כי הגע עצמך אם היית מבטיח להגמון אחד או שר אחד לתת לו שום דבר ודאי שתבקש לתת לו מה שהבטחתו ואם לא תתן לו ודאי שתהיה איבה בינך לבינו לעולם לא תשכח, כ"ש וק"ו לממה"מ הקב"ה, זהו לה' אלהיך:

כי דרוש ידרשנו. פעם ושתים ועדין זה החטא קיים, זהו והיה בך חטא, או כמו שאז"ל ואחר נדרים לבקר, ואיחור נדרים לבקר, שפינקסו נפתחת, ואם נפתח פינקסו ודאי שישאר לו עליו, זהו והיה בך חטא, כי ההפרש שיש בין נדר לנדבה, הנדר האומר הרי עלי קרבן חייב באחריותו, א"כ אמר כי תדור נדר חל עליו הנדר ונתחייב בו והוא לה'

אלהיך וחייב באחריותו, ועכ"ז דרוש ידרשנו ה' מעמך אף ע"פ שתשלמו, זהו והיה בך חטא. מי הביאך לידי כך הנדר אילו לא נדרת לא היה בך חטא, לא באתה לידי כך:

פסוק כד

מוצא שפתיך תשמור. יאמר אפילו לא יהא אלא מוצא שפתיך לבד היה לך לשמרו כ"ש אשר נדרת, וכ"ש וק"ו לה' אלהיך, וכ"ש שהיה נדר שאם תאחרנו אולי תכשל בו שתהנה ממנו, לזה לא תאחרנו בבית. ואם הוא נדבה שאינו חייב באחריותו עכ"ז לא יהיה אלא דבור אתה צריך לקיימו, כי מי שחוזר בדבורו אין רוח חכמים נוחה הימנו ואם נתן הדמים וחזר בו הוא חייב מי שפרע, ואתה נתתה, ומה נתן, מה שהוציא הדברים מפיו נשתעבד הפה, זהו אשר דברת בפיך, כי ודאי הדבור בפה בפיך למה. וכתב רבינו בחיי ז"ל פרשת מטות על דרך הסוד נדר מלשון דירה, דרש כתיב דרש על מה שעבר שנדר, ידרשנו על העתיד, עוד דרש הוי"ה, ידרשנו אלהיך דיינך, והבן. עוד דרש על שאר נדרים, ידרשנו על הצדקה, שאר נדרים אינו עובר עד שיעברו עליו ג' רגלים אבל הצדקה עובר עליה לאלתר, כן אמר רבא בגמרא ר"ה פרק קמא:

ומצאתי כתוב שאם נדר יום שבת צריך לתת יום ראשון קודם שיעברו ל"א שעות זהו לא, שאם עבר ל"א היינו תאחר:

עוד דרש ידרשנו. ב' דרישות אחת על השבועה שהשביעוהו בעודו בבטן אמו, ואחת על של עכשיו, ועל זה רמז ועשית כאשר נדרת זו של הבטן, וקראה נדר לפי שהוא מקבל עליו שאם יצא בשלום מהבטן, ואז אין לו פה כי פיו סתום, אשר דברת בפיך, זהו אחרי צאתו שאם יקיימנו הקב"ה מכתירו שכן אשר דברת בפיך, ס"ת למפרע כתר, אז"ל בפיך זו צדקה וכה"א יצא מפי צדקה, וכתב רבינו בחיי ז"ל על דרך הסוד מוצא שפתיך כנגד פי ה', בפרשת מטות משם יראה:

עוד ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך, זה נדר שבינך למקום, אשר דברת בפיך, זה נדר שנדר ברבים. וכמה הפליגו ז"ל בנדר שנדר ברבים שאמרו בעון נדרים גשמים נעצרים שנאמר נשיאים ורוח וגשם אין וגו':

שמעתי על פסוק ואם נבלת בהתנשא, פי' נבלת מלשון עייפות ויגע מלשון נבול תבול, יאמר אם תמצא עצמך עיף ויגע שירדת מנכסיך תדע למה בהתנשא שהיית מתנשא ונודר ברבים ולא היית נותן ולכך ירדת מנכסיך ואתה צריך ללוות, וזו היא סמיכת הפרשה, לא תשיך לאחיך, והתיקון הוא שקודם שתדור יהיה מוכן בידך לתת, זהו ואם זמות, פירוש חשבת לידור, יד לפה, פירוש, שיהיה בידך קודם שתוציא בפיך, ואם לא תחזור בך תרד עד שתהיה פועל, דסמיך ליה כי תבא בכרם רעך ואז"ל בפועל הכתוב מדבר, חזר בו

מוטב ואם לאו סופו שיגרש אשתו דסמיך כי יקח איש וגו' וכתב לה ספר כריתות, ואם לא חזר בו סוף שתמות אשתו דסמיך ליה כי יקח איש אשה חדשה, או ימות במלחמה, ואם לא חזר בו סופו שממשכן כליו דסמיך ליה לא יחבול ריחים ורכב וגו' וקרי ביה יחבל, ואם לא חזר בו סופו ללקות בצרעת דסמיך ליה השמר בנגע הצרעת, במשנה תורה דרשינן סמוכים, ואם לא חזר בו סופו שבאין ב"ד ולוקחין כל מה שיש לו ונותנין לבעלי חובו ויקחו אפי' הבגד שמתכסה בו, דסמיך ליה כי תשה ברעך ואם עני הוא לא תשכב בעבוטו, ואם לא חזר בו סופו שעושקין שכרו דסמיך ליה לא תעשוק שכר שכיר עני וגו', ואם לא חזר בו בניו מתים דסמיך ליה לא יומתו אבות על בנים איש בחטאו יומת, כשנעשה איש אבל כשהן קטנים מתים, כאמרם בעון אבות בנים מתים שנאמר וחבל את מעשה ידיך, ע"כ:

פסוק כה

כי תבא בכרם רעך, אז"ל בפועל הכתוב מדבר. רמז על האדם שהוא בזה העולם כפועל כמו שאז"ל על פסוק ופניתי אליכם, משל למלך ששכר פועלים, כדאיתא במדרש, כי האדם הוא בעוה"ז פועל לקבל שכרו לעוה"ב, כי לזה הכונה היתה ביאתו לזה העולם. כי תבא בכרם, זה העולם נקרא כרם שנאמר כרם היה לידידי בקרן בן שמן, רעך זה הקב"ה שנאמר רעך וריע אביך אל תעזוב, וכמו שהכרם יש בו ענבים לבנים וענבים שחורים, כן זה העולם מתנהג במדה"ד לרשעים ובמדת הרחמים לצדיקים, ועל זה רמזו ז"ל הרואה ענבים בחלום לבנים טוב לו שחורים רע לו. ומיבשים ועושין אותם צמוקים, רמז על שכר העוה"ב, ועושין מהם יין, רמז על יין המשומר בענביו, ושכרן ע"י קיום מצות עשה ומצות לא תעשה שהן רמז לענבים שחורים ולבנים. ואכלת ענבים, בגימ' עקב, רמז על שכר עוה"ב שהוא לבסוף כמו העקב שהוא סוף הגוף, ולשון עקב מצאנו בשכר המצות, עקב אשר שמע אברהם, בשמרם עקב רב, ואצרנה עקב:

ואל כליך לא תתן, כלומר שלא יעשה המצות לשום פניה בעולם, שלא ילבישם חומריות וישארו בזה העולם ולא ילכו עמך לא הן ולא שכרן, כי אין גשמיות למעלה שנאמר ויכלא הגשם מן השמים. כנפשך שבעך, כלו' לשובע לנפש לא אחר הגשמות כמ"ש וכתב לה ספר, ויניחנה עד בוא חליפתו, ואם מצא בה שום ערוה מהעריות שהוא חייב עליהן כרת הוא נכרת ממנה זהו כריתות, ויצאה והלכה שהולכת נעה ונדה עד שתבא פעם שנית לאיש אחר ושנאה, ובאה פעם שלישית, ושנאה האיש האחרון לא אמר האיש האחר אלא האחרון בה' הידיעה שהוא השלישי, וכתב לה וגו' ושלחה ג"כ עד שיבא אחר ויגאלנה, שלא נתקלקלה כל כך, ושנאה, לא אמר שמצא בה ערות דבר, לזה תהיה

משולחת. אמנם אם גרמה לו מיתה ע"י העבירות שעשה שהגשימה לנשמה עד שטעמה טעם מיתה, לא יוכל בעלה הראשון לפי ששני הגלגולים הוא להחזיר אבידה לבעלה, ואם גרמה לו מיתה לא יוכל לשוב לקחתה, וצריכה שתבא ע"י כמה גלגולים, ועליהם אמר קהלת ובכן ראיתי רשעים קבורים קברים כתיב, שנקברו כמה קברים פעם ושתים ושלש, וממקום קדוש יהלכו שנתרחקו מהקדושה, וישתכחו בעיר וקדיש, שישתכחו עד בא חליפתם ומעפר אחר יצמחו:

פרק כד

פסוק ה

כי יקח איש אשה חדשה, שזכה לנשמה חדשה שאינה מגולגלת, לא יצא בצבא כמו ויצבאו על מדין שהיא מלחמת היצר, כדי שלא תתרעם לומר לזה הוצאתני, ולא יעבור עליו לכל דבר שלא יעבור עליו אפילו הרהורי דברים, נקי יהיה לביתו שנה, שהיא שנ"ה יום שהיא שנת הלבנה לשמחה, לפיכך כשבאה ועברה עליה שמחה, לפי שבביאתה מלמעלה כמה עדונין וכמה רוחין הביאה עמה, לזה נקייה תהיה שנה, זהו ושמח את אשתו אשר לקח, לא אמר ושמח אשתו אלא את והבן. עוד כי יקח איש אשה חדשה בגימ' זה תורה, לומר שמי שלומד תורה פטור ממסים וארנוניות, כמו שאמר התנא כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכדאיתא נמי פ"ק דב"ב גבי רב חנן בר רב חסדא. עוד כי יקח איש אשה חדשה, שאם חדש מעשיו בגלגול שלישי לא יתגלגל עוד, נקי יהיה לביתו זה גלגול שני בגוף שני שנתנקה על ידו, שנה אחת זה ראשון שנשתנה אחר שהיתה אחת לאמה, ושמח את אשתו זה שלישי, לזה לא יחבול לא ישחית בשלישי, כמו מחבלים כרמים, פירוש משחיתים, כי בהשחתתו בשלישי ישחית ראשון השני, לזה לא יחבול ריחים שהוא הראשון ורכב הוא השני, כי שניהם הם ממושכנים לשלישי, כי נפש הוא חובל, משחית נפשו הוא יעשנה, לזה לא יחבול סמוך לפרשת כי יקח איש אשה ולא עשאו פרשה בפני עצמה:

פסוק ז

כי ימצא איש גונב נפש וגו', בא במשנה תורה לרמז מכירתו של יוסף, קללות שבתורת כהנים כנגד חורבן בית ראשון, ושבמשנה תורה כנגד בית שני, עשרה הרוגי מלכות היו בבית שני, ואמר כי ימצא שאחר כמה שנים נמצאו, שאין לשון ימצא נאמר אלא במי שנאבד ואחר כך נמצא, ולזה גנב כתיב וקרינא גונב שכבר גנב. אלא שעתה נתעורר ונתחדש ואמר נפש רמז על יוסף שהוא נפשו של יעקב שנאמר ונפשו קשורה בנפשו, עוד אמר נפש ולא אמר איש לפי שלא היתה לו תאומה, מאחיו שבני הגבירה בגדו בו,

מבני ישראל שהוא בן היחס והמעלה והשררה, ומת הגנב ההוא, יש אומר שנתחלפו עשרה הרוגי מלכות באחרים, לזה אמר ההוא, כי מספיק שיאמר ומת הגנב למה אמר ההוא, אלא רמז למ"ש. ובערת הרע, שלא נמחה עון זה עד עתה. שמא תאמר שעול הוא בחוקה, כי זה היה סיבה כדי שירד יעקב למצרים כדי לקיים גזרת של בין הבתרים של ועבדום וענו אותם, לזה אמר הזהר מלהרהר כ"ש מלדבר, כי המוציא שם רע על חבירו לוקה בצרעת כ"ש כנגד המקום, זכור ממה שאירע למרים שלא דברה אלא באחיה ובפניו ולהנאתו של משה ולשבחו של מקום ולבנינו של עולם ולא תלה לה המקום עד שיבאו לארץ או לקדש שישבו שם ימים רבים, לזה אמר בדרך בצאתכם ממצרים, לומר שאע"פ שבה תלוי גאולתם, שאי אפשר להם בלא מים, והבאר בזכותה עכ"ז לא תלה לה, אם כן כ"ש וק"ו המדבר נגד המקום עאכ"ו:

פסוק ח

עוד השמר בנגע הצרעת, ארז"ל אזהרה שלא יקוץ בהרתו, לזה סמכו לפסוק כי ימצא לומר שאחר כמה שנים נפקד עונם, לזה לא יחשוב זה שבחתיכתו הצרעת ינצל, ואמר ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלוים, לוים מה להם בנגעים, טהרת הנגעים אינה אלא ע"י הכהן, אלא הלוים הם מורים הוראות שנאמר יורו משפטיך ליעקב וגו', לומר שאם הכהן עם הארץ יאמרו לו אמור טמא וה"א טמא טהור וה"א טהור, לזה צויתים כתיב ללוים, ולא תאמר אם אלך אולי יסגיר או יחליט אקבל ממנו והוא עם הארץ ת"ל תשמרו, ושמא לא יקבל ת"ל לעשות לומר שיעשוהו בעל כרחו ויקבל עליו דין שמים באהבה, ויזכור מה שאירע למרים על שקבלה דין שמים מאהבה ולא בעטה ביסורין, לומר שמה שעשתה לא עשתה ברשע, ועכ"ז קבלה מאהבה, מה היה לה שנתעכבו כל ישראל והשכינה בשבילה, לזה אמר זכור את אשר עשה ה' למרים, ולא יבעט בייסורין, והקב"ה לא יקפח שכרו, עוד מכאן ילמוד אדם שאל יקוץ בתוכחתו של מקום אלא יקבלנה בסבר פנים יפות, כי את אשר יאהב ה' יוכיח, כמו שאמרו בגמרא נגעים ובנים הוא מזבח כפרה, לומר כמו המזבח הוא כפרה על כל ישראל כן זה, וכה"א והוא מחולל מפשעינו וגו', א"כ איזה יסורין שבאים על האדם ישמח בהם, כי ודאי למירוק הם באים, כי אמר בגמרא כי רבא בשהיה יושב ארבעים יום בלא יסורין היה אומר אוי לי שאכלתי עולמי בחיי, ואם אינם למירוק אולי כדי לנסותו אם יבעט בייסורין שנאמר ה' צדיק יבחן, כשמכה ומקשקש היוצר על הכדים והקדרות איני מכה על השבורות אלא על השלימות שיכולות לקבל ההכאה:

פסוק י

כי תשה ברעך. למה אמר משאת מאומה, לומר אפילו שזה החוב יהיה כמה אלף זהובים אם תחשוב בעין שכלך אין לך עליו אלא דבר מועט, למה לפי שאני המצאתיו לך כדי שתלווהו ועשיתיך שלוחי, לא אתן לך לבא אל ביתו, ותחשוב כמה יש לי עליך ואיני לוקח ממך משכון, משאת מאומה תחשוב כמו שאני נתתיו לך במתנה כן תחשוב אתה, משאת כמו וישא משאת מאת פניו, לא תבא אל ביתו לעבט, חסר, אפילו שתקח פחות שבכלים אין לך רשות ליכנס לביתו, מדרך רחמנות, שהתורה חסה על בשתו של לזה, כשמחפשים כליו ובפרט כשכליו, מקורעים ומלוכלכים, בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו היל"ל ואשר אתה נושה בו יוציא ואמר והאיש למה, אלא ארז"ל זה שליח ב"ד שאפילו שליח ב"ד אין לו רשות ליכנס למשכנו, וכאלו אמר בחוץ תעמוד והאיש ג"כ שהוא שליח ב"ד יעמוד בחוץ, אשר אתה נושה בו יוציא אליך, ארז"ל מה דרכו להוציא פחות שבכלים, את העבוט, מלא, לומר אפילו שהוציא פחות יהיה בעיניך כאילו הוציא דבר חשוב ותזהר בו, כי אע"פ שהוא פחות לו הוא חשוב. עוד כי תשה ברעך, אומר על יצר הרע, כי תשה אם ניסת לך האדם ונעשה רעך שכן דרכו לירד ולהסית ולעלות ולקטרג ולוקח רשות ונוטל נשמה, וכן תרגם ארי תרשי בחברך, לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו, לא תקח חובך שהיא נשמתו אלא בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה וגו', והאיש שהוא הקב"ה יוציא אליך הנשמה חוץ מן הגוף, שנאמר כי לא יראני האדם וחי, כשהוא חי אינו רואה אבל בשעת מיתתו רואה, ונוטלה מלאך המות, מאחר שניסת ונשמע לו מצא בעל חוב לגבות חובו, אבל נשמת הצדיק עליה נאמר וכבודי ותהלתי, ר"ל שהיא מהללת אותי, לאחר לא אתן, אלא היא אומרת להקב"ה משכני אחריך נרוצה, היא וכל הצדיקים שבאים לקראתה, לזה נרוצה בלשון רבים, משכני אחריך נרוצה ר"ת אמן, שאומרת הנשמה אתה אומן שלי וממאנת מלכת עם מלאך המות:

פסוק יב

ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו. ארז"ל לא תשכב ועבוטו אצלך, השב תשיב לו את העבוט וגו', אז"ל כסות לילה מחזירו בלילה ונוטלו ביום וכלים של יום שעושה בהם מלאכה נוטלם בלילה ומחזירם ביום, א"כ לא תשכב, אין לך שכיבה כלומר אין לך נחת רוח כל עוד שהוא אצלך, שאתה צריך בכל פעם להחזירו וליטלו א"כ מה תועלת בו, השב תשיב, הואיל אין ב"ד מחליטין אותו בידך, וברכך כשיראה מחזיר של יום ביום ושל לילה בלילה ואינו בידך אלא שומר עליו ודאי שיברכך כמה ברכות, ולא עוד אלא בכל עת שאתה מחזירו יחשוב לך הקב"ה שאתה נותנו לו בצדקה, לפי שבעל חוב קונה את המשכון שנאמר וצדקה תהיה לך אם אינו קונה למה הוא צדקה, מכאן שבעל

חוב קונה את המשכון, כך העלו בגמרא, א"כ לא יקשה עליך החזרה כי בכל עת אתה עושה צדקה:

עוד רמז כאן סוד הגלגול, השב פעם אחת, תשיב פעם שני, כבא השמש פעם שלישית. ושכב בשלמתו לא אמר בעבוטו אלא בשלמתו בגוף שנשלם בו, משא"כ בגוף ראשון שנקרא עני, וזו היא צדקה שעושה הקב"ה עם בריותיו להצילם מיום הדין, תהיה צדקה לפני ה', ר"ת תציל. לא תעשוק שכר שכיר נסמך לפרשה של מעלה כי תשה, לומר שלא תאמר כאשר עשו לי כן אעשה, אני נתתי לו בהלואת הן ולא די שלא נתן לי שום דבר אלא שאני צריך להחזיר המשכוי כבוא השמש ואין מחליטין אותו בידי, כן אני אעשה שלא אתן שכר השכיר עד שאצערם, לזה אמר לא תעשוק שכיר עני ואביון, אתה עשיר ויש לך אבל אלו הם עניים כמו שאומר ואליו הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן, שמא תאמר תינח עניים שאר ישראל מנין, ת"ל מאחיך, שמא תאמר גרים מנין ת"ל או מגרך זה גר צדק, בארצך לרבות שכר כלים ושכר בהמה, ופירוש בשעריך כל דבר שיש לו שיעור וקצבה, כגון תופרי כלים וכל העושים כלים בשכר ביום שהשלימו מלאכתם ואמר לבעלים הביא שכר וטול כליך, אם לא נתן לו באותו היום עובר על ביומו תתן שכרו, כן אז"ל. ביומו תתן שכרו, אומר הקב"ה לאדם בכל יום ויום עשה בו מצוה שזהו שכרו, שלזה נתן שס"ה ימים כנגד שס"ה גידים ואם חסר גיד אחד נעשה פגום והוא בעל מום, ולא תבא עליו השמש, ביום המיתה מתקרבים כל הימים להעיד כל יום מה שעשה בו, שנאמר ויקרבו ימי ישראל למות, ויקרבו ימי דוד למות, ויום שלא נעשה בו מצוה יהיה חושך, כ"ש אם ח"ו נעשה בו שום עבירה, זהו ולא תבא עליו השמש שבאה שמשו והוא חשוך:

פסוק טו

עוד ביומו תתן שכרו. אומרים להקב"ה בראת יום בראת פרנסתו תן לו שכרו אותו יום כפי הראוי לאותו יום, כי יש יום שצריך הוצאה ופזור כגון ערבי שבתות וימים טובים, ואם ח"ו יהיה חולה שצריך פזור כפי אותו יום תן שכרו והפסדו, ואם כדי לנקותו ולכפר עון כמו שאז"ל הושיט ידו לכיס בחשבו שיש בו מעות ולא מצא זהו כפרת עונות, כן כאן אם לא נתנה לו בבקר תן לו בערב, ולא יחשיך עולם בעדו, ולא ילין אותה לילה בלא אכילה, ואליו הוא נושא את נפשו שלא תעלה נפשו אותה הלילה ותזעק לפני ה' למה נברא אותו יום בלא פרנסה, והיה בך חטא, יהיה חסרון באותו יום לומר שאין בו השפעה:

עוד ביומו תתן שכרו ולא תבוא, רמז על יום של תשעה באב שלא יהיה בו שכר, אלא תבא עליו השמש, כמו שאמר איוב היום ההוא יהי חושך וגו':
ודע כי יש שס"ה ימים ויש שס"ה גידים, וכל יום יש לו מלאך ויום תשעה באב הוא כנגד גיד הנשה ושולט בו סמאל וכל האוכל בתשעה באב כאילו אוכל גיד הנשה, לזה החמירו בו בכל מיני הנאה, תב"א תשעה באב:
מצאתי כתוב שהימים שעושה בהם עבירה אינן נחשבים מחייו, וחוזר ובא בגלגול להשלימן, שנאמר את מספר ימיך אמלא, לא אמר אמלא ימיך אלא מספר ימיך, לזה יש קטנים מתים אחר כ' ימים ללידתן ואחר ל' וכו', עושה הקב"ה שליחות הרבה בשליחות אחת, זה הקטן בא להשלים ימיו כמו שאמרנו, וגם כן כדי למרק עון אביו, וגם כן כדי לתת לו לאביו שכר, כדאיתא פ"ק דחגיגה ת"ר מעשה ב"ר יוחנן בן ברוקא ורבי אלעזר בן חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין כו' טף למה באים כדי ליתן שכר למביאיהם כו') כיון באומרו טף למה הם באים, מאחר שאין להם חיים וסופם למות כשהן קטנים, ואמר כדי ליתן שכר למביאיהם לאבותם ולאמותם כדי שיזכו במילתן, לזה אמר מרגלית טובה היתה תחת ידיכם. שהייתי תמיה למה הם באים הואיל וסופם למות, ועתה נחה דעתי, ובקשתם לאבדה ממנו:
עוד מצאתי כתוב ולא תבא עליו, שאם לא תתן לו תבא בגלגול עליו, ופירוש עליו בשבילו כדי להחזיר לו חובו, ולזה ראוי לומר לחולה קודם שימות אם יש לו לשום אדם חוב עליו או אם יש לו על שום אדם, כדי שלא יתגלגלו, ע"כ:
ובזוהר ז"ל כתיב לא תלין פעולת שכיר וכתיב ולא תבא עליו השמש, לזה סמך ואמר לא יומתו אבות על בנים, לומר כמה הוא עונש העושק שכר שכיר שעל הבן האב אינו מת, והוא מת על הלנת שכר שכיר. והתחיל לא יומתו אבות על בנים ולא התחיל לא יומתו בנים, לומר כמו שהאבות הם גדולים כן הבנים שאינם מתים על האבות הם גדולים, כי כשהם קטנים מתים בעון אביהם, זהו איש בחטאו, אז"ל משנעשה איש, ואמר לא יומתו אבות בלשון רבים ולא אמר לא יומת האב על הבן, כבר ידעת כי גלגול ראשון נקרא אב ושני ושלישי נקראים בנים, אם נתקנו יותר מן הראשון, ופעמים השנים הראשונים הם יותר מתוקנים יותר מן השלישי נקראים השנים אבות:

פסוק יז

לא תטה משפט גר יתום וגו' וזכרת כי עבד היית וגו', יאמר אם אתה רואה שאמרו מלאכי השרת כשהגליתי אתכם ממצרים מה נשתנו אלו מאלו אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית וכו', ואתם הייתם יתומים שמת אביכם ומת יוסף

אחיכם ואתם גרים, ועכ"ז לא שמעתי מהם אלא ויפדך ה' אלהיך משם, כדי לפדותך הטיתי, אבל אתה לא תעשה כן ותטה משפט גר יתום וגו' ולא תחבול, לא תלמוד ממה שלקחתי אתכם לעבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים שלקחתי אתכם לעבדים על שהוצאתי אתכם, אתה לא תעשה כן אלא וזכרת כי עבד היית איזה יותר טוב היותך עבד למצרים או עבד להקב"ה, ואמר קודם וזכרת למאי דסליק מיניה שהוא על לא תחבול, ואח"כ אמר והפודך היא טענה על לא תטה משפט גר:

פסוק יט

כי תקצור קצירך בשדך, אמר קצירך בשדך ולא אמר קציר בשדה, לא תאמר כמה טרחתי עד שבא לעידן קצירה וכמה עשיתי גדרים וסייגים ושמתי שומרים ואחר כל הצער אניח עומר בשדה, לזה אמר כי תקצר כתיב, תקצר לשונך מלומר כן, אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, אילו לא היה הקב"ה שנתן לך כח לחרוש ולזרוע והוריד לך גשמים וכי היה בא לכלל קצירה, עתה שבא לכלל קצירה אתה אומר שהוא קצירך ואתה אומר שהוא שדך, לא תאמר שדך אלא ושכחת עומר בשדה לא בשדך לא תשוב לקחתו אלא לגר יהיה, לא מיבעיא ליתום ולאלמנה, ואפילו שיהיה כדברך שאתה עמלת בו וגדלתו תניחהו למען יברכך ה' בכל מעשה ידך, לזה אמר כאן בכל מעשה ידך ולא אמר כן בחביטת הזית ובבצירת הכרם, כי אינו טורח בזית ובכרם כמו שהוא טורח בשדה שחרש וזרע וקצר ועמר, וכן כי תחבוט זיתך לא תחשוב שהוא שלך, וכן כרמך לא תחשוב שהוא שלך, שאם תחשוב כן לגר ליתום ולאלמנה יהיה, לזה לא אמר יהיה, וארז"ל לא תשוב לקחתו למען יברכך, אע"פ שבאה לידו שלא במתכוון ק"ו לעושה במתכוון, מכאן לנפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הוא מתברך עליה. ואמר לא תפאר אחריך, לא תתפאר על העניים, כמו שכתב בחיי ז"ל על פסוק רב אדם יקרא איש חסדו וגו':

פסוק כ

עוד לא תפאר אחריך, לא תתן פארך לבאים אחריך כלומר ליורשך, אתה תלך בלא פאר שתניח להם שיעשו אחריך, אלא תעשה כדי שילך לפניך צדקך ולא לאחריך, וכן לא תעולל אחריך וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, לא אמר כמו שאמר לא תטה משפט וזכרת כי עבד היית במצרים אלא בארץ מצרים, לומר שהיתה ארץ גנות ופרדסים ושמתי בלבן שלא יכלו כל תפארת האילן שהן הפירות ויניחום כדי שאתם תלקטום, כן עשו גם אתם:

עוד אמר קצירך שדך זיתך כרמך, לומר תרצה שיקראו על שמך ויהיו שלך, אם תעשה מה שאמרתי לך שלא תשוב ולא תפאר ולא תעולל, על דרך מה שאמרו ז"ל בגמרא, כתיב ולקחתי דגני, וכתיב ואספת דגנך, לא קשיא כאן בזמן שעושין רצונו של מקום

כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום, וזכרת כי עבד היית ולא היה לך לא שדות ולא כרמים, ובזה לא תשוב לבא, שאם לא עשה פן ישוב ויחזור לבא בגלגול ויהיה מחזר על השדות ועל הכרמים, וגם כן תגרום שתתבזה ולא יהיה לך פאר, וח"ו תניח בנים קטנים, זהו לא תעולל, ויהיו יתומים, ואשתו אלמנה, לזה אמר בשלשתם לגר, שלא ישוב אחר שהיה בעל הבית להיותו גר, ליתום ולאלמנה יהיה וזכרת כי עבד היית וחזרת ובאת בגלגול, בחז"ל ובכל מקום התירוש שהוא הכרם מזכירו קודם הזית שנאמר ואספת דגנך תירושך ויצהרך, ואומר ראשית דגנך תירושך ויצהרך, וכאן הזכיר הזית קודם שאמר כי תחבוט זיתך, ואח"כ אמר כי תבצור כרמך, אלא כמ"ש. גר כנגד הקציר ויתום נגד הזית, נוטריקון זה יתום, לזה אמר לא תפאר, לא יהיה לך תפארת לומר ראו בני פלוני מחזרים ליקח לקט שכחה ופאה, והגפן הוא רמז לאשה שנאמר אשתך כגפן פוריה, שתהיה אלמנה, לזה הניחה בסוף כי האלמנה אולי תנשא, אבל היתומים עד שיגדלו, לזה הקדימם:

פרק כה

פסוק א

וכי יהיה ריב בין אנשים. אז"ל אין שלום יוצא מתוך מריבה. לזה ריב בין אנשים שנכנס שטן ביניהם אחר שהיה רבי, כמו שאמר טובים השנים מן האחד, פירוש כשתראה שנים שהם טובים כלו' יושבים באהבה ושלום, הוא מן האחד שבהם שהוא סבלן והוא עלוב לזה הם טובים, אבל אם כל אחד רוצה להתגבר על חבירו אחר שהיה רבי, נעשה ריב שאילו היה סבלן היה נעשה רב לו, לזה ושפטום ששניהם רוצים להישפט. עוד ושפטום רמז על מה שאז"ל כשיהיו בעלי הדין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים, לזה ושפטום שניהם במשפט אחד. ואמר ונגשו אל המשפט לא אמר אל השופט, לומר שלא רצו בפשרה ולא רצו אלא בדין, ואז"ל לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה, לפי שכל הטענות אינן כתובות בתורה, אלא שצריך הדיין לדמות דבר לדבר, לזה והצדיקו את הצדיק, לא אמר וחייבו החייב אלא והצדיקו, לומר מלבד שהוא צדיק מודיעים צדקתו לרבים, כי אלהים נצב עמהם בדין ומודיע ומגלה להם, וכן לרשע לפי כשבאו שניהם היו בעיניהם כרשעים, כשנתברר הדין וידעו כי האחד היה רוצה לגזול חבירו ובא לדין לגנוב דעת הדיינים גם כן ורצה שיטו את הדין, לזה מצוה לפרסמו ולהודיע רמאותו לעולם כדי שלא ישאו ויתנו עמו כדי להצילו מן הגזל, ולהצדיק הצדיק כדי שישאו ויתנו עמו, הוא לא רצה לפרסם עצמו יפרסמוהו ב"ד, הואיל ונודע להם על ידי ה' הנצב עמהם ורצונו בזה. והיה אם בן הכות, בן כתיב וקרי בין, לומר שאם יבין

הדיין שהוא בעל עבירה ראוי עליו שיחשבהו כבן וכאב את בן ירצה, והפילו והכהו לפניו, כמו אל פניו ישלם לו, שפירושו בחייו כדי שיצילהו ממכה רבה, זהו פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה, פירוש מכה שהיא מדת הדין שהיא רבה שהוא דין הנפש, א"כ יכהו לפניו, פירוש בזה העולם, זהו כדי רשעתו שהוא עשה בגוף יכהו בגוף, זהו כדי רשעתו במספר, כי באותו עולם אין קץ ואין מספר, ארבעים במספר, ולא ארבעים אלא חסר אחת שהן ל"ט כמנין המלאכות שהם מ' חסר אחת, והמלקות על הלאוין ורוב הלואין הן על המלאכות, כגון לא תחרוש בשור, לא תזרע כרמך כלאים, לא תבשל גדי, והלאוין שחייבים עליהם מלקות הם ר"ז לאוין, כי יש לאוין שאין חייבים עליהם מלקות, כגון לאו שאין בו מעשה, ולאו שניתק לעשה, ולאו שבכללות, אין מלקות אלא על ר"ז לאוין, וסימן מכה רב"ה, ותרגום סוד הוא ר"ז, זהו סוד ה' ליראיו, לומר שאחר שנקה נעשה לו ז"ר שנתעטר ונכתר למעלה, שמי שהוא ירא מכה רב"ה, ילקה בזה העולם, ילקה ל"ט להעביר לוטין מעליו, תרגום ארור ליט:

וכתב הרב בחיי ז"ל, טעם המספר הזה, לפי שהמת צריך תחיה וזה שחטא ועבר על מצות אדוניו נתחייב מיתה וחל על נפשו עונש כרת, כי בזה יחיה, ישיב הל"ט לטל של תחיה באותן החיים שהנפש מעותדת להן, וזהו אמרם ז"ל במסכת מגילה כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כרת, ביארו לנו בזה כי טל של מלקות הוא כפרת כרת וישוב לו טל של תחיה, כי תזכה נפשו ותשוב לשרשו:

עוד טעם אחר שחיוב המלקות בב"ד שלמטה הוא מבן י"ג שנה ולמעלה, והמכות הם משולשות ושלש פעמים י"ג הם ט"ל, וכן המלקות בב"ד של מעלה אינו אלא מבן עשרים שנה ולמעלה, על כן הוא ס', ג"פ עשרים הם ס', וזהו אתיוה לאליהו ומחיוה ס' פולסי דנורא, ורצועה שמלקין בה כפולה לשתים ושתים לארבע וב' רצועות של חמור עולות ויורדות בה והטעם שהיא כפולה ומכופלת, לפי שיש בטפח ד' אצבעות וכשהיא כפולה ומכופלת הם ט"ז אצבעות, לפי שלא יש מצוה ומצוה בתורה שלא נכרתו עליה י"ו בריתות, ולכן לוקה ברצועה שיש בה י"ו אצבעות, וטעם שני רצועות עולות ויורדות בו כנגד נעשה ונשמע, וטעם שהן של חמור להצטרף יחדיו שור וחמור, על שם שכתוב ידע שור קונהו וגו', כי מי שעבר על המצוה והתנכר בחסדי ה' ראוי לו שילקה ברצועה של שור וחמור המכירים את בעליהן. ויש כאן ג' הכאות והכהו יכנו להכותו, מכאן שמכהו שליש לפניו ושתים לאחוריו כמו שכתוב והכהו לפניו, ואח"כ אמר יכנו להכותו:

ובמדרש ארבעים יכנו, למה ארבעים אלא אדם שנוצר למ' יום ועבר על התורה שנתנה למ' ילקה ארבעים, וכן אדם כשחטא לקה העולם בארבעים, אדם עשר, חוה עשר, נחש

עשר, ואדמה עשר, וכן אתה מוצא בעונש המרגלים שלקו ישראל במדבר ארבעים שנה ע"כ. ואמר הרב ז"ל שכל המכה את חבירו אפילו הכאה אחת עבר על ב' לאוין. אמר לא יוסיף ואמר פן יוסיף שעל מכה אחת חייבו ב' לאוין, ומכאן ידע האדם כמה היא חיבתו לפני המקום, ויעבוד מאהבה ויקבל תוכחותיו כי את אשר יאהב ה' יוכיח ולא יהא קץ בהם:

פסוק ג

ונקלה אחיך. אז"ל כיון שנקלה וקיבל עונשו שהוא ל"ט מכות כמנין אחיך, הרי הוא אחיך, אחר שקראו רשע שנאמר והיה אם בן הכות הרשע קראו אחיך, והוכיחו ז"ל מן הכתוב הזה כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כרת לפי שנתבייש, והנביא אמר למען תזכרי ובושת בכפרי לך לכל אשר עשית. כל זה כדי לזכותם לעוה"ב ולא לחייבם, כי אע"פ שענשם נתן להם מקום להנצל מן העונש, לזה סמך לא תחסום שור בדישו, שאם לא ילקה יעשה תשובה קודם שיגמר הדין שאחר שנגמר הדין ע"י שור לא יוכל לחסמו עוד, לא תחסום שור בדישו לא תתן למדת הדין, חוזק, כמו אין מחסמין את הברזל ואת האבנים ביום טוב, כלומר כשתראה הדין מתוחה בעולם אל תתיאש מלעשות תשובה, כי יש יכולת בידך לבטלה ע"י תשובה ומעשים טובים:

פסוק ה

כי ישבו אחים יחדיו וגו'. היה לו לומר כי ימות אחד מן האחים ובן אין לו, מאי כי ישבו אחים, אלא כי ישבו אחים אלו הן איש וזוגתו היה להם ישוב בעולם ע"י שהן זכר ונקבה וכן כי ישבו אחים בגימ' זהו זכר ונקבה עם הכולל. ומת אחד מהם, המיוחד שהוא הזכר על עון שעשה נפרד מזוגתו, ובן אין לו לפי שלא השתדל בפריה ורביה כמו שנאמר על בני אהרן ובנים לא היו להם, א"כ זהו המיתה. וכן אמר בסבא פרשת משפטים דף ק"כ, והענין הוא ארוך עיין במקומו:

ומה שאמר לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, לאיש זר הוא יתר כיון דאמר החוצה, ויובן זה מזוהר פרשת וישב דף קפ"ז משם יראה, ולזה אמר לא תהיה לאיש זר, שאם זה מת אין צריך שייבמו לאשתו שהוא ירית אתריה ונשלם, עכ"ז אפילו שייבמו את אשתו לא תהיה לאיש זר שאינו ראוי, אלא תהיה לצדיק שמת בלא בנים, החוצה לאיש זר ר"ת הל"ז, ותהיה לו לז"ר ועטרה שיקיים ממנה בנים. וכן נראה מהטעמים שנטעם החוצה בטרחא, שאינו דבוק עם לאיש זר:

יבמה יבא עליה. לא אמר אליה אלא עליה, רמז למה שאמר הסבא עולם הפוך עליונים למטה ותחתונים למעלה, ולקחה לו לאשה שצריך לכוון הוא והיא בהבאת אחיו, זהו ויבמה, שיבמה ג"כ צריך שיכוון ואם לא כיונו הם פוגעים בערוה, יבמה בגי' בנה,

שתכוין להביא בעלה להיותו בנה, והסוד ליבם אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו אליו יאסוף, וליבמה באות נפשה שאפה רוח, שצריך שיכוונו שניהם לעשות לו בנין אחר, ואדם על עפר ישוב, וכן ומעפר אחר יצמחו, וכן יבמה יבא עליה ויבמה בגימ' מאחר, וכן אתה מוצא בזוהר פ' קרח דף קע"ו:

וכתב רקאנטי ז"ל, היה נראה לומר כל מי שאין לו זרע מאשתו ודאי אינה בת זוגו הנגזרת לו כדכתיב הזנו ולא יפרוצו, ולפיכך הותרה לו אשת אחיו שאין לו בנים, כי לא היתה אשת אחיו הנגזרת לו. ובזה יתישב ספק אחד שהוקשה לי למה לא נצטווה היבום רק כשמת עירי שמא אף אם יש לו בנים יצטרך ליבום מחמת עבירות אחרות ע"כ. ואין נראה לומר שלא הוצרכה תורה ליבם אלא לפי שמיעט בדמות כמ"ש, והוא ז"ל כתב הרבה על סוד העבור והאריך ע"ש. וסוד החליצה, חליצת הנעל הוא לפי שהאשה נקראת נעל כמו שאמר של נעליך מעל רגליך, ארז"ל שרמז לו שיפרוש מאשתו וזו רוצה להתיבם, לומר שרוצה להיות נעלו והוא אינו רוצה א"כ וחלצה נעלו, לומר שנצולה מלהיות נעלו, חלצה כמו חלץ מהם. עוד חלצה נעלו, הוא רצה לנעול דלת בפני אחיו, היא שהיא אשת חיקו תחלוץ איתו נעל ותשליכהו ארצה כדי שיבא ממקום אחר. עוד וחלצה נעלו לומר שעד עתה היה לו תקוה אולי יחיה ויבא ע"י אחיו ומאחר שאינו רוצה א"כ ראוי הוא להתאבל עליו וילך יחף:

וכתב מהרי"ק ז"ל בשם בעל הלכות גדולות אמר הקב"ה למשה אמור אל היבם שלא רצה ליבם רעוע בגופך מאנת לקיים מצות יבום לפיכך תחלוץ מנעלך, כאבל וכמנודה שדרכם להיות יחפים, ובטיפה סרוחה שבגופך יכולת לקיים לאחיך זרע, לכך וירקה בפניו טיפה סרוחה, והדיינים עונין חלוץ הנעל ג"פ, חלוץ הנעל כאבל, חלוץ הנעל כמנודה, חלוץ הנעל כמורד במצות. ובשם רבינו יחיאל אומר מקוננת בפני ב"ד שבעלה יהיה כמת בלא זרע שלא אבה יבמי, ויבם משיב לא חפצתי רוצה לומר איני חושש אם יהיה בלי זרע, והיא חולצת נעלו לומר שיתאבל על אחיו, כי מעתה הרי הוא מת וישכח אחרי שאינו מקים זרע, ורוקקת לפניו כלומר לא מחמת יופיך חמדתיך, ואומרת כך להלבינו על אשר לא יבמה, וגם העומדים שם אומרים ג"פ חלוץ הנעל לפרסם בושתו ע"כ:

וכתב רקאנטי ז"ל שמא יש בזה טעם, כי האשה תחת רשות בעלה אף כי אחרי מותו, הלא תראה שנעשית כשפחה לחלוץ הנעל מרגל היבם, מפני שחייבת להמציא מקום אליו, כמו שאז"ל ויבמה בעל כרחה. משא"כ באיש שאינו ברשות אשתו. ומסוד היבום תבין ענין החליצה, כי האשה היא מנעלו של בעל ועתה חלץ מהם וצריך לשוט בארץ

לבקש לו מנוחה אחרת, והואיל ואינם עושים לו חסד ליבום יגיע לו תועלת לחלוץ המנעל, כי הכונה באותו המנעל לתת לו חלקו בחיים:
ובסתרי תורה אמר, יש מי שתיקונו במנעל והוא קיום הכל, ויש מי שאין לו חלק במנעל כלום בשום צד בעולם, והסוד מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב, אז"ל בת נדיב בתו של אברהם אבינו ע"ה, בת נדיב בת היתה לו ובכל שמה, ויש מי שאין תיקונו במנעל כלום ולפיכך צריך לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, כדי שיהיה אותו הנועל המנעל בקיום גדול, ועל הענין הזה נותנין המנעל בארץ שיבא המת מאותו רשות, ואין תיקונו במנעל ויכנס ברשות המתקן בסוד המנעל ע"כ:
ובמדרש א"ר יודא מצות יבום משובחת:
והמקיים מצות יבום לשמה נעשה שותף להקב"ה שנאמר ולא יכרת שם המת וכתיב ולא יכרת כל בשר ע"כ. ובזוהר פרשת חוקת דף ק"ף ע"ש. חליצה בגימ' לקחה, חלקה, חקלה, חקלה, תרגם שדה חקלה, והאשה נקראת שדה כלומר שלוקח חלקו משדה אחר, מאשה אחרת, כמו שאמר וחייס עליה קב"ה לאהדרא ליה מעפרא אחרא שיהיה בחלקה, חקלה, והם עונין חלוץ הנעל ג' פעמים ר"ת י"ג, ג"פ י"ג הם ל"ט, אתיא כמאן דאמר ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו לטוטי קא מלטטא ליה ליבם, שיבא לידי כך, ונקרא שמו בישראל שהיא תמונה כוללת כל התמונות, בית חלוץ שנתחלץ ונצול מנעל שהיא אשתו, שאחר שהים בעלה למעלה לא יבא להיות בנה למטה, והקב"ה ימציא לו מלוח, חלוץ הנעל עם ב' מלות בגימ' ימציא לו מנוח, ובפרשת בהר הארכתי עיין שם:

פסוק יא

כי ינצו אנשים. לא אמר כי יריבון אנשים, לפי שכאן הם מריבין זה עם זה בלא שום דבר בידם, אבל במריבים אמר וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרוף, והשמיענו כאן שמתוך הנצה יבאו לידי הכאה, שכן הוא אומר להציל את אישה מיד מכהו, לזה אמר אנשים יחדיו אחר שהן יחדיו והם אחים לא יתפרדו, לזה אמר איש ואחיו, לא אמר איש ורעהו אלא אחיו, לומר שאפי' שיהיו אחים אין שלום יוצא מתוך מריבה, ומדבר אחד יבא לידי דברים הרבה, כמו שאמר אותו חכם לבנו, אם תשתוק לדבר אחד לח תשמע דברים הרבה, הרי כאן מתוך נצנוץ דברים באו לידי הכאה ובאו לידי בושה ולידי הפסד ממון, כל זה גרם על שלא סבל דבור אחד אלא שרצה להשיב עליו. וכבר כתבתי על פסוק טובים השנים מן האחד, אם תראה שני אחים או שני שותפים שהן בטובה אותה טובה היא מן האחד שהוא עלוב וסובל דברי חבירו, וכבר צוו רז"ל ואמרו תהא מן הנעלבים ולא מן העולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים

וקרבה אשת האחד להציל את אישה. אם כוונתה להציל למה וקצותה את כפה, כבר אז"ל בד"א בשיכולה להציל ע"י דבר אחר והעזה פניה והחזיקה וכו' אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר פטורה, ולזה אמר ושלחה ידה כי היה מספיק שיאמר והחזיקה, במה החזיקה ודאי בידה, אבל אמר ושלחה ידה לומר שהיתה יכולה להציל בדבר אחר אבל היא שלחה ידה. וקצותה את כפה, קבלת רז"ל שאינו ידה ממש אלא דמי ידה כי אם היה ידה ממש אולי תמות והתורה אמרה ידה ולא מיתה ואמר כפה ולא אמר ידה, למדו מכאן רז"ל שהרודף אחר חבירו להרגו אם יכולין להציל הנרדף באי זה אבר מאיבריו של רודף כגון לשבר ידו או רגלו מצילין, לזה אמר כפה אם אפשר, ואם לאו ימיתוה, שנאמר ולא תחוס עינך, כן פירש הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות רוצח, וכתב סוף הפרק. הרואה רודף אחר חבירו להרגו ויכול להצילו ולא הציל הרי זה בטל מצות עשה שהיא וקצות את כפה, ועבר על ב לאוין על לא תחוס עינך ועל לא תעמוד על דם רעך ע"כ. לזה הזהירה תורה ואמר כי ינצו אנשים, יזהרו ויניחו מקום שיהיו יחדיו איש ואחיו ולא יהיה פרוד ביניהם:

פסוק יג

לא יהיה לך בכיסך, אמר בכיסך כי היה לו לומר לא יהיה לך אבן ואבן, בכיסך למה, וכן בביתך למה.. אלא בא לומר שאם יהיה לו אבן ואבן, שתכלה פרוטה מן הכיס ויבא לידי עניות, וכן לא יהיה לך בבית שום כלי מכלי הבית שתצטרך להם ותמכרם, וכן פירוש הפסוק לא יהיה לך בכיסך שום מעות, למה בכיסך אבן ואבן, וסיים בקטנה שלא אמר קטנה לא יהיה לך, וידאג ויתאנח ולא ימצא נחת רוח ויאמר אי פה הזהב שהיה לי, איפה הכסף שהיה לי, זהו איפה ואיפה:

ובמדרש א"ר לוי ברכות מברכות את בעליהן וקללות מקללות את בעליהן, ברכות מברכות בעליהן אבן שלמה וצדק יהיה לך, אם עשית כן יהיה לך מה למכור ומה לקנות ומה לישא ומה ליתן, וקללות מקללות את בעליהן, לא יהיה לך אם עשית כן לא יהיה לך מה לישא ומה ליתן מה לקנות ומה למכור, אמר הקב"ה אני אמרתי לא תעשה איפה ואיפה ועשית כך חייך שאפילו קטנה לא יהיה לך ע"כ. ועם זה תבין שבקללות הקדים לא יהיה לך ובברכות אמר יהיה לך בסוף, שלא אמר יהיה לך אבן שלמה אלא אמר אבן שלמה יהיה לך, לרמוז למה שאמרו ז"ל. ועוד הקדים לא יהיה לך כאילו אמר שח"ו לא יהיה לך דבר כעור כזה, עוד אמר בגמרא אבן שלמה וצדק צדק משלך ותן לו, שלא ישקול עין בעין אלא נותן לו את גירומיו, וא"ת אני לקחתי הכל בבת אחת במשקל אחד ואני אתן על כל ליטרא ועל כל חצי ליטרא גירומים, א"כ מה אני מרויח, ועוד אפסיד,

לזה אמר יהיה לך למען יאריכון ימיך, אמרו בספרי ומה גרוגרת אחת שהיא אחת ממאה באיסר האיטלקי נאמר בה אריכות ימים, פירוש כשיגרים המאזנים בגרוגרת אחת תטה את המאזנים, אם על חסרון גרוגרת אחת נאמר בה אריכות ימים, שאר מצות שיש בהם חסרון כיס עאכ"ו. ומההן תבין הלאו, שאם מסרו אפילו גרוגרת אחת בר מינן יתקצרו ימיו, ולא די אלא שיקרא תועבה ועול שנאמר כי תועבת ה' כל עושה אלה כל עושה עול. ובגמרא פרק כיצד הרגל אמר רבי לוי קשה עונשן של מדות כו':

פסוק טז

כי תועבת ה' וגו', פסוק זה היה ראוי להיותו אחר פסוק לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה, למה כי תועבת ה' כל עושה אלה, אבל אחר למען יאריכו ימיך לא יבא כי תועבת. ואפשר לומר לפי שאמר על מצוה זו שנראה שהיא קטנה נתן לה אריכות ימים כמו כבוד אב, לזה אמר ויותר מזה כי מהלאו תדע ההן, כי הלאו הוא תועבת ה', ומהלאו תבין שמי שמצדק מדותיו שכביכול דעתו נוחה הימנו ועושה נחת רוח ליוצרו א"כ ראוי הוא לאריכות ימים, בזה יבא פירוש כי תועבת שהוא נתינת טעם למה שאמר:

פסוק יז

זכור את אשר עשה לך עמלק, נסמכה פרשה זו לפרשת משקלות, לומר שלא תעשה כעמלק שהיה לו איפה ואיפה, כמו שאז"ל משל לשני אחים שהיה חוב על אביהן ומת כשבאו לפרוע חוב אביהן אמר האחד שאינו אחיו וכשבא ליטול הירושה אמר שהוא אחיו, כן עשה עמלק הרשע בענין פרעון חוב הגרות שנאמר לאברהם כי גר יהיה זרעך נחבא והלך לו ובשעת ירושת הארץ עשה עצמו מזרעו של אברהם ובא ליקח לו חלק בארץ, זהו בצאתכם ממצרים, אחר פרעון חוב הגרות, לזה סמך כי תועבת ה' כל עשה עול, זכור את אשר עשה לך עמלק:

ובמדרש זכור את אשר עשה לך עמלק, מה כתיב לעיל כי תועבת ה' וגו' משל לרוצח וכו', הוקשה להם ז"ל מאחר שבתחלת הפרשה עד כאן הם כולם מצות עשה למה הפסיק בלא יהיה לך, והפסיק ואמר אבן שלמה וצדק שהיא מצות עשה, וחזר ואמר כי תועבת שהוא טעם ללא יהיה לך, לזה אמר משל לרוצח שהוא עמלק שנתפס, פירוש שבאה פרשתו שהיא ג"כ מצות עשה וצריך לכתבה במשנה תורה, לזה אמר אבן שלמה שהיא מצות עשה והפסיק בפסוק כי תועבת ה' כדי לדבק רשע לרשע. ובפסיקתא דורש הסמיכות בענין אחר, ז"ל, ר' תנחומא, פתח מאזני מרמה תועבת ה' ע"ש:

עוד במדרש זכור, אמרו ישראל עד שאתה אומר לנו זכור אתה שאין שכחה לפני כסא כבודך זכור ה' לבני אדום, וכל כך למה לפי שבא בכח זקנו עשו שבירכו אביו ואמר לו והיה כאשר תריד, כתרגומו, וכן היה שבא ברפידים כשרפו ידיהם מן התורה, זהו אשר

קרך, שפגע בך בלא עת רצון, ויזנב בך כל הנחשים אחריך, ארז"ל זה שבטו של דן שפלטן הענן שהיו עובדי ע"ז, א"כ אשר קרך אשר הקירך בפני האומות, משל לאמבטי רותחת שלא היתה בריה יכולה לירד לתוכה ובא בן בליעל וקפץ לתוכה, אע"פ שנכוה הקירה בפני אחרים, כך כיון שיצאו ישראל ממצרים היתה אימתם על כל האומות שנאמר שמעו עמים ירגזון וגו' אז נבהלו אלופי אדום וגו' תפול עליהם אימתה ופחד, וכיון שנזדווג עמלק להם אע"פ שנטל את שלו מתחת ידיהם הקירן בפני האומות, וכל כך למה לפי שבא בשעה שאתה עיף ויגע, עיף מהתורה ויגע מהמצות, לפי שהיו אוכלין המן והיה נבלע באיברים ולא היה נותן בהם כח אלא על ידי עסק התורה וכשרפו ידיהם מהתורה מצאו עצמן עיפים ויגעים, ולא ירא אלהים, חוזר על ישראל שלא היה בהם יראת ה', ולזה כבדו ידיו של משה שנאמר וידי משה כבדים, שאלמלא היו עוסקין בתורה לא היה יכול להם שנאמר וקוי ה' יחליפו כח וגו' א"כ אתה עיף אבל הוא אינו עיף שנאמר כי לא מועף לאשר מוצק לה, א"ר יוחנן כל המציק לישראל אינו עיף, ובפרט שבא בכח אביו, בכח אותה בכיה שבכה שנאמר וישא את קולו ויבך, וארז"ל אין בן דוד בא עד שימחו אותם דמעות שנאמר ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, וארז"ל ותשקמו בדמעות שליש, א"ר שלשה דמעות הוריד עשו מעיניו, אחת מעין ימין ואחת מעין שמאל ואחת קשורה בעיניו שנאמר ותשקמו בדמעות שליש שלוש לא נאמר אלא שליש, שאלמלא ירדה מעיניו לא היתה תקומה לשונאיהם של ישראל מפניו, אמרו ישראל לפני הקב"ה בזכות ג' דמעות שהוריד עשו מעיניו השלטתו מסוף העולם ועד סופו ונתתה לו שלוה בעוה"ז, אנו שדמעותינו מצויה תמיד ביום ובלילה עאכ"ו. ובא בסיעתו של סמאל שרו, לזה נשבע הקב"ה שאין ה' שלם ואין הכסא שלם עד שיפרע מזרעו של עמלק, ולזה אנו אומרים בקדיש יתגדל ויתקדש שמיה רבא שם יה רבא, לזה אמר והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך וגו' תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, אתה מתחת השמים ואני מעל השמים שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו'. לא תשכח, אין מלחמתו של עמלק כשאר מלחמות כמו מלחמת פרעה וסיסרא וסנחריב ונבוכדנצר, זה בא בכח גדול, לזה לעתיד לבא תספרו ותשיחו ותהללו על הפלא ועל הנס הגדול שיעשה עמכם במפלתו של עמלק וסיעתו שהוא סמאל שהוא כנגד כל האומות, לזה לא תשכח. לזה יש נוהגים לומר בשעת הקדיש פסוק ויאמר כי יד על כס יה וגו'. לא תשכח קרי לא תשכח (בקמ"ץ השי"ן) אע"פ שאין שכחה לפני כסא כבודו עכ"ז באתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, כתיב הכא תמחה וכתיב התם כי מחה אמחה, אתה מחיה אחת ואני שתי מחיות:

גימטריאות

יפת. פתי, כלו לא תתפתה אחר היצר:

תואר הזהר שלא תואר, תקולל על זה:

האחת אהובה. ג' אהובה כתיב כאן, כנגד ג' דברים שהאשה נקנית בהם בכסף בשטר ובביאה:

יום הנחילו את בניו, ס"ת מותו, שיצוה בעת מותו:

והשבותו לו. אם האדם עצמו תועה מדרכי השם תחזירהו למוטב:

לא תראה את שור אחיך, אלו ישראל דכתיב בהם שה פזורה ישראל וגו', ואנו אומרים להקב"ה לא תראה את ישראל בגלות והתעלמת מהם לאורך הזמן, השב תשיבם, ב' השבות, יהודה ובנימין, וישראל, ואספתו אל תוך ביתך, יקבץ נדחי ישראל, עד דרוש אחיך, תדרוש ישראל, כן תעשה לחמורו, זה משיח דכתיב עני ורוכב על חמור, לשמלתו, לבגדי כהונה ולתכשיטין שהפסידו ישראל, ולענני כבוד שהיו בימי שלמה כמו שמלה.

וכן תעשה לכל אבידת אחיך אלו הגליות שנאמר ובאו האובדים וגו':

הקם תקים. הקם בגימ' ע"ה טעינה:

כלי גבר. אלו כלי זין, כלי גבר, ס"ת בגימ' חרב:

קן צפור. אלו ישראל שגלו כצפור שנאמר כצפור נודדת מקנה:

אפרוחים או ביצים. אלו קטני ישראל טף ונשים, והאם רובצת אלו גדולי ישראל שרבצו על הקטנים, האם זו כנסת ישראל:

שלח תשלח. ב' שלוחים, ישראל, ויהודה ובנימן:

והארכת ימים בגימ' בעולם שכלו ארוך, למען ייטב לך, למע"ן בגימ' ק"ץ, תזכו לראות קץ הפלאות כי כל המקיים מצות שלוח זוכה לגאולה:

כי תבנה בית. ר"ת כתב, נכתב ונגזר על כל אדם מה יבנה מה יעשה. חדש ועשית מעקה לגגך, ר"ת חומל, חומל על ישראל שלא יפלו:

תשים דמים. בגימ' אלו כלב רע וסולם רעוע:

לא תלבש שעטנז. שמא תאמר אין לי בגדים נאים לכבוד שבת דאתי עשה דשבת ודוחה לא תעשה דכלאים ת"ל לא תלב"ש, לשבת, אפי' לשבת:

גדלים. גדל ים, צבע חלזון והוא התכלת וגדל בים:

גדלים תעשה. בפסוק זה עשר תיבות רמז שלעתיד יחזיקו עשרה אנשים בכנף איש יהודי וגו' גדלים תעשה, בגימ' ת"ש בכנף אחד עה"מ, רמז למה שאמר ריש לקיש שני אלפים ושמונה מאות לארבע כנפות, ת"ש לכל כנף:

כי יקח איש. ס"ת יח"ס, שיקח אשה מיוחסת. כי יקח ס"ת י"ח, בן י"ח שנה לחופה:

מאה כסף דע כי גדול עון העונה בפיו יותר מעושה מעשה, שכן במפתה וענשו אותו חמשים כסף, ובעל לשון הרע מאה כסף:
לא תחרוש בשור ובחמור, תחרוש לשון דבור כמו רחושי מרחשן שפוותיה, זהו שאמר לא תחרוש, כלו' לא תדבר בענין המשיח, כמו ההוא מעשה דר' זירא דאשכח לרבנן דעסקי ביה אמר להו במטותא מינייכו לא תרחקוניה, דתנינן ג' באים בהיסח דעת, משיח מציאה עקרב. וכן בשור ובחמור, בגימ' בשני משיחים:
כי ימצא. בגימ' הם בעדים:
על דבר. ר"ת עד, עדים המתרים, וזהו דבר, התראה:
האיש אשר שכב עמה לבדו, בגימ' ראשון בסקילה והשני בחנק. כאשר יקום איש, ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו, וכן יקום עם האותיות בגימ' קין:
איש על רעהו. עשו שהרג את הנפש. כי בשדה מצאה, מצאו המחריבים את הנערה זו כנסת ישראל, והיכן מצאוה בשדה בירושלים שנאמר ציון שדה תחרש, צעקה הנערה ישראל, שנתארסו למקום שנאמר וארשתיך לי באמונה, ואין מושיע לה. לפיכך ולנערה לא תעשה דבר, אינה יורדת לגהינם כי קבלה יסוריה בעוה"ז, אכל על המחריבים נאמר ומת האיש אשר שכב וגו', שהן יתחייבו ירידת גהינם, כי אעשה כלה וגו' ואותך לא אעשה כלה:
מושיע לה כי. ר"ת מלך, שטיטוס הרגום:
בלעם ויהפוך ה', ס"ת מכה הפך את המכה:
ונשמרת מכל דבר רע, ונשמרת בגימ' מן שפיכות דמים עה"מ והכולל:
דבר רע. דבור רע, זה לשון הרע, דבר אחר זה נבול פה מכל דבר רע, ס"ת ערל, בגימ' עבודה זרה:
ויתד תהיה לך. יתד, בגימ' האבות, זכות האבות יהיה לך:
והיה בשבתך חוץ. כשתהיה בגלות, וחפרת כמו וחפרת לבטח תשכב. ושבת, תעשה תשובה ותשמור השבת שהיא שקולה כנגד כל המצות, וכסית את צאתך, תתענה על עונותיך עד שימחו ויתכסו:
ערות דבר. זה נבול פה:
לא תסגיר עבד אל אדוניו, עבד אלו ישראל שנקרא עבדים למקום, אומרים מלאכי רחמים להקב"ה אל תסגירם לגלות ביד עונותיהם ולא ביד השטן, וזהו תסגיר, ס' סטן, נשאר תרי"ג ממלת תסגיר, כלו' שומר תרי"ג אין כח בשטן להזיקו:
לא תשיך לאחיך ה' פעמים אומר תשיך נשך, כלומר כאילו עובר על חומשי תורה:

תשמור ועשית. אזהרה לב"ד שיעשוך, כמו שארז"ל ממשכנין על הצדקה כי יקח איש אשה ובעלה, מכאן אז"ל האשה נקנית בג' דרכים, שסימנם שכ"ב שטר כסף ביאה, וס"ת פר"ה ורבה על ידי אלו:

בה ערות דבר. ר"ת בעד. ועוד רמז ערות דבר, דבור ערוה, רמז על הקולנית שיוצאה, כדאיתא בגיטין:

לה ספר. בגימ' לשמה:

כריתות. בגימ' שתלוש, שיכתוב על דבר תלוש ולא מחובר:

ויצאה מביתו. האשה יוצאה ולא האיש, אם הוא ביתו, ואם הוא ביתה הוא יוצא:

וכתב לה ספר כריתות, ס"ת בהרת, אשה רעה צרעת לבעלה, שני פעמים כתוב בפרשה וכתב לה ספר כריתות, כנגד ב' חורבנות שנפטרו ונשתלחו ישראל:

ושנאה האיש האחרון. אלו האומות ששונאים את ישראל, לא יוכל בעלה הראשון, אבל הקב"ה נהג עם ישראל במדת חסידות שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו: כי חסיד אני. נוהג עמנו בחסידות לפנים משורת הדין, וסמיך ליה כי יקח איש אשה חדשה, עתיד הקב"ה לחדש ימינו כקדם:

נקי יהיה לביתו. אפילו בדבריו, ישמש עמה בנקיות ובטהרה ולא ינבל פיו, וזהו לכל דבר אפילו הדבור נקי יהיה לביתו שנה, ס"ת הוי"ה, אם הוא משמש עמה בנקיות הקב"ה משתתף עמהם, ויהיו הולדות נקיים. ד"א כשהאיש לוקח אשה מוחלין לו כל עונותיו, זהו נקי יהיה, שיהיה נקי בלא עונות:

ושמח את אשתו. את לרבות שישמח כל הקהל בנישואין, כמו שאז"ל בתולה נשאת ביום רביעי, שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל, ואמרו שיטרח ג' ימים אב"ג, כדי שיכין צרכי סעודה כדי שישמח הקהל. שמח, חמש, חמשה קולות, קול ששון קול שמחה קול חתן וקול כלה קול מצהלות וכו. ושמח את אשתו זה הקב"ה, רמז שישמח כנסת ישראל, וזהו מ"ש למעלה שרמוז במלת נקי יהיה שהקב"ה משמחם. יקח איש אשה חדשה. זה הקב"ה, אשה חדשה, ישראל במתן תורה לקחה על מנת שלא יפרד ממנה לעולם, זהו לא יצא בצבא, כאיש הפורש מאשתו והולך לו למלחמה, הוא לא יפרד מהם. ולא יעבור עליו לכל דבר, שלא יכעיסוהו לסור מהם. נקי יהיה לביתו שנה אחת, שנה משנותיו של הקב"ה ויומו של הקב"ה אלף שנים, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום וגו':

לא יחבול רחים ורכב, לא יבטלו ת"ח מלעסוק בתורה, ות"ח נמשלו כריחים שהן טוחנין תורה יומם ולילה. דכתיב לא ימוש ספר התורה והגית בו יומם ולילה, כי נפש הוא

חובל, אם יבטל התורה נמצא שהוא מחבל נפשי ונשמתו מחיי עוה"ב,, ולכך פסוק זה ראשו וסופו למ"ד על שם למודו:

השמר בנגע הצרעת. ס"ת רעת, על רעת הלשון נגעים באים, וזהו מה שסמך ענין מרים, לפי שדברה לשון הרע לקתה:

השב תשיב לו את העבוט, רמז שנתן אליהו אות וא"ו משמו ליעקב למשכון שיבשר את בניו ולכשיגאלו יחזיר העבוט שלו לאליהו וזהו תשיב, תשב"י, אליהו התשבי:

כבא השמש. כשתבא ותחזור מלכות בית דוד, שנמשלה לשמש, שיחזור כסאו כשמש נגדי. ושכב בשמלתו ישכבו וישכנו ישראל בארצם לבטח, וזהו בשלמתו בשלמותו שנאמר ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד:

אבות על בנים. בגימ' תור"ה, ערבים זה בזה לקיום התורה, ולא יומתו, כלומר תתעסקו בתורה שלא תמותו, שנאמר אם תשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני:

גר יתום ולא תחבול, ר"ת גיות שלא יחזור לגיותו:

קצירך בשדך. ר"ת קבוע תהיה קבוע במצוה זו:

כי יהיה ריב בין אנשים, ר"ת למפרע אבריך, איבריו של אדם עתידין לריב ולומר אחד לחבירו אתה חטאת, זהו ונגשו אל השופט ושפטום, כמו שאז"ל על פסוק אקרא אל השמים מעל וכו'. ד"א כי יהיה ריב בין אנשים. בין ישראל לעמלקים שהיו רודפים אותנו ולעתיד נתבע אותם לדין. וזהו אל המשפ"ט ושפטו"ם, ס"ת בגימ' הגדול. רמז ליום הדין הגדול. והצדיקו את הצדיק והצדיקו, צדקיה"ו, שנבוכדנצר עור את עיניו, הצדי"ק צדקי"ה:

את הרש"ע, בגימ' יצ"ר הר"ע:

והיה אם בן. ס"ת המן, הרש"ע, עשרה, עשרה בניו:

אלה מכה רבה. ר"ת אמ"ר קורא פסוק אחד בשעת הכאה:

לא תחסום שור בדישו, אומרים ישראל לה', בשעה שנכנסים אנו לדין לא תחסום ותאלים ישראל לעולם, תן להם מענה לשון:

וירקה בפניו. עתידין הרשעים ללקות בצרעת ויהיו הכל רוקקין בהם:

ככה יעשה לאיש. זה עשו שנאמר איש שדה. אשר לא יבנה, לא דיו שלא בנה אלא החריב:

אבן שלמה. איפה שלמה, רמז על שלמה שתיקן המשקולות והאיפות:

פרק כו

פסוק א

והיה כי תבא אל הארץ, סמך לפסוק תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח והיה כי תבא אל הארץ, רמז למה שאז"ל תניא ר' יהודה אומר ג' דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה. ובמדרש והיה אין והיה אלא מיד, כי תבא אל הארץ עשה מצוה האמורה בענין ותכנס לארץ. הכונה היא לומר שאמירת גבוה היא כמסירת הדיוט ומאחר שייעד לתת אותה הרי היא כאלו היא נתונה, לזה אמר אשר ה' אלהיך נותן לך כתיב נתן, כן והיה היה עבר אלא שהוא"ו הופכו להבא א"כ אע"פ שאי אפשר לקיים המצוה מיד עד אחר כבוש וחלוק קבלו עליכם מצוה האמורה בענין שהיא הבאת הבכורים ובזכות זה אתם נכנסים לארץ, ולזה אמר ולקחת מראשית וגו', כי מה אמר עד שאמר ולקחת בוא"ו כי כפי הנראה היה לו לומר והיה כי תבא וגו' תקח מפרי, אבל אמר ולקחת לומר שבקבלתך נחשבה כמעשה, וכשתבא לארץ ותביא נחשב שהיא פעם שניה אע"פ שהיא ראשונה, שמחשבה ראשונה הקב"ה מצרפה למעשה. וכן אמר במדרש פרשת חלה, בבאכם אל הארץ, קבל עליך עד שלא תבא אל הארץ שכשתבא אל הארץ להפריש חלה ובזכות שתקבל עליך אתה בא אל הארץ, לזה אמר והיה אין והיה אלא מיד מאחר שכבר היה כמו שאמרתי. והטעם בהבאת הפירות הוא כדי שלא יחשוב שהארץ הוא שלו, ולזה אמר וירשת וישבת בה, לומר שבאריכות הדורות דור אחר דור תחשוב שהיא לך בירושה מאבותיך ומאבות אבותיך, כמה דורות וכמה שנים אתה יושב בה ולא ערער עליך שום אדם וקנית אותה בירושה ובחזקה, לזה אמר אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך, ב"פ אשר אשר למה, אלא תדע אשר תביא מארצך והבאת לי ממנה ואקבלם ממך כשתדע שה' אלהיך נותן לך, לא שקנית אותה בירושה ובחזקה, א"כ לזה היתה הבאת הפירות לומר שלה' הארץ ומלואה, כי בדיני חזקה אם יש עדים, שהלוקח קבל הפירות ונתן לבעל הקרקע לא החזיק אלא בעל הקרקע יתן ללוקח ולזה ולקחת מראשית, אדם טורח באילן כל השנה וממתין עד שיוציא הפרי הראשון ויאכלנו, ויאמר אילו לא טרחתי אלא לשעה זו דיי, ויתנחם על מה שטרח, ושאר הפירות נחשבין כאין בערך הפרי הראשון, לזה צוה הקב"ה שהפרי הראשון שהוא חביב עליו שיביאהו לכהן, לא שיקריבנו, כי אילו היה מקריבו היה לוקח נחמה, אלא לכהן, כל זה כדי שידע שהארץ היא לה' והוא בה כאריס, שאם לא יישר בעיניו יקחנה ממנו ויתנה לאחר, שמא תאמר הארץ כבר נתנה לאברהם ואחריו נתנה ליצחק שנאמר לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי

לך אתננה, ונאמר ליצחק גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, וכן ליעקב לזה אמר ארמי אובד אבי שבישיבתו שם אבד החזקה, כי הדין הוא שבוי שנשבה אם יש שיירות מצויות ולא עשה מחאה אבד החזקה, כ"ש כאן שגר עם לבן עשרים שנה ואחר כן ירד למצרים וישב שם ימים רבים שודאי אבד החזקה, ועתה מחדש נתנה לנו, לזה אמר, ועתה, הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה', ובזה יבא להאמין במציאותו ית', ומאמין שהוא משכיר ומעניש שלקח הארץ מיד האמוריים שלא עשו רצונו ונתנה לנו, והעניש ללבן ולמצרים, ובזה יבא להאמין בתורה ובמצות, ולזה הצריכה תורה להבאת הפירות הוא בעצמו לא שישלח אותם ע"י שליח, אפילו אגריפס המלך היה הוא בעצמו מביא, ולא די הבאה אלא שיקרא הפרשה בפיו ובקול רם, שנאמר ועניתָ וגו' ארמי אובד אבי, לפי שהלך ברמאות עם לבן לזה ירד למצרים, לפי שהוא נקרא איש תם והיה לו ללכת בתמימות, אע"פ שעשה לו רמאות, ומזה היה ירא יעקב, ולזה אמר קטנתי, ולזה ירד למצרים וידע שהגלות יהיה במצרים ומת שם, עד שנצטער וצוה לבניו שישאוהו משם, אלמלא כן לא היה יורד למצרים כמו יצחק אביו שאמר לו אל תרד מצרימה, וברמאות שעשה על הברכה בא זה הגלות, שאלמלא לא עשה מה שעשה עם עשו עד שבכה על ידו לא היה זה הגלות שאנו בו עד שימחו אותם דמעות ולזה בקללות שבתורת כהנים אמר וזכרתי את בריתי יעקוב. לומר אף ע"פ שהלך ברמאות עכ"ז יש לו ברית עמו ויש לו זכות אבות אביו ואבי אביו, וירד למצרימה למירוק:

עוד אמר מארצך. לומר שאני מקבלו כאילו הביא לו דבר שאינו מצוי אצלי בגנתי בפרדסי ודאי שמקבלו בעין יפה, לזה ושמת בטנא להחשיבו בעיני המלך:

פסוק ב

מראשית יביא ראשית. מראשית, לראשית, למקום ראשית, לראשית כל ראשית. יביא ראשית, אלו ישראל שנקראו ראשית שנאמר קודש ישראל לה' ראשית, מראשית אלו הבכורים שנאמר מראשית כל פרי וגו', לראשית הוא הכהן שהוא ראשית העבודה, למקום ראשית הוא בית המקדש שהוא ראשית כל העולם, לראשית כל ראשית זה הקב"ה שנאמר אני ראשון ואת אחרונים אני הוא:

מראשית ארז"ל מראשית ולא כל ראשית, כי אין חייב בבכורים אלא שבעה מיני הפירות שנשתבחה בהם א"י, לפי שאלו המינים הם חיותו של אדם, ושאר מיני פירות אינן אלא להשלים החסרון שלא יהא העולם חסר כלום, כי לפעמים יש בהם צורך, לא כמו אלו הז' מינים, ומברכתם של שאר פירות תבין שאומר בורא נפשות רבות וחסרונן שהן שאר פירות, על כל מה שברא להחיות בהם, וכל אחד מז' המינים הוא יש לו אצילות

מהשבעה כשתדקדק בהם, וכדי שיתברכו כל הפירות, לזה אמר מראשית שהן ז' מינים ואח"כ אמר כל פרי האדמה שיתברכו כל הפירות שהן בכלל אלו השבעה:
ושמת בטנא. בכלי כדי להחשיבו, כל זה מעלה לכהן, והוא אחד משבעה דברים שטעונין הבכורים, ואלו הן, הבאת מקום, כלי, קריאה, קרבן, שיר, תנופה, לינה. הבאה שנאמר והלכת לאהליך, שצריך שיביאנו הוא בעצמו ולא שלוחו ולא ע"י עבדו אלא הוא בעצמו, ושיודה החסדים שעשה לו ה' ית', ולא יהא כפוי טובה, ויקבל שכר פסיעות ויתפלל לפניו ויעשה בקשתו, כי לא הצריכו להביא אלא כדי לראותו ולברכו, וכביכול כאדם שמתאוה לראות את בנו. מקום שנאמר אל המקום אשר יבחר ה' שהוא בית המקדש שהוא מקום מיוחד לתפלה שמשם עולות התפלות, בנוי לתלפיות תל שהכל פונים אליו, וכל הפיות פונות שם, ושם שער השמים, ומיד עולה התפלה בלי שום מעכב ומערער. כלי שנאמר כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה'. קריאה שיקרא פסוק ארמי אבד אבי כדי להזכיר עונותיו לפני השי"ת, שאם יש לו שום זכות יעבירנו, כי אין כמה זכיות כנגד עבירה, ויהיה עונותיו זכורים לפניו. קרבן כדי להראות שבעין יפה הביאם, שלא די שהביא מה שצוהו אלא שהביא עמהם קרבן, ושיר גם כן להראות שמחתו שהוא מביאם בשמחה ולא חרה לו בהבאת פרי ראשון שהוא ממתין לו משנה לשנה, ותנופה לומר שהוא מודה שהשי"ת הוא יחיד בשמים ובארץ ובד' רוחות העולם, כן היתה התנופה מעלה ומוריד מוליך ומביא לד' רוחות העולם. לינה להראות חבתו של הקב"ה, שמאחר שבאו לביתו עכב אותם לילה אחד, כביכול כדי להשתעשע עמהם מרוב חבתו בם:
ובמדרש בא וראה כמה פתחון פה לעושה מצוה יותר ממי שיש לו עסק מלכות ע"ש, כי מי שיש לו עסק מלכות פעמים נותן כמה ממון עד שמגיעין אותו אצל המלך ספק עושה שאלתו ספק אינו עושה, אבל הכא אינו כן אדם יורד לתוך שדהו רואה תאנה שביכרה אשכול שביכר מניחם בסל ובא ועומד באמצע הקהל ואומר השקיפה ממעון קדשך, ולא עוד אלא שאומר איני זז מכאן עד שתעשה צרכי היום, זהו שכתוב אחריו היום הזה ה' אלהיך וגו':

פסוק ג

ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ארז"ל אין לך אלא כהן שבימיך, פירוש כפי ערך הדור הקב"ה מקים להם כהן שנאמר והיה כעם ככהן, כי אפי' ריש גרגותא משמיא ממנו ליה, לזה אמר אשר יהיה בימים ההם, כפי ערך הזמן וכפי מה שראוי לדור, א"כ הואיל

ומנויו הוא מלמעלה צריך לנהוג בו כבוד, כי הכבוד הוא לפני שמינהו שהוא השי"ת, מאחר שהוא במקום אהרן כאילו הוא אהרן, ולזה אל הכהן בה"א הידיעה:

ואמרת אליו הגדתי היום, פירש הגאון הגדתי מלשון שירה ושבחה. ונוכל לפרשו כפשוטו, ואומר אני מודיעך כי באתי אל הארץ שהקב"ה ייעד אותה ואמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ חטה ושעורה וגו' ועד עתה לא נתנה פירותיה, נראה כאילו אינה אותה הארץ שייעד בה, אבל עתה שהוציאה פירותיה עתה נראה בעיני כאילו היום באתי אל הארץ אשר נשבע ה', וראוי לי לשבחו על המתנה הטובה שנתן לי, כי הכרם והפרדס כשאין בהם פרי אין בהם שומר והכל בוקעים בהם כאלו הם הפקר, אבל כשהוציאו הפירות אז שם בעליהם עליהם, ואין שום אדם נכנס בתוכם. ואמר לה' אלהיך, כי לכהן ראוי שייחס שמו ואלהותו עליו שהוא יושב בביתו תמיד אדוק בעבודתו ואינו מסיח דעתו ממנו, א"כ לך ראוי שתייחס אלהותו עליך לא לי שיש לי גנות ופרדסים ועל כרחי אני פונה ומסיח דעתי הימנו בחרישה ובזריעה ובלקיטה, א"כ לה' אלהיך ודאי:

פסוק ד

ולקח הכהן הטנא מידך, פירש"י ז"ל להניף אותו כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף, והוא לשון ספרי. והוצרך לפרש כן לפי שאם לקחו הכהן והניחו לפני מזבח ה' כנראה איך אמר אחר כך ועתה הנה הבאתי וגו' והנחתו לפני ה' אלהיך, אלא לקיחה זו היא להנפה. והכונה בהשמת ידיו תחת יד הבעלים הוא, לפי שאמר לו לה' אלהיך לזה רומז לו שכולנו שוין ביחודו ית', והוא יחיד למעלה ולמטה ולד' רוחות העולם, זהו והניחו לפני מזבח ה' אלהיך, כמו שהוא אלהי הכהן כמו שאמר כן גם כן לה' אלהיך:

פסוק ה

וענית. אמר בזוהר שפירושו הוא עדות כמו לא, תענה ברעך, שקר ענה וגו'. והענין הוא לפי שאמר כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו, א"כ בהכרח נתנה מאחר שיש שבועה, לזה אמר השבועה היתה לאבותינו, ומאחר שנתנה ליעקב ירד למצרים וגר שם והיה שם לגוי גדול עצום ורב, ועשה יאוש מהארץ כי הרעו לנו המצרים, ואילו היה לנו ארץ היה לנו לחזור לארצנו, אלא שצעקנו אל ה' ושמע קולנו וראה עניינו והוציאנו משם והביאנו אל המקום הזה, ויתן לנו עתה מחדש לא מחמת השבועה, ועתה הנה הבאתי את פרי האדמה אשר נתן לי לא לאבותי אלא לי, כי בכל שנה ושנה היא נתונה לי, מחדש מאחר שאין שום הכרח בנתינה ואין שבועה, הוא יכול ליטלה ממני, או למונעה שלא תוציא פירות, ואם אינה מוציאה פירות כאילו לא נתן שום דבר, כי

לזה היתה תכלית נתינתה לאכול מפריה ולשבוע מטובה, א"כ הואיל והוציאה פירות והבאתי אותם בזה, אני מאמין שבכל שנה הוא נותנה לי מחדש:

ועל דרך המדרש הנעלם דורש פרשה זו על פטירתו של אדם, ואמר והיה כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, ששם היא הנחלה ושם היא המנוחה, ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארץ, שהן המצות שעשה בזה העולם, ושמת בטנ"א בגימ' בכל"י, שיקבצם כולם בקבוץ אחד שמסדרם קודם צאתו מן העולם, כמו שאז"ל על פסוק לא. ירעיב ה' נפש צדיק, שמזכירים אותו כל מה שלמד וכל מצוה שעשה, ובאת אל הכהן, שהוא מיכאל שמקריב נפשות הצדיקים על מזבח עליון, זהו ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה'. וענית ואמרת ארמי אובד אבי, שהוא היצר אבד אבי שהוא אדם הראשון ועל ידו נקנסה מיתה על כל הבריות, וירד מצרימה, למקום המצירים והמדיחים שהוא זה העולם:

עוד אבד אבי. הוא על הגוף, וירד מצרימה שהוא זה העולם, ויגר שם במתי מעט בתחלה בזמן בחרותו לא היה לו כל כך מצות, ויהי שם לגוי גדול, גדול בתורה גדול במצות, עצום ורב וירעו אותנו המצירים והמסטינים, כי כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, והאברים החומריים ויתנו עלינו עבודה קשה בתאוות הגופניות הגשמיות. ונצעק אל ה', היינו צועקים אל ה' שיסייענו להתגבר עליו, וישמע ה' את קולנו וגו' ויוציאנו ה' ממצרים, מבין אותם המצירים שהן ד' יסודות שהיו מצירים אותי כמו שייסד הפייט, ילידי ביתי ארבעה, איש לעברו תעה, לא ידעו שבעה. איש באחיו נלחמו, לא רבים יחכמו, חלק לבם עתה יאשמו על דעת אחת לא ימשכו. ובעצה אחת לא יתמכו, על ארבעת רבעיהם בלכתם ילכו. זה לחתות אש מיקוד יאבה. וזה לחסוף מים מגבא חלפו עם אניות אבה. זה ישאף רוח כתנים וזה חופר גומץ לקינים, ויפנו אלי עורף ולא פנים. וכנגד אלו הארבעה אמר ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה, ובזרוע נטויה ובאותות ובמופתים. ובמורא גדול זה גלוי שכינה, כמו שארז"ל כי לא יראני האדם וחי, אבל בשעת מיתתו הוא רואה, ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת היא ארץ החיים, ועתה הנה הבאתי וגו' והשתחוית וגו', ושמחת בכל הטוב, שמראים להם שכרם מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ולביתך זה הגוף שנאמר ועצמותיך יחליץ, והלוי זה יצר הטוב, והגר זה יצר הרע, שעל ידו זכה במה שזכה, זהו אשר בקרבך ממש:

פסוק יב

כי תכלה לעשר וגו', הבכורים היו בכל שנה חוץ משנת השמיטה שאינו יכול לומר ראשית פרי האדמה אשר נתת לי שאינה שלו אותה שנה שהיא של הפקר לכל כדי

שיכיר וידע כי לה' הארץ ומלואה כמ"ש. והצריכו גם כן לתת תרומה לכהן העומד לשרת שם, כדי שיכיר מעלתו, וממעלת העבד מעלת האדון נודעת, וכן לתת המעשר ללוי לדעת מעלת הנלוה אל ה', מעשר שני היה מעלהו או הוא או שלוחו לירושלים כדי לעטר ירושלים בפירות, וזה היה שנה ראשונה ושנייה ורביעית וחמישית, ושנה שלישית וששית היה בה מעשר עני שנאמר כי תכלה ונתת ללוי לגר ליתום ולאלמנה וגו', כשיש שנוי משנה לשנה אז יוכר מצות השי"ת, כי כשיהיה בהרגל אפילו שתהיה מצוה בהרגל תהיה מצות אנשים מלומדה, אבל כשמשתנה הענין אז יש בדבר יותר היכר ופנייה לשם ית', לזה צוה הקב"ה ששתי שנים מעשר שני ושנה מעשר עני, שאם כל שנה יעלה לירושלים ויאכל וישתה כמו שנאמר ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר ובצאן וביין ובשכר, כשיורגל כך שנה אחר שנה יהיה מגמתו הנאת הגוף ויעשה המצוה שלא לשמה, אמנם כשמשתנה שנה השלישית, שנה רביעית תראה כאלו היא חדשה ויעשנה לשמה אע"פ שהיא הנאת הגוף. ורצה הקב"ה שיהיה השנוי במעשר שני שהיה נאכל לבעלים, ולא בתרומה שכבר זכה בה הכהן, ולא במעשר שנתן ללוי. ואמרת לפני ה', זה קראוהו רז"ל ודוי מעשר, לפי שאיחר מעשרותיו שהיה מן הראוי שמיד שנדר יתן שנאמר מוצא שפתיך תשמור ועשית, ואמר בערתי הקודש מן הבית, כי אין לקודש להיותו בחול, לזה היה מתודה שלא עשה כהוגן. ואז"ל בערתי הקודש מן הבית זה מעשר שני וגם נתתיו ללוי זה מעשר ראשון, לגר ליתום ולאלמנה זה מעשר עני, ככל מצותך אשר צויתני, נתתים כסדר שלא הקדמתי תרומה לבכורים ולא מעשר לתרומה ולא שני לראשון, שהתרומה נקראת ראשית לומר שהיא ראשית כל המעשרות, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פרק ששי מהלכות מתנות עניים:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, אם תסתכל בסדר המעשרות תמצא כי התרומה נקראת ראשית, תרמוז לחכמה הכוללת הבינה בחמשים שערים, ועל כן התרומה היא אחד מחמשים, ומעשר ראשון שהיה נותן ללוי שהוא עשירי בבנים תרמוז לעשירית ונקרא מעשר ראשון. השקיפה מה שהזכיר לשון השקיפה ואינו נזכר בשום מקום אלא לפורענות, להורות כמה גדול שכר המצוה כשהיא בשמחה שהיא מהפכת מדת הדין למדת רחמים, וכן דרשו ז"ל א"ר חנינא בר פפא בא וראה כמה גדול כחן של מתנות עניים שכל השקיפה שבתורה לרעה וכאן לטובה ע"כ. ולזה אמר ממעון ששם היא השמחה, ולזה אומר בבית החתן ברוך שהשמחה במעונו, לומר שעשה המצוה בשמחה עד שעלתה שמחתו למעון קדשו. ממעון קדשך, ר"ת וס"ת מקנך, שהוא היסוד שנקרא יוסף בגימ' קנו, מן השמים,

תשפיע להם שפע וברכה, למה שעמך שהוא ישראל סבא, ולאדמה תשפיע לה מרחמים ודין, וזהו חלב ודבש:

פסוק טז

היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו', וכי היום הזה צוה אותם והלא בשנת הארבעים היה, אלא בא לומר שיהיה מעמד הר סיני מגמתו תמיד באותו יום, ואמר להם לא תעלה בדעתכם לומר שאבותיכם לבד היו באותו מעמד הקדוש, כי אתם וכל הדורות הבאים עד סוף העולם היו באותו מעמד, לזה תרשמו אותו יום כאילו הוא היום. ואמר ה' אלהיך מצוך לעשות ושמרת ועשית, אמר ה' צוה שתשמרו ותעשו, אבל הרבה מצות שעשייתן תלויה בארץ וכאן אי אפשר, אבל המתינו להם כשיבאו לקיים אותם, וזה ושמרת לעשות:

וכתב רבינו בחיי ז"ל, יתכן לומר כי פסוק זה התחיל היום הזה וסיים בכל נפשך להורות שיתחייב האדם למסור נפשו על המצות בכל הזמנים כולם כיום של מתן תורה ע"ש. וכבר כתבנו שכתב רבינו ירוחם ז"ל בשה הרמב"ן ז"ל בודוי שכיב מרע שצריך שיזכור מעמד הר סיני:

פסוק יז

את ה' האמרת, כמו אמירה ודבור, ולא די שאמרת אלא שהאמרת גם כן לאחרים, והנה היא האמירה להיות לך לאלהים, והיכן אמרו כן באמרם ה' אלהי, והאמרת לאחרים, שמע ישראל, לכל מי שישמע, וללכת בדרכיו שאמרת ובלכתך בדרך, ולשמור חוקיו היינו וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך, שהן נקראים חוקה שנאמר ושמרת את החוקה הזאת למועדה, ולשמוע בקולו היינו פרשת והיה אם שמוע תשמעו. א"כ בקריאת שמע האמרת לה' שהוא אלהינו, ואמרת לאחרים גם כן שאמרת שמע ישראל, וה' האמירך, אמר והאמירך לאחרים, אמר להיות לי לעם סגולה במעמד הר סיני, זהו כאשר דבר לך ושם אמר והייתם לי סגולה מכל העמים, והאמירך לאחרים, הוא שאמר הכתוב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ולשמור מצותיו, יכולין לומר שהוא ישמור הייעודים שייעד על שמירת מצותיו. הוצרכנו לפרש כן לפי שפסוק את ה' האמרת הוא הדבור עם ישראל, ואמר בו ללכת בדרכיו ולשמור חוקיו, אבל זה הפסוק הוא דבורו עם הקב"ה, שאמר וה' האמירך ואי אפשר לומר בו ולשמור מצותיו. זהו בערכם שהיו לו לעם סגולה, אבל בערך האומות אמר ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה, כאילו לא עשאם אלא בשבילך כמו שאמר בן עזאי לא נבראו כולם אלא לשמשני. לתהלה שיהללום כל הגוים כמו שהם מהללים להקב"ה שנאמר הוא תהלתך כן יהיו מהוללים מכל האומות, וכן יהיו לשם, שיכירו כולם ששם יהודי הוא שמו של הקב"ה, כשתכניס

היו"ד של יהודי בתוך הדל"ת נעשה הוי"ה, זהו וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ולתפארת, אם הקב"ה מתפאר בכם שנאמר ישראל אשר בך אתפאר, כ"ש שיפארום כל האומות, ולהיותך עם קדוש שישפיע עליכם קדושה מקדושתו כביכול כמו שהוא קדוש הואיל ואתם לו לעם, כאשר דבר לך, היכן דבר בסיני שאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהניה וגוי קדוש, ועד מה שאמרנו ששם הוי"ה רמוז בשם יהודי, לזה אמר כאן לתהלה ולשם ולתפארת ולהיותך עם קדוש, ד' כנגד ד' אותיות של שם, והבן:

פרק כז

פסוק א

ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר, הזקנים למה נזכרו כאן, לפי שהוא מצוה להם ואומר והיה ביום אשר תעברו את הירדן, ומשה אינו עובר, לזה רצה משה כדי שיהיה אימת זקני עם עליהם מזמן משה קודם פטירתו וקודם שהקים יהושע, כדי שישמעו מהם ישראל, ועוד שהוא רוצה לומר להם ברכות וקללות לזה לקח עמו הזקנים כדי שיתביישו ויקבלו מהם, ואילו לא היו עמו, שבט ראובן אולי היו מעיזים פניהם כנגדו כשאמר ארור שוכב עם אשת אביו אע"פ שלא שכב היו אומרים שלא אמר כן אלא בשביל אביהם, אבל עתה שהוא במעמד הזקנים ואולי היו מאותם הזקנים משבט ראובן לא יעיזו פניהם:

פסוק ד

והיה בעברכם את הירדן והקמות לך אבנים גדולות. גדלת כתיב, יובן זה ממה שנאמר ביהושע עודם בירדן אמר להם יהושע הרימו לכם איש איש אבן אחת על שכמו מספר שבטי בני ישראל והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה, אז"ל בוא וראה כמה נסים נעשו לישראל, באותו יום עברו את הירדן ובאו להר גריזים ולהר עיבל יותר מששים מיל, לפי שעתידין לכתוב התורה שיש בה ששים רבוא אותיות ואין כל בריה יכולה לעמוד בפניהם וכל העומד בפניהם מיד היה נרתז שנאמר את אימתי אשלח לפניך וגו', א"כ גדלת, לזה אע"פ שהיו גדולות הקטינו עצמן לפי שנשאו אותם ששים מיל, ואח כ הגדילו עצמן כדי שיעור שיכתבו עליהן התורה בשבעים לשון, שנאמר באר הטב ארז ל בשבעים לשון.. היטב בגימ' ע', כיצד ה' ה"י הי"ט היט"ב עולה הכל ע', וכן כתבן משה בארץ מואב, וכן ארז"ל שלשה מיני אבנים הם, אחד שהקים משה בארץ מואב, ואחד שהקים יהושע בירדן, ואחד שהקים בגלגל, שאחר שבאו להר גריזים והר עיבל הביאו האבנים ובנו מזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל התורה כולה

בע' לשון, והעלו עולות ושלמים, ואכלו ושתו ושמחו, ואמרו ברכות וקללות, וקפלו את האבנים ובאו ולנו בגלגל והניחום שם:

ומה שאמר וכתבת עליהן וחזר ואמר ובנית מזבח וגו' וזבחת שלמים וגו' וכתבת על האבנים וגו', יכולין לומר שקודם כתבום בלשון הקודש בהר עיבל ואח"כ כשבאו לגלגל כתבוה בע' לשון, שקודם אמר וכתבת ולא אמר באר היטב, ואחר כך אמר וכתבת וגו' באר היטב, שהוא ע' לשון ואמר וסדת אותם בסיד, למה אמר בסיד רמז על התורה שנתנה באש שחורה על גבי אש לבנה, לומר שישחיר האדם פניו וימית עצמו עליה, כמו שארז"ל על פסוק קוצותיו תלתלים שחורות כעורב, והלבן שתחת הכתיבה מכוסה אינו נראה, לומר שהשכר האמיתי הוא גנוז, מה רב טובך אשר צפנת, צפון וגנוז, לפי שאי אפשר לראותו בעודו בגוף, זהו עין לא ראתה, שעין הגופנית אי אפשר לה לראות במה שהוא רוחני, וכתבוה על האבנים, וכן בלוחות, אמר לוחות אבן, לומר שישים אדם עצמו כאבן שלא ירגיש ולא יטרד בתאוות העולם:

ובמסכת סוטה אמר כיצד כתבוה, רבי יהודה אומר על גבי אבנים כתבוה שנאמר וכתבת על האבנים וגו' ואח"כ סדום בסיד רש"א ע"ג הסיד וכו'. סיד בגימ' עד, לומר שהתורה כתבוה על הסיד והסיד מעיד עליהם שלמדוה ולא קיימוה, והם בארור אשר לא יקים את דברי התורה, והם נדונין לבאר שחת, זהו באר את התורה, שהתורה מורידתן לבאר שחת, והוא עד על ישראל לעתיד לבא שקיימוה, לזה אמר ויצו משה וזקני ישראל שמור את כל המצוה אשר אנכי מצוה אתכם היום, שהיא על מצות כתיבה, שהיא מורה על מתן שכרם של ישראל על קיומן, וענשם של הכנענים על בטולם, והקב"ה עתיד לצוות לישראל שלא יחיו מז' עממין כל נשמה, וכדי שלא יראה בפני שאר האומות שעשו עמהם עול, לא די שלקחו ארצם ובתיהם וכרמיהם שנאמר בתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת כרמים וזיתים וגו' ובורות חצובים וגו' אלא שיהרגום, כשיראו התורה כתובה בע' לשון ויראו שכרה אז יתקדש שם שמים ויאמרו הואיל ומרדו ולא רצו לקבלה, כי לזה נכתבה בלשונם ולא רצו אם כן ראויים הם להריגה, ובפרט כשיראו שכתוב בה תורה אחת יהיה לכם ולגר הגר בתוככם, שלא העדיפתן התורה לישראל על הגרים.

ועוד אפשר לומר שאמר שני פעמים וכתבת לרמוז לסברת ר' יהודה ולסברת ר' שמעון שנכתבה קודם על הסיד ואחר כך על האבנים, ולזה אמר וסדת אותם בסיד וכתבת עליהן משמע על הסיד ואח"כ אמר וכתבת על האבנים ממש, והטעם כדי שיקבלו עליהן הברכות והקללות הכתובות ביום שבאו להר עיבל, והכתוב על האבנים יתאחרו בה ובפרט כמו שאמר בע' לשון, אבל על הסיד ובלשון הקודש יכתבו במהרה:

פסוק ט

וידבר משה והכהנים הלוים אל כל ישראל, מה ענין כהנים כאן אלא פירוש וידבר משה והכהנים, דבר משה על עסקי כהנים בני לוי שנתן להם התורה אמר להם הסכת, הס מלמנוע מלקרוא, וכתתו עצמיכם ממדרש למדרש ומעיר לעיר לשמוע ד"ת, אני נתתי אותה לכהנים לפי שהם עם קדוש ומאחר שאתם קבלתם על עצמיכם בשבועה אתם נהייתם לעם, עליכם נאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, עתה נהייתם:

פסוק יא

ויצו משה. הוצרך משה לצואה זו כדי שלא יסרבו למה אלה יעמדו על הר גריזים לברך ואלה על הר עיבל על הקללה, לזה הוצרך לצוותו באותו יום שנשבעו וקבלו עליהן האלות והכריתות, עתה לא יקשה על העומדים על הקללה, כי מה עושה העמידה על הברכה או על הקללה, כבר קבלו, לזה אמר ביום ההיא. ומה שמינה שמעון על הברכה כדי להאיר חשכו, שאילו מינהו על הקללה לא היה לו תקנה, לפי שכל הארורים הם בכלל מעשה זמרי, דוק ותשכח. ורש"י ז"ל פירש בשם רבי משה הדרשן ז"ל, אמר עשר ארורים יש כאן כנגד אחד עשר שבטים ע"ש, ומה שמינה ראובן על הקללה זהו למעלתו ולהודיע לכל שלא חטא בבלהה, כי הוא מכריז ואומר ארור שוכב עם אשת אביו וחותם הדבר בעניית אמן, ומנה עמו בני השפחות וזבולן עמהם, שגם הוא כמו עבד לישששכר שהולך בימים ובמדברות ומשים בפיו של ישששכר, כי אע"פ שמסייע לבעלי תורה עם כל זה הלמוד הוא יותר גדול, לזה הושם בתוך בני השפחות, ועוד שהוא נמנה כנגד ישששכר, שישששכר הוא רביעי בברכה, וזבולון הוא רביעי על הקללה:

פסוק יד

וענו הלוים. אולי אלו הלוים הם סגני לויה כי שבט לוי הוא מנוי עם הששה שבהר גריזים. ולהם נאה לברך ולארר, לפי שההתחלה הוא על ע"ז ברוך האיש אשר לא יעשה פסל, ארור האיש אשר יעשה פסל, והם לא עבדו ע"ז מעולם, לזה להם נאה לומר בקול רם:

וענו הלוים אל כל איש ישראל וגו', יאמר אל כל ישראל, איש למה, ועוד אומר קול רם היה לו לומר בקול רם, אלא מי שמשמיע לציבור עולה למקום גבוה כמו תיבה, וכאן הלוים למטה בין ההרים, לזה אמר שהקול היה מרים עצמו והולך לכל אחד ואחד מישראל, כי כפי הבנת הכתוב היה לו לומר וענו הלוים בקול רם ואמרו, אבל אמר ואמרו אל כל איש ישראל ואחר כך קול רם שהיה הקול מרים עצמו. קול רם בגימ' שלום, שעל ידו היה שלום בין השבטים, כדי שלא יאמרו ראובן שכב עם אשת אביו, כי כשעמדו על ההר ושמעו כולם ארור שוכב עם אשת אביו וענו כולם אמן, ידעו כולם שאין בהם עון

אשר חטא, וכן כשאמר ארור שוכב עם כל בהמה שהוא על זמרי שבא על כזבי, ולומר שאע"פ שנפלו מהם כ"ד אלף בסיבתו עם כל זה לא היה בלבן שום טינא:
ובמדרש ראה כמה חיבתן של ישראל לפני המקום, בברכה הוא אומר אלה יעמדו לברך, ובקללה הוא אומר אלה יעמדו על הקללה ע"ש. ארז"ל שכל הארורים נאמרו בלשון ברוך קודם ואח"כ בלשון ארור, ולמה לא נכתבו הברכות כמו שכתבו הארורים ויאמר ברוך האיש אשר יעשה פסל וגו' י"ל שאם היה אומר כן היה נראה שהברכה היא סוף השכר, ושכר המצות אין להם ערך ולא דמיון, כי לזה לא נכתב מתן שכרן של מצות, ומטעם זה גם כן לא נכתבו כאן הברכות, לזה נכתבו הארורים ומכלל ארור שארז"ל ארור יש בו שבועה יש בו נדוי יש בו קללה יש בו אלה, ומביאים ראיה לכל אחת ואחת, אם כן מכללם אתה שומע ברוך, כי מדה טובה מרובה ממדת פורענות. ארור אשר יעשה פסל, מאבן או מעץ, מסכה, כלל מיני מתכות, תועבת ה', כלו' שאין כוונתו אלא להתעיב ולהכעיס, למה שהרי הוא רואה שהוא מעשה ידי חרש, שמביא בן אדם לפסול האבן או נגר לפסול העץ או אומן להתיך המתכות והרי הוא רואה שמכה עליו בקרדום ומכה עליו על הסדן בקורנס, ודאי שאין עושה אלא להכעיס, ולא די זה אלא שמפחד לעשות בגלוי שלא יהרגוהו בית דין, ועושה בסתר שמפחד מבני אדם יותר מהקב"ה. וענו כל העם וענו, יעידו בו כמו לא תענה ברעך, יעידו שמי שעושה דבר זה שהוא עושה להכעיס:

פסוק טז

ארור מקלה אביו ואמו, יאמר אם מי שהיקל בכבוד אביו הוא ארור כל שכן באביו שבשמים, וכ"ש וק"ו במי שמכעיס. ארור מסיג גבול רעהו, אם המסיג גבול רעהו הוא ארור כל שכן המסיג גבולו של מקום ומביא ע"ז בגבולו כי אל קנא הוא, וכן הוא אומר והמסכה צרה, שכביכול המסכה נעשית צרה:

פסוק יח

ארור משגה עור בדרך, כ"ש המשגה אותו מזל או אותו כוכב. ארור מטה משפט גר יתום וגו', דמה הכוכב או המזל לגר יתום לפי שהוא אצלו כגר וכיתום ועל ידו נתעורר דינם, שכשם שנפרעים מן העובדים כך נפרעים מן הנעבדים, ארור שוכב עם אשת אביו, לפי שגילה כנף אביו הוא ארור, העושה להכעיס לא כל שכן:

פסוק כא

ארור שוכב עם כל בהמה, שודאי אין לו הנאה אלא במינו שנאמר זאת הפעם עצם מעצמי, ובודאי אינו אלא להכעיס, או נאמר אם על שאינו מינו הוא בארור כ"ש על מי שמניח אלהיו ומכעיסו. ארור שוכב עם אחותו, לפי שהיא חרפה שנאמר ואיש אשר

יקח את אחותו חסד הוא תרגום חיסודא הוא, אם על שעשאה חרפה הוא בארור כל שכן המכעיס קונו:

פסוק כג
ארור שוכב עם חותנתו, לפי שעשאה צרה לבתה, כל שכן המסכה צרה:

פסוק כד
ארור מכה רעהו בסתר, כלפי מעלה ח"ו דבר. ארור לוקח שוחד. שזה עובד אותו כוכב או אותו מזל כדי שייטיב לו, היינו שוחד, ושילקה אותו כוכב על ידו, היינו להכות נפש דם נקי, א"כ כולם נדרשים על ע"ז. והארורים הם שנים עשר, כשתסיר ארור ראשון שהוא על ע"ז וארור אחרון שהוא כלל על הכל, נשארו עשר כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם לומר שכל אחד מאלו היא כדאי להחריב העולם, וכנגד עשר דברות, דוק ותמצא: ובמסכת סוטה פרק אלו נאמרין ת"ר ברוך בכלל, ברוך בפרט, ארור בכלל, ארור בפרט. ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ארבעה ארבעה הרי שמונה, שמונה ושמונה הם י"ו, וכן בסיני וכן בערבות מואב. פירוש כלל ופרט בברכה, כלל ופרט בארור הרי ד' על ללמוד, וכן על ללמד, וכן על לשמור, וכן על לעשות, הרי ד' פעמים ארבעה הם י"ו, שלש פעמים י"ו בסיני ובערבות מואב ובהר עיבל הם מ"ח, זהו מאמר רבי עקיבא שאמר אין לך מצוה ומצוה שלא נכרתו עליה מ"ח ברית, מכאן תדע ערך המצות שהמצוה מ"צ היא חלוף י"ה בא"ת ב"ש, ו"ה הם אותיות אחרונים, וכבר ידעת שהשם יש לו י"ב צרופים וכל צרוף של ד' אותיות, נמצאו י"ב צרופים מ"ח אותיות, וסימן מחזה שדי יחזה, לומר שכל מצוה ומצוה רמוז בה ה' וצרופו שהן מ"ח, אוי לחוטא לפני מי חוטא, ואשרי הזוכה, שהמקיים כל מצוה ומצוה כתקנה זוכה למחזה שדי יחזה, על תנאי שילמוד וילמד וישמור המצוה כשתבוא לידו יעשנה. ובזה תבין מאמר הזוהר שאמר ועשיתם אותם אתם כתיב כביכול כאילו אתם עשיתם אותם. הרי י"א ארורים, והא' הוא ארור האיש אשר יעשה וגו' שהן כנגד אנכי ולא יהיה לך, שזה שמענו באזנינו, לזה נאמר בזה וענו כל העם שהוא לשון עדות כמו לא תענה ברעך, והשאר שמעתם ממשה שנאמר תורה צוה לנו משה כמנין תור"ה צוה לנו משה, והשאר מפי הגבורה שני דברות אנכי ולא יהיה לך. ובמדרש אחד עשר ארורים כנגד אחד עשר דברים שאמר דוד במזמור ה' מי יגור באהליך. ורבינו בחיי כתב כל אחת כנגד אחת, עיין בספרו:

פרק כח

פסוק א
והיה אם שמוע תשמעו, אם אתה תשמע גם אתה יהיה דבריך נשמעים, קרי ביה תישמעו, וחז"ל אמרו אם תשמע בישן תשמע בחדש, פירוש שלא יאמר אדם דבר זה כבר

שמעתיו ויתיאש מלשמעו פעם אחרת, אלא טעמהו כאילו מעולם לא שמעת ותמצא בו חדוש, כמו שאז"ל על פסוק דדיה ירווך בכל עת, למה נמשלו ד"ת לדד לומר לך מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש מוצא חלב כך דברי תורה כל זמן שאדם חוזר עליהם הוא מוצא בהם חדוש:

ואמר בקול ה' אלהיך, כבר כתבנו במקום אחר בשם הזוהר שבכל משנה תורה הוא אומר אלהיך לפי שהן נכנסים לארץ וכל הדר בחוצה לארץ דומה כאילו אין לו אלוה, לזה הוא אומר לישראל שנכנסים לארץ, אלהיך:

ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ, שיעלה אותך על העכו"ם ועל שריהם כמו שאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' וגו' ויראו ממך:

פסוק ב

ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך, כלו' שלא תצטרך לרדוף ולטרוח אחריהן אלא הם ישיגוך. כי תשמע בקול ה', נראה שהוא מיותר, כי כבר אמר והיה אם שמוע תשמע בקול ה', למה חזר כאן ואמר כי תשמע בקול, על תנאי זה היה מקודם. אלא לפי שהברכות שהוא מיעד עליהן הן ברכות גופניות ברוך אתה בעיר וגו' ברוך פרי בטנך וגו' ברוך טנאך וגו' וכן כולם, לזה אמר אלו הברכות הן על השמיעה לבד לא. על העשיה, כי על המעשה אין לו ערך בעולם, כמו שאז"ל שכר מצות בהאי עלמא ליכא. ברוך אתה בעיר, כלומר כמו שאתה בעיר אתה יושב בטוח אם הוא בעיר מוקפת חומה, כן כשאתה בשדה, למה שאתה עליון על כל גויי הארץ כולם הם בשמירתך. ורז"ל אמרו ברוך אתה בעיר, במה שיש לך בעיר, וברוך אתה בשדה במה שיש לך בשדה, וברכה זו היא כללית, אח"כ פרט, ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ברוך טנאך וגו'. ברוך אתה בעיר, בזכות מצות שאתה עושה בעיר, סוכה לולב ציצית הדלקת נר שבת, וברוך אתה בשדה, בזכות מצות שאתה עושה בשדה, לקט שכחה פאה, ויהיה פירוש בעיר בשביל עיר, וכן בשדה בשביל שדה, ד"א שתהא ברוך בעיר על ידי שנתברכת בשדה שתתן הארץ פירותיה. דבר אחר ברוך אתה בעיר, פירוש בעודך בחיים, וברוך אתה בשדה, כשאתה בקבר, שיניחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ:

פסוק ד

ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך. שיהא פרי בטנך מלובן ומזורז מחמת בריאות המאכלים, זהו פרי אדמתך שהוא הלחם והזרעים והיין, ופרי בהמתך הוא הבשר, כי כמו שכשהמאכלים חלשים מולידים חולשה בזרע, וכן פרי הבהמה מחמת בריאות המרעה שהיא רועה, כשהיא יולדת יולדת בלא צער, לא כן כשהיא בחלישות יולדת בצער שאין לה כח לשגר הולד, זהו שגר אלפיך, זהו על בהמה גסה, ועל בהמה דקה אמר ועשתרות

צאנך, עשתרות לשון חוזק כמו עשתרות קרנים שיהיו חזקות כנגד החיות, כמו העזים של רבי חנינא בן דוסא שכל אחת הביאה דוב בין קרניה:

פסוק ה

ברוך טנאך ומשארתך. שיהיה עומד להם זכות הבכורים שנאמר בהם ושמת בטנא כדי שיתברכו הפירות, ומשארתך שתעמוד להם זכות החררה שהוציאו ממצרים שנאמר משארותם צרורות בשמלותם, שלא עשו להם צידה אלא הלכו אחר דבורו של מקום, וכמו שנתברכה אותה חררה שאכלו ממנה ששים סעודות כן יתברך מה שבמשארותיך: ולפי הפשט ברוך טנאך ומשארתך, טנאך הוא על הפת שבסל שאפי' יהיה שם ימים רבים לא יתעפש ולא יהיו קצים באכילתו, אלא יהיה ערב כמו יום ראשון, ואין זה מן התימה שהרי לחם הפנים היה עומד בחמימות ח' ימים, וזה אפי' לא יהא חם יהיה ערב באכילתו, ומשארתך, שהעיסה אפי' תנוח בלא אפיה מחמת שיש לו לחם לא תפסד, כל זה מחמת הבריאות שקבלו מהארץ כמו שאמרנו:

פסוק ו

ברוך אתה בבואך. בביאתך מן הדרך לעשות פרקמטיא שתמצא הבית בברכתו וכל בני הבית, ומזה אז"ל שתבא ולא תמצא אשתך בספק נדה, לפי שהוא הניחה טהורה כמו שאז"ל על ופקדת נוך ולא תחטא, שצריך לפקוד אשתו קודם יציאתו לדרך, זהו ולא תחטא שלא יחסר ממה שהיתה, וברוך אתה בצאתך לדרך בפרקמטיא, כמו זבולן. שבירכו משה ואמר שמח זבולן בצאתך, ורז"ל דרשו ברוך. אתה בבואך וברוך אתה בצאתך שתהא יציאתך מן העולם כביאתך, מה ביאתך בלא חטא כן תהא יציאתך בלא חטא, דרשו כן לפי שאין ביאה אלא שקדמה יציאה, א"כ היה לו להקדים היציאה ויאמר ברוך אתה בצאתך וברוך אתה בבואך. ותמצא ששה פעמים ברוך באלו הפסוקים, כנגד ששת ימי המעשה, ויום שבת אין בו מעשה, ועוד שהוא מבורך מששת ימי בראשית שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי וגו':

פסוק ז

יתן ה את אויבך הקמים עליך נגפים לפניך, אם הם נגפים איך אמר בדרך אחד יצאו אליך ובשבעה דרכים ינוסו, מי שהוא נגוף אינו יכול לנוס, אלא מאומרו אויביך הקמים עליך, צריך לומר שהן שנים, אויביך והקמים עליך, שאם לא כן אויביך הקמים יהיו נגפים ושאינן קמים לא יהיו נגפים, אלא פיר' הפסוק יתן ה' את אויביך נגפים, והקמים עליך שאינן אויביך אלא שרוצים לבא עליך במלחמה כדי לשלול שלל ולבוז בז, אותם בדרך אחד יצאו אליך, ובשבעה דרכים ינוסו לפניך, לא מפניכם לפי שאתה מתגרה בהם, אלא לפניך שאתה רואה בהם ואתם נדמים בעיניהם כרבוי עצום, כמו שאמר

איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה. עוד אמר לפניך, כי יותר טוב היה שלא יראום כלל וישים בלבן שלא יקומו עליהם אלא כדי שתדע הנסים והנפלאות שעושה עמהם הקב"ה וישבחוהו עליהן, ולספר נפלאותיו שנאמר ספרו בגוים את כבודו הודיעו בעמים עלילותיו שיחו בכל נפלאותיו, לז"א לפניך שתראה תדיר ותגיד ותספר:

פסוק ח

יצו ה' אתך את הברכה. יש לשאול למה אמר יצו ותרגם אונקלוס יפקד, למה בפקדון, יאמר יתן ה' את הברכה בלשון מתנה, או ישלח ה' את. הברכה, ועוד אחר שאמר אתך את הברכה למה פרט ואמר באסמיך. מחמת קושיא זו אז"ל באסמיך בדבר הסמוי מן העין שהברכה היא אתך בכל דבר הסמוי מן העין. ועוד אחר שאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך בכל דבר הסמוי אמר וברכך, מה צריך לברכה אחרת, ועוד אחר שאמר וברכך, בארץ למה, והרי קודם שאמר אתך את הברכה משמע בכל מקום שאתה אפילו בחוצה לארץ. ויראה לי שאמר יצו לשון פקדון לפי שהן עדין בחוצה לארץ תחת יד השרים, ועד עכשיו היו ענני כבוד מקיפין עליהם כי אף על פי שמת אהרן ופסקו ענני כבוד שהיו בזכותו חזרו בזכות משה, עתה שמשה מסתלק וענני כבוד מסתלקים מי יגין עליהם, לזה הוצרכו לברכה זו שתהיה הברכה שהיא השכינה מצויה ביניהם לסמות עיני הכנענים ושריהם שלא יראום, כי כשמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד נאמר ויראו כל העדה, אז"ל אל תקרי ויראו אלא ויראו (בקמ"ץ תחת הרי"ש) לזה ברכן שנת הארבעים שהברכה תעוור עיניהם, זהו אמרם ז"ל באסמיך בדבר הסמוי מן העין. ובכל משלח ידיך, שתצטרך לעשות שיפסק המן, אבל כשתכנסו לארץ שם הברכה שורה ואין אתה צריך למעשה ידיך, זהו וברכך בארץ וגו', שם עיקר הברכה בטבע ותהיה נתונה לך במתנה לא בפקדון, זהו אשר נתן לך:

פסוק ט

יקימך ה' לו לעם לא אמר יקחך ה' לו לעם כמו שאמר ולקחתי אתכם לי לעם אלא יקימך, כמ"ש פרשת בחקותי ואולך אתכם קוממיות, אז"ל בקומה זקופה, רבי יהודה אומר מאתים אמה כשתי קומות של אדם הראשון, רבי שמעון אומר מאה אמה, בערך זה אמר יקימך ה' לו לעם כאשר נשבע לך, היכן נשבע והקימותי את בריתי אתכם, אז"ל כריתת ברית חדשה:

עוד נוכל לומר כאשר נשבע לך, שאמר בפרשת וארא לכן אמור לבני ישראל אני ה' ולקחתי אתכם לי לעם, ואין לכן אלא לשון שבועה, ואמר ולקחתי אתכם לי לעם כמו שהקב"ה גדול ה' ומהולל מאד כן יהיו גדולים וגבוהים בקומה, ובזה וראו כל עמי הארץ,

יאמרו שזה הקומה אינה בדרך טבע, כמו שאומר כשרואים בריה נעימה או גבוה בקומה אומר שם ה' עליו, כלו' אינו מטבע:

ועל פי דרכנו נבין מה שאמר דוד המע"ה שמחנו כימות עניתנו, שהעולם הוא שיתא אלפי שני עבר ממנו ה' שנ"ט נשאר תשמ"א ואנו ישבנו בענוי של בית שני אלף ות"ק ול' שנה ושבעים דחרבן ראשון, ואפי' בזמן בית שני היו תחת יד הרומים. בספר התמונה כתב על זה שיארכו הימים ויארכו השמיטות, שמיטה ראשונה יהיה כל יום כמו שבוע, ושניה כמו חודש וכו', ועם מה שאמר שעתידין שיתארכו הקומות כפי אותו ערך יתארכו הארצות כמ"ש על פסוק ונסבה ורחבה, שעתידה דמשק שתהיה מטרפולין, פירוש טבור ירושלים, על אותו ערך יהיה גלגלה ויומיה, כדאיתא פרק המוכר את הספינה בההוא טייעא דאמר ליה לרבה בר בר חנה תא ואחוי לך היכא דנשקא ארעא ורקיעא אהדדי וכו', ואם הארץ תתארך הרקיע שהוא הגלגל שהוא על הארץ צריך להתארך, ובהתארכו יהיה מהלכו ארוך יתארך היום בהכרח, ובזה יתקיים שמחנו כימות עניתנו, ואמר כימות ולא אמר כימי רמז על ימי חרבן ראשון וחרבן שני, שנות ראינו רעה רמז על זמן בית שני שבאו היונים וצרי על ירושלים ופרצו פרצות, אפילו שאחר כך נושעו מכל מקום ראו בהם רעה ונהרגו בהם, ועל זה שאל המשורר שישמחם כנגדם:

וראה והבן באלו ג' פסוקים, יתן ה', יצו ה', יקימך ה', מתחילים ביו"ד ומלה שנייה ה', כמו ברכת כהנים, יברכך ה', יאר ה', ישא ה', כי רצה משה לברכם ברכה משולשת כמו ברכת כהנים, ותמצא בכל פסוק ופסוק מאלו הג' פסוקים י"ו מלות, ועם י' של התחלת הפסוק הוא כ"ו, ג' הויות מלבד הויו"ת הכתובות, אם כן הם שש, סודם קנ"ו, כנשר יעיר קנ"ו, וכבר ידעת שכ"י נקראת נשר, קנו בגימ' יוסף, אם כן רמז להם שהששה ישפיעו ברכתם לישראל על ידי כ"י, כי כשתמנה האותיות והמלות של ג' פסוקים אלו יעלו בגימ' זכר, וזכר בגימ' ברכה, א"כ זכר וברכה הם יסוד וכ"י והבן, ושלשה פעמים י"ו עולה מ"ח שהם אותיות י"ב צרופי ההוי"ה, ורצה משה רבינו לברכם בנעלם כמו ברכת כהנים שהיא נעלמת כמו שביארנו במקומו, וכשתסיר השמות של ג' פסוקים שאינן נכנסין במנין נשאר מ"ה, ומ"ה הוא שם הוי"ה במלוי, זהו שסמך ואמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך. ופסוק זה תחילתו ו' וסופו ך' לרמוז על הנעלמת והבן כל זה. שם ה' נקרא ר"ת שי"ן, לזה אמר רבי אליעזר הגדול אלו תפלין שבראש לא אמר של ראש אלא שבראש, רמז על השי"ן, שיש בבית של ראש שני שיני"ן אחת של ג' ראשים ואחת של ר' ראשים כנגד שלש אבות וד' אמהות, זהו שבע ביום הללתיך, ג' תפלות, ושני

פעמים ק"ש, ותפלה של יד ותפלה של ראש הרי ז'. וכתב ר' בחיי ז"ל, ויש לך להתעורר כי נרשם כאן אות שי"ן שהיא הלכה למשה מסיני ע"ש:

פסוק יא

והותירך ה' לטובה וגו', נראה שפסוק זה מיותר שכבר אמר ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך אלא עם מה שאמר על פסוק יצו ה' את הברכה, שבירכם שתהיה הברכה עמהם בפקדון לפי שהן עמהם בחוצה לארץ ביני ביני עד שיכנסו לארץ הנבחרת שהיא ירושלים כל אותו זמן שהן בגלגל בנוב בגבעון ובשילה נתן להם הברכה הצריכה להם, ולפי שאלו המקומות אין להם קבע לומר שאינה דירה עולמית נתן להם ברכה הראויה שהיא כמו פקדון שעתיד לחזור לבעליו, ונתן להם ברכה אחרת שהיא עולמית אם כן לעיל אמר ברוך פרי בטנך בכל מקום, לזה אמר בטנך אדמתך ובהמתך, אבל כאן שהיא על ברכת הארץ, כלו' שיתברכו בארץ אמר בטנך ובהמתך, וחתם באדמתך על האדמה, ויהיה פירוש והותירך יתן לך יתרון טובה על האדמה וגו':

פסוק יב

יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, בפרקי ר"א אומר עוביה של ארץ מהלך ס פרסה, עוד יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, אמר בזוהר אילין אוצרין דלעילא ותתא, לפי שכלל כאן שלש מדות, אוצרו היינו כנסת ישראל שהיא נקראת יראה שנאמר יראת ה' היא אוצרו, טוב זה צדיק שנאמר אמרו צדיק כי טוב, השמים זה תפארת שנאמר ואתה תשמע השמים, לזה אמר שלש ברכות, לתת מטר הוא מן האוצר, ולברך את כל מעשה ידיך דא צדיק שאמר ולברך את כל, שמשם באה הברכה לכל, והלוית גוים רבים זה מדתו של יעקב שהוא עולה עד למעלה שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך, והלוית, גוים רבים כדי שיהיו כולם עבדים לך שנאמר ועבד לוה לאיש מלוה, ואמר ואתה לא תלוה, שמא תאמר מאחר שירבו עליו הלוים יצטרך ללוות מאחרים כדי להלוותם, לזה אמר ואתה לא תלוה, שמא תאמר מאחר שיש לו לוין הרבה יהיה שנאוי בעיני הכל כי הלוין ירצו שימות כדי שלא לפרעו, כמו שאמר החכם, יש קונה שונאים בממונו, זה המלוה הונו, לזה אמר ונתנך ה' לראש כשהוא לראש לא יצטרך שהוא ילך וישאל מהם מה שהלוום אלא הם מפחדם יבאו להשתחוות לו אפים ארצה ולהחזיר לו הלואתו, ולא לזנב שתצטרך להתחנן להם כדי שיחזירו לך מעותיך. והיית רק למעלה אם אני אעלה אותך בפני האומות ואעשך לראש, עם כל זה לא תחזיק עצמך בעלוי כי תבא לידי גאוה, לזה אמר והיית רק למעלה, אכין ורקין מועטים, תמעיט עצמך כדי שלא יתגרה בך היצר, ולא לגמרי, כדי שתדע המעלה והכבוד שנתן לך השם ית ותודה לו בכל עת, זהו ולא תהיה למטה אלא תנהוג נשיאותך ברמים, ותעלה עצמך ולא כל כך אלא במיעוט, וזה יהיה אם תשמע אל מצות

ה' ולשמור ולעשות, כי בזה לא יוכל עליך היצר, אדרבא הוא יהיה מסייעך, בא לטהר לא אמר ליטהר אלא לטהר לאחרים, מסייעין אותו, לזה צריך שינהוג נשיאות כדי שישמעו ממנו ויהיו דבריו נשמעים בראותם שהוא אדם חשוב, ואם לא כן שרואה שהיצר מתגבר עליו ידע כי אינו רצוי אצל הקב"ה, שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, ואז צריך להכניע יצרו כדי שלא יתגבר עליו, זהו אומרו ולא תסור מכל הדברים וגו':

פסוק טו

והיה אם לא תשמע בקול ה' וגו', לא אמר כאן כמו שאמר בקללות שבפרשת אם בחקותי שאמר ואם לא תשמעו לי, וכאן אמר והיה, הקדים מלת והיה שהיא שם הוי"ה, הקדים להם שם הרחמים, לומר אע"פ שתמצא כאן מאה קללות חסר שתים, לא תתמה איך בתורת כהנים שהן דבורו של מקום אמר ארבעים ותשע קללות ומשה יכפול אותם ויאמר מאה חסר שתים, לזה התחיל והיה, לומר שמאהבתו להם מייסרם, בנגלה היא תוכחת ובנסתר הוא אהבת ה' דברי אהבה, זהו שאמר שלמה טיבה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, וסמיך ליה נאמנים פצעי אוהב, זה משה, ונעתרות נשיקות שונא זה בלעם שהסתיר הקללות וגלה הברכות, לזה היו קללות של משנה תורה ק' חסר שתים, סימן דודי צ"ח ואדום, אע"פ שתראה שהן אדומות כשתסתכל בהם תמצאם שהם לבנים מחלב, א"כ והיה שיהיה לכם הויה עולמית, כמו שאז"ל נאמר ברית במלח ונאמר ברית בייסורין מה המלח ממתיק את הבשר ומקיימו כך היסורין מקיימין את ישראל, והכונה היא לומר שמפחדם מהייסורין יבאו לקיים את התורה כמו שאז"ל הספר והסייף ירדו כרוכין מן השמים. ולכן אמר להם אחר פרשה זו אתם נצבים היום כולכם, לומר שיש לכם העמדה וקיום, ולזה לא הגזים כמו שהגזים בפרשת בחקותי שאמר ואם לא תשמעו וגו' ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי, ולזה ג"כ אמרם בלשון יחיד שהוקשה בעיניו לקללם וקלל ליחיד, כל זה מאהבתו אותם, ולזה ארז"ל קללות שבתורת כהנים אין מפסיקין בהן ושבמשנה תורה מפסיקין בהן, לפי שאע"פ שנראה שהן קללות בנראה, אם תדקדק בהן תמצאם שהן ברכות, ואינן אלא לאיים עליהן, כמו שאז"ל בזוהר ז"ל, רבי שמעון אזל ואיטמר במערתא, והדברים ארוכים ע"ש:

ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך, אמר והשיגוך, כי מאחר שבאו וחלו עליו מהו והשיגוך אלא הכל ברחמים, לומר שלא יחולו כולם עליו ממש אלא רחוקים ממנו מעט כמו שרודף אחר חבירו והשיגו אבל עדיין הוא רחוק ממנו קצת, וכאן בקללות אמר והשיגוך מלא, ובברכות אמר והשיגך חסר, אלא בברכה אם יחולו כולם כאחת, מרוב

הטובה והשמחה אפשר שימות לזה אחת אחת באה, ועוד כדי שיטעום מכל אחת בפני עצמה ויהנה ממנה, כי כשבאים כולם כאחת אינו מרגיש וטועם באותה טובה ונראים כולם כאחת, אבל בקללה כדי שלא ירגיש ויטעום מרירות כל אחת לבדה באים כולם כאחת, וכל אחת משכחת חברתה. ורבינו בחיי ז"ל כתב, אמר והשיגוך בקללות מלא, ובברכות חסר, בקללות מלא וא"ו לרמוז על עמו אנכי בצרה, וכן הוא רשום בפסוק זה שמתחיל בוא"ו ומסיים בך' והשיגוך כ"ו ע"כ:

פסוק יז

ארור טנאך ומשארתך ארור פרי בטנך, ובברכות אמר ברוך פרי בטנך, ואח"כ ברוך טנאך. רבינו בחיי ז"ל כתב לומר שאין בעל הרחמים נפרע מן הנפשות תחלה. עוד נוכל לומר שאמר ארור טנאך תחילה ואח"כ ארור פרי בטנך, לומד שארירה של פרי בטנך אינה ארירה ממש אלא על ידי ארירת המאכלים שהן טנאך ומשארתך יהיה פרי הבטן ארור, וכן פרי אדמתך, ועל ידי זה יהיה ארור שגר אלפיך ועשתרות צאנך:

פסוק כ

ישלח ה' בך את המארה, וכדי שלא ירגיש בה אמר את המארה שהוא דבר המבהיל, ואת המגערת דבר המגעיר בו ומתמיהו. ובכל משלח ידך, אחר שאמר ישלח ה' בך אמר בכל משלח ידך, כמו שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, ולזה אמר ישלח ה' שהוא שם הרחמים, כי לא אמר ישלח אלהים. עד השמדך, כלו' עד אחר שתשמד יהיה דבר זה, וההשמדה אי אפשר כמו שאמר הזוהר אני ה' לא שנית ואתם בני ישראל לא כליתם. ואמר מפני רוע מעלליך, כלומר הרעות אינו ממך אלא ממעלליך שפנית אליהם אתה מעצמך ואינו מחמת היצר הרע ששמתי בך אלא מחמת רוע מעלליך, ומרעה אל רעה עד אשר עזבתני, שאילו היית משים מגמתך מוראי לא היית בא לזה, א"כ מרוב חבה אומר לו כן, כדי שידע מאין בא לו כל זה ותרופתו בנקל:

פסוק כא

ידבק ה' בך את הדבר, לא אמר יכך ה' בדבר, כי כשבאה על ידי מכה אי אפשר להרפאת, אבל על ידי דבוק אפשר שיתרפא. עד כלותו, וכתיב כלתו אתך שהיא השכינה, א"כ אי אפשר שהדבר יריע לך:

פסוק כב

יככה ה' בשחפת ובקדחת וגו', הזכיר כאן שבעה מיני פורעניות וכל אחת מהם כדאית לכלות האדם וכ"ש כל הז' ואי אפשר לקבל כולם, אלא מכאן נראה שאינו אלא איום כדי לייסרם. ורבינו בחיי ז"ל כתב, יככה ה' בשחפת, הזכיר השם המיוחד ולא אמר אלהים וכו':

פסוק כג

והיו שמיך אשר על ראשך, לא אמר והיו השמים כמו שאמר ועצר את השמים ולא יהיה מטר, אלא אמר שמיך, ובן אדם יש לו שמים עד שאמר שמיך, השמים שמים לה', לזה אמר אשר על ראשך כדי להפחידך, לומר כמו שלא ירד כאן מטר כן בכל העולם, אבל אינו כן כי אפילו על ראשך יורד, אלא שעל ראשך משפע והולך למקום אחר כדי לאיים עליו. ורש"י ז"ל פירש היקל כאן מן הראשונות ע"ש:

פסוק כה

יתנך ה' נגף לפני אויביך, יתנך בעיניהם כמו שאתה נגף. בדרך אחד תצא אליו כדי שלא תטרח, ובשבעה דרכים תנוס לפניו כדי להטריחם. והיית לזעוה לכל ממלכות הארץ, ולא לך אלא להם כדי שלא יבאו עליך:

פסוק כו

והיתה נבלתך למאכל לכל עוף השמים, לא אמר כמו שאמר פרשת בחקותי ונתתי אח פגריכם, אלא אמר נבלתך, שמשמע גם על הנבלה ממש שנאמר בה לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה,, ועתה לא תמצא מי שיקחנה, וכדי שלא תבאש תהיה לעוף השמים ולבהמת הארץ:

פסוק כז

יככה ה' בשחין מצרים אשר לא תוכל להרפא. שהיה לח ויבש, כן אמרו בבכורות שחין מצרים לח מבפנים ויבש מבחוץ, ואפשר שמה שאמר בגרב ובחרס שחין יבש, כפירש"י ז"ל, א"כ כשעושין רפואה ללח אינו מועיל ליבש וכן ליבש אינו מועיל ללח, וכדי שלא יטרד וירגיש בחוליו וידאג על שלא ימצא רפואה, לזה אמר יככה ה' בשגעון וגו':

עוד אשר לא תוכל להרפא. אתה בעצמך אלא היא תתרפא מאליה, כמו, של מצרים שהיתה משמשת כ"א יום והולכת מאליה מהיסח דעת בלא מתכוין:

ומה שאמר ובעורון, אינו עורון ממש, הוא שאמר אחר כך והיית ממשש בצהרים, שמרוב בהירות השמש לא יהא ראותו צח, ובראיתו כן ישב ובטל ממלאכה, ולא תצליח את דרכיך, לא אמר ולא תצליח דרכיך אלא את דרכיך במותרות ובמה שאינו לצרכך לא יהיה לך בו הצלחה:

פסוק כט

והיית אך עשוק, אכים ורקין מעוטים, לומר שלא יהא העושק כל כך, כל זה כדי שתפנה אליו ולא תעזבנו, כמו שאמר מפני רוע מעלליך אשר עזבתני:

פסוק ל

אשה תארס. ולפי שאינה בת זוגך איש אחר שהיא זוגתו ישגלנה, יעשנה גברת, כמו סגלתיה ולחינתיה האמור בדניאל, וכדי שלא יקשה כל כך עליך, לא אמר אשה תקח אלא תארס אירוסין בלבד, ולא יקשה בעיניך כל כך:

בית תבנה. ולפי שאין לך בו מזל טוב כמו שאז"ל בית תינוק ואשה אע"ג דניחוש לא הוי סימנא הוי, או שמא באותו בית ימצא מזיקים, או נבנה על ידי רוח הטומאה, כמ"ש פרשת מצורע לזה לא תשב בו, וכן בכרם שכל אלו הדברים יראו לך שהן רעה ואינן אלא אהבה מסותרת:

פסוק לא

שורך טבוח לעיניך. שיהא סבה להפחידך, ששורך יגח איש או אשה שנאמר עליו השור יסקל ולא יאכל את בשרו, זהו ולא תאכל ממנו, ובפרק הרואה אביי ורבא חלמו חלמא ע"ש:

חמורך גזול מלפניך. שהיה עסקיו רעים וכדי להרחיקך מנזקיו נגזל מלפניך:

צאנך נתונות לאויביך. שהיית מכלה ימיך בהם, לא כבני יעקב שהיו רועים וכן משה רבינו ע"ה וכן דוד היו רועים, ולא בטלו מדברי תורה:

פסוק לג

פרי אדמתך יאכל עם אשר לא ידעת, לא אמר יאכלנו אויבך אלא עם אשר לא ידעת, אלו הן חתניך וכלותיך:

והיית רק עשוק. מעט, אכין ורקין מעטים, כל הימים מרבוי בנים ובנות. והיית משוגע, מרבוי השמחות תהיה כמו משוגע:

פסוק לה

יככה ה' בשחין רע, כבר אמר יככה ה' בשחין מצרים ובגרב ובחרס שהן גם כן מיני שחין, אלא לפי שאמר והיית משוגע ממראה עיניך כמ"ש מרבוי השמחה, וכדי שלא ישתטה לגמרי יתן לו עסק במה להתעסק בו שהוא השחין, בזה ישכח השמחה ולא יבא לידי שגעון:

על הברכים ועל השוקים, לזה לא תוכל להרפא, לפי שכל מקום שאין שקט ונוח למכה רפואתו קשה, והברכים והשוקים הם מתנועעים אין להם שקט, בערך זה אמר אשר לא תוכל להרפא, ראיה לזה שלא אמר על הברכים ועל השוקים מכף רגלך ועד קדקדך אשר לא תוכל להרפא, שחוזר על הכל, אלא אמר על הברכים ועל השוקים אשר לא תוכל להרפא, לא שאין להם רפואה, אלא שמקומות אלו רפואתם קשה כמ"ש, משא"כ בשאר הגוף:

פסוק לו

יוליך ה' אותך ואת מלכך וגו', כדי שתתנחם בו, ואמר אשר תקים, לפי שאינו על יד הקב"ה, שמה שהוא על ידו של מקום ומברכין עליו שחלק מכבודו ליראיו אינו גולה, וכן אמר דוד המע"ה אל תתנני בנפש צרי, פירוש ברצון כמו אם יש את נפשיכם, כי קמו בי עדי שקר, יאמר אם תתנני בנפש צרי יאמרו שהמלכות שהמלכתני אינה מאתך אלא אני מלכתי מעצמי וזה יהיה ראיה להם, ואינו כן אלא שהן עדי שקר, ויפת חמס, שיאמרו שהברכה שהיו מברכין היתה לבטלה:

אל גוי אשר לא ידעת, זו נחמה כי כשהוא אצל אומה שהיו מכירין אותו והוא מכירם יתבזה מהם, אבל כשאינם מכירים זה את זה אין לו כל כך בזוי:

ועבדת שם אלהים אחרים, כתרגומו שאין הכונה שיעבוד שם ע"ז ח"ו, אלא כדי לעורר לבבו ויאמר אם לעוברי רצונו כך נתן להם עבדים בני חורין כ"ש לעושי רצונו, ומתוך כך ישוב לעבודתו ית':

פסוק לח

זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף, לאסיפה להניח לשנים אחרות תאסוף מעט, כדי שיהיו עיניך תלויות לשי"ת ולא תבטח על המכונס לך:

כי יחסלנו. פירוש יגמור אותו כמו שאומרים אחר תשלום הפרשה או המסכתא חסלת סדר פלונית או מסכת פלונית, לזה אמר יחסלנו ולא אמר יאכלנו כמו שאמר בתולעת:

פסוק לט

כרמים תטע וגו' ויין לא תשתה, אינו נקרא שתיה אלא מה שהוא לשכרות, כי מה ששותה בתוך הסעודה הוא מכלל אכילה ונקרא אכילה, וכן הוא אומר במעשר שני ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך בבקר וביין ובשכר ואכלת שם וגו', לא אמר ואכלת ושתית, אם כן שתיה של שכרות לא יהיה לך אבל די ספוקך, וכן בזיתים אמר ושמן. לא תסוך, בשביל סיכה ותענוג לא יהיה לך, כמו אותו מעשה דמנחות הביאה לו שפחתו ספל של זהב מלא שמן וטבל בו ידיו ורגליו לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו. כל עצך ופרי אדמתך יירש. לא לגמרי אלא יעשנו רש, כמו העני שיש לו אבל לא כל כך, כדי שלא תזוח דעתו ברבוי הפירות, ופירוש צלצל פירש"י ז"ל מין ארבה, צלצל על שם שמשמיע קולו בהליכתו כמו צלצלי תרועה, וכן אמר הנביא כסוסים ירוצון, ולפי זה יהיה הארבה אותם שהן זוחלים שאינם פורחים. ויש מי שפירש שעל הפורחים הוא מדבר, שזוחלים אינם מניחין שום דבר, וכאן אמר יירש מלשון רש שיש לו שום דבר, לכן הוא הפורח, ונקרא צלצל על שם הצל שנאמר וכסה את עין הארץ שהוא השמש.

והרמב"ן ז"ל אמר שאם הוא מין ארבה היה לו למנותו עם הארבה והתולעת שאמר, והוא ז"ל פירש שהן החיילות שבאין בתרועת מלחמה:

פסוק מג

הגר אשר בקרבך יעלה עליך, ובמה תהיה עלייתו שהוא ילוך, לא שח"ו שיעלה עליו ואתה תרד:

פסוק מה

ובאו עליך כל הקללות האלה כבר אמר לעיל בתחילת התוכחות פסוק זה, ואפשר לומר שמסתורו של פסוק זה הוא בתמיה. וכאילו אמר אני אמרתי והיה אם לא תשמע בקול ה' ובאו עליך. אומר עתה על לא פשע ולא מרד על, כי לא שמעת בקול לבד יבאו עליך כל הקללות, אם כן מכאן מאמת אם לא שמעת בקול ה', ולא אמר אם סרתם ועבדתם ע"ז להכעיסו במעשה ידיכם, כי לזה היה ראוי לכל הקללות אבל על לא שמעת ובאו עליך ורדפוך והשיגוך, וגם כן עד השמדך, ואי אפשר לעולם ולכוכבים ולמזלות בלא ישראל כמו שנאמר אני ה' לא שניתי ואתם בני ישראל לא כליתם, אם כן אינן אלא לאיים לבד, אבל יהיו לאות ולמופת, לאות ולמופת בעלמא כדי לאיים, לזרעך עד עולם, וא"ת בשביל איום זרעו ילקו הם אפילו שלא יהיה אלא לאות בעלמא, לזה אמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה מרוב כל, כי מי שעובדו מחוסר כל, נראה על מנת לקבל פרס שעובדו כדי ליתן לו די מחסורו, אבל כשיש רבוי כל אם אינו עובדו בשמחה נראה כמצות אנשים מלומדה, אבל כשעובדו בשמחה נראה שמאמין במציאותו ית' והוא עובדו ושמח בעבודתו, א"כ על זה לבד יבאו המכות, וכדי שתכיר שעל זה באו, ועבדת את אויביך ברעב ובצמא ובחוסר כל וגו', אתה היה לך רבוי כל ולא עבדת ה, כי אפי' שהיית עובדו כשהיא בלא שמחה אינה עבודה, א"כ ועבדת את אויביך, ובשביל מרוב כל יהיה בחוסר כל, ובשביל שלא עבדתו בשמחה ונתן עול ברזל. על כתיב לומר שאינו עול ממש. ואמר עד השמידו אותך, אחר שישמד פעם אחת מה נשאר להשמידו פעם אחרת, בתחילה אמר ישלח ה' בך את המהומה וגו' עד השמדך, אחר כך אמר יתן ה' את מטר ארצך עד השמדך, אח"כ אמר ובאו עליך כל הקללות עד השמדך, עתה אמר ונתן עול ברזל עד השמידו אותך, אם נשמד פעם אחת מנין יבאו השאר, אלא מכאן שאינו אלא לייסר אתכם לבלתי תחטאו:

פסוק מז

עוד תחת אשר לא עבדת את ה' בשמחה, היא עסק התורה שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, ובשמחה, בחמשה חומשי תורה, ישא ה' עליך גוי מרחוק, לא מקרוב אליך שאתה היית נשמר ממנו אלא מרחוק שבא פתאום עליך, ולא תשמע לשונו כדי שלא

תדע למה בא, וכדי שלא תתחנן לו, ועם כל זה לא יעשה לך בגופך שום דבר, אלא ואכל פרי בהמתך. עד השמדך, אי אפשר כמ"ש, אשר לא ישאיר לך עד האבידו אותך, אי אפשר אלא אכילה שיש בו איום לבד:

פסוק נב

והצר לך. לא ח"ו להרגך אלא עד רדת חומותיך, לפי שאתה היית בוטח בהם והסירות בטחונך מהשי"ת. והצר לך, לא כדי שיקח ארצך אלא והצר לך אע"פ שהצר לך, בכל שעריך, בכל ארצך, שעריך הם, ארצך הם, כי מאחר שנתנם לך אינו חוזר בהם. לא איש אל ויכזב, זהו אשר, נתן ה' אלהיך לך, לך ולא להם:

פסוק נג

ואכלת פרי בטנך. האיש אין לו פרי בטן שהרי בטן הוא לאשה שהן הבנים, וכבר הוא אומר בשר בניך ובנותיך, אלא אז"ל שאין האשה מתברכת אלא מפרי בטנו של איש, והכונה על המאכל שאוכל האיש שממנו מתרבה הזרע והולך לבטנה של אשה. והנראה שהוא על בניו, והנסתר הוא על המאכל, וכן אמר בשר בניך ובנותיך, שהנגלה הוא שיאכל הבנים. והנסתר שיאכל הבשר שהביא להאכיל לבניו ולבנותיו, שאם הוא בניו ממש היל"ל ואכלת בניך ובנותיך אלא אמר בשר וגו'. האיש הרך בך, תאמר אם אכל הבשר שהביא לבניו מה קללה היא, אם לא יאכלו בשר יאכלו דבר אחר, לזה אמר זה האיש הוא רך הלבב כשישאלו לו בניו בשר אם אפשר לתת להם מבשרו היה נותן מרוב רכותו על בניו, וגם כן הוא מעונג מאד שאי אפשר לגלגל עצמו באיזה דבר, עד שאותו בשר אילו היה שואל אחיו או אשת חיקו או יתר בניו הגדולים תרע עינו מתת לאחד מהם מאותו בשר אשר יותיר הבן, למה לפי שמניחו לעצמו, זהו אשר יאכל, ודאי שהיא צרה וצוקה, זהו אשר יציק לך אויבך בשעריך, וכן הרכה בך וגו' ובשליתה היוצאת וגו', אמר דבר שאי אפשר לאכלו שהיא השליא, לזה תרגום אונקלוס ובזעיר בנהא וכו', וכן אמר ובבניה אשר תלד לעתיד, אם עדין לא ילדה מה תאכל, א"כ אינה אלא לאיום, כאב רחמן שמאיים ומגזם על בנו והכל לאהבתו:

פסוק נח

אם לא תשמור לעשות וגו', כל מה שאמר הוא והיה אם לא תשמע בקול ה', על השמיעה לבד שלא שמעת, ובאו עליך כל הקללות וגו', אבל אם לא תשמור לעשות, אז והפלא ה' את מכותיך, אמר והפלא שיש לו ב' הבנות, והפלא שיתן לו מכות מופלאים שהן פלא בעיני הכל, כמו מכות מצרים שהיו מופלאים, זהו הנגלה, והנסתר הוא מלשון כי יפלא ממך דבר, שיכסה ה' על המכות אחר שיראם לך כדי לאיים עליך, ואחר כך יכסם כדי שלא תבהל מהם, ואפשר שאמר בערכו והפלא לשון פלא, ובערך זרעו לשון כסוי,

וכן להגזים אמר מכות גדלת חסר כתיב, שאין הענין אלא לאיים, וחלאים רעים ונאמנים שלא יעשו יותר משליחותם, ולזה קורין פסוקים אלו ללוקה כדי לאיים עליו:

פסוק ס

והשיב בך את כל מדוי מצרים, אפשר דברים ככתבן והן קיימין, לזה אמר ודבקו בך דבוק לבד לא שיכנסו בעצמם ובבשרם:

פסוק סא

גם כל חלי וכל מכה יעלם עליך, פירוש יעלימם ה' ממך, כמ"ש בזוהר שהוא לשון העלמה. עד השמדך חסר כתיב השמידך לאחרים, וכן כל השמדך הכתוב בפרשה בקריאה והנעלם בכתיבה להשמיד לאחרים:

פסוק סב

ונשארתם במתי מעט. הנראה שישארו מעט מהרבה, אבל כשתדקדק תראה שלא אמר ונשארתם מתי מעט אלא במתי מעט, שיתפזרו ולא ישארו כולם בקבוץ אחד כמו שהיה בבית ראשון, כי בית שני לא עלו כי אם ד' רבוא וכמה מאות ככתוב בעזרא, זהו תחת אשר הייתם ככוכבי השמים, שהכוכבים הם כולם מקובצים בשמים. כי לא שמעת בקול ה פסוק זה של ונשארתם הוא בשביל שלא שמעת, אבל מה שאמר והפלא ה' את מכותך וגו' גם כל חלי וגו' זה על אם לא תשמור כמ"ש, אבל ונשארתם במתי מעט זה על לא ש עת בקול ה', שהוא על בית שני שלא היו כולם כי גרם החטא. כמו שארז"ל עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית, ב' העברות למה אחת על עלייתם ממצרים ואחת על עלייתם מבבל, מכאן שעתידין היו לעשות להם נס כדרך שנעשה להם בצאתם ממצרים אלא שגרם החטא, ולזה בהעברה ראשונה אמר עד יעבור עמך ה', ובשניה אמר עם זו קנית, כביכול כאומר לחבירו כשקנה דבר ונמצא בו מום המבטל את המקח והכיר בו אומרים לו סברת וקבלת, זהו קנית, כבר קנית. עם זו קנית, ס"ת מות שירדו למות שנשאו נשים נכריות זהו המום שבהם:

פסוק סג

והיה כאשר שש ה' עליכם וכו' כן ישיש רז"ל אמרו ישוש אין כתיב כאן אלא ישיש לאחרים וכו', שישישו וישמחו שירצו להאביד ולהשמיד ויעלה חרם בידה, אבל ונסחת וגו' והפיצך ה' וגו'., כההוא מעשה דקטיעא בר שלום דפ"ק דע"ז ע"ש לזה אמר והפיצך בכל העמים, כשירצה אחד לעשות בהם גזירה כשיראה שאינם כולם ברשותו ואינו יכול לכלותם תבטל הגזירה כמו זה המעשה, לזה אמר בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ:

פסוק סד
ועבדתם שם אלהים אחרים, כתרגומו ולא שעובדים אותם בלא ידיעה, זהו אשר לא ידעת, זה אי אפשר שהרי רואה שהן עץ ואבן ואין בהם ממש אלא כתרגומו:

פסוק סה
ובגוים ההם לא תרגיע, שמא תאמר הואיל וגלינו מארצנו נקנה שם בתים שדות וכרמים ונשב ביניהם בשוקים ופונדקאות, לזה אמר לא יעלה זה על דעתך, כי בגוים ההם לא תרגיע וסוף שיעשו גירוש אחר גירוש ותניחם ויקחום, כמו שאירע בגירוש איטליא וקשטיליא וקלבריא וסציליא, וכמה גירושים, ואפילו שהם לא יגרשוך, ולא יהיה מנוח לכף רגליך ותצטרך אתה להתגרש משם, ואם תשב יתן ה' לך לב רגז וגו' עד שתלך. ובסוף יקבץ נדחך. והיו חייך לך מנגד, אח"כ כשיחדש לך חייך ותראה עולם חדש מרוב הצרות שעברו עליך, יהיו תלוים לך מנגד, ממה שעבר יהיה זכרונו לנגדך, ופחדת לילה ויומם שלא ישוב לבא עליך מה שעבר, ולא תאמין בחייך באלו הימים אשר נתחדשו לך. בבוקר תאמר מי יתן ערב, שיהיה כן שתתמיד לפחות עד הערב, ובערב תאמר מי יתן שתתמיד עד בוקר. מפחד לבבך, ממה שעבר עליך שלא ישוב לבא עליך) וממראה עיניך, מהחיים הנעימים שבאו לך ואתה תפחד שלא יתמידו, ובכל יום ויום מוצא עצמך בריה חדשה:

פסוק סח
והשיבך ה' מצרים. שכמו שביציאת מצרים אמרתם שירות ותשבחות וכן תשובו עתה להלל ולשבח זהו באניות לשון רינה, כמו וענתה שם כימי נעוריה וכיום עלותה וגו':
והתמכרתם לא אמר ונמכרתם אלא והתמכרתם, אתם תחשבו בעיניכם כאלו אתם נמכרים אבל לא יש קונה, כמו שאמר בזוהר. הרי שכל זאת התוכחה בנגלה נראה תוכחה ובנסתר כולה נחמה:

פסוק סט
אלה דברי הברית אשר כרת משה, רועה נאמן את בני ישראל, לא את ישראל אלא בני ישראל, שהן חביבין עליו כבנים, אמר בני השררה והמעלה ולפי שהיה בארץ מואב לזה הסתר והפר, אותיות ספר התורה, וא"ת מעצמו עשה כן לזה אמר אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל. ומה שאמרו ז"ל קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרם, הכוונה באומרו מפי עצמו ולא אמרו מעצמו, שהוא רמז על כנסת ישראל שנקראת פה שנאמר פה אל פה אדבר בו. והענין לפי שאותם קללות שבתורת כהנים נתקיימו בבית ראשון שהיה שם ע"ז, וכן הזכיר בהם והשמדתי את במותיכם וגו' שהרי בבית ראשון שרתה שכינה, ולזה אמר בהם ואם לא תשמעו לי וגו', אבל שבמשנה תורה נתקיימו

בבית שני. ובבית שני נסתלקה שכינה, ולכך בא הלשון כאן שאמר בלשון משה, והיה אם לא תשמע בקול ה' והבן, שהקול יוצא מהפה:
וכתב ר' בחיי ז"ל צריך אתה לדעת כי מפני ששרתה שכינה בבית ראשון, לכך הזכיר דוד ע"ה על בית ראשון שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, כלומר מלך של כבוד, אבל בבית שני לא שרתה שכינה כ"כ תדיר אלא חופף, שכן התנבא חגי הנביא על בית שני, וארצה בו ואכבדה, אכבד כתיב, שחסר ה' דברים ואחת מהם הוא השכינה, לזה ואכבד לעתיד בבית שלישי, ואמר ומלאתי את הבית הזה כבוד, ומלאתי לעתיד שנאמר וכבוד ה' עליך זרח ע"כ. ולפי שהשכינה היתה נסתרת בבית שני לזה תוכחת מגולה מאהבה, שהיא נקראת אהבה, אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוז, זהו מאהבה כלומר זו התוכחת היא מאהבה, שהיא מפי עצמו מפי דייקא, ולזה מסותרת היא הנסתרת עם ישראל בגלות:

פרק כט

פסוק א

ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו וגו'. זה היה בשנת הארבעים וכבר תמו כל הדור שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ה' אלי אתה עובר היום את גבול מואב וגו', כי מתו כולם, וכן הוא אומר במדבר הזה יתמו ושם ימותו וגו', וטפכם אשר אמרתם לבז וגו', א"כ אותם שראו מתו, אם כן איך אמר אתם ראיתם את אשר עשה ה' לעיניכם. נוכל לומר שמשה מדבר עם הזקנים שהם למעלה מבן ס' ועם פחותים מבן עשר שנים ומעלה שלא נגזרה עליהם גזירה, שנאמר לכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה, במדבר הזה יתמו ושם ימותו, ואומר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה שהן מבן עשרים, שנה ומעלה כל יוצאי צבא, ולזה אמר אשר ראיתם, ואמר לעיניכם כנגד הזקנים והטף, וכפי מה שכתבנו שהביא הקב"ה כל הדורות למצרים והארכנו בזה, יהיה פירוש אשר ראיתם ולעיניכם, ידבר עם כל דור ודור:

פסוק ב

המסות הגדולות אשר ראו עיניך. אמר אם אני קורא אותם גדולות הוא בערכך, כי בערך הקב"ה הם קטנות, זהו אשר ראו עיניך כמו שאמר בפסוק נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, כלו' אם הם נפלאות הם אצלנו, ולזה הגדלת חסר, וכן האותות האחת חסר כתיב, ולפי שבערך הקב"ה אינם מסות ארז"ל במדרש המסות שהיו ממסות גופיהם של מצריים וגו':

פסוק ג

ולא נתן ה' לכם לב לדעת וגו' ועד היום הזה, ארז"ל אין אדם עומד על דעת רבו עד מ' שנה, וכן ארז"ל בן ארבעים לבינה, לזה ואולך אתכם מ' שנה, כמו שתרגם יונתן על פסוק אם תעירו ואם תעוררו, שהוליכם ארבעים שנה כדי שתערב ותתקיים התורה בגופן, שאם היו נכנסים מיד היו מתעסקים איש בכרמו ואיש בשדהו ואיש בתאנתו, והיתה התורה משתכחת מהם, לזה ישבו במדבר מ' שנה כדי שיתעסקו בה כדי שתהיה תקועה בהם, ולזה אמר לא בלו שלמותיכם מעליכם ונעלך לא בלתה, כדי שיהיו פנויים ויהיה לבם פנוי לתורה, והיו פנויים ממלבוש ומאכילה ומשתיה, זהו לחם לא אכלתם וגו' למען תדעו כי אני ה', שכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, זהו למען תדעו כי אני ה', כלו' כדי שיהיה לכם ידיעה בשמו הגדול ויהיו כמלאכי השרת, שאומרים איה מקום כבודו, ואומר אשגבהו כי ידע שמי:

פסוק ו

ותבאו אל המקום הזה ויצא סיחון וגו' ועוג מלך הבשן וגו' למלחמה ונכם, בא לומר שכל המקבל עליו עול תורה פורקין מעליו עול מלכות, כי לפי שהיינו עוסקין בתורה הם באו למלחמה, ואנו לא נלחמנו עמם ולא עשינו עמם רק הכאה לבד והוא מת מאליו, כי גברא קטילא קטלנא, זהו ונכם:

פסוק ז

ונקח את כל ארצם ונתנה לראובני. יש לשאול משה רבינו אדון הנביאים ידע שיגלו בראש גולים, כמו שארז"ל שארבעים שנה קודם גלות ירושלים גלו בני ראובן, איך לא מנען והתשובה היא לומר להם לישראל שלעתיד לבא ינחלו כל העולם ויחשבו כבן יורש אביו, שעתה הם חשובים כבת שיורשת עשור נכסים שהיא ארץ ז' עממין, וכדי לאמת להם דבר זה נתן להם מעבר לירדן שהיא חוצה לארץ, לראובני ולגדי וחצי שבט מנשה שנתחברו עמהם, וכבר אמרתי שהיתה כוונה אלהית שהוליכם במדבר ארבעים שנה וסבבו אדום עמון ומואב כדי שכל מקום שיגלו שימצאו מנוח הואיל ודשו רגלם באותם מקומות עם השכינה ועם המשכן ועם משה והזקנים, וגם כדי להודיעם שיש להם חזקה בכל העולם:

גימטריאות

וישבת בה, ב"ה שנים כבשו, וב"ה שנים חלקו, וב"ה ארצות לקחו, וב"ה עמים הרגו:

לגוי גדול ועצום. ג', כנגד כהנים לוים וישראלים:

השקיפה ממעון. השקיפ"ה שנים משמים לארץ:

אבנים שלמות של מות, מי שממית ומצער עצמו עליה. את מזבח, כאלו זובח עצמו על התורה. עליו עולות, האיש שעושה כן כאלו הקריב קרבן עולות, וזהו ושמחת, שמחו"ת, שובע שמחות:
קול רם. הקב"ה שהוא רם ונשא קולו מסכים עמהם:
גבול רעהו. ר"ת ג"ר אפילו גבולו של גר:
ארור שוכב עם (כל) בהמה, ר"ת בגי' ר"ת בלעם שכב עם אתונו, והוא בארור, כל לרבות עופות:
י"ב ארור כנגד י"ב שבטים שלא יעברו את התורה, וכן היו אומרים י"ב ברוך כנגדם:
לו לעם. לעול"ם ולעולמי עולמים:
למעלה. בגימ' ג"ן עדן עם המלות, ומכלל הן אתה שומע לאו:
שורך טבוח. זה משיח בן יוסף יהרג, וכן שורך טבוח לעיניך, בגימ' משיח אפרים חמורך גזול מלפניך, משיח בן דוד נגלה ונסתר כאילו הוא גזול:
על הברכים ועל השוקים, על הגדולים ועל הקטנים:
מכף רגלך ועד קדקדך, מהקטנים ועד הגדולים:
הגר אשר בקרבך. זה עובדיה גר אדומי והיה בבית אחאב והיה צדיק והוא עלה לעוה"ב, ואתה תרד מטה. מטה זה אחאב שאין לו חלק לעוה"ב. מט"ה מט"ה בגימ' גהינ"ם:
לא נסתה כף רגלה הצג, זו מרתה בת ביתוס. לא נסתה כף בגימ' מרת"ה:
כל חלי וכל מכה, ס"ת ליל"ה, החלאים כבדים בלילה:
להאביד אתכם נ"ב שנה לא עבר איש ביהודה כמנין להאבי"ד:
לא בלו שלמותיכם. אפי' שלמות של מתיכם:

פסוק ט

אתם נצבים היום כלכם וגו'. במעמד הר סיני נאמר ויתיצבו בתחתית ההר, והיה שם עמכם ערב רב, לזה בתחתית ההר, אבל עתה שמתו מהם במגפה ומהם בתבערה ובמסה ובקברות התאוה עתה יש לכם הצבה וקיום. כולכם, שאין בכם שום ערבוב. ראשיכם שבטיכם וגו' כל איש, כלומר הכל הם מישראל. טפכם נשיכם, במדבר היו הטף מחוברים עם טף של ערב רב, וכן הנשים וכן הגרים, אבל עתה טפכם נשיכם, הטף והנשים הם אצליכם אין להם ממי ללמוד, וגרך הגרים הם בקרב מחניך, אינם במחניך, אלא בקרב כלומר קרוב למחניך, ואפי' אלו לא הייתי מניחם אלא בשביל שיש להם צורך כדי להיותם חוטבי עצים לכם כדי שלא תטרדו מהלימוד, א"כ אתם נצבים היום, אם כן מהיום והלאה יש לכם הצבה וקיום שנכנסתם בברית, וארז"ל העכו"ם כשבאין היסורין מבעטין בהם ואינם מזכירין שמו של הקב"ה שנאמר שפוך חמתך וגו' אשר לא ידעוך,

פי' כשאתה שופך חמתך שהן היסורין לא ידעוך ולא קורין בשמך, אבל ישראל כשיסורין באין עליהם נכנעים שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא, אמר הקב"ה הקללות מעמידין אתכם, למען נסותך להטיבך באחריתך, לכך נאמר אתם נצבים ע"כ. לזה נסמכה פרשה זו לקללות לומר שבייסורין אתם קיימין, כמו שארז"ל נאמר ברית במלח ונאמר ברית בייסורין כמו שהמלח מקיים את הבשר כן הייסורין מקיימין אתכם. נצבים היום כדי שתהיו לפני ה' אלהיכם, זהו להטיבך באחריתך שהוא עוה"ב, שתהיו באותו עולם כתות כתות, זהו ראשיכם שבטיכם וגו', מחוטב. עציך, שגם חסידי אומות העולם יש חלק לעוה"ב כשעושין חסד עם ישראל. ורש"י ז"ל כתב מחוטב עציך, מלמד שבאו גבעונים להתגייר כו' ע"ש. וע"ז י"ל מפני שהקב"ה אינה למשה לפי שקבל ערב רב ואמר לו לך רד כי שחת עמך, איך יקבל עוד, ובפרט מהגבעונים שנאמר עליהם לא תחיה כל נשמה והיתה סיבה מאתו ית' כמו שאמר, וצריך עיון. כן מצאתי כתוב, וממנו למד יהושע ודוד:

ובמדרש אתם נצבים היום, מה היום מאפיל ומאיר כן אפילה שלכם עתידה להאיר ע"כ. הכונה לומר שזה העולם דומה ללילה., ואע"פ שיבאו עליהם צרות רבות ורעות הכל הוא לטובתם, כי ששת ימי בראשית לא היה בהן לילה והיו שני מאורות גדולים, וכה"א והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, הם שבעה ימי בראשית, ועון אדם גרם והיה לילה, שכן ארז"ל כשבא מוצאי שבת והחשיך העולם אמר אוי לי שהחשיך עולם בעדי, א"כ זה גרם להיות הלילה קודם ליום, ועיקר היום הוא היום לא הלילה, שהוא עוה"ב, לזה אמר אפילה שלכם עתידה להאיר, ואמר שלכם שהעולם נברא בשביל ישראל, שנאמר בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, א"כ העיקר הוא היום, לא יעשו חשבון מהלילה, וא"ל כן לפי שראה שעתיד לבא עליהם כמה גליות וכמה שמדות, ואמר ברמז מחוטב עציך כמו שאמר המקונן מימינו בכסף שתינו עצינו במחיר יבאו, אמר במדרש פעם אחת עלו המציקים ונטלו אכלם ויינם ומימיהם וחזרו ומכרום להם, אמרו אוי לנו שנתקיים בנו מימינו בכסף שתינו, זהו שאמר מחוטב עציך, יבא זמן שיקחו העצים שלך וימכרו אותם לך, וכן המים של בורותיכם ישאבו אותם ויחזרו וימכרום לך, עכ"ז יחזק לבבכם, כי כל זה הוא לנסות אתכם כמו שאמר להם בברית הר סיני לנסות אתכם בא האלהים וגו', ולזה מחטב כתיב חטבו לעצמן, וכן במים שאב כתיב ששאבו לעצמן כאילו הן שלו וחוזר ומוכרו לך, זהו חטב עציך ולא כתיב מחטב עצים כמו שאמר יהושע חוטבי עצים ושואבי מים, והכונה כמו שאמרתי כדי לחזק לבן של ישראל שיראו הגליות והגזרות הבאות עליהן שימתינו לאור הבוקר,

כמו שאמר דהמע"ה נפשי לה' משומרים לבקר שומרים לבקר, לפי שאמר קודם קויתי ה' קותה נפשי, אמר ב"פ קויתי קותה אמר דוד אע"פ שאמר לי נתן גם ה' העביר חטאתך עם כל זה איני מקוה אלא לסליחתך שתהא סליחה גמורה, לפי שאמר העביר חטאתך ולא תמות ולא אמר כפר חטאתך, ועם כל זה אני מקוה וחוזר ומקוה שהוא יכפר ומיחל לדברו שיאמר לי בפירוש מחול לך, ואע"פ שאמר מחול לך כמו שאמרו בפרק במה מדליקין א"ר יהודה אמר רב מאי דכתיב עשה עמי אות לטובה ע"ש, ולזה היה כל ימיו בתענית ובבכי ואמר לולא האמנתי לראות כמו שאמר בברכות פרק קמא תאנא משמיה דרב יוסף למה נקוד על לולא אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, אבל איני יודע אם יש לי חלק עמהם. ולדברו הוחלתי, לדבור שאמר בחייך איני עושה בחיי בנך אני עושה, זהו לדברו שהוא לשון קושי עם כל זה הוחלתי שיעשה בחיי בני, אמר דוד ממי למדתי זה לקוות קווי אחר קווי כמו שאמר גם כן קוה קויתי ה', משומרים לבקר, אותם שהם שומרים ומצפים לבקרו של משיח, ואע"פ שרואים כמה אותות וחוזרים וגולים ומצפים, זהו שומרים לבקר. א"כ זה רמז להם משה באומרו אתם נצבים היום, כמו היום שמאפיל וחוזר ומאיר. ולמה היה זה בערבות מואב לפי כשנתן הקב"ה התורה לישראל אמר להם הביאו לכם ערבים אמרו הרי בנינו ערבים בנו, כמו שדרשו על פסוק אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך וגו' ורעי את גדיותך על משכנות הרועים, והאבות שקבלו את התורה מתו, לזה הערבים שהן הבנים צריך לכרות עמהם ברית, זהו ערבות מואב, שיצאו ערבים על אביהם, ועוד בערבות מואב כמו שבדברות נתנו במדבר, כמו שארז"ל למה נתנה תורה במדבר לומר שיעשה אדם עצמו כמדבר הזה שהכל דשים בו, לזה היו דברות שניות בערבות מואב. עוד היה בערבות מואב כדי להודיעם שבזכות התורה הם נכנסים לארץ, כמו שאמר ושמרת את מצית ה' וסמיך ליה כי ה' מביאך אל ארץ טובה, והכל היה על פי הדבור שרצה הקב"ה שתנתן התורה בחוצה לארץ, שאילו נתנה בארץ לא היה לישראל הצלה לצאת או לברוח ולמצוא מנוח ובית מבטח כשחטאו או לצאת מירושלים, לזה היו דברות ראשונות ושניות בחוצה לארץ כדי שימצאו להם בית מנוח וכדי שתגלה עמהם השכינה לומר שאע"פ שיצאו מן הארץ הם חייבין בתלמוד תורה ובזה ימצאו להם בית מנוח:

פסוק יא

לעברך בברית. יאמר תדע למה אני כורת ברית חדשה לפי שעברת על הברית, לזה ה' אלהיך כורת עמך היום, ולמה כל זה למען הקים אותך היום לעם, וכשיראו שה' בחר בכם לא יתגרו ויקטרגו עליכם ולא יאמרו החליפם באומה אחרת כדי שיכנסו אחד מהאומות

תחתיכם. וזהו והוא יהיה לך לאלהים, ולא אלהים אלא לאלהים, ליסרה אתכם כאשר ייסר איש את בנו, כי הוא ב"ה אינו כמו שאר השרים כי אין בידם למחול ולסלוח, כמ"ש השמר מפניו כי לא ישא לפשעכם, אבל בה' יתברך נאמר לה' אלהינו הרחמים והסליחות. כאשר דבר לך, בערכך הוא דבור לבד, כי יכול לקיים שבועתו בבני בניכם, אבל בערך האבות היא שבועה. ואמר לאברהם ליצחק וליעקב, כי די שאמר לאבותיך למה חזר ופירשם, לפי שלכל אחד ואחד נשבע בפני עצמו, לאברהם אמר והקימותי את בריתי ביני וביניך להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, ליצחק אמר והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך וגו' וליעקב אמר אני אל שדי וגו':

וכתב בחיי ז"ל ובאלתו יתכן לפרש שבאלתו חוזר להקב"ה כלו' ובאלה שעשה לכם, לומר אתם נצבים ליכנס בברית ה' ית ובאלה שנשבע לכם שתהיו לו לעם והוא יהיה לכם לאלהים, ופסוק שלאחריו יורה כן שאמר כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך, ומה שיחזק העניו הזה הוא שמצינו פסוק מלא כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם, ואע"פ שכל המפרשים ז"ל פירשו הואיל מלשון חפץ ורצון, זה אפשר שיהיה בכללו גם לשון אלה, ומה שיחזק לך עוד מה שאמר במדרש על פסוק מלך אסור ברהטים, ע"ש:

פסוק יג

ולא אתכם לבדכם. לא תחשבו למה אמרתי לכם לעברך בברית, לפי שעברתם על ברית הראשון ואני כורת הברית הזה, והברית הזה מוכרח כמ"ש. למה חזר משה ושנה להם עשר הדברות, כדי שאם חס ושלום יעברו עליהן לא יהא ענשם כל כך כי יש הפרש בין העובר על דברי אדון לדברי העבד, וכדי להקל ענשן חזר ושנאן כאן, וכן היה הטעם בכריתת הברית הזה, א"כ לזה הטעם צריך להכניס כל הדורות הבאים כדי להקל מעליהן העונש, שכל הנשמות של כל הדורות היו שם במעמד הר סיני כשיתנו דברות ראשונות, לזה כנסם וקבצם משה והכניסם בברית כדי להקל מעליהן וכמ"ש. ולפי שבמעמד הר סיני נאמר ויחן שם ישראל שנתאחדו כלם כאחד, כמו שמוצאם ממקום אחד כן נעשו כולם כאחד ונתבלעו באחד, לפי שקבלו התורה שיש בה ששים רבוא אותיות כמנין נשמותיהן של ישראל והתורה היא תורה אחת וישראל גוי אחד וה' אחד, ג' אחד בגימ' הוי"ה אחד, לזה כשחטא עכן אמר הקב"ה ליהושע חטא ישראל, כשאחד חוטא עושה פגם ח"ו בכל ישראל שכלם נשמה אחת, וזהו שאז"ל יכשלו איש' באחיו איש בעון אחיו לזה אמר משה את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה, לא ערבן ואמר את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה עומד היום לפני ה', אלא הפרישה להקל מעליהן הערבות זה לזה ויש תחת אלהינו אתנח. ואמר את אשר ישנו פה

עמנו עומד היום לפני ה', לומר כמו שבמעמד הר סיני נזדכך חומרם, כי לזה מתו וחזרו ונתחדשו, כן כאן, זהו עומד לפני ה' כמלאכים שנאמר בהם שרפים עומדים והן לפני ה'. ויש מי שפירש את אשר ישנו, אפילו אותו שהם ישנים שכבר מתו הכניסם בברית, ולזה עמד כתיב, ואת אשר איננו פה עמנו היום, הם הנשמות בלא גוף, איננו פה עמנו היום בגי' בנשמה לבד עה"מ. והוצרך משה להכניס כל הדורות בברית אפילו אותם שמתו לפי שמשה הוא כלל כל ישראל, וכבר כתבנו במקום אחר משה רבינו עם האותיות בגימ' כלל כל ישראל. ויונתן תרגם ארי כל דריא דקיימין מן יומא דאתברי עלמא קיימין הכא עמנא יומא דא קדם ה' אלהנא וית כל דריא דעתידין למיקם עד סוף כל עלמא כולא אינון קיימין הכא עמנו. הנה אמר בפירוש כל דריא דקיימין מן יומי עלמא:

פסוק טו

ואמר כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים. אותם שהיו בארץ מצרים כבר מתו כיצד אומר להם אשר ישבנו, ואע"פ שהיו בהן פחותין מבן עשרים שנה ואותם שהיו מס' ומעלה, כי על זה רמזו לפרעה כשאמר מי ומי ההולכים, כלו' שאין נכנס כי אם שנים רמז על יהושע וכלב, והם אמר בנערינו ובזקנינו, בנערינו שהן פחות מכ' ובזקנינו שהן יותר מבן ס', עם כל זה משה ידבר עם הרוב:

ועוד אומר אתם ידעתם, מה ידיעה שייך בישיבת ארץ מצרים אלא כבר כתבנו שהביא הקב"ה כל הדורות לכור הברזל למצרים, וזהו סוד אומרם ז"ל שהיו יולדות ששה בכרס אחד, ויש אומרים ששים, והיו יולדות בכל יום, הכל להביא כל הדורות לצרפן וללבנן לקבלת התורה, וכן במעמד הר סיני לזה אמר משה לכל אשר היו שם שהן כל הנשמות שנבראו עד עתה וכל הנשמות שעתידין להבראות אתם ידעתם, כי כונת ישיבת מצרים היתה כדי ללבן חמרם להכניסם לברית הר סיני ואותו הברית עברו עליו כמו שאמר לעברך בברית, וכשעברו מקצתן כאילו עברו כולם לזה צריך לחדש הברית ולהכניסם כולם. וגם כדי להקל העונש, כמו שאמר ואת אשר עברנו בקרב הגוים כבר אמרנו שהוליכם הקב"ה והקיפן את כל הישוב כי צפה הקב"ה שעתידין ללכת בגלות כדי שימצאו מנוס, וכדי שתגלה שכינה עמהם, וכדי שיקלוט אותם כל מקום שיגלו ולא תקיא אותם, הוליכם בכל הישוב, וקדש כלם בדגלים שהיו עמהם ומשכן, והיו בני לוי מקריבין קרבנות בכל יום, בזה נתקדש כל הישוב כדי שתמצא שכינה מקום לחול כשיגלו שם ואתם ידעתם כל זה. ועברתם בקרב הגוים, שידעתם העצבים שלהם, ותראו את שקוציהם בגימ' קנאת ה' צבאות, שהקב"ה מקנא על ע"ז ולזה חלה נקמתי עליהם ואת גלוליהם, גלליהם כתיב, שהם תחת ממשלת הגלגלים, ולזה הם עובדים עץ ואבן

כסף וזהב שהן גדלים כפי מערכת הכוכבים, ולזה צריכין לעשות צורתם כרי לחברם עמהם, זהו אשר עמהם, וארז"ל ותראו את שקוציהם שהם העץ והאבן שהם פוסלים במקצה ובגרזן וחציו ישרוף במו אש וחציו יפסול לאלוה, ואת גלוליהם שעושין מכסף וזהב ואינם מראים אותם כי מפחדים עליהם שלא יגנבו אותם אלא מניחים אותה בחדרי חדרים חדרי משכיתם, יש לך גלולים יותר מזה שהם עובדים אותם כדי שישמרו מהא יבום והן צריכין שמירה, זהו אשר עמהם, לא כן חלק יעקב. זהו פן יש בכם איש או אשה גו' פן יש בכם שרש פורה ראש וגו', כי כפי השרש כן הענף, והשורש שלכם לא יכזב, ואמר להם כן לפי שאמר שהן ערבים זה לזה והם כולם בנשמה אחת ואם ח"ו אחד יחטא נפסדו כולם, לזה הבטיחם שלא יפחדו מזה כי שרשם לא יכזב:

וכתב הר' רקאנטי ז"ל, פירש הרב הגדול, כי משרש מתוק לא יצא מר וכל אשר לבבו שלם עם ה' הנכבד ולא הרהר בע"ז לא יוליד בן מודה בה. ואל תקשה עלי מזה הכתוב והוליד בן פריץ, כי אמת הדבר וסוד גדול ולא אוכל לפרש עכ"ד ז"ל. ואני שמעתי ולא אבין, ואולי כי כונת הרב ז"ל היא כי אין נקרא בניו אלא החדשים, והצדיק לא הוליד בן חדש רק אם יהיה צדיק כמוהו, ואם תמצא שהוא פריץ ושופך דם הוא בן הפריץ שזה הצדיק הולידו, ולא היה זה הצדיק אביו הראשון, והראיה שלא נקרא זרע רק הצדיק שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע, וארז"ל ביצחק ולא בישמעאל ביצחק ולא כל יצחק רק ביעקב ולא בעשו ע"כ, זה סיוע לדברינו. יש בכם שרש, ס"ת שמש, לומר אע"פ שתראה שעשה דבר והפכו כמו השמש שמיבש הלח ומלחלח היבש כמו הדונג, עכ"ז פורה ראש יחזור הפירות לראש והזכיר השרש והפרי שאמר פורה ראש, לפי שהכניס כאן בברית כל הדורות שעברו שהן שרש ודורות הבאים שהן פירות:

פסוק יח

והיה בשמעו את דברי האלה וגו'. יאמר אם יש בו שרש פורה ראש ולענה בשמעו את דברי לא אמר את האלה אלא את דברי האלה שהקב"ה לא יספיק בידו שיבין תוכיות האלה, שהיא האהבה שהיא מסותרת כמ"ש, כדי לשוב מרשעו. והתברך בלבבו, יברך עצמו לומר שלום יהיה לי, כי בשרירות, לשון שררה שהוא הולך בשררה, וזו התוכחה היא שפלות והכנעה והוא אינו רוצה ליכנע, ואומר אינו רצה הקב"ה להכניענו לא היה נותן לי כל זה העושר וכל זה הכבוד, א"כ אלי אתנהג בה עד שאוסיף וארוה עצמי מהנאות העולם ולא אצמא ואענה עצמי משום הנחה שבעולם כל עוד שאני צמא ומתאוה לה, ואחר שארוה צמאי שהן ימי הזקנה אשוב, ע"ד אחטא ואשוב, לז"א לא יאבה ה'

סלוח לו, ולא יעלה על דעתו לומר שבמחשבה לבד אמר כן ואינו מצרף מחשבה למעשה, אלא כי אז יעשן אף ה' וגו':

וכתב הרמב"ן והתברך בלבבו לאמר, כאשר יראה האחרים מתקללים באלות האלה הוא במחשבתו יתברך לומר ארוה את הצמאה, הרשע מתהלל במפעלים רעים ואומר ללכת בחוזק לבו כדי שיוסיף צמאון בנפשו שהיתה רוה, כלומר שבעה מתאוות פעולות העבירה ההיא, ויחזיר אותה צמאה בהלוכו חזק בתאוות ובמחשבות רעות תמיד כל היום, וכל שהוא רוצה לנהוג המנהג הזה ולרדוף אחר תאוותיו ומשביע נפשו מהם יותר ירעב להם, כי זה משפטן וזה דרכם, גם מן הידוע כי הלב באדם שורש הגוף והמחשבות ענפים והמעשים פירות וכל יצר מחשבות לבו של רשע רק רע כל היום לא ימיש מעשות פרי רע ומר, ואז אם אינו מוציא מחשבתו לפועל הנה הוא נענש על המחשבה בלב, ולזה כיון שלמה ע"ה במה שאמר לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה, ביאר שלא יקל בעיני האדם ענין המחשבה שהרי שמחת הגוף ועצבונו תלויות במחשבה, וא"כ הרי המחשבה שהיא מן הלב יוצאה לפועל ומתגלית בגוף האדם. ומעתה יתבונן האדם בעצמו גודל שכרו אם ישמח במצוה וגודל עונשו אם ישמח בעבירה, וכן במדת העצבון גדול שכרו ועונשו, וזהו שאז"ל הרהורי עבירה קשים מעבירה, לפי שהרהור יצא לידי פעולה ומתגלה בגוף, ועל כן יהיה קשה מעבירה בלא הרהור, שהרי בזה הרהור ופעולה ובזה פעולה בלא הרהור, והמאמר הזה לרז"ל גדול הערך מאד ורבו בו הפירושים. ועוד פירשו בו הרהורי עבירה קשים מעבירה, קשה לפרוש, כי הגלות המחשבה מביא אדם לידי עבירה, ועוד פירשו הרהורי עבירה קשים על הנפש מעבירה עצמה, לפי שההרהור תלוי בלב והנפש משכנה בלב, ועל כן כשהוא מטמא אותה במחשבה רעה קשה יותר מן העבירה עצמה, כי העובר עבירה אין מחשבתו כל כך טרוד. ועוד פירשו הרהורי עבירה קשים מעבירה, כי המחשב לעשות עבירה אחת כגון לגזול או לגנוב או לבא על אחת מן העריות יחשוב בלבו אם יבא אדם כנגדי אכנו או אהרגנו שאשלים חפצי, ונמצא כשגנב או כשגזל או בא על הערוה ועשה עבירה אחת, ואצל ההרהור עשה כמה עבירות שהרהר להכות או להרוג, וכן אמר כאן אשר לבבו פונה מעם ה', הרי שעבר על אל תפנו אל האלילים, ואז"ל אל תפנו אל מדעתכם. ללכת לעבוד, ללכת עבר על והלכת בדרכיו. לעבוד עבר על ואותו תעבוד. את אלהי הגוים, בלשון רבים, לומר לא ע"ז אחת אלא רבים, כל זה היה במחשבה שכן אמר אשר לבבו פונה וגו' הרי העבירה אחת ובמחשבה כמה עבירות עוד נראה שהרהור משמש במלך שהוא הלב והעבירה היא באיברים שהם העבדים, ואינו דומה משמש במלך כמשמש בעבד, כי מושל מקשיב על

דבר שקר כל משרתיו רשעים, א"כ כשהרהר בלב שהוא המלך טימא כל איברי הגוף שהן העבדים שהן כפויים לו, אמנם כשעושה עבירה באבר מהאיברים, הלב ושאר איברים אינן כפויים לאותו אבר שעשה העבירה, והוא לבדו ישא, ולזה הזהירה תורה ולא תתורו אחרי לבבכם קודם, שאחר שחשב בלב והסכים לעשות מוכרח העבד לעשות. וכתב ר' בחיי ז"ל ואם ישאל השואל היאך יענש הכתוב על ההרהור בלא מעשה, ע"ש:

פסוק כ

והבדילו ה' לרעה, לפי שישראל כולם באים משורש אחד וזה כתב בשורש, שהענף הולך אחר השורש והשורש לא יכזב וזה כיזב, לזה יבדילו ה' לרעה כדי שידעו הכל ויאמרו בודאי לא מבני ישראל הוא, זהו מכל שבטי ישראל, וכיצד יבדילו בכל אלות הברית, אלו האלות יש בהם אהבה מסותרת כמ"ש, והוא לא הבין אלא כמות שהיא ככתבה, ודאי שלא נכתבה אלא עליו וראויה לו, בזה ידעו הכל שהוא מובדל מכל שבטי ישראל, שיראו שחלו עליו כל האלות הכתובה בספר, אז יאמרו כולם או אינו מזרע ישראל או עבר עליהן:

פסוק כא

ואמר הדור האחרון בניכם. ולא בניהם, שלא יהא להם זרע, אשר אין חליפות למו, ולזה דמה אותם לארץ זרועה מלח, וזהו שאמר לא תזרע ולא תצמיח, כי מאחר שלא תזרע ודאי שלא תצמיח אלא לרמוז למ"ש. ובזוהר גפרית ומלח, אשר הפך ה' באפו ובחמתו, אשר הפך ה' בעלמא דין, באפו. בעלמא דאתי, ובחמתו בזמנא דזמין הקב"ה לאחיא מתיא ע"כ:

פסוק כג

ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה וגו', יאמרו אם הוא על שעבדו ע"ז הרי כמה אומות עובדי ע"ז ומה שעובדת זו אין עובדת זו, ועכ"ז לא חרה אפו, מה חרי האף הגדול הזה, ואמרו על אשר עזבו, הם כפויי טובה, הוציאם מארץ מצרים ועשה עמהם כמה טובות וכרת עמהם ברית והלכו ועבדו אלהים אחרים, אשר לא ידעום, כי האומות עובדי ע"ז לפי שראו אבותיהם עבדוהו אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, ולא עשה עמהם הטובות שעשה לישראל, ולא חלק להם, הכנענים עובדי ע"ז לפי שהולכים עמהם בחלקלקות שנאמר משגיא לגוים ויאבדם כדי לאבדם, אבל לישראל אין הע"ז הולכת כן עמהם כי אין לה עזות להטעותם, כמו שכתבנו על פסוק לא יהיה לך אלהים אחרים אפילו שאתם תקבלום באלהות הם לא יהיו לך, למה על פני אין להם כל כך עזות, לזה ויחר אה ה' בארץ ההיא, השליך חרון אפו בעצים ובאבנים, זהו בארץ ההיא וגו', וכדי שלא תחול עליהם האלה אמר ויתשם ה' מעל אדמתם, ה' ברחמים דין ברחמים, באף פירוש בשביל האף,

ובחמה בשביל האף והחימה שלא יחול עליהם, כמו שאמר מה חרי האף הגדול הזה, ומה עשה השליכם לארץ אחרת. למ"ד של וישליכם רבתי לרמוז שהשלכתם היתה רבה ורחוקה, חוץ לנהרי גוזן ולחלח וחבור, ולכך קרא אותה אחרת, לומר שנהר סמבטיון מפסיק בינינו לבינם, שהדין הוא מי שקנה עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחד מהם קנה כולם מאי טעמא סדנא דארעא חד הוי, אבל כאן שנהר סמבטיון מפסיק לא הוא חד, ולזה אמר ארץ אחרת, ויודע הנסתרות יודע מה היתה הכונה בהשלכה זו ונהר שהפסיק, אולי היתה הכונה כמו שהיו ישראל במדבר כדי שיהיו עסוקים בתורה ולא יהיה להם שום משא ומתן, זהו הנסתרות לה', א"כ היה זה לטובתן. אבל הנגלות לנו הוא, כדי לייסרנו ליסר בו אנשי הגולה כדי לעשות את כל דברי התורה הזאת, א"כ העשרה שבטים הגלם הקב"ה, הוא יודע למה היתה הכוונה, אבל אתה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' וגו', על דרך מה שאז"ל, אמר הנסתרות לה', יאמר מאחר שקבלנו עלינו ועל זרענו באלה הכתובה ואת אשר ישנו פה ואת אשר איננו, ונעשינו ערבים זה לזה, מי שחוטא בסתר אתה תנקם ממנו ואנו פוטרים, אבל הנגלות שאנו יודעים בה עלינו להלקותם אם נתחייב מלקות או נתחייב מיתה עלינו להמיתו, כן דעת רש"י ז"ל, וכן כתב ר' אברהם עזרא. ור' בחיי ז"ל האריך בזה ע"ש:

פרק ל

פסוק א

והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה. יש לשאול איך אמר יבאו הברכה והקללה, אם תבא ברכה לא תבא קללה, ואם קללה לא תבא ברכה, ועוד אומרו והשבות אל לבבך, בשלמא אם יבא עליו קללה ישיב אל לבו כשיראה קללה באה עליו, אבל אם יראה ברכה איך ישיב אל לבו, אלא אמר אתה תחשוב הואיל וגרשם וטלטלם מן הארץ יעלה בדעתך לומר שעזבם בין האומות ועזב ה' את הארץ, לזה מה עושה הקב"ה ואתם בארץ הגוים, יתן לכם קודם ברכה מאותם הברכות הכתובות פרשת תבא, ברוך אתה בעיר, לזה לא אמר שם בעירך שהיה נראה שבא"י דוקא, ברוך אתה בבואך וגו' ברוך טנאך וגו' יתן ה' את אויביך וגו', וקודם שיזוח דעתך יבאו עליך הקללה, אז תשיב אל לבך לומר אם ה' שכחנו לא היה מביא עלינו הברכות, ודאי הביא עלינו הברכה כדי שנרגיש בקללה, א"כ בכונה מכוונת הם הדברים בזה תשיב אל לבך לומר הברכה אינה אלא בארץ שנאמר וברכך בארץ, והקללה כבר הוציאם מהארץ כמ"ש, ומזה יתאמת לכם שאינו אלא כדי שתשובו:

עוד י"ל הברכה היא לנדחים כדי שיאמרו אין אנו רוצים ברכתנו אלא בארצנו, להם תבא הברכה, כי ודאי לא תזוח דעתם עליהם, אדרבא יחלש וישתבר דעתם, כי יחשבו שהקב"ה שלם להם שכרם בעוה"ז וישובו אל ה', והקללה לבני יהודה ובנימין שהן בגלות, זהו בכל הגוים שהוא על יהודה ובנימין, אשר הדיחך, שהם עשרה שבטים, כי הנדחים בנהרי גוזן ולחלח וחבור, זהו ה' לנדחים שמתנהג עמהם ברחמים, אלהיך לאנשי הגלות שמתנהג עמהם בדין:

פסוק ב

ושבת עד ה' אלהיך, קודם אמר והשבות לבבך בכל הגוים וגו'. שהיא תשובה מחמת דוחק, ומזה תבא לעשות תשובה גמורה, וזהו עד ה' אלהיך, שמגעת עד כסא הכבוד, בא ליטהר מסייעין אותו, ואמר ה' אלהיך, לומר עיקר התשובה היא כשחל הדין עליך לא בזמן השלוה אלא אפי' שיהפך מדת רחמים לדין:

ושמעת בקולו. כפל אשר אנכי מצוך היום, שהיא שירת האזינו תשמענה ולא תקוץ בה, אתה ובניך, לפי שמוכיח בה הבנים, שנאמר לא שערום אבותיכם, בנים לא אמון בם, מכעס בניו ובנותיו, גם בחור גם בתולה יונק וגו', לזה אמר אתה ובניך:

עוד עד ה' אלהיך, תדע שהוא מהוה כל ההויות ה' יתברך ולו ראוי לעבוד, שתכיר שהוא המוציא הכל יש מאין בלי עמל ובלי טורח מבלי הכרח ולא לצורך, והוא בעל היכולת ובודאי מי שימרה פיו הוא ראוי לכל מיתות שבעולם, אחר שהוא ב"ה הקדים לך כמה טובות ואתה כפוי טובה לו ומכעיסו כמה הכעסות, והיה ראוי שמיד שעשית העבירה שתלקה ותמות כמו שאמר נפש החוטאת היא תמות, והוא האריך לך אפו מרוב רחמיו עליך, כשתעריך כל זה אז ודאי תשוב אל ה בכל לבבך ובכל נפשך, והקב"ה יקבל תשובתך וירחמך, זהו ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך:

ותמצא בפסוק זה שמתחיל בו' ומסיים בך' ויש בו ה"ס אותיות, זהו ה' אלהיך, זהו כבד את אביך ואת אמך והבן. ויש בו י"ז מלות שהן בגימ' טוב, שכן אמר הנביא אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, טוב בא"ת ב"ש נפש, כלו' היה מן הראוי שמיד שחטא יקח נפשו, אלא שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו ועושה טובה עמהם ומקבל תשובתן לזה בא הרמז שאמר פסוק זה בי"ז מלות שגימ' טו"ב. עוד אם יהיה נדחך בקצה השמים, רמז גם כן על בני משה במקום שדבק השמים עם הארץ, לזה אמר בקצה השמים ולא אמר בקצה הארץ, וקראם נדחך ולא נדחים, שנדחו מחמתך כדי שלא תשלוט עליהן העין מרובם. עוד אמר נדחך לומר שהן מעוכבין לך בשביל תשובתך שהם חונים סביב לירושלים שומרים על הפתח ואתם קלקלתם וכולכם ערבים זה לזה, ולזה אמר ב"פ משם, שאמר

משם יקבצך ומשם יקחך, לכלול העשרה שבטים ובני משה, וזהו שאמר הנביא לאמר לאסורים צאו אלו עשרת השבטים שגלו מעבר נהר סמבטיון, ולאשר בחושך הגלו אלו בני משה שמפסיק הרי חושך:

פסוק ה

והביאך ה' אלהיך אל הארץ. יאמר שמא תאמר שהמקום רחוק בכמה שנים יבאו מקצה השמים, לזה והביאך ה', אינן צריכין שיבאו ברגליהם אלא הקב"ה יביאם על ידי עננים שנאמר מי אלה כעב תעופינה, ואמר יקחך יקבצך והביאך בלשון יחיד, לומר שכל ישראל אצולים ממקום אחד והם כולם כאחד, ואם יש אחד שלא שב בתשובה הוא מעכבן, שכשיש אבר אחד מאיברי הגוף חולה כל האיברים חולים ומצטערים בו. וכנגד אלו הב' קבוצים של עשרת השבטים ושל בני משה אמר ב"פ וקבצך יקבצך:

ובזוהר אמר ושב ה' אלהיך את שבותך, דא היא מטרוניתא שהיא השכינה שהיא כביכול בשביה בסיבתם, שאינה יכולה להפרד מהם. וכן ארז"ל ושב ה' והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהוא שב עמהם, והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך, שמא תאמר א"כ מה נתחדש לנו בנתינה זו הואיל ומה שירשו אבותינו אנו יורשין, לזה אמר והיטבך והרבך מאבותיך, לומר שכל העולם כולו יהיה לך, אבל ארץ ישראל היא לך ירושה מאבותיך. אם תאמר שמא יחזרו לגלות, לזה אמר ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך, אתה מול ערלת בשר והקב"ה ימול ערלת הלב, וכתב הרמב"ן שיסיר מהם ערלת הלב עיין שם, ודייק באומרו את בית ישראל ואת בית יהודה על יהודה ובנימן, שהן בגלות והערלה מצויה ביניהם וצריכין מילה:

פסוק ו

למען חייך. לפי שמי שהולך אחר התאוות והחמדה הוא מגביר החומר על השכל ומסמא עיני השכל, וסומא חשוב כמת, והתאוה לדברים החומרים יש להם קץ וגבול, זהו כי עפר אתה ואל עפר תשוב, כי התאוות הם לדברים העפריים והן כלין ונפסדים כמו הויתן, אבל מי שמל ערלת לבו עליו נאמר ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, ר"ת מהול, ווי"ו יתירם לומר שמי שמל לבו מהתאוות יהיה לו לב אחד, וכן ו' במילוי וא"ו בגימ' אחד ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך וגו', שמא תאמר אם יהיה האדם שכלי בביטול היצר א"כ כל הקללות נכתבו לבטלה, כי כולם יעשו ויקיימו המצות והחוקים והמשפטים והתורות א"כ על מי נאמר והיה אם לא תשמע בקול ה' ובאו עליך כל הקללות וגו', לזה אמר ונתן ה' את כל האלות האלה על אויביך וגו'. דומיא דאם לא ישוב חרבו ילטוש כדי שיהיה לה ברק קשתו דרך וגו' ולו הכין, ואחר כך אמר חציו לדולקים יפעל:

פסוק ח

ואתה תשוב. לפי שאמר ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' את שבותך שהוא אם החישו הקץ ואם לא שהגיע הקץ ולא עשו תשובה, לזה אמר ואתה סופך לשוב, כמו שאז"ל מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כפרעה עד שמחזירם על כרחם, אפילו שלא יביא עליהם האלות סופן לשוב, כמו שאז"ל כל הקצין כלו ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. וכבר כתבנו שגאולה ראשונה היתה בחנם, כלומר שלא היו ראויים לה לפי שהיתה תחלת לקיחתם לו לעם ומתנהג עמהם כמו שמתנהג האב עם בנו אהובו, אע"פ שהוא מלוכלך מנשקו ומחבקו ומרכיבו על כתפו, שנאמר כי נער ישראל ואהבהו, ואומר ואשא אתכם על כנפי נשרים, ואומר ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי, כשהגדיל מוליכו לבית הספר, הוליכם להר סיני לקבל התורה, והוא מאכילו ומשקהו כדי שילמוד, כשהגדיל יותר משיאו אשה, נתן לו ארץ ישראל, בנה לו בית חתנות זה בית המקדש, אמר לו האב גדלתיך ולמדתיך והאכלתיך ובניתי לך בית. והשאתיך אשה, כמו שהוא הדין שהאב חייב למולו וללמדו תורה ולהשיאו אשה, מכאן ואילך עשה אתה לעצמך, לזה אנו מעוכבים עד שנשוב, זהו אין הדבר תלוי אלא בתשובה, לזה ואתה תשוב:

פסוק ט

והותירך ה' בכל מעשה ידיך, זהו על ימות מלך המשיח כמו שאז"ל אין בין העוה"ז לזמן מלך המשיח אלא שעבוד, שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, וזהו סברת הרמב"ם ז"ל, זהו ואתה תשוב ושמעת, על כרחך, אבל בסוף הימים תשמע בקול ה' וגו', כי תשוב אל ה' שתשוב הנשמה לנרתקה לעוה"ב. ושלש תשובות נאמרו כאן, שאמר ושבת עד ה', ואמר ואתה תשוב, ואמר כי תשוב, רמז כאן ג' מיני תשובה, יש מי ששב בזמן הבחרות בזמן שהדם רותח והיצר תוקפו, זו תשובה המעולה שאין למעלה הימנה, שודאי זה הכיר בוראו ומאהבתו גבר על יצרו, זה ודאי הזדונות נעשות לו כזכיות, שידע שחטא ליצרו ומחמת הבושה נתבייש מה' והוא שב אליו בכל לבו, נמצא שהחטא הוא שהשיבו ומחמתו הוא שב, א"כ ראוי שאותם חטאים ששב מחמתן שיחשבו לו כזכיות, ואע"פ שכתוב אחר בצר לך שנראה מחמת צרה הוא שב אין זה אלא קצת התעוררות, שהרי הוא אומר אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך, והארכנו בזה פרשת ואתחנן פסוק בצר לך עיין שם. ועל אלו ארז"ל במקום שבעלי תשובה וכו', אלו נקראין בעלי תשובה, כמו הבעל שגובר על אשתו. יש תשובה אחרת והוא השב מחמת צרות רבות שבאו עליו עד ששב, וזו גם כן נקראת תשובה, כמו שאמר בזוהר ע"ש, וכתבתיו פרשת ואתחנן. הרי אע"פ ששב ע"י יסורין שמיסרו, מכל מקום נקרא בעל תשובה ומקבל תשובתו, וכל זה בעודו בבחרותו, ועל זה אמר ואתה תשוב, תשוב בעל כרחך כמ"ש, ועל זה אמר תשב

אנוש עד דכא עד שידוכא על ידי יסורין. ויש תשובה אחרת, זה השב בימי הזקנה מחמת שתשש כחו והגיע קצו ושמע קול תרועת המיתה, אז שב אל הקב"ה בכל כחו, והקב"ה מקבל תשובתו, זהו כי תשמע בקול ה', שהוא קול הכרוז שהגיע בראותו חלישות כחו ואז תקבל עליך לשמור מצותיו, כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, נקראת גם כן תשובה, לפי שודאי אותו עת הוא שב בכל לבבו ובכל נפשו:

פסוק יא

כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך. זו מצות עסק התורה, שכן אמר לעיל כי תשמע בקול ה' לשמור מצותיו וחקותיו הכתובה בספר התורה הזה. ואמר לא נפלאת היא, לאמר שאי אפשר לעסוק בה אלא על ידי פלא, הואיל והוא מורכב בגוף, וצריך לאכול ולישן ולעשות צרכיו ולבקש אחר מזונותיו, ובפרט אם הוא מטופל בבנים ובנות, ובפרט שהשכחה מצויה, ולזה תרחיקנה ממך, ולזה כתיב רחקה שהיא אינם רחוקה אבל אתה מרחיקהו, ולזה כתיב הוא וקרי היא. לא בשמים היא לאמר, שהעוסק בתורה היה צריך שיהיה כמלאך שלא יהיה לו שום הרהור כדי שילמוד התורה בטהרה ובקדושה, ויהיה כמלאכים בשמים, ויהיו כל רמ"ח אבריו שכליים לא חומריים, זהו מי יעלה לנו, כלומר מי יעלה איבריו להיותם כמלאכים. ובפרט שאמר והגית בו יומם ולילה. ומ"י ועל"ה לנ"ו בגימ' עם המלאכים, כלו' בלא יצר לפי שהוא טרוד במלחמת היצר. ולא מעבר לים, כלו' שמי שעוסק בתורה צריך שיעבור הים הגדול להביא אבנים טובות ומרגליות, כי יש אבנים שסגולתם להועיל לזכירה, ויש שמרגלת לשון לתורה, ויש שמחזקת ונותנת בריאות, לפי שהתורה היא מתשת הכח והיא צריכה לזה:

פסוק יד

כי קרוב אליך הדבר מאד. אמר להם משה אתם הרחקתם שאי אפשר לעסוק בה אלא ע"י פלא, לפי שאתם עסוקים בצרכיכם, כנגד זה אמר בפיך, כשיהיה עסק התורה שגור בפיך ואתה מהרהר בה בשעה שאתה עסיק בצרכיך הוה ליה כאלו אתה עוסק בתורה, כמו שארז"ל בכל דרכיך דעהו. ועל מה שאמרתם שצריך שיהיה האדם כמלאך שיהיו אבריו רוחניים, לזה אמר בלבבך, אינך צריך לטרוח ולטהר כל האיברים כי אם הלב לבד, הרי התורה לא הזהירה אלא על הלב שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם, ובטהרת הלב יטהרו שאר האיברים. ומה שאמרת שצריך הכנות להביא אבנים טובות ומרגליות, כי לזה נקראו מרגליות שמרגילים לשון לתורה, כנגד זה אמר לעשותו, יאמר לא עליך המלאכה לגמור, מה שיש כח בידך לעשות עשה, ולא בשביל זה אתה בן חורין ליפטר ממנה, א"כ באלו הג' ענינים שהרחקת התורה על ידם, באלו עצמן על ידם קרוב אליך הדבר, שהקב"ה מחשבה טובה מצרפה למעשה אע"פ שלא עשה, זהו אומרו לעשותו

ולא אמר ועשה, מי יעלה לנו השמימה ר"ת מיל"ה, וס"ת הוי"ה, וכתב בחיי ז"ל יש בכאן רמז ע"ש. והרמב"ן ז"ל כתב שזו המצוה שמזהיר עליה משה, היא מצות התשובה ע"ש. מלבד הג' שאין צריך להזכירם, שהיא עזיבת החטא שלא יהא טובל ושרץ בידו וכנגד ג' דברים אלו אמר התנא דע מה למעלה ממך, לא אמר דע מה למעלה, שהיה נראה שחוזר לשמים, אלא ממך ממי שהוא על ראשך, כמו שאמר בזוהר על פסוק החכם עיניו בראשו, פירוש על מי שהוא על ראשו שהוא הקב"ה, וכן אמר שלמה ושמן על ראשך אל יחסר. אמר עין רואה כנגד המחשבה שנאמר רואה כליות ולב, ונאמר נר ה' נשמת אדם וכנגד הפה שהוא הדבור אמר אזן שומעת, שאפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו עתיד ליתן עליה את הדין, וכנגד המעשה אמר וכל מעשיך בספר נכתבין. והקדים התנא המחשבה לפי שבאזהרה מקדמת התורה הלב שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם הלב קודם, וכאן הקדים הפה שאמר בפיך שהוא הדבור רמז על התורה כמ"ש שהיא עיקר הכל, והוא רפואה לכל תחלואי הנשמה, וממנה בא לידי מעשה, כאמרם ז"ל גדול הלמוד שהוא מביא לידי מעשה, אבל הזהיר על ההרהור שהרהורי עבירה קשים מעבירה, ולכך הזכיר בה ידיעה שאמר דע מה למעלה ממך עין רואה שהיא נגד המחשבה כדפירשנו. וכנגד ג' אלו ארז"ל בעל תשובה צריך ג' דברים, ודוי, עזיבה, נחמה. ודוי כנגד הפה, עזיבה כנגד המעשה, נחמה נגד המחשבה, וסימנך עו"ן, עזיבה ודוי נחמה. בעון יכופר לבו, ואם עבר על שלשתן שחטא במחשבה ובדבור ובמעשה, גם השטן בא ומקטרג עליו, כנגד המחשבה נכנס רוח עועים בקרבו, ועולה ונוטל רשות כנגד הדבור, ונוטל נשמה כנגד המעשה, וכתב רבינו בחיי ז"ל, בפיך ובלבבך לעשותו, ע"ש:

פסוק טו

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע. אמר כן לפי שאמר בפרשת תבא י"ב ארורים וכולם נאמרו בלשון ברכה, וקראם חיים לפי שבעשייתן קונה עוה"ב שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ואחר כך אמר והיה אם שמע תשמע וכו' והזכיר י"ז ברכות בגימ' טו"ב, זהו ואת הטוב, ואלו הן, ברוך אתה בעיר. וברוך אתה בשדה. ברוך פרי בטנך. ופרי אדמתך. ופרי בהמתך. וברוך טנאך, ומשארתך. ברוך אתה בבואך, וברוך אתה בצאתך. יתן ה' את אויביך יצו ה' אתך את הברכה, וברכך בארץ. יקימך. וראו כל עמי. והותירך ה'. יפתח ה' לך. ונתנך ה' לראש. זהו ואת הטוב. ואת המות הם הארורים שהמות בעשייתן, כמו שארז"ל ארור בו אלה בו שבועה בו חרם בו נדוי, ויש לכל אחד ואחד ראיה. ואת הרע הם הקללות, וקראם רע, לפי שמאחר שמקבלים אותם הם חסידים, כמו שארז"ל על פסוק בשר חסידיך, אבל בשעת המכה היא רע. ומה

שאמר את החיים ואת הטוב ולא אמר את החיים ואת המות שהוא נגדו, וכן את הטיב ואת הרע, כמו שאמר אחר כך החיים והמות נתתי לפניך. אלא הכוונה היא לומר על החיים האמיתיים של עוה"ב, לזה אמר החיים והטוב שהן חיים טובים שאין אחריהם טובה, לזה אמר בה' הידיעה את החיים ואת הטוב, וכן את המות ואת הרע, שאין אחריה רעה יותר ממנה, כי לזה אמר את המות המות האמיתי אינו על מיתת העוה"ז, כי זה המות הכל מתאוים אליו ואין אדם מת עד שישאל המיתה בפיו, וכבר כתבנו הטעם כדי שלא יתבזה אדם הראשון לומר שהוא הביא מיתה לעולם, ואפילו האבות שאלו המיתה, אברהם אמר ואנכי הולך ערירי, יצחק אמר לא ידעתי יום מותי, יעקב אמר אמותה הפעם, משה אמר כי ידעתי כי אחרי מותי, דוד אמר אנכי הולך בדרך כל הארץ, א"כ המות שאמר כאן הוא על מיתת העוה"ב שהיא הרע, כמו שכתוב בספר החסידים, מעשה בחסיד אחד שהשביע חבירו בשעת מיתתו שאחר המיתה יבא לו ויספר לו צער המיתה ומה ענין אותו עולם, בא אליו בחלום ואמר לו כל יסורין של עוה"ז הם כלא בערך צער המיתה, וצער המיתה הוא כלא בערך צערה של גיהנם, ועל זה אמר את המות ואת הרע, הוא הרע שאחר המות, שגיהנם נקראת רע שנאמר וגם רשע ליום רע, ולפי שאין הקב"ה חפץ במיתתן של רשעים כי אם בחיותן, לזה משה מזהיר לישראל ראה נתתי לפניך וגו'. ואמר בלשון יחיד לומר שיחשוב כל אדם כאילו הוא יחידי בעולם ולא נברא אלא בשבילו, לזה לא יהא סיבה לאבד מה שנברא בעשרה מאמרות ובז' ימים, כמו שארז"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים וכו', והאדם הוא עולם קטן. וטרח הקב"ה מ' יום ביצירתו, ולזה משה מזהיר ראה נתתי את החיים שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, ואמר באפיו לומר שהנשמה על כרחה הכריחוה לשכון בגוף, ואת הטוב שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, לא שיהיה המות רע וכליון חרוץ, וזהו אומרו אחר זה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה', וחיית ורבית, כלומר כל מה שאני מצוך הוא כדי שתחיה חיי עוה"ב, וזהו וברכך בארץ אשר אתה בא שמה לרשתה והרב רבינו בחיי ז"ל האריך בזה ע"ש:

פסוק יז

ואם יפנה לבבך וגו', אמר אם יפנה לבבך ונדחת, לפי שאי אפשר לו ללכת, מאחר שרואה כל ההבטחות, ואחר כל אלו האזהרות ואחר כל הארורים יחטא, ודאי אינו אלא בהיסח הדעת, לזה הזהיר אל תפנו אל האלילים, ארז"ל אל תפנו אל מדעתכם, כי בפנייית הלב היצר מטעהו ודוחהו, וזהו ונדחת שהוא מודח מהיצר, ומאחר שהדיחו ובא לתחומו ונתפס ברשתו דוחהו לעבוד ע"ז, מי גרם לו, פנייתו שפנה לבו והסיח דעתו, ומעבירה

קלה בא לחמורה, כמו שאמר התנא רבינו הקדוש הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, פירוש תחשוב בהפסד אותה מצוה שלא עשה אותה, לא תחשוב שהפסדה מצוה אחת או שתים, לא תחשוב כן אלא הסתכל בשכרה הוא שכר מצוה מצוה, אם כן בהפסד מצוה זו הפסדת הרבה מצות. ואפשר גם שהפסיד כל המצות, כי כולם אדוקים ואחוזים זו בזו, וכן אמר פרשת עקב כל המצוה אשר אנכי מצוך היום, לא אמר כל המצות אלא כל המצוה, לומר שבעשיית מצוה אחת נעשות כל המצות, על הדרך שאמר ושכר עבירה כנגד הפסדה, שיסתכל כמה הפסידתו אותה עבירה שגוררת עבירות הרבה, א"כ לא תחשוב בעבירת עבירה אחת, אלא בעשיית אותה עבירה עשית עבירות הרבה, ונלכד ברשתו של היצר וסופו לעבוד ע"ז, והכל לפי שפנה והסיח דעתו, לזה אמר הגדתי לכם כי אבוד תאבדון, כפל ואמר אבד תאבדון כנגד עבירה גוררת עבירה. לא תאריכו ימים, לפי שאריכות הימים היא בעשיית המצות, ועבירה גוררת עבירה כמה עבירות ומונעתו מן המצות, א"כ לא תאריכו ימים וגו', וכדי שתהיו נלחמים עם היצר, העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ, שהם עדים נצחיים שאינם כלים ונפסדים, והם מצויים בכל מקום שבכ"מ שאתה פונה אתה תחת השמים ואתה על הארץ, שהן מביטין בך ורואין אותך, בזה אם יסיתך היצר תאמר לו תוליכני למקום שאין עלי עדים ואשמע לך. גם כן תסתכל שהנשמה היא מן השמים והם חיים, שהן הגלגלים שהן הולכים ושבים ויש להם כח ויש להם חיות, והן מחיין את הארץ כי אין לה חיות בלתם ובלתם היא מתה, א"כ השמים הם עיקר, כן אתה עשה עיקר מהנשמה שהיא בגימ' השמי"ם, זהו אומרו החיים, לומר כי תכלית המיתה הוא לעלוי, לזה אע"פ שאתה מורכב מהשמים והארץ, שהן הנשמה והגוף, לא תסתכל אלא לשמים הנשמה, לעלותה השמים, משם באה ולהחזירה למקומה, הלא תראה העוף כששוחטין אותו ומשליכין אותו הוא מתהפך על אחוריו ומביט לשמים למקום הויתו, שנתהוה מן הרוח:

פסוק יט

ובמדרש אמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ ע"ש. וזהו ובחרת בחיים הם לא בחרו אלא במה שיחיו כי לכך נבראו, אתה שאתה בעל בחירה לכ"ש, זהו ובחרת למען תחיה. ואמר אתה וזרעך, לומר שאם אין אתה עושה רצונו של מקום הם ג"כ לא יעשו רצונך ונמצא עולם חרב, ואתה גורם לדורות שלא יבאו ואתה מחריב העולם ומחריב עצמך, שכל זמן שזרעו בחיים, הוא בחיים, וזהו אומרו למען תחיה אתה וזרעך, ובמה לאהבה את ה', וכן ולדבקה בו ממש, שתחזור הנשמה למקומה שהוא למקום שחוצבה,

וזהו כי היא חייך, שם הם החיים האמיתיים, לשבת, שיהיה לו שם ישוב ונחת, ודייק במלת על שאמר לשבת על האדמה, שעולה לעלוי שהוא עוה"ב, והבן:

גימטריאות

אם יהיה נדחך בקצה השמים, רמז לתחיית המתים, כי יחזרו הנשמות מארבע רוחות השמים לגופן, וזהו מקצה השמים נשמ"ה, עוד משם יקחך שיקבץ העצמות המפוזרות עצם אל עצמו כמו שהיה בימי יחזקאל, זהו והביאך ה' אל הארץ, שיביאם ויקבצם כולם אל הארץ שהוא הגוף שנקרא ארץ. עוד יקבץ הגופים ויעשה אותם עיסה אחת לגוף שנתקנו בו, זהו והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך, שהגופין הראשונים נקראים אבות. ואמר אשר ירשו אבותיך לומר שאותם גופים לא יהיו נדחים שגם הם יש להם קצת מצות, שאין לך ריקן שבישראל שאין בו לחלוח מהמצות, אלא שזה יש לו יתרון עליהן שנתקן, וזהו והטיבך והרבך מאבותיך:

ומל ה', בא"ת ב"ש, פיך, לומר שעיקר המילה הפ"ה, שישמור פיו מלדבר בו נבלה ומלאכול מאכלות אסורות, אז ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך, כפי המאכל כן יהיה הזרע זך, מיל"ה בגימ' פ"ה:

פרק לא

פסוק א

וילך וי שהלך משה וי דבר, וי על דבורו ועל דברו של הדור, הדברים ג' דברים (הדל"ת בפת"ח) היו להם לישראל, משה אהרן ומרים, הבאר היה בזכות מרים, מתה פסק מהם הבאר שנאמר ותמת מרים ואין מים, וחזר בזכות משה, מת אהרן נטלו ענני כבוד, שנאמר ויראו כל העדה אל תקרי ויראו אלא ויראו (בציר"י) וחזרו בזכות משה, מת משה פסקו כולם וכאילו מתו כולם כאחד, כמ"ש על פסוק ואכחיד ג' הרועים בירח אחד, וכי בירח אחד מתו והלא בעשרה בניסן מתה מרים ואהרן בראש חודש אב ומשה בז' באדר, אלא לומר לך כיון שמת משה כאילו מתו כולם, זהו שאמר את הדברים, כאילו אמר הדברים (בפת"ח הדל"ת):

ועל דרך הפשט וילך משה, שהלך הוא בעצמו ולא קבצם על ידי שליח, להראות ענותנותו של משה, שאע"פ שנטלה ממנו השררה ונכנס יהושע במקומו עם כל זה הוא מצוה להם שיקבלוהו ותהיה מוראו עליהם כאילו הוא חי, ולומר להם שלא בשבילם הוא מת ואינם כדאים להנהיגם עוד, אלא כדאים וראויים הם אלא שלא נשאר לו עוד חיים, כמו שארז"ל על פסוק בן מאה ועשרים שנה אנכי היום וגו', היום מלאו ימי ושנותי, בז' באדר נולדתי בז' באדר אני מת, א"כ מכם החסרון והרי יהושע במקומי שאינכם בלא

דבר ומנהיג, והמנהיג העיקרי שהוא הקב"ה הוא עמכם, זהו אומרו ה' אלהיך הוא עובר לפניך, וכמו שהיה עמי יהיה עם יהושע. ועוד ללמדנו שאע"פ שהוא לוקה על ידיהם אין בלבו עליהן אלא אפי' קטן שבהם הוא חשוב בעיניו כגדול וכבן היחס והשררה, זהו אל כל ישראל. כל זה הוא ללמד לישראל טורח המצות, שכל מה שעושה אותה בטורח והיה יכול לעשותה בריוח יש לו יותר שכר, וארז"ל לפום צערא אגרא, ולהודיעם שכר פסיעות, אע"פ שהיו מזורזים שנאמר וילכו ויעשו:

פסוק ב

בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, עיין בחיי עוד בן ק"ך שנה, לומר להם שזכותו עמדה להם שנגזר עליהם שמעשרים שנה ומעלה ימותו במדבר ולא מת אחד מהם פחות משששים, נתוסף להם על עשרים ארבעים הוא גם כן נתוסף לו למשה ארבעים שנה בזכותם של ישראל, שנאמר ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה, משה, מש"ה, כלומר בשביל ישראל שנקראו שה שנאמר שה פזורה ישראל, מ' נתוסף לו מ', היינו מש"ה והיא מ' של לסרבה המשרה, כי היא הוציאתם ממצרים, ולזה היתה תפלתו ארבעים יום, ומשם נחקקו האותיות כאשר ידוע ליודעי חן, ולזה ישב לקבל לוחות ארבעים יום:

ובזוהר ז"ל לא אוכל לצאת ולבא וסמיך ליה וה' אמר אלי, דלא יהיב ליה רשותא, ורז"ל אמרו לא אוכל לצאת ולבא שנסתמו ממנו מעיינות החכמה, והיה זה כדי שלא ידאג בראותו יהושע ממלא מקומו ויפטר בדאבון, כי אין הקב"ה רוצה להדאיב ידידיו, ויפטרו מן העולם בשמחה, ודייק אמרם ז"ל נסתמו ממנו מעיינות החכמה, לא אמר נסתמה ממנו החכמה, כי אם נסתמה ממנו החכמה היה דואג ודואב. ובפירוש ארז"ל במדרש על פסוק לא ירעיב ה' נפש צדיק, זה ת"ח שכל זמן שמתעסק בתורה ונעלם ממנו פרק אחד או דבר אחד מתלמודו אינו נפטר מן העולם עד שבאין מלאכי השרת בשעת פטירתו וסודרים לפניו כל מה שלמד כדי שלא יהיה לו בושת פנים לפני הקב"ה לעתיד לבא ע"כ. ומה שאמר כדי שלא יהיה לו בושת פנים לפני הקב"ה, הוא מפני שעבר על ב' לאוין השמר לך פן תשכח, השמר פן ואל לא תעשה הוא, אם כן לא ח"ו שכח משה רבינו שום דבר מלמודו, אלא שכל יום ויום היה מוסיף והולך ואותו יום שישב יהושע בראש לא הוסיף, אז ידע כי נטלה ממנו הרשות, זהו אומרו לצאת ולבא, כי היה לו לומר לבא ולצאת כי אם לא יבא מהיכן יצא, אלא אמר לצאת לומר שנפסק המעיין ואינו יוצא, ועכ"ז הייתי הולך עמכם כאחד מכם, כי איני רודף אחר השררה, אלא שה' אמר אלי לא תעבור את הירדן, ואמר הזה לומר זה הירדן לא תעברנו אבל תעבור הירדן של מעלה,

ואמר וה', לומר שהוא ובית דינו, לזה היתה התחנה לו ולבית דינו שנאמר ה' אדני אתה החלות וגו':

פסוק ג

ה' אלהיך הוא עבר כתיב, לומר שכבר הקדים ועבר. הוא ישמיד וגו', אמר ב"פ הוא לרמוז לו ולבית דינו, כמו שאמר ה' אלהיך ולא אמר ה' לבד, יהושע הוא עבר כתיב, לומר שמיום שאמר לי קח לך את יהושע וסמכת ידך עליו וגו' כי הוא יעבור, מאותו יום עבר, זהו כאשר דבר ה', מעת שיצא הדבור מפי ה' כבר נגזר הדבר, ואותו הדבור היה קודם הריגת עוג, א"כ מכאן תדעו שהריגת עוג גם כן היתה על ידו, א"כ מכאן שיעשה ה' לכם כמו שעשה לסיחון ולעוג וגו':

פסוק ה

ונתנם ה' בידכם ועשיתם להם ככל אשר צויתי אתכם. שצויתי לא תחיה כל נשמה. עוד כאשר צויתי אתכם שאמר לא תוכל כלותם מהר פן תרבה עליך חית השדה, לפי שגלוי לפניו שעתידין לחטוא, זה אמר להם אם תראו שלא כליתם אותם, דעו שהוא מסבתכם, לזה חזקו ואמצו, וממה שיראתם שלא כליתם אותם שמא יש להם שרים, אל תיראו ואל תערצו, אמר תיראו תערצו תיראו מהם ותערצו מהשר שלהם, זהו מפניהם ממי שפניהם פונים לו שהוא השר שלהם, ולזה אמר לא ירפך ולא יעזבך ביד השר, ואמר קודם חזקו ואמצו בלשון רבים ואח"כ אמר אל תירא ואל תחת בלשון יחיד, אמר להם על ב ענינים ראוים אתם להצלה, אחת שאתם רבים והן אל כביר ולא ימאס, וזכותא דרבים עדיף, ואחת לפי שאתם כולכם בלב אחד ומקבלים אלהותו כאחד, זהו כי ה' אלהיך עמך לא ירפך ולא יעזבך:

פסוק ז

ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא, כתרגומו את תעול עם עמא הדין, אמר לו חזק ואמץ שלא יתגבר עליך היצר ותתגאה על הצבור, לזה חזק והתגבר עליו, אלא אתה והם בשוה, בביאה שוים כולכם, אבל בהנחלה אתה תנחילנה. ואמר כן לעיני כל ישראל והם חשבו שמה שאמר לו חזק ואמץ כפשוטו, שיתחזק שנתן מהודו ומגבורתו עליו. ואמר תנחילנה אותם היה לו לומר תנחילנה להם, אלא אמר לו בזה תנחיל את הארץ ותנחיל אותם וגו' גם כן, שיהיו כפויים למאמרך, ואתה תנחילנה אותם, לומר שלא יתגאה שהוא לבדו מנחיל אלא בסיוע השם ית':

פסוק ח

ה' אלהיך הוא ההולך, ההלך כתיב, לומר שכבר הלך לפניך, ועם כל זה יהיה עמך כי אתה צריך סעד לתמכך, אינו כמו בזמן משה שהיה ארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך ג'

ימים, אבל אתה לא ירפך ולא ישחיתך אפילו רגע אחד, כי פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה והלבנה אין לה אור אלא מהחמה, ולזה אמר אל תירא שאין אומרים אל תירא אלא במקום שיש יראה:

פסוק ט

ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית ה' ואל כל זקני ישראל. כבר כתבנו שחזר משה ושנה עשרת הדברות והכניסם בברית, כדי שאם ח"ו יעברו על התורה לא יהיה ענשם כל כך, לפי שהן דברי בשר ודם, וזו היתה הכונה גם כן בכתיבתו התורה הזאת שהיא מבראשית עד לעיני כל ישראל, ארז"ל אותו היום כתב י"ג ספרים, נתן י"ב ספרים לי"ב שבטים ואחד הניח בארון שאם יבקשו לזייף שום דבר שיהיו מוצאין אותו שבארון עיקר, לזה הקדימו כאן שאמר ויתנה אל הכהנים בני לוי ואח"כ ואל כל זקני ישראל, ואמר בני לוי לומר שהן בני אמונה באמונתו ית' והנלוים אל ה', ולא יבאו ח"ו לזייף, ואמר הנושאים את ארון ברית ה', והנושאים לא היו הכהנים כי אם בני קהת, אלא לפי שלא היו נושאין אותו עד שיבאו הכהנים וימסרוהו להם, שנאמר אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי וגו' וזאת עשו להם וחיו וגו' אהרן ובניו יבאו ושמו אותם איש על עבודתו וגו', א"כ הכהנים הם עיקר והלוים הם כמו שלוחיהם. ובמדרש א"ר יוסי בשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון ע"ש, כל זה לומר שהם נאמנים בפקדונם:

ואמר את התורה הזאת ויתנה. בלשון נקבה, לפי שנתלבשה בזה המלבוש שנראה שהוא ספור דברים, לזה בלשון נקבה, שאין יופיה של אשה אלא על ידי מלבושיה, ומה שלובשת היום אינה לובשת למחר ומה שלובשת בימי טומאתה אינה לובשת בימי טהרתה, ואין לי רשות לפרש, והבן. וכתב משה הי"ב ספרים ולא ציום שיעתיקו זה מזה, כדי שיזכו כולם לקרות מכתיבת ידו של משה, כדי שתהא נוחה בלימודה ותהיה נקבעת בגופם ולא ישכחוה לפי שלמדוה מפי הגבורה, ופירש"י לשבט לוי שהן היו מורי הוראות שנאמר יורו משפטיך וגו':

פסוק י

ויצו משה אתם לאמר מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה. להזכירם שסופו לשמוט ידו מהעולם, ולזה בחג הסכות שהכל יוצאים מהבית ויושבים בצלו של הקב"ה, ויוצאים מדירת קבע שהוא העוה"ז שקבע נפשו של אדם, ובקע אחר כך גופו, וידע שהוא עראי, שייקץ ויעיר משנתו, וידע שימיו מעטים כימי הסוכה שהם ז' ימים, וכן אמר דוד הנה טפחות נתתה ימי, כשיעור הסוכה שהן ז' טפחים. ובבוא כל ישראל לראות את פני ה' אז תקרא את התורה הזאת, שהיא ספר ואלה הדברים שהוא כולו תוכחות, וכשהם באים

כל ישראל לראות את פני ה', אז ידעו שהן תוכחות של אהבה. הקהל את העם האנשים והנשים והטף. פ"ק דחגיגה ת"ר מעשה ברבי יוחנן בן ברוקא ע"ש. לפי שהוקשה לו לר' יהושע שהזכיר הטף שבאין לכלל עשיה אחר הנשים, שהיה לו לומר הקהל האנשים והטף והנשים, וכן אמר בפרשת נצבים טפכם נשיכם וגו', עוד שאמר למען ישמעו ולמען ילמדו, ב"פ למען, נתן טעם למען ישמעו הוא לנשים, הקדים הנשים תחלה, והיה לו להקדים האנשים, עוד שנתן טעם לאנשים, שאמר למען ילמדו, ולנשים למען ישמעו, ולטף לא נתן טעם, ויראו הוא טעם לגרים, אחר כך אמר ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו, זהו לבנים שהגיעו לחנוך, הוקשה לו כל זה. ועתה כששמע שאמר כדי לתת שכר למביאיהם, אמר מרגלית טובה, לפי שבזה נתרץ הכל, כי לזה הקדים טעם הנשים שאמר למען ישמעו, לפי שדרך הטף להביאם הנשים שהן שוחקין עמהם, ולפי שהנשים אין להם זכות שאינן מצוות בקיום התורה והמצות, לזה הקדימן שיש להם זכות בהבאת בניהם כדאמר בגמרא הני נשי במאי זכיין באמטויי בנייהו לבי מדרשא וכו':

שמעתי שהיה קשה לר' יהושע התינוקות שהם מתים קטנים מה תועלת בביאתם לעולם, אם אין להם חיים, כי אם יש להם חיים, אמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, כי היה אפשר לנקות עון אביהם בדבר אחר ולא במיתת הבנים, אלא ודאי אין להם חיים א"כ למה הם באים, זה היה קשה על ר' יהושע, כששמע כדי לתת שכר למביאיהם, אמר מרגלית טובה כו', אמר בזה נתרצה הקושיא כדי לתת שכר למביאיהם שהן האב והאם, ובפרט אם הוא בן זכר שמזכה אביו ואמו במילה, שמלין אותו ושמחין במצוה ועושין לה סעודה. ולזה הקדים האם שהיא מצטערת בהריון ובלידה. זהו כדי לתת שכר למביאיהם שהשתדלו בקיום מצות פריה ורביה, כן שמעתי:

פסוק יד

ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך וגו' קרא את יהושע. אמר לו הן, כמו שאותיות הללו שהן ה"א ונו"ן אין להם זוג אלא כיוצא בהם, כיצד כשירצה למנות עשרה, משאר אותיות צריך לעשות א"ט ב"ח ג"ז ד"ו אבל בה' ה' כמותה עד שתשלים לעשרה, וכן למאה י"צ כ"ף ל"ע מ"ס, אבל בנו"ן נו"ן כמותה עד שתשלים לק' נ"נ, לזה אמר לו הקב"ה כמו שאלו הב' אותיות אין להם זוג אלא כיוצא בהם, כן אתה אין לך אלא כיוצא בהן, לזה הן קרבו ימיך, שהימים לא ימצאו כיוצא בו והן אדוקים בך, קרא את יהושע ותראה אם הן אדוקים בו כמו שהן אדוקין בך. ימיך הימים העליונים:

ובזוהר הן קרבו ימיך קרא את יהושע. יתכניש שמשא ותשלוט סיהרא, דשולטנו דסיהרא מטא ולא תשלוט בעוד דאנת קיים בעלמא, קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו,

ומאי תאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה, ולא אשכחן דפקיד קב"ה ליהושע אלא למשה שאמר ועזבני והפר את בריתי וגו', אי הכי מאי ואצונו, אלא אמר ליה הקב"ה למשה הנך שוכב עם אבותיך, אע"ג דאת שוכב עם אבותיך, הא את קיימא לאנהרא תדיר לסיהרא כמא דשמשא אע"ג דאתכנישת לא אתכנישת אלא לאנהרא לסיהרא וכדין אנהר לסיהרא כד אתכניש ועל דא הנך שוכב לאנהרא ודא הוא ואצונו, וכדין אתקשר יהושע לאנהרא, ועל דא כתיב הנך שוכב וכו' ע"כ. א"כ יהיה פירוש ואצונו ואזרזנו לדא לאנהרא:

פסוק טז

הנך שוכב עם אבותיך וקם וגו', אמר כן לומר שכביכול אינו חפץ במיתתו, שכל זמן שהיה קיים היה מתפלל עליהם ומשיב חמתו מהשחית, וכן ארז"ל בשעת פטירתו של משה אמר הקב"ה אוי מי יקום לי עם מרעים, לזה ועתה כתבו לכם את השירה, קרא אותה שירה לומר שתהיה שגורה בפיהם, היא שירת האזינו, אולי בראותם מה שכתוב בה שחת לו לא בניו מומם וגו', הלה' תגמלו זאת, זכור ימות עולם, שיזכרו כמה עשה עמהם, ימצאהו בארץ מדבר כנשר יעיר קנו, ה' בדד ינחנו, ירכיבהו על במתי ארץ, מחוץ תשכל חרב וגו'. כל זה לומר שאינו חפץ במיתתו אלא שנזדכך חומרו ואין לו עוד קיום בעולם החומרי, זהו הנך שוכב עם אבותיך ולא אמר תשכב עם אבותיך:

עוד נאמר שאמר וקם העם וזנה וגו', שהוא תנחומין ופיוסין למשה, לפי שראה במראה נבואתו שעתידין לעבוד ע"ז, כמו שאמר כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון, ויאמר משה ואני לריק יגעתי, סיבת ביאתי היתה להחזירם למוטב, כמו שאמר ויתעבר ה' בי למענכם, למענכם הביאני בסוד העבור, ועתה מה הועלתי, לזה אמר לו הקב"ה ועתה, על מה שצריך עתה הוא שכתבו לכם את השירה, לכם היא שירה שעל ידה יחזרו למוטב, אבל להם היא קינה, כמו שקונן איכה כן כאן אמר איכה ירדוף אחד אלף וגו', אם כן אע"פ שאתה מת עם כל זה אתה רועה אותם ומדריכם ומחזירם למוטב על ידי השירה, א"כ הנך אע"פ שאתה שוכב הנך עודך בחיים, כמו שאמר בזוהר, לזה כתבו את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, לא די בלמוד אלא שתהא שגורה בפיהם כשיר שהוא שגור בפי האדם והוא מזמר בו תמיד, וכן עשה ויכתוב משה את השירה וגו':

וקם העם וזנה אחרי אלהי נכר, וא"ת הואיל וה' יודע זה, מוכרחים הם. שאלה זו כתבה הרמב"ם ז"ל פרק ה' מהלכות תשובה, ע"ש:

פסוק יח

ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. כאן רמז ענין המן, וכן אמרו בגמרא אסתר היכן רמיזא דכתיב ואנכי הסתר אסתיר, זהו כי פנה, לא אמר כי עבד אלהים אחרים אלא כי פנה, כמו שאמרו בגמרא מפני מה נתחייבו אותו הדור כליה מפני שהשתחוו לצלם נבוכדנצר, ואמר שם אם כן משוא פנים יש בדבר, פירוש למה נצולו, ואמר הם לא עשו אלא לפנים (פירוש מחמת פחדם מנבוכדנצר), אף הקב"ה לא עשה אלא לפנים וכו', וזהו והיה לאכל, כי היה פניה לבד, וזהו שרמז ג"כ שאמר והיה לאכל היל"ל למאכל ואמר לאכול לאכול הוא לאחרים, לא שאחרים יאכלוהו, שנאמר ויתן לאסתר את בית המן:

עוד אמר הסתר אסתיר, לפי שאמר וחרה אפי ועזבתים, כדי שלא יקשה על משה לומר אולי ח"ו באותו חרון אף יכלם, לז"א אינו אלא בהסתר פנים לבד, לא ח"ו שיעשה כליה, כי כבר הבטיחו שנאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו', ולפיכך אמר למען תהיה לי השירה לעד, כלומר שתהיה כמו התראה:

פסוק כ

כי אביאנו אל הארץ. כלומר מוכרח אני להביאו אל הארץ שהיא ארץ זבת חלב ודבש, לפי שנשבעתי, ואכל ושבע ודשן ופנה, מחמת האכילה, לזה צריך להתרות בהם תחילה כדי שבשעת האכילה לא יסיחו דעתם ממני ויפנו אלי לשמור מצותי:

פסוק כא

והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד, שהיא התרתה בו, וכן כתיב בה ירכיבהו על במתי ארץ ויאכל תנובות וגו' חמאת בקר וחלב צאן וגו' וישמן ישורן ויבעט וגו':

כי ידעתי את יצרו, וא"ת מאחר שקדם בידיעתו של מקום אם כן מוכרחים הם ובאנו לשאלת הרמב"ם ז"ל, לזה אמר אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו, כמו שכתב רקאנטי ז"ל, כי לפי רצון האדם קדמה בידיעתו של הקב"ה, ורצונו הוא מחייבן לא קדימת ידיעתו, כי הרצון הוא הקודם, כ"ש שכבר קדמו במעשה, זהו אומרו אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו, כלומר כבר קדמו ברצון ובמעשה א"כ אינם מוכרחים:

פסוק כב

ויכתוב משה את השירה הזאת, ואמר ויצו את יהושע ואח"כ אמר ויהי ככלותו לכתוב היה לו לומר ויכתוב משה ואח"כ ויהי ככלותו לכתוב ויצו את יהושע, רז"ל אמרו כי ויצו אינו חוזר למשה אלא להקב"ה, וכן כתב רש"י ז"ל. ולפי שמשה אמר לו כי אתה תבא את העם הזה, זקנים שבדור יהיו עמך, והקב"ה אמר אתה תביא אתה מביאם לזקנים, אתה עיקר טול מקל והך על קדקדם, ולזה תמצא בדברי משה שאמר כי אתה תבוא את

העם הזה, ר"ל לשאר העם ולא לזקנים, זקנים שבדור עמך, שמע לעצתם, ובדברי הקב"ה אמר כי אתה תביא את בני ישראל, עיקר בני ישראל שהן הזקנים אתה מביאם, דבר אחד לדור (פירוש מנהיג אחד) ולא שנים, כי בפשע ארץ רבים שריה, ולפי שהקב"ה מזרזו ואומר לו חזק ואמץ כי אתה תביא, כדי שלא יקשה על משה לפי שהוא אמר לו זקנים שבדור עמך, לזה ביני ביני שהיה משה כותב בא הצווי ליהושע בלא ידיעת משה, ולזה אמר ויהי ככלותו לכתוב שהוא חוזר לויכתוב משה:

פסוק כד

ויהי ככלות משה לכתוב וגו', אז"ל י"ב ספרים כתב ומסרם לי"ב שבטים, וכן תמצא בפסוק י"ב מלות, וכן תמם במ"ק י"ב:

פסוק כה

ויצו משה את הלוים. שכתב ספר תורה אחד ומסרו ללוים לשומו בארון שאם ירצו לזייף דבר שיהיו מוציאין אותו שבארון, זהו לקוח את ספר התורה הזה ושמת אותו מצד ארון ברית ה', והיה שם בך לעד שלא תזייפו, וא"ת איך משה חושד בכשרים, לזה אמר כי ידעתי אחרי מותי וגו':

פסוק כח

הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושוטריכם ואדברה באזניהם. באזניהם למה, ועוד מהו אומר את כל הדברים האלה, כאן רמז מה שאמר פ"ק דמגילה תניא מעשה בתלמי המלך שכנס ע"ב זקנים והושיבם בע"ב בתים ולא גלה להם על מה כנסם ונכנס אצל כל אחד ואמר לו כתוב לי תורת משה רבכם, נתן הקב"ה בלב כל אחד וא' והסכימה דעתם לדעת אחת וכתבו לו אלהים ברא בראשית, ושנו י"ח מלות בתורה שהיו צריכין לשנותם על כרחם כדי שלא יוציא לעז על התורה כדאיתא שם, וא"כ היה נראה זיוף שלא היה כתוב בתורה כמו שאמר לו, ל"ה משה הקהילם ומסר להם הדברים באזניהם, זהו הדברים האלה, והיו הדברים מסורים ממשה עד כשבאו בזמן תלמי ואמרום, והדברים האלה אינם דברי השירה כי אח"כ אמר וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת, ואמר באזני כל קהל ישראל, וכאן אמר הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ואדברה באזניהם, זקנים לבד, לרמוז למ"ש, כי הזקנים היו ע"ב עם אלדד ומידד, כי כשאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש כתב ע"ב פתקין זקן, כמו שארז"ל פרשת בהעלותך, וכן ארז"ל על פסוק זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז, מזמן משה היתה הנבואה מסורה בפי ישעיה הנביא עד שבא זמנו לאמרה. באזניהם את הדברים האלו ר"ת י"ג. תלמי במ"ק י"ג, באזניהם את הדברים האלה ס"ת בגימ' תלמי עם האותיות:

ואעידה בם את השמים ואת הארץ, כי אין פורענות בא לעולם אלא בעון זקני הדור שנאמר ואשמם בראשיכם:

פסוק כט

כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון, השחת לעצמכם תשחיתון לצאן מרעיתי שרעיתי חותם ארבעים שנה במדבר, וכל רעות האמורות בשירת האזינו בעון הראשים והדיינים, לזה ואעידה בם את השמים ואת הארץ שהם ביניהם שהם תחת השמים ועל הארץ, וא"א להסתר מהם יגלו שמים עונם וארץ מתקוממה להם ויד העדים תהיה בהם, ואע"פ שהעיד עליהם על ישראל השמים והארץ, שנאמר העידותי, בכם היום את השמים ואת הארץ, הזהיר על הזקנים שהם המנהיגים ובידיהם למחות ועליהם בא הפורענות, שנאמר ואצוה את שופטיכם וגו' וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם, וקראת אתכם הרעה, הרעה קוראת אתכם כמו שאירע בפורטוגאל שהכריז המלך שכל מי שאינו ממיר, דתו ישרף באש והיו מקצתן מבני ישראל שואלים היכן בית השריפה ומוליכין בניהם ונשותיהם שמחים בתופים ובמחולות ומשליכין עצמן בבית השריפה, וזהו הרעה קוראה אתכם. והיה זה לפי שחללו שם שמים בזמן השופטים שנאמר ויעבדו את האלילים ואת הבעלים ואת העשתרות, באו בגלגול וקדשו ש"ש בפרהסיא והיו משליכין עצמן באש. שגזר עליהם גלות והוליכם לפורטוגאל:

פסוק ל

וידבר משה באזני כל קהל ישראל, שלא אמרה בקול רם שנראה כמקיים הדברים ושמח בקיומן. ואמר את דברי השירה כי הל"ל את השירה, מה את דברי, שהיה אומרם קודם בדבור רוחני, זהו וידבר משה למטה, את דברי למעלה, כלומר כדי שישולמו למעלה:

גימטריאות

את הירדן הזה. רמז בזה העולם אינו עובר אבל לעתיד עובר:

חזקו ואמצו. ב' כנגד ב' עולמות, וכן אל תיראו ואל תערצו, לא ירפך ולא ישחיתך, ב' לא תירא ולא תחת ב', לא ולא לא ולא בגימ' קול, כנגד קול התפלות שמתפללין ישראל:

במעד. בם עד, הקב"ה עד בם ששומרים שבתות ומועדים וחגים:

שוכב עם אבותיך וקם, מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה:

וקם בגימ' עולם, לעולם הבא:

הסתר אסתיר. כאן רמוזה אסתר בתורה. עוד הסתר אסתיר ב' סתירות בשני חרבנות:

למען בגימ' ק"ץ, תהיה בגימ' בימי משיח:

כי אביאנו. אחר אביאנ"ו שנים בגלות בבל אביאנו אל הארץ:

פרק לב

פסוק א

האזינו השמים ואדברה וגו', לפי שאמר ואעידה בם את השמים ואת הארץ שהם עדים נצחיים מצויים בכל עת ובכל מקום משפיעים שם, לזה הוצרך להודיעם על מה הם מעידים, ואמר ואדברה ולא אמר ואדבר כמו שאמר בארץ, לפי שהשמים יש להם יתרון על הארץ וכאילו נוטל מהם רשות, וזהו ואדברה, אבל מהארץ איני צריך ליטול רשות, ותשמע הארץ, היא תשמע על כרחה, לפי שמשה גבר עליה לפי שפשט היסודות שקבל ממנה, לזה בשמים אמר ואדברה שהוא הדבור הרוחני היוצא מן הפה, אבל בארץ אמר אמרי פי שהפה הוא חומרי:

יש בפסוק הזה ז' מלות כמו פסוק ראשון של תורה שהוא בראשית ברא, וכן פסוק שקודם עשרת הדברות שהוא וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, כמו לוקח רשות מז' עליונות שהן ז' אבני הבנין, והבן:

וכתב רקאנטי ז"ל וייחד דבור לשמים שנאמר בדבר ה' שמים נעשו, ואמירה לארץ, זה תבין ממ"ש בהבדל בין ויאמר לוידבר, וכתיב ואת אמרת קדוש ישראל נאצו, וכתיב בצע אמרתו, כי על שמים וארץ העליונים אמר שיעידו על ישראל בברית שיכרות עמהם ע"כ. ואמר האזנה בשמים ושמיעה בארץ וישעיה הנביא אמר היפך דכתיב שמעו שמים והאזיני ארץ, אמר בזוהר ז"ל ר' חייא אמר זכאה חולקיה דמשה יתיר מכל בני עלמא ע"ש, ומה שא"ר אבא האזינו השמים ותשמע הארץ, הכא אתרמיז שמא קדישא עילאה. נראה לי ששם ה רמוז בר"ת האזינו השמים ואדברה י"ה, ולפי שהיא מעולם הזכר הזכירה בוא"ו, ותשמע הארץ ו"ה, לזה השמים והארץ בה' הידיעה:

מצאתי כתוב שמה שמשה מוכיחם לישראל, לנשמה ולגוף, האזינו השמים בגימ' הנשמה וכנגדה אמר האזנה, וכנגד הגוף אמר ותשמע הארץ, שהוא כחרש לא שומע אלא בקולי קולות, ואמר ותשמע בלשון נקבה לפי שהוא מורכב, ולפי שאין שמיעה אלא מצד ההרכבה שמצד הנשמה לזה תשמע הנשמה אמר משה לנשמה לא תפטור עצמה לומר שאין לה עון אשר חטא מצדה אלא מצד הגוף, וכן הגוף לא יפטור עצמו לאמר שהוא כאבן לזה הוכיח לשניהם. על דרך מה שאז"ל על פסוק יקרא אל השמים מעל וכו. הארץ בגימ' רצה א', פירוש רצה אחד, כן רצה הקב"ה שיהיו מורכבים ואם חטאו שניהם ילקו שניהם, ור"ת כל הפסוק בגימ' ק"ח, גיהנם, הפחידם בגיהנם, וס"ת עץ חיים עם ב' מלות, לומר שיזכו לעץ חיים והבן, שבא גיהנם בר"ת ועץ חיים בס"ת לומר שהשכר הוא לבסוף ובמדרש פירשו בו כמה וכמה דרשות, אמר להם משה ע"ש, א"כ

מה שאמר האזינו השמים, ר"ל שיסתכלו כל מה שבשמים, שמש וירח וכוכבים ומזלות שלא שנו מדתם, ותשמע הארץ, תשמע לשון הבנה, שיבינו בארץ וכל מה שבתוכה שלא שנו מדתם ומה שאמרו שהים מצטער לפי שמימיו מלוחים לפי שהן נקראים מים בוכים כמו הדמעות שהן מלוחים, כשאמר הקב"ה יהי רקיע ויהי מבדיל בין מים למים, בין מים עליונים למים תחתונים, לזה הם בוכים שלא זכי להיותם קרובים להקב"ה כמו העליונים. וכשישראל עושין רצונו של מקום יש להם צער לומר שנתרחקו בשביל ישראל וישראל אינן כדאין:

ד"א האזינו השמים, הזהירם על התורה והמצות שנתנו מן השמים, שנאמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך, והזהירם על מצות של שמים שהן עבור שנים וקביעות חדשים, ותשמע הארץ על התורה שנתנה בארץ שנאמר ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, שהיא התורה, שנאמר מימינו אש דת, ואומר הלא כה דברי כאש וגו', והזהירם על המצות התלויות בארץ, כגון לא תחרוש בשור ובחמור, שדך לא תזרע כלאים, כרמך לא תזרע כלאים, לקט שכחה פאה תרומות מעשרות, ושאר מצות כלולות בפסוק יערף כמטר לקחי, מה מטר חיים לעולם אף כן התורה והמצות חיים לעולם:

עוד במדרש עתידה כנסת ישראל שתאמר לפני הקב"ה רבש"ע הרי עדי קיימין ע"ש.

א"כ האזינו השמים, אם אתם אומרים הם עדים עליכם, ואדברה יש לי דבור שאני עתיד להעבירם, ואי אתם רואים המקומות שקלקלתם, ותשמע הארץ, תשמע שאני עתיד להעבירה, ומה שאתם אומרים על שמות הבעלים ועל הן ישלח איש וגו', שמעו אמרי פי, אמרי בלשון רבים שהשיב. על הכל כנזכר לעיל, דאם לא כן למה הביא המדרש מאמרו זה על פסו האזינו. ומה שאמר לשמים לנוכח ולארץ שלא לנוכח, לפי שהיה זה ביום מותו וכבר נתקרב לשמים ונתרחק מהארץ:

פסוק ב

יערוף כמטר לקחי. פירש"י ז"ל וכ"כ ר' בחיי, יערוף לשון הזלה, התפלל משה כאן יערוף כמטר לקחי, שיהיו דבריו נשמעין ונקבעים בלב השומעים, לקחי מה שלקחתי וקבלתי ממעלה, התחנן שיהיו דבריו עושים פירות ופועל כפעולת המטר הפועל בארץ והמועיל בה והולידה והצמיחה, ודימה התורה למטר לומר כשם שהמטר אין טובתו נכרת ונראית אלא לבסוף בזמן הקציר, כן התורה אין שכרה אלא לבסוף לאחר סלוקו מן העולם, ועוד דימה למטר לומר אע"פ שהוא מצטער עליה ולומד מתוך מוני ומתוך צער כמטר הזה שהוא צער לעולם, כך אמר רבא דמי עלי יומא דעיבא כיומא דדינא, עם כל זה יראה ותהיה מגמתו התכלית והסוף, אע"פ שעתה יש לו צער, ועל זה רמזו ז"ל כל

הלומד את התורה מעוני סופו ללמדה מעושר, אע"פ שתחלתו בצער שאינו מבין הדבר אלא לאחר כמה פעמים סופו להבינה ולהיותו שמח בה, והיא אדוקה בו, כמו שאז"ל על פסוק נפש עמל עמלה לו, למעלה לפני הקב"ה לתת לן חכמה ובינה להבינה, וכן א"ר מאיר במשנתו כל הלומד את התורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו', ואמר ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעיין שאינו פוסק, ולזה דימה אותה למטר, ואח"כ לטל, שאמר תזל כטל אמרתי, שהטל הכל שמחים בו, ואינו נעצר, וא"צ שאלה, ולזה אם לא שאל טל בימות החמה אין מחזירים אותו, ואמר כמטר לקחי וכטל אמרתי, לקחי היא, תורה שבכתב דבר הניקח ביד, אמרתי היא תורה שבעל פה שהיא משמשת בלשון אמירה, א"ר פלוני א"ר פלוני, ואינה משמשת בלשון דבור, אמרת ה צרופה, לומר כשלומד תורה שבכתב יש לו צער שאינו יודע פירושה וכוונת הדבר, ואחר שלומד הפירוש שהוא תורה שבעל פה יערב עליו. כטל שהוא ערב על הכל ואין בו שום היזק. כי תורה שבכתב אם לא ילמוד אותה בפירושה יבא לומר שהיא ספורים, והיא נקראת תורת ה', לזה דימה אותה למטר. כי פעמים מזיק. ד"א למה דימה התורה למטר לומר לך מה המטר בא לצורך הבריות לשמן כן התורה צריכה למוד לשמה:

כשעירים עלי דשא. שעירים הוא המטר הדק והוא מלשון שער, דשא הוא כשהתבואה מתחלת לצמוח. עשב הוא כשהתחיל להעבות ולעשות קנה, לומר שבתחלה מלמדין לתינוק האותיות ואח"כ הנקודות ואח"כ ספי ליה כתורא. ובמדרש יערוף אין יערוף אלא הריגה, וכן הוא) אומר וערפו שם את העגלה, וכן הלל אומר ודלא יליף קטלא חייב:

פסוק ג

כי שם ה' אקרא, אמר משה לישראל כשאני מזכיר ה' ככתבו, הבו גודל לאלהינו מכאן שעונין ברוך שם כבוד מלכותו במקדש, שהם מיחדים ומחברים כלל כל העשר, ובגבולין אומר ברוך הוא וברוך שמו, בגימ' לחבור העשר, זהו ברוך הוא שהוא הנעלם, וברוך שמו היא כ"י שהיא נקראת שם כנודע, ולפי שהן רבים יש יכולת בידם ליחד ולחבר משא"כ היחיד, וחותמין באמן שעולה א"ץ שהוא חבור ב' שמות הוי"ה אדני, י"ה פעמים י"ה, ו"ה פעמים ו"ה עולה שמ"ו, זהו הבו גדל, דגל, לאלהינ"ו, בגימ' קבל, שעל ידם מתקבל התפלה, הן אל כביר לא ימאס ומתחיל פסוק זה בכ"ף ומסיים בוא"ו היי, שם כ"ו, שאמר כי שם ה' אקרא וכו':

פסוק ד

הצור תמים פעלו. הצדיק עליו את הדין, כדי שלא יאמרו אחר כל הטורח שטרח עם ישראל ועלה למרום והביא להם התורה וקבע מדרש, והיה מלמדם ביום ובלילה כמו שאמר והודעתים את חוקי האלהים ואת תורותיו ע"י תפלותיו ותחנותיו לא כלו בני

ישראל, פינחס על ידי מעשה אחד שעשה נתן לו חיים ושלום ונעשה מלאך ולא מת ומשה ימות, לזה כדי שלא יתחלל שם שמים על ידו הצדיק הדין בפני כל ישראל, כדי שלא יהרהרו אחר מדותיו של הקב"ה, וכנגדו אמר הצור תמים פעלו. כי כל דרכיו משפט. כנגד אמו יוכבד אליבא דמאן דאמר שמתה, לפי שיש אומר שנכנסה בחיים לג"ע, כנגדה אמר כי כל דרכיו משפט:

אל אמונה ואין עול. כנגד אחותו מרים, אם בתיה בת פרעה לפי שגדלתו למשה נכנסה בחיים לג"ע, יוכבד ומרים שעל ידיהם העמידו ששים רבוא ועברו על דבר המלך והיו משמרות הולד ופועות לו שלא יבכה ומספקות להם מזון, ומרים שלקחה התוף בידה, ואחר כל הטורח ימותו, לזה אמר כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין להרהר אחר מדותיו:

צדיק וישר הוא. על דור המדבר, שקבלו התורה ודבר עמהם פנים בפנים שנאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם וגו', והכל בדין. ואמר הצור לפי שע"י הצור נגזר עליו המיתה, וכנגד אהרן לא אמר לפי שעשה את העגל וכבר כתבנו שאלהים במלויו בגימ' צור, שהוא תקיף בעל היכולת ב"ה, במלוי ה"ה, ובמלוי כזה אל"ף למ"ד ה"י יו"ד מ"ם בגימ' ברחמים, צור צד"י וא"ו רי"ש בגימ' תזכר, זהו ברגז רחם תזכור, אע"פ שהוא דין הוא רחמים ב"ה וב"ש, והדין בא מצד המקבלים כפי הכנתם. ואמר כן משה ללמד לישראל כשהדין בא לעולם ידעו שהוא מצדם ויצדיק עליהם הדין וישוב אל ה'. וכתב רבינו בחיי ז"ל נראה לי לפרש הצור תמים פעלו, כי משה רמז כאן על יצירתו של אדם הראשון ועל חטאו ועונשו:

פסוק ו

הלה' תגמלו זאת. אתם חושבים שח"ו אתם עושים בו הפגם, הפגם והמום הוא לכם, כמ"ש בניו מומם כענין שנאמר אם חטאת מה תפעל בו, ומטפשות שבכם אני אומר כן ומחוסר חכמה שבכם, זהו עם נבל ולא חכם, הלא הוא אביך קנך הוא עשך כיצד אתם רוצים לעשות בו, ואמר עם נבל ולא חכם, אם הוא טפש ודאי שאינו חכם, אלא אמר אפילו שתהיה טפש בתכלית הטפשות היה לך להיות בך חכמה, ממה שאתה רואה שהוא אביך והוא עשך וגו, ובמדרש א"ל משה לישראל חביבין אתם לי ואין אתם ירושה, משל לאחד שהורישו אביו ו' שדות והנה שדה אחת משלו ואותה היה אוהב מכל שדית שהורישו אביו זה א' מג' שנקראו קנין למקום, אלו הן תורה, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, ישראל שנאמר הלא הוא אביך קנך, ב"ה שנאמר הר זה קנתה ימינו. והכוונה שנקראו אלי קנין כדי שלא יערערו שרי האומות לומר דרך המלך

שכשמחלק המדינות לשרים פעם מחליפן ממדינה למדינה אחרת, כן גם כן החליף האומות והמדינות והתורות, תורה של אומה זו תהא לאומה אחרת. אמר להם הקב"ה אלו הג' אינן לו בירושה כלומר בלא טורח, ישראל הוציאם ממצרים בכח גדול וביד חזקה, וכמה מיני כשופין וחרשים עשו, כמה ערעורים ערער סמאל ושרו של מצרים, א"כ באו לו בקנין, תורה גם כן כמה טרח משה שרצו המלאכים לשרפו בהבל פיהם עד שאמר לו הקב"ה אחוז בכסא שנא' מאחז פני כסא וגו', וכמה עשה סמאל, כדאי' פרק רבי עקיבא שבא אצל הקב"ה ואמר לו תורה היכן היא, בית המקדש ג"כ שקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי בכסף מלא. כל זה לסתום פיהם של השרים שלא יערערו, כי היה באפשרותו להפוך ביתו של פרעה כמו שעשה בסדום ולהוציא ישראל, וכן יתן התורה בפומבי, מה צורך שיעלה משה ולישב בהר מ' יום, וכן בארונה יביא עליו מגפה ויקח דוד הגורן בחנם, הכל היה למ"ש. ובברייתא אמרו חמשה קנינים קנה הקב"ה, ג' אלו, ושמים וארץ, שנאמר השמים כסאי והארץ הדום רגלי, ואומר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קניניך, אברהם קנין אחד שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ, והמדרש לא אמר שמים וארץ ולא אברהם לפי הכונה שאמרנו, כי לא שייך בהו לשון קנין, והתנא יש לו כוונה אחרת. ואם אין לך כל כך חכמה אפילו לזה, זכור ימות עולם, כי בששת ימים עשה ה' השמים והארץ וכל אשר בם ולבסוף ברא אדם, שכשיבא אדם ימצא עולם בנוי ושלחן ערוך, ואם יתגאה יאמרו לו יתוש קדמך, וטרח בו, כמו שאמרה המשנה בעשרה מאמרות וכו' והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים וכו' וליתן שכר טוב לצדיקים וכו', ואם אין לכם זכירה, בינו שנות דור ודור דור המבול ודור הפלגה מה עבר עליהם, ואם אין לך הבנה להבין, שאל אביך ויגדך זקניך וגו':

ובזוהר רבי אבא אמר מאן ימות עולם אינון שתא יומין דעבד קב"ה עלמא בהו, דכתיב כי ששת ימים עשה ה', ששת ימים ולא בששת ימים, בינו שנות דור ודור כלומר אינון ימות עולם ידעו וישתמודעו כל אינון שנין ויומין וכל דרא ודרא עד דרא דא דאתון קיימין, שאל אביך ויגדך דא קב"ה הה"ד הלא הוא אביך קנך, ויגדך והוא יגלה עומקא דחוכמתא ומאי היא, אלא כד אינון שתא יומין דשכלילו עלמא לא שכלילו ליה אלא בגינך דתיתי את ותקיים אורייתא, דתנינא כל מה דעבד קב"ה לא עבד אלא על תנאי דכד ייתון ישראל אי יקבלון אוריתא יאות ואי לא יהדר לתוהו ובוהו, ובגין דא אינון ימות עולם ידעו וישתמודעו כולא ע"כ. ואם תאמר למה זאת לנו משאר האומות, לפי שבאתם בגורלו של הקב"ה, זהו בהנחל עליון גוים וגו' כי חלק ה' עמו, כמו שתרגם יונתן

בן עוזיאל ז"ל, באחסנות עילאה לעממיא דנפקו מבני חם בפרשותיה מכתביא ולישניא בבני נשא בדרא דפלגותא בההיא זמנא רמא פיצתא (פירוש גורל) עם שבעה מלאכיא רברבי עמין דאתגלי עמהון למחמי קרתא, ובההוא זמנא אקים תחומי עממיא בסכום מנין ע' נפשתא דבני ישראל דנחתו למצרים, וכיון דנפל עמא קדישא בפיצתיה דמארי עלמא פתח מיכאל פומיה ואמר ארום חולק טב דשום מימרא דה' עמיה, פתח גבריאל פומיה בתושבחתא ואמר ישראל עדב אחסנתיה ע"כ. א"כ אמר להם משה הואיל ועליתם בגורלו של מקום אם כן צריכין אתה לקחת מוסר ולדעת למי אתם ומי הוא אלהיכם, וכן אמר הנביא יחזקאל לישראל כשהלכו בגולה עלה בדעתם לומר שה' עזבם, אמר להם והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן חי אני נאום ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, ולמה למספר בני ישראל, כי חלק ה' עמו לזה שם העכו"ם בכף אחת וישראל בכף שניה:

פסוק ט

יעקב חבל נחלתו. יש מי שפירש חבל מלשון משכון, כמו אם חבל תחבול חבל כתיב, ואמר שצורתו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד שהוא ערב על בניו שלא יחליפוהו להי"ת באל אחר, ולזה אנו אומרים שמע ישראל אבינו ה' אלהינו, ולא תאמר ב' רשויות ח"ו אלא ה' אחד, ויהיה לפי זה חבל נחלתו של הקב"ה שלקחם לו לנחלה, זהו שמע ישראל לא יעקב, לומר שאין בלבנו שום עקבה ומרמה, אומר הקב"ה ליעקב ישראל אשר בך אתפאר, לא נתפארתי אלא בישראל לא ביעקב שלא אמר שמע יעקב אלא שמע ישראל: ועוד יש מי שפירש חבל ממש, ולזה אין אומר אברהם או יצחק אלא יעקב, לפי שהוא השלישי, והחבל אינו פחות משלשה חוטים כרוכים זה בזה, ויעקב הוא היושב אהלים, ויהיה לפי זה פירוש חבל מלשון אגודה כמו חבילי תלתן, אין עושין מצות חבילות:

פסוק י

ימצאהו בארץ מדבר. כתרגומו ספק צרכיהון בארע מדברא, וזהו אומרו בארץ מדבר, אם הוא מדבר אינו ארץ, אם ארץ אינו מדבר, אלא לומר אע"פ שהיו במדבר היו כמו שהם בארץ, כמו שבארץ ימצאו כל צרכיהם כן היו במדבר, וכן אמר בתנחומא המדבר הייתי לישראל, אל תהי קורא המדבר אלא המדבר (לשון דבר פירוש מנהיג), אם ארץ מאפליה, אלא היה מאיר להם שנאמר וה' הולך לפניהם יומם להאיר להם וגו', ואומר ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר, שמא תאמר שהוא כשאר מדברות שקרוב לו עיירות ומדינות, לזה אמר ובתהו, שהוא מקום תהו, שמא תאמר שלפעמים עוברים בו קצת בני אדם, לזה אמר יליל ישימון, מקום שמיללים שם היענים תנים ובנות יענה ארץ ציה, וכה"א מקום נחש שרף ועקרב אשר אין מים:

יסובבנהו לא אמר יסובבהו אלא יסובבנהו, שהוא בעצמו היה סבוב בענני כבוד, עוד הנו"ן היתירה היא הוציאתם ממצרים שנאמר וחמשים עלו בני ישראל, זה יבוננהו היא הבינה. יצרנהו כאישון, הוא דמות איש קטן וחביבו שחור וסביב השחור לבן, כן הקיפן הקב"ה בכמה מיני מלאכים סביבם, לפי שהיו במקום שר המדבר שהוא סמאל, והיה מיליל שבאו לתחומו ואינו יכול להם, זהו יליל יש מן, לומר יש מן, כמו וימן להם המלך. שהוא דבר מזומן ומוכן, ואינו יכול ליהנות ממנו בכללם, זהו היללה:

עוד ימצאהו. שלא מצא שלימותן של ישראל אלא במדבר שנאמר לכתך אחרי במדבר וגו', וכן ארז"ל במדרש ג' מציאות מצא הקב"ה אחת מהן ישראל שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל:

פסוק יא

כנשר יעיר קנו. פירש"י ז"ל והוא מהמדרש, כנשר הזה שהוא רחמני על בניו ואינו נכנס לקנו פתאום עד שהוא מקשקש ומטרף בכנפיו בין אילן לאילן ובין שוכה לחברתה כדי שיעורו בניו ויהא בהם כח לקבלו ע"כ:

עוד יש לומר יעיר קנו, כשבא לגאלם ממצרים לא בא וגאלם מיד, כי פעמים מרוב השמחה כשבאה פתאום אינו יכול לקבל והוא מת ונהפכה השמחה לאנחה. עוד אילו בא עליהם פתאום רובם מרוב הגלות שהיו בו לא היו מאמינים בגאולה וכל מי שאינו מאמין לא היה נגאל, לזה בא עליהם קודם, שבא משה ואמר להם פקד פקדתי אתכם, וישמעו כי פקד ה' עמו ושמחו, ונכסה מהם ששה חדשים ואח"כ נגלה להם, ובכל חודש היה מביא מכה כמו שאמרו שז' ימים היה משמשת המכה והרוחה בין מכה למכה כ"א יום, כל זה מרוב רחמנות עד שיאמינו כולם, כדי לזכותם. על גוזליו ירחף, בליל פסח, שנאמר ולא יתן המשחית. יפרש כנפיו יקחהו, במסע ראשון של סוכות שהיה מהלך ארבעים יום הלכו בשעה אחת, זהו יקחהו כנשר שלוקח בנו ופורח עמו, ישאהו על אברתו, שהיו הולכים בתוך הענן כמי שהולך בספינה, ואמר על אברתו לא על כנפיו, שהכנף הוא קשה אלא על אברתו שהוא רך, אע"פ שאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים, כאן פירש שאינו על הכנף אלא על האברה שהיא רכה. פירש"י ז"ל על גוזליו ירחף אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף נוגע ואינו נוגע, אף הקב"ה שדי לא מצאנוהו שגיא כח, כשבא ליתן להם התורה לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מד' רוחות, שנאמר ה' מסיני בא, וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן, ואתא מרבבות קודש, אלוה מתימן יבא, זו רוח רביעית, יפרוש כנפיו, וכשבא ליטלן ממקום למקום אינו נוטלן ברגליו כשאר עופות, לפי ששאר עופות יראים מן הנשר לפי שהוא מגביה עליהם לפיכך נושאם ברגליו, אבל

הנשר אינו ירא אלא מן החץ לפיכך הוא נושאן על כנפיו, אומר מוטב שיכנס החץ בי ואל יכנס בבני, אף הקב"ה ואשא אתכם על כנפי נשרים, שנסעו מצרים אחריהם והשיגום על הים זורקים עליהם חצים ואבני בליסטראות מיד ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, לקבל החצים ואבני בליסטראות:

פסוק יב

ה' בדד ינחנו, הוליכם במדבר מקום שאין שום שר משרי מעלה שולט שם כדי שלא יהיו תחת ממשלת שום שר אלא תחת ממשלתו יתברך ויקבלו אלהותו ויחודו, וידעו שאין אלוה זולתו כי אין בלתו, וזהו אל נכר שהם נכרים מן הארץ שאין להם שולטנות בארץ, שנאמר אלהי נכר הארץ. ורז"ל דרשוהו לעתיד שאמר יעיר ולא אמר העיר, ירחף ולא רחף, ינחנו ולא הנחהו, ארז"ל כנשר יעיר לעתיד, שנאמר קול דממה דקה וגו', יפרוש כנפיו, אומר לצפון תני, ישאהו על אברתו, הביאי בניך מרחוק. ה' בדד ינחנו, אמר הקב"ה לישראל כדרך שישבתם יחידים בעוה"ז ולא נהניתם מהעכו"ם כלום, כן לעתיד יחידים יושיבכם ואין העכו"ם נהנים מכם כלום, ואין עמו אל נכר, שלא תהא להם רשות לשלוט בכם. עוד ה' בדד ינחנו לעתיד, בא לומר אע"פ שישראל בגאולה שעברה הוצרכו כל כך שמירה, יסובבנהו יצרנהו ישאהו על אברתו וגו', זהו בעולם הזה לפי שיש להם לשרים ממשלה שנאמר יצב גבולות עמים, אבל לעתיד שיהיה ה' אחד ושמו אחד, שלא יזכר שום אלוה כי אם שמו ברוך הוא שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו', אז בדד ינחנו על מי מנוחות בלי שום שמירה בעולם, לפי שאין עמו אל נכר, לא נשאר כי אם הוא לבדו ב"ה וב"ש:

פסוק יג

ירכיבהו על במתי ארץ, ע"י קבלת התורה הרכיבם על כל האומות שלא רצו לקבלה, במתי כתיב, שהם כולם מתים, שהתורה היא עץ חיים ונותנת חיים למחזיקים בה, ומי שאינו עוסק בה הוא מת, לזה במתי כתיב, בגימ' תבן, שהם כולם תבן וקש יהיו קוצים כסוחים באש יצתו, בשביל אשה של תורה, שנאמר הלא כה דברי כאש, א"כ ישראל נתעלו על העכו"ם על ידי התורה, וכן תורה בגימ' על כל האומות עם ג' מלות, לומר שבתורה עולין על כל האומות שלא רצו לקבלה, ומונה והולך עשרה דברים. ויאכל תנובת שדי, ויניקהו דבש מסלע, ושמן מחלמיש צור, חמאת בקר, וחלב צאן, עם חלב פרים, ואילים בני בשן, ועתודים, עם חלב כליות חטה, ודם ענב, הרי עשרה כנגד עשרת הדברות, וכנגד עשרה דברים שהם כלולים בתורה, אלו הן, תורה נביאים כתובים משנה תלמוד הלכות אגדות פשט רמז סוד. דם ענב, הוא היין, יין גימ' סו"ד, תנובת תנו בת,

בתו של אברהם אבינו שעמד בעשרה נסיונות, תנו לה עשרה דברים הללו, והם דם ענב ולא אמר דם ענבים אלא דם ענב, לרמוז ליניקתם ממקום אחד:
ובחיי ז"ל כתב לרמוז על העתיד לבא, כמו שארז"ל. עתיד אדם להביא ענב אחד ומניחה בצד ביתו ושותה ממנה כל השנה, ואמר חמר ולא יין, לרמוז על רמ"ח מצות עשה שהן כולם מצד הרחמים ואז יתבטל הדין:

פסוק טו

וישמן ישורן ויבעט. כתב בחיי ז"ל יקראו בשם זה דרך כבוד הוא מלשון אשורנו ע"ש, ויבעט לא אמר במי בעט, לומר שבעצמו בעט. שמנת עבית כשית. שמנת כנגד המן, שמנת מן שתו, עבית נגד השליו שהוא עב ושמן הרבה כמו שאמרו בגמרא עוף פלוני שהיה ידוע להם כשהיו משימין אותו בתנור היה התנור מתמלא משמנו ואמרו שהוא אחד מס' בשליו, כשית הוא הכסות שנאמר ואלבישך משי ואכסך רקמה ואעדך עדי ואנעלך תחש, והיו בכל יום באים רוחות מצפון ומתימן ומפיחים ומביאים ריח טוב מג"ע ומבשמין לבושיהם, שנאמר עורי צפון ובואי תימן וגו', ואומר וריח שלמותיך כריח לבנון, וא"ת אם הם היו מאוכלי המן שהוא מאכל המלאכים שנאמר לחם אבירים אכל איש, איך בעטו, והמן היה נכנס ברמ"ח איבריהם והיה מנקה כל חלודה שבגוף, לז"א שמנת עבית כשית, לומר אתה גרמת כשדברו על המן שאמרו בלחם הקלוקל נתקלקל ונעשה עב שהיה רוחני, והרוחניות שבו נכסה מהם, זהו עבית כשית, כלומר אתה גרמת, ויטש, הרוחני שעשה אלוה והלכו אחר השומן והנבול, ולה' היה הנבול, זהו וינבל צור ישועתו, שלה' נבלו, גם המה בחרו בדרכיהם. יקניאוהו בזרים בדברי זרות בדבר שהוא זר לדעת לקבלו, כמו שאז"ל אילו היו עובדים לחמה ולבנה לכוכבים ומזלות דבר שיש לעולם צורך בהם לא היתה הקנאה כפולה, אבל הם עובדים לדבר שאפילו אומות העולם אינן מכירות אותו וכשרואים אותו אומרים צלם יהודי זה:

פסוק טז

בתועבות יכעיסוהו. פירש"י ז"ל במשכב זכור ובכשפים שנאמר בהם תועבה, ארז"ל רעישת ארץ על מה באה על משכב זכור, הוא מרעיש על דבר שאינו לו, לזה הארץ תרעד, זהו הכעס. יזבחו לשדים לא אלוה, שאין בהם שום צד אלהות כמו שאז"ל שיש בהם ג' דברים כבני אדם, שפרים ורבים ומתים ואוכלים, זהו לא שערום אבותיכם. לא שיערו מהיכן בא להם האלהות, כל עוד שיש להם דמיון כבני אדם, א"כ הקדמונים שלא הניחו ע"ז שלא עבדוה, עבודה זו של השדים לא יכלו לשער בה שום עבודה כדי לעבדם, זהו חדשים מקרוב באו, דרך זלזול לומר שאתם יותר זקנים וגדולים מהם, א"כ איך תעבדו למי שבא עתה מחדש:

פסוק יח

ד"א צור ילדך תשי, זה אברהם שנאמר הביטו אל צור חוצבתם, נתת בו תשות כח שיאמרו ראו בני מי הם אלו, אילו היו אבותיהם צדיקים לא יצאו בניהם כך, ותשכח אל מחוללך זו שרה שנאמר ואל שרה תחוללכם, שלא יתלו בי הרעות שאתם עושים, שיאמרו אילו היתה צדקת לא היתה יולדת לרשעים, א"כ אתם עושים שאתם מתישים כח האבות שלא יתפללו עליכם, ואתם מתישים זכותם שלא יעמוד לכם, ובעת צרותינו אין אנו נשענין אלא בזכות האבות ואומרים זכור לאברהם ליצחק ולישראל וגו':

ובמדרש צור ילדך תשי, כל זמן שאני מבקש להטיב אתכם אתם מתישים כח של מעלה, עמדתם על הים ואמרתם זה אלי ואנוהו, בקשתי להטיב לכם חזרתם ואמרתם נתנה ראש, עמדתם לפני הר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, בקשתי להטיב לכם חזרתם בכם ואמרתם לעגל אלה אלהיך ישראל, הוי כל זמן שאני מבקש להטיב לכם אתם מתישין כח של מעלה, א"כ צור כשאתם נותנין כח למעלה כביכול כצור, והוא מבקש להטיב אתכם, וזהו צור ילדך אתה מתיש, כביכול אתם מתיש כח של מעלה, עמדתם על הר סיני ואמרתם כל אשר וכו' בתוך ארבעים יום חזרתם, זהו ותשכח:

עוד במדרש צור ילדך תשי, בשעה שהן עושין רצונו של מקום כביכול הם מוסיפין כח וגבורה שנאמר באלהים נעשה חיל ובשעה שהן מכעיסין נאמר וילכו בלא כח לפני רודף, ועל זה תמצא יו"ד דועתה יגדל נא כח רבתי, אמר משה עתה חזרו בהן, זהו ועתה יגדל, בבקשה אע"פ שהן לא חזרו מעצמן עכ"ז יש שבט לוי שראוין הן ליתן כח, ויו"ד דתשי זעירא לומר כמו שאמר המדרש שכביכול מתישין כח של מעלה. ואיך הוא התשת כח למעלה, אמר בזוהר פרשת בלק דף קצ"ז ז"ל. ר' אבא פתח אם לא תדעי לך היפה בנשים ע"ש, אגב גררא תבין סוד אפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה ימים נקיים, שהיא יושבת נקיה מז' יומין עילאין דלא יהבי לה, לפי שהיא נקראת כ"י, שכל מה שהיא כונסת הוא לישראל וכשרואין שאינה רוצה לקבל שפע מהם יודעין דמומא בישראל. ותכהין עיניו מראת אמרת, אחר שהיה אמרת ה' צרופה נעשית מראת, והבן:

עוד במדרש ותשכח אל מחוללך. ר' מאיר אומר אל שהתחיל בך, פי' בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, ד"א שנצטער בך כענין שנאמר חיל כיולדה, ר' יהודה אומר אל שהחיל שמו כליך, מה שלא החיל שמו על כל אומה ולשון, וכה"א אנכי ה' אלהיך, ד"א מחוללך אל שמוחל לך על כל עונותיך ע"כ. דרשו כן לפי שכתוב מחוללך:

פסוק כ

ויאמר אסתירה פני מהם, לא יחול רוגזי עליהם כי בני הם, אלא אתנהג עמהם בהסתרת פנים, תרגומו כמו שאמר בזוהר ועם כל דא יהיבת לבנין בטמירו, ועם כל זה אראה,

אם מסתיר פ ים איך אראה אלא כאדם שמסתיר פניו מבנו שלא יראנו ומביט אליו מן החרכים, זהו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים, בזמן שעושין רצונו של מקום משגיח מן החלונות, בזמן שאין עושין רצונו של מקום מציץ מן החרכים, זהו אראה שאינו מסלק השגחתו מהם לגמרי, אראה מה אחריתם, כי סוף סוף הם חוזרים בהם אע"פ שהם עתה עובדים ע"ז שנאמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת וגו', וכן אמר הנביא הושע ורדפה את מאהביה ולא תשיג אותם ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון, וזהו מה אחריתם כי דור תהפוכות המה אע"פ שהן עתה עובדים ע"ז סופה להתהפך:

בנים לא אמון. שיתעקשו על סברתם כי סופם לחזור לשורשם. א"כ אף ע"פ שנראה מאלו הפסוקים שהן דברי ויכוחין ותוכחות, יש בהן ניחומין, וכבר כתבנו כי אלהים הוא דין מלואו ש' שהוא ברחמים, כזה אל"ף למ"ד ה"י יו"ד מ"ם, ולזה קראה שירה. עוד נקראת שירה הואיל שעל ידה הם חוזרים, שירה היא. ובמדרש אסתיר פני מהם, משל לבן מלכים שהיה יוצא לשוק ע"ש. ורש"י ז"ל לא אמון, מלשון אמונה כתרגומו, אמרו בסיני נעשה ונשמע ובשעה קלה בטלו הבטחתן ועשו העגל. ובמדרש בנים לא אמון בם, שאין עונין אמן אחר הברכות, וזה בא מבזוי הברכה ח"ו:

פסוק כא

הם קנאוני בלא אל. שידעו שאין בו ממש, כעסוני בהבליהם בהבל קדרה של כשופין, אז"ל למה נקרא שמם כשפים שמכחישין פמליא של מעלה, והיה מן הראוי מאחר שעושין כן להביא עליהם כמה צרות ולאבדם מן העולם, אבל אני לא אעשה כן אלא לשלם להם כפי מעשיהם כמ"ש על פסוק כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, לא בערך למי שחטאו אלא בערך החוטא כן כאן הם חשבו לקנאותי אף אני אקניאם בלא עם. אלו הכשדים, שנאמר זה העם לא היה, בגוי נבל אכעיסם אז"ל אלו הכותים, וכה"א אמר נבל בלבו אין אלהים, שלא עשו עמהם אלא כעס לבד שכתבו שטנה לבטל בנין בית שני:

פסוק כב

כי אש קדחה באפי וגו'. לומר כשהאש קודחת אני משליכה בעצים ובאבנים, כמו שאז"ל על פסוק ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה, ה' שפך חמתו בעצים ובאבנים. אספה עלימו רעות, כלומר אספה עליהם הרעות, לא אפרע מהם על כל אחת ואחת עד שיקוצו בי אלא אאספם כולם ואח"כ אאיים עליהם בחצים ואכלם ברעות החצים, לזה אמר בם ולא אמר בהם, כמו שאמר דוד המלך ע"ה אם לא ישוב חרבו ילטוש, כדי שיהיה לו ברק לאיים, קשתו דרך ויכוננה, שכונן בה החצים לירות, ואחר כך ולא הורה אותם אלא לדולקים יפעל, וכן אמר אם שנותי ברק חרבי, וכן אשיב נקם לצרי, ומונה והולך ה' מיני פורעניות,

מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי, שהם מיני שדין שנהוין בזמן הרעב. ושן בהמות, מחמת הרעב הבהמות ישנו טבעם ונושכין וממיתין, אף הזוחלין יש להם ארס יתר על שאר השנים, על אלו אמר אספה עלימו רעות, ועל אלו הרעות חצי אכלה בם, ואם יבא עליה חרב לא תכנס לארצם אלא מחוץ לארצם, אבל תהיה עליהם אימה עד שיכנסו בחדרי חדרים, ולא שאר העם לבד אלא אפי' הבחורים שדרכם להלחם תפול עליהם האימה, כמו הבתולה שלא יצאת מפתח ביתה, ואיש שיבה יהיה לו אימה כמו היונק, וכל זה להם שאם אמרתי אפאיהם שאפי יחול בהם, ישבתו כולם וילכו ולא ישאר מהם לא זכר ולא זכרון, והעולם אין לו קיום אלא בהם, א"כ אחריב עולמי, וא"ת אייסר אותם בייסורין שאביא האויב עליהם ולא אכלם לגמרי, אגור מכעס אויב פן ינכרו וגו'. וא"ת יביא עליהם ומה לנו מהאויב, ייסרם לישראל כי הם התכלית והעיקר, לזה אמר כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה לומר שבאו עליהם היסורין לייסרם ויחזרו בהם אלא יאמר שהם מקרי הזמן לו חכמי ישכילו זאת אלו הפורעניות שבאו עליהם, שהם מזי רעב וגו' ומחוץ תשכל חרב, ישכילו ויאמרו זו אינו מקרה להלחם עם השדין לחומי רשף או שינשכו הרחלים וממיתים, כי רחל לפני גוזזיה נאלמה ועתה ממיתה, זה אינו מקרה. או יבינו לאחרית בסוף הזמן בזמן החרבן, איכה ירדוף אחד אלף, שבברכה נאמר ורדפו מכם חמשה מאה, ובקללה אחד לאלף מכם, זה ודאי אינו מקרה, שהברכה של ה' מאה אינה מקרה אלא ברכה, וכ"ש אחד אלף אלא ודאי צורם מכרם, שהוא אברהם שהוא ברר להם שעבוד וגלות, וה' הסגירם, אע"פ שהאבות מכרו, ה לא מכר. אלא הסגירם, הסגיר טמאים ביד טהורים כד"א והסגיר הכהן את הנגע, כן אמר במדרש:

פסוק לא

כי לא כצורנו צורם, יאמר אע"פ שאתה רואה שיש להם יכולת וממשלה עליכם, הפרש גדול יש ביניכם לבינם, מי שצייר אתכם לא צייר אותם, אע"פ שתראה שאויבינו פלילים כמו שתרגם אונקלוס ובעלי דבבנא דיינא:

פסוק לב

כי מגפן סדום גפנם, הם מסורי הגפן נכריה, אם מחמת הגפן, גפן סדום, ואם מחמת המקום שזרועה בו, הוא שדמות עמורה, כמו שדות והמ"ם נוספת, ואם מחמת הענבים ענבימו ענבי רוש, ויש אשכלות מרורות. אמר ארבעה דברים, גפן סדום שדמות עמורה, ענבימו ענבי רוש, ואשכלות מרורות, כנגד ד' יסודותיהם, לומר שיסודותיהם מקולקלים. וכן במדרש רב נחמן דרשה כלפי העכו"ם, בודאי מגפנה של סדום אתם, ממטעה של עמורה אתם, תלמידיו של נחש הקדמוני אתם, שהטעה את אדם וחוה וכו', זהו ענבימו ענבי רוש, ר"ל ראשון שהוא אדם הראשון שאכל מהם וגרם מיתה לו ולדורות. רבי יהודה

דרש אותו כלפי ישראל וכי מגפנה של סדום אתם, או ממטעה של עמורה אתם, והלא אין אתם אלא ממטע קדש שנאמר ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת, ענבימו ענבי רוש בניו של אדם הראשון אתם שקנס עליהם מיתה ע"כ. זהו מרורות שהביאו מרורות לכל באי עולם, אבל המרירות הוא למו, כי המיתה לצדיקים היא טובה להם לקבל שכרם כי שכר מצות בהאי עלמא ליכא שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, שמיתתם על ידי השכינה, וזהו המותה המות ה', וישראל נקראו גפן שנאמר גפן ממצרים תסיע, ונמשלו לגפן, מה הגפן יש בה בוסר ויש בה ענבים ויש בה זירין, כך ישראל יש בהם רשעים ויש בהם צדיקים ויש בהם ריקים, ויצא ממנה משקה, מה שאין כן בכל שאר הפירות שנאמר וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים, ולזה ברכת היין מזכירין אותה שאומר פרי הגפן, מזכירין שם האילן שנהיה ממנו זה הפרי, משא"כ בשאר הפירות שאומר בורא פרי העץ ואין מזכירין שמו לומר פרי התפוח, וכן הברכה היא בורא פרי, כמו ועץ עושה פרי דעושה תדיר:

ובזוהר פרשת ויחי (דף רל"ח) א"ר שמעון אית גפן ואית גפן, אית גפן קדישא עילאה ואית גפן דאקרי גפן סדום, ואית גפן נכריה בת אל נכר, בגין כך כתיב גפן זאת ההיא דאקרי כלה זרע אמת ע"כ. ונמשלו ישראל לגפן, אז"ל מה גפן נמוך מכל האילנות ולבסוף עולה עליהן, כך ישראל הם נמוכים בעוה"ז, אבל לעתיד לבא יורשים כל העולם, מה גפן אין נראה מעלתם אלא לבסוף עד שנעשה יין ונתיישן, כך ישראל לא יראה מעלתן אלא לבסוף. אבל העכו"ם אינם כן, אלא חמת תנינים יינם כמו היין שנפל בו הארס שמיד כששותהו הוא מת, ובפרט אם הוא ראש פתנים, וא"כ אני רואה שהם בהצלחה ובריוח וישראל הה להפך, היכן הוא חמת תנינים וראש פתנים, לזה אמר הלא הוא כמוס עמדי, ולמה הוא כמוס וחתום כדי שלא תתעורר מדת הדין עליהם עד שלא יגיע הקץ, או עד שלא יזכו ישראל, ועד שלא נתמלאת סאתם. לי נקם ושלם. עלי הנקמה כי כל הנוגע באחד מישראל כאילו כביכול נוגע בבבת עינו, א"כ לי היא הנקמה, ושלם לישראל על שסבלו עול הגלות, לעת תמוט כשתמלא סאתם, ועד מתי אולי לא תמלא סאתם, לזה אמר כי קרוב יום אידם וחש, אם אתם רוצים יכולים אתם להחיש, כמו שארז"ל זכו אחישנה, זהו למו, כלומר חישת העתידות למו, בהם תלוי הדבר אם יזכו, לזה אמר כי ידין ה' עמו וגו'. כי יראה כי אזלת יד, כמו שארז"ל אין בן דוד בא אלא או בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב, זהו כי ידין ה' עמו, שהוא דור חייב וצריך לדונם, והעכו"ם במה יחייבם אמר ועל עבדיו יתנחם, כמו שארז"ל על פסוק ידין בגוים מלא גויות, ארז"ל כל נפש ונפש שהרגו מישראל כביכול נוטל הקב"ה מדם כל נפש

ונפש וטובל בהם פורפירון שלו עד שנצבע בדם וכשהגיע יום הדין יושב עליהם בבימה לדון אותם שנאמר ידין בגוים מלא גויות, כדיין שהוא יושב בבימה עליהם לפי שנתמלא הפורפירון שלו מגויותיהן של ישראל, זהו מדוע אדום ללבושך, לא אמר לבושך אלא ללבושך, שהאדמימות הוא על לבושך אבל לבושיה כתלג חיור וגו'. וקרא אותם עבדיו כמו שארז"ל נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידך, אמר כיון שנעשה בהם דין נעשו חסידים, לפי שהן נהרגו בדין על איזה עון שעשו, ואחר שנתנקו מהעון על ידי ההריגה נעשו חסידים, זהו שאמר ועל עבדיו יתנחם, קראם עבדיו, ולמה אינו יושב עליהם לדין על מעשיהם ועל תועבותיהם, לזה אמר כי יראה כי אזלת יד שבישראל גם כן אין בהם לא מעשה ולא זכות אבות שתמה, ועכו"ם אינם מצווין שכבר התיר להם כמו שאז"ל על פסוק ראה ויתר גוים, ראה הקב"ה שאינן יכולין לעמוד בז' מצות שנתן להם כו', וזהו אומרו כאן ואפי' משאר מעשים הוא עצור ועזוב מהם, או יאמר על ישראל, שהוא עצור ממעשים ועזוב מזכות אבות, סוף המאמר אמר ומראה להם גופו של כל צדיק וצדיק רשום על פורפירון שלו, באותה שעה מתנקם מהם ב' נקמות, שנאמר אל נקמות ה' אל נקמות וגו', זהו אומרו כי ידין ה' עמו ועל עבדיו וגו', ונקמה אחרת שהיו אומרים לא די שהרגום אלא שאמרו אי אלהימו צור חסיו בו שבזו כלפי מעלה שהיו אומרים אלהיהם אם יש לו יכולת להציל יציל אתכם עתה מידינו, ועוד היו אומרים כמה ממון אבדתם עליו שהייתם מקריבים קרבנות והייתם מקריבים החלב ומנסכים היין, אם הוא אלוה למה רוצה בחלב ובין, וכי הוא אוכל או שותה, אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם, ואמר יאכלו ישתו בלשון רבים, לומר שאינו כמו שאתם אומרים שהוא אחד אינו אלא ב' רשויות ואם הייתם מאמינים היה בעזרכם זהו יקומו ויעזרוכם קרי, אבל אתם אומרים שהוא א' יהי עליכם סתרה, יעזרכם ויהי עליכם סתרה. ולפי שהם אמרו תשש כחו כנקבה, ראו עתה כי אני אני הוא שהרי אני ממית ואין לי מונע, ואם היו ב' רשויות היה לו למונעני, או אם אני אמית הוא יחיה או כשאני מוחץ הוא ירפא, ואין מידי מציל, אין מי שמונע אותי לא במיתה ולא בתחיה ולא במחיצה ולא ברפואה, וא"ת מנין נדע שיש תחיה, לזה אמר ממה שאני מוחץ ואני רופא משם תדע שאני עתיד להחיות, כי מי שהוא חולה ומגיע עד נקודה אחרונה ומתרפא, זהו ודאי תחיית המתים, ולזה תקנו ז"ל בברכת אתה גבור לעולם ה' ג"פ מחיה מתים, ראשונה מחיה מתים אתה רב להושיע, משיב הרוח ומוריד הגשם, כמו שאמרו ז"ל גדול יום גשמים יותר מתחיית המתים, שנייה מחיה מתים ברחמים רבים, רופא חולים, שרפואת חולים היא ג"כ תחית המתים, ולזה אמר ברחמים רבים כי אין יסורין בלא עון, כי אילו לא היה עליו עון לא

חלה, ומרוב רחמיו של מקום רפאהו, והג' מלך ממית ומחיה, ברוך מחיה המתים חוזר על שלשתן. ואמר מחצתי ולא אמר אמחץ כמו שאמר אני אמית ואחיה, לומר שהמיתה הוא לתועלת גדולה, כדי לתת לו שכרו, כי א"א לקבלו בעודו בגוף מרוב זכותו, כמו שאמר עין לא ראתה, לפי שהעין היא חומרית ואי אפשר לה להשיג ולראות דבר רוחני, וגם כדי לבטלן מן החומר ולהלבישן רוחניות, ואז בלע המות לנצח, כי אין יכולת לו אלא על החומר שנאמר קץ כל בשר בא לפני, בעודו בשר, וזהו שארז"ל מתים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרים לעפרם, לפי שהוא מאכלו עפר שנאמר ואל עפר תשוב, אבל המחיצה היא על עון שעשה שראוי למחצו, לזה אמר מחצתי ולא אמר אמחץ:

עוד אמר קודם אני אמית ואח"כ מחצתי, וג"כ לא אמר אמחץ, כי הוא מחץ עצמו בעונו. היל"ל לומר קודם מחצתי ואני ארפא, ואח"כ אני אמית ואחיה, לזה ארז"ל שאחר התחיה כל שמתו במומן כגון מי שמת עור כן בתחיה יחיה והוא עור, וכן פסח, כדי שכל אחד ואחד ידע קרובו, ואח"כ ירפאהו, זהו מה שאמר מחצתי קודם המיתה ואני ארפא אחר התחיה, ורז"ל אמרו כי אני אני, אני בעוה"ז אני בעוה"ב, אני הוא שגאלתי את ישראל ממצרים ואני הוא שעתיד לגאלם, ואין אלהים עמדי כל מי שאומר שיש אלוה עמדי אני אמיתנו במות שני, ואני אחיינו לעוה"ב, לכך נאמר אני אמית ואחיה, אמית מותא תניינא כדי למרק עונו, ואחיינו כדי שיכיר שאני הוא לבדי:

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי, כשגוברת מדת הדין בעולם אני מסלק אותה למעלה ואמרתי חי אנכי לעולם במה אני מסלקה שאומר לה חי אנכי, איני כבשר ודם שרוצה להנקם מאויבו או ממי שעשה עמו רעה מהרה קודם שימות, אני חי לעולם אימתי שארצה אני יכול להנקם וכו', כי אע"פ שאמרתי ואין מידי מציל אע"פ כן אני נותן אריכות אפים לדין ומסלקו מעליהם למעלה, לא לגמרי, זהו אל שמים ידי שהוא הדין. ובמדרש אשא אל שמים ידי, כשברא הקב"ה לעולם לא בראו אלא במאמר ולא בשבועה, ומי גרם לו לישבע מחוסרי אמנה שנאמר וישא ידו להם וגו', א"כ פירוש כי אשא אל שמים ידי הוא לשון שבועה, וכן דעת המתרגם אם שנותי ברק חרבי. אם אני אשנן החרב לא כדי להנקם בה ולעשות בה משפט אלא כדי שיהיה לה ברק, להראותה לבני העולם כדי להפחידם וכדי להרעידם שייראו מלפני ולא יחול רוגזי עליהם, ותאחז במשפט ידי שלא יחול בעולם אפילו אחר שיצא, לא כמדת בשר ודם שאחר שירה החץ אינו יכול להשיבו, אבל אני ותאחז במשפט ידי, יש בי כח להשיבו. ופירש"י ז"ל שהברק הוא חציו של

הקב"ה שנאמר ברק חרבי ואני יכול להשיבו, שנאמר ותאחז במשפט ידי, פירש"י ז"ל ובמשפט הזה לשון פורענות הוא ע"כ:

פסוק מא

אשיב נקם לצרי ולמשנאי. כל המצר ושונא לישראל כאלו מצר ושונא להקב"ה, לזה קראם צרי ומשנאי, ורז"ל אמר צרי אלו כותיים שנאמר וישמעו צרי יהודה ובנימין כי בני הגולה בונים היכל, ולמשנאי אשלם אלו המינין וכן הוא אומר הלא משנאיך ה' אשנא, א"כ צרי ומשנאי ממש אשכיר מדם, ארז"ל בספרי והיאך אפשר שישתכרו החצים מדם, אלא הריני משכר אחרים מדם:

פסוק מב

מראש פרעות אויב. ארז"ל כשהקב"ה נפרע מן העכו"ם פוקד עליהם עונם ועון אבותיהם מראש פרצה שפרצו בישראל מאברהם ואילך, ד"א מראש פרעניות האויב, שהוא פרעה, ומה ראו כל הפרעניות ליתלות בראש פרעה, מפני שהוא היה תחלה ששעבד את ישראל, א"כ פירוש מראש פרעות אויב מהאויב שהתחיל בראש הפורעניות שהוא פרעה, לפי שהוא נצול מהפורעניות שנאמר ולא נותר בהם עד אחד המיוחד, שהוא פרעה, ואע"פ שנפרע עמנו אח"כ כשמלך על נינוה נפרע ממנו על מעשיו, לא על כל מה שעשה לישראל, ויראו העכו"ם ויאמרו אם זה שלא שלט לא על נשיהם לא על ממונם ולא על מקומן כך, מי ששלטו ולקחו ושבו נשיהם והרגו מהם על לא חמס אלא על שהיו עובדים להשי"ת ועל שהיו מקיימין המצות עאכ"ו, וכן אמר הזוהר על פסוק מצרים ירד עמי בראשונה ואשור באפס עשקו:

פסוק מג

הרנינו גוים עמו. על דרך מה שאמר דוד הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו, וכן אמר כאן הרנינו כאילו אמר הרנינו לגוים אתם שאתם עמו, ואומר להם אע"פ שעשה בהם נקמה אינו להנקם מהם, כי אינו חפץ בהשחתת עולמו ובהשחתת מעשה ידיו, והכתוב אומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה', אם אתם רואים שעושה בהם נקמה אינו אלא כדי לנקום דם עבדיו, כי לא יכופר לדם כי אם בדם שופכו, וגם אם ראיתם שעושה נקמות באותם שלא הרגו בעמו, הוא לפי שהן צריו שעובדים ע"ז להכעיס, שיודעים האמת, יודעין רבונן ומכוונין למרוד בו, אבל אחר שיקנח הארץ מהגלולים ומן דם החללים, זהו וכפר אדמתו עמו, שהוא לשון קנוח, אז תהיו כלכם עמו, שנאמר כי אז אהפוך אל העמים וגו', ואמר אדמתו ולא אמר אדמה, לומר שכולם באו מאדם הראשון א"כ הם מאותה אדמה שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, אם כן אתם כלכם מאדמתו, מאותה אדמה של אדם הראשון,

ואינו חפץ בהשחתת מעשה ידיו, א"כ רננו ויהיה לבכם בטוח שאין אתם בטלים מן העולם, כי הכל הוא לכפר ולקנח אותה אדמה של אדם הראשון לפי שהוא אדמתו. ועל דרך המתרגם על דרך רז"ל הוא הפך מזה הפירוש, שאומר הרנינו גוים לעמו, על דרך מה שאמר דוד המע"ה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, ויהיה פירוש כי אע"פ שדם עבדיו יקום נקם ישיב לצריו אעפ"כ הרנינו שבחו כמתורגם, וכפר אדמתו, האדמה צריכה כפרה שלקחה דם של הרוגי ישראל, שהיה לה לפלטו כמו שעשתה בדם זכריה, אם היתה עושה כן לא היו האויבים הורגין בהן שהרי נבוזר אדן כשראה הדם מבצבץ ועולה פחד ונתגייר, אם כן צריכה כפרה כמו שנאמר בקין ארור אתה האדמה אשר לקחה את דמי אחיך מידך, א"כ היא בארור וצריכה כפרה עליו ועל עמו, שכן גרמה מיתתן בעונותיהם. ורש"י ז"ל פירש וכפר אדמתו עמו, לפייס אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליה, וכפר לשון רצוי ופיוס כמו אכפרה פניו:

ובמדרש היה ר' מאיר אומר כל היושב בארץ ישראל ארץ ישראל מכפרת עליו שנאמר העם היושב בה נשוא עון, ועדיין אין אנו יודעין אם פורק עונותיהם מעליהם או נושאים עונותיהם עליהן, כשהוא אומר וכפר אדמתו עמו הוי אומר פורקן ואין נושאן, וכן היה ר"מ אומר כל הדר בא"י וקורא ק"ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקודש הרי הוא בן עוה"ב ע"כ. הכונה היא כמו שארז"ל כל הדר בחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז, א"כ כשקורא שם ק"ש נראה ח"ו כאומר לאותו שר ששולט על אותו אקלים ולו הוא הייחוד. כי ארז"ל גוים שבחוצה לארץ עובדי ע"ז בטהרה הם, ששם היא עבודתם ונקרא אלהי נכר הארץ, אבל עיקר היחוד הוא בארץ ששם ממשלתו שנאמר ויקרא לה ה' שמה אל תקרי שמה אלא שמה. גם מדבר בלשון הקודם בא"י, כי זהו לשון הארץ, כי כל אומה ואומה יש לה לשון כפי השר השולט, והוא מלמדם, כשנפלג לשונם של דור הפלגה נתן השי"ת לכל אומה לשון כפי השר ששולט והוא מלמדם, וכשהם בא"י ומדברים בלשון אחת מלשונות הגוים מיקרים אותו לשון ומכניסים חול לקודש, וכן ארז"ל כל הקבור בא"י כאילו הוא קבור תחת המזבח כתיב הכא וכפר אדמתו וכתיב התם מזבח אדמה תעשה לי, ולזה יצירתו של אדם ממקום כפרתו, שנאמר עפר מן האדמה. וכן ארז"ל כל המהלך ד' אמות בא"י מוחלין לו כל עונותיו שנאמר וכפר אדמתו עמו, כשתסיר ד' מאדמתו ישאר אמות, היינו ד' אמות, עמו נוטריקון עונותיו מחולין ומכופרים. וכתב רבינו בחיי ז"ל, ודע כי כלל פרשה זאת שהיה משה מוכיח לישראל ומגיד להם מראשית אחרית את כל הקורות אותם לעתיד, והתחיל מבריאת העולם וסיים בענין ימות המשיח:

פסוק מד

ויבא משה וגו', את כל דברי, את דברי לא אמר אלא את כל דברי שאמר להם כל תוכיות הדברים וכל מה שרמוז בהם, כמו שאמר המדרש מה שהיה ומה שעתיד להיות מענין עול הגלות. זהו באזני העם. ועוד אמר להם דברים שיכנסו באזניהם, ולזה אמר להם כי לא דבר ריק הוא מכם:

הוא והושע. לא אמר ויהושע, ארז"ל אפילו שנתנה לו השררה ונתמנה על הצבור הוא המעיט עצמו, כמו שאמרו ז"ל על פסוק לא מרובכם מכל העמים כי אתם המעט מכל העמים, שאתם ממעיטים עצמכם בשעה שאני נותן לכם גדולה, ולמד ממשה ואהרן שאמרו ונחנו מה, כן הוא הקטין עצמו כמו שהיה בעודו בקטנותו, ולא זחה דעתו עליו ולא נתגאה אע"פ שנתנה לו המעלה והשררה, ועשה עצמו טפל, שנאמר והושע בן נון כמו שהיה בעודו עוד משרת משה:

פסוק מה

ויכל משה לדבר את כל הדברים וגו' ויאמר להם שימו לבבכם לכל הדברים, אמר להם אע"פ שאני כללתי בדברי השירה דברים שיש להם ב' משמעיות, כמו איכה ירדוף אחד אלף, שמשמע לישראל כדפירשנו ומשמע לאומות, וכן הם קנאוני בלא אל, וכן אספה עלימו רעות, וכן לי נקם ושלם, כי מגפן סדום גפנם וגו', וכן כל דבר של פורעניות שבזו השירה שיש לה ב' משמעיות, ואתם כשתלמדוה ותצוו לבניכם לא תודיעום משמעותם שחוזר על האומות, אלא שכל הפורעניות הוא לכם, אם לא יעשו רצונו של מקום, כדי לאיים עליהם לשמור לעשות את כל דברי התורה, זהו אומרו הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצוום את בניכם לשמור ולעשות, ואם תראו להם שהפורעניות שכתובים כאן הם כנגד האומות והאויבים, לא יבאו לשמור דברי התורה. ואמר את כל דברי התורה ולא אמר את התורה, לומר לא מיבעיא מצות עיקריות של תורה אלא אפילו הדברים שהם סייג שהן מדרבנן מתוך שאתם מגזימין עליהם יבאו לשמרם:

פסוק מז

כי לא דבר רק הוא מכם. אז"ל אם ריק הוא מכם, הוקשה להם ז"ל מכם למה, ועוד איך עולה על הדעת לומר שהוא ריק עד שהוצרך משה רבינו להודיענו שאינו רק, לזה אמר מכם ריק הוא מכם, כלומר אם לא נודע לכם טעם הדבר לא תתלו החסרון בדבר, אלא בכם, שלא הגעתם לדעת סוד הדבר. ובדבר הזה תאריכו ימים, אע"פ שלא תדעו טעם הדבר וסודו, בדבור לבד תאריכו ימים, כי כן טבעה שנאמר כי חיים הם למוצאיהם, אז"ל למוציאיהם בפה:

פסוק מח

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה לאמר. ארז"ל שאמר בעצם, שאמרו ישראל אם מרגישים אנו בו אין אנו מניחין אותו, עשה לנו כמה נסים וגבורות אין אנו מניחין אותו, אמר הקב"ה הריני מכניסו בחצי היום במערה כל מי שיש בידו כח יבא וימחה. וא"ת איך יעלה על הדעת לומר אין אנו מניחין אותו, וכי בידם הוא למנעו מן המיתה, והלא כתיב באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, והוא באחד ומי ישיבנו וגו', ואומר אח לא פדה יפדה איש וגו', אלא ידעו ישראל שאין מיתתו של משה כשאר בני אדם, שאינה אלא סילוק כמו שהולך ממקום למקום, שכבר נזדכך גופו ונעשה רוחני, כי המיתה לאדם היא כדי להסתלק מן הגוף וללבוש הרוחניות, ומשה לא הים צריך לזה, א"כ אינו אלא סלוק לבד, לזה אמרו אם אנו מרגישים דבר המורגש אין אנו מניחין אותו, אמר הקב"ה וכו', זהו לאמר כל מי שיש לו אמירה יאמר:

פסוק מט

עלה אל הר העברים הזה, ארז"ל עליה היא לך, וכתב רבינו בחיי ז"ל נקרא הר העברים לפי שהיה פתוח לב' עברים, דרך קדש והר ההר, אשר שם קבורת האחים. הר נבו נו"ן בו, נ' היינו נביא שהוא משה, נו"ן בו קברו והבן. נב"ו באתב"ש טש"ך, למפרע פשט, ששם פשט הגוף. ונקרא ג' שמות הר עברים, הר נבו, ראש הפסגה, כנגד ג' מסעות שנוסעת הנשמה בצאתה מן העולם, הר העברים היא ג"ע של מטה, וכנגדה כנ"י שבה עוברים הנשמות היורדות והעולות משם, הר נבו זו ג"ע של מעלה וכנגדו היסוד, נבו בגימ' נח, שיש להם מנוח ומרגוע, ראש הפסגה הוא עוה"ב, וכנגדה הבינה. הפסגה עה"מ והכ' בגימ' קן ה', היא הקן שנאמר קן צפור, והיא ה' ראשונה:

אשר בארץ מואב. ארץ מואב, הרצון מאב, אשר על פני ירחו ירח והבן. וכתב בחיי ז"ל מצינו בתורה ירחו בציר"י בלא יו"ד וביהושע כתיב יריחו ביו"ד ע"ש:

פסוק נ

ומות ומת כתיב. כבר מת אחר קודם לך בהר, שהוא אהרן שהוא גדול ממך ושמש בכהונה גדולה ל"ט שנה כמנין הוי"ה אחד, לפי שהיה מיחד ומכוין בקטורת שהיה מקשר ומיחד הכל, וכן בקרבנות, ועליו נאמר ופועל ידיו תרצה שהיה מתרצה בפועל ידיו דהיינו בקטורת ובקרבנות:

אשר אתה עולה. עלוי היא לך ולא מיתה, והאסף אל עמך, הם אהרן ומשה ומרים. על אשר מעלתם בי שאמרתי ודברתם ואתם הכיתם, לזה אתם מתים, ועל אשר לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל. כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבא. וכתב רבינו בחיי ז"ל כי מנגד תראה את הארץ לא אמר את ארץ כנען ע"ש:

גימטריאות

ואדברה. ואדבר ה', ה' חומשי תורה:

לקחי חלקי. לקח י', י' דברות, חלקי שהתורה מתחלקת בין איסור להיתר בין טמא לטהור:

תזל כטל אמרתי. ס"ת בגימ' ע' בע' לשון שהתורה נתנה בהם, וגם נדרשת בע' פנים:

הצור תמים פעלו. אע"פ שהחריב בית המקדש שנאמר בו מכון לשבתך פעלת, תמים, הדין עמו. תמי"ם שנים מחרבן לחרבן, תמים, מתים, כשמת להם מת יצדיקו הדין ויאמרו הצור תמים:

ויכנכנך. ויכן נ"ך ע' נפש, ע' סנהדרין, ע' שרים, אביך יגדך, ע', ע' זקנים שהן שבעים סנהדרין. זקניך ויאמרו לך לך ר"ת לו"ז, עיר אחת יש ששמה לוז שאין מלאך המות שולט בה ובאין כלם לכלל זקנה:

יצב. צבי, היא ירושלים שנקראת ארץ צבי:

יעקב חבל נחלתו. אין מודדין הקרקעות אלא בחבל של חמשים אמה, וכן אותיות השבטים יש בהן חמשים, כמו חבל שמודדין בו הנחלות, וכן יעקב תקן תחום שבת שנאמר ויחן את פני העיר וגו'. חבל נחלתו. ר"ת ח"ן מצא חן במדבר:

ימצאהו בארץ מדבר. בגליות שהם כמו מדבר:

ובתהו יליל ישמן. יל"ל שנה של גלות בבל, ד"א יל"ל ע', גלות ע' אומות שאנו מפוזרים בתוכם, ישמן יש מן, שהיה יורד להם המן במדבר:

בדד ינחנו. בארץ ישראל שיש בה עשר קדושות כמנין בד"ד:

על במתי ארץ. בגימ' היא ארץ ישראל:

ויניקהו. חסר וינקהו כתיב, וינקהו מעונותיו:

חמאת. ח' מאת, מגילה עפה היא בת ח' מאות אמה והיא הרתה התורה:

וחלב צאן. לחל"ב יום נתנו הלוחות, ג' חלב כתובים בענין, כי ג' פעמים עמד משה בהר במנין חל"ב:

ישעתו. יש עתו, שאינם טובים בעת הקץ, בדור חייב יהיה, וזהו ישעתו יש עתו:

תשי. יו"ד זעירא שהקטינו עשר דברות:

מחללך. מחל לך, מחל לך הקב"ה:

לא אמן בם. אין בהם נביאים שאומרים נאם:

ותיקד. ותי קד, אחר ת"י שנה נשרף ונתוקד הבית:

ותאכל ארץ ויבלה. וי"ב לה, עם י"ב שבטים שלה:

ומחדרים אימה. כשאין אתם באים לחדרי בתי כנסיות ובתי מדרשות אז יש לכם אימה:

יונק. זה תלמיד, איש שיבה, זה הרב בעל ישיבה:
ענבי רוש. שור, וימירו כבודם בתבנית שור:
וחש עתידות. יפרע וישלם לאלה שביטלו את ישראל מהתורה ושרפוה. עתדת, עת דת:
אמית. יאמת, דבריו, להחיות המתים:
מחצתי. מחץ ת"י, אחר ת"י שנים ימחצו האויבים ויחריבו בית המקדש:
אני ארפא. ד' אני כתיב כאן כנגד ד' מלכיות, וחמישית רמוזה בפסוק כנגד מלכות גוג ומגוג, ארפא ואין מידי מציל ס"ת אני, לומר שמרוב אהבת הקב"ה לישראל אינו מניחם בגלות, ומשלו ז"ל למלך שהיה לו בן אהוב לכל מקום שהיה הולך היה מוליכו עמו וכו':
חי אנכי לעולם. לעלם כתיב, לעוה"ב שהוא נעלם מבני אדם:
וכפר אדמת"ו. אותיות ד' אמות, כל המהלך ד' אמות בא"י מוחלין לו כל עונותיו:

פרק לג

פסוק א

וזאת הברכה. אמר וזאת בוא"ו, לומר אע"פ שאמר לו כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבא, עם כל זה לא הרע לו לומר בסיבתן של ישראל באה לו א"כ יחרה אפו עליהם וח"ו יקללם, לזה אמר וזאת, תראו מה גרמו לו והוא מברכן בסבר פנים יפות, שנאמר טוב עין הוא יבורך אל תקרי יבורך אלא יברך, ומשה נקרא טוב שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא. ובמדרש לפי שאמר להם דברים קשים ע"ש. עוד במדרש וזאת הברכה, תוספת על ברכות בלעם שבירך את ישראל, לזה אמר וזאת הברכה, לא כמו ברכתו של בלעם שאמר אותם על דרך משל שנאמר וישא משלו, מרוב צרות עיניו, זו נקראה ברכה לא של בלעם, ומסיים המדרש ואלו הן הג' ברכות שבירך בלעם לישראל. מה טובו אוהליך יעקב, לא הביט עון ביעקב, כוונת המדרש לומר שכל ברכותיו כולם היו במרמה ובעקבה שהתחיל ביעקב ולא בישראל:
איש האלהים. ולא איש ה', אע"פ שנבואתו מאספקלריא המאירה עכ"ז איש הוא, וא"ת הרי נאמר ה' איש מלחמה, זהו לפי שכביכול ירד הוא בעצמו ועשה המלחמה שאי אפשר לשום מלאך לעשותה, לפי שלא הגיע הקץ, ועוד שלא היו ישראל ראוים לגאולה, לזה היה בשם הרחמים לרחם עליהם, אבל במשה שהוא מורכב מחומר וצורה אי אפשר לומר איש הוי"ה אלא איש האלהים. והאלהים סודו א"ק שהוא חבור שני שמות, שהיה משה שהוא השושבין מחברם, והכונה לומר ששני השמות יסכימו עמו בברכה זו, ולזה התחיל בוזאת, ו' זאת, וא"ו עם זאת:

את בני ישראל. ולא אמר לבני ישראל, לרבות את כל הדורות העתידים, ואמר את בני ישראל ולא אמר את ישראל, ר"ל בשביל ישראל, לפי שקבלו התורה והמצות ראוים הם לברכה. בני ישראל עם ח' אותיות בגימ' תורה, ועם ב' מלות בגימ' תרי"ג שהם המצות: לפני מותו. במדרש שבא מלאך המות ליקח נשמתו, ולא חש ממנו והוא עסוק בברכתן של ישראל, זהו לפני מותו הממית בני אדם הוא מלאך המות שדחפו מעליו. ופסוק זה מתחיל בוא"ו ומסיים בוא"ו לומר שהביא להם ברכה ממקור הברכות. על דרך הקו שהן ב' ווי"ן, וכן פסוק שלאחריו מתחיל בוא"ו ומסיים בוא"ו, ופסוק אף חובב מתחיל באל"ף ומסיים בך', היינו המקור שהוא שם אהיה. בפסוק זה י"ב מלות כנגד י"ב גבולי אלכסון להוריד להם הברכה מכל גבול"י אלכסו"ן בגימ' ירח. וכבר ידעת פירוש הביאו עבדיה בחשאי, שהוא על דרך אלכסון, ירח י רח, ור"ח היינו יצחק בגימ', וכבר ידעת מויסע ויבא ויט, שויבא הוא יצחק ובא למפרע היינו באלכסון, והבן. וכן אמר במדרש, ומות בהר, בא בא מלאך המות אצל משה וסבור היה שמסור בידו, כיון שראה אותו משה הזכיר עליו שם ועקרו והיה יושב ורואה היאך משה מברך את ישראל שנאמר לפני מותו. ובמדרש וזאת הברכה אשר ברך את בני ישראל, מלמד שכל ישראל ברכם ביחד ואחר כך פירשן כל אחד בפני עצמו וחזר וכללם בפסוק אשריך ישראל וכו'. עוד במדרש א"ר אחא מצינו כל המלמד סניגוריא על ישראל הקב"ה מרוממו, תדע לך שכל ימיו של משה לא נקרא איש אלהים עד שברכן, ד"א האיש הזה אם מבקש להתיר נדרי אשתו יתירנו, אף משה קומה ה', שובה ה'. ד"א אמר ריש לקיש אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו, כשם שגוזר האדם על אשתו ועושה כך הקב"ה משה גוזר והקב"ה עושה:

פסוק ב

ויאמר ה' מסיני בא. אמר משה השי"ת מסיני בא, שבא אלי ואמר לי הקב"ה אנכי בא אליך בעב הענן, ובא לתת להם התורה, אע"פ שגלוי לפניו שעתידין לחטוא ולעשות העגל עם כל זה נתן להם התורה בחיבה וממנו למדתי אני ג"כ שאע"פ שבא לי תקלה על ידם אני מברכם. ואמר מסיני בא ולא אמר לסיני בא, לפי שאם היה אומר לסיני היה נראה שיש לו מקום מוכן, והוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. ובזוהר פרשת בלק (קנ"ד) הדברים ארוכים ע"ש:

מימינו אש דת למו, כשהקב"ה נלחם בעכו"ם נלחם עמהם בימין, שנאמר ימינך ה', לפי שהן מעשה ידיו שלא להחריב עולמו, וכדי להגן על ישראל כי אם היתה בשמאל היתה הורגת טובים ורעים, כמו שארז"ל אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים, שנאמר כי תצא אש ומנאה וכו' והתורה נתנה בימין וממנה יצאה אש לעכו"ם שלא

קבלוה שנאמר קוצים כסוחים באש יצתו, בשביל אשה של תורה של קבלוה, שנאמר והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש, אלא ישראל נאמר עליהם אף זרועי תאמצנו, אפילו בשעה שאף בעולם זרועי שהיא שמאל תאמצנו, וכן ישראל, וכן התורה נתנה באש, שנאמר אף חובב עמים, חבבם באף שהיא התורה שהתחיל בעשרת הדברות אנכי בגימ' אף, ולזה היה באש, ישראל שהם דבוקים באש שנאמר ואתם הדבקים בה', שנאמר בו כי ה' אלהיך אש אוכלה יכלו לקבלה, עכו"ם שהן דומים לקוצים לא יכלו לקבלה, זהו דת, כד"א אחת דתו להמית. ד"א אש זו תורה שבכתב, דת זו תורה שבעל פה, ד"ת ר"ת דברי תורה, ועל זה רמזו ז"ל ואמרו התורה נתנה באש שחורה על גבי אש לבנה, וכן רמזו ז"ל באמרם ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים. וכן אמרו במדרש אלמלא דת נתנה עמה אין אדם יכול לעמוד בה, ופירוש דת הוא דברי חכמים, שאמרו ואספת דגנך התנהג בהם מנהג דרך ארץ אי אפשר לעמול בה לפי שנאמר והגית בו יומם ולילה. ובגמרא פרק אין צדין תאנא משמיה דרבי מאיר מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהן עזין כו' ג' עזין הן כו', והכונה לומר שבזכות התורה נבראו בהמות וחיות ועופות מיני דשאים ואילנות, א"ש ד"ת למפרע תדש"א הארץ דשא:

פסוק ג

אף חובב עמים. במדרש מפני מה הוא מחבבם באף מפני שעתיד לכלותם באף שנאמר בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים, אבל ישראל אף ע"פ שייסורים באים עליהם קדושים הם שנאמר כל קדושיו בידך ע"כ. ובגמרא פרק לא יחפור אמר הקב"ה רבש"ע אפי' בשעה שאתה מחבב את העמים יהיו כל קדושים בידך, פי' שלא ישלטו בהם האויבים, א"כ יהיה פירוש אף, שחבבם כדי להביא אף על ישראל. עוד אף חובב עמים, אפילו בשעת האף הוא מחבב את ישראל, שנאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים, ומה שקרא אותם עמים בלשון רבים לפי שהן חביבין ככל האומות, כמו שאמר כי אתם המעט מכל העמים ה' מעט, כי הם חמשה וששים משפחות והאומות הם ע' אומות, וישראל עולים ה"ס משפחות, והבן:

כל קדושיו בידך. פי' למה אתה מחבבן לפי שקדושיו הם בידך ועושה בהם דין כדי לכפר על ישראל, על דרך מה שאמר הנביא והוא מחולל מפשעינו, זהו והם תכו לרגליך, ופירוש לרגליך בשבילך, כמו ויברך ה' אותך לרגלי. ישא מדברותיך, הם נושאים וסובלים עליהם הדבורים הקשים, כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. או מדברותיך דבור אחר דבור. עוד כל קדושיו, אימתי הם קדושים כשהם בידך, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה, כלומר כשהם קבורים בארץ, שאין הקב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם

שנאמר הן בקדושיו לא יאמין. ופירש"י ז"ל אף חובב עמים ע"ש. עוד נאמר תורה צוה לנו מקושר עם אף חובב עמים, יאמר אע"פ שחבב הקב"ה העמים, עם כל זה התורה שהיא כלי חמדתו של הקב"ה שהוא משתעשע בה לנו נתנה וצוה לנו משה עליה בכמה מקומות שמע ישראל אל החוקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם, השמר לך פן תשכח את הדברים וכו', והודעתם לבניך ולבני בניך, שמע ישראל אל החוקים, ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, ורוב ספר ואלה הדברים הוא צווי על התורה. מורשה שהורישה לנו ולבנינו עד עולם ולכל הנקהלים עלינו, וזהו קהלת יעקב. ואמר מורשה ולא ירושה, לומר שנורישה לבנינו ולבני בנינו עד עולם כמו שצוה להם משה שאמר והודעתם לבניך ולבני בניך. ואמר יעקב ולא ישראל כדי לכלול כל הנקהלים והגרים, כי אם היה אומר ישראל הוה נראה על האזרחים שהם בני היחס והשררה, לזה אמר יעקב, לומר אע"פ שבא בעוקבה, לזה אמר תורה צוה, תורה תרי"א בגימ', לומר התרי"א שצוה לנו משה הם לנו ולקהלת שהן אותם שנתגיירו, אבל אנכי ולא יהיה לך אין להם בה חלק כי לא שמעוה כי אם ישראל, אנכי ולא יהיה לך בגימ' קח מלך ישראל שהן בני מלכים. ויש בפסוק זה ז' מלות כמו פסוק בראשית, לומר שלא נברא העולם אלא בשביל התורה שנאמר אם לא בריתי וגו', גם יש בו ז' מלות כנגד ז' מצות בני נח, לומר שהן כלולות בתרי"א, לומר שלא נשאר להם שום מצוה, א"כ במה תהיה חיבתן. ואע"פ שהפרשה כולה היא דברי משה אלו ב' פסוקים הם דברי ישראל, לומר שלא די לנו שנתן לנו כלי חמדה על ידו שהיא התורה אלא שמברכנו גם כן, ויהי וי הוא לנו, שהיה מלך עלינו כשהיינו ראוים, זהו בישורן לשון ראוים, היה מלך עלינו, והיה מאסף ראשי עם לבית מדרשו, ואח"כ יחד שבטי ישראל, שכן היה סדר למודו, שהיה מלמד לאהרן קודם ואח"כ לבניו ואח"כ לנשיאים ואח"כ לכלל ישראל, ואחר כל זה באה לו תקלה על ידינו, ואמר לו לך רד מגדולתך, כשהיינו נאספים יחד היה לו מעלה ושררה ומלכות, והיינו ראוים לתורה ולברכה על ידי הקב"ה, כי היינו ג' אחדים ה' אחד, ושבטי ישראל עם אביהם אחד, ולזה נחלק שבט יוסף לב' כדי שיהיו י"ג שבטים שהם בגימ' אחד, ומשה במ"ק עם המלה אחד, הרי ג' אחדים, זה היה כשקבלנו התורה שנאמר והייתם לי סגולה כמו סגו"ל שהיא שלש נקודות, אבל אחר שנעשה העגל בא הפרוד, עגל, עי"ן גימ"ל למ"ד עם ג' מלות עולה פרוד, הוצרכנו לברכתו של ב"ו, א"כ וי:

עוד תורה נוה לנו משה כמנין תור"ה שמענו מפי משה, וזהו פירוש זכרו תורת משה עבדי, יאמר מצות ששמעתם מפי משה אותם זכרו ואמר זכרו כמו שצוה על יציאת מצרים שנאמר זכרו את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. והכונה לומר שהמצות שציונו

משה שרובם הם בין אדם לחבירו ולא צוה על דברים ששמעו מפי הגבורה, שהוא ענין ע"ז, אמר הקב"ה יהיה שלום ביניהם ואני מוותר להם כבודי, וכן הנביא אמר חבור עצבים אפרים הנח לו, וכן תמצא בדור המבול שהיה ביניהם ע"ז, שנאמר כי השחית ואין השחתה אלא ע"ז שנאמר פן תשחיתון וגו', ולא נחתם גזר דינה אלא על הגזל, שהקב"ה חס על ממון ישראל יותר משל הקדש, שבקדש נאמר ואיש כי יאכל קדש וחמישתו יוסיף עליו, ובישראל נאמר קדש ישראל לה' כל אוכליו יאשמו רעה תבא אליהם, וכן ארז"ל בשלשה מקומות מצינו שחסה תורה על ממון ישראל עוד זכרו תורת משה הוא לומר שיזכרו ויראו משנה תורה שאמר משה מפי עצמו ואמר בלשון יחיד לומר שיהיו כולם כאחד, כמו שארז"ל על ההוא דאתא לקמיה דהלל ואמר למדני כל התורה על רגל אחת אמר ליה מאן דעלך סנא לחברך לא תעביד שנאמר ואהבת לרעך כמוך, ומצות אלהיות כמו ע"ז ושלא לעבוד זולתו ושהוא משגיח איך הם כלולים בכלל ואהבת לרעך כמוך, אלא כשידע שהוא וחבירו כולם חשובים כאחד וההיזק שנעשה לחבירו כאלו עשאו בעצמו, יאמין שכולם נתנו מרועה אחד, וכולם נאצלו ממקום אחד, כמו הגוף שיש בו רמ"ח איברים והם מחוברים בגוף אחד, וכשיהיה כאב באחד מהם יכאב כל הגוף, כן הוא בנפשות של ישראל, וכבר רמזו ז"ל עד שיכלו הנפשות שבגוף הוא לרמוז לזה שהם כולם נאצלים ממקום אחד, ובזה יאמין אחדותו ב"ה והשגחתו, הואיל והוא האצילם והוא בראם ודאי הוא משגיח עליהם. ובספרי דורש זה הפסוק של ויהי בישורן על הקב"ה ע"ש:

פסוק ו

יחי ראובן ואל ימות, לא אומרים יחי אלא למי שמת וזה ראובן שהמית עצמו בשק ובתעניות שהיה מתענה, כמו שארז"ל על וישב ראובן אל הבור מלמד ששב לשקו ולתעניתו, והוא פתח בתשובה תחלה והביא חיים לעולם, לזה יחי ואל ימות. מי שמת בלא תשובה הוא מת, אבל כשמת אחר שעשה תשובה הוא חי וזהו שתרגם יונתן בן עוזיאל ומותא תנינא לא ימות, שלא יבא בגלגול, זהו ואל ימות ולא יהי מתיו שיבא בגלגול פעמים רבות, נמצא שמת כמה מיתות עד שבאו למספר, מתיו בשו"א אין משמעותם מתים אלא אנשים והבן:

פסוק ז

וזאת ליהודה. זאת הברכה של ראובן דלא יבא בגלגול תועיל ג"כ ליהודה, שהוא ג"כ בעל תשובה והודה ואמר צדקה ממני, ולזה סמך יהודה לראובן ואמר וזאת בוא"ו. ורש"י ז"ל פירש ויהי מתיו מספר שיהא נמנה עם שאר השבטים, כענין וישכב את בלהה פילגש אביו ויהיו בני יעקב י"ב, שלא יצא מהמנין. ויתכן לומר שלזה רמז ג"כ שאמר וזאת

ליהודה, ולזה מוטעם, לומר אף על פי שאמר מה בצע כי נהרג את אחינו, ואביו אמר מטרף בני עלית. עם כל זה הוא נכנס במנין עמהם, ולזה שמע קולו שלא תהא מיתתו קשה כל כך, ואל עמו תביאנו דעל אבריה לשפא (סוטה ז'), ואמר ידיו רב לו כשיהיה מלך, כמלכות בית דוד שלא יצטרך שום סיוע ממלכות אחרת, כי ידיו רב לו, פירוש רב לו שילחם בידיו כל עוד שאתה לו בעזרו ואתה לוחם מלחמותיו, ושמך כשמו, וקדש שמך על הים שירד תחלה, ולזה נתת לו המלכות שנאמר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו, א"כ אפילו ידיו רב לו, כי אין לו צורך להלחם בידו, ועל זה אמר דוד בקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח בזאת שאמר משה וזאת ליהודה שהתפלל עליו ואמר שמע ה' קול יהודה ועזר מצריו תהיה, בזה אני בוטח:

ומה שלא בירך לשמעון, אמרו. המפרשים משום מעשה דזמרי לא רצה לברכו, ועיין ברמב"ן. עוד לא ברך שמעון לפי שאמרה אמו כי שמע ה' כי שנואה אנכי והזכירה עליו השנאה, אז"ל כי שנואה אנכי שעתיד לצאת ממני שונא שהוא זמרי, וכבר כתבנו שמביאה ראשונה של יעקב עם לאה בחשבו שהיא רחל יצא ראובן, ולזה וישכב את בלהה פילגש וגו', הביאה שניה היתה על כרחו, שמאחר שנתנה לו נתחייב בשארה כסותה ועונתה, ועדין אהבתו אינה קשורה בה, ולזה אמרה בלוי הפעם ילוה אישי אלי, לזה לא ברכן משה. וממה שאמר המדרש יש ללמוד תשובה אחרת למה לא בירך שמעון, ז"ל וללוי אמר למה נאמר לפי ששמעון ולוי שתו בכוס אחד ע"ש, א"כ אינו ראוי לברכה:

פסוק ח

תמיך ואוריך לאיש חסידך, אולי לזה הקדים התמים כי אין דרך בכל התורה לאמר תומים ואורים אלא אורים ותומים, וכאן הקדים התומים לומר שתם חובו. עוד תמיך ואוריך, אמר ללוי אמת שאתה איש תם וחסיד אבל לא כמו אהרן, א"כ התמימות וההארה תניחנה לאיש חסידך, אשר נסיתו שעמד בכמה נסיונות, ובפרט כשעמד קרח וערער על הכהונה ושתק ולא דבר, ובעגל שהוא היתה כוונתו לטובה כמו שכתבנו במקומו, עכ"ז היו מונין אותו ואומרים אשר עשה אהרן, ועכ"ז תריבהו על מי מריבה, א"כ כדאי הוא שיעמוד זכותו לכל שבטו, וזהו וללוי אמ"ר, אשלא רברבא מינך, נפק. האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, בענין העגל שאמר להם משה והרגו איש את אחיו, כי שמרו אמרתך שאמר להם משה כה אמר ה' הרגו וגו', ועוד כי שמרו אמרתך הוא דבור לא. יהיה לך, ובריתך ינצורו שלא קיימו ברית מילה אלא שבט לוי, וזה גרם להם שיהיו חתומים באות ברית קודש:

פסוק י

יורו משפטיך. כדמתרגם כשרין אילין, לפי שכשהמלמד הוא ירא שמים, כמו שמוציא דבריו ביראת שמים כן נכנסים בלב השומע, כמו שיוצא מהלב כן נכנסין בלב, ואם אין בו יראת שמים דבורו הוא מן השפה ולחוץ, כן השומע עושין בו רושם מן השפה ולחוץ, א"כ כשרין אלין. ועוד שאין מרחמין בדין ואין נושאין פנים שהרי הרגו אחיו וקרובו, א"כ להם נאה המשפט והדין:

ישימו קטרה באפך. כשעלה אפך ואמר משה לאהרן קח את המחתה ושים קטורת והולך מהרה כי יצא וגו'. וכליל על מזבחך, שהיא העולה, ולא הרהרו אחר המקום לומר מה חטאה בהמה זו שתשרף כולה, ולא השיאם לבם לומר נניח אבר אחד מאבריה כדי שנאכל ממנה כמו שאר הקרבנות, אלא מוליכין הכל מיד למזבח:

פסוק יא

ברך ה' חילו, כחו, כשאחז מלאך המות והעמידו מלהכות בעל כרחו שנאמר ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה, ופועל ידיו תרצה, שתתרצה על עמך בקרבנותיו, מחץ מתנים קמיו ומשנאיו, הם קרח ועדתו. וכתב רש"י ז"ל ד"א שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היונים והתפלל עליהן, לפי שהיו מעטים י"ב בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות, לכך אמר ברך ה' חילו ע"כ. עוד ברך ה חילו, לפי שהלוים אינם מרובים שאינן כי אם כ"ב אלף. עוד ברך ה' חילו, לפי שהן נושאין הארון התפלל עליהם שלא יפגעו בהם וקרוב לזה פירש הרמב"ן ז"ל. עוד ברך ה' חילו, יתכוון למה שאמרו רז"ל בקטורת שהיא מברכת ומעשרת, והוא דבק לישימו קטורה באפך, כי ממנה יתברך חילו, כמו ששנו חדשים לקטורת. ובספרי ברך ה' חילו בנכסים עשירים, מכאן אמרו רוב כהנים עשירים:

פסוק יב

לבנימן אמר ידיד ה' וגו', פירש"י ז"ל לפי שברכת לוי בעבודת בהמ"ק וברכת בנימין בבנין בהמ"ק בחלקו סמכו לזה ע"ש, הרי נראה שכל הכוונה של ביאת הארץ הוא לבנות בית המקדש, ולזה אחר שאמר יבא ידיד בן ידיד חזר ואמר יבאו ישראל וכו' ויבנו בית המקדש בחלקו של ידיד:

ישכון לבטח. אמר בזוהר דלא דחיל מעינא בישא ולא מפגעין בישין, מ"ט חופף עליו וכו' דלא תשלוט ביה עינא בישא, ובין כתפיו שכן דלא פגעין ביה פגעין בישין. ומה שאמר ובין כתפיו שכן לפי שלא נבנה בית המקדש כולו בחלקו של בנימין, כי היה המזבח בחלקו של יהודה אלא שהיתה רצועה נכנסת בחלק בנימין. וכתב בחיי ז"ל מה שאמר ובין כתפיו שכן ולא אמר על ראשו, לפי שבית המקדש אינו בגובה ההר ממש

ע"ש. ועל דרך זה יש כאן רמז לג מקדשים ישכון לבטח זה מקדש ראשון, ולכך הוזכר בו לשון שכינה, חופף עליו כל היום זה מקדש שני, ולכך אמר חופף ולא אמר ישכון, שלא שרתה בו שכינה תדיר, ובין כתפיו שכן זה מקדש שלישי. עוד אמר ישכון לבטח, לפי שהוא אחד משבעה שלא שלטה בהם רימה, ויש אומרים אף דוד שנאמר אף בשרי ישכון לבטח. וכתב רבינו בחיי ז"ל שמעתי סמך על זה ע"ש. ובפרק בני העיר תניא מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות, ומה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קדשי הקדשים, ורצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת בחלקו של בנימין ובה מזבח בנוי, ובנימין הצדיק היה מצטער עליה בכל יום שנאמר חופף עליו כל היום. א"כ יאמר הוא מצטער על אותה רצועה שעליה בנוי המזבח. ובין כתפיו הוא ההיכל והאולם, שכן, הוא בית קדשי הקדשים. ידיד היינו יד יד, ופירוש יד מקום כמו ויד תהיה לך ויצאת שמה, א"כ יד יד ב' מקומות שהן מקדש ראשון ומקדש שלישי שיבנה ב"ב, ובראשון אמר ישכון עתיד, ובשלישי שכן עבר לומר שמה שעבר עתיד, וכאלו בא, ולכן שכן כתיב שכן (בציר"י) קרי. עוד ידיד לפי שנמכר יוסף ויצא לחוץ, והיה מקומו במדות שהוא היסוד פנוי, וישב בנימין במקומו, כדאיתא בזוהר פ' וישב דלא שמש ערסיה, שמקומו הוא למטה בכ"י, והוא לא שמש מקומו ששמש מקום אחיו, כדי שלא יבא בה ערל וטמא, וקרא לעשרה בניו על שם העשר מדות כמו שכתבנו שם, לפי שהיה יוסף עבד ולא היה כדאי לשמש מקומו, וכשמלך נאמר ויוסף הוא השליט על הארץ, על הארץ ודאי ובא וישב למטה במקומו, נמצאת שכינה עומדת בין ב' צדיקים, וסימנך וצדיקים יירשו ארץ, אם כן יד יד ב' מקומות שמש מרוב האהבה והדבקות, ועל זה אמר דודי ירד לגנו לערוגת הבשם, ואמר מי זאת עולה מן המדבר מתרפקת על דודה, על דודה ודאי. ואומר אני לדודי ודודי לי לזה נקרא ידיד והבן:

פסוק יג

וליוסף אמר. מבורכת ה' ארצו,, שמארצו משתלחת הברכה לכל הארצות בין בטל השמים בין בתהום, כמו שארז"ל על פסוק תהום אל תהום קורא אין לך כל טיפה וטיפה שיורדת מלמעלה שאין עולה התהום לקראתה מלמטה, וזהו שרמזו ז"ל בתפלת הגשם ואמרו שיצא חתן לקראת כלה, וזהו רובצת לשון כיבוד ורבוץ, ותבואת שמש וגרש ירחים הכל בא מארצו, שהוא השליט על הארץ והוא המשביר לכל עם הארץ, והוא מכלכל כל כל, הוא נקרא כל והיא נקראת כל, וזה מבואר. ממגד הם מיני מגדים שהם הפירות והפירות גידולם בקיץ, ומי מגדלם הטל ולחות הארץ, לזה אמר ממגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת, רובצת מלשון רבוץ שמלחלחת הארץ, א"כ טל מלמעלה

ולחלוח מלמטה בזה הוא גידול הפירות והאילנות, והטל אינו יורד אלא בלילה לגדלו וביום השמש מבשלו, ויש פירות שהן גדלים ע"י הלבנה כמו האבטיחים והקשואים ומלפפונות ודילועים, היינו גרש ירחים שע"י הירח הוא מתגרש ועולה, ויש פירות גדלים בהרים ויש בגבעות ויש בבקעות, וכל אחד יש לו גידול בפני עצמו, כי ההר אין בו כל כך לחלוח כמו ארץ מצולה, כי לזה מקדימין בא"י שאלת טל ומטר מז' בחשוון, לפי שהיא ארץ הרים, לזה בברכה שבירכו אמר ומראש הררי קדם וממגד גבעות וממגד ארץ, ובהרים לא אמר וממגד, לפי שפירות ההרים אין להם מתיקות כל כך. תבואתה לראש יוסף, יבאו כל אלה הברכות בשביל יוסף שהוא ראש, שלא עלה במחשבתו של יעקב בראש הכל אלא על יוסף. ומה שלא נזכר בברכתו של יוסף לא גפן ולא יין, בשביל שהוא נזיר מיום שנפרש מאביו, כמו שארז"ל וישתו וישכרו מלמד שלא שתה יין עד אותו יום. וכתב בחיי ז"ל וממגד תבואות שמש, ידוע כי השמש מניע יסוד האש ע"ש:

ובמדרש למה נתברך יוסף בברכת הארץ יותר מכל שאר השבטים, אלא אדה"ר ששמע לקול אשתו נתקללה האדמה בעבורו, יוסף שלא שמע לקול אשת אדוניו נתברכה בעבורו, הה"ד מבורכת ה' ארצו ע"כ. תבאתה לראש יוסף, בכל מקום הוא בראש למצרים הוא יצא בראש, לעתיד לבא יבוא בראש, א"כ תבאתה תבא אתה, שעתיד אתה לבא:

פסוק יז

בכור שורו הדר לו. לומר כשבא בראש שהוא בכור, בא בדמות שור, שהיה זן ומפרנס שנאמר ורוב תבואות בכח שור, שור הדר שהיה מלך והיה לו הדור, שהעיקר היה פרעה כמו שאמר רק הכסא אגדל וגו', ולא עשה מלחמות אלא שהגין על אחיו לסבול עול הגלות, כי לזה נקבר במצרים. אלא לעתיד וקרני ראם קרניו, שעתיד משיח בן יוסף לעשות מלחמות רבות, כאומרו בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ, וכן ינגח יחדו אפסי ארץ בגימ' במלחמות גוג עה"מ, וכן יהושע נלחם עם שלשים ואחד מלכים, זהו שאמר והם רבבות אפרים, זה יהושע שבא מאפרים, והם אלפי מנשה, שעתידין אלופי עשו להרגו למשיח ב"י, זהו מנשה שנאמר כי נשני אלהים, וכבר כתבנו פרשת ויחי הטעם שעתיד ליהרג לפי שזן המצריים ומלן, שמל ערלת בשר ולא ערלת הלב, ובמדתו אין שם ערלה. ותמצא בברכתו של יוסף ד"ן מלות לומר שהכל בדין:

פסוק יח

ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך. דרך הולכי מדברות כשהם יוצאים הם דאבים ודואגים, כי אינם יודעים אם יחזרו בשלום, כ"ש הולכי ימים כי הם בכל יום בסכנה, אבל כששבים הם בשמחה, אבל זבולון אינו כן אלא שמח זבולן בצאתך למה שישכר באוהליך, שהוא בבתי מדרשות ואתה מביא לו לחם, א"כ באוהליך ממש הוא יושב, אתה יושב

בצלו, שנאמר בצל החכמה בצל הכסף, א"כ ב' אהלים יש לך בעוה"ז ובעוה"ב וזכית לב' שלחנות, כמ"ש הזוהר דלא אית מאן דזכי לשתי שלחנות אלא מאן דזן למארי תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה בעלמא דין, ותומכיה מאושר בעלמא דאתי, א"כ שמח בצאתך יותר מבואך לפי שאתה הולך וטורח להאכיל לישׁשכר א"כ אתה שליח של מצוה:

ובחיי ז"ל כתב אפשר לומר שמח זבולן בצאתך מן העוה"ז ובירך אותו בשמחת העוה"ז והעוה"ב ע"כ. ומה שקיצר בברכתו של ישׁשכר כתב בחיי ז"ל שבירך אותו במלה זו שהיא כוללת ע"ש. ונראה שמה שקיצר בברכתו של ישׁשכר הוא לפי שמי שלומד ועוסק בתורה לשמה אין שום ערך ואין קץ לשכרו, כמו שארז"ל כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לעושה פרקמטיא לתלמיד חכם אבל ת"ח עצמו עין לא ראתה, א"כ אי אפשר לתת שום שכר לעוסק בתורה, כי אם יתן לו שום שכר ח"ו כאלו מקצר במעלת התורה שאין קץ לשכרה, כי אפי' שיהיה לו כל עושר וכל כבוד שבעולם אינו כלום בערך מה שצפון לו שנאמר מה רב טובך אשר צפנת, ותוכל ללמוד זה ממה שאמרה המשנה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והם מצות קלות ואמר שיש להם פירות לא שכר, והמצוה נמשלה לנר והתורה לאור, משם תלמוד שאין לשכרה לא ערך ולא דמיון ולא פירות ולא פירי פירות, שא"א לתת שום שכר גופני לעוסק בתורה, ולזה רוב בעלי תורה הם עניים, כי אם יתן להם שום שכר גופני יראה שהוא שכרו או פירות או פירי פירות, וח"ו יראה מזה גרעון במעלת התורה, ואם תמצא שיש ת"ח עשירים ומכובדים אינו בזכות התורה אלא שנולד במזל עושר כמו מעשה דרבי אלעזר בן פדת ע"ש, אם המצוה שנמשלה לנר אמרו ז"ל שכר מצות בהאי עלמא, ליכא, תורה שנמשלה לאור לכ"ש אפי' פירי פירות בהאי עלמא ליכא, א"כ יש שכר אבל הוא באוהליך שאינו נראה לחוץ אלא לבעליו שהוא בעל האהל:

פסוק יט

עמים הר יקראו. במדרש וכתבו רש"י ז"ל, ע"י פרקמטיא של זבולון תגרי האומות באין אל ארצם ומתגיירין שנאמר שם יזבחו זבחי צדק ע"כ. כל זה להראות לזבולון ולישׁשכר כמה הוא מעלתן, וכמה הוא השכר המזומן להם, אם אלו שהן מן האומות לפי שראו ישׂראל עובדים לאל אחד נתגיירו, שלא נתגיירו כל כך לשמה שגיורם היה ע"י סבה, א' כי שפע ימים שנותן להם עושר ברבוי שיעשו סחורה בשני ימים, ימה של זבולן צידון, וימה של ירושלים יפה. ולא די זה אלא ושפוני טמוני חול, שמגלה להם מטמוניות

כתרגומו, אם לאלו כך לישראל על אחת כמה וכמה, ואם לישראל כך לישששכר על אכ"ו שיושב כל היום ובטל ממלאכה ועוסק בתורה שאין קץ לשכרו:

פסוק כ

ולגד אמר ברוך מרחיב גד. לפי שבני גד ובני ראובן בחרו להם ארץ סיחון ועוג, לפי שאותם עיירות היו הכנענים עובדים בהם ע"ז והיו קרויין על שם ע"ז, וכונתם היתה לעקור ע"ז משם כמו שכתבנו פ' מטות ע"ש, וגם חמדו אותם המקומות, לפי שראו ששם קבורת משה, וכן תרגם ירושלמי עטרות ודיבון וכו' ונבו תרגם ובית קבורתא דמשה, לפי שלא יהיו שם עובדי ע"ז, לזה בחרו לשבת שם, לזה בירכם שיתרחב גבולו. מרחיב שזכותם רחב שעתיד להביאם עמו, שנאמר ויתא ראשי עם, הם בני ראובן ובני גד שהם יוצאים למלחמה בראש, זהו כלביא שכן בלא פחד, וכן אמר בסוטה פ"ק א"ר יהודה היכן מת משה. ויתא ראשי עם, פירשנוהו. צדקת ה' עשה, מה צדקה עשה שלמדם התורה שהיא מזון הנשמה צדק הנשמה לצדקה לפני הקב"ה, ורש"י ז"ל פירש וירא ראשית לו, ראה גד ליטול חלק בארץ שהיא ראשית הכבוש:

פסוק כב

ולדן אמר דן גור אריה. יעקב בירך יהודה בגור אריה יהודה, משה אמר ידיו רב לו, הואיל ושמו כשמו של הקב"ה אין צריך שילחם ולא ישכור אנשים שיבואו לעזרו, כי אפילו ידיו שילחם בהם הרבה לו, אלא ועזר מצריו תהיה והוא לא ילחם, כמו שעשה חזקיה מלך יהודה שהוא היה ישן במטתו ויהי בבוקר והנה כולם פגרים מתים, ודוד ג"כ היה לו להיות כן אלא שהוא נתאוה ושאל שהוא ילחם, שנאמר ארדוף אויבי ואשיגם, לזה לא ברכו משה בגור אריה וברך לדן שהיה ראש הדגל והיה באחרונה מאסף לכל המחנות והיה צריך גבורה, לזה ברכו משה ברכה זו. עוד ברכו ברכה זו כדי לסלק את ישראל שלא יעלו לעבוד ע"ז בנחלתו, לפי שהעמיד ירבעם שני עגלים אחד נתן בדן וגו', לזה ברכו יעקב יהי דן נחש עלי דרך, כמו שכתבנו פרשת ויחי ע"ש:

פסוק כג

ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון. לפי שיעקב אביו היה מרוצה ממנו שנאמר הנותן אמרי שפר, לזה אמר לו משה הואיל ואביך מרוצה ממך הכל מרוצים ממך, לזה שבע רצון הקב"ה. שהשלשה שותפין הם מרוצין ממך, אב ואם והקב"ה, אם כן הוא מלא ברכת ה', הברכות מהרצון לאבא ואימא לבריכה, אם כן ים שהיא החכמה ודרום שהיא הבינה ירשה. ועל זה רמזו פרק שלשה שאכלו א"ר יוחנן כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלא מצרים שנאמר ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה ור' יוסי בר חנינא אמר אף זוכה ונוחל ב' עולמות העוה"ז והעוה"ב. רבי יוחנן דרש שאמר ים ודרום, ים היא החכמה

ודרום הוא הבינה ושם הוא נחלה בלא מצרים, ורבי יוסי בר חנינא דרש מלת ירשה שהיה לו לומר רש ואמר ירשה, ירש ה' רש, שהן ב עולמות שנבראו ביה שנאמר כי ביה ה' צור עולמים, עה"ז נברא בה', שנאמר אלה תולדות שמים והארץ בהבראם בה' בראם, ועוה"ב נברא בי', א"כ י' רש ה' רש. ובחיי ז"ל כתב ע"ד הקבלה כי נפתלי ואשר חונין עם דן בצפון ודגל נשר נרמז במלות נפתלי שבע רצון ע"כ, ולפי שנשיא של נפתלי אחירע בן עינן לזה בירכו משה לומר שאין בו שום רע, בן עינן אין בו עין הרע, אלא הוא שבע רצון ומלא ברכת ה', ומה שאמר נחלה בלא מצרים, לפי שלא אמר רוחות מכוונות, כי ים הוא מערב כנגדו מזרח, ודרום כנגדו צפון, למה אמר ים שהים אין לו גבול ורוח הדרום פתוחה, כמו שארז"ל רוח דרום פתוח שכל מי שיבא ויאמר שהוא אלוה אומר לו שיגדור אותו רוח, א"כ אלו ב' רוחות הם פתוחים שאין להם מצר, והוא היה שרוי בצפון עם דגל דן, ואמר ים ודרום לרמוז למה שאמרנו:

פסוק כד

לאשר אמר ברוך מבנים אשר, כיון לומר שעל ידי סרח בת אשר נתגלה ליעקב שיוסף חי, כדאיתא בפרקי רבי אליעזר, ועל ידה נתברכו הבנים מיעקב אביהם, ובירכם גם כן משה, א"כ סיבת הברכה היא אשר יצאת ממנו סרח והיא השלימה מנין של ישראל, עד שהיו ששים רבוא וחלה שכינה, שאין שכינה שורה פחות מס' רבוא שנאמר אנכי שלומי אמוני ישראל בי נשלמו מנין של ישראל, וזהו יהי רצוי אחיו:

עוד ברוך מבנים אשר, ארז"ל שהיו בניו של אשר הנקבות יותר מן הזכרים ועודפות על הזכרים, ולזה נקראת שרח כמו וסרח העודף, כי השי"ן היא בסיבולת במקום ס', א"ר לוי שהיו בנותיו נאות ונשואות לכהנים שנמשחו בשמן זית, ר' סימון אמר שהיו נשואות למלכים שנמשחו בשמן זית, וזהו וטובל בשמן רגלו, ועל זה אמר לאה באשרי כי אשרוני בנות, א"כ בבנות שהיו נאות שנתחתן לכהנים ולמלכים הוא ברוך יותר מבנים. ועל זה בירכו יעקב מאשר שמנה לחמו, כי האשה נקראת לחם, כי אם הלחם אשר הוא אוכל. יתן מעדני מלך, שהיו המלכים נושאים מבנותיו. ובספרי אמר אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר ע"כ, וכשתראה מנין השבטים בפרשת במדבר ובפ' פינחס לא תמצא מנין פחות מאשר:

והרמב"ן ז"ל כתב אם המ"ם היא ליתרון כמ"ם תבורך מנשים, וכמו הנחמדים מזהב ומפז רב יהיה תימה איך ימעט משה שאר השבטים לאחר שיברך אשר מכל בני יעקב, ועוד שלא נתקיימה ברכתו כי לא היה כן. וברש"י ראיתי בספרי אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר ואיני יודע כיצד, וברמב"ן ז"ל יתכוונו לפרש שיהיה מבורך מבנים רבים,

וקיום ברכה זו לא נמצא, ואולי הוא ממה שכתוב בדברי הימים כל אלה בני אשר ראשי ברורים גבורי חיל ראשי הנשיאים בצבא המלחמה מספרם אנשים ששה ועשרים אלף ולא נאמר כן בשאר השבטים כשבח הזה ע"כ. ובזוהר פרשת ויחי דף רמ"ו ע"ש, א"כ על דרך זה יהיה ברוך מבנים אשר י"ב שבטים מתברכין על ידי אשר, כמ"ש אשר רשים לעילא ורשים לתתא כו' וי"ב שבטין כו' לעילא שכינתא עילאה כו' ואתקין אותו לעלמא דאתי, ולתתא שאומרים אשריך בעוה"ז אשר ראש, היינו רשים לעילא ראש, ורשים לתתא אשר, א"כ עיקר הברכה שיבורכו הבנים היא אשריך בעוה"ז, ויזכה לעוה"ב, זהו ואשריך לעוה"ב, ועל זה אמרה לאה ב' אשרות, באשרי כי אשרוני, שמאשריך בלשון אשר, וע"כ קראה שמו אשר, רצוי אחיו, לזה שם אותו משה בסוף הכל והבן:

פסוק כה

ברזל ונחושת פירש"י ז"ל עכשיו הוא מדבר כנגד כל ישראל ע"ש. ולפי זה ברזל ונחושת מנעליך הוא חוזר לאשר, לפי שהיתה נחלתו על הספר והבטיחו משה שלא יפחד כאילו הוא נעול בנחושת וברזל, ולפי שהוא בסוף תחומה של א"י לזה בירכו בסוף, והן אשר במלוי כזה אל"ף שי"ן ריש"ש בגימ' אתתקף, כלומר תקיף. וכימיך דבאך, פירש"י ז"ל כימים שהן טובים לך כו' ע"ש:

פסוק כו

אין כאל ישורן יאמר שאין אומה מכל האומות שיהיה לה כח ויכולת כישורן, ופי' כאל יכולת. כמו יש לאל ידי. רוכב שמים בעזרך, שאלמלא ישראל היה העולם תהו ובהו לא שמים ולא שחקים, א"כ על ידך כביכול הוא רוכב שמים, וכן בגאותו שחקים, הוא השמים שהזכיר, והכל בעזרך, כביכול שהוא נעזר בך, וכה"א צור ילדך תשי, שח"ו מתישין כח של מעלה כשאין עושין רצונו של מקום שמנהגו להשפיע ולתת, ורשאין עושין רצונו של מקום אין השפע יורד ונראה כאילו ח"ו תש כח, א"כ כשעושין רצונו משפיע ומוריד להם ברכה עד בלי די, אז נראה כחו, מי סבב זה ישראל שעשו רצונו, א"כ בעזרך ממש:

ורבינו סעדיה פירש, השי"ת שהוא רוכב שמים הוא בעזרך, ועוד ובגאותו שחקים, כשרצה לעלות לישראל ולגאותם בא לשחקים ששם טוחנין מן לצדיקים כדאיתא במסכת חגיגה פרק אין דורשין א"ר יהודה אמר רב ע"ש, אם כן רוכב שמים בעזרך הוא וילון. וכן במדרש פרשת עקב הן לה' אלהיך השמים וגו' אמר שם ר"י בן יהודה אומר ז' רקיעין הן שמים רקיע שחקים וכו', הרי וילון קראו שמים, א"כ רוכב שמים שהוא וילון בעזרך שכביכול בעזרך הוא משמש, שוילון אינו משמש כלום אלא בעזרך, כדי לעלותך ולתת לך מאכל המלאכים, שכן מן בגימ' מלאך, עלה לשחקים לשחוק לך מן. ועל דרך

האמת תדע למה אינו משמש כלום, דלית ליה מגרמיה כלום, וקודם היה דר במעון ששם הוא קלוסו כמו שאמרו ששם מלאכי השרת אומרים שירה, וכן אמר המתרגם מדור אלהא דמלקדמין. ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד, כדי שלא ישפיע לכנענים, א"כ אין כאל ישורון אין אומה שיש לה כל כך מעלה ושררה כמו ישראל, א"כ וישכון ישראל בטח בדד אחר שהשמיד הכנענים עין יעקב שזכה לנחלה בלי מצרים:

ובמדרש אין כאל ישורון, ומי כאל ישורון, הנאים והמשובחים שבכם את מוצא כו' ע"ש. עוד במדרש רוכב שמים בעזרך כשעושין רצונו של מקום, ובגאותו שחקים כשאין עושין רצונו מסלק שכינתו לשחקים, להנהיג העולם במדת הרחמים, למקום שטוחנין המן, לזה היה המן יורד להם במדבר אפילו יום שעשו העגל שנאמר ומנך לא מנעת מפיהם, וזהו ומתחת זרועות עולם, אפילו שמסלק שכינתו למעלה הוא למטה. ורז"ל פירשו ומתחת זרועות עולם שהן מלכי העולם כולם תחת ממשלתו הם ושריהם, לזה ויגרש מפניך אויב, כמו סיחון ועוג שאמר למשה לא תירא אותו כי בידך נתתי אותו, לו ולשרו:

פרק לד

פסוק א

ויעל משה. עלה לעלוי גדול, כמ"ש בזוהר על פסוק מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה, לאתר עילאה לאתר יקר לאתר קדישא מנהירו עילאה מנהירו דמלכא קדישא, עלה תמימה ודאי הוא מעולה, ויעל וי על, שאמרו ישראל וי שעלה משה, כמו שאמר במדרש אל תקרי מערבות אלא מערבות, משל לאחד שהלוה את חבירו על ידי ערב, עיין שם. א"כ מערבות מואב, מערבותו של אב, אבי שבשמים. מצאתי כתוב ויעל משה מערבות מואב בגימ' מ"ט, שהשיג בחייו מ"ט שערים, ושער החמשים לא השיג בחייו וזהו ערבות שהיה רעב ומשתוקק ומתאוה לשער החמשים והשיגו לאחר מיתה, וזהו אל הר נבו הר נ' בו שהוא שער החמשים, ומשם עלה למקום אצילות נשמתו שהוא מאין, שכן משה מ"ם שי"ן ה"א הנעלם מאי"ן. ראם הפסגה בגימ' לכתר עם האותיות:

פסוק ב

ואת כל נפתלי. הזכיר קודם נפתלי לפי שנתן לו נחלה בלא מצרים שאמר לו ים ודרום ירשה, וברכו שיהיה לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב, ירשה רש י"ה, לזה הראהו את ארצו. ולזה לא אמר ואת ארץ נפתלי, לפי שאין לו מצר, ועוד שנתן לו נחלת ב' עולמות:

ואת ארץ אפרים ומנשה. לפי שאמר ליוסף מבורכת ה' ארצו היא נחלת אפרים ומנשה. ואת כל יהודה לפי שנבנה בית המקדש בחלקו. ולזה לא הוצרך להזכיר נחלת בנימין לפי שבנחלת שניהם נבנה כמ"ש ובין כתפיו שכן, וחלק של שאר שבטים לא נזכרו לפי

שאין הכונה בראיית הארץ אלא מקומות המקודשים שבה, ולזה התחיל בנפתלי לפי שבתחומו היה משכן שילה, והוא היה קודם בית המקדש, ולזה לא נאמר בו ארץ שלא נתקדש לעולם אבל נחלת שאר השבטים אין בהם בנין של קדושה, ומה תועלת לראות ארצות. ואפשר שהן כלולים באומרו ויראהו את כל הארץ את הגלעד עד דן:

ובמדרש ויראהו ה' את כל הארץ. אר"ע מגיד שהראהו את כל חדרי א"י כשולחן ערוך. ר' אלעזר אמר נתן כח בעיניו שהיה רואה מסוף העולם ועד סופו. הוקשה להם שזאת הראיה אינה מסודרת שדרך לראות קודם מה שקרוב לו ואח"כ הרחוק ואח"כ היותר רחוק, אבל כאן אמר ואת כל נפתלי ואח"כ ארץ יהודה שהיא יותר קרובה, ובראיית הרחוק נראה הקרוב, כי נפתלי על מרומי שדה, לזה אמר מגיד שהראהו הרחוק כקרוב, לזה אמר ואת נפתלי ואח"כ ארץ יהודה, לומר שהראהו ארץ נפתלי שהיא רחוקה כמו ארץ יהודה שהיא קרובה, ואת שאינו גלוי כגלוי, שארץ נפתלי על מרומי שדה היא יותר בגלוי מארץ אפרים ומנשה, ורבי עקיבא בא לתרץ קושיא אחרת, הראיה זו היא בסירוגין שדרך הראיה לראות מה שלפניו ואח"כ מה שלאחוריו, ואח"כ מה שלאחורי אחוריו, אבל כאן הוא בצפון ומראהו בדרום הוא בדרום ומראהו בצפון, אף כאן מראהו עד גלעד דן שהוא בצפון ואח"כ ארץ נפתלי שהוא במזרח, לזה אמר ר"ע שאין קושי בראיה זו אע"פ שהיא בלתי מסודרת כי הכל היה לפניו כשולחן ערוך לומר שהכל נראה בפעם אחת, ור"א בא לתרץ קושיא אחרת, שמאחר שהראהו את כל הארץ כולה מה צורך לחזור ולפרש ארץ נפתלי וארץ יהודה וארץ אפרים ומנשה, הא הראהו הכל בדרך כלל, לזה אמר שמה שהראהו ה' את כל הארץ לומר שנתן הקב"ה כח בעיניו לראות מסוף העולם ועד סופו וראה הכל בראיה אחת לא בזה אחר זה, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. עוד במדרש ויעל משה מערבות מואב הראהו כל המלכים העתידין לצאת מרות המואבי דוד וכל זרעו. ואפשר לומר שמה שאמר עד דן שהוא על צדקיהו המלך שנעשה בו דין שעוורו עיניו, או עד מלך משיחנו שעתיד לעשות דין בעולם שנאמר ושפט בצדק דלים. עוד עד דן זה שמשון שבא משבטו של דן, ונעשה בו דין, ועשה דין בפלשתים. ואת כל נפתלי מלמד שהראהו דבורה וברק בן אבינועם, נאמר כאן ואת כל נפתלי ונאמר להלן ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי. ואת ארץ אפרים הראהו יהושע שבא משבט אפרים. עושה מלחמה עם שלשים ואחד מלכים והורגם. והראהו כל זה כדי לפייסו לומר שהוא היה מלך הראשון וכלם נגררים אחריו והכל לו יחשב, כמו שכל הנביאים נאצלו מנבואתו, כן כל המלכים אתה סיבת מלכותם בנתינת התורה, שנאמר בי מלכים ימלוכו, ואמר והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען יאריך ימים על ממלכתו:

פסוק ו

ויקבור אותו בג"י, בגימ' באחד שנדבקה נשמתו באחד, כמו שה' אחד כן משה אחד, ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אחד באחד נגשו, משה במספר קטן ע"ה גימ' אחד. ובזוהר טמיר מכל טמירין דעלמא ודינא לא שלטא עליה זכאה חולקיה ע"כ. ומ"ש ודינא לא שלטא עליה הוא לפי שאין הדין שולט על האדם אלא בעודו גוף שנאמר קץ כל בשר, ואומר אך בשרו עליו יכאב, ומשה חומרו נזדכך שנאמר של נעליך מעל רגליך, שפשט החומר ונשאר רוחני. ולזה לא ידע איש את קבורתו, מפני שהקבר הוא לגוף החומרי, ועם זה אין אנו צריכין לתשובה שהשיב ר' יהושע ששאלו מין ואמר לו אלהיכם שקבר את משה היכן טבל שנאמר בו כונס כנד מי הים, אמר לו באש טבל שנאמר כי באש ה' יבא, ואומר כי באש ה' נשפט, שפט לא נאמר אלא נשפט. זה היה לשכך אזנו אבל לפי האמת לא שייך בו ח"ו שום טומאה, כי הטומאה היא מצד החומרי, מה שלא היה כן במשה, לזה לא ידע איש, בעודו איש מורכב מחומרו, אלא אמר בגי באתב"ש שמר, שהוא שמור וגנוז בארץ מואב, ברצון האב אביו שבשמים, כמו שארז"ל על פסוק אל תצר את מואב, א"ל הקב"ה למחר אתה ניתן בארצם ואתה עושה עמהם מלחמה, א"כ כן רצה האב כדי שלא יתיאשו מתי חוצה לארץ מן התחיה, שיאמרו הנביא אמר יחיו מתיך מתי א"י הם מתים על ידי הקב"ה שאמר מתיך ואמר בהם יחיו, אבל מתי חוצה לארץ שאינם מתי הקב"ה אלא ע"י מלאך המות אינם חיים, לזה מת משה בחו"ל לנחם לבן ולומר שכמו שמשה עתיד להחיות כן מתי חוצה לארץ הוא מביאם, שנאמר ויתא ראשי עם:

פסוק ז

לא כהתה עינו. כמת בשעת המיתה עיניו כהות כדי שלא יבעת ממראה עיניו שרואה באותה שעה, ומשה השכינה כנגדו, ועוד בזוהר פרשת ויחי שסותמים עיני המת שאם ישארו פתוחים כל מה שהוא רואה ומביט בו מטיל עין הרע ומתלטיא, אבל במשה הוא טוב עין, עין של ותמונת ה' יביט איך תכהה. ולא נס ליחה, לפי שאינה חומרית כמ"ש:

פסוק ח

ויתמו ימי בכי אבל משה, למה לפי שהניח תלמיד ממלא מקומו, לזה סמך ויהושע בן נון מלא רוח חכמה, כמו שארז"ל אשר אין חליפות למו זה שאינו מניח תלמיד וכו':

פסוק י

ולא קם נביא עוד, לא אמר לא יקום, ורמז רמז למלך המשיח שיקום שנאמר ונחה עליו רוח וגו', וכל אותה הפרשה נאמר עליו:

אשר ידעו ה' פנים אל פנים, פירש"י ז"ל שהיה לבו גס בו כי והקשה עליו הרמב"ן ז"ל ע"ש פירושו, וכן פי' הגאון ז"ל:
עוד אשר ידעו ה פנים אל פנים. שידע הקב"ה שאין לגאול גאולה זו אלא על ידו של משה כמו שכתבנו בפרשת בראשית ובפרשת שמות על פסוק ועתה לכה ואשלחך אל פרעה ושם הארכתי ע"ש. זהו פא"פ שהביאו והמליכו משמטת החסד להנהיג זו השמטה, זהו פא"פ שהביאו מלפני לפנים לפי שאין חבוש מתיר עצמו וכלם הם זרעו של אברהם והם בכלל כי גר יהיה זרעך, ולזה בא על זה הדרך שנתגרשה אמו וחזר ולקחה ועשה בה ליקוחין, וילדה בת קל"ג שנה ונולד לז' חדשים, לומר שבא שלא כדרך בני זה הדור, ונתגדל בבית פרעה, כל זה הוא לומר שהוא אינו מהם, וכן אמר משה ברמז ויתעבר ה' בי למענכם, הביאני בסוד העבור, ונתן לי מטה המלוכה, ידעו בגימ' מלך, ואמר לו קח את מטך, לז"א אשר ידעו ה' וסמיך ליה לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות וגו'. ולא אמר אשר שלחו ה' להוריד תורה ליתנה על ידו לישראל, הכל ברמז וכבוד ה' הסתר דבר ושתוק לכל האת"ת כתיב בגימ' שתוק, ולא תהיה רכיל מגלה סוד:

פסוק יב

ולכל היד החזקה. במדרש בזמן שעלה משם ונטל הלוחות וכו' ושברם, אמר לו הקב"ה יישר כחך ששברת, זהו ולכל היד החזקה כמו שנותן לו שלמות ואומר תתחזק אותה היד ותתגבר ותתעלה. ואמר לכל המורא הגדול אשר עשה משה, שבאותה שעה שנשתברו הלוחות נשתבר לבן של ישראל ונכנס בלבן מוראו של מקום כששברם לעיניהם, וע"ז א"ל הקב"ה יישר כחך:

גימטריאות

וזאת הברכה. הפ' מתחיל ומסיים בו' שברך י"ב שבטים תוכו לרגליך ישא מדברותיך, ר"ת תלים, תלים של הלכות:
שמע ה' קול, ר"ת בגימ' יהושפ"ט ברמת גלעד:
ידיו רב לו. ס"ת בגימ' דוד:
ובין כתפיו. בגי' ובירושלים:
נפתלי שבע רצון. ר"ת נשר, שהיה קל כנשר וכו':
מבנים אשר יהי רצוי. ר"ת מאיר, ע"ש השמן, שמאיר במנורה:
הראיתיך מלא י', שהראהו י' קדושות שבא"י:
בגי. חסר א' שלא ידע קבורתו אלא יחידו של עולם ב"ה:

ונחתם סיום התורה בל' שהיא גבוהה מכל האותיות, לומר שאם עוסק בה לשמה שמגדלתו ומרוממתו על כל המעשים. למ"ד בגימ' עד, לומר שהיא מעידה עליו שלמד לשמה לא להתגדל בה:

נשלם פירוש הקדוש שפתי כהן, על חמשה חומשי תורה: